De Gids. Jaargang 90

bron
De Gids. Jaargang 90. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1926

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001192601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

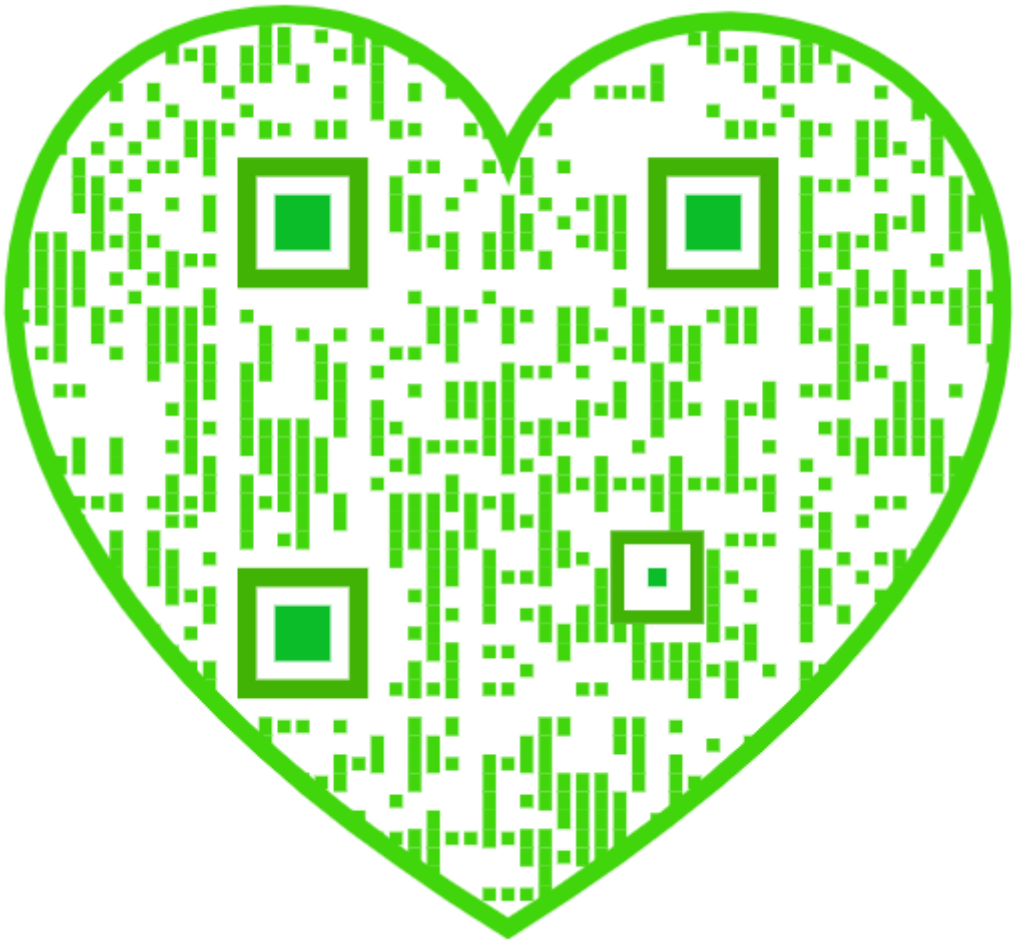

[Eerste deel]

W.G.C. Bijvanck.

De Gids gedenkt met vrome gevoelens den singulieren man die van 1893 tot 1905 tot hare redactie behoorde.

Hij was een schitterend vernuft, met minder ballast dan men zou hebben kunnen wenschen.

Bij een eerste ontmoeting imponeerde hij niet weinig. Hij wilde wel zoo, en hij kòn het. Hij had zooveel geest als zelden in een Nederlander wordt aangetroffen, en hij was gul met zijn geest.

Zijn kennis was uiterst gevarieerd, en hij sloeg vonken uit.

Ik herinner mij twee drie gesprekken met hem, die mij gevoel hebben bijgezet van iets dat ik verwaarloosd, over het hoofd gezien, niet begrepen had. Niet dat hij mij onderwees: er flitste iets, en ik zag. Er waren dingen bij waaraan ik wezenlijk houvast heb kunnen krijgen. Niet onder zijn verdere leiding, want die gaf hij niet. Een herhaling van het gesprek, tot voortbouw op een basis die men door hem gelegd meende, liet hij zich niet afdwingen. Maar speelde gaarne met - weer wat anders. En zoo kon het gebeuren dat die hem wezenlijk waardeende, toch hem meed. Uit zorg dat wat men gewonnen meende te hebben, mocht worden weggeglimlacht.

Hij greep altijd heel hoog, en het was een lust hem eenigen tijd te volgen. Maar zijn vernuft werd hem de baas, en tot een voldragen kunstwerk is hij niet gekomen.

Toch laat hij dingen na die voor het begrip van het omcirkelde onderwerp zeer hooge waarde houden. Ik denk aan De Jeugd van Isaac da Costa; ik denk aan Dorus' Droefheid. Vol fijne toetsen en rake zetten zijn die, en geen Nederlander

van zijn tijd zou ze hem hebben nagedaan. Maar zelfs in de meest geslaagde van zijn werken, welk een ongelijkmatigheid. Wat neemt hij vaak genoegen met wat beneden zijn beste vermogen ligt.

Men moet Byvanck niet tot meester nemen; men moet, met oordeel des onderscheids, van hem genieten. Dat niet te kunnen, is voor niemand een aanbeveling. Wat in zijn aard zeer helder is en welbeperkt, heeft hij neiging te vertroebelen en te verdoezelen (Fruin); tot vol genot van wat zeer hard en vast is, is hij te zwevend en te week (Willem de Derde). Hij is een man van het nerveuse einde der 19de eeuw; wat hij over en te midden van de grimmige 20ste gezegd heeft doet slechts naar ouder werk van hem terugverlangen. Hij reageert het gelukkigst op den omgang met zeer ruime en zeer hooge geesten. Over Dante en Shakespeare heeft hij opmerkelijks gezegd, en Goethe intiem gekend.

Hij is de Gids uitgegaan om een ongenoegen waarvan de diepere grond noch hem noch zijn wederpartij tot oneer strekte. Een jonger geslacht van redacteuren had aanleiding hem bijwijlen uit de tent te lokken, en hij koesterde geen wrok. Byvanck was een voorname natuur, en de stemming die hij achterlaat ook bij wie zich zeer zelfstandig tegenover hem hebben moeten stellen, is vol erkennende bewogenheid.

H.T. COLENBRANDER.

Het internationale vraagstuk voor studenten besproken ten tijde van de onderteekening der verdragen van Locarno.

Op 1, 2, 3 en 4 December 1925 liet het Legatum Visserianum te Leiden voordrachten houden die bedoelden het internationale vraagstuk, gelijk het zich zeven jaren na den wapenstilstand voordeed, van historisch, krijgskundig, staathuishoudkundig en juridisch standpunt te bezien. Zij volgen hier.

I.

Over het internationale vraagstuk zou in mijn jeugd niemand tot studenten gesproken hebben. Het zou vreemd hebben geklonken hun naam aan zulk een onderwerp te koppelen. Niet dat wij zoo eenzijdig belang zouden hebben gesteld in het nationale vraagstuk. Het tegendeel was waar. Voor zoover wij ons geestelijk bewogen, stelden wij misschien het meest belang in onze dierbare persoon. Wij hadden gelezen of gehoord van ‘le culte du Moi’ (parallel-verschijning, tusschen haakjes, van de politieke eigenrichting der staten); wij wisten van Kloos, die verklaard had een god te zijn in 't diepst van zijn gedachten. Wij waren, vrees ik, een weinig decadent. Het was mode, dat te zijn. Fin de siècle. Eigenlijk, in den mond van jonge menschen, een bête woord. Eén klokslag, en einde moest zich omleggen tot begin; - begin van een eeuw die ons vragen ging wie wij waren, waartoe bekwaam. Hoe hadden wij ons voorbereid?

Het was toch niet enkel zelfbehagen dat ons gevuld had, of

liever, het had ons nooit gehéél gevuld. Het was er wel, maar tegelijk liet het een gevoel van groote leegte achter. Ik herinner mij, hoe ik aan het eind van mijn knapenleeftijd een oogenblik in briefwisseling stond met een Fransch, iets ouder, tijdgenoot, die een stuk gepubliceerd had over ‘La jeunesse intellectuelle et le roman français contemporain’, waar ik, zooals heel jonge menschen dat doen kunnen, mee wegliep. ‘Il nous faut retrouver’, schreef hij mij, ‘un principe d'énergie supérieure qui, dans l'art comme dans l'action, nous inspire des oeuvres fortes’. En hij liet er op volgen: ‘Je crois que ce principe est dans la vie sociale’. Ik weet niet wat er van hem geworden is, maar er waren er toen velen zoo. Ik kwam in Leiden, en in mijn eerste jaar introduceerde van der Vlugt hier het Toynbeewerk. Het maatschappelijk vraagstuk pakte de besten van ons. Wij zagen het geheel buiten verband met de internationaalstaatkundige sfeer. Enkelen werden sociaal-democraat, ik geloof minder overtuigd door Marx dan gevleid door den geest der tracts van de Fabian Society, ten onzent vertegenwoordigd door Hélène Mercier en de eerste jaargangen van Kerdijk's Sociaal Weekblad. Belangstelling voor internationale politiek, vermoeden dat die op het wel en wee van millioenen zou gaan inwerken, waren zeldzaam.

Toen eindigde de eeuw met het bijeenkomen der Eerste Vredesconferentie. Wij stonden er eigenlijk heel vreemd bij te kijken. Later heeft Asser ons verteld, hoe hij zich de reden voorstelde waarom den Haag tot plaats van samenkomst was gekozen. Toen de Tsaar moest bepalen waar zijne conferentie zou worden gehouden, aarzelde hij tusschen Brussel en den Haag. De Martens, zijn raadsman voor al wat de conferentie betrof, pleitte voor den Haag en voerde als argument aan, dat daar in 1893 en '94 de conferentiën voor het internationaal privaatrecht waren gehouden, die hij als eerste Russische gedelegeerde had bijgewoond en die, naar hij zeide, de geschiktheid der Nederlanders om dengelijke internationale bijeenkomsten te organiseeren, bewezen hadden. Zooals de Martens toen aan Asser schreef, zou dit argument den doorslag hebben gegeven ten gunste van den Haag.

Zoo ja, dan kan hij onder de kenmerken onzer gesohiktheid geen levendig naar buiten werkend enthusiasme voor de zaak van het wereldrecht hebben geteld. Dat was toen in Nederland

niet te vinden. Opvallend van nuchterheid zijn de aanteekeningen waarin de Beaufort de gebeurtenis herdenkt. De eerste circulaire van graaf Murawief was in Augustus 1898 geheel onverwachts verschenen. Eerst veel later dook het gerucht op dat de Tsaar de conferentie niet te Sint-Petersburg wenschte; tegelijk vernam men dat koning Leopold zich moeite gaf, haar naar Brussel te lokken. ‘Wij deden’, schrijft de Beaufort, ‘niet den allerminsten stap om den Tsaar voor 's-Gravenhage te stemmen. Persoonlijk verlangde ik niet dat de conferentie te 's-Gravenhage zoude bijeenkomen, omdat ik begreep dat dit wel een eer voor ons land zou zijn maar tevens een groote last die ons in velerlei moeilijkheden kon brengen.’ Toen echter op een laten namiddag in Februari 1899 het cijfertelegram van den Nederlandschen gezant te Sint-Petersburg ontvangen werd, inhoudende dat de keus op den Haag was gevallen, kwam er toch wel een gevoel van ingenomenheid boven, bij Pierson en de anderen eerder dan bij de Beaufort zelven. ‘Allen’, schrijft deze, ‘juichten het besluit van den Tsaar toe en vonden de bezwaren gering; en nu het verzoek eenmaal was ingekomen, zoude ik zelf niet tot een weigering hebben durven adviseeren’. Bedaarder kan het al niet. Moeilijkheden van een aard als de Beaufort voorzien had volgden inderdaad; zij betroffen de toelating van den Paus en die van de Boerenrepublieken; laatstgenoemd incident riep bij ons eigenlijk meer belangstelling wakker dan de geheele conferentie zelve. Haar afloop was weinig geschikt om het scepticisme te doen verdwijnen. Een ‘permanent hof van arbitrage’ werd ingesteld dat geen hof was, maar een lijst waaruit men van geval tot geval scheidsreohters kon kiezen; - voor de rest had de zich noemende vredesconferentie - oorlogsrecht gecodifioeerd. Op een begin van wereldorganisatie leek dit alles nog heel weinig.

Vroeger was men te dien aanzien radicaler geweest. Op de te Weenen in 1815 verordende pentarchie heeft, in de tweede helft der negentiende eeuw, de liberaal geworden publieke opinie van Europa meer afgegeven dan in allen deele oirbaar was. Met haar uitwas - het Heilig Verbond van contrarevolutionnaire strekking - veroordeelde zij te grif de zaak zelve. De gedurende eenige jaren volgehouden practijk van regelmatig terugkeerende bijeenkomsten der vijf groote mo-

gendheden, die kleinere tot medewerking konden roepen, was een hoogere vorm van staatkundig overleg dan Europa nog ooit gekend had. Wat de zaak deed mislukken (en aan degenen die voor het verdrag van Versailles aansprakelijk zijn, kan dit nooit genoeg worden voorgehouden) was de haar bij de geboorte medegegeven strekking tot conservatie eener regeling van Europeesche belangen (die der Weener slotacte) welke noodzakelijkerwijze zeer onvolkomen was geweest. Die er bij tekort waren gekomen waren niet zoozeer (gelijk in 1919 het geval zou zijn) individueele staten, maar 1°. binnenstaatsche politieke stroomingen, en 2°. aspiratiën tot zoodanigen opbouw van Europa, waarbij niet zoozeer de *staten* die in het Napoleontische tijdvak overeind waren gebleven, als wel de *nationaliteiten* die zich bij 's heerschers val uit zijn greep voelden bevrijd, het hoogste recht zouden mogen doen gelden.

In 1815 had men slechts de nalatenschap van Napoleon, niet die der Revolutie beredderd. De fout was verklaarbaar. Napoleon liet in zijn val allereerst een groot territoriaal *vacuum* na, en de eerste taak was inderdaad, dit ledig door de overwinnaars te doen vullen op zoodanige wijs dat niet terstond over de verdeeling van den buit waar een nieuwe oorlog ontstond. Die niet gemakkelijke taak heeft het Europa van 1815 veel beter vervuld dan b.v. de Balkan van 1913 de zijne. De Balkanregeling van 1913 slaagde niet, omdat een buitenstaander (Oostenrijk) een der overwinnaars (Servië) de inbezitneming van zijn prijs (den uitweg naar de Adriatische Zee) verbood, en die overwinnaar zijn uitbreiding dus ten koste van het besproken deel van een mede-overwinnaar (Bulgarije) had te zoeken. In 1815, toen bij de winstverdeeling heel Europa was betrokken, was er geen buitenstaander dan de man van Elba zelf, en zijn landing had ten gevolge dat de concurrenten aan hun onderlingen naijver het zwijgen oplegden. Die episode van de honderd dagen heeft er veel toe bijgebracht de regeling van Weenen door de regelaars te doen uitgeven en handhaven als een grondwet van Europa, waar tittel noch jota afkon zonder dat de pas gewonnen veiligheid in gevaar werd gesteld; hetzelfde zou na Versailles gebeurd zijn als in Duitsohland de Kapp-Putsch gelukt ware. Napoleon, met een scherp oog voor het zwakke punt in de rusting zijner vijanden, had gedurende de honderd dagen den liberaal gespeeld.

Liberaal en bonapartistisch werden voor de machthebbers in Europa woorden van één klank, veel meer dan het geval zou hebben behoeven te zijn, als op 1813 geen landing te Cannes gevolgd ware. Het begrip: handhaving der orde in Europa werd aan het bedwang van liberale aspiratiën binnen iederen staat vastgehecht. Maar nog meer dan dit, heeft de miskenning van het recht der nationaliteiten het werk van Weenen te niet doen gaan.

In het Europa van 1789 bestonden nog een groot aantal op geheel anderen grondslag dan dien der nationaliteit gebouwde politieke formatiën. Door daar een groote opruiming onder te houden, hadden Revolutie en Napoleon de baan voor den nationalen staat vrij gemaakt. In 1830 tracht hij zich hier en daar te verwezenlijken, in 1848 met veel grooter beslistheid, en overal in eng verband met de liberale idee. Twee landen moesten door de beweging van dat jaar, mocht zij succes hebben, tot onkenbaarwordens toe worden vervormd: Italië en Duitschland. Maar in beide mislukt zij geheel. Het vraagstuk van de vestiging der volksregeering binnen iederen staat waarin die twee werelden verbrokkeld zijn, en dat der vestiging van den nationalen opperstaat, blijken elkanders oplossing op niet vermoede wijze te beïnvloeden en in den weg te staan; eene ontreddering is het gevolg, waarmede het gezagsbeginsel van Weenen nog tijdelijk zijn voordeel weet te doen. Tot èn in Italië èn in Duitschland een geniaal staatsman opstaat, die, in plaats van met de gezagsmiddelen van den staat nog langer de in de volksmassa strevende krachten te onderdrukken, ze deze ten dienste stelt. Sardinë gaat in het één gemaakt Italië op, Pruisen sticht het Duitsche Rijk.

Toen zij zich zoo heftig uit de banden der overgeleverde Weener politiek losrukten, volgden Cavour en Bismarck eigenlijk een voorbeeld, al veel eerder door Engeland gesteld. Canning was al begonnen zich alleen nog maar om Britsche nationale belangen te bekommeren, al moesten bepalingen van Weenen er voor worden ontdoken of verkracht. Palmerston deed vervolgens hetzelfde, onbeschroomder. Die politiek van eigenrichting behaalde voor de Engelsche volkswelvaart groote voordeelen. Op het vasteland bleven zij niet onopgemerkt, en met name Duitschland prikkelden zij tot naijver. De Duitsche nijvere burgerij is Bismarck's bondgenoot geworden, omdat zij

voorgevoelde dat zijn werk de ontplooiing van haar economische macht in Europa ten goede kwam.

Sedert die revolutionnaire bewegingen en oorlogen dan van 1830 tot en met 1870 waren ook de vastelandsmogendheden van Europa grootendeels op sterk nationalistischen, in het binnenstaatlijk-politieke op burgerlijk-democratischen grondslag gevestigd. Met deze consolidatie en democratiseering bleek nu in de economische sfeer een onweerstaanbare drang tot bescherming tegen de naburen, in de eerste plaats tegen den overmachtigen handels- en industriestaat Engeland, gepaard te gaan. Op binnenstaatlijk gebied unificatie en parlementarisme, op politiek-internationaal gebied eigenrichting, op economisch gebied een wedstrijd als nooit te voren, werd de signatuur van den nieuwen tijd. Onder de nieuwe binnenstaatsche bewerktuiging bleek het veel gemakkelijker dan onder de vóór-revolutionnaire, de hulpbronnen van een land intensief te ontginnen. In den grond dáártoe was zij door de burgerij ook verlangd. Zij wilde vrijgelaten worden haar economische belangen te behartigen voor zoover zij uit eigen krachten daartoe in staat was, zonder door binnenlandsche tollen, vaderlijk toezicht en dergelijke daarin belemmerd te worden; - anderdeels gebood zij dat het door politieke verovering in haar handen geleverde staatsorgaan zijn volle macht ontplooide tot bescherming van haar economische belangen naar buiten. Dit beduidde eerst protectionisme; vervolgens, nadat de binnenlandsche markt voor de binnenlandsche industrie geheel veroverd was, expansiepolitiek tot het verkrijgen van eigen, voor geen mededingers toegankelijke grondstoffenleverantie en van eigen, voor de mededingers gesloten afzetgebieden, voor producten eerst, hoe langer zoo meer ook voor kapitaalbelegging. Reusachtig snelle en omvangrijke verbeteringen in verkeers- en productietechniek stelden, de leer van Malthus ten spijt, de wereldeconomie in staat, een toenemende bevolking niet slechts te voeden maar in welvaart en genot boven de voorouders te verheffen. En toch had men het gevoel dat het stelsel der wereldexploitatie op nationalistischen grondslag fiasco maakte. Want er was een schaduwzijde aan het tafereel; een nevel eerst die zich verdichtte tot onweerswolk: de perfectie zelve der middelen die de één kon aanwenden bedreigde het rendement der middelen van den ander; nijd groeide tot

vrees, en de uitkomst was, naast en tengevolge van den hevigen wedstrijd in exploitatie, een nog grimmiger wedstrijd in bewapening. Het laatste decennium der 19de eeuw reeds zag de veiligheidspremiën oploopen tot dolzinnige hoogte; de 20ste steeg nog daarboven. Het beleggend publiek verloor eindelijk mogelijkheid en lust, de staatsschuldbrieven in de mate waarin ze werden aangeboden, te verzwelgen. Men liep in een vicieuzen cirkel rond. De bloeiende industrie vroeg in de jaren van 'Hochkonjunktur' zeer veel, en bood zulke gunstige voorwaarden dat zij een deel der in staatsschuld belegde kapitalen aan die belegging onttrok; - diezelfde bloei vermeerderde den afgunst en de bewapening, en daarmede de noodzaak tot staatsleeningen van hoog rentetype. De staatsschuldbrieven van het lage rentetype der vroegkapitalistische periode liepen van 1896 tot 1912 terug, de Engelsche consols (2½%) van 114 tot 74, het Fransche 3% fonds van 105 tot 92, het Duitsche rijksfonds van gelijk type van 100 tot 80. Dat waren alle drie fondsen die milliarden guldens aan waarde omvatt'en. Het verlies op de Engelsche consols sedert 1896 geleden werd in 1912 berekend op 224 millioen pond; een derde van het kapitaal. Haar koers van 1912 was de laagste, in 86 jaren voorgekomen. Zoo zorgde de wapeningsdolheid zelf voor aanschouwelijk onderricht, waartoe ten top gedreven politieke eigenrichting, ten top gedreven economische concurrentie (die twee gevolgen van één en dezelfde oorzaak zijn), waartoe de ongebreidelde nationale zelfzucht in één woord, alle natiën voerde.

Er werkte, sedert de laatste jaren der 19de eeuw, een tegenstrooming. Zij begon aan het verkeerde eind, met den eisch van ontwapening, alsof gevolg kon worden te niet gedaan zonder aantasting der oorzaak.

De Eerste Vredesconferentie bereikte voor ontwapening niets, voor de vlotte beslechting van geschillen die niet de levensbelangen der volken raakten, en dus toch geen aanleiding tot oorlog gegeven zouden hebben, het een en ander. Zij werd gevolgd door de voor het imperialistisch tijdvak typische botsingen van Boerenoorlog, Marokko-crisis, Russisch-Japanschen oorlog. Ter Tweede Vredesconferentie is de poging, de arbitrage tot een verplichte en het zoogenaamde hof tot een werkelijkheid te maken, geheel mislukt, en het prijzenhof dat zij wenschte is door Engelands tegenwerking later niet tot

stand gekomen. Beide conferenties hebben zich voorts verledigd wetten te geven op den oorlog te land (de tweede ook op dien ter zee) tot waarborg der rechten en inscherping der plichten van oorlogvoerenden en neutralen; deze wetten bleven buiten mogelijkheid van rechtsdwang en het waren dus geen wetten; - in den wereldoorlog zijn ze met voeten getreden. De Tweede Vredesconferentie werd gevolgd door de verscherping in wapeningswedstrijd veroorzaakt door Bosnische krisis en Agadir, en door den Balkan-oorlog - die, tegen veler voorspelling, niet onmiddellijk tot een Europeeschen brand uitsloeg, hoewel de bierbank placht te verklaren dat dit met den eerstvolgenden Balkan-oorlog zeker het geval zou zijn. Maar Oostenrijk wend - toen - in bedwang gehouden door Duitschland, en Rusland door Engeland; het scheen een oogenblik of de organisatie in twee elkander opwegende politieke groepen, die sedert 1904-'07 in Europa bestond, waarlijk als vredeswerktuig kon worden gehanteerd.

Die in Engeland aan het roer zat, Sir Edward Grey, wenschte zeker niet anders. Zijn onlangs uitgegeven gedenkschriften, model van eenvoud en, voor zoover mijn oordeel reikt, van waarachtigheid, bevatten het relaas van een gesprek met den Duitschen ambassadeur op 24 Juni 1914 (vier dagen vóór den moord op Frans Ferdinand), in woorden, tenzelven dage door Grey opgeteekend. ‘The British Government, zeide de minister ‘belongs to one group of Powers, but does not do so in order to make difficulties greater between the two European groups; on the contrary, we wish to prevent any questions, that arise, from throwing the groups as such into opposition’. Waarop Lichnowsky: ‘Your being in the group you are is a good thing; I regard your intimacy with France and Russia without any misgiving, because I am sure that it is used for peace’. ‘I am sure’, commenteert Lord Grey in 1925, en wij hebben hem geloof te schenken, ‘that this record faithfully represents both Lichnowsky's feeling and my own at the time’. De te vroeg (30 December 1912) overleden Duitsche minister van buitenlandsche zaken, von Kiderlen Wächter, is gestorven onder den indruk dat het succes der door Grey en hem geleide samenwerking tusschen Duitschland en Engeland ter localiseering van den Balkan-oorlog het vooruitzicht opende dat de Europeesche oorlog die zoo dikwijls als aanstaande was aan-

gekondigd, inderdaad niet zou uitbreken. ‘Wir brauchen keinen Krieg’, liet hij zich kort voor zijn dood tegenover een Romeensch staatsman uit; ‘wir werden auch keinen bekommen. Wenn *wir* den Krieg nicht heraufbeschwören, ein anderer wird es sicherlich nicht tun’.

Bij het licht van zulke gegevens wordt de geschiedenis van het ontstaan van den wereldoorlog wel diep beschamend. Men is vervallen in wat men niet wilde, en men is er in vervallen uit vrees voor de werktuigen die de andere partij bezat, en die hier als ginds aangeschaft waren ter verzekering van veiligheid en vrede. Het is de schipbreuk der internationale rechtshandhaving op nationalistischen grondslag.

De richting waarin zich sedert de Tweede Vredesconferentie de denkbeelden van enkele helderzienden ontwikkeld hadden, is tijdens de ervaringen van den wereldoorlog eindelijk door allen ingeslagen. De wil tot oorlogsverhindering brak zich baan, en het inzicht, dat daartoe een supranationaal orgaan met gezag moest worden bekleed. De ontwapening, te voren een in de lucht zwevend ideaal, werd voor goed aan dat van de betere verzekering der internationale veiligheid verbonden. ‘In communities where there is violence’, had reeds Roosevelt gezegd, ‘an honest man must protect himself; and until other means of securing his safety are devised, it is both foolish and wicked to persuade him to surrender his arms while the men who are dangerous to the community retain theirs.’ En Bourgeois: ‘Le désarmement, à nos yeux, est une conséquence et n'est pas une préparation. C'est la securité du droit qui doit d'abord être organisée’. En van Vollenhoven: ‘Si vis pacem, para exercitum internationalem’.

Het is geen kalm beraad, het is de verschrikking van den oorlog geweest die de wereld tot dit inzicht bekeerd heeft. Die oorzaak brengt mede, dat bij iedereen de oplossing die hem in het bijzonder voor den geest komt, ten nauwste verband houdt met de eigen ervaringen. Voor Frankrijk lost zich het veiligheidsvraagstuk in een Rijnvraagstuk op, de waarborgen zonder welke Engeland zijn bestaan niet verzekerd acht zijn in wezen martiem. Wilson die als neutrale (als neutraal vredestichter, had hij gehoopt) partijen om mededeeling van hun oorlogsdoeleinden had gevraagd, opdat hij de kennis daarvan zou kunnen aanwenden tot vorming van een Volkenbond ‘to

insure peace and justice throughout the world' - Wilson alleen vermag ook als belligerent het vraagstuk nog in een algemeen aspect te zien. Het blijft hem dermate in beslag nemen, dat hij aan een beoordeeling der overige voorwaarden, aan het verslagen Duitschland op te leggen, niet toekomt. Hij zit onder de *big four* als de man die in de verte staart, over het drietal heen dat onder zijn aangezicht zaken doet, en wat voor zaken! Zoo wordt het groote tractaat van Versailles een van de zonderlingste mengsels van goed en kwaad die de wereldgeschiedenis kent; tegelijk idealistisch en cynisch, verheven en abject, veel minder uit één gedachte gesproten dan in 1815 het groote tractaat van Weenen.

Ondanks al is het de noodzakelijke basis van verdere ontwikkeling. Wij hebben geen andere en maken geen andere. Wij kunnen niet aan de wereld knutselen in vrij gedachtenspel; de realiteit die de oorlog achterliet bindt onze aandacht en vermogens met zware ketenen. Is het een nadeel? Vóór 1914 is het begrip der kwalen waaraan de wereld leed niet zóó diep in ons bewustzijn gedrongen dat wij er onze handelingen door lieten bepalen. De huidige moeilijkheden zijn van zulk een aard dat zij ons vastgrijpen tegen wil en dank. Wij *moeten* er mede worstelen, wij allen: overwinnaars, overwonnenen en ex-neutralen. En wij kunnen dit alleen nog doen binnen het kader van den Volkenbond. Die daar buiten zijn gebleven, Rusland en de Vereenigde Staten, bieden òf geen eigen formule tot algemeene redding aan, òf een zoodanige die bij de eerste proef van algemeene toepassing de wereld in nieuwen strijd en verwarring zou storten. Sowjet-Rusland geeft tot heden geen werkelijkheid te zien die ons tot het communisme, en tot de federatie van Europeesche radenrepublieken die dan als mogelijk wordt voorgesteld, bekeert. De taak zooals wij ze zien, is de bewerktuiging van den vrede ook tusschen volken van verschillende maatschappelijke ontwikkeling en instellingen. Wat Amerika betreft, zijn materieele middelen, en de geest waarin het die beheeren zal, maken het voor de gansche wereld tot een factor van het allergrootste gewicht; wij zullen er ons telkens mede moeten beraden, en doen dit ook, maar als leider onzer organisatiepogingen in hoogeren dan den strikt economischen zin heeft het vrijwillig afstand gedaan.

De vraag wordt opgeworpen, of de beteekenis der mede-

werking van kleine staten in den Volkenbond toe- dan afneemt. In den aanvang waren zij onmisbaar tot het op gang brengen eener vertooning die de hoop althans op haren voortduur, mocht het zijn op haar blij einde, te vestigen had. Zij worden wat terzijde gedrongen, nu, vlak voor het voetlicht, de eerste rollen hun groote clausen gaan spreken. Ik geloof dat wij blijde moeten zijn dat het zóóver gekomen is; zonder dit zou de belangstelling van het schouwburgpubliek, dat wij allen zijn, zich niet handhaven. Zonder beeldspraak: wij komen er niet, zonder dat de practijk van het geheele tractaat van Versailles, dat wij vooral niet missen mogen omdat het de kiemen tot verbetering in zich bevat, wordt omgebogen. Wij kleinen zijn dáártoe onmachtig; de ommekeer moet zich voltrekken in het hart der groote zondaars zelven, wier wil en werk op andere dingen moeten worden gericht dan zij het in 1919 waren. Dat wij er zijn, werkt tot dien ommekeer meer mede, dan wat wij heden kunnen doen. De tractaten van Locarno zijn, eenige oogenblikken vóór gij hier binnenkwaamt, geteekend; binnen weinige maanden zal, uit de al of niet ontruiming der Keulsche zône, uit de al of niet toetreding van Duitschland tot den Volkenbond, blijken of zij worden nageleefd in den geest waarin zij zijn ontworpen. Zoo ja, één althans der groote belemmeringen van kracht en waarachtigheid in het werk van den Volkenbond zal zijn uit den weg geruimd. Vervolgt de ingezette beweging haar natuurlijken loop, dan zal ongetwijfeld de gelegenheid tot nuttigen arbeid ook der kleine staten in den Volkenbond niet ontbreken.

Zij zal moeten worden verleend bij volle bewustheid dat het Volkenbondsideaal van allen offers vergt, van kleinen zoo goed als van grooten. Offers die, met elkander in harmonie gebracht, tezamen een goed doen verwerven, kostbaarder dan dat men verloor. Geloof in dit doel alleen kan onze samenleving redden. Dat geloof verzet zich niet tegen een critische beschouwing van wat onder Volkenbondsmerk wordt uitgevent, ja het kan deze gebiedend eischen.

De heeren Tonnet, van Blom, van Eysinga, zullen de tot dusver bereikte resultaten beoordeelen uit krijgskundig, uit staatshuishoudkundig, uit juridisch oogpunt. Het ware mogelijk, dat zij buitengemeen onbevredigend zullen worden bevonden bij vergelijking met wat, naar het oordeel van deze

drie Nederlandsche deskundigen, zou behooren te zijn. Zoo ja, laat een Nederlandsch historicus vrij U te verzekeren, dat zij niet zoo onbevredigend kunnen worden bevonden bij de vergelijking met wat was. Hoe hebben wij Nederlanders de jaren vóór en gedurende den oorlog in werkelijkheid doorleefd! Die vóór den oorlog in het gevoel, te worden medegesleept in een dolheid die ons verstand verwierp en ons hart verfoeide, en waarin wij mede moesten, omdat de kans op behoud bij mededoen nog altijd even grooter leek dan bij onthouding; het hartverheffend gedrag van den Leidschen groen, die overtuigd moet schijnen, dat als meneer het zegt, het wel zoo wezen zal. Die tijdens den oorlog? Wij moesten op den richel blijven tusschen den buurman rechts die ons het vuur en den buurman links die ons het brood ontnemen kon, en beurtelings naar weerszijden kapriolen maken die ver van sierlijk waren; erger, die raakten aan de eer. Herinnert men zich zeker ‘vlammend protest’ in woorden, gevolgd door het empocheeren der genadegift ons toegeworpen omdat wij het bij woorden lieten; een gift zonder welke wij inderdaad niet hadden kunnen leven? De zedelijke gevaren eener zelfstandigheid, die er geene zijn kan, zijn voorwaar geen mindere dan die der overgave aan het Volkenbondsideaal. Wij kunnen een slap, een ellendig lid van den Volkenbond blijken, een lid dat op den Bond te leunen zoekt, zonder hemzelf mede te schragen. Wij kunnen als lid van den Volkenbond belanden in de achterbuurt der Europeesche samenleving. Doch als lid van den Volkenbond kunnen wij ook anders. Buiten den Volkenbond kunnen wij niet meer anders. Aanvaarden wij dus de interdependentie op deze verstandelijke overweging; - ik vertrouw niet op deze alleen. Mede te banen den weg dien het verstand als den eenigen tot heil der gemeenschap aanwijst, het zal bij den welgezinde steeds mede zaak zijn van het gemoed. Ik weet, ook bij U. Omdat gij in 1925 leeft, omdat gij Hollander, omdat gij student, omdat gij jong zijt.

H.T. COLENBRANDER.

II.

De wedstrijd in bewapening met zijn aankleven van politieke verbonden tot het verkrijgen van machtsevenwicht, is de onmiddellijke oorzaak geworden van het uitbreken van den wereldoorlog. De superwapening, die aan dien wedstrijd haar ontstaan te danken had, vormde een voortdurende bedreiging. Langs alle grenzen lagen sterke legers, ten naastenbij mobiel, zoo te zeggen met het geweer in den aanslag gereed. Wel was de taak dier grenslegers als een bescherming gedacht voor de daarachter plaats vindende mobilisatie en concentratie der oorlogslegers, doch een bedreiging vormden zij niettemin. In de bureaux der generale staven hing allerwege de drukkende zorg, dat de tegenpartij de voorhand zou kunnen krijgen. Een voorsprong van één enkelen dag zou van beslissenden invloed kunnen worden op het verloop der latere oorlogshandelingen. Het gevaar, dat overijld tot mobilisatie zou worden besloten; de vrees voor strategische overrompelingen, namen hand over hand toe. De spionnage vierde hoogtij. Mobilisatie beduidde, voornamelijk door den zeer bedreigden politiek-militairen toestand, waarin Duitschland verkeerde, met onafwijsbare zekerheid oorlogstoestand en opening der vijandelijkheden op twee fronten. Als Rusland mobiliseerde, kon de oorlog niet meer worden voorkomen. Onbeteekenende incidenten zouden den brand kunnen doen uitslaan.

Een volkomen logisch gevolg van een overigens volkomen onlogischen toestand.

De superwapening is niet het middel gebleken om den wereldvrede te verzekeren. Toch bleef Nederland door zijn wapening in 1914 voor oorlogsellende bewaard. Een voorzichtige, naar alle zijden vertrouwen wekkende staatkunde en een weermacht van matige kracht, doch sterk door haar goed begrepen doelstelling, hebben ons land buiten den oorlog gehouden.

Gedurende den wereldoorlog nam de bewapeningswedstrijd een ongelooflijken omvang aan. Alle physieke, materieele en moreele krachten van de strijdende partijen werden tot uitputtings toe in het strijdperk tegenover elkander gebracht. Alle industrieele krachten werden gemobiliseerd. De afschu-

welijkste strijdmiddelen, als hongerblokkade en duikbootenoorlog deden hun intrede. Millioenen en millioenen menschen zijn gevallen en tenslotte lagen overwinnaars en overwonnenen uitgeput ter neer.

Reeds tijdens den oorlog klonken de oorlogsprotesten luide. Een Duitsch geleerde Dr. Nicolaï schreef, ter weêrlegging van het oorlogsmanifest der Duitsche kunst- en wetenschappelijke wereld, 'Die Biologie des Krieges', een vlammend betoog tegen den oorlog. Overal werd de legergeest door defaitistische stroomingen aangetast. In alle legers moest niet alleen met vijanden, doch ook met vrienden worden gekampt. Caporetto werd door ontzenuwing mogelijk gemaakt. Rusland ging door revolutie uit den oorlog terug. Tenslotte werd ook de geest in de Duitsche legers aangetast. Een geweldige propaganda met door de lucht overgebrachte pamfletten had doel getroffen. De 8e Augustus 1918 was 'der schwarze Tag'. De Duitsche troepen, die uit den slag van Amiëns terugweken, ontvingen oprukkende reservetroepen met kreten van 'Kriegsverlängerer' en 'Streikbrecher'.

Na den oorlog klonk over de geheele wereld: zulk een ramp nooit meer. De algemeene aanval op den oorlog en op zijn onmiddellijke aanleiding: het 'militairisme' werd geopend. De oorlog werd gedisqualificeerd als middel om een beslissing te brengen in diepgaande verschillen tusschen de staten. Het bestaansrecht van den oorlog werd ontkend. Het nieuwe licht werd ontstoken door de erkenning van het zelfbeschikkingsrecht der volken en door de geboorte van den Volkenbond. Versailles zou breken met het oude regiem: het verkrijgen van wereldhegemonie met het zwaard; doch het bracht als ontnuchtering een toestand van onderwerping der overwonnen volken. Het was juist aan dit oude regiem van zich verheffen boven de gevallenen, dat de oorlog zijn bestaansreden ontleende. De vrees scheen bij de eene, de haat bij de wederpartij aangewakkerd te worden. De verbijsterende vraag rees of het 'militairisme' wel de ware oorzaak van de oorlogsellende was en of het vraagstuk niet dieper en grondiger moest worden onderzocht. Er kwam weer twijfel aan de mogelijkheid van een rechtstreeksch ingrijpen om met de superwapening te breken.

Onder die omstandigheden is dan ook de gang van Luther

en Stresemann naar Locarno om den te Genève vastloopenden vredesarbeid met Duitsche hulp weêr in gang te brengen, het wellicht schoonste oorlogsprotest van den jongsten tijd.

* * *

De Volkenbond wil met de superwapening in de toekomst afrekenen. De instandhouding van den vrede eischt, volgens art. 8 van het verdrag, de vermindering van de nationale bewapeningen tot het minimum vereenigbaar met de nationale veiligheid en met de uitvoering der internationale verplichtingen. Feitelijk geeft het artikel twee grenzen aan, waartusschen de bewapening zich in de toekomst zal moeten bewegen. Een bovenste grens, die niet in het meerdere zou mogen worden overschreden en die dus eigenlijk een maximum aangeeft, wordt door de zorg voor de nationale veiligheid gesteld. Een onderste grens, waar beneden de statenleden met hun wapening niet zouden mogen gaan en dus een minimum aangevende, wordt door de zorg voor het instandhouden der internationale rechtsorde bepaald. De ontwapeningsarbeid, die geleidelijk moet worden verricht, heeft aanvankelijk slechts te maken met het vaststellen van de bovenste grens. Dit is reeds moeilijk genoeg. Het volkenbondsverdrag wil toch, dat rekening wordt gehouden met de aardrijkskundige ligging en de bijzondere omstandigheden van elken staat en voor alles met de zienswijzen, die hieromtrent in elken staat gelden. In die formuleering liggen de talrijke moeilijkheden, die zich bij de ontwapening voordoen, verscholen.

Hoe de Bond voor dezen arbeid werd toegerust?

Ingevolge het bondsverdrag zou aan den Raad een permanente commissie van advies in zake de militaire, de maritieme en de luchtvraagstukken worden toegevoegd. De samenstelling van deze commissie ‘Commission permanente consultative’, de z.g. C.P.C. was overgelaten aan de prudentie van den Raad. Reeds in een der eerste zittingen stelde deze het reglement vast, dat de commissie samenstelde uitsluitend uit militaire leden, die rechtstreeks afhanklijk bleven van hun eigen regeeringen en diverse generale staven. Zulk een samenstelling was hoogstens voldoende, om het ontwapeningsvraagstuk in technischen zin, rechtstreeks, in behandeling te nemen.

Reeds in de eerste Assemblée deed zich scherpe kritiek

hooren. Lange, de Noorsche afgevaardigde, verklaarde het vraagstuk ‘d'ordre politique, économique et social’ en pleitte, door onzen afgevaardigde Fock gesteund, krachtig voor het benoemen eener gemengde commissie. Door haar benoeming werd feitelijk verklaard, dat het vraagstuk der ontwapening niet rechtstreeks kon worden aangevat. In de gemengde tijdelijke commissie ‘Commission temporaire armements’ de z.g. C.T.A. trad Viviani als voorzitter op, terwijl mannen als Branting (Zweden), Jouhaux (Frankrijk) en Oudegeest (Nederland) zeker waarborgen gaven tegen het bezien der vraagstukken met subjectief militaire gevoelens. In 1922 deed Lord Robert Cecil zijn intrede, waardoor hem de kortste weg werd geboden, om zijn vredesdenkbeelden voor Raad en Assemblée te brengen.

Aan verdere pogingen om de werkwijze en het gezichtsveld der commissie nog meer te verruimen, heeft het sedert niet ontbroken. Op aansporing van de vierde Assemblée kwam de coördinatie-commissie tot stand, omdat de behoefte was gevoeld het werk der C.P.C. en der C.T.A. beter in elkaar te doen grijpen. Ten slotte gaf onze afgevaardigde Loudon in de zesde Assemblée een nieuwen stoot en werd op zijn geamendeerde voorstel de naam der commissie andermaal veranderd - ik meen - in studiecommissie voor beperking van bewapening. Uiting gevende aan den overal geuiten wensch om de wereld ten spoedigste van den druk en van de gevaren der nog immer bestaande superwapening te bevrijden zijn in het bijzonder Branting, Lange, Fock, Loudon, Oudegeest werkzaam geweest om den Volkenbond voor zijn taak beter te outilleeren. De kleine staten gaan daarbij aan de spits en onder de namen der strijders worden die van drie Nederlanders begroet.

Met de verruiming van de werkwijze en het werkterrein der commissie gaat de uitbreiding van de vijfde sectie van het secretariaat, die de militaire aangelegenheden behandelt, gepaard. Het is juist het secretariaat, dat den stimulans moet geven en de statistische gegevens moet verzamelen, die voor den arbeid onmisbaar zijn.

Steeds breeder en dieper werd te Genève het ontwapeningsvraagstuk gefundeerd. Aan rechtstreeksche voorstellen om ingevolge art. 8 van het bondsverdrag de bewapening te be-

perken, kon voorloopig niet worden gedacht. Men bewoog zich op het neventerrein der ontwapening. Het werk der conferentie, die in Mei 1925 te Genève bijeen kwam, om den handel in wapenen, munitie en oorlogstuig aan banden te leggen, werd voorbereid. De verschrikkingen van een mogelijken chemischen en bacteriologischen krijg, waarvan het rapport hier te lande zooveel stof deed opwaaien, werden bestudeerd. Voorbereidend werk werd verricht om de conferentie van Washington uit te breiden ook over de staten, die daar niet tegenwoordig waren geweest. De verschillende oorlogsbudgetten vroegen voortdurend de aandacht. Aansporingen zijn te dezen opzichte aan de Regeeringen der statenleden gericht. De meening is gevraagd over de sterkte, die elke staat noodig oordeelde voor de verzekering van eigen veiligheid. Het secretariaat verzamelde een schat van gegevens nopens het oogenblikkelijke standpunt van wapening en oorlogsuitgaven. Alles uitstekende voorbereidende arbeid, doch de eigenlijke ontwapening bleef rusten. Men moest eerst, zooals dat zoo teekenend werd gezegd ‘préparer l'atmosphère’.

Wel werden door de extremisten op ontwapeningsgebied, als door Munch (Denemarken) en Lange (Noorwegen) besliste voorstellen te Genève ingediend, doch al dergelijke voorstellen voeren dadelijk tot het minimum en laten de moeilijke questie van nationale veiligheid, die zooveel facetten biedt, als er staten zijn, onaangeroerd. De Bond, die ten slotte niet verder kan gaan dan advies geven aan de verschillende leden, heeft echter met de eigen opvattingen der staten ter dege rekening te houden. Lord Robert Cecil, die zich wel als een der warmste strijders voor den wereldvrede heeft doen kennen, legde dan ook terecht in zijne resoluties, welke in 1922 en 1923 voor de Assemblée werden gebracht, de verklaring neer, dat niemand serieuse beperking van wapening aandurft, tenzij hij eerst afdoende garantie krijgt voor de veiligheid van den staat. Daartoe is thans binnen grenzen over het garantieverdrag van 1923 en over het Geneefsche protokol van 1924 door de conferentie van Locarno het uitzicht geopend. Vruchtdragende, in elkaar grijpende arbeid van algemeene bonds- en van speciale statenconferentie heeft de atmosfeer gezuiverd. Het rechtstreeksche ontwapeningswerk zou thans voortgang kunnen hebben. Het schijnt toch niet van harte te gaan.

De reden hiervan moet daarin gezocht worden, dat al het voorbereidende werk te Genève tot het vestigen van de overtuiging heeft geleid, dat het ‘militairisme’ wel de onmiddellijke oorzaak van den oorlog is geweest; doch dat de ware oorzaken veel dieper liggen. Om blijvenden vrede te hebben, moet ook de geest ontwapend zijn, moet er solidariteit zijn naar den wil en niet alleen in den considerans van een protocol. Het is al vele malen te Genève gezegd, dat alle veiligheidsformulieren niet zullen baten, als men elkaar, om zoo te zeggen, het licht in de oogen niet gunt.

In schoone opklimming zal de ontwapening worden gegrondvest op het politieke verdrag; zal het politieke verdrag moeten steunen op een diep geworteld solidariteitsgevoel tusschen de staten; diep geworteld, omdat kwalijke naijver zal zijn vervangen door edelen wedijver. Zonder den een of den ander zou de wereld verhuizen naar een Eden van onbeduidendheid en slechts slappelingen bergen. Dit zou nog veel verschrikkelijker zijn, dan alle verschrikkingen, die in de wereldgeschiedenis achter ons liggen.

Energiek te leven, zijn krachten ten volle te ontplooien, de volkskracht naar alle zijden over de wereld te doen uitstralen en nimmer oorlog met zijn buurman te maken, is het probleem van de toekomst.

Een economische conferentie wil trachten een weg te banen. Men is den haard nabij, die het kwaadaardige virus uitstraalt. Zoo terecht heeft Painlevé in de laatste Assemblée gezegd, dat alle conventies zullen worden verbroken, als de economische krachten zich blijven ontketenen ‘dans leur brutalité’.

* * *

Van het oogenblikkelijke standpunt van superwapening geeft het in September 1924 door het secretariaat van den Bond uitgegeven ‘Annuaire militaire’ een beeld. Onvolledig wel is waar, omdat het geen gegevens omtrent oorlogsorganisatie en oorlogssterkte bevat; maar voor het verkrijgen van een indruk toch voldoende. Het pact bepaalt wel, dat de leden van den Bond zich verbinden elkander wederkeerig op de meest open en volledige wijze alle inlichtingen te verstrekken betreffende de schaal hunner bewapeningen, hun programmas en den staat

hunner z.g. oorlogsindustrieën; doch de practische toepassing van dit artikel laat zich nog wel wat wachten.
Het 'Annuaire' geeft o.m. de hieronder volgende cijfers nopens de vredessterkte:

België	80.000 man, waaronder	5.000 officieren.
Frankrijk	700.000 man, waaronder	35.000 officieren.
Italië	300.000 man, waaronder	18.000 officieren.
Polen	275.000 man, waaronder	19.000 officieren.
Rumenië	125.000 man, waaronder	11.000 officieren.
Tsjecho-Slov	128.000 man, waaronder	11.000 officieren.

Een staat als Polen heeft op een bevolkingscijfer van 28 millioen een vredessterkte van meer dan een kwart millioen vredessoldaten, waarbij 50 regimenten artillerie, die elk voor zich driemaal zoo sterk zijn georganiseerd als een Nederlandsch regiment.

Naar vorenstaanden maatstaf zou aan ons land een vredessterkte passen van 50-70.000 man, waaronder 5000 officieren. Met een vredessterkte van gemiddeld 13.000 man en 1500 officieren, staan wij tusschen ¼ en ⅓ van het bedrag, dat andere staten noodig oordeelen.

Alleen de zes zooeven genoemde staten hebben te zamen een vredessterkte van 1.5 millioen soldaten, hetwelk bij een dienstverplichting van 20 en meer jaren phantastische cijfers voor de oorlogssterkte beduidt. Rekent men voorts met de Fransche luchtvloot van 1500 vliegtuigen, met een ongeveer even groot getal gepantserde vechtwagens; voorts met de onbesproken gelaten maritieme machtsontwikkeling, dan schijnt het gebiedende eisch om het stelsel van superwapening zoo spoedig mogelijk door dat van beperkte bewapening te vervangen. Superwapening is toch altijd een gevaar voor den vrede.

De overgang moet natuurlijk geleidelijk zijn. Het Volkenbondsverdrag voorziet dit ook. Het wil toch minstens eenmaal in de tien jaren nieuwe overweging en zoo noodig herziening van de sterkten, die voor de nationale veiligheid en de gemeenschappelijke actie worden noodig geoordeeld. Op die wijze zal dus het, voorshands ideëele, eindpunt kunnen worden bereikt, wanneer de legers en vloten zullen zijn veranderd in politielegers en vloten, waarvan de sterkten naar rato van het bevolkingscijfer zullen zijn geregeld. Onder politie moet dan uiteraard internationale politie in de eerste plaats worden verstaan.

Is dit ideëele eindpunt eenmaal bereikt, dan zal onze belangstelling van de verzekering der nationale veiligheid zijn overgebracht op het behouden van de internationale rechtsorde zonder bij die overdracht ook maar het minst aan gloed en kracht te hebben ingeboet. Zonder gloedvollen steun zouden wij het eindpunt niet bereiken en het niet kunnen behouden, wanneer wij het eenmaal hadden bereikt. De sympathie en de belangstelling zijn eenvoudig verplaatst geworden.

Achter de weermacht van internationale politie, die elke staat zal moeten onderhouden om een gemeenschappelijke bondspolitiemacht samen te stellen, zal dan ook het geheele volk met al zijn willen en kunnen gereed moeten staan, om het duur verworven bezit te beschermen. De weerbaarheidsgedachte moet ook dan in het volk blijven voortleven. Een beroep op het volk moet steeds mogelijk zijn. De mogelijkheid en de bereidheid daartoe zullen zich moeten manifesteeren in een dienstplichtwet voor oorlogstijd. In preventieven zin zou dit zeer gunstig werken. De staat, die de gevestigde internationale rechtsorde zou willen verbreken om als van ouds de hegemonie te willen verwerven met het zwaard, moet weten bij zijn poging de geheele wereld tegenover zich in het strijdperk te zullen vinden.

De oplossing van het ontwapeningsvraagstuk teekent zich dan ook als een geleidelijke vermindering van de deelname van het volk aan den legerdienst in vredestijd, met behoud van den weerplicht voor geval van oorlog. Er zal komen een geleidelijke overgang van parate in sluimerende weerkracht. De blijvende militaire weermacht wordt de condensor van het militaire weten en kunnen van het volk; de kern, waarom het volk zich weêr zal moeten scharen, als zijn medewerking noodig mocht blijken.

Hoe wij uit den toestand van superwapening, waarin Europa nog steeds verkeert, langs lijnen van geleidelijkheid komen in de richting van het ideëele eindpunt?

Er zijn op het oogenblik in Europa drie groote toonaangevende militaire machtscentra. Frankrijk en Rusland, wat het leger en Engeland, wat de vloot betreft.

Natuurlijk is, dat Rusland door krachtige vermindering van zijn legersterkte getoond moet hebben van een agressieve expansie zijner politieke en economische denkbeelden en stel-

sels af te zien. Alvorens met de superwapening te kunnen breken, moet Europa van de vertrouwbare gezindheid van Rusland zeker zijn. Is die zekerheid eenmaal verkregen, dan zou Frankrijk het initiatief kunnen nemen tot vermindering van de legersterkte. Men mag met vertrouwen aannemen, dat het daartoe, als het verdrag van Locarno zal zijn geratificeerd, ook genegen is. De vraag zal echter zijn of Frankrijk zijn continentale machtspositie zal willen verzwakken, wanneer niet gelijktijdig Engeland zijn maritieme wereldmachtsstandpunt verzwakt. Het vraagstuk van de ontwapening van Europa is dan ook inderdaad een wereldprobleem. Zoo heel gemakkelijk zal dan ook de ontwapeningsactie niet in gang kunnen worden gezet. Besprekingen tusschen Frankrijk, Engeland en Rusland moeten haar voorbereiden, mogelijk maken. Mislukking van de ontwapeningsconferentie moet bepaaldelijk uitgesloten zijn, omdat zij den arbeid voor geruimen tijd zou kunnen onderbreken. Wederom wijst dan ook in elkaar grijpende arbeid van speciale staten- en algemeene bondsconferentie den weg naar het doel. Hoofdzaak schijnt op het oogenblik meer te zijn, dat er iets gebeurt, dan wat er gebeurt. Zijn wij eenmaal op weg, dan kan het in snelleren gang brengen van den zwaren, loomgaanden wagen aan volgende decennia worden overgelaten.

De wereld wacht met spanning op een initiatiefvoorstel van Frankrijk en Engeand. Het aangeven van een hoogste vredessterkte in percenten van de bevolking, die voor Frankrijk, van een hoogste tonnenmaat en aantal vliegtuigen, die voor Frankrijk en Engeland aannemelijk voorkomen, is voldoende, doch ook beslist noodig om een ontwapeningsconferentie met zekerheid van welslagen aan den arbeid te doen gaan.

Het positieve resultaat van den arbeid der conferentie, dat in den vorm van een ontwerpverdrag ter bekrachtiging aan de staten zou kunnen worden voorgelegd, zal zich kunnen bepalen tot enkele cijfers voor vredessterkte, vliegtuigental en tonnenmaat. Het zal dan klein in omvang, doch machtig in beteekenis zijn, als eerste stap op het stekelige terrein der ontwapening.

Naast den eigenlijken verdragsarbeid zullen echter de veelomvattende studiën, die de conferentie moet ter hand nemen en waarvan de resultaten in haar protocollen moeten worden vastgelegd, haar beteekenis beduiden voor de verdere afwik-

keling van het vraagstuk in de naaste toekomst. Er moet een doelstelling komen voor het verdere vredeswerk. Elke verdere stap op het gebied der ontwapening zal telkens weêr op nieuwe bezwaren stuiten. Staan het einddoel, de wegen waarlangs en het tempo, waarin het kan worden bereikt, duidelijk voor oogen, dan zullen de bezwaren in de toekomst gemakkelijker worden overwonnen.

Zoo zal dan ook de allernaaste toekomst teleurstelling brengen voor hen, die met koortsachtigen ijver dringen naar ontwapening en bevrediging voor hen, die een open oog houden voor de werkelijkheid.

Chi va piano, va sano.

* * *

Het pact van den Volkenbond spreekt niet van een bepaalde verplichting om aan militaire bondsactie deel te nemen.

Als een lid van den Volkenbond in strijd met de aangegane verplichtingen overgaat tot oorlog, zal hij uit kracht van den daad beschouwd worden een oorlogsdaad tegenover alle leden van den Bond te hebben begaan. Met zulk een staat worden dan alle betrekkingen, elk persoonlijk verkeer afgebroken. Te dezen opzichte legt het verdrag een bepaalde verplichting op.

De deelname aan militaire actie is echter voorzichtiger omschreven. De Raad zal ingevolge art. 16 de betrokken regeeringen van advies dienen nopens de getalsterkte van de strijdkrachten, waarmede de leden van den Bond ieder voor zich zullen bijdragen tot de strijdkrachten, bestemd om de bondsplichten te doen eerbiedigen. Van een bepaalde verplichting spreekt het pact dus niet. De discussiën over het Geneefsche protocol in de vijfde Assemblée hebben bijgedragen om de verschillende denkbeelden te leeren kennen over de wijze, waarop art. 16 in toepassing behoort te worden gebracht. In het Protocol is de zedelijke verplichting uitgedrukt, die op elken staat rust om ‘loyalement et effectivement’ mede te werken aan de eerbiediging van het handvest van den Bond. Men heeft op de verplichting gewezen om elken daad van agressie te weerstaan, doch men heeft er de voorzichtige bepaling aan toegevoegd: in de mate als de geografische ligging en ‘les conditions spéciales de ses armements’ toestaan. Deze laatste

clausule werd juist opgenomen, om Munch, die voor het Deensche ontwapeningsstandpunt opkwam, genoegdoening te geven. Aan de souvereine macht van den staat, om zelf den omvang te beoordeelen van zijn deelname aan militaire sancties en militaire actie, werd niet getornd. Het criterium, werd nadrukkelijk gezegd, is, of een staat 'loyalement et effectivement' aan zijne verpichtingen zal hebben voldaan. De beslissing hierover is aan den staat zelf en het oordeel aan de geschiedenis gelaten.

Een staat, die zich opzettelijk aan de deelname van militaire sancties zou willen onttrekken, die de kastanjes uit het vuur zou willen doen halen door andere medeleden van den Bond; die wel de bescherming van den Bond zou willen aanvaarden, doch niet de lasten mede dragen wil, kan toch op een loyaal en daadwerkelijk voldoen aan zijn verplichtingen geen aanspraak maken. Zeker zou dit gelden voor den staat, die de lauwheid van zijn verweer zoo ver zou drijven, dat hij zelfs aan een aanval van den 'agresseur' geen weerstand zou kunnen bieden. Zulk een staat zal door de geschiedenis worden gerecht.

Uiteraard kan bij een getrouwe naleving van de bondsplichten van een neutraliteitspolitiek geen sprake meer zijn. Zij heeft door het lidmaatschap van den Volkenbond feitelijk afgedaan. Toch zijn er, zoolang het Volkenbondssysteem nog niet krachtig heeft doorgewerkt, doch dan noodgedrongen, gevallen denkbaar, waarin onzijdigheid noodig en geboden is. Nog steeds moet met de mogelijkheid rekening worden gehouden, dat Nederland, gelijk in 1914, zelfstandigheidspolitiek moet voeren; in de dan te verwachten wirwar van politieke verdeeldheid, zijn eigen plaats moet zoeken en als van ouds zijn neutraliteit moet verdedigen. De oude schoenen kunnen nog niet worden afgedankt.

De mogelijkheid is dus denkbaar, dat onze militaire positie door dezelfde factoren zal worden beheerscht als vóór den wereldoorlog geldende waren. De grondslagen van ons verdedigingsstelsel - een veldleger om de onzijdigheid te handhaven met de vesting Holland als ruggesteun - zijn dus onveranderd van kracht gebleven. Wij bieden dan weder flankdekking voor elk der strijdende partijen en verklaren tot vijand, wie onze neutraliteit opzettelijk schendt.

Doch voor het geval wij de bondspolitiek blijven omhelzen, gelden de grondslagen van ons huidige verdedigingsstelsel onverzwakt. Er is voor het oogenblik nog geen bondsstrategie geschreven. Het is wellicht ook beter om dezen arbeid in de periode van superwapening en van zich nog eerst vestigenden bondsinvloed, nog wat te laten rusten. Doch als na de ontwapeningsconferentie een rusttoestand zal zijn geschapen voor hoogstens de eerstkomende tien jaren, dan zal ook deze arbeid voortgang moeten hebben. De militaire positie der kleine staten zal dan ongetwijfeld de bijzondere aandacht vragen. Zij omvatten door de bank genomen bijzonder begeerde en strategisch belangrijke gebieden. Met een onvoldoend verdedigd laten van die streken zou de Bond allerminst gediend zijn. De waarschijnlijkheid is zeer groot, dat voor de kleine staten een sterk verdedigde positie zal worden noodig geoordeeld. Er zal meer neiging zijn om Nederland in een militair wachthuis in westelijk Europa te veranderen, dan om met onvoldoend voorbereid verweer instemming te betuigen. In het kader van de bondspolitiek kan dan ook Nederland niet worden gedacht zonder een vesting Holland en zonder een veldleger, dat den eersten stoot zal moeten kunnen opvangen en zich staande houden, totdat directe of indirecte steun van Bondstroepen zal worden gebracht.

Hoe groot dat veldleger zal moeten zijn?

Het antwoord op die vraag is afhankelijk van het meer of minder waarschijnlijke van oorlogsgevaar. Het zou practisch zijn te wachten, totdat Frankrijk zijn appreciatie van den toestand zal hebben gegeven, en de ontwapeningsconferentie op grond daarvan haar arbeid zal hebben volbracht. Dit nu is in Nederland niet geschied. Wij zijn met onze sterkte reeds zoover teruggegaan, als maar eenigszins toelaatbaar scheen. De eerste stap, die de ontwapeningsconferentie dan ook zal doen in de richting van het ideëele eindpunt, zal vermoedelijk voor ons een maximum van bewapening aangeven, dat door Nederland reeds lang en krachtig in de richting van het mindere is overschreden. Of daarom uit dien eersten stap voor ons geen verdere gevolgtrekkingen zullen kunnen worden getrokken, kan nog niet worden gezegd. Een weermacht is voor ons land noodig, omdat de politiek rondom ons ertoe noopt. Blindelings volgen van meeningen in het buitenland is daarbij echter

uitgesloten. Elke nieuwe toestand zal door ons zelfstandig worden beoordeeld. De Nederlandsche militaire politiek heeft te dezen opzichte steeds een navolgingswaardig voorbeeld gegeven.

Voor Indië geldt natuurlijk dezelfde politiek als voor Nederland, dat te Genève komt ook als vertegenwoordiger van zijn millioenenrijk in Indië. Overigens zijn de omstandigheden geheel verschillend. Om in de taal van het Volkenbondsverdrag te spreken, zijn de eischen door 'de geografische ligging en door de bijzondere omstandigheden van elken staat' gesteld, sterk uiteenloopende. Onze overzeesche gewesten liggen in geheel andere belangensfeer. Aziatische expansiegeest wordt in dit aantrekkelijke gebied voelbaar. De ligging tusschen twee wereldzeeën en tusschen twee deelen van het Britsche wereldrijk teekent het strategische gewicht van de militaire positie voor derden, onze verplichting tot bescherming en de waarschijnlijkheid van daarbij te zullen worden gesteund.

Ruggesteun van de zijde der bevolking is daarbij onzeker, althans niet vast. Geheel anders hier, waar een in vredestijd wel is waar niet eensgezind denkende, doch in oorlogstijd eensgezind handelende massa achter de weermacht gereed staat. Zelfs als de voorbereiding in vredestijd ontbreekt, beduidt zulk een moreele steun een geweldige kracht. In Indië ontbreekt deze. De weermacht is voor oorlogstijd in hoofdzaak aangewezen op hetgeen in vredestijd beschikbaar wordt gehouden. Dit is te meer het geval, omdat de bescherming van het eilandenrijk maritiem moet worden georganiseerd en maritieme weermiddelen om materiëele redenen niet voor belangrijke uitbreiding in oorlogstijd vatbaar zijn. Het onmiddellijke gevolg moet zijn, dat naar verhouding in Nederland met een kleiner maximum zal kunnen worden volstaan, dan voor Indië noodig is. Zoo gaat zich dus de bijzonderheid voordoen, dat in het moederland aan inperking der legersterkte wordt gedacht op een oogenblik, dat in Indië een belangrijke ontplooiïng van maritiem verweer noodig is. De inconsequentie is slechts schijnbaar.

De leuze 'hier het leger en ginds de vloot' berust op een juiste waardeering van de geheel uiteenloopende eischen door de verdediging van het moederland en door die van Indië gesteld. Desiderata kunnen daarbij niet meer worden verhoord.

Alleen het volstrekt onmisbare wordt erkend nog bestaansrecht te hebben. Bestaansredenen gelden niet meer. Zoo is met een maritieme bescherming van het moederland afgerekend, om elders sterker te kunnen zijn. In Nederland behoeven nog slechts de depôts achter te blijven voor de marine in Indië. Zoo is een richting gekomen, die de maritieme organisatie in Indië geheel wil scheiden van die in Nederland. In menigerlei opzicht is dat ook noodig, doch die richting dreigt tot beginselverzaking te leiden, wanneer de maritieme verdediging van Indië, zooals de Regeering in studie nam, zou worden afgewenteld op Indië.

Indië wordt toch in de eerste plaats verdedigd om onzentwil. Het is toch Nederland, dat zelf rechtstreeks bepalen zal, hoe de bondsplichten zullen worden nageleefd. Nederland en Indië zijn toch tegenover Genève een en ondeelbaar. Het was dan ook een goede gedachte om een staatsmarine te belasten met de verdediging van het koloniale gebied. De oogenblikkelijke maritieme organisatie is vastgeloopen. In financiëelen zin zou scheiding der marines moeilijkheden kunnen ondervangen. Beperking hier tot het uiterste, om ginds sterker te kunnen zijn, is geboden. Het loslaten van het begrip staatsmarine schijnt niettemin toe een bepaalde fout te zijn.

* * *

Er wordt in ons land gepropageerd voor eenzijdige, algeheele ontwapening.

Er is een ethische richting, die elke wapening verwerpt, omdat de oorlog onzedelijk zou zijn. De gedachte is schoon; doch de conclusie is onpractisch. Men mag het onzedelijk, onredelijk, zelfs misdadig noemen oorlog te maken, doch dan blijft toch de zedelijke plicht om alles te helpen bestrijden, wat onzedelijk en misdadig wordt geacht. Door zich aan medewerking aan strijd te onttrekken, werkt men het slechte veeleer in de hand.

Er is een slappe - bijkans bange - richting, die verdediging onmogelijk noemt en het daaraan bestede geld weggeworpen. Van militaire zijde is reeds veel gedaan om de overdrijving in het licht te stellen, waarvan de voorstanders van deze richting zich hebben bediend, om de niet te keeren kracht van de moderne aanvalsmiddelen en aanvalswijzen aan te toonen.

Er is nog niet genoeg gedaan, om het onjuiste van de gevolgtrekking - algeheele ontwapening - waartoe de voorstanders van deze richting zich laten verleiden, in het licht te stellen. Als werkelijk een nieuwe oorlog tot de afschuwelijke vernietigingsmiddelen zijn toevlucht zou gaan nemen, om het beoogde politieke doel te bereiken, dan zou het toch een verraad aan de menschheid en aan de beschaving zijn, wanneer iemand zich aan dezen strijd zou gaan onttrekken met geen ander gevolg, dan daardoor nog zwaardere, nog meer verpletterende lasten op de schouders van zijn benarde medemenschen te doen rusten.

Op solidariteitsgevoel tuschen de volken kan toch alleen de internationale rechtsorde worden opgebouwd.

De gedachte alleen, dat er een oorlog mogelijk zou zijn, die zich ongebreideld verwoestend zou kunnen keeren tegen de weerlooze bevolking moet ieder weldenkende tot verzet prikkelen en tot de aanvaarding van de leuze brengen, die in Engeland tijdens den oorlog zoo dikwijls in eenvoud, doch met vastberadenheid heeft geklonken na elken vernieuwden bommenaanslag: ‘we never give up’. Onze beste werfagenten in de mijndistricten - placht men daar te zeggen - zijn de Zeppelins geweest door hun bomaanvallen op weerlooze bevolking.

Is niet de Volkenbond geworden om den oorlog te bestrijden en de internationale rechtsorde tegen het ruwe geweld in bescherming te nemen? Als men het vraagstuk al te nuchter beziet, zou men tot de gevolgtrekking kunnen komen, dat de stichting van den Volkenbond Nederland achteruit heeft gezet. Immers vóór den wereldoorlog bestond nog de hoopvolle doelstelling voor onze weermacht, dat zij ons buiten den oorlog zou kunnen houden. Na de stichting van den Bond behooren we feitelijk in elk nieuw conflict partij te zijn. Onze volksgeest moet om dezen geweldigen keer te kunnen begrijpen, worden geleid. Het volk moet worden geleid voor den Bond met dezelfde warmte en gloed te voelen, als waarmede het tot dusver heeft gereed gestaan voor de eigen veiligheid in de bres te springen. Is dat bondsgevoel er niet, als gevaar nadert, dan dreigt voor onze politiek een ander, veel grooter, gevaar en wel van achter een zelfstandigheidspolitiek schuil te gaan, om het land afzijdig te houden. Wij zouden ons dan op het

'loyalement et effectivement' steunen van de Bondsidee niet kunnen verheffen en door de geschiedenis worden gerecht. Hoeveel sterker zouden wij staan als wij allen eensgezind achter het moeilijke ontwapeningsvraagstuk zouden kunnen stelling nemen; als wij ten allen tijde bereid waren, om de Bondsidee daadwerkelijk te steunen. Een leger, dat zulk een ruggesteun zou hebben, waarvan de geest zou worden gedragen door dien van het geheele volk, zou al dadelijk zwakker in getal kunnen zijn.

Ware het leger in vredestijd een doelloos werktuig, dat schadelijk zou kunnen werken op den volksgeest, dan zou de drang tot eenzijdige ontwapening nog een practischen grond kunnen vinden. Het leger kan echter zijn een ware school voor volkskracht. Het kweekt gemeenschaps-, samenhoorigheidsgevoel. Het leert ondergeschiktheid; het vestigt goede tuchtbegrippen; het kweekt karaktereigenschappen en is als zoodanig een school van opvoedkundige beteekenis, een school voor volkskracht. De aandacht van het instructieve personeel is meer en meer van de aanvoerderstaak afgeleid naar de opvoedende taak. Naast den invloed, die van de militaire instructeurs uitgaat, staat als van groote beteekenis de zelfleering der individuën door den invloed, dien zij oefenen op en ondergaan van hunne omgeving. Opvoeding, verheffing van het moreel heeft zich het leger tot taak gesteld.

Een moreel krachtige weermacht is eerder geschikt om in getalsterkte te worden verminderd.

De drang naar eenzijdige ontwapening is niet bevorderlijk om het volk te leeren leven voor de Bondsidée en werkt verlammend op den legergeest. Daartegen te waken is nationale plicht. Men moge het leger in getal verzwakken, doch men mag het nimmer ontzenuwen.

Want hoe klein het leger ook worden moge, het moet steeds blijven een spiegel van de volkskracht. In het leger, waarop staat en internationale gemeenschap in de moeilijkste uren van hun geschiedenis moeten kunnen rekenen, moet zich de kracht blijven manifesteeren, waarmede het volk de hem opgelegde plichten 'quand même' zal weten te vervullen.

J.C.C. TONNET.

III.

Het is een weinig gewaagde stelling, dat onder de oorzaken, waaruit de wereld-oorlog 1914-'18 moet worden verklaard, ook economische factoren een plaats van beteekenis hebben beslagen. En hieraan sluit zich onmiddellijk deze andere, even weinig gewaagde, stelling aan, dat thans, na wapenstilstand, vredes-sluiting en Locarno, diezelfde economische factoren nog steeds werkzaam zijn, al zijn zij dit uiteraard in gewijzigden vorm. Even weinig gewaagd, omdat de oorlog zelf en zijn afloop de wereld niet radicaal hebben veranderd en dus ook die oude oorzaken niet hebben weggenomen. Eer hebben zij ze versterkt.

Als kortst mogelijkste aanduiding van deze oorzaken kan dienen: het economisch antagonisme tusschen de verschillende volken. Maar deze kortst mogelijke aanduiding eischt eenige toelichting. Beperkt men ook deze tot het strikt noodzakelijke, dan moet toch inzonderheid worden gewezen op de rol, die in dit fataal proces van oorlogs-veroorzaking aan eene der uitingen van dit antagonisme, aan de protectionistische handelspolitiek was toebedeeld. Het kan van nut zijn, aan deze rol de haar toekomende plaats aan te wijzen. Niet omdat nog nimmer iemand hierop zou hebben gewezen - geen vrijhandelsgezind schrijver, die ervan zweeg! - maar omdat die rol in haar beteekenis in de eerste plaats en vooral aan onderschatting, maar in de tweede plaats toch ook wel aan overschatting heeft blootgestaan. Protectionisten hebben haar beteekenis stellig veronachtzaamd, vrijhandelaren hebben ze misschien wel te hoog aangeslagen.

Het een is even begrijpelijk als het ander: het is het groote meerendeel der beschermingsgezinden natuurlijk om oorlog nooit te doen geweest. Welnu, zij weigeren of weifelen te erkennen, dat hun politiek dit niet bedoeld gevolg kòn hebben. En de vrijhandelaren, die dit anders zien en waarlijk hieruit niet den zwaksten stut vinden voor hun economisch geloof, zij willen deze overtuiging erin hameren bij de ongeloovige menigte, maar loopen dan allicht van overdrijving niet vrij.

Het economisch antagonisme tusschen volk en volk uit zich in een strijd om markten, waar men grondstoffen en half-

fabrikaten koopt, waar men levensmiddelen inslaat, maar waar men tevens zijn eigen overschotten van agrarische en industrieele voortbrengselen tracht te slijten.

Zoodra is niet de wereld goed en wel het stadium te boven, waarin elk volk desnoods elk ander missen kan als klant of als leverancier - en dit stadium raakt zij (en voorgoed) te boven als de aanwas van de bevolkingen zoowel als van de behoeften dezer bevolkingen een zekere maat heeft overschreden - of elk volk ziet naar buiten, over zijn grenzen heen, om te speuren naar leeftocht van elders en naar grondstof van elders, om te zoeken tevens naar afzetmogelijkheid voor zijn eigen overschotten.

Een internationaal economisch gedrang is wat dan ontstaat. En men nàm dit waar, reeds lang vóór den wereldoorlog. Gevolg eenvoudig van de groeiende economische afhankelijkheid der volken over en weer. Zij hadden elkander noodig en zij zochten elkander op.

Gedrang nu is wrijving en wrijving kan makkelijk botsing worden; wat oorzaak is van aanraking wordt licht oorzaak van conflict.

Wat heeft men nu op groote schaal gezien? Een streven naar min of meer volstrekte monopoliseering van markten, van eigen markten of, in koloniën en invloeds-sferen, van vreemde markten. Protectionisme dus in zijn uiteenloopende gedaanten. Het is, meen ik, zonder veel verder betoog duidelijk, dat de ook zonder protectionisme reeds aanwezige economische belangentegenstellingen tusschen de volken hierdoor in belangrijke mate zijn verscherpt, dat wederzijds de gevoelens van afgunst erdoor geprikkeld zijn en een geestesgesteldheid zooal niet geschapen dan zeker toch bevorderd werd, met den dag ontvankelijker voor deze gedachte, dat, nu men toch eenmaal elkander dwars zat en blijkbaar dwars wilde zitten, dit alles dan maar eens met andere wapenen moest worden uitgevochten.

Deze over en weer vijandig stemmende, deze monopoliseerende, afsluitende handelspolitiek van de meeste landen heeft dusdoende het oorlogsgevaar naderbij gebracht. Tegen, mag men aannemen, de bedoeling van de meesten harer aanhangers in. Om bij het beeld van dat gedrang te blijven: de protectionist kon zeggen en met eenig recht, dat hij althans beproefde, in dit onordelijk ellebogenspel eenige orde te

brengen: de een hier, de ander daar, en niet allen overal tegelijk! Ik weet niet, of eenig protectionist dit *heeft* gezegd, maar, indien ja, dan had hem dit kunnen geantwoord worden: Wanneer - wat onmiskenbaar het geval is - het langzaamaan een dringende eisch is geworden van economische wereldpolitiek om zich onderling te verstaan over de meest doelmatige distributie van wat er ter wereld aan doode en levende productieve krachten aanwezig is, dan dient dit te geschieden in onderling overleg; uw protectionistische politiek nu is het tegendeel van onderling overleg; en omdat zij hiervan het tegendeel is, werkt zij ook in juist de tegengestelde richting van wat met onderling beraad had kunnen zijn bereikt.

Dit is bedoeld met de stelling, dat de naar oorlog drijvende strekking der protectionistische handelspolitiek door velen is *onder*schat.

Zij is *over*schat door anderen: want het gedrang, dat tot oploop en botsing leiden kan, het zou er ook zonder protectionisme zijn geweest. Het schreeuwde om ordening, om regelmaat, en het doet dit nog. Maar de orde, die het behoeft, willen de volken vredig met elkaar verkeeren, het is niet die van elk zich jegens den ander autonoom barricadeerende staten, het is het tegendeel hiervan: de door onderling beraad geordende uitwisseling van goederen en van diensten.

De wereld werd in de verstreken eeuwen zienderoogen in steeds mindere mate een los geheel van naast elkaar staande staten, die desnoods elkander kunnen missen. In klimmende mate had men elkanders hulpbronnen noodig. Onderlinge onmisbaarheid en afhankelijkheid nu - het is een doodgewone waarheid - eischen onderlinge regeling, en onderlinge regelingen van internationalen aard roepen als regelaars om de beoefenaren van het internationale recht.

Zoo *was* het reeds vóór, zoo *is* het nog na dezen oorlog.

Reeds vóór den oorlog beleefde de wereld een snelle toeneming der wereldbevolking. De ontwikkeling der techniek van voortbrenging en verkeer - denkt alleen maar aan de stoomvaart en de spoorwegen - had deze mogelijk gemaakt in een omvang en een tempo, die bij primitiever verkeers-toestanden ondenkbaar zouden zijn geweest. En de menschheid heeft in haar vermenigvuldiging deze mogelijkheden haast tot het uiterste benut.

Reeds vóór den oorlog moest dientengevolge met de wereldhulpbronnen economisch worden huisgehouden. Reeds toen waren er aanwijzingen, dat het spannen ging. Het zich verdringen van de menschheid om die wereldhulpbronnen was hiervan een der sprekendste symptomen.

En wat is sindsdien gebeurd?

Gedurende den oorlog: vlak het tegendeel van wat reeds eerder het primaire voorschrift van economische bezonnenheid was geweest. Men leefde economisch erop los. Verteren, verbruiken, men deed het - ook, doch niet alleen, in den vorm van verwoesting - met voorheen ongekende intensiteit, en de reproductie van het teloorgegane, behalve voorzoover dit uit vernielings-tuig bestond, placht achterwege te blijven.

De wereld hervond zich *na den oorlog* dus heel wat armer dan zij den oorlog was ingegaan.

Het feit is veelal aan het oog onttrokken geweest, doordien een ander feit - ook oorlogsproduct - het verduisterde: dat van de sterke verschuivingen in individueele welvaart. Veel gezeten welstand van voorheen brokkelde af of weg, doch niet zelden geschiedde dit uiterlijk nauwelijks waarneembaar; hoevelen zijn er niet geweest, vroeger bezitters van een bescheiden fortuin, wier naar buiten zichtbare staat des levens niet of maar weinig veranderde. Bij sommigen kwam dit uit valsche maar begrijpelijke schaamte voort; bij anderen uit volkomen eerbiedwaardige beweegredenen, als bijvoorbeeld de wensch om aan zijn kinderen, die men vroeger opvoedde uit tractement en opbrengst van vermogen, thans dezelfde opvoeding te blijven geven uit een nominaal soms hooger, maar feitelijk kleiner tractement en uit het langzaam opteteren vermogen zelf. Zoo verborg zich veelal de nieuwe armoe. Maar de nieuwe rijkdom handelde vlak andersom. In tegenstelling met de gezetenen van vroeger, die soberheid ook in hun weelde kenden, hebben deze van nieuwen rijkdom bezetenen aan smakeloos brassen en etaleeren zich tebuiten gegaan in een mate en op een wijze, die dikwijls dezen rijkdom even snel deden versmelten als hij was ontstaan en blijvende verrijking misschien alleen bezorgden aan de taal, die nieuwe woorden had te smeden voor dit nieuw soort wezens en hun gedragingen.

Zooals de staten economisch erop los hebben geleefd, *maatschappelijk* kapitaal vernietigend en onvoldoende reproduceerend, zoo ook veel burgers van veel staten. *Individueel* kapitaal verdeden zij en aan nieuwe kapitaalvorming konden of wilden zij niet denken.

Toch was er, van algemeen maatschappelijk standpunt bezien, na den oorlog nòg meer reden tot economisch huishouden met de hulpbronnen der wereld dan vóórdien. Eén ding kon hieraan doen twijfelen. De bevolkings-toeneming was door den oorlog verlangzaamd en er waren dus minder monden te voeden dan vermoedelijk het geval zou zijn geweest, zoo het vrede was gebleven. Maar wie dit zegt vergeet, dat de monden, die voor altijd gesloten waren, voor een zeer groot deel behoorden aan jonge, sterke mannen op juist den productiefsten leeftijd. Dezen zouden bij normaal verloop van zaken meer hebben voortgebracht dan opgemaakt. Hun verwijdering uit de rijen der levende werkers was, maatschappelijk gesproken, verlies aan productief vermogen.

De wederzijdsche economische afhankelijkheid der volken was na en door den oorlog dus niet verkleind maar vergroot.

Toch heeft de wereld zich gedragen alsof het anders was.

Het feit is begrijpelijk. De politiek-psychologische geestesgesteldheid om deze versterkte onderlinge afhankelijkheid te erkennen en zich ernaar te gedragen, zij ontbrak. De wereldatmosfeer behoefde tijd om zich te zuiveren van de wolken van vijandigheid, waarmede jaren vechtens ze hadden gevuld.

Hoe begrijpelijk intusschen dit feit moge wezen, zijn economische redeloosheid en verderfelijkheid worden er niet minder om.

De oude oorzaken, waardoor de volken elkander noodig hadden, zochten en ontmoetten, waardoor zij langs elkander schuurden en wreven en waardoor het dan ook bij misschien maar geringe aanleiding tot onderlinge botsing komen kon, deze oude oorzaken zijn onverzwakt nog steeds aanwezig en werkzaam.

Zij werken evenwel in menig opzicht in gewijzigden vorm; nieuwe complicaties zijn erbij gekomen en oude complicaties zijn verscherpt.

Laat ik eerst een woord over deze nieuwe complicaties zeggen.

Ik zie er twee of drie. Misschien zullen er meer zijn, maar dingen kunnen ook te vlakbij liggen om aanstonds duidelijk in hun bizonderheden en beteekenis te worden onderkend.

In de eerste plaats is er de verlegging van het economisch zwaartepunt der wereld. Lag dit vroeger in West- en Midden-Europa, de oorlog verplaatste het naar Noord-Amerika. De Vereenigde Staten waren destijds een land, dat in sterke mate het kapitaal te zijner ontginning uit deze streken der wereld betrok. Het was een schuldenaar-staat, die jaarlijks belangrijke bedragen voor rente en aflossing had overtemaken naar Europa. Thans zijn de bordjes geheel verhangen. Het oorlogvoeren en neutraliteit-handhaven in Europa is in zoo belangrijke mate door middel van in Noord-Amerika opgenomen geld bekostigd, dat het saldo der vorderingen thans ligt aan de overzijde van den Atlantischen Oceaan. Noord-Amerika is schuldeischer-staat geworden en jaarlijks moeten voortaan aanzienlijke bedragen aan rente en aflossing worden overgemaakt van hier naar ginds.

Het is mogelijk, dat zonder oorlog in lang verloop van tijden eenzelfde tafereel van een aan Amerika schatplichtig Europa zich zou hebben ontrold. Thans is de ommekeer gekomen op korten termijn. De machtige schuldeischer daarginds heeft onzen hoek van de wereld in zijn sterken greep. Zou het verwonderlijk zijn, als hij, de financieele machthebber, hieruit de consequentie trok, dat over deze dingen voortaan niet zal worden gehandeld op voet van volslagen gelijkheid? Tegenover debiteuren - en tegenover dubieuze debiteuren vooral - slaat men een eigen toon aan, een toon van gezag. Zal men in West-Europa, kan men in den Volkenbond - den bond van schuldenaren, waar Amerika gaarne het oog op houdt maar waarin het weigerde plaats te nemen - op den duur dien toon verdragen?

Ik stel deze vragen, *niet* om een precies antwoord te suggereeren, maar wèl om deze opmerking aannemelijk te maken: dat ook hier een mogelijke bron van nieuwe conflicten aanwezig is.

Een andere nieuwe complicatie, die de aandacht der wereld waard is, is Rusland. Ik doel hier niet, al is men geneigd, hieraan bij het hooren noemen van dit land in de eerste plaats

te denken, aan de twee revoluties van 1917 met het bolsjewistisch regiem in hun gevolg. Maar ik doel op de aanvankelijk volstrekte en nog maar geleidelijk minderende uitschakeling van Rusland uit het normale wereldverkeer. Voorzoover deze toestand mocht bestendigd blijven, wordt Rusland erdoor geprest tot economische zelfgenoegzaamheid. Het zou ophouden, met name groot graanleverancier der wereld te zijn; het zou tevens ophouden, jegens andere landen groot afnemer te zijn van nijverheids-voortbrengselen.

'Voorzoover'; want de afsluiting van het reusachtig rijk wordt geleidelijk-aan minder volstrekt. Toch is in dit opzicht het verschil met vóór den oorlog nog aanzienlijk, het handelsverkeer met Rusland veel geringer dan vroeger, geringer ook dan thans mogelijk ware. Ik laat geheel in het midden, in hoeverre geldige redenen van staatkundigen aard tot het bestendigen van dezen uitzonderingstoestand kunnen nopen, maar druk op de economische belangrijkheid van het feit, èn hierop, dat economisch belangrijke feiten ook politiek belangrijke gevolgen plegen te vertoonen.

Men moet zich hier voorzichtig uitdrukken, want precies weten wat in Rusland geschiedt, doen wij in het westen maar zeer gebrekkig. Maar met dit voorbehoud mag men toch erop wijzen, dat Rusland reeds sporen schijnt te toonen van betrekkelijk zelfstandig wordende coöperaties, maar vooral van een in de richting van feitelijke onafhankelijkheid van centrale regeerings-instanties zich ontwikkelend platteland. Welnu, juist een boeren-bevolking, die het verleerde, voor buitenlandschen afzet te werken, zou het zoo overwegend agrarische land, dat Rusland is, zijn plaats als leverancier op de internationale graanmarkt doen verliezen. En verliest het deze plaats, waarmee zou het dan van elders kunnen koopen? De wereld staat dan voor een ledig, voor een moeilijk probleem van aanpassing aan nieuwe toestanden.

In de derde plaats zijn er de nieuwe golfbewegingen in wat men sinds lang gewoon is, den strijd tusschen kapitaal en arbeid te noemen. Echte golf-bewegingen beleven wij hier. Eind 1918 en eenigen tijd daarna had het den schijn, alsof het socialisme, in zijn preparatieve gedaante van de beweging naar socialisatie, onstuimig voorwaarts drong. Een lage eb-stand is op dezen vloed gevolgd. Dit feit heeft, zie ik wèl, in het

kamp van de aanhangers der socialisatie-idee minder ontmoediging gewekt dan velen voor waarschijnlijk hielden, toen de eb zoo forsch ging inzetten. Geringe ontmoediging dus in dit kamp, en dit naast nieuw zelfvertrouwen in het andere, het kamp der tegenstanders van al die maatregelen van socialen aard, die losser of nauwer samenhangen met het socialisatiedenkbeeld. Hier is het zelfvertrouwen een tijdlang haast volslagen zoek geweest, maar het is er teruggekomen en de gelederen zijn er opnieuw geordend.

Nu zijn er aanwijzingen, dat hier en daar de laagste ebstand reeds is bereikt en de kentering gaat intreden. Dat in een land als Engeland de huidige regeering, de mannen die Macdonald en de zijnen versloegen en vervingen, bewilligt in een tijdelijk subsidie aan de *particuliere* steenkoolnijverheid, het beteekent zeker nog lang niet de socialisatie van dit sleutelbedrijf, zooals de Engelschen het teekenend noemen. Maar wèl lijkt het feit van niet geringe symptomatische beteekenis en bemoedigend vooral voor hen, die de geldelijke belangen-gemeenschap tusschen staatskas en particuliere mijnen, uit dit subsidie geboren, liefst zagen uitgroeien tot socialisatie van het mijnwezen.

Het voor en het tegen van maatregelen als deze op zich zelf blijve hier nu geheel rusten. En evenzoo de afweging van kapitalisme en socialisme in hun geheel. Geconstateerd zij enkel dit: dat wij waarschijnlijk een tijdperk tegemoet gaan van hernieuwde pogingen eenerzijds om de socialisatie nader te komen en anderzijds van hernieuwd verzet, dat deze pogingen wil breken. Al de energie, die van weerskanten hieraan besteed wordt, zij wordt onttrokken aan het werk van herstel, waaraan het verstoorde wereld-productie-apparaat de nijpendste behoefte heeft. Een verwijt aan een van de twee partijen of aan beide is dit niet. Voorbeschikking, dat het niet anders komen kòn, dat de wereld dezen strijd van naar ik meen zeer ongewissen afloop *moet* doormaken, is duidelijk waarneembaar. Zij ligt voor wie zien wil in heel de economische, sociale en politieke ontwikkeling van zeg nu maar de laatste honderd jaar duidelijk afgeteekend. Maar het feit is er economisch niet minder ontstellend om, het feit, dat de producenten elkaar te lijf gaan over de vraag, onder welk regiem voortaan zal worden geproduceerd, en inmiddels het produceeren achterwege laten.

Met deze derde nieuwe complicatie is tevens reeds een der thans verscherpte oude complicaties genoemd. Ook vóór den oorlog immers kenden wij al sinds lang dat spel van economisch touw-trekken om hooger of lager loon, om korter of langer arbeidstijd, om meer of minder invloed op de bedrijfsleiding, om meer of minder arbeidsbescherming, en zagen wij dit tevens in het kader van een strijd tusschen groote maatschappelijke groepen, die men dan gaarne klassen noemde. En ook toen reeds kon men dit spel niet gadeslaan zonder eenerzijds zijn trek van betrekkelijke economische improductiviteit te bejammeren en anderzijds zijn historische onvermijdelijkheid te erkennen. Toch is er reden, meen ik, om hier van een nieuwe complicatie te spreken, omdat meer in het bizonder de jaren 1917 (de revoluties in Rusland) en 1918 (het eind van den oorlog en de dan onmiddellijk opkomende socialisatie-vloed) haar den verschen stempel van een strijd met de socialisatie als inzet hebben ingeprent.

Er is nòg een andere verscherpte oude complicatie.

De negentiende eeuw heeft oogenblikken gekend, waarop de leuze van de Cobden-club ‘free trade, peace, goodwill among nations’ een kans scheen te krijgen. Economische oorzaken naast oorzaken van in hoofdzaak politieken aard hebben het echter anders gewild en met maar enkele uitzonderingen - al ware deze niet onbelangrijk - vertoonde tot vóór den oorlog de wereld een beeld van volken, die niet naast en met elkaar in een vreedzamen economischen wedijver leefden, waarbij wederzijds de deuren openbleven voor klandizie en leverantie, maar die hun deuren sloten of zetten op nauwe kieren en dusdoende den wederzijdschen ruil van goederen en diensten en hiermee de productiviteit der internationale arbeids-splitsing verkleinden. Een beeld, dat wonderwel paste bij den wedijver in militaire bewapening, die schatten verslond en meer dan één volk familiaar dreigde te maken met het denkbeeld van een staatsbankroet.

Het protectionisme nu is uit den oorlog zeker niet verzwakt te voorschijn gekomen. Naar de aanklachten, die het kreeg te verduren, dat het mede schuldig stond aan den wereldbrand, is nauwelijks geluisterd. Weliswaar valt onder leidende duitsche economisten een opmerkelijke ommezwaai van beschermings-gezindheid naar vrijhandels-liefde waar te nemen,

maar in de politiek van hun land teekent hoegenaamd niets van deze kentering zich af. Deze economisten zullen kennelijk tijd behoeven om hun landslieden de overtuiging bij te brengen, dat zij allen tezamen totnu ten zeerste hebben gedoold. De staatspractijk van een volk en zijn leidende staatslieden volgen gewijzigd inzicht van hun stille theoretische werkers niet dan langzaam en uit de verte.

Vooral in een geval als dit. Het is de moeite waard, dit punt even nader te bezien. Want de verklaring van het feit kan tevens dienen tot opheldering van iets anders, dat raadselachtig lijkt.

Hoe zit dat toch - is vaak gevraagd - dat de meeste economisten vrijhandelaars zijn en bijna alle landen protectionist?; wijst dit niet hierop, dat de theoretici ergens een fout moeten maken?; al die regeeringen zijn toch niet, jaar-in jaar-uit, verdwaasd gebleven! De verklaring ligt voor een goed deel hier: de handelspolitiek van een land wordt voornamelijk bepaald door het belang van maatschappelijke groepen, die zich weten te laten gelden. Het best natuurlijk slagen hierin de groepen van nauwen samenhang, van stevige organisatie. Dus *niet* de groote consumenten-groep, voor wie de vrijhandel het opneemt; hier ontbreekt organisatie zoo goed als geheel. Dus *ook niet* de groep van alle producenten samen, voor wie ook de vrijhandel het opneemt; zij vormt eigenlijk niet eens een groep, maar is een onsamenhangend geheel van vele groepen. Onder deze vele groepen echter zijn er, wier enge groepsbelang *voor zich* protectie vraagt. En bij deze treft men wèl de noodige samenhang en organisatie aan. Zij weten de deuren van de regeerings-bureaux te vinden en te forceeren. De uitzonderingen op den protectie-regel: het 19e-eeuwsche Engeland, het 19e-eeuwsche Nederland, weerspreken deze verklaring niet. Hier overwogen de belangen van handel en uitvoer, de belangen dus van groepen, die zich wel degelijk gehoor wisten te verschaffen. En deze belangen vielen met het algemeen belang, zooals de vrijhandel dit ziet, zeer gelukkig samen. De vrijhandelstheorie had hier betrekkelijk licht gewonnen spel.

Men kan dus wel betreuren, maar hoeft er zich niet over te verbazen, dat de theoretische ommekeer in Duitschland niet aanstonds zijn practischen neerslag vindt in de duitsche poli-

tiek. En bovendien moet men erkennen, dat de handelspolitiek, die de meeste andere landen jegens Duitschland betrachten, het aan dit land wel uiterst moeilijk maakt, het roer om te gooien. Want buiten Duitschland - en dit feit weegt voorloopig tegen het veldwinnen van den vrijhandel op de duitsche katheders practisch helaas ruimschoots op - buiten Duitschland heeft de vrijhandel zienderoogen terrein verloren. Men behoeft maar op het klassieke vrijhandelsland Engeland (met zijn 'safe-guarding of industries', corruptio optimi pessima!) en op het theoretisch minder zuivere, maar practisch dan toch tot nog voor enkele maanden den vrijhandel toepassende Nederland (met zijn nieuwe tariefwet-Colijn) te wijzen, om duidelijk te maken, welke die onmiskenbare teekenen zijn, dat veld*winnen* het protectionisme, dat terrein *verliezen* de vrijhandel doet. En dit, terwijl de wereld aan de meest economische spanning van haar voortbrengend vermogen en aan 'goodwill among nations' sterker behoefte heeft dan ooit te voren.

Het tafereel, dat wij waarnemen en waarin Nederland vrij machteloos zijn plaatsje inneemt, is van zware schaduwen vol.

Het is waar: enkele punten van licht gloren op uit al deze duisternis. En wij doen goed, ze niet uit het oog te verliezen; ook kleine vuurtjes kunnen om zich grijpen. Maar thans reeds ons eraan warmen, kunnen wij zeker nog niet.

De Volkenbond heeft enkele bescheidene economische successen te boeken. Het feit stemt tot erkentelijkheid, meer echter om de vergezichten, die het opent, dan om hetgeen reeds aan concrete winst der wereld op tafel is gelegd.

Art. 23 van het Volkenbonds-handvest schrijft o.m. een internationale organisatie van de arbeidsbescherming, handhaving van de vrijheid van verkeer en transit en een billijke regeling van den handel tusschen de Bondsleden voor. Het artikel werd een levende letter.

Het verdrag van Barcelona van 1921 nopens de vrijheid van den doorvoer mocht inderdaad in zijn aanhef deze vrijheid prijzen als 'een der beste middelen ter ontwikkeling van de samenwerking tusschen de staten'. Zoolang men n.l. doeltreffender middelen onbenut laat!

En in het verdrag van Genève van 1924 ter vereenvoudiging

van douane-formaliteiten mochten de verdrag-sluitende partijen gerust zich ‘overtuigd’ verklaren, dat den internationalen handel te bevrijden van den last van onnutte, overmatige of willekeurige douane-formaliteiten beteekent een belangrijke stap in de richting van die billijke regeling van den internationalen handel, die art. 23 als ideaal voor den geest staat. Het is althans een stap in deze richting, al zijn er grootere te doen.

De arbeidsbeschermende conventies - Washington, Genua, Genève - vallen, al steunen ook zij op art. 23, wat buiten dit kader. Zij zijn er wel van beticht, on-economisch te werken door te sterke inperking van den tijd, dien arbeiders zullen mogen deelnemen aan het productie-proces; dit proces zelf zou hierdoor minder vruchtbaar worden. En wie deze grief doen klinken, geven dan vaak ermee te kennen, dat hier de Volkenbond aan de reconstructie van het voortbrengend vermogen der wereld-huishouding in den weg staat. Hiertegen is wel een en ander in te brengen. De voortbrenging is, van algemeen maatschappelijk standpunt bezien, nooit doel, maar middel, middel tot *menschelijke* behoeften-bevrediging; zonder inzet van, ook *menschelijke,* arbeidskracht kan dit middel niet functioneeren; maar het is redeloos, den mensch als drager van arbeidskracht op te offeren aan den mensch als drager van behoeften; naar het juiste midden in deze streeft de arbeidsbescherming, ook de internationale. Tientallen jaren lang (eer er arbeiders-bescherming was èn zoolang deze nog stak in de lange kleeren) week men van dit juiste midden af naar den kant van te zware offers van arbeidskracht; nu het besef, dat deze fout moet worden vermeden, internationaal gemeen goed gaat worden, kan en zal het wel eens gebeuren, dat afwijking plaats vindt naar de andere zijde; ook zuiver nationale arbeids-wetgeving trouwens staat bloot aan dit gevaar. Het is echter heel wat minder ernstig dan dat der oude afwijking. In de eerste plaats, omdat dit zoo'n vaart niet loopen zal: internationale overeenkomsten brengen het zelden veel verder dan den grootsten gemeenen deeler der internationaal reeds bestaande overtuigingen en deze grootste gemeene deeler is zelden groot. En in de tweede plaats, omdat de oude afwijking met haar onmatige uitrekking van den arbeidstijd juist aan de behoeften-bevrediging der arbeidende menschen

zware schade toebracht, terwijl de nieuwe afwijking, *indien* zij plaats vindt - wat nog niet op het eerste gerucht behoeft te worden aangenomen -, wèl schade aanricht in de behoeftenvoorziening der menschheid in het algemeen, maar dit dan toch doet door meer tijd voor behoeften-bevrediging te verzekeren aan de werkers zelf, de werkers die men niet wil zien beschouwd als middel, maar als doel.

Voor de wijze, waarop, (of liever: de omstandigheden, waaronder) zal worden geproduceerd, kunnen de arbeidstractaten belangrijk worden; voor de *mate,* waarin zal worden geproduceerd, geldt dit in veel geringere mate; hun opvallendste trek is, inzake behoeften-bevrediging met de eene hand te nemen, met de andere te geven. En al mag de vraag, *aan* wie gegeven en *van* wie genomen wordt, ons niet onverschillig laten uit het oogpunt der verdeelende gerechtigheid, in het verband van *dit* vertoog kan verder erover gezwegen worden.

Een tweede groep economische lichtpunten is die der internationaal georganiseerde steun-acties aan streken, die aan economische ontreddering zijn prijsgegeven en met economischen ondergang worden bedreigd: Rusland, Oostenrijk, Hongarije. De gevallen staan niet op één lijn, ja verschillen onderling in de fundamenteelste opzichten. De hongersnood op het russische platteland is in zijn physieke uitingen hetzelfde, maar in zijn economische oorzaken iets totaal anders geweest dan de nood van oostenrijksche en hongaarsche stedelingen. Ik kan hier geen van deze vraagstukken gaan ontleden en had Rusland hier misschien zelfs heel niet moeten noemen. Wat daar onder leiding van Nansen is tot stand gebracht, was een prachtige uiting van algemeen menschelijk solidariteits-besef, maar van solidariteits-gevoel van particulieren en dat wellicht vlotter zou hebben gewerkt in de wereld van vóór den oorlog. Doch in Oostenrijk en in Hongarije heeft de jonge Volkenbond zich in zijn organisatorisch vermogen van zijn besten kant doen kennen, en dit niet tot leniging van physieken nood in de eerste plaats - hieraan heeft particuliere steunactie weer het leeuwenaandeel gehad - maar tot een nieuw in elkander voegen, een opnieuw doen functioneeren van staats-organismen, die zoo hopeloos ontredderd leken te zijn, dat in het kader dezer organismen normale

economische ontwikkeling op geenerlei wijze meer plaats kon vinden. Hier làg een taak voor den Volkenbond, de Bond aanvaardde haar en is bezig, op bevredigende wijze zich ervan te kwijten.

En in de derde plaats is er wat internationaal inzake Duitschland is beraamd en bezig is, te geschieden, het plan-Dawes en zijn uitvoering. Het is alweer van anderen aard dan wat Oostenrijk en Hongarije te zien geven.

Een economisch probleem, dat het Vredesverdrag stelde zonder het op te lossen, was dat der door Duitschland verschuldigde schadevergoedingen. Het probleem zal misschien onoplosbaar blijken - ik zal er nog even op moeten terugkomen - maar de aanvankelijke verdienste van het plan-Dawes - en zijn niet geringe verdienste - is deze, dat het de oplossing van dit in zijn oorsprong politiek maar in de gedaante, die men eraan gegeven heeft, bij uitstek economisch probleem inderdaad heeft weten over te brengen - in de 'Economisch-Statistische Berichten' van 7 October 1925 is hierop door dr. Repelius terecht gewezen - van de politieke sfeer naar de economische, waar het thuis hoort. De Roerbezetting was zijn politieke faze; het probleem werd er enkel ingewikkelder door. Deze faze is thans geschiedenis, de geschiedenis van een mislukking, maar die misschien noodig was om een hardleersche wereld den waren aard, den economischen aard van het vraagstuk te doen onderkennen en het in handen te doen leggen van een groep geroutineerde financiers en economisten. De eenige, zij het nog hoogst onzekere, kans om dit vraagstuk tot oplossing te brengen is: het te ontrukken aan de hanteerders van het machine-geweer en het toetevertrouwen aan lieden, wier dagelijksch bedrijf het manipuleeren van obligaties en deviezen is.

Met een aanwijzing van deze drie groepen van lichtpunten is, vrees ik, de volledigheid vrijwel bereikt. En men onderschat het licht niet, dat zij afgeven, wanneer men betuigt, dat zij op geen stukken in staat zijn, de economische duisternis, die ons omgeeft, te herscheppen in licht. Wij doen goed, aan de enkele hoopgevende verschijnselen, die vallen waar te nemen, ons vast te klampen - als de wereld den moed verliest, is de wereld verloren -, maar wij doen verkeerd met ons opteschroeven tot een optimisme, waar geen reden voor is, omdat

de onaandoenlijke werkelijkheid ons straks toch tot de orde van somberder inzicht zou roepen en deze terugval van optimisme in pessimisme allicht te zwaar zou blijken voor ons psychisch weerstands-vermogen. Versiering van problemen met opsmuk, die er niet aan hoort, belet, ze juist te zien en juist te stellen, en belet dus ook, ze meester te worden.

Over die schaduwen, die blijven liggen over onze menschenmaatschappij, is straks het voornaamste al gezegd.

Reeds werd immers op het versterkte protectionisme gewezen. Wat de wereld noodig heeft is vreedzame internationale distributie van kapitaal en grondstoffen. Maar zij gedraagt zich naar dit hoogst elementaire voorschrift van economisch gedrag in geenen deele. Het is, alweer, psychologisch wel verklaarbaar. Na formeel bijgelegde ruzie wordt zakelijk verkeer niet dan met horten en stooten weer hervat, is het zelfs begrijpelijk, dat men probeert, het zonder den ouden klant of zonder den ouden leverancier voortaan te doen. Toch is het dom, gaat het lijnrecht in tegen richtig begrepen wederzijdsch belang, met alle macht te trachten, zijn afnemers en zijn leveranciers te brengen tot den bedelstaf.

Ook de domheid is verklaarbaar. Evenals, op ander gebied, de misdadigheid verklaarbaar is. Maar daar nu eenmaal verklaren en rechtvaardigen twee geheel verschillende dingen zijn, mag men ook in de sfeer der economische wereld-huishouding niet zich bij de verklaring neerleggen. Zoodra blijkt niet de werkelijkheid verklaard en begrepen te zijn, maar begrepen als onredelijk, als een economisch kwaad, of men dient haar als zoodanig te brandmerken, zooals ook de immoraliteit en de misdaad moeten worden gebrandmerkt. En mèt het brandmerk moet tegelijk de poging tot verbetering worden ingezet.

De economische theorie, schoon heel wat jonger dan vele andere theorieën, is al oud genoeg om te weten, dat zij het oor van de machthebbers dezer wereld niet bezit, dat men haar doorgaans praten laat. Dit mag er haar niet van weerhouden, te zeggen waar het op staat. Zij is dit aan de wereld, zij is dit ook aan zichzelve verplicht. En zoo mag zij niet nalaten, zelfs al laat men haar in de woestijn, het uitteroepen, dat de eenzijdige vasthouding en vermeestering van kapitaal

en grondstoffen, waarvan tegenwoordig de volken elkaar het voorbeeld geven, van de leiders dezer volken een kortzichtigheid zonder weerga, wijl voor de door hen geleide volken een onfeilbaar middel tot ondergang is. Dit kan in verschillende toonaarden worden gezegd, van vriendelijke overreding tot boet-sermoen, maar ongezegd blijven mag het niet.

Dat de menschheid het reeds krap gaat krijgen - teekenen, die hierop wijzen, ontbreken waarlijk niet. De werkloosheid, die maar niet wijken wil, die een chronische kwaal dreigt te worden, dat zonderling en benauwend verschijnsel van lamliggend productie-vermogen te midden van een wereld, die om meer behoefte-bevrediging, m.a.w. om meer productie schreeuwt, zij is wel een echt ziekte-symptoom en een dat op organische storing duidt. Daar moet iets, ja, daar moet veel haperen in het binnenste onzer maatschappelijke organisatie. Kan het de overbevolking zijn, Malthus' overbevolking, van een wereld, die te klein, van een menschenmenigte, die te groot wordt en voor wie de dreiging, de altoos aanwezige maar door technische vervolmaking van het productie- en distributie-apparaat een honderd jaar lang teruggedrongen dreiging van aantebotsen tegen de grenzen van haar bestaansmogelijkheid, toch eindelijk werkelijkheid, pijnlijke en tragische werkelijkheid gaat worden?

Hoe gaarne ik het zou willen, ik zou deze vraag niet zonder meer als ongerijmd ter zijde durven schuiven. Ons gemoed, dat de hoop nooit loslaat, onze veerkracht, kostelijke eigenschap die individuen en volken over veel leed heenhelpt, mogen ons ertoe brengen, deze vraag, als ze tot ons doordringt, weg te slaan als een lastig insect - zij komt terug en vergt antwoord en rekenschap. En dan is er geen verstandelijke reden, die veroorlooft, ze te beantwoorden met een volstrekt neen. Het is *mogelijk*, dat het werkloosheids-verschijnsel de eerste uiterlijke verschijningsvorm van een teveel aan menschen is.

Niet, natuurlijk, het werkloosheids-verschijnsel in vollen omvang. Er was en is werkloosheid, die uit andere oorzaken moet worden verklaard: de literatuur over het vraagstuk wijst ze aan en ik zwijg er hier van. Maar de werkloosheid in haar omvang en in haar hardnekkigheid van tegenwoordig.

Overschotten van bevolking plegen te worden uitgestooten.

Een primitieve maatschappij reageert op de aanwezigheid van dergelijke overschotten ruw en simpel door ze te dooden, hetzij bewust en opzettelijk, hetzij onbewust, maar niet minder doeltreffend, door honger en door strijd tusschen individuen en groepen, die uit instinct van zelfbehoud in den letterlijken zin elkaar het licht in de oogen niet meer gunnen. Een minder primitieve maatschappij, als de onze, reageert anders, minder spontaan, met meer aarzelen (dat ze beraad noemt). Zij *tast* niet door, zij *ziekt* door. Zij weifelt - want haar gemoedsleven is verfijnd -, haar overtollige leden te behandelen als voor haar voortbestaan schadelijke afscheidingsproducten, die moeten worden weggeruimd. Zij mist ook het orgaan ter beoordeeling, wie er te veel zijn en hoe talrijk de schare is, en geeft van dit gemis zich rekenschap. Maar niettemin: zij maakt van een deel harer leden niet langer gebruik; ook zij stoot een overschot uit, maar om te beginnen enkel uit het kamp der producenten, en veroordeelt dit overschot, dat zij met meer of minder bekrompenheid in het leven tracht te houden, tot enkel consument-zijn. Het kwaad wordt hierdoor niet weggenomen, het wordt erdoor verergerd.

Indien nu inderdaad onze wereld thans leed aan de ziekte der overbevolking, zij zou hierop niet anders *kunnen* reageeren dan hier werd aangegeven. En inderdaad nemen wij juist deze reactie waar; de toestand, gelijk hij is, beantwoordt aan het geteekende beeld en het is dus volstrekt niet buitengesloten, dat men de verklaring van het werkloosheids-verschijnsel onzer dagen in overbevolking te zoeken heeft. Het eenig middel om de wereld-bevolking economisch weer gezond te maken zou dan een radicale amputatie kunnen zijn.

Ik wensch niet te worden misverstaan. Dat onze samenleving niet meer ruw, radicaal en spontaan in hare reacties is, ik wees er zooeven één mogelijk nadeel van aan: dat van ziekteverergering en uitstel van genezing, maar ik acht het toch haast onverdeeld een gelukkig verschijnsel. Het bewijst het gegroeid zijn, uit welke oorzaak dan ook, van saamhoorigheidsgevoelens, die verder reiken dan de engste kringen van gemeenschapsleven als gezin, verwanten, stam; die ook niet besloten blijven binnen de grenzen van één stand, één klasse, één volk. En in dit feit liggen hoopgevende beloften. Wij heb-

ben ze noodig, als grondslag voor nationaal en internationaal solidaire samenwerking.

Maar nog om een andere reden is dit verschijnsel gelukkig. Spontane reacties zijn onberedeneerde, zijn dus al heel licht redelooze reacties. Een samenleving, die op eenigszins langdurige werkloosheid reageerde op de oude radicale manier, zou zich kunnen vergissen in het wezen van het hinderlijk verschijnsel, waarvan het zich ontdeed. De niet spontane reactie geeft gelegenheid tot beraad, tot beter onderkennen van het kwaad, dat men in zijn oorzaken nog ongenoegzaam heeft gepeild.

Het is zeker een ernstige grief tegen onze wereld, zooals zij reilt en zeilt, dat zij er zich onvoldoende rekenschap van geeft, welke de oorzaken der blijvende werkloosheid zijn. Want ook al neemt men aan, dat deze symptoom van overbevolking is, dan is hiermede toch nog niets anders gezegd, dan dat *onder de tegenwoordige omstandigheden* de wereld niet blijvend de bevolking kan voeden, die zij herbergt. Dit kan liggen aan de wereld, die te klein, aan de bevolking, die te groot is; maar dit kan ook liggen aan de organisatie van het wereld-productie- en distributie-proces. Een anders georganiseerde wereld zou mogelijk wèl kunnen, wat thans ondoenlijk is.

Welke zijn nu de hoofdkenmerken van de bestaande wereld-organisatie?

Kapitalisme, zeggen de socialisten, en zij voorspellen ons, dat eens hun regiem voor doelmatiger georganiseerde voortbrenging zal zorgen. Hun meest vierkante tegenstanders - niet eensluidend met ‘hun sterkste’ - betoogen hiertegenover, dat reeds nu teveel is toegegeven aan socialistischen waan, dat staatsbedrijf en staatsbemoeienis met het particuliere bedrijf moeten worden teruggedrongen en dat uit dit proces economische genezing zal volgen.

De wereld evenwel draagt nog een ander kenmerk dan dat van het overheerschend privaat-bezit en dat van socialistische insluipsels. Het is dat van belemmering in het distributieproces. Bij gebreke van wederzijds geopende deuren kunnen de volken, die elkaars markten zoeken, elkander niet vinden. De meest profijtelijke internationale verdeeling van arbeid kan hierdoor niet worden toegepast. Zou het voor de wereld -

en deze vraag gaat buiten socialisme en kapitalisme om - thans, nu zij met haar werkloozen geen raad weet, niet de tijd zijn om zich te bezinnen op haar handels-politiek?

Dat maar een enkele harer leiders hieraan schijnt te denken, is een der somberste teekenen des tijds. Maar dat zij, wilde ze maar, ook het werkloosheids-vraagstuk in dit licht zou kunnen bezien, het is te danken aan dezen trek van een hooger ontwikkelde menschenmaatschappij, dat deze niet meer redeloos-spontaan, doch met de zelfbezinning van een redelijk wezen, dat tracht zelf stuur te geven aan zijn eigen lot, reageert ook op de pijnlijkste prikkels.

'Wilde ze maar' zich rekenschap geven van de draagkracht der handelspolitiek van ver de meesten harer leden! Dan zou vanzelf ook nog een ander vraagstuk, dat het wereldherstel dwars zit, gezien worden in een ander licht.

Tot de psychologisch alweer volmaakt begrijpelijke gevolgen van den wereldoorlog behooren de zware lasten, die Duitschland zijn opgetast ten voordeele vooral van de landen, die het zelf zwaar teisterde alvorens door hen beslissend te worden geslagen. Ook hier intusschen wijken psychologische begrijpelijkheid en economische verdedigbaarheid ver uiteen. Wat ziet men gebeuren? Dat haast alle landen ter wereld over en weer zich barricadeeren om de binnenkomst van goederen uit den vreemde - en van duitsche goederen dus ook - te belemmeren of te beletten. Het antwoord op de vraag, hoe ter wereld Duitschland van zijn verplichtingen zich zal kunnen kwijten als het in zijn uitvoer dermate wordt bemoeilijkt, is nog door niemand gegeven. Het plan-Dawes wacht hier zijn ernstigste hinderpaal. En zelfs is bovendien nog deze andere, eigenlijk wel zonderlinge, vraag gewettigd, of Duitschland zelf dit wel beseft. Zijn eigen jongste gedragingen inzake handelspolitiek - er werd reeds even op gewezen - bootsen de vreemde modellen met angstvallige stiptheid na. Zij belemmeren den invoer van elders naar Duitschland, onbekommerd om de vraag of Duitschlands uitvoer hiervan niet den terugslag moet ondervinden. En alleen met uitvoer kan het zijn schulden betalen.

Men ziet, de wereld steekt nog vol van de neteligste problemen. En wij weten, dat al deze problemen weer vol steken van brandstof voor nieuwe conflicten, nationale en internationale

beide. Nationale, in den vorm van den bij tusschenpoozen nieuw oplaaienden strijd tusschen kapitalisme en socialisme. Internationale, geheel in den trant van die, welke nog pas de wereld mee hielpen in brand zetten.

De economische draagkracht van al deze feiten is, dat, terwijl weinig dingen zóó dringen als herstel van het gehavende wereld-productie- en distributie-apparaat, er harder gewerkt wordt om dit herstel te belemmeren dan om het in de hand te werken. Tegenover politieke toenadering staat economische verwijdering. 'Locarno and Tariffs' luidt het veelzeggend opschrift van den leader in 'The Economist' van 14 November l.l.

En met deze conclusie zou hier wellicht kunnen zijn volstaan, ware niet juist dit najaar een straal van licht komen priemen in de economische duisternis, die aanleiding geeft tot een iets blijmoediger slot.

Straks was sprake van den Volkenbond en van enkele zijner economische successen, die, hoezeer bescheiden van omvang, zich toch mogen laten zien. Thans stelt de Bond een kans in zicht op veel belangrijker succes. In zijn jongste Septemberzitting immers noodigde hij zijn Raad uit, 'zoo spoedig mogelijk de wenschelijkheid te onderzoeken van de instelling op een breeden grondslag van een comité, dat de werkzaamheden van een internationale Economische Conferentie zal voorbereiden'. En deze uitnoodiging richtte de Bondsvergadering tot den Raad 'overtuigd, dat de economische vrede krachtig zal bijdragen tot het verzekeren van de veiligheid der volkeren' en nadat de woordvoerder der fransche delegatie, van wie het voorstel uitging, Loucheur, het uitdrukkelijk had toegelicht o.m. met deze overweging, dat de tarievenpolitiek van vele landen volkomen in strijd is met de gedachte van internationale solidariteit en op den duur weer tot nieuwe oorlogen leiden moet.

De weg, die hier ontsloten wordt, komt laat open, is lang en kan kronkelig blijken. Eerst moet vallen een beslissing van den Raad op het hem gedaan verzoek. Valt deze beslissing gunstig uit, dan komt er een voorbereidend comité. Hierna, onder de auspiciën van den Volkenbond, een Economische Conferentie, die blijkbaar den Bond en de regeeringen der Bondsleden zal hebben te dienen van goeden raad. En aan

deze regeeringen en haar parlementen zal tenslotte het laatste woord zijn.

Maar de weg wijst in de goede richting. Want, inderdaad, dezen kant moet de wereld uit. Tot practische oplossing toch van de vraagstukken, die hier werden opengelegd, d.w.z. tot hun verwijdering uit de wereld, die zij vergallen, is géén volk op zichzelf bekwaam. Internationale samenspanning tegen de gevaren, die ons allen bedreigen, is strikte eisch.

Geen andere staatkundige slotsom nu kan hieruit worden getrokken dan deze: dat versterking van het instituut van internationaal beraad, dat wij in den Volkenbond bezitten, versterking ook van zijn moreel gezag, het meest en het eerst noodige van alles is. En hiertoe kan ook Nederland bijdragen.

D. VAN BLOM.

IV.

Als er één ding uit de drie voorafgaande voordrachten gebleken is, dan is het wel dit, dat de wereld langzamerhand en bij voortduring te klein wordt om den staten nog te veroorloven elk zijnen eigen, souvereinen, weg te bewandelen, zonder veel te letten op de belangen der overigen. Dit ging vroeger beter en verklaart mede het klassieke beeld van het statenstelsel der los naast elkaar voortlevende souvereine staten, elk zijn eigen belang als hoogste rechtsideaal voelende. Maar nu komt men met dat klassieke beeld, dat trouwens groot nut heeft gehad, niet meer uit.

De aandacht moge hier gevraagd worden voor den juridischen neerslag, dien dat te klein worden der wereld heeft op het positieve recht, gelijk zich dat reeds gevormd heeft of zich nog aan het vormen is.

Ter illustratie moge dienen een der merkwaardigste internationaalrechtelijke evolutiën, die de wereldgeschiedenis kent: de koloniale opdeeling door het kleine West-Europa van schier alles, wat daarbuiten ligt langs de Oceanen, een opdeeling, die in de zestiende eeuw begint en niet lang geleden eerst voltooid werd. Het te koloniseeren gebied was zóó groot, dat elk der west-europeesche koloniseerende mogendheden -

Portugal en Spanje, Nederland, Engeland of Frankrijk - souverein zijn eigen koloniale rijk kon stichten, al kwamen daarbij tusschen de koloniseerende landen wel eens wrijvingen en oorlog voor, en al werd een enkel maal getracht te koloniseeren voor gemeenschappelijke rekening. Het kolonisatieprobleem is dan dus nog in dien zin een zuiver nationaal rechtsprobleem, dat het spaansch, fransch of nederlandsch is.

Dit werd anders en moest anders worden, toen de onbegrensde expansie-mogelijkheden ophielden, daardoor de wereld te klein werd en een zich onderling verstaan der koloniseerende mogendheden noodig maakte; het kolonisatie-probleem werd aldus gecondenseerd tot gemeenschapsprobleem, zich manifesteerende in koloniale conferenties en ander collectief optreden der koloniseerende mogendheden.

Een goed voorbeeld van dit gemeenschappelijke optreden is de Congoconferentie van Berlijn van 1884-'85. Zelfs het reusachtige, nog niet opgedeelde binnenland van Centraal-Afrika, bleek toen te klein voor zuiver nationale verdeeling, waarvan ernstige internationale conflicten verwacht werden, en het is te danken geweest aan Bismarck in nauwe samenwerking met de fransche regeering, dat het centraal-afrikaansche kolonisatie-probleem toen zonder schokken door de berlijnsche besprekingen is kunnen overgaan van de nationale in de gemeenschappelijke rechtssfeer. Daartoe heeft de conferentie niet, gelijk wel eens gemeend wordt, de kaart van Centraal-Afrika opgemaakt; ze heeft die kaart kaart gelaten, maar voor het geheele gebied uniforme, liberale, economische regelen gesteld nopens de open deur, vrij verkeer, lage invoerrechten, vrije vaart op internationale rivieren. Centraal-Afrika is zoodoende economisch sterk geïnternationaliseerd geworden.

Iets soortgelijks kan men ook constateeren voor China, nadat dit omstreeks de helft der negentiende eeuw geopend was geworden, en wanneer men op het eerste gezicht China geen kolonisatiegebied zou achten te zijn, dan zou hiertegen kunnen worden opgemerkt, dat de vèrgaande pénétration pacifique in dat land, gepaard aan een vèr doorgezet regime van exterritorialiteit en consulaire jurisdictie, heel wat intensiever kolonisatie beteekent dan vele gebeurtenissen uit de zestiende en de zeventiende eeuw, waaraan niemand het woord

kolonisatie zal onthouden. Na de openstelling van het groote chineesche rijk is de inmenging door het Westen van den aanvang af grootendeels collectief. De collectieve nota der gezanten is daar eens uiting van, evenals talrijke internationale conferenties over chineesche zaken, zoo die van Washington van 1921-'22 en de douaneconferentie van het einde van 1925.

En wil men een derde voorbeeld van het te klein worden der wereld voor het oude, souvereine, nationale koloniseeren, dan zou men kunnen wijzen op het voor Europa zoo bijzonder belangrijke gebied van Noord-Afrika; het meest ontwikkelde voorbeeld van een gemeenschappelijke kolonisatie aldaar is de, sedert gedeeltelijk weer door andere rechtsevoluties achterhaalde, internationalisatie van Marokko door de akte van Algeciras, die verder ging dan de internationalisatie van Centraal-Afrika door de akte van Berlijn, zich immers niet bepaalde tot economische internationalisatie, maar ook in hooge mate allerlei takken van staatsdienst internationaliseerend.

Men kan dus zeggen, dat op kolonisatiegebied het te klein worden der wereld zich voelbaar maakt in het òpgeheven worden van het kolonisatieprobleem uit de zuiver nationale, fransche of britsche, sfeer, om te worden gemeenschapsbelang, zij het ook met een aanvankelijk rhapsodische rechtsorde.

In die ongeordende behartiging van het gemeenschapbelang komt dan in eens nieuw licht, als op 11 November 1918 de zeven en twintig overwinnende staten komen te staan tegenover het veroverde duitsche koloniale gebied. Het worde hier in het midden gelaten of het uitsluitend overwegingen van hooger orde zijn geweest, die zich toen verzet hebben tegen een ouderwetsche annexatie, van het veroverde duitsche land; een feit is het, dat uit den smeltkroes der overwegingen voortgekomen is het merkwaardige artikel 22 van het Grondverdrag van den Volkenbond, dat het gewezen duitsche koloniale bezit maakte tot generaliteitslanden van den Volkenbond op analoge wijze als Zeeuwsch-Vlaanderen indertijd werd generaliteitsland van den bond der Zeven Vereenigde Provinciën. Weliswaar wordt het onmiddellijke bestuur der vroegere duitsche koloniën uitgeoefend door mandatarissen van den Volkenbond, door Groot-Britannië, Frankrijk, Japan, België,

alsmede door drie britsche dominions: Zuid-Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland; dit kon ook moeilijk anders, maar neemt niet weg, dat het bestuur uitgeoefend wordt onder scherp en bij voortduring meer ingrijpend toezicht van de Mandatencommissie, het voor die materie den Raad van den Volkenbond ter zijde staande orgaan, dat met groote nauwkeurigheid en doorzettingsvermogen tal van nieuwe maatregelen in die mandaatgebieden weet te doen verwezenlijkt worden. Op de mandatarissen rust de verplichting jaarlijks aan den Raad verslag uit te brengen over het hun toevertrouwde gebied, terwijl hunne vertegenwoordigers zich geregeld voor de Mandatencommissie hebben te verantwoorden.

Het kan geen verwondering baren, dat van dat minimumprogramma van behoorlijk koloniaal beheer, dat mede door het Volkenbondstoezicht in de mandaatlanden verwezenlijkt wordt, langzamerhand indirect ook invloed begint uit te gaan op de oude koloniën, de fransche, de britsche, de portugeesche. Scherp is de mogelijkheid voor dien heilzamen invloed van de mandaatgebieden op het oude koloniale gebied naar voren gebracht door één der britsche gedelegeerden, die in 1924 Ramsay MacDonald op de Volkenbondsvergadering vergezelden, en reeds in 1925 werd de invloed hiervan gevoeld bij de besprekingen over gedwongen arbeid ook in de oude koloniën.

Wil nu met het voorgaande gezegd zijn, dat alle koloniaal gebied vóórbestemd is om generaliteitsland van den Volkenbond te worden? Voorspellen is het doel dezer regelen allerminst, zeker is het, dat dwars tegen een rechtsevolutie van het steeds gemeenschappelijker worden der kolonisatie-problemen ingaat de reeds aan het eind der achttiende eeuw inzettende koloniale emancipatie, die naar het door Dr. van Blankenstein uit den mond van maarschalk Lyautey, den grooten administrateur van fransch Marokko, opgevangen woord, het doel van alle goede kolonisatie moet zijn.

De wereld wordt te klein voor statenindividualisme zonder meer.

Hier worde niet voor de zóóveelste maal getracht te schetsen de geweldige ontwikkeling van het internationale verkeer, de ‘ontzettende verkorting van den afstand’ zooals Mr. Alingh Prins het onlangs in zijne openingsrede der haagsche

conferentie voor den industrieelen eigendom aardig uitdrukte, verkorting, die de reis om de wereld in tachtig dagen reeds laat rieken naar de trekschuit en die lange dagmarschen door de Sahara terugbrengt tot uurritten per auto. Maar het is toch goeddeels zoo niet grootendeels te verklaren door die weergalooze ontwikkeling der verkeerstechniek, wanneer behalve het verschijnsel, dat reeds opkomt omstreeks het midden der negentiende eeuw en dat er toe leidt, dat voor talrijke rechtsmateriën naast de nationale regeling een internationale noodig wordt, twee rechtsverschijnselen in den lateren tijd zich voordoen, die beide op hunne beurt het te klein worden der wereld voor statenindividualisme zonder meer, goed illustreeren. Op beide die rechtsverschijnselen, die in beperkte mate ook vóór den oorlog zich soms reeds voelbaar maakten, worde hier de aandacht gevestigd.

Vooreerst het verschijnsel, dat men zou kunnen noemen het telkens gesteld worden van het desideratum der universaliteit. Telkens en in steeds sterker mate kan men bij het maken eener internatlonale regeling hooren bepleiten, dat de regeling eerst dan doeltreffend zal kunnen zijn, wanneer *alle* staten der wereld ze zullen hebben aanvaard, de regeling dus zal zijn mundiaal, universeel, en separatisme dus niet meer kan worden verdragen. De noodzakelijkheid, dat de wereld aldus één rechtsgebied vorme, wordt b.v. sterk gevoeld bij de bestrijding van den opiumgeesel. Het opium of wat langs chemischen weg bereid daarmede gelijkgesteld kan worden is klein in omvang, groot in prijs en zeer gezocht. Het verdoovingsmiddel, bereid in de oude opiumlanden dan wel door nieuwe chemische industrieën, is dus buitengewoon geschikt voor smokkelhandel, die dan weer bevorderd wordt, over de geheele wereld heen, door het steeds vergemakkelijkte verkeer. Zoolang er landen zijn, waar de opiumproductie ongebreideld haren gang gaat, blijft dat land dus een gevaarlijke haard voor opiumbesmetting, welks aanstekelijke gevolgen moeilijk te weren zijn door de anderen. Vandaar het sedert de eerste internationale opiumbesprekingen met kracht naar voren gebrachte desideratum, dat de wereld één rechtsgebied behoort te vormen; separatisme kan niet meer worden geduld. Op soortgelijke wijze wordt het meedoen van alle staten als noodzakelijke eisch bepleit voor de oplossing van het moeilijke en zoo actueele vraagstuk der

dubbele belasting: zoolang er belastingasyllanden zijn, zoolang dus de regeling geen universeele is, is dat vraagstuk niet behoorlijk op te lossen, en toch moet het daartoe komen.

De eisch der universaliteit wordt ook met kracht gesteld ten opzichte van de regeling van meer algemeene rechtsbelangen; zoo kan men nagenoeg geen beschouwing over den Volkenbond lezen, of het gemis aan universaliteit dat thans nog bestaat, wordt als een der grootste leemten van den Bond aangemerkt, het doen verdwijnen van dat gebrek als een der eerste desiderata gesteld; en vooral voelbaar is daarbij de eisch der universaliteit, waar het geldt het groote en moeilijke militaire bondsprobleem, zoowel in den vorm van de vermindering der bewapeningen als in dien van de voorbereiding der action commune van art. 8 van het Grondverdrag, voorbereiding die met de ontwapening gepaard moet gaan.

Blijkt dus uit het gezegde, dat het zich souverein buiten internationale regelingen houden hoe langer zoo meer in strijd komt met het algemeene gemeenschapsbelang, de wereld dus te klein wordt voor statenisolement, dit wordt mede geïllustreerd door het andere rechtsverschijnsel, waarop boven werd gedoeld en dat hierin bestaat, dat telkens en telkens de gemeenschap met haar regelingen noodig vindt te komen op dat nationale rechtsgebied, dat totnutoe geacht werd voorbehouden te zijn aan de uitsluitende bevoegdheid der souvereine staten. Wat is er internationaals in een zweedsche fabriek, die met zweedsch kapitaal en zweedsche arbeiders producten van den zweedschen grond verwerkt? Hier staan we inderdaad tegenover een verschijnsel van het dagelijksche leven, dat absoluut geacht moet worden te behooren tot de nationale rechtssfeer, en toch zien we, dat het Grondverdrag van den Volkenbond in het algemeene belang bepaalde zweedsche fabrieken, en hetzelfde geldt voor andere landen, uit deze autonome nationale sfeer in de internationale rechtssfeer trekt door het maken van internationale rechtsregelen daarvoor verplichtend te stellen. Wij bedoelen de particuliere wapenfabrieken, wier internationale reglementeering in het algemeen belang door art. 8 van het Grondverdrag voorzien wordt. Trouwens is de geheele vraag, hoe de weermacht van een staat zal zijn georganiseerd, niet ook van huize uit eene zuivere nationale rechtsvraag, wier beantwoording alleen daarom in de inter-

nationale rechtssfeer worden getrokken omdat het belang der gemeenschap gemeenschappelijke voorziening eischt? Ook op het gebied der sociale, der arbeidswetgeving zien wij telkens de gemeenschap treden op het rechtsgebied, dat van huize uit zuiver nationaal is en zoo wordt, om redenen die hier onbesproken kunnen blijven, schier het geheele arbeidsrecht geinternationaliseerd, een rechtsevolutie, die reeds vóór den grooten oorlog inzette, maar daarna door den Volkenbond en zijn Arbeidsorganisatie ten zeerste bevorderd is geworden.

De beteekenis der twee genoemde rechtsverschijnselen wordt nog versterkt doordat zij dikwijls te samen bij de zelfde rechtsmaterie voorkomen; zoowel b.v. bij het arbeidsrecht als bij de vermindering der bewapeningen, streeft de gemeenschapsregeling er eenerzijds naar de geheele wereld te omvatten, separatisten terug te drijven, en dringt zij anderzijds diep door in het autonome, nationale rechtsgebied der staten, wier ongebreidelde vrijheid aldus voor allen op gelijke wijze wordt beperkt.

Inderdaad de wereld wordt te klein voor statenindividualisme zonder meer, voor statenisolement, gelijk ook Sir Austen Chamberlain, de minister van het land, dat zoolang zijn kracht heeft gezocht in zijn schitterend isolement, dezen zomer nog onomwonden erkende. Of, wil men het andersom zeggen: de genoemde rechtsverschijnselen, zij zijn slechts juridische neerslag van de steeds grooter wordende interdependentie der staten.

Deze interdependentie is ook zeer voelbaar met het oog op mogelijke verstoring der rechtsorde door oorlog. De groote oorlog wordt daarbij gevoeld als overtuigende les der geschiedenis, dat een nieuwe oorlog wederom een wereldoorlog, en dus zaak der geheele wereld zal zijn. Het gevolg hiervan is, dat ook de afweer van den oorlog door versterking der vredesorganisatie zaak der gemeenschap wordt. En het sprekende rechtsverschijnsel is hier de uit den grooten oorlog geboren Volkenbond, die immers juist te beschouwen is als de juridische neerslag van het gevoel van interdependentie der staten tegenover het steeds dreigende gevaar van den algemeenen wereldoorlog.

De Volkenbond beoogt den overgang van de tot de tanden gewapende wereld tot een geregelde vredesorganisatie. Die

overgang moet geleidelijk gaan, gelijk uit de voor dracht van generaal Tonnet reeds bleek; dit kan ook reeds hierom niet anders, omdat de vermindering der eigen veiligheid, die groote staten voelen in de vermindering hunner bewapeningen, gecompenseerd moet worden door andere waarborgen, die het Grondverdrag van den Volkenbond dan ook aanwijst, vooreerst in een zeer versterkte internationale rechterlijke organisatie, en in de tweede plaats in het gezamenlijk optreden met gemeenschappelijken financieelen, economischen en zoo noodig militairen sterken arm van alle Bondsleden tegenover eenen staat, die zich niet zou wenschen te onderwerpen aan de rechterlijke organisatie van den Bond. Het zijn dan ook deze drie groote programmapunten, die het Grondverdrag van den Volkenbond in de artikelen 8-17 bij het bepalen der taak van den Volkenbond vooropstelt en deze trias illustreert wederom goed het te klein worden der wereld om statensouvereiniteit zonder meer te doen voortbestaan. Gelijk professor van Blom reeds heeft aangetoond, waren de makers van het Grondverdrag er eveneens ten zeerste van overtuigd, dat ook op economisch gebied, op het gebied met name der tarieven, de oude ongebreidelde souvereiniteit der Bondsleden in aller belang behoorde te worden vervangen door voor allen geldende voorzieningen. Art. 23e van het Grondverdrag met zijnen eisch van een équitable traitement van den internationalen handel moet hier het aanknoopingspunt zijn. De opstellers van het Grondverdrag hebben het zich zeker niet gemakkelijk gemaakt en het moeilijkste probleem, dat zij den Bond wellicht gesteld hebben, is belichaamd in art. 19; het kan zijn, dat er volkomen rechtmatige tractaten bestaan, waarop de ééne partij het grootste belang meent te moeten stellen, maar die in het algemeen belang toch niet kunnen worden bestendigd; de internationale rechtspraak heeft die tractaten toe te passen, is niet bevoegd ze te wijzigen, en toch kan de Bond er zich in het algemeen belang niet bij neerleggen, dat dergelijke verdragsbepalingen tusschen twee bijzondere staten tot stand gekomen, ongewijzigd blijven; het geldt hier, zooals gezegd, een der moeilijkste problemen van de ontwikkeling van het internationale recht, maar dat dit probleem door het Grondverdrag is gesteld, bewijst tevens klaarder dan iets anders de overtuiging, dat de wereld te klein is geworden om, onder alle omstandig-

heden, het laatste woord te laten aan de souvereine staten zonder meer.

Het groote Volkenbondsprogramma, waarvan hier slechts de hoofdzaken werden aangegeven, is ter verwezenlijking opgedragen aan tal van gemeenschappelijke organen, waarin op hun beurt het gemeenschapsbelang zoo sprekend tot uiting komt: de groote geneefsche Volkenbondsministeriën, het Secretariaat en het Internationale Arbeidsbureau, de Raad, die viermaal 's jaars moet samenkomen, doch dit vaker doet, de Jaarvergadering, die op zijn minst eenmaal 's jaars moet bijeenkomen, het Permanente Hof van Internationale Justitie en de overtalrijke Volkenbondscommissies en -comité's, waarvan er bij voortduring te Genève bijeen zijn. De opmerking is gemaakt, dat al deze lichamen toch samengesteld zijn uit onderdanen van bepaalde landen, uit Franschen en Engelschen, uit Canadeezen en Japanners, en dat van zoodanige nationale arbeiders toch moeilijk internationaal werk te verwachten is. De opmerking is aardig, maar bij gemis aan wereldburgers zonder nationaliteit moet de Volkenbond wel roeien met de riemen, die hij heeft; en zou het ook mogelijk zijn, dat het werk in het internationale milieu van Genève juist opvoedt tot wereldburgers, welke eigenschap zeer goed gepaard kan gaan met het blijven van goede vaderlanders? Werd Hugo de Groot niet pas de groote wereldburger, die ons het boek van 1625 geschonken heeft, nadat hij de nederlandsche engere gedachtensfeer verlaten had en het lot hem naar Parijs gevoerd had? En heeft niet zeer onlangs de wereldwijze Briand gewezen op de mogelijkheid om wereldburger te worden juist door internationale samenwerking?

Wij zullen ons alweer niet wagen aan voorspelling over de vraag, of de Volkenbond zal slagen. Blijkens de drie voorafgaande voordrachten ondervindt hij bij elken stap, dien hij wil doen, grooten, vaak nationalistischen tegenstand, en ik zelf moest op andere vormen van tegenstand wijzen. Maar er zijn ook hoopvoller dingen in het gebied der ontwikkeling van den Bond: elke gedane stap maakt eenen volgenden ook weer gemakkelijker. Als uitgangspunt ter illustratie hiervan worde genoemd de groote financieele conferentie van Brussel van het najaar van 1920. De wereld was daar als het ware bijeen om de balans op te maken van den economischen en financieelen nà-

oorlogs-chaos, en voor het eerst werd daar den verdoofden machthebbers door zakenmenschen, die het weten konden, waarheden, die in de laatste jaren maar al te veel uit het oog waren verloren, weer met kracht in het geheugen teruggeroepen. Brussel maakte geene tractaten of organisatiën, maar de noodzakelijkheid van dit laatste werd wèl sterk gevoeld, en zoo is het in het leven roepen van de financieele en economische Volkenbonds-organisatie, eenige maanden later door de eerste Assemblée, te beschouwen als eerste, gelukkige poging om de waarheden van Brussel om te zetten in daden. De genoemde organisatie is wellicht de meest zegenrijke geweest uit de verschillende Volkenbonds-organisatiën. Zij heeft dit op velerlei wijze bewezen, en op de meest treffende, toen de mooie voorbereidende arbeid van het Volkenbondssecretariaat, dat op geheel belangelooze wijze ter zijde gestaan wordt door voormannen op financieel en economisch gebied, gereed was met een plan tot herstel van Oostenrijk, op het oogenblik waarop de groote mogendheden, ten einde raad, gingen wanhopen aan de mogelijkheid om het oostenrijksche probleem op te lossen. Hongarije volgde. En het herstelplan van Duitschland, het Dawesplan, dat in Augustus 1924 tot een goed voorloopig einde werd gebracht, is weliswaar formeel buiten den Volkenbond om gemaakt, maar zonder Oostenrijk en Hongarije zou dat zeker niet gelukt zijn en het is algemeen bekend, hoe gaarne de commissie-Dawes voorlichting bij den Volkenbond heeft gezocht en gevonden bij haar moeilijke taak. Eenmaal de arbitrage tot een belangrijk rad in de Dawes-regeling gemaakt zijnde, werd deze arbitrage het punt, dat het hervinden der trias van het Grondverdrag in het protokol van Genève mogelijk maakte. En nu is het waar, dat dat protokol als zoodanig niet is kunnen in werking treden door de houding der nieuwe engelsche regeering, zonder het protokol van Genève ware Locarno wederom onmogelijk geweest; dit is een waarheid, die zeker niemand, die over Locarno spreekt of schrijft, onvermeld heeft gelaten. Is het vermetel, met het oog op deze gelukkige ontwikkeling te vertrouwen, dat, nà Locarno, ook de algemeene ontwapeningsconferentie en de algemeene economische conferentie goede kans op slagen hebben?

W.J.M. VAN EYSINGA.

De avonturen van den muzikant aan het water.

Voor Caroline en Gustav.

Overal verheugden zich de minnaars der muziek, toen zij hoorden:

'Er komt een nieuwe sinfonie van den Muzikant aan het Water.'

Zoo noemden zij hem, omdat liefelijk, klaar en diep een klank van water ging door zijn muziek; tusschen de stemmen der menschen een stem van de Aarde.

Velerlei tonen had die stem.

Zij klonk jolig in zijn dansen en volksliedjes die het onbezorgde jonkvolk zoo gaarne hoorde. Daar was het water de speelnoot van den mensch, het beekje tusschen de biezen, de kabbelige vliet in het heuvelland, de luide waterval en de bergstroom die bruist, het vlugge luchtige water, de zanger door de stilten, de danser tusschen strakke dingen, de glans langs het donkere, de speelman van de wereld.

Maar zacht was zij en dikwijls droevig in die Liederen van een Varensgezel waarin minnaars, gelukkige en ongelukkige, de stem herkenden van hun eigen hart. Daar was zij klacht en verlangen, de droom bij dage, de onrust in den nacht, het zoeken en niet vinden.

In de groote stad, de steenen sterkte, die met steenen straten onder hun voeten, steenen muren om hun leden, steenen daken boven hun hoofd de menschen om hun wezen en werk hebben gebouwd tegen de onverschillige overmacht van de krachten der Aarde, daar is van het water niet veel geluid of glans. Maar de muzikant had het vernomen en

zachtkens gevangen in zijn Stadsgezichten. Daar was het getikkel van regen op de daken en het gebladerte in de smalle tuintjes, het opengaan van een zoldervenster waar een vrouw haar pot balsaminen buiten zet in de dakgoot, en zij blijft een oogenblik staan ademen in de vochte voorjaarslucht, en haar afgetobd gezicht wordt lief en jong, en op de straatsteenen dansen havelooze kinders die elkander bij de hand houden, door de plassen; in den vijver van het stadspark zwemmen de zwanen wit boven hun wit spiegelbeeld; op de zwartige gracht zijn de bloemenschuiten zoo feestelijk.

Het watergeluid in Fabrieken aan de Rivier was een dof gegrom, een zware onwillige arbeid.

Met honderden haastende golvenhanden dreef de rivier, zwart en stinkend tusschen oevers, die hoopen van afval waren en van steenkolengruis, de stampende machines voort, sleepte de tot zinkens toe geladen aken; zij wasemde rioolgas uit en vunzen adem van kroegen.

In Het Visschersdorp en in Christophorus Columbus was het groote geluid van de zee, het wijde wereldwater; grauw langs de zandige kusten van het Noorden, waar uit den zwaaienden horizon het komt angestuwd, in rollende golvenrijen neerploft aan den voet van het huisjes beschuttende duin met een zwaar gedreun, en nazucht als het wegzijgt door het zand, zee van zeilende regenwolken overdonkerd, van Westerstormen opgejaagd, een vijand van den mensch, die zijn leven waagt om zijn leven te winnen, dag aan dag, nacht aan nacht uit haar wemelende menigten van levens; blauwe zonnige zee langs de Zuidelijke bergen, die lokt tot avontuur een altijd verder wijkende verte in; welig water waarover het zilver van omkransende olijvenbosschen blinkt en de geur drijft van oranje bloesem en vrucht, dat klokt tegen den opgang van marmeren paleizen, en samenstemt met lachen en lokkend gezang, dat schipbreuk onder flonkering verbergt; de magere landverhuizersbende staart er zoo hopeloos op.

Dat zoo somber de klank was geworden die zoo blijd begon - of het kwam van de lange stilte waarin die muziek had moeten wachten op wording daarbuiten in klinkende lucht en hoorende harten, in zwijgen onkenbaar, van den akker weggeweerd zaad waarbij de zaaier hongerend staat? Den velen die het geloofden vroegen enkelen waarom dan, toen Christopho-

rus Columbus klonk in de groote steden van twee werelddeelen, diezelfde toon opsteeg uit Prospero's Eiland en Koning Lear in de Stormvlaag?

Hoe zou nu in dit nieuwe werk het water klinken?

Want waterklank zeker! zou daarin zijn. De Muzikant, de man in wien de wereld en 's werelds bewegen, zoo als hij het aan zijn hart ervoer, welgeluid werd, had te goed, te lang, te diep voor ooit vergeten die ééne stem vernomen. Was niet om zijn geboorte al glans en geluid van water geweest? En hij had den kindertijd doorgespeeld op dat eiland in een altijd blauwe zee, dat blinkt en bruist van het water, en waar langs het water de muziek weerklinkt van geruste menschen, levend van den altijd hernieuwden oogst hunner vloeiende velden.

Zoo gisten en hoopten, terwijl zij zich verheugden, overal minnaars van muziek.

Terwijl in een stil arm stadje aan schependragende rivier een al oud wordend man de beschreven bladen lezend, hem die nog steeds zijn leerling zich noemde, vroeg:

'Wat gelukkig avontuur is u overkomen, schooner dan alle vorige, dat deze nieuwe stem van het water gij hebt verstaan?'

De muzikant las de vraag in Het Zingende Huis aan het Meer, waar hij zijn koren van landvolk, studenten, arbeiders en burgerij uit de groote fabrieksteden langs den stroom oefende voor de Sinfonie die de opening zou wijden van die herberg der broederlijkheid, door werkers voor werkers gebouwd als toevlucht voor in hoofd of hart of handen vermoeiden, die daar genezen zouden tot hernieuwden arbeidslust.

De groote rivier die in haar bruisend nederstorten van de bergen zoovele molens, machines, fabrieken, werkplaatsen rusteloos drijft, bruiste; het Meer blonk door de open ramen der pas voltooide muziekzaal.

Bij geluid en geglans van water herdacht de Muzikant aan het Water de ervaringen die zijn leermeester avonturen had genoemd, belevingen des harten waardoor een mensch van binnen anders wordt.

Dat waren deze:

De vroege avonturen op het eiland.

De breede eilandberg, van watervallen wit doorschemerd groen tot dicht onder zijn zwartgeblaakte vulkaankruin toe, rijst glooiend omhoog uit de branding die een smal strand schitterwit tusschen zeeblauw en woudgroen tegen zijn voet heeft aangespoeld. De vlakte langs de laatste steilten van het gebergte, de dalkommen, de heuvelhellingen zijn welig groen van rijst. Geluid van levend water is overal. Smalle valletjes ruizelen de blankstaande terrasvelden der hellingen af, de bergbeek die met zijn vliegend schuim de palmkruinen en het buigende bamboebosch van het dal oversproeit, bruist over rotsbrokken; het diepe gedreun van den waterval weergalmt langs het ravijn waar onzichtbaar in donkerte en dicht gegroeid loof de stroom gromt. De wolkbreuken en stortvloeden van veler eeuwen Westmoessons hebben den uitgebranden vulkaankrater herschapen in een meer.

Het huis waar Allards moeder de liedjes van haar meisjestijd zong, staat aan de laatste helling der strandheuvels, daar waar uit donkere kloof te voorschijn brekend de bergbeek nederstort in de vlakte, en over de toppen van het dorpsbosch henen wijd de blauwe zee opblinkt.

Gerucht en glans, glijdend ijlen, koele adem, reuk van water omvangt en vervult het. Tot in het binnenste der witte koele vertrekken is het gedruisch en geklok te hooren van den waterval. De tuin met zijn vele rozen uit het gebergte staat tot laat in den morgen toe sprankelend bedauwd van sproeisel.

De jonge vrouw in het huis mocht gaarne al dat watergeluid hooren; zulk klokken en murmelen hoorde zij bij haar ouders thuis als, in de tuinkamer, wachtend op het uur van muziekmaken met vader, zij zat te luisteren naar het beekje door den tuin. Hij trok de deur van zijn notaris-kantoor vooraan in den langen marmeren gang achter zich dicht. Zijn stap klonk zoo vlug en vroolijk; licht streelde hij haar die aan den vleugel al zat over het haar.

‘Mozart vandaag, mijn meisje?’

In herinnering zong zij de melodie als haar man, dien muziek licht stoorde bij zijn werk, van huis was.

Met het aanlichten van den dag ging zij den tuin in om te

kijken naar haar rozen. Het gras dat kil langs haar enkels streek was breed en ruig van dauw, als welwater zoo koel de dunne lucht waarin haar adem als een wolkje stond. Al klaarder kwam uit die blankheid boven de oostelijke bergen het zuivere licht aangeweld dat het eerst de witte bloesemsterretjes aan de jasmijnstruiken en de groote witte Maanorchideeën tegen den ouden regenboom glorig vingen. Het was zoo stil, geen vogel was nog wakker. De wind ademde niet. Alleen de waterval gaf geluid.

Wachtend op het morgenrood stond zij verloren in luisteren. Als de ijle morgenlucht dronk zij het geluid van het water in. Haar hart ging rustig op die effen maat; een milde loutere kracht vloeide haar binnen, die het wordende leven in haar schoot teeder voedde.

Het eene leven werd twee.

Toen opende watergerucht met milde laving den jonggeborene het gehoor voor de duizend geluiden der wereld. Het kirrende wichtje op moeders arm kraaide tegen de verschietende flonkeringen van de beek. De stoute kleine jongen had voor eersten speelnoot den waterval. De geduldige baboe riep hem te vergeefs met haar lijzige stem om te komen baden. Half klom half gleed hij de helling af naar den ronden plas onder den straal. Als een zilverige visch spartelde en sprong hij in het klare water, tusschen de gladgespoelde steenen.

Hij werd grooter. Toen liep hij mee met de jongens van het dorp die de buffels weiden op de ruige heuvels. Zij wezen hem de diep ingegraven gaten van de krabben in den overhangenden rivieroever en leerden hem tusschen steenen een vuurtje bouwen van dor blad en twijgen om ze in hun schaal te roosteren daarboven. Even als zij sprong hij op den rug van de breede buffels als zij den plas in plonsden. En hij zat tusschen hen aan den oever en sneed fluitjes van de holle stengels der bamboestoelen, waarin 's avonds de vogels zoo luid zaten te kwetteren tegen den rooden gloed uit het Westen. Zoo helder als de vogels zelven floten zij hem wijsjes voor. Hij kon het spoedig het best van allen, de anderen luisterden naar hem.

Achter het huis tegen den heuvel aan stonden oude koffietuinen van de eilanders half verwilderd. Allards vader, die de controleur was van de streek, spoorde de mannen aan tot betere verzorging opdat zij opnieuw konden oogsten. Hij had

schaduwboomen doen planten, dadaps die met hun lichten gesprenkelden lommer den nieuwen aanplant beschutten tegen de blakende zon, en daar, waar de helling te steil was, de aarde laten vastleggen tegen de sleurende regenbuien. Als in bescherming van zijn eigen bezit, zoo verbitterd ijverig zocht hij het schadelijke gedierte te verdelgen, de wilde varkens die den grond omwroeten en de stammetjes knakken, de apen die uit de boomen het planten begluren en nieuwsgierig, zoo haast de mannen heen zijn, omlaag schieten en met hun kleine, sterke, rappe handen de stammetjes uitrukken om ze te bekijken. Hij liet met strychnine vergiftigde ballen lokkend voedsel neerleggen voor de varkens en loofde een premie uit voor een bos apestaarten als bewijs voor het dooden van zooveel dieren. Altijd ook nam hij zijn geweer mee als hij door de koffietuinen ging. En hoe zat hij te wachten, den barometer te betikken, naar de lucht boven de bergen in het Westen te kijken, als het tijd werd voor den regen die den bloei aanbrengt!

Allard voelde dien lang van te voren al aankomen. Hij wist er van zooals de muggen, de bijen, de vliegende mieren er van weten, de vogels die laag over den grond scheren en de visschen die opspringen uit het water, de eekhorens en de reeën in het bosch, de vlugge moesangs in de koffietuinen, die de rijpe zoete bessen wegsnoepen. Een stilte in de lucht, een reuk uit den grond, een zachtheid in het licht. Dan kwam verdichtend donker een grijsheid over alle dingen, een lichte huiverkoelte, die de bleeke onderzij van gebladerte oplichtte, en, ineens, over het in damp donker staande bergwoud aangestreken, een geruizel, fijn tikkelend, licht, haastig, dat meteen een al versnellende ratelslag werd en, in hetzelfde oogenblik, daverend neerstortte op het dak, dat roffelde als honderden tegelijk geslagen trommen, terwijl van de hoeken gulpen water wijd uitsprongen naar het bobbelende grintpad, naar het grasperk, dat een stroomende vijver was. Een grijsstralige wand van water stond rondom het huis, de hooge kenarieboomen van den oprit schenen daar flauw doorheen, wolkig.

Allard had zijn kleeren afgeworpen, glimmend danste hij tusschen de bellen en blazen van den grasveldvijver. Het sluikgeregende blonde haar hing hem in de oogen. Knippend met zijn natte vingers, zong hij tegen het ruischen, kletteren, dreunen op, tegen het vallende stroomende gulpende water; die

éene stem die zong voor alle die zwegen in loover gras en grond, klonk zoo helder alleen.

Zijn moeder, die bang was voor koorts, riep; maar hij danste en zong tot barsch zijn vader hem beval in huis te komen voor de les.

Hij, die een hoofd voor wiskunde had en eerzucht, had willen studeeren voor ingenieur. Zijn ouders verloren, bij het falen van een bank, hun weinigje geld. Tegen heug en meug werd hij Oost-Indisch ambtenaar. Hij deed nauwgezet zijn plicht. Maar zijn zoon zou worden wat hij zelf niet geworden was. Opdat Allard in niets zou achterstaan bij jongens in Holland, onderwees hij hem in dezelfde dingen, uit dezelfde boeken, volgens dezelfde methode als jongens op Hollandsche scholen leerden. Hij was in geregelde briefwisseling daarover met een leeraar in de wiskunde, zijn schoolkameraad vroeger, die in datzelfde oude, stille stadje aan de rivier, waar zij beiden waren geboren en getogen, les gaf aan de Hoogere Burgerschool. Bij hem ook wilde hij Allard aan huis doen, zoo spoedig hij genoeg gespaard zou hebben. Hij leerde hem wiskunde, rekenen, aardrijkskunde, natuurkunde, en zat 's avonds als zijn kantoorwerk was afgedaan, urenlang in de boeken, om zich voor te bereiden op de les aan Allard, die begaafd en snel denkend, veel vroeg, waarop hij niet dadelijk een antwoord had, wat hem beschaamde en kregel maakte.

De moeder leerde hem geschiedenis en Hollandsch. Zij had hem wel heel graag muziek geleerd; maar zij had immers geen piano!

De vader was er niet rouwig om. Hij hield niet van muziek. En hij dacht wel eens, dat zijn schoonvaders liefhebberen in muziek oorzaak was, dat niet beter zijn zaken gingen in het welvarende provinciestadje, in den omtrek waarvan veel rijk boerenvolk zat. Bezorgd zag hij dien aanleg voor muziek herleven in zijn zoon.

Allard hoorde uit alles muziek.

Hij hoorde muziek in het huis.

Eens had zijn moeder hem in de keuken gevonden bij een kokenden ketel, waaruit de stoom ontsnapte met bobbelen en gefluit. Hij luisterde naar de schijnbaar eindeloos opstijgende klankenreeks uit de groote aarden koelkannen, die volliepen onder den straal; naar het gorgelen en klokken in de groote

Tridacna-schelpen op de hoeken der galerij, wanneer in Westmoessonbui het gulpende water van den dakhoek er in sprong.

Hij hoorde muziek in den tuin.

Alle vogelstemmen kende hij en bootste fluitend die na.

In de eerste vroegte met zijn moeder in den tuin - zoo zacht kon zij niet loopen langs zijn kamerdeur, of hij hoorde haar - liep hij met zijn arm om haar heen, zacht - want vader mocht niet wakker worden er van - als een vogel te fluiten langs de rozen. In de donkere nesten sliep alles nog. Glimlachend vroeg de moeder:

'Wat groote vogel is dat, dien ik hier in mijn hand houd, dat zoo vroeg al hij begint te zingen, voor de zon nog boven de bergen is en het rood nog niet aan den hemel?'

En met zonsondergang, als uit het rijstveld en van de beek gevoed en gedrenkt alles terug komt gevlogen en op uiterste twijgen wiegend een wijle kwinkeleert, floot hij zoo zuiver de klaardere klanken boven het getjilp uit, na, dat een medeminnaar argwanend bij het nest, overal stemmen driftig begonnen te antwoorden. De Piet-van-Vliet, de regenvoorspeller (maar de eilanders gelooven, dat hij onheil voorspelt en verjagen hem met steenworp uit het geboomte bij hun huis) hield niet op met zijn roep van drieën en snel omlaag glijdenden chromatischen val tot die verborgen fluiter zweeg.

Hij hoorde muziek op den heuvel en aan de rivier. Het water, de wind, de ruischende boomen waren zangers voor hem.

Om het huis heen en den tuin was overal muziek; het eiland klinkt er van. Want het einlandervolk minnaars van muziek, vieren met muziek hun menigvuldige feesten; alie feesten van den arbeid, van het ploegen der akkers tot het bergen van den oogst; alle feesten van het leven, van geboorte tot dood; alle feesten van de Goden die arbeid en leven zegenend beschermen.

De dagen van het jaar zijn te weinige voor al de muziekende feesten!

De dorpelingen versieren zichzelven en het dorp daarvoor, en den dorpstempel, schoon gelegen, daar waar over de rijstvelden wijd het uitzicht is. Het gild der Tempelmuzikanten brengt uit de bewaarplaatsen de instrumenten van den gamelan te voorschijn en stelt in den tempelhof het op gebeeldhouwd

voetstuk gedragen speeltuig op. De twee luchtige op gebeeldhouwde stijlen rustende paviljoenen, waarin ook de raadsvergaderingen worden gehouden, omkransen zij met festoenen van op elken lichtste koelte wuivend palmblad.

De vrouwen in het dorp zijn doende met het bereiden der offers voor den maaltijd der Goden. Zorgvuldig hebben zij het beste uitgezocht op het erf rondom de kleine donkere leemen stulp, stolp over hun slaap in den nacht, niet een woon bij dage; het malsche speenvarkentje, den vetten jongen haan, de zoetste vrucht aan den sinaasappelstruik, den pisang gouden al in den nog bronzen 'kam', den manga die oranje wordt door het groen van zijn gladde schil heen, zwartige mangistans, honigkleurigen doekoe, djamboebol die als de rozen zoo blos en blank is.

IJverig waaieren zij het vuur in de keukenloods waar de magere honden snuffelend onheen sluipen, en tusschen de zwarte varkens hoog op de beenen en krom van rug als het wilde zwijn, de naakte kinderen loopen te spelen. Zij stampen en wrijven kruiden in het steenen mortier, die aan het gebraad een fijnen geur zullen geven, zij maken zoetigheid van rijstmeel en palmsuiker met geraspte kokosnoot overstrooid. De groote offerkorven zoo hoog als zij zelven zijn, die zij in den optocht ten tempel op het hoofd zullen dragen, versieren zij met wimpels en vaandeltjes, verguld papier en bont, wit doek. Uit de naar akar wangi geurende kist nemen zij het tempelgewaad, dat zij zelven geweven hebben, op het weefraam, koel in de schaduw onder den vloer der op hooge stijlen gedragen rijstschuur, de pronk en trots van het erf, de luchtige dagwoon van het gezin; van kleurige zijde, felgroen, scharlaken, purper, weefden zij het, en beprijkten de webbe met bloemen van bladgoud.

De mannen versieren den muur van het erf aan den weg waarlangs de stoet zal gaan. Zij hangen er het doek over, waarop met kleuren uit plantensap bereid zij tafreelen hebben geschilderd uit de oude gezangen van goden en helden, die, des avonds, de dalang met zijn hoog-neurende stem voorleest en die op het wayang-tooneel worden vertoond. Hier is de Opperste Hemelgod te zien in zijn strijdwagen aan het hoofd van zijn leger van goden en goede geesten, de rauwe Reuzenbende, die het wagen dorst het Godenpaleis te belegeren, ver-

jagend met een vliegende wolk van speeren. Hier ligt de Vorstin, die Hanuman, de Koning der Apen, schaakte, met biddend opgeheven handen, geknield tusschen twee krijgers, van wie de eene de kris heeft gegrepen, de andere, in zware beschuldiging, de hand naar hem uitstrekt met rechten wijsvinger en pink.

Op stilstaande en gesloten voeten dansen, buigzaam als hooge lotusstengel in den wind der meeren, glimlachende hemelnimfen. Vleugeldragende gouden spangen versieren hun armen en polsen, de handen wuiven met sierlijk uitgespreide vingers. Doorzichtig drijft de sluier langs de gewelfde borsten, ‘rood als de jonge spruiten van den kaneelboom’ schijnen de teedere tepels er door. Op den ‘Verjaardag der Godheid’ schikt zich de purperen en gouden stoet ten tempelgang; de vrouwen die de hooge offerkorven op het rechtgehouden hoofd dragen, de mannen in plechtgewaad, het gilde der dansende kinderen bekranst en bekroond met bloemen, de muzikanten met het gedragen speeltuig. Langs hun vloeiende rijstvelden gaan zij muziekend. En als in den gebeeldhouwden tempel de goden, biddend genood, aan den geur der offerspijzen zich verzaad hebben, die de priester met wijwater uit zilveren schenkkan besprenkelt, terwijl op het gamelangeklank de kinderrijen liefelijk bewegen rondom den tempelhof, wordt de aardsche stof van het offer der offeraars eigen maaltijd. Den geheelen nacht door klinkt de gamelan.

De eerste klank lokte Allard.

Eens was hij mede gegaan in den stoet naast Pan Bengkol, den blinden vedelaar op de rebab, en had medegespeeld op zijn fluit, het bamboetwijgje van de buffel jongens niet langer, maar een schoone fluit met zeven gaten, als waarop in de nachten dat zij de rijstschoven op den akker bewaken, minnaars een wijze spelen, het meisje lokkend dat wakker ligt op de slaapmat in haar ouders huis.

Maar zijn vader verbood dat. De jongen zou ‘geheel verinlandschen’.

Hij zwierf naar muziek. Soms kwam er van over zee.

De eilanders, gerust op den altijd hernieuwden overvloed van hun velden levend, verlaten niet den vruchtbaren en veiligen grond. Zij vreezen de zee. Om den machtigen Zeegod Varoena te verzoenen, wiens toorn zij in de donderende

springvloeden van de kentering duchten en aan gestrand vaartuig aanschouwen en aangespoeld lijk, aan wien, als oppersten Beul, eertijds zij hen overleverden, die met onvergefelijke schennis de heilige wetten hadden geschonden, hebben zij hun tempels opgericht aan het strand, op de ver in zee vooruitspringende rotskaap, waar zoo woest de branding brult. Niet uit zicht van het strand werpen de visschers hun netten.

Maar van andere eilanden, waar de grond armer is of trager de menschen, komt allerlei varend volk hierheen om met het rijke eiland handel te drijven. Dikwijls maakt het muziek.

Soms als een sterke storm uit het Zuiden hen uit hun westwaartschen koers heeft gedreven, komen met hun prauwen vol halfwilde paarden, mannen van Timor, paardenherders en woudloopers. De schuwe dieren springen over boord en zwemmen door de branding naar het strand. De herders, op een haastig gegrepen dier gesprongen, de eene vuist in de manen, rennen hen achterna, het lange touw waar een lus in is geslagen, werpend naar dat brieschende, zwart omfladderde hoofd. De woudloopers gaan de Chineesche Kamp in. Zij hebben sandelhout, zooals de Chineezen op het huisaltaar branden voor de beeltenis der Verdienstelijke Voorouders. De ranke mannen met het somberstaande gezicht, wien voor kleedij een bruine sjerp van de schouders hangt, met zwart beteekend als een slangenhuid of de besprenkelde vacht van een ree, dat in ijle schaduwen van woudrand weidt, tokkelen onder het gaan hun sesandoek, den met koperen snaren bespannen bamboeschalm, waaromheen een waaierpalmblad, tot hollen halfbol gebonden, als klankbord is gewelfd.

Allard kwam op de tinkelende muziek toegeloopen. Maar geen wilde ooit hem zijn sesandoek verkoopen. Hij maakte er zelf een. De klerk op het kantoor, een halfbloed uit Ambon, die van onbekenden Portugeeschen voorvader den naam Floris had geërfd, maar naar Maleiertrant Pa-Loris zich noemde, als ware hij de vader van een Loris heetend kind, hielp hem daarbij. Met zijn dunne, bruine vingers, altijd geel aan de toppen van het vele sigaretten draaien, bond hij de uitspreidende spitsen van een lontarblad samen, zóó, als aan den voet de sterke ribben saamgedrongen uit den steel te voorschijn

komen, zoodat de waaier een kom werd. Tusschen voet en spits zette hij den besnaarden bamboeschalm vast en verschoof de ingekerfde driehoekjes waarop de snaren rustten, tot zij getokkeld, de tonen lieten hooren der Westersche schaal. Toen met den sesandoek op de knieën, die zoo hoekig mager uitstaken in de witte broekspijpen, begon hij te spelen, de snaren oplichtend met zijn lange gele nagels, terwijl met een zuiveren tenor hij zong:

> 'Och! hoe beklaag ik U die Ambon gaat verlaten!
> Ongelukkig leeft wie ver van Ambon is'.

Allard had dadelijk begrepen hoe hij de snaren moest stemmen. Hij ging met den sesandoek naar de voorgalerij, waar zijn ouders aan de thee zaten en zette zich op een trede om te spelen. Hij tokkelde een melodie, die hij zijn moeder had hooren neuriën dien ochtend, het liedje van den Ambonees, een fluitedeuntje, toen wat hem op het oogenblik in het hoofd kwam. Verwonderd luisterde de moeder. Maar zijn vader zeide, nu had hij genoeg gespeeld: hoe stond het met de sommen?

De kapitein van de Molukkenboot, die om Paradijsvogels, de kleine, als robijnen en vlammen rood, en de groote wier uitgespreide pronkpluimen als zonnestralen schitteren, naar de Eilanden der Viervorsten voer, naar Ansoes en de kust van Nieuw-Guinea langs tot voorbij Kaap d'Urville, had hem een Tritonschelp meegebracht. De groote hoorn, prachtig gewonden en gewrongen en van spits tot mond omwikkeld met op pareltjes gelijkende snoeren, was bruin, grijs en geel geplekt als een visch of de borst van den zeearend; en de monding met haar stout gekartelden rand, wijduit gezwaaid en haar zoom van strakke strepen toonde schemerige tinten tusschen geel en rood. Allard beurde met beide handen den hoorn omhoog. De welving werd doorschijnend tegen het licht. Daar vlamde een gloed op van oranje en purper, waarop bruine schaduwen dreven, als wolken tegen den brand van een stormachtigen zonsondergang-hemel. Een gat was ruwweg in den oppersten wrong gebroken; daarop, verhaalde de kapitein, blazen de mannen van de eilandenreeks tegenover de kust, als over heuvels en zeestraten heen zij elkander roepen. Allard zette de lippen aan de opening en blies uit alle macht.

Een galm barstte dreunend uit die echode langs de helling en de meeuwen van de strandrotsen krijschend deed opzwieren. Hij juichte. Met zulk hoorngeschal wilde hij den schepen welkom en vaarwel toeroepen aan de eilandkust.

Dikwijls kwamen daar Makassaarsche handelaars in lage smalle schepen, rank van bouw. Als zij het anker uitgeworpen hadden, rolden zij het gevlochten zeil op onder een langzaam maatgezang; als op den golfslag een drijvende meeuw bewogen zij daarop:

> Wikkelt het zeil, wikkelt het zeil!
> Wikkelt het zeil als een sigaret!

Allard tokkelde de deinende wijze op zijn sesandoek, haar omspelend met gefluit.

De Chineesche jonken waren breed en plomp, laag in het midden en naar voor- en achterstreven oploopend als de daken in de Chineesche kamp. Met hun drie zeilen zeilden zij log voor den wind.

Zij hadden groote, bonte, ronde oogen als visschenoogen op den boeg geschilderd, daarmee moest de jonk haar weg zien over zee. De halfnaakte gele mannen hadden een ruigen haarstaart langs den rug en op de beenen vuilwitte plekken en kringen of het scherpe zeewater die uitgebeten had in hun huid.

De Boegi kwamen in schepen hoog van boeg als heuvels op de zee. Dat waren trotsche kerels, die neerkeken op het akkerbouwersvolk van het Eiland. De Chineezen en Arabieren van de handelswijk wachtten op hen. Zij hadden hertevachten en gewei wèl bereid in gloeiend zand, waarvan de Chineezen de medicijn bereiden die een oud man weder jong maakt, en de knobbelige uitwassen van het gestippelde wortelhout uit de oerwouden, dat op Europa varende schepen medenemen voor sieraad van der rijksten huizen. Op de glimlachende woorden van overreding der Armeniërs en het schrille, hokkende schreeuwen der Chineezen die om weinig geld de kostelijke waar begeerden, gaven zij geen antwoord. De kooplieden tastten zuchtend in hun gordel. Zwijgend gaven zij wat de Boegi vorderden. Als zij weer het anker lichtten riepen zij met een dreunende muziek van bronzen bekkens, van trommen dof rommelend en schelle fluiten den wind naar hun zeil, hem bezwerend met eentonig gezang.

‘Kom, Heer Noordewind! geleid deze prinselijke prauw

Spijs en drank als de Sultan niet kostelijker zou wenschen, hebben wij in overvloed aan boord. Kom en wees onze gast, Heer! Wat slaapt gij op de bergen van het Noorden? Is het U geen schande, zoo vadsig te zijn? Van den steven naar den boeg loopend, kom, Heer! met een sterke vaart!'

Allard blies op den Tritonhoorn om met hen te samen te roepen naar den wind, dat daarhenen het trotsche schip mocht varen tusschen wolken en golven, de onafzienbare verten in.

Hij had mede gewild daarheen.

En, eens, had hij zich verborgen aan boord achter een stapel hertevachten. Van vlakbij hoorde hij toen de heerlijk daverende muziek. Hij kwam niet te voorschijn voor de Boegi ver in zee waren.

De kommandant van een kruisenden opiumjager, die met zijn verrekijker een Westerling ontdekte tusschen het Oostersche volk, loste een schot voorbij den boeg van het Boegischip. Het lag stil. Hij bracht Allard terug naar het Eiland. Zijn geluk dat alleen de moeder thuis was!

Maar zij trachtte hem te doen begrijpen, dat het iets heel ergs was wat hij had gedaan; als de Boegi hem nu eens mee hadden genomen en voor slaaf verkocht ergens op een afgelegen eiland, waar nooit een Hollander kwam?

Zij werd angstig omtrent hem daarna, zij wilde hem thuis houden onder haar oogen.

Maar daarvoor wist zij een middel maar: muziek. Had zij toch maar den vleugel van thuis!

Haar vader was een half jaar geleden gestorven. Zij troostte zich eindelijk met de gedachte dat zóo voor groot verdriet hij bewaard was gebleven. Zijn zaken bleken niet in orde, had de rijk getrouwde zuster geschreven; om de eer van den naam te redden, wilde de zwager alle vorderingen voldoen, waarvoor de verkoop van den boedel niet voldoende was geweest.

Zij vroeg haar man; konden zij den vleugel niet koopen? Maar die zei streng:

'Neen.'

Hij sprak van de kans dat het instrument bedierf in het tropische klimaat, van den tijd dien studie en spel haar zou kosten en dien zij immers niet af mocht nemen van het huishouden en de les aan Allard, van de groote uitgave die zij zich niet mochten veroorloven.

Zij moesten sparen voor de opvoeding van Alland. Eindelijk, ontviel hem de ware reden van zijn weigering. Veel te veel al was het kind met zijn gedachten bij de muziek! Dat diende hem niet! En voor hij het wist of wilde had hij gezegd, dat de muziek het ongeluk van haar vader was geweest, en berouwde tevergeefs zijn woord toen hij zag hoe bleek zij werd.

Geen van beiden had er meer over gesproken na dien avond.

Maar enkele weken later, kwam een brief van de zuster dat de vleugel onderweg was met de Luise Wörmann, het Hamburgsche stoomschip dat op de vaart naar Australië het Eiland placht aan te doen om copra. Cecile moest het instrument aannemen als een herinnering aan den gelukkigen tijd, toen Vader en zij te samen muziek maakten. De tranen vloeiden haar over de wangen terwijl zij las.

Zij gaf haar man den brief. Hij las zwijgend; stond op; ging naar zijn kantoor.

En wederom zwegen beiden. Maar Cecile liet het haar man zien hoe zij al de meubels van de binnengalerij verschikte om ruimte te maken voor den grooten vleugel. En in zijn bijzijn bestelde zij bij den Chineeschen timmerman een boekenrek volgens haar eigen teekening voor de muziekboeken, die Susanne mede zond.

Allard wilde weten hoe een piano klonk en er uitzag. Zoo als de gamelan?

En in de krant volgde hij met haar te samen de scheepsberichten om te zien hoe dichtbij de Luise Wörmann al was.

Nu zou hij blazen op den Tritonhoorn!

De boot was over tijd. Met roode plekken op de wangen stond Cecile uit te zien over de zee in de naar het Westen gewende galerij. Visscherszeilen blonken. De Molukkenboot voer aan en weder heen. Een rookpluim aan den horizont deed haar juichend naar Allard roepen. Maar de stoomboot verdween het Oosten in. De controleur, die de reis had uitgesteld, reed uit op tournée.

Den derden dag na dien, dien zij met een ster had aangeteekend op den kalender in haar sleutelmandje, zat zij Allard zijn geschiedenis-les te overhooren, trachtend haar gedachte te houden bij de Graven uit het Hollandsche Huis, die hij al tweemaal verkeerd had opgenoemd, toen het schot viel van de mail.

Zij vloog naar de achtergalerij. Daar kwam het schip aangestreefd. Allard zette den Tritonhoorn aan den mond en blies een schetterende fanfare.

Toen op zijn bloote voeten, rende hij naar het strand.

Wat duurde dat, wat duurde dat, dat zij den vleugel brachten!

De geheele middag ging met wachten heen.

Zij had al voor de derde maal de meubels verschikt en telkens weer op een andere plek de muziekboeken-kast laten schuiven, toen zij Allards hoornroep vernam aan den voet van den heuvel. En daar kwam hij aan, als een heraut trompettend voor de buffelkar waarop de twee kisten stonden, de geweldig groote van den vleugel, de kleine van de boeken.

Een lachwekkende optocht; maar zij zag er naar door tranen heen.

Zij dacht:

'Als Vader het kind toch nog had mogen zien!'

En herinnering, en hoop, kindergevoelens en moedergevoelens vloeiden te samen in die tranen.

De zwoegende koelies torschten de kist de treden op van de voorgalerij en de binnengalerij in. De handige huisjongen brak den deksel open, sloeg de zijwanden uiteen; daar stond de vleugel! Nieuw opgepolitoerd glansde het palissanderhout, de kandelabers blonken uit het papier te voorschijn, een zorgvuldig ingepakte stemvork en schroef kwam te voorschijn, aan alles had Susanne gedacht.

Of zij haar met oogen zag, had Cecile haar zusters lief gezicht voor zich, zóo als het stond toen zij toezag bij dit inpakken.

Toen de kist met de boeken. Daar waren al de dierbare dingen van thuis. De stukjes van Spindler, die zij met de muziekjuffrouw had ingestudeerd voor moeders en voor vaders verjaardag, de sonatines van Clementi en Diabelli met de vingerzetting er bij gezet, de ineens veel grootere zwaardere boeken van den tijd toen zij van kostschool terug 'thuis' was, sinfoniën van Haydn voor vier handen gezet, sonates van Mozart en het boek Beethoven, dat zij op haar achttienden verjaardag had gekregen en altijd met een zekeren eerbied had opgeslagen, nadat haar vader haar gezegd had wat mensch Beethoven was geweest en hoedanig zijn leven en welke hoog-

ten, ongenaakbaar voor de gedachte van zijn tijd, hij eenzaam gaande bestreefd had, toen hij dien vroegen stijl, die de wereld in de oogen schitterde dat zij juichte, had afgelegd als verwerpelijken opschik en zijn gedachte toonde, zuiver en naakt.

En hier, zijn vioolmuziek en haar pianopartij; composities van oude Italiaansche componisten meest: Corelli en Tartini vooral, van die hield hij zoo veel. En hier weer haar eigen muziek: Rameau's Marche du Roy, waarvan hij placht te zeggen, zoo goed speelde zij het, dat uit dien sterken rhythmus en droevige harmonie het voorbij marcheeren was te hooren van den troep door de straten van Parijs en de klacht, en onder tranen gefluisterde afscheidswoorden van vrouwen achter hun raam verscholen. Dit waren de Pièces pour Clavecin; Les Sylvains, les Papillons, Tic, Toc, Choc van François Couperin. En, hier, Schumanns Kinderszenen.

Zij was begonnen te spelen. Haar vingers voelden onbeholpen stijf. En toch ging het en toch vonden vanzelf zij de gewende bewegingen terug en hun greep had het accoord aangeslagen voor zij de noten gelezen had nog.

Zij speelde het eene na het andere, oude muziek en nieuwe, klassieke, romantische, muziek van gisteren. Was het de muziek alléen die zij speelde? waren het haar eigen dagen en vreugden?

Allard stond naast haar met gloeiende wangen. Hij had het geheim geraden van die zwarte teekens op het papier, hij begreep dat moeder muziek las zooals hij een boek, die ronde koppen waren de letters en woorden van de muziek. De volle klank van de accoorden verrukte hem. En nu die schetterende trompetten!

‘Moeder nog eens! nog eens die woeste muziek!’

Het waren de eerste maten der Eroica. Juichend zong hij mee.

De huisjongen die stond te wachten op het bevel om den avondmaaltijd op te dragen en niet bemerkt werd, hurkte neder achter de deur en bleef in halfdonker luisteren. Een voor een slopen de andere bedienden naderbij.

Allard met zijn scherp gehoor vernam licht bewegen buiten op het erf. Hij zag naar buiten. Daar in den donker buiten het uitschijnsel der lampen van het huis zat een gehurkte menigte donker in het donkere. Roerloos luisterden zij. Het geheele dorp, leek het wel luisterde.

Toen ten laatste moede geworden, de speelster ophield, was het lang na middernacht.

De controleur wist al wat er gebeurd was, toen hij thuis kwam den volgenden dag.

Hij dwong zich tot een glimlach toen hij Allard voor den vleugel zag zitten, en niet op kindermanier tikkend met een wijsvinger, maar, hoe onbeholpen dan ook, met uitgespreide handen de toetsen aanslaande.

'Zie eens aan, zie eens aan, wij spelen al piano!'

De moeder herademde.

Hij vroeg of de koelies betaald waren, die den vleugel naar binnen hadden gedragen? Hij had vergeten geld daarvoor achter te laten. Zij zeide het kleurend. Juist waren drie van die mannen op het erf.

De controleur riep hen. Maar toen hij hun het geld wou geven, antwoordde zij, dat konden zij niet aannemen; zij waren ook geweest onder hen die op het erf hadden geluisterd naar den zeer schoonen gamelan gisteren nacht.

En met den waardigen en tegelijk bevalligen groet der eilanders, een glimlachende hoofdneiging over te saam gelegde en opgeheven handen, gingen de drie halfnaakte mannen heen.

Dien avond, toen Allard naar bed was, ging Cecile aan den vleugel zitten.

Schroomvallig eerst, maar allengs met vasteren aanslag speelde zij dat als een vogel omhoog zwevende adagio van Beethovens C dur sonate.

Het was een lievelingsstuk van haar vader geweest. Zoo dikwijls vroeg hij er om dat zij het uit het hoofd had leeren spelen. En zoo had zij het gespeeld in de schemering, dien avond toen hij, die nu Allards vader was, haar had gevraagd zijn vrouw te worden.

Zij wist dat ook hij daaraan dacht, toen zij hem hoorde opstaan. Hij kwam achter haar en, heel zacht, zoende hij haar op het haar. Zij hief haar wang naar hem op.

Nog lang zaten zij samen, hand in hand. Zij legden hun hart open voor elkander, daarin was enkel liefde voor het kind, zorg voor zijn toekomst. Maar elk van de twee vreesde een ander gevaar, hoopte een ander geluk voor hem.

Zij kwamen overeen, eindelijk, dat Allard een half uur elken

avond pianoles zou mogen hebben als hij zijn werk goed had gedaan.

Hoe ongeduldig wachtte hij nu alle dag op dien klokkeslag van zessen! Hij had zijn sommen en zijn wiskundige vraagstukken aan zijn vader gebracht, het kaartje dat hij had geteekend, de overgeschreven fouten van de dictée. Zijn vader zag het werk door, terwijl hij den laatsten kop thee uitdronk; knikte eens; stond op, om weer aan zijn werk te gaan.

Allard liep naar de piano.

Maar al spoedig had hij aan spelen niet meer genoeg.

Met die heerlijke nieuwe letters, die moeder hem had geleerd, wilde hij opschrijven wat hij binnen in zijn hoofd hoorde.

Hij nam zijn opstellenschrift en trok vijf regels en met twee regels overslaan nog eens vijf regels daaronder met een liniaal en potlood na; zoo had hij een notenbalk voor rechter- en voor linkerhand. Op de bovenste schreef hij met dikke ronde noten, de punt van zijn tong tusschen de tanden van inspanning, een wijs die hij pas gevonden had op de sesandoek.

Toen, op de piano, probeerde hij welke noten, die hij met de linkerhand zocht, daar goed bij klonken. Hij probeerde zoo lang tot hij dacht: zóo is het goed. En die noten schreef hij onder degenen, waarbij ze hoorden, op den ondersten notenbalk.

Hij had zooveel inkt aan de noten gedaan om ze goed dik en zwart te krijgen, dat alles vol vlekken zat voor hij klaar was, de notenbalken, de bladzij, zijn vingers, en zijn kleeren. Maar te lezen was het toch.

Hij zette het schrift op den lezenaar en wachtte tot zijn moeder aan de piano ging zitten zoo als iederen avond nu.

O! wat keek zij!

Zij kon het niet gelooven haast, dat hij dat geschreven had. En wat was dat voor een stukje?

Toen hij zei, dat had hij zelf gemaakt, was het haast of zij schrikte, zoo zag zij hem aan. Maar den volgenden middag zag zijn vader het schrift.

Streng, zei hij, in een opstellenschrift mocht niet geknoeid worden. En met zijn zakmes sneed hij de besmeurde bladzij er uit.

Allard vroeg bedrukt, waar hij dan muziek in mocht schrijven? Hij had geen muziek te schrijven, antwoordde de vader. Hoe kwam het in zijn hoofd op!

Het verlangen werd zoo sterk, eenige dagen later, toen hij zijn vader had zien uitrijden, ging hij naar het kantoor en vroeg Pa Loris om papier.

De Toewan Controleur had verboden iemand, wien ook, van het kantoorpapier te geven, antwoordde de klerk.

Dien nacht, toen zijn ouders sliepen, klom Allard door zijn raam naar buiten. De maan scheen helder. Door de schaduwplekken van den tuin sloop hij naar het bijgebouw waar het kantoor was, morrelde de deur open, nam van den witblinkenden stapel papier zooveel als hij begreep, dat niet dadelijk vermist zou worden, snelde terug, bang nu in donker en maanlicht. En voor het wijd open raam in zijn kamer ging hij zitten schrijven. Den geheelen dag lang had die melodie hem gekweld. Hij behoefde de piano niet om haar te hooren nu, het was goed zoo.

Toen hij het papier zorgvuldig verborgen had waar niemand er aan zou denken te zoeken, sliep hij dadelijk in.

Zoolang de heldere maneschijn duurde, schreef hij zoo in den nacht.

Daarna ging hij nog voor het aanlichten van den dag met zijn papier naar den koffietuin en zat te schrijven aan den rand van het ravijn, waar in de diepte de beek druischt. Het huis was te zien hiervandaan. Als zijn moeder naar binnen ging uit de rozen liep hij terug, en antwoordde van vlakbij als zij hem riep voor het ontbijt.

Weder zat hij aan het ravijn zoo, voor het begin van den dag, half donker nog was het, alleen boven de bergen de hemel blank en door den schemer gloorde de zuiverwitte koffiebloesem, die in den regen van den nacht was ontloken. Het gelijnde papier lag op zijn knieën, maar hij dacht aan niets. Hij ademde den frisschen fijnen geur in van de koffie, hoorde den stroom druischen, gezwollen van de bui, zag hoe hangende droppen blonken aan bladeren. Daar hoorde hij langzaam luidend tweemaal drieërlei slag van klokken, houten klokken, als op het eiland tijding uitroepen en vreugd. In de sierlijke klokkehuisjes voor den ingang van de tempels hangt zulk een klok, een hol houtblok aan éene zijde gefatsoeneerd tot een mansaangezicht met wijd open mond, zoodat als de stem van een schreeuwenden reus het is als onder den gezwaaiden hamer de klokkegalm uitvliegt. Op het Feest van den Ploeg

dragen de stieren die ten wedloop gaan over het plonsende veld een houten klok nog breeder dan hun breede borst om den hals, waarin drie klepels hangen, dat drieklank opklinkt bij elken tred van de groote langzaam gaande dieren. Een span ploegstieren was dit, verborgen in den nevel der vroegte die in wolken en witte waden opsteeg uit de kloof. Aan gene zijde kwam het tegen den heuvel opgeklommen.

En daar vernam, flauw nog in verte, de luisterende een tweede klokkenpaar van een andere zijde en weldra een derde.

De dag was begonnen van het feest dat als een grenssteen tusschen den arbeid van den akkerman en den arbeid van het water staat.

Uit het hart van het eiland komt het water, uit het afgrondigdiepe kratermeer, aan den oever waarvan de eilanders een prachtigen tempel hebben gebouwd om met offer en gamelanmuziek, met rij van bekranste knapen en meisjes en met spiegelgevecht van lansen dragende mannen op het wijde tempelplein, waarboven zwart de vulkaanspits oprijst, de Godin van het Meer te smeeken dat zij, goedgunstig, vruchtbaarheid nederzende in het water, dat langs verborgen scheuren en spelonken in den kraterwand afdaalt naar de heuvels en de glooiende vlakten van het eiland.

Langs naakte steilten, door nauwe kloven, storten donderend de bergstroomen omlaag. Strakke steen en vliegende waterval is hier als in de tijden toen geen menschen er nog leefden, het eiland, de breede vulkaankruin van onder zeeëdiepten gegrondvest gebergte.

Maar waar op tragere helling het woeste geweld verstilt, daar hebben de eilanders het gevangen en getemd, vasthoudend het in een net van kanalen, tunnels door de rots geboord, sluizen en duikers, leidingen over het vlakke veld. In de dalen hebben zij diepe vergaarkommen gegraven er voor, veelbevattende, met een muur omringd, die als het aanstroomende water een vloeienden golfrand heeft.

Maandenlang sedert zij het weerden van de opschietende rijst op de velden, is het daar gestadig gestegen, tot, dicht onder den rand, het de gebeeldhouwde golving weerspiegelend verdubbelt.

Bruin en zwaar van rotsgruis kwam het er aangeschoten, ruig van mede gesleurd gewas een tuimelende bruine wervel-

vloed, van strepen gelig schuim overzwierd. Maar in de vergaarkom is het bezonken, is het geklaard tot doorzichtigen glans. Een steenen rooster houdt het drijfhout geweerd, de diepte bergt het rotsgruis. Het is al zuiverheid en bevruchting wat, klaar als in beker kostelijkste drank, uit den schoon omranden vijver den dorstenden velden toe zal vloeien.

De akkerman ziet in de nachten op naar den hemel of het Zevengesternte, het schoone beeld, de verzaming der gemalinnen van Boeddha's zeven zonen, in den stand staat die de toelating beduidt van het bevloeiingswater op de uitgedorde akkers.

De kolenbrander, de tapper van palmsuiker in het woud, zien den neushoornvogel met zijn luiden roep na. Komt hij nog niet aangevlogen met den snavel vol klei om zijn wijfje in den hollen boom in te metselen op haar eieren?

De groote vogel begint zijn voorzorgelijken arbeid, het Zevengesternte wenkt; de akkerman laat het opgestuwde water vrij. Van den morgen op den avond is in vijver en langzamen vloed het bruine veld herschapen, de hellingen zijn een bouwsel van spiegelende vlakken waarlangs dribbelig kleine vallen afvloeien.

De ploeger spant zijn stierenpaar in. Tot aan de knieën toe door het bruin opgewoelde nat plonzend achter de plonzende beesten aan, drijft hij de ploegschaar door den taai van wortels doorweven grond. Al wijder rimpelen de kringen bruin over weerspiegeld luchteblauw en wolkenblank, die met den bruinen mensch en de twee goudgele beesten mede bewegen over het blanke.

Met de egge keeren ploeger en span terug om brekend de kluiten te verdeelen die de ploeg heeft opgeworpen.

Ten laatste moet de slede het brokkelige glad vlijen, dat niets hards de teedere wortelvezels kwetse van de zaailingen als zij van het kweekbed op de heuvels worden overgeplant in de sawah.

Zwaar is de arbeid in den zuigenden grond. Den man en den stieren gudsen krinkelende zweetstroomen langs het lijf.

Maar nu komt de tijd van rusten. In de opengelegde aarde begint het water zijn werk.

Dan viert de ploeger het Feest van den Ploeg.

Voor dag en dauw is hij opgestaan om zijn stierenspan te tooien; daar is hij lang mee doende.

Sieraad gelijkend op den helmtooi van de goden en prinselijke helden van het wayang-drama bindt hij hun aan den rug, vleugels van verguld en als kantwerk open leder, van breed naar spits opgolvend en doorzichtig flonkerend, gouden vlammen.

Daartusschen plaatst hij een volle schoof vlaggetjes en wimpels, bonter dan de regenboog; flikkerend zullen die wapperen in den wedloop over het veld!

Om den hals van zijn kameraden hangt hij dan de drieklepelige houten klok, die met muziek hun gang begeleide, als de lichte houten slede, zetel van den menner straks, zij trekken over de wegen.

Dan tooit de ploeger zichzelven. Zijn beste kleederen doet hij aan. Niet morren zal zijn vrouw hoe lang zij ook te wasschen hebbe in de rivier aan de modderspatten. Feestelijk moet de ploeger verschijnen op zijn Feest!

Zij heeft in den vroegen dauw den oleandertros uitgezocht aan den ijlen struik, of in het dichte, breede gebladerte van den Kembang Sepatoe den vlammend rooden kelk, dien hij straks voor den spiegel in het voorhoofd-driekant van den keurig gevouwen hoofddoek zal steken.

Hij is gereed. Hij neemt de leidsels in de hand. Hij bespuwt de stieren om hun geluk aan te brengen.

En als hij den neveligen weg naar het veld van den wedstrijd betreedt, bij het dubbele gedrieklank der klokken van zijn span, verneemt hij van her en van der, van heinde van verre, anderen dubbelen drieklank en weet wie dat zijn, die over de heuvels en over de vlakte er aan komen met hun stierenspan.

Allard luisterde.

Zoo vaak toch al had hij de klokken van het Feest van den Ploeg gehoord. Waarom klonken zij van daag zoo liefelijk als nooit nog?

Van her, van der, van heinde, van ver, in schommelende maat de drieklankslag, slag van tweeën beurtelingsche drielingslag, klepelspel in de klokken.

Vlakbij nu waren die aan de overzij der kloof, klimmend tegen den heuvel.

De zon was boven de bergen. De witte nevelwaden die wolkend ontstegen aan het ravijn gloorden. Een zuiver gele stralenbundel schoot er door. Zij verdeelden zich, dreven uiteen.

En daar in het heldere op den heuveltop verrezen de breed gehoornde hoofden van het luidende ploegstierenspan, en achter hen, hoog boven de breede gouden vleugels en het bonte vlaggegefladder, de herder met de dageraadroode bloem op het voorhoofd. Boven maten groot, breed en hoog stonden de man en de dieren tegen den hemel, schitterden in den schuinschen zonneschijn, daalden rustig af omluid van klokkenklank, verdwenen. Als achter een schip het kielzog is over de zee, als achter de snelle reeën het wittige spoor over gras en kruid, zoo door de stilte was het al verflauwende geluid der klokken het spoor van het verdwenen span met zijn ploeger.

En die verre klokken van straks naderden, weken af, verdwenen op hun beurt, maar de samenklank was geweest en werd veelvuldiger al, daar in de verte waar het veld was van den wedloop.

De nevel trok op uit de vlakte. Bronzig in het roode licht stonden palmkruinen en bruine daken, de lage huisjes tusschen de akkers verschenen verguld, dan, ten laatste blonk het bevloeide veld, waarop schitterend de gevleugelde en bewimpelde spannen aangetreden kwamen.

Bontheid van menschen omvatte het waterblank; een enkele figuur in het wit, Westerling tusschen Oosterlingen, blonk in de kleurige menigte.

Door de geurige koffielaantjes, door de sneeuwwitte bloesemweelde en de ijle schaduwen over het pad, waaruit de oranje-roode dadap bloemen als vonken gloorden, ging Allard ziende blind.

Hij kwam het huis binnen, zat voor den vleugel, begon te spelen.

Dat was de klokkendrieklank, hier in de lage noten de eene, en de andere een quint hooger.

Wèl klonk het beurtgelui. Daarboven begon een lichte melodie speelsch, lachend, enkel vreugd. En de rhythmus der klokken bleef vast, de langzame maat van twee triolen.

De ploeger op den heuveltop zoo groot tegen den hemel met

zijn groote dieren, de zon door den nevel, de koele ochtendlucht, de nieuwe dag, zijn gedachten en gevoelens drijvend als neveldriften, in de zon aldoor veranderend, glorend en verdwenen, waren in de muziek die daar opklonk onder zijn half maar bewuste grepen in de toetsen.

De moeder hoorde hem, waar zij stond tusschen haar rozen.

Zij beefde. Zij waagde zelfs niet de deur te sluiten, die een onbedachtzame binnen kon gaan. Op de treden van het terras waakte zij over Allards muziek.

En wel verweet zij zich de blijheid om het verre zijn van haar man en de vrees voor zijn thuiskomen op dit oogenblik, maar de vrees en de blijdschap bleven.

Om hem te beloonen voor zijn vorderingen in de wiskunde, die zijn eigen trots en hoop waren en ook om hem te leeren sparen met den tijd die geld is, had de vader Allard op zijn verjaardag een gouden horloge gegeven, erfstuk van zijn vader, veel te kostbaar voor een kind; maar juist de kostbaarheid moest den zorgeloozen knaap tot opletten en nauwgezette zorg brengen. Schertsend zooals hij niet dikwijls deed, zei hij, als Allard nu maar vlijtig genoeg op zijn horloge keek, zou hij nooit het piano-halfuur verzuimen.

Hij was zoo ongerust niet meer over Allards aanleg voor muziek nu hij zag hoe sterk zijn aanleg voor wiskunde zich ontwikkelde.

Voor een goed teeken ook nam hij het op, dat de jongen zoo gaarne aan het water was. Een bouwer van bruggen, sluizen, havenwerken groeide in hem op. Hij kweekte dien wasdom aan door hem in de aardrijkskunde les te verhalen van de groote waterbouwkundigen, die het lage Holland aan het water hebben afgewonnen, aan rivier en zee. En in de geïllustreerde tijdschriften die de mail aanbracht, liet hij hem altijd het ingenieurswerk zien en verklaarde hem wat een haven, een groote spoorbrug, een tunnel, beteekenden voor den rijkdom van een land.

Dikwijls ook wees hij hem de waterleidingen op de velden en hoe kundig de eilanders, door geen Hollander geleerd, waren in dat werk, dat een onstuimige en verderfelijke kracht verandert in dienaar van den mensch.

De eilanders bouwden een groote leiding om het water uit het ravijn naar nieuw ontgonnen land te leiden. Dat wilde hij Allard laten zien.

Hij liet het groote Australische paard zadelen, de eerste weelde die hij, sedert hij voor Allards opvoeding was begonnen te sparen, zich had veroorloofd, en weinig maar had het hem gekost, een veulen dat op de boot ziek was geworden en het transport niet meer waard scheen. Hij nam Allard voor zich op het zadel. Een teeder gevoel was in hem, terwijl hij het kind in den arm hield.

Zij reden door de koffietuinen. Met voldoening zag de controleur hoe dicht de koraalroode bessenkransen gevoegd zaten in den oksel der bladerparen langs de lange ranke takken. Vrouwen aan den pluk zeiden, de oogst was even goed als overvloedig. Naakte kinders lazen op den grond de pitten op die de moesangs, de keurige snoepers van de zoete rijpe vrucht, hadden uitgespuwd.

Weinig schade maar was te zien van het wroeten der wilde zwijnen, de strychnine-ballen hadden geholpen.

De vader had voor stelregel, dat Allards al te week gemoed verhard moest worden door het zien ook van het pijnlijke: de radelooze smart van het kind om een apenwijfje, waarop hij had geschoten en dat klagend en kermend om het gewonde jong in haar armen door de honden was gegrepen en verscheurd, was hem een waarschuwing geweest tot vastberaden volgen van dien regel. Maar of het kwam van het voelen van dat tengere lichaam tegen zich aan, - hij kon vandaag zoo streng niet zijn. Eer Allard het kon zien had hij den schedel van een wild biggetje weggewipt met zijn karwats van den koffietak, waarop de mandoer het had gespietst, en hij schoot niet op de apenbende in den boom, waarom de honden zoo woedend blaften, noch op de groote onschadelijke sawahslang, die zij hadden opgeschrikt en die boven haar opgetroste kronkels den kop angstig wendde en wiegde, sissend uit opgesperden muil.

Hij vertelde Allard van den kundigen arbeid der eilanders.

‘Als je groot zijt zul je ook zulk werk doen, alleen maar veel beter!’

Maar Allard riep:

‘Als ik groot ben zal ik den heelen dag muziek maken!’

De goede luim van den vader was vervlogen.

‘Muziek maken! dat is goed voor een vogel in de takken. Een mensch heeft wel wat beters te doen’.

Allard zei:

‘De menschen hier maken ook muziek’.

‘De menschen hier zijn Inlanders. Wij zijn Hollanders. Zij hebben van ons te leeren en ons na te volgen en te gehoorzamen. Wij leeren niet van hen’.

Zij hadden de ontginning bereikt. Eenige hutten van takken en dor gebladerte voor een waarvan een man zat gehurkt bij het rijstvuur waarboven de rijst kookte, stonden in de dalkom, die pas nog bosch en wildernis van reuzengras was geweest. Op den heuvel daarboven waren de bouwers van de leiding aan den arbeid. De bergbeek viel hier druischend in een diep uitgeschuurde kloof, vele vademen onder den bodem van het dal stroomde het wervelende water weg naar zee.

Een eindweegs bovenstrooms van de versnellingen, waar de rivierbodem voldoend hoog voor verval boven de plek ligt waar de nieuwe leiding uit het ravijn de vlakte in moest treden, gingen zij een lage stuw bouwen van lange gevochten manden van bamboelatten met riviersteenen gevuld, die zij opeenstapelden en met aarde en graszoden dichtten tegen het water. Een leiding in den wand der kloof uitgegraven, voerde al hooger boven den al dieper wegzinkenden bodem van het ravijn het langs zijn lichte helling afvloeiende water naar den ravijnrand en het kanaal in het dal, waaruit de nieuw ontgonnen gronden gedrenkt zouden worden. Een tunnel dwars door de langslingerende heuvelkling voerde het verder naar de velden aan gene zijde der hoogten.

De haast naakte mannen hieuwen met sterken slag hun houweel in den steenigen grond. Voor zijn vuur, dat bleek in den zonneschijn gloorde, zat de smid de stomp gewerkte ijzeren spitsen te versmeden.

De leider van het werk legde den controleur uit, hoe het was beraamd. Het waren mannen uit de rotsige Zuid-Ooststreek van het eiland, geboren steenhakkers, die den tunnel-

arbeid deden. Met de maten van hun eigen leden: zooveel handspannen, zooveel ellebooglengten, zooveel voet, lengte tot aan de knie, tot aan de dij, lengte van rechter- tot linker vingertoppen aan uitgestrekte armen, maten zij zoo nauwkeurig hoogte, breedte, diepte van den onderaardschen gang, dat nergens te veel noch te weinig ruimte kon wezen voor het stroomende water; en geen handbreed naast de bepaalde plek kwam de monding uit.

De controleur, die opmerkzaam toeluisterde en keek, miste plotseling Allard van zijn zijde. Hij ontdekte hem bij den rijstkoker voor de hut.

Hij riep verheugd:

‘Het is Pan Bengkol. Hij speelt hun voor op de rebab 's avonds’.

De vader voelde zich getroost over die speelsche onachtzaamheid, toen den volgenden ochtend Allard uit zich zelven vroeg naar de leiding te mogen gaan.

Tot de middaghitte kwam zat hij bij den blindeman met de rebab.

Hij verhaalde hem van de piano; de blinde ook had ‘den allerschoonsten gamelen’ gehoord, dien avond. Hij moest weer komen, zei Allard, dan zou hij hem voorspelen hoe de klokken klonken op het Feest van den Ploeg. En hij neuriede de wijze. Op den sesandoek verklaarde hij, was zoo iets niet te spelen ook niet op de rebab. Toen vroeg hij den blinde hoe hij hier leefde aan den zoom van het bergwoud bij het wilde water. Pan Bengkol vertelde.

Zijn kleinzoon bracht hem hout voor het vuur waarop hij het maal der werkers kookte. Rijst en zout was hun genoeg. Soms echter had de een of de ander een boschhaan geschoten of een wilde eend. En een had eens een ree gestrikt.

Zij waren dikwijls te zien, zei zijn kleinzoon, bij maneschijn, op de kruin van den berg. Zij kwamen aan de beek om te drinken.

Vele dieren kwamen daar 's nachts. Zij lieten hun spoor achter in den lossen grond. Soms, als hij wakker lag, hoorde hij hen. Hij kende den tred van elk, wist, dit was een ree, dit een wild varken, dit lichte gerucht in de takken maakten apen en dit andere eekhoorns. En die de sporen vonden des ochtends, zeiden, ja, zoo was het. Eens was een tijger gekomen.

Zoo dicht langs de hutten was hij heengeslopen, dat zij den afdruk van zijn klauw in de doode asch van het vuur hadden gevonden. Sedert hielden zij het brandende 's nachts. Er waren er die geloofden, geen gewone tijger was dat geweest, maar een weertijger, overdag een mensch. Zeer moest men zich in acht nemen voor hem, die menschenverstand had!

Pan Bengkol wist vele verhalen en mooie sprookjes. En wel is het in het oog der eilanders voor een ernstig man niet voegzaam over zulke kinderachtigheid te spreken, maar wie een gast heeft die gaarne daarnaar hoort, zegt dat, terwijl de rijst kookt hij misschien als gastheer, tot verdrijf van den tijd van wachten op het maal, zulke beuzelarij wel herhalen mag.

Pan Bengkol verhaalde.

Van den Prins die een aap was geworden en dien de trouwe dienares der door haar zusters bespotte en gekwelde en eindelijk ook door haar ouders verstootene en naar een wachthutje tusschen de rijstvelden verbannen Prinses harer gebiedster medebracht van den passar om haar in haar eenzaamheid op te vroolijken. De Prins echter, door het onverdiende leed en de schoonheid der Prinses ontroerd, wierp de apenhuid af als ware zij een versleten badjoe en stond daar nu als de schoonste jongeling. En zulke uitnemend schoone verzen dichtte en zong hij op de schoonheid der Prinses en zijn liefde, dat hij haar den eigen dag nog won. Toen de ouders der Prinses vernamen, dat de zoon van een machtig vorst naar de hand van hun verongelijkte dochter dong, lieten zij haar met een prachtigen stoet terug brengen in den kraton. En de bruilofsfeesten duurden zeven dagen. Groot was de spijt der booze zusters!

Allard vroeg om het lied van den Aap-Prins. En Pan Bengkol speelde het hem voor op zijn viool.

Hoe speet het hem toen niet zelf een speeltuig te hebben, dat hij de wijze versierend kon begeleiden!

Den dag daarop, toen hij weder naar de ontginning ging, volgde hij den omweg langs het strand om de groote stoomboot te zien, waarvan den avond te voren zoo schoone muziek had geklonken, muziek van een speeltuig, dat hij niet kende.

Hij kwam door de Chineesche kamp, daar hoorde hij plotseling van dicht bij diezelfde muziek.

Zij klonk uit het huis van den Armenischen geldschieter. Hij ging de open deur binnen.

De Armeniër stond tegen den muur geleund te strijken op een speeltuig, dat geleek op Pan Bengkols rebab in het onvergelijkelijk veel schoonere.

Allards hart begon te bonzen. Zulk een speeltuig en dat overal mede gedragen kon worden!

De Armeniër die den begeerigen blik in de oogen van den jongen had opgevangen, zei kwansuis onverschillig, hij had de viool daareven in pand genomen van een Duitschen bediende op het schip. Die zou wel nooit terugkomen er om! En hij begon een vroolijke wijze te spelen.

Toen Allard vroeg, of dat moeilijk te leeren was? zei hij van neen, niet voor wie op de rebab kon spelen.

Eer hij het wist had Allard gevraagd of de viool te koop was.

Maar meteen zei hij, hij had geen geld.

Dat hinderde niet, antwoordde de Armeniër met zijn sluwe oogen op Allards horlogeketting.

Om den jongenheer een genoegen te doen, wilde hij zijn horloge wel in ruil nemen ervoor.

Hij hield het al in de uitgestrekte grijphand. Den koning te rijk liep Allard weg met de viool.

Recht naar Pan Bengkol ging hij er mee.

'Nu kunnen wij samen spelen! Luister eens, Pan Bengkol!'

En hij streek over de snaren zooals hij het van den blindeman had geleerd op de rebab. Maar hoeveel heerlijker klonk niet de viool!

De blindeman riep opgetogen:

'Wat god is het, die woont in dit speeltuig?'

Met liefkozende vingers betastte hij het.

'Dit dan is de rebab van de Hollanders?'

Allard liet den strijkstok over de snaren glijden. Als een golf hief zijn hart zich op bij het aanzwellen van den toon. Hij lachte van vreugde. Wat zou moeder wel zeggen van zulke muziek! en hij bedacht dat het immers een viool was, waarvan zij hem had verteld, dat haar vader zoo mooi er op speelde.

De blindeman had een hoefslag vernomen.

'De Heer Controleur zeker is het die er aan komt rijden.'

Allard zag zijn vader op het groote paard. Hij sprak met den smid. Hij zag op en kreeg hem en den blindeman in het oog. Nu gaf hij het groote paard de sporen den heuvel op, kwam recht op hem toe. Allard hield de viool in de hoogte.

‘Vader! een viool, een viool!’

Het woord bekoorde hem.

‘Hoe kom je aan dat ding?’

De barsche toon verschrikte het kind. Hij stamelde dat hij het bij den Armeniër had geruild voor zijn horloge.

‘Je gouden horloge? dat ik je gegeven heb op je verjaardag? Mijn vaders horloge?’

Allard begreep plotseling, dat hij iets heel ergs gedaan had. Hij liet het hoofd zakken.

‘Geef hier!’ beval de vader.

Bevend reikte hij de viool toe aan die van het hooge paard omlaag gestrekte hand.

De vader reed weg.

Allard liep hem na, angstig.

Aan de ruw vastgehouden viool sprong een snaar.

‘Vader! och vader! u breekt de viool!’

De vader antwoordde niet. Al sneller daalde het groote paard den heuvel af, al sneller achter hem aan draafde en sprong het kind, struikelde, viel, en sprong weer op. Waar ging vader heen met de viool?!

Aan den voet van den heuvel wendde de vader zich om naar het hijgende betraande kind.

‘Blijf achter mij! Ik wil je niet zien’.

Zijn tranen verbijtend, gehoorzaamde Allard.

De vader reed stapvoets. Maar telkens toch moest het kind eenige passen draven om den tred bij te houden van het groote paard.

De vader bedacht dat wel en het deed hem pijn. Maar hij mocht niet toegefelijk wezen. Aan de zwaarte van de straf moest Allard de zwaarte van den misslag voelen.

De middaghitte in de Chineesche kamp was ondragelijk. Hij moest zijn hart verharden om Allard niet te roepen en voor zich in het zadel te beuren. Al langzamer dwong hij het paard te gaan.

Wat herademing, toen hij kon afstijgen aan de deur van den Armeniër!

De woekeraar zat met het horloge voor zich op de tafel dat hij door een loupe bezag.

De controleur tikte op de tafel met zijn karwats.

Het vette gezicht met den langen en dikken neus en de glurende oogjes keek verschrikt op.

‘Allard!’

Het bleeke kind stond naast zijn vader.

‘Zeg den pandhuishouder wat je komt doen.’- En hij gaf Allard de viool.

Onwillekeurig greep de jongen haar vast. Hij wist niet wat hij zeggen moest. Hij keek naar het horloge en hield de viool nog vaster.

De geldschieter had hem het horloge al toegereikt, mompelend dat hij niet had geweten, dat de Heer Controleur den ruil niet zou veroorloven.

‘Leg die viool neer!’ beval de vader. Werktuigelijk gehoorzaamde het kind.

‘Totdat je getoond zult hebben een horloge waard te zijn, zal ik het bewaren.’

Met een woord tot den woekeraar, dat het bleeke gezicht groenachtig deed worden, ging de controleur het huis uit. Weder deed hij Allard achter het paard aan gaan; het was niet ver meer naar huis, nu. Maar die minuten duurden een uur.

De moeder stond in de voorgalerij, ongerust over het uitblijven van Allard.

Zij slaakte een kreet toen zij hem zag.

‘Kind! kind! wat is er met je?’ liep hem tegemoet, trok hem het huis in.

Hij wankelde en gleed op den grond.

Met een hartstochtelijke teederheid greep de vader hem tegen zich aan, en droeg hem in zijn armen op bed. Hij was even bleek als het bewustelooze kind, terwijl hij met bevende, onbeholpen vingers zijn kleeren losmaakte, zijn voorhoofd bette en zijn borst, zijn lijdelijke handen. Hij kon niet spreken, niet antwoorden op de angstige vragen van zijn vrouw, wie de tranen in de oogen stonden.

Eindelijk kwam Allard bij. Zijn wimpers trilden, gingen op. Maar zóó, dat hij zijn vaders gezicht vlak boven zich zag, sloot hij, als in schrik, de oogen, en wendde het gezicht af met een beweging zoo onwillekeurig, zoo bang, dat het den man door de ziel ging. Hij durfde dat witte wangetje niet streelen. Wegtredend van het bed zag hij van verre toe, hoe de moeder op den kant ging zitten, en, met eene hand onder zijn hoofd, het kind liet drinken. Het was zoo bleek niet meer als daar-even, het lachte flauwtjes toen zij, heel zacht, iets zei.

Zij wendde het nog betraande gezicht naar hem toe.

‘Het is al weer over, vader’.

Maar hij was nog niet gerust. Hij reed naar den pasanggrahan om den dokter van het schip.

Die sprak geruststellend; de hitte, de inspanning, de emotie. Morgen zou de jongen er niets meer van weten.

Hij bleef ten eten, wat al te dringend genoodigd door den heer des huizes, kwam nog eens aan het bed, troonde de moeder mede van den slapende weg.

Toen hij de geschiedenis van de viool had gehoord zei hij, die bediende moest de Tiroler zijn, die wonderlijke snaak die zoo goed speelde. Overdag bediende hij aan tafel. 's Avonds moest hij spelen. De maatschappij had dikwijls kellners in dienst, die muzikanten waren - of muzikanten, die kellners waren al naar men het wilde opvatten. Voor de passagiers was het een aangename afwisseling op de eentonige reis naar Australië. Deze was bijzonder begaafd. Maar klaarblijkelijk een zenuwlijder. Zonder eenige reden had hij geweigerd te spelen gisteren avond, de kapitein had moeten dreigen. Nu had hij zijn viool verkocht, opdat niemand hem meer zou kunnen dwingen.

De dokter die zelf viool speelde, voegde erbij, dat de kellner in beteren doen geweest moest zijn om zulk een uitstekend instrument te bezitten als het zijne was, het droeg den naam van een bekend maker in Londen. Wonderlijke levens, vreemde en ellendige lotgevallen dragen soms die groote schepen!

De ouders gingen te samen naar Allard zien, toen het nacht was geworden.

Hij leek te slapen. De vader streelde hem zacht over het hoofd en ging heen.

Maar toen de moeder nog eens over hem boog, sloeg hij den arm om haar hals.

‘Moeder! mag ik de viool niet houden tot het feest voor de leiding? Ik wou er op spelen in den gamelan!’

Zij wilde niet zeggen, dat vóor dien tijd hij al in Holland zou wezen; zoo had de vader dien dag zelf besloten. Zij zei:

‘En die arme man dan, als hij terug komt om zijn viool, en vindt haar niet meer?’

En vertelde hem wat hij kon begrijpen van den Tiroler.

Hij dacht na: en zuchtte.

Zij lichtte met de kaars door het groote bed naar muggen, zoende het kind, sloot zorgvuldig de gordijnen en ging onhoorbaar heen.

Allard kon niet inslapen.

Na een poos hoorde hij zijn ouders op gedempten toon spreken.

Zijn moeder kon hij niet verstaan, zij sprak zoo zacht.

Maar hij verstond het antwoord van zijn vader;

'Je zegt: als muziek nu zijn geluk is. Maar de wereld is niet op geluk gemaakt.'

De Avonturen in het stille stadje aan de Rivier.

Voorbij aan de oude lang al stil en arm geworden stad, gaat naar de zee en de tierende zeehaven de landen doorwandelende rivier, de weg die zelf beweging is, eerste weg van alle wegen, drager van dingen, menschen, gedachten, lokker en trekker van wie de verte in verlangen, altijd verdere verten in.

Verte voor wie in haar bronnenland woonden op de Oostelijke bergen en in de groote wouden, langs de vele rivieren uit Noord en Zuid van haar onafzienbaar stroomgebied, tusschen de heuvels geleidelijk afdalend in het wijde der groote vlakte langs haar slingerende oevers voorbij de groote watervallen, was lang de rivierhaven geweest, niet ver van haar monden in zee. Toen was de stad rijk, vol schat, volk en macht. Maar verder ging het verlangen, verder ging de bewegende weg, naar de zee, de zee over, naar nieuwe kusten, nieuwe begeerlijke landen in. Toen kwam op, toen werd al grooter, voller, sterker, de stad aan de monding, de stad aan zee, de haven. En terwijl voorbij voeren de schepen, die van bronnenland en stroomgebied den rijkdom droegen naar de haven en de landen van overzee, die den rijkdom der landen van overzee droegen naar de groote steden, van de vlakte, de heuvels, de bergen, stroomgebied en bronnenland der landendoorwandelende rivier, werd stil en arm de oude stad. Nu ligt zij daar als ingeslapen om niet wakker weer te worden.

Breed als een zee-arm hier en met de zee mede wassend en slinkend in ebbe en vloed, stuwt de machtige stroom voorbij. Zijn golfslag doet op den zwartig groenen spiegel der van iepen

overschaduwde grachten de weerkaatsing rimpelen der statige huizen met hardsteenen stoep en gebeeldhouwde ooft en bloem festoenen langs de kozijnen der breede ramen, waar achter paarsig weerschijnende ruiten soms een vaal kantoorklerken gezicht geeuwt.

In het voorjaar, alsophethooggebergte in het Oosten de sneeuw smelt en de gestadig wassende stroom duwt omhoog en beukt met krakende slagen open de ijskorst van den winter en stapelt al hooger de drijvende heuvels van schotsen dat langs de bedreigde dijken van het lage land de dorpen het noodvuur laten vlammen van den kerktoren en van den eenen oever naar den anderen roepen de kanonschoten der waterwacht, stroomt de grauwe vloed door de straten der laag gelegen wijken en te vergeefs worden de huizen met plank en schot gedekt, terwijl door de grondslagen heen onweerstaanbaar het water omhoog perst, den vloer oplichtend van de haastig ontruimde woonvertrekken. Na het vallen van de rivier blijft lang nog gruizelig slib op de straten en een reuk van verwering en verderf hangt aan de dingen van het gezin-koesterende binnenhuis.

Als een oud en zwak geworden mensch die niet veel meer spreekt en zijn stem klinkt dof en schor, maar liefst zwijgt hij, zoo stil is de oude stad.

Uit den toren klonk vroeger klokkenmuziek. Maar toen de voor driehonderd jaren herbouwde spits andermaal begon te vervallen onder de beukende stooten van den herfststorm uit zee en de verarmde stad niet dan op armelijke, gebrekkige wijs het bouwsel kon schoren, werden de klokken geborgen voor gevaar. Een rijke zonderling, laatste van een geslacht van stadsregeerders, die als monument voor zich en de zijnen zijn voorvaderlijk huis met al den vergaarden schat van kostbaarheden voor museum toedacht aan de stad, bood de muziekzaal aan voor het carillon, dat hij, uit een melomanengril, aan eikenhouten stoel liet ophangen, om het te laten klinken soms. Sedert zijn dood had niemand meer aan de klokken gedacht, behalve de vroegere beiaardier die altijd overnieuw verzoekschriften indiende bij den Gemeenteraad om een herbouw van den toren en herstel in de klokkenkamer van het carillon.

Op zomeravonden wandelde hij, met zijn grijs hoofd in den wind, langs de rivier, daar, waar het uitzicht het schoonst is op den toren. Varensgezellen op den stroom, stedelingen aan

den oever die den in gedachte verzonken man nazagen, zeiden:

'Compenius wacht op de poortklok'.

Als die eenig overgeblevene van de vele heldere stemmen van vroeger had uitgeklonken, was de stilte in de avondlijke stad nog stiller.

Van de rivier alleen kwam soms muziek aandrijven, van de schepen. Voor de deur van de groengeschilderde roef - voor de lage schuinstaande vensters bloeien geranium en leeuwebek, de heldere wasch fladdert aan de lijn, vlaggetooi van gezeten huiselijkheid - zit de schipper met zijn harmonica. De dekjongen, die het dek heeft geschrobd, staat tegen de lading geleund te fluiten. Zwarte kerels op de laagingezonken steenkolenaken zingen luidkeels. Op het vlot, dat de ledige houthaven indrijft, zit een man te vedelen; vreemde wijzen, droefgeestig en wild, zendt hij door door de stilte van het stadje.

Allard lag op den luister naar de rivier-muziek.

Uit het venster van zijn zolderkamertje, enge leefplaats die de zorgelijk kijkende vrouw met haar altijd lichtelijk bevende handen voor den jongen uit Indië nog had opengewrikt in het nauwe, overvolle huis, zag hij over de daken en langs den kerktoren heen, over het geboomte van de oude vestingwallen, de rivier. De vochte wind, die hem langs het gezicht streek, droeg gezang en spel van simpel speeltuig aan. Hij kende al de schepen waarvan muziek kwam. Schipper Berends van de Petronella Klaziena was zijn kameraad. Met zijn sesandoek - hoeveel woorden van overreding had het zijn moeder niet gekost, dat hij die mede mocht nemen op het schip! - kwam hij aan boord. De kleine zwarte hond, die de wereld wegblafte van de loopplank, dat was zijn post en plicht, daarvoor was hij scheep gekomen, bedaarde als hij Allard herkende, en ging naast den schipper zitten, een weinigje nagrommend nog met opgetrokken lip. De schipper knikte met altijd dezelfde aardigheid als welkomst; of de jongeheer niet eens een reisje mee wou maken als dekjongen?

De bloeiende jonge vrouw lachte hem toe uit de roefdeur.

Eens op een avond had hij vioolmuziek gehoord, die van een vlot in de houthaven kwam. Tot het nacht werd had hij toen naast den zwartigen kerel met zijn vedel gezeten. Tusschen de muziek door, die soms uitgelaten was en soms onuitsprekelijk treurig, vertelde hij in gebroken taal van zwerven in

een woonwagen, van Zigeunerfeesten, van dagen en nachten op de rivier, en van de groote steden aan den oever die des avonds vol licht worden en vol muziek.

Het was een verdriet dat de muzikant weer verdween de rivier op, naar zijn muzikantenland.

Zoo kwam 's zomers van de rivier muziek.

Maar in den winter zweeg ook de rivier. Als de vogels in de kale iepen van de gracht en de kale linden om de kerk, waren op het kille water de varensgezellen stom.

Nooit bij zomer of winter mocht muziek in het huis van den wiskunde leeraar zijn. Stoornis immers was zij van studie. De studie der jongens bewaakte de leeraar. Van de studie in huis naar de studie op school, van de studie op school naar de studie in huis, dreef viermaal op den dag hij de jongenskudde op en neer, heen en weer, in den vasten gang naar het eindexamen; 's avonds onder de lamp in zijn studeerkamer, bewaakte hij door zijn brilleglazen heen den kring over boeken en schriften gebogen jongenshoofden, nauwlettend, of de juiste maat kennis er wel in kwam. Allard had voorrechten; dat hij met hem eer zou behalen wist de leeraar. Het was ook geen goed voorbeeld voor de anderen hem zoo gemakkelijk het werk te zien doen waarover zij zwoegden, en gereed er mee als zij nog aan het begin waren. Hij mocht op zijn eigen kamer werken.

Daar las hij.

Op een grijzen winterochtend in de donkere dagen voor Kerstmis - al de jongens waren weg, naar zijn eigen thuis een ieder, de rivier waar de ijsbreker een geul had opengerammeid voor de trage schepen lag stijf en stom - had de leeraar hem medegenomen naar het Museum-Godijn, waarvan hij een der curatoren was. Nieuw aangekochte boeken moesten geschikt worden in de bibliotheek.

Terwijl de concierge op pantoffels en in een kalotje, die op het geluid van den sleutel in de voordeur zijn pijp had weggestopt, uit de geopende kisten stapels boeken aan droeg naar de gebeeldhouwde tafel, waarvoor de leeraar in een kostbaren met petit-point bekleeden leuningstoel zat, dwaalde Allard door twee lange smalle vertrekken, waar de lucht duf was tusschen muren van boekenruggen. In lauwerkransen gevatte schilden die vlak onder de balkenzoldering de vakken bekroonden, droegen opschriften in sierlijke letters van verbleekt goud;

Godgeleerdheid; Regtsgeleerdheid; Historie. Hij las titels die geen gedachte wakker maakte in zijn hoofd. Ten laatste kwam hij in een derde kamer waar boekenrekken stonden ten halve gevuld pas. Voor een lag een boek opengevallen op den grond. Hij nam het werktuigelijk op.

De eene bladzijde was beteekend met wonderlijke figuren tegelijk strak en sierlijk, sterren, raderen, rozetten van varenbladers en fijnvertakt mos. Bovenaan de andere die bedrukt was stond: 'Deze bevrozen bloesems bedekken de Alpenhoogten, waar hun teeder bouwsel al spoedig vernield wordt door het weer.'

Tegen het boekenrek geleund las hij verder over de 'bevrozen bloesems' de sneeuw-kristallen.

Een witte glinsterende wereld rees op voor zijn gedachte.

Als kristallen zoo zuiver-spits, als kristallen glorend, en de verre ook als kristal zoo doorschijnend tegen een bijna blanke lucht, in den zenith alleen teeder-blauw, staan besneeuwd de bergen. Niets beweegt. Er is geen geluid ergens, niet een zweem van kleur, niet een kiem noch spoor van leven.

Maar in de binnenste verborgenheid dier strakke stilte is het leven reeds begonnen.

De lucht, die uit grauwe wolken de sneeuwbloesems omlaag droeg, die gevangen bleef tusschen de fijne spitsen en twijgjes, ontwijkt, als al zwaarder de al hooger opgetaste last gaat drukken; spitsen en twijgjes breken, groeien aan elkander vast, de luchtige sneeuw verzwaart en verhardt tot ijs. En reeds is het glooiende sneeuwveld geen veld meer, roerloos niet langer. Met een beweging, verborgen wel voor het oog maar voor de gedachte open en bloot liggend, is de gletscher, de ontzaggelijke ijsrivier, zijn gang begonnen over bergen die hij breekt, door dalen die hij opbouwt, hoogten herscheppend en laagten, de aarde hervormend. Waar al blauwer de hemel is, al klaarder, al heeter de zonneschijn, komt uit de diepe ijs-spelonk blauw als de hemel zelf, het water te voorschijn gevloeid, de beginnende stroom, bergbeek buitelend over rotsbrokken, daverende waterval, meer doorschijnend groen, rustig stroomende rivier dan, die aan haar monding den vergruizelden afbraak der bergen laat zinken. En opeens een klank - want hij las niet, hij hoorde - die uit een blakende vlakte gebergte deed opstijgen, donker van woud.

‘De cederen van den Libanon staan geworteld in oeroude gletscher-moraine.’

De leeraar die driemaal had geroepen tikte hem op den schouder.

‘Dit boek! Mag ik het meenemen?’

De leeraar nam het achterdochtig in de hand, zag verbaasd den titel; Warmte een vorm van Beweging.

‘Op school houdt ge toch zooveel niet van natuurkunde.’

Allard riep:

‘O! dit is iets geheel anders!’

En kreeg ten antwoord, dit was natuurkunde voor iedereen. De schrijver, een bekend natuuronderzoeker wel is waar, had zijn onderwerp begrijpelijk willen maken aan de groote menigte. Maar hij mocht het boek medenemen.

De weg naar het smalle donkere huis ging langs het water. Allard hield het dierbare boek stijf tegen zich aan. De rivier met haar scherven en schotsen van ijs leek hem zoo vreemd.

Toen was het lezen begonnen.

Hij moest alleen zijn met al dat nieuwe dat op hem aan kwam. Met een deken om zich heen zat hij op zijn zolderkamertje achter de bevroren ruiten, de ellebogen op de tafel, de vuisten tegen de kloppende slapen. Om goed te weten, hoe de gletscher beweegt, die schijnbaar onbewegelijke, had deze man maanden achtereen aan den rand van de ontzaggelijke ijsrivier gewoond met oogen en instrumenten en gedachten metend aan ijs en aan rotswand. Hij had nagegaan hoe de gletscher als een reus van een bouwer bergen afbreekt en dalen ophoogt en hoe het verhaal van dien arbeid, waarvan de uren honderden van eeuwen zijn in schrift van gelijkloopende streepen gegrift staat in graniet.

Allard verzonk in mijmeren. Een droom begon die herinnering was en verbeelding gevloeid ineen, een droom van het water.

Murmelen, ruischen, gedempt gerucht, uit het ongeziene stemmen, een prevelende menigte die dringt en ijlt, op verren roep afgrondig antwoord, het water dat zijn gangen gaat, het water op zijn wegen van de wolken naar de zee. Dunne schemering, duisternis en glans, verschietende kleuren, schittering, gloed, drijvende donkert die waait op den wind, het water op zijn wegen van de kolken naar de wolk, in eeuwige verandering het ding van de duizend gestalten, kristallen

korrel, vluchtige vlok, eeuwenverdurende ijsberg; maar ook ruizelende regen, dauw op de vroege bloem; en ook uit den berg opborrelende bron, beek in buitelsprongen, stuwend volle stroom, zee die oorsprong en einde is; en op de zee der luchten die boven de zee der wateren is, het drijvende schuimschitterwit wolkje aan blauwen schaapjeshemel, veer van den vliegenden Oostewind, purper aan morgen- en avondlucht, schelp van glorig paarlemoer rondom de matte maan, drager van den regenboog, vaalzwart ros van het noodweer, wiens schichtige oogen de bliksems zijn, en wiens hinneken de donder.

Bron van alle kracht is de wereldvlam, de zon, de schepper en de verdelger; lijdelijk ligt kil en zwart diep onder hem de Aarde; daartusschen is de vloed; de milde, de koele, de middelaar, onderhouder en geleider van het leven. Watervloed tempert het zonnezengen, wolk, regen, rivier, oceaan veranderen vuur in vruchtbaarheid. Het water draagt zoo zachtkens, zoo zachtkens het nieuwe leven aan. Het water draagt zoo zachtkens, zoo zachtkens het oude leven weg. De lichtgroene Lente rijst op uit het water, de roodbruine Herfst drijft op het water heen. Der aarde vroegere gestalten heeft het water weggewasschen, der aarde nieuwe gestalten heeft het water geboetseerd. Alle wezen wacht op het water.

De planten wachten. Het lage gras, de struiken, het bosch dat bruist in den wind. Met hun wortels diep de aarde ingegaan, met honderden zoekende zuigers, tasten zij naar het water. Zij drinken tot stam en stengels water zijn, in vezel, schors en teere schil geborgen, recht opgericht water, de bladeren vlak-zwevend water, in weefsel van groene celletjes uitgespreid en drijvend op de lucht, de bonte bloesems vol geur en zoetigheid, waaromheen de bijen brommen en de geplekte kapellen fladderen, in al hun onzichtbaar fijne adertjes doorvloeid van water, de vrucht, het voedende hulsel van nieuw gewas, is zwaar van water. Alle gewas wacht op het water.

De driftige dieren zoeken het water. De sterke, trotsch tredende, geweldige, de snelle, slanke, die met zachte oogen kijken, de stomme dieren in het groen, de zingende dieren in het blauwe, alle gedierte zoekt het water. Het water zal het brandende bloed in vechtenden, in parenden, in vervolgenden, in vluchtenden, koel en gerust weer maken, het water vloeit in de milde zoetheid mede van moederdier in jong.

De denkende, doende menschen wachten op het water, zoeken, vergaren, leiden het water. Voor den bezaaiden akker, voor den boomgaard, blos van bloesem, voor de kuddenvoedende wei, voor het verheugelijke gebloemte van den hof, voor de dorstige stad in stof verstikt, voor het moede geworden lijf, voor de dof geworden gedachte, voor lafenis, voor reinheid, voor droomerij, voor vreugde, zoeken zij het water, het loutere, het lavende, het glanzende, het liefelijk geluidende, het water.

Muziek begon in den droomer, muziek van het water.

Op het Eiland was het water vreugd geweest van zijn gezicht, zijn gehoor, zijn gevoel. Nu werd het de vreugd ook van zijn gedachte.

Toebehoor der rivier is ook dat stille water van de Plassen dat met zijn ondiepe, breede uitvloeiing een schiereiland maakt van de oeverstrook, waar tusschen schaduwen en schitteringen van eeuwenoud geboomte en vijvers in de zon die rozenglooiingen weerspiegelen, statige landhuizen staan. Helder is het onbewogen water, maar de zwartige veenbodem schijnt donker op. Tusschen de eilandjes van breede waterlelie-bladeren waar zuiverwit en zonnegeel de open bloemen blinken, zwemmen duikend de waterhoentjes met hun donzige jongen. Reigers nestelen in de hooge, aan de kruin kaal en zwart geworden populieren op het kleine, met griend en bramen struweel overgroeide eiland, dicht bij den oever. De diepe roep van den roerdomp weerklinkt soms door de stilte. Rondom is eenzaamheid.

Op de vrije achtermiddagen en de Zondagen van den zomer was Allard hier met zijn boot; boeken uit de bibliotheek van het Museum en zijn sesandoek lagen op de bank. De stroopende visscher tusschen het elzenhout van den moerassigen oever verscholen, de boerenknecht in zijn lekke schuit den kant langs dobberend om riet te snijden voor zijn vervallen dak, knikten hem toe; hij waarschuwde als hij den loerenden koddebeier zag.

Dien Zondag in Mei was hij van den ochtend af op het eilandje geweest, voor den zeldzamen wandelaar langs de buitens door het elzengewas van den oever, voor roeiers op de Plassen door de griend en het struweel van het eilandje verborgen. Hij had met een rietsnijder zijn maal van brood, kaas en melk gedeeld, een troep jongens met een wijsje op den sesandoek weggelokt van het karekietennestje dat zij wilden uithalen, gezwommen, en met een plotseling opduiken ver van waar hij ondergedoken was, een troep waterhoentjes uiteen doen fladderen onder luid gesnater. De zon had hem gedroogd en de warme wind, terwijl met het hoofd in de wilgenschaduw hij languit in het mos lag te lezen; de eerste reis van Columbus, en zijn brieven aan de Katholieke Koningen, met fragmenten uit zijn dagboek. Hij had lang de plaat tegenover het titelblad bezien; tusschen een blauwen hemel en een blauwen vloed die om de enkels hem klotst, Sint Christophorus, die het Christuskind op de schouders draagt; onder gestalte van den Heilige een portret, als wel wordt geloofd, van Columbus. Als een groote rosblonde man staat hij daar, met een sterk gezicht; de neus is gebogen als de snavel van een arend, de felblauwe oogen zien ver vooruit. Zoo zag Allard onder het lezen hem nu staan te midden van het donkere, kleine scheepsvolk, Spanjaarden, Portugeezen, Italianen aan boord van zijn Santa Maria en van de Nina die terzijde haar bleef, terwijl die snelle zeiler de Pinta ver vooruit was. Het Westen in tuurden de blauwe oogen naar de Oostkust van Azië, zooals zij tegenover Spanje en Engeland aan gene zijde van een zee, die het derde deel slechts van den wereldbol besloeg, was aangegeven op de kaart van Paolo Toscanelli, den beroemden Florentijn, die het gewaagd had haar te ontwerpen op grond van geschriften van Ptolomeus en van Marco Polo's reisbericht.

Later toen Niccolo Conti, teruggekeerd van die negen jaren lange reis, met zijn karavaan van zeshonderd man van Damascus uit begonnen, door Perzië, Indië, Ceylon en de Soenda eilanden, in Florence kwam, om van den daar vertoevenden Paus vergeving te erlangen voor zijn verloochening van het Christendom onder dwang der wreede Heidenen, had de geleerde arts en aardrijkskundige zijn kaart nog verbeterd naar de aanwijzingen van dien man, die beter dan eenig ander Azië kende. Op die kaart die Toscanelli zelf hem had gezon-

den, schrijvende: ‘Ik begrijp dat gij brandt van begeerte om deze reis te doen,’ zeilde hij het onbekende in.

Onwrikbaar stond hij in de overtuiging dat hij ‘de nieuwe aarde en den nieuwen hemel’ zou vinden, waarvan de Profeet Jesaya als van Gods belofte spreekt. De wonderen en teekenen der wereldzee konden hem niet verschrikken; niet de hellegloed uit de vuurspuwende Piek van Teneriffe, niet de drijvende eilanden van zeewier, noch de vuurbol die uit den hemel nederviel voor den boeg van zijn schip, niet de afwijking van zijn kompasnaald. De vrees de arglist, de boosheid van menschen kon hem niet verschrikken. Hij wist het wel, toen in het begin van de reis al het roer der Pinta onklaar raakte, dat geen ongeluk dat was, de eigenaar, die begeerig naar winst en bezorgd voor zijn schip mede had gewild en nu toch niet meer durfde, had zelf heimelijk het roer vernield, dat hij gedwongen moest schijnen tot achterblijven voor Lanzareote. Hij hoorde wel, hoe het scheepsvolk morde toen in vele dagen geen Westewind blies, dat nooit in deze zeeën een wind uit het Westen blies, dat nooit de Westewind uit deze verlatenheden terug hen zou blazen naar Spanje. Hij wist van het opzet der samenzweerders die hem in zee wilden werpen. Op die zachte wijze, die hem eigen was, waardig tegelijk en vriendelijk, sprak hij met de mannen, kustvaarders van beroep, vervaard op de opene zee. Hij wees hun de teekenen van het haast benaderde land; de kleine zoetwaterkrabben in het drijvende wier, de zangvogeltjes die zaten te kwinkeleeren in de raas, liet hen de hand ophouden om den motregen te voelen die zonder wind viel, als alleen boven land de regen valt, wees den vorm hun van de nevelbank in de Westelijke verte, gevormd als enkel boven land nevel is.

Maar zij geloofden hem niet. Totdat die schreeuw van Martin Alonso op de Pinta weerklonk: ‘Land!’

Toen baden zij mede met Columbus, die op de knieën was gevallen, toen zongen zij met hem Gloria in Excelsis! Als kinderen zoo blij en dartel sprongen de mannen in zee om te baden tusschen de groote goudbrasems die schitterden door de golving.

En wel bleek het een gezichtsbedrog. Maar de zoete reuk van land was in de lucht, en plotseling zagen de matrozen der Nina en wezen juichend aan de twee andere schepen, bloemen

op het water, een bloeiende wilde-rozen tak. En toen zag Rodrigo de Triana op de Pinta werkelijk land.

Hoe kon dat gebeuren, hoe kon Columbus den armen matroos de eer afnemen en den prijs der Koningin met de verklaring dat hijzelf de lichten van het land al in den nacht had gezien?

Allard kon een wijle niet verder lezen, zoo stuitte hem dat.

Maar toen dacht hij, en wilde het gelooven, aan Columbus, die immers vizioenen had, waren zeker in een zinsvervoering die heilspellende lichten verschenen.

Hij las verder; van de landing op die kust, die Columbus voor uiterste strand van het groote vasteland, van Azië, hield en met den naam van San Salvador aan Christus wijdde, het kruis daar plantend toen hij in naam van Ferdinand en Isabella in bezit het nam.

Hoe overschoon was het! Hij die van planten en bloemen zooveel hield, hij kon zijn oogen en zijn gedachten niet verzadigen aan die wonderen van boomen, forsche stam en luchtig slingerende stengel tegelijk, waaraan prachtig bonte bedwelmend geurige bloemen wiegden in den wind.

'Orchideeën waren dat', begreep Allard en dacht aan de orchideeën van het Eiland, de groote als de volle maan zoo witte en ronde, die het eerste licht vingen in den tuin waar naast zijn moeder hij wachtte op den zonsopgang; maar die geurden niet...

De inboorlingen waren schoone, zachte menschen. Een streelde argeloos Columbus' zwaard, verschrikt voelde hij de vlijmende wonde en het vloeien van zijn bloed.

Op het zien van de gouden sterretjes en loovertjes, waarmede zij hun neusvleugels versierden, vroeg hij hen naar goud. -

De zonneschijn op de bladzijde had een anderen tint gekregen. Allard zag op naar den hemel, mat met de handpalmen boven elkander de hoogte van de zon boven den einder, als op het Eiland hij het had geleerd: de breedte der palm beduidt een uur. Hij moest terug naar stad nu. Maar snel eerst wilde hij weten hoe na dien langen en gevaarlijken terugtocht, waarop met schipbreuk voor oogen Columbus het op perkament geschreven relaas der ontdekking in een flesch sloot en wierp in zee, de behouden thuiskomst was, en sloeg de bladzijden

haastig om tot hij kwam aan de ontvangst in Palos, waar muziek aan wal hem geleidde naar de juichende menigten.

Toen begonnen in Palos alle klokken te luiden.

Terwijl hij, in de maat, de riemen hief en velde, hoorde hij het jubelende gebeier.

Hij dacht of de metalen klokken zoo mild van klank waren geweest als de houten klokken van het Eiland, de luide roepende aan de poort der tempels, de feestelijke aan den hals der groote gouden ploegstieren, die met drie klepels liefelijk klinken.

Toen hij in de stads-wateren kwam, nam hij naar de Waterpoort den langen omweg over de singels.

Hij roeide langs een hoogen muur, waar het gebladerte van een ouden klimop als een boom zoo zwaar van stam, bronzig glansde in het avondrood, toen een diepe klokkeklank weerklonk, uit de diepten scheen het van dentuin, waarvan het dichte geboomte zijn takken over den muur liet afhangen. Hij hield de boot aan. Een tweede klokkeslag klonk een halven toon hooger dan de eerste, maar ook diep dreunend. En toen een derde en een vierde veel hoogere, en na een pooze als het inhouden van adem begon een klokkespel te spelen.

'De klokken van Palos,' dacht Allard, half glimlachend, en dacht meteen, dat hij hier achter het museum was en iemand bespeelde de klokken, die daar hingen in de muziekzaal.

Het Museum was gesloten, nu. Maar hij wilde bij die muziek zijn.

De smalle poort met het groote in ijzerbeslag gevatte sleutelgat was onwrikbaar dicht. Hij greep in den klimop, vond steun voor zijn voeten, bereikte een overhangenden beuketak, trok zich op tot aan den rand van den muur, en den forschen stam aan gene zijde, en half gleed half viel hij in den tuin.

Niemand zeker was in langen tijd hier geweest, het pad was haast onkenbaar onder mos en gras, de struiken zoo dicht dooreengegroeid, dat onder den gloeienden avondhemel het hier schemerig was. Over een grasperk waar een marmeren beeld stond tusschen verwilderde rozen, kwam hij aan den opgang van het huis.

De beiaardklokken schalden uit de open ramen daarboven.

Hij ging de gebarsten, met rondten korstmos geel beplekte hardsteenen treden op, vond een hooge glazen deur op een kier, en stond in een zaal die purperig en gouden gloorde. De

avondzon bescheen aan een muur, met donkerrood damast behangen, portretten in gouden lijst van mannen en vrouwen, prachtig gekleed; gebeeldhouwde en vergulde meubels vingen schampen licht, de grond was smeulend rood en dof blauw.

Allard aarzelde. Maar daar klonk weder een heerlijke klokkeslag. Hij liep over dat purper-en-blauwe zachte tapijt, langs al de hoogmoedige aangezichten van vrouwen met parelsnoeren op den ver ontblooten boezem en mannen in met goud geborduurd fluweel, vond een deur en kwam in een klein smal vertrek, waarvan de ruitjesvensters uitzagen op een binnenplaats. In glazen kasten stonden hier geheele menigten kleine kostbare dingen, dwergen-speelgoed van zilver, als herfstdraad zoo fijn gesponnen en geknoopt, ivoor luchtig gesneden, als bloemen zoo fijn-bont porcelein, donker-glanzig brons. Hij zag nergens een deur. Daarboven liep iemand; de tallooze kegels en droppels aan den kristallen kroonluchter die van de balkenzoldering hing, rinkelden licht.

Als in een doolhof gevangen keerde hij terug, naar de purperen zaal met de portretten, vond een andere deur, die hij haastig opendeed, en kwam in een kamer, waar een zwijgend gezelschap, dat hem den rug toekeerde, rondom een spinet bijeen was.

Een dame in geel satijn had de handen op de toetsen. De man naast haar die in lichtgrijs fluweel was, hield een zilveren dwarsfluit klaar om te bespelen. Twee kinderen, een jongetje met een kleinen degen op zij en een klein meisje dat parels om hals en polsen droeg, leken te luisteren naar die onhoorbare muziek.

Half verschrikt was Allard in de deur blijven staan. Het duurde een oogenblik voor de schijn van leven van de wassen beelden afviel.

En wederom klonken de klokken; drie heldere hooge slagen.

Boven een Japansch scherm, waarop vrouwen met ivoorblank gezicht boven gevouwen gewaden van soberen tint, bloemen lazen langs een blauwkronkelend water, zag hij de lijst van een deur; duwde haastig open en herademde in de welbekende vestibule aan den voet van de wenteltrap.

Boven scheen de avondgloed hem tegen uit een open deur. Daaruit kwam de nagalm der klokken.

Hij liep er heen. Drie menschen waren daar binnen.

Midden in de zaal, bij de klokken, stond een man die op ernstigen toon sprak. Een oudachtig heer met een rozet in het knoopsgat en een nog kinderlijk meisje, wier rood haar een sprankeling maakte om haar aandachtig klein gezicht, zaten in de vensterbank, luisterend. De stem van den man bij de klokken klonk bewogen.

'...en van dien onzaligen waan komt al ons ongeluk. Niet den adem alleen, neen! ook het verlangen naar vreugde, adem van de ziel, blies God het stof der aarde in waaruit een mensch hij maakte. En is daar een edeler vreugd dan in schoonheid? en een heerlijker schoonheid dan Muziek? Een maker van muziek was het, de opperste Zangmeester van al'en, die dat groote woord sprak: "Vreugde is het element waarin de mensch het beste gedijt". Hij was arm, hij was geheel eenzaam, hij was doof; naar de wereld was hij een ellendig mensch; en hij zong het Hooglied der Vreugde, vreugde voor alle wezen, voor den worm in de akkerschol en den Cherub die God aanschouwt, voor alle menschen die goed, voor alle menschen die boos zijn. De vreugde drijft de boosheid uit. Omdat wij vreugde willen voor deze arme, stomme stad, daarom vragen wij om onze klokken. De toren zooals hij daar nu al tien jaar staat, is geen toren, maar een hoop steenen. Het klokkespel was zijn ziel; om de klokken was hij. Opdat vèr de klokken over het land mochten klinken, daarom hebben onze vaderen den toren zoo hoog gebouwd, opdat hij waardig mocht zijn dien heerlijken klank te dragen, daarom hebben zij hem zoo edel versierd. Bedenkt het, bedenkt het! Meer dan drie honderd jaar is het nu geleden, toen wilden schout en schepenen den toren afbreken, die bouwvallig was. Om den trots van hun stad te redden brachten toen de burgers, wien het meest dat ter harte ging, geld bijeen voor een klokkespel van den Vlaamschen meester, den beroemden van den Gheyn. Zoo gaven zij den toren nieuw recht en reden van bestaan. Geen machthebber dorst zoo heerlijk geschenk aan de stad weigeren; de toren werd herbouwd. Niet langer onnut of gevaarlijk als de al te voorzichtigen hem gescholden hadden, was hij nu de trouwste dienaar der stad, die haar kostelijksten schat op zijn schouders droeg. Het was een feest voor stad en land toen op eersten Paaschdag de nieuwe klokken speelden, duizendstemmig zong de menigte mede op de markt. Deze klokken hebben de

historie gezongen van het land. Zij hebben het vermoorde Naarden beklaagd, zij hebben gejubeld om het ontzet van Leiden, zij hebben den Watergeus toegejuicht die den Briel nam, zij hebben de victorie gevierd die bij Alkmaar begon. Deze klokken hebben het Twaalfjarig Bestand uitgeroepen en den eindelijken vrede. Van 1648 is deze klok, die het wapen draagt van Uw voorzaat, Lieven Godyn. In haar randschrift staat de spreuk: “O, mocht ik eens met mijn geschal een oprechten vrede verkonden overal”. En toen voor de Spaansche dwingelandij de besten van het Vlamingenvolk uitweken naar de Zeven Gewesten, Holland verrijkend met hun weten, hun kunst, hun stouten handelsgeest die vloten naar de Nieuwe Wereld zond, toen de stad al voller van volk, al machtiger en weliger werd, toen wist zij niet beter haar voorspoed te vieren dan met een verrijking van haar klokkenspel. Deze tien klokken bij de twaalf oude zijn van François en Pierre Hemony. Geen stad in het gewest zou een schooner stel hebben, moesten zij beloven, toen zij aan het gieten gingen. Ziet! deze vijf kleine schonk in de vreugde zijns harten de eerste beiermeester, Oloff de Greve. De kinderen van zijn school - want hij was ook schoolmeester en voorlezer in de kerk en voorzanger - trokken met gezang de vijf klokjes naar den toren en vierden feest den heelen dag.

Toen de legers hier kwamen van de Fransche Republiek,-zij moest oorlog voeren, zij was aan devreugde nog niet toe-wilde de Commissaris de klokken omlaag laten halen en hergieten tot kanonnen. Een dichter die ook een moedig man was, een die overmacht durfde weerstaan, redde hen toen ‘Burger! neem liever ons geld ons af en koop daarvoor metaal voor uw kanonnen. Dit brons is ons heilig. Een toren zonder klokkenspel is een lichaam zonder ziel’.

Dat is nu honderd jaar geleden. Wij zijn arm geworden, sedert, arm ook aan muziek. Maar hoe armer wijzijn, hoe meer wij de vreugd der muziek noodig hebben. De Gemeenteraad, zegt de stad, heeft geen geld om den toren zoo te herbouwen, dat het klokkenspel er weer kan hangen. Laat het zoo zijn. Rijkere steden kunnen ons helpen, de rijke van de provincie, de rijke van het heele land. Wij vragen geen weelde-muziek voor rijken alleen, die met een hand vol geld komen aan de deur van een concertzaal, wij vragen muziek voor de menigte,

voor allen en een iegelijk, arm en rijk, oud en jong, muziek die voor allen is, zooals de lucht en de zon voor allen zijn.

De Gemeenteraad zegt, het volk heeft geen behoefte aan muziek. Hoe kan men zoo iets zeggen! Hoort dan niemand hoe kinderen op de straat zingen bij het spel? Zingt een dienstmeisje niet in haar keuken? Loopt een heele straat niet uit om den troep, die daar aangemarcheerd komt met de muziek voorop? Een troep polderwerkers zingt wel, die naar huis zwaait uit de kroeg. Vuile woorden op een gemeenen deun, ik weet het wel. Een uitgehongerde landlooper verslindt weggegooid eten. Had hij gezonde spijs, hij zocht niet naar het bedorvene in de asch. Mijnheer Povell Godyn, u herinnert het zich toch, hoe hier vroeger op marktdag om twaalf uur het carillon speelde! De groote markt was vol boerenvolk uit den omtrek, de menschen dachten aan niet anders dan aan hun bedrijf, hun boter en kaas, hun vee, hun geld, of mannen zaten in de herberg, de vrouwen liepen langs de winkels. Maar als de klokken begonnen te spelen dan luisterde alles. Gezichten zagen naar boven. Ambachtslui die gingen schaften, liepen langzamer over de markt, schooljongens floten mee, op het stadhuis, waar de klerken tot éénen zaten te schrijven, gingen de ramen open. Hoe vaak is dat alles mij gezegd! En wèl zeker mocht ik er van zijn, dat een vrouw in haar keuken, een moeder met haar kindje aan de borst, naaimeisjes op den winkel, opzagen en vroolijk luisterden. In de Meimaand speelden wij iederen avond van zevenen tot achten. Het was een vreugde om te zien, hoeveel menschen dan kwamen wandelen in het plantsoen waar de klokken zoo mooi te hooren zijn, een vreugde te zien, hoe op de banken onder de seringen en den jasmijn menschen naast elkander zaten die zeker nergens elders ooit te samen kwamen.

Ik ben in het Vlamenland geweest om te leeren van den man die de klokkenmuziek heeft vernieuwd. O, het was heerlijk het mede te beleven hoe dat de menschen betooverde, verrukte, herschiep! Zij waren gekomen ieder uit zijn eigen doen, uit zijn eigen werk en zorgen. Zij hadden hun last te dragen, de zwarigheden van elken dagelijkschen dag, leed en verdriet genoeg had ook wie van geluk mocht spreken, herinneringen die pijn doen, verlangens wie weet hoe lang al altijd weer teleurgesteld, altijd opnieuw weer aangewakkerd, die een hart

ziek maken van wachten. Maar nu kwamen zij om muziek te hooren en dachten aan niet anders meer. Zij stonden opeengedrongen in de straten tot in het plantsoen toe, zij zagen den schoonen toren tegen de sterrelucht, die daar stond te zingen met zijn hemelsche stem, van de dingen die ons allerlaatste, opperste verlangen zijn. Met vochtige oogen luisterden zij. Hun hart zei: Ja!

En ik die het zag, ik dacht: niet ophouden wil ik en niet rusten voor mijn stad haar klokkenspel weerom heeft.

'Mijnheer Povell Godijn, u vermoogt zoo veel bij gezaghebbenden. Zoudt U ons niet willen helpen met voorspraak?'

De man in de vensterbank stond op. Met een stem die wat krakerig was en den tongval van wie meer een andere taal spreekt dan zijn eigene, zeide hij dat hij een bindende belofte niet kon geven, maar hij zou trachten de aandacht van den Commissaris der Koningin te vestigen op deze questie en, mocht het raadzaam blijken, een audientie aanvragen bij den Minister.

Toen de twee heengingen zei het meisje, naar de hand vattend van den beiaardier die op de groote basklok rustte:

'Ik zal goed mijn best doen op de sonate, meneer Compenius!'

De strakke ernst op het aangezicht van den man ontspande zich in een glimlach.

'Je doet altijd heel goed je best, Lucie. Ik ben heel tevreden over mijn jongste leerling.'

De galm van de dichtslaande voordeur klonk op langs trap en gangen.

De beiaardier trad eenige schreden achteruit, weg van de klokken waarbij hij als verloren in gedachten was blijven staan, richtte zich op, haalde diep adem, en met een basstem die de ruiten deed rinkinken, zong hij driemaal op denzelfden toon, naar de groote basklok zich wendend:

'Salvator!'

En de bronzen kelk antwoordde diep dreunend met den eigen klank.

Hij wachtte tot het glorieuze geluid had uitgeklonken.

Toen een halven toon hooger, zong hij weder driemaal op denzelfen klank:

'Maria!'

En een tweede groote klok antwoordde met denzelfden ietwat helderder klank, zoo zuiver.

Onwillekeurig had Allard een stap vooruit gedaan uit den hoek, waar hij donker verscholen stond, een kreet ontsnapte hem.

De beiaardier zag om. De twee herkenden elkander uit vele ontmoetingen bij de rivier. Lichtelijk verlegen verhaalde Allard hoe hij op den klank der klokken af in het huis was gekomen en hoe hij gedoold had door de prachtige zaal en de kostbaarheden en nagebootste levens in het weidsche doode huis, tot hij eindelijk den weg naar de klokken vond.

De beiaardier antwoordde niet, hij keek streng. Maar toen de jongen rood werd en begon te stamelen, vroeg hij, met een schijn van een glimlach of dan zooveel hij hield van muziek?

Het verlangen van al de ontberende jaren brak uit in Allards kreet:

'Meer dan van iets op de wereld!'

'Ja, Ja. Zoo voelt een jong hart. Dat zijn zij vergeten, die meenen dat muziek maar een lichte tooi is van het leven, een speelsche zinnestreeling, een tijdverdrijf voor de rijken wien de werkelooze dag te lang valt - of, op zijn best, een aangenaam spel voor den kundige, die er zijn eigen wetenschap en vaardige vindingrijkheid in geniet. Zoolang zij jong waren en eenvoudig wisten zij wel beter...'

Allard durfde spreken noch vragen. Hij had nog nooit zulke woorden gehoord en toch kwamen zij tot hem als iets welbekends.

De beiaardier scheen verzonken in gepeins. Of hij den ander niet zag streelde hij over de welving der groote Salvatorklok.

Maar plotseling:

'Wat geheel eigenaardige melodie was dat, die ge floot laatst, toen ge uit het boothuisje kwaamt? Haast was ik toen op u toegetreden om het te vragen.'

Allard, die zich die beweging en het plotselinge wegwenden herinnerde, floot het wijsje.

'Ja! wat is dat? die zonderlinge frase!'

'Het welkom aan de gasten bij een feest. Op het Eiland, waar ik geboren ben, klinkt dan zoo de gamelan.'

En tot dien man, dien hij voor het eerst van zijn leven zag, begon hij te spreken over het Eiland. Van de feesten in den

tempel, van de buffelhendertjes in de ruige weide, van het Boegineesche zeevolk dat den Noordewind bezweert met bekkenslag en tromgebrom. Van zijn moeder verhaalde hij en van den vleugel, waarnaar, den nacht door, het uit zijn leemen huizen opkomende dorpelingenvolk had geluisterd, van den blinden vedelman met zijn rebab; maar stokte, voor hijzelf het wist, bij de herinnering aan de viool, en zijn vader, toen.

De beiaardier vroeg of er geen piano was, daar waar nu hij zijn thuis had? Hij had den verlangenden blik opgevangen dien de jongen op den grooten vleugel sloeg, in den hoek bij het raam.

Bitter antwoordde Allard:

'Zij zijn allen bang voor muziek. Zij denken, wie muziek maakt, zal niet werken'.

'Ja... ja... Zij hebben al te veel ongelukkigs ervaren. Er is al te veel verkeerds in de wereld, dat bederft het leven van de meeste menschen... Zij worden achterdochtig omtrent het goede. Hoe kan het anders?'

Hij maakte een gelaten beweging met de hand. Toen op een anderen toon:

'En dus, ge houdt zooveel van muziek. Misschien hebt ge ook een zuiver gehoor? Wat toon was dat dien daareven de Salvatorklok mij teruggaf?'

'Salvator riep F!'

'Goed zoo! en Maria?'

'Maria heeft Fis gezongen!'

'Fis was het. Roep nu eens die vijf kleine klokken van beiermeester Oloff de Greve! Chromatisch van c″ tot e″. Kunt ge het bereiken met de kopstem?'

Allard zong de vijf geleidelijk opstijgende tonen. En de vijf kleine klokken antwoordden met hun zilverzuivere stemmen. Lachend als over iets verheugelijks dat hen beiden wedervaren was, zagen de twee elkander aan.

Toen ging Compenius naar den grooten vleugel dien hij opensloot, zeggende dat hij had aangeboden het instrument zuiver gestemd te houden, daarom had hij den sleutel. En met een blik naar een nis, waar achter glazen deur een viool lag, voegde hij erbij wel te wenschen, dat hij hetzelfde kon doen voor den Stradivarius die, onbespeeld, daar verwerd tot een stuk hout.

‘Tryggvason wilde er voor geven wat de curatoren zouden vragen, het deed er niet toe hoeveel. En hoeveel duizenden over de geheele wereld had hij met zijn spel daarop niet verrukt! Maar de bepalingen van het testament, schijnt het, verbieden verkoop van eenig voorwerp in het Museum. Het is wel te betreuren’.

Hij sloeg den deksel op.

‘Van herdersliedjes hebt ge verhaald en minnezang, van feesten in den tempel. Kunt ge mij dat laten hooren in muziek?’

Allard aarzelde beschroomd, zei dat in geen jaren hij een hand op de toetsen had gehad. Maar de blik uit die doordringende oogen was zóo goed, daar kwam moed van.

Hij begon.

En het eerste wat onder zijn tastende vingers hij vond, dat was in den bas de dubbele drieklank, slag op slag van de groote houten stierenklokken op het eiland als het feest wordt gevierd van den Ploeg.

Zijn schroom was verdwenen. Hij speelde. Niet eens verwonderd was hij onveranderd terug te vinden wat hij als kind van elf, twaalf jaar had opgeschreven op dat met potlood gelinieerde papier dat hij had ontfutseld uit vaders kantoor.

Zoo luidden de klokken, drieklepelige klokken aan den hals der groote schoone goudgele beesten. Hij hoorde het waar hij lag aan het ravijn. Het water in de diepte druischte...

Avond. Langs den dorpsweg klinkt het getikketak van de spoel der nijvere weefster, bij het oliepitje nog aan het werk voor haar gezin, terwijl de schrille krekels al krieken in de vruchtboomen achter den lagen muur van het erf.

Op den heuvel, vanwaar het uitzicht wijd is over de blinkende rijstvelden, staat de dorpstempel met zijn gebeeldhouwde poort en de drie ranke torens van het binnenste heiligdom. Daarheen gaat de optocht. Zóó klinken de hangende bronzen bekkens waartegen de muzikanten den hamer zwaaien. Gezang van mannen in den tempel is dít; maar dèze wijze het gezang van de vrouwen.

Aan den overwal op de bergen, waar het gevlekte hout voor krisheften groeit, neuriet de zwerver, dat de Groote Heer van het Woud, wiens naam niet uitgesproken mag worden, hoorende, zijn toorn late varen en ongemoeid hem late; maar dèze

verzen zingt de dorpeling die het bosch in gaat om zijn verdwaalde koe te zoeken.

Aan het rotsige strand voorbij den Zee-Tempel staat een oude lauwerboom, die de lucht rondom bitter maakt van geur. Ik zat in zijn schaduw en zag van den zwaaienden horizon de lange golvenrijen er aan komen, steigeren tegen het steile strand, brekend omhoogvliegen in vlagen schuim...

Hoofd op hand geleund zat Compenius te luisteren, aan het open raam, waardoor de koelte naar binnen streek van het water.

Het begon al te schemeren, de avondster lichtte stil en klaar aan een doorschijnenden hemel. In zware, langzame langaangehouden accoorden liet Allard de bekkenslagen klinken van het zwervende zeevolk dat den wind bezweert; hij zong halfluid de woorden:

'Kom Heer Noordewind! ontwaakt uit uw slaap op de bergen! Vorst van het Noorden, kom!'

Maar niet langer het lied van de Boegi was dat, het was zijn eigen verlangen dat hij uitzong en onrustig verder willen. En in den half-donker eindigde hij op een klagenden klank, een vraag, onzeker, vol schromen.

Compenius was opgestaan.

Hij ging twee, drie maal op en neer door de lange zaal. Toen stond hij stil bij den vleugel en ontstak de kaarsen aan den kandelaber.

'Ge hebt een eigen gevoel, een eigen gedachte; daar kan een eigen muziek van komen; een goede muziek geloof ik wel. Maar op éene voorwaarde en die is onverbiddelijk: arbeid'.

Hij zag Allard in de oogen.

'Arbeid dat beduidt; met wegdoen van alle gemakzucht, ijdelheid, vleiende eigenliefde, de waarheid zoeken; in ootmoed voor het groote open zijn; toewijding; een ijzeren zelftucht; besef van verantwoordelijkheid voor God en het eigen geweten.'

Alsof hij een eed aflegde zag Allard op in dien doordringenden blik.

'Ik zal werken.'

'Dan, kom! Ik zal je helpen.'

AUGUSTA DE WIT.

(Wordt vervolgd).

Gedichten.

I.

Langzaam nu schuif ik de gordijnen dicht:
elk ding keert in tot zijn beslotenheid;
wij wachtten nog, als tot een iets bereid,
dat nu niet kwam, ach, nimmer komt wellicht.

De lampschijn spant zich om mijn moe gezicht;
wat woorden komen aarzelend gerijd
op het papier; koel telt de klok den tijd:
de stilte start in strakker evenwicht.

Waartoe nog dit gebaren en gerucht?
Wij zijn zoo arm: zie, alles viel ons af,
tot ook de eigen praal van het welkend lijf.

Een klankenspel werd mij tot tijdverdrijf.
U zie ik gaan in ongewissen draf,
hier heen en ginds, of waar ge uzelf ontvlucht.

II.

Genaderd tot u in den diepsten nacht;
gij ligt er stil en kruiselings uw handen
over uw lijf, gewijde offerande,
ten zoen voor duizend zonden opgebracht

en niet aanvaard: wij zijn te zeer veracht,
vergeten nu, en binnen deze wanden
beklemd; jaren gaan eender na elkander;
buiten is alles vreemd: een nieuw geslacht.

Gij lijkt wel ver en van hier uitgebroken
en werd een bloem, nu het menschzijn u begaf,
wiegelend op den wind verwufte droomen.

Een dood verlangen huivert van mij af:
ik moet weer heen... Uw oogen zijn ontloken
en glanzen naar mij op: zijt gij gekomen?

III.

Deze heeft nu den donkeren dood geboet,
zoo smartelijk van God en mensch verstooten; -
zijn wijde oogen hebben wij gesloten
in stillen eerbied, en een laatsten groet

sprak onder ons de oudste en wij scheidden
zwijgend van een. Een winterdag rondom
van uitgesponnen klaarheid, waar hij stom
en afgewend een milder nacht verbeidde.

IV.

De roos, die gij in scherts gegeven had,
is mijn onzekere hand ontgleden
en in de straten van de stad
verloren en vertreden.

De liefde, die gij mij gegeven had,
is mijn onzeker hart ontgleden
en in den doolhof van de stad
verloren en vertreden.

Een toeval, dat nog eens ons samen bracht,
één oogenblik - toen zijn wij teruggegleden,
ver van elkander in de stad,
verloren en vertreden.

1922-1925.
A. SCYLP.

Over Van Deyssel's ‘Een liefde’.

Van Deyssel's roman ‘Een Liefde’, heeft bij zijn verschijnen zeker wel het meeste opzien gemaakt van al zijne producten; alleen zijn brochure ‘Over Litteratuur’, die er aan vooraf ging, heeft misschien even sterk de aandacht getrokken.

Het is nu bijna veertig jaar geleden, dat ‘Een Liefde’ verscheen. Er was in dien tijd veel bewondering voor het boek van de zijde der partijgangers der nieuwere litteratuur, doch ook de verontwaardiging over de hier en daar zedelooze uitingen was niet minder groot. De hevigheid der beide tegenovergestelde opinies over het boek is op het oogenblik geluwd. Wij, na bijna veertig jaren, overzien de hoogten en laagten van het werk met meer duidelijkheid. Het is geworden voor ons een stuk verleden onzer litteratuur. Wij leggen niet meer den maatstaf aan van het naturalisme of van eenige andere kunstrichting, maar dien van de zuivere en essentieele proporties, die aan een kunstwerk ten grondslag moeten liggen.

Deze roman zou een levenstafereel kunnen genoemd worden uit het Amsterdam van het laatste der negentiende eeuw. Zoo goed als niets bizonders wordt er ons in verhaald, maar toch blijft, vooral in het eerste deel, onze aandacht geboeid. Het is de eenvoudige toon, waarin het verhaal voortschrijdt, al is hij dan ook oppervlakkig, die ons inneemt. Ook de zuivere, hier en daar levendige voorstelling der gebeurtenissen is een van de uitstekende eigenschappen van het verhaal. Waar in precies de voortreffelijkheid ligt is moeilijk te zeggen, maar vooral het eerste deel maakt den indruk van groote kunst.

De kleine gebeurtenissen, die aan het huwelijk van Jozef en Mathilde vooraf gaan, de bezwaren, die deze heeft om haar vader alleen te laten in haar later leven, het voorstellender levenseigenaardigheden van den ouden heer de Stuwen, het heen-en-weer-bewegen in het huis van de oude keukenmeid, het is alles echt weergegeven. Vooral de beide eerste hoofdstukken, waarin het ontwaken der liefde bij Mathilde wordt verteld, munten uit door bizondere schoonheid. Het lijkt alles levenswaar. Daar is ook gemoed in. Mathilde en haar vader zitten hier in een stemmige verlichting van innerlijkheid. Zoo bladz. 25 I Deel, wanneer Mathilde 's avonds op haar kamer zit te mijmeren, nadat Josef haar voor het eerst zijn liefde heeft verklaard:

'Mathilde telde de sterren, een voor een en haar oogen sponnen stralen van de eene groep overzwervend in de andere, en altijd voort, over de heele luchtvlakte. Al die blauw-zilveren en rood-gouden stralende sterren van de donkerblauwe lucht dalend op haar hoofd, waren één kleur en één geflonker in haar ziel. In blinkende kringen, in warrelingen van zilverend blauw en goudend rood en lichtend groen dansten zij den rijdans van haar liefde, Maar Mathilde's droomen kwijnden in een duizeling. Zij zag niets als goud en zilver. Een wemelende regen van helle vonken draaide er dooreen. Daalde haar blik tot de boomen, dan zag zij de sterren tot onder de takken, overal in de rondte. En het gaslicht vlamde hoog daar tussohen door. En al heviger werd het vuur. Alles kwam samen en tintelde wech in elkaâr. Er was een val van diamanten in een geel en roode vlammenzee. Toen, zich wechdenkend in dat visioen, tegenover dien hemel van goud, die daar brandde, rees het woord uit de diepste diepte van haar gemoed, toen zeide zij aan de vlammende ruimte vóór haar, haar geheim, en, de handen naar voren om te danken, zêi zij hardop: 'O God, o God, wat ben ik gelukkig.'

Zoo is de toon, vooral in het begin van het boek een voortreffelijke. De auteur heeft zich voorgesteld alleen de simpele liefde van een vrouw tot haar man te geven, de simpele liefde in het huwelijksleven van een jonge vrouw uit de welgestelde burgerij. Zij duurt een zekeren tijd, door dat de vrouw hare idealen in haar jongen man meent te zien verwezenlijkt; maar wanneer zij overtuigd wordt van de ontrouw van haar man, sterft ook de liefde. Doch het is niet alleen de ontrouw van

haar man, die hare liefde doet dood gaan, maar zij is geleidelijk gaan inzien, dat die man een zeer banale is, en wanneer zij langzamerhand tot de ontdekking komt, dat haar gevoel hemelhoog boven dat van haar man uitrijst, dan heeft zij geen steunpunt meer om hare liefde vast te ankeren. Er is, naar ik meen, een oud Indisch spreekwoord, dat zegt, dat de liefde eindigt door afwezigheid en door nog eenige andere oorzaken, en, voegt het spreekwoord er bij: Zij gaat ook zóó weg. Zoo zou het ook bij Mathilde zijn geweest; de ontrouw met de kindermeid in het eigen huis bespoedigt alleen dit weggaan der liefde.

Dit dood gaan van Mathilde's hartstocht is zeer omslachtig gegeven. Wij krijgen er de beschrijving van hoe zij in dien zieletoestand de dingen om zich heen ziet. Zij komt haast niet uit haar huis te Hilversum, zij komt alleen in den tuin. Bladzijde na bladzijde is gevuld met de visioenen van die wegstervende liefde. Somber ziet zij de kleuren om zich heen van den tuin en van de kamers. Uit de donkere hoeken komen de schaduwen der onafwendbare melancolie.

Er komen in dit boek slechts twee personen voor, die voortdurend op den voorgrond treden, en van deze twee is het Mathilde die de groote rol speelt. Hare liefde voor Josef is van zelf gegroeid uit hare kinderjaren. Daar na komt Josef tot het bewustzijn, dat hij in haar wel een goede vrouw zou hebben en zoo geschiedde hunne verloving bijna onmerkbaar. Zij had als kind reeds op zijn knieën gespeeld. Hij zal een jaar of tien ouder zijn geweest dan zij.

Eigenaardig is de schildering van deze twee personen, die, men kan niet zeggen, dat zij met groote objectiviteit zijn geprojecteerd in de werkelijkheid, toch als levende wezens zijn voorgesteld en van elkander verschillend. Van Deyssel heeft veel van zich zelf in de persoon, het karakter, de gevoelens van Mathilde gelegd. Niet minder in die van Josef. Het uiterlijk optreden, de daden der levensbewegingen zijn meer van Josef genomen, terwijl de gevoelens, de meer bedekte sensaties, bij Mathilde worden aangetroffen. Mathilde en Josef, zij zijn beiden van Deyssel, doch ook hier weer, laten wij niet te veel op de subjectiviteit afgeven, is meestal de conceptie genoegzaam gedifferentieerd, zoo dat er twee afzonderlijke individuen voor den lezer worden geboren.

Josef is niets als uiterlijk Mathilde ziet hem alleen in zijn

vormen, oogen, wangen, handen, lichaam, of zij ziet zijn kleeren. Zij spreekt of denkt niet over zijn ziel, over zijn innerlijk. Wij vernemen eigenlijk niet veel van zijn persoonlijkheid. Dit komt hoofdzakelijk door dat de auteur zich heeft bepaald tot de uiterlijkheden. Josef is de Amsterdamsche nette mijnheer.

De leden van de zoogenaamde *jeunesse dorée* gelijken oppervlakkig allen op elkaar, doch dat is maar schijn. Er zijn wel degelijk verschilen in karakter en in wezen, doch juist tot die verschillen is de auteur niet doorgedrongen. Hij heeft de schuilhoeken van Josef's ziel niet onderzocht, hij geeft hem oppervlakkig, hij geeft de bovenlaag, zoo als wij die waarnemen bij de meeste menschen, die wij tegenkomen in ons dagelijksch leven. Josef is meer een ledepop dan een mensch van duidelijken hartsstocht. Wij weten niets van zijn plannen om zaken te doen, wij kennen niet zijn bevattelijkheid voor diepgaande indrukken. Wij weten niet of hij trotsch is of verkwistend of gierig. Het vermoeden rijst nu, dat hij in alles even matig is, zelfs in spijs en in drank. Wij hooren ook niet of hij zijn kind wezenlijk bemint. Zelfs zijn verhouding tot Mathilde blijkt gebonden aan conventie. Wij weten niet of hij werkelijk van haar houdt; zij is voor hem eerder een stuk meubel dan een vrouw. Wij hooren, dat hij haarmiddelen gebruikt en verschillende costumes en dassen heeft. De som der uiterlijkheden, die ons wordt gegeven, is wel groot genoeg om onze aandacht op zijn persoon te vestigen, maar maakt hem niet tot een volledig duidelijk mensch. Ik hoorde indertijd beweren, dat hij een mooie creatie is. Mogelijk is dat wel waar, doch zijn persoonlijkheid vol banaliteit en vol fatsoenlijke deftigheid is niet tot in bizonderheden uitgewerkt. Wij zijn niet zeker van hem. Wij kunnen echter aannemen, dat hij een man is, van wie de 'Schoolmeester' zoude hebben kunnen zeggen, dat hij zich zelf niet kon zijn, 'want hij was niemand'. Hij doet heel weinig. Hij schelt aan, hij komt binnen, zegt goedendag aan de oude dienstbode, vraagt hoe het gaat. Het eenige saillante is, dat hij op het eind de kindermeid gaat begeeren en met haar een stille verhouding aanknoopt. Doch ook daar van wordt ons niets bizonders gezegd, het wordt alleen aangeduid. Hij leeft niet in levende lijve. Dit komt omdat van hem slechts eene kleine som van levensdaden wordt gegeven, waar uit

zijn wezen en zijn ziel zouden kunnen worden opgebouwd Het schijnt als of de auteur hem heeft gevangen gezet in de gangen van het meest onbeduidende leven. Hartstochten en gevoelens worden bij Josef niet openbaar. Wel moet men aannemen, dat zij er zijn, doch zij komen niet tot de geringste ontwikkeling. De auteur geeft alleen datgene, wat wij oppervlakkig van iederen nauwlijks bekenden mijnheer komen te weten. Hij laat hem dan ook niets doen, wat onze belangstelling zou kunnen gaande maken. Zoo krijgen wij een eenigszins grauwe reproductie van het leven, die alleen zich blijft bewegen aan den buitenkant. Daar aan is de richting van het toenmalige naturalisme veel schuld, want dit stelde zich hoofdzakelijk ten doel het uiterlijk aspect der dingen te geven, zonder te vragen wat daar achter zat. Het psychisme dier dagen ging daar van uit; men was tevreden daar mee en dacht de hoogste kunst te hebben bereikt. Ik zal niet tegen het gewettigde van deze meening opkomen. Zoo als ik ze nu beschouw, in het licht van andere mogelijkheden, blijft zij eene gewettigde richting, doch zij is niet de eenige, die voert naar hooge kunst. De auteur heeft hier iets heel gewoons willen geven, iets algemeens, dat bij menigeen wordt aangetroffen. Dit heeft hij meesterlijk gedaan; hij heeft bereikt wat hij wilde.

In het eerste deel van deze geschiedenis gaat van Deyssel zich niet te buiten. Daar na ontwikkelt hij de gevoelens van Mathilde tot verbazingwekkenden bloei. In het eerste deel schreden zij samen, man en vrouw, den gewonen gang van het dagelijksch leven. Josef blijft op dien weg voortgaan in hetzelfde tempo. Mathilde verheft zich tot hoogere lagen en zij ontvangt de buitengewone visioenen van een dagelijksch bestaan, waar van ieder deel als een prisma met duizendvoudige facetten glinstert.

Zoodoende wordt deze roman de liefde van de vrouw, waarbij de liefde van den man geheel in het met valt. Zoo is het ook door den auteur bedoeld en alhoewel tusschen het eerste gedeelte en het laatste een groot verschil is in de stroomingen der sensaties, kan men den gang en de ontwikkeling niet afkeuren. Wel heeft het tweede deel eene ontwikkeling, waarop men zich niet had verwacht en het is als het ware eene verrassing al deze sentimenten der vrouw aan des auteurs hand te moeten doorleven. Ik voor mij hadde aan zijn eerste manier,

zoo als die is neergelegd in de eerste hoofdstukken, de voorkeur gegeven. Wij zouden dan een meer gaaf kunstwerk hebben gekregen, de toon zoude meer gelijkmatig zijn gebleven, een puurder meesterstuk zoude zijn ontstaan.

Wanneer de auteur de tweede manier in al hare details had willen uitwerken en geven, hadde hij naar mijne meening de scheiding meer duidelijk moeten maken. Hij had tusschen de gewone manier van voelen van de vrouw en de latere meer buitengewone eene opening moeten laten, eene opening van tijd en eene oorzakelijke aanwijzing der verandering. Nu heeft hij voor lief gevonden dit meer onmerkbaar te laten zien, en zoo vloeit het eene in het andere te veel over. De geleidelijkheid is zeker te prijzen, doch hier is zij minder op hare plaats, omdat zij onwillekeurig eene verwarring heeft gesticht. De gang van het verhaal is in de beide deelen verschillend en hier in ligt de tekortkoming van dezen roman. Beter ware hij geheel zoo als het tweede deel geweest of geheel zoo als het eerste. Nu is er een verschillende toon aangeslagen in beide deelen, zoo dat zij zonder genoegzame verbinding naast elkaar zijn komen te staan. De auteur is de dupe geworden van zijn virtuositeit. Hij heeft zich geleidelijk te veel laten gaan. De realiteit is hier volkomen opgeofferd. Hier staat de visie als iets heterogeens naast de realiteit van de eerste hoofdstukken.

In een zekeren zin is het verschil tusschen het eerste en het tweede gedeelte te groot. Wij hebben in het eerste gedeelte het zuivere realisme en in het tweede een volkomen impressionisme. Maar zoo als op een schilderij deze twee richtingen het doek zouden doen rammelen, zoo als men dat noemt, zoo doet deze dualiteit afbreuk aan de gaafheid van het werk. Men moet het echter nemen, zoo als het daar ligt, en dan straalt uit beide gedeelten veel treffende schoonheid.

Daar gelaten het gewettigde van den overgang van realiteit naar zuivere sensatie-visie, zou de roman veel hebben gewonnen, indien de visies van kleuren en veelvuldige vormen voor een groot gedeelte waren gereduceerd en tot meer vastheid waren gestold. Zoo zou de auteur den lezer niet hebben vermoeid door te veel varieteit van uiterlijkheden, uiterlijkheden, waar in de ziel van Mathilde zich als het ware oplost. Wij zouden dan de vrouw Mathilde meer intact hebben kunnen beleven als persoonlijkheid. De teekening van hare wegster-

vende liefde wordt met groote virtuositeit gedaan. Het verhaal rekt zich hier uit met weinig treffende incidenten, zoo dat de stijl zich voortsleept zonder den lezer genoegzaam te boeien. Er blijft slechts de mogelijkheid eener bewondering voor den rijkdom dezer visioenen, doch zij eindigen met weg te sterven in vaagheid. Men moge zich in deze fantasmagoriëen verliezen, hier is de auteur het roer kwijt. De lezer verlangt naar het een of ander, waar aan hij zich kan vast houden, zoo als hij dat kon in de eerste hoofdstukken van het boek, want hij zoekt niet alleen mooie beschrijvingen, die de gronden der feitelijkheden missen.

Het is te betreuren, dat in eenige gedeelten, vooral in het midden, de stijl in den werkelijken zin overladen is. Dit is te betreuren, omdat ware dit te veel niet aanwezig, deze bladzijden oneindig zouden hebben gewonnen en stellig de mooiste roman uit de laatste vijftig jaar zouden hebben kunnen heeten. Nu zijn zij eene symfonie met een kort preludium overgaande in een chaos van wilde tonen, boven welken uit zich droomerige schalmeien nu en dan laten hooren met kalme bezonken verteedering. Hier is een kunstwerk van kleuren, een kunstwerk van geluiden. Het zijn geen zielelijnen, die hier worden geteekend, een warreling van sensaties stijgt uit dit boek naar de hoogte. Het is een stroom, die opborrelt en personen en karakters verslindt.

Ook zou men kunnen zeggen: Het is een prachtige lindelaan, waar van het begin handig besnoeid en geleid tot een dichte berceau is geworden, waar van het midden eene overwoekering met gapingen laat zien, terwijl het einde er van weer tot harmonische dichtheid is gegroeid. Ga door deze laan en gij zult er lange einden onder een schoon gewelfd bladerendak kunnen loopen: ‘Haar huiverende hersens zochten wat men haar altijd aangeduid had als “geluk”. Toen zij een tijdje getrouwd was geweest, had zij wel gevoeld, dat dàt het was, als Josef haar raakte, als Josef haar aankeek, met haar opgemaakte hoofd en haar kleeren overdag, en 's nachts als zij zich zelve niet herkende. Maar zij had wel dikwijls gedacht, dat dit nog pas het begin was, en er iets anders volgen moest, later, later, altijd later. Boven Josef's persoonlijkheid uit had zij wel van een anderen Josef gedroomd, die hij was, maar toch mooier dan hij, grooter dan hij, die haar heele wezen tot

zich kon nemen en het zijn maken, zoo, dat zij haar zelf niet meer voelde..... de minnaar, de geliefde, de vreemde man, dien zij zich niet kon voorstellen, waar in haar mijmering haar had gezegd, dat Josef eens zou veranderen, hij zou nooit komen; al de liefde, die haar wezen verbruikt had om hem te wenschen, was verloren gegaan, wechgegooid in den onverschilligen gang van het vale leven.'

In deze woorden ligt ook het verloop dezer liefde, zoo als de auteur ze zich heeft voorgesteld.

Doch de maatstaf der realiteit moet worden aangelegd in de structuur, niet alleen van het eerste gedeelte, zij moet ook kunnen worden waargenomen door alle fantasiëen van het tweede gedeelte. En zoo voel ik als een tekortkoming hier het ontbreken van de moederliefde en ook van de vaderliefde. De auteur heeft vooral de moederliefde prijsgegeven ter wille van de liefde tot den echtgenoot. Er is iets hinderlijks in, dat de moederliefde geheel op den achtergrond raakt. Wanneer iemand zou beweren, dat de moederliefde hier geheel verdwijnt in de liefde tot den man, dan had de auteur hier geen kind moeten laten geboren worden. Den lezer doet dit nu pijnlijk aan en hij zit er mee verlegen, te meer nog omdat Mathilde zeer gelukkig is in de afwachting van de geboorte van het kind. Maar wanneer het er eenmaal is, toont zij geen groote blijdschap, en liefde. Waar de auteur de moederliefde geeft, doet hij dit niet met het echte gevoel; het is niet de zuivere moederliefde, die uit deze woorden straalt. Mathilde denkt aan het kind en doet met hem, meer als een minnares dan als een moeder. Zij ziet uitsluitend de reproductie van haar man in het kind. Wel een bewijs, dat hier de geboorte van het kind beter niet hadde plaats gehad; wij zouden dan alleen met de huwelijksliefde in hare hoogste spanning hebben te doen, eene spanning niet uit complicaties met de buitenwereld ontstaan, maar uit het diepst van de innerlijke zieledrift. De auteur had dus niet dezen derde in het verhaal moeten invoegen en wanneer hij geen kind had laten geboren worden, dan ware dit een prachtig motief geweest om het verdriet over het nietkomen van een kind te begraven onder de groote triomfen der alom zegevierende echtelijke liefde.

Wanneer Mathilde zich wil froosten over de verdwijnende illusie van haren hartstocht voor Josef, gaat zij ook niet over

tot een groote liefde voor haar kind. Het kind fungeert als het zooveelste nummer in de rij der bezigheden, die zij zal aangrijpen en waar van zij min of meer aangename dagvullingen verwacht, wanneer zij de groote liefde tot Josef zal hebben prijsgegeven.

'Wat was er niet veel te doen in het leven, ook voor een vrouw! Wat zou zij een mooie handwerken kunnen maken, en koeranten en boeken lezen om op de hoogte te zijn! Niet alleen zou ze haar huishouden uiterst zorgzaam kunnen doen en veel meer in de perfektie dan tegenwoordig, maar ze zou b.v. ook voor arme kinderen kunnen naayen, zoo als andere dames deden. En dan, om het voornaamste niet te vergeten, wat zou zij veel meer moeite en oplettendheid aan de opvoeding van Felix kunnen geven! Nu werd die voor het meerendeel overgelaten aan Marie, en dat was eigenlijk volstrekt niet zoo als het hoorde. Verder, als zij dan ook weêr heelemaal gezond zou zijn, had zij voor uitspanning de konversatie met mevrouw v. Borselen en met andere dames, waarvan zij de kennis kon maken.'

Omtrent den leeftijd van het kind komen enkele onnauwkeurigheden voor. De auteur laat het te vlug groot worden.

* * *

De in dezen roman voorkomende geslachtelijke sensaties hadden achterwege moeten worden gelaten of ten minste zoo diep worden bedolven, dat de neigingen van wellust niet te voelbaar aan de oppervlakte nu en dan kwamen te liggen. Ook Zola geeft onzedelijke dingen, doch hij zorgt er voor de hartstochten in mistige nevels te hullen. Het blootleggen van het geslachtelijke is dan ook hinderlijk. Sommige dingen worden beter niet bij den naam genoemd. Omdat zij hier te veel zijn uitgesproken, wordt de stemmigheid der sensatie er dikwijls aan opgeofferd. Wanneer het geheele boek vol nuchtere nuditeiten ware geweest, dan zou dit te krasse en gedurfde geen mistoon daar in voortbrengen. Nu wordt vaak het waas van het verhaal scherp uiteen gescheurd. De uitweidingen over het geslachtelijke dragen niet bij tot de voortreffelijkheid van een kunstwerk. Integendeel, zij vertroebelen dit vaak. Om slechts een paar namen te noemen: Virgilius en Dante zijn

niet minder, omdat zij aan het geslachtelijke weinig of geen plaats hebben gegeven.

Men versta mij echter wel: Het boek is niet onzedelijk in zich zelf en wekt op geen enkele bladzijde den wellust in den lezer op. Deze *constateert* alleen, maar nergens wordt hij gedreven tot eenige lubrieke voorstelling. Daar waar de auteur vertelt, dat Josef boven op de kamer bij het dienstmeisje is geweest, geeft hij daar over geen enkele bizonderheid, maar zegt alleen, dat hij de trappen afkwam en dat Mathilde begreep, dat hij bij de meid was geweest. Dit moet worden erkend. Hoe veel er ook tegen de onzedelijkheid van dit boek is gezegd, wij moeten ons duidelijk maken wat daar door wordt verstaan. De onzedelijkheid in den roman 'Een Liefde' bestaat alleen in geconstateerde feitelijkheden, op zich zelf niet meer lubriek, dan de mededeelingen in een boek van anatomie of fysiologie. Dit is Van Deyssel's manier. Hij wischt het gevoel hier bij de geconstateerde feiten uit en geeft ze naakt als een curiosum. Doch zij hadden moeten worden weggelaten, omdat zij storend werken, zedelijk en esthetisch. Het is iets anders, wanneer zij staan in een roman of in een handboek. Ik weet niet of in de nieuwe uitgave van het boek veranderingen zijn aangebracht. Misschien is dit wel het geval. Mijne beschouwingen gaan alleen over eenige uitingen in den eersten druk.

Wat de te lange beschrijvingen aangaat, zij komen slechts hier en daar, sporadisch voor. In den tijd dat het boek verscheen, waren zij door het toen heerschende naturalisme weinig hinderlijk. Op het oogenblik zien wij duidelijker, dat de grenzen nu en dan zijn overschreden. Wij vragen ons af of eene voorstelling indruk kan maken of niet. De details bij de beschrijving van het brood op bladz. 41 kunnen niet anders doen dan de aandacht vermoeien:

'Mathilde zette klaar: den broodbak in het midden van de tafel met een langwerpig versch brood, met aan den eenen kant een laag wit papperig kruim, dat in een koker van korst was geborgen. Het hellende vlak der korst, van boven, was donker zwart bruin en ging, bij het zijwaards afdalen van de korst, in een melk-chocola-kleurig bruin over, van daar in lichter bruin, geel bruin, en de onderkant was grijzig geel, zwart doorschemerd. Aan de eenen uithoek was ook weer het kruim zichtbaar,

de andere was een geel bruinig rontetje, als de kin van een Indische vrouw.'

De auteur lijkt deze beschouwing meer te hebben gedaan om zijn virtuositeit te toonen, dan om den lezer aangenaam te zijn. En toch, op dit laatste komt het aan, want iemand schrijft eerder voor anderen dan voor zich zelf wanneer hij een verhaal doet. Zeer zeker, men kan voor zich zelven schrijven, maar dan moet het geheele werk anders zijn ingericht. In 'Een Liefde' is het vertellen de functie van den auteur en niet het memoreeren van eigen indrukken of eigen levensfeiten. Er zijn op het oogenblik menschen, die beschrijvingen als die van het brood in dezen roman onuitstaanbaar vinden. Zij is inderdaad zonder levenswarmte en zij staat niet in direct verband met de functie van het eten bij de personen van den roman. Wanneer zij dat deed, zou zij zeker nog uitvoeriger kunnen wezen. Maar er is hier geen apotheose van de heerlijkheid van het dagelijksch brood; die zou het innerlijk leven van het boek hebben vermeerderd. Deze beschrijving valt hier voor een groot gedeelte uit de lijst en zij krijgt iets doodsch en overtolligs.

Met de veranderingen van smaak in den loop der tijden, kunnen de excessen in de beschrijving zich niet handhaven, omdat zij schijnen om zich zelf te zijn gedaan. Er wordt meer verband en harmonie verlangd en alleen die voorstelling wordt toegelaten, die recht op het doel afgaat door dat iedere bizonderheid een feitelijke vermeerdering van leven mag heeten. Eene beschrijving, die accidenteel is, staat op zich zelf en verstoort de harmonie en den gang van het verhaal. Het is niet hare lengte zoo zeer, die hier den doorslag geeft van het al of niet toelaatbare, maar het is de indruk van het opzettelijke.

Doch hoeveel iemand zou kunnen zeggen over fouten en gebreken in dit boek, het blijft een der eerste romans, naar tijd en naar rang, van de moderne litteratuur. Er zit eene voornaamheid in, eene gevoeligheid, eene verrassende rijkdom, eene fijnheid van teekening van menschen en stadsgezichten, zoo als zij weinig in onze litteratuur worden aangetroffen. De auteur is daarenboven een keurig verteller en het is niet alleen een beschaafde mijnheer, die hier aan het woord is, maar een mensch van diep en delicaat gevoel. Wij krijgen door dit boek een kleurig, duidelijk en treffend tafereel van het Amster-

damsche leven der deftige burgerij op het eind der negentiende eeuw. Velen onzer hebben dit leven gekend, in veel is dit veranderd op het oogenblik, doch iedere lezer, die deze toestanden heeft bijgewoond in de realiteit, zal ze gaarne nog eens voor zijn geest laten opkomen door het magistrale woord van den toen nog zeer jongen van Deyssel.

FRANS ERENS.

Over El Desdichado van Gérard de Nerval.

De dertien sonnetten die Gérard de Nerval onder den naam: *les Chimères* heeft samengevat, zijn rechtstreeks ontstaan uit den donkeren grondslag zijns wezens, en vormen van zijn poëtisch oeuvre de kern. Nooit drong hij tevoren zoó diep door tot de gronden des levens, nooit ervoer hij zoo smartelijk de volkomen vergeefschheid van God en wereld; nooit werd hij door worgender visioenen gegrepen, nooit bloedde hij zóo... Maar ook nooit verbeet hij, bij alle directheid, trotscher en koninklijker deze wanhoop, nooit werd hij, als schepper, zoo volkomen heerscher over zichzelf, den gekwelde; nooit steeg hij zoo licht, als bevleugeld omhoog naar het vluchtige zenith des levens, bevrijd en ontvoerd door de magische stijgkracht des woords.

De grondslag zijns wezens, het besef, dat niet enkel zijn hersens verteerde, maar zijn bloed en vezels doortrok; dat zelfs in zijn bloed den duisteren oorsprong nam, om daarnà door zijn folterend denken tot het doodelijk inzicht te komen, was van wat wij weten of wanen, het somberste aller geheimen: dat der vergeefschheid van alle, menschlijk en goddelijk leven: van de vurige driften des bloeds en de duizelingwekkende tochten des geestes, den gang en het lot van sterren en steden, culturen en bloemen, van God, mensch en heelal.

De stelligheid dezer al-vergeefschheid vormt de ononderbroken onderstroom dezer verzen; soms gaat zij schuil achter machtige beelden; soms breekt zij, onweerstaanbaar - de

laatste kreet zijner radeloosheid - dwars door het harde omhulsel der woorden, soms temt en breidelt hij haar tot een donker gonzende echo, maar altijd omwaart en vervolgt zij het sonore, statige schrijden der rhythmen, als een pantherachtig sluipende schaduw, een kansbeloerend, sprongklaar gevaar.

Twee krachten met name weerhouden hem zich als een veege, weerlooze prooi aan de laatste somberheid over te geven; zij voeren in hem, òm hem, met het duister besef dezer al-vergeefschheid een fellen, volhardenden strijd; zij laten hem niet aan de laatste wanhopige moeheid dan na een langdurig en koppig gevecht. Deze twee zijn zijn drift en zijn trots, of om beide in éenen samen te vatten, zooals ze in hem organisch een-en-ondeelbaar waren, tot de polaire tegenkracht van somberheid, moeheid, vergeefschheid...: zijn machtig, heerschzuchtig bloed. De strijd dier twee krachten vormt de tragiek van zijn wezen en werk.

El Desdichado.[1)]

Je suis le ténébreux, - le veuf, - l'inconsolé,
Le prince d'Aquitaine à la tour abolie:
Ma seule étoile est morte, - et mon luth constellé
Porte le Soleil noir de la Mélancolie.

Dans la nuit du tombeau, toi qui m'a consolé,
Rends-moi le Pausilippe et la mer d'Italie,
La fleur qui plaisait tant à mon coeur désolé,
Et la treille où le pampre à la rose s'allie.

Suis je Amour ou Phébus?... Lusignan ou Biron?
Mon front est rouge encore du baiser de la reine;
J'ai rêvé dans la grotte où nage la sirène...

1) Ik ken, om een oogenblik af te dwalen en vooruit te loopen, geen sprekender voorbeeld dan dit gedicht van de aesthetiek welke Nijhoff, helaas nog niet in één synthetisch artikel, tot nu toe dus nog slechts fragmentarisch, ontwikkeld heeft van wat hij beurtelings de geestkracht der kunst heeft genoemd, en de zelf-werkzaamheid, de autonome creativiteit van de vorm: reeds na twee regels heeft het zich aan zijn menschelijken oorsprong ontrukt, en neemt het de eigen, eigenzinnige baan. De spanning, die in den aanvang is samengebald, behoeft zich enkel (neem het intusschen niet te licht, dit: enkel!) rhythmisch, organisch, in beeld na beeld plastisch te maken, en ondergronds geheimzinnig voort te planten om een der subliemste gedichten te worden der Fransche taal.

Et j'ai deux fois vainqueur traversé l'Achéron:
Modulant tour à tour sur la lyre d'Orphée
Les soupirs de la sainte et les cris de la fée.

Hoort ge hoe in dien prachtigen aanhef de drang naar het onmiddellijk en volledig openbaren der laatste waarheid over zichzelf worstelt met een wrevelig weerstrevenden, laatdunkenden trots, die liever alles zou willen verzwijgen dan zich verneedren tot zelfbeklag? Twee keeren hapert hij, en het is, of een harde romeinsche zelftucht, die spreken veracht als lafhartig verraad, en bekennen schuwt als ont-eigening, sterker zal zijn dan de drang die hem drijft naar het woord, omdat hij weet, dat in den magischen ban van de vorm de ziel niet alleen niet verraden, maar meesterlijk bedwongen zal zijn, en de slangen des levens, verlatenheid, angst... betooverd, bezworen - maar tevens het hart voor enkle vervoerde momenten bevrijd. Maar twee keeren drijft het hem voort naar een moeizaam verworven term, die den voorgaanden echter in macht en ontzetting nog overtreft, en overtreffen moèt, wel-beschouwd, wil het hem verder voortstuwen en het zwaartepunt opheffen en verleggen uit het te vast verankerde rustpunt van den aanhef, een voorbarig genomen, en te stabiel evenwicht. Reeds in den tweeden regel is de welhaast in den aanvang verstarde beweging vrij-schrijdend geworden, en het lot van den te voren nog slechts onbestemd-ongetrooste beslist en verhevigd tot dat van den onbekenden aquitaanschen vorst, wiens beeld de meest volstrekte, en tegelijk, in alle geheimzinnigheid meest concrete verlatenheid oproept: zonder burcht, zonder heir, in het holst van den nacht, verdoold en alleen...

Ma seule étoile est morte, gaat hij voort. Is het niet, of de nachtelijke verlatenheid, indien mogelijk, nog duisterder wordt? en of hiermede, met deze uiterste wanhoop, het gedicht afbreken zal? Maar plotseling en beslissend springt dan het beeld op, dat hem, bij alle verlatenheid en rampzaligheid, losrukt en redt, omdat het hem van de hooge functie bewust maakt drager te zijn van het goddelijk instrument. Merkt men op hoe het binnenrijm: orte - niet alleen juist genoeg stuwkracht ontwikkelt om tot onder de verste syllaben van dien vierden regel te kunnen dóortrillen, maar ook en vooral dràag-kracht genoeg om het bijna-loodrecht-instorten der eerste drie regels te ondervangen en staande te houden? in een

nochtans zeer wankel, naar verder vallen neigend labiel evenwicht? en hoe ten slotte ditzelfde sonore rijm de beteekenis van het dragen een trotschen nadruk verleent, en het stempelt tot een verheven, maar sombre genade?[1)]

De herwonnen aandacht voor zijn verleden tast voort, en hij herinnert zich scherp de wilde en prachtige avonturen van zijn nu ondergaand leven; en in dit herdenken roept, smeékt nu zijn bloed, de trotsche, vurige hartstocht, die levens genomen heeft en verworpen naar driesten, achtloozen willekeur, dit donkere, sombere bloed smeékt, dat de herinnering aan de bergen en zeeën, de landen en bloemen, die hij zoo onstuimig heeft lief gehad, hem door den dood niet geheel zullen worden ontnomen.

De herinnering, verscherpt door het naderend einde, roept uit verten van bijna-vergetelheid levens en daden op, die hij geleefd heeft; en nog eens slaat de vlammende hybris uit in den roep naar zijn godlijken oorsprong. Maar ook op aarde heeft hij grootsche en vurige daden verricht, want is hij Lusignan niet geweest, de felle krijgsman van den Tweeden Kruistocht, later koning van het heilig Jeruzalem?

Een woord roept een wereld op; herdenken rooft en verbruikt, even snel en fel als vroeger zijn hartstocht, levens en daden, eeuwen her en uiteen; maar nadat reeds een oogwenk te voren, in den slotregel van het tweede kwatrijn, het herdenken eener troostrijke lieflijkheid, tot een trillende innigheid, ja welhaast tot een siddering van lichte vreugdige vrede verpuurd is, daarna uitsloeg in de kreet naar zijn bovenwereldschen oorsprong, verklaart het zich in den tienden regel tot een zoo sereene souvereiniteit, dat de nu nog nà-duizelende verrukking van trots en zaligheid: - mon front est rouge encor du baiser de la reine - hem eén oogenblik opneemt in een onaardsch glimlachend geluk, dat alle geleden rampzaligheid én het snel aanwassend onheil, dat hem in enkele uren verzwelgen zal, eeuwen ver weg in vergetelheid rukt.

1) Is het vreemd, wel-beschouwd, dat zij, die techniek niet anders willen of kunnen zien dan als een uiterlijke vaardigheid inplaats van als het door de creatieve aandrift onvoorwaardelijk geëischt vakkundig beheerschen van het materiaal, van een gedicht tenslotte ook niet meer kunnen of mogen ervaren dan wat zij er den: inhoud van noemen, terwijl het niet anders dan zijn aanleiding en voorwendsel is?

De herinnering snelt voort; doet hem een oogenblik toeven in den trillenden schemerdroom van het vrouwelijk half duister der natuur, om dan ten slotte op te varen tot die koninklijke laatste strophe van dood-en-leven-overstijgende roekeloosheid.

Ik geloof, dat nimmer daarvoor of daarna dit in volkomen ongenaakbaarheid wegstaren over de wereld, dat van sommiger dichterschap de onontkoombare voorwaarde schijnt in zoo grootschen trots en zoo laatdunkende verhevenheid is uitgedrukt.

H. MARSMAN.

Bibliographie.

Dr. Gregor Krause, Borneo, herausgegeben von F. Bruckmann, Lothstrasse 1, München. - Heft I-III.

Al bijna negen jaren is het geleden, dat Dr. Gregor Krause in ons land voor het eerst, de onvergelijkelijk schoone fotografiën tentoonstelde die hij op het eiland Bali had gemaakt, in de jaren dat hij daar als militair dokter werkzaam was.

Hij heeft door die fotografiën er ongetwijfeld toe bijgedragen dit gezegend eiland en zijn schoone bevolking beroemd te maken, en wanneer wij thans zien, dat er in de Indische dagbladen reeds lang van te voren geadverteerd wordt, wanneer op Bali lijkverbrandingen zullen plaats hebben met al de bij die plechtigheid passende ritueele dansen, dan moeten wij erkennen, dat ook deze roem banale gevolgen achter zich heeft aangesleept, helaas!

Nu is het al weer vele jaren geleden, dat deze intelligente en fijne medicus, die zoo vol bijtend sarcasme kon spreken over het Westersch cultuurleven, maar die toch ook zoo sober en roerend kon vertellen van het karakter der Oosterlingen en de schoonheid van de natuur in Indië, naar het land terug is gegaan dat hij zoo bewonderend lief heeft.

In de laatste jaren hoorden wij in Holland niets van hem, maar thans verrast de firma Bruckmann ons met de drie eerste afleveringen van een groot werk over Borneo, dat door Dr. Krause is samengesteld.

Een prachtige uitgave inderdaad! Iedere aflevering bevat twaalf groote reproducties naar fotografiën door Krause gemaakt; de meeste dezer opnamen toonen ons verschillende soorten apen, en behalve een paar afbeeldingen naar Dajakkers, zijn de rest oerwoudopnamen. Wie onzer bewaart niet als een kostbaar bezit, de bekoorlijke kleine boekjes der Gowan editie, die vóór den oorlog geregeld verschenen, maar welker verschijning na 1914 is opgehouden? Hoe smaakvol waren de opnamen naar de vogels, de insecten, de weekdieren, visschen en planten die ons deze serie boekjes hebben gebracht. Terwijl het net van staaldraad dat boven onze hoofden gespannen wordt, zich dag na dag verdicht, zoodat wij straks, met onze haast zonder rede en onze nieuwsgierigheid zonder grenzen, ingekooid zullen zijn als burgermanskippen in een ren, blijft het een genot in die boekjes te bladeren om goed te beseffen, dat de wilde witte meeuwen

nog legeren op de steile rotsen en broeden boven de onmetelijke zee, en dat de visschen nog ontelbaar zijn. Maar wat de fotografiën van Krause thans brengen is boeiender nog dan wat de smaakvolle plaatjes der Gowaneditie ons jaren geleden hebben gebracht.

Wij die gewend zijn 's morgens de krant open te slaan, om op de achterzijde de beeltenissen te zien van ministers die op jockeys gelijken, van jockeys die wel dominé's schijnen, van dominé's die je voor acteurs zoudt houden, en van acteurs die je voor opera-dirigenten zoudt aanzien, van dirigenten die den oogopslag van filmhelden hebben, van filmhelden die weer op bankdirecteurs lijken, van bankdirecteurs die sluwe inbrekers schijnen, en van inbrekers die je voor jubeleerende burgemeesters zoudt houden, en van burgemeesters die tenslotte even goed footballers, billartkampioenen, of kamercandidaten konden zijn, voor ons is deze uitgave van Krause een troost en een verademing. Want waarlijk deze apen vergeten wij nooit, zij lijken even zeldzaam, groot, geheimzinnig en diep besloten als Beethoven, doorwoeld van een verdriet dat wij niet in staat zijn te peilen, bezeten door een verlangen dat wij niet kunnen doorgronden, gemarteld door een drift die aan ons bestaan vreemd is, en donker van een heimwee, tot den drempel waarvan wij zelfs niet kunnen naderen. Zij toonen ons het leven, dat nog door geen mechanisatie is genivelleerd.

R.N.R.H.

Mevrouw H. Kröller-Müller, Beschouwingen over problemen in de ontwikkeling der moderne kunst.

Ten tijde dat Mozart's muziek nog gespeeld werd bij het licht van kaarsen, en de rozen die in de perken te bloeien stonden nog niet genoemd werden naar generaals en staatslieden; in dienzelfden tijd hebben ons aller oud-ooms en oud-tantes duurzamen roem verworven.

Een roem die weliswaar nimmer wereldkundig werd, maar die in de nauwere bedding van geslacht en familie, met hartelijke overschatting en soms met een wat ironisch getinte piëteit, een eeuw en langer is blijven voortleven. En dat is, laten wij 't maar erkennen, voor roem geen kleinigheid. Hoe gaarne luisterden wij - met lichte huivering - als kinderen, naar de verhalen over oom Sybrand, ‘de groote natuurkenner’ der familie, die miereneters en otters bezat en een zolder vol kruipend gedierte, en in wiens handschriften de aanwijzigingen gevonden werden hoe katten van zweerende ooren en kippen van de gevreesde zwartziekte te genezen waren.

Had ook niet iedere familie haar dichteres, zooals wij hadden onze tante Aleida, die, - onder ons gezegd - in wrakke hexameters tegen den ‘onmensch’ Napoleon had getempesteerd, doch in lichter maatgang had bezongen de ondoordringbare bosschen aan den Ryn, en de bergen ‘die daar hooger dan den hemel zijn’. Doch niets was heerlijker dan de teekeningen te mogen bezien door een overgrootvader gemaakt op zijn verre reizen, palmboomen, bergen, zeegezichten en schepen, sepia-kleurig gepenseeld tegen een achtergrond van licht grijzig blauw. Als de dagen kort waren en de avonden overlang, dan luisterden wij naar de verhalen

over dezen koopman met zijn nooit tot zijn recht gekomen kunstenaarsnatuur, en onder het suizend gaslicht bekeken wij kinderen, blad na blad, met stille bewondering en vreugde over dit zeldzaam familiebezit.

Aan dit alles moest ik denken toen ik het boek van Mevrouw Kröller-Müller gelezen had, een weinig vermoeid na de lezing, daar ik de overstelpende massa cursiva alle eer had willen bewijzen, hetgeen niet minder na-dreunt dan het berijden van een paard dat gaat in te hoogen draf.

'Bij alle erkentelijkheid èn voor mijn opdrachtgevers èn voor mijn toehoorders bestaat er bij mij nog een andere, diepere beweegreden, namenlijk, eens nog tijdens mijn leven mijn inzicht over kunst - en meer nog speciaal over moderne kunst - te kennen te geven en tevens vast te leggen welke motieven mij hebben geleid bij het bijeen brengen mijner verzameling.

Ik wilde... eens nog heel vrijmoedig uitspreken, welke meening ik ben toegedaan en tot welke conclusies ik gekomen ben. Ik wilde dit doen in hoofdzaak ter wille van mijn dochter, die vooral naarmate zij ouder wordt, ongetwijfeld meer dan iemand anders mijne op een vaste levensbeschouwing berustende zienswijze zal deelen. Voor haar wilde ik een bekentenis afleggen in een meer concreten vorm dan tot nog toe, een bekentenis voor latere tijden.

Ik leg dus dit boek, wegens de diepere reden van zijn ontstaan in het hart van mijn eenige dochter etc. etc.'

Welk een lief'lijk droombeeld roept de lezing van het geciteerde op. Ik zag de aanvallige Kröller-Mullertjes van over vijftig of wellicht honderd jaren vóór mij, luisterend naar de verhalen, hoe eenmaal een verre verwante de wijsheid bezat, in tijden toen andere ouders voor hun dochters Citroëntjes kochten, een kostbare verzameling bijeen te brengen van de schoonste kunst dier jaren, en hoe zij haar wijs inzicht en diepe kennis in een omvangrijk schriftuur vastlegde, dat zou blijven een 'bekentenis voor latere tijden'.

Daarna werd dit schriftuur het zeldzaam familiebezit, het schoon gecalligrafeerde unicum, ontvouwd, en met inachtneming van alle aanzwellende accenten en met een perfecte uitspraak der overtalrijke gallicismen, voorgelezen.

Of de aanvallige jongeren alles begrepen, daarvan was mijn droom niet zeker; maar vinden kinderen niet alles prachtig wat moeder voorleest, vooral als het uur van naar bed gaan er door verschoven wordt, en alle woorden wijdoogig en meer dan levensgroot uit een vage donkerte schijnen te naderen, om weer voorbij te gaan? Welk een schoone toekomst had dit handschrift kunnen hebben, onaantastbaar, onaanrandbaar, in liefde beveiligd door de veneratie van elkaar steeds opvolgende geslachten, als de openbaring van een reeds legendarisch geworden schoonheid.

Dit bedenkend, sloot ik het boek met oprechte compassie, omdat het zoo roekeloos zijn eenig duurzaam heil verzuimde.

R.N.R.H.

De avonturen van den muzikant aan het water.

De verandering in Allards wezen in dien tijd viel den wiskunde leeraar en zijn vrouw op.

Zij zeide: eindelijk was hij het heimwee naar Indië te boven gekomen, en begon te aarden in Holland. Hij zocht wat het wezen kon, dat den jongen zoo glanzende oogen gaf. Een meisje niet, dat had hij al spoedig gevonden.

Op school zat Allard als hoorde noch zag hij. Hij liet zijn beurt van antwoorden voorbijgaan; maar bij een herhaald vragen bleek, dat hij wist. Eens had hij luid gefloten twee lange tonen. De docent riep hem bij zijn naam.

'De verminderde septime!' zei hij.

Allen begonnen te lachen, toen hijzelf ook, gulweg.

De leeraar ging zijn gangen na; die waren als vroeger, naar het Museum en, sedert eenigen tijd, naar Compenius. Wonderlijke omgang voor een jongen van zestien! Maar kwaad zou hij van den strengen man niet leeren. Zeker sprak hij over muziek met den beiaardier; dat was altijd beter dan veel waarover jongens van dien leeftijd spreken; overigens niet interessant genoeg dat hij er zóo van vervuld kon wezen.

Hij ging naar Allards kamer en vond boeken uit de Museumsbibliotheek; een over sterrekunde, dat de geschiedenis verhaalde der gedachte daaromtrent, en hoe uit de dwaling van elken tijd het weten van een volgenden was voortgekomen; een ander met vele kaarten over het rivierstelsel der Alpen; een over de Rhône met zijn zijrivieren, waarin bruggen waren afgebeeld en beschreven - dat was lectuur voor een

aanstaand ingenieur, dacht de wiskunde-leeraar voldaan. Ook een deeltje Shakespeare, een goedkoope editie, zeker van zakgeld gekocht, met teekens en gekrabbel in Allards hand op de kanten, was bevredigend, uit het oogpunt van talenstudie; onverschillig het openliggende boek, dat een inleiding bleek tot de muziekleer. Ten slotte: Allards wonderlijke verstrooidheid verhinderde hem niet, een der eersten te blijven in de klas; hijzelf kon altijd voor wiskunde hem het hoogste cijfer geven; zoolang het daarmede in orde was, was het in orde met alles, oordeelde de leeraar. Die wonderlijkheden zouden vanzelf wel overgaan.

Hij schreef een geruststellend antwoord op de vele dringende vragen die Allards vader tot hem richtte, en verzuimde niet te spreken van het boek over bruggenbouw, terwijl hij ried eenig liefhebberen in muziek-theorie toe te laten, als afleiding van veel dat verkeerder was.

Onder den brief dien Allard van zijn moeder kreeg, twee maanden later, had zijn vader eenige woorden geschreven; hij las, las nog eens, en scheurde het strookje af van den brief.

Toen Compenius hem het dunne boekje had gegeven, had hij gezegd, zeker, onder het lezen, zou Allard wel eens denken: dat weet ik al lang! Niettemin; hij moest het lezen, van begin tot eind, dan zou hij ondervinden dat weten en weten twee is.

Hij las. Las van geluid en toon, van tonen- en notenstelsels, intervallen, toonladders en hun verwantschap, harmonie. Het leek hem of hij gedwongen werd ten tweeden male en stap voor stap een weg te gaan dien hij al in sprongen was langs gevlogen. Maar met de herinnering aan dat ‘toegewijd en, onder ijzeren zelftucht’ van zijn meester, dwong hij zich tot het moeilijke geduld. Soms verraste hem een plotseling ontmoeten en herkennen van vreugden van vroeger. Hij las over toonladders en hoe op vele wijzen makers van muziek die bouwen, Westerlingen anders dan Oosterlingen. En daar klonk in zijn herinnering de feestelijke gamelan op het Eiland, hij ging de hooge, zeer enge tempelpoort in, aan wederzij waarvan knodsdragende gedrochten waken, hij zette zich met zijn fluit naast Pan Bengkol, die met de tonen van zijn rebab alle anderen regeerde, en op de liefelijke muziek dansten de glinsterende en bekranste kinderen der brengers van offeranden.

En daar ging hij naast zijn vader door de Chineesche Kamp, waar rouw werd bedreven om een doode, een rijk man, een weldoener aan velen, en hij zag den doode op de baar in staatsie gewaden rustend, met een parel op den bleeken mond voor cijns aan de Goden der Onderwereld. Schril weerklonk de muziek van verborgen muzikanten. Pan Bengkol had hem de namen geleerd der Chineesche toonladder, die hier hij wedervond, de Keizer, de Minister, de Staat, het Volk, de Samenvoeging aller Dingen.

Hij las de namen die het Westen geeft aan de tonen in hun rang en verhouding, en eerst bekoorden hem daarmede de Tonica, de Octaaf, die majestueuze Dominant, de heerscher altijd onveranderlijk zichzelf, de klagende Septime; toen kwam de diepere bekoring van hun wezen, de geheimzinnige verwantschap en voorkeur, de roep van den eene tot den andere, die komt, die mede opstijgt, en weder anderen stijgen op met hem, in cirkelende rangen, als rimpelkringen op een water door den wiekslag der scherende zwaluw ontroerd, schikken om dien roeper in de luchten de verkorenen de geroepenen zich heen, en al zachter, fijner, lichter, ijlen zij de verten in der stilte, waarheen het zintuig niet, de gedachte te nauwernood hen nastreven kan. Den lezende, den innerlijk hoorende, werd het weer te moede als toen hij dat boek over ‘de bevrozen bloesems der hoogten’ in de handen kreeg, en de muren en zoldering der bibliotheek weken voor de inschijning van besneeuwde Alpentoppen. Weder deed zich kennen als bewaker en ontsluiter van geheimenissen des levens de onzienlijke beweging, het kloppende hart binnen in het licht, in den gloed, in de kleur, in den klank. Als het zevenvoudige licht, zevenvoudig en één in de luchten, verrees de menigvoudige klank, menigvoudig en één in de stilte, de regenboog van het geluid. Het boek ontgleed hem, hij dreef weg op gepeinzen, waar de dingen werden als de golven van een zee, gescheiden niet langer, in elkander vervloeiend, veranderend aldoor. Maar dan, haastiger om den verloren tijd, keerde hij terug op den rechten weg van het boek, waar als mijlpalen de nauwgezette bepalingen stonden. En begon aan de opgegeven taak van telkens een klein weinigje weten te herscheppen in een eigen vorm van klank.

Om de modulaties, oplossingen, cadansen, die hij uit de

gedachte bouwde, te beproeven met het oor, tokkelde hij zijn speeltuig van schalm en blad, zijn sesandoek. Maar dat was altijd in vrees voor een stem aan de trap die riep om stilte. Toen werd het weer als op het Eiland; hij ging met zijn muziek de eenzaamheid in. Hij roeide naar het eilandje in de Plassen. Takjes mos, stuifmeel van de wilde moerasmyrte, met haar balsemgeur, kwasten van elzenkatjes, gleden uit de bladen die hij Compenius voorlei. Op Woensdagen en Zaterdagen was hij den geheelen middag in die kamer, waar de in jaren van lesgeven afgespeelde piano stond. Compenius was dan weg; hij gaf les op de buitens langs de rivier. Als Allard vroeg kwam, zag hij op Woensdagen altijd het lichte rijtuigje van de Povell Godijns, waarmee Lucie van school werd gehaald, voor de deur staan. Het roodharige meisje, dat de plaats naast zich voor den muziekmeester bewaarde, knikte hem vroolijk toe.

In de lage kamer die uitzag op het koor der kerk met de grillige spuwers langs den rand van het steile dak, en op den toren over de huizen heen, voelde Allard zich als in een heiligdom. Er stonden maar weinige meubels, zoo eenvoudig dat haast armelijk het scheen. Op rekken waarvan de planken doorbogen lagen stapels muziek. Er waren ook veel boeken. Aan de muren hingen portretten van de groote oude meesters, verscheidene van Beethoven, meest uit zijn lateren tijd, en dat ontzagwekkende masker, de leeuwenkop, met den vast gesloten mond en de diepgegroefde trekken van smart en van toorn; het fronsende portret van Bach uit de Thomasschule; het relief dat Posch van Mozart maakte, twee jaar na den Don Giovanni, op de hoogte van zijn kort leven; Houdons borstbeeld van Gluck met dat van de pokken geschonden, bijna glimlachende gelaat, dat een gelukkige verte schijnt in te luisteren. Op de piano lagen aan den eenen hoek de partituur der Negende Sinfonie en Das Wohltemperierte Klavier; op den anderen een altijd wisselende stapel muziek, waarop Allard een tijd lang dansen zag. Lucie speelde die, zei Compenius, heel aardig, maar veel liever nog danste zij er op. Het was verwonderlijk hoe het kind in houding en bewegingen het karakter der muziek weergaf.

Allard ging zitten voor de schorre piano en beproefde zijn werk: ‘voor zijn geweten’. Dan las hij in de levensbeschrijvingen die daar tusschen de boeken stonden; muzikanten van

voorheen en van dezen dag zagen hem aan uit de bladen. Hij zocht hun muziek te voorschijn uit de hooge stapels op de rekken. En spelende verstond hij veel, dat uit het boek hem niet duidelijk was geworden.

Compenius kwam terug. Op Woensdagen altijd met een bos bloemen in de hand. Hij ging een glazen kan vullen onder de keukenkraan en zette den tuil op de piano. Dan trok hij een stoel naast Allards kruk.

'Laat ons nu eens hooren!'

Dikwijls knikte hij goedkeurend. En een paar maal was het al gebeurd dat hij, als verrast, Allard aanzag. Maar soms ook was het een optrekken van wenkbrauwen.

'Hm. Hoe is dat eigenlijk bedoeld'?

Een fout aanwijzen deed hij nooit. Zijn leerling moest zoeken tot zelf hij vond. Hij vroeg zóo dat altijd van zoeken vinden kwam. Dan pas sprak hij van waarom en hoe. En op het einde der les was Allard begeeriger naar weten nog dan aan het begin.

Bij den leeraar aan huis hoorde hij over Compenius spreken. De leeraar zei, onbegrijpelijk was dat drijven om herstel van het carillon; de bezoldiging van den beiaardier was de geringste van de geheele provincie, minder nog dan zij voor honderd jaar was geweest, toen de waarde van het geld zooveel hooger was dan nu. Maar Compenius was nu eenmaal een zonderling.

Er was gang gekomen in de zaak van den toren; de invloed van den muziek-Godijn was voelbaar. Subsidies werden toegezegd; maar de voorwaarde was: opbrengst door de stadzelve van een bepaald gedeelte der kosten. De gemeenteraad beraadslaagde en weigerde; de helft van het gevorderde was het uiterste van wat de stad mocht uitgeven voor weeldedingen.

Allard, die nog van niets wist, ried het toen hij Compenius aanzag.

Die zei:

'Nu beginnen wij overnieuw'.

'Wij helpen, allen!' riep Allard en wist niet, dat bedacht hij dien nacht, wakker liggend en turend naar den grijzen toren in het maanlicht, wie de 'wij allen' zouden zijn.

Maar plotseling kreeg hij een ingeving. Als driehonderd jaar geleden er zoovelen in de stad waren geweest die, tegen de machthebbers in, den toren hadden gered met torenmuziek,

dan zeker! waren zij er nu ook, al wist men niet van hen. Met muziek zou wie zocht hen vinden, met muziek moest hij vragen om muziek; en die vragende muziek, die zou hij, Allard, maken.

De woorden van den beiaardier dien avond bij de klokken luidden hem door het hoofd. Vanzelf vielen zij in de maat, riepen elkaar en antwoorden met verwanten klank, werden verzen. Haastig schreef hij. Het vers was al gezang. In enkele avonden, die eigenlijk nachten waren, schreef hij de muziek. Hij wist van vier jongens in de laagste klas die een goede stem hadden; zij zouden zingen; unisono. Dat idee kwam hem van het begin der Matthäus passion die hij, huiverend en gloeiend bij beurten, had doorgespeeld bij Compenius. En voor de begeleiding, drie uit zijn eigen klasse, die de een een gitaar, de tweede een banjo, de derde een mandoline hadden; die de mandoline had, - alleen 's Zondags mocht hij haar bespelen - was een huisgenoot, hij sliep in de kamer beneden zijn eigene. Hijzelf met zijn sesandoek dirigeerde.

Zij zouden langs de huizen gaan, al de straten door, de arme zoo goed als de rijke. Zij zouden de rivier afvaren, langs de buitens, de koepels aan het water, de terrassen en balkons; zij zouden ook de schepen langs roeien in de haven en op de ankerplaatsen 's avonds, zingende. En bij het refrein hielden zij de hand op:

> ‘Dat weer om doorluchte transen
> Klokkeklanken mogen dansen,
> Hamers slaan op klokkekransen,
> Klare klepels schommlend klinken,
> Waar de klokkeranden blinken,
> Zingend zwaaien, zingend zinken,
> Geeft ons zilver, geeft ons goud,
> Allen die van klokkeklank houdt,
> Van beierende, jubelende, zingende klokken
> Van het klare klokkenspel houdt!’

De wijze van het refrein verheugde hem zóo, dat hij opspringend begon te fluiten, de kamer op en neer stappend op de maat:

> ‘Dat weer om doorluchte transen
> Klokkeklanken mogen dansen’.

Een harde slag vloog vlak onder zijn voet tegen den vloer aan, toen nog een.

Hij greep de kaars en ging de trap af naar den jongen met de mandoline, die zijn laarzen met de hakken naar boven tegen de zoldering had gesmeten om stilte.

Hij keek kwaad uit zijn kussen, knipoogend tegen de kaars.

Allard blies het vlammetje uit en ging tastelings op den rand van het bed zitten.

'Jan! je moet meedoen'.

'Ja! waaraan?'

Allard legde zijn plan uit.

'Het moet tot op het laatste oogenblik geheim blijven. Wij moeten hen overrompelen. Zij mogen geen tijd hebben om gierig te worden'.

Jan dacht na; vroeg of zij moesten repeteeren? en op Allard's: 'En of!' waar dan? Daar het immers als het geheim moest blijven, niet hier kon, noch bij een der jongens aan huis.

'Op mijn eilandje!' riep Allard.

'Dan moeten wij het aan Lucie vertellen'.

'Neen, geen meisjes er bij, die kunnen niet zwijgen. En waarom?'

'Wel, het eilandje hoort bij het buiten van de Godijns; de tuinbaas zou ons kunnen wegjagen'.

Dat het eilandje 'van' iemand zou kunnen zijn, het denkbeeld was nog nooit bij Allard opgekomen; even goed had hij kunnen denken, dat het water en de lelies en de wind en de wolken 'van' iemand waren. De grond ontzonk hem onder de voeten.

Jan gaapte hartgrondig en wierp zich met een ruk om in bed.

'Laat me nu slapen'.

Bedrukt sloop Allard terug naar zijn kamer.

Maar in het vrije kwartier, den volgenden middag, kwam Jan naar hem toe met de zes jongens. De kleinen, met de mooie stemmen, popelden. Zij wisten niet wat hun overkwam - mee te doen met vier jongens uit de op één na hoogste klas! En een van hen, die in de vacantie gelogeerd had bij familie in de havenstad, en naar de Opera was geweest, had al een plan in zijn hoofd waarvan hij den grooten nog niets

wou zeggen vooreerst; zij vieren zouden gaan als edelknapen, met een sjaal, gedrapeerd dat het op een schoudermantel leek, en een baret op met pluimen; bonte boerenhanen genoeg in de buurt!

De jongen met de banjo was de zoon van den burgemeester. Hij verklaarde, dat ging maar niet zoo, voor zingen en collecteeren langs den openbaren weg moest permissie worden aangevraagd, hij zou er met zijn vader over spreken. De anderen verzetten zich hevig; geen oude heeren in de zaak! Maar de burgemeesterszoon gebruikte zulke gewichtige woorden, enkel stadhuistaal, dat zij eindigden met schoorvoetend toegeven.

Jan sprak streng:

'Je staat voor je vader in!'

Met den eersten slag van vieren was hij uit de bank, riep Allard toe voor zijn boeken te zorgen, en liep naar de school van Lucie. Met popelend hart zag Allard, die wachtte op den hoek van de straat, hem samen met het meisje er aan komen.

Zij zei:

'Ik zal den tuinbaas wel weghouden. Wakker kan op wacht blijven op het pad. Als hij opstaat, weten wij dat er iemand aankomt; zoolang houden jelui je dan stil'.

Zij stond aan den zoom van het eilandje, toen zij er aangeroeid kwamen; Jan, die stuurde, zag dat zij iets roods liet wapperen, sein van onveilig; hij kon de roeiers stoppen juist op tijd om Lucie's ouders er aan te zien komen op het pad langs het water. Mevrouw Godijn, breed in een wijden mantel, liep moeielijk, zwaar leunend op den arm van haar man; het duurde een tijd voor zij verdwenen in de groote laan die naar het huis leidt. Maar Lucie wuifde pas toen zij het bordes opgingen met den witten zakdoek die 'Veilig' beduidde.

Terwijl de jongens oefenden, zat zij op wacht als een vogel op het nest. Het was te zien hoe de muziek haar bekoorde, een lach opriep om haar mond, een glans in haar oogen; als de vier heldere stemmen het refrein inzetten, werd zij zoo rood als een roos, en haast kon zij niet stil zitten daar bij. Maar zij bleef op post, nu over de Plassen haar waakzame oogen, dan over het buiten, het breede pad langs waar de Newfoundlander met den kop op de voorpooten dommelde.

Op de voorlaatste repetitie, den Zondag voor Pinksteren,

greep zij plotseling Allard bij de hand, waarmede hij zijn sesandoek tokkelde.

‘Verstop je! verstop je!’

Compenius kwam er aan, op het voetpad achter langs de buitens.

Zoo met een wandeling op eenzame plekken waar zijn overpeinzing ongestoord bleef, bereidde hij zich voor op de klokkenbespeling van den Zondagavond, die hij had ingesteld. Zijn scherp gehoor had uit de verte al het spel en het gezang opgevangen. Weggedoken tusschen de struiken zagen de jongens met hartkloppen hem recht op Lucie's boot aankomen, die als een brug tusschen wal en eiland daar lag.

Het kind sprong er in, en roeide op den naderende toe, met slagen die het bootje voort deden schieten. Een patrijs die den jager haar nest ziet naderen loopt zoo op hem toe, om hem weg te lokken van haar broedsel.

Zij hield op den oever aan waar Compenius was blijven staan. De twee spraken met elkaar. Lucie moest iets gevraagd hebben, want Compenius schudde van neen, en wees naar het eilandje. Maar een oogenblik later stapte hij in de boot. Zij roeide hem naar de overzijde waar de straatweg voorbij loopt naar de stad.

Lachend van pleizier kwam zij terug.

‘Nu moet ik dansen!’

Plukte een rank witte winde uit de wilgen, dien zij om haar hoofd strengelde, brak twee langgestengelde zwanebloemen uit het riet, vroeg:

‘Nog eens! ‘Dat weer om doorluchte transen!’

En begon te dansen, de zwanebloemen zwaaiend en in haar uitplooiende jurk zich wiegelend, dat zij klok en klepel, gezang en bede tegelijk werd.

Allard zag naar haar voor de bewegingen van zijn wilgetak, zij maakte zijn eigen muziek hem duidelijk, zoo als zij daar zweefde en wiegelde, zoo ernstig en stil-verrukt als zij keek onder den krans van doorschijnend-witte bloemkelken uit.

De Zaterdag voor Pinksteren was gekomen, de laatste repetitie; hij had een uitvlucht gevonden om weg te blijven uit de les bij Compenius.

Toen hij met Jan aan het boothuisje kwam, waren al de anderen er al, en in hevig krakeel.

De jongen, die als page had willen gaan - en hij had bossen veeren ontweldigd aan krijschende hanen en vloekende boeren-met-een-hooivork die haast hem hadden opgeprikt bij den vliegenden sprong over de sloot, en Lucie had daarmee vier baretten versierd, van een lap purper fluweel uit haar moeders chiffonière behendig gemaakt - riep het hem al uit de verte toe:

'Wij kunnen het wel laten! het geld is er al!'

En met vernieuwde heftigheid brak meteen het krakeel uit, waarin de namen van den muziek-Godyn den Burgemeester, en Lucie als steenen door elkaar en om ooren vlogen.

Jan greep een der schreeuwers bij den arm en schudde hem tot er uit kwam wat eigenlijk was gebeurd. Den Godyns was een zoon geboren, de stamhouder op wien de hoop al was opgegeven. En ter eere van hem had de muziek-Godyn het geld geschonken voor den toren.

De anderen wisten die verklaring nog niet, niemand had den jongen aangehoord, wiens vader juist uit den Gemeenteraad komend het hem had gezegd, zoo zeer vervoerde hen allen de drift over de ontdekking van hun geheim, en de mislukking van hun plan, waarvan de een de schuld gaf aan den burgemeester, een goeden vriend immers van den muziek-Godyn, die zeker hem alles had gezegd en nu vond de muziek-Godyn dat het zijn eer te na kwam als er gebedeld werd nadat hij subsidie had verkregen, en de ander riep, natuurlijk had Lucie niet kunnen zwijgen. En oude heeren en meisjes moesten het gelijkelijk ontgelden, tot Jan met een boven alles uitschetterende stem de geboorte van den stamhouder der Godyns verkondigde als oorzaak van alles.

De burgemeesterszoon die zijn vaders eer en zijn eigene manhaftig had verdedigd, zei:

'Nu ja, dàn!'

Hij was zelf de stamhouder van een aanzienlijke familie.

En zoo overtuigend werkte de uitdrukking van zijn gezicht, dat zelfs de jongen met de haneveeren wien van spijt, verdriet en ergernis de tranen in de keel kwamen, en die niet eens wist wat een 'stamhouder' was, begreep, er viel niets meer te zeggen. Zwijgend reikte hij Allard zijn opgerolde partij en ging naar huis. De anderen volgden.

Jan en Allard roeiden naar het eilandje.

‘Lucie staat zeker te wachten’ had Jan gezegd.

Onder het roeien keek hij tersluiks naar Allard, die geen woord zei. Hij was bleek. Heftig roeide hij.

Lucie stond op aan den oever van het eilandje, zij wuifde ‘veilig’ met haar witten zakdoek.

Jan feliciteerde beleefd.

Zij keek naar de rollen muziek in de boot.

‘Ik ben natuurlijk heel blij met broertje... maar als hij toch maar tot na de Pinksteren had gewacht met komen! Het klonk zoo mooi! En ik had voor mijn verjaardag willen wenschen dat jelui bij ons voor het terras had gezongen en ik zou er bij gedanst hebben op het grasperk’.

Allard antwoordde niet.

Hij was begonnen gras uit te rukken. De twee anderen zagen toe, hoe een kale plek ontstond en opeens begrijpend, hielpen zij mede. Een brandstapel rees op van dorre takken en handenvol dood gebladerte. Allard legde er zijn muziek op.

Een twijg waaraan hij de vlam hield, begon te smeulen, een bruin blad. Maar het vocht van den lentenacht had alles te zeer doortrokken; geen vlam woei op, uit de hoeken van het papier, die geelden en omkrulden, kropen krinkelende rookdraden te voorschijn; op de gelige bladen bleven woorden en noten duidelijk.

Jan, die binnensmonds vloekte, wierp zijn volle doos lucifers op die aarzelende kruipende hitte; zij ontbrandde; maar, terwijl Lucie met haar jurk in beide handen als met een grooten waaier aanwakkerde, doofde de vlam weer uit. Die zwarte woorden en noten, zoo duidelijk op het bruinige papier, waren een kwelling om te zien.

Plotseling riep Lucie:

‘Wacht op me!’

En was over de boot, die heftig naschommelde, het buiten op en de laan in naar het huis gegaan.

Rood en buiten adem kwam zij terug met een grooten kristallen flacon in de hand, dien goot zij uit over papier en rijs. Met een geur van onbekende bloemen sloeg een blauwe vlam omhoog, zonk, steeg overnieuw op; geel en prachtig rood, in een laaie, verhief zich en verging de muziek.

De drie bleven om den brandstapel staan tot de hoop

gloeiende twijgen en bladeren ineen zonk en het verkoolde papier wegfladderde in losse zwarte vlokken.

Jan had gezien, dat de vlam Lucies hand greep. Zonder een geluid te geven had zij die in een plooi van haar jurk gewikkeld. Hij wou vragen of zij zich erg had gebrand, maar haar frons beduidde hem te zwijgen.

Zij ging met een hoofdknik. De twee jongens roeiden terug.

Zij waren al dicht bij de stad toen het sloeg van den toren.

Allard zag op.

'Niet lang meer, dan speelt het carillon!'

Hij ging naar Compenius.

De beiaardier kwam hem tegemoet met uitgestrekte handen. Zijn oogen glansden, er was kleur in zijn gezicht, hij lachte, als een jonge man zag hij er uit.

'Nu zullen wij klokkenmuziek maken hier in de stad! en geen arrangementen meer van dit en van dat, composities die voor andere instrumenten gedacht zijn, neen, mijn waarde! beiaardmuziek! de nieuwe muziek voor het vernieuwde klokkespel, dat tijdwaarde kan geven en schakeering van den toon, van het lichtste piano af tot een fortissimo waar de toren van dreunt op zijn grondvesten! Hoe gaat ook weer dat vers uit den Midzomernachtsdroom dat je mij hebt voorgelezen verleden, daar waar de jachthonden der Hertogin worden losgelaten, en zij hoort dat geweldige geblaf weergalmen tusschen de heuvels!'

Half-zingend zegde Allard het op.

'Zoo muzikaal een wanklank, zoo liefelijke donder!'

'Ja! muzikale wanklank. Zeker en gewis! wanklank op de rechte plaats, daarvan wordt welgeluid te liefelijker En donder! Zij zullen Salvator eens hooren als hij uitbarst! Die groote F van hem!'

Uit volle borst liet hij den toon daveren.

'Zie eens hier, mijn jongen!' hij lei de hand op een stapel muziek. 'Alles beiaardmuziek, oude en nieuwe. Het meeste van de Vlamingen, zij zijn de eersten geweest; maar van ons hier in het Noorden toch ook. Hier heb ik composities van een leerling van me, die nu in Londen is; een begaafde jongen. Mooie dingen maakt hij.'

Allard had onder den stapel beschreven bladen gezien in de bekende hand.

‘Ook muziek van U is daarbij, meneer.’

‘O ja. Ja ... Allard, als zij nu beginnen met den herbouw, moet je vaak er bij zijn, ik zal het den architekt wel vragen, dat hij je op het werk laat. Zoo leer je het best wat het behoef is van een beiaard, en wat zijn aard en wezen, en welke zijn vermogens.’

In langen tijd was het Allards vader zoo wel niet te moede geweest als na dien brief, waaruit hij van zijn vriendschappelijken omgang met den architekt vernam en van zijn lange bezoeken op het werk. De jongen kreeg dus begrip van de dingen waarop het aankomt. Dat hij, voor de vacantie te gast bij de rijke Susanne op haar buiten bij de havenstad, van al die met zoo hartelijken aandrang aangeboden weeldegenietingen niets aannam dan dagelijksche tochten met een motorbootje naar de stille kleine stad, om met dien nieuwen makker bouwkundige teekeningen te bestudeeren, en tweehonderd en vijftig trappen opgeklommen het metselwerk aan den toren in den groei te zien, beduidde hem een ommekeer in den jongen die eens had gezegd: ‘Als ik groot ben doe ik niets anders meer dan muziek maken!’ waarop hij, spijt alle vertoon van zekerheid tegenover zijn vrouw en zichzelven, niet had gehoopt. Hij schreef Allard een tweeden brief na den gewonen van een halve bladzijde den eerste van de maand, om teekeningen en fotografiën van den toren. En Allard, verheugd en verwonderd, zond er hem, ook van den speeltoren, zooals hij vroeger was geweest, toen de klokken buiten de klankgaten hingen.

‘Is het niet mooi om te zien? Op een bloeiende Keizerskroon zooals er in oude boerentuinen nog staan, lijkt de toren met dien krans van klokken; de hamers zijn dikkoppige hommels vlak aan den rand, die straks naar binnen willen om den honing. En zie of op de teekening der klokkekamer van binnen de rechtomhoog stralende verbindingen niet lijken op spinnedraden als in den nazomer zoo dauwig glinsteren tusschen de planten. Maar wij bouwen anders nu; zoo mooi niet voor het oog, maar mooier voor het oor: de klokken binnen in de kamer. Met het nieuwe systeem ...’ De nauwkeurigheid der

technische beschrijving nam de lichte ergenis weg die de vader voelde opkomen over die ongerijmde en zoo volstrekt onzakelijke vergelijkingen van brons en ijzer met bloemen en herfstdraden, en van een kerktoren met een plant. -

De winter was zacht, geen vorst bracht het werk tot stilstand. Tusschen twaalf en twee was Allard elken dag op den toren.

Hij leerde hoe bouw en klank op elkander passen, hoe hoog boven den beganen grond de groote basklokken moesten hangen, dat huizen en daken den toon niet braken, en hoe klankborden in de openingen de kamer als een temperende cel sloten om de uitstroomende kracht; hoeveel hooger de klokken van klaarderen klank moesten zweven dat niet de zwaardere vloed verwarrend den lichteren overstelpte, en wat de schoone verhouding was, schoon voor het oog niet, maar schoon voor het oor, van de galmgaten tot de kamer. Hij zag het bouwen van den grooten stoel, het samenstel der eikenhouten balken, die onwrikbaar vast zouden blijven onder gehamer en geklepel; zoo sterk stond in zichzelven de stoel, dat hij van het metselwerk van den toren een steun niet behoefde. Leek het niet, als ware de toren enkel een stolp over de klokken heen? in wind en onweer hun hoog huis?

Ook den geelkoperen speeltrommel zag hij op den eersten omgang, leerde hem ‘versteken’ voor een nieuwe wijs, en hoorde van den uitvinder van vierhonderd jaar her, dien de menschen voor niet wèl bij het hoofd hielden, omdat soms dat al te sterk geprangde gemoed zich begaf onder den druk van ondragelijke zwarigheden, en raadsels onoplosbaar naar het scheen; en misschien ware het ook wel bezweken zonder de schragende liefde van een vrouw. Het was schoon te denken, dat juist op Kerstdag zijn speeltrommel voor de eerste maal de klokken van den belfoort deed klinken, zoo verheugelijk.

Het schooljaar was voorbij, het laatste voor Allard die geslaagd was bij het eindexamen, hoewel niet met de hooge cijfers, waarop de leeraar had gerekend, toen de dag der inwijding van het klokkespel kwam.

Allard was in de lantaren van den toren geklommen; dat had de beiaardier hem beduid, - opdat het getik der groote houten toetsen van het klavier hem niet in het genot van den klokkeklank zou storen.

Door het beeldhouwwerk heen zag hij wijd het wazig groene land liggen met korenvelden en straatwegen, roodgedaakte dorpen rondom een grauwe torenspits, en, de éene glans in al dat doffe, de blanke rivier, met haar groote slingerblinken, een dommelige verte in, en haar zeilende, rookende, glijdende schepen. Vlak beneden rondom den voet van den toren was het donker bont van menschen; en door de straten als beken en wateraders toevloeiend op een meer, bewogen, enkel, en in groepen, en bij menigten, de menschen op het kerkplein toe.

De toren begon te spelen. Toen zagen blank boven het donkere de aangezichten omhoog, op de markt, in de straten, op de schepen; hoe ver wel, in wat veld, wat eenzaam liggend huis, zoo ver als de stem van de klokken droeg, zagen ongezien, luisterende gezichten op!

Boven de hooge klokken zat Allard midden in het heerlijke geluid als in een wolk van muziek, een van zonneglorie beglansde, van donder doorschokte klankenwolk; zag die verte daar de wolk over zweefde, zag de omhoog geheven menigte gezichten, en aan het klokkenklavier het lichtende gelaat van den man wiens hart de bron was, de diepe opborreling van die opstijgende en zwevende en wijdheen nederspreidende wolkenstroomen van vreugde, lafenis en vruchtbaarheid die neder-zegenden over harten als lentebui over veld.

De beiaardier was begonnen met een groote compositie van hem, dien hij als den meester der nieuweklokkenmuziek eerde; een groet en dank aan hem, en een wijding van den ouden toren tot brenger aan de menigten van een nieuwe schoonheid. Toen speelde hij het Wilhelmus, erfenis en oproeping van het verleden; een blijde lach scheen op in zijn oogen toen in de pooze die het einde van den eersten zin en zijn herhaling scheidt, Allard, nederziend over de klokken, riep:

‘Alles zingt mee!’

En tenslotte speelde hij zijn eigen muziek, zijn overdenking en bepeinzing van het leven, zijn hoop op de dingen die de schoonste, hoogste, laatste zijn, zijn liefde tot die allen, de onbekenden, de nooit gezienen, die in hetzelfde blijde en droeve en moeilijke en onbegrijpelijke leven huns weegs gaan, elkanders ongeweten genooten, in onwetendheid eenzaam; hun openbaring aan elkander als broeders wilde die muziek zijn.

De jongen daar boven de klokken, die de menigte zag en den eene, begreep het met zijn jongenshart.

Dien avond schreef hij den brief dien sedert dien eersten avond bij de klokken hij in gedachte al wel honderd maal had geschreven en dien zijn moeder wel gelezen had tusschen de regels van al zijn andere brieven.

'Vader, ik heb nu zes jaar lang mijn best gedaan om te willen zooals U wilt. Maar ik kan niet. Ik kan niet anders zijn dan ik ben, ik kan niet leven zonder de muziek. Vader wat ik U bidden mag, laat mij muziek studeeren'.

'Er was eens een hupsche goedhartige jongen, die kon zoo mooi fluiten op een rieten fluitje, dat hij gesneden had aan de rivier, dat de visschen in het water en de beesten in de wei en de vogels in de lucht en de menschen langs den kant vroolijk werden van het hooren. Maar zijn vader ergerde zich zwart en zijn moeder schreide tranen met tuiten, omdat hij, in plaats van ordentelijk een ambacht te leeren, maar niet anders deed dan spelen, spelen op zijn rieten fluit.'

De zin dien Allard in zijn stijf, hoekig kinderschrift zag staan op het geel geworden papier, klonk hem tegen met zijn moeders stem. Zij was begonnen met het sprookje op een ochtend in de kentering toen het zwaar regende; om hem in huis te houden vertelde zij. Het was in de achtergalerij; zij zat te naaien. Haar lang zwart haar, dat Allard losgemaakt had uit de vlechten, als hij gaarne deed, golfde en krulde met hetregenweer, de kroezeltjes sprongen langs haar slapen als ranken die groeien van de sap-aanbrengende lucht zoo welig. De scheidende verte der jaren verdween, als met oogen zag hij haar voor zich, in dat lage schuins-gezolderde vertrekje naast de deel op de boerderij, waar hij zijn vaders antwoord afwachtte. Er was maar juist plaats genoeg naast het met Provincierozen omkranste drielicht-raam voor de piano, die hij met de Petronella Klaziena was gaan halen in de havenstad. Den geheelen dag zat hij daaraan. Bij het zoeken naar wijzen van het Eiland op die met zulk hartkloppen uit zijn vaders kantoor ontfutselde bladen, bij maneschijn aan zijn venster en bij vroeglicht aan de

beek in het ravijn beschreven, had hij het schoolschrift gevonden, waarin zijn moeder hem het als vertelsel begonnen sprookje had gedicteerd, om de les prettiger te maken. Haar milde altstem, die als een waterval zoo verscheiden was, vol diepe tonen en hooge, en glijdende mengelingen, was in zijn ooren terwijl hij las, haar blik zag hem aan uit de woorden. Had zij het sprookje zelf verzonnen? Vond zóo een gevoel, dat zij niet wilde uitspreken, een uitweg uit haar al te erg geprangd gemoed? Had van haar verdriet zij een vreugd gemaakt voor haar kind? Dat het voor die kleine vingers niet te lang zou duren met letters teekenen had zij telkens eenige bladzijden er bij geschreven; dat was dan de verrassing voor de volgende les, als zij eerst voorlas. Hoeveel begreep, hoeveel ried nu na al die jaren van het moederhart de zoon, terwijl hij het fijne schrift streelde met behoedzame, lichtelijk bevende vingertoppen!

Hij begon overnieuw:

'Er was eens een hupsche goedhartige jongen, die kon zoo mooi fluiten op een rieten fluitje, dat hij gesneden had aan de rivier, dat de visschen in het water en de beesten in de wei en de vogels in de lucht en de menschen aan den kant, vroolijk werden van het luisteren. Maar zijn vader ergerde zich zwart en zijn moeder huilde tranen met tuiten, omdat hij in plaats van ordentelijk een ambacht te leeren, maar niet anders deed dan spelen, spelen op zijn rieten fluit'.

Dat hij het zijn ouders niet naar den zin kon maken, ging Joris erg ter harte. Het was wezenlijk zijn schuld niet, dat hij geen ordentelijk ambacht leerde; hij wou graag genoeg! Hij wou met liefde klompen maken, of kanonskogels, of kurketrekkers, of kerkboeken, om het even wat. Maar hij kon verzinnen en beginnen wat hij wou, altijd kwam zijn fluit en maakte er een grap van.

Bij den klompenmaker in de werkplaats was het lieve leven begonnen op een Maandag.

Joris had juist dien Zondag zijn fluitje gesneden en het geprobeerd aan de rivier en hij wist dat het wàt aardig klonk. Maar hij liet het in zijn zak zitten en deed braaf zijn best op zijn klomp.

Daar ineens, en hij wist er niet meer van dan gij of ik, hoè het was gebeurd, zat het fluitje hem aan de lippen en meteen

had hij er ook op gefloten. En zulk een vroolijk deuntje was dat, dat de andere leerjongens en de knecht opsprongen en elkaar aanpakten en begonnen te dansen door de werkplaats, over de krullen en de klompen heen. En daar ging de deur open van het binnenhuis, en de klompenmakersvrouw kwam er door gedanst met haar kindje op den arm, en de baas lei zijn gereedschap neer en zei:

'Wel moeder! zou het nog gaan?'

En nam haar om het middel, en de baas en de vrouw en het kindje dansten met zijn drieën op Joris zijn fluit. En de baas werd zoo vroolijk dat hij er bij begon te zingen met een stem dat de ruiten rinkinkten.

'Jan Toerlezoer! de beenen de beenen, Jan Toerlezoer! de beenen van den vloer!'

Hij zei het zelf, sedert zijn bruiloft had hij zulk een vroolijken dag niet gehad.

Maar toen den volgenden dag het fluitje weer begon, zei hij toch:

'Hoor eens, beste Joris, we zijn hier in geen concert of bal, maar in de klompenmakerswerkplaats, en daar hooren de voeten op den vloer, en de handen aan een klomp. Maar met dat al ben je een brave jongen en ik zal je recommandeeren aan een anderen baas.'

Nu kwam Joris bij een kuiper, dat was een vroolijke vent, die bij den wijnhandelaar wien hij zijn vaten bracht, evenzoo vaak in het glaasje keek als er juist een vat gevuld werd. En Joris dacht, hier zou het beter gaan dan bij den klompenmaker, maar voor alle zekerheid liet hij toch zijn fluitje maar thuis. Maar hij had het even goed in den zak kunnen houden. Want mèt dat hij de duigen voegde voor zijn eerste vat, daar vloog het fluitje hem naar de lippen, en hij moest fluiten of hij wou of niet. De kuiper schaterde het uit van het lachen. Maar of hij al lachte en zong en danste met zijn drie knechts en met den voerman, die juist doende was met opladen, en die de vaten en de kar en het paard liet staan, den volgenden dag zei hij toch tegen Joris, dat hij maar een anderen baas moest zoeken, want bij hem was er voor dansen en spelen geen tijd, dat was goed voor de rijkelui die vaten wijn kochten; hij echter moest de vaten maken, en had voor zingen en dansen geen tijd.

Nu kwam Joris bij een koekebakker. En voor hij naar hem toe ging, borg hij de fluit in zijn moeders kastje en deed de twee knippen op de eene deur, en draaide tweemaal den sleutel om in het slot op de andere. Maar nog had hij zijn eerste pan Sinterklaasdeeg niet uitgelikt, of daar kwam, daar kwam, zeg ik, de fluit door het dichte raam de bakkerij binnen gevlogen, en voor hij er op verdacht was, had hij gefloten en stond meteen op de keien voor den bakker zijn deur.

En zoo ging het hem nu telkens en overal, zoodat hij in de wandeling Joris met de twaalf ambachten en de dertien ongelukken kwam te heeten en de bazen al de vuist tegen hem balden als zij hem in hun deur gewaar werden.

En toen hem dat voor den dertienden keer gebeurde, dacht hij, nu kon hij niet meer naar huis, en hij moest maar verder gaan, zoo ver als zijn voeten hem wilden dragen, misschien vond hij dan wel een stad waar de menschen hem wilden hebben met zijn fluitje.

Daar zag hij op den straatweg een ouden bedelaar in lompen strompelen aan een kruk.

Hij haalde hem in, en vroeg of hij hem ook helpen kon om te komen waar hij wezen wilde? en waar dat was?

En de Bedelaar zei:

‘Waar ik wezen moet, Joris, dat is waar jij ook moet wezen, maar onze wegen daarheen zijn niet dezelfde’.

Joris zei bedroefd:

‘Waar ik wezen moet, dat weet ik zoowaar niet! want bij mijn ouders kan ik niet meer aan komen, en in de heele stad is er niemand die van mij wil weten, vanwege mijn fluitje, dat toch zoo aardig klinkt’.

‘Neen’, zei de Bedelaar, ‘dat wil ik wel gelooven. Ik ben al zoo dikwijls de stad door gegaan en nooit of nergens heb ik zingen of dansen gehoord of gezien. Vroeger was dat anders! De Schoone Danseres in den Waterval danste naar het pijpen van den Speelman uit het Tooverwoud, toen zongen de menschen in de werkplaats en in het huis, en 's avonds dansten zij op de markt. Maar nu heeft de kwade Reus den Speelman verslonden, en de Danseres die heeft hij opgesloten in zijn tredmolen om kiezelsteenen voor hem te malen tot gruis, daar maakt hij nachtmerries van en muizenissen, en mokkend verdriet voor de menschen. Als er een nieuwe speelman komt,

die de wijze weet van het Tooverwoud, staat de tredmolen stil en de Reus blaast den laatsten adem uit en de Danseres komt uit den tredmolen en begint te dansen naar het pijpen van den Speelman. Dan is er weer zingen en dansen overal op de wereld! Maar zoovelen het beproefd hebben, niemand wist de ware wijze van het Tooverwoud. En dengenen die aan den Reus niet konden ontkomen, dien is het slecht vergaan'.

'Ik ga het beproeven!' riep Joris. 'Ik geloof dat ik de ware wijze wel vind! Zeg mij den weg maar, Bedelaar!'

'De weg is recht toe recht aan, stroomop langs de rivier, zoover tot het niet verder meer gaat. Houd je aan de rivier en gebruik je fluitje, dan kan het niet missen, je komt er'.

En de Bedelaar ging naar de rivier en stapte in een golf, die werd een glazen boot, en plukte een blad pijlkruid, dat werd een zeil en daar voer hij henen, tegen den stroom op nog wel.

Joris werd vroolijk toen hij dat zag, want hij dacht, nu zou de rivier ook hem wel helpen. En welgemoed ging hij op stap.

Maar daar kwamen zijn vader en zijn moeder er aan; zijn vader heel rood en zijn moeder heel bleek, en Joris begreep wel dat zij bij zijn dertienden baas geweest waren.

Zijn vader riep al uit de verte:

'Ja, spelen aan de rivier, dat kun je! Maar anders, zou ik zoo zeggen, niemendal! Misschien wil de putjesschepper het nog eens met je probeeren, maar ik denk dat zal ook wel weer alleen voor een blauwen Maandag zijn. Kom mee naar den putjesschepper'.

'Met uw goedvinden vader!' zei Joris. 'Ik ga de Schoone Danseres in den Waterval bevrijden uit den tredmolen van den Reus, dat zij wederkeeren kan naar haar Waterval in het Tooverwoud. Daar zal ik voor haar op de fluit spelen!'

Zijn moeder begon te schreien.

'Een mensch wordt maar niet gek als hij wil!' zei de vader. 'Voor mijn part moog je naar den Man in de Maan loopen, met je malle fluit. Vrouw, hou op met grienen! Onkruid vergaat niet'.

En zijn ouders gingen heen.

'Ik kan er niets aan doen', dacht Joris, 'al vind ik het nòg zoo naar dat Moeder schreit en Vader kwaad is. Ik moet nu eenmaal naar de Schoone Danseres in den Waterval'.

En de rivier langs ging hij verder.

Hij kwam de stad uit en de velden in en door een dorp en weer aan velden, altijd langs de rivier. Rechts van hem waren de dinge die stil stonden, de velden, de boomen, de huizen. Links van hem waren de dingen die bewogen, de rivier en de schepen. Hij ging zijns weegs in het midden en dacht over beide, allerlei, dat hij vroeger nooit zoo had bedacht, niet op de werkplaatst en ook niet aan de rivier.

Hij stapte stevig door, en toen het avond werd was hij erg moe en erg hongerig en erg verlangend naar een onderdak, waar een tafel gedekt stond en een bed gespreid.

Hij kwam weer aan een dorp. ‘Hier dacht hij, zal ik mijn fluit maar eens gebruiken zooals de Bedelaar mij zei te doen’.

Pijpend ging hij langs de dorpsstraat.

De waard in de herberg hoorde hem. Hij deed zijn deur wijd open en riep:

‘Speelman! kom binnen!’

De gelagkamer was vol volk, dat met roode gezichten lachte, at, dronk, en luidkeels zong.

De waard schonk Joris een glas wijn in. Zoo iets had hij van zijn leven niet geproefd. Als vuur en honig en bloemen tegelijk was dat! en geen moeheid noch honger voelde hij meer.

Hij ging op de tafel staan pijpen.

Allen sprongen op, de mannen en de vrouwen grepen elkander aan en dansten uitgelaten, met stampen, zwaaien en gekrijsch.

Joris wilde ophouden met spelen. Maar de waard, die hem in het oog hield, bracht hem nog een glas wijn en toen speelde hij verder.

De herbergdochter zette lekker eten naast hem en een heele flesch wijn. En hoe hij daarna speelde en hoe lang, en hoe hij in het hooi was gekomen, waarin hij wakker werd den volgenden ochtend, daar wist hij niet van.

De waard zat zijn pijp te rooken in de gelagkamer, die was zoo keurig, met het buffet vol glimmende karaffen achter de toonbank, en de glimmende tafel en stoelen, en op den vloer pas gestrooid zand, voor wie er dien avond te voren was geweest niet te herkennen.

De waard keek naar Joris' pet en den stok dien hij gesneden had uit het griend langs de rivier, en vroeg waarom hij weg

wilde? Hij kon best blijven en weer spelen zooals gisteravond.

Maar Joris zei:

'Wel bedankt! Maar ik moet verder. Ik wil naar het Tooverwoud, en spelen voor de Schoone Danseres in den Waterval.'

De waard nam zijn pijp uit den mond, zoo moest hij lachen.

'Een tooverwoud en een schoone danseres in een waterval, die zijn er op de heele wereld niet, alleen maar slimme guiten die er van vertellen en onnoozele halzen, die er aan gelooven. Zoo heb ik er al genoeg hier gehad. Zij konden bij mij een goed leven hebben, een jolig leven, en geld op den koop toe; maar neen! naar het Tooverwoud en de Danseres wouen zij en zouen zij. En als ze terugkwamen zonder een rooden duit op zak, zwart van den honger en op stukgeloopen voeten, dan waren zij aan het einde van de wereld geweest, maar van geen tooverwoud of geen danseres in den waterval hadden zij iets gehoord of gezien, zeiden zij en wie er hun naar vroeg dien scholden zij uit. Ik merkte het gisteravond al wel, dat jij er ook zoo een bent - ik heb niet voor niets een herberg en twee oogen in mijn hoofd! Maar je bevalt me en het zou mij spijten als er van je werd wat er van die anderen is geworden. Daarom zeg ik: Blijf hier! beter kun je het nergens hebben.'

Maar Joris herinnerde zich nu het een en ander van den vorigen avond, waaraan hij niet denken kon of het werd hem kwalijk. En achter dat gulle kijken van den waard zag hij ook iets dat hem gansch niet beviel. Dus zei hij, het was heel vriendelijk gepresenteerd en hij was er wel dankbaar voor, maar hij kon het niet aannemen, hij moest verder.

En daarmee nam hij de klink van de deur in de hand, en nog voor hij op de stoep stond, vloog een gebarsten bierkruik langs zijn hoofd, dat er wel een erger barst daarin dan in de kruik gekomen zou zijn, had de waard hem geraakt.

Hij maakte dat hij weg kwam uit dat dorp.

En weer liep hij den heelen dag al maar langs de rivier. En weer begon hij erg moe en erg hongerig te worden, toen zag hij de torens blinken van een kasteel. Rondom was een breede gracht en de brug naar de poort was opgehaald.

Het leek wel niet of het veel zou geven, maar Joris nam zijnfluit en begon te pijpen.

Daar ging de ophaalbrug neer en de poort ging open en een man in kleurige kleeren kwam naar hem toe die zei, dat de

heer en vrouwe van dit kasteel, die veel hielden van muziek en aan muzikanten gastvrijheid plachten te betoonen, zijn pijpen hadden gehoord en hem een maaltijd en rust voor den nacht lieten aanbieden.

De man leidde hem door een prachtigen tuin naar een koepel, geheel met rozen begroeid, waar een gezelschap luisterde naar gezang, zoeter dan dat van den nachtegaal. Schoon was de zangster en allen die toehoorden schoon. De vrouwen hielden bloemen in de handen, de mannen hadden een houding vol waardigheid.

Toen het liefelijke gezang uit was, wenkte de schoonste van allen, die de vrouwe van het kasteel zelve was, Joris naderbij te komen en zei vriendelijk, dat zijn fluitje zoo aardig had geklonken daareven in de verte, zij wilde het gaarne van dichtbij hooren.

Joris speelde de wijze die hij aan de rivier had gespeeld dien eersten dag, tusschen het ruischende buigende riet. En daar stond een meisje op uit den kring, en ging met lichte treden langs hem henen naar het grasveld dat den vijver met zijn watervalletje en kleine fontein in het midden omgaf, en begon te dansen, buigend als riet in den wind. Joris dacht schooner kon de Schoone Danseres in den Waterval zelve niet dansen.

Toen het gedaan was, zei de heer van het kasteel, dat was werkelijk een aardig volksliedje geweest, uit den ouden tijd. En wilde Joris nu ook eens goede muziek spelen? Als hij er misschien geene uit het hoofd kende, in de muziekzaal waren de composities van alle goede componisten van de wereld, zoo uit den ouden tijd, als van dezen dag.

Joris begreep niet goed wat de heer bedoelde; want hij wist niet wat een compositie was of een componist, of wat hij daarmee doen moest, daarom zei hij op goed geluk, dat misschien een ander wijsje het gezelschap beter zou bevallen dan dit. Hij had er onderweg een bedacht, dat hij spelen wilde voor de Schoone Danseres in den Waterval.

De heer van het kasteel glimlachte, de vrouwe glimlachte, al de gasten glimlachten, en het meisje dat zoo mooi gedanst had lachte. De heer van het kasteel zei:

‘Dat is waarlijk allerliefst naïef!’

Joris werd zoo verlegen, dat hij niet wist waarheen hij kijken zou. En de heer van het kasteel legde hem uit dat, zoo

aardig als hij speelde, het toch nog in de verste verte niet goed genoeg was voor de beroemde danseres, die enkel uit scherts een weinigje had willen dansen op zijn fluit, daareven. Vele jaren van ernstige studie, en een beter instrument dan zoo een rieten fluitje zouden noodig zijn voor zij er ooit aan zou kunnen denken toe te laten, dat hij haar dans begeleidde. Hij vroeg Joris of hij niet naar een goeden meester wilde in de stad?

'Ik wil', zei Joris, want hij zag nu dat zij hem verkeerd begrepen hadden daareven, 'naar de ware Danseres in den Waterval die de booze reus gevangen houdt in zijn tredmolen. Ik wil haar gaan bevrijden met het ware deuntje van het Tooverwoud'.

'Toen zagen de gasten elkander aan en de een zei, hij meent een mallemolen! en de ander, hij loopt zelf met molentjes! en de derde, ik ken den reus, hij is een heel geschikte reus, en dat meisje dat hij aan het werk heeft gezet, heeft het heel best bij hem, maar zij wil liever luieren, dat is de zaak, en dit landloopertje wil haar natuurlijk helpen luieren.'

En toen zagen allen hem aan, en de gezichten die eerst zoo vriendelijk hadden gestaan, werden zoo lang en zoo strak, dat Joris wel begreep, hier was zijn plaats niet en hij moest maar dadelijk weg gaan.

En de man in de kleurige kleeren bracht hem weder naar de poort en deed die achter hem op den grendel.

En Joris ging verder, en voelde nu pas goed hoe erg hongerig hij was en hoe erg moe. En het werd al donker en nergens zag hij een huis.

Hij liep voort langs de rivier, die gaf nog licht langs het zwartige riet.

Eindelijk zag hij in de verte een grooten glans hoog en breed en naar een schoone spits opstrevend als een poort. Hij hield daar op aan en kwam aan een kerk. Juist doofde het licht in het boogvenster en de menschen gingen heen; de koster stond voor de deur en stak den sleutel er in om te sluiten.

Joris dacht, het zou niemand hinderen als hij in een kerkbank sliep; en hij vroeg den koster of dat niet mocht, want hij was zoo moe, hij kon niet verder.

De koster hield zijn lantaarn in de hoogte om hem te bezien.

‘Jij bent een brutale jongen! en wat doe je op den straatweg zoo laat?’

‘Ik ben op weg naar het Tooverwoud’, zei Joris. ‘Daar wil ik muziek maken voor de Schoone Danseres in den Waterval’.

De koster hief beide handen in de hoogte, met de lantaarn in de eene en den grooten kerkesleutel in de andere.

‘Jongen!’ riep hij, ‘wie heeft je betooverd? Weet je dan niet, ongelukkige knaap! dat het Tooverwoud het voorportaal is van de Hel, en de Schoone Danseres de eigen grootmoeder van den Duivel? Maar dat zal niemand van Koster Zebedeus zeggen, dat hij een mensch in het verderf heeft laten loopen en hem niet tegengehouden! Naar het Tooverwoud en de Danseres ga je niet, dat zeg ik je! Dat zal ik je wel beletten! Ik zal je redden of je wilt of niet, dat is mijn kosters-post en plicht! Onder den toren met jou vannacht, daar zul je wel op betere gedachten komen!’

En daarmee zette hij zijn lantaren op een zerk van het kerkhof en greep Joris stevig in den kraag.

De koster was geducht sterk, en zijn groote knokkels en zijn groote kerksleutel deden Joris een pijn in den nek, dat hij het wel had kunnen uitschreeuwen. In zijn angst greep hij naar zijn fluitje. En pas klonk dat, of de koster liet hem los.

Joris maakte dat hij weg kwam, loop je niet zoo heb je niet, en onder het loopen bleef hij op de fluit spelen uit angst dat de koster hem na zou zetten. Maar hij hoorde niets. En toen hij eindelijk omkeek, daar zag hij bij den schijn van den lantaren den koster op één been staan, met het andere in de lucht, alsof hij erg dansen moest, maar volstrekt niet wou, om den dooden dood niet! Daar had Joris schik in en hij begon te pijpen zoo vroolijk als hij kon, om den koster aan het dansen te maken, net zoo lang tot hij hem een zwier zag nemen, en daarheen tollen over het kerkhof of het zoo hoorde. En toen ging hij een plaatsje om te slapen zoeken tusschen het riet langs de rivier, want een ander bed wist hij niet voor den nacht. Hij schikte zich tot liggen zoo goed en kwaad als het ging, daar voelde hij iets hards tegen zich aan, en wat zat daar in zijn zak? een homp brood en een bonk ham! die had de herbergdochter er in gedaan, terwijl hij sliep. Toen hij dat op had was hij weer welgemoed. Hij dacht: ‘Morgen verder!

de Schoone Danseres in den Waterval bevrijden zal ik, en in het Tooverwoud kom ik'. En hij sliep in of hij in zijn bed lag thuis.

Hij werd wakker van een karekiet die zong: 'Karekiet, karekiet, verslaap je niet, Joris in 't riet!'

'Dank je wel, karekiet!' zei Joris.

Hij voelde nog wat kruimels in zijn zak, die presenteerde hij het vogeltje, en het pikte die op uit zijn hand.

De zon ging juist op, de rivier glinsterde. Welgemoed stapte Joris.

De weg begon hier te stijgen, al hooger boven de rivier, en het water al sneller te stroomen alsof het van een verre hoogte kwam; daaraan merkte Joris dat hij naderde tot het steile, waar het niet verder gaat. Maar hij zag de steilte nog niet en nog minder den blauwen schijn van een woud tegen den hemel, en begreep dat hij flink aan moest stappen om er te komen voor den nacht. Daar hoorde hij aan den kant van den weg flauw kermen en schreien.

Hij ging kijken, en daar zat aan den berm een vrouw met een ziek kind op den schoot.

'Waarmee kan ik helpen, moedertje?'

'Och!' zeide de arme moeder, 'als ik dat maar wist! Maar bij zooveel dokters als ik al geweest ben, geen een weet raad voor mijn kind!'

'Ik kan niets anders dan op de fluit spelen,' zei Joris, 'maar dat wil ik van harte graag doen. Wie weet, misschien helpt het.'

Hij ging zitten naast de arme vrouw, wie de tranen over de wangen liepen, omdat het kind weer zoo kreunde, en speelde zooals het hem op dat oogenblik in het hoofd kwam, een wijsje dat enkel medelij en troost en hoop en op het laatst blijdschap was.

Toen hield het zieke kind op met kreunen, zijn oogen gingen open, het lachte eens tegen zijn moeder, het gleed van haar schoot, het begon te dansen. En lachend door haar tranen heen riep de moeder:

'O lieve Speelman, je hebt mijn kind gezond gespeeld en mij heel en al gelukkig! Dank je wel, Speelman met je mooie fluitje!'

Het was de eerste keer, dat Joris zoo iets hoorde. Niet wei-

nig blij was hij er mee! En het leek hem zelf ook of zijn fluit mooier klonk dan vroeger.

Zoo klom hij vroolijk verder op den al steileren weg.

Hij was een eindweegs geklommen, daar zag hij een man voor zich uit gaan, die droeg een pak op zijn schouders, zoo zwaar, dat hij heelemaal naar den grond gebogen liep; en hij kon haast niet meer voort.

Hij haalde den man in en vroeg, of zij niet samen zijn pak wilden dragen?

'Dat is het juist,' zei de man en zuchtte of zijn hart zou breken. 'Dat kan niemand dragen dan ik alleen. Wie mij helpen wil, maakt het nog maar zwaarder.'

'Dan zal ik tenminste eens voor je spelen,' zei Joris. 'Wie weet of dat niet een beetje helpt.' En terwijl hij naast den man voortging, begon hij te pijpen, een moedige wijs, waarop het goed marcheeren was.

En terwijl hij speelde, richtte de man zich op, een weinigje eerst en toen al meer, tot hij zoo recht was als een kaars. En dat groote pak, dat was nog maar een heel klein pakje, dat iemand gemakkelijk met één hand dragen kon.

De man wischte zich het zweet van het gezicht en haalde adem en riep:

'Beste Speelman, je hebt mijn last licht gespeeld! Moge het je goed gaan, Speelman met je mooie fluitje!'

Toen werd Joris nog blijder, want die was nu al de tweede die zijn fluitje mooi vond en wien hij goed had gedaan met fluiten. En nu leek het hem niet maar zoo, maar hij hoorde het heel duidelijk dat al weer mooier dan daareven zijn fluitje klonk.

Hij klom verder en achter zich hoorde hij den man welgemoed stappen.

De weg werd nog steiler, de zon zonk al lager, Joris dacht, het zou wel een wonder wezen als hij nog voor den nacht in het Tooverwoud kwam.

Daar hoorde hij geschreeuw en schelden, en hij zag twee mannen, die vochten of zij elkaar wilden vermoorden.

Hij begreep wel, dat zij naar woorden niet zouden hooren, dus begon hij maar dadelijk te spelen op zijn fluitje, een zachte, ernstige wijze.

En de eene, die den arm opgeheven had om zijn vijand met

zijn smidshamer de hersens in te slaan, liet den arm zakken, en de andere die hem zijn slachtersmes in het lijf wou steken, trok zijn hand terug, en toen zagen zij elkander aan, en daarop staken zij elkaar de hand toe.

Arm in arm traden zij op Joris toe.

'Beste Speelman, je hebt ons weer goed op elkander gespeeld. Geluk en voorspoed. Speelman met je mooie fluitje!'

Toen was Joris zoo blij als een engel. Want dit was nu al de derde maal, dat menschen zijn fluitje prezen, en dat het hun goed deed, en hij dacht: 'Zeker vind ik nu ook de ware wijze die de Schoone Danseres verlost uit den tredmolen.' En zelf moest hij het zeggen, terwijl hij opnieuw begon te pijpen - zoo mooi als zijn fluit nu klonk, had hij niet gedacht, dat ooit op deze wereld een fluit kon klinken.

Daar hoorde hij een kraken en knarsen en knerpen, als of een wagen zoo zwaar geladen, dat de paarden het haast niet meer konden trekken, holderdebolderde over de keien. En hij was waar het niet meer verder gaat, en daar zag hij den tredmolen met och arme! de Schoone Danseres er in, die treden, treden moest, en haast niet meer kon.

AUGUSTA DE WIT.

(Wordt vervolgd.)

Oud-Perzische kwatrijnen.

I.

Al leeft gij eeuwen, uit al lust en kwelling
Blijft enkel van u over een vertelling ...
Zorg als een wijs man voor een schoon verhaal!
Zijn duurzaamheid zal zijn uw oordeelvelling.

II.

Van dit compas is Liefde 't middelpunt:
Al dezer wereldronden middelpunt.
Wij staan verstrooid langs honderdduizend banen:
Elk heeft zijn eigen weg naar 't middelpunt.

III.

De helderziende ziet in andren meer
Dan in zichzelven: spiegels luistren teêr.
Beter gezegd: die man is ieders meerdre,
Die in alle andren kent zichzelven weêr.

IIII.

Al smaakt gij werelds lusten heel uw leven -
Al rust ge in uw liefs armen heel uw leven -,
Straks zal het uur slaan, dat u wakker schrikt,
En een vervlogen droom is heel uw leven.

V.

Gistren kwam 'k hier, en heb niets afgedaan.
Ik vond vandaag geen tijd ter markt te gaan.
Morgen vertrek ik, en geen koop gesloten ...
Tot schade en schande slechts lei ik hier aan!

VI.

Minnen en achterhouden gaat niet saam.
In Liefdes brand zet hart en huis - of praam
U in uw blinden hoek, verrijg uw oogen,
Gij die geen klink of rits veelt in uw naam!

VII.

De minnaar, naar al minnaren belijden,
Stijgt aldoor eenzamer uit lust of lijden:
De zon werd werelds zuiver vlammend hart,
Vandat hij eenzaam gaat voor alle tijden.

VIII.

Wie loochent dat het leedge kan bestaan?
Kom, zie mijn buidel, en geef op uw waan!
Vraag naar mijn staat bij 't beurzensnijdersgilde:
Al jaren sta 'k voor hen in schaamte ontdaan.

VIIII.

Die zijn trouw deel van tranen heeft gekregen,
Oogst van dit leven een volleren zegen.
Verblijd u dat uw jonkheid heeft geweend:
Niets is bevruchtend als de lenteregen.

X.

Minnaar en monnik verzucht om U in kwalen.
Of Ge aanneemt, of Ge afstoot -, 't is één vermalen.
Den één verteert Uw onverschilligheid;
De ander verschrompelt voor Uw oogestralen.

XI.

De melodie beluistrend schrikt het blinde
Hart in het hart van Gods geheimen ziende ...
O Levens zangwijs, renpaard dat de ziel
Vleuglings ontvoert naar 't huis van haar Beminde!

XII.

Die groot is, maakt zich klein zonder verneedring.
Volgroeidheid is tot alle ding beveedring.
Zoo gaat de Vader met ons kindren om,
En spreekt onze eigen taal in Zijn verteedring.

XIII.

Bodemloos gaapt de put der wereld open
Voor 't eindloos touw dat uw begeerten knoopen.
Al weeft gij 't kleed uws levens nog zoo lang,
't Reikt nooit ten voeten uwer reuzge hope.

XIIII.

Mijd al vertoon. Hij die gelooft, bedrijft
't Goede in zijn donker waar het best beklijft.
Gij weet: geen zaad dat kiemt en vruchten grootbrengt,
Als het niet onder de aard verheimlijkt blijft.

XV.

O tuin, o kooi van deze wereldzaal,
Waar lust als leeuwrik zong en nachtegaal ...
'k Was hier van morgenrood tot avonddonkren ...
En ik herinner me éénen ademhaal.

XVI.

Die Gods wijn dronk tot Hem zijn oogen zagen,
Heeft woorden niet om van Hem te gewagen.
Die een tong heeft, hem is 't gezicht ontzegd.
Die zag, met stomheid wordt zijn mond geslagen.

XVII.

Verlief op goud nooit: zijn bezit laat bang;
Zijn dorst naar al meer goud wurgt levenslang,
En groeit vlak vóor den dood aloverweldgend,
Als schaduwen lengen met zonsondergang.

XVIII.

Niet veel is 't wat de wereld om u gaf.
Zij zal u amper missen in uw graf.
Uw dood zoo zeer omslachtig in uw oogen -
De wereld doet hem in een omzien af.

XVIIII.

Zoolang uw hoofd nog op uw schouders staat,
Denk niet dat Gods geheim u opengaat!
Door morgengrauw gelaat en bloeden tranen
Breekt uit het hart der waarheid dageraad.

XX.

Zoolang ge uw hart aan aarde of hemel bindt,
Hoop niet dat gij den schat des levens vindt!
Gij zegt: ‘Niets hoop ik meer van dood of leven!’...?
Stil, dat juist is het hopen dat begint!

XXI.

Eén stap vóor 't eind, en zaden ongeteld
Van hartstocht kiemen in dit vleesch bekneld...
Waar vind ik ruim genoeg een plek in de aarde
Voor dit oud hart dat van begeerten zwelt?

XXII.

Met inzicht maakt zich Liefdes eedgenoot
Los uit alle andre banden die hij sloot.
Elk oud wijf kan den dood gedwongen sterven.
Sterf gij als man vrijwillig uwen dood!

XXIII.

Achter den wijze, in Gods vizioen verzonken,
Stuift zwerm nietswaardgen in verblindend vonken:
De pijlen van dit wereldsche raket.
Elk weet hoe kort van duur, hoe laag zij flonken.

P.C. BOUTENS.

Rudolf Stammler
19 Februari 1856-19 Februari 1926.

Een inzender in het Weekblad van het Recht[1)] is bereids de aandacht van den belangstellenden vakman erop komen vestigen dat over eenige weken Rudolf Stammler te Wernigerode in den Harz, het schilderachtige stadje met zijn mooie stadhuis aan den voet van de burchtrots der Stolberg's, den leeftijd van 70 jaar hoopte te bereiken. Terecht heeft, in een warm gestelden oproep, Prof. T. Tarnheijden te Rostock gewezen op de hooge plaats, die Stammler toekomt onder de thans levende beoefenaars van de wijsbegeerte des rechts. Het is inderdaad niet overdreven, te spreken van een nieuwen adem, door den feestvierenden hoogleeraar aan het stiefkind uit de rei der rechtswetenschappen ingeblazen. De onwijsgeerige kwart-eeuw, die (laat ons zeggen:) sedert Eduard Von Hartmann's dood de verschoppeling het leven had zwaar gemaakt, het is Stammler bovenal, met wien en door wien zij haar einde heeft genomen. Reden genoeg om, in een orgaan als dit, een bescheiden woord aan zijne feestviering te wijden. ‘Een bescheiden woord’. Nog is voor wie, buiten een vakschrift, aandacht wil zien geschonken aan bespiegeling omzichtigheid geboden. Dat geldt in dubbele mate het werk van een Kant-vereerder uit die Marburgschool, waar, anders dan onder de eerste gidsen der nieuwere Kantianen, pakkende inkleeding van het weêropgewekte gedachtenstelsel niet bepaald de hoofddeugd is geweest. In vierdubbele - past het op eene

1) No. 11423.

reeks geschriften[1)] wien vervaardiger nooit ertegen heeft opgezien, ongewone gedachtenonderscheidingen, uit te drukken in een' verrassenden woordenschat. Het geduld der lezers zal in de bladzijden, die hier volgen, het best worden ontzien, zoo de schrijver tot enkele grepen zich bepaalt.

Ten einde zoo beknopt mogelijk de beteekenis van Stammler's levensarbeid inleidend saam te vatten, ga dit paar oordeelen voorop. Hij heeft met beter gevolg dan anderen, dank zij (naar zich vermoeden laat) gelukkiger gaven, den nadenkenden rechtskundige genoopt, zich nog eens te bezinnen op de juistheid van tweeërlei vóor-onderstelling, waarin, achtereenvolgens, die nauwgezette vakgenoot zich argeloos had laten verstrikken. De éene, de vroégere, was de bekende gevolgtrekking, voorbarig afgeleid uit het ongeëvenaarde slagen van nieuwer natuurbeschrijven, volgens welke in ieder veld van onderzoek, ook in ‘waardeeringswetenschap’ als rechtsgeleerdheid en zedekunde, aan slotsommen van algemeene en noodzakelijke geldigheid slechts viel te denken, door wie op het voorwerp zijner studie den blik richtte en den voet langs den weg van Galileo Galileï, van Isaäc Newton en van Charles Darwin. De andere uit dat paar vóoronderstellingen, in zekeren zin alreeds veel ouder, maar als terugslag op sommige aanwendingen der evengenoemde toch ook wêer jonger dan zij, kwam hierop neêr: voor zoover stellige gedragsregelen

1) Stammlers' hoofdwerken zijn ‘Wirtschaft und Recht’ (4de uitg. 1921), ‘Die Lehre von dem richtigen Rechte’ (1902), ‘Theorie der Rechtswissenschaft’ (1911), ‘Lehrbuch der Rechtsphilosophie’ (1922). De hem gevraagde bijdrage over ‘Wesen des Rechts und der Rechtswissenschaft’, bestemd voor het encyclopaedische werk der firma Hinneberg: ‘Die Cultur der Gegenwart, ihre Entwicklung und ihre Ziele’, schonk in 1908 hem gelegenheid, den inhoud der eerste twee hoofdwerken saam te vatten tot een overzicht. Dat in het hier volgende de bewijsplaatsen haast uitsluitend den twee zelfden werken zijn ontleend, ligt vooreerst hieraan, dat, met name in tegenstelling tot het derde, die beide door hun' grooteren rijkdom van vóorbeelden begrijpelijke resumptie voor leeken vergemakkelijken. Waar nog bijkomt, dat de critiek van Lorenz Brütt, op wier weêrlegging dit artikel uitloopt, het derde en het vierde hoofdwerk nog niet in het oog had kunnen vatten.
De hier geuite klacht over de geringe aantrekkelijkheid der geschriften uit ‘de Marburg'sche school’ doelt vooral op haar ethisch standaardwerk: ‘Die Ethik des reinen Willens’ van Hermann Cohen (2e druk 1907).

van recht en gewetensplicht verlangen te worden aangevuld of omgebogen in naam eener algemeenere waarheid, die erboven uitgaat, moet deze zijn vervat in richtsnoeren ter onderwijzing van bepaalde daden of nalatingen, door een iegelijk onder aantoonbare omstandigheden in acht te nemen. Over elke dier twee vóor-onderstellingen volge nu een toelichtend woord; over de eerste een beknopter - over de tweede een -, wat meer uitgewerkt.

Als het meest recht toe recht aan doordacht en tevens als den vermaardsten onder de vormen van het eerstvermelde dier twee leidinggevende aanvangsoordeelen, koos Stammler wat hij onder wel wat eenzijdige naamgeving ‘het Marxisme’ doopte, ‘de alverstoffelijkende opvatting der geschiedenis’, gelijk hij het ding met een reeds van vroeger bestaanden term bepaalde.[1)] Volgens die historieduiding, met zijne oogen gelezen, ‘is geheel het geestelijke bestaan van een volk verder niets dan een weêrschijn van de daar in zwang zijnde huishoudelijke voortbrenging en verdeeling der tastbare benoodigdheden’. ‘Mitsdien’ (zoo gaat hij voort) ‘benoemen hare aanhangers alle verschijnselen van gezamenlijk denken, voelen, willen, die een bepaald beschavingstijdperk kenmerken, als een *bovenbouw* van het daar aanwezige vermogensleven. Die woordenkeus berust op de uitgesproken verzekerdheid, dat de volkshuishouding den mannen der wetenschap het éenig werkelijke aan ons samenleven biedt, wat zij op hunne manier benaderen kunnen. De feiten in het bewustzijn van dat leven zijn slechts weêrkaatsingen zijner verhoudingen van voortbrengen en ruilen, dáaruit gesproten, dáardoor bepaald. Werden eenmaal goederenaanbouw en verkeer in hunne wetmatige verscheidenheden doorzien, dan heeft men daarmeê tevens de verklaring der gezamenlijke denkbeelden, die van dat één en ander slechts de gedachte afdrukken zijn.’ ‘Andere zullen de voorstellingen van goed en kwaad bij een zwervend herdersvolk wezen, dat slechts gemeen verbruik der achteréen bezochte grasvlakten kent, dan die een boer zich vormt, gezeteld op zijne vast-omgrensde eigen hoeve.

1) ‘Sozialer Materialismus’. ‘W.u.R.’ (1921). P.P. 23 & v.v. Inzonderheid P. 28.

Afwijkende weêr van 's landsman's fatsoen is het eergevoel van den groothandelaar, den klein-burgerlijken ambachtsman, den plunderenden roofridder. De godsdienstige beeldvorming van een jagers-, of visschers-volk is noodwendig ongelijk aan hetgeen Ge op dat gebied ontmoet in een verder voortgeschreden gemeenebest met fabricaadje voor de markt, met vrijheid van beroepen en van omzet. En pas bij nog weêr hoogeren bloei van landbouw, nijverheid en handel vermogen kunst en wetenschap met kracht omhoog te stijgen'.

Wat echter sterker nog dan al die stellig-verzékerende betoogen de afkomst dier Marxistische geschiedbespiegeling uit dweperij met misverstane natuurkennis in het licht stelt, het is (naar Stammler oordeelt) deze ontkénnende slotsom van Marx: 'zijne leer *eischt niets;* zij *stelt* slechts *vast* en wil op de wijze der natuurvorsching doen kennen wat zich afspeelt in de maatschappij'[1]. Zoomin als Galileï aan de natuur de wet der traagheid heeft opgelegd, of Newton de valwet aan den losgelaten steen, of Darwin de wet van het overleven der levensvatbaarsten aan het rijk der dieren en der planten, wil zijnerzijds ook Marx (zegt Stammler) anders dan als koel toeschouwer zich gedragen met opzicht tot hetgeen geschiedt in eene ondernemende, sparende en arbeidende menschenwereld. Ons eenig mogelijk handelen op dit gebied ziet hij in de nauwgezette waarnemingen en het tijdig doeltreffend ingrijpen van den vroedmeester, die de dochtermaatschappij helpt geboren worden uit het moederlichaam, waarbinnen zij is gerijpt.

Daar hebben wij dus, in hare bekendste gedaante de eerste der twee nieuwerwetsche aanloopshypothesen, tot wier herziening Stammler zijne tijdgenooten met nadruk heeft aangespoord en tevens met vernuft op een nieuwen weg geholpen. Welke weg dat is geweest? Er zijn (dus schreef hij)[2] ten slotte twee weêrleggingen van den 'socialistischen' bouw der historie mogelijk, die inderdaad geacht mogen worden hout te snijden. Met de eerste te kenschetsen, vat hij blijkbaar de beroemde critiek in het oog, die, op anderer vóorgaan, maar onder ongeëvenaarden bijval, Paul Barth op het Marxistsche

1) 'Eodem' P. 47.
2) 'Eodem' P.P. 60/1.

beeld van ons saamhoorig verleden heeft geoefend[1]. Zij stelt in het licht dat de natuurwettelijke groei der gebeurtenissen in onze volkshuishouding op menig bijzonder punt een andere is geweest, dan de Marxisten teekenen. Uit dien hoofde loochent zij de ter andere beweerde strekking des samenlevens om aan te loopen op bezit en voortbrenging in gemeenschap, op breuke met enkelingsgoed. Slechts laat zij de grondgedachte der tegenpartij onaangevochten staan. Maar de tweede, de in zijne oogen alleen rechtmatige manier, die dan ook zijne eigene is, gaat bijzonderheden voorbij, om het geheel der onderhavige leer te toetsen op hare redekunstige waarde[2]. Hoe dan neemt daarbij Stammler zijn weg?

Zeer eenvoudig. Het is ermeê als met het ei van Columbus. Wat (merkt hij aan) door den Marxist wordt voorgesteld als bloot gevolg, het is alreeds onmisbaar als bestanddeel in het volledige beeld der oorzaak. De leer, hier onder het ontleedmes, gaat ervan uit, dat voorziening in stoffelijken nood, verbonden met den ruil der daartoe strekkende hulpmiddelen, geheel het geordende samenleven ten grondslag strekt. Een bepaalde staat dus der volkshuishouding brengt volgens haar de daarbij zich aanpassende rechtsorde meê. Dat is te zeggen (dus mag het bescheid hier luiden): niet een gegeven trap zonder meer in de opkomst van eens volks kunstvaardigheid bij natuurbeheersching. De vondst, die een Veddah gezin zijne inzamelingsnijverheid vergemakkelijkt, brengt nog geen recht te weeg. Neen; maar de volkshuishouding naar wier leest eene passende rechtsorde zich voegen zal, zij onderstelt altijd *gerégeld* samenwonen[3], - samenwerken, hetzij dat de ‘regelen’, waarbij bouw en leven van zoo'n lichaam hunne vastheid vinden, den éenling verplichten, *onafhankelijk van* zijne *inwilliging* (dat zijn de rechtsgeboden), hetzij dat hun slechts het karakter toekomt van gezamenlijk *beklonken* richtsnoeren voor wederzijdsch gedrag, wederzijdsch ontzien, wederzijdsch dienen en helpen[4]. Wel verre dus van ooit een eigen bestaan te kunnen leiden buiten recht om, wordt elk maatschappelijk

1) ‘Die Philosophie der Geschichte als Soziologie’ I (1915) laatste gedeelte. Cf. ‘W.u.R.’ (1921) P.P. 63/4.
2) ‘W.u.R.’ (1921) P.P. 75 & v.v.
3) ‘Eodem’ P.P. 137, 146, 280.
4) ‘Eodem’ P. 120.

stelsel van grondbewerking, warenvervaardiging, goederenverkeer pas door eene rechtsorde met daarbij behoorend karakter mogelijk gemaakt. Er is hier noch louter veroorzaken aan den éénen kant, noch bloot gevolg zijn aan den anderen. Beide termen, veeleer, moeten worden gedacht als elkaar bepalend gelijk dat inhoud en vorm doen eener zelfde zaak. Kortom: het maatschappelijk leven vindt in het recht en de 'normen' van overéengekomen goedvinden zijne gestaltenis, - in het, aan verlangen-bevrediging dienstbare samenwerken der dus op hunne paden gewezen enkelingen en groepen zijne huishoudelijke bestaansmogelijkheid[1].

Doch op wat wijze (deze vraag lag voor de hand) dan wel het bindende gezag verstaan dier rechtsgeboden, die U en mij onze wegen heeten te toonen, afgezien van alle instemming? Dat een aanvaarde raad zijn ontvanger verplicht, laat nog zich hooren. Maar een dus genaamd overheidsbevel, dat hem niet smaakt, misschien zelfs ergert? Hoe daarvoor aanspraak op gehoorzaamheid te maken? Hoe zoo menig 'Gij zult niet begeeren' gerechtvaardigd in het geweten der begeerenden? Hier is het punt, waar Stammler meer dan ergens vierkant de eigenlijke grondgedachte van de eerste der twee door hem ontrafelde vóor-onderstellingen weêrspreekt; te weten: zijne handhaving der mogelijkheid van gelijk - of ongelijk hebben bij goed- en afkeuren, en dat is het aangezicht dergenen, die waarheid slechts in beschrijven en verklaren grijpbaar -, maar op het stuk van waardeeren niet ter plaatse achten.

Zijn scherpzinnig betoog te dier zake heft hiermeê aan: Wie nauwgezet zich rekenschap poogt te geven nopens den inhoud van ons bewustzijn, kan kwalijk ervan tusschen te erkennen, dat deze, bij de vraag naar hetgeen de toekomst brengen zal, zich laat ontleden in twee onderscheidene gedachtenrichtingen. Er is, ter éene zij, het louter wetenschappelijke inzicht, dat de gebeurtenissen in het ronde poogt te verstaan als 'natuur', met andere woorden, aanéenknoopt door oorzakelijke bepaaldheid. Daarnaast intusschen opent zich, bij de gedachte aan menschelijke daden, de mogelijkheid, zúlk geschieden op te vatten, niet als geheel van onontwijkbare natuurverschijnselen,

1) Zie de polemiek tegen Wagner 'Eodem' P.P. 195 & v.v. Verg. 'Die Lehre von dem richtigen Rechte' (1902). P. 605.

maar als door menschen aan te wenden middelen ten dienste, telkens, van eenig vooropgezet doelwit[1].

Dat, van dien tweeërlei kijk op hetgeen er staat te wachten, de eerste wezenlijk *weten* binnen ons bereik brengt, 'weten' in den zin van algemeen en noodwendig geldende ervaringsoordeelen, zich onderscheidend van Uwe of mijne louterpersoonlijke invallen en voorstellingsschakelingen, kan slechts met woorden, maar niet ernstig worden in twijfel getrokken. Wie de schouders ophaalt voor den zegetocht der jongere natuurvorsching, loochent het licht der zon bij helderen dag. Als voorwaarde tot de mogelijkheid dier reeks triomfen, bezit, met name, de erkenning der 'wet' nopens het behoud van arbeidsvermogen eene blijkbaarheid, die alle gescherm met niet-weten-als-ons-onvermijdelijk-laatste-woord te boven gaat[2]. Anders echter schijnt het aanvankelijk gesteld met het goed recht der vastere zekerheid, waarop bespiegeling over doeleinden en middelen veelal durft staat maken. Daar is de schare niet gering, die wat er 'slotsom' heet, ten hoogste bestempelt als uitspraak in eene vraag van smaak. Doch daar ontmoet zoodanige geestesrichting bij Stammler een onthaal, dat van verschil in zekerheid tusschen 'tweemaal twee' en 'kwaad is kwaad' kortweg niet hooren wil.

Waarom (dus wil hij vragen) zou er niet gelukkige beslissing, gezonde keus uit goed en kwaad zijn in even vollen vrijdom van oogenblikkelijk bloot toevallig begeeren des genen die het oordeel velde, als er tegenstelling is van onbevangen weten boven bevooroordeeld dolen uit gelijkhebberij, jaloerschheid, roemzucht zelfs in kringen der natuuronderzoekers?[3] Geen grond tot wankelen dunkt op het eerste gebied hem gangbaar, of hij maakt zich sterk U iets soortgelijks aan te wijzen op het andere. Men toont ons aan, hoe 'algemeen gebiedend' vermaan der zedekunde, let men op zijn' inhoud, verschilt van volk tot volk, zich wijzigt tusschen gisteren, heden en morgen. Doch geldt (zoo spot hij) niet iets dergelijks van menig wetenschappelijk vermoeden, te danken aan doorvorschers der levenlooze en der levende natuur? Men wijst erop, hoe dikwijls

1) 'W.u.R.' (1921) P. 335.
2) 'Eodem' P. 343.
3) 'Eodem' P.P. 353 seqq.

de richting van ons doelbeoogend willen afkeurenswaardig wordt geacht, al bevinden wij tevens dat de veroordeelde dader (gezien zijn verleden en zijne omgeving) niet anders dan dat kwaad bedrijven kón. Maar (waarschuwt Stammler) ook als twee geneesheeren het onéens zijn over de ziektegeschiedenis van hun kranke, is dan de vraag: wie hunner zakelijk gelijk heeft? deswege minder scherp te onderscheiden van deze tweede, of onder zijne bijzondere omstandigheden, de dolende vakman zijne vergissing had kunnen ontgaan?[1)] Men tornt, ten slotte, wel gaarne aan den niet af te wijzen eisch, dat elke worp naar het ter plaatse juiste recht des oogenbliks, zal hij in waarheid mogelijk zijn, een onwrikbaar doelpunt moet verlangen[2)]. De vordering wordt niet ontkend. Slechts richt zich de aanval op de onvindbaarheid van haar voórwerp. Hoe (vraagt men), in den bajert der meeningen over plaats en kleur dier poolster, te komen tot redelijke overéenstemming met opzicht tot haar? Nogtans: ook zóo laat onze schrijver zich niet ontmoedigen. Het feit, dat dus genoemde ‘opperste idealen’, zoo men kunne gedaanten bij ongelijke menschengroepen vergelijkt, veelszins uitéenvallen, staat (geeft hij toe) even zeer boven verdenking, als dat zij wisselen, opkomen en ondergaan in den loop der historie. Bewijst, intusschen, die verbrokkeling dat verdwijnen, wat men ermeê wilde waarmaken: de volstrekte onbestaanbaarheid van zulk een doelpunt? In geenen deele. Hoogstens duiden zij op de hinderpalen, die tot heden beletten het te ontdekken en, betoogend, vast te stellen[3)]. Hier weêr komt Stammler de reeds eerder bij herhaling ter hulp genomen evenwijdigheid van pas tusschen de twee gedachtelijnen, die hij zoo bij herhaling vervolgde naast elkaar. Het is buiten kijf (zoo geeft hij ons te lezen) dat ook de richtlijnen voor juiste kennis en oorzakelijk doorgronden van natuurverschijnselen uitéenloopen en uitéenloopen móeten, ja, zelfs, dat de strijd der meeningen over wetenschappelijk houdbaar beschrijven en verklaren van natuurverschijnselen heel wat veelvuldiger, moeilijker en hardnekkiger placht en pleegt te zijn dan - over practische grond-ideeën van menschelijk

1) ‘Eodem’ P.P. 370/1.
2) ‘Eodem’ P. 552.
3) ‘Eodem’ P. 453.

willen en handelen. Heft, evenwel, de niet af te wijzen onstandvastigheid van den inhoud onzer algemeenste natuurkennis de denkbaarheid van mogelijk weten te dien opzichte niet op, hoe zou het dan anders moeten, waar het geldt de gedachte van een voor zich zelf sprekend ideaal der-samenwerking-in-maatschappelijk-verband, als rechtmatig te handhaven tegenover de onmiskenbaar verscheidenheden van inhoud en strekking onzer practische gedragsregelen?[1)]

'En dus' (zoo zal wellicht éenzijdige oorzakelijkheidspreekerij dat pleidooi voor te zoeken waarheid-in-ideaaldienst vertolken) 'terug tot het "redelijke natuurrecht"! terug tot den pruikentijd eer Bergbohm zich gevleid had, dat gansche ouderwetsche nest in éens voor goed te hebben uitgehaald! en vrije baan op nieuw voor opgeschroefde aanbeveling van allerlei geboden, thans en hier gepast of te verlangen, in naam van dusgenaamd "algemeen menschelijke" beginselen en behoeften'[2)]. Met Uw verlof (zal daarop het bescheid van Stammler luiden) zoo'n kras 'óf het éene, óf het ándere' is hier niet. Wij hebben tusschen het uitsluitende dood blijven op stellige gebruiken, vonnissen, wetsteksten en het even eenzijdige zweren bij, naar het heet 'stalen' rechtsregelen, hetzij van Ulpianus', hetzij van Pufendorf's vinding, nog wel een derde. En men moet al weinig thuis zijn in velerlei ongehoords van dezen tijd (genoemd zij slechts de wording van wereldverkeersrecht, wereld-bestuursrecht, wereld-beveiligingsrecht) om het onontbeerlijke van zoo'n derden term heel duidelijk te beseffen. Ons verslag nopens de beide hoofdwinsten van Stammler's werk is hier genaderd tot zijne tweede helft: de waarschuwing, namelijk, om 'naar gelang stellige gedragslijnen, dus ver gevolgd, van recht en van gewetensplicht erom vragen te worden aangevuld of omgebogen uit krachte eener algemeenere waarheid, die boven dat stellige uitgaat, deze toch bovenal elders te zoeken, dan in richtsnoeren tot het aanwijzen van bepaalde daden of nalatingen, door een iegelijk in acht te nemen onder aanwijsbare omstandigheden'. Het gaat (leert Stammler in dit verband) niet

1) 'Eodem' P. 455.
2) 'Eodem' P. 165.

aan, de onveranderlijke noodwendigheid van den bepaalden inhoud eener, als wenschelijk vóorgestelde, rechtsregeling te verdedigen met een beroep op ‘de standvastige menschennatuur.[1)] Het was, onder meer, misplaatst, dat te hunner tijd Puchta en Mühlenbruch de oirbaarheid van rechtstreeksche vertegenwoordiging hielden uitgesloten van het contractenrecht, als redekunstig ontoelaatbaar. Het liet evenmin zich hooren, toen die twee het overgaan eener verbintenis op eene nieuwe partij anders dan krachtens algemeenen titel onvereenigbaar noemden met ‘den aard der zaak’. Wie zoo te werk gingen, zij leverden, daar wij immers toekomstige mogelijkheden van uitgroei der maatschappij kortweg niet kunnen weten, een wanvertoog, niets klemmender dan Dio Cassius ten beste gaf in zijne vermaarde uitspraak, dat, voorzoover de menschelijke natuur dezelfde bleef, er steeds bandieten zouden wezen. Blijft ons die toekomstwetenschap bedekt, - en hoe zou dat anders worden? - dan laat ook nimmer van één rechtsgebod zich beweren, dat het naar zijn inhoud onvoorwaardelijk vast staat[2)].

Doch wat dan? Als het een misgreep is geweest der ‘natuurrechts’-leeraars, de zoo noodige onderscheiding te hebben verzuimd tusschen het leven zelf der maatschappij en de gestaltenis, die het van zijn recht ontvangt, als zij gefaald hebben in hun waan, behalve de standvastige bouw-reglen, die voor dat rechtsgetimmerte moeten zijn te vinden, gelijke eeuwige richtsnoeren op te sporen tot meestering van den veelkleurigen, den groeienden inhoud, hoe dan de mogelijkheid te denken van zoo'n blijvend wit als straks onmisbaar bleek? Aan welke bestendige handwijzing dan beproefd, wat telken male, onder voortgaand golven, verdient het rechtvaardige recht van deze samenleving of van die andere te heeten? Voor Stammler is het verlossende woord op dat raadsel te vinden in dezen term: ‘een natuurrecht, maar met noodzakelijkerwijs verschuivende stofvulling[3)] Wat boven stellig recht uit, U en mij onzen weg wijst, het dunkt hem dus, in steê van een passend te noemen regelen-complex met eigen blijvenden inhoud veeleer eene algemeen geldige

1) ‘Eodem’ P. 158.
2) ‘Eodem’ P. 173.
3) ‘Eodem’ P. 116 & seqq: Inzonderheid P. 168.

ontvouwing van het stel der voorwaarden, waaraan het recht in zijn onafgebroken slingeren, zal het telkens zijn' naam waard wezen, nu hier, straks ginds, heeft te voldoen. Daarom ook moet (zoo oordeelt Stammler) het zoeken naar dat stel afzien van iederen afzonderlijken toestand eener gegeven maatschappij (plaats in de ruimte, groeitijdperk en zoo al meer) om tot hare gedaante-rechtens zich te bepalen. Kernachtig, als in een puntdicht, etste onze wijsgeer het verschil tusschen de rechtsopvatting, bijvoorbeeld, van Pufendorf en zijne eigene ook wel aldus: 'Het "Natuurrecht" benoemde een recht, aangepast aan de onwankelbaar gekeurde natuur van den mensch. Mijn "richtig recht", integendeel, is dat, wat, onbestendig, nogtans zich aanpast bij het als blijvend onderstelde wezen des rechts'[1].

'Het wezen des rechts'. Misschien laat zich hetgeen Stammler onder dat moeilijke begrip verstaat niet korter in woorden brengen dan zoo wij uitgaan van een hulpdenkbeeld, door hem als in het middelpunt geplaatst zijner betoogen op dit stuk; hij noemt het 'afgezonderde gemeenschap'[2]. De zin van dat woord wordt door hem niet zoozeer scherp omschreven als met verwijzing naar voorbeelden benaderd. Zulks eene gemeenschap (zegt hij) wij vinden haar soms tot stand gebracht ten behoeve van oeverbewoners eener zee, of wel eener onbetrouwbare rivier. Ook speelt de zaak van ouds eene rol in de Rhodische wet nopens werping bij zeegevaár. De ontwikkeling, voorts, van het hedendaagsche verzekeringsbedrijf vertoont een' drang naar onvrijwillige gebondenheid tusschen de gezamenlijke assuradeurs of assurantiemaatschappijen, bij wie een zelfde verzekeringsnemer zich tegen schade heeft gewaarborgd. En zoo is er meer. Maar wát hier ook te onderscheiden valle, steeds is er eene verhouding, die, als in het verkort, ons gemeenzaam maakt met ettelijke teekenachtige trekken aan de gelaatsuitdrukking aller gezonde rechtstoestanden.

Wij hebben hier alom in de eerste plaats het karakter der onvrijwilligheid. Het zou wat fraais zijn, zoo, bij ieder dreigen van watersnood, tusschen de in gevaar verkeerende buren niet

1) 'Eodem' P. 175.
2) 'Die Lehre von dem richtigen Rechte' (1902) P.P. 281 seqq:

meer dan een louter zedelijke plicht bestond om de handen inéen te slaan, of botje bij botje te leggen voor zoo ver elk hunner zelf zich daartoe geroepen achtte! Het hadde er bedenkelijk uitgezien voor den Rhodischen zeehandel, als, na gelukte prijsgeving van meêvarend goed, de reederij, de schipper, of een deel der inladers zich nog eens mocht hebben bedacht op het al dan niet meêdragen der voegzame portie in het gezamenlijke offer! En het is evenmin zonder deugdelijken grond, dat onze tijd weigert genoegen te nemen met minder dan een' desnoods dwingenden band tusschen de vennootschappen, die den eigenaar eener aan brandschade blootstaande fabriek gezamenlijk daartegen waarborgen. Gebondenheid, des noodig tegen heug en meug, en niet slechts vrijelijk overweegbare -, behoort de regel hier te zijn.

Er is hier, verder, overal gehoudenheid der telkenmale betrokkene partijen-over-en-weêr om zich te matigen, in te toomen ter wille van elkander. Het ware in niet één der als voorbeeld genoemde verhoudingen toelaatbaar, onder de hier of ginds in het spel komende omslaggenooten het vormen toe te laten van groepen, wier talrijkste naar welgevallen de overige *be*lasten -, zich zelve, integendeel, *ont*lasten mocht. Men mag ten deze, al dan niet, met Stammler scherpe onderscheiding maken tusschen de ‘achting’, waarin dat maateerbiedigen van U tot mij zich te uiten heeft, en de ‘aandeelgeving’, die het de ‘gemeenschap’ in haar geheel met opzicht tot elk lid gebiedt[1)], nooit mogen betamelijk afbakenen en veilighouden eener ‘grens tot waar’ in eenige verhouding van plichtmatig ontzag of dienstbetoon, zal zij eene *rechts*verhouding zijn, kortweg ontbreken.

Van waar echter ligt het nu wel het meeste voor de hand, die ‘betamelijke’ (dat is natuurlijk ‘onpartijdige’)[2)] afbakening uit den aard der zaak te verwachten? Er is een tijd geweest, waarin het antwoord op die vraag bij vóorkeur luidde: ‘Van den wetgevenden staat’. Teleurstellende ervaringen uit vroeger dagen hadden grootendeels aan die éenzijdigheid schuld. Met dat bescheid, nogtans, gaat Stammler niet accoord. Het is, volgens hem, allerminst noodwendig, dat

1) ‘W.u.R.’ (1921) P. 663. ‘Die Lehre von dem richtigen Rechte’. (1902) P.P. 201 seqq.
2) Verg. ‘System der Rechtswissenschaft’ (1911) P. 474.

richting gevende rechtsregelen worden afgekondigd door zulk een uit organen saamgesteld, met macht bekleed lichaam, als wij onder een' ‘staat’ plegen te begrijpen. Bij herhaling, veeleer, is in den loop der geschiedenis recht geplant binnen eene gemeenschap van menschen, die niet een ‘staat’ was in onzen zin. Rondtrekkende horden en stammen, zwervende herdersvolkeren leven onder eene rechtsorde, maar geenszins in een' staat. Israël in de woestijn, bijvoorbeeld, zat niet vast op zoo'n bepaald gebied, als wij voor een staatswezen onontbeerlijk keuren. Daar komt bij, dat, gedurende de ‘middeleeuwen’ bijvoorbeeld, velerlei rechtshervorming en vernieuwing bleef overgelaten aan de kerk, aan eigenmachtige gemeenten en andere corporatiën, zelfs verbanden van bloedverwanten, om nog te zwijgen van de bovenstaatsche bronnen, waaruit ons nieuwere volkenrecht zich voedt. Overal, kortom, waar eene slotsom zich grondt op onderlinge afweging van bijzondere wenschen in den zin eener gemeenschap, waartoe de wenschenden behooren, daar onderkent Stammler recht[1].

Dat brengt ons op eene oorspronkelijke vondst, waarmeê onze schrijver de rechtsgeleerden heeft verrast, hunne kunst verrijkt. Te weten: de ontdekking der breede uitgestrektheid, waarover, naast wetgeverswerk, de rechtvoortbrengende arbeid der tot vonniswijzen geroepen overheid zijne taak kan vinden. Men denke, bijvoorbeeld, eens aan leemten in de wet; tegenwoordig een veeloverwogen onderwerp! Binnen zekere grenzen, het is zoo, laten zij zich aanvullen uit logischen voortbouw aan het gedachtenstelsel, dat in de brokstukken der wetgeving zich verraadt. Doch, zoo ver niet, hoe daar? Te dier plaatse zoeke de magistraat ‘het recht krachtens den aard der zaak’; dat is: hij denke zich de gedingvoerenden verbonden tot eene ‘afgezonderde gemeenschap’ als straks genoemd, en weve de zooeven te dier zake aangeroerde verplichting hetzij van ‘achtend’ -, hetzij van ‘deelgevend’ maathouden in het te vellen oordeel in[2]. Ook lette men eens op de veelvuldige aanwending, die zich de wetgever veroorlooft of zelfs maar denkt, van het begrip ‘goede trouw’ Zulke trouw mag nimmer ontbreken bij het tenuitvoerleggen

1) ‘W.u.R.’ (1921) P.P. 116/7. ‘Die Lehre von dem richtigen Rechte’ (1902) P.196.
2) ‘Die Lehre von dem richtigen Rechte’ (1902) P.P. 273, 284.

eener beklonken verbintenis. In twijfel dan ook, of een bijzondere wetsregel te kort heeft willen doen aan de algemeene gehoudenheid tot zoodanige ‘bona fides’, spreekt steeds een vermoeden ervoor, dat nooit een overheidsgebod afspraken der partijen dús heeft willen uitleggen of aanvullen, als zij het den partijen zelven verbood de zaak te ordenen[1]. En nog is het begrip dier ‘trouw’ in zekeren zin slechts onderdeel van het ruimere - der ‘goede zeden’. Wat daarmeê strijdt, het mag - dat spreekt! - op 's rechters steun niet rekenen[2]. Die gedachte reikt zelfs zoo ver, dat zij den tusschenstaatschen eerbied voor 's buurmans wetten of arresten soms in gevaar kan brengen[3]. Hoe (onder meer) indien een vreemde wetgever, eene rechtbank over onze grens blijkt op een bepaald punt het Nederlandsche inzicht nopens den eisch van zekere inbreuk op den regel der contractsvrijheid (van contractsvernietiging wegens ‘turpis causa’ onder andere) niet te hebben gedeeld? Zal dan zoo'n, in Nederlandsche oogen onpassende buitenlandsche wet of -rechtersuitspraak voor onze rechtspleging, onze politie mogen bestaan? Doch, zulke knopen in der staten rechtens verplichten eerbied voor elkaars wetgeving en gewijsden nu nog eens daargelaten, hoe in het gemeen te oordeelen over hetgeen naar rechte de ‘goede zeden’ vorderen in eene zoo teere stoffe als den echt? Met opzicht, bijvoorbeeld[4], tot eene rijke erfgename, die openlijk haar hand en hart ten inzet aanbiedt voor eene weldadigheidsloterij? Of wat te denken over hetgeen de zelfde term: de ‘boni mores’, beduiden wil voor de toelaatbaarheid van afspraken-tegen-de-schreef met opzicht tot ettelijke nieuwerwetsche gebruiken, vroeger onbekend? Daar zijn bedingen tegen zekere stoutigheden van vakbonden[5]. Daar hebt Ge onderlinge beloften tot het plegen van een' boykott[6]. Daar kunnen stappen wezen tot verstandhouding nopens het stichten van bedrijven zonder mededingers, of wel het vormen, hetzij van ‘trust's’, hetzij van kartellen[7]. Niet te vergeten

1) ‘Eodem’ P.P. 331 seqq.
2) ‘Eodem’ P. 389.
3) ‘Eodem’ P. 411.
4) ‘Eodem’ P. 423.
5) ‘Eodem’ P. 435.
6) ‘Eodem’ P. 442.
7) ‘Eodem’ P. 443.

nog aan het slot: de gewichtige rol, die rechterlijke aanvulling van wet en wetboek vervult bij het uítleggen der rechtshandelingen[1]. Of kan men twijfelen, dat alweêr die taak moet rekening houden met de wenschelijkheid van eene, naar haar' inhoud passende uitkomst? Al richt zich 's uitleggers eerste en tweede vraag op wat bij het plegen van de rechtsdaad is verklaard, voor het minst - beoogd, volgt niet daarna, zoo op die vraag het bescheid onzeker blijft, een verder onderzoek nog naar dit derde punt: welke wilsinhoud ten deze volgens gezond oordeel de gerechtvaardigde zij te achten[2]? En zoo al meer. Er opent zich hier een welhaast onafzienbaar veld, gelijk het, eer Stammler er over zijn woord gesproken had, wel zelden of nooit zoo volledig, zoo leerzaam was in kaart gebracht.

Het kon wel niet anders, of eene rechtsleer, die zoo vierkant als deze hoofdstukken aantastte, zoowel in de meest toegejuichte omwentelingsleuzen van den dag, als in allengs weêr opgekookte leidende ideeën der geleerde wereld, stond spoedig bloot aan velerlei bedenking. Voorzoover de bezwaren kwamen van hoeken en kanten, waar zelfs inzake de ontleding van ons kenvermogen geestverwantschap met Stammler ontbrak, zou hen te overwegen thans en hier wel wat ver van huis brengen. Maar eenigen zijn er reeds onder de vroegste bestrijders van onzen denker geweest, die met hem stonden op den bodem van Kant's ‘Kritik der reinen Vernunft’. Een' van de voornaamsten dier aanvallers-van-dicht-bij mag men wel noemen den te jong gestorven Lorenz Brütt. ‘Een' van de voornaamsten’, omdat zijne werptuigen binnen den naasten kring van 's meesters geestelijke omgeving zoo voor de hand lagen. Weinig is er dan ook, wat doeltreffender dan een afweer dier critiek zich leent tot het aanvullen van wat de uitéenzetting, dus verre hier beproefd, op het stuk der duidelijkheid te wenschen liet. Daarvoor dan thans nog eenige oplettendheid gevraagd.

De meest verbreide grieve, tegen elke wijsgeerige rechts- en zedeleer in Kantiaanschen geest gemeenlijk ingebracht, krijgt woorden ook van Brütt, waar deze Stammler ten laste legt

1) ‘Eodem’ P. 503.
2) ‘Eodem’ P.P. 508, 511, 513, 520-523.

een zich verliezen in het aanprijzen van gedragsvormen, welken tenslotte alle inhoud ontbreekt. In 's meesters overrijke lijst van gewijsden-krachtens-gerechtvaardigd-recht ontbreekt het (Brütt geeft dat toe) aan overleggingen nopens doeleinden en middelen allerminst. Menigmaal wordt men er herinnerd aan Von Jherings' bekende omschrijvend woord, waar 'recht' gedoodverfd werd als 'de beveiliging van de levensvoorwaarden der maatschappij in dwangvorm'[1]. Slechts ziet (dus heet het verder), onze wijsgeer voorbij, dat in elken 'passus' van dien aard de vóorgewende afkeer jegens doelbeoogingen, aan de ervaringswereld ontleend, weêrlegd wordt als met een' 'actus protestationi contrarius'. Laat ons dit deel van Brütt's betoog even vrijelijk mogen saamvatten in zijn geheel[2]. 'De vóorbeelden' (zegt Brütt) 'die Stammler ten beste geeft, bewijzen juist de onmisbaarheid der door hem afgewezen ervaringsdrijfveeren op het ondubbelzinnigst. Gesteld, onder andere (wij hebben hier inderdaad met een' gedachten "casus" te doen, aan welks berechting "nach richtigem Rechte" onze meester naast nog ettelijke meer gepoogd had zijne redeneerwijze op dit veld zeer tastbaar te verduidelijken), gesteld: in een gezelschap lustige drinkebroêrs leggen allen jegens allen de belofte af eener overéengekomen boete, te betalen bij het vaarwel zeggen aan hunne, dus ver gevolgde drinkgewoonte; dan noemt hij die belofte nietig. Daarentegen keurt hij van kracht eene gelijksoortige toezegging voor het geval van ontrouw aan eene verbintenis tot zich beperken of onthouden. Waarom? Gemeten aan den plicht Uwer of mijner achting voor 's naasten eigenmeesterschap (om nu te zwijgen over de, daarmeê vergelijkbare gehoudenheid der gezamenlijke volksgenooten jegens de betamende maat van elks deelhebberschap aan het nationale leven) staan, aldus Brütt, beide gevallen op één lijn. Den eersten keer heeft ieder belover zijn eigen willen prijsgegeven aan de liefhebberij van een' troep vroolijke nathalzen. Den tweeden - aan het gemoedsbezwaar van stroeve matigheidsapostelen. Wat maakt dat, uit het oogpunt der achting jegens zijne vrijheid, voor verschil? Als Stammler niettemin de rechtskracht der belofte van volharden bij de

1) 'Wirtschaft und Recht' (1921) P. 481.
2) Lorenz Brütt 'Die Kunst der Rechtsanwendung' (2907) P.P. 123/4.

flesch in strijd met recht-naar-het-behoort -, de gelofte, integendeel, van zelfbepérkingte dier zake rechtensonaanstootelijk keurt, dan laat zich dat standpunt slechts rechtvaardigen uit doelmatigheidsoverweging; met name deze: dat bovenmatig alcohol-genot enkeling en gemeenschap beiden schaadt, afschaffing' daarentegen hun alle twee tot nut strekt... In 'nog hoogere mate noemt Brütt de geboden nopens 's naasten achting' en de volle erkenning van zijn aandeel aan hef 'gemeenschapsleven onvoldoende bij het zoeken naar zuivere rechtsgrenzen in wetgevingsbeleid. Hoe, (vraagt hij bijvoorbeeld), zouden die richtsnoeren zonder meer toereikend zijn geweest op elken tweesprong, waar, in den loop der negentiende eeuw, nu deze Europeesche wetgever, dan gene, zich vond geplaatst onder het sprongsgewijze voortschrijden naar algemeen kiesrecht bij de samenstelling van zijn hoofdorgaan? Of wel: men stelle zich gelijke vraag met opzicht tot dit probleem: moet de plicht ter vergoeding van schade, toegebracht door een paard, dat ik te mijnen dienste in eigendom bezit, worden uitgestrekt tot nadeel, teweeggebracht door mijn kracht-rijtuig? Of óok nog neme men dit: is er reden om, wegens vergrijpen uit ruwheid, de zweep weêr in te voeren als strafmiddel? En zoo al verder. Juist bij zoodanige vragen der wetgevingspolitiek acht Brütt het blijkbaar, dat men zonder doelmatigheidsoverwegingen geen' stap vooruit komt, vermits de welgekozenheid elker rechtsbepaling tenslotte hiervan afhangt, of zij kan strekken ten dienste der maatschappelijke beschavingswaarden, die zij nu eenmaal te bevorderen en verzekeren heeft'.

Het mocht inderdaad bevreemden, die critiek te vinden bij een' schrijver, die, blijkens de voorafgaande bladzijden, Stammler's werk aandachtig had gelezen. Want het bescheid, op bedenkingen als de aangehaalde te geven, lag in wat reeds verschenen was voor het grijpen. Stammler, immers, had juist niet, gelijk het met reden Kant was aangewreven[1)], bij het

1) De misprezen plaatsen bij Kant komen inzonderheid vóor in zijne 'Grundlegung zur Metaphysik der Sitten' (1785) en in de 'Kritik der praktischen Vernunft' (1788). De aanmerking, hier bedoeld, vindt men onder meer in 'Die beiden Grundprobleme der Ethik' van Arthur Schopenhauer (Dl. IV, II der 'Sämtliche Werke', ed: Frauenstädt). Ook in de polemische passages van de geschriften der Britsche hedonisten en eudaemonisten.

pogen om bijzondere vragen nopens ‘iustum ius’ op te lossen alle overwegingen van aanpassing tusschen doeleinden en middelen bij vóorbaat gevonnist. Met nadruk zelfs was dit door hem verklaard, dat de ínhoud aller rechtsbetrekkingen gevormd wordt door belángen, wier juiste verzorgingstaak tot het stellen van doelmatigheidsvragen telkens noopt. Wat hij slechts daarnaast wilde zien erkend, het was dit andere, dat ook zorgvuldige oplossing dier nuts-problemen de eigenlijke réchtsvraag nog telkenmale onaangeroerd laat; zóo, dat het ontwarren der bedoelde vák-raadselen een onmisbare áanloop, zeker, maar nooit het slotwoord bij afzonderlijke vragen nopens ‘richtig’ recht zal kunnen wezen.

Men ga, om dat in te zien, de vóorbeelden van Brütt zelven nog even na. Dat der drinkebroêrs kan kwalijk in ernst zijn bedoeld. Want eene verbintenis als daar ondersteld, een strafbeding voor het geval dat de belover afscheid neemt van zijn' onmisbaar gekeurden morgendrank, is nauwelijks denkbaar, tenzij als bluf onder een drinkgelag, in een' toestand dus, die bij vóorbaat de gedachte uitsluit, als ware eene rechtensbindende afspraak gemeend. Maar onderstelt eens het ondenkbare, onder den-indruk van veel ‘Pecksniffery’ bij de geheelonthouders, hebben eenige jolige biergoden en alcoholproevers, éen enkelen keer kraak-nuchter, in ernst gepoogd elkaâr te binden aan eene overéenkomst in den genoemden geest. Een wordt er ontrouw. De anderen dagen hem voor den rechter. En deze heeft thans uit te maken, of zulk eene toezegging, beoogd als met zijne tusschenkomst afdwingbaar, zich invoegt, al dan niet, in ‘rechtmatig’ recht. Nu zal ter dege, ook naar Stammler's bedoelen, het, strict genomen, onrechtskundige vraagstuk vooraf een onderzoek verlangen: of, onder de gegeven omstandigheden, overheidsbemoeienis tot het te keer gaan van onmatige drinkgewoonten al dan niet bevorderlijk zal zijn aan het gemeenelandsbelang? Welaan, laat eens die vraag van volksgezondheid met ‘ja’ zijn opgelost. Dan is (slechts dit heeft Stammler willen zeggen) de zaak daarmede nog niet uit. Immers komt daarna nog steeds de réchtsvraag aan de orde, de eeuwige vraag: ‘tot waar?’ Want over de betamende grenzen der, onderstellenderwijs, te wenschen gebleken inmenging-van-boven-af heeft de uitkomst van het geneeskundige onderzoek nog niets beslist. Is het een open-

baar belang, dat de regeering den drankduivel meê helpe uitbannen, dat belang kan ook, bijvoorbeeld, (en wellicht voor een gedwee volk onder een zeer eigenwillig bewind tenslotte afdoende) worden verwezenlijkt met onvervaarde, niets ontziende maatregelen ter ‘drooglegging’. Nu dan: tot het zuivere uitwijzen der eigenlijke rechtsvraag: ‘quo usque?’ doet Stammler eenvoudig dezen kunstgreep aan de hand: Denk U 's lands wetgevers, als geroepen ter verzekering van dat, ‘per hypothesin’ onloochenbare, volksbelang, denk U hen in de noodzaak van zich met een' onderdaan, afgezien van alle feitelijke machtsongelijkheid tusschen beiden, minnelijk te moeten verstaan over de maat der in dezen door hen te treffen bemoeiïngen. Neem aan: zij, hunnerzijds, opperen het denkbeeld, dat daartoe, onder meer, ook deze gedragslijn zal behooren: aan beloften van geheel-onthouding, met een strafbeding gesterkt, door de rechterlijke macht de hand te doen houden; aan gelijke beloften van het tegendeel des rechters steun te ontzeggen. Zou dan, naar het oordeel van een' onpartijdigen tact, de onderdaan, die toch ook voor zijn deel is betrokken bij hetgeen 's lands belang dient, of in gevaar brengt, zich zelven, als deelhebber aan de volksgeheelheid, te kort doen, zoo hij in zulk een' vóorslag trad? Dat schijnt ‘in casu’ de redelijke, zuivere vorm, waaronder zich, naar Stammlers' gedachtegang, de rechtsvraag stellen zou.

Thans na den afgehandelden ‘puzzle’ nopens richtige rechtspleging, de drie, door Brütt voor Stammler's voeten geworpen, klemmen van wetgeversbeleid. Daar ontmoeten ons vooreerst de veelvuldige vragen uit het tweede en de volgende kwartalen der vóorgaande eeuw nopens het goed recht der achtereenvolgens hier en daar geëischte en ook verrichte schreden: vóorwaarts naar allemans kiesrecht voor de kamers van afgevaardigden. Nog éens schijnt hier Brütt's keuze van het vóorbeeld niet gestreng doordacht. Wat toch is het geval? Het stelt ons voor eene vraag van organische staatsinrichting. Zulke vragen, intusschen, onderscheiden zich alle door dezen eigenaardigen trek: wegens het overgroote gewicht, dat de nieuwerwetsche staat voor het rechtsleven bezit, valt bij haar de scheiding tusschen de, als ‘technisch’ aan te duiden, vóoronderzoekingen en de eigenlijke opsporing van het passende récht veel minder scherp te trekken dan bij het vóorbeeld van

daareven. En wel om deze reden: dat hier de ‘technische’ inleidingsraadselen zelve al in de eerste plaats zich laten herleiden tot dít: hoe den staatswil het doeltreffendst zich te laten vormen te dien effecte, dat zijne uitingen in wetgeving, bestuur en rechtspraak zooveel mogelijk de vorderingen verwezenlijken van recht-gelijk-het-betaamt? Wel verre dus, dat Stammler's van leêg formalisme betichte grondgedachten der verschuldigde ‘achting’ voor den naaste en der plichtmatige ‘deelneming’ in het nationaal bestaan aan elkenonderdaan te dezer plaatse, gelijk Brütt beweert, in zeer bijzondere mate hare ongenoegzaamheid zouden verraden, is er nauwelijks één andere groep-vraagpunten, waar, bij hun stellen en hun oplossen tevens, die beide grondgedachten, mits wel verstaan, tijdens het ter markt komen van Brütt's boek een zoo óvergroot gewicht bezaten. Wat toch was in West- en Midden-Europa het hoofdbezwaar tegen de aanvankelijke regeling der kiesbevoegdheid, die er alom, sinds Napoléon's val ‘reform’, verbreiding van dat burgerschapsrecht aan de orde had gesteld en aan de orde hield? Dit immers? Dat de beperking van het genoemde recht binnen den kring der gegoeden (in Engeland, bijvoorbeeld, der grondbezitters, in Frankrijk - der censusplichtigen, in Pruissen - der aangeslagenen bij de hoogere klassen) zeer ernstige vrees rechtvaardigde voor partijdigheid in staatsbeleid ten gunste dier beter gestelden. Hoe licht toch (duchtte men) kon eene wetgeving, die het ‘fiat’ behoefde eener kamer, onder het overwicht van zulke kiezers geboren, dezen naar de oogen zien! Reeds destijds gold het, bij vragen van wetshervorming veelal, met onbevangen tastgevoel te bemiddelen tusschen vermogenden door grondbezit of kapitaal en loonarbeiders, kleine luyden voor het minst. Zouden dan niet te vaak wetgevers, door de eerstgenoemde groepen hoofdzakelijk aangewezen, hare aanspraken veel verder op kosten der overigen inwilligen, dan zich liet rijmen met de, dezen verschuldigde, achting, of met de maat, die hun toekwam in het mede-oefenen van 's volks ‘grondrechten’ (op het vrije woord, op vrije vereeniging, op vrijdom van molest aan lichaam, woning of vermogen en zoo meer)? Ook hing, in verband met die beweegreden tot het aanhangig maken der kiesrechtsvraag, wel vaak hare gelukkigste oplossing aan het inzicht in dit onderwerp: Tot hoe ver verschafte de bouw en

ook de feitelijke invloed der overige staatsorganen: kroon, heerenhuis en rechterlijke macht, voldoenden waarborg, dat een herbouw van het huis der afgevaardigden op den grondslag van allemanszeggenschap niet, door het euvel van zijn samenstel tot dusver in het tegendeel te verkeeren, voortaan het wetgevingswerk kon doen te kort schieten in toemeting der juiste maat van eerbied, die daarbij toch ook den betergestelden staatsburgers verschuldigt bleef? Inderdaad: zou men niet zeggen, dat dit voorbeeld veeleer door Stammler dan door Brütt ter wille zijner zaak kon zijn gekozen?

Brütt's derde bewijzend geval raakte (men zal het zich herinneren) de vraag, of het beginsel, dat den meester van een dier aansprakelijk stelt wegens schade, door het beest veroorzaakt, behoort te worden uitgestrekt tot den eigenaar of gebruiker van een nadeel toebrengend kracht-rijtuig. Let wel: er is hier niet verantwoordelijkheid wegens schuld, om over opzet geheel te zwijgen. De eisch in den trant der ‘actio noxalis de pauperie’[1] komt eerst te pas bij (gezien van 's meesters standpunt) puur toeval. Van waar, dit zij nu éerst gevraagd, die zijsprong buiten den strakken regel, waarnaar een ongeval blijft drukken op hem, dien het trof? Komt men, reeds bij het zoeken naar eene rechtvaardiging van die al geldende rechtsbijzonderheid, wel tot het doel, als men, gelijk Brütt het wil, tot nuts-overwegingen zich bepaalt? De lezer oordeele. Eén beweegreden van dien aard schijnt op dit stuk slechts te passen in het gedachtenkader van wie elke ‘actio’ dezer soort misprijzen. Het is dat het gebruik van dieren als hulpmiddelen ter verhooging onzer menschenkracht, in landbouw, nijverheid, vervoer, den waardenschat, van die bedrijven te wachten, verhoogt en dus verdient te worden bevorderd, geenszins belemmerd door eene bijzondere aansprakelijkheid der verbruikers, als ware het uit onrechtmatige daad. Daartegenover kan hier niet, als weêrlegging van gelijke orde, deze betooggrond dienst doen, dat zoo'n bijzondere aansprakelijkheid, den gebruiker van een dier opgelegd, hem voorzichtigheid zal leeren en zoo de veiligheid bevorderen op openbare wegen. Immers, nog éens: er is hier juist van onvoorzíchtig-

1) Inst. IV IX; cf. B.W. art. 1404, en de zoogen. ‘Erfolgshaftung’ van § 833 ‘Bürgerl. Gesb. f.d. Deutsche Reich’.

heid geen sprake. Waarom dan (de vraag zij herhaald) zoo'n uitzonderlijk gestrenge regeling ten laste van wie een dier benuttigt? De rechtsgrond is in hoofdzaak bereids door Merkel met juistheid aangeduid. Er is hier, volgens Brütts' woorden[1)], een gelukkig afwegen-op-gevoel van tweeërlei belang: het belang der diergebruikers om met het tewerkstellen zulker levende trek- en draag-instrumenten zich een middel te verzekeren tot het verhoogen van de krachtdadigheid hunner bedrijfsoefening, tegen het belang der omstanders en voorbijgangers bij vrijwaring tegen schade, die uit het aanwenden van zulke willende en, als zoodanig, nooit volkomen zeker bestuurbare hulpkracht verleenende wezens voor de openbare veiligheid voortkomt. Een ieder (aldus kortelijk Brütt), die, ter verhooging van zijn bedrijfsvoordeel, de toevlucht verkiest te nemen tot een middel, vergelijkenderwijs van zoo groote gevaarlijkheid voor anderen, behoort dan ook, bij wijze van tegenhanger tot zijn profijt, - van gevaars-premie tegenover zijne kans op winst -, van gerechtvaardigden debet-post in zijne bedrijfsboekhouding, de kosten zich te getroosten, waarop, doet het geval zich vóor, vergoeding der, door dat middel bij anderen aangerichte, schade hem kan komen te staan. Voortreffelijk! Slechts staat hier vrij, te vragen: Zijn, tot het rechtvaardigen dier afweging, hulp-operatiën, als die ons Stammler leerde, inzonderheid zijne verdichting eener overéengekomen ‘afgezonderde gemeenschap’, geheel zonder waarde? En, indien neen, reeds bij het rekenschap geven van ten deze bestaand recht, zouden zij dan waardeloos kunnen zijn bij onderzoek naar de richtigheid van uitbreiding des geldenden rechts over vergelijkbare gevallen?

Eindelijk: Brütt's laatste vóórbeeld. ‘Wat kan ons’ (vraagt hij) ‘zulke wijsheid als van Stammler baten bij eene beslissing (laat ons zeggen:) over het gebruik der zweep, tot strafmiddel wegens vergrijpen uit ruwen, onbeschaafden zin?’ ‘Eind goed, al goed’, zou men hier willen besluiten. Had Brütt bedoeld te eindigen met eene vraag, geknipt ter rechtvaardigende toelichtng van den gedachtenbouw, dien hij beoogde te ondermijnen, hij kon een' mooieren greep niet hebben

1) ‘Die Kunst der Rechtsanwendung’ (1907) P. 59. Verg. Paul Vinogradoff ‘Common sense in law’. P.P. 187/8.

gedaan, dan dezen uit het strafrecht. Want aan nauwelijks één ander begrip laat zich met meer kans op gevolg dan aan het rechtsbegrip-bij-uitstek: de straf, betoogen, wat Stammler zeggen wil, wanneer hij, bij twijfelingen over juiste wetgevingskunst, van de doeltreffendheidsbeschouwingen, als die den ínhoud in het vizier nemen, de eigenlijke rechtsvraag wil gescheiden houden, als die veeleer den vórm op het oog heeft. Het spreekt van zelf, dat, bij het zoeken naar uitkomst uit eene twijfeling, gelijk waarop ons Brütt met deze proefvraag wijst, overleggingen, thuis hoorend op het veld der geschiedenis, der samenlevingskennis, der zielkunde, der opvoedingswetenschap, om te beginnen, niet kunnen worden ontbeerd. Wat is, zoo ver zij thans nog zich laat nagaan, de uitkomst der, voorheen zoo veelvuldige, lichamelijke tuchtigingen geweest? Waarom is men, in 'de beschaafde wereld', haast overal daarvan teruggekomen? Waren daarbij uitsluitend vooroordeelen in het spel van eene weekhartige overschatting onzer 'natuurlijke' goedheid? Of hield men ook met leerzame ervaringen rekening? Hoe laat zich in eene wereld, waar men wel eens meende het, dank zij vooral de ruimere verbreiding van 'ontwikkelend' volksonderwijs 'zoo heerlijk ver' in 'verlichting' te hebben gebracht, het hardnekkige voortwoekeren, ja zelfs de onrustbarende verbreiding van allerlei barbaarsch wangebruik begrijpen en verklaren? In welken zin kan men zich vóorstellen daartegen in te gaan met eene dracht-slagen nu en dan? Verwacht men daarvan bovenal, dat zij zal dienst doen als eene hardhandige ombuiging-ten-goede van den weêrbarstigen wil, als eene wekking van het zoo noodzakelijke, eerbiedige ontzag-gevoel-voor-plicht in vereelte gemoederen, die daarvoor op andere manier niet zijn te openen? Of wel: denkt men zich soms de zweep in de voornaamste plaats als wapen ter vreesaanjaging? ter vreesaanjaging allereerst aan den ontvanger van het pak-ransel zélven, dan ook aan wie, onder zijne spitsbroeders ervan vernemen, eindelijk aan al zijne kornuiten, die weten zullen, dat, van wege de wet, ook hun zoo'n gevoelige vermaning aan den lijve bij gelegenheid boven het hoofd hangt? Al die nuttigheidsoverdenkingen, nog éens, zal een wetgever, wien zich het zweepvraagstuk opdringt, in de eerste plaats ter harte moeten nemen. Welaan, de uitkomst zij eens zóo, dat nauwgezet be-

peinzen der zaak onder geheel die reeks van ter zake dienende maatschappelijke gezichtspunten een wetgever heeft doen besluiten: de ruwe gezindheid, bovenal onder jongeren, die orde en vrede bij toeneming bedreigt, zou hoogst waarschijnlijk in verblijdende mate zijn te keeren werd maar dien rauwen gasten af en toe eene fiksche rammeling toegediend. Zou daarmeê dan de rechtmatigheid bewezen zijn van zulk eene pijn-toebrenging, *als straf?* Ten antwoord zij één opmerking genoeg. Deze namelijk: Precies gelijke orde van betoog kon ook een' beroepstemmer in een beestenspel hebben gebracht tot de slotsom, dat, om zijne tijgers, leeuwen en beren onschadelijk te maken, eene volle laag, dien onguren gasten somtijds toegediend met den ‘schadeloos-onmisbaren’ ‘shambock’, een uitnemend hulpmiddel ware te achten. Zou echter dan daarmeê de zweep in dat beestenspel zijn gerechtvaardigd als stráf-werktuig volgens den rechtskundigen zin des woords? Wie, die het beweert? Doch welaan! Indien zoo'n gansche reeks-ervaringslessen, in Hagenbeck's of Barnums instituut ten beste gegeven, onmachtig ware ter rechtvaardiging eener rechtskundige slotsom, dan kan eene gelijksoortige orde van gedachten, zonder meer ingesponnen met het oog op eene menschenmaatschappij, dáar zulk een rechtsoordeel evenmin goedspreken. En dus blijft, na al zoodanige voor-overleggingen, hóe noodig, de hoofdzaak: de bevoegdheidsvraag, open staan. Het probleem, met andere woorden: kan een pak-slaag soms worden opgelegd als eene ‘verdiende straf’? het is, zoo na als vóor die buitenrechtelijke wijsheid, nog steeds in zijn geheel.

Hoe de overheersching-hier-alweêr van het máat-probleem: ‘quoüsque?’, hoe, in verband tot haar, het taaie voortleven der vordering van ‘evenwicht’ tusschen aangedaan en daarmeê zichzelven opgelegd lijden, hoe dat één en ander slechts onder ingewikkelder vorm toepassing geeft aan hetgeen Stammler als beginsel van plichtmatigen eerbied predikt? dat mag thans kortheidshalve met een zijdelingschen blik naar andere straf-beschouwingen in nieuw-Kantiaanschen geest[1)]

1) ‘Onze Eeuw’, 1902 ‘Zieken en strafwaardigen’ (Tegen het slot). Dr. Leo Polak's ‘De zin der vergelding’ I, 1921, Stammler (‘Wirtschaft und Recht’ (1921) P. 303) roert het verband tusschen strafrecht en zijn hulpbegrip der ‘afgezonderde gemeenschap’ slechts even aan. Kortheidshalve, omdat de ingewikkeldheid van het onderwerp nadere uitweiding ter plaatse onraadzaam maakt.

worden voorbijgegaan. Mag men, als regel onderstellen, dat niets een' gedachtenbouw ooit krachtiger steun verleent dan eene bewijsvoering, die ertégen aangevoerde voorbeelden doet verkeeren in middelen te zijner bevestiging, dan kan met het gezegde wel worden volstaan. Eén punt, intusschen, worde thans nog de aandacht niet onthouden. Het is dit: waaraan zou het wel schorten, dat, bij vluchtige kennisneming, de rechtsleer van Stammler moeilijk te aanvaarden - en daarom dan ook eene critiek gelijk van Brütt zoo in het gehoor te liggen schijnt? Dat schort klaarblijkelijk aan deze eigenschap van Stammler's betoogen: slag op slag straalt daarin door, wat ook beknopte saamvatting telkenmale aan het licht brengt, hoe het laatste woord bij hunne aanwending behoort aan eerlijken ‘tact’, maatbegrooting ‘op gevoel’. Het laat zich hooren, als zoo'n uitkomst velen ontgoochelt. Zij hadden van wijsbegeerte des rechts meer verwacht: stelligheid, beredeneerbaarheid nog bij den laatsten stap. En in trouwe: er valt tot het verklaren van dien waan meer dan één reden te geven.

Daar is ten eerste dit: De eigenaardige afhankelijkheidsverhouding, waarin men, wel vooral sedert De Montesquieu[1)], zich den rechter had gedacht met opzicht tot den wetsregel; men droeg haar onwillekeurig over op wat den wetgever te doen stond ten aanzien van de ‘wijsgeerige beginselen’. Een rechter had, niet waar? genoeg aan zekere ‘syllogistische mechanica’. Hij zocht, voor ieder gegeven proces, de daar te pas komende ‘praemissa maior’, den aan te wenden regel. Dan plaatste hij in het licht dier wet, als de ‘minor’, de toedracht der aangelegenheid in geschil. En de zaak was klaar. Nu dan, zóo insgelijks dacht men zich, één trede hooger, de houding eens wetgevers tot de opperste richtsnoeren der rechtswijsbegeerte. Dàar alweêr behoefden regeering en kamers de te regelen groep van levensverhoudingen slechts onder te brengen bij de, op haar aanwendbare, algemeene praemis. En ziedaar: de deugdelijke wet voor die groep-feiten sprong omhoog, als een cartonnen pop uit zijn doosje.

1) ‘Les jugements doivent... être (fixes) à un tel point qu'ils ne soient jamais qu'un texte précis de la loi’ (‘De l'esprit des lois’. L. XI. ch. IV ed. Garnier (1871) P. 144).

Doch naast den genoemden grond was er voor de overdrevene verwachtingen, hier ter sprake, nóg eene oorzaak. En wel het reeds vermelde aanstekelijke gezag der nieuwere natuurvorsching. Zij gewende het opkomende geslacht aan narekenbaar weten. Zij verlokte het daarmeê zulk weten te beoogen, te verlangen op allerlei gebied, zelfs, onder meer, van rechts- en zedeleer. Zoo kras nu, als (zeg:) in Jeremy Bentham's dagen[1)] door de van hem geleerde ‘radicals’, is die aanmatiging sinds lang niet meer herhaald. Nogtans, een' nagalm verneemt men ook nú somtijds van woordvoerders eener dergelijke moraal (heele en halve), als zij nog altijd meenen, dat húnne hulpbegrippen, - ‘de actueele cultuurwaarden des tijds’ of hoe zij verder heeten, - zich aanbevelen door een vastheid, die Stammler's dusgenaamd gekunstelden termen (‘afgezonderde gemeenschap’, ‘achting’, ‘deelname’ en wat dies meer zij) heet vreemd te blijven.

Daartegenover sta hier met nadruk dit, dat de volstrekte zekerheid dier narekenbare kennis reeds in de wetenschappen uitzondering is en allerminst wordt aangetroffen, laat staan: gevergd, in éenige kunst, waar zelfs zúlk weten zich vindt aangewend. Een toonzetter, bijvoorbeeld, zal zeker - het zij toegestemd, - niet straffeloos zich vergrijpen aan stellige uitkomsten der geluidsleer, of aan daaruit ontleende handwijzigingen voor het samenstellen van gelukkig gevonden wijzen met hare begeleidingen. Wil dat nu echter zeggen, dat wij in de wetmatig-vastgelegde bevindingen der wetenschappen van het gehoor zoo vele vaste spoorbanen bezitten, waarlangs de eerste de beste onbegaafde liefhebberaar zich slechts heeft in beweging te zetten, om aan te landen bij de voortbrenging van een meesterstuk, even zeker als een spoortrein, vóor het station-Leiden in zekere richting op gang gebracht, eindigt met binnen te rijden onder de stations-bekapping van Amsterdam? Natuurlijk niet. Naast vakkénnis, vertrouwdheid met de regelen voor het beoefenen zijner kunst en met het ‘waarom?’ dier regelen, vergt toonzetting van hem, die zich er aan waagt nog dat, nimmer onder regelen te brengen, ‘ick en weet niet wat’, dat men ‘genie’ -, voor het minst, dat men

1) Het sterkst spreekt bij hem de waan van de narekenbaarheid zijner ethiek uit de ‘Déontologie’. Men zie het hem betreffende hoofdstuk in M. Guyau's ‘La morale anglaise contemporaine’.

‘begaafdheid’ noemt. Dus staat het met déze, in het verlengde eener natuurwetenschap gelegen, kunst. Dus staat het met andere soortgelijke - neemt heelkunde, neemt het dichterlijk vertalen van een dichtstuk - evenéens.

Ontslaat dus eene wijsgeerige rechtsleer als van Stammler den wetgever, die bij haar zijn licht ontsteekt, niet van den eisch, dat hij, ter gelukkige oefening zijner kunst, naast vertrouwdheid met hare leidende gedachten, nog bovendien zoo iets bezitten zal als de gave om het onweegbare te wegen op gevoel, dan is daarin niets, wat wijsbegeerte des rechts in het nadeel brengt bij vergelijking zélfs met natúurkunde[1]. En evenmin is daarin iets, wat hém behoeft te ontstemmen, in wiens oogen de taak eens wetgevers met opzicht tot de eerste leerstellingen der rechtswijsbegeerte iets als herhaling op een hooger plan is te achten van hetgeen in lager sfeer een rechter heeft te doen opzichtens de afgetrokken vóorschriften der wet. Een dertig jaar vóor dezen, ja, toen kon men nog het rechterambt vervulbaar keuren zonder kunstvaardigheid met hulp alleen van redekundig gevolgen trekken. Maar thans is het anders. Scherp ziende als haast altijd, hebben, trouwens, reeds de Romeinen ‘gerechtigheid’ gekenschetst als ‘kúnst van het goede en billijke’ en haar' beoefenaar ‘rechts-beválligheid’ ten taak gesteld[2]. Trouwens, men neme eens het beeld van 's rechters arbeid, gelijk het ons tegemoet treedt uit een hedendaagsch wetboek van hoogen rang: het ‘Burgerlijke’ - voor Duitschland. Kan daar de magistratuur met louter-lógische denkverrichtingen volstaan? Als daar een rechter uit te maken kreeg (het geval is vóorgekomen), of het ‘misbruik van hare aanspraak op echtelijk samenwonen’ heeten mocht, wanneer eene vrouw, wier man op 's keizers uitnoodiging vrijwillig diende in China, den huwelijksband wou slaken wegens kwaadwillige verlating, had hij dan niet op den tast twee waarden te vergelijken: de waarde der echtelijke levensgemeenschap van gehuwden en van 'smans strijdbare toewijding jegens keizer en rijk? Als daar (ook dit is gebeurd) een rechter werd geroepen te beslissen, of een tot werken bekwaam

1) ‘Die Lehre von dem richtigen Rechte’ (1902) P. 311.
2) ‘Dig.’, ‘De iustitia et iure’. L.I.T.I. Fr. 1. ‘ut *eleganter* Celsius definit, ius est *ars boni et aequi’*.

en jegens niemand onderhoudsplichtig vrijgezel, die, wegens gevaar van in nood te raken na het doorbrengen van zijn erfdeeltje, in lageren aanleg was onder curateele gesteld, of zoo iemand zijn vonnis had te aanvaarden, vond dan niet weêr de magistraat eene gevoelsvraag uit te maken: nopens het waardeverschil tusschen Uwe en mijne persoonlijke vrijheid en tusschen het vrijwaren der maatschappij tegen vermijdbare bedeeling? En, zoo vervolgens het strafwetboek wordt opgeslagen, heeft men niet dàar-voorál in artikel voor artikel opdrachten aan de rechterlijke macht tot het schatten-over-enweêr der zwaarte van misdrijf en straf? O, ongetwijfeld! Niets gemakkelijker, dan voor een publiek, dat zich inbeeldt, van alle wetenschap op den duur volstrekte stelligheid der uitkomsten te mogen vergen, eene wijsgeerige rechtsbeschouwing verdacht te maken, die nog wel met nadruk tegen het koesteren zulker verlangens waarschuwt. Maar in een nieuw licht komt de zaak te staan voor wie bedenkt, hoe het stellen van zoo'n eisch berust op overschatting van de vastheid, welke anderen kunsten dan die des wetgevers de háar vóorlichtende wetenschappen kunnen schenken. En ook nog dáarvan afgezien, schijnt over het buiten ons bereik blijven van nacijferbare stelligheid bij rechtsoordeelen een ieder zich gereedelijk te kunnen troosten, die de hoogste uitingen van 's menschen geest niet zoekt in haast werktuigelijke syllogismen-hanteering, of in het herleiden van allerhand feiten-bestel tot de eeuwige formules van $(A + B) \times (A-B)$ of van $(X \times Y)^2$, maar veeleer in het minst werktuiglijke wat aan ons is: persoonlijk waardenbesef. Zoo het, bij de oplossing der fijnere rechtsvragen, op die kunstenaarsgave tenslotte aankomt, de studie des rechts staat er te hooger om. Ja, schijnt zelfs dit beweren wel te stout, dat, ook weêr bij hare hedendaagsche werkwijze, de vooraangaande onderdeelen der natuurvorsching zelve bij toeneming neigen den verbeeldingskrachtigsten onder hare dienaren de palm te reiken?

W. VAN DER VLUGT.

Het beginsel der geldende maatschappelijke ordening.

Onze tijd staat, ook na het echec in Midden- en West-Europa van de revolutionaire strevingen van 1918, bij voortduring in het teeken van een strijd over den grondslag der ordening van het economisch leven. Het socialisme moge, toen een oogenblik de kans gegeven scheen tot verwezenlijking van zijn stelsel, zijn teruggedeinsd voor de doorvoering daarvan met het bestaande menschenmateriaal, en den eisch der socialisatie der productiemiddelen voorshands op het tweede plan hebben teruggedrongen. Het lijdt niet den minsten twijfel voor wien aan de geschriften van de leiders dier beweging aandacht te schenken pleegt, dat die eisch principieel door hen in vollen omvang wordt gehandhaafd. Het geldt enkel een tactisch reculer pour mieux sauter. En de terugslag, door de houding der leiders in 1918 aangenomen, en door de economische malaise op den omvang van de socialistische partijen uitgeoefend, is zich allerwege zienderoogen aan het herstellen.

Nu is het een opmerkelijk feit, dat de principieele bestrijding van het socialistisch beginsel bij zijn tegenstanders zeer veel te wenschen overlaat. Men krijgt den indruk, dat, ook bij degenen, die blijven weigeren tot het socialisme over te gaan, het geloof in de deugdelijkheid van het geldend beginsel van het economisch leven, als middel om, niet slechts voor enkele bevoorrechten, maar voor de gemeenschap in haar geheel, het welvaartsideaal geleidelijk, voor zoover dit dan mogelijk moet worden geacht, te verwezenlijken, er geenszins

een is, dat bergen kan verzetten. Van een kloek, beslist partijkiezen is te weinig sprake. Tot het einde meegaan wil men zeker niet. Doch men meent den tegenstanders den wind uit de zeilen te kunnen nemen, door kleine concessies.

Eene dergelijke politiek moet op niets uitloopen. Ware het den tegenstanders van de bestaande ordening enkel er om te doen, een grooter deel van het maatschappelijk inkomen te veroveren, dan zou een tactiek van loven en bieden wellicht kunnen slagen. Zoo echter is het niet gesteld. Het gaat er voor hen om, het bestaande productiesysteem door een principieel ander te verdringen. De concessies door hun tegenstanders gedaan, worden ‘op afbetaling’ aanvaard, maar zonder dat in de doelstelling van het socialisme daardoor eenige wijziging wordt gebracht. Zij wekken bij de socialisten den indruk, dat hun bestrijders er enkel op bedacht zijn, de voordeelen, die het geldend stelsel hun heeft gebracht, te behouden; dat hun strijd mitsdien uitsluitend in overwegingen van eigenbelang wortelt. Die concessies beschouwen zij als een bewijs, dat een sterke overtuiging van de principieele deugdelijkheid van het bestaande ontbreekt, met het gevolg, dat iedere nieuwe concessie de door hen gestelde eischen verder opdrijft. Waarom zou men met één vinger voor lief nemen, in plaats van met twee, of vijf, of tien? De weigering om zoover te gaan staat bij de tegenstanders van het socialisme immers niet tegen den achtergrond van een scherp omlijnd en met overtuiging beleden beginsel!

Even ondoeltreffend is het, zich te bepalen tot een weerlegging van het zoogenaamd wetenschappelijk socialisme. Zeker, op dit gebied zijn belangrijke successen te boeken geweest. Van de grondzuilen van het Marxisme, - de arbeidswaardeleer en de daarin wortelende meerwaardetheorie; de leer der kapitaalconcentratie en der absolute ‘Verelendung’ van de arbeidersmassa - is reeds thans niet zoo heel veel meer staande gebleven. Maar al zou eerlang het door Marx opgetrokken gebouw van het wetenschappelijk socialisme geheel zijn ineengestort, dan nog zou het socialisme als stelsel van praktische politiek, dat de maatschappelijke voortbrenging wil vestigen op gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen, zich zeer wel kunnen handhaven.

Wil men het afdoende bestrijden, dan is het, naar het mij

voorkomt, eerste eisch zich opnieuw te bezinnen op het beginsel der bestaande ordening; stelsel te plaatsen tegenover stelsel. Daarna kan dan de vraag aan de orde komen, of aan het beginsel, waaruit de maatschappij zooals wij die thans kunnen waarnemen is gegroeid, zoodanige immanente fouten kleven, dat het, indien mogelijk, voor een geheel ander behoort te wijken. Een beginselloos afglijden naar het socialisme kan tenslotte niemand, ook de socialisten zelf niet, bevredigen. Moet het er komen, laat het dan zijn, wijl het thans geldend beginsel, in het licht der ervaring met de toepassing ervan verkregen, welovertuigd wordt losgelaten.

Ik stel mij voor, in de volgende bladzijden de vraag te behandelen, op welk beginsel de geldende maatschappelijke ordening berust. Niet haar te verdedigen tegen de kritiek waaraan zij bloot staat is thans mijn doel, doch enkel den wortel bloot te leggen waaruit zij is gegroeid.

□□□

Men kan op de vraag, die ik zooeven stelde, in de literatuur de meest verschillende antwoorden aantreffen. Sommigen achten onze maatschappij gekarakteriseerd, door een complex van vrijheden die zij aan haar leden verzekert zooals vrijheid van eigendom, van beroep, van vestiging, van verbruik, van contract. Anderen wijzen op de in ruime mate bestaande scheiding tusschen eigendom en gebruik van de productiemiddelen, het loonstelsel; of op het gemis aan organisatie, waardoor de voortbrenging wordt gekenmerkt, nu immers, juist krachtens de genoemde vrijheden, ieder voortbrengt wat, en zooveel, hem goeddunkt, daarbij enkel rekenend met winstmogelijkheden, zonder te vragen, of de door hem aan de productieve kracht waarover hij beschikt gegeven bestemming in maatschappelijken zin wel als een gewenschte, of als de meest gewenschte, kan worden beschouwd.

Al deze antwoorden brengen zeker trekken van onze samenleving naar voren, welke tot hare kenmerken behooren. Echter dringen zij, naar het mij toeschijnt, niet door tot het wezen der zaak, in zooverre n.l. die kenmerken alle uitvloeisels zijn

van het eigenlijk grondbeginsel der huidige ordening. Als zoodanig beschouw ik *het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid*.

Het uitgangspunt van gansch de economische werkzaamheid van den mensch, de oorsprong van het economisch leven in al zijn openbaringen, is gelegen in het feit, dat de mensch zich behoeften bewust wordt, en het doel van al ons werken is, de bevrediging van die behoeften mogelijk te maken. Met redelijk inzicht begaafd, kan de mensch zijn behoeften niet enkel instinctief ervaren. Hij kan ze ordenend overzien en vergelijken en, naar gelang die ordening plaats heeft, op grond van de dringendheid waarmede zijn begeerten zich bij hem aandienen, de gaven door de natuur in hem en buiten hem beschikbaar gesteld gebruiken, om er bevrediging aan te geven. Indien men maar ervan afziet, om tusschen behoeften van stoffelijken en onstoffelijken aard een principieel onderscheid te maken, en de grenzen van het welvaartsbegrip, zooals mij om thans niet nader te bespreken redenen volstrekt noodig dunkt, ruimer trekt dan b.v. Pierson of von Böhm dit deden, kan men zeggen, dat gansch het menschelijk leven zich oplost in gedragingen, die door dit streven naar bevrediging van begeerten zijn gemotiveerd.

Op tweeërlei valt in dit verband echter te letten. Het ervaren van behoeften is een bewustzijnstoestand, en kan dus slechts daar voorkomen, waar bewustzijn bestaat, derhalve, waar het hier gaat om redelijk handelen, alleen bij den enkelen mensch. In zijn oorsprong, hieromtrent kan d.m. inderdaad twijfel niet bestaan, is het economisch leven *individualistisch*. De menschengroepen hebben niet eigen behoeften, omdat het orgaan om deze te ervaren, bewustzijn, hun ontbreekt. Zij danken hun ontstaan aan het feit, dat de individuen, die er in zijn vereenigd, hun bestaan doelmatig en dus gewenscht achten; omdat het m.a.w. aan een door *hen* gevoelde behoefte bevrediging geeft. Houdt deze behoefte op de leden dier groepen te prikkelen, dan kunnen eens gevormde organisaties wellicht ingevolge de wet der traagheid hun bestaan uit sleur en traditie nog eenigen tijd handhaven. Maar hun levenskracht is dan gebroken, de wortel waaruit zij groeiden is afgesneden, en zij zijn onverbiddelijk ten ondergang gedoemd. En evenzoo is de begrenzing van de plaats, die zij in het economisch leven

bekleeden, bepaald door de rangorde, welke de behoeften, waarin zij voorzien, innemen in het behoeftenschema van de leden der groep. Al dergelijke organisaties, van den Volkenbond af tot de kleinste gezelligheidsvereeniging toe, hebben niet, zooals de mensch, een oorsrponkelijk, doch een uit de behoeften van den mensch afgeleid bestaan. Zelfs voor den groepsvorm van het huwelijk en het gezin gaat deze stelling op, indien men let op het feit, dat in verschillende tijden en landen de geslachts- en familieverhoudingen op zeer uiteenloopende wijze zijn geregeld. Overigens kan men zonder bezwaar erkennen, dat in de moderne cultuurwereld, al kent deze ook nog talrijke volwassen eenloopende personen, het gezin den grondslag vormt der samenleving, en dit, in stede van de individu, de cel vormt waaruit die samenleving is opgebouwd. Een eenheid die reeds wegens de in de kinderen zich kruisende individualiteit der ouders, een eindeloos geschakeerde eigen gedaante vertoont en een eigen behoeftenschema kent, evenals zulks met de menschen het geval is.

Immers, en dit is het tweede punt waarop ik wijzen wil, men kan de behoeften der menschen wel trachten schematisch te ordenen naar groote categorieën, en dan wellicht zeggen, dat al deze categorieën in het bewustzijn van alle menschen als behoeften worden gevoeld. Maar het is d.m. duidelijk, dat een dergelijke constructie van zekere innerlijke gelijkheid der menschen onderling toch bitter weinig waarde heeft. Het komt in het economisch leven niet aan op behoefte-categorieën, maar op concrete behoeften, welke met zeer verschillende intensiteit bevrediging vragen. De behoefte aan voedsel is natuurlijk allen menschen gemeen. Maar de hevigheid waarmede zij voor bevrediging zich aanmeldt, is op hetzelfde oogenblik voor verschillende menschen, en voor denzelfden mensch op verschillende oogenblikken, zeer ongelijk. Waarbij nog komt, dat de middelen, waarmede zij in concreto kan worden voldaan, zeer verschillend zijn. Voor den een zijn voedingsmiddelen begeerlijk, die een ander verafschuwt.

Zoo is het op ieder gebied. Een boom heeft millioenen bladeren, maar bij scherp toezien blijken niet twee ervan geheel aan elkaar gelijk. Het centrale feit der persoonlijkheid heeft voor de gedaante en de ontwikkeling van het economisch leven overwegend belang, en iedere persoonlijkheid heeft, als

gevolg van vererving en opvoeding (dezen term hier genomen in den ruimen zin van milieu-invloeden tijdens de ontwikkeling der persoonlijkheid), haar eigen aard. Uit de verte gezien, moge deze gemeenschappelijke trekken met dien van andere personen toonen; bij scherper toezien blijkt, dat zij daarvan toch ook op tal van punten zeer wezenlijk verschilt. Met het gevolg, dat ook de individueele behoeften-schema's uiteenloopen, zooal niet wat de soorten van behoeften betreft, die er op voorkomen, dan toch wat aangaat de voorwaarden, waaraan de individu hare bevrediging gebonden acht en evenzoo ten opzichte van de rangorde, door de intensiteit der behoeften bepaald, waarin zij op het behoeften-schema zijn geplaatst. Wie zich de oorzaken waaruit die verschillen voortspruiten indenkt, zal dan ook tot de slotsom moeten komen, dat ook al zou men de uiterlijke omstandigheden ex hypothesi een oogenblik voor allen gelijk zich denken, de verschillen in aard en aanleg der menschen tot verschillen in hun behoeften-schema's leiden moeten.

Uit den noodwendig ongelijken inhoud der individueele behoeften-schema's in verband met het feit, dat iedere behoefte enkel in het bewustzijn van dengene die haar ervaart kan worden gepercipieerd, volgt nu, dat de behoeften van den mensch zich onttrekken aan waarneming door derden. Ongetwijfeld kan de mensch, door woorden en door daden, uiting geven aan zijn begeerten, het bestaan en de intensiteit ervan aan anderen mededeelen. Maar het is genoegzaam bekend, hoe onvolkomen zoodanige mededeeling in tal van gevallen blijft als gevolg van, gewilde of ongewilde, overdrijving in de mededeeling; van gebrekkig begrip, onderscheidingsvermogen of belangstelling bij hem aan wien de mededeeling wordt gedaan, enz. Talloos zijn de fouten en teleurstellingen, wanneer derden in anderer behoeften trachten te voorzien. Men moge niet kunnen volhouden, dat ieder het best de wegen en middelen kent om eigen behoeften te dekken. Zeker is het, dat ieder het best beoordeelen kan welke behoeften hij heeft en in welke rangorde deze bevrediging verlangen, met inachtneming van het beginsel der ‘grensproductiviteit’, hetwelk ons er toe brengt te streven naar een zoodanig gebruik van de productieve kracht waarover wij voor de dekking van onze behoeften beschikken, dat ieder partikel daarvan een bestemming krijgt welker belang

voor ons niet achter staat bij dat van een andere mogelijke bestemming die wij er aan hadden kunnen geven.

Het zich naar den eisch van dit beginsel gedragen is zeker een ideaal, dat als zoodanig voor volledige verwezenlijking niet vatbaar is. Niemand is in staat op ieder moment zijn behoeften-schema volledig te overzien. Te minder, wijl daarop niet enkel de onmiddellijk voor bevrediging zich aanmeldende begeerten (daaronder ook begrepen de tegenwoordige behoeften van anderen) een plaats bekleeden, maar ook de behoeften, die wij, op grond van het a-prioristisch postulaat van de continuiteit onzer persoonlijkheid, verwachten in de toekomst voor ons zelf en anderen te zullen ervaren. Legio is het aantal fouten door ieder onzer in zijn economisch leven gemaakt! Maar het blijft waar, dat wij trachten het genoemd beginsel daarin als richtsnoer te volgen.

□□□

Uit het feit nu, dat het uitgangspunt van gansch het economisch leven, t.w. het bestaan van behoeften, die zich enkel in het bewustzijn van den individueelen mensch als zoodanig doen gevoelen, en die den mensch dwingen tot arbeidsprestatie gericht op de bevrediging er van, van individualistischen aard is, vloeit het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid noodwendig voort. Dit beginsel toch legt de zorg om in zijn behoeften te voorzien op hem, die de behoeften ervaart en zich de mate van haar dringendheid bewust wordt. Dat daarbij regelen moeten worden in acht genomen, wijl ieders vrijheid om de dekking van zijn behoeften na te streven haar begrenzing vindt in de aan anderen evenzeer toekomende vrijheid om te arbeiden aan de verwezenlijking van dit doel, spreekt van zelf en brengt geen verandering van principieelen aard. De daardoor ontstaande vrijheidsbeperkingen, oorspronkelijk van enkel feitelijken aard (de macht van den een beperkt door de macht van (der) anderen), zijn geleidelijk tot beperkingen door het objectieve recht hervormd. De vrijheid van ieder bij de behartiging van zijn welvaartdoeleinden werd toen een redelijk zich gedragen onder vrijwillige eerbiediging van de gelijke bevoegdheid der overigen. *Vrijwillig,* wijl immers ook de behoefte aan het hebben van zoodanige normen voor het

menschelijk verkeer in het individueel bewustzijn wordt gevoeld, zooal niet door alle samenlevenden, dan toch door de overgroote meerderheid van hen; terwijl bovendien zeker nog een aanmerkelijk deel van de overblijvende minderheid de behoefte om de gevolgen van een niet inachtnemen dier normen te vermijden als dringender gevoelt, dan die, om zich aan de door hen niet verlangde, of mogelijk zelfs verkeerd geachte, normen niet te storen.

Te meer volgt uit het voorafgaande het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, wijl de voorziening in zijn begeerten den mensch offers oplegt, zij het enkel het offer van arbeidsprestatie, die, in bepaalde richting aangewend, voor de dekking van behoeften van anderen aard niet meer in aanmerking kan komen. Waar nu weder de offers een in het individueel bewustzijn zich als zoodanig voelbaar makend leed zijn, welks omvang naar den aard der persoonlijkheid en naar de omstandigheden waarin deze verkeert verschilt, volgt ook hieruit, dat ieder voor zichzelf heeft te beslissen de wijze waarop, en de richting zoowel als de mate waarin, hij zijn productieve kracht aan de voorziening in zijn behoeften zal dienstbaar maken. Op deze wijze vindt door dengene, die met uitsluiting van alle anderen principieel alleen daartoe in staat is, de afweging plaats van baten en lasten bij de nastreving van zijn welvaartsdoeleinden. Is die afweging juist geweest, dan zal hijzelf de vruchten daarvan genieten. Maakte hij fouten, dan zullen de gevolgen daarvan hem treffen. Zijn rechtstreeksch eigenbelang zal hem er dus toe drijven, zijn economisch leven met zorg te regelen. Zoo wordt vanzelf een waarborg verkregen, dat ieder met toewijding arbeidt aan de inperking van zijn eigen welvaartstekort, wat, indien het met eerbiediging van anderer rechten algemeen geschiedt, uiteraard ook aan de verheffing van het algemeen welvaartspeil moet ten goede komen. Langs dezen weg wordt voorkomen, dat, door het leggen van de verantwoordelijkheid voor het individueel economisch bestaan op derden, de persoonlijke energie in den strijd tegen dit tekort zou kunnen verslappen en de enkeling voor de voorziening in de eigen behoeften gaat steunen op anderen, het dragen van de last en de offers door die voorziening geëischt aan hen overlatend. Wat tengevolge zou hebben, dat, indien allen dit zouden doen, ieders wel-

vaart zou worden verkort; en indien enkelen met volle toewijding zich zouden blijven inspannen, anderen op hen zouden parasiteeren, en worden gestijfd in hun sociaal-bedenkelijke slapheid.

Het groote beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, dat dus stoelt op het in de natuur der dingen gelegen individualistisch karakter van het uitgangspunt van alle economisch handelen, is niet op zeker moment als grondslag der maatschappelijke ordening ingevoerd of aanvaard. Het is dit vanzelf geworden, wat dunkt mij als een bevestiging mag gelden van de stelling, dat het boven besproken uitgangspunt van het economisch leven, de drang van den mensch tot voorziening in de door hem gevoelde behoeften, noodwendig bij een regeling op dit beginsel steunend moet doen belanden. Een zoo ontzaggelijk samengesteld geheel, als het bedrijfsleven van een cultuurvolk, laat zich nu eenmaal niet denken als de vrucht van een kunstmatig ordenen. Het ontwikkelt zich geleidelijk onder de werking van immanente krachten. Dit geeft eenigen waarborg, dat de thans bestaande orde ook niet plotseling en blijvend door een geheel andere kan worden vervangen. Voor zoover de krachten, waaruit zij historisch is ontstaan, voortspruiten uit de natuur zelve der verschijnselen waarin het economisch leven wortelt, zouden zij ook na de omvorming hare werking doen gevoelen in de richting van het herstel, of, zoo men wil, de reactie. Maar inmiddels kan ontzettend veel kwaad zijn gesticht. In één etmaal kan meer worden vernield dan in jaren van moeizamen arbeid weder kan worden opgebouwd.

□□□

Het grondkenmerk der geldende ordening is derhalve dit, dat zij, gebaseerd op de behoeften en de behoeften-schema's die als zoodanig in het bewustzijn der individuen worden waargenomen, de zorg voor de bevrediging daarvan aan henzelven overlaat, hen daarbij in hun vrijheid bindend, voor zooveel dit noodig voorkomt aan althans de meerderheid der in eenzelfde verband samenlevenden, d.w.z. door hen als een persoonlijke behoefte wordt gevoeld, ten einde te voorkomen, dat de vrijheid van den een ontaardt in onderdrukking van de

principieel niet minder eerbiedwaardige vrijheid van den ander.

Uit dezen grondtrek vloeien nu noodwendig allerlei trekken onzer samenleving voort, die sommigen ten onrechte haar eigenlijke kenmerken achten. Ik wensch dit thans, met betrekking tot enkele der belangrijkste nader aan te toonen.

Reeds aanstonds zij er op gewezen, dat het feit, dat de nader te bespreken rechten en vrijheden naar plaats en tijd in ongelijken omvang zijn erkend, zonder dat men zal willen volhouden, dat de terzake bestaande verschillen het eigenlijk wezen der samenleving hebben veranderd, als bewijs gelden mag, dat het karakter eener samenleving niet door die rechten en vrijheden is bepaald. Doch, zooals gezegd, meen ik dat kan worden aangetoond, dat zij van den genoemden grondtrek, het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, enkel het natuurlijk uitvloeisel zijn.

Ik noem in de eerste plaats het *eigendomsrecht*. Indien ieder persoonlijk verantwoordelijk is voor de handhaving van zijn bestaan; voor de verwezenlijking van dit doel is aangewezen op zijn eigen arbeid en inspanning; en in zijn behoeften slechts in zoover zal kunnen voorzien, als de vruchten van dien arbeid hem de mogelijkheid daartoe openen, dan volgt daaruit rechtstreeks en onmiddellijk, dat die vruchten bij uitsluiting van alle anderen hem toekomen, die ze heeft tot stand gebracht, voor zoover dit laatste geschiedde zonder de rechten van anderen te krenken. Het kan noodig of raadzaam zijn grenzen te stellen aan de vrijheid om over die vruchten te beschikken, met name die vrijheid wellicht te beperken tot zijn persoonlijk leven. Te meer, wijl zij anders aan zijn erfgenaam of legataris toevallen zonder eenige inspanning hunnerzijds. Testeervrijheid en wettelijk erfrecht laten zich enkel op gronden van utiliteit verdedigen, al voeg ik er aanstonds bij, dat deze inderdaad niet ver te zoeken zijn. Doch dat het eigendomsrecht van het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid het rechtstreeksch uitvloeisel is, kan d.m. niet worden geloochend.

En dit verband geldt algemeen, ook den grond. Men noemt dezen veelal een natuurgave, als zoodanig allen menschen gezamenlijk ter beschikking gesteld. Op tweeërlei moet echter nadruk worden gelegd. In de eerste plaats hierop, dat in al wat den menschen diensten bewijst stoffen of (en) krach-

ten door de natuur ter beschikking gesteld een rol spelen. Op grond der beteekenis van de wetten van het behoud der stof en van het behoud der kracht, komt aan al die gaven der natuur, zoo men wil, een monopoliekarakter toe. Het argument waarop men zich beroept reikt dus veel verder dan tot den grond alleen. Voorts valt te bedenken, dat, zoodra de mensch aan den oerstaat van het nomadenleven is ontwassen, zekere duurzaamheid van vestiging op en van gebruik van den grond voorwaarde is voor de verwezenlijking van zijn economische doeleinden. Zulks te meer, nu de bodem, overal waar de toeneming der bevolking den overgang van de extensieve tot de intensieve bebouwing heeft noodig gemaakt, niet langer in den toestand, waarin de natuur hem heeft beschikbaar gesteld, aan de menschelijke behoeften voldoening schenkt. Er moet dan voor de ontginning, ontwatering, verhooging van de bodemcapaciteit hard worden gewerkt. Het gevolg daarvan is, dat de bodem, zooals deze wordt gebruikt in de cultuurstaten der oude wereld, en in toenemende mate ook daarbuiten, in weinig mindere mate als arbeidsprodukt moet worden beschouwd, dan dit met welke andere goederen ook het geval is. Dezelfde argumentatie, die er toe leidt om den eigendom over de vruchten van den arbeid te zien als een uitvloeisel van de erkenning van het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, is derhalve ook op den bodem toepasselijk.

Wanneer men de vruchten van den arbeid niet wil toekennen aan hem die dien arbeid presteerde, dan komen zij toe aan wie tot hun totstandkoming niet hebben medegewerkt. Daardoor wordt echter de werking van genoemd beginsel in dubbel opzicht verzwakt. Hij die, met inachtneming der rechtsorde, heeft gewerkt om zich te verschaffen datgene waaraan hij behoefte heeft, doch die zich daarna de vruchten van zijn arbeid ziet ontnomen, wordt geremd in zijn drang om zich, ten koste van offers van allerlei aard, het noodige te verschaffen. En hetzelfde geldt voor hem, die de vruchten van anderer arbeid zich ziet in den schoot geworpen. Het gevaar is zeker niet denkbeeldig, dat de lust, om zich offers te getroosten ter voorziening in eigen behoeften, zal verminderen, naargelang het uitzicht grooter is, om ook zonder inspanning het noodige deelachtig te worden.

Op overeenkomstige wijze laat zich betoogen, dat de *contractvrijheid* uit de economische zelfverantwoordelijkheid voortvloeit. Deze biedt de mogelijkheid om zich, ter voorziening in eigen behoeften met anderen te verstaan over een ruil van goederen of diensten, welke ruil zich principieel slechts laat denken tegen den achtergrond der onderstelling, dat beide contractanten hun belang er door gebaat achten. Wanneer nu ieder de zorg voor zijn economisch bestaan in eigen hand moet nemen, zonder dat de Staat of de gemeenschap zich daarvoor aansprakelijk stelt, dan moet ieder ook de wegen kunnen inslaan, welke hem voor de bereiking van dit doel raadzaam dunken. En zoo dit voor ieder afzonderlijk geldt, dan volgt daaruit onmiddellijk, dat de menschen zich vrij zullen mogen verstaan nopens de regelingen welke zij in hun eigen belang zullen meenen te moeten treffen. De vrijheid van vereeniging wortelt in dezelfde gedachte. Natuurlijk ook hier weder, - het is niet noodig het telkens te herhalen - met eerbiediging van de rechtsorde. Inzonderheid sedert de arbeidsverdeeling de signatuur is geworden van het productiesysteem, is de vrijheid van contract een onmisbaar uitvloeisel van het grondbeginsel der maatschappelijke ordening. Nader betoog op dit punt zal wel niet noodig zijn. Zonder de principieele erkenning van ruil-, dat is contractvrijheid, is de arbeidsverdeeling in eene op economische zelfverantwoordelijkheid berustende samenleving ondenkbaar.

Evenzoo laat zich met betrekking tot de *vrijheid van beroep* en van *vestiging* aantoonen, dat zij van het grondbeginsel der geldende ordening het natuurlijk uitvloeisel is, al moge dit dan ook eerst betrekkelijk laat zijn erkend. Aanleg, neiging, begaafdheid der individuen zijn ongelijk. De op allen echter gelegde plicht om voor eigen zelfhandhaving te zorgen, moet dan voor hen ook de vrijheid medebrengen om de voorwaarden voor het nakomen van die plicht zoo gunstig mogelijk te maken, het beroep te kiezen, dat hun in verband met de uitzichten welke het biedt of schijnt te bieden, en de eigenaardigheden van hun persoon, de beste vruchten in verhouding tot de te brengen offers belooft; en eveneens om het te gaan uitoefenen daar, waar de kans van slagen hun het grootst dunkt. Er kan aanleiding zijn, om die vrijheden voor bepaalde beroepen uit te sluiten of in te perken. Dit belet niet, dat zij een

natuurlijk gevolg zijn van de op ieder rustende plicht tot zelfhandhaving.

Ik kom tot de *scheiding tusschen eigendom en gebruik van de produktiemiddelen*, het loonstelsel, waarin de socialisten veelal het wezenskenmerk der bestaande, kapitalistische samenleving meenen te zien. Uit de ongelijkheid der economische subjecten in aanleg en bekwaamheid volgt noodwendig, dat zij, ook al zouden zij aanvankelijk in geheel gelijke omstandigheden zijn geplaatst, bij gelijk gedachte inspanning ongelijke uitkomsten van hun arbeid zullen verkrijgen. De economische waarde der menschen is nu eenmaal ongelijk. Met hun waarde als menschen in anderen zin heeft dit simpele ervaringsfeit natuurlijk niets te maken. Ik denk hier enkel aan hun geschiktheid voor de bereiking van hun economische doeleinden. Wat er elders van zij, het dogma der gelijkheid van alle menschen is op economisch gebied stellig niet te handhaven. De eigenschappen waar het op dit terrein op aankomt om te slagen: gezondheid en lichaamskracht; activiteit; concentratievermogen; durf; takt in den omgang met anderen; verstand; doorzicht; volhardingsvermogen en zooveel meer, zijn nu eenmaal ieder op zichzelf en in onderling verband in eindelooze schakeering bij de menschen aan te treffen. En zulks waarlijk niet enkel als gevolg van het milieu; bewijze het feit, dat verschillen van dezen aard, gelijk ieder in eigen kring kan waarnemen, ook worden aangetroffen bij personen geboren en getogen in hetzelfde milieu. Welvaartsongelijkheid is dientengevolge een volkomen normaal verschijnsel.

Ook hierom, wijl onder de verschillen tusschen de menschen een zeer voorname plaats bekleedt ongelijkheid in voorzorg. Primair aangelegde naturen, die hun levenshouding overwegend met een ‘komt tijd, komt raad’ door de direkte impulsen van het heden laten beheerschen, staan in het economisch leven geheel anders dan zij die, verder ziende dan vandaag, ook aan de dekking van hun toekomstige behoeften een niet onbelangrijk deel van hun zorg en inspanning doen ten goede komen. Leven de eersten van de hand in de tand, de laatsten leggen zich in het heden het offer van verbruiksbeperkingen op, om in de toekomst niet geheel onverzorgd te zijn. De tegenstelling door Bamberger met betrekking tot de beursclientele eens gemaakt, tusschen hen, die vóór alles gaarne

goed willen eten en hen, die bovenal rustig willen slapen, heeft veel verder reikende beteekenis. Maar daardoor worden de welvaartsverschillen uiteraard vergroot. Niet enkel wijl nu de vooruitzorgenden beter gesitueerd zullen zijn, wanneer de toekomst heden werd, dan de 'dwaze maagden'; maar ook wijl de gemaakte besparingen, wegens de productiviteit van het kapitaal, reeds terstond vruchten gaan afwerpen, welke dus vóór de toekomstige behoeften, voor de dekking waarvan de besparing plaats had, zich gaan voelbaar maken, aan de vooruitzorgenden grooter welvaart zullen verzekeren.

De aldus uit de natuurlijke verschillen der menschen voortspruitende ongelijkheid in welvaart heeft derhalve in zich zelve de strekking zich gaandeweg te vergrooten. Waarbij nog komt, dat dientengevolge milieuverschillen ontstaan, welke de economische kansen voor overigens economisch gelijkwaardigen, die in verschillend milieu worden geboren en opgroeien, ongelijk maken.

Uit een en ander vloeit nu voort het ontstaan van de scheiding tusschen eigendom en gebruik van kapitaal, het loonstelsel. Wie beschikt over besparingen, die hij, om welke reden dan ook, niet zelf kan of wil productief maken, zal, om zich de vruchten van die besparingen niet te zien ontgaan, anderen trachten te vinden, bereid om dit te doen, en den dienst door hen hem bewezen beloonen, door een deel van de vruchten aan hen af te staan. Omgekeerd zullen onder degenen, die, van kapitaal verstoken, uitsluitend op de vruchten van hun arbeid zijn aangewezen, er gevonden worden, bereid om dien arbeid ter beschikking van eerstgenoemden te stellen, zoo zij daardoor uitzicht krijgen op een grooter inkomen, dan zij alleen met hun arbeid zouden kunnen verwerven. Wordt hetgeen zij voor hun medewerking verlangen onzen kapitalist te veel, dan zal deze wellicht toch zelf zijn besparingen productief gaan maken, wellicht ze enkel bewaren zonder meer, mogelijk ook ze verteren. Wil omgekeerd de kapitalist een, naar het oordeel van hen wier medewerking hij begeert, te geringe vergoeding voor die medewerking geven, dan zullen zij die medewerking weigeren en er de voorkeur aan geven geheel zelfstandig te blijven werken. Op de wijze in de theorie der prijsvorming met betrekking tot de produktiefactoren uiteengezet, vormt zich zoo ten slotte de verdeeling van het in samenwer-

king verkregen resultaat tusschen hen, die eenerzijds het kapitaal anderzijds den arbeid leverden.

Totdusver dacht ik mij die samenwerking als een societas van kapitalist en arbeider. De ongelijkheid van aanleg der menschen kan echter ook hierin bestaan, dat sommigen in bijzondere mate zijn toegerust met het talent om te leiden en te organiseeren. Zij zullen, ook indien zij niet zelf beschikken over het in de voortbrenging benoodigd kapitaal, dit talent willen gebruiken als middel voor het verwezenlijken van hun welvaartsdoel. Waar, blijkens de merkwaardige ervaringen, die Ford opdeed, de neiging om in een verantwoordelijke positie van leidenden aard te worden geplaatst reeds vrij zeldzaam voorkomt[1)], en men zeker mag aannemen, dat de begaafdheid tot dergelijk werk nog zeldzamer zal zijn, spreekt het van zelf, dat zoo de kapitalist zijn besparingen aan dergelijke personen ter beschikking stelt, ook aan hen, in ruil voor den door hen gepresteerden arbeid van bijzonderen aard, een deel van het bereikte resultaat moet worden toegekend. Mogelijk is het echter ook, dat de overeenkomst tusschen kapitalist en bedrijfsleider in dezer voege wordt gesloten, dat aan eerstgenoemden een vaste uitkeering in verhouding tot den omvang van het ter beschikking gestelde kapitaal en tot den tijdsduur van de terbeschikkingstelling wordt toegezegd. De bedrijfsleider zal evenzoo trachten de noodige arbeidskrachten voor zijn bedrijf te vinden, met wie hij eveneens op verschillende voorwaarden de hun, in ruil voor hun arbeidsprestatie, te geven belooning kan regelen (vast tijdloon, stukloon, winstaandeel). Zoo treedt de ondernemer als verbindingsschakel tusschen kapitaal en arbeid in het produktiesysteem op, daarbij zijnerzijds het risico aanvaardend voor de uitkeering gedurende zekeren tijd van de vergoeding aan het kapitaal en aan de arbeiders en voor de instandhouding van het kapitaal zelf. Zoowel nu in het eerstbesproken geval, van het rechtstreeksch contact tusschen kapitaal en arbeid, als in het laatstelijk besprokene is het loonstelsel geboren als een direkt uitvloeisel van het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, dat de menschen ertoe drijft hun persoonlijke eigenschappen en de vruchten van hun arbeid op de meest

1) Ford, Voortbrenging en welvaart, bl. 132.

loonende wijze dienstbaar te maken aan de verwezenlijking van hun welvaartsdoel. Ook in het loonstelsel hebben wij dus niet te zien het wezenskenmerk van de bestaande ordening, maar een uitvloeisel van het genoemde grondprincipe daarvan.

□□□

Eindelijk nog het feit der *productie uit winstbejag* in tegenstelling tot de voortbrenging voor behoeftebevrediging, met inachtneming van zekere rangorde der behoeften die voor bevrediging in aanmerking mogen komen. Zooals bekend wordt in de socialistische literatuur laatstelijk juist dit punt als het caracteristicum onzer samenleving sterk naar voren gebracht. Het socialisme legt thans veel meer dan voorheen den nadruk op de noodzakelijkheid eener principieel andere orienteering van het produktieapparaat, als voorwaarde voor de bestrijding van de sociale gebreken onzer samenleving.

Naar het mij voorkomt hebben wij evenwel ook in het genoemde feit niet met een oorspronkelijke karaktertrek der bestaande economische orde te doen, maar met een natuurlijke ontwikkeling uit het grondbeginsel, waaruit zij is gegroeid.

Al is ons de groei der organisatie van de maatschappelijke voortbrenging niet in bijzonderheden bekend, toch moet men d.m. aannemen, dat de grondvorm van den arbeid der economisch zelfverantwoordelijke individuen is geweest: het rechtstreeks arbeiden aan de voorziening in eigen behoeften. Dit kan niet anders. De onontwikkelde, die bij zich zelf behoeften waarneemt, gaat ter bevrediging daarvan recht op het doel af. Oorspronkelijk moet er identiteit van producent en consument hebben bestaan. Eerst met het opkomen der arbeidsverdeeling en van het handwerk, waarbij de producenten zich gingen specialiseeren in de richting door aanleg en neiging bepaald, werd deze identiteit verbroken. De voordeelen van arbeidsverdeeling, de vergrooting van het productief resultaat per eenheid productiemoeite, welke zij mogelijk maakt, deden in haar een zeer werkzaam middel zien tot inperking van het welvaartstekort. Zoolang echter de techniek van het bedrijfsleven nog weinig ontwikkeld was, bleef er tusschen producent en consument nauw verband, in dezen zin, dat de eerste, voor zoover niet meer rechtstreeks voor eigen

behoefte werkend, dit deed op bestelling. De grenzen der economische groepen waren nog eng getrokken. De ‘Bauerngrundlage’ der niet meer zelf in den landbouw medewerkende nijveren bevond zich nog in hun onmiddellijke nabijheid. Eerst nadat de ontwikkeling der techniek het mogelijk maakte veel meer te produceeren, dan voor de bestellingen uit de naaste omgeving was vereischt, wat reeds lang vóór de uitvinding van de stoommachine het geval was (men denke, om maar één voorbeeld te noemen, aan de lakenindustrie der Hollandsche steden), gaat men werken voor de markt, breidt zich dientengevolge de handel snel uit, wordt de ‘Bauerngrundlage’ der nijverheid steeds verder verschoven en ontwikkelt zich de Volkshuishouding en de Wereldhuishouding van tegenwoordig.

Deze ontwikkelingsgang is hier maar even aangeduid, en men moet hem vooral zich niet denken als over scherp begrensde tijdvakken verdeeld. Hij voltrok zich geleidelijk, voltrekt zich ook thans nog, en heeft ook nu nog resten van vroegere perioden in stand gelaten. De economische beteekenis ervan is deze, dat een ontzaggelijke uitbreiding van de voortbrenging er door is mogelijk geworden, bewijze het enkel feit, dat de 175 millioen inwoners van het Europa in het begin der vorige eeuw thans tot bijna 500 millioen zijn toegenomen. Maar in het verband waarin ik hier er over spreek, moet de nadruk er op vallen, dat hij een natuurlijk uitvloeisel is geweest van het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, hetwelk de menschen, op eigen kracht aangewezen bij het voeren van den strijd tegen het eigen welvaartstekort, er noodwendig toe dreef te zoeken naar middelen, om dien strijd met zoo gunstig mogelijk resultaat te voeren, en de wegen te kiezen die, naar hunne meening het snelst en het best tot het beoogde resultaat konden doen geraken.

Maar nu dientengevolge de voortbrenging voor eigen gebruik en die op bestelling in vrijwel alle bedrijfstakken het veld heeft geruimd voor de voortbrenging voor de markt, spreekt het toch wel vanzelf, dat de producent zich bij zijn besluiten laat leiden door een vergelijking tusschen de marktprijzen der producten en de productiekosten, en dat hij de productieve kracht waarover hij beschikt leidt in de richting, waarin hij de grootste marge tusschen prijs en kosten verwacht. De verschillen in welstand, waarvan het ontstaan hierboven in beginsel werd toe-

gelicht, en de op ethische, cultureele of hygienische gronden als minderwaardig te brandmerken behoeften van sommige gegadigden, mogen het te betreuren gevolg hebben, dat die voortbrenging uit winstbejag somtijds de bevrediging mogelijk maakt van behoeften, die wij gaarne zouden willen zien achtergesteld bij de dekking van behoeften die nu onvoldaan blijven, - daaraan is niets te veranderen, zoolang men niet voor de producenten, of mijnentwege voor den Staat als opperste leider der voortbrenging, een criterium weet aan te wijzen ter bepaling van de rangorde in welke de onderscheiden behoeften zullen mogen worden gedekt, zoodanig dat het door allen, of althans door de meerderheid, als juist wordt erkend.

In de bestaande ordening ligt dit criterium in den prijs, dien de gegadigden bereid zijn te betalen voor de bevrediging van hun behoeften. In het wezen van de zaak is dit altoos zoo geweest. Ook voor den primitieven mensch wordt de vraag waaraan hij zal arbeiden beheerscht door een vergelijking van de bevrediging, die hij van de vrucht van zijn arbeid verwacht met het arbeidsoffer, dat hij voor de verkrijging van die vrucht zal moeten brengen.

Dat het de prijzen der goederen, - in laatste instantie normatief voor de hoogte der kosten die aan hun vervaardiging zullen kunnen worden besteed - zijn, die aan de voortbrenging richting geven, is een gevolg van de *vrijheid van verbruik*.

Ook hierin hebben wij weder een uitvloeisel voor ons van het grondbeginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, dat op zijn beurt, gelijk bleek, wortelt in het feit, dat de behoeften van de menschen naar aard en omstandigheden der individuen verschillen. Immers zal onder de werking van dit grondbeginsel ieder die zich dienovereenkomstig gedroeg, binnen de grenzen door de rechtsorde gesteld, naar welgevallen over de vruchten van zijn arbeid kunnen beschikken, ook in dezen zin, dat hij die in vrije overeenkomst ruilen kan tegen de vruchten van anderer arbeid. Het zijn de subjectieve waardeschattingen der wederzijds belanghebbenden, welke het antwoord zullen bepalen op de vragen, of de ruil zal tot stand komen, en, zoo ja, in welke verhoudingen van quantiteit en qualiteit de te ruilen goederen tot elkaar zullen staan.

Deze vrijheid van verbruik, in den zin der bepaling van om-

vang en aard van het verbruik, geeft het richtsnoer aan den productieven arbeid. Zoowel voor een Robinson, als voor den mensch in het ruilverkeer. Voor eerstgenoemden is het zonder meer duidelijk, dat de aard zijner begeerten hem leidt bij de regeling van zijn arbeid, voor zoover deze dan überhaupt in staat is die begeerten te bevredigen. Maar voor den mensch in het ruilverkeer staat de zaak principieel niet anders. Ook hij zal trachten naar een juiste verhouding tusschen de offers die hij zich zal getroosten en de beteekenis die hij hecht aan de verwachte vruchten van zijn arbeid; onderscheidenlijk tusschen de offers aan vruchten van eigen arbeid en de beteekenis die hij aan de beschikking over die van anderer werken hecht. Op deze wijze hebben de behoeften van den een, in het ruliverkeer, belang voor de vruchten van den arbeid van den ander, en geven zij richting aan het werken niet enkel van hem, die bij zichzelf die behoeften waarneemt en ze derhalve dekken wil, maar ook aan dat van derden, voor zoover de voortbrenging met toepassing van arbeidsverdeeling plaats vond. De voortbrenging richt zich naar het kompas van den prijs. En aan de prijzen liggen de waarde-oordeelen der gegadigden ten grondslag.

Zoo kan men dus zeggen, dat het in eene op het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid berustende samenleving de verbruikers zijn, wier behoeften de ontwikeling en de gedaante van het bedrijfsleven bepalen, en die de organisatie daarvan beheerschen. De productie *volgt* het verbruik. De ondernemers zijn werktuigen in de handen van de consumenten, al trachten zij soms het verbruik vooruit te loopen, met het oog op de winsten die er, zoo zij slagen, dan voor hen te behalen zijn. Maar zij kunnen het verbruik geenszins in bepaalde richting dwingen. De leiding der maatschappelijke productie berust inderdaad bij de verbruikers.

Men kan zeggen, dat in de gedaante van het maatschappelijk bedrijf op ieder moment zich het behoeftenschema der leden van de maatschappij openbaart, wegens den beslissenden invloed welke van hen, als verbruikers beschouwd, via de prijsvorming met betrekking tot goederen en diensten, op de voortbrenging uitgaat.

Van niemand blijft het behoeftenschema daarbij zonder invloed. Zeker is het waar, dat in ieder bijzonder geval de

gegadigden wier subjectieve ruilvoet op de prijsschaal van de vraag lager ligt dan die, welke de benedengrens bij de prijsvorming aangeeft, buiten invloed blijven op de prijsvorming, en dat aan de zijde van het aanbod m.m. hetzelfde geldt. Maar de plaats dezer van koop en verkoop uitgesloten gegadigden op de wederzijdsche prijsschalen is daarom zoo ongunstig, wijl zij, aan kooperszijde, de waar uitgedrukt in het prijsgoed zoo laag schattend, daarmede te kennen geven, omgekeerd het prijsgoed in de waar uitgedrukt, zeer hoog te waardeeren. Zij kunnen dus als zeer actieve vragers naar het prijsgoed worden beschouwd, wat beteekent, dat zij op de prijsschaal van het aanbod der door hen te leveren waar (b.v. arbeidsprestaties) een zeer gunstige plaats zullen innemen. En voor de aanvankelijk teleurgestelde gegadigden aan verkooperszijde geldt wederom m.m. hetzelfde. Hun invloed moge dus op een bepaald punt zich niet kunnen doen gelden bij de prijsvorming; op een ander punt zal hij zich te krachtiger doen gevoelen. Zoo beschouwd vertoont dus het bedrijfsleven het beeld der meest volmaakte democratie. Dit te meer, wijl wie ten opzichte van goed A, wegens den te hoogen marktprijs, niet er in slaagt te koopen, het aanvankelijk door hem voor den koop bestemde prijsgoed behoudt en dientengevolge in de markt voor een andere waar nu de vraag zal versterken en daar tot de meest koopkrachtigen kan gaan behooren.

Er bestaat in het ruilverkeer over de geheele lijn verband tusschen de markten ook voor de meest uiteenloopende goederen. Ook valt in dit verband te denken aan de beteekenis, die het bestaan van wellicht uitgebreide latente behoeften heeft voor de ontwikkeling der techniek, die er naar zal streven de middelen te vinden om aan die behoeften bevrediging te schenken.

Indien men zich nu nog eens voor een oogenblik de economische positie van alle menschen gelijk denkt, dan is er in een dergelijke economische demokratie zeker niets wat bedenkelijk kan schijnen. Echter is, gelijk bleek, economische gelijkheid, wegens den ongelijken aard der menschen, principieel ondenkbaar. Ook al zou men den bestaanden rijkdom in gelijke porties verdeelen, dan nog zou de een, die de voorwaarden voor de bevrediging zijner behoeften in hooge mate in zich zelf heeft, zich rijk, de ander, voor wien de bevrediging zijner

begeerten in veel meerder mate aan voorwaarden van uitwendigen aard gebonden is, zich arm gevoelen. En hetzelfde zou het geval zijn, indien allen tot een societas omnium bonorum zouden toetreden. Het feit der persoonlijkheid leidt er onverbiddelijk toe, dat de een voor de dekking van zekere begeerte bereid zal zijn tot het brengen van een grooter offer dan de ander.

Eerst recht in een samenleving, waar, als gevolg van de boven besproken oorzaken, de doorvoering van het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid tot groote economische ongelijkheid heeft geleid. De sociaal-economische beteekenis van individueelen rijkdom is niet bovenal deze, dat de rijke meer verbruikt dan de arme. Zeker is ook dit het geval, maar toch even zeker niet in een mate evenredig aan het verschil in rijkdom. Die beteekenis ligt hierin, dat rijkdom macht geeft om, ten deele door het verbruik en de prijzen die men daarvoor bereid is te betalen, en daarnaast door de richting waarin hetgeen de rijke niet verbruikt door hem wordt belegd, aan de voortbrenging een bepaalde richting te geven, een richting die men niet verkiest uit luim, maar met het oog op verwachte winstmogelijkheden en daardoor mogelijk gemaakte latere behoeftenbevrediging.

Hierin schuilen ongetwijfeld gevaren, in zoover men zich in deze verwachting kan blijken te hebben misrekend, en dan, te eigen andeele, maar ook ten nadeele van de gemeenschap, productieve kracht, die in andere richting beter had kunnen zijn gebruikt, verloren ging. Dit bezwaar is echter een onvermijdelijk uitvloeisel van de vrijheid van verbruik. Die winstmogelijkheden werden immers verwacht op grond van de onderstelling, dat sommigen of velen bereid zouden blijken tot het betalen van een loonenden prijs voor de bevrediging der behoeften, waarin de belegger zich voornam te gaan voorzien. Wie dus dit nadeel der bestaande ordening zou willen uit den weg ruimen, moet, met opheffing van de vrijheid van verbruik, den invloed van de prijzen op de voortbrenging uitschakelen en haar een ander kompas geven waarnaar zij zich kan richten. Mij is niet bekend, dat men ooit een ander aannemelijk kompas zou hebben voorgesteld.

Indien nu de prijs, het offer dat men zich ter verkrijging van zeker begeerd goed wil getroosten, een ofjectief betrouwbare

maatstaf ware voor de intensiteit der begeerte die men wil bevredigen, dan zou in de bestaande ordening een waarborg liggen, dat de voortbrenging, de prijzen volgend, daardoor tevens de verschillende behoeften hielp bevredigen in de rangorde van de intensiteit, waarmede zij als behoefte worden gevoeld. Maar de prijs is die maatstaf niet en kan dit ook niet zijn. Immers aan iederen prijs, dien men zou willen besteden, liggen twee waardeoordeelen ten grondslag: het eene met betrekking tot hetgeen men wil afstaan; het andere met betrekking tot hetgeen men daarmede hoopt te verkrijgen. Het bieden van een hoogen prijs kan dus zoowel een aanwijzing zijn van hooge waardeering van het laatste, als van lage waardeering van het eerste. Zelfs in eene maatschappij van individuen, die over niets dan hun arbeidskracht de beschikking hebben, zou dit waar blijven. Eenzelfde arbeidsprestatie, die voor den gezonden, energieken mensch een geringe last beteekent, vraagt van den zwakken, indolenten een zwaar offer. Er is dus inderdaad alle reden, om de stelling, dat de geldende ordening op de maximale behoefte-bevrediging der menschen uitloopt, voor het minst onbewezen te achten. Het blijft een ernstig probleem, op welke wijze te voorkomen, dat in de subjectief dringende behoeften van enkelen kan worden voorzien ten koste van het ongedekt blijven van subjectief dringendere bij anderen; of beter nog, hoe het feit, *dat* zulks zeer waarschijnlijk geschied kan worden gecorrigeerd.

Instellingen als armenzorg trachten dit probleem op te lossen. Voor zoover hier aan de zijde der gevers vrijwilligheid bestaat, bewijst armenzorg, dat de dekking van die dringende behoeften der armen als een subjectief dringende behoefte door den gever wordt gevoeld, uit welken hoofde (ware gemeenschapszin, of wellicht vrees voor de gevolgen van verzuim op dit gebied) dan ook. In dergelijk geval lost het probleem zich dus van zelf op. En voor zoover de middelen voor de armenzorg vereischt worden geput uit belastinggeld, ligt daaraan de gedachte ten grondslag, dat in laatste instantie de meerderheid der kiezers het ontoelaatbaar acht, dat welgestelden zekere begeerten, die men als minder dringend beschouwt, zullen kunnen blijven bevredigen, terwijl de armen zich de voldoening van dringerder begeerten moeten blijven ontzeggen. Het gaat dus bij de armenzorg om een po-

ging tot nivelleering in meerdere of mindere mate van het welvaartspeil. Ook aan de oorlogsrantsoeneeringen lag dezelfde gedachte ten grondslag. Op de moeilijkheden van dit probleem zal ik overigens hier niet nader ingaan. Uit het in de voorafgaande bladzijden geleverd betoog kunnen zij gemakkelijk worden afgeleid. In het wezen der zaak bestaan zij hierin, dat eenerzijds vaststelling door derden van de mate van intensiteit waarmede behoeften worden gevoeld principieel onmogelijk is: en dat anderzijds het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, als prikkel om in eigen behoeften te voorzien, door bedeeling, in welken vorm deze dan ook moge optreden, wordt verzwakt. Doch het feit blijft, dat in de prijzen niet een betrouwbare maatstaf kan worden gezien voor de dringendheid der behoefte aan de gekochte waar bij dengene, die den prijs er voor blijkt over te hebben.

Intusschen valt in dit verband drieëerlei te bedenken. In de eerste plaats, dat nog nimmer een regeling is aangegeven, welke de bevrediging van de in zeker bevolkingsgeheel levende behoeften verzekert in de rangorde van haar intensiteit. Vaststelling door derden van de bestemming, welke aan de beschikbare productieve energie zal worden gegeven, een maatregel, welke dan met de opheffing van de vrijheid tot regeling van eigen verbruik, met algemeene rantsoeneering derhalve, zou moeten gepaard gaan, zou het probleem stellig niet oplossen. Ik herhaal, dat de enkel in het bewustzijn van de individu zich openbarende begeerten voor meting door derden onvatbaar zijn. Een algemeene rantsoeneering zou zeker niet minder dan thans het geval is, dringende begeerten ongedekt doen blijven met bevrediging van minder dringende. Er laat zich nu eenmaal kwalijk een ander criterium denken voor de beoordeeling van de dringendheid der behoeften, dan dat, hetwelk gelegen is in de grootte van het offer (dit nu in de objectieve beteekenis van den prijs, niet in subjectieven zin te verstaan) dat men bereid is voor hare bevrediging te brengen. Wie een zaak hevig begeert, maar niet bereid of in staat is den vereischten prijs te betalen, zal zich het genot van de zaak, behoudens dan eventueel de werking van de bovengenoemde correctieven, moeten ontzeggen.

Ten tweede valt er op te wijzen, dat hierin de scherpst denkbare prikkel ligt tot werken. Met het gevolg, dat de ge-

schetste ordening inderdaad in hooge mate bevorderlijk is gebleken aan de geleidelijke inperking van het welvaartstekort.

Waarbij dan ten slotte in de derde plaats nog komt, dat, naarmate de strijd tegen dit tekort overvloediger vruchten afwerpt, het genoemde euvel vanzelf zijn scherpste kanten zal moeten verliezen. Een overvloedige productie, al kan zij dan ook niet waarborgen dat het maximum aan behoeftebevrediging er door bereikt wordt, biedt toch uitzicht, dat aan de meest dringende behoeften van allen voldoening kan worden geschonken. En die productie wordt bevorderd door de wetenschap, dat men slechts indien men veel bieden kan aan goederen en diensten op ruime schaal in zijn eigen behoeften kan voorzien.

Derhalve blijkt, dat uit het in wezen subjectief karakter van de behoeften, die elke mensch bij zichzelf ervaart, het beginsel der zelfverantwoordelijkheid voor de dekking dier behoeften rechtstreeks voortvloeit, en dat op zijn beurt dit beginsel de verklaring geeft van de meest kenmerkende eigenschappen der maatschappelijke ordening. Is dit zoo, dan moet men dunkt mij tot de slotsom komen, dat, bij alle verschil in de uiterlijke vormen der maatschappij, haar eigenlijk wezen door de eeuwen heen hetzelfde is gebleven. Verschil bestaat enkel in den inhoud der behoeftenschema's van de menschen en in den omvang waarin en de middelen waarmede de voorziening van verschillende behoeften kan worden bereikt. Wijziging der maatschappelijke toestanden kan duurzaam enkel door wijziging van de behoeftenschema's van de menschen worden verwezenlijkt. Een andere weg ter bereiking van dit doel is er niet. Inzicht in de beteekenis, welke de naleving van het hier besproken beginsel heeft voor den welvaartstoestand ook der anderen, kan aan die schema's den sociaal-economisch meest gewenschten inhoud geven. Daarin ligt, naast de economische, de ethische beteekenis van de economische zelfverantwoordelijkheid. Strijd tegen het grondbeginsel als zoodanig, waaruit het economisch leven zich ontwikkeld heeft, kan, wijl het in de natuur van het bewuste leven zelve besloten ligt, niet slagen. Elke ordening die op miskenning van dit beginsel berust moet, al moge zij wellicht eenigen tijd zich kunnen handhaven, onvermijdelijk op mislukking uitloopen.

C.A. VERRIJN STUART.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

XVIII.

In 1888 trad voor het eerst hier te lande een ‘Christelijk’ Ministerie op. Van kerkelijke zijde werd het aangeduid als ‘het kostelijk Kabinet’; eene betiteling die, in liberalen mond, tot spotnaam werd.

Het is eigenlijk een merkwaardig verschijnsel, al zijn wij daaraan thans sinds vele jaren gewoon geraakt, twee partijen, elk op gemeenschap van een bepaald godsdienstig geloof steunend en principieel zoozeer verschillend, gezamenlijk de Regeering te zien uitoefenen. Destijds was dit misschien nog minder vreemd dan thans, nu de schoolstrijd is volstreden, want, hoe heterogeen Katholieken en Calvinisten ook mochten zijn, in één opzicht waren zij toenmaals althans gelijkgezind, doordat beiden éénzelfde doel nastreefden: de bestrijding van het openbaar onderwijs.

De nieuw opgetreden Regeering achtte het dan ook in de eerste plaats haar roeping de gehate wet Kappeyne te vervangen door een regeling, waarbij aan de reeds zoo lang door de voorstanders van confessioneel onderwijs geuite wenschen zooveel mogelijk zou worden tegemoet gekomen.

In de rede, waarmede de Minister van Binnenlandsche Zaken den 1sten Mei de zitting der nieuwe Kamers opende, werd dan ook aangekondigd, dat de Regeering zou trachten ‘binnen de perken der Grondwet, belemmeringen, die tot nog

toe der ontwikkeling van het vrije onderwijs in den weg (stonden) zooveel mogelijk uit den weg te ruimen'.

Minister Mackay gaf in 1889 een begin van uitvoering aan dit voornemen door de indiening van een ontwerp-schoolwet, welker kern was het toekennen van rijkssubsidie aan bijzondere scholen, onder bepaalde voorwaarden, voornamelijk ten doel hebbend deugdelijk onderwijs te waarborgen.

Uit het oordeel, dat de hoofdorganen der liberale pers over dit voorstel uitspraken, bleek, dat de opvattingen der Vrijzinnigen zich met betrekking tot de onderwijs-kwestie sinds 1878 aanmerkelijk hadden gewijzigd. Volgens die persorganen toch ware, indien enkele bepalingen, waardoor het openbaar onderwijs zou schade lijden, uit het ontwerp verwijderd werden, een vergelijk mogelijk.

Het Hoofdbestuur der Liberale Unie richtte een circulaire tot de Kiesvereenigingen, waarbij geadviseerd werd op grond van billijkheid en ter wille van het algemeen belang en van het onderwijs, het stelsel van subsidieering te aanvaarden. Dat door het ontwerp aan een eisch van rechtsgelijkheid tusschen openbaar en bijzonder onderwijs werd voldaan, zooals door de Regeering werd beweerd, ontkende het Bestuur intusschen terecht. Aan beide soorten onderwijs toch werden noch gelijke rechten verleend noch gelijke verplichtingen opgelegd.

Een op 18 Mei 1889 gehouden vergadering der Unie nam daarop de volgende motie aan: 'De vergadering, zich vereenigend met de strekking van het advies van het bestuur, spreekt als haar oordeel uit, dat de liberale partij zich niet verzette tegen het subsidieeren van bijzondere scholen, mits het openbaar onderwijs niet worde verzwakt en deugdelijke waarborgen worden gegeven voor de degelijkheid van het gesubsidieerde bijzonder onderwijs en uit den wensch, dat leerplicht worde verkregen.'

Bij de, gedurende den zomer van 1889 aangevangen en in de nieuwe zitting in den herfst voortgezette behandeling van het ontwerp-Mackay door de Tweede Kamer, bleek, dat ook vele liberale afgevaardigden aan de beginselen in zake onderwijs, voorheen door hen voorgestaan, thans minder hechtten en dat zij bereid waren een tegemoetkomende houding tegenover het Regeerings-voorstel aan te nemen. Welke oorzaken tot deze opmerkelijke wijziging in de denkbeelden van vele

Vrijzinnigen, welke zich reeds tijdens de Grondwetsherziening openbaarde, hadden geleid, kan althans eenigszins blijken uit een nota, van de hand mijns vaders, welke ik onder diens papieren aantrof met de bijvoeging ‘Nota ontworpen naar aanleiding wetsontwerp L.O. 1889, niet ingediend op advies van medestanders’, welk document men als bijlage hierachter afgedrukt kan vinden.

Het ontwerp, dat niet onbelangrijk geamendeerd werd, doch waarin de opneming van twee, door de Liberalen eenstemmig gewenschte verbeteringen, nml. vermeerdering van financieelen steun aan de Gemeenten en invoering van leerplicht, afstuitte op den tegenstand der Kerkelijken, werd ten slotte aangenomen door een vrij groote meerderheid, gevormd door de Clericalen benevens alle Liberalen tot de fractie Gleichman behoorend, behalve de Beaufort en van Delden. Mijn vader had zich wel bereid verklaard mede te werken tot het verleenen van subsidie aan bijzondere scholen, mits het aldaar verstrekte onderwijs dientengevolge werd verbeterd. De Regeering wenschte echter de waarborgen tegen slecht onderwijs niet te versterken, op de wijze als van liberale zijde werd voorgesteld, zoodat mijn vader ten slotte zijn stem aan het subsidiestelsel onthield.

Bij de Anti Revolutionairen was de instemming met deze onderwijsregeling niet algemeen. De Gereformeerde Vereeniging ‘Marnix’ wendde zich zelfs bij rekwest tot de Kamer, verwerping van het ontwerp verzoekend. Zij achtte het subsidieeren van bijzondere scholen ongewenscht, aangezien deze daardoor een deel van haar vrijheid zouden derven. Ook andere Anti Revolutionairen hadden bezwaren, omdat de oplossing niet gezocht was in de door Groen aangegeven lijn, nml. openbare gezindheidsscholen.

De voorgestelde regeling was ook min of meer een concessie aan de Katholieken, en Schaepman, die grooten invloed had bij de Regeering, kon met rechtmatigen trots zijn geloofsgenooten er op wijzen, dat hij de man was, die hun deze overwinning had bezorgd.

In de Eerste Kamer, waar de Liberalen nog de meerderheid vormden, werd het ontwerp o.a. hevig bestreden door den vader der bestaande wet, Kappeyne, die, op historische gronden, het subsidieeren van confessioneele scholen in strijd

achtte met de Grondwet. Niettegenstaande deze bestrijding en een door de maatschappij tot Nut van 't Algemeen en door verschillende liberale kiesvereenigingen alsnog op touw gezette beweging om verwerping te bevorderen, werd het ontwerp, met medewerking van een aantal Vrijzinnigen, ook door ons Hoogerhuis aangenomen.

Verwerping door de Eerste Kamer, welker roeping het trouwens niet kan zijn, om de ontwikkeling der wetgeving overeenkomstig den wensch van de meerderheid der natie te verhinderen, zou een zeer moeilijken toestand hebben doen ontstaan. Vrees voor het veto der Eerste Kamer heeft ongetwijfeld de Regeering er toe geleid gematigd te zijn in haar eischen.

Vele voorstanders van bijzonder onderwijs waren dan ook door deze wet nog niet tevreden gesteld. Zoo had de vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs, op voorstel van Ds. Pierson, de volgende motie aangenomen: ‘De vergadering, dankbaar over het nieuwe ontwerp van schoolwetherziening, oordeelt dat dit ontwerp mag worden aanvaard als een aanvankelijke tegemoetkoming aan de grieven van het Christelijk Onderwijs, omdat dit ontwerp mag worden beschouwd als een inleiding tot ingrijpende veranderingen’.

Voorloopig althans werd door de totstandkoming dezer wet de schoolstrijd op den achtergrond geplaatst, al zou zij later weder ontbranden.

De door velen gekoesterde hoop, dat, na de aanneming der wet, de bestaande partij-groepeeringen, die voornamelijk aan de onderwijskwestie haar bestaan te danken had, voor een andere zou plaats maken, werd niet vervuld.

De Katholieken en Anti Revolutionairen, zijn tot op den huidigen dag, nu zij op het gebied van het onderwijs verkregen hebben alles wat, ja zelfs meer dan hetgeen zij voorheen verlangden, als politieke partijen blijven bestaan.

Zij waren eenmaal gëorganiseerd en de leiders hebben tot nu toe weten te voorkomen, dat deze staatkundige organisaties werden opgeheven.

De uitvoering der nieuwe Schoolwet bracht een aanzienlijke vermeerdering der Staatsuitgaven met zich mede, hetgeen tengevolge had, dat de begrootingen tekorten vertoonden. Wel begonnen ook de middelen eenigszins ruimer te vloeien, en de optimistisch gestemde Minister van Financiën, verwachtend,

dat deze toestand zich wel zou bestendigen, bleef inactief en weigerde voorstellen te doen tot hervorming van het belastingstelsel. Dit wekte de ontevredenheid op der liberale Kamerleden, van wie verschillenden dan ook hun stem uitbrachten tegen de begrootingen van Financiën voor 1890 en 1891. Bij de behandeling dezer begrootingen waren door Domela Nieuwenhuis zelfs moties voorgesteld, waarbij een afkeurend oordeel over het financieel beleid van den Minister werd uitgesproken, tegen welke moties echter ook de Liberalen, op een enkele uitzondering na, hun stem uitbrachten, op grond van gemis aan politiek vertrouwen in den socialistischen afgevaardigde en ook, althans van Houten noemde dit motief, omdat men vreesde, dat wanneer Godin de Beaufort zou gedwongen worden af te treden, een Minister met protectionistische neigingen hem wellicht zou vervangen.

Onder de regeeringspartijen, vooral onder de Katholieken, was nml. een strooming ontstaan om ons vrijhandelstelsel door een protectionistische handelspolitiek te vervangen.

Toen Minister Godin de Beaufort niet geneigd bleek om in deze richting stappen te doen, stelde het katholieke Kamerlid Bahlmann voor, invoerrechten op granen te heffen ‘ter voorziening in den kwijnenden toestand van sommige takken van landbouw’.

Tegen dit voorstel, waardoor, ware het aangenomen, weder een eerste schrede op protectionistisch gebied zou zijn gezet, werd van alle kanten in den lande opgekomen, ook door landbouworganen, zoodat duidelijk bleek, dat de meerderheid van het volk, het vrijhandelstelsel wenschte te handhaven.

Ook Minister Mackay en andere invloedrijke Anti Revolutionairen, waren, op voorbeeld van Groen, die steeds de vrijhandelvaan hoog gehouden had, tegenstanders van het voorstel-Bahlmann, dat trouwens nimmer in openbare behandeling is gekomen.

Inmiddels hadden Goeman Borgesius en een viertal andere liberale Kamerleden, oordeelend, dat een betere verdeeling der lasten een eisch des tijds was, een voorstel ingediend tot heffing eener progressieve inkomsten belasting, met afschaffing van de patentbelasting en van den zoutaccijns. Dit voorstel vond sterke bestrijding bij den Minister van Financiën en bij de Clericalen en werd, toen art. 1 bij een zuivere partijstemming verworpen was, ingetrokken.

Gemis aan vertrouwen had bij de Liberalen van den aanvang af bestaan in het politieke beleid van den Minister van Koloniën Keuchenius, een man van uitgebreide kennis en onvermoeide werkzaamheid, doch niet geschikt om te administreeren en die op hartstochtelijke wijze te pas en te onpas zijn theologische denkbeelden van de ministertafel verkondigde, zoo zelfs, dat een lid der Eerste Kamer in hem een lijder aan godsdienstige waanzin meende te zien. Van de vele grieven tegen dezen bewindsman was één der voornaamste deze, dat hij van overheidswege de prediking van het Christendom onder de Mohammedanen in Nederlandsch Indië wilde bevorderen. Tengevolge van zijn eigenaardige godsdienstige opvattingen vermocht hij niet in te zien, dat een staat, die over een uitgebreide Mohammedaansche bevolking heerschappij voert, ten aanzien van de zending een neutraal standpunt behoorde in te nemen. Dit gemis aan vertrouwen, waarvan vele liberale Kamerleden reeds eenige malen blijk hadden gegeven door tegen de begrooting van het Departement van Koloniën te stemmen, had ten slotte tengevolge, dat de Eerste Kamer deze begrooting in 1890 verwierp en daardoor den Minister tot aftreden dwong.

'Als Keuchenius valt, valt er meer' voorspelde daarop 'de Standaard', doch het Ministerie, dat aanvankelijk verdeeld was over de vraag of Keuchenius al of niet 'losgelaten' moest worden, vond toch, waar de Eerste Kamer klaarblijkelijk niet de politieke richting van het Kabinet, doch uitsluitend het gemis aan beleid van één zijner leden had willen treffen, geen aanleiding om collectief ontslag te vragen. Dit verwekte groote verontwaardiging bij een deel der Anti-Revolutionairen, voornamelijk vrome 'kleine luyden', bij wie de gevallen Minister van Koloniën wegens zijn telkens herhaalde geloofsbelijdenis zeer populair was.

Kuyper, als wiens naaste geestverwant Keuchenius te beschouwen was, daar deze laatste zich door zijn meer democratische neigingen van zijn ambtgenooten onderscheidde, wakkerde deze beweging aan en stelde het voor alsof de Liberalen Keuchenius hadden laten vallen, omdat zij den Islam stelden boven het Kruis.

'Herhaaldelijk dacht de Premier aan neerlegging van zijn

portefeuille’ zoo lezen wij in diens, door de Savornin Lohman geschreven biografie, ‘doch hij kon niet besluiten de uitvoering der pas aangenomen schoolwet in handen te stellen van een Kabinet van tegenovergestelde richting’.

De crisis werd ten slotte opgelost, doordat de Savornin Lohman de portefeuille van Binnenlandsche Zaken aanvaardde en Mackay Keuchenius opvolgde als Hoofd van het Departement van Koloniën. Volgens zijn biograaf zou Mackay ‘zijn eigen zin volgend, tienmaal liever zijn portefeuille hebben neergelegd dan op te treden als Minister van Koloniën, maar drong zijn plichtgevoel, door zijn geloof versterkt, hem die moeilijke taak te aanvaarden’. Bij een interpellatie over deze crisis in de Tweede Kamer, verklaarde Mackay, dat zijn aftreden niet in 's lands belang zou zijn geweest evenmin als ontbinding van één of beide Kamers, o.a. niet omdat dan een verkiezingsstrijd zou zijn gevoerd met de leuze ‘de Islam tegen het Christendom’.

De Savornin Lohman behoorde tot de meest bekwame, maar tevens tot de meest hartstochtelijke anti revolutionaire staatslieden. Wegens de denkbeelden, met betrekking tot het onderwijs door hem als Kamerlid en als publicist verkondigd en met vuur verdedigd, wekte zijn optreden als Minister, aan wien de zorg voor het openbaar onderwijs en de uitvoering der nieuwe onderwijswet was toevertrouwd, aanvankelijk bij de Liberalen ongerustheid, waarvoor echter weldra bleek, dat geen reden behoefde te bestaan.

XIX

De sociale kwestie begon in deze jaren meer en meer de aandacht te trekken. Doordat de groot-industrie hier te lande een zooveel minder belangrijke rol speelde dan elders, waren wij toenmaals met betrekking tot de maatschappelijke wetgeving ten achter bij andere staten.

Wel was, op voorstel van Goeman Borgesius c.s. reeds in 1887 een parlementaire enquête ingesteld naar de werking der wet-van Houten en naar den toestand in fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid, gezondheid en het welzijn der arbeiders. Daardoor waren verschillende nooden en misbruiken aan het licht gekomen, hetgeen de aandacht van

het publiek op deze aangelegenheden had doen vestigen.

Voor vele werkgevers was dit een prikkel geweest om verbeteringen aan te brengen, doch de wenschelijkheid van meerdere staatsinmenging in sommige opzichten was door de uitkomsten dezer enquête eveneens gebleken. Hieraan was te danken de totstandkoming van een arbeidswet, die, behalve wat betreft Zondagsarbeid, een hygiënisch karakter had en waarbij aan vrouwen en kinderen de arbeid in bepaalde gevallen werd verboden en de arbeidsduur beperkt.

'Een groote stap op het gebied der sociale wetgeving' noemde de Minister van Justitie Ruys van Beerenbroeck, deze door hem ingediende en verdedigde wet.

Hiertegen kwam van Houten echter op, die zijnerzijds eenige problemen aangaf, die naar zijn meening tot dat gebied behoorden en nog niet waren opgelost o.a. de regeling van den rechtstoestand van het natuurlijk kind en de gehuwde vrouw, het onderzoek naar het vaderschap, de uitbreiding van de redenen tot echtscheiding en van het onteigeningsrecht voor woning- en tuinbouw.[1)]

Evenzoo bevatte een door het bestuur der Liberale Unie opgemaakt ontwerp-manifest verschillende desiderata met betrekking tot het arbeidersvraagstuk o.a. een wekelijkschen rustdag voor den arbeider, verzekering tegen de geldelijke gevolgen van ongevallen, ziekte en ouderdom, steun van overheidswege aan vakonderwijs, regeling van het arbeidscontract bij de wet, terwijl op het Program der Anti Revolutionairen voorkwam een 'wetboek van den arbeid', reeds vóór vele jaren door Kuyper bepleit.

De ongunstige gezondheidstoestand van den Koning, die aan een chronische nierkwaal leed, had het reeds in de lente van 1889 noodzakelijk gemaakt, dat, met toepassing van de art. 38-41 der Grondwet, de Staten-Generaal in Vereenigde Vergadering, op voorstel van den Ministerraad en overeenkomstig advies van den Raad van State, Z.M. buiten staat verklaarden de Regeering waar te nemen. Het Koninklijk Gezag werd daarop, aangezien een Regent ontbrak, door den

1) Van Houten diende zelf een wetsontwerp in, betreffende uitbreiding van het recht van onteigening ter bevordering der algemeene welvaart.

Raad van State waargenomen. De wetten en Koninklijke Besluiten werden, gedurende dit interregnum, door den Vice-Voorzitter van dat college, Jhr. van Reenen onderteekend.

De beterschap, die zich weldra in 's-Konings toestand voordeed, maakte zoodanige vorderingen, dat reeds binnen den tijd van een maand wederom door een Vereenigde Vergadering der Staten-Generaal kon verklaard worden, dat het in art. 38 der Grondwet omschreven geval had opgehouden te bestaan en de grijze Vorst nam weder de teugels van het bewind in handen.

In October 1890 kwam in de ziekte des Koning weder een ernstige keer en andermaal hadden de Staten-Generaal toen de droeve plicht te vervullen om te verklaren, dat Z.M. buiten staat was te regeeren.

Bij de wet werd toen H.M. Koningin-Emma aangewezen om als Regentes het Koninklijk Gezag waar te nemen. Den 23sten November, drie dagen nadat de Regentes de bij de Grondwet voorgeschreven eed had afgelegd, overleed de Koning op het Paleis het Loo, waar Z.M. zijn laatste jaren in bijna volkomen afzondering had doorgebracht. Gedurende zijn ruim 41 jarige Regeering is Willem de derde, hoewel de beperking, welke de Koninklijke macht door de Grondwet van 1848 had ondergaan, niet met zijn persoonlijke sympathieën en zijn karakter strookte, zich zijn plicht als constitutioneel Vorst steeds bewust gebleven.

Door den dood des Konings was het Stamhuis van Oranje in de mannelijke lijn uitgestorven en werd tevens een einde gemaakt aan de personeele Unie, sinds 1815 tusschen Nederland en Luxemburg bestaande, aangezien in dit Groot Hertogdom alleen de agnatische successie was erkend.

Koningin Emma aanvaardde thans het Regentschap voor de tot den troon geroepen Princes, thans Koningin, Wilhelmina. De Regentes, die door haar schranderheid, haar werkzamen geest en sterk ontwikkeld plichtsgevoel, in elken rang der maatschappij een plaats zou hebben ingenomen, waarop zij uitblonk, had zich gedurende de laatste jaren van het leven des Konings met grooten ijver toegelegd op de verwerving van alle kundigheden, die haar voor het vervullen van de zware taak, die haar eerlang zou worden opgedragen, zouden kunnen dienen. Tevens had zij zeer ernstig de opvoeding harer dochter overwogen, aan wie zij een veelzijdige opleiding liet geven.

De totstandkoming van een betere regeling der levende strijdkrachten was steeds afgestuit op de bepalingen betreffende de defensie in de Grondwet van 1848 voorkomend, welke thans door de herziening in 1887 waren vervallen.

Op voorstel van Minister Bergansius werd nu een Staats Commissie benoemd ‘tot het instellen van een onderzoek naar de wenschelijke grondslagen voor de door de Grondwet geeischte wet tot regeling van den verplichten krijgsdienst’.

Een ontwerp-legerwet in hoofdzaak gebaseerd op de voorstellen dier Commissie, in 1890 ingediend en in het voorjaar van 1891 door de Tweede Kamer in behandeling genomen, leidde tot groote verdeeldheid onder de rechterzijde. De meerderheid der Katholieken, fel gekant tegen den in dit ontwerp voorgestelden persoonlijken dienstplicht, nam een beslist vijandige houding tegen de Regeering aan; Schaepman was een der weinige katholieke Kamerleden, die wel bereid was met de Regeering mede te gaan.

Door den Bond der R.K. Noord Brabantsche Kiesvereenigingen werd een motie aangenomen, waarbij de herkiezing ontraden werd van de Kamerleden, die de Regeering steunden.

De Anti Revolutionairen, daartoe aangespoord door ‘de Standaard’, die den persoonlijken dienstplicht krachtig verdedigde,[1)] waren over het algemeen wel geneigd zich met de plannen van Minister Bergansius te vereenigen, waardoor een verwijdering tusschen de beide partijen der rechterzijde ontstond.

Onder de Vrijzinnigen had, met betrekking tot defensieaangelegenheden, nooit eenstemmigheid geheerscht. De meeste liberale Kamerleden waren thans voorstanders der legerwet; tot de felste bestrijders behoorde evenwel van Houten, die als President der Commissie van voorbereiding trachtte te voorkomen, dat het ontwerp vóór de verkiezingen zou aangenomen worden, hetgeen hem ook gelukte; de behandeling werd althans den 29sten Mei gestaakt, toen van de 362 artikelen nog slechts 30 waren behandeld.

1) ‘De Standaard’ deed een bemiddelend voorstel aan de hand, nml. om in elke Provincie, door de Provinciale Staten te laten bepalen of de plaatsvervanging al of niet gehandhaafd zou worden. Prof. Buys noemde dit, m.i. terecht, ‘een boven alle beschrijving dwaas plan’.

Toen de verkiezingen in den zomer van 1891 plaats hadden, was, tengevolge van de door de legerwet ontstane tweespalt, het monsterverbond tusschen Anti Revolutionairen en Roomsch Katholieken feitelijk verbroken. Evenmin heerschte er eendracht in den boezem van elk dezer partijen. Bij de Anti Revolutionairen was een 'droite' en een 'gauche' ontstaan. Kuyper stuurde meer en meer in democratische richting, terwijl het Ministerie een behoudende staatkunde was blijven voeren. Het Program van Actie, door Kuyper in 1888 opgemaakt en door de Deputaten der Kiesvereenigingen aanvaard, had het Kabinet onuitgevoerd gelaten. De verhouding tusschen Kuyper en de Savornin Lohman was destijds reeds zeer gespannen, al kwam het toen nog niet tot een breuk tusschen deze beide staatslieden.

Schaepman, wiens hoop in 1888, om tot President der Kamer gekozen te zullen worden, verijdeld werd doordat daartegen naar het schijnt, van Protestantsche zijde sterk bezwaar werd gemaakt,[1)] was de krachtigste verdediger van het Ministerie Mackay en had in alles wat dit Ministerie deed de hand. Er waren toen zelfs Protestantsche sollicitanten voor eenige betrekking, die zich door een R.K. geestelijke of leek uit hun woonplaats een introductie aan Schaepman lieten medegeven, daar men algemeen overtuigd was, dat geen benoeming zonder zijn tusschenkomst geschiedde. Tengevolge van zijn houding tegenover de legerwet aangenomen, kwam Schaepman in zijn partij geïsoleerd te staan. Zijn pogingen om Katholieken en Calvinisten bij elkaar te houden, hadden geen resultaat.

Een stelselmatige oppositie van de Liberalen had het Kabinet Mackay niet te verduren, integendeel de Vrijzinnigen, of althans een deel van hen, steunden veeleer de regeeringsvoorstellen, die niet met hun beginselen streden.

Tak van Poortvliet was in 1888 weder tot lid der Tweede Kamer gekozen en zocht toen aanraking met de meer radicale elementen. Hij begon het kiesrechtvraagstuk op den voorgrond te plaatsen en werd langzamerhand als de leider der Vooruit-

1) Een Anti Revolutionair, Jhr. Beelaerts van Blokland, die tevens Gezant der Zuid Afrikaansche Republiek was, werd toen tot Voorzitter gekozen.

strevenden beschouwd. Hij werd tot Voorzitter der Liberale Unie gekozen, welk lichaam aanvankelijk een gematigd liberale kleur had vertoond, doch zich thans in meer vooruitstrevende richting ging bewegen en op sterke uitbreiding van kiesrecht aanstuurde. In 1891 werd door het Bestuur der Unie een concept-manifest opgemaakt, waarin t.a.v. de kiesbevoegdheid verlangd werd, dat de wetgever aanstonds zoo ver zou gaan als een eerlijke uitlegging der Grondwet hem veroorloofde. Het kiesrecht zou moeten worden toegekend aan alle meerderjarige mannelijke Nederlanders, die bij een eigenhandig geschreven aanvrage aan het plaatselijk bestuur hunner inwoning hun verlangen te kennen gaven om op de kiezerslijst te worden geplaatst of op een andere, door de wet voor te schrijven wijze toonden te kunnen lezen en schrijven en belang te stellen in de openbare zaak. Buiten en behalve aan de door de Grondwet uitgeslotenen, zou aan hen, die niet in staat waren in hun onderhoud en in dat van hun gezin te voorzien, het kiesrecht moeten onthouden worden.

Deze eischen, die geformuleerd waren zonder dat het advies der liberale Kamerleden daarover was ingewonnen, waren niet in overeenstemming met de zienswijze der meer gematigden, der zoogenaamde oud-Liberalen, die een zoo sterke uitbreiding toenmaals nog niet in 's lands belang en daarenboven in strijd met de Grondwet achtten. Op de algemeene vergadering der Unie, waar het manifest besproken werd, bestreed o.a. Prof. Buys dit uitvoerig kiesrecht-program, hetwelk naar hij vreesde een twistappel zou worden in de kiesvereenigingen en stelde voor, alleen te verlangen, dat het kiesrecht ook voor den werkman toegankelijk zou worden. Prof. van Hamel verdedigde het voorstel en meende, dat wanneer een kleine minderheid anders wilde, men deze minderheid naar haar nuance van de liberale partij zou moeten onderscheiden. Ten slotte werd met groote meerderheid van stemmen een amendement aangenomen, waarbij de uitvoerige regeling der kiesbevoegdheid geschrapt werd en alleen de zinsnede overbleef: ‘de wetgever ga aanstonds zoo ver als een eerlijke uitlegging der Grondwet hem veroorlooft’.

Bij de verkiezingen traden alle Liberalen nu vereenigd op; het meeningsverschil betreffende het kiesrecht werd verzwegen, althans onvoorwaardelijke instemming met het program

der Liberale Unie werd niet gevorderd.[1)] Trouwens over de vraag, hoever een eerlijke uitlegging der Grondwet den wetgever veroorloofde te gaan, bestond geen eenstemmigheid. Bij den stembusstrijd behaalden de Vrijzinnigen ditmaal de overwinning, welke voor een deel wel te danken was aan de tweespalt door de legerwet onder de tegenpartij teweeggebracht, waardoor in sommige districten Katholieken hun stem uitbrachten op de liberale candidaten. Zoo werd Schaepman in het district Wijk bij Duurstede door een Liberaal vervangen.

De Radicalen, die kiesrecht eischten voor allen, die door de Grondwet niet uitdrukkelijk waren uitgesloten en die zich zeer hadden ingespannen voor de verkiezingen, zagen slechts één hunner candidaten gekozen, terwijl noch de Socialisten, noch de oude conservatieve partij in de nieuwe Kamer vertegenwoordigd waren.

De uitslag der verkiezingen was voor het Ministerie Mackay een reden om af te treden. De Regentes belastte daarop, waarschijnlijk op aanraden van de Groot-Hertogin van Saksen Weimar, den Amsterdamschen Burgemeester van Tienhoven, die destijds, evenals zijn echtgenoote, in hooge gunst stond bij de Vorstin, met het samenstellen van een nieuw Kabinet.

Van Tienhoven trad toen in de eerste plaats in overleg met Tak van Poortvliet, die hem, na aanvankelijk geweigerd te hebben, zijn medewerking als Minister van Binnenlandsche Zaken toezegde, onder voorwaarde, dat zijn beginselen en regeeringsprogram die van het te vormen Kabinet zouden zijn. Deze voorwaarden, waren in een particulier schrijven aan van Tienhoven uiteengezet, waaraan de Premier en daarna de overige leden van het Kabinet hun adhesie betuigden. Op dit ‘Amice briefje’, zooals het door Lohman eens genoemd werd, zullen wij later nog terugkomen.

Over deze Kabinetsformatie maakte mijn vader destijds de volgende aanteekeningen: ‘Van Tienhoven, die in de Eerste Kamer wel wat buiten de staatkunde was gebleven, althans de toestanden niet geheel juist doorzag, meende dat de groote uitbreiding van het kiesrecht de wensch van alle Liberalen

1) Wel ondervond de herkiezing van enkele gematigd Liberalen te Amsterdam en te Rotterdam eenige bestrijding, doch zij werden toch allen bij eerste stemming gekozen.

was, ten minste, dat allen daar wel mede zouden instemmen. Hij ging te uitsluitend op de Amsterdamsche toestanden af, die hij als Burgemeester van nabij kon gadeslaan. De Radicalen weerden zich daar dapper en de Liberalen waren daardoor van de wijs geraakt en dachten dat men maar zooveel mogelijk naar de radicale zijde moest heenzeilen om het schip te kunnen blijven sturen. Het is dezelfde jammerlijke staatkunde van bevreesdheid geweest, waardoor men zich te Amsterdam altijd heeft laten beheerschen. Wij moeten trachten aan het roer te blijven, heette het, maar men zag niet in, dat men eenvoudig volgde en zoodoende alle weerstandsvermogen allengskens verloor en zich geheel aan de leiding der Radicalen overgaf'.

Als Minister van Financiën trad op Mr. N.G. Pierson, President Directeur der Nederlandsche Bank, die zich als staathuishoudkundige een grooten naam had verworven, ook in het buitenland en die algemeen geacht werd de aangewezen man te zijn om de zoozeer noodzakelijke hervorming van ons belastingstelsel tot stand te brengen. Pierson behoorde eigenlijk niet tot een politieke partij. Te Amsterdam was hij Voorzitter geweest van de aristocratisch liberale kiesvereeniging 'de Grondwet' en als econoom had hij de liberale beginselen op koloniaal gebied krachtig verdedigd. Op het punt van staatsinmenging was hij niet conservatief, maar ook niet zeer vooruitstrevend. Tegenover de sociale politiek had hij steeds een terughoudende positie aangenomen. Als goed financier zag hij daarin groote schade voor een deugdelijk geldelijk beheer.

Overigens hadden de geavanceerd-Liberalen in dit Kabinet de overhand.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

Leusden.

(Wordt vervolgd.)

Bijlage.

Nota, ontworpen door Mr. W.H. de Beaufort naar aanleiding van het Wetsontwerp L.O. 1889, niet ingediend op advies van medestanders.

De ondergeteekenden, van oordeel dat reeds bij de schriftelijke gedachtenwisseling tusschen de Tweede Kamer en de Regeering ten opzichte van het gewichtig wetsontwerp betreffende de regeling van het lager onderwijs,

niets mag worden verzuimd wat tot een bevredigende oplossing van het hangende vraagstuk zou kunnen leiden, hebben gemeend in 's lands belang te handelen, door hunne meening omtrent de hoofdstrekking der voorgedragen wijzigingen in de wet op het Lager Onderwijs, in een afzonderlijke nota, duidelijk en onomwonden bloot te leggen.

Voorstanders van het beginsel van staatsonderwijs, en voor zich zelven met de overtuiging bezield, dat de gemengde openbare school, zooals die in Nederland bestaat, geen gevaar oplevert voor de godsdienstige denkbeelden, welke dan ook, waarin de ouders hunne kinderen wenschen op te voeden, verlangen zij evenwel de oogen niet te sluiten voor de verschijnselen, die zich in de Nederlandsche maatschappij hebben voorgedaan. Zij erkennen volmondig dat, terwijl een deel der natie niet slechts zonder schroom, maar zelfs met voorliefde zijne kinderen aan de openbare school toevertrouwt, zich bij een ander deel voortdurend de begeerte blijft openbaren om gebruik te maken van scholen waar het onderwijs in een bepaalde godsdienstige richting wordt gegeven. Bij het gadeslaan van dit verschil van inzicht, en de wijze waarop het zich uit, kan het aan geen ernstig man ontgaan, dat, onder den invloed van omstandigheden die iedereen kent, juist deze uiteenloopende zienswijze meer dan eenige andere de hartstochten in beweging brengt. De verwijdering die zij doet ontstaan wekt thans reeds wederzijds een betreurenswaardige verbittering, en zoo een voortdurende scheuring tusschen burgers van hetzelfde vaderland altijd te bejammeren is, zij is het dubbel voor kleine volken die in hunne onderlinge eendracht den hechtsten waarborg voor hunne toekomst moeten zoeken.

De ondergeteekenden, hunnerzijds van het bedenkelijke dat in deze beweging ligt, diep doordrongen, hebben dan ook, toen tengevolge der verkiezingen van Maart 1888 een regeering optrad die aan de zijde der voorstanders van het bijzonder onderwijs stond, met groote belangstelling de pogingen afgewacht, die tot oplossing van het belangrijk vraagstuk zouden worden in het werk gesteld. Nu tengevolge eener uitspraak van het kiesbevoegd gedeelte der natie, aan hen die zich verongelijkt rekenen als het ware de eisch werd gesteld om hunne grieven weg te nemen, gebood de vaderlandsliefde om de daartoe strekkende voorstellen in een geest van verzoening en toenadering te ontvangen en onbevangen en zonder hartstocht te overwegen.

De ondergeteekenden hebben dan ook gemeend zich op dit standpunt te moeten plaatsen, dat nu in de eerste plaats op de toekomst en niet op het verleden het oog moest worden geslagen, dat alle verwijten omtrent het kunstmatig aanwakkeren van den schoolstrijd in het tijdperk dat achter hen ligt achterwege moesten blijven, daar die slechts zouden strekken om de zware taak, de beëindiging van den strijd zonder noodzaak te bemoeielijken. Zij begrepen evenzeer dat het thans niet meer de vraag was welke wijze van oplossing van het moeielijke vraagstuk de minste bezwaren had; maar of de oplossing die door de Regeering zou worden voorgesteld door hen, met het oog op de belangen van het onderwijs, kon worden aanvaard en zoo ja onder welke voorwaarden, terwijl zij tenslotte het als de eisch eener verstandige staatkunde beschouwden om niet meer onvoorwaardelijk aan een stelsel, vroeger door hen voorgestaan, vast te houden, nu onder den invloed van veranderde denkwijze, toestanden waren ontstaan, die voor het maken van uitzonderingen op tot nog toe door hen als geldig erkende regels, schenen te pleiten.

Bij al deze overwegingen stond echter ééne zaak onwankelbaar bij hen vast, dat de vrede op het gebied van het onderwijs nimmer mocht worden gekocht tot den prijs van een verzwakking der wettelijke waarborgen voor de instandhouding eener deugdelijke volksschool. Kwam een nieuwe wettelijke regeling van het lager onderwijs tot stand, waarbij waarschijnlijk andere beginselen van wetgeving zouden worden gehuldigd dan waarvoor zij tot nog toe gestreden hadden, van hunne zijde zou hiertoe nimmer medewerking worden verleend, indien niet de hoedanigheid van het onderwerp zelf onverzwakt bleef en niet tegelijk de gelegenheid werd aangegrepen om voorschriften in die wettelijke regeling op te nemen waardoor zou kunnen bereikt worden, dat van nu aan ook alle kinderen in de zegeningen van het onderwijs deelen.

Alvorens er toe over te gaan om hunne beschouwingen ten dezen opzichte, met het oog op het thans ingediende ontwerp bloot te leggen, veroorloven zij zich een enkele opmerking aangaande het standpunt door de regeering ingenomen. De staatsrechtelijke gelijkheid van de openbare en bijzondere school door de Regeering op den voorgrond gesteld, kunnen zij niet erkennen. Tegenover rechten staan plichten, en zoolang men de bijzondere scholen niet aan dezelfde verplichtingen kan onderwerpen, die de staat aan de openbare scholen oplegt, bijv. aan de verplichting om toegankelijk te zijn voor allen, kan van rechtsgelijkheid geen sprake zijn. Zij die van de openbare, voor allen toegankelijke scholen, geen gebruik willen maken, om welke redenen dan ook, kunnen daaruit naar de meening der ondergeteekenden, nimmer het recht ontleenen om een andere school te eischen. Terwijl echter de rechter alleen aan het strikte recht gebonden is, moet de wetgever ook naar de stem der billijkheid luisteren. En het valt niet geheel te ontkennen, dat bij de voortdurende uitbreiding van het bijzonder onderwijs, nu de staat en de gemeenten door de opofferingen die zich de voorstanders van bijzondere scholen getroosten, merkbaar ontlast worden, er billijkheidsgronden kunnen worden aangevoerd om op een of andere wijze van staatswege aan de behoeften van het bijzonder onderwijs tegemoet te komen. Geen rechtsgelijkheid, maar gelijkheid in de finantieele verhouding van den staat tegenover het openbaar en bijzonder onderwijs kan op gronden van billijkheid bepleit worden, en nu wenschen de ondergeteekenden reeds dadelijk te verklaren, dat zij op den weg dier financieele gelijkheid, zelfs nog een stap verder zouden willen gaan dan de regeering en ook aan de bijzondere scholen, onder de noodige waarborgen, eene bijdrage zouden willen toestaan voor het stichten, verbouwen of aankoopen van schoollokalen, mits dan ook aan de andere zijde meerdere gelijkheid werd voorgeschreven in de eischen aan de openbare en bijzondere scholen te stellen.

Het ligt niet in de bedoeling van de ondergeteekenden om het aanhangig wetsontwerp in dit stuk in alle bijzonderheden na te gaan. Zij behouden zich voor om, ieder voor zich, bij het afdeelingsonderzoek daaromtrent hunne meeningen uit te spreken; waar zij echter den wensch hebben uitgesproken om hoogere eischen aan het bijzonder onderwijs te stellen, zoodra dit door den staat gesubsidieerd zal worden, achten zij zich verplicht op de in hun oog belangrijkste zaken te wijzen ten opzichte waarvan die verhooging van eischen dringend noodig is.

Zij meenen met recht te mogen eischen, dat het toezicht op het gesubsidieerd bijzonder onderwijs zoodanig worde ingericht, dat aan de ambte-

naren van het schooltoezicht geen belemmering in den weg sta om zich, zoo volledig mogelijk er van te kunnen vergewissen, dat aan de eischen der wet worde voldaan en of het voor een deel van staatswege bekostigde onderwijs vruchten draagt.

Zij zijn verder van oordeel dat, al kan ook ten opzichte der voorschriften omtrent den bouw en de inrichting der scholen geen volkomen gelijkheid worden betracht, het niet aangaat den bouw der bijzondere scholen van staatswege gesubsidieerd, met het oog op de belangen van het onderwijs, thans aan het toezicht van den staat geheel onttrokken te houden.

Dat zoowel wat de vaststelling van het leerplan als de benoeming der onderwijzers betreft, er evenmin van gelijkheid sprake kan zijn, maar toch ten opzichte der bijzondere scholen, in deze beide voor het onderwijs zoo gewichtige aangelegenheden, overleg met de staatsambtenaren van het schooltoezicht kan worden voorgeschreven zonder dat dit aan de vrijheid van het bijzonder onderwijs afbreuk behoeft te doen.

Dat eindelijk in één opzicht volkomen gelijkheid geëischt mag worden, namelijk waar het geldt den termijn binnen welken aan de voorschriften der wet betreffende het personeel moet worden voldaan.

De ondergeteekenden spreken in de tweede plaats als hun gevoelen uit, dat bij het tot stand brengen dezer nieuwe wettelijke regeling van het lager onderwijs het oogenblik is aangebroken, dat in Nederland het beginsel van leerplicht in de wet kan worden opgenomen. Bestond er tot nog toe bij de voorstanders van het bijzonder onderwijs bezwaar tegen de invoering van leerplicht uit hoofde der bestaande wetgeving; nu die wetgeving ten hunnen behoeve gewijzigd wordt kan dat bezwaar gerekend worden te zullen vervallen. Waar de staat, door geldelijken steun, aan zijne burgers de gelegenheid aanbiedt om scholen te stichten naar hunne bijzondere wenschen ingericht, daar heeft hij ook ongetwijfeld het recht den zedelijken plicht der ouders om hunne kinderen te doen onderwijzen, tot een wettelijke te maken.

De ondergeteekenden ontveinzen zich niet dat, wanneer aan hunne wenschen voldaan wordt, de kosten van het lager onderwijs voor den staat nog eenigszins hooger zullen worden dan bij de voorstellen der regeering. Zij zijn echter bereid de verantwoordelijkheid voor die hoogere kosten te aanvaarden, overtuigd als zij zijn, dat Nederland rijk genoeg is om zijn volksonderwijs te betalen, en dat het Nederlandsche volk niet zal schromen den last dier hoogere uitgaven op zich te nemen, waar het een zoo uitnemend nationaal belang geldt als de beëindiging van den schoolstrijd.

Hooger onderwijs-kwesties.

Onder den titel ‘Overheid en Wetenschap’ heeft een der redacteuren van dit tijdschrift in de Dec. 1925-aflevering daarvan eenige gedachten uitgesproken, die mij aanleiding geven de gastvrijheid van zijn redactie in te roepen, om er een paar opmerkingen tegenover te plaatsen. Want, al is er meer dan één denkbeeld in het bedoelde artikel, dat m.i. instemming verdient, het komt mij toch voor, dat van toepassing van hetgeen de schrijver zich voorstelt onder de gegeven omstandigheden op zijn best alleen sprake zou kunnen wezen op een heel andere manier, dan door hem wordt aanbevolen.

Overheid en wetenschap! De schrijver pleit voor een grondige verandering in de verhouding dezer twee grootheden, vergeleken bij tegenwoordig. Laat, zegt hij, de laatste ervan - en hij denkt dan eigenlijk nog meer aan de universiteit dan aan de wetenschap - laat, zegt hij, deze laatste veel zelfstandiger worden van de Regeering, dan zij nu is. Laat met name in zake de benoemingen van hoogleeraren de invloed van den Minister flink gekortwiekt worden. Meer dan een recht van veto hebbe deze voortaan niet. De eigenlijke benoeming geschiede door de Universiteit, waaraan de betrokken vacature te vervullen is. Dat wil dus zeggen: door het Curatorium dier Universiteit, zij het dan al dat dit met het oog op de vervulling dezer taak aanmerkelijk behoort te worden uitgebreid; uitgebreid op deze wijze, dat naast de dignitarissen, die er thans deel van uitmaken, wier benoeming aan de Regeering is en ook aan haar zou kunnen blijven, er ook een aantal vertegenwoordigers van den academischen Senaat zitting in nam.

Een volkomen losmaking der Universiteit van den Staat ligt dus niet in de bedoeling. Ook al daarom niet: omdat de Staat als thans voor de finantiën zou moeten blijven zorgen; zij dat dan in dezen vorm, dat een jaarlijksche ‘grant’, waarover de Universiteit zelfstandig te beschikken had, het tegenwoordige systeem van subsidieering verving. Maar regelen en besturen zou in dit stelsel de Regeering toch niet meer mogen. Gelegenheid om contrôle te oefenen is het eenige wat haar zou kunnen worden gelaten.

De benoeming van een hoogleeraar in de psychiatrie en neurologie aan de Utrechtsche Universiteit, die den schrijver - omdat zij buiten de voordracht om is geschied - tot deze uiteenzettingen schijnt te hebben geleid, ook al heeft hij vroeger wel eens dergelijke wenschen geuit, laat ik rusten. Daarop in te gaan heeft m.i. geen nut. Het geeft aan de wisseling der meeningen in deze zoo licht een onaangenaam, immers persoonlijk karakter. En bovendien: een historicus kan naar mijn gevoelen in deze materie wel met aplomb, maar niet met voldoende zaakkennis oordeelen.

Doch: aldus losgemaakt van het genoemde concrete geval, zijn de weergegeven gedachten in vele opzichten aantrekkelijk. In abstracto is er, dunkt mij, tegen de stelling dat een Universiteit zelfstandig moet wezen, niet veel in te brengen. De eischen der maatschappij, die haar hebben doen geboren worden, hebben haar immers ook steeds als zulk een zelfstandig instituut in het leven geroepen. En de tyrannie van den zich met alles bemoeienden modernen Staat is het geweest, die haar die zelfstandigheid heeft ontnomen!

Toch heb ik één bezwaar! De denkbeelden van den schrijver van ‘Overheid en wetenschap’ houden te weinig rekening met de geaardheid van het academische leven, en zijn idealen vereischen daarom het aanbrengen van een tegenwicht.

Elke gemeenschap heeft praedispositie voor bijzondere infecties. Ook een universitaire wereld. Ten haren opzichte zijn het speciaal kliekgeest en de zucht om een monopolie uit te oefenen, waarvoor zij niet altijd immuun blijkt. Het artikel, waartegen ik het heb, erkent dat zelf. Op bladz. 389 noemt het ze uitdrukkelijk: ‘gevreesde euvelen van begunstiging of bekrompenheid’. Maar door die euvelen: ‘*oudtijds* gevreesde

euvelen' te noemen, heeft het er m.i. toch nog niet genoeg een open oog voor. Is werkelijk thans in deze geen gevaar meer te duchten? Of staat de zaak veeleer zóó, dat nieuwe richtingen en andere scholen dan de heerschende, in onderzoeksmethoden of in metaphysisch uitgangspunt, niet altijd het eerst en het meest aan de Universiteiten worden gewaardeerd en vaak de academie-wereld moeten veroveren eer zij er een plaats krijgen? En zouden er misschien zelfs uit de 20e eeuw nog wel niet bewijzen bij zijn te brengen - al zijn er gelukkig ook voorbeelden van het tegenovergestelde! - dat een kring van academisch gevormden, van wetenschappelijke mannen, in zijn meerderheid geen plaats gunt in zijn midden aan vertegenwoordigers van denkbeelden, die in veel opzichten tegen de zijne over staan; en dat terwijl de wetenschappelijke verdienste dier vertegenwoordigers toch kwalijk in twijfel kan worden getrokken!

Is het daarom niet goed, dat een buiten-universitaire macht wat meer heeft dan alleen maar een recht van veto?

Practisch uitvoerbaar zou het geopperde denkbeeld dus alleen dan zijn, wanneer men dit gevaar wist uit te schakelen. Wat alleen mogelijk zou wezen m.i. door de Universiteiten niet alleen autonoom te maken, maar ook tot werkelijke universitates, tot gemeenschappen waarvan alle deelen worden bijeengehouden door eenzelfde groep wetenschappelijke grondgedachten, die zich ook innerlijk aan eenzelfde nomos onderwerpen. Dies: maak de Universiteiten zelfstandig! Maar verdeel ze dan ook over de verschillende groepen in het volksleven, die uit een afzonderlijk complex van grondbeginselen ieder voor zich de wetenschap beoefenen, zoodat ieder van die wetenschapsbeoefeningen zich naar haar eigen aard ontwikkelen kan en naast de andere kan toonen wat zij tot verklaring der natuurlijke en geestelijke verschijnselen in mensch en schepping vermag.

Het is niet verwonderlijk, dat in het betrokken artikel ook sprake is van de Vrije Universiteit. Want in meer dan één opzicht voldoet die Vrije Universiteit aan de door den schrijver ervan geuite wenschen. Hij beklaagt zich over gebrek aan meeleven van de natie met de wetenschap, over een volksbelangstelling, die veelmeer naar de sport en naar de kunst gaat dan naar die wetenschap. Welnu, die Vrije Universiteit

wordt finantieel in stand gehouden - zij ontvangt heelemaal vier duizend gulden jaarlijks van de Regeering! - door een grooten kring van voor het meerendeel eenvoudige landsburgers, die haar gave voor haar toch eigenlijk uit geen ander motief storten dan uit de overtuiging, dat de wetenschap waarde bezit; dat het Koninkrijk Gods, dat zij liefhebben, in zijn komst, behalve door andere middelen, vooral ook door de beoefening dier wetenschap wordt bevorderd. Hij wil een Universiteit, die vrij van overheidsinmenging haar taak kan vervullen! Welnu, de Vrije Universiteit vertegenwoordigt juist de vervulling van dat ideaal. Haar naam reeds zegt het. Want 'Vrij' noemt zij zich, niet omdat zij een arbeid des geestes wil, die geen beheerschende idee en geen grenzen aanvaardt, maar omdat zij inmenging van den Staat een belemmering van haar werk acht en, zooals haar stichter het uitdrukte: 'Souvereiniteit in eigen kring' zocht.

Dat die Vrije Universiteit ter sprake kwam was dus vanzelfsprekend! Des te vreemder dan echter ook de wijze, waarop zij besproken wordt! Zóó, dat elk woord van waardeering voor haar bedoelen ontbreekt en een plaats onder de zon haar principieel wordt ontzegd. Haar basis, het Gereformeerde beginsel, heet voor universiteitsstichting te eng (blz. 391). Haar niet-levensvatbaarheid is op een haar na bewezen (blz. 391). Haar wensch naar isolement is zóó afkeurenswaardig, dat - als zij zich niet zoo spoedig uitbreiden kan als wenschelijk is - de graden, die zij wel uitreikt, den effectus civilis geen oogenblik langer meer waard zijn; de eenige manier, waarop bevrediging harer sectarische verlangens dan nog kan worden toegestaan, is deze, dat zij zich laat incorporeeren in een staatsuniversiteit. Werkelijk het maakt den indruk of, nu de pacificatie op het gebied van het Lager Onderwijs heet tot stand gekomen, het sabelgekletter naar dat van het Hoogere wordt overgebracht.

Is werkelijk het Gereformeerde beginsel als basis eener Universiteit zoo eng als men ons wil doen gelooven? Wie geneigd is het te denken behoeft de eerste van Kuyper's Stone-lectures over het Calvinisme maar te lezen, om van het tegendeel te worden overtuigd. Trouwens, hoe sterk is in dit opzicht ook niet het getuigenis van de historie! Heeft prof. Eekhof in zijn aanvaardingsrede indertijd niet aangetoond,

dat liefde voor de wetenschap een van de characteristica van het Gereformeerde Protestantisme is geweest, zoo goed hier te lande als elders?

Wat vervolgens het oordeel betreft, dat de Vrije Universiteit - als zij niet in staat zal blijken nog vóór 1930 haar geneeskundige faculteit met drie hoogleeraren te bezetten, om dan vervolgens dat aantal geleidelijk uit te breiden - duidelijk zal hebben bewezen niet-levensvatbaar te zijn: is dat niet onbillijk? De schrijver verdenkt er onze academie van haar medische faculteit te gronde te hebben laten gaan omdat die haar te duur was. Het gerucht, dat dienaangaande in het land verspreid is, is geheel onjuist. Maar neem eens even aan, dat het waar was! Zou dit gebrek aan middelen om de onkosten van zulk een faculteit te bestrijden dan waarlijk hebben getoond, dat het ideaal eener Gereformeerde academie als inrichting voor wetenschappelijk onderzoek en onderwijs niet voor verwezenlijking vatbaar is? Wij meten de levensvatbaarheid eener Universiteit als de Leidsche toch ook niet af naar het antwoord, dat zou moeten worden gegeven op de vraag of haar vrienden in staat zouden zijn haar finantieel op de been te houden! Van een eerlijke proef zou alleen sprake zijn wanneer òf alle Universiteiten in Nederland naar den zelfden maatstaf zouden worden gesubsidieerd, òf het allen uitsluitend van hun fondsen en van den steun hunner vrienden moesten hebben. En ik geloof: die proef zou de Vrije Universiteit rustig tegemoet kunnen zien! In beide gevallen zou zij geen slechter figuur maken dan de overige. Al zou zij wel moeite hebben met het vinden van de voor het hoogleeraarsambt geschikte personen. O.a. omdat die ‘euvelen van begunstiging of bekrompenheid’, waarover ik het daarstraks heb gehad, het opkomen van dezerzijds bruikbare krachten maar al te veel in den weg heeft gestaan.

Deze redeneering is dus al even vreemd als die, dat opheffing van het isolement, het ‘kunstmatig isolement’ (blz. 392) der Gereformeerde Universiteit - terwijl dat intusschen aan een Roomsch Katholieke Hoogeschool wel gegund wordt (blz. 391) - in geen enkel opzicht mag geremd worden en incorporeering in een Staatsuniversiteit, zij het ‘met behoud van eigen samenhang’, als de bij uitstek logische en practische regeling moet worden beschouwd (blz. 391). Let wel: de

gegadigden hebben tot nogtoe geen subsidie genoten dien naam waard. Zij hebben in geen enkel opzicht de ontwikkeling der openbare Universiteiten pogen te belemmeren! Niets anders hebben zij gevraagd, dan met de gebrekkige hulpmiddelen, die hun uiteraard, om hun finantieele beperktheid, ten dienste staan, de tradities te mogen voortzetten van de stichters onzer drie Rijksuniversiteiten. Ook hebben zij gepoogd het ideaal van de autonomie der Universiteit, dat nu ook bij anderen ontwaakt, te handhaven. En niettemin zou hun de voortzetting van hun werk naar hun idealen niet mogen worden veroorloofd! Neen, deze boutade tegen de Vrije Universiteit, die het artikel 'Overheid en Wetenschap' brengt, laat aan die Hoogeschool geen recht wedervaren en ontsiert het daarom. En zoo levert het ook niet de atmosfeer, waarin zulke belangrijke Hooger Onderwijs-kwesties, als het overigens aan de orde stelt, tot een werkelijk goede oplossing komen.

A.A. VAN SCHELVEN.

Naschrift.

- Dat mijn artikel iemand, die de Vrije Universiteit liefheeft, tot verweer moest nopen, wist ik. Dat dit verweer verschijnt in een waardigen en gematigden vorm, begroet ik met blijdschap. Dat de schrijver tot de zaak, die mijn verontwaardiging gaande maakte: de Utrechtsche benoeming, het zwijgen doet, acht ik zeer wijs van hem gezien.

Of de 'euvelen van begunstiging en bekrompenheid' aan de openbare universiteiten nog bestaan, is een vraag, waarover wij moeilijk anders zouden kunnen strijden dan met: 't is nietes en 't is welles. Maar dat zoodanige euvelen aansprakelijk zouden zijn voor het feit, dat de Vrije Universiteit zeer beperkt pleegt te zijn in de keus van bruikbare krachten, loochen ik. De kansen, die Bavinck en J. Woltjer hebben gehad, om zich tot eerste krachten te ontwikkelen, zijn geen enkelen gereformeerde door de openbare universiteit verkort.

Op één punt heeft mijn bestrijder mij verkeerd verstaan. Met het woord, dat er 'voor een universiteit op zoo enge basis als die van het Gereformeerd beginsel' blijkbaar geen stof is, en wel voor een katholieke, doelde ik niet op de bruikbaarheid van dat beginsel als metaphysische grondslag voor

beoefening der wetenschap, maar op het feit, dat er niet genoeg Nederlanders op die basis staan, om een volwassen universiteit te onderhouden. Wat de Vrije Universiteit tot nu toe is geweest, was slechts een hoogeschool in hope. Een medische faculteit van minder dan tien leden is òf een parasiet òf een belachelijkheid.

Meent de schrijver werkelijk, dat het een zegen zou zijn, als ons land evenzoovele zelfstandige universiteiten kreeg, als er groepen in het volksleven zijn, 'die uit een afzonderlijk complex van grondbeginselen ieder voor zich de wetenschap beoefenen?' - Dat zou beteekenen een theosophische, een communistische, een ster-van-het-oosten-universiteit enz. Want als de eene wereldbeschouwing de beoefening der wetenschap bepaalt, waarom dan niet de andere? Deze gedachte poneeren beduidt, zijn eigen betoog ad absurdum leiden. Tegen zulk een gelijkstelling zou ik het nederlandsche Calvinisme in bescherming willen nemen. Indien het recht heeft op een eigen universiteit, dan is het als anomalie, honoris causa, maar niet als één uit velen.

Evenwel, hiermee kom ik op het diepst gaande verschil tusschen ons beider meeningen. Ik ontken, dat de metaphysische grondslag de hedendaagsche beoefening der wetenschap wezenlijk bepaalt. De vraag, of men partij kiest voor de hervorming of voor de katholieke kerk, verandert aan de grondslagen van het wetenschappelijk denken niets. Maar zelfs of men 'economische' oorzaken zoekt achter de Divina Commedia, of men zweert bij 'evolutie', beduidt tenslotte niet veel meer dan een oppervlakkig element in de beoefening der wetenschap. Waar het op aankomt, is de methode, de instelling (vergeef het leelijke woord) van den geest op de problemen, en deze is bij alle ernstige beoefenaars der moderne wetenschap dezelfde. Er is een intellectueel diapason van iederen tijd, waaraan niemand zich onttrekt. Het is een fictie, dat er een gereformeerde en een agnostische beoefening der wetenschap zou bestaan, en een legende, als zouden de openbare universiteiten nog altijd een 'liberale' wetenschap dienen. Het punt, waarop iemand's wetenschappelijk denken uitmondt in zijn metaphysische voorstellingen, is bij iedereen even irrationeel. De verschillen in 'verklaring' (ijdel woord) der verschijnselen raken de wetenschap zelve ternauwernood,

en het is een aanmatiging van de strenge confessiën, als zou hun opvatting der wetenschap ‘geestelijker’ zijn dan die van hen, wier besef van het eeuwige geen omschreven vormen verdraagt.

Daarom moet de wetenschap, die de medewerking van allen behoeft, geconcentreerde organen hebben, waar de verschillen in ‘opvatting’ en ‘verklaring’ elkaar ontmoeten kunnen. Het is mijn indruk, dat de heer Van Schelven van het opbouwend gedeelte van mijn betoog: incorporatie van het bijzonder hooger onderwijs in de staatsuniversiteiten, niet volstrekt afkeerig is. De tijd is voor de verwezenlijking van groote principieele hervormingen niet gunstig, sinds de Nederlandsche Maagd, in haar onschuld, uit het ei van het evenredig kiesrecht het kuiken der parlementaire oligarchie heeft gebroed. Doch wie weet, of er niet nog eens betere tijden komen, waarin wij aan de verbetering der verhouding van overheid en wetenschap van harte zouden kunnen samenwerken.

J. HUIZINGA.

Herinnering aan W.G.C. Bijvanck.[1)]

Wanneer ik, op grond van zeven jaar vriendschappelike samenwerking, mij geroepen gevoel, enige bladzijden aan de nagedachtenis van Bijvanck te wijden, dan pretendeer ik daarmede allerminst, een enigszins volledige karakteristiek van zijn persoon en zijn arbeid te geven. Met een zo veelzijdig kenner der geesteswetenschappen als hij ben ik geen tweede maal in mijn leven in intieme aanraking gekomen, en op de vraag, die mij gesteld werd bij het terugkeren van zijn begrafenis: wie in staat zou zijn, met kennis van zaken over de persoonlikheid Bijvanck een breed opgezette studie te schrijven, kon ik toen en kan ik nu nog niet een antwoord geven.

In het geestelik leven der laatste halve eeuw neemt hij een plaats van betekenis in en wie enigermate belezen is, waardeert hem als een kenner van Goethe, van Shakespeare, Dante en Shelley, van Villon evenzeer als van moderne Franse letterkunde, van Bataafs Verleden zowel als van de allerjongste wereldhistorie, - om slechts een deel te noemen van de vele onderwerpen, waarover hij schreef. Wie evenwel het voorrecht heeft gehad, persoonlik met Bijvanck om te gaan, die weet, hoe onvergelijkelik veel omvangrijker zijn weten was dan uit

1) De Redactie acht zich gelukkig, op haar kort herinneringswoord aan Bijvanck in de Januariaflevering, zoo spoedig een uitgebreider In Memoriam te kunnen laten volgen van een schrijver die tot Bijvanck in bijzondere betrekking heeft gestaan en bevoegd is hem als bibliothecaris te gedenken. *(Noot van de Redactie)*.

zijn publikaties blijkt. Het bestuderen en katalogiseren der handschriften van de Koninklijke Bibliotheek stelde mij telkens voor nieuwe vragen, betrekking hebbend op de meest uiteenlopende wetenschappen; herhaaldelik besprak ik met hem zulke kwesties, en allerlei wat mij verder belang inboezemde, en telkens opnieuw verbaasde hij mij èn door zijn algemene kennis van al deze speciale gebieden van wetenschap èn ook, doordat zo menigmaal in zijn geheugen juist dat boekje opdook, dat voor het detail, dat mij interesseerde, van belang was; vaak waren dat aankopen uit de tijd van zijn directeurschap, niet van grote betekenis door de wijde strekking van het onderwerp; het was, of Bijvanck een speciaal orgaan had om de quintessens van elk geschrift, dat hij onder ogen had gehad, in zijn geheugen vast te leggen en te nodiger tijd daaruit te voorschijn te roepen. Hij had een zeldzaam talent van lezen; de tijd, die menigeen zoude behoeven alleen voor doorbladeren, was voor hem voldoende om de hoofdzaken voor goed in zich op te nemen, - en hoe menigmaal was een der vele opstellen, welke hij in de dageliks binnenkomende nieuwe tijdschriftafleveringen placht door te lezen, aanleiding tot een soort privatissimum, wanneer een zijner ambtenaren hem onder de indruk van het gelezene aantrof. En zulk een gesprek, eerst zittend, daarna veelal staande gevoerd, wanneer de bescheidenheid tot opstaan en afscheid nemen noopte, werkte suggestief, wekte op tot lezen en nadenken. Steeds nog zegen ik het lot, dat mij de invloed van Bijvanck's veelzijdige eruditie deed ondergaan, voor ik geroepen werd een hoogleraarsambt te aanvaarden, dat dwingt tot specialisering, welke het gevaar meebrengt van eenzijdigheid. Afkeer van bekrompenheid, in het wetenschappelike en anderszins, is een der vele goede dingen, die men van Bijvanck leerde. Hij had een diepe minachting voor elke eenzijdige pedant, al werd zijn geijkt: ‘Och, ziet u, ze weten het niet’ - wel eens toegepast op personen, die men zelf geneigd was minder laag te stellen. Intussen heb ik in 't algemeen Bijvanck's relatieve taxatie van wetenschappelike werkers kunnen beamen, - en menig kras oordeel, waardoor hij wel eens iemand froisseerde, berustte m.i. voor een groot deel op het worstelen om de juiste formulering van zijn gedachten te vinden, versterkt door een voor de oppervlakkige waarnemer verborgen beschroomdheid. Een vijand

van routine, had hij een biezondere belangstelling voor de studie van jongelui, bij wie hij talent, onbevangenheid en enthusiasme opmerkte; deze eigenschappen sluiten piëteit in en zonder piëteit achtte hij alle wetenschappelike arbeid een profanering.

Met een verbazingwekkende encyklopaediese kennis op 't gebied van bijna alle geesteswetenschappen ging bij Bijvanck een detailkennis van zeer heterogene onderwerpen samen. Zijn geschriften geven daarvan een onvolledig beeld. Ik herinner mij, dat een Oudfrans woord, dat ik voor een etymologies artikel nodig had, mij moeilikheden bereidde. Bijvanck bleek, zodra ik hem 't geval voorlegde, geheel op de hoogte èn van de onderlinge afhankelikheid der plaatsen, waar het woord voorkwam, èn van de waarde, aan het voornaamste citaat, uit Charles d'Orléans, toe te kennen; hij beloofde, bij zich thuis mij het bewijs te leveren van hetgeen hij voorlopig zonder enig materiaal uiteenzette. En inderdaad, toen ik kort daarna zijn studeerkamer bezocht, kwam uit een der vele bureau-laden een dossier-Charles d'Orléans te voorschijn, bevattende een vele jaren geleden samengesteld overzicht van alle rijmen, dat de betrouwbaarheid van Bijvanck's geheugen ogenblikkelik bevestigde. En dergelijke speciale onderwerpen, in een meer of minder vergevorderd stadium van bewerking, had hij vele. Helaas verhinderde zijn universele belangstelling hem herhaaldelik, een begonnen onderzoeking te voltooien. Trouwens, in veel van dergelijke gevallen bleef alleen het opschrijven achterwege; in zijn hoofd was de arbeid van kritiseren en combineren ten einde toe verricht, hij sprak over het onderwerp als een souverein beheerser der materie, - al had hij ook bij een mondelinge uiteenzetting nog meer met de vorm te worstelen dan wanneer hij schreef. Lezingen, dikwels in de kring der Haagse beoefenaren der wijsbegeerte, waren een welkom, hoewel onvolledig surrogaat voor zo menig ongepubliceerd boek of artikel, - onvolledig, ook doordat de vorm minder af en daardoor de band tussen de mooie details minder hecht was. Het wekte wel eens verbazing, dat Bijvanck zelf blijkbaar niet twijfelde aan de toekomstige uitvoering van zo menig literair voornemen, aan welks verwezenliking niemand, die hij er over sprak, ernstig geloofde. In zijn laatste verslag der Bibliotheek gewaagt hij van een met liefde door hem gekoesterde, doch onuitgevoerd gebleven wens, de beschrijving

der verluchte handschriften; doch dergelijke plannen bestonden ook ten opzichte van andere gedeelten der manuscriptencollectie: Van Goens-papieren, brieven van 19-eeuwse dichters, enz.

Behalve een polyhistor was Bijvanck ook een man van smaak; nauweliks een studie van zijn hand, of zij toont hem van deze dubbele zijde. De tot een eenheid geworden combinatie van wetenschappelike en artistieke beschouwingswijze droeg bij hem een Frans stempel, en zo menige stemming, van de devote af tot de raillerende toe, uitte zich in een meer Romaanse dan Nederlandse vorm. Speciaal tegenover Franse bezoekers wist hij onmiddellik de juiste toon te treffen, en de grote waardering, die hij in 't biezonder van Franse zijde ondervond, is alleszins begrijpelik. Zijn eigen sympathie voor de Romaanse geest maakte hem echter allerminst blind voor de schoonheden van eigen, Nederlandse kultuur. Hij vermocht zich geheel te verplaatsen in het Hollandse verleden, de humor van Bredero en van Multatuli's Woutertje had hij lief als een der specifieke trekken van onze volksindividualiteit, en zijn directeurschap der Koninklijke Bibliotheek voelde hij als een grootse nationale taak.

De kunstenaar in hem kwam op de voorgrond, waar hij een milieu uit het verleden beschreef alsof hij er zelf in verkeerd had, of waar hij het geestelik silhouet van een histories persoon tekende; deze personen, speciaal de grote figuren onder hen, beschouwde hij niet alleen als representanten van een zekere tijd of sfeer, maar als de bewegende krachten der historiese ontwikkeling; en hij leerde ze kennen niet alleen door studie, maar ook door intuïtief voelen. Dezelfde methode paste Bijvanck toe op het heden. Zijn wekelikse artikelen der laatste periode mogen een zeer verschillende waarde hebben (het gevolg der op zich genomen verplichting om wekeliks een of twee artikels te schrijven), zo menig dezer opstellen imponeert ons door die eigenaardige combinatie van kennis en aanvoelingsinstinkt, die Bijvanck het begrijpen van personen en situaties zo vergemakkelikte. Ik herinner mij een opstel over het Poolse volk en zijn dichter Wyspianski, dat de grote verbazing opwekte van een in Den Haag woonachtige Poolse intellektuëel, die zulk een juist begrip van Wyspianski bij een buitenstaander voor onmogelik hield; en een buitenstaander

was Bijvanck op dit terrein zeker, daar hij van en over Wyspianski slechts dat weinige kon kennen, dat in West-Europa verschenen is.

Lange jaren was Bijvanck leraar aan het Leids gymnasium en talrijk zijn nog zijn leerlingen van verschillende generaties, die zich bewust zijn, een waardevol deel van hun geestelik bezit aan hem te danken te hebben. Daarna leefde hij enige jaren ambteloos, veel werkende en publicerende, en van 1895 tot 1921 was hij directeur der Koninklijke Bibliotheek.

Voor bibliothekaris behoeft men geen vakopleiding, - placht Bijvanck te zeggen, zich daarbij op zijn eigen loopbaan beroepend. Een opvatting, merkwaardig voor deze man, die algemene eruditie als de hoofdconditie beschouwde voor aanwending van wetenschappelike vakkennis; van deze laatste, meende hij, kan de breed ontwikkelde mens zich, al werkende, snel het nodige quantum eigen maken. Mijns inziens hangt hier veel af van de graad der eruditie; alleen een zo ongewoon breed georiënteerde geest als Bijvanck kan een dusdanige zegenrijke invloed uitoefenen op de ontwikkeling ener aan de geesteswetenschappen gewijde bibliotheek, dat een onloochenbaar tekort aan katalogiseringsarbeid slechts een betrekkelik kleine negatieve post is in vergelijking met het vele grote, dat tot stand kwam. Het zelfde optimisme, waarmede Bijvanck sprak van zijn eigen toekomstige publikaties, deed hem in 1907, toen ik aan de Koninklijke Bibliotheek kwam, in volle ernst geloven, dat de pas verschenen kunst-katalogus, zelf voorafgegaan door die van bibliografie en geschiedenis, binnen twee jaar gevolgd zou worden door de katalogus van taal- en letterkunde, hetgeen te nodiger was, daar deze wetenschappen zeer onvolledig in de voor het publiek toegankelike katalogi voorkwamen. Inderdaad echter heeft Bijvanck het gereedkomen van deze arbeid niet meer beleefd. Maar wel verscheen de uit enige dikke delen bestaande katalogus, speciaal aan Franse taal- en letterkunde gewijd (om van minder omvangrijke katalogi te zwijgen), de vrucht ener veel verder doorgevoerde detail-arbeid dan in de oorspronkelike bedoeling had gelegen. Juist dit type strookte met 's directeurs opvatting ener nationale boekerij, waar een staf van wetenschappelik geschoolde vakmensen ieder op zijn eigen gebied de bijeengebrachte bibliotheekschatten bibliografies en in gewichtige gevallen ook mo-

nografies bewerkt, tegelijk het studerende publiek naar vermogen voorlichtend. Inderdaad compenseerde de hulpvaardigheid en berekendheid voor zijn taak van het personeel tot een belangrijke hoogte de voortdurende status nascendi van de algemene katalogus en menige bezoeker werd door mondelinge gedachtewisseling met de ambtenaren op belangrijke zaken opmerkzaam, die hem bij het uitsluitend raadplegen ener volledige titellijst zouden zijn ontgaan. De directeur, zelf van bijna alle geesteswetenschappen op de hoogte, werkte mede met alle afdelingen, en daar zijn tijd, zoals die van iedere mens, beperkt was, ontstond daardoor menigvuldig oponthoud, - een ongerief, dat allen voelden, maar waarover zij zich heenzetten, niet zonder trots waarnemend, dat toch de instelling waaraan zij werkten, gestadig tot een hoger niveau werd opgevoerd, vooral dank zij Bijvanck's initiatief. Intussen ware hem een zo ongestoord voortgaan in de door hem zelf afgebakende richting niet mogelik geweest, wanneer niet allerlei dagelikse beslommeringen van zijn schouders waren genomen door de twee administrateurs, die hem achtereenvolgens ter zijde stonden. Over hen sprak Bijvanck nooit dan met een lof zonder voorbehoud, en zij hunnerzijds, wellicht het allerbest ingewijd in 's directeurs plannen en idealen, maakten daaraan met volle vertrouwen hun arbeid en die van 't onder hen werkende personeel ondergeschikt; zij spraken van hem als ‘mijnheer’, zonder familienaam, in tegenstelling tot ons anderen, die door ‘mijnheer’ plus naam werden aangeduid, en in die onderscheiding lag een duidelik voelbare piëteit.

Toen Bijvanck aan de Bibliotheek kwam, was deze in een periode van uitbreiding. Deze werd voortgezet, doch op een intensievere wijze en voor een groot deel in nieuwe richting. De uitvoerige jaarverslagen, sedert 1895 verschijnende, geven in hun inleidingen een overzicht van bereikte resultaten en nieuwe plannen, en de geleidelik dikker wordende lijsten van nieuwe aanwinsten, die het grootste en voor het studerend publiek belangrijkste deel der jaarverslagen uitmaken, tonen, hoe boeken en handschriften in steeds groter getale werden aangekocht. Gaat men na, wat tijdens Bijvanck's beheer werd vernieuwd en toegevoegd, dan ontdekt men daarin de lijnen van een groots opgezet plan: een nieuw gebouw met modern ingerichte leeszaal en enige verdiepingen magazijn, - een

gestadige personeeluitbreiding, deels in verband met de grotere omvang van het gebouw en het toenemende aantal bezoekers, deels voor perfectionnering van wetenschappelike arbeid, waarbij zelfs geheel nieuwe afdelingen geschapen werden, - vele, vaak kostbare aankopen met de duidelike tendentie, afgeronde collecties te verkrijgen en de nationale boekerij inderdaad tot een tempel van nationale kultuur te maken: men ga slechts aan de hand der jaarverslagen na, wat er allengs aan Nederlandse boeken en manuscripten is aangekocht; was voor een biezondere aankoop extra geld nodig, dan rustte de directeur niet, voor dat gevonden was, waarbij zowel het departement als ook partikuliere royaliteit hem loffelik steunden. Een biezondere aandacht werd hierbij gewijd aan de afdeling der versierde en verluchte handschriften. Op dit terrein bezitten Koninklijke Bibliotheek en Meerman-museum kostbare collecties van wereldvermaardheid, en, gelijk eenmaal een bij uitstek deskundig bezoeker zeide: een bibliotheek met Bijvanck aan het hoofd verdient zulke schatten te bezitten. Steeds werd deze afdeling aangevuld, waarbij speciaal op Nederlandse kunst werd gelet: systematies werden zulke handschriften van Nederlandse origine aangekocht, die de collectie tot een zo volledig mogelik museum van Nederlandse versieringstypen maakten. Daarnaast werden kostbare banden en allerlei om biezondere redenen (handschriftelike dedikaties enz.) merkwaardige boeken aangeschaft. Bijvanck's fenomenale geheugen maakte het hem gemakkelik, bij de keus der nieuwe aankopen steeds te letten op het reeds voorhandene, en, wanneer de bibliotheek op een of ander gewichtig stuk een te laag bod deed, gelukte het meermalen, de lotgevallen er van te volgen en bij een later gelegenheid de hand er op te leggen; in 't algemeen had hij een goede blik op de - met het jaar stijgende - geldwaarde van handschriften en oude boeken. Als onderdeel der toekomstige Koninklijke Bibliotheek had Bijvanck reeds lang een tentoonstellingzaal geprojekteerd, stnfvoller en minder vochtig dan de vitrinezaal op de eerste verdieping, en voorzien van doelmatiger en weelderiger toonkasten. Hiervoor was als vanzelf de oude leeszaal aangewezen, vrijgekomen door het in-gebruik-nemen van het nieuwe gebouw. Dit vertrek, de centrale kamer van een der mooiste patriciese huizen van Den Haag, zoude, in Lodewijk XIV-stijl

hersteld, het huis zelf beter tot zijn recht doen komen en tegelijk een waardige omgeving vormen voor de kunstschatten der bibliotheek. Dit alles, plus voordrachtenzaal en zoveel dat ik onvermeld laat, waren de onderdelen van een groots organisatieplan ener nationale bibliotheek, zoals wellicht in het hoofd van geen andere bibliothekaris ooit was gerijpt. Maar Bijvanck was dan ook geen gewoon bibliothekaris! Dat blijkt vooral uit de voornaamheid der idealen, naar welker verwezenliking hij onvermoeid en met succes streefde. Helaas zijn oorlog, ekonomies-financiële krisis en andere oorzaken schuld, dat hij de museumplannen, welke hem biezonder ter harte gingen, slechts bijna, doch niet geheel heeft kunnen voltooien. Bleven zij ook in de toekomst onvoltooid, dat zoude betekenen, dat de kostbare verzamelingen der bibliotheek noch het gebouw zelf tot hun recht komen en dat vele duizenden guldens, met verstandig overleg uitgegeven, tot weggegooid geld worden gemaakt. En wie Bijvanck's bibliotheekbeheer opmerkzaam heeft gevolgd, die ziet in de bekroning van zijn werk tevens een rechtmatige hulde aan zijn persoon. Tijdens zijn leven is hij niet altijd voldoende gewaardeerd, hoevelen ook zijn superieure qualiteiten hebben erkend en bewonderd. Nog steeds is het mij een raadsel, hoe deze man, wiens gelijke in intellekt ik nauweliks in mijn leven ontmoet heb, nooit heeft behoord tot de niet minder dan vijftig gewone leden der letterkundige afdeling onzer Akademie van Wetenschappen. En terwijl toch overigens jubilea van wetenschappelike werkers aan de orde van de dag zijn, is hem bij geen daarvoor geschikte herinneringsdag een huldiging ten deel gevallen. Er is wel eens sprake van geweest, en wel bij zijn zeventigste verjaardag, maar toen, in 1918, was het onmogelik, aan zulk een huldiging het voorname cachet te geven, in overeenstemming met zijn persoonlikheid; daarvoor ware de medewerking van vooraanstaande Fransen - die hem wellicht meer zonder voorbehoud vereerden dan zovele landgenoten - nodig geweest, doch hieraan viel in het laatste oorlogsjaar niet te denken. Trouwens, hoezeer zich ergerend aan onverdiende waardering van middelmatigheid, Bijvanck zou waarschijnlik zulk een huldiging van eigen wezenlike verdiensten niet aangenaam gevonden hebben. Wel was hij man van de wereld, wel onderhield hij zijn vele relaties in binnen- en buitenland, maar hij prefe-

reerde een intiem gesprek boven een openlike demonstratie; het behaaglikst voelde hij zich in de huiselike kring, waar Chrétien de Troyes of andere klassieke literatuur de ontspanningslektuur vormde, of op zijn studeerkamer, tot diep in de nacht verdiept in intellektuëel genot.

Leiden.
N. VAN WIJK.

Peinzende over ‘Kleine Inez’.

R. van Genderen Stort, Kleine Inez. (Van Loghum Slaterus' Uitgevers-maatschappij. Arnhem. 1925).

Inderdaad, dit is een boek om uren-lang over te peinzen, maar het mist deze bekoring voor wie er zijn smaak niet naar weet in te stellen. Want het behelst geen problemen, het sleept niet mede naar gebeurtenissen, het dwingt door zijn zachte constructie niet tot aanvaarding van levenshoudingen of persoonlijke uitkomsten daarvan. Het geeft slechts, in zeer flauwe curven, de ontwikkelingsgang van een vijf, zes menschenlevens, geen van alle, op één enkele na, bijzonder individueel bepaald, onderling zoo goed als los van elkander blijvend, die elkander bijna nergens raken of kruisen, lijnen ieder apart waargenomen en geteekend, zonder dat een intrige knooppunten bewerkstelligt, zonder dat een verhoogde spanning conflicten teweeg brengt; - maar het geeft deze langzame levensprocessen zoo vervuld van gemoed, zoo innig, zoo zwellend van beheerschte tranen, en vooral: het geeft dit alles zoo diep in een rijk-gekleurden achtergrond verzonken, zoo weggevaagd en vereenvoudigd tot een natuurlijke voltrekking teruggebracht, dat het geheele boek den indruk achterlaat van een landschap gezien te hebben, een landschap waarin men de diepliggende levenslijnen als traag-buigende rivieren naar een verschiet heenglinsteren ziet. - Niet met geestelijke arbeidzaamheid op positieve uitkomsten gericht, lijkt dit boek geschreven, noch romantisch door sentiment overmachtigd, neen, veeleer in dezelfde verhoogde stemming waarin het den lezer achterlaat, peinzende, als over een panorama uitziende, zonder andere gedachte dat het bezonken geluk dit een ruim uitzicht geeft, zonder ander doel dan het overzicht over zooveel

door den afstand beminnenswaardige werkelijkheid, en met het besef, misschien, dat de ziel een heldere hooggeheven spiegel is waarin, als in een avondwater, de wereld klaarder weerkaatst wordt dan zij is.

Zoo lijkt mij het boek van Van Genderen Stort geschreven en zoo moet men het lezen als men de bekoring ervan ondergaan wil. Schrijvende is hij als romancier van zijn menschelijke figuren, wier levensloop hij uitbeelden wilde, uitgegaan, maar inplaats van er 'helden' van te maken en uit hun persoonlijkheden gestalten met bovenmenschelijke aanduidingen op te bouwen, zooals iemand als Dostojewski dat kan; - inplaats van, zooals Balzac zoo meesterlijk heeft voorgedaan, hen zoo reëel te doen zijn dat delezerde gewaarwording heeft hen op straat te ontmoeten, hen voorbij te gaan en na te zien; - inplaats van hun levensloopen in zulke netten van gesponnen verhoudingen samen te voegen, dat hun door de omstandigheden geprikkelde karakters gedurende de verwikkelingen zichtbare proporties aanemen, zooals al de groote romanciers die tevens meesters van intrige en compositie waren plachten te doen; - inplaats van zelfs één dier 'overdrijvingen' aan te brengen welke nu eenmaal factoren van groote kunst schijnen te wezen, - heeft Van Genderen Stort, toen hij, van zijn menschelijke figuren uit, aan zijn roman begon te arbeiden, een tegengestelde werkwijze toegepast, die men met 'verbreedende uitdieping' misschien zou kunnen aangeven. Hij duidde hun karakter aan met hun afkomst en bloedverwantschap, hij liet hun te schaarsche handelingen in een diepte van een droomend gevoelsleven afzinken, en dit loste hij weder op in een zoo zuivere stemmingsuitbeelding van natuur en landschap, als wij na Van Looy misschien, na de 'Kleine Johannes' misschien, zelden in een Hollandschen roman aantroffen. Want natuurbeschrijving wordt dikwijls als omgeving, als détail, maar heel weinig als uitdrukkingsmiddel, als inhoud zelf gegeven.

Een andere reden, waarom dit 'blanco' boek ons zoo wonderlijk peinzende achterlaat, is wellicht, dat de lezer doorgaans niet het gevoel heeft met het beschrevene mede te leven, maar wel vaak met den schrijver mede te schrijven. Het boek, als het ware, geeft materiaal maar stelt zich geen ander doel dan dit zoo zuiver mogelijk te geven. Zoo goed als alle con-

clusie ontbreekt, alle gedachteninhoud werd verzwegen. Met herinneringen uit eigen kindertijd is dit tenslotte ook het geval: men denkt terug aan een bepaalden middag, een landstreek, een huis, een vriend, een klein voorval, en terstond is elk ding een fragment van het groote onuitgesproken jeugd-verhaal dat in ieder menschenhart aanwezig is. Want ieder mensch is 'au fond' schrijver en schrijft in zichzelf den roman van zijn eigen verleden. Dit geschiedt door niets anders dan doordat de herinnering kleine, heldere, afzonderlijke beelden oproept, schijnbaar zonder directe beteekenis voor ons leven, zonder dat terstond overduidelijke gevolgtrekkingen ten opzichte van onzen aard of ons karakter noodwendig te maken zijn, maar die nu eenmaal, door hun scherpte van voorstelling, tot naar alle richtingen uitschietende en wegdeinende gedachten aanleidingen gaan geven, waarover men eindeloos in beschouwingen overglijdend kan peinzen. Zulk een materiaal, met vroege herinneringen vergelijkbaar, geeft dit boek van Van Genderen Stort, als het, in een opeenvolging van met stemmings-sfeer doordrenkte beelden, een jongen die door een bosch zwerft, een oud man die bij een vuur zit, een oude vrouw voor een venster, een schooier in een trein: in enkele tot uren-lange stilstand opgeheven momenten, van zijn personnages het langzame levensverhaal weet te doen.

Het middel waarmede hij dit bereikt is zijn proza. Het is een kunst minder van het verhaal, de vertelling, dan van den volzin, de periode. Het staat even ver verwijderd van het zoogenaamd realistisch proza, waar de beelden en beteekenissen altijd den indruk maken buiten de woorden die hen overbrengen uit te steken, als van het zoogenaamd poëtische, waar zij bedwelmd in een melodie neerzijgen. Dit proza geeft telkens een complex volzinnen die, soms zwellend van ontroering, soms droog van stiptheid, soms ironisch geaffecteerd en een ander maal van ongeëvenaarde breedte, de dingen die zij beschrijven, de gevoelens die zij uitspreken, de beelden die zij oproepen, in een gesloten syntaxis samenvouwen en isoleeren. En Van Genderen Stort is hiermede, schoon misschien een betrekkelijk zwak romancier, zonder eenigen twijfel de beste prozaïst onder de jongere romanschrijvers.

Zonder in dit verband bij deze onderscheiding stil te willen staan, zou men dit boek, hoezeer de omvang het oogenschijnlijk moge tegenspreken, eerder een lange novelle dan een roman kunnen noemen. Het onderwerp is de karakter-veredeling van een met een onstuimige aandriften van laag-sensueelen aard erfelijk zwaar-belasten nog zeer jongen man, Peter, daartoe steun vindend in de liefde die hij opgevat heeft voor een argeloos, pril, zuiver meisje, Inez, de 'kleine Inez'. Want het is slechts de 'kleine' Inez die deze wonderlijke en zuiverende invloed op hem uitoefent, en als zij uitgroeit tot vrouw, zal hij liever, zien wij aan het slot van het boek, van deze vrouw afstand doen dan de heilzame koude reinheid van sfeer die het meisje hem bracht verzaken. - Het is dus de roman van een jeugd, van het rijp-worden van twee karakters in de overgangsjaren van puberteit naar bewuste levenshouding, uit tegengestelde richting en familie-groepen elkander naderend en een oogenblik in de neutrale tusschen-zône van een verlovingstijd elkander in een kortstondig evenwicht houdend; om dan weder uiteen te buigen, want Peters woeste jongens-hartstocht heeft zich achter een geheel onzinnelijke en 'der Welt abhanden' genegenheid voor de vrouw teruggetrokken, ten koste zelfs van een volstrekt afzien van aardsche vervulling, voorgoed op zoek naar een buitennatuurlijke vrede waartoe het meisje hem inspireerde en waartoe de inspanning tijdens de beteugeling van zijn degeneratie-instincten hem bewust opwekte en staalde; - en Inez, tot vrouw volgroeid en beseffend dat zij toch nog slechts voor Peter de lichamelijke en gevaarlijke nabootsing is van een herinnering, doet afstand van zijn leven, dat zij als onbevangen meisje tot zuiverheid beïnvloedde, waarvoor zij echter als liefdezoekende vrouw een laatste hinderlaag zou worden.

Peter, om de vorming van zijn merkwaardigen aanleg even te belichten, - de schrijver wijdt hier een geheel hoofdstuk aan en doet zulks op de hem eigen wijze door dezen aanleg als het resultaat van eenige genraties aan te duiden, - Peter is de zoon van een ministersdochter en een ploertig huisknecht die haar verleidde. In zijn bloed erft hij de verstandelijke arbeidskracht van zijn eminenten grootvader en de lage, maar zooveel hartstochtelijker, natuur van zijn vader, den lakei, zoodat zijn tweespaltigen aard een dubbele innerlijke overwin-

ning zal hebben te bevechten. Eenerzijds, de beheersching van de grove driften van een bijna dierlijk instinct, waarbij de patriciër die in hem schuil gaat zal moeten bijstaan, - anderzijds de overtreffing van een verstandelijke zelftucht tot een warmer en vooral positiever geestelijk leven dan waartoe zijn grootvader bij machte bleek, waarbij de sterker vitaliteit van den volksjongen, die hij van nature eveneens voor een deel is, hem te hulp zal komen. De ontmoeting met Inez maakt deze beide conflicten acuut en brengt een derde element in werking. Een zeer ideëele wil, een nieuwe kracht die zijn liefde aan zijn aanleg toevoegt, wordt in hem wakker en beslist de eerste zijde van dezen strijd in een volstrekte overwinning, zoo volstrekt dat zij er bijna een negatie van is, en een negatie weder op zulk een volstrekte levens-ontkenning uitloopend, dat de tweede opgave als nauwelijks van belang wordt terzijde gesteld en in een berustende wapenstilstand, die een leven lang kan duren, onbeslecht eindigt. Denkend aan Peters hoopvol zij het bedreigd begin en aan zijn zwaarmoedig einde, toen hij zich ‘vreemd en vreemder voelde worden aan deze wereld’, schiet mij een oneerbiedige, misschien, een overdrijvende maar zeer verduidelijkende vergelijking in de gedachte: en het is alsof ik hem zie bukken in zijn tuin en met een kracht, sterker dan de aantrekkingskracht der aarde, een onkruid zie ontwortelen en eenige oogenblikken later, met niets dat nog aan den tuin herinnert dan het bosje in zijn hand geklemd, droevig en verbaasd, op de maan tot zichzelf komen!

Want - en dit is de ernstige tekortkoming van dit boek, - terwijl Peter's aanleg en aard zoo merkwaardig persoonlijk zijn saamgesteld en tevens in zulke breede trekken uitgewerkt, dat men hier terecht van een typeering kan spreken van een jeugdnatuur uit het begin der 20ste eeuw - en terwijl de strekking van het boek van een verhevenheid is die voor het geestelijk streven van dienzelfden tijd karakteristiek kan zijn -, uit de lijnen van Peter's omhoogstrevend leven teekent zich geen vaste karakter-omtrek. Wij zien zijn natuur en idealen, wij zien het resultaat daarvan, maar zijn persoonlijkheid, onophoudelijk door een ontmoeting of een stemming heen en weer gerukt, mist de zwaartekracht, het verticale, waarmee een mensch, als een derde eenheid tusschen God en aarde, rechtop wandelt, en in het besloten organisme van zijn mikrokosmos een eigen

wezen als diepste oplossing aanvaardt. ‘Wall to infinitude’, noemde Coventry Patmore in zijn prachtige ode het menschelijk lichaam. En zoo moet een figuur in een roman dat ondoordringbare van een geheimzinnig eigen beeltenis hebben, met een lichaam vergelijkbaar, waarvoor alle krachten die hem omteisteren, slechts een woeligen achtergrond zijn, waaruit hij des te bepaalder naar voren treedt.

Zoo had misschien een levendiger handeling deze vaagheid in Peter's persoonlijkheid verholpen. Peter was als dader zeker reëeler geworden, dan nu hij ‘gebeurende’ en veelal droomer blijft. Daargelaten dat de schrijfwijze van dezen in breedheid over de natuur broeienden geest zich daartegen verzet mag hebben, in het bestek van het gegeven was daartoe ook weinig ruimte. Inez en Peter zijn beiden wees, en de overige menschen zijn doorgaans minstens een geslacht ouder dan zij. De zeer jeugdige hoofdpersonen zijn slechts door zeer ouden van dagen omgeven, en de stormgordel van actief leven is door de eersten nog niet betreden en door de laatsten reeds weer verlaten. Dit verarmt het boek als roman, maar stelt den schrijver in staat van een zeer zeker hooger maar ook verdroomder standpunt de ontwikkelingsgangen waar het hem om te doen is te volgen. Misschien dat reeds door meer dialoog, door meer ‘intrige’, maar wellicht reeds - en hierbij denk ik aan den bewonderenswaardigen roman ‘Le Grand Meaulnes’ van Alain Fournier, - door de invoeging van een ‘ik’ deze tusschenruimte, die thans tusschen personen en lezer zoo verdoezelend werkt, ware overbrugd. Of, nog beter, de schrijver had aan zijn Peter meer uitgesproken de tint van autobiografie moeten verleenen.

De ‘onduidelijkheid’ van Peter's verschijning heeft het nadeelige gevolg, dat de oplossingen van strekkingen en problemen in het boek gesteld daardoor, schoon fijnzinniger voorgedragen, willekeuriger en bijna toevallig worden. Het is de vraag nog, of een ascetische stellingname en een volslagen levensontkenning, het gevolg van een ideale jeugdliefde moeten zijn, bij iemand zoo geheel tegengesteld aangelegd. Het is de vraag of de liefde van een knaap voor een meisje (en hoe dieper die liefde is hoe meer kans er is dat zij kuischheid insluit) niet eerder hem de zinnen doet vergeten dan beoorlogen. Het is de vraag of een geestelijke reiniging ook terstond

op de natuur invloed heeft. Ik denk aan Tom Jones van Fielding, die de kroegmeiden te harder naloopt naarmate hij meer van Sophie houdt. Het verschijnsel van ‘omslaan’, van plotseling in andere richting heftig uitschieten, is iets dat bestaat, maar dat juist de verklaring van een surplus aan persoonlijkheid behoeft, hetgeen noch afkomst noch goede invloed vermogen te geven. Peter staat niet als Hercules op een tweesprong, hij kent geen onderscheid tusschen goed en kwaad (dat komt later, lang na de jeugd) hij heeft, op z'n best, het edele evenzeer lief als hij het booze bewondert. Zijn keuze hier is hoogstens de ernstige bedachtzaamheid van een wijsgeerigen en dus eenigszins tegennatuurlijken Paris, die den appel noch aan Venus, noch aan Juno, maar aan Minerva ter hand stelt.

Het zal daardoor misschien menig lezer minder gemakkelijk aanspreken, dit boek, met zijn hoofdfiguren waarvoor men slechts een moreele sympathie kan opvatten; maar dat er desondanks een onwederstaanbaar tot peinzen nopende weemoed van uitgaat, een bekoring waaraan men zich niet meer onttrekken kan, komt hieruit voort, dat terwijl de strekking, zooals uit de hierboven kortelijk geschetste opgaaf misschien al duidelijk is, een volkomen negatie van de zinnelijke verrukkingen dezer wereld inhoudt, deze strekking ons bepleit wordt in een verheerlijking van haar schoonheid, gedempt, met een laatste charme van verteedering en avondlicht, zooals een stoïcijn, zonder hunkering terugblikkend, maar moet zien. En het is vanzelfsprekend, dat de ‘oude menschen’, die in dit boek voorkomen, oneindig directer dan de jeugdige, in het wezen van hun persoonlijkheid het wezenlijke van dit boek overbrengen. Daar is, in de eerste plaats, Peter's grootvader, minister Floris Roelof Scanderbergh, daar is zijn ‘tante Arabella’. Hoeveel duidelijker geven hun beide gestalten wat het boek zeggen wil, dan wat het zegt. Daar zijn, in de omgeving van Inez, haar pleegouders, oom Symen en tante Barbara; - zij mogen wat zoet zijn, wat ‘tante’-achtig, wat erg Camera Obscura met hun botanietrommel en theelichtje, met hun ‘snakerijen’ en onschadelijk epicurisme, - maar zij geven de onaantastbare weerloosheid van Inez' onschuld, die slechts liefheeft om zich te geven, haar sneeuwkuische fijnzinnigheid, waarbinnen het leven verstilt tot iedere zielsbeweging

hoorbaar wordt - en op welk wit en onbetreden terrein ook straks Peter zijn driftige schreden mijmerend zal inhouden -, zij geven, meen ik, deze sfeer beter dan Inez' ingetogen, terugwijkende verschijning zelve.

En dit uitkomen der ‘oude menschen’ is zoo sterk in contrast met het vervagen der jonge, dat, zouden wij dit boek als een historisch tijdbeeld willen beschouwen, wij lang zouden aarzelen, of het tot het begin der twintigste eeuw, waarvan het op weergalooze wijze de jeugd in aanleg geeft, of tot het midden der vorige eeuw, van wier atmosfeer het doordrenkt is, behoort.

Het onderwerp werd door den schrijver zeer wijd uiteengelegd in vier hoofdstukken. I geeft Peters afstamming en jeugd, tot de ontmoeting met Inez, het moment van waar zijn leven een keer neemt en zijn wilskracht wordt opgeroepen om de in zijn corrupt bloed schuilende teugellooze instincten te overmeesteren; - II, de jeugdjaren van kleine Inez, tot Peter als geregeld huisvriend van het huis van haar pleegvader komt en haar bloem-zacht bestaan in liefde omzet; - III de jaren van toenadering waarin Peter onder haar invloed vrij komt van zijn lagere natuur; - en tenslotte IV, hun kortstondige verloving, hun breuk, en Peter's eenzaam verder leven in een kleine stad waar hij zich, ‘door den Platonischen Eros voortgedreven’, geheel aan zijn studie geeft.

Deze verbreedende uitvloeiing van het gegeven doet den schrijver niet steeds aan het gevaar van gerektheid ontkomen, maar houdt verband met zijn schrijfwijze, die schroomt de gewaarwordingen direct uit te spreken en verkiest zich terug te houden achter een beschrijvingskunst, een aanhoudend weergeven van de steden, de weilanden, de duinen, de bosschen, te midden waarvan de personen geplaatst worden, en waarvan het accent van de bekoring die zij uitoefenen ons weder hun stemming en daarmede hun langzame karakterontwikkeling moet suggereeren. Het eerste hoofdstuk, de jeugd van Peter, dat een boeiend en snel overzicht geeft van het leven van zijn grootvader, minister Floris Roelof Scanderbergh; - van zijn moeder, Machteld, die door zelfmoord een einde maakt aan een leven dat zich roekeloos verkwistte; -

van zijn jeugdjaren in huis bij een ongetrouwde tante Arabella, te Arnhem, waar hij, eenzelvig en verwaarloosd, voor de vreemdste hartstochten van een onreine jongensnatuur ongebreideld zwicht en in lange zwerftochten over de heide, een verzameling leege drankflesschen, intense lectuur, drinken, zinnelijk genot van de gemakkelijksten aard, aan den duisteren drang van zijn bedorven bloed toegeeft; - dit eerste hoofdstuk, waar bladzijden uit een roman uit de dagen der Romantiek afwisselen met die zooals Van Oudshoorn er geschreven heeft, geeft dit vereenigd in een aangrijpend-direct accent van historie en realistische schildering, dat aan Stendhal's Italiaansche familie-kronieken doet denken. Het tweede hoofdstuk, de jeugd van Inez, is waarlijk niet anders dan een ontroerend landschap. Ook hier gaan wij terug naar het leven van haar grootouders en ouders, natabelen in een klein Betuwsch stadje, die, in tegenstelling tot Peter's ‘sich strebend bemühende’ voorzaten, van geslacht op geslacht arbeidzame en rustige gezinnen stichtten, in oude goed-verwarmde huizen woonden, en, in de fijnzinnige ouderwetsche sfeer van massieve meubels en een wijd uitzicht uit de vensters over rivier en weiland, elkander het leven lang wederzijdsch een bezonken geluk gaven, tot een pijnlooze dood een pijnloos bestaan beëindigde. Inez is niet anders dan de laatste bloesem van dit wijd vertakt bloeiend verleden en ook als zij, na den dood harer ouders, in huis gekomen is bij haar kinderlooze oud-oom en oud-tante, Oom Symen en Tante Barbara, blijft zij omkoesterd door een warmte van teederheid, die de eerste gevoelens en schuchtere genegenheden van haar kinderlijk hart in ernstige bezinning doen ontbloeien. Er is een vaag romantisch intermezzo met een adellijk vriendje op wiens buitengoed zij naast het ezeltje draaft en des winters op den bevroren vijver leert schaatsenrijden. - Dit tweede hoofdstuk, zeide ik, is een ontroerend landschap, een zorgvuldig en glad gepenseeld tafereel, zooals de schilders vroeger vervaardigden; het heeft den innigen avondglans van een romance van Schumann.

Het tekort aan handeling is hier dan ook lang niet zoo voelbaar als in het derde hoofdstuk. Nu is er geen gelegenheid meer tot milieu-beschrijving, tot ontvoering naar wijde perspectieven van familie-groepen, waaruit de kinderen naar voren

getreden zijn. Aangewezen op hun interieur leven, op hun psychologische crisis, blijken de fijne schakeeringen van landschap en binnenhuis ontoereikend, hoe zwaar beladen van beteekenis deze seizoenen en stemmingen ons ook voorbijschuiven. Een bezoek van Peter bij zijn grootvader Floris Roelof, ontroert meer door de prachtige eenzame mijmering waarin de oude heer in het stille huis voor het doovend vuur zijn jeugd herdenkt, een ontmoeting met Peter's vader in den trein bevestigt slechts Peter's beslistheid omtrent de gekozen levensrichting -, Peter zelf is reeds als voorbijgesneld.

Niet alleen omdat zij tevens zulk een goed voorbeeld geeft van Van Genderen Stort's vermogen tot natuurbeschrijving, maar omdat zij tegelijk het scherpste keerpunt doet zien in Peter's zielsproces, vervlochten en verborgen in deze natuurbeschrijving, schrijf ik de volgende passage voor u over, die ik echter even moet inleiden, omdat de karakteromzwaai, zelfs op dit keerpunt, door de vaagheid der werkwijze, nog kans loopt voor u te blijven schuilgaan.

Peter is, in het voorgaande, door de wanhopige en, meent hij, onmogelijk te beantwoorden genegenheid die hij voor Inez opvatte, nog niet verder gekomen dan een doffe beheersching, een neerslachtige aanvaarding van het aardsche leven, een zelfverachting die zonder uitkomst zich voordoet maar die hij, steunend op een berusting van ‘zoo is het nu eenmaal’, gedrukt en verstrooid volhoudt. - In de passage die volgt overschrijdt Peter een moreelen keerkring, en een andere wereld, andere levensmogelijkheden gaan voor hem open, zoo schitterend en nieuw als ze later zich niet meer zouden voordoen. Zwaarmoedig, in de stemming die ik zooeven aangaf, door een bosch dwalend, ontdekt hij in zich, een eindweegs verder op de wandeling die hier beschreven wordt, een innerlijk Goetheaansch geluksvermogen van het vrije bewustzijn: samen te smelten met den boom dien men ziet, met het water waarin men baadt, binnen te dringen in het volmaakt plan der natuur en toch als mensch, in aparte blijdschap verhoogd door het ondergaan in die elementen, ondergedompeld, zich een gelijkwaardig evenbeeld van Schepper en Schepping tevens te beseffen.

> Eens zwierf hij in de bosschen van Heijenoord, een laten middag, waarin de speelsche wind allengs verstild was, zoodat de grauwe wolken

roerloos hingen in den grijzen hemel, terwijl het bosch zoo stil werd, dat het een betooverd woud geleek. Hij toefde, luisterend naar deze stilte, waarin de natuur, haar rusteloozen arbeid stakend, een oogenblik te verpoozen scheen en waarin hij eigen vermoeidheid wedervond. Hij zag rond in de vale boschverten, zich verwonderend, zelfs geen dor blad aan een struik te zien sidderen en opeens beseffend, dat zeker een half uur verstreken was, sedert het krijschen der vlaamsche gaaien, die deze bosschen met voorliefde bewoonden, verstomd was. Hij zuchtte diep, en, zijn hoofd een weinig bezwaard voelend, nam hij zijn pet af en omving zijn voorhoofd met zachten maar toch sterken greep. Toen hoorde hij opeens levendig geritsel, een haas snelde over een zijpad en op hetzelfde oogenblik weerklonk in de verte het krijschen van een vlaamsche gaai.
Hij ging verder, het zijpad volgend waarover de haas zooeven was gesneld, plotseling bedenkend, dat dit pad rechtstreeks voerde naar den karnemolen en reeds de beklemming voelend, die hem bij het naderen dezer gevangenis altoos beving. Weldra zag hij het houten gebouw doemen tusschen sparren en beuken, rond als een klein circus, met een opening zonder deur, waarop zich aanstonds zijn aandacht samentrok. Het duurde lang, zoo lang, dat hij staan bleef en de spanning zijner aandacht zich verhoogen voelde tot een kramp, die zich dan opeens ontspande, want hij had het paard voorbij zien gaan. Hij naderde steelsgewijze over het weeke mos, de dorre takken mijdend, die onder zijn voeten kraken zouden en voor de opening bleef hij weer staan. Hij hoorde het doffe geluid van den molen en de doffe stappen op zachten boschgrond van het nu onzichtbaar paard. Maar weldra verscheen het moede hoofd opnieuw, geteekend met een bles, terwijl de oogen onder kleppen verborgen waren, en weldra ging het weer voorbij, stompzinnig, met lichtelijk zwoegenden hals, gespannen voor een zwaren dwarsbalk, die door een breede gleuf naar het binnenst van den molen voerde, waarin het geheim der karning zich voltrok.
Het was een gewoon bruin paard, dat vroeger misschien had gedraafd voor de rijtuigen van den grondbezitter, wien deze bosschen behoorden, en dat als veulen allicht in de malsche weiden van dienzelfden eigenaar, op hooge beenen galoppeerend, de vreugden van het paardenleven rijkelijk had genoten. Sedert jaren had Peter dit oude paard aldus den eenzamen molen geduldig zien drijven en telkens opnieuw, zijns ondanks, had dit schouwspel hem tot zwaarmoedigheid gestemd.
Hij ging verder, de stammen werden allengs schaarscher, de bodem begon te glooien, koelten streken langs zijn hoofd en hij herkende de geuren der rivier, die nog onzichtbaar was. Maar weldra zag hij den matten spiegel glanzen tusschen de wilgen, die den oever ver heen begeleidden. Nabij het water bleef hij staan en volgde peinzend de kleine kolken en roode blâren, die op den effen en valen stroom werden meegevoerd.
Dan keerde hij zich om en omvaêmde het landschap met een verstrooiden blik: bouwland en weiland, enkele hofsteden, verscholen onder hooge boomen; in de verte, met gele flanken gelijk duinen, rezen de eerste heuvelen der Veluwe.

Hij ontkleedde zich zonder haast, begaf zich te water en, toen de vliedende droppelen sprankelden tusschen zijn vingers, liet hij zich onwillig voorover vallen. Al zwemmend zag hij den grijzen hemel breken en den bleeken sikkel der maan verschijnen en naarmate hij den anderen

> oever naderde, scheen het hem als ontstroomden hem alle gedachten en als werd zijn brein chaotisch en maagdelijk gelijk de aarde in den aanvang der schepping.

In het vierde hoofdstuk, het slot, waarin misschien de schoonste beschrijvingen van het boek voorkomen, laten wij Peter achter, in hetzelfde kleine stadje wonend waar zijn grootvader eens geboren werd, als een teruggeslagene uit het onbevaarbaar leven, - maar niet meer lusteloos, zich voorbereidend, gestaald door de beproevingen waarmede hij het natuurlijke leven leerde ontkennen, tot het positieve aanschouwen van ‘een vrede, dien geen menschelijke vreugden evenaardden’.

□□□

De levensinhoud van dit boek veronderstelt een eeuwigen strijd tusschen vleesch en geest, tusschen het lichaam en de intellectueele aanschouwing van geestelijk geluk, tusschen het dierlijke en het goddelijke element, uit welke oneenige bestanddeelen de menschelijke natuur, als een dan weer stijgend dan weer zwichtend mengsel, bij tijden zich verhelderend en vertroebelend, is samengesteld. Deze strijd is in het bloed minstens gedurende twee drie geslachten persoonlijk voelbaar en wij hebben dikwijls overwinningen of nederlagen te doorstaan die onze voorouders onbeslist lieten. Het is ook mogelijk dat deze, in de verstandelijke kracht van een sterke persoonlijkheid, den strijd afwezen, teruggedrongen, die dan echter in de kinderen des te heviger zijn verkropte woede botviert. Zulk een persoonlijkheid was Peter's grootvader, Floris Roelof Scanderbergh, eminent man, op jeugdigen leeftijd professor, later kabinets-formateur van een liberaal ministerie, een man met sterke, alles vermogende hersens, maar met een hart dat daaruit slechts de volharding geput had aan het eigenlijke leven als een niet daarin betrokkene voorbij te gaan. Zijn jeugd was het schrale voorjaar geweest van een arm studentebestaan, zijn mannelijke arbeidskracht was opgegaan in de hitte van politiek gewoel, en in den strengen winter van zijn alleen gebleven ouden dag houdt een levenslang getrainde energie zijn hunkering naar wat directe warmte, die de omgang met zijn kleinzoon Peter bijna in hem deed ontdooien, nog net in

bedwang. - Onze critiek op Peter's ‘vaagheid’ vindt een haar door den schrijver zelf toegestoken bewijs in de ‘vastheid’, waarmede deze Scanderbergh uit dezelfde omstandigheden, waar Peter slechts dupe, gevolg en rebel van is, als een omlijnde figuur naar voren treedt. Hoeveel boeiender is het boek van Scanderbergh's gezichtspunt uit in vogelvlucht bezien! - Zijn ‘wachtende, zwijgende vrouw, wier diepe blikken hij te laat bepeinsd had’ was op jeugdigen leeftijd gestorven; - zijn dochter Machteld had ‘zich vaak aan zijn borst geklemd, met stommen aandrang smeekend om de liefde, die hen beiden gelijkelijk verlost zou hebben; - zij, Machteld, verkleumd, diep in haar meisjestrots en verwachtingen gegriefd door een mislukte verloving, had zich, onder de slechten invloed eener avontuurlijke vriendin geraakt, toen zij tenslotte dertig jaar was geworden en het leven haar niets gebracht had, met een zekere moedwillige zelfvernietiging gegeven aan zijn huisknecht, maar was, toen zij een kind verwachtte en het liederlijk leven van haar man haar ondragelijk was geworden, naar hem, Scanderbergh, teruggevlucht, die inmiddels als minister zijn ontslag genomen en zich in de eenzaamheid van een Geldersch buiten teruggetrokken had; - zijn kleinzoon, Peter, tenslotte, wat was deze voor hem? - een schuw, heftig, eenzaam kind, veronachtzaamd opgroeiend in zijn studeervertrek waar hij in Seneca een stoïcynsche berusting zocht, terwijl Machteld, steeds lusteloozer, eindelijk aan de onverschillige uitkomst van zelfmoord niet langer weerstand kon bieden. - Ook dezen kleinzoon onthoudt hij, na den dood zijns moeders, de warmte die hij voor zich en hem een overbodigheid achtte, maar, zich weder in de wereld der politiek een eerste plaats als Kamervoorzitter veroverend, deed hij Peter bij een nicht in huis, tante Arabella, en had door de uitkeering van een maandgeld, meende hij, met al de dingen des harten nu voor goed afgerekend.

Deze stamvader, Floris Roelof Scanderbergh, is voor mij de onvergetelijke figuur uit dit boek. Hij is eigenlijk met tante Arabella, de trieste Asschepoes die op het feest haar muiltje niet verloor, het eenige karakter in dit boek, dat door een merkwaardig samenstel van persoonlijkheid een eigen slotsom van den eeuwigen strijd tusschen vleesch en geest in een vaste, zelfgesmeden vorm naar voren brengt. Hij heeft niets van de

omtreklooze onbeslistheid van Peter of Inez, hij heeft gelukkig die vrijheid waarmede een waarlijk mensch zich tusschen God en wereld een derde zelfstandigheid kan gevoelen. Hij is een typeerende figuur uit het midden der 19-de eeuw, zooals wij die althans zien, met zijn positivistisch vertrouwen in den almacht der intelligentie over de stof, zijn religieuse indifferentie, zijn enorme werkkracht, zijn ontwijking van gevoelsleven als toegeeflijkheid, zijn voorbehoudloos aanvaarden van den dood als einde. Hij behoort tot dat groote geslacht van kooplieden en industrieelen, bankiers en staatsleiders, waarvan Galsworthy de sage geschreven heeft en waarvan een ander Engelsch dichter gezegd heeft, dat hun moed de wereld aanvaardde toen de goden het wrak abandonneerden.

Met zijn volkomen bewuste beheersching van hetgeen hij van het leven begrijpt, en met zijn even volkomen onbewuste nederlaag tegenover hetgeen voor hem een moedwillig gesloten boek blijft, rijst deze man, in aparten stilstand van gevormde persoonlijkheid, in zichzelf besloten, als een statische enkeling uit dit boek, terwijl de anderen als in een eeuwigen dynamischen voortgang van leven buiten de grenzen van eigen mogelijkheden worden voortgedreven en voor ons iets onvatbaars houden.

M. NIJHOFF.

Naschrift.

De ‘Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde’ heeft dit werk van Van Genderen Stort den Jaarlijkschen Prijs toegekend. De toelichting van het advies daartoe van de Commissie van Schoone Letteren, die men in de ‘Handelingen’ van 1925 vindt afgedrukt, vangt met deze zinsneden aan:

> Met ingenomenheid besloot onze Commissie om den schrijver R. van Genderen Stort voor te dragen voor den Jaarlijkschen Prijs van *f* 1000.-, bestemd ter aanmoediging van jongere letterkundigen van bijzonder talent. En dit wel naar aanleiding van zijn jongsten roman ‘Kleine Inez’.
> Niet alleen verdient het werk van Van Genderen Stort, naar de meening onzer Commissie, aanmoediging en meerdere bekendheid bij het publiek, zijn ‘Kleine Inez’ beteekent een grooten vooruitgang en het bezit hoedanigheden, welke men gerust uitnemend kan noemen. Met name de taal is merkwaardig van soberheid en beheerschtheid. Men kan dit proza, het resultaat van vele jaren arbeids, ten voorbeeld stellen aan al die

> jongeren, die in dezen gejaagden tijd neiging toonen te vergeten, dat de zorgvuldige afwerking een der edelste kenmerken van den arbeid des kunstenaars is.

Inderdaad, er zijn in den laatsten tijd in Holland weinig werken in romanvorm verschenen, zoo weldadig doordrongen van het, hopen wij, toch altijd nog gerechtvaardigd zelfbewustzijn van de waarde van literatuur als zoodanig.

De dijkszorg in Nederland.

1.

De overstroomingsrampen, die de jaarwisseling begeleidden, hebben begrijpelijkerwijs de vraag doen rijzen, wie voor den behoorlijken toestand der waterkeerende dijken en mitsdien, voorzoover die toestand niet behoorlijk was, voor de droevige gevolgen daarvan zijn verantwoordelijk te achten; en die vraag is op de meest uiteenloopende wijzen beantwoord. Deze wijt het gebeurde aan het rijk, gene aan de provinciale besturen, een derde acht, met beroep op den oud-Hollandschen regel

> Wien het water deert
> Die het water keert,

de waterschapsbesturen de eigenlijk schuldigen.

Het is mijne bedoeling allerminst, in dit opstel de vraag, óf voor het thans voorgevallene bij eenig bestuur of orgaan, en zoo ja, bij wèlk, schuld bestaat, te behandelen of zelfs maar aan de orde te stellen; de bevoegdheid daartoe, die kennis van technische en andere details veronderstelt, ontbreekt mij trouwens te eenen male. Wat ik wel beoog, is, te trachten, op zoo bondig mogelijke wijze een inzicht te geven in de rechtsverhoudingen te onzent met betrekking tot de zorg voor waterstaatswerken in het algemeen en voor dijken in het bijzonder; inzicht, dat den onmisbaren grondslag vormt voor ieder verder onderzoek naar verantwoordelijkheid in concrete gevallen.

De verwachting is wellicht niet geheel en al ijdel, dat een dergelijke schets niet slechts den leek op rechtskundig gebied,

maar ook menigen jurist kan van nut zijn. Het waterstaatsrecht immers wordt door een groot deel van onze rechtsgeleerden beschouwd als te zijn neergelegd in een boek, dat voor hen gesloten is, en waarvan zij de kennisneming overlaten aan de betrekkelijk weinige ter zake kundigen op departement, provinciale griffie of hoogheemraadschaps-secretarie, die er qualitate qua den toegang toe bezitten. Het waterstaatsrecht heeft den naam van moeilijk te zijn en is daarom voor velen in een min of meer mysterieus waas gehuld.

Zie ik wel, dan moet de oorzaak hiervan bovenal gezocht worden in de omstandigheid, dat de wet slechts een zeer onvolledige beschrijving van dat waterstaatsrecht bevat. Zeker, wij bezitten onze waterstaatswetten, grootendeels uitvloeisel van den arbeid van de in 1892 ingestelde en nog steeds bestaande staatscommissie, aan welke is opgedragen, de regeering van advies te dienen omtrent de wettelijke regels, die ten aanzien van het waterstaatsbestuur behooren te worden gesteld. Die wetten bevatten in zekeren zin een codificatie van ons waterstaatsrecht; maar dan toch een uitermate onvolledige codificatie. Wie die wetten leest en bestudeert, krijgt - ik herinner mij dat zeer wel uit mijn studietijd - den indruk, dat hem iets verteld, maar veel meer verzwegen wordt; dat hem van ons waterstaatsrecht de bovenbouw, doch niet de onderbouw wordt vertoond; kortom, dat die waterstaatswetten een aantal belangwekkende voorschriften bevatten, die echter geen sluitend geheel vormen en die klaarblijkelijk het bestaan van andere, niet in die wetten opgenomen voorschriften vooronderstellen.

En zoo is het dan ook inderdaad. De eigenlijke onderbouw van ons waterstaatsrecht ligt niet in de wet, maar in de talrijke, van provincie tot provincie en van waterschap tot waterschap verschillende regelen van lagere orde; in provinciale verordeningen, in waterschapsreglementen, in gemeenteverordeningen en in waterschapskeuren. Zoolang men die regelen van lager orde niet kent of althans niet weet, wat zij im groszen und ganzen plegen te behelzen - en een dergelijke kennis doet men in den regel eerst in de praktijk op - zoolang zijn de waterstaatswetten niet wel te begrijpen, en ontgaat den argeloozen lezer van menige bepaling de eigenlijke strekking en draagkracht.

Daaruit volgt dan echter tevens, dat het vrijwel ondoenlijk is, een volledige beschrijving van het geldende waterstaatsrecht te geven; zij zoude immers, om waarlijk volledig te zijn, moeten includeeren eene bespreking van den inhoud van alle de duizenden verordeningen, reglementen en keuren, die, op het stuk van den waterstaat van de verschillende publiekrechtelijke corporatiën uitgegaan, hier te lande rechtskracht hebben. Wat men kan doen, is slechts, de hoofdlijnen van het geldende recht naar voren brengen; de vraag daarentegen, hoe in ieder bijzonder geval de concrete verhoudingen zijn, hoe ten aanzien van deze sloot de onderhoudsplicht, van genen weg de openbaarheid is geregeld, hoe breed een bepaalde watergang behoort te zijn en binnen welken afstand van een bepaalden dijk men mag bouwen - deze en dergelijke vragen kunnen slechts beantwoord worden na bestudeering van de bijzondere bepalingen van lagere orde, die op dat bijzondere gebied en dat bijzondere geval betrekking hebben. ‘Men heeft gemeend’, aldus verweerden zich de negenmannen tegen het verwijt, dat de door hen gewenschte wet ter regeling van het waterstaatsbestuur eene onmogelijkheid zou zijn, ‘dat wij voorstelden, alle dijk- en polderrechten, alle provinciale reglementen, alle algemeene verordeningen, oud en nieuw, af te breken, om ze door een wet te vervangen, welke van de zwaarste zeeweringen en groote rijkswegen of vaarten af tot in het kleinste waterschap, tot aan de geringste kade of brug toe, alléén en uitsluitend heerschte’. Zulk een wet beoogden T h o r b e c k e c.s. niet, en zulk eene wet is dan ook nimmer tot stand gekomen, noch ten aanzien van waterstaatswerken in het algemeen, noch ten aanzien van dijken in het bijzonder; gevolgelijk zal, hetgeen hieronder omtrent de dijkszorg wordt meegedeeld, een zekere vaagheid vertoonen, die onvermijdelijk is.

2.

Reeds dadelijk is dit het geval met betrekking tot de beantwoording van de meest belangrijke en meest voor de hand liggende vraag: bij wie berust de dijkszorg?

Tien tegen één, dat ge hierop ten antwoord ontvangt, dat het te onzent de waterschappen zijn, die met deze zorg zijn

belast. En inderdaad, in den regel is dat het geval. Maar in zijn algemeenheid is het antwoord toch onjuist; dijkszorg kan, behalve bij waterschappen, ook bij andere publiekrechtelijke corporatiën, en ook bij particulieren berusten; ons water*staats*recht gaat in het water*schaps*recht in geenen deele volledig op.

Laat ik echter, alvorens de uitzonderingsgevallen te bespreken, het normale geval mogen onder oogen zien; het geval, waarin de dijkszorg bij een waterschap berust.

Het waterschap - aldus de wettelijke benaming voor wat in de praktijk zich ook wel met den titel van polder, dijksbestuur, dijkstoel, heemraadschap, hoogheemraadschap e.d. tooit - is eene publiekrechtelijke corporatie ter verzorging van overheidsbelangen, en als zoodanig te vergelijken met provincie en gemeente. Het is van deze twee vooral daardoor onderscheiden, dat, terwijl provincie en gemeente zich in beginsel ieder overheidsbelang kunnen aantrekken, het waterschap slechts ter behartiging van waterstaatsbelangen - zorg voor waterkeering en waterloolzing, voor wegen en bruggen, wellicht ook voor scheepvaartbelangen - kan bestaan, en dan nog alleen ter behartiging van die waterstaatsbelangen, met de verzorging waarvan het bij zijn oprichting bijzonderlijk is belast. Door deze laatste restrictie is te verklaren, dat ons land niet territoriaal in waterschapen is ingedeeld, gelijk het is ingedeeld in provinciën en gemeenten, doch dat éénzelfde stuk grond tot twee of meer waterschappen kan behooren en dus - anders gezegd - twee of meer waterschappen over elkander heen kunnen liggen; twee of meer waterschappen, waarvan dan bv. het één voor de wegbelangen zorg draagt, het tweede met waterkeering en waterloozing is belast, terwijl een derde er voor zorgt, dat de boezem, waarop het overtollige water wordt geloosd, op zijn beurt het water op zee of elders uitslaat. Het is dus zeer wel mogelijk, dat de aan een waterschap ter verzorging opgedragen belangen zoodanige zijn, dat van dijkszorg geen sprake is: men denke aan wegwaterschappen. Maar in den regel is dat anders; het gewone waterschap beoogt waterkeering of waterloozing, en in die gevallen brengt zijn taak ook bijna steeds mee, voor de aanwezigheid en voor den goeden staat van dijken zorg te dragen.

Het waterschap heeft, evenals provincie en gemeente,

autonomie: het is een van de zegenrijke beginselen van onze staatsinrichting, dat zooveel mogelijk de publieke zaak door de direct-belanghebbenden naar eigen inzichten wordt behartigd. Het waterschap kan dus verordeningen uitvaardigen en besluiten nemen; het kan in het bijzonder ook met betrekking tot de dijken, waarbij zijn belangen betrokken zijn, in beginsel zoodanige maatregel treffen of niet treffen, als het geraden oordeelt. Wil dit zeggen, dat ten aanzien van een zoo belangrijke materie als de dijkszorg het Nederlandsche volk volslagen afhankelijk is van het juiste inzicht en den goeden wil van de waterschappen, van de ingelanden dus, die op meer of minder directe wijze het inzicht en den wil van het waterschap helpen vormen? Om ten minste tweeërlei reden is van zulk eene volslagen afhankelijkheid geen sprake.

In de eerste plaats vindt bij het waterschap - evenals bij provincie en gemeente - de bevoegdheid, om eigen belangen naar eigen inzicht te regelen, hare begrenzing in de bevoegdheid van hooger gezag, om, met behulp van goedkeurings- of vernietigingsrecht, tegen te gaan of ongedaan te maken iedere zoodanige uiting van autonome zorg, als aan hoogere belangen zou afbreuk doen; verordeningen en besluiten van waterschapsbesturen kunnen, ter beoordeeling van Gedeputeerde Staten en de Kroon, wegens strijd met wet, algemeenen maatregel van bestuur, provinciale verordening en waterschapsreglement, of wel - en dit vooral is van beteekenis - wegens strijd met het algemeen, het provinciaal of het waterschapsbelang worden vernietigd, voor zoover niet reeds, door onthouden van goedkeuring, de totstandkoming er van kon worden belet. Dit preventieve of repressieve toezicht van hooger hand vormt - het behoeft geen nader betoog - een krachtige rem tegen mogelijke schadelijke uitwassen van de autonomie; een rem die, wordt zij te sterk aangezet, zelfs tot algeheel te niet doen dier autonomie kan leiden. Op de vergadering, die in 1925 de Nederlandsche Juristenvereeniging aan het goedkeurings- en vernietigingsrecht wijdde, werd door velen als voorbeeld van zoodanig te sterk aanzetten van de rem beschouwd het Koninklijk besluit van 1 Mei 1924, S. 221, waarbij gehandhaafd werd een besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland strekkende tot vernietiging van een besluit van het waterschap Oosterzee tot plaatsing van een wind-

molen; vernietiging, die gebaseerd was op de overweging, dat het provinciaal electrisch bedrijf, en derhalve het provinciaal belang, door electrische bemaling meer dan door windbemaling zou zijn gebaat. Het is zeer de vraag, of een dergelijke casus-positie, waarin als gevolg van een waterschapsbesluit het provinciaal belang niet positief wordt geschaad, doch slechts niet-wordt-bevorderd, wel tot vernietiging van zoodanig besluit mag aanleiding geven. Hoe dit zij, de hier besproken bevoegdheid van Gedeputeerde Staten en Kroon is zeker voldoende, om positieve laesie van hoogere belangen, die van onbeperkte autonomie het gevolg zou kunnen zijn, te keeren.

Maar er is een tweede, nog meer klemmende reden, waarom de toekenning van autonomie aan waterschappen in geenen deele tot bandeloosheid behoeft aanleiding te geven. Het waterschap heeft autonomie - maar slechts *binnen* de grenzen van het reglement, dat zijn werkingssfeer omschrijft. Aan dat reglement is ook het waterschap zelf gebonden, en voorzoover in dat reglement aan het waterschap verplichtingen - bv. betreffende het beheer en onderhoud van dijken - zijn opgelegd, heeft het die verplichtingen uit te voeren en kan het te dier zake naar autonome inzichten niet handelen. Dat reglement nu - gelijk het geheele bestaan en voortbestaan zelf van het waterschap - staat ter vrije beschikking van de Staten der provinciën, die immers, blijkens art. 192 der Grondwet, bevoegd zijn, met goedkeuring der Kroon, in de bestaande inrichtingen en reglementen der waterschappen veranderingen te maken, waterschappen op te heffen, nieuwe op te richten en nieuwe reglementen vast te stellen. Hieruit volgt, dat tegenover de Staten de autonomie van het waterschap geen eigen, gewaarborgd bestaan heeft; het waterschap geniet slechts zooveel autonome bevoegdheid, als de Staten geraden hebben geacht, het in zijn reglement toe te kennen, en wanneer mocht blijken, dat in eenig bijzonder geval de autonome zorg niet voldoende is, om een behoorlijke behartiging van dijksbelangen te waarborgen, is een simpel Statenbesluit tot wijziging van het reglement voldoende, om voor het vervolg het waterschap te verplichten tot datgene, wat het tot dusverre naliet, uit eigen beweging te doen. Het zijn de Staten der provinciën, die hebben te beslissen, of ter verzorging van be-

paalde waterstaatsbelangen een waterschap zal worden opgericht, hoe dat waterschap zal zijn ingericht, welke gronden het zal omvatten en welke verplichtingen het zal hebben te volvoeren; bij de beoordeeling van dat alles zijn de Staten rechtens in geen enkel opzicht gebonden aan den wil en het inzicht van de direct-belanghebbenden; en slechts binnen de sfeer van de aldus door de Staten eenzijdig vastgestelde en eenzijdig te wijzigen inrichting van het waterschap geniet het waterschap autonomie. Hoe ver de autonomie moet reiken, is dus een vraag, die telkenmale door de Staten wordt onder oogen gezien; hare beantwoording is neergelegd in de verschillende waterschapsreglementen, die dan eens het waterschap zonder meer met dijkszorg belasten, en dus de uitoefening van die zorg aan zijn autonome inzichten overlaten, dan weer de afmetingen, waarop de dijk moet worden onderhouden, nauwkeurig omschrijven. Het beslissende woord is bij de Staten, en het zijn ook ongetwijfeld de Staten die, door hun kennis van plaatselijke omstandigheden, het meest bevoegd zijn, dat woord te spreken. Autonomie van waterschappen leidt derhalve ook daarom niet tot bandeloosheid, omdat, mits de Staten waakzaam zijn, het waterschap niet meer autonomie bezit, dan het verdient.

Het waterschap, met dijkszorg belast, ontleent, voornamelijk aan de wet, een uitgebreid aantal bevoegdheden, die het in staat stellen, zijn taak zoo goed mogelijk te vervullen. Het kan in geval van nood van de inwonenden persoonlijke diensten vorderen en materiaal requireeren; wanneer het voor herstel of onderhoud van dijken beschikking over onroerend goed behoeft, wordt de hand gelicht met de strenge bepalingen van de Onteigeningswet, zelfs in die mate, dat, in geval van watersnood - waaronder ook wordt verstaan dringend of dreigend gevaar voor doorbraak of overstrooming - een enkel besluit van het bestuur voldoende is, om den begeerden eigendom op het waterschap te doen overgaan; het kan - eveneens bij dringend of dreigend gevaar - alle noodig geoordeelde maatregelen treffen, desnoods met afwijking van de bepalingen van een algemeenen maatregel van bestuur of van een provinciale verordening. Voorts kunnen de Staten in het reglement aan het waterschap keurbevoegdheid toekennen; dat beteekent, dat alsdan het waterschap in door

straf te handhaven regelen gebods- en verbodsbepalingen kan opnemen, die het met het oog op de te verzorgen belangen van gewicht acht: verbod om in of binnen zekeren afstand van den dijk te graven, op den dijk te loopen e.d. Is aan het waterschap keurbevoegdheid niet toegekend, dan zullen soortgelijke regelen zijn opgenomen hetzij in het waterschapsreglement, hetzij in een in menige provincie bestaande algemeene provinciale verordening, die dan op alle door de Staten van belang geachte dijken betrekking heeft. Eindelijk dient hier vermeld te worden de zeer belangrijke bevoegdheid, aan waterschapsbesturen toekomende, om politiedwang uit te oefenen, d.w.z., om er voor te waken, dat verplichtingen, aan derden inzake den waterstaat opgelegd, door dezen worden nagekomen, en om, bij gebreke van dien, te doen of ongedaan te maken, wat onrechtmatig werd nagelaten of verricht, zulks op kosten van den overtreder. Die bevoegdheid heeft het bestuur, waar het geldt overtreding van de eigen keur van het waterschap; die bevoegdheid kan het zijn toegekend, waar het geldt overtreding van politiebepalingen, voorkomende in waterschapsreglement of provinciale verordening; die bevoegdheid heeft het ten slotte ook steeds, zoo dikwijls het aan een daartoe verplichte bevel heeft gegeven, een werk of opruiming te verrichten, en deze daarin weigerachtig of nalatig is. Dit politie- of dwangrecht is, naar zal duidelijk zijn, van groote beteekenis; het geeft den waarborg, dat het waterschapsbestuur er steeds voor kan zorgen, dat, ook ondanks gemis aan medewerking van derden, de feitelijke toestand van den dijk in overeenstemming is met den toestand, gelijk in reglement, verordening of keur de verschillende corporatiën, die regelen omtrent dien dijk hebben gesteld, hem rechtens hebben willen vastleggen. In de literatuur bestaat verschil van meening over de vraag, of in het algemeen dit politierecht een inhaerente bevoegdheid is van ieder overheidsorgaan in dien zin, dat die bevoegdheid bestaat ook daar, waar de wet haar met zooveel woorden niet heeft toegekend, dan wel of zij, als eigen richting toelatende en dus als uitzonderingsbevoegdheid, op uitdrukkelijke wetsopdracht moet steunen. Maar voor het waterstaatsrecht is deze vraag van vrijwel academischen aard, omdat over het geheele terrein van den waterstaat - ook, gelijk hieronder nader zal blijken, met betrekking tot toezicht

en oppertoezicht - de wetgever met kwistige hand deze bevoegdheid *heeft* verleend.

Op één groep van bepalingen, met betrekking waartoe de toekenning van het dwangrecht van groote beteekenis is, heb ik ten slotte nog de aandacht te vestigen: het zijn de voorschriften, die de verplichting tot onderhoud van den dijk en den omvang van dien onderhoudsplicht regelen. Met betrekking tot een dijk nl., waarvoor de zorg berust bij een waterschapsbestuur, kan de regeling van het onderhoud tweeërlei zijn.

Het is mogelijk, dat het onderhoud in vollen omvang door het waterschap zelf geschiedt en de kosten er van dus ook ten laste van het waterschap zelf komen; in laatste instantie zullen die kosten dan, met behulp van den jaarlijkschen omslag, over de gezamenlijke ingelanden worden omgeslagen. Het is de meest voor de hand liggende en, vergis ik mij niet, met betrekking tot belangrijke waterstaatsobjecten ook de meest normale toestand: beheer en onderhoud van het object zijn dan in één hand. En wanneer dan ook een waterschapsreglement aan een waterschap beheer over een dijk opdraagt, zal mogen worden aangenomen, dat die beheersopdracht de verplichting, om den dijk te onderhouden, impliceert, ten ware uitdrukkelijk met laatstgenoemde verplichting anderen zijn belast.

Er is echter een andere mogelijkheid ook, te weten deze, dat, krachtens voorschrift van verordening, reglement of keur, de verplichting tot onderhoud van den dijk bij anderen dan bij den beheerder, dan bij het waterschap dus, berust; dat met dien onderhoudsplicht nl. zijn belast particulieren, en dat de zorg van het waterschap in hoofdzaak is beperkt tot contrôle over de wijze, waarop die particulieren hun verplichtingen nakomen. Deze particuliere onderhoudsplicht, pandplichtigheid, hoefslagplicht of hoe hij anders moge heeten, die formeel-juridisch steeds op een voorschrift van verordening, reglement of keur moet berusten, is grootendeels[1)] een overblijfsel uit de oude tijden, toen in den regel het onderhoud der objecten geschiedde door de meest directe belanghebbenden.

1) Niet steeds; men denke bv. aan het geval, dat iemand vergunning krijgt, een duiker in een dijk, een brug over een kanaal te leggen; bij het verleenen van een dergelijke vergunning wordt herhaaldelijk de verplichting opgelegd, het aan te brengen object voortaan te onderhouden.

De juridische grondslag van dien onderhoudsplicht kan verschillend zijn: dan eens knoopt het reglement of de verordening de verplichting vast aan den eigendom van het object, dan weer aan den eigendom van een naast het object liggend stuk grond, dan eindelijk wordt eenvoudig de feitelijke, historisch geworden toestand met betrekking tot het onderhoud bestendigd en in een rechtstoestand omgezet[1]. Op deze en andere wijzen is de verplichting van particulieren tot onderhoud van weg, watergang of dijk rechtens vastgelegd; wordt zij niet nagekomen, dan ontleent aan het bovenbesproken dwangrecht het waterschapsbestuur de bevoegdheid, op kosten van den nalatige het verzuimde onderhoudswerk te verrichten[2].

Er bestaan tegen deze tweede methode van verzekering van een behoorlijk dijksonderhoud zwaarwichtige bedenkingen. Formeel-juridisch gesproken kan zij tot eenzelfde resultaat leiden, als met behulp van de eerste - onderhoud door het waterschap zelf - is te bereiken; maar het behoeft wel geen betoog, dat uit praktisch oogpunt gezien die eerste methode verre de voorkeur verdient, omdat het onderhoud door vele enkelingen uiteraard lang niet zoo degelijk en goed geschiedt, als wanneer het door het waterschapsbestuur uit ééne hand plaats heeft. Het is vooral deze overweging, die er toe geleid heeft, dat in de latere jaren hoe langer zoo meer het pandplichtig onderhoud heeft moeten plaats maken voor het onderhoud door publiekrechtelijke corporatiën uit één hand. In verschillende provinciën[3] is een regeling getroffen, volgens

1) Vgl. bv. art. 149 van het *Algemeen Polderreglement van Zuid-Holland:* 'De perceelen, welke met hoefslagplicht besmet zijn, blijven daarmede belast'.
2) Vgl. bv. art. 40 van het *Algemeen Waterschapsreglement van Noord-Brabant:* 'Het dagelijksch bestuur van het waterschap zorgt voor de goede instandhouding der dijken, kaden, wegen, waterleidingen, watergangen en andere werken, bij het waterschap in beheer, voert daarover schouw en beveelt, voorzoover het waterschap niet onderhoudplichtig is, het onderhoud daarvan aan hen, die daartoe verplicht zijn'.
3) Vgl. bv. art. 155 van het *Algemeen Polderreglement van Zuid-Holland*, waaruit ik het volgende overneem: 'De vergadering van stemgerechtigde ingelanden is bevoegd, het onderhoud van de verhoefslaagde wegen, voetpaden, waterkeeringen en wateringen, waarover het beheer aan den polder toekomt, ten laste van den polder te brengen.
Zij is bevoegd te bepalen, dat voor de verplichting tot onderhoud in natura, welke ten laste van den polder wordt gebracht of op den polder overgaat, in de plaats treedt die tot voldoening eener jaarlijksche bijdrage in geld'.

welke het waterschap bevoegd is, het onderhoud van particuliere onderhoudsplichtigen over te nemen en dezen in ruil daarvoor te belasten met de betaling van een aequivaleerend geldsbedrag. Een regeling, die de algemeene dijkszorg ongetwijfeld ten goede komt.

Ik heb hiermee het normale geval van dijkszorg besproken; het geval, waarin die zorg - al dan niet tevens den onderhoudsplicht includeerend - bij een waterschapsbestuur berust. ‘Onze wetgeving’ - aldus de memorie van toelichting tot de Bevoegdhedenwet 1902 - ‘gaat van het beginsel uit, dat de dijkszorg opgedragen wordt aan waterschappen. Immers, in geen enkele wet, behalve voor zoover dit voortvloeit uit art. 73, eerste lid, der Onteigeningswet, is aan gemeentebesturen, voor het geval dat zij met het beheer van waterkeeringen belast zijn, eenige bijzondere bevoegdheid toegekend ingeval van gevaar voor den dijk’.

Maar, gelijk ik reeds opmerkte, dijksbeheer door waterschappen moge regel zijn, het kan ook anders. ‘Intusschen zijn er’, zoo vervolgt dan ook de regeering ‘hoewel door de regelingen door de Provinciale Staten sedert 1848 gemaakt het aantal belangrijk is ingekrompen, ook thans nog enkele gemeenten, die het beheer over waterkeeringen voeren’. De regeering had verder kunnen gaan. Want als beheerders van waterstaatswerken moeten te onzent, naast de waterschapsbesturen, niet alleen en niet in de eerste plaats de gemeentebesturen genoemd worden, maar ook en vooral het rijks- en provinciaal bestuur. Ja zelfs particulieren kunnen als beheerders van waterstaatswerken optreden: men denke bv. aan de geconcessioneerde wegen, wegen, door particulieren aangelegd en beheerd, waarop krachtens Koninklijke concessie tol wordt geheven.

Het beheer van onze waterstaatswerken is dus gedistribueerd over rijk, provincie, gemeente, waterschap en particulieren, en algemeene regelen, welke die distributie beheerschen, bestaan er niet.

Eertijds, in den aanvang der 19e eeuw, hebben dergelijke regelen, vooral ter verdeeling van de rijks- en de provinciale zorg, wel bestaan, maar ons tegenwoordig waterstaatsrecht kent geen wettelijke criteria meer, aan de hand waarvan kan

worden beslist, door welke corporatie een zeker werk wordt beheerd; waarom deze weg nu juist door het rijk, gene dijk juist door de provincie wordt verzorgd. In het algemeen zal men wel mogen aannemen, dat bij objecten, die op zeker oogenblik feitelijk door zekere corporatie worden beheerd, de belangen van die corporatie naar haar oordeel bijzonderlijk betrokken zijn; daarnaast spelen historische motieven hun rol: de regelen, die vroeger *rechtens* de waterstaatszorg beheerschten, zullen nog steeds *feitelijk* een zekeren invloed doen gevoelen. Hoe dit zij, de tegenwoordige beheersdistributie is van willekeur niet vrij te pleiten: van een eigenlijk stelsel is daarbij geen sprake[1].

Zoo is het ten aanzien van waterstaatswerken in het algemeen, zoo is het ook ten aanzien van dijken: dijksbeheer geschiedt, behalve door waterschapsbesturen, ook in belangrijke mate door rijk en provincie, voorts somtijds door gemeentebesturen, en eindelijk een enkel maal door particulieren, al is dit laatste uitzondering[2]. Zoo wordt bv. de groote dijk langs den rechter-Maasoever tusschen Gennep tot even beoosten Gorinchem achtereenvolgens beheerd door de gemeente Gennep, de gemeente Mook, den Dijkstoel van het Rijk van Nijmegen, het polderdistrict Maas en Waal, het Rijk, het polderdistrict Bommelerwaard boven den Meidijk en het polderdistrict Bommelerwaard beneden den Meidijk. Langs den

1) Vgl. het rapport, door Mr. D.R.H. de Vos van Steenwijk in 1922 uitgebracht aan de vereeniging Het Nederlandsche Wegencongres, blz. 4 en 5: ‘Een bepaald stelsel is in de tegenwoordige verdeeling niet te vinden. Hieruit is te verklaren, dat in sommige streken van ons land meer wegen bij het Rijk in onderhoud zijn, dan in andere streken en dat op de eene plaats Rijkswegen worden aangetroffen, die thans niet meer tot die categorie zouden worden gebracht... terwijl op andere plaatsen, vooral in het Noordoosten des lands, belangrijke verbindingen niet bij het Rijk in onderhoud zijn. Ook het aantal provinciale wegen wijkt in de verschillende gewesten sterk van elkaar af. Zoo heeft bv. Noordbrabant een provinciaal wegennet van 840 K.M., Overijsel van 838 K.M. en Groningen van 380 K.M., terwijl daarentegen Gelderland slechts 26 K.M. en Noordholland 19 K.M. provinciaal weg in onderhoud hebben en in Frieschland en Drenthe geen provinciale wegen worden aangetroffen’.

2) In de memorie van toelichting tot het ontwerp, dat is geworden de wet van 15 October 1921, S. 1125, wordt meegedeeld: ‘dat de waterkeeringen, bij deze laatsten (d.z. particulieren) in beheer, gemeenlijk van weinig beteekenis zijn, althans niet van zoodanig belang, dat een doorbraak daarvan ernstige algemeene gevolgen zal hebben’.

linkeroever, aan de Brabantsche zijde, is de differentiatie nog veel grooter; tusschen Gennep en Heusden treden hier als beheerders op het rijk, drie gemeentebesturen, en twaalf waterschappen.

Het is natuurlijk niet ondenkbaar, dat in eenig bijzonder geval deze differentiatie van het dijksbeheer zóó ver gaat, dat tegen haar soortgelijke bezwaren zijn aan te voeren als hierboven werden ontwikkeld met betrekking tot het pandplichtig onderhoud van dijken. Mocht dat zoo zijn, dan zijn in de eerste plaats de Staten der provinciën het aangewezen orgaan, om in zulk een toestand verbetering te brengen: zij kunnen kleinere waterschappen tot één groot vereenigen, zij kunnen onbeheerde of door anderen dan waterschappen beheerde dijken onder waterschapsverband brengen, en aldus er voor zorg dragen, dat in het dijksbeheer binnen hun gebied meerdere eenheid wordt gebracht. Daarnaast verschaft de Waterstaatswet 1900 nog andere middelen tot centralisatie van het beheer: volgens haar art. 2 nl. kunnen de Staten ook, eenzijdig, waterstaatswerken, in beheer bij anderen, in beheer bij de provincie brengen. En eindelijk zal evenzoo steeds de rijkswetgever eenzijdig werken in beheer bij het rijk kunnen nemen of omgekeerd rijkswerken in beheer bij anderen kunnen overbrengen.

Was het reeds verre van eenvoudig, om eenigszins natuurgetrouw in kort bestek den rechtstoestand te schetsen van dijken, die door waterschapsbesturen worden beheerd, aan het geven van een dergelijke schets met betrekking tot dijken, die door anderen dan waterschapsbesturen worden beheerd, zal ik mij niet wagen. De vraag, welke die rechtstoestand is, is geheel en al afhankelijk van de ter zake geldende verordeningen en reglementen. In den regel mag wel, naar ik boven reeds aanstipte, worden aangenomen, dat door de Provinciale Staten verordeningen zijn vastgesteld, die met betrekking tot alle, uit waterstaatskundig oogpunt van belang zijnde dijken, onverschillig wie ze beheert, handelingen, die den dijk zouden laedeeren, verbieden, en beheers- en onderhoudsverplichtingen vastleggen en nader regelen. Daarnaast is niet uitgesloten, dat de rechtstoestand dier dijken mede wordt beheerscht door gemeentelijke verordeningen of waterschapskeuren. Beheer en onderhoud ook van deze dijken kunnen van elkander geschei-

den zijn, zoodat, krachtens verordening of reglement, particulieren den provincialen of gemeentelijken dijk kunnen hebben te onderhouden. En eindelijk mag er de aandacht op gevestigd worden, dat het, vooral ten aanzien van door gemeentebesturen beheerde dijksgedeelten, mogelijk is, dat de beheersverplichting niet door verordening of reglement is opgelegd, maar dat het beheer van den dijk slechts berust op de autonome zorg, welke de gemeente voor hare huishoudelijke belangen uitoefent.

Decentralisatie, die overigens allerminst identiek is met wanorde of bandeloosheid, kan hier dus hoogtij vieren.

3.

Haar hoogere eenheid vindt heel deze bontgeschakeerde regeling van de waterstaatszorg, gelijk ik die in het voorgaande trachtte te beschrijven, in het door de Grondwet aan de Staten der provinciën en aan de Kroon opgedragen toezicht en oppertoezicht over alles, wat den waterstaat betreft. Toezicht en oppertoezicht dus over alle waterstaatswerken, onverschillig wie beheert en onverschillig wie onderhoudt.

De eigenlijke functie van dit toezicht, in tegenstelling tot het actieve bestuur van den waterstaat, kan nog steeds het duidelijkst worden weergegeven met de welbekende woorden van B u y s : ‘Recht van bestuur is het recht van den arbeider; toezicht en oppertoezicht het recht van den wachter, die op den arbeid van anderen toeziet, en dezen dwingt, zich te houden binnen de grenzen, door de wet gesteld’ In dien geest is dan ook het grondwettelijk toezicht uitgewerkt in onze waterstaatswetten, en op tweeërlei wijze vooral komt daarin de controleerende functie tot uiting. De eerste, die ik in het voorgaande reeds terloops ter sprake bracht en die ik verder zal laten rusten, is deze: Gedeputeerde Staten en Kroon zijn in tal van waterstaatswetten telkenmale aangewezen als de organen, die, met behulp van vernietigings-, goedkeurings- of beroepsrecht, over de doelmatigheid of wettigheid van besluiten, door gesubordineerde besturen inzake den waterstaat genomen, uiteindelijk hebben te oordeelen. De tweede functie, die mij nog wel tot het maken van enkele opmerking aanleiding geeft, is meer direct op den feitelijken waterstaatkundigen toestand gericht: Gedeputeerde Staten en Kroon hebben er voor te waken, dat die feitelijke toestand - de staat van dijken,

watergangen en, in het algemeen, van waterstaatswerken - correspondeert met den toestand, gelijk die behoort te zijn, en bezitten de middelen om, voor zoover dat het geval niet is, daarin verandering te brengen; zij kunnen m.a.w. met behulp van het ook hun toegekende dwangrecht er voor zorgen, dat over het geheele terrein van den waterstaat de verschillende beheers- en onderhoudsverplichtingen, op de verschillende corporatiën of particulieren uit welken hoofde dan ook rustende, feitelijk worden gehonoreerd. De beide hier genoemde functies loopen in zeker opzicht parallel: het tot stand komen van een ongewenscht waterstaatswerk b.v. kunnen Gedeputeerde Staten tegengaan zoowel door een desbetreffend besluit van een waterschapsbestuur te vernietigen als door de feitelijke tot stand koming zelve van het werk tegen te gaan of ongedaan te maken. Maar er is toch ook verschil. In de eerste plaats is het aantasten van den feitelijken toestand altijd nog doeltreffender dan het aantasten van besluiten, die op dien toestand betrekking hebben. In de tweede plaats kunnen er feitelijk verrichtingen met betrekking tot den waterstaatkundigen toestand plaats hebben, die in het geheel niet uitvloeisel zijn van besluiten, aan preventief of repressief toezicht onderworpen: men denke aan aanleg van werken door particulieren. Maar eindelijk en bovenal: door vernietiging van of onthouding van goedkeuring aan besluiten kunnen Gedeputeerde Staten en Kroon wel bewerkstelligen, dat bepaalde handelingen en werken *niet* - althans niet rechtmatig - worden verricht, maar nimmer, dat handelingen of werken, tot het verrichten waarvan eene verplichting bestaat, *wel* worden tot stand gebracht. Juist door deze laatste omstandigheid onderscheidt zich het toezicht van Gedupteerde Staten en Kroon inzake den waterstaat sterk van het toezicht, hetwelk deze zelfde organen uitoefenen over de autonome gemeentelijke verrichtingen; zij kunnen op het stuk van den waterstaat niet slechts het ongewenschte beletten, maar ook het gewenschte, voor zoover het verplicht is, doen tot stand brengen. Deze belangrijke bevoegdheid van toezicht en oppertoezicht is in hoofdzaak neergelegd in de § § 11, 12 en 13 van de Waterstaatswet 1900.

Die paragrafen bevatten in de eerste plaats eenige bijzondere voorschriften met betrekking tot den aanleg of de verandering van werken tot keering van zeewater of van opperwater der

groote rivieren, daaronder begrepen strand- en oeververdediging: zoodanige aanleg of verandering mag niet worden uitgevoerd dan na verkregen goedkeuring van Gedeputeerde Staten op het ontwerp; weigeren Gedeputeerde Staten, dan beslist de Kroon in beroep. En worden de werken uitgevoerd zonder of in strijd met de goedgekeurde ontwerpen, dan kunnen Gedeputeerde Staten staking er van bevelen, de verdere uitvoering beletten en de zaak, op kosten van den overtreder, in den vorigen toestand doen herstellen.

Van meer algemeene beteekenis echter - immers betreffende *alle* waterstaatswerken - zijn de voorschriften, vervat in de artt. 37 en 38 derzelfde wet, voorschriften, die men het sluitstuk van onze gedecentraliseerde waterstaatszorg zou kunnen noemen. Volgens die bepalingen zijn Gedeputeerde Staten bevoegd om te bevelen:

a. staking der uitvoering van waterstaatswerken, die verricht worden in strijd met het algemeen of provinciaal belang of met het belang van een ander waterschap dan dat, hetwelk de werken onderneemt (art. 37);

b. uitvoering van noodzakelijke waterstaatswerken, welke door de daartoe verplichten niet geschiedt (art. 38).

De Kroon, uitoefenende het oppertoezicht, kan het geven van dergelijke bevelen uitlokken, of, bij weigering, ze zelve verstrekken. En ten aanzien van al die bevelen geldt weer, dat ze, met behulp van het dwangrecht, feitelijk tot verwezenlijking kunnen worden gebracht.

Men zal inzien, dat deze bepalingen het toezicht en oppertoezicht van alle noodige wapenen voorzien, om ze in staat te stellen, hun taak - contrôle over den waterstaat - naar behooren te vervullen. En het is vooral het onder b genoemde voorschrift, hetwelk den waarborg verschaft, dat positieve verplichtingen inzake beheer en onderhoud van waterstaatswerken en dus ook van dijken, op wie ook rustende en waaruit ook voortvloeiende - wet, algemeenen maatregel van bestuur, provinciale verordening, waterschapsreglement, concessie- of subsidievoorwaarden - ten genoege en ter beoordeeling van Gedeputeerde Staten worden nagekomen.

Intusschen, men bedenke wel, een verplichting moet er zijn. Het bevel van Gedeputeerde Staten schept op zich zelf zoodanige verplichting niet; zij moet van elders aanwezig zijn,

willen Gedeputeerde Staten gerechtigd zijn, een bevel te verstrekken; en bestaat zoodanige verplichting van elders niet, dan staan ook Gedeputeerde Staten machteloos, hoe noodzakelijk het werk moge zijn, waartoe zij bevel zouden willen verstrekken. Uit dit beginsel, dat overigens geheel in overeenstemming is met het karakter van de toezichtsfunctie, gelijk die boven werd omschreven, blijkt, van hoe overgroot belang het is, dat de verplichtingen zelve tot beheer en onderhoud op duidelijke en afdoende wijze zijn omschreven, en hoezeer het in het bijzonder voor de Provinciale Staten zaak is, er voor te waken, dat bij provinciale verordening en waterschapsreglement het bestaan en de omvang van dergelijke verplichtingen tot zorg voor belangrijke waterstaatswerken op afdoende wijze zijn geregeld. Tweeërlei opmerking moge in dit verband nog worden gemaakt.

Het komt, zoo ik mij niet vergis, vooral met betrekking tot dijksbeheer, dat door gemeentebesturen wordt uitgeoefend, nog wel eens voor, dat eene eigenlijke krachtens provinciale verordening gewaarborgde *verplichting* tot beheer niet bestaat, maar het beheer louter uitvloeisel is van de door het gemeentebestuur uitgeoefende zorg voor eigen huishoudelijke belangen. In een dergelijk geval bestaat er dus een verplichting, als bedoeld in art 38 der wet 1900, niet, en Gedeputeerde Staten of Kroon zullen, bij verzuim of verwaarloozing van het beheer, geenerlei bevoegdheid tot ingrijpen bezitten; het vierde lid van het genoemde artikel 38 constateert zulks nog eens ten overvloede door te bepalen, dat aan het bestuur eener gemeente het bevel niet kan worden gegeven, ‘indien de verplichting alleen op zijn zorg voor de huishouding der gemeente steunt’. Er is dus, vooral wanneer dergelijke door gemeentebesturen beheerde stukken deel uitmaken van een uit waterstaatkundig oogpunt belangrijken dijk, alles aan gelegen, dat Provinciale Staten met behulp van hunne verordenende bevoegdheid het door een gemeentebestuur autonoom uitgeoefend beheer als het ware omzetten in een krachtens verordening verplicht beheer.

In de tweede plaats moge er de aandacht op worden gevestigd, dat het belang van de zoo juist aangeduide restrictie, in art. 38 vervat, ook naar voren komt, zoo dikwijls de omstandigheden het wenschelijk doen zijn, een dijk te verbreeden of

te verhoogen, en alsdan de vraag rijst, of Gedeputeerde Staten de uitvoering van een dergelijk werk aan den beheerder of onderhoudsplichtige kunnen bevelen. De beantwoording dier vraag zal afhankelijk zijn van deze andere, of een verplichting tot verzwaring bij den beheers- of onderhoudsplichtige bestaat, en op haar beurt zal laatstgenoemde vraag worden beslist door de wijze, waarop in reglement of verordening de omvang van den beheers- of onderhoudsplicht is omschreven. Het is mogelijk, dat reglement of verordening de afmetingen van den dijk nauwkeurig aangeven: blijken alsdan de feitelijke afmetingen daar beneden te blijven, dan staat de verplichting tot verzwaring natuurlijk als een paal boven water; blijken daarentegen de feitelijke afmetingen met de voorgeschrevene overeen te stemmen, dan staat even ontwijfelbaar vast, dat er een verplichting van den beheerder tot verzwaring niet is; Gedeputeerde Staten zouden die verzwaring dan ook niet kunnen gelasten, doch zullen eene wijziging van reglement of verordening door Provinciale Staten moeten uitlokken. Het is echter ook mogelijk, dat verordening of reglement omtrent de afmetingen van den dijk niets vermelden, maar slechts in min of meer algemeene bewoordingen de verplichting tot beheer en onderhoud opleggen[1)]. Is nu in een dergelijk geval de beheerder of onderhoudsplichtige tot verzwaring en tot onderhoud in den verzwaarden toestand verplicht? De Rechtbank te Utrecht beantwoordde in een goed-gemotiveerd vonnis van 28 Juni 1922, *A.B.* blz. 324, die vraag bevestigend: het Utrechtsche Hoogheemraadschap 'De Bunschoter Veen en Veldendijk', dat volgens zijn reglement o.m. was belast met het beheer en onderhoud van den Eemlandschen dijk, zonder dat omtrent de afmetingen van dien dijk iets was vermeld, werd, toen het weigerde, aan een van Gedeputeerde Staten ontvangen bevel tot verhooging te voldoen, daartoe door de Rechtbank gehouden geacht, o.m. op grond van de overweging:

'dat de bedoeling van den provincialen wetgever, toen hij voormelde omschrijving van de taak van het hoogheemraadschap in zijn reglement opnam, toch wel geen andere kan zijn geweest, en redelijkerwijze niet kan worden veronder-

1) Vgl. bv. art. 303, lid 1, van het Geldersche *Reglement op het beheer der rivierpolders:* 'De zorg voor en het gestadig toezicht op de goede instandhouding der dijken... zijn aan den dijkstoel opgedragen'.

steld, dat hij ongeregeld heeft willen laten het toch als mogelijk niet onvoorzienbare geval, dat een behoorlijk onderhoud als zeewaterkeering verhooging van die dijken noodzakelijk zou maken.'

Ik kan mij met die conclusie uitnemend vereenigen; de algemeene opdracht, een dijk te beheeren, includeert m.i. zorg voor verzwaring, wanneer daaraan noodzaak mocht blijken te bestaan. Intusschen, het punt is ietwat dubieus, vooral omdat het aan een bevel van Gedeputeerde Staten ten grondslag liggende art. 38 der wet 1900 juist uitdrukkelijk de verplichting tot en de noodzakelijkheid van het werk onderscheidt; twee begrippen, die bij de voorgestane opvatting ietwat dooreenloopen. Vandaar, dat sommige verordeningen en reglementen verder gaan en de verplichting van den beheerder om, waar noodig, te verzwaren, uitdrukkelijk vastleggen[1]; een dergelijke bepaling voorkomt uiteraard iedere onzekerheid.

4.

Ik heb getracht, in het voorgaande de voorname lijnen van het waterstaatsrecht, zooals dat bijzonderlijk met betrekking tot de dijkszorg te onzent geldt, te trekken. Een gedecentraliseerd bestuur, dat echter in een krachtig toezicht zijn hoogere eenheid vindt; een autonomie, wier omvang, voorzoover zij althans aan waterschappen is toegekend, ter vrije beoordeeling staat aan de Staten der provinciën: ziedaar in hoofdzaak het beeld, dat zij vertoonen.

En nu rijst, bij de beoordeeling van dit beeld, tweeërlei vraag. In de eerste plaats deze: is het geschetste stelsel van dijkszorg als zoodanig deugdelijk? En in de tweede plaats: mocht het als zoodanig deugdelijk zijn, is er dan wellicht aanleidding, binnen het kader van dat stelsel veranderingen aan te brengen, die verbeteringen zouden kunnen zijn? Aan elk van

1) Zoo o.m. art. 65b van het Groningsche *Algemeen Reglement voor de waterschappen:* 'Indien de dijken... zich in zoodanigen toestand bevinden, dat zij onvoldoend waterkeerend vermogen bezitten, zal het bestuur van het waterschap, aan wiens schouw die dijken onderworpen zijn, verplicht zijn, deze op bekomen aanzegging van Gedeputeerde Staten en op de wijze en binnen den termijn, als daarbij bepaald, te doen verbeteren'.

die twee vragen moge ik tot slot een oogenblik de aandacht wijden.

Er zijn, naar aanleiding van de jongste overstroomingsrampen, stemmen opgegaan, die een algeheele wijziging van het systeem van dijkszorg hebben bepleit; er werd op gewezen, dat het toch waarlijk niet aangaat, dat de behartiging van een belang, dat - naar is gebleken - een nationaal belang is, wordt overgelaten aan de autonome inzichten van enkele waterschapsbesturen; dat de dijkszorg derhalve moet worden gecentraliseerd en geschieden van rijkswege.

Zóó geformuleerd is, gelijk ik hoop in het voorgaande te hebben duidelijk gemaakt, die meening zeer stellig onjuist. Het is niet waar, dat naar geldend recht de dijkszorg een zuiver-autonome aangelegenheid van waterschappen zou zijn en dat particularisme daar zou kunnen hoogtij vieren: Provinciale Staten plegen immers in de waterschapsreglementen en provinciale verordeningen aan de waterschapsbesturen - en aan anderen - tal van, naar gelang van omstandigheden meer of minder gedetailleerde verplichtingen betreffende de dijkszorg op te leggen; en daarnaast bezitten Gedeputeerde Staten en de Kroon voldoende middelen, om voor het feitelijk realiseeren dier verplichtingen te waken.

De tegenstelling, waarom het gaat, is dus niet: onbeperkt autonoom beheer van waterschapsbesturen en andere dijksbeheerders eenerzijds tegenover een bij het rijk gecentraliseerd dijksbeheer anderzijds, maar: beheer door de direct-belanghebbenden onder krachtig toezicht van centrale organen eenerzijds tegenover beheer door het hoogste centrale gezag anderzijds.

Aldus geformuleerd is nu naar mijn meening de vraag niet op zóó eenvoudige wijze te beantwoorden, als menig hervormingsgezinde dat naar aanleiding van het thans gebeurde doet, en in het bijzonder kan de keuze tusschen die twee stelsels niet geschieden aan de hand van een enkele machtspreuk als deze, dat hetgeen van nationaal belang is ook van rijkswege moet worden beheerd. Zóó redeneerende immers bewijst men te veel: het betoog zou er toe moeten leiden, uit ons staatsrecht het geheele beginsel der autonomie te doen verdwijnen. Op de keper beschouwd toch laat zich nauwelijks één, thans door

provincie of gemeente behartigd belang denken, bij welks verwaarloozing niet ook tevens de nationale zaak in zekere mate zoude geschaad zijn. Een stelsel van autonomie der onderdeelen is dan ook in laatste instantie niet uitvloeisel van de gedachte, dat de aan de onderdeelen ter verzorging overgelaten belangen het geheel niet zouden regardeeren, maar is veeleer gevolg van deze overweging, dat sommige belangen van het geheel het best worden behartigd, door ze aan de onderdeelen, aan de direct-belanghebbenden, ter verzorging over te laten. Deze gedachte, volgens welke de algemeene zaak dikwijls het best wordt gediend, door zekere belangen, mits onder hoogere contrôle, aan de lagere corporatiën over te laten, beheerscht ook de inrichting van onze waterstaatshuishouding; - daaruit volgt echter, dat het enkele feit, dat bij de verzorging van zekere dijksbelangen de geheele natie betrokken is, niet afdoende is, om het stelsel van autonomie te doen veroordeeld zijn.

De beslissende vraag is dus niet, of het dijksbelang een nationaal belang is, ja dan neen - het eerste wordt gaarne toegegeven -, maar of dat nationale belang het best wordt gediend door een gecentraliseerd dan wel door een gedecentraliseerd beheer; beslissend is, of in een stelsel van centralisatie het beheer beter, degelijker en goedkooper zal geschieden dan in een stelsel, waarin de direct-belanghebbenden zelve in de eerste plaats hebben te handelen; beslissend is, of in tijden van nood, als die wij thans hebben beleefd, bij gecentraliseerde dijkszorg de bedreigde dijksgedeelten op eenzelfde onvermoeide en onverschrokken wijze tegen het water zouden zijn verdedigd, als thans, bij dag en nacht, door tal van dijkgraven en hoogheemraden is geschied; beslissend is in één woord de vraag, of het stelsel van centralisatie, met zijn algemeen bekende licht- en schaduwzijden, het stelsel van autonomie, met zijn eveneens bekende voor- en nadeelen, al dan niet in uiteindelijk resultaat overtreft. En dan zou ik meenen, dat, om laatstgenoemde vraag bevestigend te kunnen beantwoorden, er wel zeer klemmende argumenten zouden moeten worden aangevoerd, waaruit zou blijken, dat het stelsel der autonome verzorging, dat te onzent het historisch gewordene is en waarvan wij de vruchten op zoo menig gebied van overheidszorg hebben kunnen plukken, juist op het terrein van den

waterstaat - waar tegen zijn uitwassen de waarborgen nog heel wat krachtiger zijn dan elders - niet zou deugen. Tot dusverre zijn dergelijke argumenten, bij mijn weten, niet aangevoerd. ‘Het is zeer gemakkelijk’ - aldus de woorden van T h o r b e c k e , door O p p e n h e i m als motto voor zijn *Gemeenterecht* gebezigd, ‘uniformiteit te bereiken; maar de kracht, welke door autonomie, niet alléén voor enkele plaatsen, maar over het geheele land kan werken, wordt gestuit, wanneer men enkel op centralisatie bedacht is’.

Ben ik dus voorhands van oordeel, dat ons stelsel van dijkszorg, in zijn geheel genomen, niet moet worden verlaten, een andere vraag is, of niet dat stelsel, binnen zijn eigen kader, zou kunnen en moeten worden geperfectioneerd.

Toen de overstroomingsrampen van Januari 1916, op dezelfde wijze als dat thans het geval is, die vraag hadden aan de orde gesteld, heeft men in één opzicht haar bevestigend beantwoord: men was van oordeel, dat de bevoegdheden van toezicht en oppertoezicht, in normale tijden ruimschoots voldoende, niet toereikten, om ook in tijden van watersnood provinciaal bestuur en regeering in staat te stellen, alle voorzieningen te treffen, die door de omstandigheden kunnen vereischt zijn. Immers, ik vestigde daarop reeds den nadruk: aan de tot dusverre besproken wettelijke bepalingen ontleenen Gedeputeerde Staten en Kroon slechts de bevoegdheid, *verplichte* werken te gelasten. Is echter eene verplichting niet aanwezig, dan kan het werk niet worden gelast, hoe noodzakelijk het ook zij: een consequentie, die, in tijden van nood, - wanneer de gelegenheid, om alsnog door Provinciale Staten de verplichting te doen scheppen, ontbreekt - niet is te aanvaarden. Daar komt bij, dat - alweer volgens de tot dusverre besproken bepalingen - de desbetreffende bevelen steeds moeten uitgaan van het College van Gedeputeerde Staten of van de Kroon; ook die regeling is in tijden van dijkdoorbraak of overstrooming echter onbruikbaar: wil men door noodmaatregelen het gevaar afwenden, dan moeten de ambtenaren, die ter plaatse aanwezig zijn, zelfstandig kunnen optreden en niet genoopt zijn, het besluit van een elders resideerende autoriteit af te wachten.

Aan deze beide bezwaren is de wetgever tegemoet gekomen,

door aan de meervermelde Waterstaatswet 1900 bij wet van 15 October 1921, S. 1125, toe te voegen een nieuwe § 17 over ‘het voorkomen en beperken van overstroomingen’. Volgens die nieuwe bepalingen kunnen bij dringend of dreigend gevaar van bezwijken of overloopen eener waterkeering aan de besturen van waterschappen, gemeenten of provinciën bevelen worden gegeven, ook zonder dat eene verplichting tot nakoming van dat bevel uit anderen hoofde aanwezig is; en die bevelen zullen kunnen gegeven worden, behalve door één of meer leden van het College van Gedeputeerde Staten, ook door ambtenaren van den provincialen en - onder bepaalde omstandigheden - van den rijkswaterstaat. Eindelijk heeft deze wet van 1921 een geheel nieuwe regeling getroffen voor de zgn. buitengewone riviercorrespondentie, waaronder wordt verstaan het buitengewoon toezicht dat - met de enkele bedoeling, van den staat van zaken voortdurend op de hoogte te zijn - in tijden van dringend of dreigend gevaar op den toestand van de groote rivieren en haar waterkeeringen vanwege den rijkswaterstaat wordt uitgeoefend.

Ik behoef, om tweeërlei reden, op deze nieuwe bepalingen niet uitvoerig in te gaan. In de eerste plaats zijn zij, hoewel in 1921 tot wet geworden, nog steeds niet in werking getreden. Daaruit volgt, dat gedurende de jongste watersnoodramp de buitengewone riviercorrespondentie nog werd beheerscht door het Koninklijk besluit van 21 Augustus 1835, en dat voorts de bevoegdheid tot het geven van de bijzondere bevelen, als zoo juist bedoeld, nog niet bestond; of de behoefte aan het gebruikmaken van die bevoegdheid heeft bestaan, is mij niet bekend. Maar bovendien behoef ik ook daarom bij de nieuwe regelen van 1921 niet lang stil te staan omdat, wanneer het geldt de vraag, of ons juridisch stelsel van dijkszorg al dan niet voldoende is, het niet in de eerste plaats aankomt op de bepalingen, die gelden voor tijden van uitersten nood, maar op die, welke de normale verzorgingswijze beheerschen. Prevention is better than cure; een goed systeem van dijkszorg dient allereerst er op gericht te zijn, dat, wanneer het hooge water kómt, de dijk in staat is, het te keeren, en met noodmaatregelen en bijzondere bevoegdheden zal men weinig bereiken, wanneer niet reeds in normale tijden de degelijke fundamenten waren gelegd.

Het zwaartepunt moet dus liggen in de regeling der dijkszorg voor normale gevallen, en nu wil het mij voorkomen, dat de daaromtrent geldende *wettelijke* bepalingen aan alle redelijke eischen voldoen. Het is waar, uit een oogpunt van elegantia juris zijn zij niet onberispelijk: bij de behandeling van de bovenbesproken wijzigingswet van 1921 werd te dier zake te recht opgemerkt dat ‘wegens de talrijkheid en de verscheidenheid van de daarin geregelde onderwerpen de wet van 10 November 1900 reeds nu tot die wetten behoort, waarin niet-juristen, welke in grooten getale in de waterschapsbesturen zitting hebben, niet gemakkelijk den weg kunnen vinden’. Dit is echter een formeel bezwaar; in het wezen der zaak zijn m.i. de wettelijke bepalingen inzake den waterstaat meer dan voldoende, om een goed dijksbestuur en een goed toezicht daarover mogelijk te maken.

Wanneer er dan ook noodzaak zou bestaan, ons stelsel van dijkszorg binnen het bestaande kader te perfectioneeren, dan zouden, zie ik wel, de te treffen maatregelen in de eersteplaats moeten uitgaan niet van den algemeenen wetgever, maar van de Provinciale Staten. Ik had in het voorgaande reeds meer dan eenmaal de gelegenheid, er op te wijzen, welk een belangrijke, centrale plaats het provinciaal bestuur in onze waterstaatshuishouding inneemt. De provincie heeft dikwijls belangrijke waterstaatswerken in eigen beheer. Gedeputeerde Staten oefenen het grondwettelijk toezicht over alles, wat binnen hun gebied den waterstaat betreft, uit. De Provinciale Staten kunnen, in algemeene provinciale verordeningen op dijken e.d., den toestand dier objecten binnen hun gebied regelen, en beheers- en onderhoudsverplichtingen scheppen. Eindelijk: de Provinciale Staten kunnen, door oprichting, opheffing en samenvoeging van waterschappen, de waterschapszorg binnen hun gebied distribueeren en den kring van verplichtingen en autonome zorg der waterschappen bepalen. Ons stelsel van waterstaatszorg drijft grootendeels op de werkzaamheid en het juiste inzicht in plaatselijke toestanden van het provinciaal bestuur; juist daarin is voor een groot deel zijn kracht gelegen.

Welnu, de consequentie daarvan is, dunkt mij, dat, aangenomen eens, dat mocht blijken, dat de feitelijke staat van onze dijken niet geheel beantwoordde aan de eischen, die redelijker-

wijze mochten gesteld worden - en ik herhaal, een oordeel daaromtrent matig ik mij in geenen deele aan - in de eerste plaats wordt onderzocht, in hoeverre door ingrijpen van den provincialen wetgever voor de toekomst herhaling is te voorkomen.

Overwogen zou in de eerste plaats moeten worden, of, zonder dat men vervalt in een stelsel van algeheele centralisatie, toch niet in zooverre meerdere eenheid in het dijksbeheer behoort te worden gebracht, dat althans met betrekking tot belangrijke dijksgedeelten het beheer van gemeenten en particulieren worde overgebracht naar waterschappen. Het valt immers niet te ontkennen, dat, volgens een reeds eerder geciteerd woord, onze wetgeving nu eenmaal van het *beginsel* uitgaat, dat de dijkszorg is opgedragen aan waterschappen; de wet heeft de waterschapsbesturen, en juist deze, met bevoegdheden uitgerust, die voor een goed dijksbeheer onontbeerlijk zijn, en die aan gemeentebesturen en particulieren niet toekomen.

Te overwegen ware in de tweede plaats, of in de waterschapsreglementen en provinciale verordeningen de beheersen onderhoudsverplichtingen wel op voldoende wijze zijn vastgelegd en omschreven; of zij m.a.w. wel steeds aan toezicht en oppertoezicht een voldoend aanknoopingspunt bieden, teneinde, met toepassing van de desbetreffende wettelijke bepalingen, zoonoodig een dergelijken feitelijken toestand van den dijk af te dwingen, als door de omstandigheden wordt geboden.

In de derde plaats zou er aanleiding kunnen zijn, zich af te vragen, of niet, met betrekking tot belangrijke waterstaatswerken, krachtiger nog dan thans het geval is, moet getracht worden, tot afschaffing van het pandplichtig onderhoud te geraken.

Maar eindelijk en bovenal - en hier raak ik, dunkt mij, het hart der quaestie - de Staten zouden wellicht er toe moeten overgaan, nog eens nauwlettend te overwegen, of de verplichtingen, die zij in de waterschapsreglementen aan de verschildende waterschappen ter zake van waterstaatszorg hebben opgelegd, wel steeds naar billijkheid mochten opgelegd worden; of m.a.w. de distributie van waterstaatszorg binnen hunne grenzen wel steeds aan de eischen van redelijkheid volkomen beantwoordt. Met onwillige honden is het slecht hazen

vangen; en ook het fraaist-sluitend juridisch stelsel van beheers- en onderhoudsverplichtingen zal in de praktijk kunnen falen, wanneer de oplegging dier verplichtingen, door wie ze hebben te volvoeren, als onbillijk en onrechtmatig wordt gevoeld. Dat laatste nu kan het geval zijn, zoo dikwijls er tusschen het aantal van hen, die een behoorlijke dijkszorg hebben te behartigen, en het aantal van hen, die bij zulk een behoorlijke dijkszorg belang hebben, een te groote onevenredigheid bestaat. Er zijn stukken rivierdijk, bij het behoud waarvan de directe belangen van een groot deel der provincie zijn betrokken, doch die verzorgd en onderhouden worden door betrekkelijk kleine waterschappen, wier ingelanden dan hebben te dragen, wat naar billijkheid op veel ruimer schaal behoorde omgeslagen te worden. Het is waarlijk niet te verwonderen, wanneer wel eens getracht wordt, dergelijke verplichtingen op een koopje af te doen; en wanneer bv. te zijner tijd de behoefte mocht worden gevoeld, dergelijke dijken te verzwaren, dan zou menigmaal, het ligt in den aard der zaak, de billijkheid meebrengen, dat de daartoe noodige kosten door een ruimeren kring van belanghebbenden worden gedragen, dan waarover tot dusverre het waterschapsverband zich uitstrekte. Het waren, zoo ik mij niet vergis, dergelijke overwegingen, die, na den overstroomingsramp van 1916, de Staten van Noordholland bewogen tot de oprichting van het groote waterschap Noordhollands Noorderkwartier; het zijn dergelijke overwegingen, die er sommige Statencolleges toe leiden, ook de gebouwde eigendommen in de waterschapslasten te doen bijdragen en het schijnt niet uitgesloten, dat in het thans gebeurde aanleiding zal gevonden worden, de ontwikkeling in die richting - die toch al reeds een niet onbekende was - te bespoedigen.

Dat die ontwikkeling kan geschieden onder de leiding van Provinciale Staten, een college, dat door zijn samenstelling als aangewezen is, om de distributie van waterstaatszorg naar regelen van billijkheid te doen geschieden en om den juisten middenweg tusschen meer en minder direct belang te vinden, ziedaar een van de groote voordeelen van ons geldend waterstaatsrecht, dat ik niet dan in uiterste noodzaak zou willen zien prijsgegeven.

SCHELTEMA.

De regeeringscrisis.

19 Januari 1926.

De herhaalde regeeringscrisissen in ons land zijn een zwaktesymptoom dat, veel meer dan reeds het geval is, de zeer ernstige aandacht behoort te trekken van alle welmeenenden.

Naarmate de bemoeiïngen van den Staat zich hebben uitgebreid, is zijne leiding stuurloozer en minder krachtig geworden. Wie die nog gelooft, dat ten onzent het richting gevend orgaan een zich haar wil bewuste Kamermeerderheid kan wezen? Deze ontbreekt niet alleen thans, maar ook bij andere groepeering der leden is zij niet samen te stellen. Slechts coalitie-meerderheden zijn in Nederland mogelijk. De bestaande coalitie heeft haar kracht te eenen male verbruikt. De eenige andere die de numerieke meerderheid zou kunnen behalen, die van katholieken en sociaal-democraten, vormt zich niet, en zoo ‘uiterste noodzaak’ haar alsnog in het leven riep, zouden naar onze overtuiging haar kracht en duur die der coalitie welke thans zieltoogt niet eens evenaren.

De onmacht van kabinetten uit een coalitie van Kamergroepen geboren is thans overvloedig gebleken. Het eenige kabinet dat sinds 1913 regeerkracht toonde kwam niet uit de Kamer voort.

Bij een volk, dat als het onze geen tot de regeering bekwame staatkundige partijen meer kent, dat zich ten behoeve der politieke functie waartoe zijne staatsinstellingen het roepen niet weet te organiseeren, maar in kerkelijke of maatschappelijke groepjes optrekt die niets hoegenaamd meer blijken te verstaan dan elkander te beletten van de plaats te komen, en dat even-

wel geregeerd moet worden, blijft als eenige keerdam tegen onwettigheid nog het extra-parlementaire kabinet over. Onze traag denkende politici blijken ruim twee maanden noodig te hebben gehad om tot dit inzicht te geraken.

Onze natie verlangt stilstand noch staatsgreep; zij wil bestuur. Zij weet te goed dat op den éénen dag waarop zij, in hulpeloosheid, kiezert, er veertienhonderdzestig volgen waarop haar zaken moeten worden behartigd. Het orgaan dat haar kiesverrichting geschapen heeft, kan op zijn best contrôlediensten verrichten; regeeren kan het niet; noch zelf, noch door zijn gemachtigden.

Welnu, dan moeten anderen regeeren. Brengt de kiesverrichting in hare gevolgen geen geschikte regenten voort, dan moet een ander die aanwijzen. Er bestaat in Nederland eene koningin, hoog genoeg geplaatst om verdiensten te onderkennen. Begeven ons de Staten-Generaal, Zij behoeft ons niet te begeven. Geen letter in de Grondwet noodzaakt eene autoriteit, die de ministers benoemt en ontslaat ‘naar welgevallen’, langer dan Zij zelve verkiest de prijsuitdeelster tusschen kibbelende impotenten te wezen, en de uitkomst van hun - niet eens in het openbaar - gevoerden strijd telkens gelaten af te wachten. Zij dulde niet langer dat men de Koningin der Nederlanden, en in Haar het Nederlandsche volk, misbruike. Zonder Haar verzinken deze lieden in het niet. Zij verleene hun geen opdrachten dan op termijn. Die niet binnen een Haar voegzaam voorkomend aantal dagen een kabinet vormt behoort Haar vertrouwen verbeurd te hebben.

Is dit ijdel gesnap, en moet men aannemen dat Hare Majesteit de ontstellende zekerheid verkregen heeft, òf dat buiten den kring der huidige partijpolitici bestuursbevoegdheid in Nederland niet wordt aangetroffen, òf dat de personen die in Haar aanmerking zouden kunnen komen, Haar alleen zouden laten staan? Zoo ja, dan breekt een politieke duisternis aan waaruit verwarring voort zal komen. Dan gaat wat ons nog aan regeertraditie rest onherroepelijk te loor, en is verval van krachten onvermijdelijk. Tegenover het buitenland zullen wij steeds hulpeloozer staan, in de betrekkingen tot onze naaste buren van anderen de leiding ontvangen, in den Volkenbond ons uur verzuimen, aan het Indisch staatsbeleid geen richting geven, Suriname blijven verwaarloozen, tehuis ons aan het

klein gedoe van kerk- en van loonstrijd vergapen. Intusschen zal de wereld verder gaan, langs ons heen.

De vorming van een landsbestuur dat, boven groepsgeschillen geplaatst, Nederlands verval keere, is dringende eisch van het oogenblik.

Is Dr. de Visser bekwaam, aan dien eisch te voldoen? Zijn pas mislukte goocheltoer, die het uit de coalitie voortgekomen kabinet, zonder eenige wijziging zijner samenstelling, als tegenover de coalitie 'zelfstandig' kabinet wilde doen herleven, is niet geschikt het te doen gelooven. Bij de betere formateurskeuzen die denkbaar zijn, zal het gewurm van 'links' of 'rechts' thans hebben te zwijgen. Beide 'links' en 'rechts' hebben als potentieele regeeringen afgedaan. Men moet nu als politieken factor in het oog durven vatten de natie zelve. Herstel van haar welvaart en veerkracht, nationale regeneratie in één woord, behoort het program te zijn en niets anders. Ondervindt een te vormen capaciteitenregeering bij de uitvoering van dat program tegenwerking der Tweede Kamer, zij legge, zoo dikwijls zij niet gedragen zijn door het zedelijk recht eener alle politieke gevolgen, in de eerste plaats den plicht der kabinetsvorming, aanvaardende meerderheid, de motiën naast zich neder. De eerstvolgende Kamerverkiezing velle haar vonnis, dat, bij onafwendbare noodzaak, door ontbinding mag worden verhaast. Maar geen ontbinding dan die aan de natie eene vraag voorlegt welke zij inderdaad gevoelen kan dat aan haar leven gaat.

Gelukt deze opzet, de teleurgestelden zullen van fascisme schreeuwen. In werkelijkheid zal zulk regeeringsgedrag van fascisme in wezen niets vertoonen, integendeel tegen anders te duchten avontuurlijke poging het deugdelijk voorbehoedmiddel zijn. Het zal zijn nationale behouds- en regeneratiepolitiek in volstrekt wettige vormen, en ik moet mij geheel en al vergissen, of zij zal door genoeg Nederlanders worden gesteund om haar de kans te openen tot zegenrijke werking.

H.T. COLENBRANDER.

Bibliographie.

B.H. Rethmeier. Einstein's relativiteitsbeginsel. H.J. Paris. Amsterdam, 1925. 80 pag.

Zooals zooveel van onze relativiteitslitteratuur is dit boekje afkomstig uit de Leidsch-Hegelsche school. Dat feit maakte mij een beetje schuw er kennis mee te maken. Gewoonlijk is dat geen amusante lectuur. Wat uit dien hoek komt, doet mij veelal denken aan het gedicht van Lewis Carroll 'Poeta fit, non nascitur', waarin een kind op grootvaders knie zit en vraagt: 'How shall I be a poet?', waarop de grootvader antwoordt, dat dat heel gemakkelijk is, men heeft slechts een aantal woorden, die een bijzonder poëtischen klank hebben, veel te gebruiken als wild, strange, weary, lonely, waarop het kleinkind verheugd uitroept:

> And would it do, oh would it do
> To put them in a lump,
> As: the wild man went his weary way
> To a strange and lonely pump?

Want evenzoo maken het vele onzer philosophi (facti non nati). Zij hebben van hun meester een aantal uitdrukkingen en zinswendingen geleerd en denken nu hun 'philosophischheid' te toonen door deze 'in a lump' te pas te brengen. En dan nog brengen zij deze zaken veelal met de zelfingenomenheid naar voren, waarmee een burgerman op een tram de 'nieuwste' moppen vertelt, met een trots over het feit, dat hij ze kan navertellen, die veel grooter is dan de trots zou zijn, wanneer hij ze zelf bedacht had.

Maar als men, dergelijke lectuur verwachtende, het boekje van den Heer Rethmeier ter hand neemt, wordt men aangenaam verrast. Hier geen opzichtige doch versleten trucs, doch een helder logisch betoog. De schrijver heeft een klaar inzicht in het relativistisch gedachtensysteem en is ook in de wijsbegeerte voldoende georiënteerd om een belangwekkende uiteenzetting te geven, zoowel van de fundeering der relativiteitstheorie in, als van de beteekenis ervan voor het hedendaagsch wetenschappelijk denken.

Maar al meen ik ook het boekje van den heer Rethmeier te mogen aankondigen als een van de best doordachte mij bekende populaire geschrif-

ten over de relativiteitstheorie uit binnen- en buitenland, zoo kan ik toch niet verklaren dat ik alles, wat erin staat voor geheel juist houd.

Van de ruimte-tijd questie maakt de Schr. zich m.i. toch weer te gemakkelijk af. 'Ruimte en tijd', zegt hij, 'laten zich niet gadeslaan of waarnemen, ze zijn niet als objecten onder de loupe te nemen, of op andere wijze restloos af te zonderen, en dus kan men hoogstens in hun onveranderlijkheid *gelooven*'.

Mij komt deze conclusie wonderlijk voor: wanneer men ruimte en tijd niet kan waarnemen (wat natuurlijk volkomen juist is en verblijdend, dat de schrijver het zoo duidelijk voorop stelt, ofschoon hij m.i. tekort schiet in het trekken van conclusies uit dit inzicht) dan zou ik zeggen, dat men moet nagaan hoe men dan wèl tot kennis aangaande deze entia komt. Maar hoe men, zonder deze vraag op te lossen, uit het negatieve feit, dat waarnemen ernaar *niet* mogelijk is, plotseling een verstrekkende conclusie trekt, is mij een raadsel. Lezen wij door, dan vinden wij een paar pagina's verder een beschouwing, alsof ons ruimtebegrip of althans de bijzonderheden daarvan, resultaat zijn van metingen in de ruimte. Ik zeg 'alsof', want dat het werkelijk zoo zou zijn, wordt niet nadrukkelijk door den schrijver beweerd. En terecht, want hoe zou ooit b.v. de continuïteit van de ruimte en daarmee de mogelijkheid van een irrationale (onmeetbare) verhouding tusschen twee lengten uit metingen afgeleid worden, daar deze laatste, in hoeveel decimalen men de meting ook uitvoert, toch steeds tot een rationaal verhoudingsgetal voeren?

En zoo komt het mij voor, dat een fijner analyse van de oorsprong van ons ruimtebegrip en van den aard der gronden, waarop onze kennis der ruimte berust, noodig is, voordat men zich zoo beslist over dat begrip mag uitspreken, als de heer Rethmeier doet. Had de schrijver zich van deze dingen expliciet rekenschap gegeven, dan had hij m.i. wel moeten opmerken, dat er zeer verschillende dingen zijn, die wij ruimte noemen. In de eerste plaats de uitgebreidheid, waarin ons empirisch physische leven verloopt. Deze is ons gegeven. Wij kunnen trachten de eigenschappen ervan na te sporen. In de tweede plaats de mathematische getalcombinatieverzamelingen, die de mathematicus puntverzamelingen pleegt te noemen en waarvan hij er zoo veel kan uitdenken en definieeren als hij wil. Het verschil dezer ruimtebegrippen is m.i. veel grooter dan men doorgaans aanneemt.

Aan dit gebrek aan onderscheiding maken de meeste, zoo niet alle, schrijvers over relativiteitstheorie zich schuldig, wanneer zij het ruimtebegrip discussieeren. Bij velen zal dit aan een gebrek aan philosophische scholing te wijten zijn. Maar bij den Heer Rethmeier is dat toch niet het geval. Bij hem doen waarschijnlijk twee bijzonderheden der Hegelsche school haar invloed gelden. En dat zijn de liefde voor het begrip en de geringachting voor de concrete voorstelling, die hem de ruimte in de eerste beteekenis doet verwaarloozen, en in de tweede plaats de neiging om tot synthese en identificatie te komen, die door een al te scherpe onderscheiding bemoeilijkt wordt. Maar dit is een verklaring, geen excuus. Om een identificatie gemakkelijk te maken, mogen wij toch geen bestaande verschillen over het hoofd zien. De heer Rethmeier zal mij dit ongetwijfeld toegeven.

V.D.W.

H. Roland Holst-van der Schalk, Communisme en moraal.

De waardeering van dit laatste werk van Mevr. Roland Holst is noodzakelijkerwijs afhankelijk van de vraag, of de lezer van oordeel is, dat zij er al of niet in geslaagd is, een betere zedelijkheidsnorm te stellen tegenover die, welke zij hier bestrijdt. Doch ook in het laatste geval zal hij wenschen, dat dit boek door haar partijgenooten zal gelezen worden; want zij brengt hier ontegenzeggelijk het communistisch beginsel op een hooger plan.

Tegen Boecharin's 'Historisch materialisme' en tegen Peobraschenski's 'Moraal en klassenormen' vooral gaat haar strijd; tegen hun leer, dat voor den communist ook bedrog en geweld zedelijk geoorloofd zouden zijn, mits de communistische samenleving hierdoor nader worde gebracht; tegen hun opvatting, dat de bourgeoisie de moraal in zekere geheimzinnigheid hulde, terwijl deze volgens hen in waarheid bepaald wordt door vaste regels (even precies voorgeschreven als die, waaraan b.v. de voetbalspeler zich moet houden!).

Mevr. Roland Holst protesteert krachtig hiertegen, omdat zij maar al te goed voelt, hoezeer de moraal hier ten dienste van groepsbelangen wordt misbruikt; en omdat geen 'proletarische klasse-normen' tot dekmantel mogen dienen voor uitviering van anti-sociale en zelfzuchtige gevoelens. Gelijk het bestaan van den in zoo onderscheidene verhoudingen en verplichtingen levenden arbeider geenszins door den klassenstrijd gehèèl in beslag genomen wordt, zoo mogen ook die klassenormen niet tot éénige maatstaf der moraal worden verheven; alsof een ieder zedelijk handelt, die voor het communisme strijdt en onzedelijk, wie dit niet doet. De klassehaat erkent zij weliswaar als een onontbeerlijke voorwaartsdrijvende kracht, zij wijst evenwel op het groot gevaar bij de toepassing ervan, n.l. van de verzwakking der sociale en de versterking der anti-sociale instincten. En dan noemt zij als de groote moreele krachtbronnen van het strijdend proletariaat: de waarachtigheid en het medegevoel; deze zijn de beide elementen der geestelijke atmosfeer, waarin dit proletariaat het best zijn zelfbewustzijn kan ontwikkelen. Daarnaast zal opvoeding tot zelfbeheersching noodig zijn, gelijk ook de godsdienst steeds tucht en zelfbeperking heeft geleerd, opdat de mensch waarlijk vrij worde, teruggegeven aan zich zelf.

De practische consequenties der groeps-utilitaristische moraal stuiten haar tegen de borst. Hiertegenover stelt zij als maatstaf der zedelijkheid: het algemeene menschheidsbelang. Op het gevoel van samenhang met het heele menschdom en met de heele natuur moet de ethiek gebaseerd zijn, welke samenhang door socialisme en communisme uit het oog was verloren. Toch was de moraal van het groeps-utilitarisme een eerste stap in de goede richting om uit het egoïstische utilitarisme los te komen; doch Mevr. Holst wil verder. De samenhang met het onvergankelijke en eeuwige worde richtsnoer. En bovendien moet de moraal vooral rekening gaan houden met de irrationeele krachten in den mensch; dus niet alleen met het verstand, doch ook met de gezindheid, de intuïtie, het gevoel, d.w.z. met die onbewuste zielekrachten, die alleen groote dingen doen geboren worden, welke de geheele menschheid ten goede komen.

Is hier echter sprake van een wezenlijk verschil, zooals zij ons met

nadruk wil doen gelooven? Vat ook zij de moraal niet zuiver utilitaristisch op, waar zij inplaats van het groepsbelang het algemeene menschheidsbelang als maatstaf neemt der zedelijkheid, zoodat ook bij haar het zedelijke gelijk is aan het nuttige? En is voorts het instinctieve gevoel, waaraan zij zulk een hooge waarde toekent, niet te zeer wisselend naar aanleg en omstandigheden, om er een veilige maatstaf der moraal in te kunnen zien?

Toch wil het ons vóórkomen, dat het moedige en voor hen wellicht ongewone geluid, dat den communistischen leiders uit dit werk tegenklinkt, in schoone harmonie is met haar lyrische uitingen in 'Tusschen twee werelden'. Geenszins is hier de stap gedaan, waarnaar Bernard Verhoeven in zijn 'Zielegang van Henriëtte Roland Holst' blijkt uit te zien. Wel is hier evenwel een consequentie getrokken, van het visionaire naar het reëele, van het abstracte naar het concrete, die, wanneer zij werd aanvaard, op haar wijze iets van een hoogere wereld zou brengen in een zelfzuchtige werkelijkheid.

J.E. VAN DER POT.

Marnix Gijsen, Het Huis, verzen, waarin opgenomen de derde druk van de Lof-Litanie van Sint Franciscus van Assisi, MCMXXV, De Gemeenschap Utrecht, De Sikkel Antwerpen.

Als de Nederlandsche verdedigers van het vers-libre een bewijsstuk zouden willen aandragen voor hun - menigmaal - met hartstocht omstreden stelling, dat het in de vormen der poëzie slechts aankomt op Intensiteit van beeld en rythme, dan zouden zij kunnen volstaan met dezen bundel van Marnix Gijsen op tafel te leggen. En gaven de tegenstanders zich niet zonder slag of stoot gewonnen: de handen der twistende partijen vonden elkander in een 'blij verbond' op dit niet gansch en al gave, maar edele boekje, dat ik reeds eenige weken bijna iederen dag ter hand neem, om er telkens één vers in te lezen - en het dan weer met een rug-klopje van 'wij-kennen-elkaar' tusschen zijn jaloersche makkers te schuiven.

Het vers van Marnix Gijsen is (in zijn goede momenten: en die zijn er vele) slechts in schijn ongebonden, slechts in schijn zonder die voorname zelfbeperking, welke ieder dichter zich oplegt die intellectueeler métier beoefent dan het opschrijven van de zwellende 'Naturlaut'. Waar de typografische verschijning van zijn tekst er het grilligst uitziet, zet hij vaak zijn scherpste rythme op, en weet het vol te houden, met die volle natuurlijkheid van agogiek, met de geheime slentandi en de opstuwende stringendi, welke de harmonische uiting worden van een nauwkeurigbeluisterde innerlijke muziek. Men zie deze passage uit zijn gedicht *Met mijn Erfoom in de Bankkluis:*

> De lichten schrilden fel in de kluis.
> Met metalen geruisch
> week open de wand.
> Zijn magere hand
> gaf me de waarden. - Ik telde ze na.
> Hij zei dan romantisch: 'Ik sterf weldra...'

Hij knipte coupons. Ik schikte ze dan.
Er was een leed, dat ik niet zeggen kan.
Er hingen gedachten als vlaggen in regen.
Hij hoestte en liet me juweelen wegen.

Hij zei me legaten. Ik zag zijn haar.
Het was zoo grijs en zoo moe voorwaar!
Hij toonde me diep in gedachten zijn testament.
Zijn hand had de vale kleur van cement.

Hij was de Pharao, die zijn graf bezocht,
vóór dat de pyramide, afgewrocht,
sneed haar hoek in den horizont...

Het is poëzie van een naakt realisme, recht op den man af, beknopt, scherp de silhouetten snijdend, direct het innerlijk-geziene beeld in de kern tastend. En toch zijn deze verzen fijn-van-bloei als struiken in schemerlicht, ze dragen het kenmerk van alle echte poëzie: ze zijn r a a d s e l a c h t i g , ze wekken, in hun eenig-juisten vorm van scherpgeobjectiveerde werkelijkheid, schoone suggesties van onwerkelijkheid. Zijn motief moge in huiselijke en intieme aangelegenheden schuilen, hij heft het in de sfeer van wonderlijkheid die het rijk des dichters is.

Marnix Gijsen behoort tot de Vlaamsche jeugd, die uit de ontreddering van den na-oorlogschen tijd is gestegen tot een prachtigen levensernst op religieusen grondslag, tot een scherp-bewust onderscheid tusschen de eenzaamheid van den geest uit spontane zelf-vernietiging en die uit bloote zelf-reflectie. Binnen het huidige cultuurbeeld zal de artistieke natuur zich in beide houdingen uitgeworpen gevoelen: late telg van een bijnauitgestorven geslacht of apostel - maar gedreven in een positie van verzet en protest tegen, menschelijkerwijs gesproken, niet te keeren nedergang. Gijsen's houding is die van de religieuse onthechting en de zedelijke onderscheiding. Van daaruit richtte hij zijn, in Holland weinig-bekenden, fellen en scherp-beeldenden aanval op Karel van de Woesteyne, door hem artistiek zeer bewonderd. Van daaruit ook de stimulans tot menig gedicht in dezen bundel, steeds door schoone preciesheid en preciese schoonheid geadeld. Soms leeft de tendenz, in enkele strakke trekken, als een klassicistische contourteekening, duidelijk waarneembaar achter den tekst. Soms ook gaat de bedoeling verscholen achter een anecdotisch en uitgewerkt symbool, een voortgezette allegorie, zooals in dit *Lied om den blijen en onvoorzienen dood:*

Geëtst op den hemel, de wintertakken
waarop ik rust: de eenzame musch.

Kan er nog een lente komen
door den staalharden bast der boomen?

Hoor toch de potsierlijke musch, luid en fijn,
en haar lied naar den dorren zonneschijn.

Uit het landgoed komt getreden de dolle knaap,
overmachtig en jong,
sluw en voorzichtig, met de karabijn.
O musch, de hand der vreugd is daar,
en gij zingt van winterwanhoop in 't gevaar!

Als het schot
en de lach van zijn spot
weerklinkt,
zal dan de ziel der musch niet, omhoog,
in den blijen rook van zijn bevenden buks nog zijn?
Zegepralend en blauw
stijgen, boven dorp en menschen
en den zuiveren echo der landouw!

Het lijkt mij een nieuwen vorm van geestelijk lied. Als ik mede in acht neem, welke gedichten in de afdeeling *'Het blije gebed'* voorafgaan, kan deze 'eenzame musch' slechts die zijn, waarvan Thomas à Kempis spreekt: de geestelijk-levende mensch, wiens ziel tot zijn eigen bovennatuurlijk heil door God moet worden aangeschoten. En dit heeft de dichter ons verwerkelijkt met de vertrouwelijke plastiek van Frankenthaler porcelein en met de fragiliteit van een Japansch prentje.

JAN ENGELMAN.

H. van Elro. Madonna in Tenebris (Palladium, Arnhem 1925).

Indien niet mijn oordeel over bijna de geheele contemporaine lyriek door een hernieuwd opvoeren van het critisch nulpunt zeer eenzijdigafwijzend en persoonlijk geworden was, zou mijn oordeel over de gedichten van Van Elro, den hoogeren tweelingbroeder van den proza-schrijver Roel Houwink, ongeveer zoo kunnen luiden:

De poëzie van Van Elro is in haar beste momenten (die in den Palladiumbundel zijn samengebracht) de uitdrukking van een ingetogen deernis en een sereenen weemoed. De gegevens dezer gedichten zijn in hoofdzaak vrouwen, die zich in een a.h.w. sidderenden tusschenstaat bevinden: tusschen angst en verlangen, tusschen dag en nacht, tusschen dood en leven, tusschen maagd en vrouw. De titel geeft dien voorkeur voor vrouwelijke schemerstaten reeds duidelijk aan. Dralende schemer omweeft haar; ijle onbestemdheid doet haar huiveren; zij blijven vaag en raadselachtig achter een waas, een geheim van neteldoek, om hem zelf te citeeren. Van Elro's intuïtie vat die toestanden in een behoedzaam, zachtpeilend tasten; zij verstart de schakeeringen niet door scherp, versteenend ingrijpen; zij laat de overgangen vloeiend en schemerend-organisch.

De beweging der verzen is te zeer gelijkmatig: een gevolg van zijn wijze van ervaren, die te volgzaam is: zoo worden zijn gedichten meer begeleidingen van toestanden dan verhevigingen daarvan; zoo ontstaat anderzijds een zuivere verhouding tusschen beeld en beweging, en een zich zelf bijna voortdurend gelijk en gelijkwaardig timbre.

De aard van zijn werk wordt wezenlijk bepaald door den *schroom,*

waarmee hij zijn gegevens benadert. Deze schroom (want bij alle onthullen en ontkleeden is zijn aanvatten nooit een aanranden), deze bijna bedeesde, stille noblesse in de nadering tot zijn objecten, heeft creatief een nadeel: uit respect voor het eigen-leven zijner gegevens wordt zijn visie over-bescheiden, aarzelend soms en onscherp. Het is, alsof de definitieve ontmoeting tusschen den dichter en zijn objecten nog niet heeft plaats gehad; daardoor berusten zijn verzen meer op een zwevend vermoeden dan op een doorgronden; daardoor blijven zij in een voorstaat: de schok, de geboorte staat nog te wachten. Dit gevoel deed Nijhoff vermoedelijk schrijven: deze verzen doen naar het leven verlangen. Dit on-agressief, afwachtend waarnemen, dit niet beslissend doorstooten, doorbijten, geeft hun in een gunstig geval een betooverende onbestemdheid, in een ongunstig: een matte onwezenlijkheid. Maar telkens verhevigt zich zijn weifelend naderen tot een nog immer beschroomd, maar doelbewust tegemoet gaan; de matte, volgzame rhythmen spannen zich tot een ingetogen maar vaste beweging; de wazige onwezenlijkheid verheldert zich tot een parelgrijze luciditeit. Dan ontstaan verzen, die zoo stellig tot de beste behooren van onze jonge lyriek (‘Avond’, ‘In Memoriam’, ‘Moederschap’) dat ze daarmede staan, of vallen.

Ongetwijfeld is een afwijzing van deze jonge lyriek als totaal een uiterst-persoonlijke houding, en zal de lectuur van Van Elro's verzen voor hen, die tot milder aanvaarden geneigd zijn, de verheugende ontmoeting beduiden met een verstild en edel talent.

H.M.

De Lokstem en andere gedichten, door Jan van Nijlen. Trajectum ad Mosam, Maastricht, 1925.

In dit boekje lezend, waant men zich onwillekeurig terug in de tijden, dat Beets en de Génestet heer en meester waren in het rijk der poëzie. De Lokstem en ook de andere gedichten toonen te zijn geschreven uit eenzelfde mild en glimlachend gemoed, met een dergelijke oudheerige, wijs-kijkende beminnelijkheid. Het is wel alles wat landelijker, wat minder huiselijk in den letterlijken zin, wat vlaamsch, en iets kleuriger. Maar die kleurigheid wordt een toets, zoo terloops aangebracht door het noemen van een vriendlijke bloemnaam; zij gloeit niet door het vers zelf.

Waar al die bezadigdheid wee maakt en de gemeenplaatsen kregel; waar aan de wijsheid het brandmerk van 't denken volkomen vreemd is, - daar werd ik geïnteresseerd door een titel als: Op de wallen der belegerde stad, of: Revolutie. Ik moest echter mijn opkomend oordeel door deze verzen bevestigd zien (deze verzen, waarin alle mogelijkheden tot felheid van ervaren en werkelijke vizie veronachtzaamd werden of herleid tot een gloed- en bloedlooze aanminnigheid) en constateeren, dat de door de opschriften geschapen ruimten leeg en gapend waren gebleven.

Alleen in Lofzang (het begin), in Landschap (het slot), en in een énkele regel van een énkel vers vermocht ik iets teekenends te ontdekken, of een vleug poëzie gelijkwaardig aan het simpele verlangen, dat er achter schuilt.

Intusschen: het is mij een raadsel, hoe een dichter tenslotte zòò jeugdig nog, een zòò gezapig en futloos heimwee kan koesteren naar zijn... jeugd, of naar het verleden; als er een wereld roept en kreunt om mannen, als er een toekomst lokt als de onze! Camoufleert deze levenlooze, poëtische wijsheid niet een ergerlijk gebrek aan moed?

D.A.M.B.

De avonturen van den muzikant aan het water.

Toen de Schoone Danseres Joris zag met zijn fluitje, hief zij de handen op.

‘O, Speelman! weet wat je doet! Want als de Reus je fluitje hoort is hij in drie stappen hier, en als je niet het ware wijsje weet, daar de tredmolen van stilstaat en hij blaast den laatsten adem uit, dan verslindt hij je. Zie die afgekloven botten overal, die zijn van de speellui, die niet dadelijk zijn gevlucht, toen zij zijn eersten stap hoorden. Die zich aan een ander spiegelt, die spiegelt zich zacht.’

Maar Joris werd van al de botten niet bang, want hij geloofde vast, dat hij de ware wijze wist. En zulk een medelij had hij met de Schoone Danseres in den tredmolen, en zoo verlangde hij ook, dat in de stad de menschen weer zouden zingen en dansen, dat het hem om het even was wat er met hem gebeurde.

Dus ging hij voor den tredmolen staan, en begon te spelen op zijn fluit.

En pas was hij begonnen, of daar gaf de grond een schok, of een boom omviel.

‘Dat is de eerste stap van den Reus!’ riep de Schoone Danseres. ‘Speelman berg je!’

Maar Joris schudde van neen, en speelde voort. De wijzen speelde hij van de rivier.

Daar gaf de grond een schok of een berg inviel.

‘Dat is de tweede stap van den Reus!’ riep de Schoone Danseres. ‘O Speelman! als je nu niet vlucht, ben je verloren!’

Maar Joris speelde verder. De wijze speelde hij van de moeder met het zieke kind, de wijze van den man met den zwaren last, de wijze van de twee vijanden.

Daar gaf de grond een schok of de wereld inviel.

'Dat is de derde stap van den Reus!' riep de Schoone Danseres. 'Speelman nu ben je er geweest!'

En zij begon te schreien of haar hart zou breken.

Maar Joris speelde voort. En de wijze die hij nu speelde, die kende hijzelf niet, maar zij was schooner dan al wat hij ooit had bedacht.

Daar kwam een rukwind aangevlogen dat al de boomen bogen.

'Dat is de adem van den Reus!' riep de Schoone Danseres. 'Hij blaast den laatsten uit!'

En de tredmolen stond stil met een knarsen en gekraak en kraakte heelemaal uiteen.

En de Schoone Danseres kwam er uit, en op Joris toegeloopen, en viel hem om den hals.

'O liefste Speelman! je hebt mij verlost! Blijf toch altijd bij mij met je mooie fluitje!'

Joris gaf haar een zoen en zei:

'Mijn leven lang!'

En de Schoone Danseres nam hem bij de hand en zei:

'Kom mede naar mijn kristallen koepel van een Waterval in het Tooverwoud! want dat is nu onze woning! Zie Speelman! zie eens omhoog!'

Joris zag omhoog. En daar op een berg, zoo hoog als de hemel, aan de overzijde der rivier, daar zag hij het Tooverwoud, dat blonk in de zon als zomerwolken.

Hij zag naar het Woud in de hoogte, hij zag naar de rivier in de diepte, en hij dacht:

'Ik zie het wel, maar hoe daar ooit te komen?'

En met dat hij het dacht, daar stond de Bedelaar voor hem.

'Joris, gebruik je fluitje!'

Joris nam zijn fluit en floot er op, zoo helder als hij kon.

Daar sprong uit den grond voor zijn voeten een straal op, zoo rood als vuur, en vloog door de lucht met een prachtigen boog en zette zich vast aan den zoom van het Tooverwoud.

Joris floot voor de tweede maal. Daar vloog uit den grond voor zijn voeten een straal op, oranje als een vlam, en vloog

door de lucht met een prachtigen boog en zette zich vast aan den zoom van het Tooverwoud, naast den vuurrooden, en was er aan vastgegloeid.

Joris floot voor de derde maal, daar sprong uit den grond voor zijn voeten een straal op, zoo geel als de zonneschijn, en vloog door de lucht met een prachtigen boog en zette zich vast aan den zoom van het Tooverwoud, naast den oranje straal en was er aan vastgegloeid.

En zoo blies Joris nog viermaal op de fluit, en blies den groenen straal, zoo groen als de lente, den lichtblauwen, blauw als de hemel, den donkerblauwen, blauw als de zee, den paarsen, paars als de nacht; en daar stond de Regenboogbrug van de Wereld naar het Tooverwoud.

En hand in hand gingen Joris en de Schoone Danseres er over.

En toen zij den voet zetten aan den rand van het Tooverwoud, toen stond daar een jonge man in een mantel van zonnestralen en sterren, die zei:

'Welkom thuis, Bruidspaar!'

En dat was de Bedelaar.

En daar gingen voor het Bruidspaar de struiken op zij, daar gingen de boomen op zij, daar blonk als de klare zonneschijn de Waterval.

En uit den waterval, en de rivier die uit den waterval de wereld in stroomt, en uit het mos, en het gras, en uit de struiken en de boomen, en uit de hooge lucht kwamen, gezwommen en gekropen, en geloopen en gevlogen, alle de dieren van het Tooverwoud, de visschen, de kikkers, de waterslangen, de kevers en krekels, en arme, nakende pieren, de stekelvarkens en vossen en met hun gestippelde jonkjes de reeën, het hert met zijn groot gewei, dat de takken buigt uiteen, de boschduiven, de leeuwerik, de nachtegaal, en de korhaan, die verstand van muziek heeft, want zijn staart lijkt op een lier, en op zijn geweldige wieken kwam de adelaar er aangezeild tusschen twee wilde zwanen. Al de dieren glansden, huppelden en zongen van blijdschap om het Bruidspaar.

En de elfen kwamen, de nikkers, als forellen en goudvisschen zoo schitterbont geschubd, de aardmannetjes op hun schoenen van zaadhulzen en in buisjes van paddestoelenvel, de boschmeisjes die viooltjes en lelietjes der dalen, egelantier

en kamperfoelie voor jurk dragen, de wolkenruiters in hun vliegenden mantel met het weerlicht in de plooien.

Al de elfen zweefden en zongen om het Bruidspaar.

'Zulk een heerlijkheid', zei Joris, 'heb ik zelfs in mijn heerlijksten droom niet gezien! Och! als nu toch vader en moeder maar hier waren!'

De schoone jonge man in den mantel van zon en sterren, die de Bedelaar was, zei:

'Joris! gebruik je fluitje!'

En toen Joris begon te spelen, daar bewoog iets op den steilen weg langs de rivier, en dat werd al grooter, en dat was een menigte menschen, geen honderd of geen duizend, maar tienduizend wel, wat zeg ik? wel honderdduizend, niet te tellen!

Vooraan was Joris' moeder, die strekte de armen naar hem uit, en achter haar aan liep zijn vader te wuiven; en daar was de moeder met het kindje, en de man met het pak, en de twee met smidshamer en slachtersmes, en daar wandelden de gasten van het kasteel, naast den kroegbaas en zoowaar! de koster met zijn grooten sleutel. En achter hen aan kwamen al Joris dertien bazen met hun knechts en hun leerjongens en hun vrouwen en hun kinderen, en alle menschen die Joris ooit op straat had gezien, en alle die hij nooit had gezien ook, en alles kwam aan op de Regenboogbrug.

Joris' moeder zette den voet er op, en liep er over zoo vlug als de wind en had Joris in haar lieve armen.

De vader haar achterna! maar hij brak met zijn eenen glimmend gelaarsden voet door den blauwen straal heen en toen gooide hij zijn laarzen uit, die nog wel zijn Zondagsche waren, en liep op zijn kousevoeten, waar stoppen in waren als kraaiennesten, en of het mal stond of niet kon hem geen zier schelen. Hij sloeg Joris op den schouder, en schudde hem haast de hand af.

'Had ik geen gelijk, dat ik je op reis zond! Ik wist wel dat je het een eind ver in de wereld zoudt brengen, als je maar eerst goed en wel weg waart van moeders pappot'.

En achter die twee kwamen nu al de anderen, zoo velen dat er van de heele Regenboogbrug geen glansje meer te zien was. De meesten wel is waar braken er door heen, als wie op klompen gaat door dun ijs. Maar zij wierpen vlug weg wat

hen te zwaar maakte. En dat werd een wonderlijke hagelbui, die daar neerdwarrelde in de rivier - valsche krullen, sleutelringen, grootboeken, processen, ridderorden, stamboomen, lauwerkransen, suikertantes-met-kuren en wat nog al plagen meer de Reus hun had toegezonden uit zijn tredmolen. Twintig jaar jonger zagen zij er uit toen zij zònder aankwamen in het Tooverwoud.

Daar danste bij den Waterval de Schoone Danseres naar het pijpen van Joris, de dieren huppelden mee, de elfen zweefden, strooiden bloemen en stralen, de menschen namen elkander bij de hand en dansten zingend om de twee henen.

'Lang zullen zij leven, lang zullen zij leven, lang zullen zij leven in de gloria, in de gloria, in de gloria!'

Iets heerlijkers was niet te verlangen of te verzinnen.

De zon keek door de boomen en de maan kwam naast haar staan met al de sterren, om dat te hooren en te zien.

En wie nu wil meedoen, die kome! De Regenboogbrug staat. En Joris en de Schoone Danseres in den Waterval heeten alle gasten welkom.

Ik voor mij, ik ben van plan te gaan, dezer dagen.

'En gij?'

Allard zei, glimlachend of zijn moeder vroeg, en hij antwoordde:

'Ik ook!'

Van de deel kwamen de geluiden van het dagelijksche leven op de boerderij. De boerin hanteerde met de melkemmers, die Knelis, de zestienjarige knecht, thuis had gebracht uit de weide aan de rivier. De groote gele bandrekel, die tegen haar opsprong als zij hem losmaakte uit zijn hok aan den ingang van den boomgaard, liep in den tredmolen van de karnton; het wiel piepte en knerpte, de groote hond hijgde. De boerin klopte hem op den rug en gaf hem goede woorden terwijl zij hem uitspande; 'Brave Caesar! best beest! heeft hij dan gekarnd 'tot de melk terug praatte?'

Daarop kloste zij de steenen treden af naar den melkkelder, met de groote vlakke tobben, gele rondten room, en de rijen kazen op de planken langs den muur. Het mansvolk was al van de vroegte af op het veld, bij den tarwe-oogst. Het was stil op de hofstee.

In het kleine vertrek naast de deel, waar het rook naar

versche melk, naar hooi en naar de honingzoete Provincierozen langs het open venster, zat Allard in gepeinzen. Hij zag zijn moeders glimlach toen hij riep zooals hij nu ook had geroepen; 'Ik ook!' hij hoorde haar zeggen; 'Wij gaan allen te samen, Vader en wij tweebeidjes!', hij hoorde den bruisenden plonzenden waterval achter het huis, hij hoorde zichzelven met zijn kinderstem vragen:

'Moeder! zulk een waterval als deze, woont daarin de Schoone Danseres?'

En haar antwoord;

'O! in een nog veel, veel mooieren!'

De waterval druischte, de beek klokte in het ravijn, maar nu was het de beek niet meer, het is een rivier breed en statig met zeilende schepen die een stad weerspiegelt en een hoogen toren, een rivier die uit ongeziene hoogten komt en gaat naar ongeziene verten, altijd dezelfde, altijd een andere, onophoudelijk komend, onophoudelijk gaand, in het vaste van de velden, het bosch en de stad het éene bewegende, in het doffe het éene glanzende, in het stille het éene geluid. Een melodie begon in hem, vloeiend als de rivier, als de rivier veranderlijk en verten in trekkend.

En toen een andere kleinere, die vaster van omtrek was, en hooger van geluid, een kleine vroolijke figuur, die hij straks herkende voor den spelenden jongen aan het water (of was hijzelf dat soms met zijn bamboefluitje aan de beek op het eiland?) een spelende jongen tusschen het riet, dat zoo dicht en hoog staat daar bij het boothuisje, wie daar tusschen zit is niet te zien, van den weg af niet, niet van de rivier. Hij zit daar zoo blij, zoo argeloos, open als een bloem. De zon schijnt hem binnen, de rivier kabbelt door hem heen, pas nog aan den eigen stengel zat het fluitje dat nu aan zijn lippen is, en het fluitedeuntje is niet zijn bedenksel en maaksel, maar hijzelf in muziek, zooals de geur van een bloem de bloem zelve is, haar innerlijk luchtig wezen. Hij weet het niet, terwijl hij dat fluitje snijdt, dat zoo hij zichzelven fatsoeneert tot een gereed speeltuig voor de aarderegeerende machten, wier lichte aanraking hij als een liefkozing voelt in geluid van wind en water en suizelend gewas, in warmte van zon op zijn wang, en golfjesgeglinster aan zijn oogen, in getjuik van vogels en zoemen van driftige bijen om bloemen en het hooge neuriëen van muggen.

De vroolijke kleine zin zegt niet anders dan: ‘De wereld is schoon! ik ben gelukkig!’

Maar een andere wijze klonk op, die ging een anderen gang, zij was ernstig, een weinig streng, maar toch zacht in strengheid, en er omheen zweefde een spel van luchtige zacht lachende klanken, een scherts die met dat al meer was dan scherts, en bewoog als die grauwe bedelaarslompen, die kleedij der vermomming, die de Wijze heeft aangelegd om, arm in schijn, tusschen de armen in waarheid, de armen van hart die de vreugde niet kennen, ongehinderd om te gaan, wanneer hij, strompelend aan een kruk, door hun straten hinkt, de breede en de smalle, zoekend of niet ergens toch uit al dat tusschen steenen opgegroeide, schrale, kleurlooze gewas een bloemetje te voorschijn bloeit van levensvreugd. En de Bedelaar zag hem aan met de oogen van Compenius, terwijl tegen den dwalenden knaap hij zei: ‘Houd je aan de rivier, en gebruik je fluitje!’

Toen, plotseling, in een verblinding en een overstelping sloeg de muziek van het Tooverwoud triomfantelijk over hem heen, de blijheid, niet van een kind, maar van een dichter in de natuur, wiens blijheid voor alle menschen een weg tot blijheid is.

Nu begon een gelukkige tijd.

Als hij wakker werd in het vroege licht, dat langs de vensterlijst, waar de spitse rozenbladers doorschijnend goud waren, hem op zijn kussen bescheen, voelde hij zich als lag hij aan den oever van een zonnig water, waaruit hij juist was opgedoken, druipend van frischheid. En dat water was zijn muziek.

De eerste ontroering was verstild, het ongedurige gedrang van gezichten, stemmen, gewaarwordingen, heftigheden en mijmerijen dat in zijn warling streefde naar een orde om in tot rust te komen. Het gewoel had zich verdeeld, zich geschikt tot groepen, zelfstandig en onderling verbonden, als bloemen in een krans, als handenreikende dansers in een rij. De gebeurtenissen van het verhaaltje hadden naar een nieuwen trant zich geschikt, naar den trant der muziek, waarin de aandoening de gebeurtenis is. Zooals een ronde appel rood in de zon, het blos en blank van den bloesem, voorjaarsbuien, geuren, honig, vlindervlucht en gebrom van driftige bijen, wrange wording, hardigheid rondom het teederste, het toekomstige leven binnen in de zwarte zaadjes, de samengroeiing van zoo veel verscheidens, voedend met zijn sappig vleesch omhult, zoo omhulde,

vereende, voedde, de evenredige vorm het velerlei der muzikale gedachten.

Zij hing daar te gloren in het vroege licht, voor zijn vroege gedachte, die vrucht van zijn hart, zij zweefde een vuurbol, fel en dof, vol gloed en duisternis, vol leven, dat uit den vloeienden kern naar het oppervlak steeg, in teedere kleuren spelend. Zijn geluk genietend zag hij er naar. Welgemoed begon hij den werkdag, welvoldaan besloot hij den werkdag.

Maar niet lang had dat geduurd, toen kwam de keer.

Dat was als na het blauwe vloedgetij de grauwe eb, wanneer het strand afzichtelijk is van doode dingen.

Wat pas nog getinteld had, lag als een slijmerige klomp. Wat was er gebeurd, wat had hem bezield, dat hij juichte over wat nu hem woedend maakte! Aan de meedoogenlooze kritiek ontkwam enkel hier en daar iets, waarvan hij onwillig toegaf, dat het wel goed was. Maar dat waren heuveltoppen boven verdronken land, al het andere niets, minder dan niets, water, modder, slik. Dàt nu, dàt! hoor toch eens aan! Hij speelde het alsof hij het uitschold, hij schold zichzelven uit, hij kreeg een gevoel van vuistenballen en slaan in de handen. Eindelijk verscheurde hij de bladzijden, sloeg de piano toe, sloeg de kamerdeur achter zich toe, liep naar buiten. Daar was het ook al niet beter. Ieder ging zijn eigen gang, ieder wist wat hij te doen had, en deed het ook, hij wilde het en kon het. Knelis op de melkkar met de rammelende kannen, de boerin bij haar kazen, de gele hond die voor zijn hok zat te wachten tot hij aan het karnen moest, dat waren niet zulke lorren en vodden van wezens, die den eenen dag boven de wolken waren en den anderen verdronken in een regenput, en nooit voor niets ter wereld nut.

Hij liep er over te denken of misschien zijn vader niet toch gelijk had - of het niet goed zou zijn als hij ingenieur werd. Een brug bouwen, een haven, of zooals de vader van Jan nu in China deed, een groote rivier die met jaarlijksche overstroomingen alles wegsleurde, vernielde, verdronk, temmen tot een milden voeder van velden, een drager van schepen; dat was prachtig werk, waarop een man trotsch kon zijn, en naar niets anders op de wereld verlangen meer. Hij verbeeldde zich zulk een vechter met de elementen, zulk een overwinnaar te zijn, en zulk een voldoening te voelen. Maar hij wist maar al te goed,

dat het een spelletje was, en dat het andere, dat diepe verlangen, die drang, die weg was nu, terug zou komen, dat hij, gekweld en gelukkig bij beurten, muziek zou maken en anders niet, zijn leven lang.

En ineens was 'het' er weer, even plotseling en zonder reden teruggekomen als het was gegaan. Hij schreef overnieuw wat hij verscheurd had en waarvan geen noot was vergeten; het was niet slecht, het was enkel niet op zijn plaats, niet goed in verband met het andere, niet in zijn eigen fatsoen nog. Van sommige dingen ook, die het allerergst hadden geleken, bleek het leelijke alleen het onvoldragene te zijn geweest; nu was het volgroeid; het gestamel was melodie geworden. Hoe? Hoe dan toch? Hij gaf het raden op, gelukkig dàt het zoo was, dat buiten hem om, achter zijn rug om zoo te zeggen, die gedachte, die van hem toch was, zichzelf had voltooid.

En weder was alles wèl, hij werkte rustig, niet in sprongen en vluchten nu, maar gaande met een gestadigen tred, als wanneer hij achter Compenius aan de tweehonderd en vijftig treden van den speeltoren besteeg, langzaam, gerust ademhalend, in een gelijkmatige spanning van wil en spieren en aldoor onder het hooger klimmen wijder en schooner verten ontdekkend.

Zoo leefde hij bij vlagen.

Hij bekende Compenius het slagen en falen, zijn innerlijk avontuur. Die, met een glimlach, raakte eerst zijn borst aan, toen zijn voorhoofd.

'Híer is alles zooals het wezen moet; maar hièr nog niet.'

En na een wijle:

'De Ouden gaven Pegasus vleugels; maar zij lieten hem zijn vier beenen.'

Hij nam een muziekboek van den lezenaar; het was Beethovens sonate in Es dur, die waaraan hij zelf een naam gaf: 'Les Adieux, l'Absence, et le Retour'; en bij die drie dalende noten van het begin, g, f, es, schreef hij: Lebewol!

'Wij hebben in lang geen analyse gemaakt, geloof ik. Als je het hiermede eens beproefde?'

Allard was nog niet ver gevorderd met de beschouwing van het als een levend wezen zoo vast gevoegde klanken-organisme, of hij had al begrepen, wat zijn leermeester meende. Hoe tot in de diepte doordacht, hoe tot in het laatste natuurlijke uitvloei-

sel van zijn aard en wezen vervolgd, hoe subtiel dooreengeweven met het verwante, het anders-geaarde, het tegengestelde, was dat Lebewol! dat zoo oneindig dikwijls terugkwam en niet éenmaal te vaak: Ingeving; maar daarnaast een denken, als dat van den wiskundige zoo streng, de vlucht door wolken van Pegasus, maar ook zijn gang onder beheerschenden ruiter.

Hij zag hoe, van de eene naar de andere hoogte en helderheid van bezieling, kennis van de wetten der muziek en kennis van het eigen vermogen den ervarene dragen over de verwarring en de leegten heen waarin de beginneling afstort. Maar tusschen het begrijpen en het vermogen ontwaarde hij den gapenden afstand. Zoo min als het gezicht van de rijkunst der paardenherders van Timor hem gebaat had toen hij, afgesmeten over het hoofd van den wilden hit, in het zand lag, zoo min baatte voor dit oogenblik van onmacht het opzien naar deze doorluchtige volkomenheid. Het zou hollen en stilstaan blijven, lang nog, vliegen en vallen, en hij moest maar zien hoe hij het hardde zonder den hals te breken, tot hij dat toomelooze paard meester werd, dat hij zelf was.

Onderwijl tobde hij met de muziek voor Joris in het stadje. De moeder in haar teederheid en verdriet tusschen man en kind, dat ging nog wel. Maar de vader en de bazen en dat laagbij-den-grondsche leven van de kleine stad om hen heen, was erger dan onbeduidend, was leeg of valsch.

'Laffe onzin! het zijn geen menschen, niet eens schimmen van menschen zijn het!'

Compenius vroeg of hij menschen uit den werkenden stand kende, iets wist omtrent hun leven en zijn, het behoef, den nood, en het moeten van hun alledaag, de verlangens en de zeldzame vreugden? Hij bekende van neen. Het had hem nooit aangetrokken, het leek leelijk.

'Maar hoe wil je hen dan begrijpen, om van weergeven niet eens te spreken?'

Hij ging de geringe wijken in van de stad.

Hij slenterde door smalle straatjes en stegen langs de oude bolwerken die nu plantsoen zijn, zag winkeltjes waar onsmakelijke dingen voor de ruit lagen, werkers in nauwe werkplaatsen met een donkeren inkijk, muren waarachter het dreunde en stampte, rijen smalle huisdeuren, waarvoor morsige kinders joelden en krakeelden, en waaruit bij het opengaan een

vunze lucht sloeg, kelders die woningen waren van menschen met een goor gezicht, kroegen vol getier en stank. Op den hoek van een steeg was schel rumoer. Twee vrouwen vochten, de handen in elkenders gezicht en haren, en de vrouwen die er omheen stonden, lachten en hitsten nog op, tot een zware kerel er bij kwam die, met een vloek, de eene hierheen, de andere daarheen smeet. Van den stomp dien hij haar achterna gaf, viel de eene; en de andere keerde om en schopte haar tegen de borst.

'Ik ga niet weer, het is al te leelijk.'

Compenius zag hem aan.

'En wat was er achter het leelijke?'

'Ik weet het niet, ik kan over het leelijke niet heen.'

'Als je het leelijke begrepen zult hebben, zal het niet leelijk meer zijn. Ook dit is weten, al is het een heel ander weten dan waarvan wij verleden spraken.'

'Neen ik kan niet, het stoot mij af.'

Hij maakte die muziek zoo goed en zoo kwaad als het ging. Ongeduldig wilde hij weg uit het suffe stadje. Hij vermeidde zich in Joris' reis langs de rivier. Veel muziek was daarin van het Eiland. En hij kreeg allerlei motieven uit het leven op de boerderij, en in het dorp, van wandelingen langs de rivier, van zijn roeitochten elken avond naar Compenius.

Zooals de reuk van de zoete melk, en het zoete hooi, en de honinggeur van de Provincierozen langs het venster dat smalle kamertje naast de deel in kwamen, zoo kwam een adem van landelijk leven zijn muziek binnen.

Hij was goede maats geworden met het boerengezin, geloofde hij.

Hij ging mee, soms, met Knelis, den zestienjarigen knecht, wanneer om drie uur 's ochtends hij met het melkjuk over de schouders de dampige weide langs de rivier in ging als waadde hij een ijlen, wittig deinenden plas in. Het licht was nog flauw aan de lucht, de donkere hoopen in het witte waren de koeien. Knelis schopte een beest tegen de ribben, het kwam schokkend overeind, hij zette zich er naast met zijn hoofd onderduikend in het ijle witte. De melkstraal maakte een hoog geluid in den emmer. Tevreden onder de nijpende trekkende vingers die haar zwaren uier verlichten, stond de koe te herkauwen, een wolkje zoeten reuk van gras en bloemen dreef uit den malenden

muil. De nevel werd ijler, zweefde in flarden, de gele zon ging op, plotseling stonden al de groote, zwartbonte en roode beesten geheel gouden boven fijntintelig groen. De knecht droeg de volle emmers naar de deel, goot de melk in de hooge gedeukte rammelende tinnen kannen, spande het dikke bruine paard voor de kar, en reed naar stad waar de menschen nog sliepen in hun donker gemaakte kamers. Knelis sliep als de middagzon gloeide op de wei, en de koeien, langzaam opgestaan uit de schaduw der knotwilgen rij, gingen drinken aan de sloot, en tot aan de schenkels in het koele, bleven staan, met den gekwasten staart slaande naar de vliegen. Tusschen het riet blonk de buigende witte hals van den ooievaar, aan het visschen voor zijn nestvol jongen op het dak van de hofstee, die haast al zouden uitvliegen. Glimmend blauwzwarte zwaluwen scheerden over de wei.

Om drie uur ging Knelis weer het pad af met het melkjuk; de koeien kwamen hem tegemoet.

Het koren werd geöogst, de knerpende schommelende kar, die in de vroegte was uitgereden, kwam pas terug als het begon te schemeren. De groote deuren van de deel waar de gewone ingangsdeur klein in zit, stonden wijd open, de lantaren op den grond bescheen de dingen van onder op. De paarden klosten naar stal, de boer en zijn jongens en Knelis reikten de schoven van de kar door het zolderluik; reusachtig bewogen hun schaduwen tegen den muur. Tusschen de sparren der zoldering hingen plukken halmen af.

Op een dag in den hooioogst reed Allard mede naar het land, en hielp de zwaden keeren in den laaien zonneschijn, en bossen hooi opreiken naar den langzaam langs waggelenden wagen.

De maatslag van de zeis door het schurende gras, de golvende en zwenkende bewegingen van den maaier, het geluid, héél hoog van scherpkloppen, het pieuwiewen van opgejaagde vogels, stemmen die uit de verte riepen en antwoordden, en de geur van het afgemaaide gewas die uit het open liggende tusschen bleekgroene zwade en bleekgroene zode opwademt, de honingreuk der paarsroode klaverbloemen, de warme wind en de zonneschijn, en des avonds bij den rit naar huis op de hotsende kar, de stilte der wegen en het donker onder de boomen, die plukken hooi vasthielden aan hun lange, langsstrijkende takken, het dorp dan met zijn lichtjes uit vele ven-

sters en eindelijk het stilhouden op de hofstee waar de eene hooge hooimijt al gestapeld stond tusschen de vier palen en het opgetrokken dak, dat alles werd muziek voor de reis van Joris langs de rivier. Hij had Knelis gevraagd of zij geen liedjes zongen in het dorp als de oogst binnen was? Hij dacht aan het Eiland, de wijzen die de wakers bij de schoven spelen in den nacht, een meisje lokkend, aan den gamelan bij het oogstfeest in den tempel. Zeker had het landvolk hier toch ook zijn eigen gezang. Maar Knelis wist van geen liedjes. In de herberg zongen zij wel, zei hij, anders 'was het er niet naar.' Wat met den reuk van tabak, jenever en bier naar buiten sloeg als de deur openging, was naar het land verwaaïde wanklank uit de stad. Om er aan te ontkomen ging Allard de donkere velden in. Uit een afgelegen hofstee hoorde hij eens den zevenslag van dorschers, dat was als had de zwijgende arbeid van het geheele jaar een stem gekregen. Het geluid bleef hem in de ooren tot hij het borg in muziek.

Ook van de rivier kwam muziek.

Toen hij de piano ging huren in de havenstad, had hij de reis heen en weer gemaakt met de Petronella Klaziena. Als altijd wanneer hij aan boord kwam, had hij zijn sesandoek bij zich, die wou hij laten samenklinken met Schipper Berends harmonica en de occarina van Kobus, den dekjongen. Maar die, zei de schipper gemelijk, was ziek. En toen hij door een openstaand luik in het dek omlaag keek, zag hij in het donker van het vooronder het bleeke gezicht van den jongen, onherkenbaar veranderd, die akelig hoestte. Het was vanzelf gekomen, dat hij het werk aanvatte dat Kobus uit de handen was gevallen. Ernstig onder de oogen van het lachende schipperspaar krabde hij roest af en schoot touw op, hielp met het meeren en het lossen aan de woelige kade der havenstad, en voer in de vlet rondom het boven water komende schip, om met een krachtig gehanteerden bezem vuil en afval af te schrobben van den romp.

Tesamen met den schipper draaide hij aan de lier om het anker te lichten; en toen, voor een stijve Westerbries het goedgebouwde schip andere schepen voorbijliep, hief hij zulk een triomfmuziek aan met zijn als een merel zoo helder gefluit bij sesandoek-getokkel, dat de schipper de glimlachende vrouw er bij haalde om te getuigen, dat het bij den dit en dat wel leek of

Meneer Allard de eigenaar-schipper was van de Petronella Klaziena, inplaats van Baas Pieter Berends. Bij het afscheid zei hij lachend, als meneer soms eens mee wou de rivier op - hij kon scheep komen voor dekjongen, en nu meende hij het in ernst!

Sedert zag en hoorde hij andere dingen op de rivier, dan hij vroeger in het droomerige langsslenteren gehoord had en gezien. Op den roeitocht naar stad elken avond, als hij Compenius ging voorspelen wat hij dien dag had gecomponeerd, of luisteren naar hem die werk van oude, soms weinig bekende meesters voordroeg, en sprak over wat zij bestreefd hadden in de kunst, hield hij stil aan de brug, om op de schaal den waterstand af te lezen. 's Nachts, als hij, slapeloos door het zoeken naar een oplossing voor een of andere moeilijkheid, lag te staren naar de lichten op de rivier, de glijdende midden op den stroom, de even schommelende op de stille plekken buiten het vaarwater, las hij die als namen van schepen, namen van steden, stroomaf en stroomop, rivierhavens, pleisterplaatsen aan den veel-bevaren weg van een zee in het Westen naar een zee in het Oosten. Hij luisterde des ochtends of hij dat eigenaardige geluid niet ving, ver henenklinkend over het water in stil weer, van de tikkelende pal aan de lier, op een schip dat het anker licht. Van zijn nacht op de Petronella Klaziena kwam de nacht van Joris aan de rivier.

Het werk vlotte. Hij vergat den tijd, hij wist er niet meer van. Als hij de boerin het ‘straatje’ rondom het huis zag schrobben, wist hij dat het Zaterdag was, en alweer een week om van de acht of negen die het wachten op zijn vaders antwoord moest duren. Andere brieven kwamen, die geschreven waren vóor zijn telegram over het examen: de stellige verwachting die uit elk woord van zijn vader klonk, het beschroomde raden en bemiddelen, half uitgesproken maar, van zijn moeder, deed pijn.

Den dag na het klokkespel pas had hij Compenius gezegd, hoe het stond tusschen zijn vader en hem. Die luisterde in ernstig stilzwijgen, zijn oogen op dat gloeiende gezicht. Hij dacht aan zijn eigen jeugd bij zijn vader in de klinkende smidse, en hoe hij luisterde naar die twee tonen, den diepen en den hoogen, die de hamer maakte op het gloeiende ijzer en op het aanbeeld, terwijl zijn vader den slag hem voordeed. Hij dacht aan velen,

leermeesters, kameraden, leerlingen, die van zich en hun vader hem verhaald hadden wat hij van zichzelven wist en nu van Allard hoorde. Hij dacht aan grooten in de muziek, en aan verbeeldingen van dichters.

Was niet zoo oud als de menschheid zelve die strijd tusschen vader en zoon? Onvermijdelijk als geboorte en liefde en dood. Nòodig, wie weet? voor den opwaartschen groei der samenleving. De wijsten hebben huiverend in dien afgrond gestaard. Hoe arme woorden zijn voor wat daaruit opdoemt die twee van dwingelandij en weerspannigheid waarmede jeugd en ouderdom het noemen!

Allard sprak in hartstocht, met stamelen soms en stokkend. Compenius zag wel, en kreeg hem te liever er om, dat, bij alle heftigheid, hij zich bedwong, dat hij verzweeg, en dat het zwijgen zijn vader beschutte. En hij dacht, wat nu te doen was om van dat gekwelde hart dien ergsten vijand af te houden tegen wien het uit een zuiver instinct zich zoo weerde, den haat, dien moordenaar van den beginne, die onder zoo schoonen schijn van helper den verdrukte nadert.

Daarom sprak hij rustige woorden, toen, met een plotseling breken van zijn stem, Allard ophield; sprak van de verantwoordelijkheid van een vader, en van de bezorgdheid die een goed vader moet voelen, als hij de kansen bedenkt van den kunstenaar in onze samenleving, kwade kansen zelfs voor de besten. Als wat zij uitbeelden naar gevoel of naar vorm der menigte vreemd is en daarom onbegeerlijk, als het geen gewilde waar blijkt voor de markt, waar het bestaan zelf met bod en vraag verhandeld wordt - hoe zullen zij dan leven? Er zijn er onder de grootsten wien het slecht vergaan is daarbij.

En van welke toevalligheden, niet te berekenen, niet te ontgaan, hangt voor allen, kleinen als grooten, het welslagen af! Wel mocht een vader zijn zoon tegenhouden als hij, die van de wereld niets nog wist, zulk een leven tegemoet wilde! Was misschien geen vergelijk te treffen, al ware het maar een voorloopig, om tijd te winnen - den tijd die rozen baart?

Allard antwoordde heftig van neen, omdat noch zijn vader, noch hijzelf, anders zouden denken over een jaar dan zij nu dachten. Voor zijn vader was geluk, geld en aanzien. Voor hem was geluk, leven naar eigen aard. Zijn moeder trachtte te bemiddelen, te overreden. Zij vroeg hem te beginnen met de

studie voor ingenieur; als student was hij meester van zijn tijd, zooveel daarvan als hij verkoos kon hij dan immers geven aan de muziek. En tegenover werk dat door bevoegden werd geprezen, zou vader stellig zijn tegenstand opgeven, terwijl zijzelve dan ook met volle overtuiging voor hem kon pleiten - of zij het al die jaren al niet gedaan had, de arme! Wat verdriet had zij niet moeten hebben, wat slapelooze nachten, en dagen van beschroomd pogen en van verborgen hartepijn voor zij zóo, tegen haar gemoed in, schreef!

Compenius zei, zacht:

'Verhaal mij van je moeder!'

Allard reikte hem het portret dat hij altijd bij zich droeg, een uit haar jeugd.

Zoo had zij er nog uitgezien in dien tijd, toen zij te samen met hem bij het aanlichten van den dag den tuin in ging en naar den waterval stond te luisteren, wachtend op het opgaan van de zon, die de in den nacht ontloken rozen bescheen tusschen het bedauwde gebladerte. Zóo keek zij, met dien zweem van een glimlach, als hij, heel zacht om vader niet te wekken, floot en zij met de hand streelend in zijn haar, vroeg:

'Wat voor een grooten vogel heb ik hier bij de kuif, die zoo vroeg al zingt als al de anderen nog slapen?'

Compenius zag van het liefelijke vrouwengezicht naar het jongensgezicht tegenover hem, waar de droomende zachtheid die tot nu toe hij gekend had en lief gehad, zoo plotseling was vergaan voor de spanning van een mannelijke wilskracht. De gelijkenis tusschen moeder en zoon was treffend. Maar nog een ander gezicht zag in verten van herinnering hij die nadenkelijk dat verbleekte portretje beschouwde. Hij peinsde: wanneer? waar? Plotseling vond hij. Hij bukte naar een hoek van het boekenrek, tastte tusschen een stapel tijdschriften, legde er een open voor Allard bij een opstel 'Kamermuziek te Onzent' en een portret.

'Dit is de man die in een provincie-stadje, zulk een echt welvarend, welgedaan, zelfgenoegzaam boter-kaas-koeien- en winkel-stadje in het vette van het land, de liefde voor de muziek wist te ontvonken en vlammende te houden in een tijd toen zelfs in groote steden, zij niet veel verder kwam dan tot smeulen. Zie toch eens! Is daar niet iets in dat wezen, dat aan je moeder doet denken?'

Het was haar vader, de notaris, die zooveel beter muzikant dan notaris was geweest.

Allards uitroep:

'Mijn grootvader!'

deed Compenius meer begrijpen dan Allard weten kon.

Van zijn kant had hij toen aan den vader geschreven, nuchter, zakelijk, als de eene wereldwijze en zijner verantwoordelijkheid zich bewuste mensch aan den ander, die beide het welzijn van een onervarene bedoelen. Hij had over de muziek geschreven als over een middel om er te komen, en over Allard als een vooruit willende in de maatschappij, voor wien dat middel het meest geschikte was. Niet van talent en geestdrift had hij gesproken, maar van absoluut gehoor en van vermogen van assimilatie, niet van toonzetten maar van dirigeeren en onderwijzen, van orkesten, conservatoriën, vereenigingen voor de beoefening der muziek; en tot staving van zijn stelling dat de beoefening der muziek even zoo gunstige kansen bood als het ingenieurschap, namen genoemd en feiten en vele cijfers. In een sterker spanning dan Allard zelf, die eigenlijk alleen maar aan zijn muziek meer dacht, wachtte hij op antwoord.

Maar hij wist te goed hoe weinig rede, de tengere laatstgeborene der Natuur, vermag tegenover haar eersteling, blind, doof en stom-sterk de aandrift, dan dat hij vast gebouwd zou hebben op de uitwerking van zijn betoog, en zich niet had voorbereid op een beslissing van Allards vader, die met schoonen schijn van redelijkheid omkleed, recht tegen alle redelijkheid in zou gaan. Dus zag hij meteen uit naar andere middelen, dat jonge talent tot zijn recht te doen komen; en zonder Allard daarvan iets te zeggen, had hij aan zijn uitgever geschreven over den Speelman en de Schoone Danseres in den Waterval, een schets van het werk zendend en een afschrift van de beste bladzijden. Het was goed werk; de hoop op uitgave scheen redelijk.

Allard kwam met het Capriccio waarboven bijwijze van titel stond - in zulke titels had hij op zijn bondigst het geheele sprookje verteld. - 'De Speelman speelt in de klompenmakerswerkplaats, in de kroeg, op het kasteel, en op het kerkhof voor den eigengerechten koster Zebedeus.' Met zijn handen al op de toetsen, zei hij, hij had in de episode van den koster het licht, dat in het sprookje Joris op zijn donkeren weg uit het

boogvenster tegenschijnt, veranderd in een gebeier van de kerkklokken door de stilte van den nacht, de muzikant zou immers meer door een geluid dan door een licht getroffen en getrokken worden; en hij liet hooren, hoe door het eentonige druischen heen van den stroom en den moeden gang en de moede gedachte van Joris de klokketonen klonken. Of hij het wilde of niet, hij had zijn klokkelied dat hij verbrand had en vervlogen gewaand, toe moeten laten in het Capriccio.

Hij speelde. Compenius die achter hem was komen staan, begon te neuriën.

> 'Dat weer om doorluchte transen
> Klokketonen mogen dansen'

en zag aan het rood dat Allard tot in den nek steeg, dat hij goed had geraden.

Hij zei lachend:

'De jongen met de haneveeren heeft zijn eigen leed niet kunnen zwijgen. Maar als men ook bedenkt, zulk een bos op een purperen fluweelen baret!'

Toen, beide handen op Allards schouders leggend, dankte hij hem met een ernstige hartelijkheid.

'Ik wist het al wel; maar dáaraan heb ik het toch pas goed gezien wat je over hebt voor de muziek, en voor een vriend'.

Allard, die zich tegelijk gelukkig en een weinig belachelijk gevoelde, en niet wist wat van de twee het meest, noch wat te antwoorden, terwijl zoo vriendschappelijk die twee handen op zijn schouders lagen, mompelde verlegen wat hij in het geheel niet had bedoeld en wat ook geen antwoord was.

'Ik heb het verbrand'.

'En het is toch niet verbrand, wel? als de fenix uit de asch! Het echte is niet te vernietigen. Heel goed, dit thema; en de uitbreiding ook, heel goed. Als ik denk aan de klokken van het Eiland, dien eersten avond!'

'Weet u dat nog?'!

Compenius speelde het motief.

'Dat was nabootsen. Dit is herscheppen. Zie hoe je gegroeid zijt!'

Het was de eerste maal, dat Compenius zoo iets zei, Allard wist niet wat te doen van vreugde. Om zich te bergen begon hij weer over het klokkeliedje.

'Dat het toch maar door geen mensch gehoord zou wor-

den, repeteerden wij op het eilandje - mijn eilandje had ik het altijd genoemd, maar het hoort bij het buiten van de Povell Godijns'.

'En ik hoorde het gezang en getokkel uit de verte, en had je haast verrast - maar Lucie, de schalk met haar stemmige gezicht, lokte mij van het spoor. Zooals zij roeide! het bootje sprong als een waterspin, met rukken!'

Allard zei hoe bekoorlijk Lucie in haar blijdschap had gedanst op het klokkelied dien dag, en hoe wild en stil tegelijk dat kinderlijke gezicht onder den windekelkenkrans had gestaan, met oogen als sterren, geheel vervoerd.

En Compenius antwoordde, voor haar was ongeluk wat den oppervlakkigen beschouwer geluk moest schijnen - het aanzien en de rijkdom van haar familie, die niet toeliet dat zij naar eigen aanleg zich ontwikkelde. Arm en gering geboren, had zij een danseres kunnen worden, die poëzie en muziek en eigen liefelijke verbeeldingen in schoonheid van beweging herschiep. Nu werd zij een aanzienlijke en rijke dame als haar moeder was en haar groot- en overgroot- en betovergrootmoeders waren geweest, alleen maar veel geestiger dan die en ook minder gelukkig, naar alle waarschijnlijkheid.

Hij maakte een gelaten gebaar.

'Vrijheid is misschien de prijs waarmede de enkele de veiligheid betaalt die het gezin voor de velen is. - En nu; wat speelt onze speelman voor dansen?'

Allard liet het hooren. Hij had de vijf van het sprookje verbonden tot een reeks, een bont-geschakeerden slinger, van die eersten in de klompenmakerswerkplaats en bij den kuiper, tot den laatste op het kerkhof toe, argelooze pret van werkers, jool die al woest wordt van half beschonken drinkers in een kroeg, voornaam vertoon van gratie voor kieskeurige toeschouwers tusschen bloemen en fonteinen van een lusthof, tegen wil en dank uitbarstende levenslust in een verdonkerd gemoed, een doodendans voor de grap, gerikketik van botten, uit holle schedels lichten, eigengerechte-kosters-voorstellingen van dood en verdoemenis, die wegdwarrelen voor een vroolijk wijsje als dorre bladers voor voorjaarswind, met een buitelval en een helderen lacht uit de verte voor slot.

En onder het wisselende spel der stemmingen door, deinde

gestadig, zichzelven gelijk in een vloeiende veranderlijkheid, de rivier, de uit ongeziene verten komende, naar ongeziene verten stroomende, eeuwiglijk op weg.

Hij speelde den nacht van Joris aan de rivier, de melodie die in hem opgekomen was, terwijl hij van de Petronella Klaziena tuurde op het donkere land, het schemerige water, de lichten van de schepen; en gleed moduleerende over naar een anderen toonaard, terwijl hij mompelde, dit was de tegenhanger van de dansen, de drie ontmoetingen van Joris, met het leed, de zorg en den strijd, als hij aan de vlakte der vroege dingen is ontstegen. En het was de stem der moeder, die klaagde en weende om het kreunende kind, de man die zwaarder droeg dan hij kon dragen, de twee vijanden haast elkanders moordenaars, en driemaal het lied van Joris, van die vroege blijdschap om zon en wiegelende schaduw aan levend water, veranderend in een bang voorgevoel van dat vreemde en onbegrijpelijke, het leed der menschen op diezelfde schoone wereld. Medelij, eerst dan werd het troost, en bemoediging; dan vermanend overreden.

Met een innig genoegen luisterde Compenius. Zeker, dat was beginnelingswerk, gebrekkig, ruw soms, en soms zwak, maar als hij al niet goed gezegd had wat hij meende, Allard meende iets en dat was iets moois. En het was echt, het was zijn eigen gevoel dat hij uitte. Niet altijd; wèl bijvoorbeeld in de melodie van de moeder met het zieke kind, en wat Joris haar voorspeelde, maar niet in die van den man met den al te zwaren last. Als hoe zou het ook kunnen? dacht hij met een glimlach en een schouderophalen. Maar, plotseling, deed de strijd der twee vijanden hem ontstellen door een toon van verbeten woede, van wreedheid, van wrok die eindelijk zich botviert. Hoe wist een zoo jong, zoo zacht mensch van zulken haat? Hij herademde toen de snijdende, vlijmende dissonanten, kwellend lang volgehouden, eindelijk verstierven in de mildheid van Joris' wijze, in de gedragen melodie van den stroom.

Toen hij Allard gezegd had hoeveel verheugelijks hij vond in zijn werk, hoeveel meer nog hij hoopte als de ‘groeipijn’, zooals hij het aarzelen en falen hier en ginder noemde, voorbij zou wezen, sloot hij met de oude spreuk van het einde, dat het werk bekroont, en zei, hij wachtte op het Tooverwoud.

Allard riep, daarin was nòg meer muziek van het water, dan in al het vorige en nog meer van het Eiland, want hier in het Tooverwoud welden de bronnen der rivier, en de muziek, waarop de Schoone Danseres in den Waterval danste, was de eindelijke ontplooiing van wat in kiem al was in het eerste deuntje van Joris; hijzelf wist nu pas hoeveel herinnering aan het Eiland daar in klonk.

'Goed, goed! Het zaadje is bloem geworden. En de regenboogbrug? met al die gewichtige menschen, die plotseling de wereldsche zwarigheden van zich af werpen?'

'Dat is boven zeven klimmende accoorden een lach die schatert!'

'Bravo! Ik geloof wel niet aan die pedanten-wijsheid, die den lach zou willen verklaren als voorrecht van den mensch; die dat zegt heeft nooit een aardigen hond gehad die hem, lachend dat al zijn tanden blonken onder den opgetrokken neus, tegemoet rende bij zijn thuiskomst - of hij had den hond en gaf hem geen reden tot lachen, de izegrim. Maar toch zoo zegevierend als de lach van den mensch is de vreugde van geen ander wezen. Laat dien klinken dan, waar het klaarst hij klinkt, in de muziek! Er is zoo weinig vroolijkheid in de wereld tegenwoordig!'

De woorden van zijn vader, gehoord en niet verstaan, dien nacht, kwamen Allard in de gedachte: 'de wereld is niet gemaakt op geluk.' Maar hij zei instee, wat Knelis had geantwoord op zijn vraag, of er geen jolige liedjes werden gezongen bij het binnenhalen van den oogst? 'In de herberg zingen zij wel - anders is het er niet naar.'

En toen:

'Op het eiland was dat anders.'

Compenius antwoordde niet.

Allard was in de vensterbank gaan zitten op de gewone plaats, vanwaar het dak van de kerk te zien komt tusschen de twee huizenrijen der dwarsstraat, een grijze steilte, aan den rand waarvan een spuwer, een fantastisch gedrocht met karteligen gekromden nek en een tronie, half toovenaar, half beest, uitgerekt staat tegen den hemel, met opgesperden muil.

Het was al op het einde van den langen zomeravond, rood van zonsondergang nog flauw aan de lucht, manegloor al blank in het Oosten. In het doffe groen der linde voor het kerkeraam

was het doorschijnige goud der gevleugelde zaadtrossen mat geel geworden, de laatste vogel stil.

Allard tuurde naar het middeleeuwsche monster. Een herinnering kwam op aan den drakenkop, die een straal water spuwt over de vervallen vorsten-badplaats op het Eiland. Wonderlijk te bedenken hoe dezelfde gedachte den Oosterling, den rijstbouwer, den dienaar van een almachtig vorst, en den Westerling, den ambachtsman, den burger van een haar rechten naijverig bewakende stad aan het mijmeren had gebracht, hoe beide zij de vereening hadden gezocht van de fantasie met het element, aan het water, het milde, het overvloedige, een weg bereidend door den strot van een hersenschim.

Verwante voorstellingen zeker speelden Compenius door het hoofd. Want plotseling zeide hij:

'Is het niet een altijd hernieuwde vreugde te hooren, hoe uit het werk van onze grootsten de stemmen klinken der natuur? Bij Bach de stem vooral van het water. Hoe heeft hij die verstaan! en hoe leert die verstaan al wie naar hem luistert, de onwetende als de wetende! Aan water moet denken wie zijn muziek hoort. "Niet Beek maar Zee moest hij heeten!" zeide Beethoven, en dat was niet maar een woordspelletje met dien naam Bach dat hij speelde. Denkend aan voortreffelijkste muzikanten van vroeger, sprak Schumann van de bronnen der muziek en noemde Bach de éene bron, waaruit altijd allen schepten en waaruit zijn eigen tijd nog schepte, en de toekomst scheppen zou, onuitputtelijk als die afgrondig diepe wel is. Met een onstuimigen stroom, die de vlammen van een brand weerkaatst, heeft een uitnemend Bach-kenner van onze dagen het C moll Praeludium en Fuga uit het Wohltemperierte Klavier vergeleken. En een ander zegt van die onsterfelijke toongedichten, dat vreugde, smart, weenen, klagen, lachen ons daaruit toeklinken, maar zóó, dat wij door die tonen uit de wereld der onrust ingaan tot de wereld van den vrede, en de werkelijkheid zien als zaten wij aan den oever van een bergmeer, en aanschouwden bergen, wouden, wolken, in het stille, ondoorgrondelijk diepe water; en weder, dat in zijn Cantaten de tekst door de muziek als door een helder stroomend water zoo levendig wordt weerkaatst. Den naïeven hoorder gaat het niet anders. Hij hoort een orgelkoraal van Bach. En het wordt hem te

moede als stond hij aan het strand der zee en de groote vloeden komen daar aangerold uit een onafzienbare verte, rijen achter rijen van steigerende en stortende golven, die straks het strand zullen overstelpen, de grens wegspoelend die het land scheidt van de zee, het kleine, kortstondige, bonte, mededragend in de groote beweging der eeuwigheid.

Het is zeker wel te gelooven, dat het bloed van een oud boerengeslacht was, van menschen voor wie het water vruchtbaarheid, loon van zwaren arbeid, gerust leven beteekende, dat daar sprak in Bach. En dat hijzelf wel zoo iets gemeend kan hebben, toen hij verklaarde, dat de begaafdheid voor de muziek in de familie was gekomen van dien ouden Veit Bach, den molenaar, die zijn kleine cither mede placht te nemen naar zijn molen, en speelde op de maat van de raderen, wentelend onder den golfslag. “Dat zal wel aardig geklonken hebben”, zegt hij en het is of wij dat strenge, zwaarmoedige gelaat zien glimlachen. “En zeker is hij daardoor toch maatvast geworden”.

Denk eens aan, hoeveel van zijn Cantaten, gewijde en wereldsche, op woorden staan die van het water spreken, van de zee en de schepen, van rivieren, van visschers, van stilte en stormen op de golven, van regen en sneeuw. De bijbelteksten bekoorden hem waarin die klank klonk.

Jeremia's: Ziet ik zal zenden tot vele visschers; Jesaya's: Gelijk de regen en de sneeuw van den hemel nederdaalt; het verhaal van den storm op het meer dien Christus stilt. De maker van dat huldigingspoeëm dat Bach op muziek zou zetten, wist wel waarom hij de rivieren van Saksen en Polen opriep als verkondigers van des konings glorie; - de onnoozelste rijmelarijen immers verwelkomde hij om een woord als beek of glinsterende golfjes, om een vergelijking als die van het leven met een reis over de zee. De gedachte aan het water deed de bronnen overstroomen van zijn muziek.

Toen hij in Hamburg zich liet hooren voor dien grootmeester van destijdsche organisten, den ouden Reinken, haast een eeuw oud toen, wat speelde toen Bach? Een fantasie over het koraal: “An Wasserflüssen Babylon”.

Maar niet het water alleen, neen! alle machten en krachten der aarde, hoe heerlijk bewegen zij door die ziel en wereld vereenende muziek! licht, duisternis, wind, wolken, de zon en

de maan. De klacht om het groote leed, om Adams val en Christus' lijden is gehuld in de stilte en koelte van den avond; lange schaduwen vallen over het pad dat de getrouwen den Reiziger smeeken niet te betreden; wolken drijven boven de klacht om des menschen zonde; rook en schaduw zijn beelden voor de ijdelheid der wereld; Gods toorn doemt op als een onweer aan de verre kim.

De Maan rouwt en gaat onder om Christus' dood, aarde en hemel lachen van vreugd bij zijn herrijzenis. Als de geloovige zijn vertrouwen in Gods liefde wil uitspreken, zegt hij: “Ik wil toch wel rozen plukken, al steken mij ook de doornen”. En in dat jachtlied - zulk een muziek had der Vorstin van den Zomernachtsdroom moeten tegenschallen van de heuvels! - hoe schatert daar de uitbundige wind! In vreugd als in droefheid bewegen de diepten en de hoogten, de afgrond en het gesternte mede met het menschelijke hart.

Dat omvangende en dragende gevoel van een overeenstemming tusschen de natuur en den mensch, dat verzinken in een diepte, waarin zij te samenvloeien tot één, hebben niet van oudsher menschen met een vroom gemoed dat gevoeld? hebben zij niet gedroomd van een harmonie, waarin de sterren en de menschelijke ziel te samen zingen? Wij willen toch niet vergeten, hoezeer in zijn jonge jaren Bach den man bewonderde en eerde, die de zeven suites schreef, genoemd naar de zeven planeten, regeerders van des menschen inborst en lot. Al is het werk verloren gegaan, uit dien naam alleen kennen wij het geloof dat hij er in uitsprak - dat geloof waarvan de belijdenis dat vreemd-heerlijke oude woord is van de Harmonie der Sfeeren, het donkere bevroeden van een orde in het heelal, waarin het onzienlijke in samenleven met het zichtbare de voorbestemde banen gaat, saamhoorig in het oneindigstroomende leven de vlam, de vloed, de wolk, de wind, met de gedachte en de daad van den mensch, met het langzame omhoog groeien der menschheid uit het oorspronkelijke stof. Die oude Deen Buxtehude, die in de donkere dagen voor Kerstmis, de vijf Zondagen, zijn “Abenmusiken” speelde in de schemerige Mariakerk te Lübeck, heeft geleefd in dat geloof. En zóózeer verlangde de jonge Johann Sebastian naar hem, dat hij uit zijn Thuringsch heuvelstadje te voet de lange reis ondernam door de stormen en regenvlagen van den huilenden

October, de wilde Luneburger heide over en langs de drasse oevers der Elbe; niet weer losrukken van Buxtehude kon hij zich, toen de tijd om was dien de raad van zijn stadje hem toe had gestaan, hij bleef, en liet van de ongehoorzaamheid komen wat kwam.

Zal hij niet andere en diepere dingen uit die Abendmusiken hebben verstaan dan die andere groote, dien hij toch zoozeer geëerd heeft later, de jonge Händel, die in den midzomer als gast van een voornaam heer met zijn vriend Mattheson hierheen kwam, verwelkomd en gevierd en op diezelfde toetsen speelde als nu, twee jaar later, Bach? Wat gaven wij er niet om, te weten wat die twee met elkander spraken op het flauw belichte orgel, als de menigte heen was gegaan, en de kerk donker werd, wat zij elkander vroegen, omtrent de dingen der natuur en der ziel, en hoe de oude Buxtehude antwoordde, en hoe de jonge Bach! Wat zij dachten omtrent de muziek als middelaarster tusschen het Oneindige en den mensch... Maar misschien is het beter voor ons, niet te weten; misschien moeten wij onze eigen waarheid zoeken daaromtrent, die voor ons weder een andere is dan zij was voor hen, daar immers voor elk volk, elk geslacht, ja elken mensch, zij een andere is. Wij hebben hun evenknieën niet in de muziek. Maar omtrent de aarde en de machten die haar regeeren, en omtrent den mensch ook, weten wij dingen die zij niet wisten, en een nieuw gevoel komt daaruit voort, dat aan de muziek, ook van ons zooveel kleineren, een schoonen klank geeft. Brave muzikanten laten dien hooren nu! Gij wordt een van hen, Allard'.

Allard moest zich bedwingen om de hand niet te grijpen die wittig door het donker schemerde van den zomernacht. Dankbaar was hij dat het donker de ontroering verborg die hij op zijn wangen voelde branden en in zijn oogen.

Zeilree lag de Petronella Klaziena in de houthaven, wachtend op den vloed voor de reis stroom op. Allard wiesch het dek, blootvoets op de natte planken waarover hij het water uit de opgehaalde puts bij gulpen goot. Het zwarte schipperke dat met zijn eigen oogen hem had zien verdwijnen in het vooronder

den vorigen avond, en dezen ochtend vroeg het hoofd opsteken door het luik, hem met kisten en balen had zien sjouwen en het dek zag schrobben nu, doende in alles, zooals Kobus had plegen te doen, volgde zijn bewegingen met opmerkzaamheid wel, maar zonder achterdocht of ergenis. Hij had dien man, die zeker, raar rook, maar tegen wien de baas en de vrouw met hun gewone stem spraken, aanvaard als toebehoor van zijn schip.

Allard schrobde dat het dek dreef. Hij was op weg naar zijn verlangen. In zijn borstzak voelde hij den brief aan Compenius van den uitgever, die omtrent ‘De Speelman en de Schoone Danseres in den Waterval’ nog niet besluiten kon, maar op grond van het manuscript, den jongen componist werk aanbood voor zijn in de Conservatoriumstad gevestigde zaak, - herzetting voor piano en den dilettant van onlangs uit lange vergetelheid weer aan het licht gebrachte achttiend' eeuwsche kamermuziek.

‘Denk’, had Compenius gezegd, toen hij hem den brief gaf, ‘dat je nu voor de muziek zult doen, wat de schrijver van dat boek over de “bevrozen bloesems”, dat boek over warmte als een vorm van beweging, heeft gedaan voor de wetenschap; haar brengen aan wie verlangen, maar uit eigen kracht niet kunnen bereiken; dat is verdienstelijk werk. En wel is waar zal het je niet meer opbrengen dan het droge brood en zelfs daarvan niet al te veel, maar een nog zoo geringe zekerheid van bestaan is hem genoeg, wien het bestaan enkel middel tot doel is.’

Want Allard had hem verklaard naar het Conservatorium te zullen gaan op goed geluk, vertrouwend dat hij met lessen in wiskunde aan examen-zwoegers den kost zou kunnen verdienen, zoo goed als zoo menig ander geldeloos student: zijn vader had hem de keus gelaten tusschen onverwijld begin van de ingenieurs-studie of inscheping op de eerstvertrekkende boot naar een tabaks-onderneming, die werkkrachten zocht.

Het boerenvolk van Zaterdagen was in de stad. Mooi in haar beste spullen met een steedschen hoed over de muts zag Allard de vrouw van de hofstede aan de rivier voorbijgaan op de kade. Hij wuifde vroolijk. De boerin zag verbaasd eerst, toen minachtend naar den boender en naar zijn naakte voeten. Hij moest lachen. Terwijl zij keek wrong hij den dweil uit over boord. Hoofdschuddend ging zij verder.

Allard dacht aan de stad, Conservatorium-stad, van oudsher een stad van muziek en muzikanten, zoo als Compenius haar had beschreven, een oude, rijke handelsstad, groot geworden aan de rivier, voorde, markt, stapelplaats, sterkte, een veilige wijkplaats in eeuwen van oorlogsgeweld voor menschen en werken des vredes, kloosterlingen, stille denkers, kunstenaars, die voor nog verre dagen de wereld bereidden, de erfenis bewakend van een rijk verleden of de schoonheid, ontbloeid aan het hachelijke oogenblik, beveiligend in hulsel van vorm, kleur, woord, toon, dat haar ongerept voor het nageslacht bewaarde. Als, in het purperen en azuren brandende boogvenster van den tot aan zijn hemelzoekende torenspitsen gebeeldbouwden Dom, Sint Christophorus, beschermheilig van reizigers, door wervelende wateren het Kind draagt, wiens gouden van sterren omschenen hoofd vertrouwelijk rust op zijn reuzenkruin, als een bergtop zoo ruigdonker en steil, zoo heeft de stad van stroomen en straten bereizende kooplieden de teedere dingen des geestes gedragen door wervelkolken van gruwelijken oorlog, hongersnood, pest en waanzin. Nog luiden op feestdagen klokken ter gedachtenis van Karel den Groote, beschermer van naarstige schrijvers in hun cel. De bibliotheek der Universiteit bewaart Arabische geschriften over de sterren en over de wegen der zee en over het lichaam van den mensch. De wijzen die een kring van als de appels zoo roodwangige kinderen juichend aanheft om den Kerstboom, waaraan vader en moeder de lichtjes ontsteken, zijn dezelfde die voor vijfhonderd jaren opvoerders van mysterie-spelen zongen bij de wieg van het Kindeke, half kerkelijk lied, half volksdeuntje.

Denkend aan zijn leermeester, zag Allard op naar den toren. Nu klom hij met dien zeer langzamen, sterken tred van hem naar het klokenklavier voor de bespeling op marktdag. Zeker wel zag hij in het voorbij stijgen door de smalle openingen naar de rivier en de Petronella Klaziena. Hij wist dat kort na twaalven zij het anker lichtte; dan kwam de vloed voor de stad. Het scheiden van hem was bitterheid in Allards vreugde.

De schipper kwam aan boord, welgemutst. Hij had een voordeelige vracht en een dekjongen voor de reis die tevreden was met den kost voor loon.

‘Nu gaan we het anker lichten, meneer Allard’.

Te samen draaiden de twee aan de lier. Allard dacht of dat aardige geluid, het getikkel van de pal, waarnaar hij zoo vaak geluisterd had, terwijl hij Joris' reis langs de rivier schreef, te hooren zou zijn op den omgang van den toren?

De Petronella Klaziena voer. Het zeil, dat hij hielp hijschen, bolde van den Westewind.

Daar klonken van den speeltoren de eerste tonen van het carillon.

Hij zag op, verrast en ontroerd.

G, F, Es.

De fantasie over Beethovens Lebewol Sonate riep hem het vaarwel toe, en nogmaals en nogmaals Vaarwel! Als de zegen van zijn welbeminden leermeester daalde de muziek der klokken op hem neer. Hij ontblootte het hoofd.

Zoo, een muzikant naar een stad van muziek en muzikanten, enkeling op zijn plaats in de onafzienbare reeks, onafzienbaar het verleden in, onafzienbaar de toekomst in, van hun verlangen nastrevenden op dezen weg, van alle wegen van verlangenden de vroegste, voer hij henen op de landendoorwandelende rivier, henen naar zijn harte verlangen.

AUGUSTA DE WIT.

(Wordt vervolgd.)

Verzen.

Franciscus van Assisi.

Zijn leven werd zichzelf langzamerhand
Vreemd als een schaduw, die den boom ontweek.
Daag'lijks verbleef hij langer aan den rand
Der stilten, waar de laatste stem bezweek.

Sinds hij zijn donker lichaam had verlaten
Was het hem onbekend in welke eeuw
Hij werd geboren. Onbevreesd doorwaadde
Hij tijdeloos een onafzienb're sneeuw.

En eenmaal schreed hij langs een duister water
En bukkende herkende hij zich niet;
Een zon ontbood hem tot zich. Weinig later
Vernam hij voor het eerst der eng'len lied.

De Engel.

De wind legde zich neer. Daarna ontstond
Verweg een donker aangolvende klaagzang.
En in dit lied gehuld verscheen aan mij
Een engel met Gods eigen schoon gelaat,
Maar zwaar gemanteld in dien duist'ren zang.
Zijn voorhoofd straalde hel als in den aanvang,
Doch in zijn oogen ging een zon ten onder.
En toen hij over mij gebogen stond,
Zag ik den steilen, neergezonken vleugel,
Geschonden en ontredderd zeil des hemels.

Ik weet niet wanneer hij weer van mij week,
Doch sinds aan mij deze verdoolde engel
Verscheen, kon ik de teed're bloemen hooren,
Wanneer zij bloeiend zongen van den dood
En ik verstond den roofdierlijken schreeuw.

En ik herkende Gods heldere oogen
Duister en weenend in een woesten tuin.

ANTHONIE DONKER.

Ilonka zingt.

‘Een jonge vrouw gaat uit
over de bloeiende steppen, in Mei,
zij is trotsch en mooi,
zij is mooier dan alle anderen,
zij zwaait de zweep naar het logge paard
en de groote, piepende wielen
gaan sneller
over het wassend kruid...
Waar gaat ze heen? -
Ze lacht naar den horizon
en ziet niet om naar het dorp,
daar zijn de huizen weinig en arm,
nog staat de staldeur open
voor het kale erf...
Ze heeft linten in het haar,
linten op de schouders
en een kleurig korsage...

Men heeft haar geen uitgeleide gedaan,
geen heeft haar bij heur tooi geholpen...
Waar gaat ze heen?...
Ten avond zal ze keeren,
de jonge mannen zullen haar toeroepen
dat ze mooi is,
mooier dan alle anderen,
maar de oude vrouwen zwijgen
en zien onheil:
de duivel hale haar!’...

FRANÇOIS PAUWELS.

De gek.

Ze hadden hem weer nageschreeuwd,
Met steenen en met vuil gesmeten.
Zijn oogen in het wit gezicht
Waren twee doffe, weggezonken spleten.

Hij liep gedoken als een moede vogel
Langs de haven, waar de visschers stonden.
Daar schuw voorbij. Voor hem lag grauw en wijd
De zee en fluisterde als uit duizend monden.

Hij hief het hoofd en leek te luistren even.
Toen verdween zijn schaamle gestalte in den regen,
Moeizaam schuifelend, gebogen tegen
Den wind.

Maar even later kwam hij terug van 't strand,
Een kleine zee-ster in zijn open hand,
En lachte stil als een gelukkig kind.

JO LANDHEER.

Liedje

Wind en regen
Een jong gelaat
Is oud geworden;
Heel langzaam gaat
Reeds het verdorde
Blad langs de wegen.

Wind en regen;
Wat gaat? Wat blijft?
Wie weet hoe weinig
Mijn hand nog schrijft?
Alles heeft eindig
Den Dood gekregen.

Wind en regen;
Een lied, een lied,
Dat zal besluiten
Wat woorden niet
Meer kunnen uiten,
Wat bleef verzwegen!...

JAN J. ZELDENTHUIS

Inzake overheidsbemoeiïng.

In de vergadering te Maastricht op 27 Juni 1924 heeft de voorzitter van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, de oud-minister Posthuma, zich tot tolk gemaakt van de in breede kringen van ons volk bestaande ontevredenheid over het ongunstige rendement van ons toch zoo dure overheidsapparaat. De klacht betrof zoowel de veelal blijkende onvoldoende deskundigheid bij de vaststelling van wetten en besluiten en de slechte redactie daarvan, als de in 't algemeen ongunstige verhouding tusschen kosten en prestatie bij de meeste uitvoerende overheidsorganen.

Van essentieele beteekenis was daarbij de opgeworpen vraag, of en in hoeverre voor de bedoelde feiten een algemeene oorzaak kon zijn gelegen in mogelijke organisatorische of psychologische fouten van ons tegenwoordige staatsbestuur. Deze vraag toch plaatste het aangeroerde vraagstuk in het groote kader, waarin het allereerst noodig is het te bekijken.

Naar aanleiding van bovenbedoelde rede werd een commissie ingesteld, waarin zitting hadden naast den voorzitter der Maatschappij de heeren Mr. D. Crena de Jongh, Th. van Welderen Baron Rengers, Dr. Ir. J. van Hettinga Tromp, Ir. A. Plate en Mr. A.C. Josephus Jitta, terwijl het secretariaat werd waargenomen door den heer W.B. Reynen. Het verslag van deze commissie is thans verschenen en zal, naar is te hopen, in breede kringen belangstelling wekken, daar het een onafhankelijk en merkwaardig inzicht toont in de nooden en tekortkomingen van ons staatsbestuur en nieuwe wegen aanwijst ter verbetering. Daarbij worden, overeenkomstig de traditie der

Maatschappij, slechts gegeven zuiver zakelijke beschouwingen en worden alle vraagstukken, die onvermijdelijk moeten voeren tot politieke overwegingen ter zijde gelaten; zoo werd uitgegaan van de als vaststaand gegeven aanvaarde ontwikkeling, die het parlementaire regeerstelsel bij ons nu eenmaal historisch heeft gevolgd.

De commissie antwoordt op de bovenvermelde belangrijke vraag van haar voorzitter: ‘met de voortschrijdende overheidsbemoeiïng is niet gepaard gegaan een reorganisatie van wetgevende- en bestuursorganen in dien zin, dat zij steeds bij machte konden zijn de onderwerpen, welke zij te regelen kregen, voldoende te beheerschen’, en stelt daarmede dus vast, dat naar hare meening een langs groote lijnen gedachte reorganisatie van het overheidsapparaat in de naaste toekomst inderdaad noodzakelijk zal zijn.

Hoe die reorganisatie is gedacht vindt men dan geschetst in het rapport. Daarbij is de grondslag van de bestaande democratische inrichting van ons staatsbestuur onaangetast gelaten, maar is daaraan een verdere vorming gewezen, die dienstig zal kunnen zijn voor een practischer uitvoering van de te verrichten arbeid.

Parlement en Regeering, betoogt de commissie, zijn overbelast. De Kamerleden krijgen achtereenvolgens in snelle opvolging te oordeelen over vagebondeerende stroomen in den bodem, de strafrechtpleging ten aanzien van psychopathen, de bevoegdheid tot uitoefening der tandheelkunde, de nachtarbeid in broodbakkerijen, de richtige heffing der directe belastingen, het Regeeringsreglement in Nederlandsch Indië, de Lager Onderwijswet en andere vraagstukken van de meest uiteenloopende beteekenis en veelal vallend op een zeer speciaal gebied. Bij onze huidige staatsinrichting moeten al deze vraagstukken worden uitgemaakt door de Regeering en het Parlement. Dat was misschien in 1880 en zelfs in 1900 nog goed mogelijk; thans echter nu de heele voortbrengingsarbeid zooveel sneller, ingewikkelder en meer gespecialiseerd is geworden en de regeeringsbemoeienis daarmee zooveel uitgebreider, blijkt de ondoelmatigheid van een dergelijke regeling uit het stroef en verkeerd werken van het overbelaste organisme.

De oorzaak daarvan, betoogt de commissie terecht, kan niet

maar eenvoudig zijn gelegen in de beweerde mindere bekwaamheid van de tegenwoordige volksvertegenwoordigers. Het in de kringen van nijverheid en handel aangeprezen middel om ‘mannen van zaken’ te brengen in Kamer en Regeering zou waarschijnlijk aan den stand van zaken niet zoo heel veel verbeteren. Ook dan nog zou bij de allerwege opgetreden specialiseering in bedrijf en wetenschap deskundigheid van meer dan een enkel Kamerlid slechts zelden bereikbaar zijn en ook de beste menschen zouden op den duur niet kunnen opwerken tegen de steeds groeiende overbelasting. De eenige uitkomst, waartoe de mannen van zaken dan ook zouden kunnen komen, zou zijn een meerder vertrouwen in en een meerder overlaten aan den Minister. Dat echter ligt niet in de lijn van onze democratische staatsinstellingen en het zou ook practisch tot niets leiden, zoolang het Parlement tegenover den Minister zijn volledige bevoegdheden behield. Maar bovendien zou het slechts een verplaatsing, niet een oplossing van de moeilijkheden beteekenen. Want ook de Minister is sterk overbelast en ook de Minister kan geen deskundige zijn op het veelomvattende gebied, waarvoor hij verantwoordelijk is, en dientengevolge verraden, zegt de commissie: ‘niet alleen de wetten, maar evenzeer de bestuursmaatregelen, dat zij niet met voldoende kennis van zaken zijn samengesteld. De Ministers zelve kunnen zich onmogelijk voldoende rekenschap geven van alle maatregelen, die in hun naam en onder hunne verantwoordelijkheid worden getroffen; waaronder er toch zijn, die diep in het maatschappelijk leven ingrijpen. Noodwendig moeten de Ministers zeer veel overlaten aan ambtenaren, in de eerste plaats aan die, in hunne Departementen zetelende’. Nu is in de practijk wel herhaaldelijk gebleken, hoe moeilijk het voor den Minister is een groote ambtelijke staf werkelijk te beheerschen. Doet hij dat niet en dekt hij toch met zijn verantwoordelijkheid, wat hij ook zelf niet kan beoordeelen, dan komt men tot een gevaarlijken toestand van ambtelijke machtsoefening. De ambtenaren moeten nu eenmaal missen de goede invloed van directe en openbare verantwoordelijkheid voor hun handelingen, ze hebben dikwijls een onvoldoende aanraking met de practijk en een onvoldoende kennis van bijzondere belangen, die zullen worden getroffen. Daarom zal het veelal gewenscht zijn, dat de Minister niet zonder meer

afgaat op zijn ambtelijke staf, maar dat hij tracht de meeningen en de kritiek te vernemen uit de vrije maatschappij. Daarvoor kan hij zich niet wenden tot de ondeskundige volksvertegenwoordigers, maar doet hij het best om de organisaties der directe belanghebbenden te raadplegen. Dit gebeurt dan ook reeds dikwijls. De verantwoordelijke Minister zal dat overleg echter in vele gevallen weer niet kunnen overlaten aan zijn niet verantwoordelijke ambtelijke staf, die dan echter door dat overleg min of meer wordt ter zijde gesteld, waarbij opvalt hoe ondoelmatig en slecht rendeerend een te groot ambtelijk apparaat daardoor dikwijls zal zijn. Het is dan ook zeker niet doelmatig om de ontlasting van den Minister te zoeken in uitbreiding van de ambtelijke staf. Veel meer aanpassend aan de waarachtige democratische ontwikkeling is het gebruiken van de kennis der directe belanghebbenden uit de vrije maatschappij. Het komt er dan echter op aan om die kennis, welker directe vertegenwoordiging in het Parlement onmogelijk is geworden en die thans slechts toevallig en op officieuze, nietopenbare wijze tot uiting kan komen, langs wettelijke organen de gelegenheid te bieden om in het openbaar en gezaghebbend haren directen invloed te doen gelden. Het bezwaar, dat ambtenaren de feitelijke macht uitoefenen, waarvoor de Minister de verantwoordelijkheid draagt, kan alleen worden beperkt door beperking van de ambtelijke macht, wat tevens meebrengt vermindering van de slecht rendeerende uitgaven voor het ambtelijk apparaat. Dit kan echter, behalve door den invloed van de kennis der belanghebbenden uit de vrije maatschappij, ook worden bereikt ‘door de verantwoordelijkheid van den Minister tegenover het Parlement te beperken en de verantwoordelijkheid in de gevallen, waarin zij bij den Minister in wezen niet anders dan een fictieve is, zooveel mogelijk daar te leggen, waar zij reëel kan zijn en gedragen wordt door dezelfde personen of organen, die feitelijk het meest bevoegd zijn om ook de macht uit te oefenen’. Dit geldt dan speciaal voor de directies van de groote staatsdiensten en bedrijven.

De wegen, die de commissie aanwijst om te komen tot een betere organisatie, gaan uit van twee in wezen verwante beginselen: ‘delegatie van bevoegdheid’ en ‘decentralisatie’.

De commissie, die zich beperkt tot de zuiver zakelijke uitwerking van een beteren organisatievorm, stelt deze beginselen niet in het licht. Het lijkt mij echter niet ondienstig ze even te toetsen aan de democratische grondbeginselen onzer staatsinrichting.

'Delegatie van bevoegdheid'. De kiezer delegeert de hem toegewezen invloed op 's lands zaken aan den door hem gekozen vertegenwoordiger. Daarbij is in 't spel een element van vertrouwen, dat in den laatsten tijd waarschijnlijk te vaak heeft ontbroken, maar vooral ook te vaak is miskend. B.v. door Westerman in zijn 'Zieke Staat' als hij in de democratie slechts ziet de brute macht van de meeste stemmen van de in meerderheid domme massa. Het is echter niet de massa, die handelt of bestuurt, maar de massa die haar vertrouwen geeft. Een democratisch bestuur kan niet zijn een stuurloos volgen van de onberekenbare psyche der massa; het moet gebaseerd zijn op de bekwaamheid van leiders, die niet volgen, maar die hun eigen weg weten te gaan; die echter moeten bezitten het vertrouwen van het volk. Zij kunnen dat vertrouwen bezitten, omdat hun beginselen en daden van bestuur openbaar zijn en onder de contrôle staan van de volksvertegenwoordigers, aan wie het volk zijn bevoegdheden heeft gedelegeerd. Daarbij is er niets tegen als die volksvertegenwoordigers een deel van hun bevoegdheid weer verder delegeeren. Het gaat er slechts om, dat het geheel moet gedragen worden door het vertrouwen van het volk, dat niet zelf kan handelen, omdat het daartoe niet bewerktuigd is. Een democratisch bestuur zonder delegatie van bevoegdheid zou zijn als een handel zonder crediet; zoo lamgeslagen als de laatste zou zijn, zoo onmachtig tot besturen zou het eerste blijken, omdat voor beiden noodzakelijk is een gezond vertrouwen als grondslag.

'Decentralisatie'. De noodige territoriale decentralisatie bezitten wij. Maar de veranderde omstandigheden maken thans bovendien noodig een decentralisatie langs geheel andere lijnen, in verband met het belang. Er zijn tal van onderwerpen, die bindende regelingen behoeven, zonder dat gezegd kan worden, dat zij voor de geheele bevolking van belang zijn, en zonder dat nochtans de belanghebbenden juist in een bepaalde gemeente of provincie zijn vereenigd. Een dergelijke functioneele decentralisatie past zeker geheel in het verband van onze

staatsinrichting en zal zeker slechts als een aanwinst kunnen gelden voor een waarlijk democratische bestuurspractijk.

De commissie acht het wenschelijk, ‘dat zoowel een deel van de wetgevende werkzaamheid der Tweede Kamer, als van de uitvoerende werkzaamheid der Regeering zal worden overgebracht naar daarvoor geëigende Commissies (Raden, of hoe men deze organen noemen wil) van deskundigen’. Deze organen moeten door het Parlement worden ingesteld en door het Parlement worden bekleed met gezag en verantwoordelijkheid; tegenover de kiezers echter blijven de parlementsleden zelf alleen de volle verantwoordelijkheid dragen. Dergelijke Commissies of Raden zouden moeten worden ingesteld 1o. ten behoeve van de voorbereiding en amendeering van bij de Kamer aanhangige wetsontwerpen; en 2o. ten behoeve van de contrôle op en het beheer van de directies der openbare bedrijven.

Daarnevens wil de commissie op grond van de decentralisatiegedachte organen, die gebouwd zijn op de organisatie van bepaalde maatschappelijke groepen, een wettelijken grondslag geven en vervolgens de regeling van de interne belangen van die groepen met bindende kracht aan die dan wettelijk erkende organen overdragen.

Over de in te stellen Commissies voor Wetgeving zegt het rapport:

‘Aan het instituut van vaste commissies voor de behandeling der wetsontwerpen, van de onderscheidene ministerieele Departementen afkomstig, heeft de Tweede Kamer zelve reeds de behoefte gevoeld; weshalve zij door een wijziging in haar Huishoudelijk Reglement aan het einde van het laatst verloopen zittingsjaar de instelling ervan heeft voorzien, ten dienste van de na de periodieke verkiezing optredende nieuwe Kamer, waarvan deze dan ook reeds gebruik heeft gemaakt. Groote verwachtingen van deze instelling koesterde de Kamer echter zelve niet en terecht, omdat de kans, zelfs de waarschijnlijkheid bestaat, dat de Kamer de in de commissies gehouden besprekingen toch nog weer eens in vollen omvang (en mogelijk meer dan dat) zou moeten overdoen, wijl zij in de commissies niet tot een bindend

resultaat konden leiden. Neemt men dit bezwaar weg en geeft men daarbij aan de Kamer de gelegenheid de commissies te bezetten met de meest geschikte personen, die zij in den lande kan vinden en die zich ongetwijfeld daartoe bereid zullen verklaren, dan staan de kansen van welslagen voor deze vaste commissies er zeker goed voor.

Onze commissie heeft zich afgevraagd, of de Kamer, wegens het daar heerschend antagonisme tusschen de verschillende politieke groepen, wel in staat zou zijn te komen tot een objectief goede keuze van personen, die het vertrouwen van vrijwel de gansche Kamer genieten. Zij overwoog echter, ten eerste, dat bij de keuze der leden van den Hoogen Raad en de Algemeene Rekenkamer het genoemde bezwaar zich ook niet - althans niet hinderlijk merkbaar en zeker niet als regel - doet gelden. En ten tweede, dat het der Kamer stellig gemakkelijker zal vallen bij de samenstelling der commissies de politiek voor zooveel noodig ter zijde te stellen en algemeene vertrouwensmannen aan te wijzen als zij daarbij buiten den kring harer eigen leden blijft, dan wanneer zij, zooals nu - volgens het nieuwe Reglement van Orde - hare keuze juist uit die eigen leden moet doen'.

De in de commissies te benoemen personen zullen in 't algemeen voldoende politiek georienteerd moeten zijn om de sfeer der Tweede Kamer te begrijpen en zullen liefst een zeker persoonlijk gezag moeten bezitten. De commissie zal moeten aftreden als de Kamer, die haar koos, uiteengaat; de nieuwe Kamer zal een nieuwe commissie benoemen. Aangaande de verhouding tusschen de commissies en de Tweede Kamer zegt het verslag:

'Elke commissie zal met den betrokken Minister (die zich desgewenscht door ambtenaren van zijn Departement kan doen bijstaan) het wetsontwerp moeten bespreken, haar daartoe door de Kamer toegezonden. De Kamer zal voor die toezending telkenmale een besluit moeten nemen in openbare vergadering, bij welke gelegenheid de leden alle opmerkingen kunnen maken, die zij dienstig oordeelen. Een afdeelingsonderzoek zal aan deze openbare vergadering niet meer vooraf behoeven te gaan; zoodat "Voorloopig Verslag" en Memorie van Antwoord' vervallen. Het afdeelingsonderzoek verliest reeds zeer veel van zijn belang voor het onderzoek

der aanhangig gemaakte wetten; de besprekingen van de fracties zijn van veel meer beteekenis geworden. Daardoor ziet men juist dat in zaken van volstrekt neutralen aard de partijgenooten gebonden worden aan een fractie-besluit, dat geen waarborg geeft voor deskundig inzicht, of dikwijls eenzijdig deskundig wordt beïnvloed.

Blijkt, dat tegen de beginselen van het ontwerp bij de meerderheid der Kamer onoverkomelijke bezwaren bestaan, die door amendeering toch niet zijn weg te nemen, dan zal zij het niet aan de commissie doorzenden, doch het aanstonds afstemmen. Willen leden hun stem afhankelijk stellen van de wijze, waarop aan ernstige bezwaren door amendeering eventueel wordt tegemoet gekomen, dan kunnen zij dat bij wijze van waarschuwing natuurlijk ook aanstonds zeggen. Deze en alle overige haar kenbaar gemaakte bezwaren, - bij de Kamer inkomende adressen kan deze naar de commissie doorzenden - zal dan de commissie tezamen met den Minister onder de oogen zien. Dit overleg zal in besloten vergadering moeten geschieden; het resultaat er van zal echter aan de Kamer moeten worden toegezonden in een gemotiveerd verslag, dat aanstonds wordt gepubliceerd.

Zijn Minister en commissie het over de eventueele amendeering (of over de niet-amendeering) eens geworden, dan wordt het gewijzigde regeeringsontwerp in dien vorm bij de Tweede Kamer aan stemming onderworpen, waarbij de leden tevoren hun stem kunnen motiveeren'. Als Minister en commissie het niet eens kunnen worden, zal de commissie in haar verslag aan de Kamer verzoeken de door haar gewenschte en bepaaldelijk geformuleerde veranderingen toch aan te brengen. De Kamer stemt dan eerst en alleenlijk over die amendementen en vervolgens over het geheele ontwerp. De commissie zal zich ook van amendeering kunnen onthouden en aan de Kamer eenvoudig verwerping kunnen adviseeren. Zij zal speciale deskundigen als raadgevers zonder stemrecht kunnen uitnoodigen hare vergaderingen bij te wonen. Zij zal den Minister ook reeds kunnen raden bij de eerste samenstelling van het wetsontwerp en aldus mede de plaats kunnen innemen van de bij het nieuwe artikel 78 der Grondwet voorziene commissies, van welker regeling bij de wet nog niets is gekomen.

De nieuwe verantwoordelijke organen, welke voor een betere functioneering der overheidsbedrijven worden noodig geacht, zijn vrijwel gelijk aan die, welke reeds door ondergeteekende een jaar geleden in dit tijdschrift werden aanbevolen.

Over de bedrijfsraden zegt het rapport:

'Zoolang de Minister, onder wiens Departement een staatsbedrijf ressorteert, ten volle verantwoordelijk blijft gesteld voor de gestie van het bedrijf en alle bestuursdaden der directie, zoolang zal die Minister het recht opeischen, zich met alle aangelegenheden van het bedrijf te bemoeien; welke bemoeiïng dan in zijn naam grootendeels door de ambtenaren van zijn Departement wordt uitgeoefend. Een bepaalde afscheiding van bevoegdheden tusschen de bedrijfsdirectie en het Departement bestaat feitelijk niet. Inderdaad heeft de directie van het bedrijf zich, of dit met meer of minder woorden of in het geheel niet ergens uitdrukkelijk is vastgesteld, te gedragen naar de bevelen van den Minister.

Onze commissie meent, dat een alleszins wenschelijke, zelfstandiger positie aan openbare bedrijven zou gegeven kunnen worden door de bestuursorganisatie in te richten naar het model van de Naamlooze Vennootschap. Evenals bij een particulier bedrijf zou dan de bestuursmacht over het bedrijf bij de wet uitdrukkelijk in handen gelegd moeten worden van de bedrijfsdirectie, die deswege verantwoordelijk is aan een bedrijfsraad, overeenkomende met den raad van commissarissen eener Naamlooze Vennootschap. Echter zou de bedrijfsraad bij een staatsbedrijf door de Regeering moeten worden benoemd en evenzeer de directie, deze laatste op aanbeveling van den bedrijfsraad. Niets zal den Minister kunnen beletten tot lid van den, dus uitsluitend uit regeeringscommissarissen bestaanden bedrijfsraad, ook een hoofdambtenaar van zijn Departement te benoemen. Maar deze treedt dan in den bedrijfsraad zelfstandig op met eigen verantwoordelijkheid en niet meer kan hij onder verantwoordelijkheid van den Minister feitelijk eigen bevelen aan de directie geven.

Voor de benoemingen van directie en regeeringscommissarissen, die het wel en wee van het bedrijf in hooge mate beïnvloeden, draagt de Minister natuurlijk de verantwoordelijkheid tegenover de Kamer. Maar ook slechts daarvoor;

rechtstreeks in het beheer ingrijpen zal noch de Minister, noch de Kamer kunnen doen. Indien echter het beheer door de directie met instemming van commissarissen wordt gevoerd geheel in strijd met de inzichten van den Minister, zal hij de directie moeten kunnen vervangen door een andere, in welker beleid hij meer vertrouwen stelt; ook de commissarissen zullen dan wel hun ambt neerleggen en door anderen worden vervangen. Voor het uitlokken en oplossen van deze bestuurscrisis is de Minister dan weer voor de Kamer aansprakelijk, gelijk ook voor het handhaven van directie en commissarissen in het geval, dat niet de Minister, doch de Kamer ernstig bezwaar heeft tegen de wijze, waarop het bedrijf wordt geleid.

In de wet, welke het bedrijf vestigt en haar organisatie op bovenstaanden voet regelt, zal de verhouding van de directie tot commissarissen duidelijk moeten worden omschreven en worden vastgesteld, voor welke bestuursdaden de directie de voorafgaande goedkeuring van commissarissen behoeft. Het spreekt vanzelf, dat in die wet toch ook nog aan den Minister de goedkeuring van besluiten of de beslissing zelve kan worden opgedragen nopens bepaalde onderwerpen van meer algemeen belang.

Onze commissie wijst erop, dat in den laatsten tijd verscheidene openbare bedrijven geheel als Naamlooze Vennootschappen zijn opgezet, hetzij met uitsluitend van overheidswege gefourneerd kapitaal, hetzij als "gemengd bedrijf", waarin ook particulieren als deelgenoot optreden. Als belangrijkste voorbeeld van zoodanig gemengd bedrijf kan genoemd worden het bedrijf der Nederlandsche Sporwegen sedert de reorganisatie van 1916'.

De finantieele verhouding tusschen het bedrijf en de Staat zal bij de wet geregeld moeten zijn; de directie en commissarissen moeten zorgen voor een commercieele leiding. De wet zal echter kunnen aangeven in hoeverre eventueele winst aan den Staat zal worden uitgekeerd of zal moeten dienen om de tarieven te verlagen; daaromtrent zullen weer Regeering en Kamer zich zeggenschap kunnen voorbehouden. Evenzeer kan op de staatsbegrooting een post ten voordeele van het bedrijf worden uitgetrokken; in dit geval nadert het staats-'bedrijf' in den regel tot den staatsdienst. De commissie is

echter van oordeel, dat een essentieel onderscheid tusschen ‘diensten’ en ‘bedrijven’ niet bestaat; de vraag of tot den nieuw aangegeven organisatievorm zal moeten worden overgegaan, zal voor elk bedrijf en voor elken dienst afzonderlijk moeten worden overwogen. Begonnen zou kunnen worden met de Posterijen. In dit verband is het wel de moeite waard om nog even in herinnering te brengen, hoe over de reorganisatie van het hoofdbestuur der P.T. en T. verslagen zijn uitgebracht door de Commissie Nolting in October '24 en de Commissie van Royen in Maart '25. De meerderheid van de eerste commissie meende, dat een waarlijk dirigeerende meerhoofdige directie onvereenigbaar zou zijn met de verantwoordelijkheid van den Minister. De commissie van Royen wenschte echter een meerhoofdige directie en wilde dan door een bij Koninklijk Besluit in te stellen Raad van Toezicht en Advies de verantwoordlijkheid van den Minister verlichten en haar daardoor een werkelijke beteekenis doen behouden. Het conflict, dat ook de commissie van Royen wel voelde tusschen de terecht door haar gewenschte krachtige en onafhankelijke bedrijfsleiding en de verantwoordelijkheid van den Minister, is echter zoo niet op te lossen. Dat kan slechts als men zich op een hooger plan stelt dan die commissie kon doen: de verantwoordelijkheid van den Minister moet wettelijk worden beperkt en directie en bedrijfsraad moeten organen worden van onze staatsinrichting met wettelijk geregelde bevoegdheden.

Als voorbeeld van de decentralisatiegedachte, die de regeling van groepsbelangen wettelijk wil opdragen aan commissies of organen, die vertegenwoordigers zijn van een bepaalde maatschappelijke groep, schrijft het rapport o.a.:

‘Als object van toepassing dezer delegatie van wetgeving kan o.a. de arbeids-wetgeving worden genoemd, welke in hoofdzaak betrekking heeft op twee zeer wel gekenmerkte maatschappelijke groepen: werkgevers en loonarbeiders.

De bemoeiïng van Regeering en Parlement ter zake van de arbeidswetgeving kan dan buitengewoon vereenvoudigd worden. In de wet zullen dus slechts die zaken worden geregeld, welke, hoewel zij in de eerste plaats de handelingen en verhoudingen van werkgevers en werknemers aangaan, toch van een zoodanig karakter zijn, dat haar regeling de

belangen van de maatschappij in haar geheel ten nauwste raken. Zijn deze punten bij de wet met het oog op het algemeen belang geregeld, dan blijven er binnen het kader dier regeling tal van aangelegenheden over, die, van overwegende beteekenis voor de betrokken werkgevers en werknemers, voor de overige burgers van ondergeschikt belang zijn. De regeling hiervan, waarbij met bijzondere bedrijfseigenaardigheden moet rekening worden gehouden, worde aan de direct bij het bedrijfsleven betrokkenen in handen gegeven. Toch zal hetgeen men aan de regeling van bepaalde groepen overlaat, onderworpen moeten blijven aan het toezicht der Regeering, die heeft te zorgen, dat door een speciale regeling van het daartoe bevoegd verklaarde orgaan, het algemeen belang niet wordt geschaad en dat zij niet in strijd is met de wet; een gelijksoortig toezicht dus als ook geregeld is ten aanzien van de waterschappen.

De onderwerpen, welke de nieuwe vertegenwoordigende organen bij verordening kunnen of moeten regelen, zullen in de desbetreffende wetten nauwkeurig moeten worden begrensd. Ook de organen zelve zullen bij de wet kunnen worden ingesteld; echter beter nog door beide groepen naar eigen inzicht worden gevormd en, als het aan bepaalde eischen, bij de wet gesteld, voldoet, door de Regeering als vertegenwoordigend orgaan officieel worden erkend. Regelingen bij Algemeenen Maatregel van Bestuur zullen te dezer zake dan wellicht geheel overbodig worden, wat voor de Regeering natuurlijk een groote verlichting van zorg en verantwoordelijkheid beteekent'.

In het nieuwe artikel 194 van de Grondwet is reeds het bestaansrecht van groepsorganen vastgelegd; het komt er dus nu nog maar op aan, dat recht ook practisch van beteekenis te doen worden.

Ook voor de gemeenten is de overheidsbemoeiïng enorm toegenomen, terwijl ook bij de gemeenten de ontwikkeling der organen, die de taak hebben die bemoeiïng tot haar recht te brengen, achterlijk is gebleven. Dit geldt vooral voor dat gedeelte der taak, dat tot het bestuur der gemeente behoort. De commissie komt dan ook hier tot de wenschelijkheid om het college van B. en W. te ontheffen van de verantwoordelijkheid

voor de gemeentelijke bedrijven en diensten, ten einde beide, aldus het verslag: ‘beheersmacht en beheersverantwoordelijkheid te leggen in handen van de daarvoor speciaal bevoegde deskundige directeuren. En ook nog gemakkelijker dan bij het Rijk is dit bij de Gemeente in toepassing te brengen en kan dit consequent worden doorgevoerd. Het nieuwe artikel 144 der Grondwet, boven reeds aangehaald, laat deze bestuursreorganisatie reeds volkomen toe’.

De Raad bepaalt bij verordening de instelling van een commissie van toezicht en stelt daarbij algemeene richtlijnen vast. De leiding van het bestuur blijft dus in zijn hoofdlijnen wel aan den tegenover de gemeentenaren verantwoordelijken Raad, welke echter door de delegatie van een deel van zijn bevoegdheid zal zijn ontheven van directe bemoeienis met het meer vakkundige beheer.

Tot zoover de zakelijke inhoud van het zeer sober gehouden rapport. Evenmin als beschouwingen over de beginselen geeft dit verdere uiteenzettingen over toch zeer belangrijke secundaire gevolgen der aangegeven hervormingen, als o.a. het mogelijk worden van een veel soepeler dienstverband voor het personeel der bedrijven en het beperken van algemeen nivelleerende regelingen en contrôles tot een kleiner deel van den staatsdienst.

De commissie zegt nog in haar rapport, dat de door haar aangewezen wegen ter verbetering van het staatsorganisme nog in ruimeren kring zullen moeten onderzocht worden en uitgewerkt in wetsontwerpen, aleer ze als deugdelijk zullen mogen worden aanbevolen. Door kenners van ons staatsrecht en van onze bestuurstechniek zal een nadere toetsing der aangegeven gedachten moeten plaats hebben, waarbij het mogelijk kan blijken, dat in de uitwerking en zelfs in den opzet der nieuw ontworpen organen belangrijke wijzigingen noodig zijn. Voorloopig gaat het echter eerst om de erkenning van de urgentie van de groote gedachte van hervorming of beter ‘voortgezette vorming’ van onze staatsinrichting, die hier aan de orde is gesteld. En naar mijn meening gaat het daarbij omvraagstukken van zoodanige orde, dat niet volstaan kan worden met het inzicht van een kleinen kring van politieke leiders, maar dat noodig is belangstelling in breede kringen van ons volk. Dat

daarbij de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel is voorgegaan met haar neutrale, zakelijke wijze van beschouwen, is van groote waarde. Maar om resultaten te bereiken zal het toch wel noodig zijn om te komen tot een politieke actie, welke immers uiteindelijk zal moeten voeren tot een meerderheid voor hervormingsvoorstellen in het Parlement.

Daarbij zou het wel kunnen blijken, dat de waarachtige vooruitstrevendheid, welke het aandurft om nieuwe wegen te gaan, niet altijd juist daar is, waar die het meest wordt verwacht. Wie te lang in één bepaalde richting heeft gekeken in de gedachte, dat slechts aan dien éénen kant vooruitgang mogelijk was, kan wel zoozeer het hoofd naar dien éénen kant verdraaid hebben, dat hij buiten staat is iets anders te zien. Noodig zullen zijn zelfstandigheid en onbevangenheid van oordeel om den weg van vooruitgang te zien, waar die ons wordt gewezen; al is dat eenigszins verrassend, wellicht aan een anderen kant, dan waarnaar men algemeen zoo lang heeft gekeken.

Hoe dat echter zij, het schijnt mij toe, dat in de boven ontwikkelde hervormingsgedachten, die zich aanpassen bij onze met liberale beginselen opgebouwde staatsinrichting, wellicht een breede basis zou kunnen worden gevonden voor een nieuwe constructieve politiek van liberale orde, die de medewerking zou kunnen verwerven van een breed front onzer politieke partijen.

C. WOLTERBEEK.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

XX.

Regeling der kiesbevoegdheid en verbetering van het rijksbelastingstelsel waren de twee groote problemen, welke het Kabinet van Tienhoven-Tak van Poortvliet zich tot taak had gesteld op te lossen. Over de vraag aan welk van deze beide de voorrang van behandeling diende te worden toegekend, was de liberale partij verdeeld. De Vooruitstrevenden wenschten in de eerste plaats het stemrecht uit te breiden; naar hun meening toch behoorde een belastinghervorming, teneinde doeltreffend en blijvend te zijn, met medewerking van een Volksvertegenwoordiging, op breeder grondslag samengesteld dan de bestaande, tot stand te komen. Het Ministerie zou daarom h.i. een Kabinet ad hoc moeten zijn voor een ‘reformbill’. Het ontwerpen van een kiesrecht-regeling eischte evenwel veel tijd (Tak verlangde daarvoor een vol jaar) en, naar het oordeel der meerderheid en ook der Regeering, bestond er geen reden, waarom de belastingvoorstellen, die, dank zij de voortvarendheid waarmede Minister Pierson aanstonds aan den arbeid was getogen, eerder gereed waren, niet inmiddels in behandeling zouden genomen worden.

Minister Tak had, bij zijn optreden, als voorwaarde gesteld, dat van een eventueele mislukking der belastinghervorming geen Kabinetskwestie zou gemaakt worden, opdat dit voor de totstandkoming der kieswet geen hinderpaal zou opleveren en zijn ambtgenoot Pierson had zich hiertegen niet verzet. In

staatkundige kringen verwachtte men algemeen, dat de kiesrechtregeling zou slagen en de belastingverbetering, die in de troonrede van 1891 als een ‘dringende eisch der rechtvaardigheid’ was aangekondigd, zou schipbreuk lijden.

Het tegenovergestelde geschiedde evenwel. Aan Pierson is het mogen gelukken een overwinning te behalen, zooals nog aan geen Minister van Financiën vóór hem was ten deel gevallen. ‘Het machtigste stuk arbeid op financiëel gebied in de laatste halve eeuw in ons land’ zoo noemde Mr. Patijn eens de twee hoogst belangrijke, diep-ingrijpende belastingwetten, die Pierson tegen een krachtige oppositie tot stand heeft weten te brengen: Een bedrijfsbelasting, ter vervanging van het ongelijkmatig drukkende patent en een vermogensbelasting, die te zamen een algemeene inkomstenbelasting vormden, terwijl de zeepaccijns werd afgeschaft, de accijns op het zout verminderd, doch die op het gedistilleerd verhoogd en de mutatierechten werden verlaagd[1)]. Van Houten, die tot nu toe eigenlijk steeds tegen ieder Ministerie oppositie had gevoerd, was thans zooals hij zelf erkende, voor het eerst van zijn leven ministerieel en hij stond Pierson zeer krachtig ter zijde, welke laatste zijn medewerking dankbaar aanvaardde. Aan de tot standkoming der beide belastingwetten had van Houten, die Voorzitter was van de Commissie van Rapporteurs, bijna een even groot aandeel als Pierson zelf[2)]. Verdere plannen tot belastinghervorming, door Pierson voorbereid, o.a. verbetering der personeele belasting, konden wegens het aftreden van het Ministerie, niet meer in behandeling komen.

Bij de Kabinetsformatie had Tak in het bovenvermelde ‘amicebriefje’ als voorwaarde gesteld, dat zijn taak in de

1) Pierson werd na de aanneming zijner belastingwetten door een deel van het Haagsche publiek, vooral van het aanzienlijke en vermogende, met verwijtingen overladen. Men schroomde zelfs niet hem persoonlijk te beleedigen bv. door zich te verwijderen wanneer hij een salon binnentrad. Er werd toen zelfs een complot aangelegd, dat bijna geslaagd was, om hem op ‘de Witte’ te deballoteeren. Ambtenaren en gepensionneerden, die verstoord waren over hun aanslagbiljetten voor de bedrijfs- en vermogensbelasting, hadden dit op touw gezet. Pierson, wiens gemoed ontoegankelijk was voor alles wat naar haatdragendheid zweemde, heeft nooit getoond, dat deze schandelijke behandeling eenige wrok bij hem opwekte.

2) ‘Zonder uw hulp en voorlichting ware van mijn belastingwetten bedroefd weinig terecht gekomen’ zoo schreef hij later aan van Houten.

eerste plaats zou zijn een regeling van het kiesrecht te ontwerpen en voor te dragen, waarbij dit recht zoover zou moeten worden uitgebreid als de Grondwet toeliet. Er was echter niet omschreven tot hoever, naar het oordeel van het Ministerie, deze uitbreiding zonder Grondwetschennis zich kon uitstrekken. Hierover toch bestond verschil van meening onder de Kamerleden, die overigens bijna allen de wenschelijkheid van kiesrecht-uitbreiding beaamden. Onder de Liberalen waren vele voorstanders van algemeen of bijna algemeen kiesrecht, hoewel de invoering daarvan waarschijnlijk aan hun partij de meerderheid zou doen verliezen. Volgens Prof. Buys steunde deze opvatting op overwegingen van recht; men wilde, dat alle staatkundige denkbeelden, onder het volk levend, in de Staten-Generaal zouden vertegenwoordigd worden. Waar nu het probleem om een regeling te ontwerpen, welke aan ieder, die een onafhankelijke politieke meening bezat, de kiesbevoegdheid zou toekennen, onoplosbaar scheen, kwam men tot het besluit, dat toelating van alle geschikten slechts mogelijk was, wanneer aan ieder, door de Grondwet niet uitgeslotene, het stembiljet werd ter hand gesteld. Duizenden zouden het dan echter ook deelachtig worden, van wie te voorzien was, dat zij het zouden gebruiken volgens aanwijzing van anderen, aan wier stoffelijken of geestelijken invloed zij onderworpen waren en op wie dan met eenig recht de minder parlementaire benaming van ‘Stemvee’, door het Kamerlid Rutgers van Rozenburg voor deze nieuwe kiezers uitgevonden, zou kunnen toegepast worden.

Door de indiening van het ontwerp-Kieswet Tak, uitgaande van de in 1891 door de Liberale Unie aangenomen beginselen, werd de appel der tweedracht onder de liberale partij geworpen. De Liberale Unie sprak met bijna algemeene stemmen den wensch uit, dat het ontwerp in hoofdzaak ongewijzigd tot wet zou verheven worden, waarbij een der leden, onder bijval der aanwezigen, uitriep, dat hij door dik en dun met Tak wilde meegaan. De Gematigd-Liberalen, de meeste Katholieken en verscheidene Anti-Revolutionairen hadden tegen de door Tak voorgestelde, zeer sterke kiesrecht-uitbreiding groote bezwaren. Deze bezwaren waren ten eerste van constitutioneelen aard. Men achtte het, door Tak aangenomen, negatieve kenteeken van maatschappelijken welstand (het niet

officieel bedeeld worden) in strijd met de Grondwet, die zelf de bedeelden reeds van de uitoefening van het kiesrecht had uitgesloten en daarnevens positieve kenteekenen van geschiktheid en van maatschappelijken welstand eischte. Daarenboven oordeelde men een zoo snelle uitbreiding (waardoor het kiezerstal zou verdubbeld worden) zonder geleidelijken overgang ongewenscht en men vreesde bij zoovele onontwikkelde kiezers voor den invloed van demagogen.

Tot de tegenstanders van Tak's ontwerp behoorde ook Van Houten. Te dien tijde kwam het groote keerpunt in het politieke leven van dezen staatsman. Zijn aansluiting bij hen, die het wetsvoorstel ongrondwettig en ondoelmatig achtten, veroorzaakte een volslagen breuk tusschen hem en zijn vooruitstrevende vrienden. Van dit oogenblik verloor hij ook in het land zijn aanhangers bijna geheel, waaraan reeds voor een deel zijn vijandige houding tegen de legerwet van Bergansius had bijgedragen. Ten onrechte werd van Houten's zoogenaamde afval aan overwegingen van persoonlijken aard toegeschreven. Door zich tegen de kieswet-Tak te verzetten week hij niet af van de lijn, die hij steeds had gevolgd. Ten tijde van de indiening der kieswet maakte van Houten met mijn vader en van der Kaay het bestuur uit der liberale Kamerclub. Toen mijn vader hem voor het eerst sprak over de kieswet, dadelijk na de indiening, en hem te kennen gaf zeer tegen de buitengewoon groote uitbreiding gekant te zijn, antwoordde van Houten hem, dat hij dan geloofde, dat nu het punt gevonden was, waarop de liberale partij uiteen moest gaan: hij en de zijnen vóór groote uitbreiding, mijn vader en zijn vrienden daartegen. Eerst later, toen mijn vader en andere meer Gematigden hun standpunt begonnen te bepalen, kwam er toenadering. Zij, die over het kiesrecht dachten als mijn vader, waren van oordeel, dat, nu eenmaal de Regeering een zóó vérstrekkende uitbreiding had voorgesteld, het een onbegonnen arbeid zou zijn een veel geringere daartegenover te plaatsen. Zij aanvaardden daarom de leus, die destijds algemeen werd aangeheven: ‘Uitbreiding zoover de Grondwet toelaat’. De uitbreiding, door Tak voorgesteld, overschreed echter naar hun oordeel de grenzen door de Grondwet gesteld. Zij achtten haar daarenboven ondoelmatig. Door de schrijfproef (welke het ontwerp-Tak eischte als bewijs van

het kenteeken van geschiktheid) zouden tal van personen uitgesloten worden of zichzelf uitsluiten, terwijl het beginsel om hen, die hun belastingschuld niet hadden voldaan, tot de stembus toe te laten[1)], naar hun meening in strijd was met den geest der Grondwet en verderfelijk. Tegen dit laatste was van Houten ook reeds opgekomen en hij had zich ook immer tegen het verleenen van het stemrecht aan Proletariërs verzet. Van Houten zeide in die dagen eens tot mijn Vader: 'Ik verdeel ons volk maatschappelijk in vijf klassen. De eerste en tweede bezitten nu het kiesrecht, de derde moet het naar alle regels van billijkheid en van goede staatkunde verkrijgen, de vierde laat mij koud, zij kan het verkrijgen, zonder dat ik er sterk voor zal opkomen, de vijfde moet in volstrekten zin van het kiesrecht verstoken blijven'. 'Met "zulke denkbeelden" zoo teekende mijn vader daarbij aan, kon hij het quasi-algemeen kiesrecht van Tak moeilijk verdedigen. Hij zou het verdedigd hebben, indien bij het als den eenigen weg had beschouwd om tot uitbreiding te komen, maar nu hij zag, dat wij een anderen weg wilden inslaan, die hem veel nader bracht tot wat hij verlangde, schaarde hij zich bij ons'.

Het, naar aanleiding van het Voorloopig Verslag, op vele punten gewijzigde ontwerp, werd in den zomer van 1893 door de Tweede Kamer in openbare behandeling genomen. Het bleek toen, dat de Radicalen en een deel der Liberalen, als wier hoofd Goeman Borgesius was te beschouwen, zich onvoorwaardelijk bij Tak aansloten. Het liberale Haagsche blad 'het Vaderland', het orgaan van Borgesius, verdedigde de grondwettigheid van het ontwerp. Later, in 1907, verklaarde Borgesius in zijn weekblad 'de Vaderlander', dat hij de Grondwet beter had leeren begrijpen en hij erkende toen, dat het ontwerp met de constitutie in strijd was. Had hij dit in 1893 ingezien, dan zou wellicht de eenheid der liberale partij bewaard zijn kunnen blijven.

Toen de algemeene beschouwingen waren afgeloopen, werd besloten niet onmiddellijk de artikelen te behandelen, maar de amendementen eerst naar de afdeelingen te zenden. Uit de

1) Bij de laatste wijziging van het ontwerp-Tak werden echter alle wanbetalers van rijksbelastingen van de uitoefening van het kiesrecht uitgesloten.

drie groepen, die zich niet met het ontwerp konden vereenigen (de Gematigd Liberalen, waartoe nu ook van Houten kon gerekend worden, de rechts Anti-Revolutionairen en de Katholieken, behalve Schaepman) waren nml. talrijke amendementen voortgekomen, van soms vrij ingrijpenden aard. Een van de belangrijkste was dat, hetwelk op verzoek der liberale kamerclub door van der Kaay, van Houten en de Beaufort was ontworpen, hetwelk echter, uit politieke overwegingen, bij de laatste behandeling niet weder werd ingediend[1].

Het besluit tot het uitstellen van de behandeling der artikelen zou, naar de meerderheid hoopte, gunstige gevolgen opleveren, doordat nader overleg met den Minister kon gepleegd worden. Tak echter, verwachtend met den steun van Kuyper en Schaepman zijn zaak te zullen winnen, bleek niet genegen tot het doen van concessies aan de rechter fractie der Liberalen.

Eerst in Februari 1894 ging de Tweede Kamer tot de behandeling der artikelen van het inmiddels nogmaals gewijzigd ontwerp over. Art. 3, waarbij thans als eenig kenteeken zoowel van geschiktheid als van maatschappelijken welstand was aangenomen ‘het, voorzien in eigen onderhoud en in dat van het huisgezin’ werd met vrij groote meerderheid aanvaard[2]. Deze uitspraak was op zichzelf echter onbelangrijk en verkreeg eerst beteekenis door de nadere uitwerking in het volgend artikel vervat. Art. 4 bepaalde nml. aan welke voorwaarden men had te voldoen om geacht te worden dit kenteeken te bezitten. De voornaamste dezer voorwaarden waren, dat men

1°. gedurende de drie[3] laatstverloopen maanden, in een-

1) Zie hierover van Houten ‘Vijf en twintig jaar in de Tweede Kamer’ Vierde Periode p. 182 vlg.
2) Door Mackay was op dit artikel een amendement voorgesteld, strekkend om het kiesrecht alleen aan hoofden van gezinnen en daarmede gelijkgestelden toe te kennen, hetwelk door den Minister onaannemelijk werd verklaard. Toch zou het, met medewerking van de rechterzijde en eenige Liberalen aangenomen zijn, indien de voorsteller, voorziend waartoe hij anders zou kunnen geroepen worden, het niet had ingetrokken.
3) De Ministers van Tienhoven en van Dedem hadden in den Ministerraad voorgesteld, dezen tijd van 3 maanden op 6 maanden te brengen, doch Tak wilde niet toegeven. Van Tienhoven had zelfs liefst een belasting-census.

zelfde woning zij gehuisvest geweest, of, gedurende het laatstverloopen burgerlijk jaar, hoogstens eenmaal van woning zij veranderd;

2°. gedurende het laatstverloopen burgerlijk jaar zelf evenmin als zijn vrouw of minderjarige kinderen, onderstand hebbe genoten van een instelling van weldadigheid of van een gemeentebestuur;

3°. zijn aanslagen in de rijks directe belastingen geheel hebbe voldaan;

4°. zich met goed gevolg aan de schrijfproef hebbe onderworpen[1)].

Van vele zijden werd dit artikel bestreden. Vrij algemeen werd erkend, dat het gedurende drie maanden bewonen van hetzelfde huis, ook al ware dit slechts een armelijke hut, geen bewijs opleverde van het voorzien in het onderhoud van zijn gezin. Het, overigens voor Tak niet onwelwillende 'Handelsblad', noemde dit laatste ontwerp 'een monster van wetgeving'. Lohman kwalificeerde het als 'een legislatief wangedrocht' en de Raad van State had eenstemmig als zijn oordeel te kennen gegeven, dat het onvereenigbaar was met de Grondwet, hetgeen ook de meening was van de meerderheid der Tweede Kamer. In alle partijen was men er echter van doordrongen, dat het artikel niet mocht worden afgestemd, zoolang niet alle pogingen, die tot een vergelijk konden leiden, waren mislukt. Ieder voorstel om een anderen maatstaf voor maatschappelijken welstand aan te nemen (belasting, huurwaarde, het bewijs van eenig bezit) werden evenwel door den Minister afgewezen. Het eenige waartegen de Regeering geen bezwaar zou maken, ware een versterking van de waarborgen in haar ontwerp gegeven: continuïteit van woning, leeftijd, enz. Ten slotte werd, ten einde te trachten de anders

1) De meerderheid der Kamer (de Anti Revolutionairen, de Katholieken en enkele Liberalen) hadden bezwaren tegen de schrijfproef. De Regeering meende echter, dat het tegen alle beginselen zou indruischen het kiesrecht te verleenen aan analfabeten. Zij besloot nu op advies van Pierson, c.q. te verklaren van de handhaving van de schrijfproef geen kabinetskwestie te zullen maken, maar dit wel te doen t.z.t. bij de behandeling van de wetsbepalingen, die 'het kiezen' regelen en waarbij dan voorgeschreven zou worden, dat het schriftelijk invullen der stembiljetten door de kiezers persoonlijk behoorde te geschieden. Dit laatste zou, meende zij, geen krachtige bestrijding vinden.

onvermijdelijke verwerping van het Regeeringsvoorstel te voorkomen van onverdacht vriendschappelijke zijde, nml. door een persoonlijk vriend van den Minister, den oud-Predikant de Meijier, een amendement voorgesteld, hetwelk nader aangaf aan welke eischen de kiezerswoning had te voldoen en dat den tijd, gedurende welke men daarin gehuisvest moest zijn, op één jaar bepaalde[1)].

Het amendement werd ingediend, na de uitdrukkelijke verklaring dat het niet als 'machine de guerre' maar als 'machine de paix' was te beschouwen en de voorsteller verzocht den Minister dringend om, indien hij het onaannemelijk achtte, dit rondweg te verklaren, in welk geval het terstond zou worden ingetrokken[2)]. Tot tweemaal toe werd het amendement gewijzigd, ten einde tegemoet te komen aan de bezwaren door den Minister geopperd, die zelf medewerkte om den juisten zin der woorden vast te stellen[3)]. Nadat deze

1) Ook een lid der Regeering, Minister Pierson, had een redactie ontworpen, waarbij nadere eischen aan de kiezerswoning werden gesteld. Hij wilde in de eerste alinea den eisch stellen van 'huisvesting in een voldoende woning'. De slotalinea zou dan aldus luiden:
'Onder eene voldoende woning verstaat deze wet elk gebouw of gedeelte van gebouw, waarin voor den bewoner of de bewoners woonvertrekken aanwezig zijn, in de verhouding van tenminste één op elke drie personen boven de 18 jaren. Voor de toepassing dezer bepaling, wordt als woonvertrek aangemerkt elke beslotene ruimte ter oppervlakte van tenminste 12 M^2., niet dienende tot stalling van paarden of vee, alwaar door den bewoner of met hem samenwonenden het middagmaal gebruikt of nachtverblijf gehouden wordt.
Zij, die krachtens zakelijk recht, huurovereenkomst, ambts- of dienstbetrekking, woonvertrekken voor zich, of voor zich en anderen, in uitsluitend gebruik hebben, worden geacht eene afzonderlijke woning te hebben'.
Pierson liet deze redactie aan zijn ambtgenoot Tak lezen, die hem machtigde er den oud-liberalen afgevaardigde Mees mede in kennis te stellen, met de bijvoeging, dat zij zijn goedkeuring wegdroeg. Mees wilde echter dit amendement niet indienen, hij vond het te subtiel.
2) Hoewel het amendement technisch niet zeer fraai was, besloten de meesten van hen, die zich met de door Tak voorgestelde bepaling niet konden vereenigen, het aan te nemen, teneinde tot een oplossing te komen.
3) Uit de aanteekeningen van Jhr. Röell bleek mij, dat de Meijier vooraf overleg had gepleegd met dezen staatsman en dat zij te samen de redactie van het amendement hadden ontworpen. Alvorens het amendement in te dienen, had de Meijier een bezoek gebracht aan Minister Tak, waarbij hij hem met zijn voornemen in kennis stelde. De Minister had hem toen herhaaldelijk hartelijk dank gezegd voor zijn poging om hem te steunen en het amendement in beginsel niet onaannemelijk verklaard, maar zich nadere overweging voorbehouden.
In een gesprek dat Jhr. Röell met Minister Pierson over het amendement had, verklaarde deze laatste, dat hij een omschrijving der woning goedkeurde en tegen die van den Heer de Meijier geen ernstig bezwaar had. Later, nader over het amendement nadenkend, kwam het Pierson toch voor, dat het niet strookte met de krachtig uitgesproken beginselen en dat het in de practijk tot onbillijkheden aanleiding zou geven.

wijzigingen waren aangebracht verklaarde de Minister aan het slot zijner rede slechts, dat hij de Kamer niet kon aanraden om aan het amendement haar goedkeuring te schenken. Dit advies, waaruit naar het parlementaire spraakgebruik allerminst viel af te leiden, dat de voorgestelde wijziging onaannemelijk werd geoordeeld, vestigde bij de geheele Kamer dan ook den indruk, dat de Minister, al achtte hij het amendement ongewenscht, er zich bij zou neerleggen. Toen dien Donderdagmiddag 8 Maart de Kamer uiteenging was de overtuiging algemeen, dat de kans van het totstandkomen der kieswet grooter was, dan zij gedurende den geheelen loop der beraadslagingen was geweest.

Den volgenden morgen werd het amendement in stemming gebracht en aangenomen[1]. Toen de Minister daarop het woord verzocht en mededeelde, dat het wetsontwerp door hem werd ingetrokken, aangezien de strekking en beteekenis daarvan door het amendement geheel gewijzigd werden, kwam deze verklaring, gelijk een donderslag bij helderen hemel.

Naar het schijnt was Tak aanvankelijk wel bereid geweest het amendement te aanvaarden, of dubieerde althans nog omtrent de daartegen aan te nemen houding, maar den avond vóór de stemming hadden zijn radicale vrienden en in de eerste plaats Kerdijk, hem met verwijten overladen. Hij zou hun gunst voor altijd verliezen, indien hij toegaf. Naar men zeide werd toen door hem het advies ingewonnen van zijn ambtgenoot voor Justitie Smidt. Vóór de stemming liet Tak den Ministerraad bijeenkomen en daar gaf hij tot groote verbazing van van Tienhoven[2] en ook van enkele andere ambtgenooten te kennen, dat hij, na aanneming van het amendement, de wet

1) Bijna alle Katholieken (ook Schaepman), alle Anti Revolutionairen op 4 na en 20 Liberalen brachten hun stem vóór het amendement uit.

2) De machtiging van de Regentes tot intrekking der wet had Tak reeds eenigen tijd in handen, doch hij had van Tienhoven daarmede niet in kennis gesteld.

zou intrekken. Het is onbegrijpelijk dat van Tienhoven toen niet vóór de stemming het voornemen der Regeering ter kennis van de Kamer heeft gebracht of Tak verzocht heeft dit te doen. Van Tienhoven, die meende, dat voor intrekking der wet geen aanleiding bestond en de wijze, waarop zij geschied was afkeurde, verzocht thans zijn ontslag, hetwelk hem werd verleend. De overige ambtgenooten van Tak bleven hem getrouw, al wankelde de Minister van Koloniën van Dedem, ook even. Pierson stond aan Tak's zijnde, niet omdat hij diens staatkundige tactiek bewonderde, maar omdat hij meende, nu men eenmaal stond voor de vraag om de kieswet, waaraan hij zijn steun had gegeven en die hij persoonlijk goedkeurde, al of niet door te zetten, Tak niet ontrouw te mogen worden. De Meyier werd door deze plotselinge wending zoozeer geschokt, dat hij sedert voor altijd geknakt was; ‘de Meyier’ zoo zeide van Houten destijds, ‘is te braaf voor de politiek’. Hij kon zich niet voorstellen, dat hij op een dergelijke wijze door Tak zou behandeld worden. Ook Tak zelf hebben de gebeurtenissen van 1894 sterk aangegrepen; sindsdien is hij geestelijk en lichamelijk achteruitgegaan.

Landgenooten, die thans den middelbaren leeftijd bereikt of overschreden hebben, herinneren zich ongetwijfeld de beroering, door de intrekking der kieswet-Tak en de daarop gevolgde ontbinding der Tweede Kamer in den lande teweeggebracht. Sinds de April-beweging in 1853 had geen staatkundige gebeurtenis zulk een opschudding gebaard en ik kan mij ook niet herinneren, dat na 1894 ooit weder een kwestie van binnenlandsche politiek een zoo sterke algemeene agitatie heeft veroorzaakt in ons land, waar eigenlijk slechts zeer weinigen werkelijk belangstellen in staatkunde.

Aanvankelijk meenden velen in den lande, die de ‘histoire intime’ van het amendement-de Meyier nog niet kenden, dat het voornemen van den Minister, om bij aanneming van het amendement de wet in te trekken, aan de Kamer bekend was en men begreep de houding van de Meyier niet of meende, dat hij opzettelijk de val van het Ministerie had willen uitlokken. Door brochures van mijn vader en van anderen welke weldra verschenen, leerde men de juiste toedracht allengs kennen en daardoor werd een einde gemaakt aan de legende

'van den braven Tak en de booze wijzen' uit het kindersprookje door den fellen tegenstander van de kieswet, den Amsterdamschen Hoogleeraar Spruyt in die dagen in 'het Handelsblad' medegedeeld[1]. Tak had zich waarschijnlijk voorgesteld, door de Kamer bij verrassing voor de intrekking der wet te plaatsen, zijn eigen stelling te zullen versterken; het tegendeel bleek echter het geval te zijn. Er waren nu zelfs voorstanders der wet, die zich tegen Tak verklaarden wegens de wijze waarop hij de zaak had behandeld.[2]

Tak was vast overtuigd van een overwinning bij de stembus. Gerugsteund door zijn vrienden verzocht hij aan de Regentes machtiging tot Kamerontbinding. De stukken op deze ontbinding betrekking hebbend, werden, in tegenstelling met hetgeen bij vorige ontbindingen, ontstaan door een conflict tusschen Regeering en Volksvertegenwoordiging (1853, 1866, 1868, 1886), placht te geschieden, niet terstond gepubliceerd. Deze bescheiden werden echter later door het Ministerie-Röell, met machtiging der Regentes, aan de Eerste Kamer op haar verzoek overgelegd en in de Handelingen openbaar gemaakt. Daaruit bleek toen, dat Tak in zijn rapport aan de Regentes de intrekking der wet en de ontbinding gemotiveerd had

1.° omdat het amendement met het stelsel der Regeeringsvoordracht in strijd was en voor duizenden geschikte personen het kiesrecht deed verloren gaan;

1) 'Daar leeft in den Haag in een geheimzinnige toren, zoo verklaart dit merkwaardig voortbrengsel der volksfantasie, een brave man Tak genaamd. Hij heeft hart voor het volk en voor de jeugdige Koningin, die hij als Raadsheer ter zijde staat. Zoo gaarne zou hij aan het gansche volk kiesrecht geven en daardoor den troon der Koningin bevestigen. Maar hij kon dit niet zonder de wijzen van het Koninkrijk te raadplegen en die wijzen, hoe geleerd ook, zijn helaas grootendeels ondeugende, ja booze menschen. Zij willen niet, dat aan het volk recht geschiede en dat het Koningshuis geëerd worde. In hun euvelmoed spanden zij daarom voor den braven Tak een valstrik, hopend dat hij daarin ellendig zou omkomen, maar Tak bemerkte onraad. Hij jaagt de wijzen uit hun raadszaal en vraagt thans aan het volk hem in plaats van de booze wijzen, goede wijzen te willen zenden'.

2) O.a. de oud-Minister Geertsema, die, toen een lid der Tweede Kamer hem op den dag der intrekking des middags op de Societeit zeide, dat Tak nu zijn tegenstanders in het netje had weten te krijgen, ten antwoord gaf, dat Tak zijn vertrouwen verloren had en op onverantwoordelijke wijze had gehandeld.

2°. wegens de bij het samenstellen van het Kabinet gemaakte afspraak, vervat in het meervermelde particuliere schrijven van Tak[1].

3°. omdat het een algemeen wantrouwen tegen de oprechtheid der ingediende voorstellen zou wekken, indien de Kroon deze liet varen, nu een meerderheid der Kamer zich tegen de daarbij aanhangig gemaakte ruime uitbreiding had verklaard.

Werd door dit wantrouwen het gezag der Kroon verzwakt, dan zou zij alleen steun vinden bij een meerderheid in de Tweede Kamer, waarvan de levensduur niet langer dan tot 1895 kon verlengd worden.

'Duizenden in den lande', zoo vervolgde Tak in zijn rapport, 'zouden van nu af aan reikhalzend uitzien naar de verkiezingen in 1895, aan de tegenwoordige Kamer het zedelijk recht ontzeggend om ten aanzien van het kiesrecht eene beslissing te nemen. De Kroon zoude door zoodanigen toestand noodeloos in het leven te roepen, de politieke crisis slechts verlengen en in de oogen van het volk zoude daarvan de verantwoordelijkheid geheel op Haar worden gelegd'.

Ofschoon de Regentes de overwegingen, waarop het voorstel tot ontbinding berustte, niet in alle opzichten kon beamen, verleende H.M. de gevraagde machtiging 'omdat Hare Majesteit na rijp overleg overtuigd (was), dat in de tegenwoordige omstandigheden een beroep op de natie de beste oplossing (was) om tot eene bevredigende regeling van het kiesrecht en tot een spoedig einde van de ontstane crisis te komen'.

Kamerontbinding was inderdaad in de gegeven omstandigheden wel de beste wijze om deze, door het gemis aan staatmansbeleid van Tak teweeggebrachte crisis op te lossen. Het was

1) Dit briefje bevatte o.a. de volgende zinsnede:
'Wanneer een meerderheid in de Tweede Kamer hare medewerking tot deze (kiesrecht)regeling weigerde of de behandeling van het daartoe strekkend ontwerp, door zijdelingsche tegenwerking wist te ondervangen, zoude dit tengevolge moeten hebben, dat aan de Koningin-Regentes een voorstel tot ontbinding der Kamer werd gedaan, zoodat aan het volk de gelegenheid werd geschonken om zijn gevoelen over dit vraagstuk uit te spreken'.

Dit schrijven had van Tienhoven niet aan de Regentes overgelegd, doch hij had Haar den zakelijken inhoud medegedeeld.

toch niet met zekerheid te voorspellen of een nieuw Ministerie, met de meerderheid, die vóór het amendement-de Meyier gestemd had, een kieswet zou kunnen samenstellen, daar verschillende voorstemmers, met name onder de anti-revolutionaire leden, door den loop, welke de zaak had genomen, berouw hadden van hun stem en een nieuw Kabinet misschien niet zouden steunen.

Van verschillende zijden werd critiek uitgeoefend op deze ontbinding of liever gezegd op het advies van het Ministerie aan de Kroon om tot ontbinding over te gaan. Het besluit der Regentes achtte men vrij algemeen een daad van wijs beleid.[1)]

De oud-Minister van Karnebeek noemde in een vlugschrift de ontbinding een staatsgreep, omdat de Regeering daardoor de kiezers uitnoodigde een Kamer te verkiezen, die haar zou helpen de Grondwet in effectu te veranderen, zonder dat de voor Grondwetsherziening voorgeschreven bepalingen werden gevolgd.

Mijn vader achtte de wijze, waarop deze ontbinding door de Regeering was voorbereid en aanbevolen, niet in overeenstemming met een goede practijk der Grondwet, zooals hij nader uiteenzette in een speciaal daaraan gewijde brochure.[2)]

Daarin betoogde hij, dat de Regeering ten onrechte de in Engeland gebruikelijke practijk had gevolgd en de ontbinding had aangewend als een middel om het leven van het Parlement te verkorten, door op een voor haar gunstiger tijdstip de algemeene verkiezingen te doen plaats hebben.[3)] In Nederland echter werd het ontbindingsrecht in 1848 in de Grondwet

1) Ten onrechte deden voorstanders van Tak het voorkomen alsof de Kroon door tot ontbinding te besluiten zich aan hun zijde schaarde.
Toen Takkianen gebruik wilden maken van het jaarlijksch bezoek van H.H.M.M. aan Amsterdam, dat toevallig in die dagen viel, voor een demonstratie, besloot de Regentes het bezoek aan de hoofdstad niet te laten doorgaan. Zij wilde geheel boven de partijen blijven.
2) 'De Ontbinding der Tweede Kamer van Maart 1894' Staatsrechtelijke beschouwing.
3) Dat het de bedoeling der Regeering was de Engelsche practijk in te voeren, bleek naar de meening mijns vaders 1o. doordat reeds bij de vorming van het Kabinet een voorstel tot ontbinding was vastgesteld voor het geval zekere gebeurlijkheid zich voordeed; 2o. doordat in het ontbindingsrapport werd opgemerkt, dat de ontbinding 'in het wezen der zaak thans niets anders zoude zijn dan een met één jaar vervroegde aftreding'.

opgenomen als een buitengewoon rechtsmiddel, waarvan de Vorst kon gebruik maken, wanneer hij op een gegeven oogenblik in de onzekerheid verkeerde of de Vertegenwoordiging nog wel de juiste uitdrukking was van den volkswil[1]. De ontbinding moet zijn, ‘een vrije daad van den Vorst, zelfstandig van hem uitgaande, in denzelfden zin als een benoeming van een Ministerie dat is’.[2]

Z.i. had het Ministerie daarom zich bereid moeten verklaren zijn ontslag aan te vragen, aan de Regentes overlatend te beslissen of de Kamer al of niet ontbonden zou worden.

De verkiezingen hadden plaats onder de grootste verwarring op staatkundig gebied. De leuze bij de stembus was: ‘Vóór of tegen Tak. Vóór of tegen nagenoeg algemeen stemrecht’. Alle bestaande partijverhoudingen waren plotseling verbroken. De tweespalt in de liberale partij uitte zich in de scherpste vormen. Zij, die kort te voren nog in hetzelfde partij-verband hadden gestaan, waren tegenstanders geworden en beschouwden elkander wederzijds als afvalligen. De Liberale Unie zond aan de bij haar aangesloten kiesverenigingen een circulaire, waarin de wenschelijkheid werd betoogd om bij de verkiezingen alleen die candidaten te stellen, die verlangden mede te werken aan een finale kiesrechtuitbreiding in den zin waarin Tak die had voorgesteld en verdedigd. De Amsterdamsche kiesvereeniging ‘Burgerplicht’ nam daarop een motie aan, waarbij werd uitgesproken, dat 's lands belang vereischte, dat de aanstaande Tweede Kamer zoo spoedig mogelijk een kiesrecht-ontwerp op denzelfden breeden grondslag als het door de Regeering ingetrokkene behandelde en aannam. Aan de afgetreden afgevaardigden werd gevraagd of zij zich daarmede konden vereenigen. Gleichman antwoordde o.a., dat hij zich geen mandaat of geen verbod om aan eenige voor te stellen wijziging zijn stem te geven, zou laten welgevallen.

De Katholieken bestreden elkaar op de heftigste wijze.

1) Het wil mij voorkomen, dat dit geval zich inderdaad in 1894 voordeed. Het was toch twijfelachtig of er toen tusschen de meerderheid der kiezers en de meerderheid der Tweede Kamer nog homogeniteit bestond omtrent de vraag op welken grondslag het kiesrecht zou moeten berusten.
2) Deze opvatting werd door enkele persorganen o.a. door het Handelsblad bestreden.

Behalve Schaepman waren de katholieke afgevaardigden van de ontbonden Kamer allen Anti-Takkianen. Het zonderlinge verschijnsel deed zich nu voor, dat ‘de Tijd’, het bij uitstek katholieke orgaan en zelfs de hooge geestelijkheid, tegenover Schaepman protestantsche candidaten aanbevalen.

Dr. Kuyper, die zich in ‘de Standaard’ als een beslist voorstander van Tak's voorstel had verklaard, al bevatte dit dan ook niet het door hem steeds verdedigde huismanskiesrecht, riep na de Kamer-ontbinding een Deputatenvergadering bijeen, aan welke eenige resoluties, door het Centraal-Comité genomen, werden voorgelegd, waarin o.a. werd verklaard, dat de komende verkiezingen waren te verstaan ‘als een worsteling tusschen het conservatisme van alle gading eenerzijds en anderzijds tusschen hen, die voor het volk achter de kiezers opkomen, een strijd waarin de anti-revolutionaire partij aan haar beginsel en verleden getrouw, van uit haar eigen standpunt zich op onverdachte wijze tegen het conservatisme heeft te weer te stellen’.

Een tiental, tot den rechtervleugel der anti-revolutionaire partij behoorende Kamerleden (o.a. Mackay en de Savornin Lohman) richtten zich nu, zonder de Deputatenvergadering af te wachten, tot de kiesvereenigingen in een geschrift, door ‘de Standaard’ ‘het fatale manifest’ gedoopt, waarbij zij bezwaren aanvoerden tegen art. 4 van het ingetrokken ontwerp.

Hierdoor kwam het in de anti-revolutionaire partij tot een breuk tusschen de Kuyperianen, die meest allen tot de Doleerenden behoorden, en de aanhangers van hen, die ‘het fatale Manifest’ hadden onderteekend, die, behoudens uitzonderingen (de Savornin Lohman) Nederlandsch Hervormd (‘Synodalen’) waren, en welke laatsten zich nu niet langer in ‘het persoonlijk regiem’ wenschten te schikken. Het vuur, dat reeds lang gesmeuld had, brak thans in lichte laaie vlam uit. ‘Op den dag van de sluiting der Kamer vóór de ontbinding’ zoo schreef mijn vader ‘hoorde ik in de koffiekamer twee anti-revolutionaire leden zich in de bitterste bewoordingen uiten over Kuyper. Ik wilde mij verwijderen, begrijpend, dat dit gesprek niet voor mijn ooren bestemd was, doch het bleek mij welhaast, dat de sprekers er prijs op stelden, dat iedereen het wist’.

Kuyper die bij deze verkiezingen waarschuwde tegen ‘de

Heeren met dubbele namen', verdacht van conservatisme, verdedigde nu ook, geheel in strijd met hetgeen hij steeds beweerd had, de stelling, dat op staatkundig gebied de godsdienst niet behoeft mede te rekenen. Met warmte kwam hij te Gouda op voor de candidatuur van Valette, een Katholiek, die met de kerk gebroken had, tegenover een kerksch Protestant Graaf C. van Bylandt. Trouwens allerwege werden thans candidaten aanbevolen door personen, die voorheen hun politieke tegenstanders waren; zoo werd de candidatuur van mijn vader te Delft ondersteund door de Katholieken, met uitzondering van enkelen, door het anti-revolutionaire oud-Kamerlid Fabius, door alle Predikanten behalve de Doleerenden en door een deel der Liberalen.

Tak liet zich te Amsterdam candidaat stellen, doch achtte het niet noodig zijn houding tegenover de kiezers uiteen te zetten en vertrok naar Parijs, van waar hij eerst op den dag der stemming terugkeerde.[1)]

De uitslag der eerste stemming was reeds een moreele nederlaag voor de Regeering, al bleef zij nog op de overwinning hopen. In verschillende groote steden, 's-Gravenhage, Utrecht, Haarlem, Leiden, werden aanstonds met verpletterende meerderheid de anti-Takkiaansche candidaten gekozen. Tak zelf verwierf met een zwakke meerderheid een Kamerzetel.

Bij de herstemmingen verloren de Takkianen den slag.

XXI.

De nieuwe Kamer telde 54 tegenstanders en 46 voorstanders van het ontwerp-Tak. Het Ministerie kon thans niet anders doen dan zijn ontslag vragen. Voor de Regentes was het te midden van deze politieke verwarring geen gemakkelijke taak om te beslissen aan wien de vorming van een nieuw

1) Tot welk een hoogte de politieke hartstocht in die dagen gestegen was en hoe deze soms tot vrij dwaze demonstraties kan leiden, moge uit het volgende blijken.
Bij zijn terugreis uit Parijs, wilde Tak een spoorwegcoupé binnentreden, waarin reeds een Dame, behoorend tot de aanzienlijke kringen van 's-Gravenhage, had plaats genomen. Deze verklaarde daarop liever nog een dag te Parijs te zullen blijven dan met den gehaten staatsman in dezelfde coupé de reis naar het vaderland te doen.

Kabinet op te dragen. Daar de Liberalen in de Kamer de meerderheid hadden behouden, was het te voorzien, dat deze opdracht aan een liberaal-anti-Takkiaansch staatsman zou worden verstrekt. Aanvankelijk werd de naam van den oud-Gouverneur-Generaal Pijnacker Hordijk, als Kabinetsformateur genoemd. Op advies o.a. van de Voorzitters der beide Kamers, Gleichman en van Naamen van Eemnes, werd evenwel Jhr. Mr. J. Röell, die toen in hooge achting was bij de Regentes, met het samenstellen van een nieuw Ministerie belast.

Röell, die in 2 districten (Utrecht en Haarlem) gekozen was, stond zoowel bij zijn geestverwanten als bij zijn politieke tegenstanders, wegens zijn groote bekwaamheid en karaktereigenschappen in hoog aanzien. Aanvankelijk was het zijn bedoeling te trachten een Kabinet te vormen uit tegenstanders van Tak's kiesrechtregeling tot verschillende partijen behoorend. Na enkele besprekingen en nadat o.a. de anti-revolutionaire Kamerleden Beelaerts van Blokland en Huber successievelijk de hun aangeboden portefeuille van Justitie hadden geweigerd, bleek het hem, dat het vormen van een Coalitie-Ministerie geen aanbeveling verdiende en het gelukte hem een Bewind uitsluitend uit gematigd Liberalen bestaand bijeen te brengen. De Vrijzinnigen bleven zoodoende aan de Regeering en een herstel van de verbroken eenheid in de liberale partij was thans eerder mogelijk.

Röell wendde zich nu in de eerste plaats tot van Houten, die de aangewezen man was om in het nieuwe Ministerie zitting te nemen. Wel was hij te Groningen niet herkozen tengevolge van de radicale strooming in het Noorden, maar in de fractie, die de overwinning behaald had, was hij één der uitnemendsten. Van Houten verklaarde zich, op Röells verzoek, bereid om als Minister van Binnenlandsche Zaken een nieuwe kieswet te ontwerpen. De voornaamste reden waarom Röell de leiding der Binnenlandsche Zaken aan van Houten overliet en zelf als Minister van Buitenlandsche Zaken optrad, was, zooals mijn vader in zijn levensbeschrijving van Röell vermeldde, deze, dat hij naar zijn eigen uitlaten, vreesde, dat zijn krachten tegen deze taak niet bestand zouden zijn. ‘Men beschouwe dit vooral niet als een uitvlucht’ zoo voegde mijn vader daaraan toe, ‘Röell zou ongetwijfeld volmaakt bere-

kend zijn geweest voor het Departement van Binnenlandsche Zaken, maar als hij dit Departement had beheerd op de wijze zooals hij zich dit beheer voorstelde, dan zou er inderdaad gevaar hebben bestaan, dat hij onder zijn arbeid ware bezweken. Zijn gevoel van verantwoordelijkheid bracht mede, dat hij het zich tot plicht rekende om in alle bijzonderheden van de hem toevertrouwde belangen door te dringen ten einde zich van elke daad, ook de minst belangrijke, rekenschap te kunnen geven. Een dergelijke opvatting zoude zelfs van een werkkracht als de zijne te veel hebben gevergd'.

Van Houten had als voorwaarde gesteld voor zijn zitting nemen in het Kabinet, dat van der Kaay, die bij de behandeling der kieswet ook op den voorgrond was getreden, daarin eveneens zou worden opgenomen. Aan dezen laatste werd nu de portefeuille van Justitie toevertrouwd. Van der Kaay, hoewel zeer bekwaam en een voortreffelijk mensch, bleek welhaast een zwak en minder geschikt Minister te zijn. Van Houten daarentegen overtrof aller verwachtingen. Als administrateur was hij een der meest uitstekende Ministers, die in het vermaarde torentje gezeteld hebben. Als redenaar in het Parlement daarenboven onovertroffen, niet door zijn welsprekendheid, maar door zijn voortreffelijken betoogtrant.

'Van Houten' zoo luiden de aanteekeningen van mijn vader over dezen Minister, 'vond de bewijsgronden, die aan anderen ontsnapten en had een merkwaardig en eenig talent om de zaken voor te stellen op een wijze, dat de sterkte van zijn positie uitkwam zoodanig dat tegenspraak moeilijk was. Hij vatte alle kwesties breed en wijsgeerig op en was toch in alle kleinigheden volkomen thuis. Geen Minister heeft het gezag hooger weten te houden. Ik herinner mij den indruk dien hij in de Kamer maakte, toen de algemeen hoog geëerde Directeur van het Mauritshuis[1)] ontslag had gevraagd, omdat er een ander dan de man, dien hij wenschte, tot onder-directeur was benoemd. Men was in de artistieke en litteraire kringen van 's-Gravenhage met Bredius zeer ingenomen en terecht, want hij was een van de beste kenners van onze oude kunst. Zijn weggaan zou een ontzaggelijk verlies zijn geweest, hij was inderdaad een van de

1) Dr. Bredius.

beroemdste mannen van ons land in zijn vak. Hij was echter bij uitstek prikkelbaar en had zich laten meeslepen, waarschijnlijk ook door politieke vijanden van van Houten, om een beweging tegen van Houten in het leven te roepen. In de Kamer werd hij warm verdedigd[1] en de tegenstanders van van Houten sloten zich natuurlijk bij zijn vrienden aan. Daarbij kwam nog dat men door de benoeming van den onder-directeur, die tot een met van Houten bevriende familie behoorde, het balletje van begunstiging van vrienden kon opgooien. Van Houten liet zich echter niet van zijn stuk brengen.

"Indien de Heer Bredius voortgaat met critiek uit te oefenen op benoemingen der Kroon, zooals hij dat nu doet, dan zal ik zijn ontslag niet alleen aannemen, maar hem zelfs niet eervol ontslaan".

Er behoorde moed toe om dit in de Kamer, bij de stemming die er heerschte te zeggen. Van Houten won zijn zaak. Bredius bleef, maar de benoeming van den onder-Directeur werd gehandhaafd. Zulke handelingen, hoe noodzakelijk ook voor de handhaving van het gezag, worden echter ongelukkigerwijze in ons land slechts door weinigen gewaardeerd. Men heeft liever Ministers, die wat geven en wat nemen.

Van Houten zal aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken niet licht vergeten worden om zijn groote bekwaamheid en werkkracht. Hij was volkomen op de hoogte van alle zaken en verstond de kunst om zonder zich met kleinigheden te bemoeien, het oog op alles te houden'.

Ongetwijfeld bestond er, ook op politiek gebied, ten aanzien van enkele punten verschil in opvatting tusschen Röell en van Houten welke laatste, zoowel in parlementaire redevoeringen als in geschriften over tal van onderwerpen een zeer besliste, soms een eigenaardige, van de vrij algemeen gehuldigde afwijkende meening had verkondigd. De oppositie in de Tweede Kamer liet niet na, bij de algemeene beschouwingen over de staatsbegrooting, op dit gemis aan homogeniteit tusschen den Kabinetsformateur en zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken, de aandacht te vestigen. De Premier antwoordde hierop, dat dit misschien 'zeer amusant en zeer

1) De Savornin Lohman interpelleerde den Minister over deze zaak.

pikant' was, maar niet practisch, daar geen der onderwerpen, waaromtrent tusschen van Houten en hem verschil van gevoelen bestond, in behandeling zou worden genomen. Betreffende de drie hoofdpunten op het Regeerings-programma voorkomend, waren Röell en van Houten geheel eensgezind. Die punten waren: regeling van het kiesrecht, verbetering der personeele belasting en nadere vaststelling van de verhouding tusschen de Rijks- en de Gemeente-financiën.

Laatstgenoemd punt had een actueel en eenigszins urgent karakter verkregen, tengevolge van den financieelen nood, waarin vele Friesche plattelandsgemeenten waren komen te verkeeren. De benarde geldelijke toestand dezer Gemeenten was te wijten deels aan de verarming der bevolking tengevolge van de daling in de prijzen der landbouwproducten en vooral ook van de turf, deels aan het toenemend absenteïsme der groote grondeigenaren, die hun inkomen uit hun bezittingen in de Gemeente bleven trekken, doch in de gemeentelasten niet meer behoefden bij te dragen. Naarmate daardoor het totaal van het belastbaar inkomen daalde, terwijl tevens de uitgaven voor armenzorg, o.a. tengevolge van de werkloosheid in verband met den voortdurenden achteruitgang der veenderijen, toenamen, moest het percentage, dat door deze Gemeenten van de inkomens der overgebleven minder kapitaalkrachtige ingezetenen geheven werd, onvermijdelijk stijgen tot een voor dien tijd zeer hoog cijfer. In 1892 had Minister Tak aan ettelijke dezer noodlijdende gemeenten rijkssubsidies verleend, tot dekking waarvan bij de zoogenaamde noodwet een bedrag van *f* 250.000 was toegestaan. Toen in 1894 enkele dezer gemeenten hoogere bedragen voor rijkssubsidie op haar begrootingen hadden gebracht, dan zij het vorige jaar hadden ontvangen, verklaarde Minister van Houten beslist, dat hij geen verhooging van subsidie zou toestaan. De Gedeputeerde Staten van Friesland weigerden nu de begrootingen goed te keuren, indien deze verhoogde posten niet werden teruggebracht op dezelfde bedragen als in 1893 waren ontvangen. De begrootingen zouden dan sluitend dienen gemaakt te worden door verhooging van den hoofdelijken omslag. De Gemeenteraden van Opsterland (destijds de eenige gemeente in ons land waar de Socialisten in den Raad de meerderheid uitmaakten) en van Weststellingwerf, van oor-

deel zijnde, dat een zoodanige verhooging boven de draagkracht der ingezetenen zou gaan, kwamen in beroep bij de Kroon. Toen deze de beslissing der Gedeputeerde Staten handhaafde, namen alle leden van elk der beide Raden het vrij zonderlinge besluit om hun ontslag in te dienen. De Gedeputeerde Staten riepen thans de tusschenkomst der Regeering in, daar beide gemeenten nu reeds gedurende bijna een geheel jaar zonder begrooting en als gevolg daarvan zonder belastingkohier hadden voortgeleefd. Minister van Houten aarzelde toen niet om het wapen, dat de in 1887 aan art. 144 der Grondwet toegevoegde 4e alinea[1)] hem verschafte, ter hand te nemen en diende twee uitzonderingswetjes resp. voor Opsterland en voor Weststellingwerf in, waardoor de orde in de administratiën dezer gemeenten weder zou hersteld worden. Het opmaken van de begrooting voor 1894 werd hierbij opgedragen aan den Burgemeester, die tevens, nadat de Gedeputeerde Staten daaraan hun goedkeuring zouden hebben verleend, de kohieren der plaatselijke belasting zou hebben vast te stellen.

Toen deze wetjes door de Tweede Kamer, welke daarvoor met het oog op het spoedeischend karakter, tijdens het winterreces was bijeengeroepen, werden behandeld, hadden zij een vrij krachtige oppositie te verduren van de zijde van de tegenstanders der Regeering, Takkiaansche Liberalen en links-Anti-Revolutionairen, resp. onder leiding van Goeman Borgesius en van Kuyper, welke laatste zich in 1894 weder tot Kamerlid had laten verkiezen. Wellicht hoopte men, met behulp van enkele Katholieken, een meerderheid tegen de ontwerpen te kunnen vormen en daardoor van Houten tot aftreden te dwingen. De woordvoerders der oppositie beweerden, dat het in de Grondwet voorziene geval van ‘grove verwaarloozing’ zich hier niet voordeed, omdat deze niet denkbaar was zonder schuld, welke aan de Raden niet kon worden ten laste gelegd en dat een ingrijpen in de autonomie der gemeenten door toepassing van alinea 4 van art. 144, alleen in

1) Deze alinea luidt aldus: Wanneer de regeling en het bestuur van de huishouding eener Gemeente door den gemeenteraad grovelijk worden verwaarloosd, kan eene wet de wijze bepalen, waarop in het bestuur dier gemeente, met afwijking van de beide eerste zinsneden van dit artikel, wordt voorzien.

zeer exceptioneele gevallen gerechtvaardigd was. Minister van Houten betoogde, dat de beide Raden, al mochten zij meenen, handelend met de bedoeling een hooger subsidie te verwerven, de gemeentebelangen behoorlijk te behartigen, toch feitelijk de gemeente-administratie grovelijk hadden verwaarloosd.

De beide uitzonderingswetjes werden ten slotte met medewerking van alle Katholieken en zelfs van eenige liberale tegenstanders der Regeering, door de Tweede Kamer en met bijna algemeene stemmen door de Eerste Kamer aangenomen.

Eenige jaren later, in 1897, kwam een algemeene regeling van de financieele verhouding tusschen het Rijk en de Gemeenten tot stand, noodig en billijk wegens den slechten geldelijken toestand waarin vele gemeenten, ook buiten Friesland, verkeerden, mede doordat zij door den Staat meer en meer gedwongen werden tot het doen van uitgaven, die geen specifiek gemeentelijk, maar meer een algemeen rijksbelang betroffen.

Krachtens deze regeling, door Minister van Houten en zijn ambtgenoot van Financiën Sprenger van Eyk ontworpen, zou voortaan aan iedere gemeente jaarlijks door het Rijk een vast bedrag per inwoner, volgens een ingewikkelde rekenkundige formule vastgesteld, worden uitgekeerd. Tevens werd daarbij aan de gemeenten thans ook de bevoegdheid toegekend om de zoogenaamde forensen in de belasting aan te slaan.

De meeste gemeenten, Amsterdam zoowel als de noodlijdende Friesche gemeenten, kwamen door deze wet, voorloopig althans, in een betere conditie te verkeeren.

Leusden.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd.)

Anna Maria van Schurman
1607-1678.

I.
Haar jeugd; haar vriendschappen en roem.

Anna Maria van Schurman was de meest beroemde Nederlandsche vrouw van haar tijd. Haar vermaardheid overtrof verre die van de dochters van Roemer Visscher; dichters, geleerden, staatslieden, vorstelijke personen uit alle beschaafde landen van Europa, zochten haar omgang en zongen haar lof.

Onze tijd daarentegen kent Anna Maria nauwelijks en beschouwt haar hoogstens als curiosum; haar verwonderlijke geleerdheid lijkt ons nutteloos, haar roem onwezenlijk; haar bekeering als bejaarde vrouw tot de secte der Labadisten, met verloochening van heel haar vroeger streven, schijnt een onbegrijpelijke zwakheid.

Voor de geschiedenis van onze letterkunde heeft ongetwijfeld noch haar werk, grootendeels in het latijn geschreven, noch haar studie van Grieksch, Hebreeuwsch, Arabisch en andere Oostersche talen eening belang; haar Nederlandsche gedichten, gering in aantal en meest stichtelijk van aard, gaan niet boven het middelmatige. Tijdgenoote van onze beroemdste zeventiende-eeuwsche dichters, Hooft, Vondel, Huygens, Cats, en bevriend met verschillende van hen, blijft zij toch zoo goed als geheel buiten onze nationale letterkunde.

Bezien we echter het leven en streven van deze vrouw uit het oogpunt van de Nederlandsche beschavingsgeschiedenis,

dan blijkt zij een zeer merkwaardige figuur. In haar streven naar universaliteit leeft het grootsch wetenschappelijk ideaal der Renaissance; zij is de eerste Nederlandsche vrouw, die in studie een levenstaak heeft gezocht en haar geestdrift voor de geestesontwikkeling der vrouw in geschriften heeft uitgedrukt; haar vermaardheid geeft opmerkelijke staaltjes van Renaissance-vrouwendienst bij haar vrienden en bewonderaars; haar bekeering tenslotte, is niet slechts de overwinning van gevoelschristendom over dogmatisme, maar beteekent tevens de nederlaag van heel haar Renaissance-geestdrift voor letteren en wetenschap, van heel dat vast vertrouwen in den menschelijken geest dat ook in haar theologische studiën haar tot nutoe steeds had gekenmerkt.

Zoo vertegenwoordigt Anna Maria van Schurman in haar werk en haar leven een belangrijk stuk zeventiende eeuwsche cultuur-geschiedenis en toont zij in de tegenstellingen, die zich in haar persoonlijkheid en haar geestesontwikkeling openbaren, stroom en tegenstroom der belangrijkste geestesbewegingen van haar tijd.

Anna Maria was het jongste kind en de eenige dochter van Frederik van Schurman en Eva van Harf, die in 1602 te Keulen in het huwelijk waren getreden. Beider familie behoorde tot de voorname uitgewekene Zuid-Nederlanders, die in het begin van onzen opstand een schuilplaats in Duitschland hadden gezocht.

Toen Anna drie jaar oud was (1610) hadden te Keulen geloofsvervolgingen plaats, waaraan het jonge gezin van Sohurman zich onttrok door een toevlucht te zoeken op het kasteel Dreiborn in het Guliksche, een bezitting van de familie van Harf. Daar, in een afgezonderd buitenleven, bleven zij tot 1615, om in dat jaar naar Utrecht te verhuizen, waarmee Anna Maria voor goed haar intree deed in de Republiek. In 1623 vertrok de familie van Schurman, terwille van de studiën van Anna's broeders naar Franeker, waar Frederik van Schurman den vijfden November van hetzelfde jaar overleed. Niet lang daarna keerde mevrouw van Schurman met haar kinderen naar Utrecht terug.

Anna Maria zal in deze stad haar grooten roem beleven en, met uitzondering van enkele jaren in Keulen en Leksmonde

doorgebracht, zal zij er blijven wonen tot haar bekeering (1668). Daarop neemt zij aan de omzwervingen der Labadisten deel, woont eerst te Amsterdam, trekt daarna met deze secte naar Duitschland en Sleeswijk-Holstein, om tenslotte een rustig verblijf te vinden te Wieuwerd in Friesland, waar zij te midden van haar geestverwanten in 1678, 71 jaar oud, overleed.

Van Anna Maria's omgeving in haar kinderjaren moet een sterke emotioneel-godsdienstige invloed zijn uitgegaan. Uitgeweken om het geloof, nog pas aan de vervolgingen te Keulen ontsnapt, leefde men er in en met den Bijbel, vond eigen toestand weer in het lijden der eerste Christenen en voelde naast de martelaarsellende ook de martelaarsvreugd.

De weerklank van dit alles vinden we in Anna's vroegste kinderindrukken. Bijbel en Catechismus zijn haar kinderlectuur; ongelooflijk vroeg, op driejarigen leeftijd reeds kan zij ‘net Duits’[1)] lezen en gedeelten van de Catechismus opzeggen, en zoo gebeurt het, dat zij ‘als zij nauwelijks een meisje van vier jaren was’, bij gelegenheid dat zij ‘eenige kruide verzamelde op den oever van een beekje en op verzoek van een dienstmaagd de eerste vraag van de Heidelberger catechismus beantwoordde, bij de woorden “dat ik niet mijns maar mijns getrouwen Zaligmakers Jezu Christi eigen ben”, met zulk een groote en aangename vreugd en een innig gevoelen van de liefde Christi overgoten is geworden,’ dat alle volgende jaren ‘de levende geheugenis van dit oogenblik nooit hebben kunnen uitwisschen’.

Een dergelijk oogenblik van godsdienstige ontroering sluit het eerste tijdperk van Anna Maria's jeugd af: Toen zij omtrent haar elfde jaar ‘voor het eerst in de geschiedenis der bloedgetuigen geraakte’, zoo vertelt zij aan het eind van haar leven, kwam zij daarvan zoo diep onder den indruk, ‘dat zij wel hartelijk gewenscht had, zelf haar zoete leven met zulk een heerlijken dood te verwisselen’.

Kort daarop echter, na haar elfde jaar, begint haar geest zich in een richting te bewegen, die haar voor langen tijd van de godsdienstig-emotioneele sfeer zal verwijderen.

Tot nu toe had Anna Maria reeds een zorgvuldige en veel-

1) Nederlandsch. Ik ontleen deze en volgende aanhalingen aan *Eucleria* het autobiographisch werkje door A.M.v. Schurman in haar ouderdom geschreven (vertaling v. 1684).

zijdige opleiding genoten: het onderricht haar gegeven omvatte lezen, schrijven, rekenen, muziek, Fransch, Duitsch, Nederlandsch, borduren en teekenen; een opvoeding, ruim voor een meisje in die dagen, maar onder de hoogere standen, ook in onze Republiek, geen uitzondering. Anna Maria's veelzijdige aanleg, haar vlugheid van verstand, haar teekentalent, haar vaardigheid in borduren en in het maken van kunstige knipsels wekten de bewondering van haar omgeving, en zij voelde zich ongetwijfeld al vroeg een persoontje van gewicht.

Haar vader, een man van grondige humanistische ontwikkeling, placht zijn zoons in 't Latijn, zijn dochtertje in het Fransch te onderrichten. Toen hij nu bij zijn lessen opmerkte, hoe Anna haar broeders ‘iets te bedenken hielp’ hetgeen zij bij hun latijnsch werk ‘overloopen hadden’ - toen vatte Frederik van Schurman het plan op zijn dochter ook in de klassieke taal te onderrichten. En daar hij zag, dat Anna ‘zijn begeerte blijmoediglijk opvolgde’ wijdde hij haar van dien tijd af aan de studie der Letteren.

Heeft van Schurman voor zijn dochtertje van humanistischen roem gedroomd gelijk in zijn tijd de Fransche geleerde dichteres Marie de Jars Gournay genoot, gelijk in de vorige eeuw zoo menige vrouw uit de hoogste kringen in Italië, Spanje, Frankrijk genoten had? Zeker was hij toen reeds overtuigd van haar bijzondere gaven. Want, ‘opdat de stekelachtige kleinigheden van de grammatica (haar) al in 't begin niet mochten afschrikken’ gaf hij het elfjarig kind dadelijk ‘Seneka den Filosoof’ in handen, zeggende: ‘dat een adelaar geen vliegen vangt’. Hoe proeft men den vadertrots uit deze woorden en hoe moest hierdoor het zelfgevoel van het intelligente kind, dat zich reeds op zooveel andere punten bijzonder voelde, gesterkt, haar eerzucht geprikkeld worden, om ook en vooral in deze nieuwe richting uit te blinken.

‘De meest noodige beginselen der grammatica’ worden Anna daarbij ‘niet als maar spelende en in den tuin wandelende’ bijgebracht, methode die, gezien de goede en snelle resultaten, zeker evenzeer voor de helderheid van het onderricht als voor de vlugheid der leerlinge pleit.

Toen Frederik van Schurman aldus de wereld der klassieke Letteren voor zijn dochtertje had ontsloten (onderricht in het

Grieksch volgt weldra, precies wanneer weten we niet) voelde hij, geleid door zijn streng-hervormde overtuiging de noodzakelijkheid, de wegen, die zij op dit gebied zou bewandelen, nauwkeurig af te bakenen: Dichters, behalve Vergilius en Homerus, zijn verboden waar - natuurlijk ook blijspeldichters. Geschiedkundige, moralistische en wijsgeerige werken, voornamelijk die der Stoa, die van Plato en Aristoteles, genieten de voorkeur; de Grieksche tragici en ook Euripides blijkt Anna later wel te kennen; doch, altijd schichtig van wat naar 'het tooneel' zweemde, toont zij voor deze geen bijzondere belangstelling. Want dat is teekenend voor den blijvenden invloed van Frederik van Schurman op zijn dochter: ook na haar vader's dood blijft zij de grenzen, door hem aan haar lectuur gesteld, streng in acht nemen; ja, ze breidt deze angstvalligheid tot haar keuze van moderne lectuur uit, en, bang voor alles wat haar kuische ooren zou kunnen kwetsen, onthoudt zij zich haar geheele leven 'van het lezen van die slag boeken', die haar gemoed 'van de kuisheid en maagdelijke zuiverheid hadden mogen afwenden', waarom ze ook nauwelijks een blik slaat in vele der werken haar door bewonderaars en vrienden toegezonden. Verzoeken van haar dichterlijke vrienden hun werk te beoordeelen, pleegt zij te beantwoorden met eenige conventioneele woorden van lof, en zoo blijft zij, uit overmaat van voorzichtigheid, bijna geheel buiten de levende letterkunde van haar tijd en land.

Behalve tegen de gevaren van 'onkuischheid', aan humanistische studiën verbonden, trachtte Anna's vader zijn dochter ook te beveiligen tegen al te overwegenden invloed der heidendsche philosophie, waarom de bestudeering der H. Schrift en der Kerkvaders naast die der klassieke wijsgeeren werd ter hand genomen.

Zoo schenen inderdaad door de zorgvuldige leiding van haar leermeester en Anna's eigen omzichtige onderwerping aan zijn voorschriften, de gevaarlijke klippen omzeild en humanistische studiën met streng-Calvinisme zonder meer vereenigbaar.

Eenmaal op zoo veilige banen, mocht Anna Maria zich dan ook vrij bewegen op het gebied der humanistische letteren, en we zien haar reeds omstreeks 1620, nog bij het leven van haar vader, haar eerste letterkundige betrekkingen aanknoopen,

o.a. met Anna Roemers Visscher die omstreeks 1620 in een gedichtje[1)] een groote toekomst voorspelt aan ‘de jonge Bloem’, met ‘haar lieve kleene mondt’ en ‘haar witt'en teeder handen’, zoo meisjesachtig en tegelijk zoo geleerd en talentvol. Ook Cats, aan wien Anna Maria in 1621 een gezwollen, latijnsche Elegie richt, behoort tot haar vroegste vrienden; met Daniël Heinsius zien we haar reeds omstreeks 1623 in latijnsche briefwisseling.

Wel heel eigenaardig toont ons het aanknoopen van deze eerste betrekkingen, door Frederik van Schurman goedgekeurd, hoe in streng-Calvinistische, maar humanistisch gevormde geesten als die van Anna Maria's vader, een compromis was gezocht tusschen de Renaissance-sfeer der letterkundige wereld en de anti-wereldsche richting waarin hun geloofsovertuiging hen voerde. Dansen, tooneel, ‘onkuische’ liederen, uiterlijke pronk en opschik, zij werden als wereldsche ijdelheden erkend en veroordeeld; doch waar het die subtieler ijdelheden der letterkundige zeden gold, zag men zoo scherp de grens niet; immers woog even zwaar het gezag der Klassieken op letterkundig, als dat van den Bijbel op godsdienstig gebied, en te eer waande men zich binnen de sfeer van het humanisme veilig voor ‘de wereld’, omdat men zich daar eveneens bevond op ‘geestelijk’ terrein.

Zoo is ook verklaarbaar dat Frederik van Schurman, die aan den eenen kant zijn dochter aanmoedigde een weg in te slaan, welke haar op den duur tot een zeer ‘wereldsche’ vermaardheid zou voeren, terwijl hij misschien zelfs van zulk een roem voor haar droomde, terzelfdertijd haar van hetgeen hij een ‘verderfelijke wereldschheid’ achtte, beproefde af te houden door een werkelijk zeer ingrijpenden maatregel.

Niet slechts, zoo meldt Anna Maria in *Eucleria,* werd zij in haar jonge jaren gewapend tegen ‘ijdele en wereldsche gezelschappen’, door ‘de nette onderwijzinge’ van haar vader in de plichten der Godvruchtigheid, als ook ‘door zijn meermaals herhaalde vermaningen, door welke hij (haar) aan de besmetting dezer eeuwe en van 't gezelschap der wereldsche menschen afschrikte’. Hij deed meer dan dat. Kort voor zijn

1) Zie: Gedichten van A.R. Visscher, uitgegeven door Fr. Kossmann 1925, pag. 28.

dood (5 Nov. 1623) vermaande hij zijn dochter, toen een meisje van 16 jaar, ‘ernstiglijk en vieriglijk’, dat zij zich van den ‘onontwarlijken, verdorven, wereltschen huwelijksbant zou wachten’. Welken vaderlijken raad Anna Maria daarna niet in den wind sloeg, ‘als de wereld gezocht en onderstaan heeft (haar) op deze wijze aan zich te binden’.

Laat aan de manier waarop de schrijfster van *Eucleria* deze herinnering inkleedt, de invloed van haar Labadistische wereldafkeer niet vreemd zijn, het feit zelf der ‘vermaning’ blijft bestaan en is reeds merkwaardig genoeg; het omlijnt nog scherper, welk leven de vader voor zijn begaafde dochter droomde: een leven buiten ‘de wereld’, *geestelijk* in den dubbelen zin van godsdienstig en van geestesarbeid vervuld, een leven waarin aan vroomheidsoefening en ‘goede letteren’ als gelijke machten de eereplaatsen waren ingeruimd.

Anna Maria zal later de godsdienstige bedoeling van haar ongehuwden staat op den voorgrond plaatsen; het karakter echter van haar ontwikkeling in het eerste tijdperk na haar vader's dood bewijst dat, veel meer dan op een leven aan vroomheidsoefening gewijd, haar pogen gericht is op vrije ontplooiïng van haar talenten en ontwikkeling van haar kundigheden.

Boetseer- en houtsneekunst vergden toen, zoo vernemen we uit *Eucleria,* haar gespannen aandacht, te meer daar zij zich alleen en met zeer primitieve hulpmiddelen moest redden. Met een gewoon mes snijdt zij de beeltenis van haar moeder, haar zelf en haar broeder Godschalk in palmhout uit; dertig dagen lang boetseert zij aan haar eigen beeltenis in was, en zij weet van dit beeld nog op haar ouden dag wonderen te verhalen, al schijnt het ons, naar de beschrijving te oordeelen, eer een knutsel- dan een kunstwerk. Beter getuigenis van haar talent geven haar in koper gegraveerde zelfportretten van nu en later tijd. Naast en behalve dit alles blijft zij in haar lectuur, haar latijnsche correspondentie in dichtmaat en proza, de humaniste en ontwikkelt zij zich meer en meer in klassieke richting.

Al neemt zij steeds met nauwgezetheid haar godsdienstplichten waar en vormt de strenge vroomheid waarin zij is grootgebracht als de omlijsting van haar leven, al verdiept zij zich zelfs onder leiding van professor Amesius in theologi-

sche studiën, deze vroomheidsoefening doordringt haar leven niet; niet daaraan ontleent haar geestelijke ontwikkeling haar bijzondere kleur. Gelijk haar portretten uit deze jaren ons een ‘dame du monde’ toonen, modieus van kapsel en kleeding, met parelen om den blooten hals, zoo is ook de versiering van haar geest ‘wereldsch’. Belangstelling voor letteren en kunst brengt in haar leven afwisseling en veelzijdige bezigheid, wel hier en daar afgebakend door de strenge eischen van haar geloofsovertuiging, maar nergens er van doordrongen.

Teekenend voor de humanistische sfeer waarin Anna Maria zich, omstreeks 1623 bewoog, is een Fransch gedicht kort na haars vaders dood tot een letterkundigen vriend (Cats)? gericht,[1] die haar blijkbaar eenige vleiende verzen had toegezonden. Zij begint met zich te verontschuldigen voor het uitstellen van haar antwoord;

> Car après que la mort de mon honnoré père
> Eut abbreuvés mes sens d'une douleur amère
> Mon espoir, ma vertu[2], ma constance à la fois
> Mes muses et mes arts rendirent leurs abois.

‘Doch de hemel zoo vervolgt ze “sensible à mes douleurs”, heeft mij door een visioen van mijn “dwalingen” teruggebracht: “la Philosophie” is mij verschenen, “la reigle de mes moeurs”, maitresse de ma vie’, en deze heeft een geneesmiddel gebracht;

> Pour divertir mon coeur du mal qui le possède.

De Philosophie n.l. heeft haar de gedichten geschonken haar door haar vriend toegewijd:

> Qui (la) feront survivre après le droict des Parques

en heeft haar aangespoord naar Roem te streven. Wil zij hierin slagen dan moet zij echter:

> Ce qui tarde le cours de (son) dessein sublime

met grootschen geest overwinnen.

> ‘La raison soit ton guide et change à l'avenir
> Tes amères douleurs en un doux souvenir,’

zoo beveelt haar ten slotte de Wijsheid.

1) Uitgegeven in: A.M.H. Douma, Anna Maria v. Schurman en de studie der vrouw.
2) Natuurlijk hier het Renaissancebegrip virtù: innerlijke beschaving.

Natuurlijk is veel in dit gedicht conventie; maar 't is op zichzelf reeds welsprekend, dat deze conventie door zuivere Renaissance-mode wordt beheerscht. Later zal Anna zich maar zelden meer zóó onvoorwaardelijk in deze sfeer bewegen, meestal zoekt zij zulke gedachten althans door een stichtelijke wending te ‘kerstenen’, al blijven nog zeer lang Wellevenskunst en Roem, die innerlijke en uiterlijke leidsters van ieder rechtgeaard humanist, een overwegende rol spelen in haar leven.

Thans, als zestienjarig meisje, gestreeld door de vleiende plichtplegingen die haar eerste letterkundige vriendschappen haar brengen, leeft nog niet de latere argwaan; als beginnend dichteres en kunstenares voelt zij zich vol eerzucht; zij wenscht te leven voor Letteren en Kunst; Roem en Wijsheid schijnen haar het hoogste levensdoel.

Zoo zullen we in Anna Maria van Schurman vooreerst de Renaissance-vrouw zich zien vormen, kunstvaardig en dichterlijk-geleerd, later meer zuiver-wetenschappelijk; als zoodanig zal zij aan verschillende zijden letterkundige vriendschappen aanknoopen; als zoodanig ook zal zij door de geleerden en dichters, tot wie zij in betrekking komt, worden erkend en gehuldigd.

Het maatschappelijk leven der hoogere kringen in onze jonge Republiek stond in Anna Maria van Schurman's tijd in het teeken der Vrouwenvereering, door de Renaissance in zwang gebracht en van Italië uit door geheel beschaafd Europa verbreid.

In deze vrouwenvereering - het dient te worden vooropgesteld - mengden zich de amoureuse vrouwendienst steunend op de Renaissance-ideeën der idealiseering van liefde en schoonheid en de, door de toenemende leekenbeschaving groeiende behoefte aan geestelijk contact met vrouwen van ontwikkeling, in de kringen van dichters, geleerden en letterlievenden. Deze vermenging heeft tengevolge dat ook de bewondering voor de geestesontwikkeling der vrouw haar inkleeding ontleent aan den amoureusen vrouwendienst, zoodat zelfs de intellectueele waardeering gestemd wordt op amoureusen toon.

Wel hadden de Middeleeuwen vrouwendienst gekend, doch in die courtoisie was de vrouw het passieve voorwerp der idealiseering geweest. Thans wint zij aan individualiteit, aan zelfstandigheid; ook haar verstandelijke gaven wekken bewondering, men vraagt van haar deelname aan de nieuwe geestesstroomingen; de 'virtù' in de ideale vrouw bewonderd sluit geestesbeschaving, zoowel als zedelijke volmaaktheid in: de vrouwenvereering der Renaissance is naast amoureus, feministisch. Zij bepleit de gelijkheid, ja menigmaal zelfs de meerderheid der vrouw, en *de grondlegger, de pleitbezorger van dit feminisme is de man van humanistische ontwikkeling*. Eerst later in dit tijdperk, in de zeventiende eeuw vooral, zal in sommige landen de vrouw zelfstandiger optreden, zelfs zal dan hier en daar een den man vijandig feminisme zich doen hooren. Voorloopig echter - en dit geeft het meest typische kenmerk aan het Renaissance-feminisme -, is de man de aanmoediger, de vrouw maakt slechts gebruik van de gelegenheid tot ontwikkeling haar door zijn geestdrift geboden.

Deze ontwikkeling, dat spreekt vanzelf, was in de eerste plaats klassiek.

'De kennis van het latijn', had reeds Pietro Bembo (1470-1547) gezegd, 'verhoogt de bekoorlijkheden eener jongedame'. En zoo had menig Italiaansche van dien tijd zich bereidwillig getooid met de ornamenten der klassieke beschaving, overtuigd dat deze haar tot sieraad strekten.

Waar Italië voorging volgde het verdere beschaafde Europa. Groote geesten als Erasmus en Thomas More hadden de verdediging der vrouwenontwikkeling op zich genomen; een Spaansch philosoof, Ludovico Vives toonde zich een voorstander van de studie der vrouw.

In Frankrijk had ten tijde van Frans I met Renaissance en Humanisme de nieuwe idealistische vrouwendienst zijn intree gedaan en hield weldra in de *Querelle des Femmes*, omstreeks het midden der zestiende eeuw, alle geesten bezig. Ook hier vermengde zich in de vrouwenvereering amoureuse vrouwendienst en bewondering voor de ontwikkelde vrouw; de fijne gestalte van Marguérite de Navarre beheerscht er de nieuwe geestesrichting. Terwijl zich op den duur, vooral in het Frankrijk der zeventiende eeuw en in de wereld der Précieuses, een meer zelfstandig feminisme ontwikkelt, handhaaft

zich ook de mode der vrouwenvereering, door de Renaissance in zwang gebracht, in geheel beschaafd Europa en van dit alles ondergaan de ontwikkelde kringen in onze jonge zeventiende-eeuwsche Republiek op hun beurt den invloed.

En gelijk elders bloeit hier de Renaissance-vrouwendienst niet slechts in zijn zuiver-amoureusen vorm, zooals we die in Hooft's gedichten vinden, maar ook in den vorm van intellectueele waardeering der vrouw, in complimenteuse, hoogdravende termen geuit.

Constantijn Huygens, die kenner van zijn tijd en zijn volk in al hun eigenaardigheden, steekt lustig den gek met deze nieuwe mode:[1] Geen dwerg of reus, geen tijger, luipaard of aap, beweert hij spottend, heeft zooveel bekijks in Holland als de geleerde vrouw, en haar zeldzaamheid maakt den toeloop van haar vereerders te grooter:

> Nieuwigheyt ontsteekt behagen:
> Wijst me hondert wijze mans
> Niemant siet er nae becans.
>
> Wijst men één wijs vrouwendier
> Wat ontstaet er strack'en tier!
> Wat een loop van arm en rijcken
> Om het monster te bekijcken.

We zullen intusschen den spotter-zelf evengoed aan de mode mee zien doen als de meest overtuigde vrouwenvereerders.

Inderdaad, zoo overheerschend was deze richting in de literaire en geleerde wereld, dat men het aan zijn naam van ontwikkeld man verplicht achtte, zich althans uiterlijk onder de nederige vrouwenvereerders te scharen, ook als men innerlijk van de mannelijke superioriteit overtuigd was, en in nuchter, wat spottend realisme, ontoegankelijk voor idealistischen vrouwendienst. Doch daarnaast zoekt dikwijls echte waardeering en oprecht idealisme in deze conventioneele plichtplegingen uiting. Tegenstanders doen zich wel hier en daar hooren, doch ze zijn verre in de minderheid.

De dochters van Roemer Visscher waren de eerste vrouwen in ons land, tot wie zulk een hulde zich gericht had. Opgegroeid in een kring van dichters en kunstenaars, aangemoedigd door haar vader en haar vrienden, haar gaven en

1) In: Boertigh Vrouwenlof oft Manshand boven.

talenten te ontwikkelen, maken Anna en Maria Tesselschade van deze aanmoediging een ruim gebruik en ontvangen volgaarne de hulde van den complimenteuzen vrouwenlof haar door geleerde en dichterlijke vrienden gebracht. Gelijk voor de Italiaansche Renaissancevrouw is voor haar de oefening van haar geest nog louter levensversiering, niet levenstaak; van een verlangen naar zelfstandige ontwikkeling, van een feminisme dat de gelijkheid van man en vrouw bepleit, is bij haar geen spoor.

De richting waarin de 'Visscherinnen' zich bewogen was meer modern dan klassiek, meer artistiek dan geleerd. Zoo vonden zij bewondering vooral in de kringen van die dichters, die hun werken in de landstaal schreven, al brengt ook hier en daar een humanist haar zijn hulde.

In geleerd-humanistische kringen hier te lande echter richtte zich de bewondering nog naar elders. Daar zocht men de klassiek-ontwikkelde, geleerde vrouw eer te bewijzen. Zoo vond, vóór het optreden van Anna Maria van Schurman, de Fransche dichteres Marie de Jars Gournay menig vereerder ook in de Nederlanden: Heinsius, Dr. van Beverwijck, Baudius. De laatste stak zelfs in zijn lofspraak buitenlandsche verheerlijkers in Platonische verrukking naar de kroon, verklarend dat hij Marie de Jars 'aanbad' zonder haar te kennen, 'zonder haar immer aanschouwd te hebben'.

Zoo waren dus de geesten hier te lande zeker niet onvoorbereid om ook de landgenoote van talent en ontwikkeling hulde te brengen, haar met lofspraken te overstelpen, wanneer in haar buitengewone gaven werden ontdekt. Bezat zulk een vrouw, naast de letterkundige liefhebberijen, naast de muzikaliteit en kunstvaardigheid, die men ook in de dochters van Roemer Visscher bewonderde, een degelijke klassieke ontwikkeling en uitgebreide talenkennis, dan moest dit als iets nieuws, iets in ons land 'noch nie dagewesenes', de bijzondere aandacht trekken en ook in die kringen van humanistische geleerden indruk maken, wier bewondering zich tot nu toe vooral naar geleerde vrouwen in het buitenland had gericht.

Aldus waren de omstandigheden, aldus haar kansen voor de toekomst, toen Anna Maria van Schurman na den dood van haar vader den weg der humanistische ontwikkeling en

artistieke liefhebberijen met geestdrift vervolgde en haar eerste vriendschappen met dichters en geleerden sloot.

Haar oude vrienden, Heinsius en Cats, hadden haar reeds de deur tot de humanistisch-letterkundige wereld geopend, toonend hoe welwillend zij als mannen van klassieke beschaving en letterkundig talent stonden tegenover haar streven.

Toch was vooral Cats zeker geen volbloed feminist te noemen; nooit zou hij de gelijkheid, laat staan de meerderheid der vrouw bepleiten, gelijk sommige van zijn tijd- en landgenooten; volgens hem toch zijn 'al de vrouwen maer om der mannen wil' op deze aarde geplaatst. Maar hij is genoeg man van zijn tijd om aan de Renaissance-mode tol te betalen en, zij het bij wijze van uitzondering, de vrouw van talent en ontwikkeling te waardeeren; zijn vriendschap voor Anna Roemers was daar om het te bewijzen; hij zal zich ook van 'Jonckvrou Schuermans, het Wonderstuck van onzen Tijt' een ijverig vereerder toonen.

Twee andere bewonderaars ontmoet Anna Maria van Schurman reeds in het begin van haar loopbaan in Caspar Barlaeus en Constantijn Huygens; het is niet onaardig deze beiden, half-onwillige volgelingen van den vrouwendienst, in hun betrekking tot de Utrechtsche geleerde maagd even gade te slaan.

Godschalk, Anna Maria's broeder, en niet de minste van haar bewonderaars, brengt Barlaeus in 1629 van de talenten en kundigheden zijner zuster op de hoogte, eindigend met de vleiende verzekering: 'Uw geschriften houden haar geheel geboeid; zij verlangt ten zeerste dat ik U haar groet overbreng'.

Eenige weken later is de wisseling van brieven en epigrammen tusschen Barlaeus en Anna Maria zelf reeds begonnen: zij 'spreekt met latijnschen mond,' bericht van Baerle aan Huygens, 'zij schildert, schrijft, maakt verzen, leest en verstaat Grieksch'. Het is nog iets nieuws voor hem dat een vrouw op het gebied der klassieke letteren met hem in verbinding treedt: 'tot nu toe zochten alleen mannen mijn omgang, nu plagen mij ook vrouwen en maagden en dagen mij uit tot den strijd der Letteren', schrijft hij half spottend; hij had zich niettemin de kans niet laten ontnemen de geleerde maagd zijn compliment te maken, haar in eenige versregels

toesprekend, met de vleiende vraag: ‘Van welk goddelijk geslacht zijt gij, geleerde Bataafsche?’ Voor de uiterlijkheden van eerbiedig huldebetoon in bloemrijk Latijn was Anna Maria bij Barlaeus aan het rechte adres!

Eenige jaren na Barlaeus richt zich Constantijn Huygens, voor zoover wij weten voor het eerst tot Anna Maria (1634). Hij was door Barlaeus op de hoogte gebracht van haar kundigheden, nu vindt hij op zijn beurt tijd en lust, nauwer banden met deze geleerde en kunstvaardige dame aan te knoopen.

Huygens zat een stoer Hollandsch realisme, niet vrij van boertige platheid in het bloed; hij kan nooit zonder een heimelijke spotlach zichzelf de fraaie strijkages zien maken die de literaire gewoonte in den omgang met dames eischt, ook al vinden in dit ingewikkeld vernuftspel zijn schrandere geest en humanistische ontwikkeling een blijkbaar genoegen.

Tegenover den amoureusen vrouwendienst is zijn houding zeer beslist: hij weet niets van al ‘de vise vasen, die men van vrouw Venis dicht’ verzekert hij; voor de jonkertjes die zich tot ‘onderdanen van de Keurs’ maken, heeft hij slechts minachting; hij zelf zal zich niet laten betrappen op zulk een te grabbelen gooien van het:

> Alderwaertste mannepandt
> Macht, gebiedt en overhandt.

Maar het wordt iets anders, wanneer het geldt een vrouw van talent en verstand te huldigen. Bespotten doet hij deze vrouwenvereering even goed als de verliefde strijkages, maar... hij doet er zelf aan mee:

> Om de waerheijt niet te decken
> 'k Ben al mé wat van de gecken
> Die de selsemheyt[1)] verleyt;
> Om en mans-gelijcke meyt
> Om en relick wijff te kenne
> Wil ick vlieghen en niet renne.

zoo luidt zijn koddige bekentenis in ‘'t Vrouwenlof oft 'Mans hand boven’.

Aan officieele waardeering en complimenteus-vernuftige vleierij zal het Anna Maria van Schurman dan ook in Huygens'

1) Zeldzaamheid.

epigrammen en brieven niet ontbreken, al verraadt een ironisch bijtoontje hier en daar dat zijn strijkages niet geheel bona fide zijn.

Anna Maria gaat volgaarne in op de kans haar handigheid in het epigram te toonen, ze blijft in plichtplegingen bij Huygens niet achter en spreekt hem onmiddellijk als Apollo aan. Waarop Huygens zich haast deze beleefdheden te overtreffen en met de uiterste geringschatting over eigen talenten spreekt, die als sterren voor de zon, voor Anna Maria's gaven verbleeken.

De zending van een zelfportret door de Utrechtsche maagd aan den complimenteuzen Hagenaar wordt dan een rijke bron voor woordspelingen en lofspraken, te meer daar het portret, met zoo vaardige hand gegraveerd, ‘zonder handen’ is. Ook Barlaeus mengt zich weer in de zaak, evenals Huygens eindigend met een toespeling op Anna Maria's ongehuwden staat, waarmee de vrienden blijkbaar geen vrede hebben.

Zoo is dan de officieele zijde van dezen omgang vernuftigcomplimenteus, een wedstrijd in sierlijke wendingen en vleiende lofspraken, waarin de deelnemers, Anna Maria niet minder dan haar dichterlijke en geleerde vrienden, zich met bijna kinderlijken ijver verdiepen. Er was intusschen een minder fraaie keerzijde aan dezen penning, voor Anna Maria niet zichtbaar.

Nauwelijks had Huygens zijn complimenteus-literaire betrekkingen met ‘Schurmanna’ aangeknoopt, of hij had achter haar rug Barlaeus door eenige minder kiesche toespelingen van zijn ‘omgang met eene maagd’ op de hoogte gesteld en Barlaeus, aan wien deze soort geestigheden bijzonder besteed zijn, had hem onmiddellijk met woeker bescheid gegeven. De vleiende glimlach, waarmee ze zoo even zich als deemoedige vrouwenvereerders tot Anna hadden gericht, is achter haar rug in een satergrijns verkeerd; dezelfde humanistische vaardigheid, die hen met zooveel gemak de rol van nederige lofredenaars had doen spelen, dient hen tot uiting van hun sensueelen boert.

Toch is vooral Huygens' waardeering in kern zuiver, slechts aan de oppervlakte wordt ze door zijn sensualiteit vertroebeld en zijn platheid is voor een groot deel reactie op de overdrijvingen van den vrouwendienst. Terwijl Barlaeus'

omgang met Anna Maria van Schurman van korten duur is[1], zal dan ook Huygens' vriendschap zich bestendigen; met de overdreven plichtplegingen uit het begin van hun omgang, zal zijn neiging tot grove bespotting daarvan verdwijnen. Nadere kennismaking met Anna Maria's kundigheden dwingen hem eerbied af; tot haar bekeering hem van haar vervreemdt, waardeert hij eveneens haar vroomheid en theologische ontwikkeling. Al groeit hun verhouding, voornamelijk door zekere teruggetrokkenheid van Anna Maria's kant die Huygens soms ergert, nooit tot warme vriendschap, zij hebben jarenlang als twee menschen van veelzijdige ontwikkeling, en eerlijke waardeering naast elkaar gestaan.

Wat Anna Maria van Schurman in haar verhouding tot Barlaeus en Huygens in dezen tijd miste: de oprechte waardeering, de eerlijke belangstelling in haar werk, dat vindt zij in haar gelijktijdige vriendschap met Andréas Rivet; hier voor het eerst voelen we, achter den statig-complimenteusen latijnschen briefstijl vertrouwelijkheid ontstaan en openbaart zich iets werkelijks van haar leven en streven.

In Rivet[2] ontmoette Anna Maria van Schurman een vrouwenvereerder, gematigd maar volkomen te goeder trouw. De geleerdheid der Utrechtsche maagd is voor hem meer dan een curiosum; de mare van haar kundigheden te verbreiden acht hij zijn plicht en meent dat menige jonge man, ‘die tegenwoordig de studie meer voor de leus dan in ernst opneemt’, door een zoodanig voorbeeld van ontwikkeling, studielust en vroomheid, van zijn dwalingen zal overtuigd worden. Overigens is hij gematigd in zijn feminisme en acht het niet noodzakelijk dat vele vrouwen een leven van studie kiezen; ‘het is voldoende dat eenige, door bijzonderen aanleg daartoe geroepen, somtijds uitmunten’.

Al ging Anna Maria's feminisme verder, zulk een eerlijkheid moest vertrouwen inboezemen en we zien haar weldra aan haar nieuwen vriend, haar persoonlijk nog onbekend,

1) Ook Barleus' Remonstrantsche overtuiging moest op den duur een struikelblok zijn.
2) Andréas Rivet of Rivetus (1572-1651) als afgevaardigde der Fransche Protestanten bij de synode van Dordt in de Republiek gekomen, werd daarna Professor in Leiden en opvoeder van den lateren Willem II.

haar eerzucht en idealen openbaren: Geen ijdele zucht om haar vernuft te toonen leidt haar bij haar studiën, zoo verzekert zij hem reeds in haar eersten brief plechtig, en misschien klinkt er iets door van teleurstelling over haar betrekkingen tot Barlaeus en Huygens in haar uitroep: ‘God is mijn getuige dat ik met het leven dat ik leid iets geheel anders bedoel’.

Hoewel zij ook Rivet's lofredenen van de hand pleegt te wijzen, stelt ze deze op hoogen prijs: zij zijn haar een aansporing sneller voort te gaan op de baan van kunsten en wetenschappen, schrijft zij ‘opdat uwe welwillendheid jegens mij steeds meer reden van bestaan hebbe’. Haar eerzucht en haar ijver zijn geprikkeld; met Rivet als leider en raadgever bij haar studiën en in haar leven, gevoelt ze zich tot groote dingen in staat.

Reeds dadelijk (1632) had zij hem in haar brieven haar belangstelling geopenbaard voor de ontwikkeling der vrouw en hen een ontwerp over dit vraagstuk ter keuring gezonden. Uit hun correspondentie over dit onderwerp zal eenige jaren later haar latijnsche verhandeling voortkomen ‘Of de Christelijke vrouw de studie der Letteren past’. Wanneer Anna Maria na de persoonlijke kennismaking in het najaar van 1633, in den Haag bij Rivet te gast is, pleegt zij zich te verdiepen in lange gesprekken met ‘den eersten beschermer van haar studiën en hooger leven’, gelijk zij haar gastheer betitelt; ze is diep teleurgesteld wanneer deze gesprekken vroeger dan zij had gedacht, moeten worden afgebroken en beklaagt zich hierover, weer thuis gekomen, in haar brieven.

Inderdaad heeft Anna Maria's vriendschap voor den Franschen theoloog iets dwepends; zij is er trotsch op niet tot die vrouwen te behooren die ‘onoplettend leven’ en zonder reden in haar vriendschap verslappen. Ware vriendschap, daarvan is zij, als echt kind van de Renaissance overtuigd, is slechts het voorrecht van hooggestemde, fijnbeschaafde geesten: een aanhaling uit Cicero's ‘de Amicitia’, op perkament gecalligrafeerd en aan Rivet gezonden, bewijst hoe zij haar vriendschapsdweperij op klassieken grondslag vestigt; haar onderteekeningen als: ‘zij, die U als een vader liefheeft en vereert’, of ‘zij die zich naar uw voorbeeld richt en verheft’, getuigen onomwonden van haar vereering.

Rivet heeft van zijn kant voor de Utrechtsche jonkvrouw een warme, vaderlijke genegenheid, naast zijn eerbied voor haar ontwikkeling. Hij kent haar in haar ernst en haar geestdrift als geen ander; hij weet dat haar geest, ‘die alles weten wil en dat alles nauwkeurig’ zich geen rust gunt, en toont herhaaldelijk zijn bezorgdheid over haar onbeteugelbare studielust.

Wanneer we eenige jaren later zien, welk een universeel plan van studie Anna Maria als ideaal voorzweeft en hoever zij dit studieplan voor zichzelf reeds heeft verwezenlijkt dan wordt het duidelijk hoeveel grond Rivet's bezorgdheid had. Al placht Anna Maria haar vriend ‘over het geheel van haar studiën’ te raadplegen, beperken liet zij zich niet gemakkelijk[1]. Zij vreest niet zoozeer een beteugeling als een aansporing noodig te hebben, antwoordt zij Rivet op zijn herhaalde waarschuwing; want hoezeer ‘de grootste majesteit van deugden en wijsheid’ haar ontroert en verheft, zij wordt nog maar al te vaak afgeleid door onbeduidende dingen, schrijft zij in 1634.

Er was een ernst en een idealisme in Anna Maria's streven, die het Rivet moeilijk maakten, zijn vermaningen ingang te doen vinden. Te meer omdat omstreeks dezen tijd (1634) een nieuwe vriendschap, die met Voetius, de Utrechtsche jonkvrouw tot nog meer inspanning aandrijft.

Op den duur zal inderdaad Rivet als leider van Anna Maria's studiën terugtreden voor den Utrechtschen Professor Theologiae, die haar leeraar wordt in Grieksch, Hebreeuwsch en verschillende theologische vakken, en die zelfs zijn begaafde leerlinge in staat zal stellen, zijn colleges in een afgesloten loge bij te wonen[2].

Niet vóór 1640 echter wordt Voetius' invloed op Anna Maria overwegend en nemen haar studiën een uitsluitend theologisch-wetenschappelijke richting.

Tusschen 1636-1640, den bloeitijd van Anna Maria als humaniste en feministe, staat haar streven nog in nauw ver-

1) Ook tegenover waarschuwingen van andere vrienden, als Colvius en Vorstius zal zij zich weinig gedwee toonen.

2) Ongetwijfeld tengevolge van zijn vriendschap met Anna Maria van Schurman toont Voetius zich welwillend inzake de ontwikkeling der vrouw in zijn Politica Ecclesiastica.

band met haar vriendschap en briefwisseling met Rivet, die trouwens tot diens dood (1651) ongestoord voortduren.

Na 1636 nemen Anna Maria van Schurman's betrekkingen tot de geleerde en letterkundige wereld een snelle uitbreiding.

Aanleiding daartoe gaven haar gedichten op de inwijding van de Utrechtsche Hoogeschool in het voorjaar van 1636. Als de vaardigste latiniste der stad was haar opgedragen het officieele Latijnsche Inwijdingsgedicht samen te stellen; zij had er een Nederlandsche feestzang aan toegevoegd en bovendien op den dag zelf een Fransch gedicht ex tempore vervaardigd. Hiermede had als het ware haar geleerd-dichterschap zijn sanctie ontvangen; in binnen- en buitenland werden haar verzen verspreid en talrijk waren de lofredenaars die haar in brieven en gedichten hun hulde brachten.

Wanneer een paar jaar later (1638) haar verhandeling over de studie der vrouw verschijnt maakt deze nog grooter opgang. Niet slechts klinken lofredenen aan alle kanten; het werkje wordt vertaald in het Fransch, Italiaansch, Duitsch en Zweedsch[1)], de roem der schrijfster is in geheel beschaafd Europa gevestigd.

Innerlijk gevleid, maar half-angstig aanvaardt Anna Maria den stroom van eerbewijzen; ‘ik weet niet’, schrijft zij in 1636 aan Jacobus Revius, ‘waarheen de zeden dezer eeuw en de stortvloed van lofredenen ons zullen voeren’. Zij pleegt al te hoogdravende complimenten van de hand te wijzen en den hoogen dunk, die haar geleerde correspondenten van haar koesteren, op rekening te stellen van hun beleefdheid. Intusschen bewijzen reeds de ernst, waarmee zij zulke plichtplegingen behandelt en de ijver waarmee zij ze beantwoordt met complimenten van háár kant, op hoe hoogen prijs zij een dergelijke waardeering stelt.

Wel blijft zij min of meer schuw voor de openbaarheid en geeft nooit iets uit dan op aandringen van haar vrienden, maar dit is met haar eerzucht niet in tegenspraak, de bekendheid die voor haar waarde heeft lag binnen de humanistische en geleerde wereld, waar de faam zich voornamelijk door middel van geleerde en uitvoerige briefwisseling en persoonlijke betrekkingen verspreidde.

1) Zie Douma A.W. p. 55.

Hoe vèr ook verbreid, de vermaardheid der Utrechtsche Jonkvrouw blijft ‘vriendenroem’ en meer dan ooit speelt hierbij de vrouwendienst zijn rol. Zonder dezen ware de ijver onverklaarbaar waarmee haar vrienden den roep van haar geleerdheid en kunstvaardigheid in de Europeesche ‘Republique des Lettres’ verspreidden; zonder dezen zou deze mare nooit met zoo groote welwillendheid, die dikwijls tot opwinding stijgt, door steeds nieuwe vereerders in ons land, in Duitschland, Engeland, Frankrijk, zelfs in Italië en Spanje zijn ontvangen[1)].

Een paar van de meest typische uitingen dezer vereering wil ik even aanstippen.

Onder de vrienden die het ijverigst den roem der geleerde Utrechtsche propageeren behoort hier te lande, naast Cats, de Dordtsche medicus Dr. van Beverwijck en hij deed dit in de eerste plaats door een zeer curieus, ultra-feministisch werkje aan Jonkvrouw van Schurman opgedragen: *Van de Uijtnementheijt des Vrouwelijcken Geslachts* (1639), waarin de schrijver zich een vrouwenvereerder toont van de radicaalste soort. Hij lanceert o.m. de stelling dat ‘so na ziele als na lichaem de vrouwe boven den man verre uitmunt’, stelling die hij behalve door aanhalingen uit klassieke en Renaissance-schrijvers, uit Genesis 2:21 tracht te bewijzen, betoogend dat, daar de man uit de aarde, de vrouw echter uit de rib des mans is geschapen, de vrouw even zoo ver boven den man staat als de man boven de aarde.

Niet minder merkwaardig blijken Beverwijck's ‘medische’ argumenten in zake de ‘uijtnementheijt’ der vrouw in 't algemeen en die der Utrechtsche jonkvrouw in 't bijzonder. Op gezag van Aristoteles en Galenus verzekert hij, dat de vrouw als gevolg van haar ‘sachter vlees’ en ‘dunder ende kouder bloet’, voorzien moet zijn met ‘meerder gevoelen ende verstant’ en begaafd met ‘grooter geest’; Anna Maria's superiositeit verklaart hij uit een ‘gematigdheijt der hersenen’ waarin ‘koelte en droogte, warmte en vochtigheijt’ zich op de wonderbaarlijkste wijze vermengen. Overigens is hij als vriend van ‘Schurmanna’ goed op de hoogte van haar veel-

1) Als een merkwaardig voorbeeld, hoe ver de roep van A.M.v. Schurmans geleerdheid was doorgedrongen, wijs ik op haar briefwisseling, in het Grieksch, met den Aartsbisschop van Ephese *(Opuscula* p. 161).

zijdige verdiensten en vestigt zijn vereering ook op meer zakelijke gronden, dan deze fantastisch-medische argumenten. Zelfs is hij in zijn minder overdreven stemmingen een sympathiek en verstandig pleitbezorger voor betere meisjesopvoeding, die de vrouw ook als huisvrouw en moeder dienstig zal zijn.

Anna Maria ontvangt met eenige aarzeling de opdracht van Dr. van Beverwijck's werkje[1]; de ultrafeministische strekking deed haar wellicht bespotting vreezen. Maar de mode der vrouwenvereering was sterk genoeg om zelfs deze overdrijving te dragen; de 'Uijtnementheijt' maakt opgang, binnen enkele maanden na de verschijning in 1639 zijn driehonderd exemplaren ervan verkocht; in 1643 verschijnt een herdruk; wel komt Dr. Joncktijs, in 'Der Mannen Opperwaardigheijt' in verzet tegen de eenzijdigheid van zijn vriend en collega, doch hij huldigt Anna Maria's verdiensten in een hartelijk waardeerend gedicht; niet slechts in den Dordtschen kring van letterkundigen en geleerden, waartoe van Beverwijck behoort, maar ook daarbuiten haast men zich den schrijver en nog meer de 'Konst- en Deughtrijcke Joffrouw' aan wie zijn werk is gewijd, te huldigen.

Ook vrouwen scharen zich onder de lofdichters: Margaretha van Godewijck, Elisabeth Vervoorn, Charlotte de Huijbert; zij eeren Anna Maria's geleerdheid en nemen haar tot voorbeeld bij eigen studiën. Zij waren niet de eenige vereersters met wie de Utrechtsche Jonkvrouw in dezen tijd in betrekking staat of weldra zal staan; hoe weinig er van haar briefwisseling met haar vriendinnen is overgebleven, we weten dat zij met Elisabeth van de Paltz, leerlinge van Descartes en één der merkwaardigste vrouwen van haar tijd, jarenlang in vriendschap verbonden was[2]; haar betrekkingen tot Marie du Moulin, Anne de Rohan, Marie de Jars Gournay blijken behalve uit haar briefwisseling met Rivet, uit enkele nog bewaard gebleven Fransche, Latijnsche, zelfs Hebreeuwsche brieven; we kennen haar vriendschap met de

1) Ze wijst zelfs een andere talentvolle dame aan als meer waardig deze te aanvaarden.
2) De vriendschap dateert zeker van 1632; na A.M.v. Schurmans bekeering (1668) zal Elisabeth, terwille van haar oude vriendin, aan de Labadistengemeente een schuilplaats aanbieden te Herford.

geleerde Engelsche, Dorothea Moore, met wie zij eveneens in 't Latijn en Hebreeuwsch correspondeert; dit alles wijst er op in hoe hoog aanzien haar naam stond in de kringen van ontwikkelde en geleerde vrouwen in verschillende landen van Europa.

De wijze waarop tegelijkertijd de naam der geleerde Utrechtsche verspreid werd onder de mannelijke humanisten en geleerden in het buitenland, wordt aardig geïllustreerd door van Beverwijck's betrekkingen tot den Parijschen medicus Dr. Naudé, lijfarts van Lodewijk XIII. Naudé door zijn Nederlandschen vriend op de hoogte gebracht, haast zich op zijn beurt Anna Maria's naam en verdiensten bij zijn vrienden, waaronder Colletet en den Italiaan Giberto da Cesena, bekend te maken. Colletet huldigt haar daarop als waardig opvolgster van Marie de Jars Gournay en zal met de Utrechtsche Jonkvrouw in nauwer verbinding treden door zijn vertaling van de verhandeling over Vrouwenstudie (in 1646). Wellicht ook heeft hij, als gunsteling van Richelieu, diens aandacht op de geleerde Nederlandsche gericht. Zoowel de groote kardinaal als de Fransche koningin Anna van Oostenrijk zien we later tot Anna Maria in betrekking.

Naudé's Italiaansche vriend Giberto da Cesena, komt op zijn beurt door de geestdrift, waarmee hij over de ‘Noordsche muze’ hoort spreken, in zulk een vervoering, barst los in een quasi-platonische toespraak op haar talenten, haar deugd, haar schoonheid en bezingt haar in een sonnettenkrans zóó bombastisch, zóó weinig passend bij de werkelijkheid van een ernstig-geleerde, gestrenge, zelfs min of meer preutsche Nederlandsche dame, dat zijn hulde, zoo Anna Maria ze ooit onder de oogen heeft gehad, haar eerder een beleediging dan een eerbewijs moet hebben geschenen.

Giberto is intusschen één der weinigen, wiens opwinding zóó onnatuurlijk, wiens lofspraak zóó hol is, dat men aan geen werkelijke waardeering meer gelooft. Zelfs Crucius, de Delftsche rector, wiens poëtische ontboezemingen en hoogdravende toespraken den bombast van den Italiaan soms bedenkelijk naderen, bewijst de goede trouw van zijn opwinding als hij, in brieven aan Voetius of Cats, in bijna even uitbundige bewoordingen zijn gemoed over de ‘Bataafsche maagd’ lucht geeft.

Inderdaad schuilt bij verreweg de meesten van Anna Maria's vereerders onder het klatergoud der plichtplegingen en lofzangen een echte waardeering voor de vrouw van buitengewone geestesgaven en deze waardeering groeit wanneer zij van nabij haar werkkracht, haar veelzijdigheid, haar helderheid van geest leeren kennen. Uitspraken als die van Vossius en Heinsius die haar tot de grootste taalgeleerden van hun tijd rekenden, de eerbied voor haar kennis die Huijgens toont, werkelijk geen blind vrouwenvereerder en een man die naast groote veelzijdigheid een voor dien tijd zeldzame vrijheid van oordeel bezat -, leggen hier groot gewicht in de schaal; het hooge aanzien waarin zij bij tal van Nederlandsche, Engelsche, Fransche theologen stond om haar theologische en exegetische kennis is wezenlijk en van blijvende beteekenis in den roem van de Utrechtsche Jonkvrouw, al valt het ons op deze afstand moeilijk dit naar waarde te schatten.

H.C.M. GHIJSEN.

(Slot volgt).

Het raadsel van ons bestaan.

Bij die zonderlingen, wier geheele zinnen en trachten door een onbegrepen dwang van hun natuur op het wezen der dingen en den grond des menschelijken levens is gericht, de lijders aan het wereld- en levensraadsel, - en min of meer is dat toch ook weer iedereen, al weet hij het niet altijd -, verdiept zich geheel van zelf de algemeen menschelijke behoefte aan kennen en handelen tot den diepen nood om wezenlijk kennen en wezenlijk handelen.

Wezenlijk kennen, dat is niet het gewone kennen in betrekkingen, maar in het wezen van het gekende, zooals het is onafhankelijk van ons, doordringen dus in het wezen van de ons omringende wereld en van ons zelf. De eisch verraadt zich, als men het goed overweegt, eigenlijk reeds dadelijk als zoowel onredelijk als bovenmenschelijk. Wat ons kennen ook zij en hoe het ook tot stand kome, het is in elk geval een gebeuren, dat ten deele van ons uitgaat. Het resultaat is dus uit zijn aard een product van twee factoren: de te kennen werkelijkheid en de werking van onzen geest. Hoe meer van de werkelijkheid en hoe minder van onzen geest de kennis-inhoud bevat, hoe nader hij staat tot het ideaal van wezenlijke kennis, maar dat blijft altijd onbereikbaar.

Wil kennis dus eenige wezenlijkheid bezitten, dan moet zij op ervaring berusten. De kennistheorie nu echter leert, dat in de wetenschap overal, hoe dan ook, de ervaringsgegevens doorweven zijn met a priori elementen, de in onzen geest reeds aanwezige data omtrent ruimte, tijd, causaliteit. De ervaring der zintuigelijk waarneembare wereld ondergaat

bovendien de werking onzer zintuigelijke organisatie. De natuurwetenschappen staan dus ver van wezenlijke kennis af, verder dan de wetenschap der innerlijk waarneembare wereld, omdat daar althans de zintuigelijkheid en de ruimtelijkheid wegvallen. Wij zijn dus het wezen der dingen daar nader dan in de physica. Doch de tijd heerscht ook hier en wij voelen ons ook hier gedwongen den eisch te stellen, dat elke verandering hare oorzaak hebbe. En wie waarborgt ons, dat het innerlijk oog de gegevens niet aan een verwerking onderwerpt? Ook de psychologie derhalve geeft nog geen wezenlijke kennis van het wezen der dingen: ook ons zielsleven, zooals zich dat aan de oppervlakte als een samenhangend verloop van psychische gebeurtenissen voordoet, is niet een deel van dat wezen.

Buiten tijd en causaliteit echter kan ons kenvermogen niet gaan. Zuiver wezenlijke kennis schijnt dus voor ons niet bereikbaar. Wat trouwens zou eigenlijk van het 'kennen' overblijven in een bewustzijnsinhoud, waarin het wezen alles en onze geest niets geworden zou zijn? Onbereikbaar schijnt die staat in alle gevallen, waarin niet de kenner en het gekende één zijn, m.a.w. als eenvoudig zelf-bewustzijn. Doch scherp beschouwd vertroebelt reeds het bewust-zijn het zijn. Het zijn blijft alleen zuiver en bij-zich-zelf, als het onbewust is. Te zijn wat men is en tegelijk daarvan bewust-zijn te hebben, is streng genomen onmogelijk. En in elk geval: ons verlangen naar wezenlijke kennis, ook van de ons omringende wereld, is daarmede niet bevredigd.

Aangezien de kennis van ons eigen zielsleven doorweven is met de a priori kenniselementen omtrent tijd en causaliteit, moet de eigenlijke werkelijkheid nog achter of onder ons bewuste zielsleven liggen. Verder dan tot de overtuiging van het bestaan dier werkelijkheid kunnen wij echter niet komen. Wij zien of liever wij vermoeden het beloofde land: wij kunnen het niet betreden, daar de vormen van tijd en causaliteit, de laatste onzer noodzakelijke steunsels, ons hier begeven. Evenwel: voor onze kennis moge die diepere wezenslaag niet toegankelijk zijn, ons bewustzijn aan haar geen onmiddellijk deel hebben, dat neemt natuurlijk niet weg, dat ons zijn daarin wortelt en daaraan dus wel degelijk deel heeft. Met andere woorden: ons eigenlijk wezen onttrekt zich aan onze directe innerlijke waarneming.

Daar het echter niettemin ons wezen is, moet het toch op eenigerlei wijze het verloop van hetgeen dan wèl innerlijk waarneembaar is beïnvloeden. Het moge niet kenbaar zijn, het kan niet onwerkzaam wezen. De vraag is: hoe is het dan werkzaam? Een antwoord kan maar op één wijze gevonden worden: de gegevens der innerlijke waarneming scherp nagaan, of zich daarin niets vertoont, ten aanzien waarvan de verklaringsmethode der psychische causaliteit ons in den steek laat.

De psychologie tracht de innerlijke wereld te kennen door op de wijze der natuurwetenschap opeenvolgende veranderingen causaal te verklaren. Dat gaat ook zeer wel, doch het schijnt toch niet betwijfelbaar, dat daarbij van één grondfeit geen rekenschap gegeven kan worden, het feit nl., dat al die processen, wier regelmatige opeenvolging in den tijd onderzocht wordt, tevens in zoover zij te samen het innerlijk leven van één persoon vormen in een gelijktijdigheidsverband met elkander staan, waaraan de causaliteit als zoodanig vreemd is. Dat verband toont zich in den bewustzijnsgraad dier gelijktijdige bewustzijnsinhouden: in de mate, waarin de opmerkzaamheid over hen is verdeeld. (Met een beeld zou men hier wellicht van de psychische ‘ruimte’ kunnen spreken en van de grootte van de plaats, die elk dier gelijktijdige processen in die ruimte inneemt; vergelijk uitdrukkingen als bewustzijnsvernauwing e.d.). De opmerkzaamheid en hare ongelijke verdeeling over de verschillende bewustzijnsinhouden, het feit, dat slechts een bepaalde hoeveelheid psychische energie op elk oogenblik beschikbaar is en door den éénen inhoud een grooter deel daarvan wordt vastgehouden dan door den anderen, deze grondfactor in het zieleleven mist elke parallel in de physische natuur. Zijn aanwezigheid maakt, dat voor de natuurwetenschap van het zielsleven de eigenlijke waarheid van dat leven ongrijpbaar is. Door het onverbroken weefsel der causale opeenvolgingen heen, geheel binnen het kader der psychologische schemata, kan zich de werkelijkheid van ons innerlijk bestaan met een groote mate van vrijheid bewegen en varieeren. Immers naarmate de verschillende bewustzijnsinhouden met psychische energie bedeeld zijn, heeft hunne concrete bepaaldheid kans om den tegenwoordigen toestand van dat bewustzijn en voorts het verdere, toekomstige, ver-

loop te beheerschen. Voor het leven der persoonlijkheid echter is niet van belang het min of meer abstracte schema der mogelijke successies, doch de concrete werkelijkheid van het feitelijk verloop, afhankelijk, voor het wezenlijkste deel, van de opmerkzaamheidsverdeeling.

En nu de groote vraag: waarvan hangt die zelf weer af? Causale verklaring is hier niet mogelijk. De psychologie bepaalt zich tot constateeren en beschrijven. Er is mijns inziens maar één mogelijkheid van een werkelijk antwoord: in die verdeeling moeten wij een openbaring zien van ons diepere, ons onbekende wezen. Omtrent de wijze, waarop die openbaring zich voltrekt, laat zich nog iets meer zeggen. De innerlijke waarneming leert n.l., dat de verdeeling der psychische energie in het nauwste verband moet staan met dat niet minder geheimzinnige deel van ons zielsleven, dat men het ervaren, beleven of beseffen van ‘waarden’ kan noemen. Door hare verbinding met die waardenbeleving krijgt een voorstelling dat diep-emotioneele, intensief-belangrijke karakter, dat haar in staat stelt in den strijd om de psychische energie zich met goed gevolg te doen gelden.

Het is dus wel in eersten aanleg als waardenbesef, dat ons dieper wezen, ons deelgenootschap aan een diepere wezenslaag, zijn aanwezigheid en zijn werken verraadt. Een gelegenheid, om dan toch eindelijk tot een soort van wezenlijke kennis te geraken, wordt ons daardoor overigens niet geboden. Wij kunnen dat waardenbesef alleen *zijn* en *beleven,* tot een kennend doordringen, langs dat spoor, in de wezenslaag, waaruit het komt en waarheen het wijst, zijn wij niet in staat. Doch bij deze nieuwe teleurstelling voor onzen kennisdrang vinden wij dan nu datgene, wat ons in staat stelt in ons *handelen* althans eenige wezenlijkheid te laten groeien. Het natuurlijk handelen gaat buiten het wezen der dingen om: het vloeit voort uit de nooden en begeerten van het empirische individu, de ‘neigingen’, en strekt enkel tot bevrediging daarvan: een voortdurende cirkelgang, waarin ons dieper leven onbevredigd blijft en de grond van ons bestaan niet wordt geraakt. Doch nu gaat zich langzamerhand in en aan dat individu manifesteeren de ‘persoonlijkheid’ en spreekt zich uit in een handelen van geheel anderen aard. Een waarde als zoodanig en op zich zelf, als het ware geabstraheerd, beleven wij practisch niet:

wij voelen alleen op den grond van onze ziel een donker, nog vrijwel niet nader qualificeerbaar ‘streven’. Wat wij in de meer bewuste sfeer beleven is, dat het een of ander deel der werkelijkheid, de een of andere voorstelling, vooral ook de een of andere doelvoorstelling, ons het onbeschrijfelijke, alleen in de directe beleving ervaarbare maar dan ook onmiskenbare bijzondere gevoel geeft, dat wij waardeering of ‘liefde’ noemen. En nu schijnt het grondfeit zelf van ons geheele bestaan dit, dat die liefde steeds het karakter draagt van activeerend element, dat zij ons dringt en dwingt het waardevolle, voorzoover het reeds bestaat, te willen behouden en verdedigen, en het te willen verwezenlijken, desnoods door strijd, voorzoover het nog niet bestaat. Die Eroos vormt in eerste instantie ons zelf, onze ‘persoonlijkheid’, en eischt voorts van ons, dat ‘onze’ wereld gevormd zij naar de ideale beelden, die zij ongrijpbaar en mysterievol in ons doet leven. Hij kan niet rusten vóór alle vormen dier wereld zuivere gestalten zijn geworden der in ons gewekte liefden.

Het aldus geschapen handelen is wezenlijk. Het komt voort niet uit subjectieve ‘neigingen’, doch uit den diepen, onbekenden grond des levens en het is gericht niet op de bevrediging van het handelende subject en zijne ‘neigingen’, - de vitieuse cirkel, waarin het natuurlijke individu ronddraait - doch op de objectieve werkelijkheid. Zoo brengt en houdt het ons in wezenlijke beweging, en geeft ons wezenlijke ontlading, een wezenlijke ‘verlossing’ van ons zelf. Het is zoo wezenlijk, dat het den handelende zelf op zijn stroom kan medevoeren, hem dragend en schragend, en hem daardoor eerst het leven inderdaad mogelijk makend. Strikt genomen is het ook eigenlijk ‘ons’ handelen niet. Het is een in wezen, zin en beteekenis ons duister gebeuren, dat zich aan en in en door en... zonder ons voltrekt. Doch in dat zonder ons ligt juist onze glorie. Nooit bereiken wij dat zelfloos handelen in volle zuiverheid: zoolang ons individu leeft, dus zoolang wij menschen zijn, zal de werking onzer persoonlijkheid niet ongestoord kunnen verloopen. Toch blijft de uit alle diepere levensleeren, in welke termen ook, ons toeklinkende kategorische imperatief: ‘Stirb und werde’ de hoogste wijsheid. Is niet alle wezenlijke wijsheid irrationeel en klinkt zij niet paradox, omdat onze positie als deelgenoot aan drie wezenslagen zoo

ingewikkeld is en het verstand met zijne denkvormen te boven gaat? En toch ook weer, hoe eenvoudig en doorzichtig, als men maar *zien* - niet 'denken' - wil! Hoe glashelder wordt een woord als het aangehaalde, als men eerst maar weet, wat 'sterben' moet en wat 'werden'!

Zoo heel veel meer laat zich zuiver uit ervaring omtrent het wezen der dingen en den grond van ons leven niet berichten. Doch een onafwijsbaar instinct zegt ons, dat wat wij op deze wijze aan ons zelf, het deel, ervaren, beteekenis heeft voor het geheel. Zoo hebben wij dan toch eene verzekerdheid juist omtrent datgene wat voor ons practische leven onmisbaar is: in de onbekende werkelijkheid is een onbegrepen proces aan den gang van innerlijke vorming, van schepping van-binnenuit, en onze eenige heilsmogelijkheid is hierin gelegen, zelf te worden tot willige dragers en werktuigen van dat proces. Onze positie is te vergelijken met die van kleine verspreide posten van een veldleger: orders komen voortdurend binnen, langs een heele reeks van commando's, in laatste instantie uit een ver verwijderd en nooit aanschouwd hoofdkwartier; wij kunnen die orders niet begrijpen, omdat ons het verband van het geheel ontgaat, maar wij weten, dat voor ons de eenig mogelijke, de eenig juiste handelwijze is, ze zoo goed mogelijk, in blind vertrouwen op te volgen.

Zoo groeit ons in het leven de kracht om 'te doen, wat de hand vindt om te doen'. Het schijnt goed, hierop nog even in te gaan, om een voor de hand liggend misverstand af te snijden. Met het handelen van-binnen-uit is niet bedoeld, dat iedereen er een eigen moraal op na moet houden en dat elk zelf-scheppend moet zijn. Het eerste blijve hier onbesproken, daar het te ver zou voeren buiten het kader van dit betoog, in de richting van de sociale uitwerkingen van het waardenbesef, moraal en recht, en het individu in zijn verhouding daartegenover. Doch omtrent het tweede zij het volgende opgemerkt: bijna elk mensch vindt door zijn, ten opzichte van zijn diepere persoonlijkheid allicht als vrij toevallig te voelen, plaats in de samenleving zijn werk en taak voor het grootste deel buiten hem om aangewezen. Wat echter van hem afhangt, is de vraag, *hoe* die taak zal worden vervuld, hoe zijn innerlijke houding daartegenover zal zijn. Hetzelfde kan gedaan worden van uit en op de wijze van het natuurlijke individu,

of in den geest der persoonlijkheid. In het laatste geval wordt van het handelen de van buiten opgelegde inhoud als het ware onverschillig en de innerlijke structuur alles: het wordt zuivere verschijningsvorm en in wezen het zelfde kan gedaan worden, onverschillig of men schoenen lapt of den staat regeert. Door het diepe bewustzijn van het in wezen geestelijk, innerlijk scheppend karakter der werkelijkheid krijgt ten slotte elk toevallig stuk dier werkelijkheid voor ons een waarde, welke daaraan symbool-karakter verleent en het tot geschikt arbeidsveld van wezenlijk handelen verheft.

Zoo *weten* wij dan ten slotte, uit ervaring en door instinct, toch iets omtrent het wezen der dingen. Ons eigen zedelijk wordingsproces leert het ons. 'Dem Tüchtigen ist diese Welt nicht stumm'. Het is niet zoo heel veel, wat wij weten, het legt ons meer plichten op dan wij er rechten aan ontleenen kunnen, doch de levenservaring leert, dat dit weinige voldoende is om het leven te kunnen voeren. Wezenlijk kennen, strikt genomen, is ons niet mogelijk, wezenlijk handelen, in vollen en strengen zin, evenmin, doch in ons kan zich langzamerhand een ontzelving, een objectiveering vormen en ontwikkelen, die aan ons handelen toch steeds meer wezenlijkheid vermag bij te brengen. Dat proces vervult ons met het onmiddellijk besef, dat wij op de een of andere geheimzinnige wijze deel hebben aan het ons onbekende wezen der dingen. Door dat besef wordt onze onwetendheid als het ware gemakkelijker te dragen: het kennen kan lichter ontbeerd worden daar, waar men zelf *is*, zelf onmiddellijk beleeft en aanschouwt. Dat besef geeft voorts aan onze persoonlijkheid voldoende spanning en geslotenheid, om het leven, tot zelfs het subjectief minst bevredigende toe, te kunnen voeren en zelfs zooveel mogelijk productief te maken. Tot het minst bevredigende toe: niet doordat op de wijze der Stoïcijnen de eigenlijk wel besefte waarde der ontbeerde goederen door spitsvondige redeneering wordt geloochend, doch doordat het subject met zijn nooden en lotgevallen steeds minder in het middelpunt van de opmerkzaamheid staat.

Meer kan van ons niet verlangd worden. Meer kunnen wij zelf niet redelijkerwijs verlangen. Van God, van Almacht en Voorzienigheid, van Onsterfelijkheid weet onze ervaring niets van Vrijheid is hierboven uit ervaring iets vermeld. Het is

genoeg om ons te verheffen boven de Natuur en boven ons eigen individu, genoeg om, niet kennend, doch zijnd, belevend, handelend deel te hebben aan het wezen der dingen, hoe bescheiden dat deel dan ook zij.

Toch blijft onze honger naar weten levend. De ‘dunkle Drang’ leert ons leven en handelen, kan hij ons waarlijk niets leeren omtrent zijn eigen wezen en het land zijner herkomst? Wij kunnen toch trachten onze waardenbelevingen bewust waar te nemen, te beschrijven, vast te houden en vervolgens nagaan of daarin geen orde en regel heerschen, geen wet en geen systeem te vinden zijn? Zoo zouden wij dan toch althans beproeven kunnen, door wetenschap der uitvloeïingen het wezen der bron nader te komen? Wie nog moed heeft, moge het beproeven, maar hij onderschatte de gevaren en de bezwaren niet. De geheele geschiedenis der menschheid is in den grond het beloop der menschelijke waardenbeleving. Is het ons reeds gelukt, daarin belangrijke regelmatigheden vast te stellen?

Voorloopig ziet het er naar uit, of wij in den grond niet tot weten, maar tot handelen, tot eenvoudig, blindgedreven, van eigen oorsprong onwetend en naar eigen effect niet vragend, maar al te dikwijls vergeefsch, in één woord tragi-heroïsch handelen bestemd zijn. Wie daartoe niet sterk genoeg is, wie weten noodig heeft, zij het ook schijn-weten, hij behoeft het bij eene axiologie niet te zoeken: voor hem ligt altijd de mogelijkheid bereid, de oude, esoterische waarheden van den donkeren grond en den wellenden drang op de eveneens van ouds bekende wijze in meer troostrijke, exoterische vormen te verhullen. Zij bieden zich aan te kust en te keur, historisch overgeleverde en hoog-moderne. En wien het geloof aan historische of persoonlijke openbaring toch te machtig is, hij kan wellicht terecht bij de rationalistische speculatie. De sluier van Isis wordt van zeer verschillende stoffen vervaardigd. Doch voor de weinigen, die waarheid niet willen dan wezenlijk, blijft troostend het besef, dat zij, alle vormen achter zich latend, toch niet in het ijle niets verzinken, doch integendeel hun wezen aan het onkenbare een weinig nader voelen.

En dat gevoel kan ten slotte op den duur de ziel toch zoo vervullen, haar zoo tot innerlijke rust en kracht en vastheid

stalen, dat van een steeds voortgaande éénwording van haar leven met dat diepere leven gesproken worden mag. Ligt hierin toch eigenlijk ook niet een soort van kennis van dat diepere leven? Het is ons zeer ver, ongrijpbaar ver, als wij er over denken en het in onze woorden willen vangen, het is ons zeer na en zeer vertrouwd in het oogenblik van min of meer bewuste aanvoeling van ons zelf en ons eigen onmiddellijk leven.

Ware het nu niet mogelijk, - zoo houdt tot het einde toe onze wetensdrang aan - deze zijde der verhouding, de theoretische, meer opzettelijk naar voren te brengen? Dan komt men op den weg van de bewust beoefende intuïtie der groote mystici. Wat wij zonder deze weten is zeker niet heel veel. Doch het blijft naar mijn zeer bescheiden meening de vraag, of dat weinige zooveel minder is in kenwaarde dan wat de middeleeuwsche mystiek en hare latere epigonen bezeten hebben. Het eigenlijk gezegde kenvermogen van hun contemplatie kan toch ook onmogelijk zeer groot geweest zijn, want zij geven omtrent het in dien staat aanschouwde nauwelijks meer bericht dan dit, dat het eigenlijke wezen onkenbaar is. Wat zij meer zeggen, komt klaarblijkelijk niet uit de innerlijke visie, maar van de kerkelijk-dogmatische beelden en denkvormen, waarin zij leefden. Waren wellicht de geweldige spanningen, waarin die groote, verheven zielen geleefd hebben, een gevolg niet zoozeer van het begaan van een bovenmenschelijken weg, dan wel van de worsteling met de oneindig grooter hinderpalen, welke hun het eenvoudige, onmiddellijke gezicht op den donkeren, maar drijvenden levensgrond in ons versperden? Voor hen, opgevoed in eerbied voor de alleenheerschende kerkleer, voor de traditie van het exoterische dogma, levend in tijden van velerlei feitelijken, hoogst werkzamen geloofs- en denkdwang, moet de weg daarheen oneindig bezwaarlijker zijn geweest dan voor vrije cultuurmenschen van dezen tijd. Het wetenschappelijk dogma der alles omvattende psychische causaliteit is al zoo ongeveer het voornaamste obstakel voor ons. Zoo'n vijand is ten slotte te overwinnen. Hùn strijd eischte andere inspanning. Wellicht, als men hun zielskern eens als het ware uit hun veelal door de christelijke dogmatiek beheerschte spreekwijze in de denk- en taalvormen van dezen tijd kon overbrengen, hoe groot zou mogelijk de overeen-

komst blijken! Eén ding is zeker: tot actie, tot handelen in de wereld kwam van de hoogte zijner contemplatie ook de echte mysticus terug, alleen was ook zijn handelen naar zijn innerlijke structuur voortaan het oude handelen niet. Bij al den diepen eerbied, welke aan deze geesteshelden verschuldigd is, blijft men toch soms geneigd, zich af te vragen: waarom is die opzettelijke, eigenlijk wat kunstmatig schijnende oefening in contemplatie zoo noodig, daar het immers reeds zulk een groot, onbegrijpelijk wonder, zulk een regelrechte openbaring is, dat dit armzalige, blinde, machtelooze menschenleven, zooals het is, ondanks alles en desnoods tegen alles en allen in, leefbaar en productief te maken blijkt? Het diepe, onuitgesproken en onuitsprekelijke besef der onpeilbaarheid van dat ervaringsfeit des practischen levens, van dat gevoel van te loopen over het water, van het onmogelijke te doen en het ondragelijke te dragen, verschilt het wel zooveel van het grondgevoel, dat de mystici gehad moeten hebben en dat toch ook in laatste instantie ondoorgrondelijk was? De langzame éénwording met een dieper Wezen in ons en het duistere weten daarvan, maakt het eigenlijk zooveel uit, of men dit in contemplatie of in een diep-doorvoelde practijk beleeft? Is de dagelijksche remming en verloochening van het natuurlijke individu in de voortdurend voortgaande objectiveering niet een ascese van denzelfden aard en diepgang als die, waarvan de mystici berichten, en, daar zij van-zelf en niet gewild, kunstmatig is, wellicht juist de eigenlijke zin van wat hunne ons vreemd aandoende oefeningen bedoelden?

Doch ik stel in hoofdzaak slechts vragen, zeer bescheiden bedoelde vragen. Wat zij contemplatie en a fortiori wat zij extase noemden, in alle nederigheid moet erkend worden, dat de ervaring van den modernen mensch het waarschijnlijk in het geheel niet kent. Derhalve past het ons, al hebben wij onze gronden tot twijfel, de mogelijkheid open te laten, dat hier een wezenlijke kenbron kan verscholen zijn, die vooralsnog voor ons alleen maar niet heeft gevloeid.

Kerstmis 1925.

TH. VAN AMEIDE.

Dirk Coster, een criticus.

Dirk Coster, Verzameld Proza. Eerste bundel. (N.V. Van Loghum Slaterus' Uitgevers-Maatschappij. Arnhem. 1925).

Dirk Coster begint eindelijk zijn essays te verzamelen en zijn ‘eerste bundel’ ligt voor ons. Eindelijk - want reeds waren zijn denkbeelden, niet alleen wat inhoud maar zelfs wat wijze van uitdrukking betreft, van algemeene bekendheid geworden. Het was hem ondoenlijk onder pseudoniem te schrijven. Wie ‘De Stem’ las, las haar om Dirk Coster, en volgde hem hoe hij daar, iedere maand weer, zijn kijk op literaire verschijnselen, in boekbesprekingen of persoonsbeoordeelingen, concentreerde tot wat men een absoluutpsychisme zou kunnen noemen, hetgeen hij wist over te brengen in een stijl, die van de samentrekkende spanning dezer concentratie broeide en zwol, om ten slotte, in hartstochtelijke losbarstingen, rechtstreeksche ontladingen naar het aanwijzen van levenswaarden tot den lezer te doen doorsidderen. - ‘Wat Dirk Coster schrijft, gelooft het halve land’, zei eens een zijner vrienden, waarschijnlijk niet beseffend van welk een diepzinnige simplicitas deze woorden waren. Want men kan een lichtelijk terugnemenden nadruk leggen op ‘gelooft’, op ‘halve’, op ‘schrijft’; men kan zelfs den geheelen zin omkeeren en zeggen: ‘Wat het halve land gelooft, schrijft Dirk Coster’ -; de waardeering wordt hierdoor slechts des te zuiverder van overdachte reserve en blijft de juistheid uitspreken: er bestaat een onlogenbare congruentie tusschen dezen criticus en de conscientie van een groot deel zijner lezers, iets als tusschen een voorganger en

zijn gemeente in de beste gevallen bestaanbaar is, en dit kan slechts voortgekomen zijn uit een wisselwerkende overtuiging van een gemeenzaam idealisme, waar hunnerzijds een objectieve vraag naar bestond en dat zijnerzijds met zeldzame subjectieve gevoeligheid en direct persoonlijk uitdrukkingsvermogen werd aangeboden.

Ook buiten dezen kring echter, werd hetgeen Coster te zeggen had meer en meer gehoord, en afgezien nog van het wàt, werd het hòe, zijn stijlkracht, als eens ook bij Van Deyssel het geval was, terecht als een der bezittingen genoemd waarop zijn generatie trotsch was. En nu hij - eindelijk, zei ik - er toe overgaat om de arbeid van letterkundige beoordeelingen, lezingen, alle in den zoo typisch voor hem individueel-meesleependen vorm van betoogtrant opgezet en meegedeeld, samen te voegen en blijvend aan te bieden, kiest hij den verzamelnaam ‘Proza’, en drukt daarmede reeds uit, meen ik, niet slechts als een moreele kracht in zijn tijd en land, maar, door middel daarvan, ook als een aesthetische kracht, als kunstenaar, voor zijn volk en toekomst, werkzaam geweest te zijn aan de bewustzijnsvorming van nieuwe inzichten.

Er zijn veel critici die in hun opstellen blijk geven een kunstgevoelig objectief begrip te bezitten van een boek of gedicht, dat zij bespreken; er zijn er genoeg die daar bovendien een subjectief oordeel tegenover weten te stellen; maar er zijn er maar zeer weinigen, als Dirk Coster, die dit doende een nieuwe gevoeligheid scheppen, een nieuw oordeelsstandpunt suggereeren, die niets minder doen dan een nieuw domein in het kunst-bewustzijn van ons volk ontdekken en daarmee onmisbaar in de actieve factoren die onze ontwikkeling aandrijven begrepen zijn. Zulk een criticus maakt soms enorme vergissingen; schuwt dikwijls kunstwerken van eersten rang onder handen te nemen, omdat ze voor hem iets ‘hermetisch’ hebben, iets, dat zichzelf reeds volkomen met zichzelf naar alle zijden weergeeft; hij bepaalt zich vaak tot besprekingen van geringer werk dat minder door een eigen karakter dwingt en hem ruimte laat tot vrijer aanleidingen; hij heeft daarentegen een of twee stokpaardjes, een of twee thema's in schrijvers van de allerhoogste waarde, die hij ‘verkondigt’, waar hij niet over uitgesproken raakt,

omdat hij zelden de structuur en den vorm, maar liever de lijn en de richting daarvan beziet, (hij koos ze daarom uit), waarlangs hij in het eindelooze omhoog kan klimmen, zijn eigen bewustzijn versterkend door een eigen uitdrukking te vinden voor iets, dat hem in de eerste, zijn schrijver gewoonlijk in de tweede plaats, heeft aangedreven. Ruskin gaf hier sterke voorbeelden van, hetzij hij over de Kathedraal van Amiëns, Dürer of de San Marco te Venetië te spreken kwam; maar om bij onze eigen letterkunde te blijven, is er een duidelijker voorbeeld, dan Van Deyssel's vereering voor Zola, dan Coster's zucht naar Dostojevsky? Beiden hebben zij met hun zienswijzen twee bepaalde richtingen in onze literatuur daardoor mogelijk gemaakt, verwekt als het ware, en een publieke belangstelling er voor gaande gebracht. Zonder dat men zeggen kan dat zij de schrijvers, die in de door hen aangewezen richtingen werkzaam gingen zijn, direct en persoonlijk beïnvloedden, ziet men toch, dat zij een zeker iets, een anderen kijk, het eerst op hun wijze in studies uitspraken en ‘wat in de lucht hing’ in letteren neerlegden. Dit is hun creatieve beteekenis, en mogen deze studies naderhand als reproducties van het besproken kunstwerk ook nog zoo tekort schieten (hetgeen niet het geval is), hun primaire waarde blijft: een kunstwerk met hun hart bezien te hebben, dit geobjectiveerd te hebben in een beoordeeling, dit objectieve beeld te hebben verdiept en verbreed tot een levensbeschouwing, welke harmonieerde met de nog sluimerende levensbeschouwing die hun tijd typeert.

Van Deyssel zag waarschijnlijk niet in Zola hetgeen wij tegenwoordig zijn ‘romantiek’ noemen, de positivistische ‘Vier Evangeliën’, den droom van een door eigen wetten in mechanische beweging gehouden heelal; hij zag wat Zola als resultaat daarvan zag: de culminatie in den gedupeerden mensch, de aardsche tragiek, het hart dat gehavend en in flarden geschoten standhield op zijn post en dat, met een vaag besef van de achterliggende grootheid, het leven, ja, het leven zelf waaraan hij onderging nog goedkeurde en er in zwijmelde. Maar zoodra hij niet slechts het gevolg, maar ook de oorzaak van Zola's ‘Commedia Humana’ ging inzien, voelde hij zich teleurgesteld door de ‘Quatre Evangiles’,

wendde zich af naar Maeterlinck, en daarmee werd hij nogmaals de verwekker van een nieuw bewustzijn, en vond in de een ‘teeken’ gevende kunst van het symbolisme en eigenlijke uitdrukkingswijze van grootere vermoedens. Dit is een typeerende periode uit het leven van een groot criticus; van kunstvorm naar kunstvorm tastend voortgaand, drukt hij zijn eigen wereldbeschouwing uit en schrijft daarin de levenscritiek van zijn tijdperk.

Het spijt me dat Dirk Coster den eersten bundel van zijn ‘Verzameld Proza’ niet opent met zijn essay over Dostojevsky, indertijd in ‘De Gids’ en later als brochure verschenen. Het is nog steeds niet alleen zijn meesterstuk, maar het heeft nog lang niet uitgewerkt. Het is een ‘datum van bewustwording’ in onze romankunst, zooals A. Roland Holst's studie over Leopold en, maar meer voor enkelen, zijn ‘Shelley: een afscheid’ er voor onze jongere poëzie waren. In plaats van met het groote opstel, men weet, indertijd geschreven als aanvallende critiek op Persky's boek over Dostojevsky, opent thans Coster's boek met een aantal kortere aanteekeningen die hij onder den naam ‘Rond Dostojevsky’ samenbrengt. Wij herkennen hieruit den schrijver der ‘Marginalia’, maar vreezen dat deze randschriften al te zeer de studie waar zij zich om heen bewegen doen missen; sommige passages veronderstellen een bekendheid daarmede, andere krijgen eerst een dieper zin als men er aan terugdenkt.

Dit laatste is heel sterk het geval met het eerste opstel waarmede thans het boek begint, een studie over ‘Dostojevsky's Schuld en boete’. Het behelst een zekere terugname in Coster's vereering voor Dostojevsky, tenminste wat diens eerste groote boek betreft, en geheel analoog met hetgeen ik daareven over Van Deyssel en zijn Zola-critieken aanstipte, ziet men daardoor plotseling wat Coster in Dostojevsky wèl en wat hij er nièt in zag. Dit is zoo belangrijk voor den aard van den criticus over wiens boek ik hier schrijf, en daarmede zoo belangrijk voor de mentaliteit van de generatie die hij helpt aanvoeren en tot bewustheid omtrent zichzelf brengen, dat ik niet nalaten kan, er even uitvoeriger bij stil te staan, vooral omdat het tevens één gelegenheid uit vele is, om Coster's beschouwingswijze van een roman aan te duiden, en er aan toe te voegen, hoe deze beschou-

wing reeds weer aan het evolueeren is naar een zoo bijna tegengesteld gezichtspunt, dat zij zich besnoeiingen van een vroeger enthousiasme moet getroosten.

Over ‘Schuld en boete’ sprekend, meent Coster, dat het kenmerkend en tevens betreurenswaardig is, dat deze roman in West-Europa tot de groote boeken van Dostojevsky wordt gerekend, terwijl het niet meer dan een ingang, een praeludium mag heeten, tegenover werken als ‘De Idioot’. ‘De Bezetenen’ en ‘De Gebroeders Karamasov’.

- ‘Lange jaren heeft Schuld en Boete in dit West-Europa gegolden als het eenige en wezenlijke werk van Dostojevsky, het werk dat omtrent Dostojevsky alles zeide wat te zeggen was. Wat daar nog achter lag, wat zich verder nog vagelijk met den naam Dostojevsky verbond, dat was voor den Europeeschen geest een onbestemd schemerland, barbaarscher wordend naarmate de blik er verder indwaalde, en waar vormen bewogen, die veel woester en grilliger nog schenen dan die toch reeds zoo wild bewogen wereld van Schuld en Boete’. - Een enquête in de Stem van 1921 heeft aangetoond dat hetzelfde ‘verschijnsel’ ook in Holland bestond. Voor Coster echter heeft het boek weinig waarde zonder ‘de diepe en afdoende verheldering, die vanuit de grootere, rijpere werken van Dostojevsky op dit eerste en zwakkere werk terugstraalt’.

‘Want het moet ten slotte erkend worden, gaat Coster voort, Dostojevsky heeft drie hoofdwerken geschreven, die in zekeren zin te zamen een complex vormen, een machtig symbolisch en organisch samenhangend geheel, en Schuld en Boete is daar niet bij -’ - ‘Die hoofdwerken, vervolgt hij, zijn: de Idioot, het hemelschgerichte leven, de Duivelen, de helsche wereld, - en hun beider verkorte en geharmoniseerde synthese: de Gebroeders Karamasov, deze ontzaglijke onvoltooide kathedraal, waar duivel, mensch en heilige voor 't laatst nog in symbolische broederschap verschijnen, broeders ditmaal in bloed en naam en gebonden door den Al-stroom des levens. En de beteekenis van Schuld en Boete daartegenover is, dat zonder dit werk deze latere hoofdbouw niet mogelijk geweest zou zijn’. - ‘Om het ten slotte met één woord samen te vatten: in Schuld en Boete liquideert het Europeesche denken zichzelf, en tracht zich daarna tot een

hooger denken, tot een hooger zijnswijze te verkeeren'. -

Ik laat daar, of het aangaat, om met gewaagden, maar gelukkig, zien we later, door een tendenz gemotiveerden durf, een schrijvers-arbeid te vierendeelen en uit te maken: dit is je voorspel en dit is je trilogie; - ik laat daar of die trilogie werkelijk een eenheid is, als bijvoorbeeld de Oresteia, waaraan Coster denkt; - of niet veeleer De Idioot en De Bezetenen, evengoed als Raskolnikov, vóór-studies zijn, wat chronologisch door de tien-jarige pauze tusschen de Bezetenen en de Karamasov's denkbaar is; - of niet de Idioot, zonder de plotselinge matelooze grootheid der laatste twintig bladzijden, op den rang staat van de kleinere werken als De Eeuwige Echtgenoot; - of niet De Bezetenen eigenlijk uit twee ineengeschoven romans bestaat, waarvan de eene Dostojevsky volstrekt onwaardig en de andere zijn meesterwerk is; - of de Karamasov's, ongetwijfeld de roman waarin Dostojevsky, na een lange stilte en in beter omstandigheden gekomen, zijn geheele arbeid samenvat en overzichtelijk maakt, de Idioot en de Bezetenen slechts naast zich duldt, omdat het, onvoltooid gebleven, verklaring behoeft; - of Schuld en Boete niet eerder een voorlooper is voor de tweede roman (het meesterwerk) die ik uit De Bezetenen losmaak; - of Schuld en Boete nog niet iets 'anders' heeft (ik zal straks zeggen wat) waardoor het zich mijlen boven De Idioot en De Bezetenen-als-geheel verheft en eerst door de Karamasov's wordt geëvenaard; - of Coster er wel bij gedacht heeft, toen hij van de Karamasov's schreef dat hier 'duivel, mensch en heilige' in symbolische broederschap verschijnen, dat er niet drie maar vier broeders zijn (het wordt altijd verwaarloosd) en dat Smerdjakov ten slotte den moord werkelijk doet. - Ik laat dit alles daar, ofschoon ik elk punt staven kan, omdat ik Coster in de bedoeling van zijn willekeur moet volgen, en omdat een essayïst, wien het om scheppende levens-kritiek te doen is, vrij 'spel' moet worden gelaten zoolang hij slechts interpreteert, evenals een schilder tegenover een landschap, een dichter tegenover zijn sentiment, een kunstenaar in het algemeen tegenover de menschelijke en natuurlijke wereld.

Wanneer Coster nu, zijn studie vervolgend, er toe overgaat het succes van Schuld en Boete in West-Europa te

verklaren, vergeet hij daarnaast te vermelden, welk een opgang het in Rusland maakte, wat Tolstoï's meening over Raskolnikov was. Nu is Tolstoï's oordeel partijdig en nooit zonder naijver, maar het is een Russische stem, en niet de eerste de beste! Het gaat toch niet aan, een specialen kanker van verstandelijkheid als kenmerkend voor West-Europa te constateeren, omdat het een boek waardeerde, dat het Heilige Moedertje met evenveel hartstocht las. - De beteekenisvolle voorkeur, zegt Coster, berust op de 'liquideerende' wereldsuggestie van zijn inhoud en strekking, die het voor Europa van bijzonder belang maken.

Ik kan niet nalaten het door de Russische knoet gegeeseld Europa, in de passage die volgt, kleine tusschenwerpingen tusschen haakjes te laten maken, want ik zie hier en daar van schuld verwrongen aangezichten reddeloos uit den 'poel' omhoogblikken. -

'Rakolnikov: dat is Dostojevsky's meest Europeesche boek, in dien zin althans, dat heel een wijze van denken, die in een groot aantal Europeesche geesten de overheerschende was, in dit boek verhevigd wordt herdacht, van het trotsche begin tot het hijgend verval. Nooit, ook niet in Stendhals figuren, werd zulk een machtige constructie van dialektisch denken opgetrokken, als in den geest van den jongeling Rakolnikov geschiedt. De wil tot macht, die als een booze kracht Europa meer en meer beheerschen ging, die de imperialismen schiep *(lees ik goed? was er al niet een verbitterder en "dialectische" strijd nog in de zoete Middeleeuwen tusschen Paus en Keizer? - ja*, *ik lees goed, en vervolg mijn citaat),* die de Europeesche staten monsterlijk uitdijen deed over heel den aardbol *(zwijgt toch! Karel van Habsburg*, *Philips*, *Elizabeth; - koest*, *terug in de historie!)* die zich de onoverwinbare legers tot wapens vormde, *(beginnen jullie ook al*, *Alexander*, *Xerxes*, *Caesar!)* - en die zich, ten slotte, in de weergalooze intellecten van het 19de eeuwsche Europa omsmeedde tot systemen van fonkelend geslepen dialectiek, *(hier blijven Thomas van Aquino, Justinianus en Adam Smith*, *die bij de eerste woorden het hoofd ophieven*, *als muizen!)* - deze wil tot macht staat nog eenmaal onverzoenlijk en roofgierig op in den donkeren Raskolnikov en om deze booze wil te rechtvaardigen, denkt

hij in mathematische strakheid en zuiverheid het stoutste denken der Europeesche intellecten nog eenmaal over. *(Punt. Weg - zelfs de Inquisitoren en Jesuiten dompelen terug in den zaligen poel der historische vergetelheid)*. - Van de diepste symbolische beteekenis is hierbij, dat Raskolnikov in dezen zwoegenden arbeid van zijn demonischen wil en logiek voortdurend één groote leidende fascinatie voor oogen heeft, die hem voortjaagt als hij terugdeinst, die hem als een folterend verwijt doorschroeit als hem de zwakte overmant: de fascinatie van Napoleon'. - *(Wat? stond hij nog boven water, de Kleine Keizer? o ja, hij was in Rusland geweest -)*.

- Arm reddeloos Europa, dat eindelijk met Dostojevsky's Raskolnikov tot een vastberaden zelfmoord durft overgaan!

- Zonder te vermoeden dat Dostojevsky, toen in zijn Schuld en Boete schreef, in Napoleon een zielskracht zag, zoo voorloopig aangeduid, maar die hij later tot een eigen gestalte zou omscheppen; dat Raskolnikov niet anders onder zijn invloed staat dan Kirilov, Schatov en het geheele leger der 'bezetenen' later onder die van Stavrogin; - gaat Coster nog een bladzijde voort, Napoleon als het symbool van typisch West-Europeesch ik-bevestigend intellect te verguizen en besluit, omdat Napoleon het boek beheerscht, dat Dostojevsky, het schrijvend, 'meer Westerling geweest is dan één der andere 19de eeuwers, om daarna dit Westersche denken in een zijner hoofdtendenzen te kunnen vernietigen -' ziehier de reden waarom Schuld en Boete bij uitstek Dostojevsky in West-Europa vertegenwoordigde: het was er de gepersonifieerde ondergang van.

Dit is zoo buiten alle perken onjuist, dat ik eerst nog eens zien wil waarom het Coster met deze bewering te doen is, alvorens een andere verklaring van Raskolnikov's populariteit, zoowel hier als in Rusland, te berde te brengen. Vooral omdat Coster hiermee iets suggereert dat geheel karakteristiek voor hem is, en bovendien iets zoo prachtigs en eenvoudigs, en zoo geheel alleen mogelijk gesuggereerd te worden door een werkelijk groot criticus, dat wij hem alle misvattingen en miskenningen toestaan, omdat ze niet uit kortzichtigheid maar uit doelbewustheid voortkomen, zooals we een rivier die ons water aanbrengt vergeven, een ruimte

die ook akker kon zijn, in beslag te nemen en met zijn bedding uit te hollen.

Hij wil aantoonen dat in de figuren van Schuld en Boete de ziel nog steeds een *negatieve* werking heeft, in de vorm van onrust, van vernietigingskracht van het geweten, terwijl in de latere groote romans deze werking een *positieve* gaat worden, een rust, een puur geluk. Terstond denkt men aan de kortste en treffenste zijner Marginalia: 'De ziel is geluk,' een woord dat onvergetelijk is, en tegelijk ziet men dat heel zijn arbeid er op gericht is: zielsbewustzijn en nog eens zielsbewustzijn in zichzelf te bevestigen en in anderen wakker te roepen, dat het sterker bewustzijn daarvan de ziel dwingerder in ons doet terugkeeren, actiever doet worden, in ons leven doet ingrijpen, dat er slechts door positiviteit daarvan een staat van geluk bereikt kan worden, en dat van dezen droom de hoogste kunstwerken, als uit het tragisch leven opschaduwende trillingen, reeds de van goddelijk licht doorschokte voorgevoelens zijn.

Slechts dit eischt hij van kunst: dat er dit zielsbewustzijn zich in openbaart, om terstond een hartstochtelijk 'credo' aan te heffen, onverschillig of hij Prins Myschlin of Don Quichotte voor zich heeft, zelfs onverschillig of het boek een verduisterd bewustzijn geeft van een heldere ziel, of een helder bewustzijn van een verduisterde. - Daarom staat voor hem Schuld en Boete zoover achter bij De Bezetenen, omdat in het eerste boek duistere zielen in het duister tasten, terwijl in het tweede zooveel tragischer, zooveel wanhopiger, zij zich van hun inwendigen nacht helder en onverbiddelijk bewust zijn. - De ziel in Raskolnikov is nog niet meer dan een belofte, een wankelend lichtje, schrijft Coster:

'Hoe weifelend klinkt deze belofte nog aan het eind van "Schuld en Boete". Welk een angstig zwak lichtje, tegen een nacht van angst en lijden als nooit nog voor hem een schrijver voelbaar wist te maken! Welk een wan-verhouding feitelijk! - Dit is de werkelijke Dostojevsky nog niet, *die licht en duister verdeelt*. Er schuilt in dit boek een vervalschende tendenz in zooverre, dat hier Dostojovsky de eigenlijke maat-verhouding van zijn wezen nog niet geven kon. - Men kan hier zeggen: "zóo is het leven in dit boek", maar men vergeet dat in zijn latere boeken het leven feitelijk

even tragisch nog is, maar door hoeveel meer licht bestreden! -'

Met deze woorden: 'zóó is het leven', ráákt Coster even de werkelijke oorzaak van Raskolnikov's populariteit, die niets met Europeesch imperialisme, Wille zur Macht, intellectueele onttakeling, of een andere idee, slechts de inhoud betreffend, uitstaande heeft. Wat Dostojevsky over 'het leven' te zeggen had, heeft hij later veel concreter, lichamelijker zou ik bijna zeggen, in gestalten van bovenmenschelijke structuur, als een misschien slechts door Aeschylus en Shakepeare geëvenaard karakter-schepper, ontworpen en in enorme vergroote verhoudingen uitgedrukt. Het is deze 'gestalte-kunstenaar' die Coster, met zijn eisch van natuurlijkerwijs individueel geformeerd zielsbewustzijn, in de eerste plaats tot Dostojevsky aantrok, (Men leze zijn, hier niet opgenomen, essay). Hij vond daarin een zielsdirectheid als in mythologische godheden, en tevens een levensverscheurdheid en een moderne dramatiek, die deden vermoeden dat zij toch pathologisch-vergroote resultaten bleven van voor ons allen denkbare omstandigheden, indien wij deze slechts met de potentie van bewustzijn konden verhevigen; en hij was met deze dramatiek als romankunst tevreden. Dat er naast Dostojevsky den '*gestalte-kunstenaar*', nog een andere, en (was de gestalte van Stavrogin er niet, een Napoleon, waarbij alle Zarathustra's kleine verzinsels lijken!) nog een grootere Dostojevsky, de *'roman-kunstenaar'*, bestaat, hij heeft het nooit gezien, althans nooit uitgesproken. Het ligt ook buiten zijn belangstelling die te uitsluitend, voor zijn groot doel, op de individualiteit der ziel, op een 'absoluut psychisme', zooals ik in het begin van dit opstel schreef, gericht is. Hij zoekt de bezieling, zooals die, in een conflict met het leven, in een gestalte zich personifieerend, opstijgt en als duidelijk zielsbewustzijn zich voordoet; en vandaar dat hij niet ziet dat in Schuld en Boete, nu eens niet in de persoon van Raskolnikov, maar in het conflict zelf, de compositie, de 'detective story', de kunstmatige samensnoering van het leven zelf in den vorm der roman, de constructie van vergroote omstandigheden om een heel gewoon mensch heen, Dostojevsky, als zuiver 'roman-kunstenaar', zich nergens zoo groot betoonde als in dit boek; totdat hij in de Karamasov's nogmaals hetzelfde deed, maar nu, samengaand met den 'gestaltekunstenaar', dit weder overtrof. Ook in Shakespeare is een

dergelijke onderscheiding te maken: daar zijn de groote *karakter-tragedies* als Hamlet, Macbeth, King, Lear, Othello; maar daarnaast de fijnzinnige *libretto*'s, waar de beeekenis van de gestalte naar het gegeven zelf verlegd is, waar de grootheid als het ware uitvloeide over de heele samenstelling van den gecomponeerden vorm, waarin niet de figuur figuurlijk maar het geheele leven de directe duidende boven-werkelijkheid kreeg: Midzomernachtsdroom, Winteravondsprookje, Tempest; en ook bij hem gaat zoowel het een als het ander wel eens samen, in de stukken waarin lange passages van de sterkste lyrische kracht plotseling het noodlot rondom de figuren tot een diepst bewustzijn samentrekken: Coriolianus, Anthony and Cleopatra en, voor mij zijn meesterwerk, Henry VIII.

Dat Coster de direct-psychische waarde van een ‘romankunstenaar’ als zoodanig niet ontgaat, blijkt uit de meeste dezer essay's uit zijn bespreking van Hamsun's ‘Het laatste hoofdstuk’ vooral. Had hij Schuld en Boete slechts met de helft van de bezieling, waarmee hij daar het verhaal weet samen te dringen tot een crisis van uiterste levenskramp, in het onderwerp zelf en niet in de daarnaast geringe hoofdfiguur overzichtelijk gemaakt, de grootheid ervan ware hem niet ontgaan. Maar hij verwacht iets anders in Dostojevsky, en daar deze het hem elders schonk, eischt hij het overal. En het is overal, maar niet in den vorm dien Coster voor zijn levenscritiek gebruiken kan. Het is er, soms in een individueele realiteit, en dan ziet Coster het, maar een ander maal in den meer abstracten *vorm* van een kunstwerk; maar ook elders dan in Dostojevsky aanvaardt Coster dit niet.

Toen zocht en vond hij een ander terrein waarin hij zijn oproep naar individueel zielsbewustzijn bevestigen en aantoonen kon. Het was in onze moderne poëzie die, vlak na den oorlog, bijna vormloos was van pogingen van onmiddellijke kreten. Eigenlijk was hij ook daarmee aangevangen, en dat wij Henriette Roland Holst en Boutens als een geestelijk begin van poëzie boven het emotioneel begin van '80 stellen, was zijn schepping. (Noch Gorter, noch Leopold heeft hij ooit gezien.) Deze moderne poëzie werd voor hem wat voor Van Deyssel eens ‘Maeterlinck’ was, en zijn inleiding tot de bloemlezing ‘Nieuwe Geluiden’ is, na zijn Dostojevsky-studie, zijn tweede meesterstuk van levenscritiek, en een volgende mijlpaal in

zijn ontwikkeling. Onlangs echter, beseffend dat onze moderne poëzie deze uiting van direct zielsbewustzijn hoe langer hoe meer in den speciaal-poëtischen vorm en oogenschijnlijk minder in de stamelende confessie zelf gaat uitdrukken, wendde hij zich daarvan af, als van Dostojevsky ‘den romanvorm-kunstenaar’, en zocht weer andere functies in schrijvers die hem stof geven konden. Hij vond voorloopig de reeds iets oudere Nederlandsche realisten, waarvan een prachtig opstel over Querido, onlangs in ‘De Stem’ gepubliceerd, en een tragische evocatie van Boudier-Bakker's ‘De straat’, dat men in zijn bundel zal lezen,) het resultaat zijn.

Het opstel in dit boek, waaruit centraal en het duidelijkst men Coster's grond-principe als blootgelegd terugvind, is ‘Misbruik van mystiek’. Hier heeft deze groote essayist, vrij van elke voor hem noodzakelijk beoordeelen, in den vorm der essay, zooals Pascal en Lamb er schreven, zijn meditaties over een zielskracht, die als electrisch vonkend uit de geringste dingen van het werkelijk leven zelf omhoog schiet, zonder omweg en aanduiding van een kunstwerk, in de beschouwing zelf uitgedrukt.

Is het iets anders dan een kunstarbeid die Coster in zijn boekbeoordeelingen en directe beschouwingen als ‘Misbruik van Mystiek’ verricht? Is het iets anders: dit tezamengrijpen der stof, der romans- of levenswerkelijkheid; dit, elkaar in hun ontmoeting vastleggend, vorm-geven van onderwerp en oordeel; dezen vorm als een teeken boven het leven uit heffen en vandaar, met aanduidingen van hoogste orde, op het moment dat de stijlkracht den lezer tot ontvankelijkheid dwingt, naar het leven terug zenden?

M. NIJHOFF.

Bibliographie.

Herman Teirlinck, De Wonderlijke Mei (E. Querido, 1925).

Er wordt wel eens, en met reden, geklaagd over de plethoor van dorpsnovellen in de Vlaamsche letteren. Men vraagt meer stadsromans, meer voeling met het groote leven, wij moeten Europeeërs worden! Allemaal goed en wel, maar de boerenovelle blijft toch een der eigenaardigste en rijkste gewesten van onze literatuur: Streuvels, Buysse, Toussaint, om maar levenden te noemen, hebben epische boerengestalten uitgebeeld wier gelijken wij slechts ontmoeten bij de Russen. En nu eensklaps weer Teirlinck met een meesterwerk. Wat is er al niet te verwachten van den veelzijdigen Teirlinck! Wij zijn nauwelijks bekomen van zijn laatste verbluffende tooneelexperimenten, of hij staat weer ineens vast op de vette Vlaamsche aarde. Terug naar de menschheid van zijn jeugd, terug naar de *Wonderbare wereld, Het Stille Gesternte*, terug naar het felle leven der boeren. En tot welk een volmaking is hij thans gekomen! Dit is nu de geschiedenis van een kreupelen koeier, Natus, zijn liefde, zijn ongeluk, zijn einde. Zeven korte hoofdstukjes met opschriften van volksprenten: Natus heeft een aardige zottigheid, Natus ontmoet drij moeders, Het is gedaan met Natus. En die koeier is een dier fantastische schepsels waarvan Teirlinck's verbeelding altijd groot gaat. Natus is een verschrikkelijke gestalte, verteerd van panische liefde en wanhoop, schrikkelijk door zijn eeuwigheid, want het zijn de organische passies van den boer, door geen beschaving gekuischt, en magnifiek vastgelegd in dezen bezeten kreupele.

Hij staat alleen met zijne onbegrepen liefde, alleen te midden van de wereld van wreede boeren die hem trappen; en het leven houdt hem voor den gek, sleurt hem van de onschuld naar de misdaad, en smakt hem neer. Hij leeft gelijk een boer van Breughel, onvergetelijk. Wat is er liefde noodig en deernis met de smarten van den mensch, om zoo iets te scheppen. Ik zou willen stil houden bij de wondermooie momenten van dit smartelijk schoon werk: de verteedering van de hardvochtige boerenmeid Fliesta, Natus in zijn Zondagsch kieltje op gang naar de kermis, Natus' alleenspraken, Natus op zijn knieën in zijn bed in den nachtelijken koestal...

Maar de schoone bijzonderheden zijn niet te tellen, en het geheel is monumentaal.

De Wonderlijke Mei is de meest gave schepping van Teirlinck.

A. CORNETTE.

Lode Baekelmans, De Mannen van Elck wat wils (Van Kampen).

Baekelmans vertelt zijn herinneringen uit zijn schooljeugd en zijn boek is een stukje geschiedenis geworden van de Vlaamsche Beweging, die van heden, die in groei was tusschen de jaren '90 en 1900. Met een tikje ironie heeft hij de jeudige studentjes van zijn tijd voorgesteld als ‘mannen’. Pol de Mont - de eenige wiens naam in dezen sleutelroman genoemd wordt - is de geestelijke vader geweest van veel jonge dweepers van dien tijd. Hij openbaarde ons Gezelle en Rodenbach, den kleine Johannes en Jacques Perk en was een onweerstaanbare geestdriftwekker - hadden wij er zoo maar wat meer gehad! Baekelmans vertelt van hemzelf en van eenige vrienden, allemaal jonge veroveraars der toekomst, hun conflictjes met leeraars en studieprefect, hun opstandjes tegen het Fransch regiem, hun eerste pijp, hun eerste lange broek, hun eerste verzen. Later worden ze groote studentjes, gaan op estaminet, draven mee in optochten, wonen congressen bij, stichten kringen, stichten tijdschriften, lezen Vermeylen's ‘Kritiek der Vlaamsche beweging’, dweepen met Kropotkine, Stirner en Reclus, en als de tijden rijp zijn en de messiassen in aantocht, - dan trekken allen de wereld in, de eene wordt soldaat, de andere klerk, een derde verkoopt tabak, deze schrijft boeken, gene droomt van zijn jeugd. En zoo wordt alles door het leven uiteengerafeld. Soms hebben wij den indruk: die kleine groote menschjes waren haast pedantjes met al hun literatuur. Waren er geen echte jongens die Walter Scott lazen, en Robinson, en Jules Verne? Dan neemt Baekelmans ons mee naar buiten en toont de veroveraars der Vlaamsche toekomst op wandel in de heide, of hij organistert een chocolade-koffie bij een der ‘mannen’, onder het oog van de goede moeder. En misschien komt Baekelmans tot hetzelfde besluit als Frédéric Moreau in l'Education sentimentale waar hij zegt tot Deslauriers: C'est là ce que nous avons eu de meilleur (- al dacht hij aan iets minder onschuldig). Wat er ook van zij: er is veel goeds gekomen uit dat geslacht van Elck wat wils: eerst en vooral het werk van Baekelmans zelf (ik geloof wel vijf en dertig boeken, maar het beste blijft toch *Tille)* de zeldzame en mooie verzen van Jan Eelen, en het werk van de jongere broers van Elck wat wils: dat van Monteyne, Willem Elsschot; en dan de menige tijdschriften: *Vlaamsche Vlagge, de Arbeid,* ja tot zelfs den lateren *Boomgaard* en de *Tijd*. Wij ontvangen het boek van Baekelmans met dankbaarheid als de kinderlijke genesis van veel goeden Vlaamschen arbeid.

A. CORNETTE.

André Maurois, Ariel ou la vie de Shelley (Grasset, 1923).

Een *Note pour le lecteur bienveillant* verklaart: On a souhaité faire, en ce livre, oeuvre de romancier bien plutôt que d'historien ou de critique. Sans doute les faits sont vrais et l'on ne s'est permis de prêter à Shelley ni une phrase, ni une pensée qui ne soient indiquées dans les mémoires de ses amis, dans ses lettres, dans ses poèmes; mais on s'est efforcé d'ordonner ces éléments véritables de manière à produire l'impression de découverte progressive, de croissance naturelle qui semble le propre du roman....

Deze aanteekening verraadt veel; het boek, nauwkeurig volgens

dit recept geschreven, verklaart, bewijst àlles: de volkomen onjuistheid en ontoereikendheid der gangbare psychologie en de verwerpelijkheid van het litteraire product daarvan: de geijkt-psychologische roman. Mijn bezwaar zou zich niet zoozeer richten tegen het z.g.n. poetiseeren der feiten, hoewel daarin een schuw romantisme kan schuilen; en het zou zeker niet slaan op het verbreken, door-breken der feitelijkheid, maar de zaak ligt hier anders: juist in het angstvallig, slaafs zich onderwerpen aan die feitelijkheid (van gebeuren, gedachten, (geformuleerde) gevoelens) ligt de eerste wezenlijke fout van dit boek, en van die, die ontstonden als dit. Want dit overbetrouwbaar feitenmateriaal geeft van den ganschen Shelley geen tiende! Het had Maurois een stimulans moeten zijn het, binnen de organische expansiemogelijkheden in den breede en in de diepte te multipliceeren en te doorgronden. Want het gaat niet om min of meer historische feitelijkheid, het gaat om essentieel intern leven.

Maurois heeft die gegevens slechts zoo geordend, dat zij - naar zijn hoop, en die wordt helaas volkomen vervuld - den indruk zouden wekken eener découverte progressive, eener croissance naturelle, dat wil practisch zeggen, al staat dat er letterlijk niet: eener geleidelijke ontwikkeling. Welnu: het enkele ordenen dezer materie, het rangschikken ervan tot de ijle suggestie van een: natuurlijken groei, is creatief ontoereikend, en in dieperen zin: psychologisch-onjuist. De psychologische romancier moet erkennen, dat heel het complex van handelen, denken en voelen hoogstens de partieele neerslag is van het gansche, wordende zijn. Dat het enkele ordenen dezer materie nooit de suggestie kan wekken van de daarachter, daaronder, daardóór levende totàle essentie. Hij had deze gegevens niet slechts, als het ware, binnen hun eigen dimensies moeten rangschikken, hij had ze moeten doorgronden en doorstràlen. Nu ervaren wij veel omtrent den persoon van Shelley, weinig omtrent den mensch en den dichter, niets aangaande den engel. Hij had een gestalte moeten creëeren, een dynamisch leven dramatiseeren... hij schematiseerde een schim.

De andere fout dezer ontstellend-simplistische psychologie: zij opereert met de fictie eener logische ontwikkeling. Maar de mensch ontwikkelt zich niet in den zin van een geleidelijk, verklaarbaar afwikkelen, maar in dien van een fataal, verstandelijk-onnaspeurlijk, slechts intuïtiefdoorgrondelijk wórden; hij is geen rebus, maar een geheim. Psychologie, als dat woord nog gebruikt mag, moet intuïtief zijn, en de verbeelding daarvan niet anatomisch, schematisch, régulatief, maar plastisch-suggestief, magisch, créatief.

Schil een appel, rol de schil geleidelijk uit: ge zijt het prototype der psychologen. Maak een mensch kapot, - een stuk speelgoed - pas de brokken omzichtig in elkaar, en zeg: zoo heeft het gezeten. - Zoo heeft het niet gezeten! zoo schrijft ge niet over Shelley!

Tenslotte: als ge het genre aanvaardt, en u in den aanvang niet ergert aan Maurois' onuitstaanbaar heel-even-superieur-doen tegenover Shelley's prachtige, vurige, jongensachtig-angelieke toomeloosheid, dan laat het zich stellig goed lezen: oppervlakkig en onderhoudend.

De hollandsche vertaling van dit boek is ter perse. Daarin vindt een bespreking, 3 jaar na het verschijnen, haar verklaring

H.M.

[Tweede deel]

De avonturen van den muzikant aan het water.

De Avonturen op de Markt.

Van het afgelegen vioolbouwersdorp aan den zoom van het bergwoud wist enkel hier en daar in de wijde wereld een muzikant, toen de eenzaam geworden dichter, in onmin met zijn tijd en zijn volk, in onvrede met zichzelf, ballingslands zwervend, tot rust hier kwam.

Langer dan in andere landen had in zijn vaderland de stille langzame tijd geduurd, met den vasten gestadigen gang van de seizoenen mede gaande en den dag en den nacht, van hen, die recht uit de voedende aarde het dagelijksche bestaan beuren. De bezadigde boer, de in gevaren geharde visscher hadden er voorouderlijke zede gehandhaafd, eenvoudig, streng en betrouwbaar. Daarin was ook hij, de stedeling, opgegroeid.

Maar nu had van de stad uit de nieuwe macht, heerschend in alle andere landen sedert lang al, de razende machine, het land veroverd en naar een nieuwe zede moesten allen zich schikken die van rust niet wist. Velen konden dat niet. In menigten verlieten geringe boerengezinnen de streek waar de grond onder hun voeten deunde van den daverenden maatslag der machine; aan gene zijde van de wereldzee zochten zij ruimten om te leven naar den ouden trant. Toen was ook hij uitgeweken, de droomer, de vormer in woorden van schoone verbeeldingen.

Hij zwierf, de stilte zoekend voor zijn innerlijke muziek. Maar overal verjoeg hem weer dat vijandige geraas; tot, moede al en moedeloos, hier hij kwam, bij de gerust levende menschen aan den zoom van het bergwoud, die 's zomers akker-

bouwers zijn op de glooiende velden, en 's winters vioolbouwers in hun ingesneeuwd huis.

Hier was de stilte, hier haar onhoorbare muziek die naar de zijne riep.

Hij vond leefruimte bij een huisgezin.

Het was al winter, ouders en kinderen bleven bijeen in de lage ruimte, die woonvertrek was en werkplaats meteen. In de hooge kachel, een bouwsel van steen als een huisje van het vuur binnen in het huis van de menschen, ging de gloed niet uit van het dennehout; op de steilten boven het dorp waren de boomen, met ver weergalmenden bijslag gekapt, op de buitelende bergbeek, den waterval af als een onweer grommend, waar met doffe slagen het wervelende springende hout tegen de rotswand bonkt, waren de bloken het dorp ingedreven. Op de aardig met snijwerk versierde kachelbank met zijn rug tegen dat koesterende muurtje aan, en een zorgvuldig met betikkenden knokkel en scherp luisterend oor op zijn klank beproefd stuk hout in de handen, dennehout voor bovenblad, of eschdoornhout voor benedenblad van een viool, zat de grootvader aan denzelfden arbeid als de vader en het roodwangige kind, groeisel uit het bergwoud fatsoeneerend tot een drager van muziek.

Er werden verhalen verteld 's avonds, zooals in zijn eigen land de dichter als kind er had gehoord. Daarin werden met namen van koningen, helden en jonkvrouwen, met namen van reuzen en draken de machten genoemd, die in tijden vóór alle heugenis het leven der menschen hebben overheerscht, de zon, de storm, de stroom, de duisternis, de winterkoude. Altijd zegevierde het verheugelijke licht over den bedroevenden duister, de lente over den winter, het recht en de vrede over den wreeden nijd. De dieren waren de goede vrienden van den mensch. De gladde sierlijke slang beschermde het huis dat met zijn koestering haar redde voor verstijvende sneeuw en winterkou. De padde, afzichtelijk voor wie enkel haar lompen romp beschouwt en niet in de schoone klare oogen haar ziet, leert wijsheid aan wie met een weinigje melk haar voedt en een brokje brood. De ooievaar draagt schatten aan; het paard waarschuwt zijn ruiter voor gevaarlijke wegen. Met die aloude wijsheid omtrent de aarde streed niet de jongere omtrent den hemel, het was een geven en nemen tusschen de twee, vriend-

schappelijk, zij leenden namen van elkander en gebruiken en feesten. De laatste appel van den boom, de laatste handvol halmen van het korenveld, de laatste teug uit den kroes bij het midwinterfeest bleven gewijd aan de bovenmenschelijke macht die vrucht en aar en wijntros had doen rijpen; of zij den ouden naam al had verloren niet den vat op dankbare harten. Op dat de voorjaarsregen de akkers vruchtbaar maken mocht droegen de nakomelingen van wie den Geest van den Regen hadden bezworen het houten beeld van Sint Nepomuk, beschermheilige der wateren in plechtige processie uit de kerk naar de bergbeeken, dompelden het onder gezang en geur van gezwaaid wierookvat onder in de buitelende golven. De huisvader beschermde zijn dak tegen den bliksem met een ruiker van zeven tooverkruiden in den Midzomennacht geplukt; dien spijkerde hij tegen den gevel onder de spreuk sierlijke letters in den balk gekerfd;

Sint Floriaan
Laat dit huis staan!
Steek andere aan!

Op Zondagochtend zaten zedig de mooie meisjes in de kerk, en de jonge kerels kwamen in hun kistekleeren. Maar 's middags en 's avonds dansten zij op de viool, of het in de gelagkamer was waar de danser zijn bespijkerde zool tegen de zoldering schopte als vertoon van zijn kunst, of onder de bloeiende linde wanneer de bijen dronken van honing, bromden rondom den speelman op de ton.

De dichter herkende de klanken en de gezichten, herleefde de vreugden van zijn jeugd.

Toen de hooggeladen wagen, dien een roodbont ossenspan bedaard stappend trok, den rogge-oogst de schuur binnen bracht - van het welkome raderengebots over het plaveisel daverde de wijdgewelfde doorgang van huis naar binnenplaats - had hij een spel voltooid van oude en nieuwe zede die strijden om het hart van den mensch.

Hij wist wel dat, altijd, het nieuwe het wint. Maar hoe, soms, een sterk hart tegen alles in, de deugd redt en een weinigje van het geluk, die uit de oude zede zijn opgegroeid, dat toonde hij in die en later in nog vele andere van zijn zwaarmoedige verbeeldingen, die hij tot rechters stelde over zijn eigen hart en over zijn tijd.

In al talrijker menigten lazen zij zijn boeken, die, of zij het wisten of niet en wisten, leden zooals hij geleden had, onder het nieuwe, waarin zij nog geen nieuwe krachten hadden ontwikkeld voor aanval of verweer. Hij werd beroemd. En na zijn dood, kwamen velen naar het vioolbouwersdorp als naar een bedevaartsoord, of met het betreden van de wegen waar hij was gegaan en het aanzien van het huis waar hij gewoond had, zij te beter zijn gedachte konden benaderen, en zijn kracht zich eigen maken. Anderen, en in grooter getale die, kwamen uit nieuwsgierigheid enkel, uit verveling en behoefte aan tijdverdrijf door een gedachte-spelletje. Onder hen waren er velen uit de groote stad aan den voet van het gebergte, waar de bergbeek uit den toevloed van twintig beekjes, bronnen, aders buitelende watervallen, onstuimig stroom geworden, de wielen van rijkdom malende en rijkdom makende molens en fabrieken, drijft en verstild in de vlakte tot breede rivier, met rijkdom bevrachte schepen voortdraagt uit haar haven; in pachtige huizen wonen daar mannen door handel rijk geworden en door nijverheid.

Voor hun vrouwen en dochters, wier tijdverdrijf in den winter de tooneelspelen droefgeestig en grimmig van den eenzamen dichter waren, werd de tocht naar het vioolbouwersdorp het tijdverdrijf van den zomer. Zij slenterden door het dorp, langs de breede oude huizen die met gedaanten van heiligen en engelen zijn beschilderd, en vroegen in welk nu de dichter had gewoond, klommen langs de steile paden naar het bergwoud, en meenden plekken te herkennen in zijn verzen verheerlijkt, zagen in de diepte de rivier glanzen die in de stad zoo vuil en stinkend was, ademden in plaats van straatstof den zuiveren wind in van de hoogten, den geur van de jonge lichtgroene dennen en lorkenspruiten, de koelte van de laatste sneeuw op de bergen. Terwijl zij ruikers plukten van felkleurige bergbloemen, wilde aardbeien zochten en frambozen, vergaten zij het meegenomen boek. Velen wilden als het avond werd niet terug naar de stad, maar zochten verblijf in De Drie Mooren of in een vioolbouwershuis.

Het leed niet lang of de mannen kwamen mee met hun gezin; van het eind der eene tot het begin der andere werkweek bleven zij in het dorp.

De levenstrant daar begon te veranderen. Een vioolbouwers-

zoon die in Amerika was geweest, had vandaar een nieuwe wijs van werken meegebracht; niet violen, maar deelen van violen wilde hij koopen. Naar de fabriek die hij had gebouwd moest de een enkel bovenbladen brengen of de twee helften van onderbladen, de ander enkel zijwanden, deze kammen alleen of tongen of schroeven of halzen. In de fabriek met haar rij vensters van mat glas lijmden lijmers de deelen aaneen en hingen de violen te drogen, vernisten vernissers het witte hout, bespanden die het speeltuig en voltooiden het met snaren. Een kar met een langzaam roodbont ossenspan er voor schokte met violen beladen op gezette dagen den steilen weg af naar de stad, en door de woelende straten naar den winkel, waar achter spiegelruiten allerhand snaren-speeltuig lag, dat evenals de violen, gemerkt was met den naam van den nieuwen fabrikant.

Er waren er onder de vioolbouwers die hun eigen oude werkwijs, de werkwijs van hun vader en grootvader en overgrootvader, door een van de hunnen uit de werkplaatsen van Cremona herwaarts gebracht meer dan driehonderd jaar geleden, niet wilden opgeven. Maar ‘de Amerikaan’ als zij den uit Amerika teruggekomene noemden, was wel niet een beter werkman, maar een beter handelsman dan zij. En zij moesten het beleven, dat onverkocht hun violen bleven, terwijl naar die uit de fabriek alle koopers vroegen. Toen moesten zij die arm waren, wel in dienst gaan bij den Amerikaan, en werken naar zijn wil. Maar een enkele had een groot huis; dat richtte hij in als verblijf voor vreemden en had spoedig meer verdiend daarmee dan met nog zoo ijverig vioolbouwen. Daarop deden een volgend jaar zijn buren als hij, de overburen ook, al spoedig de gezinnen in al die groote met engelen en heiligen beschilderde huizen rondom de markt. En zoo lang het zomerde waren die alle vol gasten, uit de stad niet alleen maar uit de verte en tot uit den vreemde toe gekomen, zoodat soms de dorpelingen moeite hadden hen te verstaan die vroegen naar het huis waar de Dichter had gewoond.

Een stedeling die, op een zomerschen dag de vraag van zulk een bedevaartganger van den roem in de landstaal overbracht aan den waard van De Drie Mooren, bij wien hij een bescheiden glas wijn zat te drinken, kwam op een nieuw denkbeeld daardoor.

Het was een nog jong dokter, die in de stad, kundig als hij was, en straf als hij zich inspande, zoowel bij de verzorging van zijn patienten als bij het voortdurend volmaken van zijn kunst door het lezen van wetenschappelijke litteratuur - daar had hij helaas al den tijd voor - toch geen practijk genoeg verwerven kon om met vrouw en kind er van te leven. Hij was een kundig arts; maar er waren in de stad vele kundige artsen en bij lange niet in verhouding zoo talrijk de goed-betalende zieken. Om de zorgen wat te verzetten en eens op andere gedachten te komen dan die hem zoo kwelden als hij naar het bleek en smal geworden gezicht zag van zijn vrouw, en naar dat al te tengere kindje, was de jonge dokter dien Zondagmorgen te voet naar het bergdorp gegaan.

Nu keek hij naar dien vreemdeling, die met den hoed in den nek, opzag naar de bovenvensters van ‘het huis van den Dichter’ als de waard het had genoemd, en om wien straks een al grooter wordende kring kijkers zich vormde, wien uit een te voorschijn gehaald zakboekje hij scheen voor te lezen, met wijzende gebaren naar de vensters en het huis en de markt en dan weer betoogende vingertikken op zijn zakboekje. Zoo vele en zoo verschillende neuzen, dacht met lichten spot de dokter, laten dus gaarne zich prikkelen door den geur van dichterlauweren! en meteen doorvloog hem de vraag: waarom die lauwerbladeren niet behandeld naar den eisch van lauwerblad, waarom van dien dichterkrans geen medicijn gemaakt voor rijken en van de medicijn voor rijken dagelijksch brood voor hem en de zijnen?

Een klein sanatorium, eenvoudig wel maar met verfijnden smaak ingericht, rustig intiem, ter genezing niet zoozeer als wel ter voorkoming van de ziekten die, bij een gevoelig gestel, onvermijdelijk voortkomen uit het alle zenuwen overprikkelende grootstads-leven, zou beter dan waar ook hier op zijn plaats zijn, waar alles sprak van hem, die tegen de vernielende krachten, in dat leven de heerschenden met het wapen van zijn vers gestreden had. Voordrachten uit zijn oeuvre - de dokter was er in tehuis - zouden een geestelijk-opwekkende afleiding zijn voor hen die misschien de stilte van het dorp verveelde. Een landgenoot van den Dichter tevens als helpster met heil-gymnastiek was licht te vinden. Tegelijk herinnerde de dokter zich uit zijn vele medische lectuur een

opstel over het heilzame water der bergbeek, dat van de middeleeuwen tot ver in den nieuweren tijd toe zieken kwamen zoeken als gast van een klooster van Barmhartige Broeders, sedert vervallen. De roem van den Dichter en het water van de bergen zouden zijn medicijn voor zieken in zijn huis te gast.

Vervuld van zijn denkbeeld ging hij het oude huis aan de markt bezien. Maar aan de antwoorden van den bewoner op zijn onderzoekende vragen had hij spoedig gemerkt dat het verblijf daar van den dichter diens verzinsel was, waarmee hij gasten lokte. Hij zocht verder, van het eene huis naar het andere, zonder anders te vinden dan de zekerheid dat de dorpelingen alles vergeten hadden omtrent den eenzelvigen zwartkijkenden man, na een jaar hun nog even vreemd als op den dag van zijn komst. Zoodat hij ten laatste, den verwarden knoop doorhakte met het besluit het huis dat voor zijn doeleinden het meest geschikte bleek voor woonhuis van den dichter te laten gelden en op een marmeren plaat, in den gevel aan te brengen op den dag dat hij het betrok, daarvoor te verklaren. De half-suffe oude bewoonster, vergeten moeder van zoons in Amerika, stemde toe in den voorwaardelijken verkoop voor een geringen prijs.

De schoonvader van den dokter, met zijn dochters leed begaan, hielp hem eigenaar worden. In het derde jaar al kon de dokter de schuld afdoen. Zijn vrouw, rozig weer als in haar meisjestijd, sprak hem moed in voor den vergrootenden herbouw, dien het toenemend aantal der om opneming in het naar den Dichter geheeten en in zijn vroegere woning gevestigde Sanatorium noodzakelijk maakte.

De dokter raadpleegde een bouwondernemer in de stad.

Maar die, een man van durf, wien voor zijn breed aangelegde plannen de stad lang al te nauw was, terwijl in den naasten omtrek alle grond zijn bezitter al had, bewoner of speculant, zag een mogelijkheid opengaan waarvan de dokter niet had gedroomd; de herschepping van het vioolbouwersdorp in badplaats. De dokter, eerst verschrikt, zag na korten tijd al in, dat hier handen krachtiger dan de zijne een gebouw konden opbouwen dat het zijne ver overtrof en, waarin zijn eigen toekomst geborgen zou zijn. Hij liet den ondernemer de zaak over.

En nu begon de ondernemer.

Voor de stichting van een in grooten stijl ontworpen Sanatorium als begin van de toekomstige badplaats had hij binnen enkele dagen al de vereeniging tot stand gebracht van eenige aanzienlijke mannen van zaken, die door velerlei krachten vermogend, maar door tegenstrijdige belangen verdeeld, in deze nieuwe eendracht oppermachtig zouden wezen. Degene om wien hij zich de meeste moeite gaf, was een handelsman in wiens bezit de grond bleek te zijn dien hij voor het Sanatorium als het eenig-geschikte bouwterrein begeerde, en die tevens de eigenaar was van dennebosch waaruit het hout, een steengroeve waaruit de steen, een kalkbranderij waaruit de kalk voor den bouw moest komen, het hoofd van een machtige houthandelaarsfirma wier vlotten de rivier naar al de steden langs haar loop droeg tot aan de zeehaven aan haar mondingen toe, en die, hoewel van afkomst vreemdeling, burger sedert vele jaren al was van de stad, en gezien niet enkel als handelsman maar als degelijk kenner en, vooral, als mild beschermer van de kunsten, voornamelijk van de muziek. Toen Povell Godijn aandeelhouder en dadelijk daarop medebestuurder werd van de nieuwe maatschappij, wist de bouwondernemer de zaak gewonnen.

De menigte had nog niet daarvan vernomen toen, in den ‘Mercurius’, het groote dagblad van de stad, dat om zijn beurs- en marktberichten in honderden andere groote steden werd gelezen, een boeiend opstel verscheen over het vioolbouwersdorp als wijkplaats niet alleen van den eenzaam de wereld en haar gewoel ontvluchten Dichter, maar als het oord waar hij lichamelijk eerst, en geestelijk daarna, heil had gevonden; de lucht en vooral het water hadden zijn te zwaar geschokte gezondheid en met zijn gezondheid zijn fantasie en zijn werkkracht hersteld. Van zijn groote drama's der latere jaren was de bergbeek de doopvont geweest.

Een kerkelijk-gezind blad, dat den naam van den Dichter niet dan zelden en dàn waarschuwend noemde, deelde kort daarop mede, dat in vroeger eeuwen al de bergbeek beroemd was geweest om haar geneeskrachtig water. Kronieken vermeldden een monniken- en een nonnenklooster waar zieken onderdak en liefderijke verpleging vonden bij het baden; de kapel van de heiligen Nepomuk aan de badplaats was aan alle wanden behangen geweest met de exvoto's van genezenen

als nog te zien was op een oude prent in het Museum. Een historicus, lector aan de Universiteit, kwam nu aan het woord: Hij nam de gelegenheid te baat om een artikel van zijn hand voor jaren reeds in een wetenschappelijk tijdschrift verschenen en ook weer verdwenen, weder in het licht te plaatsen zooals hij toen had betoogd, naar aanleiding van een vondst van Romeinsche munten, scherven van schalen en vazen, en een alleszins merkwaardig bronzen beeldje, tegen zijn advies in een slecht belichte vitrine van het Museum geplaatst of liever misplaatst, was het vioolbouwersdorp een badplaats der Romeinen geweest. Veldheeren en soldaten van dat veroveraarsvolk, minnaar van het loutere element dat over dorre landen, wegen en bruggen voor het water als voor zijn cohorten bouwde, en wiens Stad nog op dezen dag de uit leidingen en fonteinen rijkstbevloeide der wereld is, hadden hun afgestreden krachten hernieuwd, hun eervolle wonden geheeld in het opgestuwde en in marmeren baden vastgehouden water der bergbeek, den nimfen met wijgeschenk van edelgevormde vaas, van munt die het beeld van den Keizer droeg, en van bronzen beeld dank betuigend voor genezing. Een voordracht met lichtbeelden in de aula van het gymnasium vertoonde de schoonheden van het omringende landschap. Bij den herdruk van den Gids voor Stad en Omgeving der Toeristen-Vereeniging werd aan de bladzijde over het Vioolbouwersdorp een tweede toegevoegd, over haar opwekkend klimaat en haar geneeskrachtige wateren.

Zoodat het al goeddeels overtuigden waren die in het begin van het voorjaar de sterk in het oog vallende affiche van een zeer bekwaam teekenaar op de muren der stad beschouwden, waarop de bergbeek als heilbrengster was voorgesteld onder de gedaante van een als fonkelende en golvende vrouw, die den Dichter een overvloeienden beker reikt, terwijl een reeks van als nevelwade boven water onduidelijke gestalten uit verten aan de verten in zweven, antiek gehelmd en geharnast krijgsvolk, middeleeuwsche kloosterlingen, poorters en zwierige edelen, geleerden in tabbaard en doctorshoed, een stoet van gebogenen en zich voortsleependen ter linker, een stoet van dartel of fier tredenden ter rechter zijde der nimf. In letters die van de overzijde der straat de haastigste voorbijganger las, prijkte de naam van het weldra te openen Sana-

torium Flumen Sanat, onder directie van den reeds ter plaatse in een voorloopige inrichting gevestigden arts.

Het Sanatorium, waarvan het openingsfeest werd opgeluisterd door een concert van het voortreffelijke door Povell Godijn opgerichte orkest onder zijn verdienstelijken leider, door een openlucht-spel waarbij rijen van in wit gewaad glorende meisjes en kinderen over de grasvelden en langs den vijver van het park zweefden, en een gala-maaltijd in de van honderden lichten flonkerende groote zaal dien zelfs overzadigde fijnproevers weken daarna nog uitvoerig bespraken, was in het eerste seizoen al tot aan het dak toe vol.

In een wijden kring om het groote gebouw in het groote park henen kwamen in het volgende voorjaar als de vroege paddestoelen in de bergweiden zoo wit en dicht opeen, blanke optrekjes op, huisjes in boerschen trant gebouwd, villatjes, inrichtingen alle van een beginnende gezondheids-industrie. Aan den voet van het vioolbouwersdorp, dat zelf herberg was geworden, breidde de nieuwe zomerstad, het kamp van een zomersche volksverhuizing die in opeenvolgende zwermen voorttrok, in gestadigen groei zich uit. Een met bekwamen spoed gebouwden tandradbaan verbond de badplaats met de groote lijn die langs de fabriekstad van het Noorden naar het Zuiden van Europa loopt. Reizigers voerde die aan stations, in restaurants, in spreekkamers van artsen, in conversatiezalen van hotels, in badinrichtingen, in Alpenhuttten, overal waar wachtenden wachtend geeuwen, de brochure hadden gelezen van den Sanatorium-dokter.

En de dokter kon de meest gunstige verslagen zenden aan de commissarissen van Flumen Sanat. Hij behoefde niet met cijfers te goochelen in zijn tabellen, voor die resultaten waarom zoo vele collegaas hem benijdden. Die hem bezochten - argwanend als hij wel onderstellen mocht, leidde hij met een openhartige gastvrijheid rond. Door zijn particuliere inrichting, zijn eigen huis naar den illustren vroegeren bewoner, den Dichter, genaamd, waar bevoorrechte patienten werden verpleegd, trouwe gasten in iederen zomer; door de verspreid in het lommerrijke park staande paviljoens voor rustbehoevenden die hun gezin om zich heen wenschten; door het met alle hygiënisch gerief, volgens den allerlaatsten eisch ingerichte hoofdgebouw.

Zijn levendige vrouw, beminnelijkste gastvrouw voor de nadenkelijk van den rondgang terugkomenden en in wie haar vriendinnen uit de stad het wasbleeke stille wezentje van vroeger niet herkenden, zijn met het jaar vermeerderende schaar van roodwangige kinders, die joelend in de beek baadden, elken vroegen ochtend en op bloote voeten krijgertje speelden over de paden van het park, waren, als een even hoofsch als dichterlijk bezoeker van het Sanatorium eens had gezegd, zooveel lofdichten op de bergbeek en de methoden van den arts. Hoe leerrijk de treffende tegenstelling met die grauwe doffe spitse gezichten achter de vensters der vioolbouwers, die met boeren-hardnekkigheid de weldaad van het water weigerden!

De dokter die, een wijs arts, van zijn zieken en herstellenden alle nederdrukkende invloeden weerde, alle opwekkende tot hen trok, verbood gesprekken over ziekten en kwalen, verbood somber stemmende lectuur - de Dichter geraakte trouwens uit zwang - moedigde aan tot spel en sport en dilettantenopvoeringen van blijspelen. De leider der school voor rythmische gymnastiek wiens leerlingen hun bevallige dansen hadden uitgevoerd bij het openingsfeest, had van Povel Godijn een voor den bouw van diens eigen villa gereserveerd terrein, dat aan het Sanatoriumpark grensde, ter beschikking gekregen.

Dilwijls noodigde hij nu de gasten van het Sanatorium op het schouwspel van de dansen die hij zijn leerlingen daar liet uitvoeren en die in hun schoonen opbouw in houding, gebaar en beweging deden denken aan Grieksche tempelfriezen en vazen-beschilderingen.

In de groote muziekzaal werden concerten gegeven op avonden en op namiddagen, door het uitstekende concert onder den bekende dirigent, dat Povell Godijn voor eenige jaren in de fabriekstad had opgericht.

Zoo werd aan de behoeften van den geest en van het gemoed als aan die van het lichaam der gezondheid zoekenden ruimschoots voldaan op de nieuwe badplaats.

Maar, plotseling, haperde het met de concerten. Midden in het seizoen nam de bekende dirigent zijn ontslag. De reden werd niet vernomen. Een gerucht sprak van oneenigheden met Povell Godijn. Men hoorde ook van pogingen om den dirigent te vervangen, die vergeefsch gebleken zouden zijn.

De Sanatoriumgasten klaagden, vooral uit de fabriek-

stad, verwend door die voortreffelijke muziek; en de vele bezoekers uit de stad die avond- en middagtreinen plachten aan te voeren, bleven weg. Het gezicht van den directeur stond betrokken.

Maar Povell Godijn bracht uitkomst, die aan commissarissen de benoeming voorsloeg aan het nieuwe gevormde Sanatorium orkest van een muzikant, nog wel is waar jong, en als dirigent onervaren maar wien als beginneling op grond van zijn muzikaal sprookje ‘De Speelman en de Schoone Danseres in den Waterval’ de onderscheiding was te beurt gevallen van de Froberger beurs en die het Conservatorium, waar hij eenmaal al een eersten prijs had verworven, nu verlaten had met den Grooten Prijs voor zijn compositie ‘Stemmen der Klokken’, die in het openbaar door de scholieren onder zijn leiding opgevoerd, in kennerskringen veel besproken werd.

Allard las zijn moeder den brief van Povell Godijn voor in de tot gastenverblijf veranderde werkplaats van het vioolbouwershuis, waar sedert de opvoering van de ‘Stemmen der Klokken’ hij met haar en zijn vader te samen was geweest.

Al die jaren had het geduurd eer de vader zich de verzoening van halver harte met Allard over zich kon verkrijgen. Onvermurwbaar wilde hij zijn; het lange wachten had hem gebroken.

Wachten eerst op Allards erkentenis van falen en schuld.

Wachten toen op een bede om hulp.

Als Cecile het niet zag, nam hij het muziekboek in de hand dat de mail haar had gebracht. Het lag altijd op de piano. Daar stond Allards naam klein gedrukt onder den naam van den uitgever en den naam van een componist - componist had in de eerste vreugd van het ontvangen Cecile gezegd, zonder zich aan zijn bot zwijgen te storen-, dienzij nietkende, maar muziek in dezen geest kende zij; kamermuziek, zooals zij gespeeld had met vader thuis, en eens - hoe had zij daartegen op gezien! - in het openbaar in ‘De Vereeniging’, met vader en met dien jongen violist dien hij twee jaar lang had ondersteund, nadat zijn beschermer tot nog toe hem met zijn eersten prijs in den eindstrijd van het Conservatorium geluk had gewenscht en ook vaarwel, want nu stond de wereld voor hem open - met Sture Tryggvason, van wiens concerten in Londen, Parijs, Weenen, Rome, New York zij nu las in de

couranten. Wat beduidde dat ‘Werk’ van Allard, dat hij daar in de hand hield? Een zoo begaafde jongen! het kon niet anders of zulke kinderbeuzelarij ging hem vervelen en hij keerde zich tot mannenwerk. Maar nòg zulk een boek kwam, en een derde; en toen een waarover Cecile snikte en lachte van geluk. Hij stond op om dat niet te hoeven aan te zien.

In zijn kantoor hoorde hij haar spelen en begreep, dat was uit het boek. Den volgenden ochtend toen zij bij de rozen was, ging hij zien wat het was: ‘De Speelman en de Schoone Danseres in den Waterval, een Muzikaal Sprookje’; en, ditmaal Allards naam in hoofdletters boven den titel, en ‘Aan de Lieve Moeder, de Vertelster van het Sprookje, opgedragen door den zoon, den Muzikant’.

Cécile ging zingend door het huis; melodiën uit het sprookje begreep hij eindelijk, waren het die zij met dien jubelklank in de stem zong. En zij liet, als achteloos, Allards brieven aan haar op zijn schrijftafel liggen. Hij wilde dat schrift niet zien en zag het toch, en las eens zonder te willen een vraag naar hemzelven; Is vader tevreden in het nieuwe werk? Dat van assistent-resident was dat in de tabakbouwende streek, waarheen hij dit jaar was overgeplaatst; en ook schreef hij: Het gaat mij goed.

Haast had de vader gewenscht, dat Allard armoe leed; om zijn eigen bestwil, dat de nood hem terugdreef op den rechten weg. Hoe van heeler harte had hij vergeven! Met hoe milde hand gegeven! Een leven als een prins zou de jongen hebben aan de Technische Hoogeschool!

Maar toen vernam hij dat, inderdaad, Allard armoe leed. De zee-officier die indertijd hem van het Boegischip naar huis had gebracht, kwam op het kantoor om te verhalen hoe hij hem in de Conservatoriumstad had weer gevonden; in het voorbijgaan van een gaarkeuken waar hij zat te eten, zoo veranderd dat hij bij den eersten oogopslag niet te herkennen was. En daar zat hij vriendschappelijk naast een soort bedelaar. Hij had den jongen mede willen nemen, maar die zag op de klok en zei, over een kwartier had hij les. En zoo had hij gehoord, dat hij van lessen in de wis- en natuurkunde er moest komen; de uitgever voor wien hij werkte, als hij vertelde, betaalde blijkbaar niet al te ruim. Hij had Allards logies

gezien, een zolderkamer. Hij lag slecht onder zijn tuig. Het was hem aan te zien, dat hij niet iederen dag genoeg kreeg. Maar hij had koppig volgehouden dat het hem in alles ging naar wensch. De zee-officier dacht zijn vriendenplicht te doen met het den vader te komen zeggen.

Cécile was binnengekomen zonder dat een van beiden het had bemerkt; zij had alles gehoord. Zij was als buiten zich zelve. Zij wilde met de volgende boot naar Europa. Zij riep den koetsier om naar de plantersvrouw te rijden, die haar langs een omweg een bod had laten doen voor de piano, en telegrafisch Allard het geld te zenden; zij wist niet meer wat zij zeide of deed.

Maar dienzelfden avond bracht de mail de tijding van de Frobergerbeurs. Allard schreef:

'Nu doe ik niets meer dan muziek leeren en muziek maken!'

En het was den vader of hij de kinderstem weer hoorde dien dag op weg naar de waterleiding: 'Als ik groot ben, doe ik niets meer dan muziek maken'.

Tegen wil en dank bewonderde hij dien onwrikbaren wil. Tegen wil en dank voelde hij trots op zijn zoon opkomen in zijn hart.

Hij vroeg Cécile den brief te mogen lezen. Alle brieven van Allard las hij van nu aan.

De jongen schreef over niets anders dan muziek.

Had hij dan werkelijk tevergeefs gewacht en gehoopt? Werd zijn zoon een muzikant?

De tijd naderde die het getal der dienstjaren vol maakte.

Hij vroeg de rust en het loon van zijn werk. Waartoe nog langer den met tegenzin verduurden last dragen nu niet langer voor Allard hij droeg?

Hij keerde terug naar zijn geboorteplaats, niet in verlangen van weerzien, maar te lusteloos voor het beginnen aan nieuwe dingen; 'om rustig dood te gaan' zeide hij tegen zijn vriend uit de jongensjaren, den leeraar in de wiskunde.

Lange gesprekken hield hij met hem, die altijd overnieuw weer Allards zeldzame begaafdheid voor wiskunde roemde en den ernst en de vastheid van zijn wezen, en uit altijd weer nieuwe bijzonderheden van zijn gedrag en wijze van zijn bewees, hoe door geen nòg zoo nauwlettende en ver vooruit-

ziende zorg die onbegrijpelijke ommekeer van zijn streven te bevroeden of te voorkomen ware geweest.

Op het hooren van Allards veelvuldig bezoeken van de boekerij in het Museum Godijn ging de vader daarheen.

De concierge met de pijp herinnerde zich Allard.

'Hij kon iemand zoo aardig aankijken, meneer!'

Hij wist zelfs, hoe? van het klimmen over den tuinmuur en het binnenbreken in het Museum, dien Zondagavond in Mei, nu zes of was het al zeven? jaar geleden. Hij wees den vader de kast waaruit Allard boeken placht te vragen.

'Niemand anders is er in al dien tijd ooit om geweest, meneer. Zij staan er om zoo te zeggen, renteloos; voor het stof en de spinnen. Maar hij nam ze bij den armvol mee naar huis'.

De vader greep, den titel herkennend, het boek over de Alpenrivieren uit de rij, het boek over den Rhône, met de vele teekeningen van bruggen. Een papiertje viel er uit; hij herkende Allards hand. Wat daar stond begreep hij niet; 'Legende van den Pont Saint-Esprit. In verband te brengen met Adam de Craponne? Vergelijk ook Histoire de l'Ordre des Frères Pontifes!' Wie was Adam de Craponne? Maar van Bruggebouwers had de jongen dan toch willen lezen! Hij borg het papiertje in zijn portefeuille.

Toen hij thuis kwam van de lange, eenzame wandelingen die hij langs de rivier deed tot aan de groote spoorwegbrug, vond hij soms Compenius in de huiskamer. Hij moest zich dwingen tot hoffelijkheid jegens hem. Onder een voorwendsel ging hij weer heen. En in zijn kamer boven hoorde hij door het dunne plafond heen, zoo duidelijk als zat hij naast haar, de stem van zijn vrouw met dien gelukkigen klank er in, dien in zoo vele jaren hij niet meer had gehoord, antwoorden op het diepe geluid van den beiaardier; na een wijle klonk pianospel. Hij onderscheidde Cecile's lichten als liefkozenden aanslag. Zij speelde Allards herzetting van oude kamermuziek. Zij speelde ook 'De Speelman en de Schoone Danseres in den Waterval' Zij poosde; de diepe stem van Compenius klonk, een greep van zijn forsche hand in de toetsen, een krachtig aangeslagen accoord, en, met nadruk herhaald, uiteengebroken, veranderd, zichzelf weer dan de reeks tonen die zij daareven had gespeeld; hij begreep dat de theoreticus haar die muziek

‘verklaarde’ zooals, vroeger haar vader haar muziek te ‘verklaren’ placht, wat hij altijd bevreemd had aangehoord; wat immers viel er te verklaren, waar geen beteekenis was, geen verband met eenige werkelijkheid, geen gedachte, een spel met klanken alleen, door den een zóó door den ander zùs gespeeld naar eigen willekeur, en dat voor den hoorder zinnestreeling kon wezen of hinderlijk gerucht! Compenius sprak, Cécile antwoordde. Haar stem had den klank die alleen als van Allard, zij sprak er in klonk. En hij die er naar luisterde, wist, niet veel langer zou hij de scheiding kunnen verdragen van zijn zoon, zijn eenigen zoon.

Het telegram kwam van den Eersten Prijs in den eindwedstrijd van het Conservatorium.

Hij liet Cécile het antwoord lezen dat hij zelf naar het telegraafkantoor bracht: ‘Vader en Moeder komen je gelukwenschen’.

En toen hij van zijn plaats vooraan in de overvolle zaal die Allard bij zijn verschijnen aan den lessenaar van den dirigent met handgeklap verwelkomde, hem daar zag staan te midden van die groep naar hem opziende jonge mannen, toen hij hem met een lichte beweging van zijn hand muziek zag oproepen en beheerschend geleiden, die al die honderden ademloos stil maakte tot zij onbedwingbaar uitbarstten in gejuich, toen voelde hij eindelijk zich overwonnen, toen gaf de lange hoop hij op, en wist dat aan een grooter dan hijzelf en zijn geluk hij zijn zoon had verloren. Hij moest zich neerleggen bij de gedachte dat zijn leven vergeefsch was geweest.

Maar in het badplaats geworden vioolbouwersdorp - hij had de kuur noodig na de lange Indische jaren zonder verlof zeide hij, Cecile wist wel, het was om bij Allard te zijn die immers niet, als heimelijk zij had gehoopt thuis kon komen voor een tijd, die hier moest blijven waar beslissende dingen konden gebeuren nu - op de badplaats zag hij in De Drie Mooren, in het nieuwe Café chantant, in het ‘Cabaret’ waarheen de Sanatoriumgasten gingen nu de concerten in de muziekzaal zoo plotseling hadden opgehouden, voor etende, drinkende, rookende, overluid pratende menschen, die kwamen en gingen en naar den kellner riepen, een pianist, een vioolspeler, een zanger of zangeres, spelen en zingen. Aan den tekst van die liedjes begreep hij wat de muziek waard moest zijn. Armzalige

muziek, of erger dan armzalig; niet kunstenaars die muzikanten, maar kermisklanten.

Op de wandeling in het Sanatoriumpark des ochtends zag hij de gasten uit het weidsche gebouw te voorschijn komen; zag naar hun kleedij, in kostbare stoffen nagebootste boerendracht, hoorde in het voorbijgaan hun gesprekken, ving gebaren op en steelsche blikken die andere dingen zegden dan de onbeduidende woorden; en zag hen des avonds in de rookzaal en de conversatiezaal en de groote eetzaal, waar die schijn van ruigen eenvoud en landelijkheid afviel, de vrouwen in fijn als bloemen, teer of gloeiend gekleurd gewaad met een glans van goud en edelgesteente langs gelaat en hals en borst en armen en handen, de mannen in gesprek over geld, geld hebben, geld winnen, geld vasthouden, en allen genietend, van spijzen op verfijnste wijze toebereid, van den wijn die vurig rood of als zonneschijn geel door kristal scheen, van verlokkelijk ooft, zoetgeurend in versierde schaal, van opengaande bloemen; en hij dacht, of al fijner glans daarover lag, niet anders was het hier dan in het luidruchtige rookerige café chantant en cabaret, en niet anders dan de muziek dáar zou de muziek hier zijn, een genot als fijnproevend eten, drinken, rooken, als dragen of aanzien tegen blanke huid van goud en bont-doorschijnend gesteente, en die de muziek maakten haar aandroegen en opdienden voor al die genietenden als de kellner de spijzen en den wijn, waren als de spelers en zangers van het café chantant en het cabaret, kermisklanten.

Toen, daarom, Allard ook hem den brief van Povell Godijn reikte, riep hij uit, dat zijn ouders huis voor hem openstond, dáar kon hij wachten op werk dat hem beter voegde.

Er kwam een brief van den professor aan het Conservatorium, die zich in het bijzonder Allards leermeester gevoelde; hij had bij geruchte van het besluit der Sanatorium commissie gehoord, en op gevaar af van bemoeiziek te schijnen, wilde hij Allard voorhouden dat de verbinding met een ‘Zomertheater’ beneden de waardigheid was van den winner van den Conservatorium-prijs, en den componist van ‘Stemmen der Klokken’.

Een ander kwam in persoon afraden. Een zomertheater! de weg naar den ondergang als begin van een loopbaan die tot de hoogten moest voeren! Aan zulk zomervermaak voor een aan

her en der vluchtig op den zoek naar gedachteloos genoegen aanzwermende en straks weer verder zwervende menigte die nooit een publiek werd, een bij den dag, bij het uur, als de stofwolken op den grooten weg uiteenwervelenden en elders voor een oogenblik uit ander drijfsel en zweefsel weer samenwervelenden drom, ging immers ieder jaar een al grooter deel verloren van wat zij met inspanning en toegewijden ernst in hun leerlingen hadden gevormd. De 'pleizier-industrie' lokte. Met eenige weken gemakkelijk, gedachteloos, aan alle zinnen zacht leven lokte zij. Een muziek, zóo als geen der scholieren aan zijn leeraar had gewaagd voor te spelen, werd toegejuicht op een hotel-terras, vol babbelende lachende gasten. De jonge muzikant verloor het doel van volkomenheid uit het oog dat de strenge studie van verre hem had gewezen, verloor de lust tot inspanning, de voldoening over eindelijk slagen. Na enkele weken van het weelderige leven, was genieten iets vanzelf sprekends geworden voor hem. Hij voelde zich ontrecht bij den terugkeer tot het sobere bestaan waarin - arm immers waren bijna allen - hij tevreden was geweest tot nog toe. De eisch van toewijding en zelftucht leek hem dwaasheid. Wat zou hij zich zooveel moeite getroosten voor wat immers vanzelf kwam - als het er al niet was? Een aankomend kunstenaar, klaagde de leeraar, was hij gegaan, een ambachtsman keerde hij terug. De scholier, van zijn kant, zei tegen makkers of ouders, de professor had goed praten, hij brak zich het hoofd niet over de vraag hoe een studeerend muzikant aan den kost zou komen tot tijd en wijle hij 'Concert-rijp' was.

Allards vermaner deed dat evenmin. Hij ried enkel af, in het belang van Allards toekomst. Een zomertheater!

Allard stond verwonderd over zooveel toorn en minachting en zulke vrees.

Wat zou hij, het Sanatorium orkest dirigeerend, anders doen dan hij gedaan had met het herzetten van de kamermuziek; met arbeid aan de muziek van anderen het brood verdienen waarbij hij leefde voor zijn eigen muziek?

Hij zei: 'Het is eerlijk werk, ik schaam er me niet voor'.

De brief van Compenius maakte hem blij.

'Gelukgewenscht met werk dat je leiding en verantwoordelijkheid oplegt. Waag, waak en houd vol'.

Zijn hart bonsde toen hij van de dirigentsplaats af neerzag

op zijn orkest, zoo vele mannen ouder dan hij, enkele die begonnen te grijzen al, onbekenden op een eenige na, allen. Hij verstond niets van de woorden waarmee Povell Godijn dirigent en orkest-leden aan elkander voorstelde. Toen zijn beurt van spreken kwam, hoorde hij zijn eigen stem als die van een ander, de woorden voorlezen van het gekreukte papier in zijn vingers:

'Kameraden, ik hoop dat wij te samen een muziek zullen maken even heilzaam voor het gemoed van wie hier herstel komen zoeken, als het heldere water en de wind van de bergen voor hun gestel'.

Hij zag een glimlach over het diplomatengezicht van Povell Godijn glijden, een glimlach hier en daar in het orkest en sommigen keken elkander aan; maar de handdrukken waren hartelijk.

Die eene vriend tusschen al de onbekenden van het orkest was Allards vriend geworden in de vroege dagen aan het Conservatorium, toen hij, in de Universiteitsbibliotheek in plaats van op zijn zolderkamer met de bevroren ruit, werkte aan die Kamermuziek die zijn uitgever betaalde met minder nog dan het juist voor droog brood voldoende waarvan Compenius had gesproken; de ervaren zakenman, een menschenkenner, die in een gunsteling van Compenius al bij voorbaat een aan alle wereldwijsheid 'overvloedig gebrek hebbende' vermoedde, en bij het allereerste gesprek voor vermoeden zekerheid won, had naar die wetenschap gehandeld.

Dikwijls vond hij daar, zoo dicht mogelijk bij den hitte uitblazenden rooster, een mageren grauwbleeken holoogigen jongen in schunnige kleeren en schoenen onder de lappen al weer stuk die met een hongerige heftigheid boeken over de geschiedenis der muziek las. Zij kwamen naast elkander te zitten soms, aan de lange schrijftafel; de blauw-roode hand van den jongen, misvormd door winterbuilen en bloedige keenen, reikte langs hem heen naar den inktpot om aanteekeningen te maken. Op een dag vroeg de een iets wat de ander bleek te

weten; zij bleven een eindweegs samen toen zij teruggingen. Allard naar zijn zolderkamer, Ferdinand naar zijn tehuis.

Zijn moeder, weduw geworden voor het jongste van de kinders een jaar was, verbruikte en vernielde zich aan lijf en ziel in het wanhopige pogen om de acht te voeden, te kleeden, te verwarmen, te laten leeren van wat zij verdiende met het naaien van fijn ondergoed. Daar zat zij te rijgen, haar machine te draaien, te borduren van vijven vroeg tot elven laat. Een van de acht, een meisje, wat zwakker zeker dan de anderen, was doodgegaan; doodgehongerd wist de moeder wel, die dat langzame als magerder al bleeker al langzamer worden machteloos had moeten aanzien. De oudste werkte al op een fabriek. Ferdinand de volgende, had van vaders dood af medeverdiend, eerst als begeleider op de viool van een straatzanger, die een kwaden dronk had en hem raakte, als hij, laat in den nacht, in een hoek van de brullende kroeg moede gewacht, schuchter vroeg om zijn loon; toen als solist in een eethuis aan de haven waaruit hij pas tegen den morgen thuis kwam met een ketel vol kliekjes als het beste deel van zijn verdienste en en zak broodbrokken dien een goedhartige kellner hem toestopte. Een dame, goede klant van den winkel waarvoor de moeder naaide, kreeg daar toevallig met de maakster van haar sierlijk ondergoed te doen. Zij hielp Ferdinand naar het Conservatorium nadat zij hem had hooren spelen. Hij studeerde met een woedende vlijt.

Allard verklaarde, hij was hem vóor in het contrapunt. Zij vergeleken hun werk met elkander. Ferdinand kwam vioolspelen op Allards zolderkamer bij de rammelende huurpiano die elken keer weer gestemd moest worden. Zij werden vrienden. Allard leende Ferdinand zijn éene paar schoenen tot tijd en wijle een ‘nieuw’ gekocht kon worden bij den uitdrager, en nam zijn vriend mede naar de gaarkeuken van tijd tot tijd. Toen de Froberger-beurs kwam werden die gezamenlijke maaltijden dagelijksche. Ferdinands moeder liet met geen uitvluchten zich afschepen; zij hield Allards ondergoed heel. Tegelijk bestonden de twee het eindexamen, en kregen de componist en de violist ieder een eersten prijs. In het orkest steunde nu Allard op Ferdinand als eerste viool; hij kreeg de anderen mede.

Twee, een tweede viool en een cellist, waren leden geweest van het orkest dat onder den bekenden dirigent had gespeeld.

Geen van de besten had Allard al spoedig begrepen; maar zij wisten toch iets en konden iets; zij hadden geleerd onder dien leider.

De anderen waren van hier en ginder op de muziekmarkt bijeengehaald; van de eerste repetitie af wist Allard dat het een al zijn krachten vergende taak zou zijn uit die veelsoortige en ook minderwaardige enkelheden een eenheid te maken.

De eene bassist dronk. Maar zoo wèl had hij zich geoefend in het voor een dronkeman-bassist passende bewegen en zijn, dat, als hij zwaaiend uit De Drie Mooren was gekomen en tegen de orkest-achterdeur van het Sanatorium met zijn geheele ton-ronde en ton-zware persoon aangevallen struikelend naar binnen gebarsten was, hij toch met een vasten stap zijn plaats wist te bereiken, precies op zijn stoel terecht kwam en zelfs niet de kleinste fout maakte in zijn spel. Hij had niettegenstaande waterige oogen en rooden neus een aardig gezicht. Allard noemde hem in zijn gedachte bij den naam van dien goedhartigen drinkebroer in den ‘Storm’, die, als op Prospero's bevel Ariel het schip van den verrader-vorst doet vergaan, een vat Maevazy tusschen de knieën krijgt en over de brullende golven welgemoed aan wal schommelt. Trinculo hield van de muziek, hij dacht er over, hij had een eigen inzicht, dat hij met drift verdedigde en kon Allard, die hem eens anders hoorde spelen dan in de partituur stond, ontdekte een noot in zijn nalatig geschreven partij die van een dissonant accoord en ietwat banalen welklank maakte, en verbeterde de fout. Maar de waterige oogen zagen hem smeekend aan ‘Laat het mij toch als het u belieft zoo spelen! het klinkt zoo lief zoo!’ Van dat oogenblik aan was hij van Trinculo gaan houden. En hij trachtte hem van het bier af te krijgen, volhoudend tegen de waarschuwing in van Ferdinand die sprak van onbegonnen werk; hij had ervaring omtrent dronkaards en wist, deze dronk uit verdriet.

Middelerwijl speelde hij, ook dronken, goed.

Allard, die spoedig genoeg ondervond, dat het program van zijn voorganger met zijn muzikanten niet uit te voeren was, bracht het verminderend stap voor stap binnen het bereik van hun krachten, behoedzaam in zijn wijzigingen om den achterdochtigen naijver niet op te wekken van den directeur.

Aan Compenius schreef hij:

‘Beethoven, Mozart, Berlioz en Wagner heb ik er gelukkig uitgekregen’.

En hij zocht muziek die, eenvoudiger, toch genoeg schoons gaf om een goed mensch blijde te maken.

In zijn voordracht op de piano liet hij zijn muzikanten fijnheden hooren, die zij niet vermoed hadden, argeloos aardige gedachten, gevoel dat recht uit het hart kwam. Met opgetrokken wenkbrauwen luisterden zij.

En hij wist wel, dat zij hem een bijnaam hadden gegeven, die bedoeld was voor spotnaam, en elkander een knipoogje toewierpen als ‘de blonde idealist’, in vuur geraakt, hen wilde aansteken met zijn gloed. Hij voelde wel hoe zwaar en log die strijkers van violen en blazers van hoorns en fluiten, beukers op bekken en trom, die hun speeltuig hanteerden als een stomp-gewerkt ambachtsman zijn gereedschap, de vaart weerstreefden waartoe hij hen aanwakkerde; hij verraste tersluiks naar de klok geworpen blikken die de lange repetities maten, en als bij werk en overwerk in de werkplaats kwartieren telden voor straks aan de kas klinkende munt. Eens, na de verklaring, met de meest nauwgezette zorg voorbereid en gegeven van de vierstemmige contrapunt geschreven passage eener ouverture zag hij bij het heengaan, in den grooten spiegel die de artisten-garderobe weerkaatste den paukenist te midden van een lachenden kring de parodie van een fuga dansen. Bij de eerste stem wenkte hij met de rechterhand, bij het inzetten van de tweede met de linker, zijn rechtervoet schopte de derde omhoog, voor de vierde sloeg de linker achteruit, tenslotte was hij een woest met vier wieken wervelende molen. Op de uitvoering echter werd de passage toch goed gespeeld. Hij schreef aan Compenius:

‘Ik houd vol! Misschien kan ik in de ziel van die arme menschen toch nog een vonkje ontsteken van het heilige vuur’.

Hij wist het was geen zelfbedrog als hij een schooner klank, een sterker maatslag, een rijker verscheidenheid van uitdrukking vernam uit dien klankenstroom dien hij omhoog riep uit zijn muzikanten. Het was geen vleien van dien begever van veel begeerlijks, Povell Godijn, als de referenten voor muziek van drie, vier dagbladen de Sanatorium concerten prezen. Daartegenover kon hij den ‘Argus’ verwaarloozen,

en zijn door onbekende hand hem toegezonden, met rooden streep omrande besprekingen, die aan de concerten niets goeds lieten dan de voordracht van de solisten die Povell Godijn wist te winnen; en de schouders ophalen over dien telkens weer verschijnenden regel bovenaan in de rubriek ‘Wat Argus met zijn honderd oogen NIET ziet’: De reden waarom een jong buitenlander, nieuweling in zijn vak, de plaats inneemt van landzaten, die bewijzen hebben gegeven van meesterschap.

Maar de directeur van het Sanatorium liet hem op zijn bureau verzoeken; hij wist van te voren waarover het gesprek zou zijn. En terwijl al scheller de scherpe stem schrilde, die vroeg waarom de muziek niet gespeeld werd, die het publiek verlangde te hooren en bij uitblijven waarvan zij weer naar het nieuw-geopende café zouden gaan, geen Wagner, geen Berlioz, en terwijl al harder de driftige knokkeslag werd op het kasboek dat de tantièmes van den directeur in smalle cijferrijen toonde naast de breede der voor repetities uitbetaalde gelden, vernam zijn scherp oor behoedzaam naderkomende voetstappen, die stil bleven achter de deur.

De dokter had zich over hem beklaagd. Hij had zich veroorloofd de deuren der concertzaal gesloten te doen houden onder de muziek en pas na het eind van een nummer weder te openen. Verscheiden patienten van het Sanatorium hadden staan wachten in de gang. Eene, een fijngevoelige vrouw, wier positie haar tot nog toe beschermd had tegen dergelijke wederwaardigheden was in zulk een toestand van overprikkeling naar haar vertrekken in zijn woning teruggekeerd (de zeer bevoorrechte patiente bracht daar iederen zomer eenige weken door) dat hij niet dan na langen tijd en met de uiterste moeite haar weder tot kalmte had kunnen brengen en, als arts, moest verklaren dat hij de kuur benadeeld achtte door het voorval.

Als Povell Godijn in de zaal was, wist Allard zich te moeten voorbereiden op een wandeling heen en weer over het terras en een voordracht over opvattingen van verschillende bekende dirigenten van de zijne afwijkende. Het tempo was vaak het onderwerp van Povell Godijns beschouwingen; het tempo, zwak punt van sommige der beste dirigenten! Had niet een beroemd componist in zijn autobiografie een neiging

tot verlangzamen bekend, en dat hij, zijn eigen werk dirigeerend, sleepte! Maar zulke zelfkennis was zeldzaam! Overigens - het forceeren van het tempo de gewone - en zoo begrijpelijke! fout van jonge dirigenten, was nog noodlottiger misslag.

Tot in zijn vingertoppen toe geprikkeld verliet Allard soms het Sanatorium.

Hij klom naar het bergwoud, de bruisende beek langs en de watervallen die rumoer maakten met de wervelende houtblokken tegen het gesteente, hij roeide het bergmeer over, hij wiesch zijn hart met glans en geluid van levende wateren. Dan ging hij aan zijn piano zitten. De wespensteken waren weg.

Maar als die oppervlakkige pijn verdween, kwam al vaker, uit het diepe in hem een andere op die eerst dof, al scherper ging vlijmen.

Om den wille van zijn eigen muziek was hij dit werk aan de muziek van anderen begonnen. Maar maakte hij zijn eigene nu?

Hij zag op den stapel manuscripten; hoe klein een deel maar van wat hij had geschreven en weer verscheurd! Het werk om den broode benam hem den tijd, benam hem de krachten, benam hem de zuiverheid van het gevoel en de verbeelding voor zijn ware werk. De vreemde gedachten waarin hij zich moest verdiepen die hij tot de zijne maakte voor een tijdlang, bleven van hem zich voeden; vreemd gewas, dronk het den grond leeg, weerde het den wind weg, schaduwde het den zonneschijn af van zijn kiemenden oogst.

Als hij daaraan dacht, 's nachts, begon zijn hart te bonzen tot hij niet meer ademen kon.

Hij stond op en stiet nog wijder het raam open voor den koelen nachtwind. De lucht stond vol sterren. De beek bruiste. Hij zag noch hoorde. Hij dacht:

‘Heb ik mijn muziek verkocht?’

‘Maar sterflijk zijnde stierf zij aan dien knaap’.

Sedert hij op het eilandje in de Plassen, van de bloeiende gagel balsemzoet omgeurd en terwijl de schaduwtjes van licht-

bewogen elzengebladerte speelden over de bladzijde, las in dat slecht gedrukte deeltje Shakespeare, en den Midzomernachtsdroom beleefde, nu als jager dien jachthonden van het edelste slag omblaffen, diepe kelen zoo zuiver als klokken te samen klinkend, dan als minnaar de liefste ontvluchtend, de liefste zoekend, als metgezel van mannen ruw van hand en stomp van gedachte die een vreemd gezicht verschrikt in het tooverwoud verdwaald, of door elfen op den wind gedragen ontvoerd naar het strand waar Titania naast haar gunsteling gezeten over maanlichte golven, naar de schepen ziet met bolle zeilen, varend voor den wind, was de val van die woorden hem in het gebleven; 'maar sterflijk zijnde stierf zij aan dien knaap'. De klank deed voor hem de diepten opengaan van een afgrond onder bloemen.

Is, dan, zoo broos het allerschoonste, dat het breken moet aan de eigen volmaking?

De Koningin der Verbeeldingen wier leven uit de liefde is, roept de verschijning op der allerzuiverste liefde, der eerste die zonder zelfzucht is, en naar haar beeld in alle andere zelfvergetele liefde geschapen, de liefde tot een nieuw leven uit het eigen leven voortgebracht onder smarten en gevaar.

Aan het smalle strand waar het eindige en het oneindige overspoeld en overstelpend voor oogenblikken te samen vloeien, is in het koele maanlicht, middelaar tusschen droom en werkelijkheid de Onsterfelijke gezeten naast de sterveling. Te samen zien Titania en haar geloovige naar de zeilende schepen, rijk bevracht, menschenlevens op onafzienbare deining van leven. En de jonge vrouw, in wier schoot haar schat al zwelt, herhaalt in spel die vreemde lotgevallen, met bevallig wiegelzwemmenden gang, als de schepen onder het bolle zeil, zeilende op het land, om als van een verre reize met kostelijkste waar teruggekeerd, der Vriendin schelpjes te brengen en takjes koraal uit duistere diepten in het licht van dit smalle strand gedragen.

'Maar sterflijk zijnde stierf zij aan dien knaap'.

Zoo liefderijk heeft Titania zich tot de wordende moeder geneigd; zoo mild omvangt de glanzende geurende, geluidende aarde met haar schoonheid het wezen in wien een nieuwe schoonheid wordt, den eenigen Maker, den mensch. Maar voor der Onsterfelijken gunst is het sterfelijke te zwak; het

kleine leven gaat aan die overmaat van leven te niet. De verbeelding die hij in zich draagt tot volkomenheid te brengen en aan het licht, een vruchtbare vreugde, dat bestreeft de voeder van verbeeldingen, de minnaar die ook de dichter is en ook de van het bovenaardsche geraakte, de zieke geheeten der maan. Maar tegen den minnaar en zijn verbeelding van geluk, en nieuw leven spannen als vijanden geduchte machten te samen; gezag, ouderdom, de kracht en pracht van het bezit, beroering van oorlogende tijden, ziekte die het bloeiend lichaam sloopt, vluchtiger dan een klank, een schaduw, een droom, dan bliksemflits in zwarten nacht is hij verdwenen zoo haast als verschenen. En heeft zij zulke haters overwonnen en is gerust, dan wacht in schaduw van allen de wreedste, die liefelijk lokt als vriend, de aloude drift, de onverbiddelijke drijver, die macht heeft liefde te verkeeren in haat. Het verstand met zijn heldere harde oogen en zijn speelnoot het leedvermaak, lachen dan over haar nederlaag.

Oberon, de heerscher over de verbeeldingen die uit het verstand zijn, wreekt zich aan Titania de heerscheres over de verbeeldingen, die uit de liefde zijn, omdat zij haar kleinen speelnoot, het kind der gestorven lievelinge, niet in zijn harde macht wil geven. Door den strijd dier twee is de natuur verstoord en winter voor zomer gekomen. De minnaars in het woud gevlucht uit de stad der vijanden, worden aan elkander verrader en vijand. Simpel volk dat in het stof van den alledag grauwe levens leeft en verlangend naar een schijn van het luisterrijke feest der grooten het doffe gezicht opheft, wordt verschrikt door een onguur monster. Schoonheid vervalt in verdwazing. Pas als zij hulpeloos het liefste hem uitlevert, herstelt Oberon Titania in haar staat, verminderd van nu aan.

Maar de wijze, de held, die zelfs zijn liefste door strijd heeft gewonnen, de Vorst die een leider is, niet een heerscher, die over de hoogten en door de diepten is gegaan van het leven, Theseus zit in meedoogende gedachten.

Allard had zijn symphonisch poëem ontworpen in tegenstellingen van dartelheid en droomerij, klacht, en spot en gelaten ernst. Het einde was ijl en veraf als dat gezicht waarvan de tot zijn eerste min teruggekeerde minnaar spreekt. ‘Deze dingen zijn klein en niet te onderscheiden, als verre bergen die veranderen in wolk’. En de naklank van Pucks gezang bij midder-

nacht spookte er grillig door heen, bedreigingen die waren rondom het bruiloftshuis, schreeuw van wilde dieren, de onheilspellende uil, de nevelwade boven een graf dat open is gegaan, duistere dingen die de zon ontvluchten, volgelingen van den nacht. Oberons machtspreuk pas verjaagt die, spreuk die niet geluk wenscht, maar ongeluk afweert. Het vele en velerlei echter werd harmonie in een omvloeiing van watergeluid; zacht gekabbel en gelach van beekjes, bronnen, fonteinen rondom den dans van fee en elf en het geglinster en gefladder van vogels, vleermuisjes, kleine slangen en kevers, bloemen in gras en struweel; en, de klacht van Titania om haar doode vriendin vragend, de diepe stem van de zee, uit verten van zijn herinnering aan de echoende kust van het Eiland gekomen. Titania's klacht was voltooid. Hij werkte aan den dans der elfen, het gezang en koor dat onoogelijk gedierte werend den nachtegaal roept.

Dien avond zou er geen concert zijn; een regatta werd gehouden op het Meer.

Eer de zon boven de bergen kwam, was Allard de steilte naar het woud opgeklommen, de bruisende schuimende beek langs en de vele watervallen die rumoer maakten met blokken dennehout tegen gesteente. De dauw was wit op den grond, het licht blank, een zuivere koelte kwam tegen uit glinsterig gras en bedruppeld gebladerte. Hij ging met zijn hoofd in een wolk van muziek. En niet ziende zag, en niet hoorende hoorde hij het ontwakende dagleven van de dieren in het bosch. Op een zanderig hellinkje in een kring, hoog en droog boven al, dat natte dat zoo naar is aan het dons, zaten vijf konijnen zich te wasschen; met twee voorpooten pakten zij hun lange ooren beet en streken er stevig langs van schelp tot punt. Een eekhoren zat op zijn hurken een grooten bruinen paddestoel op te eten, dien hij onder het bijten en benibbelen bekeek; en ineens krabde hij zich driftig met een achterpoot. Uit een berkenboschje kwam een ritselende egel te voorschijn die een oud goudgeel blad op zijn pennen had zitten. Tweemaal kronkelde vlak voor Allards roeten een mooi heldergroen waterslangetje oper het pad. En in de takken was het een gekweel en gekwetter van vogels, boekvink, mees, zevenzanger, sijsje. Een specht hamerde, zijn groene kop flikkerde tusschen het blauwigdonkere dennenloof.

De zon steeg boven de bergen uit, alles begon te gloren. De lucht werd warm. Uit een glooiende wei, waar roodbonte koeien liepen te grazen, rondom eene wie klok aan den hals klonk, steeg een al sterkere geur van honing op. Allard liep door gras bont van bloemen.

Hij wist niet waar hij was, hij klom, liep, daalde. Hij hoorde naar muziek binnen in, zag naar gestalten binnen in, elfengezangen, elfendansen, toen gebroken, onduidelijk in ademtochten op den warmen wind, muziek van buiten tot hem kwam en als een uitstraling van zijn gedachte het zonlicht in, hij witte gestalten zag dansen over een open plek tusschen berken aan den voet van een heuvel.

Hij stond stil. Het was geen verbeelding. Een rij meisjes slank in het wit, danste over het gras op fluitenmuziek. En nu zag hij ook de speelster gezeten op den recht over den grond gestrekten tak van een grooten groen en wit in den wind wemelenden abeel, halverwege de helling. Zij leunde tegen den stam, haar voeten hingen af in het gras. De fluit maakte een zilveren dwarsstraal langs haar gezicht.

Hij moest zich een oogenblik bezinnen voor hij begreep, dat hij op het slingerende pad naar het dorp was teruggekeerd en aan de bezitting gekomen van Povell Godijn. Daar was de omheining van ijzergaas en prikkeldraad.

De rij geleid door een rank rosblond meisje, dat danste met tegen den wind geheven glorend hoofd en bewegingen als van het luchtigzwevende berkenloover langs de slanke stammen uit wier schaduw zij nu te voorschijn kwam, den zonneschijn in van het opene, danste op de fluitspeelster toe, omringde haar, en ging uiteen terwijl de laatste toonen uitklonken.

De meisjes kozen plaatsen in het gras. Alleen de groote rosblonde ging de beek langs, bukkend naar bloemen. Zij kwam bij de omheining, zag Allard, en reikte hem met een glimlach de hand over het prikkeldraad heen. Hij herkende Lucie Povell Godijn.

Zij had wel verwacht hem te ontmoeten, zeide zij; door Compenius wist zij van zijn hier zijn.

Hij zag haar aan, geheel bevangen door dat lichtende, die schoonheid.

Hij stamelde even toen hij zei:

‘Ik dacht, de elfen uit den Midzomernachtsdroom’.

Zij lachte. Dat was nog haar kinderlach. En, openhartig of zij op het eilandje in de Plassen waren, vertelde zij dat zij pas voor drie dagen hier was aangekomen. Oom Lieven had haar ouders weten te belezen, en zelf haar naar de school voor rythmische gymnastiek gebracht.

'Dus nu is het dan toch meenens, je wordt danseres!'

Het was een uitroep van Allard. En meteen zag hij aan haar schroeiende kleur, dat hij het niet had mogen vragen. Hij zei haastig wat haar een antwoord bespaarde, sprak over de dansen die hij had bewonderd op feesten van het Sanatorium, vroeg naar de school.

Te samen, ieder aan zijn kant van de stekelige scheiding gingen zij naar het oude boerenhuis, dat nu het zomerverblijf was van de school. Lucie deed het hek voor hem open van een tuin vol van zonnig-doorspeelde schaduw en bontheid van bloemen.

Naar den echten ouden boerentrant was die aangelegd, bloemhof, boomgaard en moestuin tegelijk, en de bloemen stonden er in hun oorspronkelijke gedaante, niet groot, ijl, fijn met een enkele krans van blaadjes om een hart vol meeldraden en stampers heen. Uit dichte blauwgroene stengelbossen staken vlakgespreide anjers op witte en roode als kapellenvleugels beteekend en bestipt. De rozen groeiden in groepen van slanke stammetjes die, ombuigend een weelde van open bloemen lieten hangen, rood en stralend gouden, de bijen bromden er driftig omheen. Tusschen de vierkant met palm omzoomde bloemperken kwamen bedden groente, uien, zilvergroene prij, een veldje roode-kool die prachtig-paars door waas heen gloeide. De hooge witte lelies waren zeker de trots der boerin; zij bracht die in een schoof naar de kerk voor het altaar van de Lieve Vrouw. Er was een heksentuintje, dat haast bedwelmend geurde in de zon met zijn velerlei kruid, thijm en rozemarijn, basilicum, wijnruit, majolein, echte-balsem, valeriaan waar de katten in geweest waren, kervel en anijs. En de hemelsblauwe ridderspoor en de groote stokrozen wit lichtrood en purper rondom een zwartig hart, stonden hoog als een haag. Van den ingang tot diep achterin in een dubbele rij langs het pad en om een aardappelveld heen stonden appelaars en pereboomen. Een rij oude pruimenboomen breed uitgegroeid met scheuren langs den oksel der takken waar doorschijnend gele

droppen gom aan hingen stonden zoo zwaar beladen, dat te allen kant de stutten noodig waren geweest.

Lucie liep door den tuin of zij er elk perk en elk pad kende, en zonder een beweging te maken om de overal snorrende bijen af te weren. Zij wees Allard waaraan het te zien was of een bij naar haar korf terug wilde, inpiaats van verder naar nog meer bloemen; dan vloog zij, haast niet met oogen te volgen zoo snel, lijnrecht in één richting; aan het eind van dien onfeilbaren weg was de korf. Naar een veld roode klaver kijkend aan gene zijde van de haag zeide zij, daar gingen de bijen niet heen; de kelk was te lang voor hun slurf, zij konden niet bij den honing; dien dronken de hommels uit. En uit zijn bos dor groene en viltig witte bladeren boog zij een hoogen stengel vingerhoedkruid naar zich toe en toonde Allard in den kelk het bijenpad, rood bespikkeld wit, naar den honing in de diepte en juist daarlangs binnengekropen een bij, die zich volzoog met zoetigheid voor het wachtende broedsel. De doorzichtige wiekjes waren gescheurd. Zij bezag meewarig die wonden van den arbeid.

'Zij is geheel afgevlogen. Bijen zijn kleine helden. Zij blijven aan het werk tot zij er bij neer vallen'.

De bijker, vertelde zij, ging zacht met hen om, en zij kenden hem en vertrouwden hem zoo wèl, dat geene ooit dacht aan verweer als hij de korven na kwam kijken. De bijen waren leden van het huisgezin. De groote gebeurtenissen werden hun aangezegd. 'Bijen! wij hebben een zoon.' 'Bijen, wij doen U weten, dat de oude Vrouw gestorven is.'

Allard, die glimlachend luisterde, zich vermeiend in het wisselspel van uitdrukkingen in de donker-klare oogen en rondom den teeder-geteekenden mond, vroeg hoe het kwam, dat zij zooveel wist van bloemen en van bijen? En zij zei, zij was thuis altijd veel samen met den tuinman, die ook een goed bijker was en haar van alles leerde, van kind af was dat haar liefste spelletje geweest, dat en dansen. En eigenlijk was dat zoowat hetzelfde, want als zij pleizier had zoo in den tuin, dan begon zij altijd vanzelf te dansen al was er geen muziek. Maar met de muziek, die zij hier nu ging leeren, dadelijk verstaan van noten, dadelijk innerlijk hooren, zooals wie leest een woord innerlijk hoort, en dan in beweging dat uiten wat zij hoorde, het zeggen als in een andere taal, duide-

lijker, oprechter dan de gewone - nu zou haar dansen pas het ware worden! Dat zag zij aan de kinderen die hier ter school kwamen, heel anders liepen, hielden en bewogen zich die al een tijd er waren dan de nieuwelingen, en heel anders werden zij ook in hun wezen en zijn, of de muziek en de dans met een tooverstaf hen hadden aangeraakt en ieder zoo lief en mooi gemaakt als het maar wezen kon.

Al maar moest Allard haar aanzien. Hij dacht aan het woord, dat de Dichter die dartele, heimelijk-minnende als een roos in de lokken heeft gestoken. Een ster danste toen ik geboren werd. Sterren in het wereldruim, feeën en elfen in den maneschijn, jolige jonge dieren in de zon, en tusschen die allen de grooten en de kleinen, menschen in een sfeer van muziek, dit ranke rosgouden wezen, met haar oogen als sterren en voeten als scherende zwaluwen zoo licht over het gras...

Een wielewaal riep met zijn klare stem die klinkt als de stem van een mensch. Opeens kwam hem al dat kleine leven in het bergwoud te binnen, waarvan hij niet wist dat hij het gezien had of gehoord en nu was het daar om hem heen met zijn vlug bewegen en zijn roepen en lokken. Hij floot en Lucie zei den naam van den vogel.

‘Een spelletje! Ik zal elken vogel dien ik vanmorgen gehoord heb nafluiten en jij zegt hoe hij heet’.

Het werd een lachende wedstrijd. Maar ineens riep zij neen, nu speelde hij valsch, zooals hij dáar floot zoo floot geen vogel die er vliegt! En hij bekende lachend zijn opzet, en dat hij haar op de proef had willen stellen.

Toen vroeg hij of zij ook de mooie vogelliedjes in Shakespeare kende? Maar zij zei: Neen, van hem had zij niet veel gelezen, omdat hij haar op school was tegen gemaakt met die rollende regels vol onbegrijpelijke woorden. Hij knikte; natuurlijk. Maar nu moest zij eens die kleine liedjes over dieren en vogels en bloemen opzoeken, alleen de liedjes maar, hier en daar en overal in dat geweldige werk als in een bergwoud de kleine fijn vroolijke bloemetjes; een is er over den uil, die daar zit te kijken met starende oogen; 's winters, als het zoo koud is, dat de melk bevroren in den emmer in huis komt en de neus van de melkster is heelemaal rood en rauw, dan roept hij elken nacht: toewiet! toewiet! toewiet! De Midzo-

mernachtdroom is vol vogels: wilde ganzen, die den kruipenden jager in het oog houden, roskoppige kouwtjes, die als het schot weerklinkt opvliegen met kouw! kouw? de pikzwarte merel met zijn oranje snavel, de lijster zuiverzoet van stemmen, het tuinkoninkje met zijn klein gepiep, de vink, de musch, de grauwe koekkoek éenzang, de nachtegaal dien de elfen roepen om mee te doen in het koor als zij Titania in slaap gaan zingen. Eer hij het wist, was hij begonnen over zijn muziek. Zij luisterde aandachtig in een zelfvergeten ernst verzonken. Zij vroeg waarom er zooveel treurigs moest zijn in dat spel van feeën, elfen, vogels, kleine dieren rondom een vorstelijke bruid en bruigom en twee minnende paren? De ontrouwe minnaars keeren immers tot hun liefste terug! Oberon bevrijdt Titania van haar ezelskoppigen vrijer!

En Allard antwoordde, anderen verstonden zeker weer andere dingen uit den Droom, zoo groot en rijk was immers het wonderwerk, dat wel duizenden ieder zijn eigen schat er uit konden putten. Maar zijn schat was deze diep verholen droefenis.

Zij zag voor zich in de verte. Een wijle nog bleef die blik hem bij terwijl hij naar zijn huis ging, terwijl hij aan zijn muziek zat. Toen verdween hij, toen verdween alles wat niet de muziek was. De elfen dansten hun rondedansen aan het zeestrand in den fluitenden wind, in het bosch langs de beek, die murmelt tusschen de biezen, aan de bron, waar zoo veel bonte kiezels op den bodem blinken. Maar Oberon en Titania twisten, en uit huizen gaat gekerm van zieken op, en de oogst ligt te rotten op den overstroomden akker, in de verdronken velden staat de schaapskooi ledig, terwijl de raven zich mesten aan de krengen der van ziekte geslagen kudde. De geheele natuur is krank, nu die Twee twisten.

Hij werkte tot in den nacht toe zonder stokken of aarzelen, in een zekerheid zoo rustig sterk als een stroom, die uit rijke bronnen wellend de helling afstroomt. En weer was het zoo den volgenden dag. Het uur kwam voor de repetitie. Maar terug aan zijn eigen schrijftafel schreef hij verder. Het concert stoorde niet langer, de vreemde muziek was vervlogen als hij weer buiten onder de sterren stond. Het was of hij gestegen was tot een hoogere sfeer van leven, wat pas nog had verward en gewond, lag ver beneden.

Toen hij weer naar Lucie ging zag hij dat zij hem had verwacht.

Van toen aan ging hij iederen avond. Hij speelde haar voor wat hij overdag had geschreven.

Meest vond hij haar in ‘de zaal’.

Het was de vroegere korenschuur der hofstede. Dorschers met hun gezwaaide vlegels hadden den leemen vloer zoo hard en glad als marmer geslagen; licht gleden de voeten der dansers er over heen. Er stond een groot zwart bord, altijd bedekt met notenschrift; de leerlingen leerden daarvan de muziek aflezen en zingen, waarop zij straks zouden dansen. Van den grooten vleugel in den hoek kon de leider bij zijn spel hun bewegingen overzien.

Allard, die aan het vrouwelijke handschrift op het bord had begrepen, dat de vrouw van den leider hem hielp bij zijn werk vond de twee des avonds in ‘de zaal’, waar zij met Lucie zaten te samen daaraan bezig en vaak als derde Leonards ook Lucie aan het overschrijven van de aardige dansliedjes, die vers en muziek, Leonard bedacht. Het gezamenlijk werk breidde een atmosfeer van vertrouwelijkheid om de drie, waarin hij, altijd eenzaam, zijn hart voelde opengaan. En dat dat werk muziek was en dans, gaf een glans en een geur als van bloemen in een roggeveld aan dat arbeidende te samen zijn van een braaf gezin. Hij verlangde naar een plaats daarin, een deel aan den arbeid, een deel aan de genegenheid. Hij gaf Leonard een dans dien kinderen om een volwassene heen zouden dansen.

Aan Lucie had hij gedacht bij het schrijven van het vers en van de muziek, alleenzang en koor. Zij wandelde met een vroolijk troepje kinderen langs een veldpad, de kinders plukten bloemen, met kreten van verrukking liepen zij het koren in naar klaprozen; dan riep zij hen terug, zei ernstig waarom Koren niet vertrapt mocht worden, verhaalde van zaaien, oogsten, dorschen, van den malenden molen, den bakker die bakt, de boterham aan het ontbijt.

De kinderen stelden dansend die geschiedenis van het koren voor in pantomime, op haar gezang telkens invallend met een refrein; Zoo zaaien de boeren! Zoo maaien de maaiers! Zoo dorschen de boeren, in de groote schuur! tot zij aan de boterham toe waren, waarop dan allen in het gras

gingen zitten en Lucie hun bloemen gaven die er een krans van vlocht.

De Leonards waren opgetogen. Morgen aan den dag wilden zij aan de kleine compositie beginnen. Leonard sprong op, veegde zijn eigen liedje op het bord uit, schreef in de plaats Allards regels. Mevrouw Leonard riep: de ‘groote zuster’ moest Lucie zijn, met niemand zoo graag als met haar oefenden, dansten, speelden de kinderen, en Allard moest zoo vaak hij tijd had, komen luisteren en kijken bij het repeteeren. Zij spraken over muziek. Met niemand deed hij dat meer, sedert hij hier was; Povell Godijns alleenspraken, hijzelf als gedwongen toehoorder, waren een kwelling; Trinculo buiten de concertzaal weer dronken of suf. Hij had gehoopt op Ferdinand, die eens in de week zijn gast was: om hem het lesgeven mogelijk te maken aan een aardigen jongen in het Sanatorium die daar in de vacantie, zijn moeder - de fijngevoelige, die Allard zoozeer gekwetst had met het gesloten houden onder de muziek van de zaaldeuren - gezelschap houden moest, hield Allard hem te gast; zoo kon Ferdinand zijn les-geld verdienen zonder het weer dadelijk te verliezen aan logies; want Allards lange repetitie maakten een les op den dag van het concert, onmogelijk. Maar als zij naar huis gingen samen, zag hij zoo bleek, dat Allard het hart niet had hem uit den slaap te houden met een gesprek over muziek. En hij dorstte er naar. Wat lafenis nu bij de Leonards, met Lucie luisterende!

Hij liep de concertzaal uit, de donkere paden langs van het Sanatoriumpark, paren opschrikkend soms uit boschjesschaduw; sprong over een heg, ijlde de nevelige weide door waar het beekje klokte, vond zijn weg langs de palmranden, de appelboomen, de groenteveldjes van de hofstede naar het licht van ‘de zaal’. Dat was daarbinnen als een eilandje met wegflauwende stranden in een meer van schemer en duisternis, Lucies gelaat en gouden haar, de kern van het licht, de bloem van het eiland. Zij had zijn stap al gehoord, zij glimlachte hem tegen, die in donker nog stond. Hij ging aan den vleugel zitten, preludeerde een poos met zachte modulaties die als hijzelf uit den donker kwamen en door schemeringen tastelings den weg vonden naar het licht; begon.

Over den vleugel heen zag hij naar Lucie. Zij had haar schrijfwerk weggeschoven of haar boek, dikwijls was het

Shakespeare. Met de lippen een weinigje open luisterde zij. De bewegingen en de schakeeringen van zijn muziek gleden over haar wezen als over een stil helder water de wind en de zonneschijn. Zij verstond zijn gedachte-in-klanken. Zij deed haar hart open er voor, zij nam met liefde haar op. Nu was het ook hàar gedachte, hàar muziek. Van hen beiden te samen was zij nu. In het edelste en liefste waren zij tweeën één.

Vriendschappelijk luisterden de Leonards, hij, de fijne muzikant, met scherp begrijpen en een waardeering zonder naijver of afgunst, oprecht; zij de liefhebbende vrouw, hem volgende, medegevoelend door hem. En die sympathie deed goed. Maar zij alleen verstond wat hij tot haar alleen zegde. Haar antwoord was in den blik dien zij naar hem ophief als hij eindigend, weer naast haar kwam zitten voor een laatste te samen wezen, nog vóor het scheiden en den gang door den nacht.

Zij had hem het motief gegeven voor het gezang van allerlei vogels, dat hij bekende niet helder in het hoofd te hebben en het was niet te vernemen nu; de vogels tjilpten enkel een weinig, de jongen waren uitgevlogen, de nesten leeg. Van wat zij hem had voorgezongen maakte hij het vogelkoor rondom den hals Bottom, als zijn kameraden van hem weg zijn geloopen, verschrikt door zijn ezelskop, en heel alleen in het bosch zingt hij zoo hard omdat hij bang is.

Eens was hij op een ochtend, toevallig met haar alleen. Hij speelde haar een zin van Puck voor op den vleugel, en zij riep, goed was dat! Maar hij was er niet tevreden over.

'Neen, ik weet niet wat het is, maar er ontbreekt iets aan, het moet nog anders worden'.

Hij veranderde, beproefde, veranderde weer, sprong eindelijk op, liep weg. Pas na drie dagen kwam hij terug en speelde weer de samenspraak van den plaaggeest en de fee. Hij had er niets aan veranderd. Toen Lucie het zei antwoordde hij, ja zij had gelijk, hij kon het niet beter.

Over Oberons verhaal van de nimf, die hij, op een rotsige kaap staande, door de golven zag gedragen op den rug van een dolfijn, en zoo liefelijk zong zij, dat sterren uit hun banen schoten om haar te hooren, was hij wèl tevreden. Daar was het geluid in van een bovenmenschelijke stem en het geluid van de zee. Maar hoe gelukkig maakte het hem wat zij zeide:

‘Als het water komt aangeweld in je muziek, dan wordt alles doorzichtig’.

En hoe verlangde hij nu haar melodiën van het water voor te spelen, niet binnen muren onder een dak, maar in den wind en den zonneschijn, in het opene!

Hij had een viool, het verheugelijke geschenk van zijn moeders zuster Susanne. De viool was dat, die in zijn goede dagen zijn grootvader had bespeeld, terwijl de jonge Cecile hem begeleidde op den vleugel. Toen hij in nood kwam had hij haar verkocht aan een verzamelaar die al dikwijls een bod naar haar had gedaan. Susanne, al getrouwd toen, wist er niet van, niet van den nood, niet van dat bittere verdriet, toen na een nacht van radeloozen angst, dat hij met het klamme zweet op het voorhoofd al maar op en neer geloopen had in zijn kantoor voor de schrijftafel met die opgeslagen boeken, de oude man zijn viool zelf had weggebracht. Toen zij aan zijn ziekbed kwam - op dienzelfden dag was hij gaan liggen, - had Trijggvason haar verteld hoe hij hem had gevonden, geheel verwezen, op de gewende plek bij de piano staande met zijn ledig hangende handen. Nu had de trouwe dochter het instrument teruggekocht op de veiling die de erfgnamen van de beroemd geworden collectie hielden en in haar liefde voor Cécile en haar blijden trots op Allard hem de dierbare viool ten geschenke gegeven, haar toevertrouwend aan Trijggvason die op een concertreis naar Italië langs de fabriekstad kwam. En aan het nachtelijk leege perron nam Allard haar aan uit de door een coupévenster naar hem uitgestrekte handen van den virtuoos, die in de drie minuten oponthoud van den bliksemtrein hem de namen opnoemde van twintig steden, waar hij binnen een maand tijds spelen moest en op het allerlaatste oogenblik, het geratel van de weer rollende wielen overschreeuwend, door als spreektrompet saamgehouden handen den raad toeriep, de viool te laten nazien door Tiefenbrucker.

Hij wist, dat was een vioolbouwer in zijn dorp de eenige, die het ambacht nog naar den ouden trant als kunstenaar beoefende, en een meester in zijn vak, dien van heinde en ver bezitters van kostbare instrumenten kwamen raadplegen. Ferdinand had hem in de concertzaal den man eens gewezen - een bultenaar met zonderling, hoewel regelmatig, gezicht en felle blauwe oogen.

Verlangend beproefde hij de viool. Eerst in de donkere wachtkamer, waar voor de deur de arbeider die het perron met lange slingers liep te begieten, kwam luisteren met zijn druipenden gieter in de hand, en naast hem stonden een bestoven wisselwachter en een machinist, vettig zwart uit zijn locomotief geklommen en op weg naar huis en slaap; en toen weer in het vroegtreintje naar het dorp waar marktvrouwen met de hooge korf op den rug over de schotten kwamen kijken van den derdeklasse wagon.

De Jakob Stainer had een milden klank eenigszins gedempt als een altstem die tot in de hooge tonen het donkere der diepte behoudt. Zijn watermuziek zou schoon klinken daarop!

Zoo vol niet, wel is waar, in de open lucht als binnen de omsluiting van muur en zoldering, die den klank van strijkinstrumenten versterkt. Maar liever zeker luisterde zij er naar buiten als naar een stem te meer tusschen de andere die haar zoo lief waren. Hij speelde haar zijn muziek voor van het water 'waarvan alles doorzichtig werd' zijn muziek van den wind. 'Ringelrijen in den fluitenden wind, op de heuvels en in het dal in woud en weide, aan de met kiezels bevloerde bron, of langs het beekje in de biezen of aan den glooienden zoom der zee'. Zijn muziek van de wezens die in wind en wolk en water wonen, krekels, vogels, elfen moedwillig-speelsch; en zij die eerst zoo stil naast hem had gezeten met de wang tegen de hand geleund luisterend, ging glimlachen, lachte, en met de beweging van een ree dat van hoogen woudzoom het korenveld in springt, wierp zij zich van de helling onder den abeel het hooge gras in der weide, en begon te dansen, met liefelijk in den wind geheven hoofd, en plooien wapperend om haar knieën, te dansen alsgrasin den wind alseen wuivende waterval.

Toen hij de Stainer aan den vioolbouwer ging brengen, hoorde hij haar stem uit de werkplaats. En daar zat zij, in de diepe vensternis, met een blond kind tegen haar knieën, dat hij wel aan haar hand had zien huppelen langs de tuinpaden van de school, het zoontje zeker van den bultenaar, het geleek op hem. Toen hij binnenkwam zeide zij juist iets, van het kind tegen haar schoot naar den man ziende met een glimlach. En dat zonderlinge gezicht met de felle oogen stond mild.

Zij bleven lang te samen dien morgen, terwijl de meestervioolbouwer Allards Jakob Stainer bezag, en prees voor een

edel stuk werk. Tot aan het hek van het Sanatorium toe ging Lucie met hem mede, toen hij naar de repetitie moest. Zij beloofde hem een Zondag met haar en de Leonards aan het bergmeer.

Het werd een dag als waarvan, in de steden, moede grauw bestoven menschen droomen. Uit het verlangen naar zulke dagen zijn verzen ontbloeid, die de tijden verduren, schilderingen op de muren van paleizen en kerken, de liefelijkstedele muziek. Alle dingen zijn zacht, zacht aan de zinnen, zacht aan de ziel. Het leven schijnt klaar als een bron. Op vertrouwde gezichten bloeit een schoonheid nooit nog gezien, een nieuwe beteekenis komt aan de woorden die diep is en toch zoo eenvoudig, als in oude sproken verstaan de menschen de taal der vogels en der dieren. Enkel goedheid is in de harten, de goede liefde die alles verstaat.

Allard zat naast Lucie in het gras aan den oever. De kinderen brachten haar bloemen, drie kleine meisjes van de school en de geelblonde Aloisl van den meester-vioolbouwer voor wiens mede mogen Lucie had gepleit dien ochtend in de werkplaats. Zij had haar schoot vol vergeetmijniet, madelief, ragge koekkoeksbloem, aardorchideeën, wit teeder rozig en purper, die een geur van vanille hebben, groote moeras-boterbloemen, sterk-glinmmend geel.

Voor elk van de kinderen vlocht zij een krans, Aloisl zag zichzelve daarmede in het water; toen wilde hij, dat de oude dashond die mede was geloopen op zijn korte kromme pooten er ook een kreeg. Hij kwam aandragen met het dikbuikige dier, dat naar lucht hapte, zoo perste hij het in beide armen tegen zich aan; en het liet het zich doen, naar de wijze van dieren en kinderen onder elkander. Lucie vroeg om enkel gele bloemen voor een halsband, dat zou het mooiste staan op zijn glimmend zwart met bruinen onderkant. De vier bekranste kinderen gingen het water in, daar waar het nog ondiep is; blauwgroen en gouden boven een strandje van wit zand. Zij namen elkaar bij de hand en dansten in het rond; de hond met zijn halsband van boterbloemen, zwom om hen heen onder schor geblaf.

Het middagmaal werd gehouden voor de deur van het visschershuis; de vrouw zette in bonte schotels sla op tafel met kruiden er in, die zij zooeven uit het gras had geplukt, en een

goudgelen eierstruif. Allard en Lucie brachten ieder in een reusachtig weegbreeblad aardbeien uit het bosch, zwarte bramen en purperen framboosjes, die lieten zij glijden in de groote schaal vol room. De visscher en de vrouw zaten mede aan tafel en omdat er nu geen stoelen genoeg waren nam Allard Aloisl op de knie.

Mevrouw Leonard vroeg de visschersvrouw hoe zij haar eierstruif toch maakte, die was lekkerder dan bij haar thuis; en trotsch zei de vrouw, al de heerschappen uit de stad prezen haar struif, en aan Mevrouw wilde zij het ook zeggen hoe zij te werk ging daarbij. De visscher sprak met Leonard over forellenvangst.

's Middags wilden de kinderen dansen. De visscher nam zijn cither op de knieën. Op de tinkelende toonen sprongen zij als lammetjes in de wei. Aloisl walste. Hij hield maar niet op.

Terwijl de visscher den eenen dans na den anderen liet klinken, tolde de kleine jongen voort, met de handen in de zakken van zijn koddig-strak broekje, staroogend. Het ronde gezicht onder het stroogele haar en den bonten krans, zachtbruin als een boschpaddestoel, werd door het bruin heen rood. Hij walste door. Mevrouw Leonard riep, en zond een van de meisjes om hem te laten ophouden, zij greep hem bij den arm. Maar hij, zonder er een draai om te verletten, stompte haar met den eleboog weg en danste verder of van niets hij wist dan van de muziek die hem regeerde. En zelfs toen de visscher ophield met spelen danste hij door. Er was een vervoering van bewegen in dat kleine lichaam die de gedachte gaande maakte aan een hemelbol, zijn banen afdansend door het oneindige met zichzelven tot spil, begin en einddoel.

Eindelijk stond, lachend, Lucie op, liep op den vervoerde toe, ving hem in haar armen.

‘Aloisl! daar komt de vrouw aan met een heelen schotel honingkoeken!’

Aloisl maakte dat hij bij de honingkoeken kwam.

De boot van den visscher dobberde aan den kant. Allard hielp Lucie er in en roeide naar het midden van het meer; daar bleef hij drijven. Het was zoo diep hier, dat het klare water zwart werd onder den neerzienden blik. Alleen midden op zee is het zoo zwart. Allard die dacht aan het boek van ‘de bevrozen bloesems der hoogten’, het boek over de gletschers,

waarin veel van zulke meeren stond, gletscherwater in diepe kloven van het gebergte dat de gletscher geheel overdekte, eenmaal, vertelde Lucie van zijn verrukkingtoen, deverovering met de verbeelding en de gedachte van wat tot nogtoe alleen aan de zinnen bekend was geweest. Hij verhaalde haar van het Eiland - altijd was het in zijn gedachte nu, door zijn muziek van den Droom. Er waren daar plekken aan het strand waar het water zoo klaar was, dat hij bij het zwemmen zijn schaduw zag glijden over den grond. Hij speelde met zijn vingers tegen dien zwarten kameraad in de diepte die terugwenkte. Zwermen allerkleinste vischjes feller gekleurd dan de prachtigste kevers of kapellen die hun voedsel zochten boven geel oranje rosbruin en nevelig-paars koraalgewas schoten tusschen hen beiden door, een oogwenk lang verdonkerd.

Toen, met dien glimlach waar hij zooveel van hield, de rechter mondhoek ging daarbij een weinigje hooger op dan de andere, en er kwam een heel klein kuiltje in het blanke tusschen teeder rood van wang en rijk rood van lippen, begon ook Lucie te vertellen van vroeger. Van den hoek op zolder waar zij een pop met houten kop had gevonden, die geschilderde blauwe oogen had en zwarte spiraaltjes bij wijze van krullen om het gezicht heen. Zij had een zwarten merino rok aan, een paars gebloemd katoenen schootjak en stoffen schoenen aan haar slaphangende voeten. Zij heette Pietekoo! Uren achtereen had zij in dien stoffigen hoek op zolder, tusschen allerlei meubels en dingen zooals er nergens in de kamers beneden stonden, met Pietekoo gespeeld. Wat verdriet toen Oom Lieven haar meenam naar het Museum! Zij had niets willen weten van de pop in rood fluweel met opgemaakt haar en armen en heenen die gebogen konden worden, die hij in de plaats haar meebracht uit Parijs.

Zoo gaf ieder den ander zijn vroege belevingen. En, onverwacht, vonden zij wat hun gezamenlijk toebehoorde en waarvan zij niet eens geweten hadden tot op dit gelukkige oogenblik. Er stond een lijsterbessenstruik aan den oever met zijn oranjetrossen, die als scharlaken werden gespiegeld in het water. Lucie wees Allard de tweevuldige vonkeling van rood; zij wilde dat hij er naar kijken zou. Hij ried dat zij zijn oogen van zich af wilde wenden, die misschien te zwaar en te vast op haar lagen, en zag er heen. Toen zeide zij, lijster-

bessen deden haar altijd denken aan wat zij eens had gezien in een eikenlaantje op het buiten naast het hunne, op een Septemberdag. Aan al de takken hingen daar trossen lijsterbessen waarvoor een strik was gespannen van paardehaar; maar de strikken waren dichtgetrokken. En de lijsters deden zich aan de trossen te goed. Hoe gaarne had zij den aardigen iemand bedankt die den boozen vogelvanger zoo oolijk had verschalkt, en zijn arglist veranderd in een feest voor de vogels!

Allard zei stemmig, dat kon zij nog en zelfs op dit oogenblik want de aardige iemand zat tegenover haar in dit bootje. En verhaalde haar, die met groote oogen hem aanzag, hoe hij van het eilandje in de Plassen met een polsstok naar den overkant was gesprongen en slenterend over het buiten waar het huis met gesloten luiken stond in het eikenlaantje met de strikken was gekomen. Zijn mes had hij niet bij zich - gewoonlijk vergat hij dat - hij wilde de twijgen niet knakken, toen had hij de strikken dichtgetrokken één voor één. Zeker honderd waren het er geweest. En met groote voldoening had hij een lijster met een trosje in den snavel naar zijn tak zien vliegen.

'Dat wij dat nu vinden van elkaar!'

Was het niet als een lang bewaard geschenk van het lot, toen al hen te samen toegedacht als een teeken, dat de natuur voor elkander hen had gemaakt, hun harten van den beginne naar elkander toegroeiende?

Hij waagde niet uit te spreken wat hem op de lippen lag. Maar in haar oogen zag hij dat zij het verstond; 'Als kinderen reeds behoorden wij bij elkaar, altijd zullen wij bij elkander behooren'. En dat zij ja daarop zei.

Bij het aan land helpen legde hij een oogenblik lang zijn hand op de hare die op zijn schouder steunde; hij voelde een lichten als onwillekeurigen druk van haar vingers.

Geen van beiden sprak meer tot zij bij de anderen waren die hen tegemoet kwamen langs den oever.

AUGUSTA DE WIT.

(Wordt vervolgd).

Vrouwen.

I.
Wachten.

Ambrosisch geurt de blonde bloei der linden.
Maar 't meisje aan 't raam, dat bevend bang blijft toeven,
Kan niet de zoetheid van den zomer proeven,
Wijl hij vergeet - die, ver, met dronken vrinden,
Zit, in de herberg, op haar min te snoeven.
- ‘Neen, trouwen, rouwen! nooit laat ik mij binden!
Zij zal, als ik, een ander lief wel vinden!’
O hoorde zij 't, hoe zou 't haar ziel bedroeven!

In lindenschaduw naadrend, lacht de bode;
- ‘Geen brief van hem!’ En, bleek gelijk een doode,
Valt ze op de peluw, walgend van zijn kussen,
Haar liefde vloekend, wijl zij hém moet haten,
Die trouw beloofde en die haar kón verlaten -
En 't wild gesnik verbergt ze in 't brandend kussen.

II.
Twee Vrouwen.

In blank gewaad, een hyacinthenkroon
Ombloeiend roze 't blinkend brons der haren,
Antieke dansen, blij, op maat van snaren,
Herleven deed zij, gratievol en schoon.

Voor elk der edel-rhytmische gebaren
Ontving zij liefde, lof en goud als loon.
Paleizen won ze en geen bleef lang haar woon.
Haar slaven bogen, windbewogen âren.

Toen 'k uit de zaal, doorgalmd van jubel, trad,
Zag ik mijn heilige in haar kleed van deemoed,
't Gelaat doorgroefd van vroom verzwegen weemoed,
Een zieke steunende op haar lijdenspad.

En 'k voelde opeens: de weg door háar verkoren,
Stijgt óp naar 't land, waar leeft wie 'k heb verloren.

III.
Tulpenvrouwtje.

Hard snijdt de rij van daken 't hemelblauw.
Door de enge straat zwoegt moeizaam met een mand
Scharlaken tulpen van haar bloemenland,
Moe, kromgebogen, de oude weduwvrouw.

Loon zilvert schaarsch in 't bruin der ruige hand.
Haar roep omjoelt der knapen laf gebauw.
De weg was ver - Zij plukte, frisch van dauw,
De tulpen af, nog door haar man geplant.

Verschrikt door auto-hoorn en belgeweld,
Verlangt zij bang naar 't vredig huisje op 't veld.
- ‘Hoe leeft dat stadsvolk in zoo'n menschenkooi?

O lief Mevrouwtje! koop mijn mand toch leeg,
Dat licht de korf en zwaar mijn beursje weeg!
Maak ál uw kamers blij met lentemooi!’

Jonge weduwe.

I.
Rouwzang.

In 't zwartomfloersd vertrek, in zilvren nacht,
Op 't kleed van rouw het losgebonden haar,
Alleen met hem, voor hem, met schoon gebaar,
De weduw zong haar eedle doodeklacht.
Kon zang hem wekken met zijn toovermacht?
Haar hand lag blank, een lelie, op de baar,
Waar sliep wie nóg behoorde alleen aan haar -
Voor 't huis drong volk, een meisje weende zacht.

In volle zaal, wen, later, zong die vrouw,
Nog bleek van 't eenzaam droomen bij een graf,
Vroeg 't volk dat eéne liefde- en smartelied.

Veel liedren zong zij, doch de zang van rouw,
Dien ze, in dat uur, hem mee ten hemel gaf,
Die bleef van hem, dien gaf zij vreemden niet.

II
Bij zijn Graf.

Den arm vol bloemen, ijlt de vrouw naar 't graf,
Alsof haar stralend dáar te beiden stond,
Wijd open de armen, rijzig, jong en blond,
Haar lief, die haar, wien zij een hemel gaf.

En hijgend buigt ze en bevend kust haar mond
Den naam van hem, wien dood nam van haar af.
Zij lijdt voor liefde als voor een zonde straf.
Zij strooit haar bloemen op de zerk in 't rond.

Hier, voor zijn oogen, blauw als van een kind,
Azuur van maagdepalm en hyacinth,
Daar, voor zijn lippen, rood van tulpengloed,
Mimosagoud voor 't honingblonde haar,
Voor héel zijn blankheid, lelies - O hij moet
Wel voelen nu: die bloemen zijn van haar!

III.
Lente.

't Meewarig buurtje bracht haar goudenregen,
Meidoorn en klimroos, muurbloem en seringen.
Zij wil haar hart tot dank en blijheid dwingen
En Mei weer voelen als een hemelzegen.

De zon verguldt haar kamer, vogels zingen
En knaap en meisje zoeken groene wegen:
Zij hoort hun fluistren - De oogen moet zij vegen:
Als lava schroeiend, voelt zij tranen dringen.

En fel herleeft hoe, d'andren Mei, zij plukte,
In d'eigen tuin, met hém de bloementrossen,
Toen meer dan Mei zijn liefde haar verrukte.

Nu bleef ze alleen - Van leed moet werk verlossen.
Haar dagtaak wacht, zij arbeidt - Droef blijft treuren
Haar eenzaam hart, bedwelmd van lentegeuren.

IV.
Zijn Portret.

En droomend staat zij voor de beeltenis
Van hem, die nam haar blonde jonkheid blij,
Die teeder vleide: ‘O liefste! leef voor mij!’
Hem, zonder wien is de aarde een wildernis.

Bevrijd van liefde's lieve slavernij,
Nu weent ze alleen, wijl 't leeg en donker is.
Haar dag is grauw van kil en bleek gemis,
Haar nacht doormartelt bang een droomenrij.

Wel zocht zij troost in golvend korengoud,
In wolkenspel, in winddoorsuizeld woud,
In golvenruischen, wiegelied voor smart.

Wel hief zij de oogen, hoopvol, tot een ster:
-‘Zou hij daar wonen?’ Eenzaam bleef haar hart.
Zoo lang is 't leven en haar lief, zoo ver.

V.
Wachten op den Nacht.

Gelijk een landman de ál te loome dieren,
Die log de ploeg door klontig kleiland sturen,
Zweepte zij voort de trage dagen-uren,
Om d'avond als een weeldefeest te vieren.

De haarden vlamden, blij als vreugdevuren,
Een vogel floot nog in de populieren.
't Was zoet, den disch met bloemen te versieren,
Aan 't venster, pooplend, naar zijn komst te turen.

Nu, zweept zij voort den zwaren gang der stonden,
't Is niet wijl de avond liefde en vreugd zal geven,
Maar wijl ten lest de milde godgezonden
Gebenedijde Nacht tot haar zal komen
En brengen 't beste deel van dood en leven:
Den reinen slaap, de ontroerend mooie droomen.

VI.
Avond.

Nu blinkt de straat van zilver en van goud,
Waar 't zwartgelakt plaveisel hel beschijnen
De winkellichten. Ver alrêe verkwijnen
De speelsche knapekreten. Star en koud
Nu staan de huizen. Achter de gordijnen,
Spreken de menschen, warm en welvertrouwd,
Hun liefdewoorden - Sterloos donker rouwt
De regenhemel boven huizenlijnen.

Zoo vol die huizen - en zoo leeg de straat,
Waar, hol en vreemd, nog enkle stappen klinken,
Maar nooit de stap, die tot haar woning gaat!

Zij laat haar hoofd in de open handen zinken.
Haar hart moet eenzaam de eigen tranen drinken.
Nooit komt hij weer en kust haar blij gelaat.

VII.
't Vergelend Bruidskleed.

't Vergelend bruidskleed breidt zij open uit de vouwen,
Ontplooit den sluier, wazigbleek in 't zilvren licht.
Dan schromend, droomig vroom, zij van haar schouders licht
Het dofzwart weduwkleed, waarin haar trouw bleef rouwen.

Zoo langs haar leden viel, zoo, langs haar aangezicht,
Dat kleed, die sluier, op den kroningsdag der vrouwen.
Hoe stond hij woordeloos ontroerd haar aan te schouwen
En, als door 't blank verblind, look weenende oogen dicht!

En vóor den spiegel toeft ze en voelt hoe, loom en teeder,
Langs lijdensgroeven tranen vloeien tot haar mond,
In 't marmerwit gelaat een bloedigroode wond.

Wanneer, in hemelsfeer, vindt zij den liefste weder?
Na leegen dagwoestijn komt droef doorwoelde nacht -
Maar stil! hij rust in God en wacht, gelijk zij wacht.

HÉLÈNE SWARTH.

Verzen.

Wien gij wenkt...

Wien gij wenkt moet lijden, lijden,
schoon hij nog zoo zalig zij
in uw liefde, die kan blijden
't leven, en den dood voorbij...
't Is de afstand, die gescheiden
houdt wat liefst tezamen zij,
't is de afstand die doet lijden:
in uw armen is 't voorbij!

Geluk.

Dat in den avond, na den regen,
- o onuitjubelbaar geheim! -
aan den gebroken hemel rijzen
de sterren in hun zilvren rijm...

En dat, tezaam met hen gestegen,
de oogen die de ziel belijdt
vertroosten op de oude wegen
het hart in zijn verlatenheid.

Dat in den avond, na den regen,
als wereld ver en verder wijkt,
gij naast mij gaat op d'oude wegen,
uw adem langs mijn oogen strijkt...

De sterren duizlen en de wind
wankelt de heemlen door:
wéér lokken mij de oogen die
het hart zich eens verkoor,
het hart dat nooit zijn heimwee naar
hun eindloosheid verloor...

O breekt niet achter mij uw stem
om ons onhoudbaar wee,
of was het maar de donkre kreet
der vrees-bewogen zee
toen uw onpeilbre glimlach uit
de diepe heemlen glee...

Als een verbannen koningskind,
ver van zijn glanzend rijk,
wankel ik door de leegten waar
'k wanhopig naar u reik,
ofschoon ik weet, gij komt niet, eer
ik ben aan u gelijk.

De sterren duizlen of een mensch
ergens zijn vree verloor:
wèèr lokken mij de oogen die
het hart zich eens verhoor...

Als dit een teeken van Uw komen is,
vreeslijke stilte, onhoudbare eenzaamheid,
laat dan niet lang meer in zijn groot gemis
het hart dat hunkert naar Uw eeuwigheid.

Tranenverduisterd onze oogen zijn:
eens wordt een mensch verlatenheid té groot.
Daar blijft géén troost dan aan de kim de schijn
van Uwe dageraad, stralende dood!

O 't wonderbaar bewegen van
de sterren aan de lucht,
die drijven àl maar drijven, en
ofschoon de wereld zucht,
al ver en verder wandelen
den donkren hemel uit,
standvastig en verheven als
een goddelijk besluit...

AGATHA SEGER.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

XXII.

Tot de jaren, die wegens de belangrijkheid der daarin voorgevallen gebeurtenissen meer dan andere bij het nageslacht bekend zullen blijven, zal, met betrekking tot onze Vaderlandsche Geschiedenis, ongetwijfeld ook 1894 behooren. In de eerste plaats zal dit jaar in de herinnering voortleven wegens de kamerontbinding en de daardoor ontstane scheuringen in de politieke partijen, welke een keerpunt in onze parlementaire historie vormen, maar daarenboven door de zeer belangrijke feiten, die in de tweede helft daarvan plaats hadden in Nederlandsch-Indië, met name op Lombok en die aller belangstelling in het moederland en in de koloniën tot zich trokken.

Het wanbestuur van de Balische vorsten, belijders van het Hindoeïsme, die in de 1ste helft der 18de eeuw dat eiland hadden veroverd en die de inheemsche Mohammedaansche bevolking, de Sassaks, onderdrukten, had nml. de tusschenkomst van het Gouvernement noodzakelijk gemaakt. Door dit wanbestuur dreigde een hongersnood uit te breken, terwijl de Regeering nog andere grieven tegen den Sultan van Lombok had, doordat hij de uit het in 1843 tusschen het Nederlandsch Indisch Gouvernement en zijn vasal, den toenmaligen Radjah (Sultan) gesloten verdrag voortvloeiende verplichtingen niet nakwam en eenige jaren te voren zelfs, zij het dan ook te vergeefs, den steun van het Gouvernement der Straits Sett-

lements had ingeroepen tegen de Nederlandsche Regeering. Toen aan eischen door den Resident van Bali, namens het Nederlandsch Indisch Gouvernement aan den Lombokschen Sultan gesteld, geen gevolg was gegeven, achtte de sinds kort opgetreden energieke Gouverneur-Generaal Jhr. van der Wijck het nemen van krachtige maatregelen noodzakelijk. Hij liet een militaire expeditie uitrusten, welke onder opperbevel van Generaal Vetter den 5den Juli, vergezeld van 9 oorlogschepen, ter reede van Ampenan aankwam. Een ultimatum, waarbij de eischen werden herhaald en nieuwe daaraan toegevoegd, werd namens den Opperbevelhebber door een boodschapper aan den Sultan overhandigd. Toen binnen den gestelden termijn geen antwoord was ontvangen, had den 6den Juli de ontscheping der troepen, zonder tegenstand en zelfs met behulp der bevolking, plaats.

Dit machtsvertoon had tengevolge, dat de Radjah de voorwaarden der Regeering aanvaardde, behalve één, de uitlevering van zijn onechten zoon Anak Agoeng Made, den erkenden aanstoker van alle troebelen.

Goesti Djilantik, de sluwe leenvorst van Karang Asem op Bali, dat ook onder het gezag van het Lomboksche vorstenhuis stond, die sinds 1891 op Lombok vertoefde om den Radjah tegen de Sassaks bij te staan, sloot zich daarop met 1200 man bij ons aan. Onze troepen trokken nu den 11den Juli naar Mataram en Tjakra Negara op, hoewel inmiddels Anak Agoeng zelfmoord had gepleegd en de Sultan vergiffenis had gevraagd voor het verzet. Na de bezetting van beide genoemde plaatsen, werd onderhandeld met de voornaamste Hoofden der Sassaks en met de Balische Vorsten. Dezerzijds werd voorgesteld, dat het Gouvernement een ambtenaar zou aanstellen om te waken tegen machtsmisbruik van de zijde der Baliërs, terwijl de Sassaksche bevolking door haar eigen Hoofden, die als zoodanig door het Nederlandsch Indisch Gouvernement zouden worden erkend, zou worden bestuurd en een nieuw tractaat de betrekkingen tusschen Baliërs en Sassaks in bijzonderheden zou regelen. Dit voorstel vond sterke tegenkanting bij de Poengawas, de Balische districts-Hoofden. Hierdoor ontstond een kentering in de gezindheid en in de houding van den Sultan, welke zich openbaarde doordat hij uitvluchten zocht o.a. om te ontkomen

aan de betaling van de opgelegde oorlogschatting. De houding der bevolking gaf geen aanleiding om te vreezen, dat zij booze voornemens zou koesteren tot op den nacht van 25 op 26 Augustus, toen onze troepen, die te Tjakra Negara gelegerd waren, onverhoeds door de Lombokkers verraderlijk werden overvallen, waardoor wij zware verliezen leden; onder de gesneuvelden behoorde ook de Onderbevelhebber Generaal van Ham. Met moeite gelukte het de troepen de kust te doen bereiken.

Een detachement onder commando van kapitein Lindgreen, uitmakende de achterhoede van een colonne, door den Bevelhebber het binnenland ingezonden, werd door den vijand omsingeld en was genoodzaakt zich over te geven. De Baliërs hielden deze mannen tot den 6den September gevangen, niettegenstaande de capitulatie was geschied onder voorwaarde, dat zij, na afgifte hunner wapens, terstond naar Ampenan mochten vertrekken.

Het bericht van deze ramp verwekte hier te lande in alle kringen groote ontroering en verontwaardiging. Algemeen werd een onverbiddelijke tuchtiging van den trouweloozen vijand geëischt. De houding van de pers was kalm en waardig. Door de oppositie in de Tweede Kamer werd deze aangelegenheid niet, zooals in 1873 met betrekking tot de oorlogsverklaring aan Atjeh geschied was, als wapen tegen de Regeering aangegrepen, al beweerden enekele vooruitstrevende Liberalen wel, dat de expeditie zonder voldoende kennis van land en volk was ondernomen, hetgeen door den Minister van Koloniën Bergsma en door andere afgevaardigden werd ontkend. De Gouverneur-Generaal trad ook nu weder doortastend en onverschrokken op. De expeditie werd uitgebreid en met de hulp der Sassaks, die veel talrijker waren dan de Baliërs[1)], welke laatsten het echter wonnen in energie, list en wreedheid, werden Mataram enTjakra Negara, na hardnekkigen tegenstand van den vijand, weder door ons hernomen, waarbij de Lombokkers zware verliezen leden. Einde November was Lombok gepacificeerd. De tachtigjarige Sultan met zijn familie werd naar Batavia overgebracht. Djilantik was gevlucht. De

1) Het aantal Sassaks werd op 600.000 en dat der Baliërs op 75.000 geschat.

door hem in deze geschiedenis gespeelde rol is niet geheel duidelijk geworden. Volgens de Hoofden der Sassaks, zou hij het verraad niet hebben aangeraden, noch de verraders gesteund. Lombok, dat tot de vasalstaten behoorde, werd nu onder rechtstreeksch bestuur gebracht, waarna aldaar geregelde toestanden intraden en de welvaart er terugkeerde.

Door de spoedige pacificatie van Lombok zich sterker gevoelend, besloot het Gouvernement ook tegenover Atjeh een krachtiger politiek te voeren. Toen in 1881 Generaal van der Heyden werd teruggeroepen, heerschte er in Noord-Sumatra rust en vrede, en de Atjehers schenen tot verzoening gezind, zoodat men reeds meende, dat de oorlog ten einde was, doch sinds het militair gezag door een civiel bestuur, blijkbaar ontijdig, vervangen was, begon het verzet der bevolking weder. 'Toen de eenoogige[1)] Koning weg was, eindigde de rust' zoo luidde het slot van een door Dr. Snouck Hurgronje opgeteekende heldenzang, waarin een Atjehsche poëet de geschiedenis van den oorlog bezong.

De Regeering belastte daarop weder een militair met het gezag in Atjeh, doch toen een deel der bezetting dringend vereischt werd voor andere diensten, werd in 1884 in een geheime vergadering van de Vereenigde Kamers der Staten-Generaal besloten tot een geheel nieuw stelsel in Atjeh over te gaan, nml. het innemen van een geconcentreerde stelling om Kotta Radja, terwijl het overige gebied werd prijs gegeven. Binnen deze linie en aan de grens daarvan, waren wij echter gedurende de volgende jaren voortdurend tot vechten genoodzaakt.

In 1893 werd, op aanraden van den toenmaligen Gouverneur van Atjeh, een der invloedrijkste Hoofden, Toekoe Oemar, die indertijd verraad tegen ons had gepleegd, weder in genade aangenomen en er werd met hem een bondgenootschap aangegaan, in de hoop zoodoende tot een toestand van pacificatie van Atjeh te geraken. Wij trokken ons sindsdien niet langer terug in de geconcentreerde linie, maar gingen er geleidelijk toe over tijdelijke versterkingen daarbuiten op te

1) Zooals men weet werd de Generaal van der Heyden bij de krijgstocht naar Samalangan in 1877 door een schot in zijn linkeroog getroffen, waardoor het gebruik daarvan hem voor altijd werd ontzegd.

richten. Deze toestand heeft voortgeduurd tot het voorjaar van 1896, toen Oemar andermaal verraad pleegde. De Regeering achtte nu een krachtig gewapend optreden tegen den verrader en zijn volgelingen noodzakelijk om ons prestige te handhaven. De Gouverneur van Atjeh, Generaal Deykerhoff, die zich klaarblijkelijk door Oemar om den tuin had laten leiden, werd onmiddellijk van zijn civiel en militair gezag ontheven en Generaal Vetter werd als Regeerings-Commissaris naar Atjeh gezonden, waarheen tevens versterkingen werden gedirigeerd. Wij zagen ons aanvankelijk genoodzaakt alle gebied buiten de concentratie weder te verlaten, doch spoedig kon de streek waar Toekoe Oemar zich genesteld had, weder in bezit worden genomen. Oemar zelf werd niet gevangen, hij zwierf rond in Atjeh en heulde nu met den Sultan en Panglima Polim, een der voornaamste Hoofden, dien hij voorheen had bestreden.

XXIII.

Het oplossen van hetgeen Dr. Kuyper destijds noemde ‘de booze electorale kwestie’ maakte de hoofdtaak uit van het kabinet Röell, de taak die het krachtens zijn oorsprong geroepen was te vervullen.

‘De nieuwe kiesrechtregeling zal, wil zij aan rechtmatige wenschen voldoen, op breeden grondslag moeten worden gebouwd,’ zoo heette het in de rede waarmede de Kabinetsformateur de nieuwe parlementaire zitting in 1894 opende. De voor te dragen kieswet zou, zoo kondigde Minister Röell later nog in de Eerste Kamer aan ‘een wet van pacificatie’, ‘een nationale wet’ zijn.

Van een sterke begeerte naar stemrecht bij de arbeiders was intusschen in den lande weinig te bespeuren. Voor een groote meeting, door een radicale vereeniging te Amsterdam aldaar geörganiseerd, met het doel te trachten een volksbeweging ten gunste van algemeen kiesrecht in het leven te roepen, was de belangstelling zoo gering, dat, naar de voorzitter zelf erkende, de poging als geheel mislukt kon beschouwd worden.

Daar het in de bedoeling der Regeering lag het door de Grondwet voor den kiezer geëischte bezit van welstand mede

af te leiden uit de huurwaarde der woning en zij den aanslag in de personeele belasting een geschikt bewijsmiddel dier huurwaarde achtte, zoo wilde zij de herziening dezer belasting aan de behandeling der kieswet laten voorafgaan. Deze herziening, door den bekwamen Minister Sprenger van Eyk ontworpen, bekroonde het groote belastinghervormingswerk door Pierson aangevangen en reeds voor het grootste deel ten uitvoer gebracht.

Na de aanneming dezer belastingwet, is in het voorjaar van 1896, het inmiddels door Van Houten ingediend kieswetontwerp, bij de Tweede Kamer in openbare behandeling gekomen.

Volgens de memorie van toelichting was het de bedoeling der Regeering het kiesrecht zoo ver uit te breiden als naar haar meening met het stelsel der Grondwet overeenstemde. De geschikte en economisch zelfstandige burgers wilde zij tot de stembus roepen, de ongeschikte en onzelfstandige weren. Behoudens enkele afwijkingen was het ontwerp een reproductie van het indertijd door Van der Kaay c.s. ingediende amendement op het ontwerp-Tak. Het stemrecht werd ipso iure toegekend aan allen, die in de directe rijksbelastingen waren aangeslagen (wat de grondbelasting betreft tot een bedrag van minstens *f* 1) en die de verschuldigde som hadden betaald. Naast deze census-kiezers zouden categoriën van personen, die geen belasting betaalden, tot de stembus worden toegelaten, mits zij zelf verzochten op de kiezerslijst geplaatst te worden. Deze categoriën waren: 1o. huurders van woningen, de laatste 6 maanden door hen bewoond, welker huurprijs ten minste een voor de verschillende gemeenten of gedeelten van gemeenten door de wet bepaalde som bedroeg.

2o. zij die in dienstbetrekking waren of geweest waren en een op gelijke wijze als de huurwaarde bepaald loon of pensioen genoten.

3o. bezitters van inschrijvingen van ten minste *f* 100 in de Grootboeken der Nationale Schuld of van een inleg op de Rijks Postspaarbank van ten minste *f* 50.

4o. zij die, door of krachtens de wet ingestelde examens hadden afgelegd.

De minimum-leeftijd der kiezers werd op 25 jaren bepaald.

Vooruitstrevenden Liberalen en Radicalen ging dit ‘Con-

servatief Kiesrecht', zooals het in een artikel van Prof. Cort van der Linden in dit tijdschrift gekenschetst werd, lang niet ver genoeg. Hun grootste grief was het herstel van het census kiesrecht, in radicale bladen, met een variatie op 'Mannenkiesrecht' als 'Mammon kiesrecht' aangeduid.

Enkelen, o.a. Veegens en van Gilse achtten het ontwerp in strijd met de Grondwet, die h.i. bepaaldelijk eischte, dat elke kiezer, zoowel een kenteeken van geschiktheid als van maatschappelijken welstand zou vertoonen.

De katholieke kamerleden, die allen, met uitzondering van Schaepman, tijdens de verkiezingen van 1894, een manifest hadden onderteekend, waarbij erkend werd, dat een zeer ruime kiesrechtuitbreiding niet achterwege kon blijven, achtten thans correctieven tegen de volgens hen te groote uitbreiding, door Van Houten voorgesteld, noodzakelijk. Deze correctieven zouden dan kunnen bestaan in stemplicht of in meervoudig kiesrecht. Een amendement Harte, tot invoering van de stemplicht, welke destijds reeds in België bestond en daar aanvankelijk goed werkte en die hier te lande door den Hoogleeraar Fruin krachtig werd verdedigd, doch door Minister Van Houten beslist was afgewezen, werd verworpen. Sommige Katholieken vonden hierin een reden om hun stem tegen de wet uit te brengen, anderen achtten zich hiertoe niet gerechtigd, zich aansluitend bij de meening van Haffmans, die redeneerde: 'Wij hebben ons eenmaal onder één hoed laten vangen, dat is verkeerd geweest, maar wij zitten er aan vast en mogen de stemplicht niet als voorwendsel gebruiken om ons aan een aangegane verbintenis te onttrekken'.

De Kuyperianen bestreden het ontwerp-Van Houten, de rechterzijde der Anti Revolutionairen stemde er voor, met uitzondering van Beelaerts van Blokland, volgens wien het op dat van Tak geleek als een jongere broeder op een ouderen. Deze afgevaardigde richtte zich bij zijn bestrijding vooral tot Kuyper, die in een breed opgezette rede zijn meening over het kiesrechtvraagstuk had ontvouwd, welke rede, volgens Beelaerts, strekte om te kennen te geven, dat de spreker zich practisch bij de Radicalen had aangesloten. Dit gaf tot een scherpe woordenwisseling tusschen deze beide Christen-staatslieden aanleiding.

De door de linkerzijde der Liberalen voorgestelde amen-

dementen, die beoogden het kiesrecht verder uit te breiden, werden, na door den Minister onaannemelijk verklaard te zijn, verworpen, waartoe zelfs verschillende vooruitstrevende Liberalen medewerkten. Dit had tengevolge, dat in deze fractie een scheuring ontstond. Een twaalftal leden, onder leiding van Pyttersen, scheidde zich af van de Borgesianen, wier kamerclub daarop nog slechts uit 17 leden bestond. Onder de 42 tegenstemmers der wet, welke met een meerderheid van 13 stemmen werd aangenomen, behoorden zoowel zij, die algemeen of bijna algemeen stemrecht begeerden (de 17 leden der club-Borgesius, de Radicalen en de linkerzijde der Anti Revolutionairen) als zij wien integendeel deze kiesrechtuitbreiding nog te ver ging (11 Katholieken, 4 oud-Liberalen en Beelaerts van Blokland).

In de Eerste Kamer werd de wet aangenomen met medewerking van alle Liberalen op één na. Dit lid voorspelde, dat de aanneming Clericalisme en Protectionisme zou brengen. Van Houten voegde hem daarop toe, dat het voorbeeld door de Vrijzinnigen thans in de Eerste Kamer gegeven, hem deed vertrouwen, dat bij de a.s. verkiezingen de Liberalen hand in hand zouden staan om Clericalisme en Protectionisme te bestrijden. Van deze ministerieele uiting werd door de rechterzijde groote ophef gemaakt. Zij beschouwde haar als een verkiezingsagitatie, die, als uitgaande van een lid der Regeering, strenge afkeuring verdiende.

Ook om een andere reden nog waren de Clericalen verbitterd op Van Houten, en wel omdat hij een begrootingspost verhoogd had, ten einde eenige subsidies aan inrichtingen van openbaar onderwijs, die het Ministerie Mackay geschrapt had, weder te kunnen uitkeeren. Deze verhoogde post werd met medewerking van alle Liberalen aangenomen. De Anti-Revolutionairen en Katholieken verweten Van Houten nu, dat hij van de toevallige meerderheid der voor een deel met hun steun gekozen Liberalen, misbruik maakte, om het openbaar onderwijs te bevoordeelen. ‘De Standaard’ zag er een manoeuvre van Van Houten in om alle Vrijzinnigen weder te hereenigen en een oorlogsverklaring aan de Anti-Liberalen.

Door de aanneming der kieswet Van Houten werd het stemrecht op het platteland, waar men voor de huishuren en de loonen het laagste bedrag had bepaald, zeer uitgebreid.

In de steden bleven er echter nog vele arbeiders over, die het stembiljet niet deelachtig werden.

'De Sociaal Democraat', het toenmalig orgaan der S.D.A.P. schreef, naar aanleiding van de tot standkoming dezer kieswet, dat zij 'in de geschiedenis der Nederlandsche arbeidersbeweging steeds te boek (zou) staan, als de eerste sport op de ladder, die het Nederlandsch proletariaat had te beklimmen om aan de politieke voogdij der rijken te ontkomen'.

XXIV.

Toen de kamerverkiezingen van 1897 in het zicht begonnen te komen, was er aanvankelijk van eensgezindheid in de liberale partij niets te bespeuren. De verdeeldheid bleek eerder sedert 1894 nog toegenomen. Eigenlijk kon men van een liberale partij nauwelijks meer spreken. Zij was in drie groepen uiteengevallen. Het verschil in opvatting tusschen deze fracties betrof niet slechts en zelfs niet in de eerste plaats de kiesrechtkwestie, doch vooral het vraagstuk van meer of minder staatsbemoeiïng op sociaal gebied. De geavanceerd Liberalen toonden geen geneigdheid zich te verzoenen met de rechtervleugel van hun voormalige partij, wier leden zij den naam van 'Conservatieven' of hoogstens van 'Conservatief Liberalen' gaven. Zij beweerden, dat een partij, waarin plaats zou zijn voor allen, die zich Liberalen noemden geen levensvatbaarheid meer kon hebben, omdat spoedig haar machteloosheid op wetgevend gebied zou blijken.

Door het aannemen van een nieuw verreikend en zeer uitvoerig hervormingsprogram en een program van urgentie voor de verkiezingen, welke programs door de candidaten moesten aanvaard worden, beoogde de Liberale Unie de oud-Liberalen uit te sluiten en de Radicalen, die zich onder de leiding van den Amsterdamschen Hoogleeraar Treub in een Bond vereenigd hadden, steeds meer te naderen. Pogingen door Kerdijk aangewend om dezen Radicalen Bond met de linkervleugel der Liberalen te doen samensmelten, mislukten evenwel; de Radicalen wenschten, hoewel tusschen hun programma en dat der Liberale Unie weinig verschil meer bestond, hun zelfstandigheid te behouden.

Tenslotte begonnen de Vrijzinnigen toch in te zien, dat hun onderlinge tweedracht onvermijdelijk tot een zegepraal der kerkelijke partijen zou leiden. In een manifest, door 83 invloedrijke Liberalen van verschillende richting onderteekend, werd de noodzakelijkheid van samenwerking bij de verkiezingen betoogd. Dit manifest had tengevolge, dat een compromis tot stand kwam, waardoor de Liberalen van verschillende kleur elkaar bij de herstemmingen steunden[1].

Aan den linkerkant der Radicalen was inmiddels een nieuwe politieke partij ontstaan, die voorbestemd was om eenmaal Radicalen en Liberalen te overvleugelen. Domela Nieuwenhuys had zich niet kunnen vereenigen met het Marxistisch Collectivisme, door het internationaal socialistisch congres te Parijs in 1889 aanvaard en was daarenboven tot de overtuiging gekomen, dat het ongewenscht was te trachten langs parlementairen weg het socialistisch doel te bereiken. In 1892 had de Sociaal Democratische Bond besloten met alle middelen, vredelievende en geweldadige, dit doel te zullen nastreven en het volgend jaar nam hij, op een congres te Groningen, met een kleine meerderheid het besluit, niet meer aan den parlementairen arbeid deel te nemen. Een aantal

1) Intusschen bleven vóór de herstemmingen de beide fracties elkaar bestrijden, soms zelfs op minder faire wijze. Zoo verkondigde de oud-Minister Smidt in een verkiezingsrede te Dordrecht, dat het Ministerie Röell reeds in zijn oorsprong clericaal was, want dat, zooals in staatkundige kringen bekend was, op de samenstelling daarvan vooraf de goedkeuring van de Bisschoppen was verkregen. Dit nu was niet in overeenstemming met de waarheid. Zooals mij uit de aanteekeningen van Röell bleek, had deze, tijdens de samenstelling van het Ministerie, aan de katholieke afgevaardigden Harte en Vermeulen de vraag gesteld of de opname van Van Houten daarin op zich zelf den steun der Katholieken onmogelijk zou maken, in welk geval hij van de Kabinetsformatie zou afzien. Op deze vraag, die des avonds te 8 ure werd gesteld, ontving Röell reeds den volgenden morgen het antwoord, dat Van Houten naar zijn daden als Minister zou beoordeeld worden, maar dat zijn benoeming op zich zelf niet een aanleiding tot een breuk zou zijn.
Ook met het oog op het tijdsverloop was het onwaarschijnlijk, dat daarover inmiddels door deze Heeren met de Bisschoppen was geconfereerd. En indien zulks al het geval mocht zijn geweest, dan geschiedde dit niet op aansporing van Röell, noch met diens voorkennis, terwijl hij daarvan ook later nooit iets, noch direct noch indirect, had vernomen.
De waarheid van het gerucht werd dan ook door Minister van der Kaay, die zich weder candidaat had laten stellen, in een verkiezingsrede te Alkmaar, ook namens Röell, beslist ontkend.

vooraanstaande personen in de socialistische beweging, die dit votum afkeurden, scheidde zich daarop van den Bond af (o.a. Troelstra, van der Goes, van Kol, Vliegen). Deze parlementaire Socialisten richtten, na de verkiezingen van 1894, de Sociaal Democratische Arbeiderspartij op, die een beginselprogram opstelde, ontleend aan dat der Duitsche Marxistische Socialisten. Aanvankelijk was de verhouding tusschen den Bond, waarvan de meeste arbeiders nog deel bleven uitmaken, en de S.D.A.P. zeer scherp. Allengs begon de Bond echter een kwijnend bestaan te lijden. In 1897 besloot hij de leden persoonlijk vrij te laten al of niet aan den stembusstrijd deel te nemen en het volgend jaar vereenigde hij zich met de S.D.A.P., nadat Domela Nieuwenhuys met enkele volgelingen was uitgetreden en tot het revolutionair anarchisme was overgegaan. Bij de verkiezingen verscheen de S.D.A.P. met een program, dat als eerste punt vermeldde: 'Grondwetsherziening om te komen tot algemeen enkelvoudig kiesrecht voor mannen en vrouwen'.

Der Roomsch Katholieke Staatspartij was het gelukt haar eenheid te handhaven, al stond Schaepman, na de ontbinding van 1894, aanvankelijk buiten de kamerclub. Deze staatsman begon toen meer en meer op te treden voor de werklieden, in de richting van de staatkunde door Paus Leo XIII, bij zijn in 1891 uitgevaardigde Encycliek 'Rerum Novarum' aangegeven, waardoor de politiek in geheel Europa een wending nam ten gunste van de Democratie. De in 1891 uiteengevallen coalitie der Katholieken en Anti Revolutionairen kwam in 1897 weder tot stand, althans beide partijen beloofden elkaar bij de stembus te steunen en Schaepman hoopte nu, dat de uitslag der verkiezingen hem zooal niet op het kussen dan toch weder daarnaast zou plaatsen.

Bij het opstellen van het program van actie der Anti Revolutionairen voor de verkiezingen was het nml. Kuyper's streven geweest bij de Katholieken in het gevlei te komen. De onderwijskwestie werd weder in haar geheelen omvang aan de orde gesteld, voorts bescherming van den graanbouw[1],

1) Door den katholieken afgevaardigde Dobbelmann was reeds in 1895 een motie voorgesteld, waarbij hij de Kamer als haar oordeel wilde doen uitspreken, dat beschermende rechten dringend geëischt werden tot verbetering van den toestand van den landbouw en de industrie en in het belang der schatkist.
Vooral de achteruitgang van den landbouw in die jaren (o.a. door de daling van de graanprijzen tengevolge van den grooten graaninvoer uit het buitenland) maakte, naar de meening van den voorsteller, het nemen van protectionistische maatregelen noodzakelijk. De motie werd verworpen met 52 tegen 33 stemmen. Alle Katholieken (behalve Schaepman) stemden vóór evenals de meeste Anti Revolutionairen.

terwijl de persoonlijke dienstplicht, die in 1891 de oorzaak was geweest van de breuk met de Katholieken, was prijs gegeven, althans niet meer in het program werd opgenomen[1]. Door het verzaken van laatstgenoemd punt, dat het Ministerie Mackay zoo krachtig had verdedigd tegenover de Katholieken, verbeurden de Anti Revolutionairen wel de stemmen van vele kleine luyden onder de nieuwe kiezers, doch zij verzekerden zich daarmede den steun der Roomschen. In het program van laatstgenoemden namen de sociale vraagstukken een groote plaats in, voorts werd geëischt bescherming van landbouw en nijverheid door verhooging der invoerrechten, terwijl men in de onderwijs paragraaf weder de oude bekende klanken van den schoolstrijd vernam o.a., dat er naar gestreefd behoorde te worden de bijzondere school regel te doen zijn. Het herstel der coalitie en het streven der beide daartoe behoorende partijen naar protectionisme en hervatting van den onderwijsstrijd, had er voorzeker ook toe mede gewerkt om den Liberalen de noodzakelijkheid te doen inzien elkaar bij de stembus niet tegen te werken.

De fractie, die zich in 1894 van de Anti Revolutionairen had afgescheiden en als wier hoofd de Savornin Lohman optrad, had zich niet bij de nieuwe coalitie aangesloten. De verhouding tusschen Kuyper en Lohman werd nog meer gespannen, nadat laatstgenoemde zich genoodzaakt had gezien als Hoogleeraar aan de Vrije Universiteit af te treden, toen de Vereeniging voor Hooger Onderwijs op gereformeerden grondslag in een bijeenkomst op Seinpost te Scheveningen in 1895 aanmerking had gemaakt op zijn onderwijs, dat niet in overeenstemming zou zijn met de gereformeerde beginselen.

1) Kuyper motiveerde deze zwenking in ‘de Standaard’ door de bewering, dat de wettelijke afschaffing der plaatsvervanging eigenlijk niet noodig was, omdat zij er feitelijk zou zijn, wanneer maar niemand zich meer beschikbaar stelde als plaatsvervanger of nummerverwisselaar.

In 1896 vereenigden de Lohmannianen zich tot een afzonderlijke staatkundige partij, onder den naam van Vrij Anti Revolutionairen. Het door deze nieuwe organisatie aangenomen program van beginselen stemde eigenlijk in hoofdzaak overeen met dat der Anti Revolutionairen, van wie zij alleen verschilde, doordat zij het autoritair bestuur van Kuyper afkeurde, (die thans leider was zoowel van de partij als van de kamerclub en tevens Hoofdredacteur van 'de Standaard') en meer decentralisatie en onafhankelijkheid voor de kiezers verlangde.

Ongeveer tezelfder tijd was nog een nieuwe partij ontstaan, de Christelijk Historische Bond, een voortzetting van de Nationale Partij van Ds. Buytendijk. Deze groep was beslist Nederlandsch Hervormd, Anti-Katholiek en Anti-Gereformeerd. Zij had geen eigen werkprogram en wilde zich aansluiten bij die partij, welke de meeste waarborgen bood voor de handhaving der Nederlandsch Hervormde Kerk als vrije kerk in een vrijen staat. De leiders, de Predikanten Dr. Bronsveld en Dr. de Visser, althans eerstgenoemde, gaven de voorkeur aan de Oud-Liberalen, doch waren eveneens welwillend gezind jegens de Vrij Anti Revolutionairen.

'Vóór of tegen bescherming' was voornamelijk de leuze bij de verkiezingen van 1897, welke de verwachting der Katholieken en Kuyperianen de overwinning te zullen behalen, ondanks dier ijverig werken, niet vervulden. Het mocht nml. der linkerzijde gelukken een, zij het dan ook geringe, meerderheid in het Parlement te verwerven. Deze nieuwe linkerzijde gaf echter een eenigszins andere kleurverhouding te zien dan de vorige. Het aantal oud-Liberalen was tot 13 teruggebracht[1)], hetgeen voor een deel het gevolg was van

1) Tot de niet gekozenen behoorde ook Van Houten, die zich weder te Groningen candidaat had laten stellen. Ook later heeft deze staatsman nimmer meer een zetel in het Parlement kunnen bemachtigen, behalve in 1922, toen hij wegens hoogen leeftijd de benoeming niet aanvaardde. Toen hij in 1900 te Deventer gecandideerd was, stelden de Vooruitstrevenden tegenover hem Marchant, toenmaals jong advocaat. De Katholieken en Anti Revolutionairen stemden daarop laatstgenoemde, teneinde 'den grootmeester van het Anti-Clericalisme' zooals het heette, te weren. Van Houten verloor den strijd met 800 tegen 2000 stemmen. Wel heeft Van Houten nog eenige jaren zitting gehad in de Eerste Kamer, terwijl hij voortdurend, tot op den huidigen dag, schoon hoogbejaard, door 'staatkundige brieven' en andere geschriften, van zijn medeleven met de politiek van den dag het bewijs is blijven geven.

de tactiek der Kerkelijken om bij de herstemmingen de Radicalen te steunen. Te Deventer gaven zij de voorkeur aan den landnationalisator Stoffels boven den oud-Liberaal Van Delden en te Rotterdam verkozen, zelfs de Katholieken, één der leiders van den Anti-papistischen Christelijk Historischen Bond De Visser boven Mees, een bekend lid van de rechtervleugel der Vrijzinnigen.

De Unie Liberalen vormden met 33 zetels verreweg de talrijkste groep der linkerzijde, welke voorts nog uit Radicalen bestond, terwijl de Socialisten, die sedert 1891 niet meer in de Kamer waren vertegenwoordigd geweest, thans 3 van de meest bekwamen uit hun midden, Troelstra en Van Kol, als candidaten der S.D.A.P. en Van der Zwaag, lid van den Socialistenbond, het Parlement konden doen binnentreden. Waar het overwicht der Liberalen dus naar links was verplaatst, achtte het Ministerie het gewenscht af te treden. Trouwens Röell had van den aanvang af de opvatting gehuldigd, dat het belang onzer constitutioneele instellingen medebracht, dat het Kabinet, na de invoering eener nieuwe kieswet zou plaats maken voor een Bewind, welks leden tot de verschillende groepen der Vrijzinnigen zouden behooren[1)].

Een opdracht om het Ministerie te reconstrueeren of een nieuw te vormen meende Röell evenmin te mogen aanvaarden, omdat hij naar zijn oordeel toen niet de aangewezen man was om een Kabinet samen te stellen, dat het ralliement der liberale partij zou moeten in de hand werken, aangezien mede door zijn toedoen in 1894 het toenmalig bestaand Bewind was afgetreden. De Regentes verzocht nu, mede op advies van Röell, aan den oud-Minister Pierson een Kabinet samen te stellen, dat de geheele liberale partij zou vertegenwoordigen en dat zou moeten trachten de sociale verbeteringen tot stand te

1) Volgens Van Houten gaven de verkiezingen op zich zelf aan Röell geen reden tot aftreding en zou het feit, dat de Minister van Financiën, Sprenger van Eyk, uit persoonlijke overwegingen, niet langer dan ter vervulling zijner politieke afspraken noodig was het ministerambt wenschte te bekleeden, op de houding van Röell belangrijken invloed hebben gehad. (‘Vijf en twintig jaar in de Kamer’, 2de periode, IIde stuk, p. 21, noot).

brengen, waarmede alle waarachtige Vrijzinnigen het eens waren. Pierson, die zich tegen de politiek der Liberale Unie bij de laatste verkiezingen had gekant en het Manifest der 83 Liberalen had onderteekend, stond, daar hij deel had uitgemaakt van het Kabinet-Tak, toch nog eenigszins te boek als geavanceerd en was in het district Enschede tot Kamerlid gekozen. Hij was voorzitter der vereeniging 'het vrije ruilverkeer' en had tijdens de verkiezingen met woord en daad een levendig aandeel genomen aan den strijd tegen het Protectionisme. Met behulp der oud-Liberalen Gleichman en Mees gelukte het hem de verschillende fracties der Vrijzinnigen in zijn Ministerie te vereenigen.

In de aanteekeningen van mijn vader vond ik omtrent Pierson als kabinetsformateur het volgende vermeld:

> Pierson had eigenschappen, die hem voor Premier zeer geschikt maakten, zijn zeer uitgebreide algemeene kennis, zijn grondige bekendheid met de staatshuishouding (? staathuishoudkunde) en zijn onovertroffen rechtschapenheid en openhartigheid. Men kon hem volmaakt vertrouwen, daarbij waren alle persoonlijke bedoelingen hem vreemd. Hij werkte meer dan wellicht eenig staatsman in Nederland, alleen voor zijn land, zonder zich, niet alleen om zijn persoon, te bekommeren, maar ook zonder het oog te hebben op staatkundig partijbelang. In de onderwijskwestie was hij vrij wel neutraal gebleven, in zijn hart, geloof ik, meer voorstander van bijzonder- dan van staatsonderwijs, uit een beginsel van liefde voor de vrijheid en ook uit eerbied voor de herinneringen zijner jeugd. Zijn vader was één van de mannen van het Réveil te Amsterdam geweest, vriend van da Costa en diens geestverwanten, hij zelf, schoon niet orthodox, was een godsdienstig man gebleven.
>
> Doordien Pierson de eigenlijke politiek nooit van nabij had gezien in het Parlement, had hij weinig oog voor de partijpolitiek. Hij was ook te eerlijk, te veel vijand van alles wat naar kronkelwegen zweemde, te weinig kwaaddenkend om zich de politieke verhoudingen van de partijen in de Kamer goed voor te stellen. Hij verkeerde te veel in den waan, dat iedereen, als hij, alleen het algemeen belang voor oogen had. Dat er menschen waren, die voortdurend alleen rekenden met het belang der partij of met hun persoonlijke staatkundige positie, wilde er bij hem niet in. Hij doorzag het somtijds wel, maar hij scheen het gedurig weder te vergeten.
>
> Het was deze laatste eigenschap, die hem dikwijls in den weg stond, hij was te open, praatte zich wel eens voorbij, waartoe zijn groote gemakkelijkheid van spreken hem bovendien reeds verleidde en doorzag niet de politieke gevolgen van daden en woorden.
>
> In het algemeen had Pierson de gewoonte om een denkbeeld, dat bij hem opkwam, dadelijk uit te spreken, in conferenties, in den ministerraad, zelfs in de openbare zitting der Kamer. Hij werd dan wel eens van inconsequentie beschuldigd, doch eigenlijk ten onrechte, het was meer

> een hardop denken; bij nadere overweging zag hij gewoonlijk, dat hij te ver was gegaan.
> Als financier had Pierson buitengewone eigenschappen. Vooreerst kende hij alles wat op onze financieele huishouding betrekking had door en door en hij stelde zich met grooten ijver op de hoogte van alle bijzonderheden. Hoewel zijn karakter er toe leidde om van personen en zaken altijd het beste te denken, zoodat hem voortdurend een zeker naïef optimisme werd verweten, was hij ten opzichte van de schatkist eerder zwaartillend. Niet sluitende begrootingen waren hem een gruwel, tegen groote uitgaven was hij altijd zeer gekant en bestreed die zoo lang mogelijk. Toch legde hij er zich tenslotte, na hevig tegesnpartelen, dikwijls bij neder.

De portefeuille van Buitenlandsche Zaken bood Pierson eerst Röell aan, die na ernstig overleg, besloot daarvoor te bedanken, hoofdzakelijk omdat, zooals hij het in een aan Pierson gerichten brief uitdrukte, ‘de Kapitein bij het zinken van het schip het laatst aan boord moet blijven’ en hij het niet voegzaam achtte tegenover zijn ambtgenooten, dat hij, de formateur van het Kabinet, en dan nog wel niet als Premier in een ander Ministerie zou overgaan. Daarop deed Pierson, die door de weigering van Röell zeer teleurgesteld was en er zelfs even over gedacht had om nu de opdracht neder te leggen, hetzelfde aanbod aan mijn vader, die bij de verkiezingen zich had teruggetrokken, toen zijn candidatuur te Amsterdam de aaneensluiting der Liberalen aldaar dreigde in den weg te staan. Hoewel geen ministerieele portefeuille begeerend, meende hij, dat zijn plicht hem gebood niet te weigeren en hij nam als vertegenwoordiger van de rechtervleugel der Liberalen in het nieuwe Kabinet zitting.

De overige leden van dit Ministerie behoorden tot de Liberale Unie of konden althans tot de meer geavanceerden gerekend worden. Het waren: Prof. Cort van der Linden, die als Hoofd van het Departement van Justitie optrad; Goeman Borgesius, de leider van de linkergroep der Liberalen in de Kamer, die de portefeuille van Binnenlandsche Zaken verkreeg, nadat Prof. Drucker daarvoor had bedankt[1)];

1) De fractie Borgesius zag met leede oogen, dat mijn vader van dit Kabinet deel uitmaakte. Pierson had aan Borgesius doen weten, dat hij mijn vader als Minister wenschte en dat Borgesius, wanneer diens club daartegen bezwaren had, zou hebben te kiezen of te deelen. Met mijn vader of in het geheel niet. De club schijnt zich toen te hebben teruggetrokken of Borgesius heeft met de bezwaren der club niet langer rekening gehouden.

Cremer, die als Minister van Koloniën en Generaal Eland, die als Minister van Oorlog van het nieuwe Bewind deel uitmaakten, en de Ministers van Waterstaat Lely en van Marine, Jansen[1)], welke beiden laatsten reeds in het Ministerie van Tienhoven zitting hadden gehad. Vóórdat deze Heeren aan de Regentes ter benoeming waren voorgedragen, hadden zij deelgenomen aan een bijeenkomst ten huize van Pierson, waarbij door hen een Regeeringsprogram werd vastgesteld[2)]. Ter opening dezer bijeenkomst zeide Pierson het volgende:

> Bij de keuze der personen, tot wie ik mij gewend heb, heb Ik mij laten leiden door deze gedachte, dat bij de jongste verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal de geheele liberale partij in al hare schakeeringen, door eendrachtige samenwerking de overwinning heeft behaald. Wel is thans in de meerderheid, die afdeeling der liberale partij, die men met den naam van vooruitstrevende pleegt aan te duiden, het sterkst vertegenwoordigd. Maar zij won de meeste harer zetels doordien de steun van voorstanders der andere fractie haar niet ontbroken heeft. Aan dit feit moest bij de samenstelling van het Kabinet gedacht worden, en dat heb ik willen doen. Wanneer straks het nieuwe Ministerie optreedt, moet elke fractie der liberale partij daarin bekwame vertegenwoordigers vinden, maar die der links-Liberalen de talrijkste.
> Het is waar, dat samenwerking van mannen, die tot verschillende afdeelingen der liberale partij behooren, eigenaardige moeilijkheden biedt. Die moeilijkheden laten zich echter overwinnen, wanneer men in het oog houdt, dat allen op denzelfden politieken grondslag staan en dat zich derhalve een programma laat samenstellen, waarbij allen zich nederleggen. Moge dan bij den een de geestdrift voor de uitvoering van ieder deel van dat programma grooter zijn dan bij den ander en het programma zelf in het oog van sommigen te beperkt wezen, dit zal niet verhinderen, dat men elkander in de regeeringstaak krachtig ter zijde staat. Of dit mogelijk is moet heden blijken.

En dit is inderdaad mogelijk gebleken. ‘Wij spraken van half elf tot half zes, zeer vriendschappelijk, zonder eenige moeilijkheid’ teekende mijn vader o.a. omtrent deze vergadering aan.

Het programma waarmede de aanwezigen zich eenparig

1) Toen de Tweede Kamer, bij de behandeling van de Marine-begrooting voor 1898 een amendement-Goekoop had aangenomen, waarbij de door den Minister aangevraagde gelden voor den bouw van een pantserschip, type Kortenaar, werden geschrapt, vroeg Minister Jansen ontslag en werd vervangen door den Vice-Admiraal Jhr. Röell.
2) Het verslag van deze bijeenkomst, dat ter kennis werd gebracht van H.M. de Koningin-Regentes, werd door Mr. C.W. de Vries gepubliceerd in ‘Themis’ 1925 No. 1.

vereenigden, werd later in de troonrede opgenomen en bevatte o.a. tal van wettelijke maatregelen tot verbetering van sociale toestanden, voorts o.m. verschillende wijzigingen van het burgerlijk recht, invoering van leerplicht, herziening der armenwet, invoering van den persoonlijken dienstplicht. Ten aanzien van het kiesrecht werd bepaald: dat geen principieele wijzigingen zouden worden voorgesteld. ‘Ten eerste, omdat moet worden afgewacht, welken invloed de nieuwe Personeele belasting op het kiesrecht zal uitoefenen; ten tweede en dit inzonderheid omdat andere zeer dringende hervormingen op afdoening wachten en het parlementaire werk in hooge mate zou worden belemmerd, indien weder een nieuwe kieswet aan de orde werd gesteld. Herziening op ondergeschikte, vooral technische punten, indien dringend noodig, was daarom echter niet uitgesloten’.

XXV.

Den 31sten Augustus 1898 was het achttiende jaar der Koningin vervuld, en krachtens de grondwettelijke bepaling werd H.M. op dien datum meerderjarig en aanvaardde zij suo iure de Regeering.

Den vorigen dag was een Proclamatie der Regentes in de Staatscourant verschenen, de daarin uitgesproken bede, dat ons land groot zij in alles waarin ook een klein volk groot kan zijn, bleef als een gevleugeld gezegde voortleven. In deze Proclamatie bracht Koningin Emma dank aan allen, die H.M. met raad en daad hadden bijgestaan. Deze dank werd door haar landgenooten beantwoord met een gevoel van innige erkentelijkheid voor het wijs beleid, dat H.M. bij het waarnemen van het Regentschap had getoond en voor de uitnemende wijze, waarop zij, bijgestaan door den Raad van Voogdij, hare dochter had opgeleid voor dier verheven roeping. De Regentes had, volgens de tot oordeelen bevoegden, bij het behandelen van staatsaangelegenheden steeds blijk gegeven van een juist inzicht, van degelijke kennis der Regeerings-zaken, van groote tact en van een zeer strenge constitutioneele opvatting.

Op den dag, waarop Zij zelfstandig de Regeering aanvaardde, maakte Koningin Wilhelmina dit heugelijk feit bij

Proclamatie aan het Nederlandsche volk bekend. Deze dag werd overigens niet als zoodanig gevierd, met het vooruitzicht op de groote feesten bij de inhuldiging. Wel gaven de godsdienstoefeningen van de verschillende gezindten, alom in den lande, er zekere wijding aan, al geschiedde dit ook niet op uitnoodiging der Regeering, gelijk het anti-revolutionaire kamerlid Donner had gewenscht, omdat daarvoor, zooals Minister Pierson hem antwoordde, geen aanleiding bestond, aangezien de kerkgenootschappen hiertoe reeds het initiatief hadden genomen.

Ook ontving de Koningin dien dag de Ministers, bij welke gelegenheid de Premier eenige indrukwekkende woorden sprak en daarbij zeer welsprekend deed uitkomen, dat de liefde van het Nederlandsche Volk voor het Huis van Oranje zijn grond daarin had, dat dit Huis ten allen tijde zich het Volk in zijn geheel had aangetrokken en de edelste en beste aspiratiën van dat volk tot de zijne had gemaakt.

De 6de September was de dag, bestemd voor de door de Grondwet voorgeschreven plechtige beëdiging en inhuldiging der Koningin ‘binnen de stad Amsterdam in een openbare en vereenigde vergadering der Staten-Generaal’, voor welke ceremonie more majorum de Nieuwe Kerk op den Dam werd uitverkoren. Deze plechtigheid maakte op allen, die, evenals ik, het voorrecht hadden haar bij te wonen een indruk, dien zij voorzeker nimmer zullen vergeten.

De korte rede, waarbij de achttienjarige Vorstin o.a. verklaarde de woorden van haar ‘onvergetelijken Vader’ tot de hare te maken: ‘Oranje kan nooit, ja nooit, genoeg voor Nederland doen’, werd met een welluidende, heldere stem en duidelijke intonatie uitgesproken, zoodat zelfs den verst afgeplaatsten toeschouwers in het ruime kerkgebouw, geen woord ontging. De krachtige stem der Koningin is waarschijnlijk een erfenis van haar Grootmoeder van vaders zijde, Koningin Anna Paulowna, want alle leden van het voormalig Russisch Keizershuis Romanof schijnen bekend te zijn om hun krachtige stemorganen.

Onmiddellijk na het uitspreken dezer rede hief de Koningin op waardige en toch natuurlijke wijze den arm van onder den breeden hermelijnen mantel omhoog om den eed te zweeren, door de Grondwet voorgeschreven.

Na de eedsaflegging volgde even een oogenblik van diepe stilte en daarna een uitbundig gejuich ‘Leve de Koningin!’ Daarop plaatste de Voorzitter der Vereenigde Vergadering, van Naamen van Eemnes zich bij den troon en sprak de grondwettelijke formule uit, welke vervolgens door hem en ieder van de aanwezige leden der Staten-Generaal werd beëedigd of bevestigd.

Bij het einde der plechtigheid zong het koor een achtregelig vers, op de wijze van ‘Nun danket allen Gott’, hetwelk vervaardigd was door Minister Pierson[1)], een bijzonderheid slechts aan weinigen bekend.

Buiten en behalve de vorstelijke bloedverwanten der Koningin, de Indische Prinsen en het geheele corps diplomatique[2)], waren verscheidene vreemdelingen bij de inhuldiging tegenwoordig o.a. de bekende Engelsche geschiedschrijver Frederic Harrison, die als zevenjarige knaap de kroning van Koningin Victoria had bijgewoond en die in een briefje aan mijn vader, vóór zijn terugkeer naar Engeland schreef: ‘He carries away a profound impression of the grand ceremony of the 6th when everything said and done from the Queen downwards by all who took part in it, made an occasion that can never be forgotten’.

De drie socialistische volksvertegenwoordigers waren niet aanwezig. Naar verluidde had Troelstra tot het laatste oogenblik in beraad gestaan om te verschijnen en zijn niet-afleggen van den eed te motiveeren in een rede tot het uitspreken waarvan de President hem zeker wel niet de gelegenheid zou hebben geschonken.

Thans gaf Troelstra bij de behandeling van het Adres van

1) Dit vers luidde aldus:

O, onvergeetbre stond,
O, dag van zielsverblijding,
Hoe werd 't aloud verbond
Gesterkt door hooger wijding.
Nu daal' op 't vorstlijk hoofd,
Heel Nêerland's vreugd en eer
Een rijke zegen neer!
Zoo wordt God's naam geloofd.

2) Ook de Internuntius mocht, met uitdrukkelijk verlof van den Paus, deze plechtigheid in een Protestantsche Kerk, als zijnde niet van godsdienstigen aard, bijwonen.

Antwoord op de troonrede in de Tweede Kamer van zijn niet verschijnen in de Nieuwe Kerk rekenschap in een eindelooze redevoering en haalde daarbij o.a. aan verslagen van correspondenten in een Fransch en in een Belgisch blad, die, waarschijnlijk om iets pikants te leveren, in helle kleuren de dronkenschap en de ongebondenheid, die tijdens de feesten te Amsterdam zouden hebben geheerscht, geschetst hadden. Geen enkel ander buitenlandsch blad had iets van dien aard vermeld. Door het radicale Amsterdamsche lid Nolting en den Rotterdamschen werkman-afgevaardigde de Klerk, werd hiertegen krachtig geprotesteerd, een bewijs, dat de arbeiders, ook de meer radicale, het feest met hart en ziel hadden medegevierd.

De vreemde pers was vol lof over de inhuldigingsplechtigheid. ‘Zulk een schouwspel in Frankrijk, zou alle Franschen tot Royalisten maken’, schijnt een verslaggever van een der radicale Fransche couranten te hebben uitgeroepen.

Des namiddags werd een maaltijd ten Paleize aangericht, waaraan meer dan 200 gasten deelnamen. Dit banket werd bijgewoond door bijna alle leden der Staten-Generaal. Het voorschrift dat galakleeding niet vereischt werd, maakte het o.a. den werklieden-afgevaardigden Heldt en de Klerk mogelijk aan den koninklijken disch aan te zitten.

De volgende dagen werden de feestelijkheden in de hoofdstad voortgezet, o.a. bestaande uit een waterfeest des avonds op het Y, dat door de verlichte oorlogschepen en de fraai versierde en geïllumineerde kleine vaartuigen een schoon schouwspel gaf te zien, een historische optocht en een gala-voorstelling in den Stadsschouwburg, waar een tooneelstuk van Schimmel ‘Oranje en Nederland’ werd opgevoerd, dat door den hoogbejaarden dichter met een toepasselijk slot was aangevuld.

Den 9den September deed de Koningin haar blijde intocht in de residentie, alwaar nog enkele dagen de feesten voortduurden, hoewel de tijding van den moord op de Keizerin van Oostenrijk gepleegd door een anarchist te Genève, een schaduw wierp op de feestvreugde.

Toen mijn vader den Oostenrijkschen Gezant bezocht om hem de deelneming der Regeering over te brengen en hem vroeg of naar zijn meening de feesten, die reeds waren vast-

gesteld, zouden kunnen doorgaan, antwoordde de Heer Ockolyszani hem: ‘Mijn meester de Keizer heeft zoo vaak in zijn leven feesten moeten bijwonen, wanneer zijn hart vol droefheid was, dat hij het uitstekend begrijpen zal, dat uw Koningin, ook al is de vreugde bij haar bedorven door het treurige nieuws, toch aan de feesten blijft deelnemen’. Er werd dan ook besloten de feestelijkheden te doen plaats hebben, mede omdat er geen familiebetrekking bestond tusschen het Oostenrijksch Vorstenhuis en onze Koningin.

Een vlootrevue, waarbij H.M. een bezoek bracht aan de scheepsmacht, vereenigd in het Hollandsch Diep en een revue van het leger op de heide bij Bennekom, besloten de reeks der inhuldigingsfeesten, in den volksmond ‘kroningsfeesten’ geheeten, minder juist evenwel, daar onze constitutie een kroning van het Staatshoofd niet kent.

Het bleek bij al deze feesten hoe gering in aantal de tegenstanders van het koningschap in ons land waren. Nergens althans werd eenige tegenbetoging zelfs beproefd; bij de gansche bevolking was slechts geestdrift en hartelijke toegenegenheid waar te nemen.

Leusden.
J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd).

Hedendaagsche beschouwingen over het Vereenigd Koninkrijk van Willem I.[1)]

Verleden voorjaar heb ik onder de titel *De Groot-Nederlandsche Gedachte* een bundel opstellen en lezingen in het licht gegeven, waarin ik me heb doen kennen als een ketter onder de Nederlandsche historici. De discussie in die vroegere betoogen opgezet wil ik thans vervolgen. Maar waar ik totnogtoe mijn opvatting voornamelijk aan de interpretatie van die groote gebeurtenis, de scheuring van de zeventien Nederlanden op het einde der 16e eeuw, gedemonstreerd heb, wil ik nu handelen over de hereeniging en de hernieuwde scheuring van een eeuw geleden.

Ik ben in verzet gekomen tegen wat ik de klein-Nederlandsche traditie in onze historiographie heb genoemd. Die traditie heeft tot voor kort zoo bij uitsluiting geheerscht, dat een afwijkende meening eerst al een heel excentrieke verschijning maakte. Fruin heeft de stelling, dat de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden eigenlijk in alle opzichten van elkaar verschilden en dat hun uiteenvallen dus een doodnatuurlijke zaak was, het bondigst, maar tegelijk ook het onhoudbaarst geformuleerd. Van levende meesters heb ik bij verschillende gelegenheden de degen al gekruist met Blok, Colenbrander, Japikse, en nu noem ik nog enkel Noord-Nederlanders: achter hen allen staat als hun eigenlijke inspirator de groote figuur

1) Lezing gehouden voor de afdeelingen Amsterdam en Den Haag van het Algemeen Nederlandsch Verbond op 7 en 8 Januari 1926.

van Pirenne, want klein-Nederlandisme is niet anders dan het natuurlijk complement van Belgicisme. Nietwaar? dit is duidelijk. De groote schrijver heeft, zooals hijzelf zegt, zijn *Histoire de Belgique* ondernomen om het karakter van eenheid, dat die geschiedenis in zijn oogen kenmerkt, te doen uitkomen. Wie de eenheid van Vlaanderen en Wallonië wil bewijzen, moet beginnen ze aan weerskanten los te maken van hun taalgenooten. En de Noord-Nederlandsche geschiedschrijvers die hun eigen Noord-Nederlandsche nationaliteit als iets volgroeids voelden en dus van den aanvang af de Dietsche gewesten van het Zuiden wilden buitensluiten, konden dat met grooter gerustheid doen toen zij hen veilig opgeborgen waanden in Pirenne's Belgische conceptie.

Met het drietal dat ik genoemd heb is de lijst van mijn tegenstanders niet uitgeput. Daar is ten eerste Prof. Brugmans. In een overigens zeer vriendelijke bespreking van mijn boekje in de N.R.C. voert hij tegen mij aan, dat de historicus verloren mogelijkheden alleen ‘bij wijze van tegenstelling of vergelijking constateeren’ mag en dat hij overigens het historisch gewordene wel dient te aanvaarden. Hij schijnt dus toch de mogelijkheid aan te nemen om verloren kansen te constateeren. Welnu, dan eisch ik voor mezelf tevens het recht op om het verloren gaan van Groot-Nederland's kans in de 16e eeuw van ganscher harte te betreuren. Betreuren en aanvaarden, maar het een heeft niet meer met de historie te maken dan het ander, 't zijn beide de houdingen van de burger, van de vaderlander: de een vindt de scheuringen der Nederlanden een geluk, omdat hij nog behoort tot de generatie die niets van de Vlamingen hebben moest, de ander vindt ze een ramp, omdat hij ze als stamgenooten heeft leeren erkennen. Prof. Brugmans bedoelt het zoo natuurlijk niet. Hij postuleert een ontroeringloos historicus, een vaderlandlooze automaat, een figuur als de *homo economicus* van de eerste school van wetenschappelijke staathuishoudkundigen. Maar zoo'n wezen bestaat niet. Er steekt een burger in de historicus of hij wil of niet, en m.i. doet hij wijzer met daar rond voor uit te komen en het ook voor zijn eigen bewustzijn niet weg te moffelen. Dan zal het als een prikkel in plaats van als een slaapmiddel op zijn kritische vermogens werken. Dan zal de historie zijn inzicht in nationale problemen, en zijn nationalisme zijn

historische verbeeldingskracht helpen. Ik voel het als een bevrijding. Mij komt het voor, dat de oude verklaring zuchtte onder de ban van een dwingend nationalistisch besef - in een tijd dat iedereen klein-Nederlandsch voelde, leek het te vanzelfsprekend om zelfs maar tot bewustheid te geraken - en aan vrije historische kritiek nooit is toegekomen.

Want het ergste is ten slotte, dat Prof. Brugmans' 'aanvaarden' van de scheuring hem voor zijn eigen bewustzijn schijnt te verplichten tot een blind geloof in de noodwendigheid ervan. Maar dit komt nog duidelijker uit in een uiting van Prof. Huizinga. In een lezing die hij in de zomer van 1924 voor Amerikaansche studenten te Leiden gehouden heeft, bespreekt hij de kwestie die ons bezig houdt aldus[1]:

> Are wo to look upon the separation of Holland and Flanders as the inevitable result of deep-lying differences of character, or as an unfortunate accident to be deplored? Some historical scholars here, of late years, have started a little controversy pro and con. I for myself am inclined to side with those who regard historical development with the eyes of determinism, rather searching the past to find why things have come about so than to prove - what theoretically always can be proved - that they might have fallen out otherwise too.

Dit is een curieuze passage. Eigenlijk geeft Prof. Huizinga op de vraag die hij eerst stelt geen antwoord. 'Is de scheuring van de Nederlanden het onvermijdelijk gevolg van diepliggende karakterverschillen tusschen Noord en Zuid of is het een ongelukkig en betreurenswaardig toeval?' Zoo vraagt hij, en dat is het probleem zooals ik het inderdaad heb aangetroffen. Maar bij wijze van antwoord krijgen wij een tegenstelling op een heel ander terrein en die met de eerste werkelijk niets te maken heeft. Wij moeten, heet het dan, het verleden onderzoeken om na te gaan waarom de zaken zoo geloopen zijn. Juist. Maar doe ik iets anders? Waarom de Nederlandsche taalgroep niet als de meeste andere taalgroepen in Europa een staat en een natie is gaan vormen, dat vind ik een uiterst merkwaardig verschijnsel, en om het te verklaren raadpleeg ik het verleden. Wat mij daarbij vooral van belang voorkomt, dat is om de oorzaken onbevangen te beschouwen en onderscheid te maken in 't bizonder tusschen twee groepen: inwendige, uit de Nederlandsch sprekende volken zelf voort-

1) *Lectures on Holland,* uitg. Sythoff, 1924, blz. 15.

komende, d.w.z. onvermijdelijke en permanente oorzaken en uitwendige, van internationale constellaties afhankelijke, en dus in zekere zin toevallige of althans voorbijgaande oorzaken. Dat onderscheid schijnt Prof. Huizinga te willen ontkennen en daartoe gebruikt hij dan dat goedklinkende woord *determinisme,* een woord dat men uit de abstracte regionen van de philosophie zoo maar niet in onze beperkt menschelijke interpretatie van menschelijke geschiedenis kan overbrengen. Of men het nu determinisme noemt, of optimistisch fatalisme, het komt hier op neer dat de historicus niet meer naar de verklaringen zoekt, maar ze eenvoudig als in de uitkomst gegeven beschouwt, een heel simplistische en een heel gevaarlijke geesteshouding.

En het wordt nog bedenkelijker wanneer de historicus die zich op de uitkomst stellen wil om het verleden te interpreteeren, niet stevig op een rotsbodem maar op drijfzand blijkt te hebben postgevat. Wie vergist zich in de duurzaamheid van uitkomsten soms droeviger dan de tijdgenoot! En voor ons is het heden waarvan deze heeren uitredeneeren nu al een vreemd en onwerkelijk gisteren geworden. Dat zal nog duidelijker blijken uit een paar aanhalingen die ik u nu wil gaan voorzetten.

Er is over de geschiedenis van het Vereenigd Koninkrijk al heel wat geschreven en daarbij is voortreffelijk werk. Maar vrijwel alle schrijvers hebben zich geplaatst of op Belgicistisch of op klein-Nederlandsch standpunt en daarom zagen zij heel andere dingen, - vooral zagen zij allerlei niet -, dan wij die natuurlijk niet anders kunnen dan de dingen beschouwen van het nieuwe standpunt dat onze generatie bezig is voor zichzelf te veroveren, het groot-Nederlandsche. Gij denkt toch niet dat ik de historie verlaag door de onvermijdelijkheid van standpunten aan te nemen? Gij denkt toch niet dat de volle, de eeuwige waarheid omtrent dat grootsche avontuur van Koning Willem I al in de historieboeken besloten ligt?

Prof. Terlinden, van Leuven, die in 1906 zijn bekend werk *Guillaume Ier et l'église catholique en Belgique* uitgaf, geloofde dat hij die volstrekte waarheid bezat. In een voorrede, vol van een hevig Belgisch patriottisme, 't was in de tijd van de 75-jarige feesten van België's bestaan, schreef hij dat het uur geslagen had om te schrijven ‘une histoire du

royaume des Pays Bas complète, raisonnée et conforme aux règles de la méthode'. Er is iets verrukkelijk naiefs in die verzekerdheid. Terlinden dacht dat 'de politieke en nationale hartstochten gekalmeerd waren'.

Dat klinkt nu, 20 jaar later, ironisch genoeg. Maar hijzelf, vurig Belgicist, hoe kon het anders of het boek dat hij, ongetwijfeld in de oprechtste goede trouw, aankondigde als een werk van de puurste wetenschap, gevuld met niets dan objectieve waarheid volgens de regelen der methode vastgesteld, moest inderdaad een sterk anti-Hollandsch en speciaal anti-Orangistisch gekleurd geschrift zijn, waarin de scheuring als onvermijdelijk wordt voorgesteld?

Ik heb een Belg genoemd. Thans een Hollander. Prof. Colenbrander heeft het tweede deel van zijn bronnenuitgave *Het ontstaan der Grondwet* (het deel dat over de Grondwet van het Vereenigd Koninkrijk, 1815, handelt), verschenen 1909, van een uitvoerige en waardevolle inleiding voorzien, waarin hij een overzicht van het tot standkomen der vereeniging levert. Aan het slot van dat overzicht gekomen geeft hij de volgende beschouwingen ten beste:

> 'Noord en Zuid kunnen beide zonder wrok aan den tijd der mislukte vereeniging terugdenken. Zij heeft... ons beiden veel meer goed dan kwaad gedaan. Aan België met name heeft de gedwongen vereeniging onschatbare diensten bewezen'. Zonder haar, betoogt de schrijver dan, zou België vermoedelijk aan Frankrijk vervallen zijn, Brussel zou nu een prefectuurstad, Antwerpen een soort Noordelijk Toulon zijn. De vereeniging met het Noorden, vervolgt hij, 'en zij alleen, heeft België in de gelegenheid gesteld in den strijd tegen een machtigen, niet overmachtigen, vijand' (hij bedoelt Nederland) 'zichzelf terug te vinden. De vijftien jaren der vereeniging zijn voor België een kostbare leerschool geweest in nationalen trots en nationale tucht. Zij eerst hebben de Belgen inzicht doen krijgen in de voorwaarden, waarop een onafhankelijk bestaan voortaan nog voor hen mogelijk was'.

Heb ik teveel gezegd, toen ik beweerde dat Belgicisme en klein-Neerlandisme elkaar aanvullen? Deze passage had evengoed door de heer Terlinden of door Pirenne zelf geschreven kunnen zijn. In die jaren voor den oorlog, toen er zoo'n bedriegelijke kalmte in de politieke en nationale hartstochten heerschte (gij herinnert u Terlinden's tevreden geloof in die bedriegelijkheid), verstonden Hollanders en Belgen elkaar opperbest. Maar wanneer wij, met de gevoelens van Dietsche saamhoorigheid die in ons gemoed ontwaakt zijn,

dat vriendelijk koor uit een nabij verleden beluisteren, dan brandt er ons toch een verwonderde vraag op de lippen. Wij hooren almaar van Belgen, en België, en de Belgische natie. De Vlamingen behoefden toen toch niet meer uitgevonden te worden? Zij waren er toch, zooals ze er altijd geweest waren, ook in die jaren van 1814 tot 1830. Waarom spreekt niemand van hen?

Ik haal nog een passage van een Noord-Nederlandsch geschiedschrijver aan. In het *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland* door Gosses en Japikse, een terecht hoog gewaardeerd werk, schrijft Dr. Japikse als volgt:

> Zou het bij wijzer, verstandiger beleid dan Willem I vermocht te geven, mogelijk geweest zijn de Nederlanden duurzaam te hereenigen? IJdele vraag, die niemand met alle stelligheid beantwoorden kan. De taak was delicaat en zeer zwaar tevens. Twee volken, geheel van elkander vervreemd en elkander niet sympathiek, van verschillenden aard, van tegengestelde belangen in godsdienst, in economisch opzicht. Het Belgische het talrijkst: 3¼ millioen tegen 2 millioen Noord-Nederlanders; maar deze laatsten met een grootere traditie als onafhankelijk cultuurvolk. Volkomen gelijkstelling zou den staatkundig weinig ervaren Belgen de overhand gegeven hebben: men kon moeilijk verwachten, dat de Noord-Nederlanders, voor wie geen enkel direct voordeel uit de vereeniging voortvloeide, dit zouden accepteeren, evenmin als de Koning, die in zijn hart zich Noord-Nederlander voelde, en in 1823 zei het te betreuren, dat men hem in 1813 niet met hen alleen gelaten had, ertoe komen kon de rijkshoofdstad voorgoed te Brussel te vestigen. Hierin meende Van der Duyn het redmiddel gelegen te zijn en Van Hogendorp betreurde het, dat de vereeniging zich niet verder Oostwaarts uitstrekte: het aantal Belgen ware dan ‘veel lichter geworden in de schaal’. Maar men had nu met dezen alleen te doen en de overgroote meerderheid toonde zich van de vereeniging volstrekt niet gediend[1].

Ziedaar alle algemeene beschouwing die Dr. Japikse in 1920 de vraag of de vereeniging ook kansen op duuzaamheid had, waardig keurde. Weer hebben wij zitten afwachten wanneer het woord Vlamingen eens zou opklinken, wanneer het groote feit van de taalgemeenschap van de meerderheid van dat Belgische volk met de Hollanders, eens ter sprake zou komen, en weer zijn wij teleurgesteld.

Hoe komt dit? Mijn antwoord is: al deze schrijvers zwijgen over de Vlamingen in het verleden omdat zij ze in het heden niet kennen. ‘Het historisch gewordene’, zegt Prof. Brug-

1) Blz. 429.

mans; en Prof. Huizinga: ‘zoo zijn de dingen nu eenmaal uitgevallen’. En Prof. Colenbrander meent, dat de Belgen zichzelf terugvonden toen zij in 1830 een eigen huishouding opzetten. Maar wat komt er van die zelfgenoegzame Klein-Nederlandsche ideologie terecht, nu het blijkt, dat de Vlaamsche bevolking met die uitkomst van 1830 geen genoegen meer neemt? Ik spreek niet van politieke katastrophes als met een hereeniging van de Dietsche gewesten gemoeid zouden zijn. Ik spreek van wat iedereen die Vlaanderen kent als een eenvoudig feit zal toegeven, dat nl. de gedachte van een Belgische nationale eenheid alle macht over het jongere geslacht van intellectueelen verloren heeft. Er zullen weinig Vlamingen meer zijn - ik bedoel geen ‘Flamands de coeur’, maar echte -, die straks op het honderdjarig herdenkingsfeest van 1830 iets van een feeststemming zullen meevoelen. De eerste taak van België is gericht geweest tegen het Nederlandsch. Is dat ‘zichzelf vinden’? Al de Franschen, Walen en Franschelaars, hebben zichzelf gevonden in 1830, maar de Vlaamsche bevolking werd in dat jaar - wij zullen het straks door een Vlaming hooren zeggen - ‘vreemdeling op eigen grond’.

Maar de Hollanders, die hebben dan tenminste zichzelf gevonden, zal men tegenwerpen. Men kan zichzelf vinden op velerlei wijzen, in dienende zorg voor een ideaal buiten zich, zoowel als in zelfzuchtige en eigengerechtigde afzondering. Men kan zichzelf vinden in gemeenschap en ook door schouderophalend de vraag te stellen: ben ik mijns broeders hoeder? 't Is op die laatste wijze, dat de Hollanders na de mislukking der vereeniging zichzelf gevonden hebben. Er zijn voor hun houding in de geschiedenis volop verklaringen te vinden, en het is de taak van de historicus die tot hun recht te laten komen. Maar is het nog mogelijk die verontschuldigende verklaring als een verheerlijking op te dienen, wanneer men eens des broeders geestelijke nood van nabij heeft leeren kennen? Wanneer men eens gevoeld heeft, dat er voor onze gemeenschappelijke Nederlandsche cultuur door de Vlamingen zoo'n zware strijd gestreden wordt tegen het overmachtig Franschdom in welks dienst België zelf zich gesteld heeft, dan is het onmogelijk de Vlamingen te vergeten bij de beschouwing van de vereeniging en de scheuring van een

eeuw geleden. Dan is het onmogelijk om, als Hollander, nog eenige voldoening te gevoelen om de jammerlijke mislukking van die groote onderneming. En als men ziet hoe weinig de Hollanders van die tijd er zich om bekreunden en hoe hun nazaten tot op de huidige dag voortgaan met er zich mee geluk te wenschen, dan bekruipt u een gevoel van schaamte. Daar was een groote taak te vervullen, en wij zijn tekort geschoten.

Een taak te vervullen. Ziedaar naar mijn gevoelen het woord voor de vereeniging van 1814. Dat is het oogpunt waaruit de Groot-Nederlander de geschiedenis van Willem I 's koninkrijk moet beschouwen en het is een woord, dat ge bij de Hollandsche geschiedschrijvers, die er zich totnogtoe mee bezig gehouden hebben, niet licht zult aantreffen. En toch, hoe natuurlijk laten zich de gebeurtenissen van uit dat standpunt ontwikkelen, hoe ziet men heel die episode, die voor onze historiografie niets anders dan een zinloos intermezzo geweest is, haar plaats innemen in een eeuwenlang historisch proces. Hoe vindt die voorstelling weerklank bij de geest waarin de hoofdpersoon van het drama zelf zijn rol opvatte. Want de Nederlandsche publieke opinie mocht doof blijven voor die leuze, de Koning in ieder geval verstond de stem des tijds die hem tot een grootsche taak opriep. Niets verheft de figuur van Willem I zoozeer. 't Is waar dat hij karakterfouten had die zijn welslagen in de weg stonden. 't Is waar, dat men zijn politiek ten opzichte van de katholieke kerk niet genoeg kan betreuren juist ook om haar gevolgen voor de houding van Vlaanderen tegenover de eenheid van zijn koninkrijk. Maar omdat hij zag, waar zooveel Hollanders blind waren, omdat hij geloofde in een roeping voor zijn volk toen dat volk zelf zich liefst afwendde tot zijn knus onderonsje, daarom zal de geschiedenis Willem I veel vergeven. Ofschoon totnogtoe de geschiedenis, niet wijzer dan de wijzen van zijn tijd, hem daarom enkel te vinniger gehekeld of te laatdunkender bespot heeft.

Maar wat was die taak waarvan ik sprak? Denk niet dat ik maar met een groot woord wil schermen: ik zal trachten het zoo nauwkeurig en zoo practisch mogelijk te omschrijven. Die taak was de redding van de Nederlandsche stam in Vlaanderen. Ik wil de volle maat geven. De ware Klein-Nederlander zal de beschouwing die ik hierover zooeven gaf, dat men voor

het lot zijns broeders niet onverschillig kan blijven zonder scha te lijden aan zijn ziel, met een schouderophaling afwijzen als emotie, romantiek, Don Quichotterie. Dit is misschien wat Dr. Japikse bedoelde, toen hij schreef, dat voor de Noord-Nederlanders geen enkel rechtstreeksch voordeel uit de vereeniging voortvloeide en dat men dus niet kon verwachten, dat zij er zich eenige opoffering voor zouden getroosten. Het is evenwel in het staatkundige zeker niet minder waar dan in het moreele, dat men niet straffeloos ontrouw worden kan aan zichzelf of aan zijn eigen aard in wat gedaante die zich ook voordoet. En dat in het onderhavige geval het belang van de Noord-Nederlanders als een afzonderlijke nationale groep innig bij de redding van Vlaanderen betrokken was, dat wil ik u thans gaan uiteenzetten.

Mij komt het om u de waarheid te zeggen als iets in het oog springends voor, en ik vind dat het eigenlijk heel wat meer verklaring behoeft waarom onze historici voor dat groote feit zoo blind geweest zijn. Daarvoor moet men ten eerste aan nawerking denken van het protestantsch-Hollandsch vooroordeel tegen Vlaanderen, dat tusschen 1814 en 1830 ook zooveel kwaad gebrouwen heeft. Maar nog op een andere wijze is die geestesgesteldheid van de historici karakteristiek voor die van heel ons volk - zal ik zeggen in de periode die achter ons ligt? Het is zeker dat men bij ons te lande in de negentiende eeuw bitter weinig zin voor buitenlandsche politiek had. De groote oorlog heeft ons ongetwijfeld een schok toegediend, maar is er in de grond wel veel veranderd? Zich terugtrekken in een stil hoekje, met rust gelaten worden, is dat nog altijd niet de hoogste wijsheid, het hoogste verlangen? Op zichzelf zou er ook niets tegen in te brengen zijn, maar als aan dit verlangen niet voldaan wordt, is dan die wijsheid op haar plaats? In de achttiende eeuw, toen die neiging zich voor het eerst duidelijk begon te vertoonen, toen was er misschien nog het meest voor te zeggen. Toen leek Frankrijk's expansiezucht naar het Noorden met de geweldige krachtsinspanning van Lodewijk XIV's oorlogen wezenlijk uitgeput. 't Is waar, dat het de Zuidelijke Nederlanden tegen het midden van de eeuw nog eens geheel veroverde - en toen deden de Noordelijke trouwens wat zij konden, 't was helaas bitter weinig, om het te stuiten -, maar al veroverende verkondigde Frankrijk, en

naar waarheid, dat het niet begeerde ze te behouden. Over 't geheel leefden de Zuidelijke Nederlanden een rustig bestaan. De Republiek heette hen te beschermen, maar zoog hen inderdaad met speciale tarieven en Scheldesluiting uit. Niettemin, zij leefden hun eigen leven. Aan de nationaliteitskwesties dacht niemand. Van verwantschap was noch het Noorden noch het Zuiden zich bewust, maar ofschoon de Vlaamsche streken cultureel gesproken vegeteerden, zij bleven Vlaamsch. Van bewuste, opzettelijke verfransching was althans weinig sprake. Maar met de verovering door de revolutionaire Fransche Republiek kwam daarin opeens en voorgoed verandering[1)]. Nu ging het erom. De Nederlandsche stam in Vlaanderen werd zoo diep aangetast gedurende de twintigjarige vereeniging met het een- en gelijk-makende Frankrijk, dat hij, als de overheersching in 1814 eindelijk terneergeworpen ligt, nauwelijks meer levensvatbaar lijkt. Noord-Nederland had tot de val van Napoleon niet veel kunnen bijdragen, maar nu kon het dan toch de tegenpool leveren, zonder welke Zuid-Nederland onvermijdelijk meteen op Frankrijk teruggevallen was. Gij herinnert u hoe Colenbrander zelf toegeeft dat in 1814 de vereeniging met Nederland het eenig alternatief van finale opslorping door Frankrijk vormde.

Maar nu nogmaals: kwam er dat alles voor ons dan niet op aan?

Mij dunkt, het belang van de mogendheden, die aldus over

1) De bewering dat de kwaal der verfransching waaraan Vlaanderen nog steeds lijdt, pas met de verovering door de Fransche Republiek een acute vorm begon aan te nemen, kan op velerlei wijzen gestaafd worden. Dat de onderwijstoestanden vóor de Fransche overheersching uit taaloogpunt ook al niet schitterend waren, blijkt weliswaar uit een lezing van Kan. Dr. J. Muyldermans, *Sprokkeling op het gebied van 't onderwijs in de XVIIe en XVIIIe eeuw, Verslagen en Meded*. der Kon. Vl. Academie, Juli 1925, blz. 493 vlgg. Toch kan men daaruit, b.v. uit de Latijnsche spraakkunsten in het Vlaamsch die Dr. Muyldermans vermeldt en die over heel zijn tijdperk verspreid zijn, tevens afleiden, dat er zelfs in het middelbaar onderwijs wel degelijk veel gedurende de twintig jaren Fransche overheersching verloren ging. De gouverneur van Zuid-Brabant, Mercy-Argenteau, schrijft trouwens, als hij zich in 1815 tegenover min. Röell verontschuldigen wil over het ontbreken van Vlaamschkundige ambtenaren in zijn bureaux: ‘une génération en quelque sorte nous sépare du flamand’ *(Gedenkstukken,* VIII^3, blz. 37); hetgeen wijst op sterke achteruitgang in de laatste tijd. Dit is belangrijk, omdat de Fransquillons het gaarne voorstellen alsof de huidige taaltoestanden in België *normaal* zijn.

de Zuidelijke Nederlanden beschikten omdat zij hen tot geen prijs aan Frankrijk wilden laten, was het onze. Men kan dat niet ontkennen zonder de groote traditie van onze oude Republiek zooals die onder De Witt is opgekomen en zooals Willem III ze vorm heeft gegeven, te verloochenen. Want de Republiek heeft leiding gegeven aan Europa's weerstand tegen Lodewijk XIV, de Republiek heeft oorlog na oorlog gevoerd om de Zuidelijke Nederlanden tegen Frankrijk's opdringen te bewaren. Moeten wij dat bewonderen en dan toch meenen dat het ons in 1814 niet aanging wat er met die landen waar vorige geslachten zoo bitter voor gestreden hadden, verder gebeurde? Dr. Japikse zegt iets wat daar veel op lijkt: ‘De vereeniging van Noord en Zuid - men is het er tegenwoordig vrijwel over eens’ (dat was in 1920!) ‘is een vergissing der Europeesche diplomatie geweest’. En waarom denkt gij? Niet alleen omdat de Nederlanden sinds de 16e eeuw ‘èn op kerkelijk èn op economisch gebied gescheiden’ waren, maar ook omdat ‘België, ook de Vlaamsche landen, zeer sterk verfranscht was’. En dus maar verder laten verfranschen? Of integendeel liever de handen aan het werk geslagen om de voortgang van het kwaad te stuiten? Neen, er is geen enkele reden om nog steeds te praten alsof de vereeniging van Holland en België een van de blunders van de na-Napoleontische Europeesche politiek was. Het was een oplossing van een moeilijk en dringend probleem, een oplossing die bij groote tradities aansluiting zocht. Zeker moet men bij de staatslieden der groote mogendheden, bij de Castlereaghs en Wellingtons en Metternichs, geen begrip veronderstellen van de nationale krachten die thans onze aandacht hebben. Zij rekenden met strategische grenzen en miljoenen zielen, op zijn hoogst bovendien nog met historische herinneringen, die zij zich echter in andere gevallen (men denke maar aan Polen en aan Italië) niet ontzagen met voeten te treden. Maar in het geval van de Nederlanden dienden zij tevens, zonder het te weten, de zaak van een onderdrukte nationaliteit. Zij leverden, om wat overwegingen dan ook, het kader van een staatsverband, en het stond maar aan ons daaraan een levende nationale inhoud te geven. Dat zag de Koning, wanneer hij aanstonds begon te spreken van de nationale taal, de Nederlandsche taal, als de grondslag van de eenheid van zijn rijk. Dat zagen

er zeker in het Noorden maar weinigen met hem. En ongetwijfeld, het lag zoo maar niet klaar aan den dag.

Hoe moeilijk valt het Hollanders nòg vaak om door het dunne laagje verfransching dat Vlaanderen overdekt heen te zien en om zich in weerwil van de verschillen in godsdienst, in gebruiken, in levenshouding thuis te voelen als in het huis van een broer. En dat alles was honderd jaar geleden nog wel zoo erg. De stijve Hollandsche ambtenaren en regenten ontmoetten in het Zuiden niets dan volledig verfranschte standgenooten. Politiek gesproken telde alleen die klasse van menschen mee, die nu nog in Vlaanderen het meest gedenationaliseerd is, en in die tijd stond het met hun kennis van de Nederlandsche taal nog heel wat droeviger dan nu.

Ik haal een passage aan uit aanteekeningen van Van Hogendorp over ‘een reis door de Zuidelijke Nederlanden in den zomer van 1817’[1]. Het is een onbewimpeld relaas van de moeilijkheden, maar tevens het bewijs hoe goed Van Hogendorp het probleem, wat ik de taak genoemd heb, zag:

> In al de groote gezelschappen wordt Fransch gesproken, maar in den wandel spreken alle menschen Brabantsch of Vlaamsch, hetwelk met den tijd Nederlandsch worden zal, doch heden voor een Hollander dikwijls onverstaanbaar is. Degenen die met de beste manier Fransch spreken, nemen, als zij in de landtaal vallen, aanstonds eenen gemeenen toon aan. In hun oog is de landtaal voor niets uitmuntends geschikt, zij verstaan ons niet, als wij ons zuiver uitdrukken, de stijl van onze goede schrijvers is voor hen eene studie.
> De invloed van deze omstandigheid op den nationalen geest is tastbaar, en al wat groot, edel en verstandig is, stellen zij zich aanstonds in de Fransche taal en op de Fransche wijze voor den geest, waardoor het rijk der Franschen als het ware wordt voortgezet. Tijd, opvoeding en wetenschap zullen alleen daarin verandering kunnen brengen.

Goed Nederlandsch onderwijs dus om aan ‘het rijk der Franschen’ een eind te maken! Van alle pogingen van de regeering om de Nederlandsche geest in het Zuiden te versterken was ongetwijfeld haar onderwijspolitiek de gewichtigste. Hoe men het Nederlandsch in administratie en rechtspraak ook aanmoedigde, zoolang de grondslagen der cultuur in het Zuiden Fransch bleven, waren het enkel een paar soepelen, die de Hollandsche machthebbers in het gevlij

1) *Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden,* tweede uitgaaf, I en II, blz. 234.

trachten te komen door hun taal te spreken. De groote meerderheid van ambtenaren en rechtsgeleerden, van welgestelde burgers en intellectueelen in het algemeen, bleef de volkstaal minachten en het Hollandsch - want het was in die dagen nog heel wat gemakkelijker dan thans om de fictie vol te houden alsof het Vlaamsch en het Hollandsch heel verschillende talen waren - het Hollandsch bleven zij haten. Om een nieuw geslacht te kweeken dat onder de ban van de noodlottige verfranschingspolitiek die men juist had ondergaan, zou kunnen loskomen, moest men van onderop, d.w.z. met het kind, beginnen. 't Is waar, dat voorschriften om in de Vlaamsche provinciën het Nederlandsch te gebruiken in ambtelijke stukken tot het publiek gericht, in notarieele acten, onder zekere voorwaarden in het gerecht, niet alleen voor zoo lang zij in stand bleven de bevolking ten goede kwamen, maar ook een meer duurzame uitwerking hadden op standen die gevaar hadden geloopen alle contact met de volkstaal te verliezen. Men hoort altijd van de irritatie, die die maatregelen bij de leidende klassen in Vlaanderen wekten, en ongetwijfeld was het een hard gelag voor hen om uit hun bot standsegoïsme losgeschud te worden. Die irritatie was inderdaad zoo groot, dat de regeering er ten slotte voor zwichtte en in Juni 1830 kwam een besluit af, waarbij het gebruik van het Fransch weer toegelaten werd. ‘De jonge Waalsche advokaten, te Brussel en Luik niets te doen hebbende’, zoo schrijft men uit Vlaanderen bitter aan Van Maanen[1)], ‘zullen nu met macht naar onze regtbanken toestroomen; eerst zullen de onzen uit complaisantie toegeven, eenige regters zullen ze daartoe aanmoedigen, en binnen de twee jaren worden de onderdanen weer in het Fransch gebeuld en afgestroopt’. Men ziet hier al uit. dat er volstrekt niet alleen een tegenstelling Belgen - Hollanders bestond: er was er wel degelijk een tusschen Walen en Vlamingen aan het groeien, die de kracht van de oppositie op den duur had kunnen verlammen. Zelfs wordt ons tevens gemeld dat de advokaten van Mechelen en van Antwerpen besloten hadden in het Vlaamsch te blijven pleiten: zij waren nu ‘aan de landstaal gewend’[2)].

Niettemin, alleen van een grondige onderwijshervorming

1) Bergmann aan Van Maanen, *Gedenkstukken,* IX^2, blz. 818.
2) *Ib.,* en blz. 821.

was heil te verwachten, maar om daarvan de resultaten te zien had men natuurlijk in de eerste plaats tijd noodig, en er was aan de regeering van Willem I, al wist zij het niet, maar vijftien jaren gegeven. Helaas zal het oordeel van de nazaat moeten luiden, dat zij al te veel van die krap toegemeten tijd verdaan heeft aan bestrijding van kerkelijke invloeden, die zij met ruimer inzicht, als zij zich van de overheerschende beteekenis der nationale boven de politieke motieven helderder bewust was gebleven, vermoedelijk voor zich had kunnen winnen, al maakte de houding van de bisschop van Gent (een Franschman!) dat zeker moeilijk genoeg. Hoe dat zij, geen hedendaagsch Hollander zal van wat er in die jaren voor de opbeuring van de volkstaal in het Zuiden gewerkt is, kunnen lezen zonder gevoelens van bewondering en spijt.

Het volksonderwijs moest in de Vlaamsche streek eigenlijk geheel overnieuw opgebouwd worden. 'De Fransche Universiteit' (onder welke de Vlaamsche gewesten twintig jaar lang geressorteerd hadden) 'had zich de belangen van dat onderwijs nauwelijks of in het geheel niet aangetrokken'[1], Aldus rapporteert de Hollandsche commissaris van onderwijs Van den Ende aan de Minister, Repelaer. En Repelaer zelf schrijft aan de Koning: 'Alles wat een geregeld lager onderwijs uitmaakt, ontbreekt in dit gedeelte van het Rijk ten eenenmale'[2]. Het Hollandsch volksonderwijs was in diezelfde tijd voortreffelijk geregeld: de bewondering van Cousin voor de Hollandsche schoolwet van 1806 is bekend. Hier hebben de Hollanders dan ook ontegenzeggelijk in het Zuiden groote beschavingsarbeid verricht[3]. De wet van 1806 werd ingevoerd, een heel schoolsysteem met bevoegde inspectie en al werd uit het niet geschapen. Het Nederlandsch werd overal de voertaal in de Vlaamsche streken en de onderwijzers werden niet alleen naar Hollandsch voorbeeld, maar onder Hollandsche leiding opgeleid. Het is maar al te waarschijnlijk dat het volksonderwijs in Vlaanderen, als het onder andere auspiciën dan die van de van buiten opgelegde regeering van Willem I was ingevoerd, op Fransche leest geschoeid zou zijn. In ieder geval was de

1) Colenbrander, *Gedenkstukken,* VIII[3], blz. 224.
2) *Ib.,* blz. 231.
3) A. Sluys, *Geschiedenis van het onderwijs... in België tijdens de Fransche overheersching en onder... Willem I;* Brussel, 1912.

Hollandsche schoolpolitiek een weldaad voor de bevolking. Het is ongelukkig een feit dat, tenminste in het begin, onder Repelaer[1], protestantsche propaganda niet geheel uit dat Hollandsch onderwijs geweerd werd. Maar zulke pogingen gleden langs de bevolking af, terwijl een goed stelsel van onderwijs in de eigen taal een onschatbaar bezit bleef ook in de moeilijke tijden na 1830.

Een bezit, ongelukkiglijk, dat toen dadelijk werd aangerand. De vernederlandsching van het middelbaar onderwijs, die geleidelijk was doorgevoerd en nog maar een paar jaar voltooid, werd door de storm van 1830 meteen weer weggevaagd. Het heeft generaties geduurd voor de Vlamingen een klein deel van wat zij toen verloren, konden terugwinnen en iedereen weet hoe droevig het nog steeds met de landstaal in het middelbaar onderwijs van de Vlaamsche provinciën geschapen staat.

Het hooger onderwijs, dat ook pas door de Hollandsche regeering in België is ingericht, viel grootendeels buiten de taalstrijd, omdat er veelal nog in het Latijn werd gedoceerd. Toch werd ook te Gent en te Leuven, en zelfs te Luik, door Schrant, Visscher en Kinker, Nederlandsch propagandawerk verricht, waarvan die mannen zelf, door tegenwerking vaak geprikkeld of ontmoedigd, de beteekenis slecht bevroedden, maar dat na hun gewelddadige verwijdering in 1830 niettemin vrucht droeg. ‘Later’, zegt Paul Fredericq[2], ‘vinden wij de meesten’ (van hun leerlingen) ‘terug in de rangen van de eerste strijders der Vlaamsche beweging’, en hij noemt Blommaert, Serrure, Prudens van Duyse, Jottrand.

Wat het lager onderwijs betreft, ook daar woedde na 1830 een blinde reactie[3]. Maar het beginsel moedertaal-voertaal werd toch alleen in Brussel aangetast. Op dit oogenblik maakt Minister Huysmans' onderzoek naar de stelselmatige ‘denationalisatie’-politiek die in de Brusselsche scholen op Vlaamsche kinderen wordt toegepast, niet weinig gerucht. Allen die met Vlaamsche toestanden bekend zijn, wisten al jarenlang dat er in België geen hemeltergender schandaal bestaat dan de

1) *Gedenkstukken,* VIII[3], blz. 230.
2) *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche beweging,* I, blz. 7, noot.
3) P. Fredericq, *a.w.,* blz. 9, noot.

dagelijksche moord die er in Brussel aan weerlooze kinderzielen onder het mom van onderwijs wordt bedreven. Ik weet niet of een van u wel eens getracht heeft zich in te denken wat het beteekent, als op volksscholen de onderwijzers de taal van hun kinderen niet verstaan. Is het niet eigenaardig, als wij weten dat er nu in Brussel niet één school meer het Nederlandsch tot voertaal heeft, te hooren dat in 1828 de eenige scholen die gemeentesubsidie genoten, twee modelscholen, geheel Nederlandsche scholen waren, ja dat beide twee Hollandsche onderwijzers aan het hoofd van hun personeel hadden?[1)] Vergelijk de toestand van nu met die van een eeuw geleden en vraag u af, of werkelijk met het behoud van de vereeniging geen rechtstreeksch Nederlandsch belang gemoeid was, of werkelijk in 1830 het misleide Brusselsche volk zichzelf vond!

Treft het u nu ook niet als een ver van stichtelijk verschijnsel, dat de Hollandsche publieke opinie zich van al die arbeid in het Zuiden niets aantrok? Ik sprak al van het Hollandsch onvermogen om door het dunne laagje verfransching heen te zien. De breede lagen van het Vlaamsche volk waren nog kern-Nederlandsch; maar wie wist in het Noorden van hen en van hun nooden! De Vlaamsche volksmassa lag volslagen geïsoleerd in haar verschillende stedelijke en gewestelijke kringen. Er was nog geen nieuwe Vlaamsche letterkunde die over die kringen heen kon reiken en hen aan elkaar en aan Nederland kon openbaren. Toch had men kunnen meenen dat juist dat onbekende, dat onontgonnene, de avonturenzin van de Hollanders had moeten prikkelen. Zij zaten toch ook al lang genoeg in een waarlijk niet heel ruime kring besloten. Maar helaas, zij voelden er zich zoo knus in thuis. Het stond met hun avontuurlijkheid bedroefd geschapen. O ja, er werd wel op een ietwat opgeschroefde toon aan de oude zeventien gewesten herinnerd, de Nederlandsche volksaard van Vlaanderen en Brabant werd wel eens in een gedicht te pas gebracht. Maar hoe bitter weinig moeite gaf men zich om de toestanden daarginds te begrijpen, wat bleef men er stug en kil tegenover staan, zoodra zij trekken vertoonden die de Hollander ongewoon voorkwamen! De leiders van onze cultuur in die dagen

1) Sluys, *a.w.,* blz. 249.

gaven geen blijk van een levendiger verbeeldingskracht dan de rest.

Ik zal twee voorbeelden noemen. Daar is ten eerste Potgieter. Ik behoor tot hen die eerbied voor Potgieter gevoelen, en de passage in het *Leven van Bakhuizen van den Brink* die ik op het oog heb, doet mij te meer pijn omdat het die waarachtige Nederlander is die ze geschreven heeft. Potgieter haalt zijn eigen herinneringen aan de Belgische opstand op. Hij was toen, jong koopman, gevestigd te Antwerpen. 't Ontbrak hem waarlijk niet aan gelegenheid om met de beste Nederlandsche aspiraties die in Vlaanderen naarboven vochten in kennis te komen: hij had het voorrecht een man te kennen in wie de Vlaamsche toekomst zich belichaamde: hij was bevriend met Jan Frans Willems. Maar hij bleef er niet minder blind om voor de nationale mogelijkheden die in de vereeniging besloten lagen. Willems' Groot-Nederlanderschap was voor Potgieter niet meer dan een beminnelijke begoocheling. Zooals hij het zelf uitdrukt: ‘Eene samensmelting, eene herschepping van beiden’ - van Hollanders en Belgen - ‘in Nederlanders, het ideaal van zijnen lieven vriend Willems, hoe spoedig bleek het hem een droombeeld te zijn!’[1] En inderdaad blijkt hij bij de verscheuring van wat voor de ander een ideaal was geen zweem van spijt of zelfs maar van weemoed gevoeld te hebben. Geen Hollander van Potgieter's letterkundige ontwikkeling en nationale zin zou heden ten dage nog zoo bot afwijzend tegenover het Vlaamsch en de Vlamingen kunnen staan. Hij noemt de Meir te Antwerpen zonder blikken of blozen de *Place de Meir*[2], en hij maakt zich vroolijk over Koning Willem, die een Antwerpsch koopman, toen die ‘Tirlemont’ zijn geboorteplaats noemde, terechtwees met een raak - *ons* lijkt het raak! -: ‘Te *Tienen* spreekt men goed Vlaamsch, mijnheer’[3]. Maar erger nog, Potgieter haalde in later jaren, de schouders op over Van Lennep, die aardigheid scheen te hebben in de Algemeen Nederlandsche congressen, waaraan de plotseling opgebloeide Vlaamsche beweging het aanzijn had gegeven. 't Is teekenend voor de geest van de tijd dat Van Lennep zelf, als hij daarmee geplaagd werd, niet beters wist

1) *Werken,* V, blz. 157.
2) *Ib.,* blz. 180.
3) *Ib.,* blz. 188.

te zeggen dan: ‘Och! het zijn groote kinders!’ En Potgieter komt er rond voor uit dat hij voor zich de Walen, die tenminste de kinderschoenen uitgetrokken hebben, liever lijden mocht dan de Vlamingen[1].

Potgieter, de man die een nationaal dichter zijn wou boven alles, hoe kon hij de nationale beteekenis van wat er in het Zuiden gebeurde zoo miskennen? Het is te tragischer als men ziet, hoe het kleine Nederland waarin hij na 1830 leven moest, hem zoo weinig bevredigde, dat hij zich ten slotte in het roemrijk verleden, 't welk hij eerst als een opwekkend voorbeeld had trachten te zien, vol heimwee weg ging droomen. En in dat verleden, zeker, zou hij het Zuiden, dat hij in zijn jeugd van nabij gezien en miskend had, niet weer vinden, want hij ging niet verder terug dan de zeventiende eeuw, de tijd niet van de zeventien maar van de zeven gewesten. Er was trouwens nog iets anders dan dit historisch Klein-Nederlanderschap, (zoo natuurlijk bij de loop die onze geschiedenis nu eenmaal genomen heeft, vooral voor een protestantsch Hollander, maar zoo onvruchtbaar in de veranderde omstandigheden van de nieuwe tijd), waardoor het Potgieter moeilijk moest vallen te onderscheiden dat met de gebeurtenissen in het Zuiden vóor alles de belangen van de Nederlandsche nationaliteit gemoeid waren. Dat was zijn liberalisme.

De Belgische oppositie tegen Koning Willem's regeering vertoont twee zeer verschillende aspecten, al naarmate men zich op een Nederlandsch-nationaal dan wel op een Europeeschpolitiek standpunt plaatst. Zij had ook inderdaad dat dubbel karakter. Zij was zoowel een nieuwe en gevaarlijke phase van dat eeuwenoud Noordwaarts dringen van Frankrijk, een beweging die meer dan welke andere ook onze nationaliteit steeds naar het hart heeft getast, als een onderdeel van de groote strijd om de politieke macht die de parlementen van de gegoede burgerstand toen over heel Europa met autocratische vorsten streden. In zijn vriendelijke redetwisten met Willems zag Potgieter geen andere kant aan de spannende gebeurtenissen van 1829 en 1830 dan die, en daar de stuwkracht voor de liberale gedachte ook van Frankrijk uitging, was hij vurig pro-Fransch. Hij hoorde Willems liever liedjes van Béranger dan

1) *Ib.,* blz. 187.

oude Vlaamsche liederen zingen. De Parijsche Juli-revolutie vervulde Potgieter zoo goed als de Gendebiens en de De Potters te Brussel ‘met grootsche verwachtingen’[1].

Zonder twijfel hielp de politiek, die Potgieter's uitzicht belemmerde, de andere partij in Noord-Nederland, de partij van het gezag, het nationaal belang van de wezenlijke vereeniging gegrond op een ontfransching van Vlaanderen onderkennen. Maar van een partij kan men daar eigenlijk niet spreken. De mannen van het gezag, die zagen het, de Koning zelf, en Van Hogendorp, en Falck, en Van Maanen, en Groen, liberaal, conservatief en anti-revolutionair door elkaar. Misschien dat over het geheel de volksgroepen die aan de politieke verlichting van den dag weerstand boden, wat meer belang stelden in de vereeniging dan de liberalen; zij gevoelden althans geen sympathie voor de Brusselsche opposanten, en Parijs was voor hen althans niet het stralend middenpunt van 's menschdoms geest. Maar de ruggesteun van hun weerstand was dat weerbarstige Protestantisme, dat zeker de Noord-Nederlandsche cultuur nooit beheerscht heeft, maar dat niettemin zoo vast aan de Noord-Nederlandsche grond zit, dat men er voor de afwijkingen van het Zuid-Nederlanderdom geen begrip van kan verwachten.

Zeker, roept Da Costa vlak vóor de uitbarsting in 1830 een ander poëet toe, die de Belgen tegen ‘des Oproers Tuimelgeest’ gewaarschuwd had, gij doet wel, ga voort, ‘bestrijd den opstandkreet’,

> ‘Maar weet, een hechter band moet Noord- en Zuiderstammen
> Omvatten, eer hun vreê, hun redding mooglijk zij!
> Een meer dan aardsche hulp het eedgespan verlammen: -
> Neen, Nêerlands erfgrond kan gelukkig zijn noch vrij,
> Dan door 't aloud Verbond, dat Willem van Oranje
> In 't Christenheilgeloof met d'Allerhoogsten sloot,
> En, tot den wissen val van meer dan F'lips en Spanje,
> Betuigde met zijn bloed, en inriep in zijn dood!’[2].

Te eischen dat de Vlamingen Calvinist zullen worden en aan de val van de kerk van Rome meewerken, dat is waarlijk

1) *Ib.,* blz. 160.
2) Uit *Den Heere J.J.F. Wap, ten antwoord op de toezending van zijn uit het Latijn overgebracht dichtstuk: Aan de Belgen;* Da Costa's *Kompleete Dichtwerken,* II, blz. 189 (11de druk).

voor de Groot-Nederlandsche zaak niet een veel hoopvoller houding dan die van Potgieter...

De regeering stond dus alleen bij het voorstaan van de nationale gedachte. Zij beschermde de Vlaamsche volksmassa tegen haar gedenationaliseerde leidende klasse, maar die volksmassa zelf was politiek volslagen onmondig en tot geen medewerking in staat. Haar natuurlijke kampioen, het volk van Noord-Nederland, trok zich van haar belangen weinig aan, ofschoon dan toch, zij het om andere redenen, Noord-Nederland aan de regeering de steun verleende die zij noodig had om haar politiek in het Zuiden door te zetten. Helaas, ik zei het al, die politiek van de regeering was lang niet zuiver nationaal. Het bijmengsel van anti-clericalisme in 't bizonder bedierf er voor een groot deel de uitwerking van. Het werken met Belgische papenvreters als Goubau en Gobbelschroy, menschen die voor de Groot-Nederlandsche bedoelingen van Willem I niets konden voelen, maar die uitstekend de kunst verstonden om bisschoppen en aartsbisschoppen te krenken en te beleedigen, dat is 's Konings groote fout geweest. Wat zijn front maken tegen liberale constitutioneele hervormingen betreft, wie hem daarbij de maatstaf van onze moderne opvattingen aanleggen, begaan de fout van Potgieter. Zij vergeten dat de Nederlandsche staat van 1814 zich in een noodtoestand bevond. Nederland moest vóor alles, om met Van Hogendorp te spreken, aan het rijk der Franschen in zijn eigen gebied een eind stellen. Dat zou de regeering nooit hebben gekund met een mee-regeerend parlement, immers toch maar een klasseparlement, van de klasse (voor zooveel Vlaanderen betreft) der gedenationaliseerden. Om diezelfde reden was het in 1815 onvermijdelijk geweest in de Grondwet die veel-gekritiseerde bepaling op te nemen volgens welke in het parlement aan de zooveel talrijker Belgen maar evenveel zetels werden toegewezen als aan de Hollanders. Ook zonder ministerieele verantwoordelijkheid beteekende dat parlement toch nog te veel om de kans te loopen dat het in handen van de pro-Fransche partij zou raken. Van Maanen drukte het in de Grondwetscommissie niet bepaald aangenaam voor de Belgische leden, maar juist uit: Holland, zei hij, is al lang een staat en heeft een politiek systeem, dat niet in gevaar gebracht mag worden, want juist om dat

systeem te versterken, hebben de mogendheden de vereeniging gelast[1)].

Holland, met andere woorden, moest in Groot-Nederland leiding geven; dat moest omdat Vlaanderen aan zijn Nederlandsche aard ontrouw was geworden. Wanneer men dus Willem I er een verwijt van maakt, dat hij 'in zijn hart een Noord-Nederlander' was, miskent men zijn roeping. Inderdaad was hij beter: hij was Noord-Nederlander met meer bewustheid dan de meerderheid van zijn langenooten en hij was het - behalve in godsdienstig opzicht: die beperking moet men altijd maken - niet in enge zin, integendeel: hij wist zich als Noord-Nederlander de hoeder van het levensbeginsel van heel de Nederlandsche stam en hij wilde niet liever dan het ook in Zuid-Nederland weer doen ontkiemen.

Willem I staat in de geschiedenis in de rij van hen die groot opgezet en tragisch gefaald hebben. En toch is hij beter geslaagd dan hij ooit geweten heeft. Het Nederlandsch levensbeginsel *is* weer ontkiemd in Vlaanderen. Het was er met onze taal zoo ver gekomen, dat zij zonder hulp van buiten vermoedelijk niet meer tot een reactie tegen de verfransching in staat geweest zou zijn. Willem I en zijn Hollandsche ministers hebben die hulp verleend, en de reactie is gekomen, na 1830, te laat om het Vereenigd Koninkrijk te redden. Maar het moet nu toch ieder die met zijn tijd mee leeft duidelijk geworden zijn, dat de Vlaamsche gewesten wel degelijk die nationaal-Nederlandsche krachten bevatten, waarvan Willem I altijd sprak en die hij op alle manieren zocht op te wekken. Ik heb eens gezegd dat de scheuring van 1830 zoo zij slechts twintig of dertig jaar uitgesteld had kunnen worden, nooit zou zijn voorgevallen. Ik zou daaraan nu wel willen toevoegen - geen restrictie, integendeel, de gedachte behoeft de aanvulling: - dat zij vermoedelijk langs een natuurlijker lijn, namelijk de taalgrens zou hebben geloopen. De Walen vormden in het Koninkrijk een oneigen en een onaanpasbaar element, en een element dat in het uur van crisis zich geweldig deed gelden. Inderdaad, in weerwil van alle tekortkomingen van de regeering, toch was in 1830 de kloof tusschen Waal en Vlaming al wel zoo wijd geworden, dat ze politieke beteekenis had gekregen. De revo-

1) Colenbrander, *Ontstaan der Grondwet,* II, blz. 236, 242, 343.

lutie van 1830 was het werk van de Walen en de verfranschte burgerij van Brussel. De Vlamingen aarzelden en lieten zich pas na weken door de anderen op sleeptouw nemen. Maar nu wreekte zich dat volslagen gebrek aan inzicht in het diepere nationale probleem in het Noorden. Men wilde er nog steeds de regeering steunen, zeker, maar niet om de schepping van 1814 in stand te houden. Men wilde de Belgen te lijf, zonder onderscheid te maken tusschen Belgen en Belgen.

Het is nauwelijks meer noodig u uitvoerig te gaan uiteen zetten dat 1830 werkelijk voor heel de Nederlandsche stam een katastrophe geweest is. Toch wil ik het in 't kort voor beide deelen nog nagaan. Eerst een aanhaling om u te doen gevoelen met wat een spijt bewuste Vlamingen weldra naar het Koninkrijk van Willem I terugzagen.

In 1856 moest het Belgisch Koninkrijk voor de eerste maal zijn geboortefeest vieren. Bij die gelegenheid gaf het ‘Antwerpsch Kunstverbond’ een manifest in 't licht dat uit de pen van Jan van Rijswijck gevloeid was, en het was een schrille wanklank in het feestelijk koor[1].

> Sinds 25 jaer zijt gij, Vlamingen, miskend, verdrukt en vernederd.
> Sinds 25 jaer wordt gij in eene vreemde tael aengesproken, gehoord, gevonnisd en gerecht.
> Sinds 25 jaer hebt gij Fransch geld, een Fransch hof, eene Fransche wetgeving, een Fransch bestuer, een Fransch leger, een Fransch gerecht, alles wat tot uitroeiïng uws geslachts helpen kunne...
> Sinds 25 jaer heeft de regeering alles aengewend om, onder den steeds aengroeienden Franschen invloed, dat eenige te versmoren wat u nog overbleef: uwe tael, het vaderland der ziel.
> Sinds 25 jaer zijt gij vreemdelingen op uwen eigen grond...
> Sinds 25 jaer is de Wael het bevoorrecht, bedorven kind der regeering, zijn de Vlamingen verstooten en miskend.
> Weest Fransch! roept men ons toe, en alles zal gedaen zijn. - Ha! weest Fransch, verbastert u! Verbrandt uwe geschiedenis. Verloochent uw voorgeslacht. Laet u van den wortel rukken, waerop gij vóor eeuwen gegroeid zijt. Verliest al wat *den Nederlander*[2] kenmerkt. Verkoopt het vaderland uwer ziel. Vergeet uwe afkomst, den roem dien gij in vorige eeuwen als Vlamingen gewonnen hebt, - en alles zal gedaen zijn.
> En wat zouden wij dan meer zijn dan negers in eene plantery, dan de Indianen in eene Engelsche kolonie? Die wonen ook in hun geboorteland; maer hoe wonen zij er?

Van Rijswijck en zijn ‘Kunstverbond’ waren misschien,

1) Paul Fredericq, *Schets eener geschiedenis van de Vlaamsche beweging*, I, blz. 65.
2) Ik cursiveer.

meent gij, maar een klein en onverantwoordelijk groepje jeugdige heethoofden? De Belgische regeering nam evenwel hun aanklacht ernstig genoeg op en geen maand later benoemde de Minister van Binnenlandsche Zaken een commissie van negen heeren, allen bekende Vlaamschgezinden, Conscience behoorde ertoe, evenals Kanunnik David en Snellaert, om een onderzoek naar de grieven der Vlamingen en de middelen tot herstel te ondernemen. Het rapport dat die zoogenaamde Vlaamsche Grievencommissie in 1859 liet verschijnen, is een hoogst lezenswaardig stuk, maar niets erin is zoo opmerkelijk als het klaar besef, dat die eerste generatie van Flaminganten al blijkt eigen te zijn, van de tegenstelling België - Vlaanderen. 1830 wordt er doorloopend besproken als het begin van Vlaanderen's ellende.

De taal der meerderheid gaat, zoo heet het[1], 'met den roem van den zegeprael op de lippen met den overwonnene in zijn lot deelen'. En van de eerste taalregelingen van het voorloopig bewind: 'België voerde hierbij een stelsel in, zoo tegenstrijdig met het gezond verstand als met ons verleden. In de hachelijkste omstandigheden, na de bloedigste nederlagen werden onze voorvaderen met meer eerbied door onze meesters behandeld'[2]. Het Nederlandsch bestuur daarentegen, het bestuur van Willem I, wordt beschreven als 'aen het karakter van den volksstam getrouw'[3]. En van de Vlaamsche beweging wordt fier verklaard[4], dat zij 'de uitdrukking is in ons vaderland[5] van die algemeene behoefte naer zelfstandigheid, waarvan de wereldgeest in zijne verschillende betoogingen, dagelyks nieuwe veropenbaringen doet'. Dit was maar het opstellen van het program. De Vlaamsche beweging was al sterk genoeg om het doel te erkennen. Maar voor de strijd met de Belgische staat schoten haar krachten nog ver te kort. Zij had zelfs nog geen begrip van de onvermijdelijkheid van strijd,

1) *Vlaemsche Commissie,* Brussel, 1859; blz. 86.
2) *Ib*., blz. 89.
3) *Ib*., blz. 103.
4) *Ib*., blz. 147.
5) Zonder twijfel bedoelt de Commissie hiermee België. Zij trok geenszins de conclusie van verwerping van de staat België uit haar erkentenis van de tegenstelling België - Vlaanderen. Een lange ondervinding zou nog moeten leeren, dat België zich geen hervormingen die die tegenstelling konden doen ophouden, zou laten welgevallen.

en van bittere strijd. Alleen als een bewijs dat de scheuring van 1830 weldra door het denkend deel van Vlaanderen als een ramp gevoeld werd, haal ik het Grievenrapport hier aan.

En nu Noord-Nederland? Was voor ons 1830 een ongeluk of niet?

Ik heb getracht te betoogen dat er ons in 1814 een taak is opgelegd, waarvan wij ons ver van schitterend gekweten hebben. Maar misschien zal men geneigd zijn te zeggen: ‘goed - maar alles is toch nog zoo kwaad niet afgeloopen. De dosis onderwijs en anderszins die wij tusschen 1814 en 1830 aan Vlaanderen hebben kunnen toedienen, is net genoeg geweest - gij erkent het zelf - om de levensgeesten van de patient weer op te wekken. Hij kan nu wel voor zichzelf zorgen en wij behoeven er ons dus niet zoo druk meer om te maken’. Niemand die de moeilijkheden waarmee het Vlaamsche volk nog altijd worstelt van nabij kent, zal zoo spreken. Maar ik wil de kwestie nog slechts van de internationaal-politieke kant bekijken, en dan zal het u, hoop ik, duidelijk worden waarom ik klaag dat men bij ons zoo weinig begrip van buitenlandsche politiek heeft, als ik uitspraken tegenkom dat Noord-Nederland bij de vereeniging geen enkel rechtstreeksch belang had, of dat de scheuring toch zoo'n geluk voor ons geweest is.

De jaren sedert de wapenstilstand bevatten alle lessen op dit gebied die men verlangen kan. Vlaanderen, zal men misschien tegenwerpen, is ons in de moeilijkste oogenblikken welgezind gebleven, een bewijs dat Vlaanderen nu aan de Franschdolheid die het een eeuw geleden nog meesleepte, weerstand bieden kan: en Vlaanderen's verzet heeft de kracht van de Belgisch-Fransche aanslag op onze Zuidgrens gebroken. Daar is ongetwijfeld iets van aan. De welgezindheid althans is ongetwijfeld aanwezig. Maar de practische beteekenis die dat op de kritieke momenten gehad heeft, moet men vooral niet overschatten. België is door andere factoren gestuit. En als het zijn eerste voornemens niet heeft kunnen volvoeren, - men behoeft het Nederlandsch-Belgisch verdrag maar kritisch te beschouwen ('t is in de laatste tijd genoeg gedaan) om te ontwaren dat het ze, minder openlijk, minder brutaal, tot voor kort nog steeds bleef nastreven. De concessies die de tegenwoordige Belgische regeering aan de protesten van Nederlandsche zijde doen wil, daaruit zal men misschien kunnen afleiden dat onder dit

regiem Vlaanderen zich waarlijk kan doen gelden. Voorloopig zou ik nog zeggen:

Het België dat uit de crisis van 1830 is voortgekomen, is nog steeds wat zijn Franschgezinde stichters en hun Fransche begunstigers ervan hoopten: een onderdeel van het Fransche systeem in Europa, een omgekeerde barrière, of liever, een voorpost van Frankrijk. Het Vlaamsche volk is zich zijn Nederlanderschap (om met Van Rijswijck te spreken) meer bewust dan ooit, maar het kan niet beletten dat de kracht van Vlaanderen tegen het Noorden in plaats van tegen het Zuiden gericht wordt, dat zij de Nederlandsche stam niet sterkt, maar helpt bedreigen.

* * *

Moet ik opnieuw verzekeren dat ik niet streef naar de aanhechting van Vlaanderen bij Nederland? Ik ben wat huiverig voor die verklaring geworden. Eén groep van critici zegt: ‘dat is maar met de lippen gesproken; klaarblijkelijk maakt hij daar propaganda voor’; en een andere groep: ‘hij erkent’ (of ‘hij durft beweren’; want van deze groep zijn sommigen het met mij eens, terwijl anderen mij maar een halve broeder vinden) ‘dat de hereeniging van Nederland en Vlaanderen onwenschelijk is’. Welnu, al die critici verstaan mij verkeerd en waarlijk niet omdat ik mij onduidelijk uitdruk, maar omdat zij een tegenstrijdigheid speuren waar geen tegenstrijdigheid is. Ik vind die hereeniging wel wenschelijk, maar ik wil niet dat Noord-Nederland ervoor zou werken, en ik meen het een zoo eerlijk als het ander.

Wat ik wel wil is dat Noord-Nederland zich voorbereide op de dingen die komen kunnen. De lessen van 1830 te overdenken kan daartoe, naar het mij voorkomt, geen kwaad. Onze voorouders van een eeuw geleden werden gesteld voor een verbazend moeilijke taak, waarmee het heil van heel onze stam gemoeid was. Zij hebben zich blindelings uit hun moeilijkheden losgeslagen en dat er stambelangen bij aan gruizels gingen, hebben zij zelfs niet begrepen. Zelfgenoegzaamheid, politieke preoccupaties, protestantisme en liberalisme, dat alles verborg voor hen het nationale aspect van de problemen die de onverbiddelijke geschiedenis hen stelde. Hun Koning en hun regeering zagen meer dan zij, maar als ook zij ten slotte

te kort geschoten zijn, dan was het omdat ook zij het Nederlandsch-nationale doel niet vast genoeg in het oog hielden.

Het is mogelijk dat gedurende ons leven, en geheel buiten het toedoen van onze staat, het probleem van de Nederlandsche stam opnieuw gesteld wordt. Moge de geschiedenis van ons iets anders te boeken hebben dan dat onverschilligheid of vreesachtigheid, onkunde of enghartigheid, partijvooroordeel of verdeeldheid ons belet hebben de volle Nederlandsche volkskracht, die wij binnen onze grenzen ongerept bewaren, ten bate van heel de stam aan te wenden.

P. GEYL.

Anna Maria van Schurman
1607-1678.

II.
Feministe en Humaniste; Theologe en Bekeerlinge van Labadie.

Een zelfportret van Anna Maria van Schurman op drie en dertigjarigen leeftijd toont ons het uiterlijk van de ‘geleerde en konstrijcke maeghd’ ongeveer op het tijdstip dat haar roem zijn grootste vlucht nam en haar veelzijdige belangstelling het hoogtepunt had bereikt.

Zij is afgebeeld in stemmige, maar rijke kleeding, haar kapsel is glad, maar met een parelsnoer versierd, de rijk geornamenteerde japon heeft een modieusen snit, doch is dicht aan den hals gesloten door een zeer fijnen batisten kraag.

Kortom, zij is gekleed als een dame der aristocratie; zoo zij zekere scrupules laat gelden tegen al te ‘wereldsche’ neigingen der mode als laag uitgesneden hals en krullende haren, waarmee zij op vroegere portretten wel is afgebeeld, dan blijken deze scrupules toch slechts uit enkele bijzonderheden; de totaal-indruk van haar kleeding is rijk, deftig, pompeus.

Het portret, dat volgens deskundig oordeel zeer goed van techniek is, geeft een zachte nuanceering van licht en schaduw op het gelaat en een zeer fijne bewerking van haar en wenkbrauwen. Het is voorzeker één van Anna's beste zelfportretten èn technisch èn als gelijkenis, gevend het karakteristieke van haar gezicht zonder de hardheid en stijfheid van belijning, die we in sommige andere van haar beeltenissen aantreffen.

Mooi is Anna Maria niet. Op het bovendeel van haar gezicht,

met het verstandige voorhoofd, de zuiver-gebogen wenkbrauwen en heldere, koele oogen, is niets af te dingen; doch de jukbeenderen zijn te breed, de fijngevormde maar te spitse neus steekt te veel vooruit tegenover de zeer kleine, wat achteruitloopende kin. Het geheel krijgt hierdoor iets slaps, de breede bovenkaak vooral accentueert die zwakheid van de kinlijn. De mond is klein, niet leelijk, maar heeft noch geestige belijning, noch kracht.

Anna's verstandelijke verdiensten liggen uitgedrukt in de bovenhelft van haar gelaat; haar gebrek aan oorspronkelijkheid, aan scheppingskracht, aan humor, aan intuïtie, in één woord aan fijner menschelijkheid, worden verraden door kin en mond.

Intusschen waren werkelijk haar verstandelijke gaven buitengewoon: Cats geeft ons reeds in 1637 een overzicht van haar studiën die eerbied afdwingt; met name haar talenkennis is verbazend: van de moderne talen spreekt en schrijft zij Hoogduitsch, Fransch, Engelsch, Italiaansch en Spaansch; behalve Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch, waarin zij bijzonder thuis is, verstaat zij Chaldeeuwsch, Rabbijnsch, Syrisch, Arabisch, welke talen zij placht, ‘met de Heijlige Hebreeuwsche tale te confereeren, tot reijnder ende geleerder opening van de H. Schriftuere’.

Zij wachtte op dat oogenblik slechts op de noodige boeken, om zich verder te bekwamen in Perzisch, Samaritaansch en Aethiopisch en heeft, althans wat de laatste taal aangaat, dit voornemen zeker ten uitvoer gebracht. Wat bovendien aan de taalkundige studiën van Jonkvrouw van Schurman een bijzondere waarde geeft: deze studie was geen droge veelweterij, haar uitingen bewijzen telkens, hoe zij geniet van het lezen der werken in het oorspronkelijk, proevend de schoonheid, het karakter van iedere taal.

Naast de uiterlijke beeltenis door Anna Maria in haar zelfportret gegeven, kennen we haar innerlijk beeld uit haar geschriften aan dezen tijd (1636-1640). Het belangrijkste in dit opzicht zijn: haar verhandeling over vrouwenstudie (1638) met de brieven aan Rivet, daarbij aansluitend[1)], *Paelsteen*

1) Voor het eerst verschenen onder den titel: Amica dissertatio inter Annam Mariam Schurmanniam et Andr. Rivetum de capacitate ingeniimuliebris ad scientias (1638) opnieuw uitgeg. in 1641 en in *Opúscula* in 1647.

van den Tijt onzes Levens (1639) en *Opuscula*, die eerst 1647 het licht zien, doch waarin een aantal brieven en gedichten ook uit deze jaren zijn opgenomen.

In dit alles vertoont zich Anna Maria van Schurman vooral als feministe en humaniste; al hebben voorzeker haar studieplan en haar wellevenskunst een godsdienstigen grondslag, haar Christendom doordringt nog niet haar innerlijk leven; haar Calvinisme werkt slechts beperkend, niet scheppend, openbaart zich nog steeds in hoofdzaak in de anti-wereldsche scrupules, die steeds haar godsdienstige opvoeding hadden beheerscht. Wel is haar theologische belangstelling sterk, we herkennen de geestdriftige leerlinge van Voetius in de wijze waarop ze de Theologie in het centrum van haar studiën plaatst; doch deze belangstelling is overwegend intellectueel en zal dit nog jarenlang blijven.

Het schijnt een bescheiden opzet, wanneer de Utrechtsche 'geleerde maagd' zich voorneemt te bewijzen: 'Dat de Christelijke vrouw de studie der Letteren past'. Doch niet lang bepaalt zij zich tot talen en geschiedenis[1)], die van den aanvang af op het programma staan.

Weldra komt zij tot een hoofdstelling van veel wijder strekking, inhoudend dat: 'De Theologie en al die takken van wetenschap, die als hulpvakken van de Theologie moeten worden beschouwd, dat zijn, behalve Grammatica, Rhetorica en Logica ook Physica en Metaphysica, de Christelijke vrouw passen'.

Verre van zich te bepalen tot dit reeds zeer uitgebreide studieplan, betoogt Anna verder dat de zoogenaamde 'vrije kunsten' n.l. Mathimatica, Muziek, Dicht- en Schilderkunst, als sieraden en verpoozingen zeer zijn aan te bevelen, al doen zij in belang onder voor die vakken, die in onmiddellijk verband staan met de Theologie, 'de koningin der wetenschappen'.

De 'praktische' wetenschappen, met name Rechtsstudie, Krijgskunde, Welsprekendheid, en Staatkunde, zijn voorzeker voor de vrouw niet zoo noodzakelijk, daar zij zelden tot de uitoefening daarvan zal geroepen zijn. De bestudeering van de theorie dezer wetenschappen heeft echter voor de vrouw haar nut. Ook de Scholastiek, een studie die Anna's bijzon-

1) De studie der Geschiedenis achtte Anna Maria bijzonder hoog ook om de levenswijsheid die zij schenkt.

dere belangstelling had, mag vooral de vrouw niet worden onthouden, oordeelt zij.

Men meene niet, dat Anna Maria slechts bij uitzondering de vrouw geroepen acht, tot deze universeele studiën: theoretisch valt althans de eerste, en zwaarste, groep onder de plichten van elke Christelijke vrouw. Immers deze, gelijk ieder Christen, moet zich toeleggen op alles, wat haar verder kan doen doordringen in de kennis Gods en die der H. Schrift. Praktisch echter stelt de betoogster aan het openstellen van het geheele, wijde veld van studie voor de vrouw, drie voorwaarden:

Ten eerste een goed, althans middensoort verstand.

Ten tweede ruime maatschappelijke omstandigheden.

Ten derde vrije tijd, hetzij tengevolge van haar ongehuwden staat, hetzij tengevolge van haar huiselijke omstandigheden, die ook de gehuwde vrouw uit den gegoeden stand veelal in staat stellen, de zorgen voor het huishouden, het oppertoezicht uitgezonderd, aan bedienden over te laten.

De maatschappelijke beperkingen zijn, gelijk men ziet, vrij sterk, en het verraadt wèl, hoe de geestesaristocrate in haar de Christin overheerscht, dat de schrijfster dezelfde studiën, welke zij een oogenblik tevoren als hoogste Christenplicht had aanbevolen, het volgende oogenblik tot een maatschappelijke élite beperkt, zonder eenige scrupule omtrent de talloozen, die op deze wijze van haar hoogste plichten worden afgehouden. De Christelijke gedachte, hoe ook op den voorgrond gesteld, is bijzaak in dit feminisme, zij lééft niet: het werkelijk ideaal dat de Utrechtsche Jonkvrouw voorzweeft, is dat van den geestes-aristocraat, den ‘Uomo universale’ der Renaissance, wiens geest de geheele encyclopedie der wetenschappen omvatte.

Binnen de grenzen der hoogere standen zou Anna Maria zulk een universeele ontwikkeling algemeen verbreid wenschen: nadrukkelijk herhaalt zij, dat niet slechts voor de vrouw van buitengemeene geestesgaven, maar voor alle vrouwen van normaal verstand, de weg der studie moet openstaan, gelijk dit voor den man van normale intelligentie het geval is.

Evenals de man immers, verlangt de vrouw van nature te weten, en daarom alleen reeds past haar de studie, want: ‘de natuur schenkt niets te vergeefs’. Aan ieder die God ge-

schapen heeft ‘met het gelaat omhoog en tot den hemel geheven’ past ‘de kennis van verheven en hemelsche zaken’, luidt het verder, ergo past de vrouw, gelijk den man als Gods schepsel, de studie der goddelijke waarheden.

Hoever staan we hier van de overtuiging der menschelijke nietigheid, door het Calvinisme gepredikt!

De Renaissance denkbeelden omtrent geestelijke gelijkwaardigheid van man en vrouw, omtrent de hoogheid van den mensch zijn in godsdienstige sfeer gebracht, doch het is de sfeer van den Christen-philosoof Pico della Mirandola, door Anna Maria van Schurman zeer bewonderd, niet die van den hervormer Calvijn.

Om te beseffen hoe sterk persoonlijk Anna Maria's feministisch streven is, moet men naast de verhandeling haar brief aan Rivet uit 1638 over hetzelfde onderwerp plaatsen, met het krachtig protest tegen degenen die de bezigheden der vrouw tot het hanteeren van spinnewiel en naald willen beperken.

Met welk recht wordt zulk een beperking gesteld? vraagt zij. Voorzeker is dit geen goddelijke, maar een menschelijke instelling. Nergens zijn deze beperkingen, hetzij door het lot, hetzij door den hemel voorgeschreven, al wordt helaas de vrouw er in den regel toe gedwongen. Talrijke voorbeelden uit elke eeuw, het gezag der grootste mannen, weerleggen een dergelijke opvatting omtrent den werkkring der vrouw, gelijk door Marie de Jars Gournay in: *L'égalité des Hommes et des Femmes*, ‘niet minder geestig dan geleerd’ is aangetoond. Zoo luidt haar levendig betoog, en de geringschattende toon, waarop zij spreekt over de ‘enge grenzen’, waarin zich een ‘edeler aanleg’ niet laat terugdringen doet ons zelfs een persoonlijke grief vermoeden.

Juist omtrent dezen tijd immers had de geleerde Utrechtsche, door den dood van haar moeder in 1636, zich voor de noodzakelijkheid geplaatst gezien, een deel van haar tijd, tot nu toe geheel aan studiën en liefhebberijen gewijd, aan huiselijke zaken te geven, daar haar toen, gelijk ze in *Eucleria* zegt, ‘de zorg voor het huisgezin en van de huiszaken ten meesten deel op den hals kwam’. Op haar ouden dag heeft zij de gunstige zijde van dezen overgang, ‘van een al te zeer beschouwend en studeerend leven, tot hetgeen meer werkelijk

was', leeren inzien; in de opkomst van haar roem en op het hoogtepunt van haar studielust echter, moet zij er vooral de bezwaren van hebben gevoeld, en de vernedering, dat zij, die wellicht van jongs af de 'nederige taak' der huisvrouw, als haar 'verhevener geest' onwaardig had beschouwd, zich thans tot deze taak gedwongen zag en - in de vervulling daarvan niet van de handigste bleek! Blijkbaar is haar eerzucht in verzet gekomen tegen het denkbeeld, in de vergetelheid van huiselijke plichten en 'vrouwelijke bezigheden' haar leven te moeten slijten: zoo immers 'is er in 't geheel geen uitzicht op eenige eer, eenige waardigheid, op eenige belooning der deugd, waartoe zielen, die niet ontaard zijn, plegen te worden aangetrokken'. Daarentegen kan vrije tijd, welbesteed, de edeler geesten roem en onsterfelijkheid doen erlangen[1]. Het is nog dezelfde roemgedachte, die haar in het begin van haar loopbaan beheerschte; maar hoeveel meer inhoud heeft deze gekregen; hoe veelomvattend is intusschen haar belangstelling geworden, hoe ernstig haar streven in universeel-wetenschappelijke richting. Zij wordt beheerscht door een vast en fier vertrouwen in den menschelijken geest, haar ijdelheid heeft zich gelouterd tot eerzucht; zij vergeet in het vuur van haar rede alle vertoon van bescheidenheid, alle kleine achterdocht tegen 'wereldsche vermaardheid', om zich geheel over te geven aan de Roemgedachte der klassieke wereld, die door de Renaissance weer als edel en 'anregend' was erkend en met geestdrift aanvaard door al wat zich dichter, kunstenaar of geleerde voelde.

Hetzelfde vaste vertrouwen in het heil der Wetenschap, en dezelfde vermenging van godsdienstige en humanistische denkbeelden, die wij in haar wetenschappelijk programma voor de studie der vrouw ontmoetten, spreekt uit de ethische stellingen, die Anna Maria ten gunste van de ontwikkeling der vrouw opwerpt en waaruit zij ook haar eigen wellevenskunst opbouwt.

Ziehier haar hoofdstelling: Aan de vrouw past iedere deugd, wetenschap is geestelijke deugd, ergo past de vrouw weten-

1) Tegenover de bezwaren van Rivet in zijn antwoord op deze ontboezeming, zal A.M. haar geestdrift wat inbinden, zij doet dit echter meer uit eerbied voor den ouderen vriend dan uit overtuiging.

schap zoo-goed als zedelijke deugd. Het is de Renaissanceidee der virtù, die geestelijke en zedelijke beschaving gelijkelijk omvatte, beide geput uit de bestudeering der ‘bonae litterae’.

Voor Anna Maria staat dan ook de heilzame *zedelijke* invloed der studie voor de vrouw vast, die immers ten zeerste behoefte heeft aan ernstige en voortdurende bezigheid tegen over de ijdele en wereldsche verlokkingen[1)] en tegenover eigen onstandvastigheid van geest. Erasmus zelf, zoo verzekert zij, was van oordeel, dat ‘niets zoo de ziel van een meisje vervult als de studie’.

Niet alleen Erasmus steunt Anna Maria's betoog:

Is niet ook door den Apostel Paulus aan de vrouw huiselijkheid aanbevolen? vraagt zij iets verder, en zoekt niet juist de vrouw van studie thuis en in de eenzaamheid haar vermaak, buiten gevaar in wereldsche gezelschappen te worden meegesleept? De Utrechtsche Jonkvrouw blijkt een handig advocate, waar het geldt de verdediging van haar geliefde studiën, wat niet wegneemt, dat Erasmus een veiliger steun bood aan feministische stellingen dan de Apostel.

Onvoorwaardelijk vertrouwen in de uitwerking eener theoretische zedeleer versterkt Anna Maria's overtuiging in de moreele voordeelen der studie: door de kennis der zedekundige beginselen, zoo betoogt zij, kan de vrouw rechtstreeks tot deugd worden geleid langs een weg, beter en veiliger dan die der ervaring.

In haar eerbied voor de zedeleer der Ouden mengt zich weer de angst voor een ‘verdorven wereld’. Hoe hachelijk was een levenswijsheid, inderdaad in het leven verkregen! Gelukkig wie zich zijn levensleer verwerven kon, zonder de veilige haven der theorie te verlaten, zoo redeneert de geleerde maagd, zelf opgevoed tusschen Seneka, de catechismus en de wijze raadgevingen van haar vader.

Dat de Wellevenskunst der Ouden naar den geest van zulk een standpunt even ver staat als de Apostel van het feminisme, gaat de ijverige pleitbezorgster voorbij.

Met de vaste overtuiging van den zuiveren theoreticus lanceert zij haar verdere stellingen:

Onverstand en onwetendheid zijn de gereede aanleiding tot

1) In denzelfden geest had zij reeds gesproken in haar feestzang op de stichting der Utrechtsche academie in 1636.

dwaling en ondeugd in wil en handeling; eigendunk en trots komen voort uit onwetendheid, want zij zijn het gevolg van gebrek aan zelfkennis. Is het niet of we Coornhert of Spiegel hooren?

'Alleen hij die weet, hoeveel hij niet weet, kent zichzelf op de juiste wijze', zegt zij wat verder Socrates na, en nog eens maakt zij één van Erasmus' uitspraken tot de hare: 'niets is onhandelbaarder dan het onverstand'.

Zoo vormt zich Anna's ideaal van de geestesaristocrate, deugdzaam tengevolge van redelijk inzicht in zichzelf en de zedelijke wereld, aangevuurd door een edele zucht tot weten, vervuld van een geestelijk geluk, dat, volgens Aristoteles, dat der Goden het meest nabijkomt.

'Er is geen vreugd (de bovennatuurlijke vreugd der Christenen uitgezonderd), hooger dan deze geestelijke vreugd door studie verworven', zoo besluit zij haar verdediging van het zedelijk heil der studie.

Voorzeker meent zij het Christendom in deze parenthesis de verschuldigde eer te hebben bewezen, doch bewijst niet het gemak, waarmee zij de 'vreugd der Christenen', als niet ter zake dienende ter zijde stelt, hoe weinig inderdaad het Christendom nog in haar leven beteekent, tegenover de aantrekkingskracht der Klassieke wereld?

Anna Maria van Schurman heeft in deze jaren ernstig getracht, eigen leven naar het hier gestelde ideaal te vormen dit blijkt uit een brief aan een Engelsche vriendin Mrs. Moore, die Anna Maria om een uiteenzetting van haar levenswijze had verzocht.

Bijna kloosterachtig gestreng en vroom klinkt de uiteenzetting van haar levensplan; maar bij nader toezien blijkt ook hier weer hoe, meer dan de Christin, de geleerde humaniste aan het woord is.

Vertrouwen op God, zoo begint zij, is de vaste grond van een gelukkig leven. Verontrust U niet over den uitslag der dingen, die alleen van het scheidsgericht der hoogste Godheid afhankelijk zijn, en overleg omzichtig en ijverig die dingen, welke binnen 's menschen bereik liggen. Op deze wijze zal niets ons uit de sterkte van onze rust werpen, noch de slechte voorbeelden, noch de verleidingen dezer eeuw: Stoïsche rust, meer dan Christelijk Godsvertrouwen, gelijk men ziet.

Een leven, in de afzondering der studiën doorgebracht leent zich het best tot het bereiken van deze gerustheid en deugd. Immers door de verdorven zeden, waarin men heden ten dage leeft is het nauwelijks mogelijk voor een deugdzame, door zijn omgang met wereldlingen deze tot deugd te brengen; veeleer zal hij iets van eigen deugd door dezen omgang inboeten.

Anna Maria zal zich op het eind van haar leven meer dan eens beschuldigen van Phariseeschen hoogmoed in haar onbekeerden staat: we zien er hier een niet onduidelijk voorbeeld van. Niet alleen is hier geen spoor van Christelijke naastenliefde, evenzeer ontbreekt de ruime belangstelling in den mensch, die groote Christen-humanisten als Erasmus, Thomas More en Coornhert had bezield. Het moge nog zoo verheven klinken dat zij, ‘het goochelspel dezer wereld’ verachtend, hoopt te komen tot ‘een gelukkige rust aan de Muzen gewijd, hoopt den geest tot hooger te verheffen en zonder belemmering naar wijsheid te streven’, in deze fraaie voorstelling mengt zich duidelijk haar egoísme.

't Is niet onaardig hier een stukje werkelijkheid uit Anna Maria's leven te plaatsen, dat haar gebrek aan maatschappelijke belangstelling belicht.

Anna Maria's moeder was blijkbaar een zeer weldoende vrouw geweest, bij wie armen en zieken om hulp plachten te komen, die hun, niet slechts in aalmoezen, maar evengoed in belangstelling en goeden raad gegeven werd.

Na haar moeder's dood (1636) viel op Anna Maria deze maatschappelijke plicht, maar zij heeft in haar levensherinneringen meer misslagen dan successen te boeken bij de vervulling dezer ‘werken der liefde’. Zij heeft ze ‘volgens (haar) kennisse oprechtelijk betracht’, verzekert zij; maar moet tevens bekennen, dat zij ‘deze dingen doorgaans zeer onvoorzichtig gedaan (heeft) ten dele omdat (zij) onwetend was van (haar) stant en pligt, ten dele ook om de bedrieglijkheit van die (zij) zogt te helpen’.

Men ziet haar voor zich, ‘de geleerde maagd’, met de theorieën van deugd en menschenkennis zoo vertrouwd, maar geheel buiten het praktische leven staande; zonder anderen steun bij haar liefdewerk dan het theoretische inzicht dat haar vertrouwde moralistische werken haar gaven in zedelijke en maatschapelijke vraagstukken. Meer uit plichtsgevoel dan uit

belangstelling moet zij haar nieuwe werk hebben aanvaard ‘de kranken te bezoeken, de treurigen te troosten, de onwetenden te onderwijzen, de armen met aalmoezen te helpen, of ook die haar plicht niet deden af te manen en tot Godvruchtigheid en deugt op te wekken’; aan eigen bekwaamheid echter zal zij in den beginne niet hebben getwijfeld. Totdat telkens weer haar onhandigheid en gebrek aan inzicht haar verkeerd deed beslissen, staande tegenover de ellende, maar ook tegenover de sluwheid en bedelaars-praktijken der achterbuurten; haar onhandigheid, die haar deed aarzelen of streng ondervragen, waar het tegenover eerlijke armoede onnoodig was en slechts grieven kon; haar gebrek aan menschenkennis, dat haar te gul en vertrouwend steun deed verleenen, waar wantrouwen een vereischte zou blijken; haar te theoretisch inzicht, dat in al te geleerd-stichtelijke vermaningen haar eerlijk pogen, om met troost en goeden raad te helpen, deed falen.

Nooit kon een hechte band tusschen haar en haar beschermelingen ontstaan, omdat nooit een spontane belangstelling haar weldadigheid steunde, omdat zij, op zichzelf geconcentreerd, aan menschenkennis en menschenliefde slechts theoretisch haar aandacht schonk.

Eerst in haar ouderdom, als zij na haar bekeering tot het Labadisme mèt haar wetenschappelijk streven, haar geheele vroegere levensopvatting verwerpt, zal zij ten volle haar te kort aan menschelijk medegevoel leeren inzien. Dan zal zij, althans in den beperkten kring van de Labadisten-maatschappij, meeleven met haar medemensch; een ruimte van menschelijke belangstelling die reikt ook buiten den onmiddellijken kring van haar geestverwanten zal zij nooit verwerven.

Gelijk naar de wijsbegeerte der Stoa gaat tusschen 1636-40 Anna Maria's diepe bewondering naar Stoïsche vroomheid uit, dit bewijst een passage uit haar geschriftje: *De Paelsteen van den Tijt onzes Levens* (1639). Als geheel is haar betoog van humanistischen geest doortrokken en op het hoogtepunt laat de schrijfster Epictetus aan het woord: ‘Laet ons hooren de Goddelicke stem van den Philosoof Epictetus: ‘Ick wil altijt liever, 't gene dat God wil, als ick selve. Ick sal hem bijblijven ende aanhangen, gelijck een dienaer ende navolger, met hem begeer ick, met hem verlang ick ende om simpelick

ende met één woort te seggen: dat God wil, wil ick ook'.[1] In ontroerde bewondering voor den grooten Stoïcijn roept Anna Maria uit: 'Hier is de rechte stilte voor het onweder der bekommernissen, hier is een zekere haven voor het gegevaerlijck stooten der klippen ende hier is ten laetste de Paelsteen, daer ick met gemoet ende penne op ruste'.

Er ligt in deze woorden een warmte gelijk wij ze van Anna Maria nauwelijks kennen: deze klassieke vroomheid ontroert haar, leeft voor haar, terwijl nog haar Christendom in dezen tijd zich bepaalt tot theologische en taalkundig-kritische vraagstukken, tot dogmatisch-strenge plichtmatige vroomheidsoefening. -

Eén factor ontbreekt nog om het beeld van Anna Maria van Schurman als humaniste te voltooien: haar geestdrift voor de natuurwetenschappen.

In haar vertoog over de studie der vrouw staat de Physica onder de hulpwetenschappen der Theologie genoemd, doch slechts in het voorbijgaan; uit den meer aangehaalden brief aan Rivet echter blijkt haar bijzondere belangstelling in deze richting. De natuurwetenschap is als onderdeel van de Theologie, zoo meent zij, van groot belang; deze beide wetenschappen moeten elkander vergezellen omdat zij 'op schoone wijze met elkaar overeenstemmen' en 'omdat de eene de andere ondersteunt en belicht'. Talrijke punten, de wenteling, de rondheid der aarde, de welving der horizon en dergelijke, worden aangestipt als belangwekkend, een bewijs dat Anna Maria zich van de voornaamste vraagstukken, die toen de aandacht vroegen, op de hoogte had gesteld.[2]

Wat meer zegt, ze kiest uitdrukkelijk partij voor den natuuronderzoeker en maakt het duidelijk, dat het de nieuwe, empirische methode van natuuronderzoek is, die haar aantrekt. Men store zich niet aan hen die kwaadwillig zulk een belangstelling verdacht maken. De natuur heeft ons immers niet zoo stiefmoederlijk bedeeld, dat wij niet in staat zouden zijn, haar te onderzoeken. Zou het niet tegen de bedoeling van den Schepper zijn, die ons immers tot het verheerlijken, ken-

1) Aangehaald uit de vertaling van 1639.
2) Tegelijkertijd bestudeerde zij de wiskunde onder leiding van Colvius; van Beverwijck onderrichtte haar in de 'theorie der geneeskunde' en zij was vol belangstelling voor Botanie en Astronomie.

nen en vereeren van Zijn zeer schoone werken op dit aardsche schouwtooneel heeft geplaatst, indien wij ons van dergelijke vraagstukken afkeerig toonden?' Wij zouden palen zijn, geen menschen; vreemdelingen, geen bewoners dezer aarde, indien wij tot zooveel schoons en heerlijks, waarin de majesteit der eeuwige Godheid straalt onze ziel niet keerden in ontroering en als door Goddelijke liefde ontgloeid'.

Meer dan ooit is hier de dochter der Renaissance aan het woord in vereering voor de wonderen der natuur, maar evenzeer in vast vertrouwen op de vermogens en het goed recht van den menschelijken geest, de geheimen van aarde en hemel niet slechts te aanbidden, maar te onderzoeken en te doorgronden. Bovendien is een onmiddellijke, persoonlijke invloed aan te wijzen, als verwekker van deze belangstelling, zoo verrassend te midden van Anna Maria's overwegend letterkundig-wijsgeerige ontwikkeling, de invloed n.l. van Descartes, dien zij reeds geruimen tijd[1] èn persoonlijk èn door zijn werk kende.

Hoe weinig bijzonderheden we helaas weten omtrent Anna Maria's betrekkingen tot den Franschen philosoof, dit is zeker, dat zijzelf zijn invloed in een bepaald tijdperk van haar leven van groot belang acht. Immers de breuk die omstreeks 1640 een eind maakt aan haar omgang met Descartes beschouwt zij als een keerpunt in haar leven: 'God', zoo schrijft zij later, 'heeft mijn hart van dezen profanen mensch afgewend, en heeft zich van hem als een prikkel bediend, om mij tot vroomheid op te wekken en mij geheel aan Hem te wijden'.

Brengen we deze bekentenis in verband met de mededeeling in Eucleria, dat ze zich in een bepaald tijdperk van haar leven ijverig op de bestudeering der natuurwetenschappen heeft toegelegd en met haar geestdrift die uit haar brief aan Rivet van 1638 blijkt, dan mogen we Descartes' invloed op de Utrechtsche geleerde maagd zeker niet gering achten. Het is dan bovendien niet twijfelachtig of die invloed nog in 1638 van belang was, ondanks Descartes' spijtige uiting in 1640: 'ce Voetius à gasté aussi la demoiselle de Schurmans,...

1) Descartes woonde sedert 1629 in ons land; zijn uitingen over Anna Maria wijzen er op dat hij haar zeker sinds 1634, misschien reeds vroeger kende.

il y a désja cinq ou six ans qu'il la possède si entièrement qu'elle ne s'occupe plus qu'aux controverses de la théologie, ce qui luij fait perdre la conversation de tous les honnêtes gens'. Sedert 1634 inderdaad kende Anna Maria Voetius en was zij zijn leerlinge; dat zijn invloed in deze jaren echter op verre na niet zoo overwegend was als Descartes beweert, behoeft na de uiteenzetting van Anna Maria's universeele belangstelling nog in 1638, geen betoog meer.

Het was spijt - en geen geringe spijt -, die Descartes tot zulk een overdreven voorstelling bracht; omstreeks 1640 is inderdaad in zijn verhouding tot de Utrechtsche Jonkvrouw een wrijving ontstaan die onvermijdelijk tot een breuk moest leiden; in de hevige botsing die op dit tijdstip tusschen zijn denkbeelden en die van Voetius plaats grijpt, kiest Anna Maria de partij van den Utrechtschen theoloog.

In 1639 eerst ontbrandt deze strijd tusschen de aanhangers en tegenstanders van Descartes' philosophie, waarbij Voetius zich steeds als feller bestrijder der nieuwe denkbeelden doet kennen.

Anna Maria, die nog zoo kort geleden het empirisch natuuronderzoek had verdedigd en van een harmonisch samengaan van deze moderne denkbeelden en de theologie had gedroomd, moet vrij hardhandig uit haar illusies zijn wakker geschud.

Ondanks Rivet's waarschuwingen, in antwoord op haar geestdriftig betoog, waarbij Voetius ongetwijfeld de zijne heeft gevoegd, toen hem de gevaarlijke sympathieën van zijn leerlinge bleken, had zij in haar Verhandeling de plaats der natuurwetenschappen als hulpwetenschap der Theologie gehandhaafd. Thans (1639) openbaart zich aan de Utrechtsche hoogeschool de tegenstelling tusschen beide richtingen zoo scherp, dat een compromis niet langer mogelijk is. Tegenover Regius' dispuutcolleges over problemata physica, waarin de Cartesiaansche denkbeelden ijverig worden voorgestaan, opent Voetius nog in hetzelfde jaar 1639 een reeks disputaties, waarin, eerst nog zonder namen te noemen, scherpe stellingen tegen de Cartesiaansche richting worden geformuleerd. Met name de Cartesiaansche twijfel wordt als atheïstisch gebrandmerkt en het vrije natuuronderzoek als in strijd met het Bijbelgezag verworpen.

Thans geldt ook voor Anna Maria van Schurman: kiezen

of deelen. Onder de onmiddellijke inwerking van Voetius' woorden - immers wij weten dat zij diens colleges en disputen placht bij te wonen en waar het zulk een brandende kwestie gold zal zij ze minder dan ooit hebben verzuimd - ziet zij haar illusies van een verzoening tusschen natuurwetenschap en theologie verdwijnen; meer en meer komt zij tot de overtuiging dat Descartes' richting gevaarlijk en goddeloos moet zijn. Binnen korten tijd heeft de ommekeer plaats; in 1640 is de breuk onvermijdelijk; zij voltrekt zich gedurende de heftige pamflettenoorlog door Voetius met zijn aanhanger Schokius tegen Descartes en de zijnen in de volgende jaren gevoerd.

Een brief in 1644 door Jonkvrouw van Schurman aan Prinses Elisabeth van de Paltz gericht, wie Descartes toen juist zijn *Principia Philosophica* had opgedragen, is een overtuigde verdediging van de oude scholastieke wijsbegeerte tegen die van Descartes, al wordt zijn naam niet genoemd.

In dit licht gezien krijgt ook de anecdote omtrent het laatste gesprek van Descartes en Jonkvrouw van Schurman haar volle beteekenis. Bij een bezoek in 1640 zou Descartes aan Anna Maria hebben gevraagd, waarom zij zich met zulk een voorkeur in de studie van het Hebreeuwsch verdiepte? Om te beter Gods woord te leeren verstaan, was het antwoord. Descartes verzekerde daarop, dat ook hij eenmaal om deze reden studie van het Hebreeuwsch had gemaakt en zelfs begonnen was het eerste hoofdstuk van Genesis over de schepping te lezen; maar ondanks ijverige studie had hij er niets klaars of duidelijks in kunnen vinden.

Anna Maria, verontwaardigd over zulk een profane uiting zou na dit gesprek voor goed alle relaties met Descartes hebben verbroken.

Inderdaad is in deze anecdote de kern van het geschil geraakt: Voortaan zal Anna Maria de nieuwe wijsbegeerte, het natuuronderzoek dat buiten den Bijbel om zich een voorstelling van het ontstaan der wereld trachtte te maken, verwerpen en zich scharen bij hen, die, met Voetius overtuigd waren, dat zulke pogingen het gezag van de H.S. ondermijnden en de goddelijkheid van het Bijbelwoord op losse schroeven stelden.

De verbreking van Anna Maria's vriendschap met Descartes

beteekent aldus haar eerste, beslissende wending van Renaissance naar Hervorming in streng-Calvanistischen geest. Voor het eerst wordt het streven naar Universaliteit verlaten, het zoeken naar een compromis tusschen beide wereldbeschouwingen opgegeven, voor het eerst overweegt haar Godsdienstige overtuiging op een beslissend punt.

In antwoord op een klacht van Huijgens, dat Jonkvrouw van Schurman zijn brieven niet beantwoord, schrijft Rivet den 26en September 1639, dat hij geheel in 't zelfde geval verkeert en voegt er als verklaring van dit stilzwijgen bij: ‘Monsieur Voetius luij charge tellement l'esprit, et luij taille tant d'affaires qu'elle est toute à luij, et je crains, pour vous en parler librement, qu'il accable cet esprit, qui veut tout scavoir et exactement’.

Ziehier dezelfde klacht die kort daarop Descartes zal uitspreken, en ditmaal komt ze van één van Voetius' beste vrienden, die zonder spijt en overdrijving, maar met eerlijke bezorgdheid, den al te grooten, eenzijdigen invloed van den Utrechtschen theoloog op Anna Maria betreurt. Zorg voor haar gezondheid sprak hier in de eerste plaats; Anna Maria zelf zal later de onmatigheid in haar studiën erkennen, ‘daar ik eertijds krank aan gelegen heb’; het jaar 1639, als te Utrecht de strijd voor en tegen Descartes in vollen gang is en Anna Maria zich daarbij ten nauwste betrokken ziet, terwijl tegelijk haar theologisch-taalkundige studiën onverpoosd worden voortgezet, moet een tijd van bijzondere inspanning zijn geweest.

Hoewel een geestverwant en vriend van den Utrechtschen Professor, en een ijverig strijder voor zijn kerk, was Rivet's geest ruimer, zijn geloof gevoeliger, inniger dan dat van Voetius; er leefde in hem iets van het mystische, iets van vrome ontroering die aan Voetius vreemd was.

Aldus moest hij, die Anna Maria van Schurman kende als geen ander, ook in haar geestdrift, in haar behoefte aan idealisme, aan vereering, die achter het koud-geleerde van haar intellectueele ontwikkeling schuil ging, wel vermoeden dat de dogmatische, wetenschappelijk-theologische richting waarin Voetius zijn leerling dreef, de methodische vroom-

heidsoefening waaraan hij haar onderwierp, haar op den duur geen voldoening geven kon.

Intusschen vervolgt Anna Maria tusschen 1640-1650 vol vertrouwen den weg, haar door haar Utrechtschen leermeester gewezen.

Zij geeft weinig uit, maar werkt veel; de *Opuscula,* die zij op herhaald aandringen van haar vrienden, vooral van Ds. Spanheim, in 1647 doet verschijnen, houden gedeeltelijk brieven en gedichten uit een vorige periode in, gedeeltelijk zijn zij gevuld met haar brieven aan theologische vrienden, in wier kring zij steeds meer vereerders telt, die haar oordeel vragen over punten van dogmatiek en exegese en volgens wier meening zij een professoraat in de theologie met waardigheid zou hebben bekleed.

Zij vervaardigt een Grieksch woordenboek en stelt het ontwerp samen voor een Aethiopische spraakkunst; zij gaat steeds verder in de bestudeering van de Oostersche talen en wordt door groote geleerden van haar tijd als Vossius, Heinsius en Balsac, als autoriteit op dit gebied beschouwd.

Tegelijk leeft zij mede in de kerkelijke politiek van binnenen buitenland; vol bezorgdheid voor den toestand der Hervormde Kerk in eigen land en in Frankrijk, waar het welzijn der Hervormde gemeenten waarin zij zooveel vrienden telt, telkens wordt bedreigd.

Als vriendin van Voetius is zij ingewijd in de verschillende theologische oorlogen, door hem en zijn aanhangers gevoerd en kiest met overtuiging partij; ze is vol zorg voor de zuiverheid der Kerk, die zij door het streven van Voetius' tegenstanders, evenzeer als door de onverschilligheid der ‘rekkelijken’ en door de boosheid dezer wereld bedreigd acht. Gelijk haar leermeester ijvert zij voor Zondagsheiliging en haar kleeding en kapsel wijzigt zich meer en meer naar streng-eenvoudigen, onwereldschen trant. Zij neemt de leiding op zich van huiselijke conventikels, door Voetius aanbevolen tegenover den ‘wereldschen’ geest, die de openbare godsdienstoefening maar al te dikwijls besmet, wanneer de ‘preciesen’ in de minderheid zijn. Meer en meer wordt zij overtuigd, dat een grondige reformatie in de Kerk noodzakelijk is; de weg der uiterste ‘preciesen’ schijnt haar daarbij de eenige ware; zij veroordeelt streng en onvoorwaardelijk hen die, als Hugo de

Groot, herstel en vrede zoeken in de Kerk langs een anderen weg dan zij.

Terwijl zij voor de wereld de vermaarde geleerde en humaniste blijft, vervreemdt zij meer en meer van haar roem; zij tracht den kring van haar correspondenten te beperken en de kennismaking met nieuwe vereerders te vermijden. Ook haar vrienden als Huijgens en zelfs Rivet hebben te klagen over de trage beantwoording van hun brieven; zij zelf verklaart slechts zelden aan landgenooten en nog minder aan buitenlanders, die haar briefwisseling zoeken, te kunnen voldoen. Intusschen blijven theologische vrienden haar welkom en zij houdt ook nog genoeg over van haar oude feministische geestdrift, om mannen als Gassendi en Simon d'Ewes, die deze geestdrift waardeeren zonder in de overdrijvingen van den vrouwendienst te vervallen, uitvoerig te beantwoorden.

Wel vinden we nog enkele gelegenheidsgedichten van Anna Maria's hand in den ouden pompeus-vernuftigen stijl; maar het is slechts een echo van vroeger tijd; zij verwijdert zich gestadig meer van de geleerd-complimenteuse sfeer der Renaissance-wereld; aan de huldeblijken die haar ook nu nog van daaruit bereiken, dat van Giberto da Cesena in 1642, dat van le Sieur des Haijons in 1649[1)], zoo geheel in het genre van den platonischen vrouwendienst, is zij voor goed ontgroeid. Zulke eerbewijzen dragen er slechts toe bij, evenals de bezoeken van voorname, nieuwsgierige buitenlanders als de Koningin van Polen (1645) en Christina van Zweden (1651), die haar dwingen haar geleerdheid ten toon te spreiden, om Anna Maria van de holheid van een roem te overtuigen, die haar eens zoo begeerenswaard had geschenen.

Naar een steeds strenger, meer kloosterachtigen regel zoekt zij haar dagelijksch leven in te richten; had omstreeks 1640, gelijk ons uit haar brief aan Mrs. Moore bleek, in haar wellevenskunst nog een stoïsche geest voorgezeten, deze wordt meer en meer teruggedrongen door een levensleer van strengcalvinistischen aard; een ommekeer, ongetwijfeld ook door haar breuk met Descartes verhaast. Tusschen de studie der Godgeleerdheid en de ‘beoefening der Godzaligheid’ wordt haar

1) Epigrammes à la vertu de Mile Anne Marie de Schurman par le Sieur Des Haijons.

tijd verdeeld. Zij overzag, gelijk zij later schrijft, het geheele veld der Godgeleerdheid, zoowel de dogmatische als de werkstellige en zij had zelfs alle takken der theologische wetenschap en praktijk ‘met al haar onderscheidingen voor (zich) zeer net op tafelen in order gebracht, in welke (zij) alle schatten van deze Princesse der Wetenschappen en alle (hare) plichten, als met een opslach van het oog kon beschouwen.’

Even methodisch als haar theologische studiën was haar vroomheidsoefening: in waken en bidden bestond haar dagelijksche praktijk; zij ging de haren 's morgens en 's avonds in gebed voor en had zich bovendien verbonden ‘alle dagen zooveel mogelijk was, om driemaal op gezette tijden alleen te bidden’.

We behoeven de verzekering niet van de schrijfster van *Eucleria* om te begrijpen hoe dikwijls al deze strenge, gereglementeerde vroomheid in warmte en eenvoud van religieus voelen te kort schoot, en gelijk zij het uitdrukt, hoe dikwijls in deze gebeden ‘de hemelsche olie en 't vier ontbrak’.

Toch was in den grond van dit alles een oprecht zoeken naar godsdienstige bevrediging, een geestdrift die niets ten halve wilde doen, die, eenmaal op den weg der strenge, kille vroomheid der Preciesen, deze ten einde toe vervolgde hopend op vervulling van een diepe gemoedsbehoefte door een leven van kloosterachtige gestrengheid en regelmaat.

Er vormden zich, dit toonden leerlingen en volgelingen van Voetius als Teellinck en Lodensteijn, ook onder de geestverwanten van den Utrechtschen Theoloog overtuigingen, waarin gevoelsvroomheid en mystiek meer plaats innamen dan bij den geleerden voorganger der Preciesen.

In Teellinck's vroomheid vooral klinkt een nagalm van de Middeleeuwsche Christusmystiek, van het smachten der menschelijke ziel als een bruid naar den hemelschen bruidegom.

Moeten we in Anna Maria's zinspreuk ‘mijn liefde is gekruisigd’, een neiging tot zulk een mystiek aannemen?

Zeker is dat, reeds geruimen tijd voor haar bekeering, zich ook in haar geleerd klooster-bestaan sterker de gevoelsfactor deed gelden, die ten slotte zulk een beslissende overwinning zal behalen.

Wellicht ook was Rivet's invloed aan deze versterking der gevoelsvroomheid niet vreemd. In de hartelijkste bewoordin-

gen had deze oude vriend Anna Maria op zijn sterfbed (1651) herdacht, en nog jaren later herinnert zij zich Rivet's stemming van innige geloofszekerheid op het laatst van zijn leven, toen hij, alle ‘wetenschap uit boeken’ verwerpend, en ‘gesteund door Gods geest’, meer wijsheid had vergaard, dan alle godgeleerdheid in vijftig jaren van studie hem schenken kon.

Mogen wij in Anna Maria's leven de kentering omstreeks dit jaar 1651 stellen? Ook uiterlijke omstandigheden die haar een tijdlang uit Utrecht en de onmiddellijke omgeving van Voetius wegriepen, waren gunstig voor zulk een verandering.

Reeds van omstreeks 1642 tot haar dood in 1662 woonden bij Anna Maria van Schurman en haar broeder twee tantes in, die vooral gedurende de laatste tien en vijf jaar van haar leven door haar blindheid meer en meer zorg en verpleging eischten. In de verzorging van deze beide hulpbehoevende vrouwen leert Anna Maria, naar zij zelf getuigt, voor het eerst ‘de oefening der liefde’, het zichzelf geven, kennen, dat haar in haar op zichzelf geconcentreerd leven van geleerde vrouw, vreemd was gebleven. Vriendschap had voor haar, ondanks wat dweperij, vooral intellectueele samenstemming en waardeering beteekend; in den familiekring was zij, bewonderd en vereerd door ouders en broeder, slechts zelden de offerende geweest.

Nu haar beide ‘moederszusters’ haar hulp meer en meer behoeven en tenslotte bijna geen oogenblik kunnen ontberen, komt de tijd dat de zong voor haar zieken en voor het huishouden Anna Maria van haar studiën en andere bezigheden bijna geheel afroept.

Maar er is ditmaal geen spoor van dat half-onwillige, dat zich-te-goed-vinden voor kleine dagelijksche plichten, dat haar houding in vroeger jaren had verraden als de omstandigheden voor haar studiën ongunstig waren; de eerste, alles overweldigende geestdrift voor de wetenschap, de eerzucht die haar tot steeds grooter inspanning had aangezet, zijn voorbij; in den kleinen engverbonden huiselijken kring is haar zorg en liefde ontwaakt: ‘Ick hebbe wel reden’ schrijft zij na den dood van haar tantes in 1662, ‘God te dancken dat ik die twee lieve en waerde personen, die als mijn moeders waeren, tot het laetsten toe hebbe mogen mijne wederliefde betoonen, doch is het

scheijden en afwezen van dezelve, niet zonder bittere droefheit, wanneer ick reflexie neme op het derven van zulken trou en soet geselschap, dat ick hier bijzonderlijk misse'.

Terwille van deze tantes nu, die na den chaos van den dertigjarigen oorlog iets van haar bezittingen in Duitschland trachtten te herwinnen, had Anna Maria in 1652 met deze beiden en met haar broeder Godschalk, een reis naar Keulen ondernomen en was daar eenige jaren gebleven.

Van Utrecht uit, vertelt Anna Maria later, werd in dezen tijd het lasterpraatje verspreid, dat zij den Hervormden godsdienst zou hebben verlaten om tot het Pausdam over te gaan. Dit en de kerkelijke beroeringen die zij bij haar terugkeer te Utrecht vond, deden haar 'al te groote liefde' tot die stad bekoelen en brengen haar ertoe, zich met tantes en broeder te Leksmonde te vestigen.

Hier dan breekt het laatste bedrijf vóór haar bekeering aan 'van alle wereldsche gezelschappen bijkans ten eenen male ontslagen' leeft zij daar 'met haar twee moeitjes en haar broeder die de Godvruchtigheit in ons zeer beminde, met twee zeer vrome dienstmaagden' reeds in een 'Christen Kerkje', der wereld afgestorven. Gestadig vervreemdt zij meer van de sfeer der officieele kerk met haar theologische twistgedingen, haar geleerde predicatiën en van buiten geleerde gebeden, waarin zij vroeger heil had gezocht. Het is een voorproef van het leven in die afgesloten en innerlijk eng verbonden gemeente der Labadisten, waartoe zij eenige jaren later zal overgaan.

In 1662 werd door den dood van haar tantes dit 'gerust leven op het lant' afgebroken. Wanneer Anna Maria daarop na het vertrek van haar broeder 'die een groote reize naar Duitslant en Switserlant te doen had', het oude huis te Utrecht weer betrekt, zijn de oude banden reeds zoo goed als verbroken, de oude interessen gestorven en een diepe eenzaamheid maakt zich van haar meester. Met een huivering herinnert zij zich in *Eucleria* dezen tijd, 'nu al veel dingen slimmer geworden waren, omdat de eerste liefde en de vorige ijver in de meeste dingen had opgehouden, omdat de geest des werelts der kerke dagelijks meer innam, maar tegen het getal der goeden geenszins opkonde en alle het raatslaan om de zake van God in de Kerke te hulpe te komen nergens anders in eindigde, als in ellendige en machtelooze klachten'.

Hoe was het vertrouwen in haar leermeesters en voorgangers getaand, en daarmee de hoop dat de weg dien zij aanwezen, en dien zij zoo lang had gevolgd, de ware was!

't Is een crisis in haar geestes- en zieleleven, zoo hevig, zoo alles verontrustend als zij nooit te voren had gekend; 't is de mislukking van haar geheele streven, wetenschappelijk en godsdienstig, die Anna Maria op dit oogenblik onder de oogen ziet.

Voor het laatst staan de twee groote machten in haar, haar intellect en haar vroomheidsdrang tegenover elkaar, en te heviger is de reactie, omdat zij, zwak in zelfkennis en arm in oorspronkelijkheid, ondanks alle theoretische wijsheid nooit voor zichzelf een levend, harmonisch geheel had kunnen vormen uit de veelzijdigheid van eigen innerlijke krachten en van de geestesstroomingen van haar tijd.

Een eerlijk idealisme en een sterke maar zuivere eerzucht had haar beheerscht; maar geen ruimte van blik, geen diepte van inzicht had haar behoed te ver in de ingeslagen richting voort te gaan, in tè enge, rechte lijn voor zich uit te zien.

Zoolang haar idealisme bevrediging had gevonden in een humanistisch, godsdienstig-wetenschappelijk ideaal, zoolang zij gelooven kon aan de moreele en geestelijke hoogheid van den mensch in verband met een universeel-wetenschappelijk streven, was haar religieuse behoefte op den achtergrond gebleven; een vast vertrouwen in eigen intellectueel kunnen, in het wijde veld van studie en geestelijke volmaking dat zij voor zich ziet; een optimistisch geloof in een harmonisch samenwerken van intellectueele en religieuse krachten hadden haar bevredigd.

Wanneer dan de eerste kentering komt en zij haar vertrouwen in een universeel godsdienstig-wetenschappelijk streven opgeeft, om zich meer en meer tot Hervormd-theologische, vooral taalkundig-theologische studiën te bepalen, brengt zij feitelijk haar vertrouwen in den menschelijken geest, haar geloof in het menschelijk intellect onveranderd op dit nieuwe gebied over; zij verengt slechts haar veld van studie, zonder haar intellectueel standpunt te verlaten; en ze dreigt zich meer en meer te verliezen in detailstudie.

Tegelijk maakt haar Christelijk-Stoïsche wellevenskunst plaats voor een streng-methodische vroomheidsoefening in den

geest der Preciesen, doortrokken van de nietigheidsidee van het streng-Calvinisme, volkomen in tegenspraak met de intellectueele fierheid die haar aangeboren is en die gesterkt werd door haar opvoeding en veelzijdige ontwikkeling; te somber gestreng ook en te dor om de lang-teruggedrongen maar diep in haar levende behoefte aan religieuse ontroering te kunnen voldoen.

Echter wordt reeds langzaam een ommekeer in haar voorbereid. Terwijl zij, tijdelijk onttrokken aan de oude sfeer, leeft te midden van een kleinen kring van geestverwanten, wien geen geleerdheid de eenvoud en innigheid van geloof ontneemt; terwijl de verzorging van haar hulpbehoevende huisgenooten haar wegroept uit haar studieleven, vervallen de oude levenswaarden; tot het oogenblik dat zij in eenzaamheid, vreemd geworden aan haar oude wereld, onafwijsbaar zeker de nietigheid van al haar methodische geleerdheid en stelselmatige godsvrucht inziet.

De terugkeer van Godschalk, vervuld van liefde en geestdrift voor Labadie en zijn prediking, die hij in Zwitserland had leeren kennen; kort daarop (1665) het sterven van dien geliefden broeder, nog geheel in de stemming van godsdienstige extase door Labadie in hem wakker geroepen, verhaast de crisis.

Met vreugd grijpt Anna Maria de gelegenheid aan, om op verzoek van eenige theologische vrienden, Labadie, op wien velen hier te lande hun hoop hebben gevestigd als mogelijke reformator der verwereldlijkte kerk, hierheen te roepen en weldra heeft ten haren huize de eerste ontmoeting tusschen den Franschen prediker, de geleerde Utrechtsche jonkvrouw en eenige van de voormannen der Preciesen als Voetius, Essenius, Lodensteijn, plaats.

Gegeven Anna Maria's stemming, haar hunkeren naar natuurlijk, eenvoudig, warm geloof, naar spontane ontroering, was Labadie's overwinning niet verbazingwekkend. Hij bezat de spontane welsprekendheid, die overrompelt, meesleept, ontroert en zekerheid geeft, niet uit kracht van geleerde en weloverwogen argumenten, maar uit kracht van gloeiende overtuiging en dwepend geloof. Door deze goddelijke gave erkent zij in hem *den meester,* waar anderen hoogstens de meerderen in kennis en verworven geleerdheid waren geweest.

Reeds bij de gesprekken in Utrecht over den toestand der Kerk, hadden Labadie's redenen, die ‘in 't minst na geen zweet of olie van nachtlicht en menschelijke naarstigheit roken’ den diepsten indruk op zijn gastvrouw nagelaten, en dit *blijft* voor Anna Maria het groote wonder: de erkenning van deze goddelijke kracht in den prediker, die onuitputtelijke schatten ‘sonder eenige voorbedenkingen of menschelijke studie bij alle gelegenheit en op alle tijt uit (zijn) herte voortbracht, terwijl anderen slechts dorre redenen door studie en arbeit als uit den top van haar harzenen of uit geschreven boeken, meer konstig dan natuurlijk in order brachten en voortstieten’.

Door deze welsprekendheid werden voor haar inderdaad ‘de alleroudste en allergemeenste waarheden’ als met nieuw licht bestraald, en hoe had zij ze noodig, die bestraling, die herleving der eenvoudige geloofswaarheden, die haar eigen geleerdheid en die van haar vrienden had doen verdorren en verstijven.

Wat deerden haar de bezwaren van de meest vooraanstaande theologen, die door Labadie's neiging tot afscheiding, de eenheid der Kerk bedreigd zagen; zoolang reeds was zij vervreemd van de groote kerkelijke gemeenschap, en was zij, de ‘Preciese’ geneigd, al wat buiten den streng afgebakenden kring van haar geestverwanten stond, als ‘de wereld’ te veroordeelen; ook als aristocrate van geboorte en van geest was afzondering haar natuurlijke sfeer. Bovendien: in een dergelijke kleine, door vroomheid eng verbonden kring als waarvan Labadie droomde, had zij de laatste jaren reeds geleefd en zich gelukkig gevoeld.

Dus is haar overgave onvoorwaardelijk en zij verbreekt met die eerlijkheid, die haar steeds ten einde toe den weg deed gaan, dien zij den goeden achtte, alle vroegere banden om hem te volgen, die haar alleen de eenvoud en de lang verlangde rust van een innig gevoels-geloof schenken kan.

Ongetwijfeld herkent men ook in de schrijfster van *Eucleria*, ondanks de plechtige afzwering van heel haar vroeger leven, nog dikwijls de humaniste, de theologe in aanhalingen en redeneeringen; zelfs komt, in de uitgebreide details die zij geeft omtrent haar geleerdheid en kunstvaardigheid, de ijdelheid, het zich-bijzonder-voelen nog menigmaal

om den hoek kijken; doch daartegenover staat als het nieuwe, alles-overheerschende, een warmte en innigheid van geloof, gelijk zij vroeger nooit had gekend.

De reactie in dit opzicht was hevig, omdat de afdwaling vèr was geweest; de reactie was noodzakelijk en waar; de bekeering der geleerde Utrechtsche Jonkvrouw tot dit dwepend gevoelschristendom met zijn mystiek en zijn blijmoedig vertrouwen is een bevrijding en een terugkeer tot zichzelf; ook het kind had deze spontane ontroering gevoeld, vóór haar opvoeding in te-eenzijdig intellectueele richting, haar vervreemdde van eigen, innigste gemoedsbehoeften.

Daarom heeft Anna Maria van Schurman onmiddellijk in dit geloof de zoolang gezochte vrede en kracht gevonden en behouden tot het einde, ondanks de vervolgingen, de ontberingen en omzwervingen, waaraan zij met de gemeente der Labadisten heeft blootgestaan, eer deze, niet lang voor haar dood in 1678, te Wieuwerd in Friesland een veilige schuilplaats vond.

H.C.M. GHIJSEN.

Inzake overheidsbemoeiïng.

De zes mannen van ‘Nijverheid’, door hunne Maatschappij in commissie gesteld in de eerste plaats tot onderzoek van de verschillende klachten over de organisatie van wetgeving en overheidsbeheer, en voorts om, als zij er kans toe zagen, middelen tot verbetering aantegeven, moeten, zoodra hun rapport klaar lag, hebben begrepen, dat zij tegenstand gingen ontketenen.

Alvast doordat zij een aantal vragen lieten rusten. De vragen naar de wenschelijkheid van overheidsbemoeienis en van hare uitbreiding; ook die naar de deugden en gebreken van ons parlementaire stelsel en van het bestaande kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging.

Zij stelden, dusdoende, zich onmiddellijk bloot aan het verwijt, dat zij de ziekte, waartegen zij medicijn zochten, aan de oppervlakte van ons politieke leven meenden te kunnen vinden, terwijl de kwaal mogelijk dieper zit, in de grondslagen zelf van ons staatkundig stelsel.

Maar ook hebben zij critiek opgeroepen door den positieven inhoud van hun voorstel. Deze inhoud deugt niet, kan de een zeggen; òf hij deugt, kan eerst blijken uit nadere, geprecizeerde uitwerking in een of meer wets-ontwerpen, kan de ander meenen.

Zij zullen dit alles hebben overwogen en geweten en welbewust van wat zij deden en nalieten hun opzettelijk beknopt gehouden rapport als voorwerp van door henzelf begeerd debat hebben voorgelegd aan hun Maatschappij en aan het naar zij mochten hopen belangstellende wijl belanghebbende nederlandsche volk.

Reeds voor het kiezen van deze gedragslijn verdienen zij een compliment.

De vragen, door hen uitdrukkelijk aan de orde gesteld, leenen in dezen vorm zich voortreffelijk voor beraadslaging. Enkele weinige vraagpunten, met enkele weinige proeven van beantwoording.

Zij hadden tienmaal meer overhoop kunnen halen. Het gevolg zou geweest zijn een vaag en grenzenloos debat, ofwel - vanwege den afschrik dien dit grenzenlooze wekt - geen debat hoegenaamd dan plichtmatig in wat trouwe departementen van ‘Nijverheid’ en verder niets.

Hadden zij de positieve en de negatieve verdiensten van ons parlementaire stelsel en van ons verkiezings-systeem tot onderwerp van hun overleggingen en tot onderdeel van hun verslag gemaakt, - of zelfs hadden zij, wat het voorwerp van hun onderzoek betreft dezelfde beperkte keus doende als thans, op het voetspoor van staatscommissies een aantal wetsartikelen als concrete uitwerking geformuleerd, - het einde zou op zijn best verwatering en rekking van discussie zijn geworden. Dit wil zeggen: het einde zou ver-af hebben gelegen. En op een wat spoedig einde waren zij belust.

Zij en hun lastgevers immers zien de gebreken van de organisatie onzer wetgeving en van ons overheidsbeheer als een ziekte, waarvan men hopen moet, dat zij acuut is en met prompte middelen kan worden bestreden. Deugen hun middelen, dan zal het de natuurlijke taak van den wetgever - niet die van een particuliere commissie - zijn, de aangegeven beginselen omtegieten in wetsformaat.

De *Gids*-lezer kent den inhoud van het rapport uit ir. C. Wolterbeek's artikel in de Maart-aflevering. De *Gids*-lezer was bovendien op een deel van den inhoud voorbereid door de studie van denzelfden schrijver over ‘de organisatie van het overheidsbedrijf’, die de Februari-aflevering van een jaar geleden opende en die kennelijk de volle aandacht der ‘Nijverheids’-commissie heeft gehad. Een en ander ontslaat hier van uitvoerig citeeren.

□□□

Hervormers - en dus ook dit zestal - hebben altijd éénzelfde kwade kans geloopen: dat de beoordeelaar, op hun

verzoek zich in hun voorstellen verdiepend, er fouten en leemten treft, die hem brengen tot verwerping, maar die hij verzuimt aftewegen tegen de fouten en gebreken van het bestaande stelsel, op welks verbetering de hervormers uit zijn. Aan onwelwillendheid van den beoordeelaar behoeft dit niet te liggen. Het is het begrijpelijk gevolg van zijn concentratie op dit hem voorgelegd onderwerp, met tijdelijke verwaarloozing van al het overige. Toch stelt aldus de criticus het vraagstuk glad verkeerd. De vraag is niet, of het voorgestelde menschelijkerwijs volmaakt is; zij is deze of het beter is dan de bestaande toestand, welks onvolmaaktheid door haast ieder wordt erkend, maar waaraan men gewend is geraakt en die dus minder opvalt dan een gloednieuw plan.

Wanneer eens de overheids-bedrijven gingen functioneeren naar het nieuwe schema van Wolterbeek-'Nijverheid', met hun directies, veel zelfstandiger dan thans, met hun bedrijfsraden, met die verkleinde gelegenheid voor de leden der volksvertegenwoordiging om zout te leggen op alle slakjes, maar terwijl toch deze bedrijven zouden blijven wat zij nu zijn: organen der gemeenschap, met verantwoordelijkheid in laatste instantie aan de vertegenwoordigers der gemeenschap, en dan, dank zij hun grootere bewegings-vrijheid, méér bijdragend tot haar bloei dan hun mogelijk is onder het bestaand regiem, - wat zou dan verloren en wat zou dan gewonnen zijn?

Verloren: een stuk parlementaire bevoegdheid? In zekeren zin natuurlijk: ja; als de bedrijfsleiding meer arm-ruimte krijgt, wordt de sfeer der parlementaire bemoeienis met deze ruimte ingekort. Doch een wezenlijk verlies kan men hierin alleen dan zien, zoo men de bevoegdheid van Kamerleden om zich periodiek met allerlei details van staatsbedrijven bezig te houden aanmerkt als een voor den Lande kostbaar bezit. Het is dit echter allerminst, al heeft het eenige voordeelen. De Kamer kan haar tijd en de gaven harer leden beter gebruiken voor werk van grooter stijl, ook op ditzelfde gebied der overheidsbedrijven, waar haar naar de denkbeelden van Wolterbeek en van het zestal de taak zal wachten om voor elk bedrijf met zijn directie en zijn bedrijfsraad een wettelijke organisatie te scheppen, de werking van deze organisatie te

blijven gadeslaan en zoo noodig natuurlijk de regeling te herzien.

De vraag, wat gewonnen zou worden, is hiermede ten deele al beantwoord: er wenkt winst, zelfs voor de volksvertegenwoordigers, die men op 't eerste gezicht te kort gedaan zou kunnen achten. Maar grooter zal de winst zijn voor de overheidsbedrijven zelve, die dan zullen kunnen functioneeren zooals bedrijven dit plegen en wenschen te doen, en deze winst zal gewin van de gemeenschap zelve zijn. Juist zij, die wenschen, dat staat en gemeenten niet enkel als controleurs van particuliere bedrijven maar ook als scheppers zelf van economische waarden in het bedrijfsleven zich zullen bewegen, moeten begeerig zijn naar dit gewin, dat de overheidsbedrijven den bestaansstrijd verlichten zal, terwijl de wetgever, wiens taak het leggen en onderhouden van den wettelijken grondslag voor elk bedrijf zal zijn, de bepaling van de beginselen, waarnaar het bedrijf zich zal hebben te gedragen, geheel in de hand houdt. De directie zal die beginselen moeten naleven; de toeziende raden, waarin desgewenscht ook Kamerleden kunnen plaats nemen, zullen hebben nategaan of aldus geschiedt; en de verantwoordelijke minister zal de permanente schakel blijven tusschen bedrijf en parlement. Het trekken der groote lijnen en de zorg, dat deze niet worden weggewischt, wordt dan de taak der Kamer, een ten slotte heel wat hooger en dankbaarder taak dan het bedillen in kleinigheden, waartoe het thans bestaande stelsel letterlijk uitlokt.

Deze overdracht van controleerende bevoegdheid van het ééne parlement op vele en waarschijnlijk allengs zich vermenigvuldigende bedrijfsraden zou men een vorm van decentralisatie van bestuursmacht kunnen noemen. Maar passender wordt zij een vorm van differentiatie geheeten. Van die differentiatie in zijn bewerktuiging, die elk groeiend organisme voor zijn gezond voortbestaan, voor zijn blijvend gedijen, volstrekt behoeft.

Het is niet de eenige decentralisatie, door de commissie beoogd. Naast die op bestuursterrein betuigt zij, decentralisatie van wetgeving te begeeren, en wel in dezen vorm, dat aan de reeds lang bestaande territoriale decentralisatie, (waaraan provincies en gemeenten hun betrekkelijke zelfstandigheid danken) er eene in verband met het te behartigen belang

worde toegevoegd. Zoodra de bij een bepaald onderwerp van wetgevende zorg met hun belang betrokkenen behooren tot een of meer wèl herkenbare maatschappelijke groepen, vatbaar voor behoorlijke organisatie, zou aan de organisaties dezer groepen - mits altoos binnen de grenzen en onder de waarborgen, door den souverein blijvenden wetgever in het algemeen belang, waaraan de groepsbelangen ondergeschikt moeten blijven, te stellen - de nadere regeling van deze groepsbelangen kunnen worden overgelaten.

Ook dit is een vruchtbare gedachte.

Voor geheel oorspronkelijk geeft ook de commissie haar niet uit.

Reeds Talma wilde ze toepassen op zijn Raden van Arbeid. Dit stuitte toen af op grondwettige bezwaren. De nieuwe Grondwet heeft deze in 1917 opgeruimd. En in de bestaande Arbeidswet 1919 wist Aalberse een aan deze gedachte verwant voorschrift te doen opnemen, dat het den minister mogelijk maakt, op gemeenschappelijken wensch van werkgevers en arbeiders afwijking van de normen der wet inzake arbeidstijd in den zin van verschuiving van den normalen werktijd binnen de grenzen der gemiddelde 48-urige werkweek toetestaan.

Ziehier nu een dier punten van het rapport, waar de critiek makkelijk aanhaakt. Zij ruikt iets als Veraart's ‘economische bedrijfsorganisatie’, of als bindend-verklaren van collectieve arbeids-overeenkomsten, en zij brengt zich te binnen, dat voorstanders van niets minder ergs dan socialisatie zich tactisch wel verantwoord en geroepen hebben geacht, met maatregelen van dit slag als voorbereidend werk, als eersten aanloop, op afbetaling, genoegen te nemen.

Het is die soort van critiek, welke op eigen kleinmoedigheid zich inspireert.

De wetgever zal hier geen duimbreedte gronds méér afstaan dan hij wil, noch veel ander terrein dan hij ook tegenwoordig reeds ter verdere bewerking (naar zijne voorschriften!) pleegt overtelaten aan algemeene maatregelen van bestuur. Maar het verschil zal dit zijn, dat thans haast bij uitsluiting, hetzij bij wet, hetzij bij koninklijk besluit, gereglementeerd wordt van boven-af, terwijl de commissie wil, dat men een poging doe om het maatschappelijk leven, maar binnen de perken der wet,

zichzelf te laten reglementeeren en organiseeren. Het maatschappelijk leven, dat zelf niet anders begeert. Dat een tijdlang onmachtig was en zich wel moest laten bevoogden van hooger hand, al dien tijd toen ook vele leden van 'Nijverheid' nog schichtig plachten te worden als er van arbeiders-vakvereenigingen sprake kwam en toen de collectieve arbeidsovereenkomsten nog niet een wettelijke basis hadden. Een tijd, die voorbij is.

Gelooven de kleinmoedigen, die den vreemden, nieuwen weg niet opdurven, dat zij het in hun hand hebben, de zelfreglementeering van het bedrijfsleven te keeren als dit bedrijfsleven zelf haar wil?

Reeds nu is zij, in beperkte maar niet onbelangrijke mate, mogelijk. De organisatie van het drukkers-bedrijf heeft het bewezen. Juist deze evenwel pleegt dienst te doen als bewijs van hare ongewenschtheid. En inderdaad heeft dit verbond tusschen drukkers-patroons en drukkers-gezellen, voelbaar gericht als het was tegen de afnemers van drukwerk, er, zacht gezegd, weinig toe bijgedragen om het publiek gunstig te stemmen voor het denkbeeld van verderen groei onzer maatschappij naar dit model.

Toch houdt dit argument geen steek. Kort is het geheugen en kort het gezichtsveld van hen, die het bezigen tegen denkbeelden als thans wederom in het rapport der commissie uit 'Nijverheid' ontwikkeld.

Zouden deze onwilligen heusch terug willen naar de toestanden van vóór die befaamde drukkers-contracten? Om de enkele reden, dat toen het drukwerk zooveel goedkooper was? Maar dat goedkoope drukwerk werd gekocht voor een sociaal zeer hoogen prijs: er waren destijds niet veel bedrijven in Nederland, waar de verhouding tusschen werkgevers en werknemers zoo gespannen was als in het drukkersvak. Stakingen en uitsluitingen waren er niet van de lucht, natuurlijk gevolg van het elkaar onderbieden der drukkers-patroons. Op dat stuk klassenstrijd parasiteerden de verbruikers. Acht men terugkeer naar dien toestand sociaal begeerlijk?

Toen hebben, buiten alle bemoeiïng van den wetgever om, de strijdende partijen elkander weten te vinden. De band is misschien later weer wat losser geworden, maar geslaakt is hij niet.

Tegenover deze straf georganiseerde typografen-wereld stonden de niet georganiseerde verbruikers machteloos. Zij zijn geschoren en hebben gegild, het eenig middel van protest dat hun beschikbaar was.

Welnu, laten inderdaad in dit geval de georganiseerde voortbrengers misbruik hebben gemaakt van hun machtspositie tegenover de ongeorganiseerde verbruikers. De stelling is debattabel, maar ook zoo men ze toegeeft is niets anders ermee bewezen dan dat wij hier weder een van die gevallen hebben, waarin de vrije werking der maatschappelijke krachten stuur en breideling van wetgeverswege behoeft. Deze ontbraken in het drukkers-geval. Van hier de klachten der zich mishandeld achtende gebruikers van drukwerk. Juist deze leemte echter staat te worden aangevuld als de denkbeelden der 'Nijverheids'-commissie ingang vinden. Precies hetzelfde voorbeeld dus uit de practijk, dat dienst moet doen om deze denkbeelden te bekampen, verschaft, beter bekeken, aan deze denkbeelden krachtigen steun.

De commissie verklaart (bl. 8), 'dat zij als haar taak niet anders heeft begrepen dan het zoo mogelijk beramen van middelen ter verbetering, die naar haar inzien n a d e r e o v e r w e g i n g v e r d i e n e n'. Zij geeft, met andere woorden, hare denkbeelden niet voor onweersprekelijke waarheid uit; zij geeft ze voor beter. Zij is verlangend naar critische toetsing en men mag de hoop koesteren, nadat de critiek tijd tot uiting zal hebben gehad, de commissie of hare individueele leden op post te vinden om het rapport te verdedigen of wellicht te herzien.

Op één punt, en een belangrijk, zal, dunkt mij, herziening niet kunnen uitblijven.

De commissie wenscht, dat de Grondwet aan de Tweede Kamer gelaste, commissiën van niet-Kamerleden te benoemen, aan welke zij het technisch onderzoek en het amendeeren van ingediende wetsontwerpen zal overlaten en van welke ook de Regeering zich zal mogen bedienen bij de voorbereiding van intedienen wetsontwerpen.

Delegatie van amendeerende bevoegdheid derhalve door de Kamer op door haar op grondwets-bevel samengestelde commissies van ter zake deskundigen buiten haar midden. Het

resultaat der overleggingen van commissie en minister door de Tweede Kamer en bloc te aanvaarden of te verwerpen, zoo de minister het eens is geworden met de commissie of haar meerderheid. Stemming door de Kamer over de amendementen, voorgesteld door de commissie (of hare meerderheid), - maar ook alleen voor d e z e amendementen! - zoo de minister de amendementen niet overneemt.

Deze delegatie van amendeerings-recht is inzonderheid bedoeld voor wetsontwerpen, waarvan de wijziging niet is een kwestie van 'politiek', maar van 'deskundig overleg'. Bij andere ontwerpen, waar niet 'deskundig overleg', maar juist 'politiek' bij mogelijke wijziging den doorslag zal geven, 'zou de Kamer - meent de commissie van zes - op die wijziging wellicht meer invloed moeten kunnen behouden, dan haar volgens bovenstaanden gedachtengang zou overblijven'; dien invloed, mag men aannemen als de bedoeling der commissie, die thans ter beschikking der Kamer staat; den invloed dus, die in het onverkorte recht van amendement zich uit.

De instelling dezer commissies - waarvan de samenstelling telkenmale na een algemeene Kamerverkiezing door de Tweede Kamer zou geschieden - zou moeten geschieden bij de Grondwet zelve.

Op dit punt nu ware het van de commissie uit 'Nijverheid' niet te veel gevergd geweest, dit eene grondwets-artikel eens nauwkeurig te redigeeren. Bij deze redactie zou denkelijk gebleken zijn, wat voor moeilijkheden aan de uitwerking van het denkbeeld vastzitten.

Het artikel zou moeten gelasten de samenstelling van commissies uit deskundige niet-Kamerleden voor een bepaald soort wetsontwerpen, die in een rapport gemakkelijk en vagelijk kunnen worden aangeduid als te zijn van niet-politieken aard, maar die in een grondwets-artikel natuurlijk niet kunnen worden omschreven met dezen, in zijn soort overigens fatsoenlijken, straatterm.

Den Grondwetgever, moet men vreezen, zal het niet gelukken, voor dezen term een preciezer woord of een bruikbare omschrijving te vinden. En hierbij komt nog, dat er geen enkel onderwerp is, geheel behoorende tot de sfeer van technische deskundigheid, geen enkel ook, volslagen thuisbehoorend in die der 'politiek'. Zelfs zoo de grondwetgever,

het zoeken naar een vertaling van ‘politiek’ in wettisch nederlandsch moe, enumeratief te werk ging en een aantal onderwerpen opsomde, waarvoor van die gedelegeerden-commissies moeten worden ingesteld, zou hij geen enkel onderwerp kunnen vinden, waarvan bij voorbaat zou vaststaan, dat hier elk gebruik door de Kamer van haar eigen amendements-recht een misbruik zou zijn uithoofde van de desonkundigheid der Kamer op dit stuk. Bovendien is er tal van onderwerpen, die, alnaarmate zij al dan niet een algemeene belangstelling en partij-kiezen in den lande wekken, nu eens behooren tot de politieke, dan weer tot de niet-politieke sfeer.

Zeker zijn er gevallen denkbaar, waarin de Kamer verstandig doet, van haar recht van amendement geen gebruik te maken. Deze gevallen kunnen tevens zulke zijn, waarin niettemin de Kamer niet geheel veilig gaat met te varen enkel op het kompas der deskundige regeerings-ambtenaren of -adviseurs, die het wetsontwerp in gereedheid brachten. Doch deze gevallen laten zich noch onder een algemeene formule, noch onder een grondwettelijke optelsom brengen. En deze bevoegdheid om verstandig te zijn bezit de Kamer gelukkig reeds even lang als zij zich in het recht van amendement verheugt.

De commissie zelve geeft een overzicht in vier tabellen van wetsontwerpen, door de Tweede Kamer ‘behandeld’, en van dezulke, door haar zonder beraadslaging en hoofdelijke stemming aangenomen, voor de zittingjaren 1924/1925 en 1874/1875. ‘Behandeld’ werden vijftig jaar geleden 80, verleden jaar 42 wetsontwerpen; aangenomen zonder meer in deze zelfde jaren 68 en 95 wetsontwerpen.

Indien uit deze statistiek iets mocht worden afgeleid omtrent groei of afneming van het verstand der Kamer, zich uitend in bescheiden zwijgen over technische en niet-politieke aangelegenheden, dan zou het nederlandsche volk trotsch op zijn Kamer kunnen zijn. Die van een halve eeuw geleden zweeg over 46% der haar voorgelegde ontwerpen, die van verleden jaar over wel 69%. Toenemende zelfkennis, het beginsel van alle wijsheid, zou hieruit blijken.

Een aantal van de wetsontwerpen, die thans de Kamer aannam in zwijgzaam en volledig vertrouwen op de deskundigheid, reeds in de regeerings-bureaux eraan ten koste gelegd,

zou in het stelsel der zes rapporteurs van ‘Nijverheid’ zonder twijfel in handen der gedelegeerde amendeerings-commissies van deskundige niet-Kamerleden worden gesteld. Zoo ergens, dan heeft men hier immers onderwerpen, aan alle ‘politiek’ gespeend. De staats-machine zou hierdoor in haar loop worden vertraagd. En of zij beter product zou afleveren, is onzeker, want niet bij voorbaat staat vast, dat de deskundigen, door de Kamer benoemd, kundiger dan die der regeering zullen zijn.

Nu moet één mogelijkheid aan de commissie worden toegegeven. Onder de 42 wetsontwerpen, waarover de Kamer in 1924/1925 niet zweeg maar sprak, kunnen er geweest zijn, waarover zij gaarne nog andere voorlichting had ingewonnen dan welke haar officieel door de departementen was verstrekt.

Deze mogelijkheid te erkennen is echter geheel iets anders dan toetegeven, dat in deze gevallen afstand van het primaire Kamer-recht van amendement aan niet-parlementaire deskundigen-commissies - gesteld, dat deze onderwerpen kunnen worden gerekend tot de gansch-onpolitieke, wat nog de vraag is - een betere behandeling zou hebben gewaarborgd. Alleen deze slotsom wordt erdoor gerechtvaardigd, dat wellicht de Kamer moet kunnen beschikken over een eigen staf van deskundige raadslieden.

Deze staf zou dan in wezen iets anders moeten zijn dan een, bijvoorbeeld aan de griffie der Kamer verbonden, ambtelijk bureau met practisch moeilijk afzetbare ambtenaren. Zulk een bureau toch zou niet veel meer opleveren dan een doublure der reeds aanwezige voortreffelijke staatsdienaren, voor wie de taal onzer departementen geen beteren naam dan ‘raadadviseur’ heeft weten te verzinnen.

Het zou moeten zijn een staf, gerecruteerd uit de besten des lands, die niet voor een vol kamerlidmaatschap, wèl voor afen-toe dienen van raad op het gebied hunner speciale kennis, den tijd hebben. Een staf ook, te vernieuwen telkens als de Kamer, wier vertrouwensmannen zijn leden zullen zijn, zal zijn vernieuwd, (al moet zonder twijfel herbenoeming mogelijk blijven); deze gezonde gedachte der ‘Nijverheids’-commissie verdient inderdaad alle aandacht.

Zoodra zulk een staf door het gehalte van zijn adviezen het oor der Kamer heeft weten te vinden en te boeien, zal zonder eenig wets- of grondwetsartikel vanzelf een officieuze delegatie

van amendeerende bevoegdheid van de Kamer op hare raadslieden plaats vinden en dit nauwkeurig binnen die grenzen, welke de Kamer naar bevind van zaken in elk afzonderlijk geval zelve trekken zal en welke geen wet- of grondwetgever voor haar bij voorbaat zou kunnen aangeven. Dit proces van vrijwillige delegatie kan worden vergemakkelijkt door van meet af deze adviseurs eraan te wennen, hun raad, zoodra deze een raad tot wijziging is, te gieten in amendements-vorm; de beschikking over vaste ambtenaren, met het redigeeren van wetten vertrouwd, zal hiertoe allicht noodig blijken. Maar dit en soortgelijks zijn enkel vragen van uitwerking.

Wellicht dus de wenschelijkheid van afzonderlijke Kameradviseurs. Ziehier de bruikbare kern van een der denkbeelden der commissies van zes. Men ziet, de onbruibare schaal, die moest worden weggepeld om de wellicht bruikbare gave pit te vinden, was tamelijk dik.

De arbeid der commissie, hoewel aanvechtbaar op een belangrijk onderdeel, is niettemin een kloeke daad geweest. Dat zij constructief werk heeft geleverd (en dan van die soort, waaraan onze samenleving in dit tijdperk van groei en gisting vóór alles behoefte heeft) kan men alleen ontkennen bij die enge opvatting van het begrip ‘constructief’, welke hiervoor uitwerking van alle aanbevolen denkbeelden tot in bizonderheden (wat in dit geval wil zeggen: in wetstekst) eischt. Maar ook hij reeds construeert, die de groote lijnen trekt.

De verschijning van deze constructie is, behalve om veel van haar inhoud, verheugend om het oord van haar herkomst. De Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, die in de wandeling ‘Nijverheid’ heet, stond, terecht of ten onrechte, in den roep, bij het behartigen van nijverheidsbelangen deze bij voorkeur te bezien van ondernemers-standpunt. Daarvoor echter zijn in den loop, of wil men: uit den nood, der tijden andere stevige organisaties ontstaan. Naast deze zal ‘Nijverheid’ haar zelfstandig en blijvend bestaansrecht hebben te bewijzen door een werkzaamheid, die erop uit is, onze nijverheid en onzen handel te behartigen als een algemeen volksbelang.

Begin van dit bewijs is thans geleverd.

D. VAN BLOM.

In memoriam H. Kamerlingh Onnes.

Wanneer wij aan een geopende groeve staan en daarin het hulsel van het stoffelijk overschot zien neerdalen van een mensch, die wij nog kort tevoren met alle bekoring van het leven bekleed, voor ons hebben zien staan, grijpt dikwijls het gevoel ons aan van de onherstelbaarheid van het geleden verlies. Dat dit gevoel ons niet altijd aangrijpt, is ongetwijfeld te wijten aan de hardheid onzer harten of aan het feit, dat wij ons door maatschappelijke conventies of door de overweging, dat wij de naastbestaanden niet willen kwetsen ertoe hebben laten leiden een begrafenis bij te wonen, waartoe wij innerlijk onbevoegd waren.

Maar wanneer het geldt personen, die ons zeer nagestaan hebben of die door hun bijzonder wezen een meer dan gewonen indruk op ons gemaakt hebben, grijpt dat gevoel ons toch aan. En dan helpt het niet, dat wij ons trachten te troosten door de continuiteit van het leven, door de gedachte, dat voor de verloren schoonheid nieuwe schoonheid zal opbloeien en dat het leven, zich incorporeerend in nieuwe individuën, daarin opnieuw die eigenschappen zal vereenigen, die bewondering en ontroerde liefde wekken. Want de waarde der persoonlijkheid is uniek en onvervangbaar door andere persoonlijkheden, schoon op zich zelf van gelijke waarde.

Het was met deze gevoelens dat ik op 25 Februari te Voorschoten aan de groeve stond van Heike Kamerlingh Onnes. En wanneer ik mij geroepen acht in dit tijdschrift eenige woorden aan zijn nagedachtenis te wijden, dan ga ik daartoe

over niettegenstaande ik mij bewust ben aan deze gevoelens slechts zeer onvoldoende uiting te kunnen geven.

Wie het leven van Onnes in gedachten aan zich laat voorbijgaan, zal misschien als hoofdindruk krijgen, dat Onnes een gelukskind was. In 1882 op den jeugdigen leeftijd van 28 jaar tot hoogleeraar in Leiden benoemd, kreeg hij daar de beschikking over een laboratorium, dat gemeten met tegenwoordige maatstaf wel is waar primitief moge geweest zijn, maar dat toch niet achter stond bij hetgeen in dien tijd elders gevonden werd. En bovendien was het voor uitbreiding vatbaar en bracht de geest van den tijd mede, dat voor natuuronderzoek steeds grootere middelen werden beschikbaar gesteld. En zoo had Onnes gelegenheid te toonen wat hij kon.

Daarbij kwam, dat het aan opwekkende invloeden, die een jong physicus tot ontplooiïng zijner krachten konden prikkelen, in Nederland niet ontbrak. Na een periode, waarin onze natuurkunde een vrij provinciaal karakter had, was van Bosscha een krachtige stoot uitgegaan voor de vorming van een Nederlandsche wetenschap, die in de ontwikkeling der wereld-wetenschap zou meetellen en in 1873 waren door mijn vader denkbeelden ontwikkeld ‘Over de continuiteit van den gas- en vloeistoftoestand’, die dit ideaal van Bosscha in één slag verwezenlijkten en die den Engelschen grootmeester Maxwell de uiting ontlokten, dat de Engelsche physici in het vervolg de ‘low dutch language’ zouden moeten bestudeeren.

Deze Nederlandsche physica was het, aan welks verderen opbouw Onnes van begin af aan besloot zijn krachten te wijden. Het Leidsche laboratorium werd bewust gespecialiseerd in de richting van het onderzoek van de toestandsvergelijking van gassen en vloeistoffen. De condensatie der nog niet verdichte gassen, waarvoor zeer lage temperaturen noodig waren, trad daarbij op den voorgrond. Het contact met de theorie van mijn vader bleef bij deze onderzoekingen zeer eng.

Bijna iedere maand kwam Onnes na de Academie-zitting op de studeerkamer van mijn vader de plannen voor het werk in het Leidsche laboratorium en de daar reeds bereikte resultaten bespreken. ‘Ik kom weer mijn privaat college halen’ zei hij dan. De eenzijdigheid van dit gezegde is wel karakteristiek voor hem: hij had volstrekt niet alleen te ontvangen, maar ook

veel te geven en het is altijd een groote vreugde voor mijn vader geweest voor de toetsing en verdere uitwerking zijner theorieën het uitstekende Leidsche waarnemingsmateriaal beschikbaar te hebben.

Onder de gunstige omstandigheden voor de ontwikkeling van Onnes als physicus moet ook een groote plaats toegekend worden aan het feit, dat hij Lorentz als naaste vakgenoot te Leiden aantrof. Toch doet zich hierbij het eigenaardige feit voor, dat, hoewel te Leiden ook wel eens een experimenteel onderzoek is ingesteld dat verband hield met Lorentz' theorieën en bijvoorbeeld Zeeman daar zijn onderzoekingen begon, het Leidsche Laboratorium toch geheel gespecialiseerd was voor onderzoek op het gebied van den Amsterdamschen theoreticus v.d. Waals, terwijl de theorieën van den Leidschen theoreticus Lorentz het schitterendst bevestigd werden door de experimenteele onderzoekingen van den Amsterdamschen lector - later hoogleeraar - Zeeman.

Maar al bestond tusschen Onnes en Lorentz dan ook niet samenwerking in dien zin, dat zij beide hun werkzaamheid concentreerden op den opbouw van hetzelfde gebied der natuurkunde, groot was toch hun vriendschap, groot ook de invloed, dien zij op elkaar uitoefenden. Onvergetelijk zal in de geschiedenis der physica blijven het feit, dat Lorentz langen tijd vrijwillig op zich nam het college in de experimenteele physica te geven, daar Onnes met zijn zwakke gezondheid niet in staat was dit college te geven en tegelijkertijd het werk in het laboratorium met voldoende kracht te bevorderen.

Wanneer wij het leven van Onnes als een gelukkig leven beschrijven, dan moeten we ook wijzen op de omstandigheid, dat hij niet dadelijk begonnen is groote ontdekkingen te doen, waartegen zijn verdere loopbaan een daling of althans geen stijging zou hebben beteekend. Het succes van Onnes is niet dalend doch steeds stijgend geweest. De spanning is tot het eind toe niet verslapt. In zekeren zin zijn grootste triomph viert hij in 1908, als het hem gelukt, het gas dat het moeilijkst te condenseeren was, en dat daarvoor de laagste temperatuur vereischte, het helium, vloeibaar te maken. Toen had hij reeds den vierenvijftigjarigen leeftijd bereikt. En na deze overwinning trad geenszins de gedesoeuvreerdheid in van iemand die zijn doel bereikt heeft. Integendeel eerst nu kwam

er recht veel werk te doen. Met behulp van het vloeibare helium was het mogelijk temperaturen van 4° tot 1° op de absolute temperatuurschaal te bereiken, terwijl men het vóór dien tijd met vloeibare waterstof tot ongeveer 15° bracht. En nu was de vraag: hoe zullen allerlei stoffen en verschijnselen zich bij die heliumtemperaturen gedragen?

Hoe voortreffelijk ingericht en onevenaardbaar het Leidsche laboratorium was, blijkt wel treffend hieruit, dat physici van heinde en ver naar Leiden kwamen, (er kwamen Franschen, Duitschers, Engelschen, Amerikanen, Zweden, Polen e.a.) om onderzoekingen bij die lage temperaturen te doen, en dat, niettegenstaande de behoefte aan die onderzoekingen, zooals hieruit blijkt, zeer levendig gevoeld werd, het toch meer dan 25 jaar duurde, voordat elders een installatie voor het vloeibaar maken van helium werd opgericht. (Dit gebeurde namelijk eerst kort geleden te Toronto in Canada.) Zoo bleef het Leidsche Laboratorium een brandpunt van physisch leven en een verzamelplaats van geleerden uit alle landen en bleef het leven van Onnes tot het eind toe rijk en vol spanning.

Maar wanneer wij zijn leven nader beschouwen, geloof ik wel, dat wij Onnes voor een gelukkig sterveling kunnen blijven houden. Maar een gelukskind in de beteekenis van iemand, wien de uitwendige omstandigheden steeds meeloopen, was hij toch niet. Hij heeft een voortreffelijk ingericht laboratorium tot zijn beschikking gehad en hij heeft zich wel gelukkig geprezen, dat, wanneer voor uitbreiding van zijn onderzoekingen geld noodig was, steeds de noodige fondsen ter zijner beschikking waren gesteld. Maar dat rijk en particulieren die fondsen ter beschikking stelden, was toch te danken aan het werk, dat hij reeds gedaan had, aan het vertrouwen, dat hij inboezemde en aan de bezieling, die van hem uitging.

Wanneer zijn laboratorium en ook zijn wetenschappelijke en technische medewerkers aan zeer hooge eischen voldeden, was dit te danken aan zijn zeldzaam organisatievermogen, aan zijn gave om de juiste medewerkers te kiezen en om door voorbeeld en zijn invloed uit deze medewerkers het beste te halen, waartoe zij in staat waren.

Ook de omstandigheid dat het succes van Onnes een stijgende en geen dalende lijn heeft gevolgd, is niet aan de uitwendige

omstandigheden toe te schrijven. Het is een gevolg van de groote opzet van zijn werk. Wat hij zich voorstelde was niet gemakkelijk en niet in weinig tijd te bereiken. Eerst moesten de methoden verbeterd en moest een instrumentarium opgebouwd zijn en vervolgens een groote reeks onderzoekingen worden verricht, waardoor niet plotseling een eclatant nieuw feit aan het licht kwam, maar waardoor een waarnemingsmateriaal werd geschapen, waarvan slechts langzamerhand de groote waarde voor het natuurkundig inzicht kon blijken.

Met de verdichting van het moeilijk te condenseeren gaswaterstof is Dewar in 1899 Onnes vóór geweest. Dit heeft Onnes gespeten, maar van groot belang is het voor hem toch niet geweest. Onnes heeft glansrijk revanche genomen door de verdichting van het nog veel moeilijker condenseerbare helium. Maar als men dit zegt gebruikt men toch een misleidende uitdrukking. Het is er Onnes niet om te doen geweest het eerst een record-lage temperatuur te bereiken. Onnes was een technicus als weinigen. Bij een van de laatste gesprekken, die ik met hem had, vroeg ik hem of zekere onderzoekingen met suprageleiders mogelijk zouden zijn. ‘Als ik maar weet wat het meest de moeite waard is te onderzoeken’, antwoordde hij ‘is de techniek altijd wel ver genoeg om het uit te voeren’. En toch was niemand minder ‘een virtuoos’ dan hij. Het was hem niet om bravoure stukjes of records te doen.

Treffend is, hoe hij door zijn veel geciteerde devies ‘Door meten tot weten’, hoe kort, vanzelf sprekend en daardoor weinig zeggend het ook moge schijnen te zijn, zijn houding tegenover het physisch onderzoek zoo karakteristiek wist uit te drukken. Met dit devies is natuurlijk niet de triviale waarheid bedoeld, dat wanneer men bijv. de lengte van een staaf gemeten heeft, men die ook weet. Het weten, dat als ver der doel voor het meten gesteld wordt, is natuurlijk iets anders dan de meetuitkomst zelve. Het is een theoretisch inzicht, dat zonder meten niet verkregen kan worden, maar dat verder strekking heeft, dan de bloote meetuitkomst. Onnes heeft van zich zelf getuigd, dat het toeval was, dat hij experimentator en geen theoreticus was geworden. Ook de oorzaak van deze toevalligheid zal wel niet in de uitwendige omstandigheden, maar meer in Onnes' natuur zijn te zoeken. Maar zeker is, dat hij naast zijn buitengewone gaven voor experimenteel onderzoek ook

aanleg voor theoretische onderzoekingen heeft gehad. Dit blijkt niet alleen uit zijn verhandelingen, waarin hij met succes theoretisch terrein betreedt, maar misschien nog op schooner wijze juist uit de opzet van zijn werk, die er zoo duidelijk op is aangelegd een samenvattend theoretisch overzien van beheerschen der experimenteele gegevens mogelijk te maken.

Waar een meer als virtuoos aangelegd experimentator het gevoel zou hebben gehad, dat met de condensatie van het helium het doel voorloopig bereikt was en een rustperiode intrad, was voor Onnes het omgekeerde het geval. Het vloeibare helium opende de mogelijkheid kennis te verkrijgen van de stof in een nieuw en voor de theorie uiterst belangwekkend temperatuurgebied.

Het was, alsof het slot geforceerd was van een deur in een muur, waarachter een schoone tuin verscholen lag. Niet het forceeren van het slot maar het ingaan in den tuin was de vervulling van zijn verlangen.

Onnes heeft aan dit verlangen in ruime mate kunnen voldoen. De resultaten, bij het onderzoek in dat nieuwontsloten temperatuurtraject verkregen, hebben de moeite om tot die temperaturen door te dringen ruimschoots beloond. Het gedrag van sommige verschijnselen bleek overeen te komen met wat men er van verwachtte op grond van de door Planck opgestelde z.g. quanten hypothese. Andere verschijnselen echter vertoonden bij heliumtemperaturen een geheel onverwacht karakter. Zoo verwachtte men, dat de weerstand tegen den electrischen stroom bij de laagste temperaturen tot oneindig zou stijgen. Het omgekeerde was het geval. De weerstand bleek voor sommige metalen tot nul te dalen en het gelukte Onnes in draadklossen een stroom uren lang onverzwakt te laten rondloopen, zonder dat een electromotorische kracht den stroom onderhield. Dit merkwaardig verschijnsel, dat suprageleiding wordt genoemd, heeft tot allerlei speculaties aanleiding gegeven, maar een bevredigende verklaring heeft het tot nog toe niet gevonden. Het zal echter ongetwijfeld van het grootste belang blijken voor de theorie van den bouw der metalen en waarschijnlijk ook voor onze opvatting van de nog zoo mysterieuze Planck'sche quanta.

De gezondheid van Onnes is steeds zeer zwak geweest.

Steeds moest hij zich in acht nemen, en toen tijdens den oorlog van zijn jaarlijksche reis naar de Zwitsersche Alpen niet had kunnen komen, wreekte dit zich dadelijk door langere tijden, dat hij te Leiden tot een ligkuur veroordeeld moest worden op het balkon of voor het raam van zijn op het Galgewater uitziende kamer. Ik vermeldde reeds hoezeer de vriendschap van Lorentz er toe bedroeg de bezwaren van deze zwakke gezondheid te ondervangen. Maar ze geheel weg te nemen was uit den aard der zaak onmogelijk. Dat Onnes niettegenstaande dit alles den indruk van een gelukkig mensch maakte en een hoeveelheid werk verrichtte, als waarop slechts weinige robust gezonden kunnen wijzen, geeft hem wel aanspraak op onze bewondering. Zijn gezondheid verhinderde hem ook allerlei bijeenkomsten en besprekingen bij te wonen. Aanvankelijk was alleen het uitgaan in de avondlucht hem verboden en na de besprekingen na de Akademiezittingen bij mijn vader, die ik boven reeds vermeldde, bleef hij alleen bij zeer gunstig weer bij ons eten: in andere omstandigheden moest hij vóór den avond weer te Leiden in huis zijn. Later kon hij ook de vergaderingen der Akademie slechts bij hooge uitzondering bijwonen.

Maar al was hij zoo genoodzaakt zich uit allerlei terug te trekken ‘wer sich der Einsamkeit ergibt, ach der ist bald allein’ gold toch allerminst van hem. Zijn huis aan den Haagweg stond gastvrij voor velen open en druk was het verkeer, dat hij daar met binnen- en buitenlandsche geleerden onderhield.

En - zooals mij nog onlangs verteld werd - toen hij eens naar Parijs was gegaan voor een ‘Congres international du froid’ en hij daar genoodzaakt was zijn kamer te houden, frequenteerden de leiders van het congres zijn hotelkamer en werd deze meer de eigenlijke zetel van de werkzaamheden van het congres dan de officieele vergaderingen. Zoo wist zijn harmonisch aangelegde geest steeds van het goede wat hem te beurt viel, het zeer goede te maken en van het kwade, het beste wat er van te maken viel.

Dat de omgang met Onnes door velen gezocht werd, was geen wonder. Hij ging gaarne en gemakkelijk met de menschen om. Hij was een open natuur en sprak zijn gevoelens vrij uit, waardoor zijn aanraking met de menschen niet formeel en

uitwendig bleef. Ook had hij de tegenwoordig naar ik meen vrij zeldzamen eigenschap een briefschrijver te zijn. Mijn vader ontving zoolang hij leefde behalve brieven over hun wetenschappelijk werk en over Academie-zaken jaarlijks een brief van hem op zijn verjaardag en op Nieuwjaar. En later kregen mijn zusters of ik met ontroering brieven van hem op den verjaardag en op den sterfdag van mijn vader, toonende hoezeer de trouwe vriendschap in zijn hart voortleefde.

Dat geval stond niet alleen; de belangstelling van Onnes was uitgebreid en zijn vriendschap trouw. Zoo vernam ik onlangs, dat hij den loopbaan der instrumentmakers, die bij hem gewerkt hadden, volgde en dat verschillende van hen bij belangrijke gebeurtenissen in hun leven een belangstellenden brief van hem ontvingen ten teeken, dat hij hen niet vergeten had.

Zoo zal de gedachtenis aan Kamerlingh Onnes voortleven in de geschiedenis der Natuurkunde, als een van de grootste experimentatoren van dezen tijd.

Maar voor degenen, die hem nader zijn getreden, is hij meer. Zij zullen blijven denken aan de unieke persoonlijkheid, die hem altijd als een beeld van opgewektheid en geluk tegemoet trad, en die dat kòn doen, niettegenstaande zijn precaire gezondheid, omdat hij de voorwaarden voor dat geluk in zijn goedheid, zijn werklust en geheel zijn harmonische persoonlijkheid met zich omdroeg.

J.D. VAN DER WAALS JR.

Bibliographie.

Karel van den Oever: 'De Heilige Berg', verzen, met prenten door Gerard Rutten. J.J. Romen en Zonen, Roermond.

De nostalgie naar God, die van een gansch geslacht het eerste kenmerk is, maar in sommigen steeg tot een brandenden, beklemmenden nood, door wetenschap of wijsbegeerte niet te stillen, door de liturgie van het woord niet dicht te zingen, neemt in het werk van Karel van den Oever hier en daar vormen aan van een hypochondrisch christendom, een schrilprofetisch, vinnig boete-preeken. De strijd tusschen goed en kwaad gelijkt een neven-conflict, verdwijnend in een apocalyptische crisis, die maar één motief kent: zich oogenblikkelijk redden en - zelfs dàn - mateloos vreezen. De aarde is een vat van afzichtelijk excrement en stort peilloos in een grondeloos duister. Achter iedere deur stampt de bokspoot, achter ieder raam steken de hoornpunten omhoog, en de mensch is slecht, zéér slecht, - zóó slecht, dat 'het mager straatgras' en 'de adem van een zieke mond' beter zijn. Dit klinkt eenkennig en bijna calvinistisch - het woord dat Van den Oever het meest zal schuwen is er, nochtans, uit -, het heeft in ieder geval meer van een zwaar koraal dan van de luciede, hymnische polyphonie eener lichtende extase. Maar het is, nog steeds, een facet van katholicisme, van Vlaamsch katholicisme zelfs: men kan zich den eenzelvigen Kempenjongen voorstellen, die met den drogen wind, het blinkend ven en het donkere dennebosch leefde, die door de weelderige renaissancecultuur der steden werd aangetrokken, maar, alvorens verteerd te zijn, psychisch murw gebeukt in slag op slag over het harde aanbeeld van een bewogen tijd, weenend inkeerde, en zijn stem hief tot groot vermaan, als een nieuwe Savonarola.

Iconoclast echter is Van den Oever niet geworden. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan: Vlaamsch bloed zal nog liever springen. In de poëtische verwerkelijking van zijn levensbeschouwing is de dichter eerder een apostel van de contrareformatie: hij is over-plastisch en denkt in beelden. Het bezwaar is niet zoozeer gelegen in de stoutheid van zijn fantasie (alles is bruikbaar wat goed wordt aangewend, dat zien we bij zijn landgenooten Breughel en Jeroen Bosch), als wel in de soms al te groteske plaatsing van het motief. Het beeld is dan niet on-poëtisch in se - wie zou dit uitmaken? - maar het valt door onzuivere voeging

in den stroom van het vers, den stroom dien het vers zou k u n n e n hebben, voor de poëzie als waardeloos uiteen. Als het ‘gebonden’ vers 'n oogenblik de Reformatie mag voorstellen: Van den Oever bestrijdt die, behalve met theorie, soms met een te goedkoope kermisbarok. Het beeldwerk behoeft aan den achterkant desnoods niet massief te zijn, maar de polychroom van den voorkant moet voorzichtig worden aangebracht. Voor hem is kenmerkend het verkleinend zien, het in miniatuur herscheppen van de realiteit. Hij ziet de dingen op een afstand, als een eenzaam kluizenaar achter een ver luik:

‘De bataljons der sterren
- gespijkerd aan uw tentdoek -
zij vielen en dreunden over het blauw asfalt,
als ballen op de kegelbaan.
De zon schommelde: zoo een lantaarn
in de mast van een schip.
En de menschen als een vliegen-zwerm,
gekorst aan de aardpruim’.

Het bewaren van dien afstand nu is hier, en vaak elders, zuivermaterieel: een visueel effect. Men krijgt dan niet den indruk, dat een zwoeger vechtend deel heeft aan de realiteit, en ook niet, dat een geresigneerde geest van ver-weg schouwt op het dwaas gewurm. Men kan de zielsbewogenheid niet meten in dit geduldig opnoemen, het sentiment was zwak, groeide niet sidderend uit, of heeft zijn volgroeiden poëtischen vorm niet verkregen. Een bewijs voor onscherp inwendig zien vindt men bijvoorbeeld in het gedicht ‘De Doodsgedachte’. De dichter vergelijkt de doodsgedachte met een ‘bitter kruid’, dat de mensch in het knoopsgat van zijn jas steekt. De aandacht wordt, door voortgezette vergelijking, geheel geconcentreerd op dit kruid, dat door den mensch a.h.w. wordt gedirigeerd, inplaats dat de Dood zelf in het vers de centrale gedachte, de obsedeerende kracht wordt, die de gemoedsrust belaagt. Maar meestal is het de vorm an-sich, die de noodige verdichting mist, vooral in het rythme. Hierin staat Van den Oever achter bij Marnix Gijsen, die evenals hij uit spontanen drang tot het vrije vers kwam (waarin gemis aan intensiviteit van toon zich zooveel sneller openbaart), maar die het beter stroomend en agogisch-verrassend houdt. Men moet hier natuurlijk gedachten aan melodische waarden bijna geheel laten varen. Maar wanneer men willekeurige regels van Cocteau leest:

‘Soleil, tu vernis tes chromos,
‘tes paniers de fruits, tes animaux -

dan ondergaat men altijd een sterke logica, een suggestie van trillenden stilstand, een evenwicht van vorm, waarin alles precies op zijn plaats zit. Er is soms dezelfde intimiteit van beeldvondst die Van den Oever heeft, geen enkel bruikbaar element van versificatie is versmaad, maar alles is uit het onbewuste gerezen, gekristalliseerd, feilloos in zijn uniek verband gezet en daarmee in een nieuwen staat onwerkelijk en phenomenaal geworden. In dezen bundel schiet Van den Oever onder dat opzicht méér dan vroeger tekort. Als hij tot een ‘Auslese’ kon komen zou er heel wat te schrappen zijn. Maar ook thans ontglipt hem de

praegnante èn poëtische zegging niet immer, hij kan ook nu zijn specifieken, doordringenden en ernstig-klagenden toon aanslaan:

> 'Maar de stad weet niet,
> mijn goede God,
> hoe ik dring mijn oor, als een zot,
> steeds sterker tegen uw dichte deur,
> waarachter de zuivere zaal,
> vol zang en Heiligen,
> waarbij ik mij angstig wil beveiligen.
> Want het leven: lang van duur?
> O, wanneer klinkt op des afgronds gonzende schaal
> het verrukkelijk uur
> dat Iemand de dichte deur ontsluit
> en ik mag ingaan tot die klare zaal?'

Ik behoor geenszins tot hen, die van ieder katholiek dichter verlangen, dat zijn werk zich zal onderscheiden door een gevaarlooze 'blijmoedigheid', die met het onbegrepen mode-etiket 'fransciscaansch' spoedig beplakt en buiten gevecht is gesteld, noch ben ik met hen die Van den Oever's geheele oeuvre superieur voorbijgaan. Zijn verschijning in de Vlaamsche letterkunde is daartoe te markant en hij heeft dingen geschreven van een kernachtigheid en een veerkracht, die velen hem mogen benijden. Maar wel verwacht ik van hem, dat hij Pegasus zal breidelen, als deze in de etalages van de devotiewinkels langs den weg springt en te veel buitgemaakte scherven aan zijn zadel wil meevoeren.

De teekeningen van Gerard Rutten, die nota bene wankelen tusschen de geometrische constructie en de gearceerde perspectief, kunnen alleen uitwerken, dat ernstig modern werk in discrediet wordt gebracht.

JAN ENGELMAN.

Felix Timmermans, Naar waar de appelsienen groeien (Van Kampen).

De frank staat laag, maar de Vlamingen komen toch uit hun glazen kasken en schrijven reisboeken. Buysse toert in zijn Rolls, Streuvels pagaait, gelijk wijlen Stevenson, door de binnenwaters van Vlaanderen en Holland, en Timmermans is anno santo een kruisken gaan vragen aan den Paus en heeft een boek geschreven, niet 'over Italië', maar over zijn reis. Spijtig dat hij zoo haastig heeft moeten reizen, want op zoo'n jachterige tocht is er zoo veel schoons dat men niet ziet. Maar onze Felix is een leek in het reizen. En daarom is zijn werk zoo sympathiek. Wij leven de ontroeringen mee van een onbedorven Lierenaar die voor het eerst zijn neus in de wereld steekt, en met kinderlijke opgetogenheid naar de wonderen der natuur en der menschen gaapt. En dat is het merkwaardige van dit sappig en banaal boek. Laat ons nu niet denken aan Goethe, Stendhal, Barrès; laat ons vooral niet verwachten dat hij onze menschelijkheid zal verrijken. Hij ziet Italië als een stel mooie prentkaarten; gondels, de dom van Milaan, den Mozes van Michel Angelo. En met één woord komt Pallieter los: de gondels zijn als oranjeschillen,

de dom, een rondedans van pinakels, en Mozes een dondertoren. Ach, hoe gaarne hadden wij hem eens gehoord over de twee wachtende juffrouwen van Carpaccio, de fluisterende maskers van Longhi, café Florian of den geestigen Goldoni bij het Rialto! Hij had ook beter gedaan zijn aas op te halen te Siena - dat op zijn weg lag - in plaats van paternosters te gaan koopen te Lourdes.

In Italië heeft hij de menschen ontmoet die hij het liefste ziet: de simpele zielen, Franciscus, en de H. Clara, pastoorkens en bruurkens, en over een paar schilders heeft hij heel mooie bladzijden geschreven, Fra Angelico, Giotto en over Gozzoli's landschappen te Pisa. Hij bewondert alles met zijn eerlijke oprechtheid. Wat een afstand van den geblaseerden Couperus en den vervelenden Vosmaer! En wij zijn bijna veroverd door dat goedig, en zonder pretentie geschreven relaas, wanneer hij het besluit met deze eeuwige waarheid: ‘de bewondering voor elkaar is de schoonste en de eenigste band die de menschen kan vereenigen’. Men zou haast gaan spreken van de wijsgeerige dracht van zijn reis...

A. CORNETTE.

Firmin van Hecke, Gedichten **(De Sikkel).**

In een weelderige vóór-oorlogsche uitgave verschenen destijds van dezen dichter veelbelovende *Verzen* die hem een mooie plaats in onze letteren verzekerden. Jaren hebben wij op hem gewacht; ons geduld is niet bedrogen: in onzen tijd van haastig en ongerijpt schrijven is de verschijning van dit al te bescheiden ingekleed bundeltje *Gedichten* een gebeurtenis van belang. Fermin van Hecke (men gelieve hem niet te verwarren met den geestigen essayist Paul-Gustave van Hecke, bestuurder van *Sélection)* vat de traditie weer op van Prosper van Langendonck, en zijne kunst is verwant met die van Van de Woestijne, Jan van Nijlen, Urb. van de Voorde. Wat niet het minste wegneemt van zijne oorspronkelijkheid; wij situeeren hem slechts tegenover een Marnix Gijsen, een Wies Moens om hem a contrario te bepalen. Bij dezen hooren wij de onmiddellijke klanken van het snelle leven, bij Van Hecke den dieperen toon van veel bezonken ervaring. Zij hebben iets gemeens dat ontbreekt bij Van Hecke: zij staan in het teeken van die sociale grimmigheid van nà den oorlog die zich gaarne uitdrukt in nerveuze rhythmen en felle visueele beelden. Van Hecke is minder spannend, maar ook minder opzettelijk. Geen convulsieve rubato's, geen flitsende vizioenen, zelden sarcasm, maar een kalme maatgang, breede statige verzen van klassieke strengheid, en groote soberte in het pittoresk. Hier is meer dan voorbijgaande emotie; het is diepe zielsbeproeving van een mensch die veel geleden heeft. Ik geloof niet dat na Van Langendonck een dichter in ons land gesproken heeft gelijk Van Hecke, misschien een enkele maal de la Montagne. De Renaissance-kunstenaar Van de Woestijne is grandiozer en van een kwistige fantastische pracht. Van Hecke is intiemer. Hij is Gothiek. Wat gaat er groote eerlijkheid uit van zijn smartelijke belijdenissen over zijn eenzaamheid, den dagelijkschen tragischen strijd van lichaam en ziel, den angst om de kwellende levensraadsels. Soms een

romantische klank, bv. in de suite *Taveernen* (Ik durf U het volmaakte gedicht *In de Jagersrust* aanbevelen!). De *Gedichten* van F. van Hecke zijn niet alleen heel zuiver literair; zij zijn de vrucht van een lange dracht. Er staat een leven achter. Dus: superieur werk, en een kostbare gave aan de Vlaamsche letteren.

A.C.

Arthur Schnitzler: Fräulein Else (Novelle) Paul Zsolnay Verlag; Berlin-Wien-Leipzig; 1924.

Het zal in zekeren zin voor den psycholoog Arthur Schnitzler een persoonlijk-psychische noodzakelijkheid geweest zijn deze novelle te schrijven; een experiment, dat consequent moest voortkomen uit zijn voorafgaande werken, en dat, daar het hoogstwaarschijnlijk op zichzelf zal blijven staan, als een soort herstel door ontlading moet worden gekarakterizeerd. Een proefneming; en een die rechtstreeks volgt uit hetgeen bereikt - en hoe subliem bereikt! - werd in die respectabele reeks romans, novellen en tooneelstukken die aan dit 'Fräulein Else' voorafgingen.

Waar Schnitzler tot nog toe steeds een psychische inhoud, een zielsontwikkeling, een door conflicten bewegende ziel op uiterst geraffineerde wijze wist te omringen door een eigen sfeer, die met de gebeurtenissen van het innerlijk leven harmonisch verweven was, - waar tot dusverre steeds de analytische denk-, gevoels- en schrijfwijze middel was om een bepaalde materie der ziel te behandelen, - daar dunkt het mij de consequentie en de uitlaat voor de verhevigde wijze van voelen, dat de inhoud, de materie van innerlijk en uiterlijk leven zich zoude verbranden, dat zijn aandacht zich als uiterste en laatste belangstelling ging saamtrekken op het bloote feit der psychische 'Vorgang', op de psychische gebeurtenis in haar verloop en in haar reacties. De ontwikkeling der ziel als ontplooiïng verdwijnt dan ook in deze novelle voor de ontwikkeling der psychische gebeurtenis ten opzichte van zichzelf. Met andere woorden: het organisch gevoel werd sensatie; de ontleding van het gevoel werd beschrijving der opeenvolgende schokken; het totaal: een volslagen ledig doch ronduit meesterlijk boekje.

Want het grenst aan het ongelooflijke, hoe Schnitzler in deze, grootendeels onuitgesproken, bijna geheel gedachte, monoloog een auto-psychische concentratie niet slechts als aanvaardbaar doch als onafwijsbaar en noodwendig voelbaar maakt. Tot zelfs in de schaarsche oogenblikken, waarin een dialoog aanvangt, geschiedt dit nog schijnbaar: de personen buiten Else ontleenen hun bestaanskracht enkel aan hun functie in hare gevoelssfeer en slechts als gedachte-inhoud van Else kunnen zij buiten haar treden en verkrijgt hun leven een bepaalde omlijning. Door de, naar het einde steeds wassende, snelheid van zeggen die de sensatie opvoert tot de vereischte hysterische gejaagdheid, suggereert Schnitzler tegelijkertijd de innerlijke en uitwendige atmosfeer die immers alleen in betrekking tot Else, want uit haar voortkomend, zijn relatieve en eenzijdige geldigheid bezit.

Slechts door zijn psycho-pathologische deskundigheid heeft Schnitzler

dit ‘ziektegeval’, en door zijn schier onbegrensde techniek heeft hij het aldús, kunnen enscèneeren. Alleen door de merkwaardige bijverschijnselen tijdens het verloop van dit geval, kon het hem gelukken op voortdurend eendere wijze een werkelijkheid op te roepen en te versnellen als een geestes-inhoud die a.h.w. zichzelf aan zichzelf onthult. Zoo is het mogelijk, dat het leven der omstanders voortgaat op zichzelf en tevens in conflict verkeert met Else's inwendig leven, ja zelfs uit dit laatste resulteert, ondanks hare bewusteloosheid en krachtens de hoogspanning der sensitiviteit in dergelijke momenten van hysterische onmacht.

Deze novelle van interne waarneming, opgetrokken uit de enkele werkzaamheid der ziel, werd zoowel naar den inhoud en de aard als door de schakel-functie in het oeuvre van Schnitzler een merkwaardig tijdbeeld èn een artistiek-creatief verschijnsel van niet te onderschatten beteekenis. Eenerzijds dus voor de typische sensitiviteit en zelfbewustheid van het twintigste-eeuwsche jonge meisje van nà den oorlog (‘Denn sinnlich bin ich gewisz. Aber auch hochgemut und ungnädig, Gott sei Dank’. - ‘Ach Gott, ich hab' nichts gegen Filous, im Gegenteil’), anderzijds voor de kortstondige en radicale ‘modernizeering’ van het talent van Arthur Schnitzler dat - het blijkt uit de onlangs verschenen novelle ‘Die Frau des Richters’ - voor deze fabelachtige kunstvaardigheid, voor deze meesterlijke ledigheid, toch nog te mild en te bloedwarm schijnt te zijn.

D.A.M.B.

Het geval met den volkenbond.

I.

Het haantje van den volkenbondstoren krijgt nog geen gelegenheid om vast te roesten. Het draait om en om. Eerst, na de drie slappe jaren 1920-1922 en na Lord Robert Cecils wakker initiatief van 1923, de herfst van 1924 met het verrassend en hoopgevend optreden van MacDonald en Herriot te Genève, uitloopend op het Geneefsche protocol (gevoteerd, maar niet geratificeerd). Dan de teleurstellende reactie van Chamberlain en Baldwin in Engeland zelf. Vervolgens, September 1925, de overhaaste, raadselachtige bekeering van Chamberlain in Genève. Daarop, October 1925, de bemoediging van Locarno. En nu, Februari en Maart 1926, het duidelijk blijk, dat de met blindheid geslagen Europeesche voorgangers, en hun verkleinde edities in kleinere landen, het oude spel kunnen noch willen laten, al moest Europa er aan te gronde gaan. Bejammeren heeft geen nut, er moet raad geschaft: niet om het figuur van den volkenbond te redden - dat is onbelangrijke bijzaak -, maar om de volken zelf te behoeden tegen een herhaling van 1914. De vraag is: hoe. Het antwoord kan niet zijn: door terug te keeren tot de statenanarchie van vóór den volkenbond; evenmin: door het onmogelijk gewordene toch te willen grijpen in den vorm van een bespoedigd en uitgedijd Locarno. Men zal, juist na de ontgoocheling van Maart, moeten voortwerken op ervaringsfeiten. De kansen voor een bruikbare oplossing staan goed, - zoo men althans een oplossing wil.

In den volkenbond, zooals die sinds 10 Januari 1920 heeft gewerkt, toonde zich vrijwel van den aanvang af partij tegenover partij, hoekschen tegenover kabeljauwschen, roode roos tegenover witte roos. De hoekschen begeerden en verwachtten van den volkenbond een slechts los verband, geen dwang, vooral geen vooraf georganiseerden internationalen wapendwang; wat hun in den volkenbond toelonkte was zijn gelegenheid tot georganiseerd overleg tusschen staten, zijn gelegenheid tot schepping en instandhouding van een internationaal gerechtshof; zij interpreteerden hun deelneming aan den volkenbond als 'vrijblijvend'. De kabeljauwschen daarentegen begeerden, en lazen in het grondverdrag de belofte van, een vast verband, met onderlinge beveiliging tegen zulk soort aanvalsoorlogen als dien van 1914, met verplichte vreedzame geschilbeslechting in plaats van gewelddadige eigenrichting, en met, als sluitstuk op die beide, ontwapening op internationalen voet; in hun oog zou de volkenbond een mislukking zijn, als hij niet vóór of omstreeks 1930 met internationale veiligheid, gepaard aan rechtsheerschappij en ontwapening, een tastbaar begin zou hebben gemaakt. De hoeksche overtuiging was gemeengoed der Skandinaafsche landen; de kabeljauwsche was die van Cecil, van Frankrijk, van het Amerikaansche comité-Shotwell (zomer 1924), van het protocol van Genève (October 1924), en, op omsloten terrein, van de verdragen van Locarno (October 1925).

Wat was hierbij het verontrustende? Dat aan elke der twee opvattingen de tekst van het volkenbondsverdrag steun bood. Sommigen zeiden, dat het protocol van Genève, met zijn ijzeren trits van organisatie, een omwenteling van den volkenbond zou hebben beduid; anderen, dat het van het grondverdrag slechts een paraphrase gaf in scherper woorden; diplomaten ouden stijl, in groote of kleine landen, betoogden, in keur van geheimzinnige woorden, dat het allebei te gelijk zou doen. En geen beter middel om het spoor bijster te raken dan te duiken in de wordingshistorie, en na te gaan wat Sir Edward Grey en Smuts en kolonel House en president Wilson wel één voor één en gezamenlijk mochten hebben bedoeld.

Zulk geweerhaan bezorgt den volkenbond geen vertrouwen. De kans, dat, na de ervaring van Maart, kleine landen

zich aan beslissingen van den volkenbondsraad nopens ontwapening, gemeenschappelijken dwang of politiek geschil zullen durven overgeven, kan moeilijk zijn gestegen; de kans, dat de Vereenigde Staten of Rusland eenig stelsel aanvaarden zullen waarin deze volkenbondsraad lakens uitdeelt, is nul. Na zes jaar teleurstellende practijk van de groote conseil-leden naast moedgevende practijk van de assemblée schijnt het oogenblik gekomen om dubbelzinnigheden, die slechts dienstig zijn voor diplomatiek spel ouden stijl, uit den volkenbond uit te drijven. Is het niet de verlamming van onze republiek der zeven provinciën geweest, dat men maar bleef voortsukkelen met de dubieuze en ongenoegzame regels der unie van Utrecht?

II.

Er ligt bemoediging in het feit, dat op het gebied van elk der drie voorname strijdpunten - internationale beveiliging, internationale rechtspraak, en macht van den conseil - een aanvaardbare tusschenmeening valt aan te wijzen, die een goed eind vooruit is bij wat het grondverdrag bevat op dit oogenblik.

1. De afkeer van volkenbondsdwang aan den eenen kant, het warme pleit aan den anderen kant voor onmisbaarheid van zulk een dwang in elk stelsel van internationale veiligheid en ontwapening, hebben elkander in 1924 reeds ontmoet in de overtuiging, dat aanvalsoorlog misdadig is en met elk gezond statenstelsel onbestaanbaar; dat het verleenen van hulp aan den bedrijver van oorlogsaanval ontoelaatbaar is; dat militaire allianties, die ook deelneming aan elkaars aanvalsoorlogen zouden kunnen omvatten, uit den booze zijn; dat eenzijdige verbonden van wapenhulp van een groep A tegen een groep B uit den booze zijn; en dat de tekst van 1919 voor dit alles te kort schiet. Over deze punten schijnen beide kampen het eens; de tweespalt begint met de vraag, hoe dit alles te waarborgen. - Welnu, als het volkenbondsverdrag eens dit uitgangspunt vastlegde, zonder vooralsnog de tweespalt zelf te beslissen, dan zou de tekst niet alleen verrijkt en verbeterd zijn, maar zou hij de onmisbare fundeering bieden voor wie, nu of mettertijd, verder willen.

2. De te betreuren huivering van een aantal volkenbondsstaten om zich te verbinden tot het doen berechten van al hun internationale rechtsgeschillen door het wereldhof (of door een rechtbank voor het speciale geval) vindt vierkant tegenover zich het protocol van Genève, dat juist vreedzame geschilbeslechting over de heele linie proclameert zonder uitzondering te gedoogen. Ook hier schijnt een ontmoetingspunt te vinden. Wat men de 'heiligheid' der verdragen is gaan noemen, en wat een hoeksteen van elk nieuw volkenrecht zal moeten zijn, zou krachtig worden gesterkt, indien elk volkenbondslid en elke andere staat bevoegdheid kreeg om eenzijdig aan het wereldhof de vraag ter berechting voor te leggen, of een medelid of buitenstander te zijnen aanzien al dan niet heeft geschonden hetzij het volkenbondsverdrag zelf, zoo dat voor den dader geldt, hetzij den tekst van eenig ander bindend tractaat van op of na de eerste vredesconferentie (1899); - deze beperking, om mogelijk verouderde tractaten buiten te sluiten. De bevoegdheid van het internationaal gerechtshof tot zulk een rechtspraak zonder executabel dictum, in het belang des rechts - zooals in onze wet van 1853 op de kerkgenootschappen de rechterlijke verklaring dat 'in strijd met de wet (is) gehandeld' -, zou op slag een eind maken, en een noodig eind, aan de ondraaglijke leer, als zouden souvereine staten, zoolang ze niet bewilligen in arbitrage, de uitsluitende beoordeelaars wezen van hun eigen internationalen plicht.

3. De ongeneigdheid, eindelijk, om zich afhankelijk te stellen van beslissingen (niet slechts adviezen, maar beslissingen) van den nog lang niet als onbaatzuchtig beschouwden volkenbondsraad zou met de behoefte aan oplossing van gerezen moeilijkheden zijn te verzoenen, door de naleving van verdragen niet - als vanouds - over te laten aan den betrokken staat zelf, noch ook onder opzicht van den volkenbondsraad alleen te brengen, doch te bepalen dat onpartijdige commissies, kleine of groote, voor politieke geschillen (Bryan-commissies) of voor het toezicht op verdragen zullen mogen worden ingesteld door partijen en dat enkel bij gebreke daarvan de volkenbondsraad zal mogen ingrijpen en decreteeren.

Werd dan aan deze voorzieningen nog zeer duidelijk toegevoegd, dat volkenbondsleden vrij zijn, evenals de volkenbond zelf, om binnen dit kader algemeene geschilbeslechting te aan-

vaarden, elkaars veiligheid met machtsvertoon te waarborgen (en dien waarborg vooraf te organiseeren) en, al dan niet in verband met dit laatste, te ontwapenen - de drie desiderata van Genève 1924 -, dan zouden de volken niet langer verstrikt blijven in het onzuivere dilemma: óf onderwerping aan den partijdigen volkenbondsraad en diens in dubbelzinnige voorschriften wortelende, vaak discretionnaire, macht, óf anderzijds statenanarchie; maar dan zou de keus kennelijk deze worden: óf het al honderdmaal geoordeeld stelsel van machtsevenwicht en politiek gemarchandeer, óf afzwering van deze statenanarchie, met vrijheid van nadere keus tusschen het hoeksche en het kabeljauwsche stelsel. Komen deze nieuwe voorzieningen in het grondverdrag zelf te staan, dan is dit door verbod van oorlogsaanval en militaire allianties ouden stijl, en door openstelling van rechtspraak over verdragsschennis, hoog opgelicht boven wat ooit tusschen souvereine staten heeft gegolden, en dan weten zoowel argwanende buitenstanders als weinig geruste volkenbondsleden voortaan, waar zij aan toe zijn.

Er is geen reden om bang te zijn, dat een verheldering als hier aangeprezen de Europeesche volkenbondsleden zou scheiden van de buiten-Europeesche. Zulk een tegenstelling zou voor de toekomst van den volkenbond een ramp, en voor landen met overzeesch gebied een bron van verwarring zijn; doch het hier voorgedragene geeft aan deze tegenstelling geen voet.

III.

Men ontdekt gemakkelijk het bezwaar van ‘practischen’ aard, dat tegen zulk een zuivering van den volkenbond kan worden ingebracht. Het is bespottelijk, zullen sommigen zeggen en velen denken, om in 1926 het grondverdrag te willen louteren; dat zou olie zijn op het vuur. Maar er is juist reden om te verwachten, dat de volkenbondsvergadering van September aanstaande twee handen zal uitsteken naar elken bereikbaren maatregel, die in het oog der wereld de beschaming van Maart 1926 uitwischt en de zaak van den volkenbond verder brengt; en het is waarlijk niet ondenkbaar, dat verscheiden fatsoenlijke kleine landen te vinden zouden zijn voor

eeninitiatief in dezen geest. Trouwens, een zelfde ‘practische’ reden heeft tijdige organisatie van de keuze van niet-permanente leden in den volkenbondsraad jaar op jaar doen uitstellen, tot het in Maart 1926 te laat geworden bleek en het stadium der explosie was bereikt.

De tekst van het grondverdrag - in welks artikel 4 men toch wel niet na Duitschlands toelating zal willen blijven spreken van ‘geallieerde en geassocieerde mogendheden’? - zou voor deze zuivering geen gecompliceerde omwerking behoeven te ondergaan, en die zuivering zou vanzelf opruiming houden onder erkende steenen van aanstoot.

De beweegreden en de artikelen 1 tot 7 kunnen blijven hetgeen ze zijn, met weglating enkel uit artikel 1 van wat betrekking heeft op een niet bestaand volkenbondsreglement tot bewapeningsbeperking (de woorden zijn na wat in het artikel voorafgaat overtollig). Van de onprecieze artikelen 8 en 9, die over ontwapening handelen, en tot niets geleid hebben, en niets beduiden dan voor mogendheden die een standpunt als dat van het Geneefsche protocol aanvaarden, en een voor verscheiden mogendheden onduldbare macht toedenken aan den volkenbondsraad, behooren alleen de beide beginselverklaringen (artikel 8, lid 1 en lid 6) te blijven staan; de rest, die practische waarde mist en gevaar oplevert, zou plaats moeten maken voor een helder artikel hetwelk den volkenbondsleden of den ganschen volkenbond toestaat om over te gaan tot een straffer organisatie, zooals die van October 1924 (Genève) of October 1925 (Locarno). Een pertinent verbod van oorlogsaanval, als in 1924 te Genève gevoteerd als onderdeel van het protocol, en een verbod van militaire allianties gericht tegen bepaalde landen, zou het noodlottige Wilson-artikel 10, eerste zinsnede, over waarborging van elkanders grenzen en onafhankelijkheid, dienen te vervangen (en wijziging moeten brengen in artikel 12, lid 1, tweede zinsnede, artikel 13, lid 4, slot van zin, en artikel 15, leden 6, 7 en 10). In het artikel over het internationaal gerechtshof (artikel 14) ware de nieuwe voorziening te lasschen, die aan volkenbondsleden en nietleden zou toestaan zoodanige veroordeeling door het hof uit te lokken, waarbij een andere staat zou worden verklaard hetzij het volkenbondsverdrag zelf, hetzij een ander verdrag van sinds 1899 te hebben geschonden. En eindelijk zou in de

artikelen 12 en 15 moeten worden uitgedrukt (wat al in Maart 1919 erkend werd als de bedoeling), dat volkenbondsleden, die van suprematie van den raad van den volkenbond niet zijn gediend, de beslissing kunnen overbrengen van dien raad op eigengeschapen internationale commissies. De winst van dit een en ander zou dan wezen, dat aanvalsoorlog en het oude soort wapenverbond voortaan verboden ware - een ongekende vooruitgang bij het geldend volkenrecht -; dat verdragsschending voortaan onderworpen zou zijn aan onpartijdig rechterlijk oordeel, ook als de schender niet van arbitrage met rechtsgevolg weten wil; dat de volkenbondsraad geen macht behoudt over wie zijn onpartijdigheid niet vertrouwt, en niet meer kan opereeren met door dubbelzinnigheid gevaarlijke artikelen; en dat voor verder gaande actie in de lijn van het protocol van Genève een vast punt van uitgang wordt gesteld, en scherpe afbakening gegeven tegenover wat het grondverdrag zelf reeds behelst. Volkenbond en grondverdrag worden hiermee aannemelijker zoowel voor halfhartige leden van den bond - zoo zijn er - als voor afzijdige buitenstanders, en zulks zonder verzwakking of opoffering van eenig voorschrift van waarde. Zelfs indien morgen den dag MacDonald en Herriot, met gerijpte internationale ervaring, aan het bewind mochten terugkeeren, dan nog zouden, na den door hun opvolgers en anderen opgezweepten argwaan, verscheiden landen zich op het bestaande grondverdrag niet meer durven verlaten; en wanneer Amerika en Rusland uit dat verdrag zullen zien weggenomen wat zij met reden daarin wraken, dienen zij terzelfdertijd genoopt te worden er in te lezen, dat in een geordend statenstelsel geen mogendheid, hoe machtig of hoe welgesteld ook, de beoordeeling of zij haar verdragen naleeft kan voorbehouden aan zich zelf.

Aldus geamendeerd, zou het volkenbondsverdrag eerst ten volle gaan beantwoorden aan de vier punten van zijn eigen beweegreden.

‘Considérant que, pour développer la coopération entre les Nations et pour leur garantir la paix et la sûreté, il importe d'accepter certaines obligations de ne pas recourir à la guerre.’ - Het verbod van aanvalsoorlog, in October 1924 aanvaard, en het verbod van militaire verbonden ouden stijl geven aan dit beginsel zijn redelijkste uitwerking.

‘D'entretenir au grand jour des relations internationales fondées sur la justice et l'honneur.’ - De in September 1926 te verwachten herziening van de organisatie van den raad, met haar prophylaxe tegen de besmettelijke ziekte zetelzucht, moet gaandeweg het stelsel der met blindheid geslagen staatslieden doen wijken voor den geest van MacDonald en Herriot.

‘D'observer rigoureusement les prescriptions du droit international, reconnues désormais comme règle de conduite effective des Gouvernements.’ - Alleen een bevoegdverklaring van het internationaal gerechtshof om beweerde verdragsschending te toetsen aan het stellig recht - zij het zonder geldelijk of ander gevolg - kan deze phrase maken tot bindend voorschrift.

‘De faire régner la justice et de respecter scrupuleusement toutes les obligations des traités dans les rapports mutuels des peuples organisés.’ - Stipte naleving van verdragen valt niet te bereiken dan door toezicht van onbaatzuchtige internationale organen: zoolang de volkenbondsraad niet in aller oog voldoet aan dien eisch van bovenpartijdigheid, zijn eigengeschapen organen noodig om ook dit beginsel te doen leven.

IV.

Grande certamen, tibi praeda cedat, Major an illa.

Zal ontsmetting van den volkenbond als hier voorgedragen een gemakkelijk succes hebben? Het laat zich verwachten, dat de met blindheid geslagen staatslieden al wat verheven en edel is zullen aanroepen voor bestendiging van rek- en kneedbare artikelen, die voorwaarde zijn voor hun oude spel. Een groote strijd derhalve, hetzij de zuiveraars het winnen, hetzij de partij der vooroorlogsche denkbeelden nog te machtig blijkt in Europa.

Heeft wellicht Maart 1926 een triomf beteekend voor hen, die ‘altijd wel gezegd hebben’ dat volkenbonderij maar apekool is en dat het protocol van Genève op niets zou uitloopen? Het zou dat hebben kunnen zijn, als de bestrijders hunnerzijds hadden klaargestaan met eenig aannemelijk alternatief; doch het advies om maar voort te gaan met nationale legers, vloten en luchtvloten en met militaire kansberekening

mag onder volwassenen geen weloverdacht alternatief heeten.

Is er geen gevaar dat Genève een dood ding wordt als men er alleen maar het proza van recht en onrecht gaat gedoogen, en er de poëzie van oude Europeesche tradities, van nationale begeerten en vooroordeelen, van staatkundige vriendschappen en veeten weert? Tegenwoordig trekt Genève veler toeloop en aller oog; zal dat zoo blijven als het een zetel der braafheid wordt? Maar Genève is opgezet om het aansnellend verderf van nieuwe bewapeningsjacht, nieuwe allianties, een nieuwen wereldoorlog te verhoeden; in dat streven zit, zou men zeggen, dramatiek genoeg.

Is er geen vrees dat de bepleite verheldering uitloopt op zelfmoord der aanhangers van het protocol van Genève; dat tempering van het grondverdrag in de kaart speelt juist van de 'vrijblijvenden', van de hoekschen? In schijn ja; in waarheid neen. Voor de verderwillenden en hun plannen is de valsche vaagheid van den geldenden tekst louter nadeel gebleken; zij kunnen hun aanloop pas nemen als vaststaat dat het grondverdrag zelf noch algemeene rechtspraak, noch onderlinge beveiliging, noch ontwapening geeft of daartoe bindt.

Komt tegenover het opofferen van die halve beloften uit den geldenden tekst wel voordeel te staan? Deze drie wezenlijke voordeelen: vastlegging van de hoofdgedachte, door de oude staatslieden zoo gehaat, dat souvereine landen, hoe machtig ook, niet vrij zijn om te doen wat zij in eigen belang maar willen en dat zij dit van een rechter kunnen te hooren krijgen; voorts, verbod van den, tot misdaad gestempelden, aanvalsoorlog en van oorlogsverbonden; eindelijk, onthouding van beslissende macht aan den volkenbondsraad zoolang en voor zoover hij zich het vertrouwen niet heeft waard gemaakt.

Of is dat vermeende wantrouwen in organen van den volkenbond, zooals die gehanteerd worden door met blindheid geslagen staatslieden, soms een propagandistisch verzinsel? De parlementen, zelfs in het eigen land dier staatslieden zelf, geven geen onduidelijk antwoord. Als in 1930, bij de vernieuwing van het wereldhof, het spel der Chamberlains eens werd herhaald - bij tusschentijdsche aanvulling dreigde het dien kant al uit te gaan -, men zou het aanzien van het hof voorgoed kunnen breken. En was het niet welsprekend, dat

eind Januari 1926 in den Amerikaanschen senaat juist de kleine groep van ‘progressieve’ senatoren, in wie het internationale ideaal leeft naast het sociale, bijna eenparig tegen deelneming aan het internationaal gerechtshof, aanhangsel van den volkenbond, stemde, terwijl onder de voorstanders talrijk waren mannen, die voor de machtige Vereenigde Staten alleen van nationale ongebondenheid willen hooren, mannen zonder internationale illusie hoegenaamd? Er hapert dus wel iets aan de klaarheid der gedachte, die men uit het grondverdrag afleest.

Zeker, het ware voor den volkenbond te hopen en te bidden geweest, dat op October 1924 geen Maart 1926 had behoeven te volgen. Nu het zoo is, dient men met het feit te rekenen. De zaak van den volkenbond moet uit handen gelokt van wie haar tot dusver gebruikten als nationaal instrument; een nieuw soort leidslieden moet in Genève den toon gaan geven. Door zuivering moet de atmosfeer van den volkenbond en van zijn grondverdrag ongenietbaar worden gemaakt voor de aan andere lucht gewende heeren van het oude spel; en na die zuivering moet het jonge werk beginnen, het echte werk, het ant-oorlogswerk dat waarlijk geen al te lang uitstel meer gedoogt.

C. VAN VOLLENHOVEN.

De avonturen van den muzikant aan het water.

De Avonturen op de Markt.

Het wachten op zijn Jakob Stainer viel Allard te lang; hij ging naar Tiefenbrucker. Die zei norsch, hij was nog niet gereed met haar, zij had geleden in die jaren van stilzwijgen, dat onnatuurlijke, een wezen aangedaan welks leven de klank is.

Hij nam het instrument in handen, bezag door een vergrootglas een haast onzichtbare scheur in het bovenblad, streelde eens langs de welving en de golf die van den rand naar haar opsteeg.

'Stainer maakte de welving anderhalf en twee millimeter hooger dan zij het in Cremona deden'.

Hij legde de viool tegen zijn hals en begon te spelen, de oogen toe.

Allard werd getroffen door iets in dat zonderlinge wezen, dat hem tegelijk aantrok en afstiet.

'Alles in dien man', dacht hij, 'is met alles onverzoenlijk in tweedracht en strijd'.

Hij beschouwde hem zooals hij daar zat, met gesloten oogen overgegeven aan het milde geluid van de viool.

Boven den verwrongen en verbogen romp met de ingevallen borstkas en de hoekige schouders glansde, als aan een wanstaltig vergroeiden cactusbonk de wonderbloem, een schoon gelaat zuiver van lijn en ommetrek. Het hooge voorhoofd opvallend blank binnen de in evenredige spitsen en bochten

geteekende omlijsting van dun en zeer fijn goudgeel kroezelhaar was sterk gewelfd boven de diep in de kassen liggende oogen. De krachtige kin sprong een weinig naar voren. De roode mond met de ietwat vooruitstaande onderlip was tegelijk gevoelig en vast.

Ook de hand blank tegen het doffe bruin der viool was schoon, met die slanke, fijngeknokelde vingers, die een krachtigen top hadden. Alleen het te lange platte polsgewricht was geteekend met het teeken van den mismaakte.

De vioolspeler zag eindelijk op. Er was iets stekends in den blik van die fel-blauwe oogen.

'Het is werk uit zijn goeden tijd, vóor hij nog gebroken was door de ellende, waaraan zijn rijke zoogenaamde beschermers, de Keizer en de vorsten en kardinalen hem overlieten, die met enkele guldens zijn werk van vele maanden, de glorie van hun orkest, hadden betaald'.

Hij hield zijn hand op de viool die hij neerlegde op de tafel.

'De Duitsche vioolbouwers hebben het nooit tot de hoogte der Italianen gebracht. En toch, en toch: er is iets in den klank van zulk een Stainer, dat alleen komen kan uit het gemoed van een Noorderling; dat verstaat de Natuur....

Hij leefde in een landschap als dit; berg en donker woud van dennen en lorken en levend water. Daar was hij lange dagen alleen met zijn droomen, luisterend naar dien toon binnen in hem, dien hij wilde laten klinken uit zijn violen. Houthakkers zagen hem voorbijgaan, blootshoofds, nalatig gekleed. Soms stond hij stil bij een gevelden boom en bezag de jaarringen, bruin in het vochtige wit van den stam. Uit hun vorm, hun breedte en onderlingen afstand las hij de levensgeschiedenis van den boom, de jaren van weelde, wanneer hij zijn behoef had gehad aan zonneschijn en aan regen, aan sterken wind, die rukkend zijn kracht beproefde en vermeerderde; en de jaren van nood wanneer de vezel los en slap was gegroeid. Zonder groet ging hij verder. En de mannen, die hem nazagen, vertelden in het dorp wonderlijke dingen van hem. Hij legde zijn oor te luisteren, zeiden zij, tegen boomstammen, die hij met de knokkels betikte; zoo hoorde hij of het hout een goeden klank zou geven als blad van een viool. En als zij een glad bekapten stam het ravijn in wierpen, waar de beek bruist, dat het water hem voort-

droeg naar het dal, dan stond hij plotseling te midden van hen en over den rand gebogen der kloof, luisterde hij den vallenden, springenden stam na, in zijn donderende slagen tegen de rotsblokken, of dat hout was dat hem deugde. In zulke sproken uitten zij wat zij onduidelijk, maar diep, voelden; de verwantschap met de natuurgeluiden van den toon zijner violen. Het woud is daarin te hooren, de wind en het water en de groote eenzaamheid. En dat zeker heeft ook in de gevangenis nog vrijheid en wijdten geschapen om hem heen, de zwarte klamme muren werden donkere stammen, terwijl de tonen er langs streken van de violen, die hij niet ophield te bouwen. Toen hij krankzinnig werd, wezen zijn vijanden met den vinger op hem; dat was de wroeging van zijn schuldig geweten, de straf voor zijn duivelskunstenarijen. Neen! de weldaad was het van de Natuur, haar loon voor zijn levenslange trouw; zoo onttoog zij hem aan de vervolging der booze wereld. Wie den klank van zijn instrumenten verstaat, die begrijpt dat wel...'

Hij legde de viool neder, streelde er nog eens over; en opeens, met een rechten blik uit zijn felle oogen op Allard:

'Uw spraak klinkt naar de streek aan de mondingen van de rivier. In het museum van een oud half dood stadje daar is een heerlijke Stradivari: een vijftien jaar geleden heb ik haar gezien. Weet u iets omtrent haar?'

Allard herhaalde Compenius' woorden omtrent het vergeefsche bod van Tryggvason.

Met een buitengewone heftigheid viel de vioolbouwer uit. Zijn wangen, slapen, voorhoofd werden rood.

'Alweer geweigerd! Zij laten dat heerlijke instrument, dat vreugde en schoonheid en deugd, ja! deugd, deugd! in duizenden levens kon brengen, in de knokenhand van dien maniak, die lang al dood was voor hij stierf!

Nog eenige jaren en de Stradivari is een stuk hout. Begrijpen die bewakers van vergeefschen rijkdom dan niet, dat een viool een levend wezen is, dat al schooner wordt door het bespeeld worden?, ook de allerschoonste, die de alleredelste kunstenaar bouwde bereikt haar volkomenheid pas door den streek van den kundigen violist, De klank, de klank is het, die aldoor, onmerkbaar, de onzichtbare deeltjes van den houtvezel doortrillend, naar zijn wil en behoef hen

schikt, tot zijn huis hen maakt, tot zijn feilloos passend kleed, waarvan elke plooi en spanning zich naar zijn leest en zijn bewegen voegt! Heeft dan niemand ooit hun dat verklaard?!'

Allard antwoordde, hij wist dat Tryggvason had beproefd de curatoren te overtuigen. Maar de eerbied voor de wet was sterker dan al het andere geweest.

De vioolbouwer sprak in een aanwakkerenden hartstocht van bitterheid.

'De wet! de wet! dat mislukte namaaksel van het gebod der rechtvaardigheid! - Maar er zijn menschen die in alles den namaak verkiezen boven het echte - dat kan hun zwak gestel niet verdragen. - De wet! wat beteekent een wet die het leven en de samenleving uitlevert aan een doode? Ik ben in het Museum Godijn geweest - ik wist dat de Stradivarius daar was. Ik was de eerste bezoeker sedert maanden, mompelde de slaapmuts op pantoffels, die mij rondleidde. Wat heb ik al niet moeten bezien voor hij mij in de muziekzaal - zoo heet het daar hoorde ik - verkoos te brengen! Potten en pannen van porselein en brons, een poppenhuis, speelgoed voor dwergenkinderen van gesponnen zilver, waaiers, kant, de ijdelheid twee of drie eeuwen volgehouden van bezittenden wier eenige beteekenis in de wereld het was, dat zij bezaten - als dat dan voor beteekenis gelden zal. Altijd datzelfde leege gezicht kijkt iemand aan van de muren; een allonge-pruik er om heen of een steek met pluimen er boven of een vadermoorder er onder, altijd hetzelfde gezicht een heel klein weinigje vetter, een weinigje leeger en doffer enkel maar, bij elk wederverschijnen. Dat half versufte wezen tusschen pantoffels en kalotje heeft het ook. Natuurlijk is hij de zoon van dien grijpgraag, die de laatste heette van het patricische geslacht, dien melomaan die de klokken van het carillon aan eiken balken liet hangen in zijn zaal om die te betokkelen nu en dan; een buitenechtelijk kind; geen wet legt den vader plichten op. De natuur? Wat heeft de wet met de natuur te maken? Zeker heeft de vader met dat levenslange postje van bewaker in het huis dat zijn tehuis had moeten zijn, zijn verplichtingen tegenover den zoon-in-stilte op edelmoedige wijze gekweten geacht. - Nu, wie weet? Misschien is hij als concierge Jansen gelukkiger dan hij als Jonkheer Godijn had kunnen wezen - en nuttiger in de wereld.'

De tegenstelling in het wezen van den vioolbouwer die

Allard had getroffen onder zijn spel, was verdwenen; enkel haat, de toorn van den zwakke, was nu in dien blik, in die gezichtstrekken die pas nog schoon waren geweest.

Allard dacht, de haat van den mismaakte was dat, den altijd vernederd zich voelende. Als een onrecht tegenover dat misvormde wezen besefte hij de kracht en rankheid van zijn eigen lijf. Hij zei verzachtend dat de klokken toch wèl geborgen waren geweest in het museum; en ook, hoe een lid van hetzelfde geslacht, afstammeling langs de vrouwelijke lijn die den ouden naam aan zijn jongeren had toegevoegd, door een edelmoedige gift de stad weer in het bezit van haar klokken had gesteld.

Tiefenbrucker greep naar dien naam van den Muziek-Godijn die Allard ontviel. Hij hoorde, het was inderdaad de handelsman-kunstkenner uit de fabriekstad, de machthebbende in Flumen Sanat, de aanwerver van het orkest en van hem den jongen dirigent. Vóor zich ziende, zweeg hij.

Allard was opgestaan. Hij vroeg wanneer de Stainer gereed kon wezen? De vioolbouwer draalde met antwoorden. Opeens, met een plotselinge oprechtheid, zei hij binnen enkele dagen wel, maar wilde Allard niet voor eenigen tijd nog het instrument hem laten, een van zijn eigene in ruil nemend zoolang? Zijn blik smeekte. Allard begreep, dat de kundige ambachtsman zich vermeien wilde in die volmaaktheid, met liefde in elke afzonderlijke schoonheid van den bouw zich verdiepend. Hij zei ja.

In zijn dankbaarheid wilde Tiefenbrucker nu den edelmoedigen klant al zijn schatten laten zien. De zijne; zoolang zij in zijn werkplaats waren, beschouwde hij de violen als zijn eigendom. Onder allerlei voorwendsels of ook wel zonder, behield hij ze, maanden achtereen; onderzocht tot in de laatste kleinigheid hun bouw, trachtte, in zijn aangroeiende bibliotheek zoekend, hun lotgevallen op het spoor te komen, en hoe zij van den eenen kunstenaar, liefhebber, verzamelaar, handelsman, naar den anderen waren gegaan, werkte er aan wanneer hij lust had, speelde er op, als hij in de ware stemming was, genoot op deze wijs of op gene, altijd ervan. De eigenaars, geen van wie hij het ooit had gevraagd, als ditmaal Allard, schikten zich naar zijn luim omdat geen ander met zooveel kennis en zooveel liefde hun kostbaar bezit behandelde.

De instrumenten die hij Allard toonde riepen de geschiedenis der vioolmuziek op. Hij gaf zijn gast een Amati in de handen. Hij reikte hem een Guadagnini, er bij voegend dat aan dit moderne te zien was, hoe het geslacht welks voorvader de leerling heet van Stradivarius, in den loop der verminderende tijden afgedaald was tot het marktkramerschap van dezen dag. Allard die het heerlijke spel der in elkaar vloeiende schakeeringen van geel oranje en rood, als water door schaduw en schijn ribbelig verschietend op het onderblad van een der oude violen bewonderde, deed een vraag naar vernis.

Minachtend antwoordde de vioolbouwer, de buitengewone belangrijkheid en de geheimzinnige macht van het vernis was een bedenksel van den nieuwen tijd, toen de plotse felle uitbarsting van levenskrachten die de Revolutie ontstoken had ook de muziek deed opvlammen, en als vliegende vonken de virtuozen opstegen over Europa. Die over dat nieuwe spel, die uitgelatenheid, die fonkeling, dat overmoedige uitspatten van ziels- en lichaamskrachten opgetogen stonden, dachten, dat moest van de Cremona-violen komen, die deze virtuozen bespeelden; het lag aan den strijkstok en de snaren, maar niet aan den violist! Dat die schoonheid ook de gift aan de viool was van opeenvolgende geslachten van voortreffelijke violisten - zulk een gedachte lag te ver buiten dier materialisten zicht.

Met een begeerlijken ijver gingen zij dus de violen der oude Italiaansche meesters bezien en onderzoeken. En te samen met de averechts begrepen waarheid dat het vernis onmisbaar is voor den schoonen klank van het speeltuig, bedroog hen de bekoorlijke schijn; dat prachtig kleurende en vonkelende, het vernis waarvan de samenstelling niet was uit te vorschen, dat was het eigenlijke geheim!

Hij hield op, glimlachte, en vroeg Allard of hij ‘The Cloister and the Hearth’ kende?

Die zei van neen, licht van de wijs gebracht door de schijnbaar onsamenhangende vraag.

‘Een kenner van harten, een proever van nieren was de schrijver, Charles Reade. Hij was ook een fijn muziekkenner. Wat hij over violen heeft gezegd, en hoe zelfs van een simpel speeltuig goede behandeling en lange tijd een kostelijk instrument kunnen maken, terwijl speeltuig en speler elkander

opvoeden, dat heeft nog niemand verbeterd na al dezen tijd.

Er was een tentoonstelling in '72 van oude Italiaansche violen in het South Kensington Museum; daar ging hij heen ook om de Stradivari te zien die Vuillaume er tentoonstelde. Den Messias, had de *Times* hem genoemd. Ja, die heeren journalisten! wat werd er van ons, als zij er niet waren met hun schoone, schóone woorden? In het voorbijgaan - waarom juist Messias? Maar dat zijn van die vragen... De Messias dan, was zijn gewicht in goud waard. De Messias had een prachtig gewaad aan, een vernis schitterend goudgeel en als doorgloeid van een inwendig vuur; in het donker, bij het schijnsel van een kaars, was het als sloegen er vlammen uit. ‘Welnu! roept Reade: Ontdoet den Messias van dat prachtige gewaad, wasch dat vernis met alcohol af, en niemand geeft meer dan een twintigste van den prijs voor hem. Daarentegen; in Parijs maken handige falsarissen van splinternieuw hout, dat zij met zwaveldamp geel kleuren tot het lijkt op oud en van prachtig vernis “oude Cremona-violen” heerlijk om te zien, en afgrijselijk om te hooren, de slechtste prullen van onzen tijd. En hoewel zij in ontelbare getallen op de markt komen, gaan zij weg als versche broodjes, en honderden liefhebbers luisteren er naar met de oogen, en raken in verrukking over den goddelijken klank van die miserabele ketels’. ‘Luisteren met de oogen’ schreef hij. Dat is het woord. Hij was een groot schrijver, die Reade. De schijn, de schittering in de oogen, dat is wat de menschen van nu willen.

Maar de tijdgenooten van Stradivari, mijn waarde Dirigent, - Ja ik ben in het Sanatorium concert geweest, ik heb uw Falstaff gehoord - dat waren muziekminnaars van een ander slag. En van Stradivari zelven wordt immers verhaald, dat hij zijn vernis niet maakte maar het kocht, evenals al de andere vioolbouwers van de stad, van een apotheker wiens specialiteit dat vernis was. En Stradivari, ‘il gran Antonio’, ging zelf naar den winkel met zijn flesch, dat vader apotheker niet een leerling naar huis stuurde met een grondsopje’.

De voorstelling maakte Allard aan het lachen. Maar hij eindigde op een zucht.

‘Dat er toch een wonder geschiedde en Stradivarius verscheen in een vizioen aan een braaf vioolbouwer en open-

baarde hem het geheim van zijn bouw en van zijn vernis!'

'Een kenner van violen, die ook een kenner van de markt moet zijn, heeft zulk een wensch voorzien en om den wille van Stradivarius zich verblijd over de onmogelijkheid der vervulling. Ik kan u zijn boek wel leenen. 'Kon Stradivarius', zegt hij, 'opstaan uit de dooden, er zou een zwijgende samenzwering ontstaan tegen hem en zijn vernis. Daarbij komen al te groote belangen in het spel. Immers, juist in de onmogelijkheid, dat er ooit weer een Stradivari wordt gemaakt, bestaat de marktwaarde der Stradivari-violen. Welke kapitalen zijn niet in die instrumenten vastgelegd! De bezitters van Stradivaris, virtuozen, dillettanten, collectionneurs, kooplui, zouden den dooden Stradivarius moeten verdedigen tegen den levenden om hun waar op prijs te houden. En het beste wat de arme Stradivarius doen kon, was met bekwamen spoed weder te sterven om de hem vereerende muziekminnaars in staat te stellen hem een tempel op te richten, waar dadelijk de kooplieden zich zouden installeeren'. Een zwijgende samenzwering! O neen! dat liep met zwijgen niet af! Denk eens aan een Stradivaribezitter zooals de Amerikaan er nu ook een geworden is - ge weet wie 'de Amerikaan' is?

Allard zei, hij kende onder dien bijnaam den dorpeling, die de vioolbouwers in levende werktuigen had veranderd.

'Denk eens aan hem, en aan mannen van zijn slag; hoe zouden die den herrezen Stradivari ontvangen? Wat zouden zij doen als hij weer violen ging bouwen? Zouden zij hem één enkele viool afkoopen? Als hij aanklopte aan hun deur zouden zij opendoen? Wat! een onverlaat, die met een paar plankjes en een pot vernis hen kwam ruineeren! Als een schurftigen hond joegen zij hem weg met een trap! En riepen hun kornuiten te hoop en braken de straat op om hem te steenigen!'

Hij krijschte. De felle oogen waren blauw vuur. De mond stond giftig.

Allard had den blik afgewend. Het aanzien van dat boosaardige wezen deed pijn.

Tiefenbrucker reikte hem een viool, waarin hij hem zijn eigen naam wees.

'Het is de beste die ik gemaakt heb'.

Allard probeerde het instrument in zijn werkkamer. Het

had een schoonen milden klank, verwant aan dien zijner Jakob Stainer, een toon die recht naar het hart ging. Hij dacht, terwijl hij ontroerd luisterde, dat toch veel verborgen liefelijkheid moest leven in het verbitterde gemoed van den bultenaar, dat hij zulk een speeltuig had kunnen maken.

En door die gedachte schoot plotseling een andere heen: Dezen zelfden klank had hij al eens vernomen. Waar? Wanneer?

Hij zocht tusschen de herinneringen van den Conservatoriumtijd en vond niets. Toch, nergens, nooit, dan dáar had hij vioolspel gehoord.

Nadenkelijk speelde hij Titania's klacht, stem van een rouwende vrouw, gedragen op de groote stem van de zee.

En een andere stem van het water steeg op en antwoordde uit diepten van herinnering.

Toen, fel, als bij bliksemlicht, zag hij; een blakende helling aan den voet van donkerbegroeiden berg, langs een ravijn in de diepte bruischend van water, waar halfnaakt bruine mannen hakten en groeven; en in schaduw van den woudzoom zichzelf als kind, naast een blindeman spelend op een viool; een viool die zóo klonk.

Zijn vaders dreigende oogen, die vreeselijke loop achter het groote paard aan, het groenige gezicht van den Armeniër, zijn moeder die hem opving in haar armen, haar verhaal van den kellner-muzikant, die de viool uit balsturigheid naar den woekeraar had gebracht, alles tegelijk kwam terug van dien beslissenden dag.

En Pan Bengkol streelde met zijn blindemans-vingers, vingers die zagen, over de viool.

‘Wat god is het, die in dit speeltuig leeft?’

Uit ongetelde bronnen, beken, sprongen, aders, watervallen, onstuimig stroom geworden, stort het water van het gebergte de groote vlakte in naar het Meer waar zijn wervelende kracht en troebele sleuring bezinkt; uit den Westelijken oever stroomt breed en klaar de groene rivier te voorschijn, die bergstreken, heuvelland en breede vlakten doorwandelend, breeder al wordend van toevloeiende stroomen, statig stuwt naar de zee.

Tusschen stroom en Meer ligt de groote fabriekstad.

De fabriekstad drijft en druipt van het water, dreunt, druischt, briescht van het water, het water slaat in nevelwaden en wolken van haar af. Zij grijpt die voorbijrennende kracht met al haar ontelbare vangarmen die kanalen, sluizen, molenraderen, machines zijn. Zij laat den stroom niet los eer hij al den arbeid heeft gedaan dien zij van hem vergt, geweldigen arbeid en allerfijnsten, rotsblokken en het woud van het gebergte gezaagd, erts verpletterd en gesmolten, spinsel als herfstdraden zoo luchtig geweven en gekleurd, edelsteen geslepen, aan gedachte en nog onhoorbaren klank den zichtbaren vorm gegeven der letters. De stroom schiet voort, het stortende sleurende wervelende water; en op zijn dreunende maat wentelen de groote raderen, stampen en hijgen de machines, ronken witgloeiende vuren, vliegen korte blauwe vonken, reppen menschen hun leden en hun gedachten. Geen ademhaling lang staat die arbeid stil; want geen ademhaling lang stokt in zijn vaart het water.

Machtig door het water en rijk is van oudsher de stad geweest; en van oudsher een slagveld van wie dien rijkdom en die macht begeerden. Om den stroom, den reusachtigen lijfeigene, hebben geharnaste heeren gevochten met poorters achter gracht en wal, om den molendraaienden stroom de landsheer met de stad die haar keuren toonde, om het waterrecht de oudingezeten stedelingen-geslachten met nieuwkomelingen, de meesters van de trotsche gilden met de gezellen, de burgers, door nieuwe wet elkanders gelijken, met elkaar. Vele geslachten hebben in het troebele water tusschen vuilbonte streken van wol en zijdeververijen het rood gezien van bloed, afdruipend uit brullende en brandende straten. Het geslacht dat nu oud wordt verhaalt nog daarvan.

Die in dien laatsten strijd overwonnen, zijn nu de eigenaars van het water, de anderen allen hun begeleiders, volgelingen, dienaren, knechten, aan wie zij van het water zooveel afstaan, als loon geven, toebedeelen als hun goed dunkt. Met hun eigen maat meten, verdeelen, waardeeren, prijzen zij het water en zijn kracht. Een element komt het aangestort op de stad; een marktding wordt het binnen haar muren.

De stad gaat trotsch op haar rijkdom en macht met een trots dien de steden stroomaf langs de rivier aanmatiging noemen. Zij is rijker en machtiger dan allen; want van al die anderen is

de rivier de voerman en lastdrager die rijkdom aanbrengt en verder voert; maar voor haar is de rivier de maker, die onophoudelijk bij dage en bij nacht nieuwe dingen maakt, nieuwe marktwaar, nieuwen rijkdom, nieuwe macht. Daarom kan zij goud bieden tegen het zilver van de andere steden; en binnen haar muren is van alles het allervoortreffelijkste te vinden.

Het is de roem der fabriekstad dat in haar prachtig operagebouw en in haar wijde en hooge concertzalen muziek wordt gehoord, zoo veel en zoo schoon als zelfs in de oude Conservatorium-stad niet, die een stad der muziek van oudsher is. Beroemde zangers en spelers die aan de oude muzikantenstad voorbijgaan, zingen in de opera der fabriekstad en zingen en bespelen hun speeltuig in het Odeon waar het door Povell Godijn opgerichte orkest hen begeleidt. Iederen winter voor hij naar Amerika ging had Tryggvason hier gespeeld. En op kerkelijke feesten weerklonk de prachtige Kathedraal van een muziek, die met de muziek in de Opera en in het Odeon wedijverde in zinnestreelende zoetheid en in uitbundige macht van rollenden klank.

Bekend en bemind bij weinigen slechts, was daar echter ook nog andere muziek, die voor enkele jaren haar eerste geluid had doen hooren; een geluid diep en ernstig als de stem van een volk dat zijn geloof uitzingt en zijn hoop op eeuwige dingen; en niet lang leed het of andere stemmen verhieven om die eene groote zich heen, die liefelijk klonken, of argeloos vroolijk, stemmen van gezamenlijken arbeid en gezamenlijk feestvieren, danswijzen en soldatenliedjes. Het was een menigte van vooyzen zoo bont als de menigte op een markt wanneer boerenvolk, varensgezellen, wijngaardeniers, mijnwerkers, ambachtsvolk, studenten, kooplieden, huisvrouwen en vroolijke meisjes langs de tenten en kramen slenteren, op het door linden overschaduwde plein voor de kerk.

En zooals zulk een menigte bont en onderling verscheiden toch als eenslachtig verschijnt tegenover de drommen rondom het Beursgebouw of de wandelaars in de wijde aanzienlijke wijken der stad, zoo gaf al deze muziek, gewijde en wereldsche, oude en nieuwe een eensgezinden klank in vergelijk met de muziek in de Kathedraal, de Opera en het Odeon. En zelfs gebeurde het niet zelden dat wie dezelfde muziek had gehoord

hier en ginder, in het oude Sint Cunera kerkje en in de Kathedraal, in de Opera of het Odeon en in de lage rookerige, tusschentijds voor vergaderingen, voordrachten en tentoonstellingen dienende ruimte in een donker voorstadsgebouw waar zij, die zich de muzikanten van Sint Cunera noemden, speelden en zongen, meende: dat kon dezelfde niet zijn; zoo ten eenen male verschillend waren de gedachten die deze opriep en gene.

De bent van deze jonge muzikanten die niet alleen in de fabriekstad, maar in bijna alle de steden langs de rivier, en zelfs in de Conservatoriumstad, alle de gestelde machten in de muziek tegen zich hadden, eerden als hoofd den ouden organist van Sint Cunera, een zacht in zichzelven gekeerd en zeer vroom man, voor wien zijn orgelmuziek gebed was. Zijn door slechts enkelen der allerbesten geëvenaarde, door niemand overtroffen kennis omtrent de wetten der muziek had hij geput uit de levenslange studie van J.S. Bach en van Beethoven. En met een gevoel aan het hunne verwant door Gods-liefde, maar zachter en meer tot een peinzenden weemoed geneigd en tot een deemoed en een schroom die ook in de opperste hoop nog bleef beven, schreef hij overschoone orgelcomposities, oratoriën en geestelijke gezangen, waartoe de dagelijksche lezing van het Evangelie hem bezielde. Die muziek die aan uitvoerders en hoorders beide strenge eischen stelde deed weinig opgeld op de markt. Geen uitgever wilde daaraan. Hij leefde armelijk van zeer veel lesgeven dat maar weinig opbracht. Van negen 's ochtends tot negen 's avonds zagen voorbijgangers in de straten de magere gebogen gestalte in de slecht zittende glimmend gesleten kleeren daar heen schuifelen, het witte haar om slapen en wangen dat hij naar een lang vergeten trant droeg, waaiend in den wind, de kinderlijke blauwe oogen in de verte of hij daar iets ontwaarde dat hem onuitsprekelijk gelukkig maakte. Van zes tot acht in den morgen was al de tijd dien hij had voor zijn muziek.

Een van zijn leerlingen, de eenige rijke, had eindelijk een wijze van helpen en ondersteunen gevonden, die zijn overgevoeligen trots niet kwetste; met de bede om van de muziekschool die hij oprichtte, een kweekplaats van muzikanten in zijn geest, de leider te willen zijn; zorgvuldig hielden allen voor hem verborgen, dat hij de eene was wiens arbeid aan de school werd betaald. Sedert werd niet zoo dikwijls meer in

den bitteren winterwind die als een dor blad zoo ijle en onzekere figuur gezien op de straten. Sedert schreef de organist ook weder nieuwe schoone muziek.

In de groep die den ouden meester omgaf, was die rijke man de drijvende kracht. Als wees was hij vroeg zijn eigen meester geweest en had die vrijheid gebruikt om te leven naar zijn aanleg, muziek makende inplaats van nog meer geld. Zijn talrijke familie, een der machtigste van de stad, als bezitter van een ontzaggelijke mate van de krachten van den stroom, de machines, de molens en de menschen, was daarover verontwaardigd als over een verraad aan hun geslacht en aan de stad. Weinig bekreunde hij zich daarom. Gedurende een lang verblijf in de streken rondom de mondingen der rivier, waarheen zijn voogd hem had medegenomen, in de hoop, dat omgang met zijn vaders handelsvrienden en het zien der trotsche oude havens en handelssteden den handelsgeest vaardig over hem zou maken die tot nog toe slapend was gebleven, was hij, kerken en kloosters bezoekende in plaats van handelskantoren, stap voor stap verder binnengedrongen in oude en half-verlaten en vergeten landen der muziek; had handschriften gelezen, had gezangen gehoord, waarvan ook aan het Conservatorium, tot het bezoek waarvan hij als jongen al, den zijnen verlof had weten af te dwingen, niemand wist. Van toen aan was hij, zonder rechts of links te zien, zijn eigen weg gevolgd. De voogd had de vergeefsche pogingen moeten staken hem terug te voeren naar het erfelijke kantoor in de fabriekstad. Van de librye van een aanzienlijk oud klooster uit zond hij den organist van Sint Cunera het eene afschrift na het andere van vijftiende en zestiende eeuwsche kerkmuziek. Dufay, Josquin des Près, Orlandus Lassus, Palestrina, Vittoria, Allegri; en daarnaast ook wereldlijke muziek; naast de missen en motetten, statig-vroolijke madrigalen, beurtgezangen, minneliederen en ronden, waarin de maatslag was te gevoelen van den dans.

Teruggekeerd in zijn vaderstad verbijsterde hij den voornaamsten muziekuitgever met het voorstel van de uitgave eener Anthologie van vroege Meesters, den voorzichtigen koopman een schrik berokkenend, die zelfs door de verklaring, dat de uitgave op eigen kosten geschieden zou ten deele slechts werd verzacht. En aanstonds ging hij aan de oprichting van

een koor, dat in de Sint Cunera kerk die muziek zou zingen, die sedert bijna drie eeuwen niet meer weerklonken had onder de oude gewelven. De oude organist zelf kende haar niet. Maar zijn ziel was voor de ontvangst van zoodanige schoonheid bereid en versierd als voor de blijde inkomst der bruid het feestelijke huis. En de waardige oude geestelijke der kerk, die zijn vriend was, geloofde om zijnentwille den brenger van die nieuwe dingen, die zoo zeer oude dingen waren, en liet hem dien hij zijn kapelmeester maakte, volle vrijheid, onder de mits, dat zijn kerk, die arm was, niet in schulden zou komen noch in haar geringe inkomsten lijden. Delpont verpandde zijn woord en vermogen daarvoor. Daarop stichtte hij de school waar jonge talenten gevormd zouden worden door deze tegelijk strenge en liefelijke leer. En richtte een tijdschrift op, dat in den te verwachten strijd wapen van aanval en verweer, en verspreider de landen door van de boodschap der muzikanten van Sint Cunera zou zijn.

De in macht gezetenen aan de Opera, het Odeon, de Kathedraal en zelfs die aan het Conservatorium in de oude stad der kooplieden en der muzikanten, zagen dat oproerige drijven met een schouderophalen aan. Te avond of te morgen maakte geldgebrek een einde daaraan. Zij spraken het smadelijkste woord van hun taal uit met de voorspelling van het bankroet der mannen van Sint Cunera.

De fabriekstad bekommerde zich, behalve bij buien en vlagen, om geen van beiden veel. Zij had wel anders te doen. Aan andere dingen moest zij denken als zij rijk en machtig zou blijven door altijd nog rijker en machtiger te worden, altijd de heerschende te blijven over die vele andere rijke en machtige steden die al driftiger opgedrongen kwamen tegen haar.

Sedert het midden van dien winter was Allard dirigent van het Odeon orkest. Zonder Tryggvason ware dat niet gebeurd. Hijzelf, toen hij had moeten handelen, mededingen en mededringen in den drom die drong en werd gedrongen, zat ver weg in de stilte, volkomen gelukkig bij zijn muziek. Tusschen hem en de woelende markt lag hoog de sneeuw op de bergen.

Van de witte bergtoppen, kristallyn in zuiverheid van spitse lijnen en klaarte, die in den zonneschijn doorschijnend schenen tegen de ijlblauwe winterlucht, tot aan den witten voet der onbetreden heuvels, die verglijden in de vlakte naast de ijsschotsen en kegels van den waterval, was alles wit, wit waaruit plotselinge kleuren te voorschijn braken, een pooze lang glansden en weder teruggleden in wit. De zonneschijn ontstak er verblindende flonkeringen in en zette wijde vlakten in een gloed van geel. Wolkenschaduw en de slagschaduwen van hellingen, woud, besneeuwde groepen boomen, struiken en struweel, spreidden een teeder blauw met regenboog-paars omzoomd en doorvloten. De maneschijn vereffende alles tot zilver naast zwart. In flauwe golving en daling enkel kwam de gestalte van het landschap te zien; zoo had de wind de zacht overspreidende sneeuw gemodelleerd. Als hij over de bergen liep, woeien doorzichtig fonkelende driften sneeuw op voor hem uit, die stegen, schitterend stonden en weer zonken. Dan was alles weder onbewegelijk onder de sneeuw. Het eene snelle, driftige, levende in die wijde roerloosheid, was het water, de vele beken, de hellingen afschietend, zwart tusschen al dat wit, de watervallen, waarvan het schuim als sneeuw bleef hangen aan de buigende struiken langs de zijden van de kloof. Geen spoor, geen stem van menschen. De elementen hadden hun oud rijk hernomen. Wat dien zomer een stad was geweest van altijd verhuizend genotzoekersvolk, het Sanatorium, de vele paviljoens in het park, de villaas, optrekjes, nagebootste boerenhofsteden was veranderd in heuvels en hoopen sneeuw op een effen gespreide sneeuwvlakte. Alleen de grauwe steenklomp aan de beek, waar in zijn witten mantel en witten mijter met een krans van witte sterren om het hoofd Sint Nepomuk wacht hield bij het water, had een eigen leven behouden. Adem bij dag, blik bij nacht van der menschen vriend onder de elementen, het vuur, brak daaruit te voorschijn. Op de blauwe rookwolkjes tegen de zonnige lucht, op de gele lamplichte vensters in den donker, stuurden houthakkers en kolenbranders aan, die achter hun hoogbeladen sleden de steilten van het bergwoud omlaag schoten, daarnaar zag de postbode uit, die, als de sneeuw het toeliet, tweemaal in de

week uit het naaste marktstadje kwam, langs wegen ver van den onder de sneeuw verdwenen zomerspoorweg.

Toen Allard, van een tocht naar het hooggebergte terugkeerend, dien hij na zijn laatste Sanatoriumconcert had ondernomen, zóo de heuvels zag liggen en het vioolbouwersdorp, stiet hij een vreugdeschreeuw uit, die weerkaatste langs de steilten. Vrij! vrij! Alleen! In de wijde, witte zuivere stilte alleen met zijn muziek!

Nu was hij, als hij schreef aan Lucie, als die lijsters in het eikenlaantje met een tros bessen in den sneb naar hun tak gevlogen; zijn wil om als werkman onder werkers te leven de kracht die worgenden strik onschadelijk had gemaakt.

De Shakespeare muziek was voltooid met Oberons bezwering van de booze machten, die het bruiloftshuis bedreigen, met Pucks verbiedenden roep tegen den hongerigen leeuw die brult naar prooi, den wolf, die tegen de maan huilt, den uil, die den kermenden zieke aan zijn lijkwade doet denken, de spoken uit de kier van opgelichten grafsteen te voorschijn gegleden; het grijze wichtje met den bezem heeft hal en kamer gekeerd, nergens loert meer onheil, licht als vogel van braamtak, hippen vriendelijke geestjes naar het bruidsvertrek met zegenwenschen. De laatste schrille dissonant is opgelost in welgeluid.

En reeds kwam nieuwe muziek in hem opgeweld terwijl hij luisterde naar de stem van de bergbeek onder zijn vensters, en over de blanke hellingen heen zag naar het Meer en de dofgroene rivier in het westerlijke verschiet.

Herinneringen, verbeeldingen, gedachten met een schok tot hem gekomen, overpeinzingen, een ontroering, die zijn hart had vernieuwd, een hoop, die hij nog niet fluisterend bij haar naam dorst noemen, kwamen saamgevloeid, verijlden en verdichtten, zonken neder, stegen weer op in muziek als het water van die voorbijruischende beek, als nevelwaden over het verre meer, glansden als blinkende sneeuw op de bergtoppen en de blinkende wolk er boven, te samen een eenige glans. Hij vernam de stem van de landendoorwandelende rivier, stemmen van landouwen en van steden. Geluid van leeuwerik in de lucht, van gewette zeis, van geklep uit dorpskerkje hadden de lage streken nabij de monding. De stad der mijnwerkers en der ijzersmelters brulde, stad ontzettend in duisternis en in laaie,

zwart bij dag van drommen zwartig volk, dringend door zwart bemuurde straten, waarboven een lage zwarte hemel hangt van rook; fel licht bij nacht een waaiende laaie, een woud van steile vlammende stammen, dat altijd brandende niet verbrandt. Het welige heuvelland, waar op toppen, van trossendragenden wingerd omkranst, ingestorte muren glanzen in de zomerzon en in brokkelige torens vensters, blauw doorblonken, zong met een stem, die uit ver verleden kwam, liefelijk en treurig, terwijl in het dorp aan den oever bij handenreiken en handen aanvatten de rij danste der meisjes met zwierende blonde vlechten en der jonge kerels, bruingebrand bij het volplukken en den heuvel afdragen der druipende korven, die uit volle keel medezongen met den vedelaar op zijn ton. De Kathedraalstad met wolkenzoekende torens boven een drom van spitse huisdaken uit, over zilverend waterverschiet opgestegen, galmde met een bronzen stem die de oevers overschalde. Stroomopwaarts, boven den donderenden waterval, was het groene bergbosch luid van kabbelende beekjes, van wind over buigende boomen, van vogels tierelierend in de takken. En van monding tot bronnen stroomop voer de varensgast, die de veilige laagten had verlaten. De ruime wind, die aanwaait uit de zee, blies zijn zeil vol. Veranderend voer hij door veranderingen. Tot waar niet langer de kracht van water en van wind hem droeg en aan het steile hij stond. Hij klom langs donkerten en duizelingen; hij won de klare hoogte. Daar, van levende wateren omzongen en omblonken verscheen hem Liefde.

'Voor L.P. G.' stond boven het eerste lied van den cyclus.

Hij schreef aan het lied van den varensgezel in het bergwoud. Stilte was om hem die verzonken zat in zijn werk. Alleen de beek onder zijn venster maakte geluid.

Maar terwijl, kwam uit de daverende fabriekstad in de vlakte, aan gene zijde van de omveiligende sneeuwwallen, Tryggvason op hem toe bewogen, langzaam tegen glijdende hellingen op.

Het zwoegende span ging stapvoets, spiedende naar eenig teeken, dat den verborgen rand van het ravijn kenbaar maakte, waadde de koetsier tot over zijn kaplaarzen door de sneeuw, met de hand aan het hoofdstel van zijn paard. Tryggvason had ruim den tijd tot nadenken. Sedert die minuut, waarin hij hem door het coupévenster de Stainer had gereikt had hij

Allard niet meer gezien. Maar hij kende den Speelman en de Schoone Danseres in den Waterval - hij had het moeten weten, dat Allard het werk in vollen eigendom aan den uitgever had afgestaan tegen een exemplaar van Compenius' boek over Bach, bij wijze van honorarium! Op alle piano's van New York tot San Francisco lag het nu sedert hij zijn eigen transcriptie van de Vijf Dansen en de Klacht van de Danseres in den Tredmolen op zijn programma had gezet. Hij dacht ook aan de Klokkenfantasie; aan de vriendschap met Compenius; aan den blik, die in Allards oogen kwam bij het muzieken. En een gedachte, die ver was geweest onder het gesprek over hem met Povell Godijn kwam al nader, tot onontkoombaar zij voor hem stond. Wist Allard niet van de de begeerlijke plaats aan het Odeon? of wilde hij er niet van weten?

Hij dubde tot hij de gedachten voelde bevriezen in zijn bevriezend hoofd.

De slede kroop.

Eindelijk en ten laatste, de brug van het vioolbouwersdorp. En in hem weer de vraag:

'Weet Allard het niet? of wil hij het niet weten?'

Toen in de vioolbouwerswerkplaats hij in het aangezicht zag, dat over den vleugel heen zich tot hem keerde, zoo stil, zoo schoon, wist hij, in een wereld leefde deze man, waarin geen gerucht doordrong van buiten.

Hij ontdeed zich moeilijk van zijn besneeuwden, bevroren pels, zijn muts waarvan de dooi hem over het voorhoofd droop; zei:

'Allard!'

De van droom omtogen oogen werden plotseling helder. Met een kreet van blijdschap sprong Allard op.

'Ik had je niet herkend! Aan gene zijde van de wereldzee dacht ik! Je handen, je arme handen!'

Bezorgd bezag hij de fijne vioolspelershanden, stiet een van hars druipend denneblok in de steenen kachel die begon te knetteren, schoof een stoel aan, liep naar een heeten dronk.

'Door zulk een sneeuw! zelfs de postbode komt er niet meer door!'

Tryggvason herademde; sedert vier dagen al, hoorde hij, was het dorp afgesloten van alle verkeer. Allard die lachte als

een schooljongen zei, hij ging er op uit, op de ski, dat was om de beurt zwoegen en zweven.

Tryggvason zag om zich heen, beschouwde den steenen vloer, de planken langs den gekalkten muur met de vele stapels muziek er op, de withouten tafel vol papieren en, op een hoek, een homp bruin brood, een pot honing, een nog half volle kom dun-bleeke koffie; de drie plompe stoelen als het boerenvolk er maakt, met houten zitting en rug uit een enkel stuk hout; het Lieve Vrouwenbeeldje in krans van palmtwijgjes boven het met grof bont goed bespreide bed; en bij het raam den prachtigen concertvleugel; van het Sanatorium gehuurd, legde Allard uit.

Hij vroeg Tryggvason naar zijn weervaren daarginder, en zijn plannen hier; die haalde de schouders op.

'Gevedeld, geld verdiend. En hier zal ik verder vedelen en geld verdienen, zooals mijn impresario dat heeft beschikt'.

Hij zweeg, en opeens, als onwilekeurig:

'Hoe houdt je het uit, hier, en in den winter nog wel!'

Allards oogen gingen wijd open.

'Nooit zoo mooi als in den winter! Tryggvason! Toen ik voor het eerst alles onder de sneeuw zag, de zomerstad, de paviljoens, het Sanatorium, de heele vunze kermis, toen heb ik gejodeld, dat de losse sneeuw er van in het glijden kwam op de hellingen - ik wachtte op een avalanche! En met de plannen die ik heb zal het volgenden winter nog mooier zijn'.

'Je woudt hier blijven?'

'Vooreerst stellig. Het werk aan het Sanatorium is geen genoegen natuurlijk; goede muziek kan ik daar niet spelen, al heb ik mijn orkest al een aardig eind verder gekregen. En een publiek! en de colleges van Povell Godijn op het terras! Maar in Gods naam, ook aan de niet goede dingen komt een eind. De late herfst, de winter en de vroege lente zijn mijn. Dan werk ik. Ik ben nu aan een symphonie voor zang en orkest. En ik verzamel materiaal hier in de streek voor een nieuw werk. Prachtige oude volksliedjes hebben zij hier, en dansen! Als er feest is in een dorp, kermis, een bruiloft, een schutterswedstrijd, ga ik er heen op de ski, mijn viool onder den arm. Ik zeg tegen den vedelaar: Laat mij met jou om de beurt spelen, vriend, wat er van komt is alevel voor jou. Dat vindt hij goed. Ik luister naar zijn dansen, ik dans ook mee als de jongens van het dorp niet al te jaloersch zijn, en zich laten trakteeren.

Als mijn beurt komt speel ik. Ik kijk naar het beste paar dansers - ze dansen hier, een lust om te zien! ik speel met hen mee, wat ik denk dat hun zal bevallen. Op het eind van den avond ben ik met iedereen goed vriend. Ik blijf een paar dagen in het dorp. Oude vrouwtjes, krom op de kachelbank neurieën mij de spinneliedjes voor uit hun jonge dagen. Uit den tandeloozen mond komt een stemmetje als het krieken van een krekel, zij raken in vuur, de gerimpelde wangen worden rood als overwinterde appels. Jonge kerels weten wijzen bij de cither, waarvan de woorden doen denken aan de studentenliederen van de middeleeuwen. Met de meisjes is het moeilijker. Pas als je de eene prikkelt met den lof van een andere, niet zoo verlegen als zij, of die een mooie stem heeft, beginnen zij hun minnedeuntjes. Zij komen over mijn schouder kijken als ik het opschrijf, zij giechelen, en stooten elkander aan en komen telkens met meer liedjes uit den hoek, de eene wil de andere de loef afsteken. Er zijn melodieën onder, die het iemand laten begrijpen, hoe zoo dikwijls van volksdeuntjes de heerlijkste geestelijke gezangen zijn gekomen. En de dansen dan! Het is een koninklijke schat die daar voor het oprapen ligt. Ik denk dikwijls aan de Bachs, de voorvaderen van Johann Sebastian, stadspijpers, vedelaars, trompetters bij een troep soldaten, schoolmeesters en voorzangers in boerendorpen; die hebben met zulke deuntjes, gevonden hier, verzonnen daar, de Duitsche muziek door den Dertigjarigen Oorlog heengedragen. Zij kwamen bij elkaar op den familiedag om te muzieken, zij zongen eerst een koraal, en dan ieder op zijn beurt onstichtelijke liedjes, zij improviseerden een ‘quodlibet’, daarbij kwam van allerlei aardigs voor den dag. Men kan zich voorstellen hoe in een belegerde, verhongerende, kreunende stad zulke deuntjes mannen en vrouwen een hart onder den riem gestoken hebben. Zulk een kerel als Hans bijvoorbeeld:

> ‘Hier siehst du geigen Hansen Bachen
> Wenn du ihn hörst so musst du lachen’.

Lachen, omdat hij op zijn eigen jolige manier vedelde, zóo als het hem in het hoofd kwam.

Duitschland in bloed en brand van den Dertigjarigen Oorlog; en onder vechtenden, verhongerenden, van de pest geslagenen, muzikanten als die Bachs, die zich wisten te weren

en wisten te sterven en die toch muziek maakten en muziek verder droegen naar den tijd dat Johann Sebastian haar ten hemel heffen zou. Zulk slag zijn de muzikanten hier in den omtrek en zulke muziek maken zij. Wie weet welke groote haar eens verheerlijkt als Bach die andere...'

Tryggvason zei, een van de Sint Cunera groep, Delpont, had veel van die wijzen verzameld en ook gebruikt in zijn muziek. Allard wist het en verblijdde zich er over. Hijzelf had een liedje gevonden, zei hij, dat was geweest als de regenbui die diep in den grond een korrel vochtig maakt, dat hij zwellend gaat kiemen en het zonnelicht in spruit; een al half vergeten gedachte was er wakker van geworden: in scherts op den toon van dezen dag, dat overoude te herhalen, den wedstrijd tusschen de onbevangen blijheid, den lust aan zon en aarde en het warme lichaamsleven, den Pan der Oudheid, en de beschouwende gedachte, de kunst, Apollo.

'Uit Shelley is dat gekomen, op een dag dat ik verzen van hem las op het eilandje in de plassen: Hymn of Pan; en Hymn of Apollo. Wij hadden op school die namen gehoord, natuurlijk. Voor mij waren het namen gebleven. Maar nu las ik Shelleys gezang, daar aan het water, en in den zonneschijn. O! toen zag ik Pan!'

> 'From the forests and highlands we come we come,
> From river-girt islands where loud waves are dumb,
> Listening to my sweet pipings.
> The Sileni and Sylvans and Fauns
> And the nymphs of the woods and waves
> From the edge of the moist river-lawns
> And the brink of the dewy caves,
> And all that did them attend and follow,
> Were silent with love, as you now, Apollo!
> With envy of my sweet pipings'.

'Maar Apollo tegenover hem hoog en streng, de wetende, de heerschende:

> 'I am the eye with which the Universe
> Beholds itself, and knows itself divine.'

Het was schoon; maar als een prachtig marmeren beeld zoo koud.

Veel meer hield ik van Pan. En nu wist ik dat ik altijd van hem gehouden had, van kind af toen ik nog niet wist dat hij bestond. Dat was Pan dien ik zocht zonder het te weten, en vond zonder het te weten, op het Eiland, als ik met mijn vriendjes de buffeljongens, aan de beek lag in de suizelende bamboeschaduw, en terwijl de groote grijze beesten rondplompten in het water, pijpten wij allerlei deuntjes op de fluit die wij sneden van een bamboetwijg. Ik dacht ook dat Shelley zelf van Pan zeker het meest gehouden moest hebben; en daarom was zooveel rijker, dieper, meer ontroerend dan Apollo's statige zang zijn liedje van Pan, dat de maan en de sterren viert ‘den doolhof der Aarde’ en Liefde en Dood en Geboorte. De rhythme van dat lied, de beweging van het water, van den wind in het riet en de biezen, van de bijen in de thijmklokjes, de vogels in boomen en struiken, de krekels in het loover, de hagedisjes in het gras - dagen en dagen lang bleef mij dat in het oor. Het is vijftien jaar her nu en nog hoor ik dien klank, dien maatslag, die woorden...

Later liet Compenius mij Bachs Wedstrijd van Pan en Phoebus hooren. Ik was zoo blij, toen hij zei wat ik zelf had gedacht; die Phoebus mocht zoo ontzagwekkend wezen als de Keurvost-Koning zelf, in gepoederde pruik en kanten lubben, fluweelen jas met diamanten knoopen, orde als een zon op zijn borst, staatsiedegen opzij; en Pan als een boerejongen zoo simpel; Bach wilde Pan immers belachelijk maken omdat hij met hem een lastigen bediller meende van zijn muziek - in het diepst van zijn diepe hart hield Bach toch van Pan: vroomheid, strenge ernst, contrapunt en al, hij hield van Pans jolig fluitedeuntje. Had hij het anders herhaald tien jaar later, toen hij zijn landvolk zoo vroolijk liet feestvieren?

Nu. Ik kwam hier. Na die vier jaar Conservatorium, stadsbestaan, studie, was het of ik in een nieuwe wereld kwam! Ik klom naar het bergwoud, het zat vol tierelierende vogels. Ik liep door het hooge gras van de weiden vochtig altijd van verborgen beekjes die afgesiepeld komen van de hoogte. Het was er bont van felkleurige bloemen, de wind rook naar honing, de bijen bromden bij zwermen. Ik ging onder een eschdoorn liggen, voeten in de zon, hoofd in de schaduw, boven mijn oogen het wiegelen en gewemel van dat heerlijke purper-engroen, suizelend de wind daarin; een jongen ging voorbij die

floot; en ik dacht, als ik hier muziek ga maken, dan wordt het wat anders dan zij op het Conservatorium leeren; een Pansdeuntje! De Apollo dien Pan stil floot was de professor in de compositie'.

Tryggvason sprak nadenkelijk.

'Die heeft al heel wat beginnende Pans muziek versmoord met zijn knokige vingers rondom het fluitje'.

'Hij heeft het de mijne ook willen doen. Nu. Van de anderen ook pijpt er meer dan een dat het een lust is om te hooren, op dezen dag. En ik weet nu: wel ergere vijanden dan hem heeft Pan. De twintigste eeuwsche karikatuur van Apollo, dat is niet de schoolvos, dat is de waanwijze dilettant, de man die alles weet van muziek en niets begrijpt, omdat hij weet met het hoofd en met de zinnen alleen, niet met het hart; een mondain meneer, een smuller en slurper die van de muziek zijn Luilekkerland maakt. Dien zal ik tot zwijgen doen brengen door mijn dorpsmuzikant van een Pan. Luister! zoo zingt hij'.

Hij begon te fluiten, dat leek gefluit van den spreeuw, den spotvogel die al de anderen uitlacht en nabootst.

Tryggvason trok de wenkbrauwen op.

'Een parodie van Parsifal'.

'Niet van Wagners Parsifal; van den Parsifal zooals de Dilettant hem herschapen heeft naar zijn beeld. Luister maar eens goed!'

Het moedwillige gefluit begon overnieuw.

Tryggvason schoot in den lach.

'Ja. Na de eerste vier maten is geen vergissing meer mogelijk. De Graal van dezen Parsifal is een flacon Triple Sec. Ja, ja, fluit maar! Geestig is het. Maar pas op dat de kat je niet te pakken krijgt er voor. Povell Godijn is niet dom!'

'Integendeel. Buitengewoon en averechts intelligent. Maar wie van ons herkent zich zelven ooit in een spiegel die niet is van glas over foelie?'

'En wie van ons heeft geen vriendelijke vrienden, die hem helpen zich te herkennen? Povell Godijn in elk geval een menigte. Zij zouden popelen om hem zulk een dienst te doen'.

'Tryggvason!'

De virtuoos keek in het van joligheid sprankelende gezicht.

'Mijn zeer onbesuisde jeugdige vriend!'

‘Als ik hem eens ging bedanken voor het onbewuste en onwillekeurige cadeau - zijn poseeren voor dit portret? Denk toch eens aan - al die heerlijke zomeravonden op het terras, wanneer hij zooveel had kunnen doen, dat zooveel pleizieriger was! Maar neen! hij onderwees, mij. Het is edelmoedig! Ik behoorde hem te gaan bedanken. Officieel. Op het Odeon. In gekleede jas en hooge zijden’.

Hij schaterde. Tryggvason lachte mee. Maar hij zei toch:

‘Neem je in acht voor Povell Godijn. Hij is God Almachtig in de muziek hier. En als die Andere weet hij alles. En ànders dan die Andere vergeeft hij niets’.

De vrouw van den maker van vioolbladen kwam binnen. Bleef het heerschap uit stad eten? Er was vleesch te krijg in het dorp vandaag. Zij kon een eierstruif bakken. Zij wou naar De Drie Mooren om wijn.

Allard had al van ja geroepen. Maar Tryggvason zei, neen, hij moest weer weg en meneer Allard ging met hem mede. En toen die hem verbaasd aanzag:

‘Ik ben gekomen om je bij Povell Godijn te brengen en naar het Odeon. Je weet niet, merk ik, dat de dirigent heengaat’.

Allard dacht aan den vorigen en riep:

‘Alweer?!’

Eenigszins korzelig antwoordde Tryggvason op de vraag die niet was uitgesproken:

‘De Philharmonic in Chicago heeft hem een prachtig aanbod gedaan. Overigens wat doet het hoe en waarom er toe? De zaak is: hij gaat. Er zijn een menigte sollicitanten. Je hebt geen dag of geen uur meer te verliezen. Mijn slee zal dadelijk voorkomen. Kleed je aan’.

Allard antwoordde niet.

Driftig riep Tryggvason:

‘Je begrijpt toch dat je je haasten moet?’

Allard was opgestaan; hij liep de werkplaats op en neer, bleef stilstaan voor het venster, met de handen op den rug. Tryggvason zag hoe zijn vingers trokken en klemden.

‘Man! je wilt toch vooruitkomen in de wereld?!’

‘Ik wil muziek maken. Dat wil ik. Niets anders’.

‘Aan het Odeon kun je muziek maken’.

‘Muziek van anderen. En al was het van de grootsten! Ik

wil mijn eigen muziek maken. Hier kan ik dat. Aan het Odeon zou ik het niet kunnen. Daar zou er geen tijd voor zijn'.

Tryggvason maakte een gebaar naar den vleugel met het manuscript op den lezenaar.

'Je kunt hier, zeker, muziek schrijven. Maar wat daar op dat papier staat ìs nog geen muziek. Zaadkorrels in de aarde, geen koren nog. Muziek is: wat gehoord wordt. Daarbij komt een uitgever te pas, een orkest, zangers, een dirigent, een gebouw, een publiek; dat alles is in het bosch niet te vinden. Daar voor moet men de markt op, mijn waarde componist'.

Allard zweeg; voor de Shakespeare muziek had hij geen uitgever gevonden.

Tryggvason raakte licht zijn hand aan.

'Ik zal tegenover jou niet spreken van datgene waarover ik tegen ieder ander het eerst gesproken zou hebben, over het geld; als je er mee tevreden zijt te leven zooals je hier doet! Maar denk aan je muziek! Wil je je Klokkenfantasie hooren? Wil je "Aan de Wateren van Shakespeare's Land" hooren? Wil je die compositie voor zang en orkest hooren, waarvan je me geschreven hebt dat je er op dit oogenblik aan werkt? Als je wedstrijd van Pan en Apollo voltooid zal zijn, wil je dien dan hooren?'

Allard zweeg.

En Tryggvason drong aan:

'Het komt op de proef aan, of je aan het Odeon geen tijd voor componeeren zoudt hebben. Zijn er soms geen dirigenten die ook componist zijn?'

Hij noemde een reeks van namen. Bij twee wendde Allard zich om en zag hem in de oogen.

'Nu goed - die geef ik gewonnen. Maar de anderen, die werk hebben, even tijdroovend als dat aan het Odeon, vinden toch nog tijd voor hun eigen muziek, die goed is! Natuurlijk; de persoonlijke factor is er ook; jij hebt meer tijd noodig dan de meesten omdat je nooit tevreden zijt met het bereikte, altijd weer verwerpt, altijd weer van voren af aan begint. Maar je moet het beproeven; het is een kans. Blijf je hier, dan blijft je muziek in je schrijftafel; dat is een zekerheid'.

Allard antwoordde niet. Hij was voor het raam blijven staan, als luisterde hij naar de bergbeek. Over de brug met

Sint Nepomuk in zijn witten mantel en mijter, over de besneeuwde hellingen staarde hij een besneeuwde verte in met oogen die niet zagen.

Tryggvason sprak op den rustigen toon van wie weet dat buiten aandrang van hem de feiten zelven zullen bewijzen en overreden.

'Ik heb gesproken van uitgeven, van opvoeren. Er moet al veel zijn gedaan voor het daar aan toe is. Het begint met het winnen van menschen; men moet zich tusschen menschen bewegen, menschen leeren kennen, menschen in het gevlei komen, met menschen zich verbinden wier belang met het eigene belang te samen valt. Niet noodig, meen je, als de muziek werkelijk goed is? O. Laat mij je herinneren aan Berlioz, hoe die is begonnen. Hij maakte een vriend van den ongerechten Mammon. Hij fluisterde met de konkelende politikasters van de Witte Terreur. Hij wierf een lijfgarde aan uit de geëxalteerde studenten, de dichters en schrijvers, journalisten, schilders van het Jonge Frankrijk. Door zijn aanval op Castil-Blaze, dien zakkenroller, struikroover, moordenaar in de muziek, die Weber naakt had uitgeschud, aanval vermetel in schijn, in werkelijkheid een meesterlijke zet, kreeg hij Webers uitgever Schlesinger op zijn hand, dien hij zoo graag voor den zijne wilde hebben, den eene van de twee gebroeders in Parijs en in Berlijn die op hun gezamenlijken zak pasten als zij pasten op Webers auteursrechten. Met de fijnste vleierij die tegelijk hem prikkelde in zijn eigenliefde temde hij dien Opperintendant der Schoone Kunsten die zooveel meer van paarden wist dan van de kunst, en dien hijzelf het grootste paard noemde dat de Koning ooit in zijn dienst had gehad; en sprong dat groote paard op den rug en reed met hem den "illusteren Cherubini" omver, den Directeur van het Conservatoire die hem, den wat al te rumoerigen en weerspannigen leerling de zaal van het Conservatoire - pas hadden de Parijzenaars daar voor de allereerste maal de muziek van Beethoven gehoord! - niet verkoos te geven voor zijn eerste concert. Berlioz was nog geen vijfentwintig toen. Hij kreeg de zaal. Zie nu eens naar Weber die omstreeks dienzelfden tijd naar Parijs kwam. Hij was al beroemd toen. De eene muzikale grootheid na de andere kwam hem begroeten, complimenteeren, feliciteeren. Dat konden zij goed doen - het kostte hun geen

rooden duit. Of Weber in Duitsche Opera's zegevierde maakte dat soms verschil in de opbrengst van hun eigen werk in de Fransche? Maar nu had Weber bondgenooten noodig tegen Castil-Blaze. De kunst van die te werven verstond hij niet; hij dacht alleen maar aan zijn muziek. Van al die hoffelijke heeren was er niet een, niet een, die het voor hem opnam tegen den brutalen beul die zijn Freischütz had verminkt tot een klucht en van Euryanthe een potpourri maakte, op zijn matrozen-Hollandsch een rotmokkie, met kliekjes van zes, zeven, acht Fransche, Italiaansche, Duitsche componisten en waarachtig! van Weber zelf, brokken die hij uit den Freischütz had gelicht, den Robin des Bois, zooals hij nu heette. Robin des Bois trok volle zalen, nadat Castil Blaze negen avonden achtereen alles door de claque had laten bezetten. En de schavuit stak voor Webers oogen de opbrengst in den zak en zei, aan de grenzen hielden auteursrechten op, en beduidde hem, hij mocht wel dankbaar zijn voor zulk een popularisatie van zijn opera, waarnaar in haar oorspronkelijken staat geen mensch in Parijs had willen luisteren. Rossini dien Weber haatte, zóó zeer als de fijne, zachte man haten kon, die polichinel van een Rossini! riep Berlioz - kwam ook met buigingen en strijkages en een vetten lach op zijn roode vollemaans gezicht dien al haast stervende complimenteeren, die zich toch nog naar Londen sleepte om Oberon te doen opvoeren voor een publiek dat half onverschillig zou blijven. En nog terwijl hij in Parijs was, in de Opera, waar men hem had geïnviteerd, werd het stuk opgevoerd van zijn ouden vijand Spontini, waarmede die indertijd in Berlijn had getracht de opkomst van den Freischütz te onderdrukken. Maar de Opperintendant “de Paardekop” deed Rossini twintigduizend francs rente cadeau uit de portemonnaie van den Franschen belastingbetaler’.

Allard mompelde iets van Parijs voor '30, tachtig jaar geleden.

‘Goed. Blijven wij bij honk. Laat ons spreken van hier en nu. Ken je werk van dien man van Sint Cunera, den Organist? Christus en het Dochtertje van Jaïrus?’

Allard ging voor den vleugel zitten, speelde.

‘Een wonder! het zegt tot doode harten: Staat op! en zij herleven’.

‘Nu; voor dat wonder heeft hij geen uitgever kunnen vinden’.

‘Maar ik heb hier...’

Tryggvason hield zijn hand op.

‘Wacht. Hij heeft al veel geschreven, even schoon als dit. Maar hoe zijn werk aan den man te brengen, dat weet hij niet. En daarom weet de menigte niet van hem. De menschen van de Opera, van het Odeon, van de Kathedraal, beschouwen hem als een onschadelijken ouden dwaas. Of althans zij zeggen, dat zij het doen. Want ik zou bekende componisten kunnen opnoemen, die in het openbaar zoo over hem spreken en in het geheim hem komen raadplegen over hun werk; hij is een van de beste contrapuntisten van onzen tijd. En hij moet pianoles geven om te kunnen leven. Als Delpont er niet was! Nu; Christus en het Dochtertje van Jaïrus; hij heeft aangeklopt aan de deuren van alle uitgevers in de stad. Delpont ging met hem mee. Bij de beleefden een glimlach, een buiging, een betuiging van leedwezen; bij de anderen - en dat was de meerderheid! - een schouderophalen. Delpont is later bij hem gekomen, met een verzinsel: zijn uitgever had hem geschreven, hij had zich bedacht; hij verzocht om het werk, hij bood een mooi honorarium aan. De oude man is zoo argeloos als een kind. Hij was in de wolken. Het was aandoenlijk hem met de partituur in de handen te zien. Hij liet iemand den band bewonderen, het papier, den druk, de uitvoering volmaakt tot in de laatste kleinigheden toe... inderdaad het wàs volmaakt! Hij kon het niet laten eens over zulk een prachtige bladzij te streelen... Wel; Delpont is rijk; of rijk geweest; naar wat ik zoo hoor, moet de bodem van zijn geldkist al te zien komen hier en daar... Nu de tegenstelling; geen namen, niet waar? maar dit is er geen van die waarover je me zoo aanzaagt straks. Een knap componist; een man van karakter ook. Maar in die stad waar hij tot dirigent van de Opera was benoemd, had hij een felle partij tegen zich. Een zakelijke reden hadden zij voor hun vijandschap niet. Wie ieder van hen op zijn geweten af had gevraagd, had ten antwoord gekregen: hij is een knap dirigent, een degelijk muzikant, een eerlijk man ook. Maar er was zoo van allerlei...’

Tryggvasons vingers speelden als weefden, strengelden, knoopten zij ontelbare fijne draden.

‘Nu. Bij wijze van voorbereiding heeft hij aan vijf zes van

de vinnigste hitsers een vorstelijk diner aangeboden, zoogenaamd intiem ook nog, in zijn eigen huis. Wolga-kaviaar, wijn in van spinneweb grijze flesschen, een tak orchideeën voor elk van de dames, ten slotte vertrouwelijke kout rondom den haard... Zoo het begin. Het verdere naar avenant. Alles wèl nu, peis en vree'.

Allard gromde.

'Als wij denzelfde meenen; dat is er een wiens reclame minstens even goed is als zijn muziek.'

'Een die begrijpt dat goede reclame een voorwaarde is voor goede muziek, mijn waarde Allard. Om muziek te kunnen maken moet een componist bekend zijn; om bekend te zijn moet hij muziek maken. Doorbreek dien cercle vicieux eens anders dan door wat jij reclame gelieft te noemen. Wilt ge muzieken Muzikant, muziek dan op de markt!'

Allard barstte eindelijk uit.

'Tryggvason, ik ken je te goed. Maar dat is afschuwelijk!'

Tryggvason herhaalde het woord gelaten.

'Afschuwelijk. Als de markt iets afschuwelijks is? Op school hebben wij geleerd: zij is een voorwaarde voor de ontwikkeling der samenleving. Zelfs nakende wilden houden tegenwoordig markt. Of de marktwaar nu kangaroetanden is of carrières - is het een essentieel onderscheid? Wèl te verstaan; op onze markt staan niet kramen, standjes, tenten, alleen; er staat ook een tempel, een schoone tempel, en geloovigen komen, reinen van hart, met gebeden en offer. Maar in den voorhof van den tempel is het óok markt; daar zitten de geldwisselaars en de kooplieden met duiven en lammeren, offerdieren. Zij hebben hun recht en ruimte daar. Hij is nog niet gekomen die hun tafels omwerpt en met een geesel van strikken hen verjaagt'.

Een helder gerinkink van schellen klonk door de ijle winterlucht. De koetsier van Tryggvasons slede hield zijn afgewreven, gevoederd, gedrenkt span stil voor den echoënden ingang van het vioolbouwershuis.

Tryggvason stond op.

'Ik geloof geen oogenblik dat ik kans heb. Er zijn er verscheiden veel beter als dirigent dan ik. Maar mochten zij het mij maken, dan vraag ik een jaar proeftijd. Ik moet zien of ik het kan vereenigen met mijn werk'.

‘Ik geloof, - neen ik weet wel zeker -, dat Povell Godijn zelfs dàt zou aanvaarden. Maar nog eens, zorg vrienden te blijven met hem, zorg vrienden te blijven!’

Tryggvason schoot zijn kostbaren pels aan.

Hij stapte in, hield de berenvacht opzij voor Allard.

Zwijgend greep die naar zijn wambuis, zijn muts, zijn bespijkerde laarzen; zette zich naast hem.

De witte steilten af, schoot de slede uit de groote eenzaamheid naar de honderdduizendvuldig wemelende markt.

Daar stond hij nu te midden van het geweld. Zijn honderden tredmolens tredend dreunde het water, raderen raasden, machines hijgden, stampten, pletterden, vuren ronkten, ademlooze menschen haastten, drongen, worstelden. In den wervelpoel van warrelenden wanklank bouwde hij aan een smalle, hooge vastheid van welgeluid, een klaarten dragenden pijler: afweer moest die worden, toevlucht, over zeeën van gevaarlijke duisternis, een baken.

AUGUSTA DE WIT.

(Wordt vervolgd.)

Strofen.

I.

Mij docht ik hoorde in droom geroep van wilde duiven,
een welbekend gezang voor al wie heeft bemind,
verlangens keergezang, waarmee het hart begint
in 't wilde bosch der wereld, in het wuiven
der duistere takken, als 't geen nest meer vindt.

En ik herkende weer de eentonige vervoering
woedende angst en onrust ieder uur;
een enkele rust, een enkele ontroering,
een stilte, en dan opnieuw de eendere beroering,
de klacht om vluchtigheid en toegemeten duur.

Toen riep een stem mij aan en zei dit is verleden,
herinner u, gij hebt een vlucht gedaan
op andere vleugelen, dit roepen is vergaan.
Ik geef in uwen mond een ander lied, een vrede,
dat gij na 't eerst gezang thans liefde moogt verstaan.

□□□

En zie, die liefde werd als van twee nachtegalen
zingen en tegenzang in een lied gansch den nacht,
vinden, verliezen, zoeken en verdwalen
een fluisteren en vliegend ademhalen
een zaligspreken, als van God bedacht.

Dankbaarheid sloot en opende onze monden,
gezegend evenzeer in teederheid en kracht,
een wonder, onverpoosd in dezen nacht gevonden,
een mond die lacht en weet haar lach gezonden
en glimlacht heerlijker om haar geschonken macht.

Een edele glimlach brandt in stille donkere oogen
in helderen hartstocht, in het heilig licht,
elkander aan te zien gaf ons een nieuw vermogen:
de oogen sluiten zich en zien in ander licht
als ware het zichzelf het andere gezicht.

De handen weten niet hoe heilig brood zij breken,
zij vinden 't ranke lijf gelijk een hart ontroerd,
geopend als een hart, gelijk een hart ontvoerd
in woorden, die zichzelven hooren spreken;
een bron in ons sprong op en voert ons voort.

□□□

Zoo werden wij bemind boven ons eigen minnen,
vervoerd tot zingen als een instrument
waar melodieën een groot spel beginnen,
dat geen van ons in de aanvang zelve kent
maar spelende herkent met alle zinnen.

Zoo keerde een glans ons leven weer te binnen,
als de avondster, waar 't eindeloos heelal
iederen nacht als nieuw mee gaat beginnen,
en Gods groot licht ging op in onze zinnen,
een zingen, dat de sterren duren zal.

II.

Elkaar te zien bij middernacht,
twee menschen, zonder onderscheid,
glanzend als engelen verblijd,
wiegend als bloemen in hun pracht,

Twee witte rozen, bij een vlam
des bliksems plotseling gelijk
in een onmetelijk stil rijk
van licht, een eindeloos oogenblik,

Dat is genoeg, al werden blind
beide onze oogen, te verstaan
wat bloeien is, en dat vergaan
geen naam heeft voor wie eenmaal vindt.

Gods lied zingt verder, onze naam
vergaat, en onze pracht tezaam
Wij keeren weder, want het lied
zijn wij, en verder deert het niet.

J.W.F. WERUMEUS BUNING.

Verzen.

Een zachte wijsheid doet mij 't leven dragen -
Toch ben ik soms als vroeger 't angstig kind,
Dat schreide om U haar jonge oogen blind
En pijnlijk leefde in den eisch der dagen.

Dan heb ik weer zóóveel, zóóveel te vragen,
Terwijl mijn twijflend hart U nergens vindt
- Tot het vermoeden rijst, dat al mijn klagen
De stilte scheurde, waar Uw stem begint.

En lijk een kind nog nasnikt in zijn slaap,
Schoon reeds een droom zijn glinstervleuglen spreidde,
Zoo dwaalt nog als een droevig blatend schaap
Mijn laatste vraag op Uwe schemerweiden,
Totdat hem, onverwacht, Uw goedheid kust
En alle leed in Uwe liefde rust.

Aan den dood.

Gij, die het leven van het leven zijt,
Die zwijgend aan de luide wegen staat,
Ik droom altijd van uw ontroerd gelaat,
Dat draagt het wit geheim der eeuwigheid.

'k Weet hoe uw hooge glimlach zegenend glijdt
Over de rozen van den dageraad
En als de nacht diep-ademend langs u schrijdt
Hoor ik het waaien van uw wijd gewaad.

Over des harten bangen, koortsigen strijd
Staat gij aandachtig, moederzacht gebogen -
Der hemelen glans, der sterren goudhabijt
Weerspiegelt zich in uwe wetende oogen -
Van uwe handen dauwt het mededoogen,
Uw blanke kus is gelukzaligheid...

ELISABETH REITSMA.

Welkom![1)]

Te bestemder tijd, doch op een dag van groote hitte, meldde zich de gebeurtenis, welke Letje weder tot de gelijke van haar vriendin Françoise zou maken. Mama meende, met den toegeeflijken glimlach, dien de eene generatie voor de zwakheden der andere over heeft: dat zij het, schoon correct, ‘wel wat gauw’ vond. Zij had zich, als moeder, jong weten te houden, droeg, wijl iedereen oordeelde dat het kon, nog ronde hoeden met een rand... Het grootmoederschap stelde weder andere eischen.

Daarentegen was Letje, terwijl zij in al haar presentie naast den wagen met Françoise's ‘Fransje’ door het park wandelde, met dezen ijver der voorzienigheid slechts ingenomen. Niet alleen om de bestemming der vrouw, waaraan zij prompt beantwoordde, om de waardigheid, die zij ten toon spreidde, om de kanten doopjurk, welke Oma, kras, maar een mensch van den dag, nog bijtijds aan de luiermand had kunnen toevoegen... bovenal omdat zij nu voortaan weer zou weten wat den geheelen dag uit te voeren in de lieve duiventil, waar ze met Adriaan de meubels, de piano, het schoorsteengarnituur en de crapauds, nu al negen maanden van de eene suite naar de andere had verhuisd; tot alle artistieke mogelijkheden uitgeput waren. De drie Zondagen, waarop Mijnheer en Mevrouw ontvingen - een doorslaand succès, de kanapé van geplet pluch was, om zoo te zeggen, niet koud geworden, en de nieuwe Rika had met hulp van Adriaan den geregelden dienst van vóór- tot kamerdeur maar nauwelijks kunnen onderhou-

1) Uit den Cyclus ‘Letje’.

den - was de stedelijke belangstelling plotseling verflauwd en het ‘salon’, onverwarmd en zelden gelucht, geworden tot het denkbeeldig bezit, waartoe zijn stand den burger verplicht.

Thans echter strekte daar de rose wieg haar zwanenhals over het antiek van namaak Louis-Seize, over het kastje met geslepen ruitjes en de huwelijksbijdragen, welke niemand voor zichzelf zou hebben uitgekozen, over de poëzie van het eindelijk-alleen-zijn. Thans stonden daar de luiermand, het badje, de weegschaal, die de piano barricadeerden, - voor de kunst ontbrak Letje voorloopig toch de noodige tijd - thans lag daar, over den kanapé-rug uitgespreid, de doopjurk van echte Mechelsche kant en berekend op een baker van meer dan middelbare lengte. Op de tafel daarvóór rammelde bij elken tred de zilveren rammelaar, het geschenk van de grootouders van vaderszijde, en daarnaast wachtte het kalfsleeren album, de jonge moeder aangeboden om er de belangrijke data in het leven van haar kind, zijn guitige avonturen, zijn lieve gezegdes, zijn litteraire invallen kortom, onverwijld in op te teekenen.

Wanneer Letje haar hoofd tusschen de gordijntjes door stak in den rozenrooden tempel van dit nieuwe geluk en op het kleine kussen met het groote monogram het mysterie met twee oortjes en een kuifje alreeds onthuld droomde, week haar herinnering aan het verleden met Mama, Papa en Oma, het intermezzo met Adriaan, ja, al wat haar leven tot dusver belangwekkend had gemaakt, hoe langer hoe verder terug, en was het eigenlijk alleen nog de vriendschap met Françoise - de pionierster van dit moederschap - welke tusschen deze muren stand hield. Er onverhoeds tot nieuwen bloei geraakte.

Want de ervaren Françoise was tegen de getrouwde vrouw, die er nu toch haast alles van wist, lang niet meer zoo gesloten als voorheen, in het twijfelachtig stadium der verloving, waarin men ook wat de vriendschap betreft, nooit weet waar men aan toe is, tot waar men vertrouwelijk gaan kan, en bij welke vervoering men den sluier weder moet laten vallen...

Dat had nu zoo geen nood meer. Letje, over vele schromen heen, leende van haar vriendin een passend boekje, met een ooievaar op hemelsblauwen omslag, en binnenin plaatjes, die zij, al heiligde het doel de middelen, nog maar half eerbaar kon vinden. Terwijl het ook Françoise was, welke haar daarbij de noodige naturalistische inlichtingen verstrekte, waarvan

Letje - een heldin zou zij wel nooit worden al bezat ze vele goede eigenschappen - het kippenvel bekroop.

Niettemin gedijde de vriendschap zoowel van de gecopieerde kaperpatroontjes als van menig bloedig détail, en schenen de verschillen, die haar in de latere jaren eenigermate van elkander verwijderd hadden, op een enkel punt na: dat der echtgenooten, welke niet harmonieerden, bijgelegd. De man van Françoise bleef zich wegens het sla-olie-dividend verheven gevoelen boven den pro-deo-advocaat, dien de man van Letje nog was, en deze maatschappelijke voorsprong zou zelfs door het gedeeld vaderschap niet te vereffenen zijn, waar de mannelijke positie boven de poëzie van het huisgezin pleegt te gaan. Maar dit bleef een bijomstandigheid, waarvan de vrouwen zich niets behoefden aan te trekken. Letje zelfs zóó weinig, dat zij, in een opwelling van moederlijke sympathie, en vijfentwintig jaren op de toekomst vóóruit snellend, haar aanstaand Letje - haar hartewensch was twijfelloos: een meisje - beloofde aan den jeugdigen Frans, welke dien dag zijn eersten tand kreeg.

Intusschen deden zich ook moeilijkheden voor. De schoonouders maakten, in geval het lot met Letje's hartewensch niet rekende en het een zoon werd desondanks, aanspraak op den naam ‘Adriaan’ tot in het derde geslacht, terwijl Oma pleitte voor een Johan Boudewijn, naar haar overleden echtgenoot. De positieve toezegging van een ‘Aletta’, den naam, die in haar familie tot de zeventiende eeuw afdaalde, troostte de oude dame nog maar nauwelijks toen zij de kans op deze wederopstanding verloren zag gaan. Doch dit eerste, ietwat vijandig samentreffen der partijen, was nog niets vergeleken bij het gezamenlijk offensief tegen Letje's onverwachtsche bekeering tot het modernisme: geen baker, maar een kraamverpleegster. Zelfs Adriaan, die de begrooting had opgemaakt, kon zich in deze niet aan haar zijde stellen. Doch ditmaal wist Letje, dat ze een getrouwde vrouw was, meerderjarig en onafhankelijk. Met den dag scheen zij ook in geestelijke importantie toe te nemen. Neen, opgeven zou zij dit niet! Nam niet iedereen in hun stand, iederéén, een verpleegster? Hadden Mama, Papa en Oma dan nooit gehoord van die tallooze onberekenbare schepsels, welke de waschbrandewijn opdronken en de lange

spelden dwars door het kinderlijf dreven? Mochten zij daar het kleine Letje - of Adriaantje, wat het dan wezen mocht - aan blootstellen! Zoo inschikkelijk als Letje gedurende haar meisjesjaren op het punt der levensvraagstukken was geweest, zoo halsstarrig op haar point d'honneur stond ze ditmaal, terwijl de moeder in haar ontwaakte voor het heil van haar kroost. Je kon het eenvoudig niet meer doen tegenwoordig, zei Françoise, de helft van de kraamvisites viel af, als ze wisten, dat er op elk kopje kandeel een kwartje stond.

Oma was het moeilijkst te overtuigen geweest; zij nam het op voor de bakers, als voor de Amazonen van haar geslacht. En het vizioen van eene derzulken, in vol ornaat, met de doopjurk, over haar natuurlijken omvang, tot op den grond, in het nauwe deurtje der Fransche consistoriekamer... verscheen haar in den nacht op het duister doek der groene bedgordijnen. Doch ten slotte moest men Letje's ‘omstandigheden’, meende de dokter, in aanmerking nemen, het vrouwtje, dat altijd verwend was geworden, bij dezen beginselstrijd in vredesnaam nog maar eens haar zin geven. De kritieke dag naderde en men mocht ook den jongen echtgenoot niet blootstellen aan een mogelijke overrompeling, waarbij hij voor ongedachte functies zou worden gesteld.

De dokter, met wien Letje zeer ingenomen was, had juist gezien. Hij had zich ruim een jaar geleden gevestigd en dadelijk in Françoise de kraamvrouw gevonden, die een jong medicus voor zijn reputatie behoeft. Vergissen kon deze man zich niet, zei ze, en hij was, zijn aangenaam uiterlijk daargelaten, eminent knap! Het aardig kraamverpleegstertje had dan ook nog maar juist haar intrede gedaan, toen de jonge vrouw, kribbig wegens de warmte en de gedachte aan het platte zinkdak der slaapkamer, besloot na het ontbijt, voorzichtigheidshalve, weder naar boven te gaan. Dit eerste gelui bracht Adriaan in een staat van volslagen geestelijke ontreddering. Niets wist hij in zijn wettige woning te vinden; terwijl Rika om den dokter snelde, snauwde hij de leveranciers af, en met zijn schoonmoeder, die hij zelf in gestrekten draf was gaan halen, geraakte hij binnen het uur slaags, omdat zij maar niet ophield te beweren: dat een man, in omstandigheden als deze, overal in den weg liep.

De zuster suste. Dit waren de zenuwen, zei ze. Het kwam

in de beste families voor. En toen de dokter, van wien Letje in den laatsten tijd herhaaldelijk droomde, wijl hij met zijn gitzwarte oogen en welig haar geleek op iemand... ze wist niet wien... een verren verwant... een vriend...? tegen den namiddag besloot vooralsnog weder weg te gaan - 't kon nog wel tot morgenochtend duren en hij had een groote praktijk! - nam zij met haar resoluut gezichtje boven het ivoren kruis, dat haar bevoegdheid kenmerkte en haar japon aan den hals afsloot, het heft in handen. Tot Adriaan's tevredenheid; hij was geen man voor initiatieven en had zich met het gilde op slag verzoend. Tot ergenis daarentegen van de moeder der kraamvrouw, die, meende ze, als vrouw van ervaring ook nog wel zou weten te handelen als het er op aankwam; al die diploma's waren op de theorie gebazeerd. Naast een baker zou ze zich met liefde hebben opgesteld, thans kon zij welbeschouwd gemist worden. Adriaan vond dit in stilte ook, hij begon hoe langer hoe meer goede zijden te ontdekken aan zuster Jenny.

Voor het overige had hij zich in de logeerkamer terecht geschikt, om het rijk der vrouwen, waar men zijn aandeel in de zaak nauwelijks scheen te tellen, slechts op gezette tijden te bezoeken. Hij had zich met Letje nooit onvoorwaardelijk één gevoeld. Maar zóó verwijderd als hij zich thans wist van deze Letje, de prima donna van het bed, dat hem uitstiet...! Hij wist er zich niet te bergen, gêneerde zich tegenover de verpleegster om de intimiteit van het vertrek, waar zijn tandenborstel tengevolge Rika's vergeetachtigheid nog in het Odolglas stond, zat maar op den bedrand, wijl niemand hem een stoel bood, met het zemelharde speldenkussen: ‘welkom’ tusschen zijn hulpelooze handen.

Letje lag verslagen op haar rug. Dat hij weg was gegaan... haar verlaten had in dezen nood... prijsgegeven aan het laatste, allervreeselijkste hoofdstuk van: ‘Wat elke aanstaande moeder moet weten...’ Met een lachend gezicht om den hoek der kamerdeur, en geheime blikken van verstandhouding naar de Zuster... Verraad was het!

De namiddagzon op het zinken dak broedde allengs de gansche kamer tot couveuse...

Om acht uur in den avond deed Rika haar schoone schort voor om nogmaals in versneld tempo... Doch nagenoeg tegelijkertijd ging de voordeurbel. Goddank! ‘Als 't u blieft gauw, dokter!’ Rika mocht Mevrouw niet, wenschte haar ternauwernood het goede tot dusver, maar nou ja, een mensch is een mensch, en op dit oogenblik had zij toch niet met haar willen ruilen.

Haar overgave aan de romantiek van den dag bracht essentieël niet veel ter bevordering bij... De dokter liet zich zelfs door den verhitten heer des huizes niet brengen uit zijn tred, waarvan hem de imponeerende werking genoegzaam was bekend. Hij raadde den kraamheer een grogje te drinken en nam De nieuwe Rotterdammer naar boven mee.

Adriaan, week als was, telde de briefkaarten, waarvan het open vakje straks door hem moest worden ingevuld met het woord, dat het statistisch zielenaantal naar de eene of naar de andere zijde zou doen overhellen, het aspect der wereld wijzigen... Zevenendertig. Het berouwde hem met elke seconde meer, dat hij in deze aan Letje's laatsten wil: gedrukte kaarten, met in den hoek, rose omstrikt, het jeugdig visitekaartje... niet had voldaan... ‘Onkosten op het sterfhuis’ noemde men in zijn familie, te pas of te onpas, al wat zweemde naar luxe of overdaad. En daarbij had hij ook zelf opgezien tegen deze jongste excentriciteit. Doch welk offer aan beginsel of portemonnaie ware hem ten slotte te zwaar geweest ter leniging van Letje's lijden! De zevenendertig kale briefkaarten zagen hem als met verwijtende blikken aan.

Bijna was het een Zondagskind geworden, gelijk Adriaan er een geweest was, schoon niemand, behalve zijn moeder, de voordeelen daaraan verbonden tot dezen dag aan hem had opgemerkt... Kwartier vóór middernacht stak de verpleegster haar roodblond kopje om de deur der huiskamer, waar de jonge vader, bij gebrek aan beter, het plaatselijk ‘Nieuws’ en het ‘Predikbeurtenblad’ middelerwijl had uitgespeld, en wenkte hem.

‘Hartelijk gefeliciteerd met uw zoon!’

Een zoon... Tegen Letjes nadrukkelijken wensch, en niettegenstaande alles in de kraamkamer ‘rose’ was! Een jongen... een kleine man... Het kwam hem in dit eerste oogen-

blik haast de rehabilitatie voor van zijn persoon. Klappertandend van verrassing en van overwonnen slaap - half elf was zijn klokje en hij hechtte als zijn vader aan orde en regelmaat in huis - schier duizelig van tegenstrijdige gewaarwordingen, want hoe zou Let deze teleurstelling, die heel het rose verschiet in een blauw veranderde, opnemen? volgde hij Zuster Jenny de trappen op, in den verkwikkenden wind van haar krakende blauwe rokkenklok.

En het allerverrassendste wachtte hem toen nog, om niet te zeggen: het wonder. Want deze zoon - daar lag hij naast Letje - bleek niet, wat waarschijnlijk en redelijk zou zijn geweest, een kleine Adriaan, noch een Letje van het mannelijk geslacht... geen trek zelfs had het kind met de beide blonde en bleeke families, waaruit het stamde, gemeen... deze zoon opende naar het eerste licht een paar fluweel-bruine oogjes, en in het holletje van Letje's arm lag een ragebol van gitzwart haar...

.....

Een ieder, die na de eerste, voorspoedig verloopen dagen - het stond erbij in de courant ‘voorspoedig’ en ‘met blijdschap’, zoodat de jonge vader en de beide grootvaders op de societeit kostbare uren beleefden, een ieder, die in den loop der voorgeschreven negen, de kraamkamer bezocht, keek van de bol-blonde moeder naar den schraal-blonden vader, om dan weder het weifelend oog te vestigen op de, met een blauwen strik inderhaast aan de sexe aangepaste wieg... En de klassieke vraag: op wie? werd, aangezien er bij dezen kleinen zuiderling geen pijl op te trekken viel, op de meest wilde wijze beantwoord. ‘De kin van Adriaan’, meende de familie van den jongen vader. ‘De neus van zijn moeder’, troefde Letje's Mama koel, zij kon die eeuwige concurrentie niet uitstaan.

Françoise zei: ‘Hij heeft iets... iets artistieks’. Van Freud wist men in dit tijdperk nog niet. Grootmama noemde, met de stelligheid haar eigen, het geval: ‘een speling der natuur’.

Terwijl Letje nog in bed moest blijven, waar zij zich wegens overmaat van gezondheid alreeds zou hebben verveeld, ware niet het dagelijks verplicht bezoek van den accoucheur uitgevonden ook tot haar afleiding en troost, aten Adriaan en de

Zuster samen, beneden aan het ontbijt, de muisjes. Zij had te weinig om handen, zuster Jenny, die er overigens géén verder uitstak dan haar in heur functie strikt was voorgeschreven. Adriaantje bleek een zoet kind, met, gelijk zijn vader, veel behoefte aan slaap. De bloemenhulde, in kommen en kannen, karaffen en glazen, die aanvankelijk veel zorg vereischte, aangezien de kraamvrouw er hoofdpijn van kreeg en er niettemin op het bezoekuur eer mede wenschte in te leggen, geraakte verwelkt en weggeruimd. En de huishouding vlotte niet minder dan onder de persoonlijke directie der jonge mevrouw. Wellicht nog beter. Want de oude getrouwe Marie van thuis, had Letje met de jaren dusdanig verwend, dat geen Rika-van-dennieuwen-tijd daar tegenop zou hebben gekund, al had zij gewild. Bovendien wilde deze Rika niet, althans wilde zij niet meer dan wat strookte met haar belang: het bij deze menschen uit te houden tot na 1 Januari de rekeningen over dit bewogen eerste huwelijksjaar zouden zijn betaald. Uit beginsel verhuurde zij zich bij de jongst-gehuwden, waar bovendien de Mevrouw, al verbeeldde zij zich veel, op het punt van ‘de lei’ geen rekenmeesteres mocht heeten en zich van het gewicht van ons en pond nog slechts een flauwe voorstelling eigen had gemaakt. Schoon haar jongste slachtoffer thans buiten gevecht lag, maakte dit voor Rika, die aan het kraambed dagelijks de orders kwam vernemen, en daarbij niet verzuimde den jongen Adri het hof te maken, geen noemenswaard verschil.

‘Sprekend onze Mijnheer, Mevrouw!’

.....

Behoudens deze communicatie had de woning zich oeconomisch in tweeën gesplitst. Boven ontlook onder het oog van moeder en dokter - met wien Letje, nadat alles boven verwachting was terecht gekomen, meer dan vrede had gesloten - de jonge generatie. In het benedenhuis woonde Adriaan Senior met de verpleegster, als in een onwaarschijnlijk echtverbond. Na de eerste lichte schroomvalligheid, marcheerde het wel.

Had zuster Jenny niet het blauw-katoenen maliënkolder van haar beroep gedragen, ook gedurende de maaltijden, waarbij ze op Letje's plaats tegenover hem aan tafel zat, het ijs zou al eer gebroken zijn, en de illusie van dit ongezocht tête-à-tête meer volkomen. In den beginne echter imponeerde de ge-

dachte aan het menschlievend werk, waaraan deze jonge vrouw haar leven offerde, den heer des huizes zoodanig, dat hij bloosde wanneer zij om het zout vroeg. Ze beheerschte hem, deze gedachte, was de eerste, die tot hem doordrong als in den nacht achter de suitedeuren, welke de logeerkamer scheidden van het slaapvertrek, Adriaantje een keel opzette, en hij de penitentiën begreep van haar, die er thans uit moest... Dat ditzelfde lot eenmaal hem, den vader, zou worden opgelegd... Neen, aan zichzelf dacht Adriaan in deze heilige hallen nog niet.

Doch ook door den nimbus van dit kleed leerde hij langzamerhand heenzien, en wat hem toen bleef was een levendig, onder de kastanjeroode glinstering harer haren lang niet onaardig jong meisje, dat met hem sprak over onderwerpen - onderwerpen van de ziel - waarvan hij noch als jonggezel, noch in den echt met Letje had gedroomd.

Zuster Jenny citeerde tusschen de worteltjes en de abricozen-vla: ‘Also sprach Zarathustra’, en sprak ook over de physieke aangelegenheden van den mensch met een verbluffende openhartigheid, eigen vermoedelijk aan het ambt, dat in de eerste plaats op onzen lijfelijken heilstaat is gericht. Over den eersten schrik heen, schiep Adriaan er allengs behagen in met deze heldere jonge vrouw over de natuurlijke levenszaken op natuurlijke wijze te spreken. Het juist verworven vaderschap gaf hem daarbij een zekeren ruggesteun. En hoewel hij dit aan Letje-boven dankte, soms kwam het hem voor of het eigenlijk Jenny-beneden was, die hem opvoedde in zijn nieuwe waardigheid. Voor niets ter wereld zou hij die goede Let deelgenoote hebben gemaakt van dezen tafelkout, welke in het algemeen boven de bevatting der vrouw, en ongetwijfeld boven de hare ging. Volstrekt zuiver voelde hij zijn geweten ten opzichte van haar zelfs niet. Nadat hij de stoute stelling der andere: ‘Alle mannen zijn nu eenmaal polygaam aangelegd’, met een schichtig: ‘ja’ beaamd had, kocht hij nog dienzelfden avond voor de moeder van zijn zoon het broche, een brillant tusschen twee pareltjes, dat hem tot dezen dag onoverkomenlijk duur toescheen. Komt men over den hond, dan komt men over den staart.

Een leerschool is het menschelijk leven. Adriaan ondervond het dagelijks, negen dagen aan een stuk. Niemand, die gissen kan waartoe onder bepaalde omstandigheden onze krachten reiken, zoo lang zich geen enkele omstandigheid, die den naam 'bepaald' verdient, binnen de grenzen van ons aardsch bestaan heeft voorgedaan.

Zuster Jenny beteekende voor hem de eerste. En het was mogelijk, dat zij gelijk had: 'Il faut que jeunesse passe'.

Toen Letje voor het eerst weder beneden mocht komen, had hij, hoezeer zich verheugend in deze hereeniging en de apotheose van het ouderlijk geluk, een oogenblik den weemoed van dit woord te verwerken... Alsof daar inderdaad iets van 'jeunesse' aan hem voorbij was gegaan...

Intusschen zat ook Letje, na haar geweldig avontuur, nog een weinig onwennig weer op haar plaats aan de lange zijde der tafel, tegenover den teruggevonden echtgenoot; de zuster was naar den korten kant verhuisd.

Dien morgen had zij afscheid genomen van den dokter, met waardigheid de enveloppe van onder haar hoofdkussen - ja, toch maar het hoogste tarief, eerste klasse, gelijk Oma het wenschte, en wel-verdiend bovendien! - in zijn argelooze handen gespeeld. Hem hevig bedankt. En nu voelde zij, onloochenbaar, een leegte. Tot welk een graad van vertrouwelijkheid steeg men op den duur met zulk een man, redder, beschermer, minstens een tweeden vader van den lieven kleinen Adri; want wat praesteerde feitelijk den eerste nog ten opzichte van het kind? Françoise had dezen accoucheur, vond ze, niet half genoeg geprezen. Nog zag zij, terwijl zij daar hersteld, geslaagd, zegevierend - de moeder van een zoon! - weder op haar stoel troonde, dien vereerden plaatsvervanger over zich buigen, zijn donkere oogen op haar gericht; nog hoorde ze zijn stem, die de slaapkamer herschiep in... zij wist niet recht welk een vreemd verblijf... maar zij was onbewust dicht genaderd tot de romantiek in afleveringen.

Dat nu ook deze scheiding weder in God's raad beslist was... Zij kon zich, welbeschouwd, al best verplaatsen in vrouwen die, enkele jaren getrouwd, zich als het ware tegen

kwalen verzekerden door zich permanent onder dokter's handen te stellen; en zij hoopte, achter de geheime deuren van haar hart, dat ook zij niet al te gezond zou blijven.

Wel verschillend was het uiterlijk beeld der mannen geschapen. Gelijk thans, tegen dezen lichtenden achtergrond, had zij den haren, den wettelijken vader van haar zoon, nog nooit gezien. Toch meende zij iets aan hem gewonnen te hebben... iets?... Tot de symboliek steeg Letje niet, maar zij bedoelde: iets als het knoppen van de kamperfoelie bij den eersten lentestraal. Zij moest zich nu beurtelings wenden tot hem, die haar zoo lang had gemist, en tot haar, die zij nu langzamerhand wel zou willen missen... En het bleek moeilijker zich aan de conversatie aan te passen dan zij gedacht had... Tot welke kernachtige gesprekken trachtte dat vreemde mensch haar Adriaan te vervoeren! Geen tijd had hij, dat hij at! Alsof ze het er op toelegde, zoodra zijn mond zich opende, als de schuur voor de opgetaste schelf, begon zij over, hoe heette die schrijver? Ibsen. En hij scheen daar niet eens afkeerig van. Namen noemde hij van den weeromstuit, welke hem zoo lang haar heugde nog niet over de lippen waren gekomen. Bij Schiller en Goethe hield het niet op.

Rika verbeet zich natuurlijk in de keuken wegens dat lange letterkundige tafelen! Met een half uur waren zij samen - Adriaan en zij - altijd doorvoed en uitgepraat geweest. Bovendien, het meisje zou er geen minuut later om uitgaan, al lagen de puinhoopen van Carthago aanstonds op het aanrecht.

De Zuster, die zich van de huishouding niets aantrok en aan Aatje een veel te gemakkelijk kind had, kon vrij de geleerdheid uithangen. Zij at, dronk, sprak... en toen zij haar servet liet vallen, bukte zij zoo schielijk en afgetrokken, dat het hoofd van Adriaan aan een bloedige botsing nauw ontsnapte. Zij scheen het incident niet eens op te merken, had, terwijl hij de taart, met nog eenmaal ‘welkom’, thans in sukade, aansneed, alweer een ander onderwerp op het gebied der eeuwige en voorbijgaande liefde bij den kop.

De jonge moeder begon zich, gedurende deze vreugdetaart, ernstig af te vragen: of de vrouwengeneratie, welke het bij de bakers hield, wel zóó ver had misgetast? Ongetwijfeld

waren er onder het gilde ook beteren geweest, brave oude vrouwen, die men, behalve de zorg voor den jonggeborene, tal van huiselijke bezigheden kon opdragen, waarvoor eene, als die daar, haar neus optrok.

Oma's lijfspreuk luidde: ‘Je moet het maar eerst eens ondervinden’, en hoe langer hoe meer neigde Letje, in den moederstand verheven, naar deze oer-kracht, welke zonder den minsten omslag, zeven kinderen ter wereld had gebracht. Ja, zij kon zich, het eerste schaap over de brug, al haast voorstellen, hoe zij eenmaal, op Oma's plaats aan het hoofd van den familiedisch, op haar beurt de wijsheid in pacht zou hebben tegenover de huwbare dochter van den kleinen Adriaan.

Voor drie weken was intusschen deze kraamverpleegster geëngageerd. Nog geen twee waren er om. Het was zoo goed als een logée. Een logée voor Adriaan... Zij besloot zich bij een eventueel volgende gelegenheid wel te bedenken... Een baker mocht al even welbespraakt zijn, dat bepaalde zich tenminste tot de keuken.

- Wat is Letje nog..., overpeinsde Adriaan, wiens oogen aan de wespentaille van zuster Jenny waren gewend geraakt. Zou zij zoo blijven? Hoe onberekenbaar ging het feitelijk in het leven toe! Met een meisje, dat men nauwelijks opmerkte, zoo sluik en uitgewischt ging zij haars weegs, had hij zich verloofd... was hij gehuwd. Nu zat daar, nog geen jaar daarna, deze matrone, waarbij een man in het niet verzonk.

Zoo, met hun drieën, begonnen ook hem de pétillante gesprekken wel zwaar te vallen. Het werd een verademing wanneer in het belendend ‘salon’ de jonggeborene, om wien deze geheele revolutie in huis was opgezet, eens in de reden viel. De knaap had formidabele longen... Doch ook dit moest niet te lang duren. Want terwijl de verpleegster achter de suitedeuren moederlijk heen en weer suja-de en daarbij eenige nummers uit de ‘Liederschatz’ ten beste gaf, zaten zijn vrouw en hij onverhoeds weder enfin-seuls, en wisten, als bij een eerste, of een laatste rendez-vous, den dialoog bezwaarlijk op te houden.

Letje vroeg onveranderlijk, of Aatje lachte of schreide: ‘Hoe vindt je hem? Is hij geen schat?’ constateerde, zonder

een schijn van rancune, en op den toon van haar grootmoeder, die het altijd wel gezegd had: ‘Een jongen is toch veel aardiger dan een meisje’. Gevleid kon hij zich, na al wat Letje op zijn sexe aan te merken had gehad, met deze late onderscheiding niet gevoelen. Hij was er bovendien de man niet naar zich op iets te laten vóórstaan. En hij kende middelerwijl de vrouw in hare onbestendigheid. Nochtans beaamde hij. Hoewel in zijn binnenste het standpunt zijner kameraden deelend, die meenden: ‘Voor een man is er aan een zuigeling nog niets’, ging hij, zich voorstellend hoe hij over een paar jaar met Aatje, in een demietje en met slobkousen aan, door het park zou wandelen, ook zijnerzijds met hoop en verwachting op haar hooggestemde beschouwingen omtrent den kroonprins in.

Een mensch leeft nu eenmaal moeilijk in het heden, tenzij dit - zuster Jenny zette zich juist weder aan tafel om de haar toekomende taartpunt op te eten - tenzij dit in een ongenaakbaar romantischen vorm tot ons wordt gebracht. Voor een jongen vader, dacht het hem ook het verstandigst zich met alle kracht in de toekomst te verdiepen. Het verantwoordelijk gezinshoofd... Papa... gelijk zijn vader een Papa was geweest. Dit werd thans zijn levenstaak. Zijn oude heer was, dit moest hij zijn moeder toegeven, als vader een voorbeeld geweest, al had hij zijn kinderen dan ook wat krap gehouden. De kleine Adri behoefde zich trouwens niet te verbeelden, dat hij later van den hoogen boom...

‘O pardon, Zuster, ik wist niet dat uw voet...

Laten we opstaan’, verhief zich Letje, omvangrijk.

Françoise had juist voorspeld: een Zuster trok. Twee dagen kraambezoek, van half drie tot vijf... en 't had gestroomd. De halve stad was naar den stamhouder komen kijken, en niet één ook onder deze groepen, die niet, gebogen over de zwanenwieg, den kleinen Lohengrin had aangestaard met Elsa's droomverloren blik... Maar wat een schat van een baby overigens...! Wie zou dit achter Adriaan en Letje gezocht hebben! Een paar, waar nu letterlijk niemand iets ‘aan’ vond!

Het stond, vond Letje, in haar reseda geverfde trouwjapon rijkelijk neergezeten op de kanapé, bij deze ‘show’ ook wel

gekleed, een verpleegster. Te meer nu Rika geweigerd had een muts te dragen - ‘'t was uit den tijd’, zei ze - en met ontembare piekharen de deur opendeed. Zuster jenny oogstte niet minder bijval dan de kleine wereldburger. Een ondernemende mevrouw zonder kinderen maakte zelfs, terwijl Zuster een oogenblik de kamer uit was, een ongepast grapje op ‘het blauwe gevaar’ in een jonge huishouding. Gelukkig, dat iedereen Adriaan kende... De aardigheid had nauwelijks een succès d'estime behaald. Een naar mensch, deze mevrouw... Eigenlijk waren het allemaal nare mevrouwen, vond Letje, zij bleven maar zitten en dronken kandeel, tot ze er rood en luidruchtig van werden, Aatje bijna van den graat viel, en er stoelen te kort kwamen. Een man had het maar makkelijk in de wereld - dat zei Oma ook altijd - die trok zich van de heele affaire niemendal aan. En na deze eerste vlaag van opstandigheid tegen de paradijs-orde, gevoegd bij de conversatie van den middag en twee kopjes kandeel, begon Letje op een onbewaakt oogenblik in haar leeggeloopen salon eensklaps te schreien. Zij wist niet waarom... zij wist niet waardoor... te schreien zonder maat of stuur... Als om den kleinen held van den dag jaloersch te maken.

Eén zegen!... Oma, de onversaagde, gaf het doopmaal. Mama, die sedert het huwelijk van Marie, nog op middelbaren leeftijd met den wachtmeester harer verkeering, met de dienstboden sukkelde, had gemeend, dat Letje thans zelve voor dezen moederplicht behoorde op te komen. Zij had alles compleet gekregen: een servies voor vierentwintig personen, en verder van alles minstens twaalf. Het ontbrekende wilde Mama uit haar inventaris aanvullen. Een kookster zou komen koken, Rika, met muts - daarvoor zette Letje's moeder haar eer in - bijgestaan door Oma's ouden huisknecht, tafeldienen.

De uitspraak kwam Letje als een vonnis voor. Zij had zich tegen Mama nooit durven verzetten... En ja, 't was waar, wat had je aan je twee stel damast als je ze allebei in de linnenkast liet liggen?... Tegenover Adriaan's familie bleef ze feitelijk verschuldigd bij voorkomende gelegenheden te bewijzen, dat zij hun zoon niet onwaardig was. Het aantal gasten breidde zich in haar gedachten met den dag uit. Weer zat

men met den Franschen predikant en zijn vrouw... alreeds dertien en veertien... Zij zouden de uitnoodiging ongetwijfeld aannemen; de Waalsche Gemeente ging hard achteruit, en zij hadden het al niet breed...

Niettegenstaande het compleet servies, kwam de arme Letje in haar droomen maar steeds borden te kort, en danste een regiment ruitjesglazen al verder voor haar uit. Niet meer te achterhalen waren de zilveren voetjes der antieke zoutvaatjes, en Rika liet elken nacht de soepterrine vallen, uit woede over die muts! Bij den dageraad stond ze op, om op den achterkant harer correspondentie, die zij in haar sleutelmandje overal placht mee te voeren, op te schrijven wat haar in het verband der zeven, door Mama als norm gestelde gangen van het menu, gedurende dit nachtelijk drinkgelag nog te binnen geschoten was. Het merkteeken der slapeloosheid hechtte zich aan haar kaken, en de kleine doopeling plukte van het feest te zijner eer tot dusver slechts de wrange vruchten.

Adriaan vond, dit kon zoo niet voortgaan. Hij vreesde een zenuwziekte, den ondergang van zijn gezin.

Ook hem zat de zaak hoog. Binnen het jaar alweder naar de Fransche kerk... gekleede jas, hooge hoed... En deze reprise thans: als vader. Als vader van een kind, waarvan op dien leeftijd alles kon worden verwacht. Tot Koning Radboud gingen in deze lijn zijn sombere vermoedens... Adriaantje was sedert het vertrek van Zuster Jenny ontegenzeggelijk lastig, hij ondervond het elken nacht, waarin Letje, in de cuisine van haar huiselijk geluk, rustig te bed bleef liggen, terwijl hij met den oorverdoovenden rebel van de waschtafel naar den schoorsteenmantel, en vice-versa, drentelde.

Aan de consistorie-kamer had hij een funèbre herinnering, en een onoverwinnelijke afkeer bekroop hem tegen de gansche ceremonie, in een taal, die op het gymnasium nu eenmaal geen kans kreeg. Den stamhouder zou het niet hinderen of hij den kouden druppel namens de eene, of namens de andere nationaliteit ontving, maar Let en hij - les parents du nouveau-né - die de honneurs moesten waarnemen, zouden opnieuw geraken in dit labyrinth van zitten en zingen, en het zakje, en opstaan...

Zijn hart smolt van verteedering voor Letje bij de gedachte

hoe haar na deze morgenexercitie dan nog een diner van zeven gangen wachtte, in hun huis, waar, wat de keuken betreft, Rika zich niet om kon draaien. De bij-passende wijnen behoorden, volgens zijn schoonmoeder, tot het departement van den man, maar voor het overige zouden alle drillen en geleien, figuurlijk gesproken, drukken op de schouders der jonge moeder. Geen wonder, dat zij met den dag toenam in prikkelbaarheid en herhaaldelijk van den dokter sprak. Gelukkig kon de verpleegster dien Zondag terugkomen om op Aatje te passen, hem 's morgens in de doopjurk te hullen en aan het dessert nog eenmaal ‘en grand gala’ den gasten te vertoonen. Het glansnummer van de bakers, waarmede velen haar fortuin hadden gemaakt. Kosteloos thans, doch minder rustique. ‘Die moet je dan ook nog maar bedienen!’ snauwde Letje. Zoo overstuur was ze. Onherkenbaar veeleischend, en een-en-al kritiek. Geen haar liet ze heel aan zuster Jenny. Maar hij kon het haar vergeven. Voor zijn persoon zag hij in deze herrijzenis zijner ‘jeunesse’ op dien dag-der-dagen toch ook niet veel gewin...

Toen de nood op het hoogst was - mevrouw Letje decreteerde: ‘Zoodra 't voorbij is ga ik naar bed, laat dokter komen’ - bracht, zooals gezegd, Oma, het onverwoestelijk vrouwengeslacht, onverhoopt de redding.

Was het een lichte speculatie van hem geweest dien avond, toen Adriaan zich bij de oude dame op theebezoek meldde, om Oma, ook uit naam van Aletta, te verzoeken eigenhandig Adriaan Hendrik, die voor deze gelegenheid Adrien Henri zou heeten, te houden voor den doop? Min of meer. Waartoe komt een huisvader al niet? Met het oog op den versmaden Johan Boudewijn, was deze onderneming vast geen sinecure. Doch naar den vorm, waaraan Letje's grootmoeder onvoorwaardelijk hechtte, lag dit bezoek wel degelijk op zijn weg, was het zelfs niet mis te loopen geweest. Naar rang en ancienneteit en wegens de doopjurk de aangewezene, erkende men ook om haar kennis van de Fransche taal, Oma kampioene. En toen hij eenmaal zat, geleidelijk Oma's feestmalen in herinnering had gebracht - ‘dat magnifique diner in onze bruidsdagen, weet u nog wel, de heele stad was er vol van’

- en vluchtig van Letje's hoofdpijnen had gerept, ving, naar het goed Hollandsch spreekwoord, de koe de haas:

‘Me dunkt, kinderen, dat jelui die Zondag dan maar weer bij mij moesten komen eten?’

‘Allemaal...!’ Adriaan ademde nauwelijks.

‘Het gezelschap kan toch niet zóó talrijk zijn?’

‘Zestien’.

De oude vrouw glimlachte. La garde qui ne se rend pas.

‘Zou het u niet te vermoeiend zijn?’

Wat die jeugd van tegenwoordig toch zwaartillend werd!

‘Waarom zou mij dit te vermoeiend zijn? Mijn meisjes zijn best, weten sedert vijfentwintig jaren alles te staan in mijn huis, en hier hebben we de ruimte’.

Even dacht de opgeluchte jonge man: hij had met Oma getrouwd moeten zijn... een eeuw vroeger geboren! Welk een weldaad, deze rustige overgave, na de crisis, die hij met Letje en Rika had doorgemaakt.

En terwijl hij op gevleugelde voeten huiswaarts snelde, om Let te verlossen, en in het vooruitzicht van een weder menschwaardig bestaan, kiemde in zijn hoofd de conclusie, die zijn manneleven zou beheerschen en tot in lengte van dagen het uitgangspunt zijner gesprekken op de sociteit zou zijn: ‘Het is toch maar een feit, dat de wereld er niet op vooruitgaat’.

En toen bleef er, op dien lang-gevreesden Zondagmorgen, waarop, naar het welsprekend woord van den Franschen dominé - die het altijd nog al trof met het weer - een zonnestraal expresselijk van den hemel nederdaalde op Adrien Henri, sa marraine, ses parents et ses parrains’, ten slotte nog tijd over om den dierbaarsten wensch der moeder te vervullen... De vier generaties op één portret! Andreo Battagiore was bereid gevonden, bij uitzondering en vanwege de klandizie, zijn Zondagsrust te offeren aan deze apotheose in de vrouwelijke linie.

Och neen, geen popeling voer meer door Letje's hart toen ditmaal de vigelante stilhield voor het huis harer jongste droomen, welks naambordje, naar den eisch des tijds, thans den titel: ‘kunst-photographe’ droeg, en in de lift vervulde haar slechts het kanten wichtje - steunpilaar van de Fransche kerk - op Zuster's arm.

Als Adri begon te huilen, was de zaak verloren. Maar zij kende den beleefden portrettist toch nog; een weinig vergrijsd, dacht haar zijn gitzwart haar, en minder vurig zijn blik. Zij had nu trouwens hoogere aspiraties, was, om zoo te zeggen, van de kunst in de wetenschap overgegaan. Wat Andreo Battagiore betreft, hij, die dagelijks zooveel niets-zeggende gezichten zag, kwam zelfs niet op de gedachte uit den aanblik dezer struische moeder van zijn jongst sujet, het schimmig beeld te pellen der voormalige 'verloofde'... En bovendien nam de opstelling van de groep al zijn aandacht in beslag.

'De oudste mevrouw, de overgrootmoeder, in zittende houding, dat sprak vanzelf. Dan: de grootmoeder... links?, of rechts? En u, mevrouw, de Mama?'

Ja, heel artistiek kon het met den besten wil niet worden. Tot zijn reputatie van beeldend kunstenaar kon dit onderwerp weinig bijdragen.

Maar op de kleine estrade, die hij ten einde raad had aangerold, kwam plotseling, onvergelijkelijk rijk en kunstzinnig, de doopjurk op Oma's schoot tot haar eindelijk recht! Een waterval van kanten en linten, van kniehoogte, tot op, tot over den grond. En daarboven, nog juist met het bloote oog te onderscheiden, het hoofdje van den kleinen Adri - die tot dusver zich te gedragen wist - als een behaarden speldeknop.

De moeder van Letje verstoorde toen weder de regie. Zij wenschte plotseling het kapothoedje af te zetten, waarmede zij, aan ronde hoeden gewend, zich vandaag voor het eerst aan den grootmoederlijken stijl had aangepast. Daarom behoefde zij er echter nog niet dadelijk mee vereeuwigd te worden. En nadat zij tot blootshoofds besloten was, oordeelde ook Letje het raadzaam vanwege de symetrie... Gelukkig hing er in het atelier een spiegel... Zoo, gecoiffeerd à la Rika, kon zij niet op de groep verschijnen.

Zij moest het even overdoen...

De oer-moeder hield, onafhankelijk en beraden, den hare, die bovendien nauwelijks den naam van een hoed verdiende, een notedopje aan haar achterhoofd, waarde haarportières grijs en statig uit plooiden, op. Andreo Battagiore toonde geduld, hij had er zijn middag voor gezet; maar den kleinen man was het waarlijk niet kwalijk te nemen, dat hij na al deze vieren en vijven - op het suprême oogenblik - rien ne va plus - zich

niet langer bedwingen kon. Een schok schoot door de verstarde plastiek... en geen haar had het gescheeld of Zuster Jenny, van den achtergrond toegesneld, was bij de trap der moeders, geheel of gedeeltelijk, ingelijfd. De photographe dook nog juist bijtijds onder de huif uit om te zien welk een droevig mispeltje er van het lieve kindergezicht was overgebleven.

De zilveren rammelaar réusseerde niet, het elastieken eendje schoot te kort; het koor der: 'dada' en 'kiekerdekiek' knikkende dames mocht niet baten. Noch het machteloos-vleiend: 'Aatje is zoet, hoor!' der jonge moeder, noch het paedagogisch: 'Moet Adriaan voor zijn je-weet-wel hebben', van den kant der grootmama.

De aardbeving, door de knieën der overgrootmoeder teweeg gebracht, had op den onverschrokken knaap, bestemd eenmaal het vaderland te dienen als luitenant van de schutterij, niet den geringsten vat!

'Jongeheer, nu moet je goed kijken. Ik tel een, twee, drie... en weg vliegt het vogeltje!'

Het bloed steeg Letje, de moderne moeder, naar de alreeds brandende wangen. Alsof Adriaantje, een kind van zes weken, gevoelig zou zijn voor die versleten truc!

Toen haalde Andreo Battagiore, tot alles bereid om de situatie te redden, zijn zilveren remontoire uit zijn zak, knoopte zonder aarzelen zijn vest los om het haakje uit het knoopsgat te bevrijden, en liet het aan de gouden ketting bengelen... bengelen, rakelings langs Aatje's neus-beginsel.

En dat hielp! Zijn trekken ontspanden zich, door de natte spleetjes glom de pupil.

'Och, hij lacht!' riep Letje, en al haar genegenheid stroomde in één blauwen oogopslag thans weder naar den man, die dit wonder aan haar zoon had verricht. Zij nam het horloge van hem over, terwijl hij zich in zijn tent terugtrok, Mama klaagde over een slapenden voet, en Oma dreigde in te dutten.

'Da-da!' Is het niet prachtig!... Wat zegt hij nu wel!...'

'Ppp...!' blies Adriaantje. Maar het horloge van Andreo Battagiore kwam als een nuttig symbool mede op de voortreffelijk geslaagde groep der vier generaties.

Het portret bleef, nadat ook de luister van dezen Dimanche de babtème weder was vergaan, de laatste herinnering aan

Oma, bestemd eenmaal te worden vergroot, en als pendant van den overleden grootvader, Johan Boudewijn, den schoorsteen te flankeeren in dof-ebben lijst. Tot aan den dag, waarop een logeerkamer zich zoude ontfermen...

Het opende de rij van Adriaantje's ‘Bilder-Gallerie’: Aatje op het schapevachtje, met het ééne bloote schoudertje, met het houten paardje, met den hoepel, in het broekje, en in het verkleedpakje...

Het bewaarde, dank zij het horloge, een vriendelijk souvenir aan Letje's ‘jeunesse’, welke voor het overige rustig bleef gepasseerd.

Een jaar na dezen dag stapte de voorspoedige oudste zoon al aan zijn vader's hand en mocht deze hem vertellen van den ooievaar, die nu weldra weder op het platte dak zou nederstrijken om Adriaan een zusje te brengen. De moeder was alreeds van den vloer. Tot verademing van Rika, die na ettelijke schermutselingen met Mevrouw - Letje leed veel aan migraine, niettegenstaande zij met haar tijd meeging en van den eenen specialist naar den anderen liep - ten slotte door Mijnheer met geld en goede woorden was overgehaald alsnog te zullen blijven.

't Moest er bij komen... bij den snellen groei van het gezin!

Om ‘Mijnheer’ deed ze 't, zei Rika ‘anders was ze al lang en breed...’

Och, zuster Jenny had in haar tijd geen ongelijk toen zij omtrent het mannelijk succès profeteerde: ‘Voor den een komt het vroeg, voor den ander laat...’

Letje had thans een baker geëngageerd, gedeeltelijk omdat Françoise bij haar tweede bevalling overstag was gegaan, gedeeltelijk op grond van eigen ervaring. Beter ten halve gekeerd, dan ten heele gedwaald. Vrouw Bozuwa zat juist acht dagen zilver te poetsen in de keuken, toen de gebeurtenis zich andermaal meldde. De rammelaar en de kroes van Adriaantje, voor haar, die bestemd was alle huldeblijken tweede-hands te ontvangen; de flesschenbakjes en de peperbus... Want ditmaal zou Letje het doopmaal in haar huis niet ontspringen. De boojen van Oma werden een jaartje ouder. En Mama zat weder zonder.

‘'t Zal de laatste nog niet zijn’, voorspelde de in-eereherstelde aan Rika - zij was in het vak vergrijsd en een best

mensch, al drukte zij zich niet altijd zoo dichterlijk uit als een verpleegster - ‘als de pan eenmaal aan 't glijden is...’

En ditmaal was het een dochtertje, de rijkelui's-wensch binnen twee jaren vervuld. Een Aletta, Johanna, Boudewina, bij verkorting en tot Oma's ergernis ‘Zus’ genaamd. Zus was blond, men zou zeggen: een tikje aan den rossigen kant...

TOP NAEFF.

Engeland in het 'Victoriaansche' tijdperk.

Het is bekend aan hen, die eenigszins op de hoogte zijn van hetgeen in de laatste jaren in de Engelsche pers verschijnt, dat het jongere geslacht in fellen opstand is tegen al hetgeen het in zijn geest vereenzelvigt met de zoogenaamde 'Victorian age' - natuurlijk een willekeurige en denkbeeldige beperking, doch die nu gangbaar is geworden. Lezers van Engelsche tijdschriften en van de werken van den hoogst bekwamen Lytton Strachey, die met zijn scherp ontleedmes onbarmhartig snijdt in de meest geëerde reputaties der 19e eeuw, van den minder cynischen, doch ook scherp critischen I'Anson Fausset, o.a. biograaf van Tennyson, van den roerend weemoedigen Montague, schrijver van 'Disenchantment', zullen dezen indruk ten volle deelen. De voornaamste romanschrijvers, vooral Wells en Galsworthy, en niet minder een bende even talentvolle als vaak gedurfde romanschrijfsters, geven, op wellicht nog meer directe en ingrijpende wijze, een beeld van het oude Engeland, dat menigeen doet vragen of dat geheel andere beeld, dat zich in de gansche Engelsche literatuur der 19e eeuw weerspiegelt en in de persoonlijke herinnering van ons ouderen leeft, niet een drogbeeld was.

Is Engeland tot onherkenbaars toe veranderd en is de scherpe tegenstelling tusschen verleden en heden een gevolg van den grooten oorlog? Of is een en ander verklaarbaar door het natuurlijk verlangen van ieder nieuw geslacht om eigen levensontdekkingen te maken en den zeer begrijpelijken wensch om de nieuwe wegen, die het meent te ontdekken, ook te bewandelen?

De poging om eenig antwoord te geven op deze vragen moge niet al te gewaagd worden geacht, waar een heilzame vrees aanwezig is voor onware en misleidende generalisaties. Immers nergens is dat gevaar grooter dan bij iedere beoordeeling van het Engelsche leven, met zijn felle contrasten, zijn tallooze tegenstrijdigheden, zijn praktische oplossingen van problemen, die theoretisch niet oplosbaar zijn.

De geheele wereld mocht het onlangs hooren van den Heer Chamberlain te Locarno, dat de Engelschen er niet de minste aanspraak op maken handel en wandel te onderwerpen aan de ijzeren wet der logica. 'The fallacy of logic' is een geliefkoosd Engelsch gezegde.

De logische Franschman, de juridische Nederlander hebben moeite een volk te begrijpen, dat geen geschreven grondwet, geen gecodificeerd wetboek bezit, en, in Parlement en gerechtshof, voor elk concreet geval voortdurend bezig is met precedenten te raadplegen, vaak van eeuwen geleden.

Is dan opportunisme de sleutel van het Engelsche leven? Zijn grondbeginselen, groote denkbeelden, in één woord is het idealisme vreemd aan die bij uitstek praktische, bedrijvige 'utilitarian' menschen? Niets is minder waar. Het Engelsche volk is diep geworteld in hetgeen Prof. v.d. Vlugt 'politisch idealisme' noemt, in de 'erkentenis... dat nevens het rijk der waargenomen feiten, waarin steeds macht den doorslag geeft, er ruimte zijn moet voor eene orde der ideeën, waar, afgezien van feitelijke macht, met opzicht tot een ding als recht of staat, zijne reden van bestaan te zoeken is[1)].

Nog onlangs werd in een artikel in de Times[2)] gewezen op den invloed, dien de zonderlinge Christen-mysticus Coleridge op het Engelsche leven gehad heeft, juist in de richting van groote bezielende gedachten. 'Nothing great was ever achieved without enthusiasm'... 'Only first principles, he concludes, can move large masses of humanity... At the enunciation of principles, of ideas, the soul of man awakes and starts up, as an exile in a far distant land at the unexpected sound of his native language'... Doch hij ziet tevens het gevaar van het 'intellectueel abstracte' en brengt zijn denkbeelden onmiddellijk over in de sfeer der werkelijkheid.

1) Politisch Idealisme, Onze Eeuw 1914.
2) Coleridge as Politician by Keith Feiling.

Het beeld van Engeland, in het Victoriaansche tijdperk vooral, wordt ons duidelijker wanneer wij in onze gedachten de voorafgaande drie eeuwen laten voorbijgaan. Prof. Colenbrander heeft gezegd, dat de 'spanning van het leven' gedurende de allermoeilijkste jaren van den strijd tegen Spanje voor Holland en Zeeland zoo hevig was, dat 'zij na dien korten tijd de rimpels, toen gezet, voor altijd op het gelaat hebben gedragen'[1]. Van Engeland kan men zeggen, dat zijn burgeroorlog in de 17de eeuw, wel niet zulke ernstige rimpels, maar toch diepe, blijvende lijnen op het volksgelaat heeft geteekend. Hoewel die lijnen lang niet altijd evenwijdig hebben geloopen, zich dikwijls tijdelijk naderden, soms elkander even ontmoetten, het beeld van Engeland wordt duidelijker, wanneer men ze in het oog houdt. De twee partijen, die jaren lang hun schoone land tot één groot slagveld maakten, hoewel de uitnemendsten van beiden in den grond niet ver van elkander stonden[2], zijn tot den huidigen dag waarneembaar, waren zulks echter in de vorige eeuw nog veel duidelijker dan thans. De Royalists, de Cavaliers, leefden voort in den ouden geboorteadel, in de squires (de niet-adellijke grondbezitters, vaak van veel oudere afkomst dan de adel), in de landelijke bevolking, in de politieke partij der Tories, in vele der oude scholen, vooral Eton, in de oude universiteiten Oxford en Cambridge (vooral in de eerste) en wat de groote meerderheid betreft, in de Anglikaansche kerk. De geestelijke afstammelingen der Roundheads, of beter gezegd der Puriteinen in het algemeen, waren immer van een meer gemengd type dan de rasechte Anglikaansche Tories. De Whig Lords, die in 1688 onzen Willem III in het land riepen, hadden weinig overeenkomst met de meeste bestrijders van Karel I, behalve beider ingeworteld wantrouwen tegen het huis der Stuarts. Zéér in het algemeen gesproken vond men hen in de laatste eeuw vooral terug in de steden, het meest in de groote steden in het Noorden, in de partijen der Liberals en Radicals, aan de nieuwe universiteiten Durham, Londen, Manchester[3] en wat den godsdienst betreft, onder de Non-conformisten, of, naar

1) Historie en Leven II, pag. 12.
2) Macaulay's History, Tauchnitz Ed. I, pag. 97.
3) De universiteiten Birmingham, Liverpool, Leeds, Sheffield en Bristol zijn alle eerst in deze eeuw gesticht.

de thans meer gebruikelijke benaming, de leden der vrije kerken.

Nooit waren die twee groote partijen echter in waterdichte afdeelingen opgesloten. Al de eeuwen door reageerden zij op elkander, òf in openlijken strijd, òf in heilzame concurrentie, òf in het meestal onbewuste ondergaan van elkanders invloed. Zij stonden soms, ook na den burgeroorlog, zéér vijandig tegen elkander; vooroordeel en misverstand maakten hen wederzijds onbillijk in hun oordeel en onrechtvaardig in hunne handelingen, en toch... in den grond bleef de wederzijdsche achting over van den eenen Engelschman voor den ander. Deze factor in het Engelsche leven kan moeilijk overschat worden. Hij houdt verband met den ras-trots (pride of race), die bewust of onbewust de meeste Engelschen bezielt.

Men haalt in Engeland gaarne het bekende woord van Shakespeare aan: ‘one touch of nature makes the whole world kin’. Doch het kan niet ontkend worden, dat het besef van verwantschap van mensch tot mensch in de eerste plaats eigen rasgenooten geldt. Het heeft van oudsher in Engeland weinig of niet te lijden gehad van zijn doodelijken vijand, den gesloten kastengeest. Waar de Engelsche adel uitsluitend bestaat uit de hoofden der adellijke families en alle andere leden daarvan ‘Commoners’ zijn, en, komen zij in het politieke leven, in het Lagerhuis zetelen naast menschen van alle rangen der maatschappij, waar bovendien de adel telkens aangevuld wordt met nieuwe mannen, die hunne verheffing zelden aan vorstengunst, en meestal aan den lande bewezen diensten dankten, ontstond geen algemeene niveleering, doch wel dooreenmenging van standen en daardoor verhooging van het algemeene peil door den invloed der uitnemendsten.

Kenners van Engeland zullen misschien de tegenwerping maken, dat standsverschillen juist een zéér groote rol spelen in Engeland, en vooral in de Victorian age aanleiding gaven tot het typische verschijnsel, dat met het zonderlinge woord ‘snobbishness’ wordt aangeduid. Dit is zeker waar, doch men heeft hier ééne der talrijke tegenstellingen, waarvan het Engelsche leven vol is.

De veronderstelling is niet al fe gewaagd, dat een ‘die-hard’ edelman, zooals b.v. de Hertog van Northumberland, zich in den grond meer verwant gevoelt aan den oproe-

rigsten mijnwerker op zijn landgoederen dan aan alle durchlauchten en erlauchten op het geheele continent.

Men zoeke den grond van die pride of race *niet* in de eerste plaats in imperialistische richting, veel minder in nationale zelfoverschatting wat geleerdheid, kunstzin of zelfs prestaties op praktisch gebied betreft[1]. Men vindt dien grond in een geheel andere sfeer, namelijk in die van het volkskarakter, zooals de Engelschen dat zien en in groote trekken bij de meesten hunner rasgenooten meenen te vinden. Het is d.o. raadzaam hunne opvatting wat dit betreft in hunne eigen bewoordingen weer te geven. Burke heeft ergens gezegd, dat de Engelschen in het bezit zijn van een *'ancient and inbred integrity, honesty, good nature and good humour'*. En daar het verband tusschen literatuur en leven bij zulk een sterk vitaal, hartstochtelijk volk als het Engelsche, zeer nauw is, kon de professor of English literature te Oxford, Sir Quiller Couch, onlangs zeggen: 'If you take England's raciest literature from Chaucer down, you may assure yourselves that much of its glorious merit rests on the "triple pillar" of common sense, religious morality and hearty laughter'[2].

Niettegenstaande de kwetsende en onware algemeenheid der volgende uitspraak, die de fout van alle generalisaties deelt, wordt zij hier vermeld als waarschijnlijk de uitdrukking eener tamelijk verspreide Engelsche meening. Een Engelsch diplomaat, Sir Robert Morier, schrijft aan den bekenden Prof. Jowett te Oxford 31 January 1873: 'Every day convinces me that the raw material both moral and physical, of the Englishman is enormously superior to that of any other existing nation. We are the only truthful people in the world, the only people who are able to produce a gentleman, as an ethical being, raised in virtue of the general climatic conditions of society and not the product of a caste, the only people who are

1) De Engelschen zijn integendeel steeds bereid meerderheid te erkennen, waar zij die bij vreemde volken waarnemen, b.v. in de volgende zinsnede uit een 'leader' van de Times op 1. Sept. jl. over 'Land Drainage and Reclamation': 'It is difficult to look across the North Sea, to the Zuyder Zee and Haarlem Meer, without registering the uncomfortable thought that they manage to do these things very much better in Holland.

2) Charles Dickens and other Victorians.

not petty and pettyfogging in their international dealings and the only people who with great self-assertion and a bull-dog kind of courage, have yet a singular amount of gentleness and tenderness'.

De voornaamste eigenaardigheid van den waren gentleman wordt aardig weergegeven in de beoordeeling van zijn 'landheer' door een zijner pachters, ontleend aan eene dier talrijke Engelsche biographieën, vaak van vrij obscure menschen, die een blik vergunnen in de meest uitéénloopende kringen[1].

De familie was in moeilijkheden geraakt door de, ook ten onzent, bekende landbouwtoestanden omstreeks 1870. Naar aanleiding daarvan zeide een 'farmer' in het dialect van zijn streek: 'They be gentlemen... Thou'll never see a Gore profit by another's downfall: he'd a long sight sooner be loser hisself'.

Zeer typisch is de opmerking in gesprek gehoord van een Engelschen majoor, met een lange carrière achter zich ook als burgerlijk ambtenaar in de colonies: 'I am fond of the 15th Psalm; it's the gentleman's psalm'. (Men vindt er o.a. de zinsneden: 'Heere! wie zal... wonen op den berg Uwer heiligheid? Die opregt wandelt, en geregtigheid werkt en die met zijn hart de waarheid spreekt... heeft hij gezworen tot zijne schade, evenwel verandert hij niet'.)

De rechtgeaarde Engelschman beschouwt dien hoogen standaard als iets van zelf sprekends. Prof. Gilbert Murray zegt: 'A deal of nonsense, no doubt, is talked about honour and dishonour... Yet (they are) real things... like religion, their characteristic is that they admit of no bargaining. Indeed, we can almost think of honour as being simply that which a free man values more than life, and dishonour as that which he avoids more than suffering or death'[2].

Zonder in het minst te beweren, dat het begrip 'gentleman' synoniem is met dat van Christen in den volsten, diepsten zin van het woord, mag men gerust zeggen, dat het, in de Victorian age, naar de opvatting van tienduizenden Engelschen, onafscheidelijk verband hield met de leeringen van Bijbel en Kerk, die langs zeer verschillende wegen het gros der natie bereik-

1) Ainslie Gore by Major Gambier.
2) Faith, War and Policy by Prof. Gilbert Murray.

ten. De groote hervormer van de 'public schools'[1], Dr. Arnold (geb. 1795, overl. 1847) zeide bij gelegenheid van een zekere crisis in Rugby School, waarvan hij hoofd was, aan de vergaderde leeringen:

'It is *not* necessary that this should be a school of three hundred, or one hundred, or fifty boys; but it *is* necessary that it should be a school of Christian gentlemen'. Bij eene andere gelegenheid riep hij uit: 'Is this a Christian school?' I cannot remain here if all is to be carried on by constraint and force; if I am to be here as a jailor, I will resign my office at once'[2].

Deze geest van vrije, zelfstandige gehoorzaamheid aan een voor allen, jong en oud, geldende zedelijke wet van goddelijken oorsprong, werd in meerdere of mindere mate aan de meeste public schools aangekweekt, het meest natuurlijk waar groote krachtige persoonlijkheden in de persoon der headmasters, die er zelve van doortrokken waren, op de jonge gemoederen hun invloed deden gelden. Vertrouwen wekken en schenken werd als de taak der leeraars beschouwd; aan dat vertrouwen te beantwoorden met volkomen loyauteit als de verplichting der leerlingen.

De invloed van den godsdienst op het algemeene leven in de Victorian age is ontegenzeggelijk zeer groot geweest, al is het uit den aard der zaak, zooals trouwens immer het geval is, een uiterst moeilijke en delicate zaak dien in bijzonderheden te willen traceeren. Wij willen trachten op eenige zeer duidelijke openbaringen van dien invloed het licht te doen vallen, doch tevens met nadruk zeggen, dat reeds in pre-war dagen van de zijde van ernstige christenen de verzuchting kon worden vernomen: 'leven wij wel in een christelijk land?'

1) Men weet dat de 'public schools' met eigen kapitalen en vaste goederen, die geen penny uit de staatskas trekken, een mate van zelfstandige autonomie genieten, die aan ieder van hen een eenigszins ander karakter schenkt. De eeuwenoude tradities van velen hunner oefenen ontegenzeggelijk invloed uit op leeraars en leerlingen. Intusschen Winchester, gesticht in 1394, verschilt in veel opzichten van Eton (1441) en beiden b.v. van Harrow (1571) of Rugby (1567). Alle publics schools echter, ook de vele oude, minder bekenden en de nieuweren, hebben eenige besliste punten van overeenkomst. Aan allen zijn 'scholarships' (soort 'beurzen') verbonden, die ze toegankelijk maken voor enkele weinig met aardsche goederen bedeelden.

2) The Life of Thomas Arnold, D.D. by Arthur Penvhyn Stanley D.D. Dean of Westminster.

De zeer krachtige ‘Evangelical revival’, welke dagteekende van het einde der 18e eeuw en vooral den grooten naam van Wesley voor den geest roept, had blijvende sporen in het nationale leven nagelaten. Men weet, dat Lecky die beweging beschouwde als eene der voornaamste oorzaken dat Engeland vrij bleef van eene Revolutie, gelijk die in Frankrijk plaats vond[1)].

De hedendaagsche geschiedschrijver G.M. Trevelyan kent haar een niet minder belangrijke plaats toe in het nationale leven. ‘Evangelicalism brought rectitude, unselfishness and humanity into high places and into the appeal to public opinion... The strongest type of English gentleman in the new era, whether Whig or Tory, was often Evangelical’. Hier heeft de schrijver vooral het ‘Evangelicalism’ binnen de Anglikaansche kerk op het oog.

Niet minder groot acht hij den meer rechtstreekschen invloed der Wesleyaansche beweging op de volksklasse, ook door de groote methodistische kerkorganisatie, die er een gevolg van was. Wesley wist namelijk ook ‘leeken’ te ‘mobiliseeren’ en hen in de gelegenheid te stellen, allerlei gaven te ontplooien, die later op ander terrein werden gebruikt, namelijk in de vakbeweging en de Labourpartij. De aanwezigheid van vele ‘methodisten’ in die lichamen verklaart, volgens hem, vele gunstige kenmerken[2)].

Het terrein, dat door de Evangelicals zoo grondig was bewerkt, ontving omstreeks 1832 nieuw zaad, uitgestrooid door zeer verschillende mannen; van ons standpunt bezien, nam., dat van nationale karaktervorming, was de oogst echter niet zoo verschillend als de betrokken personen zelve meenden. De herleving van de oude ‘High Church’ partij[3)]

1) England in the 18th Century, Vol. II ch. IX.
2) British History in the XIXth Century, 1782-1901 by G.M. Trevelyan pp. 50-55 and 160, 161.
3) Dikwijls wordt, zelfs in onze groote dagbladen, de benaming High Church toegepast op de Anglikaansche kerk zelve. Zij is slechts een der drie hoofdrichtingen binnen de kerk; deze zijn 1° de ‘High Church’ wier kerkelijk standpunt grenst aan dat der R.K. kerk, doch wier enkele voorstanders vaak meer verwant zijn aan de beide andere richtingen; 2° de ‘Low Church’ of Evangelicals, streng Protestantsch, in de vorige eeuw meestal confessioneel; 3° de ‘Broad Church’, een liberale partij met oneindig veel schakeeringen, zeer moeilijk te karakteriseeren. Deze drie richtingen hebben in den laatsten tijd groote wijzigingen ondergaan.

onder leiding van Keble, Newman en Pusey, was in zoo verre een semi-politieke beweging, dat zij begon als protest tegen den liberalen aanval op de kerk, die gedeeltelijk een gevolg was van de vijandige houding der bisschoppen in het Hooger Huis tegenover de Reform bill, die in 1832 tot wet verheven werd. Doch zij bleef hoegenaamd niet verbonden met eene politieke partij; beiden Gladstone en zijn tegenstander Salisbury waren besliste High Churchmen. De leiders der nieuwe beweging stelden zich ernstig de vraag op welke gronden de kerk aanspraak kon maken op handhaving tegenover de vijandschap van velen in den lande. Hun antwoord op die vraag hield verband met historische, theologische en wijsgeerige denkbeelden en bracht hen tot de formuleering van hun bekend stelsel, dat bij de andere partijen veel tegenstand ontmoette, doch na eenige jaren de meeste aanhangers in de kerk telde.

Persoonlijk stonden die eerste High Church leiders in ieder opzicht zeer hoog. Hun latere partijgenoot, de bekende Dean Church, noemt hunne geschriften (de 'tracts', die hun den bijnaam 'tractarian' verschafte) 'clear, brief, stern appeals to conscience and reason, sparing of words, utterly without rhetoric, intense in purpose. They were like the short, sharp rapid utterances of men in pain and danger and pressing emergency'[1]. Van eerzucht, ijdelheid, literarische bijoogmerken zelfs, waren zij merkwaardig vrij, maar zij waren mannen van de allerfijnste beschaving (allen verbonden aan de Universiteit Oxford), dus onwillekeurig kreeg de beweging een aristocratisch karakter, vooral in intellectueelen zin. De High Church type ontwikkelde zich anders dan die der Evangelicals; zij was minder naïef en openhartig, en toonde meer die typische Engelsche terughouding, die zoo algemeen en meestal ten onrechte voor koelheid doorgaat.

Ook wat de derde groep aangaat, die der 'Broad Churchmen', kan men van herleving in de Victorian age spreken. Ook hier een menigte mannen, die in de eerste plaats door hunne persoonlijkheid grooten en meest zeer weldadigen invloed uitoefenden op het nationale leven. Maurice, Kingsley, F. Robertson, Jowett, Stanley zijn ook buiten Engeland geen

1) Dean Church, The Oxford movement.

onbekenden. Buiten de Anglikaansche kerk waren er niet minder krachtige religieuse stroomingen, die o.a. zich openbaarden in een openlijken strijd tegen allerlei vermeende of wezenlijke maatschappelijke euvelen; een strijd, door tegenstanders bespot als uitingen van ‘the Nonconformist conscience’, maar voor het nationale leven zeker van groote waarde.

Daar in Engeland het concreete zooveel meer beteekent dan het abstracte, de praktijk dan de theorie, is de invloed der persoonlijkheid er ook grooter dan elders. Invloed beteekent echter altijd zekere wisselwerking, zonder klankbodem is de grootste kunstenaar machteloos; wij worden dus geholpen in onze beoordeeling van de algemeene gesteldheid in dit tijdperk door ons de mannen en vrouwen voor den geest te roepen, die daarop een stempel hebben gedrukt. Wij denken nu slechts aan Carlyle en Ruskin, aan Tennyson en Browning, aan Thackeray en Dickens, aan George Elliot en Mrs. Gaskell, om er slechts zeer enkele der grootsten en klassieken te noemen. Zij werden niet door enkele ‘intellectueelen’, doch door mannen en vrouwen in alle kringen en standen gelezen, herlezen, besproken, bewonderd, geliefd. Wat was hun moreel, vaak ook hun religieus, peil hoog!

Van den ook in volkskringen meest populairen van hen allen, Dickens, zeide onlangs de reeds geciteerde Professor Quiller Couch: ‘Dickens... had a hawk's eye for truth of morals. You never find him mocking a good, or condoning an evil thing; here his judgment and its resultant passion of love or of hate, I dare to say, never went wrong’. Passion of love or hate... de uitdrukking is niet te sterk. En hoe weerspreekt zij de opvatting van hen, die in het Victoriaansche tijdperk één groot marionettentheater zien, waar de personen in beweging worden gebracht door een mechaniek van conventioneel zedelijke factoren!

Er was onder de dichters en andere meest invloedrijke schrijvers der Victorian age één, die in merkwaardige mate representatief daarvan mag heeten, namelijk Tennyson. Hij bezat in sterke potentie beide de deugden en ondeugden van zijn tijd, en, daar eenigen der eersten thans tot de tweeden worden gerekend, begrijpt men, dat het beeld, dat thans van hem geteekend wordt, er anders uitziet dan dat, hetwelk leefde in hart en verbeelding van vele duizenden in vroegere ge-

slachten. Hij was een groot kunstenaar, bij wien de vraag naar God en onsterfelijkheid allesbeheerschend was. Een onzijdige criticus, de Franschman Faguet, die aan Tennyson grooten invloed, zelfs op zijn Fransche tijdgenooten, toeschrijft, oordeelt, dat die preoccupatie, verre van zijn kunst te belemmeren, een machtige, bezielende waarde had[1]. Tennyson onderging al de geestesstroomingen van zijn tijd, de wijsgeerige en wetenschappelijke, de religieuse en kerkelijke; ze zijn vooral weerspiegeld in het schoone 'In Memoriam' (door Faguet genoemd 'Ce grand poème sentimental et philosophique'). Zijn leven was beheerscht door de ethische idealen, die hij in een zijner vroegste gedichten 'Oenone' aldus uitdrukt:

> 'Self-reverence, self-knowledge, self-control
> These three alone lead life to sovereign power'.

Faguet beschouwt deze 'très forte et très respectable discipline morale' als hetgeen hem stempelt als een representatief Engelschman van zijn tijd. Er was bij hem echter geen sprake van een correcte moraal zonder diepe wortels in het verborgen zieleleven. Voor hem gelijk voor Paulus, was de liefde de vervulling der wet, en daar de poëzie de eeuwige vertolking der liefde is, kon zijn ethiek zijn dichtkunst niet schaden, noch de openbaring van Schoonheid, die hij als zijn kunstenaarsroeping beschouwde. Z i j n opvatting van schoonheid echter gaf een zekere beperking aan zijn dichtwerk, die, zegt Faguet alweder, hij zelf gewild heeft. Deze beperking was voor enkele tijdgenooten reeds een aanstoot, en is dit in hoogere mate voor vele toonaangevenden onder de thans levenden, hoewel erkend moet worden, dat de critiek, zoowel toen als thans, ook zijn dichtkunst zelve trof, althans zijn aanspraak op den allerhoogsten rang onder Engelands groote dichters. Tennyson weerspiegelde ook in zijne gedichten eenige minder gelukkige zijden van het Victoriaansche tijdperk. Die zekere nationale beperktheid van blik, waaraan de Engelschen zelve de typische benaming 'insularity' geven, komt in eenige zijner gedichten tot zoo wonderlijke uiting, dat men zich afvraagt waar zijn zin

1) Faguet schreef bij gelegenheid van den honderdsten geboortedag van Tennyson een merkwaardig artikel (in de Fransche taal) in de Quarterly Review April 1909, aan hetwelk hier een en ander is ontleend.

voor humor bij het schrijven van zekere regels gebleven is. En zijn anders schoone, geestdriftige vaderlandsliefde ontaardde somwijlen in hetgeen de Engelschen, wanneer zij het bij andere volken bemerken, dan ‘chauvinisme’ plegen te noemen.

Hier lag de oorzaak van zekere verheerlijking van den oorlog per se, die zijn grootste bewonderaars betreuren, vooral daar zij verband hield met den thans meestal afgekeurden Krimoorlog.

Tennyson deelde ook in eenige mate het oppervlakkig optimisme, dat althans in het derde kwartaal der 19e eeuw vrij algemeen was, en dat, het moet erkend worden, in nauw verband stond met stoffelijke oorzaken, namelijk met den bloei van den wereldhandel en den grooten materieelen voorspoed van een deel der natie. Niet geheel onverdiend ook is het verwijt van individualisme, dat hem thans wordt gemaakt, hoewel in vele zijner gedichten juist de diepere klank van een algemeen menschelijk bewustzijn zéér duidelijk wordt vernomen. Doch het is waar, dat hij ook hierin representatief is van de eerste tientallen jaren van de Victorian age (die het eigenlijk zoo dwaas is als een afgerond tijdperk te beschouwen), dat hij vreemd is gebleven aan het collectivisme, dat vanaf ongeveer 1866 hoe langer hoe meer veld won en het onbeperkt individualisme van de Manchester school voor goed oploste.

Tennyson was inderdaad een typisch lid van die typische Engelsche klasse, de zoogenaamde squirarchy (de landelijke grondbezitters), die in de vorige eeuw nog een overwegenden invloed op het maatschappelijk leven uitoefenden. Wel had de zoogenaamde ‘industrial revolution’ reeds vóór den aanvang der 19e eeuw daarin groote verandering gebracht. Waar voorheen vier vijfden der bevolking op het platte land woonde, begon nu die trek naar de fabriekscentra en zeehavens, die langzamerhand de gedaante van een groot deel van Engeland veranderde. Doch men weet het, de gevolgen waren niet zoo ingrijpend wat de ‘heerschende standen’ betreft als men zou denken. Dat deel der revolutieleus, dat gelijkheid aanprijst, had hoegenaamd geen vat op de groote meerderheid der Engelschen. Het bleek o.a. daaruit, dat ieder industrieel of handelsman, die fortuin maakte, zich haastte ‘to found a family’, het goed van een oude verarmde familie te koopen,

of landerijen en daarop een huis te bouwen, en dit vast te zetten als bezit van den oudsten zoon. Op die wijze ontstond telkens weder een dier kleine dynastieën, die oorzaak waren, dat het Engeland dier dagen, altijd met den rem van krachtige democratische invloeden, toch tot de tweede reform bill (in 1867) nog veel op een oligarchie geleek. De groote voorliefde voor het buitenleven, die aan bijna alle Engelschen eigen is, de fiere zelfstandigheid, die het verblijf op eigen erf meestal medebrengt, de gezonde openlucht sport, waaraan men zich overgaf, waren eenige der factoren in de wording van den typischen John Bull, zooals hij nog steeds wordt geteekend in het bekende humoristische blad Punch. De figuur wordt langzamerhand een anachronisme; oorspronkelijk gaf zij het beeld van den meest typischen Engelschman vrij goed terug. Men ziet wat de oorspronkelijke ontwerper er in heeft willen leggen.

De Victorian John Bull vereenigt in zijn persoon met een bijna kinderlijke onbewustheid allerlei tegenstrijdige eigenschappen. Hij geeft een indruk van voorspoed, van physieke kracht, van zelfgenoegzaamheid, doch ongemengd met vulgaire persoonlijke ijdelheid. Hij is niet ‘deftig’ in onzen zin van het woord, maar heeft een zekere natuurlijke digniteit, die hem zelden begeeft. Hij heeft weinig zin voor sommige beleefdheidsvormen, die in andere landen onmisbaar worden geacht, maar komt zelden te kort in ware courtoisie en vooral niet in ridderlijke bejegening van vrouwen. Hij is tegelijk conservatief en vooruitstrevend, aristocraat en democraat, met veel neiging tot de algemeen menschelijke ondeugd egoïsme en daarentegen groote vatbaarheid voor edelmoedige opwellingen en onzelfzuchtige daden. Hij vereenigt een zekere openhartigheid (frankness) met een ijzeren terughouding, die hij ook in anderen eerbiedigt. De scherts is vaak een middel, dat hij aangrijpt om aandoening of beroering te verbergen. Subtiel is hij meestal niet, zelfs wanneer hij groot verstand of zelfs genie bezit. Hij gehoorzaamt aan allerlei conventies, die aan vreemdelingen pueriel lijken, doch voor hem deel uitmaken van de Britsche traditie, die hij grondig vereert. Daarentegen heeft hij genoeg moed en zelfvertrouwen om bijwijlen zéér excentriek te zijn, vooral hoe hooger hij in de maatschappelijke hierachie staat. Het is misschien ook in verband met den moed den durf, dien niemand hem zal betwisten, dat hij

zelden geneigd is tot wantrouwen (altijd min of meer een uiting van vreesachtigheid) en aan zijn medemensch (vooral aan zijn landgenoot!) instinctief vertrouwen schenkt, totdat deze blijk geeft zulks niet te verdienen. Van zelf sprekend zijn bij hem eenige eenvoudige begrippen van godsdienst, recht en zedelijkheid; zijn persoonlijke afwijkingen, die natuurlijk niet uitblijven, doen hem niet verlangen den algemeenen standaard te zijnen behoeve te verlagen; wat anderen aangaat, houdt hij zich meestal aan hetgeen ons spreekwoord zoo goed zegt: 'kwaad is kwaad en goed is goed, of het vriend of vijand doet'.

Voor zoover hier de typische John Bull der Victorian age juist is geteekend, dankte hij die algemeene eigenaardigheden aan de beide groote stroomingen in zijn historisch verleden, die boven gesignaleerd werden. Intusschen wat zijn geestelijke voorouders betreft, deze John Bull heeft meer van den Cavalier en Tory dan van den Roundhead en Whig: hij vertegenwoordigt eerder de landelijke dan de stedelijke bevolking van Engeland.

Een terugblik zij ons vergund op die snel verdwijnende 'county society', die thans het mikpunt is geworden van veler scherpe critiek. Niemand zal ontkennen, dat er voor die critiek gegronde gegevens bestaan, doch de onpartijdige beoordeelaar van het Engelsche leven zal evenmin ontkennen, dat juist die eigenaardige verhoudingen veel hebben bijgedragen tot de karaktervorming, die over het algemeen een gelukkige mag heeten.

Het leven op de groote kasteelen kenmerkte zich door een pracht en praal, grooter dan die men aan de kleinere Europeesche hoven kende, doch meestal ontbrak de ontzenuwende weelde, eerder eigen aan steedsche millionairs dan aan grondbezitters, die noodzakelijk een groot deel hunner inkomsten moeten aanwenden voor het onderhoud hunner bezittingen en andere algemeene doeleinden. De rol van den adel in het Hooger Huis behoort tot de geschiedenis; evenals die der zéér invloedrijke 'country gentlemen' in het Lager Huis. Minder bekend misschien, of althans minder in zijn vollen omvang beseft, is de schaal waarop de grondbezitters, zonder de minste geldelijke schadevergoeding, allerlei administratieve en rechterlijke functies vervulden, die in ons land worden waarge-

nomen door commissarissen der Koningin, gedeputeerde leden der provinciale Staten, burgemeesters en kantonrechters. In den loop der vorige eeuw is in dat opzicht veel veranderd, namelijk sedert de oprichting van ‘county’ en ‘district councils’ (burgemeesters, mayors, heeft men slechts in de grootere steden) en de democratische strekking om het getal bezoldigde ambten gestadig uit te breiden. De Engelschen wijzen met trots op het plichtsbesef en den verantwoordelijkheidszin, de ‘public spirit’, de onvermoeide werkzaamheid van velen, misschien wel de meesten, dier heeren[1]. Wat de verhouding met de pachters aangaat, de aloude gewoonte van elkander te ontmoeten in ‘hunting’- en ‘cricketfield’ droeg zeker bij tot den niet zeldzamen vriendschappelijken voet, waarop zij tegenover elkander stonden.

Het leven op de minder groote en betrekkelijk kleine buitens (bij de laatste kan men vele ‘rectories’ en ‘vicarages’ rekenen) mag in groote trekken als bekend worden verondersteld en had menige punten van overeenkomst met dat op onze Nederlandsche buitens. Ook ten onzent een ruime gastvrijheid, waarvan minder bevoorrechte bloedverwanten en vrienden dankbaar genieten, doch noodzakelijk op een veel kleinere schaal, als gevolg van het zoo verschillend erfrecht. Typisch blijft het Engelsche landhuis als eenig, of zéér beslist hoofdverblijf, als blijvend centrum, ook na het overlijden van den vader[2] van die talrijke Victorian families, wier leden in alle hemelsstreken waren verspreid, als voorwerp der liefde, vrij van afgunst, van de ‘younger sons’ en de dochters, die beiden een hoogst bescheiden deel van het familievermogen ontvingen.

‘Disinterested interest is the keynote of healthy life’ zegt zéér treffend de schrijfster Mrs. Bosanquet. Indien dit waar is, dan is de buitenman zeker bevoorrecht boven den stedeling, wat de kansen van een gezonde karakterontwikkeling betreft.

1) Dezen indruk ontvangt iedere lezer van biographieën, gelijk bijv. die van Lord Wantage, door zijn weduwe, en van Lord Minto door een bekenden letterkundige, John Buchan, beide in hooge mate teekenend van zuiver Engelsche toestanden.
2) De moeder ontruimde dan het huis ten bate van zoon en schoondochter en trok zich terug op het ‘Dowerhuis’, een kleiner huis, dat op de grootere goederen voor verblijf der weduwe was bestemd.

Hoe het zij, in Engeland wordt door velen beweerd, dat de squirarchy, de Anglikaansche geestelijkheid er bij gerekend, het grootste aantal dier mannen heeft geleverd, die, door karaktereigenschappen bovenal, aan staat en maatschappij duurzame diensten hebben bewezen. De 'Dictionary of National Biography' levert het bewijs, dat een meerderheid daarvan afkomstig was van de pastorieën der Anglikaansche kerk[1].

Het spreekt van zelf, dat het gezinsleven, ook in die kringen, sterk den stempel droeg der 'Victorian lady' (gentlewoman, noemde men haar in dien tijd gaarne). Door haar klein- en achterkleindochters wordt zij thans vaak geschilderd als een bekrompen, kleinzielig, preutsch wezen, zóó geharnast in conventies, dat zij zich nauwelijks kon bewegen, met weinig initiatief, noch minder invloed, althans maatschappelijken invloed, slachtoffer van een armzalige opvoeding en van de mannelijke tyrannie. De werkelijkheid mag hier en daar stof hebben geleverd voor die caricatuur; meer dan een soms vermakelijke caricatuur is dat beeld niet.

Die Victorian ladies waren in het bezit van iets, dat thans tot de grootste zeldzaamheden behoort, namelijk 'leisure', veel tijd, waarover zij de vrije beschikking hadden. Dit hield verband met de levenswijze dier dagen. Het personeel in de groote en middelbaar groote huizen was zéér talrijk en naar de regels eener vaste hiërachie verdeeld, zoodat de huisvrouw uitsluitend te maken had met twee of drie hoofden van departementen en de groote machine toch zonder zichtbare wrijving liep. (Er waren stellig nadeelen aan dit stelsel verbonden, die thans algemeen worden erkend). Het gebruik of misbruik van vrijen tijd is een der zekerste toetssteenen voor karakterbeoordeeling. Over het algemeen maakten die vrouwen een goed gebruik van haar tijd. Zij dankten daaraan een misschien beperkten, maar toch degelijken en vooral vriendelijken aard van 'cultuur', vrij van pose als 'intellectueelen', zonder een zweem van pedanterie. Een 'library', niet uitsluitend heerenvertrek, waarin de meeste Engelsche klassieken hun weg vonden, ontbrak in weinig landhuizen. Een kist boeken en tijdschriften van Mudie of een ander leesgezelschap werd

1) Memories and Hopes by the Rev. the Hon. E. Lyttelton.

zelden in een ‘goed’ huis gemist, en de inhoud kwam misschien het meest in vrouwelijke handen. De groote belangstelling in de politiek van haar land, die de meesten in het bloed zit, bracht haar in dezelfde gedachtensfeer als die der mannelijke leden van het gezelschap, die niet zelden haar oordeel in deze zaken zeer op prijs stelden. Het gemis van persoonlijke eerzucht en van noodgedwongen preoccupatie met eigen carrière maakte haar tot ideale deelgenooten in den levensloop van vaders, echtgenooten, broeders, zoons. Er was bij haar een merkwaardige vatbaarheid voor intens, wel bewust, nadenkend genot van de natuur, van haar tuinen, waar zij dikwijls zelve arbeidden, van de speciale schoonheden van eigen ‘county’, die zij wisten te onderscheiden van de verschillende aantrekkelijkheid van andere ‘counties’, van de prachtige Engelsche cathedralen en schoone oude dorpskerken - een en ander vaak gepaard met een niet geringe kennis van botanie, van locale geschiedenis en van de kerkelijke architectuur in haar historische ontwikkeling. De liefhebberij in ‘sketching’ (in de open lucht teekenen) was zéér algemeen; er was veel talent in de vlotte, juiste teruggave der groote trekken van een landschap met eenige besliste potloodstreken. De uitgewerkte aquarellen brachten het zelden tot hooge kunst, doch werden veelal de eer van omlijsting waardig geacht en versierden bij honderdtallen de wanden van zit- en slaapkamers. Velen dier dames waren ook zeer bedreven in het copieeren van oude schilderijen, waartoe haar nog de pre-Raphaelite beweging aanspoorde.

De vrouw, ook in de ‘early and mid-Victorian’ periode, heeft geen klein aandeel gehad aan hetgeen de Engelschen eigenaardig ‘empirebuilding’ noemen. Zij wist moedig en opgewekt de gevaren te trotseeren, in dien tijd vooral, aan overzeesche reizen verbonden en zich aan te passen aan allerlei vreemde, vaak zéér moeilijke toestanden. Daarbij bleef zij zichzelve en stichtte overal een home, waar de beschaving, het decorum, veelal de bekoring werd teruggevonden van de manor house of rectory, dat zij had verlaten. Met zekere uitzonderingen, die natuurlijk den meesten stof hebben geleverd aan den romanschrijver, werd in de deftige ambtswoning of den eenvoudigen bungalow, aan wier hoofd een vrouw stond, het Engelsche leven van zijn beste zijde gekend.

Reeds lang vóór het einde der Victorian age begon de invloed der countyfamilies gestadig te verminderen. Sedert dien heeft de oorlog een zoo ingrijpende omwenteling teweeg gebracht in alle Engelsche levensverhoudingen als zelden of ooit in de wereldgeschiedenis heeft plaats gehad[1].

Alle grondeigenaars, van de grooten tot de kleinen toe, en dat deel der Anglikaansche geestelijkheid, dat leefde van de opbrengst van kerkelijke landerijen, hebben zware verliezen geleden; zelfs waar zij niet bepaald verarmd zijn, is hun levenswijze in de meeste gevallen zéér veranderd. Intusschen het is merkwaardig, dat deze sociale omwenteling weinig bitterheid of klachten veroorzaakt. De slachtoffers beschouwen het gebeurde als een onvermijdelijke voortzetting van de geweldige opofferingen, die de oorlog, hoewel in ongelijke mate, van alle standen heeft geëischt. Trouwens men was vóór den oorlog ook in die kringen er veelal van overtuigd, dat de algemeene sociale toestanden dringend riepen om ingrijpende wijzigingen[2].

De gevolgen dier 'omwenteling' zullen natuurlijk in de toekomst hoe langer hoe meer zichtbaar worden in alle deelen der samenleving. Zij worden nu reeds met vreugde begroet of met smart betreurd naarmate van het standpunt dat men inneemt, en hier komt de historische scheidingslijn vrij duidelijk uit.

De leerlingen der openbare gemeentescholen voor middel-

1) Die sterke bewering is afkomstig van den redacteur van het invloedrijke weekblad, The Spectator, den Heer St. Loe Strachey.

2) Eene dame uit een oud-adellijke regeeringsfamilie schreef omstreeks den tijd der vredessluiting in een particulieren brief: 'No one who thinks at all and loves his fellow creatures can wish for a return to pre-war conditions'. In een der talrijke levensbeschrijvingen van jonge gesneuvelden in den oorlog, komt deze merkwaardige zinsnede voor: 'Archibald Don was one of a remarkable number of Public School boys coming to the Universities in the few years just before the war, who felt something of the challenge made to the chivalry at least, if not to the religion of the so-called 'governing classes', not to shelter themselves in the comfortable and dignified life only made possible for them by the unfairly conditioned work of those below, and from the shelter so provided to be content with looking out upon the far-reaching results of the neglect... of the problems by former generations of their class. Archibald Don a memoir 1890-1916 edited by Ch. Sayle.

baar onderwijs, die wanneer zij studeeren, meestal de nieuwe universiteiten bezoeken, zullen hoe langer hoe meer geduchte mededingers worden voor de leerlingen der ‘public schools’, welke tot nog toe verreweg het grootste contingent leverden voor de hoogere rangen in leger en vloot en voor de ‘civil service’ (de administratieve posten in het gansche rijk).

Doch nu blijkt weder de waarde, die de Engelschman der hoogere standen (dit laatste in zéér ruimen zin verstaan) hecht aan de public school opleiding. Hij vreest dat die nieuwe klasse menschen zal te kort schieten in de specifieke hoedanigheden, die de public school aankweekt[1]. Die mogelijkheid is echter een prikkel om de ‘moral training’ in alle scholen te verbeteren.

Van internationaal standpunt bezien, zou het kunnen blijken, dat die groote uitbreiding der min of meer ‘heerschende’ standen een gunstige factor werd voor de zoo gewenschte verbroedering der volken. De nieuwe John Bull zal waarschijnlijk niet zóó ver afstaan van den ‘foreigner’ als zijn typische naamgenoot in het verleden. In ieder geval er is nu reeds een zekere kentering in de houding tegenover andere volken. Het kon den gemiddelden Brit vroeger zeer weinig schelen hoe de ‘foreigner’ over hem dacht. Bovendien niemand begreep in dien tijd hoe gevaarlijk het wantrouwen en de haat ook van den ‘man in the street’ (dit bij millioenen vermenigvuldigd) eventueel kan worden voor den vrede der volken. De ontzettende ervaringen van den oorlog hebben een nieuw besef van solidariteit in het leven geroepen, dat niet langer bij de grenzen ophoudt. De houding van trotsch

1) Dr. Rouse, die aan het hoofd staat van de zoogenaamde Perse school te Cambridge (een public school, doch allerminst aristocratisch) zeide kort geleden: ‘Certain things might be taken for granted in boys educated in the great schools. They acknowledged the first claims of honour and public spirit; they believed in fair play, and generally practised it... The men who made profits out of the war, were not the gentlemen, but (those) who had not the advantage of the same training’. Doch hij wenscht volstrekt niet de ‘gentleman's code of honour’ als een monopolie te beschouwen voor ééne klasse zijner medeburgers. ‘The gentleman's code of honour applied equally well to the peasant brought up in English ways and to the artisan, provided he was left alone by the agitators. Religion must be the base’. En hij wijdt verder uit over de onmisbaarheid van een ‘good home’ en betreurt het dat de ‘Victorian home’ sedert den oorlog in het algemeen zeer nadeelig veranderd is.

isolement is onmogelijk geworden en evenzeer de sporadische, schijnbaar willekeurige, bemoeiïng met de zaken van het continent, nu eens uit eigen belang, dan weer als gevolg van populaire en ontegenzeggelijk echte sympathie met onderdrukte volken[1].

Men heeft zich in Engeland langen tijd geen rekenschap gegeven van het feit, dat althans in Frankrijk en Duitschland, de meening algemeen verbreid was, dat 'Engeland in zijn verhouding tot Europa zich altijd egoïstisch, geldzuchtig en laf had getoond, en, zelf als eiland onbevreesd voor inval, steeds beproefde de volkeren op het continent tegen elkander in het harnas te jagen, teneinde van hun uitputting partij te trekken om zijn koloniaal rijk uit te breiden en het feitelijke monopolie van den wereldrijkdom te bekomen'[2]

Engelsche schrijvers maken zich thans sterk de ongegrondheid te bewijzen dier geweldige beschuldiging. Hun bewijsvoeringen tegen de 'legende' van het 'perfide Albion' kunnen hier natuurlijk niet vermeld worden[3]. Zij ontkennen

1) Het is natuurlijk een gemeenplaats dat onze tijd veel overeenkomst heeft, in weerwil van groote punten van verschil, met het tijdperk na de Napoleontische oorlogen. Ook toen kon iedere onpartijdige beoordeelaar in menig opzicht een zekere zedelijke meerderheid bij de Engelschen waarnemen. De Fransche schrijver van de 'Histoire du peuple Anglais au XIXième Siècle', Elie Halévy, constateert dat de Britsche legers, in tegenstelling met de legers van Napoleon, nooit leefden op kosten van de landen, waarin zij zich bevonden, hetzij als vijanden, hetzij als 'bevrijders'. Zij betaalden altijd dadelijk de levensmiddelen, die zij behoefden, of lieten dezelve tegen hoogen prijs van over zee komen. Wellington trad meermalen op als beschermer van Frankrijk tegen de wraakzucht der bondgenooten. De Britsche regeering stelde zich ten doel als onpartijdig scheidsrechter op te treden in de vredesonderhandelingen. En toch... had die houding, volgens Halévy, iets kouds en onwelwillends, en plotseling gevoelden zich alle continentale landen vereenigd in één geest van verzet tegen het vreemde volk, dat zich met hunne zaken kwam bemoeien en hun deugd en wijsheid prediken (prêcher la moralité et la sagesse).
   Men kan d.o. dankbaar erkennen dat in den allerlaatsten tijd de wederzijdsche verhoudingen iets beter zijn geworden dan een eeuw geleden.
2) The legend of 'Perfide Albion' art. in 'The Edinburgh Review' Jan. 1920 by Prof. W. Alison Philips.
3) In bovengenoemd artikel wordt verwezen naar de volgende werken: 'Traditions of British Statesmanship' by the Hon. Arthur Elliot (Constable & Co.). 'British Foreign Policy in Europe' by H.E. Egerton (Macmillan). 'A century of British Foreign Policy' by G.P. Gooch & J.H.B. Masterman (George Allen and Unwin).

echter niet, dat Engelsche staatslieden somwijlen aanleiding gaven tot het verwijt van dubbelzinnigheid.

Onder den drang eener krachtige publieke meening in Engeland, in sommige gevallen uit persoonlijk, hartstochtelijk medegevoel, lieten zij zich gaan om in de bres te springen voor onderdrukte Polen, Hongaren, Italianen, doch slechts met het goedkoope middel van woorden; daar er geen daden volgden, werd de belangeloosheid hunner protesten niet onnatuurlijk in twijfel getrokken. Het behoeft verder geen betoog dat niet één hoogstaand Engelschman *iedere* bladzijde zijner geschiedenis zou willen rechtvaardigen, evenmin als de meest vaderlandslievende Nederlander iedere bladzijde der zijne, hoewel noch de een noch de ander geneigd is tot eene openbare boetedoening tegenover den buitenlander![1)]

De beschuldiging van huichelarij brengt ons terug tot ons uitgangspunt - de oogenschijnlijk veranderde mentalitiet der Engelschen. Die beschuldiging, meer of minder fel geuit, in bedekte of onbedekte termen, in puntige essay of ingevlochten in den roman, vloeit telkens en telkens uit de pen der hedendaagsche schrijvers, wanneer de ‘Victorian age’ hun onderwerp is. Het is waar, wanneer de publieke opinie, zooals toen het geval was, een vaste richting aangeeft voor den gedachtengang, en bepaalde regels voor uiterlijken wandel, en er min of meer schande aan verbonden is om daarvan af te wijken, bestaat natuurlijk het gevaar, dat de overtreder dier ongeschreven wet zich òf schuil houdt, òf, waar zijn belang het meebrengt, een gehuichelde instemming betuigt met stellingen, die hij in zijn hart verfoeit. En, hoe hooger het ideaal, hoe fijner de beschaving, hoe strenger de eischen van den maatschappelijken omgang, des te grooter het gevaar van die subtiele openbaringen van onwaarachtigheid, die onder de rubriek vallen der typisch Engelsche termen ‘cant’ and ‘humbug’. Zou het tegenwoordig geslacht in dit opzicht geheel vrij uitgaan en met een nieuwerwetsch Farizeeïsch gebaar ‘dankbaar’ kunnen getuigen, ‘niet te zijn gelijk de Victorians’, die naar zijn oordeel in dezen ‘zondaren’ waren?

1) Wat de in Nederlandsch oog ergste steen des aanstoots betreft, de Transvaaloorlog, er zijn onder Tories zoowel als liberalen veel meer lieden, die dien hartgrondig afkeuren dan men hier te lande vermoedt.

In een geestig betoog beweerde kort geleden de bekende jeugdige schrijver Clutton Brock dat, al waren de Higginses en Chadbands van Dickens stellig uitgestorven, er alle reden blijft voor den hedendaagschen Engelschman om op zijn hoede te zijn tegen den altijd bestaanden vorm van zelfmisleiding, die Clutton Brock vergelijkt met de beschermende nabootsing (protective mimicry) welke men in de natuur waarneemt. 'We are on our guard against the humbug of the past, and for that reason all the more liable to deceive ourselves and others with the humbug of the present. For the Englishman now prides himself not on the profession of any lofty morality, but on being a good fellow without any such profession. He plays the game; his heart is in the right place, though he does not wear it on his sleeve; above all he can do the right thing without talking about it. He prefers common sense to vague theory and slang to rhetoric'...[1)].

Prof. Quiller Couch, dien wij in een ander verband aanhaalden, is niet de eenige onder de oudere tijdgenooten, die een lans durft te breken voor de 'Victorian age'. De bekende letterkundige, Sir Edmund Gosse[2)], die zelf behoorde tot de niet zeldzame rebellen van dat tijdperk, deed zulks in een geestig artikel in de Edinburgh Review (Oct. 1918) dat hij betitelde 'The agony of the Victorian age'. Het was geschreven naar aanleiding van de verschijning van het ook ten onzent bekend boek door Lytton Strachey 'Some eminent Victorians', en in verband met een lezing door den toenmaligen heer Asquith over 'Some aspects of the Victorian Age'. Terecht werd van dat artikel van Gosse elders gezegd: 'He points out the lack of human sympathy and the consequent *radical unfairness,* which are latent under the veneer of contemptuous impartiality. The essay is a vindication of sanity and breadth of view over the powers of incisiveness and epigram'[3)].

Men zou dien laatsten zin mogelijk kunnen paraphraseeren

1) Artikel in de Times: A Theme for Satire. Humbug and slang. Clutton Brock is helaas overleden.
2) Van hem verscheen jaren geleden 'Studies in Northern Literature', waarin hij onzen Vondel huldigt ('this great genius') en zelf eenige Hollandsche dichtwerken uit dien tijd in het Engelsch overbrengt.
3) The Spectator.

als de tegenstelling van een gezond idealisme met een gevaarlijk cynisme.

De cynicus is al te veel aan het woord in het hedendaagsche Engeland. Men zou haast zeggen, dat de idealist en de cynicus strijden om de ziel van Engeland. Het idealisme openbaart zich in den ‘geest van Locarno’, in het propaganda voor den volkerenbond, in de gemoedelijke speeches van den Premier in Parlement en meeting, aan Capital and Labour gericht, om eensgezind te arbeiden voor het welzijn der gansche natie. Intusschen heeft een en ander een soortgelijke uitwerking op den cynicus, die zich natuurlijk realist noemt, als die van een rooden lap op een stier. Men lacht over ‘stemming maken’ en wordt korzelig over het herhaald beroep op altruïstische, of zelfs bloot verstandige overwegingen.

En toch... Engelsch idealisme heeft steeds een bestanddeel van nuchterheid. Niet de logica, doch het gezond verstand, maakt de gevolgtrekkingen der voorafgaande stellingen. (Het is gansch iets anders dan de sentimentaliteit à la Rousseau, verbonden met de scherpe wapenen der logica, die de wijzen in alle landen zoo terecht duchten voor de steeds wassende democratie). En de Engelschen met hun fijnen praktischen zin weten dat hun landgenooten niet door koele redeneering van tegen- tot vóórstanders eener ‘cause’ worden gemaakt. Zij zeggen terecht in een bekend rijmpje:

> A man convinced against his will
> Is of the same opinion still.

In het lange, moeilijke, geduld eischende procédé van overreding der massa's, dat in onze hedendaagsche maatschappij nu eenmaal onvermijdelijk is geworden, houden zij rekening met al de factoren van geweten en wil, van liefde en haat, die ten slotte de beslissenden zijn in het leven van den enkeling en dat der volkeren. In Engeland althans schijnt waar te zijn, hetgeen een Engelschman onlangs in een particulieren brief schreef: ‘Lord Birkenhead may sneer at second class brains, but it is first class character we want’.

Het spreekt van zelf, dat zij, die in Engeland deze opvatting deelen, zich angstvallig afvragen of het volkskarakter niet een ongunstige verandering ondergaat. Men moet zich natuurlijk het standpunt indenken van iemand, die de hoofdtrekken

van het Britsche karakter ziet zooals Burke zulks deed. Allerlei materieele oorzaken, allerlei geestelijke stroomingen, veelal dezelfde, die wij ten onzent kennen, zijn bezig aan de 'omwenteling', die dag in dag uit haar onverbiddelijken gang gaat. Het is ondenkbaar dat John Bull daarbij geheel dezelfde zal blijven. Doch welke wijzigingen het volkstype ook zal ondergaan, men kan met zekerheid zeggen, dat het behoud van al het beste daarin, indien het behouden mag blijven, te danken zal zijn aan dezelfde soort invloeden, waaraan Lecky en Trevelyan zoo groot gewicht hechtten.

Men zou aan dat behoud kunnen twijfelen, wanneer men b.v. den hier ook veel gelezen, uiterst knappen roman van Galsworthy 'The Forsytes' als een beeld der gansche Engelsche samenleving beschouwde. Waar hij op zulk een groot doek uitsluitend meestal ignobele figuren schildert, althans niet één, die in de verste verte overeenkomt met den typischen 'Christian gentleman' van Dr. Arnold, is het begrijpelijk, dat de buitenlandsche lezer, die slechts sporadisch met het Engelsche leven in aanraking komt, schouderophalend beslist, dat het beweerde idealisme der Victorian Age een hersensschim is geweest. Gelukkig behoeft de bekwame schrijver niet beschouwd te worden als de eenige tolk van bestaande Engelsche toestanden[1)], evenmin als het legio romanschrijvers en romanschrijfsters, die in het algemeen een geheel anderen blik op het leven hebben dan hun groote voorgangers[2)].

Er zijn gelukkig nog andere stemmen in het groote koor van schrijvers en schrijfsters dan die, wier geluid het meest buiten de grenzen reikt. Doch... wij mogen geen plaatsruimte meer

1) Men zie hierover een merkwaardig artikel in de Revue des Deux Mondes van 1 Juli jl. 'Dernières nouvelles des Forsytes' door Louis Gillet.

2) Men vergelijke b.v. The heart of Mid-Lothian (Walter Scott) en Adam Bede (George Eliot) met hedendaagsche romans, die hetzelfde onderwerp behandelen. Intuschen wat letterkundige waarde aangaat, is er tot nog toe vermoedelijk niet één meesterstuk bij, dat zulken lof zou ontlokken aan een buitenlandschen criticus, als dien Melchior de Vogüé uitsprak over Adam Bede: 'Une larme tombe sur ce livre; pourquoi je défie le plus subtil de dire; c'est que c'est beau comme si Dieu parlait; voila tout'. (aangehaald door Edmund Gosse in 'Portraits and Sketches').

verwachten. Slechts zij het ons vergund één kort geleden verschenen levensbericht te noemen, dat daarom in ons kader past, omdat de persoon, daarin beschreven met recht een 'Puritan Cavalier' is genoemd en dus het tweevoudige type in zich vereenigde, dat wij in deze bladzijden hebben trachten te teekenen. Wij bedoelden het Leven van Dr. Butler, als 'Master of Trinity'[1] 1886-1918 door zijn zoon J.R.M. Butler.

De hulde van den jongen man (een zoon uit een tweede huwelijk) aan den reeds bejaarden vader is des te schooner, omdat zijn eigen schitterende academische loopbaan geheel behoort tot deze eeuw en zijn vader in de meeste opzichten een echte 'Victorian' is gebleven. Verschil van opvatting is hier en daar blijkbaar, maar dit maakt den indruk des te sterker van den eerbied en de liefde, die deze groote Christen inboezemde in zéér wijden kring èn als headmaster van Harrow èn te Cambridge, waar aanvankelijk zijne benoeming geen onverdeelde goedkeuring ontving.

Ten slotte vragen wij vergunning voor de plaatsing van nog één citaat (hoewel wij vreezen in dit opzicht reeds indiscreet te zijn geweest), omdat dit uittreksel uit een invloedrijk weekblad[2] een bewijs levert van het groote gewicht, ook in hooge universiteitskringen in Engeland, aan zedelijke waarden gehecht. 'What gave Dr. Butler his position in Trinity and in Cambridge was not his courtesy or his tact, or his beautiful speeches, but his character'. 'There is no other man I have known', wrote one of the Fellows of Trinity, 'whose record of pure goodness[3] is so absolutely unbroken in my memory'.

S.I. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

1) 'Master' als titel van het hoofd van Trinity College, Cambridge. Men weet dat de hoofden van colleges in Oxford en Cambridge ieder een bijzonderen titel hebben, b.v. in Cambridge, Provost, het meest 'Master'; in Oxford daarenboven Warden, Dean, Rector, Principal - wel typisch van de verbijsterende verscheidenheid in het Engelsche leven.
2) The Spectator.
3) Het is misschien overbodig er aan te herinneren, dat 'goodness' een ruimere beteekenis heeft dan onze 'goedheid'.

Eenheid in de weermacht.

Hieronder zullen worden beschouwd grondslagen voor de organisatie van de weermacht van het Koninkrijk der Nederlanden. Daarbij zal worden gevolgd de deductieve methode; uitgaande van de algemeene gegevens voor den *geheelen* Staat van Europeesch en Overzeesch Nederland, zullen die grondslagen worden ontwikkeld onder voortdurende vergelijking met het bestaande om na te gaan of men blijft binnen de grenzen der practische mogelijkheden.

Als gegeven hebben we vooreerst de Nederlandsche Staat bestaande uit het Rijk in Europa en de Overzeesche Gewesten, gescheiden door drie à vier weken oceaan. Die Staat heeft ruim 50 millioen inwoners, 7 millioen in Europa en 45 millioen overzee en vormt in het economisch leven der volkeren een element van wellicht even groot belang als Japan of Italië.

Maar, terwijl Italië een groote mogendheid is van localen rang en Japan zelfs een groote mogendheid in ruimeren zin, beschouwt Nederland zich zelf - en niet ten onrechte - als een der kleinen, als een der zeer zwakken, in het bijzonder op militair gebied.

De oorzaken van die zwakheid zijn:

de groote afstand van het Moederland, de kern van intellect, kapitaal en energie, van de overzeesche gebieden;

de omstandigheid, dat de bewoners van die overzeesche gewesten - het overgroote deel van de bevolking - niet behooren tot den Nederlandschen stam, tegenover de gedachte van den Nederlandschen Staat vrij onverschillig staan, groo-

tendeels niet de ontwikkeling hebben om haar te omvatten, voor een klein deel zelfs vijandig ertegenover staan, evenals dat trouwens in Nederland zelf het geval is;

de afkeer van den Nederlandschen stam tegen gewapende bescherming van zijn belangen, de zucht om winsten te behalen zonder daarvoor de noodzakelijke offers te brengen, the fault of the Dutch, giving too little and asking too much.

Ik ga er van uit, dat Nederland's welvaart en zelfs zijn onafhankelijkheid ten nauwste verbonden zijn aan het behoud der verbinding tusschen het rijk in Europa en de overzeesche gewesten. Het is een belang van de allereerste orde, dat de tweeëenheid Nederland-Indië ongestoord blijve voortbestaan; daarop dient onze militaire organisatie te zijn gebaseerd.

Het schijnt wel noodzakelijk, dit natuurlijke beginsel hier uit te spreken, nu de afgetreden Regeering, die toch niet verdacht kon worden van onverschilligheid ten opzichte van onze defensiebelangen, heeft gewenscht, dat de zorg voor de verdediging van Nederlandsch-Indië - en daarmee de zorg voor de bescherming van de verbinding met het Moederland - *in haar geheel* zou moeten berusten bij den Minister van Koloniën, als ware dit een koloniaal en niet een nationaal belang, nu men ook in militaire kringen een verder doorgevoerde scheiding van Indië en Nederland op militair gebied hoort bepleiten, de verdediging aan ieder der gebiedsdeelen zonder onderling verband wil overlaten, uitgaande van ‘de onmogelijkheid om Indië vanuit Nederland te verdedigen’.

Zeer zeker is er geen sprake van, dat wij zelfstandig onze overzeesche gewesten en de verbinding daarmee in tijden van oorlog zonder hulp van anderen zouden kunnen beschermen tegen iederen aanval, dien men daarop kan verwachten, maar toch verkeeren we, ondanks de nationale onverschilligheid daarvoor, in betere omstandigheden dan we eigenlijk verdienen.

We danken dit aan de omstandigheid, dat de defensiebelangen van onzen staat voor een zeer groot deel parallel loopen met die van Groot-Brittanje, zooals dat trouwens altijd het geval is geweest.

Het is voor het Britsche Rijk een levensbelang, dat onze havens en riviermondingen in Europa niet in handen vallen

van een continentale groote mogendheid, dat onze overzeesche gewesten in handen blijven van een Europeesche natie zonder agressieve bedoelingen, dat die gewesten aan Nederland verbonden blijven om ons zelfstandig bestaan te verzekeren. Sedert wij zelven tot mogendheid van den tweeden rang zijn teruggebracht, heeft Engeland ons nimmer beoorloogd dan om ons voor het Engelsche systeem terug te winnen zoo dikwijls wij, als in 1780 en van 1795 tot 1813, in andere betrekkingen verstrikt waren geraakt. In 1814 heeft het ons onze koloniën grootendeels teruggegeven, niet uit edelmoedigheid of op billijkheidsgronden, maar in zijn welbegrepen en met breeden blik gezien eigenbelang, want zonder Indië zou Nederland in dien tijd tegenover Frankrijk (en later tegenover Duitschland) zijn zelfstandig bestaansrecht hebben verloren. Toen in de 19e eeuw Duitschland opkwam als de sterkste vastelandsmogendheid, die de Nederlandsche en Belgische kusten bedreigde, was Engeland bereid alles in te zetten, om de aanhechting van die gebieden aan het groote rijk te beletten, wederom niet ‘in het belang der kleine natiën’, maar om het Britsche Rijk tegen levensgevaar te beschermen.

En Ned.-Indië beheerscht den zeeweg van den Indischen naar den Stillen Oceaan en vormt een brug in blanke handen tusschen Britsch-Indië en Australië; het Britsche imperium heeft er het grootste belang bij, dat deze gewesten niet in andere handen komen. Als we daar in moeilijkheden geraken met een andere groote mogendheid zijn we zeker van Britsche sympathie en steun, mits... we ook het onze doen.

Het zou zelfmoord zijn, ons ooit in oorlog met Groot-Brittanje te begeven, zoolang dit Rijk het wereldbeheerschende is. De snelle groei der Vereenigde Staten kan ongetwijfeld op den duur tot veranderde machtsverhoudingen leiden, maar, voor zoover vooruit is te zien, zijn en blijven wij meer afhankelijk van onzen naasten nabuur in Europa en Indië dan van den verder af wonenden Uncle Sam, behalve in Amerika.

Onze verhouding tot Engeland moet echter niet of niet alleen worden beschouwd als een toestand van afnankelijkheid; wij hebben Engeland noodig voor de bescherming van onze belangen, maar het heeft ons evenzeer noodig. Het Britsche Rijk heeft er het grootste belang bij, dat het ons niet in de armen van zijn tegenstanders drijft; het is een uitnemend

belang van die mogendheid, dat onze hulpmiddelen niet ter beschikking komen van zijn vijanden, zoowel in Europa als in Azië en Amerika.

Daarom heeft Engeland ons buiten den oorlog gelaten in 1914-1918. We weten thans, dat er Engelsche staatslieden zijn geweest, die ons den oorlog hebben willen verklaren, maar de wijsheid van het kabinet van St. James heeft dit belet.

Waren we toch aan Duitsche zijde in den oorlog gekomen, dan zouden onze kusten en riviermondingen ter beschikking van den Duitschen onderzeedienst hebben gestaan, nog afgezien van onze eigen marine en onze zeevarende bevolking, die dan ook een versterking van den tegenstander zouden hebben beteekend, maar bovendien zouden dan andere mogendheden 'als trouwe bondgenooten van Engeland' ons eveneens den oorlog hebben verklaard; dat was echter wel zeer tegen het Britsche belang, want zeker zouden dan een of meer van die mogendheden onze overzeesche gewesten of een deel daarvan hebben bezet en ze ons bij het sluiten van den vrede *niet* hebben teruggegeven en... anderen dan Nederlanders in Ned. Indië kan Brittanje niet dulden, of het moesten Britten zijn.

Kunnen we dus zeker zijn van den steun van Engeland, in de eerste plaats dienen we zelf voor onze belangen zorg te dragen, vooral ook om te voorkomen, dat we niet als een willoos lam in een oorlog worden betrokken. Men moge op theoretische gronden meenen, dat het begrip neutraliteit voor een lid van den Volkenbond heeft afgedaan, in werkelijkheid bestaat voor ons dat begrip even goed als vóór den oorlog, wat na de uiteenzetting van den uitnemenden deskundige op het gebied van volkenrecht, Prof. Mr. Dr. I.P.A. François[1)] niet meer kan worden ontkend.

De doelstelling van onze weermacht zij daarom de volgende:

1°. Handhaving van onze neutraliteit;

2°. Als dit niet lukt, afweer van een eersten stoot tot anderen ons te hulp komen;

3°. Deelneming aan een gemeenschappelijke militaire actie van den Volkenbond.

1) De militaire positie van Nederland in verband met den Volkenbond. Ver. t.b.v.d. Krijgswetenschap 1925-26, IIe Aflevering.

Gegeven de Nederlandsche landaard, een beslissende factor bij de organisatie van de weermacht, komt dit er eigenlijk op neer, dat we buiten iederen oorlog willen blijven, dat onze weermacht in de eerste plaats preventief moet werken. Daarop moet de organisatie worden berekend, voor zoover dat gaat; komen we toch in oorlog, dan zullen we met de gegeven middelen trachten een eersten stoot op te vangen en deze overweging zal de organisatie toch ook weer beïnvloeden, terwijl het gewapenderhand meedoen aan een volkenbondsactie wel zoo veel mogelijk op den achtergrond zal worden geschoven.

Dit is wel zeer verre beneden het militaire ideaal van een zwakke mogendheid, waarbij een hardnekkige verdediging zou worden vooropgesteld, maar wie de werkelijkheid kent, weet, dat zelfs die uiterst beperkte doelstelling een groote tegenkanting zal ondervinden, een tegenkanting, die wortelt in den Nederlandschen volksgeest, in het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel van ons volk, als geheel genomen.

Onder den invloed daarvan zal onze weermacht altijd zeer gering zijn in verhouding tot de belangen, die vallen te beschermen; ze zal niet zijn een minimum, als men de zaak van zuiver militair standpunt bekijkt, ze zal altijd ver daar beneden blijven.

Aan degenen, die verantwoordelijk zijn voor de organisatie van die weermacht, wordt de moeilijke taak opgedragen, te zorgen, dat men met die geringe middelen een maximum rendement verkrijgt in het belang van den geheelen staat.

Gegeven de geringe sterkte, zal de organisatie dus in de hoogste mate het kenmerk moeten dragen, dat een maximum van weerkracht kan worden vereenigd op die plaatsen, waar onze belangen of rechten op eenig oogenblik direct worden bedreigd; *het allereerste principe moet zijn, dat men zijn weermiddelen moet kunnen verzamelen daar, waar ze het meest noodig zijn,* hetzelfde principe, dat de geheele oorlogvoering beheerscht.

En dan blijkt het, dat de ruimtelijke scheiding van onze gebiedsdeelen, die de oplossing van het vraagstuk van de militaire organisatie zoo uiterst moeilijk maakt, toch ook een groot voordeel heeft.

Daardoor toch is het niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk te achten, dat, als we internationale moeilijkheden

hebben in een der gebiedsdeelen, het andere geheel buiten de gevaarzône is gelegen.

Zoo was het in den grooten oorlog; terwijl Nederland voortdurend aan gevaar was blootgesteld, bleek het gevaar in Indië problematiek en in de West bestond het heelemaal niet; men kon hier veilig dat deel van de Indische weermacht, dat zich in Nederland bevond (personeel met verlof, bij opleidingsinrichtingen, bij de koloniale reserve, zoomede het Indische leger- en marinematerieel, dat zich hier mocht bevinden in afwachting van uitzending, voor zoover het voor de Nederlandsche weermacht geschikt was) gebruiken.

In den oorlog tusschen Rusland en Japan (1904-1905) was er gevaar voor neutraliteitsschending in Indië en zeer veel minder in Nederland; we hebben toen dan ook alles, wat we aan vloot hadden, naar Indië gezonden, wat vooral noodig scheen met het oog op de passage door onzen archipel van Rozdjestvensky's vloot.

Om van onze uiterst geringe weermiddelen echter een zoo goed mogelijk gebruik te kunnen maken, is het noodig, dat de organisatie er *stelselmatig* op gericht worde, dat men een zoo groot mogelijk deel van die weermiddelen - en dit geldt zoowel voor personeel als voor materieel, zoowel voor landals voor zee- en luchtstrijdkrachten - naar het meest bedreigde punt kan zenden. Maar dit theoretisch onbetwistbare principe wordt in onze diverse organisatiën allerminst gehuldigd, *zelfs niet onderkend*.

Het wordt trouwens door de eischen der practijk in zijne toepassing sterk beïnvloed. Vooreerst mogen de dienstplichtigen van de landmacht in Nederland niet dan met hunne toestemming naar de overzeesche gebieden worden gezonden en voor de dienstplichtigen van de zeemacht mag dat wel, maar dan moeten daaraan voordeelen worden verbonden, die bij de wet moeten worden vastgesteld. Aan deze beperkingen, die - gegeven onze volksaard - volkomen juist zijn, kan niet worden getornd. Evenmin zal het practisch mogelijk zijn - zooals Frankrijk wèl doet - gekleurde soldaten uit Indië hierheen te zenden; het zou trouwens geheel onnoodig zijn, daar we in onze eigen bevolking hier een zeer ruim reservoir van personeele krachten vinden.

En verder moeten personeel en materieel, die men zou wil-

len overzenden, ook *geschikt* zijn om in het andere gebied te worden gebruikt; zelfs al zou de wet toelaten, Nederlandsche dienstplichtingen van de landmacht naar Indië te zenden in tijden van spanning daar ginds, dan zou men het toch in het algemeen niet *mogen* doen, daar men van die menschen, niet gewend aan een tropische omgeving, in den eersten tijd meer verdriet dan plezier zou beleven.

Ook beroepspersoneel, dat men in tijden van spanning naar Indië zou willen zenden, dient reeds een Indische beurt te hebben gehad om daar dadelijk bruikbaar te zijn; het personeel moet daar eerst een periode van oefening en aanpassing doormaken. Maar als men dit beroepspersoneel voortaan aanneemt voor dienst in Europeesch *en* Overzeesch Nederland, het na de opleiding in Nederland in het algemeen laat beginnen met een Indische beurt van vijf à acht jaar, zou het mogelijk zijn, als de nood in Indië het eischt, vanhieruit een aantal - om de gedachten te bepalen - van 600 officieren en 1500 onderofficieren van het beroepskader, die reeds in Indië hebben gediend, over te zenden. Daardoor zou niet alleen het leger in Indië met 2100 Europeanen worden versterkt, maar zou de mogelijkheid worden geopend, in Indië reeds in vredestijd reserveformaties van zoodanigen omvang te organiseeren als met de sterkte van dat Europeesche kader overeenkomt.

Dit zou van doorslaande beteekenis kunnen zijn voor de beveiliging van Java tegen een poging tot verovering, want het mag bekend worden ondersteld, dat de organisatie van het Indische leger als weermacht steeds afstuit op het gebrek aan Europeesch kader. Door de uitzending van dat kader in tijden van spanning zou de sterkte van het Indische veldleger kunnen worden verdubbeld.

In vergelijking met Europeesche toestanden schijnt zulk een uitzending van luttel belang; men mag echter niet vergeten, dat het overbrengen door onzen tegenstander van een veroveringsexpeditie in een tropisch klimaat over een afstand van eenige weken stoomens tegen een object, dat door een oorlogsvloot wordt beveiligd, een onderneming is, die een buitengewone mate van voorbereiding en zeer veel tijd eischt en dat zulk een veroveringsexpeditie nooit een in Europeesche oogen groote sterkte kan hebben. Het uitzenden van een leger van 50.000 man verplegingssterkte in één echelon onder de hier

geschetste omstandigheden, moet op het oogenblik voor iedere mogendheid nagenoeg onmogelijk worden geacht.

Het veldleger op Java is thans sterk 18 bataljons van 750 man (13500 man) met de noodige garneering en eenige depottroepen; men zal moeten toegeven, dat dit ter verdediging van een eiland, dat langer is dan Engeland en Schotland te zamen en dat een bevolking heeft van bijna 40 millioen zielen, wel uiterst weinig is. Zou men echter die sterkte bij dreigenden oorlog weten te verdubbelen, dan zal een macht zijn gevormd, waarmee een aanvaller ter dege rekening zal moeten houden, dan zal die sterkte voldoende kunnen zijn om hem een poging tot verovering door middel van een landingsleger te doen afzien. Daardoor zijn dan vloot en luchtmacht weer veel vrijer in hun bewegingen ter bescherming van onze neutraliteit op andere eilanden en tot verdediging van deze tegen aanslagen op kleine schaal van vijandelijke marinetroepen.

Bij uitzending in tijden van spanning van een groot aantal beroepsofficieren en onderofficieren uit Nederland naar Indië, zal het noodig zijn, hun plaatsen hier door reservekader te doen aanvullen, waarvoor dus de noodige regelingen zijn te treffen bij de organisatie van het reserveinstituut; zoo bestaat er dus verband tusschen de aanvulling van het Indische leger en de vorming van het reservekader in Nederland, terwijl het beroepspersoneel beurtelings in Nederland en Indië dient, zoodat nauw verband tusschen beide legers ontstaat.

Ook een deel van het materieel dient geschikt te zijn om te worden uitgezonden; dit is thans in principe niet het geval, daar Indië en Nederland hun materieel geheel onafhankelijk van elkaar inkoopen en men beiderzijds niet met elkaars behoeften rekening houdt. Hoewel in het algemeen het Indische materieel wel in Nederland bruikbaar is, is het omgekeerde niet het geval, daar men in Indië aan de bewegelijkheid hoogere eischen moet stellen. Zelfs de Nederlandsche geweerpatronen kunnen thans niet naar Indië worden gezonden, hoewel beide legers hetzelfde geweer hebben, omdat in de tropen hoogere conservatieëischen aan het kruit moeten worden gesteld. Hetzelfde is het geval met de geschutprojectielen en het veldgeschut, hoewel van hetzelfde soort en kaliber, heeft niet dezelfde munitie.

Bij de zeemacht ligt de kwestie eenigszins anders; het zal

veel eerder mogelijk zijn, Nederlandsch dienstplichtig marinepersoneel naar Indië te zenden, terwijl de eenheid van Europeesch beroepspersoneel bij de marine altijd heeft bestaan.

Wat het marinematerieel betreft, is er ook altijd gelegenheid geweest - met uitzondering van een klein deel voor speciale doeleinden - het zoowel voor dienst in Nederland als overzee geschikt te doen zijn. Of van die gelegenheid altijd het juiste gebruik is gemaakt, moet worden betwijfeld, maar nu als kern van de weermacht te water, zoowel voor Nederland als voor Indië het onderzeematerieel is aangenomen, mag men hopen, dat in de toekomst deze allerbelangrijkste factor voor het verkrijgen van een maximum rendement van onze zeemacht niet meer zal worden verwaarloosd, althans... als de marine onder éénhoofdig beheer blijft.

De luchtmacht verkeert in dit opzicht onder omstandigheden, die meer den toestand van de zeemacht benaderen dan die van de landmacht. Voor een deel bestaat de eenheid van personeel voor Indië en Nederland reeds nl. voor de marinevliegers, niet voor die van het leger; het element, waarin zeeen luchtmacht zich bewegen, water en lucht, is in Indië niet veel anders dan in Nederland en de omgeving, waaraan het vliegerpersoneel zich zal hebben aan te passen in Indië, nadert veel meer de Europeesche dan bij het leger te land het geval is. Door eenheid te brengen in die luchtmacht schept men de mogelijkheid van een groote krachtsontwikkeling van dit wapen in die gebieden, waar het tot bescherming van onze rechten en belangen noodig is; ook dit kan van beslissende beteekenis zijn voor de verdediging, vooral van Indië.

Nagaande, hoe de toestand tegenwoordig is uit een oogpunt van organisatie en samenwerking, welke maatregelen men in de laatste eeuw heeft genomen, om dien te verbeteren, zien we, dat de Nederlandsche Staat, ondanks de zwakte zijner weermiddelen, er de weelde op na houdt van drie gescheiden departementen voor het beheer daarvan, nl. Marine voor de vloot, Oorlog voor het leger hier te lande en Koloniën voor het Indische leger. Geeft die overdaad eenig voordeel? Integendeel, men veroorzaakt daardoor, dat de kustverdediging te water in Nederland departementaal is gescheiden van die te land, dat het Indische en het Nederlandsche leger, die

elkaars natuurlijke reserve zijn voor wat betreft beroepspersoneel en materieel, geheel afzonderlijk staan en dat een innige samenwerking niet is te verkrijgen, eindelijk, dat de beveiliging van Indië in eerste Iinie - door de vloot - departementaal gescheiden is van de verdediging in tweede linie - door het leger.

In den loop der tijden heeft men dan ook op verschillende wijzen getracht, in den vreemden toestand van verdeeldheid - althans gedeeltelijk - verbetering te brengen; van 1825-1830, toen de hoofdaandacht wat betreft weermiddelen op Indië viel, in het bijzonder op den strijd tegen den Inlandschen vijand, heeft men Marine onder Koloniën gebracht, wat toen zeer natuurlijk was, daar leger en vloot samen vochten voor een koloniaal belang. Toen van 1830-39 Nederland in Europa meer de aandacht vroeg van de weermacht, was de marine onder het burgerlijk koloniaal departement wel geheel misplaatst en werd het Departement van Marine weer zelfstandig. Na afloop van de Belgische geschiedenis werd Marine weer in den vroegeren toestand teruggebracht onder Koloniën, maar weldra verklaarde de Minister van Koloniën, dat hij die verantwoordelijkheid niet meer kon dragen, toen de vloot niet meer in het bijzonder voor de Indische belangen moest dienen, zoodat Marine in 1841 weer zelfstandig werd, welke toestand tot op heden heeft geduurd.

Tweemaal - in 1912 en 1921 - is daarna beproefd, Marine met Oorlog samen te smelten, tweemaal is het K.B., waarbij de vereeniging werd bevolen, weer ingetrokken en terecht[1)]. Want dan zou men den toestand hebben verkregen, dat Marine feitelijk ondergeschikt zou zijn aan Oorlog, dat de Nederlandsche Minister van Oorlog, gekozen op grond van zijn bekwaamheid op het gebied der Nederlandsche legerorganisatie, tevens zou belast worden met de organisatie van de verdediging van Indië in eerste linie, terwijl de verdediging in tweede linie onder het burgerlijke Departement van Koloniën zou verblijven.

Die toestand zou hebben kunnen dienen als overgang tot een departement, waarbij ook het Indische leger zou zijn onder-

1) De plannen van het Kabinet de Geer, die in dezelfde richting schijnen te wijzen, worden hier niet besproken, daar ze niet geheel bekend zijn.

gebracht, maar daaraan werd niet gedacht; trouwens die overgang kan op andere wijze beter geschieden.

Daarbij komt, dat het deel der Marine, dat de Nederlandsche Minister van Defensie in dit stelsel noodig zou hebben voor de verdediging van Nederland, klein is in verhouding tot de Indische vloot, zoodat blijkbaar alleen de belangen van de defensie van Nederland in Europa, die met die vereeniging waren gediend, in het oog waren gevat en die van Indië daaraan waren opgeofferd. Daarvoor was althans reden - zij het voorbijgaande reden - in 1912, toen de toestand in Europa veel dreigender was dan in Indië; in 1921 na den grooten oorlog, waardoor de ernstige bedreiging uit het Oosten was verminderd, was die reden vervallen.

En thans, vijf jaar later, is de dreiging in Europa weer verminderd, doordat we Locarno hebben gehad. Daar is een overeenkomst gesloten wier bepalingen ik hier niet zal beoordeelen; niet zij zijn het voornaamste, maar wel het feit, dat daar de oprechte wil tot vrede heeft gesproken uit den mond van de leidende staatslieden van Europa, een wil tot vrede, die wellicht slechts berust op voorbijgaande oorlogsmoeheid, maar die ons in ieder geval eenige rust schenkt in N.W. Europa, laat ons zeggen voor de eerste kwart eeuw. Zoo hebben we het ook gezien in het begin van de 18 en 19e eeuw na de oorlogenreeksen van Lodewijk XIV en Napoleon; toen was men ook wel zeer tot vrede geneigd en heeft de vrede ook bewaard resp. van 1713 tot 1740 en van 1815 tot 1855.

Zoo mogen we ook thans - ondanks de strubbelingen in den Volkenbond - hoop hebben op een tijdperk van vredesgezindheid gedurende eenige decenniën en op de gelegenheid, die gedurende dien tijd geboden wordt om de zaken in Europa zoodanig te regelen, dat oorlog, zoo al niet uitgesloten, dan toch in ieder geval in hooge mate beperkt zal worden.

Onze legerorganisatie in Nederland zal daarvan in hooge mate den invloed ondervinden; de bekende karaktereigenschappen van het Nederlandsche volk zullen een veel sterkere beperking van de legerorganisatie in Europa eischen dan op militaire gronden juist kan worden geacht en de militair verantwoordelijke organen zullen dankbaar moeten zijn, zoo men althans een kern kan behouden, die de mogelijkheid biedt van

snelle uitbreiding, wanneer dreigende gevaren dit noodig zullen maken.

Maar om en bij den Stillen Oceaan is de dreiging niet verminderd; de daar wonende volken hebben den oorlog niet aan den lijve gevoeld en zijn allerminst vóór alles vredesgezind - zie de oorlogen in China.

In de komende decenniën zal dus de beveiliging van Indië in vergelijking met die van Nederland in Europa sterk op den voorgrond komen en daarvoor is in de eerste plaats de marine met de marineluchtmacht een factor; zou men dus samensmelting van Marine en Oorlog overwegen, dan zou het eerder in de rede liggen, Oorlog aan Marine ondergeschikt te maken, daar Marine, behalve het grootere gewicht in de verdediging van het meest bedreigde gebiedsdeel, bovendien nog de algemeene defensiegedachte vertegenwoordigt, het Nederlandsche leger slechts de beperkte Europeesche gedachte.

Maar ook deze verhouding zou op zich zelf verkeerd zijn, daar op een geheel onverwacht moment het algemeene bijzaak en het beperkte hoofdzaak zal kunnen worden.

In 1925 is door de Regeering dan ook een ander denkbeeld naar voren gebracht, dat een gedeeltelijke vereeniging, maar daarnaast een hoogst betreurenswaardige scheiding te weeg zou brengen nl. de vereeniging van de weermachten te water en te land voor Nederland en Indië ieder afzonderlijk onder een Departement van Landsverdediging voor Nederland en onder dat van Koloniën voor Indië, waartoe het noodig zou zijn, de marine te splitsen in een Europeesch en een Indisch deel.

Bij die scheiding heeft iedere minister een beperkte verantwoordelijkheid, de minister van Landsverdediging heeft niets te maken met de Indische belangen, de Minister van Koloniën niet met de Nederlandsche; ieder zou zijn organisatie ontwikkelen, zooals die voor het eigen departement het beste voorkomt, zonder dat men zou behoeven te letten op de algemeene staatsbelangen. Ook het verband, dat tot nu toe bestond ten aanzien van de opleiding van legerofficieren, zou verbroken worden, zoo men voor het Nederlandsche leger een geheel ander stelsel van opleiding gaat volgen dan voor het Indische.

Materieel zou onafhankelijk van elkaar worden ingekocht en het personeel zou worden georganiseerd alsof niet de

Nederlandsche weermacht de natuurlijke reserve is voor de Indische; men zou de scheiding, die voor de legers al bestaat, nog toespitsen en in al zijn gevolgen ook doorvoeren over de marine en de marineluchtmacht.

De indeeling van het Indische leger onder het civiele departement van Koloniën zou wellicht juist kunnen zijn, zoo het alleen en uitsluitend moest dienen voor de zuiver koloniale taak van het bewaren van orde en rust in die gewesten. In de 19e eeuw trad deze taak trouwens sterk op den voorgrond, het grootste deel van Indië moest nog onder Nederlandsch gezag worden gebracht en deze taak eischte geheel de krachten van het leger op. Maar sedert het optreden van den G.G van Heutsz is heel Indië onder Nederlandsch gezag gebracht en daardoor kan de organisatie van het leger in hooger mate worden gericht op de vervulling van de tweede taak, de medewerking aan het handhaven van onze rechten tegen buitenlandsch geweld, al moet de taak als politieleger steeds op den voorgrond blijven staan.

Zelfs de Sociaal-Democraten erkennen in hun rapport over het militaire vraagstuk van Maart 1926, dat: ‘De ligging van Nederlandsch-Indië zoodanig (is), dat volkomen weerloosheid door de omringende mogendheden noch door het internationale zeeverkeer zou kunnen worden geduld. Verwijdering van elke militaire macht zou zelfs oorlogsoorzaak kunnen worden’. Daaruit spreekt althans een nationale visie op dit onderwerp.

Maar de Minister van Koloniën, wiens taak zuiver koloniaal is, heeft in de eerste plaats het oog gevestigd op het leger als politie-instrument en vermoedelijk is het ook daaraan toe te schrijven, dat, ondanks de pogingen van het Indische legerbestuur om het leger op te voeren tot een weermacht, het resultaat thans nog zoodanig is, dat ternauwernood van een weermacht kan worden gesproken. Verschillende G.G. hebben zich tegen de ontwikkeling van het Indische leger tot weermacht verzet; zij hadden alleen oog voor het naderbijliggende zuiver koloniale belang van het bewaren van rust en orde en het handhaven of uitbreiden van ons gezag in den archipel.

Zij vonden de beveiliging van Indië tegen vreemd geweld blijkbaar een hopelooze taak en, gegeven de departementale

organisatie, tot op zekere hoogte terecht, want de ontwikkeling van Indië is nog niet groot genoeg om zich - met den besten wil ter wereld - zelf te kunnen verdedigen, zoo niet het Moederland met personeel, met materieel en... met den geest daarachter staat.

Daarom is de scheiding van de defensie in een Nederlandsche en een Indische zoo funest; zou de verdediging van Indië worden beschouwd als een koloniale aangelegenheid, zou zij - zooals het in de Memorie van Toelichting op de Marinebegrooting van 1926 volgens het ontwerp van de thans afgetreden Regeering heette - in haar geheel aan de verantwoordelijkheid van den Minister van Koloniën worden overgelaten, dan wordt de weerbaarheid van Indië, die onder de tegenwoordige omstandigheden op den voorgrond behoort te komen, van Nederland op Indië... afgeschoven.

De Minister van Koloniën is nooit iemand, die wordt gekozen op grond van zijn inzichten op defensiegebied; dit zou ook niet mogen, gegeven zijn uiterst omvangrijke taak op ander gebied. Hij zal natuurlijk wel doen, wat hij in deze als zijn plicht beschouwt, maar eenige leiding op dit gebied zal van hem nooit kunnen uitgaan en toch zal de volledige verantwoordelijkheid hem daarvoor worden opgedragen.

Wil men inderdaad beveiliging van Indië tegen vreemd geweld, dan moet de zorg daarvoor worden ontnomen aan het departement, dat de zuiver koloniale belangen behartigt, moet de verantwoordelijkheid worden gelegd op de schouders van een ministerie, dat de geheele staatsgedachte vertegenwoordigt.

Zoo mag ook, nog afgezien van overwegingen van organisatorischen aard, de marine, die moet dienen voor de beveiliging van de Nederlandsche belangen buiten ons kustgebied in Europa, die wellicht een deel zal moeten beschikbaar houden voor volkenbondsactie, niet worden gebracht onder een departement, dat dient voor de behartiging van zuiver koloniale belangen; ook het beheer der Marine is staatszaak, geen koloniale zaak.

Nu zou men nog kunnen meenen, dat al blijft de marine onder éénhoofdig beheer, al komen het Indische en het Nederlandsche leger onder eenzelfde departement, daaruit nog niet noodzakelijk volgt dat die beide departementen vereenigd moeten worden; men zou zich kunnen denken een zelfstandig

dep. van Marine naast een ander voor het beheer van beide legers te zamen, een soortgelijken toestand dus als bestaat in het Britsche imperium, waar men voor het geheele Rijk heeft een Navy- naast een War- en een Airforcedepartment.

Men mag echter de verhoudingen voor Nederland en Engeland niet gelijk stellen; voor het Britsche Rijk is de vloot niet alleen strategisch maar ook politiek een aanvalswapen, dat buiten het eigen gebied optreedt; voor ons is ook de vloot slechts een wapen voor de beveiliging van eigen gebied, in den regel daar aan gebonden. Al kan men zich - gezamenlijk met anderen in een volkenbondsactie - een optreden van deelen van die vloot voorstellen buiten eigen gebied, op de organisatie van onze zeemacht zal dat denkbeeld wel weinig invloed hebben.

En voor de zuivere verdediging van ons gebied behooren zoowel in Indië als in Europa beide deelen van de weermacht, te zamen met de luchtvloot, onder éénhoofdige leiding te staan.

In Nederland zijn kustverdediging en leger zoo nauw met elkaar verbonden, dat vereeniging van beide groote voordeelen moet afwerpen; dit is ook gebleken tijdens de mobilisatie toen een opperbevelhebberschap werd ingesteld voor leger en vloot, al bleven de departementen dan ook nog gescheiden. Als voorbeeld wijs ik op de ontzaglijke verbetering, die de oorlogshaven van den Helder heeft ondergaan in de eerste maanden van de mobilisatie; tal van marinekanonnen, uit scheepstechnisch oogpunt verouderd maar voor de landmacht van groote waarde, werden op de fronten opgesteld, zoeklichten van oude schepen gemonteerd, marinierspersoneel ingedeeld bij de landweerbataljons, waar het uitnemende diensten bewees, in één woord, binnen enkele maanden na het uitbreken van den oorlog was de verdedigbaarheid van den Helder met eenige honderden percenten verhoogd. Waren we dadelijk in oorlog gekomen, dan was die verbetering te laat gekomen, omdat Oorlog en Marine in vredestijd geheel gescheiden waren; zij had echter in vredestijd tot stand kunnen komen, als toen reeds de eenheid van leiding had bestaan, die eerst bij mobilisatie door het opperbevelhebberschap van één man in het leven werd geroepen.

Voor Indië zal de vereeniging van beheer van leger en vloot dringend noodig zijn, zoodra men daar inderdaad begint aan de weerbaarmaking tegen vreemd geweld; dan moet er

volkomen samenwerking zijn tusschen de marine, die aan land een beschermde basis en onderscheiden steunpunten noodig heeft, en de landmacht, die deze, zoomede andere punten van belang, met behulp van de marine zal moeten verdedigen. De zuivere verdediging treedt hier geheel op den voorgrond, evenals bij de Nederlandsche kustverdediging, echter met dit verschil, dat in Nederland de vloot secundair is in verhouding tot het leger, terwijl in Indië de vloot bij de actieve bescherming van het eilandenrijk een eerste plaats inneemt.

Komt die vereeniging van land- en zeemacht onder één departement tot stand, dan kan men ook in beide gebiedsdeelen de indeeling van marinepersoneel bij de legers bevorderen, niet alleen voor oorlogstijd maar ook in de vredesorganisatie voor haven- en kustverdediging en voor het vormen van een koloniale reserve uit de mariniers; dan kan men ook de gezamenlijke luchtvloot onder één beheer brengen.

En dan is er nog een uiterst belangrijk punt, waarvoor die vereeniging noodig is. We hebben in de geschiedenis gezien, dat beurtelings het eene, dan het andere onderdeel van de weermacht op den voorgrond komt; was dit in 1825-30 de Indische weermacht, van 1830-39 de Nederlandsche, was het later onder de dreiging in Europa het Nederlandsche leger, thans is, althans naar mijn oordeel, het zwaartepunt veel meer verplaatst naar de marine en de luchtmacht ter zee; telkens verandert het aspect.

Is nu de weermacht niet vereenigd, dan zal de Min. van Oorlog of die van de Nederlandsche Landsverdediging den nadruk op zijn departement willen leggen, de Min. van Marine of die van de koloniale verdediging op het zijne. Dat brengt hun verantwoordelijkheid mede; hun blik wordt steeds in de eigen richting getrokken, te meer omdat zij altijd kunnen aanvoeren, dat - hoe onvoldoende het bij het andere departement moge zijn - voor hun eigen departement evenmin zooveel kan worden uitgetrokken als met hunne verantwoordelijkheid strookt. Ieder zal zich op het standpunt plaatsen, dat zijn departement niet mag lijden onder de behoeften van de andere weermachtsorganisatie en - van dat beperkte standpunt gezien - ook volkomen terecht.

Gegeven echter de uiterst geringe middelen, die het Nederlandsche volk aan zijn weermacht wil besteden, is zulk een

tegenstelling niet toelaatbaar; het zwaartepunt zal daar moeten vallen, waar het, beschouwd uit een oogpunt van *algemeen* staatsbelang zal zijn te zoeken. Zoo is het zeker onjuist, dat de belangen van de kustverdediging te water voor het rijk in Europa zoo veel beter zijn behartigd dan die van de verdediging te land, hoewel het zwaartepunt toch zeker op de laatste moet vallen. De verdediging te water was de taak van den Min. van Marine; deze had er het personeel voor - doordat de vloot in Indië een sterk personeel in Holland eischte - en hij wist er het materieel voor te krijgen, al was het maar om aan dat personeel in Holland nuttige werkzaamheid te verschaffen; dat eischte zijn (beperkte) verantwoordelijkheid. De Min. van Oorlog echter wist voor de veel belangrijker verdediging van de landgrenzen onevenredig veel minder te verkrijgen, omdat hij veel meer noodig had.

Dergelijke onjuiste verhoudingen, waarbij 's lands gelden niet worden besteed aan het meest noodige, kunnen alleen ondervangen worden door een éénhoofdig beheer, waarbij nog in de laatste jaren als derde factor de luchtmacht komt, die ongetwijfeld een rol van voortdurend toenemend gewicht zal gaan spelen en die ook éénhoofdig zal moeten worden beheerd, als men van personeel en materieel een maximum rendement wil verkrijgen.

Zoo komt men langs de deductieve lijn in mijn gedachtengang - daar is niet aan te ontkomen - tot één departement voor het beheer van de marine, beide legers en de gezamenlijke luchtvloot.

Wil men de groote voordeelen plukken, die uit de samenwerking van alle militaire krachten onder één hoofd zijn te verkrijgen, dan is het niet toelaatbaar, dat directeuren-generaal zouden worden benoemd bijv. voor de marine, voor het leger in Nederland en voor dat in Indië; dit zou geheel in strijd zijn met den opzet, dan zou samenwerking in nauwelijks grooter mate worden verkregen dan thans, dan zou niet de telkens wisselende minister de hoofdrol spelen, maar de blijvende directeuren-generaal en dezen zouden de zeer menschelijke neiging hebben, ieder voor zich aan hun afdeeling den voorrang toe te kennen en invloed van anderen daarop tegen te gaan.

Neen, om de volledige samenwerking te verkrijgen, moet

deze ook tot in onderdeelen worden doorgevoerd. Ik denk mij de indeeling van een ‘Departement van Weerbaarheid’ in dezen geest, dat er wel afzonderlijke afdeelingen blijven bestaan voor de behandeling van zaken, die in het bijzonder betrekking hebben op de beide legers en de marine (wellicht te benoemen als Generale Staf Nederlandsch en Indisch leger en Marinestaf), maar *daarnaast* en niet daaronder: één afdeeling voor de gezamenlijke luchtvloot, één voor het artillerie materieel, gesplitst in onderafdeelingen voor de verschillende soorten van bewapening, één voor verpleging, administratie en comptabiliteit van het geheele samenstel, één voor militie en beroepspersoneel, één voor den geheelen geneeskundigen dienst en dan nog één voor het zeewezen (marinematerieel, scheepsbouw, stoomwezen, loodswezen en hydrographie) en één voor de genie.

De minister als politiek en de secretaris generaal als ambtelijk persoon beschikken over een kabinet des Ministers en een secretarie als verbindend element.

De taak van den minister zal veel uitgebreider zijn dan die van den tegenwoordigen titularis van Oorlog of Marine; des te meer dient ervoor gezorgd te worden, dat hij niet in details verdrinkt. Voor Nederland zal de instelling van een opperbevelhebberschap reeds in vredestijd moeten worden overwogen; in Indië is er al een opperbevelhebber in den persoon van den Gouverneur-Generaal en zal een orgaan dienen te worden geschapen, dat hem in deze functie direct ter zijde staat en dat nu wordt gemist, omdat men ook daar de beide van elkaar onafhankelijke departementen van Oorlog en Marine heeft. Dit orgaan kan den vorm krijgen van een departement, waaraan de legercommandant en de vlootvoogd in Indië ondergeschikt zouden zijn (want deze beide functiën zouden moeten blijven bestaan), doch zou - met het oog op de bijzondere verhouding van den Gouverneur-Generaal tot den Minister van Weerbaarheid in Nederland - wellicht beter in den vorm van een Algemeenen Staf onder den Gouverneur-Generaal worden gegoten.

Deze regeling zal een onderdeel uitmaken van de regeling van de verhouding van den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën tot den Minister van Weerbaarheid. Tot nu toe is de Gouverneur-Generaal opperbevelhebber van

de in Indië aanwezige landmacht en ook van de aldaar aanwezige zeemacht, behoudens hare administratieve betrekkingen tot het Departement van Marine (Wet op de Staatsinrichting van Ned. Indië artt. 32/31). Die wet zal dan zoodanig moeten worden gewijzigd, dat ook voor de landmacht een soortgelijke toestand intreedt als thans voor de marine bestaat, waarbij de Gouverneur-Generaal toch geheel over het leger in Indië blijft beschikken.

De bevordering en het ontslag van de officieren van het leger kunnen natuurlijk niet meer geheel in zijn handen blijven, al is een regeling te treffen, waarbij den Gouverneur-Generaal practisch een groote bevoegdheid wordt gelaten voor zoover betreft de officieren (en onderofficieren) in Indië aanwezig. Niet vergeten moet worden, dat de Gouverneur-Generaal thans ook niet de generaals benoemt en geen recht van bevordering heeft over de in Indië aanwezige gedetacheerde officieren van het Nederlandsche leger.

Voor den toestand van oorlog en oorlogsgevaar in Indië zal den Gouverneur-Generaal in dit opzicht een ruimere bevoegdheid moeten worden gegeven dan in normale omstandigheden.

En verder zullen tal van regelingen moeten worden getroffen in het bijzonder ten aanzien van het Europeesche beroepskader, dat zoowel in Indië als in Nederland dienst doet; voor het in Indië aanwezige inheemsche personeel blijft de zaak in wezen, zooals zij is.

Evenmin als dit voor den Minister van Marine thans het geval is, zal de toekomstige Minister van Weerbaarheid zijn begrooting kunnen opmaken zonder overleg met den Gouverneur-Generaal en met zijn ambtgenoot van Koloniën, evenmin als trouwens thans de Minister van Oorlog zijn begrooting opmaakt zonder overleg met den Minister van Financiën; de positie van den Minister van Weerbaarheid zal sterk dien van den tegenwoordigen titularis van Marine benaderen, al behoeft ze niet dezelfde te zijn. Maar doordat de verhouding van Marine tot Koloniën al een historische ontwikkeling van een eeuw heeft, zal men daarin de voornaamste gegevens vinden voor een regeling van de verhouding van den Weerbaarheidsminister tot de andere departementen en tot den Gouverneur-Generaal en staat men niet geheel vreemd tegenover den nieuwen toestand.

Van fusie van de tegenwoordige korpsen beroepsofficieren en -onderofficieren van beide legers behoort geen sprake te zijn; de leden daarvan hebben een bepaalde overeenkomst met den Staat der Nederlanden, die niet eenzijdig mag worden gewijzigd. Alleen aan hen, die *vrijwillig* bij het nieuw te vormen Indisch-Nederlandsche beroepspersoneel willen overgaan, moet daarvoor de gelegenheid worden gegeven, voor zoo ver dit met het dienstbelang strookt en dus met inachtneming van een zekeren leeftijdsgrens en van de keuringseischen. Het in Nederland nieuw aan te nemen personeel verbindt zich voor dienst in Indië en Nederland, zoowel de a.s. officieren als de onderofficieren; na voltooide opleiding zal dit personeel als regel eerst een beurt van 5-8 jaar in Indië hebben te maken, daarna dienen zij een aantal jaren in Nederland evenredig met de sterkte van hun wapen of dienstvak in beide gebiedsdeelen, welke verhouding voor de verschillende wapens en dienstvakken sterk uiteenloopt. Zoo is op dit oogenblik de verhouding bij de officieren der infanterie ongeveer 1:1, bij de artillerie ongeveer 1:2, bij den geneeskundigen dienst echter 2½:1; neemt men de marinedoktoren daarbij, dan wordt die verhouding 2:1 - alles in subalterne rangen.

Wanneer deze verhoudingen bij de voorgenomen reorganisatie van het Nederlandsche leger dezelfde zouden blijven (hetgeen zeker *niet* het geval is), dan zouden, met inachtneming van een grooter verloop in Indië vanwege ziekte, de officieren der infanterie na een eerste Indische beurt van 8 jaar, daarop 7 jaar in Nederland dienen, die der artillerie resp. 5 en 9, die van den geneeskundigen dienst 8 en 3½ (bij leger en marine).

Daarna volgt weer een Indische beurt van 5-8 jaar, waarvan echter om gezondheidsredenen kan worden afgezien en welker duur meer verband houdt met de sterkteverhoudingen in de rangen van kapitein en majoor. Daarna wordt uitgemaakt, welke officieren en onderofficieren meer geschikt en genegen zijn om in Holland dan wel in Indië door te dienen.

Zoodoende zullen zij ongeveer evenveel malen op en neer gaan naar Indië als thans het geval is met de Indische officieren; het verschil is, dat zij, instede van 1-3 jaar in Holland werkeloos rond te loopen wegens langdurigen dienst maar

vooral voor herstel van gezondheid, nu een veel grooter aantal jaren bij het Hollandsche leger dienen.

Aannemende, dat de tractementen in beide gebiedsdeelen dezelfde blijven als thans, zou men de pensioenen kunnen bepalen op het Hollandsche plus een toeslag voor ieder Indisch jaar van *f* 100 à *f* 300, al naarmate den in Indië bereikten rang, zoo dat zij, die minstens 25 jaren in Indië hebben gediend, een totaal pensioen genieten, gelijk aan het pensioen, dat tegenwoordig door de Indische militairen wordt bereikt.

Thans krijgen Indische luit. kolonels een pensioen van *f* 6300-*f* 6900, kolonels van *f* 8400, generaals-majoor van *f* 10.500, luitenant-generaals van *f* 12.000, bedragen, die vooral in de hoogere rangen belangrijk meer zijn dan de tractementen van hun ranggenooten in Nederland, die bovendien maar *f* 4000 pensioen krijgen.

Dat lage Nederlandsche pensioen zal belangrijk worden verhoogd wegens Indischen dienst en bij langdurig verblijf in Indië tot op de hoogte van het Indische kunnen stijgen.

Dat groote voordeel van dienst in de tropen zal een sterke trek naar Indië doen ontstaan; slechts zij, die om studiebelangen van de kinderen, om gezondheidsredenen van het gezin of van zich zelf of omdat ze vermogend zijn, Holland prefereeren, zullen van een langdurigen Indischen dienst afzien.

Men verkrijgt het groote voordeel, dat personen, die volkomen geschikt zijn om in Holland te dienen, maar die ondanks de strenge keuring niet bestand blijken te zijn tegen het tropische klimaat - en zoo zijn er blijkens ervaring velen - niet uit den dienst behoeven te worden ontslagen om op jeugdigen leeftijd te worden gepensioneerd, zooals thans het geval is met Indische officieren.

Mortaliteit en morbiditeit zullen het midden houden tusschen die van het Indische en Hollandsche leger; het pensioen zal op gemiddeld hoogeren leeftijd worden bereikt, de validiteit blijft langer bestaan dan thans bij de Indische militairen gemiddeld het geval is.

Voor de onderofficieren geldt hetzelfde; de rang van onderluitenant zal in het Hollandsche leger dienen te worden ingevoerd.

Het aantal beroepsofficieren en -onderofficieren dat ieder

jaar in Nederland zal moeten worden opgeleid, zal dan iets minder kunnen zijn dan het totaal, dat onder normale omstandigheden bij gescheiden legers moet worden opgeleid voor Nederland en Indië samen, want het totaal aantal militairen is minder, doordat er geen Indische verlofgangers meer zullen zijn, en de diensttijd van de militairen zal door het gemiddeld later bereiken van pensioen gemiddeld langer zijn.

Of men voldoende personeel van goed gehalte op zoodanige voorwaarden zal kunnen krijgen, behoeft - gegeven onze langdurige ervaring met de aanvulling van het Indische leger - niet te worden betwijfeld. De werkkring wordt veel aanlokkelijker dan ze thans is; men begint met een Indische beurt op een leeftijd tusschen 20 en 30 jaar, maar, als de gezondheid een beletsel is, zal men niet voor een tweeden keer daarheen behoeven te gaan. Groote nadeelen, verbonden aan de Indische carrière, kunnen worden ondervangen of althans sterk verminderd, doordat men zooveel langer in Holland kan blijven, maar wil men een hoog pensioen verdienen, dan is daarvoor ook gelegenheid in Indië. Men kan van zijn militaire carrière maken een Hollandsche met een beetje variatie en een naar verhouding niet onbelangrijken toeslag op het pensioen, dan wel een Indische met verlengd verblijf in Holland en een hoog pensioen.

Zulke vooruitzichten moeten groote aantrekkingskracht uitoefenen op jongelui met eenigen ondernemingsgeest, die het militaire beroep uit vocatie kiezen of daartoe door financeele omstandigheden worden genoopt.

Wat de financieele gevolgen voor den Staat aangaat, daarop werken verschillende factoren in tegengestelde richting. Bij overigens gelijkblijvende formatie blijft het totaal aan salarissen gelijk, maar er behoeven geen verlofstractementen meer te worden betaald, wat bezuiniging geeft.

Hoewel het aantal malen dat de militairen op en neer gaan naar Indië gemiddeld niet grooter zal zijn dan thans, moet er een grooter aantal menschen op en neer gaan, dus dit veroorzaakt meer uitgaven.

Het is een groot voordeel, dat niet meer zooals thans de hooge Indische pensioenen op lagen, de lage Hollandsche pensioenen op hoogeren leeftijd worden bereikt; de gemiddeld hoogere pensioenen worden door een kleiner aantal

menschen op gemiddeld hoogeren leeftijd bereikt, worden dus gemiddeld gedurende korter tijdsverloop uitgekeerd en het totaal kan lager zijn dan thans. Eisch daarvoor is, dat de bepaling, dat Indische jaren dubbel tellen voor het bereiken van den op pensioen rechtgevenden diensttijd vervalle of worde gemitigeerd; de bepaling is afkomstig uit een tijd, toen de hygienische toestand in Indië zeer slecht was, maar daarin is belangrijke verbetering gekomen.

Een ander groot voordeel is, dat de ervaring van de beroepsmilitairen grooter zal zijn en dat men gemiddeld langer van die ervaring zal kunnen profiteeren; het zal niet meer voorkomen, dat - zooals thans bij het Indische leger het geval is - de officieren reeds vóór het 50e levensjaar grootendeels zullen zijn gepensioneerd, de promotie zal veel sneller kunnen zijn dan thans in Holland, zoodat men de krachten der ervaren officieren langer in hoogere rangen zal kunnen benutten.

Van de 59 beroepsofficieren, die in 1894 bij het Indisch leger zijn aangesteld en die dus op 1 Januari 1925 even 50 jaren oud waren, dienden er toen nog 2 in Indië en één als reserveofficier in Nederland, allen in den rang van kolonel, totaal 5%; de anderen waren voor een klein deel gepensioneerd in den rang van luit. kolonel, doch grootendeels veel eerder op minder dan 50-jarigen leeftijd, terwijl de dood een belangrijk percentage heeft opgeëischt.

Van de 80 beroepsofficieren, die in dat zelfde jaar bij het Hollandsche leger werden aangesteld, dienden er op 1 Januari 1925 nog 29 bij het beroeps- en 14 bij het reservekader, totaal 43 d.w.z. 54%; deze officieren hadden echter op ruim 50-jarigen leeftijd voor het grootste deel eerst den rang van majoor bereikt, hetgeen wijst op een onvoldoend benutten van hunne krachten, terwijl de Indische officieren reeds afgevloeid zijn op een leeftijd, die hen onder andere omstandigheden toch nog volkomen geschikt zou hebben doen zijn voor den militairen dienst.

Wat de marine betreft, staan we voor een eenvoudiger toestand, omdat daar tot nu toe de eenheid van Europeesch beroepspersoneel heeft bestaan. We hebben nu ook een rapport van de splitsingscommissie, die een vergelijking heeft

gemaakt tusschen de uitgaven voor een ongesplitste marine volgens het huidige uiterst kostbare stelstel en een gesplitste marine voor Nederland en Indië afzonderlijk. Zij komt tot een goedkoopere oplossing bij splitsing, voornamelijk door de bezoldigingen en pensioenen van de Indische onderofficieren en minderen in Indië te *verlagen* inplaats van te verhoogen.

Dat kan men op papier gemakkelijk doen, maar de vraag is, of men voor die verminderde betaling ook het personeel voor den Indischen dienst zal kunnen krijgen. Als de Indische onderofficieren en minderen bij een langer verblijf in Indië lager tractement en lager pensioen genieten, is één van tweeën het geval. Of men krijgt voor dat geld geen geschikt personeel en dan deugt de opzet niet, of men krijgt het wèl, maar dan is de betaling op het oogenblik met minder Indische jaren blijkbaar hooger dan noodig is en deugt de vergelijking aan de andere zijde niet.

Dat de tegenwoordige toestand, waarbij men met een veel grootere Indische vloot slechts een Indische beurt van 2 à 3 jaar tegen een langere beurt in Holland heeft, niet kan worden bestendigd, zullen weinigen tegenspreken, maar dat daaruit splitsing zou moeten volgen, is - zelfs op financieele gronden - niet aan te nemen, nog afgezien van de andere overwegende nadeelen[1)].

Het rapport der splitsingscommissie levert echter belangrijke gegevens; daaruit valt het volgende af te leiden.

Neemt men de formatie van de commissie bij gesplitst personeel voor Indië en Nederland - bij de laatste de som van het Nederlandsche en het uit Indië gedetacheerde personeel - en berekent men de verhouding van de sterkte van ieder der groepen van personeel, afgezien van de rangen, dan vindt men een getal, dat bij *on*gesplitste formatie aangeeft de verhouding van het aantal jaren, dat ieder van die groepen in Indië en Nederland moet dienen om elkaar aan te vullen[2)].

1) Zie ook rapport Vlootcommissie, ingesteld bij K.B. van 24 Januari 1922, verschenen na het schrijven van dit artikel.
2) Aangeteekend wordt, dat de volgende berekening, gebaseerd op de cijfers der Commissie, niet beteekent, dat met de formatie volgens de commissie wordt ingestemd; de bedoeling is alleen, van deze officieele cijfers gebruik te maken om daaruit aan te toonen, hoe men op grond van die cijfers tot een organisatie met ongesplitst marinepersoneel kan komen.

Volgens het rapport zouden dan in Indië noodig zijn 2789 man tegen in Nederland 1489 plus 78 man gedetacheerd uit Indië; dit geeft een verhouding van 7:4 of 1.75 voor de totalen, een cijfer, dat men echter voor de *groepen* van personeel niet mag aannemen, daar men dan zou vastloopen.

Voor die groepen toch loopt de verhouding sterk uiteen van 0.2 voor de koks en kleermakers tot 3.3 voor de seiners (de matrozen die geen graad behaald hebben, buiten rekening latende). De meeste verhoudingen bewegen zich tusschen 1.15 voor de deksonderofficieren tot 1.6 voor de officieren van den Marinestoomvaartdienst, wat neer zou komen op een diensttijd van 5 jaar in Holland tegen 6 à 8 jaar in Indië, globaal genomen.

Uitbijters zijn de vliegers met een verhoudingscijfer van 2.3 en 2 voor de officieren en onderoffieren, die in mijn gedachtengang echter gecombineerd moeten worden met de vliegers van de beide legers, verder monteurs (2.1), machinisten (2.4) en seiners (3.3), die dus 7 à 8 jaar in Indië zouden moeten dienen tegen 3 à 2½ jaar in Holland.

Als de vorming van een Indisch personeel volgens het idee der commissie mogelijk is, is het zeker ook mogelijk, daaruit het personeel in Nederland te vormen op de wijze als boven is aangegeven, waarbij men langer in Holland blijft en korter in Indië. Blijken deze Indische beurten te lang met het oog op den gezondheidstoestand - waarmede het gesplitste stelsel geheel zou zijn veroordeeld - dan dienen de Hollandsche en Indische beurten *evenredig* te worden verminderd, waardoor men tot hoogere uitgaven komt voor vervoer heen en terug.

De sterkte van het totaal kan dan in vergelijking met den toestand van splitsing worden verminderd met het Indische personeel, dat in den gedachtengang van de commissie met verlof in Nederland verblijft, waarbij moge worden opgemerkt, dat de commissie de sterkte van dat personeel wel onwaarschijnlijk gering heeft genomen, nl. 10% van het in Indië aanwezige personeel en slechts 1½% van de matrozen (omdat wordt aangenomen, dat deze, zoo zij geen graad hebben weten te behalen, na hun eerste verblijf in Indië in het algemeen niet worden gereëngageerd).

In mijn gedachtengang zullen de 224 oudere matrozen die in Holland noodig zijn (afgescheiden dus van het matrozen-

personeel, dat juist uit de opleiding komt) worden aangevuld uit de 974 matrozen in Indië, zoodat men daarbij gemakkelijk selectie kan uitoefenen.

Besparing kan verder worden verkregen, als - door gelijke regeling als bij het legerkader, zie blz. 268 boven, - de pensioenen na langeren diensttijd worden bereikt en de hooge Indische pensioenen niet op een jeugdigen leeftijd worden verkregen, zooals in het stelsel der commissie het geval zal moeten zijn.

De moeilijkheid met de matrozen, die geen graad hebben behaald, doet zich bij het leger in Indië op dezelfde wijze gevoelen met de soldaten; men kan dit geheel of gedeeltelijk ondervangen door het beste deel van deze categorieën onder te brengen in een korps mariniers, dat tevens dienst doet als koloniale reserve en waartoe alleen maar gelegenheid bestaat bij eenhoofdig beheer van leger en marine.

De aanwezigheid van een klein korps gezouten vrijwilligers in Nederland, dat bij troebelen in Indië, ook onder de inheemsche bevolking, geheel of gedeeltelijk kan worden uitgezonden, heeft veel aantrekkelijks, gegeven ook de geringe sterkte van geoefenden in het Nederlandsche leger in normale tijden.

Wat de luchtvloot betreft, deze zou onder eenhoofdige leiding moeten komen en voorshands berekend zijn op de behoeften van de marine in Nederland en Indië en van de beide legers; dan kan de groote moeilijkheid in Indië worden overwonnen, waar men sukkelt met gebrek aan geschikt personeel, terwijl in tijden van spanning geen oorlogsmiddel gemakkelijker is te verplaatsen dan de luchtmacht. Immers, zoo al niet terstond dan toch in de toekomst, zal dit grootendeels in vlucht kunnen geschieden - medewerking van het Britsche Rijk voorondersteld - en per schip heeft dit zeer krachtige wapen slechts een minimum aan scheepsruimte noodig.

Aan de *zelfstandige* ontwikkeling van dit wapen, dat in de toekomst ongetwijfeld van steeds toenemend gewicht zal blijken in de oorlogvoering zelf en bij het voorkomen van oorlogen door gepaste krachtsontwikkeling, dient bijzondere aandacht te worden gewijd, met name ook aan de recruteering van het zeer kostbare en waardevolle personeel. Beide, zoowel personeel als materieel der luchtvloot zal men moeten

kunnen gebruiken daar, waar de internationale omstandigheden het noodzakelijk maken; men mag ze niet aan een bepaald gebied en aan een locale taak binden.

Ik maak me niet de illusie dat de organisatie van een weermacht voor den Staat der Nederlanden, zooals ik die in groote lijnen schetste, in korten tijd kan worden bereikt. We zijn te zeer met een verkeerden toestand vergroeid, dan dat de overgang niet lang zou moeten duren. Als ik een termijn van 10 jaar noem, ben ik zeker niet te pessimistisch; na 10 jaar zal trouwens nog een deel van het tegenwoordige legerpersoneel, dat niet wenscht over te gaan naar de gemengde organisatie of wel daarvoor te oud is bevonden, nog in dienst zijn, al zal men beginnen met onmiddellijk de afzonderlijke opleiding voor beide legers stop te zetten.

Een zeer belangrijke eisch voor dien langdurigen overgangstoestand zal dus zijn, dat hij op zich zelf goed is, een verbetering geeft op den bestaanden.

Aan de samensmelting van drie militaire departementen tot één zal natuurlijk de vereeniging van twee dier departementen voorafgaan. Men beginne niet met het onderbrengen van de militaire afdeeling van Koloniën onder Oorlog; de verdediging te land en die te water van Indië en Nederland blijven dan gescheiden, en juist de samensmelting van deze twee legerdepartementen geeft de langdurigste moeilijkheden te overwinnen, terwijl het Departement van Oorlog - zonder koloniale ervaring - zeker niet het aangewezene is om op de juiste wijze de verhouding te regelen ten opzichte van Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën.

Evenmin is het juist, te beginnen met de samensmelting van Oorlog en Marine en het Indische leger er voorloopig buiten te laten; dan valt de nadruk op Nederland en onder de tegenwoordige omstandigheden behoort zij op Indië te vallen. Dan zou ook de verdediging van Indië te water departementaal gescheiden blijven van die te land en is ook de weermacht nog steeds verdeeld over twee ministers nl. dien van Koloniën en dien van Marine/Oorlog, zoodat men van eensgezinde leiding gedurende het moeilijke tijdperk van overgang niet volkomen verzekerd is.

Blijft over, de militaire afdeeling van Koloniën onder te

brengen bij Marine; dan komt alvast de geheele Indische defensie departementaal in één hand. Dit nieuwe departement zal kunnen worden ingesteld zoodra overeenstemming is verkregen ten aanzien zijner verhouding tot dat van Koloniën en tot den Gouverneur-Generaal, waarbij dan zoowel de ervaring van Marine op dit punt als die van de militaire afdeeling van Koloniën kunnen worden benut.

Daarbij zal men in beginsel komen tot een personeele unie tusschen dit departement van 'Marine en Overzeesche defensie' en dat van Oorlog onder eenzelfden minister, een unie, die trouwens reeds door twee opvolgende Regeeringen is aanvaard tusschen Marine en Oorlog.

Een nadeel, daaraan verbonden, is, dat de kustverdediging te water van Nederland in Europa dan voorshands nog departementaal gescheiden blijft van de verdediging te land, maar dit nadeel is in vergelijking met de groote belangen elders van ondergeschikt belang, vooral als eenzelfde minister beide departementen beheert.

Zoodra het ministerie van Marine en Overzeesche defensie is gevormd, zal een innig overleg moeten plaats grijpen tusschen dit departement en dat van Oorlog om, onder leiding van den beide departementen beheerenden minister, de noodige regelingen voor te bereiden o.m. ten aanzien van:

de dienstvoorwaarden van het nieuwe legerpersoneel,

den overgang van personeel uit de Nederlandsche en Indische organisaties naar de nieuwe Indisch-Nederlandsche,

de opleiding van het nieuwe legerberoepspersoneel,

de noodige wijzigingen in het reserveinstituut,

den gezamenlijken luchtvaartdienst,

het eenhoofdig departementaal beheer van artilleriematerieel, genie-, intendance- en geneeskundig materieel,

de kustverdediging in Nederland.

De omzetting van het korps mariniers in een koloniale reserve (liefst met behoud van den roemvollen naam van mariniers) zal door het departement van Marine en Overzeesche defensie zelfstandig kunnen geschieden.

Wellicht wordt mij het verwijt gemaakt, dat ik in deze beschouwingen meer het defensiebelang van Indië dan dat van Nederland in Europa op den voorgrond heb gebracht;

ik ontken het feit niet, maar kan er geen verwijt voor aanvaarden. De toestand van de weerbaarheid in Indië is - zelfs in vergelijking met die van Holland, die toch verre van schitterend is te noemen - allerbedroevendst. Zelfs het rapport van de S.D.A.P. constateert, dat ons leger in Indië in vergelijking met het politieleger van Denemarken, dat op de basis van algeheele ontwapening zal worden georganiseerd, zwak is te noemen.

Tot nu toe moest men zich, gegeven de politieke verhoudingen in Europa, wel met een bloedend hart daarbij neerleggen; nu, na den grooten oorlog en na Locarno, mag dat niet langer en dient de beveiliging van Indië tegen vreemd geweld op den voorgrond te komen in onze weermachtsorganisatie.

Tot nu toe heeft Nederland wel geprofiteerd van Indië, maar niet omgekeerd, behalve door detacheering van officieren over en weer. Maar in tijden van spanning zijn hier altijd Indische officieren en onderofficieren met verlof, bij de Koloniale Reserve, gedetacheerd aan onderwijsinrichtingen en in opleiding en van die krachten wordt natuurlijk gebruik gemaakt als dat noodig is. Ook zijn hier Indische voorraden, al zijn ze niet alle geschikt voor de Nederlandsche weermacht, maar als Indië in nood komt, zou - zelfs al biedt een groot deel van het moederlandsche personeel zich vrijwillig aan voor dienst aldaar - van dat aanbod geen gebruik kunnen worden gemaakt, daar dat personeel, als het niet reeds een Indische beurt heeft gehad, niet dadelijk voor het Indische leger geschikt zou zijn.

In mijn voorstellen wordt de verdediging van Indië en daarmee het belang van den geheelen Nederlandschen staat gediend, maar overigens is hetgeen ik voorsta, ook in het voordeel van de organisatie van de weermacht van Europeesch Nederland in het bijzonder. Hier toch zal het beroepskader meer militaire ervaring hebben opgedaan door den Indischen dienst, het zal met meer opgewektheid kunnen dienen als het een veel grooter zekerheid van bestaan krijgt en in de gelegenheid komt, op den ouden dag beter verzorgd achter te blijven, terwijl de steeds voortgaande en - gegeven onze volksaard en de politieke omstandigheden - onvermijdelijke versobering van de weermacht in Holland het

bestaan van den specifiek Hollandschen beroepsmilitair ernstig bedreigt.

Een zeer gunstige omstandigheid is verder de kennismaking van een veel grooter deel van het Nederlandsche volk in zijn verschillende lagen met Indië; een voordeel is het, als tal van die personen daar een burgerlijk bestaan zullen trachten te vinden en dus de weermacht zullen verlaten met reserveplicht en recht op gratis overtocht terug, als het hun daar op den duur niet bevalt. Dan ligt hierin een element van verhoogde welvaart en heeft men bovendien in Indië in dat personeel een goedkoope militaire reserve.

Dien overgang zal men eer moeten bevorderen dan tegengaan, want nog steeds lijdt Indië onder de vrees van den gemiddelden Nederlander om 'zijn geluk in de tropen te gaan beproeven' (een van de redenen, waarom het Nederlandsche leger steeds gescheiden is gebleven van het Indische).

Ik heb hier voortdurend gewezen op de gevaren van buiten, die onze belangen bedreigen. Een grooter gevaar schuilt in den geest van ons volk zelf; daartegen moet het door doeltreffende en vooruitziende maatregelen worden beveiligd.

Maar naast zijn lauwheid, zijn langzaamheid, zijn benepenheid, zijn schrielheid heeft ons volk toch ook zoo veel uitnemende eigenschappen, die men leert waardeeren, wanneer men ziet, wat het op vreedzame wijze heeft tot stand gebracht, vooral in Indië.

Zulk een volk behoeft een oorlog niet over zich te laten komen als een onafwendbare ramp. Het kan er zich tegen wapenen, het kan tot op groote hoogte zijn eigen lot bepalen, mits het zich bewust is van zich zelf.

Doch van militaire zijde moet ook worden ingezien, dat ons volk slechts dan tot offers voor de gewapende beveiliging van zijn rechten en belangen bereid wordt bevonden, als het overtuigd is van de waarde dier bewapening tot bereiking van het daarmee beoogde doel. In ons volk leeft de diepe overtuiging, dat met minder offers hetzelfde zou zijn te verkrijgen, dat met de offers, die thans worden gebracht, meer zou kunnen worden bereikt, en... die overtuiging is niet geheel zonder grond.

Het volle rendement van onze weermacht wil onder onze omstandigheden zeggen een maximum van preventieve wer-

king tegen aanslagen op onze rechten en belangen, zoowel in Europa als over zee.

Dat volle rendement is alleen te bereiken door een stelselmatige organisatie van de weermacht voor den geheelen Staat der Nederlanden, die berust op het beginsel, dat een maximum van weerkrachten en weermiddelen - voor zoover ze daartoe geschikt zijn of stelselmatig geschikt zijn te maken - dáár moet kunnen worden vereenigd, waar de nood van het oogenblik het eischt. De meest volledige samenwerking van alle deelen van de weermacht moet daartoe in vredestijd zijn voorbereid en worden verzekerd door een eenhoofdig bestuur.

Den Haag, Maart 1926.

D. MERENS.

Kunsthistorische methoden.

Dr. J. Prinsen J.L.z., De roman in de 18e eeuw in West-Europa. Groningen - Den Haag, J.B. Wolters' Uitg.-Mij. 1925.

'Laten we', begint professor Prinsen dat gedeelte van zijn boek, dat hij *De roman in de achttiende eeuw* noemt, 'laten we maar liever niet trachten de begripswaarde van het woord roman in een definitie samen te vatten. Er zal uit Duitsche boeken wel een dikke definitie op te diepen zijn. Maar wat hebben we er aan?'

Laten wij - nu van onzen kant - eens veronderstellen, dat de heer Prinsen geen litteratuurhistoricus is, maar een geleerde, die een ander vak beoefent, als daar zijn: de ethnologie, de botanie, of de staatsleer, dat hij dus niet over den roman, maar over totemisme, gymnospermen, of oligarchie schrijft, en dat hij dan zegt: 'Laten we maar liever niet trachten de begripswaarde van het woord: totemisme - respectievelijk: gymnospermen of oligarchie - in een definitie samen te vatten, enz.'.

Ons dunkt, dat vakgenooten op dat andere gebied, dit met verbazing zouden lezen. Het zou zelfs kunnen gebeuren, dat zij het zinnetje: 'Maar wat hebben we er aan?' ietwat onnoozel vonden.

'Ik zal', vervolgt de heer Prinsen, 'hier over tal van litteraire producten moeten spreken, die er niet in passen'.

Waar niet in passen? In de dikke definities van de duitsche boeken, die de heer Prinsen niet gelezen heeft? Hoe weet hij dat, wanneer hij het niet de moeite waard vond ze op te diepen? Maar zelfs wanneer die litteraire producten niet in die hypothetische definities passen - wat belet den heer

Prinsen dan, een dunnere of bevalligere begripsbepaling te zoeken, waar zij wel in passen?

'Men zal', antwoordt hij, 'ze nooit zoo ruim kunnen maken, dat ze b.v. voldoet voor de Lettres persanes en den Tristram Shandy'.

Een van tweeën:

Òf de Lettres persanes en de Tristram Shandy zijn ongelijksoortig - en dan is het onmogelijk een definitie te vinden, die op beide past;

Òf de Lettres persanes en de Tristram Shandy zijn niet ongelijksoortig - en dan is het mogelijk constitutieve kenmerken te vinden, die zij gemeenschappelijk hebben. Waarna wij kunnen constateeren, waarin zij van elkaar afwijken.

De heer Prinsen houdt ze voor niet ongelijksoortig. Immers het zou zinneloos zijn aan ongelijksoortigheden - laten wij zeggen: een jonisch kapiteel en de verjaardag van mijn tante, of: het dogma van de onbevlekte ontvangenis en een tiendeelige breuk - een gemeenschappelijken naam te geven. De heer Prinsen echter rekent zoowel de Lettres persanes als den Tristram Shandy tenslotte tot de r o m a n s .

Wat de heer Prinsen zeggen wil, is, naar het schijnt, dat twee letterkundige producten weliswaar gelijksoortig zijn, maar dat zij binnen de grenzen van de soort zeer sterk divergeeren. Zoo sterk, dat hem een oogenblik die divergentie belangrijker schijnt dan de overeenkomst. Dat is iets, wat wij allemaal wel eens voelen. Maar daarom mogen wij toch niet vergeten, dat het dieper belang van het verschil op het feit berust, dat die twee desniettegenstaande niet ongelijksoortig zijn, en juist hier zouden wij tot de slotsom moeten komen: reden te meer voor den litteratuurhistoricus, om ons over het wezen van die gemeenschappelijke soort alle inlichtingen en opheldering te geven, die hem ten dienste staan. Gesteld alweer, een leek twijfelt er aan, of een japansch schoothondje en een engelsche dog soortgelijk kunnen zijn - zal dan de zoöloog hierop antwoorden: 'laten we maar niet probeeren te bepalen, wat een hond is'? Of zal hij integendeel als vakman pogen te bewijzen, dat van uit een wel omschreven begrip 'h o n d ', zoowel het kleine mormel als de groote bullenbijter kunnen worden begrepen, en dat het groote verschil, dat de leek opmerkte, niet daardoor treffend is, dat die twee niets

met elkaar hebben uit te staan, maar daardoor, dat zij niettegenstaande dit verschil toch niet ongelijksoortig zijn?

Tenslotte bekrachtigt de heer Prinsen zijn redeneering met een passend citaat uit Vosmaer, waarin - zooals dit bij bekrompen lieden te geschieden pleegt - aan een zoowel verkeerde als onvolledige definitie zekere dingen getoetst worden, die er niet in passen, om vervolgens de conclusie te kunnen trekken: definities deugen niet. In dat citaat wordt onder meer gevraagd, of 'Bunyan een roman is'. Die vraag is niet moeilijk te beantwoorden: Bunyan is g e e n roman, maar Bunyan is een auteur. Spijkers op laag water... Dat kan wel zijn - maar toch ook een aardig bewijs hoe weinig de negentiende eeuw in staat was, kunstenaar en kunstwerk uit elkaar te houden.

* * *

De heer Prinsen is volstrekt niet de eenige, die aan begripsbepalingen maling of zelfs een broertje dood heeft. Had de schrijver in plaats van zich tot het vermoeden te beperken, dat er uit duitsche boeken wel dikke definities zouden op te diepen zijn, de moeite genomen, er de duitsche litteratuur-historici van de laatste eeuw op na te lezen - hij zou tot de ontdekking gekomen zijn, dat de groote meerderheid van die heeren aan zijn kant staat. Nog in het jaar 1925 kon Julius Petersen een verhandeling: *Zur Lehre von den Dichtungsgattungen* (Festschrift August Sauer) beginnen met:

> 'Was von altersher ein Hauptgegenstand der Poetik zu sein schien, die formale Abgrenzung der poetischen Gattungen und ihrer Gesetzmässigkeit, ist durchaus in den Hintergrund getreten, seit der einheitliche ästhetische Gesichtspunkt der künstlerischen Wirkung, der einheitliche psychologische Gesichtspunkt des künstlerischen Erlebnisses und der historische Gesichtspunkt des einheitlichen Zeitstiles den Vorrang über alle trennenden Formbegriffe gewonnen haben'.

Hiermee is de staat van zaken kort en duidelijk gekenschetst en Petersen kan als vertegenwoordiger van een geschiedenis der letterkunde die van 'Gattungen' niet wil weten op Benedetto Croce en Gundolf wijzen.

In Engeland en Amerika ziet het er niet anders uit. Charles E. Witmore begint een betoog over *The validity of literary definitions* (Publications of the modern language association of America Vol. 39. 1924):

‘In an age of questioning like ours, literary definitions can as little as anything else escape being called to the bar to give an account of themselves, and of their right to exist; and some, no doubt, would say that the case would already have been decided against them’.

Nu wij toch aan het citeeren zijn, zouden wij uit dat zelfde opstel nog een vroolijk staaltje willen geven, waaruit het oordeel van Witmore over zijn tegenstanders nog iets duidelijker blijkt:

> ‘The objections to literary definitions seem to me to be based either on lack of thought or on confusion of thought; or to put it more politely either on declining to think or on thinking in the wrong way. The former mood naturally cannot produce definitions; and we have to admit that anyone who chooses to adopt it is entitled to do so. A person who sincerely feels that the attempt to frame literary definitions is both fruitless and annoying is not likely to be reasoned out of that belief; and a good many appear to be precisely of that state of mind. As a good instance of it in a writer whose opinions have gained considerable currency I may quote these words of Sir Arthur Quiller-Couch “Why worry me with any definition of the Grand Style in English, when here and here and again here... I recognize and feel the thing?” One of the kings of Savoy in the early nineteenth century is said to have had for his motto: “I'm not king in order to be worried”; evidently Sir Arthur did not become a professor of literature in order to be worried, either’.

Enkel in Rusland waait een andere wind. U. Zˇirmunskij kan een overzicht, dat hij *Formprobleme in der russischen Literaturwissenschaft* (Zeitschrift für slavische Philologie Bd. I) noemt, aanheffen met:

> ‘Die letzten zehn Jahre (1914-24) waren für die russische Litteraturwissenschaft die Zeit einer scharfen methodologischen Krise, einer Revision der traditionellen Methoden der literarhistorischen Forschungen und eines Suchens nach neuen Wegen. Als Resultat dieser methodologischen Evolution kann man die Ausbreitung der sogennanten “formalen Methode” bezeichnen. Sie lenkte die Aufmerksamkeit der verschiedenartigsten Gelehrtenkreise auf sich und erwarb sich die Sympathie der meisten jüngeren Literarhistoriker’.

Wanneer hij eindigt, is het met een fraaie bibliographie, die zegge en schrijve achtentachtig nummers telt. Maar van de russische litteratuurgeschiedenis pleegt men - zeer ten onrechte en niet tot nut van de litteratuurwetenschap in het algemeen - weinig notitie te nemen en zoo zullen de meeste van die studies voorloopig wel onbekend en onbemind blijven.

Alles te zamen: de heer Prinsen kan zich als litteratuurhistoricus niet over zijn isolement beklagen, noch er op roe-

men. Zijn naam is legio. Hij doet, wat negen tienden van alle litteratuurhistorici van tegenwoordig doen.

* * *

Onder de dus niet zeer talrijke litteratuurhistorici, die zich met het vormprobleem bezig houden, vinden wij nog een vrij groot verschil in doel en methode.

Een deel van hen - wij noemden Julius Petersen reeds - gaat bij zijn onderzoekingen uit van wat men in het Duitsch ‘Gattungen’ noemt, wat wij ongeveer met ‘soorten’ kunnen vertalen. Bedoeld zijn de lyrische, de epische en de dramatische soort; te zamen vormen zij zoo iets als de ‘drievoudige wortel der dichtkunst’. Men beproeft nu de beteekenis dier soorten te begrijpen, hun functie, hun onderlinge verhouding, hun historische opeenvolging te bepalen, men gaat na, welke onderwerpen zij kiezen of in welke verhouding de epische, de lyrische in de dramatische dichter tot zijn onderwerp staat en wat dies meer zij. Ten slotte poogt men van uit de soorten ‘den weg te vinden naar wat wij vormen zouden willen noemen, vanuit het lyrische, epische, dramatische dus naar elegie of ode, novelle of roman, tragedie of play. Die weg is niet gemakkelijk. De grenzen van de scherp gescheiden soorten schijnen in die vormen op nieuw te vervagen en in elkaar over te gaan. Door de lyrische elegie schemert het epische heen; door de epische roman het dramatische; door de dramatische tragedie weer het lyrische - wie kan bij de ballade zeggen, of zij in beginsel lyrisch, episch of dramatisch is’. Zoo worden wij hier gedwongen onze toevlucht tot een systeem van mengels en overgangen te nemen.

Dat is een van de redenen, waarom anderen het probeem of en hoe de vormen uit de soorten kunnen worden afgeleid voorloopig onopgelost laten en er zich toe bepalen het wezen en de beteekenis dier vormen op zich zelf nauwkeuriger te onderzoeken.

Ook dat heeft bezwaren. De ‘belles lettres’ van de laatste vijftig jaar doen denken aan een bal, waar op de tonen van een orkest van zotten, die ieder op zijn instrument spelen wat zij willen, een gezelschap van kreupelen, lammen en lijders aan stuipen elk naar zijn meug danst. Al ging het in Nederland nog

een beetje schaamteloozer toe dan elders - het was in de heele 'beschaafde' letterkunde één pot nat. Geen gunstig moment den zin der vorm te bestudeeren. Vormen zijn - al verloochenen zij zelfs in zulke tijden hun waarde niet geheel - in dat mengelmoes niet gemakkelijk te onderkennen en te schiften. Wij zijn dus in plaats van materiaal uit onzen tijd te kunnen gebruiken, waarmee wij ons verwant voelen, aangewezen op materiaal uit andere tijden, dat verder van ons afstaat. Maar dat is nog niet het ergste. Wat wij in de letterkunde waarnemen is slechts een symptoom van een algemeenen toestand van den geest. 'Der verworrene Zustand der Gattungen in der Gegenwart (ist) das Gegenspiel der allgemeinen Gefühllosigkeit für das Wesen der überkommenen Form überhaupt. Man muss sich vor Augen halten, dass das eine historische Erscheinung ist. Dies Versagen der formbildenden Kräfte im aesthetischen Bezirk fällt zusammen mit der allgemeinen Auflösung historischer Bindungen. Die Dichtung zeigt genau den gleichen Zwischenzustand, die gleiche Durchgangsphase an, wie die gesellschaftlichen, politischen oder wirtschaftlichen Bezirke. Man könnte den Satz wagen: das Verhältnis der Epoche zu den poetischen Gattungen entspricht ihrem Bestand an formbildenden Kräften überhaupt' (Karl Viëtor, Geschichte der deutschen Ode). Inderdaad, vormgevoel, vormbewustzijn, vormverantwoordelijkheid ontbreken overal - ook in de wetenschap. Wij moeten dus, wanneer wij de taak op ons nemen vormen te onderscheiden en te begrijpen er tevens mee rekenen, dat ons vermogen tot die taak geringer is dan in andere tijden. Zoo vaak in de taal een woord versleten, zijn zin uitgeput schijnt, kost het, daar het voor ons zoo waardeloos geworden is als voor anderen, dubbele inspanning tot zijn oorspronkelijke beteekenis door te dringen en het, vervuld van die beteekenis, op nieuw te gebruiken. Die dubbele inspanning vergt ook de studie der letterkundige vormen van ons.

Hier kunnen wij nu echter het blaadje omkeeren. Is het vervagen van de vormen en het vormbesef in de letterkunde een symptoom van een algemeen gebrek aan vormend vermogen in de kultuur, dan kan de beginnende behoefte der wetenschap, vormen te onderscheiden, weliswaar een anachronisme zijn - maar zij kan ook als een symptoom van kentering, als een ontwaken van een nieuw vormbewustzijn wor-

den beschouwd. Wie zal het ons euvel duiden, dat wij naar die laatste opvatting overhellen?

En indien wij dat doen, is daarmee het doel van onze studie reeds ten deele bepaald. Kunstwetenschap is niet uitsluitend historisch of theoretisch; haar taak is niet volbracht, wanneer zij wat in het verleden ligt geordend en begrijpelijk gemaakt heeft; zij blijft onvruchtbaar, wanneer zij van uit die orde en dat begrip niet een beslissenden invloed op den tegenwoordigen loop der dingen uitoefent. Het komt er dus in dit geval niet enkel op aan theoretisch tot het wezen van den vorm door te dringen, maar vooral ook hem in zijn beteekenis te doen herleven.

* * *

De 19e eeuw determineert een kunstwerk psychologisch, sociologisch, historisch - zij ziet het in de eerste plaats als een product van persoon, tijd en omstandigheden, die tot zijn ontstaan hebben bijgedragen. Zij verklaart hoe en wanneer een zeker kunstwerk door een zeker kunstenaar geschapen werd. Dat h o e beteekent hier, welke gebeurtenissen, welke gevoelens dien kunstenaar tot schrijven noopten; achter dat w a n n e e r verschuilt zich zijn gebonden zijn aan taal, stijl en zienswijze van zijn tijd.

Zonder twijfel, dit is nuttig werk; zonder twijfel, dat zekere kunstwerk is daarmee in zekeren zin bepaald. Maar nu vragen wij verder - in welke betrekking staan wij tot dit kunstwerk, en in welke betrekking staat het tot kunstwerken van andere tijden?

Juist wat die methode met zooveel ijver zocht, is datgene, wat voor ons zijn waarde verloren heeft: die taal, die stijl, of hoe men de wijze van uitdrukking voor de wereldbeschouwing van een besloten tijdperk wil noemen, zijn niet meer ons eigendom. Wij verstaan hun beteekenis niet van zelf, wij moeten ze met zweet en moeite leeren ontcijferen.

Waarom doen wij dat? Is het een behoefte van ons historisch kenvermogen? Zeker, wij ontkennen dat kenvermogen geenszins. Al zouden wij er gaarne meer van weten, en al eischt het een verklaring op welken weg ons denken in het denken van andersdenkenden over kan gaan - wij zijn bereid toe te geven, dat wij in staat zijn ons in een tijd in te denken,

zooals wij ons in een taal indenken: zóo lang en zóo vlijtig tot wij in dien tijd en in die taal denken kunnen. Maar is het lezen van een grieksch epos of een grieksche tragedie een vermaak, dat alleen het gevolg is van, en enkel berust op een vermogen ons te verdiepen in wat niet het onze is? Zoo wij iets gelooven - dit gelooven wij niet. Ons historisch kenvermogen is hier middel; niets meer!

Er waaien hier eenige gemeenplaatsen rond; men lispelt van 'het algemeen menschelijke', men bromt iets van 'onvergangkelijke schoonheid'. Ja, ja - die dichter was een mensch als wij, hij heeft zich verheugd als wij, hij heeft geleden als wij; wanneer wij zijn gedicht lezen, voelen wij zijn vreugd en zijn leed met hem; ons lachen is een echo van het zijne, onze tranen... enzoovoorts, men kan dit psychologistisch gejank ad libitum verlengen. Waarlijk het is een van de erbarmelijkste en belachelijkste gevolgen geweest van de methode, die zocht hoe en wanneer een kunstenaar een kunstwerk geschapen had, dat zij op de gedachte kon komen, dat ons de gevoelens van den man of de vrouw die het kunstwerk maakte, meer of anders aangingen dan de inkt, waarmee zij het schreven; dat zij ons kon doen vergeten, dat in een kunstwerk als zoodanig even weinig van de scheppende handeling van den kunstenaar te bespeuren is als in een kind van de barensnood van zijn moeder. En dat 'onvergangkelijk schoon'? Maar waarin bestaat dan die onvergangkelijkheid anders dan daarin, dat wij het kunstwerk, nadat wij het door middel van ons historisch kenvermogen doorgrond hebben, nu op eens begrijpen als iets dat op zich zelf staat, dat een eigen leven heeft, dat zich zelf genoeg is - en dat op geen enkele wijze meer samenhangt met persoon, tijd en omstandigheden, die tot zijn ontstaan hebben bijgedragen.

Evenmin als de methode, die een kunstwerk psychologisch, sociologisch en historisch determineert, in staat is te verklaren in welke betrekking wij tot dit kunstwerk staan, evenmin en nog minder is zij in staat het in betrekking tot andere kunstwerken te brengen, die b.v. in een anderen tijd liggen. Zij kan ook hier slechts een onderscheid constateeren. Daarin ligt, wij zeiden het reeds, haar nut - maar ook haar zwakte. En die zwakheid heet dood, wanneer zij - zooals wij straks bij den heer Prinsen zagen - verzuimt te bemerken, dat een door

haar geconstateerd onderscheid enkel van belang is, daar het ons een scherper begrip van overeenkomst brengt.

Nog eens: de op zich zelf wetenswaardige feiten, hoe, wanneer, onder welke omstandigheden een kunstwerk is ontstaan, verklaren ons geenszins dat, waardoor een kunstwerk tot ons en tot andere kunstwerken in betrekking kan gebracht worden - maar juist het tegendeel. Wat ons met kunstwerken en kunstwerken met elkaar verbindt, is het feit, dat zij onafhankelijk van al die gegevens, elk op zich zelf en alle te zamen deel uitmaken van een groot rijk, een rijk dat - zooals dierenrijk, plantenrijk en delfstoffenrijk te zamen datgene opleveren wat wij n a t u u r noemen - als geheel beteekent wat k u l t u u r heet; wij bedoelen het rijk der objectieve vormen.

Dat rijk heeft zijn wetten en zijn indeeling, zijn systeem. Eerst wanneer het ons gelukt de plaats te bepalen, die de letterkundige vormen te zamen en afzonderlijk in dat rijk innemen, om dan vervolgens vast te stellen, wat de beteekenis van elk dier vormen is, of waarin de zin schuilt van hun in zich bestaand, bondig en onveranderlijk wezen - eerst dan kunnen wij van daaruit de algemeene en de bijzondere beteekenis van een enkel kunstwerk begrijpen.

* * *

De heer Prinsen is subjectivist. Wat wonder? De ontwikkeling van den heer Prinsen viel in een tijd, toen het dwaze en roekelooze woord ‘van de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie’ aan ieder jeugdig gemoed met den paplepel werd ingegeven. Laat ons bij het groezelig misverstand en de heillooze verwarring, die daardoor in menig nederlandsch brein werd aangericht, maar niet te lang stil staan - ook niet bij de schade, die er door berokkend werd aan de nederlandsche beschaving. De heer Prinsen had het geluk door het degelijk onderwijs bij een meester, die destijds zijn goed humeur en zijn gezond verstand wist te bewaren, te worden gevrijwaard tegen al te groote buitensporigheden. Maar, familiaar gezegd, een klapje van den molen had hij beet.

Wij willen niet onrechtvaardig zijn. Iets van die subjectieve geesteshouding heeft hem zeker geholpen bij belangrijk werk. Toen hij in zijn jeugd in tal van studies de bijna vergeten figuur

van Jan van Hout weer opbouwde en daarmee de verwaarloosde geschiedenis van onze letterkunde in de 16e eeuw met een kordate en kerngezonde persoonlijkheid verrijkte, was een zeker subjectivisme niet geheel uit den booze.

Nu de geleerde op rijper leeftijd een onderwerp van grooter omvang en algemeenen aard gekozen heeft, loopt zijn subjectivisme, dat hem tot een verkeerde methode verleidt, groot gevaar in dilettantisme te ontaarden.

Een onderhoudend gekeuvel over den geest en den stijl van een zeker tijdperk en vervolgens een willekeurige bespreking van een aantal letterkundige producten uit dat tijdperk, die volgens een vaag en slordig taalgebruik in den regel *romans* worden genoemd, is zoomin een 'geschiedenis van den roman in de 18e eeuw' als een menagerie een handleiding tot de dierkunde is. Wij willen weten, wat hier r o m a n is, wat niet; wij willen weten wat een schrijver dwong den vorm r o m a n te kiezen, wat hij met dien vorm bedoelde, wat zijn lezers er onder verstonden - of nog liever: wij willen weten, waarom zich die vorm, onafhankelijk van schrijver en lezer, in dien tijd op die wijze demonstreerde.

Maar daarvoor moeten wij om te beginnen weten, wat een roman is.

ANDRÉ JOLLES.

Na den slag.

Een van de ‘bons mots’, die op dien ongelukkigen Dinsdag 16 Maart, den dag dat het besluit tot verdaging van Duitschland's toetreden tot den Volkenbond genomen werd, te Genève de ronde deden, was, dat den vorigen dag de toestand ernstig was, maar niet hopeloos, dat hij nu daarentegen hopeloos, maar niet ernstig was. Dit ‘niet ernstig’ sloeg hierop, dat Locarno geen gevaar liep, en Duitschland zijn aanvraag tot toetreding niet zou terugnemen, doch tot de Septemberzitting zou handhaven. Wie hieruit echter zou willen opmaken, dat men in de kringen der Vergadering zich van den afloop der zitting weinig heeft aangetrokken, zou zich deerlijk vergissen. Op geen der zes voorafgaande Vergaderingen heerschte ooit zulk een verslagenheid als in de laatste twee dagen der Maart-bijeenkomst. Iedereen begreep den indruk, dien deze mislukking op de buitenwereld moest maken, en voorvoelde den slag, die aan het gezag van den Volkenbond zou worden toegebracht. Menig afgevaardigde gaf dien Dinsdagavond zijn gemoed lucht in termen, die heel wat moesten worden afgeschaafd voor zij geschikt zouden zijn den volgenden dag van het podium in de Salle de la Réformation de wereld te worden ingezonden.

Er was inderdaad reden, met zorg den indruk tegemoet te zien dien het gebeurde zou maken. Het heeft geen nut het te verbloemen: het aanzien van den Volkenbond heeft er geweldig door geleden. Zijn prestige, dat de laatste jaren groeide op een wijze, die zelfs menig voorstander verbaasde, is plots angstig verkleind. De ‘zie-je-wel's’ en ‘ik heb het altijd wel

gezegd's' steken fier het hoofd op en kwetteren weer lustig hun oude melodie. De propaganda voor de Volkenbondsidee is verflauwd; de Volkenbondsvereenigingen pogen haar onthutste afdeelingen het hart te sterken met bemoedigende circulaires; de tijd van Volkenbondshoogconjunctuur heeft plaats gemaakt voor groote malaise.

'O Bund, du Hund, du bist nicht gesund', heeft men eens van den Duitschen Bond gezongen. Men herhaalt het thans van den Volkenbond. Met recht? Of laat de gezondheid van den hond, behoudens dan eenige neerslachtigheid, weinig te wenschen over, en ligt de fout eerder bij hen, die zich hadden gesuggereerd dat hij een leeuw was?

Men heeft in den Volkenbond een lichaam willen zien dat zou staan buiten de politiek, boven de diplomatie. Aan het onheil, dat de blinde staatszucht had gebrouwen, aan de rampen, die kortzichtige diplomatie over de wereld had gebracht, was voortaan paal en perk gesteld. Een organisatie was in het leven geroepen, die, met ter zijde stelling van deze duistere machten, de wereld in nieuwe banen zou leiden. Statenegoïsme en machtsbegeerte zouden zich in deze nieuwe ordening niet meer kunnen openbaren; het belang van den eenling zou ondergeschikt worden gemaakt aan dat van de gemeenschap: een nieuwe mentaliteit der volken had zich geopenbaard, een nieuwe aera in de menschelijke samenleving was aangebroken.

Es ist dafür gesorgt, dasz die Bäume nicht in den Himmel wachsen. Nadat de Volkenbond zes jaren bestaan heeft ontstaat in zijn boezem een zoo hevige strijd, dat de te Genève verzamelde leden niet anders weten te doen dan de zitting op te heffen, in de hoop, dat de tijd raad zal schaffen. En waarover loopt het meeningsverschil? Staan levensbelangen der volkeren op het spel, gaat het over het prijsgeven der zelfstandigheid, over kwesties van oorlog of vrede, over deelneming aan gewapende Volkenbondsactie of economische sancties? Neen; het gaat erover, wie een zetel zal krijgen in den Raad! Dáárvoor zijn tien dagen lang vertegenwoordigers van bijna 50 staten bijeen, dáárvoor zijn de leidende figuren der internationale politiek dag en nacht in de weer tot het zoeken van oplossingen en compromissen; dáárvoor zijn de kopstukken der journalistiek uit de geheele wereld samen-

gestroomd. Dat de toelating van Duitschland, met toewijzing van een permanenten zetel, zal zijn in het belang van den Bond, daarover bestaat eenstemmigheid. Dat reorganisatie van den Raad in studie dient te worden genomen, ook daarover is men het eens. Maar wat zich hier openbaart is: zucht om de medewerking tot datgene, wat het algemeen belang eischt, van het verkrijgen van voordeelen voor het eigen land afhankelijk te stellen; weigering, om nationale eigenliefde ondergeschikt te maken aan het welzijn van de gemeenschap.

Er zijn er, op wie de door Brazilië voor zijn houding aangevoerde argumenten toch wel eenigen indruk hebben gemaakt. Is het wel billijk, vragen zij, dat de 20 Amerikaansche staten, die lid van den Bond zijn, op geen enkelen permanenten zetel kunnen aanspraak maken? Is het wel zoo te laken in Brazilië, dat het den eisch van ruimer vertegenwoordiging van de staten der nieuwe wereld deed hooren? Men kan hierop antwoorden, dat het er niet om gaat, of de tegenwoordige constitutie van den Bond een voldoende vertegenwoordiging der Amerikaansche staten waarborgt, maar of men de opneming van Duitschland van de vervulling van desiderata te dien opzichte had mogen afhankelijk maken. Alle overige ter Vergadering aanwezige Amerikaansche staten hebben deze vraag ontkennend beantwoord; namens hen legde de gedelegeerde van Paraguay de verklaring af, dat de Amerikaansche delegaties ‘tenant compte de la gravité de la situation actuelle à la Société des Nations, tenant compte des intérêts de la paix universelle, et tenant compte de la nécessité que les Etats américains exercent une action en faveur de la réconciliation entre les peuples d'Europe, expriment à M. l'Ambassadeur de Mello-Franco le désir des dites délégations que le Brésil facilite par les moyens qu'il estime les plus opportuns l'accord unanime du Conseil afin de résoudre les difficultés qui empêchent sa décision’. Brazilië kan zich dus, als het de medewerking tot opneming van Duitschland onder de vaste Raadsleden van het verkrijgen van een vasten zetel voor zichzelf afhankelijk stelt, kwalijk als ‘spokesman’ van de Amerikaansche staten opwerpen.

Men kan de vraag stellen of het wel aangaat, de toekomst van den Bond zoo donker in te zien omdat één lid zich niet voldoende doordrongen zou hebben getoond van het saam-

hoorigheidsgevoel, dat den Volkenbond moet kenmerken. Het antwoord moet hierop zijn: meent ge werkelijk, dat het hier slechts één lid gold? Zeker, men mag niet beweren dat Brazilië niet op eigen initiatief zou hebben gehandeld, maar iets anders is, of niet voor verschillende Europeesche mogendheden het optreden van Brazilië een uitkomst is geweest, omdat nu door hen niet gewenschte oplossingen werden voorkomen zonder dat op hen het odium van de mislukking der conferentie kwam te vallen. De voorstelling, als zoude een eensgezind, solidair Europa droef te moede het werk van den Amerikaanschen spelbreker hebben aanschouwd, getuigt meer van een onbedorven gemoed dan van een juist inzicht in hetgeen zich inderdaad te Genève heeft afgespeeld.

Voor wie in den Volkenbond een orgaan heeft gezien, waarin statenzelfzucht geen rol meer zou spelen, is dit alles hoogst ontmoedigend. Maar had men dan niet het recht om de verwachtingen zoo hoog te spannen? Mocht men niet aannemen dat de ellende, die de oorlog over de volken had gebracht, hun ten slotte de oogen had geopend voor het feit, dat de tot dusver ingeslagen weg tot den afgrond leidde, tot steeds onmenschelijker en wreeder oorlogen en tot onderlinge vernietiging? Was de Volkenbond niet een uiting van een nieuwen geest, die in het menschdom was gevaren, was hij niet het teeken, dat een sfeer van onderling vertrouwen de plaats zou innemen van het stelsel van zelfzucht, naijver, intimidatie en machtsevenwicht, dat de vorige eeuw het heerschende was geweest? En nu die geest reeds zóó kort na het doorstane leed van den Wereldoorlog niet meer aanwezig blijkt, welk nut kan men nu nog van den Volkenbond verwachten? Is het dan niet beter, deze poging als mislukt op te geven?

Dat de werkelijkheid niet aan idealistische verbeelding beantwoordt moge een reden zijn om luchtkasteelen af te breken, maar niet om aan den Volkenbond zelf, zooals hij *is*, de hand te slaan. Zijn fundamenten zijn stevig genoeg om deze Maartsche bui - en de stormen, die nog zullen komen - te weerstaan; wat hij slechts vraagt zijn: arbeiders, die niet volstaan met zichzelven en anderen te suggereeren, dat het gebouw voltooid is, maar die bereid zijn om van den grond af, steen voor steen, het bouwwerk op te trekken.

De Volkenbond is niet een bond van brave pacifisten, die

elkander trachten te overtroeven in treffende theorieën over internationale broederschap. Was hij dat wel, dan zouden niet de leidende staatslieden der wereld te Genève den tiendaagschen veldtocht hebben gevoerd voor de bezetting der bestuurszetels; dan zouden zij wel hebben volstaan met deze corporatie hun zegen te geven, en er zich verder niets van aan te trekken. De felle kamp om de zetels bewijst meer dan iets anders, dat de Volkenbond is geworden tot een realiteit in het leven der volken, dat zijn geest niet zweeft boven de aarde maar gericht is op de werkelijkheid. Het verschijnen van den Volkenbond beteekent niet een plotseling opgeven van aspiraties en idealen, die tot dusver de volken bezielden, niet het einde van machtsbegeerte en statenegoïsme, niet het verdwijnen van belangentegenstellingen en conflicten. Het beteekent, dat de interdependentie tusschen de volken tenslotte zoodanige afmetingen heeft verkregen, dat het besef van de noodzakelkijheid eener internationale ordening zich baan heeft gebroken en vasten vorm aangenomen. Het beteekent het begin van die systematische ordening der statenmaatschappij, die onmisbaar is om, op den duur, aan het recht de heerschappij te verschaffen over het geweld.

Alles heeft zijn tijd noodig. Dat de aaneensluiting der individuen tot steeds uitgebreider groepen niet bij den staat kon eindigen, maar bij toenemende belangengemeenschap, toenemende economische afhankelijkheid, toenemende verkeersmogelijkheden, ook de staatsgrenzen niet zou ontzien en een ordening noodzakelijk maken, die - zonder die grenzen uit te wisschen - zich over de staten heen zou welven, het is iets dat vele groote geesten reeds eeuwen geleden hebben voorzien. Langzaam heeft de evolutie zich voltrokken. Lang, al te lang, heeft de statenmaatschappij een bedenkelijke gelijkenis vertoond met een gezelschap op het ‘vroolijke rad’ op de kermis. Steeds heftiger werd in dit ongeordend agglomeraat de botsing der belangen. Tot zich het proces begint te voltrekken, dat de kleinere rechtsgemeenschappen alle hebben doorloopen: de veelheid sluit zich aaneen tot hoogere eenheid. Niet in dien zin, dat daarin de subjecten zich oplossen, maar dat zij een nieuwe ordening gaan vormen, waarin de onderling tegenstrijdige belangen een gemeenschappelijke, op het welzijn van de geheele groep gerichte regeling zullen

ondergaan. De uiteenloopende belangen en opvattingen te vereenigen en te verzoenen vereischt echter een saamhoorigheidsgevoel, dat onder de, in den leer der 'souvereiniteit' opgegroeide, volken nog slechts zeer rudimentair is ontwikkeld. Nog al te zeer ontbreken dientengevolge voldoende rechtsgedachten, bestemd om de gedragingen der staten te normeeren, en onvermijdelijk zal dit gebrek aan internationale rechtsregelen zijn terugslag doen gevoelen op bestuur, op rechtspraak en op rechtshandhaving.

Wat men het Volkenbondverdrag ook zou kunnen verwijten, zeker niet, dat het zich hiervan geen rekenschap heeft gegeven. Het heeft op dit gebied zeer voorzichtig willen zijn en daarom de nieuwe statenassociatie gesteld op de basis van het unanimiteitsbeginsel. Begreep men dan niet dat men aldus kans liep de werkzaamheid van den Bond te 'verlammen', dat dientengevolge Europa de 'vernedering' zou kunnen ondergaan, zijn wil door een of andere negerrepubliek te zien verijdeld? Men heeft het heel goed begrepen, maar men heeft óók begrepen, dat aanvaarding van het meerderheidsbeginsel slechts daar kan worden geëischt, waar een gemeenschappelijke rechtsidee de verschillende deelen hecht te samen bindt.

De onmiddellijk te verwachten resultaten van een op de leest der unanimiteit geschoeiden bond der volken mogen dan niet verbijsterend zijn, men heeft althans den grondslag gelegd voor een ordening, die niet een even glorieus als kortstondig heldenbestaan op papier zal voeren, maar die inderdaad de belofte in zich houdt van groeiende ontwikkeling en invloed. Men bedenke het wel: ce n'est que le premier pas qui coûte. Een ontzaglijke weerstand is te overwinnen geweest voor het beginsel van een systematisch geordende statenmaatschappij kon worden aanvaard. Dit is een sprong geweest in de historie, een vrucht van den wereldoorlog, welke velen, die niet voldoende bekend zijn met de geschiedenis der internationale rechtsontwikkeling, niet op de juiste waarde vermogen te schatten. Dat wij er hiermede niet *zijn,* dat een harmonische samenleving méér eischt dan uitsluitend het ontwerpen van het kader, waarbinnen de organisatie zich zal kunnen ontwikkelen, dat, met name, de volken zich moeten doordringen van de, noodzaak van offers op het gebied van nationale

eigenliefde en vermeende nationale belangen - het is ongetwijfeld waar. Maar even waar is, dat voor de ontwikkeling van den internationalen geest juist de aanwezigheid van dit kader van de grootste beteekenis is. Geleidelijk moeten de volken tot het denkbeeld van een algemeene statenmaatschappij worden opgevoed, en voor die opvoeding is méér noodig dan jammeren over het gebrek aan broederliefde, meer dan het aanheffen van daverende leuzen als 'ontwapening' en 'nooit meer oorlog'. De volken moeten geschoold worden in de idee der internationale samenwerking en de leerschool daarvoor is Genève.

Zes leerjaren beteekenen nog niet heel veel in het leven der volken. Maar zelfs dan, wanneer de volkeren met het denkbeeld eener geordende statengemeenschap meer vertrouwd zullen zijn geraakt, verwachte men toch niet dat de samenkomsten in de Volkenbondsstad het karakter zullen dragen van wat het Leger des Heils een 'zelfverloocheningsweek' pleegt te noemen. De volken zullen daar komen met hun eigen belangen en hun eigen idealen, die zij steeds geneigd zullen zijn als meerwaardig te zien in vergelijking met die van anderen, en ook hier zal wrijving en botsing van inzichten niet uitblijven. Hoe zou men kunnen verwachten, dat de moeilijkheden, waarmede de behartiging der gemeenschapsbelangen in het beperkte bestek van den staat gepaard gaat, aan de internationale ordening zouden worden bespaard?

Hoofdzaak is, dat de grondvesten waarop de nieuwe bouw zal worden opgetrokken, deugdelijk zijn. Heeft de Maartzitting aangetoond, dat de Volkenbondsconstitutie in dit opzicht te kort schiet en herziening behoeft? Moet met den eenstemmigheidseisch worden gebroken? Is de opzet te groot geweest, en dient de aaneensluiting eerst op kleiner schaal te beginnen? Behoort de samenstelling van den Raad te worden gewijzigd?

Over de opheffing van den eenstemmigheidseisch, zal, na hetgeen reeds hierboven werd opgemerkt, niet veel meer behoeven te worden gezegd. De wereld is er nog niet rijp voor. Het Volkenbondverdrag is behoedzaam begonnen hier en daar het beginsel te doorbreken, de practijk is nog wat verder in dezelfde richting gegaan, doch er zal nog heel wat moeten gebeuren voor men het meerderheidsbeginsel in de inter-

nationale samenleving op denzelfden voet aanvaardt als thans binnen de staatsgrenzen het geval is.

Evenmin is heil te verwachten van de groepeering op regionalen grondslag als overgangsvorm tot een mundiale gemeenschap. De Pan-Europa idee berust op de onzuivere grondgedachte, dat de belangengemeenschap tusschen de Europeesche staten onderling per se grooter is dan die tusschen hen en buiten-Europeesche landen. De kampioen van deze idee, Coudenhove Kalergi, komt zelfs tot de dwaasheid, Engeland van de Vereenigde Staten van Europa uit te sluiten. Wie het er werkelijk om te doen is, de tegenstellingen tusschen staten en werelddeelen te overbruggen, moet niet beginnen door dergelijke kunstmatige groepeeringen nieuw separatisme aan te kweeken. Dat het ditmaal een niet-Europeesche staat was, die het odium van de mislukking der Maart-conferentie op zich laadde, zal alleen hem tot de Pan-Europa-idee kunnen bekeeren, die opzettelijk zijn oogen sluit voor de tegenstellingen, die juist onder de Europeesche mogendheden zich op deze bijeenkomst openbaarden.

Tenslotte de Raadsuitbreiding. De Raad is, naar den oorspronkelijken opzet, een klein, maar krachtig college, dat zich in de eerste plaats de bestuurstaak in den Volkenbond ziet toevertrouwd. De groote mogendheden hebben daarin de leiding, niet alleen doordat het Volkenbondverdrag haar numeriek de meerderheid toekende - 5 van de 9 zetels - maar ook doordat zij permanent daarin zitting zouden hebben, terwijl de overige leden slechts voor een bepaalden tijd zouden worden gekozen. Wie aan deze ‘ongelijkheid’ tusschen de staten aanstoot neemt, geeft weder blijk van dat gemis aan realiteitszin, dat in waarheid doodend is voor de Volkenbondsidee. Het is nu eenmaal niet te verwachten, dat Engeland, Frankrijk, Italië, zich blijmoedig zullen gedragen naar de aanwijzingen van Albanië, Luxemburg, Perzië, Guatemala, Abessinië. De Raad *kan* niet een krachtig bestuursorgaan zijn, als hij niet steeds een vertegenwoordiging vormt van de groote mogendheden. Daarom is het rationeel dat deze een vasten zetel hebben. De invloed der overige staten openbaart zich in de formeel aan den Raad gecoördineerde, practisch echter een zekere supervisie uitoefenende Vergadering, waarin volkomen gelijkheid tusschen groote en kleine mogendheden

bestaat, en in een medewerking in den Raad zelve door een zeer beperkte vertegenwoordiging dezer staten.

Het begint meer en meer er op te lijken, dat men met dezen opzet te hoog heeft gegrepen. De aanvaarding van dit kleine bestuursorgaan veronderstelt een internationaal solidariteitsgevoel, dat nog niet aanwezig blijkt. Vandaar een zich reeds in de eerste jaren van 's Bonds bestaan openbarende drang tot uitbreiding van den Raad. Aanvankelijk leidende tot de vermeerdering van het aantal niet-permanente zetels van 4 op 6 in 1922, beoogt dit streven thans den Raad geheel van karakter te doen veranderen. Niet langer wenscht men daarin te zien het college, waarin de groote mogendheden de leiding - en de onverbrekelijk daarmede verbonden verantwoordelijkheid - bezitten, maar men wil den Raad maken tot een afspiegeling van de politieke aspiraties en tegenstellingen, die zich onder de leden openbaren. Reeds tot viermaal toe, te beginnen in 1922, had China de Vergadering een resolutie weten te doen aannemen, waarin de wenschelijkheid werd uitgesproken ‘que l'Assemblée, dans l'élection des six Membres non permanents du Conceil, établisse son choix en tenant compte des divisions géographiques dominantes, des grandes familles ethniques, des différentes traditions religieuses, des divers types de civilisation et des sources principales de richesse’. Thans gaat men verder en streeft naar vertegenwoordiging van *alle* leden, zij het ook dat uitsluitend de groote mogendheden een vasten zetel zullen bezetten, terwijl de andere groepsgewijze in den Raad zijn vertegenwoordigd, en in elke groep de leden elkander zullen afwisselen. Een der groepen denkt men zich gevormd door de kleine Entente, een andere door de z.g. ex-neutralen: Nederland, Zwitserland en de drie Scandinavische staten. De Amerikanen, twintig in getal, zullen in zoodanig systeem van groepsvertegenwoordiging zeker op meer dan twee zetels - het aantal dat zij thans bezitten - aanspraak maken.

Van deze hervorming zal men moeten getuigen, dat zij een aanmerkelijke stap terug is bij den oorspronkelijken opzet. Het is typeerend hoe de schaduwzijde van het hedendaagsche parlementarisme: verzwakking der bestuurskracht, zich ook terstond in de tusschenstaatsche ordening openbaart zoodra deze naar eenigszins overeenkomstige richtlijnen wordt opge-

bouwd. De nadeelen van het aangeprezen systeem springen in het oog: het creëert en handhaaft kunstmatige allianties; het dwingt ertoe aan landen, die buiten een duidelijk aanwijsbaar groepsverband staan, òf een ongemotiveerden vasten zetel toe te kennen, òf hen in een groep onder te brengen zonder dat voldoende eenheid van belangen bestaat; het zal leiden tot een nieuwe uitbreiding van den Raad, met de daaraan verbonden gevaren: vermindering van executieve kracht, verslapping van verantwoordelijkheidsgevoel, verkleining van den invloed der Vergadering.

De Volkenbondscommissie, door den Raad in de maand Mei te Genève bijeengeroepen, zal zich met dit probleem ter voorbereiding van de aanstaande Septembervergadering moeten bezig houden. Zoolang men kan aannemen, dat het internationale saamhoorigheidsgevoel genoeg is ontwikkeld, om een samenstelling van den Raad als in het Volkenbondverdrag ontworpen te handhaven, is het zaak, tegen deze nieuwe richting te velde te trekken, gelijk Nederland in 1922 reeds deed, toen het gold de uitbreiding van het aantal niet-permanente zetels. Maar blijkt het werkelijk, dat de wereld nog niet rijp is dit stelsel te aanvaarden, dan zou het getuigen van een zelfde gemis aan zin voor realiteit, als hierboven werd gewraakt, wanneer men er de volkerengemeenschap niettemin aan wilde blijven binden. Toekenning van vaste zetels aan andere landen dan de groote mogendheden - het ergste euvel - zal aldus wellicht kunnen worden gekeerd. Het lijkt ook niet onwaarschijnlijk dat de moeilijkheden aan de groepsformeering verbonden, ervan zullen afhouden, de groepeeringen formeel vast te leggen; het resultaat zou dan zijn een zoodanige uitbreiding van het aantal niet-permanente zetels, dat een vertegenwoordiging van de thans zich op den voorgrond dringende of ad hoc gevormde groepen mogelijk zal worden gemaakt. Wij vreezen, dat deze schrede achteruit den Volkenbond niet zal worden bespaard.

Learn to labour *and to wait*. Werken alleen is niet voldoende, wij moeten ook leeren wachten.

's-Gravenhage, 10 April 1926.

J.P.A. FRANÇOIS.

Een nieuwe strooming onder de Russische uitgewekenen.

Voor de buitenwereld is de Russische emigratie een geheel en de meeste West-Europeanen denken, dat de millioenen Russen, die ten gevolge van de bolsjewistische omwenteling het land moesten verlaten en sindsdien door Europa en Amerika rondzwerven, allen dezelfde gevoelens tegenover de bolsjewiki koesteren. In werkelijkheid is de toestand geheel anders; de emigratie is onderling verdeeld en de verschillende groepen voeren een verbitterden strijd tegen elkaar. Dit is wellicht een van de hoofdoorzaken van de zwakheid der emigratie en van het geringe gevaar, dat de emigranten voor de tegenwoordige heerschers van Rusland opleveren.

In het begin heerschte er inderdaad een soort homogeniteit onder de emigranten. De meerderheid bestond toen nog uit leden van de witte legers, gevluchte landheeren en ambtenaren, de overblijfsels van de Russische dynastie en hun aanhang. Al deze menschen waren toen vervuld van de overtuiging, dat *zij* de nationale eer moesten redden, dat zij de eigenlijke vertegenwoordigers van het Russische volk waren, en degenen die daar, in het onmetelijke Rusland waren achtergebleven, een samenraapsel van schurken, verraders, roovers en dieven. Zij waren overtuigd, dat die armzalige Russen vroeger of later hen, de emigranten, de ridders zonder vrees of blaam, zouden smeeken naar Rusland terug te keeren en er opnieuw orde te scheppen. Dan... Ja, wat zou er dan gebeuren? Dan zouden alle sporen van de revolutie uitgewischt, het oude regime in zijn vroegeren luister hersteld worden, al de gewezen gouver-

neurs, staatsraden, generaals enz. hun ambten en landgoederen terugkrijgen. Het is moeilijk zich voor te stellen, hoe groot de verblinding was, hoe sterk de zelfoverschatting, de overtuiging van eigen onmisbaarheid dezer lieden van overigens zeer geringe verdienste.

Jaren lang duurde deze begoocheling en de emigranten tuurden onophoudelijk naar het Oosten in de overtuiging, dat elk oogenblik de verbeide uitnoodiging kon komen. De tijd verstreek en de uitnoodiging bleef uit. De bolsjewiki overwonnen hun laatste tegenstanders en hun macht werd met den dag steviger. En velen der emigranten begonnen te twijfelen aan de juistheid van hun meeningen. Zijn zij werkelijk de eenige vertegenwoordigers van het Russische volk en is die geweldige massa mannen en vrouwen, die in Rusland was achtergebleven, werkelijk slechts een samenraapsel van minderwaardige wezens?

Allengs veranderde ook de sociale structuur van de emigratie. Naast de gewezen landheeren, officieren, ambtenaren en de wrakstukken van de ‘verdronken wereld’, zooals gravin Kleinmichel de vroegere regeerende klasse van Rusland noemde, verschenen vertegenwoordigers van de nieuwe maatschappij, republikeinen, democraten, socialisten van verschillende schakeering. De terreur, die in Rusland woedde en die alle gruwelen van de Fransche revolutie ver overtroffen heeft, deed veel vertegenwoordigers van de linksche partijen de Russische hel ontvluchten. Er ontstonden zoodoende in de emigratie twee kampen: een reactionair-monardhistisch en een republikeinsch-democratisch, die een verwoeden strijd met elkaar voerden. Elk dezer kampen was weer innerlijk verdeeld en bestond uit ontelbare groepjes, waarvan elke overtuigd was, dat zij de eenige was die werkelijk wist wat er gedaan moest worden om de bolsjewiki te verdrijven. Overigens beperkte de strijd van de emigratie tegen de bolsjewiki zich uitsluitend tot vergaderingen te Parijs, Praag, Berlijn enz., tot het schrijven van stukken in de Russische emigranten-bladen, die niemand anders dan dezelfde emigranten lazen, en tot eindelooze debatten. Een revolutionaire strijd tegen de bolsjewiki op de wijze als vroeger tegen de tsaristische regeering werd niet gevoerd; de emigranten onderhielden zelfs geen contact met Rusland, dat zij immers van buiten af hoopten te bevrijden en

gelukkig te maken. De gedachte kwam niet bij hen op, dat het Russische volk wellicht zeer weinig op deze redders gesteld was; dat het zich niets van de emigratie aantrok. De verwijdering tusschen emigratie en volk nam toe en beide deelen van de Russische maatschappij hielden op elkaar te verstaan.

Juist op dat oogenblik zetten de bolsjewiki verschillende Russische intellectueelen over de grens, die op een loyale wijze met de sovjet-regeering hadden willen samenwerken. Zij hadden er de voorkeur aan gegeven in Rusland te blijven, honger en ontberingen te lijden, om maar hun volk niet in den steek te laten. Waarom de bolsjewiki deze fout begingen is onbegrijpelijk. Geheel ten onrechte dachten sommige emigranten (en velen doen het nu nog), dat de nieuwe ballingen slechts geheime agenten van de sovjet-regeering waren. Een aanwijzing, hoe onlogisch deze daad van de bolsjewiki is geweest.

De nieuwe ballingen waren ten zeerste verbaasd, toen zij met de vroegere emigranten kennis maakten. Hun onbekendheid met de werkelijke toestanden in Sovjet-Rusland was zoo frappant, dat de nieuwe ballingen hun ooren niet geloofden. Zij hoopten binnen enkele jaren van de sovjet-regeering verlof te zullen krijgen naar het vaderland terug te keeren; onderwijl waren zij, in het buitenland vertoevende, op den omgang met de oude emigranten aangewezen. Om dien mogelijk te maken moest echter eerst een gemeenschappelijke taal worden aangeleerd; de nieuwe emigranten lanceerden de leuze: ‘Bestudeert de Russische toestanden!’. Deze leuze vond in het begin veel tegenstand, wijl de meeste emigranten overtuigd waren, dat er in Rusland niets te bestudeeren viel. Wie wist beter dan zij, wat het Russische volk noodig had? De nieuwe ballingen stieten op verzet, wantrouwen, vijandschap, maar zij hielden vol en vonden weldra aanhangers, vooral onder de republikeinsch-democratische partijen. Sindsdien nam de belangstelling der uitgewekenen voor Sovjet-Rusland toe; de overtuiging, dat de emigratie geroepen is het Russische volk te bevrijden verdween, en in plaats daarvan ontstond het bewustzijn, dat de bevrijding alleen door het Russische volk tot stand zal gebracht worden, en de emigratie slechts een hulpleger kan zijn. De nieuwe Russische literatuur, die vroeger door de emigranten werd verfoeid, kreeg met den dag meer bewonderaars en ver-

drong de geschriften van de op vroegere herinneringen terende schrijvers der emigratie.

Sommigen der nieuwe emigranten, bijv. Pesjechonow, verklaarden onophoudelijk, dat zij bij de eerste gelegenheid de beste naar Rusland zouden terugkeeren. Pesjechonow heeft ook de noodige stappen gedaan: toen de drie jaren ballingschap waartoe hij officieel veroordeeld was verloopen waren, wendde hij zich tot de sovjet-regeering om weder te worden toegelaten, maar de bolsjewiki zagen hem liever van verre dan van nabij, en weigerden hem den toegang. Hetzelfde lot trof ook andere emigranten, die naar Rusland wilden terugkeeren. En toch bleven deze emigranten den terugkeer propageeren. Onder hun invloed ontstonden in verschillende centra van de Russische emigratie groepen jongelui, die van de Sovjet-regeering vrijen toegang eischten om loyaal met haar te kunnen samenwerken tot welzijn van het land. De leidster en woordvoerdster van deze richting is de publiciste Koeskowa, een zeer sympathieke en oprechte vrouw.

Na de nederlaag der witte legers, aldus Koeskowa, begon de macht der communisten af te brokkelen. De bolsjewiki moesten nu scheppend werk verrichten, en daarbij bleek dat hun schoonklinkende theorieën den toets der practijk niet konden doorstaan. Hun poging een georganiseerde productie te scheppen faalde; de genationaliseerde industrie bleek niet in staat datgene te produceeren, wat het land noodig had. Het economische systeem der bolsjewiki werd een volkomen mislukking. De regeerende partij ziet dat het land zich met rassche schreden van hun regime verwijdert, en zij is niet bij machte dezen loop te stuiten. De communistische posities worden verlaten; de communisten trekken zich daaruit haastiglijk terug, maar noch zij zelf noch iemand anders kan zeggen, waarheen. Niet alleen op economisch terrein voltrekt zich deze terugtocht: op religieus, op sociaal, op zedelijk gebied evenzeer. Er ontstaat een nieuwe maatschappelijke orde, waarvan vooralsnog niet met zekerheid te zeggen is, welke vormen zij zal aannemen. In ieder geval staat het nu reeds voor de communisten zelf vast, dat de ontwikkeling op elk gebied tot geheel andere resultaten heeft geleid dan zij verwachtten.

Een eigenaardigheid van de nieuwe orde in Rusland is, dat de leiders van het economische leven, die zich geroepen achten

het bestuur van het land in handen te nemen, niet onder eigen vaandel optrekken, maar zich met de communistische kleuren dekken: een soort sociale mimicry. Het wordt steeds moeilijker het verschil te ontwaren tusschen deze nieuwe klasse en de communisten. De nieuwe leiders dringen de partij binnen en veroveren, vermomd als communisten, het land. Dat maakt het onmogelijk hun eigen gezicht te zien, hun eigen plannen te onderkennen.

Naast deze nieuwe klasse, die haar sloopend werk in de regeerende partij verricht, bestaan er in Rusland vele ongeorganiseerde stroomingen, die de sovjet-regeering bestormen en haar dwingen telkens een anderen weg in te slaan dan welken zij zelf wilde bewandelen. Waren deze stroomingen georganiseerd, zij zouden een geweldige macht vormen, maar zij zijn het niet en hebben geen vast plan, zoo althans beweert Koeskowa. Voor zoover er wel bewuste veranderingen plaats vinden, geschiedt dit onder de communisten zelf, en de regeering vreest daarom tegenwoordig meer haar eigen partij dan de overige groepen van het volk.

Tot zoover vinden wij de uiteenzetting van Koeskowa en haar aanhangers begrijpelijk, al gelooven wij, dat er nu reeds in Rusland veel meer welbewuste organisatie plaats vindt dan zij beweert (vooral onderschat zij de beteekenis van de ‘groene beweging’, d.w.z. de boerenbeweging, die meer en meer den vorm van een georganiseerde partij aanneemt). De vraag rijst echter: welke concrete voorstellen kan de nieuwe strooming aan de emigratie doen? Hierop geeft noch de nieuwe strooming, noch Koeskowa antwoord.

Koeskowa wil, dat de emigratie de sovjet-regeering *de facto* en *de jure* erkenne, dat de emigratie haar strijd tegen de sovjets opgeve, dat de emigranten-bladen het verzet tegen credietverleening aan de sovjet-regeering staken. Allen moeten zich tegenover de sovjet-regeering loyaal gedragen. De emigranten moeten vervolgens naar Rusland terugkeeren en met de bolsjewiki samenwerken om de productie op te voeren en den welstand van het land te verhoogen.

Is de terugkeer echter mogelijk? Zullen de bolsjewiki dien gedoogen? Hierop moet Koeskowa zelf een ontkennend antwoord geven. Zij verwijt de sovjet-regeering, dat zij duizenden en duizenden jongelui, die voor het welzijn van het Russische

volk werken willen, in blindheid blijft afwijzen, maar de bolsjewiki trekken zich dit verwijt niet aan. Van een massalen terugkeer der emigranten naar Rusland, een terugkeer met opgeheven hoofde, kan dus geen sprake zijn. De sovjetregeering wil alleen enkele emigranten weer toelaten, personen aan welke zij om een of andere reden behoefte heeft, maar de emigrant moet openlijk verklaren, dat hij zijn vroegere 'zonden' berouwt, en vervolgens lijsten met ontelbare vernederende vragen invullen. Komt zoo iemand in Rusland, dan wordt hij onder politietoezicht gesteld en aanhoudend bespied; een enkele onvoorzichtige uitlating kan hem in de gevangenis brengen. De propaganda van Koeskowa c.s., van de z.g. 'wozwrasjtsjentsy', heeft dus nog geen practisch gevolg. Het is daarom begrijpelijk, dat de leiders der politieke partijen, ook van de linksche, zoo vijandig tegenover deze beweging staan. En toch hebben deze partijleiders ongelijk. De beweging kan in de toekomst wel degelijk van veel belang worden, want de tegenwoordige houding van de sovjet-regeering is op den duur niet vol te houden. Vroeger of later zullen de bolsjewiki zich gedrongen voelen hun politiek te herzien, en zullen de 'wozwrasjtsjentsy' naar Rusland kunnen terugkeeren zonder dat hun vernederingen worden opgelegd. Voorloopig kunnen zij zich voor de taak, die hen dan wacht, voorbereiden en al het mogelijke doen om de kloof te overbruggen, die hen nu nog van de massa van het Russische volk scheidt.

BORIS RAPTSCHINSKY.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De rol van Goesti Gdé Djilantik tijdens de Lombok-expeditie.

In de April-aflevering van de Gids blz. 57 e.v. wordt door Mr. Dr. J.A.A.H. de Beaufort een kort overzicht gegeven van de Lombok-expeditie in 1894, waarbij ook melding wordt gemaakt van 'Goesti Djilantik, de sluwe leenvorst van Karang Asem op Bali'. *'De door hem in deze geschiedenis gespeelde rol is niet geheel duidelijk geworden'* (cursiveering aangebracht). 'Volgens de Hoofden der Sassaks, zou hij het verraad niet hebben aangeraden, noch de verraders gesteund', heet het daar op blz. 60.

Welke is de rol van Goesti Gdé Djilantik tijdens de Lombokexpeditie geweest? Duidelijk is die geschilderd door den Heer F.A. Liefrinck in zijne redevoering in het Indisch Genootschap van 30 December 1902 blz. 152 e.v., en later in zijn boek: Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten, 's-Gravenhage 1921, blz. 371 e.v. Het kan daarom nuttig zijn hier de meening van den Heer Liefrinck, die persoonlijk een aandeel aan de gebeurtenissen op Lombok in 1894 heeft gehad, nog eens te doen kennen. In het kort wedergegeven komt die meening op het volgende neder.

Toen onze troepen op Lombok kwamen, bevond zich daar de stedehouder van den Lombokschen vorst in het Balische landschap Karangasem, Goesti Gdé Djilantik met 1200 man Balische hulptroepen om den vorst bijstand te verleenen voor het onderdrukken van den opstand der Sassaks.

‘De eenvoudige waarheid’ nopens de beschuldigingen van verraad, zoowel van Nederlandsche als van Lomboksche zijde jegens hem geuit ‘komt hierop neder’, zegt de Heer Liefrinck, ‘dat door hem met zijn helderen blik en goed politiek inzicht van den beginne af aan is begrepen dat, het kostte wat het wilde, een oorlog met het Ned. Ind. Gouvernement voorkomen moest worden en dat het anders met het Balische bestuur op Lombok gedaan zoude zijn. Al zijn streven was er daarom op gericht eene minnelijke schikking tot stand te brengen, doch de omstandigheden zijn hem te machtig geweest en eerst toen aan de zaak geen helpen meer was, heeft hij er zich aan onttrokken om niet zelf mede gecompromiteerd te worden. Onmiddellijk, nadat in dien gedenkwaardigen nacht (van 25 op 26 Aug. 1894) de eerste schoten gewisseld waren, heeft hij zijne manschappen verzameld en is met hen naar het Noorden getrokken, alwaar hij de eerste gelegenheid die zich aanbood, benutte om naar Karangasem terug te keeren’ (Ind. Gen. 30 Dec. 1902 blz. 152).

Zoo is ook aan schrijver dezes door Balische hoofden op Lombok verteld, dat Goesti Gdé Djitantik het mogelijke gedaan heeft om den overval op onze troepen te voorkomen. Hij moet o.a. aan den Lombokschen vorst de vraag gesteld hebben: wat zal er gebeuren, wanneer een steen tegen een ei botst? Maar zijn betoog maakte op den vorst minder indruk dan dat van diens krijgsoversten, welke als een gevolg van de zending van onze colonnes naar Midden- en Oost-Lombok naar Tjakra Negara teruggekeerd, wezen op den hachelijken toestand van onze troepen temidden van de kleimuren van die hoofdstad. Deze aanvoerders, die bij hun poging om den opstand der Sassaks te onderdrukken de noodige krijgservaring hadden opgedaan, hebben het pleit bij den vorst gewonnen. En toen de eerste maatregelen tot den overval werden getroffen: het voor den strijd van man tegen man op juiste lengte afkappen der lange statielansen, moet Goesti Gdé Djilantik het besluit hebben genomen met de zijnen van het tooneel van den krijg te verdwijnen.

Had hij de onzen moeten waarschuwen? Had hij aan de zijde van zijn wettigen leenheer moeten meevechten tegen diens Europeeschen vijand? Al naar men aan de ééne of aan de andere zijde stond mocht men het een of het andere gehoopt

hebben, Goesti Gdé Djilantik dacht aan zich zelf en ging naar zijn eigen land terug om van daaruit het verdere verloop van de gebeurtenissen gade te slaan.

Toen de Heer Liefrinck kort daarna dan ook bij Goesti Gdé Djilantik te Karangasem kwam (nog vóór den val van Tjakra Negara) bleek, dat deze door zijn eigen poenggawa's werd verdacht met het Gouvernement te heulen (blz. 372: Nog eenige verordeningen, enz.) en dat hij, ‘een mengeling van goed en kwaad, hoewel een slim berekenend man’ (t.a.p. blz. 374 noot) er van doordrongen was, dat ‘een samengaan met of handreiking aan den vorst van Lombok voor het Karangasemsche land, zijne bewoners en bestuurders verderfelijke gevolgen zou hebben’.

In het bovenstaande is de rol van Goesti Gdé Djilantik tijdens de expeditie van 1894 aangegeven. Men moge daarover denken naar men wil, één ding is zeker: aan duidelijkheid laat het standpunt van wijlen den Karangasemschen politicus in 1894 niets te wenschen over. Toen Augusta de Wit haast twintig jaar later aan onzen ouden stedehouder een bezoek bracht, kwam zij onder den indruk van zijne ‘buitengewone persoonlijkheid’ (Natuur en menschen in Indië 1914, blz. 177).

Bij het uitvinden van zijn redding, toen hij tusschen twee vuren zat, bleek die buitengewoonheid in doorzicht en geslepenheid.

J.C. VAN EERDE.

Bibliographie.

De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw (1813-1870) door Dr. I.J. Brugmans (Tweede deel der Economisch- en Sociaal-Historische Onderzoekingen, onder redactie van Prof. Mr. N.W. Posthumus); Den Haag, Nijhoff, 1925.

Het is niet ongebruikelijk, van een boek, dat men prijzen wil, te betuigen, dat het een leemte aanvult. En evenmin, dat een boek, zijn bestaansrecht willende betoogen, dit zelf betuigt. Maar het gebeurt niet vaak, dat een boek dit doen mag met zoo onweersprekelijke redenen als deze Amsterdamsche dissertatie. Haar onderwerp, in den titel duidelijk aangegeven, was eigenlijk nog nimmer met genoegzame uitvoerigheid behandeld en zoo kon het gebeuren - de Inleiding laat niet na, de aandacht erop te vestigen - dat een boek over de arbeidswetgeving in Nederland de noodzakelijkheid van staatsbemoeiïng met de arbeidsverhoudingen hier te lande kwam staven met een verwijzing naar de misstanden, die in den loop der 19e eeuw in Engeland zijn blootgelegd.

Verklaarbaar is dit trouwens wel. Het is niet langer geleden dan 1918, dat officieel enquête-materiaal uit de eerste helft der vorige eeuw betreffende kinderarbeid hier letterlijk nieuw is ontdekt. Dit materiaal stond thans ter beschikking. De Heer Brugmans Jr. heeft er nog heel wat ander (en ouder) materiaal, uit archieven en andere bronnen, aan weten toe te voegen en is erin geslaagd, uit een en ander een goed gecomponeerd en voortreffelijk leesbaar boek samen te stellen.

Zoo verheugend als dus de verschijning van zijn proefschrift is, zoo drukkend is de kennisneming van zijn vondsten. Het stuk nationaal verleden, dat hier wordt blootgelegd, is een tafereel van ellende. De nederlandsche arbeidersklasse van vóór 1870 blijkt een over het algemeen lichamelijk, geestelijk en zedelijk laag gezonken geslacht te zijn geweest. Dat in minder dan een halve eeuw dit geslacht zich, deels uit eigen kracht, deels met hulp van boven-af, heeft kunnen opheffen tot dien graad van gezondheid en levenskracht, die ook door de jaren na 1914 wel kon worden verzwakt maar geenszins vernietigd, het lijkt haast een wonder. Van niemand liever dan van Dr. I.J. Brugmans zouden we hiervan nog eens de verklaring wachten.

v.B.

Frans Vermeulen. Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst. afl. 1 t./m. 3. Den Haag, Martinus Nijhoff.

Het is voorwaar een respectabele arbeid, die de Heer Vermeulen op zich heeft genomen met het schrijven van zijn Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst, waarvan tot heden 3 afleveringen tekst en platen zijn verschenen. Het werk is dus nog verre van voltooid, maar wel kunnen wij aan de hand van het reeds verschenene een zekeren indruk krijgen, en, in de eerste plaats, ons oriënteeren met betrekking tot de door den schrijver gevolgde methode en omtrent den geest, waarin het werk is gedacht. Wanneer wij nagaan, dat hier voor het eerst gepoogd wordt, een samenhangende en het geheel omvattende geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst te schrijven, kunnen wij ons niet onttrekken aan den indruk, dat hier een reuzentaak is ondernomen, alleen reeds om deze reden, dat het materiaal tot heden feitelijk nooit als geheel is overzien. En hieraan mag dan wel meteen worden toegevoegd, dat dit in het onderhavige geval buitengewoon moeilijk is. Immers, een specifiek Nederlandsche architectuur, die zich in wezenlijke kenmerken onderscheidt van die van de naburige landen, een architectuur, die volkomen duidelijk en onmiskenbaar Nederlandsch is, zóó scherp, dat wij moeten besluiten tot een reeds vroegtijdig tot uiting komende nationale eigenaardigheid, een zoo sterk uitgesproken nationaal karakter kunnen wij bij de Nederlandsche architectuur eerst dàn aanwijzen, als ook de groei van ons specifieke volkswezen zich scherper gaat afteekenen in den zin van nationale afronding - en dit is in de geschiedenis van West-Europa eerst op een vrij laat tijdstip.

Het laat zich hooren, dat dan ook de beschrijving van onze nationale architectuurgeschiedenis, waar het geldt de vroegste uitingen, niet kan worden opgesteld zonder daarin te betrekken de in geheel Europa optredende cultuurstroomingen, welke daarop van invloed zijn geweest, en de langzame opbouw van ons nationaal architectuurbeeld staat dan ook in Vermeulen's werk op een zeer breeden grondslag. De schrijver moest zich noodzakelijk telkens begeven ver buiten de grenzen van ons kleine land om de ontwikkelingslijnen na te speuren, waarlangs de architectuurvormen, die in ons land ontstonden, naar hier kwamen, en eerst wanneer deze lijn vastligt, kan aan detailleerende beschrijving der afzonderlijke uitingen worden gedacht. Zoodoende grijpt dan ook dit werk aanmerkelijk hooger dan de titel feitelijk aanduidt en worden wij telkens getroffen door wijde vergezichten van algemeen historisch en kunsthistorisch belang.

Het werk is nog te weinig gevorderd om reeds nu over te gaan tot gedetailleerde bespreking, maar wel mogen wij getuigen, dat het veel belooft, en bovendien, dat de beschouwingswijze der architectonische verschijnselen de groote verdienste bezit, volkomen architectonisch te zijn, d.w.z. uitgaande van de grondstelling, dat bouwkunst ruimtekunst is en als zoodanig een beeldende kunst van eigen karakter, die zich in wezen onderscheidt van de andere beeldende kunsten, daar, zooals Vermeulen zich in zijn voortreffelijke inleiding uitdrukt ‘de schilderkunst, in 't algemeen, ruimten verbeeldt, dan wel herleidt op een vlak, door middel van lijn en kleur, de beeldhouwkunst lichamen vormt in en tegenover de omhullende ruimte, terwijl de bouwkunst *ruimten* schept in de onbeperkte ruimte’.

Zoodat dus als typisch architectonisch scheppingselement het *ruimtegevoel* moet worden erkend, anders geaard dan, en in wezen gescheiden van lijn-, kleur- en vormgevoel, welke bij schilder- en beeldhouwkunst als primaire scheppende factoren optreden. Hiermede sluit de schrijver zich dus aan bij de moderne aesthetica, zooals we die bij Sörgel, Brinckmann e.a. aantreffen, en welke de studie der architectuur ver heft boven het alledaagsche plan, waar de historische studie zich feitelijk alleen bezighoudt met de uiterlijke detailvormen. 'Zoo zal ook, wie bouwkunst alleen als spel van vormen en kleuren, als verbinding van mooie materialen en knappe constructies ziet, al heeft hij het zuiverst kleurgevoel en den meest beschaafden smaak, toch nooit tot het wezen van een architectonisch kunstwerk doordringen. Slechts hij zal bouwkunst wezenlijk begrijpen en doorleven, die deze vormen en kleuren, materialen en constructies, als ruimte-omhulling ervaart en aan een bepaald ruimtebeeld ook een bepaalde gemoedsaandoening, een zielsbewegen verbonden voelt'.

Vermeulen ziet dan ook de geschiedenis der bouwkunst allereerst als de geschiedenis van 'de ontwikkeling van het ruimtegevoel, van het vermogen om de ruimte zoowel technisch als aesthetisch te beheerschen, in verband met de eischen, die de geheele maatschappelijke, geestelijke en economische ontwikkeling stelt'.

De plaatsruimte ontbreekt mij om meer in het bijzonder in te gaan op de consequente wijze, waarop de schrijver dit principe tracht te verwezenlijken, zonder daarbij uit het oog te verliezen, dat ook technische en decoratieve elementen bij de beschouwing der architectuurgeschiedenis van belang zijn. Echter treft telkens weer zijn groote nadruk op de ruimte ontwikkeling en het zeer diepgaande historische inzicht, waarmede hij te werk is gegaan om de ontwikkeling onzer architectuurvormen te verklaren. Zoo werd de behandeling van den vroeg-Middeleeuwschen kerkbouw een boeiend beeld, waarbij onze nog vrij bescheiden uitingen komen te staan op den rijken achtergrond van heel de ingewikkeld bewogen cultuurstroomingen der Middeleeuwen, en zien wij de Romaansche basiliek na een gedurige wisselwerking van invloeden in den hoogst ontwikkelden vorm van het Rijnlandsch-romaansche grondplan zich opbouwen als een rhythmisch samengestelde ruimtecompositie, welke met een dwingende vastheid op een kwadratisch schema gebouwd, zijn volkomen consequente doorvoering vindt in de overwelving met het kwadratische, riblooze kruisgewelf, waardoor tenslotte de geheele compositie wordt in zijn 'onverbrekelijken mathematischen samenhang tusschen hoofd- en zijbeuken, een gesloten organisme naar Germaansch-feudalistischen aard'. De schrijver stelt hier scherp de tegenstelling tusschen de 'verticaal gerichte, veelledige, samengestelde' Germaansche ruimteopvatting en de 'eenzijdig gerichte, horizontale' Latijnsche. Vanuit deze tegenstelling gezien, is de architectuurgeschiedenis inderdaad een voortdurende wisselwerking, waarin nu eens de eene, dan weer de andere tendenz de overhand heeft.

De wijze, waarop de schrijver de doorwerking van deze tendenzen in de Middeleeuwsche architectuur schetst, vanaf de vroeg-Christelijke basilieken, met al de daarop werkende Syrische, Byzantijnsche, Latijnsche en Germaansche invloeden, is zoo helder, grondig, logisch en overtuigend, dat ik van ganscher harte meen te mogen spreken van een zeer belangrijk stuk werk, dat van groote waarde belooft te worden voor de kennis onzer Nederlandsche architectuur, meer dan dat: voor een zuiver begrip van het

wezen der architectuur zelf. Daarom mag ik dit werk wenschen in de handen van onze kunstgeleerden, ons kunstzinnig publiek, en zeker niet minder onze architecten. De bezinning, die elk kunstenaar nu eenmaal noodig heeft als brood, kan erdoor slechts worden gediend. Wij mogen met spanning uitzien naar de voortzetting.

A.J. VAN DER STEUR.

Dr. G. Schamelhout, De volkeren van Europa en de strijd der nationaliteiten, 1e deel (Wereldbibliotheek).

'In het wee van den oorlog is dit werk opgezet, in de naweeën is het eerste deel voltooid'. Aldus de schr. in de voorrede van dit grootscheeps ontworpen werk waarvan het 1e deel alleen reeds bij de 500 pag. gedrongen tekst bevat. Het oogenblik van de conceptie en van de schepping verklaart de algemeene alluur: hoezeer man van wetenschap - Dr. S. is een arts van groot gezag - heeft de auteur zijn practische inzichten verdedigd met een warmte die een geestdriftig idealist en kunstenaar verraadt. De inhoud is niet te omlijnen. Een imponeerende massa historische, anthropologische, ethnographische en politieke kennis heeft den schr. toegelaten uit de Europeesche puzzle een duidelijk beeld saam te stellen. Het kunstmatig karakter der huidige staatsgrenzen wordt er met diep doorzicht gewraakt, en de taal als teeken der nationaliteiten vooropgesteld. Van eenige cultureele eenheden, Esten, Letten, Finnen, Litauers, worden in den eersten bundel volk en taal, staats- en taalgebied, verleden, herleving en hun rol in den wereldoorlog bestudeerd. - Op zijn talrijke studiereizen heeft schr. de rassen van Noord- en Midden-Europa leeren kennen, en het is niet de geringste verdienste van zijn werk, dat de documentatie berust op persoonlijke ervaringen, en onze oude wereld bekeken is niet alleen door den bril van den geleerde maar ook met den onbevangen blik van een wijsgeer. Wij veroorloven ons dit kleine voorbehoud: niemand zal het gezag van Dr. S. betwisten waar hij bijv. de lichaamsmerken der rassen verklaart, waar hij zijn kennis van de hedendaagsche geschiedenis aan den dag legt, allerminst wanneer hij de psychologie der volkeren ontleedt en met groote edelmoedigheid de verzuchtingen der benadeelde rassen bepleit; het blijft echter de vraag of zijn beweringen over staat en nationaliteitsbeginsel even onaanvechtbaar zijn; wij betwijfelen of er veel juristen (wier geestelijke vorming hun door leeken vaak te driest als beroepsvervorming verweten wordt) zullen gevonden worden die bv. het IIIe hoofdstuk, rijk aan politiek-juridische overwegingen en staande onder een motto van Romain Rolland, zullen onderschrijven? Doch detailcritiek laten wij graag over aan de vakgeleerden op wier gebied de auteur zich gewaagd heeft. Dit zij erkend en bewonderd: het langgerijpte werk van Dr. S. verrijkt de Vlaamsche wetenschap. De schr. behoort tot het geslacht van die Vlaamsche geleerden wier naam over de geheele wereld bekend is en waaronder wij heden mannen tellen zooals Prof. Daels, Dr. F. Sano, Mr. Louis Franck. Zijn werk zal ook in de andere landen het besef versterken dat wij evenmin in de wetenschappen als in de kunsten bij anderen ten achter staan. En dan: zijn critiek van Europa is een daad van moed; er is veel

zedelijke onafhankelijkheid en een zeldzame eerlijkheid noodig om de Europeesche en nationale wantoestanden flink onder de oogen te zien, om met onverwoestbaar geloof in de menschelijke gerechtigheid zijn tijdgenooten te waarschuwen voor dwalingen die de kiemen kunnen bevatten van toekomstige oorlogen. Dat is de zedelijke beteekenis van Dr. S.'s standaardwerk; ook daarmee wenschen wij den Vlaamschen geleerde van harte geluk.

A. CORNETTE.

Joris Vriamont, Sebbedee ('s-Gravenhage).

Sebbedee is de man die het laatste oordeel bijwoont - en daarbij vergeten wordt. Hij is mulder en heeft geleefd ‘in de vereenzaming die hem de betrekkelijkheid der systemen geleerd en het inzicht in vele dingen gegeven heeft’. Hij is getuige van het voorspel der kosmische omwenteling, van de komst van den Antichrist, de apocalyptische beroeringen en het laatste geding. Daarna sterft hij alleen in den eeuwigen nacht, de laatste van allen, ‘Sebbedee de man die geen bestemmingen had’. Ik vrees dat het vernuft van dit zichtbaar transcendent-bedoelde plaketje aan velen zal ontsnappen. Ik althans heb er geen verstand van. De fabel van dit ‘kettersch verhaal’ heeft mij meer bezig gehouden dan zijn verborgenheden. Zoo zijn de apocalypsen van Bosch en de maskeraden van Ensor, waaraan deze ‘pikante sproke’ doet denken, boeiender door de fantastische verbeelding en de weelde der kleur dan door de raadselachtige inzichten. De vroege dood van veel symbolische werken is toe te schrijven aan de opzettelijkheid van de symboliseering. Symbolisme is geen koelbloedig toegepaste theorie maar natuurlijke, organische cristallisatie van een geestelijke gesteldheid. John Bunyan, Hölderlin zijn van huis uit symbolisten; de *Pilgrim's Progress* en *Hyperion* zullen langer gelezen worden dan *Le Voyage d'Urien* en *Les Potomack*. Komt dan daarbij nog een sterk satirisch element, gaat de symboliseerende schrijver de samenleving kittelen of geeselen, dan doet hij het op gevaar van niet of verkeerd te worden begrepen en den lezer te irriteeren. Het schijnt mij de zwakke kant te zijn van *Sebbedee* dat de bedoelingen er wat dik op liggen en dat de geestigheid van grof allooi is. Ik geef echter gaarne toe dat dit slechts van bijkomstig belang is. Het hermetische van deze geschiedenis wordt meer dan vergoed door den eigenaardigen toon van het verhaal. Die toon heeft iets knetterends. Hij is vlug, beslist. Het is een beweeglijk vuur dat gedurig gensters uitslaat. De woordkeus is bijna altijd raak. Daarbij heeft Vriamont iets cynieks dat soms verwant is met Swift. Dit zijn vrij zeldzame verschijnsels in de Vlaamsche letteren; daarom verdient *Sebbedee* te worden gesignaleerd. De uitgave is keurig bezorgd door het huis A.A.M. Stols te Maastricht en is niet in den handel.

A. CORNETTE.

De avonturen van den muzikant aan het water.

De avonturen op de markt.

Het was de trots der stad, dat, zooals beter dan in alle andere steden langs de rivier in het Odeon de klassieke muziek klonk, zoo eerder dan in alle andere steden de nieuwe. Allard vond veel nieuwe muziek in de bibliotheek. Daarin was velerlei verstaanbaar geworden wat in het stadsgedruisch niet dan een verwarde klank te meer is onder de honderden verwarde klanken, klank van dreigen, klagen, hoonen, smeeken, troosten, beloven, moedigen roep. Daarom was zij dikwijls zoo vlijmend scherp, heftig, vol tegenstrijdigheden, moeilijk te begrijpen; maar ook dikwijls innig, klaar, dapper, een nieuwe schoonheid verkondend en nieuwe vreugden. Zoó als zij was verwelkoomde Allard haar. Er kwamen veel jonge makers van muziek tot hem.

De eene zei:

‘Het kind is gekomen in de muziek, het spreekt met zijn eigen stem daarin, het beweegt naar de wet van zijn eigen wezen, dat anders is dan het wezen van volwassenen; oprecht, toomeloos, bij het oogenblik in uitersten levend. Wij naderen het schroomvallig, de onvolkomenheid van ons begrip zijner gedachte ons wèl bewust’.

Een ander:

‘De menigte is gekomen in de muziek: zij die stom was zoolang, heeft een stem gekregen. Zij zegt wie zij is en wat zij draagt, de nederig bij den grond levende op wie alle schit-

tering en hoogheid rust als op zijn donkere grondslagen een paleis. Wij willen zeggen omtrent haar wat zij zelve omtrent zichzelve niet weet; haar geduld, haar moed, haar goedheid'.

En weer een ander:

'De waarheid omtrent geringe en onschoone dingen is gekomen in de muziek. Wij willen haar. Zij zal onze schoonheid zijn. Laat kinderen zich vergapen aan den schijn van vorm, kleur, trotsch gebaar, klinkend woord! Wij zoeken het binnenste, het donkere waar de warmte is en de teederheid van het leven, de fijne adertjes en zenuwen, het weefsel dat niet aan het daglicht komt. Met de verborgen waarheid willen wij als met een heilzame tooverspijze de menschheid versterken. Onze muziek is een middel om met de menschen te spreken, niet een doel op zich zelf. Zij zal spreken voor hen die zelf niet kunnen spreken, die stom zijn in hun leed omdat zij zich de minderen gevoelen van allen, de vernederden en beleedigden, die zwijgen. Wij vragen voor hen wat allen behoeven ook de schoonen, sterken, kloeken van verstand die op hen neerzien; broederlijk gevoel'.

Maar een, die was een en al tinteling en gesprankel, riep:

'Lang genoeg is de muziek de ernstigste van alle kunsten geweest, de zelden slechts glimlachende! Wij willen den lach! Wij willen scherts, wij willen ook spot! Wij zullen de eigengerechten, de waanwijzen, de in diepen ernst over zich zelf voldanen over zichzelven aan het lachen maken. De zwaarhoofdige geleerdheid die makers van muziek uitlegt wat muziek is en wat zij moet en wat zij niet mag, die wippen wij den doctorshoed van de pruik. Wij geven een knipoogje aan het breed in majesteit gezeten gezag. Den op zijn eigen leed verliefde kittelen wij met een pauwenveer onder den neus. Met twee handen houdt hij aan de tippen een natten zakdoek omhoog: 'Aanschouwt de tranen mijner ziel!' En wij: 'Toch niet de verkoudheid uws hoofds?'

Allard dacht aan zijn vroege avonturen op het Eiland, wanneer vreemd zeevolk daar landde, en elk had zijn eigen taal en zijn eigen muziek en hij hoorde die, vol vreugde.

Zoo als reizigers verhalen van vreemde, schoone landen, verhaalde ook veel van die muziek van landschappen, steden, feesten, plechtigheden, avonturen van een dag of een uur, zooals er beleeft, wie met open zinnen en open hart te midden

van het ongewone gaat. Verten bracht zij dichtbij; landen wit en stil onder de sneeuw, landen luidruchtig in zonnelaaie, door onafzienbare vlakte traag vloeiend de breede bruinige rivier waar op het vlot van reusachtige stammen, dat de avondschijn rood maakt, de vlotvoerder een treurig sleepende wijze zingt, het driehoekige snarenspeeltuig tokkelend op zijn knieën; den zoom van de gele woestijn, waaruit de karavaan komt opdagen, op het uur als van de minaretten der niet meer verre stad het gebed wordt geroepen, en in hun verlangen meenen de dorstige ruiters, hun kameel prikkelend tot sneller stap, de kreten reeds te vernemen door de straten van de waterventers, met hun natglimmenden gezwollen zak die de afgestroopte huid is van een geit of een schaap, den zingenden roep van de verkoopers van oranjeappelen, die hun ooft prijzen voor zoeter dan de geuren van het paradijs, de muziek uit de herberg, waar, in de poozen van des straatdichters vernaal, danseressen zich wiegen en wenden voor den gast die zijn borrelende waterpijp rookt. Aan de voeten gezeten van den Heerscher wiens glimlach haar leven is, wiens frons haar dood, verhaalt Sheherazade de nachten door van vorstenzonen, wien om hun deugd en moed geesten te vriend zijn, en van schoone vrouwen, die door vernuft zich redden uit slavernij en smaad. Om Sita, aan haar gemaal ontvoerd, strijden goden tegen reuzen en monsters van het woud.

Maar soms is de verte die die muziek nabijbrengt, een verte van breede landen en zeeën niet, maar een verte van gedachten; van simpele menschen verhaalt zij dan, die bij den arbeid op den akker, en in de schuur, achter de schapenkudde, in het woud, andere gedachten krijgen dan in de woelende steden de stedeling. De muziek van Delpont was zoo met wien Allard al spoedig vrienden werd.

Die bracht hem tot den Organist van St. Cunera.

Het was zijn hartewensch Christus en het Dochtertje van Jaïrus uit te voeren.

En hij dacht;

‘Nu heb ik al dat schoone behoef der muziek, dat zoo kostbaar is, dat alleen rijkdom het haar kan geven; rijk door haar macht over het water en aan het water arbeidende menschen geeft de machtige stad het; het hooge huis voor klank gebouwd; de vele muzikanten, spelers vaardig met vingers

en adem op voortreffelijk speeltuig en zangers met zoete keel, die aan de gedachte van den maker van muziek, in stilte eenzaam, haar luchtige gedaante van klank geven en gemeenschap met wie verlangend luisteren. En ook de menigte is hier, in wier heugend hart dat leven van een oogenblik, die kortstondige schoonheid duur en werking wint. Heerlijk kan ik al die muziek laten opklinken!

Maar nu moest hij ervaren, dat zijn zangers en spelers een andere meenden dan hij.

Het duidelijkst werd dat verschil en misverstand bij de muziek van Haydn, Mozart, Beethoven. Argelooze blijdschap; een zachte gelukkig glimlachende wijsheid; den kreet van triomf in een strijd met reuzenkracht tegen alle machten der duisternis gestreden; dat had hij denken te vernemen. En vernam meesterschap over keel en instrument.

Dat begreep hij niet.

Het waren muzikanten als hijzelf die daar speelden en zongen. Zij kenden als hijzelf die muziek en haar makers. Zij wisten alles wat hij wist van den tijd en de dingen om hen heen.

Zij kenden Haydn, den stillen zachten man, dienstbaar altijd onder machtigen, levensgenoot van een heerschzuchtigbooze vrouw, dien dienstbaarheid noch huiselijk verdriet kon verbitteren, die zeide wel te weten hoe weinig gelukkige menschen er zijn in de wereld, en daarom wilde hij een muziek maken die troosten en verblijden zou. Zijn verlangen naar eendrachtige liefelijkheid schiep een nieuwen samenklank van allerlei instrument. Hij hoorde van verre de bazuin van Miltons stem, en gaf antwoord op een herdersfluit. Zoo blijde was zijn muziek en mild, als het jonge groen vol bonte bloemen dat hij uit de ongerepte aarde van het Paradijs zag spruiten, rondom den tred van het eerste paar minnaars, zoo heilzaam als het geurige kruid dat genezing borg voor wonden waarvan zij niet wisten nog, voor een leven dat strijd zou zijn.

Zij kenden Mozart, het wonderwezen, den zielen-tweeling, de eene der beide saamgeborenen een zuiger van zoetigheid, een luchte danser, een schalk, de ander een hemeling, gebieder over geesten, booze en goede, die Liefde opriep onder haar beide gestalten, de minnelijke en de schrikwekkende, de kracht ten leven en de macht ten dood, die jeugd en schoon-

heid bewaasde met onverwelkelijken dauw, dat eeuwig in bloei zij zijn gebleven, die met een glimlach heerschzucht, ijdelheid, onverstand boog naar hun spiegelbeeld in de klare wel van zijn klanken, die boven de pijnen van een afgesold lichaam, de ontberingen der bittere armoe, de schrijning van een schoonen trots door onwaardigsten gekwest, zijn woon had in een stilte boven sterren en stormen.

Zij kenden Beethoven die sprak: 'Vreugde is het element waarin de mensch het best gedijt', en die levenslang de vreugde zocht, haar noemend bij haar beide grootere namen: Kracht en Liefde. En wel was als Kracht zij hem aangeboren, ingeschapen, zichzelve genoeg; hij kon het trotsche woord uitspreken: 'Kracht is de deugd en wet van allen die boven andere menschen uitsteken en zij is ook de mijne'. Maar voor de Liefde die den eenzame uit zijn eenzaamheid verlost, den arme rijk maakt, den treurige vol vreugde, zocht hij tot haast aan het einde toe naar levensbehoef.

In zijn jeugd, in den bloeitijd van zijn krachtig lichaam en het ontwaken van dat naar schoonheid dorstende en hongerende hart, meende hij; de liefde moest dat zijn van een liefelijke vrouw. Maar die gewerd hem niet, al naderde zij soms tot binnen den greep van zijn uitgestrekte handen. Hij was onschoon voor het oog; dat roode ruw behouwen gezicht onder ruig van zwarte haarbossen, die oogen diep in de kassen onder borstelige wenkbrauw, brandende als vuur in van struweel overhangen spelonk; die vastgesloten mond binnen het bonkige vierkant van kaken en kin; meisjesoogen zagen schuw daarnaar. Zijn vroolijkheid zelfs had iets dat verschrikte, de woestheid was daarin van den strijd, waarin hij ongure monsters had verslagen. Blijden en liefelijken lieten hem alleen.

Hij werd ouder. Hij zag den strijd van een volk om vrijheid, hij vernam den roep naar broederschap. Een nieuwe schoonheid ging op als een zon. En of de kampioen der vrijheid zelf een heerscher werd en dwingeland, de schoonheid bleef. Broeders zouden zijn wie in haar geloofden, liefde vereende alle geesten in den naam der Kunst. Maar zijn kunst, zijn muziek bleef onverstaan, toen van het schitterende, het medesleepende, het triomfante hij zich wendde naar de dingen der ziel. Wat hij als zijn schoonsten schat had te geven, dat wilden de menschen niet. Zij wilden wat schitterde en verblindde, mu-

ziek voor vorsten die vrijheid vermoord hadden en voor wie broederlijke gezindheid misdaad was. Als een van waanzin geslagene ontweken hem de luchtig levenden.

Hij werd oud. Hij was alleen. Als in een kerker zat hij in doofheid opgesloten. Zoo arm was hij dat hij geen betamelijke kleedij had en binnenshuis moest blijven als hij verlangde door veld en woud, de bakermat van zijn muziek, te dwalen. Alle uiterlijke schoonheid was buiten zijn bereik. Toen bouwde hij uit zijn verlangen een innerlijke wereld op. Niets meer vroeg hij. Alles gaf hij. En nu geschiedde het wonder. Smart werd vreugde, ontbering vruchtbaarheid, eenzaam smachten juichen over broederschap. Uit een onuitputtelijken overvloed stroomde zijn liefde uit tot alle menschen, booze en goede, sterke en zwakke, schoone en onschoone. En hij zong het hooglied der Liefde als opperste Vreugd.

Dat alles wisten zij zoo goed als hijzelf, het kon toch niet anders of zij voelden het ook als hijzelf. En niettemin werd onder hun spelen en zingen Die Schöpfung een gladgeschoren park waarin een heer en dame sierlijk wandelden. En niettemin beëindigde een zanger de serenade van Don Juan een octaaf hooger dan Mozart schreef, en met een sierlijke fiorituur, en twee zangeressen vertoonden keelkunstjes in hun lied uit Le Nozze di Figaro. En niettemin waren orkest en koor gelijkelijk verbaasd toen, bij de voorbereiding van de Negende Sinfonie Allard verklaarde op den zelfden avond Seufzer eines Ungeliebten te willen geven en de Fantasie voor piano, orkest en koor die aan Maximiliaan Joseph van Beieren is opgedragen, omdat in dat lied van den onbeminde, die liefheeft en smeekt om wederliefde en in die symphonie, die de onderlinge liefde viert van allen die het Schoone liefhebben, de groei is waar te nemen van het verlangen naar Liefde dat in de Negende Sinfonie volkomen is geworden.

'Bedenkt toch', riep hij, 'dat Beethoven dertig jaar lang die gedachte met zich om heeft gedragen; dat zij tot halverwege stijgend in het Lied en in de Fantasie telkens weer voor den top terugdeinst en neerzinkt en pas in de Negende, als hij in het leven heeft gezegevierd, zegeviert hij ook in de muziek en de melodie stijgt tot haar heerlijke hoogte. Bedenkt dat wij in zijn schetsboek meer dan tweehonderd maal haar beproefd en weer verworpen vinden, voor hij dezen eenigen

vorm koos dien wij nu kennen; en zegt dan of wij aan zulk een pogen niet den eerbied schuldig zijn van aandacht!'

Niemand antwoordde.

Wat had hen zoo doodsch gemaakt?

Hij hoorde - het was Tieffenbrucker die het hem verhaalde, de zonderlinge man kwam hem dikwijls opzoeken - dat zijn voorganger het orkest tot zijn speeltuig had gemaakt, lijdelijk gehoorzaam aan zijn wil. Geen muzikanten waren die mannen meer, maar muziekinstrumenten, neen deelen van muziekinstrumenten zooals in het vioolbouwersdorp de tot werktuigen verworden arbeiders van den 'Amerikaan' er moesten maken. Het orkest was een veelvuldig samengesteld instrument waarop een virtuoos speelde; niet de gedachten van den componist maar zijne eigene. En wat hij dacht was vernuftig, sierlijk, verrassend, een prikkeling voor oververzade zinnen, een heimelijk streelen van ijdelheid, een glimlachend tegemoetkomen aan mode. Niet Haydn, Mozart, Beethoven of eenig ander van de groote makers van muziek, liet hij zijn hoorders hooren, maar hun eigen gewoonte en welgevallen, die ook zijn gewoonte en welgevallen waren.

Wat had hem zoo doodsch gemaakt?

Allard leerde de toehoorders in het Odeon kennen, in die enkelen velen. Om velerlei anders kwamen zij dan om de muziek.

Sommigen kwamen omdat het hun als welgestelden betaamde. Zij zouden het zoomin hebben nagelaten als zij het nalieten elkander bezoeken te brengen en maaltijden aan te bieden, feesten aan te richten voor hun zoons en dochters en zich met een stemmige sierlijkheid te kleeden; teeken was dat alles van rijkdom. Ontstentenis daarvan had hen de minderen gemaakt van hunsgelijken van nu. Om hun fatsoen kwamen die, niet om de muziek.

Anderen wilden muziek als lijdelijke uitspanning na de inspanning van den jachtenden dag. Zij moest zijn als een lichte slaap, een zachtheid aan de zinnen, een nog niet geheel maar toch bijna gemeenzame vertrouwelijkheid als in een gesprek tusschen welopgevoede menschen, die elkander verhalen van anderer lotgeval, zich lichtelijk verheugend soms en soms in een snel voorbijgaan zich lichtelijk bedroevend; het einde moet altijd een gevoel van welgevallen zijn.

Er waren er ook die van muziek veel wisten en naar een uitvoering gingen als naar de wedrennen, in spanning welke dirigent, welke speler, welke zanger, het van een anderen zou winnen. Zij vergeleken onophoudelijk, zij telden moeielijkheden, overwinningen en nederlagen, bravour bracht hen in verrukking.

En eindelijk en ten laatste waren er, maar niet zoo zeer velen, die kwamen om de muziek. Er waren geschoolden en ongeschoolden onder hen, eenvoudigen en die over veel hadden nagedacht; maar hetzelfde wilden allen; hun hart open doen voor de muziek en als een schat voor altijd haar ontvangen en bewaren.

En het was ten derde male dezelfde vraag omtrent al die anderen; wat had hen zoo doodsch gemaakt?

Povell Godijn behoorde tot geen dier groepen en tot alle, was een menigte op zich zelf. Hij verzuimde geen enkel concert, gaf het sein tot applaus, ging ‘zijn jongen dirigent de hand drukken’. Sedert hij hem had leeren kennen als componist - van zijn Elegieen Capriccio's Madrigalen in wording bleef den gedwongen luisteraar geen noot bespaard - scheen hij Allard de meest doodsche van allen.

Hij had gedacht; helpen om met muziek de doodsche harten te wekken zouden hem die rijke mannen van de stad die muziek toch moesten liefhebben daar zij immers van hun rijkdom gaven aan de muziek. Maar als hij de nieuwe muziek wilde doen klinken, weigerden vaak zij die medezeggenschap hadden. En dan spraken zij met den mond wel van muziek, maar in hun hart meenden zij geld, dat zij dan wederom moesten geven, allicht. Wat die veldheer van vroeger die ook een wijsgeer was, wist omtrent den oorlog, dat wisten zij omtrent muziek, vooral omtrent de nieuwe muziek. Daarvoor waren drie dingen noodig; het eerste was geld; en het tweede was geld; en het derde was geld. Daarom, als zij zeiden: schreeuwende dissonanten, baldadige willekeur, effectbejag, armoede aan gedachten, meenden zij: waarschijnlijkheid dat de uitvoering wel verre van de kas van het Odeon te vullen die tot, wie weet hòe dicht boven den bodem, zou ledigen. Een nieuw stuik, een leege zaal! Want de menigte vreest het nieuwe; zij schuwt het geestelijke avontuur. Rijke orkestratie was het boven alle ander te mijden gevaar; voor een gevoelig gehoor

werd gezegd; voor een bedreigde beurs was gemeend. Als bij verlies nog verkwisting moest komen! Wat sommen zou een orkest niet verslinden als waarover die jonge componisten zoo vrijmoediglijk beschikten! De neiging tot overdaad kenmerkte als helaas! de jeugd in het algemeen, ook hen. Hun matigheid te leeren was een goede dienst hen zelven en der muziek (om van het publiek niet te gewagen) bewezen. Had niet een van hun leiders het orkest van honderd dat zijn laatste opera heette te behoeven tot veertig herleid, toen nadenken hem wijzer had gemaakt?

Allard die het werk in zijn oorspronkelijken en in den verminderden staat kende riep:

'Nadenken? en wijzer?

En kreeg ten antwoord:

'Als men wil: de nood bescheidener. Met die honderd als eisch stootte hij overal het hoofd'.

De nederlaag van den groote verijdelde het pogen van ongetelde kleineren. Allard verloor het pleit.

Soms was de nieuwe muziek er alleen in manuscript.

Want uitgevers hadden, verschrikt, geroepen:

'Een Sinfonnie uitgeven? Dat is niet te betalen! Mijn papier! mijn arbeidsloonen! mijn reizigers! mijn reclame! En als zij gedrukt is, wil geen enkel orkest haar opvoeren. Daarvoor moet een componist eerst beroemd zijn of dood, naar de Voorzienigheid het beschikt. Ik zou mij nog gelukkig mogen achten als een avontuurlijk aangelegd dirigent mij de muziek ter leen vroeg. En onderwijl heeft mijn concurrent een halve ton verdiend aan een wals of een café chantant deun, dien hij gehad heeft voor een appel en een ei'.

Daarop had de componist bijeengeschraapt wat met slaven, hongerlijden, te leen vragen aan vrienden, bij een woekeraar schuld maken, bijeen te schrapen was en had zijn manuscript laten copieeren. Maar als Allard hun zulk een copie voorlegde verzetten zich al zijn muzikanten.

De copiïsten van dezen dag verstonden hun vak niet of de componist zag naar zijn werk niet meer om als eenmaal het laatste accoord er stond. Wat hadden zij van zulk nalatig gekrabbel al niet te lijden gehad, wat ergernis, hoofdbreken, verlies van tijd, kracht en animo door fouten die pas onder het spelen aan den dag kwamen! Ook de bekwaamste dirigent, die

dadelijk hoorde waar het haperde en dadelijk wist hoe te herstellen, kon dat niet verhelpen. En hoe vaak bleef het onzeker of die snijdende dissonant een schrijffout was of de baldadige verkiezing van den componist, zoodat wie verbeteren wilde moest aarzelen!

Het verhaal werd gedaan van een cellist die in het allegro der sinfonie van een dier nieuwlichters den anderen twee maten vooruit gekomen en tot aan het slot gebleven was. De componist was de zaal uitgegaan. Maar hij, toen een van diens vrienden hem wilde berispen: 'Met die muziek komt het er niet op aan; het is immers altijd valsch'.

Allard verloor alweer het pleit.

Hij dacht soms; was het niet wijsheid, een voor vergeefsch erkenden strijd op te geven?

'Vreugde is het element waarin de mensch het best gedijt. De muziek scherpt in den mensch de ontvankelijkheid voor de gaven van die dochter des hemels'.

Maar hier was geen vermogen van vreugde, noch ontvankelijkheid voor haar.

Als hij door straten ging en over de pleinen der prachtige stad, de openbare gebouwen beschouwde, de weelderige huizen, het park met zijn fonteinen en in krans van geboomte vijvers, waarop spiegelende zwanen dreven; als hij het gedreun vernam van de groote fabrieken, de treinen af en aan zag schieten, en in de haven de altijd wisselende vloot bewegen der schepen rijk bevracht: dan was het niet die macht en pracht die het meest hem trof, maar de vreugdeloosheid. De gezichten die hem tegenkwamen op zijn dagelijkschen gang naar het Odeon stonden dof. Zij waren hard en hoogmoedig, of moede of bang en leeg. Zeldzaam de glans van een helderen blik.

Kinderen en minnaars en jonge moeders lichtten. Maar de menigten waren dof.

Dof de donkere drommen der arbeiders, ruige mannen en vrouwen voor de zwarte fabriekspoorten. Dof de in enkelingen ijle menigte der gladde heeren, rondom de Beurs en bij de kantoren. Dof de in groepen pronkende dames langs de bonte winkelruiten.

Feesten gaven een korte valsche schittering. Feesten van rijken die praalden en geeuwden, feesten van armen die dron-

ken en vochten. Nergens scheen het zachte effene licht der blijheid. Het was donker alom.

Wat vermocht daartegen een klein-brandend lichtje van muziek in den avond?

Er kwamen donkere dagen. Dichter op elkander volgden zij en waren donkerder naarmate hij meer ondervond en ervoer omtrent muziek en muzikanten in de rijke stad.

De vergadering der gezaghebbenden heette de nieuwe muziek zwijgen, die zoo schoon had kunnen klinken. Op de repetitie die de laatste moest wezen had hij zijn orkest niet verder dan halverwege tot de gedachte van den componist kunnen brengen. Een uitvoering werd toegejuicht, maar de toejuiching zelf verscherpte het besef van falen dat hem stak.

Hij zag een voormalig operettezanger, lieveling van feestvierders, uit een partituur die hij niet kon lezen, een orkest en koor van rijke dilettanten dirigeeren; in zijn onberisplijk zittende gekleede jas, zijn blinkende manchetten, zijn briljanten ring en zorgvuldig gekruld haar speelde hij het publiek met armheffingen en handwuivingen een ten achterste voren gekeerde pantomime der geestdrift voor, tot het inzetten der stemmen hem weer terecht hielp op de bladzij.

Hij hoorde in de Kathedraal een muziek die keuvelenden en aan zoetigheden nibbelenden bezoekers in een salon het oor gestreeld zou hebben; en in de Opera de Zauberflöte als grap.

Na een overrijkelijk diner kwansuis intiem bij Povell Godijn, moest hij op den prachtigen concertvleugel in de muziekzaal passages aanhooren uit diens jongste werk Parsifal Junior, een muzikale scherts als de componist met een aangenamen glimlach zeide, waarin een jong arts, als Parsifal argeloos en door medelijden wijs, den pelgrims-kranken naar Flumen Sanat als naar Montsalvat opgestegen, voor Graal een beker van het heilzame water reikte der bergbeek.

En terwijl zag hij een man van talent in ellende bij stompen, onnutten arbeid in dienst van ijdelheid en winstbejag om het bare lichaamsbestaan zwoegen, terwijl het schoone dat het zijn natuur en zijn lust en zijn leven was voort te brengen, en dat duizenden tot vreugde ware geweest, ongeboren stierf in hem en van het vergif verdorde of verrotte zijn ziel. Hij kon niet helpen. En hij wist, ongetelden verging het als dezen eene, en ook hen hielp niemand, noch kon iemand helpen. Allen waren

te armer, al wisten weinigen het slechts, door die verspilling van schoonheid en vreugde. Maar al klaagden zij over de dofheid en doodschheid van hun berooid leven, zij waren niet bij machte de verspilling te stuiten.

Hij walgde van de rijke stad, hij walgde van haar muziek en van haar muzikanten.

Als hij naar de bergtoppen boven het vioolbouwersdorp zag, zoo hoog en klaar tegen de lucht, de hooge klaarte, beving verlangen hem. Maar hij wist wel; ook in die wijde stilte en eenzaamheden, in de strakke zuiverheid van den witten winter, in de vruchtbare weelde van den bonten zomer, in den bezielenden zonneschijn, den ruimen wind, het welgeluid van levende wateren, zou dat verlangen zijn bevrediging niet vinden. De schoone wereld, voor het hart was zij niet schoon genoeg.

En al meer dacht hij aan een die, als hijzelf, van inborst een minnaar was van de liefelijke aarde, van zon en stroomend water, boomen en bloemen, de vogels in het blauwe, de dieren met hun aardige gezichten in het groen; maar die door leven en lotgeval de dienaar werd van trotsche heerschers. Uit den feestglans van het prachtigste hof van Europa, waar hij kleedij droeg die op het bruine gewaad der Mindere Broeders geleek, en St. Franciscus, den minnaar van alle wezen, zijn lofzangen nabad voor de schoonheid van Broeder Zon en de zuiverheid van Zuster Water, verlangde hij naar een Land des Geluks, waar hoogmoed noch haat meer zou zijn, naar de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel, waarvan hij de belofte las in het Boek.

Over onbekende zeeën zeilde hij om het te vinden, die grootste van alle zoekers van avontuur.

In de aanzienlijke bibliotheek van de fabriekstad had hij boeken over Columbus gevonden van schrijvers uit vele landen. Een Italiaan maakte zijn beroemden landgenoot tot telg van een doorluchtig geslacht; Corsikaan als Napoleon, wien hij ook in macht des geestes geleek, wereldveroveraar door de gedachte als gene door het zwaard.

Een Franschman vierde hem als vromen volgeling van den zachten Heilig, die alle hulpelooze wezens liefhad, planten,

dieren en eenvoudigen van hart, Sint Franciscus wiens regel van gebed en leven hij volgde en op de dracht van wiens orde zijn grove bruine kleedij geleek. Hij wees op de mystieke teekenen waarin als zijn handteekening die naam van Christusdrager geschreven stond. De dienende huisgenoot voelde hij zich van het Heilige Gezin. Aan den zoom der nieuwe wereld plantte hij het Kruis.

Maar een Engelschman en een Amerikaan hadden naar de uiterlijke dingen van zijn bestaan gezocht in de archieven van kleine notarissen in Genua en in Savona; zij spraken van den leerling in de werkplaats van zijn vader, den wolwever, den bediende in het geringe kaaswinkeltje dat de verarmde en door schuldeischers geprangde man opzette in Savona, toen hij zijn huis in de havenstad had moeten verkoopen; van den kaptein van een kustvaarder, die om kostelijke hars naar Cyprus zeilde, vaten wijn en olie van Grieksche steden naar Italiaansche droeg, en naar Lissabon, wereldhaven van den handel, als koopman voer.

Een Duitscher toonde hem tegen den achtergrond der gescheidenis van zijn volk, het oudste en stoutste ter zee van Europa, sedert de Volksverhuizing door den handel heerschend over de Middellandsche Zee, aan al wier veelvormige en door velerlei volkeren bewoonde kusten zijn munt gold, de bondgenoot van Haroen al Raschid en Karel den Groote, geleider van den Duitschen Otto op zijn tocht tegen Byzantium, dienaar van den heiligen Lodewijk tegen de Heidenen, beschermer van pelgrims op de bedevaart naar het Heilige Graf, toen geen Kruisridder in helm en harnas hen meer beschutte, uitzender van ordebroeders die den Gekruisigde gingen prediken in de fabelachtige binnenlanden van Azië, vriend van den Groot-Mogul en vriend van zijn Chineeschen overwinnaar, eerste bevaarder van den weg om de Zuidkaap van Afrika henen naar Indië en de eilanden van den Archipel der Maleiers, door alle eeuwen en avonturen heen een zoeker naar winst. Van voorvaderen zoo stoer noemde hij den Genuees een zwakken nakomeling, vinder niet van nieuwe dingen maar dwalende herhaler van oude, een snuffelaar in muffe folianten, doffe letterknecht van Kerkvader en Arabischen wijsgeer, in de wolken beter dan op de wereldzee den weg kennend. Had niet tot driemaal toe dicht voor het vurig

begeerde doel de altijd aarzelende den boeg gewend? En toen hemzelven ten spijt het blinde toeval den blindeman aan de kust wierp die de adelaarsblik van het genie te vergeefs had gezocht, toen nog wist hij, die niet zag, maar vroeg wat voor eeuwen was geschreven, niet dat dit de Nieuwe Wereld was, maar beroemde zich op het vinden van de uiterste Oostkust der Oude.

Er waren er ook die den bidder van vele gebeden naar het hart tastten onder dat bruine op een monnikspij gelijkende gewaad, en den koortsigen slag voelden der hebzucht. Dit was de man die een armen matroos den prijs in goud en het zijden wambuis, het eeregeschenk der Katholieke Koningin aan hem die het eerst land zou zien, ontstal met een meineed omtrent lichten met eigen oogen waargenomen in den vorigen nacht. De man wiens eerste vraag op elke kust naar goud was; die goud greep en goud ophoopte en nooit verzadigd raakte van goud. De man die over de zachte schoone menschen dier nieuwe landen, met het kostelijkste van hun bezit den voor goden geëerden gasten tegemoet getreden, den heerschers in Spanje schreef, dat zij deugdelijke waar zouden zijn op de slavenmarkt. De man tot wiens verdediging geen hand zich verhief toen een onrechtvaardig rechter hem in boeien klonk.

En alle die verhalers van zijn leven vroegen: welke kon de misdaad zijn om den wille waarvan hij overhaast, in het geheim, bij nacht en ontij, Portugal moest ruimen, vrouw en kind achterlatende, en waarvoor de Koning hem straffeloosheid moest beloven, toen hij den beroemd gewordene wederom wou verbinden aan zijn land en huis?

Allard las en legde terzijde.

Uit zijn verbeelding steeg een andere Christophorus Columbus op, een dien zeker geen enkele dier levensbeschrijvers herkend zoude hebben, maar die voor hem de ware was. Niet de man die uit het huwelijk van Domenico Colombo en Susanna Fontanarossa was geboren in het huis dat er nu nog staat voor de poort van Sint Andrea in de Genueesche voorstad Vico Dritto del Ponticello, de Casa dell' Olivello; en wiens gebeente in den Dom van Habana ligt onder een zerk met trotsch opschrift pralend.

Neen. Maar de belichaming, onder ongetelden een der schoonsten, van dat verlangen naar het Ginder, dat de voor-

trekker is langs ongebaande wegen der bangelijk aan de oude grenzen aarzelende menschheid, haar gids naar nieuwe landen van de schoonheid of het weten of de macht. Hij was een dichter; wat hij zocht, de schoonheid, de zienlijke en de onzienlijke.

Als jongen liep hij uit zijn vaders werkplaats om de bonte menigten te zien in de straten van Genua en, van het strand uit, de blank en gouden stad in haar omkransing van zwarte cypressen en zilverig groen olijvenbosch. Als jongeling volgde hij de Broeders die hem van het leven en de leer van Sint Franciscus verhaalden; hoe hij, toen zijn vader om het overvloedige aalmoes geven hem aanklaagde, diens koopmansrijkdom van zich afwierp met het schoeisel, dat hij aan de voeten had en het kleed dat hij droeg; en de rechter die tusschen de twee recht sprak hing hem zijn eigen mantel om de schouders, dat geen onwaardige blik dien naakten man zou treffen, die juichend zijns weegs ging naar de wildernis; hoe hij een wreeden wolf als een lam zoo zacht maakte, hem streelend langs den bebloeden muil, en tot tjilpende vogeltjes van de blijheid sprak die eeuwig is. Als vrachtschipper staarde hij over vaten en balen naar het Westen, gouden in zonsondergang, en dacht dat bij de Zuilen van Hercules de golvenweg begon naar een land van alle verbeelding te boven gaande schoonheid. Want zoo schoon zijn vaderland was in de oogen van alle menschen, driewerf schoon, door schoonheid van den eigen dag en den eigen bodem, en door de herrezen schoonheid van het verleden, en door de met goud gekochte schoonheid der landen van het ivoor, het purper en het goud, hem was het niet schoon genoeg. De schoonheid wilde hij die de Ziener zag, van een nieuwe aarde onder een nieuwen hemel.

Zoo hij van goud sprak, het was om voor zijn welhaast onbestaanbaar avontuur de hulp te winnen van de machtigen, die boven alle ander ding goud, den gever van macht, begeerden. Noodlottig werd hem zijn leugen en hun hulp. De booze kracht die hij tot zijn bondgenoot maakte, werd zijn dwingeland, zijn verderver en zijn beul.

Maar voor hij naar de gunst van kardinalen en koningen dong, genaakte hij de Schoonheid als gelukkig minnaar.

Hij was maar een vrachtvaarder, een zoeker naar loon en

naar winst, zooals er bij honderden zwermden door de havenwijken van Lissabon. En Felipa Perestrello was een jonkvrouw uit oud-adellijk geslacht, rijk en machtig. Haar Genueesche voorvaderen hadden Madeira gekoloniseerd, waren de landvoogden geweest van het eiland. Haar naaste bloedverwanten waren hoogwaardigheidsbekleeders, raadsmannen van den Koning, sierlijke hovelingen, vrouwen schitterend van juweelen.

Maar iederen morgen geleidden de nonnen van het adelijke klooster waar zij tusschen andere dochters van aanzienlijksten werd opgevoed, de meisjes naar de Mis. En iederen morgen ging Christoforo Colombo, de vrome zeeman, naar de Mis.

Dan zagen die twee elkander. Tersluiks blikte Felipa naar den schoonen blonden man, met het blos en blanke gelaat en de blauwgrijze oogen die zoo zacht stonden onder het fiere voorhoofd. Zooals hij daar leunde aan een pijler blonk hij met hoofd en schouders boven het zwartige, kleingebouwde mansvolk van Lissabon uit. Christoforo wendde de oogen niet af van de geknielde jonkvrouw. Het rosse goud der lokken gloorde boven een lelieblanken nek. Als zij oprees uit het gebed deed haar beweging denken aan het golvend weer omhoog komen van riet, dat de voorbijstrijkende wind gebogen heeft. Zij hield de oogleden neer. Maar de lange wimpers konden toch dien donkeren en flonkerigen bruinen gloed van den blik niet geheel verbergen. Zeer zedig ging zij. Maar in de beweging van haar voeten was als een begin van dans. Hoe zou zij dansend schitteren en blinken! Als de morgenster die zoo flikkert in het doorschijnende Westen... ‘Een ster danste toen zij geboren werd’...

Hij stond aan de kerkpoort als zij den zonneschijn intrad. Bevende wachtte hij op een blik.

Wanneer schonk zij hem dien eersten, die hem den onbegrijpelijken moed inboezemde tot het belijden van zijn liefde? Wanneer gaf zij haar hand in de zijne?

Allard voelde een blik als de zonneschijn op zijn neergehouden oogleden, de bloesem-zachtheid van een lichte koele hand onder de zijne, terwijl hij op een eiland van muziek veilig te midden van het zee-gerucht der dreunende stad verhalend de liefde en het avontuur beleefde van Christophorus Columbus.

Iets gelukkigs gebeurde.

Zoekend naar andere muziek vond hij, dien morgen, in een vergeten hoek van de bibliotheek het manuscript van een sinfonie. Hij sloeg het op, bladerde, begon te lezen, werd getroffen door het stoute en oorspronkelijke van de muzikale gedachte. De naam van den componist was een weinig bekende.

Tien jaar geleden vernam hij, was die muziek in het Odeon uitgevoerd, en die eerste uitvoering de eenige gebleven. Het werk was slecht ontvangen; nog slechter beoordeeld. Het opstel werd hem voorgelegd van den gezaghebbende, wiens in vlijmende woorden vervat vonnis de sinfonie had afgemaakt als ‘een openbare bekentenis van onmacht’.

Allard die dacht aan het vele dat in tien jaar pleegt te veranderen, speelde der beraadslagende vergadering voor, wat hij vermoeddde den weinigen muziekminnaars onder hen welgevallig te zullen zijn.

Zij aarzelden eerst, maar luisterden en waren gewonnen. Volgzaam prezen ook de anderen toen. Dat hij de muziek tien jaar geleden gehoord en onverdragelijk gescholden had wist niemand meer van hen.

Allard schreef den componist die, naar het bleek, in de stad woonde. Er kwam geen antwoord; hij ging hem opzoeken. De weg voerde hem tot in de oude wijken der stad, daar waar zij het dichtst ineengegroeid zit langs haar levensaderen, de kanalen. De eindelijk gevonden steeg was donker tusschen twee rijen van hooge, als vooroverhangende huizen, naar den trant van drie eeuwen her opgebouwd in verdiepingen, waarvan op een stutsel van balken elke hoogere voor de lagere uitsprong; tusschen de bovensten die van weerszij elkander naderden, blonk slechts een smalle strook lucht; een bergkloof met vooroverhellende wanden leek de steeg.

Als in een bergkloof ook, een verholen stroombed, was het er klam en duister en vol gedruisch. Grofgeschoeide voetstappen, de hoefslag van geweldige paardenspannen, die de smalle ruimte van muur tot muur schenen te vullen, gedender van onder den last krakende en hotsende wielen over de hobbel keien, weerklonk en galmde na. En van het kanaal waarop de

steeg uitliep met een hooggewelfde brug - alle voertuig kwam bolderend daarvan afgeschoten - druischte het geweld aan van het wielen wentelende water, en het dreunen van de stampende fabrieken langs de kaden. Zoo sterk sloeg het rumoer tegen Allards oor, dat hij meende het als een siddering van lucht en grond tegen zijn hoofd, zijn leden, zijn voetzolen te voelen. En in zulken wervelpoel van wanklinkend gerucht leefde een muzikant!

Langs uitgesleten treden en een kleverige leuning klom hij door schemer tot aan een zesde verdieping. Eenige kinderen, die heel stil speelden op de trap, gingen opzij, schuw kijkend. Een jonge broodmagere vrouw, met gezicht zoo bleek, dat het grijzig leek, deed hem open. Haar man zeide zij, was ziek, hij kon niemand te woord staan. Allard zei wie hij was, en vroeg naar den brief of die niet was ontvangen? Een vleugje rood, zoo haast weer verdwenen als verschenen, had de vale wangen verlicht bij den klank van zijn naam. Verlegen en haastig vroeg zij hem binnen te komen. Zij bekende, dat zij haar man den brief niet had gegeven - aandoeningen waren gevaarlijk voor hem. Allard begreep dat sedert lang al niet anders dan als leed het onverwachte was gekomen. Hij zei, een goede tijding was het die de brief en nu hijzelf bracht, en het beste was zeker dat zij haar man daarop voorbereidde. De wijd opengaande oogen der vrouw schoten vol tranen terwijl zij luisterde, zij begon te snikken met een hokkend geluid, ellendig om aan te hooren.

Zij wilde spreken, kon niet, bracht er eindelijk uit:

‘Is het zeker? Zal het niet weer op het laatste oogenblik...’

Zij kon het woord niet zeggen.

Allard zei zacht:

‘U behoeft niet bang te zijn. Er kan geen teleurstelling van komen. Alles is vast en zeker. Wij wachten op Uw man om met de repetities te beginnen’.

Met een driftige beweging wischte zij haar tranen af, en greep de knop van haar mans kamerdeur; maar bleef staan, hijgend of zij een vervolger was ontvlucht, met beide handen tegen de borst.

Eindelijk, heel langzaam, ging zij naar binnen, en sloot de deur onhoorbaar zacht achter zich toe.

Het duurde eenige oogenblikken eer Allard haar stem hoorde, gedempt, rustig, effen. Toen een scherpe vraagtoon, antwoordend gefluister, een kreet De deur ging open, de jonge vrouw verscheen met brandend roode wangen en betraande, glanzende oogen, een lach van geluk om de lippen. Zij greep Allard bij de hand, trok hem aan het bed.

'Hier is hij, vraag het hem zelf!'

De zieke bewoog de lippen. Zijn koortsig schitterende oogen smeekten.

'Is het mogelijk? Is het waarachtig waar?'

Zij brandden op Allards gezicht terwijl hij sprak.

Hij wilde opstaan, mede naar het Odeon, zijn partituur in zijn handen voelen.

Allard suste, verzekerde, beloofde, trachtte te overreden.

Maar de zieke rechtop in het havelooze bed met het grauwe kussen en de eene dunne gescheurde en dichtgehaalde deken, herhaalde heftig, dat hij zijn partituur wilde hebben, hij moest er in werken. De aderen langs zijn mageren hals zwollen op, zijn kin en lippen trokken.

De vrouw legde uit:

'Hij heeft de partituur in het Odeon gelaten omdat wij zoo weinig ruimte hebben hier'.

Allard knikte. Was het omdat hij er geen ruimte voor had - en inderdaad, wat ruimte was er, in die twee hokken waarin met de ouders nog die vier stille kinderen moesten leven, die daar nu bij elkander gekropen zaten op de trap, schuw fluisterend over den vreemden meneer! - Of had hij, tegen alles in hopend, gedacht dat misschien, als zij daar onder de oogen van den dirigent bleef, zijn sinfonie toch nog wel eens opgevoerd zou worden? Wat wachten dan, tien jaar lang!

Allard beloofde het manuscript te laten brengen.

Het was zwart van veranderingen toen hij het weerom kreeg. Aldoor terwijl hij zijn slecht betaalde lessen gaf, van de eene naar de andere haastte door de woelige straten, bij repetities van kleine orkesten accompagneerde, op een dansles speelde, of in een eethuis, bij zinleege woorden liedjes componeerde, muziek copieerde, de koortsige nachten door woelde en kreunde naast de afgetobde vrouw in haar loodzwaren slaap, moest hij gedacht hebben aan zijn sinfonie, moest hij haar in zijn bonzend en gloeiend hoofd hebben gehoord.

De repetities begonnen. In de schemerige zaal zat hij te luisteren, de kin op de vuisten, reikhalzend naar het orkest, rood tot onder zijn dun vaal haar toe. Hij vroeg om een vierde repetitie, een vijfde. Eindelijk, met een aarzelende stem, verklaarde hij zich voldaan.

Bij de uitvoering juichte de zaal. Was zoozeer de smaak van de menigte veranderd in die tien jaar, dat zij nu als welgeluid indronk wat zij vroeger als schrillen wanklank had afgeweerd? Had de dirigent van toen die nieuwe muziek niet begrepen? De gezaghebbende kritikus wiens oordeel haar den doodsteek had gegeven, kwam den componist de hand drukken en gelukwenschen. Hij was hem, het werk en zijn eigen opstel volkomen vergeten. Hij had zooveel gehoord, zooveel gezegd, zooveel geschreven sedert! Hij was volkomen oprecht in zijn toewenschen niet enkel, maar voorspellen van een blijvende overwinning. Zijn kritiek in ‘Caecilia’ dien eigen nacht nog geschreven, bracht binnen enkele dagen een bekenden uitgever voor de deur op de zesde verdieping.

Als hij aan den blik in zijn oogen, van den als herboren man, den greep van die gloeiende handen om zijn hand dacht, bekende Allard zichzelven, ook schoone en gelukkige dingen geschiedden in de donkere woelende stad, en sommige van de schoonste waren zelfs daár alleen mogelijk.

Het begin van een tijd van geluk bleek het avontuur met den tot het leven weder gewekte.

‘Aan de Wateren van Shakespeare's Land’ werd uitgevoerd, en, door de menigte wel niet, maar door de besten wier lof hem gelukkig maakte, geprezen. Zijn moeder was er voor overgekomen. Zij jubelde van geluk en trots. Toen Allard haar den brief gaf van een grooten uitgever, die de riviersteden afreizend op zoek naar nieuwe muziek, in het Odeon was geweest dien avond, en een aanzienlijk bod deed, riep zij dat nu, eindelijk, Vader gerust zou zijn en tevreden. Er kwam een brief van Compenius die Allard tegelijk nederig maakte en trotsch. Lucie zond gelukwenschen uit een vol hart. Het deed hem de eene teleurstelling van den avond vergeten: dat de Organist van St. Cunera niet was gekomen om zijn muziek te hooren, noch ook Delpont.

Toen Povell Godijn aan het feestmaal een rede hield, als ware de verwachting van een duurzame verbintenis van den

componist der Shakespeare Sinfonie met het Odeon een stelligheid geworden, vroeg Allard, een oogenblik ontsteld, zich af of hij inderdaad zulk een toezegging had gedaan? Herinnerde zich een gesprek, na de weder uitvoering van die tien jaar oude muziek, een woord dat wellicht misverstaan kon worden, dacht dat hij het terug moest nemen, weifelde; zag zijn moeders verheugden lach en voelde zijn aarzelenden wil wegdrijven in het vloedgetijde van het gelukkige oogenblik.

Op de uitvoering van Christus en het Dochtertje van Jaïrus bereidde Allard zich sedert maanden al voor door het getrouwe bezoek der Orgelbespelingen op Vrijdagmorgen in St. Cunera.

Na het einde daarvan ging hij Delpont en zijn zangers hooren die Palestrina's Mis van Paus Marcellus instudeerden. Te samen wandelden zij de stad door naar de School van St Cunera, het oude Benedictijnerklooster, dat reeds een geheele schaar ijverige jonge scholieren beherbergde. Zij spraken over hun werk, over oude muziek en nieuwe. Die Vrijdagochtenden waren feesten waarvan de glans de andere dagen van de week overbrugde, van elken vorigen naar elken volgenden een schragende klaarte bouwend.

Als nieuweling was hij vaak gestruikeld op de uitgesleten treden der steile, smalle wenteltrap naar het orgel, waar hij zijn hoofd stootte tegen plotselinge laagten van het verwelf, en treden weer af en treden weer op moest naar het smalle deurtje der tribune. Daar in het schuin binnenstralende licht verscheen voor het orgel zilverig het peinzende hoofd en de naar de registers in overleg geheven hand van den ouden meester; Delpont en de andere getrouwen omringden hem. Allard liet hun, wier recht het was, de smalle plaats op het orgel. Als hij in antwoord op zijn eerbiedigen groet den verstrooid vriendelijken blik van die diepe oogen had ontvangen, ging hij zijn plaats opzoeken in het schip der kerk naast een breeden pijler, waar in volle vloeden de muziek aangestroomd kwam.

In de banken zaten hier en daar luisteraars, altijd haast de zelfden, door de rauwe, nevelige wintervroegte gekomen om deze wijding van den dag. Ettelijke van de machtige handelsheeren der stad waren onder de getrouwsten.

De improvisatie begon, mijmerend. Als nevel der vroegte die, optrekkend, de nog matte kleuren, de nog stompe omtrekken ontbloot van het landschap, zweefden de eerste tonen. Allengs kwam klaarte, kracht, te voorschijn brekende glans, heerlijkheid. Als bergtoppen in zon straalden de hooge gedachten, op wieken van den adelaar steeg vreugde op naar het aanschouwen van eeuwige dingen. Gewoel en warrelingen in de diepten verstilden, verhelderden, werden heel en al doorschijnend. Argelooze blijdschap zong zachtjes in zich zelf. Overpeinzing zat aan een diepe bron en boog zich over donkerten waarin geen verschrikking was; alreede viel van haar eigen neergehouden gelaat een licht daarin. Moed stond op, gordde zich, schoeide zich, nam den staf ter hand voor een weg die moeilijk zou zijn want hij klom naar de in verte glorende hoogten. Onuitsprekelijk innige stemmen beloofden heil. Als de laatste lange accoorden aanrolden, zware brandingsbaren die de oude kerk deden dreunen van haar vloer van grafgesteente met vlak getreden beeldhouwwerk en lettergrepen van namen verhelderend al in daglicht, tot aan de in hoogten wegschemerende gewelven toe, hadden hemelsche stemmen en aardsche een volkomen samenklank gevonden. Schoon waren de aangezichten van hen die uit die harmonie den werkdag in gingen. In telkens vermeerderde kennis van die gedachte die hij streefde volkomen te begrijpen eer hij aan de voorbereiding van Christus en het Dochtertje van Jaïrus begon, ried Allard wat het was, dat tegenstanders van deze muziek haar als een gebrek verweten; dat zij geen heftige hartstochten kon uitdrukken, geen woedenden opstand en strijd, geen toorn, geen haat. Deze ziel was boven de dingen uitgestegen, die als strijd, haat en toorn van het eindige alléen zijn.

De oude Organist ging heen, klein, mager, wit in het daglicht, dat uit de opgaande kerkdeur hem overscheen. Delpont kwam met zijn klinkenden stap over de steenen. Te samen met hem slenterde Allard, tot de repetitie der Zangers zou beginnen, over het plein voor de kerk, waar de Vrijdagsche markt gaande was. Hij mocht graag tusschen dat kleurige en fleurige wezen, dat vertier, die ronde vroolijkheid. Vaak zag hij hier gezichten uit het vioolbouwersdorp, die hem en Delpont toelachten. De vogelmarkt trok hem vooral aan die onder de groote loods bij

de brug werd gehouden. Van vette ganzen tot trekkebekkende parkietjesparen waren hier te koop. Huisvrouwen betastten door latten heen kakelschreeuwende kippen. Liefhebbers omringden een in trillers schetterende kanarie of een putter die met neb en klauwtje zijn drinkensbakje optrok. Dikwijls slenterde langs de kooien vreemd scheepsvolk, stoere, blonde mannen uit het Noorden, en, tenger onder de sluikhangende Westerlingendracht, bruine Klingaleezen en Maleiers. De vogelkooplui en de kinderen keken naar Allard uit. Hij placht vogels te koopen om ze te laten vliegen. De kinders mochten het kooitje opendien. Zij juichten als met een snellen wiekslag het vogeltje de lucht in was en weg over het water. De kooplui rieden hem gemoedelijk bij de keuze. Deze zou zijn weg vinden door de ruimte, voedsel, een veiligen tak, in het voorjaar een gaaike kiezen en een nest bouwen. Maar deze andere, die in de kooi was geteeld en geboren, kwam om daarbuiten, hij moest in de engte blijven die voor hem veiligheid was. Hij ging van de eene kooi naar de andere, nageloopen door de kinderen, hun hooge stemmen riepen door gekwetter en gekweel. Hij had het in de ooren terwijl hij den tekst van zijn Columbus schreef, die zijn hart voelde popelen bij het getsjilp van de kleine zangvogeltjes over de zee aangefladderd naar de raa van zijn Westkaarts strevende schepen.

Zij liepen langzaam. Op de bruisende brug bleef Delpont staan. Met de armen op de balie sprak hij van den verheugelijken groei van zijn werk, over de belemmeringen heen van het begin; tegenstand van heimelijke haters in het kerkbestuur, wier aanvoerder een rijk zeepzieder was, de hardnekkige gever van allerlei kerksieraad, dat den ouden geestelijke in de pijnlijkste verlegenheid placht te brengen; onkunde en wanbegrip bij hen die van goeden wille waren; de aanvankelijke onverschilligheid der menigte; een dreigend verbod op het laatste oogenblik nog afgewend van vrouwen in het koor; geldgebrek. Daarover lachte hij. Verborgen voorvaderlijk organisatorstalent was bij hem te voorschijn gekomen sedert hij weinig of niets meer weg te geven had; het koor en de school bleven door eigen kracht in stand. Omdat in plaats van geld een ieder zichzelven gaf aan het werk als hij zeide. Maar in den laatsten tijd sprak hij over boozer zorgen dan die eerste, al haast vergetene, die tegenhoudend de

levenskracht van het werk hadden beproefd en vermeerd.

De jonge geestelijke, die de opvolger aan St. Cunera was geworden van dien eerwaardigen grijsaard, den vriend van den Organist, had in zijn vorige kerk aan den zoom der stad, waar de zomerverblijven staan der rijken, andere muziek laten klinken dan die van St. Cunera; zingende dames maakten die, wien Operazangers les gaven en dilettanten op de viool. Delpont vreesde dat hij haar naar St. Cunera wilde over brengen. En de vijand stookte weer in het geheim; de rijke zeepzieder. Maar de menigte voor wie op feestdagen, wanneer de Zangers de oude muziek der Vlaamsche, Italiaansche en Duitsche meesters zongen schip en zijbeuken te smal bleken en te nauw het plein voor de glimmende rijtuigen en trappelende spannen; de welvaart sedert al langer nu dan tien jaar, der vroeger zoo arme kerk; de klank waarmee haar voorheen maar zelden gehoorde naam de rivier langs en ver het land in klonk, hadden ten slotte, scheen het wel, overtuigend voor Organist en Zangers gepleit. En Delpont bouwde al weer aan een uitbreiding van het werk; de verovering van de wemelende stad voor de groote muziek. Hij wilde zijn zangers volksliederen laten zingen van vroeger en van nu, en ook de gezangen der enkele grooten die buiten het gewoel waren gebleven en daarom tot heden toe aan de menigten onbekend. De stad en alle de steden langs de rivier zouden weerklinken van een muziek die oprechte harten verstaan en mede aanheffen konden. Hij neuriede en floot, de armen op de balie, de oogen over het wielende water heen de verte in.

‘Midden op de markt zou ik willen muzieken! Optochten houden door de straten met gezang; feesten vieren in het park waar gearmde paren wandelen en waar kinderen de zwanen voeren op den vijver, en in de tuinen waar arbeiders en werkvrouwen bij een glas bier uitrusten van hun dag. Klinken zou de open lucht en de werkdag van muziek!’

De voorslag van elven viel; zij gingen naar de School. De zangers kwamen binnen, mannen en vrouwen die, buiten de muziek, velerlei verschil uiteen hield. Tusschen blonde en bruine hoofden schemerden grijze, tusschen blozende gezichten, die lachten, stonden er gegroefd en ernstig. In geen andere kerk zouden die allen te samen gekomen zijn dan in St. Cunera, zingende. Zooals nu in Palestrina's Missa Papae

Marcelis hadden zij zich vereend in het groote Miserere van Allegri, zoo lang het voorrecht der Sixtijnsche kapel, en in Bachs Weihnachts Oratorium en dat Magnificat, dat met de jubilatie van geslachten na geslachten, onafzienbaar alle toekomsten in tot aan het einde van den tijd, het lofgezang omstuwt dier eene volzalige maagdenstem. En in het Et misericordia de progenie a progenies waren de twee zanggenooten een hoefsmid, met zijn bazuin van een tenor Delponts onafscheidelijke metgezel op de concertreizen, en een jonge, al naam makende kinderarts, wier hart-ontroerende alt als een spel van zilveren en bronzen klokken klonk.

Allard die voor de eerste maal de Vrijdagrepetitie had verzuimd, daags voor de uitvoering zijner Shakespeare Sinfonie, ging den Vrijdag daarna vroeger dan anders, in de hoop op een gesprek nog voor de orgelbespeling met Delpont.

Het voorjaar was in de al milde lucht, een waasje van groen over het purper en bruin der bottende boomen langs het water, dat helder nog is hier, bovenstrooms de groote fabrieken. Als een andere lente was de vele nieuwe vreugde in hem. Hij voelde Lucie's brief tegen zijn borst. Hij verheugde zich op de orgelbespeling, op Palestrina's Mis, de wandeling met Delpont, op de markt en de vogels en de kinderen. Hij was vol blijde plannen.

De kerkdeur was gesloten. Ook de kleine deur naar het orgel dicht. Het was nog àl te vroeg, dacht hij en ging de markt op.

Een scherpe wrange reuk woei hem tegen uit de streek van de haven en de pakhuizen, reuk van copra. Zoo rook het soms op het Eiland in den tijd als de groote stoomschepen op de reede lagen die op weg waren naar Europa, en de eilanders droegen den oogst uit hun tuinen aan, in felle zon en boven rookerige vuren gedroogd, de opengespleten noten. Allard zag schuingewaaide palmbosschen langs het strand, ragge kruinen donker tegen laai luchteblauw, de branding die steigert tegen de rotsen, en opstuift in vervliegende vlagen schuim, half naakte bruine mannen door de golving wadend naar een boot. En daar, door marktgerucht en gekwetter van vogels heen, vernam hij een wijze van het Eiland, wijze die hij als kind tusschen zijn bruine speelnooten aan de beek op een bamboe fluitje had gepijpt in avondlijk-lange schaduw, als de rijstdiefjes

teruggezwermd kwamen uit het veld en een wijle nog tsjilpten en kwinkeleerden in de rood beschenen twijgen. En voor een kooi vol rijstdiefjes zag hij een ranken man met bruin gezicht staan, die neuriede.

Hoe wist hij ineens de woorden? In de taal van het Eiland sprak Allard hem aan, met de vraag die daarginder de eene onbekende den ander doet.

'Waarvandaan komt ge, vriend, en gaat waarheen, en zoekt wat?'

De man zag om, en groette met den groet der Eilanders, den lichten glimlach en de hoofdneiging boven saamgehouden handen.

'Ik ben van het vuurschip dat met copra uit onze tuinen in de haven aan zee is aangekomen. Copra bracht ik hierheen de rivier opvarende. Voor tijdverdrijf door de stad wandelende, hierheen en daarheen, kwam ik hier en zag de rijstdiefjes, och de armen! in de kooi'.

'Ik ben zelf een man van het Eiland vriend, als kind woonde ik daar. Wil toch den naam mij noemen van Uw dorp!'

De Eilander noemde het dorp van zijn vroege dagen.

Allard riep:

'Pan Bengkol de blindeman, hoe leeft hij? speelt hij nog zoo schoon op de rebab? Gaat hij nog mede in de optochten naar den tempel, tusschen de muzikanten, en Bengkol die naast hem gaat leidt hem?'

'Wel waarlijk speelt Pan Bengkol schoon op de rebab, en gaat in de optochten achter den godenzetel. Doch die naast hem gaat is niet langer Bengkol, die nu Pan Nasa heet en Nasa is al groot en sterk genoeg om de buffels te hoeden, en ook te helpen op den akker. Maar een man met blank gezicht gaat naast Pan Bengkol, en leidt hem, terwijl hij speelt op de rebab. Een rebab is dat als waarop de mannen in dit land spelen. Ik zag hen daarop spelende in al de dorpen langs de rivier.'

'Een Westerling gaat mede in de optochten, spelend op een viool?'

'In waarheid. Een man is hij die met een vuurschip is gekomen, zeer vele oogsten geleden. Hij wilde blijven op het Eiland. Hij woont in een leemen huis als wij, hij leeft als wij, onze dracht dragend, en onze taal sprekend; maar hij werkt niet op een rijstveld, doch schrijft zooals zij doen, die een aan-

zienlijk ambt bekleeden. Vaak bezoekt hem Pan Bengkol. Hij speelt hem wijzen voor op zijn rebab; die schrijft hij op een papier. En ook de wijzen van den gamelang schrijft hij op. Zeer kundig is hij in muziek! Het verheugt ons dat hij medegaat in de optochten en tusschen de gamelan-spelers zit op een tempelfeest. Wie van ons een schoone wijs weet of ook een schoone wijs heeft bedacht, gaat tot hem, om hem die voor te spelen. En ook van andere dorpen komen makers van muziek bij hem. Hij wil een boek gezangen voor ons maken, een boek van lontarbladen, waarin de teekens gekerfd zijn met een mes. Wij zullen het bewaren in den tempel en mede dragen in den optocht op het feest van Saraswati'.

'Is Saraswati niet zij, die de godin is van de muziek en de muziekinstrumenten en de geschriften?'

'Zij is het. En ook van het bevloeiïngswater is zij de godin'.

De schorre oude klok van St. Cunera sloeg het uur. Allard reikte den Eilander de hand die haar op hoofsche wijze in beide de zijne ontving. Terwijl hij naar de kerk terugkeerde, dacht hij, hoe schoon en waardig minnaars van muziek met haar en met elkander omgingen op het Eiland. Hij wilde den Organist en Delpont verheugen met het verhaal daarvan.

De groote deur was nog steeds gesloten; de slag van het uur had lang al uitgebeierd toch. Hij ging naar de deur van het orgel. Ook die was dicht. Toen hij zich omwendde zag hij in een spottend gezicht.

Hij herkende den rijken zeepzieder. Als met zijn rijkdom overeenkwam, was hij met zijn geheele groote gezin lid van de Odeon-concerten.

De man deed als had hij Allard nooit gezien.

'Mijnheer is zeker vreemd hier, dat hij niet weet wat er gebeurd is in St. Cunera. Er is een eind gemaakt, eindelijk en ten laatste, aan het geblaat van dat koor, dat zich de Zangers van St. Cunera durfde noemen. Zangers! ja uit den tijd toen menschen nog niet wisten wat zingen is. En van dien onnoozelen ouden hals en zijn teemen en klagen en zuchten om niets op het orgel zijn wij den Hemel zij dank ook verlost! Nu zullen wij muziek hooren hier! muziek als in de Opera zoo goed! Als het toch in het Odeon ook al zoo ver was! Maar wie weet! Er kan nog veel gebeuren!'

Hij lachte, in listig-zegevierend leedvermaak. Het gore, opgeblazen gezicht was giftig als een slang.

Allard wendde zich zwijgend af, ging heen van dat afschuwelijke.

Waarom, dacht hij, zulk een haat tegen die muziek? Voelden menschen als dit onblijde wezen haar als een bedreiging van hun zelfzucht, hun zinnelijkheid, hun koude traagheid van hart? Voelden zij dat zij opriep tot loutering, broederlijkheid, streven naar de blijvende dingen, een leven met de ziel, instee van met het logge begeerende lichaam alleen; en verweerden zij zich zoo woedend om dat een binnenste stem 'Ja ik wil!' antwoordde op dien roep?

Luider nog moest die dan klinken!

Tot in den avond toe, aan zijn vleugel, verdiepte hij zich in 'Christus en het Dochtertje van Jaïrus'.

In den nacht, terwijl hij naar den sterlichten hemel lag te turen, kwam opeens de herinnering terug aan den Eilander. Twee werelden schenen het daar en hier. Hoeveel schooner en blijder die andere! En waarom kon ook deze niet schoon en blijde zijn?

AUGUSTA DE WIT.

(Slot volgt.)

Kleine legenden.

Slapende Kinderen.

De kindren sliepen in één kamer saâm.
De bedden stonden met de smalle zijde
Tegen den wand en over de gespreide
Dekens lag vreemd de schaduw van het raam.

Zij sliepen zoo gerust, dat geen van hen
Ontwaakte, toen twee donkre scherp omlijnde
Gestalten gingen langs het voeteneinde
Der bedden, waar de kindren ademden.

Het was de Dood met Ziekte zijn genoot,
Die aan elkander elk der kindren wezen,
Alsof zij nog niet wisten wie 't zou wezen...
Soms keek de Ziekte zwijgend naar den Dood.

Maar toen zij zagen hoe elk kind in bed
Zijn liefste speelgoed bij zich had genomen,
Moest op hun streng gelaat een glimlach komen,
Een glimlach die de kindren heeft gered.

De Kindrbn zijn gestorven op de hei.

De kindren zijn gestorven op de hei
Het was een sneeuwnacht. De Wind was erbij.

Hij blies de sneeuw over de wijde landen
En sloeg de kindren met ijskoude handen

In het gezicht: als blinden vielen zij.
Toen heeft de harde wind uit medelij

Hen stilaan toegedekt met sneeuwen sprei...
De kindren zijn gestorven op de hei.

De Vreemde Kinderen.

Onder 't dak met mos begroeid
Zijn twee kleine ramen.
Rozenstruik ertusschen bloeit.
Kindren wonen samen
In dat huis. Maar niemand weet
Hoe het verre land wel heet
Waarvandaan zij kwamen.

De eene houdt de kamers schoon,
Doet het vaatwerk blinken.
De ander laat den zuivren toon
Van zijn fluitspel klinken
En een derde zorgt voor brood.
Waar nooit vreemde werd genood,
Eten zij en drinken.

's Avonds zijn de kindren moe.
Voor de kleine ramen
Doen zij dan de luiken toe
En zij slapen samen
Hoofd aan hoofd en hand in hand
En zij droomen van het land
Waarvandaan zij kwamen.

J.J. VAN GEUNS.

Verzen.

Adam.

Toen hij sliep, heeft een stem hem aangeraakt
Als een voorbij ruischende, snelle vleugel.
En in den held'ren nacht is hij ontwaakt
En kuste Eva en beklom den heuvel.

En de verrukkingen aller seizoenen
Waren glinsterend om zijn heerlijk hoofd:
Wilde sneeuwvlokken en teedere bloemen
En diepe geuren van het najaarsooft.

En toen hij andermaal het paradijs
Intoog met stralend, gelukzalig zwaard
Gaven engelen zelf den appel prijs,
Want liefde had zijn schuld geëvenaard.

Het zieke meisje.

Zij sloot haar oogen voor de wreede zon en
Ontvoer volkomen de aanwezigheid
Der anderen. Zij heeft zich diep bezonnen,
Zij was alleen geweest ten allen tijd.

Achter haar warme oogleden begonnen
De fluisteringen van de eeuwigheid.
Waarom was zij niet eerder overwonnen
En van haar liefde en haar smart bevrijd?

- Toen zij haar oogen eind'lijk opende
Waren er stemmen en zij zocht bevreesd
De zachte streeling van een teed're hand.

Zij glimlachte, maar sprak niet van het land
Waarin zij diep verloren was geweest,
Want zij bevond zich weder hopende.

ANTHONIE DONKER.

De harmonicaspeler.

1.

In het portiek van 't hooge huis
met rozelaars aan beide kant,
staat met zijn oud accordion
de muzikant.
Een wijs, die schommelend versprong,
trok hij van hand tot hand.
En ik bleef staan zoolang dit zong.

2.

Een hand stak uit het kleine luik
der deur, met traliën ter portiek,
en wees het eind en stak met drift
in de muziek.
De wijs viel zijwaarts af en zweeg.
Een vogel, die met lamme wiek
Schuin uit de lucht ter aarde zeeg.

3.

Daar leefde weer aan d'andere deur,
voor vensters, waar de granium rood,
en waar de eerste kamertulp
haar kroon ontsloot,
een kleine wals, die, traag als wier
wat wiegde over dezen nood
van bloemen daar en wanhoop hier.

4.

Terzijde van het woelig plein.
Waar trams vergieren naar de vert,
heeft hij ten derde maal zijn lied
ter weerszij uitgesperd.
Temidden 't volk, een wrev'lig vorst,
droeg hij, totdat het schemer werd,
walsen en dansen op zijn borst.

5.

Walsen en dansen in de stad!
De blinden zijn al toegedaan.
Er is naar 't vierkant van de lucht
iets opgegaan.
De blinde hemel ving het lied.
Met alle wolken is 't vergaan.
Ook deze woorden zijn het niet.

MARTIEN BEVERSLUIS.

De verliefden.

Aan D.T.

Achter haar schaduw ademen nachtzwaar de landen,
Bloemen ontbloeien langs schouders, aan 't donker ontbloot;
Hunkerend dalend mijn mond tot den droom van haar handen,
Kussend, en kussende terugzinkend diep in haar schoot.

Stormwind ontvoert ons; verre brandingen zingen;
Wolkenrondingen roeren haar heenzwervend aan;
Rond harer oogen verrukking in roekeloos kringen
Sterren, die lachend door 't spelen der vingeren gaan.

O roode mond, waarvan de avonden zongen!
Oogen, waar aller verten verlokking verglijdt!
Borst, door dauwzware aardegeuren omdrongen,
Hemelend over uw hart, dat bonst in zijn heimelijkheid...

A. DEN DOOLAARD.

De breuk.

Jaap Gootsma zat te schilderen aan een slootkant bij den weg. 't Vlotte en hij was er heelemaal in. Ineens voelde hij een hand op zijn schouder en schrok op. Riek, zijn meisje, stond achter hem met haar fiets aan de hand.

- Wat is er?, vroeg hij ontstemd, hoe weet je, dat ik hier ben? Ik heb geen tijd, ik moet werken.

- Ik moet je spreken Jaap, zei ze ongewoon beslist. Ga mee, daar ginds naar de duinen.

- Ik kan niet, hield Jaap vol, 't is de zevende keer, dat ik dezelfde studie begin. 't Lukt eindelijk, vanavond als je wilt.

- Nee nu, zei Riek. Ze wachtte even en zei toen schor: Als je nu niet meegaat, zie je me niet weer.

- Goed dan, zei Jaap ijzig, maar toch onder den indruk. Hij borg zijn palet en zijn paneel in zijn schilderkist, hing die over zijn schouder en nam zijn ezel en zijn vouwstoeltje op. Riek zei niets meer. Ze maakte een hek los en ging hem voor langs een smal pad door hooiland, waarop het gras al hoog stond. Kapelletjes fladderden over de halmen, boven hun hoofden jubelde een leeuwerik. Ze gingen een vlondertje over en stonden onder aan de begroeide duinhelling. Het was er stil als in een bosch, zonneplekken glansden op het witte zand, in de bladeren was staag gezoem van insecten. Riek zette haar fiets tegen een boom en zei:

- Zet je boel er maar bij.

Zij keek hem aan met haar groote donkergrijze oogen. Haar fijne, regelmatige gezicht stond strak-ernstig. Ze was niet groot, maar slank en goed gevormd met fijne enkels en polsen, kleine handen en voeten. Het kortgeknipte, donkere, golvende

haar was rond om haar hoofd, het hooge breede voorhoofd lag vrij. Haar kleine neus was recht en haar lippen waren vast op elkaar gesloten, vormden een smalle bloedroode lijn. Hij was nog vol wrok, maar hij dacht als zoo dikwijls: O, haar te kunnen schilderen naakt, in het gras en de bloemen op een klein weitje tusschen de boomen!

Ze klouterde vlug en behendig tegen de duinhelling op. Boven gekomen ging ze naar een kommetje, dat beschut lag tegen den zeewind. Vlak voor hen lagen de toppen van de boomen, die zacht deinden en dan verder het eindelooze verre land met huizen, koeien en boomen, een enkele kerktoren. Het was warm in de barre zon. Riek trok haar manteltje uit en ging zitten. Haar mooie, ronde armen waren bloot tot aan de schouders, haar slanke hals rees vrij en blank uit de donkere japon. Ze zag wat betrokken, maar Jaap vond haar mooier dan ooit.

- Wat is er dan Riek?, vroeg hij half verteederd.

- Jaap... zei ze haperend... kijk niet zoo naar me. 't Is zoo moeielijk wat ik te zeggen heb. Ik heb lang nagedacht. Maar... nu is 't me te veel, 't moet eruit. Ik geloof... ik heb bedacht... nee, laat ik bij 't begin beginnen. We zijn nu bijna drie jaar geëngageerd. Ik ben over de drieëntwintig. Je doet niets om te kunnen trouwen. Als je geld noodig hebt voor een reis, schilder je portretten, maar voor ons, voor mij nooit. Ik verwijt 't je niet. Maar ik constateer, dat 't zoo is. Je zegt, dat als je begint voor ons, voor mij en de kinderen, die kunnen komen, enfin voor ons huishouden portret te schilderen, je er nooit weer los van komt en dat je landschap wilt maken. Ik moet wachten tot je succes hebt. En daar zou ik me bij neerleggen, als ik wist, dat ik iets voor je was. Maar Jaap, je geeft niet om me, je geeft alleen om je werk. Tusschen jou en mij is het altijd van mij uitgegaan. Je hebt wel hartstocht, maar die is voor je schilderen. Je bent bij buien op me verliefd, als we samen wandelen en elkaar zoenen, maar 't is zoo kort en zoo weinig. Je kunt me soms lang bekijken van m'n hoofd tot m'n voeten op 'n manier, dat ik er een rilling van krijg. Dan ben ik niet je Riek, de vrouw, die je lief hebt, die je begeert, die je in je armen zou willen nemen, maar dan kleedt je me in gedachten uit, omdat je me wilt schilderen. Dat is afschuwelijk, 't ergste wat mij van jou kan overkomen. Ik heb 't heelemaal

doorgedacht. Ik zou wel... bloot voor je willen poseeeren... maar dan zou ik moeten weten, dat je van me houdt. En dat is niet zoo...

- Maar, zei Jaap, zoo lang ik jou ken, heb ik nooit naar 'n andere vrouw gekeken, behalve dan naar modellen, dat zijn voor mij geen vrouwen.

- Juist, viel Riek in. Je bent een merkwaardig man. Je drinkt niet, je speelt niet, je rookt ternauwernood en om vrouwen geef je niet. Door jou heb ik begrepen, wat Bohême is, de echte. Dat is zoo sober, zoo eenvoudig leven, dat je buiten alles staat en je heelemaal op jezelf kunt concentreeren. 't Is een monnikenbestaan buiten het klooster. Je kunt Bohême zijn op een zolderkamer van een provinciestadje en er nooit vanaf komen. De rest, fuiven, meisjes van pleizier, dolle grappen, dat is litteratuur. Jij, je bent door en door fatsoenlijk. Je zegt nooit een onvertogen woord, je gaat nooit te ver. Maar met dat al ben je ongeneeselijk Bohême en voor een vrouw en kinderen is in jouw leven geen plaats.

- Verwijt je me m'n fatsoen?, vroeg Jaap beleedigd.

- Nee en ja, eigenlijk wel. Ik zou je er om bewonderen als 't het gevolg van je zelfbeheersching was, maar bij jou is 't koelheid, onverschilligheid. Ik ben mooi, dat weet ik, 't is me dikwijls genoeg gezegd en... ik heb een grooten spiegel in mijn slaapkamer. En jij vindt me ook mooi, bij oogenblikken als je me ziet met je schildersoogen. Verder kan 't je niet veel schelen.

Ik zal je alles zeggen, Jaap. Nu al bijna drie jaar lang komt 't altijd van mij, de teederheid, de innigheid en... ook de hartstocht. Ik moet al heel blij zijn als je me volgen wilt. Hadt je meer gevraagd, dan ik bedoelde je te geven, dan had ik niet geweigerd. Ik had wel armoe met je willen lijden op een armzalig atelier in Parijs, als 't maar om jou, door jou en met jou was geweest. Ik zou zelfs niet geëischt hebben te trouwen en van kinderen, als 't om jou was geweest, had ik voorloopig afgezien. Ik heb er naar gehunkerd, dat je me zou vragen verleden jaar, mee te gaan naar het Zuiden. Maar 't idee is zelfs niet bij je opgekomen en ik wou er niet over beginnen.

Ik kan niet altijd naar iets reiken en altijd weer mijn handen leeg zien terugvallen. Dat is boven m'n macht. Als ik overtuigd was, dat je me met het diepst en het eigenst van jezelf wilde,

dan zou ik geduldig gewacht hebben, nog vele, vele jaren. Maar nu Jaap is 't nutteloos. M'n beste verlangen zou altijd onvervuld van je weerkeeren en mijn leven zwaarder en moeilijker maken met iederen dag. Nutteloos zeg ik je, zou 't zijn, nutteloos! Want ik zou jou niet verrijken en zelf steeds verarmen. Daarom Jaap, ga ik weg uit je leven.

- Wil je, zei Jaap, dat ik portretten schilder om...

- Nee, viel Riek haastig in, dat nooit. Ieder landschap, dat je niet schilderde, zou je mij en met reden verwijten. Dàt vraag ik je niet. Ik vraag alleen je liefde en die kan je me niet geven, niet aan mij en ook niet aan een andere vrouw, want die heb je niet.

- Dacht je dan, dat ik nooit verlangd heb? vroeg Jaap en zijn stem klonk hard.

- O, jawel, zei Riek, zoo'n enkele keer. Maar zeg is eerlijk, toen je verleden jaar naar het Zuiden zou gaan, heb je er toen een oogenblik aan gedacht, hoe zalig 't zou zijn als we samen waren in dat verrukkelijke land. Ik zou je hebben laten werken, zooveel je wilde...

- Maar dat kon niet, daar kon ik niet aan denken, zei Jaap verontwaardigd. Je neemt een fatsoenlijk meisje zoo maar niet mee op reis.

- Ik vraag je alleen of je eraan gedacht hebt, hoe zalig 't zou zijn, hield Riek vol.

- Nee, bekende hij.

- Dat wist ik. En dat is nu juist 't verschil tusschen ons. Ik werk den heelen dag in de apotheek, vader en moeder zijn dood. Ik ben zoo vrij als een vogel in de lucht en onafhankelijk. In al die drie jaar is mijn verlangen steeds naar jou uitgegaan. Als ik maar een uur vrij had, bedacht ik, hoe ik 't met jou kon doorbrengen. Maar jij hadt me niet noodig, of zoo weinig. Zeg maar eerlijk, je hebt 't dikwijls lastig gevonden geëngageerd te zijn. Hoe vaak is 't niet voorgekomen, dat je liever met een collega over kunst was gaan boomen dan met mij uit te gaan. En toch zagen we elkaar niet meer dan tweemaal in de week. Is 't niet zoo?

- Soms wel, gaf Jaap onwillig toe.

- Zie je, zei Riek verder, nu heb ik vacantie. Jij hebt er met geen woord van gerept, om 't zoo in te richten, dat we wat meer aan elkaar zouden hebben.

- Ik heb geen tijd en ik weet 't nooit van tevoren, zei Jaap 't Licht is nu...

- Zoo bizonder, viel Riek in, en dat is 't, het heele jaar. Jaap ik heb niet veel verstand van schilderijen, maar wat jij maakt vind ik buitengewoon mooi. Daarmee is zoo wat niemand 't met me eens. Maar ik weet, dat ik gelijk heb. Jij hebt alles wat noodig is, om een groot schilder te worden. En nu zal ik je eerlijk bekennen. Ik ben geen vrouw voor een groot schilder. Ik weet en voel wat ik te geven heb, ik wil 't niet vergooien. Jij zult later een huishoudster moeten hebben, of een werkvrouw. Daarvoor deug ik niet, ik vraag te veel en zou een blok zijn aan je been. Vergeef me Jaap, ik heb eerlijk gedacht je gelukkig te kunnen maken, ik heb mezelf overschat. Ik wensch je niet in de eerste plaats veel succes, maar ik hoop van harte, dat je slagen zult in je werk, dat heb je boven alles noodig.

- Riek, zei Jaap ineens heftig, ik laat je niet gaan.

- M'n lieve jongen, antwoordde Riek zacht, hoe en waarmee zou je me terughouden?

- Je moet bij me blijven, hield Jaap vol, je hoort bij mij en ik bij jou.

- En voor je poseeren, vulde Riek aan. Nee jongen, dat nooit, nooit versta je?

Ze sprong op, bukte zich over hem en nam z'n gezicht in haar handen. Eén oogenblik waren haar oogen strak in de zijne, toen zoende ze hem op z'n oogen, z'n wangen en lang op z'n mond. Ze pakte haar manteltje en liep snel, met groote, lange passen door het mulle zand naar beneden. Een minuut later zag hij op het paadje in het hooiland de nikkelen velgen van haar fiets schitteren. Ze stak een arm op en zwaaide een afscheidsgroet...

Jaap zat lang verslagen met een zwaar hoofd leeg van gedachten. Eindelijk stond hij op en ging langzaam heen. Toen hij beneden stond bij zijn schilderdoos, haalde hij de studie te voorschijn. Hij zag, dat hij goed gewerkt had. Ineens riep hij hardop:

- Ze komt terug.

Maar toen hij zijn stem hoorde klinken, wist hij, dat het niet zoo zijn zou.

P. ROOSENBURG.

Werkloosheid en welvaart.

Een primitieve stam leeft van rijst; behalve voedsel en een weinig lichaamsbedekking - het klimaat is tropisch - kent hij geen behoeften. Elk lid van den stam doet aan den rijstbouw; ieder heeft zijn werk.

Naarmate de stam zich uitbreidt wordt meer grond in bewerking genomen, tot alle voor rijstbouw in aanmerking komend terrein in beslag is genomen. Aanvankelijk behelpt men zich met den aanwezigen grond, meer menschen dan vroeger werken op eenzelfden akker, tot het te vol wordt en het grooter aantal handen daardoor minder werk gaat doen, de sterkeren jagen ten slotte de zwakkeren eraf. Werkloosheid in haar meest eenvoudigen vorm. Te weinig kapitaal in verhouding tot de hoeveelheid arbeidskracht, zegt het staathuishoudkundig leerboek.

Naast het landbouwend volk woont een stam, welke zijn bestaan in de jacht vindt. Wat de leden van dien stam aan wild te veel vangen, ruilen zij tegen landbouwproducten. Er komt groote misoogst. Een deel der landbouwers heeft geen werk en geen eten. Zij gaan het bosch in en trachten de jagers na te doen. Wild is er in overvloed, maar zij missen behendigheid en vangen vrijwel niets; mistroostig gaan zij bij de pakken neerzitten. Een tweede vorm van werkloosheid; de differentiatie van den arbeid doet hier haar invloed gelden.

Oorzaken van werkloosheid laten zich dus bij het laagste beschavingspeil van een volk, bij de meest elementaire samenleving denken. Vanaf de oudste tijden is er werkloosheid geweest. Naarmate echter de samenleving ingewik-

kelder wordt, de behoeften veelvoudiger, het productiesysteem meer gedifferentieerd, vermeerderen de kansen. Als in de negentiende eeuw het productieapparaat de gedaante van een zeer ingewikkelde machine met tal van in elkaar grijpende, licht te beschadigen raderen krijgt, als een groot opgezette industrialisatie de sterk wassende bevolking in Europa in het leven moet houden, worden de kansen op mankementen buitensporig groot. De werkloosheid wordt een der grootste, moeilijkst op te lossen problemen, waarvoor econoom en politicus komt te staan.

De wisselvalligheid der natuur alleen reeds speelt ons parten.

Het Nederlandsche volk eet zijn brood, gebakken uit graan van overzeesche gewesten afkomstig. Een misoogst ginds vermindert de behoefte aan scheepsruimte en maakt zeevarenden werkloos, in de havens valt minder te lossen. Het brood wordt duur, in de bakkerij komt minder werk of de klanten besparen op andere zaken. Er wordt minder fruit gegeten, minder chocolade gekocht of minder sigaren gerookt. In den fruithandel, in de chocoladefabrieken of in de sigarenindustrie wordt een terugslag gevoeld. Men kan de lijnen naar verkiezing doortrekken, zich achter de sigarenindustrie, den tabakshandel, het tabaksvervoer, de Indische plantage voorstellen, waar minder werk als gevolg van minder vraag naar goederen of diensten te wachten is.

Naast de wisselvalligheid der natuur staat die der menschen. Wij denken aan de meest voor de hand liggende uiting ervan: de mode. Een nieuwe mode maakt de dameskleeren korter en nauwer sluitend, de hoeveelheid te produceeren stof wordt kleiner, voor minder handen is er werk. Maar er is een grooter oorzaak dan de wisselvalligheid: de tekortkomingen der menschen. Zij zijn oorzaak van gapingen tusschen productie en afzet. De crisissen zijn uitersten van de dagelijks voorkomende verschillen tusschen hetgeen wordt voortgebracht en hetgeen moet worden afgenomen, om aan ieder burger, die geen schurk of luiaard is, op zijn minst een dragelijk bestaan te verzekeren.

Een oorzaak werkt in het economisch leven schier tot in het oneindige door. Als in bedrijf A minder werk komt, ondervindt bedrijf Z nog den invloed ervan. Alleen hij vervaagt

gaandeweg. Het is de werking van een steen, die in het water ploft. Naar alle zijden komen golven, die zich aldoor voortplanten, maar al verder komend vlakker worden.

Naast oorzaken voor werkloosheid kunnen gelijktijdig oorzaken voor meer vraag naar werk zich voordoen. Een mislukte graanoogst kan samenvallen met een gunstige suikeropbrengst. Beide oorzaken cirkelen haar invloeden uit. Een plus en min bepaalt dan op een zeker tijdstip het totaal gevolg voor de arbeidsmarkt.

Oorzaken voor werkloosheid werken te allen tijde in de samenleving, omdat de wisselvalligheden der natuur niet op te heffen zijn en wisselvalligheid en tekortkoming hoofdeigenschappen van menschen zullen blijven. Als de maatschappij in structuur verandert, kan de vorm, waarin werkloosheid optreedt, veranderen; de ziekte zal zich in andere symptomen openbaren, maar kwijt raakt men ze niet omdat de grondoorzaken niet opgeheven kunnen worden.

Een sombere leer heeft vanaf het midden der negentiende eeuw verkondigd, dat de industrie zich steeds in haar eigen belang een arbeidsreserve schept; zij zou dit doen om het loonpeil te kunnen drukken. De voorstelling is wat simplistisch en wat tendentieus. Het feit, dat er in den regel een industrieele arbeidsreserve aanwezig is, is op zichzelf echter juist. Die reserve was er in de negentiende eeuw, zij is er nu en zij zal er in de toekomst zijn, ook als het stelsel der voortbrenging geheel anders mocht zijn geworden. Het verschijnsel is eenvoudig te verklaren. De afwisselende omzet der industrie vindt zijn maximum bij het te werk stellen van alle arbeidskrachten. Elke wijziging in omzet kan dus slechts vermindering zijn, wat ook vermindering in werkgelegenheid, dus ontstaan eener arbeidsreserve beteekent.

Indien een gesocialiseerde industrie dit kwaad van de particuliere industrie wil verminderen, moet zij de wisselvalligheid der natuur en die der menschen beter kunnen overzien en de productie meer onmiddellijk daarnaar kunnen richten. Maar gesteld, dat zij erin slaagt de op- en neergangen in het economisch leven steeds bijtijds aan te voelen, dan blijft toch nog de leelijke factor der tekortkoming over.

De tekortkomingen van de productieleiders en van allen die in het proces een rol spelen, zullen het ook dan onmogelijk

maken de werkgelegenheid steeds precies op de vraag naar werk te doen aansluiten.

Werkloosheid is aan elke samenleving annex. Zij is een kwaad, waarmede niet eens en voor goed valt af te rekenen.

Werkloosheid bestrijden beteekent het kwaad der werkloosheid temperen, het binnen zoo eng mogelijke grenzen terugbrengen, gevolgen verzachten. Volledige opheffing is utopie. Utopieën verzwakken een actie.

Is er overbevolking? Is er behalve de gewone oorzaak van de up en downs der conjunctuur nog een extra-oorzaak voor werkloosheid? Is er naast de steeds terugkeerende tekorten in werkgelegenheid als gevolg van de onstandvastigheden en tekortkomingen in het maatschappelijk leven nog een, die van meer blijvenden aard dreigt te worden? Zijn er zielen te veel in landen der oude wereld?

Het wordt hier en daar gezegd. Als in de dagen van Malthus bevangt het schrikbeeld der overbevolking het brein van meer dan één economist. Het waarschuwend woord wordt opnieuw gehoord. Op zichzelf is dit te waardeeren, maar of de stelling, dat in Europa overbevolking dreigt, in haar absoluutheid aanvaard moet worden, is een geheel andere zaak.

De stelling is gevolg van een te uitsluitend economisch denken of beter gezegd, van een te groote waarde hechten aan cijfers, verkregen uit economische verschijnselen, welke achter ons liggen. Het leven van een maatschappij is even als dat van het individu veelzijdig. De economie beziet slechts één kantje ervan en het bevolkingsvraagstuk omvat meer dan de economie kan beheerschen. Het maatschappelijk leven kan niet op grond van cijfers alleen geconstrueerd worden.

De berekening van den economist staat in den regel zwakker dan die van den ingenieur. De laatste werkt uitsluitend met levenloos materiaal, dat aan zichzelf gelijk blijft. De economist werkt met levende schepsels en niets ontgaat zoo zeer de berekening als het leven zelf. Tegenover de kans op een teveel aan menschen, staat de onberekenbare vindingrijkheid, staat de kans op wording van een energieker menschengeslacht, staat het ondoorgrondelijk herstelvermogen der natuur.

Malthus schreef zijn Essai on the principle of population

kort vóór 1800. Watt had toen zijn stoommachine reeds uitgevonden, maar de groote beteekenis hiervan kwam eerst later aan het licht. In het land waar zijn vinding in de eerste plaats een groote industrieele ontwikkeling hielp inzetten, Engeland, is van Malthus' leer niets uitgekomen. De bevolking vermeerderde er in de negentiende eeuw naar een meetkundige reeks, maar de rijkdom nam er veel sneller toe. De rekenkundige reeks van Malthus kwam niet uit en de profeet werd niet meer geëerd.

Maar nu in de twintigste eeuw neemt weer snel de bevolking toe, weer komt men onder den indruk van veel monden en niet voldoende voorziening. Maar weer gaat de techniek een nieuwe phase in, waarvan de gevolgen zeker niet minder zullen zijn. De gasmotor werkt op het land, in het water en in de lucht, de electriciteit doortrilt de aether.

Maar de leer der diminishing returns? Heeft zij beteekenis voor het bevolkingsvraagstuk? Het feit, dat een bepaald stuk land bij gelijkblijvenden stand der landbouwtechniek, naarmate meer arbeid aan dien grond besteed wordt, naar evenredigheid steeds minder opbrengt, staat buiten het geding. De stand der landbouwtechniek blijft immers niet gelijk en de vooruitgang der transportmiddelen brengt steeds meer gronden binnen ons bereik. ‘The methods of plowing, draining, the selection of new varieties of plants and animals, have also been greatly advanced. Not least, agricultural machinery and tools have been greatly improved and cheapened. Hence the soil, when utilized in the best-known way, has been pushed more and more, with yet - up to a certain point - no diminution in the marginal return’[1].

De ‘certain point’ ligt ver. Taussig zelf zegt verderop in zijn betoog nog deze woorden: ‘if a marked increase of population in modern times has not caused a severe pressure to be felt, the explanation is found in that great change which has so profoundly influenced all recent economic history, - the extraordinary improvements in transportation and the opening of additional sources of supply in new countries’.

Er komen nog tal van andere elementen in het spel, zooals het aanpassingsvermogen van den mensch aan slechter levens-

1) F.W. Taussig. Principles of economics.

toestanden, de invloeden eener beschaving op het geboortecijfer. Later huwelijken kunnen het cijfer omlaag brengen. Natuurtendenzen ook kunnen bij een bepaalde hoogte van cultuur de vruchtbaarheid beïnvloeden, een onbekend maar voor het vraagstuk belangrijk element. We noemen te hooi en te gras wat factoren op die een rol spelen bij het bevolkingsvraagstuk. Maar waar de invloed dier factoren vooraf niet te bepalen is, stelt de rationalistische mensch zich op om zekerheidshalve toch vast die maatregelen te treffen, waarvan een direct gevolg te verwachten is. Direct omdat geboortecijfers dalen. Wat indirect gevolg is, wordt nauwelijks gevraagd.

Het systeem van het Nieuw-Malthusianisme als *massaal* middel aangeprezen (wat de bedoeling moet zijn, want anders heeft het geen uitwerking op het bevolkingscijfer), is een middel, dat lijnrecht inwerkt tegen de ontwikkeling van onzen tijd, welke zich behalve in een nieuw religieus besef, vooral in 'Zurück zur Natur' openbaart.

Nieuw-Mathusianisme is een der sterkste uitingen van een beschavingsdecadentie, van een hyper-rationalistische levensopvatting. Het beteekent in den grond: gemis aan moed. Gemis aan moed om eenerzijds alle krachten in te spannen om de moeilijkheden, waarvoor de natuur ons plaatst, te overwinnen, anderzijds om de omstandigheden, waarin het leven ons brengt in zijn consequenties te aanvaarden. Wat te denken van een middel, dat bij het huwelijk reeds, als het actieve leven voor de meesten eerst goed gaat beginnen, den weg wijst om van de gevolgen af te komen? Het kan niet anders of verslapping van volkskracht moet op den duur het gevolg zijn. Dan is er echter niets gewonnen, het spook der overbevolking blijft bestaan. Want overbevolking is, zooals bij zooveel, een relativiteit. De bevolking zal, dank zij een nieuw-Malthusianistische propaganda op groote schaal, minder snel groeien, of zelfs stationair blijven, maar tegenover gelijk gebleven levensmoeilijkheden komt een generatie met minder potentieele energie te staan. De verhouding is dan ongunstiger geworden. Het bevolkingscijfer, een getal zonder meer, is gelijk gebleven, de levensbehoeften - bij gelijk gebleven beschavingsniveau - zijn niet verhoogd, maar het vermogen om die behoeften te dekken, de arbeidskracht, de arbeidslust, het vernuft vooral, is geringer geworden. Tien tegen een, dat

het werkloosheidsvraagstuk er nog ongunstiger voor komt te staan wanneer de Nieuw-Malthusianisten hun middelen eenmaal op groote schaal in praktijk zullen hebben gebracht, hetgeen natuurlijk nooit aan de hand van feiten bewezen kan worden, maar wel door verscherping van inzicht kan worden bevroed.

Overbevolking is een te vage, algemeene uitdrukking om daaraan werkloosheid toe te mogen schrijven. Zij kan een wat reëeler beteekenis krijgen, als een klein, van buitenlandsche omstandigheden zeer afhankelijk gebied beschouwd wordt. Het is b.v. denkbaar dat Nederland, dat in zijn behoeften moet voorzien door veel export, door tariefmuren zoodanig het leven zuur gemaakt wordt, dat een steeds groeiende bevolking ook bij de uiterste krachtsinspanning zich niet op haar beschavingspeil handhaven kan. Op den duur zal onder invloed van aanpassingsfactoren het evenwicht dan misschien weer bereikt worden, maar het proces kan te veel tijd vorderen en groote ellende kan ermede gepaard gaan. Denkbaar is ook, dat de ondergang van velen de aanpassing tot stand moet helpen brengen.

Bestaat voor Holland dit gevaar? De directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft eenige jaren terug het antwoord op de vraag gegeven. De sterftelijn is sterk dalend - aldus het betoog van Mr. Methorst -, maar aan die daling komt vrij spoedig een eind. Er heeft in de laatste decennia, onder den invloed waarschijnlijk van betere hygiënische toestanden (of door rasversterking, wat niet hetzelfde is) een verschuiving plaats van sterfgevallen van de lagere leeftijdsklassen naar de hoogere. Men blijft langer leven dan vroeger, maar aan die verschuiving komt een eind. Gelijk de Hoofden van Lebak sterven wij eens allen. Kans op stijging van de sterftelijn, nadat het laagste punt bereikt is, is zelfs niet uitgesloten. Het is dit verloop der sterftelijn in de komende jaren, welke van overwegenden invloed zal zijn op het bevolkingsaccres.

Het spookbeeld van een bevolking van ruim 27 millioen over een eeuw en van 110 millioen over twee eeuwen vindt zijn ontstaan in een verkeerde verwerking van statistische cijfers. Naar het verloop van sterfte- en geboortelijnen in het verleden zou in een zeer ongunstig geval een bevolkingscijfer

van hoogstens 15½ millioen eerst na het jaar 2000 verwacht kunnen worden. Er is dus wat speling nog. De tijd heeft alle gelegenheid om uitkomst te geven.

Sommige kringen in het land roepen om een welvaartspolitiek. Het feit op zichzelf is verheugend, al zal menigeen bij kennisneming der programpunten, een hoogst bedenkelijk gezicht zetten. Maar het feit blijft verheugend omdat tot dusver te veel de aandacht gevestigd was geweest op pijnstillende middelen in plaats van op herstel. Te uitsluitend was gelet op uitkeering aan werkloozen en wat werkverschaffing te hooi en te gras. Het probleem in zijn heelen omvang durfde men niet aan.

De roep om een welvaartspolitiek is een begin. Het woord *welvaart* doelt op iets opbouwends, op iets dat meer herstelt, dan het incidenteel dokteren. De leus om werkloosheidsbestrijding zonder meer brengt zoo gauw ertoe om middelen te willen toepassen, die veel geld kosten, maar weinig opleveren. Men subsidieert een industrie hier, een reederij daar. Men ziet een direct resultaat en voelt zich tevreden. Of de daad gevolgen heeft, of de werkloosheid over de heele linie genomen er minder op wordt, het wordt gewoonlijk niet gevraagd. Maar het woord *welvaart* drukt iets wijders uit, het doelt op daden, welke het land blijvend meer tegen de kwaal behoeden kunnen.

Welvaartspolitiek beteekent: gezonde handelspolitiek, wijze belastingpolitiek, politiek, welke direct en indirect de productiebronnen van het land tracht te vermeerderen.

Een politiek van welvaart, een politiek dus welke er zich op richt zooveel mogelijk werk tegen zoo redelijk mogelijk loon te geven, kan slechts zijn een vrijhandelspolitiek. In Holland meer nog dan ergens anders. Kan een groot land als de Vereenigde Staten, dat bijna alle grondstoffen, welke het voor haar bevolking noodig heeft, zelf opbrengt, zijn grenzen sluiten zonder in het ongereede te raken, voor een klein, dichtbevolkt Nederland staat het heel anders. Ook als alle landen op Europa's vasteland voortgaan op den voor allen schadelijken weg der bescherming, is voor Holland de vrije invoer nog geboden. Wij moeten leven van export en om te kunnen exporteeren moeten wij vóór alles betaling door den buiten-

landschen kooper zoo gemakkelijk mogelijk maken, hetgeen wil zeggen: ‘open grenzen’. Onze industrie betrekt haar grondstoffen voor een groot deel uit het buitenland; ook tal van halffabrikaten betrekt zij van elders - onze industrie heeft veelal het karakter van voltooiïngsindustrie. Elk invoerrecht verhoogt den kostprijs van het eindproduct en maakt den afzet in het buitenland moeilijker.

Maakt het buitenlandsch tarief dien afzet moeilijk, een eigen tarief erbij beteekent een weerstand meer in het ruilproces. Een moeilijker betaling door het buitenland verzwaart de productie van de eigen industrie en remt haar voortbrengingsproces, gelijk het den handel en de scheepvaart remt, gelijk het onzen exporteerenden land- en tuinbouw zwarigheden in den weg legt.

Maar indien onze export-industrie zooveel aanleiding geeft tot werkloosheid, moet die industrie worden ingekrompen, riep een slimme professor uit. Zou hij hoofdpijn willen genezen door een jaap in den hals?

Wie niet sterk is moet slim zijn. Als Goliath David vernietigen wil, is het het meerder verstand, dat den laatste redt. Van een Nederlandschen tariefmuur trekt een grooter land zich niet veel aan. Ons eigen volk ondervindt er meer schade van dan het volk waartegen de muur wordt opgetrokken. Ons land moet David willen zijn. Tegen de brute middelen der groote landen helpt meer vernuft en grooter arbeidzaamheid.

Retorsie willen sommigen als wapen aanbevelen. Zoo het middel al tegen Frankrijk of Duitschland faalt, tegen het kleine Zwitserland en het zwakke Spanje geeft het kans, zoo wordt gezegd. Het is de vraag. Het is de vraag of op den duur het volgen van verkeerdheid winst zal brengen. Als Spanje rechten heffen gaat op onze zuivelproducten is het de vraag of wij verstandig doen een recht op sinaasappelen den onderhandelenden minister in de hand te geven. Want wie met een wapen dreigt, moet het bij halsstarrigheid der tegenpartij ook zonder aarzeling hanteeren. Wat winnen wij dan met rechten op Spanje's vruchten? Een veel gewaardeerd volksvoedsel wordt duurder en onze scheepvaart krijgt kans op minder vracht. De werkgelegenheid in het land wordt per saldo zeker niet vermeerderd.

Het is een menschelijke eigenschap om bij een ernstige

kwaal elk middel, dat oogenblikkelijk verlichting geeft, als heilmiddel aan te grijpen. Het pijnstillend middel van den kwakzalver wordt gretig aangepakt; naar den dokter, die weet dat slechts versterking van het lichaam en van den geest den zieke er op den duur doorhalen kan, wordt niet geluisterd. Het protectionistisch middel geeft aanvankelijk effect. De beschermde industrie geeft tien tegen een, kans op meer werk. Naarmate de bescherming verder uitgestrekt wordt - wie A zegt moet B zeggen - gaat het voordeel verloren. De consument krijgt duurder waar. De algebraïsche som van alle voor- en nadeelen in het land geeft negatieve uitkomst. Maar algebraïsch wordt door de protectionisten niet gerekend.

'The controversy between the two fiscal systems (freetrade and protection) is in short between those who see no farther than the immediate interest of the particular section they are considering, and those who are primarely concerned with the general well-being'. Zoo staat het in een Engelsch vlugschrift en zoo is het ook in alle landen. Nooit nog is een betoog voor bescherming geleverd, of het bijzonder belang werd erin naar voren geschoven, zonder dat op het algemeen belang werd acht geslagen. Het oogenblikkelijk effect in een bepaalden bedrijfstak, waarin het werk door een tariefverhooging toeneemt, doet hosannah roepen, maar het hinkende paard komt achteraan. De consument moet betalen, loonen krijgen een tendenz tot stijging, andere takken van bedrijf komen in de klem.

Wilson stelde onder zijn veertien punten: the establishment of an equality of trade conditions among all the nations, consenting to the peace and associating themselves for its maintenance. Wat wij nu om ons zien lijkt hier bitter weinig op. Maar zoo goed als in de oorlogsjaren Nederland zich afzijdig hield, zal het zich afzijdig moeten houden van den economischen krijg, welke thans gevoerd wordt.

Elke vergelijking gaat mank, zoo kan men zeggen. Men strijdt niet, maar sluit verdragen. Maar bij de onderhandelingen over de handelsverdragen wordt het wapen der tarieven gehanteerd. Het is een beschermend wapen, zoo wordt beweerd. Maar ook dit leidt - de oorlog toonde het aan - tot den krijg.

Er is een lichtpunt. De hevigheid van den tarievenstrijd toont te duidelijk aan, hoe weinig met het spel gewonnen

wordt, hoe groot de schade is. Er zijn teekenen die er op wijzen, dat men tot een grens van hevigheid genaderd is. In Duitschland, Oostenrijk, ook elders, gaan gezaghebbende stemmen op die voor bekeering pleiten. Reden te meer voor ons om ten aanzien van het beginsel van den vrijhandel voet bij stuk te houden.

Welvaartspolitiek houdt verder in: een wijze belastingpolitiek. Welvaart en hooge invoerrechten verdragen zich slecht. Ook fouten in het stelsel der directe belastingen beïnvloeden de kans op welvaart, werken nadeelig op de arbeidsmarkt. Het verband ligt in de kapitaalvorming. Een aanwassende bevolking vereischt een toenemenden voorraad kapitaal om werkgelegenheid te schaffen. Indien onze bevolking jaarlijks toeneemt met meer dan 100.000 zielen, zal de kapitaalvoorraad meer dan een milliard gulden grooter moeten worden.

Bestaande industrieën zullen haar inrichtingen moeten vergrooten, nieuwe zullen gevestigd moeten worden. De landbouw zal, voorzoover nog mogelijk, zijn bedrijf meer intensief moeten voeren, tuinbouw zal hier en daar in plaats van veeteelt of landbouw gesteld moeten worden, grondaanwinst is geboden. Verbetering van verkeersmiddelen, electrificatie van spoor en stoomtramlijnen, verbetering van het wegennet, aanleg van kanalen, dit alles zal noodig zijn om meer handen werk te kunnen geven. Een der voorwaarden om dit noodige mogelijk te maken is: beschikbaarheid van voldoende kapitaal. Dat kapitaal moet komen uit hetgeen jaarlijks wordt overgelegd.

Zijn onze directe belastingen hiervoor een hindernis?

Wie de vraag stelt gooit zich midden in een probleem, bij welks oplossing tot dusver het politiek gevoel meer dan het objectieve economisch inzicht den doorslag gaf. De moeilijkheid om met juiste cijfers voor den dag te komen werkte dit in de hand. Vandaar dat de vooropstelling van het meest begeerde productiestelsel als regel het antwoord op de gestelde vraag zonder nader onderzoek reeds bepaalde. Wie voor uitbreiding van de taak der overheid een zwak heeft, zal zwaar de zonden van het particulier bedrijf in de jaren na 1918 uittellen en het in handen stellen van een groot deel van het

volksinikomen - van de groote inkomens vooral - aan staat en gemeente, als een maatschappelijk geluk beschouwen. Wie de ‘socialisatie’ als een roode lap ziet, zal met zwart krijt de verkwistingen van staats- en stadsbestuur aanteekenen. Wie onpartijdig tracht te zijn, zal zonden zien aan beide kanten. Er rest voor hem een simpeler vraag. Kan in een samenleving, welke thans voor het overgroote deel van haar behoeften in ieder geval op een voortbrengingsproces door particulieren is aangewezen, een storting in de overheidskas van een zoo groot percentage der inkomens gehandhaafd blijven, zonder schade voor de kapitaalvorming en daarmede voor de werkgelegenheid? De vraag zoo gesteld, klopt meer op de feiten van vandaag en morgen. Verwachtingen ten aanzien van andere productiestelsels kunnen bij de beantwoording veilig buiten geding gehouden worden.

De nuchtere waarnemer moet dan gevaren zien. De groote inkomens, waaruit de kapitaalsuitbreiding voor een groot deel komen moet, dragen 40, 50, 60 pCt. af aan staat en gemeente. Toen het enkele jaren terug vóór alles ging om instandhouding van ons ruilmiddel, om evenwicht in de financiën van staat en gemeenten, kon aan verlaging der buitensporig hooge belastingen naar het inkomen niet worden gedacht. Deze eerste phase van het herstel is voorbij. Aan de gelegenheid voor werkvoorziening moet nu vóór alles aandacht worden besteed. Kapitaalvoorziening aan alle instellingen, die aan de productie deelnemen, moet zoodra de vraag weer komt, tegen zoo laag mogelijke rente kunnen plaats vinden. Er was het laatste jaar in Holland geldruimte, de rentestandaard daalde voor alle soorten van beleggingen. Maar van de zijde der industrie werd weinig geld gevraagd. Het oogenblik was nog niet aangebroken. Als straks de vraag gaat komen, moet geld beschikbaar zijn. We mogen ons daarbij niet laten misleiden door de groote kapitalen die thans uit de koloniën naar het moederland vloeien. Daargelaten of deze toestand blijven zal, zou het verkeerd zijn, indien de kapitaalvorming van Nederland bijna geheel op Indië ware aangewezen, waarbij nog komt, dat deze kapitaalvorming uit Indische winsten bij weinigen geconcentreerd is. Een kapitaalvorming door spaarzaamheid in breeden kring is wenschelijk. De buitensporig hooge belastingen zijn niet het middel om die spaarzaamheid in de hand te werken;

de hooge aanslag naar het inkomen, waarbij geen verschil gemaakt wordt tusschen dengeen, die spaarzaam is en dengeen, die het geld er doorjast, is evenmin een aansporing tot kapitaliseering.[1)] Een groot gevaar voor de vraag naar arbeid ligt in het bestaande stelsel der belastingen verscholen.

De strijd tegen de werkloosheid, groot gezien, kan slechts gevoerd worden door te streven naar een zoo volmaakt mogelijke maatschappelijke organisatie. De werkelijkheid blijft altijd ver daar vanaf. De sociale maatschappij streeft naar het punt, waarop voortbrenging en behoeften met elkaar in evenwicht zijn, maar zij bereikt dat punt nooit. Het verandert trouwens met den dag. De behoeften van morgen zijn niet dezelfde als die van vandaag, in totaal niet en in onderdeelen niet. Sommige behoeften worden bevredigd en andere nemen toe, het aantal menschen verandert ook. De voortbrenging moet de wisselvalligheden volgen. Zij kan dit niet met den dag, want de voortbrenging vordert tijd, meestal moet op voorraad geproduceerd worden, waarbij misrekeningen plaats vinden. Het juiste evenwicht tusschen voortbrenging en behoeften wordt daardoor nooit bereikt. Het economisch leven slingert met groote en kleine afwijkingen om het zich verplaatsend punt van evenwicht. Is de afwijking groot, dan manifesteert zich de crisis. ‘La crise n'est qu'un cas particulier de la grande loi du rythme, laquelle domine tous les phénomènes sociaux’[2)].

De Marxist ziet de oorzaak der crisissen, voor zooverre ze niet gevolg van natuurcatastrophen zijn, slechts in het kapitalisme. De crisis treedt volgens hem slechts naar voren, omdat

1) Ik kom hier feitelijk tot de vraag, welke ik ook op de algemeene vergadering van 1924 van de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde meende te moeten stellen n.l. of het tijdstip niet gekomen is om naast het vermogen en het inkomen de vertering als grondslag voor belasting te nemen. Een vermindering van belasting naar het inkomen zou gepaard kunnen gaan met een belasting naar de vertering. De spaarzame zou minder te betalen krijgen dan de kwistige.

   Voor litteratuur verwijs ik naar:
   Karl Elster. Jahrbücher für National Oekonomie 1913.
   Prof. Mombert. Verbrauchseinkommensteuer.
   Mr. Van Ketwich Verschuur. Algemeene verteringsbelasting.

2) Pareto: Manuel d'Economie politique.

in de kapitalistische samenleving alle goederen worden voortgebracht uitsluitend ten bate van de winst.

'Die Krisenmöglichkeit entspringt zwar schon aus der Möglichkeit der ungeregelten Produktion, also der Warenproduktion überhaupt, aber ihre Wirklichkeit nur aus einer ungeregelten Produktion, die Zugleich das unmittelbare Verhältnis von Produktion und Konsumtion, das andere Gesellschaftsformationen auszeichnet, aufhebt und zwischen Produktion und Konsumtion die Bedingung der Verwertung des Kapitals zu jeweils bestimmter Rate einschiebt'[1].

Men behoeft zich niet diep in de crisistheorie te wagen om zichzelf antwoord te kunnen geven op de vraag of het denkbaar is, dat onze Europeesche samenleving, opgebouwd op een ingewikkelde mechanische beschavingstechniek, tot een vorm groeien kan, waarbij een zoodanig direct verband tusschen producent en consument weer optreedt, dat beiden, zonder tusschenschakeling, elkaar onmiddellijk vinden kunnen. Het antwoord moet ontkennend luiden. De vereenvoudiging, welke de Marxist zich voorstelt, laat zich niet denken. Ook het Russisch laboratorium geeft geen uitkomst. De verdere ontwikkeling onzer beschaving, gepaard aan de noodzakelijikheid om een dichte bevolking te voeden, eischt een vorm van maatschappelijke organisatie, welke een zekere ingewikkeldheid niet ontberen kan. In een wereld, waarin de producenten en consumenten over het aardoppervlak verspreid zijn en in tal van variaties op elkaar zijn aangewezen, zijn de schakels tusschen beide groepen onontbeerlijk. Het direct contact tusschen producent en consument en een volkomen aansluiting van voortbrenging op behoefte, waarmede een belangrijke oorzaak van werkloosheid de wereld uit zou zijn, is een ondenkbaarheid.

Zeer zeker zal de samenleving tot andere vormen groeien; we leven temidden van zoo'n proces. Maar ook bij nieuwe vormen zal een raderwerk het contact tusschen de einden: productie en behoefte, tot stand moeten brengen. Het gaat als met de ontwikkeling der machines. Zij worden in haar uiterlijken vorm met den tijd eenvoudiger, zij laten zich gemakkelijker bedienen. Maar om dit mogelijk te maken is een zeer

1) Marx-Studien III. Das Finanzkapital. Rudolf Hilferding.

ingewikkeld mechanisme, onder de buitenmantels verborgen, onontbeerlijk.

Ons uitgangspunt herhalen we: het streven moet gericht blijven op zoo volmaakt mogelijke maatschappelijke organisatie. Deze uitdrukking houdt veel in. Wie het woord noemt, treedt ineens midden in den politiek-socialen kamp. De een zweert bij het behoud van het bestaande productiestelsel, de ander hakt erop en streeft naar socialisatie. De strijd is fel en heftig en lost zich vooreerst niet op. Hij werkt remmend op het groeiproces der samenleving en de pogingen om tot vermindering van het kwaad der werkloosheid te geraken worden er niet gemakkelijker door.

De strijd uit zich o.m. in een scheiding tusschen de politieke en de economische macht. De politieke macht berust in hoofdzaak bij hen, wier mentaliteit gekeerd is tegen de bestaande productiewijze. De socialisatie kunnen zij niet aan, omdat zooals de term luidt, de bedrijven nog niet ‘rijp’ zijn. Waar het geduld ontbreekt, worden spaken in het wiel van de bedrijfsmachine gestoken.

Het bijkans klassiek geworden voorbeeld ervan is de achturen werkdag. Als door verbeteringen in organisatie en techniek de arbeidsduur in meer dan één industrie zonder gevaren voor den afzet gaandeweg verkort kon worden - het proces schreed langzaam, maar zeker in die richting voort - wordt de sprong tot acht uren bij de wet gedecreteerd. Daarmede wordt in het arbeidsproces van meer dan één bedrijfstak - in de voor export werkende vooral - grofweg een gat geslagen, waardoor het niet meer mogelijk blijkt met kans op winst het bedrijf op oude schaal voort te zetten. De werkloosheid neemt in omvang toe.

De uitvinding van de verbindend verklaring van het collectieve arbeidscontract - het maakt althans den indruk van een trouvaille - is een tweede voorbeeld van een politieke poging om den economischen ontwikkelingsgang te beïnvloeden. Ze kan in de praktijk vrij onschuldig blijken, omdat de klip te omzeilen is. Maar hoe staat voor het werkloosheidsvraagstuk het geval, indien de maatregel eens werkelijk ernstig wordt toegepast?

Een groep werkgevers is met een groep werknemers overeengekomen den arbeid onder bepaalde voorwaarden te doen

geschieden. Een ondernemer, die buiten de afspraak blijft, omdat hij slechts onder voor hem gunstiger voorwaarden - lager loonen b.v. - zijn bedrijf kan staande houden, wordt onder het net van de verbindendverklaring gevangen. Hij moet voortaan dezelfde loonen betalen als de anderen. De tendenz naar minder werkgelegenheid ligt in het besluit verscholen.

Al de kunstmatige middelen en middeltjes, waarmede de politiek de ontwikkeling van het productieorganisme wil forceeren, zijn op de keper beschouwd kinderspel. Zij werken in den regel remmend, terwijl vooruitdrijven juist het doel is, soms ook zijn zij speldeprikken zonder meer.

De taak, welke op het gebied zelf van organisatie der productie vóór ons ligt, is goed beschouwd, reusachtig. De groei dier organisatie is in de laatste driekwart eeuw buitengewoon sterk geweest, maar er blijven groote mogelijkheden[1]. Rathenau en Ford, vertegenwoordigers als het ware van de beide landen, welke op het gebied der industrieele ontwikkeling vooraangaan, hebben beiden die mogelijkheden aangeduid.

Rathenau heeft in geschriften, waarin de klaarheid door te veel abstracte denkbeelden wel eens wat te loor ging, gewezen op de groote besparingen, welke in de voortbrenging nog mogelijk zijn. Hij doceert met het gezag van den zakenman en denker tegelijk. Hoeveel er reeds moge georganiseerd zijn, zoo constateert men overal nog verspillingen. De openingen tusschen de verschillende onderdeelen van het productieapparaat, kunnen meer nog dan tot op heden geschiedde, worden gedicht. Naast de trusts, waarin de ondernemers in eenzelfden bedrijfstak met elkaar verbonden zijn, moet het nauwer verband tusschen de producenten van grondstof en eindproduct en alles wat daar tusschen ligt, meer ordening brengen. Naast de horizontale verbinding, thans de vertikale. Een te veel aan productie op de eerste trap der voortbrenging, een te weinig op de tweede, een te vroeg of te laat op de derde, dit alles gevoegd nog bij noodelooze transporten heen en weer, maakt produceeren duur en de werkgelegenheid te klein.

1) ‘The business-man of yesterday could get along very well with the pioneer virtues and pioneer practices. The business-man of to-morrow must have the engineer-mind and be guided by a vision of economic statesmanship’. Aldus Edward A. Filene in zijn boek The Way Out, a business-man looks at the world. Ik geloof dat zijn opmerking juist is.

In Duitschland meer dan bij ons, onder heviger drang van omstandigheden, maar ook wel omdat het ‘rationalisieren’ den Duitscher in het bloed zit, wordt in alle hoeken aan industrieele reorganisatie gedaan. Het Stinnes-concern, wat willekeurig aaneengeregen bedrijven, - van rationaliseeren was hier eigenlijk geen sprake - valt als een kaartenhuis ineen, maar geen jaar later onder den invloed van een hevige crisis in de kolen- en ijzerindustrie steken magnaten, die tot dusver van elkaar niet weten wilden, de hoofden bij elkaar en doen pogingen tot een nooit gedroomde samensmeding[1)].

Inmiddels geeft de Farben-industrie een voorbeeld reeds van een logisch opgezet verband tusschen alle bewerkingen van grondstof tot eindproduct, een voorbeeld van de vertikale lijn, met verstand getrokken.

Meer stabiliteit, minder verspilling, goedkooper productiekosten, meer kans op afzet. Het voordeel voor de werkgelegenheid moet tweeledig zijn. Een grooter stabiliteit verkleint het verschil tusschen maximum en minimum werkgelegenheid, de lijn der op- en neergangen in de vraag naar arbeid wordt tot een vlakker golf herleid. De kans op meer afzet houdt in: een tendenz tot grooter omvang der productie en daardoor tot meerder werkgelegenheid in totaal.

Men noemt bezwaren tegen dit alles. Zij zijn er ongetwijfeld. Indien een boom grooter wordt, wordt hij sterker, maar kans op topzwaar groeien heeft hij ook. Op de schouders van de leiding in de groote industrieele organisatie komt heel veel aan. Wordt de taak niet bovenmenschelijk?

Wie de vraag zoo stelt, ga na wat de geschiedenis leert. Zijn kleine rijken niet tot enkele groote vaak samengegroeid, werd de taak der opperste leiding niet steeds omvattender? Maar

1) De in April 1926 tot stand gekomen West-Duitsche montantrust (in hoofdzaak een horizontaal verband) brengt onder den naam van Vereinigte Stahlwerke A.G. de volgende groote lichamen samen: de Phoenix, de Van der Zypen und Wissener Eisenhütten, de Rheinische Stahlwerke, de Rhein-Elbe-Union en Thyssen. Afgezien van de besparing op administratiekosten, welke volgens mededeeling van de pers op circa 100 millioen Mark per jaar wordt getaxeerd, zal de verlaging van de kolen- en ijzerprijzen, welke men van de samenwerking verwacht, vooral van invloed zijn op de prijsvorming van de ijzerverwerkende industrie, waarin de nieuwe trust een groote macht schijnt te kunnen uitoefenen.

vond een nieuwe tijd niet steeds den nieuwen man en de nieuwe organisatie?

De stem van Ford luidt anders dan die van Rathenau. Amerika is anders ook dan industrieel Europa. Amerika is jong nog en daardoor zijn de opvattingen beperkter en steviger meteen. Ford ook doet jong. Hij zegt de dingen vrij simplistisch, doet glimlachen bij wat hij schrijft. Hij snobbeert veel, maar er is iets opwekkends in zijn beweringen, zelfs in zijn snobbisme. Nooit luisteren naar verhalen van vroegere mislukkingen is één van zijn stokpaarden. Ligt het nemen van een proef voor de hand, dan moet zij genomen worden, ook als zij vroeger niet lukte. Ook op organisatiegebied geldt dit voor hem. Ford organiseert op zijn manier, hij organiseert buitengewoon sterk zelfs. Volgens hem moet het mogelijk zijn om ieder die werken kan en werken wil een behoorlijke kost te laten verdienen. Lukt het niet, dan deugt de organisatie niet; 'verbeteren' is dan zijn wachtwoord.

Onze Europeesche wetenschap is knapper dan honderd Fords, ze zal bewijzen, dat hij het mis heeft. Maar zijn voorbeeld trekt tenslotte. Van zijn daad is iets te leeren, al kan men hem misschien niet altijd volgen. Naar zijn waarschuwing tegen productie van het overtollige, mag echter, evenals naar die van Rathenau, wel geluisterd worden. Niet alle behoeften zijn werkelijke verlangens, veel is verbeelding. Indien bij een bepaalden stand der techniek een auto, aan een bepaald doel beantwoordend, het goedkoopst kan worden voortgebracht door er een massa-productie van stel x per jaar van te maken en de x auto's bij den berekenden prijs afzet vinden, is het dwaasheid toe te geven aan de wenschen van b.v. 5 procent der koopers, die wel om hetzelfde type wagen vragen, maar met kleine afwijking, niet omdat die afwijking aan een werkelijke behoefte voldoet, maar alleen om toe te geven aan een zucht om het *iets* anders te hebben. Indien de fabrikant door toe te geven aan die zucht gedwongen wordt den prijs van zijn x min 5 procent wagens van het normale type te verhoogen, is de afzet der x min 5 procent wagens in het geheel niet meer verzekerd; stelt de fabrikant zich echter schrap, dan verkoopt hij alle x.

Een bron van werkloosheid ligt verscholen in het toegeven aan de losweg gestelde verlangens van het publiek. In normali-

seeren, d.w.z. in het overboord gooien van wat werkelijk overbodig is en wat zonder gevaar voor den afzet werkelijk overboord gezet kan worden, ligt een besparingsbron, welke op den duur niet zonder gunstigen invloed blijven kan op de arbeidsmarkt.

De strijd tegen weelde blijft een vraag apart. De zucht naar weelde beheerschte door de eeuwen heen steeds groepen in de samenleving. De vraag naar weelde vertolkt, door den economischen bril bezien, een werkelijke behoefte, welke om bevrediging vraagt en bij elken vorm der samenleving door den producent ook wel zoo goed mogelijk bevredigd worden zal. Maar een gezonde normalisatie van massaal te maken goederen, een goede serie-productie zal in haar ontwikkeling geen weerstand van beteekenis bij het koopend publiek ontmoeten.

Nog een schakel in het rationaliseeringsproces is een verder doorgevoerde specialiseering. Als tien fabrieken, in plaats van elk hetzelfde werk te doen door tien onderling verschillende zaken te produceeren, den arbeid verdeelen, zoodat elke onderneming zich kan toespitsen op de vervaardiging van slechts een der tien producten, wordt een weg voor meer efficiency geopend.[1)]

Holland is op het gebied van industrieele organisatie niet geheel achter gebleven, maar er blijft heel veel te doen nog. Wij kennen in ons land sterke industrieele organisaties, wier invloed zelfs ver over de landsgrenzen heen reikt. De productie van petroleum, gloeilampen en margarine zijn voorbeelden ervan.

Men kan ook op slechte resultaten wijzen. De chemische industrie maakt een zwaren tijd door, het Furness-Stokvisconcern viel in duigen. Het resultaat op zichzelf bewijst niets. Omstandigheden kunnen te sterk zijn om winst op te leveren. De leiding kan deerlijk misgegrepen hebben; fouten zullen altijd bij elken stand van ontwikkeling worden gemaakt. De concentratie zelf was er misschien een te hooi en te gras, een

1) Het ligt buiten het bestek van ons onderwerp om op de verschillende genoemde onderdeelen in te gaan. Voor het onderdeel ‘specialiseering’ worde verwezen naar een belangrijk geschrift: Die industrielle Spezialisierung, Wesen, Wirkung, Durchführungsmöglichkeiten und Grenzen, von Otto Schulz-Mehrin. Verlag des Vereines deutscher Ingenieure. Berlin N.W. 7.

onnatuurlijke, een, welke niet uit den drang der feiten was gegroeid. Mislukkingen op zichzelf bewijzen daarom weinig. Elk geval zou moeten worden geanalyseerd om beoordeeld te kunnen worden.

De tendenz tot samenwerking valt echter te constateeren. Zij ontstaat uit de ontwikkeling van het economisch leven zelf. Zij wordt echter hier en daar opgehouden door standhouding van verouderde begrippen, persoonlijke verhoudingen, misverstand ten aanzien van de eischen van den tijd. Op den duur lost dit alles zich wel op. De fusie onzer spoorwegen, niet in de laatste plaats vertraagd door bijzondere persoonsinvloeden, kwam ten slotte toch tot stand, doordat de economische drang te sterk werd. Maar de onnoodige vertraging werkt economisch remmend. Zij maakt de productie duurder dan zij op een bepaald tijdstip kan en mag zijn. Ze is een bedekte vorm van verspilling, ze laat te lang werkzaamheden dubbel verrichten. Reorganisaties in het bedrijfsleven, toegepast op het moment dat de tijd er rijp voor is, kunnen tijdelijk menschen buiten werk stellen, maar op den duur vermeerdert de vraag naar arbeid erdoor, soms zelfs vrij snel.

Reorganisaties werken beter dan safeguarding en andere kunstmiddelen. De laatste verschuiven het kwaad. Ze verschuiven naar andere bedrijfstakken dan de geprivilegieerde en zij verschuiven naar de toekomst. Zij maken het kwaad in de toekomst erger, want zij houden reorganisatie, welke de tijd eischt, tegen, zoodat in komende jaren het vraagstuk nog moeilijker op te lossen wordt. Safeguarding en alles wat annex daarmede is, bevordert domheid en berusting, waar prikkel tot meer intelligentie en energie het eenige redmiddel is.

We spraken over het probleem der reorganisatie van het productiewezen en dachten daarbij meer speciaal aan de industrie. Voor de distributiebedrijven is het vraagstuk niet minder belangrijk. Een onderzoek naar de wijze, waarop tal van eerste volksbehoeften onder het publiek worden gebracht, zou zonder twijfel een stelselloosheid aan het licht brengen, waar de verspilling maar al te duidelijk uit zou blijken. Troumens men behoeft in onze groote steden maar een winkelstraat door te gaan om een aantal sigarenwinkels, vleeschhouwerijen en bakkerswinkels te tellen, waarvan zeker de helft

zou kunnen worden gemist, zonder eenige schade voor het publiek te veroorzaken.

Dr. Ir. Goudriaan constateert in zijn uitvoerig onderzoek naar de doelmatigheid van de Amsterdamsche broodvoorziening[1]: een ‘veel te groot aantal ovens en veel te gering aantal volbelaste bedrijfsuren, geringe opbrengst per arbeider, door gebrekkige ineenschakeling van 't werk en door de afschaffing van nachtarbeid, slechte brandstofeconomie, veel te groot aantal winkels en een versnipperde bezorging aan huis over veel te groote afstanden’. Tegenover dezen bestaanden toestand zou volgens den schrijver een strikt rationeele voorziening een besparing van rond 3.4 tot 4.3 millioen gulden per jaar kunnen geven. Laat dit cijfer een limiet zijn, welke niet bereikbaar is, maar denk daarbij, dat wat voor Amsterdam geldt, zeker ook geldt voor alle andere groote plaatsen in ons land en dat een onderzoek naar de doelmatigheid van de distributie van sigaren, groenten, vleesch en tal van andere artikelen, voor dagelijksch gebruik noodig, zeker ook een stelselloosheid aan het licht zouden brengen, waarin een verspilling van millioenen 's jaars verscholen ligt[2].

De concurrentie tusschen de honderden winkels, welke allen eenzelfde artikel voor hun ramen uitstallen, moet den prijs wel zoo laag mogelijk maken - nagalm van een oude leer -, wat uit een oogpunt van welvaart gezien, gunstig is. Op het eerste gezicht lijkt het zoo. Maar indien bij belangrijk grooter omvang van elk bedrijf door beter organisatie en minder personeel - hoeveel menschen moeten in de honderden winkels niet uren van den dag achter de toonbank zitten zonder nuttig werk te doen - de onkosten per ons brood of per kistje sigaren minder worden, ligt daarin een maatschappelijk voordeel. Prijsverlaging of kapitaalvorming vloeit er uit voort; in beide ligt een kiem voor meer werkgelegenheid.

In overzeesche gewesten wordt het graan met de meest moderne middelen der techniek geoogst, gedorscht en naar de

1) Proefschrift: De doelmatigheid van de Amsterdamsche broodvoorziening.
2) De gevallen zijn natuurlijk verschillend. Bij het geval der sigaren b.v. gaat het alleen om de verkoop-organisatie, terwijl bij het brood ook de productiewijze zelf een belangrijke rol speelt.

havens vervoerd, moderne schepen brengen het in bulkladingen naar hier. Een groot gecentraliseerd bedrijf lost de ladingen met elevators. Het bakken van het brood en de verkoop ervan geschiedt voor een groot deel echter naar methodes, welke niet den groei van een ontwikkelingsproces hebben doorgemaakt.

Indien door reorganisatie van het bakkersbedrijf - om bij dit meest sprekend voorbeeld nu maar te blijven - in het bedrijf zelf bespaard kon worden en de prijs van het brood verlaagd, zou het mes van twee kanten snijden. De millioenen, welke in het bedrijf uitgespaard worden, zouden als kapitaal vrij komen en nieuwe werkgelegenheid zou er langs een omweg door geschapen kunnen worden. De prijsverlaging van het brood zou, zonder dat de werkman er schade door lijdt, een verlaging van het arbeidsloon gemakkelijker kunnen maken, dan wel een jacht naar loonsverhooging kunnen temperen. Voor den opbloei van de industrie, de export-industrie vooral, is dit van veel beteekenis.

Wat voor de volksvoedingsmiddelen geldt, geldt in niet veel mindere mate voor de volkshuisvesting.

De achterlijkheid van het woningbouwbedrijf maakt de huren hooger dan bij een goed georganiseerde massa-productie het geval zou zijn; de leiders in dit bedrijf kunnen - waar hun de geest van groote industrieele leiding ontbreekt - niet tegen de bouwvakarbeiders op, die daardoor abnormaal hooge loonen kunnen handhaven, terwijl zij het vraagstuk van den huizenbouw in massa technisch noch organisatorisch voldoende begrijpen.

In een land, waar de werkgelegenheid, behalve van de koopkracht der eigen bevolking, zoo zeer van den bloei van de export-industrie afhankelijk is, waarbij zeker ook nog de scheepvaart en het transportbedrijf met al zijn vertakkingen genoemd mogen worden, is het van het grootste gewicht dat het zakelijk loon hoog en het geldelijk loon laag is. Voor het werkloosheidsvraagstuk is het daarom van het grootste gewicht, hoe in de samenleving de organen werken, welke de arbeidersbevolking van de eerste levensbehoeften voorzien. Daaraan hapert een en ander.

Vijftig, zestig jaren terug werd in ons land de dringende

noodzakelijkheid gevoeld om van staatswege tal van kostbare werken uit te voeren. Thorbecke was de vertolker dezer gedachte. ‘Blijvende hetgeen wij zijn, worden wij voorbijgegaan’. Wij maken thans een soortgelijke periode door. Ook nu wordt het als een noodzakelijkheid gevoeld om meer dan één groot werk met kracht ter hand te nemen. Maar in de motieven van nu en in het verleden, bestaat verschil. In de zestiger jaren der negentiende eeuw was de handel en scheepvaart vrijwel ingeslapen, het leven ontbrak er in. Ruime toegangswateren naar de havens moesten den buitenlandschen handel trekken, een net van spoorwegen moest de verbindingen scheppen, zonder welke verkeer in het land niet mogelijk was. De energie in het bedrijfsleven moest grootendeels worden opgewekt; de Indische baten hadden niet enkel goed gedaan.

Het geval staat nu iets anders. De industrie, de scheepvaart en de handel hebben een groot kwantum energie ontwikkeld. Voor inslapen dreigt allerminst gevaar. Maar de weerstanden zijn sedert de catatrophe van '14 buitensporig groot geworden. De kostprijs is nu voor meer dan één product te hoog om op de internationale markt succes te kunnen boeken. Nieuwe verkeerswegen te water (Rijn-Twenthe kanaal, verbetering van den waterweg van Amsterdam naar den Rijn, Julianakanaal) moeten transporten goedkooper maken en het product meer kans op afzet geven. Het moderne vervoermiddel te land, de auto, kan zijn functie maar betrekkelijk vervullen, gehandicapt als het is door een bedroevend slecht wegennet; verbetering der hoofdverkeerswegen wordt als dringende noodzakelijkheid gevoeld.

De drooglegging der Zuiderzee moet door verbetering van waterafvoer en waterverversching de exploitatie der landen in omringende provincies voordeeliger maken. Ze voorziet voor een deel in het schrikbarend tekort aan vruchtbaar land. Het is gevaarlijk om de werkvoorziening van een toenemende bevolking enkel op den rug der industrie te schuiven; in een land, waar een groot deel der bevolking van oudsher boer was, geldt dit vooral. Uitzet der bestaansmogelijkheid voor de boerenbevolking in ons land is zeer urgent.

De beteekenis van al dergelijke werken voor de vermeerdering der arbeidskansen is in hoofdzaak indirect. Zij trekken

ongetwijfeld tijdens den aanleg arbeidskrachten. Grondwerk moet worden verricht, sluis- en brugbouw geeft behalve metselaars en betonwerkers, metaalfabrieken werk. Maar hiertegenover staat het feit, dat kapitaal wordt vastgelegd, dat anders wellicht in takken van nijverheid belegging zou gezocht hebben en deze tot grooter krachtsontwikkeling zou hebben gebracht. De rekensom welke het economisch voor- en nadeel in cijfers zuiver tegenover elkaar moet stellen, is moeilijk te geven.

In de verhoogde kansen voor industrie en binnenlandsche scheepvaart, welke van de totstandkoming van groote verkeersverbeteringen het gevolg kunnen zijn, zit echter zonder twijfel een groote beteekenis voor het werkloosheidsvraagstuk. De werking op de arbeidsmarkt is dus in hoofdzaak indirect. Slechts bij de werken, welke nieuwe gronden aan den landbouwer ter bewerking geven (Zuiderzeepolders) kan van een directen invloed worden gesproken.

De overheid kan zich naast de vraag of de uitvoering van bepaalde openbare werken voordeelen zal opleveren en de kans op werkgelegenheid blijvend zal vergrooten, nog een tweede vraag stellen en wel deze: kunnen plannen voor openbare werken gereed gehouden worden om in een tijd van malaise te worden uitgevoerd en kan het tempo der uitvoering zelf zoodanig worden versneld of vertraagd, dat daardoor een kracht, welke in de richting van regulariseering van de arbeidsmarkt werkt, in het leven wordt geroepen? Kan, om het kort te zeggen, de overheid met vrucht pogingen doen om de golven der conjunctuur te effenen?

Het denkbeeld is herhaaldelijk besproken. In een bekend rapport, in 1909 in Engeland verschenen (report of the Royal Commission on the Poor Laws and Relief of Distress) wordt de aandacht gevraagd voor den regelenden invloed, welke van de uitvoering van openbare werken op de arbeidsmarkt zou kunnen uitgaan. De minderheid in die Commissie vooral, bouwt op het thema zeer ver voort; zij meent, dat de arbeidsreserve, voor zoover deze uit deugdelijke arbeidskrachten bestaat, met een goed regelingssysteem geheel aan werk zou kunnen worden geholpen.

Dit laatste is helaas een utopie. Arbeid toch, die onmiddellijk de vacuums op de arbeidsmarkt moet aanvullen, moet van

zeer eenvoudigen aard zijn. Bebossching, grondaanwinning, - de Commissie zegt het zelf - zijn de middelen. Maar dan profiteeren slechts enkele categorieën der werkloozen er van. Industrie-arbeiders zet men niet aan grondwerk, zonder dat het schatten kost, daargelaten nog of men hen bij grooten getale voor dit soort werk vindt. Toch is daarmede de gedachte om, zij het dan met een veel beperkter resultaat, een bepaalde categorie van openbare werken te reserveeren om als regulateur op te groote spanningen van de arbeidsmarkt te doen inwerken, niet geheel veroordeeld. De Nederlandsche Staatscommissie over de werkloosheid van 1909 heeft dit blijkbaar ook gevoeld, want zij wijdde een hoofdstuk aan de zaak. Maar ook zij voelde tal van bezwaren, o.a. de moeilijkheid om administratief de zaak te regelen. Hoeveel tijd vordert een voorbereiding, eerst door de technische, dan door de administratieve bureaux en dan nog de behandeling in de volkstegenwoordiging of in den gemeenteraad! En als dan eindelijk het besluit gevallen is - aldus de Staatscommissie - welk bestuur kan het dan aan om, na in het openbaar de economische noodzakelijkheid der uitvoering te hebben bepleit en daarmede de stemmen te hebben verworven, rustig alles op te bergen tot na eenige jaren een crisis komt? Dit bezwaar ook is zeker groot, al is het niet onoverkomelijk.

Er is in deze richting wel iets te doen om leed te temperen en door het departement van arbeid is in de laatste jaren zeker met veel ijver verdienstelijk werk verricht, maar een groot middel wordt het nooit.

Een groot middel wordt het reguleeringswerk nooit, niet alleen vanwege de bezwaren om het in practijk te brengen en de uiterst geringe verhouding der werken tot den heelen omvang der productie, maar vooral ook hierom niet, omdat het de oorzaken van het conjunctuur-verschijnsel onaangetast laat. Het raakt niet de speculatie, welke in de periode van de hausse, voorraden aan de markt onttrekt en door de geflatteerde prijzen, welke er het gevolg van zijn, heel het productieapparaat tot grooter krachtsontplooiïng aandrijft dan door den feitelijken toestand gemotiveerd zou zijn. Evenmin raakt het de te ver gaande credietverleening door de banken, welke bij gebrek aan een voldoend zuiver werkend statistisch apparaat, dat de feiten op het terrein van voortbrenging en verbruik op

den voet kan volgen, er toe mee werken dat het vuur der productie te heet wordt opgestookt[1].

Aan de te groote vitaliteit van de productie-organen in het hausse-proces, waardoor zij feitelijk boven hun krachten uitgroeien, zoodat een tijd van inzinking en herstel onherroepelijk volgen moet, doen reguleeringswerken niets. In gunstige gevallen toch zullen zij slechts uitwerken, dat het golfdal der conjunctuur een meer geleidelijk beloop verkrijgt; de oorzaken der depressie welke bij den opgang van de conjunctuur reeds liggen, worden niet er door verminderd.

Sommigen zien het werkloosheidsvraagstuk enkel als een loonvraagstuk. Verlaging van loon vermindert de voortbrengingskosten en maakt het den producent mogelijk zijn afzet te vergrooten, meer vraag naar werkkrachten zal daarvan het gevolg zijn. De stelling is juist, maar niet volledig. Niet het loon alleen bepaalt den omvang der werkloosheid. Al naar omstandigheden wordt de factor loon meer of minder overwegend. In tijden van groote maatschappelijke veranderingen krijgen andere factoren dan het loon zoo'n invloed, dat met de loontheorie tegen het werkloosheidsspook op weinig afdoende wijze te ageeren valt. Wat kon - om een voorbeeld van enkele jaren terug aan te halen - een loonsverlaging teweeg brengen bij een industrie, wier groote Duitsche concurrenten, dank zij inflatie van de mark, stukken beneden den prijs der wereldmarkt kon produceeren? Of wat doet een Duitsche kolenmijn met loonsverlaging in een tijd, waarin de voorraden verre boven de vraag zijn opgehoopt, als het loon bovendien reeds tot een peil gezakt is, waarop geen mijnwerker met zijn gezin zich kan handhaven? Een verdere daling van het loon geeft dan geen daling van productiekosten; de loonuitgaven worden wel minder, maar van halve menschen krijgt men geen vollen arbeid. In zulke gevallen worden andere factoren overheerschend.

Maar zoodra de lijn der op- en neergangen in de conjunctuur haar scherpe crisispunten voorbij is, herwint de factor

1) Voor een goed overzicht van het conjunctuurvraagstuk wordt verwezen naar het jaarboek der Nederlandsche Vereeniging voor Hooger Handelsonderwijs (Nederlandsche Handelshoogeschool) te Rotterdam 1924-1925, afscheidscollege van Prof. G.W.J. Bruins.

loon weer aan beteekenis in het werkloosheidsprobleem. Natuurlijk in de eerste plaats in die bedrijven, waar de loonpost een belangrijk deel der kosten uitmaakt. Een loonsverlaging werkt dan onmiddellijk in, terwijl een reorganisatie in den regel veel voeten in de aarde heeft. De laatste werkt op den duur pas verlagend op de uitgaven; zij kan zelfs gepaard gaan met tijdelijk hooger kosten.

Dit alles maakt, dat in de dagelijksche practijk de invloed van het loon op den omvang der werkgelegenheid vóór alles aan den dag treedt. Maar de zaak groot ziende en werkend op de toekomst moet bij de bestrijding van werkloosheid op maatregelen van wijder strekking worden gezonnen. Alle krachten zullen moeten worden samengetrokken om een complex van hervormingen tot stand te brengen, waarvan wij er in dit artikel eenige vluchtig hebben aangeduid. In abstracto samengevat gaat het erom om het vraagstuk der werkloosheid als een welvaartsprobleem te zien.

Een groote taak ligt vóór ons. In hoever die volbracht kan worden is niet in de laatste plaats een kwestie van mentaliteit.

Zoolang negativisme in een groot deel der Europeesche landen heerscht, kan van een ernstige bestrijding van werkloosheid niet veel komen. Zoolang gekanker en sloopende critiek in de produceerende onderneming zoowel als in het besturende regeeringsorgaan de hoofden vertroebelen, zoolang kan niet de geest verrijzen die overal nieuw leven in moet blazen.

Want tenslotte gaat het om de gezamenlijke daad.

Ir. A. PLATE.

Het proza van Jac. van Looy.

I. Het dusgenaamd ‘realisme’.

De behoefte aan literaire classificeering noemde den schrijver Van Looy een realist, een werkelijkheidsbeschrijver. En de critiek teekende zijn kunst als ‘een cinematografische realiteits-weergeving’, sprak van copieerlust des dagelijkschen levens. Typeeringen, die slechts den buitenkant raken, niet doordringen in het wezen.

In de eerste plaats komt de vraag wat men verstaat onder ‘realisme’. Flaubert noemde het: de kunst de personen en de dingen te geven zooals ze zijn, met een ‘rigoureuse impersonnalité’, waarbij zelfs het temperament van den schrijver moet zwijgen. Maar bestaat er zulk een ‘objectieve realiteit’, kan zulk een onbezielde werkelijkheidscopie de ontroering, het geluk geven, die het geheim is der kunst? En weerspreekt niet het werk van den Franschen meester de eigen theorie, waar het steeds doorlicht is van zijn sterke kunstenaarspersoonlijkheid?

Alle waarnemen is uit den aard wisselwerking tusschen ons innerlijk en wat buiten ons is, niet passief, maar actief onzerzijds. Ons innerlijk bepaalt ons waarnemen; hoe rijker innerlijk, hoe rijker visie. Waarnemen is een assimilatieproces, welks aard en intensiteit bepaald worden door de geestelijke gesteldheid van den waarnemer. En het is juist de individualiteit van den kunstenaar, den helderziende, den ziener, die waarde geeft aan zijn natuur- en levensverbeeldingen. Het is zijn innerlijk, de geest, die over de waarneming de magische belichting spreidt, waarin het vlak-alledaagsche relief, het vale

kleur krijgt, waardoor wat dood was bezield wordt. Met verwonderde oogen schouwt de kunstenaar natuur en leven, wordt hij zich bewust aan de stof, en iets van de eigen ontroering deelt hij mede in de taal van zijn kunst. Die, wat een Duitscher noemde, ‘harmonische Durchgeistigung des Stoffes’ is het altijd weer, wat ons boeit in de kunst.

Dat was het realisme van Rembrandt, dat is ook het geheim der bekoring in het proza van Van Looy, ‘den visionnair der geheime glorie’ geprezen.

‘...het is er maar om te doen, hoe zich dat alles spiegelen in den koepel onzer schedel mag en weêr van onder de bogen onzer oogen... mag’, zoo bemijmert Theobald (in Van Looy's REIZEN) het proces der kunstschepping.

't Is het ‘Einatmen und Ausatmen des lebendigen Wesens’, waarvan Goethe sprak, een inzuigen met gretige zinnen van de verschijnselen daarbuiten en een weergeven in 't beeld, dat schoon is van de liefde en de innigheid eener menschelijke ziel. Dat is het realisme van Van Looy, waarmee hij heeft gegeven den rijkdom der natuur onder alle belichting, het leven in al zijn tonen.

Of hij schildert het feest van sneeuw in de groote stilte over het plein van San Marco en de kleumige verwording der witte weelde in de morsigheid der straten, den toover der ijsnaaldjes op zijn atelierraam tegen den zwarten nacht, den zonnebrand in het maailand, de dringende regenluchten over een Hollandsch polderlandschap, het wonder van den regenboog, die ‘zijn zevenbundelig gespante welft van den grond op luchtwaarts’ voor ‘de vrome oogen’ van twee gelukkige menschen, - 't is altijd van een ontdekkende werkelijkheidspracht.

Of hij in impressieve uitbeelding voor ons oproept als ‘een visioen uit een vergane beschavingsperiode’ het wreed genieten om den ‘krater’ der Plaza de los Toros bij Madrid; de lollende opgewondenheid van een Oranjefeest in de nachtstraten van Amsterdam, de rosse feesten in de duffe stadsbuurten op Hartjesdag, of in innig, liefdevol meeleven vertelt van ‘Moeders verjaring’ in dat gelukkige burgergezin, maar waarin nu doodsschaduw onafwendbaar naderschuift, - wij hooren er de bewogen stem van fijnvoelende menschelijkheid. Men gevoelt den afschuw van den gevoeligen dichter bij dat ‘Stierengevecht’. Geen oogenblik opleven in een mooi

moment, éene obsessie van het verschrikkelijke: het vreeselijke van het dierenlijden, de verwildering van den wreeden menschenhartstocht. Die gevoelstoon doorhuivert het geheele stuk, is in zijn visie, in zijn beelden, in het schrille der kleuren, in het teergevoelige van zijn vergelijkingen: 'Woest gloeide zijn geelroode huid, wanneer hij gleed langs de sombere bloedkleur van zijn terger'; - 'als de stier hem voorbij ging in zijn loomen doodsstrijd, waggelend met het sterke lijf als dronken van de sterke geuren van zijn wegvloeiend leven'. - 'In de richting der stad gromde en stierf weg de zware adem der aftrekkende kolonne en de zon ging onder als gesmoord in bloed'. Zie die suggestieve teekening van het sombere silhouet der uitgestorven arena tegen den stillen avondhemel. (Pr. 92-93).

De persoonlijkheid van den kunstenaar spreekt in de stemming waarin het 'oranjefeest' is gezien. Na het doodbloeden van de pret: 'De weekheid des uchtends vloeide over de bonte prullen en vergoot haar vochtig tranenlicht over den verstoorden ernst van den Dam, tusschen de onorde der kleuren. De dag schreide zijn weening uit over de huizen, die omhangen met hun bonte opschik, suf dommelden en krachteloos, gelijk menschen in slaap gevallen in hun mooi pak; en midden op het plein daar rees een gevaarte van bontheid, daar begonnen in de hoogte de kleuren te schreeuwen en te vloeken tegen de teêrheid van den morgen; dof en onsamenhangend bromden de kleuren, als het razen van een troep bedronkenen, die in hun roes hardop droomen'. (Pr. 153).

Dit is, wat men zou kunnen noemen, het lyrisch realisme van Van Looy: zijn innerlijk, zijn warm gevoel gloeit leven door de schildering.

In al zijn schetsen is het de schilder Van Looy, die zijn rijke waarneming van natuur en leven doet meegenieten, die spreekt door het medium der personen van wie hij vertelt. Zoo is zijn werk sterk subjectief, autobiografie in fijnen, bescheiden vorm. De 'schilder' en de 'gast' in de *Proza*-schetsen, Johan in *Gekken,* Theobald in *Reizen,* Jaapje, Jaap, Zebedeus, het zijn allen verpersoonlijkte levensphasen van den éenen schilderdichter Van Looy, met zijn eenvoud, zijn eerlijkheid, zijn humor, zijn levensliefde, met zijn scheppende phantasie niet het minst.

II. Visie.

'Niets is zoo mooi als zien', zegt Theobald van Horen[1]. Dat woord zou als motto boven al het werk van Van Looy kunnen staan. *Zien* is deze schildersnatuur levensdrang, hoogste genieting. 'Gij weet dat mijn kijken meer een zuigen dan een keuren is, gelijk bij een kind dat klokkende aan de moederborst de toekomst in zich voedt', zegt Zebedeus-Van Looy tot zijn vriend Rêvard.

Hij weet, dat zien de eerste levensfunctie van den kunstenaar is. Locke's 'nihil in intellectu quod non prius fuerit in sensu' zou ook zijn woord kunnen zijn. De zinnen, en vóor alles het oog, zijn de poorten waardoor het levensvoedsel voor denken en verbeelden binnenkomt ìn den geest. Met zijn fijne zinnen zuigt de schilder-dichter de waarnemingen uit het klank- en kleurrijke heelal, uit het om hem bewegende menschenleven in, en geheel die rijke oogst wordt opgelegd in een onfeilbaar trouw 'mémoire visuelle', dat z'n schatten opent bij het beeldend werken van den scheppingsdrang. Die rijkdom en frischheid van zinnen-indrukken is het geheim van de impressieve kracht zijner verbeeldingen, geeft pittig leven in zijn proza. Die behoedt hem voor de fantasmen eener onwezenlijke romantiek, maakt zijn teekening zoo reëel als een natuurproduct, zijn metaphoren en vergelijkingen altijd origineel, nieuw en echt, weeft om al zijn scheppingen die atmosfeer, doorzond, doorgeurd, doorwaaid van zuivere natuur.

Al de personen waarvan hij vertelt hebben dat gretig indrinken met open zinnen, vooral dat sterke leven met de oogen.

Als Jaapje, het weeshuisjongetje, logeert bij zijn oom in Noord-Holland, kan hij urenlang 'onverdroten kijken naar het wandenlooze, met zijn tinteloogen'. 'Die Jaap, wat staat hij daar alsof hij 't in zijn zak wil steken', zegt Koos. 'Je hebt er altijd moeite mee hem van iets weg te krijgen'. Hij bekijkt zijn wereldje wakker en in dat kleine hoofdje werkt een kleurige verbeelding. Zie die echte kindervisie: 'Er waren rooie en er waren bleeke (onze-lieve-Heers-haantjes) ook;

1) *Reizen 181*.

het had bijna geen kop; het zat er lang stil; en als het weg wou, barstte het doormidden en als het had gevlogen, bleef er nog een beetje “slagvleugel” als een tongetje uitsteken’. De vergelijkingen zijn steeds uit Jaapjes eigen sfeer: ‘In het blauwe portaal was de (dood-) kist bedekt nu door het zwarte kleed en onder het schuine dakje als de ark van Noach’. Zoo vertelt Van Looy van dit kinderleven met al de prilheid van kinderzien en kindervoelen en in het teedere licht van ‘de schijnende lamp van Jaapjes bevende binnenste’ zien wij de kleine weeshuiswereld met zijn kinderleed en schamele kindervreugde opkleuren tot rijk en innig leven.

Voor Jaap, den drukkers-leerling, den leerling-rijtuigschilder, wordt de gezichtskring ruimer, en kijkend door de oogen van den fel-opmerkenden jongen, zien wij het bewogen tafereel van het oude Haarlem van omstreeks 1870 met zijn schilderachtige buurtjes en zijn gemoedelijken kleinen-burgerstand.

Ook hier treft het zuiver inleven in de gedachtensfeer van een kind. Dit is juist, als Jan Veth opmerkte, het wonderbaarlijke bij Van Looy, dat hij, die sedert door zoo vele straten des levens is gegaan, dat jongensleven zoo ongerept doet opleven.

Als Jaap leerling-rijtuigschilder is, ziet hij alles met de oogen van den vakman: ‘er fonkelden tulpen geler dan kromaat, rooier dan Chineesche vermiljoen’; de grutter had ‘Florentijnsch-lakkige oogen’. In den kleinen schilder werkt sterk het beeldend vermogen. Wat hij eenmaal heeft opgenomen, leeft in zijn geheugen krachtig voort. Telkens heet het: *Jaap zag in zijn hoofd*... Als hij een rijtuiglantaren heeft gepoetst: ‘dat zou eerst 's avonds fonkelen en stralen, het flikkerde nu al in je gezicht. Hij had toen in zijn hoofd het rijtuig weêr gekregen met opgestoken lantarens, het brandende schijnsel in den nacht’.

In *Gekken* volgen wij den jongen schilder Johan op zijn tochten door het zonnige, kleurige, scrofuleuze Tanger: ‘Het was een wonderlijk leven, onverzadelijk om er naar te kijken, nooit genoeg... En 't was àl feest, waar Johan ook keek, 't was overal een uiterlijkheid, om er zich nooit met de oogen zat aan te kunnen drinken, onder een zon zoo welig en goud, die al het smerige vergulde en de melaatschheden, die hij met de oogen niet ontwijken kon, meêschitteren deed, als de parelmoer-glansen van verrotting zwevend en kleurkringelend

op bewogen water, onder den breeden en grooten val van het koninklijke licht'.

Visies van orientalische pracht, maar ook van benauwende ellende, te angstiger in de bedrongenheid van eigen onzeker bestaan, want de jonge man, reizend op staatskosten voor den verworven Prix de Rome, staat nog midden in den strijd om een toekomst: 'o de barre angst voor het leven voorgevoeld, van altijd allen tegen één...' Uit dat sentiment rijst het angstig-belichte visioen dat hem overvalt, waar hij staat, bij zijn terugkeer naar Europa, op het dek van den Atlantic, 'zich delvend een gang door den nacht, - met onder aan den boeg almaar den gefloersden slag van een doodstrom'.

In milder licht staat het verhaal der reis van Theobald met zijn vrouw Emilia, later, weer door Tanger en naar Fez: een ideale reisbeschrijving. 't Is een genot mee te reizen met een zoo scherp en geestig opmerker als Theobald, die door zijn fijn waarnemingsvermogen voor die 'weelde van kleinigheidjes, dien rijkdom van nietsjes', een vrij eentonige reis, waarop de kibbelende Amerikaansche reisgenooten maar naar het einddoel haasten, omtoovert tot een rijk avontuur, omspeeld van den humor eener beminnelijke levensfilosofie.

De geest die hier licht en sprankelt, viert hoogtij in het groote werk van zijn ouderdom, de *Wonderlijke avonturen van Zebedeus*.

De Zebedeus-verbeelding is de synthese van geheel Van Looy's kunst en leven.

Gezeten 'in het priëel zijner herinnering' ziet 'de oude man' de beelden van het verleden voorbijtrekken, en als de ijsnaaldjes op de winterruit, schikken de mijmeringen zich tot het grillig-schoone spel van Wahrheit und Dichtung.

Zebedeus is de nieuwe metamorphose van den Johan uit *Gekken,* van een schilder dus, omdat 'in zoo iemand het duidelijkste *zien* belichaamd is'. Johan, staande op het dek van een stoomboot, thuis van een lange reis keerend, en 'letterlijk nog in de dauw van een angstvisioen, om wat hem wellicht staat te wachten', gaat dusdanig op in zijn droom, dat hij het enge schip verlaat en de schimmige baan te betreden begint, die zich uitrekt 'als een matelooze banderolle in den witten, mistigen ochtend'. Zoo spoedt hij zich, slechts meedragend aan de hand 'het koffertje' van zijn stoffelijkheid,

naar het land van zijn droom: ‘o gij land mijner stoutste en deugdrijkste droomen, ik kom, ik kom, ontvang uw nog niet gansch en al voldroomden zoon’. En schrijdend groeit hij tot de reus Zebedeus, verkeerend in hooger sferen, want gaande met het hoofd in de wolken en door geestelijke stroomingen.

‘Tochten van het hart’ van een die, zich tot het hoogste geroepen wetende, streeft naar de witte landen zijner begeerte met hunne schijnende perspektieven. Maar in het geluk om de verhooging zijns levens, komt het vrachtje, zijn koffertje, hem telkens weer kwellen: De godenzoon van den jare 1880 op zijn louteringstocht naar de begenadiging van het ideaal; meer, de mensch, dolende ridder, wiens koninklijke ziel immer moet streven. Wij begrijpen, dat Don Quichotte Zebedeus zoo geliefd symbool was.

Wij zien hem Hollands bodem betreden, schrijden, over hel en del, door dik en dun, zijn avonturen beleven. En Zebedeus is de scherpspeurende dichtergeest, die ziet Hollands intiemste schoon, maar ook de schoonheids-profeet, die gericht houdt over den wansmaak eener schoonheidschennende eeuw. Heftig uitvarend, waar hij donker loensende een trein naoogt, die in vuilen rook rent door zijn land, of gillend kruipt door een ijzeren kooi; waar hij zijn vloekwoord slingert naar de stofscheppende auto's; waar hij de Solo-reclameborden omverschopt in het weiland. Niets ontkomt aan zijn scherpe satire of goedlachschen spot, in die eeuw waarin het tellende gebaar van duim over wijsvinger het eenig geldende wijdingsteeken is: ‘beschavingen, zeggen ze, zijn als cultuurgewassen en gebaren als bloemen, welnu, wanneer de cultuur-plant verloopt, wordt de bloem schriel’.

Vooral de stad moet het ontgelden. De ‘gast’ in de Nachtcactus reeds uitte zijn afkeer van het stadsleven. De courant, die alle avonden de prachtige rust in het tuinmanshuis kwam storen, met de onuitstaanbare lucht van verschen drukinkt, als een verouderde ademtocht uit de hijgende longen der stad, was hem een versufte echo uit een woelig en haastig leven. In de heerlijkheid van den nacht zag hij den gloed van de stad aan den horizon: ‘Geheimzinnig scheen die glans daar te hangen vast op zijn plaats; - het was een groot St-Elmusvuur, een dwaallicht boven een poel, als van zelve ontvlamde pestwalm boven een ontzettend lichaam dat in ontbinding is’.

In denzelfden toonaard staat Zebedeus' oordeel over de metropool, het ware domein van het Monster, de heerschende macht van het verstandelijke, het berekenende, het vervalende, het vergrovende, vijand van het warme gevoel: ‘Gelijk een kaart met vuur geteekend, lag er beneden hem de metropool te zieden en was het beeld van een ontaarde halve maan, van 'n kolossale wands met pootachtige wratten. Het had verscheiden harten, zijn aderen lagen naakt en sproeiden naar het kwijlend nacht-land waarin het lag als een verbrijzelde planeet’.

Daar hervindt en redt Zebedeus ook ‘het Kind’, de belangelooze strooister van de vreugde, zijn Liefde, dat hij zocht overal en dat hier op het punt is verward te loopen in de strikken van het monster.

In de *Bijlagen* is Zebedeus tot meer menschelijke proporties teruggegroeid en leeft als jong edelman met zijn Lucinde-Dorinde op een Trianonachtig buiten, in achttiende-eeuwsche sfeer, tot een oproer hen verjaagt, en zij bewoners worden van een pension in een der buitenwijken van de metropool, met als eenigen trouwgebleven vriend Rêvard. Een leven van herinneringen voortaan, maar met Dorinde en Rêvard, liefde en droom, is het overal houdbaar.

De wondere draden van dit leven van verbeelding zijn doorweven met den bonten keur van schijnbaar onsamenhangende schetsen. Maar er is eenheid van geest, de geest van Zebedeus. Zebedeus: ‘Kind van onze eigenschappen, zoon onzes harten, oogappel onzer oogen, ziel van onze ziel, zomergloed van ons winters hart’. En als zoodanig: ‘gloeiendste kampvechter der moderne tijden’, die in en door dit alles zijn ontdekkend zoeklicht werpt over het leven en streven van zijn tijd.

Zoo bood hierin een ‘invalide van het leven’ zijn verwarrend rijk levensboek, een boek, pittig van geest, immer boeiend door zijn geestige toespelingen, zijn kleurig idioom, frisch door die speelsche mengeling van het verhevene en het volksaardige.

Holland en zijn veelbewogen cultuurleven na 1880 trekken weer door de helderziende herinnering van den peinzenden oude, in het licht van gerijpte levenswijsheid. Levenswijsheid, het duidelijkst getypeerd in het slot van den vierden en in den vijfden ‘avond’:

‘Wij voor ons, stoken wij de kachel wat op, latende onze zielen blank, geloovig de verhelderingen wachtende, de teêre aarzelingen die de geleiders naar de waarheden zijn...

...Laten onze zielen blank... Zullen wij het ooit kunnen? Och, onze arme lei door zooveel meesters beschreven, vol knoeien en vingervegen gebleven... laten onze zielen blank... och, heere, heere, waar is de spons uwer deernis... Zullen wij ooit hebben de onbewolktheid van het gezicht? We voelen toch onze blindheid... We loopen in een sneeuwig land, we staren de aardsche eindeloosheid aan... en we zien niets dan de Himalaya van het sneeuwvlokje dat zich kleefde tegen het brilleglas voor onze bijziende oogen...’

Dit is de toon die ook zijn *Feesten* doortrilt. Hier is een ingaan in het geluk en het lijden van het menschenleven, waardoor verhalen als ‘Moeders verjaring’ en ‘De regenboog’ van ontroerende schoonheid werden. Hier is de liefde, die het leven van kleinen en geringen innig doorziet en in zuiverheid te beelden weet, een milde humor die de schildering met z'n glimlach van begrijpen doorspeelt.

Van Looy is in zijn proza steeds de schilder. Het visueele is de meest sprekende trek van zijn woordkunst. Als schilder kent hij het wonder der lichtwerking. Het licht op de verre velden met hun schemerende horizonnen; - op de zeeën, die de stranden aanschuimen en de levensvreugd; - op de bergen, waar het verstart tot ongenaakbre pracht; - maar ook waar het neerzegent in een gore stadssteeg, zoo mild, of daar matelooze hand het reine meêlij vergoot in deze donkere gang van het leven. (Z. 22).

Hij kent de stemming van het landschap onder het krachtige blauwe hemelveld met de glanzende strakheid als van geslagen metaal; - als het licht henen gloeit en de avondhemel als een gewelf van luister is; - als de maan nog donker is en de aarde duister onder een hemel befeest met geschitter van sterren. Hij doet ons zien de stad in den goudmist van zijn avondverlichting, of opschrikkend uit het nachtdonker onder ‘de strieming van het weerlicht’; het slapende park als een visionnair nachtgezicht in den rooden schijn van 't eensklaps opvlammende Bengaalsche vuur... Maar treffendst is die lichtwerking in ‘Moeders verjaring’. De Goncourts schilderen in

Manette de ‘mélancolique métamorphose’ van een atelier in het groeiende avondduister. Zoo weeft het wisselende licht van den zomerdag de atmosfeer om den droef-gelukkigen feestdag van dit burgergezin. Al dadelijk in dat mooie begin: ‘'t Was in de vroegte. Zijn vrouw opgestaan van het kermisbed, trok voorzichtig het rolgordijn half-op, en zette dan het raam hoog op de lat, voor den heerlijken Augustus-morgen, die dauw-nat en zoo koel schaduwig om aan te zien, door de bloempotten in 't kozijn heen, door de kleurige belletjes vooral van een mooie als een tochtscherm voor het raam wijduitstaande foksia, neerparelde in het achterplaatsje’.

En de zomerdag trekt het kamertje binnen, waar de vrouw stil zorgend haar werk doet, terwijl de zieke man van uit de bedstede met liefdevol oog haar kleine bedrijvigheid volgt. Straks, als de al-zware zon over het roode pannendak het raam bereikt, wordt het rolgordijn neergelaten en het gezeefde licht verinnigt de atmosfeer in het burgermanskamertje. De zieke, gelukkig in zijn pijn-vrije oogenblikken, geniet de geliefde omgeving: ‘Een al ijler gelukkigheid overbloeide Weelsen's bloedeloos gezicht. Blank en onbeweeglijk zat hij in de lichte verheerlijking der kamer, in den verinnigden gloed van den zomer. Een zonnig gemurmel doorging het geheele huisje...’

‘'t Zal toch vreemd zijn, wanneer 'k hier niet meer ben’, fluistert de zieke.

En wij zien het licht wegsterven als dit leven, in een laatste verinniging van al wat zoo lief hem was. Daar buiten toovert de zon haar avondwonder over het onaanzienlijk plaatsje en het oude pannendak: ‘begloeid en betooverd beurde de berookte schouw zich op den nok daar en straalde uit de gaten der twee naast elkaâr gelegde gebogen dekpannen, gansch in vuur, dunne wasemen uit voor het doorgoudelde blauw van den hemel’.

In dat licht ziet Weelsen van zijn bed uit zijn kleine wereldje, waar hij zoo graag nog wat wilde blijven. ‘En het lucht-licht zette nu het gelig-geverfde kamertje in eene groote guldene eenvoudigheid’. Daar viert het nu vereenigd gezin moeders verjaring in het angstige geluk van den stervenden dag.

Zoo heft de liefde van den kunstenaar het schijnbaar alledaagsche in een sfeer van onstoffelijkheid, waar het dieper wezen ons ontroerend verschijnt; zoo straalt onder den lichtval

van zijn kunst ook het geringste en onaanzienlijkste van nooit vermoede schoonheid.

Schilder is Van Looy ook in het scherp opmerken van het typische, waardoor hij raak ineens de lijn of de kleur kan zetten, die ‘'t doet’: Mannen als oudsten aanzienlijk, hurkten in hun pijen en twistten *baard tegen baard*. Op het fonkelende grondje voor de tent (in den nacht) groetten drie blijde, *bivakgloeiende* mooren-tronies, verwelkomend.

Zijn analogieënspeurende fantasie doorspeelt het genietende zien in fijne metaphoren: ‘De lelietjes van dalen *klingelden hunne lieve sprookjes uit* naar het mimosa pudica. Nu *schrijft* de vleermuis *zijn runen* in den deemster’. Het stoffelijke wordt bezield door 't eigen leven: ‘De stralen der fonteinen spoten zoo hoog tot zij *van moeheid* bogen. Om hen *huiverde* de zwarte nacht’. Daar wisselen of mengen zich de zinnenindrukken in de sterke impressie: *Rinkinkelend* ging er een brallend *lach-licht* de wateren over (het vuurtorenlicht over de nachtzee). Bij een nachtfeest: ‘'t Was als een broeiende wolk die *geluid uitmistte* boven de straten’.

In de keuze der metaphoren en vergelijkingen ligt een karakteristiek van den schrijver. Het spontane beeld ontstaat uit de gevoels- en gedachtesfeer waarin de mensch voornamelijk leeft. Zoo herinnert de beeldspraak van Van Looy, vooral in zijn eerste werk, *Proza* en *Gekken,* sterk aan het atelier: ‘Alleen een kleine, gekromde man bleef daar voor den ingang der kathedraal de sneeuw wegvegen, *als een plek uitgewasschen sepia;* met witte sneeuwvlokken op hoofd en schouders *als gespaarde lichten op een kantig begonnen aquarel;* met een langen bezem, *als een snelle penseelsliert vol ivoorzwart zich lossend op de sneeuw*’.

De schilder verstaat de spraak der kleuren: ‘In het bleeke van den uchtendlijk-wordenden hemel, *juichschaterde* en *schreeuwde* het oranje, *wild lachte* en *blerde* het rood, *piepte* en *gilde* het wit en *bomde* het donkere blauw’.

En is het ook niet de visie van den schilder, die de vormen niet dood, strak ziet staan, maar de lijnen volgt in hun buigen en strekken tot krachtig of spelend leven? ‘Beneden daar spiegelde het in ijzeren tramlijnen, lange glimslingers *snel ijlend* voor zijn oogen uit’. ‘Twee of drie meeldraden *kwamen* (uit de cactusbloem) *naar voren snellen*’. ‘Het *lang-uit-geschuif* van het land’. ‘Het *getop* der bergen’.

III. Plastiek.

In haar aard is alle woordkunst plastiek: ver-beelding van het innerlijk geziene. De materie daarvoor is steeds, wat de zinnen hebben opgenomen uit de 'realiteit', verwerkt en gephosphoresceerd in de wondere werkplaatsen der dichterlijke phantasie.

Als wij spreken van 'dichterlijk scheppen', dan is dat scheppen slechts overdrachtelijk te verstaan, als persoonlijke, zij het onbewuste, combinatie en associatie van in het geheugen bewaarde waarnemingen. Om het met een woord van Van Looy te zeggen: '...onze dichters... Vondel zegt: het moet hemelval zijn, maar... de paradijzen en de gezichten der onzienlijkheid, wat zouden zij zijn zonder de vergelijkingen die de aarde geeft... dat zingen, het is als een soort van reizen'[1)].

En hoe meer de geest 'gereisd' heeft met heldere zinnen door het volle leven, hoe rijker, hoe levendiger zijn *stijl* zal zijn, dat prisma, waardoor het vlakke licht, gebroken, terugstraalt, vermenigvuldigd.

Van Looy is zulk een, wiens geest veel gereisd heeft, en die met meesterhand zijn schatten weet in het juiste licht te plaatsen en daardoor al hun schoonheid te doen meegenieten. Hij is visionnair, maar ook meester van het woord, dat hij kent in al zijn vermogen van suggestieve lijn en kleur en klank.

Het leven dicht bij de werkelijkheid is de vitale kracht in de kunst van Van Looy. Het geeft relief, treffende oorspronkelijkheid aan al zijn uitdrukken, behoedt hem voor het vage van het abstracte, verbleekte woord. Zoo werd zijn kunst illustratie van den raad van Buffon: 'Que chaque pensée soit une image'.

Als in zijn schildersschetsboek weet hij in enkele fijngekozen trekken de scherpe teekening te treffen: Een ooievaarspaar op het nest: 'Het vrouwtje zat er *met een dikke broedborst,* het mannetje *steltpootte er,* zich plurende'. Een begrafenis: Het ruischen der muziek was als een geestenkoor en *spakenwentelend* bewoog het langs de schare'.

1) *Reizen*, p. 85.

Met één typeerende trek teekent hij personen zoo, dat zij in al hun eigenaardigheid voor ons staan: De dikke Mrs. Dartle: ‘Zij stond daar snikkend in haar onderkin’, en later: ‘En machtig op haar breeë heupen zat toen Mrs. D. uit te blazen’.

Een vergelijking weeft de atmosfeer om de verschijning, of accentueert de impressie: Toen viel de nacht als een bui. - De tijd leek weg... diep uit den nacht der bergen zong het breed en innig, alsof daar een geweldige moeder haar kind te wiegen zat. -

Zij is donker of licht al naar de stemming van den waarnemer: (het muildier van den gemoedelijken Theobald) was stil blijven staan als een mijlpaal. - Aandoeningen om het leven zijn anders dan die er in, zijn de eenen vaak als teugen uit een welluidenden roemer, de anderen zijn maar al te dikwijls het trillen van handen om een kopje water.

Maar sterker nog spreekt het wezen van den schilderenden schrijver in zijn metaphoren: In de strieming van het weêrlicht staat de rijke steding aan 't vlammige water.

De stoffelijke wereld wint nieuw leven door een fijnzinnige ‘Einfühlung’ als Duitsche psychologen de algemeen menschelijke trek, in al het omringende eigen leven te zien, noemden: Zoo gingen soezend de minuten voort, en rondom de tuinmanswoning zuchtte de nacht haar smartelijke stilte uit, en het tikken der klok was als hamerslaagjes, als het koortsige kloppen van een menschenhart.

Daardoor ontstaan mooie personificaties: De zomerhemel verdroomde zich in de sloot. - Bij een vuurwerk: Het is een heftig tot de kruin rood worden van de zonderlinge huizen alsof ze driftig werden.

In de metaphorische werkzaamheid ontstaan schilderende of suggestieve werkwoorden: Vlinders *snipperden* langs. Scherpe vogelkreten *doorpijnden* de lucht. Een heidensch lawaai kwam *aanpatsen*.

Daar wisselen de zinnenindrukken in impressieve synesthesieën: Boven de lage wereld *klankte* de zon. Paardjes waarvan de schabrakken *schalden*.

De picturale stijl kent het adjectief in zijn veelzijdige kracht. Zooals de zon leven wekt in den dauwdrup, zooals vuurwerk een nachtlandschap ontdekt en in verrassing van kleur doet

opgloeien, zoo belicht en doorlicht het adjectief zijn substantief: In de donkere smalle straatjes had zich de sneeuw onder den *eeuwigen* cadans van *trippende* voeten omgezet tot een *smerige* brei, die bij elke nieuwe *witte* vlok *soppiger* en *troebeler* werd. (Een fijne toets, die sneeuwvlok nog even te doen oplichten, dan verdwijnen in het morsige). De van *sintelige* vogels *omstommelde* kruinen der boomen. Moorsche vrouwen stonden in het *al-parelend warm* blank van haar *bezonde* gewaden.

In combinatie met substantieven in rijkverscheiden gedachteen gevoelsverband: Het *ijzer-zwart* kanon. Vaag brokkelden de *zon-oude* muren der kanteelen. Het *hobbelzeeïge* water.

Hij treft mooie omzettingen: De *blauwe* wiegeling der zee. Het *glans-gouden* turen van een lorgnet. Prachtig atmosferisch werken de adjectieven in: De *vogelende* morgen. Er was alleen *koud* duister en *klare* kou. De *metaalharde* nacht-kou.

Ook hier de bezieling van het stoffelijke: De *vreezige* vlam der kaars. Het park kwam over mij in al zijn *smachtende* pracht en al zijn *smeekende* praal (in den herfst).

In de uiterlijke verschijning, in het gebaar openbaart zich het innerlijk: het *schuwe* onbegrepenheidsgevoel. Het *kleine, gierige schrapen* van zijn *voorzichtige* hand.

Het groteske van de gewilde begrafenisstemming: de *gotische* trekken (van den doodbidder); een ander, *liturgisch* van gelaat; het *catacombisch* zwijgen.

Een stijl-analyse werkt als het ontleedmes in de bloem, legt uiteen wat alleen in zijn innigen samengroei pracht van bouw en kleur te genieten geeft. Beeldspraak en schilderende beschrijving moeten gezien worden in het leven van het geheel, waar zij natuurlijk opbloeien als de bloem uit de plant. Wat hier slechts als stijl-procédé genoteerd kan worden, ziet men daar als noodwendig deel, als vormende kracht in den organischen bouw. Daar hoort men ook het woord in zijn rythmische beweging en samenklank, of, als Van Looy het uitdrukte: ‘het geluid, de eeuwige mortel die al wat woord is bindt’.

Het proza van Van Looy is dat van een schilder. Dat is zijn kracht, ook soms zijn zwakheid. Waar de drang naar preciese uitbeelding van wat het schildersoog genoot hem te lang doet

verwijlen bij het detail, stokt de gang van den zin, worden woordkoppelingen gevormd die meer teekenend dan welluidend zijn. Vooral *Gekken* gaat zwaar onder de neiging naar zuiver picturale noteering. Toets wordt naast toets gezet tot de veeltonige schildering, maar men wordt te vaak herinnerd aan de niet te overschrijden grenzen tusschen woord- en schilderkunst, en de zin verliest onder de zware belasting zijn rythmischen gang.

Waar echter de schrijver in zijn kracht is, waar de geluksstemming, gewekt door zijn visie, het innig meeleven van zijn liefde, het rythme stuwt, is zijn proza even suggestief van klank als impressief van lijn en kleur. De toon van het milde geluk: 'Boven de mollige kruinen van de zomerboomen zong een vogelkeel ten blauwen hemel op. - Te luisteren wel leek hij naar het klare bellen van den zang, dat steeg en steeg, want wijd-om bouwde de vogel al hooger boven een stilte van zoetzinnig leven'.

Klankplastiek is er in het fijn samenzingen van klinkers en medeklinkers: 'In de *luister-stilte* van den *feestelijk* begonnen *rustdag*'. In hun gevoelsverklanking: 'Zijn gast was achtergebleven, verzonken in de beschouwing van de cactus, *stil* geworden bij het *starre* blikken naar de *blinkende bloemen*, die pralend stonden en *groeiden* in zijn oog, onder het vallende donker van den *befloersden* avond... En 't was alsof hij die bloemen zich zag *openplooien* naar den nacht'.

Of in mooie alliteraties: Het koren, zwoel van dauw en duister. Van den grond op klepelden de klankjes.

Met fijn gehoor stemt hij het woord tot den beeldenden klank of opdat het harmonisch beweegt in den rythmischen gang: En langs de hoogten *rommedomme schalde* ten tweedemaal het *schelhelle* vrouwengehuil. - Waar de meeuwen *zwallepten*. Daartoe verkort of verlengt hij zijn adjectieven: Het diamantene vonken.

De beladene trein-klomp met zijn vervaarlijke schaduw. Het steunde binnen zijn geslotenen mond.

Ook in andere mooie vondsten toont Van Looy zijn fijn gehoor voor klankplastiek: Onder het *bladdak* (meer massief dan *'bladerdak')* dan van groepende boomen had zijn stem geklaterd. - Ja, ja, knikte de oude met de *peersche* muts.

Het rythme stuwt of deint naar de waarnemingen, de stem-

ming: En toen geruchtte er niets dan de duistere dondering van den trein. - Wademen van stilte latend in den nacht speelt de toren; de hooge klokken versprenkelden hun ijle vreugde; dan bomt het uur. -

IV. Eigen stijl- en taalvormen.

> Le génie se manifeste par ses expressions originales, par ses idiotismes tout personnels, qu'aucune grammaire ne saurait recommander à l'imitation.
>
> *Pelissier, La langue litt. moderne*.

Beeldspraak en beschrijving teekenden Van Looy als den 'visuel' bij uitnemendheid. Ook in zijn zinsbouw en woordvorming spreekt dit karakter. De schikking der zinsdeelen is steeds berekend op de impressieve teekening.

'Gepulver van goudstof, zakte de zon in de straatgeul neêr. - *Een keiige vloer,* baande de straat op': De vergelijking gaat voorop om 'het gevoelsbed te spreiden' voor de komende werkelijkheidsvisie.

'De kroeg, een *gat roodwalmend leven hier in het nachtoveral*. Gibraltars rots, *schimmig verzonken in den weidschen dag':* Eerst het beeld in de doodverf, dan opgewerkt in de sprekende kleur.

Of de koele werkelijkheid wordt door toegevoegde vergelijking, appositie, teekenende bepaling of bijzin plots van warm licht omspeeld: 'De huppelende musschen, *kermislui van het luchtruim*. Zij (de raven) vouwden hun wieken *als panden van een rokjas*. Voor het raam een afgehakte varkenskop, *die akelig lollig lacht*'.

De schijnbaar overtollige bepaling dient tot versterking van het gezichtsbeeld: Boven de laan *van boomen* kon men de wolken voort zien jagen in de lucht.

De zin voor impressieve teekening verklaart ook de talrijke ongewone inversies. De beeldende woorden worden naast elkaar gebracht: En *het bergverschiet doorzichtig* leek geworden. *De toren wiegelen* in den wind kon.

De bijkomstige bepaling moet wijken voor het schilderende werkwoord: *De kromme leuning glimpte* van de stoel. *De oorlokjes glommen nat* van meester Boudewijnse.

Het werkwoord wordt aan 't eind van den zin geschoven om de voort-durende beweging te suggereeren: Maar over de broeden der akkermannetjes zij (de zeis) *scheert*. Of door de plaatsing aan 't eind van den zin krijgt het woord meer accent: Toen de maan was *donker*. - Hij voelde niets dan dat de koelte van de vaart was *lekker*. Het zijn deze veelvoudige inversies, die Adama van Scheltema in zijn ‘Grondslagen’ signaleerde als ‘zinsverknoeiïng’, die echter voor het meerendeel wel degelijk de expressie versterken. Tracht men ze om te zetten in de meer gewone woordorde, dan gevoelt men eerst hun waarde. Hoor den schrik in: *Ineens* ze hoorde moeder bonzen; zie de levendigere teekening in: de maaier *oplettender* keek. Een oude uitdrukking wordt er door vernieuwd: ‘zoodat zij ieder *springen* in het oog’. Of zij versterkt rythme en zinsmelodie: 't Azuur welluidend gonsde nu hij zwijgend ging. Word ik zijn aanwezigheid gewaar niet in den hooge?

De schilderende schrijver zoekt het levende, kleurige woord, de praegnante uitdrukking. Aan de weinig-zeggende verbindende woorden, in de zuiver-grammatische constructie niettemin noodig, ruimt hij zoo weinig mogelijk plaats in. Zoo spreekt de snelle lichtbeweging in de nachtstraat krachtiger in den ellips: *De lantaren binnen*, omraamde rood het portiek; schuw blauwde het in de steeg. *En binnen de roode knecht* met zijn glimmende eunuchenfacie; toen viel de nacht als een bui.

Zoo ontstaan ook constructies van zuiver persoonlijke syntaxis: Bis! schreeuwde Oome Dries, *de regel nog niet verstorven*. - Of een hond huilt, *kunnen muziek niet verdragen*.

Aan dat streven naar beknoptheid van uitdrukking danken wij ook mooie verbindingen als: Zij, wankel van beenen en van dagen oud. De groote kast, haar trots, donker geworden van veel was en jaren.

Hier zien wij Van Looy in zijn kracht, waar hij geestig jongleert met de woorden, pittig leven wekt door verrassende wendingen, oude beeldspraak verjongt: Tourniput keek hem vroolijk en zonbeschenen aan. Hij bracht (de whiskey) aan Evangeline's lippen en zij nam het in met haar tranen. Brechtje (de éenoogige!) die één goed oog op hem hield. Daar

teutte Lijsje Louw, aan iedere hand een kind, en in verwachting van een derde.

Grillige lichtspelingen wekkend door paradoxale combinaties: Fez is huiveringwekkend mooi; trekt afstootend aan en boeit meedoogenloos. De oorverdoovende stilte van de mist.

Teekenend voor den stijl van Van Looy zijn zinnen als: De meiden zetten de matras 'zie zoo' tegen den zonnewijzer. - 'O nee!' rilde het schoonmaakstertje terug; ze knikte nee en zei dan nog eens gewoner: 'nee'.

Om 't plastische pittige woord heeft hij de taal van het volk lief. 'Hoe welbespraakt is het volk, - beluistert het om zijn machtig vermogen 'n ding, 'n zaak, 'n toestand als met een tooverslag te beelden. Sprak niet reeds Zebedeus: verwaarloos de bronnen der barbaarschheid niet?' Zijn vocabularium getuigt van die aandacht. In *De maaier* b.v. is een nauwkeurigheid van technische uitdrukking die kennis van het bedrijf bewijst. Jaapje spreekt zijn weeshuistaaltje, Koos, zijn zuster, is bedreven in de tale Kanaäns. Als Jaap zettersleerling is, gebruikt hij met trots de drukkers-, als hij voor rijtuigschilder leert, de schildersterminologie, en met ontzag herhaalt hij de zeemanstermen van Rudolf, die een blauwen maandag bij de marine is. Zoo zet het woordgebruik de locale kleur in verhaal en beschrijving.

Naast dit kleurige volksidioom treffen de vele archaïstische en ongewone woorden, vooral in de Zebedeus-verhalen. Substantieven als: *pennevogel* (vlinder), *ruischpijp* (doedelzak); adjectieven: *haveluin* (haveloos), het *drastige* geklop, zijn *zoren* knuist, een *rozenobel* verguldsel, de *smoeke* tenten; werkwoorden: *glaren* en *glariën, loenen* en *loensen, kleisen*. Een enkelen keer verleidt dit hem tot het Germanisme: *betrachten en betrachting, langwijl* en *langwijlig;* tot constructies als: Deze kamp was een zeer ongeriefelijke.

Aantrekkelijker is het, Van Looy gade te slaan, waar hij werkt met het zuiver Hollandsche materiaal, met een fijn gevoel voor wat Guy de Maupassant noemde 'l'âme des mots', waar zijn taalkracht vuur slaat uit wat dof en dood scheen, het in alledaagschheid glansloos gesleten woord omvormt tot uitdrukking van gloedvol leven, of het nieuwe woord vindt waarin waarneming en gevoel zich spiegelen. Talrijk zijn de denomi-

natieve werkwoorden in dezen stijl: Over-zijds den boomenstoet *nachtte* het dak van het zomerverblijf. Het getak der linden *somberde*. - Wiens ezel lekker liep te *lippen* naar de distels. Mooi atmosferisch werken: De zon *hittend* naar haar hoogsten stand. De weilanden *pimpelen* van licht en goud. Zoo werkt ook het onpersoonlijke werkwoord, persoonlijk gebruikt: Buiten *gebeurde* de avond. In den aanschouwelijken stijl worden vele intransitieven verlevendigd tot transitieven: Hij lachte zich de tanden blinkend. Die zijn boventanden bloot redeneerde. Kleurlooze werkwoorden, als de persoonsvormen van 'zijn' en 'worden' laat hij vaak weg, het algemeene 'zeide' wordt in den dialoog vervangen door een meer teekenend synoniem: 'Nee-' *korzelde* zijn stem;... *snuggerde* oom Piet; 'Bonjour, bonjour', *kwam* de kolonel *wuft aan;* 'Je hebt lekker eventjes geslapen?' *twijfelvraagde* ze.

Er blijkt een voorliefde voor het gemoedelijke frequentatieve werkwoord: 'Rêvard *brommelt* een woordje of wat. Ze *lachelde*. 'Twaalf ambachten en dertien ongelukken', *knorrelde* Oostwald.

Men gevoelt de gevoelswaarde in al deze werkwoorden, zij typeeren de sprekers zóo, dat men hen achter hun woorden ziet verschijnen. Even plastisch werken zijn koppelingen van werkwoorden met een praepositie: Zij schreeuwden en kreten luid uit, *aanscheldend* malkander in hun keeltaal. En daar van uit den hoek had hem de aap zitten *aanvragen*.

De waarde van werkwoordsvormen als in: 'Zijn hoekige neus *overstak* een volle snor; Suiskokend *overging* het hettelicht de landen', gevoelt men, als men er de tmesis-vormen voor in de plaats tracht te zetten.

Alle beweging is *gezien*, ook de geluidsbeweging: Dzji... dzji... *ijlden* de kreten. Buiten *ruimde* zijn stap henen.

Reeds vroeger wezen wij op de verbale visie van Van Looy, het genot van het schildersoog in het spel der lijnen. Zij spreekt ook in het verbale substantief. Zie dat bewegen der ijsnaaldjes op de ruit: 'Daar was een *ontbloeien* van kristalmetriek en plantenlenigheid. O 't was een mooie flora, het witte *ijsgebloei* in den wintertuin op mijn ruiten, dat tot ruigten worden ging in *gester* en *gestengel,* in *geblader* en gekristalliseer'.

Zij is in zijn deelwoorden en in analogie daarnaar gevormde adjectieven: Beverig voor de boomen lag het *glijdend* grasveld open (onder het opgloeiende vuurwerk). Stramienig streek zijn dun haar over zijn *vliedenden* schedel.

Wat de Fransche schrijver bewerkt met den imparfait, het verwijlen bij de details der waarneming, het beschrijven van een toestand of der duratieve handeling, verkrijgt Van Looy door zijn eigenaardige infinitief-constructies: ‘de waard kwam dadelijk terug voor den dag,... en *te staan* weêr in 't buffet; - en waar de heuvelzoom het laagste aan de kim *te schimmen rees; - terug aan 't loopen* verschuifelde Wimme de grashoop boven de hommels’.

Of door een van den infinitief gevormd substantief: ‘Dan was er lange poozen *het oog-vermoeiend glinsteren* van de korenbaarden. In de zonnehal *het statuenstaan* van de witte vrouwen’. Soms komt hij in zijn streven naar plastiek tot gewrongen vormen als: ‘Stoelen, bewarend in *hun onverschillig op vier pooten staan* nog iets van de haast, waarmede de laatste bezitter ze onder *zijn loopen-gaan-willend lijf* had weggestooten’.

Ook zucht naar beknoptheid van uitdrukking geeft die gewrongen vormen: zonderlinge comparatieven: *staander* of *leggender* ooren, *linkser, rechtser*, hij voelde zich *alleener;* verbogen bijwoorden: de *hedene* jeugd, zijn *kortaffe* stem, de *vooroppe* vrouw, *achterovere horens*.

Mooie vondsten daarentegen zijn te boeken, waar de schilder-schrijver door één adjectief op *-ig* atmosfeer weet te wekken: ‘het verre krieuwen der *zeeïge* vogels; het *valleiïge* blauw; *woestijnig* in de stoffige burnous... posteerden de kabylen op wal en bastion’. Of door het abstracte substantief: ‘In het *luisterstille* van de kamer. De boekweit waaruit je *in 't frissche ochtendlijke* de honing rook’.

Zoo zet hij ook mooie kleur door ongewone meervoudsvormen: ‘de *tooveren* der lente; - kasteelge *donkers* schoven voorbij’, of door zijn nieuwvormingen: ‘Het water *kabbelblonk*. De *dag-gloeiïngen* van het blanke kroos. Bleeke Maréchal-Nielrozen *geur-open*’.

Er zouden meer eigenaardigheden van dezen stijl zijn aan te wijzen, alle uitingen van één sterk geteekende persoonlijkheid, die wat zijn schildersblik heeft ‘bestreeld’, wat hij ‘van bui-

ten naar binnen lezend’ ontdekt, verklankt in het liefdetrillend woord.

Wijkt hij daarbij soms af van het gewone taalgebruik, de taalbeschouwer heeft deze eigenaardigheden te zien in het licht van 's schrijvers temperament. Stijlbeschouwing is een physiologisch experiment.

Almelo, Maart '26.

W. KRAMER.

Oldenbarnevelt als treurspelheld.

I.

Het drama, waarvan 't laatste bedrijf den 13den Mei 1619 op het Binnenhof werd vertoond, heeft ook zijn weg naar het schouwtooneel gevonden. ‘'s Lands treurspel’ leverde driemaal de stof voor een tragedie. Een schreef Vondel.

> Die sorgt, en waeckt, en slaeft, en draeft, en ploegt, en sweet,
> En tot 's lands oorbaar vast een lastigh ampt betreed,
> En waent de menschen aan sijn' vroomheyd te verbinden,
> Die sal sich jammerlyck in 't end bedrogen vinden
> Van 't wispelturigh volck: dat veel te los van hoofd,
> Ghenoten dienst vergeet, en leyder! 't quaed gelooft[1].

Zoo eenvoudig zag Vondel het.

En op dit gegeven dichtte hij zijn treurspel *Palamedes ofte Vermoorde Onnooselheyd*.

Naar den vorm een klassiek treurspel is *Palamedes* in wezen politieke allegorie. Vondels felle verontwaardiging over den gerechtelijken moord van 1619 is nimmer geluwd. Altijd ziet hij op het hofschavot weer het grijze hoofd vallen,

> ‘Dat Hooft, dat heiligh Hooft, dat spring- op springvloet schutte;
> Dat Nassaus glorie stutte:’[2].

1) *Palamedes* vs. 1-6 (ed. 1625).
2) *Jaergetyde van wijlen Heer Joh. v. Oldenbarnevelt* X.

Er schuilt veel waars in de bewering van Busken Huet, dat Vondels dichterlijk genie een Oldenbarnevelt-legende heeft doen ontstaan, aan wier bekoring wij, nog na zoovele jaren, moeite hebben ons te onttrekken; de voorstelling van een schier afgeleefd grijsaard, die bij het gaan behoefte had aan een derden voet; een denkbeeldig, stokoud Griek, gemat van ouderdom en veertigjarig worstelen[1].

Er waren er echter ook, voor wie Oldenbarnevelt een eerzuchtige was, die de hand had uitgestrekt naar de macht van den Prins en daardoor zijn eigen val had bewerkt. Deze opvatting kwam in dramatischen vorm tot uiting in Engeland. De Engelsche regeering had zich sedert het begin van onzen opstand herhaaldelijk met de Nederlandsche zaken ingelaten. De theologische twisten tijdens 't Bestand hadden er veel belangstelling gevonden. De gezant, Sir Dudley Carlton, was in het conflict tusschen den landsadvocaat en zijn tegenstanders nauw betrokken geweest. Het nieuws uit Holland werd er zelfs in straatliedjes verwerkt[2]. In Engeland, waar 't tooneel van ouds reageerde op politieke gebeurtenissen, werd binnen drie maanden nà Oldenbarnevelts terechtstelling, en nadat het stuk eerst door den Lord Mayor van Londen verboden was geweest[3], *the Tragedy of Sir John Van Oldenbarnavelt* vertoond, een treurspel dat niet in druk uitkwam, maar thans met vrij groote zekerheid aan John Fletcher en Philipp Massinger wordt toegeschreven, tijdgenooten van Shakespeare, die meermalen historische stof hebben gedramatiseerd. Eerst in de 19de eeuw werd het handschrift van dit stuk ontdekt en in den door den censor besnoeiden vorm uitgegeven door A.H. Bullen in 't 2de deel zijner *Collection of Old English Plays* (1883). Bullen is een en al bewondering voor het stuk en getuigt er van in zijn voorrede: ‘for its splendid command of fiery dramatic rhetoric it will rank among the masterpieces of English dramatic literature’.

Hier te lande werd die bewondering gedeeld door Fruin en Opzoomer. Fruin bezorgde in 1884 een afzonderlijke uitgave

1) *Land van Rembrand* II pag. 47.
2) *Three Ballads illustrating the History of Holland,* ed. bij C H. Forth, Oxford 1914.
3) Brief van Thomas Locke 14 Aug. 1619 aan Sir Dudley Carlton.

van den Engelschen tekst met een belangrijke voorrede[1]; Opzoomer vertaalde dien 't volgend jaar[2]. Van hernieuwde belangstelling in dit merkwaardige stuk getuigt de onlangs verschenen vertaling van Dr. A.J. Barnouw[3], krachtiger en kleurrijker van taal en juister van weergave dan die van Opzoomer, alsmede het doorwrochte proefschrift van Mejuffrouw W.P. Frylinck[4]. Dit laatste geeft zeer belangrijke bijzonderheden omtrent het voor ons Nederlanders zoo belangrijke vraagstuk: welke waren de bronnen der schrijvers en hoe bepaalden die de teekening der dramatis personae en de voorstelling der feiten? Bovendien voltooide Mej. Frylinck de reeds door anderen[5] begonnen herstelling van den oorspronkelijken tekst, zoodat we thans het stuk mèt de door den censor geschrapte passages voor ons hebben.

Nog een derde maal leverdé 's lands treurspel de stof voor een tragedie. Terwijl de beide vorige drama's onder den verschen indruk van het ontstellend gebeuren de voorstelling geven, die de tijdgenoot er zich van vormde, voelde drie eeuwen later opnieuw een dichter zich tot de stof aangetrokken; een wijsgeerige geest, die, verre van ‘het seer van achttien’ te willen ‘opkrabben’, het bracht op het hoogere plan der zuiver historische beschouwing. Albert Verwey schreef zijn treurspel *Johan van Oldenbarnevelt*[6], m.i. het beste van zijn dramatisch dichtwerk, dat grooter waardeering verdiende, dan het tot nog toe heeft gevonden. Het verscheen in 1895,

1) *The Tragedy of Sir John van Oldenbarnevelt,* herdrukt naar A.H. Bullen met een inleiding door R. Fruin, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1884.
De inleiding is ook te vinden in deel IX der *Verspreide Geschriften* p. 110-126.
2) *Johan van Oldenbarnevelt,* Engelsch treurspel, vertaald door Mr. C.W. Opzoomer, 's-Gravenhage 1885.
3) *De tragedie van Johan van Oldenbarnevelt,* naar het Engelsch van John Fletcher en Ph. Massinger, vertaald door Prof. Dr. A.J. Barnouw van Columbia University, New-York City, Meulenhof-editie 1922.
4) *The tragedy of Sir John van Olden Barnavelt,* anonymous Elizabethan Play, edited from the manuscript with introduction and notes by W.P. Frylinck, Amsterdam 1922.
5) o.a. door Dr. H.T. Colenbrander in *De Nederlandsche Spectator* van 1896 p. 231.
6) *Johan van Oldenbarnevelt,* treurspel door Albert Verwey, Amsterdam, Scheltema en Holkema's Boekhandel 1895.

maar 't plan er toe had de dichter reeds lang met zich omgedragen. Uit zijn kinderjaren was de figuur van Barnevelt hem bijgebleven. Dat dit zoo was, had hij te danken aan zijn vader, die zich op 't laatst zijns levens verdiepte in Arends' *Geschiedenis des Vaderlands*. In de inleiding van zijn treurspel vraagt Verwey een oogenblik onze aandacht voor die herinnering vol piëteit: ‘Ik zie nog, hoe mijn vader, als een onverschillig bezoeker inkwam, met zijn kinderlijke helderheid opschoot uit het boek, waar hij zoo heelemaal in was en zei: dat moet je lezen van Barnevelt! dat is volstrekt niet zoo uitgemaakt dat die slecht was, dat Maurits gelijk had. Het boeit me erg; hij was een groot man, een ongelukkig man. Dat was een ontdekking voor hem. Voor hem, als voor elk lid van de hervormde gemeente, was het van kind af een uitgemaakte zaak geweest, dat Barnevelt een eerzuchtige, Maurits de redder van land en kerk was geweest. Hij zag nu, dat het anders was. En het was een van de laatste genietingen van zijn graag liefhebbend wezen, dat hij een groot man kon bewonderen, bemedelijden en liefhebben, dien men hem altijd had voorgesteld als waardig aller goede Christenen haat. ‘Ik weet niet, of ik het aan deze herinnering te danken heb’, gaat Verwey voort, ‘dat Barnevelt mij mijn leven lang is bijgebleven en ik hem, al meer over hem lezende, zoo lief ben gaan krijgen, dien dooden, als men anders maar levende menschen heeft. Ik ook had op school - een school met den bijbel - niet geleerd dan van een Barnevelt, die de laatdunkende hater van alle vromen en de afgunstige vijand van een edelen Maurits geweest zou zijn. Voor mij, op mijn beurt, was het woord van mijn vader een openbaring, die stil bleef lichten in mijn toen pas twaalfjarigen geest’.

Toen in later jaren de dichter in Verwey ontwaakte, klonken in zijn hoofd de versregels van zijn drama, stoute woorden, die zijn held van het schavot zou neerhameren op zijn haters. En nog weer later rees voor zijn dichteroog het imponeerend beeld van ‘den weelderigen trotschaard, die zijn handen niet wou wasschen dan in gouden schalen, maar stoïcijn en idealist genoeg was om den roestigen bijl niet te vreezen voor zijn rustigen hals’.

Weer ouder geworden, vond hij die stoute woorden niet meer noodig en trots en weelde achtte hij een te wereldsche

omkleeding voor de heldenfiguur, die hij was gaan bewonderen om gansch andere dingen: ‘om den rustigen geest, het vèrstrekkend verstand en de onomkoopbaarheid van zijn burgerdeugd’. Toegerust met die eigenschappen is de schoone Oldenbarneveltfiguur, die hij in zijn treurspel heeft geschapen, in wien we de grootheid en aandoenlijkheid aanschouwen van zijn strijd en van zijn sterven voor den staat, dien hij had gesticht. En in het omscheppen der historie tot tragedie zag de dichter van drie eeuwen later, wat de tijdgenoot, bevangen in het storende détail, niet kon zien: hoe de tragische werking voortsproot uit 't historisch gegeven zelf. De staat door Oldenbarnevelt gesticht was hem ontgroeid. De landsadvocaat werd veroordeeld, zooals hij het zelf in den laatsten nacht van zijn leven uitdrukte ‘naar andere staatsmaximen dan die in zijn tijd gegolden hadden’. - Bij Verwey:

> ‘De Tijd, mijn Tijd, de Tijd des Zwijgers, heel de
> Wereld van toen wankelt, en nu dit mijn
> Oud hoofd daar 't hoofd van is, valt dat eerst.
> Vindt ge 't
> Vreemd, dat een rijk na 't andere komt? Het leven
> Leert het, d'Historie toont het, ik beleef 't.
> Ik deed recht, maar 't recht van mijn tijd. Nu is 't
> Geen recht meer, nu mijn hoogst recht onrecht werd’.

II.

De vermoorde onschuld; de eerzuchtige die door hoovaardij verdwaasd zijn eigen val bewerkt; de staatsman, die in de onvermijdelijke botsing van tweeërlei staatsrecht ondergaat; dat heeft het treurspel beurtelings van Oldenbarnevelt gemaakt.

Vondel, de lyrisch-bewogene, die slechts één kant van de zaak zag, maar niet de diepte van het conflict peilde, vond van 's lands treurspel den tegenhanger in een episode uit den Trojaanschen oorlog, de geschiedenis van Palamedes, een der aanvoerders van 't Grieksche leger, die door de intrigues van zijn doodsvijand Ulysses er van verdacht wordt zich door de Trojanen te hebben laten omkoopen en op die enkele verdachtmaking wordt gesteenigd. Deze episode, door Ovidius in zijn *Metamorphosen* verhaald, werd reeds door Euripides gedramatiseerd om de Atheners hun handelwijze tegenover Socrates te verwijten. De lange monoloog van 't eerste bedrijf vult Vondel met duidelijke toespelingen. Bitter beklaagt zich

Palamedes-Oldenbarnevelt over de ondankbaarheid en wispelturigheid van het volk, dat hem van 't laagste verraad beschuldigt. Maar hij weet er het persoonlijke drijven achter van een machtig tegenstander, Ulysses, koning van Ithaka, (François Aerssen) wiens plannen hij dwarsboomde en die geen middel onbeproefd zal laten om hem te doen vallen.

In 't tweede bedrijf verschijnen twee helsche machten Megeer en Sisiphus, die Ulysses bijstaan om zijn plannen ten uitvoer te brengen. In een droom doet Sisiphus Ulysses een eenvoudig middel aan de hand om zijn vijand uit den weg te ruimen. Het volk, door den priester Calchas en zijn aanhangers tegen Palamedes opgestookt en van zijn ontrouw aan de goden overtuigd, zal gemakkelijk gelooven aan zijn schuld, wanneer hij van nog erger dingen, van landverraad, wordt beschuldigd. Agamemnon (Maurits) en zijn broeder Menelaus (Frederik Hendrik) door Palamedes' invloed tot legerbevelhebbers benoemd, hechten geloof aan den eveneens uitgestrooiden laster, als zou Palamedes hen beiden weer van de oppermacht willen berooven en Achilles in hun plaats verheffen. In overleg met een der andere veldoversten, Diomedes (Willem Lodewijk) brengt Ulysses zijn plan ten uitvoer. Op de plek, waar Palamedes zijn legerplaats heeft gehad, wordt een pot met goudstukken in den grond begraven; aan hem zelf wordt een brief gericht, waarin de hand en het zegel van den Trojaanschen koning Priamus zijn nagebootst en waarin deze een poging doet om Palamedes om te koopen. Een gevangen Trojaansche soldaat zal den brief aan Palamedes brengen; doch voordat hij zich van die opdracht heeft gekweten, moet Diomedes dien bode oplichten; hem brief en ring ontnemen en deze als bewijzen van Palamedes' verraad aan het leger toonen. De pot met goudstukken in Palamedes' vroegere legerplaats gevonden, zal elken twijfel aan zijn onschuld onmogelijk maken.

Bij den aanvang van 't derde bedrijf brengt Diomedes den onderschepten brief aan Agamemnon en dadelijk laat deze den krijgsraad bijeenroepen. Van Palamedes' schuld zijn allen overtuigd. Ajax (Frederik Hendrik) en Nestor (de raadsheer Junius) alleen verdedigen hem. Nestor wijst op 't voordeel, dat de Trojanen van de verdeeldheid der Grieken zullen hebben; Ajax toont, dat hij het schelmstuk doorziet. Op voorstel

van Ulysses wordt besloten een nader onderzoek in te stellen en Palamedes' vijanden worden met die taak belast. 't Spreekt van zelf, dat de uitkomst niet anders dan de veroordeeling van Palamedes kan ten gevolge hebben. Terwijl de krijgsraad nog beraadslaagt wat zijn straf zal zijn, komt het door Calchas opgestookte volk de rechtszaal binnen en eischt de doodstraf, die dan ook aan den trouwen dienaar van den staat wordt voltrokken.

Zoo heeft Vondel met de zwartste kleuren de onrechtvaardigheid geschilderd, waartoe haat en partijzucht de Grieken, maar ook zijn eigen landgenooten hadden gebracht. Vandaar de vele toespelingen op staatkundige en kerkelijke tijdsomstandigheden, de overeenkomst tusschen de personen van zijn stuk en de schuldigen in het Barnevelt-drama. Echter heeft Brandt er voor gewaarschuwd ‘dat wie neuswijs in alle persoonadiën, vaarsen en woorden geheimenissen wil soecken, zigh zal bedroogen vinden’. Want de dichter heeft verscheidene dingen in zijn treurspel gebracht, die slechts op den Griekschen Palamedes betrekking hebben en het gevolg hiervan is, dat men zich, zooals van Lennep 't uitdrukt ‘gestadig in een twijfelachtigen, dobberenden toestand bevindt, dat men niet weet of men zich in gedachten naar 't Grieksche leger voor Troje of naar 't Holland der 17de eeuw verplaatsen moet’.

Brandt heeft de bijzonderheden, die hij o.a. van Vondel zelf te weten was gekomen, zorgvuldig opgeteekend en als aanteekeningen gegeven bij de zoogenaamde Amersfoortsche uitgaven (1705, 1707 en 1736). Daaruit blijkt, dat met de priesters Calchas en Euripylus de heftige Contra-Remonstrantsche predikanten zijn bedoeld, met Priamus, Hecuba en de rei der Trojaansche maagden, Albertus en Isabella, de aartshertogen, en de Spaansche partij. De verheffing van Achilles ziet mogelijk op Philips Willem, Oranje's oudsten zoon, ‘want hier werden de Remonstranten mede beschuldigt’, zegt Brandt. De voornaamste toespelingen op Oldenbarnevelts geschiedenis vinden we, behalve in den aanvangsmonoloog, ook in de alleenspraak van 't derde bedrijf, waarvoor Vondel bijzonderheden ontleende aan Barnevelt's Remonstrantie, in April 1618 tot de Staten van Holland gericht en toen in druk verschenen.

Hoe groot de rol was, die de godsdienstkwestie in de

gebeurtenissen van 1618 heeft gespeeld, laat Vondel herhaaldelijk uitkomen. Ulysses zegt van Palamedes' zaak:

> ...ook heeft mer in betrokken
> 't Verschil van kerckenplight, de macht van 't geestlijck hof
> En 't geen den dienst betreft der Goden[1)].

En van beteekenis zijn Calchas' woorden:

> ‘Wij sijn de fackels om een land in lichten brand te stellen.
>
> ...en geen Monarch soo gaeuw
> Sijn heyr brengt op de been, als wij het woeste graeuw’[2)].

Een toespeling op de synode-kwestie en op de waardgelders ligt in Calchas' beschuldiging:

> ‘Hij streckte door gesagh der nieuwigheden stut,
> Afslaende een wettige versaemeling van paepen,
> En brengende om syn tent vreemd krijgsvolk in de wapen
> Selfs buiten 's veldheers last’[3)].

Zoo overwoekert het politieke détail de dramatische conceptie, maar toont ons tevens Vondel geharnast voor de zaak, die hij verdedigt.

III.

Een geheel ander stuk dan Vondels onspeelbare politieke allegorie is het realistische Engelsche treurspel van Fletcher en Massinger, met sterke speelscènes, die de handeling houden binnen de vormen van 't werkelijk gebeuren. Hier is een eerzuchtige de hoofdpersoon, die zich schuldig maakt aan landverraad en den zelfmoord van Ledenberg op zijn geweten heeft. Aan dezen Oldenbarnevelt is het gelukt de macht van een vorst in de republiek te verkrijgen:

> ‘In dertig jaren (slechts den naam van koning
> Bezat ge niet, maar uw volstrekte macht
> Was even groot) werd niet één man gebruikt
> In staatsambt, in bestuur of ambassade,
> Niemand gebracht tot eer of schat, die niet
> Door uw gedoogen klom...’[4)].

1) Palamedes vs. 520-523.
2) Palamedes vs. 983-986.
3) Palamedes vs. 1018-1021.
4) Eerste tooneel, eerste bedrijf. Ik citeer uit de vertaling van Dr. Barnouw, die de eigenaardigheden van 't origineel tot hun volle recht doen komen, vooral ook door de archaïstische tint, die de taal der overzetting heeft gekregen.

Aldus zegt het Moersbergen, als Oldenbarnevelt van hem en andere vertrouwelingen, o.a. de Groot en Ledenberg, moet hooren, dat zijn glorie is gaan tanen voor den opkomenden roem van Maurits en dat hij in de achting en liefde des volks thans ver beneden dezen staat. Dit vervult hem met afgunst en liever dan er in te berusten dat de oogst, waarvoor hij zwoegde, een ander verrijkt,

> ...zal het ondankbaar land, dit lage volk
> Weten, dat hij die Spanjes plannen dweerste,
> Zijn donkerst wroeten tegenmijnde, en maakte
> Den staat tot wat hij is, 't al kan òntmaken
> Eer hij dus smaadlijk val'.

Hij maakt nu gemeene zaak met de oproerige secte der Arminianen en machtigt ze om nieuwe soldaten, zoogenaamde waardgelders, in dienst te nemen en daarmede het krijgsvolk van den Prins te trotseeren. Hij zelf durft zoover te gaan Maurits uit de vergadering van den staatsraad te weren door de leden voor 's Prinsen heerschzucht te waarschuwen:

> ...Is zooveel bloed gestort
> Tot voorstand onzer vrijheid, trouw ontzeid
> (Hoe wetttig, staat niet nù hier te onderzoeken)
> Aan Spanje, opdat ge u slaafsch den nek zoudt buigen
> Voor een, die enkel is wat wij hem maakten?'[1)].

Als Maurits de vergadering wil binnengaan om mede te beraadslagen over den eed, dien hij en zijn krijgsvolk moeten afleggen, ziet hij zich door de wachten de toegang geweigerd. Ondanks de heftige verontwaardiging van zijn gevolg en zijn neef Willem Lodewijk, onderwerpt de Prins zich. Verzet tegen wat de heeren van den raad bevelen acht hij ongeoorloofd. Maar als de zitting is geëindigd, verzoekt hij opheldering over den hem aangedanen smaad en weet de beschuldiging van gezagsaanmatiging, die de landsadvocaat tegen hem inbrengt, niet slechts geheel te ontzenuwen, maar op dezen zelf af te wentelen, zoodat na diens vertrek de meeste leden van meening veranderen en inzien hoe noodig en rechtvaardig een sterke tegenstoot is. Zij dragen nu den Prins op in Utrecht en overal elders de waardgelders af te danken.

Het tweede bedrijf speelt in Utrecht, waar Maurits, bijgestaan door 't grootendeels Engelsche garnizoen, zich van die

1) 2de tooneel, eerste bedrijf.

last kwijt en de nieuwe vendels ‘die fraaie banjaarts goed voor verraad’ ontwapent. Ledenberg wordt gevankelijk naar den Haag gevoerd. Oldenbarnevelt hoort in 't volgende bedrijf deze ontstellende tijding van zijn zoon Willem van Stoutenburg. Iets ergers kon niet gebeuren. Ledenberg en Moersbergen zijn met de geheime plannen bekend; Moersbergen is gevlucht, maar door pijniging schijnt Ledenberg reeds tot een gedeeltelijke bekentenis te zijn gebracht.

Eén ding staat nu bij Barnevelt vast: die vertrouwde moet uit den weg geruimd eer hij nog meer verklapt. Hard en cynisch zet hij zich over alle gemoedsbezwaren heen; elk gedijlijk middel kan immers dienen voor wie niet onder heiligen maar boozen leeft?

> ‘En thans staat immers alles op het spel?
> Nu, Barnevelt, treedt ge een hachlijk pad,
> Het hardst en doornigst, 't wist uw lot bepalend,
> Dat ge in uw zorgvol leven immer gingt.
> Mijn meesterstuk is in de maak. Zoo 't lukke
> En zijn beslag krijg', zooals ik het wil,
> Twijfel ik niet of, een komeet gelijk,
> Schitter ik op tot nieuwen wondren brand
> En al mijn haters tot een wis bederf’[1].

Hij weet toegang te verkrijgen tot de gevangenis, verwijt Ledenberg zijn onhandig optreden in Utrecht, zijn ontrouw aan hun zaak, die hun val verzekert en wijst hem er op, dat er voor hen beiden geen andere uitweg mogelijk is dan vrijwillig in den dood te gaan. De stoïsche redenen, waarmee die zelfzuchtige raad wordt omkleed; de verheerlijking van de eer boven 't leven, overtuigen den ongelukkigen Ledenberg en nog dienzelfden avond brengt hij zich in 't bijzijn van zijn slapend zoontje, dat bij zijn vader in de gevangenis is mogen blijven, om 't leven. Bij 't vernemen dier tijding breekt de hevige spanning, waarin Oldenbarnevelt sinds zijn bezoek aan de gevangenis verkeerde, aan de somberste overpeinzingen ten prooi:

> ‘Ik moet hier blijven steken, buiten redding,
> Moet al mijn roem in donker zien vervagen,
> En met mijn roem verijlen tot een niet.
> Gelijk een damp vervluchtigt. 'k Blijf niet gaaf,
> De barst is al te diep. Wat deed ik dan

1) 4de tooneel, 3de bedrijf.

Dat 'k niet verantwoord?....
...Ik wankel hier.
Een slechte roep bezwaart me en trekt me neer
De diepte in om niet weer op te staan...'[1].

Doch aan die twiifel en kleinmoedigheid is nu een einde. Ledenberg is dood en geen enkel schriftelijk stuk is er om hem van schuld te overtuigen. 'Breng mij den wijn!' roept hij uit,

''k erken nu dat, in spijt
Van de oppositie van mijn haters, 'n wijze
Zijn eigen lot spint en het zelf verzekert...'[1].

Die zelfverzekerdheid zal echter van korten duur zijn. Juist de zelfmoord van Ledenberg doet vermoeden, dat slechts 't besef eener zware schuld tot zulk een wanhopige daad heeft kunnen voeren. Reeds eerder immers zinspeelde Maurits op schandelijke geruchten:

'...Ik weet ietwat
Dat 'k wenschte, dat ik nimmer had vernomen
En dat, zoo ik het uitsprak naar mij de eerbied
En plicht, die ik den staat verschuld, bevelen
U dunken zal uit eigen wrok te spruiten
En niet uit vromen ijver'[1].

Bovendien is de bekentenis van Ledenberg uiterst bezwarend geweest; het zal dus noodig zijn het onderzoek met kracht voort te zetten. Gevaar voor burgerkrijg is daarbij niet te vermijden; want 'weet ge niet', zegt een der leden van den raad tot Maurits:

'...weet ge niet hoe groot een aanhang
Met macht van liefde Oldenbarnevelt
In heel het land omzwermt?...
En Grotius heeft men luide hooren zeggen
(Een man van ongemeenen slag, dle meetelt)
Dat als wij Barnevelt gevangen namen
Hij Hof en Statenzaal zou laaien doen
En met uw bloed en 't ons dien brand zou wijden'[2].

Maurits gaat evenwel voort de noodige maatregelen te nemen; de Engelsche vendels worden naar den Haag ontboden, Moersbergen op zijn landgoed in Westfalen gevangen genomen en ook de landsadvocaat zelf in verzekerde bewaring gesteld. Weldra volgt 't verhoor. De confessies van Ledenberg

1) 3de tooneel, 4de bedrijf.
1) 3de tooneel, 4de bedrijf.
1) 3de tooneel, 4de bedrijf.
2) 2de tooneel, 4de bedrijf.

en den Arminiaanschen geestelijke Taurinus worden hem voorgelezen. Zij houden in, dat de Arminiaansche fractie en hij, haar hoofd, de eenheid van den staat hebben willen verbreken, den godsdienst hebben willen veranderen; daarvoor zonder goedkeuring van de Staten-Generaal 3000 Arminiaansche soldaten op de been hebben gebracht, den Prins hebben willen degradeeren, de bevolking der steden, die zich zouden verzetten, ombrengen en indien dat alles niet gelukte, zou men zich in de armen werpen eener vreemde mogendheid, Spanje of Brabant, en aan deze een viertal steden Utrecht, Nijmegen, Bergen op Zoom en den Briel uitleveren. Oldenbarnevelt loochent alles. Met klem van redenen betuigt hij zijn onschuld; somt al de diensten op, die hij den lande heeft bewezen, zijn onderhandelingen met vreemde vorsten om steun voor de jonge republiek, de inlossing der Engelsche pandsteden, enz. Geconfronteerd met Moersbergen, die hem den jammer verwijt, waarin zijn dolle plannen hen allen stortten, ontstelt hij eerst, maar blijft hardnekkig zijn onschuld volhouden, zelfs als de bewijsstukken hem worden voorgelegd, dat hij het was, die de nieuwe compagnieën wierf en de oude aan 't gezag der Staten-Generaal onttrok, de degradatie van Maurits besloot om 't land te ontwrichten ‘dat met min gevaar de uitheemsche vijand konde binnenkomen’.

Oldenbarnevelt heeft niets dan een hoogmoedige glimlach voor die beschuldigingen, verklaart de bewijsstukken voor vervalscht en de heele omhaal van jurisdictie slechts een middel om hem en de republiek ten val te brengen en den weg te effenen tot het absoluut gezag van een ander. Met een toespeling op den ondergang der Romeinsche republiek, besluit hij die bedekte waarschuwing tegen Maurits:

‘Waar vaak mijn stemme klonk en zoo mijn leven
U immer vruchten droeg van goeden raad
Mag 't niet onvruchtbaar zijn te letster uur.
Octavius, toen hij 't keizerschap begeerde
En trappen wilde op den nek van Rome
En al haar oude vrijheên, koos dien weg,
Dien één nu tegen u kiest. Want toen Cato
En iedre wijze ziel dood was, of balling,
Die hem had durven tegenstaan, toen greep hij
Het absoluut gezag. Zoo gaat het hier -
En ik voorspel u: ik, die heb geleefd
En sterven zal vrij man, zal in mijn assche

U hooren zuchten en mij wederwenschen.
En ziende, maar te laat, hoe dit bewind
Werd tot een monarchie, schreit ge vergeefs
En wenscht ge Oldenbarnevelt weerom.
Voer me nu, waar ge wilt. Maak spoed met 't vonnis,
Dat 's alles wat ik vraag, ik ben gereed'[1].

Onderwijl trotseeren de aanhangers van den advocaat de tegenpartij door den meiboom te planten voor Oldenbarnevelts huis. Zijn familie tracht hem een briefje te doen toekomen in een peer verstopt, waarin staat, dat hij nog genoeg vrienden heeft en niet moet wanhopen. De provoost der gevangenis onderschept 't briefje, brengt het aan den Prins, die nu zijn gematigde houding laat varen en er op aandringt, dat het vonnis zal worden uitgesproken tegen de schuldigen, in de eerste plaats tegen den advocaat. Dan zal er een voorbeeld zijn gesteld, zegt de Prins,

'En al wie stookt tegen 't gemeenebest
Leere aan dezen man, dus hoog in jaren,
Hooger in rijkdom en autoriteit
En weergaloos in 's werelds politiek,
Dat Een daar is omhoog, die 't wijste plan
Indien 't ten kwade strekt, verijdlen kan'[2].

Vergeefs komen de gezanten van Hendrik IV van Frankrijk voor den advocaat pleiten; het vonnis wordt aan hem voltrokken. Aan het tooneel der terechtstelling gaat een comischbizarre scène vooraf, een ontmoeting tusschen den Leidschen, den Haarlemschen en den Utrechtschen beul, 'hongerige gieren, die karwei hebben geroken'; ze gaan dobbelen wie het buitenkansje zal hebben een zoo aanzienlijke hals te kerven. Tot het oogenblik, dat de zwaardslag valt, blijft Oldenbarnevelts houding vast en fier; 'met Romeinsch vertoon van sterkte', zooals een der omstanders opmerkt. Het stuk eindigt met het teekenende afscheidswoord, door een der raadsleden, die de terechtstelling bijwoont, uitgesproken:

'Vaarwel, groot hart, dat van zoo hooge viel.
Dit is de kuur voor de eerzuchtskranke ziel'.

De Engelsche dichters hebben van deze eerzuchtskranke ziel een krachtige tooneelfiguur weten te maken en van hun spel een drama van niet zelden Shakesperiaansche werking.

1) 5de tooneel, 4de bedrijf.
2) 1ste tooneel, 5de bedrijf.

Terwijl we in Vondels stuk van 't eerste oogenblik af gevoelen, dat de ondergang van het onschuldig slachtoffer onvermijdelijk is, houdt het Engelsche stuk ons in ademlooze spanping omtrent den afloop.

Immers, de onbuigzame geest, die voor geen middel terugdeinst om te ontworstelen aan den greep van het lot, staat na Ledenbergs zelfmoord op 't punt overwinnaar te blijven; te meer daar zijn tegenstanders aanvankelijk den burgerkrijg niet aandurven. Tot op 't laatst is de kans van redding niet uitgesloten; door Maurits en door de leden van den Staatsraad wordt nog op genade gezinspeeld. Langs de lijn dier wisselende kansen wordt onze gespannen aandacht gevoerd naar de tragische ontknooping.

Een bezwaar tegen de dramatische conceptie der Engelsche schrijvers is gerezen bij Fruin, die meent dat de handeling slecht gemotiveerd is en om die reden de heele geschiedenis onwaarschijnlijk. Volgens Fruin heeft Oldenbarnevelt in 't stuk geen aanleiding zich te gedragen gelijk hij doet. Hij verneemt, dat zijn populariteit vermindert is en men Maurits boven hem stelt. Dit doet hem alles op 't spel zetten ‘de arbeid van heel een leven zwoegens gaat hij neertrappen’. Fruin zegt:

> ‘Zijn roekeloosheid ware nog te begrijpen, indien het zijn macht in plaats van zijn roem gold, indien hij gevaar liep van door den Prins op zij geschoven te worden. Maar in de tragedie bestaat daarvoor geen vrees. De Prins is met zijn plaats in de republiek tevreden en vrij van zelfzucht. De advocaat kan blijven die hij is, zoo hij aan Maurits slechts den ijdelen roem en de liefde van 't volk gunt. Nu hij dit niet kan, zijn de middelen, die hij aangrijpt, al zeer vreemd gekozen en moeten noodzakelijk hun doel missen. Hij spant samen met de door velen geminachte Arminianen en stookt ze op, vreemd krijgsvolk in dienst te nemen, waardoor hij zijn populariteit toch kwalijk herwinnen zal’.

Barnouw heeft terecht opgemerkt:

> dat het niet de vraag is, of *wij* in Maurits' houding een toeleg ontdekken, die den staatsman tot zijn roekeloosheid kon tarten; het is genoeg, dat deze zèlf er dien in meende te zien. Al oordeelen wij, dat in de tragedie daarvoor geen vrees bestaat, die vrees bestaat in Barnevelt zelf. Hij gelooft, naar de voorstelling der beide dichters, dat Maurits staat naar de monarchie; in diens populairiteit bij het leger ziet hij een prikkel voor die eerzucht en een middel tot haar voldoening. Gekrenkte hoogmoed en afgunst op den ondankbare, dien hij had grootgemaakt, zweepen den in zijn roem bedreigden staatsman tot de waanzinnige samenspanning, die hem het hoofd kost.

Het wil mij voorkomen, dat beide geleerden uit 't oog heb-

ben verloren, dat we hier niet te doen hebben met een vrije dramatische conceptie; dat de tragische figuur hier niet de grootsche visie is eener scheppende fantasie. Fletcher en Massinger hebben hun treurspel eenvoudig gebouwd op de hun uit Holland geleverde stof. Hun bronnen, in de eerste plaats de pamfletten, gaven hun een eerzuchtige te zien, een staatsman van groote bekwaamheid, een krachtige figuur, die het land onschatbare diensten had bewezen, maar die zijn val verdiende, omdat hij uit eerzucht tegen den Prins en zijn eigen land complotteerde. Mej. Frijlinck heeft in haar dissertatie aangetoond, dat de Engelsche schrijvers, zoowel voor hun intrigue als voor de voorstelling van Barnevelts karakter, sterk onder den invloed dier bronnen stonden, vooral van de 34 punten der acte van beschuldiging, die onder den titel *Arraignment of John van Olden Barnavelt* in 't Engelsch verscheen. Andere gegevens verschaften Barnevelts *Apologie,* zooals die via 't Latijn in 't Engelsch werd overgebracht en van venijnige kantteekeningen voorzien door den Frankforter predikant Robert Holderus, een vurig Calvinist, fel hater van al wat Arminiaansch was; verder 't vuile pamflet *de Gulden Legende van den nieuwen St. Jan,* eveneens in 't Engelsch vertaald en *News out of Holland concerning Barnavelt and his fellow-prisoners*. In al deze pamfletten wordt Barnevelt als uiterst ambitieus en heerschzuchtig, de Prins daarentegen als grootmoedig, edel en deugdzaam voorgesteld; eigenschappen, die de figuur van Maurits in 't Engelsche stuk eveneens vertoont.

Het moet tot eer van Fletcher en Massinger worden gezegd, dat ze zich, al geloofden ze door de strengheid van 't vonnis aan zijn schuld, weinig hebben laten beïnvloeden door de schandelijke persoonlijke aantijgingen in de kantteekeningen van Holderus en *de Gulden Legende van den nieuwen St. Jan,* de vuile lasterpraatjes over Oldenbarnevelts vrouw en kinderen en over het Spaansche goud[1]. Wel zijn in de rechtsgeding-scènes de beschuldigingen geheel geformuleerd naar

1) Trouwens de beschuldiging van landverraad werd gewaagd niet in het vonnis, maar in den begeleidenden brief, waarmee dit namens de Staten-Generaal aan de Staten der provincies werd gezonden en meer geïnsinueerd dan uitgesproken. Zie Fruin, *Verspreide Geschriften* IX, p. 108. De vertaling van dien brief werd tegelijk met het vertaalde vonnis gepubliceerd.

die in *the Arraignment* en is b.v. de hatelijke uitlating tegen Maurits (die op zijn bevel niet in den raad mag worden toegelaten):

> ‘Door dezen smaad heb 'k één voet op zijn nek,
> Eerlang zet 'k ook den ander op zijn hoofd
> En trap hem diep in de aard...’

woordelijk uit *de Gulden Legende* overgenomen. Maar overigens geldt met alle recht van de Engelsche schrijvers Bullens getuigenis ‘they are to be commended in that they saw partially through the mists of popular error and prejudice, that they refused to accept a carricature portrait and proclaimed in unmistakable accents the nobility of the fallen advocate’.

Een andere vraag is, of de Engelsche schrijvers zagen, waar 't om ging; of zij de diepte peilden van de groote tegenstellingen in dit rampzalig gebeuren. En dat is zeer zeker niet 't geval. Hoe zouden ze dat als vreemdelingen, die de noodige kennis van onzen staat en zijn bestuurscolleges misten, ook hebben gekund? Het gros der landgenooten van den gevallen staatsman vermocht het immers evenmin. Voor de Calvinistische burgers was Oldenbarnevelt eenvoudig de man, die Maurits wilde verdringen en gemeene zaak maakte met de oproerige Arminianen. Door Engelsche officieren en soldaten, die uit de Nederlandsche garnizoenen terugkwamen, of door schippers en kooplieden konden dergelijke voorstellingen in Engeland gewekt worden. De verdere bijzonderheden, Ledenbergs zelfmoord in de gevangenis, de gevangenneming van Moersbergen op de jacht, het planten van den meiboom voor Oldenbarnevelts huis, werden door de bekwame hand van Fletcher[1)] tot pakkende speelscènes omgeschapen, al moet gezegd worden, dat zij door de romantische bontheid van het gebeuren de aandacht te veel van de hoofdhandeling aftrekken en door hun gewoon, alledaagsch proza de tragische sfeer niet zuiver meer doen aanvoelen. In dit opzicht vertoont 't stuk dezer beide Engelsche schrijvers een merkwaardige overeenkomst met het drie eeuwen jongere historische spel *Saint Joan* van hun landgenoot Bernard Shaw.

1) Zie over het vermoedelijk aandeel der beide schrijvers aan de compositie de inleiding v. Barnouws vertaling en de dissertatie van Mej. Frijlinck.

IV.

Het verwijt, het tragische te hebben neergehaald in de sfeer van het alledaagsche, treft zeer zeker niet het treurspel van Albert Verwey. Niets verstoort hier de zware ernst der tragiek. Nauw hangt dit samen met een ander opmerkelijk verschil tusschen beide stukken. Terwijl het Engelsche ons boeit door uiterlijkheden, treft en ontroert dat van Verwey door een verinnerlijking van het gegeven, die uiterlijke actie kan ontberen. Het is het eigenaardige, vaak ook het moeilijke van Verwey's poëzie, dat zij uiting is van geestelijk leven; niet in de eerste plaats op het zinnelijk bekorende is haar streven gericht. Zoo ook hier. Dezelfde tafreelen als in 't Engelsche treurspel, de zelfmoord van Ledenberg bij zijn slapend zoontje, de gevangenneming van Moersbergen in het Munstersche, het planten van den meiboom - trouwens alle historisch - geeft ook Verwey. Doch ze zijn soberder gehouden, missen het kleurige détail, treden terug voor de ontwikkeling der hoofdgedachte. Wat het treurspel daardoor aan actie te kort komt, wordt vergoed door een innerlijke bewogenheid, een spanning van gevoel en gedachte, die het tragische te zuiverder doet aanvoelen. Tot de treffendste tooneelen in dat opzicht, doorhuiverd van ontroering, elk zinvol woord een centrum van emotie, behoort de dialoog tusschen Oldenbarnevelts vrouw en zijn schoonzoon, die haar mededeelt, welke uitwerking de inhechtenisneming van den landsadvocaat op de Hollandsche statenvergadering had:

***De vrouw van Barnevelt*:**
Schoonzoon,
Gij komt uit de vergadering van de Staten?

Schoonzoon:
Ja moeder.

Vrouw:
En wat doen zij?

Schoonzoon:
Niets.

Vrouw:
Niets?

Schoonzoon:
Niets.

Toen niet hijzelf kwam, maar de tijding, zaten
We een wijl verslagen, totdat één het hoofd
Ophief en zei: Vrienden, wat doen? Een ander:
Wat doen? - Wij hebben onzen mond niet, hoofd niet, handen
Niet - sprak daar een van doen? En toen begon
Een zacht beraadslaan, als van beesten onder
Een onweer aan een slootkant. Maar wat d'een zei
Vervloeide in 't woord van d'ander. Al te ontdaan
Grolde de toorn; - de bangheid met een stuip
Ontstelde om 't weerwoord. Onmacht lag als lood
En woog als wolk om al de leden. Eindlijk
Dreven de stoutsten dat een uitschot ging
Tot Maurits, tot de Staten, met de vraag
Dat d'Advocaat gesteld worde onder 't recht
Van Holland. Tam en angstig. Hij was zoozeer
't Hoofd dat de Staten, een hoofdlooze romp,
Besluitloos staan, bang dat baldaadge hand
Hen ganschlijk omstoot. Neen, moeder, wacht niets,
Niets van de staten. Wie dit dorst bestaan,
Barnevelt aanslaan, vreest dees Staten niet,
Die werden wat zij zijn door Barnevelt.

Barnevelts vrouw:
Wee dan uw armen vader. Bid voor hem[1)].

Niet minder aangrijpend is het tooneel waar Oldenbarnevelt voor zijn rechters verschijnt. In een zaal op 't Binnenhof zitten zij hun gevallen tegenstander af te wachten, de meeste vol persoonlijke wrok. Weldra zullen ze hem als gevangene vóór zich zien staan, stáán, ondanks zijn hooge jaren, naar oud gebruik. Reeds in de eenvoudige tooneelaanwijzing trilt de spanning:

> ‘Als de deur opengaat komt Barnevelt, op zijn stokje leunend, binnen, langzaam, de rechters star aanziend, één voor één, maar zonder verdere uitdrukking. Terwijl hij nadert rijst, verlegen, de voorzitter op uit zijn stoel; de anderen volgen. Barnevelt gaat door tusschen twee rijen van rechters, die zich buigen, neemt plaats in den fauteuil die in 't midden staat. Bij zijn eerste woorden draagt de Bode een stoel aan voor een der rechters, die er geen heeft’.

Het tooneel, dat thans volgt, raakt de kern van het conflict. Allereerst Oldenbarnevelts vraag naar den lastbrief der rechters. Met welk recht verleenden de Staten-Generaal hun die om een dienaar van Holland en West-Friesland te verhooren? Dan wordt uitvoerig de acte van beschuldiging geformuleerd en Barnevelts weerlegging, zoodat scherp de beide standpun-

1) 3de tooneel, 3de bedrijf.

ten uitkomen. Verwey had ze ons reeds doen kennen in het gansche verloop der handeling. In tegenstelling met de *Palamedes* en met 't Engelsche stuk komt bij hem eerst Maurits aan 't woord tot verdediging van 't zijne. Hij doet dit, als hij met zijn neef Willem Lodewijk, den predikant Bogerman en eenige leden der Staten-Generaal uit de Kloosterkerk komt. Hun gesprek herdenkt de moeilijke beginjaren van den opstand, toen de adel grootendeels tot Spanje overliep en de poorters, de aanhangers van 't rechtzinnig geloof, de kern van 's Prinsen partij vormden. De stuwkracht waren toen de uitgewekenen, die huisraad en kostbaarheden verkochten en alles voor de zaak der geloofsvrijheid over hadden. De lauwen, veelal de regeerende klasse die thuis bleef, plukten de vruchten der overwinning en thans zou één van die oud-regenten, van die libertijnen, die de ambten bleven bekleeden, het hervormd volk en Oranje uiteenscheuren en boven hen, in hun eigen staat, een krachtloos rijk vestigen,

> ‘geloofloos, geestloos, dat
> Spanje uiteenblaast als een kaartenhuis,
> ...Daarvoor heb ik niet
> In 't hart 't geloof, op zij dit zwaard, in 't boek
> Van Heeren Staten d'Eed, dien 'k deed aan 't
> Onvervalscht geloof...’[1].

Zoo geeft al dadelijk de aanvangsscène de essentiëele momenten van het tragisch conflict, te tragischer omdat Oldenbarnevelt hier staat tegenover den zoon van zijn ouden wijzen meester; tegenover den man, die aan hem zijn positie dankt, ‘van wiens glanzend strijdros het geld door hem gegaard de zenuw was’[2]. En thans is die jongere zijn tegenstander, geroepen een ander recht te verdedigen dan hetgeen gold in de eerste dagen der jonge republiek. Dit is het, waardoor ook Maurits niet anders kan handelen dan hij doet.

Héél zuiver blijft de tragische sfeer, doordat Verwey ons dit doet aanvoelen. Maurits kan niet anders, niet als mensch en niet als partijhoofd. Het blijkt uit zijn tweestrijd over 't verleenen der gratie. Wat hem weerhoudt is de wrok om de grootheid van zijn tegenstander, aan wiens initiatief de plannen

1) 1ste tooneel, 1ste bedrijf, woorden van Maurits.
2) De dichttaal van Verwey's treurspel kenmerkt zich door vaak zeer schoone en zuivere plastiek.

ontsprongen, die hij, Maurits niet wilde. ‘'k Haat hem niet’, zegt de Prins, met het vonnis voor zich, dat een bode hem bracht.

> ...‘'k Weet niet of 'k hem haat. Maar 'k weet
> Dat 'k maand, maand, jaar, jaar, voor me uitkeek en altijd
> Zag hem, hem, en mijn oog niet voort kan zien,
> Voor hij 'r vandaan is. 't Is één punt. Daar staat hij.
> Staat hij 'r niet meer, dan kan ik verder.
> En hij 's één haal, één pennestreep. Hier, dit zwarte
> Vocht uit op 't witte vlakje en die man is dood -
> Die man? Barnevelt. Vader, zei 'k. Dat 's lang
> Geleên. Was ik dat? 't Was een andre, een dwaazre, een knaap,
> Dankbaar en dwaas, want wat hij deed, hij dee 't
> Aan, maar niet voor mij, vóór zichzelf, zijn roem,
> Zijn rang, zijn ambt, zijn huis’[1].

Een Maurits, die zoo voelt, kan uit eigen beweging geen genade schenken. ‘Laat hen gratie vragen, 'k geef ze’, antwoordt hij op haar aandringen zijn stiefmoeder, Louise de Coligny.

‘Gratie vragen, nooit!’ zegt Barnevelts vrouw, als de prinses haar daartoe tracht over te halen:

> ‘Gratie vraagt hij,
> Vraag ik God, voor wien we altijd schuldig staan.
> Gratie aan menschen vraagt de onschuldige nooit.
>
> ***Louise de Coligny:***
> Ik wist het.
>
> ***Barnevelts vrouw:***
> En u dank ik. Zeg dit Maurits:
> Barnevelts vrouw vraagt recht’[2].

Recht - wie wijst het, waar tweeërlei rechtsbegrip in botsing komt? Aan de tragiek dier onvervulbaarheid zag de geschiedenis de grootsten en besten der menschheid te gronde gaan. Maar vond niet juist daar de tragedie de stof gereed liggen tot herscheppen? Tot de uitbeelding er van in haar essentiëele en diepste beteekenis? Aan den tijdgenoot zal dat nimmer kunnen gelukken. Fletcher en Massinger, zoomin als Vondel, vermochten het. Zij, die later kwamen, aan wie Goethe's woord bewaarheid werd: ‘man gewinnt an Einsicht, was man an Vorurteil verlor’, zij slaagden menigmaal beter. Zoo ook Verwey. Geen romantische Oldenbarnevelt gaf hij

1) 1ste tooneel, 5de bedrijf.
2) 2de tooneel, 5de bedrijf.

ons, geen edele held tusschen louter schurken, geen vlekkelooze. We ervaren duidelijk, waarin de groote landsadvocaat te kort schoot. Hoe hij door het al te doctrinaire van zijn systeem - ‘oude wichelaar in zijn wolken’, gelijk hij zelf erkent - niet inzag, dat het land naar Oranje neeg, Oranje, symbool der door het Calvinisme tot stand gekomen eenheid. Hoe hij dat eenheidsstreven ‘wurmen van 't gepeupel’ schold; geen rekening houdend met de irrationeele krachten, die de groote massa beheerschen en die massa-sentimenten niet doorgrondend[1]. En te gevaarlijker moest dit zijn, omdat, wat er van volkswil achter de gebeurtenissen van 1618 school, uit godsdienstigen hartstocht zijn oorsprong nam. Ligt in deze tekortkoming misschien niet het diepste wezen der tragiek van Oldenbarnevelts lot?

Den Haag.
A.W.C. ZUIDEMA.

1) Opmerkelijk is, dat ook de Engelsche schrijvers dezen factor in 't spel brengen - de minachting van den hooghartigen regent voor ‘Pietje Knul’ en ‘Pekelharing’. Vgl. in dit verband Fruins oordeel *Verspreide Geschriften* VII, p. 425.

Moderne historische apologetiek in Engeland.

I.

Dat de Engelsche geschiedschrijving sterk onder de invloed van de Whig-traditie gestaan heeft, is een gemeenplaats. De partijstrijd van de 17e en 18e eeuw heeft in de 19e nog voldoende levenskracht bezeten om de historici te bezielen en Macaulay heeft voor lange tijd de inzichten der Whigs in de mode gebracht. Natuurlijk had men al wel heel spoedig ontdekt hoe partijdig hij was, en het heeft aan verzet en aan terechtwijzingen op onderdeelen nooit ontbroken. Maar dat neemt niet weg, dat zijn denkbeelden doorwerkten en dat zij die van het groote publiek lang hebben beheerscht.

Karel II was een geestig en intelligent man, maar een verachtelijk vorst, die Engeland's eer te grabbelen gooide in zijn beginsellooze oorlogen met het manmoedige Nederlandsche gemeenebest, waartoe niets dan zijn vorstenhoogmoed en zijn Katholicisme hem aanzetten; verachtelijker nog om de slaafschheid waarmee hij de Fransche politiek diende - voor geld! geld van Lodewijk XIV nam hij aan, omdat hij zich voor het geld van zijn Parlement te goed vond! Jacobus II was zoo mogelijk nog erger. Niet eens geestig of intelligent, maar louter een lompe, domme tyran, op niets bedacht dan om met Fransche hulp het Katholicisme op te dringen aan het geduldige Engelsche volk, dat eindeijk toch, de hemel zij dank, zijn geduld verloor, zijn theorieën over de volstrekte plicht van gehoorzaamheid van onderdaan jegens vorst opborg en de

bevrijder in het land riep. Willem III was een held. Bij zijn leven begreep het Engelsche volk hem niet. Zooveel te grooter verschijnt zijn figuur aan het nageslacht dat aan de kleine dingen, die het oordeel van de tijdgenoot bepalen, geen aandacht meer schenkt, dat ‘Dutch William’ 's accent niet meer hooren kan en geen last meer heeft van zijn kille, afstootende manieren, maar dat in de uitkomst, in de roem van de groote oorlogen tegen Frankrijk, in de stichting van Engeland's wereldmacht op de puinen van het koloniale rijk van Lodewijk, de ver-dragende wijsheid van zijn politiek heeft leeren eeren.

Macaulay heeft zijn groote werk niet voorbij Willem III kunnen voeren, maar hij gaf aan de historische verbeelding vaart genoeg om haar in dezelfde richting de 18e eeuw te doen binnenrollen. Bolingbroke en Oxford, de Tories, die nadat de Whigs de groote Spaansche successie-oorlog gevoerd hadden, de vastelandsche bondgenooten in de steek lieten en een toenadering tot Frankrijk zochten die op de vrede van Utrecht uitliep, - Bolingbroke en Oxford zijn bijna onmiddellijk daarna door de Whig-golf die met George van Hannover terug kwam klotsen van het politiek tooneel weggevaagd, maar zij hebben ook van de 19e eeuw over 't geheel een slechte pers gehad. En na hen heerschen de Whigs een generatie lang zoo volledig, dat de latere partij-historicus moeite heeft de gewone tegenstelling in dat tijdvak terug te vinden, en zoo gunt hij romantische zielen zelfs het onschuldig genoegen wel om met Jacobietisme te spelen, om af te geven op ‘butcher Cumberland’, George II's geliefde zoon die de opstand der Hooglanders in 1745 en 1746 onderdrukt heeft, en om ‘bonnie Prince Charlie’, de zoon van de Pretender, een behouden thuiskomst te wenschen van zijn gevaarlijke inval, die immers de protestantsche successie toch niet echt in gevaar bracht. Maar met de troonsbestijging van George III, dan is de Whighistoricus weer in zijn element! Dan is de vijand er weer, niet meer in de vorm van een avontuurlijk en rampspoedig jonkman, maar als vanouds op de troon gezeten en met volharding en ijver het toeleggend op de vrijheden des volks. George I en George II waren geen van beiden een hartverheffend schouwspel geweest, maar zij waren te bang voor hun positie om de Whig-partij die hen koning gemaakt had, veel in de weg te staan. George III voelde die vrees niet meer. En zoo ziet men

de Tory tyran weer optreden, gelukkig zoo dom als zijn domste voorzaat, al is die domheid Engeland ook op de Amerikaansche opstand te staan gekomen.

Ziedaar de Whig-beschouwing van de Engelsche geschiedenis tusschen 1660 en 1785. Zooals gezegd is zij in onderdeelen altijd bestreden geworden, maar men behoeft Engelsche schoolboeken maar in te kijken om te bevinden, dat zij in hoofdzaken de gangbare is.

Begint nu echter het verzet tegen haar meer principieel en meer algemeen te worden? Het is een feit, dat er in de laatste tijd telkens boeken verschijnen waaruit men dat zou afleiden, en meer dan dat, de gedachte leeft in historisch voelende kringen. Er wordt over gepraat. Men is zich bewust van een reactie tegen wat lang gangbaar is geweest. Juist dezer dagen heeft de heer Fortescue, archivaris des konings en bekend om zijn volumineuze geschiedenis van het Britsch leger, een paar geharnaste artikelen in de *Times* geschreven, waarin hij aankondigt, dat het oogenblik daar is om de conventioneele Whigbeschouwing van George III's persoonlijkheid en bekwaamheden overboord te gooien. De heer Fortescue windt er geen doekjes om. De Whigs hebben, volgens hem, de nagedachtenis van een goed, plichtgetrouw, veelzijdig ontwikkeld en hard werkend vorst met ‘wraakzuchtige vijandigheid’, ‘kwaadaardiglijk’, ‘zwart gemaakt’. ‘Hun nakroost, de liberalen’, heeft het niet beter gemaakt, maar de publicatie van George III's papieren, die sedert 1912 op Windsor Castle bewaard worden, zal weldra al die overgeleverde ‘onzin’ opruimen.

Dit vurig geschrijf van de Engelsche Huis-archivaris is, naar de zin van de meesten, wel wat al te fel geweest en de *Times* zelf, die er de ongeëvenaarde publiciteit van haar zijkolom op de hoofdartikelpagina aan geschonken heeft, vond het meteen noodig haar redactioneele verantwoordelijkheid te sauveeren. ‘Als krachtig Tory, als geschiedschrijver van het leger vanzelf op gespannen voet met alle demagogen en het meerendeel van de politici, als een dienaar des Konings die vele jaren van zijn leven in de bibliotheek te Windsor heeft gesleten, is de heer Fortescue’, aldus schreef de *Times,* ‘natuurlijkerwijze behept met een vooroordeel ten gunste van de Tory Koning die de Whig-factie bestreden en verslagen heeft’. En het immer bezadigde blad merkt zeer terecht op, dat deze historische reacties

gewoonlijk hun doel voorbijschieten. Wat niet wegneemt, dat het het bestaan van een anti-Whig reactie in de Engelsche geschiedschrijving niet alleen erkent - ‘wij hebben in de laatste paar jaar meer lofuitingen op Bolingbroke, Castlereagh, Canning en Disraeli dan op de helden van 1688 en 1831 vernomen’ -, maar er in beginsel instemming mee betuigt.

Maar waarlijk, die nieuwe interpretatie begint niet bij Bolingbroke. Zelfs Jacobus II moet schoongewasschen worden van de smetten waarmee Whigs en papenvreters hem besmeurd hebben. Onlangs bracht de *Contemporary Review* een artikel van Prof. C. Brown, getiteld *A plea for James II,* waarin zelfs de rechter Jeffries en de beruchte ‘bloody assises’ na Monmouth's rebellie in West-Engeland verontschuldigd werden. Dat geschrijf lokte trouwens een antwoord uit van Prof. Adair, dat er weinig van overliet. Wanneer ik spreek van een nieuwe richting, wil ik niet zeggen dat iedereen plotseling de oude denkbeelden heeft losgelaten en nog minder, dat er geen onbevangen historische kritiek meer geoefend wordt.

Aan Jacobus II wagen de apologeten zich maar zelden - ofschoon Mr. Fortescue hem in 't voorbijgaan toch even prijst om zijn aandeel in de stichting van het Britsche Rijk -, maar voor Karel II wordt menige lans gebroken. De eerste ernstige poging tot rehabilitatie is gedaan op een plaats waar men ze niet zoeken zou, nl. in de inleidingen waarmee Dr. Shaw in 1908 en volgende jaren zijn lijvige deelen van de *Calendar of Treasury Books* heeft voorzien. Bij het napluizen van de financieele geschiedenis van Karel II, waarvan hij geroepen was de overvloedige documenten uit te geven, kwam deze geleerde tot verrassende resultaten omtrent 's Konings politiek en zijn schuld aan de vernederende voorvallen die zijn regeering kenmerkten. Met groote levendigheid en strijdlust deelt Dr. Shaw die resultaten mee en zij hebben op sommige lezers temeer indruk gemaakt, omdat zij voorkwamen in werken van zoo afschrikwekkend-technische aard en werden opgediend als de uitkomst van streng methodische, maar voor de leek daarom niet minder verbijsterende berekeningen in ‘pounds, shillings and pence’. Inderdaad evenwel ging Dr. Shaw met zijn politieke beschouwingen buiten zijn eigenlijk terrein. Hoe technisch zijn berekeningen ook waren, de toepassing op de problemen der staatkunde is niet meer het werk van de financier

en om zijn conclusies in dat opzicht te betwisten, behoeft men geen speciale financieele kennis. Dr. Shaw dan bevond dat de geldnood, waarin Karel II altijd verkeerde, niet aan zijn buitensporigheid, maar aan de schrielheid van het Parlement lag. De bizondere subsidies die het van tijd tot tijd verleende, waren bij lange na niet voldoende om de Koning in staat te stellen de regeering te voeren. Aangenomen. Maar dit laat, hoe stellig Dr. Shaw er ook aan toevoegt, dat *dus* de blaam van Karel II's gebedel bij Lodewijk XIV op het Parlement valt, heel de politieke kwestie zooals zij was. De schrielheid van het Parlement moet verklaard worden. Met ‘partijzucht’ en ‘onverstand’ komt men niet veel verder. Er bestond in breede kringen van het Engelsche volk een ingekankerd wantrouwen tegen de Koning. Dat maakte zijn positie zeker niet gemakkelijker, maar gaf hij zelf, gaven zijn algemeen bekende karaktereigenschappen, gaven de tradities van zijn familie en wat er van zijn handelingen uitlekte, er niet ruimschoots voedsel aan? Dat zijn vragen die door Dr. Shaw's ontdekkingen in geen enkel opzicht aangetast zijn. Bij de beantwoording ervan komen heel andere overwegingen, komt heel de politieke geesteshouding van de schrijver te pas.

II.

Vanwaar die neiging om de partij van de Stuarts op te vatten? Is het enkel maar een terugslag van de slinger? 't Is menschelijk om lang verguisde figuren eindelijk eens uit hun vernedering te willen opheffen. Moesten de Tories een beurt krijgen, enkel omdat de Whigs zoolang aan het woord geweest zijn? Neen, ik geloof niet dat het zoo eenvoudig is. Ik geloof dat de nieuwe opvatting in organisch verband staat met diepe stroomingen van onze eigen tijd, en dat maakt haar belangwekkend. Maar ik stip dat punt slechts aan. Ik wil over het verval van het parlementarisme, over de intellectueele herleving van het conservatisme, en dergelijke, niet spreken. Wat mij tot het schrijven van dit opstel brengt, is één aspect van die nieuwe Tory-gezinde geschiedschrijving, dat ons nader aangaat: ik bedoel haar inzicht in Engeland's buitenlandsche staatkunde, waarbij juist die ten opzichte van ons land in de zeventiende eeuw een kritieke positie inneemt.

De Whig-traditie in de geschiedschrijving was ons goedgezind. Daar was ten eerste de sympathie voor een vrij en handeldrijvend volk. Motley's heldenepos maakte voor het Angel-Saksisch publiek onze opstand tegen Spanje een van de klassieke voorbeelden van een strijd voor onafhankelijkheid en recht. Maar er was veel meer. De partijstrijd van de laatste helft van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw liep voor een groot deel over de verhouding tot Nederland en de Whigs waren onze speciale vrienden. De Whigs waren de partij die een open oog had voor het gevaar dat van een overmachtig Frankrijk dreigde, temeer waar de Stuarts, vóor en na hun val, op Frankrijk steunden, en tegen Frankrijk hadden de Whigs onze Republiek noodig. Willem III, de Koning van de Whig-revolutie, was van die vriendschap de incarnatie. Vóor hem had zijn oom Karel II nog twee oorlogen met de Republiek gevoerd, eens zelfs in verbond met Frankrijk. Onder hem voer alles wat nog aan Stuart hing met bitterheid tegen de vastelandsche oorlog en tegen de Hollandsche Koning en zijn Hollandsche gunstelingen uit. Na hem, en na een Whig-regiem, dat van die vastelandsche oorlog in verbond met zijn nu stadhouderloos stamland geleefd had, kwam in 1710 de terugslag onder een felle Tory-regeering, die niet alleen binnenslands de kerk wou dienen, maar die aanstonds toenadering tot Frankrijk zocht en ons te Utrecht een vrede opdwong van tevoren met Lodewijk XIV bekokstoofd. En weldra komen met George I de Whigs weer terug en herstellen weliswaar het te Utrecht aan ons bedreven onrecht niet, maar stutten niettemin de Hannoversche troon in de eerste plaats op onze vriendschap en bijstand.

Geen wonder dus, dat als de historici in de beschouwing van die gebeurtenissen tot een ander partijstandpunt neigen, ook hun waardeering van Engeland's verhouding tot de traditioneele bondgenoot der Whigs een wijziging ondergaat. Wij genieten tegenwoordig in de Engelsche geschiedschrijving lang niet meer zoo'n onverdeeld goede pers. Er wordt van Karel II's verraderlijkheid te onzen opzichte niet altijd meer met zoo'n afschuw gesproken. Men schaamt zich niet altijd meer over de herinnering aan 1672. 1688 is niet meer de Glorieuze Revolutie, het is voor velen de zwarte datum van Engeland's verovering door een vreemdeling, het is het begin van de

dwingelandij der Whig-magnaten, wier ‘vrijheids’-idealen men even graag tusschen aanhalingsteekens zet als onze historici dat met onze regenten-‘vrijheid’ doen. Van de verwerpelijkheid van het ‘Tory-verraad’ van 1711, dat de vrede van Utrecht en het in den steek laten van de bondgenooten voorbereidde, is men zich misschien nooit zoo algemeen bewust geweest als van de verraderlijkheid van 1672, zeker wel omdat geen pen als die van Macaulay er ooit vonnis over gestreken had. In ieder geval worden Bolingbroke en Oxford nu verheerlijkt als de ware patriotten, terwijl Townshend, die het voor ons land zoo gunstige Barrière-verdrag van 1709 onderteekend heeft, er bij de hedendaagsche historicus weinig beter afkomt dan bij Swift, de bittere Tory-pamfletschrijver uit zijn eigen tijd.

Dr. Shaw verdedigt Karel II's politiek in 1672 met veel vuur. Hij schrijft:[1)]

‘Om Karel's aannemen van een subsidie op zichzelf als onzedelijk te kenschetsen is niets dan *cant*. Het zwaartepunt van de aanklacht tegen hem ligt in de eeuwige stelling als zou hij door geld van Lodewijk XIV aan te nemen de belangen van Engeland verkwanseld en een anti-Engelsche staatkunde gevoerd hebben. Laat ons zien hoeveel waarheid er in die stelling schuilt. Engeland's machtsontplooiïng ter zee, het belangrijkste verschijnsel in de moderne Europeesche geschiedenis, deed zich al krachtig gevoelen. In Karel's dagen was de vijand op de weg van die ontplooiïng niet Frankrijk maar Holland. Door zich met Lodewijk te verbinden voor de vernietiging van Holland deed Karel in 1672 niets anti-Engelsch, evenmin als in 1665, toen hij de taak alleen beproefd had. Indien, gezien in het licht van de uitkomst in de latere geschiedenis, iemand mistastte, dan was het zeker Karel niet, maar Lodewijk, die de overheersching ter zee van het 18e eeuwsche Engeland hielp opbouwen en zoo Frankrijk's kans op wereldheerschappij vergooide. Karel mag dan geen prophetische gave genoeg gehad hebben om te zien, dat de macht van Frankrijk voor de naaste dertig jaar een bedreiging voor Europa zijn zou, Lodewijk had nog minder van die gave, want hij hielp uit Engeland's pad de eenige mogendheid die Engeland's

1) *Calendar of Treasury Books,* V, I, p. LXVI (1911).

macht ter zee betwist kon hebben, verwijderen. Hij was blind genoeg om tot de vestiging van die navale overmacht bij te dragen, die vervolgens met zoo'n verpletterend geweld tegen zijn eigen land zou worden gekeerd. Wie van dit tweetal zondigde dus of tastte mis?'

Men zou bijna vreezen dat de welsprekende schrijver na aldus de blindheid van Lodewijk XIV aangetoond te hebben er de helderziendheid van Karel II uit zou afleiden. Maar zoo bont maakt hij het niet, ofschoon het - maar al te bekende - historische mysticisme, krachtens hetwelk de uitkomst daden met heel andere bedoeling verricht in een lichtschijn plaatst, misschien niet zooveel minder erg is dan een kordate bewering dat Karel II de zevenjarige oorlog voorzien heeft, geweest zou zijn. Hoor maar hoe het betoog besloten wordt:

'In waarheid, het is onnoozel van een heerscher te verlangen, dat hij de ontwikkeling van drie ongeboren generaties zou voorvoelen. Karel was door en door Engelsch in gevoel en in staatkunde, Lodewijk was door en door Fransch. Karel blikte zeewaarts, Lodewijk naar het vasteland van Europa. Zoo beiden, bezien uit het gezichtspunt van zekere phasen van de latere geschiedenis, zich vergisten, beiden hadden gelijk van het gezichtspunt van de politieke wijsheid van hun tijd. Het eenig verschil tusschen beiden was dat Karel de grootste waarheid trof en de kleinste misslag maakte, terwijl Lodewijk het naastbijliggend voordeel greep en een ontzaglijke vergissing beging'.

Dr. Shaw erkent dus, dat er op het samengaan met Frankrijk in de jaren 1670 en volgende wel iets in te brengen valt uit strikt Engelsch oogpunt. Inderdaad, men hale zich de toenmalige Europeesche toestand maar eens voor de geest. Frankrijk overschaduwde heel het vasteland met zijn nieuwe macht, die uit sterke eenheid en gezagscentralisatie ontsproot. Duitschland was door de dertigjarige oorlog verarmd en verbrokkeld. Spanje had zich uitgeput in de lange oorlog met Nederland en met Frankrijk. De vrede van de Pyrenaeën, die met dat laatste land pas in 1659 gesloten was, bezegelde zijn nederlaag. Maar al heel spoedig bleek dat Lodewijk XIV, die na de dood van Mazarin in 1661 zelf de regeering in handen nam, volstrekt niet van plan was om op de lauweren door anderen behaald te rusten. Het was niet alleen veroveringszucht, waardoor Frank-

rijk zoo'n dynamisch lid van de Europeesche volkengemeenschap was in die dagen. Het was de bewustheid en de bekwaamheid waarmee op alle gebied de volkskracht geordend en tot ontplooiïng geprikkeld werd. Ook handel en scheepvaart, ook kolonisatie hadden hun plaats in de machtsdroom van de heerscher en in Colbert had hij een organiseerder van ongeëvenaard talent. Maar vóor alles, dat is zoo, kwam voor Lodewijk XIV de vastelandsche gebiedsuitbreiding. En die richtte zich met de meeste hardnekkigheid naar streken, waarin de Engelsche politiek vanouds geïnteresseerd was, de Zuidelijke Nederlanden. Er bestond daaromtrent geen onzekerheid. Na de dood van Philips IV van Spanje in 1665 kwam Lodewijk XIV openlijk met aanspraken op dat deel van de Spaansche erfenis voor den dag en terwijl Engeland en Nederland nog in hun tweede zeeoorlog gewikkeld waren, viel hij de Zuidelijke Nederlanden binnen om, naar hij het noemde, zichzelf recht te verschaffen. Het vooruitzicht van Frankrijk zich vastzettend op de Vlaamsche kust en in Antwerpen, wekte zoowel in Londen als in Den Haag, de grootste ongerustheid en het stemde beide oorlogvoerende partijen tot een toenadering. Niet alleen werden de vredesonderhandelingen te Breda erdoor bespoedigd, maar binnen enkele maanden zond de Engelsche regeering Sir William Temple, een ijverig bepleiter van front maken tegen het Fransche gevaar, naar Den Haag, en in ongewoon korte tijd bracht die met de Staten het verbond tot stand dat (na de toetreding van Zweden) bekend staat onder de naam van Triple Alliantie.

Het doel van het verbond was tusschen Frankrijk en Spanje te bemiddelen, en het kwam aan op een geheim artikel, waarin het bezigen van geweld in 't oog gevat werd, voor 't geval Frankrijk zich niet met voorwaarden vergenoegde, die de Zuidelijke Nederlanden in hoofdzaak aan Spanje zouden laten. Dat dit voor ons land een gevaarlijker onderneming was dan voor Engeland, ontveinsde De Witt, die in de Staten leiding gaf, zich volstrekt niet. Wat hem in 't bizonder huiverig maakte, was wantrouwen in de bedoelingen van Karel II. Maar de nood drong en Temple bezwoer hem, dat het Engelsche hof zich met hart en ziel in de nieuwe koers gestort had, dat het meenens was.

Wat gebeurde? Lodewijk XIV werd gestuit in zijn ver-

overingen en sloot vrede met Spanje. Maar al zijn wrok keerde zich tegen de Republiek. Met de zelfbeheersching die hem eigen was, had hij zich de beleediging - want zoo vatte hij het geheime artikel, dat niet lang geheim bleef, op - laten welgevallen, maar slechts om op een geschikter tijdstip wraak te kunnen nemen. Met taai geduld werkte zijn diplomatie aan de isoleering van het voorbestemde slachtoffer. In 1670 slaagde hij erin Karel II niet slechts uit de Triple Alliantie weg te lokken, maar hem tot meedoen aan het komplot tegen zijn bondgenoot van zooeven te bewegen. Het is hier de plaats niet die ommekeer van de Engelsche politiek in bizonderheden te verklaren. Zijn nieuwe pleitbezorgers nemen aan dat het overwegingen ontleend aan Engeland's groote economische belangen waren, die Karel II leidden[1]. Ongetwijfeld was er een partij aan het hof, die de onmiddellijke handelsnaijver van Holland dieper gevoelde dan de verder liggende, voorloopig althans alleen politieke bedreiging van Frankrijk. Zij had de Triple Alliantie met leede oogen zien sluiten en werkte gestadig om haar omver te werpen. Het zou mijn betoog in geen verlegenheid brengen, als ik moest aannemen dat het inderdaad hun zienswijze was, die Karel II deed besluiten tot een politiek in lijnrechte tegenspraak met die welke hij een paar jaar tevoren had goedgekeurd. Maar ik wil toch even aanstippen, dat die zwaarwichtige discussie over beweegredenen mij misplaatst lijkt bij een vorst die ik in alles behalve in zijn goedgehumeurde zelfzucht als de ongewisheid zelve zie. En geheel verzwijgen kan men andere factoren, als zijn afkeer van republikeinsche Calvinisten, zijn ongenoegen met zijn eigen Parlement en hoop om subsidies van Frankrijk te krijgen, zijn toenemende neiging tot het Katholicisme, toch niet.

Maar de vraag waar het meer op aankomt, is deze: wat hadden de gevolgen van die nieuwe politiek kunnen zijn, als zij niet op de onverwacht duchtige tegenstand van de Republiek onmiddellijk te pletter was geloopen?

Want Dr. Shaw mag de misslag van Karel II klein noemen, dat hij dat doen kan, dankt hij slechts aan de omstandigheid dat het opzet van 1672 gefaald heeft. De toeleg was, zooals

1) Dit doet vooral Shafaat Ahmad Khan, wiens *East India Trade in the XVIIth Century* hierna ter sprake komt.

hij het zelf uitdrukt, om de Republiek te vernietigen. Stel dat het gebeurd was. Stel dat Willem III zich eens geleend had tot de rol die zijn oom hem toedacht en de weerkracht van het Nederlandsche volk ondermijnd in plaats van tot het uiterste opgevoerd had; dat Amsterdam zich eens minder kloekmoedig aan het hoofd van de partij van volhouden in de Staten van Holland geplaatst had. Stel zelfs maar dat Lodewijk XIV zich met de aanbiedingen van Pieter de Groot tevredengesteld had of dat zijn huzaren bijtijds de inundatiewerken te Muiden hadden bezet. Stel, om kort te gaan, dat de Republiek in 1672 volgens de plannen van haar belagers omvergestooten was en dat Lodewijk XIV de Generaliteitslanden had bemachtigd. Karel II had Walcheren als zijn aandeel bedongen. Misschien zou zijn bondgenoot het uitgeleverd hebben, ook nadat er van een Engelsche landing door De Ruyter's schitterende verdediging niets was ingekomen. Misschien zouden de Engelschen zich op het eiland eenige tijd hebben kunnen staande houden, maar hoe onvast zou hun positie er geweest zijn, met een buurman als Lodewijk XIV in Noord-Brabant genesteld en met wie, nu hij eenmaal tot zijn doel geraakt was, de goede verhouding wel niet lang geduurd zou hebben. Van Noord-Brabant uit zou Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden zoo goed als zeker hebben kunnen inpalmen en vervolgens ook in wat er van de Noordelijke nog overschoot de baas spelen. Als men weet hoe ontzaglijk veel moeite het een generatie lang aan de vereenigde krachten van Europa, waarin de Republiek de volle maat bijdroeg, kosten zou om de Zuidelijke Nederlanden tegen algeheele opslorping door Frankrijk te bewaren, dan kan men zich voorstellen hoeveel kans er was ze te behouden, nadat eerst Holland buiten gevecht gesteld en vermoedelijk gedwongen was zich bij de overwinnaar aan te sluiten. Lodewijk XIV deed in 1672 een gooi naar de overheersching van het vasteland. Als Karel II hem werkelijk tot zijn doel geholpen had, zooals hij in zijn onverstand poogde, dan zou hij weldra de Fransche monarchie, van zorgen voor haar vastelandsche positie bevrijd, ook over de zeeën hebben zien uitslaan, met Hollandsche schepen misschien, met Hollandsch en Vlaamsch kapitaal.

Men denke niet dat dit maar wilde verbeeldingen zijn. Men zal ze in hoofdzaak terugvinden in een nota die Sir William

Temple in 1671, toen zijn politiek onherroepelijk verlaten was, aan zijn regeering voorlegde en waarin hij de ongevallen waar de nieuwe koers aan blootstelde met zooveel openhartigheid als hij zich dorst veroorloven aanwees[1]. De Witt kon zich tot op het allerlaatst niet voorstellen, dat Engeland zóo tegen zijn eigen belang zou ingaan, dat het Frankrijk in de Nederlanden installeerde. En Van Beuningen kon, ná de aanval, toen hij Karel's afgezanten naar Lodewijk's legerkamp ontmoette, zijn lachen niet laten - bitter lachen moet het geweest zijn - bij de gedachte dat de Engelschen door Nederland ten val te brengen hun eigen ondergang voorbereidden[2].

Waarlijk, hoe kan men anders dan Karel II's gedrag in 1672 als misdadige kortzichtigheid bestempelen! Alleen de moed van zijn slachtoffer bewaarde hem en zijn volk voor de gevolgen!

Maar neen, met alle geweld moet hij vrijgepleit. Soms stuit men op redeneeringen die waarlijk al te veel goede wil behoeven. Mr. J. Beresford b.v., die aan die alleronaantrekkelijkste schavuit Sir George Downing een uiterst leesbaar boek gewijd heeft[3], is bij de beschouwing van het verdrag van Dover geheel gerustgesteld door de bepaling dat de in 1668 gesloten vrede met Spanje geëerbiedigd zou worden, d.w.z. dat Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden niet zou krijgen. Inderdaad. Maar wie kan betwijfelen of Lodewijk had het met zijn aanval op de Republiek juist op diezelfde Zuidelijke Nederlanden gemunt, en hoeveel bescherming zou het papier van het verdrag van Dover beteekenen, als hij eenmaal vaste voet aan de Maas en aan de Waal had!

III.

Ik heb hiervóor die ijver in het voorstaan zelfs van een zoo zwakke zaak als die van Karel II's buitenlandsche politiek afgeleid uit het veranderd partijstandpunt van de schrijvers. Ik heb het, m.a.w., gesteld alsof de herleving van de Torygedachte primair, de voorkeur voor een insulaire politiek secundair was. Is dat juist? Men moet al een heel trouw Tory

1) *Works,* II, blz. 228.
2) Colenbrander, *Zeeoorlogen,* II, blz. 151.
3) *The Godfather of Downing Street,* blz. 233.

zijn om het voor de buitenlandsche staatkunde van al de staatslieden die de *Times* opsomde, mèt die van Karel II, op te nemen, want als er iets aan de verzamelde beginselen van die mannen op dat gebied ontbreekt, dan is het eenheid. Eenheid echter is juist wat er met volharding in gezocht wordt, en naarmate men er meer van zijn hedendaagsche preoccupaties in legt, slaagt men daarin te beter.

Ik zie dus op de interpretatie van de buitenlandsche verhoudingen in Karel II's tijd ook onafhankelijk van partijgevoel moderne omstandigheden inwerken. De politieke constellaties van het jaar 1672 zijn niet dan met eenige mate van zorgvuldige feitenkennis en historisch voorstellingsvermogen te reconstrueeren. Daarentegen wordt het bewustzijn van de geschiedschrijvers door het groote hedendaagsche feit van Engeland's overmacht ter zee zoozeer beheerscht, dat zij onwillekeurig de gebeurtenissen van een vroeger eeuw daarmee in onmiddellijk verband willen brengen of zelfs verhoudingen van nu daarheen verplaatsen. 't Is trouwens dat groote feit niet alleen, 't is heel het moderne imperialisme, met zijn geloof in expansie en zijn aandacht voor economische krachten, en dat al in 1883, in het beroemde werkje van Seely een eigen lezing van de geschiedenis van Engeland tegenover de idealistisch-progressistische van liberale voorgangers stelde[1].

De neiging om economische verklaringen te zoeken voor alle historische verschijnselen, is op deze stof misschien het getrouwst toegepast door een Indisch geleerde, Shafaat Ahmad Khan, wiens ijverig maar hoogst eenzijdig werk *The East India Trade in the XVII th Century* (1923) zoo anti-Hollandsch van toon is als de ergste Engelsche jingo het maar zou kunnen wenschen.

Shafaat Ahmad Khan spreekt over de politieke verwikkelingen, het verdrag van Dover, de Fransche subsidies, enz., niet meer. Hij stelt vast, dat Holland en niet Frankrijk Engeland's ernstigste handelsconcurrent was en maakt van de grieven der Engelschen nopens de Oost-Indische handel een van de voornaamste, zoo niet de voornaamste, oorzaken van de oorlog van 1672[2].

1) Vgl. J.S. Bartstra, *Het moderne imperialisme,* blz. 21.
2) Blz. 128, 131.

De dreiging van Duitschland - dit voor de tijd waarin Dr. Shaw schreef, en nu de herinnering aan de botsing - heeft die economische neiging een scherpe kant gegeven en in 't bizonder de verzoeking met zich gebracht om het Holland van De Witt in de rol van het Duitschland van Wilhelm II te stellen. Alleen op die wijze kan ik verklaren, dat men de macht van het zeventiende-eeuwsche Holland zoo overdrijft.

'Holland, niet Frankrijk, was een gevaar voor ons in deze jaren', zoo betoogt de schrijver van een onlangs verschenen boek over Europeesche geschiedenis, dat niets anders beoogt dan de Tory-lezing van de eeuw vóor de Fransche Revolutie populariseeren[1].

Maar krasser nog uit zich Mr. Beresford. Die voert mij in zijn voorrede vriendschappelijk schertsend tegemoet, dat het niet aangaat te schrijven 'alsof Karel II en Lodewijk XIV als opgeschoten lummels op school de kleine Republiek koejonneerden: de Hollanders waren tusschen 1660 en 1672 de machtigste natie in Europa'. Het klinkt heel aardig, als de schrijver ons verzekert, dat dit onder meer zoo was, omdat wij een veel hooger peil van intelligentie en beschaving bereikt hadden dan eenig ander volk ter wereld. Maar het is niettemin een volslagen onhoudbare bewering. Holland was ver van machtig en daarvan bleven in de tijd van zijn hoogste bloei binnen- en buitenlandsche staatslieden zich terdege bewust. Sir William Temple b.v. weidt in de nota van 1671, die ik hiervóor vermeldde, wel uit over de verbazende scheepvaart en geldkracht; over de successen in internationale politiek en het snel gestegen aanzien van de Vereenigde Provinciën, maar hij wijst tevens op ernstige zwakheden - vorm van regeering, klein getal van bevolking - die het geheel onmogelijk maken voor dat land om aanzienlijke uitbreidingen of veroveringen ten koste van zijn buren te beproeven, en hij stelt vast, dat de Nederlandsche staatkunde dan ook essentieel vredelievend is[2]. Zelfs in de koloniale en commercieele wereld waren de Hollanders in deze periode niet agressief en niet expansief meer. Zij hadden een geweldige positie, ongetwijfeld, en tracht-

1) J.W. Jeudwine, *Religion, commerce, liberty, 1683-1793;* blz. 23 vlg.
2) *Works,* II, blz. 206, 219 vlg.

ten die te behouden. Maar Engeland heeft de grondslagen voor zijn eigen koloniaal rijk kunnen leggen zonder vooreerst dat van de Hollanders te hoeven aantasten. Het veroverde Jamaica op de Spanjaarden; het kreeg Bombay als bruidgift met een Portugeesche prinses; het grootste deel van Noord-Amerika was niemands land toen Engeland het bezette, alleen Nieuw-Nederland veroverde het op ons, maar moest er Suriname voor afstaan en voor de tijdgenooten leek dat een slechte ruil; in de achttiende eeuw kwam de verovering van New Foundland en Canada op de Franschen en de handelspenetratie van Zuid-Amerika. De eerste phase van Engeland's overzeesche uitbreiding heeft aan de drie zeventiende-eeuwsche oorlogen met de Republiek der Vereenigde Nederlanden dus al heel weinig te danken gehad. En die oorlogen hebben ook niet veel af- of toegedaan aan de uitputting en de aftakeling van ons land, die eindelijk, tegen het eind van de achttiende eeuw, wat in de zeventiende met zoo'n taaiheid was behouden, bijna zonder slag of stoot aan Engeland deden toevallen. Als Engeland ons in de achttiende eeuw meer en meer begon te overvleugelen, dan was dat een natuurlijk proces, te verklaren uit zijn ligging en zijn omvang en volkrijkheid, een proces dat verhaast werd, niet door pogingen om ons in verbond met Frankrijk te ruïneeren, maar juist door ons tegenover Frankrijk op de been te houden.

Hoe goed zag Temple, dat die Whig *avant la lettre*, hoeveel beter dan zijn rivaal Downing, die om het onmiddellijk handelsgeschil al maar vijandschap tegen de Republiek predikte en deswegen door Shafaat Ahmad Khan, zoowel als door zijn jongste biograaf, op een voetstuk gezet wordt. Het gevaar was, zooals Temple zag, dat de scheepsmacht en het handelskapitaal van ons land onder de directie van Frankrijk zouden raken, 't zij goed-, 't zij kwaadschiks. Engeland's belang schreef voor hen voor dat lot te bewaren. En waarlijk, in de veertigjarige strijd met Frankrijk (1672 tot 1713 met tusschenpoozen, en van 1688 af Engeland aan onze zijde) is alle mogelijkheid voor ons land om Engeland op het gebied van zeemacht en koloniën bij te blijven te loor gegaan. Het was een tragische noodzakelijkheid voor ons om die uitputtende strijd met Frankrijk te voeren en op den duur onze aandacht van de zee geheel af te wenden. De bedreiging raakte ons nader dan Engeland, de

krachtsinspanning was naar evenredigheid veel en veel grooter. Holland het gevaar voor het Engeland van Karel II? Het leek er niet naar!

Er is nog een andere kant aan die bewondering voor de politiek van het verdrag van Dover, en dat is de moreele kant. De Engelsche geschiedschrijver van een vorige generatie - ik merkte het al op - vond het geval beschamend en keurde Karel II af om zijn trouweloosheid. Dat wordt door zijn moderne beoordeelaars nauwelijks meer opgenoemd. Toch zijn er weinig gevallen in de geschiedenis van een zoo infaam verraad als dat door Karel II aan de Republiek gepleegd. Als men de verzekeringen leest die hij Temple liet afleggen om de bezwaren van De Witt tegen een politiek die ons in onmin met Frankrijk brengen kon te overwinnen, en men ziet vervolgens hoe hij niet slechts de Republiek alleen voor de gevolgen van die politiek liet opdraaien, maar zelfs op grond van allerlei voorwendsels - 'false and frivolous' noemde een achttiende-eeuwsche geschiedschrijver ze[1] - zich bij het wraakzuchtig Frankrijk voegde, dan... ja, dan voelt men toch dat een zedelijke veroordeeling niet misplaatst is. Het is karakteristiek voor de imperialistische zoowel als voor de economische geschiedopvatting om zich van zedelijke oordeelvellingen te onthouden. Als men heeft aangetoond, dat een politiek voordeelig was en dat zij tot machtsuitbreiding leidde, dan meent men alles gezegd te hebben. En toch, - het is grappig de inconsequentie van de heeren uit die school gade te slaan.

Dr. Shaw b.v., die over de moreele aspecten van Karel II's verraad aan de Triple Alliantie geen woord vuil maakt, vindt het toch noodig hem te prijzen om het 'cleanhanded and gentlemanly game' dat hij in de diplomatieke strijd van 1672 tot 1678 gespeeld zou hebben - ik laat nu daar dat ik volstrekt niet begrijp waarmee die lof verdiend is -, terwijl Lodewijk XIV voor zijn handelwijze in diezelfde periode gestriemd wordt met de hardste woorden uit het zedelijk vocabulair: 'low cunning, duplicity, unscrupulous immorality and fathomless perjury'[2].

1) Hume, VI, p. 213; aangehaald bij H.A. van Dijk, *Nederlandsche diplomatie 1668-1672,* blz. 124.
2) *A.w.,* blz. LXVII.

Mr. Beresford is subtieler. De biograaf van Downing, over wiens onbeschaamde schurkachtigheid alle tijdgenooten (Engelschen niet minder dan anderen) het eens zijn, zoekt een oordeel af te wenden door schouderophalend te verstaan te geven, dat de menschen met wie zijn held te maken had, weinig beter waren. Mij dunkt dat pogingen[1] om De Witt, van wie na zijn dood zelfs een tegenstander getuigde dat hij in 's mans papieren 'niets dan eerlijkheid' gevonden had[2], neer te halen tot het peil van de kwaaddenkende, beginsellooze zelfzoeker, die Downing was, van de man die kroop voor de machtigen en trapte op de zwakken, van de gewezen republikein die zich om drie Engelsche 'koningsmoorders' naar Engeland en aan de galg te sleepen tot de laagste diefvangersdiensten niet te goed vond, - zulke pogingen bewijzen m.i. niets anders dan een zekere moreele blindheid van de historische imaginatie. Tot wat een spitsvondigheid die begeerte om voor elke wandaad van een Engelschman een Hollander zwart te maken noopt, blijkt treffend uit Mr. Beresford's behandeling van Holmes' beruchte aanval, vóór de oorlog verklaard was, op de Hollandsche koopvaardij-vloot uit de Levant. 'It was as unscrupulous', schrijft hij, 'as the previous exploit of Holmes in the spring of 1664 on the coast of Guinea, and as De Ruyter's devastating retaliation in the autumn of that year'. Het woord *retaliation* is genoeg om te doen zien, dat De Ruyter's optreden niet met dat van Holmes op één lijn gesteld kan worden. 'At the same time', gaat Mr. Beresford voort, 'it should be explained that the immediate cause of the attack was the refusal of the Dutch to salute'. Eigenlijk was het dus niet eens 'unscrupulous'? Maar John Evelyn teekent de zaak met diepe afkeer in zijn dagboek op[3]. Het voorwendsel, zegt hij verachtelijk, was dat 'some time before, the Merlin yacht chancing to sail through the whole Dutch fleet, their Admiral did not strike to that trifling vessel. Surely', gaat de eerlijke Evelyn voort: 'this was a quarrel slightly grounded, and not becoming Christian

1) Shafaat Ahmad Khan was Mr. Beresford hierin trouwens voorgegaan: 'Downing is unscupulous, to be sure; but so is De Witt'; 'both lied frequently'; blz. 100, 104.
2) N. Japikse, *Johan de Witt,* blz. 358.
3) *Diary and correspondence,* onder 12 Maart 1672.

neighbours'. En denk niet dat hij een zonderling of een pacifist of een tegenstander van de regeering was. Trouwens, zijn oordeel rust op dat van Lord Ossory, die onder Holmes op het Engelsche eskader dat de aanval deed, bevel voerde. Evelyn zegt dat aanstonds en later, als hij de dood van Ossory te vermelden heeft, komt hij er nog eens op terug:[1] 'he often expressed to me the abhorrence he had of that base and unworthy action which he was put upon, of engaging the Smyrna fleet in time of peace, in which though he behaved himself like a great captain, yet he told me it was the only blot in his life, and troubled him exceedingly'. De twintigsteeeuwsche historicus heeft een robuster geweten dan de zeventiende-eeuwsche krijgsman!

P. GEYL.

(Slot volgt).

1) *A.w.,* onder 26 Juli 1680.

Bibliographie.

‘Inleiding tot de Psychologie’, door Dr. S. Zwanenburg. A. Oosthoek, Utrecht, 1926. (238 pag.).

Bij deze Inleiding is nog een inleiding geschreven door Prof. F. Roels en een voorbericht door den schrijver. Het komt mij voor, dat de laatste er niet zeer goed in geslaagd is, ons in zijn voorbericht mede te deelen, wat het karakteristieke is van het boek, dat wij voor ons hebben. Hij deelt ons erin mede: ‘Waarnemen van het werkelijk voorwerp van studie, het rijke menschenleven, en nadenken over het waargenomene zijn het eerst noodige om tot inzicht in de psychische verschijnselen te geraken. Geen boek kan ooit dat eerste noodige vervangen. Men moet dus het gewichtigste deel van den arbeid voor eigen richting durven nemen. Het boek kan slechts hulpmiddel zijn.’

Dit is ongetwijfeld juist, maar ik zou eraan willen toevoegen: een Inleiding in de Psychologie *moet* dan ook *hiertoe* een hulpmiddel zijn. Het moet de aandacht van den lezer bij voortduring vestigen op de psychische feiten en hem ertoe leiden deze te analyseeren en zich van alle bijzonderheden ervan rekenschap te geven. En aan deze eisch voldoet m.i. de Inleiding van Dr. Zwanenburg niet. Ik vind er te weinig van de psyche in en te veel beweringen van psychologen.

In § 62 b.v. over *indeeling van handelingen* lezen wij:

‘T i t c h e n e r maakt verschil tusschen een *keuze* en een *wilsdaad*. Een keuze veronderstelt volgens hem een conflict of alternatief tusschen twee impulsen. Zoo'n alternatief is bij een wilsdaad niet noodzakelijk aanwezig.

Voor J a m e s enz... (hier laat ik om niet te uitvoerig te worden eenige zinnen weg).... Hij onderscheidt drie groote groepen van bewegingen, n.l.:

1. uitdrukkingsbewegingen der aandoeningen.
2. instinctieve of impulsieve daden.
3. wilshandelingen.

D u m a s onderscheidt naar overwegingen, die deels physiologisch deels psychologisch zijn:

1. eenvoudige reflexen.
2. samengestelde reflexen.
3. tonus.
4. autochthone bew.
5. spontane bew.
6. instinctieve bew.
7. impulsieve bew.
8. wilsdaden.’

Maar dit lijkt toch meer op het werk van iemand die tot taak heeft een groot aantal verhandelingen over psychologie te excerpeeren, dan van iemand die tracht zijn lezers tot zelfstandig denken over psychische feiten op te voeden. De bedoeling van James wordt door de in het citaat weggelaten zinnen en door andere passages uit het boek wel eenigszins, hoewel m.i. onvoldoende, toegelicht, die van Titchener (op dit punt) en van Dumas in het geheel niet.

Prof. Roels schijnt deze wijze van doen ook wel opgemerkt te hebben, maar hij schijnt haar merkwaardiger wijze toe te juichen.

In zijn inleiding voor het boek zegt hij: ‘de principieele verschillen, die er tusschen de verschillende richtingen in de positieve psychologie bestaan, betreffen niet alleen de verklaring der verschijnselen, maar ook... object en methode van onderzoek. De weelde van daarin te worden ingeleid, is, dunkt me, te sterk dan dat de beenen van een beginneling ze zouden kunnen dragen.’

Ik zou zeggen: iemand wiens beenen de weelde van een principieele discussie van het object en de methode der psychologie niet kunnen dragen, moet dan maar geen psychologie beoefenen. Maar dit ben ik met den heer Roels eens: die beenen zullen onder de last van de ballast der vele in net boek van Dr. Zwanenburg bijeengebrachte referaten niet bezwijken. Want den gelukkigen beginneling zal die ballast van de schouders glijden. Hij zal, als hij eenige bladzijden verder gelezen heeft, niet meer weten, dat Titchener onderscheidde tusschen keuze en wilsdaad, noch ook dat James een indeeling in 3 en Dumas een in 8 rubrieken heeft gemaakt, aangezien hem de portée van dit alles is duister gebleven. En hij zal niet met zich mee dragen dan de herinnering, dat er een heeleboel in het boek te lezen stond.

De neiging om volledig te zijn heeft m.i. den heer Zwanenburg op een verkeerden weg gebracht. Had hij van de bijeengebrachte stof een groot deel van de problemen en de meerderheid der verschillende meeningen en stelsel onvermeld gelaten, en had hij de weinige overblijvende stof rustiger uiteengezet, uitvoeriger toegelicht en vooral dieper geanalyseerd, zoodat hij tot de principia van object en methode der psychologie doordrong, dan zou hij een boek hebben geschreven, dat door beginnelingen in dat studievak met veel meer vrucht gelezen zou worden.

v. D. W.

Joris Eeckhout, Karel van de Woestijne.

Dit boek is verschenen in de reeks ‘Mannen van Beteekenis’ waarin de groote Vlaamsche dichter vrij onverwacht in 't gelid komt te staan naast Ernest Psichari, Giovanni Panini en Giosué Borsi. Na die vreemde figuren heeft de hr. Eeckhout zich aangetrokken gevoeld door den grootsten dichter van ons eigen bodem. Men kan niet anders dan hem geluk wenschen met zijn onderneming. Want, wat Eeckhout ook beweren moge, Van de Woestijne is een moeilijke, onpopulaire dichter. Joris Eeckhout heeft hem voor velen toegankelijk gemaakt en om dat te kunnen moet men den kunstenaar kunnen voorstellen met warmte en meedeel-

zame begeestering. En al is er op zijn boek een en ander af te wijzen, haast ik mij te erkennen dat het geschreven is met een joviale geestdrift die aanstekelijk is. Het is eigenlijk een dichterlijke biographie. Het zieleleven van v.d. Woestijne wordt er stap voor stap gevolgd zooals het uitgedrukt is in zijn gedichten, en schr. heeft heel handig den toon van de commentaren weten te vermijden. 'De gedichten zijn alleen gesitueerd in hun eenig passend kader', verzekert de schr. en de hoofdzaak heeft hij nooit uit het oog verloren, nl. de psychologische beteekenis der poezie. Maar waarom heeft een schrijver van Eeckhout's talent niet beproefd de geheele figuur van v.d. Woestijne te omlijnen? Het is voorzeker zijn recht hem uitsluitend te beschouwen als dichter - al hecht Eeckhout een veel te louter technische beteekenis aan 'dichter', want niemand zal in den breeden zin de hooge dichterlijkheid ontkennen van v.d. Woestijne's prozaboeken, van *Janus* tot de *Beginselen der Chemie*. Eenmaal dit standpunt ingenomen, had Eeckhout slechts de eigenlijke gedichten te bespreken. Doch waarom zich dan nog beperkt bij die van vóór 1910? Met den *Modderen man*, zegt Eeckhout, wordt een nieuwe gevoelsperiode ingeluid. Dit argument kan mij niet overtuigen dat het onderzoek van v.d. Woestijne's ontwikkeling moest afgebroken worden. Het leven des dichters is een formidabel complex en het is de moeilijke doch dankbare taak van den criticus schijnbaar afgescheiden pnasen te overbruggen en de ondergrondsche stroomingen te volgen die de meest diverse landschappen aan elkaar binden. Vooral wanneer schr. zelf verzekert dat die 'nieuwe' periode reeds jaren vroeger voorspeld werd in den *Jongsten Sater*, waarmede hij dan ook de continuïteit van 's dichters schepping erkent. Het laatste hoofdstuk over de 'literaire invloeden' schijnt mij wel wat overbodig. Het is trouwens geheel negatief. Van de Woestijne heeft heel weinig rechtstreeksche invloeden 'ondergaan', om de eenvoudige reden, dat een groot schepper zooals hij in 't geneel niet 'ondergaat' en al wat op hem indruk maakt onmiddellijk verwerkt en weergeeft als iets geheel oorspronkelijks zoodat er van het inspireerend model haast niets meer te herkennen is.

Parallelisme?... Ja, dat is wat anders; ofschoon het volgen van die parallelen een vrij ijdel sport zij. Zeer goed critiseert schr. de geestelijke verwantschap die Verwey ontdekt heeft tusschen Van de Woestijne en Henri Régnier - doch er waren heusch geen vijf pagina noodig om dàt te weerleggen. Een klein bezwaar heb ik tegen he: veel te druk gebruik van citaten. Niets zoo vermoeiend als het voortdurend beroepen op alle denk are wijsgeeren en dichters. Waarom geeft schr. niet eenvoudig zijn meeningen, die zijn toch interessant genoeg zonder dat wij behoefte hebben aan al die excerpten uit de keepsake's der dooden? Ik zou die heeren maar rustig in hun Elyseïsche velden laten, Mijnheer pastoor.

Het onsmakelijk uitgegeven boek is versierd met drie portretten van den dichter, waaronder een aandoenlijk eerste-communiekantje. De andere toonen Van de Woestijne tot 1910, met sierlijke Van Dijck-achtige krullen. De clean-shaven dichter van thans is daarin niet te herkennen.

A. CORNETTE.

Karel van de Woestijne, Het zatte hart. (Palladium).

La seule excuse qu'un homme ait d'écrire, c'est de s'écrire lui-même, zegt R. de Gourmont.

Karel Van de Woestijne geeft zich immer zonder berekening in zijn werk. Bij dat werk, zoo diep en rijk, heeft hij eenige spaarzame verzen gevoegd, vereenigd onder den titel *Het zatte hart*. Mijn hart hebben zij met droefheid vervuld. Want ik bedenk dan vooreerst, dat het voor den kunstenaar een droef moment moet zijn, verzen de wereld-in te zien gaan, die aan de menschen zijn hart laten zien; hij is bewust, dat hij tot de menschen spreekt, en blijft ongenaakbaar in zijn eenzaamheid. Essentieel-lyrische verzen zooals deze - zij verlengen de lijn die vertrekt van het *Vaderhuis* en maken categorisch deel uit van een andere familie dan b.v. de episch-beschrijvende *Interludiën* - laten ten slotte onbevredigd. De critiek moge veilig spreken van de muzikaal-physieke vreugd van den schoonen rhythmus: en dat zij niet weet wat zij het meest bewonderen moet, de edelheid der woorden, de densiteit der gedachten, de kloekheid van den verzenbouw. Het hoeft niet meer gezegd: dat alles is bij Van de Woestijne in de hoogste mate tegenwoordig en te bewonderen, en vormt zelfs een pleonasme met zijn naam. Maar er blijft in hooger instantie nog iets anders. Wij staan al dichter bij den kunstenaar. Hij heeft iets van zijn menschelijkheid belijd; zijn gebeden, zijn kreten komen in een ver echo tot ons. Maar de gebeurtenissen die plaats gegrepen hebben in zijn ziel, maar de ervaringen in zijn diepste binnenste die deze verzen geboden hebben, maar de klop van dat zatte hart dat het warme bloed in wisselende tempo's naar de hersens gestuurd heeft, - neen, daar blijven wij in de onderaardsche gangen staan voor een gesloten poort en zijn den springwortel kwijt. De kunst van Van de Woestijne, vooral in deze verzen, duwt mij tot die negatieve conclusie. Deze gedichten doen mij denken aan teekeningen van William Blake. Tijd noch ruimte. De uiterste soberte in de zintuiglijke beelden; want het is alsof Van de Woestijne al meer en meer de beeldspraak gaat verachten; nu en dan een enkele vergelijking, de zon, de zee, een weefgetouw. Geen pittoreske weelde, integendeel, absolute naaktheid, en daaronder de schijn van onaardsch licht. Bij Van de Woestijne geen spoor van modernisme; ik bedoel dat wij den dreun niet hooren van het na-oorlogsche leven in onze oude matte wereld, dat wij de angstigheid niet voelen om de onzekere toekomst, noch het spleen om opnieuw elementair te gaan leven. Van de Woestijne is niet van onzen tijd want hij is van alle tijden. Hij heeft den roep een heel moeilijk dichter te zijn omdat hij leeft op een veel hooger plan dan de gewone stervelingen. Andere dichters wandelen op de aarde en hun geluid is vertrouwelijker; zij rijzen niet boven de suizende toppen der boomen, terwijl Van de Woestijne regelrecht stijgt naar de heroïsch-purperen randen der hooge wolken. Men moet het keurige plaketje der Palladium-verzameling lezen en herlezen om met bewondering voor zijn zuiver meesterschap, op eerbiedigen afstand de bevrijding te aanschouwen van dit olympisch godskind.

Het zijn maar weinig gedichten, van de jaren 1914 tot 1924: *De late Chariten* en *Gedichten aan zee en in een tuin*, gevat tusschen twee monumentale *Oden*. Ik geloof niet dat er in onzen tijd in de wereld, om het even op welk gebied, iets werd voortgebracht van zulke loutere, transcendente schoonheid.

A.C.

G.K. Chesterton. Saint François d'Assise, traduit de l'anglais par Isabelle Rivière (Plon-Nourrit, Paris 1925).

Deze vierde uitgaaf van de reeks *Le Roseau d'Or* is bizonder merkwaardig. Chestertons flikkerende intelligentie doorlicht het leven en het karakter van Franciscus bliksemsnel en bliksemschel. Ik spreek opzettelijk van zijn intelligentie, liever dan van zijn intellect; want hij is een scherp psycholoog, toegerust met die ten uiterste weerbaar en tegelijk ontvankelijk gemaakte vorm van common sense, die den mensch tot kenner-van-menschen maakt, en vermoedelijk, indien überhaupt, een zwak philosooph: onsystematisch, fragmentarisch, overhaast. - Een wijsgeer is een verkeersagent, Chesterton een detective (Hij schreef niet voor niets die fabuleuze detective-story: 'The Man who was Thursday'). -

Zijn studie over Franciscus - hij zelf spreekt telkens over zijn: schets - werd boeiend, levendig, geconcentreerd; stellig niet een der diep-zinnigste, omvattendste boeken over dit onuitputtelijk gegeven, wèl een der schérp-zinnigste, eigenzinnigste en meest essentieele. - Chesterton bleef slechts tot op zekere hoogte dezelfde, want een der merkwaardigste trekken van dit werk ligt in de wisselwerking tusschen schrijver en onderwerp. Men kan nog altijd de uit den ellendigen tijd van objectivisme en naturalisme geërfde stelling verdedigd zien: dat het gegeven er niet toe zou doen. Het gegeven doet er ongeveer alles toe! want in zijn keuze verraadt zich de schrijver, minstens ten halve, en een zuiver, maar onvolmaakt beschreven menschenleven is altijd meer waard dan een ook zuiver en desnoods volmaakt behandeld lucifersdoosje. 'Aesthetisch niet', waagt iemand te fluisteren? Maar mijn God, alsof dàt er ook maar éven op aan kwam!... Het onderwerp, van zijn kant, kiest soms zijn schrijvers, en Franciscus had een helder moment, toen hij Chesterton koos: er ontstond een ver-gaande wisselwerking tusschen hen beiden, die hen weerzijds verdiepte, maar waarin Franciscus natuurlijk domineerend bleef: hij heeft Chesterton ingrijpend gewijzigd: hij heeft hem vereenvoudigd, en verstild, en betoomd. De alles-overrompelende haast werd gebreideld: hij zièt nu meer, en verloor niets aan vurige, schrille oorspronkelijkheid; de hang naar het steeds zichzelf overtroeven in paradoxale vernuftigheid en acrobatenbravour, de apotheotische geprikkeldheid naar de climax, het slot van het vuurwerk zijn aanmerkelijk besnoeid in dit werk: zij boeten daarbij niets wezenlijks in, maar winnen er bij.

De meesleepende, plastisch-intelligente manier waarop Chesterton deze ten slotte essayistische schets heeft geschreven, doet opnieuw de betrekkelijkheid, en de betrekkelijke kunstmatigheid inzien van de scheiding tusschen zoogenaamd scheppend en althans een deel van het beschouwend werk. De essayist en de pure creator blijken beide: schrijver. De streep loopt dan tusschen goede en slechte schrijvers. Chesterton is een zeer goed schrijver: lees slechts zijn studie over Franciscus.

H.M.

[Derde deel]

De avonturen van den muzikant aan het water.

De Avonturen op de Markt.

Op den dag zelf dat het programma op de muren van het Odeon verscheen, ontving Allard brieven in een verdraaide hand geschreven, die dreigden met rumoer in de zaal. En bij elke repetitie vond hij er van hetzelfde slag op zijn lezenaar.

Hij zond bericht aan Delpont en waarschuwde het orkest.

Een overvolle zaal zag hem aan, toen hij den avond van het concert naar het podium ging. Al de scholieren, leeraars, vrienden van St. Cunera waren opgekomen. Maar talrijk en overal gluurden onbekende gezichten van een slag dat met de omgeving vloekte. Met zijn geheele gezin zat de zeepzieder in zijn loge. Hij grijnslachte.

Allard gaf het teeken van beginnen.

Gedempt hieven violen en fluiten de klacht aan om de kleine doode. Herinnering was daar in aan haar lach en liefheid, haar kinderlijk gedartel als een lammetje om de moeder, haar huppelen en zingen tusschen speelnootjes.

Onder die eerste maten bleef het stil.

Maar toen begon onrust. Verfrommelde programma's ritselden, voeten schuifelden over den vloer, er werd gemompeld, luidruchtig gekucht, een spotlach giechelde. Plotseling klonk overluid: ‘Ophouden!’

En meteen werd van allen kant gesist, en een vlijmend scherp fluiten snerpte.

Allard sloeg de maat. Het orkest, de oogen op hem, speelde.

Daar schreeuwde een rauwe stem:

‘Stil die kattenmuziek!’

Schatergelach barstte uit.

Trappelende voeten sloegen een roffel op den vloer, het roepen van: ‘Ophouden!’ overschreeuwde de muziek.

Allard tikte af, en wendde zich om.

Het werd opeens stil.

Hij was wit tot in de lippen toe, zijn oogen flonkerden. Maar zijn stem klonk beheerscht. Langzaam sprak hij en zeer duidelijk.

‘Het Odeon is bestemd voor muziek, en voor hen die muziek willen hooren. Wie met andere bedoelingen hier is gekomen, dien verzoek ik heen te gaan. Het geld voor de plaats die hij misbruikt heeft, kan hij terugvragen. Wij wachten.’

Hij zag den zeepzieder, om wien een geheele bende schreeuwde en stampte, recht in het gezicht; die liet den sleutel vallen waarop hij floot.

Een ademhaling lang was alles stil.

Daar riep helder een jonge stem:

‘Bravo!’

En metéen, uit het parterre, uit de loges, van de balcons, van de galerij dicht onder de zoldering, waar de handen dreunend tegen elkander sloegen en de stemmen brulden als om gedaver van machines te overschreeuwen, klonk overweldigend dat ‘Bravo!’ terug.

Eenstemmig juichte de menigte Allard toe. Kreten weerklonken tegen de schreeuwers. In de volte van menschen sprongen hier daar ginder wielingen en wervelingen op waaruit worstelende gestalten opstaken, verdwenen, weer te voorschijn schoten, om zich heen grepen; en als door een zuigende sleuring werden die kluwens van vechters naar opengestooten deuren getrokken. Zij verdwenen. Gestommel bolderde en rolde de echoënde trap af. Het was stil in de zaal.

Allard wendde zich weer naar zijn orkest; en gaf het teeken van overnieuw beginnen.

Het gespannen zwijgen hield aan.

De ten doode bedroefde moeder weende om haar kind, het koor der speelnootjes klaagde, bedroefd zooals kinderen bedroefd zijn, wel innig maar niet voor lang.

Daar, in nog onzekere, schroomvolle hoop weerklonk de roep van den vader:

‘De Meester is gekomen!’

En toen, boven een bevend gemurmel, zacht en vast, die Stem:

‘Dochtertje, ik zeg U, sta op!’

De stilte bleef eerbiedig tot het einde toe; maar het was de stilte die voortkomt uit een gevoel van betamelijkheid, niet de stilte van begrijpende instemming; Allard gevoelde het wel. En hij behoefde niet te zien om te weten dat het applaus aan het einde kwam van de vrienden van St. Cunera alleen.

Tot Delpont die hem de hand drukte, zei hij:

‘Vrijwel verloren is deze slag. Maar ik waag een tweeden. Morgen aan den dag begin ik aan den “David voor Koning Saul” van onzen ouden Meester.’

Te samen gingen zij de stad door, eerst daar waar de straten nauw waren en de huizen klein, en alles dat wonderlijke binnenskamersche voorkomen had, dat kleine stadjes en de klein en oud gebleven oude wijken van groote steden aannemen in den nacht; maar toen door plotselinge ruimte, wind, stuwend, van lange trillende lansen licht doorschoten halfdonker; geheel van zelf kwam Allard altijd weer aan het water.

Zij spraken over den Organist. Delpont zei:

‘Dit alles deert hem niet, al hing zijn hart ook aan het schoone orgel in St. Cunera, en al zullen de Vrijdagochtenden leeg zijn zonder de improvisatie, en de Zondagen zonder Bach en al de groote ouden. En evenmin zal het hem krenken als ik straks, naast zijn geduldig ziekbed zittende, moet zeggen wat zij vanavond gewaagd hebben tegen “Christus en het Dochtertje van Jaïrus.” Want voor hem komt alles uit Gods hand en wat menschen doen, ook booze menschen, is volgens Zijn wil dien wij nog niet kunnen begrijpen. En ook de Duivel is Zijn dienaar. En ook de Duivel zal zalig worden in het eind.’

Een tijd lang bleef stilte tusschen hen. Zij gingen door gebruis, door donkerte en flonkeringen met den koelen adem om zich heen van het stuwende water. Zoo duister, sterk, en

van licht doorschoten scheen Allard die gedachte, van de zijne zoo zeer verscheiden, met de zijne in diepten zoo verwant.

Zij kwamen aan de kerk. Als een heuvel breed en hoog stond zij in den nacht; zwart haar toren tegen de flauw-lichte voorjaarslucht waarin weinige sterren slechts stonden, wazig.

Op de brug voor de Vogelmarkt op de gewende plek, bleven tegelijk zij staan. Delpont legde zijn armen op de steenen leuning, de schemerende verten in turend van water, schepen en stad.

'Tegen dien man die ons verdreven heeft - wij wilden het oude, zeide hij en hij wilde medegaan met zijn tijd - heb ik gezegd, dat ook buiten St. Cunera de Zangers van St. Cunera zouden zingen. Nu gaan wij de wijde wereld in! Alle de steden langs de rivier vragen al naar onze muziek. Wij beginnen tochten het land in, de landen langs beide haar oevers, een veroveringstocht voor de groote muziek. Wingewesten voor haar gaan wij maken.'

Hij noemde namen van steden, bevriend enkele, andere vijandig, sprak van programma's verscheiden voor dezen en voor genen, het was als ontvouwde een vurig aanvoerder den bondgenoot zijn plan voor den veldtocht. Met een koor van vijf en twintig, zijn keurbende, ging hij het waagstuk beginnen. De jonge kinderarts, de alt met haar bronzen en zilveren klokketonen had de rust en vrijheid van eenige weken zomer opgeofferd om met hen te gaan. En al de scholieren en de vrienden van St. Cunera wilden hen zingende uitgeleide doen door de straten op den dag dat zij zich inscheepten. De stad en de schepen, de huizen en de haven zouden weerklinken van hun leuze en afscheidsgroet. Zelven hadden zij het lied uitgezocht dat een plotseling talrijk geworden koor al oefende; Jannequins 'Guerre de Renty.'

Delpont neurde de melodie van den roemruchten onbekende, van wiens muziek de wereld weet en van wiens lot en leven geen mensch. En in Allards gedachte klonken de woorden mede, woorden van verontwaardiging, vonnis over verwaten onrecht gestreken, trouw aan het verkoren vaandel, zekerheid van zege in den hoogsten Naam.

Delponts neuren werd gezang

‘Croisez, croisez vos piques, Soldats!
A cheval, tôt, mes gendarmes!
Boutez feu en toutes parts!
Croisez vos piques, soldats,
Qu'on se mette, qu'on se mette tous en armes!
Allons donner des alarmes
Au camp de nos ennemis!

En toen verlangzaamde de driftige medesleepende maat, die den hooggedragen standaard achterna stormde tegen den vijand in, den wreeden landverwoester. Bezwerend klonk de vermaning:

‘Enflez vos coeurs, mes amis!’

Als een zeil in den wind voelde Allard zijn hart zwellen.

Hij viel in:

‘Enflez vos coeurs mes amis!’

De verbonden stemmen schalden door den nacht.

Donker en flonkerend droeg op haar sterke stuwing de rivier den roep de verten in.

Tryggvason had gespeeld in het Odeon; de stad was ijlhoofdig van geestdrift. Jonge vrouwen droegen bij armenvol de rozen aan, die zij hem voor de voeten wilden strooien, jonge mannen spanden de paarden van zijn met lauwerkransen omhangen rijtuig, en trokken hem juichend naar zijn als een vuurwerk stralend hotel, de menigte die het plein zwart maakte, riep naar hem tot hij op het balcon kwam, en voor de derde maal dien avond zijn triomfstuk speelde: Tartinis Trille du Diable.

Niet anders had hij weten te ontkomen dan, onverwachts, voor dag en dauw in een sneltrein.

Om een half uur met hem te samen te zijn had hij Allard gevraagd mede te reizen tot aan het stationnetje aan den Zuidelijken oever van het Meer waarvan in de vroegte de stoomboot de fabrieksarbeiders naar de stad brengt. Zijn eigenlijk thuis, zei hij, was niet de villa aan een altijd blauwe zee noch het huis in de hoofdstad, maar een vliegend voertuig ergens op de wereld, te water of te land.

Terwijl hij sprak over New-York vanwaar hij kwam en Nice waarheen hij ging voelde Allard in zijn blik, zijn stem, de beweging van zijn handen, die zelfs in rust stonden naar spelen, dezelfde begeerte, hartstocht, haast, die zoo bevreemdend hem waren tegengekomen uit dat meesterlijke vioolspel den vorigen avond, den hartstocht en de haast die ook in de druischende fabriecksstad waren en maakten er zooveel menschen doof voor de muziek. De razende maatslag van den sneltrein, slag, een seconde stilte, twee slagen, slag, stilte, twee slagen, en de stilte zelf, een wachtend hijgen, leek de natuurlijke rhytmus van dat leven.

Tryggvason prees Amerika als toekomstland van de muziek; wilde dat Allard op den uitkijk zou blijven naar een kans om daarheen te gaan. Zijn woorden werden cijfers.

Allard luisterde in popelend ongeduld. Hij was gekomen om over Lucie te hooren. Zijn moeder had van haar, in wier zoo dichte nabijheid toch zij leefde, hem niets kunnen zeggen; 'Zij had geen toegang in die kringen.' Tryggvason die in de havenstad had gespeeld, die daar met den muziek-Godijn, plotseling naar de familie in het stille stadje aan de rivier gegaan, stellig te samen was geweest, moest van haar weten, haar gezien hebben, misschien, wie weet? met haar gesproken. Hoe leefde zij daar op het oude buiten aan de Plassen? Was er nog iets om haar van die vrijheid, die zij voor goed gewonnen leek te hebben, toen zij daar in den Juni zonneschijn er aan gedanst kwam over de bloeiende heuvelweide? Was zij nog Lucie? Of weder als te voren, Jonkvrouw Povell Godijn?

Onverwacht sprak Tryggvason dien naam uit, dien hijzelf niet wou noemen. Hij deed het met een half wrevelig schouderophalen.

'Veranderlijkheid, uw naam is Lucie!'

Lucie, voor wie die zomer bij de Leonards enkel een eerste stap was geweest op een weg die haar ver voorbij hen voeren moest, die den tegenstand van haar ouders eindelijk had overwonnen, wie de beroemde danseres tot wie de muziek-Godijn haar had gebracht een schitterende toekomst had voorzegd - Lucie liet plotseling alles varen om in de school, die de Leonards naar den oever van het Meer bij een of ander dorp hadden overgebracht, kinderen op te voeden. Opvoeding;

dat was het woord dat haar telkens op de lippen kwam als zij sprak van muziek en dans.

‘Taglioni als kindermeisje!’

Met een ongeduldige handbeweging wuifde Tryggvason haar weg.

Toen vroeg hij Allard naar zijn weervaren in de fabrieksstad en schudde het hoofd over zijn openlijk partij kiezen voor St. Cunera, dat hem te avond of te morgen in botsing zou brengen met Godijn.

‘Hij was niet gesticht over het schandaal in het Odeon. En niet over het artikel in ‘Muziek van Onzen Dag.’

Allard antwoordde niet. Hij had kunnen zeggen dat hij een kritiek op die kritiek had geschreven en ten slotte weer verscheurd uit eerbied voor den ouden Meester die niet verdedigd wilde zijn. ‘De tijd zal voor mij antwoord geven,’ had hij gezegd. Hij kon den klank en den gang niet uit zijn hoofd krijgen van enkele dier vlijmende zinnen.

‘Er is wel gezegd dat de volmaakte schoonheid evenals het water, geen bijzonderen smaak en geen bijzondere kleur heeft. Als dat waar was, dan zou “Christus en het Dochtertje van Jaïrus” een volmaakt schoon werk zijn; maar het is niet waar en “Christus en het Dochtertje van Jaïrus” is een werk zonder smaak of pit.’ En: ‘Het karakter van deze muziek is juist dat zij geen karakter heeft; zij is in de eerste plaats onpersoonlijk en zonder uitdrukking. “Wat zal ik je zeggen?” gromde Cherubini tegen een van zijn leerlingen wiens opera hij juist had aangehoord. “Drie uur lang heb je mij niets gezegd.” Zoo gaat het ons met dezen componist. “Dochtertje! ik zeg U sta op!” Dat zijn toch woorden waar over wel iets te zeggen valt. Maar de componist heeft niet geweten wat; hij zwijgt - in noten. Indien werkelijk - wat wij vooreerst weigeren te gelooven - de onversaagde dirigent van het Odeon het waagstuk van een herhaling dezer uitvoering mocht aandurven, kunnen wij hem voorspellen dat het “Sta op!” tot dit dochtertje van Cunera tevergeefs gezegd zal blijken. Zij is niet gestorven; zij is doodgeboren.’

Hij had moeite om de kalmte en het zwijgen te bewaren nu die hatelijke klank hem weer door de herinnering snerpte.

Tryggvason bracht het gesprek op Allards eigen muziek.

Hij was verrukt over de Shakespeare Sinfonie. Hij wilde den dans der elfen om Titania, Titania's klacht, en de bezwering der booze geesten aan het einde die, vooral, hem had getroffen door de eigenaardige mengeling van angst en scherts, voor viool herzetten.

'Het vraagt er om!'

Hij liet een verschiet blinken van concerten in wereldsteden waar hij die muziek wilde laten klinken; een heirweg van klanken bouwde hij daarvan voor Allards roem.

Toen plotseling vroeg hij naar de Pan en Apollo parodie, en scheen tevreden toen Allard antwoordde, dat die was blijven liggen voor een ander onderwerp dat hem sterker boeide.

'Als ik er maar tijd voor had! het Odeon laat mij geen vrij uur!'

'De zomervacantie,' zei Tryggvason en kwam terug op Pan en Apollo, boerschen vedelaar en Wagner-dilettant. Het was uitnemend geestig. Maar met dat al, - zooiets kon gevaarlijk worden juist nu, met Parsifal Junior - was het niet of de duivel met Wagner en met Allard en met Povell Godijn alle drie tegelijk speelde? - met Parsifal Junior op de komst. Niet ieder in de maling genomene was van het slag van dien Russischen wachter der rechtzinnigheid in de kunst, die als eerste van allen lachte om zijn eigen karikatuur in Moussorgski's muziek. De 'Europeesche' soort was grimmiger; hij sprak waarschuwend van den moedwilligen Pan-fluiter, Allards tijdgenoot op het Conservatorium wien de Apolloprofessor de Pansdeuntjes had verboden; in den wedstrijd om den eersten prijs en een aanzienlijke beurs voor twee jaar had die den traditioneelen klassieken stijl tot zulk een uiterste overdreven dat zelfs de zedemeester in de muziek den spot had gevoeld. Zijn verklaring dat dit jongmensch hem, wat hemzelf betrof, voor een krentenweger en koekebakker mocht houden, maar toch niet voor een idioot, had veel vroolijkheid gaande gemaakt; maar voor de vroolijkheid had de Pan-fluiter moeten betalen met het verlies van prijs en beurs, toegewezen nu aan een minder dan middelmatig talentje. In gevoeligheid voor spot en vindingrijkheid bij betaald zetten, oordeelde Tryggvason, was Godijn de meerdere nog van den Professor.

‘Hij is intelligent wat de Professor niet is; averechts intelligent zeg jij - mogelijk.’

Allard riep dat hij er wat voor zou geven te weten wie Parsifal Junior had georkestreerd? Godijn kon het niet - niet als hij er zijn ziel en zaligheid mee moest redden. En Tryggvason ried niet te zoeken, dat hij niet, misschien, vond wien hij niet gaarne vinden zou.

‘Honger is een scherp zwaard! En zeker zal Godijn goed betaald hebben.’

Hij zag Allard aan met oogen waarin een goedhartige spot kwam.

‘De Parsifal van je deftigen dilettant, Allard, is veel te geestig! Hoor dien van Godijn eens aan. Dat is de ware!’

Allard riep uit een diepte van ergernis:

‘Dat onuitsprekelijke lor!’

‘En wat wilde je dat een deftig dilettant anders zou maken dan “een onuitsprekelijk lor?” En dat is het juist. Om zulk een lor te maken, een echt, onvervalscht, door en door lorrig lor, daarvoor moet men een deftig dilettant zijn, mijn waarde componist. En als ik je zoo bezie, Allard, ga ik twijfelen of je, wel verre van het te kunnen maken, het zelfs wel zoudt kunnen dirigeeren. Hoe zal dat gaan op het weldadigheidsfeest van Flumen Sanat?’

Allard volgde de gedachteverbinding niet. En hoe was een feest mogelijk op Flumen Sanat in den winter?

Tryggvason schoot in een lach. De Man-in-de-Maan van zijn eigen Midzomernachtsdroom! geen wonder dat die muziek zoo mooi was! Wist hij dan niets van ondermaansch gebeuren?

In zijn snelle zinnen, of het op de maat ging van den bonzenden snuivenden rennenden trein, verhaalde hij den groei, bij dien wonderdadigen van den mangaboom uit de pit van den Indischen toovenaar te vergelijken, van Flumen Sanat onder het beheer van den bouwondernemer, achter wien de arts met wetenschappelijke verklaringen aan kwam haasten. De zomerbadplaats was ook winterkuuroord nu: na het water van de bergbeek de sneeuw van de bergtoppen in beslag genomen als heilmiddel voor de lijdende menschheid En terecht was de naam behouden! Want was niet de sneeuw

de oorsprong van de rivier, de rivier zelve, rivier in haar eersten staat, recht uit den hemel gedaald, heilbrengend? De baders in de beek, de drinkers uit de bron werden schaatsenrijders, glijders in suizende sleden de heuvels achter het Sanatorium af, skiloopers. Een wedstrijd was gehouden in het vèrspringen op ski van de steilte aan den zoom van het bergwoud af, een plek waartegen, werd er gezegd, deskundigen hadden gewaarschuwd. En het weldadigheidsfeest werd gegeven ten bate van de weduw en de weezen van een internationaal bekenden beroeps-skilooper die daar bij was verongelukt, verbrijzeld aan bekken en beenen, en na weken ondragelijk lijden gestorven.

Godijn was het, die dat denkbeeld van een weldadigheidsfeest had geopperd, van allen kant zangers en spelers toegebracht ter opluistering, en nu als zijn eigen gave voor het goede werk de première aanbood van Parsifal Junior.

'Een reclame in grooten stijl voor Flumen Sanat; een edelmoedig gebaar tegenover die ongelukkige weduw en bloeden van weezen; een besparing van uitgaven, die zij anders fatsoenshalve wel moesten doen, voor de heeren aandeelhouders en van een vermindering in zijn tantième voor den directeur, den ober, de hoofdverpleegster waarschijnlijk, meer tantième-trekkers dan waaraan men graag den kost zou geven, om van den dokter niet eens te spreken; een verrassing zoo laat in het seizoen nog voor de jonge vrouwen en mooie-meisjes van de villa-wijk, die in zake feesten naar ik hoor er slecht aan toe zijn geweest van den winter, met stakingen en uitsluitingen en faillissementen en dergelijke natuurrampen meer; een soort amende honorable van het Odeon voor den Christus en het Dochtertje van Jaïrus van zijn ietwat onbesuisden jongen dirigent; een lonkje aan de nieuwe St. Cunera zangers en spelers, allen te samen bewoners van de villawijk; een welverdiende voldoening voor Jhr. Mr. L. Povell Godijn; dat is - wacht!'

Hij telde met den wijsvinger van zijn rechter af op de vingers van zijn linkerhand, lange lenige fijngespierde virtuozenvingers, die als in vioolspel bewogen.

'Een, twee, drie, vier, vijf, zes vliegen in een klap zou ik zeggen als vliegen niet te onedel waren voor de vergelijking.

Wat een diplomaat is er verloren gegaan aan Godijn! Wat zeg ik - verloren! Of het zaken doen niet de eigenlijke diplomatie was! haar kern en haar wezen!'

Hij zette zich wat vaster in de fluweelen leuningen tegen het slingeren van den langen trein die de bocht van het Meer langs vloog, en begon overnieuw te lachen.

'Ja! het spijt mij dat ik hem het mededoen moest weigeren omdat ik in Petersburg zal zijn dan. Ik zou je willen hooren als dirigent van Parsifal Junior, Allard. Dat kon Godijn nog wel eens tegenvallen!'

Allard zag hem zoo verbaasd aan dat, op zijn beurt verbaasd, Tryggvason vroeg of hij dan Godijns brief niet had ontvangen?

Een herinnering doorschoot Allard.

'Twee dagen geleden - ik ging juist naar je concert!'

Hij tastte naar den vergeten brief. Tryggvason zag hem bloedrood worden onder het lezen.

'Hij wil het op het Odeon laten uitvoeren! in plaats van David voor Koning Saul! en dat ik het dirigeer!'

'Ja. Natuurlijk.'

'Natuurlijk, zeg je? Ik weiger!'

De brief vloog in flarden het coupéraam uit. Als een vlinder zwerm streken de witte strooken in het gras en de bloemen neer van een heuvel waarachter plotseling het Meer te voorschijn glansde.

'Dat hij zich niet schaamt tegenover het orkest!'

Bevreemd zag Tryggvason dien uitbarstenden hartstocht aan. Onbegrijpelijk! En, als onbegrijpelijk, vergeefsch. Het Odeoncontract behield aan het Comité van Donateurs - weidscheren naam voor Povell Godijn - de samenstelling voor van het program bij twee concerten in het seizoen. Hij herinnerde Allard daaraan, half schertsend nog.

'Met den spullebaas van een weldadigheidskermis op Flumen Sanat heb ik geen contract!'

'O, Allard! o! wel wezenlijk Man-in-de-Maan! Is Godijn de oprichter en eerepresident van het Odeon, en Godijn de groot-aandeelhouder en commissaris van Flumen Sanat, en Godijn de eereburger van deze feesten-beminnende stad niet dezelfde Godijn, drievuldig en één? En aan welken van

de drie het contract je bindt, trekken de twee anderen niet mee als die éene trekt? De donateurs van het Odeon - dat wil zeggen natuurlijk, Godijn, - zij hebben of beter hij heeft van dat recht nog nooit gebruik gemaakt omdat "zijn" vorige dirigenten het altijd in alles met hem eens waren, - allen, behalve die eene die zoo plotseling wegging nu drie jaar geleden. Al hun programma's waren programma's-Godijn. Jij hebt anders gedaan. Als muzikant zeker beter. Maar! Het heeft me al wel eens verbaasd dat hij je zoo vrij liet. Misschien heeft hij je niet willen afschrikken, heeft willen wachten tot de verbintenis blijvend was geworden? In dat geval heeft, in verband wel is waar met het ongeluk op Flumen Sanat en met zijn Parsifal Junior, het schandaal met de St. Cunera uitvoering den doorslag gegeven.'

Allard sprak langzaam of hij ieder woord overlegde. Hij was zeer bleek geworden.

'Ik weet niet wat in deze geheele walgelijke zaak het walgelijkste is. De genotzoekers van Flumen Sanat willen hun medeplichtigheid aan een moord vereffenen met feestvieren - een wilde die bloedgeld betaalt toont meer menschelijk gevoel! Godijn misbruikt zijn macht over het Odeonorkest om de kunst te bezoedelen. En van mij wordt geëischt dat ik mijn overtuiging en dat ik mijn vrienden verraad.'

Tryggvason zweeg. Hij had willen antwoorden dat Allard van molshoopen bergen maakte, een storm bezwoer in een glas water. Maar er was iets in dat witte, plotseling hardgeworden gezicht, dat het onmogelijk maakte. Hij voelde dat zijn zwijgen beteekenis gaf aan Allards woorden, waarheid maakte van ijlen waan; en kon het toch niet verbreken.

De trein schokte en daverde. Het landschap schoot voorbij. De gedachte flitste door hem heen dat bij een leven in snelheid, onophoudelijke verandering, afstanden tusschen elk vandaag en morgen, zulk verwarren van het kleine met het groote, zulk verlies van alle maat niet mogelijk was.

Weer dacht hij aan Amerika voor Allard.

Maar hij voelde verantwoordelijkheid bij de herinnering aan

het gesprek in de vioolbouwerswerkplaats. Behoedzaam - want behoedzaamheid scheen noodig in den omgang met dit onberekenbare - wees hij op die noodzakelijkheid van toegeven, die een woord als ‘verraad’ verbood aan wie redelijk dacht. Een handteekening bond Allard.

‘Een band die mij aan iets verachtelijks bindt mag ik verscheuren. Ik weiger.’

‘Maar als weigeren nu onmogelijk is? Niet om niet is de boete op verbreking van het contract zoo hoog gesteld!’

‘Ik zal betalen.’

Tryggvason kon een uitroep niet weerhouden dien hij dadelijk berouwde:

‘Maar waarmee dan toch?’

Hij wist dat Allard niets bezat.

‘O!’ riep Allard en het klonk haast als lachen: ‘O! ik heb geld! Voor het eerst van mijn leven. Ik krijg geld van mijn Shakespeare Sinfonie. Losgeld! ik koop mijzelven vrij!’

Tryggvason maakte een hulpeloos gebaar. Hij wilde spreken. Maar in hetzelfde oogenblik had de trein stilgestaan, en de snelle scheiding was voorbij.

Het stoombootje dat van de uitvloeiing der rivier af de oevers van het Meer langs vaart, uit de dorpen arbeiders dragend naar de fabrieksstad, was nog niet in zicht toen Allard den steiger bereikte. Effen glansde het wijde water in den zonneschijn der vroegte. Op de glooiende velden die bruin er in weerspiegelden begon het landvolk den dag.

Een rij vrouwen in witte hoofddoeken waren aan het aardappelen poten. Een struische jonge kerel die floot tegen zijn stappend span stuurde de ploeg door den donkeren grond; de schaar blonk in het opspringen uit de schol. Op den akker naast den zijne ging met lange bezadigde gelijkmatige stappen een zaaier de rechte voren langs, terwijl hij met een groote armbeweging het zaad uitstrooide dat hij uit een zak voor zijn schoot greep. Zoo vast in de maat, als hoorde hij muziek, was zijn stap, was zijn cirkelende armzwaai; de vliegende korrels glansden in de zon. Lichte gouden sprankelbuien van toekomstig leven vielen uit die zegenende hand.

Allard die hem nazag, dacht hoe goed leven het was bij een arbeid, dien de seizoenen zelf aanbrengen in hun onverstoorbaren gang, en waarop alle andere arbeid wacht, de nederigste als de opperste, dien menschen met hun hoofd en handen doen, als op het begin van alles. Een visschersboot dobberde aan een paal van den steiger; hij huurde haar den man af die er op toegestapt kwam, om naar het naaste oeverdorp te roeien.

Lichtweg droeg het vaartuigje hem het klare in. Het water klokte met een louter geluid tegen den steven, de druppels die van de scherende riemen vielen, maakten aan weerszij een snellen sprankelenden lichtboog in den zonneschijn boven een doffen stippelboog over het water. Op de rustige maat van dat golfgeklok tegen den strevenden steven, van den duikenden en rijzenden riemslag in zijn palmen, van de druppelbogen die flonkerden en doofden, voelde hij verrustigen en verstillen wat straks in den hortenden jachtenden trein als de razende raderen zelf vliegend gewenteld had. Zijn gedachten bezonken, het werd helder in hem. Hij dacht aan het feestmaal na zijn Sinfonie, de rede van Povell Godijn en zijn zwijgen; en voelde zich rood worden. Maar nu was de zwakheid geboet.

En toen, nuchter, bedacht hij waarvan hij nu zou eten?

Want hij wilde niet een andere kans beproeven op de markt. Hij en zijn muziek zij deugden daar niet.

Maar hij kon werk doen dat wel voor marktwaar deugde; eerlijk werk nuttig en noodig als de arbeid van die boeren; hij kon wiskundelessen geven.

Toen hij den brief aan Povell Godijn had geschreven waarin hij verklaarde Parsifal Junior niet te willen dirigeeren en dat hij de gevolgen van zijn weigering kende en aanvaardde, en ontslag vroeg als dirigent van het Odeon, ging hij meteen op zoek naar de nieuwe kostwinning. Het liep hem mede. Van het volstrekt noodige was hij na enkele dagen al zeker.

Als een verhongerende op voedsel wierp hij zich op ‘Christophorus Columbus’. Toen Delpont hem kwam opzoeken, vervuld alweer van een nieuw plan, een rusthuis

aan het Meer voor muzikanten, kon hij hem den Proloog voorspelen: Columbus in de van brandingsgebruis doordaverde herberg te midden van drinkend, zwetsend zeevolk dat verhaalt van wondere vondsten, dobberend op de golven, en van eilanden en kusten als wolken flauw aan de uiterste kim van den Atlantischen Oceaan.

Maar éen ding verbitterde het zoet der nieuwe vrijheid: hij had Lucie geschreven, en zij antwoordde niet. Was het mogelijk dat zij hem ongelijk gaf?

Eindelijk, op het late van een namiddag - juist klonk uit de haven het sein van het fabrieksarbeidersbootje - kwam de brief. Niet uit haar ouders huis schreef Lucie: uit het dorpje aan het Meer, waarheen de Leonards hun school hadden overgebracht. Zij was hun medewerkster nu.

Hij rende de trappen af, de straat door, den steiger over, sprong aan dek terwijl juist de loopplank werd ingehaald.

In het gedrang tusschen de zwarte bezweete mannen las en herlas hij haar brief.

Het dak van het oude buiten dat zij beschreef verscheen tusschen beukekruinen. Welk venster in die rij waarin de avondzon fonkelde was het hare?

Maar daar zag hij haar op het grasperk met haar gouden hoofd in de zon; kinderen dansten Patertje langs den Kant om haar heen.

Had zij hem ook gezien?

Zij was op den steiger toen het schip aanlegde.

Daar stond zij tusschen de vrouwen die daar wachtten, ieder op haar man.

Hoe velen er moede waren in de rijke machtige stad, dat wisten allen pas toen de stem riep die rust beloofde.

Alleen aan moede muzikanten had Delpont gedacht toen hij dat plan beraamde van een rusthuis aan het Meer. Zoovelen wist hij er in al de steden langs de rivier! moede zangers, moede spelers, moede makers van muziek, moede geworden niet van het muzieken maar van de haast en het warrelende wangerucht om de muziek heen. En velen zouden van moeheid het vermogen van muzieken verliezen, konden niet weldra

rust zij vinden en een schoone stilte. Daarom, om hunzelfs wil niet alleen, maar om den wille van de ontelbaren die hun muziek zou verheugen, riep hij scholieren, leeraars, medestanders van St. Cunera op, om een huis te bouwen der rust. Maar zij, van wie zoovele niet muzikant alleen waren, maar werkers in velerlei beroep, spraken toen ook voor hun makkers die zij moede zagen worden bij het werk; van het werk niet, maar van den haast en het warrelend wangerucht om het werk henen. De smid met de bazuin van een tenor sprak voor ambachtsvolk en fabrieksarbeiders. De jonge kinderarts met haar alt als een spel van bronzen en van zilveren klokken sprak van moeders, van pleegzusters, van artsen, van behoeftige kranken. Een onderwijzer sprak van leeraars en leerlingen. Een kantoorklerk van schrijvers op kantoren en in banken, boekhouders, handelsbedienden. Die allen hadden een tijd van rust zoo noodig als brood, maar moesten altijd kiezen tusschen rust en brood, een keus die immers geen keuze was.

Toen die allen te samen kwamen, welgezind tot hulp geven, maar ook verlangend naar hulp ontvangen, was het een ontelbare menigte.

Zijner voorvaderen geestelijke erfenis, het vermogen van geld en arbeid te beheeren en meer geld en arbeid te doen voortbrengen, kwam Delpont nu te stade als nooit te voren nog. En met die menigte van helpers die weer andere helpers wierven, en van geld dat weer ander geld lokte, bracht hij tot stand wat vele malen grooter was dan zijn beginnende gedachte. En het rusthuis aan het Meer verrees, dat om den wille van hem, die het had bedacht en van hen die het eerst hielpen en van de muziek die daar bij rust ook vreugde geven zou, den naam kreeg van Het Zingende Huis aan het Meer.

Nu werd het een vreugde voor wie kon, het te versieren. Mannen en vrouwen brachten sieraad aan; een tuin er om heen, een boschje van jonge boomen, grasveld, bloemen; en in het huis kleurige verbeeldingen op de muren, boeken, speeltuig. Een orgel werd gebouwd in de groote muziekzaal die uitziet op het Meer. Zangers en spelers beloofden muziek, tooneelspelers tooneelspel, dichters hun verzen.

Allard en Lucie die onder de ijverigsten waren geweest in het geven en het werven, wilden nog ieder voor eigen geschenk, zij een dans dien zij had verzonnen voor de leerlingen van de school der Leonards - allen zouden daarin dansen, van de grootsten, af die volwassen mannen en vrouwen waren, tot de kleinsten toe, kindertjes onder wie haar en Allards jongetje al medehuppelde; hij muziek.

Daarover was hij denkende.

Een muziek van vreugde wilde hij maken; niet uit rust, neen uit vreugde pas waartoe de rust niet dan voorbereiding is, komt leven voort.

En omdat het water hem zoo lief was, en verheugelijk, zoo edele weldaad aan zinnen en ziel, zou een klank van het water in die vreugde zijn.

Lucie wist al zijn gedachten. Dikwijls vond hij, als hij van zijn werk om het dagelijksche brood in de stad terugkwam op een uur, dat ook zij aan haar arbeid was, arbeid waarvan zij zoo vaak lachend terugkeerde, - Allard zeide, als hij het brood op hun disch zette, dan zij het ooft en den honing - dikwijls vond hij dan op zijn schrijftafel een opengeslagen boek met een bloem op de bladzijde, waar een verhaal of een verbeelding, vers of legende begon van het water. Zoo vond hij eens een boek, dat hij al in de bibliotheek van het Museum Godijn had gezocht, maar niet gevonden, over den man die de vernielende wateren van een woesten bergstroom in voor schepen bevaarbaar kanaal had afgeleid, en een koortsen over het land uitademende woestenij, half moeras, half wildernis van steen, herschapen in vruchtbaren grond. Voor zijn gedachte doemde de barre eenzaamheid op, sedert onheugelijke tijden al van menschen gemeden als geslagen door den toorn van een God, die opstandelingen met slagen van zijn bliksem veranderd had in steen en rotsbrok. Aan den zoom der wildernis stond de man met de diepe oogen, krijgsman en natuurvorscher, een bouwer van vestingen en een smelter van ertsen boven alchemisten-vuur. Het water en machtige bezitters van den grond, waardoor hij zijn kanaal moest graven, die twee machten tegelijk moest hij bestrijden. In een feestbeker reikten zijn vijanden hem gif. Afstammelingen in het vijfde en zesde geslacht van zijn medestanders vol-

tooiden zijn werk, met graven en bouwen niet enkel, maar met goud, der hebzucht in den muil geworpen die zijn grond en goed verzwolgen had.

Van dat gezicht bleef de vreugde al te verre; muziek werd niet daaruit.

Nog een ander boek vond hij eens met een bloem op opengeslagen bladzijde liggen.

Dat was de geschiedenis van een herdersknaap, wien een engel in den droom verscheen, hem bevelend een brug te bouwen over die gevaarlijke wervelingen der rivier, waar zoovelen van oever naar oever overstekenden schipbreuk leden op de rotsen en verdronken.

Gehoorzaam aan die stem, vertrouwend op hemelsche hulp, begon het kind den bouw. Machtigen bespotten en beleedigden hem, priesters noemden hem Godslasteraar, vorsten rebel; zij dreigden hem met een wreeden dood. Maar arme menschen, visschers aan den wervelkolk ontkomen in verbrijzelde boot, vrouwen weenend om hun mans dood tusschen de rotsen, geloofden hem, en een Engel was de dagelijksche makker bij den arbeid der bouwers, die heerlijk werd voltooid.

De brug, schoon herbouwd, draagt tot dezen dag voetgangers en voertuig van Noorder naar Zuider oever der rivier. Dikwijls was tusschen landvolk en stedelingen Allard er over gegaan. Een schoone muziek steeg op uit den droom van den herdersknaap tusschen zijn vreedzame kudde die weidde langs den stroom. Maar wreedheid overschreeuwde haar. En altijd bleef een dreigende vijand de stroom.

Ook dat spel van diepste wijsheid, afkeer van het leven en liefde tot het leven, van teedersten spot omspeeld, Shakespeare's Storm vond hij eens zoo, en lachte weer over Trinculo wien hij zoo gaarne het volle wijnvat van dien wrangen Stephano had gegund, en droomde over Miranda en voelde de huivering van den eerbied voor Prospero's onpeilbare gedachte, terwijl uit lucht en verstilde zee muziek kwam aangevloeid. Maar hij was moede geworden van verbeeldingen, en verlangde naar een werkelijkheid. De werkelijkheid voor zijn oogen echter was niet zoo verheugelijk dat daarvan de muziek kon komen van zijn verlangen.

Soms dacht hij aan een werkelijkheid lang uit zijn oogen

al, maar altijd nog vóor zijn gedachte: het Eiland, en de vreugde aan het water die hij daar had gehad. Sedert het voorjaar hoorde hij telkens den naam van het Eiland van minnaars van muziek soms, van handeldrijvenden, van schippersvolk op de rivier soms ook. De rijke handelaar in copra met wiens rivierschip voor jaren die Eilander was aangevaren dien hij op de Vogelmarkt had gesproken voor de kooi vol rijstdiefjes, had door een onder de Eilanders levend Westerling, een kenner van muziek - dezelfde zeker was dat van wien de Eilander hem toen had verhaald - muziekinstrumenten en op reepen palmblad gegrifte muziek der Eilanders laten verzamelen, die hij ten geschenke wilde geven aan het Oostersche Museum der stad; en nu zou de verzamelaar die kostbare geschenken komen brengen, en een kundig bespeler van dat speeltuig vergezelde hem, die de muziek zou doen klinken met haar waren klank. Echter, de weken gingen voorbij zonder dat de muzikant kwam.

Dien morgen nu mismoedig van zoeken, overdenken, beproeven en verwerpen, schoof hij de boeken op zijde en ging den tuin in, waar hij Lucie zag, die aan het water staande met de hand boven de oogen tuurde naar iets in de verten van het Meer. Zij maakte een gebaar van stil zijn tegen den om haar heen dartelenden kleinen jongen, wien een groote ruige hond bedachtzaam volgde. Wakker, oud nu, en op zijn gemak gesteld. Haar ouders hadden het dier, dat kwijnde na haar vertrek, medegebracht toen zij, Lucie eindelijk haar huwelijk en levenswijze vergevend, dat lage huisje waren binnengegaan waar hun een kleinkind was geboren.

Hij ging het met schelpen bestrooide pad langs op haar toe. Zij wendde het hoofd om bij dien licht krakenden tred en glimlachte, een vinger op de lippen. Van de bloeiende kastanje waaronder zij stond waren een paar teeder witte met rozerood beplekte bloesems in de golven en fijne kroezels rondom haar voorhoofd blijven hangen. Met een streelend gebaar nam hij ze er uit.

Zij fluisterde;

‘Zij komen hier!’

Een klein, goudachtig-doorschijnend wolkje kwam door zonneflonkering en glanzen over het Meer op den tuin

aangezweefd. Het was een bijenzwerm, die zijn koningin omhuivend, woning zocht. Lucie had een korf naast zich staan in het gras, zij hield een bundeltje bebladerde elzentwijgen in de hand.

Aan de groote kastanje voorbij met een plotselinge zwenking schoten de bijen op een appelboompje toe in den moestuin en hingen, luid gonzend en wemelend met glinsterende lijfjes en doorzichtige vleugels, in een tros vast aan een tak.

Lucie ijlde er heen, en mèt had zij behendig den zwerm in den omgekeerden korf geveegd en dien gedragen naar zijn plaats in de rij onder het beschuttende afdakje.

Zij greep Allard die haar gevolgd was bij de hand, en trok hem weg.

'Nu mogen wij niet bij hen komen voor zij gewend zijn.'

Zij ademde haastig, haar oogen glansden, een jager leek zij die het schuwe wild heeft gevangen. Allard zei het lachend. En zij, ernstig, antwoordde dat dit inderdaad een groote vangst was. En legde hem het plan uit waarmede zij doende was, van een bijenstand en teelt: eenige arme huisgezinnen in het dorp wilde zij daarmede helpen. Immers: een bijenstand is de boerderij van den arme. Voor hem die niets bezit, winnen de bijen op den grond der rijken een oogst. Van niemand nemen zij; de rijke man verheugt zich als hij de bijen ziet gonzen boven zijn bloeiende velden; in de kelkjes waaruit zij den honing drinken laten zij het stuifmeel achter, vrucht zet zich waar de bijen zijn geweest. En in den herfst als de rijke zijn wagen vol schoven naar de schuur rijdt, heeft de arme zijn korf vol honig en gele was, waarvoor menschen in de stad hem blanke guldens toetellen. Hij had haar hand vastgehouden en hield die vast onder het gaan.

'Je hebt wat ik zoek en niet kan vinden.'

Zij zag hem aan met haar donkere flonkerige oogen, hem niet begrijpend. Hij sprak van zijn muziek van zijn tasten en niet vinden.

'Ik dacht toen ik een kind was en een jongen, dat ik de goede vreugde van den mensch in de natuur wel kende. Maar nu weet ik, dat was de waan van den onbekommerde en onnadenkende. Al te ver zijn wij af van de oor-

sprongen. Wij kunnen niet meer ontvangen en genieten. Wij moeten veroveren, vasthouden en verdedigen, er is honger en haat overal, de weelde in zon en regen en frisschen wind van de milde aarde is overdaad en trots voor den bezittende, is gebrek en knechtschap voor den ontberende. Ik verheug er mij niet over als het Sprookje van den Speelman en de Schoone Danseres wordt geprezen - het is niet waar wat ik toen geloofde. Ik voelde het al wel hoezeer onduidelijk ook, toen ik de muziek maakte van den Midzomernachtsdroom. Weetje nog hoe je mij vroegt waarom daarin zoo veel treurigs was? Ik voelde een treurigheid waarvan ik de reden niet kon gissen nog. Columbus heeft gezocht wat ik nu zoek. Hij geloofde het Paradijs gevonden te hebben, den schoonen overvloed, de zachtheid, alle leven eensgezind; zoo vast geloofde hij het, dat hij wilde volhouden, peervormig was de Aarde en op de kruin van een hemelhoogen berg, dien de zondvloed nooit had bespoeld, droeg zij het Paradijs, bloeiend nu als op den dag der Schepping, en den vrome bereikbaar. Als ik kon gelooven, ergens op de wereld leefden menschen eenvoudig, gerust, elkanders vriend, kinderen van de Groote Moeder zoo als planten en dieren haar kinderen zijn, maar gelukkiger, omdat zij weten van hun geluk; dan pas zou ik van harte muzieken.'

Lucie antwoordde niet dadelijk. Zij dacht aan wat zooveel onnadenkenden zeiden, die niet begrepen waarom het klagen was in Allards muziek; die zeiden, het ging hem immers wèl! Na het ontberen, wachten, zich weren en ook wel weerloos onrecht verdragen van de eerste jaren, werd zijn muziek nu verstaan, verwellekoomd, door velen geprezen naar wie de menigte luistert; en die hem kenden, spraken van zijn gelukkig leven tusschen vrouw en kind.

Na een wijle zeide zij:

'Het is ergens, dat geluk voor alle menschen waarnaar je zoo verlangt.'

Maar hij schudde het hoofd.

'Het is er niet, en kan er niet zijn. Er is geen geluk dan voor den enkele, soms, bij schoone oogenblikken. En voor weinigen alleen voor het kind, den minaar, den wijze; of voor den dichter die altijd een kind is, en wijs in de dingen

van het hart en de minnaar van alles wat leeft. Een teeder geluk, kortstondig: een vlinder om de lamp. De vreugde waarnaar wij verlangen, de vreugde voor allen is een adelaar die opstijgt naar de zon.'

Zij echter hield vol:

'Het is er; ergens; eens. Misschien is het "Eens" nog ver weg. O! maak toch je mooie muziek als ware het er al, te spoediger zal het dan komen!'

'Zoo zeker spreek je!' zei hij half schertsend en half treurig.

Zij antwoordde:

'Wij zouden er niet zoo naar verlangen, als wij er niet van wisten al.'

De kleine jongen kwam hen achterna draven, roodwangig, stevig op zijn stoere kleine beenen waarmee hij de schelpen opschopte van het pad. Hij trok zijn ouders handen uit elkander, nam de hand van vader in de eene, de hand van moeder in de andere hand, en kwam tusschen hen loopen. Hij wilde weten, wanneer vader hem nu meenam naar stad om de groote gong te zien die in een schip over zee en weer in een ander schip de rivier op was gekomen; en een bruine man was er bij die speelde op de viool. Die bruine man was voor hem soms een toovenaar, soms een reus, soms een prins; hij droomde van hem en den grooten gong.

Allard beloofde: als hij den nieuwen dans, dien Moeder met hem en de andere kinderen zou dansen op het feest van het Zingende Huis, mooi kon dansen. Dat mocht hij dan doen bij den grooten gong en de viool van den bruinen speelman.

Gewillig ging de kleine mee naar de school. Allard zag de twee na tot zij verdwenen in de deur van het groote oude heerenhuis.

In een overpeinzing, die droomerij werd in den glans en het kabbelend geluid van golfjes op kiezeligen oever, volgde hij den zoom van het water.

Er lag een schip aan den steiger voorbij het Zingende Huis, een rivierschip als hij zoo gaarne nazag wanneer er een voorbij zijn vensters voer, zeilen bol in den wind.

Muziek klonk daarvandaan. Maar hij zag niemand aan dek.

Dunne ijle tonen waren het, tonen van snarenspeeltuig

die niet ver dragen in de open lucht. Naderend vernam hij duidelijker geluid. En herkende den klank van de Perzische viool, die ook de viool der Eilanders is, de rebab; en muziek van het Eiland.

Een wijze was het die hij dikwijls had gehoord op de rebab van Si Bengkol. En hij had zijn bamboefluitje geblazen daarbij.

Hij dacht:

'De muzikant van het Eiland is gekomen dan!'

Maar nog zag hij hem niet. Waar ergens zat hij, klein, neergedoken op gekruiste beenen, naar Oosterlingen-wijs?

Hij begon de melodie te fluiten.

De speler zweeg.

Allard hernam het deuntje waar het was blijven steken. Helder als een merel floot hij. En dat fluiten vroeg:

'Kom, broeder Speelman, kom! begin toch overnieuw uw aardig deuntje! hier is er een, die gaarne met u te samen wou spelen en fluiten, een speelman zooals gij!'

Maar die ander antwoordde niet; hij zat zeker ongerust luisterend, wantrouwig als een vogel die stappen hoort bij zijn nest.

Allard begon een andere wijs; hoe wist hij haar ineens weder? die wordt op het Eiland in den optocht naar den tempel gespeeld, als de vrouwen met de hooge offerkorven op het hoofd en de mannen in feestkleedij van kleurige zijde eigen weefsel der huisvrouw, en dat zij beprijkt heeft met bloemen van bladgoud, bij een maaltijd den goden, den gevers van alle goed biddende aangeboden, het oogstfeest gaan vieren van de rijst. Gaande naast Si Bengkol aan wiens andere zijde Bengkol ging, zijn vader leidend bij een slip van het feestgewaad, had hij dikwijls die wijze medegespeeld op een fluit met zeven gaten.

En nu, nu antwoordde de Eilander. Hij speelde de rebabwijze die achter den goudengoden-draagzetel weerklinkt.

Allard riep van den oever:

'Vriend Speelman! wilt gij niet tot mij komen? Laat mij U verwelkomen in mijn huis! Ik ben een man van het Eiland als gij, ik ben daar geboren, de dorpsjongens waren mijn speelnooten, ik heb muziek gemaakt met de muzikanten van den gamelan te samen.'

Een zwakke oude stem antwoordde:

‘Kom gij tot mij, vriend. Ik kan tot U niet komen. Ik ben blind.’

Een zekerheid, die niet een gedachte was maar een gevoel, maakte dat Allard begon te lachen van blijdschap. En hij was de loopplank al over en stond op het dek tegenover den blinden speelman die daar weggedoken zat in een hoekje tegen de reeling.

‘Si Bengkol! kent ge mijn deuntje niet meer? Herkent ge mijn stem niet, al is zij zwaarder geworden? Niet dezen druk van mijn handen?’

Schroomvallig hief de blinde zijn donker gezicht op.

Plotseling gleed een glans er over.

‘Toewan Alit!’

Allard's kindernaam was dat.

En met zijn magere bruine handen streelde hij Allard over de handen en de armen, lachend aldoor met een lachen in de keel, dat als het diepe koeren was van een houtduif.

‘Het is de Toewan Alit, dien ik leerde op de rebab te spelen!’

Hij verhaalde, als Allard het al had geraden, hoe hij hier kwam. En die Westerling, inderdaad dezelfde van wien de Eilander op de Vogelmarkt had gesproken, was die bediendemuzikant van de mailboot, die op een onvergetelijken dag in Allard's leven zijn viool balsturig aan den Armenischen woekeraar had verkocht, dat de kapitein hem niet meer zou kunnen dwingen tot spelen, kunstenaar in den avond, overdag knecht. Allard's moeder begaan met een leed dat zij wel kon raden, had het schoone instrument uit het pandhuis gelost om het hem terug te geven; en bij haar vertrek van het Eiland het aan Si Bengkol toevertrouwd.

‘Niets was er aan beschadigd toen ik hem zijn viool terugbracht!’ verklaarde de oude voldaan. ‘Tot op dezen dag toe speelt hij er op wanneer hij medegaat in den optocht. Zeer schoon speelt hij.’

En Allard hoorde de lieve stem in den donker waar hij lag te schreien:

‘En als nu de arme man terugkomt om zijn viool?’

Wat wonderbaar en liefelijk lotgeval!

De blinde sloot zijn uitvoerig verhaal:

‘Hij keert weer terug naar het Eiland, hij wil nergens elders meer leven. Gelukkiger, zegt hij, dan hier in zijn eigen land is het leven op het Eiland.’

Allard antwoordde:

‘Als het licht nog was in Uw oogen, Grootvader, zoudt gij zeggen: Weinige gelukkige gezichten zijn het die mijn oogen zien in dit land. Verhaal mij van het Eiland, Grootvader! Wel waarlijk gelukkig is het leven daar voor allen!’

De oude wiegelde het hoofd.

‘Eh! het is gelukkig sedert de waterleiding gegraven werd. Niet gelukkig was het vroeger! Al te arm waren wij in ons dorp toen!’

‘Hoe zegt gij, arm, Grootvader! Overvloed van alles scheen het mij, was in het dorp.’

‘Eh! gij waart een kind Toewan Alit! en overvloed zeker was in Uw ouders huis. In het dorp echter was vrees voor armoede, want wij hadden gebrek aan water. Zoo vele kinderen waren er geboren en ouders geworden van vele kinderen, dat de oogst niet meer voldoende was van de velden die onze grootouders hadden aangelegd. En het water was er niet waarmede wij nieuwe velden, in bosch en wildernis van reuzengras ontgonnen, konden bevloeien om er rijstveld van te maken. De jonge mannen spraken er over onder elkander dat het beter ware als zij aan gene zijde van de heuvels gingen zoeken naar grond waarover water vloeide; een nieuw dorp wilden zij daar bouwen. Eh! wij ouderen zuchtten als wij hen zoo hoorden spreken. In onzen ouderdom zouden wij het huis moeten verlaten, het erf met de vruchtboomen en de godenhuisjes, den tempel waar wij zoo vele feesten hebben gevierd en de begraafplaats waar het gebeente der ouders wacht op de lijkverbranding van een edelman of een vorst om mede op te gaan in de vlammen die de ziel ten hemel dragen. Al oud zijnde zouden wij in een nieuw dorp moeten wennen aan nieuwe dingen waaraan een oud mensch niet wennen kan. Dit groote leed vreesden wij. Maar geen leed kwam doch enkel geluk nadat mijn zoon Bengkol het water vond. Van het water is het geluk gekomen! Het dorp is groot en rijk nu, vele zijn de rijstschuren op de erven die schoon versierd zijn met schilderwerk en godenbeeldjes op de vier hoeken, en op den passar

is koopwaar, zooveel als op de hoofdplaats van het gewest, en zooveel volk als daar, van koopers en verkoopers. Een nieuwen tempel ook hebben wij gebouwd, schooner dan de vroegere was. Er zijn nieuwe instrumenten nedergezet bij den gamelan; de schoonste is die nu van de streek! Dit alles komt van het water, dat Bengkol heeft gevonden; op de jacht zijnde vond hij het. Hij was zeer vroeg heengegaan dien morgen met zijn geweer en zijn honden; en Men Bengkol had het mij verzwegen. Zij wist wel dat ik het niet goedkeurde als hij over de heuvels zwierf terwijl er toch arbeid te doen was op het erf of op het veld. Men Bengkol wist van den arbeid. Doch niettemin zweeg zij! En ook arbeidde zij zelve te meer.'

Allard zei glimlachend:

'Zoo zijn vaders en zoons en moeders! Ook mijn vader verbood wat ik meer dan eenig ander ding verlangde te doen; muziekmaken. Een kinderachtig spel achtte hij dat, terwijl veel arbeid noodig is in de wereld. Maar niettemin maakte ik muziek, heimelijk, omdat ik niet anders kon. Want muziek was juist mijn arbeid dien alleen ik goed kon doen, en zeer zeker, dacht ik, noodig in de wereld. En mijn moeder wist het; en ook zij zweeg.'

'De arbeid, dien Uw vader van U eischte, Toewan Alit, was zeker veel schrijven en lezen, zooals hijzelf deed en Hollanders plegen te doen; een moeilijke, verdrietige arbeid! Ik echter eischte geen zoo zwaar werk van Bengkol, alleen veldarbeid wilde ik dat hij deed en arbeid in den dienst van het dorp. Hij echter, wanneer ik naar hem riep, in de vroegte-Eh! waar was hij? En dien morgen zei ik: 'Ik heb al mijn geduld verloren! Geheel anders dan tot nog toe zal ik ditmaal als hij thuiskomt spreken met mijn zoon!' Maar de woorden die in mijn hart waren, sprak ik niet toen hij kwam! Ik zat op de rustbank, ik sneed een voetstuk voor de sirih-tasch die ik had gevlochten van rood en geel en zwart stroo - de kleuren dat weet gij, vermag ik met de vingertoppen te onderscheiden. Ik hoorde de poort opengaan, en aan het blaffen van de honden wist ik, geen vreemde is het die daar binnenkomt, het is Bengkol; en de toornige woorden wilde ik zeggen. Maar hij riep: 'Water, water! ik heb water gevonden! Toen ik het spoor naging van het ree dat ik gewond had, vond ik water

in het ravijn, waar vroeger niets was dan steenen.'

Er was een lichte aardbeving geweest in dien tijd na dagenlang rommelen en rooken van den vuurspuwenden berg in het hart van het Eiland; Allard die het zich herinnerde, begreep dat door een nieuwe spleet in den wand van het groote kratermeer een riviertje was uitgevloeid.

'Men Bengkol zat aan haar weefraam onder de rijstschuur zij hoorde het. Haastig kwam zij aanloopen. "Wat geluk is dit? Verhaal nogmaals Bengkol, laat het mij goed hooren!" En Bengkol zei nogmaals: "Water is er in het ravijn, waar vroeger enkel steenen waren. Ik zag het gewonde hert bukken als om te drinken, ik klom af in het ravijn, toen zag ik het water, een overvloedig stroomende beek! Genoeg is daar voor vele velden!"

Men Bengkol riep:

"Kom snel, dat ik u behoorlijk aankleed, Pan Bengkol! en gij, Bengkol, kleed u aan, haast u! gaat aanstonds te samen naar het dorpshoofd!"

Zij bracht ons ieder een bloem, zeer zorgvuldig schikte zij mijn hoofddoek, zij stak de bloem in den vouw. Wij gingen aanstonds naar het dorpshoofd, hij beval op de groote houten klok die in het klokkehuisje voor den tempel hangt, het teeken te geven voor een bijeenkomst. De wachter had gehoord wat Bengkol verhaalde, hij verheugde zich, zeer krachtig sloeg hij de klok! Het werd gehoord in de dorpen van den omtrek. Haastig kwamen de mannen, het was te hooren geweest aan de klok dat er tijding was van vreugd. Toen allen bijeen waren moest Bengkol verhalen. En het dorpshoofd vroeg: Wie heeft moed voor de ontginning? Toen riepen velen: Wij hebben moed! Wij maakten een vereeniging, een Bond van Rijstbouwers, om de wildernis te ontginnen en het water uit het ravijn te leiden naar het veld. Allen gaven geld. Ik had niet, ik moest leenen; ook werd mij aangerekend dat het mijn zoon was, Bengkol, die het water had gevonden. Zoo werd ook ik, hoewel arm, en ook blind, zoodat ik niet als de anderen kon arbeiden, lid van den Bond. Djongola echter, die zeer rijk is, werd niet toegelaten.'

'Waarom die eene niet?'

'Hij is een toornig en twistziek mensch. Wij echter willen

leven als broeders. De wet van wie zich vereenigen om het water te winnen en het land te bebouwen is broederschap. Machteloos immers is de enkele mensch tegen het water! Het is ver, in de hooge bergen, het Heilige Meer op den Berg des Donders is de oorsprong van alle de wateren op het Eiland. Zal de enkele daarvandaan het voeren naar zijn veld? Het is snel, het is sterk. Als de groote regens vallen, wassen alle beken, de waterval maakt een geluid als de donder, uit de kloof stort de rivier met geweld het dal in, de stroom sleurt de aarde van de hellingen, het jonge gewas met den akker tegelijk, het vernielt den jongen aanplant, het verdrinkt het dorp, hoog als een berg is de bandjir, wanneer hij er aan komt in zijn kracht! Zal eenig mensch hem weerstaan? En wederom in de maanden van droogte; geen water is er in de rivierbedding! De vrouwen schorten hun sarong niet op als zij er door gaan, op weg naar den passar. Een beek vloeide langs de velden die de rijst drenkte dat zij krachtig opwies: maar nu is daar niet zooveel water dat een mier er haar dorst kan lesschen. Zal eenig mensch dan het water vermeerderen? Geen is zoo dwaas dat hij zulk een ding zou denken. Maar als velen te samen komen, zij tellen ieder zijn geld neer, ieder brengt zijn deel toe, ieder komt met zijn gereedschap, met vele armen vellen zij het bosch, met vele handen graven zij de leiding, ieder doet van den arbeid het deel dat hem wordt aangewezen, dan allen te samen zijn zij sterker dan het water! Als de regens vallen, het water vloeit af langs de leidingen, het staat stil in de vergaarkom. Als de droogte de beken uitdrinkt, in de vergaarkom is overvloed, alle velden langs de leiding worden daarvan gedrenkt. De bestuurders die wij gekozen hebben - nieuwe kiezen wij ieder jaar - hebben voor alles wèl zorg gedragen. Zij hebben de gelukkige dagen bepaald voor het toelaten van het water en voor het laten af loopen van het water, voor het overplanten van de zaailingen uit de kweekbedding op het veld, voor het wieden, voor het oogsten; zij hebben gewaakt over de vergaarkom en de leiding, en dat de opzichters hun plicht deden, die moeten toezien dat de dijkjes goed onderhouden worden; zij hebben de verdeelblokken geplaatst in de leidingen die op ieder veld het water laten toestroomen dat het ontvange wat het behoeft niet

minder, en ook niet meer. Zij hebben ieder zijn deel opgelegd van den arbeid die voor allen noodig is; veel aan wie veel grond heeft en veel water, een groot gezin hebbend; weinig aan wie weinig heeft en weinigen slechts te verzorgen. Het is rechtvaardig zoo! Daar is er geen ooit die zegt: Voor mijzelven wil ik arbeiden maar voor mijn buurman niet. Neen. Allen arbeiden voor elkander elk voor allen, allen voor elk, naar de zede van broeders onder elkaar. Zoo is de wet van broeders. Hoe zouden wij dan een mensch onder ons dulden die niet als een broeder met broeders wil handelen maar twist zoekt en vol afgunst is en altijd toornig als Djongola? Hij beroemt zich op zijn rijkdom. Hij is machtig in het dorp. Velen zijn daar zijn schuldenaars! In den Bond echter is de rijke aan den arme gelijk, daar is geen overmachtige en geen verdrukte, geen die beveelt dan de bestuurders en geen die gehoorzaamt anders dan aan de bestuurders; zooals broeders aan elkaar gelijk zijn in hunner ouders huis, en aan hun ouders alleen gehoorzamen zij. Wij lieten Djongola niet toe!'

De oude hield op, in nadenken en herinnering.

'Niet licht zal iemand het wagen ongehoorzaam te zijn aan bestuurders. Ik ben oud nu; van één slechts heb ik vernomen die het deed. Boete moest hij betalen. Echter ten tweeden male veronachtzaamde hij een bevel en strengere boete werd hem opgelegd. En waarlijk! voor de derde maal weigerde hij te doen wat bevolen werd. Op alle velden stond de rijst welig. Op het zijne echter was zij schraal, omdat hij niet gedaan had wat noodig was om haar te laten gedijen. Toen werd hij gestraft wegens zijn misoogst. Hij werd ook uit den Bond gestooten. Niemand wilde meer te doen hebben met hem. Hij verliet het dorp, zoozeer schaamde hij zich. Zeker is hij daarbuiten ergens omgekomen, hongerig en ziek en alleen. Ons echter gaat het wèl. Gerust leeft wie lid van onzen Bond is! Als zijn kinderen om rijst vragen, en de moeder schept voor ieder zijn deel op een versche strook pisangblad, denkt hij: "Eet mijne kinderen, verzadigt U! Genoeg is er voor allen, voor de kleinen en voor de grooten!" Als hij terugkomt van het veld, strekt hij zich uit op de rustbank. Hij rookt tabak in vlies van den maïskolf gerold. Hij snijdt aan het handvat van een kris of aan een

beker met den kop van een haan voor deksel, hij vlecht een sirih-tasch; met kleuren maalt hij op een wit doek wat hij in den wayang heeft gezien; wat hem lust dat doet hij. En heeft hij geld noodig voor een feest, hij gaat niet naar den woekeraar; neen! naar de leenbank van den Bond gaat hij; broederlijk handelen met hem zijn broeders. Hij viert een feest, hij richt een offermaaltijd aan voor de besnijdenis van zijn zoon, bij de bruiloft van zijn dochter en toch geraakt hij niet in schuld die hij niet kan afbetalen ooit, en ook verpandt hij zijn akkergereedschap niet, noch verkoopt voor weinig geld zijn zaairijst. Waar in ons dorp en de dorpen rondom op een erf een ruime rijstschuur staat met schilderwerk versierd en met beeldhouwwerk, en de vrouw die in de schaduw aan haar weefraam zit heeft een vriendelijk gezicht en de kinders die spelen op het erf zijn vroolijk en hebben roode wangen en glanzige oogen, daar woont een lid van onzen Bond.'

Allard zweeg. Hij voelde zich teleurgesteld. Zijn herinneringen waren van andere dingen dan waarvan de blinde speelman met zulk een trots en vreugde sprak. Tot zijn herinneringen keerde hij terug.

'Grootvader! weet ge nog hoe ge mij verhalen verhaaldet en op de rebab speeldet 's avonds aan den zoom van het woud, waar de mannen de waterleiding groeven in den wand van het ravijn? Mijn vader had het mij getoond, hoe wel bedacht alles was; hoe geleidelijk de nieuwe bedding die de mannen uithieuwen, den stroom steil in de diepte stortend nu, leiden zou daarheen waar licht glooiende bedding en steilere heuvelhelling te samen komen; rustig afvloeien zou dan het water over de nieuwe velden langs de helling. Hij wilde toen dat ik een bouwer zou worden van waterleidingen, van bruggen, van dijken, van havens, van allerlei bouwwerk dat water vangt of water keert. Hij verheugde zich toen ik vroeg weder naar de leiding te mogen gaan. Ik echter ging om de leiding niet maar om bij U te zijn en bij Uw verhalen en Uw muziek op de rebab.'

De oude zei:

'Ik kon niet arbeiden als de andere mannen; voor de maaltijden zorgde ik daarom. Want het was te ver om heen en weder te gaan naar het dorp iederen dag; wij hadden hutten van takken en blad gebouwd aan den zoom van het bosch,

geen vrouw was bij ons.... De mannen brachten mij hout en water, op den tast wist ik de rijst te vinden. En dikwijls, des avonds als zij uitgestrekt lagen bij het vuur, zeer vermoeid, speelde ik op de rebab; vroolijk werden zij dan weder!'

'Eens Pan Bengkol, weet ge het nog, ben ik in den avond ontsnapt om bij U te zijn. Ik liep snel door den koffietuin, ik zag Uw vuur op de helling. En bijna durfde ik niet nader te komen toen ik de gezichten zag rondom het vuur, rood beschenen en veranderend als de vlam krinkelde of de rook neersloeg. Dat waren niet de gezichten van de mannen die ik kende, gezichten van geesten schenen het, Djins, die ademen in het vuur en rijden op den wind! Ik bleef staan, maar gij hadt mijn tred gehoord, tred van geschoeide voeten, en riept mij bij den naam. En dien avond verteldet gij de geschiedenis van Koning Salomo en het Water des Levens. Ik weet haar nog! Een machtig toovernaar dien Salomo overwonnen had, bracht hem het Water des Levens in een albasten flesch. En omdat de toovenaar zijn vijand was geweest, twijfelde Salomo en vroeg zijn raadslieden of het raadzaam ware te drinken? En zijne beide trouwste viziers zeiden: "Het is raadzaam!" De eene: "Dit water drinkende zult gij leven tot den jongsten dag." En de andere: "Dit water drinkende zult gij door geenerlei ziekte noch kwaal worden aangetast." Toen spraken de dieren, de adelaar die de vizier is over de vogels, en de leeuw, die de vizier is over de groote dieren des wouds. En ook zij zeiden: "Het is raadzaam!" De Adelaar: "Uw aangezicht zal blinken als de zon!" de Leeuw: "Overwinnen zult gij al uw vijanden." Maar Salomo wilde ook den Egel hooren; de wijste is hij van alle dieren. En de Egel sprak: "Beslis zelf, o Koning, of het raadzaam is te drinken. Jong, krachtig, schoon, en een overwinnaar van alle vijanden, zult gij, in waarheid, leven tot den jongsten dag als gij van het Water des Levens drinkt. Uw getrouwe viziers echter, en Uw veldheeren, de vrouw die gij boven alle de anderen liefhebt, en Uw kinderen allen, zoo vele zij zijn, zoons en dochters, ja Uw kindskinderen en hun kindskinderen zult gij zien sterven. Oordeel Salomo! wat zal het U dan baten te leven?" Toen wierp Salomo de albasten flesch met het Water des Levens op den vloer der zaal aan scherven.'

De blindeman glimlachte.

‘Waarlijk! zoo is de geschiedenis van Koning Salomo wien om zijn wijsheid ook de dieren dienden. En waarheid sprak de egel: ook in jeugd en schoonheid en overwinning is geen vreugde voor den eenzame van hart.’

‘En Pan Bengkol! weet ge nog hoe ik U eens naar de badplaats heb geleid, toen Bengkol bij een sprong zijn voet had verstuikt, zoodat hij zelfs hinkende niet kon loopen? En ook ik heb toen gebaad op de badplaats. Het water springt in een breeden straal uit den opgesperden muil van een draak aan den muur die van rotsblokken is opgestapeld. En kleinere stralen en gulpen en geuten spuiten hier en ginder uit de voegen en uit bamboeschalmen die daar in zijn gedreven. Vrouwen komen met hun hooge waterkruik op het hoofd, zij zetten de kruik onder een straal, de straal loopt zingende er in, al hooger en hooger klinkt het tot de kruik overloopt. En de vrouw hurkt neder, en een andere vrouw beurt de volle kruik op haar hoofd en zij gaat heen, zeer rechtop, met ééne hand de kruik steunend. De vrouwen die gebaad hebben steken een bloem in den haarwrong, een witten oleander of een rooden kembang sepatoe van de groote struiken die afhangen van de helling. De mannen komen beklonterd van het rijstveld, bezweet en moede en spoelen zich frisch. En op Passardagen komen de drijvers met hun pakpaardjes en baden met de paarden tegelijk, en beiden de mannen en de paardjes die grijs zijn van stof worden glimmend bruin als het water over hun rug gudst.

Op den rand van de muur boven den drakenkop zit voetkruiselings een beeld, een god of geest van het water zeker. Hij heeft een vollemaans gezicht dat rimpelt van het lachen, zijn borst hangt in vette plooien, zijn buik waarvan de sarong is afgegleden op zijn dijen is bolrond als een aanrollende golf, zoo gul en malsch en jolig als het water is hij. En het is of hij lacht van schik om de vreugde die allen hebben aan het water, de baders en de drinkers, de joelende jongens, de kleintjes die plassen onder een straal, de vrouwen die hun lang zwart haar wasschen, de beslijkte boeren en de bestoven pakpaardjes. Ik moest zelf lachen toen ik hem aanzag. En nu ik aan hem denk, nu krijg ik lust muziek voor hem te maken of hij het

hooren kon met die lange ooren van hem die de lachplooien van de dikke wangen een weinigje naar achter lijken te drukken. Zit het watergodje nog op den muur der badplaats Pan Bengkol?'

'Misschien....' zei de oude weifelend.

En Allard bedacht dat hij blind was.

'Maar de tempel' riep hij, 'de tempel waarheen de optochten gingen, en naast U ging ik mede in den stoet en naast U zat ik tusschen de gamelanspelers die gij leiddet met Uw rebab en ik speelde mede op mijn fluit; de tempel, gaat gij nu daarhenen met dien Westerling, die kundig is omtrent muziek?'

'Niet meer naar dien tempel gaan wij, Toewan Alit. De tempel is vervallen.'

'De schoone tempel! Niemand heeft geschoord wat dreigde te vallen?'

'Eh! waartoe schoren wat valt, al is het schoon? Ook een schoone boom valt in het woud. Ook een schoon mensch sterft. Een jonge boom groeit op. Een kind wordt een man. Een nieuwen tempel heeft het dorp gebouwd die zoo schoon is als die oude. Daarheen gaan nu de optochten van het dorp. En wij, die broeders zijn in de Broederschap van de Rijstbouwers, wij hebben onzen eigen tempel gebouwd midden tusschen de nieuwe velden op den heuvel, vanwaar, zoo zegt men, het uitzicht het schoonst is over de velden. Daarheen ga ik, als onze Broederschap haar feesten viert. Een schoonen gamelan hebben wij! Een schoon beeld in den tempel, van Dewi Saraswati. Pan Gempol heeft dat gemaakt.'

'Ik heb met een jongen gespeeld die Gempol heette; hij heeft mij geleerd krabben te vangen die hun gaten hebben in den overhangenden oever van de rivier. Maar de vader van dien Gempol was een akkerman.'

'Pan Gempol die het beeld heeft gemaakt is een akkerman als wij allen. Maar ook een zeer bedreven maker van beelden is hij. Toen hij het beeld van Sarawati maakt, eh! hoe haastte hij zich met zijn arbeid op de sawah! Hij haastte naar zijn huis, hij baadde, hij deed een schoonen sarong aan en stak een bloem in zijn hoofddoek, hij nam gewijd water en besprenkelde zich en besprenkelde het beeld. Dan begon hij het

werk. Maar hij zeide: “Ik heb er hartzeer van als ik mijn beeld zie in den morgen en ik kan aan het beeld niet werken, maar naar het rijstveld moet ik gaan.” Toen zeiden de anderen van de Broederschap: “Blijf gij aan Uw beeld, Pan Gempol! Arbeiden op Uw rijstveld zullen wij.” Den geheelen dag van dat het licht werd tot dat het donker werd, zat hij toen aan het beeld, beitelende en schilderende. En allen zeggen, zeer schoon is het geworden, overschoon! Wij hebben een feest der wijding gevierd toen het in den tempel werd geplaatst. Den geheelen nacht klonk onze gamelan.’

Zoo rustig was de stem van den blinden speelman nu, zoo effen stond het zachte gelaat dat zonder den glans der oogen glansde, doorlicht van een innerlijke klaarte, als daareven toen hij van graven, waterleiden, de vaste wetten van den Rijstbouwersbond, van geld en eten en drinken sprak. Allard begreep dat het maken van een godenbeeld en een feest met muziek in den tempel voor hem iets was als al de andere dingen van het leven. Het schoonste en het eenvoudigste behoorden te samen, zoo als het gelaat van een mensch, schoon door blik en glimlach en stem te samen behoort met zijn aanvattende handen en zijn voeten die in stof en slijk staan. En dat telkens herhaalde woord van Bond, en Broederschap trof hem met een nieuwe beteekenis. Het was of hij daarin vernam wat simpele menschen op een afgelegen eiland wisten omtrent dingen die een mensch moet weten om gelukkig te zijn, en die hij en de andere menschen in de groote stad niet wisten.

Op zijn rustigen toon voortverhalende zei de blinde:

‘Dan vieren wij het Feest van Saraswati die de Godin is van het water op onze rijstvelden en de Godin van de Muziek.’

En Allard herhaalde of hij het tot zichzelven zei:

‘De Godin van het water en van de muziek.’

Het was of hij dien samenklank vernam waarop hij zoo lang al wachtte.

Kwam zoo vanzelf het lang gezochte? Zoo onverwachts, en zachtjes?

En zoo heel anders was het dan hij had gedacht; vlakbij; open; eenvoudig. Een kind kon het begrijpen.

Een stap naderde langs den oever. Pan Bengkol zei:

‘De heer Kapitein. Nu zal dit schip spoedig de zeilen hijschen.’

En Allard streelde ten afscheid de bruine handen die de zijne lang vasthielden.

Het was op een ochtend in Juni. De lucht blonk blauw, blauw en van gouden zonnegeflonker doorvloten, glansde het meer. Het stoombootje van de arbeiders bracht uit de stad en uit de dorpen langs de oevers menigten aan, de rivier op kwamen schepen, allerlei vaartuig blank onder zeil of met reppende riemen streek van her en der op den steiger aan van Het Zingende Huis. Geen huis nog zoo ruim had al die honderden omvat. Zij gingen zitten in den tuin, zij lagen in het gras van den oever, zochten een plaats op den steiger, bleven op de schepen en in de bootjes, die als een drift watervogels, groote en kleine bijeen, schommelden op de deining.

Alle ramen stonden open en de groote deur van de muziekzaal waar de organist van St. Cunera het orgel bespeelde, ongezien achter zijn instrument. Een lichtgroen en blank berken boschje was tusschen de menigte en de zangers en spelers met hun leider. Aan den zoom, in de licht bewegende schaduw, zaten, in dracht van Westerling de eene, in dracht van Oosterling de andere, de twee die in vraag en antwoord zingsprekend gingen verhalen van de Rijstbouwers en den Bergstroom.

Een nieuwen klank vernam de menigte die bij de inwijding van Het Zingende Huis aan het Meer naar De Rijstbouwers en den Bergstroom luisterde. En velen bevreemde in het eerst die klank; eentonig leek hij hun, ruw, simpel. Een verhaal van nood en arbeid hoorden zij.

Uit voorspel van orgel, bruisend als de zee in branding op rotsige eilandkust rees de verbeelding op van een eiland, bruisend, blinkend van levend water. Van het leven op het eiland verhaalde een man van het eiland den vragenden en nadenkelijken vreemdeling wiens schip voor anker lag op de reede. Hij verhaalde hoe zijn dorp van rijstbouwers in zorgen had geleefd, toen het water niet genoeg meer

was voor de al breeder wordende velden, die al talrijker volk ging bebouwen. Hoe de zorg in vreugd verkeerde bij de onverwachte vondst van water door een speelschen knaap. En hoe toen rijstbouwers een bond maakten om het water te winnen, een bond waarin alle werkers elkanders broeders waren, en alleen wie niet als broeder met broeders wilde leven bij arbeid en bij oogst, bleef uitgesloten. Maar voor alle anderen kwam uit zwaren arbeid om den bergstroom te vangen en te leiden vreugde voort vele en velerlei, duurzaam door de jaren.

En in de poozen van zijn verhalen en het nadenkende vragen van den vreemdeling, vierden ongeziene koren de velerlei vreugd. Vierden den oogst, het goden-eerende feest, de bruiloft van veel minnaars, de welige geboorten, spel van herderskanpen aan het water, waar het beslijkte ploegvee zich koel spoelt, lafenis en louterheid der gudsende badplaats, schoonheid van een tempel tusschen velden door overschoon Godenbeeld geheiligd, vrede van den ouderdom te midden van kinderen en kindskinderen, en, in het rustige einde, loutering van het afgelegde lichaamskleed met water dat vrome gebeden wijdden, terwijl de vlam opslaat die, van alle aardsche donkerte gezuiverd, de ziel ten helderen hemel draagt.

En het gezang der velen, die de vreugden der velen vierden en het gezang der enkelen die de verrukking der enkelen vierden, verrukking van minnaars, verrukking van een moeder, verrukking van een maker van schoonheid, muziek, beeld, gebouw, werd gedragen zóo als op den wind, de rivier van de lucht, vogels worden gedragen, de zwermen van de kleine, de wiekhangende en zeilende groote, werd gedragen op de muziek van ongeziene spelers op speeltuig waar een klank van water uit rees. Liefelijk klaar en diep was de samenklank van borrelend stroomend bruisend water en verheugelijk zingende menschen.

En toen die muziek der vreugde verstilde en uit wederom aanzwellend orgelgeluid, als branding op een rotsige kust, de groote stem opklonk van het schip dat riep op de reede, en de vreemdeling, de handen van den Eilander vasthoudend zoo als een vriend bij scheiden de handen vast-

houdt van zijn vriend, dankbaar zegde, nu wilde hij in zijn eigen land allen menschen gaan verhalen van het water, de eendracht, en de muziek van het Eiland, toen zochten vele vochtig glanzende oogen hem dien zij niet vonden, den man uit wiens hart deze muziek was opgeweld.

En zeiden tot hun hart:

'O mijn gelukkig hart! wees gij nu ook, van dit uur aan, een boodschapper van de vreugde die uit den lust aan de schoone aarde, en de eendracht van arbeidende en minnende menschen komt.'

In een stil stadje niet ver van de mondingen in zee der landendoorwandelende rivier, las terwijl een oud al wordend man aan het venster waarboven de beiaard zong, den brief van hem die nog altijd zijn leerling zich noemde:

'Niet anders was mijn avontuur, dan dat ik den blinden speelman hervond naar wien ik luisterde als kind op het Eiland; en dat hij mij verhaalde van het water en van de muziek, die in geruste eendracht levende menschen maken aan het water.'

AUGUSTA DE WIT.

Twee gedichten.

Als de planeten die hun baan
in mengeling van lichten gaan
en die elkanders kringen meten
in licht, waarvan wij enkel weten
dat het voor eeuwig zal bestaan,

zoo voeren wij een tijd tezamen
en zagen voor wij afscheid namen
den glans van beider aangezicht
verheldert van een ander licht
dat kwam van God en hield ons samen.

Gij keerde 't eerste uit dien kring,
ik bleef, en de herinnering
trachtte vergeefsch mijn weg te keeren,
ik ging, eens zult gij wederkeeren.
ter zelfder plaatse in den kring.

En wellicht anderen gaan u voor
in dit geheime en strenge koor;
ik weet het niet, maar uwe luister
liet mij alleen in een diep duister,
een leege hemel ziet mijn spoor.

Nog werkt de kracht van alle kringen
in mij, en zendt mij verder heen.
Ik ga, ik ga, ik ben alleen,
ik hoor de verten om mij zingen
maar tot gij keert ben ik alleen.

Het kleine paradijs.

Een engel die aan 't venster stond
- enkel een ster scheen daar te staan -
zong langzaam, met een heldere stem,
voordat hij verder wilde gaan:

Gezegend zijn uw beider namen
nu gij uw leven hier tezamen
naakt en tevreden legt te rusten
in veilige armen, waar de lusten
verdwenen voor een dieper lust,
een vrede, aarzelend verschenen
uit deze rijkdom van vereenen,
die grenzelooze vriendschap is.
Zoo liggen half in duisternis
de bruine herten nog vereenigd
eenparig, in het kalme woud
en zij vergeten hunne vreezen
in 't eendere zalige genezen
aan schaduw en beschenen hout.
Ik dwaalde en ik zag u slapen,
tezamen; en in deze nacht
van ver verlicht, ben ik bedacht
al deze slanke witte pracht,
dit helder glanzen van Gods dieren,
als een geheim, een heilig feest,
met stille stem en blik te vieren
in liefde, en in deze vrede
al wat ik immer heb beleden
te zegenen, dat uw hart geneest.

De duisternis van deze wereld
werd lichter van uw zalig zijn,
tusschen de bloemen en den wijn,
tusschen de rankheid van de glazen,
een goddelijk en stil verbazen
van samen naakt en schoon te zijn.
Te weten, dat het niet kan duren,
dat als de kaarsvlam met de uren,
de glans van dezen nacht verdwijnt;
dat elk verlangen dreigt te brengen
het andere, heilige verzengen
waarmee de hemel u bedreigt.
'k Zie in uw schaduwen de ziel,
die gij nog slechts ten halve ziet,
staande en luisterend naar mijn lied,
en uit den staat dien zij verviel
zal zij opnieuw haar afscheid kiezen,
wijl zij toch alles moet verliezen
van deze nacht, dit avondmaal,
dat telt niet meer als van de nachtegaal
één lied, een enkele melodie,
voor wie de dieper melodie
der eerstgeboren Godsmuziek
tot oorsprong had, een hunkering,
het eerste trillen van een wiek
in eene nieuwe schemering.

* * *

En toch, zoolang gij dit niet kende
zie ik uw glans, de ouds bekende
welving der leden, recht gestrekt,
gestrengeld en tezaamgelegen,
de slanke armen, 't afgewende
gelaat, het donkere breede haar,
de zware stille vlechten waar
bevriende handen over streelden,
de liefelijkheid van deze weelde,
de huivering van dit gebaar,

en al de schaduwen waar speelde
de nederige vlam, het licht,
dat langs dit slapende gezicht
met hare schijnsels komt te zweven
en het diep raadsel van het leven
doet glanzen, waar 't verborgen ligt.
Het edele lichaam, de geheime,
de donkere schuilplaats van de ziel
zie ik verlicht, zie ik verheven
tot allen glans waaruit het viel;
ik zie, hoe zonder haast of vreezen
gij als de engelen moogt wezen
binnen dit kleine Paradijs,
ik zie al op de donkere wangen
de wimpers met een eerst verlangen
en bevende terneergeslagen
de lange wimpers, de beminde
snel opgeslagen in verbazen,
snel dichtgedaan in zaligheid
dat deze vriendschap is te vinden
en liefde geene schade lijdt.
Ik kan 't onrustig hart wel hooren
dat bonzende in dit bekoren
al angst heeft dat het hierna mist
wat het zoo vaak al heeft verloren
aan diepere liefde, en schuw en teeder
zich van de waarheid vergewist
in de andere oogen, en het liefst
zou slapen, nu, voorgoed en teeder
en eeuwig, en om nimmer weder
te ontwaken, wijl dit allerliefst
lenigend sluimeren als een vrede,
een hemelsch zijn is, als een droom
van altijd stil bemind te wezen,
zonder te spreken, zonder vreezen,
zonder bewegen noch begeeren,
zonder het andere verteeren
dier vlam, die nu in stilte brand,
de ziel, dat licht in Godes hand.

Heere, geef dezen die u vreezen
een lange nacht van goed genezen,
wakker en hunne ziel niet aan
die in de menschen op moet staan
zoodra de liefde hen komt vinden;
wil hun om mijns wil tot beminden
in uwe eigen rust doen zijn
waar anders slechts de engelen zijn
die gij voorgoed hebt opgeheven
tot vrede, en zoo laat dan dezen
voor eene nacht als engelen wezen
binnen dit kleine Paradijs -

* * *

Behoed hen, ziel, mijn donkere zuster
die woont bij dezen, ongeruster
en hunkerende naar de reis.
Spaar hunnen slaap, verlicht hun droomen
weldra zult ook gij wederkomen.

Want zie, de hemel blinkt reeds achter
de vensters van dit kleine huis;
een ster staat helder als een wachter
achter het zwarte vensterkruis.

J.W.F. WERUMEUS BUNING.

Weerzien.

Ik zie U aan en kán het niet gelooven.
Nog zijn Uw oogen scheemrig van den dood.
Ook dit is nieuw: Uw glimlach en het doove
Gebaar, nu, van Uw handen in Uw schoot.

Warm komt het middaglicht naar binnen stralen,
Als vroeger zitten wij hier weer tezaêm,
Als vroeger hoor 'k Uw stille stem verhalen,
De oude seringengeur waait door het open raam.

Alleen - waarom wordt het onstuimig-wilde
Slaan van mijn hart zoo vreemd beklemd en bang?
Gij ziet mij aan - Uw blik is ver gebleven
En als van een die al naar ander leven
Op weg was en, hier terug, nu in de milde
Lucht van deze aarde niet meer aadmen kan.

JO LANDHEER.

Moderne historische apologetiek in Engeland.

IV.

Die neiging tot revisie van de traditioneele opvatting omtrent Engeland's verhouding tot onze Republiek in haar bloeitijd is een te samengesteld verschijnsel dan dat er een enkelvoudige verklaring van zou te geven zijn. Wanneer ik er de jongste ontwikkelingen van de tijdgeest bij haal, vergeet ik niet dat het tevens het weer boven komen van heel oude inzichten is. Karel II's politiek vond wel degelijk steun in vooroordeelen en gevoelens van haat en afgunst die diep wortelden in het Engelsche volk. Downing was een schavuit, maar zijn wensch om Engeland groot te zien worden op het element waar hij de Hollanders zag heerschen, was oprecht. Shaftesbury, die in het Lagerhuis uitriep: ‘Delenda est Carthago’, wilde niet enkel de Koning in het gevlij komen. Men kan zelfs betoogen dat zoowel de vooroordeelen als de hartstochten waarop deze staatkunde een beroep doet, elk volk natuurlijker afgaan dan de ietwat verder reikende politieke berekening die voor Temple's systeem vereischt werd, terwijl in 't bizonder voor de Engelschen de harde noodzaak om zulke vooroordeelen te verlichten of zulke hartstochten te breidelen niet zoo spoedig intreedt als voor de meeste continentale volken. Men mag nog zoo vast gelooven dat Engeland's belang de opkomst van een groote vastelandsche mogendheid aan de kust van het Kanaal en de Noordzee niet gedoogt; het mag ook waar zijn dat Enge-

land zijn macht in de strijd geworpen heeft, ieder keer dat het er wezenlijk op begon te lijken dat het daar toe komen zou; toch ontleent Engeland aan zijn ligging zulk een mate van veiligheid, dat het altijd weer in de verzoeking komen moet om zich van de vastelandsche verwikkelingen verre te houden, te meer omdat er altijd betoogd kan worden dat het door bemoeienis ermee zijn aandacht aan de sfeer waarin het door diezelfde ligging tot heerschappij lijkt aangewezen, onttrekken moet. Zoo moet in 't geval van de verhouding tot onze Republiek het politiek belang om de zwakkere staat tegen Frankrijk op de been te houden soms naast het economisch belang om de voornaamste handelsconcurrent te benadeelen op de achtergrond raken. Een politiek belang van de eerste grootte moet altijd op een economisch belang de voorrang hebben, maar dat neemt niet weg dat de tegenstelling van die twee belangen, die zich in de Engelsch-Nederlandsche verhouding tot in de 19e eeuw heeft doen gelden, vaak verwarrend op de Engelsche staatkunde (zoo goed als op de onze) gewerkt heeft.

Ziehier hoe een Engelsch schrijver de geesteshouding van de Tories gedurende de Spaansche Successie-oorlog schetst. Toen was de politieke factor door Willem III's invloed tot heerschappij gekomen, maar een groep, die voornamelijk bij de Tories aanhang vond, had niettemin op de politiek van groote militaire krachtsinspanning in verbond met Oostenrijk en de Republiek veel aan te merken, en eigenlijk werd eerst toen iets wat men een Tory-systeem van buitenlandsche politiek zou kunnen noemen uitgewerkt. De denkbeelden van deze menschen konden, volgens Mr. Taylor[1)], 'tot vier stellingen worden teruggebracht, die tezamen een verwonderlijke collectie half ware premissen en geheel verkeerde conclusies vormden. De eerste stelling was dat, aangezien Engeland veel minder belang bij de oorlog had dan Holland of het Duitsche Rijk, Engeland slechts als bondgenoot en niet als principaal moest meedoen. Maar alle drie de mogendheden hadden hetzelfde levensbelang bij de oorlog, de hand-

1) Frank Taylor, *The Wars of Marlborough*, I, blz. 73. De schrijver van dit belangrijke boek is in 1913 overleden zonder het voltooid te hebben; het is in 1921 uitgegeven.

having van het politieke evenwicht. Te zeggen dat Engeland er maar middellijk bij betrokken was, omdat de Fransche legers, wel al op de grenzen van het Rijk en van de Vereenigde Provinciën stonden, maar Weenen of Den Haag nog niet waren binnengetrokken, was redeneeren op de wijze van de man die in het blusschen van de brand maar matig belang stelt, totdat het huis naast het zijne wezenlijk in vlammen opgaat.

'De tweede stelling was dat Engeland, aangezien het de voornaamste zeemogendheid van Europa was, zijn beste krachten aan het vernietigen van de Fransche en Spaansche zeehandel en aan het veroveren van hun overzeesche bezittingen en rijkdommen behoorde te wijden. Deze oogmerken waren zeker in zichzelf begeerenswaard; en als de Spaansche Successie-oorlog om niets dan om zooveel mogelijk binnen te halen begonnen was, dan waren zij wat Engeland behoorde na te jagen. Maar de oorlog was een strijd op leven en dood om de onafhankelijkheid van de Europeesche staten. Voor zooveel bij de opening der vijandelijkheden kon worden nagegaan, zou de vloot vereischt worden om in Europa de zeeën open te houden voor het troepenvervoer, om afleidingen te vergemakkelijken en om een stage druk op de vijand in de Middellandsche Zee uit te oefenen. De koloniën van Frankrijk en Spanje waren een waardevol bezit, maar als, terwijl Engeland ze inpalmde, Frankrijk tezelfdertijd Europa inpalmde, zouden ze nergens goed voor zijn dan om tot een toevluchtsoord voor het Britsche ras te dienen, wanneer, gelijk dan niet lang kon uitblijven, deze eilanden een aanhangsel van de Bourbonsche kroon werden. Deze commercieele opvatting van oorlogvoering is een ingeroeste en verderfelijke begoocheling van het Engelsche volk. De overmoed van een talrijke, krijgshaftige en oorlogszuchtige natie, als de Franschen waren onder Lodewijk XIV, zooals zij waren onder Napoleon, en zooals nu[1)] de Duitschers zijn, kan nooit enkel door het verlies van haar koloniën of de vernietiging van haar overzeesche handel gebroken worden.

De derde stelling was dat de landmacht van Engeland,

1) In 1913 dus.

aangezien zij voor de verdediging van deze eilanden en voor expedities naar Amerika noodig was, niet in krijgsverrichtingen op het vasteland van Europa gebruikt behoorde te worden. Men gaf evenwel toe dat een kleine strijdmacht voor de verdediging van Holland afgezonderd moest worden. Natuurlijk, als de legers van Engeland's bondgenooten voldoende waren om Frankrijk onder de voet te loopen, zou die bewering misschien houdbaar geweest zijn, ofschoon het in dat geval overbodig was geweest zelfs maar "een kleine strijdmacht" naar Holland te zenden. Maar alle inlichtingen kwamen hierop neer dat de bondgenooten zelfs niet in staat waren hun eigen gebied tegen invasie te verdedigen. Dat dit werkelijk zoo was, bleek uit het vervolg maar al te duidelijk. In die omstandigheden was het de eenige ware verdediging van Engeland alle militaire krachten in de continentale strijd te werpen. Het leger thuis te houden of het te versnipperen aan expedities naar Amerika, tot tijd en wijle dat de Bourbons het vasteland hadden veroverd en klaar stonden om het Kanaal over te steken, zou nationale zelfmoord beteekend hebben.

De vierde stelling was dat als de regeering met alle geweld soldaten naar het vasteland wou zenden, het nog het best was ze naar Spanje te zenden, gezien dat de oorlog om Spanje ging, en niet naar dat oude exercitieveld van Willem III, de Spaansche Nederlanden. Ongetwijfeld waren de Spaansche Nederlanden, bezaaid met sterke vestingen als zij waren, een hoogst ongeschikt gevechtsterrein. Maar het alternatief was niet noodzakelijk Spanje. Bovendien was het uitgangspunt, dat de oorlog "om Spanje ging", onjuist. De oorlog ging niet meer om Spanje dan om het Milaneesche, of Brazilië, of de Vlaamsche vestingen.' (De oorlog ging, bedoelt de schrijver alweer, om de machtpositie.)

Deze laatste stelling hangt misschien wat nauw met de speciale problemen van de Spaansche Successie-oorlog samen, ofschoon men ook hier parallellen met de wereldoorlog van onze eigen tijd zou kunnen aanwijzen. Maar wie ziet niet dat bijna al de elementen in de Tory-positie zooals die in de drie eerste stellingen wordt beschreven, in heel de moderne geschiedenis van Engeland zich doen gelden? Zij komen voort

uit een zekere gezonde kortzichtigheid en zelfzucht zonder welke geen volk kan leven, al behoeven zij dan ook gestadige correctie. Zij treden in heel verschillende verbindingen op en in de laatste eeuw hebben zij met het pacifisme en het non-interventionisme van radicalen zeker meer te maken gehad dan met het imperialisme van conservatieven. Misschien moet men daaruit verklaren, waarom de zuivere Toryleer van de eerste jaren van de Spaansche Successie-oorlog nog geen apologeten heeft gevonden. Mr. Taylor, die haar zoo raak bestrijdt, is zelf een onvervalschte Tory: wij zullen nog zien met welk een felheid hij het insulair vooroordeel tegen bondgenooten dient. Maar waarom zou men de roem van Marlborough's overwinningen, toen tegen de voorschriften van de Tory-leer in behaald, van zich wijzen? Zij krijgt haar beurt in de bewondering van het nageslacht zooals zij ze gehad heeft in het feitelijk verloop van Engeland's succesrijke geschiedenis: nadat Frankrijk onder de auspiciën der Whigs verslagen was, kwamen de oude Tory-vooroordeelen uitstekend te pas om niet alleen de buit van de vijand binnen te sleepen, maar tevens de bondgenoot die zijn dienst gedaan had zonder zijn loon aan kant te zetten en niet minder dan de vijand te overvleugelen.

V.

De vrede van Utrecht, ik heb het al opgemerkt, is voor het Engelsch historisch bewustzijn nooit zulk een wanbedrijf geweest als het verdrag van Dover[1]. Het verraad in 1711 aan Holland gepleegd mist het dramatisch karakter van dat van 1672, maar het levert al evenmin een zedelijk verheffend schouwspel. Mr. Keith Feiling, de briljante moderne geschiedschrijver van de oude Tory-partij, zou mij hier al aanstonds het zwijgen willen opleggen. ‘With the means used in making the peace’, schrijft hij[2], ‘we need not deal in a sketch of party history’, maar hij laat er niettemin op volgen: ‘Whether with all their faults they were not (in view

1) Ofschoon Lecky ervan geschreven heeft, dat de gebruikte middelen ‘left a deep and lasting stain on the honour of the nation’: *History of England in the XVIIIth century*, I, blz. 158.
2) *A history of the Tory Party, 1640-1714* (1924), blz. 439.

of the previous failure at Gertruydenberg and the entire decomposition of the alliance) the only means left - this seems, as with many other international settlements, a question less for the moralist than for the general historian'. Alles op zijn tijd, - ziedaar het motto van de nieuwe richting: de historicus zij moralist slechts in zijn vrije uren!....

Maar laten wij ons door de machtspreuk van Mr. Feiling niet laten weerhouden en eens onderzoeken wat het Toryverraad van 1711 eigenlijk was.

De Spaansche Successie-oorlog werd door Engeland, Nederland en Oostenrijk gevoerd om te voorkomen dat de Spaansche monarchie, die behalve Spanje en de koloniën nog steeds Milaan, Napels en Sicilië, Sardinië en de Zuidelijke Nederlanden insloot, volgens het door Lodewijk XIV aangenomen testament van de laatste Spaansche Habsburg, aan Lodewijk's kleinzoon Philips van Anjou zou toevallen. Bij de verdeelingsverdragen, waarmee Willem III en Lodewijk XIV getracht hadden de ramp van een oorlog af te wenden, waren allerlei alternatieven overwogen, maar nu de bondgenooten de gewapende hulp van Oostenrijk behoefden, was er maar éen alternatief, waartoe zij zich verplicht hadden, nl. te zorgen dat heel de Spaansche landengroep aan de Oostenrijksche aartshertog Karel komen zou. Aldra leed Lodewijk XIV verpletterende nederlagen. De Zuidelijke Nederlanden vielen na Ramillies (1706) in handen van het Engelsch-Nederlandsche leger; uit Italië hadden de Franschen zich in het voorjaar van 1707 geheel teruggetrokken. Maar het Spaansche volk zag in Philips van Anjou zijn nationale Koning en het hielp hem zich handhaven tegen Karel van Oostenrijk. In 1709 kwam Lodewijk XIV om vrede vragen, en daar de verdediging van de Zuid-Nederlandsche en Italiaansche bezittingen van de Spaansche kroon van zijn bijstand afhing, konden de bondgenooten over die landen met hèm onderhandelen. Hij was bereid alles op te geven en zelfs belangrijke brokken van het gebied dat hij in de vorige oorlogen al bij Frankrijk zelf gevoegd had, op de koop toe.

De Engelsche Whig-partij die met de oorlog machtig geworden was, die de steun genoot van maatschappelijke groepen die op de oorlog teerden, wilde met Frankrijk's

aanbiedingen geen genoegen nemen. Zij eischte dat Lodewijk zich niet alleen uit de oorlog zou terugtrekken met prijsgeving van heel zijn machtspositie op Frankrijk's Noord- en Oostgrens, maar dat hij zou mee helpen om zijn kleinzoon uit Spanje te verdrijven. Vóor die eisch gesteld kon worden, moest er eenstemmigheid onder de bondgenooten over bereikt worden. De Republiek, die dagelijks door de Franschen verzocht werd om in een afzonderlijke handeling te treden, liet zich voor haar trouw aan de alliantie en haar meedoen aan de oorlogspolitiek der Whigs duur betalen. Zij had allengs heel haar begeerte gesteld op een barrière-tractaat, dat de Zuidelijke Nederlanden enkel in naam aan aartshertog Karel laten en er haar de feitelijke macht over verleenen zou. Van de tegenstribbelende Whigs verkreeg zij nu een verdrag - gewoonlijk naar de Engelsche onderhandelaar in Den Haag het Townshend-tractaat genoemd -, waarbij Engeland's medewerking tot het verkrijgen van een zoodanige barrière en tevens nog andere voordeelen haar werden toegezegd. Dit verdrag vond in Engeland aanstonds veel kritiek, maar het werd bekrachtigd en het trof doel ook, want de Republiek onderwierp zich nu geheel aan de Engelsche leiding.

De onderhandelingen met Frankrijk werden voortgezet, maar hoe diep Lodewijk XIV zich ook vernederde - hij bood ten slotte zelfs subsidies voor het verdrijven van zijn kleinzoon aan -, hoe hij ook poogde de Republiek van haar bondgenoot af te trekken, hij stuitte op een muur: als één man hielden de bondgenooten vast aan een eisch die hij nooit kon inwilligen en die dus met een weigeren van de vrede gelijk stond.

Dit drijven van de Whig-regeering werd in Engeland door velen afgekeurd, door velen die de Tory-houding tegenover de oorlog volstrekt niet bewonderd hadden. Andere gebeurtenissen van binnenlandsche aard verzwakten de positie van de Whig-regeering. In de zomer van 1710 kwam zij ten val en een Tory-kabinet werd gevormd onder leiding van Harley (Lord Oxford) en St. John (Lord Bolingbroke). De laatste was als Secretaris van Staat de feitelijke leider van de buitenlandsche politiek. Deze mannen hadden de steile houding bij de onderhandelingen van 1709 en 1710 aangenomen

scherp afgekeurd. Het sprak vanzelf dat met hun optreden de kansen op vrede aanmerkelijk verbeterden. De dwaasheid van de Whig-politiek ten aanzien van Spanje bleek bovendien weldra nog, toen een ernstige nederlaag van Karel van Oostenrijk zijn vooruitzichten om het heele land te veroveren tot niets terugbrachten, en toen kort daarop zijn broer de Keizer overleed en hij hem als zoodanig opvolgde, werd het de vraag of zijn verwerven van heel de Spaansche monarchie naast de Keizerskroon niet gevaarlijker voor het Europeesch evenwicht zijn zou dan om Philips van Anjou, al was hij dan ook een Bourbon, in het bezit van Spanje en Spaansch Amerika te laten.

Maar hoe gingen de nieuwe Tory-ministers nu te werk om de vrede te herstellen? De leiders van de Nederlandsche politiek, de Raadpensionaris Heinsius in de eerste plaats, gaven onmiddellijk verzekeringen dat zij bereid waren met de nieuwe koers mee te gaan. Waarom ook niet? Hun onbuigzaamheid tegenover de Franschen in 1709 en 1710 was niet zoozeer uit de overtuiging voortgekomen, dat het er voor Nederland veel toe deed of Philips of Karel Koning van Spanje was, dan wel uit hun begeerte om Engeland te believen. Het Townshend-tractaat kon in de nieuwe omstandigheden nog even goed verwezenlijkt worden als in de oude - in de Zuidelijke Nederlanden was de militaire toestand niet veranderd -, maar het moest van Engeland komen en daarom was het nog steeds zaak Engeland te believen.

Bolingbroke zag de zaak evenwel heel anders in. Hij en de zijnen hadden in oppositie tegen het Townshend-tractaat niet minder dan tegen de afwijzing van Frankrijk's aanbiedingen uitgevaren, en de nieuwe koers was tegen de bondgenooten niet minder dan tegen de Whigs gericht. De oude naijver op de Hollandsche concurrent vond in de Toryregeering opnieuw een gretig gehoor. De meest schrikwekkende economische gevolgen zocht men in de toepassing van het Townshend-tractaat. Gebiedsuitbreiding was al wat noodig was, aldus Bolingbroke, om de Hollandsche handel een stevige basis te verschaffen en recht gevaarlijk voor de Engelsche te maken; en gebiedsuitbreiding, daar kwam de barrière volgens het Townshend-tractaat op neer. Onver-

draaglijk was voorts de belofte in dat tractaat neergelegd, dat de Nederlandsche handel in alle voordeelen die men voor de Engelsche in de Spaansche koloniën mocht verwerven, zou moeten deelen. Kortom, Bolingbroke kondigde alras aan dat het verdrag niet gehandhaafd kon blijven. ‘De Koningin’ (Anna), aldus schreef hij aan zijn gezant in Den Haag, Lord Strafford (toen nog Lord Raby), ‘is gebonden door haar ratificatie, en kan daarom niet rechtstreeks weigeren het uit te voeren; maar er zijn anderen’ - hij bedoelt de Oostenrijkers[1)] - ‘die onder geen verplichting liggen er zich aan te onderwerpen. Gij moet hun aandrang ondersteunen en de Staten in hun eigen belang tot een redelijke compositie brengen.’ - ‘Gij zult wel vinden, gelijk wij allen hier’, aldus had Bolingbroke dit fraai advies ingeleid, ‘dat dit verdrag het werk van een factie geweest is’. Dat het Engeland tot pressie op Oostenrijk verplichtte kon hij niet ontkennen, maar gelukkig, de Oostenrijkers konden aan die pressie weerstand bieden en de Britsche gezant zou hun wel te verstaan geven dat zijn lastgevers niet anders wenschten!

Doeltreffend, maar doorzichtig, en Bolingbroke voelde wel dat de trouwbreuk verontschuldiging behoefde. Hij vond geen beter dan aantijgingen tegen de bondgenoot, tegen zijn zelfzucht, zijn onbekwame oorlogvoering, zijn inhaligheid, zijn verdacht intrigeeren met de Franschen. De stemming tusschen bondgenooten is gewoonlijk niet heel hartelijk. De Torypartij beschouwde zich als de hoedster bij uitnemendheid van het engere nationale belang tegen de algemeene belangen van de alliantie, als de speciale spreekbuis van insulair wantrouwen. Van dat alles maakte Bolingbroke het meest onscrupuleuze gebruik. Nooit is meer stelselmatig een partijberoep op vooroordeel tegen bondgenooten gedaan. In 't bizonder de Hollanders moesten het ontgelden en de animositeit van de partijstrijd, in die jaren zoo fel als hij maar ooit geweest is, verdiepte de nationale haat tegen continentalen

1) De uitgever van Bolingbroke's brieven, Gilbert Parke, verklaarde die anderen in een noot (*Letters and correspondence* (1798) I, blz. 153) als: ‘probably the Parliament of Great Britain and the Commercial Interest’; maar Bolingbroke was te handig om tot een zoo klaarblijkelijke constitutioneele misvatting zijn toevlucht te nemen, als een stelling dat ratificatie door de kroon niet alle onderdanen bond.

die het gewaagd hadden Engeland's krachtsinspanning ten eigen nutte aan te wenden. Bolingbroke zelf kon het Heinsius en zijn vrienden niet vergeven dat zij zoo intiem met de Whigs geweest waren en ten slotte kwam het befaamd pamflet *The conduct of the Allies*, met een in edik en gal gedoopte pen geschreven, - door Swift, maar in overleg met Bolingbroke, - de openbare meening tegen de bondgenooten vergiftigen.

Dit alles moest dienen niet slechts om het opzijschuiven van het Townshend-tractaat, maar een nog veel verder gaande ommekeer in de Engelsche politiek te rechtvaardigen. Om een vrede te sluiten waarbij Engeland al de voordeelen die in Frankrijk's nederlaag besloten lagen, zou kunnen binnenhalen zonder ze te hoeven deelen met Holland, zonder Holland de zijne te gunnen, was het niet voldoende de toezeggingen door Townshend gedaan als ongedaan te beschouwen, de onderhandelingen moesten achter de rug van Holland en Oostenrijk om met Frankrijk worden gevoerd. Daarmee was men toen *The Conduct of the Allies* in Nov. 1711 verscheen, al vrij wel klaar en het was al ruchtbaar geworden ook. De Franschen waren natuurlijk niet weinig verheugd dat er een breuk in het bondgenootschap was ontstaan, ook al hadden zij vroeger altijd op het afvallen van *Holland* gehoopt. Het is merkwaardig dat zij opnieuw, evenals na de Triple Alliantie van 1668, om de vernederingen van 1709 en 1710 meer op de Hollanders dan op de Engelschen gebeten waren, ofschoon in beide gevallen de Engelschen de eigenlijke aanstichters waren. 't Is waar, ongetwijfeld, dat de onderhandelingen van 1710 (te Geertruidenberg) door Hollandsche gevolmachtigden alleen waren gevoerd, die zich daarbij met onverstandige hoogmoed hadden gedragen, maar inderdaad was de weigering die zij uitspraken de weigering van Engeland. Nu werden Frankrijk en Engeland het geheel eens en de vrede van Utrecht was niet anders dan de registratie, tegen de machtelooze woede van Hollanders en Oostenrijkers in, van het tusschen beiden gesloten akkoord. Engeland verkreeg alle handelsvoordeelen in Spaansch Amerika voor zich alleen; het breidde zijn koloniaal rijk in Noord-Amerika aanzienlijk uit; en de Hollanders moesten trachten hun barrière nu maar zelf van de

landsheer der Zuidelijke Nederlanden, d.i. van Oostenrijk, los te krijgen. Dat zij in 1715 nog iets bekwamen - ofschoon bij lange na niet wat Engeland hun in 1709 had voorgespiegeld, - dankten zij alleen aan de omstandigheid dat Koningin Anna in 1714 overleed en de nieuwe Hannoversche Koning de Whigs terug aan het bestuur bracht; of beter gezegd, zij dankten het aan het gevaar waarin het nieuwe régiem zich in 1715 bevond en waartegen het vreesde het zonder de hulp van onze Republiek niet te kunnen stellen.

Mij lijkt het tafereel van Engeland's gedragingen jegens ons land dat ik hier geschetst heb, niet zoo heel stichtelijk. Zonder twijfel moet de historicus de verontwaardiging waarmee het misschien op het eerste gezicht ontvangen zou worden, temperen met allerlei bedenkingen en verklaringen. Zonder twijfel zijn er verzachtende omstandigheden. Ik noem in de eerste plaats de matelooze felheid van de Whigpolitiek in de jaren 1709 en 1710. Daarop kon een reactie haast niet uitblijven. Men kan daaraan dan de beschouwing vastknoopen, dat de Nederlandsche politiek, die zich blindelings aan de leiding van die drijvers toevertrouwde, zichzelf veel te verwijten had. Wat heeft men bij ons te lande de sterkte van de Whig-positie overschat! Men had toch steeds met de mogelijkheid van een ommekeer moeten rekenen en daarbij ook bedenken dat de terugslag op een zoo vinnig régiem hevig moest zijn. Reacties schieten nu eenmaal dikwijls hun doel voorbij. Dat kon vooral licht gebeuren in een tijd toen het partij-systeem nog nieuw was en de hartstochten die het opwekte vurig. Die nieuwheid verklaart trouwens ook, hoe men zich zoo grof vergrijpen kon aan de constitutioneele waarheid dat verdragen niet slechts een partij maar het land binden. Want natuurlijk was dat toen niet minder het geval dan nu, maar het partijleven had nog niet geleerd er zich naar te schikken.

Die overwegingen tasten echter de volstrekte geldigheid en onmisbaarheid voor de internationale samenleving van dat constitutioneel gebod niet aan, en waarlijk, er is ruw mee omgesprongen! Engeland verbrak twee verdragen: dat van 1701, waarbij de bondgenooten elkaar plechtig beloofden geen afzonderlijke vrede te zullen sluiten; zeker sloot

Engeland in naam pas vrede in 1713, tegelijk met de Republiek, maar in feite was alles al met Frankrijk bedisseld en in 1712 had het Engelsche leger in Vlaanderen toegekeken, terwijl de Franschen de Oostenrijkers en Hollanders aanvielen - en klopten. Voorts dat van 1709 met de Republiek. Dat verdrag had Engeland toegestaan om de Republiek tot afwijzen van Lodewijk XIV's aanbiedingen te bewegen. De Republiek had ze afgewezen en de oorlog was voortgezet. Nauwelijks had de Republiek daarmee haar eigen kans op gunstige afzonderlijke voorwaarden van Frankrijk verspeeld, of Engeland draait rond, verscheurt zijn beloften en kaapt alle gunstige voorwaarden voor zichzelf weg.

VI.

Wat maken de Engelsche historici hier nu van?

De stofwolk die Bolingbroke heeft opgejaagd om er zijn manoeuvre achter te verrichten, schijnt nog steeds hun uitzicht te belemmeren. De moderne uitgever van Swift's *Conduct of the Allies*[1] spreekt b.v. kalmweg van ‘the selfish, niggardly and cowardly policy which the other Allies, and especially the Dutch, had displayed towards Great Britain’, alsof het hier ging om historisch vaststaande waarheden in plaats van om fanatiek partijgeschrijf. Maar men treft zulke dikke woorden bij hedendaagsche schrijvers maar al te dikwijls aan. Mr. Taylor's boek over Marlborough, dat ik hiervóor al vermeld heb, zondigt zwaar in dit opzicht. De dood heeft hem belet zich over de gebeurtenissen van 1711 tot '13 uit te spreken, maar er zijn in het onvoltooide werk aanwijzingen genoeg dat de schrijver, hoe ook tegen de extreme Torytheorie van een uitsluitend insulair stelsel van buitenlandsche politiek gekant, van plan was de Hollanders zelf alle schuld van hun teleurstelling te laten dragen.

Marlborough, de held van Taylor's boek was geen Whig, hij was een tot Willem III's buitenlandsch systeem bekeerde Tory. Geen schrijver heeft tot zijn twijfelachtige reputatie bij het nageslacht zooveel bijgedragen als Macaulay, de Whighistoricus bij uitnemendheid. Ook ‘the Whig, Thackeray,’

1) C.B. Wheeler, introduction, p. XXVI; 1916.

zooals Taylor zelf grimmig schrijft, geeft in *Henry Esmond* het beeld van een valsche, berekenende, afgunstige Marlborough. Daartegenover heeft Taylor een gloedvol epos willen stellen, waaruit ons Engeland's groote veldheer en staatsman niet minder rein en edel dan *pius Aeneas* zelf tegemoet treedt. De stemming tusschen bondgenooten, zei ik al, is gewoonlijk niet heel hartelijk, en Taylor moet Marlborough in de eerste plaats tegen zijn strijdmakkers, tegen Duitschers, Oostenrijkers, Hollanders, in bescherming nemen. Hij doet dat met rustig en doorloopend aan te nemen dat buitenlanders een veel lager zedelijke standaard hadden dan Engelschen. Marlborough zegt, bijvoorbeeld, ‘in language intensely English: I have done my duty, and God's will be done.’ Vreemd genoeg bevat het boek zelf voor wie het kritisch leest gegevens te over om wantrouwen in die voorstelling van een Christelijk en onzelfzuchtig Engeland te wekken. Zelfs acht de schrijver het noodig, als hij de doortrapte, ja ijzingwekkende intriges, waaraan volgens hem de Whig Lords zich schuldig maakten, aan de kaak stelt, te herinneren aan de lage ‘code of morals’ die bij Marlborough's tijd- en standgenooten gangbaar was. Ook moet hij eens, waar een onverdacht getuigenis al te duidelijk spreekt, toegeven dat Marlborough loog toen hij om Hollandsche argwaan in zijn bedoelingen ten opzichte van de Zuidelijke Nederlanden te bezweren, vermoeidheid en verlangen naar rust voorwendde. Hetgeen hem niet belet overal elders soortgelijke verzekeringen aan Marlborough's vlotte pen ontsnapt voor goede munt aan te nemen.

Vooral met één bezwarend getuige moet de pleitbezorger van Marlborough meer in bizonderheden polemiseeren, en dat is de Friesche gedeputeerde ter Staten-Generaal, Sicco van Goslinga, die de meeste veldtochten van 1706 af als gedeputeerde te velde heeft meegemaakt en er in het Fransch gestelde gedenkschriften over heeft nagelaten. Taylor erkent dat Van Goslinga een pittige kerel was, wie het aan persoonlijke moed niet ontbrak. Maar niettemin verwerpt hij 's mans kritiek op Marlborough, op zijn aarzelingen, op zijn blootstellen van de bondgenooten, op zijn rekken van de oorlog om eigen gewin, ten eenenmale. Met Van Goslinga's relaas van de slag bij Oudenaarden (1708) steekt hij onbarmhartig de

draak. Op andere plaatsen verwijt hij hem laster, kwaadaardige leugenachtigheid, bespottelijke inbeelding. Het is mij niet mogelijk die kritiek op haar juiste waarde te schatten. De analogie van de Oostenrijksche Successie-oorlog, waarin Engelschen en Nederlanders ook heftig keven en waarvan ik met behulp van onuitgegeven Nederlandsche documenten heb kunnen aantoonen dat de latere Engelsche geschiedschrijvers althans op enkele punten ongelijk hadden met de Engelsche berichten kritiekloos te volgen,[1] - die analogie stemt mij sceptisch. Ongelukkig echter is geen tijdvak van onze geschiedenis zoo slecht onderzocht als dat van de Spaansche Successie-oorlog. Zoo goed als niets kan men tegenover de overvloed van de Engelsche bronnen stellen. Van Goslinga's naderhand geschreven *mémoires* hebben natuurlijk het gezag niet van gelijktijdige correspondentie. Het boekje van G.M. Slothouwer over Van Goslinga (1885) bewijst dat er niet weinig van zulke correspondentie bestaat,[2] maar het geeft er teleurstellend weinig van weer. Slechts op één punt schijnt Slothouwer licht te verspreiden. Taylor weigert geloof te schenken aan Van Goslinga's bewering dat Marlborough in Mei 1707, tegen de aansporingen van de Nederlandsche gedeputeerden te velde in, een slag met het Fransche leger ten Zuiden van Brussel ontweek.

'Dit vreemd verhaal,' aldus Taylor, 'stelt de voornaamste personen in een nieuw licht. Voor de eerste maal na vijf veldtochten, is het Marlborough die op de loop gaat, en dorsten de Hollanders, burgers en militairen, naar een treffen, of zooal niet naar een treffen dan toch naar een blik op de vijand. Ongelukkig voor Van Goslinga vindt zijn verhaal nergens steun, terwijl Marlborough zelf het vlakaf tegenspreekt.' En Taylor verwijst naar een brief van de veldheer aan Godolphin, de minister.

1) Zie mijn *Willem IV en Engeland*, o.a. blz. 314.
2) De grootste leemte in onze kennis van de bronnen van het tijdvak is trouwens dat de correspondentie van Heinsius op het *R. A*. nog steeds niet uitgegeven is. Van der Heim's *Archief van den Raadpensionaris A. Heinsius* komt niet verder dan 1697; de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau* brengen het, maar alleen voor de briefwisseling tusschen Heinsius en Willem III, tot 1702. Uit de rest hebben verscheiden geschiedschrijvers (von Noorden, b.v.) ruim geput, maar de geschiedenis van de Spaansche Successie-oorlog uit Nederlandsch oogpunt wordt daarmee nog lang niet voldoende toegelicht.

Bij Slothouwer echter vindt men[1)] een brief van Marlborough aan Heinsius weergegeven, waarin hij ronduit toegeeft geen slag te willen wagen. Als Slothouwer's samenvatting te vertrouwen is, blijft er maar één oplossing, nl. dat Marlborough, of hij voor zijn voorzichtigheid goede redenen had of niet, het wijzer vond in Engeland de indruk te wekken alsof de veel gesmade gedeputeerden te velde hem tegenhielden. Men kan daar dan tegelijk uit afleiden - wat trouwens eenige kennis van 's menschen aard reeds eer zou doen vermoeden - dat het niet aangaat de schuld van de tegenslagen of de eer van de successen in een gemeenschappelijk gevoerde oorlog op grond van de berichten van éene zijde tusschen bondgenooten te verdeelen.

Slechts schijnbaar heeft deze uitweiding over militaire geschiedenis mij van mijn eigenlijk onderwerp verwijderd. De beschouwing van de houding der bondgenooten tegenover Frankrijk hangt ten nauwste samen met die van hun oorlogvoering. Niet alleen moet uitvaren tegen de lafhartigheid en zelfzucht waarmee zij Marlborough's grootscheepsche strategie belemmerd zouden hebben, dienst doen om te vergoelijken dat men hen weldra zoo volledig in de steek liet, voortdurend tracht Taylor ook uit de geschillen over krijgsplannen te bewijzen dat de bondgenooten slechts aan hun eigen naastbijgelegen belangen dachten, terwijl Marlborough de belangen van heel Europa in het oog hield. En die voorstelling van een Engeland dat in weerwil van zijn kortzichtige en zelfzuchtige bondgenooten de nobele zaak van het evenwicht van Europa diende, zullen wij zoo aanstonds bij een schrijver over het diplomatieke vraagstuk van die dagen zien opduiken.

Laat ons eerst Mr. Keith Feiling nog even hooren over Bolingbroke's politiek van 1711. Hij die geen zedelijk oordeel wenscht, verontschuldigt niettemin de Engelsche staatslieden met het *tu quo que* dat we al in 't geval van Downing hebben leeren kennen. ‘Een vrede die een of ander deel van de Spaansche landen volgens het plan van Willem III's verdelingsverdragen aan een Fransche Prins zou laten, was onvermijdelijk geworden, alleen al om militaire redenen, en de Hollanders waren heel bereid om over een afzonderlijke

1) *De staatsman Sicco van Goslinga*, blz. 28.

vrede op die grondslag te onderhandelen als Engeland niet wou meedoen.' Maar dit is om het centrale feit van heel de geschiedenis heenredeneeren. Van een niet willen meedoen van Engeland zou na de nederlagen in Spanje en de dood van Karel van Oostenrijk's Keizerlijke broeder ook onder het Whig-régiem geen sprake meer hebben kunnen zijn. Een afzonderlijke vrede hadden de Hollanders in 1709 of 1710 kunnen sluiten, maar zij verkozen vertrouwen in Engeland te stellen. Dat zij in 1711, zoodra zij er de wind van kregen dat de nieuw opgetreden Engelsche regeering hen zocht te verkoopen, koortsachtige pogingen in 't werk stelden om nog het eerst aan bod te komen, ja wie zal zich daarover verwonderen!

Vreemder nog dan in de *History of the Tory Party*, waarin de buitenlandsche staatkunde niet zelfstandig onderzocht is, doet deze voorstelling in een ander werk aan. Onlangs (1925) is voor de Royal Historical Society een deel *British Diplomatic Instructions* (*France, 1689-1721*) uitgegeven door Mr. L.G. Wickham Legg. In die documenten zijn merkwaardige dingen te vinden en onder andere weet ik niet, of ergens anders zoo duidelijk blijkt dat inderdaad gedurende de onderhandelingen van 1710 het de Engelschen waren die de Hollanders aanzetten tot onverbiddelijk vasthouden aan de eisch omtrent Spanje die de vrede onmogelijk maken zou. Vóor zij voor de laatste maal teruggingen naar Geertruidenberg moesten Buys en Van der Dussen, en moest ook Heinsius, plechtig beloven dat zij op het tevoren onderling vastgestelde vredesplan geen tittel of jota zouden laten afdingen, en gedurende heel die lang sleepende onderhandelingen herhaalden de Engelsche instructies in alle toonaarden dat er aan art. 37 - door hetwelk het heele vredeswerk van de voorafgaande ontruiming van Spanje door Philips van Anjou afhankelijk gesteld werd - niet getornd mocht worden.[1)] Maar wat maakt de uitgever daar nu van in zijn inleiding? 'The allies, *and especially the Dutch*[2)], failing to read the signs of the

1) Blz. 17-22.

2) Ik cursiveer. In een leven van Mathew Prior, dat dezelfde schrijver in 1921 in het licht gaf, drukte hij dezelfde gedachte aldus uit: 'So far had the arrogance of the allies carried them that the Dutch demanded that Louis XIV was to assist in dethroning his own grandson' etc.; blz. 144. Ook verderop spreekt hij daar alsof de Hollanders in deze volgens hun eigen ingeving handelden.

times, raised their demands yet higher and insinuated that all Louis' proposals were based on bad faith'. - Verderop: 'The British envoys could at any rate disown responsibility for the Dutch manner of negotiation. The tone adopted towards the Dutch in the British despatches will be seen to grow markedly cool, and we may contrast the brave instructions issued to Marlborough and Townshend about the maintenance of the Grand Alliance with the mistrust inherent in the demand that "no essential step be made towards a peace without her Majesty's concurrence".'[1)]

Dat uitgevers hun eigen documenten niet verstaan, komt meer voor, maar ik ken geen zoo kras staaltje. De voorstelling wordt hier gegeven, alsof de Engelschen ontstemd waren over de onhandelbaarheid die hun bondgenoot tegenover de Franschen aan den dag legde; vervolgens alsof zij vreesden dat hij zijn eigen voorwaarden van de Franschen bedingen zou; hetgeen al twee moeilijk overeen te brengen zaken zijn! Niets is intusschen voor wie de teksten onbevooroordeeld leest duidelijker dan dat de vrees van de Engelschen was, niet dat de Hollanders voordeelen voor zichzelf bedingen zouden, maar dat zij heel de alliantie bewegen zouden tot toegeven op het eenig punt dat de vrede in de weg stond. Maar Mr. Wickham Legg draaft onverstoorbaar op zijn dwaalweg voort. Er waren, zegt hij, grenzen aan het geduld zelfs van de Whigs: zelfs zij moesten van tijd tot tijd de tanden aan de Hollanders laten zien. Als de Tories hun geheime onderhandelingen met Frankrijk openen, dan is dat volgens hem 'eerst' ook niets anders dan 'a matter of outbidding the Dutch', en als de zaak openbaar wordt, ontdekken de Hollanders ook enkel 'that the British had served up to them some of their own sauce', hetgeen hen natuurlijk niet belet luide verwijten aan te heffen. Als de schrijver aan de onderhandelingen die tot de vrede leidden toekomt, wordt het nog mooier. De politiek van de Engelsche regeering 'was chiefly directed to keeping the demands of their allies within bounds. Moderation was favoured, and when discerned, rewarded'. Is het niet aandoenlijk? En toch

1) *A.w.*, blz. XVI.

erkent Mr. Wickham Legg een oogenblik later, dat het in de steek laten van de bondgenooten ‘dishonourable’ was. Maar gaat dan weer voort met te betoogen dat uit kwaad goed is voortgekomen: ‘a peace, such as the Dutch and Imperialists desired, dictated under the walls of Paris, would have been no peace’. - The Dutch and the Imperialists? En de Whigs dan? Hebben wij zelfs niet gezien dat de Whigs de onbuigzaamheid van de Hollanders voortdurend stijven moesten? En wie heeft ooit het bewijs geleverd dat de Hollanders in 1711 niet van harte bereid waren met de Tories aan het tot stand komen van de vrede mee te werken? Alleen - de Tories verkozen het zonder hen te doen. Omdat de Hollanders te kort schoten in ‘moderation’? Het mocht wat! Omdat de Tories de handel op Zuid-Amerika voor zich alleen begeerden!

Men zal zeggen: gij ontleedt hier een stukje slecht werk, gij toont aan dat een man zijn bronnen verkeerd gebruikt en dat wat hij ervan maakt, niet eens goed logisch in elkaar sluit; maar gij wilt toch niet beweren dat dit karakteristiek is voor de moderne Engelsche historiografie? Neen waarlijk niet. Maar de geest van een tijd kan men uit slecht werk soms beter leeren kennen dan uit goed, en als de inspiratie van Mr. Wickham Legg's misverstanden en verwarringen zie ik diezelfde neiging om het Tory-standpunt te verdedigen, nationale zelfzucht voor te staan en in de Hollanders de vijand te zien, die nu zoo in de mode is.

Verheerlijking van Bolingsbroke als een waarachtig nationaal staatsman is trouwens niets nieuws. Bolingbroke is een interessante figuur, die de aandacht van het nageslacht blijft boeien ook door zijn literair en philosophisch werk. Zijn eigen voorstelling van het vredeswerk van 1711-1713 vindt in zijn uitstekend geschreven en al tegen het eind van de 18e eeuw gepubliceerde brieven, in zijn latere geschriften - hij had in de ballingschap alle tijd om apologieën te vervaardigen - en in Swift's meesleepende pamfletten een steun als weinig politieke carrières uit die lang vervlogen dagen genieten. De vrede van Utrecht als een mooi stuk werk voor Engeland's toekomstige grootheid, - in die stelling zit zooveel waarheid dat zij misschien al dat schitterend gepleit niet noodig had. In elk geval is zij vele malen

verkondigd.[1] Mr. Wickham Legg ziet er niet alleen Engeland's voordeel, hij ziet er ook Europeesche staatsmanswijsheid in.

'The generous terms of 1713 secured that never again did France's north-eastern frontier become, like Alsace, a bone of contention between France and her neighbours. Though the "natural" frontiers have never ceased to be the ultimate goal of French ambitions, the statesmen who laid down the frontier at Utrecht, by refraining from wounding French pride, and by paying due regard to the salutary principle of an equilibrium may be justly credited with the honour of having established, at that critical point, what has come to be a permanent European settlement.'

Men kan lang twisten over de vraag - slechts voor Franschen is het geen vraag! - of Frankrijk een natuurlijk recht kan doen gelden op plaatsen als Rijssel (niet Franscher dan het nog Belgische Bergen in Henegouwen) of Duinkerken (toen zeker nog wel zoo Vlaamsch als Brugge of Yperen); beide had Lodewijk XIV te Geertruidenberg als prijs voor vrede geboden. Maar is het wezenlijk wijs beleid geweest dat Engeland de Republiek na die zware en uitputtende oorlog met een kluitje in het riet heeft gestuurd? Mij dunkt dat de Tory-voorstelling van een boven alles te duchten mededinger, die vooral geen gebiedsuitbreiding mocht bekomen, in 1711 nog dwazer was dan veertig jaar tevoren. Eén resultaat, dat Holland voor Engeland feitelijk volslagen ongevaarlijk maakte, had de oorlog al gehad: de krachtsinspanning te land had de Staten genoodzaakt de vloot geheel te verwaarloozen. Of een barrière als in het Townshend-tractaat van 1709 toegezegd was ooit tot een waarachtige gebiedsuitbreiding had kunnen leiden, of ze de voorbereiding van een hereeniging van Noord-Nederland althans met Vlaanderen had kunnen worden, ik weet het niet, het komt mij, dat wil ik wel zeggen, uiterst twijfelachtig voor.[2] Maar dat de verzwakking van de Republiek een voordeel voor Engeland was, wie de ge-

1) Door Duitsche historici als F. Solomon en O. Weber, die de diplomatieke geschiedenis nauwkeuriger onderzocht hebben dan de meeste Engelsche, het eerst en met het meeste gezag. Voorts noem ik Walter Sichel's biografie van Bolingbroke (1901), die met bewustheid tegen Whig-voorstellingen ingaat.

2) Zie mijn *Groot-Nederlandsche Gedachte,* blz. 143.

schiedenis van de achttiende eeuw kent, zal het niet licht beweren. Als zij bij de vrede van Utrecht niet om haar loon gebracht was, zou de Republiek in het volgend tijdvak zeker wel een beter figuur geslagen hebben en zij zou ook minder ontvankelijk geweest zijn voor dat wantrouwen tegen Engeland, dat de verhouding tusschen de Zeemogendheden bleef bemoeilijken.[1)] Ook uit het oogpunt van eigenbelang beschouwd had de behandeling de bondgenoot in 1711 en volgende jaren aangedaan haar bezwaren!

P. GEYL.

1) Vgl. mijn *Willem IV en Engeland*, blz. 185.

Een inleiding tot het marine-probleem.

In de verklaring waarmede het kabinet-De Geer in de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn optreden heeft toegelicht, en waarin men tevens de uitstippeling kreeg van het door de nieuwe regeering te volgen beleid, is omtrent de defensie o.a. de samenvoeging aangekondigd van de departementen van oorlog en van marine tot één departement van landsverdediging. Betreffende de, met deze samenvoeging, sedert eenigen tijd, veelal in nauw verband gebrachte splitsing van het marine-personeel, in een koloniaal- en een nederlandsch gedeelte, maakte de verklaring het voorbehoud van nadere overweging.

Voor de opneming ook van dit, voor het nieuwe kabinet, nog weinig positieve punt was een aanleiding. De mededeeling sloeg op het standpunt van de vorige regeering, die tot de splitsing besloten had. In de stukken van de, bij de Tweede Kamer nog goeddeels aanhangig gebleven staatsbegrooting voor 1926, had zij, met een toelichting van de noodzakelijkheid, de doorvoering der splitsing in uitzicht gesteld. Het plan om den maatregel nog eerst te willen overwegen ontnam aan het onderwerp voorhands zijn groote actualiteit. Een bespreking ervan bij de behandeling der marine-begrooting zou allicht een uitvoerigheid gekregen hebben, waarvoor tijd en gelegenheid niet gunstig waren.

Behalve in de schrifturen van de marine-begrooting was de splitsing ook behandeld in de voorbereidingen van het algemeen debat bij Hoofdstuk I. In § 10 van de memorie van

antwoord op het verslag betreffende dit hoofdstuk, onderteekend door minister Colijn, heeft men een uiteenzetting van het vraagpunt, waaruit het volgende is aangeteekend: ‘De taak, die de marine in Nederland te vervullen heeft, rechtvaardigt niet langer het voortbestaan van een afzonderlijk departement. Ook met het oog op de vloot in Indië is in verband met de gewijzigde omstandigheden, het behoud van een afzonderlijk departement van marine niet noodzakelijk. Volstaan kan worden met een departement van landsverdediging, waaraan de belangen van land- en zeemacht zullen worden toevertrouwd. De bestaande personeels-formatie der marine, zoo gaat het staatsstuk voort, is reeds lang als een euvel erkend. De toestand is gaande weg een beletsel geworden voor een rationeele organisatie van het bedrijf hier te lande. Het ondoelmatige is, in October 1923, bij de behandeling van de ontwerp-vlootwet in de Tweede Kamer, ook door den toenmaligen minister van marine erkend. Deze bewindsman had toen gezegd: ‘De regeering is van oordeel, dat het voor de meest economische organisatie noodzakelijk is, het beginsel te erkennen, dat ieder deel der vloot zijn eigen personeel hebbe.’ Een mededeeling waarop de memorie laat volgen: ‘deze bewindsman stelde dus toen zelfs geheele splitsing van het personeel in uitzicht.’

Het antwoord verzette zich overigens met nadruk tegen de gedachte als zouden de kosten van de marine grootendeels op Indië worden afgewenteld. In de verdeeling der uitgaven moest het belang, dat Nederland bij een goed verzorgde veiligheid voor Nederlandsch-Indië heeft, en de erkenning van den plicht daartoe het zijne te verrichten, tot uiting gebracht worden. Nog lichtte § 10 toe, dat de splitsing van het personeel niet als doel over de geheele linie vooropstaat. Indien mocht blijken dat ten opzichte van bepaalde groepen het behoud der eenheid voorkeur verdient zou deze oplossing worden gekozen. De uiteenzetting eindigde met de mededeeling, dat de regeering voornemens was, na goedkeuring der begrooting, de nieuwe organisatie door te voeren.

Dit laatste wenschte het kabinet-De Geer vooralsnog in beraad te houden. Bij de mondelinge behandeling van de

marine-begrooting in de Tweede Kamer heeft minister Van Roijen nader als zijn meening doen kennen, dat:

‘de samenvoeging van de departementen een zaak is, die niet kan worden beschouwd zonder dat men zich heeft ingewerkt in het vraagstuk der splitsing en dat men eerst kan zeggen hoe de samenvoeging tot stand moet komen, als men goed voor oogen heeft, of en hoe de splitsing zou moeten worden uitgevoerd. Deze twee zaken zijn onafscheidenlijk met elkaar verbonden en als ik een gevestigde meening daaromtrent heb, zal de Kamer in de gelegenheid worden gesteld daarover met een volledig overzicht te kunnen oordeelen.

De minister was in deze mededeeling met de regeeringsverklaring niet in strijd. De twee departementen zouden worden samengevoegd. Hoe dit zou plaats hebben hing af van het ‘of en hoe’ der splitsing. Maar er was toch reeds aanstonds wrijving te voorzien. Bij den heer Van Roijen moest eerst de splitsing worden onderzocht en georganiseerd en kwam de samenvoeging achteraan, terwijl volgens de regeeringsverklaring de fusie zou bespoedigd en doorgevoerd worden. Het komt me voor, dat in dit verschil de professor het sterkst heeft gestaan. Vermoedelijk zal dit, met een verandering van houding der regeering, nog we leens aan den dag komen. Het argument ‘dat door deskundigen vele jaren over de samenvoeging is geschreven en dat men niet kan wachten op een orakeluitspraak,’ was maar zwak. Het had wel enkele kenmerken van een orakeluitspraak. Niet daarop, maar op een goed inzicht in het ‘of en hoe’ der splitsing, wilde minister Van Roijen het kabinet doen wachten. Een kleine maand later waren, blijkens een officieel communiqué, in den boezem van het kabinet ‘bezwaren gerezen ter zake van de voorbereiding van de instelling van een departement van landsverdediging, welke instelling met de splitsing als ‘onafscheidenlijk aan elkaar verbonden’ werd beschouwd; bezwaren die den heer Van Roijen een reden waren geweest om uit zijn ambt als minister terug te treden. Het beheer over de twee departementen was weder in hoofd en handen van den voorganger van den heer Van Roijen, minister Lambooy overgegaan. De ontslag-aanvrage is in het openbaar toegelicht; - door de Regeering in een antwoord op schriftelijke

vragen door het lid der Tweede Kamer, de heer Van Gijn; - door den professor in een interview aan de Nieuwe Rotterdamsche Courant, dat men ook vindt in de Handelingen der Staten Generaal 1925-1926 II blz. 88. De heer Heemskerk heeft het gedurende de behandeling van diens interpellatie over de persoonsverwisseling in het ministerie voorgelezen.

De geschiedenis van het aftreden van den heer Van Roijen heeft op de politieke leiding van onze defensie een schril licht geworpen. Van twee zijden is de ontslag-aanvrage, in formeelen zin, klemmend toegelicht. De minister van oorlog en van marine was tot de overtuiging gekomen, dat niet alleen de splitsing, maar ook de samenvoeging verwerpelijk is: ‘Onjuist,’ noemt de professor het, ‘de belangen van de marine toe te vertrouwen aan een niet deskundige. Dit technisch departement toch eischt een marine-deskundige als hoofd.’ Aan het ‘toevertrouwen’ en aan den eisch van een marine-deskundige te zijn, beantwoordde de hoogleeraar persoonlijk niet. Verder commentaar was voor de ontslagaanvrage niet noodig. Maar misschien heeft de heer Van Roijen, nog minister zijnde, het alternatief niet op zich zelf toepasselijk geacht, althans voor deze taak in dit kabinet niet. Men mag dit allicht vermoeden met het oog op het uitvoerige der verdere motiveeringen. Het heengaan, zoo kort na het optreden, heeft hier en daar de vraag op de lippen gebracht of in het aanvaarden van beide portefeuilles niet eenige overmaat van voortvarendheid is geweest. Dè ‘bittere teleurstelling,’ zooals de minister-president het uittreden van den heer Van Roijen waardeerde, kan men zich ook anders en meer aannemelijk verklaren. Het was kort dag, toen het kabinet, onder de hoede van den heer De Geer, het levenslicht tegemoet trad. In de zoo korte tijdsspanne is nog met anderen, onder dezen met een gepensionneerd R.K. hoofdofficier’ voor de portefeuille van oorlog gecorrespondeerd. Niet onwaarschijnlijk, dat de heer Limburg, gedurende de pré-historie van het kabinet, met den professor, het programpunt der samenvoeging al reeds uitvoerig had besproken. Men weet, dat de heer De Geer, in de netelige taak van den heer Limburg, eenigszins de bemoeiing had op zich genomen van een adjudant. Toen de professor voor het kabinet-De Geer werd aangezocht

kan hij geen reden hebben gehad om op iets anders dan op een rationeelen grondslag en eventueel, op een rationeel accoord bedacht te zijn. Hij kon meenen, - zooals minister De Geer het later in het interpellatie-debat, bij resumptie en met instemming, gezegd heeft - dat wanneer ‘een nader onderzoek eens mocht uitmaken, dat het niet gewenscht was de beide departementen te vereenigen, men dat programpunt niet mocht handhaven.’ De heer Van Roijen heeft stellig niet aan de mogelijkheid kunnen denken, dat het kabinet, waarin hij toch de deskundige zou zijn, op het punt der samenvoeging, tegen hem in, zich zóó schrap zou zetten. Vermoedelijk heeft hij pas later geweten, dat het fusie-inzicht van den minister-president op een zoo muur- en vuurvaste meening berustte. Na inmiddels in zijn departement overtuigd te zijn geworden, dat de fusie niet kon worden aanbevolen, was er voor minister Van Roijen geen uitweg. De situatie was: se soumettre ou se démettre. Alle denkbare nauwgezetheid in de overwegingen bij het optreden, kon aan het dilemma niets veranderen. Voor een minister, die tot de overtuiging was gekomen, dat men de samenvoeging ‘niet mocht handhaven,’ zou ook de vurigste gezindheid om aan het werk te blijven, op den vasten wil ‘tot veiligstelling van dit programpunt,’ zijn afgestuit.

Aan het slot van het interpellatie-debat bleek, dat voorhands slechts een interne veiligstelling bedoeld was: ‘Ik heb (echter) niet geprejudicieerd op de houding, die de Regeering zou moeten aannemen, indien (voor de fusie) in deze kamer niet voldoende medewerking was te vinden. Integendeel heb ik doen uitkomen, dat het slagen onzeker was, omdat veel tegenwerking is te overwinnen.’ De vraag rijst of dit ‘integendeel’ wel een tegendeel zijn kan. Hopenlijk zullen de aan te nemen houding en de onzekere kans van slagen niet in een nauw oorzakelijk verband staan.

Hier werden het bestuurs-inzicht van minister Van Roijen en de defensie-politiek van het kabinet, zooals deze, na het oplossen der crisis, ter opheldering is openbaar gemaakt, tegen elkander overgesteld. Het is niet zeker, dat de tegenstellingen in de praktijk even scherp zijn toegespitst geweest. De crisis heeft op de politieke leiding der defensie een schel licht

geworpen. Met Brederode zou men kunnen spreken van ‘een stuck vol quaede stuijpen.’ Het inzicht van den heer De Geer, dat de twee departementen moeten vereenigd worden, berust op argumenten, die in het interpellatie-debat waarschijnlijk maar voor een deel in het vuur zijn gebracht. De minister lichtte toe, dat het vraagpunt ‘tal van jaren door tal van commissies bestudeerd’ is en dat er veel literatuur over bestaat. In een voorbehoud, door den heer De Visser gemaakt, zag de minister het bewijs, dat deze ‘niet volkomen in de quaestie inzit.’ Op een andere plaats had dezelfde spreker ‘niet getoond de draagwijdte der quaestie te beseffen.’ Moet men hieruit opmaken, dat de minister-president wèl in de quaestie zit en van haar draagwijdte het goede besef heeft? Het zal nog moeten blijken.

Ook vóór men over het interview beschikte, waarin de hoogleeraar de bezwaren heeft meegedeeld, welke in de regeering verschil van gevoelen hadden doen rijzen, kon het niet bevreemden, dat zich bij het voorbereiden van een departement van landsverdediging lastige vragen hadden voorgedaan. Die zijn bij quaestiën van personeelen aard nooit geheel van de lucht.

De regeling van den overgang plaatste elk bekleeder van het ministersambt op beide zetels, voor den plicht om moeilijkheden te bekampen en aan groote bezwaren het hoofd te bieden. De reorganisator moet zich door dikwijls groote weerstanden een weg banen. De bezwaren van objectieven oorsprong blijven bij een persoonswisseling uiteraard identiek. Zooals de heer Lambooy de moeilijkheden, tijdens zijn vorig ministerschap zag, kent men ze uit de door hem onderteekende memoriën. Waar er ten aanzien van de ministers Van Roijen en Lambooy verschillen bestaan, betreffen deze minder de erkenning, dan wel de waardeering der bezwaren. Het is merkwaardig hoe uiteenloopend beide ministers op de zelfde moeilijkheden reageeren.

De professor kon de samenvoeging der departementen van oorlog en marine eerst beschouwen, nadat de omvang en de vermoedelijke gevolgen der splitsing hem goedbegrensd voor den geest staan. Zijn stelregel was, niet aan voorbereidingen

te beginnen, dan na te hebben onderzocht of het doel nuttig is en waard om te worden verwezenlijkt en na alsdan zich duidelijk den weg te hebben afgebakend langs welken het bereikbaar zal zijn. Wat de splitsing betreft liet hij à priori ruimte voor de mogelijkheid, dat men het denkbeeld zou moeten loslaten.

In de memoriën van den heer Lambooy eveneens onzekerheden en bezwaren. Ook deze minister noemde de vraagstukken ‘moeilijk en veelomvattend.’ Zij eischen velerlei voorbereiding en de bewerking van ‘een omvangrijke materie.’ Voor hem staat het resultaat echter al reeds, van vóór den aanvang der voorbereidingen, vast: ‘De richting waarin de maritieme defensie zich heeft ontwikkeld, voert noodzakelijk tot een marine voor Nederland en een voor Nederlandsch-Indië.’ En uit deze splitsing, meent de heer Lambooy, moet de samenvoeging der departementen van zelf voortvloeien. Zij zal er een eenvoudig gevolg van zijn: ‘het deel bestemd voor het moederland, dat van veel geringeren omvang is, zal kunnen worden beheerd door het departement van landsverdediging.’ De heer Lambooy was in het kabinet-Colijn voornemens de marine ‘intensief te beheeren’ en op beide doeleinden ‘doortastend aan te sturen.’ Het vraagstuk, want voor den heer Lambooy was er feitelijk maar één, zou bij den minister, in zijn geledingen opvolgend, in deliberatie komen; onderdeelsgewijze zou de overgang ‘van het oude naar het nieuwe stelsel’ worden geregeld. De minister rekende, voor zijn goed inzicht daarbij op een licht, dat zal opgaan en schijnen, naargelang het beheer daaraan behoefte heeft, en dat een helper, ‘volkomen op de hoogte van organisatorische en technische marine-aangelegenheden,’ voor hem zal ontsteken. Van een belichting bij den aanvang van het vraagstuk en bloc, van het onder één gezichtspunt brengen van het geheel van maatregelen, van een te voren gevormde visie, die een denkbeeld zou geven, ‘hoe het beheer der marine invloed zal ondergaan van de splitsingsplannen,’ is bij den heer Lambooy geen sprake. Zijn mededeelingen en voornemens zullen nog van naderbij worden bekeken.

Hier had men, opvolgend en uiteenloopend, de waardeering der moeilijkheden en in zekeren zin de ministerieele agenda's

voor de betreffende vraag- en programpunten. Beide ministers laten, nadat men van hun mededeelingen heeft kennis genomen, den duidelijken indruk na, dat zij van het probleem, zooals dit, na langdurige evolutie, zich voor kleine zeevarende volken voordoet, zoo al eenige, dan toch maar uiterst vage voorstellingen hebben. Bij het onderzoek en het opbouwen eener meening heeft minister Van Roijen een wetenschappelijk plan gevolgd en is hij onbevooroordeeld te werk gegaan. Minister Lambooy was, in de wijze, waarop hij in de vraagstukken wil doortasten, naar mij voorkomt, van elk spoor van een methode gespeend. Dit sluit niet uit, dat de huidige minister - ook figuurlijk - minder ver van het om te zetten roer staat dan de professor deed. De heer Van Roijen heeft in het interview, over de motieven, die, ten opzichte van een indische marine, voor een overdracht van het beheer en voor een strakker aangezette verantwoordelijkheid pleiten, geen aandacht gewijd. Die motieven hadden voor hem punten van uitgang moeten zijn. Wanneer de hoogleeraar spreekt van een samenvoegen der twee departementen ‘op losse gronden,’ dan denkt hij niet aan onvoldoende redenen maar aan overijling en aan onvoldoende voorbereiding van een samenvoeging. Er zijn teekenen geweest, die de opvatting konden rechtvaardigen, dat de minister-president de doorvoering al aanstonds als een rijpe vrucht beschouwde. In het debat over de regeeringsverklaring heeft minister De Geer, in antwoord op een kritiek van den heer Snoek Henkemans, de voorstelling gewekt, dat de samenvoeging zoo goed als gereed was: ‘Op dit punt, dat reeds door het afgetreden kabinet is voorbereid, zal terugkeer niet kunnen worden overwogen. Zelfs is gebleken, dat een bespoedigde doorvoering van de beoogde samensmelting raadzaam is.’ Het moet voor den heer Van Roijen een voldoening zijn, dat de kabinets-formateur, even later, bij de interpellatie-Heemskerk, in een antwoord op de vraag, of de samenstelling van een departement van landsverdediging ‘zeer spoedig haar beslag zou hebben’, de woorden ‘zeer spoedig’ categorisch heeft afgewezen en daarvoor in de plaats heeft gesteld ‘binnen afzienbaren tijd.’ Zoo er ijling mag zijn geweest, dan was zij althans, toen reeds aan het bedaren. Men is, wat het interview betreft, het wel er mede

eens, dat in de beoordeeling van de fusie-vraag, de ratio, in ieder geval hoofdzaak en punt van uitgang hadden moeten zijn. Een verkeerd beginpunt schaadt te meer, naarmate de daarop steunende bewijsvoering klemmender was. Nu is het interview niet overal klemmend geweest. Niemand betwist of kon hebben willen betwijfelen, dat aan het hoofd eener technische organisatie, als een marine is, een technischdeskundige moet staan, aan wien de belangen eener zeemacht ten volle kunnen worden toevertrouwd; maar is het ook noodig, dat die deskundige minister is? Ministers zijn als de bloemen des velds; een rukwind en ze zijn verloren. Een minister van defensie in Nederland maakt daar geen uitzondering op. Van één factor is deze altijd zeker. In elk eindvotum heeft hij, voor wat hij ook wrocht, een stok van drie tienden der stemmen tegen. Nog eens, is het noodig? Zou de nederlandsche bank evengoed fungeeren, indien als haar directeur de minister van financiën stond? Ook de marine zal met een bekwamen chef, op een eenigszins duurzamen, buiten de politiek staanden zetel, het best gebaat zijn.

Ondanks door de jaren de leus van zuinigheid en efficiëncie in den staatsdienst, onverdroten is aangeheven, schijnt, naar luid van de bevinding van minister Van Roijen, het departement van marine georganiseerd te zijn op een wijze die, ‘wat eenvoud en rentabiliteit betreft, voor belangrijke verbetering vatbaar’ is. De professor meent, dat dit werk het eerst gedaan moet worden omdat men anders op het credit van de samenvoeging besparingen zou schrijven, die voortgevloeid zijn, uit de reorganisatie. Uit een oogpunt van wat men wel ‘de rekenwetenschap’ noemt, mag dit vraagpunt van boeking belangwekkend zijn; wanneer echter, als gevolg daarvan, een nuttige maatregel op de lange baan geraakt, wil het mij toeschijnen, dat het niet overwegend ter zake kan doen, of een besparing op het militair budget, geacht moet worden voort te vloeien, uit de ontbinding van het oud, dan wel uit een betere organisatie in het nieuwe departement. Het bezwaar betreft bovendien maar een beeldspraak. Men weet wel, dat een boekhouding, waarin men het debet en credit der samenvoeging zou vinden, tot het rijk der fantasieën behoort. Minister Van Roijen wenschte, dat de in cijfers waardeerbare

gevolgen der fusie met de grootste nauwkeurigheid zullen worden bestudeerd. Het interview noemt een aantal dienstressorten, ten aanzien van welken een rentabiliteitsrekening zeer goed zal kunnen plaats hebben. Er kan niets tegen zijn, dat dit geschiedt. Iedere zaakkundige becijfering heeft haar waarde. Ik deel echter niet in de verwachting, dat het algemeene rekenresultaat een belangrijke factor in de beslissing zal worden. Het geldelijk voordeel, dat met een departement van landsverdediging wordt verkregen, is maar bijkomstig. De wezenlijke ratio liggen niet in het rekenhoekje der rentabiliteit.

Er zijn in het interview van professor van Roijen nog twee punten, die in een expositie voor het marine-probleem, de aandacht moeten hebben, namelijk het woord ‘staatsmarine’ en de opmerking, dat men in Indië nog in lange jaren niet geoutilleerd zal zijn voor den aanbouw van oorlogsschepen en voor ingrijpende reparatiën. Op beide punten kan eerst later worden ingegaan. Hier volsta, dat de term staatsmarine toegepast op onze organisatiën, zooals zij langer dan een halve eeuw bestaan, meer een klank dan een begrip is. Evenals men naast de staatsbegrooting een indische begrooting heeft, kan men naast, of om geheel juist te spreken, als tegenvoeter van de staatsmarine, zich een indische marine denken. Men ziet, dat met den klank niets overtuigends is bereikt. Het woord maakte voor minister Van Roijen nog al een pijler uit. Het zou niet kwaad zijn indien de staatsmarine eens uit het begrip werd toegelicht. Overigens is het wel duidelijk, dat strijdmiddelen, die voor een locale taak in Indië zijn aangewezen, niet geacht kunnen worden, tevens bestemd te zijn voor den dienst in Europa en voor eenigen staatsdienst in het algemeen. Wanneer de indische marine - om het denkbeeld van deze naast de staatsmarine, nog even vast te houden - voor locale behoeften, met een tienmaal uitgebreider materieel werkt, dan de staatsmarine, heeft dat voor den zetel van het beheer en van de verantwoordelijkheid, zijn consequentiën.

Aangaande het tweede punt is men het gemakkelijk eens, dat een modern oorlogsschip een technisch zeer samengesteld geheel is. Voor men evenwel een zwaar hoofd heeft in vragen als: of men in Indië wel raad weet met de eischen van aanbouw

en of men daar, voorhands met belangrijke reparatiën uit de voeten kan, is het nuttig eens nauwgezet na te gaan, aan welke soorten van oorlogschepen, kleine neutrale volken een preventieve werking kunnen toekennen en van welke men voor Indië de verwachting kan hebben van een locaal en efficiënt emplooi. Mij komt het voor, dat in een goed overdacht plan, de vraag van aanbouw en herstelling, voor Indië alleen ten opzichte van kleine typen oorlogsschepen, kan rijzen. Het bedoelde onderzoek betreft een préalabel punt, dat, zooals gezegd, in deze inleiding alleen kan aangestipt worden.

Het komt mij voor, - men zou het overtuigend kunnen toelichten, - dat ook de president-minister in het marineprobleem te zeer vreemdeling is gebleven, om aan de fusieen splitsingsvragen recht te kunnen doen. Hij heeft bij de interpellatie de onderstelling onheusch genoemd, dat een minister verandering in de organisatie zou aanbrengen ‘zonder een eigen stelsel te hebben.’ Het is echter maar de vraag, wat men meent een stelsel te kunnen noemen. Wanneer de heer De Geer behagelijk mijmert, dat het militaire beleid van zijn kabinet gaat in den geest van ‘goede, sobere, economische defensie-politiek,’ dan is dat, met het oog op de marine, voor wat het goede en economische betreft, vooral in dit tijdperk, een zoo jammerlijke illusie, dat het meer dan dienstig schijnt, daarop eens duidelijk en ernstig te wijzen. De vorige regeering heeft van het, bij de begrooting voorgenomen systeem meegedeeld, dat het, zonder aan weerkracht in te boeten, aanmerkelijk bezuinigt. Maar de besparingen zullen, vergeleken bij de wezenlijke vereenvoudigingen, die zij op de lange baan schuift, een zaak van nagenoeg niets zijn. In het meermalen genoemde interpellatie-debat heeft de minister-president met blijkbare instemming een nota van nog geen jaar geleden, betreffende het ontwerp-weeldebelasting aangehaald, waarin was uiteengezet, dat ‘normale toestanden in de staatsfinanciën niet zullen terugkeeren, zonder een verdere verlaging van de gewone uitgaven.’ Voor de defensie was de verlaging op 12½ millioen gesteld: 6¼ millioen voor oorlog en 6¼ voor marine. De minister liet volgen: ‘Ik zeg volstrekt niet, dat dit kabinet, ook met dezen minister van oorlog, in de vervulling van alle goede voornemens op dit gebied slagen zal. Want

de tegenwerking tegen defensie-efficiëncie is niet gering....' Deze laatste overweging is maar al te waar. Indien ieder man van invloed, hetzij minister, afgevaardigde, journalist of militair kon goedvinden, om in vragen, die hem niet geheel helder zijn, zich van leiding en advies te onthouden, - natuurlijk voor zoover hij er buiten kan - zou de omhaal en de tegenwerking heel wat geringer zijn en zou de goede en tegelijk economische defensie er beter voorstaan. Maar in het verband der ministerieele rede was de verzuchting toch wat misplaatst. Tegenwerking ginds, onderstelt werking aan deze zijde. De verwachting van iets wezenlijks heeft het kabinet niet gewekt. Om de gedachten te kunnen oproepen aan verlagingen met zóó groote eindtotalen en de vervulling daarvan, als terloops, bij zijn goede voornemens te kunnen inlijven, zou, vóór alles, het kabinet met meer zaakkennis moeten zijn toegerust. Dàn had het den stier bij de horens kunnen grijpen en zou de verbetering van vloot en leger zeker anders zijn opgezet. De leus moet worden: door vereenvoudiging tot efficiëncie. Waar van 'alle goede voornemens,' in het militair program niets is te speuren, dat 'werking' naar 'normale staatsfinanciën' in het vooruitzicht bracht, kan een kind voorspellen, dat met welken minister van defensie ook, het kabinet in 'de vervullingen op financieel gebied,' niet zal slagen.

Zooveel mag het belastingplichtig Nederland van zijn vertegenwoordiging onderstellen, dat zij het 'volledig overzicht' dat minister Van Roijen aan de Tweede Kamer had toegezegd, nu van den heer Lambooy zal verzoeken. Het zal als een verblijdend resultaat in de overigens blanco creditzijde van de langgerekte crisis in het landsbestuur mogen worden aangemerkt, indien de colleges, die geroepen zijn over het marine-vraagstuk te oordeelen en die aan de oplossing periodiek moeten meewerken, straks, aan de hand van een helder overzicht van doeleinden, van eischen en van middelen, zich een meening omtrent het vraagstuk zullen hebben kunnen maken. Marine-voorstellen misten te dikwijls de volle helderheid. De materie is vlottend en bewegelijk. Misschien is er, mede deswegen, voor een vasten grondslag der organisatie veelal te weinig aandacht geweest. Er is in de parlementen bij de behandeling van technische aangelegenheden altijd een

hoeveelheid fictie. Voor de zaken van de vloot is er in Nederland in de fictiën welhaast methode. Hetzelfde personeel, officieren van den marinestaf en van het marine-departement, dat den minister ambtshalve ter zijde staat, bij het opmaken van memoriën, het toelichten van begrootingen en het samenstellen van plannen, heeft met zijn beste krachten zitting in de vlootcommissie. Bij het opstellen van rapporten aan de Kroon adviseeren de militaire leden dier commissie geregeld over hun eigen ontwerpen. Dit geeft vastheid en voorkomt hapering. Een wrijving van meeningen, waaruit allicht de vonken van het ware zouden spatten, wordt er echter mee gemist. Sedert in ons parlement geen zee-officieren meer zitting hebben, is er in marine-vragen doorgaans groote beslistheid. Nochtans meer in beweringen dan met bewijzen, meer met decreet dan in betoog. Er zijn 'vloot-specialiteiten' die wel schijnen te vreezen, aan hun gezag te kort te zullen doen, indien zij hun medeleden niet voorlichten, op den toon van een onwrikbare overtuiging. Dikwijls hoe zwakker situatie, hoe minder weifeling.

In vragen van materieel hoorde men staatkundige fractiën zich herhaaldelijk beroepen op een advies, om *sans rime et sans raison*, maar aan te vullen, 'wat is opgevaren,' en om onbegrepen, met het marine-bedrijf op den ouden voet verder te gaan. Soms zijn bijzaken als overheerschende hoofdpunten op den voorgrond gebracht. Dit is de geschiedenis van dit tijdsgewricht. De fusie en de splitsing zijn ongetwijfeld vraagpunten van beteekenis. Het laatste is voor de levenspositie van het personeel van groot gewicht. Men moge zich er echter rekenschap van geven, dat beide vraagpunten, hoewel ook van invloed op de efficiëncie, in hoofdzaak en welbeschouwd, toch maar administratieve quaestiën zijn. Zij grijpen hier en daar diep in, zijn veelomvattend, maar maken geenszins uit, wat voor dit tijdperk van overgang en vernieuwing, het marine-probleem zou kunnen heeten.

In de stukken van de begrooting komt men wel eens onder een suggestie van het tegendeel. Het heeft inderdaad den schijn dat in 1925 de leiding van het marine-departement is aanvaard in de gedachte, dat het, voor de komende parlementaire periode, behalve om voorzieningen van slijtage, zou gaan om

een beheer van administratieve theorieën. Een beleid, dat zich aldus demonstreert, kan up to date zijn. In dagen van gedwongen zuinigheid is het nog zoo dwaas niet, zich zelf en anderen, van omvangrijke maatregelen te vervullen, die geen geld kosten. Veel rendement kan er moeilijk voor zijn weggelegd. Het is niet goed denkbaar, dat een scherpzinnig man als de heer Colijn, voor zijn kabinet de illusie zou gekoesterd hebben, de administratieve problemen verwerkelijkt te zien. Men zou immers bezwaarlijk op een partieele beslissing van eenig aanbelang kunnen hopen, vóór het marine-vraagstuk ten principale, althans gesteld is. Het zou kunnen zijn, dat het vraagpunt der splitsing daarna, in een ander licht verschijnt en dat tegen een departement van landsverdediging dàn geen redelijk verzet meer mogelijk zou wezen.

Wanneer het overzicht, dat minister Van Roijen had aangekondigd en dat ook voor zijn opvolger onontbeerlijk is, inderdaad eenigszins volledig zal zijn, zal men in ‘goede, sobere, economische defensie’ inzicht krijgen. Vóór dien, is er groote kans, dat nieuwe maatregelen het vraagstuk meer zullen verwarren.

De heer Lambooy heeft als minister in het kabinet-Colijn, aangaande het bestuursbeleid, dat hij zich had voorgenomen te volgen, in de stukken behoorende bij de marine-begrooting voor 1926, mededeelingen gedaan, die door zijn weder optreden in het kabinet-De Geer, ook in verband met de regeeringsverklaring in dit kabinet, op nieuw actueel zijn geworden. Voor zoover zij de splitsing van het marine-personeel betreffen, zijn de voornemens, te oordeelen althans naar hetgeen openbaar is, nog zwevend gebleven. Tegenover het denkbeeld der splitsing staat de minister, na zijn vernieuwing, in een veranderde betrekking. Volgens een ministerieele marinenota van 7 Mei is het de bedoeling het begrip van één onverdeelde Nederlandsche marine in eere te houden. Dit was, ook in de eerste regeer-periode van den minister, de uitgesproken bedoeling. In het antwoord op het verslag van Hoofdstuk I las men, dat ‘een verband, waarvan vorm en omvang nader zijn te regelen, tusschen de twee deelen moet blijven bestaan,

alleen reeds omdat het karakter van de marine, als instrument van den staat, niet mag te loor gaan.' Omdat bij minister Lambooy de fusie uitvloeisel van de splitsing is, zal hij, zoo het kabinet de scheiding mocht loslaten, voor de vereeniging der departementen meer de vrije hand krijgen. Er zijn dan minder voorafgaande regelingen noodig en het zal gemakkelijker vallen, om een tijdstip voor de samenvoeging vast te stellen. Maar overigens verzwaart een fusie zonder splitsing, de regeertaak van den minister van defensie in hooge mate. Het argument van minister Lambooy, dat het marine-beheer in Nederland van veel geringeren omvang zou worden en op dien grond wel bij oorlog kan worden gevoegd, zou dan zeker niet meer gelden. Men moet ook uit die reden aannemen, dat het prijsgeven der administratieve splitsing aan minister Lambooy een groote moeilijkheid zou berokkenen. Zijn inzicht, dat de verdeeling der marine over Indië en Nederland, noodzakelijk is en energiek moet worden doorgevoerd, zal in den ministerraad ongetwijfeld gewicht hebben. Daar zal ook de financieele zijde der quaestie, met name het vervliegen van 'rechtstreeksche bezuiniging,' volle aandacht trekken. Wanneer de splitsing wordt nagelaten, is het onvermijdelijk 'voor den dienst in Nederland verschillende schepen van veel kostbaarder type te bouwen, dan voor het vervullen van de verdedigingstaak hier te lande noodig is.' De splitsing heeft in den kabinetsraad nog de aanbeveling bovendien, een object te zijn van de vooruitstrevende, Colijnsche defensie-politiek.'

Uit een oogpunt van politiek mag het besluit belangwekkend zijn, zooveel moet uit het voorgaande wel zijn opgemaakt, dat het dit, uit een oogpunt van efficiëncie niet is. Tot het tijdstip dat het op te lossen probleem duidelijk zal gesteld zijn, en daaruit de aanwijzingen zullen zijn verkregen, omtrent hetgeen voorbereid en tot stand gebracht moet worden, is onze maritieme defensie het best gebaat met onthouding. Inzonderheid is er voor de twee groote, administratieve maatregelen niet de minste urgentie. Het tijdstip behoeft niet in een ver verschiet te liggen; de vertraging zou vermoedelijk slechts een quaestie zijn van maanden.

Wanneer men de onderdeelen en de schakels, waarmee het marine-probleem moet worden samengesteld, bijeengebracht

en eenigszins voorbewerkt heeft en men oriënteert zich daarna in het vraagpunt der fusie, is men inmiddels al goeddeels tot het besef gekomen, dat de instelling van een departement van landsverdediging niet de inleiding maar de bekroning van een reorganisatie behoort te wezen. Een kroon, die dan tegelijk de sluitsteen zal zijn. Toen de regeering zich de gelijktijdige doorvoering van de splitsing en de fusie tot taak stelde, heeft zij waarschijnlijk niet aan een slottafereel van een globaal afgewerkt defensie-plan gedacht. Vermoedelijk gaf zij, van dit punt, zich niet opzettelijk rekenschap. Er is weinig kans, dat de minister-president, daarnaar gevraagd, in het met de persoonswisseling 'veilig gesteld programpunt' een kroon op het werk zal zien. De regeering zou dan moeten meenen, dat de, op de land- en de zeemacht in de latere jaren toegepaste besparingen, de voor deze tijden rationeele organisatiën hebben opgeleverd en dat de vereenvoudigde defensie, nu haar overkapping krijgt in een ministerie van landsverdediging. Dat zou dan niet behoeven uit te sluiten, dat met behoud der algemeene structuur, in de zee- en de landmacht nog te verbeteren en aan te vullen valt. Maar het is aannemelijker, dat een regeering, die met een plan is opgetreden om het beheer van de defensie te centraliseeren, als zij zich daarover uitsprak, dit als het begin van een vernieuwing zou aanmerken. Na het afknappen van den draad, met de verwerping van de vlootwet, moest er wel opnieuw begonnen worden. Uit de nota van den minister van marine van 7 Mei 1926 is nader gebleken, dat de plannen voorhands slechts een reorganisatie bedoelen voor een tusschentoestand, die, als de vloot in Indië op de bestaande sterkte, door vernieuwing en aanvulling, op peil gehouden wordt, omstreeks 1930 zal zijn verkregen; maar tevens, dat 'de uiteindelijke samenstelling van het, voor den dienst in Nederlandsch-Indië te bestemmen deel der vloot' nog hangende is. Uiteraard is deze laatste beslissing, voor het bevorderen van een doeltreffende beveiliging van Indië, een belang van de eerste orde. Uit de nota van 7 Mei zou men dat echter niet zeggen: 'Aangezien (echter) met de indische regeering nog overleg moet worden gepleegd omtrent de uiteindelijke samenstelling van het voor den dienst in Nederlandsch-Indië te bestemmen deel der vloot,' - en nu zou

men verwachten te lezen: ‘heb ik dat overleg geopend en zal het zooveel mogelijk activeeren,’ - neen: ‘deed ik nagaan, welk personeel noodig is’ voor den zooeven aangeduiden tusschentoestand. Zóó moet de doorvoering tot het ‘uiteindelijke’ wel een werk van langen adem worden. Ook in de memorie van antwoord van de marinebegrooting overwoog de heer Lambooij, dat de overgang ‘wel meerdere jaren zal duren’. Men kan in die mededeelingen openhartigheid waardeeren, maar vertrouwen wekken ze niet. Het willekeurig aannemen van een tusschentoestand en het toepassen van de splitsing op de, bij dien toestand behoorende indeelingen, kan toch inderdaad geen methode heeten. Een werk van meerdere jaren te beginnen op een zoo labielen grondslag is waarlijk geen goed beleid. Zoodra niet de samenstelling van het Indische vlootdeel zal zijn vastgesteld, heeft al het verrichte werk zijn actualiteit verloren. En dit zal midden in de reorganisatie zijn, want het is niet te denken, dat het nog jaren zou duren vóór de vaststelling haar beslag heeft. Evenmin is te verwachten, dat het aanschaffen van schepen voor Indië zou voortgang hebben tot 1930, indien niet vooraf de samenstelling van de Indische vloot zal geregeld zijn. Het is hier klaar als de dag, dat men, alvorens over verdere beslissingen te kunnen spreken, het marine-probleem eerst duidelijk moet stellen. In de nota voorziet de minister, voor de tusschenperiode ‘bijzondere moeilijkheden’. Dit bevreemdt in geenen deele. Ook verwondert het niet, den heer Lambooij in het onbepaalde met ‘meerdere jaren’ te zien rekenen. Van een begin van indeeling van het werk over die jaren, van een scheiding in het vele, dat gelijktijdig zou kunnen worden aangevat en het overige, dat opvolgend in aanmerking moet komen, in één woord, van een bestudeerd en afgebakend werkplan, is niets te bespeuren. Een regeering kan niet met hoop op goede resultaten zich aan een indeeling en organisatie van het personeel en aan een fusie van het beheer gaan wijden, vóór de organisatiën vaststaan. Indien bij den handelenden bewindsman een gevestigd oordeel nog ten deele mocht ontbreken is, vóór elk begin, de studie noodig, waarvan heldere inzichten kunnen worden verkregen. Minister Van Royen heeft dat terecht vooropgezet. Het was goed

hem uit de kamer daarvoor den tijd te gunnen. Want men oriënteert zich in het marine-vraagstuk niet zeer gemakkelijk. Het is geen werk van enkele uren. Tot dusverre is mij geen deskundige bekend, die getracht heeft, laat staan er in geslaagd zou wezen, een logische uiteenzetting ervan te geven. Door de immer conventioneele en meestal als sententie opgestelde beoordeelingen, is de bruikbare bouwstof bovendien, verre van overvloedig. Niet onwaarschijnlijk dat minister Van Royen, met dit bezwaar heeft te tobben gehad. Bij mij wil het er niet in, dat niet meer schot verzekerd zou wezen, aan wien de taken, die de marine voor Nederland en voor Indië te vervullen heeft, duidelijk voor den geest staan en die tevens het goede begrip heeft, hoe diensvolgens de samenstelling, de formatiën en de indeelingen in groote trekken moeten worden. Het min of meer samengestelde en ingewikkelde der vloot, oefent op den te organiseeren departementsdienst grooten invloed. Het kan de organisatie van het nieuwe departement verlichten of bezwaren. Op dit punt kan hier niet worden ingegaan. M.i. behoeft de samenstelling der vloot den dienst van het centraal beheer niet noodzakelijk ingewikkeld te maken.

Er zijn, voor hetgeen bij de oprichting van het nieuwe departement moet geschieden, een paar punten, waarvan de bespreking anders voorbarig zou zijn, maar die met het oog op de officieel-aanhangige plannen thans reeds aandacht verdienen. In de meergenoemde memorie van antwoord is sprake geweest van een beheer ‘op den voet als de minister noodzakelijk acht.’ Dit is allerminst een fraze. Inderdaad is er veel aan gelegen hoe de taak wordt ingezien, aangevat en in gang gebracht. Een minister op de twee defensiezetels, telkens verzittende van oorlog naar marine, vice versa, moet er dagelijks op bedacht zijn, zich bij toeneming te stabiliseeren op den zetel der landsverdediging. Van den aanvang af is er daarbij een element, dat voor het geheele kabinet een richtsnoer moet wezen. De leest, waarop de reorganisatie zich zal schoeien, behoort er zijn lijn aan te ontleenen. Ik zal om de bedoeling te verduidelijken, tegen het spraakgebruik ook in het voorgaande toegepast, moeten

ingaan; het zal bovendien wat simplistisch klinken: De taak van den aanstaanden minister van defensie is niet om de departementen van oorlog en marine ‘éénhoofdig te beheeren en allengs samen te voegen’, maar de taak behoort *tout court* te zijn: het samenstellen van een departement van landsverdediging. Alles wat daarbuiten valt moet, wil men opschieten en niet vastloopen, in de eerste plaats als zaak van het kabinet worden beschouwd. Wat dit omvat en beteekent zal aanstonds blijken.

De reorganisator heeft een nieuw departement samen te stellen. Wat zonder deze ietwat nuchtere onderscheiding een chaotischen aanblik zou hebben, is mèt haar overzichtelijk en eenvoudig. Houdt de organisator de eenvoudige opdracht in het oog dan kan hij, in wat geschieden moet, niet in twijfel verkeeren en bij wat hij doet, niet dwalen. Er is geen reden, tegenover deze taak staande, de zware muts op te zetten. Daarentegen schijnt het vereenigen der twee departementen oorlog en marine een te zware taak op te leveren. Ik heb van den omvang der werkzaamheden, die uit de samenvoeging zonder meer, ontstaan, geen precies overzicht, maar hel toch ook tot de meening over, dat de bestuurstaak, aldus ontstaan, voor één man, vooral onder omstandigheden die bijzondere wrijvingen zouden veroorzaken,zeer groot moet worden geacht. Trouwens reeds meer dan één stuurman heeft zich, in die combinatie onbehagelijk gevoeld en heeft het roer vrijwillig verlaten. Zoo het al eens mocht gelukken een minister te bekomen, die het ambt op den vereenigden zetel verdienstelijk vervulde, dan zou dit waarschijnlijk te danken zijn aan het talent van een bijzondere persoonlijkheid, dat men niet als uitgangspunt kan nemen bij de regeling van algemeene toestanden. Als overgang is er tegen de vormelijke benoeming van een minister van oorlog tot minister van marine ad interim uiteraard geen bezwaar. Maar de tijdelijke éénhoofdigheid moet niet langer duren dan strikt noodig is. De samenvoeging is dan een noodmaatregel in den geest als bijvoorbeeld sterk aanwezig was, bij het tot stand komen van de italiaansche eenheid, toen minister Cavour, door de meesten van zijn ambtgenooten verlaten, in een hachelijken tijd aan het hoofd stond van zes departementen.

Men heeft ongetwijfeld al reeds begrepen hoe de noodtoestand dan in de gewenschte organisatie kan overgaan. Het zal moeten geschieden op zooveel mogelijk korten termijn. Wanneer men uit het ministerie van marine de diensten neemt, die in het departement van landsverdediging moeten overgenomen worden, zal eerstgenoemd departement daarna nog verre van ontbonden en opgelost zijn. Er zullen dan omvangrijke takken van dienst zijn overgebleven. Van elk dezer zal men, als het tijdvak van reorganiseeren is aangebroken, moeten hebben uitgemaakt, in welk departement van algemeen bestuur hij het doeltreffendst zal zijn ondergebracht. Het is niet uitgesloten, dat het militaire departement met enkele dezer diensttakken opnieuw en blijvend moet worden belast. Allerminst kan het de roeping van den aanstaanden minister van landsverdediging zijn, in de afwikkeling van vraagpunten van dezen aard, regelend op te treden. Nog heel veel minder zou het in de lijn liggen, uit traditie of uit welk ander motief, in het op te richten departement stilzwijgend diensttakken over te nemen, die tot de vaderlandsche defensie in geen rechtstreeksch verband staan.

Voor zoover het kabinet, bij het nader of opnieuw verdeelen van de regeertaak aan den minister van defensie, voor tijdelijk, meer toewijst dan hetgeen aan de landsverdediging in engeren zin annex is, onderstelt dit drieërlei.

Vooreerst zal de omvang van het meerdere zorgvuldig gewikt moeten zijn. Te veel bijwerk kan gemakkelijk een oorzaak worden van mislukking. Ten tweede behoort in het kabinet als een preferente bemoeiing voorop te staan, om ressorten, die niet met de defensie verband houden, zooveel en zoo spoedig mogelijk uit het defensie-beheer over te hevelen. En ten laatste zal, alles wat zooeven als bijwerk werd aangeduid, van het overige werk van den minister moeten worden gescheiden, opdat de organische samenstelling van het op te richten departement er niet door vertraagd worde. Het nieuwe ministerie zou, zoodra het ontwerp daarvoor gereed is, zonder verder verwijl moeten worden op gang gebracht. De ressorten, die nog niet elders ondergebracht, maar nochtans bij de oprichting eventueel buiten het nieuwe departement zouden blijven, zullen dan aanstonds als daarvan gescheiden

moeten behandeld worden. Die ressorten zouden, onder het oppertoezicht van den minister, voor zooveel dienstig ter overdracht of liquidatie, aan een commissie of aan een commissaris kunnen worden overgegeven.

Indien de organisator in den aangegeven geest ontlast en ter zijde gestaan wordt en hem zijn werk welbewust voor oogen blijft, kan over de structuur van het nieuwe departement niet veel meeningsverschil aan den dag komen en schijnt ook de leiding van den opbouw niet overmatig moeilijk te zijn. Nadat een regeering als geheel er haar taak aan vervuld heeft, ligt een vlotte uitvoering, naar het schijnt, in het bereik van elken, ietwat deskundigen, minister.

Door de afgetreden regeering waren, in den zin van het besprokene, voor eenige belangrijke ressorten reeds voorloopige beschikkingen genomen. Zoo was bepaald dat de visscherijpolitie zou overgaan naar landsverdediging. Men zou, voor wat de functie betreft, misschien aan een overdracht naar buitenlandsche zaken kunnen denken, maar de zorg voor materieel en personeel zal aan landsverdediging beter en gemakkelijker afgaan, waarom m.i. in de toewijzing kan worden berust. Het loodswezen, de betonning, bebakening, verlichting, de zeemerken, de kustwacht en den stormwaarschuwingsdienst stelde men zich voor gezamenlijk aan waterstaat toe te voegen, welk ministerie reeds meerdere soortgelijke belangen verzorgt.

Andere, evenzeer gewichtige punten waren nog onbeslist gelaten. Men ging van het gegeven uit, dat in Indië voorshands geen werf van aanbouw zou zijn en dat het bouwen, monteeren en uitrusten voor den indischen dienst in Europa zou plaats hebben. Maar het bleef een open vraag hoe men met de betreffende dienstressorten van het marine-departement zou handelen; met name of: materieel scheepsbouw, stoomwezen en in het bijzonder de zorg voor en het toezicht op de reparatiën, niet logisch aan koloniën moeten toevallen. De arbeid van deze ressorten zou nagenoeg altijd voor het overgroote deel, het zooveel talrijker materieel van den indischen dienst betreffen. Voor dezelfde vraag komt men ten aanzien van de comptabiliteit, de intendance, enz.

Professor Van Roijen meende, dat men de praktijk maar moeilijker maakte door haar over koloniën te leiden. Hij stelde

zich voor, dat toch alle beheer weder bij een ministerie van marine moest terecht komen. Zoo zou de opzet echter niet moeten zijn. Men denke zich, dat bijvoorbeeld de afdeeling scheepsbouw, met al zijn uitnemend deskundige krachten, ware overgebracht bij koloniën. Dit zou in de taak en in den dienst der afdeeling geen verandering brengen. De overdracht behoefde aldaar nauwelijks merkbaar te zijn. Boven dien dienst zou een vreemd secretariaat en een andere minister staan. Dáár zou aanvankelijk wel eenige stroefheid zijn, maar overigens geen bijzonder groot verschil. Het verschil zou zelfs bijzonder klein zijn, met perioden vergeleken, dat aan het hoofd van marine geen vakman heeft gestaan. En wat kan men voor marine voortaan een vakman heeten? Het bedrijf heeft zich gaandeweg zoozeer gespecialiseerd, dat een definitie bezwaarlijk is te geven.

Voor het houden van de weegschaal in de vele vragen van verdeeling der taak en van departementale organisatie, mist het kabinet de gegevens, zoolang het marine-probleem niet vooraf gesteld en vastgesteld zal zijn. Ook nadat, om dit eens aan te nemen, door de regeering in alle indeelings- en overdrachtsvragen zou zijn beslist, vordert het in gang brengen van het departement van landsverdediging, dat omtrent geen belangrijke onderdeelen van de marine-organisatie onzekerheid zou zijn gebleven. Zonder afdoend antwoord op vragen als: blijft in Nederland een marinestaf werkzaam, gaat de afdeeling hydrographie op den bestaanden voet door, welke opleidingen kunnen in Indië verzorgd worden en welke moeten hier te lande plaats hebben, en zoo meer, - zou men vermoedelijk weldra vastloopen.

Uit de stukken is het bekend, dat minister Lambooy, indien het tot een fusie èn splitsing zou komen, anders zal te werk gaan. Ik stipte hiervoor aan, hoe dit zijn zou. De heer Lambooy heeft als beheerder ad interim van het departement van marine zijn hoop gevestigd op een directeur-generaal met ruime bevoegdheden. Met diens aanstelling zou de secretaris-generaal uit het departement worden weggenomen. Ik geloof niet dat dit een gelukkig debuut kan heeten. De minister vangt aan met hetgeen, bij de ontbinding van het marine-

departement, de allerlaatste daad zou moeten wezen. De gestie houdt verband met de ‘ruime bevoegdheden.’ Vermoedelijk zal de macht van den directeur-generaal, grooter zijn dan die van den vervangen secretaris-generaal. Het zal wel de bedoeling zijn op hem, in het departement en daarbuiten, een deel der ministerieele functie te delegeeren. De heer Lambooy acht den bijstand van een alleszins in marinezaken ingewijden directeur voor hem onmisbaar. Aan een intensief en doortastend beheer is, zoo licht hij toe, zooveel arbeid verbonden, vooral door de voorgenomen reorganisatie, dat de minister het zonder de hulp van een directeur-generaal niet mogelijk acht, op den voet als noodzakelijk is, de beide departementen te beheeren. De heer Lambooy moet hier het oog hebben op persoonlijke onderzoekingen, studiën en ontwerpen. Ten opzichte van ietwat belijnde plannen, voor welke men zich gereed gevoelt, en die men intensief en doortastend wil doorvoeren, behoeft de persoonlijke arbeid van een minister niet omvangrijk te zijn. In het bijzonder hebben de beheerders van de militaire departementen, in hun groote personeel, voor elken intellectueelen arbeid, de bekwame krachten altijd te kust en te keur gehad. Als er weinig tot stand kwam dan was dit geregeld te wijten aan een te kort aan plan en intentie en aan het uitblijven van duidelijke opdrachten van de zijde van den minister. Waar veel resultaat werd verkregen, had de leidende bewindsman zich veelal nagenoeg geheel van ambtenaarswerk onthouden. Een minister kan het concipiëeren van zijn plannen, hetzij als proeven, hetzij als definitieve ontwerpen aan andere overdragen. Een reden om in ‘zoo veel arbeid’ à priori een zwaar hoofd te hebben, bestaat niet. Een vervanging van den secretaris-generaal door een ministreerend directeur schijnt daarvoor zeker niet noodig. In de toelichting van den maatregel staat, dat de directeur zich geheel zou moeten wijden aan de bewerking van de omvangrijke materie, waaruit de organisatorische en technische marine-aangelegenheden bestaan. Zou dit echter niet veeleer een bezigheid zijn voor een stafofficier? Een overdracht van ruime bevoegdheden is toch daarvoor stellig niet onmisbaar.

Voor een departementale directie denkt men zich een taak

van bestel, van leiding en beschikking. Zooals men zich ook gaarne de administratieve bezigheid van een minister in zijn departement voorstelt, die duidelijke opdrachten samenstelt, het organisatorisch werk van zijn hoofdambtenaren regelt en leidt en, zooals ik reeds zeide, meestal te beter slaagt, naarmate hij zich tot dirigeeren weet te beperken. Daarentegen kan men voor het doeltreffend bewerken, en overzichtelijk en handelbaar maken van omvangrijke materieën, in het algemeen meer succes verwachten van een ambtenaar, die niet tevens met een departementale directie belast is.

Een opzettelijk ingestelde directie, maakt het zoogenaamde éénhoofdig bestuur, tamelijk illusoir, in zoover zij er toe moet leiden dat zeer veel van het beheer buiten den minister om, wordt afgedaan. Voor zoover dit nuttig is, pleegt de praktijk in een normaal samengesteld departement, niet anders te zijn. Daar is het de secretaris-generaal, die den minister van kleine beslommeringen ontheft. Het is voor de verhoudingen, zoowel in het departement, als in die van de vloot, veel juister indien kleine regelingen en beschikkingen, namens den minister, door den secretaris-generaal worden genomen, dan dat een goed deel van de regeertaak ter beoordeeling staat van een daartoe gemachtigden, extra-hierarchieken hoofdofficier, in de functie van directeur.

In de toelichting las men dat de bemoeiingen van het marine-departement geleidelijk zouden inkrimpen en zulks naar gelang de overgang der dienstressorten zal plaats hebben en dat zij ‘ten slotte zouden ophouden.’ Omtrent de volgorde kan men alleen dit bevroeden, dat als laatste phase de liquidatie van de algemeene directie zal bedoeld zijn.

Omtrent de eerste aderlating bestonden, voor het aanstaand begrootingsjaar nog geenerlei plannen. Uit de voorstelling, die met de stukken was gewekt, is verklaarbaar dat men zich liever van voorzeggingen onthield. Het ‘moeilijke en veelomvattende vraagstuk’ van den overgang, zou eerst in ontwerp moeten zijn gereed gekomen. Er was nog in het geheel geen kijk op den tijd, dien de voorbereidingen zouden vorderen. Dat men voor dezen aan ruimte dacht, kan worden afgeleid uit de mededeeling van het voornemen om het bij de Tweede Kamer aanhangige wetsontwerp betreffende de fusie van

oorlog en marine, in te trekken en, zooals het luidt: ‘te zijner tijd’ door een nieuw ontwerp te vervangen. Een reculer, hier pour retrousser. Er is in de toelichting inderdaad wel somtijds iets, dat aan diversie en tijdwinst doet denken.

De Tweede Kamer is in haar afdeelingsonderzoek op de theorieën van splitsing en fusie ijverig ingegaan. Alleszins verklaarbaar. Haar invloed op den aard der ontwerpen is het grootste, zoolang nog geen geformuleerde voorstellen ter tafel liggen. Voor- en tegenstanders hebben de plannen uitvoerig besproken. Waar de regeering blijkbaar een openlijke verkenning op het oog had, was het nuttig, dat men uit de groepen der kamer het aanbeeld liet klinken. De verkenning was ver vooruit. Zij hing met haar verbinding in zoover in de lucht, dat van eenigen maatregel voor het aanstaande begrootingsjaar nog geen stip was te ontdekken. De ‘bewerking van de omvangrijke materie’ moest nog een aanvang nemen en in hetgeen ‘voor zooveel noodig bij de wet zal moeten geregeld worden,’ had de regeering zich nog niet georiënteerd.

Gedurende het korte bewind van minister Van Roijen, is er eenige hoop geweest, dat de nieuw-opgetreden regeering het verloop van de administratieve reorganisatie der marine in beter verband met de taak en de organisatie der vloot zou hebben in studie genomen en dat daarvan juistere inzichten en meer voortvarendheid het gevolg zouden zijn geweest.

Dit is anders geloopen. Het marine-beleid heeft zijn tragen gang hernomen en is in zijn ondiepe en ongenormaliseerde bedding teruggevloeid. Bij het punt van splitsing zijn al onbedriegelijke teekenen van verzanden. Men ziet nu wat een directeur-generaal, alleszins in marinezaken ingewijd, in korten tijd kan ‘bewerken.’ Hier zal men het stelsel hebben van den minister, die den directeur-generaal, met een paraaf op diens stukken, bijstand verleent. Uit het gezichtspunt van de ministerieele verantwoordelijkheid is dit toch de fictie in het kwadraat. Misschien moet men aan een lapsus denken, maar het had den schijn, als ging het met den directeur om een bepaalde persoon. In de memorie van antwoord van de marine-begrooting liet men den heer Lambooy zeggen, dat ‘zonder de hulp van genoemden titularis,’ het den minister niet mogelijk zou zijn, zijn taak te vervullen. Professor Van

Roijen stemde met de machtsdelegatie niet in; hij bleek het verkeerde van deze creatie al uit de verte opgemerkt te hebben. Het juiste is, dat een minister, die reorganiseeren moet, reeds bij zijn optreden daarvoor eenigszins beslagen is. Is dit niet het geval, dan moet hij 'erst wägen, dann wagen.' Wordt tot het 'wagen' overgegaan, dan zijn een of twee goede werkers, al wat hij noodig heeft. Een werker mag zich nu en dan vergissen, en kan, als het nuttig is, op zijn schreden terugkeeren. Een directeur moet overal gewichtig doen. Niet het minst tegenover de marine-autoriteiten. Als eerste daad van minister Van Roijen vernam men, dat hij den hoofdofficier, voor directeur-generaal bestemd, die gedurende het eerste ministerschap van den heer Lambooy al voorbereidend werkzaam was geweest, niet aan het marine-departement had gehandhaafd. Een *coup d'essai*, die verwachtingen kon wekken en die m.i., ondanks het spoedig heengaan van den minister, een *coup de maître* is geweest.[1)]

Sedert in het voorjaar van 1924 een interdepartementale

1) Bij de nota van wijziging van 7 Mei is de post betreffende den directeur-generaal uit de begrooting teruggenomen. In een op 4 Juni j.l. ingediende suppletoire begrooting las men, dat 'bij nadere overweging gewenscht is gebleken, voor den arbeid, oorspronkelijk toegedacht aan een directeur-generaal, de beschikking te krijgen over een ambtenaar in de positie van raad-adviseur in algemeenen dienst.' Als een voordeel daarvan wordt genoemd, dat 'aldus de gezags- en ambtelijke verhoudingen ongewijzigd blijven.' Dit werd echter reeds verkregen door het terugnemen van den directeur - en het handhaven van den secretaris-generaal. Niet duidelijk is, uit welke overweging het wenschelijke van een raad-adviseur in algemeenen dienst mag gebleken zijn. Men kan van de 'ruime bevoegdheden' blijkbaar moeilijk scheiden. Bevoegdheden van een tusschengeschoven hoofdambtenaar, ook al worden ze namens den minister in toepassing gebracht, kunnen er niet aan ontgaan tegen de gezags- en ambtelijke verhoudingen van de vloot en het departement in te druischen. Zeker is, dat de rang van den stafofficier-werker onverschillig kan heeten. Het ligt voor de hand hem opdracht te geven in zijn eigen rang. Uitbreiding van het korps burgerambtenaren is stellig onnoodig. De positie van raad-adviseur zal aan den betrokken hoofdofficier een langeren actieven dienst waarborgen; daar staat evenwel tegenover, dat men met hem zal opgescheept zitten, indien de vervulling van zijn bijzondere taak, aan den minister of aan een opvolger, eens niet geheel voldoen zou.

commissie werd ingesteld om voor de marine, van een gescheiden personeelsorganisatie, de financieele gevolgen na te gaan, is in het vraagstuk der splitsing vaak het zwaartepunt gezien van een verbeterde organisatie. Voornamelijk aan officieelen kant. In marine-kringen heeft het denkbeeld niet veel instemming gevonden. De vereeniging 'Onze Vloot' spaarde geen moeite om het voornemen te bestrijden. Ook de vereeniging 'Oost en West.' In hun gemeenschappelijke vergadering van den 9en November was de splitsing het onderwerp van den avond.

De overste Putman Cramer, die het debat inleidde, kwam er al spoedig toe, zijn hoorders tot het inzicht te vermanen, dat de *cardo quaestionis* van het, bij de begrooting meegedeelde reorganisatie-plan, in de administratieve verdeeling van de vloot moet worden gezien. Met deze als het wezenlijke van de voornemens te beschouwen, heeft de overste aan de in uitzicht gestelde reorganisatie, zooals die in de stukken was beschreven, geen onrecht gedaan. Zoowel het vorige als het voorvorige kabinet hebben de splitsing als den te ontwarren knoop van het marine-vraagstuk aangemerkt. Hoe de regeering van nu wil, is nog niet geheel zeker. De nota van 7 Mei sluit weinig af en laat in het bijzonder den weg naar een splitsing nog open. Wanneer tot een voorbereiding daarvan mocht worden overgegaan, zou blijken, dat men aan het ontrafelen van den knoop, tevergeefs zijn vingers zal ontvleezen; hij zou, als een anderen gordiaanschen, moeten doorgehakt worden. Het staat intusschen niet vast, dat voor een goede oplossing van het vlootvraagstuk, ontknoopen of doorhakken noodig is. Ook dit punt moet verschoven en aangehouden blijven.

De personeelssplitsing is een maatregel, die men als facultatief mag aanmerken, omdat de scheiding niet in, maar achter het op te lossen probleem staat. Vóór men aan een oplossing toe is, komt het er op aan het vraagstuk goed belijnd en duidelijk te stellen.

Groote duidelijkheid is ook geboden uit een reden buiten het probleem gelegen. Er heeft zich in de latere jaren, in vele landen, een sterk verlangen geopenbaard naar ontwapening. De beweging is verklaarbaar en won veld. Men heeft moeten afleeren haar voor weinig beteekenend te houden. Toch zal

het tot de daad niet komen of, bij zeer velen zou het bewustzijn ontwaken, dat er gehandeld werd in strijd met de duurzame, de blijvende belangen van het vaderland. Het horten en haperen van den Volkenbond heeft bedroevend aan den dag gebracht, dat de vooroorlogsche onevenwichtigheid weder dreigt op te leven. Alle staten begeeren voor zich zelf de meest volstrekte veiligheid, maar aan sommigen is de prijs te duur en de stap te gewaagd, om haar, in gelijke berechtiging, ook aan alle anderen te gunnen en te geven. Dit particularisme is niet geheel onverklaarbaar. De cultuurstaten hebben van oudsher, ieder voor zich, de fakkel overgenomen, verder gedragen en weder overgereikt, in de gedachte, dat zij meer begenadigd en meer van vreemde smetten vrij waren dan de andere volken. Wat aldus in eeuwen is gegroeid, kan niet in weinig jaren spoorloos verdwijnen. De waan mag wat geweken zijn, hij werkt nog krachtig na. Waar in den Volkenbond wantrouwen, chauvinisme of ego-centriciteit den kop opstaken, heeft tot nog toe, de bondsgedachte het afgelegd. En dit is alleen nog maar de situatie van haar politieke zijde. Onze plichten voor het beschutten van het erfdeel, hier en in Indië, zijn geen mindere, dan die van onze voorzaten. Wij kunnen dit gelaten onder het oog zien. De toestand is niet fleurig; hij had echter duldeloos kunnen zijn. Een verwaten overwinnaar, in een machtspositie gekomen zonder tegenwicht, zou eerst recht een snegen tijd hebben beteekend. Hij zou een vloek zijn geworden voor de geheele maatschappij. Maar toch, ook een sidderende overwinnaar kweekt een sfeer van onveiligheid. Hij kwelt zich met onraad, die niet aanwezig is, speurt in de vredigste oorden en eindigt met nieuwe gevaren te scheppen, door ze openlijk te vreezen. De propaganda voor een eigengereide ontwapening is uit den booze. Zij grijpt in het gericht der wereldgeschiedenis roekeloos vooruit. Ook omdat de leuze verlokkend is en gemakkelijk weerklank vindt, zal een bewind, dat de tijden verstaat, daartegen waakzaamheid betrachten. De beweging maakt onafwijsbaar, dat voorstellen tot het aanvullen of het vernieuwen van de wapening, een helderheid hebben, alsof ze met zonnestralen waren geschreven.

Men gunne de regeering in ruime mate den tijd, dien zij

voor het uiteenzetten van het marine-probleem zal behoeven en zie inmiddels toe, dat met niets op de materieel-uitrusting, de organisatie en de indeeling van de vloot, worde vooruitgeloopen.

Den Haag, 20 Mei 1926.

L.M.A. VON SCHMID.

Alphons Diepenbrock
Nederlandsch componist
(2 Sept. 1862 - 5 April 1921)

I.

Scheppende kunstenaars, componisten, zijn de ontvangers en zenders van vele stroomingen. Zij, de boven het niveau der menigte uitstekenden, moeten alle vibraties ondergaan die andere grooten, nu en vroeger, ooit hebben uitgezonden. Daar is natuurlijk iets als eene afstemming, om voor een oogenblik het huidige radio-jargon te gebruiken. Iemand als Saint-Saëns bezat geen spoelen waarmede hij de golven van Bayreuth kon opnemen; een wezen als dat van Max Reger was ongevoelig voor de trillingen van Puccini of Debussy.

Het zijn evenwel niet slechts de muzikale stroomen die er voor de componisten op aan komen. Wagner en Brahms ondergingen even veel van Bismarck, als Beethoven, in zijn tijd, van Napoleon. En het staat te bezien wat de beteekenis van Hector Berlioz zou zijn geworden wanneer deze het oeuvre van Shakespeare niet had gekend. Componisten, scheppende kunstenaars, zijn niet slechts de verwekkers en de beluisteraars van de bewegingen in de wereld der gedachte; zij zijn, in zekeren zin, het product dier heterogene stroomingen.

Niemand zal zich ooit vertrouwd kunnen maken met de muziek van Ludwig van Beethoven als hij niet eenig begrip heeft van het Napoleontische tijdvak; en als het Duitsche gedachtenleven, zooals dit zich verwezenlijkte in Schiller en

Goethe, voor hem een verzegeld boek is, zullen hem de spanningen en (gemotiveerde!) krampachtigheden van Vijfde en Negende symphonie tot op zekere hoogte ontgaan. De lectuur van E.Th.H. Hoffmann's werken (Kreisleriana b.v.) leert meer omtrent het wezen der vorige-eeuwsche romantiek (Spohr, Schumann, Mendelssohn, Brahms) dan de ijverigste bestudeering van het leven dier meesters kan opleveren. Het Duitsche Rijk van Bismarck en Wagners bazuinen, diens geharnaste Es-dur, zijn stafrijmen - het zijn in wezen volkomen analoge uitingen. Wie de beteekenis van Luther's kerkhervorming niet verstaat zal nimmer zelfs maar een summier besef krijgen van het componistschap van Johann Sebastian Bach; een stuk als de Matthäus-passion, gemeten met uitsluitend-muzikale maten, lijkt dan een gedesequilibreerd pasticcio. Waargenomen als eene manifestatie van het vroegste protestantsch-religieuze denken blijkt dit werk echter een indrukwekkend monument. Zoo is er meer:

Debussy behoorde tusschen 1890 en 1900 tot Mallarmé's cercle. Dit kenschetst een centraal punt in zijn leven; de periode waarin de Pelléas et Mélisande ontstond, eene schepping waarvan de beteekenis ver uit zal rijzen boven het luttel aantal jaren dat het litteraire symbolisme het Europeesche denken gedetermineerd heeft.

Niet slechts de tijdstippen zijn van belang; ook de plaatsen waar de centrale geesten zich bevonden doen ter zake. Nietzsche trok zich niet uit avontuurlijkheid terug in de onherbergzaamheden van Sils-Maria, en Byron's drang naar het Zuiden en het Oosten was evenmin ongemotiveerd. Johann Strauss was burger van Weenen, par droit de naissance; dat zegt alles. Johannes Brahms, de Hamburger, wenschte wel dat hij als burger van Weenen geboren was; dat zegt ook alles.

Alphons Diepenbrock was de representatieve Nederlandsche componist, beginnende tijdens de Beweging van Tachtig (zijn opus 1 is gedateerd 1885). Dit is één, het meest aan de oppervlakte liggende, kenmerk van deze persoonlijkheid.

Deze vaststelling, in haar algemeenheid, leert nog niets omtrent het vaak wonderlijk-verwikkelde wezen van den

meester, de eerste componist dien Holland na de jaren van Sweelinck, juist drie eeuwen vroeger: 1562-1621, heeft kunnen voortbrengen (componist hier in den specialiseerenden zin van muziek-vinder en klanken-bouwmeester bedoeld). Het is eigenlijk niet meer dan een tijdsbepaling.

Om de essentie van Diepenbrocks muziek te kunnen verstaan en om tot de kernen van zijn menigmaal duister betoog - duisterder nog voor niet-musici dan voor zelfs betrekkelijk ongeletterde muzikanten-naturen - te geraken, moet men trachten de verschillende elementen waaruit zijne persoonlijkheid bestond op te sporen. Uit den aard der zaak zullen deze beschouwingen meer analytisch dan synthetisch uitvallen. Het komt mij voor dat alle critische benaderingen van een nog in ons eigen tijdperk reikend kunstenaar eigenlijk analytische notities behooren te zijn. Piëteitshalve alreeds. Voor de synthese van zijn gegevens heeft de dichter, de componist zelf te zorgen gehad: zijn werken waren zijn synthese. Althans het deel van zijn werken dat het (labiele!) evenwicht tusschen zijn affecten en de imperatieven van zijn levenswijze demonstreerde.

De componist Diepenbrock was opgegroeid onder de hegemonie van Bayreuth en een deel van zijn muzikale potentie is altijd gebonden gebleven aan die eerste fixatie. Zijn karakter was evenwel niet dat van den epigoon; dieper-in was hij vóór alles een opstandige. Hij heeft zich zijn leven lang gekant tegen wat hem verfoeielijk leek, en hij heeft den moed gehad ook dat te verwerpen wat in rechte lijn afstamde van zijn eigen Verleden. In zijne vroegste periode veroordeelde hij reeds het regime van Verhulst c.s., de muzikale aequivalenten van Kloos', van Deyssel's en van Eeden's poëtiseerende predikanten. Hij heeft, naderhand, de on-waarde van het oeuvre van Richard Strauss vastgesteld (hoewel hij eerlijk kon toegeven dat Strauss' orkestwerken volstrekt legitieme afstammelingen van Liszt's en Wagner's klinkende verdichtselen waren). Tenslotte bleek hij zelfs krachtig genoeg om een nog grooter phase van zijn leven te verloochenen; hij werd na 1914 francophiel als slechts weinigen, hij offerde alles: zijn Duitsche afstamming, zijn jeugdliefde voor Wagner, zijn eigen vroegere orkestcoloriet op het altaar van zijne overtuiging.

Men heeft in dit verband geringschattend gesproken van oorlogsneurose en germanophobie. Het kan zijn nut hebben deze meening te corrigeeren. Diepenbrock had in 1912, toen nog niemand hier aan het bombardement van Reims of aan den 'rücksichtslosen' duikbootoorlog dacht, reeds zijn Berceuse op tekst van Van Lerberghe geschreven, een werkje dat zoo volkomen Fransch is georienteerd als men zich slechts kan voorstellen. Dermate Fransch dat het tot de minder beteekenende deelen van zijn oeuvre gerekend moet worden. Van 1898 dateeren reeds enkele van de liederen op woorden van Verlaine; in 1892 schreef hij zijne bekende studie over De Gourmonts Le Latin mystique. Zijn francophilie was oneindig veel meer dan een reactie op de zich buiten hem om voltrekkende wereldgebeurtenissen; zijn welhaast profetische vervoering beteekende een reactie op zijn *eigen* gestorven gisteren.

Wij bezitten van Diepenbrock weinig manifestaties uit die laatste periode. Het in 'Ommegangen'[1)] gebundelde proza dateert van voor 1912, en ook zijne belangrijkste muzikale scheppingen stammen uit vroeger jaren. Weliswaar zijn drie van zijn vijf groote scènemuzieken (*Faust*, vert. Adama van Scheltema; Aristophanes' *Vogels*, vert. Deknatel; Sophokles' *Elektra*, vert. Boutens) van 1917-1920, doch wij durven dat toch niet zijne meest geslaagde werken te noemen. Tot de hymnische hoogten van Vondels Vaart naar Agrippine (1904) of Die Nacht (naar Hölderlin; 1911) stijgen deze bekentenissen niet, meen ik.

Voor het totaal van Diepenbrocks wezen komen de laatste zeven jaren van zijn leven er betrekkelijk weinig op aan. Het dramatische gebaar waarmede hij zich van het Germania zijner voorvaderen afwendde was voor hem, in 1914, eene noodzakelijkheid. Voor ons, die later gekomen zijn, die in die jaren nog geen vezel van ons hart aan het Duitschland van Goethe, Hegel of Wagner verloren hadden, is het van buitengemeen geringe beteekenis. Ons oordeel kan hierdoor slechts zuiverder worden, onze belangstelling in Diepenbrocks magistrale figuur slechts dieper.

1) Uit□. Van Munster, Amsterdam, 1923.

II.

Wij zien Diepenbrocks geest als een drievoudig geslepen kristal. Hij was voor ons een prisma, dat drie facetten had, drie spiegelvlakken. Niet alle drie de vlakken zijn van even veel belang voor de herinnering aan den gestorven meester: van een componist blijft meestal niet anders over in den bezinkenden Tijd dan zijn muzikale scheppingen. De musicus vormde het eerste, voornaamste vlak van zijn wezen. Ten tweede was hij philoloog. Hij was dit met zijn gansche hart, uit overtuiging. Ten derde was hij geloovig katholiek. Uit overtuiging, met heel zijn ziel.

Voor de muziekhistorie, die eene beschrijvende wetenschap is, zullen deze beide secundaire facetten: Diepenbrocks philologie en zijn katholicisme, er wellicht weinig toe doen. Doch de geschiedenis der muziek verzamelt, sinds Ambros, een overstelpende menigte feiten, zonder daarbij veel aandacht te schenken aan het causale verband. Wat tengevolge heeft dat het meerendeel der muziekhistorisch geschoolden b.v. wel precies weet hoeveel opera's Richard Wagner heeft geschreven, en wanneer; doch niet van hoedanigen invloed de lectuur van Schopenhauer en het persoonlijke en tragische contact met Friedrich Nietzsche op conceptie en uitwerking van den Ring des Nibelungen en het Bühnenweihfestspiel zijn geweest.

Men mag hopen dat het systeem van musicologie door Adolphe Boschot toegepast op het wezen en de werken van Hector Berlioz[1)] mettertijd meer in gebruik zal raken. Eene dusdanige studie over Diepenbrock zou het volle licht werpen op de zeer groote beteekenis die men moet hechten aan zijn katholicisme, en aan zijne philologische fixaties. In het verloop van deze beknopte studie is het niet wel doenlijk *alle* relaties, *alle* wisselspiegelingen tusschen die drie vlakken na te speuren; wij moeten ons tevreden stellen met aanduidingen. Het overzicht stelt andere eischen dan het levensbericht.

1) *Adolphe Boschot*: La jeunesse d'un Romantique; Un Romantique sous Louis-Philippe; Le crépuscule d'un Romantique; Paris, librairie Plon, 1906, 1908, 1912.

Bij de conceptie van elk van zijne werken hebben de drie elementen waaruit zijn wezen bestond gefunctionneerd. Niet altijd en overal in gelijke mate. Het zou b.v. de vraag kunnen zijn wat de philoloog Diepenbrock van doen had met een tekstje als De Groote hond en de Kleine kat (Albert Verwey). En het verband tusschen Diepenbrock, den katholiek, en de melodrama's uit Aristophanes' Vogels is ook ternauwernood waarneembaar. Maar deze kleine uitzonderingen - uitzonderingen trouwens slechts tot op zekere hoogte - tasten het principe-van-beschouwing niet aan.
Wij zouden deze metaphysische plattegrond wellicht zóó kunnen teekenen:

{	MUSICUS	:	PHILOLOOG	=}
{=	PHILOLOOG	:	KATHOLIEK	=}
{=	KATHOLIEK	:	MUSICUS.	}

Het verhoudingsgetal wijzigt zich natuurlijk bij iedere nieuwe conceptie - ja, zelfs van bladzijde op bladzijde, van maat op maat. Maar de relaties, de verhoudingen zijn er altijd.

III.

Diepenbrock, wiens oeuvre uit ± 80 groote en kleinere werken bestaat, heeft zich bij de keuze zijner muzische concepties bijna nimmer laten leiden door het muzikanteninstinct, om dit nu maar eens een oogenblik zoo te noemen. Hij heeft geen symphonieën geschreven, geen sonaten, geen trio's of quartetten. Hij heeft zelfs zoo goed als geen puurinstrumentale (‘absolute’) muziek gecomponeerd. Want wat beteekent op een oeuvre van ongeveer tachtig werken één hymne voor viool met orkest en één pianostukje van drie bladzijden? En zelfs dat is, in muziekaesthetischen zin, geen ‘absolute’ muziek: de vioolhymne is een woordelooze paraphrase op, een voorstudie voor de groote Novalis-hymnen (‘Gehoben ist der Stein’ en ‘Muss immer der Morgen wiederkommen’). Terwijl het piano-werkje (‘Avondschemer’, dus alweer een poëtisch programma!) volkomen te loor gaat in

het totaal van de machtige concepties die het omringen.

Diepenbrocks stimulansen waren, gewoonlijk, buiten-muzikale aandoeningen. Hij componeerde slechts van uit zekere, nauwkeurig te bepalen, muzische stemmingen. Doch door de woordelooze redelijkheden der zuiver-instrumentale muziek, zonder meer, werden die stemmingen bij hem niet opgewekt. De onder zijne concepties liggende emoties waren, zoo al niet definieerbaar, overal te herkennen als algemeen-menschelijke roerselen.

Diepenbrock was een prins van den hoogsten adel des geestes. En zijne ontroeringen waren dus overal zeer hooggestemd. Hierom alleen reeds was hij een ongewenschte vreemdeling in het burgerlijke gilde onzer vaderlandsche meesterzangers. Het spel van Diepenbrocks componistenbestaan, in het Holland van 1890-1920, is tot in détails gelijk aan de eerste acte van Wagners Meistersinger. Het ontbrak niet aan Beckmessers (‘Neu Junker-Unkraut. Tut nicht gut’) en evenmin aan neuswijze Davidjes (‘Das sind nur die Namen: nun lernt sie singen....’). Alleen een Hans Sachs, schoenmaker en poëet, telden wij toen evenmin als nu in ons midden.... Diepenbrock had het zingen geleerd van dien negentiend' eeuwschen minnezanger, van Richard Wagner, zooals zijn prototype uit Die Meistersinger, Walther von Stolzing, mocht verklaren: ‘Herr Walther von der Vogelweid', der ist mein Meister gewesen’. En wat hadden onze vaderlandsche gildebroeders daar tegenover te stellen? ‘Wer nennt das Gesang? 's ward einem bang; Eitel Ohrgeschinder; gar nichts dahinter’. Of: ‘Kein Absatz wo, kein Koloratur, von Melodei auch nicht eine Spur....’

Alphons Diepenbrock was in 1890 een volkomen onhollandsche verschijning in den kring onzer vaderlandsche muzikanten. En dat het gemiddelde der componisten zich in de dertig jaren waarin hij zijn voornaamste werken voltooide zoo grondig gewijzigd heeft zal een zijner onsterfelijke verdiensten blijven. Hij, en hij alleen, heeft onze quasi-Nürnbergsche Singschule veranderd in een milieu waar gedacht wordt over de kunsten, over de culturen, over den menschelijken geest en over de duizend onderwerpen die het leven levenswaard maken. En waarschijnlijk is het hiertoe

zoo nuttig geweest dat hij zijne inspiraties nimmer direct putte uit de klinkende materie waarover hij heerschte.

Wanneer wij op dit punt Diepenbrocks hooge verdiensten erkennen dan past het evenzeer om vast te stellen dat, buiten Holland, het verschijnsel van de buitenmuzikale inspiratie tot het scheppen van muzikale kunstwerken geenszins tot de uitzonderingen behoorde. De inspiratieve bron van al Palestrina's scheppingen was de katholieke liturgie; Monteverde bestaat slechts door zijne verhouding tot de antieke cultuur (of, precieser: tot wat de Renaissance onder antieke cultuur verstond). De muzikanteske componisten: Mozart, Bach, Schubert, Haydn, die slechts in woordelooze muzikale complexen of phrasen dachten, behooren ab origine tot een ander ras. Of, tenslotte, deze thaumaturgen, huizende bij de Bron der instincten die vóór alle redelijkheid is en afzijds van het begrip, niet ten allen tijde de definitieve machthebbers zullen zijn in de wereld des geestes is een vraag die hier onbesproken moet blijven.

Men versta dit wel. Alleen de zéér grooten, de absoluut geniale scheppers, vinders van duister-gevoelde waarheden, hebben het recht op de souvereine macht over ons collectieve muziek-bewustzijn. De epigonen: Reger die fuga's van Bach herschrijft, de Groote Talenten der romantische periode die klassieke sonaten en symphonieën van Haydn, Mozart en Schubert lieten herdrukken, hebben geen deel aan de constitutionele monarchie der Abstracte Klank. En Holland had, tot 1900 ongeveer, nu eenmaal niet anders voortgebracht dan epigonen van epigonen: Mozart gewon Mendelssohn en Beethoven gewon Schumann. En Mendelssohn en Schumann gewonnen Verhulst en Verhulst was (en is!) vruchtbaar in de lage landen aan de Noordzee. En zie nu hoe Diepenbrock, in 1891, met Verhulst kon afrekenen:

‘Hij is de slaaf geweest van zijne persoonlijke sympathieën en van het valsch begrepen classicisme van een kunstloozen tijd.’ ‘Zijn beste verdienste was zeker nog die, te begrijpen dat Brahms en Rubinstein, Bruch en Hol niet met dezelfde maat mochten worden gemeten als Wagner’. ‘....Gewichtiger is het te constateeren dat Verhulst voor ons geslacht niets meer is, dat hij ook voor ons oordeel inférieur is, ondanks

zijn talent en de beslistheid zijner principes. Inferieur, omdat hij zijn oordeel niet onaantastbaar heeft gesteld voor persoonlijke beweeggronden, en het superieure niet heeft willen erkennen, - inferieur eindelijk, omdat hij den samenhang niet heeft begrepen van het superieure met de kunst, die hij als de ware en hoogste vereerde.'[1)]

Dit is het inzicht van den geïnspireerde. Diepenbrock was altoos de geïnspireerde als hij iets te uiten had, in proza of in klank. Maar men kan het zijn tijdgenooten ternauwernood verwijten dat zij geen organen hadden waarmede zij Diepenbrocks inzichten konden opnemen, waarmede zij zijne waarheden konden controleeren. Iemand als Bernard Zweers, zijn tijdgenoot, inspireerde zich op totaal andere bewegingen in de wereld des geestes. Zweers schreef symphonieën in het gamma van Wagner en volgens de codices der Duitsche conservatoria; Zweers schreef Liedjes der Liefde, op woorden van Lovendaal ('Buurman's Truuke is mien dêrnje'), hij schreef een tenorlied op tekst van Hofdijk: Lachjes van het weesje, hij schreef een Ave Maria en een Veni Creator en een sinterklaascantate. Hij schreef een Ode aan de schoonheid, op woorden van Boutens, wijzangen naar Rabindranath Tagore en hij componeerde een Rijmpje van Prins. Maar wat beduidde dit alles voor dezen componist, de 'vakman' der vaderlandsche bent en dus de meerdere van den 'dilettant' Diepenbrock?

Men zou inderdaad niet weten te omschrijven wat de religie, de dichtkunst, voor componisten van Zweers' geaardheid beteekent. Veel in ieder geval niet....

Doch Zweers - ik kies nu Zweers, doch ik kon bijna elke andere naam, van welke notabele Hollandsche componist ook, nemen - was een 'absoluut' musicus. Voor zoo een absoluut musicus is een tekst, een gedachtengang, een overtuiging, niet anders of meer dan een voorwendsel om muziek te schrijven. Er zijn in de muziekhistorie illustere voorbeelden van deze dispositie: voor Mozart was Schikaneder's Zauberflöte, dat duistere ritueel, ook niet anders dan een voorwendsel om eene opera te gaan schrijven. Doch Mozart be-

1) 'Ommegangen', pp. 17, 18, 21.

hoorde toevallig tot den stam der allermachtigste klanktoovenaars die onze Europeesche beschaving heeft voortgebracht - en dus valt elke vergelijking scheef uit.

Diepenbrock moest de mentaliteit, die wij wel typisch muzikantesk noemen, volstrekt verwerpen. Hij was niet slechts componist, hij was geen 'Nur-Musiker'. Niet uit gebrek aan talent - dat is het kortzichtige verwijt dat men hem altijd gemaakt heeft, en dat in de waardeschatting der melomane concertbezoekers zijn werk aankleeft als een doem -; doch uit den aard van zijn talent.

IV.

- Uit het schema dat wij van de onder al zijne werken vibreerende zielsbewegingen ontwierpen, zou blijken dat zijne compositorische potentie slechts dan in functie trad wanneer daar stroomingen van den religieuzen en van den philologischen (dat was dan, in zijn geval, meestal uitgesproken philosophischen) kant van zijn wezen op begonnen in te werken. Diepenbrock was voor alles een meester der extase. Hij componeerde vanuit zijne extasen; hij is onovertroffen in het oproepen van verrukkelijke visioenen. Zijn geslaagdste werken: de groote hymnen, fragmenten uit de Marsyasmuziek, Vondels Vaart naar Agrippine, sommige reyen uit de Gijsbrecht, de Mis, het Te Deum, Lydische Nacht; de groote liederen: Incantation, Receuillement, Puisque l'aube grandit; het Carmen saeculare zijn daar om deze stelling te bewijzen. Geen van onze vaderlandsche en tijdgenoote 'absolute' musici steeg ooit tot deze toppen van ontroering; geen dezer componisten toch kende den drang eener dermate felle en machtige inspiratie.

- Objectief beschouwd is er weinig verwonderlijks in het feit dat de muzische gesteldheid, opgewekt door het met eene levende en waakzame belangstelling doordringen in de carmina van Horatius, de drama's der Antieken, de hymnen van Novalis, het aanzijn geeft aan grootscher en menschelijker kunstwerken dan de muzikale dispositie die zich spiegelt aan de exempelen; de muzikale dispositie wier confiteor een catechismus is: 'Zóó deden het Beethoven

en Brahms, en zóó was het dus wel gedaan'. Diepenbrock was, uit dezen aard van zijn wezen alleen reeds, voorbestemd om onze eerste groote componist te worden.
-

De musicus Diepenbrock kon het probleem-Verhulst dóórdenken en definitief oplossen vanuit zijn muziek-bewustzijn. Een niet-classicus, een atheïst zou dit weinig anders aangevat hebben. Voor hem zelf was wellicht eene andere, latere afrekening: 'Prof. De Boer over Nietzsche', 1907[1)] van nog meer belang. Het gold hier eene verdediging van zijn eigen philologie, die voor hem geen vak was doch eene levende overtuiging. 'De leeraar werd eerst waarlijk leermeester in de uren van lectuur, bij de aandacht voor de poëtische schoonheden van zijn vereerde Vergilius en Horatius, en hij was dichter, als hij voor de rijke taal en woordbeeldingen van Homeros, Xenophon, Sophokles, de meest karakteristieke Nederlandsche vertaling vond, of de stijlschoonheden van Plato's of Tacitus' kunstproza deed aanvoelen. Dan werd Cicero's Orator in verband gebracht met de Gregoriaansche muziek, of wel hij sloeg zijn vleugel open en bewees het geestelijk verband tusschen Aeneas' tocht naar de onderwereld en aankomst in het Elysion met het Adagio uit Mahler's Vierde Symphonie: 'Devenere locos laetos et amoena vireta'....[2)3)]

Het artikel tegen prof. de Boer is om meer dan een reden merkwaardig. Diepenbrock was geenszins een Nietzschiaan; de Dionysos-dithyramben wekten zijn verzet, en in 'Der Fall Wagner' stonden zijne sympathieën veeleer aan de zijde van den componist dan aan die van den wijsgeer. Hij verdedigde zijn eigen inzichten, geprojecteerd in het oeuvre van Nietzsche, tegen de aanraking met 'de wetenschap', de koele, de voorkeur-looze, zooals die zich manifesteerde in zoo menig didaktisch betoog. 'Indien ik deze poging' (om de waarde van hetgeen door den heer de Boer over Nietzsche is gezegd vast te stellen) 'doe, gebeurt dat niet omdat ik mij de autoriteit zou toekennen om een deskundige in de philosophie te criti-

1) 'Ommegangen', pp. 188-211.
2) 'Leven en werken van Alphons Diepenbrock', door Balthazar Verhagen. Afgedrukt in het programma-tekstboek van de eerste uitvoering van Diepenbrocks Missa te 's Hertogenbosch, 1921.
3) Vergilius, Aeneas VI, 638.

seeren, noch ook omdat ik een aanhanger ben van Nietzsche's leer, waarvan ik gaarne verklaar, het positieve gedeelte niet te begrijpen, noch te gevoelen, en waarvan ik in de verwerping van het negatieve (als Nietzsche's critiek van het Christendom) met den heer de Boer instem, als hij zegt, dat het grootendeels “een vechten tegen eigen hersenschimmen” was. Maar Nietzsche was nog iets anders dan Antichrist en stichter van een nieuwen godsdienst, en voor wien hij, als voor den schrijver dezer regelen, de onvergelijkelijke en eenig competente rechter over de moderne cultuur is geweest (....), voor dien is de rede van den heer de Boer geen aangename lectuur (....), omdat de redenaar daarin dezen grooten geest dienstbaar heeft gemaakt aan zijn ambt en aan hem geweld heeft gepleegd, door stilzwijgend “de wetenschap” te stellen als “Ding an sich”, waaraan de “Erscheinung” Nietzsche moest worden gemeten’.

De door zijn muzische besef buiten den cirkel der eeuwen tredende meester moest dit wel zoo waarnemen. Hij voelde zich niet door afgronden van tijd gescheiden van zijn Sophokles of zijn Horatius, en Aristophanes mocht hij beschouwen met het oog van den Oudere; Goethe, Plato, von Hardenberg en Notker Balbulus waren zijn tijdgenooten en het is niet gewaagd om te zeggen dat hij in 1920 wellicht verder afgegroeid was van Richard Wagner, zijn vroegeren promotor, dan van Thomas à Kempis.

Dit muzische besef, dit transcendentale saamhoorigheidsgevoel ligt ten grondslag aan het meerendeel zijner grootere werken. Hij componeerde, op latijnschen tekst, behalve de Missa en het Te Deum, een Caelestis urbs Jerusalem, Stabat mater dolorosa, Stabat mater speciosa, Tantum ergo sacramentum, Veni creator spiritus, zestien strofen van Q. Horati Flacci Carmen saeculare en een Ecce quo modo moritur justus. Zijn vijf groote scènemuzieken behooren tot de classieke gedachtenwereld: Marsyas, mythische comedie van Balthazar Verhagen, Vondels Gysbrecht van Aemstel, de Faust van Goethe, Aristophanes' Vogels en Sophokles' Elektra. Hij heeft ongeveer veertig liederen geschreven, op teksten van Goethe, Heine, Baudelaire, Verlaine. Zijn groote hymnen met orkestbegeleiding zijn gecomponeerd

op woorden van Novalis, Nietzsche, Hölderlin.....

De tekst, de metaphysische achtergrond van het gedicht, was nimmer bijzaak voor Meester Alphons Diepenbrock. Hij behoorde niet tot de bijbelsche zaligen door armoede van geest; men zal onder zijne noten niet één regel minderwaardige poëzie aantreffen.

V.

Het derde facet van het kristal zijns geestes was ongetwijfeld Diepenbrocks Katholicisme. Wanneer wij een oogenblik afzien van de onweerlegbaar juiste vaststelling dat alle religie gesublimeerde erotiek is (het verband tusschen den zinnelijken en den metaphysischen Eroos is in projecties als de Novalishymnen, de Marsyasmuziek, de Lydische Nacht en de Verlaine- en Baudelaire-liederen manifest genoeg), en wij nemen, stilzwijgend ‘het Katholicisme’ als ‘Ding an sich’ waaraan de ‘Erscheinung’ Diepenbrock kan worden gemeten, dan is het zonder meer duidelijk dat dit religieuze besef voor het affectleven van den kunstenaar van nog oneindig grootere beteekenis was dan alle schatten zijner wijsheid.

Diepenbrock, de magiër, tijdgenoot van Seneca, van Sophokles en den hoogst onchristelijken Vergilius wist zich zeer eeuwig - ofschoon hij toch nimmer een zekeren schroom voor den dithyrambisch-extatischen Euripides (‘de Bacchanten’) heeft willen overwinnen. En Nietzsche's Dionysosdithyramben noemt hij ergens ‘deze gruwelijke en in de onmiddellijke nabijheid van den waanzin ontstane producten.’

Doch Diepenbrock voelde zich anderzijds volkomen begrensd. Hij besefte het christendom, het katholicisme, als een nog betrekkelijk jonge vorm van religieus bewustzijn, een in den tijd geprojecteerde cosmogonie waarvan wij de originen weten en de voltooing kunnen vermoeden.

‘Nog eenmaal moge, vóór dat de oude occidentale, de oude Latijnsche wereld, het wrak van het oude heilige Roomsche rijk wegsomberen zal in de matelooze kloof der oneindige tijden, nog eenmaal moge vóór gindsche schemering de oude

wereld luisterrijk staan in roerenden glans van guldene luchten op de hoogvlakte der verledene eeuwen. (....) Wij staan, zoo schijnt het, aan de poort dier schemering.'[1)]

Hij heeft een wedergeboorte gewild, hij heeft verwacht dat de geest der Christelijke mystiek 'het God-in-en-uitademen, de communie der aardsche natuur met de goddelijke' zich opnieuw zou manifesteeren, in zijn, in onze dagen; en hier ligt de tragiek van zijn leven, het Tijdelijke, Al-te-tijdelijke van zijne concepties. Hij heeft het kasteel zijner verwachtingen op zand gebouwd. Want Richard Wagner was niet de Sophokles-van-Bayreuth zooals de adepten wel meenden; Wagner was een opera-componist met groote allures en een zeer beperkte artistieke potentie. Richard Wagner beteekent voor de Duitsche muziekgeschiedenis een hoogtepunt, voor de Europeesche muziekhistorie een interessant moment, voor het artistieke bewustzijn der tegenwoordige menschheid niets en voor den mystischen geest der tijdelooze God-zoekers minder dan niets. De philosophemen en theologismen van den - ongetwijfeld genialen - histrio Richard Wagner behooren tot een ander ras dan de beschouwingen, de worstelingen van den gehallucineerden mysticus. Zij zijn zonder eenigen twijfel inferieur.

Het tragische in het leven en werken van Alphons Diepenbrock is geweest dat hij zijne aanknoopingspunten heeft gevonden dáár waar geen veel-verdere ontwikkeling meer mogelijk was. Zoo werd zijn oeuvre een consequentie, een conclusie, doch nimmer een schakel in de keten der klanken die onze verbeeldingen klinkt aan den droom. Hij heeft Wagner liefgehad met de onstuimigheid der jeugd - maar zijn orkestrale coloriet heeft daardoor een accent gekregen dat het ongeschikt maakte voor andere, edeler en subtieler bekentenissen. Zelfs het voorspel tot Aristophanes' Vogels (van 1917) broeit hierendaar nog in het Bayreuther gamma. Hij heeft in Gustav Mahler eene consequentie gezien van zijn eigen en Wagners principes, en zijne latere werken (Die Nacht, naar Hölderlin, van 1911; en Lydische Nacht, op tekst van Balthazar Verhagen, van 1913) dragen de sporen

1) 'Ommegangen', p. 54.

van dit nieuwe contact. Toen de beteekenis van Claude Debussy tot hem doordrong - en dat is geweest lang voor den wereldoorlog - was er iets in hem dat hem belette zich doovelings en blindelings te vergeten in de klanktoovers en primitivismen van den franschen meester. Was het Debussy's hautain-afwijzende aristocratie? was het de koele verachting die de schepper van Pelléas toonde voor Wagner? Het zou dit laatste wel geweest kunnen zijn....

De groote, de vernietigende tragiek in Diepenbrocks leven was evenwel dat wat zijn grootste troost scheen: zijn religieuze besef. Iemand die het Katholicisme van heden durfde te zien als ‘het wrak van het oude heilige Roomsche rijk’; die dorst te erkennen dat dit alles ‘zal zijn als van een Fuga de Coda, waarin zich verdringen koortsig-bewegelijk de ter doods-zee verlangende krachten’ was meer dan een groot denker. Hij was een ziener.

VI.

Het laatste artikel uit den bundel ‘Ommegangen’ is het opstel dat hij schreef na den dood van Gustav Mahler (18 Mei 1911). Het werd geschreven met de groote liefde die hij den gestorven componist, zijn broeder in Wagner, toedroeg, en met een waardige beheersching in de bewondering. Diepenbrock was, in 1911, al wat vermoeid geraakt van Wagner's extatische kopers en hij koesterde, diep-in, wenschen en fantasieën die totaal anders gericht waren dan de coloristische exuberanties waarin Mahler uitmuntte. De laatste evolutie bereidde zich in hem voor: hij had zijn eerste tooneelmuziek geschreven: de fauneske comedie Marsyas van Verhagen, waarin Apollo aangeroepen wordt met een soms bijna-Dionysische furie. Hij wendde zich, in die jaren, op het voetspoor van Nietzsche, af van het avondlandsche denken en de drang naar den orient werd machtig in hem. Hij werkte aan het declamatorium Lydische Nacht (Verhagen); de plannen voor Faust, de Vogels, Elektra begonnen vasten vorm aan te nemen. Er ontstonden geen geestelijke werken meer; de oorlog kwam, en daarmede de breuk met het Ger-

maansche verleden. Hij componeerde geen regel Duitsch meer en al wat met vroeger samenhing werd taboe.

Men zou soms willen weten hoe zijn weg geworden zou zijn wanneer die (uiterlijke) evolutie minder abrupt had plaats gevonden. Voor 1914 waren de pogingen om los te geraken van Wagner's heerschappij ook reeds manifest. Want in het artikel over Mahler wordt den naam van Wagner niet éénmaal meer genoemd....

Doch Diepenbrock was toen reeds vermoeid. Vermoeid van een leven vol worstelingen: met het inzicht, met de stugge materie der klanken, met het wan-begrip en den wan-smaak van het Nederlandsche volk.[1)] Hij voelde zich vervreemd raken van de muziek die begon te weerklinken. Aan Debussy heeft hij nimmer getwijfeld, doch de werken van Ravel ontketenden reeds het eerste verzet. Schoenbergs hypothetische klank-abstracta boezemden hem een soort van afwijzende belangstelling in. Van Stravinsky heeft hij geen duidelijke voorstelling meer gekregen. Doch het tijdperk dat hij beleefde, van 1917 ongeveer af, demonstreerde onophoudelijk dat de evolutie zich ontwikkelde langs gansch andere lijnen dan hij berekend had. Dat is de laatste, en wellicht de wrangste, teleurstelling geweest in dit leven van een groot kunstenaar.

Wat hij schreef over Mahler past beter nog op hem zelf: 'In de aanschouwing van het Goddelijke is hij geworden de laatste Hymniker, de laatste verheerlijker van het leven, gezien onder den gezichtshoek van het Eeuwige.'

WILLEM PIJPER.

1) 'In aanmerking moet genomen worden dat er nog geen "Nederlandsche" muziek bestaat, evenmin als een "Nederlandsche" muziekbeoefening, en dat de geheele muziek een uit Duitschland geïmporteerde zaak is'. A.D. in het 'Mengelberg-gedenkboek', 1920.

Romantische spiegelingen.

Telkens weer, verwonderd en bedroefd, welt de vraag, hoe het toch komt, dat goede verlangens en schoone wenschen steeds weer krachteloos en ontoereikend blijken, dat smartelijk de werkelijkheid achterblijft bij hetgeen in het geestesleven als het vizioen van een betere wereld is verrezen.

In geen enkel tijdperk der geschiedenis heeft het eene geslacht aan het andere kunnen leeren, dat begeerten verwarring en dwaasheid brengen, dat verlangens moeten worden ingetoomd en dat de ware werkzaamheid niet vraagt naar vrucht, winst of verlies. Heeft ieder nieuw geslacht niet zijne wenschen en verlangens weer toegevoegd aan de bestaande reeks van geuite en onvervulde begeerten, die als een onophoudelijk voortgezette som van eindigheden het oneindig-onbereikbare wanen te bereiken? Is ook onze eigen tijd niet tot benauwens vol van schoone droomen, die als zware onweerswolken hangen boven een oud landschap, de sfeer tot berstens toe van onrust en felle flitsen bewogen spannen en de koortsigste droomers doen vergeten, dat om alles en allen, in peillooze diepzinnigheid, het wonder dragende van geslacht tot geslacht, de milliarden andere werelden wentelen, die aan onze maat ontsnappen en waarvan het kleinste deeltje ook niet de geringste afwijking ondergaat door de hevigste menschelijke bekommernissen?

Mogen de droomen van de best-bezielden en hoogstgestemden een richtsnoer zijn voor de verwachtingen omtrent de naaste toekomst? Mogen de begeerten van nu met recht doen vermoeden, dat vervuld zal worden, wat nu de harten en hoofden het diepst beweegt? Niet voor het eerst worden de

vragen en leuzen van nu vernomen. En niet zonder angsten is de herkenning, onder het stoffig mom van zekere tijdperken der geschiedenis, wanneer een gelaatstrek open komt en uit verre bleeke stemmen een ontroering en verlangen tot ons over-trillen, die samenklinken met vele geluiden van nu. Zijn wij zooveel verder en is ons uitgangspunt zooveel juister, zoodat er rustig vertrouwen mag zijn?

Deze vragen en overdenkingen worden in het bijzonder gewekt, wanneer de romantiek in de kunst van het eerste kwart der vorige eeuw binnen de aandacht komt.

Wie de stroomingen in de kunsten na het Fransche impressionisme in zoo uiteenloopende vormen ziet verschijnen en in de geschiedenis zoekt naar een verband, wordt door de meeste schrijvers verwezen juist naar dat eerste kwart der vorige eeuw, waarin onder de geheel complete uitrustingen van romantische heeren en jofferen en tusschen al de tooneelrequisieten voor stormnachten, maanavonden, trouw, edelmoedigheid, heldenmoed, kuische onschuld enz., toch nog de bronnen waren te ontdekken van de anti-rennaissancistische bewegingen van nu.

Voor velen is een uitstapje naar de romantische bewegingen, die voor alle cultuurlanden van Europa weder eene anders genuanceerde beteekenis hadden, de eerbiedige begroeting geworden van eindelijk gevonden stam-vaders en zij brachten van de reis eene kleine maar uitgezochte verzameling literatuur mede, het gaafste wat uit groote woorden, pathetische gebaren en al te plechtige houdingen bijeengezocht was. Zoo bleek de geschiedenis weer, wat Heine noemt, die grosze Morgue, wo jeder seine Toten aufsucht, die er liebt oder womit er verwandt ist.

Maar ik heb nooit zonder eenige ongerustheid vernomen, hoe die romantische beweging, niet alleen de literatuur maar evenzeer de beeldende kunsten betreffende, in betrekkelijk korten tijd overgroeid is door eene kunstontwikkeling, welke eene andere richting nam, dan door velen verwacht werd. Ik heb mij dikwijls afgevraagd, wat toch de diepere oorzaak moet zijn geweest, voor een zoo korte schemering van een andere wereld, voor een zòò snel terneerslaan van de krachten van wel zeer bezielde menschen.

Niet zonder schrik lezen wij in een artikel van Heine, in l'Europe litteraire van 1833, over de romantische school van zijn land- en tijdgenooten, hoe de verwachtingen na den dood van Goethe hoog gespannen waren geweest; het oude aristocratische tijdperk was met hem ten grave gedaald, een nieuw tijdperk zou beginnen, waarin ‘der Geist der Einzelnen habe aufgehört, der Geist aller habe angefangen.’

Waren niet overal schatgravers aan het werk in het voor het eerst ontdekte land der Middeleeuwsch-christelijkebeschaving? Brachten de fijne dwepersnaturen van Wackenroder, Tieck, de gebroeders Schlegel e.a. - min of meer beinvloed door de romantische filosofieën van Fichte en vooral van Schelling - niet lang vergeten waardeeringen en gevoelens naar boven voor de kunst van een Fra Angelico b.v.? Stelden zij niet tegenover de technische acrobatiek van zelfbewuste onbewogen schilders, de vrome en eerbiedige overgave, het eenvoudige, het onbeholpene en kinderlijk-naive, het droomrijke en verbeeldingsvolle leven? Herstelden zij dan niet met alle kracht van hun leven de Droom en het Mysterie in de kunsten en waren zij bij dit al, niet de pioniers voor een verdiept levensgevoel, wortelend in een eenheidsbesef? Openden zij niet de sferen, waarin de verschijningen weer in betrekking tot het oneindige werden gezien en verdreven zij met deze esoterische belichting niet de povere lichtjes van het verenkelde gevoel der uitgebloeide nakomelingen der rennaissance? Was deze romantische strooming niet wat meer dan ‘de overgang tusschen het subjectieve academisme en het objectieve realisme?’ (Dr. A. Pit, pag. 20, ‘Denken en Beelden.’).

Er is iets tragisch in dit zoo spoedig falen, dat in menig opzicht meer van een ondergang dan van een overgang had. Wat is er van al de geestdriftig gestelde beginselen en van het opengewoelde nieuwe terrein van gevoelens en werkingen geworden, als de kunstcriticus Baudelaire een twintig jaar later - in 1859 - reeds opmerkt:

De jour en jour l'art diminue le respect de lui-même, se prosterne devant la réalité exterieure, et le peintre devient de plus en plus enclin à peindre, non pas cequ'il rêve, mais ce qu'il voit. Cependant c'est un bonheur de rêver, et c'était une

gloire d'exprimer ce qu'on rêvait; mais, que dis je? connait-il encore ce bonheur? (Curiosités esthétiques pag. 249 salon 1859, édition Lemeire 1890).

Bij critischer beschouwing blijkt de algemeene gesteldheid in het eerste kwart der 19e eeuw voor eene ontwikkeling van eene anti-rennaisancistische beweging echter minder vruchtbaar, dan de wierook en de wolkenstoeten van bewonderingen wel zouden doen gelooven. Het inzicht in de beteekenis der Middeleeuwsche kunst-verhoudingen was nog zeer gebrekkig en meer lyrisch-bewogen, enthousiast, dan verhelderd door gefundeerde bepalingen.

Iedereen sprak van het fresco en de glasschilderkunst ‘leefde weer op,’ zooals het heet. Omstreeks 1810 is een leger van schilders, met Overbeck onder de toonaangevers, in geestdrift o.m. voor het oude vensterkunst. Omstreeks 1826-1832 laat de koning van Beieren in Regensburg naar middeleeuwsche voorbeelden vervaardigde vensters aanbrengen. Maar als men dan hoort dat Lassus van de door Cornelius in Aken vervaardigde vensters niets anders weet te zeggen, dan dat ze zoo slecht zijn ‘alsof hij nog nooit vensters had gezien,’ dan moet in het algemeen, als het zoo met de besten gesteld was, de winst nog maar pover zijn geweest.

De voornaamste vorm der monumentale kleurenkunst in Frankrijk, de glasschilderkunst, heeft daar in verhouding tot de architectuur, vrijwel dezelfde beteekenis als in Italië het fresco. Maar zelfs een zoo voor de Middeleeuwsch Christelijkecultuur schwärmende romanticus als Chateaubriand rept nog niet van de groote werking der vensterkunst (zie le Génie du Christianisme). Pas Victor Hugo uit zijne gevoeligheid op dat punt. Ook een bewogen natuur als Heine, die zich menigmaal uitsprak over de Middeleeuwsche cultuur en zich zoo critisch tegenover Goethe gedroeg, bracht het in zijn eigen waardeering van Middeleeuwsche kunstverhoudingen er nauwelijks beter af.

Hij is vol beklag over de beeldhouwers en de schilders, die zulke afschuwelijke temata te behandelen hadden: scheefvrome koppen, lange dunne armen, magere beenen en angstigonbeholpen gewaden, die de Christelijke onthouding en ontzinnelijking moesten voorstellen; de schilderkunst herinnert

hem aan een verzameling scherprechters of beulen, met bloedtafereelen, stuipen en terechtstellingen.

Een zekere Heinrich Meyer had niettemin reeds in 1817 den moed om van een algeheele verandering in de kunstgenietingen en waarde-bepalingen te gewagen. Wilhelm Wackenroder, de aesthetische tweelingbroeder van Novalis, werd met zijn opstellen 'Herzenergieszungen eines kunstliebenden Klosterbruders' tot een romantischen Winckelman uitgeroepen. Maar hoezeer deze *op het gevoel* levende beweging, als een eerste aantasting van de eenzijdige toespitsing en formeel geworden rennaissancistische kunst, te eeren en in zijn vroeg heorisme te waardeeren valt, toch is *het merg* van deze beweging, op den keper beschouwd, zwak en ziekelijk.

Wackenroder, Tieck en de gebroeders Schlegel, het waren stoutmoedige schatgravers, die slechts een *vermoeden* hadden van de werkelijke waarden, die zij opgroeven, maar een wezenlijk *begrip* van de te voorschijn gebrachte vormen ontbrak. Hoe kon dan verwacht worden, als bij de voormannen reeds zoo zwevend, vaag en algemeen de gevoelens en gedachten waren, dat deze vrucht zouden dragen en doorwerken? Vandaar dat bij zooveel eminente menschen uit dien tijd het inzicht in de Middeleeuwsche cultuur zoo weinig beproefd bleek.

Het zuivere gevoelige boekje van Wackenroder kon zich trouwens niet meten met de heldere geestkracht van menschen als Lessing, Herder, Schiller.

Er was een *aanleg* in de romantici, een voorhanden *gevoeligheid* voor een lang verdrongen kunst- en levensbeschouwing, maar aanleg en gevoel bewezen ook toen - en op hoe tragische wijze - ontoereikend en machteloos te zijn tegenover eene levensontwikkeling, die de mogelijkheden, besloten in de werkelijkheid, met gefundeerde geestkracht, tot ontplooiing brengt.

Aanleg en gevoel kweeken droomen, verlangens, begeerten. Dat wil zeggen: over een onbewerkt land, waarin de krachten braak liggen, formeeren zich wolken en nevelen, maar verlaten en eenzaam wacht het tevergeefs den werker, die met al de gaven van zijn geoefende werkzaamheid de mogelijkheden tot werkelijkheden zal doen worden.

Hier ligt verborgen de innerlijke zwakte van de romantici van vroeger en nu. Kunst vraagt den sensitieven mensch. Groot-gevoelig-bewogen, dat waren de dichters en schilders voorzeker; de literatuur en de kronieken van tijdgenooten toonen het aan. Maar gevoel is ook in kunst niet alles. Alleen het verdiept geinstrumenteerd gevoel mag uitwerking worden toegeschreven. Gevoelswaarden komen pas tot volledige uitstraling wanneer momenten van *verheldering in het denken*[1] eene zuivering en klaarte hebben gebracht. In het stijgend bewustzijn vindt een zuiveringsproces plaats, waarin veel nevels worden weggevaagd, veel bijkomstigs verteerd wordt. Pas dan krijgt het gevoelsleven waarlijk deel aan hetgeen niet uitwendig, niet buiten den mensch bestaat, wanneer de gevoelens inwendig getrokken worden naar de centrale zuivering in den geest, naar de kern-vlam van het leven.

Bij deze verheldering neemt het centraal-besef noodwendig toe en wat eerst verdeeld en verspreid zich voordeed, wordt dan in verhoudingen, als deelen van een geheel gezien. De scheppende werkzaamheid eischt daarbij het instrument, even logisch-zeker als de vrucht de bevruchting.

Hier naderen wij, naar ik meen, het te kort van de Duitsche romantici. Zij gaven zich over aan het nieuwe gevoel en ondergingen de werkingen van reeds voorhanden oude kunstvormen. Doch zij lieten het gevoelsterrein braak en vergaten de noodwendigheid van het Instrument.

Zij waren vol van heete droomen over een bewonderd verleden, zwaar van verdriet over de schromelijke te korten van den eigen tijd, maar zij gedroegen zich als de vijf dwaze maagden, die vergaten zich te bereiden en in werkeloosheid het hun gegeven leven verspilden. Toen de Bruigom verscheen,

1) De zooveel gevreesde scheur in het scheppend-gevoelsleven aangebracht door het denken, is een Europeesch verschijnsel, waarvoor de vrees slechts betrekkelijk gegrond is. De bekende kunstenaars-haat tegen het denken spruit hoofdzakelijk voort uit het feit, dat men het oog heeft op de bijzondere systematiseering der menschelijke denkvermogens. The pale cast of thought, het lamenteerend on-vermogen, het is niet anders dan de moedeloosheid van het allereerste denk-begin; het is Ardjoena, nog verstoken van de wijsheid van Krishna.
De gevoelens betrokken en door-trokken van geest worden dan pas tot een waarlijk geestelijk-gevoels-leven. Zoo was een deel der Chineesche landschappelijke penseelkunst openbaring van gezuiverd-natuurlijk gevoelsleven, zonder de gewelddaad van een geestelijk ontstellen der natuurlijke vormen.

was het Instrument niet gereed en kon het Hooglied niet gespeeld worden.

De diepste zonde tegen het leven is, die van de liefdedroomers, die hun leven niet bereiden.

De van liefde-verdwaasden zijn als Juliette. Ze vergeten de eeuwige wenteling des levens en als het vroegste licht klimt aan de kimmen, willen zij het gebieden naar menschelijke lusten. In opperste verdwazing ontkennen zij de wetmatigheid van het werkelijke en slechts de toorts der wonderlijke Toevalligheid zien zij in het lichtend wonder der eindelooze Maat.

> Yon light is not daylight, I know it, I:
> It is some meteor that the sun exhales.

***

Dat de Duitsche romantici het Instrument vergaten en daardoor de vloed van het nieuwe gevoel in steriliteit verspilden, dat de zwakke rietjes der edelste verlangens en wenschen met ontstellend gemak gebroken werden, door de groeikracht van een op versch-emotioneelen basis, krachtige technische ontwikkeling van de schilderkunst, aanvangende op natuurlijk-landschappelijk plan, het lijkt ook door de wat latere Engelsche romantici bewezen, die van grooter uitwerking zijn gebleken, wijl zij begonnen bij het eenig juiste begin: het herstel van het Ambacht. De esoterische christelijkepassie-sfeer was minder groot, minder zwaar en spookachtig dan in Duitschland. Men had het minder over het oneindige, maar de werkzaamheid was niettemin dieper, intensiever, werkelijker, omdat zij een aanvang maakten met de ontginning van het terrein.

De speelsche, ironische en dikwijls schampere, innerlijk bitter-verdrietige Heine, heeft toch de open zenuw zijner landgenooten pijnlijk geraakt, in zijn luchtige schermutselingen. De technische onbeholpenheid werd door de schilders luide aangeprezen, evenals vroomheid en kinderlijkheid. Er was in die dagen veel ‘godvolle scheefheid en heilige onbeholpenheid. De heer Tieck, die te veel volksboeken en

middeleeuwsche gedichten had ingeslikt, werd tot een kind, ‘lallende van eenvoudigheid.’

Indien zij in het kinderlijke, zooals Schiller dit formuleert, niet het *vervulde* ideaal, maar het *opgegeven* ideaal hadden gezien, indien zij de *bestemming* en *aanleg* van het kind hadden ondervonden als een manende klop van het geweten, als eene herinnering aan de begrensdheid der vervulling, die zoo ver is achtergebleven bij de grenzelooze bestembaarheid van het allereerste levensbegin, dan, maar alleen dan ook waren zij in den volledigen zin van het woord de sentimenteele dichters geweest, die volgens Schiller, met de werkelijkheid als grens en met de idee als oneindigheid hebben te doen.

Toen kenden zij geen ‘werkelijkheid als grens,’ de ongeremde overgave aan de nieuwe idealen, vernielde het instrument of verhinderde zijn ontstaan.

Het oneindigheidsverlangen was overweldigend; gekomen aan de grenzen waar het oneindige werd gesteld tegenover het eindige, het onsterfelijke tegenover het sterfelijke, gekomen aan de grenzen van zijn begrip, gedroeg de mensch zich verdwaasd en verblind. De hevigheid van het verlangen was zoo mateloos, dat men meende de tijdruimtelijke wereld van eindigheden te kunnen uitschakelen of overvliegen, zoodat de stort, ruggelings in het Niet, te pletter op den rotsbodem van werkelijkheden, niet uitbleef.

Grensbesef ging te loor. Niemand vroeg wat bereikt kon worden. Het onbereikbare vervulde de harten met zoo'n diepen brand, dat doodsverlangen de levenskracht overwon. De drie-deelige Tijdsverschijning van het leven, in verleden, heden en toekomst, brachten zij terug tot een verleden ‘Vor-zeit’ en een ledig heden. Toekomst verviel. Zij haastten zich naar den dood met een ongekende overgave. In wezen namen zij geen deel aan het proces der eeuwige levenswerkzaamheid, waarvan het voorhandene, het groeiende en het komende slechts de drie-voudige aanschouwingsvormen van het leven in den tijd zijn, ontzaglijke wentelingen, waarvan de mensch zich alleen in de opperste bewustzijns-momenten de *as*, de kern-as der levensbeweging, bewust wordt. Maar zij zagen de wenteling niet, zoomin als zij het geheim der werkzaamheid bevroeden.

Is er aangrijpender grafschrift voor het leven in den tijd geschreven dan dit fragment van Novalis:

> Was sollen wir auf dieser Welt
> Mit unsrer Lieb' und Treue?
> Das Alte wird hintangestellt:
> Was soll uns denn das Neue?
> O! einsam steht und tiefbetrübt,
> Wer heisz und fromm die Vorzeit liebt.

En ook dit elegische adagio uit de Hymnen:

> Zu suchen haben wir nichts mehr,
> Das Herz ist satt, die Welt ist leer.

Na korten tijd werd de verwezenlijking van de droomen dan ook gezocht binnen het beproefde kader der velen beschuttende Moederkerk. Vele literatoren en nog meer schilders, zworen in die dagen ‘tegelijk met het verstand de evangelische geloofsbelijdenis af’, zooals Heine onvriendelijk opteekent. En hiermede waren de problemen, het wonder en mysterie van het leven, ondergebracht bij de kerkleer, de vastgestelde symbolen en de liturgie van de aloude Moederkerk.

Het groote probleem en werk van den voor-rennaissancistischen tijd was gesteld, maar meteen gesmoord en pas jaren later zouden op het speciale terrein van het bouwambacht, menschen als Viollet-le-Duc en bij ons Cuypers b.v. weer een begin van levenwekkend aanzien, een begin van scheppende kracht doen instroomen, aan het door den prachtigen arbeid der archeologen verzamelde materiaal.

De arbeid der archeologen (de Caumont, Didron, Quicherat e.a.) bleef, te midden van eene ontwikkeling van het 19e eeuwsche sociale leven, de kunsten en de filosofie in positieve anti-romantische richting, wellicht de eenige, maar dan ook als superieure schatgraversarbeid eerbiedwaardige werkzaamheid, welke uit het romantische élan was voortgekomen.

De noeste arbeid der wetenschappelijke onderzoekers zette

zich onverdroten voort, waar het gevoelsterrein der kunstenaars als een braak land de werkers bleef wachten.

***

Is het louter lust in praehistorische curiosa met archiefwaarde, die mij dreef inzonderheid het drama der Duitsche romantici in vluchtige trekken weer op te voeren? Is het Spel niet wat démodé, rieken de costumes niet wat muf en schimmelig?

Zoo ge wilt.

Maar is dan na de eerste openbare doorbraak, omstreeks 1886, van het toen heerschende Fransche impressionisme, de toekomst reeds verzekerd? Is het uitgesloten, dat na de inzet en het falen der romantici uit de vorige eeuw, ook deze eigen tijd niet opnieuw schoon gekleurde droomen en verlangens zal zien ten gronde gaan aan daadlooze, krachtelooze dwaasheden en misproducten van schoone, maar zwakke zielen? Zal het leven niet opnieuw - en wie weet hoe snel reeds - met ironie en onverbiddelijke zekerheid, de wegen der levensontwikkeling anders kiezen dan velen nu wenschen, verwachten en met overtuiging vermoeden?

De spiegeling aan de twee typen romantici uit het begin der vorige eeuw, dat van het Engelsche-ambachtelijke en van het Duitsche-esoterische, dat het leven oversloeg onder den drang van het oneindige, doet ook in dezen tijd de twee typen onderkennen.

De aanleg is nooit zoo groot geweest, nooit het geloof in het werk zoo onzeker. De mogelijkheden besloten in de tegenwoordige kunst-chaos hangen af van de verhouding van het geestelijk eenheidsbesef tot de tijdruimtelijke aanschouwingswereld, anders gezegd van het gedrag van den kunstenaar aan de grenzen van het diepste levensgevoel. Zoo het uitgangspunt van de baanbrekende kunstenaars van het einde der vorige eeuw, geschaard om het architectonische centrum, zuiver en gezond in het Ambacht werd gesteld, die eenvoudige waarborg brengen vele jonge talenten van nu in gevaar, door een roekeloos spel met de diepste waarden in een sfeer van mode, roem en haast, waarin de Tijd slechts wordt beleden als een van secunde tot secunde stervend iets, slechts levend in het heden, zonder in

verleden, heden en toekomst de drie wentel-vormen te zien, van een en hetzelfde Beginsel.

Alleen een verdiept levensgevoel, gepaard met een klaarder tijd- en ruimte-begrip en een juister besef van de grenzen, kan de chaos doen verminderen.

Het bewustzijn, dat het eeuwigheidsdeel aan ieder geslacht is toegemeten, binnen de grenzen van zijn tijdruimtelijke mogelijkheden, doet de waan verdwijnen, dat het absolute, het onwoorwaardelijk Eene en Oneindige ooit een vervulbare mogelijkheid zoude zijn. Er zijn dingen, die nooit bereikt worden om de eenvoudige reden, dat ze alleen geestelijk aangeraakt kunnen worden. Er zijn dingen, die on-vangbaar zijn binnen de eindige betrekkelijke vormen onzer aanschouwingen.

Het zijn de sterkste idealisten niet, die dorsten naar het absolute zonder een grensbesef. En voorzoover in de kunsten van nu een drang is naar het volstrekte en abstracte, is deze bij voorbaat gedoemd tot falen in de handen van hen, die met te *naderen*; zij putten zich uit in een vruchteloos pogen dichterbij te komen tot iets, dat in schijn wel maar in wezen *niet benaderbaar* is.

Het oneindigheidsbesef is over de grenzen van het uitsprekelijke. Zoo de groote kunstwerken door hun sfeer dit *besef* tot een mogelijkheid maken, dan danken zij dit niet aan de wenschen en verlangens van een tijdperk, niet aan de eischen van schoone zielen, in een gebied waarin de menschelijke lusten en onlusten niets te gebieden hebben, doch dan danken zij dat aan hun verdiept geestelijk-gevoel te leven aan de grenzen, waar de eenige werkzaamheid bestaat in een bereiding en volmaking van het Instrument.

Het eenheidsbesef *woonde* in Giotto; het door-scheen zijn werken met al stralender licht, naar de mate hij de wanden van zijn huis al doorzichtiger, ijler en lichter maakte. De werkzaamheid van den kunstenaar is een ont-bolstering van een stralende kern die *is*. Het dynamische van den arbeid dient het statische-stralen. Juist de *afwezigheid* van den drang om het onschouwbare te willen veraanschouwelijken maakt zijn werk zoo groot en gezuiverd van lusten. Hij veredele het zichtbare en ontkwam aan den waan, dat de bergbewoner dichter bij den hemel zoude zijn, dan de bewoner

van het lage land. Hij woonde in het hart van het leven.

De zuivere grootheid van zijn vormen stamt uit zijn zeldzaam schaal-gevoel. Veel mislukkingen van nu zijn eenvoudig terug te brengen tot een gemis aan afstand. Veel kunstvormen van nu zijn geteisterd insteê van verhelderd door de betrekkingen tot het eeuwige.

Het leger der werkeloozen in de kunst is wellicht nooit zoo groot geweest, maar niet alleen tengevolge van de sociale nooden en misstanden, doch mede omdat zij innerlijk tot de werkeloozen behooren, die alleen met een talent en een gevoel het hunne meenen bij te dragen. Duizenden van deze spelers, traden binnen het moderne casino der schilderkunst, waar aan den ingang prijkt het portret van Henri Rousseau, die in zijn onschuld niets begrijpt van al deze gejaagde talenten, die met hun laatste penning aan de roulette der gebankroeteerde naïviteit het Foruin van het genie trachten te winnen.

Niet minder groot is de onrust onder hen, die redetwisten over de vraag of men aan de schilderkunst al dan niet 'de voorstelling' (gesteld dat men het er over eens wat daaronder verstaan wordt) moet amputeeren. Deze tenminste onderzoeken de middelen, maar ook hier wordt te dikwijls vergeten: dat de afwezigheid van de voorstelling, op zich zelf nog geen waarborg is voor de puurheid en de geestelijkheid van het werk, zoomin als ooit de Madonna in de kunst een waarborg voor mystisch-religieus levensgevoel is geweest; dat alle levende kunst-vormen bepaald worden naar een innerlijke noodwendigheid, organisch groeien en zich wijzigen, doch altijd binnen de tijdruimtelijke-wereld der levensaanschouwingen. Het beeld der hardnekkig beleden verwarringen en overschattingen is groot, maar grooter is de troost te weten, dat een komende mogelijke uitstraling van een verdiept en op algemeene waarden gericht levensgevoel, niet van uitwendigheden en buitenmenschelijke projecties afhankelijk kan zijn, doch uit het binnenste binnen van het leven *in* den mensch moet ontluiken.

***

Ik geloof niet, dat men in dezen tijd buiten de enkele

tooneelspelen voor de schoolbanken, Schiller nog veel leest. Wij schijnen veel ont-groeid en glimlachen om kalenderspreuken en zooveel plechtstatige onzin, die voor de levenspractijk onvruchtbaar is. Maar Schiller is minder verouderd dan menige modernist wil doen gelooven en het kan werkelijk een goede dag zijn, wanneer ge te midden van de rampzaligheden van den tijd en de klachten over de cultuur zijn woorden vindt:

'Vrees niet de verwarring buiten U, maar de verwarring in U;
Streef naar eenheid, maar zoek deze niet in eenvormigheid;
Streef naar rust, maar door evenwicht, niet door stilstand van Uwe daadkracht.'

Is daar niet iets van verwantschap met die zooveel weidscher woorden van Krishna tot den moedeloozen Ardjoena:[1)]

'Ontruk U aan uwe mijmering en geef U aan uw taak; of ge verliezen zult of winnen, wat deert het U! Uw ziel zij klaar en meester van zichzelve, niet jagend naar geluk; zij zinne op de vervulling van het werk, niet op deszelfs vrucht.

Zoo doet elk ernstig man, die naar de Veda leeft; en verder is hij stil, besloten, in zich zelven.'

A.M. HAMMACHER.

1) Bhagavad Gita. Fransche bewerking van Burnouf; Nederlandsche bewerking van G.J.D.C. Stempels in 'de Levensbeschouwing der uaaste Toekomst' (1922, Tjeenk Willink, Haarlem).

Jan Steen.

> ‘Der grosse Jan Steen, den ich für ebenso gross halte wie Raffael. Auch als religiöser Maler war Jan ebenso gross, und das wird man einst ganz klar einsehen.’ HEINE.

In de sleutelstad, waar, omstreeks drie eeuwen geleden, Jan Havickszoon Steen het levenslicht zag, maakt men zich op, de herinnering aan dezen zeer grooten onder onze groote meesters der Gouden Eeuw te vieren op de beste wijze waarop zulks mogelijk is: een tentoonstelling van zijn werken.

Wanneer de Lakenhal, het stedelijk museum waar deze expositie wordt gehouden, straks de beide Jan Steen-zalen opent en ruim zeventig van zijn schilderijen als kostelijk schouwspel den kunstliefdigen Hollander en vreemdeling vertoont, zal menigeen zijn oordeel over Jan Steen opnieuw vaststellen. Niet omdat die tentoonstelling den meester compleet vertegenwoordigt. Immers, men kon er midden in den zomer onze musea niet voor leeghalen en wilde niet te veel reeds bekends geven. Dan waren er eigenaars van iets zeer moois, die niet wilden meedoen, omdat ze hun bezit de risico van 't transport niet wilden laten loopen of omdat zij van hun kunstwerken niet wenschten te scheiden.

‘I want the picture to be where I am’ was het korte antwoord van een Engelsch liefhebber, bezitter van een der meest fascineerende werken van den meester, waarvan hij zóóveel houdt, dat hij er geen afstand van kan doen.

Al is dus in Leiden ‘de complete Jan Steen’ niet te zien, toch geeft de tentoonstelling hem in een dusdanige ver-

scheidenheid, dat zij wel degelijk tot een in ruimer kring constateeren van zijn beteekenis zal leiden. Er is, inderdaad, van dezen duizendkunstenaar nog nooit zóóveel tegelijkertijd bijeen geweest.

'Zijn schilderijen zijn als zijn levenswijze, en zijn levenswijze als zijn schilderijen,' zegt Houbraken, en in onzen volksmond beteekent 'een huishouden van Jan Steen' niet een verloopen huishouden gelijk Jan Steen die schilderde, maar gelijk het zijne er een was.

Sinds T. van Westrheene in 1856 tegen deze traditie te velde trok, weten wij wel beter, maar er is toch nog steeds een ik wil niet zeggen anti-Jan Steensche strooming, maar iets wat men zou kunnen noemen een zekere reserve, die velen belet, hem ronduit dadelijk na Rembrandt onzen grootsten meester te noemen. Bredius is de eenige, die dit telkens en telkens weer uitspreekt in woord en geschrift. Maar zelfs Wilhem von Bode geeft dit niet grif toe: hij vindt hem vaak te illustratief. De breede kringen, die uitsluitend afgaan op het onderwerp, noemen hem, nu ja, vermakelijk, maar toch erg burgerlijk, plat, ruw en onbeschaafd. En dan vindt men den afstand tusschen hem en Rembrandt, den Vondel onzer schilders, tè groot om van te praten.

Jan Steen's gebrek aan smijdigheid en élégance heeft hem door de Fransche verzamelaars vrijwel doen negeeren, en in Amerika is men zijn werk eerst laat gaan koopen. Ook in België vindt men zijn doeken nauwelijks. Maar in eigen land, in Engeland, in Duitschland!

Deze geografische verdeeling van zijn oeuvre in den tegenwoordigen tijd is, zeer zeker, mede een maatstaf voor hoe Jan Steen staat en stond aangeschreven, en een reden te meer om te mogen beweren, dat zulk een expositie goed is om eens te controleeren hoe men tegenover zijn arbeid staat. Poog ik, dit te doen voor mij zelven - en in dit geval, op verzoek der Gids-redactie, mede ten overstaan van den lezer - dan ontwaar ik in de eerste plaats een groote ontroering bij het zien der zeer bijzondere gevoeligheid voor picturale schoonheid, die dezen eenvoudigen man heeft bezield. In dit opzicht herleven in hem - mutatis mutandis - de rijke kleurcombinaties der Noord-Nederlandsche vijftiend'

eeuwers. Het sonore rood tegen hard staal-grauw, gelijk van Eyck dat reeds had, heeft wederom de liefde van Jan Steen; de slechts door uiterst subtiel overwegen tot harmonie te brengen nevenschikking van verschillende rooden en gelen, tegen zachte groenen en blauwen, zoo gewild door Ouwater en Bouts, hoe wonderbaarlijk herleeft het verlangen hiernaar bij Jan Steen. Zeer zeker, ook andere schilders van zijn tijd hebben die verlangens en weten daaraan meesterlijk te voldoen. Maar geen hunner is daarin zoo gretig, en zoo telkens verschillend. Het is juist de bijkans ongeloofelijke variëteit, die Jan Steen in dit opzicht vóór heeft boven Terborch, Metsu, de Hooch en zelfs Vermeer.

Met zijn bentgenooten van toen heeft hij gemeen de liefde voor het object, het voorwerp ‘an sich’, gelijk de Duitschers het zouden noemen. De beroemde aarden kan op den vloer van ‘Soo d'Ouden Songen soo pypen de Jongen’ (Mauritshuis, ingezonden ter tentoonstelling) is er het bijkans klassieke voorbeeld van. Maar allerwegen in zijn kunstwerken zijn die dingen uitermate belangrijk van schildering: een hakmes, een eier- of mosselschaal, een eindje touw. En wanneer een onderwerp hem bezighoudt waarin de hoofdzaak minder vlot, dan ziet men hem zich vermeien in en zich troosten met het schilderen van een teenen mandje op den voorgrond of met het penseelend liefkozen van een emmer of pompkraan.

In deze beide eigenschappen: kleurgevoeligheid en liefde voor de objecten om de wille van hun schilderachtigheid, komt de rasschilder tot uiting, en meer in 't bijzonder de Hollandsche, want in deze beide heeft geen andere schilderschool de onze ooit geëvenaard.

Maar Jan Steen heeft, naast deze eigenschappen van zijn schilderende stamgenooten, één gave bovendien meegekregen, die hij slechts met den te vroeg gestorven Adriaen Brouwer gemeen had: de gave om met ontzagwekkend gemak een groepeering te concipieeren, in allerfijnste karakteristiek een situatie vast te leggen. Er zijn er vóór hem geweest, wier opmerkingsgave op dit punt niet minder was: om slechts den Boeren-Brueghel te noemen. Maar de rake vlotheid, die de verhalen van kleinburgerlijk gedoe uit den mouw schudt

zonder de minste moeite, die niet schroomt om iets, wat het ook zij, terloops mede te noteeren, die vlotheid bezat niemand in die mate, zelfs Brouwer niet. Later, toen de illustratieve karikatuur zich ontwikkelde, zijn er - ik denk aan Daumier, aan Steinlen, aan Töny - in dit opzicht medestanders van Jan Steen gekomen. Maar die bestrijken weer niet zijn groote picturale terrein.

Van iemand, die zóó pakkend wist te groepeeren als in het Casselsch Driekoningenfeest (ter tentoonstelling aanwezig) en zoo meesterlijk wist te karakteriseeren als in de Teekenles[1] met de half-angstig oplettende leerlingen, of als in dat magistrale doek 'de Woede van Ahasverus'[2], waar heel de omgeving voor den grimmigen woesteling bibbert (maar dat op de meest huiselijke manier alsof vader met boos humeur aan tafel is gekomen!) - van zóó iemand zou men honderdtallen schetsen verwachten: van gelaatsuitdrukkingen, van handbewegingen, houdingen en wat niet al. Want zie maar eens, stuk voor stuk, zijn schilderijen. Welk een weelde van gebaar: van het theatraal ostentatieve tot het nauwelijks merkbaar veelbeteekenend knipoogje en vingerbewegingkje vindt men bij Jan Steen alles weegegeven wat de Hollandsche burger aan gebaar bezit. Toch is er niet één teekening van Jan Steen bewaard, die zooiets noteert, behalve dan misschien het zoenend paartje in de collectiede Stuers te Vorden. Maar dat is dan ook al, en er is nergens eenige traditie van het bestaan van teekeningen van zijn hand. Hetgeen ons het recht geeft, aan te nemen, dat hij op z'n hoogst krabbelnotities maakte, later vernietigd, maar dat hij het overige door observatie vasthield en, juichend in het genot van de goddelijke gave van weergeven die hem geschonken was, zich zette om te schilderen, van den ochtend tot den avond.

Van den ochtend tot den avond moet deze rasschilder gewerkt hebben om de bijna zevenhonderd werken, die wij van hem kennen, te hebben kunnen voltooien. Geen wonder dat, waar vele ervan buitengewoon voldragen zijn en sommige

1) Uit Deensch bezit ingezonden.
2) Uit de collectie Rudolf Kann. Thans in den Parijschen kunsthandel. Aanwezig ter tentoonstelling.

zelfs tot miniatuur-achtige fijnheid zijn opgevoerd, vele andere niet veel meer zijn dan nauwelijks tot schilderij geworden ébauches, en dat ook enkele mislukkingen zijn te boeken.

Maar alevel, het totaal is een lust voor de oogen, vooral ook omdat het met zulk een lust geschilderd is.

Immers, het is niet de gemakkelijke vlotheid alleen, het is niet de combinatie daarvan met het ongemeen koloriet, zijn gevoeligheid voor toon en voor groepeering; het is bovenal de lust en de liefde, de opgewektheid, de bijna nooit ontbrekende lach.

Jan Steen's kunst is een en al gulheid, en dat is misschien wel haar kostelijkste eigenschap. Daarin, dat hij, deze Breero onder de schilders, de dingen bij hun naam noemt, dat hij toespelingen maakt die op 't kantje af zijn, dat hij soms spot met wat anderen heilig is; dáárin en in zooveel meer is hij een kind van het Holland van zijn tijd. Oók zeer zeker in zijn gulheid en in zijn zin voor humor. Maar hij is de eenige onder de schilders van toen, die dezen kant der oud-Hollandsche samenleving uitbundig en van harte koestert in zijn kunst. Bij de roezige levendigheid van zijn groepen vergeleken, zijn die der anderen eer stillevens. Steen heeft oprecht schik in hetgeen er om hem heen geschiedt en hij rust niet alvorens hij die situaties en dat gedoe ten volle heeft weergegeven. Niet om de wille van het finantieel succes. Daar was hij de man niet naar, al heeft hij óók op bestelling gewerkt, gelijk b.v. de gevoelige Kippehof getuigt, die als portretstuk is bedoeld.

Had hij om den broode willen schilderen, hij zou zichzelf hebben gecopieerd, gelijk hij het in Leiden Dou en de Mierissen zag doen. Zeer zelden heeft Steen dit gedaan. Want het is juist het telkens weer anders weergeven van hetgeen hem belang inboezemt wat dezen onrustigen, zich (om zijn schulden?) steeds verplaatsenden schilder kenmerkt.

Hetgeen velen op de Leidsche tentoonstelling zal treffen, is Jan Steen's bijbel-interpretatie. Van dezen kant kent men dezen katholieken schilder nog veel te weinig.

Wat mag Jan Steen bewogen hebben, zoovele pakkende bijbelsche tafreelen te schilderen? Zijn grootste doek, mij

bekend, is de verleden jaar voor den dag gekomen Vereering van het Gouden Kalf, ter tentoonstelling ingezonden door de vriendelijkheid van den eigenaar, den heer Vroeg te Mook. Het is 175 cM. hoog en 147 cM. breed, terwijl de grootste maat van Steen's genrestukken, meen ik, een grootte van 135 bij 165 cM. niet overtreft.

Wat mag hem bewogen hebben, om de Prediking van Johannes den Dooper, Christus die de Wisselaars uit den Tempel verjaagt (collectie van Oss, ter tentoonstelling aanwezig), episoden uit het leven van den verloren zoon, uit de geschiedenis van Ahasverus en uit die van Simson te schilderen? Zijn Emmausgangers (Rijksmuseum, ingezonden ter tentoonstelling), zijn bruiloften van Kana (in verscheiden, telkens geheel verschillende exemplaren geschilderd) en zoovele andere bijbelsche voorstellingen meer, doen hem ons kennen als een groot zoeker op een terrein, waar onze oppervlakkige kennis van Jan Steen hem niet zoeken zou.

Hoe anders interpreteert hij dan zijn groote voorganger Rembrandt! Hoeveel banaler, denkt men op 't eerste gezicht. Hoe humoristisch, zegt een ander; hoe kinderlijk, zou ik willen zeggen. Het is op het naïeve af.

Waarlijk, het schijnt, dat Jan Steen zich de Bijbelsche gebeurtenissen zóó heeft voorgesteld als hij ze schilderde. Hij doet zijn best, de figuren in Oostersche kleedij te steken, en ook wil hij wel Palestina's rotsen, planten en boomen weergeven. Maar bij de dingen die hij niet precies genoeg weet en kent, wordt de realiteit van eigen omgeving hem te machtig. Zoo laat hij dan Hagar en Abraham in de woestijn liever versmachten onder echt Hollandsche wilgeboomen dan in een gefantaseerde woestijn-omgeving, en laat hij Christus liever op een Leidsche burgerbruiloft water in wijn veranderen, waar wat Oosterlingen als figuranten bijstaan, dan dat hij zulk tafreel naar de academische recepten van zijn tijd in elkaar zet.

Zoo ergens, dan manifesteert Jan Steen op dit gebied en op dat der historieschildering, het terrein dus dier ‘anderen,’ zijn anti-academischen vrijbuitersgeest. Ik geloof niet, dat hij die stukken zoo schilderde als protest tegen het academisme. Daar was geen reden toe. Eer is aan te nemen, dat de kring,

die deze stukken kocht, met Steen's interpretatie genoegen nam, eensdeels omdat die lieden zich de gebeurtenissen eender voorstelden en anderdeels uit puur genoegen in de superbe schildering, de fijne karakteristiek en den kostelijken humor, die zelfs in Steen's Bijbelsche stukken niet altijd van platheid vrij te pleiten is en waardoor op dit punt dus bij den hedendaagschen beschouwer de begrijpelijke conflicten ontstaan, die mede tot de in den aanhef bedoelde reserves aanleiding geven Men behoeft evenwel slechts vatbaar te zijn voor de groote gevoeligheid en het sterke geloof, dat ten grondslag ligt aan zijn interpretaties der Emmausgangers (Rijksmuseum, ingezonden ter tentoonstelling) om ineens te beseffen, dat ook de meeste van Steen's andere bijbeltafreelen een dieperen zin moeten hebben.

Voor wie Steen nader leert kennen, openbaart zich een in 't eerst verborgen eigenschap: zijn teederheid. De Kippehof en de St. Nicolaas-avond zijn de beste voorbeelden: daar valt zij aanstonds op. Maar telkens en telkens ontmoeten wij haar opnieuw, en vooral bij de tallooze kinderen die hij heeft geschilderd (geen grooter kinderschilder dan Jan Steen) zien wij hoe hij dat kleine goed oprecht lief had. Een andere eigenschap, eene van den echten rasschilder, is de lust om het technisch op te nemen tegen zijn tijdgenooten. De technische overeenkomst van verscheidene van Steen's werken met die van Metsu, Pieter de Hooch en Frans van Mieris is stellig geen toevallige. Onder de bekooring van de Hooch's lichteffecten en toon-modulaties is o.m. de prachtige schilderij: ‘So gewonnen so verteert’ (ter tentoonstelling ingezonden door den heer Van Beuningen te Rotterdam) ontstaan, en Frans van Mieris' techniek heeft, blijkens tal van superieure kabinetstukjes, Jan Havicksz. geprikkeld tot een in geestiger toets produceeren van even fijn gecouleurde maar niet door pitepeuterigheid versufte paneeltjes.

Vermeer's werk heeft hij eveneens gekend, alsook terdege dat van Hals. De invloed van den eerste is er een van kleur, die van den laatste ziet men vooral in den toets, de breede allure in de groote doeken, dat ‘laisser aller’, waar Steen toch weer ten slotte niet zóó aan mocht toegeven als Hals. Al te breede ontwikkeling in die richting liet Steens

talent niet toe, want, eigenaardig genoeg, hij boet aan kracht in in de doeken waarin hij verder poogt te gaan dan in het groote schilderij in het Mauritshuis: bij nòg vlotter opzet worden de figuren slap in de lendenen, de peinture strooperig dun. Hij heeft dan ook in die manier maar heel weinig gemaakt. Hoe kenden die meesters de grenzen van hun talent!

Jan Steen (hij was 20 jaar jonger dan Rembrandt) heeft van jongs af de schilderijen van zijn binnen- en buitenlandsche collega's ter dege bekeken en er vooral veel historische onderwerpen aan ontleend. Het is wel merkwaardig, dat hij geen enkel Bijbelsch of historisch of allegorisch onderwerp heeft geschilderd, dat in dien tijd niet herhaaldelijk door anderen is gemaakt. Zijn bijbelsche onderwerpen waren de in den lande gebruikelijke, zijn Satyr en Boer-motief heeft hij vermoedelijk van Jordaens, en zijn Apollo en Daphne (ter tentoonstelling) is klaarblijkelijk op fransch werk geïnspireerd, onder den indruk van de jonge fransche kunst van zijn tijd.

Maar in zijn tafreelen uit het dagelijksch leven is hij des te oorspronkelijker en die zullen steeds, voor de kunstenaars gelijk voor het publiek, van de onvergelijkelijke grootheid van dezen puursten Hollandschen burger blijven getuigen.

W. MARTIN.

Tijl op tooneel

Naar aanleiding van ‘Tijl’ door Anton van de Velde, zooals het gespeeld werd door het Vlaamsche Volkstooneel onder regie van Johan de Meester Jr.

Wat mij in dit tooneelstuk zou boeien, van de eerste tot de laatste scène, was iets waarop ik geheel niet verdacht was, toen ik naar een spel van Tijl Uilenspiegel toeging. Ik verwachtte te zien en te hooren te krijgen boertigheden, rake zetten, een Robbeknol, een Scapin, een temidden van een sentimenteele en genotzuchtige kermis van loslippige dikzakken en vrome doordraaiers rondbuitelenden en iedereen er tusschen nemenden harlekijn, die van tijd tot tijd uit de menigte naar voren zou treden, gewacht zou hebben, met den vinger langs den neus, tot het op het tooneel en in de zaal stil geworden was, om dan plotseling, in kernachtig plat Vlaamsch, naar Shakespeare's narren geïmiteerde levenswijsheden te debiteeren. Verwachtte ik zoo iets als een ‘commedia dell' arte’? Tijl als een bijzondere, met zijn landsaard getinte, uitbeelding van den eeuwigen Arlechino?

Behalve, overlegde ik echter op mijn tocht naar den schouwburg, - behalve dat de Renaissance, of laten we precieser zeggen: de eeuw van Molière, het vervaardigen van een tooneelstuk tot een daad van literatuur heeft verheven (en dit betreft, meende ik, niet slechts het schrijven van den tekst, de woorden, hetgeen de dramatis personae zeggen, maar strekt zich zelfs uit tot het ineenzetten van het gegeven, de compositie, hetgeen de dramatis personae

doen; en dit laatste, deze kunstvaardige samenstelling der handeling, zou een voorwerp van steeds verfijnder zorg worden in de 18de eeuw, laten we precieser zeggen met Beaumarchais en Lessing) - behalve deze invloed van Molière's tijd, is er in de laatste honderd jaar nog een moeilijkheid voor den tooneelschrijver bijgekomen die, wanneer hij zijn onderwerp au sérieux neemt, hem een eisch stelt die den eisch van literatuur misschien nog overtreft. Niet slechts wat zijn personen zeggen, niet slechts wat zij doen, neen, reeds dadelijk wat zij zijn, d.w.z. wat zij aan speciale en algemeene menschelijkheid vertegenwoordigen, vraagt van hem een technisch meesterschap in wat ik zou willen noemen persoonscompositie. Er wordt niet minder gevergd dan dat hij zelf schept hetgeen ieder tooneelschrijver vóor hem zonder aarzeling aan geschiedenis, Bijbel, overlevering, en even later ook aan de dagelijksche werkelijkheid ontleende; dat hij zelf formeert gestalten met vleesch van aparte ontroeringen, bloed van eigen verwikkeld leven, en last not least voorzien van een ziel van z.g. bovenmenschelijkheid. Welk een fantasie, welk een mystische fantasie is daartoe noodig!

En dan staat hem nog te wachten het componeeren van de intrige, het samenstellen van verschillende personen in een milieu en onderlinge verhoudingen tot een aantal lijnen en gebeurtenissen die den omtrek van deze figuren naar buiten afteekenen en omschaduwen; - en tenslotte het schrijven van den tekst, fataal struikelblok, eigenlijk minderwaardig en kunstmatig als werk, want de allereerste en hevigste scheppingsdrang heeft zich al in de creatie van persoon en intrige zooniet uitgeput dan toch afgemat, en het is misschien maar het beste, om zooals Ibsen dit gedeelte van den arbeid zoo droog en ondichterlijk mogelijk te bewerkstelligen, of zooals de jongste Duitsche dramaturgen met eruptieve formuleeringen, met gepassioneerde kreten te volstaan.

Geen enkele tooneelschrijver, dacht ik verder, kan aan de opgevoerde verfijning der intrige in de 18de en aan de intensieve verschijning van de figuur in de 19de eeuw, als hij een werk van beteekenis wil schrijven, ontkomen; zoodat er kort en goed drie eischen zijn op te stellen: de persoonscompositie, de intrige-compositie en het tekstschrijven. En

mijn fout, toen ik in een tooneelstuk Tijl den titel-rol verwachtte als een markt-harlekijn, kwam hieruit voort dat ik zijn persoon niet apart van zijn milieu had kunnen zien, dat ik hem als resultaat daarvan en slechts in verbinding daarmee had beschouwd. Ik was tekortgeschoten in persoonsfantasie, ik had den door de 19de eeuw gebiedend toegevoegden of althans bewust-gemaakten eisch van persoons-zelfstandigheid over het hoofd gezien. En toch - gingen mijn gedachten even op een zijspoor - en toch heb ik altijd helder voor oogen gehad, dat juist daarom de sprookjes van Andersen mij zooveel sterker aanspraken dan de heele Grimm-verzameling van volksverhalen, omdat wat ik zooeven de persoons-fantasie noemde er zooveel directer in is. Bij Grimm verslindt het milieu den mensch; bij Andersen, welk een vrijheid, welk een apart recht op wil en ziel! Om het overdreven te zeggen: Grimm vernatuurlijkt den mensch, Andersen vermenschelijkt de natuur. Ik had Tijl vernatuurlijkt, door hem als een der fauna uit het rijk der overleveringen en niet als een onafhankelijke, door zichzelf bepaalde verschijning te zien, betrekkelijk toevallig en misschien gebrekkig door overlevering tot mij gekomen.

Moest ik dus Tijl losmaken uit zijn overlevering?

Ja, want een overlevering is, evenals de fantastische anekdote, het Grimm-sprookje, de avonturen-roman, een uiterst onbestemde verbeeldingsvorm. Tijl, de Vliegende Hollander, de Wandelende Jood, al dergelijke verschijningen moeten zich met zulke vage vormen in onze verbeelding behelpen, zoolang zij niet een schrijver gevonden hebben die hun een persoonlijke uitdrukking geeft waarvan we hen niet meer kunnen losdenken. De overlevering is dus iets eeuwenlang voorloopigs, is een voortdurende nood-conceptie. Zulke figuren zijn ‘op zoek naar een auteur’, en zoo ligt het voor de hand dat een schrijver eigenlijk weinig voor hen verricht, zoolang hij slechts hun voorloopigen vorm, hun overlevering, in onberispelijken stijl consolideert, maar verzuimt de figuur zelve van verschijning tot dramatis persona te verindividualiseeren. Daartoe moet hij ze van het rijk der overlevering naar het rijk der kunst overbrengen, en dit is doorgaans niet overplanten, maar overzaaien.

Natuurlijk is het ook mogelijk dat van de overlevering, als onderwerp op zichzelf, een kunstwerk gemaakt wordt. Dit is als het opzettelijk cultiveeren van een wilden bloei. ‘De Wandelende Jood’ van August Vermeylen is er een prachtig voorbeeld van; men moet het tot de meesterwerken van moderne literatuur rekenen, maar van zeer, zeer hoog standpunt bezien, schiet het in mystische persoons-fantasie tegenover de figuur van den Wandelenden Jood eenvoudig tekort. Het onderwerp van het boek is het Wandelen in de eerste en de Jood in de tweede plaats: meer de doem dan de figuur zelf is er zoo meesterlijk in uitgebeeld. En nu meen ik dat een schrijver, die zulk een enorm onderwerp, dat eeuwenlang door de gemoederen der volkeren heenspookt, ter hand neemt, tot in den letterlijken en tot in den diepsten zin het au sérieux moet opvatten. Hij moet den Jood zien, den man, den over Europa strompelenden zwerver; hij moet den vloek van zijn verbanning begrijpen, begrijpen niet alleen: hij zal, den mensch van nabij ziende, hem zoodanig ter harte nemen, dat hij niet zal rusten, vóór hij voor zijn Ahasverus een oplossing gevonden heeft, een bevrijding uit den vloek, een ontkoming naar een laatst stadium waarin de uitzonderingskracht van een persoonlijkheid heenbreekt door het symbool waarmee hij belast was. Voor zulk een schrijver bestaat maar één Ahasverus, zijn Wandelende Jood van vleesch en bloed, dien hij liefheeft; en weldra voelt hij dat de speciale toevoeging van persoonlijkheid het abstrakt karakter als het ware absorbeert en overwint. Faust komt gered uit het drama te voorschijn. Don Juan vindt er zijn verschrikkelijk einde. Dáárom, om de uitkomst, werden de drama's geschreven en niet om karakteristieke typeeringen van het faustische of het don-juaneske. Ziehier wat ik schrijvers-ernst noem, ernst van een hooger orde dan die van talent en studie.

Wil men voortreffelijke voorbeelden van verschijningen die geheel tot oplossing in kunst zijn overgebracht en daarmede tot definitieve werkelijkheid geworden, dan denke nem aan Peer Gynt, aan The Play Boy, Fedor uit Tolstoï's ‘levende lijk’ en eigenlijk aan al de groote karakters van Shakespeare als Hamlet, Macbeth, King Lear, gestalten die zoodanig met frame van omstandigheden en al tot levens-

geheelen zijn geschapen, dat men niet meer beseft dat vóór Shakespeare schreef hun eeuwige vormen niet bestonden, maar achter die oude geschiedenissen zooiets als schaduwen van overleveringen geneigd is aan te nemen.

Wat is nu, vervolgde ik in den schouwburg mijn gedachten, - wat is nu in Tijl Tijl en wat is overlevering? Nog even voor het doek opging, had ik het in mijzelf aldus geformuleerd: Tijl is Tijl en Uilenspiegel is de overlevering. Misschien was ik daarop gekomen, doordat het programma dat ik in de hand hield mij een tooneelstuk 'Tijl' - tout court - aandiende; hoe dit ook zij, Uilenspiegel kwam mij eensklaps als een typisch overleverings-omhulsel voor, een aanduidingshulpmiddel voor een oneindig dieper en fijner wezen dat Tijl heette. Uilenspiegel was slechts Tijls buitenkant, zijn duizendvoudige geslepenheid, zijn uiterlijk masker, dat niet Tijl was maar waar hij in verscholen was, waar het volk hem in begreep. Of men Uilenspiegel zegt, en aan den vogel der wijsheid denkt die de wereld even zot moet vinden als haar zotste gast, - of Ulenspiegel, als in het dorp Damme waar Tijl vandaan komt, met een denkbeeld van Ulieder-Spiegel -; de bijnaam is een epitheton, een voortreffelijke instigatie tot anekdoten, die ons echter Tijl zelf lang niet ten voeten uit doet zien.

Wat is dan Tijl? Hoeveel legt hij niet af, als we hem zijn bijnaam ontnemen? Wordt hij niet zooiets als een mythe? Was hij dit niet reeds voor den Fransch-schrijvenden Charles de Coster, voor wien 'Miroir-Hibou' toch minder beteekenis moet gehad hebben dan voor ons Uilenspiegel, toen hij, uit de tamelijk eentonige complicatie van volks-grapjes, met breede penvoering en een geweldige verbeeldingskracht, een figuur wist op te teekenen die voorgoed naast de reuzen van Rabelais zijn plaats innam? - Om nu van deze mythologische gestalte, gezuiverd van zijn overleverings-bijvorm, een individueel wezen te maken, ziehier een arbeid van 'persoonscompositie', die ik zooeven als eerste taak van den tooneelschrijver heb trachten uiteen te zetten. Het tooneel immers, met zijn postulaat dat een acteur slechts een gestalte in menschelijken vorm kan overbrengen, is daartoe zooveel geschikter dan de roman, die voor minder zintuigelijk waarneembare verbeeldingswijzen ruimte laat.

Het scherm ging op.

Het ligt niet in mijn bedoeling, een uitvoerig verlsag te geven omtrent de uitvoering van Van de Velde's stuk, dat mij op het tooneel evenzeer heeft geboeid als het mij later als lectuur tegenviel. Als tekst is het volstrekt onvoldoende, er is geen dialoog die een situatie ook maar eenigszins beneden haar oppervlakte aanboort. Geprezen zij ook in dezen de regie van den jongen De Meester, die zoo snel liet spreken, dat de tekortkoming aan beteekenis door het rythmisch tot uiterste spanning aangedreven tempo werd goedgemaakt. Het stuk jaagde dwars door de luchtledigheid der woorden naar zijn enkele aangrijpende momenten toe. Daar was, op het eind der eerste akte, de afvaart van Tijl en zijn twee vrienden van het onbewoonde eiland (waarheen zij, heel lang geleden, uitgeweken waren), het hijschen van het zeil beschilderd met de Vlaamsche Leeuw, de bedrijvigheid van hun drieën, Lamme Goedzak met zijn harmonica, Brabo met de riem en Tijl die het Maria-beeld op de plecht plaatst, de bedrijvigheid als een bevrijding uit een lang heimwee, het eindelijk onstuimig opgestoken verlangen om terug te varen naar het vaderland. - En we hooren nog steeds Nele, die daarstraks in visioen verschenen is, haar klaagroep ‘Tijl’, ‘Tijl’, uitgeput van smachten, herhalen -

Welk een vondst als proloog is deze eerste acte! Tijl, apart gesteld van zijn volk op het onbewoonde eiland, eenzaam en mokkend als een werkeloos zeeroover, die uit plotselinge willekeur naar zijn vaderland zee kiest, met de wilde en primitieve liefde van een onweerstaanbaar oogenblik. En met dezelfde liefde zal hij, op het eind van het derde bedrijf, Vlaanderen weer ontvluchten, als het hem niet gelukte den Augias-stal die hij daar aantrof te zuiveren; want hij is geen Hercules; hij is de held van het onredelijk moment, van de nobele drift der rechtvaardigheid, van opstand, van stormenderhand gelijk hebben, die zijn spot niet beheerscht en zijn walging niet onuitgesproken kan laten, die liefheeft zonder medelijden, die leeft van triomfzucht, die zijn vrienden als het verlies komt niet meer troost en steunt, maar meedoogenloos veracht en verlaat, uit neerslachtige woede om de groote verloren zaak. Tijl kent geen humor meer sinds Vlaanderen

met van Frankrijk afgekeken fijnzinnigheid een précieuse ridicule geworden is, onder het bestuur van een ‘Marquis Saturé de Bel-Esprit’ in wiens huis Nele, Tijl's Nele, als Assepoes in de keuken zit; - Tijl bedriegt geen boeren meer sinds zij allen schuld hebben aan den woeker-jood die hun vrouwen met valschen opschik naar zijn floreerende dancing lokt waar Belleken, Lamme Goedzak's Belleken, bar-meisje geworden is; - en van zijn vaderlijk huis is de Uil weggerukt en als uithangbord prijkt de Gallische Haan, Chante-Clair, aan den gevel; - en Tijl, die altijd het gelijk had van het laatste woord, heeft thans het gelijk van de laatste houding: de vlucht.

Er zijn prachtige details in het stuk: de dood van Bel-Esprit in een dialektisch duel tegen een onzichtbaren tegenstander, de praatjes over emanicipatie en chemie van de bargasten; er is veel rumoer en beweging in het van corruptie verdwaasde vaderland van Tijl, er is muziek die enerveert, er is wilde fantasie in costuum en tooneelbouw. En als, aan het einde, Nele bezwijmt neerligt ‘als 'n schoon bloem onder boerenschoenen’, dan begrijp ik niet, dat Vlamingen dit stuk kunnen zien, zonder als één man op te springen om al wat tusschen Mechelen en Brugge Fransch spreekt of Jood is af te maken, om Vlaanderen voorgoed voor de Vlamingen te doen zijn zooals Ierland voor de Ieren is. O Tijl, hebt ge daarvoor uw tocht naar het vaderland ondernomen, dat Lamme Goedzak als laatste man zou achterblijven bij de vertrapte Nele, dat Brabo, beeld van Antwerpsche trots, weer zou terugkeeren naar zijn voetstuk en droomen over het glorieus verleden.....

Tijl, blinde kuische drift, edele onpraktische ijver - misschien is er nog in ieder dorp een blonde slanke boerenzoon die op u lijkt, die tegen den hoofdschuddenden dokter, den notaris en den pastoor met de vuist op tafel dingen volhoudt die hij niet verantwoorden kan, omdat hij veracht rekening te houden met dit en met dat. - Misschien; zeker echter is, dat zij nog steeds den grootspreker en doeniet in hem zien.

M. NIJHOFF.

Bibliographie.

Top Naeff. Voorbijgangers. Van Holkema en Warendorf. 1925.

Vijf novellen; de laatste vier meer uitvoerige psychologische studies dan *short stories*. Onversneden, soms vermetele romantiek, voorgedragen in realistische materie. Een levenssfeer gerefracteerd in de middenstof van een warm-liefdevolle, zeer vrijzinnige, fijn kunstgevoelige vrouweziel. Het is de daadlooze sfeer van weelde-menschen, die geen ernst, geen aspiratie, geen zorgen om het stoffelijke kennen; die vernuft en takt moeten aanwenden, om de ledige dagen te vullen, waarnaar de meesten onzer hunkeren en voor wie de keus van een avondtoilet of van een schotel bij de lunch zaken van gewicht zijn.

'Bric-à-Brac' zijn droom-vignetten van Venetië, (zoowel Turner's als Whistler's Venetië) 'met zijn torens en zijn tinnen, zijn aeoluszang van bronzen en kristallen klokken, zijn fluisterende spelonken en eeuwig vaarwel-wuivende wimpels,' bijeengehouden door een etherischen strik van liefde en deernis. 'Passanten' onleedt in 55 bladzijden het innerlijk leven van een geschelden vrouw in een Zwitsersch hôtel. In geen der vertellingen blijkt het toegewijde en doordringende ontledingstalent van de schrijfster duidelijker dan hier. Anna de Canter is een wufte en volmaakt onbeduidende persoonlijkheid en toch blijft de belangstelling van den lezer gespitst tot het laatste. 'De Heilige van Salums' is met enkele woorden bezwaarlijk te beschrijven zonder de broze, diepzinnige romantiek van het verhaal te krenken. 'Beurtvaart' is een studie in ironie. De vrouw van een gevierd hoogleeraar in de kunstgeschiedenis, *a ladies' man*, voor wien de vrij onschuldige liefdesverhoudingen met opvolgende geslachten van meisjes-studenten een onmisbare levensvervulling en bezieling zijn, vindt na jaren van martelende jaloezie, juist door een kordaat besluit, om den afgedwaalde met hartelijkheid te herwinnen, als bij toeval de ware taktiek. Zij maakt hem met organiseerende hulpvaardigheid zijn ontrouw zoo geriefelijk, dat hij er genoeg van krijgt. Het is een van de talrijke voorbeelden in dit boek van Top Naeff's bijna ontstellende, ofschoon achtelooze, onthullingen van verholen instincten of intelligenties in den mensch, die sturen en bereiken door onze onnoozele daden en plannen heen.

'In den Avond' is onvergelijkelijk de beste vertelling. De korte inhoud, hoe gebrekkig ook gegeven, is onontbeerlijk voor bespreking. Dominee Walland, een zachtmoedig en eenvoudig man heeft het zijn heele leven

druk gehad met de plichten van zijn ambt. Nadat hij zijn emeritaat heeft gekregen, dat hem tijd laat voor het lezen van moderne romans en wetenschappelijke boeken, begint zijn levensinzicht te groelen. Hij blijft een vroom man, maar de godsvruchtige phrasen, waarmee hij zichzelf en zijn gemeenteleden zoolang heeft tevreden gesteld, vallen, de een na de andere weg, bij de aanraking van zijn rijperen geest, wanneer hij ze weer wil gebruiken. Hij denkt veel na over zijn verleden, vooral over zijn huwelijk. De persoonlijkheid van Henriëtte, zijn vrouw, die hij oprecht heeft lief gehad en getracht heeft gelukkig te maken, is hem een raadsel gebleven. Zij is gestorven na de geboorte van haar laat gekomen eersteling, gestorven met onverklaarbare bereidwilligheid. Er was een huisvriend, die haar lange brieven schreef, wanneer hij op zee was en bij zijn bezoeken op de pastorie verhalen vertelde van zijn jachtavonturen met tijgers in het Indische oerwoud. Maar zijn verhouding tot Henriëtte kon toch niet meer geweest zijn dan oude vriendschap.... Doch er gebeurden dingen onder de oogen van den beminnelijken, ouden predikant, die hem steeds beter inlichten over het geheimzinnige verleden. Zijn zoon, een fanatiek hervormer, eenzelvig geleerde, als leeraar door de burgerschooljongens gehaat, heeft een zachtmoedig en levenslustig vrouwtje getrouwd: Nelly, die hij geheel verwaarloost. Omdat zij thuis toch niet gemist wordt, zoekt zij 's avonds bij haar schoonvader wat gezelligheid. Daar ontmoet zij een vlieger-luitenant, een van dominee Walland's oude catechisanten, die haar door verhalen van zijn koen beroep bekoort. De twee krijgen elkaar lief en de oude man leert iets van de vrouweziel verstaan. Want als Nelly onverwacht bemerkt, dat zij moeder zal worden, beseft zij, dat haar hoop op liefde ten einde is: zij moet nu gaan leven voor het kind van haar man. En dominee Walland begrijpt het verzwegen lijden en het blijmoedig sterven van zijn vrouw.

'In den Avond' is een meesterstuk van miniatuurkunst. De reine stemming van teere bezonkenheid overkoepelt zelfs jonge liefde en echte wanhoop. De vertrouwde huiselijke dingen: het theeblad op de tuintafel onder den grooten kastanjeboom, de ouderwetsche, groene Rijnwijnglazen om de olielamp, worden verwonderlijk dierbaar als herinneringen uit onze jeugd in die stille sfeer van half-lichten. Het levensgroote portret der lang gestorven domineesvrouw, de doos met vergeelde brieven, de ouderwetsche meubelen brengen een begeleiding van neuriënden weemoed en op het kleine tooneel gaan en komen stillekens de weinige spelers: de kinderlijke predikant, perplex door het leven; het lijdzame jonge vrouwtje, opbloeiend in kortstondig liefde-geluk; de krachtige, ranke vliegerofficier; de prikkelbare, eerzuchtig-ploeterende leeraar. Het is of allen zacht spreken en loopen in het huis van den vermoeiden ouden man. Achter hen openen zich vergezichten op de wijde wereld en velerlei bedrijvigheid, maar de eigenlijke handeling voltrekt zich in het ongeziene.

Meer nog dan bij het eerste ondergaan, groeit dit prachtige verhaal tot volle beteekenis bij het overdenken, want de symboliek van deze sober gehouden en realistische novelle is werkelijk van hooge dichterlijkheid en de bouw is een kunstwerk. Het plan herinnert noodzakelijk aan de vreemde doublures bij Shakespeare, die soms geheel zinloos schijnen, soms taktvol gebruikt worden voor ontwikkeling van de handeling; waarbij dan de secundaire der twee reeksen van evenwijdige dramatiek het eerst vertoond wordt, om de meest belangrijke in te leiden en haar

relief te geven. In deze novelle is er een veel inniger dan louter technisch verband tusschen

de beide rijen van gelijkslachtige gebeurtenissen, ofschoon zij, in tijd, door een half menscheleven gescheiden zijn. De laatste *verklaart* de eerste, zoodat het verhaal door plotseling te stijgen in het gebied van intellectueele overzichtelijkheid tot een in zichzelf gesloten eenheid wordt, een zoo gave en tegelijk zoo ongekunstelde synthese van de beide helften, dat het een vreugde is, die van vele zijden te bespiegelen. Deze dubbelheid is bovendien zelf een mystisch-dichterlijk gegeven, want het verzinnelijkt in het kort bestek van twee generaties het eeuwig onveranderlijke der wetten van het aardsch gebeuren. Maar het kostbaarste in deze novelle is het licht der liefde. Het komt getemperd en gebroken tot ons door het verstand van den ouden man. De beide vrouwen hebben de groote liefde gekend: niet louter als het opperste geluk, maar als den zin van het leven, waarnaast alles wat menschen het dierbaarst is, te nietig blijkt om te verachten.

Kan zulke liefde zich handhaven in het alledaagsche leven? Marietje van Voorst in 'Passanten' geeft het antwoord. Een rijk jong meisje, dat tegen verbod en bedreigingen, tegen medische waarschuwingen en alle redelijkheid in, een cavalerie-officier trouwt; dat hem onderhoudt met journalistisch werk nadat hij haar fortuin verkwist heeft en hem verzorgt als een kind, wanneer hij door een ruggemergziekte geheel hulpbehoevend is geworden; dat hem ten spijt van ondankbaarheid en driftbuien, volkomen bevredigd, blijft liefhebben en ten slotte zegt: 'zoolang ik hem, hebben mag, ook wanneer hij me misschien niet meer kent, is het goed.'

Zoo de liefde te teekenen: als de vervulling; de liefde, die conventie en betamelijkheid, verstand en moraal luchtig terzijde schuift als kinderlijke vergissingen - is subliem, en de schrijfster, die Marietje van Voorst verstond, heeft den cirkel van menschelijke ervaring doorgetrokken.

FRITS HOPMAN.

Victor de Meyere, De Roode Schavak. (De Standaard).

Victor de Meyere heeft zich, vooral in de laatste jaren, doen kennen als folklorist. Hij is de opvolger van wijlen Alfons de Cock als hoofdredacteur van het tijdschrift voor Volkskunde en een specialiteit van gezag in die zeldzame wetenschap. Ik kan mij niet weerhouden te verklappen dat eerstdaags zijn *Vlaamsche Vertelschat* (drie deelen) gaat verschijnen, waar hij sedert jaren aan werkt en die het standaardwerk van dien aard belooft te zijn, een heusche schat voor de kennis der Vlaamsche folklore, en als wij dien bezitten zullen wij Grimm noch Sébillot hoeven te benijden. De roman die thans herdrukt is komt echter te goeder ure herinneren dat de Meyere niet alleen volkskundige, doch ook van huis uit een letterkundige is, een dichter, ja een treurspeldichter, en een romancier die heel actief deel genomen heeft aan het literaire réveil van 1893.

De curve van zijn ontwikkeling loopt van zijn eerste verzen naar de folklore. Daartusschen liggen veel jaren en veel goed werk. Hij was een der jongsten van *Van Nu en Straks*, 1e reeks, en werkte ook mee aan de 2e reeks, aan *Vlaanderen*, en stichtte mede verschillige kleinere tijdschriften o.a. *De Tijd*. Intusschen verschenen

na zijn *Verzen*, het treurspel *Gunlaug en Helga*, een onzer beste drama's in den geest van Rodenbach's *Gudrun;*

rond dien tijd (1904-'05) verschenen nog verzen: *Avondgaarde*, *Het Dorp* en *Uit mijn land* waarin hij zijn liefde uitzong voor het land der Schelde, en van toen af wendde hij zich tot de studie van de buitenmenschen in eenige voortreffelijke verhalen en schetsen gebundeld onder de titels *Langs den Stroom*, *De gekke Hoeve, Razernij, Nonkel Daan*. Het meest substantieele werk is de roman *De Roode Schavak* van 1909, thans herdrukt.

Wij hebben hem herlezen en vinden hem nog zoo frisch als voor zeventien jaar. De Meyere is een buitengewoon goed verteller, in woord en in schrift. Hij kan vertellen gelijk de lieden van het land, die veel tijd hebben, met een sterken smaak voor het geheimzinnige, en nieuwsgierig piept hij door het raam om de boerkens te betrappen in hun eigenaardigheden en manies. Zijn streek is het land van Boom - een naam die vizioenen oproept van zwart fabrieksvolk, gloeiende steenovens, zwavellucht, roode vanen en gendarmen; maar het omliggende is nog zoo landelijk, een streek met veel beemden, ritselende populieren, Breugheliaansche pachthoeven, vervallen kasteeltjes, en de zeilen der schuiten boven de dijken van Schelde en Rupel, kortom een goed stil land, nog niet gemakkelijk te bereiken en van vreemde smetten vrij. In die streek speelt *de Roode Schavak* - reeds de rare titel verraadt hoe de Meyere van folklore doortrokken is. Het mecanisme van dien roman is heel eenvoudig. Het is de roman-biographie, het leven van een simpel man, een maniak met een passie voor klokkenkassen, doodelijken schrik voor fruiteniers, bang voor zijn vrouw, en wiens arm leven gevuld wordt door eenige nietigheden: een tocht met een bootje op de rivier, het avontuur van de schavakkenjacht, de ruzies om een erfdeel, tot hij door de dood van zijn vrouw verlost, stillekens voortleeft, aan den drank geraakt, pezewevend over de gebeurtenissen van zijn leven, en sterft van een 'doorvlogendheid.' De inhoud is niet bijzonder nieuw. De eigenaardigheid zit in de verteltrant. De Meyere vertelt zonder omwegen. Evenals Buysse is hij van alle literaire opzettelijkheid gekuischt. Zijn taal is eenvoudig met kleurige aanwending van spreektaaltermen, zonder overdrijving; zijn schrijverstalent wordt merkwaardig gediend door zijn grondige kennis van de buitenmenschen, hun taal en zeden. De Meyere houdt van de menschen, zonder de spleenachtige gevoeligheid van Sabbe of Baekelmans; hij is zakelijk en heeft voorzeker dikwijls geluisterd naar de philosophie van gewichtige dorpsgrootheden, vrederechter, ontvanger, postmeester en onderwijzer. Eigenaardig hoe de Meyere zich mettertijd afgewend heeft van *Van Nu en Straks* - ik bedoel van zijn acuut intellectualisme. Hij zet eigenlijk de traditie voort van Loveling, van Stijns, van Buysse wiens latere romans (*Het Ezelken*, *Het Bolleken*) hij evenaart. Men kan zich de schepping van den *Rooden Schavak* voorstellen geheel buiten het bestaan van *Van Nu en Straks*, al werkte de Meyere er ook aanvankelijk aan mee.

De herdruk van *de Roode Schavak* is ons heel welkom. Als nu zijn *Vertelschat* verschenen is, moest de Meyere zich weer eens keeren tot de literatuur en een roman vol actie schrijven, zooiets in den trant van *Rabevel*. Hij is een der weinigen die er toe aangewezen zijn.

A. CORNETTE.

Julien Tiersot: Lettres de Musiciens, écrites en Français, du XVe au XXe Siècle. Première Série. De 1480 à 1830. (Turin, Bocca Frères).

Dit boek, een verzameling van brieven die samen, niet alleen een stuk muziekhistorie, maar ook een belangrijk fragment van de geschiedenis der menschheid vormen, lijkt mij wel van zóóveel algemeen belang, dat een bespreking in een tijdschrift dat niet enkel aan de toonkunst is gewijd, gerechtvaardigd mag heeten. Want in deze brieven gaat het niet alleen om muzikale dingen; zij handelen over allerlei onderwerpen. Daar zijn - en zij zijn niet het minst talrijk! - brieven waarin de schrijver klaagt over zijn onvoldoende bezoldiging, over zijn zorgen en zijn drukkend zware bezigheden (tout comme chez nous!); daar zijn sollicitaties, vriendschapsbetuigingen en nederige dankbrieven; ook opdrachten van composities, brieven van rouwbeklag en nog vele andere.

Het meerendeel van de brieven die hier zijn gereproduceerd, berust in de bibliotheek van het Conservatoire te Parijs, maar ook de Nationale Bibliotheek, de archieven en verscheidene particulieren hebben aan het tot standkomen van de verzameling bijgedragen.

De brieven die de eerste 36 bladzijden van het boek beslaan, zijn - wat hun inhoud betreft - niet bijster belangrijk; toch moesten ze worden opgenomen, en omdat dat bij een aantal geschied is in een geslaagd facsimile, vormen zij een versierend complement van het lijvige boek.

Met den brief van Jean Baptiste Lulli (1632-1687) op blz. 36 wordt de belangstelling gewekt om niet meer te verflauwen. Hij is merkwaardig om twee dingen: de man onderteekent zelf met Lully, ofschoon de naam (de later gevonden doopacte bewijst het) met i, dus Lulli, behoort te worden geschreven, en hij probeert - ijdel en eerzuchtig als hij was - door te gaan als van adelijke geboorte, en daarom weet hij den titel van ‘secretaire du Roi’ te verwerven.

Een van zijn brieven is ook in facsimile opgenomen.

Bladeren wij verder dan trekt op blz. 49 de aandacht een fragment van een handschrift van Rameau (1683-1764), wel is waar vol doorhalingen en verbeteringen, maar een ware proeve van elegant schrift. Buitengemeen belangrijk is (bl. 51) een - eveneens gefacsimileerd - blad uit een boek over de harmonieleer van Jean Jacques Rousseau, waarvan men het bestaan niet vermoedde en dat blijkbaar, met uitzondering van dit blad, is verloren geraakt.

Een brief van Gluck (1714-1787) in deplorabel fransch geschreven, leert ons dat de tekst van de Opera Cora, waarmee Mêhul aan de groote Opera te Parijs debuteerde, eerst aan Gluck was aangeboden. Andere bizonderheid: uit een brief over Gluck, door een anonymus uit Weenen geschreven, blijkt dat zijn naam ook wel geschreven werd: *Kluck* en *Clouc*.

Salieri (1750-1825) meldt aan een vriend de bizonderheden van de ziekte en den dood van zijn leeraar Gluck, in een fransch dat in gebrekkigheid onovertrefbaar moet worden genoemd.

Verder in 't boek lezen wij een brief van Haendel (1685-1759) aan zijn zwager te Halle a.d.S., in 't Fransch, stijf en statig, maar zeer correct; een van Duni (1709-1775) geboren Italiaan, in een kostelijk koeterwaalsch, en een van Philidor (1726-1795) wiens roem als componist bijna overschaduwd werd door dien als schaakspeler, waarin deze toont ook in de politiek een helder inzicht te hebben.

De aandacht trekken verder: van Grétry (1742-1813) het bericht dat

zijn verkoudheid gaat wijken, maar dat hij nog last heeft van ‘une petite tou’ (sic!), verder, zijn protest bij de autoriteiten tegen de verminking van zijn werken in de opera, en ook een (zeer gunstig) rapport, als censor, over een symphonie van Haydn. Op de blz. 251-255 eenige brieven van Martini (1741-1816), die onsympathiek aandoen door den bedelachtigen toon waarop de schrijver om baantjes vraagt, en niet minder door het verkondigen van ‘eigen lof.’

Van de vele merkwaardige bizonderheden die deze brieven aan het licht brengen nog de volgende: het blijkt dat Méhul een even hartstochtelijk tulpenkweeker als toonkunstenaar is geweest; dat Lesueur heeft rondgeloopen met het plan een opera ‘Parsival’ te schrijven; dat Spontini, 5 dagen na den val van Napoleon een rekest indiende bij koning Lodewijk XVIII, om op zijn post gehandhaafd te blijven, en dat hij zóó verzot was op ridderorden en andere onderscheidingen, dat hij een smeekbrief schreef aan den man die hierop invloed kon uitoefenen, baron Taylor.

Dat alles moge voldoende zijn om een indruk te geven van den inhoud van het boek. Ik voeg er nog bij, dat het bevat een aantal afbeeldingen van medailles, geslagen ter herinnering aan kunstenaars van wie brieven zijn opgenomen, enkele mooie portretten en veel fac-similes van handteekeningen. Die afbeeldingen waren tot nu toe òf nog nimmer gereproduceerd of zeer moeilijk toegankelijk.

Wanneer Tiersot - zooals, blijkens den titel, zijn plan schijnt - een tweede reeks brieven van kunstenaars uit de 2e helft der 19e en uit het begin der 20e eeuw op deze eerste laat volgen, zullen wij een boek bezitten dat in geen muzikale bibliotheek ontbreken mag.

WOUTER HUTSCHENRUIJTER.

Blaise Cendrars: Moravagine (Bernard Grasset, Paris 1926).

Lees, als het u eens wat al te grauw en eng wordt in Holland, dit boek van Cendrars. Ik voor mij krijg bij het lezen ervan een onbedwingbaar heimwee naar de wereld, de wijde wereld van den lichtmatroos, en ik verwonder en erger mij erover, dat dit verlangen insluimeren kon en zoo lang onvervuld bleef. Al mijn bezwaren tegen internationalisme, americanisme, cosmopolitisme en de rest vervliegen als rook. Ik wil weg en op reis: naar de ijskoude witte nachten der polen, naar de dreunende fosforesceerende havens van Shanghai, Vancouver, Odessa, Rio, Port-Saïd; naar de zingende groene stilten der Zuidzee.

Ik geef toe: een boek is een schraal surrogaat, maar ik zou willen zeggen om van de prachtige fata morgana der ruimte nog even terug te vallen naar de realiteit(l) onzer letteren: een werk, waar de globe in ronddraait, is altijd beter dan de horren-litteratuur van ons (de term is helaas niet van mij:) onvolvloekbaar vaderland. Deze stelling, precies zooals ze daar staat, heeft werkelijk wanhopig-gelijk, maar veralgemeend wordt ze scheef: want een haard is een wereld en twee oogen zijn grondeloozer dan sterren en oceanen.

Cendrars is een zwerver; een dier groote cosmopolitische avonturiers dezer jaren, die de onrust meeneemt op steamers en karavanen. Zij duiken

op, voor zichzelf onverwacht, een avond in San Francisco, terwijl een vrouw hen wacht, dienzelfden avond, in Bordeaux. Hun leven is snel, scherp en gedecideerd; hel en veelkleurig. Kris en kras oversneden met de teekens en merken van dertig culturen, eilanden, liefde's en woestijnen. Hun hart is een paspoort, bont en verward en vaag overstempeld. In een verrukkelijk enerveerend tempo doorkruisen zij werelddeelen, revolutie's, menschenlevens en ideologieën. Zij veroveren verten, en verlaten die; zij veroveren steden, zwart en brandend in den avond, en trekken verder, den volgenden morgen; de herinnering verkoolt en verwaait als asch in den schemer....

Ik geloof, dat slechts enkelen onder de zwervers behooren tot les vrais voyageurs qui partent pour partir (coeurs légers, semblables aux ballons....), want de drijfveer hunner tochten is angst, de reisdrift zelve gedrevenheid, en de reis, zeer zichtbaar, een vlucht. De tourist blijft romantisch: hij ontvlucht zichzelf en de wereld; niet meer al ijler en zwevender, naar den hemel, maar haastig en radeloos van einder tot einder, van stad tot stad. Slechts het aspect is veranderd: de koele, feilloosgemechaniseerde moderne verkeersvorm, de mathematisch-berekende orde der verbindingen en vertakkingen wekken den indruk eener volkomen levensbeheersching; van een, streng utilistische, stijl. Maar het hart, daarachter, vitaal maar volkomen ontredderd, zwerft van ontgoocheling naar ontgoocheling in verwilderde, sombere angst.... en het einde is weemoed, veel weemoed.

Moravagine, uitstekend geschreven, formeel en mentaal de volledige verbeelding van den modernen zwerver (amoralist, americanist, vitalistuit-noodweer) is een der meest fascineerende, meest verwerpelijke boeken van dezen tijd, maar het is hier niet de plaats voor een critiek op Gide, in dezen den stichter van bijna alle kwaads.

H.M.

Joseph Delteil: Jeanne d'Arc (Bernard Grasset, Paris 1925).

De bezwaren tegen dit boek liggen vlak voor de hand: men kan zeggen, dat deze Jeanne geen heilige is; dat haar beeld, in Delteil's visie verwrongen, historisch onhoudbaar werd; dat de eenheid, compositorisch beschouwd, herhaaldelijk wordt geschaad door persoonlijke ontboezemingen van den schrijver; dat deze onderbrekingen tevens aan den roman de toch al zeer dubieuse objectiviteit ontnemen; dat zij verder, deze subjectieve toevoegingen, beschouwingen òver het gegeven in concreto, en zelfs over: het leven in abstracto sinds Balzac door het objectieve naturalisme overwonnen zijn, en zonderling verouderd aandoen in een werk zoo fel en voluit van vandaag; dat de psychologie (als dat woord niet misleidend is voor wat Delteil doet: zijn psychologie is nauwkeurig de tegenvoeter, bijvoorbeeld, van die van Proust) te simplistisch en te schematisch is; dat de syntaxis arm, de stijl getruqueerd werd, gemaniereerd door geaffecteerde grofheid; dat het totaal het geheim mist der ziel, en zichzelf vernietigt in rumoer...[1)]

1) Zei zelfs de jury niet: ‘trop de bruit!’? om het boek après tout tòch de Prix Fémina maar te geven.....

Ik begrijp die bezwaren ten volle en aanvaard ze ten deele, maar zelfs het sterkste eronder vervalt tegen mijn toch weer onbedongen bewondering: de positieve qualiteiten zijn stuk voor stuk gemakkelijk in staat alle contra's vér uit het veld te slaan.

Jeanne d'Arc, bij Delteil, is een element; bijna een natuurverschijnsel, een orkaan, een weerlichtend noodweer. Delteil zoekt dit niet te verklaren; hij lijdt niet aan de bijziende rebuswoede der gangbare psychologie; hij weet dat een mensch meer is dan een horloge; dat hij een ondefinieerbaar geheim heeft, on-verklaarbaar, on-ontcijferbaar. Daarom prutst hij niet urenlang aan veertjes, knipjes, knopjes en moertjes: het ding gaat kapot, of het ding blijft heel, maar het *is* te ontraadselen, en een mensch, heel of kapot, blijft een enigma. Daarom analyseert hij niet, langs verstandelijken weg, maar hij synthetiseert, onwillekeurig, dóórdat hij beeldt. De suggestie maakt het werken en het wisselwerken van de zielskrachten en de hartstochten voelbaar; zij dwingt te gelooven in de onverwrikbare realiteit van een gevoelsstaat; zij beneemt u iedere kans te bedenken: dat kon wel eens anders.... Neen, het kan nièt anders, het kan alleen zóó. Delteil maakt het leven van binnen naar buiten: fataal, goddelijk-ennatuurlijk gedréven.

De bijfiguren zijn grof geteekend: zij blijven te zeer op eerbiedigen afstand van Jeanne; ongeveer even ver: zij staat in het centrum, de rest in een kring eromheen. Zij blijven tevens op gelijke eerbiedige laagte beneden haar: zij steekt er een hoofd boven uit. - De gebeurtenissen, het uiterlijk leven nemen in haar, in haar heilige taak hun oorsprong en dragen haar merk; de bloemen fluisteren: Jeanne; de Loire zingt: Jeanne; de morgen danst voor Jeanne; Orléans valt, Reims valt, voor Jeanne.... Delteil, dit alles mengend: háar leven, het wereldgebeuren, de kosmos, het leven van volken, dieren, sterren en soldaten ziet en verbeeldt het, diepverbonden, onderling samenhangend en strijdend, als een grootsch, *goddelijk natuurphenomeen*. - Hier ligt de kern van het boek: het leeft niet alleen, en zeer sterk, in en met de natuur, maar uit de natuur; het is een stuk natuur zelf. Een goddelijk aarde-rhythme dreunt onderin. De ruimte, het witte licht van den aether doordrenkt de gebeden, zuivert de harten, verrukt de lichamen, wappert over de roode gevechten en de brandende steden als een vlag.

Zoo werd dit boek - gegrepen en gevormd door een man, die deze schijnbare chaos oproept, aanvuurt en meesterlijk beheerscht, die haar bééldt: scherp, forsch, snel, overweldigend en geladen - het tegendeel van een panische verwildering, die in somberheid onder zou gaan, maar een barbaarsche, heldere vreugde. Une danse de la terre, maar organisch. Het is snel en luid, woest en klaar als een bergbeek; de vermetelheid stámpt erin: de hoefslag van paarden in den wilden morgen; en het bloed gonst en zingt, danst, danst, danst....

Om deze prachtige, helle vitaliteit is dit boek, ondanks vele, vermeende of onloochenbare gebreken, een der tallooze waar een jong geslacht naar verlangt; een der zeldzame, die het ontvangt en bewaart, voorgoed.

H.M.

Komen en gaan.

I.

Ik heb jaren aan de zijde van mijn vrouw geleefd, zonder goed te weten wat in haar de gelijkmoedigheid onderhield en, trots wel is waar haar futiele klachten, de tevredenheid met haar lot. Wij wonen op twee uren afstand van Brussel, in het klein dorp Hamme. Wij hebben lang noch trein- noch tramverbinding met de stad gehad en sinds enkele maanden slechts rijdt een autobus tusschen Buggenhout en Brussel langs de Oostgrens van ons dorp. Al wie door winstbejag of nieuwsgierigheid, door levenslust of weeldevertoon wordt aangetrokken, stapt ons landhuis voorbij. Nooit heeft mijn vrouw deze voorbijgangers gevolgd met een blik, waarin eenig verlangen of spijt was vermengd. Zij is nochtans uit het stadsleven in deze louter landelijke omgeving overgeplant. Zij verzorgt onze twee kinderen, die naar gelang van het weer, den hof overhoop zetten of de huismeubelen van teekeningen en inschriften voorzien. Zij klaagt over ontelbare geringe huiselijke zaken en veralgemeent met ergerenden nadruk. Rookt bij geval het vuur een beetje in de huiskamer, als de wind in het Zuiden zit, dan heet het telkens opnieuw dat het niet te verwonderen is als de kinderen hoesten en dat het huis onbewoonbaar is. Wij hebben een stalletje waarin bij hevige regens licht een plas water stroomt, wat haar telkenmale een gelegenheid is om te zeggen: ‘Men verdrinkt in dit huis’.

Dit aandikken van in den grond geringe huiselijke zorgen

heeft haar steeds het voorkomen gegeven van iemand die alleen aan nietige dingen is gehecht en nooit den geest verheft. Verre van mij de gedachte het vermoeden te wekken dat haar perceptie van de buitenwereld bekrompen of grof zou zijn, of dat haar ziel voor fijne gewaarwordingen zou zijn gesloten. Wel integendeel, soms sta ik verbaasd over de juistheid van haar zinnelijke waarnemingen. In een natten herfst, als het gras veel heeft gedronken, zal zij terecht opmerken, dat de weide vóór ons venster blauw ligt en een andere maal zal zij den geur van een lenteavond zeer nauwkeurig specificeeren als zijnde die van erwten en frambozen.

Zij kent echter de vreugde niet van het mededeelen der genietingen en zelden komt over haar lippen een uitlating, die niet een korte tegenspraak is van mijn eigen indrukken. Over het algemeen schept zij weinig behagen in bespiegelingen en onder dat opzicht weet zij beslist niets af van den wellust die het ontledend doorproeven van de aandoeningen en de gevoelens geeft.

Is het haar diep geloof, dat haar in een dogmatisch harnas strak recht doet gaan en haar alle lenigheid van de ziel ontneemt? Soms zou ik zeggen dat zij boven alles zweeft wat van de aarde is en, wanneer zij opnieuw den voet op vasten bodem zet, het maar alleen is om aan de kleine struikelsteenen aanstoot te nemen. Zij gelijkt in deze veel op de kinderen: de wereld verzinkt rond een stofje. Het zal haar niet ontsnappen dat het dienstmeisje mijn schoenen niet heeft gepoetst, maar laat ik een namiddag van verveling den rook van mijn pijp tegen de vensters blazen en gansch het landschap met mijn lusteloosheid omnevelen, zij zal het de natuurlijkheid zelve vinden en veilig zitten in haar ingekeerde sereenheid, - dor als duinzand.

Het verwondert mij altijd opnieuw dat een jonge vrouw als zij reeds ten eenemale aan de wispelturigheid van de verbeelding ontsnapt en 's avonds wanneer haar kinderen te bed zijn, vóór het kruisbeeld halfluide den rozenkrans gaat bidden. Zoo nochtans, heb ik mijn vrouw vaak in de donkerte der huiskamer gevonden, wanneer ik op gevorderd uur van mijn werk of - laat ik het zonder omwegen bekennen - van mijn plezier terugkeerde. Wel was er een tijd

dat zij in pianospel behagen vond, doch sinds de kinderen zijn gekomen, blijft het klavier dicht voor goed.

Is dat allemaal eenvoud, vroeg verworven wijsheid of een zekere dorheid en voorbarig verflensen van het gemoed? Zij is thans dertig jaar geworden en schikt zich in een leven, dat verdeeld is tusschen de keuken en de kinderkamer. Op de bloemen in den hof, de veldvruchten in het dal, de boomen boven de heuvelruggen, altijd hetzelfde landschap, kijkt haar oog, zonder dat men er een verlangen of een vreemde ontroering ziet in ontvonken. De eenige vlucht van haar ziel is een altijd herhaalde en stipt geregelde overgave aan het gebed. Al haar ellende is vervat in de nietige tegenslagen van het huishouden of de valling van een der kinders. Haar betrekkingen met de buitenwereld zijn beperkt tot de boeren, onze buren, die haar de belachelijke drama's van het dorp beschrijven: de sterfgevallen en ruzies, de dierenplagen en de mislukking van dezen of genen oogst. Het ziet er uit alsof zij zelf slechts ternauwernood aan de wereld was verbonden. Niettemin hecht zij zich aan al de dorpelingen als aan een groote familie: zij beklaagt de ongelukkigen, de zieken, biedt hulp en bidt ook voor hen. Opvallend is het hoe de beklagenswaardigen voor haar altijd de anderen zijn. Inmiddels schijnt zij niet te beseffen hoe vlak en verlaten, hoe vreugdeloos en dor het leven voor haar ligt.

Thans wordt mij een zinsnede van haar duidelijk, waarvan ik vroeger de beteekenis niet genoeg heb gemeten en die mij destijds alleen wat heeft geërgerd. Ik was een eenigszins speelsch verloofde en had haar gevraagd, welke dwaasheden zij voor onze liefde in staat was te doen. Zij haalde de schouders op en met een gebaar dat beduidde: Hoe kunt ge zoo iets vragen? antwoordde zij vrijmoedig:

‘Geen enkele.’

Slechts toen mijn voorhoofd betrok voegde zij er aan toe:

‘Maar al de rest.’

Nu eerst lijkt me dit een trek, die mij klaar had moeten doen zien in een neiging naar het avontuurlooze en het onbewogene, waarin ik, trots mezelf, iets kleinburgerlijks, een welbehagen en een veiligheid in het middelmatige terugvind.

Maar wat gaat er eigenlijk in mij om, dat ik zoo koel en

bijna hooghartig over mijn gezellin kan oordeelen? Het was mij toch steeds welgevallig met de moeder van mijn kinderen, zoo altijd aan zichzelve gelijk en zoo vergroeid met haar huiselijke plichten, den tijd die ik binnenshuize doorbreng te deelen. Bij nadere bespiegeling ben ik geneigd het gevoel, dat mij aan haar verbindt, als een soort van goedertierenheid te beschouwen, die aan de gewoonte haar voornaamste deugd ontleent. Gewoonte! Ziedaar het woord dat mij onder de pen komt terwijl ik denk aan wat mij van de liefde mijner twintig jaren is overgebleven. En zij mijn vrouw, waar is er haar hart op dezen oogenblik aan toe?

Had zij tenminste iets van haar levenslust gered, iets van haar jeugd weerhouden, alvorens die stilstaande vijver te worden waarop geen zon of ster een reis beginnen kan.

Hoe ben ik dan heelemaal anders! Ik schrijf dit neer als een loutere vaststelling, waarin geen de minste hoogmoed is gemengd. Mijn vrouw en ik zijn mettertijd meer en meer onszelf geworden, ik weet het. Niets vervalscht meer het grondige wezen der menschen dan het enthousiasme van twee jonge verloofden en hun grenzeloos vertrouwen in de eigen deugden. Zij maken zich gereed om naar droombeelden te leven. Een tijd lang valt het hun niet zwaar de zelfstandige neigingen te onderdrukken om slechts één te zijn in zoenen en zinnen. Doch er komt een dag dat dit zelfbedwang lusteloos stemt. Het eerste verraad wordt in een omarming gepleegd. Het hart heeft zich reeds losgemaakt. De geest is al bezig met de dingen die sterker zijn dan de trouw en die de ingeboren passies en ondeugden vleien. Het is reeds veel als men geduld en beheersching genoeg bezit om zich slechts langzaam aan den onverbiddelijken drang van de eigen natuur over te geven.

Welnu, ik ben drie en dertig jaar oud en ben weer de zoon van mijn overleden vader geworden. Tevergeefs heb ik zijn onhebbelijkheden en kwaliteiten bespot. Elken dag zie ik klaar in nieuwe drijfveeren en handelingen, die mij van hem zijn gekomen. Dat ik tot een soort van ontdubbeling in staat ben en mij zelf als een derde kan gade slaan, verandert niets aan de zaak. Observatievermogen en daadkracht zijn gansch verscheiden verschijnselen en het is wellicht een verregaande

zwakheid bekennen, als ik zeg dat de kennis van zijn en mijn hartstochten mij hun beheersching niet gemakkelijker heeft gemaakt. Wel integendeel. Ik heb er soms wellust en hoogmoed uit geput.

Mijn vader dan vervulde een geringe taak met zoo eigenaardige verdiensten en zoo aanmatigend talent, dat hij thans nog in dit dorp als een legendarische figuur wordt beschouwd: hij was nochtans maar veldwachter.

Ik zie hem nog op zijn Zondagronde, links en rechts deelnemen aan een herbergspel, als de tegenpartij sterk genoeg was. Ik zie hem nog bij die mastklimming. Hij moest de orde handhaven. Geen der klimmers kon den top bereiken. Hij speelde zijn tuniek uit en onder luid gejuich haakte hij zelf de hesp van den ring. Moeder had een ander oordeel over de waardigheid van de openbare macht en noemde zijn gedrag een schande. Het is waar dat hij zich nimmer stoorde aan haar oordeel.

Ook met zijn ambtelijke voorschriften nam hij het niet nauw. Hij aarzelde nooit de onschendbaarheid der woning als doode letter te beschouwen wanneer een dronkaard ergens baldadigheden uithaalde. Een aftroeving vond hij doelmatiger dan een proces-verbaal.

Kobe Schepens had eens vrouw en kinderen afgeranseld. Mijn vader gaf hem op zijn beurt zoo'n roefeling, dat Wieske Schepens en haar jongens riepen: ‘'t Is genoeg!’ - Ik heb maar in het eigen gemoed te schouwen om te weten dat een al te gevoelige teederheid bij hem de bronader was van de buitensporigste uitbarstingen van geweld.

Dezelfde heftigheid kenmerkte trouwens meer bewegingen van zijn gemoed. Van burgemeester of schepenen duldde hij geen opmerkingen, - hij was als een regeerder bij-de-genade-Gods, waarin natuurlijk besloten ligt dat hij van iedereen een onvoorwaardelijke onderwerping eischte. Van geringe afkomst, had hij te weinig en te gebrekkig onderricht genoten om ook in den letterlijken zin een *verlicht* tyran te zijn. Hij had er echter den oogopslag van en had het bewustzijn, dat zijn veldwachtersbaan een belangrijke zending was.

Eens in Augustus, toen de oogst buiten stond, zag ik hem 's avonds, kin vooruit, wenkbrauwen hoog, den komenden

nacht peilen en den hals gestrekt met het hoofd in de lucht voelen, terwijl hij ter hoogte der schouders duim en wijsvinger over elkander wreef. ‘Er is onweer op komst,’ zeide hij nadenkend, ‘en 't zal voor ons zijn.’ Op denzelfden stond vlamde een bliksem achter de kerk. Mijn moeder die met het avondeten klaar was, riep ongeduldig op ons beiden. Mijn vader gebood haar alleen het maal te gebruiken en nam mij met zich mede. Ik liep naast hem en zag hem zwijgen met beangstigenden ernst. Mijn hart klopte luid van verwachting en ik had het gevoel dat iets gewichtigs gebeuren zou.

De koster woont tegenover de kerk. Vóór zijn deur hielden wij stil. Mijn vader klopte aan met een zelfbeheersching, die hij slechts in groote spanning bezat. De koster zelf deed open.

‘Lui de stormklok,’ gebood mijn vader droog.

‘Waar brandt het?’ vroeg de man, gereed om vertrouwelijk en babbelziek zijn nieuwsgierigheid te bevredigen. ‘Waar?’..

‘Nergens, onderbrak hem mijn vader. Doe wat ik U zeg.’

Na een korte wijl, woei een lucht vol gebimbom met rukken rond den arduinen toren. De nacht was dik en ondoordringbaar donker geworden en in de boomen rond de kerk gierde een woest klotsen, waarin de ronk der klokken schuifelde als een noodfluit. Jong als ik was, ternauwernood twaalf jaar, beklemde mij een angstig voorgevoel, waarin nochtans een vreugde heimelijk was gemengd om de ongemeene atmosfeer waarin de voorbereidingen werden getroffen tegen een onbekend dreigement. Dra klonk vóór de kerk het geroep van toegeloopen dorpelingen doorheen het voetgestommel. Op het oogenblik dat ik, aangetrokken door de mysterieuze verlatenheid van het kerkschip bij nacht, een portaaldeur had opengetrokken, flitste een schel licht op de ramen. Het was alsof er plotseling een gulp middagzon doorsloeg en honderd regenbogen door elkander sprongen. Terzelfdertijd daverde de grond, terwijl de nacht weer donkerder van onder de zijbeuken schoot. Meteen bonkte een donderslag. Een regen van schaliën kletterde rond den toren. Toen hoorde ik mijn vader luid bevelen in het razen van het onweer. Ontzet mengde ik mij onder de boeren op het kerkplein en zag dat de toren, van zijn leien schubben ontdaan, begon te branden tegen den hemel, die zooeven nog zwart was alsof

een ondoordringbare boog roet over de wereld stond. Nooit had onder zooveel mannen bij elkaar zoo'n verslagenheid de kelen toegesnoerd. Elkeen zag naar de vlammen, die zoevend in den wind rond de torenspits slingerden, en dan naar de slierten gensters, die over de omliggende huizen openwaaiden. Slechts één kant uit flapperden de vuurtongen en een heesche, overspannen stem stootte uit:

''t Moet al af! De bosschen! De bosschen! 't Moet al af!'

Er kwam eensklaps onder de mannen een opwinding, die ze door elkaar deed stuiven om een keten te vormen wijl eenige emmers water van hand tot hand werden gegeven. Doch onmiddellijk viel deze kinderhulp stil. Onder de brandende vuurspits, ter hoogte waar de kap op de torenmuren zit, zag men twee bijlen het houtwerk doorkerven en weldra kon men in de verlichte gaten den smid en mijn vader herkennen. Na enkele oogenblikken van angstige verbazing, ploften na elkander verscheidene strengen en klokzeelen neer. Boven, onder het vuur, zag men nog steeds een bijlzwaai van den smid, terwijl mijn vader, thans beneden, den wind overriep.

Ik heb maar de oogen te sluiten om nu nog het omvertrekken van de brandende torenkap te zien. Het heele dorp, zes trossen mannen en vrouwen, hijschte zich horizontaal aan de koorden, om samen, in een op maat uitgestooten kreet, als dwergen in den nacht die een titanenwerk volvoeren, de torennaald te doen wankelen. Toen even een vuurslang langs een der strengen liep, knakte ze af als een draad en onder gehuil en gevloek stortten de schimmen der menschen in één warreling door elkaar, om kort nadien weer uiteen te stuiven naar de andere groepen. Als een luchtschip dat vuur heeft gevat, plofte tenslotte de kap neer. Een groote fontein gensters steeg tot boven den verminkten torentronk. De stank van verkolend hout en schimmel walmde verpestend. Een kwartier nadien was het vuur gebluscht en lag het dorp begraven in den razenden nacht, die eerst tegen den ochtend rustig werd.

Deze gebeurtenis gaf het dorp grooter aanzien in de naburige gemeenten. Men verhoovaardigde zich over een ramp, die men, dank zij de voorzienigheid van mijn vader, aan den

voet van den toren had afgewacht. De loftuitingen van den pastoor, die mijn vader van den predikstoel af dankte, voltooiden zijn populariteit en zijn gezag. Geen der geleerde koppen van het dorp had een ruimeren invloed dan hij. Gaf hij een koeboerken den raad het hooien te vervroegen, gansch de parochie hooide inderhaast. Zeide hij dat een beetenjaar op komst was, dan werd als een gek aanzien die geen beeten zaaide.

Tot op zedelijk gebied toe oefende hij een eigenaardigen invloed uit. Zijn eigen gedrag was allesbehalve voorbeeldig. De jeugdige boerinnen, met wie hij tusschen vier oogen handel had, bewaarden echter over zijn meesterschap een bescheidenheid, die slechts verklaarbaar is door de onderworpenheid waartoe hij ze dwong. Waar hij voorbijgegaan was heerschte er trouw. Een plichtvergeten echtgenoote, die door hem was gevallen, zou door geen ander meer in verzoeking worden gebracht. Hij waakte over haar, eenmaal dat hij zijn roes had teruggedrongen. Eens ging hij zoo ver een zwakke vrouw onder de oogen van haar bedrogen gade de les te lezen. Op de buitensporigheden van mijn vader na, was ons dorp alzoo betrekkelijk streng van zeden: eigenlijk was hij een der weinigen die het misnoegen kende van een ongeregeld leven. Dat is wel een trek van hem: uit zijn matelooze driften en karakterfouten nog iets deugelijks te bouwen, wijl hij aldoor handelde.

Hij had het bewustzijn van zijn overwicht, en, eigenaardig verschijnsel, er mengde zich in dat weten een zekere droefgeestigheid. Zijn hoogmoed was gestreeld en terzelfdertijd begoochelde hij zich niet over de ijdelheid van al die glorie. Er is voorzeker niemand buiten mij, tot wien hij zoo hulpeloos en aarzelend heeft geglimlacht, toen ik ouder geworden hem begon gade te slaan en zwakke voegen ging zien in zijn karakter. Hij beminde mij en sloeg mij op den schouder, terwijl hij zeide:

‘Gij zult geleerd zijn. Gij zult sterker zijn dan ik.’

Arme man, gelukkig is hij hier niet meer. De geleerdheid, die, in zijn oogen, de leegte moest vullen, welke soms zwelt in de ziel, heeft niets geweerd. Zij heeft bij mij, daarentegen, vaak het pijnlijkst beseffen gescherpt. De vele uren, die ik

aan haar besteedde, hebben maar al te dikwijls mijn daadkracht geschaad. Hij tenminste was doortastend. Tot zijn gulzigheid, zijn zinnelijkheid toe zouden hem tot geluk hebben gestrekt, indien na het slagen en genieten, hem niet een onbestemde bezinning den walg had ingegeven en de vrucht van zijn kloekmoedig doen had bedorven.

Zelfs zijn wraaklust deed hem groote dingen verrichten. Door de dorpelingen gevreesd en bemind, werd hij door de gemeenteregeerders benijd en gehaat. Het was niet moeilijk mijn vader op reglementsovertredingen te betrappen en er hem grieven van te maken. Het was nog gemakkelijker hem in zijn stoffelijke belangen te treffen door hem allerlei bijwinstjes te onttrekken. Zoo verdiende hij een flinken stuiver met een waakzaam oog te slaan op het jachtgoed van een stadsnotaris. De gemeenteoverheid achtte het zich tot plicht tegen deze corruptie van een wetsdienaar op te komen. Mijn moeder, te week gemoed, weende over haar acht kinderen, terwijl mijn vader de raadsleden hartsgrondig doch uit de hoogte misprees en ongestoord zijn weg ging.

De burgemeester echter zou hem met de intuïtie der verbolgen sluwheid beter kwetsen. Hij had immers wraak te nemen over een giftig grapje dat booze tongen geheel hadden verzonnen: ‘De sjampetter commandeert bij de vrouw van den burgemeester.’

Mijn moeder had hem buiten weten van haar man aangesproken en hem geklaagd dat haar groot huisgezin niet meer recht te houden was zonder bijverdienste. De burgemeester ontbood mijn vader en grinnikte in een glimlach:

‘Uw vrouw is bij mij komen weenen. Voor anderen weet gij altijd raad. 't Is natuurlijk moeilijker U zelf uit den slag te trekken.... Wat moeten wij doen voor U?’

Het linkeroog van mijn vader was beginnen trillen, zooals altijd wanneer hij peinsde met heftigheid. Zonder één woord te spreken had hij den burgemeester verlaten. Toen mijn moeder hem zag naderen, rechter en langer dan ooit in zijn gespannen pezigheid, en met een zwaai van zijn stok een houw grashalmen zag vellen, werd zij wit en zeide ontdaan:

‘Och God! Och God! Och God!’

Hij legde de ongelukkige vrouw op, zijn benoeming tot

veldwachter terug te dragen. Zij weigerde, door snikken en weeklagen heen. Hij lachte haar zoo lang uit, ofschoon zelf door en door mistroostig, tot zij jammerend ging, met vier schreiende kinderen aan haar rokken.

Een maand nadien was mijn vader een 'vrij man' zooals hij het heette. Geen mensch in het dorp, die een woord uit hem kreeg en de sombere eenzelvigheid begreep waarmede hij zich omringde. Men zag hen, den rustigen wandelaar van eertijds, als houthakker en handelaar het omliggende afzeulen. Men wist dat ons groot gezin miserie leed en bekloeg mijn moeder, zonder er den 'veldwachter' gelijk men hem bleef noemen, een verwijt te durven van maken. Men bood hem een vaste werkgelegenheid aan. Hij wees ze af:

'Ik wil mijn eigen meester blijven!'

Mijn broertje Kamiel viel rond dien tijd uit een boom en brak zich de ruggegraat. De smart maakte mijn moeder klein en hulpeloos. Doch in de herinnering zie ik nog met bewondering het mannelijk gelaat van mijn vader, waarop het leed en de moed met elkander worstelden. Onder het toeklemmen der tanden had hij den kinnebak breed gemaakt. Water zwol in zijn oogen. Hij sloot de oogleden. Van onder de wimpers braken twee tranen, die hun weg vonden zonder dat een spier in zijn gelaat vertrok. Slechts zijn trekken waren hard en scherp geworden. Toen hij de oogen weer opende, stonden zij diep en glanzend als van een vreemde dronkenschap.

Een uur na de begrafenis van mijn broertje, hakte mijn vader reeds hout met de slagbijl. Verbeten droefenis en razernij gaven hem een kracht, die met de stilte rond zijn hooge gestalte een indrukwekkende atmosfeer schiep.

Hij was alreeds weer bezig met zijn wraak. Een jaar nadien kwam een knecht in huis. De houthandel werd bloeiend. In den grond was mijn vader nimmer geldzuchtig. Hij wilde nochtans meer en meer. Ik werd twintig en moest te Brussel bouwkunde studeeren. Hij eindigde met onder de rijken van Hamme te worden geteld. Het ontsnapte mij niet dat hij langs binnen brandde om met den burgemeester eens af te rekenen en hem te zeggen: 'Kan ik iets voor U doen?' Zijn wraak was al te volledig om ze nu eindelijk niet eens in een confrontatie onder woorden te brengen. Maar was het een

soort van kieschheid of een bij voorbaat doorgronden van de zelfvernedering die in deze vreugde zou liggen, vast was het dat hij aarzelde om zelf een gelegenheid te zoeken waarbij zijn hoogmoed zou jubelen. Een man als hij moest lijden onder zijn besluiteloosheid. Hij heroverde slechts zijn rust, toen hij zijn wraakgevoel op vrij waardige wijze had kunnen luchten. Een afvaardiging van boeren had hem een plaats op de verkiezingslijst aangeboden. Met schijnbaren eenvoud wees hij het voorstel af:

'Mijn zaken nemen mij te veel in beslag.'

Hij deelde sigaren rond, schonk wijn en dronk zich dien dag zoo opgewekt, dat mijn moeder van verteedering weende. De afvaardiging vertrok dronken, al jammerend dat zoo'n man aan het hoofd der gemeente had moeten staan.

Hij nochtans knikte neen. Kort daarop begon hij zich op den dood voor te bereiden met een aanvaarding, die mij van zoo'n man der daad verwonderde. Hij deed zijn eigen kist timmeren uit een ouden eik en stierf met een helderheid van geest, waarin hij woorden sprak, die mij niet meer verlaten:

'Heb ik iets in mijn leven gedaan? Ja? Zegt gij ja? Uw broers en zusters zouden zonder mij ook groot zijn geworden. Ik weet niet wat dat is bij mij. Maar er zit in mijn hoofd zooiets als een gedachte dat ik mij veel moeite heb gegeven voor niets. Zwijg mij van ons beetje geld. Voor u gezevenen is het bijkans niets. Ik heb orde gehouden in de gemeente, onder U allen. Ik vraag mij nu al waarom? Ik heb precies mijn tijd verloren. Ik was niet geleerd. Er is iets dat ik niet heb geweten. Maar wat? Ik ben een groote moei-al geweest en in den grond heb ik mij niets van de wereld aangetrokken. 't Is zot natuurlijk: maar ik ben maar wijs geweest als ik zat was. En nu ik de pijp aan Marten ga geven, is het weer precies alsof ik zat werd. Verstaat gij dat? Ha, zat zijn, zat zijn!.... Een zatterik weet er meer van. Kom, laat ons samen een kruis maken.'

Eigenlijk valt het niet te verwonderen dat mijn vrouw en ik het niet eens zijn over de schoone figuur van mijn vader. Zij spreekt mij niet tegen wanneer ik met vuur sommige trekken van hem doe uitkomen. Zij zwijgt eenvoudig. Doch

ik vergis mij niet over de schakeeringen van haar zwijgen. Wanneer zij niet met een of andere afleiding van huiselijken aard blijk geeft van onaandachtigheid, dan kan ik in haar mondhoeken de plooi zien glimlachen waaraan ik duidelijk haar afkeuring herken. Zijn autoritair karakter, met een overgevoeligheid als keerzijde, zijn hoogmoed, gestoffeerd met het besef van zijn beperktheid, zijn zinnelijkheid die in walg oversloeg, zijn wraaklust met een hang naar waardigheid, zijn levenslust en daadvaardigheid die culmineerden in een gevoel van nuttelоosheid, dat alles wijkt te veel af van de middelmatigheid waarin zij zichzelf spiegelt. Alsof men niet des te meer mensch was, naar er meer ruimte ligt tusschen de tegenstrijdige krachten van geest en hart, lichaam en ziel.

Gelijk mijn vrouw tegenover de gedachtenis van mijn vader staat, zou zij wellicht ook staan tegenover mij, indien iemand aan haar zijde haar den zin van mijn doen en laten deed opmerken en overwegen. Doch zij ziet mij maar ternauwernood meer. De tijd is voorbij, dat de liefde mijn deugden scherpte. Hoezeer ik ook op mijn vader gelijke, er ontbreekt mij het deel der volharding in de daadkracht, dat de zelfontleding heeft opgeslorpt. Nochtans zooals hij loop ik de streek af en weet mij van veel sympathie omringd. Onze boeren hebben een fietsclub: ik rijd met hen naar de verre gehuchten, draag als zij een groene pet en papieren rozen en tracteer in de herbergen. Nooit heb ik een paard bezeten. Een goedgezellige pachter leent mij een van zijn zware Brabantsche hengsten, wanneer de Vereeniging van Sint Maarten, achter de hoornblazers, door onze hooge olmendreven haar omgangen leidt. Ik sta aan het hoofd van het weldadigheidsbureel, ben bestuurslid van de muziekvereeniging Sinte-Cecilia, behoor tot de jury van onze vrij groote jaarmarkt.

De gemeene man stelt mijn omgang des te meer op prijs - wanneer ik op zijn penskermissen met hem worsten en karbonaden eet - daar hij weet dat ik ook aanzit bij de notabelen, zoowel bij den dokter als bij den notaris en dat ik ontvangen word op het kasteel, waar ik een zijvleugel heb verbouwd en de vijvers heb ontworpen. Hij noemt mij een gelukkig heer, die alle groote bouwwerken uit het om-

liggende uit te voeren krijgt. Hij vertelt met fierheid dat de onderpastoor, die mijn vriend is, Latijn spreekt met mij.

En inderdaad, mijn leven is gevuld. Ik voel in mij een drang en een drift, die zelden zijn verzadigd en altijd weer hongeren. Met duizend wortelen ben ik aan alle vreugden gehecht. In geen enkel hart van deze streek groeide er een lust, die 'k niet verlangend heb gehuwd. Mijn armen omsloten reeds ontelbare gestalten. Gedronken heb ik en genoten.

Doch zal ik wel tot het einde toe opnieuw kunnen beginnen? De geneuchten die voorbij zijn wegen soms zwaar op een ziel. Daar is alreeds mijn huisgezin, waarvan ik blijkbaar den rijkdom heb uitgeput. En ik vrees, niet zonder beklag over mijn vrouw, dat zij hem niet meer vermag te vernieuwen.

II.

Een tante van mijn vrouw heeft zich destijds uit de familie gesloten door haar huwelijk met een student, die misloopen heette omdat hij zijn studies had afgebroken. Hij was aan een dagblad gegaan, met de vooropgezette bedoeling bij de eerste gelegenheid een politieke rol te spelen. Haar vader hield er nog patriarkale opvattingen op na: hij noemde hem een ‘gelukzoeker’, wat een veto tegen haar huwelijk beteekende.

‘Er is maar één weg om er in de wereld te komen: die van de volharding in het werk. Uw student begint met een desertie. Het einde zal zijn: ellende.’

Onze hartstochtelijke tante was een-en-twintig en trouwde zonder ouderlijke toestemming. Ik zelf was toen nog niet in aanraking gekomen met haar nicht Claudia, die denzelfden leeftijd heeft. Vier jaar later, toen wij verloofd waren, drong nog het schandaal van dat huwelijk tot mij door, want in de familie van mijn vrouw vergeeft men niet licht dat gevoelsimpulsies het winnen van redelijk overleg. Tante Emma werd tehuis niet meer ontvangen. Haar veel oudere zusters, uit een eerste bed, stelden geen belang in het eigenzinnig kind, dat te zamen met haar eigen kinderen was geboren. En aldus was zij bijna vergeten geraakt.

Het lot heeft echter ironische wisselingen. De ‘gelukzoeker’ deed eenige wispelturige sprongen: van de krant in een ministerie, van het ministerie in het parlement, van het parlement opnieuw in het ministerie, dat van Koloniën, waar hij thans de jongste directeur is. Het duurde lang eer de familie zich de kleine Emma herinnerde, maar niet zoodra was haar echtgenoot tot zijn decoratieven post bevorderd, of zij draaide op eerbare wijze bij. De verzoening was pas geschied toen Emma's echtgenoot met zijn minister de koloniale toestanden ter plaatse bestudeeren moest en voor zes maanden naar Congo vertrok. Wat bij deze afreis tusschen Emma en haar man is voorgevallen is mij onbekend. Wel weet ik dat zij haar vader heeft gevraagd of zij voor goed met haar vijfjarig zoontje mocht naar huis terugkeeren, - wijl zij haar man wilde verlaten. Dat zij tegen ieders raad in een eerste maal had gelijk gehad was een smaad, die de oude man weder beleefde. Nu zij wilde scheiden van iemand, die zijn weg had gemaakt en zich gerehabiliteerd, was het alsof zij opnieuw een valstrik aan zijn vaderlijke wijsheid legde. Hetzij vreeze zich opnieuw te vergissen, hetzij aartsvaderlijke eenvoud, hij antwoordde met één zinsnede:

‘Men verlaat den vader niet van zijn kind.’

Het is dan dat zij zich met een brief tot Claudia heeft gericht. Mijn vrouw heeft mij het schrijven overgereikt. Ik heb er met de grootste belangstelling ontgoochelde zinnen uit gelezen als deze: ‘Mijn man is weg. Er is een steen van mijn hart. Niet meer aan zijn zijde zijn is al wat ik nog kan vragen. Als ik over zes maanden weer moet begraven zijn onder zijn dak, wil ik even goed nu vaarwel zeggen aan het leven.’ Verder beriep zij zich op Claudia's oude vriendschap, om bij ons tijdelijk te komen inwonen. Zij schreef daaromtrent vrij vaag, bepaalde niet hoelang zij hoopte bij ons te blijven en wat haar verdere plannen zouden zijn. Maar ik moet bekennen dat die onbeslistheid mij niet onaangenaam was. Dat beetje mysterie, ook over de oorzaken van haar scheidingsbesluit, boeide mij zelfs en het sceptisch schouderophalen, waaronder ik Claudia den brief teruggaf, vertolkte mijn ware gedachte niet. Ik bespiedde zorgvuldig met een schuinen blik het aangezicht van mijn vrouw:

‘Zij heeft ongelijk natuurlijk,’ begon zij zelf. ‘Van haar man weggaan? En haar kind? Kijk, we kunnen haar wel helpen, maar we hebben slechts twee kinderbedden.’

‘Dat niet alleen,’ speelde ik met een beetje boosaardigheid den weerbarstige.

Ik houd van alles wat den sleur van alle dagen onderbreekt. Mijn vrouw daarentegen heeft steeds veel moeite om uit haar geslotenheid en godzalige roerloosheid te treden. Zet zij den voet op de wereld dan is zij lijk de slaper die wakker schietend, kribbig nog, zich haastig afvraagt: Wat is er niet in orde? Elk vreemd bezoek doet haar twintig kleinigheden ontdekken, die zij het belang geeft van groote hinderpalen. Het beste middel om haar overdrijvingen tegen te gaan is nog op het stuk der bezwaren op te bieden.

‘Drie kinderen die 't huis overhoop zetten, drie in plaats van twee. Vormelijkheid aan tafel. Gij zijt niet gespraakzaam. Wie anders zal uw ongelukkige tante moeten onderhouden dan ik? En dat ware het minste. Maar hebt gij lust de familie tegen ons op te zetten, grootvader onder andere? Ik zie niets dan moeilijkheden tegemoet.’

Zij sprak mij niet tegen en liet zich zelfs een verveeld ‘'t Is waar’ ontvallen. Ik zag in haar blik dat zij neigde om in een worp den last der bezwaren van zich af te werpen. Derhalve vermenigvuldigde ik mijn opmerkingen:

‘Overigens verwondert het mij dat gij die scheiding zoudt bevorderen....’

‘Integendeel,’ onderbrak zij mij kort. ‘Wij moeten haar toch helpen!’

‘Welhoe?’....

Zij vergenoegde zich met als antwoord den vinger te leggen op dezen passus in den brief: ‘Ik kan mij niet meer schikken in het echtleven en weet niet waar er voor mij een weg is. Bij U tenminste zou ik verademen. Gij zoudt mij spreken van God en, mij dunkt, dat ik het mij zou laten welgevallen.’

‘En dan Claudia?’ vroeg ik, alsof ik niet begreep.

‘Gij ziet wel dat zij niet meer vijandig staat tegenover den godsdienst.’

‘Wat beteekent zoo iets?’

‘En als zij zich bekeerde? Als onderpastoor Berrewats

invloed kreeg op haar? Misschien kan haar ook het voorbeeld van een katholiek gezin heilzaam zijn. In elk geval is de naam Gods onder haar pen gekomen. Zij heeft ons noodig. Zullen wij ze laten overkomen?'

Alsof ik met tegenzin mijn eigen voorkeur onderdrukte heb ik toegegeven. Derwijze kon ik mijn vrouw de verantwoordelijkheid laten voor een bezoek dat mij als nieuwigheid in ons dorpsleven aangenaam is en mij door zijn atmosfeer van ongelukkig huwelijks-ervaren belangstelling inboezemt. Ziehier dus tante Emma en haar zoontje Herman in ons landhuis onder dak.

Ik had haar verwacht als een terneergeslagen vrouw, bezweken onder de plagerijen en vervolgingen van een hardvochtig man, die een goed deel van haar veerkracht had gefnuikt. Als ik mij genoegen voorstelde van haar bezoek, dan was het niet haar te moeten opbeuren. Dit vooruitzicht was wel het minst aangename van de nieuwigheid die zij in ons gezin zou brengen, want troostersdeugden liggen weinig in mijn natuur en ik bezit geen enkele gave van ziekenverpleger, laat staan van zielezalver. Ik had mij dan ook voorgenomen slechts weinig van mijn belangstelling te laten blijken en mij vrij ver op afstand te houden.

Ik had mij echter vergist. Ik had het goed gevonden bij haar aankomst afwezig te zijn. Toen ik haar voor de eerste maal ontmoette, had zij reeds gelegenheid gevonden om zich bij ons in te richten alsof zij nooit meer zou heengaan. Zij kwam van haar kamer. Zonder dat een trek van haar aangezicht bewoog, begroette zij mij met een vluchtigen handdruk onder het noemen van mijn voornaam, - de familiebetrekking scheen haar een uitdrukkelijke voorstelling overbodig te maken. Met een beslistheid die mij verraste trad zij, vóór ik iets had kunnen zeggen, op Claudia toe, omhelsde haar en sprak:

'Het is hier een prachtige omgeving.'

Zij werd onmiddellijk gewaar dat ik haar met verwondering gadesloeg. Gereed om te vertrekken, had ik een bouwplan in de hand. Ik ging het neerleggen, toen zij mij weerhield:

'Het zou mij waarachtig spijten moest ge uw werk om mij laten wachten. Ik had het liefst van al dat gij naar mij niet

omzaagt en uw leefwijze niet veranderde. Ik vrees dat gij nog last genoeg met mij zult hebben.'

Zij sprak eenvoudig, zonder de coquetterie die op een tegenspraak zint. Het beviel mij, dat zij zich niet diep ongelukkig voordeed. En misschien om haar te behagen, wilde ik haar voldoening geven. Ik kuste Claudia - over mijzelf een beetje verwonderd, want ik doe het slechts zelden wanneer ik het huis verlaat.

Al fietsende dacht ik: 'Is dit de vrouw die niet weet waar er voor haar een weg is?' Ik riep mij weer haar figuur voor den geest en peinsde: 'Zij is mooi in haar waardigheid. Zij gelijkt op een voorbarig ernstig schoolmeisje met verlof.' In geen geval zag zij er uit als een gehuwde vrouw, die uit smartelijke overspanning den strijd met haar echtgenoot en haar familie aanbond. Tevergeefs zocht ik of niets in haar beheersching een uiterste inspanning verried om het verdriet terug te drijven, maar ik herinnerde mij niets in haar stem dan een eerlijke zekerheid.

Onwillekeurig vergeleek ik de wijze waarop zij zich in den tegenslag gedroeg bij Claudia's natuurlijke klaagzucht over onbelangrijke tegenvallertjes. Een kleine verbittering tegen mijn vrouw rees in mij op. Doch spoedig week zij voor een gevoel van welbehagen. Ik beloofde mij tehuis het schouwspel van een vrouw met weerstandsvermogen. Ik kwam terug op mijn besluit van mij op afstand te houden en wilde niet ingaan op de gedachte dat mijn belangstelling in omgekeerde verhouding stond tot tante Emma's verslagen zijn.

Den zelfden avond en de volgende dagen kwam ik vroeg naar huis, zonder mij bij vrienden en herbergkameraden op te houden, zooals ik anders wel vaak doe. Ik vond tante Emma zich inspannende om mijn vrouw te doen vergeten, dat er twee personen meer waren in het gezin. Blijkbaar gaf zij zich rekenschap van Claudia's knorzucht en meende zij dat iets in haar humeur viel goed te maken. Zij gedroeg zich lief en gedienstig, trachtte haar voor te zijn met tal van kleine toebereidselen voor het avondeten. De vaardigheid van hun vier handen schiep een bedrijvigheid, die de atmosfeer van de woonkamer veraangenaamde. Dat mijn vrouw er af en toe een bezorgd gezicht bij zette scheen mij des te meer

misplaatst. De voorkomendheid van tante Emma en Claudia's ernst kwamen mij voor als een vreemde verwisseling van de rollen, die mij boos tegen mijn vrouw zou hebben gestemd, indien ik niet hartgrondig had gewenscht liever een gemakkelijker samengaan te bevorderen.

Ik trok mij daarom de kinderen aan. Jan is vier jaar oud, Suus vijf, hun neefje Herman ternauwernood iets ouder. Lastige leeftijd, waarop de eene precies het speelgoed wil dat de andere ter hand neemt, geschreeuw en tranen stelt tegenover geroep en waterlanders, zoo niet vuistslagen en stampen. De meeste herrie kwam van dit volkje, dat slechts voor enkele stonden door tante Emma's raadgevingen of Claudia's donkere blikken werd in bedwang gehouden. Het eenvoudigste leek mij hun spelletjes te ordenen door er zelf deel aan te nemen. Er was een tijdlang kraaiende kindervreugde in huis. Het aangezicht van mijn vrouw werd milder en zelfs stralend. Ik meende te zien, aan een glimlach van tante Emma, dat zij mijn bedoeling had begrepen. Ik gooide haar een bal toe en wilde haar in het spel betrekken. Zij ging echter op mijn tactiek niet in en gaf hem ernstig aan de kinderen. Ik verdubbelde in speelschheid. Ik stoeide zoo heftig met hen over het tapijt dat Emma en Claudia, toen zij elkaar aanzagen, een glimlach niet konden onderdrukken. Er was een eerste laag ijs gesmolten. Tante Emma bedankte mij met een blik. Ik maakte een klein, afwijzend gebaar. Deze woordelooze ruggespraak scheen mij het begin toe van een verstandhouding, die mij overdreven veel genoegen deed.

De geringste geheimenis tusschen een vrouw en een man geeft hun een neiging naar afzondering en is hen een reden om een verdere vertrouwelijkheid te scheppen. Zoo tenminste ging het mij. Ik was verlangend om uit tante Emma's mond de peripetieën uit haar leven van gehuwde vrouw te vernemen. Nochtans vermeed ik zorgvuldig ieder woord dat, in het bijzijn van Claudia, de scheiding ter sprake kon brengen. Gewis, er was bij mij een natuurlijke kieschheid, die mij weerhield te zinspelen op gemoedsproblemen waarover tante Emma zelf het stilzwijgen bewaarde. Maar meer nog onderdrukte ik mijn weetgierigheid omdat ik wel wist dat een hart

zich slechts ten volle opent van mensch tot mensch. Ik vertrouwde er op dat ik, mits den tijd af te wachten na denwelke ik op natuurlijke wijze met tante Emma alleen zou kunnen zijn, confidenties zou ontvangen, die de aanwezigheid van Claudia zou hebben beperkt tot een dood relaas van feiten, zonder de diepe rechtschapenheid der gedachten en gevoelens welke alleen inzicht geven in een ziel.

Alvorens dus deze gebieden der verzwegen realiteit te betreden, spande ik mij in om in huis de levendigheid te onderhouden, die vriendelijke banden legt en voorkomt dat iedereen op eigen hand gaat peinzen of in verveling vervalt. Ik bracht er Claudia toe, die dank zij tante Emma nu de handen al eens vrij kreeg, weer het klavier te openen. Zij speelde, met afwisselende vlagen van vreugde en kribbigheid, wijl haar arme vingers zoo stijf waren geworden. Ik overstemde haar met de bewering dat het goud van mijn keel in lood was verkeerd en dat ik niettemin zingen zou. En wat in maanden niet meer was gebeurd, deed zich weer voor; ik zong begeleid door Claudia. Tante Emma onderwijl wist goed haar indrukken te verbergen. Ten hoogste kwam rond haar mond een trek, die eer bitter dan droevig was.

Zienderwijze werden wij kameraden, die aan elkander het oppervlakkig plezier beleefden, dat op den zelfkant van onze gewoonten en zorgen lag en dat het velletje zilverpapier was dat vooralsnog niemand onder ons van het eigen wezen zou nemen. Ik zelf vermeed zorgvuldig thans aan dit luttele laagje te raken en putte uit onzen omgang een behagen dat mij binnenshuize deed blijven zooveel als mijn dagtaak het mij toeliet. Ik genoot van deze intimiteit, die mij Claudia minder streng maakte en tante Emma deed rijpen voor de overgave van het vertrouwen welke ik nastreefde.

Ik kon er mij eerst goed rekenschap van geven toen na een vijftal dagen mijn vriend, de onderpastoor Berrewats, als naar gewoonte zijn donderdagavond bij ons zou komen doorbrengen. Te oordeelen naar den milden toon, waarop Claudia tante Emma op zijn bezoek voorbereidde, begreep ik dat zij van hem een oplossing van het scheidingsprobleem verwachtte, - hetwelk zij evenwel zelf niet aanroerde. Ik, van mijn kant, zag niet met het gewone genoegen zijn ge-

zelschap tegemoet. Bijna ging ik hem beschouwen als een ongewenschten bezoeker die den geheimzinnigen groei der bekoring, zoo niet kwam breken, dan toch gedurende een avond in den weg zou staan. In den grond was ik ook over mijzelf mistevreden, omdat ik een oude vriendschap zoo licht als ongelegen kon beschouwen.

Om de waarheid te zeggen, vond ik hem, nu ik hem aan een vrouw zou moeten voorstellen, bijna te zorgzaam over zijn persoon. Hij draagt zijn soutane met een iets of wat te losse sierlijkheid. Ik zeg niet dat hij zich inspant om een hem eigen hoofschheid van taal, een rustigheid en voornaamheid van toon en gebaar ten toon te spreiden, maar zeker is het dat de glimlach, die hem nooit verlaat, een veroverd bezit is, want ik weet te goed dat in gemoede een ingeboren ernst hem misschien te veel bewerkt. Zoo vestigt hij wellicht wat zeer de aandacht op zijn uiterlijkheid, terwijl hij slechts weinig bloot geeft van een innerlijken rijkdom. Niemand is bescheidener dan hij over het eigen gemoed. Het is alsof hij het mistrouwde. Ik heb altijd kunnen vaststellen dat hij de gaven des geestes een zekeren voorrang gaf op die des harten, waar het op hun ontwikkeling aankwam. En nochtans, van nature uit is hij zoo gevoelig, dat ik eenige vooropgezetheid vermoed in zijn ijver om zijn gemoedsbewegingen te onderdrukken en zich een beetje dor voor te doen. Of is dat het gevolg van zijn studie? Hij heeft aan de universiteit te Leuven den titel van doctor in de Oostersche talen behaald. Voorzeker zou hij een belangwekkender post bekleeden dan die in onze gemeente, indien hij zich, terwille van zijn studie, niet door een oom, die kanunnik is, dicht bij de Brusselsche bibliotheken in een schuiloord had doen plaatsen.

Hij kwam en was onmiddellijk innemend. Hij weigerde zijn zware sigaren te rooken en liet zich overhalen een cigaret aan te steken. Vaak raken wij in gewichtige gesprekken van metaphysieken en godsdienstigen aard verwikkeld. Thans voerde hij bescheiden en met gemak het gesprek over de gebruiken van onze boeren. Hij was onderhoudend op zijn rustige wijze en ik was er zinneloos op belust om met hem in geestigheid te wedijveren. Ik bood hem slechts de gelegenheid om van zijn voorname wellevendheid blijk te geven, terwijl,

dien avond precies, de opgewektheid mij niet afging.

Ik was verre van tevreden te zijn toen hij, nochtans vrij vroeg, afscheid nam. Ik meende te zien, dat Claudia in haar verwachting licht was teleurgesteld wijl zijn bezoek zoo luchtig over ons aller diepere bezorgheid was heengeschoven. Er kwam echter een vonk van vreugde in haar oogen toen tante Emma naderhand, op mijn verzoek, haar indruk gaf over mijn vriend:

'Een pastoor is voor mij nooit een mensch geweest, waarmee ik gewoon kan omgaan. Als kind stelde ik hem mij nooit anders voor dan in zijn goddelijke bediening. Later.. (zij aarzelde even, wijl zij op het verlies van haar geloof moest doelen) later dacht ik aan een automaat, pardon Claudia.. die buiten het leven beweegt. Deze geestelijke rookt een cigaret en het gaat hem goed af. Hij vertelt boeiend. Hij lacht aardig en is spiritueel. Het is precies geen pastoor. Zonder soutane ware het gewoon een mensch, een bekoorlijk man.'

'Gij zult hem door en door leeren kennen: hij is meer dan een gewoon mensch,' zeide Claudia, en zich tot mij wendende: 'nietwaar, Karel?'

Zij had een van mijn eigen oordeelen over mijn vriend uitgedrukt, en nochtans was het mij niet welgevallig dien lof te moeten beamen. Ik forceerde eenigszins de maat en zeide op een toon, die vrij van elke dubbelzinnigheid wilde zijn:

'Hij is een heilige. Zijn wereldsch gedrag staat hem goed. Zijn ware natuur is echter los te zijn van deze wereld.'

'Zoo?' sprak tante Emma, en ik onderscheidde in dat ééne woord een niet meer volgen van de ongeloovige en het was mij een reden om zijn hoedanigheden van geestelijke nader te roemen. Ik was redeloos overtuigd dat ik hem grootmoedig loven moest, wilde ik niet in zijn schaduw staan. Bovendien had ik de geheime behoefte mij vooraan te bevinden in haar aandacht.

Toen wij te ruste gingen, was ik geenszins overtuigd in mijn bedoeling te zijn geslaagd, zoodat ik ternauwernood het greintje bitterheid kon onderdrukken dat tegen Claudia in mijn hart rees.

'Mij dunkt dat Emma ons een woord uitleg verschuldigd

is over het conflict met haar man dat haar hier heeft gebracht,' zeide ik tot Claudia alsof ik er haar een verwijt van maakte dat tante Emma het stilzwijgen bewaarde.

Claudia peinsde en vroeg:

'Wat bedoelt ge?'

'Wel ja. Wij maken het haar hier aangenaam. Wij doen alsof er niets abnormaals in haar toestand was. Daar net nog met Berrewats hebben wij ons gedragen alsof hij nooit moest weten dat zij op een echtscheiding aanstuurt. Dat wordt ten slotte een flauwe geschiedenis.'

'Ik begrijp niet waarom gij den toon verheffen moet. Wat wilt gij eigenlijk?'

Claudia's kalme vraag liet mij beter het onbestemde van mijn misnoegen erkennen. Door een moedwillige inspanning slaagde ik erin haar een bepaald verwijt te maken:

'Gij zoudt Berrewats op Emma's godsdienstig gevoel doen werken. Gij laat nochtans alles zijn loop gaan alsof nooit iets meer in ons vriendelijk onder-onsje moest veranderen.'

'Kon ik dat nu reeds doen?'

'Neen, er moet altijd langs de kwestie weg worden gebabbeld.'

'Goed: ik zal met Berrewats spreken.'

Ik wilde opstuiven, doch Claudia stelde haar avondgebed tusschen ons beiden. In mij zelf erkende ik de onbillijkheid van mijn humeur en het onredelijke van mijn opwerpingen. Ik zag klaar in mij zelf en wist dat ik door mijn opmerkingen heen, er toe komen wilde Berrewats onmiddellijk op zijn plan van geestelijke te plaatsen. Ik was ongeduldig om zelf in tante Emma's vertrouwen te treden. Ik besloot daartoe den volgenden dag een poging te doen. Deze beslissing stemde mij beter. Ik zou zelfs tevreden inslapen, omdat ik van alle verder zelfonderzoek had afgezien. In den grond wilde ik niet meer klaar zien in de stille gisting die in mij was begonnen. Een zoete verdooving lag over mijn geweten.

Den volgenden ochtend stelde ik aan het ontbijt voor samen een wandeling naar de Duivelsschuur te ondernemen, waarvan ik reeds de bouwkundige schoonheid had geprezen. Claudia bracht er tegen in, dat de kinderen niet zoo ver konden loopen en het middageten niet op tijd zou gereed

zijn. Na een tijdje over en weer gepraat, werd besloten dat tante Emma en ik alleen zouden gaan.

Wij liepen naast elkaar. Tante Emma had een onaandachtigen blik gewend op de olmen in het dal, die door den zomer waren gespaard gebleven en nog groen stonden in den reeds vorderenden herfst. Er scheen wat zon, die in den morgen niet veel kracht meer had. Een lichte tocht, waarin men de koelte der komende dagen kon voorvoelen, voerde den geur rond der aarde, die de boeren versch omploegden.

Opgewekt als ik was, bevond ik dat mijn waarnemingen in deze gekende atmosfeer frisscher waren dan ooit en dat het seizoen mij jonger scheen dan het werkelijk het geval was. Op tante Emma's gelaat las ik echter een onverschilligheid voor het nieuwe landschap, die mij ten zeerste verwonderde na hetgeen zij over de omgeving aan Claudia had gezegd.

Ik vroeg haar hoe zij het stelde bij ons. Zij antwoordde:

'Gij zijt goed voor mij. Ik stel het op prijs dat gij U zoo veel moeite geeft om het mij aangenaam te maken. Gij doet meer voor mij dan ik heb gevraagd en dan noodig is.'

Ik sprak haar tegen, doch zij reageerde niet. Zij stapte naast mij alsof het haar onverschillig was, waar ik haar brengen zou. Het was dezelfde vrouw niet meer, die thuis aan de kinderspelen had deelgenomen en zoo moedig in gezelschap voorkwam. Ik begreep dat ik haar vertrouwen slechts winnen zou door de grootste oprechtheid en drukte haar mijn verwondering uit over haar dualiteit.

Zij had een moeden glimlach:

'Claudia is niet een vrouw aan wie gij U zwak kunt toonen. Zij is zelf te kloek van gemoed om iemands zwakheid niet te doen wijken.'

'O!' wedervoer ik met een ongeloovig gebaar der hand. 'Laten wij niet spreken van Claudia's kloekmoedigheid.'

Zij trachtte aandachtig te lezen op mijn aangezicht.

'Waarom niet? Ik verzeker U dat ik mij bij Claudia opricht zooveel als ik nog kan. Zij inspireert haar eigen geestesverheffing.'

Er beving mij een lust om smalend een van de kleine jammeringen van mijn vrouw aan te halen, 'er groeit niets

dan onkruid in dezen hof,' doch mijn geest wilde vooruit en ik verlangde om over onszelf te spreken:

'Wat inspireer Ik U dan wel?'

'Gij? Weet ik het? Ik ben ongedwongen met U. Ik word van uwentwege een sympathie gewaar, die aan een vrouw niet licht ontsnapt. Zij ontslaat mij van tegenover U een houding aan te nemen.'

'Ik dank U,' zeide ik gevleid. 'En als gij U geen houding geeft?'....

'O, mijn vriend, waartoe kan het dienen een dood hart om te keeren?'

Zij had op ontmoedigden toon gesproken, maar het verslagen zijn dat er uit bleek ontroerde mij minder dan de gedachte dat zij zoo vertrouwelijk op mijn sympathie inging. Ik voelde mij tevreden, alsof ik van haar hopelooze lijdzaamheid geen last kon ondervinden. Haar teneergedrukt te weten en tevens behendig genoeg om zich in het bijzijn van mijn vrouw een goed voorkomen te geven deed mij in haar een vrouwelijke plooibaarheid vinden, die mij bekoorde. In den grond kon ik mij ontslagen achten van daartegenover Claudia's armoede te stellen, haar intuitieloosheid en preutelende stijfheid, om een geestelijk overhellen naar Emma te rechtvaardigen: ik ontgaf mij niet langer dat mijn dubbelzinnigheid een lust naar avonturen dekte.

Verre van in de moedeloosheid van tante Emma te deelen, stroomde door mijn leden een warme kracht, die mij opgewekt maakte en mij het vertrouwen schonk dat ik haar in een blijder gemoedstoestand zou medevoeren. Ik zeide haar dat zij nog te jong was om lang vrede te nemen met droefgeestig sluimeren en dat een hart altijd opnieuw tot het leven en zijn vreugde werd herboren. Ik hoorde mij spreken met een lyrisme waarin diep medegevoel noch belangelooze toewijding waren gemengd. Speelsch voelde ik mij alleen, en de uitzichten die ik haar opende waren als vriendelijke beloften aan mij zelf.

Zij antwoordde niet en bezag mij met de ongeloovigheid en het beetje misprijzen, dat een pril enthousiasme aan ontgoochelden inboezemt. Ik werd er slechts overmoediger door en, misschien, uitdagend:

'Een mensch volhardt niet in de dingen die hem onge-

lukkig maken. Wie weet hoe gauw gij aan de scheiding verzaakt?'

Wij hadden reeds een gansch eind gezwegen, alvorens ik opmerkte dat zij weende. Dat had ik niet gewild. Ik zeide voorzichtig:

'Excuseer mij als ik pijnlijke zaken voor U heb aangeraakt.'

Zij maakte een teeken met het hoofd, dat ik geen schuld had. Ik voelde mij des te ongemakkelijker in mijn rol van voorbarig jubelenden vriend. Er knalden eenige rappe schoten van nabije jagers. Een adertje zon dreef op den kruitdamp. Gedesoriënteerd tusschen mijn eigenliefde en een rijzenden eerbied voor Emma's tranen, durfde ik er haar niet opmerkzaam op maken.

'Gij zijt zonder ongeduld,' sprak zij na een lange poos, gedurende dewelke zij zich had hervat. 'Dat vergemakkelijkt nog het meest het spreken. Neen, ik zal aan de scheiding niet verzaken. Gij zult begrijpen waarom. Mijn man is korten tijd directeur bij Koloniën geworden, dat weet gij. Hoe hij het geworden is, dat niet: intrigen, leugens en lafheid, te lang om te melden. Zijns gelijken zouden U gevallen van verraad vertellen, zijn ondergeschikten van tirannie. Dat alles zou een vrouw wellicht willen weten noch zien....

Het is voor zijn bevordering noodig geweest dat de echtgenoote van een directeur-generaal hem beviel. Zij is hem bevallen. Het is noodig geweest voor zijn avonturen met andere vrouwen, tot typistjes toe, dat ik buiten zijn wereld bleef. Hij heeft er mij buiten gehouden. Van mijn familie afgesneden, ben ik door hem aan mij zelf overgelaten. Verbeeld U goed wat dat beteekent?

Claudia zal U zeggen hoe ik als meisje een opgewekte bakvisch was: los, ondernemend, levenslustig. Als jonge vrouw was ik vol vuur en kracht. Ik hield van beweging en handeling. Kort voor de geboorte van Herman begon de stilte rond mij. Ik had zoogezegd mijn kind om mijn eenzaamheid te vullen. En dat is niet meer veranderd. Stelt gij U dat voor?'

Te verveeld om op haar vraag te antwoorden, probeerde ik te vergoelijken:

‘De mannen begaan soms van die vergissingen. Ze komen er ook vaak op terug.’

‘Vergissing? Neen, zelfzucht. Bij hem groeit ze met den dag. Terwijl ik mij voelde roesten, zag ik hem werken, werken zonder mate. Niets mocht hem ontsnappen. Hij mobiliseerde rond zich een halve wereld, snoerde hier een mond toe met een dreigenis, won daar een hulp met een belofte, draaide elders in het raderwerk iemand die lijdzaam moest meewentelen om niet te worden vermorzeld. Mij kende hij niet meer.’

‘Zijt gij zeker dat al zijn inspanning te uwer intentie niet was?’ waagde ik op te werpen.

Zij beproefde te glimlachen, maar haar bitterheid deed haar mondhoeken trillen.

‘Gij denkt dat ik hem leelijk maak uit spijt? Neen, ik heb den tijd gehad om zijn geweten te worden. De kieskeurigheden, die hij uit zijn hart had geworpen, nam ik in mijn eenzaamheid op. Ik kreeg afschuw voor zijn grenzelooze eerzucht. Doch tevergeefs zocht ik hem bij mij te houden. Hij moest de wereld bezitten, de ongelukkige.’

‘Gij beklaagt hem. Het is zooveel als hem verontschuldigen.’

Doch onverstoorbaar vervolgde zij:

‘Dat is niet al het kwaad dat hij mij heeft gedaan. Sinds ik niet meer gehandeld heb, heb ik gedacht. Gedacht aan hem: hij kan niets verliezen, hij loopt achter alles, hij wil meer en meer. Al wat hij grijpt heeft op denzelfden stond geen waarde meer. Hij staat een oogenblik met een greep sneeuw in zijn handen, daarna niets meer.... Hij heeft niet eens een kind.’

‘Maar gij hebt er een, Emma,’ troostte ik.

‘Ja. Het is het eenige wat mij nog aan het leven verbindt.. En dan nog....’

‘Zeg zooiets niet,’ onderbrak ik haar berispend.

Doch onverschillig voor mijn woorden vervolgde zij op een toon van volslagen ontgoocheling:

‘Mijn echtgenoot is een man der daad: geen enkele kracht laat hij ongebruikt. Welnu, in zijn hart is er nooit bevrediging. Als hij mij al mijn levenslust had laten uitleven zou ik

niet even arm zijn als nu? 't Is alles nutteloos, nutteloos. Ziedaar wat mijn opperste wrok is tegen mijn man: mij tot deze erkenning te hebben gebracht.'

Er was geen traan aan haar oogen. Haar stem klonk effen, zelfs met een bitteren klem, zonder dat nog een ontroering ze beven deed. Doch deze harde gelatenheid maakte haar desolatie des te prangender en belette mij een woord te spreken. Wij waren vóór de hagen en fruitboomen gekomen waarboven de spitse zijgevel der Duivelsschuur hoog uitstak.

'Is het dat?' vroeg Emma zonder belangstelling.

Ik knikte ja. Wij keerden onmidellijk onze blikken af en vingen zwaarmoedig den terugtocht aan. Ik betreurde mijn eerste lichtvaardigheid en voelde mij bevangen door een onhandige generositeit. Tevergeefs zocht ik het argument te vinden dat haar mismoed, holler dan de meest opgewonden smart, ontmoeten zou. Zij zag mijn bezorgde machteloosheid en alsof ik het was, die uit een moeilijken toestand moest worden gered, verbrak zij het zwijgen met een gewilde losheid van gemoed.

'Kom, kom. Trek U mijn geval maar zoo niet aan. Ik wacht voorzeker op geen geluk meer. Doch anderszijds ben ik ook niet gevoelig meer voor de slagen van het ongeluk. Ik heb niets meer te geven, maar ook niets meer te vragen.'

'Zwijg, Emma, zwijg!' riep ik misschien wat te vurig uit. 'Deze vooropgezetheid in de wanhoop is de ergste moreele kwaal. Het is louter spijt en kwade wil. Maar ook daarvoor bestaat genezing.'

'Inkeer? Religieuse inkeer? Het recept van Claudia?' vroeg zij zonder overtuiging. 'Ik heb geloofd toen ik een kind was.'

De naam van mijn vrouw lag voor mij als een plotseling struikelblok. Zij mengt den naam Gods in alles, - wat mij vaak ergert. Mijn vooringenomenheid tegen mijn vrouw mistrouwend, bezon ik mij een oogenblik alvorens ik er door een krachtsinspanning overheen stapte.

'Misschien wel, ja, religieuze inkeer,' zeide ik volkomen eerlijk.

Ik had definitief naar de goede ingeving van mijn mildheid geluisterd. Emma liet zich zonder verlangen ontvallen:

‘Gelukkige menschen die kunnen gelooven. Maar hoe wilt gij dat ik mij weer een geloof vervaardigen zou? Ik kan er niets meer voor doen.’

‘Wij wel,’ zeide ik snel, met een gedachte aan mijn vriend Berrewats.

Wij naderden het huis. Ik hield haar staan en, terwijl ik in een genereuse opwelling haar hand greep, voegde ik er aan toe:

‘Emma, ik verzeker U dat onze vriendschap veel voor U vermag, als gij een al te weerbarstigen mismoed wilt onderdrukken. Laten wij een vriendschappelijk verbond sluiten. Verzamel in uw hart al uw goeden wil en ik sta er borg voor dat uit de verdroogde gronden van uw ziel, nieuwe levensbronnen zullen vloeien. Het is niet waar dat alles nutteloos is.’

Zij zag mij aan en had een glimlach, die mij niet toeliet te onderscheiden of zij gevleid was of wel ongeloovig.

‘Geef U maar niet te veel moeite,’ zeide zij gewild luchtig.

Doch reeds drong de zin van haar woorden niet meer tot mij door. De gedachte haar terzijde te staan had in mijn geest een vurigheid ontstoken, die mij met kracht aan het na te streven doel deed denken. Ik nam mij voor met onderpastoor Berrewats overleg te plegen om deze geanesthesieerde ziel weer gevoelig te maken. Ik voelde mij verlost van een troebele vreugde, ik had mijn eerste valschheid beslist afgelegd. Het eeuwig vrouwelijke, de latente verzoeking van schoone trekken en een jong lichaam, die een stond op mijn zinnen had getrild en heimelijk in mijn hoofd de dubbelzinnigheden had onderhouden waarin verlangen en sympathie, als de tweedraad van een koord, rond elkaar zijn gewonden, was geweken voor mijn betere neiging. Dit aan mezelf te bekennen, deze verlokking ver terug te dringen, zuiverde mijn geweten en gaf mij een aandrang van louter tevredenheid. Ik ervoer de zoete kracht mij goed te weten.

Wij traden terug in huis. Ik twijfelde op dien oogenblik noch aan mijn goedheid noch aan mijn sterkte.

MAURICE ROELANTS.

(*Wordt vervolgd*.)

Kwatrijnen.

I.

Hij waande zich van stof en drift bevrijd,
Maar aan het uiterst van zijn eenzaamheid
Kwamen de schimmen der verloren lusten
En hebben zijne ziel naar 't graf geleid.

II.

Zij ziet haar mond en weet, hoe zoet hij loog,
Zij is volmaakt voor 't eigen lachend oog;
Ik min, helaas, het poeder op haar wangen
En al den schijn, die nimmer mij bedroog.

III.

Uw leven scheen mij dor, te vroeg vermoeid,
Te star in arbeid en in plicht vergroeid;
Gij, mij zoo na en vreemd, liet mij den weemoed,
Dat tusschen ons geen droom ooit heeft gebloeid.

H.W.J.M. KEULS.

Verzen.

Het einde.

Het is reeds licht. Een Merel zingt,
Terwijl de dauw nog paar'lend op de blaren glimt.
Ik staar omhoog naar jouw balkon,
Waar 't heerlijk rood der nieuwe zon
Warm gloeiend op je vensters vlamt... Dit is het eind.

De koele ochtendwind deed even de gordijnen
Achter het open raam, heel zachtjes, zachtjes deinen,
Toen werden ze langzaam vaneen geschoven
En zag ik jouw gezicht, jou diepe, droeve oogen
Stil, dood'lijk stil, op mij gericht.

En alle liefde, alle leed, lag in die ééne blik,
Maar je hebt niet gesproken, niets, doch ik
Heb in dat laatste oogenblik toen plotseling gevoeld,
Wat jij met sprakelooze kussen had bedoeld.
Een grooter liefde dan ik ooit verstond.

Heel stil gewuifd heb je toen even,
Zacht golfden de gordijnen weer aaneen.
Je was verdwenen uit mijn leven,
Toen ging ik heen -

Landschap.

De hooge dennen buigen stil hun zware takken over 't water,
Waarin de trage witte wolken zich in het blauw weerspiegelen.
De wind speelt hier zijn luchtig spel, nu ginds, nu komt hij nader,
Rimpelt één oogenblik het meer en doet de dennetoppen wiegelen,
Dan danst hij zingend weg en slechts het zachte zoemen
Der gonzende insecten en zoeten vogelzang vervult weer wijd en zijd
De warme zomerlucht, terwijl de vreemde geur van niettetellen bloemen
Zich als een droom'rig waas, over dat alles spreidt.

H. LEONHARD.

Verzen.

I.

O kom mijn vrede niet storen,
ik had al bijna verloren
de klank van uw stem in mijn hart, -
nu wordt weer geen nacht geboren
of schreiende aan mijn ooren
de stem, die mijn sluimer verwart....

De morgen was mij tevoren
een glanzend wonder, geboren
uit vrede van wolken en maan,
maar o, sinds uw uitverkoren
oogen, als sterren herboren,
mij 's nachts weer zijn opengegaan,

vindt mij mijn vijand de morgen,
m'n hoofd in de kussens geborgen,
schreiend' in d'armen der smart:
die zal nu mijn hart verzorgen
die houdt het voorgoed geborgen
hoog aan heur eindeloos hart....

II.
Bezwering.

Dit zeg ik U, dat ik U zal hervinden,
wààr gij ook zijt.
Heb ik niet vòòr mij de eeuwigheid,
het eenige doel van allen die minden
hier in den tijd?
En zoudt gij mij kùnnen ontgaan,
waar iedere nacht mijn hulpe is,
waar iedere zilveren sterrestraat
iets van den eindloozen afstand verslaat
tusschen Uw rijkdom en mijn gemis.....?

AGATHA SEGER.

Verzen.

De galeislaven zingen.

Goden, die wonen waar nachtwind en sterren den hemel verheugen,
goden, wij dragen de dagen gelijk onze ketens, de zware;
eendere riemslag van knechtschap op eendere maat van verneedring
drijft ons den dood tegemoet, en de hoop op zijn kus van bevrijding.
Eens verbreken de ketens en onze leeflooze lijven
dalen in donkere zee, en de storm zingt een bandeloos lijklied,
totdat de vloeden hen spoeden naar eeuwige Okéanos grensloos.
Doch onze zielen vleugen vrijuit en landen als vogels,
goden, bij U, waar nachtwind en sterren den hemel verheugen.

Metamorphosis.

De tijd verging in vuur, en ik werd vlam.
Wit ging ik in der sterren dans verloren,
totdat de storm mij in een nachtzee nam.
En ik werd schuim, en brooze schelp herboren.

Toen ik op vloed en branding meedreef, kwam
ik aan de kust, waar in mij de verkoren
menschen-gestalte een eersten aanvang nam.
En ik won schooner vorm dan ooit te voren.

Maar in den storm, als licht èn duister dooven,
roept mij de wind terug, de regen schreit,
en angstige driften drijven in mij boven -

O, vuur en schuim, o wufte vormloosheid -!
Moet ik nog verder op mijn donkren voorsprong
tot ik gansch afgedwaald ben van den oorsprong?....

THEUN DE VRIES.

De schoonheids-bacil.

Hoe het komt, dat de wonderbaarlijke feiten, die ik ga vertellen zoo weinig bekend zijn geworden, heb ik nooit geheel kunnen verklaren. Het is waar: de gebeurtenissen speelden zich af in een eenzaam dal van noord Tirol, waar nooit toeristen komen. De verhalen van het eenvoudig bergvolk zullen waarschijnlijk voor bijgeloovigheid gehouden zijn en de medici, die wat met de zaak te maken hebben gehad, zwijgen misschien uit angst voor hun naam als wetenschappelijk man. Niettemin mag het verwonderlijk heeten, dat ik de eerste ben, die een verslag over het voorgevallene schrijft; een verslag, waarvan mijn gevestigde reputatie als geneesheer de betrouwbaarheid waarborgt.

Van het bestaan van een idioten-dorp en de vreemde pestilentie, die daar heerschte, hoorde ik het eerst door een bedelmonnik, die mij een eindweegs vergezelde op het rotspad van Landeck naar Prutz. Dat was in 1921. Mijn zegsman vertelde mij een gruwzaam verhaal van die uitgestootenen, de armsten onder de imbecillen en waanzinnigen, die in het gehucht zonder wet of zede te zamen leven, onverpleegd, verdierlijkt en vervuild. Geen van hen verliet het ooit weer levend, maar gelukkig stierven allen spoedig na het begin van hun ballingschap. De overheid bezorgde de voedselvoorziening en slechts weinigen der opgeslotenen oefenden een handwerk uit. Geen vreemdeling dan een geneesheer of een priester bij sterfgevallen mocht ooit dit heilloos oord van verdoemde zielen betreden. Het kon slechts langs één pad genaderd worden en dat werd nacht en dag door soldaten bewaakt. Een enkele maal maakte een gek amok en wondde de anderen in

zijn razernij of een rampzalige stortte in den afgrond bij een wanhoopspoging om langs een der steile rotswanden te ontsnappen. De eerste gevallen der vreemde epidemie hadden zich zes weken te voren vertoond. De huid der lijders werd zilverig en geteekend met rozetten van purper-rood. Sommige zieken hadden geprofeteerd, andere in vreemde talen gesproken, weer andere met een hemelsche stem gezongen. Een derde van de kleine bevolking was reeds bezweken.

Ook ontdaan van alle fantastische bijvoegsels, was dit relaas een voldoende aansporing om de feiten te gaan onderzoeken. Mijn vacantie liep ten einde en ik had geen tijd meer om naar Weenen te gaan en een bevelschrift te halen, dat mij tot het idioten-dorp zou toelaten. Ik redeneerde ook, dat de regeeringsbeambten waarschijnlijk het bezoek van een buitenlandsch geneesheer aan hun ‘stichting’ niet zouden verlangen. Dus besloot ik te beproeven, wat bankpapier vermocht.

Zoo getroostte ik mij den volgenden dag de inspanning van vier uur klimmen tegen een zeer steile berghelling, over naakte steenblokken, glinsterend van mica, waartusschen de levendig blauwe bloemen van het slangenkruid hoog opstaken. Het gehucht, dat ik zocht bestaat uit een vijftig huizen, fantastisch te hoop gebouwd op een afgeknotte spits van kantige leisteen; en het herinnert, uit de verte gezien, aan menige gravure van Dürer. Het was een broeierige dag onder loodblauw zwerk. Ik kwam moe en hongerig aan en was dus zeer ontvankelijk voor stemmings-atmosfeer. Geen wonder dat de indrukken van dien dag mij nog vaak in den droom vervolgen.

Bij den ingang van het dorpje werd ik aangehouden door een paar gendarmes, die met geweren tusschen de knieën op een bank voor een posthuis zaten. Ik zei hun ronduit het doel van mijn komst en deelde kwistig biljetten van duizend kronen uit. De mannen namen het geld zonder aarzelen aan en lieten mij door.

Het idioten-dorp was blijkbaar eens een welvarend plaatsje geweest; nu leek het een koortsdroom. Een romanticus van de oude school, schilder of schrijver, had er zijn stof voor het grijpen. In schemerend grijs bovenlicht blokten groote, holle chalets met gewitkalkte onderpuien en bovenbouw van boom-

stammen, zwart van ouderdom en keien op de zilverig verweerde dakplankjes. Hooge, wrakke trappen stegen langs den gevel op naar duistere galerijen en in de rots gehouwen treden daalden in een woudravijn. Achter een antieke poort kwam de bouwval van een kapel te zien, waarvan niet veel meer stond dan de steenen kozijnen en traceering van een spitsboogvenster, dicht begroeid met klimop. Ik zag er schuren van balken, die verkoold leken en verzakte huizen met erkers en portieken en gebroken diepe nisramen. Op een soort van pleintje was een eenvoudige drinkbron, bekroond door het verminkte beeld van een heilige, in hout gesneden.

Alle woningen waren hopeloos bouwvallig. De spreuken en de vrome fresco-schilderingen op de muren waren verbleekt en uitgewischt en de gore stucco façades afgebrokkeld en gemarmerd met roeterige regen-aderen. Het uitvoerig houtsnijwerk was vermolmd. Gebarsten schoorsteenen helden hier en daar gevaarlijk over en vele daken waren ingezakt. Geen deur, geen raam was meer haaksch. In de samengestelde ontroeringen, welke de plaats opriep werkten de nuchtere sjofelheid van een Belgisch mijnwerkersdorp, de walgende morsigheid van een keuterboeren-stulp op de Veluwe en de vage weemoed van een vervallen Venetiaansch paleis. Ik durfde er niet vrij te ademen om den stank van gierpoelen en een dieper instinkt verweerde zich tegen het troosteloos onherbergzame in de gewaarwordingen.

Het gehucht scheen uitgestorven. Alleen een klierachtig meiske met een dun vlechtje van dor, blond haar en een vuilen lap om het rechterbeen gezwachteld, zat op een bank te suffen en een griezelige kerel met een waterhoofd keek schuw en stompzinnig om een hoek naar den aandrentelenden vreemdeling.

In steeds somberder stemming liep ik de klimmende straat ten einde en keerde toen terug. Het liefst had ik maar dadelijk dat beklemmend inferno der levenden verlaten, doch mijn wetenschappelijke nieuwsgierigheid was gaande gemaakt door de raadselige ziekte en, hunkerend naar den warmen adem der rijk bloeiende Alpen-weiden ging ik toch op goed geluk een huis binnen. In de schemerende voorkamer stonden een paar wrakke meubelen en de plankenvloer was vol gaten. In een

alkoof waaruit een stuitende onbeschrijfbare geur kwam, lag een vrouw in een houten bed. Ofschoon een medicus noodzakelijk gehard wordt tegen alles wat weerzinwekkend en ellendig is, bleef ik onwillekeurig ontzet stil staan, want het gezicht van de zieke had ieder spoor van menschelijkheid verloren; het was geheel bedekt en misvormd door korsten en lappen van zilverige, schubbige woekering, waartusschen hier en daar, evenals op den blooten arm, die op het morsige dekbed lag, zich de open wonden van ettergezwellen vertoonden. De vrouw keerde en verschoof zich voortdurend een weinig in haar koortsdelirium en het arme hoofd lag geen oogenblik stil. Van tijd tot tijd riep zij iets, maar het geluid geleek meer op het klagend gemauw van een gewonde kat, dan op den klank van een menschenstem.

Een poos stond ik, rampzalig door den weedom van ons hulpeloos geslacht naar haar te kijken maar tegelijkertijd - zoo complex is ons wezen - interesseerde mij het ziektegeval levendig. Het was blijkbaar vergevorderde melaatschheid en wel *lepra nodosa* blijkens de knobbels onder de huid, die in verzweringen overgaan, en *lepra anaesthetica*, zooals de verschilverende huid bewees; welke beide vormen soms bij eenzelfde patiënt optreden. De leproos moest, naar de verschijnselen te oordeelen al vele jaren, wel acht of tien, geleden hebben en toch had de monnik mij verzekerd, dat de ‘pestziekte’ eerst eenige weken geleden haar intree had gedaan.

Terwijl ik aan het ziekbed over het raadselige van de zaak stond na te denken, hoorde ik plotseling een rauwen gil in de kamer achter mij. Ik keerde mij ontzet om, en daar stond een waanzinnige, die er in zijn lompen juist zoo uitzag als de lazzeroni van Napels op de teekeningen van Gustave Doré. Tegen het licht in kon ik zijn gezicht niet onderscheiden, maar het silhouet wiegde zijn hoofd en gebaarde zinloos met de handen. Toen ik op hem toeliep, vluchtte hij onhoorbaar op bloote voeten.

Ik vond, dat ik genoeg jammer gezien had voor één dag en verliet het idioten-dorp haastig.

Den geheelen verderen middag bracht ik door met afdalen in het dal en het was zes uur, voor ik in het dorpje Sölhausen

aankwam. Er was geen goede herberg, maar men verwees mij naar een weduwe met twee dochters, die een winkeltje van drogerijen en schrijfbehoeften hielden. Haar huisje lag tegenover het kerkhof aan den ingang van het dorp, tusschen de smidse van Alois Praxmarer en de houtzagerij van Fridolin Riml. Het had een gewitte pui en groene latblinden. De wingerd klom langs het portiekje naar boven, waar een roodborstje in een kooi hing, en viel in festoenen van de goot naar beneden. In het voortuintje stonden kleine, gekleurde tuinspiegels, die aan vergeten Kerstfeesten herinnerden, tusschen geraniums en foksia's. Het oude moedertje ontving mij vriendelijk in een achterkamer, die (zooals het geheele huis) naar medicijnen en gedroogde kruiden rook. Voor het avondmaal kreeg ik prachtige forellen, een omelet en een kwart liter witten wijn in een open flacon. Daarna zat ik gemoedelijk met de meisjes op de bank voor het huis en rookte de wonderlijke dunne Oostenrijksche sigaren en genoot van den vredigen zomeravond. Het was een vergoeding voor de ellende van dien middag en toch werkte er iets als een booze voorzegging in mijn onderbewuste.

Stellig had ik mijn logies niet beter kunnen wenschen. Het slaapkamertje boven was knus en zindelijk. De vrouwen hadden klaarblijkelijk beter tijden gekend. Er hing in ronde lijst en onder bol glas een voortreffelijk miniatuur-portret in bas-relief van gekleurde was. Het stelde een ouden prelaat voor met wit haar, zwart befje en gouden kruis op een schoudermantel van olijfgroen. Op een commode stond een glazen kastje met herinneringen van een reis naar Palestina: een fleschje water uit den Jordaan, een steen uit de Doode Zee, een stukje pompoen uit Gethsemané, een versteende granaatappel uit Jeruzalem, een klein doornenkroontje, een eindje kaars, een houten kruisje met lakzegel en een paar schelpjes.

Ik ging in het groote bed liggen met de verwachting van gezonde, lange nachtrust, want ik was moe van veel lichaamsbeweging, maar ik droomde levendig en sliep niet diep en het donker voorvoelen van onheil, doch nu symbolisch verbeeld, zooals dat in droomen gebeurt, verliet mij niet. Ik was zelf in het Heilige Land, dat wist ik, maar het leek meer op een moderne wereldstad en overal ging mij een duistere, zwaar gesluierde gestalte vooraf en de menschen vluchtten in paniek

bij die rampspoedige nadering. Herhaaldelijk ontwaakte ik en het droomtooneel veranderde telkens, maar de ongeluksbode keerde hardnekkig weer.

Ik stond vroeg en onverkwikt op. Het eenvoudig ontbijt was in de achterkamer voor mij klaar gezet. Het oude moedertje vertelde mij, dat haar dochter den afgeloopen nacht onwel was geworden. Ik bood mijn diensten als geneesheer aan en vond de patiënt lusteloos en koortsig te bed liggen. Zij klaagde over hoofdpijn en een rheumatisch gevoel in de leden. Er was geen enkele aanwijzing, dat een ernstige ziekte te wachten stond, maar daar ik zelf nog niet geheel was hersteld van al wat ik den vorigen dag had doorleefd, besloot ik niet naar den gletscher te wandelen, zooals mijn plan was geweest, maar dien morgen in het dorp te blijven. Ik bracht den zonnigen voormiddag door met rooken en bladeren in vergeten jaargangen van een Oostenrijksche illustratie (een allergenoegelijkste tijdpasseering) en maakte plannen voor mijn terugreis naar Holland.

Tegen twaalven vond ik het meisje ernstig ziek. Zij was zeer onrustig, had hooge koorts en er vertoonden zich hier en daar roode vlekken op de huid. Het was geen ziektebeeld, dat ik kende en daar ik niet graag de verantwoordelijkheid voor haar behandeling alleen wilde dragen stelde ik de bezorgde moeder voor, haar huisdokter te laten komen. Een buurjongen werd op een muilezel naar zijn huis gestuurd met een dringende boodschap. Het was een rit van drie uur. Intusschen bracht ik aan het ziekbed een middag van groote ellende door. Olga was nu geheel buiten kennis en ijlde. In het gezicht, de hals en op de armen vormden zich harde roode knobbels. Hier en daar tusschen de bulten was de reine, soepele huid aan het verdorren en ontkleuren in grijze vlekken. Het was een gruwelijk gezicht. Een plek ter grootte van een rijksdaalder vormde zich voor mijn oogen binnen een kwartier. Er was nu geen twijfel meer, of ik had te doen met een geval van dezelfde acute lepra, die ik in het idiotendorp had aangetroffen. Het ongehoord snelle verloop van het proces echter en het knagend besef dat ikzelf de besmetting had overgebracht, ontmanden mij.

Het was acht uur 's avonds vóór de dorpsgeneesheer kwam, een welgedaan boertje, naar het uiterlijk, met een groen loden

Tiroler hoedje op en een groote porceleinen pijp in de hand. Hij maakte zooveel strijkages en behandelde mij met zooveel vormelijke hoffelijkheid, dat ik er verlegen van werd, maar het zien van de zieke ontstelde hem. Als jong student in Graz had hij een geval van lepra gezien bij een zwerver uit Dalmatië, waar men de ziekte Falcadina noemt, maar in Tirol kwam geen melaatschheid voor. Wij waren het eens, dat de patiënt niet kon worden vervoerd en dat hier geen medische hulp kon baten. Olga werd bij het uur zieker. Om tien uur ging de dokter perplex naar huis met de belofte den volgenden dag terug te komen.

Na middernacht werd het meisje veel rustiger en de pols was bijna niet meer te voelen. Ik begreep, dat zij sterven ging en bereidde de moeder zoo voorzichtig mogelijk voor op het naderen van den dood. De brave vrouw had reeds alle hoop opgegeven en liet den geestelijke roepen. Toen ik het klokje hoorde, dat zijn komst verkondigde liep ik naar mijn kamer, boven, waar ik gekleed op bed ging liggen en van vermoeidheid weldra in slaap viel. Het zal misschien twee uur geweest zijn, toen ik ontwaakte in groote ontsteltenis. Ieder kent de droomsfeer, waaruit wij niet dadelijk los kunnen komen bij het plotseling ontwaken uit den eersten slaap en die nog een oogenblik schimgestalten om ons bed toovert en een occulte bekoring legt in een toevallig gehoorde melodie. Maar er was geen zinsbegoocheling in wat ik nu hoorde. Een vrouwestem zong in de zieke-kamer onder mij met vol en krachtig geluid, maar zoo rein, zoo onverdraagbaar rein en bovenaardsch, dat het een foltering was, om het te hooren. Voorzeker heeft voordien nooit een mensch zoo gezongen. Was het een lied? Ik kan het niet zeggen. Ik hoorde het niet, ik ‘leefde’ het, ik ging er in onder. Mijn ziel kromp ontzet ineen, geschroeid door die vlot opwellende puurheid, die niet van de wereld was. Ik hoop nooit weer zoo te hooren zingen. Ik voelde mij een ellendige schurk, een verrader, die zich steeds moedwillig had afgewend van de heiligheid die trilde in die zingende stem. Ik sidderde over mijn geheele lichaam en had maar één gedachte: te ontkomen aan dat beschuldigend geluid.

Met een geweldige wilsinspanning beheerschte ik mij en strompelde met knikkende knieën de trap af en de kamer

binnen. Drie of vier vrouwen lagen voorover op den grond als verpletterd door de wijding van wat zij beleefden. De moeder knielde aan den voet van het bed en zag met gevouwen handen, in zelfvergeten vrome aandacht op naar haar kind. Olga stond rechtop in haar bed en zong met omhoog geslagen oogen en de armen voor de borst gekruist. De uitdrukking van haar gelaat was allerminst die van een waanzinnige. Ik zag er liefde, gelukzaligheid en bovenmenschelijke ernst. Eensklaps zweeg zij. De oogen sloten zich, er kwam een glimlach om de lippen. Zij wankelde en viel zijwaarts neer. Ik schoot toe en ving haar in mijn armen op. Zij was dood.

Den volgenden morgen werd ik om zeven uur gewekt door druk gehamer in de kamer beneden mij. Toen ik beneden kwam liepen buren bedrijvig af en aan met planten uit de veranda en uit de bloemenhekjes voor de ramen. De ziekekamer was in korten tijd in een chapelle ardente veranderd. Op een verhooging was een katafalk gemaakt en het lijk lag in een raamwerk overtrokken met linnen en krip. Boven het hoofd-eind hing een koperen kruisbeeld. Het kleine vertrek stond vol sierplanten en bloemen. Lange waskaarsen waren overal neergezet.

Ik ging uit op een langen verkenningstocht in het dal om in de grootsche natuur vrede en kracht te vinden. Toen ik terugkwam, vond ik groepjes mannen zwijgend voor de deur staan. Dorpelingen schuifelden eerbiedig door de smalle gang en de rouwkamer. Die kleine ruimte was een wonder geworden, midden in de prozaïsche wereld. De talrijke stille kaarsenvlammen in hun regenboog-nimbus maakten feest en sprokegeheimenis, maar de volte, de afstootelijke menschenlucht en het met vlammengoud overtogen scharlaken der pralende geraniums, voelden koortsig aan. De reinheid en de mystische sereniteit van de doode waren daarmee in treffende tegenstelling en toen ik naderbij kwam bemerkte ik met iets als schrik de waarlijk wonderbare verandering, die de felle ziekte in haar had gewrocht. De zilverige lepreuze huid was van het gezicht gevallen of verwijderd en het gelaat, dat nu zichtbaar was, geleek meer op dat van een Grieksche godin in marmer gehouwen, dan op dat van het eenvoudig burgermeiske, dat ik

eenige dagen geleden voor het eerst gezien had. Met het haar in het midden gescheiden, de lage wenkbrauwen, de rechte fijne neus, de aanminnig welvende lippen en rondende kin, herinnerde zij aan de Aphrodite van Melos, die in Parijs bewaard wordt. Maar het voorhoofd was niet Grieksch. Boven de oogkassen zwol het aan op een wijze, die ik nooit bij eenig mensch gezien had, noch in de werkelijkheid, noch op afbeeldingen. En dat voorhoofd gaf aan het geheele masker, ik weet niet hoe, een stempel van bovenzinnelijke wijsheid, die geen Olympiër heeft.

U kunt begrijpen, dat ik niet rouwig was, na dit aangrijpend sterfgeval naar mijn vaderland terug te keeren. Op den morgen van mijn vertrek hoorde ik, dat niet minder dan zeven dorpelingen, voornamelijk jonge vrouwen en meisjes door de geheimzinnige ziekte waren aangetast. Ik zelf werd op mijn terugreis te München zes weken opgehouden door een aanval van influenza, waarbij zich, vreemd genoeg, enkele onmiskenbare pokken op gezicht en handen vertoonden. Omtrent Kerstmis kreeg ik een brief van Olga's zuster met het bericht, dat de ‘Schoonheidsziekte’ zooals de volksmond haar had gedoopt, in Sölhausen meer dan honderd slachtoffers had gemaakt.

De weinigen, die de ‘schoonheidsbacil’ overwonnen schenen nieuwe menschen geworden. Zij waren knap en gezond van uiterlijk, beschaafd van manieren, edel en vroom van karakter en, bijna zonder uitzondering begaafd met talenten, die zij vóór hun loutering niet bezaten. Dat schreef mijn correspondente.

Het duurde vier jaren voor ik Tirol weer kon bezoeken en mijn ondervindingen aangaande de uitwerking van de schoonheids-bacil bevredigen mij niet. Het was zeer moeilijk de genezen lijders op te sporen. Eenige waren in een klooster gegaan. Een jong meisje, dat buitengewoon mooi geworden moest zijn, diende in Innsbruck, maar niemand wist haar adres. Een jonkman, die ‘het tweede gezicht’ gekregen had, was onder dienst. De smid van het dorp, welke na zijn ziekte het vee kon ‘belezen’ was den vorigen winter door een sneeuwval gedood. Eén jongen heb ik gezien en gesproken van wien

ik moet bekennen, dat hij een intelligent en beschaafd gezicht had met diepe, donkere droomersoogen en - het wonderlijke voorhoofd van Olga na haar dood. En dan is er natuurlijk het wel zeer merkwaardige geval van Toni Kugler, het waschmeisje uit Sölhausen, die nu als gevierde contralto een kunstreis maakt door de Vereenigde Staten.

FRITS HOPMAN.

Nieuws over Coenraad van Beuningen.

Wanneer zullen we het eens beleven, dat een historicus promoveert op een proefschrift, getiteld ‘Het leven van Mr. Coenraad van Beuningen?’ Deze merkwaardige regent en diplomaat, die zijn stad en staat gediend heeft onder tweeërlei régime, is het waard, in op- en nedergang te worden beschreven. Nog niet zoozeer om zijn tijd. Onze zeventiende heeft het niet aan belangstelling ontbroken, en sinds de uitgave van De Witt's brieven en de voortreffelijke studies over de periode van Willem III is de tijd van Van Beuningen voldoende bekend. Maar de persoon zelve van Van Beuningen is aantrekkelijk. Het zal een psychologisch geschoold historicus moeten zijn, die de verklaring wil opzoeken van het feit, dat die charmante diplomaat, die opgewekte causeur tot waanzin kon vervallen. Reeds Fruin entameerde dit vraagstuk, m.i. zonder positief resultaat.

Het toeval wilde, dat ik bij een onderzoek op het Amsterdamsche Archief in de nagelaten papieren van burgemeester Hudde menig stuk tegenkwam, dat in kopie of in origineel van Van Beuningen afkomstig was. Er waren er bij, die tot nu toe onbekende bijzonderheden aan het licht brachten. Ik wil deze hier mededeelen en begin met een stuk, dat, hoewel ongedateerd, klaarblijkelijk in het najaar van 1679 is geschreven.

Bijna onmiddellijk na den vrede van Nijmegen in 1678 werd de Republiek voor het alternatief gesteld: òf aansluiting bij Engeland òf bij Frankrijk. Vooral d'Avaux, de Fransche gezant, ijverde voor een nauwe alliantie met Frankrijk. De zaak bleef aanvankelijk slepende, maar werd in het najaar van 1679 acuut, toen Lodewijk XIV er meer drang achter zette,

en zelfs beloofde, dat een verbond met hem gevolgd zou worden door allerlei handelsvoordelen. De keuze was moeilijk, en het vraagstuk, dat einde 1679 aan de orde van den dag was, bracht de beide traditioneele staatspartijen der Republiek wederom tegenover elkander. Natuurlijk was de Prins voor de aangeboden ligue met Engeland, welke den pas gesloten vrede moest garandeeren, terwijl de Staatsgezinden voorstanders waren van de alliantie met Frankrijk. Het is bekend, dat Van Beuningen in dezen tijd nog ten volle overtuigd was, dat ons land aan de zijde van Engeland hoorde. In Amsterdam dacht men er anders over, en onder de papieren van Hudde vond ik dan ook een uitgebreide memorie van burgemeesteren, zeer waarschijnlijk geschreven door Hudde zelven, waarin zij op haast wiskundige wijze betoogen, dat een verbond met Frankrijk een onafwendbare noodzakelijkheid is.[1)] Toch wilden de Amsterdamsche regeerders blijkbaar wel beslagen ten ijs komen, wanneer de zaak in de Staten van Holland zou dienen, en daarom vroegen zij Van Beuningen, zijn gedachten omtrent het gewichtige onderwerp aan hen te willen mededeelen. Hieruit blijkt, op welk een hooge waarde men het inzicht van den geroutineerden staatsman schatte, want burgemeesteren zullen toch wel van te voren hebben geweten, hoe de conclusie van hun raadsman zou uitvallen. Aan dit verzoek hebben we een goed gestelde en vlot geschreven brochure van Van Beuningen te danken, die zich haastte, zijn opinie neer te schrijven. Hij verzond het stuk aan den president-burgemeester Hudde, en betitelde het: ‘Consideratiën van een liefhebber des Vaderlants, omtrent de tentamina van Vrankrijk om deze Staat te engageren in een onderhandelinge over een defensive ligue, ende ontrent de ware middelen ende wegen om de gemene rust van Christenheijt ende die vande voorseijde Staat te conserveren. In groote haast opgestelt ter begeerte van eenige Heeren in de Regeringe.’[2)]

1) Het zou mij te ver voeren, hier nog meer van dit stuk te zeggen, dat zoo academisch mogelijk begint met een ‘Status questionis,’ waarop een ‘Definitie van defensive alliantie’ volgt en een ‘Hooftregel,’ waarna dan het betoog komt, en eindigt met een ‘Conclusie’, en dat door deze philosophische indeeling te meer den geest van Hudde verraadt. Het is te vinden in de collectie-Hudde, No. 49:1.
2) Collectie-Hudde, No. 49:1.

Meer dan wat ook toont dit stuk, hoe Van Beuningen in dezen tijd nog geheel een aanhanger was van de politiek van Willem III. Wij zullen er eenige van de meest sprekende zinsneden uit laten volgen. Hij valt al terstond met de deur in huis door zijn conclusie, voorop te stellen:

'Dat na alle apparentie de Staat noch de Spaansche Nederlanden, noch andere Staten in welkers rust ende behoudenisse Engelandt ende de Vereenigde Nederlanden geïnteresseert zijn, door Vrankrijk niet zullen worden aangetast, zo lang Engelandt ende haar Ho: Mo: in wille zullen zijn, om de gemene rust te maintineren, ende in staat zullen wezen, ofte gelooft zullen worden in korte tijdt in staat te zullen kunnen komen, om haar gezamentlijk tegens de Fransen meester van de zee te maken, ende derzelver navigatie ende commercie gehelijk te hinderen.'

Hij noemt het verbond met Spanje en met Engeland het 'plegtanker' van des Staats 'securiteijt', en meent, dat Frankrijk tot geen aanval zal overgaan, zoolang dat verbond gehandhaafd blijft, dat is 'zo lang de Spaanschen ende Fransen in oppositie van interessen zullen zijn, dat is zo lang Spaigne zal subsisteren, ende de Fransche heerschappije over de gehele Christenheijt niet zal wezen geextendeert.' Willem III zelf kon het niet beter zeggen. Waarom zal Frankrijk den oorlog beginnen, roept hij uit, daar het van te voren weet, de zee niet te kunnen beheerschen. Onze kusten zijn dus beveiligd tegen een landing, de volkrijke en voorname steden van Holland en Zeeland zijn niet te bemachtigen, zoolang de inundaties te vertrouwen zijn, en de Fransche koning zal waarlijk niet een groote campagne aanvangen voor de vermeestering der steden in het Oosten en Noorden van ons land, die van weinig belang zijn, en waartoe hij bovendien eerst de Zuidelijke Nederlanden moet veroveren. Immers, zoodra Frankrijk een oorlog begint, zal die onmiddellijk gevolgd worden door een 'opstoppinge' van 'desselfs commercie'. De ontzaglijke macht van dat land berust toch op het 'buijtenlands debit' van een 'ongelooflijke quantiteijt wijnen, brandewijnen, ende andere vruchten, ende manufacturen, in waarde uijtmakende een zo excessif getal millioenen, dat afgetrokken 't geen Vrankrijk van uijtheemsche waren consumeert, volgens een calculatie op Extracten

uijt de boecken van ontvang, vande de costume in Engelandt, ende van de convooygelden hier te landen voor de laatste oorlogh gemaakt, twintich millioenen guldens in geldt, ofte geldts materiaal, jaarlijx uijt Engelandt ende de Vereenigde Nederlanden na Vrankrijk zijn vervoert, ende dat dies lichtelijk te erinneren is, dat de Fransen verre over de dertich millioenen gulden jaarlijx uijt alle de landen, daar zij haar waren verhandelen, komen te trecken.' Door een 'generale opstoppinge van de Franse commercie ter zee' komen dus 'de grootste ressorten van Vrankrijks subsistentie ende welvaren te cesseren.' Dit alles zou in Frankrijk binnenlandsche onlusten kunnen verwekken. Bovendien zullen de geallieerden de wijnen, enz. uit andere landen gaan betrekken, en als de handel eenmaal die 'ploij' heeft aangenomen, zal die niet zoo gemakkelijk meer zijn te veranderen.

Ter zee is Frankrijk zeer gemakkelijk in bedwang te houden, altijd tenminste, wanneer de verbonden tusschen de Republiek, Engeland en Spanje blijven bestaan of worden hernieuwd. 'Want dewijle Vrankrijk aande Oceaan zeer weijnich bequame havens heeft, ende Engelandt zonderling vele, ende dat men niet in zee kan komen met vloten zonder zo veel macht te hebben als nodich is, om de vijand het hoofd te bieden, zo kan Vrankrijk geen equipage ter zee ondernemen inde Oceaan, zo lang degene, die zijn vijanden zoude zijn, als Spaigne, Engelandt ende deze Landen, meerder ende beter zeemacht als de Fransen kunnen in zee brengen: ende zal dies om alle handel ende navigatie op Vrankrijk op de Oceaan te beletten, niet meer nodigh zijn, als een matigh getal zeer lichte Fregatten, verzelt met veel kleijn vaartuijgh om dicht onder de Franse kust te kruijsen, enz.'

Het is merkwaardig, hoe een man, die in 1679 zich zoo goed kon realiseeren, wat uit de natuur der dingen tegen Frankrijk gestemd was, en hoe een Europeesche oorlog er zou uitzien, slechts eenige jaren later het meest 's Prinsen politiek zou tegenwerken. Luisteren wij maar verder. Mocht Lodewijk XIV een oorlog beginnen, dan zal de Fransche handel ook aan de landzijde schade ondervinden, 'insonderheijt deweijle in een nieuwe oorlogh door Vrankrijk "de gaijeté de coeur" te beginnen de rechtvaardige ombrage, welke de Franse desseijnen

meer ende meer aan alle natien zouden geven, een ijder zal opmaken om den afbreuk van de Franse commercie te favoriseren, ende dat ook te lande, dewijle men, of aanstonts, ofte immers int vervolch vande oorloch kan vertrouwen de Keijser ende andere Duijtsche Fursten inde partije tegens Vrankrijk te zullen hebben, jnzonderheijt indien de zake vande Hertoge van Lottheringen blijft onafgedaan, ende Vrankrijk inde usurpatie van dat Hertogdom, de Keijser als schoonbroeder vanden Hertoch, zo om personele affectie als om interesse van staat, in welke jnteressen van staat veel Duijtsche Fursten hooglijk in deze geinteresseert zijn.' Dan gaat Van Beuningen het vraagstuk van Engelsch standpunt bekijken, en probeert hij den Amsterdamschen heeren vrees aan te jagen met een mogelijk ongenoegen van Engeland, als het garantieverbond wordt afgeslagen. De heeren zullen in dit opzicht vrij ongevoelig zijn geweest, want d'Avaux sprak al dezelfde taal. 'Dat niet alleen de Coning van Engelandt, ende alle de Heeren van zijn raad, maar ook beijde de Kameren des Parlements ende de gehele natie voor een vaste grontregel van staat houden, dat de zaken in die termen zijn gekomen, dat zij haar rust, ende de gemene, op geen andere gronden als de voorzeijde en op een nieuwe vrientschap met haar Ho: Mo: kunnen maintineren, ende datmen dat gehele rijk lichtelijk in dat sentiment zal kunnen conserveren, jndien haar geen ombrage gegeven werd van dat het hier niet gevat zoude mogen wezen, ofte verandert zoude kunnen werden.'

Van Beuningen kon het toen het beste weten, want hij kwam juist van een langdurige ambassade in Engeland weer terug in het vaderland. Hij laakt dan ten sterkste onze buitenlandsche politiek der laatste jaren, waardoor wij met onze natuurlijke bondgenooten, inzonderheid Spanje, moeilijkheden hebben. Dit 'scheijnt voornamentlijk daar uijt voort te komen, dat er geen vaste goede cours in buijtenlandsche zaken sedert een geruijme tijdt gehouden is, ende dat de negotiatien buijtens lands bij manquement van goede instructie aande ministers niet wel werden gedirigeert.' Hierin dient natuurlijk ten spoedigste verbetering te komen. Ook in de verhouding tot Brandenburg moet verandering komen. Het 'quaat humeur,' dat dat land tegenwoordig toont, is gemakkelijk te bezweren.

In wijden blik doet hij, zooals men merkt, voor den stadhouder niet onder. Het zou echter nog zes jaar moeten duren, alvorens de keurvorst zelf stappen zou laten doen voor een hernieuwd verbond.

Fel gaat hij te keer tegen de door Frankrijk aangeboden defensieve ligue. ‘Dat dies de aanleijdinge vande zijde van Vrankrijk om deze Staat tot het handelen over een ligue defensive te verlocken tot haar oogmerk heeft de ware gronden op dewelke onse rust ende behoudenisse berust, te labefacteren, ende te subverteren, ende dat daarinne niets is als een valsche glimp van uijtterlijke behaaglijkheijt, onder dewelke, mijns oordeels, een doodelijk fenijn verborgen leijt.’ Wat wil Frankrijk eigenlijk van ons? Wat heeft het aan een verbond met de Republiek? ‘Dat jndien Vrankrijk in rust wilde leven, onze alliantie apparentelijk niet desireren ofte voorstaan zoude, met offensie van degene tegens dewelke hij zeijt dese Staat te zullen protegeren, want dat Vrankrijk niet gelooft kan werden eenige attaque van buijten te apprehenderen, ofte te achten onse assistentie nodich te hebben.’ Er zijn er, die bevreesd zijn, om Frankrijk de ligue te weigeren. Van Beuningen niet. Er zijn middelen genoeg, om de zaken daarhenen ‘te schicken, dat Vrankrijk ons geen ongelijk ofte gewelt zal willen doen. Qui se fait brebis, le loup le mange.’

Hij vreest meer den toorn van Engeland. Toen hij nog in dat land vertoefde, had de koning zich tegenover hem in het bijzijn van vier der ‘voornaamste Heeren vande Raad’ heftig uitgelaten over de verandering van buitenlandsche politiek, die in de Republiek dreigde. Was Engeland daarvoor aan den jongsten oorlog gaan deelnemen? Hij zag, nu althans, in de binnenlandsche oneenigheden in Engeland geen bezwaar, om met dat land een verbond aan te gaan. ‘Dat er veel redenen gegeven kunnen werden, waaromme de dissentien in Engelandt niet zullen hinderen sodanige sterke ende goede resolutien als bij 't opkomen van een Franschen oorlogh zijn vereijscht, om dat alle degene, die part hebben aande publieke deliberatien voor vast stellen, dat de magt van Vrankrijk tot die hoogte is gekomen, dat het nodich is, de vriendschap met deze staat ende deselve bij genoegsame magt te conserveren, om door de Fransen “dum singuli separatim pugnant” niet alle opgeslockt

te werden.' Ook acht hij 'extremiteijten' onder dèzen koning niet meer te 'apprehenderen.'

Onder de papieren van Hudde bevindt zich ook nog een ongevraagd advies, en wel van den bekenden Wittiaanschen Rotterdamschen regent Adriaen Paets.[1)] De strekking van diens betoog is natuurlijk: aansluiting bij Frankrijk.

Het is bekend, dat ten slotte noch het verbond met Engeland noch dat met Frankrijk tot stand kwam. In Januari 1680 werden beide aanbiedingen beleefd van de hand gewezen, nog wel op voorslag van Holland.

Men zal gemerkt hebben, dat Van Beuningen het garantieverbond met Engeland aanprees, in de meening, dat de binnenlandsche toestand in dat rijk geen beletsel zou zijn voor een krachtig optreden naar buiten. Dit verzoent ons eenigszins met zijn latere houding. Van draaien kan men dan minder spreken. Immers gedurende zijn volgend verblijf in Engeland vanaf het najaar 1681 tot het voorjaar 1683 kwam hij tot de overtuiging, dat van dat land niets te verwachten was. Van Beuningen is dan ook nimmer Fransch-gezind geworden, zooals men wel zegt. In de jaren, dat hij wederom in de regeering van Amsterdam was opgenomen, vormde hij een middenpartij, een partij van den vrede tot elken prijs met Frankrijk. Maar met den Prins wilde hij nimmer breken. Wel brak de Prins met hem. Toen hij zag, dat Engeland tot machteloosheid was gedoemd, wilde hij met Frankrijk een politiek van compromissen voeren. Ik geloof, dat Van Beuningen dit alles juist heeft ingezien, juister dan Willem III. Ik geloof ook, dat vóór 1685, toen Lodewijk XIV zich de haat van heel protestantsch Europa op den hals haalde, en vóór den tijd, waarin Jacobus II zijn katholieke neigingen zoo sterk liet blijken, geen andere politiek te voeren was. Het koele en hooghartige afstooten van den stadhouder heeft den ouden staatsman gebroken. Van dit alles hooren wij in een brief van Van Beuningen aan de regeering van Amsterdam, waarin hij ontslag vraagt van zijn ambten van burgemeester en raad.[2)]

Deze brief, gedateerd 5 Juli 1684, is niet alleen merkwaardig, omdat tot heden nog niets bekend was van een ontslagaanvrage

1) Collectie-Hudde, No. 10.
2) Collectie-Hudde, No. 49:5.

in 1684, maar nog meer om de zelfverdediging van den schrijver, waarmede hij zijn verzoek motiveerde. Hij geeft als inleiding een overzicht van zijn werkzaamheden in het belang van den staat, waaruit moet blijken, dat de tegen hem aangevoerde beschuldigingen waardeloos zijn. Aangezien hij in het hierna te bespreken stuk van 11 Maart 1685 hetzelfde doet en veelal duidelijker, zullen wij dat stuk ter aanvulling van dezen brief ook thans reeds laten spreken.

Meerdere malen zien wij Van Beuningen zich verdedigen tegen de aantijgingen der stadhouderlijken, ook in bekende stukken. De man moet er bepaald onder geleden hebben. De oorzaak van het discrediet, waarin hij vervallen was, was het tegenwerken der prinselijke politiek gedurende zijn laatste zending in Engeland. Zooals de onbekende mémoires-schrijver, Monsieur de B., het uitdrukt, die blijkbaar goed geïnformeerd was: 'Dans sa dernière ambassade en Angleterre il s'écarta de ses instructions, fut disgracié du Prince, et il parut qu'il avait suivi les ordres secrets qu'il avait eus de sa ville, etc.'[1] Hierop, n.l. op het afwijken van zijn instructies, is nog nimmer de volle nadruk gelegd. En dit toch is de waarheid, volgens den brief zelven.

Van Beuningen was in 1681 naar Engeland gezonden, om Karel II over te halen, samen met de Republiek, op te treden tegen de Fransche aanmatigingen. Na eenigen tijd aldaar vertoefd te hebben, zag hij in, dat de verhouding tusschen vorst en volk allerdroevigst was. Zoo ontstond zijn zwenking. Fruin stelde die in het najaar van 1682.[2] Inderdaad was die reeds in het voorjaar voltrokken. Immers, het blijkt uit dezen brief, en nog sterker uit dien van 11 Maart 1685, dat hij Lodewijk XIV aangezet heeft, de blokkade van Luxemburg op te heffen, en zijn 'differenten' te 'verblijven' aan den koning van Engeland.

In 1685 schrijft hij: 'Dat ik weijnich tijds daernaer schoon verswakt door een gevaarelijke ziekte, diep in 't najaar, ter instantie van zijne Hoogheijt naer Engeland was overgevaren, om aldaer vigoreuse resolutien tot stuijtinge van de Fransche usurpatien in Duijtschland ende in de Spaansche Nederlanden

1) Bijdr. en meded. van het Hist. Genootschap. Deel XIX, bl. 116.
2) Aant. op Droste, bl. 501.

te weegh te brengen, schoon sulx vermits de innerlijke constitutie in 't Engelsche Rijk ende om de verklaringe alreede bij de Koningk ende sijne ministers gedaen, van in geen Staet te wesen, om sijne vrunden bij te staen, t'eenemale onuijtvoerlijk scheen, dat ik des niettegenstaende door groote applicatie en door 't beleijt bij mij gebruijkt te weegh hebben gebracht, dat de Coningh van Vrankrijk door coöperatie van zijn Majesteijt van Groot Bretaigne is gedisponeert geworden, om niet alleen 't blocus van de stad Luxemburgh te dissolveren, ende te desisteren van feijtelijkheden in de Spaansche Nederlanden, maer ook om sijne differenten te verblijven aen den Coningh van Engeland, welke aennam in 't termineren van deselve niets te sullen doen sonder participatie van hare Ho: Mo: Ende beloofde een generale Vreede niet alleen ten opsighte van Spagnen, maer ook van het Duijtsche Rijk, en van Italien te zullen guaranderen. Dat door een fataal misverstant deze gewenschte occasie om een vaste rust in 't Christendom te vestigen, ende om de jonghste oorlogh voor te komen, ongeacht mijne trouwe waerschouwinge, verwaarloost zijnde, ik voor alle mijne moeijte ende arbeijt niet anders als een geaffecteerde koele bedanckinge voor mijn rapport had bejegent, ende als crimineel was gedrecrieert, schoon ik mijne conduite in geschrifte diermate had gejustificeert, dat mijne apologie sonder replique was gebleven, ende dat de uijtkomst al te wel heeft geleert, datse voor goet was te keuren.'

Natuurlijk heeft Lodewijk XIV begrepen, dat hij, door den Engelschen koning de bemiddeling op te dragen, het best zijn rekening vond in de gegeven omstandigheden, en al de argumenten, die Fruin opsomt, welke tot zijn stap hebben kunnen leiden, verliezen niets van hun waarde.[1)] Maar dat Van Beuningen hier achter heeft gezeten, doet ons de zaak heel anders bekijken. Men kan zich voorstellen, hoe Willem III persoonlijk moet zijn gegriefd, toen hij bemerkte, dat onze ambassadeur op deze wijze van zijn bevoegdheid gebruik had gemaakt. Juist toch hadden de Staten-Generaal besloten, onder zekere voorwaarden, Spanje het secours van 8000 man te zenden. Wel had Van Beuningen een Europeeschen oorlog

1) Verspr. Geschr. V. bl. 105 vlg.

weten te voorkomen, maar 's Prinsen politiek had hij gedwarsboomd.

Nadat hij aldus op zijn wijze voor den algemeenen vrede had gezorgd, zat hij verder niet stil, maar deed hij al het mogelijke, om het eens aangevangen werk te voltooien.

Hij schrijft hierover in den brief van 5 Juli 1684: ‘Ende hebbende mitsdien sedert dat de Coningh van Vrankrijk het bovengeroerde verblijf in Maart des jaars 1682 had aangeboden tot in September daar aenvolgende stadigh mijn werk gemaakt, niet sonder approbatie vande Regeringe, om op de voorseijde voet het Christendom int generaal ende mijn Vaderland int besonder vande gevaren ende swarigheden van een zeer verderfelijke oorlogh te bevrijden.’ Maar ook hij kon niet verhinderen, dat Spanje in September 1682 een ‘resolutie’ nam, welke voor ‘declinatoir’ werd aangezien. Hij beschrijft de groote ontstemming, die er aan het Britsche hof deswege heerschte. Nog achtte Van Beuningen de zaak niet hopeloos. Hij zond aan den ambassadeur der Republiek te Madrid een missive, waarin hij dezen aanspoorde, alles in het werk te stellen, om de Spaansche regeering alsnog de arbitrage te doen aannemen.[1)] Zeer tegen zijn verwachting vond dit schrijven in Den Haag geen instemming, en er volgde een ‘stormbuij van scherp verwijt.’ En tegelijk werd hij gehoond ‘door een resolutie bij welcke haar Ho: Mo: Ministers tot Weenen ende Madrid gelast wierden aen mijn schrijven ende consideratien niet te defereren.’ Van Beuningen verdedigde zich tegen deze ‘censoriale missiven,’ en wees er op, dat er geen ander middel bestond, om den oorlog af te wenden, dan de door Lodewijk XIV aangeboden arbitrage. Hij deed dit zoo ‘volkomentlijk, dat er noijt ondernomen is, een eenigh point van mijne verantwoordinge te wederleggen.’ Ondertusschen deden zijn vrienden te Amsterdam alles, om zijn gedrag goed te praten. Van Beuningen vertrouwde zoo vast op den goeden uitslag van dit pogen, dat hij bij zijn terugkomst in het vaderland zich verbaasde, niet eenige ‘betuijgenisse van aengenaamheijt’ te ontmoeten. Integendeel, er werd een dreigende houding tegen hem aangenomen.

1) Hij bewerkte ook den Spaanschen gezant in Engeland, Don Pedro Ronquillo. Zie Bontemantel I p. CLI.

Er gingen geruchten, dat men hem in staat van beschuldiging wilde stellen, wegens de opvatting, die hij had gehad van zijn commissie in Engeland. Zelfs in 'publique deliberatien' werden er 'censuren' gehoord, waarin verklaard werd, dat het een 'misslagh nadeeligh aan den Staat' was, dat hem niet het hoofd voor de voeten werd gelegd.

'Ende heeft deze taal (hoe wel vermoedelijk buijten de intentie van degene diese gevoert hebben) mij bij verscheijde luijden doen aensien voor soo zeer schadelijk ende crimineel, dat na schriftelijke bedreijginge van een violente doot, mij int begin van de deliberatien over de Wervinge door een onbekende hand gedaan, ende daer op van tijd tot tijd gevolghde waerschouwinge van datse mij was nakende, eijndelijk voor ontrent drie Maenden is ondekt een troup booswighten, welcke op verscheijde wijse hebben gepooght dese bedreijginge uijt te voeren met soo veel opiniatriteijt ende roeckeloosheijt, dat mij benomen is het vertrouwen van een secuijr leven.'

Met deze mededeeling springen we de geschiedenis wat vooruit. Het is bekend, dat Van Beuningen nog tijdens zijn verblijf in Engeland op 1 Februari 1683 tot burgemeester van Amsterdam werd verkozen. Hiermede kwam hij in een eigenaardige positie. Hij, de volstrekt niet anti-stadhouderlijke en volstrekt niet pro-Fransche diplomaat, liet zich aan het hoofd der staatsgezinde partij plaatsen, met welke partij hij alleen het vredesverlangen gemeen had. Het is het tragische in Van Beuningen, dat hij nimmer heeft kunnen inzien, dat de breuk met den Prins thans onherstelbaar was geworden.

Dan komt in het voorjaar van 1684 de bekende aanslag op zijn leven. Wagenaar wist hier reeds iets van.[1)] Amsterdamsche afgevaardigden ter dagvaart waarschuwden hem, zich niet naar Den Haag te begeven, zooals blijkt uit een bij Gebhard afgedrukten brief.[2)] Nochtans spreekt Gebhard over deze geschiedenis nog eenigszins onzeker.[3)] En Fruin meende zelfs, dat de aanslag in het verhitte brein van den burgemeester was opgekomen.[4)] Wij zullen er na de bovenaan-

1) Amsterdam, 6e stuk, bl. 100 en 109.
2) Gebhard, Leven van Nic. Witsen, I bl. 243.
3) Idem.
4) Aant. op Droste, bl. 502.

gehaalde briefcoupure geen commentaar meer aan toevoegen.

Na aldus een apologie te hebben gegeven van zijn gedragingen in de laatste jaren, gaat hij verder: ‘Soo dat ik considerende, dat het vooroordeel ende de haat jegens mij opgevat, nadeeligh was aan Uw Ed: Groot Achtb: int bevorderen vant gemeene best, soo daeromme als om andere aen haar gecommuniceerde redenen in November laatstleden seer dienstelijk ende instantelijk hebbe versoght van mijne publique bedieninge ontslaagen te mogen werden, maar also Uw Ed: Groot Achtb: daartoe doemaals niet konde werden gedisponeert, ende dat het mij niet betamelijk scheen mij van haar goetvinden te esloigneren, inmiddels sij desidereerde mijne assistentie in een sake in de welcke Uw Ed: Groot Achtb: mij soo genegentlijk ende trouwelijk hadden gesecondeert gedurende mijn afwesen aent Engelsche Hof, soo hebbe ik gemeent haar met het voorseijde mijne versoek niet wederom moeijelijk te mogen vallen, voordat zij de uijtslagh van haar heijlsame raatslaagen soude hebben gezien.’

Het was tot nu toe slechts bekend, dat Van Beuningen ontslag had aangevraagd in de maand Januari van het jaar 1686. Hij deed het toen mondeling. Het resultaat is onbekend, doch zeker is het, dat hij sedert niet meer actief deelnam aan de publieke zaak, maar dat zijn vroedschapszetel tot zijn dood toe onbezet bleef.[1)]

Uit dezen brief leeren we echter twee voorafgaande verzoeken om demissie kennen: een in November 1683 en een in Juli 1684, welk laatste, zooals gezegd, de eigenlijke aanleiding was tot den hier besproken brief. In November 1683 hadden burgemeesteren er niet in bewilligd, omdat zij hem nog noodig hadden in een zekere ‘sake,’ Welke die ‘sake’ was, leert ons de volgende alinea.

‘Maar dewijle ik onophoudelijk hielp arbeijden, om die vrugtbaarlijk te doen termineren, ende alle obstaculen daar tegens geformeert van tijd tot tijd te removeren, met meerder ijver ende neerstigheijt als sonder krenckinge van mijne lighamelijke kraghten int afgaan van mijn levenstijd niet heeft konnen geschieden, soo is eijndelijk de animositeijt daar

1) Wagenaar, Amsterdam, 6e stuk, bl. 128. Een eenigszins andere lezing in Bontemantel II p. 469, 470.

door tegens mij verweckt tot die exorbitantie gekomen, als hier boven is vermelt. Ik dank ondertusschen de goede God over 't succes waarmede hij Uw Ed: Gr: Achtb: heylsame raatslagen heeft gesegent, ende wensche, dat zij langh de vrughten van de Vreede, door haar bewerkt, mogen genieten.'

Hier hooren we het: Van Beuningen had gewackt tot den vrede: den twintig-jarigen wapenstilstand van 29 Juni 1684. De vredespartij, inzonderheid Amsterdam, had gezegevierd. Het was een triomf ook voor Van Beuningen. Hij meende stellig, dat hij zijn 'Schuldigkeit' gedaan had en nu maar moest 'gehen.' Blijkbaar hebben burgemeesteren hem weer weten te bepraten, want we zien hem kort hierna alweer bezig aan een gewichtig werk: het herstellen van den binnenlandschen vrede.[1)]

Zijn tweede ontslagaanvrage formuleerde hij aldus: 'Maar dewijle ik door de Goddelijke schickinge ende toelatinge in die termen ben gevallen, dat ik nogh met lust nogh met vrught langer part kan hebben aan de publique deliberatien ende dat een privaat leven mijn stadige wensch is geweest gedurende een meer dan veertighjarige dienst, van dewelcke meer dan dertigh doorgaans in seer swaare ende moeijelijke saaken, meest buijtens Lands, niet alleen met groote arbeijt, maar dikmaals niet sonder gevaar sijn toegebraght; soo bidde ik Uw Ed: Groot Achtb: seer ootmoedelijk, dat eyndelijk die mijn wensch door een resignatie van mijne publique ampten in haar handen mij gegunt magh werden. Ende dat te gelijk mij door haar voorspraake ende credit bevordert magh werden middel ende gelegenheijt, om mijn onschult ende goede conduite in mijn laaste commissie in Engeland opentlijk te doen blijcken.'

Na opgemerkt te hebben, dat het hem wel bewust is, dat de functies, die hij vervult, niet neder te leggen zijn, maar dat hij van burgemeesteren 'een favorable distinctie' hoopt voor zoover zijn persoon betreft, eenigszins als vergoeding voor de

1) Wij kunnen op het onderhoud, dat van Beuningen omstreeks dezen tijd had met den mysterieusen dr. Maréchal, niet ingaan, omdat het reeds is besproken bij Gebhard I bl. 272. Alleen willen we er op wijzen, dat Fruin (Verspr. Geschr. V. bl. 126) er een verkeerde weergave van heeft gegeven. Maréchal heeft zich aangemeld bij Van Beuningen en niet bij burgemeesteren.

diensten, die hij hun bewezen heeft, eindigt hij, dat hij ‘onberoemt kan zeggen, soo in kleijne als in groote saaken noijt iets anders beooght te hebben als 't gemeene welwesen van Staat ende Stad na mijn best verstant ende krank vermogen.’

Het volgende reeds genoemde stuk van 11 Maart 1685 behelst het verslag van een samenkomst, welke Van Beuningen gehad heeft in het begin van dat jaar met Waldeck en van Amerongen.[1)] Wij weten uit Muller,[2)] dat Waldeck in den winter van 1684 naar Holland teruggekeerd was, en dat hij in het volgende voorjaar met Van Beuningen in een ‘Meinungsaustausch’ trad over den algemeenen toestand. Hoewel Muller hier zijn bron niet opgaf, doelde hij zeker wel op de ‘Relation’ van Waldeck aan Willem III, te vinden bij Rauchbar.[3)] Deze brief van Waldeck is niet gedateerd, maar het algemeene verband wijst uit, dat dit onderhoud later in het jaar moet hebben plaats gevonden dan de conferentie, die thans aan de orde is. D'Avaux wist van het bezoek van Waldeck aan Amsterdam slechts eenige oppervlakkigheden. Hij schrijft: ‘Le comte de Waldeck alla à Amsterdam, pour leur - d.z. de regenten - faire voir la nécessité qu'il y avoit de maintenir leur Etat de Guerre.’[4)] En verder: ‘Tant de Personnes attachées au Prince d'Orange sont allées à Amsterdam.’[5)] En dan: ‘Le comte de Waldeck n'a pas moins envie de remettre la bonne intelligence entre le Prince d'Orange et Messieurs d'Amsterdam: c'est, à ce que j'ai appris, le principal sujet de son Voyage en cette Ville-là.’[6)] En vervolgens: ‘Le Bourguemestre Heude et les autres Bourguemestres Regens n'ont pas voulu voir le comte de Waldeck.’[7)] Meer wist d'Avaux er niet van.

Bezien we thans het verslag van Van Beuningen. Het valt al dadelijk op, dat hij alleen bezocht is door Waldeck en Van Amerongen, terwijl hij van dr. Márechal niet rept, die toch ook te dezer tijd in Amsterdam vertoefde, gezien den

1) Collectie-Hudde. No. 49: 8.
2) Wilhelm III und Waldeck. II S 8.
3) Leben und Thaten des Fürsten von Waldeck. II. S. 339.
4) Onder dagteekening van 8 Maart 1685.
5) Onder dagteekening van 9 Maart 1685.
6) Onder dagteekening van 12 Maart 1685.
7) Onder dagteekening van 15 Maart 1685.

brief van Hudde en Corver aan Witsen.[1] Waldeck en Van Amerongen beginnen met hun leedwezen te betuigen over het 'mistrouwen ende de strijdigheijt van sentimenten tusschen mijn heer de Prins ende deze Stad.' Voor het herstel van een 'onderlingh goet vertrouwen ende oprechte concordie' slaan zij voor een 'algemeene toestemminge in de gepetitionneerde Staat van Oorlogh voor dit maal, met continuatie van de besoignes over pointen van menage, ende redres van de finantien.' Mij dunkt, hieruit blijkt ten duidelijkste, dat zij een officieele zending hadden, want dr. Maréchal, die een compromis-voorstel deed - volgens den bovenvermelden brief van Hudde en Corver - werd door den raadpensionaris gedesavoueerd.[2] Trouwens, de bezoekers zeggen het ook: Waldeck was in de stad voor 'domestique affairs,' maar Van Amerongen had Zijne Hoogheid voorgeslagen, dat zij beiden eens vertrouwelijk met Van Beuningen zouden gaan praten 'over de gemeene ende zijne saeken,' hetgeen de Prins had goedgekeurd. Van Beuningen begint dan weer met een uiteenzetting van zijn openbare handelingen in de laatste jaren, welke tevens bedoeld is als verdediging. Reeds in 1673 had hij aan den stadhouder verklaard, dat hij zich aan 'de regeringe als onnut ende schadelijk soude onttrecken, soo haest hij (ik) daarinne aen sijne Hoogheijt ongevalligh soude zijn.' Toen de tegenstrijdige gevoelens van de Amsterdamsche Heeren en den Prins zich openbaarden in de quaestie van de werving, had Van Beuningen besloten, dat plan ten uitvoer te brengen, en dit in een missive aan den Prins gemeld. Hier zinspeelt hij dus op een andere ontslagneming dan die van 5 Juli 1684. Trouwens, van niets schijnt hij zoo vol te zijn geweest als van een rustig en afgetrokken bestaan. Steeds hunkert hij daar naar. Misschien is hiermede de zonderlinge ligging van zijn huis in Den Haag te verklaren. Ook in 1679 had hij met dergelijke plannen rondgeloopen. 'Dat ik int jaer 1679 uijt Engeland t'huijs komende voornemens was geweest hetselve - een privaat-leven - aen te vangen, ende tot dien eijnde in mijn huijs in den Haegh (met dat insight in mijn afwesen gebouwt) mijn stadigh verblijf te houden.' Is dit hetzelfde

1) Gebhard II, bl. 167.
2) Antwoord van Witsen. Gebhard II, bl. 142.

huis, dat reeds in 1679 in aanbouw was, of een ander? Ook in 1683 is er sprake van een huis van Van Beuningen in Den Haag.

‘Van Beuningen, die vaek was door den Staet gesonden
Tot het bevestigen of maeken van verbonden,
Hadt Vrouwen in den Haeg op een banket versogt,
Opdat hij haer met een sijn nieuw huijs toonen mogt.’[1)]

Fruin, in zijn ‘Aanteekeningen op Droste,’ wist die huizengeschiedenis ook al niet goed te verklaren; ze is overigens van weinig belang.

Alleen ter wille van Zijne Hoogheid had hij in 1679 zijn plan niet ten uitvoer gebracht, ‘om hem de hand te bieden int uijtwercken van desselfs desseijnen omtrent uijtheemsche alliantien (alsoo se mij zeer salutair scheenen). Ik heb vorders vermaen gedaen van 't geen bij mij daer ontrent tot groot vernoegen van Zijne Hoogheijt is gedaen, ende specialijk ontrent het bevorderen van de defensive Ligue tusschen Engeland en Spanjen, ende die van guarantie met Sweden.’

Dan komt de praatvaer - want hij schrijft niets over hetgene zijn bezoekers gezegd hebben, behalve hun voorstel; hij wil daarover ook niet schrijven, zooals later blijkt - te spreken over zijn aandeel aan de opheffing van de blokkade van Luxemburg, welke passage wij hierboven reeds weergaven. De buitenlandsche politiek, door hem aan het Engelsche hof gevoerd, had niet alleen hem veel kwaad gedaan, maar ook de staatsgezinden, speciaal Amsterdam, in scherp conflict gebracht met den Prins. Maar: ‘Ik heb vorders verhaalt met wat ijver ende goede genegentheijt bij mij waren opgenomen ende gemenageert de ouvertures aen mij gedaen, om de onlusten hier over ontstaen in 't vuur der liefde te smooren.’ Blijkbaar doelt hij op de ‘ouvertures’ van dr. Maréchal in den zomer van 1684. Is dat zoo, dan had die fameuse persoon toch een officieele opdracht gehad. Immers, was hij niet gezonden geweest door Willem III of Fagel, zooals Fruin vermoedde,[2)] dan was dat nu in Maart 1685 al wel bij Van Beuningen bekend geweest.

1) Overblijfselen van Geheugchenis, Coenraet Droste, vrs. 6834 vlg.
2) Verspr. Geschr. V. bl. 126.

‘'t Goet succes, dat mijn arbeijt ook in dit poinct scheen gehad te hebben, niet sonder te melden, hoe droevigh het mij voorquam, dat hetselve bij de opkomste van de differenten met Dordreght ende door andere incidenten was gelabefacteert, met ernstige bede van eenmaal te mogen weten, wat Zijne Hoogheijt met fundament in mijne conduite ende sentimenten misprijzen konde, met aanbiedinge van mijne onschult niet anders als met de eenvoudige waerheijt te sullen doen blijcken.’

Op het voorstel der beide heeren betreffende den staat van oorlog wil en kan hij niet ingaan. Dat is het werk van burgemeesteren en vroedschap.[1)] En ook dezen zouden het ‘apparentelijk achten voor haer onbetamelijk te wesen, daer over, sonder participatie van de andere Leden van Holland in concert te treden.’ Maar hij wilde toch niet ontveinzen, dat hij geheel op het standpunt stond, door de Amsterdamsche regeering ingenomen. En, al wil hij niet in deliberatie treden over het aanbod, zijn eigen meening over de legerzaken geeft hij volop ten beste. ‘Dat mij daer en boven dunkt, dat er niet beters voor de reputatie van de Staet ende tot herstellinge van deselve voortgebracht was tot nogh toe, als dat men ordre stelde tot een prompte betalinge van de achterstallen van de militie, ende deselve soo reguleerde, dat de capiteijnen sonder defalcatie van sware interessen, gages van solliciteurs ende andere bijlasten, precis wierden betaelt, ende dat mij sulx ook voorquam, als wenschelijk voor de militairen.’

‘Dat het vorders voor mij onbegrijpelijk was, waaromme de Staet in dit verval haer krijgsvolk soude onderhouden op een kostelijker voet als in redelijkheijt nodigh is, ende insonderheijt op een kostelijker als door geen Potentaten aen 't vaste land in 't Christendom geschiet, ende dat het onweederspreekelijk is, dat men willende kleijne compagniën onderhouden op 't exempel van Vrankrijk ('t welk mij echter ongeraden scheen) die op de Franse voet geformeert ende gegageert most werden, ofte die moest vergrooten op de voet in 't Duijtsche Rijk ende elders gebruijckelijk, indien men de

1) Van Beuningen was in 1683 en 1684 regeerend burgemeester, dus tijdens het onderhoud stond hij vrijwel buiten de zaken. Hij was natuurlijk wel burgemeester en lid der vroedschap.

capiteijnen verstaet te laten genieten haer tegenwoordige tractementen, insonderheijt dewijle zij grooter zijn, als elders genoten werden. Waer op niet anders geantwoort zijnde, als dat men voor het toekomende daer over konde delibereren: is bij mij gerepliceert, dat het aenstonts konde geschieden, ende dat het te meer nodigh was, omdat het generalijk onder de ingezetenen van de Staet redelijk wierd geoordeelt, ende dat het hatelijk voorquam, dat het sonder reden wierd gedelaijeert.'

Uit een brief van Van Beuningen aan Hudde, gedateerd 26 Maart 1685,[1] welken ik hier alleen om deze redenen noem, kan men zijn bedoeling over deze aangelegenheid eigenlijk beter leeren kennen. Het blijkt dan, dat hij van meening is, dat de compagnieën vergroot dienen te worden, terwijl de kapiteins dezelfde bezoldiging houden. Dit plan komt neer op een vermindering van het aantal kapiteins, dus op een vermindering van het aantal baantjes met groote tractementen. Wil men kleine compagnieën naar Franschen trant, dan moet men die ook op Fransche wijze inrichten, d.w.z. zonder vaandrig, terwijl dan de tractementen van kapiteins en luitenants ook aanzienlijk besnoeid moeten worden. De moeilijkheden in de legerquaestie bestonden blijkbaar voor een deel in een te veel aan welbetaalde postjes, die veelal ingenomen werden door adellijke protégé's. Men begrijpt, hoe dit den burgerlijken aristocraat, iemand van de noblesse de robe, moest steken.

Dit onderwerp wordt dan verder niet meer aangeroerd. Van Beuningen beklaagt zich hierna over de ergerlijke corruptie. 'Dat ik vorders niet konde ontvijensen, dat de resolutien in de Provintien ende inde Steden daer van discreperende genomen, in 't gemeen wierden aengesien als afgeperst ende uijtgewerkt door authoriteijt ende intrigues, ende dat dienaengaende schadelijke geruchten waren verspreijt, ende voor te waerachtiger wierden gehouden, omdatse eerder geadvoueert als tegengesproken wierden bij veelen, die haer stemmen om gemakshalve (soo zij seggen) tot continuatie vande tegenwoordige Staet van Oorlogh hebben gegeven.' Hij vreest, dat men Zijne Hoogheid heeft overtuigd, dat

1) Collectie-Hudde, No. 49:10.

dergelijke handelwijzen noodig zijn, om zijn gezag te kunnen handhaven. Neen, zegt Van Beuningen, wanneer de Prins de ‘teneur’ van zijn ‘glorieuse voorsaten’ volgde, dan zouden alle ‘Leden van dese Staet’ hem ‘genegentlijk bijvallen,’ om onder ‘zijne wijse directie de Staet te helpen redden ende assecureren.’ Gaat de Prins op den ingeslagen weg voort, wat niet noodig is, gezien zijn ‘hooge naissance,’ zijn groote macht en zijn ‘uijtnemende personele begaeftheden,’ dan wordt hij een hoofd van een partij inplaats van een ‘seer geauthoriseert ende gelieft Directeur van de geheele Staet.’

Misschien kijkt de Prins te veel naar het in Frankrijk heerschende absolutisme. Maar, zegt Van Beuningen, ‘dat vorders alle volckeren niet op een wijse geregeert konnen werden, ende dat het doorgaens ruïneux is af te gaen van degene welcke past, ende geapproprieert is, na de forme van regeringe, ende na de aert van de onderdanen, ende dat men hier ontrent althans te zorghvuldiger moet zijn, omdat er buijtenlandsche maghten zijn, welcke meesterlijck haer souden weten te prevaleren van misslagen daer ontrent te begaen.’

Toch mogen reorganisaties niet uitblijven. Vooral op het stuk van ‘Zeemaght, Fortificatien, Alliantien ende correspondentien’ valt er nog wel wat te verbeteren, en hij nam de vrijheid daarover eenige van zijn ‘geringe gedaghten te uijtten.’

Van Beuningen wil niet weergeven, wat de beide heeren op dit alles antwoordden, want hij zou het wel eens ‘qualijk kunnen begrepen’ hebben. Alleen moet hij ‘haer minsaemheijt ende bescheijdenheijt’ ten zeerste prijzen.

Eén antwoord wil hij alleen releveeren. Toen hij zeide, dat de Prins hem te wel kende, om aan zijn goede bedoelingen te twijfelen, antwoordde Waldeck: ‘Dat mijn goede intentie ende capaciteijt niet in twijfel werd getrocken, maer dat men vermoede, dat ik mij te veel behaegde inde reputatie van in veele groote saken mijne sentimenten te hebben doen prevaleren, met krenckinge van 't credit ende vande glorie van degene, die inde Republicq van meer vermogen zijn.’

Er zat dus een voornaam persoonlijk element in de toenmalige twisten. Van Beuningen gaf hierop ten antwoord, dat hij nooit anders dan zijn plicht had gedaan, en dat een ‘stadige

applicatie van meer dan 30 jaren ontrent uijtheemsche saaken' hem wel eenige 'penetratie' had geschonken in die materie. Ondertusschen, de opmerking van Waldeck doet hem bedenken, dat hij wel eens een lastige hinderpaal kon zijn. die den weg naar het herstel van den binnenlandschen vrede versperde. Hij denkt dus al weer aan aftreden, en meent, dat men van hem een 'Jonas dient te maken, om de tegenwoordige swaare stormwinden met meer gemak te doen cesseren.'

Van de pogingen, van stadhouderlijken kant aangewend om op goeden voet te komen met Amsterdam, hooren wij nog het een en ander in een brief van Van Beuningen aan Hudde, die alle kenteekenen draagt van een geheel particulier en vertrouwelijk schrijven. Hij is gedateerd 17 Maart 1685.[1)] Het doet ons wel wat vreemd aan, dat Van Beuningen, die in Amsterdam vertoefde - het staat ten overvloede boven den brief - over deze dingen schriftelijk zijn meening uitte tegenover den regeerenden burgemeester, die in deze dagen eveneens in de stad was. Maar ook krijgen wij een sympathieken indruk van den ouden staatsman, die met alles wat er in den staat voorviel zoo actief meeleefde, ook al bevond hij zich als oudburgemeester wel wat in de peripherie der gebeurtenissen. Trouwens dit laatste was, althans voor zoover het Van Beuningen betrof, meer theorie dan practijk, want juist in dezen brief zien we hem optreden als een stille kracht, als een verborgen mentor, we zouden ook kunnen zeggen, als souffleur der eerste rollen.

Hij schijnt al die pogingen van Waldeck, van Van Amerongen en van Dijkveld - deze behoorde dus ook tot het gezelschap bemiddelaars, al zagen we hem niet ten huize van Van Beuningen - niet goed te vertrouwen. In het bijzonder wantrouwt hij dr. Maréchal, die blijkbaar ook weder ten tooneele verschenen was, en zelfs 'ouvertures' had gedaan, tegenover wien is niet duidelijk, 'tot een entrevue van den Heer Raadpensionaris met den Heer President Burgemeester Hudde of met den Heer van Beuningen.' Hij schrijft nu aan Hudde, dat burgemeesteren er wel aan zouden doen, met Witsen, die in Den Haag vertoefde, als afgevaardigde ter Staten-Generaal, op te dragen bij Zijne Hoogheid of bij Fagel

1) Collectie-Hudde. No. 49:9.

te informeeren, of al die ‘avances tot eenigheijt en een goet verstant’ ernstig gemeend zijn, en anders te zeggen, dat ‘daerop geen vervolg werd genomen.’ Maar, als vreesde hij daardoor zijn tegenstanders te verbitteren, men diende bovendien aan Witsen te schrijven, dat hij vooral niet nalaten moest te zeggen, dat ‘men hier seer tot eenigheijt gezind is en genegen om sich in redelijkheijt over alle existerende differenten te verstaen en dat men deze sake zoo handele, dat ze tot een vrughtbaer besluijt magh komen en dat wij geen ondank bij onze vrienden mogen bepalen.’ En nu moet men het tweede deel van Gebhard, bl. 167, eens opslaan, en zien, of Hudde den wijzen raad van zijn ouderen en meer ervaren vriend niet punctueel heeft opgevolgd. Daar vinden we n.l. afgedrukt den brief, welken Hudde en Corver den 19den Maart aan Witsen verzonden. Zij dragen daarin Witsen juist datgene op te doen, wat Van Beuningen aangeraden had. Deze brief is zelfs hier en daar een zuivere echo van den brief van Van Beuningen. Een enkel staaltje zullen we hiervan toonen. Het schrijven aan Witsen eindigt n.l. aldus: ‘Egter alles onder dese precautie, dat wij hier door geen occasie mosten geeven van onse goede vrinden te miscontenteren.’

Wie lust heeft het geval nog verder te vervolgen, kan het antwoord van Witsen ook bij Gebhard vinden,[1)] waaruit inderdaad blijkt, dat Maréchal, althans door den raadpensionaris, werd gedesavoueerd.

Hiermede zijn wij aan het eind van onze bijdrage. De zooeven behandelde brief van 17 Maart 1685 behelst nog wel enkele beschouwingen over de zwevende alliantie met Zweden, maar daar deze geen nieuwe gezichtspunten openen, laten wij ze achterwege.

Amsterdam, April 1926.

J.Z. KANNEGIETER.

1) Deel II, bl. 142.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XXVI.

Nederland, dat sinds zijn herstel als onafhankelijke Staat zich onzijdig placht te houden met betrekking tot de groote internationale problemen[1)] en vooral nadat het in 1830 tot den rang van kleine mogendheid was teruggebracht, in Europa min of meer in vergetelheid geraakte, zag zich door bijzondere oorzaken tegen het einde der 19de eeuw weder een ietwat belangrijker rol toebedeeld op het tooneel der internationale staatkunde, zij het dan ook een bescheidener dan in de roemrijke, door Potgieter betreurde eeuw, toen de Nederlandsche Maagd bijwijlen den evenaar der Europeesche weegschaal deed overslaan, door mede daarin haar oorlogszwaard of haar olijftak te werpen.

De conferenties tot codificatie van het Internationaal Privaatrecht, te 's Gravenhage gehouden, de eerste in 1893, hadden er toe bijgedragen om de aandacht in den vreemde weder te vestigen op ons land en op onze groote rechtsgeleerden van den ouden en den nieuwen tijd. Onder de laatsten nam de eerste plaats in Mr. T.M.C. Asser, wiens

1) Toen de Regeering in 1863 bij uitzondering de onzijdigheid niet had in acht genomen, door, op het voorbeeld der groote mogendheden, een nota te richten tot het Russische Gouvernement om te protesteeren tegen de behandeling der Poolsche opstandelingen, werd zij hierover in de beide Kamers scherp becritiseerd.
'Houdt in het oog,' zoo sprak Groen van Prinsterer toen 'dat Nederland niet meer groot genoeg is om aan een groote mogendheid de les te lezen.'

naam onafscheidelijk zal verbonden blijven aan deze conferenties, die aan zijn initiatief te danken waren en welke hem dan ook steeds den voorzittershamer ter hand stelden. Dank zij zijn grondige kennis van het internationale zoowel als van het Nederlandsche en het buitenlandsche recht en zijn zeldzame gave om een oplossing te vinden voor de netelige vraagstukken, welke zich bij dezen moeilijken arbeid voordeden, zijn uit deze bijeenkomsten belangrijke verdragen kunnen voortkomen, die een stellig recht, dat de verhouding tusschen de ingezetenen van verschillende staten regelt, in het leven riepen. Herhaalde malen heeft Asser bovendien, op belangrijke in het buitenland gehouden internationale conferentiën den naam van ons land in den vreemde eer aangedaan.

De beweging in het begin der 19de eeuw in Engeland en in de Vereenigde Staten ontstaan, bekend onder den naam van pacifisme en welker streven is de oplossing van geschillen tusschen staten door arbitrage in plaats van door wapengeweld te bevorderen, begon, vooral na 1870, in Europa krachtiger te worden en had ook hier te lande eenigen ingang gevonden. In 1871 was, op initiatief van den Staatsraad Bachiene, ‘het Algemeen Nederlandsch Vredebond’ opgericht, tot welks meest ijverige leden de liberale volksvertegenwoordiger van Eck behoorde. Deze afgevaardigde stelde met zijn ambtgenoot Bredius in 1874 in ons Parlement een motie voor, waarbij de wensch werd uitgesproken, dat de Regeering zou trachten de arbitrage te doen worden het gebruikelijke middel om alle daarvoor vatbare internationale geschillen door het recht te doen beslissen, welke motie zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen.

Het beginsel der arbitrage is in de 2de helft der 19de eeuw, vooral nadat een tusschen Engeland en de Vereenigde Staten gerezen ernstig geschil door scheidsrechterlijke uitspraak was beslecht, tot groote ontwikkeling gekomen en in talrijke gevallen toegepast. Een conflict tusschen Nederland en Frankrijk over de grensscheiding in Guyana werd in 1891 door den bekenden Russischen rechtsgeleerde de Martens, die door Tsaar Alexander III, krachtens opdracht der beide partijen, als arbiter was aangewezen, ten onzen gunste beslist.

Eenige jaren later deed dezelfde scheidsrechter uitspraak, ditmaal ten onzen nadeele, in een geschil dat wij met Engeland hadden over een vordering tot schadevergoeding, die de van zeeroof verdachte gezagvoerder van het Australische schip, de 'Costa Rica Packet' tegen Nederland had ingesteld wegens zijn aanhouding en detentie in Nederlandsch-Indië.

In vele, door Nederland gesloten tractaten werd de zoogenaamde arbitrage clausule opgenomen en een verdrag, dat wij in 1894 met Portugal sloten, bevatte zelfs reeds een beding, strekkend om alle conflicten (behalve die, welke de onafhankelijkheid of de autonomie van één der beide staten zouden betreffen) aan de beslissing van scheidsrechters te onderwerpen.

In 1889 was de Interparlementaire Unie opgericht, een jaarlijks samenkomende internationale vredebond, uitsluitend bestaande uit parlementsleden. Op de bijeenkomst der Unie in 1895 te Brussel gehouden, werd een ontwerp-Statuut van een Permanent Hof van internationale arbitrage opgemaakt; In 1897 bracht de heer Rahusen deze aangelegenheid in de Eerste Kamer ter sprake.

Terwijl intusschen de groote mogendheden, onder de schoonschijnende leuze 'si vis pacem para bellum' met elkaar wedijverden in het versterken van hun legers en hun zeemacht, werd de wereld plotseling verrast door 'de vredesboodschap van den Tsaar' zooals men het staatsstuk wel genoemd heeft, dat de Russische Minister van Buitenlandsche Zaken Graaf Mouravieff den 12^{den}-24sten Augustus 1898 aan de diplomatieke vertegenwoordigers te St. Petersburg geaccrediteerd ter hand stelde. In dit manifest, dat den 15^{den}-27sten Augustus d.a.v. in het officieele Russische regeeringsorgaan werd gepubliceerd, gaf Graaf Mouravieff als de meening der Keizerlijke Regeering te kennen 'que le moment présent serait très favorable à la recherche dans les voies de la discussion internationale, des moyens les plus efficaces d'assurer à tous les peuples les bienfaits d'une paix réelle et durable et de mettre avant tout un terme au développement progressif des armements actuels.'

Op last van den Tsaar stelde hij aan alle Regeeringen, wier vertegenwoordigers te St. Petersburg geaccrediteerd waren

voor, dat een conferentie zou bijeenkomen, om zich met dit gewichtige vraagstuk bezig te houden. Dit indrukwekkende Manifest van den toenmaals machtigsten Heerscher der wereld, waarin men las, hetgeen voorheen bijkans uitsluitend voorkwam in de veelal gesmade geschriften der pacifisten, had zijn ontstaan te danken aan de persoonlijke gevoelens van Nicolaas II, aangewakkerd waarschijnlijk door zijn Minister van Financiën Witte. Ook zou het werk van den Russischen bankier en staathuishoudkundige, den Staatsraad J. de Bloch, over de ontwikkeling van den modernen oorlog en zijn economische gevolgen, grooten invloed op den Keizer hebben uitgeoefend. Graaf Mouravieff zelf, een luchthartig man van de wereld, die zich als Gezant te Kopenhagen de gunst van het Hof had weten te verwerven en daardoor waarschijnlijk tot de hoogste staatsbetrekking te St. Petersburg was opgeklommen, voelde zelf, naar het schijnt, weinig voor het verheven plan van zijn Keizerlijken meester.

Bij haar antwoord op het Russische voorstel, dat zij verklaarde ten volle te aanvaarden, gaf de Nederlandsche Regeering tevens uiting aan haar levendige sympathie voor de menschlievende en grootmoedige denkbeelden van den Tsaar.

Bij de troonrede van 1898, de eerste door Koningin Wilhelmina uitgesproken, verklaarde H.M. ‘met bijzondere ingenomenheid het voorstel (ontvangen te hebben) van Z.M. den Keizer van Rusland, tot het houden eener conferentie, waarin door de vertegenwoordigers van alle mogendheden zal worden gehandeld over beperking der bewapeningen’.

In het Adres van Antwoord van de Tweede Kamer werd slechts een zeer flauwen weerklank op dit Koninklijk woord vernomen. Niettegenstaande het oud-Kamerlid, de Radicaal Gerritsen, in een courantenartikel de Kamer had aangeraden zich veel beslister te uiten, werd bij de behandeling van het Adres van Antwoord geen enkel woord over deze aangelegenheid gesproken. Later, toen de begrooting van Buitenlandsche Zaken aan de orde was, gaf alleen de Socialist van Kol van eenige instemming blijk.

In de groote persorganen van alle landen werd het edele

denkbeeld van den machtigen Russischen Alleenheerscher zeer geroemd, maar tevens werd gewezen op de bijna onoverkomelijke bezwaren, die zich tegen de verwezenlijking daarvan zouden verzetten: gemis aan afdoende contrôle, gevaar voor de veiligheid der Staten bij een vermindering van hun militaire en maritieme macht. In Duitschland vooral besprak de dagbladpers van alle richtingen het Keizerlijk manifest met cynisch scepticisme; de socialistische bladen wezen daarenboven op de droevige binnenlandsche toestanden van Rusland en enkele persorganen beschouwden het voorstel zelfs als een manoeuvre om Duitschland te misleiden door het tot ontwapening over te halen, terwijl Rusland zelf zijn bewapeningen zou voortzetten en Duitschland overvallen. Aan den anderen kant overdreven vele Pacifisten in hun enthousiasme de strekking van het manifest, dat alleen staking of hoogstens beperking der toenemende bewapeningen, waardoor Europa toen reeds financieel dreigde ten onder te gaan, bedoelde en geenszins, zooals velen zich verbeeldden ontwapening, die militairen zoowel als Diplomaten onder de toenmalige politieke omstandigheden, als een onmogelijkheid beschouwden.

Een 2de circulaire van Graaf Mouravieff, van 30 December 1898-11 Januari 1899 lichtte de bedoeling van het vredesmanifest nader uitvoerig toe. Naast beperking der bewapeningen zouden ook andere vraagstukken op de aanstaande conferentie ter sprake komen, welke in algemeene trekken werden aangegeven o.a. de mogelijkheid om door het aanwenden van vreedzame middelen te voorkomen, dat conflicten door de wapenen zouden worden opgelost. Tevens werd daarbij te kennen gegeven, dat de Tsaar het niet raadzaam achtte de conferentie, die in geen geval politieke kwesties in behandeling zou nemen, in de hoofdstad van een der groote mogendheden te doen houden ‘où se concentrent tant d'intérêts politiques qui pourraient, peut-être, réagir sur la marche d'une oeuvre à laquelle sont intéressés, à un égal degré tous les pays de l'univers.’

Na de ontvangst van deze circulaire gaf de Nederlandsche Minister van Buitenlandsche Zaken aan onze vertegenwoordigers bij de kleine Staten: Zweden, België, Portugal, Zwitserland en Rumenië de opdracht, om de Regeeringen dier

landen te polsen over hun denkbeelden omtrent het arbitragevraagstuk, daar hij toen reeds dit het eenige punt oordeelde waarop wellicht een beslissing van blijvende waarde te wachten zou zijn. De antwoorden waren, vooral van Zweden en van Zwitserland, zeer gunstig. Wat de plaats betreft, waar de conferentie zou bijeenkomen, zoo aarzelde de Tsaar aanvankelijk tusschen Brussel en 's Gravenhage. Koning Leopold van België schijnt zich moeite te hebben gegeven om te bevorderen, dat het congres in zijn residentie zou vergaderen. De Nederlandsche Regeering deed geen enkelen stap om den Tsaar te bewegen zijn keuze op den Haag te vestigen. De Minister van Buitenlandsche Zaken verlangde persoonlijk zelfs niet, dat de conferentie hier te lande zou bijeenkomen, omdat hij begreep, dat dit, hoewel een eer voor ons land, tevens voor de Regeering van een kleinen staat allerlei moeilijkheden met zich zou brengen.

De Martens, die als eerste Russische Gedelegeerde de conferenties voor Internationaal Privaatrecht had bijgewoond, pleitte voor 's-Gravenhage, omdat deze conferenties de geschiktheid van Nederland en de Nederlanders voor het organiseeren en leiden van dergelijke bijeenkomsten hadden bewezen. Dit argument had, zooals de Martens toen aan Asser schreef, den doorslag gegeven ten gunste van den Haag.[1)]

Het verzoek om de conferentie in ons land te ontvangen kwam voor de Nederlandsche Regeering geheel onverwacht, zooals blijkt uit de volgende aanteekening van mijn vader: ‘In het begin van Februari (1899) ontving ik op een laten namiddag, toen ik mij gereed maakte het Departement te verlaten, een cijfertelegram uit St. Petersburg. De Chef van mijn kabinet was afwezig wegens een sterfgeval, mijn

1) Zie een door Prof. Colenbrander in dit tijdschrift (Septembernummer 1913, p. 532) gepubliceerden brief van Asser hierover.
In een door hem uitgegeven boekje over de Vredesconferentie (la Conférence de la Haye, étude d'histoire contemporaine, 1900) achtte de Martens de keuze van 's Gravenhage gerechtvaardigd eensdeels door de Nederlandsche geschiedenis en de vooraanstaande plaats, die ons land innam op het gebied van het Internationale Recht en anderdeels door de betrekkingen, die sinds lange jaren tusschen Rusland en Nederland bestonden.

eerste attaché, die hem verving, was reeds vertrokken, er was niemand dan een zeer jeugdig attaché, die de ontcijfering met moeite volbracht en mij, tot mijn niet geringe verbazing, het bericht deed lezen, dat de keuze van den Czaar op 's-Gravenhage was gevallen en dat de Nederlandsche Regeering door de Russische werd gevraagd om haar machtiging te willen geven, ten einde 's Gravenhage als plaats van bijeenkomst der conferentie aan de mogendheden voor te stellen.'

De overige Ministers, inzonderheid Pierson, juichten het besluit van den Tsaar zeer toe en achtten de bezwaren gering en mijn vader wilde thans, nu eenmaal het verzoek der Russische Regeering was ontvangen, niet tot een weigering adviseeren.

De Koningin was zeer ingenomen met het denkbeeld, dat het congres in haar residentie zou zetelen, zoodat telegrafisch aan onzen Gezant te St. Petersburg werd opgedragen, ter kennis van de Russische Regeering te brengen, dat het Nederlandsche Gouvernement zeer gevoelig was aan de onderscheiding van den Tsaar, waarop weldra het antwoord werd ontvangen, dat de Keizer de mededeeling aan de andere mogendheden had overgebracht en dat tegen 's Gravenhage geen bezwaren waren geopperd.

Welke Staten behoorden tot de conferentie te worden uitgenoodigd? Dit was de eerste vraag, welke zich thans voordeed aan de Nederlandsche Regeering, die spoedig den indruk had verkregen, dat Rusland haar de verantwoordelijkheid voor de invitaties wilde overlaten, ten einde zich zelve te kunnen onttrekken aan de aansprakelijkheid voor de daarmede samenhangende moeilijkheden.

Deze moeilijkheden betroffen den Paus, de Zuid-Afrikaansche Republieken en Bulgarije.

Italië wenschte den Heiligen Stoel niet op de conferentie vertegenwoordigd te zien en zijn bondgenoot Duitschland stond geheel aan zijn zijde. Met het oog op onze binnenlandsche politiek achtte de Minister van Buitenlandsche Zaken het nu gewenscht te trachten aan de Italiaansche Regeering een besliste verklaring te ontlokken, dat zij zich niet op het congres zou laten vertegenwoordigen, wanneer

de Paus werd uitgenoodigd. Aanvankelijk antwoordde het Quirinaal ontwijkend op een desbetreffend verzoek haar door onzen Gezant te Rome, in opdracht van den Minister gedaan. De Duitsche Regeering gaf evenwel vertrouwelijk te kennen, dat de gewenschte verklaring ten slotte wel zou worden afgelegd. Door tusschenkomst van den Italiaanschen Gezant te 's Gravenhage, Graaf Zannini, met wien hij deze aangelegenheid daarop besprak, gewerd den Minister dan ook inderdaad een verklaring, zooals hij wenschte en behoefde.

Intusschen had de Internuntius, Monseigneur Tarnassi, ter kennis van den Minister van Buitenlandsche Zaken gebracht, dat er door het Vaticaan aan een uitnoodiging van den Heiligen Vader zeer groote waarde werd gehecht. De Minister gaf daarop aan den Internuntius te kennen, dat tegenover de bepaalde weigering der Italiaansche Regeering om Gedelegeerden naar den Haag te zenden, indien de Heilige Stoel werd uitgenoodigd, er naar zijn opvatting van een zoodanige uitnoodiging geen sprake kon zijn, omdat de conferentie als mislukt moest worden beschouwd, wanneer één der groote mogendheden zich terugtrok. De pauselijke Diplomaat, wien deze mededeeling begrijpelijkerwijze niet aangenaam was, liet zich daardoor evenwel niet afschrikken. Van een onderhoud met den Internuntius over deze zaak gaf mijn vader de volgende schets: ‘Wij hadden een gesprek van anderhalf uur, waarbij Tarnassi, met al de slimheid van een Italiaansch Priester mij trachtte te overreden op mijn besluit terug te komen. Wij Italianen, zeide hij mij, beginnen altijd met te veel te vragen, dat doet ook de Italiaansche Regeering, zij vraagt meer dan zij bedoelt en zal wel tot afdingen bereid zijn. Hij stelde mij allerlei uitwegen voor. Wij zouden den Paus kunnen uitnoodigen en hij zou vooraf de verzekering geven dat de uitnoodiging niet zou worden aangenomen, of wel de H. Stoel zou zich doen vertegenwoordigen, maar niet medestemmen. Ik deed hem opmerken dat een dergelijke houding niet strookte met de waardigheid van den Paus, waarop hij antwoordde, dat de H. Stoel toch het best zelf kon oordeelen over datgene wat met zijn waardigheid overeenkwam. Hij sprak ook van de noodzakelijkheid

om 's-Gravenhage te moeten verlaten en deed aan de andere zijde gevoelen, dat het den Paus wel aangenaam zou zijn, indien hij mij een decoratie zoude kunnen verleenen. Eindelijk vroeg hij mij om toch met niemand nog over de zaak te spreken. Dit laatste kon ik hem gemakkelijk toezeggen, want het lag ook niet in mijn plan om eenige ruchtbaarheid aan de zaak te geven. Ik wenschte, dat de ruchtbaarheid van de zijde der Italiaansche Regeering kwam. De Internuntius vertrok in een zenuwachtige stemming, maar wij scheidden als goede vrienden, want hij erkende zelf, dat ik geheel oprecht met hem gehandeld had. Ik had hem ook de verzekering gegeven, wat trouwens volkomen met mijne overtuiging overeenkwam, dat wij onzerzijds, indien er van andere zijde geen bezwaar was gemaakt, tegen de uitnoodiging van den Paus geen verzet zouden hebben gedaan.'

Van de overige katholieke mogendheden was er geen, die voor den Paus in de bres sprong. De Duitsche Gezant had mijn vader vertrouwelijk medegedeeld, dat de Oostenrijksche Minister van Buitenlandsche Zaken, Goluchowski, aan den Duitschen Ambassadeur te Weenen, de verzekering had gegeven, dat Oostenrijk niet voor den Paus zou opkomen. De Fransche Republiek kon dit met het oog op de binnenlandsche Staatkunde evenmin en Spanje was daartoe geheel onmachtig.

Op de lijst der mogendheden, die volgens het Russische Gouvernement zouden moeten uitgenoodigd worden en welke aan de Nederlandsche Regeering werd overlegd, kwam de Paus niet voor. Volgens bericht van onzen Gezant te St. Petersburg trachtte Graaf Mouravieff echter nog om met de Italiaansche Regeering en den H. Stoel een modus vivendi te treffen en moeilijkheden, die Italië toenmaals in China had, zouden tot uitgangspunt dienen. Uit een hem vertrouwelijk gedane mededeeling door den Italiaanschen Gezant bleek het mijn vader evenwel, dat Graaf Mouravieff intusschen aan den Italiaanschen Ambassadeur te St. Petersburg uitdrukkelijk had te kennen gegeven, dat de uitnoodigingen van Nederland alleen uitgingen en dat de zaak van den Paus hem dus niet meer raakte. Het bleek dus dat de Minister verstandig had gehandeld, door te bewerken, dat de Italiaansche Regee-

ring zich terstond beslist verklaarde, daardoor toch werd de toeleg van Graaf Mouravieff, om het odium der niet-uitnoodiging van den Pontifex Urbis op onze Regeering te doen nederkomen, verijdeld.

Intusschen was er bij de Katholieken hier te lande eenige opwinding ontstaan over het vooruitzicht, dat de Heilige Vader van de Vredesconferentie zou uitgesloten worden. Aan twee vooraanstaande leden der katholieke partij, Dr. Schaepman en Baron Michiels van Verduynen, die bij hem de zaak kwamen bespreken, gaf de Minister te kennen, dat de verantwoordelijkheid voor de uitnoodigingslijst bij de Russische Regeering berustte, hetgeen hij meende te kunnen verzekeren, begrijpend, dat in de gegeven omstandigheden Mouravieff het niet zou aandurven om den Paus op de lijst te plaatsen. Indien dit ware geschied, dan zou de Minister hem hebben geantwoord, dat de Nederlandsche Regeering zich genoodzaakt zou achten er van af te zien de conferentie te 's Gravenhage te ontvangen, omdat zij de Koningin niet mocht blootstellen aan een weigering van één der groote mogendheden om de uitnoodiging aan te nemen.

Het schijnt de begeerte geweest te zijn om Frankrijk een dienst te bewijzen, die Graaf Mouravieff er toe dreef om stappen te doen ten gunste van de vertegenwoordiging des Pausen op de conferentie. Frankrijk nml., dat den Paus en de Katholieken noodig had, zou gaarne gezien hebben, dat Italië een krenking werd aangedaan. Toen zijn pogingen waren afgestuit op de onverzettelijkheid der Italiaansche Regeering, liet Mouravieff, door tusschenkomst van onzen Gezant te St. Petersburg, aan de Nederlandsche Regeering verzoeken den Paus de redenen te ontvouwen, waarom hij niet kon worden uitgenoodigd en hem te vragen mededeelingen te willen doen aan de conferentie omtrent de kwestie van arbitrage. Na rijp overleg telegrafeerde de Minister naar St. Petersburg, op dit voorstel niet te kunnen ingaan. Hij vreesde Leo XIII door deze mededeeling te zullen ontstemmen en argwaan te zullen geven aan het Italiaansche Gouvernement, hetgeen hij aan de Russische Regeering uiteenzette, daarbij voegende, dat het hem voorkwam meer op haar weg te liggen om de bedoelde kennisgeving zelf aan het

Vaticaan over te brengen, doch hiertoe was zij niet bereid.

Overeenkomstig het advies van den Minister van Buitenlandsche Zaken, richtte de Koningin, kort vóór de opening der conferentie een brief tot den Paus, waarbij H.M. den zedelijken steun van den Kerkvorst inriep voor het groote werk, dat te 's Gravenhage zou worden ondernomen. De Duitsche Keizer had op gelijke wijze gehandeld, bij gelegenheid van de internationale arbeidersconferentie te Berlijn in 1890, waartoe de Paus evenmin was uitgenoodigd. De brief werd verzonden, nadat mijn vader den Internuntius had gepolst en van hem de verzekering had ontvangen, dat deze stap op het Vaticaan goed zou worden opgenomen en de Paus aan H.M. een antwoord zou zenden, dat aan het Congres kon worden medegedeeld. Op de slotzitting zijn de brief der Koningin en het van Zijne Heiligheid ontvangen antwoord dan ook voorgelezen.

Aan Dr. Schaepman en Baron Michiels had de Minister ondershands van dezen brief der Koningin kennis gegeven en de Katholieken zouden dan ook waarschijnlijk over het niet vertegenwoordigd zijn van den H. Stoel bij de conferentie verder hebben gezwegen, indien niet Dr. Kuyper een interpellatie had aangekondigd over de uitsluiting der Zuid-Afrikaansche Republieken. Thans dienden de Katholieken, zoowel in de Tweede als in de Eerste Kamer, bij het voorloopig verslag op het wetsontwerp, tot het verleenen van een crediet ter bestrijding van de kosten der conferentie, een collectieve nota in, waarbij tegen de uitsluiting van den Paus werd geprotesteerd en mededeeling werd verzocht van de volledige correspondentie over deze uitsluiting en die der Zuid-Afrikaansche Republieken, tusschen onze Regeering en andere Gouvernementen gevoerd. Hierop werd door den Minister geantwoord, dat van overlegging dezer stukken, wegens hun zeer vertrouwelijken aard, althans op dat oogenblik geen sprake kon zijn. Bij de openbare behandeling van het wetje bepaalden de katholieke afgevaardigde Dobbelmann en zijn geestverwant van der Biesen, resp. in de Tweede en in de Eerste Kamer, zich tot een kort protest tegen de uitsluiting van den Paus, mede namens hun partijgenooten. De credieten werden toegestaan, alleen de Sociaal-Democraten

stemden tegen, nadat door Van Kol een verklaring was voorgelezen, mede onderteekend door de beide overige socialistische afgevaardigden, waarbij zij protesteerden tegen de conferentie, van welke zij noch directe noch indirecte vruchten verwachtten voor den wereldvrede en waarbij zij zich op weinig vleiende wijze over den Tsaar uitlieten. De Minister vergenoegde zich met een woord van ernstig protest tegen deze uitlatingen.

Na afloop der conferentie is de briefwisseling van de Koningin met den Paus nog ter sprake gebracht in de Tweede Kamer bij de debatten over het Adres van Antwoord op de troonrede van 1899 door de Visser, die zijn verwondering er over te kennen gaf dat deze correspondentie had plaats gehad onder een liberale Regeering, te meer waar in 1897 de Vrijzinnigen onder anticlericale vlag de zege hadden behaald en hij bekende dat hij met vele Protestanten er pijnlijk door was getroffen. De Minister verklaarde op een desbetreffende vraag van de Visser voor den brief der Koningin de verantwoordelijkheid ten volle op zich te nemen. Zoowel het niet-uitnoodigen van den Paus als den brief der Koningin verdedigde hij op grond van internationale gebruiken. Bij de algemeene beschouwingen over de begrooting van Buitenlandsche Zaken werd weder op deze kwestie teruggekomen en wel door de Savornin Lohman, die er zijn afkeuring over uitsprak, dat de Regeering van een Protestantsche natie geen bezwaar had tegen een uitnoodiging van den H. Stoel tot de vredesconferentie, waarbij geen speciaal katholiek belang was betrokken. Schaepman aan den anderen kant gaf als zijn meening te kennen, dat de Regeering het verzoek om de conferentie te 's Gravenhage te houden, niet had behooren aan te nemen, toen haar gebleken was, dat de Paus daaraan niet kon deelnemen.

Het niet uitnoodigen der Zuid-Afrikaansche Republieken, wier onafhankelijkheid toenmaals reeds door Engeland bedreigd werd, verwekte hier te lande groote ontstemming, waarvan Dr. Kuyper gretig gebruik maakte om de Regeering aan te vallen. Omtrent die uitsluiting en zijn beleid met betrekking tot deze aangelegenheid heeft de Minister van Buitenlandsche Zaken in later jaren, nadat Kuyper in zijn

'nadere toelichting op het program der anti-revolutionaire partij' deze zaak weder had opgerakeld, een uitvoerige uiteenzetting gegeven in een, door dit tijdschrift opgenomen artikel, naar den inhoud waarvan ik volstaan kan te verwijzen.[1)] Kuyper had in dit geschrift, zooals mijn vader het op den hem eigen hoffelijken toon uitdrukte 'enkele gebeurtenissen waarin ik zelf betrokken ben geweest en waarvan dus de bijzonderheden mij zeer goed bekend zijn, niet zoo voorgesteld als ik zoude meenen, dat zij uit het licht eener nauwgezette waarneming der feiten moeten te voorschijn komen.' Dr. Kuyper daarover scherpe verwijten te doen lag echter niet in zijn bedoeling. 'Ik weet,' zoo vervolgde hij, 'hoe moeielijk het is om de voorstellingen, die men zich voor jaren gevormd heeft van gebeurtenissen waarin men een staatkundige rol heeft gespeeld te herzien en mag de mogelijkheid, dat ik zelf niet geheel onbevangen ben, niet geheel buiten rekening laten.'

Toen de beweging over de niet toelating van Transvaal en den Oranje Vrijstaat, aangezet door de dagbladen van alle richtingen, zoo krachtig werd, dat men vreesde voor verwerping van het wetje, waarbij de credieten voor de conferentie werden toegestaan of voor een motie van afkeuring, gaf de Minister van Buitenlandsche Zaken in den Ministerraad te kennen, zelfs bij de zwakste afkeuring zijn portefeuille te zullen neerleggen, omdat hij niet de conferentie wenschte te openen, nadat de Volksvertegenwoordiging haar bijeenkomen had gelaakt, terwijl daarenboven Rusland, na een zoodanig votum, wellicht het congres niet te 's Graven-

1) 'De Zuid-Afrikaansche Republieken en de Vredesconferentie van 1899' opgenomen in het Juninummer van 1916.
Na het verschijnen van dit artikel schreef 'De Standaard': 'of Dr Kuyper in zijn uitkomend werk nog gelegenheid zal kunnen vinden om ook dit Gids-artikel van den heer de Beaufort af te takelen, zal later moeten blijken.' Voor zooveel mij bekend heeft de groote anti-revolutionaire staatsman hiertoe geen gelegenheid kunnen vinden.
De Hoogleeraar de Louter, die destijds betoogd had, dat de Nederlandsche Regeering, toen gebleken was, dat de Zuid-Afrikaansche Republieken niet op de conferentie zouden worden toegelaten, op haar bereidverklaring om de conferentie te 's Gravenhage bijeen te roepen, had behooren terug te komen, schreef aan mijn vader, na kennis genomen te hebben van zijn artikel, dat hij thans overtuigd was, dat de Regeering niet anders had moeten handelen, dan zij gehandeld had.

hage zou willen laten doorgaan. De andere Ministers waren eenstemmig van oordeel, dat van deze zaak een kabinetskwestie behoorde gemaakt te worden en de Premier liet dan ook aan den Voorzitter der Tweede Kamer weten, dat het Ministerie besloten had af te treden, indien op eenige wijze een afkeurend oordeel werd uitgebracht.

De interpellatie van Kuyper over de uitsluiting der beide Republieken, was een gebeurtenis, die, hetgeen bij ons tot de groote zeldzaamheden behoort, ook in het buitenland de aandacht trok. De tribunes waren overvol en het Corps Diplomatique was talrijk vertegenwoordigd. Kuyper had gerekend op de medewerking der Katholieken, en der Radicalen, welke laatsten de aanwezigheid mijns vaders in het Ministerie betreurden, omdat zij ten onrechte meenden, dat hij radicale maatregelen tegenhield. Deze berekeningen hebben echter gefaald, de Katholieken wilden op dat oogenblik niet meewerken om het Kabinet ten val te brengen en de Radicalen evenmin.

Bij deze interpellatie was door den Minister melding gemaakt van vertrouwelijke besprekingen, gehouden tusschen de Russische Regeering en onzen Gezant te St. Petersburg, Jhr. Wttewaal van Stoetwegen. Aan dezen staatsambtenaar, die 35 jaren in den diplomatieken dienst had doorgebracht, was juist in die dagen een Nederlandsche ridderorde toegekend en Kuyper kon niet nalaten daarop te zinspelen en te verklaren, dat hij liever zou gezien hebben, dat deze onderscheiding verleend ware na onderhandelingen, die *gelukt* en niet na onderhandelingen, die *mislukt* waren.

Jhr. van Stoetwegen beging daarop een onverdedigbare handeling door in de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ een open brief aan Dr. Kuyper te publiceeren, die ieder met ergernis vervulde.

Niet alleen toch handelde hij hierdoor in strijd met de voorschriften, die den diplomatieken ambtenaren verboden in het openbaar te schrijven, maar deze brief bevatte bovendien mededeelingen over gevoerde vertrouwelijke onderhandelingen, terwijl vorm en toon er van grof en persoonlijk waren. Op voordracht van den Minister van Buitenlandsche Zaken werd Jhr. van Stoetwegen dan ook op grond van

deze daad, door de Koningin op disponibiliteit gesteld buiten bezwaar van 's lands schatkist. Indien de Minister den Gezant had willen handhaven dan zou de eenstemmige afkeuring over diens handeling in alle kringen zich ongetwijfeld in de Staten-Generaal op een wijze hebben uitgesproken, die voor het prestige onzer Diplomaten niet bevorderlijk ware geweest. doch Onze Regeering zou dan ook een reclame van het Britsche Gouvernement hebben ontvangen. De brief, die terstond door de ‘Times’ was overgenomen, gaf nml. den indruk, dat er in Engeland stappen waren gedaan ten behoeve der Zuid-Afrikaansche Republieken. Dit was niet het geval geweest, doch Jhr. van Stoetwegen had deze aangelegenheid besproken met den Britschen Ambassadeur ten zijnent, wiens vraag of hij hiertoe instructies van zijn Regeering had ontvangen, hij ten slotte gedwongen was geweest ontkennend te beantwoorden. Dit was aan den Britschen Premier, Lord Salisbury overgebracht, die daarover zeer ontstemd was. De toenmalige Engelsche Gezant bij ons Hof, Sir Henry Howard, die Nederland altijd welgezind was, berichtte daarop vertrouwelijk aan zijn Minister, dat Jhr. van Stoetwegen zou teruggeroepen worden en gaf hem daarom in overweging geen stappen te 's Gravenhage te doen, waarna Lord Salisbury hem schreef, dat hij dan maar aan de Nederlandsche Regeering zou overlaten ‘to deal with their excentric Minister at St. Petersburg’ zooals zij dit zelf goedvond.

Door de dagbladpers werd de zaak Stoetwegen druk besproken. Enkele radicale bladen vonden zelfs in de handelwijze van dezen Gezant aanleiding om afschaffing van onze Diplomaten of althans inkrimping van ons corps diplomatique en uitbreiding van het beroepsconsulaire corps te bepleiten.

Bij de discussie over de begrooting van Buitenlandsche Zaken hervatte Kuyper den aanval op de Regeering, ditmaal met een motie tegen den Minister persoonlijk, als hebbend ter gelegenheid der Vredesconferentie ten behoeve der stamverwante Republieken niet gedaan wat had kunnen geschieden. Deze motie werd verworpen, nadat Minister Pierson verklaard had, dat het Kabinet haar met nadruk ontraadde. Indien de Kabinetskwestie niet gesteld ware, zouden de Vooruitstrevenden vóór de motie hebben gestemd. Thans

deden dit alleen de Socialisten, een paar Katholieken en de geestverwanten van Kuyper. Deze motie maakte, ook in het buitenland, geheel den indruk van zuivere politieke oppositie. Iedereen wist, dat Engeland er nimmer in zou hebben bewilligd, dat Transvaal en de Oranje Vrijstaat op de conferentie werden toegelaten.

De uitnoodiging van Bulgarije bracht voor de Nederlandsche Regeering eigenaardige moeilijkheden mede. Vorst Ferdinand was, sedert zijn verzoening met Rusland, de gunsteling van de Russische Staatkunde geworden en de Bulgaarsche Agent te St. Petersburg had in hooge mate de gunst van Graaf Mouravieff weten te verwerven. De Russische Regeering hechtte er dus veel waarde aan, dat Bulgarije ter conferentie genood zou worden. Het liet zich echter verwachten, dat de Sultan van Turkije slechts gedwongen zou toestemmen in een uitnoodiging van zijn Vasal.

De verhouding tusschen de Porte en de Nederlandsche Regeering was in die dagen zeer goed. De Sultan scheen het in zijn belang te achten ons op allerlei wijzen zijn welwillende gezindheid te toonen. Zoo had hij verklaard, de millioenen Mohammedanen, die onderdanen van onze Koningin waren, altijd te zullen vermanen om getrouw te zijn aan hun Beheerscheres. Voorts had hij den Turkschen Consul-Generaal te Batavia, over wien het Indische Gouvernement zich beklaagd had, op verzoek van onze Regeering terstond teruggeroepen. Ook was door hem aan onze Koningin een Arabisch paard ten geschenke aangeboden. Het was dus voor onze Regeering geraden om den Sultan in deze zaak niet te krenken. De Minister van Buitenlandsche Zaken gaf toen aan de Russische Regeering te kennen, tegen een uitnoodiging van Bulgarije geen bezwaar te hebben doch dan van haar ook een schriftelijke verklaring te verlangen, dat zij de verantwoordelijkheid hiervoor geheel op zich wilde nemen en anders zelf de Porte door onzen Gezant te Constantinopel te willen doen polsen. De zaak schikte zich ten slotte in dier voege, dat Bulgarije werd uitgenoodigd, onder mededeeling van de reserves, die de Porte stelde en die, zoowel door den Turkschen Gezant te 's Gravenhage als door tusschenkomst van de Russische

Regeering aan onzen Minister van Buitenlandsche Zaken waren kenbaar gemaakt.

Den 9den April werden de uitnoodigingen door den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche Zaken ‘d'accord avec le Gouvernement Impérial Russe’ verzonden aan de Regeeringen van alle Europeesche Staten, benevens aan die van China, de Vereenigde Staten van Amerika, Mexico, Japan, Perzië en Siam.

De 18de Mei, de geboortedag van den Tsaar, werd gekozen als datum, waarop de Vredesconferentie, met welken naam men deze internationale bijeenkomst, eigenlijk minder juist, pleegt aan te duiden, zou geopend worden. Nadat des morgens een godsdienstige plechtigheid in de Grieksche Kapel was gehouden ter herdenking van des Keizers verjaardag, had in den namiddag de openingszitting van het Congres plaats in de Oranjezaal van het Huis ten Bosch, welk Paleis door de Koningin welwillend ter beschikking van de Conferentie was gesteld. De door de lentezon vroolijk verlichte zaal, waarvan de wanden door onze 17de eeuwsche schilders met zinnebeeldige voorstellingen der heldenfeiten van den Stedendwinger zijn verlucht, was geheel gevuld door de afgevaardigden der 26 Staten, die aan de conferentie deelnamen. Ik had het voorrecht mij te bevinden onder de 15 niet-Gedelegeerden, meest redacteuren en correspondenten van Nederlandsche en buitenlandsche couranten, die van af de kleine galerij in de koepel boven de zaal van deze historische gebeurtenis getuigen mochten zijn.[1)]

Aan het slot van zijn korte welkomstgroet[2)] tot de Gedele-

1) Tot deze 15 personen behoorde o.a. ook Barones von Suttner en een andere bekende pacifist de heer Fried, die later in zijn boek over de conferentie schreef, dat hem bij deze openingszitting de woorden voor den geest waren gekomen, die Göthe, na den slag bij Valmy gesproken had: ‘Von hier und heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus und Ihr könnt sagen, Ihr seid dabei gewesen.’

2) Mijn vader had oorspronkelijk in zijn openingsrede, waarvan hij den tekst vooraf aan Staal had toegezonden, den wensch willen uitspreken dat in de toekomst de dag der opening voor den Keizer mocht blijken te zijn ‘le plus beau jour de son Règne.’ Staal raadde toen aan liever te spreken van ‘un des jours les plus heureux,’ want, zeide hij, de Keizerin zou dit niet aangenaam vinden, zij zegt altijd, dat de schoonste dag in het leven van den Tsaar de dag is geweest van zijn huwelijk. Mijn vader nam dadelijk dit amendement van den Russischen Ambassadeur over.

geerden, vestigde de Minister van Buitenlandsche Zaken hun aandacht op een der wandschilderingen, betrekking hebbend op den Munsterschen vrede, waarop de Vrede wordt afgebeeld, de zaal binnentredend om den tempel van Janus te sluiten en vervolgde dan aldus: ‘J'espère, Messieurs, que cette belle allégorie sera de bonne augure pour vos travaux et qu'après les avoir terminés, vous pourrez dire que la Paix que l'art a fait pénétrer dans cette salle en est sortie pour répandre ses bienfaits sur l'humanité entière.’

De eerste Russische Gedelegeerde, de Heer Staal, Ambassadeur te Londen, werd op voorstel van den Minister tot Voorzitter der conferentie gekozen.

Staal had aan mijn vader gezegd zeer op te zien tegen dit Voorzitterschap, daar hij nooit tot meer dan tot drie menschen tegelijk het woord had gevoerd. Bij zijn optreden als President van dit wereldcongres gaf hij ook inderdaad blijk nooit een vergadering te hebben geleid. Na een korte rede van den Voorzitter, waarin deze dank bracht aan de Koningin en de Nederlandsche Regeering en ons land ‘le berceau de la science du droit international’ noemde, werden op zijn voorstel Minister de Beaufort tot Eere-Voorzitter en de eerste Nederlandsche Gedelegeerde, de oud-Minister Jhr. van Karnebeek tot vice-Voorzitter benoemd.[1)]

Van den President der eerste Vredesconferentie gaf mijn vader de volgende schets: ‘Staal is een klein man met een schrander uiterlijk, levendige oogen en grijze bakkebaarden. Hij maakt den indruk van een man, die een groote positie heeft bekleed zonder zich daarop iets te laten voorstaan, beleefd tegenover iedereen, met het grootste gemak over alles sprekend, met kennis en tact en een weinig ironie, die evenwel altijd goedmoedig blijft.’

De tweede Russische Gedelegeerde, de Martens, had door zijn Europeeschen naam als rechtsgeleerde en meer in het bijzonder als beoefenaar van het Volkenrecht grooten invloed. Zeer invloedrijk was ook Raffalowich, een bij uitstek bekwaam

1) De overige Nederlandsche afgevaardigden waren: de oud-Minister van Oorlog Generaal den Beer Poortugael, Mr. T.M.C. Asser, Mr. E.N. Rahusen en A.P. Tadema, marine-officier (technisch gedelegeerde).

man, die tot adjunct-secretaris-generaal werd benoemd.[1)]

Van het hoofd der Fransche Delegatie, den bekenden Staatsman en oud-Minister-President Bourgeois, teekende mijn vader, nadat hij kennis met hem gemaakt had op: ‘Bourgeois kwam mij voor een scherpzinnig en kalm man te zijn, althans in dit kleine gezelschap, zoo geheel verschillend van een Fransche parlementaire vergadering’; van den Italiaanschen eersten Gevolmachtigde Graaf Nigra, Ambassadeur te Weenen: ‘een lange gestalte met een slim maar niet zeer gedistingueerd uiterlijk’ en van Duitschland's eersten Gedelegeerde Graaf von Münster, Ambassadeur te Parijs: ‘een man van bij de tachtig jaren, de type van een Noord-Duitsch groot-Heer, lang en mager, militaire gestalte, deftig maar hoogst beleefd, een man, die zich voelt’. Eén der overige Duitsche Afgevaardigden Prof. Baron von Stengel was de schrijver van een boekje, ‘der ewige Friede’, dat in Rusland door de censuur was verboden en waarin over het plan van den Tsaar tot het houden der conferentie in zeer afkeurenden zin werd gesproken. Ook kwamen daarin eenige dwaze verdedigingsgronden van den oorlog voor, o.a. dat de oorlog noodzakelijk was voor den vooruitgang der wetenschap, meer in het bijzonder voor die der chirurgie.

Naast hun meest bekwame diplomaten en rechtsgeleerden hadden vele Staten ook hooge militaire en marine-autoriteiten ter conferentie afgevaardigd. Buiten en behalve deze officieele Gedelegeerden der mogendheden had het congres ook vele andere vreemdelingen naar de Nederlandsche residentie gelokt, onder wie de wakkere pioniers der vredesbeweging, door menigeen bespot, zooals destijds tot de bon ton behoorde. Prof. von Stengel sprak zelfs in zijn bovengenoemd geschrift van de ‘Komische Figuren’ der vredesbeweging, voor wier groteske denkbeelden hij meende niet genoeg te kunnen waarschuwen. In de Haagsche Hôtel-salon van de bekende schrijfster van ‘die Waffen nieder’ vonden deze vredesvrienden een centrum, waar ook enkele Gedelegeerden o.a. de Fransche Député Baron d'Estourwenelles de Constant, de Belgische Senator Ridder Descamps en de Oostenrijksche

1) Secretaris-Generaal was de Nederlandsche Diplomaat Jhr. van Eys.

Ambassadeur Graaf Welsersheimb zich soms vertoonden.[1)]

Onder de toenmaals te 's Gravenhage verblijvende vreemdelingen bevonden zich ook Turksche en Armenische ontevredenen, die een beweging tegen den Sultan op touw wilden zetten. Eén dezer Armeniërs, Minas Tcheraz, had getracht zich met de Protestantsche voorstanders der Armenische beweging hier te lande in verbinding te stellen, maar men was door de buitenlandsche leden van het Protestantsch Armenisch Comité tegen hem gewaarschuwd. Intusschen had de Christelijke Jongelings Vereeniging te 's Gravenhage, die niet in tijds op de hoogte was gebracht, dezen zoogenaamden Professor uitgenoodigd in haar lokaal op te treden, waar hij lichtbeelden op Armenië betrekking hebbend zou vertoonen. Naar men zeide zouden deze lichtbeelden echter voor een deel hoonende voorstellingen van den Sultan te aanschouwen geven. De eerste Turksche Gedelegeerde Turkhan Pacha kwam zich over dezen Armeniër beklagen bij den Minister van Buitenlandsche Zaken en verzocht hem dringend niet te willen toestaan, dat de lezing zou plaats hebben. De Minister antwoordde, dat de wet hem hiertoe geen bevoegdheid verleende, maar dat Tcheraz, indien hij beleedigingen tegen den Sultan uitte, gestraft zou worden volgens ons Strafwetboek. De Minister schreef hierover aan zijn ambtgenoot van Justitie, alsook particulier aan den Burgemeester van 's Gravenhage, wien hij in overweging gaf den Armeniër te doen waarschuwen om zich niet beleedigend over den Sultan uit te laten, daar het zeer onaangenaam zou zijn, indien gedurende het bijeenzijn der conferentie een strafvervolging zou moeten ingesteld worden wegens beleediging van een vreemden Souverein. De lezing ging intusschen niet door, omdat verzuimd was aan de Politie vergunning te vragen voor de lichtbeeldenvertooning en het bestuur der Jongelings-Vereeniging het daarenboven bij nader inzien beter had geacht den Armeniér maar niet te laten optreden. Dit gaf aanleiding tot artikelen in de dagbladen, waarin beweerd werd, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken het houden dezer lezing had verboden op verzoek van de Turksche Regeering. De Minister liet dit

1) Zie hierover ‘die Haager Friedens Conferenz’. Tagebuchblätter von Bertha von Suttner.

bericht, in overleg met het Gemeente Bestuur, tegenspreken, maar de Armeniër trachtte een andere voorstelling aan de zaak te geven en in een buitenlandsch blad werd verhaald, dat de Sultan groote concessiën had gedaan t.o.v. de Mohammedaansche bevolking op Java, omdat de Nederlandsche Regeering den Armeniër het land had uitgezet.

Het gerucht, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken de lezing zou verboden hebben kwam Dr. Kuyper ter oore, toen hij zich te 's Gravenhage bevond voor een vergadering van de Commissie van Rapporteurs der Ongevallenwet. De antirevolutionaire leider zag onmiddellijk in, dat hij in dezen Armeniër een uitstekend werktuig zou hebben om een beweging tegen de Regeering en in het bijzonder tegen den Minister van Buitenlandsche Zaken te verwekken. Met twee zijner mede-rapporteurs Vermeulen, een Katholiek en Lieftinck een links Liberaal, zocht hij Minas Tcheraz op en, zonder eenig nader onderzoek van de zaak, noodigde hij dezen uit om te Amsterdam onder zijn patronaat en dat van de beide andere volksvertegenwoordigers op te treden. Het radicale weekblad ‘de Amsterdammer’ had intusschen een spotprent gepubliceerd, waarop de Minister van Buitenlandsche Zaken werd afgebeeld, die den Nederlandschen leeuw een voetval liet maken voor den Sultan. Deze plaat werd op de Amsterdamsche bijeenkomst vertoond en uitgelegd door Kuyper, die echter niet den Minister noemde, maar alleen sprak van ‘de autoriteiten’. Deze vergadering werd door Kuyper zooveel mogelijk als demonstratie tegen de Regeering aangewend en de Armeniër werd er door het publiek zeer toegejuicht.[1)]

Minaz Tcheraz, die een farceur was en te 's Gravenhage naamkaartjes rondbracht met het bijschrift, ‘Délégué à la conférence de la Paix’,[2)] had blijkbaar zeer goed begrepen, dat Kuyper hem voor een staatkundig doel had laten optreden.

1) Van deze bijeenkomst heeft Dr. Kuyper een gedrukt verslag uitgegeven ‘conférence arménienne á Amsterdam.’

2) In de dagbladen deed een verhaal de ronde, dat Minas Tcheraz, met een grootkruis omhangen en in een fraaie koets, naar het Huis ten Bosch was gereden en daar de wachters had weten te verschalken. Niemand van het Bureau, noch de portier, noch één van de schildwachten hadden echter iets van dezen blijden intocht waargenomen. Vermoedelijk had hij zelf dit geheele verhaal verzonnen.

Toen hij te Parijs was teruggekeerd, had hij van een zeker individu onder de Armenische kolonie aldaar, met een weinig loffelijk verleden, die zich Vorst de Lusignan noemde en als zoodanig zwendelde met ridderorden, die hij uitgaf, een decoratie weten te verkrijgen, die hij tot belooning aan Dr. Kuyper zond.

Bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting in de Tweede Kamer, bracht Kuyper de kwestie van den Armeniër en van Jong Turken, die door de politie uit overdreven dienstijver waren bemoeilijkt, ter sprake en klaagde over den inbreuk op de aloude gastvrijheid tegenover staatkundige uitgewekenen. De Armeniërs waren echter geen uitgewekenen, zij konden overal verblijven, doch zij waren slechts hierheen gekomen om de Turksche Gedelegeerden te bemoeilijken, ‘pour taquiner le Sultan’ zooals Tcheraz zelf schijnt verklaard te hebben, ook was er geldbejag bij in het spel, een der Armeniërs, Ammechan, althans was in voortdurende onderhandeling met de Turksche Gedelegeerden om zich te doen afkoopen. Minister Pierson gaf de ware toedracht van de zaak Minas Tcheraz, dien hij verklaarde een leugenaar te zijn, en raadde Kuyper aan voortaan op te passen met vreemdelingen en vooral met Armeniërs.

Ik zou misbruik maken van de gastvrijheid, die de Redactie van dit tijdschrift toch reeds zoo welwillend is in hooge mate aan mijn pennenvruchten te verleenen, indien ik hier uitweidde over hetgeen door deze eerste vredesconferentie is tot stand gebracht. Zooals men weet is het oorspronkelijke denkbeeld van den Tsaar, beperking der bewapeningen, vooral door den tegenstand van Duitschland, niet door haar kunnen verwezenlijkt worden. Een enkele korte aanhaling uit de aanteekeningen van mijn vader, vergunne men mij hier nog in te lasschen:

‘De stroomingen in de conferentie waarneembaar tusschen de vooral Duitsche militairistische denkbeelden en de antimilitairistische om het zoo uit te drukken was uiterst belangwekkend. Aan de eene zijde de meening, dat het leger het belangrijkste element is in den Staat, de kern waarom alles zich vormt, de voorstelling, dat zonder een groote alles omvattende militaire inrichting een staat eigenlijk geen

reden van bestaan heeft. Aan de andere zijde de onder verschillenden vorm uitgesproken overtuigingen, dat de legers een noodzakelijk kwaad zijn, die de vooruitgang der beschaving zal opruimen of ten minste sterk doen inkrimpen'.

Toen in den beginne gevreesd werd, dat de conferentie slechts tot bespiegelingen zonder resultaat zou leiden, had de Minister van Buitenlandsche Zaken de Nederlandsche delegatie opgedragen, de onschendbaarheid van den privaat eigendom in den zeeoorlog ter sprake te brengen. Dit ge schiedde in een vertrouwelijke bijeenkomst van de hoofden der delegaties door Jhr. van Karnebeek.

Bij Duitschland en de Vereenigde Staten, wier Delegatie ook zelf een voorstel hieromtrent wilde doen, vond dit denkbeeld bijval, Frankrijk evenwel verzette er zich tegen, ook Rusland had bezwaren tegen dit punt, waarvan in de circulaire van Mouravieff geen gewag was gemaakt, zoodat de Minister aan onze delegatie ten slotte de instructie gaf om deze aangelegenheid te laten rusten.

Men was trouwens inmiddels tot overeenstemming gekomen omtrent de arbitrage-kwestie, waarvoor Duitschland aanvankelijk weinig ingenomenheid had getoo nd. Toen de Russische en Amerikaansche voorstellen omtrent deze aangelegenheid waren ingekomen, was er zelfs eenige verkoeling ontstaan tusschen de Duitsche en de Russische Gedelegeerden. Ten slotte had Keizer Wilhelm op dit punt toegegeven, wellicht het meest onder den sterken aandrang der Vereenigde Staten.

Het verdrag betreffende de vreedzame beslechting van internationale geschillen, is ongetwijfeld als den meest belangrijken arbeid der conferentie te beschouwen. Voor ons land nog in het bijzonder, wegens de vestiging van het zoogenaamde 'Permanente Hof van Arbitrage' te 's Gravenhage. Door de conferentie werd voorgesteld in het verdrag te bepalen, dat met het toezicht op de huishoudelijke aangelegenheden van het Hof zou belast worden een Permanente Raad van Beheer, bestaande uit de te 's Gravenhage geaccrediteerde diplomatieke vertegenwoordigers van de Staten, die de Conventie geteekend hadden, onder Voorzitterschap van

den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche Zaken.

Wanneer nu de H. Stoel niet tot het tractaat kon toetreden zou de Internuntius te 's Gravenhage in dezen Raad geen zitting kunnen nemen. De Minister van Buitenlandsche Zaken vroeg zich af of deze omstandigheid, die de opheffing van de Pauselijke Nuntiatuur te 's Gravenhage kon tengevolge hebben, soms een reden zou kunnen zijn om tegen de vestiging van het Hof in onze residentie bezwaar te maken, al achtte hij deze vestiging een zeer groot voorrecht voor ons land, daar zij, naar zijn meening, gelijk stond met een neutraliteitsverklaring zonder de daaraan verbonden lasten, maar hij vreesde, aan den anderen kant, dat misschien een coalitie van Katholieken, Kuyperianen, Radicalen en Socialisten het verdrag dan zou verwerpen. De meerderheid in den Ministerraad, waar de Minister deze zaak ter sprake bracht, was van oordeel, dat uitsluiting van den Paus geen reden mocht zijn voor de Nederlandsche Regeering om af te zien van de eer, dat het Arbitrage Hof op Nederlandsche bodem zou zetelen. De Regeering achtte het echter wenschelijk ernstige stappen te doen, om het daarheen te leiden, dat de H. Stoel alsnog tot het verdrag kon toetreden, waardoor de Katholieken haar goeden wil zouden moeten erkennen. In een vertrouwelijk onderhoud met den eersten Italiaanschen Gedelegeerde legde de Minister dezen den geheelen toestand bloot. Graaf Nigra beloofde zijn Regeering te polsen, doch deze bleek onverzettelijk en zou niet gedoogen, dat van toetreding des Pausen tot het verdrag melding werd gemaakt. Intusschen werd met goedvinden van Nigra in het tractaat het woord ‘Puissances’ opgenomen en niet ‘Etats’, waardoor althans de mogelijkheid van toetreding van den H. Stoel niet werd uitgesloten.

Ten aanzien van de toetreding tot dit verdrag door mogendheden, die niet ter conferentie vertegenwoordigd waren, was aanvankelijk voorgesteld òf om deze volkomen vrij te laten evenals zulks met betrekking tot de overige door de conferentie aangenomen conventies was bepaald òf vast te stellen, dat daarover door den Permanenten Raad van Beheer bij stemming zou beslist worden. Italië en Engeland echter, resp. met het oog op den H. Stoel en op de Zuid-Afrikaansche Republieken hadden daartegen bezwaar. Lord Salisbury zond

zelfs uitdrukkelijk instructies, dat voor toetreding de toestemming van alle mogendheden diende verkregen te worden.

Ten slotte werd in beginsel besloten, dat toetreding mogelijk zou zijn, doch dat de voorwaarden, waaronder dit zou kunnen geschieden later zouden geregeld worden.

Toen het wetsontwerp tot goedkeuring van dit 'verdrag voor de vreedzame beslechting van internationale geschillen' den 30sten Maart 1900 bij de Tweede Kamer in behandeling kwam, waren de kanonnen in Zuid-Afrika reeds sedert bijna een half jaar bezig een internationaal geschil op niet-vreedzame wijze 'te beslechten'. De radicale afgevaardigde Veegens stelde nu een motie voor, om de behandeling uit te stellen met het oog op den oorlog. Hij meende, dat goedkeuring van het tractaat zou kunnen worden opgevat als een erkenning van de Souvereiniteit van Engeland over de Zuid-Afrikaansche Republiek.[1)] De Minister bestreed deze opvatting en verklaarde dat verdaging van de goedkeuring der conventie op den aangevoerden grond, terwijl hij aan de mogendheden had toegezegd een spoedige ratificatie er van te zullen bevorderen, ons in groote moeilijkheden met het buitenland zou kunnen brengen, waarvoor hij de verantwoordelijkheid niet op zich wenschte te nemen. De motie werd toen ingetrokken, en de goedkeuringswet aangenomen waartegen echter nog een twintigtal leden (de Kuyperianen, de Socialisten en enkele vooruitstrevende Liberalen) hun stem uitbrachten.

De overige door de Vredesconferentie tot stand gebrachte verdragen[2)] werden eenige maanden later zonder tegenstand goedgekeurd.

1) De heer Veegens beriep zich hiervoor op een artikel van den Franschen Gedelegeerde Baron d'Estournelles de Constant in de 'revue de Paris', waarin deze o.a. schreef 'Le sort du Transvaal a été decidé le jour où l'entrée de la conférence de la Paix lui a été refusée.' Daardoor zouden volgens hem de mogendheden implicite de souvereiniteitsrechten van Engeland over de Zuid-Afrikaansche Republiek erkend hebben.
Minister de Beaufort noemde deze bewering van Baron d'Estournelles, die niet betrokken was geweest in de onderhandelingen, aan de conferentie voorafgaand, onjuist.

2) Dit waren:
1e. het verdrag betreffende de wetten en gebruiken van den oorlog te land;
2e. het verdrag betreffende de toepassing op den zeeoorlog van de beginselen der Conventie van Genève van 22 Augustus 1864,
benevens een drietal 'verklaringen,' waarbij o.a. verboden werd het werpen van projectielen of ontplofbare stoffen uit ballons 'of op dergelijke nieuwe wijzen,' het bezigen van projectielen met het eenige doel verstikkende of giftige gassen te verspreiden en van dum-dum kogels.

Den 29sten Juli 1899 had inmiddels de sluitingszitting der conferentie plaats gehad. ‘La bonne graine est semée. Laissons venir la moisson’ aldus besloot President Staal zijn rede op deze laatste bijeenkomst. Graaf Von Münster huldigde in het bijzonder den Voorzitter en Jhr. van Karnebeek: ‘la cheville, ouvrière de la conférence’ en de Minister van Buitenlandsche Zaken wees op het moreele effect der conferentie en herinnerde daarbij aan de woorden kort te voren door den Franschen geschiedkundige, den Hertog de Broglie met betrekking tot haar gesproken:

‘Nous vivons dans un temps où il faut tenir autant et plus compte de l'effet moral d'une grande mesure que de ses résultats matériels et immédiats.’

De eerste Engelsche Gedelegeerde Sir Julian Pauncefote zeide na de sluiting tot mijn vader, zelden een conferentie te hebben bijgewoond met zoo weinig incidenten en onaangename meeningsverschillen. Tusschen de Russische en de Duitsche Delegaties was soms eenige wrijving, doch de Fransche Gedelegeerden, met name Bourgeois, waren steeds in de weer om moeilijkheden te voorkomen.

De Haagsche Vredesconferentie is zeer verschillend beoordeeld geworden. In den aanvang was de critiek haar veelal ongunstig. Den militairisten was zij een gruwel; ‘Een drukfout in de wereldgeschiedenis’ noemde Prof. von Stengel haar zelfs. De ultra-Pacifisten, die hoopten, dat zij, zooal niet den eeuwigen vrede, dan toch althans reeds aanstonds beperking der bewapeningen zou brengen, waren teleurgesteld, maar de meer gematigde en practische vredesvrienden aanvaardden dankbaar het verkregene. Bertha von Suttner achtte destijds de conferentie ‘het meest miskende historische feit’, maar Bourgeois voorspelde toen reeds omtrent haar dat ‘plus on avancera sur la route du temps, plus clairement apparaîtra son importance’ en inderdaad, heeft men, naar ik meen, den arbeid der conferentie meer en meer leeren waardeeren.

Het publiek en de pers in ons land wijdden tijdens de

conferentie aan het groote vraagstuk van de beperking der bewapeningen geen aandacht en bijna even weinig aan de voor kleine Staten zoo belangrijke kwestie der arbitrage, die haar intrede deed als internationaal instituut. Het was voornamelijk met de bespreking van bijkomende zaken: de uitsluiting van den Paus en van de Zuid-Afrikaansche Republieken en het optreden van enkele ontevreden Turken en Armeniërs, dat men zich bezighield.

Deze onverschillige stemming van het Nederlandsche volk kon zeker niet aan militairistische neigingen worden toegeschreven. Dweepers met een 'frischen fröhlichen Krieg' zijn bij ons gelukkig niet of althans uiterst zeldzaam te vinden. Wel waren er toenmaals enkele predikanten, die leeraarden, dat het zonde was den door God ingestelden oorlog te bestrijden, maar het aantal aanhangers van deze averechtsche schrift uitleggers zal wel niet talrijk zijn geweest en uitsluitend of hoofdzakelijk uit onontwikkelde en bigotte 'kleine luyden' hebben bestaan.

Neen, de onverschilligheid van het Nederlandsche publiek voor den arbeid der Vredesconferentie was niet te wijten aan militairisme noch aan godsdienstige dweepzucht, maar zij kwam voort uit scepticisme.[1)] Men geloofde toen niet aan den ernst er van. In navolging van buitenlandsche bladen sprak men van 'de komedie van den Haag' of van 'het diplomaten kransje'.

In later jaren, toen men gewaar werd, dat het Hof van Arbitrage uitnemende diensten bewees, dat een oorlog tusschen twee groote mogendheden werd voorkomen[2)] door toepassing

1) Dit scepticisme, dat in alle landen was waar te nemen, schreef Fried toe aan neofobie ('der horror von dem Neuen') dat zich o.a. ook voordeed bij de invoering van de spoorwegen. Dat de pers weinig omtrent den arbeid der conferentie vermeldde, was wellicht ook voor een deel hieraan te wijten, dat de bijeenkomsten niet openbaar waren en dat, naar ik meen, ook geen officieele mededeelingen omtrent de beraadslagingen aan de pers werden gedaan. Daardoor werden slechts onsamenhangende berichten gepubliceerd, waarvoor niemand verantwoordelijk was.

2) Nml. tusschen Rusland en Engeland. Toen tijdens den Russisch-Japanschen oorlog in 1904 de Russische vloot op haar tocht naar het Oosten, in de Noordzee een Britsche visschersvloot ontmoette, heeft zij, meenende dat het Japansche torpedobooten waren, deze beschoten, zoodat eenige visschers gedood werden. Tot oplossing van het door dit voorval, dat in Engeland groote beroering verwekte, ontstane internationale geschil, hebben beide mogendheden toen, gebruik makend van een door het Haagsche verdrag aangegeven middel, een Internationale Commissie van Enquête benoemd. Deze heeft de zaak grondig onderzocht. Rusland werd in het ongelijk gesteld en betaalde een aanzienlijke schadeloosstelling.

van een middel, dat het Haagsche Verdrag aangaf en toen men de denkbeelden der practische pacifisten beter had leeren begrijpen, heeft zich ook hier te lande een billijker oordeel gevormd over hetgeen in 1899 in den Haag werd tot stand gebracht.

De bekende Utrechtsche Hoogleeraar de Louter begroette destijds de eerste vredesconferentie als ‘een lichtstraal aan het einde der eeuw, de flikkering van een betere toekomst’. Deze betere toekomst ligt misschien nog in een ver verschiet, maar ‘het werk van den Haag’, in 1899 aangevangen en door den afgrijselijken wereldoorlog onderbroken, is, zij het met horten en stooten, te Genève en te Locarno voortgezet, waarbij verscheidene landgenooten een leidende rol vervulden, en zal, naar verwacht mag worden, zich verder ontwikkelen, zelfs al mochten onverhoopt nieuwe wereldbranden deze ontwikkeling ook tijdelijk storen.

Leusden.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(*Wordt vervolgd*).

Nogmaals het Nederlandsch-Belgisch verdrag[1].

I.

De herhaling der poging, belangstelling op te wekken in het Nederlandsch-Belgisch verdrag, behoeft geen andere verontschuldiging, dan dat nog zoo buitengewoon veel Nederlanders, en daaronder personen van wie men beter mocht verwachten, van het onderwerp slecht op de hoogte zijn.[2] Zulke Nederlanders zouden zich kunnen laten imponeeren door het stuk, dat Memorie van Antwoord heet. Het is geschreven door iemand die de gebaren, die men op een hooge plaats pleegt aan te leeren, na lange oefening volmaakt beheerscht. De houding is die van een rustige verzekerdheid; de simpele burger, als hij het stuk uit de handen legt, is geneigd, vóór te stemmen of te gedoogen dat anderen het doen. Minister van Karnebeek is een bekwaam man; - minister van Karnebeek heeft gesproken!

De tegenstanders van het tractaat zijn van meening, dat een *dergelijke* berusting de waardigheid aantast van den Nederlandschen patriot. Zij laat zijne verantwoordelijkheid ongedekt. Het komt er niet op aan wie iets zegt en hoe hij het zegt, maar wat hij zegt. De inhoud alleen eener politieke meening mag den doorslag geven, of zij bedeesd is uitgefluisterd in de stulp van ieder onzer, dan met luister omhangen

1) Zie *Gids* van 1 Nov. 1925.
2) Zoo stellen Kamerleden de vraag, of het waar is dat het denkbeeld van een kanaal Antwerpen-Moerdijk ‘bij de onderhandelingen van 1919 het eerst van Nederlandsche zijde is geopperd’ (Voorl. Verslag d.d. 12 Juli 1926, bl. 11). Waarom gelooven zij minister van Karnebeek (mededeeling van 6 Juni 1919), of mijn verslag in *De Gids* van 1 Sept. 1919 (herdrukt *Ned. Politiek* 379) niet?

in het kabinet van den minister aan het Plein. Een brok zoo gevaarlijke realiteit als wij worden uitgenoodigd onzen naneven te verteren te geven, mag niet door ons worden aanvaard dan op gebleken grond van volstrekte noodzaak, die zal moeten worden aangetoond met den dwingenden eenvoud van een sluitend betoog, niet maar gesuggereerd door den klank van officieele hooghartigheid. Wij vragen niet of de ministerieele vlag zich breed ontplooit en of zij van zijde is; wij vragen welke lading zij dekt.

De minister begint met de klacht, dat tegen het verdrag stemming is gemaakt. Dit is een onhoudbaar verwijt. De tegenstanders van het verdrag hebben geen stemming gemaakt, maar er eene gevonden, en zich aan de verdervende loomheid daarvan ontworsteld. De loomheid die meende dat met de resolutie van 4 Juni 1919[1] het Nederlandsch belang gesauveerd was; die ongevoelig bleef, toen de eisch van afstand der 'souveraineté absolue de l'Escaut'[2], later verzwakt tot dien van afstand der 'attributs de la souveraineté'[3] en desondanks afgewezen, door de heeren Orts en Segers in wezen nogmaals gesteld werd door op de Nederlandsche Schelde voor België op te eischen 'la maîtrise de fait';[4] die niet opsprong, toen 1920 de kennis bracht der hoofdtrekken van het tractaat, dat minister van Karnebeek, wanneer België toen niet het Wielingen-geschil had opgeworpen, zou hebben geteekend,[5] die zich op het kussen vlijde, toen gezegde minister 3 Juni 1920 de woorden sprak: 'Nederland heeft de herziening der tractaten van 1839 niet gezocht en heeft die ook niet noodig; aan Nederland wordt door die herziening geen voordeel geboden,'[6] - maar op het kussen liggen bleef, toen de man die de Nederlandsche opinie door deze woorden geheel gesust had, zich opnieuw door België liet abordeeren; - een loomheid waaruit men zich aanvankelijk zelfs niet verhief, toen in April 1925 bleek dat wat Nederland niet noodig had en wat Nederland geen voordeel bood - het

1) M.v.A. bijlage 7.
2) Hymans op 11 Febr. 1919 (*Ned. Politiek,* 379).
3) Hymans op 20 Mei 1919 (ibid., 380).
4) Ibid., 374.
5) Communiqué van 15 Maart 1920 (M.v. A., bijlage 11).
6) M.v.A., bijlage 12.

zijn de woorden van minister van Karnebeek - niettemin door denzelfden minister was onderschreven, al was de wereldsituatie, vergeleken bij die van 1919-'20, in veel opzichten te onzen gunste veranderd. Een paar maanden nadat het tractaat den Staten-Generaal ter overweging was aangeboden had in Nederland eene verkiezings-campagne plaats waarbij verweg het gewichtigste van alle stukken, op dat oogenblik bij de volksvertegenwoordiging aanhangig gemaakt, bijna geregeld werd doodgezwegen. Dàt was de stemming waaruit wij zijn opgestaan. Het is de actie van het Nationaal Comité die den minister genoodzaakt heeft, door heropening van bespreking met België de verbetering van een tractaat, reeds met een achteloos gebaar ter bekrachtiging aangeboden, althans nog te beproeven, en de minister is thans van meening - eene meening door ons op de meeste punten bestreden - belangrijke verbetering alsnog te hebben verkregen. Degenen die hem hiertoe in staat hebben gesteld met het schouderophalen van § 1 der Memorie van Antwoord voorbij te gaan moge hooghartig zijn; waardig is het niet.

Ratificeer, voegt de minister de Kamer toe, en het ook voor Nederland uit internationaal politiek oogpunt bezwarend regime van 1839 zal hebben opgehouden te bestaan.[1)] Een voorbeeld van een klinkende verzekering die geen solieden ondergrond heeft. Hoe is zij te rijmen met die andere verzekering van 3 Juni 1920, dat Nederland de herziening niet noodig heeft, dat door de herziening aan Nederland geen voordeel wordt geboden? Welke politieke bezwaren heeft het regime van 1839 metterdaad voor Nederland opgeleverd? Om een verzekering als die der Memorie van Antwoord te schragen, zouden zij evident moeten zijn. Mag de minister worden uitgenoodigd er drie of vier van de voornaamste, in een duidelijke omschrijving, te noemen? De Memorie van Antwoord ware daar zeker de plaats voor geweest. Ik heb steeds voor de politieke geschiedenis van mijn land, in het bijzonder voor die der 19e eeuw, eenige belangstelling gehad, en inderdaad, de bezwaren, den minister zoo gemeenzaam, dat het hem ijdele vermoeienis lijkt er zelfs een van aan te duiden, zij zijn mij onbekend.

1) M.v.A., bl. 7.

Het punt is van gewicht, omdat wij niet mogen toelaten dat ter compensatie van zeer reëele nadeelen voor Nederland, uit de artikelen betreffende de waterwegen voortvloeiende, een politiek voordeel wordt aangehaald dat in werkelijkheid niet bestaat. Ik kan mij een internationalen toestand voorstellen waarbij het boven Nederlands kracht gaat, tegen zekeren stroom op te roeien; ik geloof dat inzake de opheffing der Belgische neutraliteit dit geval zich heeft voorgedaan; dat Nederland met goede gratie te aanvaarden had wat het niet kon tegenhouden. Doch om hetgeen men als iets onvermijdelijks over zich laat komen als een politiek fortuintje voor te stellen, dat men met royaliteit op ander gebied zou hebben te vergelden en als het ware te verontschuldigen, is een mate van vrijmoedigheid noodig die niemand den minister benijdt. België, dit weten wij allen, heeft de opheffing der neutraliteit luidkeels en met hartstocht verlangd; in de geschiedenis van Nederland is zelfs niet het spoor van eenig beklag over of verzet tegen die neutraliteit te ontdekken. Van eenige welwillendheid hoegenaamd, door België aan Nederland bewezen door wel te willen gedoogen de opheffing van België's neutraliteit, is geen sprake, en er is in deze geheele zaak dus ook geen aanleiding hoegenaamd tot een door Nederland te bewerkstelligen uitruiling van welwillendheden.

De minister stelt het nieuwe Schelderegiem voor als den normalen uitgroei van het vorige. Een normalen uitgroei te mogen aanwijzen als een gevolg van volstrekt abnormale omstandigheden - het zou in de geschiedenis een unicum zijn. Mijn nuchterheid moet de liefhebbers van historische curiosa teleurstellen: het gewaande unicum bestaat niet. Scherpe verstoring eener te voren bestaande machtsverhouding heeft altijd het vermogen, te voren als natuurlijk beschouwde gegevens scheef te trekken: het is beschamend, zoo weinig als het geprikkeld zelfgevoel van den overwinnaar die doorgaans ontziet.

In 1648 werd het natuurlijk Schelderecht uit een verleden waarin Noord en Zuid niet als vijanden tegenover elkander hadden gestaan, omgebogen tot een monstruositeit: Antwerpen werd aan Amsterdam opgeofferd, en zoodra er souvereinen kwamen die in België meenden een veer van den mond

te kunnen blazen werd aan de bepalingen van 1648 getornd, en zoodra in 1792 de Franschen te Antwerpen kwamen werd er eenvoudig de pen door gehaald, en drie jaar later stelde zich de bezitter van de Scheldehaven ten koste van Nederland ook in het bezit van den zuidelijken Scheldeoever. Zoo ging wat overmacht zich had toegekend, door overmacht van den ander te niet. In 1830-'39 hebben de mogendheden niet gedoogd, dat het spel van onrecht op te leggen en opgelegd onrecht te overtroeven zich tusschen Nederland en België zou herhalen. Zij hebben naar een evenwicht der Scheldebelangen gestreefd en het bereikt. Onder vigeur der van Nederlandsche zijde getrouwelijk nageleefde bepalingen van 1839 heeft Antwerpen zich kunnen ontwikkelen tot een der voornaamste havens van het West-Europeesche continent, en wel staat met de waarheid op gespannen voet, wie als de heer van Cauwelaert een Nederland, dat de bepalingen van 1839 boven de thans voorgestelde verkiest, in de schoenen schuift dat het in den geest naar de bepalingen van Munster terugwil. In een burgemeester van Antwerpen is dat een moedwillig en misdadig valsche voorstelling. Ik zeg niet dat het Schelderegiem van 1839 de volmaaktheid had bereikt; dat het onverbeterlijk moet worden geacht in de theorie eener in het abstracte gehouden staatsbespiegeling: ik zeg dat het in zijn geboorte niet het kenmerk droeg van overwicht van den een boven den ander. Wie die dit van het thans voorgestelde Schelderegiem zou durven getuigen? Getuigen bij de critiek op richtsnoer en bevoegdheid der beheerscommissie, op verbod van aanhouding van zich in doorvaart bevindende schepen, op een loodsgeldenartikel dat de grens van het paradoxale overschrijdt? Het natuurlijk verlangen dat in het bedrag der loodsgelden het afstandsverschil van Antwerpen resp. Rotterdam naar zee tot uitdrukking zal blijven komen, is, blijkens de M.v.A. (bl. 17), door de heeren Orts en Segers genoemd ‘het streven van Nederland om door het hooger houden van de loodsgelden op Antwerpen invloed op de ontwikkeling van den handel van die haven uit te oefenen,’ en de M.v.A. laat dit passeeren zonder eenig protest. ‘Het resultaat van het beraad der Regeering was, dat zij zich met het (Belgische) voorstel vereenigde.’ Ik dacht anders dat het aantal K.M.

dat Antwerpen resp. Rotterdam van zee scheidt, onafhankelijk was van eenig ‘streven’ 't zij van Nederland 't zij van België, en dat niet hun naijver, maar de natuur zelve gerustelijk ‘invloed’ hebben mag.

Het geldend Schelderecht, waarschuwt de memorie, laat U onder eene gehoudenheid gebukt gaan, ‘die niet is te overzien.’[1] Maar wij *hebben* haar overzien, van 1839 tot 1925 toe, en zij heeft ons den ruggegraat niet gebroken. Spruit die onoverzienbaarheid voort uit de bepaling die ons tot behoud der bevaarbare zeegaten van de Schelde en van hare monden verplichtte? Hoe dan te verklaren dat die bepaling, volgens Belgische opvatting zelve, niet eens vermocht de kosten van baggerwerk op de Schelde te onzen laste te brengen? De minister geeft al zijn voorgangers, die zich bij deze opvatting aansloten, een klap in het gezicht. Spruit daarentegen de onoverzienbaarheid voort uit § 8 van art. IX van het vigeerend verdrag, dan verzoek ik aandacht voor de wijze waarop de minister die § citeert. Volgens hem zou zij inhouden, dat ‘bijaldien natuurlijke gebeurtenissen of werken van kunst *de Schelde* onbruikbaar mochten maken, Nederland aan de Belgische scheepvaart een anderen weg zal moeten aanwijzen, even veilig en even goed en gemakkelijk als de weg, om welks vervanging het te doen is,’[2] m.a.w. zij zou Nederland verplichten België aan te wijzen een nieuwe verbinding van Antwerpen met zee, een uit Nederlandschen bodem te snijden aequivalent dus der Westerschelde. Van zoodanige verplichting heeft in 1839 niemand gedroomd en zij staat in het tractaat geenszins uitgedrukt. In plaats van wat de minister klakkeloos noemt *de Schelde*, staat in § 8 ‘les voies de navigation indiquées au présent article’, en plaats en verband dier uitdrukking wijzen aan dat zij slaat op de in § 5 genoemde Rijn en Schelde verbindende binnenwateren en op scheepvaart ‘pour arriver d'Anvers au Rhin et *vice versa*’, de eenige verbinding trouwens waarvan men zich in 1839 eene obstructie door verzanding of kunstwerken voorstellen kon. De zaak is dat de §§ tot en met 4 van art. IX van de zeevaart handelen en de volgende

1) M.v.A., bl. 15.
2) M.v.A., bl. 14.

§§ van de binnenvaart. De verplichtingen die wij door die §§ op ons namen zijn wel degelijk overzien; zij zijn erkend en gehonoreerd door den aanleg der Walschersche en Zuidbevelandsche kanalen.

Ik zeg alweder niet, dat elke wijziging van art. IX van 1839 door Nederland behoeft te worden afgewezen. Wat ik onbehoorlijk acht, wat door een publiek van Nederlandsche staatsburgers dat zich respecteert niet behoort te worden geduld, is dat men de oude verplichtingen als onafzienbaar voorstelt en de nieuwe als welbegrensd; dat men dit aandurft in het aangezicht van het feit, dat men door de Nederlandsche publieke opinie gedwongen is geworden bij België althans naar eenige begrenzing der nieuwe verplichtingen te streven, en dit doel slechts op één punt eenigermate bereikt heeft.

Ontslaat het kanaal Antwerpen-Moerdijk, de betere verbinding met den Rijn die door België wordt verlangd, Nederland nu althans van de instandhouding der Walchersche en Zuidbevelandsche kanalen? In geenen deele: zelfs de toekomstige verruiming daarvan is voorzien, uit te voeren door Nederland op verzoek van België, op gemeene kosten.[1)] En aangezien nu eene vaart die, te Hansweert beginnend, te Wemeldinge zou moeten ophouden, eene absurditeit is, involveert deze bepaling het instandhouden der geheele tegenwoordige waterverbinging Antwerpen-Rijn naast de nieuwe. Welken indruk maakt bij deze wetenschap de juichtoon der memorie, dat nu eindelijk de Zeeuwsche en Zuidhollandsche eilanden uit hun isolement kunnen worden verlost?[2)] Ziet dit op het leggen van spoordammen naar een dier eilanden, dan vraag ik of dit ook niet onder de bepalingen van 1839 mogelijk was, mits men er de moeite voor over had voor het afgedamde natuurlijke vaarwater een stuk kanaal in de plaats te stellen, - een verplichting, die men door het tegenwoordig verdrag niet kwijtraakt. Ziet het op iets anders, dan vraag ik, waarop? Ziet minister van Karnebeek in de toekomst de groep Rozenburg-Voorne en Putten-Beyerland-IJselmonde door indijkingen en droogleggingen vastgeklonken aan Goeree-Overflakkee en

1) Tractaat art. IV, § 12.
2) M.v.A., bl. 19.

dit aan Schouwen-Duiveland en dit aan Walcheren en de Bevelanden? Een werk van wat slordige millioenen - maar waarom zou het morgen aan den dag niet kunnen, zoo maar die millioenen voor de hand lagen en overigens een scheepvaartweg Antwerpen-Rijn van niet minder conditie dan het bestaande stuk Hansweert-Wemeldinge werd opengehouden? Wat ons als uit het nieuwe tractaat ontspringend voordeel wordt voorgespiegeld kan men reeds onder het oude genieten: genieten als een droombeeld waarmede plannenmakers zich verlustigen mogen, maar dat niet opwegen kan tegen de ondermijning der bestaande scheepvaartpositie van Rotterdam.

Ten aanzien van het kanaal Antwerpen-Moerdijk is overigens tusschen het stellen van Memorie van Toelichting en Memorie van Antwoord in 's ministers geest iets wonderlijks voorgevallen. In eerstgenoemd stuk schreef hij omtrent dit kanaal de verbijsterende woorden neer: ‘de vraag zal zijn of een eventueel kanaal Antwerpen-Moerdijk boven het bestaande kanaal (bedoeld is dat door Zuid-Beveland) voor België de voorkeur zal verdienen.’[1] Intusschen meende hij tegen een nieuwigheid van (volgens hem) voor den aanvrager twijfelachtig nut geen bezwaar te moeten maken, had er vrede mede dat dit stukje speelgoed werd uitgerust ‘de manière à permettre à toute époque le croisement continu avec trématage des plus grands bateaux rhénans et des trains de bateaux’, en dat de twee landen ten aanzien van de verdeeling der kosten van aanleg en van eventueele verbetering zich zouden hebben te verstaan. De heer van Karnebeek heeft nu ingezien dat dit zijn aanvankelijk detachement toch zelfs voor een Nederlandsch publiek te ver ging: dat deze houding hem inderdaad tot buurmans gek maakte. Het eerst als een onverschillige zaak voorgesteld kanaal, waarvan een toelichtend minister zich in vier regels mocht afmaken, legt in de M.v.A. beslag op vier kolommen. Thans heeft België op eens groot gelijk aan het kanaal Antwerpen-Moerdijk de voorkeur te geven wanneer het het maar kan krijgen, en de minister bereid het België te geven omdat er immers ook voor Nederland zoo groote voordeelen

1) M.v.T., bl. 5.

aan verbonden zijn. Aan het grootscheepvaartwater door Westelijk Noord-Brabant, zegt men, zal een voor export werkende groote nijverheid ontstaan; - waarom dan thans niet aan het grootscheepvaartwater Dordrecht-Lobith? Uit een oogpunt van afwatering zal het kanaal voor Westelijk Noord-Brabant van belang zijn. Ik zou de gezichten in de afdeelingen wel eens willen zien, als een Nederlandsch minister van waterstaat, buiten alle kwesties van een aard als de Nederlandsch-Belgische om, kwam voorstellen de afwatering van welk dierbaar stukje Nederlandschen grond ook te dienen met een kanaal van een profiel zooals er ter wereld niet voor afwatering (dit ware nog te dulden), maar voor *binnenscheepvaart* geen tweede bestaat. De Nederlandsche binnenscheepvaart naar Zeeland zou zoo heerlijk van het nieuwe kanaal kunnen profiteeren, ‘met name wanneer het wordt afgetakt naar de Westerschelde.’[1)] Wie de moeite neemt omvang en economische beteekenis der binnenscheepvaart op Zeeland te vergelijken met het Rijnverkeer van Rotterdam en Amsterdam, voelt zich geneigd minister van Karnebeek voor een specialiteit in Nederlandsche scheepvaartbelangen te houden, na zich alvorens te hebben herinnerd de definitie die een geestig Amerikaan eens van een specialiteit gaf. ‘A specialist’, zeide deze vriend, ‘is a man who knows more and more - about less and less.’[2)] Ditzelfde in geding brengen van minuscule tegen majeure belangen treft men aan in 's ministers verdediging zijner politiek inzake de Limburgsche kanalen. Antwerpen moge dan in het kanaal Neeroeteren-Maasbracht een derde zuigpomp op Nederlandsch Limburg zien (naast die welke zullen worden aangezet te Maastricht en te Venlo), de Nederlandsche staatsman houdt zich gerust in de overweging dat het Belgisch Limburg ontsluit als achterland voor onze zeehavens (evenalsof Belgisch Limburg niet door het geheel der voorgestelde maatregelen zelve in uitstekende verbinding met het vlakbij gelegen

1) M.v.A., bl. 19.
2) De cijfers in de voetnoot op bl. 19 M.v.A. zeggen weinig; het komt niet op het aantal der schepen aan die de Nederlandsche binnenscheepvaart door het kanaal van Wemeldinge zendt, doch op hare tonnenmaat. Zie daarvoor beneden, bij de bespreking der rede van den heer Bongaerts.

Antwerpen gebracht werd), en dat het de steenkoolvoorziening van ons land zal dienen (alsof de Kempische kolen niet evengoed per rail naar Maasbracht kunnen gaan als die van Heerlen het zullen doen).[1)]

Dit alles maakt den indruk, te zijn aangevoerd 'pour le besoin d'une cause'. Welke is dan de groote zaak, om welke te bereiken het oirbaar is geacht, zóóveel zand in onze oogen te strooien? Het is iets verhevens: de verdediging der gemeenschappelijke belangen van de trits der Nederlandsch-Belgische havens, zoo schoon in natuurlijke geografische gemeenschap gelegen aan de poort van Midden-Europa, tegen het Fransche havenimperialisme ter eene, het Duitsche ter andere zijde.[2)] Dit klinkt *statesmanlike* maar is het niet. Aan trustvorming ter gemeene bescherming tegen derden plegen geen maatregelen vooraf te gaan die den eenen deelhebber eerst even benadeelen ten bate van den ander. Eenheidsgedachte? goed, maar dan aan Antwerpen geen meerder voordeelen dan het aan die gedachte zelve met voeg ontleenen kan. Antwerpen is van Rotterdam onderscheiden. In het stukgoederenverkeer zal het, dank zij zijn ligging diep landwaarts in, zijn korten afstand van en beter spoorwegverbindingen met de industriecentra van West-Europa, Rotterdam gemakkelijk blijven overtreffen. Rotterdam heeft de korter en veiliger Rijnverbinding en daarmede een voorsprong in het vervoer van massagoederen. Die voorsprong kàn kunstmatig aan Rotterdam ontnomen worden als wij het toelaten, *maar waarom zouden wij het toelaten*? De aanslag op Rotterdams Rijnverkeer wordt reeds gepleegd met alle middelen die België ter beschikking staan zonder dat wij ze dit land in handen hebben gespeeld. Wat zegt de bereidwilligheid, van zulk profijt af te zien in ruil voor het gebruik van een nog veel zekerder werkend middel dat België zal te danken hebben aan onze medeplichtigheid? Die verdediging van gemeene Nederlandsch Belgische belangen wil, aanvaardt eene arbeidsverdeeling tusschen Rotterdam en Antwerpen gelijk er feitelijk eene bestaat tusschen Rotterdam en Amsterdam. Die de toenadering van Nederland en België wil, erkent dat de houding

1) M.v.A., bl. 26.
2) M.v.A., bl. 21.

van België invloed hebben moet op de ontwikkeling van Nederlands landverkeer gelijk de houding van Nederland op die van België's waterverkeer; eene zijde van het vraagstuk, in de M.v.A. zelfs niet aangeroerd.

Laten wij voor de beschamende waarheid uitkomen. Het Nederlandsch-Belgisch verdrag is geen overeenkomst tusschen twee zich gelijk gevoelende en gedragende partijen, maar van twee waarvan de een zich onder een druk waande. De som van politieke krachten, in 1919 door het woord Versailles uitgedrukt, leek Nederland te sterk om er tegen op te kunnen. De stemming was toen: gelukkig zoo wij er afkomen zonder verlies van gebied en van souvereine rechten. Het bleek evenwel dat de imponeerende vijfschaar elementen bevatte, aan de bevestiging van Nederlands gebied en souvereine rechten niet ongunstig gezind. In het kader der voor de afschaffing der Belgische neutraliteit noodzakelijke herziening der tractaten van 1839 hadden wij ons te voegen, maar binnen dat kader lieten de mogendheden het ontwerpen van redelijke bepalingen betreffende de waterverbindingen aan ons en België zelven over, en degenen die de resolutie van 4 Juni 1919 bewerkt hadden, zouden een Nederlandsch verzet tegen Belgisch overvragen begrepen en gebillijkt hebben. Het groot en gerechtigd verwijt aan minister van Karnebeek is, dat hij de lijn van geringsten weerstand gezocht heeft waar die voor een Nederlandsch staatsman niet liggen mocht: bij de staatkundige onervarenheid van het Nederlandsche volk. Eindelijk wakker geschud, zal dit zich op het langgerekt wiegelied der Memorie van Antwoord niet weder te slapen leggen. En als het dat doen mocht, zullen onze kinderen het ons verwijten. Daarvoor behoede ons die toewijding aan eigen belang en eigen oordeelsplicht, zonder welke een volk de achting voor zichzelve niet behoudt, en die van anderen terecht verliest. De opgewonden Belgische opinie van 1919 heeft menig droombeeld in rook moeten zien verdwijnen. Onze regeering had de Nederlandsche Staten-Generaal den onaangenamen plicht moeten besparen, aan dit groot getal er nog een toe te voegen, maar nu zij dit - onder den dwang van welken waan dan ook - niet heeft gewild of niet heeft vermocht, vervalt van haar de verwer-

pingsplicht onherroepelijk op het Nederlandsche volk. Zoo het dien plicht straks volbrengt, de wereld zal het oordeelen; ook veroordeelen? In 1919 hebben wij geenszins ondervonden, dat Nederland, wanneer het de omstanders in het gelaat durft zien, gedwongen wordt de oogen neer te slaan. Een Nederland dat, naar het woord van minister van Karnebeek op 6 Juni 1919, op zijn rechten staat,[1)] zal, als toen, de achting der wereld genieten. Een Nederland dat zijn positie onder de volken niet te handhaven weet, ziet achting verkeeren in onverschilligheid; het ergste lot, dat een ingeslapen volk zich over het hoofd kan halen. Wat weegt, bij zulk een vooruitzicht, het *brutum fulmen* van het vloekgraag gedeelte der Belgische pers; wat weegt het zacht of onzacht nederkomen van een Nederlandsch minister? Zijn verleden verdiensten, die ik niet ontken, zullen te beter in herinnering blijven, wanneer zij niet zullen zijn opgevolgd door het onherroepelijk worden van een tractaat dat eerlang niet Rotterdam of Amsterdam maar dat Nederland verwenschen zal. De minister heeft zich in een slop laten dringen maar wij betalen zijn losgeld niet: de prijs van zijn ambtelijk leven zou moeten worden opgebracht uit het erfgoed van onze kinderen.

II.

Het bovenstaande bracht ik 12 Juli te berde in een tot bespreking van het Nederlandsch-Belgisch verdrag belegde buitengewone algemeene vergadering der Maatschappij voor Nijverheid en Handel. Nevens mij waren de oud-minister van waterstaat de heer Bongaerts, mijn Leidsche collega van Eysinga, en professor Moresco uitgenoodigd het onderwerp in te leiden. Uit den aard der zaak onthielden wij er ons van tegen elkander te polemiseeren: het was aan de vergadering, elks voorstelling te keuren. Te dezer plaatse evenwel verbiedt de kieschheid niet, mede te deelen wat ik van de inleiding der andere sprekers gedacht heb. In den heer Moresco begroet ik een bondgenoot; tegen de voorstelling der heeren Bongaerts en van Eysinga heb ik mij gewichtig voorkomende bezwaren. Ik ben mij bewust hunne inleidingen met aandacht te hebben gevolgd;

1) M.v.A., bijlage 8.

ik wist dat zij onder de verdedigers van het tractaat tot de bekwaamsten behooren.

De heer Bongaerts zeide zeer terecht, dat 1648 geografische anomalieën politiek vastlegde in onverschilligheid voor de België treffende economische gevolgen, en dat 1839 deze fout te niet deed. Regelingen werden toen getroffen om België's economisch bestaan mogelijk te maken ondanks het feit dat Nederland de beide Scheldeoevers beneden Antwerpen bezat en langs de Maas zich een eindweegs tusschen België en Duitschland inschoof. *Antwerpen werd ondersteld te liggen aan de zee en aan den Rijn* (I); deze fictie is onwrikbaar en onveranderlijk; om haar aan economisch gevolg te helpen, zijn echter nieuwe bepalingen noodig, die door Nederland kunnen worden aanvaard niet alleen, maar, vergeleken bij die van 1839, zelfs *in alle opzichten een aanmerkelijke verlichting voor Nederland beteekenen* (II). Geulen aan te wijzen is uit den tijd; men schept ze thans naarmate men ze noodig heeft. Behoudens de verplichting tot instandhouding der Zuidbevelandsche (en Walchersche) kanalen *verdwijnt elke verplichting van Nederland ten opzichte van den tegenwoordigen scheepvaartweg van Antwerpen naar den Rijn uit het tractaat* (III). Het Moerdijkkanaal dat Antwerpen van de tijvaart moet afhelpen biedt tegelijk Nederland groote voordeelen aan voor zijne binnenvaart en de ontwikkeling van Zeeuwsch-Vlaanderen. Het zal verkeer en afwatering van Westelijk Noord-Brabant bevorderen.

In een tijd toen alle natiën in een spoorwegroes verkeerden ruilde Antwerpen zijn aanspraak op een Ruhrortkanaal tegen den spoorweg naar Münster-Gladbach. Volgens de critiek van 1873 zou Limburg van toen af economisch als Nederlandsche provincie verloren gaan en zich volledig op Antwerpen oriënteeren. Het tegendeel is geschied: Limburg heeft niet afgelaten te roepen om bevaarbaarmaking van de Maas, zijn natuurlijke verbinding met de Nederlandsche zeehavens. Die verbinding wordt thans tot stand gebracht; wel wordt de gemeenschappelijke Maas niet gekanaliseerd, doch *twee laterale kanalen* (IV) voorzien in dit gebrek: één door Nederland te bekostigen (het Julianaknaal) en één door België (de verbeterde Zuid-Willemsvaart); laatstgenoemd kanaal kan, indien Neder-

land het verlangt, door een verbindingskanaal Neeroeteren-Maasbracht aansluiting op de gekanaliseerde Nederlandsche Maas en de Nederlandsche zeehavens verkrijgen. Beide laterale kanalen zullen door het te verruimen kanaal Maastricht-Luik verbonden worden aan Wallonië en verder zuidelijk aan de Sambre en aan Frankrijk.

In den bestaanden toestand heeft Nederland met zijn zuidelijk achterland slechts twee niet aan redelijke eischen voldoende scheepvaartverbindingen: de Zuid-Willemsvaart met het kanaal Maastricht-Luik, en den waterweg Dordrecht-Schelde via Wemeldinge. *De helft der tonnenmaat die Wemeldinge passeert komt voor rekening niet der Belgische Rijn -, doch der Nederlandsche binnenvaart*. (V). Op het Moerdijkkanaal zullen dadelijk Westelijk Noord-Brabant, Tholen, Zuid-Beveland en Zeeuwsch-Vlaanderen zich veilig kunnen oriënteeren (de gevaren bij mist en ruw weder vallen weg); via Zeeuwsch-Vlaanderen en de Midden-Belgische kanalen komen de Belgische Vlaanderens en Brabant en verderop Noordwest-Frankrijk voor onze krachtige binnenvaart open te liggen.

Dit perspectief verandert uiteraard van kleur, omdat tusschen dit alles in de wereldhaven Antwerpen is gelegen, *doch dit is ook tegenwoordig het geval* (VI), en toch heeft onze binnenvaart die hooge vlucht op de bedoelde waterwegen genomen. Antwerpen zal van de nieuwe kanalen voordeelen genieten voor zijne Rijnvaart, maar de ontwikkelingsvoorwaarden der Amsterdamsche *en Rotterdamsche* (VII) Rijnvaart kunnen eveneens worden verbeterd. Het Moerdijkkanaal is voor Nederlandsche belangen van zulk een gewicht, dat, indien Antwerpen met den aanleg mocht dralen, Nederland alvast door den aanleg van een kanaal Moerdijk-Westerschelde Zeeuwsch-Vlaanderen nauwer aan zich zou moeten verbinden.

Tot zoover de heer Bongaerts. Men vergunne mij de volgende aanteekeningen bij de door mij gecursiveerde plaatsen:

I. Antwerpen is nimmer ondersteld te liggen aan de zee of aan den Rijn. Deze ‘fictie’ zou, om te kunnen bestaan, hebben moeten ontkennen dat er tusschen Antwerpen en de zee (resp. den Rijn) Nederlandsch gebied lag. Het tractaat van 1839 kent

dit gebied wel degelijk en brengt Nederlands souvereine rechten op dat gebied geenszins tot niet terug. Wel beperkt het die door oplegging van dienstbaarheden ten bate der scheepvaart van Antwerpen.

II. Om ten aanzien der Schelde verlichting te kunnen aanwijzen, zou men moeten aantoonen, dat het beheer (uit het nieuwe tractaat) minder omvat dan het toezicht uit het oude, dat de kosten van het wegbaggeren van 15 millioen M^3 zand minder zijn dan nihil, het eventueel Nederlandsch aandeel in de verbeteringswerken minder dan nihil. Immers vergelijke men toekomstige met verleden *practijk*: niet met de onhoudbare theorie van den minister, dat de *volledige* kosten van aanleg, onderhoud en bediening eener nieuwe Westerschelde door het verdrag van 1839 ten laste van Nederland zouden worden gebracht.

III. Dit wil dus zeggen, dat België, 't welk bedingt dat de Walchersche en Zuidbevelandsche kanalen in hun tegenwoordigen staat van bevaarbaarheid moeten blijven en zelfs op zijn verzoek door Nederland moeten worden verruimd, zwijgen zou, indien natuurlijke gebeurtenissen of kunstwerken kwamen te verhinderen dat men verder voer dan tot het einde dier kanalen. En dan art. VI § 7, waar sprake is van ‘de verbindingswateren tusschen de Schelde en het Rijnnet, *de kanalen door Walcheren en Zuid-Beveland daaronder begrepen?*’

IV. Twee? Neemt dan België den aanleg van een toevoerkanaal tot de Nederlandsche zeehavens voor zijne rekening? Ik meen, van een toevoerkanaal tot Antwerpen (zie het nietverbeteren van de Zuid-Willemsvaart benoorden Bocholt). Het karakter van lateraal kanaal kan aan die verbeterde Zuid-Willemsvaart alleen gegeven worden door het graven der verbinding Neeroeteren-Maasbracht. Laat zich de geheele aldus ontstaande, in de richting naar Antwerpen uitgebogen waterweg Maastricht-Neeroeteren-Maasbracht wel beschouwen als deel eener verbinding Wallonië-Rotterdam (die immers aan het Julianakanaal genoeg heeft)? Men erkenne dat hij in twee deelen vervalt, die respectievelijk onderdeelen vormen van verbindingen Wallonië-Antwerpen en Maasbracht-Antwerpen.

Waar leest overigens de heer Bongaerts, dat België zich

verbonden heeft de kosten der verbetering van de Zuid-Willemsvaart van Smeermaas tot Bocholt te zijnen laste te nemen? Ik vind dit werk alleen opgesomd onder die, omtrent de kosten van welker aanleg, onderhoud en bediening ‘de beide landen zich nader zullen verstaan.’ Er is ten aanzien der Zuid-Willemsvaart niet bepaald, zooals ten aanzien van het kanaal Maastricht-Luik, dat ‘ieder der beide landen op zijn gebied de noodige werken uitvoeren zal en de kosten daarvan dragen.’

V. Waaruit blijkt dit? Nederlandsche plus Belgische Rijnvaart, te Lobith in 1913 opgenomen, brachten het tot 37½ millioen ton; 74% viel op de Nederlandsche, 26% op de Belgische Rijnvaart; op deze laatste dus 9.121.000 ton. Daar te Wemeldinge in dat jaar 15.802.000 ton werden doorgeschut, bleven er voor de binnenvaart, in onderscheiding van de Rijnvaart, 6.681.000 ton over. Neemt men aan dat ook in 1924 26% op rekening der Belgische Rijnvaart zijn gekomen, dan heeft deze in het in dat jaar 47 millioen ton beloopende Rijnverkeer voor 10.880.000 ton gedeeld; in dat jaar werden te Wemeldinge doorgeschut 17.071.000 ton, zoodat er voor de binnenvaart overbleven 6.191.100 ton, voorzeker niet in hoofdzaak gebruikt in het verkeer met Zeeland, immers ook het Nederlandsch-Belgisch verkeer moet daarin zijn begrepen. Maakt het nu zooveel verschil, of men, uit Terneuzen vertrokken, mist en ruw weder trotseert op de vaart naar Hansweert, dan wel naar een kanaalbegin in Westelijk Noord-Brabant? En waarom zullen België en Frankrijk zooveel gemakkelijker toegankelijk zijn via Zeeuwsch-Vlaanderen, wanneer men, om dit te bereiken, een kanaal door Noord-Brabant in plaats van een kanaal door Zuid-Beveland heeft bevaren?

VI. Ja, maar zonder dat Antwerpen het genot heeft der verbeterde verbindingen die het nieuwe tractaat het verschaft. Antwerpen's positie ten opzichte van Limburg verandert daardoor te eenen male; ook zal het Moerdijkkanaal het gebruik van niet-zeewaardige Belgische binnenschepen, die nu in de vaart op Nederland geen kans hebben, mogelijk maken.

VII. Van Lobith tot Dordrecht is de weg voor Antwerpen

en voor Rotterdam gelijk. Dat de vaart Dordrecht-Antwerpen door het Moerdijkkanaal belangrijk kan worden verbeterd is in confesso. Wat is er te verbeteren aan Dordrecht-Rotterdam?

III.

Professor van Eysinga prijst het hoog, dat door het vervallen der collectieve tractaten van 1839 het medepraten der groote mogendheden een einde zal nemen; *de Nederlandsch-Belgische zaken zijn voortaan zuiver aangelegenheid dier twee landen* (I). Naast een ‘ce qu'on voit,’ is er in het Belgisch tractaat een groot ‘ce qu'on ne voit pas’: *het streven, Nederland in de militaire politiek der Entente te betrekken is mislukt*. (II). In het ‘ce qu'on voit’ mist de heer van Eysinga op menig punt wederkeerigheid. Ter zake van Nederlands politiebevoegdheid op de Schelde acht hij eene aanvulling van het protocol noodig. De beslechting van geschillen ware beter op te dragen aan het Hof van Internationale Justitie in den Haag, welks rechtsmacht ook door België is erkend.

I. Zijn inderdaad de Nederlandsch-Belgische zaken voortaan uitsluitend aangelegenheid dier twee landen? Zij waren het tot dusver soms wel, soms niet. Zij waren het wel, zoo dikwijls Nederlandsch-Belgische regelingen de omstanders koud lieten. Zij waren het volstrekt niet, zoodra Nederlandsch-Belgische regelingen ter sprake kwamen, die invloed moesten hebben op Europeesche machtsverhoudingen of op de levenskansen van den Europeeschen vrede. Wordt daarin door het vervallen der collectieve garantie van België's onzijdigheid verandering gebracht? Om dit te gelooven zou men moeten aannemen dat er tusschen Nederland en België geen kwestiën meer kunnen rijzen die tevens de belangen van derden raken of hunne hartstochten kunnen prikkelen. In 1919 staken wij, door België's toedoen, in zulke kwestiën tot over de ooren. Zijn zij door de resolutie van 4 Juni van dat jaar voorgoed ter zijde gesteld? M.a.w. hoe gedraagt zich België ten opzichte van het niet vervangen art. VI van 1839: ‘chacune des deux parties renonce réciproquement pour jamais à toute prétention sur les territoires, villes, places et lieux, situés dans les possessions de l'autre partie’? In antwoord aan den

Belgischen afgevaardigde Vos acht minister Vandervelde elke verzekering daaromtrent aan Nederland af te leggen, overbodig: sedert 4 Juni 1919 heeft België geen afstand van territoir meer geëischt. Hij neemt dus den 4den Juni tot uitgangspunt, anders dan de heer Pierre Nothomb in de Brusselsche *Action Nationale* van 27 Juni 1926. Deze beroemt er zich op, dat het 'Comité de Politique Nationale' in 1920 de onderteekening van het tractaat heeft weten te verhinderen. Waarom het dit thans niet wederom beproeft?

> Les circonstances politiques ne sont plus aussi favorables qu'alors à la discussion et à la solution immédiate des problèmes politiques qui restent ouverts. Et si minimes que soient les avantages que nous pouvons retirer du traité 'fluvial', il n'y a aucun inconvénient à les prendre en attendant l'achèvement de la revision. Il n'y aurait qu'une seule circonstance dans laquelle nous demanderions aux Chambres (en réveillant s'il le faut dans tout le pays l'agitation nationale de 1920),[1] c'est si le ministre socialiste et internationaliste des Affaires étangères posait un acte ou disait une parole quelconque qui pourrait être interprétée *comme une renonciation de la Belgique au droit de revision totale* qu'elle tient de la Déclaration du Conseil suprême[2] et faire croire que le présent traité est de nature à épuiser ce droit.... Dans la partie historique de l'exposé des motifs remis au Parlement, la déclaration du 8 mars n'est ni reproduite, ni citée, *alors qu'elle est le seul avantage diplomatique sérieux* - il faut reconnaître qu'il vaut la peine - que nous ayons retiré de la guerre. Si. M. Vandervelde devait commettre la faute contre laquelle nous le mettons en garde, qu'il veuille se souvenir, ainsi que les Hollandais, qu'il est des droits qu'il n'est au pouvoir d'aucun ministre des Affaires étrangères de laisser prescrire, et que le Parlement, éclairé par l'opinion nationale, ne le suivrait peut-être pas dans son erreur aussi docilement qu'il voudrait l'espérer.

M.a.w. de verklaring van 8 Maart 1919 zou voor België aanspraken scheppen die niet door de resolutie van 4 Juni daaraanvolgende zijn te niet gedaan. Het was Frankrijk dat 8 Maart zijn wil doordreef, Engeland dat 4 Juni dien wil doorkruiste. Nooit zal België met Nothomb's program ernst kunnen maken tenzij het Frankrijk achter zich weet, nooit Nederland die eischen, indien opnieuw gesteld, opnieuw zegevierend afslaan zonder de openlijke of geheime medewerking van Engeland. Dat wij formeel van de mogendheden

1) De heer Nothomb corrigeert slecht. Blijkbaar zijn hier de woorden 'le rejet du traité' of dergelijke uitgevallen.
2) Van 8 Maart 1919 (M.v.A. bijlage 4; *Ned. Politiek* 379): de 'risques et inconvénients divers', voor België uit de tractaten van 1839 voortspruitende, zullen worden opgeheven.

afkomen, beduidt m.i. weinig, zoolang reëel bij iedere crisis hun invloed zich zal doen bespeuren. En treedt de collectieve garantie soms weer in kracht, als wij het tractaat van 3 April 1925 niet ratificeeren?

II. Het streven, Nederland in de militaire politiek van Frankrijk te betrekken, is inderdaad mislukt. Krachtens Nederlands onwil, en den sterken ruggesteun, dien de resolutie van 4 Juni 1919 aan dien onwil gaf. Dat Nederland na nietratificatie van het verdrag van 3 April 1925 nu plotseling aan die politiek ten prooi zou moeten vallen, gelooft niemand die kennis draagt van wat er sedert 1919 in de wereld is geschied. Die politiek stond er heel wat sterker voor na 8 Maart 1919 (toen wij haar hebben weerstaan), dan thans.

Ik moet besluiten dat niet is aangetoond, dat het ‘ce qu'on ne voit pas’ ons zou noodzaken een tractaat te aanvaarden tegen ettelijke van welks bepalingen de heer van Eysinga zelf gewichtige bedenking oppert. ‘Ce qu'on ne voit pas’ is trouwens grootendeels een fabel. De geheele voorgeschiedenis tot en met het afspringen in 1920 is bekend uit 's ministers eigen mededeelingen van 16 Mei, 6 Juni en 15 Sept. 1919, 15 Maart en 3 Juni 1920, die men zal willen aanvullen met Tardieu, *La Paix*, en met mijn artikel in *De Gids* van 1 Sept. 1919 (herdrukt in *Ned. Politiek 1909-'19* bl. 379 vv). Voor de jaren 1920-'24 beschikken wij over 's ministers verslag in de M.v.A., bl. 6; het verslag is summier, maar geeft nergens grond tot het geloof dat iets ijselijk gewichtigs, waarover een minister zich alleen zou kunnen uitlaten in comité-generaal, zou zijn verzwegen. Als men zoo iets herhaalt zonder er iets van te weten toont men zich een kind, en als men het weet en het verzwijgt, geen man.

Beteekent ‘ce qu'on ne voit pas’ geen feit of feiten doch eene verwachting? In dat geval mag men mij vragen waarom ik die verwachting niet deel. Het antwoord wordt gegeven aan het slot van het vijfde hoofdstukje van dit opstel.

IV.

De gronden waarop de heer Moresco het tractaat verworpen wilde zien, waren:

1°. het Schelderegiem. Het legt Nederland zwaarder verplichtingen op dan zouden voortvloeien uit het op de gemeene rechtsovertuiging der wereld gegronde statuut van Barcelona omtrent de rivieren van internationaal belang van 20 April 1921. Ook een artikel van Mr. W. Suermondt Lzn. in het *Haagsche Maandblad* van 1 Juli 1926, en de tweede brochure van het Nationaal Comité, wijzen hierop. Barcelona laat binnen ieders territoir 's lands politiereglementen van toepassing blijven; het beheer der waterwegen blijft aan den staat, binnen welks gebied zij zich bevinden; een oeverstaat mag weigeren binnen zijn gebied een vaarwater uit te diepen, als zijn vitale belangen zich daartegen verzetten.

2°. de onopzegbaarheid. Wij zijn niet meer in 1839, toen Nederland en België, natuurlijk bij onopzegbaar tractaat, moesten gescheiden worden. Zaken als de uitvoering van onderhoudswerken en de beloodsing op de Schelde te regelen bij onopzegbaar tractaat, beteekent moeilijkheden tegemoet te loopen.

3°. dat het tractaat de bemoeienis der beheerscommissie met betonning, bebakening, verlichting der Schelde in tijden van oorlog of oorlogsgevaar niet buiten werking stelt.

4°. dat, bij het licht der door gezaghebbende Belgische schrijvers geuite meeningen omtrent den omvang der Nederlandsche souvereine rechten in oorlogstijd, de mededeeling in de toelichtende memorie, dat het tractaatsartikel *niet vooruitloopt op* regelingen betreffende het Scheldegebruik door Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd, bedenking wekt.

5°. dat het tractaat de Wielingen-kwestie niet oplost, en ettelijke van zijn bepalingen onuitvoerbaar zijn, zoolang niet vaststaat waar het Nederlandsche (resp. Belgische) gebied begint en eindigt.[1)]

6°. dat tot den aanleg van elk der voorgestelde kanalen eerst na onderzoek van deskundigen en het hooren van belanghebbenden behoort te worden besloten.

7°. dat het gedeeltelijk succes zijner afdreigingspolitiek België tot verder gaande eischen kan aanzetten.

1) Zie dit nader betoogd op bl. 40 der tweede brochure van het Nationale Comité.

V.

Ten dage der Utrechtsche vergadering verscheen het voorloopig verslag omtrent het nieuwe onderzoek in de afdeelingen, waartoe de Tweede Kamer na de ontvangst der M.v.A. besloot. De Kamer blijkt in hare appreciatie van de meeste bepalingen van tractaat en protocol sterk verdeeld. Echter trekken twee plaatsen bijzondere aandacht:

> Door geen der leden werd de totstandkoming van het kanaal Antwerpen-Moerdijk wenschelijk geacht;

en:

> Algemeen werd de hoop uitgesproken, dat de Regeering om het verdrag voor de Staten-Generaal aannemelijk te maken, met de Belgische Regeering opnieuw in onderhandeling zal treden om te streven naar wegneming van de nog groote en voor talrijke leden der Kamer onoverkomelijke bezwaren.... Dit zou kunnen geschieden door een nader protocol, maar beter nog door een gewijzigd tractaat, omdat men dan niet meer de bewoordingen van het eene stuk met het andere zal behoeven te vergelijken.

Zonder nog van dezen wensch der Kamer kennis te dragen, stemde de buitengewone algemeene vergadering der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel er van te voren mede in, door met algemeene stemmen haar hoofdbestuur op te dragen, ‘zich tot de regeering te wenden met het verzoek, de onderhandelingen met de regeering van België te heropenen.’ Zij deed dit op overweging ‘dat door aanneming van het tractaat Nederlandsche levensbelangen onherstelbaar zullen worden geschaad.’

Mocht de Tweede Kamer, ondanks eventueele verijdeling harer hoop, desniettemin het tractaat goedkeuren, dan is het wel niet denkbaar meer dat dit anders zal geschieden dan bij minieme meerderheid. In dat geval wake de Eerste. Maar ik geloof niet dat het zoover komen zal. Het tweede Kamerverslag beduidt daartoe na het eerste een te grooten stap vooruit in ernst van behandeling. Hoe langer men de zaak laat liggen, hoe meer zij zich in haar waar karakter zal openbaren. Billijkheid tegenover België wenscht iedereen, maar tot een knieval voor dien weinig oprechten nabuur ziet Nederland geen aanleiding.

De heer van Karnebeek, aan het slot der M.v.A., zinspeelt

op een nieuwe oriëntatie der Belgische politiek: eene toenadering tot Nederland. Wij gelooven daar niet aan; een België, dat op dit verdrag blijft staan, heeft voor Nederlands vriendschap geen offer over. Het officieele België hangt nog altijd aan Frankrijk, al moge het waar zijn dat het van zijn volgzaamheid minder genoegen heeft beleefd dan het in zijn roes van 1919 hoopte. België schuwt Nederland omdat het een slecht geweten heeft en zijn eigen Vlamingen niet kan vertrouwen. De Vlaamsche nationalisten, aan hun toekomst binnen Belgisch staatsverband wanhopende, hellen inderdaad in gedurig grooteren getale sterk tot Nederland over. Hun wenschen te vervullen, zou ons medeplichtig maken aan de scheuring van den Belgischen staat. Dit beoogt de heer van Karnebeek geenszins. Hij wil 'bij de vestiging van de volledige Belgische zelfstandigheid, tevens de grondslagen leggen van eene toenadering van België tot Nederland.' Die toenadering zal nimmer echt zijn tenzij de zelfstandigheid het is. Het schrappen der neutraliteitsbepaling heeft de zelfstandigheid niet bevorderd maar in gevaar gebracht. Niets zal de toekomstige verhouding tot Nederland zóó troebel laten, dan dat België ondervindt, onredelijke voordeelen op ons te hebben kunnen behalen omdat en zoolang het zich door Frankrijk inspireeren liet. Het had den moed behooren te vatten te onderzoeken, of redelijke voorwaarden te verwerven waren van een Nederland dat men met open gelaat tegemoet trad. Zoodra dit alsnog geschiedt valt eene betere verhouding tusschen Nederland en België binnen bereik; eerder niet. Den wil daartoe wekken wij niet door thans toe te geven. Van een kind dat men eerst verwend heeft dankbaarheid te verwachten is kortzichtig, en dit is niettemin hetgeen de heer van Karnebeek doet. Zijne staatkunde brengt de belangenharmonie, waarvan hij droomt, niet tot stand.

VI.[1)]

De hoofdstukken II-V van dit opstel werden afgesloten 16 Juli. Sedert volgden de publicatie van het verslag-van Cauwelaert over het Nederlandsch-Belgisch tractaat, en de

1) Geschreven 22 Juli 1926.

goedkeuring van dat tractaat door de Belgische Kamer met 98 stemmen tegen 1, en 9 onthoudingen.

De heer van Cauwelaert erkent dat ten aanzien van het gebruik der Schelde door Belgische oorlogsschepen de toestand blijft zooals hij is; verder neemt hij in feite eene vroegere in Nederland ergernis gegeven hebbende uitlating van zichzelven terug door te zeggen: ‘Wij willen geenszins beweren dat van Nederlandsche zijde onze verzoeken betreffende den Scheldestroom ooit met eenig kwaad opzet zouden zijn verdaagd of verijdeld. Nederlands concessie inzake het Ruhrortkanaal wordt ‘veeleer eene moreele dan eene zakelijke voldoening’ geacht: ‘de zorgwekkende vraag dringt zich op of België wel in staat zal blijken, om binnen den gestelden termijn de hand te slaan aan eene onderneming, welke zelfs bij volkomen welvaart aan de middelen van ons land de uiterste inspanning zou vragen.’ Zooveel te belangrijker is het gemakkelijker uit te voeren Moerdijkkanaal. Mag Nederland zijne geographische ligging misbruiken om de totstandkoming van dit kanaal te verhinderen? ‘Alsof de aanleg van kunstmatige waterwegen niet evenzeer als die van kunstmatige landwegen tot de normale middelen behoorde om het achterland van een haven te bepalen.... Constantijn Huygens in zijn “Voorbericht” van Trijntje Cornelis teekent in een paar treffende woorden hoe de toestand van onze volken behoort te zijn: “als twee swarmen noeste Bien, verscheidentlick beheert, maer vrienden.”.... Moge het onderhavig verdrag de palmslag zijn van onze vruchtbare en duurzame vriendschap.’

Het is de moeite waard, de woorden van Huygens in hun verband te lezen. De vrede was in 't land, zegt hij,

> De seven volckeren bejeghenden de Thien
> Als Vrienden, emmers als twee swarmen noeste Bien,
> Verscheidentlick beheert, maer vrienden; als geburen
> Die d'een den anderen sijn welvaert noch betruren,
> Noch overgunstigh zijn, als Buren door de banck.....

Wij treuren niet om buurmans welvaart, maar offeren er onze eigene niet aan op. Wanneer wij aan den plicht der instandhouding van de bestaande verbinding Antwerpen-Rijn royaal voldoen en er bovendien niet dood op blijven

dat België den spoorweg over Roermond indertijd als vervulling der belofte van 1839 uitdrukkelijk aanvaard heeft, handelen wij als goede buren. Onze toestemming aan een kanaal Antwerpen-Ruhrort te onthouden omdat ons Limburg tusschen België en Duitschland ligt ingeschoven zou in strijd zijn *met den geest* der bepalingen van 1839 en zou inderdaad als misbruik van onze geographische positie kunnen worden voorgesteld. Wij geven een overweg; maar het Moerdijkkanaal is meer dan dat. Een weg van Antwerpen naar Dordrecht *bestaat*; waarin wij nu worden verzocht toe te stemmen is geen verbinding met, maar omlegging van den Rijn. Het uitbreiden van het achterland van een haven door kanaalaanleg op vreemd gebied en gedeeltelijk op kosten van den vreemden staat tot onder den rook der eigen haven van dien staat is inderdaad niet normaal, en die zegt van wel, mag onder de verplichting worden gelegd er eenige voorbeelden van op te geven.

Minister Vandervelde is, in zake het annexionisme, teruggekeerd tot de geruststellende verzekering, door baron Beyens vóór 1918 afgelegd en heeft verklaard het tractaat te aanvaarden als definitieve oplossing en niet op afbetaling. Hij heeft voorlezing gedaan eener mededeeling der Belgische regeering aan de Fransche van 31 Maart 1925 die eene renunciatie inhoudt aan alle poging om Nederland in het ‘militair accoord’ te betrekken. Den heer Nothomb heeft hij zich niet verwaardigd te bestrijden en diens invloed op de huidige Belgische Kamer blijkt inderdaad gering te zijn, want van de 9 onthoudingen waren er slechts 4 van annexionistische elementen afkomstig, en met inbegrip van den eenen tegenstemmer blijken er dus 5 leden te zijn geweest die zich aan zijn parool hebben gestoord, want de 5 overige onthoudingen waren van Vlaamsche nationalisten.

De oud-minister de heer Louis Franck wees er op dat zoo Antwerpen beter verbinding krijgt met den Rijn, Rotterdam toegang krijgt tot het gebied van Luik. Hierop is te antwoorden dat het verruimde kanaal Maastricht-Luik krachtens het tractaat evengoed aansluit op een waterverbinding Maastricht-Antwerpen als op de waterverbinding Maastricht-Rotterdam.

Tegen eene verbeterde verbinding Antwerpen-Luik hebben wij nooit iets ingebracht en er ons gebied bij Maastricht voor ter beschikking gesteld. Geeft België er de voorkeur aan van dat gebied geen gebruik te maken maar de verbinding tot stand te brengen via Hasselt-Lixhe, wij zullen dat besluit ten volle eerbiedigen, en erkennen dat eene verruiming der verbinding Lixhe-Maastricht dan geen belang meer heeft voor Antwerpen (wèl voor Luik). Op de vraag, of het belang dier verruiming voor Rotterdam het nadeel van het Moerdijkkanaal kan opwegen, zal deze haven gaarne van bescheid dienen.

Nog blijft, in verband met de in de Belgische Kamer van meer dan één zijde uitgesproken verwachting dat het Ruhrortkanaal niet tot stand zal komen, de vraag van gewicht, of inzake het vrij-sleepen art. IV van het protocol van 18 Mei 1926 onze belangen voldoende verzekert. Het zegt opheffing toe ‘au plus tard le jour où le canal d'Anvers au Moerdijk sera ouvert au trafic.’ Nu heeft evenwel deze zaak vroeger een punt van overleg tusschen België en Frankrijk uitgemaakt, en is laatstelijk nog in 1923 bij Belgische nota aan Frankrijk beloofd

> que jusqu' à compléte exécution des canaux d'Anvers à Moerdijk *et d'Anvers au Rhin*, et sous condition de l'application par la France des dispositions prévues au décret du 23 décembre 1919 et à l'accord du 18 avril 1921, relatifs à l'exonération des surtaxes d'entrepôt et d'origine, le gouvernement belge consent à maintenir la gratuité de la traction des bâteaux allant de Strasbourg à Anvers ou inversement, sur le parcours Anvers-Dordrecht, suivant les modalités indiquées dans la note remise au gouvernement français par l'ambassade de Belgique à Paris le 9 octobre 1919.

Zeer terecht vraagt dan ook onze Tweede Kamer in haar verslag van 12 Juli, of België van de in de boven cursief gedrukte woorden vervatte verplichting sedert door Frankrijk is ontslagen.

Ik maak er opmerkzaam op dat de door mij aangevallen Memorie van Antwoord, behalve in het officieele folio-formaat, nu ook in het handiger octavo-formaat verkrijgbaar is, in een uitgave bezorgd door Mr. L.J. Plemp van Duiveland.[1)]

1) Den Haag, W.P. van Stockum & Zn.

Hij wenscht er het door adressen, brochures en redevoeringen ‘allicht een weinig de kluts kwijt geraakt intelligente publiek’ mede te gerieven. Aan dezen herdruk der memorie gaat eene paraphrase van haar inhoud, in Mr. Plemp's eigen woorden, vooraf, benevens loftuitingen, door hem op zijn ambtelijken chef uitgebracht. Het was tot dusver geen gebruik, dat departementsambtenaren aldus wetsontwerpen, waarvoor een minister verantwoordelijk staat, bij het publiek, intelligent of niet, aanbevalen. Door dit na te laten, toonden zij verstand en goede smaak te bezitten; immers zij stelden er zich niet aan bloot, dat hunne welmeenende poging beneden de waarde zou kunnen worden geschat door lezers, zich volkomen bewust dat zij het omgekeerde: publieke veroordeeling van een minister door een ambtenaar van zijn departement, nimmer zullen tegenkomen. In iedergeval zou de elite, voor wier geestelijk welzijn Mr. Plemp een zoo teedere zorg koestert, in zijn boekje een minder eenzijdige voorlichting hebben aangetroffen, indien hij had kunnen goed vinden met afdrukken te wachten tot hij er ook het kamerverslag van 12 Juli in had kunnen opnemen, voor welks bondigheid en heldere uiteenzetting der strijdige meeningen de heeren Deckers, van Vuuren, van Rijckevorsel, Albarda en Heemskerk den dank der natie verdienen.

H.T. COLENBRANDER.

Het Vlaamsch probleem

Mr. R. van Genechten, Wat willen de Vlamingen? - Uitgevers-Mij. Elsevier, Amsterdam.
Mr. R. van Genechten, De Slechte Oneindigheid van het Vlaamsch Belgicisme. - Uitgave Excelsior, Brugge (1926).

Het ingewikkeld vraagstuk van Vlaanderens toekomst, dat uit den aard der zaak den uitgeweken activist geen oogenblik met rust moet laten, lijkt mij door den heer van Genechten met oorspronkelijkheid te zijn opgevat, en bekwaam voorgesteld. Het eerstgenoemde boekje is verslag; - het tweede strijdschrift.

Het Elsevier-boekje begint, met bij de groote meerderheid der Vlamingen een gebrek aan synthetisch denken vast te stellen, dat aan staatsvorming niet bevorderlijk is. ‘Zelf Vlaming weet ik te goed hoeveel wij aan onze zinnenvolheid te danken hebben.... Maar voor de originaliteit van het denken is zij fnuikend.’ Hoewel België een democratisch geregeerd land is en de Vlamingen er in de meerderheid zijn, zijn zij niet in staat, de hervormingen door te zetten die zij wenschelijk achten.

‘Het einddoel der Vlaamsche beweging is, zichzelf overbodig te maken, en dat zal zij gedaan hebben, wanneer zij land en volk heeft gebracht op een punt, van waaruit een verdere ontwikkeling mogelijk is, die parallel loopt aan die der andere hen omringende volkeren.’

Kardinaal Mercier veroorloofde zich eens tegenover een zijner geestelijken, activistisch Vlaming, de woorden: ‘Je suis d'un peuple né pour régner, vous êtes d'un peuple né pour servir.’ Het onderscheid tusschen hem en van Cauwelaert is dat voor

Mercier de inferioriteit den Vlamingen aangeboren is en voor den ander hun verworven eigenschap. ‘Het Vlaamsche volk’, zeide de Antwerpsche burgemeester,[1] ‘is ziek, en het doel der Vlaamsche beweging is de cultureele gezondwording van het Vlaamsche volk.’

Van de mogelijkheden die de provinciale en gemeentelijke autonomie, ‘van ouds een Nederlandsch patrimonium’, ter bevordering van het Vlaamsche cultuurleven aanbieden, is niet ten volle gebruik gemaakt (Antwerpen onder burgemeester van Cauwelaert en schepen van onderwijs Camiel Huysmans was een uitzondering). Eindelijk schiet het persoonlijk initiatief der Vlamingen zelf te kort in het opkweeken van instellingen van Vlaamsch leven. ‘Lange jaren heeft de tegenstelling katholiek en niet-katholiek (= religieus onverschillig) elke vruchtbare samenwerking verhinderd’ (sedert den wereldoorlog is hierin verbetering op te merken).

De Vlaming moet uit de provinciale sfeer waarin hij nog voor een goed deel leeft, worden opgeheven. 1648 heeft heel België in die sfeer teruggedrongen, maar dank zij ijzer en steenkool heeft in de 19de eeuw Wallonië zich daaruit verheven. Het heeft den Belgischen staat gesticht, waarin Vlaanderen kolonie werd. Alle pogingen het tot natie te verheffen stuiten op verzet van den Belgischen staat. Dezen te handhaven maar zijn centralistische tendens te verzwakken, is de oplossing der Vlaamsche Belgicisten. Hem te federaliseeren, die eener groep Vlaamsche nationalisten. De oprichting van een zelfstandigen staat Vlaanderen voor te bereiden, die eener andere groep Vlaamsche nationalisten.

De kleine cultuurgemeenschappen, die zich vrijwel overal op het platteland in plaatselijke gebruiken en tradities uiten, kunnen niet den grondslag vormen voor een beschaving die aan de eischen van het geestelijk verkeer van onzen tijd voldoet. De kring van maatschappelijke verschijnselen die zij omvatten is te beperkt. ‘Wij weten dat wij een angstwekkend tekort vertoonen aan geleerden, technici, groote bedrijfsleiders en staatsmannen. Er is in Vlaanderen in de plaats van de zelfoverschatting die ruim een halve eeuw

1) In een rede te Utrecht, 30 Jan. 1924.

geleden opgeld deed, een zeer kritische houding ten opzichte van eigen gebreken ontstaan.'

Zou het niet beter zijn voor de Vlamingen in hun geheel, als zij zich zoo grondig mogelijk lieten verfranschen? Heeft een afzonderlijke cultuur van een volk, zoo klein in aantal en op een zoo bedreigde plaats, nog wel een redelijke kans? 'Deze gedachte is in zoover sympathiek als zij tenminste een programma bevat. Beter inderdaad de verfransching dan het voortvegeteeren in verouderde vormen.' Maar het programma is in strijd met de werkelijkheid. Overal hebben de kleine naties het gehouden; 'nooit hebben zij een zoo groote bewegingsvrijheid gekend als op het oogenblik. Misschien kan men zelfs zeggen dat deze bewegingsvrijheid in sommige gevallen tot een te uitsluitend beginsel van staatsvorming is verheven geworden.... Al de nationaliteiten waarop assimilatiepogingen zijn toegepast geworden, zijn in stand gebleven. Men heeft wel hun bloei, niet hun voortbestaan kunnen verhinderen.'

De Vlamingen hebben geaarzeld omtrent de richting in welke de nationale ontwikkeling zou moeten worden gestuurd. De nauwe cultureele aansluiting bij Noord-Nederland is door wantrouwen in het 'kettersche' Noorden bij de katholieke bevolking 'en hare geestelijke leiders vooral', bemoeilijkt. Een aansluiting aan de plat-Duitsche cultuur, door sommigen voorgestaan, bracht het niet verder dan tot enkele wederzijdsche sympathiebetuigingen. De West-Vlaamsche beweging die bij sommigen van hare leiders een centraliseerende strekking had (West-Vlaanderen geestelijk middelpunt), verdween met den allesbeheerschenden Gezelle. 'Haar uitsluitend artistieke beteekenis belette elken verderen invloed.'

Intusschen is in het oordeel over Noord-Nederland eene kentering op te merken. 'De vrees voor het kettersche Noorden heeft bij de Vlaamsche geestelijkheid, die in Noord-Nederland een katholiek geestelijk leven zag bloeien dat in beteekenis en uitgebreidheid dat in Vlaanderen evenaarde, plaats gemaakt voor bijzondere belangstelling.... Het vervangen van het dialect door het beschaafde Nederlandsch, een verschijnsel dat ik zeer geneigd ben voor een barometer aan te zien van de nationaliseering op Nederlandschen

grondslag, neemt in verblijdend tempo toe.... Ik geloof dat de intellectueelen die de oplossing niet willen zoeken in een nauwere aansluiting aan de Nederlandsche cultuur, welke politieke opvatting zij verder ook hebben mogen, zeer zeldzaam zijn. De middelen om deze aansluiting te verkrijgen mogen nog dikwijls rudimentair en onbeholpen zijn, het doel staat helder voor oogen.... Het kortst kan men dan ook de Vlaamsche beweging kenmerken als strevende naar Nederlandsche cultuurcentralisatie voor Vlaanderen.'

De Vlamingen dus als Nederlanders te erkennen? De bewering, dat Vlaamsch een andere taal zou zijn dan Nederlandsch, heeft afgedaan. De afstooting in 1648 is niet geschied zonder althans bij een deel der openbare meening in het Noorden verzet op te wekken. 'Te meer daer wy gesamenlijke Nederlanders sijn, en naest nabueren ook door maegschap van outs en onderlinge verbonden aen malkanderen ghebonden, van één spraeck, manier van leven, humeur en conditie, ten naesten by eenderley privilegiën hebbende.'[1)] Maar 1830? de Waalsche rebellie, waartegen Vlaanderen zich niet heeft weten te verzetten? Maar heeft het Noorden toen niet ten tweeden male Vlaanderen afgestooten? Niet slechts de Walen, ook het Noorden begeerde toen de scheiding. Eer Vlaanderen zich aan de Walen overgaf, had het Noorden zich uit België teruggetrokken. Sedert kent Noord-Nederland Vlaanderen voornamelijk uit zijne litteratuur, en waardeerde Gezelle, 'de schitterendste vertegenwoordiger van een kunstrichting in Vlaanderen, die op particularistische tendenzen berust, en die, na een voorbijgaand succes, als algemeene cultuurbeweging overwonnen is.... Het wordt sinds *Pallieter* bijna vervelend zooals men zich het type van den Vlaming voorstelt.'

Schrijver gelooft dat het verschil tusschen Vlaamsch en Hollandsch karakter niet zoozeer voortspruit uit een verschil van inhoud, dan wel uit een verschil in de mate waarin zij tegendeelige eigenschappen, die in elke menschengroep worden aangetroffen, hebben gesynthetiseerd. De Vlaming heeft nog de synthese van zijn karakter niet gevonden, terwijl dit bij den Hollander althans in hoogere mate het geval is.

1) Antwoordt op 't Munsters praetie (pamflet Tiele 3044).

‘De Vlaamsche uitbundigheid kenmerkt het toegeven aan een bepaalde kracht die zonder tegenwicht blijft.’ Juist de beweging, die Vlaanderen brengen wil tot Nederlandsche cultuurcentralisatie, zal deze uitbundigheid sterk doen verminderen.

‘De Vlaming zoekt het voortdurend onmiddellijk contact met de zinnelijke wereld.... Het is beangstigend hoe het katholicisme in Vlaanderen telkens weer in het zinnelijke dreigt over te slaan. Dit is wat men in Vlaanderen zoo dagelijks zien kan.’ Maar een even essentieel element is de afkeer van het zinnelijke, het verlangen naar de regelende kracht van den zelfstandigen geest, de zuivere fantasie. Ook Ruisbroec en Hieronymus Bosch waren Vlamingen, en naast de beeldenvereering staat de beeldstormerij. Heeft dan nooit in sommige persoonlijkheden de Vlaamsche geest zijn synthese gevonden? In Brueghel, en in het onsterfelijk epos van de Coster. ‘Niet Pallieter, maar Uilenspiegel is de verpersoonlijking van het Vlaamsche volk.’

‘De Vlaming zoekt niet den streng omlijnden vorm.... Zijn woorden geven den juisten inhoud zijner gedachten niet weer; zij zijn eer aanduidingen dan bepalingen.’ Maar hoe sterk is ook hierbij de antithetische factor! ‘Steeds weer opnieuw beproeven wij het volkomen meesterschap over den vorm te veroveren, in eeuwig onvoldaan verlangen. Dit is de beteekenis van het feit, dat wij ons zeer tot de Fransche kunst gedreven voelen... Zijn dit ook geen eigenschappen van den Hollandschen geest?... Het verschil tusschen het Hollandsch en het Vlaamsch volkskarakter is dus niet van qualitatieven, maar van quantitatieven aard.’

De voortdurende tegenstelling van uiteenloopende psychische eigenschappen pijnigt den mensch. Daarom verlangt hij naar eenheid. ‘Wanneer hij die niet krijgen kan in de synthese, vervalt hij in het compromis. Het product van een dergelijk compromis is de “Belg”, de onzelfstandige Vlaming. Het compromis tusschen zinnelijkheid en fantasie vindt hij in de “blague”.... De naieve Vlaamsche buitenjongen zal in Holland of in een vernederlandscht Vlaanderen snel tot een Nederlander worden, de “Belg” is hopeloos verloren.... Hij is overtuigd van eigen voortreffelijkheid, en voor verbetering

onvatbaar. De grootste vrees van de Vlaamschgezinden is de verbelgisching van hun volk.'

'Individualisme als algemeen verbindend karakter, katholiek romantisme (in den zin van het buiten zichzelf treden der persoonlijkheid) in het Zuiden, Protestantsch klassicisme (in de beteekenis van afgeslotenheid) in het Noorden als antithetische differentiatiepunten, zullen, voor zoover uit het bekende voor de toekomst kan geconcludeerd worden, de pijlers zijn waarop een toekomstige algemeene Nederlandsche cultuur moet rusten.'

De houding der Belgische regeering tegenover de Vlaamschnationale idee is er een van halsstarrig verzet. Voor die in haar gelooven, is het evenwel nog slechts de vraag door welke oplossing van het probleem zij zich voldoening zal verschaffen. Hier begeeft ons de schrijver, die in het geschrift *Wat willen de Vlamingen*, dat wij tot dusver aanhaalden, geen bepaalde oplossing heeft willen aanbevelen, doch slechts het probleem zelve voor den Noordnederlandschen lezer uiteenzetten.

Het tweede, te Brugge uitgegeven geschift richt zich tot de eigen landgenooten. De heer van Genechten meent een streven waar te nemen naar meerdere eenheid tusschen de verschillende groepen van Vlaamschgezinden. Een nauwer samengaan zou mogelijk moeten maken, voorloopig althans een stuk van den weg, die leidt naar Vlaanderen's bevrijding, gezamenlijk af te leggen.

Deze stelling acht hij ten eenemale verkeerd. Het verschil tusschen Nationalisten en Belgicisten bestaat niet daarin, dat de eersten den weg dien de laatsten gaan, verder willen vervolgen, maar dat beider wegen van den beginne uit elkander loopen.

Het geschrift wil aantoonen, waarom Nationalisten in Belgicisten geen vertrouwen kunnen stellen. Het is actueel, in zooverre in België in den jongsten tijd regeeringen optreden, waarin het Vlaamsch Belgicisme, zoowel in zijn katholieke als in zijn socialistische variëteit, vertegenwoordigd is.

De Belgicistische tactiek wordt door schrijver veroordeeld 'omdat zij, uit haar wezen zelf, nooit tot een oplossing kan

leiden', en dus de eigenschap der on-eindigheid vertoont. Haar groote tot dusver behaalde resultaat zou de taalwet van 1921 moeten wezen, krachtens welke de administratie van den Belgischen staat over de Vlaamsche provinciën in het Nederlandsch zou moeten geschieden. Doch men denkt er ernstig over de Vlaamsche leergangen die de uitvoering van de wet mogelijk zouden moeten maken, maar af te schaffen omdat zij door de ambtenaren toch niet worden gevolgd. Waarom niet? Omdat zij er geen belang bij hebben. Waarom hebben zij er geen belang bij? Omdat de ministerieele departementen goede vertalers het slachtoffer laten worden van slechte vertalers, genegen na bureeluren wat overwerk te verrichten tegen 3 frank of minder het uur. Trouwens de geheele vertaaldienst past niet in een consequente doorvoering van het stelsel. De hoogere ambtenaren zouden in staat moeten zijn zelf stukken in het Nederlandsch te lezen en uit te zenden; de lagere ambtenaren zouden mede òf de twee talen volkomen moeten beheerschen (een onmogelijke eisch om aan lieden van hun ontwikkeling te stellen), òf belast worden met werkzaamheden aan het Waalsch of het Vlaamsch gedeelte van het land bij uitsluiting verbonden, wat zou neerkomen op een begin van de - immers veroordeelde - bestuurlijke scheiding! Wanneer de kern van den dienst eentalig blijft, zal altijd de strekking ontstaan den uitwendigen dienst hierbij te doen aansluiten. M.a.w. het gaat met de wet van 1921 zooals het gegaan is met hare voorgangsters: zij worden slecht toegepast.

Art. 23 der Grondwet van 1830 verordende: 'L'emploi des langues usitées en Belgique est facultatif; il ne peut être réglé que par la loi, et seulement pour les actes de l'autorité publique et pour les affaires judiciaires.'

In de practijk werd dit: zoolang de wet het hem niet verbiedt, moet ieder ambtenaar de Vlaamsche provinciën in het Fransch besturen, ieder rechter de Vlamingen in het Fransch berechten, ieder hoogleeraar in het Fransch college geven, enz. Dit werd bewerkt door administratieve voorschriften, zooals het K.B. van 1849 tot regeling van het taalgebruik aan de Gentsche universiteit.

Het eerste voorbeeld eener wet is die van 1873, regelende

het taalgebruik in strafzaken. Haar stelsel is: in de Vlaamsche provinciën eene rechtspraak in het Vlaamsch, behalve wanneer de beschuldigde er eene in het Fransch verlangt. Deze wet kent sancties die de andere taalwetten missen. Haar overtreding bij het uitbrengen van exploiten maakt deze nietig. Tegen andere overtreding kan men zich voorzien bij het Hof van Cassatie, dat evenwel, tegen de ratio der wet, zelf.... conclusies of pleidooien in het Nederlandsch nimmer heeft toegelaten; ja toch éénmaal, bij de behandeling in cassatie van het proces-Borms, maar ook toen, zich beroepende op art. 23 der Grondwet, de geheele zaak in het Fransch heeft afgedaan. In burgerlijke zaken is het beginsel van art 23 nog in het geheel niet doorbroken. Indien de rechter weigert stukken in het Nederlandsch in ontvangst te nemen, staat men machteloos.

Het taalgebruik in het binnenlandsch bestuur is geregeld bij de wet van 1878, gewijzigd bij die van 1921, die de ambtenaren ook verplichtingen oplegt in hun onderling verkeer. Wordt zij overtreden dan kan men zich beklagen.... bij de administratie, die den ambtenaar dekt. Weigert men aan een bevel, in strijd met de wet gegeven, te gehoorzamen, dan heeft de onwettigheid geen onstrafbaarheid ten gevolge. ‘Het is duidelijk dat eene oplossing van - ik zeg niet het Vlaamsch probleem, want dit kunnen m.i. de Belgicisten niet oplossen - maar van de Vlaamsche taalkwestie door middel van een taalwetgeving, zooals zij zich die voorstellen, slechts dan een kans krijgt, wanneer de aldus verkregen rechten grondslag kunnen worden van eene actie tegen de overheid’; m.a.w. zij zouden een administratieve rechtspraak moeten uitbouwen. Doch dit kunnen zij niet, omdat de staatkundige partijen binnen welke zij gevangen zitten, de katholieke en de socialistische, beide de administratieve rechtspraak in strijd achten met de leer de volkssouvereiniteit.

De verklaring der moeilijkheid voor Vlaanderen, in België zijn recht te verkrijgen (aldus gaat de schrijver voort), wordt door de Vlaamsche Belgicisten gezocht in de ‘verblinding’ der tegenstanders. Deze opvatting is naief. ‘Achter het streven dat de ontwikkeling der Vlaamsche mogelijkheden

op elk gebied wil tegengaan, zitten zeer bepaalde en werkelijke belangen.'

België's uitvoerindustrieën zijn in hoofdzaak Waalsche industrieën. De metaal-, zink- en glasnijverheid zijn de Belgische uitvoerindustrieën bij uitstek. Het is te verdedigen dat een staat, met het belastinggeld van het geheele volk, den uitvoer prikkelt. Hij bevordert den uitvoer, om over het geheele land de loonen en de vergoeding voor kapitaal te doen stijgen. Wallonië heeft echter België een andere politiek gedicteerd: loonen en rente te drukken om den uitvoer mogelijk te doen zijn. Al de fouten van het mercantilisme worden in de Belgische handelspolitiek teruggevonden.

De Waalsche industrie teerde van de lage loonen van het Vlaamsche proletariaat. 'Nos produits s'imposent, toutes qualités égales, par leurs bas prix, c'est à dire à raison du bas prix de la main d'oeuvre. Et en fait, c'était là tout le secret de notre prospérité avant la guerre.'[1] Daar lage loonen alleen waren vol te houden bij lage kosten van levensonderhoud, moesten de prijzen der landbouwproducten worden gedrukt.

Dat Vlaanderen in eene positie geraakt waarbij het zich tegen den economischen druk van Wallonië met goed gevolg zou kunnen verzetten is een gevolg van de uitputting der Waalsche steenkoolmijnen. Men moet de steenkool onder steeds moeilijker omstandigheden te voorschijn halen. De gemiddelde dagproductie per arbeider wordt in de Vereenigde Staten begroot op 3.270 K.G., in Engeland op 1.020, in Duitschland op 930, in Frankrijk op 700, in België's Zuiderbekken op 530 K.G. In Nederland op 820 K.G., hetgeen ongeveer overeenkomt met die in het Kempische bekken, welke ongetwijfeld nog kan worden opgevoerd. Minister Theunis verklaarde dat België eerst tegen 1930 uit de moeilijkheden zal geraken, wanneer het Kempische bekken in volle ontginning zal zijn.

De economische mogelijkheid tot een zelfstandig Vlaamsch leven schijnt dus aanwezig, doch niet het Vlaamsch Belgicisme kan ze benutten. Aan Vlamingen die het wèl mochten willen

1) G. Barnich, La politique de la vie chère et de l'appauvrissement (Bruxelles 1925), p. 27.

doen, zullen zware eischen worden gesteld. Hun tuchteloosheid en neiging tot schipperen zullen zij moeten weten te bedwingen. Sterk staan tegen de verleiding, de zaak waarvoor men gaarne manifesteert op straat, individueel te verraden, ‘in schaamte voor de juffrouw van den kaaswinkel of den meneer met een gouden ring aan zijn pink.’ Er is zich in Vlaanderen een nieuwe geestelijke élite aan het vormen, die aan de élite van Belgischen stempel de leiding betwist. Haar cultureele belangstelling is nog te uitsluitend artistiek gestemd, haar verantwoordelijkheidsgevoel nog gering, haar verlangen naar de macht nog weinig bepaald. In deze generatie zal zij voorzeker den strijd niet kunnen winnen. Zal zij worden opgeslorpt door de oudere, met eenzelfden Belgischen kern? of zal zij, in een geestelijke omwenteling, uit eigen wezen een Nederlandsche cultuur in Vlaanderen scheppen? ‘Welke dezer twee mogelijkheden zich zal verwezenlijken, staat m.i. in het geheel niet vast. Het is zeer goed mogelijk, dat de geestelijke krachten van Vlaanderen voor de tweede taak tekort schieten.’ Men zegt wel, dat België blijven moet wat het is, om de Vlaamsche beweging mogelijk te doen zijn. ‘Maar het is ons niet om de Vlaamsche beweging te doen, het is ons om de Vlaamsche beschaving te doen.... Voor dit probleem, de kern van heel onzen strijd, is de oplossing, die het Vlaamsch Belgicisme biedt, eene slechte oneindigheid.’

Ik waag mij in deze aankondiging niet aan critiek; ik bepaal mij tot verslag. Wij van het Noorden zouden verkeerd doen, tegenover de Vlamingen te grif met vaderlijken raad gereed te staan. Wij hebben vooralsnog vooral behoefte aan helder begrip en nauwkeurige kennis van wat er bij hen omgaat. Wij zullen ons licht ook niet bij uitsluiting hebben op te steken bij den heer van Genechten. Wel wil ik bekennen dat zijne beschouwingen mij instructief zijn voorgekomen. Zij zijn van een grooten ernst en van een groote onbevangenheid. Te dikwijls doen ons Vlaamsch-activistische programma's als kinderlijk aan. Wat weten die brave jongens veelal precies wat Vlaanderen behoeft, en hoe zwart maken zij ieder die het waagt van hen te verschillen. Bestuurlijke scheiding,

Vlaamsch-Waalsche federatie, koninkrijk Vlaanderen, groot-Nederlandsche staat, de evangeliën worden als uit toovenaars mouw te voorschijn gehaald, en ieder verketterd die ze niet aanstonds te voet valt. De heer van Genechten bezondigt zich aan politiek gegoochel niet. Vlaanderen zal worden wat Vlaanderen waard is. Deze overtuiging heeft bij ons Hollanders eigenlijk altijd op den bodem gelegen; zij kan tot allerlei worden gebruikt, ook tot dekmantel van laakbare onverschilligheid. Zij treft ons echter bijna als nieuw nu een Vlaming haar adstrueert met een ernst en talent waaraan niemands achting mag worden onthouden. *Als* het doel zal worden bereikt, met een zelfbepaling als waartoe hij opwekt zal het in ieder geval moeten beginnen. Tot welke politieke gevolgen het zich vastzetten eener volledige Nederlandsche cultuur in Vlaanderen zal moeten leiden, bekommeren wij ons er vooralsnog niet over. Vóór zij in werkelijkheid bestaat, zou iedere politieke constructie, die haar als reeds bestaande aannam, voorbarig zijn. Stellen wij er ons voorloopig tevreden mede, dat een strijd als deze, waarbij ook onze eigen toekomst is betrokken, *wordt* gestreden. Onze houding tegenover dien strijd is een zorgelijke. Overschatting van wat hij reeds bereikte is een even wezenlijk gevaar, als ongeloof in zijn beteekenis. Ingrijpen vóór den tijd ware even noodlottig, als ongereedheid wanneer de ure slaat. Onze plicht voorshands is ons er van te doordringen dat eene ontwikkeling mogelijk is, waarbij Nederland, zoo het aan zijn roeping is blijven gelooven, daaraan niet in lijdzaamheid zal kunnen voldoen. Ook wij zullen worden wat wij waard zijn, en niets meer.

H.T. COLENBRANDER.

Over een proefschrift

Mr. N.J.C.M. Kappeyne van de Coppello, Vertegenwoordigend Stelsel. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon, 1926.

Nu een jurist, om te kunnen practiseeren, niet eerst tot doctor behoeft te worden uitgeroepen, bereiken de juridische proefschriften een vrij wat hooger gemiddelde dan te voren. Dat op 2 Juli 1926 door Mr. Kappeyne te Leiden verdedigd, getuigt van opmerkzaamheid voor de problemen onzer moderne staatsontwikkeling en van gulhartige bereidwilligheid in hare nooden te voorzien; in het aangeven van remediën is het wat haastig en naar ik vreezen moet hier en daar wat oppervlakkig.

Schrijver stelt zich twee sublieme doeleinden: 1°. het parlement te verbeteren; 2°. zijn almacht te beperken. Het eerste doel zal moeten worden bereikt door kiesrechtwijziging, ter voorziening in het euvel, ‘dat (thans) het verantwoordelijkheidsgevoel van den kiezer door verschillende omstandigheden wordt gedood.’ Zulke omstandigheden zijn: het ontbreken van districten, het vigeerende lijstenstelsel, eene stemmingshandeling die kan worden vervuld zonder dat van capaciteiten van den kiesgerechtigde iets behoeft te blijken; de moeilijkheid van meerderheidsverplaatsing, het versterken der halsstarrigheid van kleine groepen; de programpolitiek. ‘Niet meer wordt aan de kopstukken der meerderheid overgelaten een kabinet te vormen uit mannen die de wenschen van die meerderheid uit eigen inzicht zullen interpreteeren: eerst wordt door loven en bieden uit de verschillende programma's één gemiddeld program samengesteld en dan eerst wordt getracht de mannen te vinden, die dat

programma willen uitvoeren.' Het kabinet wordt, zooals prof. Kranenburg zegt, 'op deze wijze minder een college van leidende staatslieden dan wel van hooge (partij-)ambtenaren.' Falen hun lastgevers, dan faalt het geheele systeem.

Baten getrapte verkiezingen? In de theorie eener historievergelijking, meent schrijver, 'wellicht de eenig mogelijke uitweg;' in de practijk is hij er niet vóór. Theoretisch zou er hetzelfde voor zijn aan te voeren, dat de Revolutie indertijd naar dit middel deed grijpen: 'een groote massa lieden, in politieke zaken onbedreven, wordt met het kiesrecht begiftigd. Ook nu is het zaak, totdat de vaardigheid der nieuwelingen genoegzaam is bewezen, de keuze der volksvertegenwoordigers voor een wijle aan zekere door het volk aan te wijzen mandatarissen over te laten.' Doch 1848 heeft aan sommigen een onbeperkt kiesrecht verleend, voordat allen de beperkte kiesbevoegdheid hadden verworven; hoe langer men nu (bij ons was het zeer lang) de uitbreiding van het onbeperkt kiesrecht tegenhoudt, zooveel te nijpender wordt de vraag: of men nu nog wel een beperkt kiesrecht kan verleenen? En heeft niet Buys en eerder al Thorbecke tegen de theorie die getrapte verkiezingen als tijdelijke noodzaak voorstelt de alles zeggende bedenking geopperd, dat uit de keuze van onverschilligen of onkundigen (en omdat zij verondersteld worden dit te zijn, vindt de theorie toepassing) onmogelijk belangstellende en kundige kiezers van den tweeden trap kunnen voortkomen? Of de kiezers van den eersten trap beamen hun onverschilligheid: in dit geval spannen zij zich voor de keuze niet in. Of zij beamen die niet, maar kiezen dan ook geen zelfstandige, maar gehoorzame kiezers van den tweeden trap; onbeduidende werktuigen, als bij de presidentsverkiezing in Amerika.

Organische vertegenwoordiging? Alsof geestelijke groepeeringen de sociale niet doorbraken. Eene vertegenwoordiging van maatschappelijke belangen als zoodanig moet de tegenstellingen ongemeen verscherpen, die in de maatschappij zelve te vinden zijn. Zij bevordert niet, maar belemmert, de geldendmaking eener gemeene rechtsovertuiging. Het parlement is niet langer een door het volk genomen garantie tegen overheidswillekeur; het is de overheid zelve. De wer-

kelijke ontwikkelingslijn leidt niet terug naar verbrokkeling van het orgaan, maar wijst vooruit naar zijn overgroeiing door het referendum als lastgever der regeering.

Wederinvoering van het districtenstelsel? Het aanvaardt voor ieder district den laagsten vorm van organisatie: de onderdrukking der minderheid. Is de indeeling onvast, dan krijgt men de kiesrechtgeographie van vijftig jaar geleden terug; is zij vast, dan herhalen zich wellicht toestanden als die voor vijf-en-twintig jaren, toen het district Enschedé 10.633 kiezers had tegen Leiden 4741, Amsterdam II 2475 tegen Amsterdam IX 7935. De ‘band tusschen district en afgevaardigde’ leidt er licht toe, dezen laatste in het parlement locale belangen boven algemeene te doen voorstaan. Behoud der evenredige vertegenwoordiging? Geen ander systeem schijnt zoozeer het ideaal van politieke rechtvaardigheid nabij te komen, maar over zijn practijk klaagt men steen en been. Moet het aantal Kamerzetels, dan wel het aantal stemmen dat voor een zetel noodig is, te voren in de wet worden vastgelegd? Ware aan iedere 25.000 stemmen op eene partij uitgebracht, één zetel toebedeeld, dan zou de Tweede Kamer in 1922 104 leden geteld hebben, in 1925 113, aldus verdeeld (ter vergelijking zijn tusschen haakjes bijgevoegd de werkelijke stembusresultaten van 1922 en 1925):

	1922	**1925**
R.K.	34 (32)	35 (30)
S.D.A.P.	22 (20)	28 (24)
A.R.	16 (16)	15 (13)
C.H.	12 (11)	12 (11)
Vrijheidsbond	10 (10)	10 (9)
V.D.	5 (5)	7 (7)
Communisten	2 (2)	1 (1)
Plattelanders	1 (2)	1 (1)
Staatk. Geref. Partij	1 (1)	2 (2)
Liberalen-van Houten	1 (1)	-
R.K. Volkspartij	-	1 (1)
Herv. Staatspartij	-	1 (1)
	104 (100)	113 (100)

of, wanneer men de dissidente rechtsche partijen bij de oppositie telt:

Coalitie	62 (59)	62 (54)
Oppositie	42 (41)	51 (46)

In beide jaren zouden precies dezelfde partijen vertegenwoordigd zijn geweest in nagenoeg dezelfde verhouding. Een voor ieder begrijpelijke regeling zou precies hetzelfde politieke gevolg hebben gehad als ons mengelmoes van onbegrijpelijke ingewikkeldheden. ‘Quoi de plus simple que le principe du suffrage universel: 1 suffrage par électeur? Non moins simple doit être le principe de la représentation proportionnelle: 1 siège par *x* suffrages’ (Havet). Geen partij kan onder het stelsel van den vasten kiesdeeler aanspraak maken op een zetel, welken zij niet ten volle heeft verdiend.

Personen- of lijstenstelsel? Het personenstelsel plaatst voor onoplosbare moeilijkheden. Eén persoon zal meerdere malen den kiesdeeler halen, neem aan, zevenmaal. Men zal hem daarom niet zeven stemmen willen doen uitbrengen of zes satellieten willen doen benoemen. Derhalve moet de kiesgerechtigde bevoegd zijn, verschillende namen in volgorde van voorkeur op zijn biljet neer te schrijven. Het transport dompelt ons dan onmiddellijk in de ingewikkeldheden.

Met de bezwaren van het lijstenstelsel zooals het bij ons is ingevoerd heeft de practijk ons reeds te vertrouwd gemaakt, dan dat zij hier uitvoerig behoeven te worden beschreven. Meer dan 90% der afgevaardigden zijn feitelijk reeds door het inleveren der candidatenlijst verkozen. Met de wijze waarop de candidaatstelling plaats vindt, laat de wet zich niet in, maar zij is uiterst minutieus in de regeling der verkiezing van het kleine overschietende deel. De wet, die democratie wilde, heeft oligarchie geschapen.

Mr. Kappeyne ontwerpt het volgende stelsel. Men stelt uitsluitend zichzelf candidaat, voor eene met name genoemde partij. Zonder die bijvoeging krijgt men de wilde stemming, en een wild parlement. Stemt men feitelijk alleen eene partij, dan krijgt men een verstijfd parlement. Men moet den persoon kunnen kiezen, dien men het geschiktst acht zekere rechtsbeginselen toe te passen.

De candidaat moet dus gerechtigd zijn, zich als lid eener partij voor te doen. De partijen moeten dus ter zake van ledenlijst, toetreding, uittreding, uitwerping aan rechterlijk toezicht zijn onderworpen. De rechter geeft de verklaring van lidmaatschap af, die bij de candidaatstelling moet worden ingeleverd.

De candidaten worden op een alphabetische lijst gebracht; achter elks naam is de partij vermeld. Deze lijst geldt voor het geheele land; de kieskringen vervallen. De lijst moet in alle dag- en weekbladen worden gepubliceerd, maar de oproepingsbrief herhaalt de namen niet: het zouden er te veel zijn. De kieshandeling bestaat in het ten bureele met inkt beschrijven van het daar uitgereikte stembiljet met den naam van den gewenschten candidaat.

Eerst telt men de partijcijfers, op elk waarvan afzonderlijk de vaste kiesdeeler wordt gedeeld. Resten vervallen. Het quotient geeft aan hoeveel leden der partij verkozen zijn; de aanwijzing der personen geschiedt naar behaald aantal stemmen. De macht der partijbesturen is gebroken; iedere stem is een voorkeurstem; het geheele stelsel is overzichtelijk.

Ik vrees dat de schrijver zich sterker heeft getoond in de critiek dan in de constructie. Hij heeft niet zoover doorgedacht om te beseffen - verzwijgt althans geheel - dat de partijbesturen zich zóó niet op stal zullen laten zetten. Zij zullen uitmaken welke personen zich met het fiat van het partijbestuur zullen mogen candideeren; veel overvloediger dan de officieele lijst die men van de secretarie moet betrekken, zullen de voorkeurlijsten der partijen zelve worden verspreid; alleen voor de namen die daarop voorkomen, maakt de partij propaganda. Het drillen der kiezers wordt iets moeilijker: met adviezen als ‘stemt Nolens’ of ‘stemt Dresselhuys’ kan niet meer worden volstaan; als de partij rekent twaalf leden verkozen te kunnen krijgen, moet zij zorgen dat ieder der twaalf candidaten die zij steunt, meer stemmen haalt dan elk ander óók-katholiek of óók-liberaal. Van dezen zullen in den regel alleen candidaten met zeer stijve beurs, die de monsterpropaganda zonder welke niemand tegenwoordig meer aan bod komt betalen kunnen, eenige kans maken. Men zal hooger verkiezingskosten krijgen; er

zullen er verleid worden, zich in het parlement te koopen; of, nog erger, men zal het een ander kunnen doen. Maatschappelijk sterke groepeeringen zullen de officieele partijleiding kunnen bedreigen met het opstellen van een 'liberale' candidatuur die in werkelijkheid de bioscopen of de Indische suikerbelangen, een 'anti-revolutionaire' die de petroleum of de bijzondere onderwijzers, een 'socialistische' die de havenreserve representeert.

Alle partijen gelijkelijk zullen blootstaan aan overrompelingen van wie tegenwoordig, om iets te kunnen bereiken, tenminste een dwergpartijtje moeten stichten. De 'uitwerping' van daar straks, waar schrijver wel wat licht overheen loopt, wordt een belangrijke materie. Is de candidaatstelling bij partijreferendum niet een beter middel? Schrijver meent van niet, en haalt de klachten tegen de practijk der Amerikaansche primary-wetgeving aan, die ook al weer allerlei misbruiken te zien geeft.

Duitschland, waar men den vasten kiesdeeler heeft, toont genoeg welke ontadeling van het parlement ook bij dit stelsel mogelijk is. Toch houdt schrijver de evenredige vertegenwoordiging 'cultureel' voor de beste. Ik geloof dat dit een weinig zeggend epitheton is. Voor 'cultureel' zou men 'politiek' moeten kunnen lezen. Wat doet eigenlijk de evenredige vertegenwoordiging van een politiek weinig ontwikkelde massa? Zij representeert minder haar oordeelskracht dan haar oordeelloosheid. Welk vraagstuk bij een verkiezing predomineeren moet en in welke richting de oplossing moet worden beproefd, weet zij niet uit te maken. De kiezer in Nederland weet bij welke kerk of bij welke belangengroep hij hoort en laat daardoor zijn stem bepalen. 'Ik kies Nolens' wil eigenlijk niets meer zeggen dan 'ik ben goed katholiek'; aan welken persoon de stem op Nolens werkelijk ten goede komt weet niemand uit te maken dan, après coup, de rekenaars van het Centraal Stembureau. Met de stemmen op Albarda en op Colijn is het precies hetzelfde, en met de stemmen op de quasi door zichzelf gecandideerde partijgangers van Mr. Kappeyne zal het al niet veel anders zijn.

De resultaten van het districtenstelsel van 1896-1918 mogen zich naast die der E.V. gerust laten zien. De stemming

in districten heeft vóór, dat zij verbeelding en hartstocht oneindig meer prikkelt dan de flauwe vertooning van onze binnenskamers bekokstoofde lijstenmakerij. Zelfs de hartstocht in zijn onzuiverheid geeft beter directieven dan de algemeene onverschilligheid. De verkiezingen van toen gaven meer te kennen wat de natie op zeker oogenblik in geen geval wilde, dan wat zij wèl verkoos, maar de kabinetsformeerders hadden aan die negatieve uitkomst althans eenig houvast. 1905 beteekende Kuyper weg, en hij ging; 1909 dat de natie de overrompeling van het machtelooze kabinet-de Meester door Heemskerk goedkeurde; 1913 dat Heemskerk in zijn overhellen naar protectie niet werd gevolgd. Daarentegen is 1922 niet bij machte geweest het nieuwe kabinet te voorschijn te brengen dat niet meer van den hoogen boom zou mogen teren, en heeft 1925 de coalitie slechts zóó slapjes veroordeeld, dat zij wederom als regeering kon optreden, met den leider der meest getroffen partij als premier. Of dit 'cultureel' in den haak is geweest, weet ik niet, maar dat het 'politiek' deplorabel werkt, gevoelen wij aan de gevolgen maar al te zeer. Wederinvoering van het districtenstelsel zou in ettelijke (niet meer in alle) districten beneden den Moerdijk de verkiezingen van alle leven berooven, d.w.z. zij zou een euvel tot uitzondering maken dat thans algemeen is. Voert men daarbij het Engelsche stelsel in zoodat wij van de herstemming afkomen, dan wint de geheele zaak aan eenvoud en aan eerlijkheid. Het wordt voor een groot aantal kiezers een keuze tusschen twee kwaden; dat is nog verre te prijzen boven een verrichting die van een *keuze* niets meer dan den naam heeft. De districtsverkiezing heeft ook ten gevolge dat men de candidaten in hun bekwaamheden (of de ontstentenis daarvan) eenigermate leert kennen, en naar een district waar het spant, kijkt het heele land. Men kon vroeger een reeks 'parlementaire portretten' teekenen; tegenwoordig onderneemt niemand dat meer. Die lijn voor ons hebben zijn òf overblijvers uit een vorige periode: een Heemskerk, een Nolens, òf de min of meer caricaturale figuren der éénmanspartijen: een Braat, een Kerstens. De rest zijn voor ons nummers geworden, en het laagtepunt onzer belangstelling wordt bereikt, wanneer bij sterfgeval

voor den eenen onbekende een ander onbekende invalt. Y inplaats van X, ja waarom niet? Terwijl juist vroeger menige tusschentijdsche verkiezing groote moreele of intellectueele beteekenis had, eene regeering of partij het gevoel geven kon, dat zij op den goeden, of op een gevaarlijken weg was. Ik vrees dat de beschouwingen van Mr. Kappeyne, hoe onbevooroordeeld zij trachten te wezen, wat boekerig zijn gebleven, en hij sommige ervan niet bevestigd zal vinden bij een intiemer kennismaking en langduriger omgang met het Nederlandsche volk.

Wat nu zijn bijzondere, boven uitgeschreven bezwaren van het districtenstelsel betreft, zij schijnen deels te ondervangen, en alle schijnen zij mij van minder gewicht dan de voordeelen. Een lage maar echte vorm van organisatie is beter dan de schijn van een hoogere; de ongelijkheid tusschen Enschedé en Leiden hing grootendeels met het toenmalige kiesrecht samen en is bij het algemeen kiesrecht in welgekozen districten wel te vermijden; over locale belangen een onmiddellijk deskundige of belanghebbende te hooren kan groot nut hebben; het is zeker niet gewenscht dat alleen op ambtelijke voorlichting de centrale instanties daarin beslissen. Gaat het ééne lid de maat te buiten, er zijn er negen-en-negentig om hem dit te doen gevoelen. De realiteit der beschouwingen moet door bijzondere kundigheid van leden winnen. Het is zeker niet gewenscht dat over het Belgische tractaat b.v. Rotterdammers of Zeeuwen of Limburgers niet als zoodanig zouden kunnen worden vernomen, en een argumenteerende *vox humana* in de Kamer zelve helpt meer dan honderd adressen.

Heeft de schrijver de zaak der parlementsverbetering niet zoo heel helder weten te maken, hoe staat het met die der parlementsontlasting?

Schrijver wil verordeningen van technischen aard aan andere organen dan de Staten-Generaal overlaten (art. 194 gw: ‘de wet kan aan andere dan in de Grondwet genoemde lichamen verordenende bevoegdheid geven’). Naast het stel organen voor gedecentraliseerde (provincie en gemeente) kome een stel voor gedifferentieerde wetgeving. Het initiatief tot

instelling wil schrijver aan de direct belanghebbenden overlaten, terwijl de definitieve constitutie van ieder orgaan volgt bij de wet. Van een uniforme regeling van het kiesrecht kan geen sprake zijn. Voorloopig kenne men aan de nieuwe organen slechts de bevoegdheid toe, regelingen tot stand te brengen hun door den wetgever opgedragen; op den duur ook die, aanvullende regelingen te vervaardigen, welke dan, als die van provincie en gemeente, voor den wetgever in ieder opzicht wijken. 'Dan kon het parlement zich louter en alleen met politieke zaken bezighouden *waarvoor het zich op den huidigen dag reeds bijna uitsluitend schijnt te interesseeren*.'

Deze woorden wekken verbazing. Ik dacht dat er in de Kamer over weinig zaken zooveel en zoo in detail gesproken wordt als over arbeidsvoorwaarden van personeel in Staatsdienst bijvoorbeeld; schoonmaaksters, postboden en sluiswachters hebben over gebrek aan belangstelling geen klagen. Is de schrijver zich voldoende bewust dat zijn program met hevigheid bevochten zal moeten worden - op de 'democratie'? Deze zal er in lezen dat hij colleges waarin werkgever en werknemer elkander zullen moeten ontmoeten niet door evenredig kiesrecht der gezamenlijke belanghebbenden laat samenstellen, maar gelijkheid van vertegenwoordiging der in getal zeer ongelijke groepen voorstaat. In de Kamer zelve coaliseeren zich werknemersbelangen dikwijls tot een imposante macht, die ongaarne afstand zal doen van de in détails afdalende bemoeienis met de sociale wetgeving ten behoeve van een college waarin de werkgevers zich beter zullen kunnen verdedigen. Ik ben er dan ook volstrekt zoo zeker niet van als de schrijver, 'dat de wetgever allicht geneigd zal zijn meerdere opdrachten aan de nieuwe organen te verstrekken dan thans aan de Kroon.' In de colleges zal de Kamer concurrenten zien; zij ziet dien niet in de Kroon. Ik meen ook in het tweede gedeelte der dissertatie meer belangstelling in vragen van staatsrecht dan vertrouwdheid met de Nederlandsche realiteit waar te nemen. Maar één jong man kan niet alles omvatten en wij besluiten gaarne met te erkennen dat deze jonge man de school verlaat met een nuttig en beloften inhoudend geschrift.

H.T. COLENBRANDER.

Aanteekeningen en opmerkingen

Antwoord aan ‘insider.’

Een zich dit sobriquet toeleggend schrijver rijgt, in de *Nieuwe Courant* van 8 Mei j.l., een antal uit hun verband gelichte uitspraken over het Nederlandsch-Belgisch vraagstuk aaneen, die ik op verschillende tijdstippen van December 1918 tot Augustus '19 in de pers gedaan heb, en die hij in mijn *Studiën en Aanteekeningen over Nederlandsche Politiek*, ('s-Gravenhage 1920) herdrukt vond. Eenige woorden aan het begin zeggen niet maar insinueeren, dat die uitingen mij met mijzelven in tegenspraak brengen.

De ‘inside’ waarvan hier sprake is, kan niet goed geventileerd zijn. In December 1918, toen het nog niet geheel zeker was dat de Belgische regeering inderdaad het program van het Belgische annexionisme tot het hare zou maken, heb ik aangegeven welke andere weg haar volgens mijne meening openstond. Deze nl. van Nederland te onderhouden over eene hervatting van het door België's schuld vóór den oorlog mislukte plan-Regout: uitruiling van Nederlands medewerking tot een Antwerpen-Ruhrortkanaal tegen België's medewerking tot de Maasverbetering, met het doel Rotterdam in verbinding te brengen met het Luiksche industriegebied. Een en ander met uitsluiting van ‘geforceerde maatregelen, verzonnen om het Rijnverkeer aan eenzijdigen invloed van Frankrijk geheel te onderwerpen.’ Van een Moerdijkkanaal repte ik geen woord, maar bepaalde mij er toe te zeggen dat Nederland ‘op zijn (bestaande) binnenwateren’ aan Antwerpens Rijnverkeer niets hoegenaamd in den weg legde.’ Mijn voorstel noemde ik uitvoerbaar ‘zonder dat België zich in een politiek avontuur

behoeft te storten van zeer onzekere uitkomst, of één onwillig onderdaan, tot schande dergenen die hem dwingen, behoeft te worden ingelijfd in het Belgisch staatsverband.... Als veroveraar, als lotsbeschikker over anderen dan Belgen, werkt België op de lachspieren. Ieder begrijpt dat het veroveren zou *en sous-ordre*, en den schijn van machtsuitbreiding zou koopen voor innerlijke ontwrichting en verval.' Tot de gewenschte toekomst van onderling vertrouwen tusschen beide landen kon alleen leiden 'de krachtige wil, hier en ginds, tot bevordering van elkanders belangen.'

Na de dagen van 19 Mei tot en met 4 Juni 1919 te Parijs te hebben medegemaakt, schreef ik (22 Juni): 'Het is niet Nederlands wensch, noch zijn belang, dat aan België de verwezenlijking van eenig billijk verlangen ontga.... Nederland is alsnog bereid, omtrent maatregelen van rivierbeheer, omtrent verruiming en verzekering van België's uitwegen te water, met België in overleg te treden.'

En in het overzicht der onderhandelingen tot en met 4 Juni dat ik 26 Aug. 1919 gaf, is te lezen: 'Het is voor Nederland verstandige politiek te overwegen of het Schelderegiem waaronder België en wij vóór 1914 hebben geleefd, voor eene herziening vatbaar is die België zou kunnen bevredigen.... Van Nederlandsche zijde behoeft geen bezwaar te worden gemaakt, de bepalingen van 1839 in dezen zin te herzien, dat niet slechts omtrent onderhoud, maar ook omtrent verbetering van het vaarwater aan België *redelijke waarborgen worden verstrekt*.'

Ik houd mij aanbevolen voor de mededeeling, welke dezer vroegere uitspraken, alle met de omstandigheden tot en met 4 Juni 1919 in verband staande, ik door latere mag verloochend hebben. In de beoordeeling van wat na 4 Juni 1919 onzerzijds is verricht of verzuimd, sta ik waarlijk zoo vrij als ieder ander. Ik nam destijds van de zaak afscheid met de opmerking, dat het resultaat der te Parijs voortgezette onderhandeling, om voor Nederland aannemelijk te zijn, er de sporen van zou moeten dragen dat België in zijn overvragen niet volhardde (*Ned. Politiek*, bl. 398). Aan de Nederlandsche Kamers het antwoord op de vraag, of die sporen voorhanden zijn.

H.T. COLENBRANDER.

Bibliographie

Victor J. Brunclair, De dwaze rondschouw. (Antwerpen, De Regenboog).

Vorm en inhoud van deze verzen zijn het beeld van volslagen anarchie. De heer Brunclair schrijft vrije verzen, blijkbaar omdat die fantastische organische vorm het best geeigend is om de deining van zijn inspiratie te volgen. Die inspiratie is zoo weinig gelouterd en de dichter paradeert zoo graag met opzettelijke nonsens (die vaak doet denken aan de ironische wijsheid van de Shakespeariaansche clowns), dat men zich kwalijk voorstelt hoe de dichter zich zou onderwerpen aan de tucht van het classieke vers. Nu en dan (in *Pavane*, *Fontein*) maakt hij aardige buitelingen, doch het is in den grond niet meer dan typographische vituositeit in den trant van Apollinaire, en overigens niet zoo geheel nieuw - of van de *Orientales* van Hugo. Doch het vrije vers heeft het voordeel de onmiddellijkheid der sensatie buitengewoon fel weer te geven, en daarin is Brunclair meestal heel raak. Zijn verzen zijn levendig en hun gebrek aan bezonkenheid wordt vergoed door frissche spontanëiteit die nog versterkt wordt door de scherpte van veel verrassende beelden. Dat Brunclair niet veel geeft om tucht bewijzen ook zijn volslagen nihilisme inzake punctuatie en de vrijheden die hij neemt met de spelling die aanstellerig, would-be onafhankelijk, en niet consequent is: als hij spreekt van de *seder*, de *silinder, sentraal*, waarom dan *geciseleerd* en *hypochonder* geschreven? En waarom het mooie woordje *avond* vergrijsd tot *avend*?

‘L'extase j'en ai marre Dieu qu' ca m'rase’, zegt Brunclair (want hij stoort zich niet om er zoo'n klad na-oorlogsch poilu-argot door te vegen). Maar ik geloof er niks van. Een enthousiast, een dweeper, een die verrukt is van zijn spleen; maar hij wil er niet van weten, schokschoudert, lacht er om, grimast en huppelt heen gelijk de Pierrot van Laforgue. Hij lijdt om de ongewisheden van het leven, maar hij bemint het leven om zijn felle rhythmen en overschreeuwt zich bij tijden om de tragisch-grommende wereldmuziek niet te hooren. Achter het masker der zelf-ironie verbergt hij een wezen van joviale geestdrift; ook verbittering en een hoogmoed dien ik wel gaarne mag. Hij paait zijn smart met kwinkslagen, hijgt naar rust en evenwicht, maar jaagt voort den snellen film van zijn modernistische beelden, waar tango en jazz-band, kermismuziek en nachtbar's natuurlijk bijgehaald worden.

Victor J. Brunclair behoort tot de richting van Wies Moens, van Ostayen, Marnix Gysen, en schrijft gepassionneerde, vinnige critiek in

‘Vlaamsche Arbeid’. Hij is van 1899; een vroegrijp talent van wien geen productie onverschillig laat.

A. CORNETTE.

Victor de Meyere, De Vlaamsche Vertelschat. (De Sikkel).

Van het hier onlangs aangekondigde werk is thans het eerste deel verschenen (gedateerd 1925), een flink boek van 300 pagina's, geïllustreerd door Victor Stuyvaert, van Gent. Victor de Meyere is de geduldige verzamelaar van die volksvertelsels, en deze folkloristische somme is verreweg de volledigste die wij bezitten, de bloemlezingen van Pol de Mont en Alfons de Cock inbegrepen. De Meyere heeft in de allereerste plaats willen geven nieuwere thema's en vertelsels die vollediger zijn dan de reeds geboekte of die oorspronkelijke bijzonderheden bevatten. Voor elk thema vergelijkt hij de motieven met de reeds in Vlaanderen geboekte sprookjes; op die wijze geeft zijn werk een volledig overzicht van den Vlaamschen vertelschat. De wetenschappelijke degelijkheid wordt dus gewaarborgd door de vergelijkende methode die de Meyere scrupuleus toegepast heeft. Een eigenaardige nieuwigheid onderscheidt zijn werk van vroegere compendiums. Zeer terecht zegt hij dat ‘de originaliteit van een sprookje niet ligt in de uitspraak van de woorden (gewestelijke uitspraak werd dan ook zorgvuldig vermeden), maar in de verwerking van de motieven, in de manier van vertellen.’ Wat doet nu de Meyere? Hij voegt in den tekst het woord dat de verteller, toen de woorden faalden, er door gebaar en mimiek trachtte in te leggen. Ziehier het voorbeeld dat hij aanhaalt. Als, de verteller woordelijk zegde: *Duimken-mijn-zoon kroop uit zijn bed en ging naar het bed waar de zeven kinderen van den reus sliepen*, en hij bij die woorden tot tweemaal toe mimeert en gebaart dat Duimkenmijn-zoon *heel stillekens* uit zijn bed kroop en *heel stillekens* naar het bed trok waar de zeven kinderen van den reus sliepen, dan kan de zin hierboven in cursief geen bevrediging schenken en moet de lezing luiden: *Duimken-mijn-zoon kroop heel stillekens uit zijn bed en heel stillekens ging hij naar het bed waar de zeven kinderen van den reus sliepen*. De Meyere heeft op die wijze zijn vertelsels uitmuntend *in den toon* gehouden van den verteller. Het is alsof de buitenmensch zelf aan 't woord is; de verzamelaar heeft niet alleen blijken gegeven van grondige folklore-kennis maar ook van menschenkennis in het afluisteren en het getrouw weergeven van al de eigenaardige zetten en wendingen die het volk bezigt. De taal is kloek en frisch. Al wat naar literatuur zweemt heeft de compilator zorgvuldig vermeden. Veel oude kennissen, uit de verste landen, uit de oudste tijden, zal men in deze vertelsels herkennen: van de helden uit Duizend en één Nacht tot den ongelooflijken Münchhausen. De modes veranderen, maar de verbeelding van het volk heeft haar genoegens met eenige thema's waar zij in 't oneindige op fantazeert. Moge de wensch van Victor de Meyere zich verwezenlijken. Zijn sproken zijn bedoeld als materiaal voor Vlaamsche vertellers, want ‘sprookjes moeten verteld worden en niet gelezen.’ Zijn boek verdient dus te worden verspreid vooral in de stad, waar de vertelkunst het meeste kans heeft uit te sterven. En het is niet alleen een boek voor kinderen en vertellers. Al wie vertelsels en sprookjes gehoord heeft in zijn jeugd, zal zijn kinderjaren

zien herleven. Voor de literatoren is het een bad van frischheid en een les in eenvoud zonder literaire mooiigheden. Elkeen kan er een beetje gezond verstand mee opdoen, en zoo heeft ieder zijn profijt van de dapperheid en de slimheid van dien volksheld die bij ons altijd Jan heet, Jan Pikkedang, Jan Malbroek of Jan Snoef.

Wij moeten Victor de Meyere heel dankbaar zijn voor dit eerste deel van zijn benedictijnenwerk.

A. CORNETTE.

De Geest in Limburg, door M.K. Met een inleiding van de Limburgsche Liga. Prijs 10 cent. Uitgave van 'Het Zuiden', Sittard. (1926)

Een herdruk van artikelen in September 1925 in *De Maasbode* verschenen, van de hand van den (zich slechts met initialen aanduidenden) Limburgschen redacteur van dat blad. De Limburgsche Liga geeft ze nu in brochurevorm uit, als geschikt om te doen ontdekken dat er in het 'donkere Zuiden' geen onverdraagzame en eng-provinciale geest heerscht.

Limburg is een Nederlandsch gewest, begint de schrijver, en zelfs de dwingelandij der Staatschen vóór de revolutie en de politiek van het protestansch-liberale Holland der 19de eeuw hebben daaraan niets kunnen veranderen. De Limburgers hebben echter met die andere excentrische Nederlanders: de Friezen, gemeen, dat zij niet voor Hollanders wenschen door te gaan.

De Franskiljons sterven uit; Limburgsche auteurs 'd'expression française' komen niet meer voor. Het kinderarme Wallonië is ten aanzien van Nederlandsch Limburg niet meer expansief; zijn laatste krachten van dien aard beproeft het op de Belgische Kempen. De Maastrichtsche grootindustrie bevindt zich nog voor een deel in Waalsche handen, evenals het particuliere mijnbedrijf om Heerlen, maar tot Waalsche kolonievorming leidt deze omstandigheid niet. Integendeel stroomen, met Vlamingen, ook Limburgers het eenmaal geheel Waalsche Luik binnen en doen daar een begin van tweetaligheid ontstaan. In 1918-'20 concentreerden de Waalsche propagandisten in Nederlandsch-Limburg hun pogingen op een kleinen kring van welgestelden, zonder invloed op het volk. Intellectueel begint dit op de wat achterlijk geworden groote provinciestad Luik neer te zien.

Van een algemeene intellectueele oriënteering naar Duitschland kan niet worden gesproken, al hebben in taal en zeden de Limburgers met hunne buren de Rijnlanders veel gemeen.

'Hollandsche' kolonievorming in Limburg neemt toe. 'We dulden geen pogingen om geloof en volkszeden hier aan te tasten.'

De vraag is, *waardoor* men die acht aangetast. 'Hollandsche katholieken', zegt de schrijver, 'assimileeren zich wel'. Moeten er in Limburg een zeker aantal 'Hollanders' in ambten worden gesteld, mogen het katholieken wezen! 'Dat men ze in het overwegend protestantsche deel des lands weert, kunnen we wel begrijpen.'

Wat zeggen hiertoe de katholieken van benoorden den Moerdijk? Ik vrees dat *zij* het veel minder goed zullen begrijpen, en meen dat zij het ook niet behoeven te doen. Zij behoeven er geen vrede mede te hebben, dat zij, bij gelijke bekwaamheid, zouden worden achtergesteld om hun

geloof, en zij *hebben* daar ook geen vrede mee. Protestanten in het Zuiden behooren gelijke behandeling te ondervinden als katholieken in het Noorden.

Een 'Limburgsche Liga' zou recht van protest krijgen, wanneer zij bewijzen waarnam van een regeeringsopzet tot protestantiseering van het Zuiden. Hoe is daaraan te gelooven? Op onze regeeringen sedert 1918 heeft geen onzer staatspartijen zoodanigen invloed gehad, als de roomschkatholieke. Neemt de invloed van protestanten in het Zuiden toe (het is M.K. die het verzekert), dan moet dit zijn uit kracht van factoren tegenover welke elke regeering machteloos staat.

In het Noorden verneemt men van geloovig-protestantsche zijde even luide klachten omtrent toenemenden invloed van katholieken. Is een en ander niet een gevolg van een onafwendbaar proces van onderlinge doordringing? Waarom zou een protestantsch mijningenieur te Heerlen een vreemder verschijning moeten blijven dan een katholiek minister van Waterstaat of van Oorlog in den Haag?

De 'Hollanders' in Limburg zullen, als zij beschaafd en verstandig zijn, zich niet als heeren en meesters gedragen; zij zullen geen wanbegrip of minachting toonen tegenover den eigen aard van het gewest; zij zullen er het vele goede en beminnelijke in weten op te merken. Doen zij dit niet, dan zullen zij er geen aangenaam leven verdienen en het ook niet hebben. 'Met een verveeld air staan ze achter hun loketten en kankeren hoorbaar voor ieder over taal en zeden.' Het verveelde air en het domme smalen komen waarlijk ook buiten Limburg voor; ik denk zoo dat er wel eens Friesche meisjes zijn die een met zichzelf ingenomen Hollandsch postmannetje of stationsklerk te Grouw of te Dokkum beter manieren leeren. 'Intermarriage' is tegen het geschetste euvel een goed recept; in Limburg (tenzij het loketmannetje katholiek mocht zijn) zal het van zeer beperkte toepassing moeten blijven.

Zou het niet het beste wezen, dat de Limburgsche samenleving zich dermate differentieert, dat gedurig meer functiën van het openbare leven door landskinderen kunnen worden vervuld? Daar zal het vanzelf wel heen gaan, en de niet altijd welbegrepen klachten als die van M.K. zullen dan verstommen. 'De Liga wil werken voor de cultureele en economische ontwikkeling van Limburg, naar zijn traditie en binnen het Nederlandsch Staatsverband, en wel op de eerste plaats ten belange der eigen landskinderen.' In deze formule doet ons het gebruik van het voorzetsel *op* een oogenblik huiveren, maar niet de verdere inhoud. Mocht de Liga haar kracht zoeken niet in onvruchtbare jeremiades doch in het constructieve gedeelte van dit haar program, ik geloof dat *in* de tweede plaats heel Nederland er wel bij zal varen.

C.

R. Murris, La Hollande et les Hollandais au XVIIe et au XVIIIe siècles vus par des Français. Paris, Honoré Champion, 1925.

Dit is een genoeglijk boek, familie van Gustave Cohen's *Ecrivains français en Hollande* en van Kramer's *Comédiens français en Hollande*. Er zijn heel wat Fransche reisaanteekeningen over Holland in druk of manuscript voorhanden, en daaronder is natuurlijk veel oppervlakkigs. De betere stof die niet ontbreekt heeft schr. in een overzicht gevat.

Het landschap: De Luc, die in den maneschijn van den Haag naar Dordrecht heeft gereden, geeft zijn indruk al heel gevoelig weer: ‘Je n'ai rien contemplé de si animé, *de cette vie*, *veux-je dire*, *qu'on peut donner aux tableaux*, que les demeures variées des habitans des bords des canaux, et les canaux eux-mêmes. Tout y sentoit l'industrie et le travail, et tout y était coi, *excepté les cygnes*, qui au bruit de ma voiture sortoient gravement leur long cou de dessous leurs ailes et sillonnoient légèrement l'eau; et quelques barques, qui s'annonçoient de loin de tems en tems, par le jaillissement de l'eau que frappoient leurs piquets....’

De bewoners: ‘Nous voyons moins d'honnêtes gens que d'habiles, plus de bon sens dans les affaires, que de délicatesse dans les entretiens’ (Saint-Evremond). - ‘Les Hollandais ont la simplicité d'appeler bavards et meneurs ceux à qui nous donnons le titre d'hommes de bon ton et de gens d'esprit’ (Thouin). - ‘En ce païs-ci, on ne fait pas de connaissances qui puissent être fort agréables, si on n'est Hollandais d'origine’ (Pierre Bayle). - ‘Des tourbes, s'allumant difficilement, mais faisant ensuite un feu durable’ (Sorbière). - ‘Jamais gens n'ont reçu les disgrâces avec si peu d'émotion’ (Le Pays).

Treffend is de volgende passage bij Saint-Evremond, die de heer Murris ook ten deele opneemt, maar die wel verdient, in haar geheel te worden uitgeschreven:

‘Il me souvient d'avoir dit souvent en Hollande, et au Pensionnaire [de Witt] même, qu'on se mécomptoit sur le naturel des Hollandois. On sa persuade que les Hollandois aiment la liberté, et ils haiïssent seulement l'oppression. Il y a chez eux peu de fierté dans les âmes.... [wij zijn in den tijd van Willem III]. Ils appréhenderoient un prince avare, capable de prendre leur bien; un prince violent qui pourroit leur faire des outrages: mais ils s'accommodent de la qualité de prince avec plaisir. S'ils aiment la République, c'est pour l'intérêt de leur trafic, plus que par une satisfaction qu'ils ayent d'être libres. *Les magistrats aiment leur indépendance*, *pour gouverner des gens qui dépendent d'eux:* le peuple reconnoît plus aisément l'autorité du Prince que celle des magistrats. Lorsqu'un Prince d'Orange a voulu surprendre Amsterdam, tout s'est déclaré pour les Bourguemestres: mais ç'a été plutôt par la haine de la violence, que par l'amour de la liberté. Quand un autre s'oppose à la paix après une longue guerre [Willem III in 1679], la paix se fait malgré lui: mais elle se fait par le sentiment de la misère présente; et la considération naturelle qu'on a pour lui n'est que suspendue, non pas ruinée. Ces coups extraordinaires étant passés, on revient au Prince d'Orange. Les Républiquains ont le déplaisir de voir reprendre au peuple ses premières affections, et ils appréhendent la domination, sans oser paroître jaloux de la liberté. Dans les tems que le Prince d'Orange n'avoit ni charge, ni gouvernement; dans le tems qu'il n'avoit de crédit que par son nom [Saint-Evremond was in Holland in 1661 en 1665-1670], le Pensionnaire et M. de Noortwick étoient les seuls qui osassent prononcer hardiment le mot de *République* à la Haye. La maison d'Orange avoit assez d'autres ennemis, mais ces ennemis parloient toujours des Etats avec des expressions générales qui n'expliquoient point la constitution du gouvernement [zij noemden hun land *den Staat*]. La Hollande, dit Grotius, est une République faite par hazard, qui se maintient par la crainte qu'on a des Espagnols: *Respublica casu facta*, *quam metus Hispanorum continet*. L'appréhension que donnent les François aujourd'hui,

fait le même effet; et la nécessité d'une bonne intelligence unit le Prince aux Etats, les Etats au Prince. Mais à juger des choses par elles-mêmes, la Hollande n'est ni libre ni assujettie. C'est un gouvernement composé de pièces fort mal liées, *où le pouvoir du Prince et la liberté des Citoyens ont également besoin de machines pour se conserver*.'

De vrouwen? 'L'amour trouve sans doute sa place en Hollande, mais son ardeur subjugue à peine le froid et la vertu des belles' (Mme du Bocage). - 'Elles sont assez sociables pour nous faire un amusement, trop peu animées pour troubler notre repos' (Saint-Evremond). - 'Le prétentieux, la ruelle, les galanteries sont des terres inconnues pour elles' (Payen). - Charles Bordes rijmt:

> Un balcon sur l'onde est porté:
> Là, séant avec gravité,
> Fume un bon père de famille.
> Près de lui sa femme et sa fille
> En silence boivent le thé.

Twee oudjes in de Rijp ontvangen De la Barre de Beaumarchais: '"Il y a cinquante ans et au delà que nous sommes mariés."‥ Le vieillard s'adressa ensuite d'un air caressant à sa ménagère, qui, le regardant avec une tendre attention, ne détournoit les yeux de dessus lui que pour lire dans nos regards notre approbation.' - Lof der zeemansvrouwen: 'parmi ces femmes, qui jeunes sont en bon poinct, et qui faulte n'ont de rien, sinon de la présence de leur mari, s'il naît quelques enfans de neige, c'est l'exception à la règle et à l'allure générale' (Grosley).

De kinderen? 'Oh ces enfans gras et joufflus; ces blocs pétris de neige et de rose' (Grosley). - 'Ne battez pas mon fils', is de waarschuwing waarmede vaders hun spruit aan den schoolmeester overgeven (De la Barre de Beaumarchais). De meisjes hebben te veel praats in het gezin: men betitelt ze als zusters harer moeder, meent dezelfde, die zich blijkbaar in de verklaring van het door hem gehoorde *zus* geheel vergist.

De schrijver der *Lettres curieuses* verbaast zich dat in Holland een meester zijn knecht niet durft slaan. En zoo staan er talrijke oordeelvellingen in dit boek, die voor de kennis der Franschen van de 17de en 18de eeuw zeker van geen minder waarde zijn, dan voor die der Hollanders.

C.

Gabriel Angoulvant, Les Indes Néerlandaises, leur rôle dans l'économie internationale. Paris, Le Monde Nouveau, 1926 (2 tomes).

Geen eigenlijk leesboek maar een geillustreerd reclamewerk, op initiatief van *Le Monde Nouveau* ineengezet (na een bezoek aan Java en aan Deli) door den heer Angoulvant, député de l'Inde française, die de medewerking heeft genoten van den heer C. Lekkerkerker van het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Het is goed gedocumenteerd en in zijn toon zeer hoffelijk jegens Nederland. Opmerkelijks voor den Nederlandschen lezer bevat het eigenlijk alleen daar, waar de compilator zijn werk een oogenblik onderbreekt om beoordeelaar te worden. Meestal geeft daar dan eene vergelijking met Indochina aanleiding toe. Bijvoorbeeld:

‘On constate que l'ensemble des élèves des établissements scolaires de l'Indochine n'atteint pas le chiffre de 200.000, pour une population de 20 millions d'habitants, contre plus d'un million et demi d'élèves des établissements scolaires des Indes Néerlandaises pour une population de 50 millions d'habitants: la proportion de la population scolaire à la population totale est de 3% aux Indes Néerlandaises contre 1% seulement en Indochine.... M. Joseph Chailley, écrivant vers la fin du siècle dernier, notait qu'à cette époque 60.000 enfants au plus fréquentaient les écoles primaires dans un pays [Java] qui comptait alors 25 millions d'habitants; le progrès considérable qu'on constate aujourd'hui est donc tout récent.’

Naar aanleiding van de bevolkingsstatistiek der Europeanen in Ned.-Indië (169.708 in 1920):

‘Cette proportion est sesiblement plus forte que celle que l'on constate en Indochine (16.256 Français sur 20 millions d'habitants en 1921) et dans l'Inde britannique, où sur une population totale de 320 millions d'habitants (recensement de 1921), les chrétiens européens sont au nombre de 175.737 et les Anglo-Indiens de 113.041, soit ensemble 288.778. Il est à noter en outre qu'à la fin du siècle dernier on ne comptait dans l'Insulinde que 60.000 Européens, et 81.000 en 1905: leur accroissement récent a donc été remarquable.’

Het in Ned.-Indië belegde kapitaal begroot schrijver op 28 milliard franken (hij schrijft op een oogenblik dat er ruim 8 franken op den gulden gaan). In alle tropische koloniën van Frankrijk bij elkaar zijn belegd 2.460.000 franken, of minder dan 1/10 van het totaal, voor Ned.-Indië verkregen. (Met Algerië, Tunesië en Marokko er bij wordt het totaal voor de Fransche koloniën ruim 7¼ milliard franken). ‘Une pareille infériorité ne peut s'expliquer par la bien plus grande ancienneté de la colonisation hollandaise par rapport à la colonisation française, puisque c'est depuis le début du XXe siècle que c'est produit l'afflux considérable des capitaux hollandais et étrangers aux Indes Néerlandaises.’

Vergelijkingen die geschikt zijn ons er van te doordringen welk belang Ned.-Indië voor de wereld heeft en hoe snelle economische vorderingen het maakt. De politieke vorderingen zijn, ook naar het oordeel van dezen buitenlander, minder snel geweest. Heeft Indochina nog geen centraal vertegenwoordigend lichaam, het heeft al geruimen tijd in den Kolonialen Raad van Cochinchina, in de ‘Chambres consultatives indigènes’ van Annam en Tonkin en in de ‘Assemblée Consultative’ van Kambodja vertegenwoordigende organen in de groote onderdeelen, die in Ned.-Indië nog in de maak zijn de organen der provincie West-Java waren, toen dit geschreven werd, nog niet geinaugureerd). ‘La création du Volksraad devait être l'aboutissement d'un long effort; elle est intervenue quand on était encore à mi-route.’

Hoofdstukjes over Suriname en Curaçao, een bibliographie, personalia en bijzondere reclames voor banken, verkeersondernemingen, cultuurmaatschappijen en exportzaken besluiten het werk, dat goed geslaagd is in zijn soort, maar in ideëninhoud bij de oudere boeken van Chailley en Cabaton ver achterstaat.

C.

The Europa Year Book. An annual survey of European Politics, Art, and Literature, a European Who's Who and Directory, and a statistical review of Europe, edited by Michael Farbman, Ramsay Muir, Hugh F. Spender. - London, Europa Publishing Company, 1926.

Eene uitgave, tegelijk beperkter en uitvoeriger dan het bekende *Annual Register*. Houdt dit zich met de heele wereld bezig, het nieuwe jaarboek alleen met Europa, maar het bevat behalve de overzichten naar landen er ook een naar onderwerpen, in monografieën van bekende schrijvers, niet alleen Engelschen, afkomstig (zoo schrijven in dezen eersten jaargang o.a. Wells, Toynbee, Nansen, Benesj, Hellmut von Gerlach, Francesco Nitti, onze landgenooten Kromhout en Geyl). Op deze 'European Survey' volgt een adresboek en daarop een afdeeling 'European History in the Making', naar landen (statistieken, overzicht hunner constitutiën, gebeurtenissen). Het ineenzetten van zulk een werk onderstelt gecoördineerden arbeid van velen, en de eerste maal is nog niet alles wel gecoördineerd. In het bijzonder ons eigen land is er slecht afgekomen. Stellig niet met opzet verwaarloosd: in de 'European Survey' komen wij met twee hoofdstukken voor (het Vlaamsche vraagstuk, door Geyl; en Bouwkunst in Holland, door Kromhout), en in adresboek en 'History in the Making' vullen wij een betamelijke plaats. Maar de data betreffende Nederland en Nederlanders zijn niet gecorrigeerd door iemand die Nederlandsch verstond, of buitengewoon keurig was op het nazien van getallen (deze laatste opmerking geldt niet het hoofdstuk voor Nederland alleen). Zoo vernemen wij dat ons land 13.205.000 inwoners heeft; wij bezitten (buiten de schepen van 100 ton en minder) 2.556 ton scheepsruimte, België daarentegen 556.091 of meer dan tweehonderd maal zooveel (de oplossing is natuurlijk: in het eene geval 13 drukfout voor 7, in het andere: bij ons duizendtallen opgegeven, bij België eenheden). De heeren redacteurs mogen wel eens bedenken of een boek als dit gezag kan krijgen, dat zulke fouten niet te vermijden weet. In het adresboek voor Nederland is vergeten te bestemder plaatse het hoofd 'Chief Industrial Organisations' in te lasschen, zoodat wij nu den Zuivelbond en dergelijke onder de Chambers of Commerce zien staan. De Levensverzekering-Maatschappij Utrecht wordt gezegd tot directeuren te hebben de heeren Mgenegeren, Kerloop en Nenzerme!

Dit is jammer, omdat het plan van het boek uitstekend is en de geest der eerste hoofdafdeeling ruim en waarlijk Europeesch. Maar de kwestie van correctie en verificatie moet nog nader bekeken worden. Mogen zij in 1927 voldoende zijn!

C.

Komen en gaan.

III.

Emma trok zich de kinderen aan. Zij hadden gedurende onze afwezigheid gevochten en daarna met voorbeeldige eensgezindheid baldadigheden gepleegd op de nabloeiende dahliastruiken, die nu verstreuveld en arm van bloemen stonden.

Claudia knorde op het dienstmeisje en was blijkbaar mistevreden. Ofschoon niet noodzakelijk onze wandeling er de oorzaak toe moest zijn, was ik te vol van goede intenties om niet te trachten haar genoegen te doen. Ik deelde haar de redenen mede, waarom tante Emma haar man had verlaten en gaf haar mijn inzicht te kennen onmiddellijk Berrewats van alles op de hoogte te brengen, om te beproeven haar oude religieuze kern van zijn korst te ontdoen. Claudia bleef een tijdlang peinzend.

'Het is goed natuurlijk,' gaf zij eindelijk toe. 'Maar ik voorzie dat zij niet zoo gauw zichzelf zal overwinnen.'

'Wat doet het er toe?' wedervoer ik met vertrouwen. 'De tijd telt hier niet, alleen de uitkomst. Ik verwacht in deze veel van Berrewats. We kunnen hem best wat meer in huis halen. Vindt gij niet?'

'Mij goed,' zeide zij en het verwonderde mij dat er geen beetje tegenzin in doorklonk om het verstoorde gebruik. 'Hoe eer Emma tot haar man kan weerkeeren, hoe beter voor haar,' voegde zij er nog aan toe.

Deze beschouwing schokte mij, want in mijn gedachte was

een bekeering niet onmiddellijk of zelfs niet verbonden aan een terugkeer. Het uitzicht op een huwelijksreparatie scheen mij integendeel de vertroostende beloften van het geloof hun glans te ontnemen en derhalve een overgave moeilijker, zoo niet onmogelijk te maken. Doch ik was te wel gezind om mij aan Claudia's opvatting te ergeren en het was met een glimlach en zonder boosheid dat ik haar de vraag stelde:

'Is het uw eerste bezorgdheid, haar weer aan haar echtgenoot over te leveren?'

'Neen, mijn laatste. De eerste is dat zij zich bekeeren zou. Doch 't eene vloeit uit het andere voort.'

Er lag een weigerig 'Dat valt te bezien!' op mijn tong, doch ik zag er van af tegen Claudia's onplooibare opvattingen in te gaan en luchtig besloot ik:

'Kom, kom. Laten wij het voornaamste voor oogen nemen en doen wat wij kunnen om Emma weer hoop te geven.'

'Goed,' beaamde zij kort.

Emma was binnengekomen. Niets in het aangezicht van Claudia verried dat wij over haar hadden gesproken. Ik zag er een goed teeken in, want ik achtte het ongewenscht, dat wij opvallend zouden laten zien hoezeer wij met haar waren begaan. Bovendien had ik het gevoel wel wat veel te hebben losgelaten van wat Emma wellicht zelf niet aan Claudia zou hebben toevertrouwd. Hoe gaarne ik de eenige vertrouweling van tante Emma zou zijn gebleven, mijn besluit stond vast ook Berrewats in te wijden in haar intieme gedachten en ervaring. Ik besloot het zelfs gauw te doen en wachtte de gelegenheid van een toevallige ontmoeting niet af.

Het gebeurt mij meer terloops bij hem goedendag te zeggen. Thans echter moest in mijn houding wel iets het speciale bezoek verraden, want mijn vriend verliet zijn schrijftafel en zette zich aanstonds te luisteren in den rook van zijn pijp, met de bijzondere aandacht die van voorbereiding of inleiding ontslaat. Ik zette hem den zin uiteen van tante Emma's verblijf bij ons, ik sprak van haar moreelen nood, ik eindigde met zijn steun als vriend en geestelijke te vragen om weer geloof in haar op te wekken.

Hij onderbrak mij geen oogenblik, zat aldoor rookwolken te trekken. Ik zweeg en hoorde een tijdlang het suizen van

zijn pijp. Dat hij met geen woord zijn indruk te kennen gaf, maakte mij eenigszins ongeduldig. Bovendien gaf het rooken aan zijn gelaat een onroerbaarheid, die moeilijk van onverschilligheid was te onderscheiden, waardoor ik ten slotte ontstemd geraakte.

'Mijnheer de geestelijke....' vorschte ik ironisch, 'mag ik soms vernemen wat gij denkt?'

Hij antwoordde niet met een schertsende formule, zooals wij het vaak in plezierige toernooien doen, doch alsof hij luidop zijn peinzen voortzette overlegde hij:

'Het komt er op aan zich niet op te winden. Gij zijt natuurlijk geneigd om voortvarend te werk te gaan. De groote ernst, de plotselinge ijver en sympathie, die ik uit uw relaas verneem, dat tintje vurigheid in den toon, zijn teekenen dat gij bereid zijt naar groote middelen te grijpen.'

Zijn bedaarheid, zijn terughouding kwamen mij weer voor als een ongelegen oefening in zelfbedwang.

'Wend de middelen aan, die gij verkiest, maar tast door,' lachte ik terug met een ironie, waaruit ik tot mijn verwondering iets als vijandigheid moest weren.

Werd hij dit gewaar? Hij lei vertrouwelijk de hand op mijn arm en maakte zich innemend:

'Karel, uw tante is acht dagen hier. Vanmorgen hebt gij voor het eerst met haar gesproken. Nu staat gij hier en wordt ongeduldig wanneer ik naar uw zin niet vlug genoeg bescheid geef. En nochtans, wij mogen bij zoo'n delicate kwestie geen sentimenten mengen. Gij hebt natuurlijk gelijk: slechts bij den Heer is uitkomst voor haar. Voor iedereen en allen trouwens. Maar dat is de vraag niet. Wat wij voor haar en iedereen verlangen, verlangt zij het? Laat uw diagnose, versterving uit walg, inzinking der levende krachten door beweegloosheid, nauwkeurig zijn, op welke reserven zult gij werken? Wat is goed in haar en wat niet? Wat in haar versterving is het begin der wijsheid en wat is leedwezen dat niet beter vraagt dan bij de eerste gelegenheid een revanche te nemen? Iemand die zich van de menschen en de wereld afkeert en zich in de eenzaamheid terugtrekt is dikwijls overspannen van een hoogmoed, die alle onderwerping aan God onmogelijk maakt. Wees overtuigd dat het met de

eenzaamheid en de versterving is gesteld als met de verwerpelijkste ondeugden: zij zijn uitbarstingen van opstand, zij zijn moedwillige bezoedelingen van den geest, indien de deemoed ze niet heiligt en de nooddruft ze niet vervormt tot nederig aanvaarde beproevingen. Wat is het bij haar? Zij gedraagt zich sterk tegenover uw vrouw en gekneusd tegenover u. Ik begrijp deze variaties in een gemoed. Wij zijn levend, wij wankelen, wij veranderen voortdurend. Onze gevoelens en intenties zijn verschrikkelijk mobiel. En de wispelturigheid is altijd min of meer onze gemeene menschelijkheid. Maar wat wil zij het meest? Haar toevlucht zoeken bij Claudia, bij wie zij sterk moet zijn, of zich vermeien bij u, bij wie zij zonder veerkracht durft wezen? Geef toe dat dit vooralsnog allemaal het onbekende is voor u, voor mij en ook voor haar. Ha, denk niet dat men de goddelijke liefde in een hart aansteekt met goede aandrift alleen. Men moet ook werkelijkheidszin gebruiken.

Het is mij steeds moeilijk gevallen bij onze gesprekken de sereniteit te bewaren die de rede haar gang laat gaan zonder dat ziel en hart één zijn met de gedachte. Wat mijn verstand als waar erkent wordt door een vurigheid nagejaagd, die mij scherp en hartstochtelijk maakt. Ik voelde mij alsof mijn vriend mijn ijver wilde intoomen en noodeloos op den breidel trok.

‘Ik heb geen bezwaren tegen uw werkelijkheidszin,’ viel ik hem driftig in de rede. ‘Maar indien ik u niet beter kende zou ik zeggen: wat een koelheid in dat realisme, wat een terugdringen van de caritate voor al te verstandige gissingen en bedenkingen. Van iederen priester zou een dergelijke terughouding mij onbegrijpelijk voorkomen. Van u verbluft ze mij eenvoudig. Welhoe? Ik roep u bij een ontzenuwde ziel. Gij zijt gelijk een dokter aan een ziekbed. Gij zult de kwaal in de oogen zien? Maar neen. Eerst hoeft een studie aangevangen en de toewijding der omstanders gebonden. Er zal alleszins tijd genoeg zijn. Uw overleg wordt angstvalligheid. Uw gedegenheid gebrek aan élan. Wat doet gij met de goede ingeving en de intuitie van den doortastenden geneesheer? En met de gratie, dit summum van optimisme voor den Christen?’

Al den tijd dat ik had gesproken, had hij dikke rookwolken rond zijn hoofd geblazen en toen ik zweeg barstte hij in een onbedaarlijk en toch bescheiden lachen los, waarna hij, nog in vreugde, den rook boven zich uitjoeg.

'Ziedaar tenminste een punt waarover wij 't onmiddellijk eens kunnen zijn,' besloot hij met een blijdschap in de stem, die van zijn goede kalmte was gedrenkt. 'Gratie, gave Gods! Wie op den Heer vertrouwt, vertrouwt goed. Alle optimisme is gewettigd voor wie steunt op Hem, gelijk alle voorzichtigheid de wijsheid zelve is voor wie vasten grond in 's menschen hart zoekt. Daarover bestaat geen twijfel: gij en Claudia zult bidden om gratie voor uw tante. Ik zal mijn gebed bij het uwe voegen.'

'Karel, mijn vriend, wij hebben ginder den Heer als een bestendige ster en een richtsnoer. Maar hier zijn wij van geen enkele inspanning ontslagen, die de ziel langs natuurlijke wegen in haar bovennatuurlijk rijk voeren kan. Hoe te verhelpen in den nood van uw tante als wij menschelijkerwijze niet gansch haar karakter hebben verkend? Uw dokterstafereel? Ik aanvaard het, maar met eenige gewijzigde schakeeringen. Ik kalmeer inderdaad de al te voortvarende helpers. Als de intuitie ons inspireeren mag, laat het zijn nadat wij scherp hebben toegekeken en geconsulteerd met ons zelf. Slechts traag en matig en wel overwogen ondernemen, om niet snel alles te verkerven. De angstvalligheid door overleg geweerd. Het élan, of liever nog de vaste doelbewustheid, niet bij den eersten tegenslag of de eerste misrekening geknakt. Neen Karel, schrijf niet alle generositeit toe aan de drijfkracht van uw gevoel.'

Naarmate hij sprak werd hij ernstiger. Zijn toon verstrengde en werd harder van een wilskracht, die slechts getemperd werd door licht spijt, omdat hij wel vermoedde dat ik hem in den grond een zekere droogheid des harten toeschreef. Toen hij zweeg, blies hij werktuigelijk gulpen rook naar beneden.

Geprikkeld, had ik kunnen opwerpen dat de geest niet altijd moet in strijd zijn met wat uit aandrang des harten wordt vervuld en dat ook het verstand vaak in gebreke blijft en zich misgrijpt, maar Emma's geval kwam mij te dicht

voor oogen om veel smaak te vinden in theoretische ontwikkelingen. Ik zweeg derhalve.

Ik gaf er mij nu goed rekenschap van dat mijn vriend met zijn bezadigd overleg wringend op mijn overhaasting had geremd. Ben ik soms hard voor anderen, ik kan ook mijn ongelijk bekennen: ja, ik ben vaak te voortvarend.

Het heet in den volksmond dat de Duivelsschuur in één nacht werd voltooid. Dat is iets naar mijn hart. Een bouwmeester te lande moet soms vrij belangrijke werken uitvoeren met geringe werkkrachten en zonder mechanische hulpmiddelen. Ik weet genoeg hoeveel tijd er van noode is om ze te voltooien en, trots mezelf, schiet steeds in mij een drift om het planten van den Mei te bespoedigen.. Mijn vriend Paul leerde mij echter vaak met mate gaan door zijn voorbeeld van geduldige. Thans weer eindigde ik met aan mijn goede inzichten een meer beheerschten rhythmus te geven. En alsof ik zelf elke overdrijving tot zuiverder mate had teruggebracht, zeide ik rechtstaand, mij plotselings herinnerend wat ik reeds tot Claudia had gezegd:

'Het is waar dat de tijd niet zoo dringt.'

Zijn glimlach straalde over zijn gul gelaat:

'Uitstekend. De tijd moet liefst niet dringen. En niet alleen dat. Wij zelf moeten niet terstond opdringerig willen zijn. Te snelle genezingen brengen dikwijls een snel hervallen mede.'

Ik zag in, dat ik sinds Emma bij ons was gekomen niet alleen mijn gewoonte van levendigen, in alle gebeurtenissen gemengden dorpeling, had gewijzigd, maar zelfs mijn werk tot het allernoodigst had teruggebracht, om steeds bij de vrouwen te zijn. Overtuigd dat mijn beslissing door mijn vriend zou goed gevonden worden, zeide ik hem met zekerheid:

'Tot hiertoe heb ik mij vrij veel met Emma bezig gehouden. Ik meen echter mijn werk te hervatten en zooveel mogelijk mijn gewonen gang te gaan.'

'Ja, maar overdrijf niet,' nuanceerde hij vriendelijk. 'Tusschen voortvarende inmenging en gewilde afzijdigheid liggen vele graden van bescheiden hulpvaardigheid. Wij vertrouwen, niet waar? Elke dag zal raad brengen, zacht en zeker.'

Ik verliet hem met een tevredenheid, die des te inniger was, naar zij meer was ingetoomd. Gingen wij allen, aaneengesloten en bezadigd, geen zekeren weg betreden? Voor mijn deel had ik reeds een onzuivere belangstelling in Emma terzijde gezet. Thans voelde ik ook mijn bevlieging van goedheid en spoedig te werk gestelden ijver voor haar bezinken. Zoo kon ik belangeloos en geduldig de komende dagen tegemoet zien.

Het waren er van onverdeelde kameraadschappelijkheid, meer zelfs, van ware vriendschap. Ik zal ze steeds gedenken met het geluk der eenvoudige blijheid. Zij komt mij, deze vriendschap, nu ik haar van op afstand bezie, beminnelijker voor dan de liefde.

Geen dronkenschap noch zinnelijke roes roepen den wellust wakker die tot het einde toe wil worden voldaan. Men maakt zich niet klein in amoureuze onderwerping. Men zoekt niet, door platonischen eerbied misleid, een voorkomendheid ten toon te spreiden, die moeilijk samengaat met al de bevliegingen van het verlangen. Men lacht en vertelt zonder berekening of ongeduld, men is inschikkelijk zonder een loon te verwachten, men is gul zonder zich geweld aan te doen. In één woord, al de levende krachten der vriendschap zijn werkzaam en toch verkeert men niet in de spanning, die wanneer de verliefdheid gist, achtereenvolgens overmoed, misnoegen en teleurstelling in lust en lafheid laat overslaan. Men is natuurlijk en zoo gelijk als men in gemoedstoestand maar wezen kan. En vooral is men goed geïnspireerd.

Ha, ongelukkige kunstenaars die kwaad spreken van de inspiratie! Alsof men ook niet het best leefde, wanneer men zich verlaat op de goede ingeving, welke uit het buitenbewuste borrelt en over alle daden een verhelderend en verfrisschend water doet vloeien. Ik beminde de kinderen en hun spelen. Ik plooide voor hen papieren hoeden. Ik smokkelde ze in de fruitkamer binnen, waar de schaduwen zoo'n gemengde lucht van mirabel en kweepeer ademen. De kleine attenties, die de vrouwen mij bewezen - ongevraagd vervangen van een verfrommelden das of vernieuwen der voorraden in mijn cigarettenkoker, - beantwoordde ik met oplettendheden, waarvoor ik mij anders weinig moeite zou hebben gegeven:

nu eens reed ik onzen hofweg op met den arm vol herfstloof, twijgen van eik en rooden beuk, takken met purpere en zwarte bessen, waarmede de kamers dan gauw waren opgeschikt, andere malen triomfeerde ik onder de rosse pluimage van een patrijs of 't aardegrauw van een haas, die 'k op het kasteel voor mij liet schieten. Kortom de Herfst had geen vrucht of vleesch, geen kleur of reuk, waarvan ik niet den smaak, den glans en de weelde in huis bracht. Ik was er toe gekomen mij af te vragen of ook de stoffelijke verzadiging het rijk van den geest niet binnenleidt. Alleszins bleef er in onzen omgang, waaromheen een atmosfeer van stille viering hing, een zuiverheid van inzichten, een wederzijdsche minzaamheid en zorg en een hang naar vergeestelijking, die wij na eenigen tijd als van zelf onder woorden brachten.

Emma, wel is waar, was verre van haar vooringenomen moedeloosheid af te leggen. Daartoe werd zij te vaak aan haar man herinnerd. Het waren vooreerst, ofschoon op zeer ongeregelde tijden, zijn brieven, die haar werden nagestuurd. Zij herkende zijn geschrift, keek naar de wisselende afstempeling, Boma, Cocquilhatville, en wierp ze achteloos, zonder ze te hebben geopend op de piano, waar zij bleven liggen, totdat het meisje ze naar haar kamer droeg. Het was vooral haar zoontje. Zij beweerde het niet te beminnen. Desondanks hield zij er van met een gepijnigde moederliefde. Gebeurde het dat zij met mij alleen was, als de kleine Herman met list of brutaliteit zijn twee kameraadjes aan zijn wil onderwierp, dan kon zij met een gevoel van schaamte en ergernis zeggen:

'Hij is nu reeds geheel zijn vader. Dat is nog het ergste.'

De kwade blik, waarmede zij het knaapje bestrafte, was zoo gemengd met leedwezen en tevens met ingenomenheid, dat over den aard van haar gevoel geen twijfel kon bestaan. Zij weigerde niettemin te erkennen dat ook mijn kinderen autoritair zijn aangelegd en dat de opvoeding veel gebreken intoomen kan.

Maar buiten deze oogenblikken waarin zij haar neerslachtigheid onbemanteld bloot liet, was zij beschaafd genoeg om zich een tucht op te leggen. Kon men soms gewaar worden dat haar beheersching louter beleefdheid was, het geviel ook, en niet het minst wanneer Berrewats op bezoek was, dat haar

inspanning om mede te doen aan de gezelligheid van allen moedwil vrij bleef. Zelfs vergat zij zich eenmaal zoo verre, dat zij na een opgewekte discussie tusschen mijn vriend en mij, spontaan uitriep:

'Wat was het hier aangenaam van avond.'

Dit intiem wisselen van geestelijke overwegingen zou culmineeren in een gesprek, een avond dat de kinderen vroeg naar bed waren gedaan. De dag was te warm geweest voor het laat seizoen en het raam stond open. Het licht was echter aangestoken, waardoor de blik buiten niets onderscheiden kon dan een duisternis waarin hemel en aarde eenzelfde ruimte waren. Claudia schilde een appel. De stilte was zoo volledig, dat men haar mes wringend door de vrucht hoorde snijden. Het was mij alsof Emma het drinken van haar glas jong bier onderbrak wijl het kraken van den appel haar een te zure teug suggereerde. De vrucht gegeten, bedekte Claudia de oogen en bad. Emma en ik bezagen elkaar. In een beweging van sympathie glimlachte ik tot haar. Zij beantwoordde mijn glimlach niet. Toen Claudia het kruisteeken had gemaakt, zeide zij tot haar, meer met bewondering dan met verlangen:

'Ik zou willen dat ik kon bidden gelijk gij.'

Claudia's gorgel zwol en zij werd rood. Merkbaar was een groote vreugde door haar gestroomd, want met haar zachtste stem, ofschoon hortend, wedervoer zij:

'Het hangt maar van u af.'

'Men moet eerst gelooven,' waagde Emma het met voorzichtigheid tegen te spreken.

'Nu dan!' riep Claudia met zekerheid uit. Zij had daarbij met de hand een gebaar gemaakt, dat ternauwernood wat bloemen, den schotel met koud vleesch, de vruchtenschaal omvatte en toch zooveel moest beteekenen als: 'Zijn dat allemaal niet zooveel giften en getuigenissen van Hem?' Ik ken immers haar eenvormige opvatting dat alles een onweerlegbaar teeken is van God.

Emma aanvaardde dit echter zoo gemakkelijk niet. Aan haar mond, die even vertrok, alsof zij het appelsap proefde door het zure bier, meende ik haar gedachte te raden, dat ook in deze dingen, niet alles aantrekkelijk was.

Starend op de duisternis buiten, schoot mij een der aan-

doenlijkste overpeinzingen van Pascal te binnen. Zij kwam mij beter geschikt voor om een weergalm te geven op Emma's verzuchting en misschien kon zij een ruimere opening maken naar God. Ik zeide derhalve luidop:

'Le silence éternel de ces espaces infinis m'effraie.'

Ik trachtte op Emma's gelaat te zien of deze majestueuze ereet bij haar een weerklank wekte, toen uit Claudia's mond kensklaps deze koele uitspraak viel:

'Hoe kunt gij op dezen oogenblik zoo iets zeggen! Het klinkt valsch.'

Ik was geschokt, doch ik spande mij in om te glimlachen.

'Maar kom, Claudia. Zeg toch niet dat Pascal valsch klinkt.'

De naam Pascal, dien ik, misschien wat dubbelzinnig, in het gesprek wierp, maakte niet den minsten indruk op haar. Meteen vond zij een verklaring, zoo afdoend in al haar vooringenomenheid, dat ik moeite had om van mijn verbluffing te bekomen.

'Hoe is het mogelijk angstig te zijn wanneer men in Christus gelooft?'

Zij was opgestaan, had Emma bij de hand genomen en leidde ze voor het venster.

'Is het overal rustig of niet?' vroeg zij hard. 'De Heer is daar en maakt alles zacht. Petrus stapte op de zee. Wat had hij schrik te hebben?'

Er klonk geen de minste emphase in haar stem en toch was er iets pathetisch in dit weifelloos vertrouwen. Waar zij zich diep uit het raam boog, was het alsof zij zich voorover ging laten glijden in twee beminde armen, die haar zouden stutten.

'Durf verder buigen!' meende ik haar tartend toe te roepen, doch de aandacht waarmede Emma zichtbaar mijn vrouw observeerde, in plaats van geboeid te zijn zooals ik het wilde door den nacht en zijn onmetelijkheid, deed mijn spot en gramschap in mijn mond verstommen. Haar was het die zij volgde, terwijl mijn woorden geen weergalm wekten. Emma drukte haar eigen gedachte uit:

'Rustig is het wel overal en de ruimte schrikt mij niet af, maar gij, Claudia, ziet dingen die ik niet zie. Voor mij bestaat alleen deze donkerte. En zij sluit mij in.'

Het was mij of zij zich van mij verwijderde om nader bij

de gedachte van Claudia te gaan staan. Ik ervoer het, meer dan aan de woorden die wij nog wisselden, aan de opgewektheid waarmede mijn vrouw en Emma naderhand de tafel afdienden, terwijl ik zelf iets van de tevredenheid voelde wegvloeien, waarmede ik anders zoo zeer de spil van onze huiselijke vriendschap placht te zijn.

Ik ben mij steeds gauw bewust van de stroomingen, het zwellen en deinen der sympathieën. Thans zat ik, eenige oogenblikken dat Emma met mij alleen was gebleven, haar peinzend te ondervragen. Zou zij nu waarlijk bij Claudia gaan aanleunen? Zij had haar groote oogen waarin zich glanzend het wederbeeld van het gaslicht met het grijs vermengde, onderzoekend op mijn gelaat gericht. Zij was het die begon te spreken.

'Mij dunkt dat gij zelf niet gelooven moet zooals Claudia.'

'Voorzeker niet,' wedervoer ik met haast, want ik vond dat mij een goede gelegenheid werd geboden om Emma weer naar mijn boord over te halen. 'Gij geeft er u zelf wel rekenschap van dat bij Claudia in alles een star fanatisme de bovenhand heeft.'

'Fanatisme?' schrok ze. 'Ik weet het niet. Zeker is zij uit één stuk. Maar dat is het niet wat ik wilde zeggen. Er is zooveel vuur en vastheid in haar, dat de pijn op haar geen vat meer moet hebben. Als ik gelooven kon, dan wilde ik dat het zóó was.'

'Zóó te gelooven? Dat is niet voor u,' zeide ik vinnig maar toch vleiend. 'Boven de pijn te staan? Buiten den slag en weerslag van het leven? Maar, mijn vriendin, als gij hebt geleden en lijdt, als gij vrijwillig dood laagt in de lusteloosheid waarmede gij bij ons zijt beland, dan was het omdat uw ingeboren liefde voor de wereld zoo lang lam moest blijven.'

Zij boog het hoofd en verdiepte zich in haar gepeinzen. Ik zag er een teeken in dat mijn argumentatie haar overrompelde. Ik verdubbelde mijn inspanning om haar te overtuigen:

'Herinnert gij u dan niet meer wat gij mij vroeger hebt gezegd? Iets als: "Het geluk? Ik verwacht er voorzeker niet

veel. Het ongeluk? Het laat mij koud." Onvatbaar voor pijn? Gij meende het te zijn zooals Claudia. Nu wordt gij gewaar dat het niet heelemaal dat is wat gij verlangt.'

Er was een zekerheid in mij groeiende dat zij aan mijn aandrang niet zou weerstaan. Een glimlach, dien zij met het heffen van haar hoofd naar mijn oogen keerde, stond tusschen ongeloovige trekken om haar mondhoeken. Mijn wil werd er hoekiger en uitdagender door.

'Wat heb ik u gezegd, dat gij zoudt herleven! Daar begint het verlangen al.'

Zij bleef ergerend kalm. Haar gelaat had de onverschillige uitdrukking teruggekregen, waarachter geen leven of rimpeling van de gevoelens meer valt waar te nemen.

'Ik verlang niets, niets, niets. Ik ben los van alles, ja, gelijk Claudia. Maar zij is niet los van God. Voor mij is alles leeg. En voor haar vloeit diezelfde leegte over van Hem. Ik denk soms: zij is gek, zij ziet dingen die niet zijn. Maar als ik haar dan zoo vertrouwend zie, voel ik mij haar mindere en bewonder haar.'

De blijdschap die met de spanning in mij was gegroeid knakte af boven den wortel. Zij maakte plaats voor een wrevel, die mij allen lust om verder te strijden ontnam en mij zelfs naar een verwijt deed zoeken:

'Weet gij wat u zoo leeg maakt?' zeide ik onwillekeurig misprijzend. 'Gij onderdrukt alle spontane gemoedsbewegingen. Moest het in u opkomen mijn hand te vatten om u nog te midden der menschen te voelen, gij zoudt roerloos blijven en vragen: Waartoe?'

Had zij mij bloedig willen beledigen, zij had het met een klap om mijn ooren niet striemender kunnen doen. Claudia was binnengekomen en had zich op de bank tegenover mij gezet. Emma stond recht, trad los en toch beslist op mijn vrouw toe en gaf haar een kus, zonder nog verder op mij acht te slaan.

IV.

Ik had mij goed wijs te maken, dat ik aan Emma's gebaar meer beteekenis hechtte dan zij er zelf had willen aan geven,

ik kon mij niet verdedigen tegen een aanvechting van wrevel. Evenmin als de liefde, verdraagt de vriendschap de stille slagen der vernedering en het moet zijn dat mijn hoogmoed overdreven gevoelig is, want ik voelde mij waarlijk beleedigd. Ik herhaalde steeds tot mezelf: 'Emma heeft mij willen toonen, dat zij op de hand van Claudia staat. Des te beter! Ik heb mij reeds te lang met die vrouwengeschiedenis ingelaten.'

Ik was echter overtuigd dat de nacht deze opstandige rimpelingen van mijn gemoed zou effen strijken. Den volgenden ochtend daarentegen bevond ik mij strakker. Ik was de eerste opgestaan. De familiekamer scheen mij koud. In een aschbakje stonk een verkoold stompje sigaar van den vorigen avond. Een verstreuvelde dahlia liet zijn slappe bloem flensig uiteenvallen op het nog naakte tafelblad. Niets ontstemt mij meer dan het wachten op het ontbijt. Ik verliet de kamer, nam mijn fiets en ging doelloos rijden.

Er waaide een ochtendwind, dien de zon van zijn nevelachtigheid trachtte te zuiveren. Al rijdende beet mij een kilte aan, welke mij verplichtte flink door te duwen. Geleidelijk kwam aldus met de vaart een vinnigheid in mijn bloed, die de warmte en de levenslust voedde van een vroege dronkenschap. Ik werd eerst goed gewaar dat ik ettelijke dagen beweegloos was gebleven. Al wat loom en weeks was in mij voelde ik mij ontvlieten, terwijl ik een renner was die steeds rapper en krachtiger wilde snellen.

De zon scheen plotseling boven een muur van gebladerte gesprongen en priemde scherp geel in mijn oogen. Ter zijde alom sloeg nu de morgennevel neer in de versch geploegde voren, die met waterige glansen van den nieuwen dag begonnen te blinken. De reuk van rapen en mest deed mij snuiven met de gulzigheid van een hongerige. Ik was bitter en blij weer vrij te zijn en verlost van de teederheid en het streelende, dat mij het gezelschap der vrouwen behagelijk had doen vinden.

Toen ik in huis terugkeerde was ik dezelfde man der vorige dagen niet meer. Ik was terzelfdertijd opgewekt en ongeduldig. De koffie geurde prikkelend. Ik at snel en vond de matige doening der vrouwen vervelend en een tikje be-

lachelijk in haar wederzijdsche voorkomendheid. Ik had geen moeite om bij de kinderen een onrustige warsheid aan te stoken en toen op eenige beteugelende woorden van Claudia geschrei losbrak, viel ik zoo heftig uit, dat angstige kindersnikken het zeuren vervingen. Een tijd van een vuurvonk zag ik klaar in mij zelf. Ik wond mij op en was geërgerd, omdat ook een barst dreigde te loopen door een vriendschap die ik met levendige tevredenheid had opgebouwd. Doch terstond hervatte mij een bittere onwil, als van gekwetste eigenliefde. Ik ging echter niet zoo ver mijn teleurstelling aanstonds bloot te leggen. Tot Emma zeide ik eenige woorden die ik dwong kalm en vriendelijk te zijn. Ik floot een onverschillig deuntje, maar toen ik Claudia onder het oog van Emma een afscheidskus ging geven, deed ik het met zoo'n gewilde toewijding dat mijn vrouw verwonderde oogen zette. Tante Emma wendde evenwel op ons en alle dingen zoo onbevangen blikken, dat niet te raden was of zij mijn bedoeling had begrepen haar op mijn beurt met een kus te vernederen. Claudia trilde even van een rilling, alsof zij plotselings begreep dat iets van hart tot hart tusschen haar tante en mij gaande was. Maar ik ontvluchtte met gemaakte lichtvaardigheid, doch in den grond gramstorig, de beide vrouwen.

Ik ging doelloos het dorp in en herhaalde altijd maar met een zelfopzweeping die ik vreugde waande, dat ik weer mijn eigen meester werd. Herademde ik niet, nu van mijn hals vier vrouwenarmen, of waren het er maar twee, waren losgemaakt? Ik ben er van verlost! juichte het in mij, maar klagelijk. De eenige behoefte, die mij prangend beving, was mij weer onder de menschen te begeven, te toonen dat het middenpunt van mijn leven nergens elders lag dan in een lossen omgang met de goede gemeente. Tot overmaat van fataliteit ontmoette ik het eerst den zoon van den dokter. Hij is een wellusteling. Zijn leelijkheid maakt hem afgunstig. Het is wellicht mijn eenige, trouwens onuitgesproken vijand in het dorp. Zijn ingeboren lafheid belet hem mij in het openbaar onvriendelijk te woord te staan. Hij vreest te zeer de hardhandigheid der boeren die hij weet mij met hart en ziel verkleefd te zijn. Zijn list en gluiperigheid doen hem een

vertrouwelijkheid huichelen, waarin hij steeds iets giftigs weet te mengen.

'Ha, mijn waarde,' lachte hij met al de geteerde tanden van een mond als een bekkeneel, 'eindelijk komt gij terug onder ons. Het dorp bekloeg zich alreeds over uw te schoon bezoek.'

Verontwaardigd, zonder handschoenen aan te trekken, sloeg ik terug:

'Gij kondt eerbiediger spreken over een eerzame vrouw!'

Alsof hij zijn tong, waarmede hij gemeen over zijn negerlip had gestreken, inslikken wilde, trok hij verveeld een grimas, terwijl hij de oogen naar links en rechts draaide als om hemel en aarde tot getuigen te roepen dat hij het zoo niet had bedoeld. Ik liet hem staan in zijn gestotter. Het werd, ik vergistte mij niet, een gegrinnik, waarin een heesch gegichel al zijn laaghartigheid verried.

Maar reeds peilde ik in mezelf, zonder evenwel verder te gaan dan het latente weten, dat de dokterszoon onwillekeurig aan iets verborgens in mijn hart had geraakt. Stappend langsheen de kerk, meende ik op de aangezichten van dubbelzinnige dorpelingen denzelfden spot te lezen, die in de vischoogen van mijn vijand een oogenblik een vlam had doen flikkeren. Ik zocht los en opgewekt te zijn. Terzelfdertijd groeide in mij een niet te vullen leegte en een nijd, die ik in iets wreeds en wrangs zocht te luchten. Het plezier van kwaad te doen heeft meermalen in mijn leven mijn onwil in een weeïg en wanhopig leedvermaak gekeerd.

Ons dorp telt onder zijn eigenaardigste typen, Jaak den Bugel en Stomme Kamiel. De eerste draagt onder een bemodderd vilten hoedje een voorbarig grijzend puntbaardje en ziet er uit als een vervallen diplomaat. Nochtans had hij nooit ander beroep dan dat van melkboer, die bij de éénkoeboertjes de melk opkoopt. Deze jongman zou paard en gerij hebben bezeten als hij niet ten minste eens in de week zijn kruiwagen met kruiken had in den steek gelaten, waar hij zich ook bevinden mocht, als hem zijn chronische drinkbevlieging overviel. Zoodra was hij niet verwaaid, of hij liep naar huis zijn geblutsten bugel halen en dan ging hij eenzaam

sukkelend de velden in, waar zijn valsche wijzen melancholisch schetterden.

Stomme Kamiel kreeg een epitheet bij zijn naam, omdat hij, vijf jaar nadat zijn wijf was gestorven, nog geen enkel woord had gesproken. Zijn dochter, bij wie hij inwoonde, had het eerste jaar gansch het gehucht overhoop gezet omdat de oude nooit boe of ba zei, en had zich ten slotte in het onvermijdelijke moeten schikken. De zwijgzaamheid van Stomme Kamiel paalde trouwens aan een vorm van onnoozelheid: men vond hem meestal in een uitgeholden aardeweg, waar hij kinderlijk slingers sneed in de schors van wissen.

Ik ging Jaak den Bugel op zijn ronde zoeken, met de gedachte: ‘Ik maak hem dronken.’ Ik troonde hem mede in het Hooghuis. Mijn duivelsche bitterheid wilde ik grooter dan mijn tegenzin. Ik dronk met hem. Toen hij bij het vierde glas geuzelambiek begon te razen: ‘En of ik op den bugel spelen kan?’ wedervoer ik, knipoogend naar Free, den waard: ‘Ja, maar Stomme Kamiel doen spreken, dat is ander bier. Ik betaal hier tien flesschen geuze, als gij dat kunt!’

Hij stond recht, waggelde even, greep zijn puntbaard alsof hij zich daarmede in evenwicht wilde houden en zeide, alvorens te verdwijnen met een gedecideerd misprijzen in de oogen, die scheel begonnen te zien: ‘Betaal maar!’

Tien minuten misschien had ik met Free geschertst en in den zuren walm van het bier een verdoovende gewetenloosheid gebroeid, toen Jaak de Melkboer en Stomme Kamiel de herbergdeur over het zand deden kraken. Jaak droeg zijn groen uitgeslagen bugel onder den arm. Kamiel beet dwaas op een wis, waarop gepelde reepels elkander kruisten.

‘'t Is geus dat we drinken!’ zei Jaak krachtig, trots het eerste lispelen van een verlammende lip. Kamiel zabberde kinderlijk aan het overschuimend glas. Zijn maat lei den arm in een plas bier, die daardoor over den boord der herbergtafel openbrak en rap begon te druppelen in de ingevallen stilte. Er werd inderdaad geen woord meer gewisseld, noch tusschen de twee sukkels, noch tusschen mij en den waard, die op een gelegenheid wachtte om zich in zijn vetlach te verneukelen. Op het korte gebod van Jaak ‘Hetzelfde’ werden de glazen

viermaal opnieuw gevuld in het zwaar hangende zwijgen. Reeds begon mijn moedwillige opwinding te vermilderen tot droefenis en beschaamden walg. Ik stond op en was op het punt alles te betalen.

'Laat het maar zoo!' zeide ik tot Jaak op een toon die ik nog vertrouwelijk en vroolijk poogde te houden.

'Ha neen!' riep Jaak verontwaardigd. Hij rees recht, schoof zijn stoel achteruit, zoo dat deze omver viel, boog zich onzeker naar het oor van Kamiel en halfluide fluisterde hij met flodderlippen iets dat door het grijnzen van het zand op den plankenvloer voor mij verloren ging.

De oude man liet zijn wis uit de handen glijden en zonk achterover tegen de rugleuning van zijn stoel. Zijn mond viel scheef open en over zijn trillende lippen liep een groen straaltje van gekauwde schors. Terzelfdertijd trokken al de rimpels samen rond zijn oogen, waaruit plotselings groote tranen bolden.

'Ha Nelle?' kropte het hem in de keel.... 'Gij weet gij toch dat mijn wijf dood is....'

'Heeft hij gesproken?' jubelde Jaak.

Mijn hart kromp ineen. Ik kon niets antwoorden maar had den treurigen moed hem met een pijnlijken glimlach in het gelijk te stellen. Dit scheen Free een teeken om in een luidruchtig kwetteren los te breken. Maar de oude jammerde in een smart, die lillend en pas geslagen scheen als den eersten dag:

'Nelle is dood. Wat moet ik nu nog loopen doen? Nelle is dood!'

'Alla, Alla.... Niet snotteren!' vergoelijkte Jaak met milden, doch modderigen mond en hij stopte den ouden zwijger zijn gevallen wis weer in de vuist, waarvan, bevend, de tranen dropen.

Ik wierp een bankbiljet op den toog en wilde mij inderhaast, tot bleekwordens toe beschaamd, verwijderen, maar alsof deze schanddaad, mijn vleeschgeworden nijd en spijt, tot het einde toe moest worden voltrokken, riep Jaak mij lallend toe: 'Wacht, wij gaan mee!'

Ik was echter reeds ver in de dorpsstraat, toen achter mij langzaam bugelgeschal scheurend weergalmde. Boerenvrou-

wen verschenen over haar drempels en riepen opgevroolijkte indrukken tot elkaar. Ik zag om: zwijnselend blies Jaak naar de straatsteenen een oud jachtlied dat schrijnend valsch klonk; aan zijn jas hing Stomme Kamiel en liet zich weenend voortsjouwen, terwijl zijn wis trage bogen beschreef als de staf van een zatten bisschop.

Dat wij zoo iets moeten doen met de bitterheid van ons ontgoocheld hart! Wij laten de anderen een potsierlijk figuur slaan in 's werelds aanschijn en het leedvermaak geneest ons van een vrijwillige gemoedsvergiftiging! Alsof wij rechtvaardigheidshalve zelf niet alle vernedering moesten lijden. Op dit uur doolen twee dronken sukkelaars, de eene met zijn gebrek, de andere met zijn smart, beide door mijn nijd ontketend, de velden in, tot spot en vreugde van het gansche dorp. En morgen zal eenieders lach mij huldigen: ‘Gij hebt daar een gloede klucht uitgehaald!’

Ik keerde huiswaarts met een leedwezen dat mij bijna zuiverde. Het was laat in den namiddag. Toen ik de bowwindow van de familiekamer voorbijging durfde ik nauwelijks opzien. Ik hoorde de gulle stem van Berrewats:

‘Er zijn maar twee middelen om aan de tyrannie der mode te ontsnappen: ze onverschillig volgen of het kloosterkleed dragen....’

Een zorgelooze lach, waarin ik tot mijn verbazing de stem van Emma herkende, brak los. Claudia berispte lieftallig:

‘Eerwaarde toch!’

Men miste mij niet. Het troebele vloeien in mij sloot mij uit hun vriendelijken en onbekommerden omgang. Ik voelde mij ver van hen allen. Er was in mij een droeve schroom, die mij belette in hun sfeer te treden. Ik zou er het ijs van een welbewuste eenzaamheid brengen. En nochtans, indien ik mij nog langer verlaatte, zou ik niet de aandacht vestigen op wat innerlijk in mij gewijzigd was, dit hart, dat van de streelende gehechtheid aan de vrouwen was bevrijd, dit spijt, dat zich in een slechte daad had gelucht en thans met leedwezen was gemengd? Ik deed een groote krachtinspanning om dezelfde van vroeger te lijken.

Ik trad binnen, zeide haastig tot allen: ‘Goedag, goedag, goedag!’ met een gebaar van ‘Stoort U niet om mij,’ ging

ieverig in het hoekkastje scharrelen alsof ik er iets tusschen papieren zocht. Ik nam er een brochure en verdiepte er mij schijnbaar in. Het gezellig samenzijn der anderen ging voort. Aanwezig, doolde ik alleen over de aarde. Hoe zag ik klaar in het dubbele leven dat wij vaak leiden. De woorden, de gebaren zijn ijdel geworden. Al wat de kracht der gewoonte en het simulatievermogen aan rommel bezit moet dienen om ons een figuur samen te stellen, dat niet al te zeer afwijkt van ons voorkomen van alle dagen. Onderwijl graven geest en gemoed zich in gelijk mollen en beginnen hun verborgen reis. De ziel gaat tasten en peregrineeren, zonder haar geheimen over te leveren.

Het kalm lachen van Emma en onderpastoor Berrewats, in eenklank, riep mij uit mijn afwezigheid terug. Hun vreugde kwetste mijn eenzaamheid en maakte het mij moeilijk de houding van bezigen lezer te bewaren. Het bezoek van een brutalen klant kwam mij ter hulp.

Een rijkgeworden graanspeculant had mij de leiding opgedragen van vrij aanzienlijke herstellingswerken aan het kasteel van Brusseghem, authentiek versterkte burcht uit de XIe eeuw. Hij had zich voorgenomen er zich met zijn kinderlooze echtgenoote, goedmoedig burgervrouwtje, in een doodende verveling op te sluiten. Mijn gasten zagen hem uit de luxueuste en zachtst hangende limousine stappen. Een poos nadien konden zij hem hooren bulderen, dat ik naar zijn burcht niet omzag en dat de metsers stommiteiten uithaalden. Door den stroom van zijn verwijten kwam altijd weer, telkenmale hij vreesde te zullen bedaren: ‘Gij wacht voorzeker totdat het vriest!’ Ik had alle moeite van de wereld om mij van hem af te maken. Ik was nochtans vast besloten mij geheel aan zijn werk te wijden en had hem vijf maal verzekerd dat ik den volgenden dag te Brusseghem zou staan, alvorens hij, gewichtig in zijn gemeenheid, met zijn geruischloos rollenden wagen verdween.

Deze schijnbare zorg kwam mij uiterst gelegen. Zij liet mij toe mijn diepere beroerdheid te verbergen achter een begrijpelijk zwijgen en verveeld zijn. Bovendien bood zij mij een gelegenheid om mijn herwonnen vrijheid ook in de practijk terug te nemen zonder den vorm geweld aan te doen

of iets van den omkeer in mij te laten blijken. De gedachte van weer te werken gaf mij trouwens een sterkend vooruitzicht van gezond verbruiken aller krachten. Indien men zich maar altijd geheel verteren kon aan zijn gewone dagtaak, hoe zou de vermoeienis een zoete verzadiging zijn en hoe evenwichtig zou de ziel afzien van alle verlangens zonder naam.

MAURICE ROELANTS.

(*Slot volgt*.)

Richard III.
Treurspel van William Shakespeare.

Tweede bedrijf.*)

(Koning Edward wordt ziek binnengebracht; Koningin Elisabeth, Dorset, Rivers, Hastings, Buckingham, Grey en anderen komen op).

KONING EDWARD.
Welnu, - ik heb mijn dag goed werk gedaan -
Gij, pairs, laat dit vereend verbond voortduren;
Ik wacht met elken dag van mijn Verlosser
Het sein, dat mij van hier verlossen zal;
En vredig gaat mijn ziel ten hemel, nu ik
Op aard de vrede stichtte van mijn vrienden.
Rivers en Hastings, reikt elkaar de hand;
Niet in ontveinsde haat; zweert elkaar vriendschap.

RIVERS.
Bij God, mijn ziel kwam vrij van wrok en haat;
Mijn hand bezegelt ware vriendentrouw.

HASTINGS.
Mij ga het goed, zoo waar ik zweer als gij!

KONING EDWARD.
Past op, dat gij geen spel speelt voor uw koning,
Opdat niet de Opperkoning aller koningen
Uw huichlen aan de kaak stelt, en bestemt,
Dat gij, elk door den ander, aan uw eind komt.

HASTINGS.
Mijn heil, zoo waar ik echte vriendschap zweer!

RIVERS.
En 't mijn, zoo waar 'k mijn hart aan Hastings geef.

*) Zie De Gids, Nov. 1925.

KONING EDWARD.
Gij, Vrouwe, zijt hier ook niet uitgezonderd, -
Noch gij, zoon Dorset, - Buckingham, noch gij; -
Gij waart oneenig; vrouw, sluit met Lord Hastings
Vriendschap, en reik hem uwe hand ten kus;
En wat gij doet, doe het te goeder trouw.

KONINGIN ELIZABETH.
Hier Hastings; onze vroegere haat vergeet ik
Voorgoed; dat zweer 'k bij mij en bij de mijnen!

KONING EDWARD.
Dorset, omarm hem; Hastings, wees zijn vriend.

DORSET.
En ik verklaar, dat deze ruil van vriendschap
Van mijn kant steeds onschendbaar blijven zal.

HASTINGS.
Dat zweer ik ook.

(Zij omarmen elkander.)

KONING EDWARD.
Nu, eedle Buckingham, zegel deez' bond
Door de verwanten van mijn vrouw te omarmen;
Laat mij gelukkig door uw eendracht zijn.

BUCKINGHAM

(tot de Koningin).

Als Buckingham zijn haat ooit op uw hoogheid
Richt, en niet langer u en de uwen trouw
Zijn liefde wijdt, zoo straffe God mij met
De haat van hen, wier liefde ik meest verwachtte!
Dan zij de vriend, wiens steun ik 't meest behoef
En wien ik meer dan iemand voor mijn vriend houd,
Voor mij gelijk een kuil van list en leugen,
Diep en verraderlijk! Dat smeek ik God,
Zoo 'k ooit te kort schiet jegens u en de uwen.

(Hij omarmt Rivers en de anderen.

KONING EDWARD.
Een teug geluk, edele Buckingham,
Is deze uw eed voor mijn zwak lijdend hart.
Nu moest nog onzen broeder Gloster hier zijn
Om deze kring van vrede te volmaken.

BUCKINGHAM.
En daar, ter goeder ure, komt de hertog.

(Gloster komt op.)

GLOSTER.
Mijn vorst en mijn vorstin, een goeden morgen!
En, eedle pairs, ik wensch u allen heil!

KONING EDWARD.
Ja, 't heil waar deze dag toe werd besteed.

Broeder, een werk van liefde is hier gedaan:
Vijandschap werd tot vrede, haat tot vriendschap,
Bij deze trotsche, in toorn ontstoken pairs.

GLOSTER.
Dat is gezegend werk, mijn vorst en heer.
Als iemand uit deze eedle schare hier,
Valsch ingelicht of door verkeerd vermoeden,
Mij voor een vijand houdt;
Of als ik zelf, onwetend of in toorn,
Iets deed, waardoor zich wie ook hier aanwezig
Onrecht voelt aangedaan, dan wensch ik mij
In vrede en vriendschap met hem te verzoenen.
Vijandschap is mij als de dood; ik haat het,
En wensch van elk rechtschapen mensch de vriendschap.
Eerst smeek ik u, vrouwe, om oprechte vrede,
Die ik zal koopen met mijn trouwen dienst;
Dan u, mijn eedle neef van Buckingham,
Als er al ooit een wrok was tusschen ons;
Dan u, Lord Rivers, - u, Lord Grey, die allen
Mij, onverdiend, met toorn hebt aangezien;
Hertogen, graven, eedlen - ja, u allen
Er leeft geen Engelschman, zoover ik weet,
Met wien mijn ziel 't ook maar een ziertje oneens is,
Evenmin als een kind vannacht geboren:
Ik dank mijn God voor mijn ootmoedigheid.

KONIGIN ELIZABETH.
Dit zal van nu af aan een feestdag zijn.
Gaav' God, dat iedre twist waar' bijgelegd.
Mijn vorst, ik smeek uw hoogheid, onzen broeder
Clarence weer aan te nemen in genade.

GLOSTER.
Wat, Vrouwe, bood ik daarvoor vriendschap, om
Zóó, voor den koning zelf, bespot te worden?
Wie weet niet, dat de goede hertog dood is?

(Allen verschrikken).

Gij doet hem onrecht door zijn lijk te hoonen.

RIVERS.
Dood is? Wie het niet weet! Wie weet het wél?

KONINGIN ELIZABETH.
Alziende hemel! Wat is dit voor wereld!

BUCKINGHAM.
Ben ik zoo bleek, Lord Dorset, als de rest?

DORSET.
Ja, goede heer, en niemand hier aanwezig
Of alle kleur is weg van zijn gezicht.

KONING EDWARD.
Is Clarence dood? 'k liet het bevel herroepen.

GLOSTER.
Maar de arme man stierf op uw eerst bevel.
En dat bracht een gevleugelde Mercurius;
Een trage kreupele bracht de herroeping,
Die zelfs voor zijn begrafenis te laat kwam.
God geev' dat enklen, minder trouw en edel,
Nader, in bloed niet, maar in bloedige opzet,
Ofschoon nog niet verdacht, geen erger lot
Toekomen zal dan de rampzalige Clarence!

(Stanley komt op).

STANLEY.
Een gunst, mijn koning, voor gedane dienst!

KONING EDWARD.
Ik bid u: zwijg; mijn ziel is vol verdriet.

STANLEY.
Ik sta niet op, tenzij uw hoogheid me aanhoort.

KONING EDWARD.
Zeg dan meteen: wat is 't, dat gij verlangt?

STANLEY.
Genade, heer, voor 't leven van mijn dienaar;
Vandaag sloeg hij een dolle jonker dood,
Vroeger uit het gevolg van hertog Norfolk.

KONING EDWARD.
Heb ik een tong, die mijn broeder ten dood doemt,
En zal die tong een knecht genade schenken?
Mijn broeder doodde niet; bij denken bleef
Zijn schuld; tòch was zijn straf de bittere dood.
Wie sprak bij mij voor hem? wie, in mijn toorn,
Knielde aan mijn voet en bad mij om beraad?
Wie sprak van broederschap? Wie sprak van liefde?
Wie bracht mij bij, hoe, om voor mij te strijden,
Hij, arme ziel, den machtigen Warwick opgaf?
Wie bracht mij bij, hoe, toen bij Tewkesbury
Oxford mij onder had, hij mij gered heeft,
En zei: ‘leef, lieve broeder, en wees koning’?
Wie bracht mij bij, hoe, toen wij saam op 't veld
Haast doodgevroren lagen, hij mij toedekte
Met eigen kleeren, en zich naakt en schraal
Blootstelde aan de verstijvende kou der nacht?
Dit àl reet mij een woeste zondige wrok

Uit het geheugen, en niet een van u
Die menschlijk was, en 't mij te binnen bracht.
Maar als een van uw voerlui of uw knechten
Een dronken moord begaat, en 't heerlijk beeld
Van onzen lieven Heiland schendt, gij valt
Daadlijk in 't stof om genade! genade!
En ik, ten onrechte ook, moet het maar schenken.
Maar geen, die voor mijn broeder spreken wou,
Ik zelfs, hard als ik was, niet tot mijzelf,
Voor hem, die arme ziel. De fiersten uwer
Hadden hem veel te danken bij zijn leven,
Maar geen pleitte ook maar eenmaal voor zijn leven.
Hiervoor, o God, vrees ik de greep des oordeels
Op mij, op u, op de uwen, op de mijnen!
Kom, Hastings, breng mij naar mijn slaapvertrek.
Ach, arme Clarence!

(Koning, Koningin, Hastings, Rivers, Dorset en Grey af.)

GLOSTER.
Dit is de vrucht van onbesuisdheid! - Zaagt gij
De schuldige verwanten der vorstin
Verbleeken toen zij Clarence's dood vernamen?
O, bij den Koning drongen ze erop aan!
God zal het wreken. Kom, wij gaan naar binnen,
Om Edward door ons bijzijn troost te geven.

BUCKINGHAM.
Wij dienen uwe hoogheid.

(Allen af.).

Tweede tooneel.

Londen. Een ander vertrek in het paleis.

(De Hertogin van York met een Zoon en een Dochter van Clarence komt op.).

ZOON.
Grootmoederlief, zeg ons, is vader dood?

HERTOGIN.
Neen, jongen.

DOCHTER.
Waarom weent gij zoo vaak, en slaat uw borst,
En roept: ‘O, Clarence, mijn onzalige zoon!’

ZOON.
Waarom ziet gij ons aan, en schudt uw hoofd,
En noemt ons wezen, stakkerds, uitgeworpnen,

Als onze eedle vader nog niet dood is.

HERTOGIN.
Mijn lieve lieven, gij begrijpt mij niet;
Mijn klacht betreft de ziekte van den koning,
Vreezend zijn heengaan, niet uws vaders dood;
Verloren waar' de klacht om het verloorne.

ZOON.
Dan, grootmoeder, bevestigt gij zijn dood.
Mijn oom, de koning, treft de blaam hiervoor,
God zal het wreken; elken dag zal ik
Hem daarom bidden.

DOCHTER.
En dat zal ik ook.

HERTOGIN.
Stil, kindren stil! De koning heeft u lief:
Onmondige, zielige schuldeloozen,
Gij raadt toch niet door wien uw vader stierf,

ZOON.
Toch wel, grootmoeder; want mijn goede oom Gloster
Zei, dat de koningin den koning dreef
Tot aanklachten en tot gevangenneming,
En toen mijn oom 't vertelde, weende hij,
Beklaagde mij, en kuste zacht mijn wang,
En bad me op hem te rekenen als een vader,
Die me als zijn eigen kind beminnen zou.

HERTOGIN.
O, dat bedrog zoo zachte vormen aanneemt
En met deugd's masker 't diepste kwaad verbergt!
Hij is mijn zoon; ja, en daardoor mijn schande;
Toch zoog hij uit mijn borsten niet die leugen.

ZOON.
Denkt gij, grootmoeder, dat mijn oom geveinsd heeft?

HERTOGIN.
Ja, jongen.

ZOON.
Ik kan 't niet denken. - Hoor! Wat is dat daar?

(Koningin Elizabeth komt in gedachten op, gevolgd door Rivers en Dorset.).

KONINGIN ELIZABETH.
O, wie let mij te klagen en te weenen,
Mijn lot te vloeken en mijzelf te martlen?
Tegen mijn ziel saâm met de zwarte wanhoop
Keer ik mij nu en word mijn eigen vijand.

HERTOGIN.
Wat moet dit razend ongeduld beduiden?

KONINGIN ELIZABETH.

Een daad van duister en onstuimig leed -
Edward, mijn heer, uw zoon, onze koning, is dood!
Wat groeit de tak nog als de wortel weg is?
Wat dorren blaren niet, die zonder sap zijn?
Wilt gij nog leven, klaag; sterven, maak 't kort,

Dat onze zielen snel de zijne vangen,
Of, als gehoorzame onderdanen, volgen
Naar zijn nieuw koninkrijk van eeuwige rust.

HERTOGIN.
Ach, ik neem aandeel in uw smart naar mate
Ik recht had op uw edelen echtgenoot!
De dood van een die waardig was, beweende ik,
Levend van 't kijken naar wat hem geleek:
Maar nu twee spiegels van zijn vorstlijk beeld
Verbrijzeld zijn door den boosaardigen dood,
Bleef mij, als troost, er nog maar één die valsch is,
En waar 'k, met smart, mijn eigen schande in zie.
Gij zijt een weduwe; maar gij zijt moeder,
En hebt de troost behouden van uw kindren.
Maar mij rukte de dood mijn man uit de armen,
En mijn twee krukken uit mijn zwakke handen,
Clarence en Edward. O, wel heb ik reden
- Waar uw leed maar een deel is van het mijne -
Uw klachten met mijn kreten te overklagen!

ZOON.
Ons vader's dood werd niet door u beweend;
Hoe zouden wij u thans met tranen bijstaan?

DOCHTER.
Ons vaderloos verdriet bleef onbeklaagd,
Zoo blijve uw weduwsmart ook onbeweend!

KONINGIN ELIZABETH.
Sta mij niet bij in klagingen, want niet
Ledig, maar vol ben ik van jammerklachten:
Al bronnen stroomen enkel naar mijn oogen,
Opdat ik als een maanbestierde vloed
De wereld blank zet onder mijn groot weenen!
Wee, wee mijn man! Wee, mijn dierbaren Edward!

KINDEREN.
Wee, onze vader, dierbare lord Clarence!

HERTOGIN.
Wee beiden, beiden mijn, Edward en Clarence!

KONINGIN ELIZABETH.
Wat steun had ik dan Edward! en hij ging.

KINDEREN.
En wij, wat steun dan Clarence? en hij ging.

HERTOGIN.
En ik, wat steun dan zij? en beiden gingen.

KONINGIN ELIZABETH.
Nooit leed een weduw zulk een zwaar verlies!

KINDEREN.

Nooit leden weezen zulk een zwaar verlies!

HERTOGIN.
Nooit leed een moeder zulk een zwaar verlies!
Helaas, ik ben de moeder dezer smarten!
Zij leden elk een deel, maar ik leed alles.
Zij, daar, weent om een Edward, en ik ook;
En ik ween om een Clarence, maar zij niet;
Die kleinen om een Clarence, en ik ook;
Maar ik ween om een Edward, en zij niet.
Uw drieër tranen storten over mij,
Driedubbel lijdend, voedster van uw smart,
Die ik zal laven met mijn klagingen.

DORSET.
Stil, lieve moeder: zeer mishaagt het God
Als gij met ondank, neemt wat hij u aandoet.
Ondank is 't ook in wéreld's doen en laten
Met tragen onwil af te doen wat ruim
En met een gulle hand ons werd geleend;
Erger wie zoo tegen den hemel handelt,
Als wie zijn vorstlijk leen terugverlangt.

RIVERS.
Vrouwe, denk nu, als een zorgzame moeder,
Aan uwen zoon, den prins: zend snel om hem,
En laat hem kronen; in hem leeft uw troost.
Wanhoop en smart in 't graf van den dooden Edward,
Maar vreugde ten troon van den Edward, die leeft!

(Gloster, Buckingham, Stanley, Hastings, Radcliff en anderen komen op).

GLOSTER.
Zuster, wees kalm; wij allen en met grond,
Klagen, dat onze heldre ster gaat doven;
Maar geen heelt smart door zijn smart uitteklagen. -
Vrouwe, mijn moeder, wil het mij vergeven:
Ik zag uw hoogheid niet. - Needrig, geknield,
Smeek ik uw zegen.

HERTOGIN.
God zegene u en brenge uw hart tot zachtheid,
Tot goedertieren liefde en trouw en plicht!

GLOSTER.
Amen; -

(terzijde)

en hoe wij sterven als een goed, oud man!
Dat is het vast slot van een moederzegen,
En het verbaast mij, dat haar hoogheid 't wegliet.

BUCKINGHAM.
Gij allen, smartomwolkten, vorsten, pairs,
Saâmdragend deze zware last van rouw,

Schept moed nu ieder in elkanders liefde:

Al is onze oogst verbruikt van onzen koning,
De oogst van zijn zoon hebben wij nog te goed.
De breuk van wrok in uw gezwollen harten,
Nog pas met hechtsels maar gezet, verbonden,
Moet zacht verzorgt nog worden en gespaard.
Mij dunkt het goed, dat snel, met klein gevolg,
De jonge prins gehaald worde van Ludlow
Naar hier, naar Londen, om gekroond te worden.

RIVERS.
Waarom met klein gevolg, mylord van Buckingham?

BUCKINGHAM.
Maar heer, uit vrees, dat door een groot vertoon
De snijwond, pas geheeld, zich weer zou oopnen;
Wat te gevaarlijker zou zijn, omdat
De staat nog groen is en nog onbestuurd.
Als ieder paard zijn eigen teugel houdt
En gaan kan overal waar het maar gaan wil,
Moet, dunkt mij, evenzeer als 't feitelijk kwaad
De vrees voor 't kwaad door ons voorkomen worden.

GLOSTER.
De koning, naar ik hoop, verzoende ons allen;
In mij is het verdrag vast en oprecht.

RIVERS.
En ook in mij, en in ons allen, denk ik;
Toch daar 't nog nieuw is, moeten wij het niet
Ook maar de kans van een breuk laten loopen,
Waartoe een groot gezelschap allicht leidt.
Daarom zeg ik met de eedlen Buckingham,
Dat weinigen maar den prins moeten gaan halen.

HASTINGS.
Dat zeg ik ook.

GLOSTER.
Zoo zij het dan; en laat ons nu vaststellen
Wie 't zijn, die dadelijk naar Ludlow gaan.
Vrouwe, - en gij ook, mijn moeder, - wilt gij meegaan
En ons uw oordeel geve' in deze zaak?

(Allen af, behalve Buckingham en Gloster).

BUCKINGHAM.
Heer, wie ook reizen naar den prins, om Godswil,
Laten wij beiden niet thuis achterblijven,
'k Zie onderweg wel kans om, als een inzet
Van ons besproken plan, der koningin
Trotsche verwanten van hun prins te scheiden.

GLOSTER.
Mijn ander zelf, mijn raadsvergadering,
Orakel, mijn profeet! - mijn dierbre neef,
Ik zal mij als een kind door u doen leiden.
Naar Ludlow dan, want wij blijven niet achter.

(Beiden af).

Derde tooneel.

Ook in Londen. Een straat.

Twee Burgers komen elkander tegen.

EERSTE BURGER...
Goêmorgen, buurman; en, waarheen zoo haastig?

TWEEDE BURGER.
Ik moet u zeggen, dat ik 't nauwlijks zelf weet.
Weet ge al wat nieuws er loopt?

EERSTE BURGER.
Ja, dat de koning dood is.

TWEEDE BURGER.
Kwaad nieuws; de toekomst is maar zelden goed.
Ik vrees, ik vrees, dat 't raar te keer zal gaan.
Een derde Burger komt op.

DERDE BURGER.
Buren, God zegen u!

EERSTE BURGER.
Zoo, goeden morgen.

DERDE BURGER.
Is 't nieuws waar, dat de goede koning dood is?

TWEEDE BURGER.
Maar al te waar, ja; God moge ons nu helpen!

DERDE BURGER.
Mannen, nu zal de wereld in de war gaan.

EERSTE BURGER.
Neen, neen, als God wil, zal zijn zoon regeeren.

DERDE BURGER.

Wee over dat land, waar een kind regeert!

Tweede Burger.

Toch is er hoop op zijn bestuur; zoolang
Hij nog onmondig is, staat hem de raad bij;
Later, gerijpt, volwassen, doet hij 't zelf.
Heusch, tot en nadien wordt er goed bestuurd.

Eerste Burger.

't Is net als toen, maar negen maanden oud,
Hendrik de Zesde te Parijs gekroond werd.

DERDE BURGER.
Was 't toen net zoo? Neen, vrienden, neen, God weet het,
Toen was dit land groot in het rijk bezit
Van wijze staatslieden; toen had de koning
Rechtschapen ooms, zijn hoogheid tot een steun.

EERSTE BURGER.
Deze ook, van vaders' en van moederskant.

DERDE BURGER.
Waren zij allen maar van vaderskant,
Of geen van allen, beter ware het.
Want nu raakt ijverzucht, wie 't naaste zijn zal,
Ons veel te na, als God het niet verhoedt.
O, vol gevaar is de hertog van Gloster!
En te hoovaardig de zonen en broeders
Der koningin; waren zij geen bestuurders,
Maar zelf bestuurd, dit ziek land zou heraadmen.

EERSTE BURGER.
Kom, kom, wij zien te zwart; het zal wel goed gaan.

DERDE BURGER.
Betrekt de lucht, dan neemt de wijze een mantel;
En als het blad valt, is de winter na;
Wie, als de zon daalt, voelt niet, dat de nacht komt?
Ontijdge storm doet duurte en nood verwachten.
't Kan nog wel goed gaan, maar, als God dat wil,
Is 't meer dan ons toekomt of ik verwacht.

TWEEDE BURGER.
Werkelijk, ieders hart is vol van vrees;
Men kan haast met geen enkel mensch meer spreken,
Die er niet angstig uitziet of bezwaard.

EERSTE BURGER.
Zoo is het, voor verandring komt, altijd.
Een dieper weten waarschuwt 's menschen geest
Bij de aantocht van gevaar; zoo zien wij ook
De waatren zwellen voor de onstuimige storm uit.
Laat het aan God maar over. - Waarheen gaat gij?

TWEEDE BURGER.
Wij moeten voor de rechters gaan verschijnen.

DERDE BURGER.
Dat moet ik ook; ik sluit mij bij u aan.

(Allen af.).

Vierde tooneel.

Londen. Een vertrek in het paleis.

De Aartsbisschop van York, de jonge hertog van York, Koningin Elisabeth en de hertogin van York komen op.

AARTSBISSCHOP.
Naar 'k hoor werd te Northampton overnacht;
Nog deze nacht zijn zij te Stony-Stratford;
Morgen of overmorgen zijn zij hier.

HERTOGIN.
Met heel mijn hart verlang ik naar den prins
'k Hoop, dat hij veel gegroeid is, sinds 'k hem zag.

KONINGIN ELIZABETH.
Ik hoor van niet; men zegt, dat mijn zoon York
Hem bijna ingehaald heeft in zijn groei.

YORK.
Ja, moeder; maar ik wou, dat 't niet zoo was.

HERTOGIN.
Maar, jongen neef, het is toch goed te groeien?

YORK.
Grootmoeder, eens, een avond, aan de maaltijd,
Zei mijn oom Rivers, dat ik sterker groeide
Dan mijn broer. ‘Ja,’ zoo sprak toen mijn oom Gloster
‘Klein kruid groeit sierlijk wel, maar onkruid snel.’
Sindsdien groei ik maar liever minder naarstig:
Bloemen hebben den tijd; onkruid is haastig.

HERTOGIN.
Kom aan, kom aan, dat zeggen gaat niet op
Voor hem zelf, die het tegen u bedoeld had:
Een stumperig gedrocht was hij als kind,
Zoo laat en langzaam in zijn groei, dat, was
Zijn regel waar, hij nu een toonbeeld zijn zou.

AARTSBISSCHOP.
En dat, zeer zeker, is hij, eedle vrouwe.

HERTOGIN.
Ik hoop 't; maar sta een moeder toe te twijflen.

YORK.
Waarachtig, had ik toen eraan gedacht,
Ik had mijn oom's doorluchte groei een erger
Hak kunnen geven dan hij 't mijne deed.

HERTOGIN.

Hoe dan, mijn jonge York? Laat dat eens hooren.

YORK.

Wel, naar men zegt groeide mijn oom zoo snel,
Dat, twee uur oud, hij al een broodkorst knaagde.
Ik kreeg mijn eerste tand pas na ruim twee jáár
Grootmoeder, had die zet niet raak gebeten?

HERTOGIN.
Zeg, lieve York, we heeft u dat verteld?

YORK.
Wel, grootmoeder, zijn min.

HERTOGIN.
Zijn min! Maar die was dood voor uw geboorte.

YORK.
Als zij 't niet was, dan weet ik niet wie wel.

KONINGIN ELIZABETH.
Een gladde tong! Knaap, gij zijt ons te slim af.

AARTSBISSCHOP.
Val er dat kind niet hard om, goede vrouwe.

KONINGIN ELIZABETH.
Overal luistervinken.

AARTSBISSCHOP.
Daar komt een bode.

(Een bode komt op).

Wat voor nieuws?

BODE.
Zulk nieuws, heer, als het mij bedroeft te melden.

KONINGIN ELIZABETH.
Hoe is de prins?

BODE.
Gezond en wel, uw hoogheid.

HERTOGIN.
Wat brengt gij dan voor nieuws?

BODE.
Men zond Lord Rivers en Lord Grey naar Pomfret;
Met hen Sir Thomas Vaughan; zij zijn gevangen.

HERTOGIN.
Door wie genomen?

BODE.
Door de machtige hertogen
Gloster en Buckingham.

KONINGIN ELIZABETH.
om welk vergrijp?

BODE.

Ik heb u alles wat ik weet gemeld.
Waarom of waarvoor zij gevangen zijn,
Ik weet het in 't geheel niet; eedle vrouwe.

KONINGIN ELIZABETH.

Wee mij, ik zie mijn huis vallen! De tijger
Greep 't zachte ree; hoonende tyrannie
Heeft nu begin gemaakt al met zijn inbreuk
Op de onbekommerde en onschuldige troon.
Welkom, vernietiging en bloed en slachting!
Ik zie, als op een kaart, het eind van alles.

HERTOGIN.

Dagen, gevloekt door twist en onruststoken,
Hoe velen uwer zag mijn oog er al!
Mijn man verloor zijn leven om de kroon;
Dan hoog, dan laag, werden mijn zoons geworpen,
En ik kon juiche' en weene' om kans en keerkans:
Nu, vastgezeteld en de burgertwisten
Overgewaaid, gaan de overwinnaars zelf
Elkaar bekampen, broeder tegen broeder,

Bloed tegen bloed, zelf tegen zelf: - O dolle,
Waanzinnige hoon, eindig uw vloekb're wrok,
Of doodt mij, dat ik niet den dood meer zie!

KONINGIN ELIZABETH.
Kom jongen, kom, naar een gewijde vrijplaats.
Vrouwe, vaarwel.

HERTOGIN.
Wacht, ik ga met u mee.

KONINGIN ELIZABETH.
Niets noodzaakt u.

AARTSBISSCHOP.

(tot de Koningin).

Edele vrouwe, ga;
Breng er uw schatten en uw goedren heen.
Wat mij betreft: 't bij mij berustend zegel
Laat ik uw hoogheid; moge 't mij zoo goed gaan
Als ik voor u en voor al de uwen zorg!
Kom! ik zal u geleiden naar de vrijplaats.

(Allen af).

A. ROLAND HOLST.

Gedichten.

I.

Na u heb ik geen zege meer bevochten,
Afwezig graf;
De zichtbaarheden, die mijn oogen zochten,
Daalden tot uw geheime stilte af.

De zwarte aarde dekt tallooze heerlijkheden,
En droom na droom ontvlucht
In 't laatste donker en vervreemdt van onze beden
En van ons tastende gerucht.

Na u zijn er geen beelden meer verschenen
Dan op den weg, die tot u leidt;
Mijn eigen drang zag hun gebaar verdwenen
In uw vergetelheid.

Maar, wat in u verzonk, schenkt gij het weder,
O graf, dat nimmer werd verzaad?
Hoe is het, dat mijn hart nog tot zoo teeder
Ontvangen opengaat!

Mijn ademen, mijn wank'len en mijn zuchten,
De wisseling, waarlangs de dag mij voert:
De wijde hemel doet het al vervluchten,
Voor het uw rust beroert.

En van die rust, als nev'len die zich winden,
Nadert mij een geheime kracht
En doet mij arm en blind de leegte vinden,
Waarin de mensch der dooden opstanding verwacht.

II.

Een milde wind blaast door het dorrend hout,
Voor 't warme licht liggen de lanen open,
Hemel en aard schenken elkaar hun goud,
Vervuld schijnt alle lust en alle hopen.

Gelukkig, wie zijn offers heeft gebracht
En vrij door dezen jongen herfst mag zwerven,
En zalig, wie van 't lot niets meer verwacht
Dan met den dag in 't gouden licht te sterven!

III.

Gij voerdet mij in zoo verdorde streken,
Dat elke bloei scheen in de kiem vernield;
Ik vroeg: ‘is hier een deemoed nog, die knielt?
En kunnen tranen deze hardheid weeken?’

Gij zeidet: ‘wacht en hier zal tot u spreken
De kracht, die immer hare jeugd behield;
Een adem, die de stugste stof bezielt,
Komt over deze landen neergestreken.’

Toen kwam de nacht en voor zijn wonder lag
Geen tuin of bloeiend veld ooit wijder open;
Een wereld, eerst vervreemd van alle hopen,
Ontving een klaarheid dieper dan den dag.
En ik bevond, dat God dit land zoo schiep,
Opdat de dorheid Zijn genade riep.

W.J.M.H. KEULS.

Gedichten.

De Onvervulde.

- Zij zag hem opstaan en de lamp aansteken.
De warme, milde lichtkring bracht hen nader
Hij zocht haar oogen, die hem snel ontweken.
Toen zei hij aarz'lend, zij geleek haar vader.

Zij trok den smallen doek strak om haar schouder.
Hij had haar schuwe weif'ling niet gezien.
Hij naderde; zij werden beiden ouder.
Zóó anders had zij het gedroomd voordien -

- Ver, in den duistren tuin juichte een merel.
Zij hief zich op uit haar herinnering.
't Geluk scheert rakelings voorbij de wereld.

Zij zag haar schralen schoot en haar verdorde
Vingers spelende om den doffen ring,
En vroeg zich af hoe het zóó was geworden.

Kinderspel.

Een ijle schemering omringt mijn stoel,
Een stilte waarin klokgetik verzandt.
Alles wordt loodgrijs, en onzeker voel
Ik aan het voorhoofd nog mijn verre hand.

- Spelende in het warme, diepe bed
Heb ik de dekens over mij gespannen:
Een sultan is in de woestijn verbannen.
Een vos sluipt naar zijn hol met sluwen tred -

Is dit voorbij? Ben ik teruggekeerd?
Wat is aan mij geschied, sinds ik verdreven
Werd uit dat zorgeloos en zonnig land?

De droomen houden zelden overhand.
En hiervan is alleen overgebleven
Een schuw herinn'ren bijna ongedeerd.

ANTHONIE DONKER.

Een dag in den herfst.

Het is een heldere dag in het laatst van October. Open, als uitgekleed, ligt het dorp met allerwegen ontbladerde boomen in de verlatenheid van den herfst. De rijken uit de zomerhuizen zijn naar hunne stadskwartieren terug, ‘Stroomzicht’ alleen wordt ook nu bewoond, het oude familiegoed van Dr. Ottewa en zijn zuster - 't staat in geslotenheid van rouw. Door het vermodderde grint van den voortuin hebben de lijkkoets en de volgrijtuigen een morsige kruising van sporen getrokken.

Nadat Tonia de vijf familieleden, in plotselinge haastigheid opgestaan van de koffietafel, weer in de vigelanten bezorgd heeft, daar allen weg moesten met den trein, is zij de huiskamer binnengekomen om af te dekken.

Daar stond toen Mijnheer weer van tafel op: - Er zal nog iemand komen, zei hij, en zijn stem kreeg iets schors, als schuw. Bij de onverholen afkeuring in den blik der trouwe oude, verlangde hij dat ze zijn wil zou voelen: - Ja, meneer Nathans, besliste hij strak, en verliet de kamer in het bewustzijn, dat de meid voor hare veroordeeling van het aangekondigde bezoek instemming bij Sophie zou vinden. Zelf zag hij op tegen deze ontmoeting, hoewel tevens er naar verlangend, daar het gesprek, eenmaal gevoerd, misschien een diepe voldoening zou laten. Echter wist hij zich niet meer bij machte, iets te beredderen, te beginnen, voordat hij Nathans zou hebben ontvangen. - ‘Ik doe wat zij wilde,’ herhaalden zijn gedachten telkens - het bracht in zijn brein verwarring en leegheid, vergeefs zag hij in zijn studeerkamer op naar het portretje der doode boven de schrijftafel. Zou hij Nathans

bij het binnenkomen de hand geven? Zijn overleggen schonk geen beslissing; wel verweet hij zich, dat de vraag in hem kon rijzen.

Toen bedacht hij, dat Puck nog niet was uit geweest. Haar hondje werd in deze dagen telkens vergeten! Wat haastig ging hij naar beneden. Sophie, toevallig in de gang, verbaasde zich, toen zij hem zijn hoed zag nemen.

- Ga jij uit?
- Even, om Puck.
- Och dat lastige dier....

Tot in gezegden over den hond moest Sophie haar gezindheid uiten. Haar kwetsend woord dreef hem buiten het hek: Lies ging altijd met Puck den weg op; 't beest geneerde zich in den tuin, naar zij spotte.... Ach, haar lach om de netheid op ‘Stroomzicht’.... Maar toen hij, 't smousje aan den riem, treuzelde op den berm langs den straatweg, beangstigde de mogelijkheid hem, dat Nathans nu al komen zou en tegelijk benauwde het bezoek hem opnieuw. Zij moesten elkander niet hier buiten ontmoeten. Dus was het voorzichtig terug te gaan. Het stugge kijken van een paar voorbijgangers, het toezien uit dagloonersdeuren verdroot hem, daar hij de dorpsgedachte speurde: het hondje is van de doode mevrouw, haar man is nu al zijn erf af geloopen, den eigen middag van de begrafenis. Het diertje ter wille, toefde hij toch nog even bij 't hek en zag de eenzame naaktheid van het verherfste dorp aan en voelde zich diep mismoedig in leed - de winter en wéér zonder Lies. Elk jaar greep die dubbele verlatenheid in het najaar hem aan, wanneer plotseling de villa's alle dichtgesloten stonden; hem, dien de nu naar hun drukke stadskwartieren teruggekeerden als den zonderlingen eenzaamling van hier buiten plachten aan te staren, meest zonder groet. Nu was hij voor altijd waarlijk eenzaam. Traag week het knarsende hek op zijn druk, toen zag hij de modderstrepen als goten in 't grint: háár laatste spoor in de verafschuwde netheid van ‘Stroomzicht’. Overstelpt haastte hij zich als tersluiks naar de achterdeur van het roerlooze huis en na de eetkamer te hebben geopend voor Puckje, ging hij de trap op in verlangen naar de zekere eenzaamheid zijner kamer. Doch toen hij, na een te onzacht

dichtklappen der deur, in die ommuurde verlatenheid was, overviel hem ten volle de desolatie der nieuwe verwikkeling als schending van den rouw om de doode.

In de moeilijkste maanden na Lies' terugkeer had Sophie haar gevoelens niet zóó scherp getoond als vandaag op het terugzien van Nathans. Deze ruwheid was overkroptheid. Morgen zou ze 't zich verwijten. En het was alles uit liefde voor hem. Om hem had zij Lies gehaat, nadat die hem had kunnen verlaten; om hem Lies toch weer op 'Stroomzicht' geduld, haar althans naar den schijn vergeven - en voortreffelijk haar verpleegd. Tonia alleen had nooit ook maar schijnbaar ingeschikt. Tonia, zijn zoogzuster! Ach, Lies met 'r spontane argeloosheid was in dit familiedomein zelfs bij de meid in de volle conventie gevallen.

Ottewa staarde op haar portretje, het eenige dat hij van haar had: het meisje met den regenmantel - een uiterste eenvoud, hoe vol distinctie. De tanden opeen weerde hij weemoedsverteedering af; elk oogenblik kon Nathans komen. Wel overstroomde hem het bewustzijn van wat hem veranderd had, al die jaren, bijna tot een nieuw mensch vervormd: de fijne, toch zoo sterke, want alles in haar beheerschende natuurlijkheid van het kind, dat haar jeugd bracht in deze oudheid. Hij was van hier, hoorde in dit huis, nooit was hij geheel ervan los geraakt. Maar dat de macht dier gebondenheid nu, zelfs nu zich nog vermocht te doen gelden! Afkeer ervan doorgutste hem, een weerzin tegen den geest dezer vrouwen, een toorn om Lies tegen Sophie, daar deze zóó slecht zich bedwong, nu Lies hier pas was weggedragen.

Op dit oogenblik klonk de huisbel. Het geluid gaf hem voldoening. Nu zou hij jegens Nathans zijn, zooals Lies van hem verwacht had. Doch het zien van den jood bracht hem van streek. Een verwarring overviel hem, willoos onderging hij een plotselinge walg van den mooien man, zonder gedachte aan de oorzaak. Nog geen drie uren te voren, had hij Nathans ook vóór zich gehad, met Sophie, met nicht en de neven en al die vreemdelingen en menschen uit het dorp naast en om zich heen. Nu was het, of deze die stil en rustig binnenkwam, zich aan hem opdrong, zich hier indrong. Hij hoorde den ander zijn naam uitspreken, wist niet dan knikkend terug

te groeten. Verlegen zag hij geen weg in zijn kamer, moest zich bezinnen eer hij kon zeggen: - Gaat u zitten. De duidelijke verwondering van den bezoeker werd zijn behoud.

Rustig plaats nemend zegt Nathan: - Ik ben gekomen, omdat u schreef....

Hij slaagt er in met vlakke stem te antwoorden:

- Ik hoopte 't; het was Elize's laatste verzoek. Hier is nog een brief van haar, die ik gisteren vond, dus nadat ik u had geschreven. Hij lag open in een tweede couvert aan mij.

Nathans neemt den brief schijnbaar achteloos aan, maar Ottewa meent nervositeit waar te nemen in de manier, waarop zijn bezoeker het papier uit de enveloppe schuift en openvouwt.

Dan zegt Nathans:

- Dus die wensch is al uit het begin van haar ziekte...

- Juist.

Weer even zwijgen. Nathans voelt dat.

-....Ik zag met voldoening dat er, behalve van familie en uit het dorp, te minste eenige belangstelling was van artiesten.

- Wat Dirks voor De Kring zei, heeft me getroffen.

- U hebt het stuk van Bakker in ‘Het Volk’ gelezen?

- Het beste dat over haar is geschreven.

- Dat vond ik ook. U.... billijkt dat ik niet heb gesproken?

- Natuurlijk. Met uw komst hebt u aan haar wensch voldaan.

- Tegen de wil van de dame, die op het kerkhof naast u stond!

- U kunt begrepen hebben, wat niet alleen mijn zuster, maar zelfs Tonia, onze oude dienstbode, de twee die hier al vóór mijn huwelijk woonden en er nooit zijn weggeweest, moesten gevoelen, toen ze u.... terugzagen.

- Hadt u ze niet verwittigd?

- Mijn zuster wel, zij wist van de wensch van Elize, maar legde zich er moeilijk bij neer. Vroeger zou ik trouwens niet hebben gedacht, dat het mij ooit zou mogelijk worden, aan een verlangen als dit te voldoen. Maar nu die maanden van de ziekte, 't was of haar lijden zoo lang moest duren òm mij...

- Ik begrijp u niet heelemaal.

- Dat verwondert me. (Met eenige kregelheid in de stem): Ik heb in het gebeurde leeren berusten. (Daar Nathans wil spreken): Nee, laat ik het even mogen verklaren... Van mij.... èn van u heeft Zij véél gehouden. (Rustiger.) U hebt nadat zij weer van u was weggegaan, een nieuw leven kunnen beginnen; u hebt nu een gezond jong gezin; maar u weet, hoe het zelfbewustzijn werkt in een vrouw: Elize bleef niettemin overtuigd, dat, zoo u zeker haar niet meer miste, de enkele daad van haar terugkeer tot mij, of juister haar vertrek van u, in uw gevoel de kwetsuur van een beleediging moest hebben gelaten.

- Dat is te zeggen....

- Na die voor haar en, naar ik weet en volledig waardeer, ook voor u zoo smartelijke dood van het jongetje dat ze u had gegeven, is ze van u weggegaan, niet alleen omdat ze wist, te zwak te zijn en zelfs te oud, om nog ooit aan uw verlangen naar vaderschap te voldoen; ook niet, omdat de vijf jaar die ze ouder was dan u, haar drukten als een gevaar voor uw beider geluk; maar wel degelijk, omdat met de dood van de kleine Jacob de diepe reden van haar samenleven met u had opgehouden.

- Gelooft u dat zij dit briefje schreef om u gelegenheid te geven mij zulke dingen te zeggen?

- Zeer zeker niet! Maar kunnen wij niet openhartig spreken, juist om te bereiken wat zij begeerde?

- Daarvoor ben ik naar uw huis gekomen. Naar de begrafenis was ik ook zonder uw briefje gegaan.

- De stemming die zij bij u wenschte en die ik niet tracht weg te nemen! Alleen wou ik zeggen.... U zei daar ‘uw huis’. Maar heusch, het was ook het huis van Elize. Ik bedoel: iets als een ouderlijk huis, met de veiligheid van een ouderlijk huis.

- Waar de jeugd uit trekt om lief te hebben en een nieuw ouderlijk huis te stichten.

- Probeert u nu mij pijn te doen? Maar ook met die toevoeging handhaaf ik de kwalificatie van dit huis. Kijk, mijn grootvader heeft het gebouwd, hij en mijn vader hebben er een burgemeestershuis van gemaakt, rustige menschen allebei, met voldoende levenslust om in dat kalm dorpsbestaan met

één enkele telg, een leven naar hun zin te vinden. Ik heb hun kalmte niet geërfd, mijn moeder was vroom maar schuw voor het leven. Veel had ik met mezelf te stellen en zelfbeklag verveelt en ergert. Ik trachtte een man van studie te worden, u weet dat ik zelfs een aantal boeken heb uitgegeven, eigenlijk grootendeels compilatie; ik reisde veel, om mezelf te ontloopen; tot de ontmoeting met dat jongere nichtje Elize niet een ander mensch van me maakte, maar wel iemand, die gráág-iets-wou. Twee jaar hebben we samen geaarzeld, zij drie-en-twintig, ik zeven-en-dertig; haar en mezelf heb ik wijsgemaakt, dat het er mij alleen om te doen was, haar, de fortuinlooze van goeie familie, uit een doodende ondergeschiktheid te verlossen: schilderes zou ze worden, werken, studeeren, zooveel ze wou, als ze maar mee wou komen naar 'Stroomzicht'. Zoo volkomen beschouwde ik haar van het begin af als mijn kameraad, mijn jongere zusje, dat pas na een gesprek van haar met mijn wezenlijke, oudere zuster, nadat we ons al hadden verloofd, zij met de noodige beschroomdheid vroeg: hoe zal ik schilderes kunnen worden en moeder? Ze deed mij schrikken, want de aanvulling van die vraag was: ik, vader? En daar ziet u het diepgaand verschil tusschen een normaal man zooals u er een bent en een zenuwlijder als ik ben: bij uw verlangen naar de vrouw, hàdt u verlàngen naar een kind. Elize heeft dat sterk gevoeld, doordien het u kenschetste en mij. Zij moet u daarover hebben gesproken.

- Nee, niet dat ik weet.
- Hé....
- Ze heeft bijna nooit over wat ook van hier of van u gesproken.
- (Verrast) Niet?
- Soms heb ik, vanzelf, wel 's iets gevraagd. Dan zei ze: laten we daarover zwijgen.

Ontroerd is Ottewa opgestaan:

- Wilt u mij de hand geven, zooals zij verlangde?

Nathans blijft zitten. Nuchter zegt hij kalm: - Jawel.

Terwijl Ottewa neerziet op zijn bezoeker, komt er even een verdoffing van teleurgesteldheid in zijn blik. Doch, een hand op den schouder van Nathans, zegt hij:

- Het zeer van gekwetste eigenliefde duurt na. Als u

wist, hoeveel plezier me nu nog dat weigeren van Lies doet om over dingen van hier te spreken! Ook al onder haar dressuur had ik anders wel geleerd een ietsje minder kleinzeerig te zijn. Zij voelde zich nooit op de teenen getrapt. In haar gelukkige natuur en dan na die moeilijke kindsheid!

- Er zijn er moeilijker, meneer Ottewa! U voelde te makkelijk medelij. Ja, maar uw nichtje was heel mooi!

Goedhartig lachend kijkt Nathans naar Ottewa op, die de oprechtheid ziet van dien blik, waarin tevens treurigheid is. Samen hebben zij dezen morgen een bemind jong lichaam begraven.

- Heeft ze veel geleden? vraagt Nathans.

En de laatste echtgenoot verhaalt van de ziekte en van haar smart, daar zij dadelijk wist: het was de ziekte van haar moeder.

Nathans is sterk, hij vraagt naar het werk. Aan het Socialistische Kinderweekblad heeft men haar erg gemist; de prentjes met versjes van ‘Tante Lies’ waren iets bijzonders voor jong en voor oud.

- En ze schudde dat uit de mouw, hè? Het moeilijke voor haar was, elke week op tijd te zijn, vooral wanneer ze ander werk had. Want dat andere werk.... maar ach, toèn de ziekte! Ze had nog zóóveel meer kunnen worden.

- Het mooiste blijven haar zuigelingen, zegt Nathans, die den oude wil troosten.

En deze geeft toe;

- Als moeder heeft ze pas goed leeren werken.

Nu volgt er een noodzakelijk zwijgen. Maar Nathans wil het er niet bij laten. Hij verhaalt van een Kunstbeschouwing in De Kring, waar een geschilderd Boerekind in de Wieg en nog twee geteekende Zuigelingen waren geweest, door al de artiesten als verreweg de merkwaardigste inzending geprezen.

- Uit een huisje hierover, deelt Ottewa mee, en hij denkt aan de moeder der zuigelingen, die straks hem nagluurde, terwijl hij op den berm ertegenover treuzelde met Puck. Hoe gemakkelijk ging Lies ook met die menschen om en hij is hier in het dorp geboren! Gemak? Of was het menschenliefde? Of was het alles levenslust?

Hij deelt dien gedachtengang mee aan Nathans, vertelt van zijn schuwheid en eenzelvigheid, maar dáárover blijkt Lies toch wel eens te hebben gesproken.

- Ze had zoo echt met u te doen, u was ‘veel beter dan uw leven’, zoo heeft ze het me meermalen verklaard.

- En naar dàt leven kwam zij terug!.... Maar 't was ook om u vrij te maken.

- Misschien, aarzelt Nathans.

Voor Ottewa is het, of de woorden een anderen zin gekregen hebben, de dingen een nieuwe beteekenis. Ondanks alle leed en weemoed, voelt hij de blijheid van een voldoening. Eén der plagerijen van Lies moet hij Nathans vertellen.

- Ik heb, zoo begint hij met een glimlach, behalve een boek over het huwelijk, er een geschreven over het matriarchaat. Allebei niets dan compilatie, wat ik in kleine inleidingen eerlijk heb gebiecht. Lies heeft er nooit een van gelezen, maar in dat over het matriarchaat heeft ze wel eens gebladerd. En dadelijk vond ze dat matriarchaat een ideaaltoestand, vooral met mannen als ik er een was! Haar grief was dat ik geen partij had getrokken. De conclusie ontbrak. Ook dit had zij uit het boek, uit mijn eigen voorrede, maar zij wist wel partij te trekken! Dergelijke gesprekjes begon ze het liefst, wanneer er menschen bij waren, bijvoorbeeld een van haar veel oudere neven, die vandaag op het kerkhof stond. De virtuositeit waarmee ze zoo'n man dan radeloos van ergernis maakte, was prachtig. Tegen de nieuwe wetgeving op het onderzoek naar het vaderschap had hij bezwaar gemaakt. Daarop vatte zij vuur en sprak van mijn boek over matriarchaat. Juist dat bezwaarlijke onderzoek naar het vaderschap, dat zoo maar over een nooit heelemaal weg te nemen twijfel heenstapte, pleitte voor het matriarchaat met een niet twijfelachtige moeder....

Nathans glimlacht. - Echt voor Lies....

Daarna valt er weer een zwijgen.

Maar Ottewa moet meer belijden.

- Straks heb ik bekend, dat ik een onderhoud als dit vroeger onmogelijk zou hebben gevonden. U hebt me zóóveel leed gedaan! Maar hoe Lies ons allebei kende, bewijst haar brief over onze verzoening. Voor mijn gevoel bereikt ze haar

doel. Ik kan u zeggen en nu moet ik het u ook zeggen: in die jaren van leed en strijd ben ik gaan begrijpen, dat een kameraadschap tusschen man en vrouw, als ik, oudere levensschuwe, me met mijn moedige nichtje had voorgesteld, in alle gevallen een onding is. Ik was geen man om vader te worden, wel een man om een vrouw lief te hebben. Veel mannen voelen zooals ik en worden dan slechte of onverschillige of zwakke vaders en blijven zich door hun vrouw tekort gedaan vinden. Maar die vrouwen konden niet anders, heur natuur vroeg moederschap. U gaaft aan Lies, wat ik 'r onthield. Ja, toen heeft de dood zich erin gemengd, zooals nu weer in mijn geluk.... Maar zooals u een volledig geluk vondt, een korte tijd, juist zoo heb ik het na u gevonden. Ik weet dat ik u dit nu mag zeggen. Onze liefde voor Lies verzoent en verbindt ons. Mijn geluk was een herfstgeluk, op zomergeluk had ik geen recht. Geen recht op meer dan ik toch nog kreeg. Maar met dezelfde woorden of beelden die dichters gebruiken om de kleuren en de fijnheid van het najaar te prijzen, zou ik mijn late geluk kunnen verheerlijken, die poëzie van boven de hartstocht, die toch twee-eenheid is, géén vriendschap. Dat ik geluk vond, ik liefde-geluk! want dat was het, even zeker als de liefelijkheid van de herfst in veel overeenkomt met die van de lente. In de korte tijd tusschen haar terugkeer en haar ziek-worden heeft niets ontbroken aan ons geluk. Zooals de wandelaar het prachtige gebladerte van de herfst te meer liefheeft, doordat hij denkt aan de winter, zoo heb ik, verouderend man, de overstelpende verrassing van dat late geluk gewaardeerd: vóórdat Lies eenig teeken van ziekte vertoonde. En dat ik dit nu kan bespreken met u! Nu de vijandschap tusschen ons weg is, kan niemand me zóó goed begrijpen....

Toen de dorpsnieuwsgierigheid een man nakeek die den zijweg van het station opging en er gespot werd: - ‘Ja, hij is het, hij komt van “Stroomzicht” en was op het kerkhof,’ vermoedden de glurende menschen niet, dat Dr. Ottewa even te voren met een - ‘Dank voor je komst’ had afscheid genomen.

J. DE MEESTER.

Parlementarisme en fascisme.

I.

In 't oude Europa, het cultuurgebied, dat het geestelijk leven der elders gevestigde Europeanen onder zijn suggestie gebannen houdt, is een merkwaardige strijd opgekomen tusschen twee organisatorische beginselen, het parlementarisme en het fascisme. En 't is niet te verwonderen, dat de cultureele invloed van Europa zich in Indië ook alweer openbaart door 't meeleven met dien strijd, hoewel we hier in zoo geheel andere omstandigheden verkeeren dan ginds. Ook hier speelt het fascisme een rol: in gesprekken, in een deel der pers; een brochure verscheen hier reeds om het fascisme in de aandacht aan te bevelen.[1)] Inderdaad: fundamenteele wijzigingen in het politieke leven van Europa kunnen ons hier niet onverschillig laten. Terecht mag men verwachten dat bij een eventueele verschuiving van de Nederlandsche politiek in fascistische richting ook voor Indië de gevolgen niet zouden uitblijven.

Dat de nieuwe antithese tot de verbeelding spreekt, is duidelijk. Verstaat men onder parlementarisme in ruimen zin de toepassing van het beginsel van *overleg* met de betrokkenen bij behandeling van zaken van algemeen belang,[2)] het fascisme beduidt kritieklooze onderwerping van de samen-

1) Lamers, Het fascisme. Weltevreden 1926.
2) 'The word "parliament" originally meant a talk....' (Ilbert, Parliament).

leving aan *macht*.[1)] Uiteraard kan geen enkele gemeenschap - ook niet de parlementaire staat - buiten machtsoefening, en omgekeerd erkent de fascistische theorie het nut van 'consenso' - wilsovereenstemming - tusschen regeering en volk; maar toch wordt onmiskenbaar over en weer de nadruk gelegd op tegengestelde principes. Het conflict is in bijzonderen vorm en onder bijzondere omstandigheden een herleving van een oude overal ter wereld diep gevoelde politieke tegenstelling, die al naar omstandigheden of gelang van het standpunt van den beoordeelaar zeer verschillende gedachtenassociaties opwekt. Ook hierom is een beschouwing van het vraagstuk voor Indië van belang.

Het loont daarbij de moeite te pogen eenigszins dieper in zijn beteekenis door te dringen.

In een vroegere fase, toen in de Nederlanden der 16de eeuw de Staten-Generaal zich tegenover den vorst stelden, had de antithese een geheel ander aanzien dan thans. Toen beschouwde althans de rechtgeaarde Nederlander haar als 'het schrikklijk pleit van dwang en vrijheid,' om met Tollens te spreken. De Staten-Generaal waren voor hem de heldhaftige voorstanders van een hoog rechtsbeginsel: 'dat de ondersaten niet en sijn van Godt geschapen ten behoef van den Prince, maar den Prince om d'ondersaten wille, zonder dewelke hij egheen Prince en is', - zooals het heette bij de afzwering op 26 Juli 1581. In 1688 helpen de Staten-Generaal het rechtsbeginsel verder verspreiden: onze stadhouder Willem III vestigt in Engeland door de 'glorieuze revolutie' en de Bill of Rights het overwicht van het Parlement in het staatsbestel. In zijn gevolg ontwikkelt de wijsgeer Locke in zijn 'Treatises on civil government' de leer van het Contrat Social, later door Rousseau van hem overgenomen, en de leer der drie staatsmachten, die in een volgende eeuw de inspiratie wordt van Montesquieu; volgens hem komt aan de uit gekozen vertegenwoordigers samen te stellen wetgevende macht in den staat de algemeene leiding toe. Het

1) 'Fascio', bond, herinnert aan Fasces, het gezagssymbool dat in het oude Rome voor zekere magistraten uit werd gedragen. Mussolini nam het als kenteeken voor zijne organisaties aan.

beginsel van het parlementair gezag vindt ingang in Amerika (1787) en in Frankrijk (1791), waarna het moderne parlementarisme - in den zin van parlementair, op overleg gebaseerd gezag - gaandeweg in tal van staten over de geheele wereld wordt aanvaard.

Hoewel het verschillende typen vertoont - het EngelschFransche, het Zwitsersche, het Amerikaansche, het Duitsche - heeft het toch overal sterk verwante trekken. Overal een volksvertegenwoordiging, die de richting van het beleid in 's lands zaken aangeeft en een uitvoerende macht, die beslissingen ten uitvoer legt en ook voorbereidt, die de administratie en het dagelijksch bestuur voert onder contrôle der volksvertegenwoordiging. In de verhouding tusschen deze twee machten, de parlementaire en de administratieve, speelt het staatshoofd veelal een bemiddelende rol, door te waken dat beide met elkander in harmonie blijven. Overal treedt voorts in den loop der 19de eeuw een belangrijk nieuw element op: de democratiseering van het kiesrecht. Eenige symptomen van mindere waardeering werden als gevolg hiervan merkbaar. Maar toch wekte het vrij algemeen verrassing en verbazing, toen in 1921 het fascisme onder aanvoering van Mussolini in Italië het bewind in handen nam en tegenover het parlementarisme de machtsoefening als hoogste beginsel van staatsbeleid proclameerde. ‘Wat is de staat?’ vraagt Mussolini, en zijn antwoord luidt: ‘de veldwachter, de carabiniere’.[1)] Van een dergelijk feitelijk geweldgezag, gekoppeld aan een parlementairen staatsvorm, had tot dusver eigenlijk alleen Zuid-Amerika voorbeelden opgeleverd.

Deze reactie vond elders weerklank, al was men dan niet altijd geneigd, het fascisme van A tot Z te volgen. Ook in Nederland bleek voor sommigen de luister van het parlementarisme al zeer getaand.

In 1923 ijverden in het *Haagsch Maandblad* Westerman en Ter Spill tegen dit beginsel op heftige wijze: ‘Het democratisch-parlementaire stelsel is een onmiskenbare teleurstelling geworden,’ schrijft eerstgenoemde, ‘in Nederland zoo goed als elders.... Versterking van het uitvoerend gezag, onttrekking van dit gezag aan den saboteerenden invloed van

1) Mannhardt, Der Faschismus.

een onbestendig, aan geen objectieven standaard gebonden parlement: ziedaar het wachtwoord eener nabije toekomst[1]... Ter Spill uit zich nog beslister: 'Het parlementaire stelsel heeft zijn tijd gehad; het gaat verdwijnen.... In Italië Mussolini, in Spanje Primo de Rivera.... Het heeft afgedaan. lam foetet.'[2]

Heeft inderdaad het parlementarisme afgedaan? Moet en kan gewelddadige machtsoefening het overleg verdringen? Wat is de beteekenis van overleg als organisatiebeginsel der menschelijke gemeenschap? Is het, zooals Mussolini het gaarne doet voorkomen, slechts een revolutionair en vergankelijk uitvindsel van den 'liberalen staat'?

Om op deze vragen het antwoord te kunnen geven is een historische terug- en rondblik noodig.

Het is een veel voorkomende dwaling, dat het in het parlementarisme tot uiting komende beginsel van *overleg* eerst een product zou zijn van den allernieuwsten tijd, terwijl in vroegere tijden de menschen meerendeels zich aan een hoogere *macht* gebonden zouden hebben gevoeld. Daar tegenover valt te stellen dat juist bij de vroegste, meest oorspronkelijke vormen van menschelijke samenleving een minimum van gebondenheid valt te constateeren, zoodat bij normale ontwikkeling juist samenwerking door overleg karakteristiek is voor een jonger gemeenschapstype. Bij de meest primitieve maatschappelijke organisatie, die der 'horde', bestaat buiten de familie slechts een zeer zwak verband tusschen de leden der groep. 'Es besteht immerhin zwischen den Mitgliedern der Horde ein Zusammenhang, der durch die Gemeinschaft der Sprache gewonnen und bewahrt wird', aldus Wundt.[3] De *taal*, voertuig van het overleg, is het eerste maatschappelijke bindmiddel.

Nu komt mede onder religieusen invloed (totemisme, animisme, fetisjisme) een nauwere aaneensluiting tot stand voor groepen, door bloedverwantschap verbonden (stam,

1) Mr. Dr. W.M. Westerman, Gezag of Chaos? - Zie ook van dezen schrijver: De zieke staat. Den Haag 1925.
2) Mr. Dr. J.H.W.Q. Ter Spill, Parlementenschemering.
3) Elemente der Völkerpsychologie, 53.

clan). Een gemeenschappelijke zede begint te heerschen; leidende persoonlijkheden - aan religieuse overlevering gezag ontleenende - beginnen op te treden. Doch ook in deze phase is de samenhang nog vrij los en speelt het overleg der stamgenooten bij alle gemeenschappelijke handelingen een groote rol. In de z.g. mannenhuizen zijn de mannelijke leden der clan tot leeftijdsgenootschappen vereenigd, waartoe de jongelingen bij intrede van de puberteit onder ceremoniën worden toegelaten. Deze mannengroepen vormen de weermacht en het religieuse centrum van den stam; hier vormt zich ook de gewoonte van beraadslaging over stambelangen. Een principe van overleg, dat in den Indischen archipel in tal van democratische instellingen is bewaard gebleven. Vaak geldt dat, voor het nemen van beslissingen, unanimiteit vereischt is (moefakat). Waar zich een erfelijk hoofdengezag vertoont, blijft dit toch altijd onder contrôle van de stamgenooten.

Als gevolg vooral van volksstrijd vormt zich de staat onder leiding van sterke persoonlijkheden. Gezag wordt gevestigd in de ure van gevaar; en het handhaaft zich waar met geweld, onder voortdurende bedreiging, vreemde stammen overheerscht worden. Zoo treedt onder Grieken, Germanen, Joden, Arabieren, Mongolen, Indiërs en Indonesiërs de *vorst* op; maar naarmate het vorstengezag jonger is, hebben overal nog duidelijk de edelen of oudsten en tot zekere hoogte de volksvergaderingen medezeggenschap. In de geschiedenis van West-Europa laat de volksovertuiging, dat men aanspraak heeft op een recht van medezeggenschap, zich doorloopend gelden: in Rijksdag, Staten-Generaal en Parlement, Folkething, Landdag en Cortes. Wel treedt de ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ der stamgenooten terug, als de middeleeuwsche anarchie de individuen dwingt, de bescherming van het leenstelsel te zoeken, doch als later de vorsten hun op buit belusten adel gaan terugdringen en de landsvrede wordt hersteld, komen de oude aanspraken weer te voorschijn en de volksvertegenwoordigingen worden voor de nieuwgevormde staten het orgaan, waardoor de medezeggenschap des volks weer tot zijn recht komt. Aanvankelijk een steun voor den vorst tegen den adel, nemen later de burgerijen zelf de leiding

in handen en het ‘gezag’ wordt als uitvoerende macht ondergeschikt gemaakt aan het parlementair overleg, dat in de wetgeving en anderszins de richting aangeeft van het regeeringsbeleid.

Ons modern parlementarisme beteekent wat den vorm betreft in vergelijking met de vroegere vormen van overleg een reusachtige schrede vooruit. Het onderscheidt zich van de oudere Grieksche en Romeinsche democratieën in de eerste plaats door het veel uitgestrekter gebied, waarover de parlementaire samenwerking zich uitstrekt, en, in verband daarmee, door een uitgewerkt stelsel van *vertegenwoordiging* met behulp van *kiesrecht;* daarnaast heeft men dan nog ter behartiging van locale belangen de locale raden. De Grieksche stad-staten waren eigenlijk slechts kleine souvereine locale eenheden, zooals vroeger vóór de inlijving de Sumatraansche nagari; de volksvergadering (ekklesia) kon dan ook - evenals een desa-koempoelan - zonder al te veel moeite vele aangelegenheden zelf behartigen, terwijl alleen sommige zaken aan een gekozen raad (boulè) of aan bepaalde gekozen magistraten behoefden te worden opgedragen. De samenwerking van groepen dier staatjes had in bonden onder hegemonie van een hunner op zeer gebrekkige wijze plaats.

In den Romeinschen stad-staat werden door de volksvergadering de magistraten en de senaat gekozen; en dit stelsel bleef bestaan, nog lang nadat het Romeinsche gezag zich over tal van verbonden of onderworpen volken had uitgebreid en nadat de bezitters van Romeinsch burgerrecht zich op vele plaatsen buiten Rome hadden gevestigd. Alleen te Rome kon de Romein zijn burgerschapsrechten uitoefenen, alleen door de burgers te Rome werden de algemeene rijkszaken geregeld, - al bestond daarnaast in de deelen van het rijk zekere plaatselijke autonomie onder Romeinsch toezicht. (Een toestand, eenigermate met de verhouding tusschen Nederland en Indië te vergelijken, waarbij Nederland dan als geheel in het Koninkrijk de positie van metropool inneemt, die vroeger de stad Rome in het Imperium Romanum bekleedde).

Ook elders heeft het bij den overgang van de stamorganisatie in die van een staat met uitgestrekter gebied moeite

gekost om den juisten weg te vinden voor evolutie van het oorspronkelijke stamoverleg. Of het overleg werd voor algemeene zaken steeds meer ingekrompen òf het bleef bestaan en belemmerde door slechte organisatie den gang van zaken (als in Polen en de Vereenigde Nederlanden). Eindelijk ontwikkelde zich in Engeland het stelsel van vertegenwoordiging, meerderheidsbeslissing en geregelde samenwerking met de uitvoerende macht, waardoor het hedendaagsche parlementarisme wordt gekenmerkt. Hierin bleek voor overleg een uiting van public spirit een ook in groote staten practisch bruikbare vorm te zijn gevonden.

In allen gevalle staat echter vast, dat geen vorm van staatkundige organisatie voorkomt of men vindt althans sporen van overleg en van vroege democratie. Zelfs vindt men deze in de Oostersche despotische staten, waarvan tot 1911 China nog een klassiek voorbeeld was - en die ook b.v. op Java bestonden - al bleef hier de democratie tot de communale eenheid van het dorp beperkt. Daarboven welfde zich als een overkapping het geweld-gezag van den vorst, veelal echter toch door een rijksraad bijgestaan. Dit oude stelsel is sedert het begin van de 19de eeuw door het Nederlandsche Staatsgezag in Indië bewust, zij het in gemoderniseerden vorm, overgenomen, en eerst in 1918 introduceerde de instelling van den Volksraad een bescheiden navolging van het hedendaagsche parlementarisme.

Uit het gegeven overzicht blijkt dat parlementarisme en democratie voortkomen uit de alleroudste vormen van menschelijke organisatie, die overal sporen hebben nagelaten en door geen geweldsysteem ooit ten volle zijn verdrongen. Van verdringing zal dus ook in de toekomst wel geen sprake kunnen zijn.

Men zou dit ook al kunnen betwijfelen op grond van den geweldigen vooruitgang op geestelijk en stoffelijk gebied, die in Europa viel te constateeren sedert de opkomst van het parlementarisme, en waardoor een sterk vertrouwen in de waarde van dit stelsel is ontstaan.

Intusschen valt na te gaan of zich geen moeilijkheden voordoen, die de beteekenis van parlementair overleg tegenwoordig verminderen.

De vrijheid der Grieksche gemeenebesten werd ondergraven door het voortdurende en steeds aangroeiende antagonisme van democratieën en aristocratieën. In Rome barstte na de overwinning van het plebs over het patriciaat een nieuw ernstiger politiek conflict uit tusschen populares en optimati, een klassenstrijd, die achtereenvolgens leidde tot burgeroorlog, anarchie, dictatuur en keizerlijk absolutisme.

Ook tegenwoordig doen maatschappelijke tegenstellingen zich sterk gelden. Na de definitieve triomf van het parlementarisme in West-Europa klaagden de aanvoerders der sociaaldemocratie, dat deze nieuwe vrijheid slechts ten goede kwam aan de kapitalisten en werkgevers, die er misbruik van maakten tot uitbuiting van het proletariaat.

Toen vervolgens de sterke uitbreiding van het kiesrecht aan de massa meer politieken invloed gaf, leidde dit tot een sociale wetgeving op groote schaal, niet zonder protest van de groep der kapitaalbezitters en bedrijfsleiders, die de toegenomen staatsinmenging hinderlijk en ruïneus achtten.

De heftigheid van het conflict deed aan den geest van verzoening en overleg groote schade. Het blijft de groote, voortdurende bedreiging voor den vrijen staatsvorm.

II.

Het jaar 1918, dat aan Indië den Volksraad schonk, was voor Europa een crisisjaar, dat het hoogtepunt bracht van de oorlogsellende, doch ook het begin van herstel.... te midden van crisis-verschijnselen. Het oorlogsleed, dat in de voorafgaande jaren over heel de Europeesche beschaving was losgebroken, had ook het parlementarisme niet gespaard. Democratie en parlementarisme kunnen alleen leven, groeien, bloeien in, door en voor den *vrede*. Wel riepen de geallieerde en geassocieerde mogenheden de democratische volken op tegen de autocratische centrale staten, die hun zwakkere naburen met barbaarsch geweld overmeesterden. Wel werd het een populair doel ‘to make the world safe for democracy’. Wel werden in 1918 de autocratische tronen door de revolutie weggevaagd. Maar het schijnbaar volledig triomfeerende parlementarisme had zelf zware averij. Gedurende den oorlog

waren ook in de meest democratische staten de parlementaire bevoegdheden tijdelijk buiten werking gesteld en een feitelijke dictatuur was ingetreden. De oorlogsnoodzaak drong het gezag in een steeds kleiner wordend centrum samen, en zelfs toen de vrede in zicht was, zag de uit 32 staten samengestelde conferentie van Geallieerden te Versailles zich nog ter bereiking van een bruikbaar resultaat genoodzaakt, de leiding te leggen in handen van een kleinen raad van vier: 'the Big Four'. In de oorlogsjaren moest alle kritiek zwijgen en de voorstanders van den vrede werden als misdadigers vervolgd. Eendracht was immers noodig om macht te vormen en zonder macht kon het doel, de overwinning, niet worden bereikt. De geheele natie diende in het leger en op de vloot, of in het lazaret en de fabriek; de burgerdienstplicht omvatte ten slotte alle volwassenen; discipline was de hoogste wet geworden. Naast de dictators van oorlog en politiek verrezen dictators van ammunitie, voedingsmiddelen en wat niet al. De dictatuur was de remedie voor alle kwalen geworden.

En toen de vrede intrad, bracht deze wel ontspanning, doch tevens zoo geweldige nieuwe moeilijkheden, dat men met melancholieken humor sprak van den 'uitgebroken vrede'. Als vanzelf greep men nu hier, dan daar, weer naar de remedie, die in oorlogstijd zooveel dienst had gedaan.

In Rusland had de oorlogsellende het Tsaren-rijk gesloopt, doch met bloedig geweld vestigde zich een nieuw gezag, de 'proletarische dictatuur' der communistische Sowjet-republiek. Aangezien aan de 'dictatuur', een instelling aan het oude Rome ontleend, een tijdelijk en abnormaal, doch *wettig* gezag is verbonden, is de naam eigenlijk niet juist voor een on-wettig geweld-gezag als hier werd gevestigd. In deze oneigenlijke beteekenis wordt het woord 'dictatuur' tegenwoordig echter veel gebezigd.

Het communistische geweld-procédé dreigde ook over te slaan naar de wanhopig uitgeputte landen van Centraal en West-Europa. In de overwonnen landen, Duitschland, Oostenrijk en Hongarije deed zich de beweging sterk gevoelen, doch ook elders. Zoo in Italië, waar tijdelijk, vooral in de noordelijke industriesteden, verwarring heerschte; fabrieken werden door communistische arbeiders bezet en eenige gemeentebesturen

kwamen onder communistische leiding. Hiertegen ontstond, door de slappe houding der Regeering mogelijk gemaakt en geprovoceerd, particulier verzet. Mussolini organiseerde uit oud-militairen zijn nationalistische ‘fasci’, lynchgroepen, die er in slaagden de communistische beweging neer te vellen. Dat zoo spoedig een volledige overwinning kon worden behaald wijst er wel op dat het kwaad niet diep geworteld was. Met het succes niet tevreden, eischte Mussolini echter de regeering voor zijn fascistische partij op en de Koning zwichtte voor zijn bedreigingen en verleende ontslag aan het liberale kabinet. Eenmaal aan het bewind gekomen, voerde Mussolini een feitelijke fascistische dictatuur in, een gewelddadige partijoverheersching, die wel is gekenschetst als ‘bolsjewisme op nationalistischen grondslag’. Economisch ging het fascisme anders te werk dan het bolsjewisme; het liet de particuliere bedrijven in stand en erkende de bestaande staatsschuld. Doch evenzeer als het bolsjewisme bleek het een bestendige ‘dictatuur’, met een overblijvenden schijn van parlementarisme. Kritiek - ook gematigde en zakelijke - werd weinig geduld en in vele gevallen met geweld onderdrukt. Aan de vrijheid van pers, vereeniging en vergadering kwam een einde; in het parlement behield door een partijdig opgezette hervorming van het kiesstelsel het fascisme geheel de overhand. Door een strenger beheer van openbare diensten en bezuinigingsmaatregelen poogde het nieuwe bewind een reputatie van efficiency te verwerven. Het trok een wissel op de sympathie der werkgevers door de stakingen tegen te gaan en de belastingen, op het kapitaal drukkende, te verlagen; aan de arbeiders schonk het den achturigen werkdag. Door de fascistische partij, de fascistische militie en de fascistische vakorganisatie handhaafde Mussolini met ijzeren hand een sterk gecentraliseerd persoonlijk gezag.

En zooals overigens de Sowjet-republiek de massa's trachtte te boeien door Lenin-vereering, anti-godsdienstige propaganda, bolsjewistisch onderwijs en betoogingen voor de wereld-revolutie, - zoo poogde het fascistische koninkrijk te imponeeren door Mussolini-vereering, fascistische ideologie, nationalistisch en katholiek gekleurd onderwijs, betoogingen voor nationale Italiaansche glorie en expansie.

Van beide geweld-stelsels - elk in bepaalde omstandigheden met onmiskenbaar talent doorgevoerd - is in de periode van politieke verwarring en economisch getob, die op den oorlog volgde, onrust en suggestie van twijfelachtige waarde naar buiten uitgegaan. Nu verlost inderdaad een geweld-régime van de taak om door overleg oppositie te bezweren; het geeft besparing op intellectueele energie en trekt dus aan als òf de moeilijkheden groot zijn òf de energie door moeheid, desillusie of welke oorzaak dan ook is gedaald, - kortom in de omstandigheden, die zich zoo sterk na den oorlog voordeden.

Intusschen is het duidelijk, dat de op deze wijze gevonden oplossing vaak slechts een schijn-oplossing zal zijn, die tegen de harde werkelijkheid niet bestand is. De reeks economische mislukkingen, die in Rusland een algemeen verval en een ontzettende sterfte veroorzaakten, hebben deze waarheid fel geillustreerd.

Het communistische stelsel heeft na de economische rampen, die het in Rusland teweeg bracht, voor Europa zijn bekoring vrijwel verloren; doch suggestief werkt het nog in enkele Oost-Aziatische landen, waar zijn propaganda tegen ‘kapitalisme en imperialisme’ hoofdzakelijk gericht is op een vereeniging van krachten tot vernietiging van Europeesch gezag.[1)] Het fascistische stelsel, dat veel minder ingrijpend en tot dusver voorspoediger was, heeft navolging gevonden in Spanje en Griekenland. Met weinig succes evenwel.

Ook elders heeft het beginsel der geweld-heerschappij in meer of minder sterken vorm aanhangers gevonden. Altijd zal wel een groep te vinden zijn, die meent, dat bij een staatsgreep zijde zou zijn te spinnen.

Zoo is het te verklaren, dat in verschillende landen een zeker verzet tegen het beginsel der parlementaire regeering merkbaar is geworden en dit te meer, naar mate zich moeilijkheden voordoen, die de behoefte doen gevoelen aan een krachtiger en meer doelbewust bewind dan soms valt te constateeren bij het parlementaire kabinet.

De bezwaren, die tegenwoordig tegen het parlementarisme

1) Vgl. Dr. E. Hurwicz. Die Orientpolitik der dritten Internationale. Berlin 1922.

worden aangevoerd, wortelen hoofdzakelijk in de drukkende economische gesteldheid en de verdeeldheid der parlementen bij de poging om tot een beteren toestand te geraken.

De economische toestand is inderdaad overal in Europa weinig rooskleurig.

Ruim een eeuw geleden vestigde Malthus er de aandacht op dat, terwijl het menschdom voor zijn bestaan afhankelijk is van den beschikbaren voorraad bodemvoortbrengselen, de vermeerdering van de bevolking in normale omstandigheden aanmerkelijk sneller kan geschieden dan die van de bestaansmiddelen, welke laatste in hun accres belemmerd worden door de wet der verminderde opbrengsten. Het bevolkingsaccres en dat der bestaansmiddelen verhouden zich, wat hun potentieele snelheid betreft, als haas en schildpad, en 't is zaak, de snelheid van den eerste te temperen, ten einde te vermijden dat overbevolking ontstaat, die door ellende, ziekte en strijd weer uit den weg moet worden geruimd. Deze moeilijkheid werd in de 19de eeuw nauwelijks gevoeld, aangezien de ruimte van bestaansmiddelen zich door landverhuizing, vooral naar Amerika, voorts door koloniale expansie en de techniek van productie en verkeer buitengewoon snel uitbreidde. Evenwel werd dit accres door een ongekende stijging van het bevolkingscijfer achterhaald. Thans is de voor Europeeschen landbouw beschikbare grond - b.v. in Amerika - grootendeels bezet, terwijl elders - b.v. in Afrika - het exploitatiegebied onder Europeesche leiding sterk is uitgebreid, zoodat in 't algemeen de verdere vooruitzichten op accres van de bestaansmiddelen voor het menschdom en speciaal ook voor de Europeesche wereld minder gunstig zijn geworden, en de hoop in hoofdzaak behalve op de snel verminderende grondreserves alleen gevestigd kan worden op de onzekere kans dat de techniek nog aanmerkelijk zal verbeteren.

De wereldoorlog vond een hoofdoorzaak in de sterke bevolkingsvermeerdering van Duitschland en het streven van zijn politici om met het oog hierop het rijksgebied ten koste van anderen te vergrooten. Dit streven is mislukt. In plaats van verbetering heeft de wereldoorlog slechts achteruitgang van

den economischen toestand gebracht, zoowel voor Duitschland als voor tal van andere landen. De verliezen aan menschen hebbendebevolking qualitatief nog meer dan quantitatief doen achteruitgaan, zoodat de arbeid minder productief is geworden; de gelijktijdige daling in quantiteit wordt vrij snel hersteld, die in qualiteit niet. De organisatie der productie en de kapitaalvoorraad hebben zwaar geleden, zoodat het productieproces in capaciteit zeer is gedaald. De nog bestaande enorme duurte illustreert den economischen achteruitgang. Deze drukt bijzonder sterk op Europa, dat zijn kapitaal inteerde en zijn beleggingen, grondstofgebieden en markten elders (b.v. in Rusland) voor een groot deel zag verloren gaan. De toekomst brengt verdere zorgen door het streven der gekleurde rassen naar emancipatie en de verspreiding van communistische denkbeelden. Een en ander maakt de vooruitzichten voor Europeesche beleggingen en exporten onzeker, terwijl de macht van Europa ter bescherming van zijn economische positie is afgenomen.

De geschetste moeilijkheden hebben vraagstukken doen rijzen, waarvan de oplossing in hoofdzaak wordt gezocht in twee tegenover elkaar te stellen richtingen, die ook in de parlementen uiting vinden.

De aanhangers der *economisch-militante richting* gaan uit van de aangenomen onvermijdelijkheid van voortdurende bevolkingsvermeerdering; zij willen dus met kracht aansturen op maatregelen om althans voor eigen volk de economische vooruitzichten zoo gunstig mogelijk te maken. Een van de middelen is sterke kapitaalvorming, ten einde voor volgende, zich uitbreidende generaties, die te kampen zullen hebben met de wet der verminderende opbrengsten, niet al te ongunstige productieverhoudingen voor te bereiden. Ten einde dit doel te bereiken wordt in de eerste plaats scherpe bezuiniging op de kosten van productie en leven geëischt: het sociale bestaanspeil althans van de groote massa moet worden neergedrukt, zoodat een deel van het volksinkomen, dat vroeger in de consumptie overging, kan worden bespaard. In de tweede plaats echter dient zooveel mogelijk te worden gewaakt tegen nationale mildheid in de verhouding tot andere

naties; de kansen, die eigen bodem of de koloniën bieden, worden zooveel mogelijk voor nationale baten gereserveerd; naar vermogen wordt in allerlei vormen een nationale beschermings- en expansiepolitiek gevoerd. Om deze de noodige kracht te kunnen bijzetten zijn echer niet onbelangrijke uitgaven voor leger en vloot onvermijdelijk - een belangrijke uitzondering op de voorgestane bezuinigingspolitiek - en wordt de kans op gewapende conflicten vergroot.

Mussolini staat geheel aan deze zijde. In 1924 verkondigde hij: ‘Als het volk in getal toeneemt, heeft het slechts drie uitwegen: de vrijwillige onvruchtbaarheid - daartoe zijn de Italianen veel te verstandig - of oorlog te voeren of markten te zoeken voor den afzet van arbeidsproducten.... De vraag is of wij vitaal zijn.... of wij een groote mogendheid zullen blijven.’[1)] Het fascisme zou inderdaad zijn te omschrijven als een economisch-militante dictatuur.

Intusschen scharen zich tegenover de aanhangers van deze richting zij, die meenen dat het wijzer en beter is een *sociaalpacifistischen* koers te kiezen. Hoog opgevoerde militaire en maritieme uitgaven benevens een vergroote kans van noodlottige gewapende conflicten doen naar hun meening afbreuk aan het streven, 's lands economische positie te verbeteren, doch knagen bovenal aan het gewenschte sociale bestaansniveau en brengen de beschaving in gevaar. Bezuiniging willen zij ook, doch het meest van al op het militairisme; de oplossing van het bevolkingsvraagstuk zouden zij geneigd zijn meer te zoeken in de richting van gezinsbeperking.

Voor beide richtingen valt iets te zeggen. Voor de eerste: dat zij aandacht schenkt aan voorziening in dadelijke behoeften. Maar de tweede baant den weg voor een meer duurzame oplossing.

De Nederlandsche politiek der laatste jaren was - zooals bij elke practische politiek wel te verwachten zou zijn geweest - een mengsel van beide recepten. Tegelijkertijd werd gestreefd naar versobering, kapitaalvorming en beperking van militaire uitgaven. Een zekere merkbare voorliefde viel af en toe voor de economische-militante richting te constateeren,

1) Mannhardt, Der Faschismus, 383.

wat op koloniaal gebied wel het duidelijkst uitkwam.

In Nederland zelf kon deze richting zich minder gemakkelijk uiten, omdat een aantasting van het sociaal niveau der massa een verzet moest uitlokken, waartegen geen democratisch bewind, onder hoe fraaie vlag ook, bestand was. Hetzelfde geldt voor de politiek der meeste democratische landen; de sociaal-pacifistische richting heeft veelal de overhand of laat zich althans sterk gelden. Dat in dezen staat van zaken hier en elders de eigenlijke kern is te vinden van de grieven tegen het parlementarisme is wel waarschijnlijk. Overal vindt men wrevel in de economisch-militante kringen, ongunstige commentaren over het democratische parlementarisme en smachtend verlangen naar een zekere dosis fascisme. Daartegenover staat dan uiterst links een groep, die neigt tot een communistische dictatuur.

'Zij allen,' schrijft het kamerlid Schaper, 'hebben de neiging, afkeurend te spreken over het parlement. Velen hunner wijten aan het parlementaire stelsel - onder de arbeiders in het bijzonder de anarchistisch aangelegde elementen - wat van hun standpunt moest worden geweten aan de bestaande machtsverhoudingen en overheerschende ideëen en, voor wat de konservatieve bourgeoisie betreft, aan de demokratie zelve. De laatsten willen liever een sterke regeering, die afwijst wat de arbeidersklasse meent te mogen eischen. Zij hunkeren naar een Mussolini, omdat die niet staat onder den druk van het eerlijk toegepaste algemeen kiesrecht.... Kregen zij een willig parlement, zij zouden het stelsel niet zoo haten.'[1)]

Nu verdient het stellig overweging om aan *objectief* gemotiveerde bezwaren zooveel mogelijk tegemoet te komen, en 't is maar de vraag of men elkander op dit objectieve terrein zal kunnen ontmoeten.

Wanneer kleinere kwesties buiten beschouwing worden gelaten, blijken het voornamelijk de volgende desiderata ten aanzien van de organisatie, die op den voorgrond treden:

1e. verbetering van het parlementaire kiesstelsel ter verkrijging van een meer harmonische vertegenwoordiging van de maatschappelijke belangen; 2e. versterking van het uit-

1) J.H. Schaper, Het Parlement. Haagsch Maandblad 1923.

voerend gezag zonder opoffering van de democratische contrôle.

Toenadering van de maatschappelijke groepen en krachtige aanvatting van de in het algemeen belang vereischte maatregelen zouden hierdoor worden verkregen, zonder dat de voordelen van het parlementarisme zouden worden opgeofferd.

Tot dusver bestaat over de op de genoemde punten in te voeren verbeteringen blijkbaar nog lang geen overeenstemming.

Het eerste punt, de verbetering van de samenstelling van het parlement, heeft reeds vaak een onderwerp van gedachtenwisseling uitgemaakt. Een bevredigende regeling is niet gemakkelijk te vinden. Lange jaren is in Nederland geijverd voor vervanging van het aan algemeene criteria - als ontwikkeling en bezit - gebonden kiesstelsel door een slechts weinig beperkt kiesrecht. Westerman, volgens wien het peil der parlementsleden is gedaald, zou de creteria willen herstellen. Daargelaten of zijn bewering juist is - een dergelijke stelling is moeilijk te bewijzen - is het toch ook niet zonder bedenking, aan te sturen op terugkeer naar een stelsel, dat na rijp beraad is verlaten. Het bestaande kiesrecht, gecombineerd met evenredige vertegenwoordiging, is evenwel inderdaad niet bevredigend. Kleine, doch voor het maatschappelijk leven - economisch of cultureel - belangrijke groepen kunnen in verdrukking geraken door een enkel op stemmenquanta gebaseerd stelsel. En voorts is gebleken dat evenredige vertegenwoordiging een verbrokkeld partijwezen tot zijn uiterste consequenties ontwikkelt en den samenhang van het parlement dientengevolge verzwakt, hetgeen voor een deugdelijke werking van het parlementaire stelsel ernstig bezwaar oplevert.

Daarom zou aandacht verdienen het van verschillende zijden gedane voorstel om ter verzekering van een meer harmonische behartiging van de in de maatschappij bestaande verschillende belangen - politieke, economische en cultureele - een zg. ‘organisch’ kiesstelsel in te voeren,[1)] waarnaast dan nog een speciaal economisch radenstelsel in den trant

1) Vgl. Mr. Dr. J. Biemond, De grondslag der vertegenwoordiging.

als in Duitschland bestaat ter bevordering van meerdere samenwerking in het economische leven in overweging zou komen. Het zou buiten het kader van mijn beschouwingen vallen, op deze gecompliceerde kwestie thans dieper in te gaan. Het is voldoende, hier enkel een richting aan te duiden.

Wat het tweede punt betreft valt het volgende op te merken. De aanvankelijke anti-parlementaire felheid van Westerman, Ter Spill en anderen heeft den indruk gewekt, dat zij ter genezing van de geconstateerde kwalen hun heil zouden willen zoeken bij een fascistische dictatuur. Zeer terecht kwam hiertegen Schaper in het geweer. Hij wees er op, dat de volksvertegenwoordiging haar waarde heeft als het instituut waarin de bevolking gelegenheid heeft, uiting te geven aan hare behoeften, hare wenschen en grieven; samen te werken met de regeering om wetten tot stand te brengen; toe te zien op hetbeleid der administratie en op de besteding der belastingpenningen. Zij, die de waarde van dit instituut betwijfelen, zijn de nadeelen van een autocratisch gezag vergeten; zij bedenken niet, hoe licht dit ontaardt in een topzware bureaucratie; hoe licht de dwingelandij corruptie met zich brengt; hoe zij de veiligheidsklep voor de volksgrieven al spoedig verstopt.

Met dit alles kan grif worden ingestemd. Zelfs moet men hieraan toevoegen, dat ook een *tijdelijk* autocratisch gezag, dat Schaper voor bijzondere doeleinden wel zou willen toelaten, bedenkelijk is, althans wanneer het met geweld als zoodanig is gevestigd en niet is een *wettige* dictatuur. Immers, gezag, met geweld gevestigd, heeft de neiging, zich te handhaven en zich daarbij steeds meer van geweldexcessen te bedienen, steeds meer de vrijheid der samenleving te knotten ten bate van de bovendrijvende groep.

Voor een normaal ontwikkelde maatschappij is het stelsel geheel verwerpelijk.

Sedert is wel gebleken, dat Westerman, die aanvankelijk geijverd had voor onttrekking van het uitvoerend gezag aan ‘den saboteerenden invloed van een onbestendig parlement’, wel wat hoog van den toren had geblazen; in zijn latere brochure ‘De zieke staat’ bleek hij teruggekeerd tot het inzicht dat ‘een handhaving van het parlement als contrô-

leerende instantie in het staatsbestuur niet alleen niet ongewenscht, doch zelfs onmisbaar moet worden geacht'. Ook Ter Spill deinsde terug voor het positief aanbevelen van eenig ander dan het parlementaire stelsel. Het is gelukkig, dat aldus de waarde van *contrôle* nog tijdig werd ingezien en de verwerpelijkheid van een willekeurig machtstelsel als het fascisme werd erkend. Kan men zeggen, dat hieromtrent onder Nederlandsche politici vrij algemeene overeenstemming bestaat, toch komt het fascisme weer binnen den gezichtskring, wanneer de parlementaire machine hapert, zooals onlangs tijdens de langgerekte kabinetscrisis in Nederland het geval was. Treub vond toen aanleiding, de aandacht te vestigen op den staatsgreep als uiterste redmiddel.[1)] Ook Snoeck Henkemans dacht aan een dictator. Dergelijke uitingen dienen tot waakzaamheid aan te sporen. Al moge het juist zijn, dat, zooals Alberda op het laatste congres der S.D.A.P. constateerde, de directe kans op fascisme in Nederland niet groot is, toch valt een groeiende neiging tot krachtig ingrijpen in ons politiek bestel te constateeren. Erkend moet worden dat in het belang van het parlementarisme te onzent zoo eenigszins mogelijk een herhaling van het recente crisis-getob moet worden voorkomen en dat de besluit- en werkvaardigheid van 's lands bewind dient te worden vergroot.

Versterking van het uitvoerend gezag meent Westerman te kunnen verkrijgen door de bemoeienis van het parlement met de begrooting te beperken, hetgeen z.i. is tot stand te brengen door invoering van een stelsel van tweejaarlijksche begrootingen. Zelf moet hij echter erkennen dat dan toch meer tusschentijdsche suppletoire begrootingen noodig zouden zijn. Het is dus niet duidelijk, hoe langs dezen weg het gestelde doel zou zijn te bereiken.

Den weg tot het vinden van een oplossing wijzen misschien twee ernstige bezwaren, die, naar Schaper erkent, tegen de werking van het parlementaire stelsel vallen aan te voeren en ten aanzien waarvan hij alleen kan hopen, dat de kiezers tijdig zullen tusschen beide komen. Zij bestaan hierin: 1e. dat partijen zich aaneensluiten tot een meerderheid, die telkens ter wille van het evenwicht der combinatie voorzieningen

1) Vragen des Tijds, Januari 1926.

verwerpt of aanvaardt, terwijl daarvoor geen meerderheid te vinden zou zijn geweest, wanneer iedereen in zijn oordeel vrij ware geweest; 2e. dat de partijen, om invloed te winnen of te behouden, vaak genoopt worden om de bijzondere belangen van klassen of groepen te doen voorgaan boven die der gemeenschap.

Een krachtiger constructie van het uitvoerend gezag, waarbij de democratische contrôle behouden zou blijven en tevens aan Schaper's bezwaren zou worden tegemoetgekomen, zou mogelijk zijn door een regeling te treffen, bepalende, dat de Minister-President voor een zittingsperiode rechtstreeks door verkiezing, onder sanctie van de Kroon, wordt aangewezen. Het gezag van den gekozen leider, die met de vorming van het kabinet ware te belasten, zou - zooals de positie van den President der Amerikaansche Republiek leert, - tegen dat der Kamer, uit dezelfde kiezers voortgekomen, opgewassen zijn en het voordeel hebben van eenheid. Voor haarkloverijen van partijen, die kleine groepsbelangen boven het algemeene stellen, zou deze gekozen minister-president met zijn kabinet niet behoeven uit den weg te gaan. Met gerechtvaaridgde kritiek zou hij allicht onder den drang der publieke opinie rekening houden. De door Schaper zoo betreurde vorming van heterogene meerderheden in de Kamer zou overbodig, de door hem evenzeer afgekeurde demoagogische bevoorrechting van bijzondere belangen bemoeilijkt worden. Kabinetscrisissen zouden voortaan zijn uitgesloten en stabiliteit in het bewind zou van zittingsperiode tot zittingsperiode zijn verzekerd. De voor wetgeving en begrooting vereischte samenwerking van Regeering en Kamers zou dezen over en weer de kunst van ‘geven en nemen’ doen in praktijk brengen, terwijl bij de periodieke aftreding de al of niet gevoelde ontevredenheid over het gevoerde beleid op de nieuwe keuze invloed zou hebben, zoodat de administratie zich nooit onaantastbaar zou kunnen wanen.

Omtrent beide hierboven besproken punten en de aanbevolen oplossingen zal uit den aard der zaak vrij veel verschil van meening mogelijk zijn. Het vinden van een vergelijk zou daarom bevorderd kunnen worden door de geheele aangelegenheid, alvorens haar bij de Wetgevende Macht te

brengen, aan grondig en veelzijdig wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen, terwijl verder op de partijen een beroep zou moeten worden gedaan om tot verbetering mede te werken in het belang van het parlementarisme.

In afwachting van dieper ingrijpende hervormingen is te hopen dat de parlementen en de parlementaire regeeringen er in zullen slagen, bij het zoeken van oplossingen althans voor de ernstigste zich opdoende economische moeilijkheden praktisch het juiste te treffen, en dat zij zich tot verzoenlijkheid en tot het bijbrengen van rationeele offers aan het algemeen belang bereid zullen toonen. Een ernstig werkend en scheppend parlement zal zelfs aan tegenstanders eerbied afdwingen. Anderzijds eische men van het parlement niet het onmogelijke. Steeds moet in het oog worden gehouden dat een geweld-gezag - gaande hetzij in economisch-militante hetzij in sociaal-pacifistische richting - evenmin waarborgen voor een bevredigenden gang van zaken biedt en bovendien het bezwaar heeft, dat als gevolg van het geweld-régime en de onderdrukking van kritiek, begane fouten niet gemakkelijk erkend en hersteld zullen kunnen worden. En 't ergst van al is dat men van een dergelijk gezag, ook als het faalt, niet licht bevrijd raakt.

Een opeenvolging van gewelddadige revoluties komt dan in de plaats van de vreedzame parlementaire evolutie. Venezuela en Mexico kunnen leeren, wat daarvan valt te verwachten. Het is dus goed, zich te leeren onderwerpen aan het parlementaire gezag, op den duur het meest redelijke en dragelijke; verbeteringen trachte men in te voeren langs den parlementairen weg, niet door geweld, dat op den duur altijd verlaagt en vernietigt.

Is het fascisme in de binnenlandsche politiek verwerpelijk, voor de internationale verhoudingen is misschien nog in veel sterker mate te hopen dat het zich niet over tal van landen verbreidt.

III.

Teneinde den sleutel te vinden tot beter begrip van de op internationaal terrein op te lossen vraagstukken is raadpleging van de bevolkingsstatistieken der verschillende landen

onmisbaar. Zij kunnen ons inlichten over de geografische verspreiding van bevolkingselementen tot verschillende groepen behoorende. Speciaal de verhouding van Europeesche tot niet-Europeesche elementen is voor ons onderzoek van belang. In 1921 bedroeg de bevolking der verschillende werelddeelen in millioenen:

	Europeesch	**Niet-Europ.**	**Totaal**
Europa	453.3	-	453.3
Azië	0.8	1,048.0	1,048.8
Afrika	3.1	126.3	129.4
Amerika	139.1	74.1	213.2
Australië	6.7	1.1	7.8
Totaal	603.0	1,249.5	1,852.5

De overweldigende getallen der niet-Europeesche elementen, die bovendien een sneller accres vertoonen dan de Europeesche, hebben de vraag doen rijzen, in hoeverre zij voor deze laatste in politiek en economisch opzicht bedreiging vormen.

Money[1)] wijst er op dat in Azië, Afrika en Australië tezamen niet meer dan 11 millioen Europeanen gevestigd zijn en *acht het hoogstgevaarlijk*, *rassen-antipathiën aan te moedigen*. Anderzijds wil hij zorgen dat de voor Europeanen beschikbare grond-reserves zoo spoedig mogelijk door hen bevolkt worden; dat zij hun bevolkingsaccres niet te zeer drukken. Hij waarschuwt de Europeesche volken, onderling den vrede te bewaren, overleg te plegen ter ontginning van de op aarde beschikbare, niet onbeperkte hulpbronnen, en de Europeesche aanspraken op leiderschap te versterken door handhaving van een hoog beschavingspeil.

In ons land opperde Methorst (*Haagsch Maandblad*, Maart 1926) de vraag of het niet dringend noodig is, dat de staten van Europa, hun onderlinge twisten op zij zettend, zich zoo spoedig mogelijk aaneensluiten tot een Statenbond ter beveiliging tegen het gevaar dat uit het Oosten dreigt. Aan de functies van den Volkenbond zou zulks geen afbreuk behoeven te doen. Mocht Europa hiertoe kunnen overgaan, dan zouden tevens de twee groote struikelblokken - de nationale be-

1) The peril of the white. London 1925.

wapening en de nationale tarieven - worden weggenomen. Niet alleen zou de aaneensluiting van 350 millioen Europeanen (zonder Rusland) een aanzienlijke macht vormen, doch ook zouden door de opruiming van de staketsels tusschen de Europeesche staten onderling reusachtige besparingen worden verkregen, die aan economische en sociale doeleinden zouden kunnen ten goede komen.

Gregory[1)] meent reeds eenige daling van Europeesch overwicht te kunnen constateeren; hij wijst op het verlies van Mandsjoerije door Rusland en op de verleening van zelfstandigheid aan Voor-Indië en Egypte. Het Europeesche gezag zal zich z.i. meer en meer uit Azië moeten terugtrekken, en hetzelfde zal in Afrika het geval zijn; in Noord-Amerika zal van de 12 millioen negers veel invloed uitgaan; in Zuid-Amerika zal hoogstens het zuidelijke deel overwegend Europeesch blijven. Wat Australië betreft, het is de vraag of dit werelddeel het op den duur zonder gekleurde arbeiders zal kunnen stellen. De niet-Europeesche rassen blijken meer en meer tot mededinging geschikt, al heeft de Europeaan enkele trekken (initiatief, wetenschappelijke en administratieve aanleg), die hem een bijzondere plaats schijnen te verzekeren. Het verstandigst zou deze schrijver het achten als, *met behoud van een geest van samenwerking tusschen de rassen*, toch naar hun geografische scheiding werd gestreefd; voor de blanken zouden dan hoofdzakelijk Europa, Noord-Amerika en Australië gereserveerd kunnen blijven. Het verkeer zou zich moeten beperken tot dat van individuen (gezanten, leeraren, zendelingen, handelslieden, en dergelijke); daarentegen zou men geen associatie van massa's moeten beproeven, wijl deze slechts leidt tot afgunst, wrijving en rassenhaat.

Unisono klinkt hier bij Money en Gregory het motief: stoot de gekleurde rassen niet af, streef naar begrip en samenwerking. Vermijd het, de situatie te verergeren. Zoek den vrede.

Het streven, sprekende uit de betoogen van Money en Methorst, om een pan-Europeesche eenheid te scheppen, wijst misschien een weg van actie voor de naaste toekomst. Werd ook niet onlangs in den kring der Interparlementaire Unie de

1) The menace of colour. London 1925.

Europeesche Statenbond besproken? Sprak te Locarno Briand niet van de toekomstige ‘Vereenigde Staten van Europa’? Pleitte niet Walter Leaf, voorzitter der Internationale Kamer van Koophandel, voor een Europeesch tolverbond?

Denkbeelden van dezen aard hangen blijkbaar in de lucht.[1)]

Wat nog niet wil zeggen dat ze zoo gemakkelijk zouden zijn te verwezenlijken.

Overigens is het duidelijk dat in het gunstigste geval plannen als dat der bepleite Europeesche concentratie bij voortdurende bevolkingstoeneming slechts tijdelijke opluchting kunnen geven.

Gregory ziet vermoedelijk verder.

In zijn gedachtengang ligt het dat althans aan de voornaamste rassengroepen een eigen territoir zal worden aangewezen; en hiervan moet het gevolg zijn, dat binnen elks grenzen dan ook van zelf een zekere natuurlijke limiet aan de bevolkingstoeneming zal worden gesteld.

Hier wordt dus de stabilisatie der verhoudingen als een eisch der toekomst voorzien. In dezen geest werkt trouwens reeds de politiek van verschillende landen (b.v. de Vereenigde Staten van Amerika, voorts Australië en Zuid-Afrika), waar aan de immigratie beperkingen zijn opgelegd. Door dergelijke beperkingen worden, naarmate zij toenemen, de bevolkingen van verschillende nationaliteit gedwongen, zich niet uit te breiden boven het getal, dat door eigen territoir kan worden gevoed.

Hetzij men zich echter een stelsel denkt ter consolidatie en verdediging van de thans verworven Europeesche positie, hetzij men zich voorstelt, dat Gregory's ‘racial segregation’ op den duur zal worden doorgevoerd, hetzij een combinatie van beide, in allen gevalle zal een internationaal ordenende macht voor een houdbaar evenwicht tusschen Europeesche en andere belangen moeten waken, en voor een sterk opgevoerd nationalisme van de afzonderlijke Europeesche staten is in het verband van het geheel geen plaats. Gelukkig vindt men een belangrijk begin van een internationaal ordenende macht reeds in den Volkenbond: een toepassing van het parlementarisme op het internationale leven.

1) Zie ook Vogel, Das neue Europa.

De Volkenbond en het verdrag van Versailes geven ongetwijfeld, zij het op voorzichtige en gereserveerde wijze, overwegend uitdrukking aan een sociaal-pacifistichen gedachtengang en tevens aan een streven naar stabilisatie van internationale verhoudingen. In het genoemde verdrag is het z.g. nationaliteitsbeginsel ver doorgevoerd; aan alle naties is op eigen territoir in beginsel het zelfbeschikkingsrecht toebedeeld, zij het dat voor de minder ontwikkelden een voorloopige voogdij krachtens mandaat der beschavingsgemeenschap is geconstrueerd. Door arbitrage- en garantieverdragen hoopt men een sfeer van veiligheid te scheppen, die beperking van bewapening op groote schaal zal mogelijk maken; door internationale regeling van handel, verkeer, emigratie en arbeidsvoorwaarden hoopt men vreedzame ruiling van goederen en diensten te bevorderen en steeds meer het beginsel van overleg, van 'leven en laten leven' in toepassing te brengen. Onder de zich roerende volken onder koloniale of mandaatsvoogdij wenscht men door deugdelijke zorg en het openen van vooruitzicht op zelfstandigheid een rustiger stemming te doen ontstaan. Ongetwijfeld valt rekening te houden met de mogelijkheid, dat Europa zijn economische expansie gaandeweg zal zien geremd of teruggedrongen door een opkomende concurrentie van de tuteelvolken; maar het systeem zou toch door vergrooting van de rust en veiligheid, en door de militaire besparingen, groote economische voordelen en althans meer geleidelijkheid van evolutie met zich brengen.

Uit het bestaan zelf van den Volkenbond vloeit noodzakelijk grootere *stabiliteit* in de internationale verhoudingen voort: stabiliseering van bestaande grenzen, bestaande rechten, bestaande verhoudingen van bewapening. Op den duur zal ook stabilisatie van de bevolkingsgetallen per natie of andere eenheid vermoedelijk een eisch moeten worden, door de feiten aan de orde gesteld: ligt niet juist in de sterke bevolkingsacressen het grootste gevaar voor expansie-neiging en oorlog?

Afgewacht zal moeten worden, hoe dit eventueel zou kunnen geschieden.

Duidelijk is in allen gevalle dat - zoo ooit - alleen van

den Volkenbond de oplossing van dergelijke vraagstukken is te verwachten. Doch niet minder duidelijk is dat de geheele groeiende, stabiliteit bevorderende structuur van den Volkenbond, ontstaan ter verzekering van de vooruitzichten der menschheid, door een algemeen zich verbreidend fascisme vernietigd zou worden. Het fascisme is vervuld van felle nationale zelfzucht.

Wickham Steed brengt dit in verband met de behoefte om de dictatuur op de been te houden:

'Fascism,' zoo luidt zijn betoog, 'finds itself in the plight of a usurper. It has constantly to prove its own power to those over whom it rules. Its organs advocate war abroad and declare the meaning of Fascism to be that the nation is in a permanent state of war. One day, war against France is preached; the next, war against Turkey.... A moment may come when it fiels impelled to "do something" in order to save itself from discredit or to satisfy the extravagant appetites and aspirations it has aroused....'[1)]

Mussolini hamerde steeds weer op het nationalistische aambeeld; steeds keerden zijn lessen terug tot nationale expansie.

'Onze mythe (scheppende idee) is de natie, de grootheid van het volk', predikte hij. - 'Het Fascisme gelooft niet aan de beginselen van den zoogenaamden Volkenbond'. - 'Ik beken, dat ik niet aan den eeuwigen vrede geloof.' - 'Wij zijn nu sterk geworden. Wij zijn vast overtuigd ons in de wereld een weg te kunnen banen. Italië moet dus een actieve buitenlandsche politiek voeren'. - 'Men begrijpt dat het probleem der Italiaansche expansie in de wereld voor het Italiaansche ras een probleem is van leven en dood'.[2)] Zoo onderhoudt het fascisme een voortdurende nationale gisting; het kweekt stelselmatig een oorlogszuchtige stemming. Het moedigt de nationale massa's aan tot sterkere vermenigvuldiging en staat gereed om van de gewonnen macht naar buiten bij het streven naar economische baten zoo noodig een gewelddadig gebruik te maken.

Bij algemeene verbreiding van dit fascistische procédé

1) Review of Reviews. Febr. Maart 1926.
2) Mannhardt, Der Faschismus.

zouden de staten in hun excessieve nationale zelfzucht zóó vijandig tegenover elkaar komen te staan, dat aldra opnieuw, als vóór den wereldoorlog, drukkende steeds toenemende bewapeningen noodig zouden worden om door nieuwe oorlogen te worden gevolgd, die de laatste resten der beschaving zouden doen verdwijnen. De fascistische reactie doet zich hier wel van haar bedenkelijkste zijde kennen.

Het hardhandige optreden van het fascistische Italië tijdens het geschil met Griekenland, de onderdrukking van de Duitsche minderheid in Noord-Italië, de opzienbarende vloot-manoeuvres, de weer opduikende geruchten van plannen voor koloniale expansie-politiek, het voorspelt alles weinig goeds.

Of zou het fascisme in de toekomst althans Europa willen sparen?

Denkbaar zou het misschien zijn, dat de West-Europeesche mogendheden, en bloc fascistisch geworden, den onderlingen strijd vermeden en zich aaneensloten om zich strijdlustig te werpen op de nog buiten haar machtssfeer gebleven landen - Rusland, Turkije, China en Japan - ten einde hiervan nieuwe exploitatie-gebieden te maken. Doch zou dit den toestand verbeteren? Ook hier zou de ontwrichting, die van een oorlog tegen militair krachtige staten het gevolg is, een economisch verlies doen ontstaan, in de verste verte niet opwegende tegen de mogelijk te behalen winsten. De lessen van den laatsten oorlog laten in dit opzicht geen onzekerheid over. Zonder eenigen twijfel zou de menschheid al spoedig tot het laagst denkbare bestaanspeil zijn neergedrukt, om nog te zwijgen van de dreiging van revolutie, hongersnood en epidemie.

Zoo brengt dus het fascisme in zijn consequenties de grootste gevaren voor het menschdom met zich. Zijn luide verkondigd beginsel ‘niet de gemeenschap voor het individu, doch het individu voor de gemeenschap’ treedt het volk met voeten, zoodra het als individu tot de volken-gemeenschap in betrekking komt te staan. Zijn efficiency is die van het vroegere oorlogszuchtige Duitschland, dat de welvaart van zichzelf en van heel Europa te gronde richtte. Zijn beweerde oplossing van het sociale vraagstuk is het oproepen van eindelooze, uit

geweld en knechting geboren nieuwe, steeds minder oplosbare sociale vraagstukken.

Het fascisme is misschien gevaarlijker dan het communisme: want terwijl het evenals dit laatste geweld dreigt te ontketenen en in naam van een hoogere orde de bestaande orde te verstoren, komt het tot ons niet uit onaanzienlijke kringen van proletariërs en koelies, doch als een mode-artikel der hoogere standen.

Men heeft het communisme als een sterk maatschappelijk explosief onderkend. Het zou misschien in afzienbaren tijd noodig kunnen worden, ook het fascisme tot object van veiligheidsmaatregelen te maken.

Gelukkig behoeft vermoedelijk in Nederland voorloopig geen al te groote vrees te bestaan.

IV.

Wat Indië betreft, voor fascisme is hier geen plaats. N.l. niet voor fascisme in den zin van streven naar een partijdictatuur. De tegenstelling tusschen *overleg* en *macht* treedt hier door de omstandigheden geheel anders te voorschijn,

Het hier gevestigde autocratische gezag vindt een historische verklaring in het feit der verovering en ook in het hier speciaal op Java aangetroffen stelsel van despotische heerschappij. Een zekere mate van plaatselijk zelfbestuur is daarbij aan Inlandsche rechtsgemeenschappen gelaten, en in de 20e eeuw kwamen daarbij decentralisatie en bestuurshervorming, benevens de instelling van den Volksraad, de toepassing van het beginsel van overleg versterken. De omstandigheden in aanmerking nemende kan gezegd worden dat men *in het algemeen gesproken* organisatorisch in Indië op den goeden weg is. Een zekere mate van autonomie is voor Indië verkregen. Uitbreiding van de werking en van het gezag van het parlementarisme is in aantocht. En zeker gelden hier niet verschillende bezwaren, die tegen het Europeesche parlement worden aangevoerd. Door de positie van den Landvoogd hapert het hier niet aan gelegenheid tot het geven van krachtige leiding, wanneer de samenwerking met het Opperbestuur althans niets te wenschen laat. Het

feit dat de benoeming van den Gouverneur-Generaal niet behoeft gebaseerd te zijn op het belang der Indische ingezetenen zou tot moeilijkheden aanleiding kunnen geven. Doch door de uitoefening van zekere parlementaire contrôle wordt in allen gevalle die kans verminderd.

De ervaring heeft voorts geleerd dat *de vorm van parlementarisme*, *tot dusver in Indie in praktijk gebracht*, *over het geheel weldadig heeft gewerkt;* door het medezeggenschap van den Volksraad, in het openbaar uitgeoefend, zijn de overheidsorganen in hun energie niet belemmerd, doch wel werden zij sterker herinnerd aan hun taak om rusteloos in het algemeen belang werkzaam te zijn. Het organische beginsel komt hier in het kiesrecht eenigermate tot uiting doordat de verkiezingen uitgaan van de locale raden, terwijl de nationaliteiten afzonderlijk kiezen en voorts de Regeering nog door benoeming correcties kan aanbrengen. Door decentralisatie en bestuurshervorming is en wordt een veelal nuttig tegenwicht tegen te sterke centralisatie geschapen en is plaatselijk de stoot gegeven tot zorgvuldiger behartiging b.v. van hygiënische en verkeersbelangen.

Wanneer van de bestaande en de nog verder in het leven te roepen organisatorische middelen het juiste gebruik wordt gemaakt - daarop komt het ook hier aan - en als voorts de internationale toestand zich gunstig ontwikkelt, kan het politieke vooruitzicht voor Indië geacht worden betrekkelijk niet onbevredigend te zijn.

Ongetwijfeld liggen in het rassen- of nationaliteitenvraagstuk ook voor Indië groote moeilijkheden.

Niet omdat de economische toestand zoo benauwend is. Wel biedt Java niet veel ruimte meer aan voor ontginning van nieuwe gronden bij voortgaande stijging van het bevolkingscijfer, maar nog daargelaten technische en industrieele mogelijkheden, de grondreserves in de buitengewesten zijn voorloopig geruststellend groot. Eenige meerdere krachtsinspanning zal bij voortdurende stijging van het bevolkingscijfer noodig worden, maar de grenzen van het mogelijke liggen toch nog tamelijk ver af.

M.a.w. dank zij de productiviteit van den Indischen Archipel is de bevolkingskwestie nog niet acuut, en vreedzame

associatie behoeft hier vooralsnog geen groote moeilijkheden op te leveren.

Zeker zal het zaak zijn, op de toekomst het oog gevestigd te houden; duurzame bevolkingsvermeerdering zal ook hier de grenzen der bestaansmogelijkheid doen naderen. Intusschen zijn hier betrekkelijk gunstige voorwaarden voor blijvende samenwerking aanwezig, omdat het Nederlandsche element niet in massa's koloniseert, terwijl zijn maatschappelijke functie de Indonesische aanvult.

Ondanks dit alles blijft een nationalistisch sentiment toch altijd werken; een factor, die steeds zorg zal blijven baren.

Dat het Nederlandsche gezag zich in afzienbaren tijd vrijwillig geheel uit Indië zou terugtrekken, zooals door sommige Inlandsche groepen reeds met aandrang wordt geëisçht, is bezwaarlijk te verwachten. De tot 7.6 millioen gestegen bevolking van Nederland zou van de door belegging en werkzaamheid uit Indië verkregen inkomsten geen afstand kunnen doen zonder een hoogst ernstige crisis tegemoet te gaan. Daarbij komt dat de politieke en economische positie, thans door het Nederlandsche element in Indië ingenomen, genoeg nut ook voor de Inlandsche bevolking afwerpt, om eveneens van die zijde beschouwd het behoud daarvan voorloopig nog gemotiveerd te doen achten. Het Nederlandsche en het Inlandsche element hebben elkander over en weer noodig; samenwerking is hier een eerste maatschappelijke vereischte. Het besef hiervan heeft een ruimere mate van overleg met het Inlandsche element tot een eisch des tijds gemaakt. Het gedeeltelijk zelfstandige en inwendig gedecentraliseerde gemeenebest onder Nederlandsche suprematie, dat hier door de nieuwe staatsregeling en de bestuurshervorming verrijst, berust op de grondgedachte van nauwe samenwerking tusschen de Regeering en de verschillende groepen der bevolking. Het is ons aller taak, tot de verwezenlijking van die grondgedachte mee te werken. Een roekeloos aanhitsen van militant nationalistische sentimenten zou op onze Indische gemeenschap ontbindend werken. Het zou onparlementair zijn, onredelijk en onnationaal.

Het moge worden gezegd en herhaald, dat de geest van het parlementarisme - *overleg*, dat gezagsoefening niet

uitsluit - hier in normale omstandigheden voor de betrokken groepen de best mogelijke perspectieven opent. En daarmee is dan tevens gezegd dat Indië zich moet hoeden voor de koestering zelfs van een theoretisch of sentimenteel fascisme dat allicht verloopen zou in nationale zelfoverschatting, nationale botsingen en nationalen haat.

Weltevreden, Juni 1926.

A.B. COHEN STUART.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XXVII.

De geschiedenis der Zuid-Afrikaansche Republiek sinds het herstel harer onafhankelijkheid in 1884, geeft een gestadige worsteling te aanschouwen tegen de uittartingen van het machtige Britsche Rijk, dat meende, als paramount power in Zuid-Afrika, politieke voogdij over haar te mogen uitoefenen.

Tijdens zijn verblijf hier te lande in 1884 was Kruger, door tusschenkomst van den Amsterdamschen Hoogleeraar Moltzer, in kennis gebracht met den jongen rechtsgeleerde Leyds. Eerst als Staatsprocureur, later als Staatssecretaris en, na den dood van Jhr. Beelaerts van Blokland in 1897, als Gezant bij verschillende Hoven in Europa, heeft deze bekwame en werkzame landgenoot de belangen van Transvaal behartigd in die moeilijke jaren, voorafgaande aan zijn ondergang.

Door Engeland werd het begeerlijker dan ooit deze kleine Republiek aan zijn uitgestrekt koloniaal bezit toe te voegen, nadat ontdekt was, dat de rijkste goudmijnen der wereld zich op haar grondgebied bevonden.

Van de verschillende kwesties, die in deze jaren tot wrijving tusschen de Britsche en de Transvaalsche Regeeringen aanleiding gaven, was het Uitlander-vraagstuk de belangrijkste. De talrijke vreemdelingen: kapitalisten, mijnarbeiders en fortuinzoekers, uit alle deelen der wereld, doch voor het meerendeel Engelschen, die zich aan den Witwatersrand, het gebied der goudmijnen, hadden gevestigd, eischten met steeds grooter aandrang, en veelal op onbehoorlijken toon,

dezelfde politieke rechten als de Transvaalsche burgers, zonder nochtans hun Britsche nationaliteit te willen prijsgeven en verweten daarenboven de Regeering der Republiek hun belangen te verwaarloozen. De Transvaalsche Volksraad weigerde echter het volle burgerrecht toe te kennen aan de Uitlanders, wier aantal voortdurend vermeerderde, zoodat zij dreigden weldra de Boeren-bevolking, die minder snel toenam, te zullen overvleugelen.

De aan het einde van 1895 door Dr. Jameson, met ruim 500 gewapende mannen ondernomen verraderlijke inval in Transvaal, waarvan Cecil Rhodes, voorzitter der 'Chartered Company'[1] en toenmaals Eerste Minister van de Kaapkolonie, als de auctor intellectualis kon beschouwd worden, werd verijdeld, doordat de Boeren onmiddellijk waren te wapen geloopen en de vrijbuiters hadden gestuit en gevangen genomen.

Groot was op het vasteland van Europa de verontwaardiging over het gedrag dezer Engelsche flibustiers en de geestdrift voor het kloeke optreden der Boeren. Hier te lande publiceerde de Zuid-Afrikaansche Vereeniging een protest in den vorm van een brief aan het Engelsche volk.

Het vermaarde telegram van gelukwensch, dat de Duitsche Keizer, na het mislukken van den Jameson raid, aan President Kruger verzond, deed bij de Regeering te Pretoria de schoonschijnende verwachting ontstaan, dat de Republiek op den bijstand van Duitschland zou kunnen rekenen, wanneer zij onverhoopt weder zou gedwongen worden voor haar onafhankelijkheid te strijden. Dit draadbericht veroorzaakte aan den anderen kant, dat bijna het geheele Engelsche volk de onafhankelijkheid der Zuid-Afrikaansche Republiek als een internationaal gevaar voor Engeland ging beschouwen.[2]

1) De 'British South Africa Company' aan welke 29 October 1889 een Koninklijk Charter werd verleend.

2) Volgens de lezing later door den Keizer gegeven, zou hij zelf aanvankelijk zich tegen het verzenden van het telegram hebben verzet en zou hij ten slotte gezwicht zijn voor den aandrang van den Rijkskanselier Hohenlohe en van den Minister von Marshall, die er op wezen, dat de opgewonden stemming van het Duitsche volk over den Jameson inval, zich anders wellicht tegen den Keizer zou richten, die reeds verdacht werd van heimelijke Engelsche sympathiën. (Wilhelm II 'Ereignisse und Gestalten 1878-1918' p. 49 en vlg.)

De Minister van Koloniën uit het in 1895 opgetreden Britsche Kabinet Salisbury, de imperialistische radicale Chamberlain, weigerde Rhodes als schuldig of zelfs als medeplichtig aan dezen rooftocht te doen straffen, zoodat hij door de Boeren geacht werd dezen inval in hun land goed te keuren zooal niet zelf daarin de hand te hebben gehad.

Kort nadat deze strooptocht had plaats gehad, noodigde Chamberlain President Kruger uit naar Londen over te komen, ten einde alle tusschen beide Regeeringen bestaande kwesties te bespreken, met uitzondering evenwel van de door de Zuid-Afrikaansche Regeering gewenschte schrapping van art. IV der Conventie van 1884.[1)] Kruger antwoordde geen inmenging in de binnenlandsche aangelegenheden te kunnen dulden en vroeg opzegging der Conventie van Londen en vervanging daarvan door een verdrag van vrede, handel en vriendschap.

Hiervan wilde Chamberlain niets vernemen, die in 1897 aan Leyds te kennen gaf, dat Engeland aan art. IV van het verdrag met alle macht zou vasthouden en daarvoor desnoods oorlog zou voeren. Van Kruger's reis naar Londen is dan ook niets gekomen.

Een voorstel der Zuid-Afrikaansche Republiek om de punten van geschil, voortkomend uit een verschil van opvatting omtrent de interpretatie der Conventie van Londen, door arbitrage te beslechten, wees de Britsche Minister met beslistheid van de hand als onvereenigbaar met de, naar hij beweerde, ook na 1884 nog bestaande suzereiniteit van Engeland over de Republiek, welke het Transvaalsche Gouvernement van zijn kant beslist ontkende. In de volgende jaren werd over deze kwestie tusschen de beide Regeeringen voortdurend gedebatteerd.

Meer en meer bleek dat Chamberlain op een oorlog met Transvaal aanstuurde. Sinds 1896 hadden gedurig zendingen van troepen uit Engeland naar Zuid-Afrika plaats.

In 1899 werd de agitatie der Uitlanders heviger. Misschien

1) Dit was het artikel waarbij de Zuid-Afrikaansche Republiek de verplichting werd opgelegd om de verdragen, die zij met andere mogendheden (behalve den Oranje Vrijstaat) sloot aan de goedkeuring der Britsche Regeering te onderwerpen.

werd deze aangewakkerd door Engeland, welks toenmalige internationale positie het voeren van een oorlog in Zuid-Afrika zonder vrees voor inmenging van andere staten mogelijk maakte. Een door Britsche Uitlanders tot Koningin Victoria gerichte petitie, een lange reeks van grieven tegen de Zuid-Afrikaansche Regeering inhoudend, werd door Chamberlain als wapen tegen de Republiek gebezigd. Aan de andere zijde wendden vele duizenden Uitlanders van allerlei nationaliteit zich met een contrapetitie tot President Kruger, waarbij zij de gegrondheid der klachten ontkenden en te-kennen gaven tevreden te zijn met het Zuid-Afrikaansche Gouvernement en geen andere Regeering te verlangen.

Chamberlain verbood daarop den Uitlanders met de Zuid-Afrikaansche Regeering te onderhandelen, daar hij de zaak in eigen handen wenschte te houden.

In Mei 1899 was de verhouding tusschen de beide regeeringen zeer gespannen. De Nederlandsche Minister van Buitenlandsche Zaken seinde toen aan den Consul-Generaal te Pretoria, dat berichten uit verschillende hoofdsteden hem aanleiding gaven te gelooven aan het dreigend gevaar, dat een gewelddadige oplossing in Afrika te vreezen was en hij verzocht hem om zonder uitstel mondeling en zeer vertrouwelijk aan President Kruger mede te deelen, dat hij als oprecht vriend hem in het waarachtig belang der Republiek aanraadde zich zoo verzoenlijk en gematigd mogelijk te toonen en hij voegde er aan toe, uit een geheel zekere bron te weten, dat de Duitsche Regeering deze meening ten volle deelde. Na aan deze opdracht gevolg te hebben gegeven, rapporteerde de Consul-Generaal, dat President Kruger hem geantwoord had, altijd toegevend te zijn geweest en geen oorlog te wenschen, doch de onafhankelijkheid van de Republiek niet te kunnen prijs geven.

De President had hem verder gezegd, dat nu uit zijn redevoeringen te Heidelberg, Rustenburg en Johannesburg zijn geneigdheid was gebleken om hervormingen toe te staan[1)],

1) In deze redevoeringen had Kruger de brandende twistvragen tusschen de Uitlanders en de Zuid-Afrikaansche Republiek besproken en aangegeven op welke wijze hij zich voorstelde aan de wenschen der Uitlanders tegemoet te komen.

de Engelsche Regeering bang werd voor een vreedzame oplossing.

Stemrecht kon hij wel verleenen, maar niet inwilligen, dat de Engelschen onderdanen van Hare Britsche Majesteit bleven en toch stemrecht in de Republiek verkregen. Dat zou een stilzwijgende erkenning der souvereiniteit zijn. De termijn voor het verkrijgen van het vol stemrecht wilde hij verkorten van 14 tot 9 jaren en zelfs voor personen, die reeds genaturaliseerd waren de wet terugwerkende kracht doen hebben. Later als het aantal zijner oude burgers weder was aangegroeid, zou hij stemrecht willen verleenen na nog korter verblijf in de Republiek. Naar de meening van den Staatspresident zou Engeland nooit tevreden zijn, zoolang het land niet weder Engelsch werd. Zijn Hoog Edele verklaarde nooit te hebben aangevallen, maar zich altijd te hebben verdedigd tegen de Engelschen en op God's bestier te hebben vertrouwd. Indien hij de onafhankelijkheid prijsgaf, zou dat zijn gemis aan Gods-vertrouwen. De geschiedenis had getoond, dat God hun onafhankelijkheid wilde bewaren, want zelfs na de nederlagen bij Boomplaats[1)] en in Natal had zijn volk kunnen wegtrekken en onafhankelijk blijven. Nederlagen als de Engelschen hadden geleden in den vrijheidsoorlog en later onder Jameson hadden zijn Boeren nooit geleden.

De contra-petitie van vreemde onderdanen was een bewijs, dat vele Uitlanders zeer tevreden waren met het bestuur der Republiek. Er kwamen nog steeds exemplaren dier petitie met vele handteekeningen in, het aantal handteekeningen bedroeg thans reeds 12000. De heer Kruger toonde zich gevoelig voor het bewijs van gezindheid van den Minister. Zijn Hoog Edele zou zoo toegevend als mogelijk zijn.[2)]

Een, overeenkomstig het verlangen van Chamberlain, gehouden bespreking tusschen Kruger en den Britschen Gouverneur en Hoogen Commissaris in de Kaap Kolonie Sir Alfred Milner, welke van 31 Mei tot 5 Juni te Bloemfontein plaats had, leidde niet tot eenig resultaat. De daarbij door den

1) In 1848.

2) Zie: ‘diplomatieke bescheiden behoorende bij de staatsbegrooting voor het dienstjaar 1901’ (oranjeboek) en Dr. W.J. Leyds ‘Eenige correspondentie uit 1899’ (1919) p. 25.

President toegezegde consessies in zake stemrecht achtte Milner onvoldoende, terwijl de voorstellen van den Hoogen Commissaris voor Kruger onaannemelijk waren.

Lord Salisbury wilde geen oorlog en deed alles om dien tegen te houden, doch zijn ambtgenoot Chamberlain begeerde dien. Hij liet zich leiden, door zijn denkbeeld, dat Engeland overal moest heerschen, onverschillig door welke middelen.

Bondgenooten in Europa had de Zuid-Afrikaansche Republiek niet. Van Duitschland, dat in 1898 met Engeland een entente had gesloten over de eventueele verdeeling der Portugeesche koloniën, was geen hulp te verwachten. De Duitsche Regeering achtte de belangen, die zij in den Transvaal had, niet van zoo groot gewicht, dat zij er een oorlog voor kon beginnen, zelfs indien de vloot reeds bestond, welke de Keizer nog moest scheppen. Zij, die bekend waren met de toenmalige staatkundige verhoudingen in Europa en met het karakter van Keizer Wilhelm, hadden van stonde aan ingezien, dat de toasten en telegrammen van den Keizer toe te schrijven waren aan opwellingen, waaraan niet te veel waarde behoorde gehecht te worden.

Na den Jameson-raid had mijn vader reeds den toenmaligen Transvaalschen Gezant Jhr. Beelaerts van Blokland hierop gewezen. Aan Leyds was dit in 1898, toen hij met Regeeringspersonen te Berlijn had gesproken, ook duidelijk geworden.

Frankrijk was onmachtig en Rusland onwillig de Boeren te hulp te komen. In laatstgenoemd land was de openbare meening wel zeer sterk op de hand der Transvalers, doch de Tsarin en de Keizerin-moeder waren zeer Engelschgezind. Naar het schijnt zou van de zijde van Rusland aan Koningin Victoria de verzekering zijn gegeven, dat het een oorlog van Engeland in Zuid-Afrika niet zou bemoeilijken. Ook van de Amerikaansche Regeering, die toen in een nauwe aansluiting aan Engeland heil zag, was voor de Boeren weinig te verwachten.

Mijn vader zeide in die dagen herhaaldelijk tot Leyds: ‘Ge moet slechts naar één bondgenoot zoeken; de publieke opinie in Engeland’.[1)]

1) Men heeft Leyds vaak beschuldigd, door zijn Regeering voor te spiegelen, dat zij op den daadwerkelijken steun der groote mogendheden tegen Engeland kon rekenen, de Boeren tot den oorlog te hebben aangezet. Uit de telegrammen door Leyds in 1899 aan zijn Gouvernement verzonden, en in zijn bovengenoemd werkje vermeld, blijkt echter, dat hij herhaaldelijk gewaarschuwd had geen bijstand van andere staten te verwachten. Hij heeft dit zelf ook in 1917, in een brief aan een van de personen, door wie deze beschuldiging geuit was, den oud-Minister der Kaap Kolonie Schreiner uitdrukkelijk verklaard. Wel geeft hij in dat schrijven toe, dat de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid zelfs van zulk een interventie, inderdaad, toen de oorlog eenmaal aan het woeden was, herhaaldelijk door President Kruger en andere voormannen aan de burgers op commando (was) voorgespiegeld, ten einde de mismoedigen tot volhouden op te wekken.’ Dit was Leyds toen niet steeds onbekend gebleven, maar toch heeft hij niet gesprotesteerd, omdat hij meende, dat zwijgen zijn plicht was. (Leyds t.a.p. p. 195)

In den zomer van 1899 gaf de Duitsche Regeering aan den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche Zaken te kennen, dat het, naar haar meening, voor de Zuid-Afrikaansche Republiek gewenscht zou zijn om de bemiddeling van den Amerikaanschen President Mac Kinley in te roepen, daar Engeland, dat toen achterdochtig was tegenover alle landen van het continent, alleen met de Vereenigde Staten in een zeer goede verstandhouding stond, omdat het een verbond met dit land als een noodzakelijke en gewenschte zaak voor de toekomst beschouwde. Minister de Beaufort antwoordde, dat er bij hem bezwaar bestond dit denkbeeld te Pretoria aan te bevelen. Hij vreesde, dat wellicht Engeland en de Vereenigde Staten zich zouden verstaan en dat de uitspraak van den President, geheel ten nadeele der Republiek uitvallend, door Engeland zou worden aanvaard. De Zuid-Afrikaansche Republiek zou dan gedwongen zijn geweest zich er aan te onderwerpen. De Minister verklaarde zich echter bereid het denkbeeld als afkomstig van mannen, die den Transvaal gunstig gestemd waren, aan de hand te doen, zonder zelf raad te geven. Mijn vader verzocht toen bij particulier schrijven den Gezant te Parijs, om Leyds, die destijds in deze stad verbleef, de bedoelde mededeeling te doen. Leyds seinde deze naar Pretoria, maar ontving tot antwoord dat de Regeering bemiddeling voor het oogenblik niet noodzakelijk achtte.

Begin Augustus had Leyds te 's Gravenhage een onderhoud met de Ministers Pierson en de Beaufort. Van een beroep door de Koningin op geheel particuliere wijze te doen bij Koningin Victoria, zooals door den Engelschen geschied-

schrijver en Boerenvriend Harrison aan Leyds was aan de hand gedaan, wilden de Ministers toen niet weten.[1] Zij konden de Koningin niet aan een echec bloot stellen. Ook een optreden der Nederlandsche Regeering q.q. was onmogelijk, maar Pierson bood aan om als vriend aan den Engelschen Minister Goschen te schrijven.[2]

Door Chamberlain was aan President Kruger voorgesteld een Commissie in het leven te roepen, samengesteld uit Transvalers en Engelschen, ten einde te onderzoeken of de nieuwe kieswet, waarin de door Kruger aan Milner toegezegde concessies waren opgenomen, een voldoende vertegenwoordiging aan de Uitlander-bevolking toekende en zoo niet, welke wijzigingen daarin dan behoorden te worden aangebracht. Leyds achtte het echter een groot gevaar om de binnenlandsche aangelegenheden der Republiek aan het oordeel van een zoodanige Commissie te onderwerpen. Ook de beide Nederlandsche Ministers waren van meening, dat de Transvaalsche Regeering dit voorstel niet wel kon aannemen, doch zij bevalen haar ten sterkste aan zich niet onvoorwaardelijk daartegen te verzetten, ten einde Chamberlain geen voorwendsel te geven om oorlog te beginnen, doch te trachten een uitstel te verkrijgen door b.v. nadere inlichtingen te verzoeken omtrent de samenstelling der Commissie en te kennen te geven, het onderzoek naar een nog niet in werking zijnde wet prematuur te achten. Minister Pierson ontwikkelde nog het denkbeeld, dat ten einde tijd te winnen, de Republiek aan Engeland zou antwoorden, eerst aan een onafhankelijke Commissie van staatsrechtsgeleerden, zooals b.v. Bourgeois, te willen verzoeken haar te adviseeren over de vraag of het voor een vrij land aanging zulk een Commissie aan te nemen. Leyds achtte echter de zaak zoo duidelijk, dat er z.i. van het eerst inwinnen van het oordeel van geleerden geen sprake kon zijn.[3]

Minister de Beaufort, die den 4den Augustus den Consul-Generaal te Pretoria reeds had geseind, den President mede

1) Naar ik van betrouwbare zijde vernam, heeft onze Koningin later toch nog tot Koningin Victoria een particulieren brief gericht.
2) Zie de briefwisseling tusschen Pierson en Goschen, die tot geen resultaat leidde, bij Leyds t.a.p. p. 139 en vlg.
3) Zie Leyds t.a.p. bldz. 86 en vlg.

te deelen, dat hij hem in het belang van zijn land aanraadde op het Engelsche voorstel niet een beslist weigerend antwoord te geven, droeg dezen consulairen ambtenaar den 15den d.a.v. op, vertrouwelijk aan Kruger te berichten, dat de Duitsche Regeering, evenals hijzelf, van oordeel was, dat het Engelsche voorstel niet mocht afgewezen worden, daar zij overtuigd waren, dat iedere stap op dit zeer critieke oogenblik bij één der groote mogendheden gedaan, zonder resultaat zou zijn en van groot gevaar voor de Republiek. De President wees er den Consul op, toen hij zich van deze opdracht gekweten had, dat de voorgestelde juristcommittee niet was een internationaal comité en dat bij aanneming daarvan een zeer directe inmenging der Engelschen in de binnenlandsche aangelegenheden der Republiek zou geschieden. Z.H.Ed. verklaarde niet voornemens te zijn een beroep op de groote mogendheden te doen.[1)]

Den 16den Augustus berichtte Minister de Beaufort aan Leyds, dat de algemeene indruk door hem uit alle diplomatieke mededeelingen ontvangen, deze was, dat de Zuid-Afrikaansche Republiek op geen steun in Europa had te rekenen en dat de groote mogendheden zich nimmer tot eenige andere tusschenkomst zouden leenen dan wellicht tot eenige vage en onvruchtbare sympathiebetuigingen, die men in Engeland zou laten passeeren, in de wetenschap, dat zij toch tot geen daden leiden zouden. Leyds bracht deze mededeeling den 31sten Augustus aan de Regeering te Pretoria over.[2)]

In plaats van de gezamenlijke Commissie, die de Zuid-Afrikaansche Regeering niet kon aannemen, werden door haar nog nadere concessies inzake het stemrecht aan de Britsche Regeering beloofd, mits deze wilde toestemmen in arbitrage over alle bestaande en toekomstige geschillen; de bewering van suzereiniteit voor goed wilde laten varen en zich niet meer met de binnenlandsche aangelegenheden der Republiek wilde bemoeien.

Hoewel de Britsche Agent te Pretoria aan de Regeering aldaar officieus had te kennen gegeven, redenen te hebben

1) Oranjeboek overgelegd bij de begrooting van 1901 en Leyds t.a.p bldz. 104 (noot).
2) Leyds t.a.p. bldz. 131.

om te gelooven, dat dit voorstel voor de Engelsche Regeering aannemelijk zou zijn, verklaarde deze zich toch niet geneigd het te aanvaarden.

Het Transvaalsche Gouvernement gaf daarop desniettemin aan de Britsche Regeering te kennen, de door haar gewenschte Commissie aan te nemen, in de onderstelling dat geen bemoeiing met het inwendig bestuur bedoeld werd noch het scheppen van een precedent.

Den 27sten September brak Chamberlain de onderhandelingen af en hij verklaarde thans zelf een afdoende regeling te zullen formuleeren.

Intusschen was de Engelsche Regeering voortgegaan met het samenbrengen van troepen op de Transvaalsche grenzen en met het aanwerven van vrijwilligers. Leyds seinde den 27sten September naar Pretoria, dat volgens het algemeen gevoelen op het vasteland Engeland absoluut den oorlog wilde en slechts uitstel zocht, en dat men dus de Republiek aanried een ultimatum tot Engeland te richten.

Den 9den October werd het Ultimatum aan den Britschen Agent te Pretoria overhandigd, waarbij werd geëischt, dat alle bestaande geschillen door arbitrage of op andere vreedzame wijze zouden geregeld worden; dat de Britsche troepen onmiddellijk van de Transvaalsche grenzen zouden teruggeroepen worden; dat de strijdkrachten, die sinds 1 Juni 1899 in Zuid-Afrika waren aangekomen, daaruit zouden verwijderd worden en dat de troepen, die op zee waren, niet in Zuid-Afrika ontscheept zouden worden.

Nadat de Britsche Regeering had geantwoord, dat deze eischen van dien aard waren, dat zij het onmogelijk oordeelde ze te bespreken, overschreed de legermacht der Boeren de grenzen van Natal en de Kaapkolonie. De Oranje Vrijstaat, met welk land de Transvaal in 1897 een verdedigend verbond had gesloten, kwam dadelijk zijn verplichtingen na.

Op het geheele vasteland van Europa was de publieke opinie bijna zonder uitzondering vóór de Boeren, hetgeen in Engeland grooten indruk maakte.

De stemming in ons land, met zijn vele belangen in Zuid-Afrika en waar men altijd levendige sympathie had gevoeld voor de stamverwante Republieken, was zeer anti-Engelsch,

er heerschte groote verbittering. Over het algemeen was men hier van oordeel, dat de Boeren voortreffelijk gehandeld hadden en velen geloofden aan hun overwinning.

Mijn vader achtte het ultimatum een fout. Door den oorlog te beginnen of althans te verhaasten, konden de Boeren wel eenige voordeelen behalen, maar dit zou voor Engeland te meer reden zijn om door te zetten. Toen Kruger eenmaal had toegegeven, had hij dit z.i. moeten doen op een wijze waardoor het Chamberlain onmogelijk werd gemaakt oorlog te voeren; het kwam daarbij niet zoozeer aan op de concessies als wel op den toon, waarop deze werden aangeboden. Chamberlain had, naar het oordeel van mijn vader, onmogelijk den oorlog kunnen doorzetten tegen de openbare meening in Engeland en dat die openbare meening zich niet krachtig genoeg had kunnen uitspreken, was z.i. te wijten aan de Zuid-Afrikaansche Regeering, die steun had moeten zoeken bij het liberale deel der Engelsche natie.

De oorlog werd in den beginne door de Boeren met verwonderlijken moed en groote hardnekkigheid gevoerd en de Engelschen leden nederlaag op nederlaag. De elkaar opvolgende overwinningen der Boeren in de laatste maanden van 1899, bij Glencoe, Modderspruit, Stormberg, Magersfontein, Colenso en de insluiting van Kimberley, Mafeking en Ladysmith, veroorzaakten hier te lande groote geestdrift. Zelfs de pessimisten begonnen toen aan een zegepraal der Boeren te gelooven. In 1900 echter keerden de kansen. In Februari gaf Generaal Cronjé bij Paardenberg zich met 4000 man over; Kimberley, Ladysmith en Mafeking werden door de Engelschen ontzet en in Natal werd Generaal Botha gedwongen terug te trekken.

In Maart seinden de Presidenten der beide Republieken, Kruger en Steyn, aan de Regeering te Londen, dat zij bereid waren om over den vrede te onderhandelen, mits met behoud van de onafhankelijkheid hunner staten en zij riepen de interventie in van alle groote mogendheden, alsmede van Nederland, België en Zwitserland. Duitschland antwoordde onmiddellijk, dat er geen reden was te intervenieeren, zoolang niet beide partijen het verzoek daartoe deden. In den Nederlandschen Ministerraad gingen stemmen op om stappen te

doen, doch de Minister van Buitenlandsche Zaken verzette zich daar krachtig tegen, op grond van de zekerheid, dat de Engelsche Regeering zou weigeren te onderhandelen, tenzij wellicht onder pressie der Vereenigde Staten, die aan Engeland hadden gevraagd of dit geneigd was interventie aan te nemen. Hij verdedigde de stelling, die hij reeds meermalen had bepleit, dat het verkeerd was ons in ongelegenheden te wikkelen, ter wille van de publieke opinie hier te lande. Waar de Zuid-Afrikaansche Republieken er niets bij konden winnen en wij onze verhouding met Engeland nog slechter zouden maken, bestond er geen enkele reden, op te treden.

Intusschen gaf Lord Salisbury in het Hoogerhuis te kennen, dat alle onderhandelingen op den voet van onafhankelijkheid onaannemelijk waren. Na deze besliste verklaring deelde de Nederlandsche Regeering dan ook aan de Zuid-Afrikaansche Gouvernementen mede, dat zij tot haar leedwezen aan hun verzoek niet kon voldoen, maar zij verklaarde zich bereid om alle stappen tot herstel van den vrede te steunen.

De strijd werd inmiddels voortgezet. In Mei bezetten de Engelschen Bloemfontein en in Juni Johannesburg en Pretoria.

De Nederlandsche militaire attachés, die den oorlog aan de zijde der Boeren medemaakten, waren allen getroffen door de anti-Hollandsche stemming van de Transvalers, vooral van de partij van Joubert en Botha. Alleen Kruger en zijn omgeving waren vóór de Hollanders. Tot de Nederlanders, die aan de zijde der Boeren medestreden, behoorde o.a. de talentvolle Herman Coster, staatsprocureur en later advocaat te Pretoria, die bij Elandslaagte sneuvelde en ter wiens nagedachtenis door zijn vrienden het Herman Costerfonds werd gesticht, tot bevordering van de studie van Afrikaners aan de Leidsche Universiteit.

In het voorjaar van 1900 verscheen te 's-Gravenhage een Zuid-Afrikaansche Deputatie bestaande uit Fisher, Wessels en Wolmarans, die zich naar Europa had begeven om bij de verschillende Regeeringen hulp en bijstand te vragen ter beëindiging van den oorlog.

Omtrent het bezoek dezer Heeren teekende mijn vader het volgende aan:

Fisher is de knapste, heeft veel van een Engelschman, is met een Schotsche vrouw getrouwd, die hem vergezelt en zeer moeilijk Hollandsch spreekt. De beide anderen, Wessels en Wolmarans, zijn volmaakte Afrikaners; het Hollandsche boerentype, zooals zich dat heeft ontwikkeld onder de Afrikaansche zon en in een omgeving waarbij aanraking met een meer beschaafde Nederlandsche maatschappij ontbreekt. Het zijn Hollandsche of liever Geldersche boeren, met de slimheid, de terughoudendheid, de achterdocht aan dien stand eigen, zich veel meer nog voelend, omdat zij in hun land de eerste en de heerschende klasse zijn.

26 April had ik een officieel onderhoud met de Zuid-Afrikaansche Gezanten. Ik kon mij volkomen voorstellen een onderhoud te hebben met een pachter, die zich over de pacht beklaagt en wil doen gelooven, dat hij het verschrikkelijkst gebrek lijdt en het onmogelijk langer kan uithouden. De Heeren, die natuurlijk vooruit wisten, dat de Nederlandsche Regeering niets zoude doen, toonden zich allerbitterst teleurgesteld toen ik hun uitlegde, dat het voor mij niet wel mogelijk was eenige stap te doen en dat een dergelijke stap voor ons ongelegenheid maar voor hen nimmer eenig nut zoude veroorzaken. Zij zeiden, dat men in Afrika, nu men zelfs in Holland geen steun vond, den oorlog als wanhopig zoude opgeven moeten, dat zij ter wille der Nederlandsche Regeering alle demonstraties en openlijke vertooningen hadden vermeden, maar dat dit nu voor hen dubbel ongelukkig was, omdat zij nu zouden moeten mededeelen, dat de Regeering van Nederland niets deed, terwijl daarenboven uit het ontbreken van openlijke bewijzen van sympathie, die zij hadden afgeslagen, zou worden afgeleid, dat hunne zaak zelfs in het Stamland geen sympathie meer had. Zij vroegen zich af, of zij wel hun plicht hadden betracht door te bedanken voor al de betoogingen. Wanneer zij nu, zooals zij het uitdrukten, met de kous op de kop naar het overige Europa en naar Amerika gingen, dan was het reeds te voorzien, dat hunne zending mislukken zoude en van dat mislukken zoude de Nederlandsche Regeering schuld zijn. Op mijn bemerking, dat elke stap onzerzijds slechts de publieke opinie in Engeland zoude verbitteren en dat die nooit eenig voordeel aan hen kon brengen, antwoordde Fisher: laat men het toch maar eens probeeren, wij hebben een spreekwoord dat zegt: men weet nooit vooruit hoe een dubbeltje kan rollen.'

Ook de Regeeringen der overige landen, waarheen het driemanschap zich begaf, o.a. Rusland, Frankrijk, de Vereenigde Staten, konden of wilden geen hulp verleenen.

Den 28sten Mei 1900 kondigde de Engelsche generaal Lord Roberts de annexatie van den Oranje Vrijstaat af, onder den naam van Oranje Rivier Kolonie en den 1sten September proclameerde de Britsche Regeering, dat de Zuid-Afrikaansche Republiek was ingelijfd bij het Britsche Rijk. De aanteekeningen van mijn vader naar aanleiding van deze gebeurtenis, moge ik hier overnemen:

‘Ik kan mij eenigszins voorstellen den gemoedstoestand der staatslieden in 1831, die de scheiding van Noord- en Zuid-Nederland moesten voorbereiden. Het werk dat zij vijftien jaren geleden met zooveel geestdrift

hadden helpen tot stand brengen, moesten zij zien te niet gaan. Falck's woorden bij die gelegenheid uit zijne brieven geven een beeld van die gemoedsstemming. Iets dergelijks voelde ik bij den ondergang der Zuid-Afrikaansche Republieken. Aan de vestiging dier Republieken had ik wel geen deel genomen en bij den ondergang was ik eenvoudig toeschouwer. Toch had ik gelijk zoovele Nederlanders de herleving van de Zuid-Afrikaansche Republiek door den vrijheidsoorlog van 1881 met buitengewone belangstelling gadegeslagen. Mijnerzijds had ik ook een steentje helpen bijdragen om de stemming van het Engelsche publiek voor de Boeren zoo mogelijk in een gunstige richting te leiden.
Dit alles is vruchteloos geweest, de verwachtingen, die wij toen koesterden, zijn voor goed vervlogen. Wij hebben moeten toezien, hoe de Republieken, na een heldhaftig verzet bezweken en Engelsche koloniën werden.
Zoo is tweemaal in deze eeuw de Nederlandsche stam in hare Staatkundige ontwikkeling door de macht der gebeurtenissen geknot. België werd officieel een Fransch land, met het Fransch als officieele taal, het bleef van den Nederlandschen ontwikkelingsgang afgesloten. De Zuid-Afrikaansche Republieken zullen voortaan in nog sterker beteekenis Engelsche Staten worden, deelen van het groote Engelsche Rijk.
Ieder Nederlander heeft de scheiding van 1830 betreurd, zij het dan ook als een droevige noodzakelijkheid, de ondergang der Zuid-Afrikaansche Republieken, al raakte deze hem niet in staatkundigen zin, heeft voorzeker niet minder leedwezen verwekt.
Het zou een belangrijke studie zijn, te onderzoeken in hoever de eigenaardigheden van het Nederlandsche volkskarakter tot den loop dezer gebeurtenissen hebben bijgedragen. Mist de Nederlander hetgeen noodig is voor het grondvesten en behouden van een staatkundig volksbestaan? De geschiedenis leert anders, maar wel levert zij de bewijzen, dat er enkele eigenschappen in het Nederlandsche volkskarakter zijn, die het staatkundig samengaan met personen van andere nationaliteit belemmeren. Een zeker gemis aan buigzaamheid, een onwil om zich te plooien naar de eigenaardige wenschen van vreemden, een zekere vasthoudendheid om niet te zeggen halsstarrigheid. Tegenover de Walen en zelfs tegenover de Vlamingen heeft de Noord-Nederlander altijd een zekere strakheid en gemis aan toeschietelijkheid getoond.
De Zuid-Afrikanen hebben Engelschen en Uitlanders altijd met wantrouwen bejegend. De eischen van een staatkundigen toestand zijn in beide gevallen niet erkend.
Als de Belgen geen Nederlanders willen worden dan zijn wij op de staatkundige gemeenschap met hen niet gesteld. Zoo redeneerden velen vóór en na 1830. Evenals de Zuid-Afrikanen was men op vreemde bestanddeelen niet gesteld; in hun belang schikkingen te maken, zich opofferingen te getroosten, aan eischen toe te geven, die men op zich zelve niet gerechtvaardigd achtte, daartoe wilde men niet komen. Indien wij in Zuid-Afrika niet geheel alleen baas zijn, dan mogen de wapenen beslissen wie de machtigste zijn, aldus de Zuid-Afrikanen.

Hoe zal de toekomst van Zuid-Afrika zijn? Zal het geheel Engelsch worden, in taal, in zeden, in staatkundige gezindheid? Zal het evenals Canada en Australië geheel onder den invloed van het imperialisme komen en zullen de Hollanders aldaar, gelijk de Franschen in Canada, welhaast slechts een geschiedkundige curiositeit worden?
Het is niet waarschijnlijk. De Hollandsche volksaard is taai en onver-

zettelijk. Al moge de stroom van Engelschen en Amerikanen die zich in Zuid-Afrika zullen vestigen ook grooten omvang nemen, toch zullen de Hollanders zich daarin niet spoedig oplossen. In de Kaapkolonie en zelfs in Natal is het Hollandsche element krachtig gebleven, het heeft zijn eigenaardig karakter gehandhaafd. In de nieuwe koloniën heeft de oorlog er zeer zeker toe bijgedragen om bij den Hollandschen Afrikaander de gehechtheid aan zijne nationaliteit te verlevendigen. Of hij tegen de met kracht door te zetten verengelsching bestand zal blijken, moet de tijd leeren. Het Hollandsche element, dat is te zeggen de uit Nederland overgekomen Hollanders, zal natuurlijkerwijze zeer verminderen. Vestiging van Hollanders in de Koloniën zal zeer zeker niet worden aangemoedigd, waarschijnlijk sterk worden tegengewerkt. Of zij zich daardoor zullen laten afschrikken, zal afhangen van de mogelijkheid om nog in de Koloniën een bestaan te vinden. De Nederlanders, die zich in Zuid-Afrika zullen vestigen of die er gevestigd blijven, zullen tegenover de Afrikaanders in een zuiverder verhouding komen. Zij werden tot nog toe met eenig wantrouwen gadegeslagen, omdat zij beschouwd werden als mogelijke candidaten voor regeeringsbetrekkingen. Dit is thans uit. Van nu aan worden zij eenvoudig vreemdelingen. Dit legt hun echter ook plichten op. Zij zullen moeten bedenken, dat een vreemdeling in de Kolonie van een ander land gevestigd, zich met de staatkunde niet mag bemoeien. Aan staatkundige woelingen, zelfs aan betoogingen, mogen zij niet deelnemen. Trouwens, zoo zij het doen, zal het Engelsch gezag hen wel ijlings uit de Kolonie verwijderen. Toch kunnen zij, schoon zich volkomen onzijdig houdend, in den stillen strijd tegen de Engelschen, die voorzeker zal blijven voortduren, al wordt die niet meer gevoerd met Mausers en kanonnen, krachtig werkzaam zijn voor het behoud der Hollandsche taal en voor de voortleving der Hollandsche overleveringen.
Dat dit den Engelschen ongevallig zal wezen valt niet te betwijfelen, maar de Engelschen hebben geen recht daarover hunne verstoordheid te toonen.

Voor Nederlandsche inrichtingen van onderwijs zal hier te lande veel moeten worden gedaan, zoo men die in het leven wil houden. De Hollandsche schoolmeester zal een onwaardeerbaar werktuig zijn voor het behoud van de Hollandsche taal.
Een Hollandsche dagbladpers zal ook krachtig gesteund kunnen worden, mits die pers, voor zoover zij door Nederlanders wordt geleid, zich buiten de staatkunde houdt, althans buiten de staatkunde, die in het verborgen werkt tegen het Engelsche bestuur.'

De oorlog was door deze annexatiën op papier echter nog volstrekt niet geëindigd, hij werd als guerilla voortgezet.

In September 1900 begon de stemming vóór Zuid-Afrika hier te lande een ernstig karakter te verkrijgen. Naarmate men inzag, dat de zaak der Boeren wanhopig stond, nam de ergernis en de verbittering tegen Engeland toe. Men zocht naar personen aan wie men met succes zijn wrevel kon koelen. De Britsche Regeering, tegen wie men in de couranten kon toornen, was voor deze aanvallen geheel ongevoelig. Het

Nederlandsche Gouvernement kon men op meer voelbare wijze zijn boosheid doen ondervinden. Een groot aantal Nederlanders, voor het meerendeel beambten der Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij, met hun gezinnen, was uit Transvaal gezet en de leden van een Nederlandsche ambulance waren aangehouden en als krijgsgevangenen naar Ceylon gevoerd.

Deze feiten werden hier te lande als een beleediging onze natie aangedaan gevoeld en daar den Minister van Buitenlandsche Zaken de gelegenheid had ontbroken kenbaar te maken hetgeen naar aanleiding hiervan door hem was verricht, meende men, dat geen stappen waren gedaan en in de pers werd met verontwaardiging dit vermeend stilzwijgen der Regeering afgekeurd.

Heftige artikelen, zelfs van Hoogleeraren en andere personen van naam, verschenen tegen de Regeering en in het bijzonder tegen den Minister van Buitenlandsche Zaken, die in deze dagen geteekende zoowel als anonieme brieven ontving, waarin hem lafheid werd verweten en waarbij men op oorlog met Engeland aandrong. Politieke tegenstanders der Regeering wendden deze beweging aan om haar zoo mogelijk ten val te brengen. Het geheel ongegronde gerucht werd verspreid, dat de Ministers Pierson en Cremer Engelschgezind waren.

Onbekookte plannen werden beraamd: een demonstratie voor het Britsche legatiegebouw, een scherp adres aan Koningin Victoria, terwijl men allerwege meetings wilde bijeenroepen, zoowel tegen Engeland als tegen de Nederlandsche Regeering, waar dan een algemeene motie zou worden aangeboden.

President Kruger had intusschen het grondgebied van den Transvaal verlaten en zich naar Lorenco Marquez begeven, met het doel zich van daar naar Europa in te schepen.

Een Nederlandsch oorlogschip ‘de Gelderland’, onderweg naar Indië, kon, zooals de Minister van Marine aan zijn ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken mededeelde, zoo noodig gemakkelijk naar Lorenco Marquez koers zetten om den President af te halen. Dit denkbeeld werd door Minister de Beaufort aangegrepen, die, nadat hij er zich van vergewist had, dat het in het voornemen lag van Kruger, die de functie

van President aan Schalk Burger had overgedragen, om zich wegens gezondheidsredenen naar Europa in te schepen, hem, namens de Koningin, het aanbod deed voor zijn reis gebruik te maken van ‘de Gelderland’. Na eenige dagen nam Kruger het aanbod aan.

Deze officieele daad der Nederlandsche Regeering, waardoor zij zonder de neutraliteit te schenden, aan het Hoofd der stamverwante Republiek een dienst bewees, gaf hier te lande een groote ontspanning en werd door het geheele volk met warme sympathie vernomen. Ook in het buitenland, behalve Engeland,[1)] werd deze courtoisie, door onze jeugdige Koningin aan den grijzen Staatspresident bewezen, zeer toegejuicht en inspireerde den Franschman Jean Rameau tot een gedicht, waarin hij de ‘Reine de vingt ans’, toeriep: ‘Vous seule, entre les rois, fîtes le geste mâle.’[2)]

1) Een der meest ernstige Engelsche bladen de ‘Standard’ noemde het aanbod ‘uitdagend en onbeschaamd.’
2) Dit gedicht luidt aldus:

Oh Reine de vingt ans, majesté frêle et blonde,
Pouvant règner sans sceptre et vaincre sans combats
Votre étoile vous fit Reine des Pays-Bas;
Votre auguste bonté, vous fait Reine du monde.
Vous n'aviez qu'un royaume et l'Europe est à vous
Partout où bat un coeur vous mettez votre empire;
Chaque désespéré qui souffre et qui soupire
Se sent votre sujet et tombe à vos genoux.
Vous seule entre les rois, fîtes le geste mâle;
Vous seule avez tendu vos mains vers la Douleur.
Comme un rosier soutient de ses rameaux en fleur
Un chêne vermoulu, touché par la mort pâle.
Vous seule avez fait croire, en ce monde trop vieux
Où les anges plaintifs sont chassés par les bêtes
Que le Dieu juste et bon plane encore sur nos têtes
Et sans votre sourire, on eut douté des cieux!

Ook Edmond Rostand wijdde een gedicht aan de komst van President Kruger in Europa, waarin o.a. de volgende regels voorkomen:

Pars pour le doux pays des bibles et des pipes;
  Ses fils ressemblent à tes fils;
Pars pour le doux pays de brume où les tulipes
  Ont pour petite Reine un Lys!
Va vers cette blancheur dont le Nord s'illumine
  Et que Dieu regarde règner;
Vieux Krueger, va trouver la Reine Wilhelmine,
  Et dis-lui de t'accompagner.
Dis lui: ‘Petite Reine aussi bonne que blanche,
  Je suis très vieux et je suis seul’
Elle se penchera sur toi comme se penche
  Une vierge sur un aïeul.
Alors tu poseras ta lourde et large paume
  Sur l'épaule de cette enfant,
Et vous vous en irez de royaume en royaume,
  Couple que son rève défend!
Et ce sera si noble et d'une telle ligne,
  Si déchirant et si charmant,

Terstond, nadat het aanbod gedaan was, had de Minister van Buitenlandsche Zaken, zijn Secretaris-Generaal Jhr. Ruyssenaers opgedragen den Britschen Gezant daarvan te onderrichten. De Engelsche Regeering te voren raadplegen wilde de Minister niet, daar deze dan ongetwijfeld zou te kennen hebben gegeven, liever te zien dat het aanbod niet

Qu' Antigone, du fond de l'ombre, fera signe
A Wilhelmine, doucement!
On croira tout d'un coup que tout se rapetisse
Quand vous passerez tous les deux,
Et vous vous en irez mendier la justice
A travers le siècle hideux!

werd gedaan en het dan onvriendelijk ware het toch te doen. Sir Henry Howard was door de mededeeling van Jhr. Ruyssenaers wel een weinig ontsteld. Lord Salisbury, wien hij het bericht seinde, antwoordde telegrafisch, dat hij de Nederlandsche Regeering dankte voor de mededeeling, doch dat zij ‘did not concern Her Majesty's Government, which had neither the wish nor the power to interfere with Mr. Krugers journey nor with the ship, which he might select.’ Mijn vader had met den Gezant, nadat deze hem hiervan had kennis gegeven, een zeer vertrouwelijk gesprek over de zaak, waarbij Sir Henry zeide, dat men natuurlijk in Engeland liever zou gezien hebben, dat het aanbod niet was gedaan, maar er geen aanstoot aan nam. Hij zei lachend: ‘Ca vous fera beaucoup de bien ici.’

Den volgenden dag veroorzaakte een uit 's Gravenhage, waarschijnlijk van wege beursspeculanten à la baisse, verzonden telegram, vermeldend, dat de Engelsche Gezant een scherpe nota had ingezonden, een relletje op de Amsterdamsche beurs.

Den 20sten September had de Minister van Buitenlandsche

Zaken gelegenheid om in de vergadering der Eerste Kamer, in antwoord op eenige vragen door Fransen van de Putte gesteld betreffende Zuid-Afrikaansche aangelegenheden, mededeelingen te doen omtrent hetgeen de Regeering ter zake had verricht, zoover dit ter openbare kennis kon gebracht worden.

Met betrekking tot de gevangenneming van de leden der ambulance kon de Minister vermelden, dat hij, zoodra de tijding daarvan hem bereikt had, aan de Britsche Regeering ophelderingen had verzocht. Lord Salisbury had toen geantwoord, dat blijkens de ingekomen berichten, deze personen zich hadden schuldig gemaakt aan spionnage. Het door Dr. Koster, het hoofd der ambulance, omtrent zijn wedervaren opgemaakt rapport, had de Minister toen nog niet in zijn bezit.[1)]

Ten aanzien van de uitzetting van Nederlanders uit Zuid-Afrika verklaarde de Minister, dat hij ieder speciaal geval deed onderzoeken, ten einde te beoordeelen of recht op schadeloosstelling aanwezig was. Wegens het groot aantal uitzettingen was dit onderzoek tijdroovend. Binnen enkele dagen zou de Minister echter reeds een nota aan de Britsche Regeering zenden, waarbij voorloopig voor een groot aantal personen schadeloosstelling verzocht werd.

Uit het door den Minister medegedeelde bleek, dat de belangen der Nederlanders bij hem in goede handen waren en men prees zijn bedachtzaamheid, en begreep dat een scherper optreden tegenover Engeland niet geraden en daarenboven doelloos ware geweest.

1) Later is gebleken, dat de leden dezer ambulance waren beschuldigd van ‘carrying ammunition and giving information to the ennemy’. Tot Juli 1902, twee jaren lang, werden zij op Ceylon gevangen gehouden.
Ook met een andere Nederlandsche ambulance had nog een incident plaats. Van een ambulance trein, die zieken en gewonden vervoerde, werd nml. op bevel van Generaal Kitchener, de Nederlandsche vlag afgehaald, hoewel de conventie van Genève uitdrukkelijk voorschreef, dat ambulances de nationale vlag naast die met het Roode Kruis behoorden te voeren. De chef dezer ambulance Dr. Bierens de Haan beklaagde zich over dit feit bij den Consul-Generaal te Pretoria, die het ter kennis bracht van Lord Roberts. Deze betuigde daarop zijn leedwezen over het gebeurde en beloofde alle pogingen te zullen aanwenden ten einde de vlag terug te verkrijgen en aan de Nederlandsche ambulance weder te geven.

In de pers en bij het publiek verstomde nu de critiek tegen de Regeering en sloeg zelfs vrij algemeen over tot waardeering. Ook ‘de Standaard’ achtte het aanbod van ‘de Gelderland’ voortreffelijk, maar opperde de vraag of het schip met den President aan boord, niet de Transvaalsche vlag behoorde te voeren. Over deze netelige kwestie had de Ministerraad reeds beraadslaagd en eenstemmig was aldaar besloten, dat de Transvaalsche vierkleur niet op ‘de Gelderland’ behoorde geplaatst te worden.

Ook het Nederlandsche publiek zag in, dat al hetgeen noodeloos aanstoot aan Engeland zou kunnen geven, diende vermeden te worden en door geen ander blad dan ‘de Standaard’ werd dan ook op die vlag aangedrongen.

Kuyper, die deze vlagkwestie blijkbaar als wapen tegen de Regeering wilde aanwenden, beweerde nu in ‘de Standaard’, dat men Engeland toch reeds aanstoot had gegeven door het aanbieden van het schip en dat er geen reden bestond om nu ook niet daarop de vlag te hijschen van den Staat, welks Hoofd zich aan boord daarvan bevond. Waarschijnlijk had hij gehoopt aan den eenen kant de bevreesden in den lande daardoor aan te zetten tegen de thans niet langer flauwhartige, maar plots vermetel geworden Regeering[1)] en tevens de fanatieke pro-Boeren warm te maken voor deze vlag-kwestie. Hij vond echter ditmaal zelfs bij zijn vrienden geen steun.

Toen dan ook het adres van antwoord der Tweede Kamer op de troonrede aan de orde was, werden de drie paragrafen, die over de buitenlandsche aangelegenheden handelden en waarover men een zeer scherp en langdurig debat had voorzien, aangenomen, zonder dat iemand daarover het woord verlangde. Minister Pierson had zich reeds voorbereid op een verdediging van het Regeeringsbeleid en had een uitvoerige redevoering gereed, terwijl Minister de Beaufort dan in de bijzonderheden zou zijn getreden, doch dit bleek onnoodig te zijn. Het stilzwijgen van het Parlement mocht als een goedkeuring van het beleid der Regeering worden beschouwd.

1) Na het aanbod van ‘de Gelderland’ schreven verscheidene personen, die zich al of niet noemden aan den Minister van Buitenlandsche Zaken of het niet onvoorzichtig was op deze wijze Engeland te tarten.

‘De Gelderland’ bracht President Kruger naar Marseille, van waar hij over Dijon naar Parijs trok. President Loubet ontving hem hier op het Elysée. Van Parijs had ‘Oom Paul’ zich naar Berlijn willen begeven, doch te Keulen gewerd hem het bericht, dat de Keizer ‘verhinderd’ was hem te ontvangen. Hij vertrok toen naar 's Gravenhage. Op dezen geheelen tocht werd de ‘oud-testamentische held’, met welken naam een Nederlandsch Burgemeester den grijzen balling op zijn doorreis begroette, door de bevolking en de autoriteiten met groot enthousiasme verwelkomd en in onze residentie, waar hij den 6den December aankwam en in het Hôtel des Indes zijn intrek nam, haalde men hem met geestdrift in. Den indruk, dien mijn vader van Kruger verkreeg, toen hij hem, nadat hij door de Koningin ontvangen was, met Minister Pierson een bezoek bracht, gaf hij aldus weder:

> ‘De President zat in een armstoel, met het breede groene Presidentslint over het lint van grootkruis Nederlandsche Leeuw, voorts in het zwart met lange jas. Kruger is sedert ik hem het laatste zag zeer veranderd. Het was in 1884, toen was hij het type van een Zuid-Afrikaanschen Boer, krachtig gebouwd met forsche trekken, nu is hij een grijsaard, veel zwaarder en gebogen. Zijn haar is nog niet geheel grijs, het heeft nog een blonde tint, maar zijn gelaatstrekken zijn oud. Hij is ook hardhoorig geworden. Men zoude hem hoorende spreken aan een Nederlandschen boer denken, zijn Afrikaanschen tongval uitgezonderd. Hij sprak over den oorlog, over zijne vrouw en over de Gelderland. Zonder diep medelijden zal niemand Kruger verlaten. Op den leeftijd, dien hij bereikt heeft, zijne vrouw te moeten achterlaten om te zwerven in vreemde landen, waar hij hulp inroept, die overal wordt geweigerd is een droevige beschikking. Ik geloof echter niet dat hij zelf dit diep gevoelt, hij schijnt zich wel een weinig te verheugen in de toejuichingen, die hem overal te beurt vallen. Hij beklaagt zich zeer over het lot van zijn landgenooten en over den ongelijken strijd waarin zij gewikkeld zijn. De indruk, die niet kan worden weggenomen, is echter dat deze man niet berekend was voor zijne staatkundige positie. Geschikt voor President van een kleine Boerenrepubliek, maar niet voor het Hoofd van een Staat, die een diplomatieken en later een gewapenden strijd met een der groote mogendheden wilde voeren.
> Waarom is hij niet gebleven in zijn aanvankelijk nederige rol. Indien hij er zich toe had bepaald om met Engeland goede vrienden te blijven, zou zijn volk na jaren wellicht in staat zijn geweest om de leidin te nemen voor een groote Zuid-Afrikaansche confederatie van onafhankelijke Staten. Hij heeft, daarin gesteund door zijn Hollandsche raadslieden, te vroeg de positie willen innemen, die de kracht, de getalsterkte en de ontwikkeling van zijn volk hem niet mogelijk maakten te handhaven. Een weinig grootheidswaan is zijn ongeluk geweest. Te veel zelfvertrouwen en te weinig vooruitziende bedachtzaamheid hebben hem ten val gebracht.

> De schuld ligt echter ook en in de eerste plaats bij zijne raadslieden. Hij is daarbij een Calvinist van het echte stugge soort, die in blind en onredelijk geloof en in een mystiek vertrouwen op de Voorzienigheid overtuigd schijnt, dat hij alles vermag door God's bijzondere gunst gesteund.'

Van een conferentie, die enkele dagen later aan het Departement van Buitenlandsche Zaken tusschen Kruger en de Ministers Pierson en de Beaufort werd gehouden en waarbij ook Leyds tegenwoordig was, teekende mijn vader het volgende aan:

> 'Kruger beklaagt zich over den oorlog, dien hij vergelijkt met den strijd tusschen een man en een klein kind. Die strijd is niet rechtvaardig en de mogendheden moesten zich vereenigen om op vredelievende wijze aan den oorlog een einde te maken. Nederland kon hen daartoe uitnoodigen. Ik heb geantwoord, dat Nederland niet voor kon gaan. Had Frankrijk iets beloofd? Alleen ondersteuning indien andere mogendheden voorgingen. De handelwijze van den Duitschen Keizer schreef Leyds toe aan deferentie voor zijne zieke en lijdende moeder. Ik wedersprak dit niet, schoon ik het zeer sterk betwijfelde. Kruger zeide, dat hij zijnerzijds dezelfde vriendschap voor den Keizer koesterde als voorheen.[1)] Ik vroeg Kruger of hij ook schriftelijk iets wilde voorstellen, doch hij had hier bezwaar tegen. Op mijne vraag hoeveel man nog in het veld stonden, antwoordde hij 26,000 man, doch Leyds deed hem opmerken, dat dit getal veel te hoog was. Elke maal dat men Kruger ziet gevoelt men diep medelijden met hem.'

De beide Kamers der Staten-Generaal droegen, naar aanleiding van de komst van Kruger hier te lande, hun respectieve voorzitters op, een woord van welkom tot den President te richten. De voorzitter der Eerste Kamer, van Naamen van Eemnes, een vurig vriend der Boeren, verloor, toen hij zich van deze taak kweet, de plichten, die de neutraliteit van ons land aan Regeeringspersonen stelde, eenigszins uit het oog door in den brief, dien hij tot President Kruger richtte o.a. te gewagen van 'de(n) opgedrongen, onrechtvaardige(n) oorlog, die op zoo barbaarsche wijze gevoerd wordt'. In de eerste vergadering van ons Hoogerhuis, die daarop plaats had, gaf Baron van Welderen Rengers te kennen, dat naar zijn meening de Kamer, in verband met haar opdracht, uitsluitend aansprakelijk kon gesteld worden voor den in den brief vervatten welkomstgroet en de Minister van Buiten-

1) Aan den Hoogleeraar de Louter zeide de President echter later, toen hij te Utrecht vertoefde, op den Keizer doelend: 'Hij het ons verraai'.

landsche Zaken droeg den Gezant te Londen telegrafisch op de Engelsche Regeering te doen weten, dat het Nederlandsche Gouvernement de verantwoordelijkheid voor dien brief niet kon aanvaarden.

Tusschen Nederland en Portugal was in die dagen een geschil ontstaan, waarvan het gewicht echter niet evenredig was aan den ophef, die daarvan gemaakt werd. De Portugeesche Regeering had nml. het exequatur ingetrokken van den Heer Pott als Consul der Zuid-Afrikaansche Republiek te Lorenco Marquez wegens beweerde schending der neutraliteit t.o.v. zendingen over den spoorweg naar Transvaal. Zij deelde aan den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche Zaken mede, eveneens het exequatur van dezen Heer als Nederlandsch Consul te zullen intrekken, doch hiertoe niet te willen overgaan zonder vooraf de Nederlandsche Regeering gevraagd te hebben of zij door terugroeping van Pott deze intrekking niet zou willen voorkomen. De Nederlandsche Regeering verzocht haar daarop de beslissing drie maanden op te schorten, opdat zij de gelegenheid zou hebben de zaak te onderzoeken, doch dit werd geweigerd. Deze weinig vriendschappelijke daad van het Portugeesche Gouvernement deed den Minister van Buitenlandsche Zaken besluiten Hr. Ms. Gezant te Lissabon terug te roepen tot het geven van inlichtingen, waarop ook de Portugeesche Regeering haar diplomatieken vertegenwoordiger te 's Gravenhage naar Lissabon ontbood. In Februari 1901 keerden de beide Gezanten weder naar hun respectieve standplaatsen terug, nadat de zaak in der minne was geschikt.

De oorlog in Zuid-Afrika werd intusschen voortgezet en van Engelsche zijde met barbaarschheid gevoerd. Generaal Kitchener paste thans in Zuid-Afrika hetzelfde systeem toe, dat de Spaansche Generaal Weyler in 1896 op Cuba in practijk had gebracht. De vrouwen en kinderen werden weggevoerd naar de beruchte concentratie-kampen, de ‘moordenaarskampen’ zooals zij hier te lande in den volksmond heetten; de hoeven werden verbrand en het grondgebied van den Transvaal werd tot een woestenij gemaakt.

De bekende Engelsche pacifist Stead trachtte tegen deze schandelijke wijze van oorlogvoeren een krachtige volks-

beweging op het vasteland in het leven te roepen. Hij wilde, zooals hij toen aan mijn vader zeide, dat het zoo ver zou komen, dat ieder Engelschman, die op het continent vertoefde, den indruk moest verkrijgen dat hij door iedereen voor een ‘murderer’ werd aangezien.

In Engeland hield echter de roes van imperialisme aan. Chamberlain genoot een zeer groote populariteit. De meeste Engelsche bladen waren onder den invloed van de schatrijke Rhodes-kliek en vreemde couranten leest een Engelschman niet. Na Gladstone's dood was er geen staatsman meer, die de politiek van geweld en verkrachting van het recht van den zwakke kon bedwingen. Ook de meeste Liberalen waren met Lord Rosebery imperialistisch. Slechts een minderheid, aan het hoofd waarvan Lloyd George, veroordeelde den oorlog.

Hier te lande bleef de stemming zeer anti-Engelsch. Toen Koning Edward, kort na zijn troonsbestijging, in Februari 1901, op zijn doorreis naar Duitschland, met zijn jacht de haven van Vlissingen binnen stoomde, hief een opeengepakte menigte, die zich aan de beide zijden van den ingang der haven op de hoofden had opgesteld uit volle borst het Transvaalsche volkslied aan. Naar aanleiding van dit incident begaf de Minister van Buitenlandsche Zaken zich naar den Britschen Gezant om de verontschuldigingen der Regeering aan te bieden en hem de verzekering te geven, dat de zaak streng zou onderzocht worden en maatregelen zouden worden genomen waardoor een herhaling bij het aanstaand vertrek van den Koning over Vlissingen onmogelijk zou zijn. De Gezant ontving den Minister, zooals altijd, uiterst vriendelijk en verklaarde aanstonds zeer goed te begrijpen, dat de Nederlandsche autoriteiten geen schuld hadden. Op de vraag van mijn vader of de Koning ontstemd was geweest, antwoordde hij, dat Z.M. het gezang natuurlijk had gehoord, doch dat hij vermoedde, dat de Koning het Transvaalsche Volkslied niet kende en dus de strekking der betooging niet had begrepen. Waarschijnlijk hadden echter de Heeren van het Gevolg den Koning wel op de hoogte gebracht. Volgens de autoriteiten was de zaak van weinig beteekenis. Alle maatregelen waren genomen in overleg met den Engelschen

Consul te Vlissingen, doch men was niet voldoende ingelicht geweest omtrent de vaart van het Koninklijk jacht.

Zooals mijn vader in 1916, in een vroeger door mij reeds aangehaald artikel in dit tijdschrift vermeldde, werd hem, in den zomer van 1901, kort vóór zijn aftreden als Minister, uit Engeland, door personen, die met de wenschen der Engelsche Regeering waarschijnlijk niet onbekend waren, de vraag gedaan of het niet op den weg der Nederlandsche Regeering kon liggen, om den Boeren duidelijk te maken, dat hun zaak verloren was en dat verdere voortzetting van den strijd tot niets kon leiden. Mijn vader antwoordde, dat een zoodanige tusschenkomst van de Nederlandsche Regeering als volstrekt uitgesloten moest worden beschouwd. 'Nadat ons van alle kanten het verwijt had getroffen, dat wij voor onze strijdende stamgenooten niets hadden gedaan, zoude de tijding, dat wij hunne onderwerping aan Engeland trachtten voor te bereiden, een kreet van verontwaardiging hebben doen opgaan.'

Omtrent het slotbedrijf van het Zuid-Afrikaansche drama stel ik mij voor later, in verband met de rol daarin door Dr. Kuyper gespeeld, bij de behandeling der verrichtingen van het door dezen Staatsman gevormde Kabinet, nog kortelijk iets te vermelden.

XXVIII.

Nog twee andere buitenlandsche aangelegenheden: de Dreyfuszaak in Frankrijk en de zoogenaamde Bokser-opstand in China, verwekten in deze jaren hier te lande een grooter belangstelling dan die welke aan gebeurtenissen en toestanden in den vreemde placht te beurt te vallen, al was zij dan ook niet zoo intens als de voor den Zuid-Afrikaanschen oorlog aan den dag gelegde.

Men zal zich herinneren, dat de oorsprong van de beruchte 'affaire Dreyfus', die gedurende de laatste jaren der vorige eeuw de politieke hartstochten in Frankrijk zoozeer in beweging bracht, gelegen was in een rechterlijke dwaling. Een Israëlitische kapitein, onschuldig veroordeeld wegens landverraad, gedegradeerd en verbannen naar het zoogenaamde

Duivelseiland (Fransch Guyana). Deze rechtszaak is tot een groote politieke kwestie uitgegroeid. Ook toen gebleken was, dat het document, waarop de schuld van Dreyfus heette te berusten, niet door hem was geschreven, wisten anti-semieten, nationalisten, clericalen en hooge militairen aanvankelijk te voorkomen, dat het vonnis werd herzien en Emile Zola, die krachtig en welsprekend zijn 'j'accuse' had uitgesproken tegen hen, die verhinderden, dat de waarheid aan het licht zou komen, werd op zijn beurt wegens smaad veroordeeld. Toen in 1899 het Ministerie Waldeck Rousseau was opgetreden, werd eindelijk de revisie van het proces Dreyfus ter hand genomen. Nadat eerst de krijgsraad te Rennes, waarnaar de zaak door het Hof, dat het oorspronkelijke vonnis gecasseerd had, verwezen was, den ongelukkigen ex-kapitein op nieuw veroordeeld had, verleende President Loubet hem gratie. Bij een tweede revisie, door de Regeering gelast, vernietigde het Hof het vonnis en thans zonder de zaak naar een krijgsraad te verwijzen. Later, in 1906, werd bij een wet Dreyfus in rang en eer hersteld en tot chef d'escadron bevorderd.

Hier te lande, evenals trouwens in de geheele beschaafde wereld, wekten deze politieke kuiperijen in Frankrijk de verontwaardiging van het publiek en van de pers. Hanotaux de Fransche Minister van Buitenlandsche Zaken in het anti-Dreyfus ministerie Méline, beklaagde zich in 1898 bij onzen Gezant te Parijs over den scherp hekelenden toon der Nederlandsche couranten bij de beoordeeling der Fransche toestanden en in het bijzonder over hetgeen door den Parijschen correspondent van het Handelsblad. Mr. Louis Israëls, met betrekking tot het proces Zola over Frankrijk zou zijn geschreven[1)] en hij dreigde zelfs dezen correspondent, die tevens den officieelen titel had van advocaat der Nederlandsche Legatie, het verblijf op het Fransche grondgebied te ontzeggen, tot welken maatregel echter, op voorspraak van onzen Gezant, niet werd overgegaan.

De Minister van Buitenlandsche Zaken zoowel als de Gezant achtten het ongewenscht, dat zij die aan een Gezant-

1) Het door Hanotaux aangehaald citaat van hetgeen door Israëls in het Handelsblad zou geschreven zijn, kwam echter in dat blad niet voor.

schap verbonden waren, zich inlieten met de binnenlandsche politiek van het land hunner vestiging en daarom werd Israëls dan ook in overweging gegeven zijn betrekking van advocaat der Legatie op te geven. Hij verklaarde zich daartoe bereid, doch door een misverstand tusschen hem en den Gezant, Ridder de Stuers, verleende deze laatste hem inmiddels reeds zijn ontslag, vóórdat hij daartoe zelf het verzoek had gedaan, waardoor dit onbedoeld den indruk maakte van een straf. Over deze aangelegenheid, die hier te lande groote belangstelling had gewekt en ook in het buitenland de aandacht had getrokken, werd de Minister van Buitenlandsche Zaken in de beide Kamers geïnterpelleerd, resp. door Baron van Welderen Rengers en den Heer van Gilse.

Dat een dagbladcorrespondent niet aan een Legatie behoorde verbonden te zijn, werd algemeen ingezien. Men keurde echter de wijze af, waarop de Gezant, naar men meende op aandrang der Fransche Regeering, tegenover den Heer Israëls had gehandeld. De Minister kwam met grooten nadruk op tegen de bewering, dat hier een strafoefening zou hebben plaats gehad en verklaarde dat de Regeering zich niet had te beklagen over het Fransche Gouvernement, dat op hoffelijke wijze de aandacht had gevestigd op de incorrecte verhouding, dat een officieel persoon, aan de Legatie verbonden, als dagbladcorrespondent zich met groote vrijmoedigheid uitte over de Fransche binnenlandsche aangelegenheden.

De gewelddaden, in 1900 tegenover de vreemdelingen in China gepleegd, zullen wel voornamelijk moeten geweten worden aan het onbezonnen en aanmatigend optreden der groote mogendheden, die de een na de andere zich een Chineesche haven, onder de benaming van erfpacht, hadden weten te doen afstaan en bovendien - althans volgens Borel - aan de ontactvolle wijze waarop vele zendelingen zich gedroegen, waardoor de haat der Chineezen tegen de vreemdelingen werd versterkt. De leden van een geheim genootschap, het meest bekend onder den naam van de Boksers,[1)]

1) De eigenlijke naam was Iho Tuan ‘Genootschap van Vereenigde Vaderlanders’.

vonden, nadat de Keizer door een staatsgreep was afgezet, steun bij de Keizerin-Weduwe en hun leuze werd: ‘bescherming der Dynastie en dood aan de vreemde duivels.’

Toen deze Boksers, ondanks het geruststellende antwoord der Chineesche Regeering op vertoogen der Diplomaten te Peking, doorgingen met het plegen van geweld tegen de vreemdelingen, zonden Engeland en de Vereenigde Staten en later ook de andere mogendheden oorlogschepen naar China, die, op verzoek van het Corps Diplomatique 400 man naar Peking dirigeerden tot bescherming der Gezantschappen. Op het telegrafisch verzoek der Gezanten om meer troepen, daar de toestand ernstiger begon te worden, begaf de Engelsche vice-admiraal Seymour zich met 2000 man op weg naar Peking, doch werd door de Boksers gedwongen terug te trekken.

De leden van het Corps diplomatique, onder wie de Nederlandsche Gezant Knobel, waren nu gedurende enkele maanden (van 10 Juni tot 14 Augustus 1900) ingesloten in het Gezantenkwartier te Peking, zonder verkeer met de buitenwereld, zoodat men in Europa in onzekerheid verkeerde of zij al of niet in leven waren. De groote mogendheden zonden toen meer troepen naar China, om deel te nemen aan een expeditie naar Peking tot bevrijding der Diplomaten.

Nederland begeerde niet, gelijk de groote mogendheden, gebied in China te verkrijgen en onze Regeering was overtuigd van de noodzakelijkheid van een voorzichtig beleid in deze aangelegenheid. Zij oordeelde het bedenkelijk haar handen in dit wespennest te steken en achtte, na overweging, het deelnemen van troepen uit Nederlandsch-Indië aan de expeditie niet noodig. Het was niet te voorzien hoeveel geld en menschenlevens deze actie zou vergen en bovendien waren onze troepen in Indië niet berekend voor een winterveldtocht in een niet tropische streek. Wel hadden wij drie oorlogschepen met landingsdivisies naar China gezonden, aan welker commandanten echter de instructie was verstrekt niet deel te nemen aan eenige krijgsverrichtingen, tenzij de belangen van Nederlanders hen hiertoe bepaald noodzaakten.

Den 14den Augustus werd Peking ontzet, het bleek toen dat de Diplomaten in leven waren. Alleen de Duitsche Gezant,

Baron von Ketteler en de Kanselier van het Japansche Gezantschap waren gedood. De meeste Legatiegebouwen waren vernield, ook het Nederlandsche, alleen de archieven konden gered worden.[1)]

Een onzer oorlogschepen bracht onzen reeds dood gewaanden Gezant en den leerling-tolk van het Gezantschap van Duysberg naar Shanghaï.

Een nota werd tot de Chineesche Regeering gericht, onderteekend door alle mogendheden, die vertegenwoordigers in China hadden en waarbij geldelijke schadeloostelling aan Regeeringen en particulieren en verschillende andere eischen werden gesteld, welke de Chineesche Regeering aannam. De onderhandelingen met China, die door de groote mogendheden werden gevoerd, hadden een langdurig verloop, wegens onderlingen naijver en gemis aan overeenstemming. Nederland verkreeg ten slotte *f* 3.000.000 als vergoeding voor de berokkende schade.

Leusden.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd.)

1) In het Oranjeboek behoorend bij de begrooting van het Departement van Buitenlandsche Zaken voor het jaar 1901 zijn de aanteekeningen van den Gezant Knobel, gedurende den tijd van het beleg, opgenomen.

Dr. J.W. IJzerman
Aetat. LXXV.

Gij vraagt mij een portret van Jan Willem IJzerman, geen levensbeschrijving. Gij wilt een karakterschets, geen jaartallenreeks. Deze opdracht is moeilijk door het niet gelden van het nil nisi bene, doch ik voldoe er gaarne aan, omdat het sujet meer dan mijn belangstelling heeft; en ik verzamel dus de schets, die ik in 1921 van hem gaf in de Aula bij de Oude-Manhuispoort en vele krabbels, die ik in meer dan dertig jaren van hem maken mocht.

Wilt gij zijn uiterlijk: neem den ernst van Verspronck's Pieter Jacobsz Schont, wiens donkere oogen U vasthouden en de vriendelijkheid van Van der Helst's Andries Bicker, wiens bebaarde mond U toespreekt. Of liever nog, bewonder collonel Johan Claasz van Loo onder de officieren van den Sint Joris Doelen, zooals Hals hem bij herhaling schilderde. Dan zult gij hem zien als den leider, beproefd, betrouwd bij allen; den man van doorzicht en levenskunst, aanvoerder van velen. Zwart fluweel met oranje sjerp zou in de zeventiende eeuw zijn dracht zijn geweest, aan het hoofd van een vendel zijn plaats, bij een schuttersmaaltijd zijn zetel.

Verleden jaar, bij zijn eershalve promotie tot doctor in de Technische wetenschap te Bandoeng, werd hij naar voorkomen en inborst met den Admiraal de Ruyter vergeleken, zooals Gerardt Brandt ons dien verbeeldt.

Hoe komt het, dat men bij een schets van IJzerman altijd weer terugziet naar onze ijzeren mannen uit de gouden eeuw?

Om drieërlei redenen. Vooreerst, omdat hij is de kranige Nederlandsche burger, eenvoudig, maar ganschelijk niet

afkeerig van eereteeken en onderscheiding. Dan, wijl zijn blozend en sprekend gezicht op elk schutterstuk zou kunnen voorkomen, maar vooral, omdat Nederland voor zijn energie te klein en de landen van overzee voor zijn breeden blik niet te groot waren. Had hij in het begin-tijdperk van de Oost-Indische Compagnie geleefd, wij zouden zijn portret in een museum vinden met de gouden keten der retourvloot omhangen of met een neger achter zich, die de pajoeng houdt.

In zijn hart heeft hij genoten, toen de Amsterdamsche Senaat onderscheidde den man, qui monstravit factis scriptisque declaravit, amore quam admirabili templa ruinis collapsa in Javae et Sumatrae insulis investigasset perlustrasset explicasset.

Zoo ontwikkelt zich de achtergrond van het portret. IJzerman is vóór alles: koloniale figuur.

Zooals de Compagniestijd had zijn man met den sprekenden naam: Jan Koen, zoo heeft de tegenwoordige koloniale tijd de zijne: David Maarschalk, Jan Willem IJzerman.

Een land zonder koloniën had geen IJzerman kunnen voortbrengen. Men heeft het wel eens een nadeel van het bezit van koloniën genoemd, dat het energie afleidt, die het Moederland rechtstreeks ten goede had kunnen komen. Daartegenover staat als veel grooter voordeel, dat koloniaal bestuur energie opwekt, die anders was blijven slapen of niet tot ontplooiing had kunnen komen. En onder de onstoffelijke voordeelen, die voor het land het beheer van overzeesche gewesten brengt: internationale positie en waardeering, vorming van het volkskarakter door het dragen van verantwoordelijkheid voor het welzijn van vreemde volksgroepen, staling van de volkskracht door het behalen van roem bij goede koloniale resultaten, verwijding van den belangstellingskring, kennismaking met vreemde zeden en gewoonten, scholing in volharding en zelfbeheersching bij de moeilijke leiding van andersbeschaafde maatschappijen, moet niet in de laatste plaats genoemd worden de energie-ontwikkeling van jonge menschen bij het koloniale werk. Bij particuliere onderneming, bestuursuitoefening, wetenschappelijk onderzoek.

When once a boy is out in India, he learns to love his

work, to feel with the people among whom his lot is cast... all the more because he knows that they trust him, that they look to him for guidance, and that they expect in him an example.... Where, except in India, will he find such a school of experience, such a trial of character?[1)]

Hoe had IJzerman zóó tot zijn recht kunnen komen als spoorwegingenieur, als ontdekker, als petroleummagnaat, als stichter van een technische hoogeschool, als vorscher, wanneer wij Finnen of Saksers waren en wanneer een deel van ons land niet aan den equator had gelegen?

Meer dan een ‘eerlijck tuchthuys’ is Indië geweest; een land, waar Coen's uitspraak aan Heeren XVII gold en geldt: ‘in groote interprinssen moet de corragie groot, 't gemoet nobel ende liberael sijn, off het is beter dan men 't niet begint’ (11 Maart 1618).

Waar ik hem voor 't eerst ontmoette? Ter Sumatra's Westkust waar hij hoofdingenieur, chef van den dienst der Staatsspoorwegen en der kolenontginning was, bij de werken aan het herstel der wegen te Kandang Ampat.

Dat was zóó. Eind 1891 was de spoorlijn van Padang naar Fort de Kock in exploitatie en op 1 October van het volgend jaar had plaats de feestelijke opening van de Emmahaven met haar kolenmagazijnen, kolenstortinrichting, opgehoogde kustrif en verdiepten havengrond. Men kon toen met de spoor van Emmahaven op weg naar de kolenontginning rijden tot Solok en Moeara Kalaban en dan was men van het kolenterrein Sawah-Loento niet zeer ver meer verwijderd, al zou het nog tot 1 Januari 1894 duren, vóórdat ook dit laatste stukje voor het publiek verkeerd werd geopend; mede, omdat in dat laatste traject een tunnel van 830 M. lengte moest worden gemaakt.

Welnu dan, IJzerman, in datzelfde jaar 1892 van verlof uit Nederland teruggekeerd, vergezeld van den ingenieur Pierre uit Essen, die met de ontginning van het kolenveld zou worden belast, was nauwelijks op het terrein van zijn werkzaamheid, of er gebeurde met den spoorweg een ramp, die niemand voorzien had. Want in den nacht van 23 op 24 December was er een zoo hevige bandjir in de Anai-

1) Journal of the East Indian Association 1925 p. 72.

rivier als sedert menschenheugenis niet was voorgekomen. Waar deze rivier door de naar haar genoemde kloof door het gebergte breekt, was, evenals de postweg, ook de spoorweg naar de Bovenlanden aangelegd, en de bandjir had de beide wegen met de daarin voorkomende bruggen over een lengte van een paar duizend meter vernield. Geweldige aardmassa's waren onderspoeld en van de kloofwanden omlaaggestort; door den stroom met onwederstaanbare kracht medegesleurde boomen sloegen bruggehoofden en bruggepijlers stuk en de ijzeren boogbruggen, ontzet, verwrongen, vond men een eind stroomaf in de rivierbedding terug. Wat menschenhanden in moeizamen arbeid hadden gemaakt en opgebouwd was in eenige uren vernield en de toegangsweg van de kust tot het hoogland bleef geruimen tijd gestremd. In Maart van het volgende jaar konden weer buffelkarren langs den vernieuwden postweg naar de Bovenlanden trekken en op 5 Juli was de spoorbaan ook weder in zoover hersteld, dat de treinen over het geopende baanvak Kandang Ampat-Padang Pandjang konden rijden. In een half jaar tijds was de vernieling der ongekend zware bandjirs weder tenietgedaan, dank zij den onverflauwden arbeid aan herstellings- en vernieuwingswerken, die zoowel aan den postweg door duizenden Maleiers werd verricht als aan de spoorbaan met zijn hier en daar in de lucht zwevende rails, die door de energie van IJzerman en de zijnen zoo spoedig weder voor den treinenloop was geschikt gemaakt.

In dien tijd was IJzerman een soort dictator ter Westkust; de hoogste bestuursambtenaar hield rekening met zijn wenschen, immers de Regeering hoopte op de spoedige voordeelen van de kolenontginning en den kolenafvoer naar de kust; immers was hij de man, die over extra-treinen, directierijtuigen, een uitgebreid personeel van Europeanen en Inlanders beschikte. In dien tijd was de hoofdingenieurexploitatiechef degene, die met den aanstaanden landvoogd Jhr. van der Wijck rondreisde en dezen inlichtte over den toestand ter kuste. Dat IJzerman een hem geboden zetel in den Raad van Indië weigerde schijnt waarheid; dat hij in zijn hart andere wenschen koesterde werd door vrienden gevoeld.

Intusschen tot zijn pensioneering in 1896 was IJzerman in Padang en Fort de Kock en Solok en Sawahloento een geduchte figuur voor wie hem tegenwerkte of slecht diende, een aangename gastheer voor wien hij noodde, een gerespecteerd chef bij zijn medewerkers, een door de meesten gemakkelijker met achting dan met genegenheid te zien persoon.

Waardoor kon hij zich als een soort machthebbende doen gelden en groote interprinssen ondernemen? Omdat hij als de deskundige bij uitstek voor den spoorwegaanleg en de staatsexploitatie van sporen en kolen ter Sumatra's Westkust gold. Het voorontwerp voor een en ander had hij reeds tijdens zijn tewerkstelling als adviseur bij het departement van Koloniën (in 1886) gemaakt. Het plan om de lijn door de Anai-kloof te maken was toen vastgesteld. Maar bovenal had hij ervoor gezorgd, dat hij bij zijn terugkeer in het volgende jaar naar Indië eene instructie meekreeg, bepalende, dat zijne werkzaamheden ter Westkust werden beschouwd als een afzonderlijke dienst *met zelfstandigheid* van den deskundigen bedrijfsleider. Dat was het systeem-Maarschalk - wij hebben den naam reeds aan dien van IJzerman gekoppeld - waardoor bij den spoorwegaanleg op Java zulke voortreffelijke uitkomsten verkregen waren. En juist toen in 1888 de Staatsspoorwegen op Java tot een onzelfstandige afdeeling van het departement der Burgerlijke Openbare Werken waren geworden (zij zouden dat tot 1916 blijven), kwam IJzerman als zelfstandig bedrijfsleider ter Sumatra's Westkust. Zoo kon hij in de critieke dagen na de Kerstmisbandjir van '92 zelf en direct zijn maatregelen treffen en den allervriendelijkst ontvangen bureaumagnaten van Batavia toonen, wat hij zich veroorloofd had te doen. Hij, die alleen als leider tot zijn recht kon komen en als leider den lande goede diensten bewijzen kon. ‘Men stelt toch ook den legercommandant niet onder den bisschop van Batavia?’

Dat zulk een man zich niet bovenal op zijn plaats zou gevoelen in een debat-gezelschap als de Amsterdamsche gemeenteraad of in de Tweede Kamer, waar hij zich aan de partijdiscipline van een fractievoorzitter had te onderwerpen, begrijpt ieder, die hem kent. Niet in het houden van redevoeringen lag zijn kracht. Deze man van de daad, die de

bizondere gave heeft van menschen om zich te kunnen verzamelen op wiens adviezen hij bouwen kan, blonk echter uit in de beraadslaging over belangrijke aangelegenheden.

In den raad van commissarissen van de Koninklijke Petroleummaatschappij, daar is hij op zijn plaats, wanneer het gaat over groote maatregelen: het bouwen van een raffinaderij hier, het in exploitatie nemen van terreinen daar, het beheerschen van de markt ginds. En wanneer de geschiedenis later de handelingen van zulke commissarissenvergaderingen zal openbaren, zal waarschijnlijk blijken, dat IJzerman's oordeel meermalen dat van andere geniale leiders overwoog, wier namen in de eerste plaats aan deze de wereldomvattende maatschappij verbonden blijven. Zijn kracht is te omschrijven als doorzicht naast bonhomie, helder verstand naast stoeren wil.

Nergens bleek dit beter dan in de bestuursvergaderingen van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, waar mannen van wetenschap en practijk samenwerken. Hier was hij de aangewezen leider gedurende een lange reeks van jaren, en toen hij ten slotte de teugels aan anderen had overgegeven, werd nog dikwijls het verlangen geuit den lang niet altijd zachtzinnigen, vaak bij het cynische af nuchteren leider terug te hebben.

Hij wist altijd precies in welke richting de oplossing van de te bespreken vraagstukken naar zijn meening moest worden gevonden. Onbeduidend gepraat liet hij langs zich heen gaan; bij verschil van gevoelens nam hij ineens de leiding en stuurde de beslissing langs de door hem gewilde lijn. Bij beleefd geuiten tegenstand vriendelijk lachend, overredend bescheid; bij stroeve aanmerking kras, soms heftig verweer. Gaarne zoo beginnend: ‘Welk verstandig mensch zal....’, of: ‘Er zijn menschen, die nooit zullen begrijpen...’ of krasser nog: ‘Meneeeerr,....’

Moest men IJzerman indeelen bij het door Kretschmer *(Körperbau und Charakter)* ontworpen stelsel, hij zou - meen ik - ten deele terechtkomen bij de ‘Tatkräftige Praktiker’ van de cyclothyme en schizotyme doorsneemenschen en ten deele bij de ‘Führer und Helden’ van de genialen met hun opgewekt aanpakken, hun optimisme, hun vlug begrip, hun

beweeglijkheid, hun praktische energie, gezond verstand, vriendelijkheid in den omgang met menschen, vlot organisatietalent, neiging tot despotisme, koele berekening.

Het zou merkwaardig zijn te weten, in hoeverre IJzerman's ontwikkeling van genie-cadet te Breda tot bewoner van Klein Oosterbeek in het Haagsche Bosch en daarna van Wassenaar, te danken is aan erfelijke factoren of aan verworven eigenschappen, aan *nature* of aan *culture*. Om dit te weten zou een enquête noodig zijn geweest, die bij dit louter impressionistische portret niet passen zou. Want, let wel, bij alles wat hier over hem geschreven wordt, poseerde IJzerman niet, ondervroeg men hem of zijne naaste omgeving niet, was van aangekondigd bezoek of interview geen sprake, bleef nazien der proeven achterwege. En Meester Spoelder, die Jan Willem als kind onder zijn leerlingen had geteld, wist zich niet veel meer te binnen te brengen dan diens helderheid en onstuimigheid.

Zoo moet het antwoord op de vraag of b.v. Ir. J.L. Cluysenaer, aan wien hij in 1873 met enkele andere ingenieurs werd toegevoegd om een onderzoek in te stellen naar de beste gelegenheid om op Sumatra spoorwegen aan te leggen, invloed op zijn vorming heeft gehad, hier achterwege blijven.

Zoo kan men hier slechts zwijgen over hetgeen IJzerman heeft geleerd van dien anderen oud-officier van het corps ingenieurs, mineurs en sapeurs der genie: Maarschalk, onder wien hij in 1876 werd geplaatst als sectie-chef bij de lijn Soerabaja-Pasoeroean-Malang. Welken invloed heeft de Preanger omgeving, waarin hij sedert 1878 als ingenieur bij de Buitenzorg-Tjitjalengkalijn dienst deed, welken die van de Vorstenlanden daarna op hem uitgeoefend, toen hij de lijn Djokjakarta-Tjilatjap tot stand bracht?

Voor den buitenstaander blijven het altemaal vragen; evenwel staat vast, dat toen ter tijd groote invloed ten goede op IJzerman is uitgegaan van zijn overleden echtgenoote, een vrouw van beteekenis, die ‘alles goed deed’ en ‘alles kon’. Buitenzorg en Padang gewaagden ervan; het was (tusschen 1880-1890) IJzerman's tijd van grootste activiteit, niet achter de schrijftafel, maar bij den ingenieurs-

arbeid op het terrein. Zelfs hem ondergeschikte, oudere ingenieurs werkten gaarne onder den voortvarenden, practischen chef, die wel ruw en driftig wezen kon, doch ook weekhartig en gevoelig. Zoo zag Sumatra hem terug uit Nederland met zijn tegenwoordige echtgenoote tot 1896, toen hij pensioen aanvroeg en verkreeg. Toen bleek de vijf-en-veertigjarige man gerijpt te zijn tot een bezadigd, flink zakenman.

Nu vestigde hij zich te Amsterdam in de Roemer Visscherstraat, en daar begon voor hem een nieuwe carrière in de petroleum. Hij kwam in aanraking met bankiers, die de Petroleum-maatschappij Moeara Enim wenschten op te richten en die hem vroegen als directeur van die Maatschappij op te treden. Hier begint een hoofdstuk van zijn leven, dat voor velen een gesloten boek is, en waarin het slechts vergund is te lezen door de welwillendheid van een deskundige, die daaromtrent het volgende mededeelt:

> Met groote energie heeft hij dat werk aangevangen, dat oorspronkelijk bestond in het maken der ontwerpen voor een raffinaderij te Pladjoe, het bestellen van boormateriaal en het aanstellen en uitzenden van personeel. Dit alles vergde veel arbeid en overleg, doch daarna kwam de groote kwestie hoe de olie te verkoopen.
> De Koninklijke was tegenover Moeara Enim als gevreesde concurrent vijandig gezind en weigerde samenwerking. Om op alle verkoopplaatsen ook in het buitenland agenten aan te stellen en dépôts te maken was te kostbaar. De Moeara Enim-directie kwam toen in aanraking met de agenten der Standard Oil Company, die aanboden de olie voor Moeara Enim in den handel te brengen. Vele vergaderingen hadden daarover te Londen plaats tusschen de heeren der Standard en de Commissarissen der Moeara-Enim, met medeweten der Regeering. Toen de onderhandelingen afgeloopen waren en de contracten zouden worden geteekend, heeft iemand den heer Minister Cremer gewaarschuwd tegen dien maatregel, en kreeg Moeara Enim een telegram van den Minister, dreigend geen concessie te zullen verleenen in de plaats van de nog loopende vergunning, indien het plan zou worden doorgezet. Dit maakte, dat de onderhandelingen moesten worden afgebroken. Het is IJzerman zeer kwalijk genomen door het publiek; heel wat hatelijkheden en prenten zijn daar toen over verschenen in de tijdschriften. Toen is voor hem een moeilijke tijd aangebroken van onderhandelen met de Koninklijke, waarmede ten slotte vriendschap is gesloten, en sedert dien tijd is de prettigste samenwerking ontstaan, die daarmede is geëindigd, dat de Koninklijke de Moeara-Enim Maatschappij in 1904 geheel overnam.
> In dien tijd is tot stand gekomen de overeenkomst met de Shell omtrent het vervoer der olie door het Suez-kanaal. Tot 1901 nl. mocht geen olie en geen benzine door het Suez-kanaal vervoerd worden. Daardoor had benzine geen waarde en werd de overdag geproduceerde hoeveelheid 's avonds verbrand. Bij die onderhandelingen met de Shell heeft de

Heer IJzerman een groote rol gespeeld door zijn helder zaken-inzicht, en kreeg hij spoedig de leiding. Bij de Moeara Enim was zijne positie niet altijd aangenaam, daar hij recht door zee ging waar het de belangen der Moeara Enim Maatschappij betrof, terwijl anderen menigmaal bijbedoelingen hadden, die met de belangen der Maatschappij niet overeenkwamen. Zoo wilde men b.v. de Moesi Ilir Mij. verbinden met de Moeara Enim, omdat de eerste slecht en de laatste goed ging. Heftige scènes zijn daarvan meer dan eens het gevolg geweest. In alles heeft IJzerman zich als de meest intègre man van zaken getoond. Toen meer petroleummaatschappijen olie aan de markt gingen brengen, is eene gezamenlijke verkoopmaatschappij opgericht: de Asiatic Petroleum-Maatschappij, welke maandelijks in den Haag vergaderde: deKoninklijke, de Dordtsche, de Palembang-Sumatra, de Moesi Ilir en de Moeara Enim.
Naarmate de zaken zich uitbreidden, werden de onderhandelingen met de Engelsche belanghebbenden, voornamelijk Sir Marcus Samuel, gevoerd door Deterding, die toen op den voorgrond begon te treden, doch steeds bij IJzerman kwam confereeren als er moeilijkheden waren; en meermalen moest IJzerman naar Londen gaan om de zaken recht te zetten. Sir Marcus zeide eens: IJzerman is a sharp man, but I like him because he is honest.
Na de overname van de Moeara Enim door de Koninklijke is IJzerman als Commissaris bij de Koninklijke opgetreden en langzamerhand heeft hij daar een leidende positie verworven. Onder anderen zijn in den laatsten tijd zeer belangrijke wijzigingen in het heele bestuur der Koninklijke-groep gebracht, waarbij IJzerman een voorname en verzoenende rol heeft gespeeld, toen de gemoederen nogal beroerd waren.
Men roemt algemeen het werken van IJzerman in Indië, maar niet minder is door hem na zijne pensioneering in Holland verricht.

Spoorwegen, steenkolen, petroleum, voor welke belangen ook IJzerman in de bres stond, daarnaast vond hij altijd gelegenheid toe te geven aan zijn neiging tot wetenschappelijk onderzoek. Of hij op Java, op Sumatra of in Nederland woonde, altijd weder voldeed hij aan zijn lust tot onderzoek. Of het Hindoesche tempelruïnes of Sumatraansche binnenlanden of Haagsche archieven betrof, steeds hield zijn geest zich bezig met vragen waarachter het de moeite waard was, het antwoord te stellen.

Bij IJzerman komt de Nederlandsche trek om naast den beroepsarbeid nog iets anders om handen te willen hebben al zeer gelukkig uit. Zijn aangeboren lust tot weten - Latijn en Javaansch leerde hij op lateren leeftijd; tijdens zijn verloftijd te Amsterdam volgde hij colleges in physica - vond in Indië en later in 's Rijks Archief te 's-Gravenhage ruime bevrediging.

Wanneer men dezen trek bij velen in Indië waarneemt en dan zou denken aan een specifiek koloniaal verschijnsel,

n.l. het streven naar zelfbehoud, teneinde in de materialistische omgeving niet te gronde te gaan, zou men zich toch vergissen. Want ook in de eerste koopstad des Rijks komt deze trek op veelal zeer verblijdende wijze tot uiting. Wie daar de bankiers en de kooplieden kan gadeslaan in hun toewijding aan ideëele zaken, hun schenken van tijd en geld en belangstelling aan wetenschap en kunst, b.v. aan de verrijking der openbare schilderijenverzamelingen, het steunen van goede muziekuitvoeringen, het in 't leven houden van ‘Artis’, de stichting van een koloniaal centrum, het mogelijk maken van dure edita, het inrichten van tentoonstellingen, - die is overtuigd, dat de maecenaten der grachtenhuizen zich door warme belangstelling en degelijke deskundigheid onderscheiden.

In zulk een milieu was de gerepatrieerde IJzerman volkomen op zijn plaats, en ieder die met dat milieu bekend is kan verhalen doen omtrent een door een geleerde aangevraagd boek, dat plotseling in een bibliotheek stond waarin het reeds vroeger aanwezig had behooren te zijn, of omtrent het knipoogje, dat het tekort op een tentoonstelling deed verdwijnen, of omtrent den Jan-Mayensteen, die aan het eind van een vergadering op een papiersnipper was volteekend, of omtrent het begeerde tijdelijk penningmeesterschap van het Instituut in de van Galenstraat, dat in enkele maanden op stevigen grondslag kwam te staan.

Zooals IJzerman ook volmaakt op zijn plaats was in de Vorstenlandsche wereld, waarin na 1880 belangstelling ontstond voor de ruïnes der gebouwen van tien eeuwen geleden, of op Sumatra, waar een witte plek op de kaart nog diende te verdwijnen, of in de archieven van Spanje, waar gegevens omtrent de zeevaart op den Indischen Archipel verscholen lagen.

Tijdens zijn verblijf te Djokjakarta (1884-1886), richtte hij daar de Archaeologische Vereeniging op en als haar voorzitter begon hij een stelselmatig onderzoek naar de Hindoemonumenten in die streken in te stellen.

De Prambanantempels leverden hem stof tot een voor dien tijd voortreffelijke monographie; de verborgen voet van den Baraboedoer werd door hem ontdekt; de ingenieur stelde de constructie der monumenten vast, de historicus vorschte naar de oplossing van de daaraan verbonden vragen.

Nu volgt de verloftijd in den Haag, waar hij aan het Prins Hendrikplein woonde en aan het departement van Koloniën werd te werk gesteld in verband met de voorbereiding van het wetsontwerp betreffende den Sumatra-spoorweg en de kolenontginning. Dan volgt de Sumatratijd en daarmede naast den stoeren arbeid weer het wetenschappelijk onderzoek.

In Juni 1889 bezoek aan de ruïnes te Moeara Takoes, waarbij men wandelde van Pajakoemboe naar Pangkalan-Koeta-Baroe en verder per prahoe de stoepa bereikte. In October van dat jaar hernieuwd onderzoek van het monument, dat leidde tot de publicatie van de beschrijving in 1891.

Er was nog een ander groot vraagstuk ter kuste: de mogelijkheid van kolenafvoer langs een spoorweg dwars door Sumatra naar de Oostkust. IJzerman besluit het op te lossen en onderneemt in Augustus 1890 zijn eersten Koeantantocht tot Loeboekambatjang, waar hij gestuit wordt door de zich onafhankelijk gevoelende bevolking. Reden om in Februari 1891 den tweeden Koeantantocht te ondernemen, waarvan men de uitkomst leest in het reisverhaal van Padang tot Siak (1895).

Na den terugkeer naar Nederland was het Haagsche Rijksarchief de plaats van zijn exploratietochten, opsporingen, vondsten. Voortaan zou hij de exploratie van Oost en West ter plaatse overlaten aan jongeren, die hij zou uitzenden op expedities, in de voorbereiding waarvan hijzelf een groot aandeel nam. Daartoe stelde hem het wetenschappelijk vereenigingsleven in staat, dat zijn volle aandacht had. De commissie van bijstand voor het archaeologisch onderzoek van Java, de Linschoten-vereeniging, het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap vooral, en nog vele andere vereenigingen en commissies, profiteerden van zijn adviezen en organisatietalent.

Het resultaat van zijn eigen archiefstudiën verscheen onderwijl geregeld in druk. Dirck Gerritsz Pomp's reis naar China, de twee deelen omtrent de Eerste schipvaart naar Oost-Indië, Hendrik Ottsen's reis naar Brazilië getuigen van IJzerman's weetgierigheid en volharding. Zij staan aanstonds gevolgd te worden door Olivier van Noort's wereldomzeiling. Ook in

een reeks van tijdschriftartikelen toonde hij zich een degelijk en gelukkig speurder naar nieuwe gegevens omtrent de eerste tochten der Nederlanders naar andere werelddeelen.

Het spreekt haast vanzelf, dat iemand, wiens gedachten voortdurend de reizen van anderen vergezelden, ook zelf weder naar de landen van overzee verlangde; herhaaldelijk zag hij Indië weder, voor handelszaken, om een wereldtentoonstelling te doen slagen of een hoogeschool op te richten, en steeds kwam hij verfrischt terug, met nieuwe indrukken en in staat tot nieuwe vergelijkingen.

Naast kracht is wel zijn typeerendste kenmerk de helderheid, de opgewektheid van zijn geest; de veerkracht, die hem, ondanks veel tegenspoed op verschillend gebied, tot op hoogen ouderdom is bijgebleven. ‘Een rijk leven’, zou hij zelf zeggen.

J.C. VAN EERDE.

Een boek over hedendaagsch Zuid-Afrika.

W.H. Dawson, South Africa; People, Places and Problems. - London, Longmans, Green and Co., 1925.

Kennis te nemen van hedendaagsche toestanden in Zuid-Afrika is voor den Nederlander, die wel eens wat sterk gebonden blijft aan voorstellingen gevormd tijdens den Boerenoorlog, tegelijk nuttig en weinig gemakkelijk. Letterproducten in het Afrikaansch komen gemeenlijk niet op zijne tafel; in het Hoog-Hollandsch vindt hij over het onderwerp niet veel, en tegen Engelsche boeken bestaat bij wie zich de jingo-literatuur uit den Milner-tijd herinnert, licht zeker vooroordeel. Het lijkt mij daarom niet kwaad den *Gids*-lezer te verzekeren dat zoo hij een prettig geschreven en hoogstaand boek mocht willen lezen over Zuid-Afrika zooals het thans bestaat, hij in bovengenoemd werk van Dawson zijne gading vindt.

De Boerenoorlog was niet het minst hierom misdadig, wijl blanken elkander te lijf gingen in het aangezicht der Kaffers. Dat de kwestie of Zuid-Afrika een land voor blanken zal kunnen blijven, het centrale vraagstuk van hun beider toekomst uitmaakt, werd in de hitte van den strijd tusschen Boer en Brit uit het oog verloren. De heer Dawson begaat die fout niet; reeds in zijne voorrede komt uit, hoe opzettelijk hij op deze zaak het oog gevestigd houdt:

If at the end of my task I cherish one hope more strongly than any other, it is that what I have written may contribute in some measure to the fuller reconciliation of the European races in South Africa, and

therewith to the achievement of that true unity of heart, will and purpose of which political union is a symbol. The need for such unity is imperious, since without it Western civilization in that country can hardly count upon an assured future.

The question which confronts every life, that of the nation as much as that of the individual, is he pivotal question upon which the entire history of biological evolution, from the appearance of the primordial germ forward, has hung: it is this - '*What can you make of yourself?*' I formed the rather painful impression that South Africa has not as yet made up its mind how that question should and shall be answered. No factor in its decision is so weighty as the problem of the Native, and the European races will be wise if they face this problem while still able to discuss and adjust their differences (so to speak) out of the Native's hearing. At present their press and literature are practically a sealed book to him, but that will not be the case always, and to allow the Native population to be drawn into the domestic quarrels of those whom it has been accustomed so long to regard as its masters would be a fatal blunder.

Kan nu de eenheid van wil tusschen de blanke nationaliteiten in Zuid-Afrika tot stand komen zonder dat deze nationaliteiten zelve in elkander opgaan? en zoo niet, zal in het amalgama de Afrikaansche nationaliteit de sterkste blijken? Ziehier de vragen die den Nederlander wellicht het meeste belang inboezemen. Ik kan ze niet beantwoorden, maar ga iets anders doen: iets vertellen over Zuid-Afrika zooals onze Engelsche schrijver het gezien heeft. Eerst wat cijfers:
De volkstelling van 1921 leverde de volgende resultaten op:

	Blanken (in %)	**Anderen (in %)**	**Totaal**
Kaapprovincie	651.000 (23)	2.136.700 (77)	2.787.700
Natal	137.000 (10)	1.295.900 (90)	1.432.900
Transvaal	543.000 (26)	1.547.400 (74)	2.090.400
Or. Vrijstaat	188.000 (30)	442.200 (70)	630.200
Totaal	1.519.000 (22)	5.422.200 (78)	6.941.200

Dat is te zeggen dat het aandeel der gekleurde bevolking tusschen acht en negen maal grooter is dan in de Vereenigde Staten. Zij is samengesteld uit Kaffers, Hindoe's en overige gekleurde bevolking ('mixed and other coloured people', in het vervolg aan te duiden als 'kleurlingen'):

	Kaffers	Hindoe's	Kleurlingen	Totaal
Kaapprovincie	1.644.000	7.700	485.000	2.136.700
Natal	1.143.000	141.800	11.100	1.295.900
Transvaal	1.501.000	16.100	30.300	1.547.400
Or. Vrijstaat	424.000	400	17.800	442.200
Totaal	4.712.000	166.000	544.200	5.422.200

Hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat buiten de Unie vallen drie territoriën met Kafferbevolking (Basoetoland, Swaziland en Beetsjoeanaland), en dat het door de Unie bestuurde voormalig Duitsch Zuidwest-Afrika overwegend gekleurde bevolking heeft (in 1921 20.000 blanken en 208.000 kleurlingen).

Van de Kafferbevolking wordt 1/3 als gekerstend opgegeven. Slechts 7% dier ‘Christenen’ behooren tot de verschillende Gereformeerde kerken, 12% tot de Luthersche, het overige gedeelte tot Engelsche kerken (41% Methodisten).

De bevolkingsdichtheid is 14.6 op de vierkante mijl (in Nieuw-Zeeland 11.6, in Canada 2.4, in Australië 1.8). In Natal bedraagt zij 40.5, in Transvaal 18.9, in den Vrijstaat 12.5, in de Kaapprovincie 10.1. Aan blanken telt de Unie 3.2 op de vierkante mijl (in Transvaal 4.9, in Natal 3.9, in den Vrijstaat 3.8 en in de Kaapprovincie 2.4).

De afkomst of het taalgebruik der blanken worden door de volkstelling niet onderscheiden, wel hun geloofsbelijdenis. Op grond der daaromtrent voorkomende cijfers mag worden aangenomen dat 56% der blanke bevolking van Afrikaansche nationaliteit is, even boven 36% van Angelsaksische, terwijl de rest in hoofdzaak uit Duitschers, Skandinaviërs, Nederlanders en Israëlieten is samengesteld.

De officieele talen der Unie zijn Afrikaansch en Engelsch; beide moeten door de ambtenaren worden beheerscht. Eén taal sprekende sollicitanten worden aangesteld onder verplichting, binnen de vijf jaren ook de andere taal te leeren gebruiken. De practijk?

In practice the Englishman or Scot of the less reflective type decides the language question to his own complete satisfaction with a summary: ‘Hang it, but we live in a British colony, don't we? Why should I speak Dutch?’.... The Dutchman asks with equal or greater justification:

> ‘Why should I speak English? We were here before the *rooineks*’.... The uni-lingual official, particularly if British, usually has his way. One such told me gleefully of a severe ‘tussle’ which he had recently had with an obstinate Boer farmer who declined to speak English. The Dutchman had adressed him in the *Taal*, receiving the curt reply: ‘Don't understand (which was not true); speak English.’ Thereupon the Dutchman professed his own lingual limitations in turn, and that with great volubility. So the two faced and fired at each other for some time, and the business in hand made no progress. ‘I was determined to make the beggar speak English,’ said my informant, and in the end he gained his point.... By way of intelligent contrast I heard of British settlers in the interior, who, in the interest of good neighbourhood, had at once made a point of learning the *Taal*....

De schrijver schijnt dit te willen prijzen als een genereus besluit; het kan harde noodzaak geweest zijn, immers hij laat er op volgen dat er streken in het binnenland voorkomen waar men even weinig met Engelsch terecht kan als in een salon te Durban met Afrikaansch. Een uiting als ‘Afrikaans is at best a nondescript language, without literature,’ kenschetst zijn taalkundige onbevoegdheid. Zelf deelt hij mede dat ‘famous Oxford’ Afrikaander ‘Rhodes scholars’ niet doet verleeren aan de Afrikaander pers mede te werken; had hij er nog wat meer belangstelling voor gehad, het zou hem niet onbekend zijn gebleven dat er in het Afrikaansch niet enkel kranten worden gedrukt.

‘More serious than the language question is the alleged desire of the Dutch Nationalists for secession.’ Over dit punt spreekt de schrijver met onbevangenheid:

> Is Empire an end in itself, or only a means to larger purposes outside and transcending itself? Those who hold the narrower view have the facts of history angainst them.. There can be no higher, sublimer, more intelligent object of imperial policy than to evolve new nations, train them to independence, and so equip them that each may be enabled to go its own way in the world and make its distinctive contribution to civilization and human progress.... To give to their country, its life, thoughts and institutions, not a British nor a Dutch but a distinctively South African stamp and individuality should be the aim and ambition ol the European races. Such a union need involve no absorption or assimilation, by one race or the other. Briton would still be Briton and Boer would remain Boer, the two ‘not like to like, but like in difference’... Their collective energies being thus concentrated upon the fruitful task of working out their country's development and solving its problems on specifically South African lines, the still disaffected Dutch might lose zest for uncertain political experimentation....

> There is endless talk of peace and the need for it, yet hitherto it has failed to materialize. Where is the great conciliator, the final unifier, who will come with love and goodwill in his heart and healing on his lips?

Vrede mogelijk; amalgama niet waarschijnlijk, doch beide deelen bouwend aan een Zuid-Afrikaansche individualiteit. Zuster der ‘âme belge’, aan wier invloed de Vlamingen zich onttrekken willen? De gevallen België en Zuid-Afrika staan niet gelijk. België is wrijvingsgebied tusschen twee culturen die elk haar centrum hebben in een aan België grenzend land; Zuid-Afrika is veel meer een wereld op zichzelf, en in Zuid-Afrika staan de gezamenlijke blanken in een defensieve houding tegenover de zwarten. - In ieder geval, wat ook de toekomst brengen moge, afgeslepen zijn de individualiteiten van Brit en Afrikaander nu nog in het minst niet:

> It is impossible to speak of a South African type as one can of an Australian or a Canadian type. There are more or less typical South African British, and more rather than less typical South African Dutch, but of an amalgam of the two there in little trace.... It may be doubtful whether of real assimiliation more can be expected for a long time than will result naturally from extended intermarriage....[1)]

Trekken, aan alle blanken in Zuid-Afrika gemeen, schijnen zeker reeds op te merken:

> South Africans in general impress you as essentially a bright, a buoyant, a happy people. How comes it that they are so? Is it that the sun pours more of its magic into their veins than into ours; is it due to the alchemy of the wonderful air, clear, limpid, exhilarating; is it their nearness to nature in this land where nature counts for so much and the works of man for so little; is it their youth and the dower of vigour, hopefulness, and confidence that are youth's eternal gifts? Their happiness is, I think, due to all of these things together; and being happy by instinct they are kind-hearted with a kindness which is uncalculated and spontaneous, and of which their hospitality is just a natural overflow.

Andere trek:

> You cannot help but be impressed by a quiet modesty of demeanour which was never yet claimed as an Englishman's special characteristic. In shedding much traditional reserve and reticence, the outcome in part of sea-bound isolation, the British South African seems to have

1) Dat een Engelschman een Afrikaansch meisje huwt, komt meer voor dan het omgekeerde.

> shed also much of his assertiveness, and (Union politics apart) I found him very tolerant.... How the South African comports himself as a public speaker I had no opportunity of judging, but it was whispered in my ear that the Dutchman outshines the Englishman in that capacity.[1] Social intercourse appeared to me more natural and freer from unnecessary convention than at home.

In uiterlijke verschijning hebben, bij merkbaar onderscheid Boer en Brit toch ook al veel gemeen:

> Physically the South Africans of both European races look a strong, well-built, virile stock, the women not less than the men.... The English may lack, on the whole, the robust amplitude of the typical Dutch; but with less bulk they are said to be more mobile.

Een groot gedeelte van het boek is aan het naturellenvraagstuk gewijd, dat volgens schrijver een dreigender aanzien heeft dan menig blanke in Zuid-Afrika bevroedt. ‘Europeans as a whole are doing their best to make impossible the ideal of a White South Africa to which they all pay lip service.’ De goedkoope werkkracht der naturellen is Zuid-Afrika's vloek, maar niemand trekt daar voor zichzelven de consequentie uit:

> The spokesmen of industrial capital say ‘Leave us alone, to reduce the costs of production, as we best know how, by the application of natural influences’ - and they mean by this the maintenance of a ratio of, at the most, one quarter of White to three-quarters of Black labourers, and a smaller as soon as practicable. The agriculturists say ‘Do all you can for us, and we shall be able to employ more labour’ - but they mean more Natives. The labour unions enforce a colour bar with the two-fold effect of preventing the Natives from doing skilled work and the White workmen from doing any other. The mass of consumers say to both industrialists and agriculturists: ‘Do, for the sake of the white skin common to all of us, employ all the European labour you possibly can, but leave us our Black domestics.’ So the question moves in a vicious circle....[2]

Mijneigenaar en landbouwer vereenigen zich in het streven, door het gebruik van gekleurde werkkrachten de

1) In Europa geldt dit voorzeker niet!
2) ‘It certainly seemed a glaring inconsistency while I was at Johannesburg (leest men elders in het boek), that the gold mines ware full of plump Black labourers, largely imported from a foreign country [Mozambique], while on the Rand, between Randfontein and Springs, tens of thousands of White mechanics, artisans, and general workers were reported to be unemployed and many of them destitute.’

productiekosten laag te houden. Zij houden daarmede de industrieele ontwikkeling tegen, die een koopkrachtige binnenlandsche markt verlangt.

In 1891 bleek de blanke bevolking van Zuid-Afrika, vergeleken bij die van 1871, te zijn verdubbeld, en die van 1911 was tweemaal zoo groot als die van 1891. Van 1911 tot 1921 evenwel nam zij toe niet met 50 maar slechts met 19%. De niet-blanke bevolking nam van 1891 tot 1911 toe met 69%, van 1911 tot 1921 met 15%. De griep van 1918 teisterde de niet-blanke bevolking veel heviger dan de blanken; zij rukte een half millioen gekleurden weg. Waren dezen in het leven gebleven, de toeneming der naturellen zou in het decennium 1911-1921 26% hebben bedragen en dus die der blanken hebben overtroffen. Het geboortecijfer der blanken is dalende (30 per duizend in 1913-'17, 28 per duizend in 1918-'22) en kan nog veel verder dalen; het sterftecijfer is reeds zoo laag dat het niet veel verder kan dalen. De naturellen hebben een zeer hoog geboortecijfer en een eveneens hoog sterftecijfer, dat evenwel snel daalt. De vroegere verdubbeling der blanke bevolking in 20 jaar was niet een gevolg van geboorteoverschot alleen, maar ook van immigratie; deze nu nam na 1911 af.

> Every known and visible element in the problem is on the side of the aboriginal races. It is clear that these races as a whole are not going to succumb as the aborigines of Australia have done, or even to fall behind as the Maoris of New-Zealend and the Negroes the United States are slowly doing to-day[1)].... In the absence of a new set of conditions, which will bring about a large and progressive increase of immigration, European civilization has no future.... If the Black menace is to be overcome at all it must be dealt with now, while its proportions, serious though they are, are perhaps still compassable.... The frontal attack will be a bold policy of settlement, made possible by the more vigorous and purposive development of the country's agricultural resources and the opening up of vast regions of fertile land now lying idle and waste owing to lack either of irrigation, transport facilities, or capital..... Equally necessary will be the establishment of new and the expansion of existing industries on the basis of White labour by the use of the raw materials which exist in the country in such great variety and amount, yet are now sold oversea in order to be there manufactured.

1) In de Vereenigde Staten nam van 1910 tot 1920 de negerbevolking toe met 6.5%: de geheele bevolking met 16%.

En de naturellen dan? Hun wil schrijver in Beetsjoeanaland, Swaziland, Basoetoland, Zoeloeland, Pondoland en elders gebieden aangewezen zien waar zij uitsluitend de bevolking zullen vormen en tot het uitoefenen van hun eigen economie, eindelijk tot zelfregeering, zullen worden opgeleid. Van deze ‘segregatie’ zullen zijn uit te zonderen alle halfbloeden (die zich reeds aan de blanke samenleving hebben aangepast, en alle naturellen in dienst van blanken, tot zij uit vrijen wil van den werkgever door een blanke zullen zijn vervangen. ‘Under the Native Land Acts passed between 1913 and 1920 large areas have already been set apart in various parts of the country for the exclusive use of the Natives, but far more could be done in that direction.’ Het groote obstakel is het vooroordeel van den blanke tegen ‘Kafferwerk’, dat tot dusver onoverwinnelijk lijkt. ‘The answer is that labour only degrades itself by despising any honest work as common and unclean.’

In de Naturellenpolitiek nadert schrijver dus zeer dicht het standpunt der Nationalisten onder Hertzog. Hij lijkt mij terecht te verzekeren dat het behoud van Zuid-Afrika als een land voor blanken tot den prijs staat dien hij noemt. Hoe dreigender het gevaar wordt, zoo gegronder het vermoeden dat de naturellenkwestie eerlang door alle blanken als het centrale vraagstuk van Zuid-Afrika's toekomst zal worden beschouwd.

Ik heb maar eenige grepen uit het boek gedaan; niets gezegd van de aanschouwelijke voorstelling die het geeft van stad en land in Zuid-Afrika, van de ontwikkeling van den mijnbouw en van den landbouw, van onderwijs, van gemeentelijke instellingen, van irrigatie. Een der hoofdstukken, een beschrijving inhoudende der Karroo, heeft groote letterkundige waarde. Dawson heeft dat land der eindige verten, ‘vast stretches of flat country, bounded on the far horizon in every direction by eminences,’ lief gekregen.

Er is een school in de Karroo die tot zinspreuk heeft gekozen: ‘Animos colles confirment.’

> I like that motto, and admire the taste of those who chose it. South Africa will never go wrong so long as its youth loves the mountains and

> looks to them for help. There, as everywhere, they are the spirit's true sanctuaries....

De Engelschman, mag men besluiten, die ons dit boek over hedendaagsch Zuid-Afika schonk, heeft gereisd met een open gemoed. Ik wilde voor een lief ding, dat ik er het gelijkwaardig boek van een Nederlander naast kon stellen, maar voor het oogenblik zou men daar te vergeefs naar zoeken.

H.T. COLENBRANDER.

De pen op papier

- Omdat ik den zomer, stel ik mij voor, heb doorgebracht in een tent op het strand, zoodat ik ter weerszij van mijn oogen, aanhoudend dichtgeknepen geweest in het zonlicht, spierwitte hanepoten over mijn bruine slapen heb; zoodat mijn beenen die ik, thans weer in mijn kamer, onder de schrijftafel over elkaar sla, zachtjes branden op de plekken waar ze elkaar aanraken; zoodat het zitten zelfs op een stoel als iets te hoogs gevoeld wordt, want ik bleef uren achtereen gehurkt op het zand onder het zeil, dagen lang leek het, uitkijken door de driehoekige opening der tent over zee, en nu hebben mijn handen uit die gewoonte zooiets als een zucht behouden om over mijn knieën heengeslagen te zijn en voelen zich, hier boven het schrijftafelblad, vreemd van plotselinge onbestemdheid, leeg, fladderend in een oneindige ruimte, en mijn pen begint als een doelloos vogeltje vage cirkels te beschrijven, van den inkt naar het papier en boven het papier heen en weer; - maar mijn oogen letten daar niet op, evenmin als op het verwarde krassen en zwieren van een enkele meeuw, want nog steeds halfdicht, zich beschermend tegen een zilte wind, turen zij de kust langs, naar de eerste huizen der badplaats, draaien vandaar langzaam zijwaarts met den horizon mee tot het punt waar de zon recht boven zee staat en een streep kaatsende stralen het water voor den blik onbegaanbaar maakt, duizelen één moment en keeren dan met een ruk terug, om, tusschen mijn knieën door, omlaag te zien naar mijn voeten die zich in het warme zand hebben ingewoeld; - ja, ik weet zeker, ik kan hier honderd maal mijzelf tot bewustzijn willen roepen om mijn aandacht te

bepalen tot hetgeen ik schrijvende ben, het zal tevergeefs zijn: ik ben vervreemd, mijn huid is te lang onbedekt geweest, mijn bloed is te dicht aan alle zijden tot vlak aan de oppervlakte genaderd, en ikzelf, met dit bewustzijn, heb part noch deel meer aan dit lichaam, aan deze halfdierlijke gestalte die voor mijn schrijftafel zit als in een tent; *hij is het die schrijft*, die mijn pen laat zwieren en met lange golvende slagen laat zweven als een meeuw, die een eigen monsterlijken droom droomt waar mijn bezinning geen vat op heeft; - vroeger, toen mijn bewustzijn schreef, met voorzichtige op- en neerhalen, klaar en helder, de resultaten opteekenend van abstracte rêveries waarmee ik met gepijnigd wijsgeerengelaat door de stadsbuitenwijk waar ik woon had gedrenteld, - welk een moeite kostte het vroeger om mijn gedachten zooiets als vleesch en bloed van ontroering te verleenen; - terwijl thans, nu het vreemde vrije zwaaien van mijn eigenmachtige hand zelfstandig schrijft, ik begin te merken dat hij zichzelf kant en klaar in den vorm uitdrukt, het droomend dier, en dat mijn wakker bewustzijn niet beter kan doen dan zich aan hem te meten, tegen hem op te worstelen en deze willekeurige bewegingen van de pen op het papier te volgen en zoo mogelijk in zijn macht te krijgen; - besta ik zoodoende niet uit twee elkaar tegenwerkende elementen, elkaar bestrijdend, buiten contrôle der rede, *misschien op leven en dood?* -

- Omdat ik bovendien onlangs, in dit eenzaam voorjaar namelijk, na tallooze vergeefsche nachten van bittere inspanningen, waarin het mij mislukte mijn ziel in haar intellectueele essentie omhoog te drijven tot wat ik noemde een ‘zien van God,’ - mij voorgenomen had het andere uiterste te kiezen en haar bij mij omlaag te houden in het lichaam, zoodat ik besloot alleen nog datgene te schrijven, wat het schrijven zelf tot een *physiek* genot maakt, tot een avontuur of match; - want ik ken nu, dacht ik, de regels van dit spel en voel me er opgewassen tegen; ik moet weigeren aan iets te werken dat met emotioneelen aandrift begonnen, met talentvolle studie voortgezet en met den bewusten durf der speculatie voltooid wordt; ik moet vergen dat het onderwerp op mij toe schiet als een zóó sterk tegenstander dat hij mij aan 't werk zet en aan 't werk houdt om niet onder hem te zwichten;

- het psychisch gedeelte laat ik dus aan hem over, maar voor mij, meende ik, is het eenige criterium het physiek genot tijdens het schrijven, een genot zoo intens dat in hoogste instantie alle droefgeestige literatuur door onvolledigheid iets onoprechts moet hebben, te weten een ondankbaarheid van den schrijver die toch maar verzwijgt dit groote genot tijdens zijn mismoedige volzinnen beleefd te hebben, hetgeen verklaart, waarom het neerslachtig realisme van eenige tientallen jaren geleden gepaard ging met zoogenaamde objectiviteit (d.w.z. dat de schrijver zichzelf uitschakelde) want anders had de schrijver van zichzelf in zijn pessimistisch wereldbeeld een lachende wanklank moeten maken, wat natuurlijk zijn boek bedorven had; - en zoo was dit objectief realisme eigenlijk een geperverteerde romantiek, doodsbenauwd een stemming gaaf te houden, een ontveinsd bovarysme, en, als toeschouwer buiten het onderwerp staand, eigenlijk meer een critische dan een creatieve methode van werken, hetgeen gevoel niet uitsloot, integendeel, maar het objectiveerde en steriliseerde tot een stemming, waar de schrijver zichzelf in vastvroor; - dit geeft mijns inziens in een verhaal alleen tot bijfiguren aanleiding, nimmer tot hoofdfiguren die juist daardoor zich onderscheiden, dat de schrijver in hen volledig schrijft en hen doet deelhebben aan zijn uiterste gewaarwordingen, in de eerste plaats van zijn creatief genot, en vandaar hun superioriteit tegenover de andere figuren handhaaft; - om dit op mijn eigen terrein, het land der dichters, over te brengen, er zijn altijd twee soorten poëten geweest: de secretarissen van hun eigen een beetje met hun wil maar buiten hun schuld getourmenteerd leven eenerzijds, en anderzijds de hardnekkige pioniers van nieuwe gevoelens, die zelf oorzaak waren van wat hen overkwam en die, in wat voor vertwijfeling of zwakte ook, zichzelf de hoofdschuldige bleven weten; - daar is, aan den eenen kant, Baudelaire, met zijn ongeëvenaard heldere en eenvoudige expressie van de zwarte wijsheid waar hijzelf dupe van was, zonder er iets tegen te kunnen uitrichten; daar is aan den anderen kant Verlaine, die niets anders beleefde dan hetgeen Verlaine schreef, met de linkerhand schreef of met de rechter, maar altijd zelf meester en verantwoordelijk in de wereld die hij van onder tot boven

zichzelf schiep; - maar goed, dit zij allemaal heel juist en diepzinnig, maar wat doe ik hier zelf beter dan een werktuig zijn, een seismograaf, van hetgeen ik met physiek genot opteeken, terwijl mijn lichaam denkt en de pen wild over het papier groote cirkels krast? - zal ik met dezen schrijver den strijd aanbinden, zal ik met hem worstelen, als Jacob met den Engel, tot het aanbreken van den morgen? - zal ik in staat blijken zijn vaart tusschen mijn armen, die ik wanhopig om de bladzijde heen sla, te doen stuiten? - zal ik een verhaal maken om zijn volzinnen te kanaliseeren tot een hooger orde? - zal ik schrijvende schrijven? - -

- Omdat het mij, ten derde, allang niet meer deert of men mij voor gek aanziet sedert ik zeker weet het niet te zijn, neen, sterker nog, sedert ik een soort spijt gevoel niet gek genoeg meer te zijn, zoo gek als vroeger bijvoorbeeld, een vijftien jaar geleden, toen mijn inbeeldingen mij geheel in beslag namen, toen de werkelijkheid haar duidelijke kracht aan mij deed gelden door hier en daar met demonische dreiging uit de natuur tot mijn hoogte op te rijzen, zoodat ik, om u iets te noemen, mij herinner een bepaald huis in de boschjes, waarheen ik thans met zekere triomfzucht bij voorkeur wandelingen onderneem, in dien tijd niet gaarne des nachts gepasseerd te hebben, omdat een met riet omkleed dakraam mij als een wijd somber oog aanstaarde, zoodat ik gillend op de vlucht sloeg of een andermaal aan den grond versteende, God en Sint George tot bijstand inroepend, weerloos van angst voor de *schaduw* van een donkeren draak, die, zag ik, daar in dien tuin op mij loerde en zich tot den sprong krommend gereed maakte; - voor de schaduw, schreef ik, want was een vleeschelijke draak inderdaad op mij los gesprongen, ik had mij vastberaden verweerd, ik was met helder hoofd al of niet gesneuveld; - alleen voor de schaduw dus; en hiermee werd ik op lateren leeftijd mij mijn vrees bewust en leerde hem beheerschen; - ik was namelijk alleen bang voor alles wat onduidelijk, denkbeeldig, *onlichamelijk* zich voordeed, voor alles wat ontastbaar door mijn brein heen spookte, voor alles kortom wat niet bestond, wat zich slechts aankondigde om spoorloos weer te verdwijnen, een voetstap zonder wandelaar, een opengaande

deur waardoor *niemand* binnentrad; - maar gelijk de H. Thomas was ik altijd onmiddellijk gerust gesteld zoodra ik met de verschijning een of ander reëel contact ondervond; - zoo herinner ik me als kind ook maar niet in het minst bevreesd geweest te zijn, wanneer Sinterklaas, die met mijter, opperkleed en bisschopsstaf (hoe noodig en 'bevrijdend' werken die attributen!) plechtig de kinderkamer binnentrad, mij van mijn moederszijde naar zich toe riep: ik gaf hem bedremmeld een hand, bedremmeld echter enkel van onuitsprekelijke vreugde, het leven eensklaps onwaarschijnlijke proporties in de klaarlichte werkelijkheid te voelen aannemen; maar toen een kwartier later mijn jongere broer, die Sinterklaas in de gang gevolgd was en daar de inderhaast afgeworpen vermomming gevonden had, met de hand de lange grijze baard vóór zijn kindergezicht vasthoudend, in gebaar en optreden de verschijning van daareven nabootsend, de kamer binnenkwam en op me toe trad -, ik herinner me dit als een der verschrikkelijke momenten uit mijn jeugd, ik dorst niet verroeren van angst, angst niet voor mijn broer natuurlijk, maar voor den onzichtbaren grijsaard die aanwezig was; - en zoo ben ik, om een laatst voorbeeld van hetzelfde te geven uit mijn hedendaagsch leven van dichter, zoo ben ik niet langer bevreesd voor een gevoel of voorstelling die door mij heengaat, als ik maar die verbeeldingen niet scheiden kan van de woorden die ik er voor gevonden heb, als dus maar verbeelding en woord gelijktijdig zich voordoen; dikwijls heb ik uit schrik voor het 'zwevende' van een woordeloos gedicht machteloos gestaan verbindingen naar de bevrijdende taalbeelden tot stand te brengen, moest het jaren lang met struisvogel-politiek van mij af zetten, vergeten, en voelde me intusschen gekweld en geheimzinnig vervolgd door een leegte, zooals oude volkeren aannemen dat liefde-arme ouders door de zielen van hun ongeboren kinderen gekweld en vervolgd worden, totdat opeens een overgeleverde versvorm een bezweringsformule bleek te zijn welke mij de woorden, in dit verband als een soort lichaam te verstaan, vanzelf in de hand gaf; - hoe ouder ik nu echter wordt, hoe minder bewust deze 'leegte-angst' zich voordoet, zoodat ik dikwijls geloof, en in zekere gedragingen ook opmerk, dat

alleen mijn bloed nog daardoor verontrust wordt, terwijl mijn gedachteleven volstrekt vrij daarvan en hoe langer hoe meer evenwichtig, zelfs vroolijk en onbezorgd is geworden; - met het oog hierop noemde ik mij in den aanhef dezer alinea 'niet gek genoeg meer,' want de vraag beangstigt me, of de verdwenen waanzin, omlaag geleid in mijn lichaam, zich daar onmerkbaar schuil houdt; - zoodat ik nu iets als angst gevoel voor mijn verzonken zelf, voor het droomend dier hier voor mijn schrijftafel, een angst die mij mijn krachten tot het uiterst doet inspannen om hem bij te blijven, op te teekenen wat hij dicteert, en zoo mogelijk, met een plotselingen inzet van alles waarover ik nog beschik, hem onder mij te dwingen gelijk een ruiter zijn paard; - -

- Om al deze redenen, die ik u zoo uitgebreid en helaas in zulke belachelijke lange en zwaaiende zinsneden moest meedeelen, en die ik u thans smeek vooral niet nogmaals te lezen in hun onbeholpen vorm, maar wel nogmaals te overzien in den vorm waarin ze uit mij opstegen, d.w.z. in één pijlsnel moment, en, zooals ik ze ook overzag, toen ze eensklaps mijn geheele persoonlijkheid verticaal doorkliefden: *in vogelvlucht*, -

- Om al deze redenen, wier horizontale volgorde een beroep moet doen op uw clemente scherpzinnigheid, maar die nu eenmaal de pathologische vóórgeschiedenis zijn en de verklaring inhouden van het wonderbaarlijke en het voorgoed-beslissende dat ik *straks* beleven ga, hier, onder deze lamp aan de schrijftafel, over één uur misschien reeds, -

- - gevoelde ik mij, dezen zomeravond, die mij steeds zal bijblijven als een onvergetelijk gisteren, in een stemming zoo helder als glas, zoo wanhopig als een geniaal luiaard op het eind zijner dagen en zoo bezield met den moed tot den onmogelijken 'laatsten greep' als maar eenigszins mogelijk is. Dit is alles wat u van het voorgaande behoeft te onthouden, wanneer gij het vreemde avontuur, dat nu reeds vlakbij is, naar ik voel, dat achter de deur staat als het ware en straks letterlijk binnenbreekt, met mij wilt gaan meemaken. -

* * *

Nadat ik nog eenige uren zonder resultaat aan mijn schrijftafel had zoek gebracht, begaf ik mij des nachts, met de laatste tram, naar de stad en bevond mij, iets na middernacht, op den Vijverberg in Den Haag. Zonder ook maar in het minst acht te slaan op het schoonste landschap dat ergens ter wereld ooit in eenige stad werd uitgevoerd, ofschoon het juist zooals u hooren zult mij reeds geruimen tijd bijzonder bezig hield, zette ik mij op een der bankjes die daar onder de boomen langs het water zijn en begon zachtjes en zoetjes te fluiten, een melodietje dat de stemming van het uur mij waarschijnlijk ingaf. - Reeds verwenschte ik mijn voornemen om op dit uur nog naar de stad gegaan te zijn; nu moest ik wel naar huis terugloopen overwoog ik, en had ik niet verstandiger gedaan rustig onder mijn lamp te blijven zitten werken; ik had het cahier waarin ik brokstukken en aanheffen van gedichten neerschrijf, zooals ze van tijd tot tijd in me opwellen, eens kunnen doorbladeren, misschien had ik hier of daar verbeteringen kunnen aanbrengen of, wie weet, een enkele strofe kunnen voltooien; ik had, als dit niet ging, wat correspondentie kunnen afdoen en in ieder geval beter gedaan een boek ter hand te nemen en rustig in bed te gaan liggen lezen tot de slaap mij overvallen had, etc. etc., - toen de Rattenvanger van Hameln, dien ik terstond herkende uit het gedicht van Robert Browning dat ik vroeger van a tot z kon opzeggen, - en hij was het zonder twijfel, deze lange magere man, in een rood en geel russisch hemd dat, in 't midden door een ceintuur hoog bij een gehouden, vandaar weer tot zijn voeten omlaagviel, met het punthoedje van Pinocchio op en met de fluit, aan een eveneens rood en geel gekleurd band bijna onzichtbaar, als een dolk onder de plooien bij zijn borst in de ceintuur gestoken -, toen de Rattenvanger van Hameln met een vriendelijke buiging recht op mij toetrad, naast mij op het bankje plaats nam en zich naar bij overbuigend sprak:

‘Waarmee kan ik je van dienst zijn, Nijhoff, dat je me geroepen hebt?’ -

Ik verzeker u - en gij gelooft me als gij het derde ‘omdat’ hierboven en de herinneringen uit mijn kindertijd die daarop volgen nog eens in vogelvlucht onder u neemt - ik verzeker

u dat ik mij noch verbaasd noch verschrikt gevoelde toen ik den Rattenvanger zag naderen en naast me plaatsnemen, en toen hij het woord tot me richtte. Integendeel, ik had gelegenheid gehad eenige bijzonderheden in zijn uiterlijke verschijning te ontdekken die geheel overeenkwamen met de voorstelling die ik mij van hem gemaakt had. Hij had bijvoorbeeld zeer kort geknipt grijs haar, smalle oogen die op het witte af licht-blauw waren, een donkerbruin verweerd gelaat dat echter voor zijn lengte veel te klein was en dit kleine hoofd bewoog uiterst langzaam maar gelijkmatig op den langen buigzamen hals heen en weer. Neen, ik kan niet anders zeggen, hij viel me mee, hij was vertrouwder dan ik hem verwacht had, aangenomen dat men zich kan voorstellen den Rattenvanger te ontmoeten. - Maar - toen hij, na de weinige inleidende woorden, plotseling rechtstreeks en op den man af mij bij den naam noemde als in een alledaagsch gesprek, overviel mij de ontreddering die een onverwacht wakker geroepen slaapwandelaar overvallen moet. Een overrompelende duizeligheid, een weeë flauwte, en ik moest mij met beide armen om de leuning der bank vastklemmen om niet ineen te zakken. Ik had de gewaarwording één oogenblik in het niet te worden weggeslingerd, ik tuimelde, draaide ster-snel om mijzelf heen door het luchtledig, door een put, stortte ergens weg buiten de wereld, hals over kop het heelal in, - niet anders dan een vlieger waarvan men eensklaps het touw doorsnijdt. - Het vinden van deze vergelijking, die me bovenmenschelijke inspanning kostte, deed me mijn geestkracht hernemen en ik wist tegelijk waarom die flauwte mij daareven bevangen had. Door het uitspreken van het zonderlinge woord dat mijn naam in zijn mond was, had de Rattenvanger mij te verstaan gegeven, dat, zooals ik hem herkende, ik ook voor hem geen vreemde was. Ik behoorde tot zijn wereld, wie weet hoelang reeds en in welke betrekkingen, hij rekende mij met recht tot een der zijnen. Wat had ik met hem te doen of te doen gehad? waar? wanneer? - de vaagste herinnering daaraan had mij een oogenblik geheel ontworteld. -

Hij herhaalde zijn vraag:

‘Heb je me noodig dat je daarnet floot?’

Maar ik was nu mezelf geheel meester, en zooals ik dan

ben, van hernomen zelfvertrouwen, van opluchting, schoot ik uit tot overmoed.

'Wel zeker, antwoordde ik met spottende onbevangenheid - 'ik heb je noodig en floot daarom het wijsje waarmee je me eens als kleine jongen den Koppelberg binnenlokte. Ik herinner me heel goed dat, toen de donkere grot achter ons dichtsloot en al de kinderen verschrikt om je samendrongen, jij beloofd hebt, als tegenwicht voor onze onherroepelijk verloren ouders, altijd ons te zullen bijstaan als wij het verleidelijke wijsje zouden fluiten of neuriën. Ik heb je vergeven maar niet vergeten -' voegde ik er lachend aan toe, hem zelfs op den schouder kloppend - 'want zulk een liedje neem je niemand kwalijk maar je raakt het nooit meer kwijt! - Maar nu ter zake. - Ik ben al tijden lang aan een gedicht bezig dat hier op den Vijverberg moet spelen, die mij altijd, ik weet niet waarom, heeft aangetrokken. Iederen keer dat ik uit Leiden kom, het Haagsche Bosch ben doorgegaan en, langs de Hertenkamp en het Korte Voorhout, tot den hoek van het Tournooyveld waar het museum is ben genaderd -, iederen keer vervult mij, bij den aanblik van het wijde water en het profiel van de stad daaromheen, een vervoering, een zwaar heimwee, een overweldigende drang tot een edele en en machtige daad. Als jongen bleef ik daar uren stilstaan, nam mij voor dit alles in een groot gedicht te beschrijven, op het water zouden fantastische spiegelgevechten in met tapijten omhangen sierbooten zich afspelen, er zouden vlaggen zijn tusschen de boomen, terwijl op het eilandje een feestelijk banket was aangericht. Later, in mijn diensttijd, als ik van de kazerne naar de stad ging, doorstroomde me altijd wanneer ik langs dit punt kwam, even hetzelfde zware gevoel: het was alsof ik een eed moest doen, een plechtigen eed, met de hand op het vaandel of op het hoofd van een kind. In mijn boordevol hart begon een manlijke muziek, het Wilhelmus op te klinken en weer was daar die bedwelmende behoefte naar het machtige en edele, voor mijn vaderland te sneuvelen of met wijd en helder verstand de zaken van het gemeene best mild en vaderlijk te behartigen. En nog, tegenwoordig, ga ik hier dikwijls voorbij en vraag me met bittheid af, waarom ik niet geworden ben als hij daar (en ik wees naar het stand-

beeld van Willem II) die voor zijn land in Quatrebras stond, of als hij daar (en ik wees naar Johan de Witt) die onze beste burger was -'

Ik zweeg en staarde over de vijver die in den zilveren bak onder het maanlicht rimpelde. Boven mij sloten de boomen de stilte dicht die op mijn woorden volgde. Aan den overkant weerspiegelden eeuwenoude gevels, kanteelen en slottorentjes een silhouet van ons groot verleden midden in de stad.

De Rattenvanger glimlachte knikkend en wendde zich tot me:

'En hoever ben je met het gedicht opgeschoten?'

'Dat is nu juist waarom ik je geroepen heb' - antwoordde ik ernstig. - 'Reeds jaren geleden vielen me eenige regels in, die ondanks hun hardheid, voor mij volkomen het denkbeeld inhouden dat ik zooeven beschreven heb. Vier houterige verzen, maar die nu eenmaal voor mij een geraamte zijn waarvan ik mij niet meer kan losdenken. En nu hoopte ik dat jij -' Hier stokte ik, want wat had ik eigenlijk van hem verwacht? - 'dat jij, vervolgde ik - 'dit doode hout zoudt kunnen laten ontbloeien als eenmaal Tanhaüser's staf.'

Toen koos ik een strofe uit mijn lang gedicht, dat een tegenhanger moet worden van Huyghens' 'Voorhout', en ik hoorde mij spreken met een stem die me zoo onwezelijk toescheen alsof ik zonder verband uit een willekeurig opengeslagen boek iets voorlas:

> Geen enkele stad ter wereld, weet ik, heeft
> Iets schooners dan wat dit wijd vierkant geeft:
> Praag noch Parijs - neen, in geen enkele plaats
> Wandelt men van 't Tournooyveld naar de Plaats.

Mijn stem knapte af alsof ik het boek dat ik voorlas dichtsloeg.

'De quaestie is, sprak na een pauze de Rattenvanger, met weer dien zonderlingen glimlach, dien Browning zoo meesterlijk getroffen heeft toen hij opmerkte dat hij tusschen de lippen door in- en uitliep, - 'de quaestie is dat gij fluit met uw mond en niet met een fluit. Gij zijt week van inwendige emotie, trilt van inspanning, en bevredigt toch meer uw verhemelte dan uw gehoor. Bovendien is het scala beperkt

en door dit alles moet ge u vermannen en inhouden tot een zekere zakelijkheid die in vreemden tegenstrijd is met de teederheid van uw bedoelingen. - Maar hebt ge er eenig idee van, welk een vrijheid en macht ons een instrument verleent? De mond zingt slechts waar het hart van vol is, maar iedere fluit is een tooverfluit en zingt het ledige hart van andere menschen vol - Voor de ratten floot ik van rozijnen en spek, van open provisie-kasten, van een land zonder vergif en vallen; voor de kinderen floot ik van speelgoed en wafels, van booten en zigeunerwagens, van een land zonder school en bedtijd -' Nadenkend streelde hij met de hand langs de fluit van zacht recht riet die aan den gekleurden band in zijn gordel stak. - 'Ik zal je aanraden voorloopig als volgt te beginnen. Beschrijf alleen gewaarwordingen van andere menschen. Medegevoel is geen moreele plicht, het is een aangeboren hartstocht en vindt zijn oorzaak in de aantrekking die magnetisch alle vleesch verbindt. Ten bate van jezelf, ontwikkel dien hartstocht, maak je hem bewust, en denk en leef in andersmans gevoel. Zoo alleen kom je van jezelf vrij, dat is het doel. Als dit te langzaam gaat, houd dan een dagboek bij, en schrijf, iederen keer dat het je weer overkomt naar je eigen gevoel te luisteren, neer wat je invalt en dat dan met zooveel mogelijk durf, overdrijving, literairen wellust en zelfbeklag. Wanneer je echter den versvorm opneemt: alleen het gevoel van anderen. Er hapert bijvoorbeeld wat in de een of andere verhouding van liefde of vriendschap: zet uw eigen stemming in het dagboek, maar tracht de houding en het verdriet van uw vriendin in een gedicht uit te drukken. U zult eens zien hoe sterk gij komt te staan, tegenover haar en, waar het om gaat, tegenover uzelf - Wees voorzichtig, of uw stem schroeit door; wees uiterst voorzichtig, of ge verliest de geheele wereld en wat zij waard is, om in den eersten tijd van uw eigen ontroeringen verzen te maken. Heb er dat niet voor over. Wacht tot ge vrij zult zijn, wacht tot ge een vreemdeling voor uzelf zijt geworden, tot gij als het ware een dubbel leven gaat voeren. Er komt voor ieder een tijd dat een mensch zichzelf ziet weg wandelen uit zijn eigen leven. Maar dat moment komt voor velen pas laat, laat in het leven, als het reeds tegen het einde loopt. -'

Hij was opgestaan en ik merkte aan zijn houding dat hij heengaan wilde. Ik vroeg hem nog te blijven, maar hij zei alleen: 'Ik zal je even thuisbrengen langs den kortsten weg -' Met een ruk stond ik op en liep werktuigelijk naast hem voort.

'Wat nu het Vijverberg-gedicht betreft,' vervolgde hij na eenige stappen, - 'de Ouden hadden geen ongelijk, zulke natuurgevoelens en aardsche genegenheden in plaatselijke godheden substantie te geven. Men bracht het gevoel althans buiten zichzelf, en zulk een autochthoon, haast dierlijk gevoel, moet zelfs buiten de menschheid overgedragen worden. Maar uw moderne sensibiliteit, egocentrisch en anthropomorph, is daar niet mee gebaat. Gij zoudt van een watergod een weenende dandy en van een woudnimf een Salome maken. Niet voor niets echter hebben er heiligen, koningen en dichters bestaan. - Ga nu zoo te werk. Let eerst eens op wat ge, als ge u gaan laat, er in het dagboek van terecht brengt. Lees dat aandachtig over en zoek dan, in de historie of in uw gezichtskring, naar een figuur die ongeveer zulk een gevoel omtrent het vaderland, het volkslied en de verfijnde republiek van zeelieden en schilders vertegenwoordigt, en wie het ook zij, laat het Huyghens wezen of de H. Martinus, roep zijn gestalte in uw gedicht te voorschijn. Hij komt, zult ge zien, en hij brengt alles wat ge noodig hebt mee. Gij hebt maar te gaan zitten en de vingers over de fluit te bewegen. -'

Wij waren nu bij de Gevangen Poort genaderd, waar de Rattenvanger staan bleef en, alsof wij op de plaats van bestemming waren aangekomen, mij de hand ten afscheid reikte. Ik herinnerde hem eraan, dat hij beloofd had mij tot mijn woning te vergezellen. - 'Maar langs den kortsten weg, heb ik immers gezegd,' zei hij glimlachend, - 'ziet ge niet dat wij er al zijn?'

Er is naast de Gevangen Poort een theewinkel en op de eerste en tweede étage daarboven geeft de eigenaar, in een huiselijk ingerichte tearoom, gelegenheid om wat uit te rusten, van het uitzicht over de Kneuterdijk te genieten en van zijn thee te proeven. Er is een binnentrap voor het personeel, maar het publiek bereikt van de Plaats deze kamers langs een wenteltrap die in een speciaal daarvoor buiten den winkel

uitgebouwd torentje is aangebracht. Dit torentje, ofschoon iets uitspringend, vormt een geheel met de Gevangen Poort en het theehuis; het heeft mij altijd geërgerd als een wansmakelijk product dat, in stede van in zijn moderniteit sterk en oprecht te contrasteeren, zich als een nagemaakte antiquiteit bedriegelijk aan het belendende Gevangen Poort complex assimileert.

Wij stonden voor dit torentje op de stoep, voor de deur die geheel van licht gekleurd in de lengte geribt eikenhout is vervaardigd. Nogmaals reikte de magiër mij een hand, glimlachte, verliet mij en liep met lange zachte passen als een schaduw onder de Poort door. -

Vreemd, ofschoon ik toch daareven, toen ik den Rattenvanger aan zijn belofte mij thuis te brengen herinnerd had, toch zeker had geweten nog niet bij mijn huis te zijn -, vreemd, toen ik de dansende slippen van zijn gekleurde jas in het donker had zien verdwijnen en mij weder naar de eikenhouten deur omkeerde -, stond ik zonder overgang op het klinkerpaadje tusschen het slordige droge gras van mijn tuintje in de buitenwijk, herkende duidelijk mijn groengeverfde voordeur en haalde als vanzelfsprekend mijn huissleutel uit de zak. Daarmee opende ik, als de gewoonste zaak van de wereld, de deur van het trappentorentje als mijn eigen huisdeur. Toen ik begon te klimmen, viel het me nog flauwtjes op dat de trap hooger en langer leek dan gewoonlijk, dat er smalle venstertjes boven de leuning waren, wat ik thuis niet heb, dat ik door deze spleten vage vergezichten in den maannacht over Den Haag te zien kreeg: rimpelend water, het hoofd van De Witt's standbeeld op de Plaats eensklaps vlak bij, even later de tuin van het paleis waar ik eens als soldaat op schildwacht gestaan had, de lange geul van de Laan van Meerdervoort, de toren van een nieuwe kerk in Zorgvliet, de zware boomenrij van den Ouden Weg, en meer dergelijke beelden, die echter tot mijn geruststelling afgewisseld werden met platen langs den muur van mijn eigen trap, een gravure van Redon voorstellend een man die een enormen dobbelsteen op zijn schouders in evenwicht houdt, Dürer's Maria met den Aap, den herberg met de boot ernaast van Jan Steen -, tot ik eindelijk het portaal van mijn

bovenhuis bereikte, op het tafeltje in de gang keek of er post voor me gekomen was en mijn hoed en jas aan den kapstok hing. Zooals ik altijd doe, als ik 's nachts thuiskom, tastte ik, zonder licht op te steken, in het donker voort langs de gangmuren, bereikte de badkamer en kamde daar even mijn haar en dronk een teug water; dingen die ik altijd doe als ik nog voornemens ben wat te gaan zitten werken. Toen knipte ik daar het licht weer uit, en tastte weder in de donkere gang langs de muren voort, tot mijn hand de deurknop van mijn werkkamer vond en omdraaide.

Terstond bij het binnenkomen, reeds door de geopende deur, bemerkte ik aan een vaag licht langs de wand, dat ik mijn schemerlamp op de schrijftafel had laten branden. De kap daarvan bestaat uit een grooten voor licht ondoordringbaren hoed, gelijk Chineezen op de rijstvelden gebruiken, zoodat de lamp alleen het kleed op de tafel beschijnt maar de rest van de kamer nagenoeg donker laat. Ik houd er van, van tijd tot tijd uit mijn werk het hoofd op te heffen en, over diep kap heen, in de nachtelijke kamer rond te zien, en dan, als mijn oogen zich langzamerhand aan het duister gewend hebben, naar beneden te blikken, naar het witte papier en mijn hand daarop met de pen, in den lichtkring op tafel -

Ik heb mijn lamp laten branden, dacht ik nog niets vermoedend in de open deur, - toen ik eensklaps door het geluid dat mijn stoel maakt, als ik hem van de schrijftafel achteruit schuif om op te staan, werd opgeschrikt. Mijn gelaat werd koud, een grauwe dood voer door me heen. Zonder nog een schrede te durven verzetten van den drempel, bleef ik, in een schrik die mij oogenblikkelijk totaal verwilderde, stokstijf staan, klam van uitbrekend zweet, en met weder die holle duizeling die mij had overrompeld toen de Rattenvanger opeens mijn naam noemde, staarde ik de verschijning aan die daar, zag ik, vanuit mijn stoel had willen oprijzen maar met de handen aan de armleuningen steunzoekend daar weer in teruggezakt was, en die thans zijn oogen, eveneens strak van schrik, vast in de mijne gericht hield -

Ik herkende hem: de korte breedgeschouderde gestalte in het zee-blauw pijama-jasje, het was ik, die daar zat. Hij hield

de pen nog in de hand en van het schuim-wit papier vóór hem was de bovenhelft met golvende regels dicht beschreven. Hij wierp de pen neer over de bladzijde en trachtte nogmaals, met de handen steunzoekend, zich uit den stoel te verheffen. Tevergeefs, hij zakte nog dieper terug, zoodat ook zijn scheefhangend gezicht met den verschrikkelijken blik, dien hij geen moment van mij afwendde, onder het lamplicht zichtbaar werd. Zijn dun sluikblond haar, van droogte lichtelijk springend bij de scheiding, zooeven nog achterwaarts gekamd, liet een voorhoofd vrij over welks geheele lengte een donkere rimpel groefde. Ik zag de zwarte neusgaten in zijn onvolgroeid jongensgezicht, ik zag tusschen zijn halfopen vreemd vertrokken breede lippen de helwitte tanden blikkeren en hoorde met onbeschrijfelijke beklemming zijn adem langzaam zuigend heen en weer gaan. - Plotseling schoten de woorden van den Rattenvanger - 'laat, laat in het leven, wandelt een mensch weg uit zich zelf' - luid door mij heen waar ik nog steeds in de open deur stond en, mij zijwaarts omwendend, leunde ik den arm tegen de deurpost, verborg mijn hoofd in den elleboog en barstte in een bitter en van opgekropte aandoening overspannen schreien uit -

Hoe lang dat duurde weet ik niet, maar ik wist, alsof ik met oogen zag, dat de gedaante, daar in dien stoel, nog dieper ineenzakte, dat de blik van zijn geopende oogen langzaam verglaasde, dat zijn hand thans koud en slap buiten de stoel neerhing, en ik hoorde dat zijn adem had opgehouden zich door de doodsche stilte op en neer te heffen. -

- Minder uit vrees dan uit onverdraaglijke vermoeidheid, hief ik mijn hoofd niet op toen, een onbepaalbaren tijd later, mijn schouder licht werd aangeraakt en ik voelde dat iemand me behoedzaam terzijde drukte om de kamer te kunnen verlaten. Even, toen hij de deurpost passeerde, stond hij naast me, van gelijke grootte als ik ben, en sprak met een stem die, denk ik, de mijne is in oogenblikken van diepste teederheid als mijn bewustzijn op het punt staat zich te verliezen:

'Weet je dat.... is thuisgekomen en boven slaapt?' - en gleed heen, geluidloos, als een schaduw door een spiegel.

Het woord dat ik niet schrijf maar slechts met.... aan-

duid was de uiterst flauw gezuchte, gefluisterde, naam van mijn zoontje. - Met een ruk rees ik overeind, en zonder nog één blik te werpen in de ledige kamer, want ik wist dat daar niemand meer was, keerde ik mij om, tastte de gang weer door, beklom de zoldertrap en stond voor het kinderslaapkamertje. Ik trad binnen en sloot, alsof ik vervolgd werd en de vervolgers mij dicht op de hielen zaten, de deur onmiddellijk achter mij met het slot. - Het smalle kabinet, waarvan het raam de geheele breedtewand tegenover de deur beslaat, werd door de buiten reeds over de stad glorende dageraad schemerig verlicht. Links van mij, langs de lengtewand, stond het kinderbedje en op een laag tafeltje daarnaast flakkerde een nachtpitje, een geel en slank vlammetje in het schijnsel van den vagen morgen. Om dit lichtje heen stonden het portret van mijn vrouw, een bronsbeeldje van den H. Antonius en een speelgoed-autotje, zijn dierbaarste bezittingen. Ik zette mij op den rand van het witte bedje en beschouwde den slapenden jongen. Hij sliep rustig, het hoofd zijwaarts op het kussen, een handje met den palm geopend slap uitgestrekt naar zijn beide ‘kinderen’ Jan en Kees, een zeeman en een teddybeer, die hij overdag reeds verwaarloost maar die nog iederen nacht hem in bed vergezellen. Ik was mijn ontroering niet meester en heete tranen stroomden mij over de wangen. Het kind echter werd door mijn snikken niet gewekt, hetgeen me even verwonderde, want vroeger had ik vaak gemerkt, dat hij reeds onrustig werd wanneer ik in zijn slaap naar hem keek. Thans echter bewoog hij niet, de oogleden trokken zich niet samen naar het streepje der wimpers, en door zijn open mondje, waar ik niet nalaten kon even mijn hand vlak vóór te houden, voelde ik de warme teugen van zijn adem. Ik boog me dieper over hem heen en kuste licht zijn stroowit haar waarin ik nog steeds een herinnering bespeurde van de geur van ‘het land van melk en honing’ zooals ik in den ouden tijd, nu tien jaar geleden, zijn wiegje noemde. Zeker, er waren andere geuren bijgekomen, een geur van ‘zand in de zon,’ meende ik, en van ‘droge bloemen’, en van ‘ijzer en leer,’ maar ‘het land van melk en honing’ was nog niet geheel verdwenen, en met eenige verbazing zocht ik langs den indruk dien zijn

lichaam onder de dekens maakte naar zijn voeten omlaag, en vond die verder dan ik gedacht had. -

Tegenover het ledikantje, in de andere lengtewand, stond de tusschendeur open naar het aangrenzend vertrek, de logeerkamer. Het was daar geheel donker, zag ik vanwaar ik zat, want de rolgordijnen waren neergelaten. Ik stond op om me te vergewissen dat mijn invallend vermoeden juist was. Mijn vrouw was thuis. Om de hoek der deur heen kijkend, zag ik haar hoofd met het zwaar blond haar op het kussen, hoorde haar gelijkmatige ademhaling. Een overstelpend gevoel van dankbaarheid, warmer en voller dan ik bevatten kon, overviel mij zoo hevig, dat ik, om de slapenden niet te wekken, ijlings en op de teenen terugsloop, het kinderkamertje door. Ik opende de deur, snelde de zoldertrap omlaag en eindelijk, op het portaal, geleund tegen mijn jas aan den kapstok, gaf ik mij aan mijn overmachtige opwellingen vrijelijk prijs. - In de gang van het stille huis was het al klaarlichte dag toen ik langs de deur van mijn werkkamer, waar ik niet meer naar binnen keek, mijn slaapkamer bereikte.

Ik kleedde mij snel uit, maar vond, zooals ik al even vermoedde, mijn pyama niet op mijn kussen. Ik gaf me er verder geen rekenschap van, maar wikkelde me zonder aarzelen in een groot wit badlaken, legde mij languit boven op het bed, vouwde het badlaken strak om me dicht en keek, zoo uitgestrekt, de armen gekruisd over den borst, eenigen tijd naar het crucifix dat altijd op mijn schoorsteen staat, tot ik onverwacht insliep. -

.....

Toen ik wakker werd stond de zon hoog in den hemel. Terstond begaf ik mij naar mijn werkkamer, waar de lamp nog brandde. Dwars over een stapeltje uit mijn bloknoot gescheurd papier, lag mijn pen, als een dood vogeltje uitgestrekt. En nog stond ik dit voorwerp, dat ik niet aan dorst roeren, aandachtig bij de opzijgeschoven gordijnen te beschouwen, toen ik lachen en roepen hoorde buiten het raam, en mijn vrouw den tuin binnentrad, ons zoontje aan de hand. Ze kwamen regelrecht van het station. Ze hadden me willen

verrassen, terugkomend van den langen reis, en mij niet laten weten wanneer de trein aankwam. Zij droeg een handkoffertje en hij stak Jan en Kees triomfantelijk naar mij omhoog. Ik maakte den indruk, zeiden ze naderhand, dat hun thuiskomst mij eerst deed *ontwaken*.

M. NIJHOFF.

Aanteekeningen en opmerkingen

Overvraagd.

De Ondernemersraad voor Suriname, jonger broertje van dien voor Nederlandsch-Indië (personeele unie: Treub) heeft in Juli een rekest gericht aan den Minister van Koloniën welks gewicht niet mag worden miskend.

De Raad, d.w.z. het bij Suriname geïnteresseerde groote kapitaal, ziet kans - ook door zijn relaties met het oostindisch kapitalisme - Suriname van kwijnenden lastpost opnieuw tot win-gewest, in letterlijksten zin, te maken, mits Nederland op eigen naam een leening sluite ten bate van Suriname, ofwel preciezer: ter bevordering van staatswege en op staatskosten van immigratie en kolonisatie van Javanen in Suriname, en voort mits ingrijpend gewijzigd worde in de onderwijs-, de arbeids- en de belastingwetgeving.

Het stuk is knap en eenzijdig gesteld. Haast uitsluitend beziet het Suriname's levenskwestie, die der werkkrachten, van het standpunt der groote landbouwbedrijven. Gelijk van een lichaam als de Ondernemersraad te verwachten viel en te billijken is.

Dit is zeker geen reden om er niet over te praten. Er is integendeel alle reden om er heel ernstig over te praten. Suriname kan voor zijn opbloei den ‘grooten landbouw’ onmogelijk missen. En het ware onbillijk, te verzwijgen dat het rekest hiernaast ook het belang van den ‘kleinen landbouw’ (de bevolkings-cultures, zou men zeggen in de Oost) toont te beseffen; het vraagstuk van den grooten landbouw hangt onmiddellijk met de immigratie-kwestie, dat van den kleinen met het vraagstuk der kolonisatie samen.

Het rekest verdient (en verkrijgt zonder twijfel) dus de volle aandacht van Regeering, Kamers, Gouverneur en Koloniale Staten. Voorts van elkeen, die belang stelt in het geval.

Het rekest echter doet ongepast en onverstandig, de allures aantenemen van een ultimatum.

Er zijn hierbij nog andere belangen dan die van het Surinaamsche plantage-kapitaal betrokken. Dat van Suriname als geheel, dat der immigranten-en-kolonisten. Deze belangen blijven in het rekest in de schaduw. Sterk komt dit uit waar het de vraag aanroert, hoe de immigranten duurzaam als kolonisten (kleine landbouwers) te behouden. Aannemelijk lijkt de stelling der rekestranten, dat men moet trachten, dezen kleinen landbouw 'onafhankelijk te maken van de dadelijk overvoerde binnenlandsche markt' door 'hem een niet te veel zorgen vereischend, liefst éénjarig, exportproduct' te laten verbouwen. Maar welk product dit zou moeten en kunnen zijn, de 'Raad acht zich niet bevoegd, op dergelijke vragen nader in te gaan,' een landbouwkundige zal dit nog hebben te onderzoeken!

Met verlof der heeren rekestranten: het antwoord op deze vraag moet vaststaan eer het rekest zelf kan worden beantwoord. Het ware ongehoord zich te verbinden, op staatskosten de plantages aan arbeiders te helpen en in beginsel de begeerde veranderingen in onderwijs, arbeidswetgeving en belastingen toe te zeggen aan de plantage-houders, aleer men weet wat van hun arbeiders na ommekomst van hun contracttijd worden moet.

Toch is zulk een onverwijld bescheid de uitdrukkelijke begeerte der rekestranten: 'Uiteraard zal over geen enkel détailpunt van de in bijgaande Nota geformuleerde wenschen en voorstellen kunnen worden beslist zonder voorafgaand overleg met het Koloniaal Bestuur. Wèl echter lijkt het onzen Raad mogelijk, dat Uwe Excellentie zich, zonder voorafgaand overleg met Suriname, principieel uitspreekt, of Zij in beginsel bereid is in den geest van deze voorstellen een geldelijk offer van Nederland te vragen. En ook lijkt het mogelijk, dat reeds zeer binnenkort aan de Staten-Generaal mededeeling wordt gedaan van de in deze nota vervatte voorstellen en

van het door U.Exc. daartegenover intenemen standpunt, opdat ook de beide Kamers de gelegenheid krijgen, zich in beginsel omtrent de hoofdpunten uittespreken.' Zoodra wij gunstig antwoord hebben van Uwe Excellentie en van de Kamers, zoo vervolgt dan substantieel het rekest, zullen wij den gewenschten ruggesteun hebben 'om met kans van slagen de groote in Nederlandsch-Indië werkende maatschappijen te interesseeren voor het landbouwbedrijf in Suriname.'

Wat hier den Ondernemersraad voor Suriname 'mogelijk' lijkt moet den Minister en moet den Staten-Generaal onmogelijk voorkomen.

Het rekest is te belangrijk om niet te worden genomen in spoedige behandeling, zoo hier als ginds. Maar Suriname, om welks leven het gaat, heeft recht om meer dan pro forma gehoord te worden, en de in het rekest uitdrukkelijk onbeantwoord gelaten vraag naar de mogelijkheid van blijvende kolonisatie (op heel wat grooter schaal dan tot nu is vertoond) is er eene met het antwoord waarop het rekest staat of valt en waarop het antwoord moet komen uit de West.

Dit nieuw initiatief, van een kant welks medewerking onmisbaar is ter opbeuring van het door ramp op ramp geslagen Suriname, is verblijdend. Niet het minst omdat het een plan voorlegt, zóó concreet uitgewerkt, dat er aanstonds over te spreken valt en binnen afzienbaren tijd misschien spijkers met koppen kunnen worden geslagen.

Het zou nòg verheugender - en pas dan als eerste aanloop tot onderhandelen aanvaardbaar - zijn geweest, zoo de rekestranten zich hadden geschikt in wat ook voor hen onvermijdelijk is: met hun vragen te blijven binnen de grenzen van het redelijke.

V.B.

Bibliographie

A.M. de Jong, Merijntje Gijzen's Jeugd.
I. - Het verraad.
II. - Fliere fluiter's oponthoud.

Merijntje Gijzen is een achtjarig volksjongetje uit een klein Brabantsch dorp, een gevoelig en moedig mannetje, sterk staand in de vrome beslistheid dat alles wat de pastoor omtrent engelen en duivels vertelde letterlijk waar is, voor wien het leven een voortdurend tournooi is tusschen goed en kwaad waarin hij zonder aarzelen, met wegcijfering van zichzelf, ja, tegen zichzelf in - want hij voelt dat alles wat hij om zichzelf doet reeds zonde is - vastberaden 'strijdt' aan de zijde van Jezus. En zooals dat brave ventje in deze beide deelen geteekend is, met zijn grofwollen kousen in de klompen, met zijn petje boven de ernstige oogen, wars van het spelen met andere kinderen, aanhoudend snakkend naar de overwinning van het goede, popelend en schaterlachend bij elk teeken dat dit ophanden is, dat God zal zegevieren, dat de wereld vredig zich zal koesteren in het licht dat bij tijden zijn hartje al zoo verrukt verheldert -, zooals dit ventje geteekend is, - en ik verzeker u dat ik niet sentimenteel ben -, heb ik telkens de lectuur moeten staken en in ik weet niet wat voor ontroering moeten heen en weer loopen, eer ik kon verder lezen. Ziehier een boek van een kind dat u aangrijpt en niet slechts bekoort, zooals bijvoorbeeld 'Jaapje' van Van Looy en zooveel andere werken waar kinderen altijd meer object dan subject in zijn, zoodat meer de teedere teekentrant van het jongensportret dan het leven der trekken zelf ons boeit. Neen, wanneer we naar vergelijking in literatuur zouden willen omzien, doen we beter naar Brusse's 'Boefje' en naar de schetsen van Zoomers - Vermeer den blik te richten. Maar waardoor het boek van De Jong zich onderscheidt is het volgende. Hij doet ons beseffen, dat kinderen niet slechts kleine menschen in voorbereiding zijn, met al onze gewaarwordingen van vreugde en verdriet lieftallig in minuscule proporties, maar dat kinderen bovendien, buiten de betrekkingen met het menschenleven om, als 'andere' wezens, aandeel hebben aan een aparte wereld, goddelijk kostbaar, intact en doelloos, zooals de wereld van dieren en sterren zijn moet, waar wij, die van ons veertiende jaar af het leven tot bewustzijns verschijnselen herleiden, eenvoudig geen toegang in hebben. Hier tegenover is de hoogste houding niet die van den zich herinnerende, want dit is slechts een bewustzijnsverfijning welke zich terstond in een zekere sentimenteele ironie verraadt,

maar die van den toeschouwer; en de merkwaardige terugwerking van dit aanschouwen is, dat de zinnelijke aandacht voor zulk een wereld die met ons leven niets van doen heeft, - en hier stuit ik even op het geheim van elk mystisch aanschouwen - op wonderlijke wijze doet deelhebben aan een zuivere blijdschap die toch in onszelf zijn voorwaarden moet gehad hebben, maar die, voelen we als we een kind aanzien, eerst nu in zijn vatbaren vorm in de werkelijkheid voor ons verschijnt, eerst nu ons hart direct aangrijpt. - Daarom nogmaals: herinnering aan eigen jeugd baat ons niet als wij een kind waarlijk willen zien. De dauwdruppen die de natuur tegen de hitte van den dag bestand maakten, zijn gesmolten als de zon hoog staat. Zulk een glinsterend maar spoorloos verdwenen voedsel, waarop wij misschien wie weet hoe lang nog ongeweten teren, is de kinderlijke reinheid, een verzonken bestanddeel zonder uitzondering in de ziel van elk van ons; le candeur de mon fils, waar Marceline Desbordes-Valmore zulk een prachtig gedicht over schreef.

Maar nu het boek zelf.

Hoe is De Jong te werk gegaan om dit gegeven over te brengen?

Wanneer ge dit boek zult lezen, zal het u wellicht ook opvallen hoe weinig hier, in tegenstelling tot de boeken over Boefje en Gijs, sprake is van Merijntje's huiselijk milieu. Zijn vader, zijn moeder, ze treden slechts als uiterst vaag-omlijnde figuren op. En toch vernemen we terloops, dat juist in het jaar waarvan het boek ons verhaalt, de vader door modernisatie gedwongen van zelfstandig handwerksman naar den stand van fabrieksarbeider afzakt. Deze geheele sociale achtergrond wordt, evenmin als de gezinssfeer, niet van bijzonder belang voor Merijntje's gestemdheden geacht. En terecht. Zijn wereld ligt elders, en de personen die daar wel werkzaam in optreden, zijn de ‘zelfkanters’ in het dorp, de afzijdigen, de zonderlingen. Daar is, in de eerste plaats, de gevreesde strooper, de bandelooze woesteling, bijgenaamd De Kruik, met wien Merijntje van strik tot strik en van fuik tot fuik door de polders meezwerft en een nauwe vriendschap sluit. Daar is, later, een rondtrekkend marskramer ‘Fliérefluiter’, een ongedurig kermisgast vol teederheid en grapjes die, in den tijd dat Merijntje misdienaar wordt, zich door den pastoor laat overhalen ad interim het ambt van koster waar te nemen. Daar is de pastoor zelf, een uiterst rechtschapen grijsaard ‘te goed voor deze wereld’; een schrijver en zijn vrouw die in de nabijheid van het dorp een villatje bewonen; en daar is ten slotte een meisje van Merijntje's leeftijd, Blozekriekske, waarmee hij vadertje en moedertje speelt. Ziehier de samenstelling van de omgeving van het achtjarig Merijntje en het knappe en levendige van het boek is, dat elk dezer relaties geheel au sérieux wordt genomen, dat zich telkens tusschen Merijntje en zijn vrienden, in diepsten ernst wederzijds, een verstandhouding ontwikkelt die hun geheele gemoedsleven in beslag neemt en in zekeren zin fataal is. Een opeenvolging van schrijnende idyllen, ziehier de stemming die het boek achterlaat - De Kruik wordt gevangen genomen, van moord beschuldigd, en moet wel bekennen de dader te zijn als Merijntje in zijn argeloosheid het gevonden mes ten overstaan van de politie als het zijne herkent. Fliérefluiter vindt geen rust en verlaat het dorp zoodra de pastoor gestorven is, en Merijntje blijft achter zonder den vriend van wien hij iederen middag, als hij de klok hielp luiden, aan het zwiepende touw mocht op en neer zwaaien. En als de pastoor sterft, heeft tegelijk de dienst van koorknaap zijn bekoring en Merijntje's ideaal, zelf eenmaal pastoor

te worden, veel van zijn bereikbaarheid verloren. De schrijver en zijn vrouw gaan uit elkaar en ‘ons Lievrouwke’, zooals Merijntje haar noemde, is naar het buitenland vertrokken; en Blozekriekske blijkt een kleine feeks te zijn en drijft hem er toe, een van zijn moeders kostbare theekopjes ‘met de soldaatjes er op’, voor haar poppenhuis te stelen. -

Twee deelen van ‘Merijntje's Jeugd’ zijn verschenen en ik vermoed dat er meer zullen volgen. Met het oog hierop een paar aanmerkingen waarvan de schrijver misschien gebruik kan maken. Hinderlijk is zijn gewoonte om tusschen de gesprekken in Brabantsch dialect opmerkingen, meest van psychologischen aard, in Hollandsch in te vlechten. Dit onderbreekt de levendigheid van woord en wederwoord, bovendien zijn het meestal vanzelfsprekendheden, overbodige illustraties. Een ernstiger tekortkoming is de zwakte en lengte der landschapsbeschrijvingen. In volgende deelen moet de auteur zich hierin zooveel mogelijk beperken, want dit is zijn fort niet. De landelijkheid wordt al voldoende gesuggereerd door het patois, en de ‘schilderstukjes’ die hier en daar in het boek zijn opgehangen zijn ‘Haagsche school’ en van een met de sfeer van het gegeven strijdig artistiek stedelingen-temperament.

Ik houd van dit boek en Merijntje. Wat de andere figuren betreft, de Kruik riekt wat naar de Jordaan en Fliérefluiter naar Pallieter, al is het noch Querido noch Timmermans ooit gelukt hun helden in één episode ten voeten uit te geven, zooals De Jong dat doet.

N.

[Vierde deel]

Komen en gaan.

V.

Wat eerst een voorwendsel was geweest, waarachter ik mijn desertie inrichtte, mijn noodzakelijke aanwezigheid in het kasteel van Brusseghem, werd algauw waarlijk opslorpende bezigheid. Ik verrichtte ze met smaak en verfrischte toewijding. Mijn meester metselaar had flink geknoeid. I Jzeren poutrellen had hij zichtbaar verwerkt om de zoogenaamde eentonigheid van de baksteenen vlakken te verbreken, dan als deze in de ruimtestructuur proportie aangevende verhoudingen moesten hebben. Met den zandsteen had hij barokke stutten voor vensterbogen gemetseld. Kortom, hij had de materialen op de stijllooze wijze gemengeld, die lang als fantasievolle diversiteit heeft gegolden en slechts een onoogelijke puzzle was. Ik zag me genoodzaakt verscheidene kubieke meter metselwerk te laten afbreken, ten einde overeenstemming te bekomen met een trouwens vrij duistere schets naar het oude plan.

Doch, hoezeer ik ook houd van mijn vak, laat ik hier niet in technische bijzonderheden treden. Het eenige wat ik in verband met mijn hernieuwde werkzaamheid noteeren wil is, dat in het leven gaat overwegen datgene waaraan men zich met eenige bestendigheid wijdt. De geest krijgt een nieuw veld, de oude opwellingen sluimeren in of wijken: twintigmaal maakt u het werken een nieuwe ziel.

Ik heb een maand op het kasteel van Brusseghem doorgebracht. 's Ochtends reed ik met mijn fiets door de naburige

stille dorpen, die al hun werkvolk uitzenden om het land voor den komenden grooten slaap in te mesten en toe te dekken. 's Avonds laat deed ik de terugreis door de dreven, die hun laatste blaren verliezen en in den straal van het wiegend fietslicht naar brandewijn riekende dampen doen gisten. Wij gebruikten het avondeten in een zwijgzamer stemming dan destijds: onder voorwendsel, dat ik voorbereidend werk voor den volgenden dag had te verrichten, had ik tot gewoonte gemaakt alle gesprekken, die het maal langer konden doen duren, te vermijden. Ik trok me steeds vroeg terug om te gaan teekenen en rooken: ik hoorde hoe met het vorderen van den Herfst de werkkamer gevoeliger wordt voor het groeien der stilte en het verscherpen der geluiden rond het huis. Dat bezigzijn, dat omzien naar de buitenwereld voltrokken in mij een inkeer, die alle speculatieve gevoelens uit mijn gemoed veegde.

Toen met het vriezen van November het winterknuifelen te huis begon, stond ik sterk genoeg om met een beetje hooghartigheid en onverschilligheid te midden der vrouwen te leven. Ik onthield mij van de vreugdestokende initiatieven waarbij ik aanvankelijk zoo gauw van mijn hart had gemengd.

Was mijn afwezigheid gedurende een maand een hiaat in mijn kennis van Emma's gemoedsontwikkeling of wekte mijn strengere terughouding, bij wijze van terugslag, een grootere levendigheid in haar? Zeker is het dat zij blijk gaf van een veel blijder gezindheid dan toen zij bij ons belandde. Niets dan aan haar stap, haar wenden en bewegen kon ik het haar aanzien dat zij aan veeren en beslistheid had gewonnen. Rechtop, gansch gestrekt, kon ik haar vaak een gebaar zien doen dat ik vroeger bij haar nooit had waargenomen: nerveus hief zij beide handen boven het hoofd en schikte met een duw het kruivend haar in een breedgolvende krul tot midden haar voorhoofd. Eens dat ik haar aldus strak observeerde steeg haar een roode kleur tot boven de slapen. Zij liet in een schuwen glimlach haar tanden glanzen en zij gaven haar een schoonheid van gezonde gulzigheid. Geen trek in mijn gelaat vertrok. Zij beheerschte zich snel. Niettemin had zij bewezen dat haar gewaarwordingen niet langer aan haar moedwil gehoorzaamden.

Doch niet alleen dit physisch openbloeien wees op een verandering bij Emma. Zij had een volle, ongeschoolde altstem, die Claudia haar trouwens had ontdekt. Het gebeurde haar dikwijls in schelferende roulades uit te breken, waaruit men den wellust en de inspanning kon hooren van iemand die blij is met een nieuw bezit, doch vreest het niet genoeg te kunnen ontbolsteren. Als trots haar zelf toonde zich haar ware persoon. Meer zelfs, verborgen gaven vond zij als rijkdommen, die zij niet meer misprees. En dat zij den drang naar actie niet langer meer onderdrukte betoonde zij voortdurend.

Zij begon met naar de einders te zien en liet zich door Claudia de namen noemen van de dorpen, waarvan de torens talrijk boven de heuvels uitsteken. De klank van sommige namen, zeide zij, gaf haar den lust om de dorpsplaatsen te zien. Daar Claudia tot het doen van zulke verre uitstappen niet te bewegen is, en ik mij in een teruggetrokkenheid afzonderde, die vrij goed bij mijn bestendig bezigzijn van de verloopen maand aansloot, bleef het bij een uitgedrukten wensch, waarop zij niet meer terugkwam. Nochtans zocht zij vaak een middel om haar zin naar meer beweging te voldoen. Zij belastte zich met de dagelijksche boodschappen naar het dorp, liep de hard gevroren veldwegen om, en kwam dan purperstralend en blinkend van oog uit de open lucht die ijssterren blies op het zwarte wintergroen. Zij vond nog beter. Een boer, wien zij om kastanjes had verzocht, ging zij aan het andere eind van het dorp opzoeken. Zij kwam ons opgewekt terug, gansch vervuld van de beelden, die in den boomgaard het slachten en bloeden, het branden en scheiden van het zwijn in haar geest hadden geprent.

Des avonds kraakten de kastanjes op het vuur, en warmden de kamers met hun geur. Zij verborg de gebraden vruchten en liet ze de kinderen zoeken op den reuk. Het was niet noodig dat ik zelf het zoekend kind zou spelen om de vreugde te volledigen. Emma ging en kwam door den huize, snoof en snorkte speelsch aan alle meubelen waarin de kleinen kastanjes hadden kunnen neerleggen. Hoe snel keeren de toestanden: Emma vóór enkele maanden vormelijk en gesloten en lusteloos, zette thans het huis in een rumoerige opgewektheid,

terwijl ik willekeurig het zwijgen bewaarde en peinzend toekeek.

Het verrassends van al haar handelingen, was het geregeld bezoek aan het lam meisje van den gemeentesecretaris. Lust noch roeping, docht mij, schenen haar te hebben uitgekoren om ziekenbezoekster te worden. En nochtans, tweemaal in de week ging zij een paar uren doorbrengen naast den rolwagen, waarin het zestienjarige kind met glanzende handen van geel ivoor en wangen als blauwe zijde werd rondgevoerd, 's Zomers in een tuin vol geneeskundige planten, 's Winters in de kameren vol bloempotten. Emma pleegde er een daad van aanwezigheid, waarvan de mobielen mij ontsnapten. De secretaris is om zoo te zeggen onze gebuur. De korte wandeling kan niet de moeite loonen van een gesprek met het achterlijk kind, dat de geestesgesteldheid heeft van een tienjarige, een doolende verbeelding en de lachjes van een oud wijveke. Wat is het dan? Behoefte om zich gedienstig te maken? Smaak in het offeren zonder eenigerlei vergelding? Blijkbaar is zij er niet meer zoo aan toe, dat zij de verveling moet weren en den tijd verslijten.

Doch in den grond laat deze neiging mij onverschillig. Wat mij echter ergert, hoe zeer ik het ook lang in gemoede heb geloochend, is het plezier dat zij vindt in de talrijke, zij het ook zeer regelmatige bezoeken van den onderpastoor. De namiddagen dat hij wordt verwacht, geen zwerven in de veldwegels, geen boodschappen in de dorpskom, geen statie naast den ziekenwagen van Clara. Wel daarentegen is zij vervuld van een ijver, die haar zorgvuldig, met liefde bijna de laatste hand doet slaan aan het opruimen, ja aan den opschik der kamer, alsof ongewoon en voornaam bezoek in uitzicht stond. Opvallend is dan ook een opbruising, een uitstrooming van opgewektheid, die zij in een vlakke en rustige gelijkmoedigheid terugdwingt, zoodra Berrewats de klink van het hek ontsluit.

Ik weet niet van waar mij daarentegen een niet te onderdrukken afkeer komt voor deze zoogenaamde gezellige namiddagen. Heerscht er een atmosfeer van scherts, waarin mijn vrouw altijd onhandig en stijf beweegt, dan word ik zoo'n leegte gewaar en overvalt mij zoo'n gevoel van ijdelheid

dat ik altijd weer geeuwen moet en dat de dingen, de boomen, de velden mij schijnen te baden in een eindelooze verveling. Dit ervaren verdooft mij den geest en snoert mij den mond toe. Neemt het gesprek echter een ernstig bespiegelende wending, dan weet ik dat Claudia vuriger gaat leven en den naam Gods als oplossing van alle problemen zal noemen; dat Berrewats de menschelijke verschijnselen onder een bovennatuurlijke belichting zal behandelen en ze aldus schaduwen laat afwerpen en lichtvlakken doet vertoonen, die zelfs de doode dingen bezielen; dat Emma gaat luisteren met een toewijding waarin zij al de krachten van haar wezen schijnt te verzamelen, - want ook dan gelijkt ze niet meer op de vrouw die vroeger uit beleefdheid toehoorde. Dat alles komt mij voor als te vaak bereden stokkepaardjes, of niet vrij van bekoorlijk gedilettanteer en iets betweterigs ten behoeve van vrouwen. Dikwijls bekruipt mij de lust om in deze gedachtedeeling-zonder-tegenspraak, tergend, een cynischen zet te plaatsen. Maar, waar ik vagelijk vrees met een grofheid tevens de bitterste zijde van mijn karakter bloot te geven, dring ik deze neiging terug. Steeds blijf ik er des te misnoegder door.

Het wonderlijkst is echter dat ik een zekere verlegenheid ervaren ga zoodra ik mij tegenover mijn vriend bevind. De diepe vriendschap is wat ik in de orde der gevoelens het meest roem. Desniettemin verraadt men ze, gelijk de rest. Eeuwige ontbinding des harten! Ook in de wereld der zielsgehechtheid keeren de seizoenen. Wat een vriesweer! Wat een naaktheid! Wat een terugkeer in zich zelf waarbij zelfs de eigenliefde beschaamd is! Wel neen, ik ween niet!....

Wanneer ik tegenover hem sta hoopen zich in mij een reeks grieven op zonder naam. Zijn vroolijkste woordspelingen schijnen mij hem niet waardig. Zijn innemende voorkomendheid jegens de vrouwen kwetst mij als een ijdel spel. De gedachte dat hij in mij klaar zou zien doet mij een dam van hooghartigheid tusschen ons beiden opwerpen. Hij keert zich, al te beleefd, de vrouwen toe. Ik wend mij om en volg mijn eenzamen weg.

In dezen gemoedstoestand heb ik besloten, deels uit nukkigheid, deels uit nog overblijvenden eerbied voor onze vriend-

schap, de gezellige namiddagen te mijden. Aldus vindt mijn afkeer geen kans om zich beleedigend ten toon te spreiden. En de welgemanierdheid biedt middelen genoeg om mijn afwezigheid met aannemelijke voorwendsels te motiveeren.

Ik installeer mij in mijn werkkamer, waar ik mij in lectuur verdiep; ik begeef mij op de baan, die mij voert naar eenigerlei hoeve, waar ik mede aan de koffietafel ga aanzitten; ik wandel naar kameraden van het omliggende, zooals den burgemeester van Relleghem, met wien ik in den reuk van een naburigen broodoven lange partijen schaak speel. Dit wegglippen, dat ik vroeger volbracht in vlagen van eenvoudige welgezindheid, doe ik nu gestijfd door een strakken hoogmoed.

Een van die avonden, kwam ik laat terug in een tempeestend weer. Het Westen was onverwachts open gegaan. Een stormwind stortte zich zoevend over den zwarten buik der hoogte van waar het dalen der vlakte naar de Rollebeek begint. Uiteengerukte wolken renden laag naar een onbekende bestemming. Het bosch in de delling zwiepte uit alle kracht en over het omliggend land zwalpte het huilen van verbolgen wateren. Als noodseinen in de vloedgolf van storm en modderbruin blekten de witte gevels van eenige nietige hoeven. Onder het vluchten der hemelen, daverde de grond en schommelde de wereld als een worstelende steamer.

Het groeiend noodweer vervulde mij met een uitbundige vreugde. De regen kletterde op mijn waterproof. Ik vocht duwend voorover op den wind zooals scheepstrekkers liggen aan een geladen boot, die op den bodem der rivier in leem en mergel zit gemetst. Soms faalde mij de adem en moest ik het prangen van mijn borst overwinnen. Maar al wat ik aan drift en bitterheid en hoogmoed in mijn hart had opgehoopt, balde zich samen tot een verrukkelijke kracht. Bewust een eenzame te zijn, streed ik met al den wellust van den wrok, alsof ik eindelijk een macht had ontmoet, met welke het waard was, meer dan met de menschen, mij te meten.

Plotseling werd ik letterlijk opgelicht en achteruit geslagen. Ik kon mij vastklampen aan een boom. Een oogenblik moest ik al mijn vermogens aanspannen om te weerstaan en te verademen. Een uiterste opwelling van redelijkheid zette mij

aan mijn krankzinnige opstandigheid ter zijde te stellen. Doch mijn eerste vreugde verstarde tot een koppigheid, waarin zich razernij en onstuimigheid tot een duivelsche uitdaging van God en alle dingen vereenigden. Ik wierp mij weer op de baan en den onwil, dien ik niet weren wilde, zou ik betalen.

Ternauwernood had ik eenige stappen gedaan of een stuk hout, in volle borst ontvangen, sloeg mij neer. Ik bleef een tijd lang verdoofd, alsof alle verzet uit mij was gebroken. Met een plotselinge verstomming zag ik rond mij de matelooze bewogenheid van hemel en land. Ik was mij geen pijn bewust. Overgeleverd aan mijn machteloosheid werd ik zelfs innerlijk rustig ten overstaan der tornende elementen. Weldra zag ik den straal van een autolicht een vurigen tunnel in de donkerte boren. Een der vrachtwagens, die 's avonds groote ladingen melk naar de stad voeren, naderde. Door het stormen overheerscht scheen hij geruischloos. Ik deed teeken om stil te houden. Ik heesch mij bij den chauffeur die iets onverstaanbaars riep.

Vóór mijn huis hielp hij mij afstappen. Toen ik binnentrad had ik de strakke luciditeit, die volgt op een eensklaps geëindigde dronkenschap. Ik ontdeed mij van mijn slijkerigen waterproof.

Ik maakte het licht aan in de familiekamer. Ik ging plaats nemen aan tafel, die nog voor mij gedekt stond, toen de deur werd opengedaan en Emma somber voor mij verscheen.

‘Wat een weer!’ zeide zij, half nog bezorgd, maar half ook gerustgesteld door mijn thuiskomst. Haar gelaat werd echter plots weer ernstig.

‘Wat hebt gij?’ vroeg zij, wijl zij aandachtig mijn aangezicht opnam.

Ik zag in den spiegel en werd bleeker wijl ik mij zoo bleek zag. Ik droeg een wonde over mijn wang en voelde nu inderdaad haar prikkend gloeien. Spontaan bracht ik de hand aan het gelaat en wilde ik met een losse houding Emma's aandacht afkeeren. Zij zag dat een paar droppen mijn vingers bevlekten. Zij greep mijn hand en verwijderde ze:

‘Gij zult dit zoo niet laten,’ sprak zij ingehouden maar gebiedend. ‘Of ik wek Claudia.’

‘Het is de moeite niet om haar te storen,’ fluisterde ik. ‘Boven vind ik wel wat verbandstof.’

‘Neen,’ wedervoer zij snel, ‘wacht een seconde.’

Zij verdween eenige korte oogenblikken die mij bijna een zachte verwachting waren. Zij kwam terug met een étui, waaruit zij enkele fleschjes en watten langde. Vlug haalde zij een kom water bij en wierp er eenige boraxschilfers in. Ik maakte mij bereid om de wonde te baden.

‘Ik zal het beter doen,’ verklaarde zij met zekerheid en inderdaad bette zij mijn wang omzichtig en handig. Ik moest haar beletten mij een winde om het hoofd te leggen, doch ik kon niet anders dan mij een klein verband van Bilrodelinnen en pleisters te laten welgevallen. De rug van haar handen raakte soms mijn wang heel even met de zachtheid van perzikken, maar frisch. Ik voelde mij kinderlijk blij zoo rustig onderworpen te zijn, zoo ontspannen, zoo helder, bijna tevreden.

Emma zag het en glimlachte mij bescheiden toe. Wij hoorden beiden een vlaag wind rond het huis rammelen, onderbraken even het zoete innerlijke vloeien om naar de holte te luisteren die de storm in den geest te binnen riep. Des te innemender werd het gevoel van veiligheid rond de kap der lamp, waar wij zaten op onze biezen stoelen.

‘Gij hebt ons wel schrik gegeven,’ sprak Emma verwijtend, maar met een stembuiging die alle hardheid wegnam.

‘Zeg liever het onweer,’ weersprak ik eenvoudig. ‘Ik meende dat ik slechts op de borst was getroffen door een afgekraakt stuk hout. Ik wist niets van deze kleine wonde.’

‘Neen, niet alleen het onweer maakte ons bezorgd. Gij zijt den jongsten tijd zoo veel op de baan.’

Haar blik onderzocht mijn blik. Ik had wel zorg er niets te laten in doorschemeren van het genoegen, dat mij haar belangstelling deed.

‘Zoudt gij durven zeggen dat het uw schuld niet is als gij door dit hondenweer zijt verrast?’ vervolgde zij op denzelfden toon van goedmoedig misnoegde vrouw.

‘Had ik dan nog langer moeten wegblijven?’ beproefde ik te schertsen.

Doch Emma nam geen notitie van mijn grapje en zeide effen: ‘Gij zijt veel veranderd.’

Ik begreep haar niet en was ineens zeer geboeid. Deed zij louter een constatatie? Maakte zij mij een verwijt? Luchtte zij een leedwezen? Deze vragen schoten mij door den geest, zonder dat het mij mogelijk was uit Emma's houding het waarschijnlijkst antwoord af te leiden. Het was mij plotselings bewust dat de weifeling bij mij een gevoel van onverschilligheid en een ander van lust hangende hield. Door mijn zwijgen zag Emma mij aarzelen. Alsof zij daarvan gebruik wilde maken om mij welgevallig te zijn sprak zij glimlachend en als opbeurend:

‘Hebt gij dan redenen om zoo uw eigen weg te gaan? Beken dat gij op uw eentje leeft de laatste dagen. Of meent gij dat uw voorgewende bedrijvigheid niet opvalt? En uw afwezigheid in uw woorden? Uw opwekkende vindingrijkheid is weg. Gij hebt u van ons afgekeerd, van ons, ik moet misschien zeggen van mij. Gij wandelt niet meer met mij. Gij tracht niet meer mij mijn hart te doen luchten. Gij ziet het, ik kan vrij en los met u spreken. Gij schijnt niet te weten hoe ik in uw huis ben geworden. Gij hebt mij gezegd dat ik herleven zou en waarlijk, ik ook ben veel veranderd. Nu vooral zou het mij goed doen mij aan u te openen. Maar wat is er met u? Het was mij vroeger of gij mij van oudsher een vriend waart. Thans echter ken ik u niet meer.

Ik liet haar spreken, zonder onderbreking. Toen zij zweeg had ik als een spijt dat zij niet al maar doorging, zoo zeer streelde mij haar innemende vrijmoedigheid. Zij verdrong mijn twijfel voor een blijdschap, die tot een warmen roes groeide. Een weldoende lust ging door mijn leden vloeien. De wonde op mijn wang begon te kloppen en aan mijn slapen gloeide behaaglijk een vuur. Ik voelde mij stilaan vergoed worden voor de weken eenzaamheid, vervuld van nijd en bitterheid. En mij zelf onderzoekend, zocht ik woorden, die mijn gemoedstoestand zouden schilderen in een nieuwe oprechtheid:

‘Emma, ben ik veranderd? Zijt gij veranderd? Veranderen wij ooit? Zijn al deze verschillende vormen waarin wij evolueeren niet gemerkt naar ons onveranderlijk diepste wezen?

Uw vreugde, uw leed, uw oude wil tot lam liggen, uw heropstanding, heeft het al niet eenzelfde zin en beteekenis: uw natuurlijke levenslust, die wil bloeien? Ik heb verleden jaar zes fruitboomen in den tuin laten planten. Een ervan droeg in het begin der Lente geen bladeren. Wij dachten hem dood. Trots zijn dor uitzicht verzamelde hij zijn sappen en hoopte hij zijn bloeikracht op. Hij was dezen Herfst de eenige van de jonge perelaars, die vruchten heeft gevormd!'

Zij werd een glimlach. Ik voelde mij aangemoedigd:

'En ik, ik weet het nu, was al den tijd dat ik buitenhuize was en in mij zelf gekeerd, vervuld van een zelfde sympathie voor u.'

Even had ik geaarzeld of ik het woord liefde uitspreken zou, maar een soort van eerlijkheid, gemengd bij een speculatieve voorzichtigheid, belette mij dien grooten stap te doen. Toch voelde ik dat ik kleurde. Een heete stroom doorgolfde mij overigens gansch.

Emma bleef stil in haar tevreden glimlach. Ik nam haar hand en vervolgde:

'Om u alles te zeggen, zonder terughouding: mijn sympathie voor u is zelfzuchtig en afgunstig. Gij hebt u naar Claudia en den onderpastoor gekeerd en ik ben met mijn sympathie afgedreven. Gij keert u weer naar mij, en zij is vuriger dan ooit.'

Zij onderbrak mij berispend. Ik bracht haar hand aan mijn lippen en drukte er smoorlijk een kus op, die gewis niets weg had van een louter-vriendschapsbetuiging. Een purper blosje was haar naar de oogbeenen gestegen en zij sloeg den blik neer, maar in haar mondhoeken trilde een krul als van lippen die heimelijk lachen Zij stond recht. Ik weet niet welke schroeiende dampen mij naar het hoofd sloegen en mijn oogen benevelden. Mijn ademen ging sneller. Zij deed achterwaarts een paar stappen en vatte den deurappel, alsof zij voorzag dat ik haar het volgend oogenblik met beide armen op de borst zou drukken. Bijna nooit noemt zij mijn naam. Thans zeide zij, streelend, fleemend bijna:

'Karel....'

Dat fluisteren van mijn naam bracht mij meer buiten mijzelf dan welke voluptueuse aanraking het ooit had kunnen

doen. Er ontsnapte mij wellicht een toonlooze jubelkreet: ‘Ha!’ want zij hernam:

‘Karel, ik ben blijde met uw sympathie.’

Meteen stond ik vóór haar, omvatte haar beide schouders en drong hard aan vóór haar gelaat:

‘Is dit nog sympathie? Of is het meer?..’

Haar hand op mijn mond belette mij te voltooien.

‘Neen, neen,’ zeide zij vast en afgetrokken en blijkbaar was zij bezig met een eigen gedachte. Zij maakte zich los en zonder nog een woord te spreken, verdween zij en hoorde ik haar de trappen oploopen.

Ik bleef in verwarde opwinding, waaruit echter de blijdschap niet week. Mijn hoofd stond hol en in de nachtkamer hing een ruischen waarin ik niet meer kon onderscheiden of het weer nog oproerig het huis omringde. Onmiddellijk daarop hoorde ik alle geluid stilvallen rond het gaan van bloote voeten op den plankenvloer boven in de kamer van Claudia.

Middernacht was voorbij. Ik blies het licht uit. Terwijl ik naar boven ging besloot ik vast, dat ik geen enkele ongezellige bespiegeling van mijn vrouw aan mijn tevreden roes afbreuk zou laten doen. Toen ik binnentrad dekte zij de kinderen toe. Zij zag het verband op mijn wang. Ik lei met bedaardheid uit hoe mij het ongevalletje overkomen was en besloot koel:

‘Emma heeft voor dit verband gezorgd.’

‘Het treft goed dat zij beneden was.’

Vermoedde zij iets van het gebeurde met Emma? Zij had welgemeend gesproken en drong niet verder aan. Ik hield mij gauw overtuigd dat zij niet de minste dubbelzinngheid had bedoeld. Ik dacht aan de ironie van het lot en gaf niettemin zonder spot toe:

‘Inderdaad.’

En ik sliep in, voldaan van een goede moeite en een weldoende verwachting.

Er volgden dagen van geheimnisvolle verstandhouding tusschen Emma en mij, verstandhouding die op zichzelf reeds rijk was aan genot, als een wellust die de verzadiging belooft. Ik behield dezelfde hooghartige houding van den bezigen man, die zwijgzaam en afgetrokken met vreemde dingen is

begaan. Bijtend aan mijn pijp zag ik, afwezig, den winterregen de ruiten vloeierig maken. Maar met een draaiende blik, die even den blik van Emma huwde, waar zij licht en veerkrachtig een vaas op den schoorsteen hief, dronk ik aan haar een bedwelming welke ik, innerlijk jubelend, onder een superbe roerloosheid bedwong. Emma daarentegen had oogenblikken dat zij bezorgd in een mijmering scheen weg te zinken maar met een schier onzichtbaar schudden van de schouders wierp zij dan iets ver van zich af en bloeide weer open in een lach van al haar tanden, die als een totale overgave was. Ofwel waren het onder het eten, als een roekeloos spel, wijl Claudia argeloos de kinderen bediende, haar vingeren die zich vluchtig om mijn vingeren strengelden. Andere malen was het een wisselen van woorden, zonder den toon te verheffen, opwellingen van vroolijke zinspelingen en invallen, die niet meer groeiden tot een ernstig gesprek zooals vroeger, maar de wispelturigheid en fantasie hadden der amoureuze ingeving. Deze valschheid in ons gedrag, deze zekerheid in ons bedrog en vaker nog de dubbelzinnigheid waarmede wij onder het niets vermoedend oog van mijn vrouw een matige en natuurlijke opgewektheid huichelden, bond ons in een betoovering, die elke omwoeling van het geweten bij voorbaat onder lust begroef.

De bezoeken van mijn vriend, den onderpastoor, kwamen echter geheel deze verrukkelijke architectuur in haar broze grondvesten bedreigen. Hij knikte hoofsch boven de palmbollen die bij den ingang van den voorwegel staan en zijn vranke blik veegde het stralen van Emma's gelaat. Haar spontaniteit, haar achteloosheid, haar speelschheid werden eensklaps een boomgaard, waarvan de zon zich terugtrekt. Ik zelf werd mij onmiddellijk bewust dat wij onder zijn oog tot een volkomen eerlijkheid moesten terugkeeren en dat de zin van het minste spel, hoe heimelijk ook aangeroerd, hem niet zou ontsnappen. Hij trad binnen met steeds denzelfden lach. Niet alleen dienden wij terstond onze geheime intimiteit af te leggen. Het was alsof een schaamte tusschen ons rees. In zijn aanwezigheid kon er van roekeloosheid geen sprake meer zijn. Verlegenheid, onbehagelijkheid heerschte er alleen.

Wat mij echter vooral kwelde was de wijze waarop wij, vier kameraden, zooals wij ons zelf eens zonder eenige ironie hadden genoemd, in deze sfeer evolueerden. Het kwam me natuurlijk voor, dat Emma, zooals ik, een soort van wrevel tegen den ruststoorder zou gaan koesteren. Door inspanning, zelfbedwang en meegaande inschikkelijkheid daarentegen gelukte het haar zich tot Paul's bezielde welgezindheid te verheffen. Zij sprak met hem, zij trachtte zijn denkbeelden te deelen, zij stemde met zijn opvattingen in. Kon zij hem in iets niet vo gen of twijfelde zij aan een van zijn verklaringen, dan betoonde zij zooveel goeden wil om haar eigen oordeel te overwinnen, dat zij eindigde met tegen zichzelf te denken. ‘Aangezien gij het verzekert, zal ik wel ongelijk hebben,’ had haar leuze kunnen worden, ofschoon zij zich inbeeldde dat zij zelfstandig hooger reikte. Naarmate zij zich aldus dichter bij Paul's geest en gedachte ging koesteren verwijderde zij zich in gemoede van mij. Aan een blik van haar, koel op mij verdwaald; aan een geweigerd antwoord op een vraag, die ik tot haar in het bijzonder richtte; aan een hardnekkigheid in het tegenspreken van een door mij uitgedrukte opinie kon ik meten hoe zij, verre van zich tegen Paul te keeren, tegen mij een misnoegen kweekte.

Het gevolg was dat ik in mijn scherts met mijn vriend een vinnigheid mengde, waarvan de vijandschap hem niet moest ontgaan, maar waarop hij niet inging. Hij bleef van onverstoorbaar goed humeur. Dat Claudia zich daardoor liet verblinden hoefde mij niet te verwonderen: zij was in de sfeer van een al te zeer aan gelukzaligheid grenzende blijdschap om de valsche verhouding te doorgronden. Na zijn heengaan echter, kwamen er onbehaaglijke minuten. Met de stilte die inviel en de nabezinning die begon werd mijn positie kiescher. Mijn woorden bleven zonder weerklank. Emma werd peinzend. En Claudia sloeg de handen voor het gelaat - wellicht om beter de eigen bezieling bij te houden. Het waren de avonden dat ik de eerste slapen ging en dat ik mijn vrouw vuriger en langer bidden zag dan naar gewoonte aan den voet van het bed, waarop ik misnoegd lag met het gevoel dat mijn dag was mislukt.

Ongeduldig omdat zij tot klappertandens toe in de koude

bleef zitten, had ik eens gevraagd waarom zij zoo lang bidden moest en ik kreeg tot antwoord:

'Ik bid voor Emma. Zij heeft al een grooten weg afgelegd en is vol betrouwen op Paul.'

Het was mij alsof al haar woorden gekozen waren om mij te ergeren. Haar blinde ijver, haar zekerheid vervulden mij met een bitteren spot en niettemin gaf zij mij een onrust en een twijfel, die mij onverklaarbaar waren: uit Emma's intiemen omgang wist ik wel beter en nochtans scheen het mij toe dat de andere Emma Claudia's vertrouwen wettigde. Ik kwam er toe mij af te vragen welk beeld van Emma het valsche was.

Lagen, de namiddagen die de onderpastoor bij ons doorbracht, al de wegen tusschen Emma en mij versperd, de volgende ochtenden moest ik schatten van tact en voorzichtigheid aanwenden om weer, bijna ongemerkt, tot haar zoete en natuurlijke opwellingen door te dringen.

Telkenmaal echter stelde ik een grooter aarzeling vast in de wijze waarop zij zich aan haar mildere neiging overgaf. Ik voorzag het oogenblik dat zij den terugkeer op haar zelf niet meer doen zou en het was alsof ik werd opgezweept. Een streelender teederheid, een dringender verliefdheid vuurden mij aan. Ik verdubbelde in omwindende kracht rond Emma, die er afwisselend moedeloozer en zenuwachtiger, weeker en gespannender door werd. Voorzeker had zij het gevoel dat zij nog slechts aan een brozen draad boven wisselende gebieden reisde en dat zij aan deze of gene zijde vallen zou. Claudia even buiten de kamer, sloeg zij al schalks de armen om mijn hals en gaf mij snel een kus, die mij soms droevig scheen. Maar beslist wees zij mijn voorstel af om een wandeling te doen naar de rij boomen op den versten heuvelrug, die haar nochtans lang had aangetrokken wijl het onbekende er achter lag. Ik mocht niet heengaan, maar ook bij Claudia wilde zij blijven.

Deze grillen wekten bij mij het verlangen, de opwinding om eens en voor goed door te tasten en het wijken en aandraven gedaan te maken. Ik zou mij niet vergenoegen een nieuwe gelegenheid af te wachten om met Emma alleen te zijn. Reeds vroeg in den namiddag had ik tot haar

gezegd, terzelfdertijd als een liefkoozing en een gebod:

'Ik moet met u spreken. Zorg dat gij vanavond met mij beneden blijft.'

Zij had niet geweigerd. Alleen had zij gansch den vooravond, dien ik, met een overvloed van grappen en guitenstreken, uitbundig had gemaakt, tusschen een glimlach en een verborgen handdruk, van mijnentwege, mijmerend, al haar krachten verzameld. Na het avondmaal haalde ik in mijn opgewekte luim een flesch Bourgogne boven. Claudia was nooit te bewegen geweest te leeren schaakspelen. Emma echter was inschikkelijker en liet zich, zonder veel belangstelling overigens, waarde en beteekenis der stukken verklaren. Wij speelden een paar partijen die ik rok, tot Claudia verveeld en vakerig ons wel te ruste wenschte. Wij hoorden haar boven een wijle over en weer gaan. Ik dronk nog een glas wijn en voelde hem mij naar het hoofd stijgen. Emma luisterde en waar zij haar glas stilhield zag ik er lichtelijk de lampvlam in beven.

Ik stond recht, nam haar het glas uit de handen en boog over haar. Zij werd bleek. Ik voelde haar borst kloppen aan mijn borst als den vleugelslag van een vogel. Ik prangde haar vast in de armen. Zij weigerde mij te omhelzen. Ik vuurde met een krachtigen blik den lust aan in haar oogen. Zij deed ze toe. De veerkracht die ik in haar leden voelde verliet haar niet. Ik werd integendeel haar inspanning om te weerstreven gewaar.

Een oogenblik liet ik haar los, om de raadselen op haar gelaat te ontwarren. Een gloeiende bronstigheid trappelde in gansch mijn wezen en er kwam een vrees in mij dat de trillende prooi onder mijn hand mij voor altijd zou ontsnappen. Zij richtte zich op. Haar trekken stonden gespannen, maar iets smeekends lichtte in haar oogen, als van een dier dat zal worden geslagen. Zij wilde spreken. Haar spraak scheen te falen waar zij begon:

'Karel, mijn vriend....'

Ik verachtte op dien stond alle woorden. Ik wierp haar om in mijn arm. Alle twijfel over mijn doel en verwachting was weg. Waar zij laaiend leunde tegen mij, zegevierde in mij reeds een woeste wellust. Ik ging met een kus op haar lippen

storten, toen zij mij, als een aangetrokken boog dien men loslaat, ontsnapte.

'Zoo niet!' riep zij ingehouden uit.

Ik stond roerloos in een storm die van binnen kwam. Een oogwenk hoorde ik de volkomen stilte waaruit gansch het huis op dien stond was gebouwd en waarin Claudia luisterend kon liggen. Deze gedachte was de steun, waaraan ik mijn woede beheerschte. Nochtans een oneindige spijt vervulde mij en tevens een hunkering van dorst en lust. Ik kon niet gelooven, dat ik haar niet plooien zou naar mijn wil. Een vlaag van geprikten hoogmoed stijfde mij bovendien. Ik deed een paar stappen, opende de gangdeur en fluisterde berekenend en trotsch: 'Ik weerhoud u niet!'

Zij verroerde niet, een heele poos. Zij streelde mij met een beklagenden blik. Dan ging zij de deur sluiten en waar ik in een zetel was gaan liggen kwam zij naar mij, knielde neer, verborg haar hoofd in mijn schoot en brak in stille snikken los. Zoo stortte het verzet ineen, docht mij. Een onuitsprekelijke weelde vervulde mij, ofschoon ik haar weekheid verafschuwde. Een oogenblik liet ik aan haar aandoening respijt. Zij hief het hoofd op, richtte den blik van twee gekwelde oogen op mijn gelaat, dat ik gloeiend voelde.

- Karel, zijt gij waarlijk geloovig?

Zij had toonloos gesproken, zonder ironie of verwijt. Verschrikkelijk verveeld, wilde ik haar vraag niet weten. Al mijn krachten waren trouwens gestrekt naar een doel van wellustig genot. Haar bleek aangezicht stond kalm geschoven tusschen mij en haar begeerlijke gestalte. Ik kon het niet aanzien, sloeg den blik neer. Zonder een uitvlucht te zoeken boog ik naar haar en met een wilde gretigheid nam ik haar mond. Zij liet mij onverschillige lippen.

- Bij God! riep ik dof uit op een heerscherstoon. Weet gij ten slotte wel wat gij wilt?

Uit haar diepste wezen kwam haar verontwaardiging in opstand:

- Ja, ik weet het! Ik wil weten of gij waarlijk geloovig zijt. Uw handen, uw oogen, gansch uw verlangen verslindt mij. Gij betoovert mij. En nochtans, als ik sympathie heb voor u, ik bemin u niet! Ik bemin u niet!

Gepijnigd vatte ik haar polsen.

- En uw spelen met mij? En uw streelingen? En uw kussen? Heeft dat allemaal geen zin?

- Jawel, jawel! gaf zij toe in een smartelijken glimlach. Als dat u recht geeft.... en in een plots beven voltooide zij niet.

Was dat de opperste berekening van de vrouw? Uit gansch haar houding sprak de wil der onderworpenheid om mij te ondergaan, indien ik voor geen gewetensbezwaren week. Ik liet haar handen los. Mijn begeerlijkheid ging niet zoo ver, dat ik laaghartig haar offer aanvaarden zou. Ik leed trouwens algauw niet meer in mijn verlangen, - maar mijn geest doolde in allerlei veronderstellingen en kon niet rustig worden. Dat zij mij niet beminde verwonderde mij slechts ternauwernood. Maar elke uiterste afwijzing, en deze hooghartige zelfverloochening in nog grooter mate, kwetst steeds de ijdelheid van den man, meer zelfs dan zijn zinnelijkheid.

Zij zag mijn verwarring. Zij maakte zich innemend, waar zij zich vertrouwelijk voor mij zette en te strak bedaard uitleg begon te geven:

'Gij ziet het, mijn vriend, in welke pijnen ik herboren ben. Hoe is dat weer begonnen? Al dat leven rond mij. Ik wilde eerst worden zooals Claudia. Haar vertrouwen hebben, haar zekerheid, haar sterkte. Ha, Karel, gij gelooft niet in haar zooals ik. Maar ook de onderpastoor ziet haar schoon. De onderpastoor? Met hem is het definitief een wederopleving geworden. "We zullen u een nieuwe ziel maken" lachte hij. Wat heeft hij gedaan? Wat heeft hij gedaan? Ja, zij is hier. Ik voel haar. Hij heeft weer mijn ziel nieuw gemaakt. Maar waarom moesten ook mijn handen zoo gevoelig worden, mijn lippen zoo verlangend? Gij waart hier de eenige man in huis. Uw blikken of weet ik het wat, uw aanwezigheid, uw houding brachten mij in de war. Hoe goed was een kus van u! Maar hoe boos was ik telkens op mij zelf. Helaas, ik ben maar een vrouw. Langs den eenen kant de vreugde weer innerlijk te ontwaken, opnieuw tot liefde in staat te wezen en goed te willen zijn. Langs den anderen kant de lust, die weer steekt, het verlangen dat geen rust laat en zich niet schaamt om de eerbiedwaardigste vrienden te bedriegen.'

Zij dacht een lange poos na: ‘Ik heb genoeg van deze dubbelzinnigheid. Ik heb bij u een oogenblik zinnelooze illusies gewekt. Vergeef mij, dat ik ze weer terugnemen moet. Maar tracht de uiterste fierheid van een vrouw te begrijpen. Ik wil hier weggaan eer het onherstelbare is geschied. Geef toe dat mijn zinnelijke bevliegingen dat verraad niet waard zouden zijn. Hoe meer ik er over nadenk, hoe vaster ik overtuigd ben dat het tijd is voor mij om van hier weg te gaan.’

Haar toon was zoo natuurlijk geworden en van alle passie ontdaan dat haar spreken als luidop peinzen was, zonder te willen overtuigen. Haar eerlijkheid werd er bijna roerend door. Mijn zinnelijke roes was ineen gevallen en spontaan, belangeloos op dien oogenblik, verzette ik mij tegen haar plan om weg te gaan.

‘Zinnelijke bevlieging, Emma? Heb ik ze niet geroepen? Voeg bij mijn schande niet de wroeging dat ik u van hier zou hebben verjaagd. Blijf en ik verzeker u dat gij van mij niets meer zult te vreezen hebben.’

Ik herinnerde mij mijn vroegere twijfelloosheid aan mijn goedheid en sterkte. Ik voelde mij verkleuren en aarzelen. Er viel een stilte, waarin we elkanders vleeschelijke zwakte maten met de oneindige vergoelijking van genereuse vriendschap en misschien nog meer met spijt over de lusten, waaraan wij verzaakten. Wij ondervonden een schroeiende droefenis om de offers, die wij in elk geval aan onze betere inzichten verschuldigd waren. Het is niet waar dat men tot zijn moreelen plicht terugkeert zonder innerlijke verscheurdheid. De wijkende vijand binnenin wreekt zich met het heimwee der verloren beloften aan te steken. Zonder dat wij spraken rezen voor ons beiden al de genoeglijke beelden der voorbije uren, herzagen wij de diverse stadia van een innerlijke herleving. De ziel maar ook de zinnen waren weer gevoelig geworden en van de zinnelijke temptatie had ik mijn werk gemaakt. Reeds was het alsof zich de scheiding vervulde: onze harten voelden zich trekken op al de banden, wier geheime vezels in de vertrouwelijkheid van enkele maanden waren gegroeid. De geest, in deze oogenblikken van sterke bezinning, beschreef bij ons beiden denzelfden boog en zonder

schok of sprong bevond ik mij na een lange poos, als bij voorbaat verwittigd, opnieuw vóór haar vraag:

‘Karel, zijt gij waarlijk geloovig?’

Ik zag op haar gelaat de werking van angsten nieuwsgierigheid, maar haar stil en striemend woord had een schroeienden bliksem in mijn geest geslagen: ‘Was mij de Heer misschien ook middel tot verleiding geweest?’ Ik begon plots van een walg en nederigheid in mijn vleesch te beven. Een stond als een lange nachtmerrie bleef ik alsof ziel en lijf uit elkaar gingen splijten. Toen wierp ik ademloos een ontbindende wanhoop van mij weg.

‘Ja, ik geloof’ riep ik bijna jubelend uit, maar wijl ik Emma verbleeken zag verontschuldigde ik matiger: ‘Maar gij ziet tot welke uitspattingen ik zou in staat zijn, ondanks mijn geloof.’

‘Ik moet hier weg’ wedervoer zij, alsof zij zich thans definitief had hervat. Zij stond recht, gereed om de kamer te verlaten.

Ik trachtte haar nog in haar beslissing te doen wankelen. Ik vroeg haar Claudia niet te offeren door een schielijk en niet te motiveeren wegloopen, ik hield haar de eenzaamheid en duisternis voor tot dewelke zij zelve dreigde terug te vallen na de korte belofte van wedergeboorte, - die ik helaas in gevaar had gebracht. Het eenige wat zij mij beloven wilde, was het bericht van haar vertrek voor te bereiden. Het was genoeg om mij te laten hopen dat ik alles nog zou kunnen herstellen om Emma, belangeloos, bij ons te houden.

VI.

Persoonlijk zou ik haar niet meer overreden. Niet alleen bood zij mij de volgende dagen geen enkele gelegenheid om vertrouwelijk met haar te spreken, - zij vermeed mij, mijn blik, mijn handdruk, om steeds met Claudia bezig te zijn. En Claudia was gelukkig.

Het geluk bij haar ontleent op zijn hoogst de teekenen der tevredenheid. Zij berispt de kinderen met wat zachter stem, zij zwijgt niet minder dan naar gewoonte, doch af en toe milderen zich haar trekken tot een glimlach. Geen uiterlijke

uitbundigheid maakt haar levendig. Zij blijft gelijkmoedig alsof zij nimmer het voorgevoel had, dat iets in den huize, iets in haar vreugde veranderen kan. En nochtans, Emma hechtte zich blijkbaar aan haar, met de verdubbelde toewijding van iemand die weet dat het einde van een gemeen genot nabij is. Zij lachte veelal, zij babbelde vroolijk, zij stoeide, - maar met die schrijnende overspanning van den weemoedige die zijn opgewektheid aan den drank heeft gevraagd.

Ik zag de argelooze tevredenheid van Claudia, den roes van Emma en de gedachte dat beiden teerden op een vreugde waarvan het einde was gemeten spitste het gevoel aan van mijn schuld, - maar ook mijn wil om zonder zelfzuchtige berekening Emma's heengaan te voorkomen.

Ik zocht tevergeefs naar een middel. Tenslotte zag ik slechts uitkomst in de hulp van den onderpastoor. Ging ik thans weer zijn steun verzoeken, nadat ik reeds eens had gedreigd, het werk te vernielen waar ik hem zelf had aangespannen? Zou ik meteen niet het kuipen van een onnoembare passie blootleggen, het loeren van den man op het wijfje, al den tijd dat Emma onder zijn verheffenden invloed had gestaan? Mijn hoogmoed verzette zich tegen deze zelfvernedering. Ik overtuigde mij overigens dat ik het recht niet had iets van Emma's zinnelijkheid te ontsluieren. Twee dagen bleef ik machteloos toezien. Toen vreesde ik dat Emma, die tot dusver aan Claudia van geen scheiding had gesproken - wat mij wel eenigszins verwonderde, - dit niet langer zou uitstellen. Ik besloot mijzelf van alles te beschuldigen, - dat tintje bevederde ruiterlijkheid heeft mij altijd een spoorslag gegeven om na verlagende handelingen zooveel mogelijk weer goed te maken. Was het bovendien geen begoocheling, dat mijn vriend destijds in al de luimen van mijn onvoldanen lust niet had gelezen?

Nog denzelfden namiddag belde ik bij den onderpastoor aan. Ik dacht aan mijn vorig bezoek, niet zoo lang geleden, met een gelijkaardig doel. Toen waren mijn zuivere inzichten nog aan mijn zwakheid niet getoetst geweest. Ik was een beetje ontroerd, maar vast besloten, desnoods met een zweem van hardheid, mij over gevoeligheid heen te zetten.

Wij zaten weer tegenover elkaar, alsof wij beiden wisten,

dat de herhaling van ons oud gesprek bij voorbaat in den loop der dingen stond geschreven.

‘Paul,’ begon ik met voorgewende onverschilligheid, ‘Emma is, gelijk gij zelf wel zult weten, de geanesthesieerde vrouw van vroeger niet meer. Ik moet U bekennen, dat haar een bekoring is eigen geworden, die een oogenblik voor mij gevaarlijk is geweest. Ik heb het haar gezegd. Ik zou het hebben bewezen, indien zij niet voor ons beiden verstandig was geweest. Maar het gevolg is dat zij nu zal weggaan.’

Ik had den knoop doorgehakt en hooghartig alle gevoelens van spijt en schaamte verdrongen. Mijn vriend scheen ze des te dieper ondergaan, want hij, dien ik steeds vol zelfbeheersching heb gezien, werd eensklaps hoog rood en een stond werkten de kaakbeenen onder zijn wangen. Ik hield mij sterk en vervolgde koelbloedig:

‘Ik heb nagedacht. Indien wij ze in haar oude wereld laten terugkeeren, is alle winst opnieuw verloren.’

‘'t Is jammer dat ge daaraan niet vroeger hebt gedacht,’ wierp hij mij in de rede en tot mijn verwondering klonk in zijn stem een nauwelijks onderdrukte woede. Ik voelde mijn schuld, maar deed alle moeite om mijn onontroerde houding te bewaren. Ik zweeg. Hij was rechtgestaan en deed eenige stappen over en weer om zijn beheersching in een physische beweging terug te vinden. En waarlijk, na eenige oogenblikken, had hij ten minste een bedaarder toon veroverd, want staanblijvend vroeg hij, ofschoon misschien met een tintje sarcasme, minder bits:

‘En verder?’

‘Verder? Mij dunkt, dat gij de woorden zoudt kunnen spreken, die haar zouden terughouden.’

‘Voor u?’ vorschte hij, terwijl hij me streng in de oogen las.

Ik liet niets zien van mijn hoogmoed, die, gekwetst, zich in zichzelf terugtrok.

‘Voor haar,’ wedervoer ik kalm. ‘Mijn inzichten zijn zuiver.’

‘Gelijk de vorige maal!’

‘De koppigheid in uw wantrouwen doet mij pijn.’

Hij hernam zijn stap. Zijn ongewone bewogenheid deed

mij vreemd aan en was, bij wijze van tegenstelling wellicht, er oorzaak van dat ik, die in den regel van ons beiden het meest oploopend ben, thans strak en rustig bleef. Ik herinnerde mij mijn vroegere voortvarendheid en meende geen beter bewijs van zelfbedwang te kunnen geven, dan zonder aandringen op zijn beslissing te wachten.

'Maar waarom zou ze niet zonder schade heengaan?' redeneerde hij na een lange poos luidop. 'Heeft zij u niet weerstaan? Is zij niet onafhankelijk genoeg om alleen haar weg te zoeken?'

'Haar weg zoeken. Gij zegt het goed. Maar ik heb u misschien verzwegen dat zij mij slechts na lang aarzelen heeft teruggewezen. Reken dus niet met een onaantastbare sterkte. Zij heeft u nog van noode, ik verzeker het u. En dan, gij weet het, zij heeft totnogtoe geen voet in de kerk gezet. Uw werk is slechts ten halve gedaan.'

'Het is beter dat zij weggaat!' zeide hij op een toon van onverzettelijkheid, waarin mij, meer dan de bezadigde ernst van den priester, een vooropgezetheid trof, die met redeneering niets gemeen meer had.

Ik wilde nog argumenteeren. Hij viel mij bitter in de rede:

'Het is beter dat zij weggaat!'

Trots mezelf kwam in mijn geest een argwaan, die ik met afkeer terzijde stelde. Ik wist in hem den oppersten eerbied voor zijn priesterlijk kleed vergroeid met zijn ingeboren adel en dat in mijn geest een oogenblik tegen mijn vriend de verdenking van een menschelijke zwakte rees, beschouwde ik als een lage ingeving van mijn eigen naar het kwaad gekeerde ziel. Ik ging hem zeggen dat ik niet inzag waarom hij de hand wilde loslaten van wie hij half had gered, en dat hij mij uitleggen zou waarom Emma beter wegging, toen hij, teeken van ontroering, dat ik hem nooit in iemands aanwezigheid had zien geven, naar zijn brevier greep om onder mijn oogen er onrustig in te bladeren. Hij was zichtbaar in twijfel of hij zich verwijderen zou. - 'Zal ik u alleen laten?' vroeg ik verbaasd. Hij knikte kort, bevestigend. Nog kon ik niet gelooven, dat zijn hart van een menschelijk gevoel in de war was. - 'Zou men niet zeggen....' sprak

ik aarzelend. Maar hij liet mij vertrekken zonder één woord of zonder mij aan te zien.

Ik stond roerloos voor de kamerdeur, die ik achter mij had gesloten. Niets maakt meer indruk dan de verzoeking die een karaktervaste en mannelijke ziel beproeft, en het lijden met verdubbelde kracht door dikke schutsels en schermen jaagt. Een eerbiedige schroom sneed mij den terugkeer af. Een vreemde beklemming belette mij aan iets anders te denken en voort te gaan. Ik luisterde met gansch mijn wezen en het was mij alsof ik achter de deur den regelmatigen klop van een groot hart vernam. Weldra echter kon ik mijn vriend binnen Latijnsche verzen hooren bidden. Ik daalde na een poos de trap af zonder evenwel te kunnen besluiten mij uit den huize te verwijderen. Ik trad in den tuin. De struiken stonden er berijmd in een gesloten vrieslucht. Uit de harde haag was een stuk gebroken. Deze twee bijzonderheden blijven gehecht aan de herinnering van het prangendst uur, dat ik in mijn leven, machteloos, wijl ik af en toe, kinderlijk eenige ijskristallen van de takken deed regenen, aan den nood van een vriend heb gewijd. Soms zag ik op naar het venster van zijn werkkamer en eenzelfde gedachte hield niet op in mijn hoofd met dezelfde woorden te goochelen: ‘Hij meet zich daarboven met den booze!’ Ik weet niet waarom ik mij dien strijd voorstelde als een worsteling lijf aan lijf. Deze verbeelding verjoeg elk verder overpeinzen. Ik was gespannen, verstompt, van eigen persoon ontdaan.

De meid verwittigde mij. De onderpastoor was beneden gekomen. Niets in zijn houding verried nog een innerlijke bewogenheid. Alleen was zijn blik zeer hard en zijn lippen stonden strak, met een trek bitterheid in de hoeken.

‘Zijt gij nog hier?’ vroeg hij op een toon, waaruit maar weinig verwondering sprak en die zoo gemakkelijk en natuurlijk klonk, dat ik een zekere schaamte ervoer, omdat ik niet heengegaan was. Ik had mij voorgenomen hem in een handdruk mijn vriendschappelijk begrijpen te betoonen. Zijn sereniteit belette mij dat gebaar te doen, - alsof het zijn fierheid zou kwetsen. Ik wist niet welk woord improviseeren en in mijn verwarring, ging ik zijn beheersching koel en dreigend vinden. Mijn arm beefde van de lange tuinkoude.

Toen hij mij met de hand aanraakte om mij in de voorkamer te wenken voelde ik hoe vast zij reeds was. De kamer lag kil en donker. Ik was tevreden dat hij mijn verlegenheid op het aangezicht niet zou lezen. Maar met effen stem riep hij in de gang:

‘Melanie, wilt ge een lamp brengen?’

Bij voorbaat werd ik ongerust, wijl ik niet raden kon wat hij mij te zeggen had, nadat hem diep uit het gemoed een pijnlijke ontroering was ontsnapt. Ik verweet mij zelf dat ik ongelijk had gehad te blijven.

Het licht stond tusschen ons beiden.

‘Karel,’ begon de onderpastoor kalm, ‘laten wij die zaak onmiddellijk afhandelen. Ik veronderstel dat gij het met mij eens zijt: het best is dat zij weggaat.’

Een nauwelijks merkbare nadruk op zij duidde op vrij lossen toon Emma aan.

‘Ik heb er niet verder aan gedacht,’ zeide ik stil, en dan aarzelend:

‘Als zij waarlijk moet geslachtofferd worden....’

‘Indien zij hier blijft,’ onderbrak hij mij haastig zonder evenwel de stem te verheffen - ‘zal ik mij toch met haar niet meer kunnen inlaten.’

‘Gij geeft haar bekeering op,’ sprak ik zonder verwijt, en trots mezelf beefde er ontroering in mijn woorden.

Hij klampte even de tanden op elkaar. Het was mij alsof de vlam tusschen ons overdadig ruischte. Hij zwolg met dikken keelappel.

‘Bekeering is veel gezegd,’ wedervoer hij met een beheersching, die mij koud maakte. ‘Ik deel uw optimisme niet. Ik vrees het ergste voor zielen die zwijnselen tusschen het goed en het kwaad. En wanneer men op het nippertje van het moeras is geweest denkt men er voor alles aan wat land tusschen zich en den oever te krijgen.’

‘Gij spreekt voor mij. Ik tel niet meer,’ onderbrak ik, geërgerd daar hij meende mij weer aan mijn zwakheid te moeten herinneren.

‘Voor ons allen. Geloof mij: het is lang niet zeker dat men na op het punt te zijn geweest in de zonde te vallen onvoorwaardelijk in de armen valt van God.’

Niet alleen zijn dubbelzinnig *men* stond mij tegen. Vrij bitsig wedervoer ik:

'Gij redeneert alsof er geen moreele verbetering mogelijk was.'

'Zeker, zeker, met de gratie is alles mogelijk. Als men ze waardig is. En in de eerste plaats is daartoe noodig, dat men verdienste hebbe. Welke verdienste is er aan vast te doen wat de gevoelens hartgrondig wenschen en wat de geheimste verzuchtingen van het gemoed bevredigt? Haar aan uw zijde houden? Zult gij morgen weerstaan, als gij niet begint met alle dubbelzinnigheid weg te werpen?'

Voor deze starre redeneering die mij beleedigde, voelde ik alle deernis, die ik nog kort te voren zoo heftig voor den vriend had ervaren, mij ontvlieten. 'Puritein!' wilde ik hem toebijten, en slechts met groote moeite bedwong ik mij:

'Gij gaat slechts bij uw geest te rade. Een beetje hart zou u milder maken.'

Had ik te ruw terug geslagen? Hij liet de oogschalen dicht zinken, perste de lippen toe. Zijn gelaat had alzoo onder het lamplicht een smartelijke roerloosheid. Toen hij de oogen weer opendeed, zeide hij eenvoudig:

'Zoo moet het zijn. Op het oogenblik dat ik het meest lijd door het hart, moet mijn hart worden vernederd. Ga uw gang, Karel, ik zal niet opstandig zijn.'

Zijn douloureuse gelatenheid ontroerde mij wel, maar ik wapende mij met een willekeurige hardvochtigheid, die in de herhaalde beleedigingen welke hij mij had doen ondergaan, haar rechtvaardiging vond. Ik zweeg vijandig.

'Om met deze kibbelpartij gedaan te maken, "hernam hij met een kalmte, waaruit niet alle aandoening was gebannen," overtuig Emma dat zij moet weggaan....'

'Neen,' onderbrak ik kort. 'Ik heb haar bezworen dat zij blijven zou. Ik kan haar nu niet wegsturen zonder haar alles over te leveren - ook wat u betreft. Ik wil tenminste den schijn redden, ook in de oogen van Claudia.'

Hij glimlachte eer droevig dan ironisch.

'Mijn arme vriend, den schijn redden? Laten wij eerst ons geweten redden. Daarna zullen wij nog vindingrijk genoeg zijn om ons zonder schande voor te doen. Wat mij

betreft, ziehier: ik zal Emma maar alleen meer ontmoeten dan den dag waarop ik afscheid kan nemen.'

Hij was rechtgestaan en boven zijn soutane was zijn gelaat een wit masker van wilskracht. Zijn beslissing had mij overrompeld Ik moet iets hebben gestameld als: 'Goed! Gij zijt dus besloten ons allemaal in den steek te laten, Claudia zoowel als mij, mij zoowel als Emma.'

Het staat mij echter duidelijk voor dat ik in mijn aandoening wat al te plechtig mijn stoel tegen den muur ging zetten. Toen stond ik vóór den onderpastoor en wachtte dat hij mij doorgang zou verleenen. Hij deed een stap op mij toe met uitgestoken hand. Ik had onvrijwillig een weigerende reflexbeweging. Niettemin lei ik mijn hand in de zijne, die droog en gloeiend was. Hij drukte ze met mannelijke hartelijkheid, zonder dat het mij gelukte met eenige vriendschap te antwoorden.

'Kom gauw met goed nieuws terug!' zeide hij nog op den drempel.

Toen ik mij buiten in het vriezende donker bevond, greep mij een koude in den rug alsof mij voor immer een vertrouwde warmte had verlaten. Ondanks de weerbarstigheid van mijn trots, braken door mijn wimpers twee tranen. Indien bij hem alle strijd nog niet was uitgestreden, scheen mij de overwinning op zich zelf geen twijfel over te laten. Maar kwam ik niet voor ons allen den steun van een eenigen vriend te verliezen? En, vreemde reactie: reeds schikte ik mij in de gedachte dat Emma aan haar lot zou worden overgelaten. Ik bekloeg mij zelf. Doch grooter dan dit zelfbeklag was de deernis waarmede ik Claudia voor mij zag, stortende uit haar argelooze illusies! Mijn teederste gepeinzen gingen zich thans hechten aan mijn vrouw, die ze nooit hadden moeten verlaten, - terwijl ik in gemoede Emma, die ik een oogenblik als middenpunt van mijn amoureuze berekening had beschouwd, niet zonder lafheid prijsgaf. 'Emma kan doen wat zij wil,' dacht ik. Dat ik tegenover Claudia iets te herstellen had, diende mij als verontschuldiging voor het in den steek laten van haar tante. In den steek laten! En zeggen dat ik er Paul een verwijt had van gemaakt en dat ik tegen hem had stand gehouden om ze nu, diep in mij, zelf te slachtofferen.

Toen ik het hek opendeed, kon ik een opwelling van leedwezen niet onderdrukken. Had Emma maar nooit de rust van ons stil landhuis verbroken. Claudia sleet er een leven van eenvoudige tevredenheid en deze onbewogen vrede pastte ten slotte goed als achtergrond en toevluchtsoord voor mijn bandeloozen levenslust. Ik trad binnen. De kinderen, op het punt te gaan slapen, bestormden mij wild. Ik kalmeerde ze terstond met mijn droefgeestige stijfte. De lust beving mij om Claudia te helpen ze naar bed te doen, maar daar ook Emma ze vergezelde, ging ik mij in een zetel neerleggen, om in den rook van mijn pijp niet meer te verroeren.

Beide vrouwen, van boven teruggekeerd, vonden mij zwijgzaam en zwaarmoedig. Onmiddellijk was het alsof Emma begreep dat mijn geslotenheid verband hield met haar. Zij nam een pels en de eerste maal sinds zij bij ons was zette zij zich te naaien alsof zij zeer in een gewichtig werk was verdiept. Alleen Claudia had de rustige zekerheid van altijd, ging en kwam om met het meisje de avondtafel te dekken en ontplooide haar gewone kalmte.

‘Zult gij dan nooit leeren dat er zooveel lepels moeten liggen als er schotels zijn?’ knorde zij met een losheid in den toon, die bijna van haar aanmerking een zachtaardige raadgeving maakte. Haar geringe klachten kwamen mij plotseling voor in een atmosfeer van huiselijke gewoonte en ontleenden aan haar gelijkmoedigheid een glans van vertrouwelijkheid, die ik bereid was minder te miskennen.

Ik zocht naar een uitlegging om te voorkomen dat het wegblijven van Berrewats de zielsrust van Claudia mocht verstoren.

‘Is het nu niet vervelend, vroeg ik haar, dat onze goede onderpastoor met de komende Kerstdagen geheel in beslag is genomen? Ik heb hem zooeven gezien: hij deelde mij mede dat hij ons een ganschen tijd aan ons lot zal moeten overlaten.’

Zij keek een oogenblik donker, glimlachte en gaf dit simpel antwoord:

‘Is er iets natuurlijkers met het groot Kerstfeest?’

Ik verheugde mij over mijn kleine leugen. Nochtans werd ik gewaar, zonder dat ik naar Emma had opgezien, dat zij haar

werk had onderbroken en den blik ondervragend op mij had gericht. Ik keerde haar echter het gelaat niet toe, maar toen ik later zag hoe somber zij over haar pelswerk was gebogen, zonder de naald te bewegen, scheen het mij zeker toe dat zij achter mijn woorden iets pijnlijks voor haar had geraden.

Kort na het avondmaal maakte Claudia, zich gereed om zich te rust te begeven. Het ontsnapte mij niet dat Emma daarentegen duidelijk blijk gaf op te willen blijven en dat zij hoopte mij te weerhouden. Minder om haar teleur te stellen dan wel uit gehechtheid aan Claudia, deed ik alsof ik haar heimelijk verlangen niet had gevat. Ik wenschte haar ‘goenacht’ met een lossen handdruk. En ik kon een gevoel van hardvochtige deernis niet onderdrukken, toen ik zag met welke fiere halsstarrigheid zij alleen in de kamer bleef.

Ik lag te bed. Claudia zat aan het voeteinde en bad. Ik weet niet waarom haar gebed van alle dagen mij deze maal zoo roerde, als geen berouw zonder naam mij in een bedroefde gesteldheid had gebracht. Toen zij haar klein gebed geëindigd had, greep ik haar hand. Ik gevoelde in mij een behoefte om dichter tot haar eenvoudig gemoed te staan.

‘Wat is uw gebed kort van avond,’ zeide ik met welgemeende belangstelling.

Zij trok vrij ruw de hand terug, terwijl zij rechtstond. Het is waar dat zij van mij geen overvloedige teekenen van teederheid gewoon is.

‘Van bidden gesproken....’ begon zij op een toon vol berisping zonder evenwel te voltooien.

Maar ik begreep haar zinspeling op mijn eigen verzuim.

‘Ik wilde u geen verwijt maken,’ vergoelijkte ik zacht.’ Ik zocht haar iets te zeggen dat haar genoegen zou doen en ik voegde er aan toe:

‘Ik had met u kunnen bidden vandaag.

‘Waarom doet gij 't dan niet?’

Zij knielde opnieuw. Wij prevelden samen. Ik bad voor haar. Er vloeide uit mijn hart een aandoening, die haar omringde. Toen zij te ruste kwam verlangde ik dat zij met een woord mijn aanhankelijkheid zou tegemoet komen, - want haar zwijgen stelde mij te leur.

‘Claudia, zijt gij tevreden?’ vroeg ik stil.

‘Waarom niet?’ antwoordde zij vol verwondering. ‘Ben ik het niet altijd?’

Haar wedervraag op mijn vraag ontnam mij allen lust om verder te pogen onze gevoelens te wisselen. Zoo vol goede wil ik ten haren opzichte was geweest, zoo mistroostig werd ik. Er rees in mij een wel van eenzaamheid en ik peinsde: ‘Haar geslotenheid zal altijd als een klove liggen tusschen ons! Gebeurt er nu iets in haar? Gaan al mijn ontroeringen haar niet voorbij?’

Ik lag eenige oogenblikken te wachten, terzelfdertijd beminnend en angstig. Nochtans, vast besloten mij niet weer van mijn vrouw, mijn gemoedsveiligheid, te onthechten, spande ik mij opnieuw in om de woorden te vinden die de toenadering mochten voltrekken:

‘Claudia!’ fluisterde ik, ‘Claudia!’

Zij antwoordde niet. Ik richtte mij half op en boog over haar. Zij sliep. Ik zonk terug in een grenzelooze verlatenheid. De nacht, slapeloos doorwoeld, scheen zonder einde.

Ik zwoer mij zelf niettemin dat ik alles inspannen zou om mij over Claudia's dik gevoerde onbewustheid heen te zetten en om te reiken tot haar geestes-sereenheid, waaraan Berrewats en Emma haar schoone ziel erkenden. Ik wilde, over de doode lusten, mijn vrouw weer begrijpen, al bleef zij zelf blind voor mijn gekneusde levensdrift.

Ik stond de volgende dagen vóór twee evenzeer gesloten vrouwen, met mijn zoekende liefde vóór mijn echtgenoote, met een verborgen beklag vóór haar geslachtofferde vriendin. Ik had verwacht dat Emma zou volharden in haar wil om met mij over het wegblijven van den onderpastoor te spreken en reeds vroeg ik mij af of ik haar zijn wensch dat zij vertrekken zou te kennen zou geven. Zij betoonde echter niet de minste nieuwsgierigheid meer, al evenmin als gekrenkte fierheid. Zij verdubbelde in simuleerende kracht en terzelfdertijd als zij mijn aanwezigheid vermeed, huichelde zij voor Claudia een losheid van gemoed, die mij kwelde. Daarbij bleef de aankondiging van haar heengaan uit, derwijze dat de pijnlijke toestand onbegrijpelijk hangende bleef. Ik ging hartsgrondig wenschen dat er om het even hoe een einde mocht worden aan gesteld, als ik zelf maar den knoop niet moest doorhakken.

Den namiddag vóór Kerstdag zou Claudia ons alleen laten om naar de kerk te gaan. Nog was zij uit de kamer niet of Emma verzamelde de kinderen rond haar als wou zij een plots gerezen angst voor mij achter hen verbergen. Toen zij mijn kalmte zag en gewaar werd dat ik niet in het minst de bedoeling had om een uitlegging uit te lokken, verademde zij blijkbaar. Zij lachte. Zij werd rood. En toen blonk opeens de glans van tranen over haar oogen.

Ik stond recht en wilde mij verwijderen. Was mijn blik te hard en te verwijtend geweest? Zij hield mij staan en zeide: 'Ik zie het wel. Gij vraagt u af wanneer ik weg zal gaan.

Karel, ik wacht totdat de Kerstdagen achter den rug zijn. Gij gunt mij deze laatste dagen toch nog?'

Verre van beladen te zijn met de sombere beslistheid, waarmede zij mij, dien avond, had medegedeeld, dat zij vertrekken zou, was haar stem thans nederig en bijna smeekend.

'Jawel,' zeide ik eenvoudig, wat te welwillend.

Zij had begrepen dat ik haar niet meer weerhield. Zij werd bleek. Een geheime tevredenheid vloeide in mij, omdat ik haar achter mijn toestemming een duidelijken wenk had gegeven. Haar heengaan kwam me op dien oogenblik als een overwinning voor. Arm, laf hart, dat haar kort geleden had gebeden te blijven. Zij glimlachte treurig en sprak meer tot zich zelf dan tot mij want zij mengde bitterheid in haar woorden alsof zij raadde dat zij mij niet meer vermocht te raken.

'Ik dacht niet dat het mij zoo veel moeite zou kosten van hier weg te gaan.'

Te zwijgen was mij bijna een genot, ofschoon ik slechts halvelings bewust was waarom ik wreed moest zijn tegenover iemand wie ik gansch was onthecht. Mijn ijdelheid was niet gestreeld, - ik wist te goed dat ik het niet was die haar voornemen om te vertrekken ontzenuwde. De intuïtie bezorgt echter ingevingen die hart en geest leiden naar de kern van nog ombolsterde waarheden, zonder dat wil of overleg werkzaam zijn.

Zoo flitste in mijn hoofd de gedachte: 'Kan Emma mis-

schien niet weg doordat zij gevangen zit in de zelfde betoovering, waaruit Paul zich heeft moeten redden? Heeft zij mij voor hem niet terzijde gezet?' Dit vermoeden krenkte mij ten zeerste, alsof ik boosaardig was bedrogen geweest. Terzelfdertijd ervoer ik wellustig leedvermaak, wijl Berrewats bij voorbaat alle verstandhouding met Emma afwees.

Ik zag haar met zichzelf in strijd en alsof mijn onderstelling zekerheid was lachte ik spottend, bijna brutaal:

'Ik vraag mij thans af of het wel noodig was u te overreden om niet onmiddellijk te vertrekken. Ik had moeten bedenken dat u hier zooveel weerhoudt. Er is Claudia. En... er is de onderpastoor.'

Zij viel niet uit in een heftige logen-straffing, gelijk ik het gaarne had gewild. Zij boog het hoofd. Haar wimpers trilden even in haar bleek gelaat en sloegen toe op twee tranen, die zwaar en stil uit haar ooghoeken vielen. Maar de opborreling van een troebel mengsel van spijt en jaloerschheid overstroomde in mij alle andere gevoelens en met een smaak van modder in den mond luchtte ik mijn schamperheid:

'Kom, kom, gij hebt elkander goed verstaan achter mijn rug. Alleen uw kussen voor mij waren er te veel.'

Zij opende de oogen en wierp op mij een zoo waardigen blik, dat ik wel ervaren moest hoe laag mijn gevoelens waren in het aanschijn van haar smart. Ik zweeg en drong de eerste opwelling van zelfzucht terug en, zooals altijd na een impulsie van boosaardigheid, was ik gereed om met genereuse inzichten te troosten, maar het gecompliceerde van de verhouding liet mij terstond geen redelijke oplossing inzien. Bovendien was ik wijs genoeg, wijl den jongsten tijd te vaak pijnlijk geleerd, om mijn spontaniteit te mistrouwen.

'Verontschuldig mij,' zeide ik nederig. 'Al wat wij hier hebben gedacht en gevoeld is mij niet even duidelijk. Niet dat ik mijn oploopendheid wil rechtvaardigen. Maar het wordt tijd om weer orde te brengen in ons hart. Wij meenen het allen goed met elkaar, geloof ik....'

'Ja,' gaf zij toe en deed met de hand een gebaar dat beteekende: 'Als het maar dat was!' doch vrij van alle ironie.

'Wat dan?' vroeg ik aarzelend.

‘Er zijn geen twee oplossingen,’ zeide zij met zooveel gelatenheid in haar droefenis, dat zij plotselings alle zwakheid scheen overwonnen te hebben.’ Er is er maar één: weggaan. Ik had het reeds vroeger moeten doen. Eerst heb ik het gelaten voor Claudia. Ik wilde haar uitstel geven. Naderhand heb ik zelf uitstel gewild. Claudia, de onderpastoor, het geloof, het leven weervinden.... Dit alles was zoo zeer door elkaar gemengd, dat ik mij niet hoef te beschuldigen van voorwendsels te hebben gezocht voor een verborgen inclinatie. Ik geef toe dat ik nu nog niet kan zeggen waar in mijn sympathie voor uw vriend het verlangen naar het geloof begint en wat in mijn verlangen sympathie is voor den man. Eén ding weet ik zeker: ik ben minder ongelukkig sinds ik hier ben. Ik weet niet of ik al dan niet door hem geloof.’

Ik dacht, trots me zelf, doch met aanvaarding:

‘Kom, kom, ik ben in gansch deze geschiedenis niets dan de bliksemafleider geweest.’

En plotseling op mij zelve boos daar ik niet in staat was tot waarlijk medevoelen, zonder alles tot mijn persoon terug te brengen, verdrong ik alle zelfbespiegeling.

‘Ongelukkige,’ waagde ik in volle oprechtheid belangeloos te zeggen, ‘gij gelooft om zijnentwille. Zoo iets is liefde, niets dan liefde van de vrouw tot den man.’

Zij aarzelde eensklaps en twijfelde aan zich zelf. Haar blikken ondervroegen onrustig mijn gelaat.

‘Het schijnt me toe dat gij vooral in hem gelooft,’ trachtte ik te verklaren.

‘O zijn priesterkleed!’ riep zij afwijzend in een opwelling van schaamte en eerbied waaronder zij bloosde. En onmiddellijk, alsof zij zich verontschuldigen moest, voegde zij er aan toe:

‘Neen Karel, gij weet het: al wat in mijn weder ontwaken zinnelijk was heeft zich in óns avontuur gelucht. Als ik houd van uw vriend houd ik ook van zijn kleed. Ik verlang niets van hem. Ik verlang niets voor hem dan zijn priesterschap. De eenige wijze waarop ik hem behagen mocht ware mij waarlijk overtuigd te bekeeren.’

‘Maar toch hem behagen, niet waar? Door zijn handen gezegend worden....’

Zij boog het hoofd. Haar lippen trilden in de mondhoeken. Zij peilde het eigen hart met deerniswekkenden moed. Zij had een hand op de borst gelegd alsof zij er een pijnlijk jagen temperen moest.

'Ik ben zoo zeker niet meer van mezelf. Het dacht mij dat ik met te blijven krachten verzamelde. Nochtans heb ik begrepen dat ik hem niet meer weer zou zien. Eerst heb ik geleden. Daarna heb ik tot mezelf gezegd: Wat geeft het als ik er toe kom te gelooven? Ik had mij voorgenomen op Kerstdag naar de kerk te gaan en hoopte, vertrouwde dat dien dag de oude stemmen in mij zouden gesproken hebben. En dat ik dan sterk zou hebben kunnen vertrekken. Nu durf ik niet meer de kerk tegenover uw vriend stellen. Zij mochten één verwerpelijke liefde zijn. Dan maar ineens met alles gedaan gemaakt en weggegaan. Gij zult mij nu wel niet meer weerhouden, mijn vriend.'

Zij had zich opgericht, zonder bitterheid in de trekken, doch veeleer met een ontroerd beven. Ik wist niet wat ik het meest moest bewonderen, haar niet te loochenen liefde, haar twijfel, haar verzaken. Ik mat aan haar inspanning de eigen machtelooze goedheid. 'Zij bemint hem, zij bemint hem zonder zelfzucht!' herhaalde ik tot mezelf en ik bekende mij met hardvochtigheid en zelfverwijt tot zulke belangelooze gevoelens niet in staat te zijn. Ik stond op het punt haar broederlijk de hand te drukken. Maar door den geest schoot mij de herinnering aan een vroegere genereuse bevlieging waarin ik haar had voorgesteld een vriendschappelijk verbond te sluiten. Ik aarzelde plotseling in een beschroomde voorzichtigheid. Zij zag in mijn zwijgen een goedkeuring van haar besluit. Alsof meteen alle ontroering definitief was overwonnen sprak zij thans vast en met zooveel overleg dat er geen twijfel kon bestaan of zij ontwikkelde een reeds vroeger ontworpen plan.

'Ik schrijf van avond aan mijn vader dat ik bij mijn man terugkeer.'

Ik zag haar weer teruggenomen door haar niet begrijpende familie, weer het juk aanvaarden van een dadeloos leven in de schaduw van een harteloozen eergierige. In haar plaats had ik een gebaar van afkeer en kon ik een bejammerend

'Ai' niet onderdrukken. Zij sloeg er geen acht op en vervolgde kalm:

'Ik hoop daar zijn wederkomst af te wachten. Als ik morgen ochtend mijn brief post heb ik Zondagochtend op zijn laatst antwoord. Dan kan ik wellicht Maandag afreizen, om Dinsdag bij de oudejaarsviering aanwezig te zijn. Claudia weet hoe vader op oudejaarsavond gaarne de Brusselsche familie ontvangt. Misschien wil zij er van mijnentwege de vervulling van een kinderplicht in zien. En in het aanvaarden van dézen plicht ook het wederopnemen der andere.'

Zij dacht aan Claudia. Ik echter trachtte nog de doelloosheid te peilen waarin zij zich begraven zou en wilde nog op de bezwaren terugkomen, die mij aan een terugkeer bij haar echtgenoot verbonden schenen.

'Ik dank u voor uw zorg,' antwoordde zij vastbesloten. 'Beklaag mij niet. Ik ben sterker gewapend dan toen ik hier aankwam. Ik wil lijk Claudia worden. "Vrede hebben met het lot. Niets zien langs buiten dan hoogstens wat kleinigheden en binnenin altijd zeker zijn van de hoop: leeren bidden" zooals Berrewats zegt.'

Ik peinsde aan hem en dat hij weer in huis zou komen, - om afscheid te nemen. Ik zeide haar dat ik hem thans zou kunnen verwittigen. Doch zij schrikte op met een angst waaruit niet alle hoop was verdwenen:

'Is het wel noodig dat wij elkaar wederzien?'

'Wees niet noodeloos hard voor u zelf.'

Nauwelijks bespeurbaar, liep een rilling door haar schouders. In haar oogen lichtte even een vlam van kinderlijke blijdschap. Maar haar wilskracht riep onmiddellijk den vurigen ernst terug.

VII.

Ik ben onrechtvaardig voor mijn vrouw. Van haar eisch ik alle deugden, terwijl ik zelf slechts mijn luimen en lusten zoek te voldoen. Ik heb alle afkeuring over voor haar knorzucht over nietigheden, - en zelf zie ik in haar vóór alles de kleine gebreken. Nochtans is het van haar dat ik lessen moet krijgen in veel wat de schoonheid van het karakter

vormt: de trouw in de gevoelens, de volharding in de toewijding, de onkreukbaarheid der beginselen. En wat haar door mij zoo vaak gesmaad gebrek aan doorzicht betreft, geve God dat zij niet tot het einde toe de conclusies van haar helderziendheid trekt. Gewis, zij mengelt een zekere verblindheid bij haar ingekeerdheid. Maar waar zij zich beheerscht zie ik onberoerdheid, waar zij geen toevlucht zoekt in het gebed, onderstel ik starheid. Jawel, zij is een gesloten ziel, die zich niet gemakkelijk in woorden uitstort. Bovendien is zij een eenvoudig hart, dat zich niet aan veel en verscheiden dingen geeft. Zij schiet aan fantasie en uitbundigheid te kort. Maar welk een vastheid in haar gaven en deugden!

Toen Claudia van de kerk terugkeerde, heb ik mij in mijn werkkamer teruggetrokken omdat ik liever afwezig was, als Emma haar vertrek zou aankondigen. Ik ben slechts aan het avondmaal teruggekeerd. Aan de opluchting, die ik las op Emma's gelaat zag ik dat zij reeds haar plannen te kennen had gegeven. Mijn vrouw gedroeg zich stijf, zoodat het mij niet mogelijk was te raden hoe zij het geval opnam. Wij aten zonder lust. Het deed mij geen enkel genoegen Emma aan te zien. De strakheid van Claudia deed in mij de overweging opkomen, dat zij wel teleurgesteld maar niet droevig was. Het viel mij op, dat de vrouwen elkaar een ietwat gewilde vriendelijkheid betoonden. Er scheen tusschen haar een verborgen overeenkomst. Bijwijlen voelde ik mij zelfs zeer alleen.

Met het oog op de vroegmis, die Claudia den volgenden ochtend wilde bijwonen, maakte zij weldra aanstalten om zich te ruste te begeven. Emma en ik deden als zij. Waarom nog een samenzijn te aanvaarden dat zij noch ik meer vroegen?

Toen wij te bed lagen, zocht ik Claudia's arm. Zij rilde even en liet mij een stugge hand.

‘Claudia?’ vroeg ik zacht.

Zij antwoordde niet en wendde het hoofd af. Ik hoorde haar herhaald zwelgen. Ik tastte naar haar aangezicht. Het was nat van tranen.

‘Claudia,’ zeide ik met bezorgde liefde, ‘waarom weent gij?’ En daar zij bleef zwijgen, drong ik aan:

‘Is het omdat Emma plotselings weggaat?’

‘Plotselings?’ vroeg zij ongeloovig, terwijl zij haar hand terugtrok.

‘Toch vroeger dan wij hadden verwacht,’ wedervoer ik omzichtiger.

‘Laat uw verwondering maar varen,’ sprak zij luid genoeg om mij het smalen in haar toon te laten vatten. ‘Mij verwondert het minder dan gij denkt.’

Zij zweeg opnieuw. Ik werd onrustig en verlangend om te vernemen wat zij wist. Ik maakte mij nog nederiger en zachter pramend:

‘Had zij er u dan al vroeger van gesproken?’

‘Gij weet evengoed als ik dat het daarop uitdraaien moest,’ antwoordde zij zuur. ‘Wees ten minste eerlijk!’

Deze laatste woorden waren beladen, meer nog dan met een hard verwijt, met een pijnlijke schaamte, - schaamte over mij.

‘Karel, Karel!’ voegde zij er bitter aan toe.

Ik was gelukkig, dat mijn gloeiend hoofd in den donkere lag. Ik wilde mij verdedigen noch verontschuldigen, uit vreeze mij dieper te verraden dan noodig was, - want ik was waarlijk bereid, voor zoo ver nog mogelijk, haar te sparen. Alleen nam ik haar hand terug en drukte ze met een innigheid, die haar geen twijfel kon laten over mijn gevoelens. Zij werd voorzeker mijn zoeten aandrang gewaar, want zij keerde zich naar mij en haar bitterheid scheen gebroken toen zij zich eensklaps aan haar zacht snikkende droefenis overgaf.

‘Claudia, fluisterde ik na een poos, spreek met open hart. Uw zwijgen verwijdert ons van elkaar.’

Mijn teederheid in deze strenge duisternis was zoo dringend geworden, dat ik de zekerheid kreeg dit weerbarstig gemoed in een vergevensgezinde overgave te doen open gaan. Het verwijt scheen weg uit haar stem, toen zij mij begon te berispen:

‘Ik zeg niet dat gij Emma's verderf hebt gewild. Maar het was slecht van u in een zekere dubbelzinnigheid met haar uw behagen te zoeken.’

‘Zij beoordeelt mij zachter dan ik het zelf doe,’ peinsde ik, zonder evenwel den moed te hebben haar terecht te

wijzen. En daar zij eenige moeite had om verder te spreken, bracht ik haar hand aan mijn lippen, - wat haar milde gezindheid moest voltooien.

'Ik had ongelijk, dien avond van het onweer, mijn vermoeden te bestrijden. Emma had u verzorgd. Uw stem was te kalm, mijn vriend toen gij met mij spraakt en ik voelde u te warm en tevreden naast mij liggen. Ik heb alle kwade gedachten teruggedrongen, totdat ik Berrewats wegblijven en uw toenemende voorkomendheid voor mij aaneen ben gaan knoopen. Ik heb er den onderpastoor over aan gesproken. Hij stelde mij gerust. Ik wist toen nog niet dat Emma, bij mijn thuiskomst, mij haar beslissing zou mededeelen.'

Het horten in haar spreken zei mij genoeg hoeveel zij in haar argwaan had geleden en onderdrukt. Wij lagen beiden roerloos. Wij verhieven ternauwernood de stem, om de kinderen niet te wekken. De beweegloosheid in onze houding, het fluisteren in onze woorden vormden een prangende tegenstelling met de pijnlijke bewogenheid die ons binnenin al de gevoelens van schaamte tot leedwezen deed lijden. Er mengelde zich nochtans voor mij een zoete blijdschap in deze wrangheid: mijn liefde omringde alle gedachten van mijn vrouw en hield zich gereed om bij het eerste verzoenend teeken in de zuiverste omhelzing los te breken. Ik voelde echter wel dat mijn zwijgen tenslotte een zwaardere misgreep zou doen onderstellen, dan werkelijk het geval was geweest en de behoefte werd mij te machtig om toch een troostend woord te zeggen:

'Er is niets waarlijk afkeurenswaardigs gebeurd, Claudia. Gij moogt niet overdrijven.

'Overdrijf ik?' wedervoer zij haastig met een heropleven van strengheid. 'Ik verzeker u dat ik mij heb moeten inspannen om Emma niet hatelijk te vinden. Nochtans, indien zij niet tot het uiterste valsch is, vervult zij de schoone rol. Gij weet dat ze bij haar man terugkeert? En dat zij aan Berrewats wil vragen haar te Brussel een geestelijke aan te wijzen, die haar verder helpen kan op haar weg naar de kerk?'

'Dit laatste wist ik niet,' verhaastte ik mij met een opluchting te zeggen, - zonder evenwel in Emma's inzicht meer te zien dan een attentie voor Claudia.

En wijl ik mij vertrouwend voordeed, voegde ik er aan toe:

‘Alles komt wel terecht, Claudia. Kom verdrijf nu maar al uw zorg.’

Ik had mijn wang voor een kus naar haar lippen geheven. In de duisternis raakte haar hand afwijzend mijn voorhoofd, terwijl zij mij hard, ofschoon zonder wrok, toefluisterde:

‘Neen Karel, zoo eenvoudig is het niet. Gij hebt het niet alleen Emma moeilijk gemaakt. Rekent gij voor niets dat gij mij hebt miskend?’

Meer nog dan de zorgzame genegenheid voor haar vriendin, trilde in haar hart de vernederde liefde van de vrouw. Waar zij op dien oogenblik menschelijker dan ik mij haar steeds indenk aan mijn zijde leed en zich nochtans met een besliste hardheid omgordde, was zij mij naderbij dan ooit en tevens zoo ver dat het mij toescheen alsof ik haar opnieuw zou moeten verdienen.

‘Kost het u zoo veel moeite mij een fout te vergeven?’ vroeg ik haar nog met waarachtige teederheid.

Zij dacht een poos na.

‘Ik heb er u al meer dan eene vergeven. Karel, gij zoudt het moeten weten. Meestal raakten ze mij niet als deze. Laat mij deze maal den tijd.’

Haar volharding, ook in het afweren, verwonderde mij niet. Zij kwam mij voor als een pand der menschelijkheid van haar liefde. Daarbij gaf zij mij den moed om mijn beste intenties met iets als wilskracht aan te spannen.

Van den volgenden ochtend af was alle dubbelzinnigheid in de atmosfeer van den huize verdwenen. Slechts was er een zeker ongeduld hangende om tot de oude orde terug te keeren. Emma kreeg van haar vader den brief, die zij had verwacht. Zij zou den Maandag met de namiddagbus vertrekken. De onderpastoor werd door Claudia verwittigd. Hij moet haar hebben gezegd van Emma's heengaan meer te verwachten dan van haar blijven.

Met de innerlijke opwinding, die onder een valsche rust lag verborgen, verliep de Zondag traag. Het was een dag dat alle dingen dik omneveld stonden. De olmen voor het huis waren ternauwernood te onderscheiden en over de baan eindigde de wereld. 's Namiddags riep ons de berechtingsbel

buiten: de laatste sacramenten werden gedragen aan het meisje van den secretaris.

Het was een eenig uur om aan de mystische neigingen der ziel te gehoorzamen: de mist gaf aan alles een onzichtbare aanwezigheid. Onderscheidde het oog niets meer, de vertrouwde geest wist alles op zijn plaats: daar de daken die hun schuine vlakken rhythmisch mengen, ginder de huizen, die insprongen maken en hoekig in de bouwlijn staan, dan de lage kerkhofmuur, die daalt met de helling, het kruis wijd erboven, en tusschen alles, de stompe toren met zijn scheeve silhouet. Nu was daar een huis waaruit het leven ontsnapte, om zich in de bezielde stoffeloosheid op te lossen.

De onzichtbare koorknaap belde als van zeer ver, door wol. Alleen zijn lantaren zagen wij schommelen en het scheen wel de mist te zijn die wiegde rond het licht.

Claudia zat op de knieën. Ik knielde naast haar op den vochtigen baksteen van het pad. Toen wij rechtstonden bevond Emma zich rechtop achter ons. Zij was bleek. Zij omvatte Claudia en mij met een benijdenden blik en zeide eenvoudig:

‘En toch de knie niet kunnen buigen zooals gij. Niet durven, misschien.’

Mijn vrouw bezag mij even en in haar oogen las ik al de strengheid van haar verwijt, dat ik die kniebuiging had belet.

Slechts den volgenden dag, toen even voor het vertrekken de onderpastoor verscheen, kwam er helderheid over de vrouwen. Claudia zoowel als Emma werden om zoo te zeggen tot een nieuwe hoop opgeheven. Berrewats glimlachte inderdaad vertrouwend, en bleek ten zeerste opgeruimd. Hij sloeg een luchtigen toon aan en raakte slechts aan de scheidingskwestie, toen Emma hem over een geestelijken raadgever in de stad onderhield.

Er was te veel tevredenheid in hun aller oogen, trots den jammerlijken aftocht, opdat ik niet droefgeestig en bitter de scheiding zou hebben gevoeld. Claudia en Emma omhelsden elkaar vóór het tuinhek. De kinderen gierden wreed. De onderpastoor en ik vergezelden Emma tot op den Brusselschen steenweg.

De autobus hield stil. Emma en Paul drukten elkaar de

hand, - ik hoorde al hun onderdrukte gevoelens spreken in hun ‘Adieu’. Ik zette den kleinen Herman in den wagen, hielp zijn moeder instappen en zag ondanks mezelf een uiterste maal, met de oogen van den man, haar schoonheid.

De blauw en geel geverfde bus klom zacht de helling op. Herman wuifde met zijn handje voor het raam. Emma liet zich niet meer zien. Ik confronteerde met Paul's sereene tevredendeid mijn eigen troebel hart, waarin zich, trots alles, spijt om het gemiste bezit en leedvermaak om Emma's en Paul's verzaken opwierpen. Mijn vriend keek mij in de oogen. In een plotse opwelling van walg voor me zelf bekende ik hem met wanhoop de modderige gisting in mijn ziel.

Even schoof de schaduw van een ernstige overweging over zijn blik:

‘Denk niet dat gij alleen in uw geval zijt of dat de goedheid niet de vrucht der inspanning kan zijn.’

Maar een groote leegte opende zich plots rondom ons:

Boven op de helling draaide de blauw-gele auto om het Wintersch boomenmassief.

MAURICE ROELANTS.

Verzen.

De voorteekenen.

Soms was zij heel den dag met zichzelve alleen.
langzaam boog zij zich dan af naar den wand
en zij verdween in onzichtbare verten; hij bleef alleen
achter, wachtende of zij wel keeren zou uit dat land. -

later keerde zij dan, maar zij was zoo doordrenkt
door vijandige geuren en vreemde, geheimzinnige glanzen,
dat hij zich door haar kussen verraden vond, en zich, gekrenkt
door de teederheid van haar machteloos en vermoeid erbarmen
langzaam uit de angst van haar tengere armen bevrijden moest.

De overtocht.

I.

De eenzame zwarte boot
vaart in het holst van den nacht
door een duisternis, woest en groot
den dood, den dood tegemoet.

ik lig diep in het kreunende ruim,
koud en beangst en alleen
en ik ween om het heldere land,
dat achter den einder verdween
en ik ween om het duistere land
dat flauw aan den einder verscheen.

die door liefde getroffen is
en door het bloed overmand
die ervoer nog het donkerste niet,
diens leven verging niet voorgoed;
want de uiterste nederlaag
lijdt het hart in den strijd met den dood.

o! de tocht naar het eeuwige land
door een duisternis, somber en groot
in de nooit aflatende angst
dat de dood het einde niet is.

II.

Mutual forgiveness of each vice, Such are the gates of Paradise.
BLAKE

Ik lig niet meer alleen in het ruim.
de dood heeft mij samengelegd
met het teedere witte kind
dat ik eens in den verren tuin
onuitsprekelijk heb liefgehad.

nu zullen wij samen vergaan.
haar stem in de duisternis zegt:
neem mijn hand, het donker is koud.
neem mijn hand, het donker is groot...
die de liefde niet samen houdt
worden één in de angst voor den dood.

in een weerlicht verblind en onthuld
grijpt een mond een bevenden mond
en een leven van lust en schuld
wordt wit in die duistere stond
waarin alles te niet wordt gedaan:
angst en bloed, hoovaardij en lust,
en mijn trotsche purperen naam
wordt smetteloos uitgewischt
met haar zuiveren sneeuwwitten naam....

nu zijn wij bijna vergaan
- is dat licht daar het Paradijs?
nu zijn wij bijna vergaan
- is dan alles voorgoed voorbij....?

H. MARSMAN.

Verzen.

Hemelvaart.

Daar waren Engelen gedaald
Als witte wolken in hun vlucht.
En hebben Jezus ingehaald
In 't eindeloos geheim der lucht.

Zij voerden Hem voorbij den glans,
Die als metaal ligt uitgespreid
En die begrenst den hemeltrans
Van menschelijke zichtbaarheid -

En verder nog - doorheen de baan
In den bevrozen ruimtenacht
Van sterren, die te branden staan
Als vuren van een trouwe wacht -

En verder - tot den zachten schijn
Van het onnoemelijke Licht,
Waar Engelen gebogen zijn,
Hun vleugels vouwend voor 't gezicht.

Kerstnacht.

1.

Het dorp ligt in den vroegen nacht
Zoo rustig tot zichzelf gewend -
De weg gaat stil er in gedacht,
Als een die alle dingen kent,

Langs hoeven, die hun zekerheid
Van eender en altoos te staan
Als glimlach hebben uitgeleid
In 't licht van aarzelende maan.

Maar binnen die, in ieder huis -
Gij weet de stugheid in het oog,
Gij proeft den wrok om ieder kruis
En elk gebed, dat tot U loog -

O God, wie kent als Gij de schuld
Die vredig hier te slapen ligt,
Terwijl Uw vlammend ongeduld
Waakt, dreigend over ons gericht?

2.

De oude stal was kil van vocht
En angstig in lantarenschijn -
Maria, na den langen tocht,
Was bleek van moeheid en van pijn.

Zij rustte op het harde stroo
En droeg een glimlach wonderbaar
En merkte Jozefs liefde noo,
Onhandig zorgend over haar.

Maar aan den hemel ging een ster
En dreven zangen op den wind,
Want langzaam kwamen, van heel ver,
Drie wijze mannen om een kind.

Zoo, in de armoe onzer ziel,
Zijt Gij geboren onverwacht
En 't licht, dat rond Uw hoofdjen viel,
Staat als een ster in onzen nacht.

W.A.P. SMIT.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XXIX.

In de laatste jaren der vorige eeuw veroorzaakte de Hogerhuis-zaak groote agitatie hier te lande. Zij is wel eens met de Dreyfus-zaak vergeleken, doch van het opzettelijk onderdrukken der waarheid was bij de zaak-Hogerhuis geen sprake, en zelfs mag, naar ik meen, worden aangenomen, dat de van socialistische zijde geuite beschuldiging van partijdigheid der rechterlijke macht niet gegrond was.

De drie gebroeders Hogerhuis waren in 1896 door de rechtbank en door het Gerechtshof te Leeuwarden veroordeeld tot gevangenisstraf wegens poging tot diefstal met geweldpleging en twee van hen daarenboven wegens poging tot doodslag en inbraak, gepleegd te Britsum. Weldra ontstond er evenwel bij sommigen twijfel of zij inderdaad de schuldigen waren en drie andere personen werden als de daders aangewezen. Het bewijsmateriaal, dat voor de vermeende schuld van laatstbedoelden kon worden aangevoerd, was echter niet van dien aard dat zij op grond daarvan zouden kunnen veroordeeld worden.

In meetings en in geschriften werd, vooral door Socialisten, de onschuld der Hogerhuizen als vaststaand aangenomen en aangedrongen op een revisie van het arrest, welke echter volgens de toenmaals geldende bepalingen, slechts mogelijk zou zijn wanneer andere beklaagden voor hetzelfde feit veroordeeld waren en beide arresten niet waren overeen te brengen, of wanneer een of meer der getuigen wegens meineed

in rechten betrokken zouden worden. Aan een, op advies van Troelstra, die als de kampioen der Hogerhuizen optrad, door de moeder en de zuster der veroordeelden ingediende klacht tegen één der hoofdgetuigen in het Hogerhuis-proces, Haitsma, wegens meineed, weigerde de Officier van Justitie te Leeuwarden gevolg te geven door het vragen van rechtsingang, omdat de voorloopige informatiën geen aanwijzing van schuld tegen Haitsma zouden hebben opgeleverd. De uitvoerige, gemotiveerde beschikking van den Officier ter zake werd op last van den Minister van Justitie gepubliceerd en ontlokte nogal critiek o.a. van Troelstra, die den Minister hierover interpelleerde en daarbij den Officier beschuldigde een tendentieuze voorstelling der feiten 'zelfs met verkrachting der waarheid' te hebben gegeven en hij verklaarde, dat de in de beschikking aangevoerde gronden voor de onschuld der Hogerhuizen hem juist versterkt hadden in de meening dat zij onschuldig waren. Dat deze gronden niet zeer sterk waren werd ook van andere zijde o.a. door den Utrechtschen Hoogleeraar in het Strafrecht Prof. Simons erkend, die echter als zijn overtuiging uitsprak, dat de onschuld der drie Gebroeders niet was gebleken. De Minister verklaarde, in antwoord op een desbetreffende vraag van Troelstra, ten volle de verantwoordelijkheid voor deze beschikking te aanvaarden.

Eenige personen, die Dijkstra, één van hen, die men als de daders beschouwde, hadden toegeroepen, dat hij de inbreker van Britsum was, werden door de rechtbank te Leeuwarden veroordeeld tot een maand gevangenisstraf, na door Troelstra te zijn verdedigd. De bij de behandeling dezer zaak aangenomen houding door den Officier van Justitie en door de rechtbank, waardoor getuigen, die de waarheid der door de beklaagden geuite beschuldiging zouden aantoonen, niet konden gehoord worden, gaf aanleiding tot hevige critiek vooral van socialistische zijde, doch werd aan den anderen kant door rechtsgeleerden verdedigd.

Aan het initiatief van een vijftal kamerleden, tot verschillende partijen behoorend, was het te danken, dat een wijziging in het Wetboek van Strafvordering werd aangebracht, waardoor revisie van een arrest of vonnis in strafzaken

voortaan ook mogelijk werd gemaakt, op grond van eenige omstandigheid, die bij het onderzoek ter terechtzitting den rechter niet bekend was en die, op zich zelve of in verband met de vroeger geleverde bewijzen, ernstigen twijfel deed ontstaan aan de juistheid der uitspraak en, ware zij bekend geweest, zou hebben kunnen leiden tot een andere beslissing van den rechter.

De op grond van deze nieuwe bepaling bij den Hoogen Raad ingediende aanvrage tot revisie van het Hogerhuisarrest werd echter door ons hoogste rechtscollege afgewezen.

Troelstra greep nu het, naar zijn oordeel, laatst overgebleven middel aan om herziening van het arrest te bevorderen door nml. in een openbare meeting den Leeuwarder Officier van Justitie, Graaf Schimmelpenninck, te beschuldigen, in diens bovenvermelde beschikking opzettelijk een onware voorstelling der feiten te hebben gegeven. De bedoeling van Troelstra hiermede was een strafvervolging tegen hem zelf uit te lokken, waardoor het hem mogelijk zou worden gemaakt nieuwe getuigen onder eede te doen hooren.

Hij werd dan ook inderdaad vervolgd en in hoogste instantie wegens smaad aangedaan aan een ambtenaar ter zake van de rechtmatige uitoefening zijner bediening, veroordeeld tot een maand gevangenisstraf. De Haagsche rechtbank had hem van rechtsvervolging ontslagen op grond, dat hij zou gehandeld hebben in het algemeen belang, doch het Hof en de Hooge Raad achtten, dat er in dit geval voor deze exceptie geen termen waren, omdat hier geen rechtstreeksch verband bestond tusschen het algemeen belang en het aan den Officier ten laste gelegde, dat trouwens niet eens bewezen kon worden.

De vrij strenge straf waartoe de leider der Sociaal-Democraten veroordeeld werd, gaf aan verschillende socialistische en andere bladen aanleiding tot critiek en de Socialisten achtten het opleggen er van een bewijs van het bestaan van klasse-Justitie hier te lande.

Een door Troelstra's vader ingediend verzoek om gratie voor zijn zoon, werd afgewezen. Hierover werd de Minister van Justitie in de Tweede Kamer geinterpelleerd door van Kol, die zich daarbij zeer scherp uitsprak over de partijdigheid

der rechterlijke macht. De Minister deelde mede, dat bij de uitoefening van het recht van gratie als vasten regel werd gevolgd, dat, wanneer er zich geen omstandigheden hadden voorgedaan, die aan den rechter niet bekend waren, hetgeen in deze niet het geval was, het vonnis gehandhaafd bleef en hij meende van dezen regel niet te mogen afwijken ter wille van een invloedrijk persoon als Troelstra.

De motie-van Kol, waarbij werd uitgesproken, dat de uitvoering van de aan Troelstra opgelegde straf, het rechtsbewustzijn niet bevredigde, werd verworpen evenals een motie van den democratischen Anti-Revolutionair Staalman, waarbij leedwezen werd uitgesproken over de afwijzende beschikking op het gratie-verzoek. Deze moties verwierven slechts resp. 13 en 11 stemmen. De overgroote meerderheid in de Kamer was blijkbaar van oordeel, dat de handelwijze van den Minister in deze volkomen correct was en dat hij zich niet in de plaats van de rechterlijke macht had te stellen.

XXX.

Het Ministerie Pierson had reeds, vóór zijn officieel optreden, in de bijeenkomst ten huize van den formateur, besloten zoo spoedig mogelijk invoering van den persoonlijken dienstplicht voor te stellen en wel bij afzonderlijke wet. Van dit laatste was alleen mijn vader geen groot voorstander. Naar zijn meening ware het beter deze aangelegenheid tegelijk met de voorgenomen hervorming der levende strijdkrachten te regelen.

Spoedig werd nu een wetsontwerp ingediend tot afschaffing der plaatsvervanging, hetwelk tevens, klaarblijkelijk met de bedoeling om het den Katholieken gemakkelijker te maken zich hierbij neder te leggen, de aanspraken op ontheffing van den werkelijken dienst voor hen, die een geestelijke bediening vervulden, of daarvoor werden opgeleid, eenigszins uitbreidde. De Socialisten en een deel der Liberalen wilden deze ontheffing geheel doen vervallen, als zijnde in strijd met het beginsel der scheiding van Kerk en Staat. Een daartoe strekkend amendement werd evenwel verworpen. Schaepman, die bij de verkiezingen van 1897 tegen de Libe-

ralen was opgetreden als bestrijder van den persoonlijken dienstplicht, legde nu vóór de eindstemming, de vrij zonderlinge verklaring af, dat hij zijn stem vóór het ontwerp zou uitbrengen, niet omdat hij de verplichte krijgsdienst noodig of gewenscht achtte, maar omdat daarin de ontheffingen waren opgenomen. De overige katholieke afgevaardigden stemden tegen deze wet, waarmede alle andere politieke partijen zich vereenigden.

Van katholieke zijde meende men intusschen een middel gevonden te hebben om aan den persoonlijken dienstplicht alsnog te kunnen ontkomen door het toepassen van een systeem, dat naar den uitvinder, een notaris te Helvoirt, het plan-Coolen werd genoemd. De militiewet bevatte nml. de bepaling, dat de vrijwilligers in mindering strekten van het aandeel jaarlijks door de gemeente, voor welke zij opkwamen, in de lichting bij te dragen. Notaris Coolen ontdekte nu, dat dit voorschrift, althans in kleine gemeenten, de gelegenheid opende voor de door de loting aangewezenen om van de persoonlijke vervulling van den militairen dienst alsnog vrij te komen, wanneer men slechts met een even groot aantal personen als dat van het contingent der gemeente in de lichting overeenkomsten sloot, waarbij deze personen zich verbonden vrijwillig dienst te nemen. In Noord-Brabant werden nu vereenigingen opgericht tot bevordering van de vrijwillige dienstneming bij de militie en enkele gemeenten in deze provincie trokken op hun begrootingen subsidiën aan die vereenigingen uit. De Gedeputeerde Staten zagen hierin geen bezwaar en keurden deze begrootingen goed. De Kroon echter vernietigde de goedkeuringsbesluiten.

Een noodwetje, waarbij de bepalingen betreffende de vrijwilligers bij de Nationale Militie werden geschrapt, maakte ten slotte de toepassing van het plan-Coolen onmogelijk.

Met den eerenaam ‘Kabinet der sociale rechtvaardigheid’ pleegt men wel het Ministerie Pierson aan te duiden[1)]. En inderdaad, evenals het tijdvak van het eerste Bewind van

1) Het spreekt vanzelf dat de Socialisten zich met deze kwalificatie niet vereenigden: Troelstra gaf het Ministerie dan ook den naam van ‘Kabinet der sociale bescheidenheid’.

Thorbecke steeds vermaard zal blijven wegens de totstandkoming van onze groote organieke wetten, zoo zullen de jaren 1897-1901 in de herinnering voortleven als een periode, vruchtbaarder aan maatschappelijke regelingen dan eenige vorige in onze parlementaire geschiedenis.

Als gevolg van het verslag, uitgebracht door een in 1890 benoemde Enquête Commissie[1)], waren reeds onder het Ministerie Röell Kamers van Arbeid ingesteld en was een Veiligheidswet tot stand gekomen, waarbij voor het eerst de bescherming van den Staat ook werd uitgestrekt tot de volwassen en mannelijke arbeiders in fabrieken en werkplaatsen. Ook werd onder dit Bewind, naar aanleiding van een in 1895 aangenomen motie Heldt[2)], een Staatscommissie benoemd om een onderzoek in te stellen naar het vraagstuk der verzekering van werklieden tegen de geldelijke gevolgen van ouderdom en invaliditeit.

In 1897 bevatten alle politieke programs een sociale paragraaf. De sociale staatkunde was langzamerhand de kwestie geworden, die aan de kiezers of althans aan de partijleiders het meeste belang inboezemde[3)]. Dit vraagstuk had echter een geheel ander karakter dan bv. de schoolkwestie, waar de vóór en tegenstanders der openbare school scherp tegenover elkander stonden. De sociale wetgeving op zich zelf toch ontmoette eigenlijk bij niemand tegenstand. Alle partijen wilden maatschappelijke hervormingen, de een in

1) Deze Commissie had tot taak het verzamelen van gegevens voor de kennis van de maatschappelijke toestanden der arbeiders, van de verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders in de verschillende bedrijven en van den toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der arbeiders.
2) Deze motie luidde aldus: De Kamer van oordeel, dat verzekering van het lot van oude werklieden door een pensioenstelsel wenschelijk is, verzoekt de Regeering te doen onderzoeken, op welke grondslagen en op welke wijze die verzekering zal kunnen en behooren te worden geregeld.
3) In zijne ‘Bijdrage tot de staatkundige geschiedenis der arbeiderswetgeving in Nederland’, opgenomen in Themis 1926, No. 2, merkt Prof Mr. C.W. de Vries op, dat aan het einde der 19de eeuw in ons land in ‘de politiek’ en in het regeeringsbestel veel meer waarde werd gehecht aan een nieuwe sociale wetgeving, dan in het maatschappelijk leven daaraan werd toegekend. ‘De maatschappelijke sociale actie was in 1897 uiterst zwak’, zoo schreef hij.

meerdere de andere in mindere mate, de een op een meer bepaalde wijze of met betrekking tot meer bepaalde punten dan de andere. Elke fractie had haar eigenaardig gezichtspunt op dit vraagstuk.

De Sociaal-Democraten achtten alle hervormingen, die de ‘burgerlijke’ partijen voorstonden, lapwerk. Troelstra verdedigde o.a. een stelsel van arbeiderspensioneering, geheel op staatskosten, als een eisch der socialistische beginselen[1]. De Radicalen waren, onder den invloed der Socialisten, altijd bevreesd niet ver genoeg te gaan en beijverden zich daarom steeds aan het volk de verzekering te geven, dat alleen enkele algemeene begrippen, voornamelijk dat van den individueelen eigendom, hen van dezen scheidden. Bij de overige partijen bestond wel eenige eenstemmigheid op dit gebied, maar de politiek was oorzaak, dat zij niet eendrachtig konden samenwerken. De Katholieken en de Anti-Revolutionairen stelden het Christelijk beginsel op den voorgrond, hetgeen practisch weinig beteekenis had, maar in het oog der kiezers groote waarde bezat. Kuyper trachtte steeds met groot talent te betoogen, dat tusschen dit Christelijk beginsel en dat waarvan de Liberalen bij hun sociale hervormingen uitgingen, een oneindig verschil was gelegen. Dit rekbaar Christelijk beginsel was zeer geschikt om als oppositie middel dienst te doen. Wanneer een hervorming op maatschappelijk gebied aan de orde was, dan placht van kerkelijke zijde verklaard te worden, dat men de hervorming op zich zelf uitnemend oordeelde, doch dat de Christelijke beginselen eischten, dat zij op een andere wijze werd verwezenlijkt, als de Regeering voorstelde.

Het ontwerpen der sociale wetten ressorteerde toenmaals grootendeels onder de Ministeriën van Binnenlandsche Zaken en van Waterstaat. De Hoofden dezer Departementen, de Ministers Goeman Borgesius en Lely, die beiden tevens de betrekking van Kamerlid waren blijven vervullen, helden

1) Een, in 1897 gehouden, vergadering van socialistische arbeidersvereenigingen, nam een resolutie aan, waarbij er o.a. bij de Regeering en de Volksvertegenwoordiging ten sterkste op aangedrongen werd ‘de noodige maatregelen te nemen, opdat aan invalide en oude arbeiders van staatswege een voldoend pensioen wordt verstrekt, waarvoor de fondsen noch direct, noch indirect door de arbeiders worden opgebracht.’

eenigermate over tot de beginselen van het staatssocialisme, terwijl Pierson, Cort van der Linden en mijn vader meer vast hielden aan de oude economische opvattingen, Pierson als behoedzaam financier, van der Linden uit juridischfilosophische begrippen redeneerend. Mijn vader teekende hieromtrent het volgende aan:

> De groote moeilijkheid was altijd het Kamerlidmaatschap van Lely en Borgesius. Zij stonden daardoor voortdurend in verband met hun radicale staatkundige vrienden, wien zij het toch niet geheel naar den zin konden maken. Zijn alle Ministers, zooals in sommige landen, leden van de Kamer en van een groote Regeeringspartij, dan hebben zij de leiding van die partij, maar wanneer enkele Ministers als leden der Kamer tot een fractie in die Kamer behooren, dan is hun positie dubbelzinnig. Na voortdurende wrijving is er bij de behandeling van de wet op de gemeentebelasting[1)] een soort van breuk gekomen tusschen Borgesius en zijn staatkundige vrienden.
>
> Met de radicale hervormers kunnen ernstige regeeringsmannen het op den duur moeilijk uithouden. De hervormingen, die wij (n.m.l. het Ministerie Pierson) bedoelden, waren practische hervormingen. Men behoeft nooit bang te zijn dat een verstandige regeering, ook al heeft zij radicale neigingen, te ver zal gaan met sociale hervormingen. Zij wordt geremd door financieele bezwaren en ook door overwegingen van practischen wetgevenden aard. De leden der Kamer, steeds aangezet door de heethoofden onder hun kiezers, kennen dien rem niet.

Reeds in het voorjaar van 1898 verscheen het eerste sociale wetsontwerp van het Kabinet Pierson, strekkend om werklieden tegen de geldelijke gevolgen van ongevallen in bepaalde bedrijven te verzekeren. Eerst in den herfst van het volgend jaar kwam dit ontwerp, nadat het tengevolge van daartegen ingebrachte bezwaren gewijzigd was, in openbare behandeling. Van de noodzakelijkheid eener wettelijke regeling der ongevallen-verzekering was men in de Kamer in het algemeen doordrongen, maar tegen het beginsel, waarop het onderhavige ontwerp rustte (verzekering uitsluitend door den Staat) werd door sommigen opgekomen; men achtte dit ‘socialistisch’ en ‘on-Nederlandsch’. Van de vele amendementen waren de door Kuyper voorgestelde het belangrijkst. Zij beoogden decentralisatie, door aan de

1) Wet van 21 September 1900 (Stbl. 164) tot wijziging van de artikelen 240*c* en 243 der Gemeentewet, waarbij aan de Gemeenten werd toegestaan in haar inkomstenbelastingen een progressie van eenige meerdere beteekenis aan te brengen, dan het in 1897 aangenomen zoogenaamde Benthamsche stelsel toeliet.

werkgevers de bevoegdheid toe te kennen om, onder verband met de Rijksverzekeringsbank, door zoogenaamde bedrijfsvereenigingen in de verzekering te voorzien, onder bepaalde eischen, waaraan echter slechts de spoorwegmaatschappijen en enkele andere groote werkgevers zouden kunnen voldoen. Deze, door de Regeering onaannemelijk verklaarde, amendementen werden verworpen. Eenzelfde lot trof ook o.a. de amendementen resp. van Jhr. de Savornin Lohman en van Jhr. de Beaufort, die beide beoogden tegemoet te komen aan de bezwaren der werkgevers, door hen de gelegenheid te schenken zich voor eigen risico te verzekeren. Eerstbedoeld amendement was door de Regeering bestreden, laatstbedoeld door haar min of meer aanvaard. Kuyper, die begreep, met het oog op de kleine luyden, zich niet tegen sociale hervormingen te kunnen verzetten, stemde evenals zijn politieke vrienden voor de wet, welke door de Tweede Kamer werd aangenomen. In de Eerste Kamer hadden ook slechts enkele leden bezwaar tegen het hoofdbeginsel der wet, maar velen kwamen op tegen de wijze waarop daaraan uitvoering was gegeven. Sommigen keurden het af, dat de privaatrechtelijke verhouding tusschen werkgever en arbeider tot een publiek rechtelijke werd gemaakt, terwijl velen ook bezwaar hadden tegen de aan de werkgevers opgelegde verplichting om voor de verzekering gebruik te maken van de Rijksverzekeringsbank. Daar ons Hoogerhuis het recht van amendement mist, meenden deze afgevaardigden, toen na lange beraadslagingen het ontwerp in stemming kwam, zich daartegen te moeten verklaren, met het gevolg, dat het verworpen werd. Een door de, in 1899 opgerichte, ‘Vereeniging van Nederlandsche Werkgevers’ gevoerde actie had op de houding der Eerste Kamer veel invloed. De Regeering behoefde niet lang te wikken alvorens te kiezen tusschen de verschillende expedienten, welke zich aan haar voordeden om de door dit votum ontstane crisis op te lossen. Ontbinding der Eerste Kamer zou aan de onvoorwaardelijke voorstanders der wet ongetwijfeld geen meerderheid verschaffen. Berustte de Regeering in de beslissing, dan zou in afzienbaren tijd een ongevallen-verzekering niet tot stand komen en evenmin wanneer het Kabinet zijn portefeuilles ter beschikking van

de Kroon stelde, daar een nieuw Bewind wel niet een vraagstuk aan de orde zou stellen, waaromtrent tusschen de beide Kamers geen overeenstemming scheen te bestaan. Eén uitweg bleef voor de Regeering slechts over om de crisis op te lossen en tevens de totstandkoming van de ongevallen-verzekering te bevorderen. Zij diende een nieuw wetsontwerp in, waarbij rekening werd gehouden met een van de voornaamste bezwaren der Eerste Kamer, dat werd gedeeld door een kleine meerderheid in de Tweede Kamer, bestaande uit hen, die vóór het amendement Lohman en door hen die vóór het amendement de Beaufort hadden gestemd.[1)] De Regeering kwam hierdoor evenwel in de noodzakelijkheid voor te stellen hetgeen zij vroeger had afgekeurd en toen dit nieuwe ontwerp, waarbij voor de werkgevers de mogelijkheid werd geopend zelf het risico der verzekering op zich te nemen of dit op een particuliere maatschappij over te dragen, in behandeling kwam bij de Tweede Kamer, verweten de Socialisten en de Radicalen de Regeering, voor de conservatieve Eerste Kamer gezwicht te zijn. De werkman-afgevaardigde de Klerk wilde aan dezen tegenstand uit politieke overwegingen niet mede doen, de arbeiders waren daartoe te zeer met deze ongevallenverzekering ingenomen.[2)] De Ministers Pierson en Lely zetten het standpunt der Regeering openhartig uiteen en zonder veel tegenstand werd de wet daarop aangenomen door de Tweede en thans ook door de Eerste Kamer, waarvan slechts drie leden tegen stemden.

De noodzakelijkheid van wettelijke maatregelen ter verbetering van de toenmaals op vele plaatsen inderdaad treurige woningtoestanden, werd algemeen ingezien. Het ontwerpwoningwet en het nauw daarmede samenhangend ontwerpgezondheidswet werden door alle staatkundige richtingen met

1) In zijn ‘Staatkundige opstellen’ (bldz. 106 en vlg.) voerde mijn vader dit geval als voorbeeld aan, om aan te toonen hoe een oponthoud in de wetgeving kan ontstaan, doordat de Eerste Kamer het recht van amendement mist.

2) In 1919 nog zeide de Voorzitter der S.D.A.P. op het partij-congres: ‘Het is overdreven om te zeggen, dat elke hervorming zonder algemeen kiesrecht bereikt “kool” moet zijn. De Ongevallenwet is geen kool en als het kool is, dan zit er tenminste voor de arbeiders een flink stuk worst in.’

ingenomenheid ontvangen en deze beide belangrijke sociale wetten zijn dan ook zonder principieele oppositie tot stand gekomen. Hetzelfde kan ook gezegd worden van de door den Minister Cort van der Linden verdedigde zoogenaamde 'Kinderwetten', waarbij wijzigingen werden aangebracht resp. in het B.W. (van de bepalingen betreffende de ouderlijke macht en de voogdij) en in het Strafwetboek (van de bepalingen betreffende de straffen en de strafrechtspleging ten aanzien van jeugdige personen). Deze wetten werden door de Tweede Kamer zelfs zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Als een belangrijken maatregel op sociaal gebied kan men ook beschouwen de invoering van den leerplicht, welke echter niet zonder hevige oppositie tot stand kwam. De geheele rechterzijde stond hier tegenover de Regeering en het smeulend vuur van den schoolstrijd dreigde weer even in lichte laaie vlam uit te breken, al werd in het ontwerp rekening gehouden met de gemoedsbezwaren van ouders, in wier woonplaats een bijzondere school als door hen gewenscht ontbrak. Overbrenging op den staat van den opvoedingsplicht, waarmede God de ouders belast heeft, oplegging van financieele lasten aan de bijzondere school en aanranding van dier vrijheid, waren nu o.a. de bezwaren, welke de Clericalen tegen het voorstel aanvoerden, die zich daarenboven niet konden vereenigen met het verplicht herhalingsonderwijs. Schaepman scheidde zich ook thans (ditmaal in gezelschap van Kolkman) van zijn geestverwanten af, tot verontwaardiging van velen hunner.

De Socialisten verweten Minister Borgesius, te veel rekening te hebben gehouden met de opvattingen van zijn minder vooruitstrevende ambtgenooten[1)] en te tegemoetkomend te zijn geweest voor de tegenstanders o.a. door verplichte schoolvoeding en -kleeding niet in de wet te hebben willen opnemen en de verlenging van den leerplichtigen leeftijd tot 13 jaar prijsgegeven te hebben. Toen hun amendementen verworpen waren, stelden zij zich bij de eindstemming aan

1) 'Ook in dit ontwerp,' zeide Troelstra, 'zijn vele zwakke plantjes van Borgesiaansche vooruitstrevendheid door den killen adem van Piersonsche zuinigheid en Beaufortsch liberalisme in de geboorte gedood.'

de zijde der tegenstanders. Evenzoo deden een tweetal oud-Liberalen voornamelijk wegens de aanneming met één stem meerderheid van een amendement de Boer, waarbij de bevoegdheid der Gemeente-Besturen werd erkend om schoolvoeding en -kleeding te verstrekken of daarvoor subsidie te verleenen.

Het geheele Kabinet had zich met den Minister van Binnenlandsche Zaken solidair verklaard en in groote spanning zag men de eindbeslissing tegemoet. Met de kleinst mogelijke meederheid (50 tegen 49 stemmen) werd het ontwerp ten slotte aangenomen. De vrij-anti-revolutionaire Graaf Schimmelpenninck was, tengevolge van een hem bij het paardrijden overkomen ongeval de eenige afgevaardigde, die verhinderd was aan de stemming deel te nemen. Ware hij niet afwezig geweest, dan zouden de stemmen gestaakt hebben en het voorstel dus verworpen zijn geworden.[1)]

Blijkens het door de Eerste Kamer uitgebracht voorloopig verslag meenden ‘onderscheidene leden’, dat de Regeering het ontwerp had behooren in te trekken, nu de aanneming door de Tweede Kamer slechts te danken of volgens hen te wijten was geweest aan een toeval. Waar de geheele Regeering de totstandkoming der leerplichtwet niet alleen gewenscht, maar in 's lands belang noodig achtte, zou, zooals zij in haar Memorie van Antwoord opmerkte, ‘intrekking ongetwijfeld van weinig ernst hebben getuigd’. De wet werd door de Eerste Kamer daarop met een vrij groote meerderheid aangenomen.

De uitvoering dezer wet bracht ook voor het bijzonder onderwijs verhooging van uitgaven mede; Minister Borgesius had evenwel bij de beraadslaging uitdrukkelijk toegezegd, dat dit onderwijs daardoor financieel niet in ongunstiger conditie zou geraken. Ook de rijksuitkeeringen voor onderwijs aan de Gemeenten dienden thans te worden verhoogd. Tegen het toestaan van het bedrag, dat Minister Borgesius voor

1) ‘Aan den schimmel van Schimmelpenninck hebben wij de invoering van den leerplicht te danken,’ werd toen gezegd. Schimmelpenninck zou echter, indien hij aanwezig ware geweest vermoedelijk ook tegen het amendement de Boer hebben gestemd, hetgeen dan ware verworpen en van Karnebeek zou dan waarschijnlijk zijn stem vóór de wet hebben uitgebracht, die dan met 51 tegen 49 stemmen ware aangenomen.

deze verhoogde subsidiën noodig achtte, had zijn ambtgenoot Pierson aanvankelijk op financieele gronden bezwaren, welke echter konden worden opgelost. Het wetje, dat deze verhoogde uitkeeringen toestond en tevens de bezoldigingen der onderwijzers eenigszins verhoogde, werd aan beide zijden van het Binnenhof met bijkans algemeene stemmen aangenomen.

Niet alleen de leerplichtwet ook de andere sociale wetten vergden onvermijdelijk groote uitgaven van 's Rijks schatkist. Wel was in die jaren een opmerkelijke stijging van de opbrengst van nagenoeg alle middelen waar te nemen, maar als behoedzaam financier wilde Minister Pierson zich hierdoor niet laten verblinden. In dit opzicht was hij niet optimist en voorspelde voortdurend, dat deze financieele voorspoed onmogelijk zou kunnen aanhouden. Er moest dus naar versterking van middelen worden uitgezien. Naar het oordeel der Regeering waren echter de directe belastingen niet meer vatbaar voor verhooging. Een ontwerp van Minister Pierson om den accijns op gedistilleerd en dien op wijn te verhoogen werd ingetrokken, omdat eerstgenoemde verhooging, die hoofdzakelijk op de minder gegoeden zou drukken, verzet ontmoette bij de Kamer en voor retorsie-maatregelen van Frankrijk werd gevreesd bij verhooging van den wijnaccijns. Er bleef den Minister toen slechts over een verhooging van het tarief van invoerrechten voor te stellen. Een wetsontwerp, waarbij de bestaande rechten van 5% op 6% werden gebracht, werd ingediend. Voor Pierson, den stichter van de vereeniging ‘het vrije ruilverkeer’, den man, die in zijn geschriften het vrijhandelstelsel had verdedigd beter dan eenig ander Nederlandsch staathuishoudkundige, moet het wel pijnlijk zijn geweest zich genoodzaakt te achten het initïatief tot een tariefsverhooging te moeten nemen. Het is begrijpelijk, dat de Nederlandsche vrijhandelaars, die in Pierson steeds hun grooten patroon hadden gezien, zich zeer teleurgesteld toonden en meenden zich tegen het voorstel te moeten verzetten. ‘Het vrije ruilverkeer’ nam zelfs, zij het dan ook in een slecht bezochte vergadering en met 18 tegen 6 stemmen, een motie aan, waarin werd uitgesproken, dat het ontwerp de historische lijn onzer handelspolitiek dreigde om te buigen en dus afkeuring verdiende. De liberale

bladen begonnen principieele oppositie te voeren tegen het voorstel, welks financieele noodzakelijkheid zij niet voldoende gemotiveerd achtten, terwijl de Protectionisten juichten en zich reeds verbeeldden een tijdperk van bescherming te zien dagen. Het aangebodene wilden zij gaarne aanvaarden als een geringe tegemoetkoming aan hun eischen, dubbel te waardeeren nu het afkomstig was van een vrijhandelaar, die zooals ieder wist, het stelsel van protectionisme verfoeide. Wanneer een zoodanig freetrader reeds dezen stap doet, zoo redeneerden zij, dan zullen meer protectionistisch gezinde Ministers later gemakkelijker verder op denzelfden weg voortgaan. Pierson verdedigde zich door de voorgestelde verhooging zuiver fiscaal te noemen en deze als een noodzakelijk kwaad voor te stellen. Zijn overtuiging omtrent het heilzame van den vrijhandel bleef onwankelbaar.[1)]

Tengevolge van de blijvende toeneming der rijksinkomsten, is intusschen het ontwerp nimmer in behandeling gekomen, zelfs een onderzoek in de afdeelingen der Tweede Kamer bleef achterwege.

XXXI.

Vrij onverwacht verscheen den 16den October 1900 een proclamatie der Koningin aan haar Volk, waarbij H.M. persoonlijk mededeeling deed van Hare verloving met Z.H. Hertog Hendrik van Mecklenburg Schwerin.

Met vreugde nam het Nederlandsche volk kennis van deze voorgenomen echtverbintenis van zijn geliefd ‘Koninginnetje’ met een lid van een der oudste en aanzienlijkste Vorstengeslachten van Duitschland, ongeveer even oud als dat van Nassau en verbonden met de voornaamste Vorstelijke Huizen.

Ter gelegenheid der verloving zond de Duitsche Keizer een telegram van gelukwensch aan den Hertog, dat in de dagbladen gepubliceerd werd, uit welk draadbericht de Fransche bladen, die eenige gevoeligheid toonden, dat de aanstaande Gemaal onzer Koningin een Duitsche Prins was,

1) Na zijn aftreden als Minister heeft Pierson zijn standpunt nader toegelicht in een artikel, getiteld ‘fiscale en beschermende invoerrechten’ opgenomen in ‘de Economist’ van 1902.

meenden te lezen, dat de Hertog eenigen invloed op de staatszaken in Nederland moest zien te verkrijgen.

Graaf von Bülow, in die dagen juist tot Rijkskanselier benoemd, zond een lang en hartelijk telegram aan Minister de Beaufort, waarbij de wensch werd uitgesproken dat het huwelijk ook de banden tusschen Nederland en Duitschland mocht versterken. De Minister antwoordde even uitvoerig en voegde aan zijn dank toe, dat nog een andere waarborg voor de voortduring der goede verstandhouding voor hem lag in de benoeming van von Bülow tot Rijkskanselier. Ook op dezen gelukwensch ontving mijn vader weder een verplichtend antwoord. De Duitsche Gezant vroeg eenige dagen later aan mijn vader of hij er bezwaar tegen zou hebben deze telegrammen te publiceeren. Te Berlijn wilde men gaarne dat zij openbaar gemaakt werden. Mijn vader antwoordde, dat hij gaarne de publicatie zou zien, doch moeilijk daartoe kon overgaan, daar dit iets ongewoons was.

In verband met het aanstaand koninklijk huwelijk werd den 20sten December een drietal wetsontwerpen ingediend, dat de Staten-Generaal in Januari 1901 aannamen.

Het eerste ontwerp bevatte de goedkeuring van het huwelijk, de regeling van de wijze van voltrekking en van eenige gevolgen er van. Hierbij werd o.a. bepaald, dat ten aanzien van den aanstaanden Gemaal der Koningin en van de kinderen, die uit het huwelijk mochten geboren worden, in geval van naamsverandering of naamsbijvoeging, de desbetreffende artikelen van het B.W. niet van toepassing zouden zijn. De bedoeling hiervan was den naam Oranje-Nassau voor de nakomelingen der Koningin te behouden. Hoewel door deze bepaling dus rechtens in Nederland geen verzet tegen het voeren van dezen naam kon plaats vinden, zoo zouden toch wellicht de leden van het Huis van Nassau bezwaar kunnen maken tegen het voeren van hun geslachtsnaam door anderen.[1)] De omslachtige bepalingen in den Duitschen Kanse-

1) Wat den naam ‘Oranje’ betreft, zoo werd aan Johan Willem Friso van Nassau het recht op dien naam betwist door den Koning van Pruisen, door de vele Fransche verwanten van het stamhuis van Châlon en door den Koning van Frankrijk, door wien het Prinsdom Oranje reeds in 1702 tot een deel van zijn Graafschap Provence werd verklaard, en bij den vrede van Utrecht bleef het aan Frankrijk (Blok, geschiedenis van het Nederlandsche volk. Deel VI, bladz. 58).
In 1732 bij de eindregeling van de nalatenschap Prins Willem III deed de Prins (de latere Willem IV) afstand van het Prinsdom Oranje, maar ter wille der historische herinneringen werd aan de in de Nederlandsche provinciën gevestigde Nassau's toegestaan den naam en den titel er van te blijven voeren, met erfelijkheid zoowel in de vrouwelijke als in de mannelijke linie. (Blok t.a.p. bladz. 96. Gedenkboek Oranje Nassau Mecklenburg 1901, bladz. 127.)

larijstijl der 18de eeuw, voorkomend in het Nassausche erfverdrag konden worden uitgelegd in den zin, dat alleen de laatste erfdochter uit het Huis van Nassau, wanneer de geheele familie zou zijn uitgestorven, het recht behield den naam te voeren. Deze uitlegging werd naar het schijnt aanvankelijk voor de juiste gehouden door de agnaten uit den eenigen niet in de mannelijke lijn uitgestorven tak van het Huis van Nassau: den Groot-Hertog van Luxemburg, zijn zoon den Erf-Groot-Hertog en zijn broeder Hertog Nicolaas. Den Kolonel de Bas werd toen opgedragen om over deze aangelegenheid te Luxemburg te onderhandelen. Mijn vader, wien deze zaak zeer ter harte ging, schreef particulier aan den Luxemburgschen Minister-President Eyschen, een der bekwaamste staatslieden van Europa[1)], dien hij persoonlijk goed kende en deed hem opmerken, dat hij een zeer grooten dienst aan Nederland kon bewijzen door zijn tusschenkomst te verleenen ten einde in deze zaak een bevredigend resultaat te verkrijgen. Aan den invloed van Minister Eyschen is het dan ook ongetwijfeld te danken, dat de Groot-Hertog van Luxemburg ten slotte betuigde zijn volle goedkeuring te hechten aan den wensch der Koningin, tevens de wensch van een groot deel van het Nederlandsche volk, om aan de nakomelingschap van H.M. den naam en den titel van Prins (Princes) van (Oranje) Nassau, vóór en naast die van Hertog (Hertogin) van Mecklenburg te verzekeren. Geen protest zou van de agnaten hierover te wachten zijn.

In dit wetsontwerp werd voorts bepaald, dat ten aanzien van den Gemaal der Koningin niet zouden gelden de wettelijke voorschriften betreffende den leeftijd, waarop men tot eenige

1) Een diplomaat zei eens van Eyschen: ‘Il est beaucoup trop grand pour son petit pays.’

landsbediening benoembaar is. Hierdoor werd het H.M. mogelijk gemaakt den Prins tot lid van den Raad van State te benoemen met raadgevende stem.

Bij het tweede wetsontwerp werd aan Hertog Hendrik de hoedanigheid van Nederlander verleend op den dag waarop Z.H. uit het staatsverband van Mecklenburg zou zijn ontslagen, hetgeen blijkens mededeeling in de Staatscourant van 21 Januari 1901 geschied was.

Het derde wetsontwerp kende aan den Gemaal der Koningin, ‘gedurende Hoogst deszelfs weduwnaarsstaat’ zoolang Hij de hoedanigheid van Nederlander behield, een inkomen toe van *f* 150.000. Aanvankelijk was de Regeering voornemens geweest een voorstel te doen om den Prins Gemaal een apanage te verleenen. Mijn vader had toen in den Ministerraad in bedenking gegeven om den Prins het vruchtgebruik te schenken van een deel der domeinen van Prins Frederik, die eigenlijk door een toeval aan den Staat waren gekomen en wel tot een bedrag, dat hem een jaarlijksch inkomen zou verzekeren gelijk aan de som, welke de Regeering hem wenschte te zien toegewezen. De Prins zou dan belangen in Nederland hebben gehad en door de administratie dier goederen bezigheid hebben verkregen. In parlementaire kringen was men aanvankelijk zeer ingenomen met het denkbeeld eener dotatie, doch weldra deden zich daar stemmen hooren, die dit sterk afkeurden en verschillende kamerleden, die aanvankelijk voorstanders er van waren, begonnen nu ook bedenkingen daartegen te opperen. Met het oog op deze gewijzigde stemming in de Staten-Generaal kwam het de Regeering wenschelijk voor, van het doen van een voorstel tot het toekennen van een jaargeld aan den Gemaal der Koningin af te zien en voor te stellen hem een douairie te verleenen, gelijk aan die, welke de Grondwet aan een Koningin-Weduwe toewijst.

Dit was grondwettelijk ook beter te verdedigen. Waar de constitutie niet toestond, dat de civiele lijst gedurende een Regeering werd veranderd en men een dotatie aan een Prins Gemaal eenigszins als een verhooging der civiele lijst zou kunnen beschouwen, zou het toekennen daarvan als niet geheel in overeenstemming met den geest der Grondwet

kunnen bestreden worden. Door allerlei invloeden ontstond er later onder de kamerleden weder een beweging ten gunste eener dotatie. Ook door de organen der dagbladpers werd deze zaak druk besproken. De Regeering gaf toen te kennen, dat wanneer van de zijde der Volksvertegenwoordiging een voorstel daartoe werd gedaan, dit door haar in ernstige overweging zou worden genomen. Uit het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer bleek, dat de stemming der leden omtrent een dotatie verdeeld was, velen waren er vóór, velen er tegen. De Regeering handhaafde nu haar voorstel. De Savornin Lohman maakte toen, waarschijnlijk met het oog op de aanstaande verkiezingen, van deze aangelegenheid een politieke kwestie. In zijn blad 'de Nederlander' plaatste hij artikelen, waarbij hij de Regeering voorstelde als de schuldige, die, uit vrees voor de Sociaal-Democraten, verzwakking van het monarchale beginsel bewerkte en bij de behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer verweet hij de Regeering geen voorstel tot het verleenen van een jaarlijksch inkomen aan den Prins Gemaal te hebben gedaan en beschuldigde haar van schrielheid en onverschilligheid. Minister Pierson protesteerde met kracht tegen deze beschuldigingen en verklaarde, dat de Regeering op goede gronden gemeend had het in behandeling zijnde voorstel te moeten doen, in analogie met de Grondwet, zonder daarbij een afkeurend oordeel uit te spreken over andere meeningen of zienswijzen.

Veegens verklaarde, dat de Regeering bij een eventueel voorstel tot het toekennen van een dotatie aan den Gemaal der Koningin op zijn steun had kunnen rekenen, doch dat hij, nu zij zich daarvan onthouden had, aan moest nemen, dat daarvoor overwegende redenen bestonden en hij achtte dan ook geen termen aanwezig voor parlementair initiatief of voor een motie.

Door deze redevoeringen had het debat voor de Regeering een eenigszins onaangenaam verloop, omdat het tegenover de Kroon den indruk kon vestigen, dat zij het terrein in de Kamer niet juist had verkend en dat een voorstel tot het toekennen van een apanage een gunstig onthaal zou hebben gevonden. Dit laatste nu was zeer twijfelachtig. Het schijnt dat de meeste Liberalen de zienswijze van Veegens in deze

niet deelden en het verleenen van een dotatie niet in het belang van de Kroon achtten.

In de Eerste Kamer bracht een geestverwant van Lohman, Baron Schimmelpenninck van der Oye, deze kwestie nog weder ter sprake en bestreed de houding door de Regeering in de Tweede Kamer aangenomen, waarna Geertsema verklaarde, dat hij en vele leden met hem deze houding volkomen correct achtten.

Bij K.B. van 6 Februari 1901 verleende H.M. aan Haar aanstaanden Gemaal den titel van Prins der Nederlanden, met het predicaat: Zijne Koninklijke Hoogheid. ‘Prins Hendrik’ was een naam, die hier te lande een goeden klank had, daar de populaire broeder van Koning Willem III dezen had gedragen, terwijl de titel ‘Hertog’ in ons land ongewoon was en wegens de daaraan verbonden historische herinneringen, ook misschien minder in den smaak zou zijn gevallen.

Den 21sten Januari werd Prins Hendrik bij zijn aankomst te 's Gravenhage door Minister Pierson begroet als bruidegom van H.M. de Koningin en tevens als Nederlander.

Het huwelijk werd den 7den Februari voltrokken door den Minister van Justitie, als ambtenaar van den burgelijken stand, door de wet daartoe aangewezen, terwijl de kerkelijke inzegening in de Groote Kerk door den Hofprediker Ds. van der Flier geschiedde.

Bij de huwelijksfeesten te 's Gravenhage, die niettegenstaande het barre seizoen door het weder werden begunstigd, werd algemeen van vreugde en deelneming blijk gegeven, geen enkele wanklank van Socialisten of andere tegenstanders der monarchie werd vernomen.

De bloedverwanten van het Vorstelijk bruidspaar, die de feesten bijwoonden en die, behalve de Russische Grootvorst Wladimir en diens zoon, allen behoorden tot Duitsche Vorstenhuizen, waren onder den indruk van de algemeene uitingen van geestdrift en hulde.

XXXII.

Kort na het huwelijk der Koningin kwamen de voorstellen van Minister Eland tot organisatie van onze levende strijd-

krachten bij de Tweede Kamer in behandeling. Het waren drie ontwerpen resp. tot regeling van de samenstelling der landmacht, tot wijziging en aanvulling der wet op de Nationale Militie en tot regeling van de landweer en opheffing der schutterijen.

In strijd met de algemeene verwachtingen is ook deze legerorganisatie, evenals zoovele vroegere voorstellen daaromtrent, aanvankelijk mislukt.

Versterking van ons leger, dienend ter handhaving van de neutraliteit van den Staat en ter verdediging van zijn onafhankelijkheid, was noodig met het oog op de internationale toestanden. Minister Eland's stelsel nu was vermeerdering der contingenten doch met een korten eersten oefeningstijd, ten einde de noodige bezuiniging te verkrijgen. De Minister wilde dezen kazernetijd voor de infanterie tot 8 maanden en voor de bereden wapenen tot 12 maanden beperken, maar hij weigerde deze termijnen in de militiewet, die het eerst in behandeling werd genomen, vast te leggen, omdat hij deze korte oefeningstijden, waaromtrent in officierskringen groot verschil van meening bestond, slechts als proefneming wilde aanvaarden. Toen een door den Minister onaannemelijk verklaard amendement van Gilse, strekkend om in de wet op te nemen, dat de oefeningstijden resp. hoogstens 8½ en hoogstens 18 maanden zouden duren, was aangenomen, verzocht de Regeering schorsing der beraadslagingen en Minister Eland nam zijn ontslag.

Deze niet verwachte uitslag der stemming, waartoe alle Katholieken (ook Schaepman), de Socialisten en de geavanceerd Liberalen hadden medegewerkt, was aan verschillende oorzaken toe te schrijven. Ten eerste hadden de naderende verkiezingen haar invloed doen gelden bij vele leden, vooral uit de Noordelijke en uit de Zuidelijke provinciën, waar de kiezers tegen verhooging van militaire uitgaven gekant waren. Voorts had ook de houding van den Minister tot deze mislukking medegewerkt. Minister Eland was een bekwaam en beminnelijk man, een onzer beste genie-officieren, maar niet zeer krachtig en, hoewel een goed spreker, geen parlementair man; hij miste naar het schijnt de eigenaardige overtuigingskracht, die in een groote vergadering gevorderd wordt om haar tot een gewichtige beslissing te brengen.

Het liet zich aanzien, dat het oplossen van deze crisis, eenige maanden vóór de algemeene verkiezingen, voor de Regeering niet gemakkelijk zou zijn. De aanteekeningen van mijn vader hierover komen mij belangwekkend genoeg voor, om ze hier over te nemen:

> De Kamer heeft, door op dit oogenblik den Minister van Oorlog te verwijderen, het Ministerie in zeer groote moeilijkheden gebracht. Maar daaraan denkt een Kamer niet. Hare politiek, vooral tegen de algemeene verkiezingen gaat buiten de Regeering om. Meer en meer word ik er van overtuigd, dat de verhouding tusschen Ministerie en Vertegenwoordiging een andere moet worden. De Ministers zullen zooveel mogelijk onafhankelijk moeten zijn van de uitspraken der Kamer. Zij zullen de wetten moeten intrekken en blijven, tenzij bepaald wantrouwen wordt uitgesproken. Wanneer er in de meerderheid iemand is, die de verantwoordelijkheid op zich wil nemen van een afkeurende stemming dan kan het ouderwetsche beginsel werken, maar hoe nu bijvoorbeeld? Onder de 47 voorstemmers van het amendement van Gilse is geen enkel mogelijk candidaat voor de portefeuille van Oorlog. Zij voelen geen verantwoordelijkheid voor hunne stem.

Vrij spoedig echter gelukte het in de door het ontslag van Minister Eland ontstane vacature te voorzien, doordat de Luitenant-Generaal Kool, Chef van den generalen staf, bereid werd gevonden de portefeuille van oorlog te aanvaarden, nadat Generaal van Dam van Isselt deze had geweigerd.

Over de aftreding van Minister Eland werd de Regeering in de Tweede Kamer geïnterpelleerd door Troelstra, die wenschte te vernemen, wat er bij de samenstelling van het Kabinet omtrent de legerwetten en thans omtrent deze crisis tusschen de Kroon en de Regeering en tusschen de Ministers onderling was overeengekomen. Minister Pierson antwoordde, dat hetgeen omgaat tusschen de Kroon en de Ministers en evenmin de intieme besprekingen in den Ministerraad vatbaar waren voor mededeeling.

Minister Kool aanvaardde het ontwerp tot wijziging der militiewet zooals het was geamendeerd[1)], zette onmiddellijk de behandeling met de Kamer voort en het mocht hem gelukken een glansrijke overwinning te behalen.

De groote strijd werd gevoerd bij art. 124, waarbij het

1) Het ontwerp betreffende de samenstelling der landmacht werd door Minister Kool ingetrokken.

zoogenaamd ‘blijvend gedeelte’ door den Minister gebracht was op 7500 man. Door dit voorstel werd langs een omweg voor een groot deel der lichting de 12 maanden kazernedienst weder hersteld. Een amendement van Gilse, om de sterkte van het blijvend gedeelte op 5000 man terug te brengen, verklaarde de Minister onaannemelijk en werd ingetrokken, waarna de Kamer het artikel met 59 tegen 24 stemmen aannam en weldra ook de geheele militiewet en de landweerwet. Tegen de eerste stemden de Sociaal-Democraten, de meeste Katholieken en enkele links Liberalen, tegen de laatste slechts een negental Socialisten en Vrijzinnigen. Dit resultaat was te danken aan den gloed van overtuiging, de eloquentie en de zaakkennis door Minister Kool ten toon gespreid.

Mijn vader maakte over deze overwinning der Regeering de volgende aanteekeningen:

> ‘Hoe meer ik de geschiedenis der laatste dagen overdenk, hoe sterker de overtuiging wordt, dat een parlementaire vergadering als onze Tweede Kamer als wetgevend lichaam volkomen onbekwaam moet worden geacht. Dat diezelfde Kamer, die, indien zij Eland's wetten ongewijzigd had aangenomen de goedkoopste legerwet had gehad, nu die van Kool aanneemt die veel duurder is, hoewel de meerderheid geen hoogere kosten scheen te wenschen, is een allerzonderlingst verschijnsel. Indien zij zich door Kool heeft laten overtuigen in een mondeling debat van een paar dagen, dan was hare overtuiging al zeer zwak; indien zij met hem mede is gegaan, om, zooals het viel, van de zaak af te zijn, dan is zij een vergadering, aan welke alle ernst ontbreekt. Kool heeft in elk geval alle eer van zijn optreden In zekeren zin is het een gelukkig voorteeken, dat een bekwaam en welsprekend man zulk een overwinning in een parlementaire vergadering kan behalen.

XXXIII.

De Sociaal-Democraten verweten het Kabinet Pierson, reeds aanstonds bij zijn optreden, niet een wijziging van de kieswet in zijn werkplan te hebben opgenomen, terwijl het toch voor het meerendeel bestond uit vooruitstrevende Liberalen en Minister Borgesius steeds een onvermoeid voorvechter voor sterke kiesrechtuitbreiding was geweest. Overeenkomstig hetgeen bij de samenstelling van het Ministerie was besloten, werd hierop bij monde van den formateur geantwoord, dat geen principieele veranderingen in de kieswet

zouden worden voorgesteld, doch alleen, tegen het einde van de vierjarige wetgevende periode, wijzigingen, die uit een technisch oogpunt onafwijsbaar waren.

Bij de behandeling der begrooting voor 1899 stelde Troelstra een motie voor, om de Kamer zich in beginsel voor de invoering van algemeen kiesrecht te doen uitspreken. Het doel dezer motie was, zooals de voorsteller het gemeenzaam uitdrukte, om de neuzen te tellen. Bij de telling dezer lichaamsdeelen bleek de stemming in ons Parlement voor kiesrechtuitbreiding lang niet zoo warm meer te zijn als voorheen. De meeste partijen, ook de Kuyperianen, wilden het kiesrecht voorloopig niet wijzigen. Alleen de partijgenooten van den voorsteller en de vooruitstrevende Liberalen (onder wie de beide Ministers-afgevaardigden) gaven hun stem aan de motie.

In zijn ontwerp tot technische herziening der kieswet had Minister Borgesius aanvankelijk ook willen opnemen een verlaging der huurcijfers, behalve van de allerlaagste, teneinde de wanverhouding tusschen het aantal kiezers in de steden en dat op het platteland te doen verdwijnen. Hij zag zich evenwel genoodzaakt deze verlaging op te geven, daar hij rekening had te houden met de afwijkende meening van enkele zijner ambtgenooten, die meenden, dat hierdoor de grenzen van een zuiver technische herziening overschreden werden. Mijn vader had Borgesius in overweging gegeven de geheele herziening der kieswet achterwege te laten, daar deze toch niet zou voldoen aan de voorstanders van algemeen stemrecht en aan de overige Kamerleden onverschillig was. Borgesius kon hiertoe evenwel niet besluiten en diende het ontwerp in. Bij de behandeling toonden de naaste geestverwanten van den Minister zich zeer verbolgen. De door de Socialisten en Radicalen voorgestelde amendementen moest hij thans bestrijden, hetgeen voor hem zeer onaangenaam was. De amendementen werden verworpen, alsook verschillende der verbeteringen, welke de Minister in de kieswet wilde aanbrengen. Het ontwerp, dat na deze verminkingen nog maar zeer geringe beteekenis had, werd met algemeene stemmen aangenomen. Bij de behandeling dezer wet bleek weder, dat de Katholieken en de Anti-Revolutionairen het

kiesrecht voorloopig niet wilden uitbreiden. Kolkman, één van de meest geävanceerden onder de Roomschen, sprak in dien geest en beriep zich op de ondervinding, opgedaan met het uitgebreide stemrecht, dat bijna door niemand werd gewaardeerd.

Tijdens de behandeling werd door Troelstra een nieuwe motie aangekondigd, waarbij werd uitgesproken, dat de definitieve regeling van het kiesrecht een noodzakelijke voorwaarde was voor een voldoende sociale wetgeving en dat daarvoor een herziening der grondwettelijke bepalingen omtrent het kiesrecht den weg moest banen.

Deze motie, die was voorgesteld met het doel om een strijdleus aan te geven bij de op handen zijnde verkiezingen, werd in het voorjaar van 1901 behandeld en verwierf nog minder stemmen dan de vorige. Verschillende links Liberalen (o.a. Borgesius en Lely) stemden thans tegen.

De Liberale Unie had inmiddels ook reeds op de algemeene vergadering van 2 Juni 1900 in haar programma de noodzakelijkheid van Grondwetsherziening opgenomen, ten einde invoering van algemeen stemrecht voor mannen en vrouwen mogelijk te maken. Evenals in 1897 plaatste zij ook thans weder juist de kwestie, waarover de liberale partij verdeeld was, op den voorgrond. Opgericht met het doel de Liberalen te verzoenen, droeg zij er steeds toe bij om hen te scheiden. Bij de leidende vrijzinnige staatslieden was de begeerte naar grondwetsherziening, waarvoor trouwens in de Staten-Generaal, althans in de Eerste Kamer, stellig de vereischte meerderheid niet zou gevonden worden, niet groot. Een klein aantal personen, dat de Unie beheerschte en beangst was voor den invloed der Socialisten op de werklieden, had deze beweging in het leven geroepen. Het Hoofdbestuur der Unie had aanvankelijk bij de zoogenaamde ‘roode circulaire’ er op aangedrongen aanstonds op grondwetsherziening aan te sturen. In een latere zoogenaamde ‘rose circulaire’ verkondigde het, dat dit zou moeten geschieden, zoodra de politieke omstandigheden het veroorloofden. In de algemeene vergadering van 26 Januari 1901 gaf het te kennen, dat dit reeds toen het geval was en het voorstel werd gedaan om de § van het program, waarbij

de herziening van de Grondwet als noodzakelijk werd erkend[1)], urgent te verklaren.

Dit voorstel werd evenwel verworpen, hetgeen tengevolge had, dat de Liberale Unie uiteenspatte. Een krachtige minderheid scheidde zich van haar af en richtte met andere voorstanders van urgente grondwetsherziening, o.a. met de leden van den voormaligen Radicalen Bond, in een den 17den Maart 1901 te Utrecht gehouden vergadering, den Vrijzinnig-Democratischen Bond op, waarvan Prof. Treub de leider werd. Treub, een scherpzinnig man, had als wethouder te Amsterdam met alle kracht gewerkt om de particuliere ondernemingen (waterleiding, gasfabriek, telefoon, tram) tot gemeente-bedrijven te maken. Nadat hij door den Raad tot Hoogleeraar aan de Gemeente Universiteit benoemd was, bleef hij zich met de staatkunde bemoeien en bestreed hij alles wat door de liberale Regeeringen werd voorgesteld. Tot bestuurslid van de Liberale Unie gekozen, was hij het vooral, die op grondwetsherziening had aangedrongen. Als strijdleus bij de aanstaande verkiezingen nam de Vrijzinnig-Democratische Bond aan: grondwetsherziening in dien zin dat mogelijk worde *a*) invoering van algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, met toepassing van het beginsel van evenredige vertegenwoordiging; *b*) eene samenstelling van de Eerste Kamer in democratischen zin.'

De Liberale Unie was nu rechts-liberaal geworden, doch toen de verkiezingen naderden, was een zekere toenadering van de Unie-mannen tot de Vrijzinnig-Democraten merkbaar. Zij, die zich daarmede niet konden vereenigen en grondwetsherziening ongewenscht achtten, de zoogenaamde Vrije of Oud-Liberalen, bleven voorshands ongeörganiseerd.

Tusschen de partijen der rechterzijde was in 1901 de verhouding nog iets inniger dan in 1897. De Katholieken bevorderden de verkiezing der Anti-Revolutionairen, van wie zij vroeger gescheiden waren door verschil van opvatting

1) Aan deze § was eerst nog het volgende toegevoegd: 'Indien en voor zooverre algemeen kiesrecht wordt ingevoerd, acht zij (nml de Liberale Unie) evenredige vertegenwoordiging door de rechtvaardigheid geboden. Herziening van de grondwettelijke bepalingen met betrekking tot de verkiezing der leden van de Eerste Kamer acht zij een vereischte.'

omtrent den persoonlijken dienstplicht en de militaire wetten. Nu deze kwesties opgelost waren, bestond er geen reden meer voor hen om niet met de Anti-Revolutionairen samen te gaan. De gezamenlijke strijd tegen den leerplicht had er ook toe bijgedragen de rechtsche partijen tot elkaar te brengen.

Dr. Kuyper van zijn zijde spoorde op de Deputaten vergadering in een rede, die tot titel had ‘volharden bij het ideaal’, zijn geestverwanten aan, om te samen met de Roomschen ten strijde te trekken tegen hen ‘die met Christus in politieken zin gebroken hebben’. Evenals oudtijds Israël en Juda te samen tegenover de Heidenen stonden, zoo stonden nu tegenover ‘het opkomend Paganisme’ de Protestantsche en de Roomsche orthodoxen, aldus schreef Kuyper in ‘de Standaard’.

Ook tusschen de Kuyperiaansche en de Vrije Anti-Revolutionairen kwam er eenige toenadering. Kuyper en zijn vrienden verzoenden zich met de rechtzinnige predikanten der Nederlandsche Hervormde Kerk, met wie zij sedert de doleantie gebroken hadden. De Christelijk Historische Bond viel uit elkaar. Dr. de Visser sloot zich bij de Vrij Anti-Revolutionairen aan, Dr. Bronsveld evenwel bleef de oude leuze ‘tegen Rome’ getrouw, doch vond alleen steun te Utrecht.

Een nieuwe partij was ontstaan: de Friesch Christelijk Historische, aan het hoofd waarvan Dr. Schokking stond en welker beginselen veel overeenkomst vertoonden met die van de partij van Dr. Bronsveld.

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten bleek reeds dat de kracht der kerkelijke partijen was toegenomen, de Staten van Zuid-Holland waren nu in meerderheid rechts geworden, hetgeen tengevolge zou hebben, dat dit ook eerlang met de Eerste Kamer het geval zou zijn. De uitslag der Kamerverkiezingen, die kort daarna plaats hadden, bracht een besliste zegepraal aan de Clericalen, een verrassing zelfs voor de overwinnaars. Gekozen werden 58 Kerkelijken, terwijl van de overige zetels 7 ten deel vielen aan de Sociaal-Democraten, 9 aan de Vrijzinnig-Democraten, 18 aan de Unie Liberalen en 8 aan de Vrije Liberalen. Een nederlaag zooals de liberale partij er nog nimmer een had geleden. Deze uitkomst was te wijten aan den grooten ijver door

Kuyper en zijn vrienden betoond, aan de samenwerking der rechtsche partijen en ook aan de vrees voor de Socialisten, tegen wie Kuyper, die zijn democratische plunje had afgelegd, zich schrap had gezet, zoodat men in de kerkelijke partijen een dam tegen het socialisme was gaan zien. Vele gematigde Liberalen waren dan ook uit socialisten-vrees en uit afkeer van de dure sociale wetten, door het Ministerie Pierson tot stand gebracht[1)], tot de Kerkelijken overgegaan.

Aan den anderen kant was het aantal stemmen op de socialistische candidaten uitgebracht aanmerkelijk toegenomen.

Het Ministerie nam zijn ontslag en voor de tweede maal zou nu in Nederland een 'Christelijk' Kabinet het bewind voeren.

Over den indruk, die de toenmalige politieke verhoudingen in ons land op de te 's Gravenhage geaccrediteerde Diplomaten maakten, teekende mijn vader het volgende aan:

> De meeste Diplomaten begrijpen volstrekt niets van den toestand. 'Un parti théocratique qui va prendre les rênes du gouvernement, mais ce n'est plus de notre temps'. Hoe is het mogelijk dat in een land, waar in het sociale leven (het sociale leven te 's-Gravenhage, dat de Diplomaten kennen) zoo groote godsdienstige verdraagzaamheid heerscht, zoodat men bijna van elkander niet weet tot welke kerk men behoort, een kerkelijke partij gaat regeeren. In geen land, zoo zeggen zij, is de vrijheid van Godsdienst grooter; iedereen kan zeggen en schrijven wat hij wil, niemand wordt bemoeilijkt om zijn geloof; elke godsdienstlge gemeenschap heeft gelijk recht als alle andere. Wat willen dan toch de Katholieken en Calvinisten? Ik antwoordde aan den Rumeenschen gezant, die zeer schrander is, en mij dit vroeg, dat wellicht de oorzaak het meest te zoeken was in ons stemrecht, dat wel niet zoo uitgebreid was als in andere landen, maar toch op het platteland vooral, kiesrecht gaf aan talrijke scharen, voor wie alleen het verschil van kerk en godsdienst belang had. Ook de Amerikaansche Gezant kon zich deze toestanden in een zoo hoog ontwikkeld land als Nederland niet goed begrijpen. Voor een vreemdeling is het dan ook zeker allerzonderlingst. De Belgische Gezant, die Nederland het beste kent, maakte de zeer juiste opmerking, dat niemand in Nederland 'conservateur' genoemd wilde worden. Zij noemen zich allen anti-libéraux et anti-révolutionaires. 'Mais vous êtes donc conservateurs'. Dit ontkennen allen.

1) Zooals Pierson het (blijkens mededeeling van zijn biograaf Prof. Verrijn Stuart) kort na zijn aftreden in een brief uitdrukte, had het Ministerie 'te veel naar links gekeken' en was daardoor ongewild een der oorzaken geworden van de kentering in onze politieke verhoudingen.

De leider der anti-revolutionaire partij werd door de Koningin belast met de vorming van een Kabinet. Het is wel merkwaardig, dat deze crisis, die voor een deel aan een conservatieve strooming haar ontstaan te danken had, thans zou worden opgelost door den man, die vroeger het conservatisme als staatsgevaarlijk en onchristelijk had bestreden.

Evenals van het in 1888 gevormde Ministerie zouden ook van dit Kabinet Anti-Revolutionairen te zamen met Katholieken deel uitmaken. De Savornin Lohman, die in de laatste jaren in het Parlement Kuyper min of meer overvleugeld had, en dien velen als de aangewezen Kabinetsformateur beschouwden, werd in dit Ministerie niet opgenomen; het schijnt dat de tweespalt tusschen hem en Kuyper daarvoor te groot was. Wel werd aan Mackay een portefeuille aangeboden, doch deze bedankte daarvoor om persoonlijke redenen en ook, naar het schijnt, omdat hij als tegenstander van protectie er bezwaar tegen had, dat een Katholiek als Minister van Financiën optrad. Lohman had gewild, dat Mackay aan het hoofd van het Kabinet had gestaan en dat hij en Kuyper daarin dan zitting zouden hebben gehad, maar, zooals hij in het levensbericht van Mackay vermeldde, deze schreef hem, dat dit niet zou gaan. ‘Ik aan het hoofd en gij en Kuyper onder mij. Het zou zijn Mercurius, die den Raad der goden praesideert.’

Buiten en behalve Kuyper, die voor zich de portefeuille van Binnenlandsche Zaken nam, traden in dit coalitie-kabinet drie Anti-Revolutionairen op: Baron Melvil van Lynden, Secretaris-Generaal van het Hof van Arbritage (Buitenlandsche Zaken); Jhr. Titus van Asch van Wijck, Kamerlid en oud-Gouverneur van Suriname (Koloniën)[1)] en Mr. de Marez Oyens (Waterstaat). Drie Katholieken aanvaardden voorts portefeuilles: de Kamerleden Loeff (Justitie) en Harte van Tecklenburg (Financiën) en de oud-Minister Bergansius (Oorlog). De Minister van Marine Kruys, die ook reeds als zoodanig van het Kabinet Mackay deel had uitgemaakt, behoorde naar ik meen, niet tot eenige politieke partij, evenmin als Ellis, die hem, na zijn overlijden in 1902, opvolgde. Men zou dit Ministerie kunnen karakteriseeren als conservatief, protectionistisch en clericaal. Kuyper nam in

1) Nadat van Asch van Wijck in 1902 was overleden, werd het Kamerlid Idenburg, oud-kapitein van het Nederlandsch-Indische leger, zijn opvolger.

het Ministerie een hoogere plaats in dan vorige Premiers in de door hen gevormde Kabinetten. Door een wijziging van het Reglement van Orde voor den Ministerraad werd hij nml. tot Permanent Voorzitter van dien Raad aangesteld, terwijl tot nu toe de Kabinetsformateurs steeds tijdelijk voorzitter waren geweest. Deze nieuwigheid ontlokte aan de Staten-Generaal eenige critiek, waarop Kuyper repliceerde, dat het slechts de bestendiging was van een bestaanden toestand.

Leusden.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd.)

H.G. Wells

I. De speculatief-wetenschappelijke verhalen.

Waarin ligt het meest eigenaardige van den schrijver Wells? - Niet in de Schoonheid.

Het eerste, drie-vierde, deel der negentiende eeuw zag in Engeland een literair schoonheidsleven ontbloeien zoo vol en rijk, dat het zal blijven leven in de geschiedenis der wereld als een hoogtepunt van menschelijk scheppingsvermogen. De groepen Wordsworth-Shelley-Keats, die van Tennyson en de Brownings, die van de Rossetti's, Morris en Swinburne - wie het geluk heeft zich met open geest en vrij van beslommeringen te mogen verdiepen in het werk dezer dichters en van vele hunner tijdgenooten, die hen begeleidden als planeten hun zonnen, hem zal een toovertuin opengaan van de meest kleurige gewassen en de meest wonderbare vergezichten, van zich in de harmonieën eener gouden klankenwereld vertolkende verlangens en idealen, van hoog-menschelijk gevoelen en streven en mijmeren als misschien geen andere wereldperiode in rijker mate ons geboden heeft.

Maar die groote periode, wel zich voortzettend en uitbloeiend in tal van kleiner menschfiguren en schoonheidsopenbaringen maar niet meer stijgend tot de hooge toppen van een Epipsychidion of Aurora Leigh of The House of Life, dat bloeitijdperk van poëtisch leven nam een einde. De strijd der klassen en meer dan deze de strijd der meeningen over heel het gebied van ons sexueel, ons politiek, ons maatschappelijk en persoonlijk leven, verontrustte en verwarde en bestookte de geesten. Niet de schoonheid, maar het geestelijk inzicht,

het begrijpen werd hoofdzaak voor den mensch. Men wendde zich af van de mijmering en den droom. Een geslacht van meer-bewust-willenden, van denkers meer dan van dichters verrees, en de poëzie, zij die bovenal een schepping van spontanen aard, van gevoel en verbeelding is, en waarbij het denken hoogstens regelend en rangschikkend, niet als de meester, de heerscher optreedt, de poëzie trok zich terug in een afgezonderd hoekje, ver van het leven en strijdgewoel der menigte.

Het dichterlijk leven dat ook reeds in de hiervoren genoemde figuren niet volop, met alle wortelen, in het leven van hun *eigen tijd en menschheid* stond, ook reeds in hen zijn stof vooral in andere tijden en andere werelden zocht, vond zijn uitloopers in de zeer voorname en gedistingeerde, maar in een verfijnd aestheticisme zich toespitsende, van de meer algemeene en natuurlijke mensch-vereenigende levensfaktoren en levenskrachten zich afwendende kunst van een Walter Pater en Oscar Wilde. Het waren de wondere bloemen van exotische broeikasplanten, het waren de prachtige glanzen en kleuren van een stervende schoonheid, die hun delikate kunst ons gaf, dingen van een bedwelmende verlokking en zeldzame bekoring maar van een verfijnd individualistischen zin, afzijdig van den hoofdstroom van het leven, niet gedrenkt door de volle wateren van zijn aandoeningen en hartstochten, verlangens en idealen, niet de openbaring van heel een volk of menschheid, van een met de veelheid zijner geestelijke krachten zich samenscharend gemeenschappelijk leven.

En sedert verlegde de kunst haar sympathieën en aspiraties van de schoonheid naar de menschelijkheid, van de poëzie naar het proza, van de individueele naar de gemeenschappelijke ziel.

Het geestelijk scheppingsvermogen van het Engelsche volk nam onder deze omstandigheden meer strijdzuchtige en militante, minder muzikale en gratievolle, in het algemeen meer *intellektueele* vormen aan; het streven naar schoonheid maakte plaats voor den geestelijken durf, de geestelijke wijdheid, de geestelijke beradenheid. Op ethisch, meer dan aesthetisch gebied ontwikkelde de menschheid in deze laatste periode haar krachtigst leven. En zoo wij dit be-

jammeren mogen, het mag ons niet weerhouden te waardeeren wat ons geboden wordt. Denken en voelen - altijd verbonden, het is waar, maar waarbij nu de eene, dan de andere schijnt te overheerschen - denken en voelen zijn de twee groote machtsinstrumenten van den menschelijken geest, waarmee hij zijn hooger, stijgend wezen tracht te verwezenlijken; - zoo wij in den vollen zin mensch willen trachten te zijn, zullen wij aan beide openbaringswijzen in hun waardevolle uitingen onze appreciatie niet onthouden. De schoonheid moge ons het liefst zijn - meest onsterfelijke gave van het goddelijk menschwezen - wij mogen hunkeren naar een tijd van rustiger, meer bezonken geestesleven, meer geschikt voor de beschouwing, de bespiegeling, de bewondering, een tijd van minder verdeeldheid en wapengekletter, van vaster inhoud, van grooter stabiliteit, van sterker éénheid - die tijd moge in wording zijn, maar zij schijnt nog verre, zeer verre. De maatschappij van heden is in het meest vlottend, in chaotisch bewegen; velerlei machten strijden om het meesterschap over den geest van haar menigten, haar instellingen en vormen. En in dagen als deze verdienen toch zeker niet het minst onze aandacht en onze genegenheid zij die, onversaagd van denken en doordringend van vizie, met elk hunner boeken een zoeklicht werpen op de bijna onoplosbare - of zijn het onoplosbare? - problemen, de bijna onontwarbare, - of zijn het onontwarbare? - verwikkelingen, die het Heden - dat ook de Toekomst is - ons te aanschouwen geeft.

Joseph Conrad, laat begonnen als kunstenaar, staat meer dan een zijner tijdgenooten nog in de tradities en het geestesleven, in de algemeene gevoelssfeer van vorige geslachten. Meer dan één hunner wortelt zijn werk in het hartstochtelijk, bloedwarm *gemoedsleven*, draagt hij vooral in zijn eerste periode, de romantiek en de schoonheid in zich, den doorwrochten vorm en de volheid van kleur, meer dan van één hunner slaan uit zijn werk de vreugden en de vlammen eener schitterende woordkunst.

Maar in Wells, Galsworthy, Bennett e.a., vertoonde zich tegen het einde der eeuw die nieuwere generatie van romanen tooneelschrijvers, essayïsten en publicisten, voor wie de

nadruk allengs kwam te vallen op den intellektueelen kant, op het sociaal en wijsgeerig bestanddeel, op den algemeenen, maatschappelijken inhoud, op het menschelijk verband in zijne zich aaneenschakelende verhoudingen, van het leven en de Kunst.

Als een reus verheft zich boven deze laatste periode de domineerende en dwingende figuur van George Bernard Shaw, overweldigend van vernuft en intellektueele kracht, van een diep-doordringende analyse in de maatschappelijke en algemeen-psychologische motieven en verhoudingen, een meester van spot en satire als sedert Swift Engeland er geen raker en bitterder en onverbiddelijker gekend heeft.

Een man van het ontleedmes, meer dan van den troffel, van een omwoelenden, blootleggenden, wekkenden meer dan van een saambindenden, vereenigenden, opbouwenden aard.

Hij opende in Engeland dat nieuwe uitzicht op het Leven, dat gebroken heeft met de Kerk en zich een nieuwe basis tracht te scheppen in *de moderne wetenschap en het socialisme*. De nieuwe levensbeschouwing, die het Leven als een groei, een evolutie, die het menschdom als een wordende éénheid ziet, vindt in hem een zijner meest geduchte en onweerstaanbare Europeesche voorgangers. Een man, die het Leven liefheeft, hoe scherp hij zijn massa's en zijn instellingen hekelen kan, een man die onvoorwaardelijk in de Toekomst gelooft, hoe genadeloos hij zijn ontleedmes zet in de zweeren en rottende plekken van menschheid en maatschappij. Hoe destruktief deze onbevreesde waarheidsminnaar zijn moge voor vele der sociale en zedelijkheidswaarden van zijn tijd, hij heeft een kern van kracht en vastheid van wezen in zich die hem uit de afbrokkelende ruïnes van een oud en vervallen gedachteleven de bouwstoffen doet grijpen en de waarden doet scheppen, die tijdgenoot en nageslacht dienen kunnen voor den opbouw van een nieuwe levensbeschouwing en een nieuwe kultuur.

Hoe destruktief hij moge zijn, hij was meer, steeds meer dan een louter negatieve en vernielende geest. Hij is tevens een mensch die de orde en de rechtvaardigheid liefheeft en zijn leven getuigt ervan. Hij is een der oprichters en leiders van de *Fabian Society*, schrijver van vele *Fabian essays* en

Fabian tracts, een essayist van verruimend socialistisch uitzicht, geweldig strijder tegen de kapitalistische overheersching, maar die tevens de psychologische, administratieve en organisatorische tekortkomingen van het Marxisme doorzag en niets dan minachting had voor de oppervlakkigheden van het maatschappelijk anarchisme. Zijne indertijd door Henri Polak vertaalde brochure *The Impossibilities of Anarchism* behoort - met andere zijner sociologische brochures en de militante beschouwingen, die hij aan zijn tooneelstukken deed voorafgaan - tot die geschriften van vlijmend logische kracht, onovertroffen op polemisch gebied, waarmee hij het Engelsch Socialisme zijn huidigen vorm heeft helpen geven.

Het is in deze school van intellektueele penetratie en gemeenschapszin, beinvloed door de natuurwetenschap van een Darwin en Huxley, door de sociologische wetenschap van een Marx en Shaw, dat de geest van den jongen Wells gevormd werd. Op Rede en Wetenschap leerde hij in die jaren dat zijn scheppingskracht allengs tot rijpheid en ontvouwing kwam zijn groote verwachtingen voor de toekomst bouwen, meer dan dat hij zich aangetrokken en geboeid voelde door de groote dichters die in hoogste stijging van schoonheid het Engelsch geestesleven der negentiende eeuw verrijkt hadden.

Het was ook dit element van bewondering en vertrouwen in de krachten en mogelijkheden van den menschelijken wetensdorst en zijn maatschappelijk wilsvermogen dat hem inspireerde tot die eigenaardige en zeer oorspronkelijke scheppingen van zijn eerste periode.

Om de macht die dit gevoelen steeds over Wells behouden heeft en de sfeer van zijn geestesleven vooral in het eerste decennium van zijn buitengewoon produktief letterkundig leven, goed te verstaan, moeten wij ons hier een aanhaling veroorloven uit een rede in het jaar 1903 door hem gehouden voor de *Oxford Philosophical Society: The Scepticism of the Instrument*. Het is een belangrijke bijdrage zoowel voor wat de vorming van zijn kunst en heel zijn geestelijken horizon aangaat, als voor het algemeen gedachteleven omstreeks de eeuw-wende; zij helpt ons zoowel den aard van zijn groot talent als zijn tekortkomingen verklaren.

> ‘Ik heb hooren zeggen’ heet het in deze lezing, ‘dat een wilde of een dier geestelijk een zuiver objektief wezen is en in dat opzicht was ik als een wilde of een dier tot ik goed in de twintig was. Ik was buitengewoon onwetend wat betreft het subjektieve of naar binnen gekeerde element in mijn wezen. Ik was een positivist zonder het te weten. Mijn eerste opvoeding had weinig te beteekenen; het was er eene waarin eigen observatie, onderzoek en ervaring veel belangrijker faktoren waren dan eenig onderricht dat ik ontving. De school eindigde voor mij op dertienjarigen leeftijd. Ik was in vrij nauwe aanraking gekomen met de harder werkelijkheden van het leven, met honger in verschillende vormen, en vele lage en onaangename noodzakelijkheden van het leven, vóór ik vijftien was. Op dien leeftijd begon ik, aan de prikkels van zekere theologische en speculatieve motieven gehoorgevend, iets te leeren van wat ik hier bepaaldelijk en juist Elementaire Wetenschap wil noemen - dingen die ik uit *Cassells' Popular Educator* en goedkoope tekstboeken haalde.’

Zijn levensloop nam omstreeks dien tijd een gunstiger wending en er volgden drie jaren van goed en verhelderend wetenschappelijk werk. Hij volgde den cursus van Vergelijkende Anatomie bij Huxley en daarbij aansluitend verzamelde en rangschikte hij een groote massa feitenkennis.

Zoo kreeg hij, zegt hij, ‘een vrij helder en volledig geordend overzicht van het oogenschijnlijk werkelijk Universum.’

Hij had nu, wij geven grootendeels maar wat verkort zijn eigen woorden, den mensch in het groote schema van ruimte en tijd geplaatst. Hij kende hem, ongeneeslijk in den aard van zijn wezen: beperkt en niet voleindigd, een wezen van compromissen en adaptaties. Hij had door een dozijn of meer overgangsvormen zijn longen zich zien ontwikkelen uit een zwemblaas, hij had den blindedarm zien saamschrompelen tot wat hij nu is: een broeinest van ziekten, hij had de kiem zich zien vervormen voor de doeleinden van het oor. Hij had in deze en tal van verwante groei- en wijzigingsprocessen het menschelijk wezen gevolgd in zijn ontwikkelingsgang.

> ‘Ik had heel de ontwikkelingstheorie,’ zoo gaat hij voort, ‘opnieuw kunnen volgen in een cursus van palaeontologie en ik had van de afmetingen van het geheel der dingen mij een denkbeeld kunnen vormen door een jaargang astronomische physica. En heel die objektieve verheldering kwam voor ik tot eenig begin gekomen was van wijsgeerig of metaphysisch onderzoek, eenig onderzoek van *waarom* ik geloofde, *hoe* ik geloofde, *wat* ik geloofde of wat *het fundamenteel bestanddeel van alle dingen is*.’

Na deze studies maakten de omstandigheden het noodig dat hij een diploma als onderwijzer haalde en het bracht hem

tot een oppervlakkige, maar toch inlichtende en suggestieve studie van opvoedings-methoden en theorieën van logika en psychologie, en zoo kwam hij ten slotte ook tot philosofie.

> 'Tot de logika te komen,' zegt hij, 'over de verfrisschende hooglanden der vergelijkende anatomie beteekent dat de geest gezuiverd is van veel natuurlijke voor-opvattingen en voor-oordeelen. Het is, als het ware, een flankaanval op de logika.'
> 'Als men er een heldere voorstelling van gekregen heeft, dat al de lichamelijke organen van den mensch en heel zijn lichamelijke samenstelling het produkt zijn van een serie aanpassingen en approximaties en dat zij slechts in goede werking gehouden worden door het ingrijpen van den dood, en dat hetzelfde geldt voor zijn hersens en zijn instinkten en vele zijner geestelijke neigingen dan is men niet langer bereid zijn denkapparaat onvoorwaardelijk te accepteeren als op een geheimzinnige wijze daarvan verschillend, en beter....
> Zoo kwam ik dan tot een onderzoek van logische processen en van de taal, met de verwachting dat zij het *zeer provisioneel* karakter, het karakter van onregelmatige beperking en aanpassing, zouden deelen dat zich kenbaar maakt in heel het lichamelijk en dierlijk wezen van den mensch. En ik vond wat ik verwachtte.'

Wij zien: Wells komt uit de school der natuurwetenschappen en het zal heel zijn werk blijven kleuren. De wetenschap meer dan de kunst heeft zijn geestes- en ziele-leven richting en kracht gegeven in die jaren van jeugd en wordend bewustzijn, waarin de geest zijn meest vormende en blijvende, zijn meest grond-leggende indrukken en sympathieën vergaart.

Het zijn intellektueele meer dan emotioneele of aesthetische indrukken, die er in die kneedbare jaren hun stempel op drukten.

En zoo wij daareven van Wells' talenten en tekortkomingen spraken - en onder de laatste zijn artistieke en literairkritische waardeschattingen rekenen - dan zoeken wij ze, voor zoover althans zijn natuurlijke geaardheid er ons de verklaring niet van geeft - in deze *overwegend* wetenschappelijke opleiding en sympathieën.

Het heeft zijn geest van veel vooroordeelen gezuiverd, het is hem een doorloopende aansporing, vol vreugdige bezieling, tot levensonderzoek, het is hem een sterke steun, wekkend en verrijkend, in zijn werkzaam leven geweest maar het leidde hem ook tot een zeker rationalisme, dat de macht van het menschelijk denkvermogen overschatte, dat voor het dieper gevoels- en meer intuitief schoonheids-leven, de met

de meer onbeweeglijke en donkerder bestanddeelen van de menschelijke natuur samenhangende eigenaardigheden en eigenschappen van ons menschwezen, niet altijd de noodige aandacht, er het dieper besef van deed hebben. Het zou hem in zijn meest wijsgeerig essayistisch werk *First and Last Things* o.a. doen zeggen:

> 'Het schijnt mij dat de meeste moeilijkheden van de menschheid in waarheid *misverstanden* zijn. De geaardheid en het karakter van de menschen stemt, naar het mij voorkomt, meer overeen dan hun meeningen en als zij niet zulke noodeloos uiteenloopende wijzen van uitdrukking hadden in veel groote geschilpunten, zij zouden het praktisch eens zijn over honderd kwesties die hen nu verdeeld houden.
> De meeste groote strijdpunten van de wereld, de meeste godsdienstige verschillen, die de menschen gescheiden houden, komen voort uit verschillen in hun wijze van denken.'

Het is juist, maar die wijze van denken, die zoo verschillende wijze van denken, die geestelijke opvattingen in hun tallooze nuances, zij komen voor een grooter deel voort uit 's menschen aard en temperament, zij hebben dieper gronden dan Wells zelfs tot op het laatst van zijn leven doorzien heeft. Altijd is hij het meer in de denkbeelden van den mensch dan in zijn natuurlijken aanleg en gesteldheid blijven zoeken. Maar al zien wij hierin een zekere, heel het werk van Wells karakteriseerende éénzijdigheid en al zouden wij meenen dat aard en karakter van de menschen niet minder uiteenloopen dan hun denkbeelden of liever dat het verschil in denkbeelden juist daarmee in het nauwste verband staat, juist daarvan ten nauwste *afhankelijk* is, het is niettemin zeker dat langs den door Wells aangegeven weg, de verheldering van zijn denkvermogen, *de geestelijke verwijding en verlichting*, een groot deel van de verschillen tusschen mensch en mensch, en de ellende en strijd, die daarvan het noodzakelijk en noodlottig gevolg zijn, uitgebannen zouden kunnen worden. -

En wij mogen hierbij ook niet vergeten, voor zoover het de persoonlijkheid van Wells geldt, dat zoowel uit zijn later te bespreken psychologische romans als uit de boven door ons vermelde studie *The Scepticism of The Instrument* op de meest overtuigende wijze blijkt hoe goed hij inziet dat elk mensch ondanks het algemeen verband in zijn wezen en gesteldheid een bizondere en speciale en afzonderlijke éénheid vormt.

Het is een kwestie van nadruk. Een kwestie van nadruk, zoo belangrijk echter dat wij er in ons slotartikel, waar wij de algemeene beteekenis van Wells voor ons geestesleven bespreken, nog in bizonderheden op terugkomen zullen.

Hoe dit zij, en zoo het Wells' voorkeur en geestesrichting een wat éénzijdigen wrong gaf, hoeveel dankt hij ook niet aan die breede wetenschappelijke opleiding, die sterke en dorstige, prikkelende en scheppende wetenschappelijke sympathieën.

Zijn groot talent, zijn vermogen van beelden en voorstellen is er op de nauwste wijze mee saamgeweven, en ook zijn wijd en hoopvol overzien en tegemoet-zien van het Leven, zijn geloof in het Leven, zijn verwachtingen van het Leven. Zonder die rijke algemeene levenskennis, dit naar alle gebieden van leven en weten zijn voelhorens uitstrekkend verlangen, deze onverzadigbare vitaliteit en belangstelling, die hem dreef het Leven in al zijn vormen en in al zijn schuilhoeken te willen kennen, het, in zijn deelen en in zijn geheel te willen omvatten en doorproeven, zonder dezen kenmerkendintensieven trek van zijn wezen had Wells ook nimmer die *speculatief-wetenschappelijke novellen en vertellingen* kunnen schrijven, waaraan wij hier in de eerste plaats eenige woorden wijden willen.

Wells is een zoo veelzijdige figuur met zoo uiteenloopende kwaliteiten, zijn werk variëert in zoodanige mate, is zoo verschillend van vorm en inhoud, dat men het, om de draagwijdte van zijn vermogens te leeren kennen, noodwendig in zekere categoriëen moet verdeelen. Een dergelijke verdeeling kan niet anders dan met enkele groote lijnen uitgestippeld worden en van zeer onvolledigen, betrekkelijk willekeurigen aard zijn. Wells is nu gedurende meer dan dertig jaren steeds een zeer vruchtbaar auteur geweest; de verscheidenheid van zijn kennis en belangstelling maakt den *inhoud* van zijn werk van den meest uiteenloopenden aard, bijna elk deel van ons algemeen geestelijk of maatschappelijk leven rakend of indringend; hij heeft dien in allerlei *vormen* van kunst of voorstellingswijze gegoten: roman en novelle, essay en geschiedboek, wijsgeerige studie of maatschappelijk strijdschrift,

vormen dikwijls van een zoo bizonderen, persoonlijken aard, dat zij een geheel *eigen genre* vertegenwoordigen en dus een specialen naam moeten dragen. Het aantal boeken of brochures door hem gepubliceerd zal nu wel niet ver meer van de honderd zijn en ik zal mij wel niet behoeven te verontschuldigen, dat ik van dien al te weelderigen, soms al te vergankelijken overvloed slechts wat mij het belangrijkst voorkwam gelezen heb.

Als ik dus het *oeuvre* van Wells onder drie hoofden wensch te verdeelen: de speculatief-wetenschappelijke verhalen en fantaiziëen, de humoristische of realistische vertellingen en romans, de sociale, historische, philosofische geschriften, dan ben ik mij wel bewust dat dit eene slechts ten deele aan de werkelijkheid, een werkelijkheid van velerlei aspekten, vol schittering van lichtende facetten, beantwoordende indeeling is. Geen indeeling kan geheel recht doen aan de velerlei nuances, op tal van wijzen zich dooreenstrengelend, van menschelijk vernuft en scheppingsvermogen, die zijn werk ons te zien geeft.

Misschien is Wells de hervormer en toekomstbouwer, als hoedanig hij in zekere sterk gemarkeerde capaciteiten van zijn wezen is aan te duiden, nog meer de eigenlijke Wells dan Wells de kunstenaar, de mensch der twee eerstgenoemde categoriëen waartoe wij ons hier in hoofdzaak bepalen moeten. Maar zij zijn niet te scheiden en moeilijk te onderscheiden; de een dankt zijn kracht voor een groot deel aan den ander, en zoo dit bizonderst eigenaardige van zijn persoonlijkheid en talent natuurlijk het meest onomwonden optreedt in zijn geschriften van socialen of wijsgeerigen aard, het doortrekt *heel* zijn werk, ook zijn belletristisch, ook zijn romantisch werk en zet er zijn bizonderen stempel op. Sterk vertoont het zich in romans als *Joan and Peter* waarin hij op zijn dramatisch-levendige en vindingrijke, van kennis verzadigde, wijze het opvoedingsprobleem behandelt, als *The New Machiavelli*, waarin hij heel het politiek en maatschappelijk leven van Engeland onder zijn ontleedmes neemt, als *The Undying Fire*, waarin hij naar het levensraadsel in zijn kern een greep doet, maar het is toch ook reeds aanwezig in die amusante vertellingen uit zijn jonger jaren, waarin hij het

menschelijk leven meer als een door het Toeval beheerscht spel schijnt te beschouwen en ons op losse, luchtige, geestige, humoristische wijze voor den lotwissel van een *Kipps* of *Polly* weet te interesseeren.

En ook is de toekomst*bouwer* nimmer geheel afwezig in die wonderlijke fantaiziëen, waarin hij ons iets van het leven der menschheid in toekomstige dagen voortoovert, al zal in de latere scheppingen van deze serie het ernstiger, meer humanistisch en profetisch element een grooter rol spelen dan in de eerste, waarin de schrijver louter door zijn uitbundige verbeeldingskracht, zijn vreugde en lust in het verbeelden en vertellen, schijnt bewogen te worden.

Toch niet geheel, want reeds uit *The Time Machine* blijkt dat het maatschappelijk leven zijn ernstige aandacht had en in zijn observaties op dit gebied vond hij voor een groot deel de stof ervoor; reeds aan dit verhaal moet de overweging voorafgegaan zijn wat er van de menschheid worden zou als de *heerschende* en de *werkende* klassen zich steeds meer gingen differentiëeren om ten slotte aan twee verschillende rassen het aanzijn te geven. Wells zag er, het blijkt reeds uit dit eerste in schijnbare zorgeloosheid en geestig spel geschreven werk, het groot gevaar van den tijd in.

Reeds in dit verhaal toont Wells zich een scherpzinnig socioloog. Reeds zag hij de macht der wetenschap zoo groot, dat zij eens alle inspanning zoo goed als overbodig zou maken, maar tevens zag hij tot welke noodlottige gevolgen zij moest leiden als zij voortging de menschen te verdeelen in twee zich steeds meer van elkander verwijderende klassen, als zij niet gebruikt werd voor een uitwisschen van materiëele voorrechten, een gelijkmakend en verzoenend samenbrengen, een harmonische ontwikkeling en samenschikking der maatschappelijke verhoudingen.

The Time Machine was het eerste, in 1895 verschenen, boek van den door ons behandelden schrijver. Het bleek een meesterlijke vondst op een nieuw gebied, die dadelijk en algemeen de aandacht trok. Het opende een serie verhalen, die hem in den loop van weinige jaren tot een der populairste

auteurs van Engeland en weldra van de geheele wereld zouden maken.

The Island of Dr. Moreau, The Invisible Man, The War of The Worlds, The Sleeper Awakes, The First Men in The Moon, The Food of The Gods, In the Days of the Comet, The War in the Air - zij behooren alle tot dit soort scheppingen van avontuurlijken, speculatieven aard, waarin hij de resultaten der nieuwere en nieuwste wetenschap op verbeeldingrijke wijze verwerkt heeft.

In vele dezer verhalen, waarin een nieuwe ontdekking of een nieuwe idee tot in fantastisch-verre consequenties vervolgd wordt, geeft Wells ons een zeer suggestief beeld van de geweldige macht der moderne wetenschap en de ellenden, meer dan winsten, die zij kans heeft aan de menschheid te brengen, zoolang het bovenal egoïsme, verrijking, machtsvergrooting van de afzonderlijke individuen of groepen is, waarin onze samenleving zijn domineerend motief vindt, zoolang de groote synthese ontbreekt.

The Time Machine voert ons naar een maatschappij, ettelijke honderd duizenden jaren in de toekomst gelegen, waarin de werkers van heden tot grove, ziellooze, in onderaardsche gangen en werkplaatsen verblijfhoudende slaven verworden zijn, terwijl de op hen parasiteerende heerschers zich tot mooie, verfijnde, maar verzwakte, nuttelooze luxewezentjes, keurige en kostbare futiliteiten, ontwikkeld hebben. Deze *Elois* bleven slechts in het bezit en de macht over de aarde, omdat de ondergrondsche *Morlocks* het daglicht niet meer konden verdragen en er, menschenetende gewoonten verkregen hebbend, genot in vonden nu en dan een dezer teere bovengrondsche wezentjes als lekkernij te verslinden.

Zoo ruwweg in een enkele omtrekslijn weergegeven klinkt zoo'n profetie niet erg geloofwaardig of overtuigend; des te meer treft het ons hoezeer de schrijver tijdens de lezing onze kritiek het zwijgen weet op te leggen en ons onder de begoocheling zijner ongeëvenaarde kracht van voorstelling en verbeelding brengend, geweldig hypnotiseur in het rijk der letteren, ons het ongerijmde en onwaarschijnlijke als waarschijnlijk en onvermijdelijk weet op te dringen.

Ondanks den twijfel dien de nadenkende lezer telkens weer

bij zich moet voelen opkomen, is het in waarheid een schitterende en verblindende fantaizie. Van een zeldzaam oorspronkelijke factuur. Wells was zeven en twintig toen hij *The Time Machine* schreef en het is opmerkelijk hoe hij op dezen jeugdigen leeftijd zich reeds geheel vrijgemaakt had van de traditioneele voorstellingen en conventioneele denkwijzen zijner dagen, hoe hij reeds toen het leven van mensch en wereld aanschouwde van een volkomen eigen, onafhankelijk standpunt.

Al dadelijk sterk onze nieuwsgierigheid wekkend, van een intrigeerende suggestiviteit, is dat begin waarin wij met de geheimzinnige machine, die het wonder zal helpen voltrekken, in aanraking gebracht worden.

Een schijnbaar zeer diepe en ingewikkelde discussie, in een geleerd en belangstellend, maar sceptisch gestemd gezelschap, waarin de *Time Traveller* zijn plannen uiteenzet, een discussie, voornamelijk handelend over de vier dimensies waarvan de tijd er één is, moet de wetenschappelijke kritiek tot zwijgen brengen en doet dat op een verbijsterend handige en amusante wijze.

Dan volgt een beschrijving van de machine, waarop de *Time Traveller* zijn verre reis zal maken, ‘een ding van ivoor, kwarts, nikkel en koper,’ met veel veeren, radertjes enz. En de wijze waarop de *Time Traveller* ons alles duidelijk maakt, heel duidelijk, logisch duidelijk, onweerlegbaar duidelijk, zou ons een oogenblik doen gelooven aan zijn stoute beweringen.

Maar de meeste aanwezigen blijven hem toch eigenlijk voor een kwakzalver houden.

Dan echter, op een lateren dag als vele der personen die wij op de eerste samenkomst ontmoet hebben, aan een wetenschappelijken maaltijd aanzitten, daagt de *Time Traveller* weer op.

‘Hij verkeerde in een ontstellenden toestand. Zijn jas was stoffig en vuil, met smeeren van groen langs de mouwen; zijn haar was erg in de war en het scheen mij grijzer geworden - hetzij door stof en vuil of omdat de kleur ervan werkelijk verbleekt was. Zijn gezicht was ijzingwekkend bleek; over zijn kin lag een bruine snede - die half geheeld scheen; de

uitdrukking van zijn gelaat was strak en als van pijn vertrokken. Een oogenblik aarzelde hij in de deuropening alsof het licht hem verblindde. Dan trad hij de kamer binnen. Hij liep met net zulk een kreupelen gang als ik in landloopers met zeere voeten opgemerkt heb. Wij staarden hem zwijgend aan, in afwachting dat hij spreken zou.'

Zoo gaat het door. Door allerlei trekken en trekjes weet de schrijver ons te overtuigen van het werkelijk bestaan van den *Time Traveller* en de ontzettende ervaringen die hij doorgemaakt heeft.

Door het direkte, het levendige, het menschelijke van zijn voorstellingswijze blijft hij onze aandacht gespannen houden voor de quasi-wetenschappelijke ondernemingen en lotgevallen waarvan hij ons getuige doet zijn.

Heel de beschrijving van dat toekomstleven, dat wij nu van den stoutmoedigen toekomstreiziger te hooren krijgen, ontleent voor een deel zijn belangrijkheid en waarschijnlijkheid aan opmerkingen van maatschappelijken en zielkundigen aard, waarin hij het vergelijkt met de menschen en toestanden van zijn eigen tijd.

En het zijn vooral de vragen en twijfelingen van den verteller zelven, die een sfeer van vertrouwdheid, geloofwaardigheid en natuurlijkheid scheppen, waarin ons ongeloof in de betrouwbaarheid zijner woorden verstomt.

Er zijn reeds bladzijden van stijl en verbeelding in dit boek als Wells in geen zijner latere werken overtroffen heeft.

Van een zeer aangrijpende kracht bijv. en van een schoonheid als men te zelden in Wells verhalen aantreft, is dat huiveringwekkend en grootsch vizioen eener ondergaande Aarde, in dien verren tijd wanneer de mensch en de gewervelde dieren daarop reeds lang verdwenen zijn en het stervend vuur der uitgeputte zon terugzinkt tot het nulpunt. Het hoogste wonder van dierlijk leven op deze Aarde vertoont zich in eenige reusachtige krabben en andere schaaldieren, die den reiziger, tijdelijk rustend op een steenig strand, ontstellen met hun uitstaande oogen en bedreigen met hun antennes. Een afschuwelijke desolatie hangt over heel de zichtbare wereld. Het vizioen heeft de spookige schoonheid der meest gewaagde, meest exotische vluchten van Wells'

verbeelding. Maar er een brokstuk uit weer te geven zou er geen recht aan doen.

Wij noemden reeds eenige andere verhalen van eenzelfde soort als *The Time Machine*. Zij staan lang niet alle op dezelfde hoogte, noch als geheel, noch in hun deelen, maar in hun gezamenlijkheid behooren deze speculatief-wetenschappelijke 'romances' tot het meest karakteristieke en blijvende van Wells' totaalarbeid. Het pakkendst, van een wonderlijk-meesleepende overtuigingskracht heb ik het reeds in 1898 verschenen *The War of the Worlds* gevonden.

Deze aanval van de bewoners van Mars op onze Aarde heeft, ondanks het buitensporige en verbijsterende van zijn tafereelen en gebeurtenissen, door zijn vasten samenhang en het algemeen-menschelijke dat in zijn vizie verwerkt is, door de volkomenheid, waarin werkelijkheid en verbeelding, het bekende en het verre, het vertrouwde en het vreemde, hierin tot één patroon zijn saamgeweven, een onweerstaanbare, nimmer-weifelende kracht van weergave en mededeeling in zich, zoo sterk en consequent als mij in geen der andere verhalen van dit soort in dezelfde mate, van begin tot einde volgehouden, getroffen heeft. Wij blijven een werkelijk dwaze belangstelling voelen voor die zonderlinge monsters van Mars en hunne verwoesting van Londen. Maar die belangstelling komt toch vooral voort uit ons meegevoel met de door de groote ramp getroffen menschen, van vleesch en bloed als wij, wier macht van weerstand niet groot genoeg blijkt tegenover het destruktief intellekt en verdelgend wapentuig der Marsbewoners.

Een climax bereikt het somber gebeuren in de vlucht uit Londen.

> 'Een loeiende golf van vrees wierp zich op de groote werelástad, toen het daglicht van Maandag aanbrak - de stroom groeide aan tot een vloed, tot een schuimend tumult, een katarakt, zich samentrekkend om de spoorwegstations, in een afschuwelijke wanorde en worsteling zich ophoopend bij de booten en vaartuigen op de Theems, te voet en in allerlei vervoermiddelen zich langs alle mogelijke wegen noord- en oost-waarts spoedend. Tegen tien uur was de politie met machteloosheid geslagen, tegen den middag verloren de spoorwegorganisaties allen samenhang en mogelijkheid van werking, verloopend, uiteenvallend, in de algemeene oplossing van het maatschappelijk lichaam....'
> Maar, hoe verschillend haar samenstelling was, één ding had heel die massa gemeen. Er was vrees op aller gelaat, er was vrees in en achter hen

allen.... En als een refrein ging het door heel die ontzaglijke menigte
'Plaats, plaats! de Marsianen komen!....'

Met een ontstellende natuurgetrouwheid, door tallooze incidenten, botsingen, uitingen van wreedheid of edelmoedigheid verlevendigd, geeft Wells ons deze menschenmassa, voortgedreven door de vrees.

Met dat helle spookige, verblindende licht als waarmee wij de dingen soms waarnemen in den nachtelijken droom zien wij deze door panischen schrik bevangen menigten zich voortspoeden, elkander verdringen en onder den voet loopen op de Londen achter-zich-latende wegen.

Er zijn zeker weinig schrijvers, die een zoo sterke observatie in het kleine weten te verbinden aan een zoo vèrzienden, contructieven blik. Wells heeft een zeldzame kennis en opmerkingsgave voor de veel-verscheiden dingen van het leven, maar hij is tevens iemand die het geheel steeds in zich draagt en voor wien al dat kleine zijn plaats heeft in het grooter levenscomplex.

Daarin is hij natuurlijk beperkt door de grenzen van zijn wezen. Een man als Dostojevski, den blik meer op het innerlijk gericht, is verder doorgedrongen in de ondergrondsche gebieden, vol poelen en brandnetels, vol lichtende vizioenen ook, van het onderbewust en onbewust leven; hij toeft meer in de dieper diepten, de excessen en uiteinden van het menschelijk zieleleven, zijn passiëen en zijn offerzucht; hij is grooter meester of ziener over die door het logisch denken niet te beheerschen krachten, opwellend uit den chaos. Wells daarentegen de gaver, minder innerlijk verscheurde mensch, staat sterker *boven den grond*, hij heeft een zoo veel omvattende maatschappelijke en wetenschappelijke kennis, hij is zoo goed thuis in de algemeen-geestelijke en algemeen-stoffelijke dingen, hij is zoo vertrouwd met den mensch in zijn algemeenheid, met de meer gewone, elementaire trekken van zijn wezen, hij weet ook de meest heterogene levensdingen in een zoo sterk verband saam te grijpen en saam te schikken, dat hij in zijn massale breedte en uitgebreidheid, toch ook een zeer bizonder en verre van te minachten standpunt inneemt.

Wells is de beschrijver van ons gezonde, ons normale leven, zooals Dostojevski het van onze ziekten en afdwalingen

is. Die helaas niet minder algemeen zijn en dieper liggen. Zij vertegenwoordigen, maar dit is alles *zeer* betrekkelijk, den bewusten en den onbewusten kant van ons leven. Zoo vervult Wells eene voor het kultuurleven der menschheid, wel is waar meer aktueele en direkte, meer op het tijdelijke dan op de eeuwigheid gerichte, toch niet minder noodzakelijke en waardevolle funktie.

Wells staat dichter bij de klasse der staatslieden en organisators; als hij geen groot schrijver geworden ware zou er een geniaal uitvinder uit hem gegroeid zijn. Hij laat de Marsianen reeds gebruik maken van zwarte, vergiftige gassen; zij vernietigen er heele batterijen en distrikten van de aardbewoners mee. (Het boek dateert van 1898). En telkens weer loopt hij vooruit op de stoffen, de machines, de instellingen, de methoden, die gebruikt zullen worden in een volgenden tijd, telkens weer blijkt hij zijn tijd *vooruit* te zijn.

Het verhaal geldt de massa, niet het individu; het is het algemeen gebeuren, de zwellende stroom der gebeurtenissen niet een der daarin betrokken wezens, wat onze aandacht geboeid houdt. Zij zijn menschelijk genoeg, maar hun deugden en hun fouten zijn die van den dagelijkschen mensch, met de eigenaardigheden en karaktertrekken, de deugden en zwakheden, het geloof en ongeloof, die men waarneemt in den dagelijkschen mensch. Het is het avontuur, het wonder, de algemeene vrees, het algemeene lijden, in een stormenden vloed zich over ons uitstortend, die beslag leggen op onzen geest. Op persoonlijk-psychisch gebied, dat van de meer individueele passies en gevoelens, in de ontleding der afzonderlijke menschelijke ziel en haar intieme, naar het eigen wezen gekeerde, ervaringen van geest en gemoed is Wells later veel dieper doorgedrongen, maar een *kompleeter* werk van scheppende verbeelding, een meer in alle deelen *levend* verhaal dan *The War of the Worlds*, heeft hij, naar mijn indruk is, niet geleverd.

In dit, als in andere van deze vertellingen, geeft hij blijk van een onvermoeidheid, een weelderigheid van inventie en vernuft, een genot in het vertellen, een uitbundigheid van levenskracht, als waarvan weinig schrijvers de gelukkige bezitters zijn.

Vooral in de eerste dezer *scientific romances* is er nog geen sprake van een bepaalde levensfilosofie. De schrijver schijnt zijn onderzoekenden, zeer ontvankelijken geest vrij spel te geven in de meest buitensporige mogelijkheden van het laboratorium en de werkplaats. *Als* men eens in een verre toekomst kon zien - *als* men een voedsel ontdekte dat van menschen reuzen maakte. Stel u eens voor wat er gebeuren zou als een mensch zich onzichtbaar wist te maken, of als een zeemeermin of een engel zich op onze aarde vertoonden. Wat zullen dat soort schepselen van ons of wij van hen te hooren krijgen; hoe zullen zij over ons denken?

Er is zeker eenig niet onverdienstelijk wijsgeerig en sociologisch bespiegelen in het antwoord dat Wells op al deze vragen geeft, maar het licht en levendig spel der gedachte, de vreugde aan het vertellen op zich zelve, zij zijn toch de meest kenmerkende trekken die er recht van bestaan aan geven.

Het is dat spel der gedachte, van een soms roekeloozen overmoed en onverantwoordelijkheid, dat Wells beweegt, zooals de *sek* het Falstaff doet: ‘it ascends me into the brain; dries me there all the foolish and dull and crudy vapours which environ it; makes it apprehensive, quick, forgetive, full of nimble, fiery and delectable shapes; which delivered o'er to the voice, the tongue, which is the birth, becomes excellent wit.’

Dat schuimende, dat opbruischende, dat naar-het-hoofdstijgende van de verbeelding is het dat ons meevoert op zijn golven en zelfs om het ongelooflijke, het ongerijmde, een sfeer schept, die er een groote mate van onvermijdelijkheid aan geeft.

Want in die verbeelding, in haar kern en middelpunt, huist toch steeds *een opmerker van verbazingwekkende intensiteit*. Reeds in *The Time Machine* is hij tegelijk minutieus en wijd. Het is de vereeniging van realist en ziener, die Wells zijn macht over ons geeft.

Maar allengs sterker komt er een element in Wells' boeken dat er een grooter emotioneele kracht in legt, dat het wetenschappelijk experiment of geestelijk amusement komt te overheerschen, dat den schrijver minder los en ongepassioneerd tegenover zijn figuren doet staan: het *humanistische*.

Het zal allengs meer *doelbewust* daarin optreden en ten slotte den aard daarvan geheel veranderen. Hij wordt in toenemende mate meer psycholoog dan fantastisch verbeelder, meer hervormend kunstenaar dan jeugdig, geestdriftig verteller.

Uit de wereld der uitbundige, zich ver van het huidig menschenleven verwijderende, verbeelding, trekt zijn geestesleven zich terug, concentreert het zich op intenser wijze in meer nabije, aardsche, menschelijke sfeeren.

Wells wordt ernstiger, hij wil zijn tijdgenooten niet meer alleen vermaken, hij wil ze ook verbeteren. Hij ziet een geweldige onrust en dreiging in het leven van den tijd en hij wil hen wijzen op de gevaren waaraan zij blootstaan als hun leven blijft wat het was, op individualistisch genot of persoonlijke macht gericht. Elk gebied van menschelijke activiteit zal nu door hem onderzocht worden, en overal vindt hij eenzelfde achteloosheid en geesteloosheid, een slaafsch volgen van de traditie, een lafhartigheid van denken en handelen, een schromelijk gebrek aan orde en samenwerking.

Zijn werk ontwikkelt zich tot een zeer breed en diepgaand onderzoek, een psychologisch-gedocumenteerde kritiek, van heel het maatschappelijk leven van zijn tijd.

Nog tot de *scientific romances* behoorend, maar een overgang naar zijn meer realistischen en psychologischen arbeid vertoonend, is *The War in the Air*.

Hier blijven wij dichter bij den hedendaagschen mensch en zijn omstandigheden. Niet in 802.701 n.C. als in *The Time Machine* voltrekt zich het rampzalig gebeuren maar in het gezicht onzer dagelijksche waarnemingen en mogelijkheden.

Zoo er van zienerschap sprake mag zijn dan geldt het van dit boek. Het was een voorspelling die zich voor een groot deel reeds bewaarheid heeft en die zich waarschijnlijk op veel grooter schaal nog bewaarheiden zal.

The War in the Air werd geschreven in 1907 vóór de dagen der in praktijk-gebrachte vliegmachine. Blériot stak het

Kanaal niet over vóór Juli 1909 en het Zeppelin-luchtschip was nog in zijn kindsheid.

In de voorrede eener nieuwe uitgave zei Wells ervan:

> 'De stelling is deze: dat met de vliegmachine de oorlog van karakter verandert; hij houdt op een zaak van fronten te zijn, hij wordt er een van terreinen; geen der strijdvoerenden, hij zij overwinnaar of verliezer, zal zich vrij kunnen houden van de grootste ellenden en schaden, en terwijl het destruktief element van den oorlog op groote schaal toeneemt, neemt deze ook toe in onbepaaldheid. De "Oorlog in de Lucht" beteekent daarom maatschappelijke vernieling in plaats van overwìnning als doel van een oorlog. De vliegmachine verandert niet alleen de methoden van den oorlog maar ook de gevolgen er van. Na al wat er gebeurd is sinds deze "*fantasia of possibility*" geschreven werd geloof ik niet dat deze stelling onjuist is.'

Neen, Wells heeft, wat de kern van het verhaal aangaat, reeds gelijk gekregen en de wereld zou gelukkiger zijn als zij den inhoud ervan overdacht had voor het te laat was.

Maar om den mensch denken te leeren, daar is heel wat meer voor noodig dan een boek van Wells, meer zelfs dan een wereldoorlog.

En omdat het zoo is, omdat de mensch in het algemeen nog in de kinderjaren van het denken is, omdat hij slechts bij stukjes en beetjes denkt, in afzonderlijke vakjes en hokjes, omdat hij nimmer de dingen in hun samenhangend verband en geheel ziet, om deze nog zoo groote ondiepte en achterlijkheid van den menschelijken geest, die hem ook den wereldoorlog wel weer zal doen vergeten, heeft zoo'n boek als *The War in the Air* recht van bestaan en, moeten wij hopen, dat het nog gelezen wordt. Het is een kleine herinnering aan de genadelooze straf die wij voor onze onbekwaamheid en inertie eens betaald hebben en weder zullen blijven betalen tot wij in het groote wereldgezin wat meer orde en samenwerking en broederlijkheid gebracht hebben. Maar dat bedenkend zijn eeuwen als minuten.

Ook in *The War in the Air* is het leven hoofdzakelijk van den intellektueelen, cerebralen, uiterlijken kant gezien; het psychisch-emotioneele en vooral het persoonlijk-emotioneele bekleedt er een geringer plaats in. Maar het is niet afwezig en in de figuur van Bert Smallways, een jonge *Cockney*, die opgroeit in samenhang met de geweldige uitbreiding van

de wereldstad Londen, en wiens voornaamste karaktertrek een hartstochtelijke belangstelling voor de techniek van het vervoerwezen is, geeft Wells ons ook een aardig stuk persoonlijk leven. Het is een dier wezens, waarin het ongedurige en rustelooze van den tijd zich belichaamt, die overgaan van het eene beroep naar het andere, die al zoekend en proefnemend geen bevrediging kunnen vinden voor de roezige en hunkerende verlangens in hun binnenst. In een rijwielzaak zal hij ten slotte dat karakter van progressie vinden, waar zijn natuur behoefte aan heeft.

Bert Smallways, in wiens gezelschap wij getuige zullen zijn van dien *wereldoorlog op papier*, waarmee Wells zijn medemenschen voor den, maar weinige jaren later ontbranden, *wereldoorlog der werkelijkheid* waarschuwde, is ook als psychologische schepping niet zonder verdienste, maar zelfs in zijn latere romans zal Wells toch altijd meer een man van geest en vernuft, zich parend aan een verbazingwekkende scherpte van observatie en een schitterende verbeeldingskracht dan een openbaarder van de dieper en meer verborgen gebieden van het gevoelsleven blijven.

Wat is er nog weinig veranderd en wat heeft men nog weinig geleerd sedert die jaren van wreede, op de vernieling gerichte energie, 1914 tot 1918. Een der beste bladzijden in dit verhaal is de beschrijving dier groote pantserschepen, waarvan Wells het einde voorspelt. Spoediger dan het feitelijk gekomen is, want voteeren niet alle parlementen nog steeds enorme sommen gelds om nieuwe te bouwen? De wereld is altijd *nog dwazer* dan iemand als Wells voorzien kan.

Ik kan niet nalaten de bladzijde hier weer te geven, Wells wint er bij in maatschappelijke beteekenis.

> ‘Zoo was het dat Bert Smallways het eerste gevecht van het luchtschip zag en het laatste gevecht van die dingen - zonderlingst in heel het oorlogsleven -: de groote pantserschepen, die hun loopbaan begonnen met de drijvende batterijen van Keizer Napoleon III in den Krimoorlog en, met een enorm verbruik van menschelijke energie en hulpmiddelen, het 70 jaren uithielden. In dat tijdsverloop bracht de wereld meer dan 12500 van deze vreemde monsters voort, van verschillende scholen, typen en serieën, telkens weer grooter en zwaarder en doodelijker dan hun voorgangers. Elk nieuw produkt werd toegejuicht als het laatste wonder van den tijd en de meeste werden verkocht voor oud roest. Slechts 5 percent nam ooit deel aan een strijd. Eenigen vergingen, eenigen strandden en

> vielen uiteen, eenigen hadden het ongeluk elkander te rammen en zonken. De levens van tallooze menschen werden doorgebracht in hun dienst, het schitterend vernuft en geduld van duizenden werktuigkundigen en uitvinders toegepast op rijkdommen en materialen als onze schatting te bovengaan; op *hun* rekening moeten wij veel verschrompelde en uitgemergelde levens aan den wal stellen, millioenen kinderen die aan het werk gezet werden voor zij er rijp voor waren, ontelbare mogelijkheden voor een mooie ontwikkeling van menschenwaarde die belemmerd werden of verloren gingen. Geld moest voor deze monsters gevonden worden tot elken prijs - dat was de wet van bestaan van een volk in dien vreemden tijd. Zeker, zij waren de meest onbegrijpelijke, destruktieve en verkwistende megatheria in deel de geschiedenis der mechanische uitvinding.
> En toen maakten goedkoope dingen van gas en mandenwerk een eind aan hun bestaan, hen treffend vanuit de lucht!....'

Hier is niet Bert Smallways, maar Wells zelf aan het woord en 'De Oorlog in de Lucht' wijkt hierin af van de methode gevolgd in vroegere dezer wetenschappelijke of futuristische fantaizieën. De mededeeling zijner ervaringen werd daar geheel gelegd in de persoon die het verhaal deed, iemand in het algemeen van de dagelijksche soort, van een gemiddeld zieleleven, door wiens oogen wij het gebeurde kwamen te zien. In *The War in the Air* hebben wij als zoodanig Bert Smallways, maar de auteur zelf staat niet meer buiten het verhaal: de algemeene wereldpolitiek, het verloop van den wereldoorlog, de ineenstorting van het kredietsysteem en al dergelijke breede en algemeene gevolgen konden niet begrepen en uiteengezet worden door het intellekt van '*A little Cockney cad*', al was deze 'volstrekt geen domkop en al had hij zich heel wat kennis eigen gemaakt.' Deze dingen vereischten de breeder behandeling van den geschiedschrijver. En zoo interrumpeert Wells dan bij gelegenheid gedurende eenige bladzijden Bert Smallways, sluit de tooverlantaarn van diens ervaringen en spreekt zelf eenige woorden van analyse en bespiegeling inzake de groote kwesties.

Er zijn waarlijk profetische bladzijden in dit boek, afwisselend, jammer genoeg, met andere die meer aan de klucht of het melodrama doen denken. Wat ik zeide van de psychologie in deze wetenschappelijke fantaizieën als weinig opmerkelijk, geldt echter meer van de psyche van den individueelen mensch dan van het algemeen zieleleven der massa.

Van dit laatste geeft Wells ons dikwijls een voortreffelijke voorstelling en in het hoofdstuk *How War came to New-York*

zijn er veel trekken die ons telkens doen terugdenken aan wat later in werkelijkheid gebeuren zou, aan dien echten wereldoorlog, aan de Augustusdagen van 1914 en de epidemische koorts die zich in zoo'n tijd van de menschen meester maakt, aan de vrees en verwarring, de overdrijving, het verloren gaan van alle proporties, de toenemende spanning van vijandschap en haat, het al woester opleven der primitieve passiën van wreedheid en vernieling, de transformatie van den normalen mensch in een wezen dat ten slotte weinig anders dan een wild dier met groote technische kwaliteiten geworden is. Opmerkelijk is ook wat Wells zich voorstelt van de toekomst van New-York in dat verre jaar waarin zijn wereldoorlog zich afspeelt. Veel spoediger zelfs dan hij dacht zou althans deze bizonderheid van wat hij voorzag zich verwerkelijken, zou New-York de eerste en rijkste en machtigste stad van de wereld worden. Het Amerikaansche Rome werd echter niet verwoest door den oorlog, de oorlog schiep zijn suprematie.

Sneller dan Wells zich in 1907 voorstellen kon zou Amerika half Europa aan zich schatplichtig maken, zouden de meeste Europeesche staten allengs meer onder de contrôle van Wallstreet en zijn koningen van het bankwezen komen, zouden zij in toenemende mate een deel van hun onafhankelijkheid inboeten en zouden hun bewoners - op de hoofdzakelijk indirekte en onzichtbare wijze der modern-economische verhoudingen - aan die meesters voor een belangrijk deel de vruchten van hun arbeid moeten offeren.

> 'The City of New York', zegt de schrijver van *The War in the Air*, was het supreem type van *the City of the Scientific Commercial Age*; zij vertoonde haar grootheid, haar macht, haar meedoogenloozen anarchistischen ondernemingszin, en haar maatschappelijke desorganisatie op de meest treffende en kompleete wijze. Reeds lang had zij Londen de plaats en den trots ontroofd het moderne Babylon te zijn; zij was het centrum van den handel, de geldmacht, de vermaken van de wereld en men vergeleek haar met de apocalyptische steden der oude profeten. Zij zwelgde de rijkdommen van een vasteland in en in haar straten ontmoetten elkander de uitersten van pracht en ellende, van beschaving en wanorde.... Onder heel haar leven, haar ondeugden en haar misdaden, haar zeden en haar wetten.... school een woeste en verschrikkelijke energie....'

Treffend is ook de beschrijving van dat levenscomplex New-York, uit de hoogten van de luchtvloot gezien, en van het onharmonische, het monsterachtige harer vernieling.

> ‘Het was zoo groot, en de gezamenlijke indruk dien het maakte van zoo'n vreedzame pracht dat dit oorlogvoeren in de hoogste mate ongerijmd leek, zoo iets als het belegeren van de *National Gallery* of het aanvallen van fatsoenlijke lieden in de eetkamer van een hotel met een strijdbijl en in maliënkolder. Het was in zijn samenhang zoo breed, zoo gecompliceerdimmens dat het er op toepassen van deze oorlogspraktijken hem het steken van een koevoet in het mekaniek van een klok leek.’

Het spreekt vanzelf, de juistheid van Wells' profetiëen geldt slechts zekere algemeene tendenzen van het maatschappelijk of wetenschappelijk leven, niet de concrete bizonderheden. Het verloop en de gevolgen van den *werkelijken oorlog* zijn in dit opzicht heel anders geweest dan hij ons in zijn imaginairen oorlog te zien geeft. Dien Wells trouwens naar een veel verder toekomst verlegd had.

Geen boek echter leert ons beter van welk een beperkten, geheel onvoldoenden en problematieken aard de deugd der vaderlandsliefde wordt en steeds meer worden zal, waar zij het wijder uitzicht en het grooter verband der internationale samenwerking ontbeert, waar zij de onderschikking aan het wereldgeheel niet kent. Het is een denkbeeld dat Wells niet meer loslaten zal en dat hij later in *The Salvaging of Humanity* en andere werken van een meer bespiegelenden of essayistischen aard opnieuw en meer uitvoerig naar voren brengt.

Er staat in deze gefantaizeerde gebeurtenissen en beschouwingen, waarin ons de ondergang onzer beschaving door een oorlog in de lucht vertoond wordt, zooveel dat een zoeklicht op de toekomst werpt of onzen eigen tijd verheldert dat ondanks de meerdere kennis en ervaring in de bijna twintig jaar die sedert verliepen door ons opgedaan *The War in the Air* nog veel van zijn vroegere aantrekkingskracht behouden heeft. Dit geldt wel het meest voor den belangstellende in de vliegkunst, en wie kan geheel zonder belangstelling daarvoor zijn nu dit transportmiddel een steeds grooter plaats gaat innemen in het leven der menschheid.

De oorlog in en uit de lucht is pas in zijn beginstadium en of de natiën, die er zich nu als vroeger zoo druk voor aan het oefenen zijn, tijdig den moed en het inzicht zullen erlangen aan allen, dus ook dit soort, oorlog een einde te maken, men moet wel zeer optimistisch zijn om het te durven hopen. Ondanks pacifisten en socialisten, ondanks het verzet

dat zich uit alle lagen tegen dit erfstuk van barbaarscher tijden openbaart, ondanks de pogingen het overheerschend chauvinisme met een - helaas nog zoo machteloozen! - Volkenbond te keer te gaan, het ziet er voorloopig niet naar uit of de meer op een algemeene samenwerking gerichte geestesstroomingen het enger winstbejag en machtsverlangen van de weinigen en de overweldigende onkunde en epathie van de velen in een meer nabije toekomst verwinnen zullen, of het dieper, eigenwillig instinkt zich tijdig onder voldoende maatschappelijke tucht zal leeren stellen.

Opnieuw zal gebeuren, waar ook Wells in de hier besproken *romance* heen wijst, als hij zegt: 'But *mechanical* invention had gone faster than *intellectual* and *social* organisation and the world with its silly old flags, its silly unmeaning tradition of nationality, its cheap newspapers and cheaper passions and imperialisms, its base commercial motives and habitual insincerities and vulgarities, its race lies and conflicts, *was taken by surprise*.'

En als dat eenmaal het geval is, als de oorlog eens begonnen is, dan is het moeilijker hem te keeren dan een op hol gegaan paard of een in amok verkeerenden Javaan.

Zal het eens de ontbinding van een wereld worden die van de machine haar god gemaakt heeft en door de machine vergaan zal?

Maar wij hebben reeds te lang stilgestaan bij *The War in the Air* en de overwegingen waartoe het leidde. Het ligt niet op onzen weg op al deze jeugdverhalen uitvoerig in te gaan. Wij willen nog slechts enkele opmerkingen maken over *The World Set Free* voor wij van de *scientific romances* afscheid nemen.

The World Set Free, in 1914 verschenen, sluit zich aan bij *A Modern Utopia* en de eerst enkele jaren geleden verschenen werken *Men like Gods* en *The Dream*, waarin Wells de *vormen eener nieuwe maatschappij* trachtte aan te geven, als hij zag of wenschte dat zich uit de onze in den loop der tijden ontwikkelen zou. Deze preoccupatie, dit pogen uit de geestesstroomingen van het heden de lijnen af te leiden, waarlangs zich in verre tijden een maatschappij van edeler gehalte

zou kunnen opbouwen, wijst op een ernstiger en meer doelbewust streven dan den schrijver der speculatief-wetenschappelijke verhalen in het algemeen gekenmerkt heeft. Een nieuw element in de levensbeschouwing van den schrijver dringt zich met kracht naar voren. Het lichte spel der fantaizie om de fantaizie heeft plaats gemaakt voor een sterk verantwoordelijkheidsgevoel tegenover den medemensch en in heel zijn werk vinden wij voortaan dien soms al te halsstarrigen, de vrijheid van zijn intuitie belemmerenden, het leven geweld-aandoenden wil om het hem gegeven talent dienstbaar te maken aan 's menschen toekomst.

The World Set Free leidt tot een theorie van reconstructie, die haar oorsprong neemt uit de nieuw-ontdekte kracht van het radiumatoom.

En hierin ontmoeten wij dien zeer eigenlijken, zeer karakteristieken kant van den lateren Wells, den *hervormingswil*... Deze is sterker geworden naarmate Wells ouder werd, maar hij was steeds aanwezig. Wells is in overheerschende mate een denker, een groote *maatschappelijke kracht*, grooter naar de mate zijner bekwaamheden als kunstenaar. Maar zoo in de eerste plaats moet men hem zien: met dien sterken en lofwaardigen wil de wereld achter te laten beter dan zij was. Een kunstenaar kan meer uitsluitend en op meer intense wijze minnaar van schoonheid zijn en hij kan als zoodanig groot, heel groot zijn, maar hij is dan toch altijd min of meer specialist - het is misschien het voornaamste, maar dan toch een *speciaal* deel van het Leven dat hem boven alles gaat. Voor Wells is de schoonheid slechts een onderdeel van het Leven. Hij ziet er niet die *aparte waarde* in, die zij voor den schoonheidsminnaar heeft. En die in onverbreeklijk verband staat met de hoogste momenten van een Keats of Rossetti of Kloos. Hij wil heel het Leven zien en erkennen en een levende kracht zijn in zijn voortstuwing. Jammer genoeg komt daarbij de schoonheid dikwijls in het gedrang en de kunstenaar-specialist is tot hoogten gestegen die Wells nooit bereikt heeft. Schoonheid-Menschelijkheid, in dieper diepten zullen zij wel hetzelfde zijn, in hooger hoogten moeten zij samenvloeien, maar bij het schemerend licht van aardsche maten en verhoudingen zien wij ze dikwijls als ver-uit-

elkander-liggend. Ook Wells is een voorbeeld van onze menschelijke beperktheid. Maar welk mensch is dat niet?

En zonder op deze algemeene kwestie hier dieper in te gaan, er ligt toch ook een enorme, tot grootheid stijgende levenskracht in dezen zeer menschelijken hervormingswil van een Wells, een levenskracht die hem tot een der meest opmerkelijke en invloedrijke figuren van den tijd maakt.

De eerste hoofdstukken van *The World Set Free* bevatten de ontdekking van de nieuwe, alles-overtreffende bron van energie die de mensch in het radiumatoom gevonden heeft en de daarop berustende uitvinding van de '*atomic bomb*', een ding zoo verschrikkelijk van werking, dat na het eerste gebruik ervan een oorlog onmogelijk werd. En daar bouwt Wells zijn nieuwe beschaving op.

Als geheel is het boek lang niet zoo goed als bijv. *The War of the Worlds*. Het mist samenhang en éénheid. Het heeft als werk van verbeelding niet de waarschijnlijkheid, de intensiteit van zien en voorstellen van de beste zijner vroegere verhalen. Er ontbreekt te dikwijls de innerlijke levenskracht, de levenswarmte aan, het wordt dan te ijl, wat zwevend-fantastisch, wat kil-utopistisch, wij denken aan een poppenspel. Wells houdt ook in dit boek, zoo schijnt het ons, niet genoeg rekening met de overweldigende kracht der instinkten. Hij ziet die wel, hij kent die wel, maar hij overschat toch de mogelijkheden van ons denken in zijn strijd met die instinkten. *Het geldt in meerdere of mindere mate van al deze wetenschappelijke verhalen en in zekere mate van heel zijn werk*. Wells is - wij zijn allemaal te dit of te dat - te rationalistisch. Ook het woord rationalisme heeft verschillende beteekenissen. De macht van ons redelijk denken vertoont zich bij Wells soms in een schitterenden, het leven met een lichtstroom doorstralenden en verhelderenden vorm, maar ook wel in een te overmoedigen, al te vrijen, willekeurigen, dwingenden, het leven voorbijstrevenden vorm. Dan houden wij op er de realiteit onder te zien en onze belangstelling breekt.

Maar ook in wat als geheel ons minder geslaagd en overtuigend, te dun en cerebraal van weefsel lijkt, ontmoeten wij toch telkens weer passages, die van een grootsch visueel

vermogen zijn en tot het inzicht van verstrekkende, hoogst belangrijke waarheden in ons psychologisch-maatschappelijk leven leiden. Hoe goed gezien en gezegd, hoe breed van opvatting en verbeeldend leven bijv. is een uiting als de volgende:

> ‘Een kwart millioen jaren geleden was de mensch een wilde....Hij wist van geen toekomst, van geenerlei leven dan het leven dat hij leidde. Hij vluchtte voor den beer over de rotsen die vol ijzererts zaten met de belofte van zwaard en speer; hij ging dood door bevriezing vlak boven een zoom van steenkool; hij dronk water modderig van de klei, waaruit hij eens porceleinen koppen zou maken; hij kauwde op een aar van wild koren, die hij geplukt had en staarde met een dof verlangen in zijn oogen naar den vogel die de lucht inging ver buiten zijn bereik.’

Achter Wells' scheppingen ligt altijd heel het wereldleven, van zijn onbekenden oorsprong tot zijn onbekende toekomst, en het is die weidschheid van zien, waaraan vooral het soort werk dat ik in dit opstel besproken heb, een ongemeene waarde dankt. En moge dit in den beginne meer een spel van louter verbeelding zijn, de verbeelding van een uitbundige, overschuimende en overmoedige jeugdkracht, in toenemende mate zal het een ding worden, waaraan een dieperschouwende, planmatige, hervormende geest ernst en doel geeft, treedt er in op de denkende en vooruitziende mensch, die den chaos van het maatschappelijk leven in nieuwe, redelijker, rechtvaardiger, schooner vormen wil gieten. Dat is de taak van een genie en Wells heeft er vele kwaliteiten van. Maar dat hij in deze taak, zelfs in beginsel maar, geslaagd is, zou ik niet gaarne beweren. En hijzelf zeker ook niet. Want het is een taak die in zijn omvang en beteekenis de krachten van één mensch zeker te verre boven gaat en zal blijven gaan. Ook een Wells kan van het oneindig rijke weefsel, dat dit Leven is, slechts enkele draden of motieven of patronen overzien en tot een nieuwen, eigen inhoud samenweven.

Maar toch, het feit alleen reeds dat hij die in zijn overvloed van levens- en geestes-kracht een der rijkste menschen van de wereld is, gedreven door den ernst en de edelmoedigheid van zijn wezen, ook anderen wil doen deelen in dien rijkdom maakt hem in dubbele mate belangrijk. Hij heeft dat boven het *noodzakelijke* uitgaand, dat *overschot van leven*, en een

groot overschot is het, waarvan Rabindranath Tagore spreekt in zijn studie *Het Wezen der Kunst*.[1)]

Zooals wij zeiden, *The World Set Free* behoort niet tot de beste van Wells' creaties. De draden van belangstelling worden niet saamgehouden door een enkele figuur en het is ook meer in afzonderlijke schetsen of vizioenen dat wij wat te zien krijgen van de ontdekking der nieuwe energie, van haar toepassing en van de rampen die volgen op haar gebruik als instrument van vernieling. De essayist heeft den verteller voor een groot deel verdrongen en hij is de belangrijkste van de twee. Vooral in het begin en het slot geeft hij ons beschouwingen van een zeer verhelderend, suggestief, levenwekkend gehalte.

Zoo is er ook in andere '*fantasias of possibility*' veel, dat in hun bouw of inhoud als te onaf, te willekeurig, te kunstmatig, te bedacht aandoet, waaraan het levend voelen, het spontaan, natuurlijk worden, de inspiratie schijnt ontbroken te hebben.

Zij hebben zwakke plekken, die het niet moeilijk valt te karikaturizeeren.

Maar meer nog dan in zijn latere geschriften toch treft ons in deze verhalen het veel-omvattend uitzicht, het overweldigend inventief vermogen, de vreugde aan het scheppen, de gemakkelijkheid van behandeling, het uitbundige, weergaloos-rijke en vèrziende van het verbeeldingsleven.

En wij zijn het dan ook eens met van Kranendonk waar deze in een beoordeeling van Wells onlangs zeide:

> 'Een tijdlang is Wells in ons land bijna alleen bekend gebleven als de schrijver van deze fantasieën; nu zijn latere realistische romans waardeering vinden, worden de eerste werken dikwijls weer als aardige maar onbelangrijke bedenksels ter zijde gesteld. Ten onrechte, naar wij meenen. Ook zij verdienen ernstige lezing, er is in de meeste een dieper zin, een rijker inhoud dan gewoonlijk wordt aangenomen.'[2)]

J. DE GRUYTER.

(Wordt vervolgd).

1) De Stem, 15 Juli 1926.
2) A.G. van Kranendonk. *De Engelsche Literatuur sinds* 1880.

Wilhelm Busch en Christian Morgenstern

I.

Een tijd, die nog niet zoo heel ver achter ons ligt, hield van levensbeschrijvingen; zij heeft haar best gedaan uit de biographie een letterkundig genre te maken. In dat genre lag een dankbare nieuwsgierigheid. Menschen wier handelen van invloed op den loop der dingen scheen te zijn geweest, of wier werken blijvende waarde bezaten, mochten ook als persoon niet vergeten worden; het nageslacht moest hen als het ware in hun tastbare gestalte kunnen vasthouden; die gestalte moest op haar beurt weer aan daden en werken herinneren en aansporen tot nieuwe inspanning. Daarom verschenen op pleinen en in plantsoenen meer of min monumentale afbeeldsels van lieden, die de boekdrukkunst of iets anders hadden uitgevonden, die een aantal schilderijen of gedichten hadden vervaardigd, die veldslagen gewonnen of voorspoedig aan een omwenteling of hervorming hadden meegedaan - kortom, die door werken van barmhartigheid of onbarmhartigheid staat en natie tot eere strekten. Maar over diezelfde lieden verschenen in boeken en tijdschriften fragmentarische of samenhangende mededeelingen, waarin vermeld werd hoe hun grootouders, ouders, bloedverwanten en eerste beminde hadden geheeten, waar zij hun prille jeugd hadden doorgebracht, bij wien zij onderwijs hadden genoten en verdere wetenswaardigheden omtrent hun lotgevallen als jongeling, man en grijsaard of als jonge maagd, vrouw en matrone. In de beeldende kunst maakten al die

helden en heldinnen - hoewel zij vaak door dun gekleede dames waren omgeven aan wier zinnebeeldigheid slechts weinigen geloof sloegen - niet zelden een eenzamen indruk. Daarentegen hadden zij het in de letterkundige opstellen buitengewoon gezellig. Hier kon men hen om zoo te zeggen in den huiselijken kring ontmoeten en, zonder dat de lezer in gepasten eerbied of de held in waardigheid te kort schoot, een aangenaam avondje - of langer nog! - met hen doorbrengen. Op dien vertrouwelijken achtergrond - waar ook het alledaagsche zijn diepe beteekenis kreeg - werd nu ook gekeuveld over hun daden en werken. En wel zóo, dat, wanneer het bij geval den lezer aan tijd en lust ontbrak, zich van het onmiddellijk belang dier daden op de hoogte te stellen, of die werken zelf in oogenschouw te nemen, hier de lectuur hem een voldoend surrogaat opleverde, en hij zich, wanneer hij het artikel uit had, of het boek toeklapte, voor goed de moeite kon besparen, zich verder met die heeren en dames bezig te houden.

Misschien zullen velen het ons euvel duiden, dat wij, nu wij ons hebben voorgenomen over twee humoristen - tevens de meest gelezen en meest geciteerde duitsche dichters van het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw - te spreken, van dit biographisch hulpmiddel maar matig gebruik wenschen te maken: wij gevoelen maar al te zeer, dat onze bescheiden talenten niet in die richting liggen.

Veel liever zouden wij hier een anderen ouderen vorm kiezen: een vorm, die in twee verschillende levens het gemeenschappelijke zoekt en hen in een zekere evenwijdigheid naast elkaar zet. Juist in het getal twee ligt een regelmatigheid, die nog geen wettelijkheid beteekent: daarom ontneemt die vorm aan het leven der helden telkens iets van zijn eenmaligheid, zonder het daarom typisch te maken. Wij gevoelen bij de overeenkomstigheden in het tweetal een noodzaak, die toch weer niet zoo dwingend is, dat onze belangstelling voor het afzonderlijke en persoonlijke er door wordt verminderd. Naar een hooger gezichtspunt worden hier dingen gepaard, zonder het kenmerk van hun onparigheid geheel te verliezen. Intusschen - de kunst bioi paralleloi te schrijven en te verstaan, is sedert de oudheid zoo zeer in onbruik geraakt,

dat wij geen hoop op en herleving meer mogen koesteren.

Wij moeten er dus slecht en recht mee volstaan van het leven van onze helden zooveel te vertellen als noodig is, om te begrijpen, uit welke omgeving en onder welke omstandigheden hun werken zijn ontstaan.

De vader van Busch was kruidenier te Wiedensahl, een dorpje in het Hannoversche, niet ver van de westfaalsche grens. Wilhelm - geboren 1832 - was de oudste van zeven kinderen. Herinneringen uit zijn jeugd staan hem later scherp omlijnd voor den geest:

> ‘Was weiss ich denn noch aus meinem dritten Jahr? Knecht Heinrich macht schöne Flöten für mich und spielt selber auf der Maultrommel, und im Garten ist das Gras fast so hoch wie ich, und die Erbsen sind noch höher, und hinter dem strohgedeckten Hause, neben dem Brunnen, stand eind flacher Kübel voll Wasser, und ich sah mein Schwesterchen drin liegen, wie ein Bild unter Glas und Rahmen, und als die Mutter kam. war's kaum noch in 's Leben zu bringen.’

Op zijn tweede jaar kwam hij in huis bij zijn oom Kleine, die eerst in Ebergötzen, bij Göttingen, later te Lüethorst, bij Einbeck, dominee was en daarbij een ijmker, die ook in half geleerde tijdschriften over parthenogenesis wist mee te praten. Opvoeding van een schooljongen op het land - maar een opvoeding, die hem zoo vast met de natuur verbond, dat in zijn later leven verblijf in groote steden slechts episoden schijnen: hij hoort op het land thuis, hij is op het land terug gekomen, heeft er gewerkt, is er gestorven.

Eigenlijk moest hij ingenieur worden. Op zijn vijftiende jaar komt hij op de polytechnische school te Hannover en bleef er tot zijn negentiende. Wat hij in dien tijd leerde, heeft meer betrekking op constructie dan op techniek. Het is verbazend, met wat vaardige zekerheid hij later met een paar krassen een voorwerp - een stoel, een wagen, een pomp, een molen - in hun juisten opbouw kon vertoonen. Maar het was de tijd, dat men ‘schilder wou worden.’ Düsseldorf had in dubbelen zin een schilderschool, en hij ging er heen. Wat hij er toen bewonderde, is nu vergeten. Ook voor hem zelf kon het zijn waarde niet behouden. Hij is, toen hij oud was, nog eens naar Düsseldorf gereisd, enkel om een schilderij - ‘die Spieler’ van Knaus - dat indertijd een diepen indruk op hem gemaakt had, nog eens te zien,

maar beweerde, toen hij thuis kwam: ‘er oder das Bild müsste sich sehr verändert haben.’

Van Düsseldorf ging hij naar Antwerpen, van de nieuwere duitsche naar de oud-hollandsche schilderkunst:

> ‘In Antwerpen sah ich zum ersten Mal in meinem Leben die Werke alter Meister: Rubens, Brouwer, Teniers; später Frans Hals. Ihre göttliche Leichtigkeit der Darstellung, die nicht patzt und kratzt und schabt, diese Unbefangenheit eines guten Gewissens, welches nichts zu vertuschen braucht, dabei der stoffliche Reiz eines schimmernden Juwels, haben für immer meine Liebe und Bewunderung gewonnen, und gern verzeih ich's ihnen, dass sie mich zu sehr geduckt haben, als dass ich's je recht gewagt hätte, mein Brot mit Malen zu verdienen....’

Merkwaardige zelfkennis wanneer het zien van schilderkunst een jongen man, die een strenger beroep had laten varen, om schilder te worden, er toe brengt, nu ook de schilderkunst op te geven. Misschien nog iets meer, misschien een begrijpen, dat de schilderkunst niet eigenlijk een vorm is, waarin het wezen van den duitschen geest geheel kan worden terug gegeven, en geen taal, waarin de duitscher zich ooit volkomen zal kunnen uiten. Zeer zeker een bewijs van een karakter, dat bereid is, met zelfbewustzijn afstand te doen van wat het onbereikbaar weet. Sedert dien tijd koos Busch de wijzen van uitdrukking, die met zijn landaard strookten, hij werd teekenaar en dichter.

Een kort verblijf thuis en daarna komen - na 1854 - de jaren in München. Busch gaat om met kunstenaars van allerlei soort en formaat, met schilders als Lenbach, Hanfstaengl, Kaulbach, met den beeldhouwer Gedon, met den musicus Krempelsetzer; hij is lid van de min of meer revolutionaire en anti-akademische artistenvereeniging Jung-München; hij helpt bij optochten en vertooningen, drinkt en vermaakt zich; hij leeft het leven, dat München - een van de laatste erfgenamen van bourgondische feestvreugde op duitsch gebied - in dien tijd zijn kleurig, beweeglijk aanschijn gaf.

Hij werkt hard. Er zijn jaren, dat hij alleen voor de *Fliegende Blätter* twintig of dertig teekeningen maakt; hij schudt operettenteksten uit zijn mouw - en daar zijn goede bij, zooals *Der Vetter auf Besuch* (1862); hij probeert het zelfs met de beeldhouwkunst; ieder, die wel eens feesten ge-

arrangeerd heeft, weet wat een karnaval met een sprookjesoptocht zooals die in 1862 voor moeite moet gekost hebben. Maar bij dit alles gaat hij, zoozeer hij niet anderen meesleept, zijn eigen weg. Een van zijn vrienden vertelde later:

> 'Was er eigentlich trieb, das wusste niemand. Bekam er in seiner Wohnung unerwartet Besuch, so verschwand gewöhnlich irgend etwas in seiner Tischschublade, ohne dass jemand wissen konnte, was er war, ob ein angefangenes Gedicht oder eine in Arbeit befindliche Skizze oder eine Regensburger Wurst, die er vor dem eintretenden Freunde retten wollte. Bei den sonntäglichen Fusswanderungen in das Isar- oder Würmtal oder an den Starnberger See hatte Busch meist ein Notizbüchlein bei sich; bald fielen ihm ein paar Verse ein, bald skizzierte er irgend einen Gegenstand mit wenigen Strichen. Ebenso war's bei dem Sommeraufenthalt im Gebirge. Da schien er zu bummeln; wenn die anderen ihre Plätze aufsuchten und anfingen zu malen, lag er behaglich im Gras, rauchte sein Pfeifchen und machte seine scharfe Bemerkungen und Witze, während den Akademikern der Schweiss von der Stirne raum. Doch wanderte ganz verstohlen sein Büchlein aus der Tasche und, wenn es wieder hineinglitt, war einer oder der andere darin festgenagelt.'

Langzamerhand groeit uit al dat veelzijdige zijn eigen kunst, het genre, dat hem beroemd heeft gemaakt, de reeksen van teekeningen met bijschriften, of van gedichten, die zich als het ware van zelf illustreeren. Na de *Bilderpassen* (1864) verschijnt: *Max und Moritz* (1865).

Wanneer hij kort na '70 München verlaat, en na een kort verblijf in Frankfort weer in zijn geboortestreek terugkomt, weet hij, wat hij wil en wat hij kan; van nu af behoeft hij zich om de buitenwereld niet veel meer te bekommeren; hij kan thuis blijven: hij heeft een vorm gevonden die naar hem zal blijven heeten, die zich allengs in scherper trekken openbaart en zijn bondigheid bewijst. Toch was ook dat niet zonder teleurstelling gegaan. De bundel humoristische gedichten zonder illustraties, die hij - reminiscentie aan Kant - *Kritik des Herzens* genoemd had, viel niet in den smaak van het publiek (1871), en dit heeft Busch, die dit werk terecht voor het beste uit dien tijd hield, zeer gegriefd.

In den beginne zijn de geïllustreerde vertelsels, die het grooter publiek waardeerde, vrij sterk aan verschijnselen van den tijd verbonden. *Der heilige Antonius von Padua* (1870), *Die fromme Helene* (1872), *Bilder zur Jobsiade* (1874), *Pater Filucius* (1875), en men kan er *Der Geburtstag* (1876) nog bijvoegen, hebben een militant karakter, zij strijden tegen

een aantal dingen, die Busch nu eenmaal niet luchten kan. Vervolgens komen *Abenteuer eines Junggesellen* (1876), *Herr und Frau Knopp* (1877) en *Julchen* (1877); zij vormen te zamen een cyclus en vallen in de kategorie der algemeene zedenschildering. Dan komt een derde periode, die men de wijsgeerige zou kunnen noemen: van de algemeene zedenschildering komt Busch hier tot een afzonderlijke karakterologie. Zij begint met *Der Haarbeutel* (1878), *Fipps der Affe* (1879) en *Plisch und Plum* (1881) en bereikt haar toppunt in *Balduin Bählamm* (1881) en *Maler Klecksel* (1883). Ten slotte komt nog een tijdperk, waarin de werken elkaar bedaarder volgen en waarin hij nog eens een nieuwen vorm kiest: de tijd van de novellen in proza, *Eduard's Traum* (1891) en *Der Schmetterling* (1895), van gedichten zonder illustratie, *Zu guter Letzt* (1904). Die tijd brengt het beste wat Busch heeft gegeven, maar opnieuw aarzelt het publiek - zijn novellen zijn ook in Duitschland slechts bij weinigen bekend.

Het is maar een overzicht; wij hebben natuurlijk veel overgeslagen.

Terwijl die werken, waarover hij met niemand sprak, ontstaan, leeft hij te midden van een talrijke familie en toch als kluizenaar. Getrouwd is hij niet; zijn zuster heeft sedert zij weduwe was, het huishouden voor hem gedaan; hij heeft van zijn kant voor de opvoeding van haar kinderen gezorgd. Toen die kinderen groot geworden waren, gestudeerd hadden, en op hun beurt dominee werden, is hij bij een van hen komen inwonen en van Wiedensahl naar Mechtshausen aan den voet van den Harz verhuisd. Hij wandelt, werkt in den tuin, snoeit de rozen, bekijkt nieuwsgierig en aandachtig het leven in de natuur, laat zich overal door de boeren bij een borrel de nieuwtjes en de oude overleveringen vertellen, maakt aanteekeningen over hun taal en hun zeden - en philosopheert. Met wijsbegeerte had hij zich even lang bezig gehouden als met dichten en teekenen: ‘In dem Stundenplan - kort na 1845 - schlich sich nun auch die Metrik ein. Dichter, heimische und fremde wurden gelesen. Zugleich fiel mir die “Kritik der reinen Vernuft” in die Hände, die wenn auch damals nur spärlich durchschaut, doch eine Neigung

erweckte, in der Gehirnkammer Mäuse zu fangen, wo es nur gar zu viel Schlupflöcher giebt.' Later kwamen andere, Locke, Hume, Berkeley en dan: 'auch mich zog es unwiderstehlich abseits in das Reich der Naturwissenschaffen. Ich las Darwin, ich las Schopenhauer damals mit Leidenschaft.' Vooral Schopenhauer heeft invloed op hem gehad. Over zijn lezen zegt hij verder:

> 'Man hat den Autor für einen Bücherwurm und Absonderling gehalten. Das erste mit Unrecht. Zwar liest er unter anderen die Bibel, die grossen Dramatiker, die Bekenntnisse des Augustin, den Pickwick und Don Quixote und hält die Odyssee für das schönste der Märchenbücher, aber ein Bücherwurm ist doch ein Tierchen mit ganz andern Manierchen.'

Eigenlijk had hij Brehm's *Tierleben* nog op dit lijstje moeten zetten.

Men zou van wijsgeerige studie, van taal- en volkskunde, van zoölogie kunnen spreken, wanneer al die woorden niet zoo deftig klonken. De manier, waarop Busch die dingen in zich opneemt, is tegelijkertijd zeer ernstig en zeer van zelf sprekend. Het is er mee als met zijn teekeningen: hij verdiept zich in iets, wat buiten hem staat, maar hij blijft daarbij steeds zelfstandig en zelfbewust. Er is tusschen hem zelf en ieder ding een afstand en hij aanvaardt dien afstand met dezelfde resignatie, waarmee hij, zooals wij gezien hebben, het onbereikbare laat varen. Hij streeft er niet naar tot de dingen te gaan, zich aan hen over te geven - integendeel hij dwingt hen tot hem te komen, maar hij vergeet geen oogenblik, dat zij bij hun sprong over dien afstand anders geworden zijn.

Kunnen wij over zijn leven meer zeggen? Wij vinden ook hier, zooals in alle vitae excellentium imperatorum, gelegenheid genoeg tot bellettristische phantasietjes. Wat dunkt u van een alinea uit *Von mir über mich:*

> 'Zwischen all dem herum aber schwebte beständig das anmutige Bildniss eines blondlockigen Kindes. Natürlich sehnte ich oft die bekannte Feuersbrunst herbei mit nachfolgendem Tode zu den Füssen der geretteten Geliebten. Meist jedoch war ich nicht so rücksichtslos gegen mich selbst, sondern begnügte mich mit dem Wunsch, dass ich zauberhaft fliegen und hupfen könnte hoch in der Luft, von einem Baum zum andern, und dass sie es mit ansähe und wäre starr vor Bewunderung.'

Zullen wij dit in verband brengen met een gedicht uit de *Kritik des Herzens:*

‘Sie war ein Blümlein hübsch und fein,
Hell aufgeblüht im Sonnenschein.
Er war ein junger Schmetterling,
Der selig an der Blume hing.
Oft kam ein Bienlein mit Gebrumm
Und nascht und säuselt da herum.
Oft kroch ein Käfer kribbelkrab
Am hübschen Blümlein auf und ab.
Ach Gott, wie das dem Schmetterling
So schmerzlich durch die Seele ging.
Doch was am meisten ihn entsetzt,
Das allerschlimmste kam zuletzt.
Ein alter Esel frass die ganze
Von ihm so heiss geliebte Pflanze.’

Misschien zou ook hier resignatie het juist e woord zijn - maar nog eens: psychologische biographie is niet ons gebied.

Er zijn niet heel veel brieven van Busch bekend of gepubliceerd. De eenige correspondentie van ietwat grooteren omvang zijn de zeventig brieven en briefjes, die hij aan een nederlandsche vrouw: Maria Anderson schreef. Zij was een vriendin van Multatuli en medewerkster aan *De Vrije Gedachte*. Dus een schrijfster - wie is dat in Nederland niet? - maar in het *Biographisch Woordenboek* vinden wij haar naam tot nu toe niet vermeld. In ieder geval had zij een fijnen neus: zij begreep dat de *Kritik des Herzens* een zeer bijzonder boekje was. Einde 1874 of begin 1875 schreef zij er Busch over, en vroeg hem naar de beteekenis van de uitdrukking: ‘sich ärgern wie ein Stint.’ Busch gaf inlichting en in den loop van 1875 ontspon zich een drukke briefwisseling. In October van dat jaar hebben zij elkaar te Mainz ontmoet. Daarna is de correspondentie ingeslapen. Wie meer van Busch weten wil, raden wij aan dit boekje (*Wilhelm Busch an Maria Anderson*. Rostock 1908) te lezen.

Tegenover het leven van Busch staat dat van Christian Morgenstern schaduwachtig en zwak omlijnd. Wat wij van hem weten, vinden wij in een bundel *Stufen*, die na zijn dood door zijn vrouw werd uitgegeven: ‘eine Entwickelung in Aphorismen und Tagebuch-Notizen,’ met het motto: ‘Nur wer sich wandelt, bleibt mit mir verwandt.’ (1917).

Busch wou schilder worden - de vader en de grootvader van Morgenstern waren schilders. Zijn moeder, alweer de dochter van een schilder, was teringachtig; de zoon heeft die

ziekte geërfd. Hij is te München geboren - en heeft in zijn kindsheid veel met zijn ouders gereisd. Een moeilijke schooltijd:

> 'Es war, als wäre das Leidenserbe der Mutter, das doch erst zwölf Jahre darauf zu wirklichem Kranksein führte, schon damals übernommen worden; denn wenn auch mancher frische Aufschwung immer wieder weiter trieb, so setzten doch mehr und mehr jene dumpfen Hemmungen ein, die ihn wohl nicht hätten so zu Jahren kommen lassen, wenn nicht irgend etwas in ihm ebenso zähe für ihn gestritten und ihn über das Schlimmste immer wieder von neuem hinweg gebracht hätte.'

Ook Morgenstern heeft zich vroeg in Schopenhauer verdiept. Later kwam Nietzsche. Nog later Ibsen, van wien hij eenige stukken, vooral *Brand* en *Peer Gynt*, vertaalde en dien hij persoonlijk leerde kennen. Dan volgde - omstreeks 1901 - de groote bewondering voor de *Deutsche Schriften* van Paul de Lagarde, dien hij 'der zweite massgebende Deutscher der letzten Jahrzehnte' noemt - Nietzsche was de eerste! Eindelijk - na 1908 - een onvoorwaardelijke overgave aan de persoon en het werk van Rudolf Steiner. 'In dieser (Steiners) Persönlichkeit lebt ein grosser spiritueller Forscher ein ganz dem Dienste der Wahrheit gewidmetes Leben vor uns und für uns dar.'

Van alle paden, die een recent verleden met een nog niet ontcijferd heden verbinden, zijn die, waarlangs de religieuze beweging voortkronkelt, het donkerst en het moeilijkst te onderkennen. Wat weten wij eigenlijk van Lagarde? Bedroefd weinig. Niet eens in hoeverre dat, wat hij gewild en gedaan heeft, enkelen alleen berust op iets, wat slechts waarde in zijn eigen tijd had. Niet eens in hoeverre wij hem als vriend of als vijand van dien tijd mogen beschouwen. Indien iemand als Troeltsch al overtuigd was, dat Lagarde 'ein Gemüt (war), das bei allem Reichtum und bei aller Tiefe seiner Frömmigkeit, doch mehr eine unklare, unruhige und überreizte Sehnsucht nach Religion als diese selbst besass' - wie zal zeggen of in dat vage, onrustige, overprikkelde heimwee niet een profetisch voorgevoel school van veel, wat heden ten dage op komst schijnt? En Steiner? Er woekert zoo veel vreemds en afstootend kinderachtigs in dat, wat hij in het leven riep, dat wij over de diepere beteekenis, die er misschien in ligt, het oordeel kwijt zijn.

Hoe dit zij - niet als onmiddellijk produkt, maar veel eer als een vroolijke en gave mistel op een onbeduidenden appelboom, is ergens in het bleeke leven van Christian Morgenstern het boekje gerijpt, waardoor hij beroemd werd: de *Galgenlieder* (1905.) De oorsprong ligt in een kring van vrienden:

> 'Die ersten, noch den neunziger Jahren entstammenden Galgenlieder entstanden für einen lustigen Kreis, der sich auf einem Ausflug nach Werder bei Potsdam, allwo noch heute ein sog. "Galgenberg" gezeigt wird, wie das so die Laune gibt, mit diesem Namen schmücken zu müssen meinte. Aus dem Namen erwuchs alsdann das Weitere, denn man wollte sich doch, war man schon nun einmal eine so benannte Vereinigung, auch das Gehörige dazu denken und vorstellen.'

Niet dadelijk werd het bekend; maar allengs drong het door. Wanneer wij toch bij dichterlijke vergelijkingen zijn: het was als een zwerm postduiven, die los gelaten, een oogenblik verward door elkaar fladderen, maar dan met pijlsnelle zekerheid ieder op zijn doel afvliegen. Het was, of iemand iets had gezegd, waarop anderen lang hadden gewacht, en al spoedig lagen regels en heele gedichten in ieder duitsch oor en op aller lippen. Toen de tweede bundel *Palmstrom* (1910) verscheen, waarin Morgenstern's genre met meer bewustzijn en consequenter werd doorgevoerd, was men voorbereid: de uitwerking was des te grooter. Tijdens den oorlog - over wiens verwoestende eigenschappen zooveel en over wiens regenereerende werkzaamheid zoo weinig gezegd is - werd iets van wat in die boekjes met de taal geschied was een algemeen taalverschijnsel: het soldatenvocabularium en de soldatenspreekwijzen, die zich vooral tusschen 1914 en 1917 ontwikkelden, vertoonen in hun struktuur onmiskenbaar verwantschap met de *Galgenlieder* en *Palmstrom*. Dat is niet zoo zeer een bewijs van Morgenstern's invloed als van zijn inzicht; hij had iets wat in de lucht lag, met groote zekerheid weten te pakken.

Morgenstern stierf in 1916. Na zijn dood verscheen nog *Palma Kunkel* (1916). In dit laatste boekje - wij weten niet, wat Morgenstern, indien hij het zelf geheel had kunnen redigeeren, misschien zou hebben laten vallen - bevinden wij ons vaak dicht bij de grens, waar het spontane ophoudt

en het gezochte en opzettelijke begint; het genre is op weg gemaniëreerd te worden.

Laten wij er nog bijvoegen, dat de dichter zelf die boekjes geenszins als zijn eigenlijk levenswerk beschouwde, hij noemt ze ‘bloss Beiwerkchen, Nebensachen,’ zij moeten slechts ‘ein bisschen geistige Leichtigkeit, Heiterkeit, Freiheit verbreiten, die Phantasie beleben, nur ein bisschen von der im Posthorn gefrorenen Musik der Seele wieder auftauen.’

II.

Met het k o m i s c h e als begrip hield en houdt zich de wijsgeerige aesthetica bezig. Of zij het met succes doet kunnen wij daar laten: een deel van de 19e eeuw was bereid het als een ‘ausser-aesthetischen Wert’ op te vatten. Wij zullen hier van ons recht als literatuurhistoricus gebruik maken, en het komische niet in zijn hoedanigheid als wijsgeerig begrip, maar als letterkundige vorm beschouwen. Voor ons komt het er op aan het letterkundig verschijnsel, dat men g r a p noemt, nader te bepalen.

Wij moeten dan ook hier zeggen dat het een e e n v o u d i g e v o r m is, dat wil zeggen een vorm, die uit een geestelijke occupatie en een met die occupatie samenhangende, uit haar af te leiden gedachtengang ontstaat.

Vergelijken wij die occupatie met geestelijke occupaties en gedachtengangen, die wij bij andere eenvoudige vormen, zooals de sage, het spreekwoord, het raadsel enz. vonden, dan zien wij, dat zij in tegenstelling tot die andere iets negatiefs heeft: het is de occupatie van het ontbinden. Wij komen op die wijze tot de schijnbaar paradoxale, maar inderdaad afdoende definitie, dat de grap de letterkundige vorm is, waarin en waardoor iets anders ontbonden wordt.

Een paar voorbeelden zijn misschien niet overbodig.

Beginnen wij met de t a a l, dan vinden wij hier een buitengewoon veelvuldige soort van grappen, die wij w o o r d s p e l i n g e n noemen.

In zooverre de taal - zeer algemeen gesproken - een wijze van mededeeling bedoelt, is het van te voren duidelijk, dat elk van haar deelen de eigenschap der verstaanbaarheid

moet bezitten en dat dientengevolge iedere taalvorm slechts in zijn verstaanbare beteekenis kan worden gebruikt. Bezigt men nu een woord in een andere beteekenis, of meent men, terwijl men het schijnbaar in de eene beteekenis gebruikt, eigenlijk de andere, of vervangt men een verstaanbaar woord door een ander, dat denzelfden, of ongeveer denzelfden klank heeft, maar iets anders beteekent, dan ontstaat op al die manieren dubbelzinnigheid, d.w.z. de mededeelende bedoeling van de taal wordt opgeheven en alles wat aan zin en begrip met haar samenhangt wordt ontbonden. En juist dit is het, wat van haar kant de woordspeling bedoelt.

Een niet geheel nuchtere Engelschman springt op een omnibus, waarin zich een deftige heer en dame bevinden; glijdt uit, valt naar binnen en begint te vloeken. De verontwaardige heer voegt hem toe: how can you swear before a lady? - en hij antwoordt: I did not know the lady wanted to swear before me! Het verwijt en de heele situatie worden hier in het komische ontbonden door het feit, dat bij het gesprek een van de twee sprekers het woord ‘before’ in de plaatselijke, de andere het in de tijdelijke beteekenis opvat.

Of een Franschman antwoordt op de uitnoodiging een jeu de mots op de pest te maken met: je ne fais pas un jeu de maux. Hij heeft door het vervangen van m o t s door het gelijkluidende m a u x den noodzakelijken eisch opgeheven, dat in een samenspraak vraag en antwoord betrekking op hetzelfde moeten hebben; maar hij heeft daarmee het begrip: ‘jeu de mots,’ dat hier naar zijn meening niet op zijn plaats was, ontbonden.

Het aantal middelen, dat de taal tot ontbinding kent, is even groot als het aantal middelen dat zij bezit iets tot stand te brengen. Iedere wijze een objectiviteit te grijpen en iedere vorm die daardoor ontstaat heeft in het komische zijn tegenvoeter. Wij behoeven slechts, waar een abstractie gebruikt werd, op het concrete terug te komen, waar een beeld bedoeld werd, op het letterlijke terug te gaan, om de komische ontbinding te bereiken.

Zoo kan ook het komische elken anderen eenvoudigen letterkundigen vorm ontbinden. Wanneer wij b.v. een raadsel opgeven als: Onder een blauwen pruimenboom lag iets

blauws met een pit er in. Râ, râ, wat is dat? en den man, die: ‘een pruim’ raadt, antwoorden, dat het een blauwe huzaar is, die een pit heeft ingeslikt, maar den slimmerik die van een huzaar durft spreken, daarentegen meedeelen, dat het een pruim is - dan is daardoor het voornaamste kenmerk van het raadsel: dat het een oplossing bezit, opgeheven en de vorm, dien wij voor ons hebben, heet niet meer: r a a d s e l , maar g r a p .

Wat nu in de taal op zich zelf mogelijk is, kunnen wij ook op de l o g i c a toepassen. Ieder denkproces, alle voorwaarden, principes, wetten en normen van het juiste denken kunnen spontaan ontbonden worden. Men behoeft slechts een volgorde te onderbreken, een schakel door een andere te vervangen, men kan als het ware van de eene logica in de andere overgaan - telkens ontstaat hieruit iets, wat in zijn ongerijmdheid, tegenstrijdigheid of ondenkbaarheid komisch is, en den letterkundigen vorm van een grap aanneemt.

Een Griek droomt, dat hij bij een beroemde hetaere geweest is, en vertelt dit op de agora. De hetaere hoort er van en verlangt nu betaling. Het geval komt voor den rechter. Deze beveelt den man het geld op de tafel te leggen, laat een spiegel brengen en staat de hetaere toe het spiegelbeeld van het geld als betaling voor het gedroomde genot te nemen. Iets als een parallel van deze logica vinden wij in de geschiedenis van den reiziger die uit Egypte een opgezette ichneumon meebrengt, die de slangen moet verdelgen, die zijn broeder, die delirium tremens heeft, beangstigen en die op de opmerking: ‘maar dat is toch geen echte ichneumon,’ logisch antwoordt: ‘ja, maar die slangen zijn ook niet echt.’

In het ethische is het weer hetzelfde. Nemen wij de algemeen bekende moralistische geschiedenis van den man, die, zittend onder een ouden eik, er over nadenkt, waarom de eikeboom zulke kleine onooglijke vruchten heeft, en waarom de mooie groote pompoenen in zijn tuin aan die magere kruipende plantjes groeien. De schepping schijnt hem verkeerd. Maar terwijl hij twijfelt en peinst, valt hem een eikel op het hoofd - en nu schijnt hem een licht op te gaan: althans hij verheugt zich, dat pompoenen niet aan eikeboomen groeien. Dat die geschiedenis een ernstige bedoeling heeft, is

zeker. Maar ook, dat zij desniettegenstaande zekere gapingen vertoont - en het is een lust om te zien, hoe het komische, wanneer het zich van die geschiedenis meester maakt, die gapingen benut, om het ethische, wat zij bevat en de moreele bevrediging, die zij zou kunnen geven, te ontbinden. Immers als grap luidt zij zoo: Een dominee wandelt op een schemeravond blootshoofds in vroom gepeins over de wonderen van de schepping verzonken; een musch doet in het voorbijvliegen zijn behoefte op zijn kale kruin; de geestelijke vouwt de handen en spreekt: Heer, ik dank U en Uwe Voorzienigheid, dat Gij de koeien niet met vleugelen geschapen hebt. De twijfel in het gemoed van den leek is hier vervangen door de zekerheid in dat van den dominee; inplaats van twee vergelijkbare vruchten, eikel en kalebas, komen de onvergelijkbare dieren, musch en koe. Ten slotte is ook het o n f a t s o e n l i j k e te hulp geroepen. Want evenals het komisch absurde de ontbinding van het wijsgeerig logische beteekent, beteekent het komisch onfatsoenlijke de ontbinding van hetgeen ons de practische moraal en de goede zeden voorschrijven.

Zoo vinden wij het komische met zijn overdrijvingen in het groote en in het kleine, zijn veranderingen, zijn vermogen de dingen onderstboven te keeren op ieder gebied. De middelen, waarvan het zich bedient zijn niet te tellen, want - nog eens - zij zijn even talrijk als de middelen, waarvan zich de taal, de logica, de ethica, of wat ook bedient om haar bijzonder doel te bereiken. Iedere binding, waarnaar gestreefd wordt, kan op een zeker punt in het komische ontbonden worden en den vorm grap aannemen.

Het woord o n t b i n d i n g heeft, zooals wij reeds zeiden, een negatieve beteekenis en iets van dit negatieve kleeft aan het komische. Men zou nu kunnen vragen of, waar andere eenvoudige vormen hun eigen afgesloten wereld bezitten en die wereld zich telkens laat vatten en beschrijven, dit ook voor den vorm g r a p het geval kan zijn.

Dat het de voorwaarde van het komische is, dat er iets bestaat, wat gebonden is, en wat nu ontbonden wordt - daarover kunnen wij het eens zijn. De vraag is maar, in

hoeverre dat, wat ontbindt, in staat is, zelf een nieuwen vorm te scheppen, en in hoeverre dat, wat ontbonden wordt, ophoudt als vorm zich zelf te zijn.

Laten wij een paar concrete voorbeelden geven. Het is duidelijk, dat een kruik zonder bodem, een kruik dus, die noch aan het begrip k r u i k meer beantwoordt, noch aan de eischen, die wij aan het voorwerp k r u i k stellen, meer voldoet - desniettegenstaande als vorm niet ophoudt kruik te zijn; wij zouden hier desverkiezend van een kruik met negatief teeken kunnen spreken. Ook wanneer het bleek, dat die bodemlooze kruik buitengewoon bruikbaar was om iemand daarmee den schedel in te slaan, en zelfs wanneer men haar, zooals de beiersche boeren dit bij hun vechtpartijen met hun bierkroezen plegen te doen, opzettelijk met dat doel in dien toestand had gebracht - dan zou men altijd nog moeten zeggen, dat die kruik hier weliswaar als w a p e n diende, maar dat het een k r u i k bleef. Daar staat tegenover, dat, wanneer wij een darm van een schaap of een kat nemen, hem prepareeren, hem op een boog spannen om er pijlen mee af te schieten, of op een hollen klankbodem om hem te doen weerklinken, dat dan die darm noch met het begrip noch met het voorwerp d a r m meer iets heeft uit te staan, maar dat het een p e e s of een s n a a r geworden is, en dat wij pees en snaar onmogelijk als darm met negatief teeken kunnen opvatten. Men zou dus onze vraag voorloopig zoo kunnen stellen: is dat, wat na de ontbinding g r a p wordt, een kruik zonder bodem of is het een snaar? - of wel: is dat, wat komisch geworden is, hetzelfde wat het geweest is met omgekeerd teeken, of is het iets eigens? Om die vraag te beslissen, moeten wij een oogenblik over de bedoeling van het komische spreken.

Van den aard van het komische uitgaande, kunnen wij hier om te beginnen zeggen, dat het, waar wij iets vinden, wat wij betreuren, veroordeelen, verfoeien, of om een neutraal woord te gebruiken: afkeuren, de bedoeling kan hebben, dit afkeurenswaardige als zoodanig te ontbinden. Daar wij ook andere middelen bezitten om ons tegen het afkeurenswaardige te weren, moeten wij er bij voegen, dat wij van het komische hoofdzakelijk dan gebruik maken, wanneer

het afkeurenswaardige zich tot op zekere hoogte zelf reeds ontbindt, of althans de mogelijkheid tot ontbinding in zich draagt. De vorm, dien het komische bij die bedoeling aanneemt, noemen wij s p o t.

Naarmate nu de afstand tusschen het afkeurenswaardige, dat door spot ontbonden wordt, en ons zelf grooter of geringer is, kunnen wij weer twee vormen onderscheiden, die wij s a t i r e en i r o n i e noemen.

S a t i r e is de spot met wat wij afkeuren of verafschuwen en wat ver van ons afstaat. Wij hebben er niets mee gemeen, wij willen er niets mee te maken hebben, wij staan er tegenover - daarom ontbinden wij het zonder medegevoel, zonder medelijden.

Daarentegen spot i r o n i e weliswaar met wat wij afkeuren of veroordeelen, maar zij staat er niet tegenover, zij voelt, dat zij zelf aandeel heeft aan wat ontbonden moet worden - daardoor wordt zij deelnemend. Een kenmerkend woord voor ironie is: gemeenzaamheid. De spotter heeft met het voorwerp van zijn spot het gevoel voor wat bespot wordt gemeen; hij kent het uit zich zelf; maar hij kent de verkeerdheid en vertoont haar aan wie haar niet te kennen schijnt. Daardoor krijgt hier gemeenzaamheid een dieperen zin en bespeuren wij in de ironie de vertrouwelijkheid van een hooger staande tot wie beneden hem staat. In die gemeenzaamheid schuilt de groote opvoedkundige waarde der ironie.

Maar het bewustzijn, dat men, hetgeen men bespot, zelf kent, dat het deel van ons uitmaakt, kan hier met het komische als spot alle schakeeringen van melancholie tot smart verbinden. Bittere satire is op haar voorwerp verbitterd. Bittere ironie is bitter, omdat het bitter is, wat elders bespottelijk lijkt, in zich zelf terug te vinden.

Alweer kan aan den anderen kant de verwantschap tusschen den spotter en het bespotte er toe leiden, dat die twee meer en meer samengroeien. Het feit dat de ironie zich zelf treft en zich zelf ontkent, kan oorzaak worden, dat zij, zonder op te houden spot te zijn, zich zelf liefkoost of zich zelf bevestigt.

Zoo behooren de spiralen en zigzagwegen der ironie tot

het hoogste, wat de vorm van het komische kan geven. Wilt gij een voorbeeld van die tegelijk aantrekkelijke en moeilijk te volgen paden, lees dan het eerste gedeelte van Erasmus' *Lof der Zotheid*. In het tweede gedeelte, dat veel minder diep is, hebben wij tevens een voorbeeld van satire.

De uitdrukkingen satire en ironie worden in de gewone spreektaal gewoonlijk door elkaar gebruikt. Geen wonder. Er zijn groote werken, die als satire begonnen, als ironie eindigden. Werken, waar de schrijver, die in den beginne geloofde spottend tegenover iets te staan, wat hij wenschte te ontbinden, allengs ontdekte hoe zeer hij, met wat hij bespotte, verwant was. Wij behoeven hier nauwelijks aan *Don Quixote* te herinneren. Er zijn andere werken, waarin de twee vormen voortdurend naast elkaar staan, of liever, waarin de satirische en de ironische ontbinding krijgertje schijnen te spelen, die telkens van den eenen vorm in den anderen overspringen - en hier zouden wij aan Ariosto of Rabelais kunnen denken.

Wij hebben hier echter het gebied van de eenvoudige vormen reeds verlaten en bevinden ons bij de kunstvormen. Maar wij zien tevens, dat de ironie, die bij haar spot uitgaat van wat wij zelf met iets, wat ons afkeurenswaardig voorkomt, gemeen hebben, ons op een nieuwen weg brengt - wij beseffen hier, dat de bedoeling van het komische een diepere kan zijn dan de ontbinding van wat wij betreuren of veroordeelen, en dat zijn vorm niet enkel s p o t behoeft te zijn.

Leven en denken verloopen in aanhoudende spanning. Spanning in ons, spanning buiten ons. Telkens, wanneer die spanning na inspanning overspanning dreigt te worden, pogen wij haar te doen verminderen. Een van de middelen - soms het eenige, vaak het volkomenste - om tot ontspanning of uitspanning te komen, is alweer het komische. In die bedoeling staat het echter niet meer tegenover het a f k e u r e n s w a a r d i g e, maar, wanneer wij bij tegenstellingen blijven, tegenover het s t r e n g e. Wij nemen hier streng in de diepere beteekenis van het woord. Ons adjectief streng is nauw verwant met het substantief streng, het duitsche verbum '(sich) anstrengen' sluit zich hierbij aan; wij bevinden ons in een groep, waartoe onder veel meer het latijnsche

stringo en het grieksche strangale behooren, en wier beteekenis kan afgeleid worden uit een koord dat gedraaid wordt, daardoor meer weerstandsvermogen krijgt, maar ook telkens meer gespannen wordt. Op zich zelve is het strenge niet afkeurenswaardig - integendeel, het is zooals wij reeds zeiden, eene noodzakelijke voorwaarde voor leven en denken. En toch moeten wij, zelfs om, waar het noodig is, het strenge in volle strengheid door te voeren, de mogelijkheid bezitten, het op te heffen, er ons van te bevrijden. Schrijvers uit de renaissance, die zich met het komische bezig hielden, spreken van een relaxatio animi. Inderdaad, onze geest beschikt in het komische over een middel, om niet enkel dingen die ons binnen of buiten ons verwerpelijk schijnen te ontbinden, maar ook om zich, waar hij het wenscht, bij oogenblikken van zich zelf te bevrijden.

In zooverre het komische de bedoeling heeft spanning in leven en denken te ontbinden en den geest te bevrijden, kunnen wij den vorm, dien het aanneemt, niet meer s p o t noemen, maar moeten wij van s c h e r t s spreken.

Scherts kan als tegenstelling van spot worden opgevat, in zooverre het komische hier geen betrekking heeft op een bijzonder geval, maar op een algemeenen toestand. Scherts gaat spot te boven, daar in haar het negatieve, dat ons aanvankelijk aan het komische eigen scheen te zijn, ophoudt. Immers de bevrijding van den geest, die door het opheffen der spanning ontstaat, is niet enkel de negatie van het gespannen of gebonden zijn, maar ook een vrijheid in positieven zin. Hoezeer zij het is, gevoelen wij, wanneer het komische ons uit de strengste spanningen van de vermoeienis of van het dilemma bevrijd heeft.

Wanneer wij nu echter de twee bedoelingen van het komische in spot en scherts van elkaar hebben afgezonderd, moeten wij er onmiddellijk op laten volgen, dat de letterkundige vorm, dien wij grap noemden een twee-eenheid geeft, waarin zij tegelijkertijd gescheiden en vereenigd begrepen zijn. Ook wanneer in een grap het komische de bedoeling heeft, in een bijzonder geval iets afkeurenswaardig te ontbinden, heeft dit ten gevolge, dat het ons van een algemeene spanning bevrijdt. Zelfs de bijtendste satire en de bitterste

ironie vervullen nog die dubble opgaaf: hoezeer wij in de eene onzen vijand, in de andere ons zelf krenken, zij verlossen aan den anderen kant toch den geest van een innerlijke spanning. En daar staat tegenover, dat ook wanneer wij met het komische in de eerste plaats het opheffen van een algemeene spanning bedoelen, wij toch in de grap, ook in de onschuldigste, telkens hebben uit te gaan van een voorwerp, van een bijzonder geval, waarin iets ontbonden wordt. Men kan dus wel zeggen, dat in de grap het zwaartepunt meer naar spot of meer naar scherts kan overhellen, maar er is geen grap denkbaar, waarin een van de twee hoedanigheden ontbreekt.

Wanneer wij dit in het oog houden, kunnen wij op onze vraag terugkomen: wat doet de grap met hetgeen zij ontbindt? of hoe is de verhouding van den ouden vorm tot den nieuwen?

Gaan wij van spot uit, dan schijnt het alsof zij niets anders doet dan het afgekeurde zelf met een omgekeerd teeken terug te geven. Er bestaan vormen van spot - wij denken aan de p a r o d i e - die vrij veel gelijkenis met nabootsing hebben. Zij herhalen, hetgeen zij bespotten, maar zij herhalen het, daar zij een komischen nadruk leggen op wat op zich zelf de kern van ontbinding in zich droeg, op een wijze, waardoor het als geheel ontbonden wordt. Herhalingen vonden wij in de grap van den vloekenden Engelschman, bij de fransche woordspeling op de pest, bij den griekschen rechter en den dominee - en wanneer wij verder zochten zouden wij telkens iets dergelijks vinden. In zooverre dus de grap van uit het taalkundige, de logica, de ethica of wat ook een bijzonder geval ontbindt en daarbij uitgaat van wat in dat geval reeds een kern van ontbinding bezat - dat wil dus zeggen in zooverre zij spot blijft - is het mogelijk haar als een herhaling met omgekeerd teeken op te vatten, die den vorm van het herhaalde niet aantast.

Wij zagen echter vervolgens, dat de grap nog iets anders is en iets meer doet; wij zagen, dat zij naast haar bijzondere een algemeene bedoeling had: dat zij door het opheffen van spanning den geest bevrijdt. Evenzeer als nu die vrijheid van den geest niet meer de negatie van een gebonden zijn

beduidt, maar op zich zelf positief is, evenzeer is de grap niet slechts een vorm, die een anderen vorm met omgekeerd teeken herhaalt, maar tevens en daarvan onafscheidelijk een vorm, die zelfstandig schept. Wij zien dit, wanneer wij nog een enkel voorbeeld mogen geven, duidelijk bij grappen, die, uitgaande van de gebreken en zwakheden van zekere kringen of van een bepaald slag van menschen, spontaan scherpomlijnde autonome figuren voortbrengen. De grap, die zekere afkeurenswaardige hoedanigheden van den snob, den jager, den deugniet, den 'Duodezfürst', de keukenmeid, den homo novus, den luitenant, den schoolmeester, den dronkaard, en wat dies meer zij doet uitkomen, die dus in haar eigenschap als spot ten doel heeft die karakters te ontbinden, slaagt er tegelijkertijd volkomen in, in haar eigenschap als scherts, die zelfde karakters tot grondvormen van positieve persoonlijkheid te wijzigen en te binden. Wij behoeven om dit te beseffen slechts aan Serenissimus of Münchhausen te herinneren.

Ditzelfde is echter met iedere grap het geval. Slechts in de tweeëenheid van spot en scherts is de wereld van de grap in haar geheel te begrijpen: het is de wereld, waarin de dingen in hun ontbinding bondig worden.

De vergelijking met de bodemlooze kruik gaat dus niet op. Of die met den darm, die snaar of pees werd, beter is? Misschien zouden wij er nog een derde kunnen bijvoegen. Zooals zekere stoffen van uit een gegeven samenstel een scheikundige verandering kunnen ondergaan en door een uiterst gecompliceerd gistingsproces een vorm aannemen, waarin hun uitwerking een geheel andere is - kortom, zooals uit druivensap, uit melk, uit honig of uit rijst en aardappelen iets kan voortkomen, dat opwindt en dronken maakt, zoo schijnt het haast alsof uit geestelijke stoffen door de gisting van het komische een vorm tot stand komt, wiens uitwerking van een nieuwe soort, van een eigen aard is. Grap en roes - wie krijgt lust die vergelijking door te voeren. Maar daar zij, zooals alle vergelijkingen, mank gaat, zullen wij het liever laten.

ANDRÉ JOLLES.

(Slot volgt.)

De onjuistheid der grondstellingen van de memorie van antwoord nopens het Nederlandsch-Belgische tractaat.

> ‘Het Verdrag legt op meer dan eene plaats den grondslag van toekomstige onderhandelingen, bij welke gelegenheid de wederpartij wel niet zal nalaten de beschouwingen van den Minister tot de hare te maken’.
> (Adres der Kamer van Koophandel te Amsterdam),

I.

De Memorie van Antwoord bevat drie stellingen die onjuist zijn. Aangezien zij bij voorkomende gelegenheid door de wederpartij in haar belang zullen worden aangevoerd, is het noodzakelijk aan te toonen, dat zij den toets eener ernstige critiek niet kunnen doorstaan. Zij luiden, in het kort weergegeven, als volgt:[1)]

I. Het Tractaat is geen willekeurig do-ut-des-contract, omdat het betreft de herziening der verdragen van 1839.
II. Na de verwerping van de twee politieke Belgische desiderata zou het voor Nederland geen verstandige politiek zijn geweest, ook tegenover de economische Belgische desiderata een negatief standpunt in te nemen.
III. Het afwijken van de concessies in 1920 gedaan, zou afbreuk doen aan het aanzien van ons land.

I. *Het Tractaat is geen willekeurig do-ut-des-contract, omdat het betreft de herziening der verdragen van* 1839.

Het Nederlandsch-Belgische Verdrag van 19 April 1839 bevat regelingen van politieken en van economischen aard,

1) Voor de noten, zie achteraan.

waarbij de voorwaarden, waaronder een definitieve scheiding tusschen Nederland en België plaats vond, werden vastgesteld. Van de eerstbedoelde bepalingen zal onder II sprake zijn.

De economische regelingen betreffen in hoofdzaak het Schelde-regime en de daarmede samenhangende waterverbindingen van Antwerpen over Nederland met het achterland. Zij hebben alleen betrekking op de *natuurlijke* verbindingen, behoudens art. XII (kanaal 'door het kanton Sittard heen', en wel '*geheel en al op kosten van Belgie*'), welke verplichting van Nederland in 1873 is vervallen. In het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat België door de vrije verbinding met den Rijn mede profiteert van de zeer hooge uitgaven die door Nederland aan de natuurlijke waterverbindingen zijner eigen havens met het achterland worden besteed, n.l. voor zoover die waterwegen tevens door België worden gebruikt.

In 1839 (art. IX) is aan België op de Schelde de vrije handelsvaart (waaronder kortheidshalve wordt verstaan de vaart van alle schepen die geen oorlogsvaartuigen zijn) verzekerd. Van het algeheele prijsgeven van het souvereine recht van Nederland ten aanzien van de over de W.-Schelde naar België doorvarende schepen (zelfs de Nederlandsche!) was daarbij uiteraard geen sprake. Alleen ten aanzien van twee bepaalde zaken (tolheffing die toen nog plaats had, en gezondheidsonderzoek voor schepen uit besmette havens, mits voorzien van een gezondheidswacht) was oponthoud buitengesloten. Het ligt dus zeker niet in de lijn die in 1839 werd getrokken, dat Nederland zijne hoogheidsrechten in dit opzicht geheel zou prijsgeven.

In de Toelichtende Memorie is ten aanzien van het niet vrij verklaren van de doorvaart van vreemde oorlogsschepen de bekende uitzondering gemaakt met betrekking tot de Belgische oorlogsschepen *ook voor tijd van oorlog*.

Daar Nederland de benedenoeverstaat is, is deze reserve voor beide landen het meest gewichtig als Nederland neutraal is en België oorlogvoerend. Aangezien nu het internationale recht aan een neutralen staat verbiedt, ten aanzien van de toelating van belligerente oorlogsschepen verschil te maken naar gelang van de nationaliteit dier oorlogsschepen, zou de reserve, die in de T.M. is gemaakt ten opzichte van de

Belgische oorlogsschepen geen zin hebben, wanneer niet aan België een zeker souvereiniteitsrecht op de W.-Schelde werd toegekend, dat overigens toch reeds is verleend door de instelling der Commissie van Beheer, die eene co-souvereiniteit over het vaarwater der N.-Schelde in het leven zal roepen. Daar de T.M. ook door den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche zaken is geteekend, heeft deze in die reserve nopens de Belgische oorlogsschepen, welke eene stilzwijgendeerkenning van souvereiniteitsrechten aan België insluit, berust. Dit blijkt ten overvloede uit de woorden van het Rapport van Cauwelaert: ‘or, l'article du Traité est explicite: la liberté perpétuelle de navigation sur l'Escaut en faveur de tous les pavillons, ne s'applique pas aux navires de guerre ni aux navires qui y sont assimilés. La seule réserve qui ait été admise, s'applique au passage des navires de guerre belges et cette réserve a été actée dans le mémoire interprétatif.’

Het is onbegrijpelijk, dat zoo iets door een Nederlandsch minister wordt voorgesteld als een toelaatbaren uitbouw van het Verdrag van 1839! Vooral als men bedenkt, dat het verwerven van attributs de la souveraineté op de W.-Schelde door België wordt beoogd.

Ter nadere omschrijving van de op Nederland rustende verplichtingen nopens de vrije handelsvaart op de W.-Schelde, is in 1839 bepaald (art. IX): de loodsgelden op de Schelde gelijk aan die op de Maas ‘*naar evenredigheid van de afstanden*’. De bepaling van het Tractaat van 1925 (art. IV, par. 9), dat de loodsgelden uit volle zee naar en van België, behoudens overeenkomst tusschen de beide Regeeringen, *niet méér zullen bedragen* (minder is dus niet verboden) dan die naar en van Rotterdam, is evenzeer algeheel in strijd met het in 1839 overeengekomene.

Verder zegt art. IX (par. 2) van 1839: ‘De beide Regeeringen verbinden zich ieder voor haar gedeelte der rivier, om de bevaarbare zeegaten en van hare monden te behouden, en daar de noodige tonnen en boeien te plaatsen en te onderhouden.’

Deze bepaling werd in 1839 noodig geacht omdat de houding, door Nederland aanvankelijk ingenomen, aanleiding gaf voor de vrees van België en de mogendheden, dat dezer-

zijds zou worden getracht aan de algeheele vrijheid der Schelde-handelsvaart op indirecte wijze te tornen door niet het beste vaarwater te blijven betonnen (behouden) maar een voor de zeevaart minder goed bruikbaar vaarwater, resp. bij verplaatsing van het bevaarbare gedeelte deze nieuwe vaargeul niet te betonnen, en i.h.a. de betonning niet naar den eisch te onderhouden.

Ter contrôle, dat Nederland zijne verplichtingen in dit opzicht zou nakomen, werd ingesteld de Commissie van Toezicht, waarvan de bevoegdheden, met het oog op de Nederlandsche souvereiniteit, exhorbitant werden genoemd, maar waarin Nederland moest berusten. Maar hiermede was dan ook voor Nederland wel de uiterste grens van het voor een souvereinen staat toelaatbare bereikt, waar het toch niet gold eene internationale rivier, zooals b.v. de Donau, die door het gebied van verscheidene landen stroomt, doch eene die als fleuve maritime alleen tot Nederland en België behoort. Het instellen van eene Commissie van Beheer, wat feitelijk neerkomt op eene Nederlandsch-Belgische co-souvereiniteit over het vaarwater der W.-Schelde, kan dus zeker niet worden beschouwd als een voor ons land toelaatbaren uitbouw van het stelsel van 1839!

Van geenerlei baggerplicht, en allerminst van zulk een plicht op onze kosten, was in 1839 sprake, en kon ook geen sprake zijn, aangezien (zooals dan ook in de M.v.A. op bldz. 9 wordt gezegd) ‘toenmaals de diepgang der schepen nog geen rol speelde’, en dus werd uitgegaan van het beginsel, dat er in de W.-Schelde steeds een voldoende vaarwater zou zijn.

België heeft zelf erkend, dat het Verdrag van 1839 aan Nederland geen baggerplicht op de W.-Schelde heeft opgelegd. Dit blijkt niet alleen uit de omstandigheid, dat het zelf steeds de baggerwerken heeft bekostigd (toen later de diepgang wel een rol speelde), die noodig waren om het vaarwater voor den Belgischen zeehandel op peil te houden, doch ook uit de uitdrukkelijke verklaring der Belgische regeering. Op 23 Nov. 1842 zeide de Belgische Minister De Briey, bij de toelichting van het op 5 November t.v. met Nederland gesloten verdrag, waarin o.a. was bepaald, dat België de

kosten zou dragen van de lichten op de W.-Schelde, die speciaal voor de vaart op Antwerpen door België noodig werden geacht, dat de terugbetaling aan Nederland van de daarvoor gedane uitgaven vanzelfsprekend was, 'parceque ces droits ne sont que le prix d'une prestation d'un service qu'on' (d.i. Nederland) 'ne peut être tenu de rendre gratuitement pour des travaux dont la Belgique retire l'avantage.....*Aucun article du traité de* 1839 *n'impose au gouvernement néerlandais l'obligation d'entretenir des fanaux dont la Belgique retire en grande partie l'avantage*' (ik curs.). Waar dit werd gezegd nopens de 'extra-verlichting', hoewel dan toch de gewone afbakening enz. van het vaarwater voor rekening van Nederland komt (zie hiervóór), gelden de woorden van De Briey a fortiori voor het uitsluitend voor België's belang verrichte baggerwerk, waaromtrent op Nederland geenerlei verplichting rust, noch volgens het Tractaat van 1839, noch volgens het Volkenrecht in het algemeen.

De M.v.A. (blz. 3) zelf erkent echter, dat in de speciale regelingen op den grondslag van 1839 Nederland aan België reeds meer heeft ingewilligd dan het internationale rivierenrecht eischt. Maar dit mag voorzeker voor Nederland geene aanleiding zijn om in die richting nòg veel verder te gaan! En dit te minder, omdat (iets waarop wordt teruggekomen) het bestaande Schelderegime voor België zeer voordeelig is gebleken.[1)]

Professor de Louter zegt over het internationale rivierrecht[2)] 'Iedere oeverstaat zorgt voor het onderhoud van de rivierbedding en de jaagpaden op zijn grondgebied', maar hij voegt daaraan toe (bldz. 441): 'Geenerlei lasten of belemmeringen mogen op de scheepvaart worden gelegd en geen rechten geheven, dan die welke dienen tot vergoeding van diensten of kosten ten behoeve der scheepvaart.' Deze schrijver gaat dus uit van het beginsel, dat iedere oeverstaat de hier bedoelde werkzaamheden zelf verricht, doch de kosten daarvan op de scheepvaart mag verhalen. Daar nu de baggerwerken alleen ten voordeelde der scheepvaart naar en van België (en zelfs indirect ten nadeele van Nederland) worden verricht[3)], volgt uit dezen regel, dat Nederland die kosten geheel van België zou mogen terugvorderen[4)]. Maar Nederland

is veel liberaler geweest, door België de gelegenheid te geven, zelf de begeerde baggerwerken uit te voeren[5]. Het feit dat België laat baggeren op onze Schelde tast de Nederlandsche hoogheidsrechten niet aan. Volgens 'Une Convention et un Statut concernant le régime des Voies d'eau d'intérêt international', opgemaakt op de conferentie van Barcelona (10 Maart-21 April 1921) kan een oeverstaat de werken van onderhoud op eigen gebied door andere oeverstaten doen uitvoeren, zonder dat dit zal worden geacht inbreuk te maken op de souvereiniteitsrechten. Vóór België door de oorlogspsychose was bevangen, heeft de Belgische regeering Nederland niet in een toestand van financiëele dienstbaarheid gebracht; de Nederlandsche regeering zou er trouwens nooit voor te vinden zijn geweest zulke eene met recht en billijkheid strijdende dienstbaarheid te aanvaarden, toen zij zich nog door geene vrees voor het op Frankrijk steunende België deed beheerschen. Men heeft hier het recht te spreken van vrees, omdat de M.v.A. op meer dan eene plaats dit vreesargument doet doorschemeren.

Om zich te overtuigen van de financiëele dienstbaarheid, waartoe Nederland zich tegenover België zou verplichten, vergelijke men de bepalingen van het Tractaat betreffende den onderhoudsplicht van Nederland op de W.-Schelde, met de overeenkomstige bepalingen van Barcelona. Deze laatste behelzen, dat de oeverstaat billijke bijdragen in de onderhoudskosten mag eischen, en dat hij wegens vitale belangen mag weigeren het vaarwater binnen zijn gebied te verbeteren.

Nu heeft inmiddels de critiek in Nederland dit bewerkt, dat de financiëele dienstbaarheid van ons land nopens den baggerplicht is beperkt tot die voor 15 mill. M^3 in 20 jaren, zijnde bijna het dubbele van het gebaggerde in 1905-1924 (nl. 8 mill M^3) waarin de zeer ongunstige jaren 1922-1924 begrepen zijn. Als niet België zelf doch Nederland de kosten moet dragen, zullen de Belgische eischen er wel niet op verminderen: Van andermans leêr is het gemakkelijk riemen snijden. Moet er nòg meer worden gebaggerd dan 15 mill. M^3) dan zal dit kunnen worden toegeschreven aan bijzondere omstandigheden (in een wisselvalligen stroom als de Schelde zeker vroeger of later te verwachten) die België in de gelegen-

5) In het telkens als dit noodig is tot Nederland gerichte verzoek, ligt tenminste nog de erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit opgesloten. Overigens werd in gevallen, die door België van spoedeischenden aard werden geacht, door den Nederlandschen Waterstaat eene voorloopige vergunning verleend. Er ware gemakkelijk eene clausule op te maken, die (hoe onnoodig ook, zooals de ervaring leert) bij bestendiging van het bestaande regime eene liberale toepassing daarvan door Nederland verzekert.

heid zullen stellen gebruik te maken van het voorbehoud: '*Behoudens nadere overeenkomst* zullen die kosten' (van het meerdere baggerwerk) 'ten laste van België komen'. België zal dan voor die bijzondere omstandigheden een 'nadere overeenkomst' kunnen eischen.

Wij behoeven ons niet in slaap te wiegen met de gedachte, dat België uit het verdrag niet zal halen wat het er bij mogelijkheid uit halen kan; en daar heeft het van zijn standpunt uit bezien, volkomen gelijk aan. Nederland (aldus zal men redeneeren) moest zelf maar weten waartoe het zich wilde verplichten. Daar het geheele verdrag (in weerwil van schijnconcessies of concessies van zeer ondergeschikten aard door België gedaan) ten voordeele van België dient, moet Nederland dubbel oppassen.[6)] Wilde men iets aan de hier bedoelde 'concessie' van België hebben, het maximum zou op 8 mill. M^3. dienen te worden gesteld, en daarbij kort en bondig moeten worden verklaard: 'De kosten (van het meerdere) zullen door België worden betaald.' Maar zelfs deze bepaling ware onvoldoende, omdat het geheele beginsel van de financieële dienstbaarheid van Nederland aan België onaannemelijk is. Met onze souvereiniteit op de W.-Schelde heeft het betalen van werkzaamheden aldaar *alleen* ten behoeve van België verricht, niets ter wereld uit te staan. Ware het onvereenigbaar met de souvereiniteit van een Staat, dat een andere Staat geheel of ten deele werkzaamheden bekostigt op het gebied van eerstbedoelden uitgevoerd, uitsluitend ten bate van laatstbedoelden, dan zou door menig artikel van het Tractaat die souvereiniteit zijn aangetast.[7)] Waarom dit dan wel als motief gebezigd om te verdedigen, dat België die kosten voor het onderhoud der W.-Schelde op de schouders van het Nederlandsche volk wil schuiven? (Zie de N e d e r l a n d s c h e M.v. Toelichting bldz. 4).

Is in § 2 van artikel IX van 1839 sprake van de vaart van uit en naar volle zee op de Schelde en van de verplichtingen van *beide* regeeringen ieder voor haar gedeelte van die rivier en hare mondingen, in § § 4, 5 en 8 wordt gesproken van de verbindingswegen te water tusschen Antwerpen en den Rijn, die geheel op Nederlandsch gebied liggen. Vandaar dan ook dat, wat de verplichtingen betreft, in § 8 alleen sprake is van

de *Nederlandsche Regeering*. Ware in § 8 óók de Schelde bedoeld, dan zou, evenals in § 2, zijn gesproken van '*de beide Regeeringen*'. Zooals reeds door professor Colenbrander in de Augustus-aflevering van De Gids is aangetoond, is het derhalve geheel onjuist uit § 8 van art. IX eenigerlei baggerplicht van Nederland op de W.-Schelde af te leiden.

Ware nu België er in economischen zin onder het regime van 1839 slecht aan toe geweest en had Nederland zich te verwijten gehad, dat het dezen ongunstigen toestand door zijne tegenover België gevolgde gedragslijn had veroorzaakt, dan zou het Nederland's plicht zijn geweest dit onrecht te herstellen. Maar zulk een houding is door Nederland nimmer aangenomen. In 1863 zeide de Belgische Minister Rogier, naar aanleiding van verschillende regelingen tusschen België en Nederland, die door den afkoop van den Scheldetol werden bekroond, dat in de diplomatieke regelingen met Nederland, 'nous avons vu le gage certain d'une cordiale et durable amitié entre les deux peuples', en Guillaume ('L'Escaut depuis 1830', II p. 95) getuigt over de ontwikkeling die Antwerpen, dank zij het Schelde-regime, reeds in 1902 had verkregen: 'Le commerce d'Anvers a pris un essort admirable; il a retrouvé et dépassé son ancienne splendeur.... En 30 ans le tonnage maritime du port a presque sextuplé'. En sedert dien is die bloeivan Antwerpen nog gestadig toegenomen. Onder deze omstandigheden is het inderdaad niet goed te begrijpen waarom bij de herziening van het Nederlandsch-Belgische verdrag van 1839 alleen Belgische 'desiderata' zouden in aanmerking komen. De geografische ligging van Antwerpen ten opzichte van een groot gedeelte van het achterland biedt aan die haven ontzaglijk groote voordeelen tegenover de Nederlandsche havens. Moet nu Nederland worden verplicht voordeelen die uit de geografische ligging zijner eigen havens voortvloeien, voor een groot gedeelte op kunstmatige wijze prijs te geven, door (nog wel onder financiëele medewerking) aan België de middelen te verschaffen een zeer groot gedeelte van die voordeelen naar zich toe te trekken? Geheel onjuist is de voorstelling der M.v.A. (bldz. 21 onderaan) als zou er een Nederlandsch-Belgische belangengemeenschap bestaan tegenover de Fransche havengroep. België is

in dit opzicht al lang naar Frankrijk georiënteerd en het Tractaat zou juist die oriëntatie krachtig bevestigen. Wilde men de zaak juist voorstellen, men diende dan te zeggen, dat de Nederlandsche havens gelegen zijn tusschen de Fransch-Belgische havengroep eenerzijds en de Duitsche anderzijds, en uit die overweging zijne conclusies trekken.[8)]

Er zou trouwens een hoogst eigenaardige belangengemeenschap worden in het leven geroepen door eene 'overeenkomst' waarin alleen met de economische belangen van een der beide leden van die 'gemeenschap' rekening wordt gehouden, terwijl ditzelfde lid nog daarenboven door allerlei protéctionistische maatregelen, alles behalve werkzaam is in de richting van de vestiging eener belangengemeenschap.

Waar de M.v.A. een doorloopend pleidooi is ten gunste der zéér vèrgaande Belgische desiderata, waarvan de inwilliging de kroon zou zetten op het drijven der Belgische Scheldeextremisten met het uitgesproken doel aan onze havens, en met name aan Rotterdam, een 'lutte à mort' aan te doen, mag nog weleens worden herinnerd aan de hardnekkige wijze, waarop België heeft geweigerd aan zijn volkenrechtelijken plicht t.o.v. de internationale rivier de Maas te voldoen. Door kanalisatie der Maas boven Luik heeft België de Nederlandsche Maas over een groote lengte bedorven, en aan Nederland de medewerking geweigerd om, door de kanalisatie beneden Luik, dien toestand te verbeteren. Zoodoende heeft België zijn volkenrechtelijken plicht geschonden. Die verplichting toch luidt: 'De oeverstaten mogen geen maatregelen nemen of werken uitvoeren, waardoor de vaart kunstmatig wordt belet of belemmerd'. (De Louter t.a.p. bldz. 441). Toen Luik op de kanalisatie der Maas beneden die stad aandrong met het oog op de belangen der industrie, nl. den afvoer der producten, werd het door velen in België uitgekreten voor onvaderlandslievend, omdat het de algemeene Belgische belangen (handel van Antwerpen) aan de bijzondere belangen wilde zien opgeofferd (van het *recht* van Nederland was daarbij in het geheel geen sprake!). De Belgische regeering ging dan ook op den Luikschen wensch niet in. En thans nu, door het in uitvoering zijnde kostbare Julianakanaal, de kanalisatie der Maas beneden Maastricht tot Maasbracht voor Nederland

geheel onnoodig is geworden, is België 'bereid' zich 'neer te leggen' bij de verbetering der Zuid-Willemsvaart, ook op Nederlandsch gebied (Luik-Maastricht-Loozen) die, in aansluiting met het kanaal Antwerpen-Ruhrort, het geheele Luiksche en Nederlandsch-Limburgsche industriegebied voor den overzeeschen handel naar Antwerpen zal oriënteeren! Die Belgische bereidwilligheid treedt nog in een bijzonder licht als men bedenkt, dat Nederland in 1873 aan België's verzoek had voldaan om, inplaats van het kanaal van Antwerpen naar den Rijn, den spoorweg Antwerpen-Gladbach over Nederlandsch gebied te mogen doen loopen. Eenmaal dien spoorweg (waarin België voor het stukgoederenverkeer naar Antwerpen meer voordeel zag dan in een Schelde-Rijnkanaal) verkregen hebbende, weigerde België zijn *plicht* te vervullen om in de Maaskanalisatie beneden Luik toe te stemmen; het wilde die toestemming slechts verleenen tegen de *niet verplichte* vergunning van Nederland om het Schelde-Rijnkanaal toch te mogen graven; een prijs dien Nederland toenmaals veel te hoog achtte. En nu voor Nederland eene Maaskanalisatie tot Maasbracht overbodig is geworden, wordt het Rijn-Scheldekanaal door België geëischt, zonder eenigerlei tegenprestatie aan Nederland.

Aangezien Nederlandsch Limburg ligt tusschen België en den Rijn, zou het getuigen van te ver gedreven Rechthaberei indien Nederland aan België weigerde geheel op eigen kosten het kanaal Antwerpen-Ruhrort door het Nederlandsch territoir aan te leggen. Maar het ware geboden geweest hiervoor tegenprestaties te eischen. Die tegenprestatie ware o.m. te bedingen geweest door eene voor Nederland gunstige regeling van den loodsdienst op de Schelde. En inplaats daarvan heeft België eene loodsregeling in het Tractaat weten te krijgen, die (nog daargelaten de bepaling nopens de gelijkstelling der loodsgelden met die op Rotterdam!) voor Nederland buitengewoon ongunstig is. (verg. H.bl. 6 Aug. 1926 Av.bl.: 'De Scheldeloodsdienst').

Waar Nederland voor de binnenvaart geen onderscheid maakt tusschen de eigen en de Belgische vlag, had Minister van Karnebeek hetzelfde voor de binnenvaart in België moeten bedingen, en er zich niet bij moeten neerleggen, dat

bijv. in de vaart van Brussel naar Leuven en Mechelen wel onderscheid naar de vlag wordt gemaakt.

Het kanaal Antwerpen-Moerdijk met zeer groote afmetingen ter *vervanging* van de natuurlijke verbinding van Antwerpen met den Rijn, is voor Nederland geheel onaannemelijk. Na alles wat reeds daaromtrent is gezegd is het overbodig, dit nogmaals aan te toonen.

Inderdaad, het ging bij de onderhandelingen niet om ‘een willekeurig do-ut-des-contract’ maar om een contract waarin wat de hoofdzaken betreft *alleen* Nederland geeft!

Mijn slotsom luidt dus:

De concessies door Nederland ten aanzien van de bevaarbare waterwegen gedaan, zijn allesbehalve te beschouwen als een voortbouwen op de grondbeginselen der Nederlandsche verplichtingen volgens het verdrag van 1839, *maar juist als een totaal afwijken daarvan, alleen ter voldoening aan overdreven desiderata van Belgie. Wel degelijk had dus hier, waar Nederland tegenover geheel nieuwe Belgische desiderata stond, sprake moeten zijn van een do-ut-des-contract, van eene behartiging van de wederzijdsche belangen (zie den considerans), niet slechts op zeer ondergeschikte punten, maar ten aanzien van de regeling in haar geheel. En deze is, juist omdat het do-ut-des beginsel werd losgelaten, uitgeloopen op een zoo goed als uitsluitend bevorderen van Belgische- en het zeer beslist schaden van Nederlandsche belangen*.

II.

De tweede grondstelling der M.v.A. luidt:

II. *Na de verwerping van de twee politieke Belgische desiderata zou het voor Nederland geen verstandige politiek zijn geweest ook tegenover de economische Belgische desiderata een negatief standpunt in te nemen*.

Voorop dient hier te worden gesteld, dat deze stelling in zooverre misleidend is, dat volgens haar degenen, die de in het Tractaat ingewilligde Belgische economische ‘desiderata’ met het oog op Nederland's vitale belangen onaannemelijk achten, zouden wenschen dat ‘Nederland zich *in Principeonwillig had betoond tot welwillend onderzoek van en*

overleg over de economische desiderata, *die aan de orde waren gesteld*.' (M.v.A. bldz. 3; ik curs.). Wie heeft zooiets ooit voorgestaan? Maar welwillend onderzoek en overleg zijn toch niet synoniem met aanvaarden van eischen, hoe onredelijk en hoe schadelijk voor ons land zij ook mogen zijn? Tegen de hier bedoelde voorstelling der M.v.A., waarop België zich bij de toepassing van het Tractaat zeer zeker zou beroepen, is een krachtig protest in Nederland's belang geboden.

De beide politieke Belgische 'desiderata', die door Nederland niet werden aanvaard, waren *a* die betreffende de annexatie van Nederlandsch territoir en *b* het aangaan door Nederland van militaire verplichtingen.

Het eerstbedoelde politieke Belgische desideratum was ongehoord. Geen Nederlandsch minister zou anders hebben kunnen doen dan het terstond onvoorwaardelijk afwijzen, ook al ware hierbij de krachtige steun van Engeland en de Vereenigde Staten niet van den aanvang af verzekerd geweest (zie mijn artikel in het Alg. Hbl. van 22 en 23 Augustus j.l.).

Het zich neerleggen door België bij het niet-ingaan op den annexatie-eisch zou dus in geen enkel opzicht gewicht in de schaal mogen hebben gelegd bij de onderhandelingen over de Belgische economische 'desiderata'.

Het door de mogendheden krachtig gesteunde Belgische desideratum betreffende het aangaan van eene militaire verbintenis, (dat ook nog in de officieuse besprekingen tusschen 1920 en 1924 door België werd gesteld, - zie M.v.A. bldz. 6) betrof eene aangelegenheid van politiek-militairen aard, waaromtrent een souvereine Staat vrijmachtig beslist. Over de vraag of de 'negatieve houding' door Nederland in dit opzicht aangenomen (zeer verzacht door de verklaring van onzen Minister aangaande het casus-belli-beginsel) van invloed moest zijn op de onderhandelingen over de economische aangelegenheden, valt te redeneeren. M.i. betreft het hier, twee ongelijksoortige zaken, n.l. die van politiekmilitairen en die van economischen aard, die streng moeten worden uiteen gehouden en dus onafhankelijk van elkander moeten worden beschouwd. Ik wil mij echter plaatsen op het in de M.v.A. ingenomen standpunt, en aannemen dat er tusschen de beide categorieën wèl verband moet worden

gelegd. Maar dàn ook moet men er zich voor hoeden om, zooals in de M.v.A. wordt gedaan, de quaestie alleen van het Belgische standpunt te beschouwen, door slechts dàt gedeelte van het politiek-militaire vraagstuk onder het oog te zien, waarop België zich zou kunnen beroepen om tegenprestaties van Nederland te eischen als eene vergoeding voor datgene waarbij België zich heeft neergelegd. Zij zegt (bldz. 3): 'Bij het opmaken van de balans en bij de beoordeeling van de uitkomst van de onderhandelingen zal evenwel dit resultaat' (geen militaire verbintenis) 'niet buiten rekening mogen worden gelaten.' Had de M.v.A. de politiek-militaire balans maar zuiver opgemaakt, dan zou hare beoordeeling van de uitkomst der onderhandelingen geheel anders hebben moeten luiden. Op het gebied der politiek-militaire aangelegenheden heeft juist Nederland zich veel grooter opofferingen getroost dan België, nl. door zich neder te leggen bij de opheffing van de gewaarborgde Belgische neutraliteit en van het Antwerpensche oorlogshavenverbod. Wanneer dus hier de rekening goed was opgemaakt zou België tegenover Nederland sterk in het debet staan en dus tot groote concessies op economisch gebied bereid hebben moeten zijn. Ook hier valt het in hooge mate te betreuren, dat in een Nederlandsch Staatsstuk zóó eenzijdig wordt geredeneerd, eene omstandigheid waaruit België tegenover ons steeds munt kan slaan.

Daarom is het noodig, dat met beslistheid wordt verklaard:

Ook de tweede grondstelling der M.v.A. is geheel onjuist. Indien de opofferingen van politiek-militairen aard, waarbij elk der beide partijen zich heeft neergelegd, zuiver tegenover elkander worden opgewogen, dan blijkt, dat de opofferingen die Nederland zich heeft laten welgevallen, veel grooter zijn dan die welke Belgie zich getroost. En zulks is nog van te meer beteekenis omdat de opofferingen van Nederland het gevolg zijn van de opheffing van een bestaanden toestand, terwijl die van Belgie alleen betrekking hebben op een desideratum van dit land, (militaire verbintenis van Nederland), waarvan de noodzakelijkheid der inwilliging door de ervaring, gedurende den wereldoorlog opgedaan, geenszins is bewezen.

Als derde grondstelling beweert de M.v.A.:

III. *Het afwijken van de concessies in* 1920 *gedaan, zou afbreuk doen aan de verheffing van het aanzien van ons land*.

Uit alles wat thans is gepubliceerd over den gang der onderhandelingen te Parijs in 1919-1920, kan de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de Nederlandsche gedelegeerden daar voor den Raad der overwinnaars stonden in eene positie die nauwelijks gunstiger kan worden geacht dan die van vertegenwoordigers van een overwonnen staat, dien men voorwaarden decreteert.

Het Belgische annexionisme was door Engeland den kop ingedrukt, omdat de verwezenlijking der Belgische annexionistische desideratie lijnrecht in strijd zou zijn geweest met de Britsche belangen. Maar om den veeleischenden Belgischen bondgenoot zooveel mogelijk tevreden te stellen, moest het ‘neutrale’ Nederland worden ‘geplukt.’ Moet dit uiterst kwetsend zijn voor ons nationaal gevoel, de toenmalige omstandigheden kunnen worden aangevoerd (en worden dan ook aangevoerd) als eene verontschuldiging voor het treurige resultaat, waartoe de toenmalige onderhandelingen met België hebben geleid. Maar gelukkig heeft het Nederlandsche volk, tengevolge van België's houding, den tijd gehad tot bezinning te komen en de vreesaanjaging niet meer als den allesoverheerschenden factor te beschouwen.

De M.v.A. wijst er reeds in den aanvang op, dat de herziening der verdragen van 1839 ‘na den oorlog aan de orde werd gesteld’. Voorzeker, die herziening werd aan de orde gesteld door het op Frankrijk steunende België bij de groote Mogendheden.... buiten Nederland om, en nog daarenboven onder een kortaf weigeren te voldoen aan Nederland's verzoek om aangaande den door België gedanen stap betreffende het Nederlandsch-Belgische verdrag, te worden ingelicht. Nederland moest maar rustig afwachten tot het voor de vierschaar zou worden gedaagd! Dit was eene handelwijze zóó krenkend voor ons land, dat Prof. Struycken gewaagde van den wrok, die daardoor bij het Nederlandsche volk moest worden gewekt, terwijl hij daaraan o.m. toevoegde: ‘Nederland zal zijne *concessies* altijd zien in een sfeer van *moreele chantage*’ (ik cursiveerde). Als men dit overweegt, wordt men wee van dat

eindeloos herhaalde refrein: ‘terwille van de vriendschap van België moeten wij ons al die opofferingen getroosten’. Laten wij het liever eerlijk erkennen, die opofferingen werden gedaan uit vrees, in een sfeer van moreele chantage! Op die wijze wordt echter geen vriendschap gekocht (vriendschap is niet te koop), maar hoogstens vijandschap afgekocht en daardoor geringschatting ingeoogst, terwijl zoodoende de noodzakelijke grondslagen voor een bestendige vreedzame verhouding tusschen twee volken worden ondermijnd. ‘Met het oog op de toekomstige verhouding tusschen de beide Staten’ zou het hebben getuigd van ‘een vooruitziende politiek’ indien men hieraan, ten minste bij de hernieuwde onderhandelingen met België, indachtig ware geweest.

Onder de aangegeven omstandigheden werd in 1920 met België over de geheele linie ‘overeenstemming’ bereikt, behalve omtrent de Wielingenkwestie. Tengevolge van deze kwestie, die België de onderhandelingen deed afbreken, werd Nederland uit de intimidatie-sfeer verlost en herkreeg zijne vrijheid van handelen. Minister Van Karnebeek heeft intusschen van die herkregen vrijheid geen gebruik gemaakt. In de M.v.A. (bldz. 7) verdedigt hij dit aldus: ‘De regeering heeft zich niet gesteld op dit standpunt (n.l. van hen die op eene wijziging in de afgedwongen concessies hadden gehoopt) ‘geleid door de overtuiging, dat dit niet het juiste antwoord zou zijn geweest op de *bereidwilligheid*’ (alle cursiveeringen zijn van mij) ‘van België zich tenslotte bij de aanvankelijk afgewezen uitkomst der herziening *neer te leggen* en tot Nederland *toenadering te zoeken*’. Ook deze zin is kenschetsend voor den geest dien de M.v.A. ademt. België ‘bereidwillig’ om, na zijn bruusk afbreken der onderhandelingen, zich ‘neer te leggen’ bij de uitkomst der herziening, een uitkomst voor België zóó gunstig, dat Minister van Karnebeek zelf op 3 Juni 1920 in de Tweede Kamer getuigde: ‘Aan Nederland wordt door die herziening geen voordeel geboden’[9] (wij kunnen er bijvoegen: maar wèl zeer groote nadeelen). Volgens de aangehaalde woorden der M.v.A. zou Nederland België nog dankbaar moeten zijn voor zijne bereidwilligheid om zich ‘neer te leggen’ bij de Nederlandsche groote concessies!

De M.v.A. gaat voort: ‘Het zou met de consequentie en

de betrouwbaarheid die de Nederlandsche internationale politiek kenmerken.... niet hebben gestrookt, wanneer wij van houding waren veranderd op het oogenblik, dat aan het geding eindelijk een einde scheen te komen.'

Maar aan een belangrijk geding was geen einde gekomen, namelijk dat over de souvereiniteit op de Wielingen. Zelfs het inroepen van een scheidsrechterlijke uitspraak in dat geding heeft België geweigerd. België heeft echter wel de Belgische beloodsing in de Wielingen bij de vaart naar Belgische havens (en dus practisch ook zoo goed als geheel bij de vaart vanuit Belgische havens) weten te krijgen. De M.v.A. (bldz. 6) wijst er o.m. op, dat België zich er in Augustus 1924 toe 'bereid' verklaarde 'de Wielingenquaestie te laten rusten.' Dit kan toch bezwaarlijk als eene Belgische bereidwilligheid tegenover Nederland worden voorgesteld omdat juist Nederland eene oplossing dier quaestie, desnoods door arbitrage, had voorgestaan. België kan zich bij deze zijne 'bereidwilligheid' om het geding over de Wielingen niet op te lossen, gerust 'neerleggen'. Aan het geding zal nu ongetwijfeld een einde komen, zoodra de practische beteekenis er van in een accuut stadium treedt, en dan in den door België begeerden zin.... tenzij Nederland er alsdan een oorlog voor over heeft om te trachten eene oplossing van het geding volgens Nederland's wensch te forceeren. En doet het zulks niet, dan zal het daardoor bewijzen, dat de hierna vermelde woorden van den heer Van Karnebeek (Hand. 2 k. 3 Juni 1920, blz. 2539), toen deze gewaagde van Nederland's historische rechten niets waren dan een ijdele klank. De hierbedoelde woorden toch luiden: 'Wie in dit verband van de Wielingen spreekt, spreekt van de Schelde, wie van de Schelde spreekt, spreekt van Vlaanderen, wie van Vlaanderen spreekt, spreekt van Zeeland, en wie van Zeeland spreekt, spreekt van Nederland.'

Het niet-beëindigen van het Wielingen-geding is voor Nederland veel ongunstiger dan voor België, dat zich de gedurende den oorlog opgedane ervaring met betrekking tot de Wielingen zal ten nutte maken, zoodra de omstandigheden dit vereischen.

Degenen, die de verwerping van het Tractaat voorstaan,

doen dit niet alleen, en zelfs niet in de eerste plaats, terwille van onze bedreigde materieele levensbelangen maar bovenal om de belangen van moreelen aard die er door worden aangetast. De M.v.A. wil het daarentegen doen voorkomen alsof de aanneming van het Tractaat bevorderlijk zou zijn aan de verheffing van het aanzien van ons land, en dus omgekeerd een verwerping dit aanzien zou doen verminderen! Dat betrouwbaarheid in zijne internationale politiek het aanzien van een volk verhoogt, het spreekt vanzelf. Heeft een volk eenmaal eene verbintenis aangegaan, dan is het door de overeenkomst gebonden. Maar zoover zijn wij gelukkig nog niet met dit Tractaat. Wanneer de Minister dan ook zegt, dat het niet zou hebben gestrookt met de consequentie en de betrouwbaarheid die de Nederlandsche internationale politiek kenmerken, wanneer *wij* in 1924 van houding waren veranderd ten opzichte van het Tractaat, dan kan hij met dit 'wij' alleen zich zelf en niet het Nederlandsche volk hebben bedoeld. Struycken had er al in 1921 op gewezen, dat als België nu niet eindelijk de reeds zoolang toegestoken hand wilde grijpen (ik herhaal: dit werd gezegd in 1921), het Nederlandsche volk zou 'eischen dat ze wordt teruggetrokken.' Het Nederlandsche volk had tenminste het recht te verwachten, dat in 1924-1925 de onderhandelingen, die *door Belgie* waren afgebroken en *op België's verzoek* weder waren begonnen, op geheel anderen grondslag waren hervat, en het was zeer zeker uitermate *verrast* toen het bemerkte, dat dit niet het geval was geweest. Heeft de Minister in de officieuse besprekingen tusschen 1920 en 1924 beloften afgelegd, dan is dit eene zaak waarvoor het Nederlandsche volk allerminst aansprakelijk kan worden gesteld. België weet evengoed als een ieder, dat bij de Nederlandsche volksvertegenwoordiging, nu de belangen van ons volk op het spel staan, de beslissing berust, evenals dit ook het geval is met de Belgische volksvertegenwoordiging nopens de belangen van het Belgische volk. De verwerping van het met Frankrijk gesloten handelsverdrag bewijst, dat het Belgische volk zelfstandig voor zijne belangen wil waken. Wij moeten dit ons door België zelf gegeven voorbeeld navolgen.

Met de betrouwbaarheid van Nederland heeft dus eene

verwerping van het Tractaat niets uit te staan. De bewering van de M.v.A., waaruit moet worden afgeleid, dat eene aanneming van het Tractaat het aanzien van ons land zou verhoogen, is aan zeer gegronden twijfel onderhevig.

O zeker, het is te voorzien, dat, bij aanneming van het Tractaat, waarvan de daarin vervatte, altijd door gehandhaafde Nederlandsche concessies, onder sterken druk werden gedaan eene met kwalijk verborgen geringschatting gegeven tevredenheidsbetuiging der betrokken partijen over onze 'meegaandheid', ons deel zal zijn. Maar zulk uiterlijk betoon van voldaanheid over Nederland's afgedwongen inschikkelijkheid, ware voor ons land allesbehalve eervol.[10)].

En de M.v.A. maakt deze zaak nog bedenkelijker door het op meer dan eene plaats bezigen van het argument der vrees. Zoo lezen wij op bldz. 34: '(er) moge tegen heropening van het geding' (door eene verwerping van het Tractaat) 'met het oog op de mogelijkheid van nieuwe verwikkelingen worden gewaarschuwd'. Hierna zal ik uiteenzetten waarom naar mijne meening geene voor Nederland ernstige verwikkelingen behoeven te worden gevreesd wanneer onze volksvertegenwoordiging gebruik maakt van haar recht van Veto, een voorbehoud, dat onze Minister *moet* hebben gemaakt bij het doen van zijne belofte. Maar in elk geval is het zeker, dat ons volk niet voor de mogelijkheid van verwikkelingen mag terugdeinzen door de aanvaarding van eene ons afgedwongen overeenkomst ten aanzien waarvan het Nederlandsche volk nog geheel vrij staat. Eene overeenkomst die daarenboven zelf de kiemen van hoogst ernstige verwikkelingen bevat. Consequentie in kleinmoedigheid kan nimmer het aanzien van een volk verhoogen, ook al qualificeert men zelf deze consequentie als verstandige politiek. Den machtigen internationaal-staatkundigen invloed, dien ons land in de 17e eeuw heeft uitgeoefend, wenscht het Nederlandsche volk niet meer terug; de internationale verhoudingen zijn daartoe te zeer gewijzigd. Maar het Nederlandsche volk wil niet, dat de in zijn naam gevoerde buitenlandsche politiek van z.g. 'zelfstandige afzijdigheid' zou ontaarden in een door vrees beheerschte 'afzijdigheid' in de behartiging zijner levensbelangen.

Indien wij alles overdenken wat hier is uiteengezet omtrent de omstandigheden, waaronder het Tractaat is tot stand gekomen, en de voor Nederland nadeelige bepalingen die daarvan het gevolg zijn geweest, kan onze slotsom niet anders luiden dan:

Door de aanneming van het Tractaat zou Nederland's aanzien een gevoeligen slag krijgen. In weerwil van mogelijke uiterlijke loftuitingen van de zijde dergenen, die hunne voorloopige aspiraties vervuld zien, als eerste etappe op een veel verder gaanden weg, alsmede van de zijde dergenen, die op onze kosten van onmiddellijke diplomatieke moeilijkheden zijn ontheven, zou in de kabinetten der diplomatie van de gebleken vatbaarheid voor intimidatie bij ons volk, nota worden genomen, waardoor voor Nederland een terugkeer op den weg van zelfbewustheid uiterst moeilijk zou zijn geworden.

Het Belgische volk moet leeren inzien, dat het Nederlandsche volk niets liever begeert dan een op gezonden grondslag gevestigde samenwerking tusschen beide landen. Maar het moet begrijpen, dat de vurige begeerte tot toenadering waarvan Vandervelde onlangs gewaagde, niet voor vervulling vatbaar is indien de herziening van de ‘Grondwet van 1839’, die de basis vormt van de onderlinge verhouding der beide volken, zou geschieden op de wijze als in het Tractaat van 3 April 1925 is aangegeven. En mocht het dit niet inzien dan mag dit voor het Nederlandsche volk toch allerminst eene aanleiding zijn om zijn vitale belangen aan zulk eene onredelijkheid op te offeren.

Men heeft ook in Nederland den mond vol over den ‘geest van Locarno’, die getuigt van de veldwinnende vredesidee.

Maar boven Locarno staat Genève. De Volkenbond moge nog geenszins beantwoorden aan het vredesideaal dat bij zijne stichting was in het oog gevat, als eene nulliteit mag hij toch niet worden beschouwd. En dit zou het geval zijn indien men onderstelde, dat hij, na de verwerping door onze volksvertegenwoordiging van een Tractaat waaronder door Nederland een vi coactus zou dienen te worden gesteld, zou dulden dat het Nederlandsch-Belgische probleem anders dan op vreedzame wijze zou worden opgelost.

Welke bezwaren overigens aan eene rechtvaardige oplossing van dit probleem verbonden worden geacht, het Nederlandsche volk zij er van overtuigd, dat eene verwerping van *zulk* een Tractaat het aanzien van ons land zal verheffen, ook in de oogen van hen, die de vervulling hunner, buitensporige, aspiraties door de verwerping zullen zien verijdeld.

Fais ce que dois, advienne que pourra.

H.L. VAN OORDT.[11)]

Eindnoten:

1) Om den lezer te doen zien, dat de door mij aangegeven stellingen, inderdaad in de Memorie van Antwoord voorkomen, worden hieronder de passages uit die memorie wedergegeven, waarin die stellingen zijn vervat:
I. 'De leden, die aan hunne teleurstelling uitdrukking geven, zien, naar het voorkomt, voorbij, dat het bij de onderhandelingen niet ging om een willekeurig do-ut-des-contract, ter hand genomen door België en Nederland tot regeling over en weer van wederzijdsche belangen, en waarvan de inhoud inderdaad naar de onderlinge verhouding der wederzijdsche praestaties zou mogen worden afgemeten, maar om een concreet, in zich zelf bepaald, internationaal vraagstuk, het probleem van België, dat in 1839 in een drietal verdragen internationaal geregeld was, van welke de herziening na afloop van den oorlog aan de orde werd gesteld.' (bldz. 1). 'Terwijl toch in de politieke quaestie Nederland geen verplichtingen had en vrijstond, waren in de verdragen van 1839, in verband met de omstandigheid, dat de verbindingen van België met de zee, met den Rijn en met het Duitsche achterland over Nederlandsch gebied zouden loopen, speciale voorzieningen getroffen in het economisch belang van België, welke samenwerking tusschen de beide landen onderstelden en waaraan België zekere rechten kon ontleenen'. (bldz. 3).
II. De M.v.A. wijst er op, dat overwegingen nopens de staatkundige veiligheid van België en den algemeenen vrede er toe leidden, dat België wijziging in de gebiedsindeeling tusschen beide landen begeerde. Doch zij voegt daaraan toe: 'gelijk bekend (werd) dezerzijds iedere territoriale oplossing ten koste van Nederland nadrukkelijk afgewezen.' Tevens wijst de M.v.A. op de omstandigheid, dat Nederland evenmin wilde treden in 'deelneming aan oplossingen der veiligheidsquaestie, waardoor Nederland militair gebonden zou worden.' En dan laat zij volgen: 'Het negatieve standpunt, dat door Nederland, met eerbiediging van de bezorgdheid van België voor zijn politieke belangen en van de opvatting der Mogendheden nopens de eischen van den algemeenen vrede met betrekking tot het Belgisch statuut werd ingenomen en vastgehouden, droeg er natuurlijk niet toe bij de positie in het geding gemakkelijker te maken.... Bij het opmaken van de balans en bij de beoordeeling van de uitkomst van de onderhandelingen zal evenwel dit resultaat niet buiten beschouwing mogen worden gelaten... Intusschen lag het voor de hand, dat, waar ter conferentie op het hoofdpunt medewerking moest worden geweigerd, het in de gegeven omstandigheden geen verstandige politiek noch in het algemeen, noch met het oog op de verhouding tot België zou zijn geweest, wanneer Nederland zich in principe onwillig had betoond tot welwillend onderzoek van en overleg over de economische desiderata, die aan de orde werden gesteld, en ook tot die punten zijn negatieve houding had uitgestrekt'. (bldz. 2 en 3).
III. 'Het zou met de consequentie en de betrouwbaarheid, die de Nederlandsche internationale politiek kenmerken en die in de na-oorlogjaren aan de verheffing van het aanzien van ons land ten goede zijn gekomen, niet hebben gestrookt, wanneer wij van houding waren veranderd op het oogenblik, dat aan het geding eindelijk een einde scheen te komen.' (bldz. 7).
2) De Louter 'Het Stellig Volkenrecht' I, bldz. 435.

3) Er wordt alleen gebaggerd boven Terneuzen. Mocht te eeniger tijd ook beneden Terneuzen moeten worden gebaggerd, dan zou de verdeeling der kosten dáárvoor over Nederland en België dienen te geschieden in verhouding van de tonnenmaat der zeeschepen, die naar en van Terneuzen - en van die der zeeschepen die naar en van Antwerpen en Gent varen.
4) De voor België zeer voordeelige afkoop van den Scheldetol in 1863 heeft met deze kwestie niets uit te staan, aangezien de Scheldetol slechts een onderdeel vormde van de voor België op zich zelf reeds uiterst gunstige financiëele eindregeling (1839, 1842) van de verdeeling der gezamenlijke schuld. Dit karakter van den Scheldetol en de omstandigheid, dat hij niets te maken had met de vrije handelsvaart, op de Schelde, is overigens in 1839 door de Mogenheden uitdrukkelijk erkend.
6) De M.v.A. stelt *f* 0.25 per M^3. en dus het maximum door Nederland te betalen in 20 jaar op *f* 3¾ millioen (ruim *f* 187.000. - per jaar). Maar het is geenszins buitengesloten, dat de Commissie van Beheer zal vorderen, (met het oog op de zeer hooge eischen, gesteld aan de verbetering van het vaarwater), dat de baggerspecie niet langer (zooals in de laatste jaren door België is gedaan) in diepe zijgeulen wordt gestort. Dan moet de baggerspecie òf naar de z.g. loswallen worden vervoerd òf geheel naar buiten worden gebracht. En dáárdoor zullen de kosten per M^3. aanzienlijk hooger worden dan *f* 0.25. België heeft veel uitgebaggerd zand naar Antwerpen vervoerd voor ophooging van terreinen. Als het dit in de toekomst kan gebruiken, zal het Nederland wellicht 'aanbieden' het gebaggerde zand naar Antwerpen te brengen tegen vergoeding van de meerdere kosten die dit voor ons medebrengt. Vergt de Commissie van Beheer, dat de baggerspecies wordt weggevoerd, dan kon dit meerdere weleens negatief zijn. In elk geval zou België zoodoende op zeer voordeelige wijze aan zand komen voor de gewenschte terreinophooging, en wel van zand door ons en op onze kosten geheel ten voordeele van België uitgebaggerd.
   De som van *f* 100.000 per jaar, die in de M.v.A. (bldz. 8) voor bagger- werken wordt genoemd (met een slag om den arm!), zal dus vermoedelijk belangrijk worden overschreden. In elk geval verplicht Nederland zich voor veel meer; de mogelijkheid, dat het dubbele zal worden overschreden, is blijkens het voorafgaande geenszins buitengesloten.
   Hierbij moet nog worden bedacht, dat de financieële eindregeling in 1839 voor België zeer gunstig was. Na zich in 1831 te hebben verbonden als aandeel in de gezamenlijke schuld jaarlijks 8,4 mill. gld. aan Nederland te zullen betalen, wilde het in 1839 zich tot niet meer verplichten dan 5 mill. gld. 's jaars onder kwijtschelding van de onbetaalde jaarl. bijdragen. (minstens 50 mill. gld. zonder de intresten!) Daarenboven wilde België afschaffing van den Scheldetol, doch de mogendheden achtten dit 'desideratum' niet voor inwilliging vatbaar, omdat de tol een onderdeel vormde van de voor België zeer gunstig financiëele eindregeling. In 1863 werd die tol door België op zeer voordeeligen grondslag afgekocht. (Guillaume berekent, dat, ware hij niet afgekocht, België reeds in de jaren 1863-1890 gemiddeld 3 mill. gld. per jaar zou hebben moeten betalen, inplaats van ± ½ mill per jaar, nl. de rente van 13 mill. gld.). Van deze aanzienlijke vermindering der geldelijke verplichtingen tegenover Nederland, die door België in 1831 waren aanvaard, wordt thans door België begrijpelijkerwijze geen gewag gemaakt, nu het tracht zooveel mogelijk financiëele verplichtingen aan Nederland op te leggen voor werken of werkzaamheden die dienen om België te bevoordeelen, en die Nederland zullen benadeelen.
7) Art. II, 4e al.; Art. IV par. 8; id. par. 12; id. par. 17; Art VI par. 5; id. par. 6; Art. VII par 1; id. par. 3; id. par. 5.
8) In zijne Mémoires schetst Poincaré ('Au service de la France' I, pag. 231) de Fransch-Belgische betrekkingen als volgt: 'Depuis la guerre, la communauté de la souffrance a noué entre la Belgique et nous des liens indissolubles'. Deze woorden getuigen ontegenzeggelijk van ridderlijkheid. Maar die ridderlijkheid welke het Fransche volk kenmerkt zal dit volk voor onze rechten een open oog doen hebben, zoodra het van het overdrevene der Belgische 'desiderata' zal zijn overtuigd.
9) Erkende de Minister hier niet zelf, dat de later door hem uit het Tractaat opgediepte problematieke of bijkomstige voordeelen voor Nederland zóó onbeduidend zijn, dat zij, in vergelijking met die welke aan België werden verleend, als een quantité négligeable moeten worden beschouwd?
10) Het is hiermede gesteld als met die 'ontijdige' overgaven van vestingen waarvan de krijgsgeschiedenis gewaagt, waarbij door den aanvaller eerbetoon werd aangeboden als lokaas voor een wankelmoedigen verdediger, welk eerbetoon echter de minachting niet kon uitroeien, die zijn gedrag alom moest wekken. Aan eerbetoon na de overgave moet alleen dàn waarde worden gehecht als het inderdaad door den aanvaller als zoodanig is bedoeld.
11) Kortheidshalve blijven hier de 'concessies' betreffende bijkomstige zaken onbesproken.

Bibliographie.

‘Earlham’, door Percy Lubbock, uitg. Jonathan Cape, Londen.

Herfstig van sfeer is Percy Lubbock's boek. Onder het rustig licht der aandacht lijkt voorbij geluk niet vèr en nog bereikbaar, waar de kinderverrukkingen van weleer, blij en helder van gene verre zijde overklinken tot de stilte van het ingekeerd gemoed. Deze rijkdom van herinneringen aan het landgoed van zijn grootouders vormen geen afgerond verhaal, het hart gedenkt wat het lang geleden heeft liefgehad, in het groote oude huis onder het zwaar geboomte. Hetzelfde vredig licht waaronder gelukkige kinderoogen deze werkelijkheid voorheen ontwaarden, omgeeft ook het beeld dat herinnering zich nu schiep, doch het besef dat het hier opnieuw-doorleefde en innig-herdachte, onherroepelijk vóórbij is, kleurt de schaduwen om menschen en dingen toch voller en dieper.

Zoo Percy Lubbock schilder ware, dan zou hij zeker een sober en sterk portretschilder zijn en een zeer zuiver stillevenschilder bovendien, want zijn hart dat vrij van moedwil en opzet is, draagt hij dicht onder de oogen; zijn aanschouwen is aanvaarden, en nergens verscheurt hij - zelf vervuld of op zoek naar zich zelf - de eigen sfeer die mensch en ding omgeeft. Hun zelfstandig-zijn laat hij onaangetast, zij worden daardoor ook nooit tot figuranten of tot requisieten van een literair bedrijf. Zijn liefde houdt afstand, en zij kent schroom. Dicht drukt hij het gelaat tegen den glaswand die de tijd tusschen het verleden en het heden schoof, maar alles wat zijn hart zocht, trekt achter die doorzichtige scheiding voorbij, en wordt nagestaard door oogen die in de aandacht hun diepste bevrediging vinden. Door de sobere schikking zijner woorden en de onoverdrevenheid zijner gevoelens ontstaan telkens innerlijke stilten, waar binnen de kinderlijke verwondering en de kinderlijke aandacht hand in hand, voor het wonder blijven staan dat zij argeloos ervaren en ontdekken.

De bouwstoffen voor een verhaal, zelfs voor een reeks verhalen liggen in deze herinneringen besloten, maar misschien dat ook hier de golvende halmen schooner zijn dan het gebakken brood.

Al vormen deze herinneringen zich niet tot verhaal, toch groepeeren zij zich om een middelpunt, want tot het lieflijk beeld der grootmoeder keeren telkens de gedachten terug, als bijen tot den korf, zoodra zij zwaar van honing zijn.

De grootmoeder bindt de geslachten van hen die het ruime grasveld voor het oude huis eenmaal bevolkten en het één voor één verlieten, met

de jongere geslachten die er eerst wankel en later woelig op speelden en er bezit van namen. Zij was een halve eeuw lang de lieve de bedrijvige en alles verzorgende in het groote huis, het was ‘The living light of her spirit’ die het leven daar diep en glanzend maakte.

Aan de grootmoeder meer nog wellicht dan aan het talent van den schrijver, danken wij dit innig boek: ‘The stir of her emotion was in the soft touch of her hand as it rested upon the child's hand in her lap.’

Het was dit kinderhandje dat later deze herinneringen zou neerschrijven.

De sfeer van dit boek, ik herhaal het, is herfstig en bladstil, heel het verleden ziet de schrijver zooals hij het oude landhuis ziet in den laten avond ‘and the lights, the lights in some of the open windows - not brilliant at all in those candle-lit days, not striking out in to the darkness, but lurking shyly within, gently and secretly glowing in a few of the rooms. Quietly guarded, mysteriously withdrawn they seem, these signs of life, they reveal nothing, they only hint and lurk and suggest, holding the gaze of an onlooker. A shadow passes, a light is quenched - to steal forth again in a moment elsewhere, in the next room - and still it moves on, the shadow follows, intensely silent and strange.’

Ik weet niet of de strenge Petrussen die de litaraire hemelpoort bewaken, dit ingetogen, droomerig en in zich zelf gekeerd boekje zullen toelaten tot het rijk der uitverkorenen.

Ik vrees dat de kleedij niet in alle opzichten voldoet aan de allerlaatste eischen.

Mocht het buitengesloten worden, dan zou mij dit, eerlijk gezegd, voor den hemel het meest spijten. Maar hoe ook, wanneer ik in een zijzak nog maar één plaatsje over heb, zal ik, dit weet ik zeker, dit boekje mede nemen wanneer ik zelf op weg ga naar het paradijs.

Want het moet goed zijn zich daar den ontroerenden tijd te herinneren toen wij, als kinderen op aarde voor het eerst beseften, dat zonder de liefde die ons toestroomde en die stroomde van ons uit, de wereld niet zoo schoon en heerlijk zou zijn, als wij haar zagen.

R.N.R.H.

Hugo Verriest, Keurbladen (Standaard.) - Dr. F. de Pillecijn, Hugo Verriest (Lannoo, Thielt.)

Deze zomer staat in het teeken van Pastoor Hugo Verriest. *Keurbladen* uit zijn werk werden uitgegeven door de Standaard; Dr. de Pillecijn schreef een bezielde biographie; van Mr. J. Muls is een opstel verschenen over den grooten Vlaming; een gedenkteeken werd onthuld te Ingoyghem waar duizenden Vlaamsche koppen den eed van trouw aan Vlaanderen zwoeren op het graf van den apostel van de Vlaamsche herwording. Allemaal teekenen van het krachtig bewustzijn van Hugo Verriest's hooge beteekenis, en - zij het ook posthume - bevestigingen van de hulde hem reeds in 1913 gebracht. Eén zulke figuur in een gemeenschap, en het geloof aan het bestaan en de echtheid van haar beschaving is gevestigd. Dichter was hij in verzen en in proza, redenaar in proza van de edelste dichterlijkheid, catholiek pastoor op een Vlaamsch dorpken en

vrije priester van schoonheidsideaal in geheel Vlaanderen, propagandist in een verheven zin,

vóór-werker, wakker-schudder, en symbool van de herwordende levenskracht in Vlaanderen. Door de natuur was hij bedeeld met benijdenswaardige deugden en voorrechten. Een zuiver gemoed, een medelijdend hart, een schoone gezondheid, verstandige oogen, een overtuigende stem, een profiel om uit te snijden - hij had van alles om in stilte en in 't openbaar een schoone zaak te dienen en de harten der menschen te winnen. Wat een verzoenende menschenvriend! Hij heeft het geheim gekend om de menschen nader tot elkaar te brengen, daarvan getuigen de eerbiedige liefde en de bewondering van vrijdenkenden en catholieken, en, tot spijt van belanghebbende twiststokers, heeft hij door het prestige van zijn woord niet weinig bijgedragen tot het aanhalen van den band van sympathie tusschen Hollanders en Vlamingen. Een figuur gelijk een boom.

In de *Keurbladen* is het beste verzameld van zijn schriftuur: gedichten waaronder de ‘Avondstilte’ waarin de ziel en wereld ruischen als eenzelfde ‘sferenzang’, beschrijvingen van het Vlaamsche land waar hij twee en tachtig jaar geleefd heeft, gebeden, geschreven, gesproken, geleden, gestreden, gewandeld en zijn medemenschen opgebeurd en in gloed gezet; portretten van zijn vrienden, fragmenten uit zijn *Twintig Vlaamsche Koppen* die niet verbleken naast de *Köpfe* van Harden en de portretten van Suarès; critiek waarin stelselvastheid spreekt en vooral - redevoeringen. Als wij die herlezen dan is het alsof wij hem nog hooren. Toch zijn ze maar een weerklank, deze reden zorgvuldig opgeteekend na (misschien vóór) zijn improvisaties. De tekst geeft nog de illusie van zijn manier van spreken. Graag maakte hij gebruik van herhalingen, altijd maar hamerend op denzelfden spijker; slag op slag sprak hij eender gebouwde zinnen om zijn logica bij anderen in te timmeren; op de natuurlijkste wijze bereikte hij effecten die gij moet gaan zoeken bij de groote redenaars, bij Bossuet, bij de Antieken. Wij hoorden hem voor het laatst in 't openbaar kort voor den oorlog. Hij betooverde zijn luisteraars. En door den indruk dien hij maakte op een grootstadsch publiek van vele markten thuis, konden wij ons voorstellen hoe hij bezit moet genomen hebben van de Vlaamsche studentjes die hij beheerschte met al de registers van zijn welsprekendheid. De Vlaamsche catholieke studentenbeweging heeft hij in het leven geroepen toen er werkelijk groote behoefte was in de catholieke onderwijsgestichten aan een die zich durfde verzetten tegen den Franschen geest. Daar is de invloed van Hugo Verriest onberekenbaar geworden, ja hij straalt zelfs tot in Brabant, Antwerpen en Limburg omdat Verriest te breed en te doorziende was om den kamp te beperken tot West-Vlaanderen, - hij schreef het reeds in 1877. ‘Het Schoone Leven heeft hij ons geleerd, zegt Vermeylen, door ons nader tot zijn meester Guido Gezelle te brengen.’ Wat zou er een mooie parallel te trekken zijn tusschen den Meester en zijn apostel. Hun portretten spreken als een boekdeel. Denkt aan den goeïgen kop van den stillen Gezelle, den zwijger, den grooten Eenzame, den peinzer in zichzelf gekeerd. Beziet het strijdlustig portret van ‘Verriest op wandel’ in het boek van Dr. de Pillecijn: Verriest met zijnen tikkenhaan en zijnen paraplu, den blik van een veldheer, en over 't geheel een tikje coquetterie zoo vreemd aan den Andere. Hij was een strijder, en de levensbeschrijving die voor ons ligt vertelt op elke bladzij van zijn buitengewonen polemischen geest. Wij gelooven het graag dat de geestelijke overheden vaak geen raad wisten met zoo'n apostel. Kon men van zulk een soldaten-natuur verwachten dat hij zou zijn perinde ac cadaver? Met begeestering spreekt zijn biograaf van zijn schoone leven

en men voelt bij elken regel den eerbied groeien voor een bestaan zoo geheel gaaf gegeven aan den strijd voor zijn ideaal. De heer de Pillecijn heeft geen andere bedoeling gehad dan dat leven te beschrijven, en beschikkende over veel documenten, is hij er in geslaagd een tafereel te maken van een groot stuk cultuurleven in Vlaanderen. Een boek dat de beweeglijkheid heeft van het leven. Het zou nochtans kunnen gebeuren dat het de jongeren van heden en morgen overtuigt dat Verriest *de* apostel bij uitnemendheid geweest is van het behoud, de verdediging en de uitdieping van Vlaamsche cultuur en taal volgens eigen aard en eigen wezen. En zij zullen in die overtuiging nog meer gesterkt worden door het gezag van Vermeylen die Verriest voorstelt als het beeld van het Schoone Leven in Vlaanderen. Dat Verriest een onaantastbaar groote figuur is geweest in onzen taalstrijd, die de schitterendste deugden in de hoogste potentie vereenigde, daar zal zelfs geen Franskiljon durven aan twijfelen. Maar hij is één kampioen geweest in 't groote Vlaamsche gelid. Er is in de tweede helft der verleden eeuw enorm gewerkt in het Vlaamsche land. Veel namen zijn ons niet minder lief dan die van Verriest al hebben zij niet alle zulk een herinnering nagelaten van innemendheid en bekoring, van ‘sterke gratie der natuur’. Maar hun werk, maar hun vastheid van Vlaamsche beginselen, maar hun leven dat met evenveel onbaatzuchtigheid gegeven werd aan den nood der Vlamingen? De historie is daar. Er zijn mannen geweest - om maar een greep te doen in de massa - zooals Max Rooses, Julius Sabbe, Vuylsteke, Hoste, stoere kerels, lang niet zoo ‘zoetgevooisd’ als Verriest, die geen tijd hadden om zich druk te maken over het Schoone Leven, daar zij hun handen vol genoeg hadden met het leven tout court, maar die ontzaglijk veel gedaan hebben om de taal van Vlaanderen als middel van hooger leven te doen erkennen. Voorzeker heeft Verriest, al droeg hij ze misschien niet in zijn hart, ze hoog gewaardeerd, want hij was rechtvaardig. Een Jan van Ryswyck, evenals Verriest een der zeldzame dragers van Vlaamsche distinctie, heeft het schoonste Vlaamsch luide gesproken in de Kamer, in redevoeringen en voordrachten doortrokken van het edelste idealisme, en de dooden rijden niet zóo snel of de bijval dien hij als Vlaamsch redenaar gekend heeft in Holland ligt nog in veler geheugen. En denkt men nog wel eens aan Pol de Mont? Het lijkt mij de moeite waard om ons nu en dan onze schuld tegenover hem te herinneren en te overwegen dat ook zijn heel leven het rantsoen geweest is van de heropbeuring van ons cultureel bestaan. Zijn sierlijke zonnige verzen, zijn honderden voordrachten, zijn boekdeelen studies over Vlaamsche kunstenaars, zijn essays over taalen volkskunde, - ziedaar een groot Vlaamsch monument; en al mogen velen aan deszelfs barokke krullen en versierselen de zuivere gothische kerk van Verriest verkiezen, - een monument blijft het. Het *Willems-fonds* heeft mooie dagen gekend en er is daar met niet minder geestdrift, eerlijkheid en liefde voor onze taalrechten gestreden als in het *Davidsfonds*. En terwijl er zooveel roering was in de West-Vlaamsche colleges tegen Franschgezinde bisschoppen werd er door de Vlaamsche studenten der athenea gestreefd naar ontwikkeling van taal en letterkunde, al was die wereld niet omhangen met het romantisch waas der Blauwvoeterie. Het voorlaatste boek van Baekelmans, *De mannen van Elck wat wils*, bevat menige episode van de cultuurgeschiedenis onzer jeugd.

Dit zij gezegd - ik leg er nadruk op - zonder maar in het minst iets te willen afdoen van de glorie van Hugo Verriest, die zelf de eerste zou geweest zijn om de eer, Vlaanderen te hebben heropgebeurd, met anders-

denkenden te deelen. Het boek van Dr. de Pillecijn en de voorrede van Vermeylen tot de *Keurbladen* hebben ons die overwegingen ingegeven. Aan beiden onzen dank.

A. CORNETTE.

Opstellen van I.J. de Bussy, in leven Hoogleeraar te Amsterdam, ingeleid en bewerkt door Dr. N. Westendorp Boerma (361 p.). Uitgave van J.H. de Bussy, Amsterdam, 1926.

Wanneer men zijn 'Tiental Preeken' buiten beschouwing laat, heeft geen geschrift van Prof. de Bussy meer invloed geoefend, zooveel lezers althans tot zich getrokken, als zijn 'Ethisch Idealisme'. Dit geesteskind echter is reeds spoedig door zijn vader verloochend, terwijl de latere en laatste geschriften er niet altijd toe hebben bijgedragen den naam van de Bussy als zedekundig schrijver te vestigen. Integendeel, menigeen is zonder twijfel afgeschrikt door de formalistische wijze, waarop de Bussy tot de zedekundige wetenschap inleidde. Scherp was hij in woordonderscheidingen: heeft hij het niet zelf gezegd, dat de ethiek voor de helft een woordenquaestie is, en schijnt zijne 'Inleiding tot de Zedekunde' soms niet een geslaagde poging om deze bewering wààr te maken? Schreef Prof. la Saussaye op de eerste bladzijde van zijn boek 'het Christelijk Leven', dat het meer verwarring dan orde sticht, wanneer men tracht het onderscheid tusschen ethiek, moraal, zede(n)leer of zedekunde streng door te voeren, en dat men veilig moreel, ethisch en zedelijk dooreen gebruiken kan, de Bussy heeft herhaaldelijk aangetoond, hoe juist dit losse willekeurige woordgebruik de wetenschappelijke redeneering bederft en vervalscht, en het is nauwelijks noodig te zeggen bij wien van de twee auteurs de grootere wetenschappelijke ernst aanwezig is. De Bussy was er van overtuigd, dat de taal vooral de zedekundige wetenschap geen goed hart toedraagt en werd niet moede er op te wijzen, hoe de zedelijke beoordeeling van een eigenschap dikwijls met de aanwijzing dier eigenschap samen valt, waardoor de illusie ontstaat, alsof met de zedelijke beoordeeling iets omtrent het object dier beoordeeling werd gezegd. Ook met de gewone terminologie, die van 'het zedelijk oordeel' spreekt kon de Bussy geen vrede hebben, en na eenige wijfeling tusschen 'de zedelijke beoordeeling' en 'het zedelijk beoordeelen' heeft hij de laatste formuleering gekozen, daarmede slechts willende aanduiden, dat de menschen zekere oordeelvellingen uitspreken, die om ze van andere te onderscheiden zedelijke beoordeelingen worden genoemd. Van de waarde zijner onderzoekingen is de Bussy zich altijd bewust geweest, ook van het feit, dat het onderhoudende er van niet geevenredigd was aan hun nut, en zijne geestesrichting heeft het meegebracht, dat hij soms scherpe kritiek heeft geoefend op veel gelezen zedekundige schrijvers, b.v. Paulsen en zelfs Martineau, terwijl hij de minder aangename lectuur b.v. van Stange en G.E. Moore aanbeval, en dat hij zich tot de leer der 'Significa' aangetrokken voelde en niet onsympathisch stond tegenover een boek als 'le Psittacisme' van Dugas.

Het was waarlijk niet noodig, dat op de eigenaardige grootheid van de

Bussy als zedekundig denker in den hierboven vermelden bundel expresse lijk werd opmerkzaam gemaakt. Van die grootheid was men althans in zekere kringen sterk overtuigd, met name de redactieleden van het zoo kortstondige ‘Zedekundige Tijdschrift’ stonden zeer sterk onder den invloed van de Bussy. Maar Dr. Westendorp Boerma deed door deze publicatie een voortreffelijk werk, en te verwachten is, dat hij er in zal slagen een intensere belangstelling ook in ruimeren kring voor de Bussy's levensarbeid te wekken, omdat hij er naar gestreefd heeft ons niet alleen de methode en manier van denken te laten zien, maar ook iets van de *resultaten*, waartoe de Bussy's schijnbaar zoo formalistisch denken kwam, ondanks het feit, dat systeemzucht hem absoluut vreemd was, en men de resultaten dus dikwijls moet vinden in de ‘opmerkingen’, waaraan Dr. Westendorp Boerma in zijne belangwekkende inleiding terecht zoo groote beteekenis toekende.

Over de door den bewerker opgenomen opstellen eenige korte woorden. Dat, hetwelk den titel voert ‘een miskende Eigenschap’ is hier zeker beter op zijn plaats, dan het was als eerste artikel in de allereerste aflevering van het ‘Zedekundig Tijdschrift’. Daar heeft het op sommigen, en waarlijk niet de minst scherpzienden, verbijsterend gewerkt. Kon men toen en op die plaats een zoo ironische ad-absurdum-voering van het utilisme verwachten? Is het wellicht nu opgenomen, omdat het artikel een zoo bijzondere zijde van de Bussy's schrijftrant en persoon in het licht doet treden en omdat het op deze plaats wel niet tot misverstand aanleiding geven kan? Doch het zwaartepunt van het boek ligt zonder twijfel in de twee essays over waarheidsliefde en dankbaarheid, waaraan door den bewerker college-aanteekeningen van de Bussy zijn te gronde gelegd. Niet onbekend is, dat ook anderen hunne krachten aan die opteekeningen hebben beproefd, maar hij is er volkomen in geslaagd, daaraan den vorm te geven, die den stempel van de Bussy's geest verraadt. Wij gelooven hem op zijn woord, dat die arbeid zeer moeielijk was. In deze twee opstellen, die zich aangenaam laten lezen, zien wij de resultaten, waartoe de Bussy's methode vermocht te voeren, zeer duidelijk aan het licht treden. Hij beweegt zich hier op het gebied der moraalpsychologie, op dat gebied, waarop reeds de Engelsche philosophie der achttiende eeuw triumphen behaalde, aan welke de Bussy hier aanknoopt, in de essay over dankbaarheid bijzonder aan Adam Smith, maar hij gaat in zijne analysen belangrijk verder. In de essay over de waarheidsliefde wordt o.a. de vraag of de leugen ooit geoorloofd is, absoluut ter zijde geschoven, met de opmerking, dat niet elke afwijking van de objectieve waarheid door ons afgekeurd wordt. Hier komt deze methodische maxime tot gelding, door de Bussy reeds in zijne ‘Inleiding’ aangeprezen, dat men de menschen niet op hun woord moet gelooven, waar het de vraag betreft naar hetgeen door hen wordt goed- of afgekeurd, maar dat men het zedelijk oordeelen op heeterdaad moet betrappen. Beide deugden vinden ten slotte hare rechtvaardiging in een bepaalde levens- en wereldbeschouwing.

Zeer kort te spreken over het opstel over ‘Verantwoordelijkheid’ is onmogelijk. Uiterst moeielijk zijn de onderzoekingen, die zich knoopen aan dit begrip en het trachten af te grenzen tegenover en de verhouding vast te stellen tot ‘toerekenbaarheid’ en ‘aansprakelijkheid’. Hier komt de Bussy's bijna divinatorisch vermogen om de nuanceeringen der taal aan te voelen schitterend aan het licht, maar tevens blijkt hier, dat de vraag naar het wezen van het verantwoordelijkheidsgevoel slechts eeniger-

mate opgelost wordt, wanneer men van de wetenschap overgaat tot het gebied des Geloofs.

Waarom echter dit opstel hier gereproduceerd is, terwijl het toch in Teyler's theologisch Tijdschrift en in het Tijdschrift voor Strafrecht voor ieder belangstellende bereikbaar is, is mij niet duidelijk.

Beter is dit te begrijpen van het laatste opstel, dat hoewel alle ken merken van de Bussy's geest vertoonend een eenigszins afwijkend karakter draagt en tot titel heeft: Katholicisme en Protestantisme. Het is n.l. reeds oud, stamt uit 1888 en is wellicht den jongeren onder ons nooit onder de oogen gekomen. Dus moest een herdruk zeer gewenscht schijnen. Een onderzoek wordt hier ingesteld naar levensbeschouwing en levensopvatting in Katholicisme en Protestantisme. De Bussy toont aan, dat deze in beide hoofdrichtingen van het Christendom dualistisch is. Dit dualisme echter berust in het Katholicisme op de '*nevens-elkaar-stelling*' van geestelijk of bovennatuurlijk en natuurlijk, van gewijd en ongewijd, in het Protestantisme echter op de *tegenstelling* van heilig en onheilig. Vandaar dat de levensbeschouwing van den Protestant noodzakelijk tot monisme zal moeten naderen. Naar aanleiding van deze opmerkingen polemiseert de Bussy tegen Pierson, die in het ascetisme van het monnikendom de meest juiste uitdrukking van het Katholicisme wil zien. De Bussy meent, dat de schijn van waarheid dezer bewering daardoor ontstaat, dat het monnikenwezen langzamerhand is 'verkatholiekt', niet de kerk langzamerhand 'vermonnikt'. Immers oorspronkelijk was de monnik de man, die het meende te kunnen doen buiten de alléén-zaligmakende kerk om, en die, zooals de Protestant, de Katholieke nevens-elkaar-stelling in een tegenstelling trachtte om te zetten, het gebied van het ongewijde tot het zondige stempelde, tot het zondige, dat niet mocht zijn.

J.G.A.

J.C. van Schagen: Narrenwijsheid; N.V. Van Loghum Slaterus' Uitgevers-Maatschappij, Arnhem, 1926. -

Narrenwijsheid?

Neen! - Deze woorden geeselen niet, zij hebben geen scheermes-scherpe zijden, waarmee zij den trotsche snijden en den vermetele wonden; deze nar bekeert geen hoogmoedig koning tot genade, brengt de wreedheid der oppersten niet tot menschelijken inkeer. Deze nar wordt verwezen als onbruikbaar en plichtverzakend.

Wijsheid? - De wijsheid van het dier, dat ademt en vreet, planten vertrapt, en zelf tot voedsel dient, - en het niet weet. Is het wijsheid te noemen, als men zijn eerste en laatste menschelijke plichten negeert, het denken ontvlucht en een wezenloos droomen verkiest boven het durend, afmattend, conflict met God en het leven?

Een *mensch* strijdt tot den dood; vecht zich dood om mensch te

zijn, volledig en bewust. Hij sluit niet de oogen om, niets ziende, zich te verbeelden scherper te zien dan te voren. Hij gebruikt zijne zintuigen, dienstbaar aan zijn geest. Hij verheerlijkt ze niet; - of slechts als gave, als natuur; niet als God.

Dit werk van Van Schagen bezingt een God die enkel natuur is, heidensch, panisch. Het hoogste geluk, dat den mensch ten deel kan vallen, schijnt: zich met een lichte handbeweging, met een quasi-wijze doch in kern laffe glimlach afkeeren van het eeuwig conflict, waarin zich de teederste en strengste gemeenschap met Gods liefde voltrekt, en zich te ontgrenzen naar de natuurlijkheid, naar de vegetatie, naar het enkelmakrokosmische leven.

Dit zou dan het goddelijk leven zijn: want er martelt geen denken, er heerscht geen dogma, er toetst geen moraal. Er is slechts stroomen en vloeien, ademen en verteren, meesleuren en meegesleurd worden. Alles volgt er de 'necessitas naturae'. Het is de dofste, lamlendigste, en leegste verveling.

Denkt Van Schagen, dat God de natuur *is?* God alleen het geborenworden en te gronde gaan, waaraan alles: mensch, dier, plant, ster.... onderhevig is? En God niet: de creator, de ordener, die het dier goddelijker doet zijn dan de plant, en den mensch dichter bij Zich, dan het dier?

Een eentonig, vormloos pantheïsme, en een misdadig blind quietisme ligt aan dezen bundel verzen ten grondslag. Van Schagen zou een mediteerend monnik kunnen zijn, als hij katholiek was. En misschien - er zijn hier teekenen (soms) die daarop wijzen - zal hij zich door deze groote, al te naïeve misvatting heen in de richting van het katholicisme ontwikkelen. Nu zag hij slechts de uitstraling, niet het brandpunt, niet de kern. Catholique sans morale, sans Dieu. Maar wellicht mogen wij in het gedicht 'Werkelijkheid' een vingerwijzing zien: geen egalizeering, maar onderkennen, geen overgave aan een vormloos zalig-zijn, doch onontkoombaar als een niet te ontwijken eisch de werkelijkheid voelen rukken.

'Wij stonden oog in oog.' - 'Zoo stonden wij één siddering elkander, recht en onverdelgbaar zelf / En toomeloos ten hemel sloeg, / Verlost, / Een vlam.' -

Een vlam!....

Zoozeer als de inhoud van deze verzen zich aan elke, den menschen gestelde norm, onttrekt, zoo gehoorzaamt de vorm integendeel aan het dogma der poëzie.

Want even afgezien van alles: dit is poëzie, in zijn beste momenten. De verwerkelijking betoont zich adaequaat aan den inhoud, en als poëzie gelijkwaardig aan het oorspronkelijk gevoel. De eenvormigheid van de dichterlijke ervaring moest in een egale, eentonige stem worden gepreveld, terwijl de woorden, volgeloopen van atmosfeer, de losse schema's waarin deze gedichten werden geschreven vanzelf tot een eenheid binden, een stroom. De bedoelde atmosferische suggestie, die weer zelfdedieper-liggende geestelijke gesteldheid moet aanduiden, slaagde in vele dezer stukken prachtig (Narrenwijsheid I; Meisje; Voor Rogiertjes Moeder; Ban; Grashalm).

Vooral in het, nog niet tevoren gepubliceerde, werk trof ik fragmenten, die zoo zeer getuigen van fijn, scherp en helder observeeren en van zoo indringend ervaren der verschijnselen, dat ik geloof dat Van Schagen als hij den eindelijken strijd met de werkelijkheid zal hebben aangebonden,

over voldoende middelen kan beschikken voor een rechtstandige, krachtige poëzie; en dat ik, ondanks een onverholen weerzin tegen den inhoud, mij reeds nú aan deze poëzie gewonnen moet geven.

D.A.M. BINNENDIJK.

Dr. D.H. Scott. De evolutie der Planten. Geautoriseerde vertaling naar den 2den druk van Dr. H.A.A. van der Lek, met voorwoord van Dr. J.P. Lotzy. 200 pag. N.V. van Loghum Slaterus' Uitg. Mij., Arnhem 1926.

Op gezag van Dr. Lotzy, die hiervoor zeker een bevoegd beoordeelaar is, mogen wij aannemen, dat dit boekje den tegenwoordigen stand van onze kennis van de evolutie der planten op juiste wijze weergeeft. Een van de meest interessante resultaten van het onderzoek op dit terrein blijkt te zijn, dat wij ons die evolutie volstrekt niet hebben te denken als een regelmatigen gang van het primitieve en onvolmaakte tot steeds volmaakter georganiseerde vormen. Integendeel. De schrijver wijst er herhaaldelijk op, dat reeds in zeer oude geologische lagen fossiele planten worden gevonden, die een ontwikkelings-stadium hebben bereikt, dat wel van dat der tegenwoordige planten afwijkt, doch daarbij niet achterstaat. Zoo meende men vroeger, dat in het steenkolentijdperk slechts spore-planten voorkwamen o.a. reusachtige boomvarens. In den laatsten tijd is gebleken, dat die planten, die men voor boomvarens hield slechts in sommige opzichten met onze varens overeenkomen, maar dat zij juist in het hoogst belangrijke kenmerk der zaadvorming meer met onze hooger georganiseerde bloemplanten overeenkomen.

In het Devoon echter, waarvan de vorming aan het steenkolentijdperk vooraf ging, vindt de schrijver hoofdzakelijk vaatplanten van verrassend eenvoudigen bouw. Het vermoeden lijkt dus gewettigd, dat men wel moet aannemen, dat de evolutie een gang is van eenvoudiger naar hooger georganiseerde vormen, maar dat alleen die eenvoudiger vormen véél verder achter ons liggen dan men vroeger aannam. In dit opzicht vertoont dus het onderzoek naar de evolutie der planten een interessante analogie met het historisch onderzoek, waarbij ook in den lateren tijd is gebleken, dat hooge beschavingen hebben gebloeid in veel ouder tijden, dan waarin men vroeger het bestaan daarvan vermoedde.

De inhoud van het boek van Dr. Scott komt mij dus interessant voor, Toch neme men het niet ter hand wanneer men niet beschikt over eenige botanische kennis en over een groote hoeveelheid geduld, noodig om zijn aandacht levendig te houden bij een vrij uitvoerige, technische beschrijving van allerlei organen van fossiele plantenfamilies.

V.D.W.

W.H.C. Tenhaeff. Beknopte Handleiding der psychical Research. Met een inleiding van Dr. K.H.E. de Jong. H.P. Leopold's Uitg. Mij. 's Gravenhage 1926. Deel I, Het astraallichaam. Deel II, Occultisme en Sexualiteit.

Het eerste deel behandelt de overtuigingen aangaande het bestaan van een half-materieel tusschenwezen, dat drager is van de psychische eigenschappen van den mensch en deze aan het 'cellenlichaam' verbindt. Dergelijke tusschenwezens, want volgens sommige theorieën heeft de mensch er meer dan een, kunnen zich exterioriseeren, d.w.z. zij kunnen uit het lichaam treden en op een afstand daarvan waarnemingen doen en ook zelf waargenomen worden als geest, fantoom, astraallichaam of hoe men het noemen moge. Ook kunnen zij na den dood blijven spoken.

Wie over dergelijke onderwerpen schrijft kan het op drieërlei wijze doen: als propagandist dier voorstellingen, als bestrijder en als neutraal onderzoeker, die volgens wetenschappelijke methoden nagaat of er wèlgestaafde feiten zijn, waaruit het bestaan van dergelijke wezens blijkt.

De heer Tenhaeff bedoelt ten duidelijkste zich op het derde standpunt te stellen, zooals reeds daaruit blijkt, dat hij zijn boek niet noemt 'De wonderen der geestenwereld onthuld,' doch 'Handleiding der psychical Research'. Hij gelooft echter zoo onbeperkt in de juistheid van hetgeen ons wordt medegedeeld over het resultaat van proeven met allerlei als medium optredende personen, dat hij deze proeven ongeveer meedeelt zooals een physicus het resultaat van physische experimenten meedeelt. Niet onderzoek naar de betrouwbaarheid, maar meedeeling van de resultaten der (vermeende?) waarnemingen is bij hem hoofdzaak. Behalve dit vertrouwen, waardoor hij een al te angstvallige controle overbodig acht, is er nog een andere reden, die den heer Tenhaeff ertoe brengt, zoo te werk te gaan. En dat is de overtuiging dat - moge al ieder geval op zich zelf weg te kritiseeren of althans in twijfel te trekken zijn - het materiaal in zijn geheel overzien van dien aard is, dat het redelijke twijfel uitsluit. En dit wel hoofdzakelijk door de groote overeenkomst in de beschrijving der verschijnselen.

Mij komt dit niet zoo overtuigend voor. Het is waar, dat overeenkomst van beschrijvingen wel eens een sterke steun voor de geloofwaardigheid van een verhaal kan zijn. Wanneer drie personen verklaren, dat zij precies te 4 uur iemand over een bepaalde schutting hebben zien klimmen, zal men eerder gelooven, dat dit ook gebeurd is, wanneer zij alle drie verklaren, dat de klimmer een grijs zomerpak droeg, dan wanneer de een hem in een pilopak, de ander in een wit tenniscostuum en de derde hem in een gekleede jas zag. Maar hier ligt de zaak toch wat anders. In de eerste plaats verklaren vele van de door den heer Tenhaeff geciteerde waarnemers nadrukkelijk, dat de geesten zich volkomen zoo gedroegen als zij verwachtten, dat deze zouden doen. Het vermoeden ligt voor de hand, dat die verwachtingen, natuurlijk te weeg gebracht door van anderen gehoorde spookverhalen, den aard van de verschijnende geesten geïnfluenceerd hebben. En dat zal allicht ook het geval zijn, wanneer de overeenstemming in gedrag niet nadrukkelijk geconstateerd wordt. Maar zelfs als geen afhankelijkheid van de verhalen onderling mocht worden aangenomen zou men de vraag moeten stellen, of er niet een bepaalde regel is volgens welke hallucinaties optreden en of daardoor de overeenkomst niet gedeeltelijk verklaard

zou moeten worden. In koortshitte krijgen verschillende patienten den indruk, dat hun

voeten héél ver weg aan het voeteneind van het bed liggen. Dat is niet een bewijs, dat koortslijders inderdaad zooveel langer zijn, maar wel dat er een bepaalde gewaarwording is die vaak bij koortsfantasieën optreedt.

Trouwens die overeenstemming in de verhalen is niet zoo heel bevredigend en zelfs bij één waarnemer loopen zij soms zeer uiteen. Zoo beschrijft Durville, aan wiens waarnemingen de heer T. zeer veel aandacht wijdt, een fantoom, dat uiterst-gevoelig voor aanraking is. Stoot het zich, dan krijgt het lichaam van het medium een blauwe plek. Het is door een ‘band’ met het lichaam verbonden; aanraking van die band is bijzonder pijnlijk voor het medium. Maar nu wordt plotseling aan zoo'n fantoom verzocht door de muur heen naar een ander vertrek te gaan, en het doet dit zonder moeite. Is nu plotseling de aard van het fantoom zoo veranderd, dat het zich aan de muur niet stoot en dat dit geen blauwe plek veroorzaakt, maar dat het zonder weerstand te ondervinden door de muur heen gaat? Of stapt de beschrijver over van één kategorie geest-verhalen naar een andere kategorie, waarbij aan den geest andere eigenschappen worden toegekend?

En zoo komt het mij voor, dat het boek van den Heer Tenhaeff van geringe waarde is voor dengene, die zich een oordeel wil vormen in hoe verre het geloof in supernormale verschijnselen op een hechte basis berust, maar dat het hoofdzakelijk gebruikt kan worden door wie zich op de hoogte wil stellen van het hedendaagsch geestengeloof.

Dit geestengeloof komt trouwens geheel overeen met wat het volksgeloof ten allen tijde aangaande deze zaken geweest is. Merkwaard/g is b.v. te lezen, dat dr. F. Hartmann in onzen tijd de lijkverbranding aanbeveelt om de kerkhofspoken kwijt te raken: juist de reden, waarom lijkverbranding bij Indiërs en Homerische Grieken werd toegepast. Het is zeker merkwaardig, dat zulke voorstellingen nog bestaan; maar wie zich met psychical Research en niet met survival en revival van volks(bij)geloof wil bezighouden moet toch m.i. in andere gedachtespheren leven.

De inhoud van het tweede deel wijkt vrij sterk van die van het eerste af. Het bevat de bespreking van suggestie, hypnose en in het algemeen van het onderbewuste. Bij het lezen van het overgroote gedeelte van dit deel kan men vergeten dat men een Handleiding der Psychical Research leest. Men kan wanen met een handleiding der gewone psychologie te doen te hebben. Ieder psycholoog zal toch bij het bespreken van onze kennis het eenvoudige feit moeten vermelden, dat wij op ieder oogenblik slechts een zeer klein gedeelte van onze kennis bewust voor oogen kunnen hebben en dat nagenoeg het geheel van onze kennis slechts onderbewust aanwezig is.

Op het eerste gezicht zou men verbaasd kunnen zijn, dat de S. dit onderwerp in zijn verhandeling over Psychical Research heeft opgenomen. Men zou meenen, dat een beschouwing over suggestie alleen op zijn plaats was in een inleiding. Zij behoort niet tot het gebied der P.R., maar omdat zooveel verschijnselen die door den een als ‘supranormaal’ worden opgevat, door den ander als objectieve verschijnselen worden geloochend en slechts voor suggestie verklaard, is eenige kennis der suggestie voor den schrijver over P.R. toch gewenscht. Maar bij nader beschouwen bemerkt men, dat de S. al deze verschijnselen als supranormaal opvat, omdat hij het onderbewuste opvat als een ‘onbekende gast’ in ons (de uitdrukking is van Maeterlink), die als afzonderlijk wezen zijn intrek in ons heeft genomen.

Ten slotte behandelt dit deel dus ongeveer hetzelfde als deel I. Dat niettegenstaande deze zonderlinge theorie groote gedeelten van het boek den indruk maken van een handleiding der psychologie pleit zeker voor den S. Hij bespreekt hier de feiten, zonder dat zijn theorie deze hinderlijk beïnvloedt en uit hun verband rukt.

Ik noemde de theorie zonderling, en dat zal zij ook zeker zijn voor iemand, die zich rekenschap geeft hoe weinig er van onzen geest overblijft wanneer wij die 'onbekende gast' wegdenken. De z.g. 'stroom van ons bewustzijn' is eigenlijk slechts een heel smal stroompje. Er is op ieder oogenblik maar zeer weinig in ons bewustzijn aanwezig en bovendien volgen de verschillende denkbeelden en voorstellingen erin elkander op onsamenhangende en ongemotiveerde wijze op: de samenhang en motiveering ligt veelal in overwegingen, die niet tot ons bewustzijn doordringen. Men heeft het onderbewuste dan ook wel vergeleken bij een diamant, waarvan het bewuste slechts een van de facetten zou zijn, of bij het ondergedompelde deel van een ijsberg, waarvan het bewuste het kleine deel zou zijn dat boven het water uitsteekt. Deze beelden worden door den Heer Tenhaeff ook met instemming geciteerd maar hij ziet naar het schijnt niet, dat de opvatting van 'de onbekende gast' eraan tegengesteld is. Men kan toch bezwaarlijk een diamant vergelijken met een 'onbekende gast', die zijn intrek heeft genomen.... in een van zijn facetten.

V.D.W.

Broos geluk.

Dit is het zuiverste geluk
Om zonder droomerij of druk
  Van heimlijk vergelijken
Met wat men vroeger heeft aanschouwd,
Zooals zij glinstrend zich ontvouwt,
  De wereld in te kijken.

De wereld in, de wereld uit,
De wereld als begeerde buit
  Voor onverzaadbre oogen, -
En al wat voor ons aangezicht
Uitwimpelt in dat loutre licht
  Komt onze vreugd verhoogen.

Wanneer wij, zooals kindren doen,
Den bronzen herfst en 't voorjaarsgroen
  En 't winterwit aanvaarden
Zonder te vragen naar 't waarom,
Dan wordt ons alles wellekom
  Wat uitstraalt op deze aarde.

Dan doet al 't zichtbare in het rond
Ons beelden vol van weelde kond,
  En vaadmen de verschieten
Een lustoord dat ons toebehoort
En waar onze oogen, ongestoord,
  Indrinkend van genieten.

De wasdom van een jongen boom,
Een brassend zeilschip op den stroom,
   Der vooglen ranke vluchten, -
De buiging van een vrouwenhals,
Of meisjes, tripplend op een wals,
   En 't rood van rijpe vruchten.

Een straatje met een witten muur
Bij fluisterlicht in 't schemeruur, -
   De slanke populieren,
Zich rimpel-spieglend in den vliet;
Het ster-oog van een margeriet
   Of 't paars van anjelieren.

Perziken blozend aan 't spalier,
Of achter 't huis, op een plankier,
   Vrouwtjes die waschgoed spoelen, -
Het ranke spranklen van een bron
Wier waterdrupplen in de zon
   Van fonkelkleur krioelen.

De branding van een bochtig strand;
Windmolens in een polderland
   Bij 't geharceer van regen -
De glimlach om een jongen mond,
Of aan den zuivren horizont
   Een parlemoer bewegen.

De wiplijn van een ophaalbrug,
Kontoeren van een heuvelrug;
   De statieuze grachten
Bij ochtend- en bij avondlicht,
Of als hun kleur te slapen ligt
   In diepe mane-nachten.

Het spikklen van fijn bladergoud
In 't najaar, tegen 't hooge hout
   Van de kastanje-lanen,
Terwijl beneden aan den stam
De klimop zich te slingren kwam
   Als kransen van lianen.

Rietstengels die uit een moeras,
Alsof 't een hoofsche groetnis was,
   Wuivend hun pluimen beuren
Naar 't blauwe van de hemeltent,
Zoo klaar als een Japansche prent
   Met onversnede kleuren.

Een weide in Hollands groene pracht,
Of met een hermelijnen vacht
   Van sneeuw-vrede overtogen,
Terwijl knotwilgen met hun pit
Accenten teeknen, die van 't wit
   Den parelglans verhoogen.

Tegen een zilvergrijze lucht
De stille bouw van een gehucht,
   Waar 't kerkje in ligt besloten,
En het geheel zoo warm omlijnd,
Dat het geen werk van handen schijnt
   Maar zelf aan de aarde ontsproten.

Een donkre torensilhouet,
Als in een aureool gezet
   Van geel gevlamde wolken, -
Het dakrood van een huizenkrocht,
Of weelge koeien in een bocht,
   Met de uiers ongemolken.

Paarden die drinken bij een wed,
Schoove' als ducdalven uitgezet,
   Wat eenden in een slootje, -
De lichtveeg langs een gevelkuif,
De veeren van een tortelduif
   Of tusschen 't riet een bootje.

Een hooiberg naast een boerderij,
En rondom blij gespelemei
   Van geitjes en van schapen, -
De muskels van een jongen stier,
Of aan den zoom van een rivier
   't Zwemmen van dartle knapen.

Het wulfsel van een beuke-allee,
De teekning van een scarabee,
   De kleurvlak van een jakje, -
Een knop die tot ontbotten dringt,
Een blad dat uit zijn windslen springt,
   Of katjes aan een takje....

Alles waarlangs het oog maar weidt
Is nieuw gewonnen heerlijkheid
   Voor de opgetogen zinnen, -
En 't kleinste ding is even mooi
Als heel 't wijd aardrijk in zijn tooi,
   En waard om te beminnen.

Maar 't zuivere geluk is broos, -
Hoe kunnen wij gedachteloos
   Toeven in welbehagen,
Terwijl wij allen, arm en rijk,
Onzichtbaar maar gestadiglijk,
   Ons kruishout blijven dragen!

Wij zijn niet zooals kindren meer,
En wat wij zien wordt telkenkeer
   Omsponnen door gepeizen,
Die ons geleiden tot het snoer
Van wat aan leed ons wedervoer
   Op de afgelegde reizen.

Heimelijk grijpt ons plotseling
De erkentenis dat ieder ding
  Dat voor ons oog komt lichten,
Niet meer is dan een schoone schijn.
En dat daarachter machten zijn
  Die onze levens richten.

Dan daalt een sluier voor ons oog,
Een floers dat alles overtoog
  Met kennisse van lijden, -
Bij 't eeuwig wisslen van getij
Gaat al te snel de vloed voorbij
  En de ebbe brengt wreed scheiden....

Wie eens dat scheiden heeft erkend
Als de eene spil waar 't al om wendt,
  Die zal niet meer betreden
De wegen der genegenheid
Voor wat den lust der oogen vleit
  Zonder verborgenheden.

Want hem niet meer beschoren is
Al wat uit licht geboren is,
  Te vieren zonder peinzen,
Omdat wat weelde-lachend wenkt
Geluk noch welbehagen brengt
  Dat niet in smart zal deinzen.

JAN VETH dichtte deze strofen in het laatst zijns levens.

De geschiedenis van den soldaat.
Gelezen - gespeeld - gedanst. In twee deelen.

Tekst van C.F. Ramuz.

Muziek van Igor Strawinsky.

De vertaling is van M. Nijhoff, die zijn werk opdraagt aan J. de Meester Jr. uit dankbaarheid voor zijn voortreffelijke praestatie als 'voorlezer' ter gelegenheid van de eerste uitvoering in Nederland.

Eerste gedeelte.

Marschmuziek.

VOORLEZER,

tijdens de muziek:

Op den straatweg van Sas naar Sluis
een soldaat op weg naar zijn huis.

Veertien dagen kreeg hij verlof,
hij loopt al van vanmorgen af....

Hij loopt den langen, langen dag -

hij wou dat hij zijn huis al zag,
want hij loopt al den ganschen dag....

Scherm op. De muziek speelt door. Het tooneel stelt voor: de oever van een vliet. De soldaat komt op. De muziek eindigt.

VOORLEZER.
Wat zou 't, hier neem ik mijn gemak....

(de soldaat gaat aan den oever zitten).

Soldaat is een bedonderd vak!
Op stap en nooit een cent op zak.

(de soldaat opent zijn koffertje).

Dit is al mijn droevig toebehooren....
Wat! heb ik mijn Sint-Josef verloren!
(Hij spreekt hier over een penning, moet U weten
waar Sint Josef op staat, naar wien hij is geheeten).
Goddank, daar is hij. - Dan, van omlaag,
wordt een hemd opgediept, een schoone kraag,
dingen in krantpapier gewikkeld,
wat hulsen, een zakkam, een vernikkeld
zeepdoosje, een spiegeltje, niet groot, net
om jezelf in te zien - Maar het portret?
(dat had zijn meisje hem gegeven)
waar is het portret van het meisje gebleven? -
Het is er - Nu komt tot besluit
een kleine viool het koffertje uit.

SOLDAAT.

(de viool stemmend)

Duur was hij niet, maar speelt patent
wanneer je hem maar aanhoudend stemt....

De soldaat speelt. Muziek. De duivel komt op, een klein oud mannetje met een vlindernetje in de hand. Hij blijft plotseling stilstaan. De soldaat heeft hem niet bemerkt. Deduivel nadert den soldaat van achteren. De muziek houdt op.

DUIVEL.
Geef mij die viool van je, man!

SOLDAAT.
Neen!

DUIVEL.
Verkoop hem me dan.

SOLDAAT.
Neen!

DUIVEL.
Ruil hem dan tegen dit boek van mij -

(zet zijn vlindernet weg en neemt in de rechterhand een boekje, dat hij onder de linkerarm droeg).

SOLDAAT.
Ik lees nooit.

DUIVEL.
Dat behoeft niet hierbij.
Het is een boek - hoe zal ik het uitleggen,
Het is een boek-brandkast, om zoo te zeggen -

Kijk, als je 't opslaat en openhoudt:
Effecten, bankpapier en goud!

SOLDAAT.
Zeg, mag ik 't even hebben misschien?

DUIVEL.
Wel zeker, je mag het gerust bezien.

(hij geeft het boek aan den soldaat, die begint te lezen, de lippen bewegend en met den vinger de regels volgend)

VOORLEZER.
Gelieve UEd.... op zicht.... aan order....
Daar is geen snars uit wijs te worden.

SOLDAAT.
Ik lees, ik lees, maar snap er geen woord van.

DUIVEL.
Dat zal wel komen! Lees maar voort, man.

SOLDAAT.
Maar meneer, als dat boek zooveel waard is, waarachtig,
Weet U, mijn viool kostte vier gulden tachtig.

DUIVEL.
En maak je daar zooveel woorden voor vuil.

SOLDAAT.
Goed dan. Laat het wezen. Meneer, ik ruil.

(hij geeft de viool aan den duivel en begint weer te lezen)

VOORLEZER.
Gelieve U Ed. aan order.... op zicht....
Wat! Zaterdag 31 - beursbericht.
En wat is 't vandaag? - Het is pas Dinsdag,
Het is pas Dinsdag, zeven en twintig!
Dus in dit boekje kun je al lezen
Wat nog niet eens gebeurd schijnt te wezen -
Zou hier de heele toekomst in staan?

DUIVEL.

(heeft vergeefs geprobeerd op het viooltje te spelen)

Zeg, wil je mee naar mijn huis toe gaan?

SOLDAAT.
Waarom?

DUIVEL.
Ik kan met dit ding niets beginnen
Je zou het me thuis even leeren kunnen.

SOLDAAT.
Maar mijn verlof duurt maar veertien dagen.

DUIVEL.
Ik breng je terug en leen je mijn wagen.

SOLDAAT.
Mijn moeder rekent al op me thuis.

DUIVEL.
Kom jij voor 't eerst wat later naar huis?

SOLDAAT.
En mijn meisje maakt zich ongerust -

DUIVEL.
Die heb je zoo weer in orde gekust.

SOLDAAT.
Waar woon je?

DUIVEL.
O, hier vlak bij.
Slapen, eten, drinken, en rooken vrij.
Een dag of drie vier van niets dan plezier.
Je rijd terug, dan ben je er vlug
En je ben voor het leven een rentenier!

SOLDAAT.
Wat krijg ik bij je te eten, man?

DUIVEL.
Niets dan vleesch, en zooveel je kan.

SOLDAAT.

(pakt zijn koffertje weer in)

En wat zal er te drinken zijn?

DUIVEL.
Niets dan de allerbeste wijn.

SOLDAAT.
En wat rooken we als ik kom?

DUIVEL.
Een dikke sigaar met een bandje erom.

(scherm zakt).

* * *

VOORLEZER.
Gij denkt natuurlijk dat de soldaat
Met den grijsaard meeging: - en inderdaad,
Het ging zooals gij dacht dat het ging:
De soldaat ging mee met den vreemdeling.

En deze had niet opgesneden.
Jozef kreeg te drinken, rooken en eten
En had ‘een leventje’ als men zegt.

Hij heeft hem zijn viool uitgelegd
En de grijsaard wees hem in het boek terecht.

De eerste twee dagen van 't uitstapje werden
Allergenoegelijkst - maar toen kwam de derde -

Al vroeg trad de oude Jozefs slaapkamer binnen
En riep: ‘Ben je klaar om de reis te beginnen!’

‘Maar zeg me eens eerst: heb je goed geslapen?’
Jozef zei ja, maar bleef liggen gapen.

‘Heb je alles gekregen, wat ik had beloofd?’

Jozef zei ja met zijn slaperig hoofd.
‘Had je 't goed bij me?’ - ‘Ja’ - ‘Vooruit, voortmaken, zeg!’ -

Zij stappen in 't rijtuig, en 't rijtuig rijdt weg.

Maar eensklaps grijpt Jozef met beide handen
Tegen de kussens van banken en wanden
- 'Wat gebeurt er toch?' - wanhopig zich vast.

Het mannetje zegt alleen: 'Opgepast,
Nu komen mijn lieve paardjes in draf -'

Jozef wil eruit springen, maar ziet er van af,
Want als hij door het raampje kijkt
merkt hij, dat de wereld onder hem wijkt,
en dat het rijtuig, boven het veld,
dwars door de lucht, omhoog is gesneld.

'Heb je 't goed bij me?', zegt weer de oude man.
Hoe lang duurt die tocht al? - er is geen tijd,

het rijtuig glijdt door oneindigheid....
Dan, opeens, begint alles van voren af aan.

* * *

(Marsch-muziek. Dezelfde van den aanvang.

Op den straatweg van Sas naar Sluis
een soldaat op weg naar zijn huis.

liep en liep al den ganschen dag

hij lachte, toen hij 't dorpje zag
hij was moe van dien langen dag -

(het Marschliedje houdt op).

Ziezoo! we zijn er: dag Moeder van Dam!
Ze zit in haar tuintje - hoe staat het leven?

Ze hoort me niet - Maar daar heb je Bram!
Hij rijdt naar zijn weiland op zijn melkwagen,
Ja 't is heusch de vriend van mijn jonge dagen -
Hé! Bram, zie je me niet?
waarachtig, hij hoort me ook al niet -
waarom doe je, Bram, of je mij niet ziet?
Hoe is 't mogelijk, dat je me niet meer kent,
dat je Jozef vergeten bent! -
(Maar als de ander hem links laat staan,
zit er niets anders op dan verder te gaan).

Daar heb je de school met zijn klok en zijn paal -
Ach ja, dat herkent Jozef allemaal.

En daar is de bakker, en daar het hotel -
Ach ja, dat kent Jozef alles nog wel. -

Maar wat is er een drukte hier op straat,
't Is of 't markt is, of de kerk uitgaat -
Wat is er! 'k Ben Jozef! Kent niemand me? - neen,
Ze vluchten naar alle richtingen heen,
Ze vluchten alsof ze bang voor hem zijn
En Jozef staat alleen op het plein.
Een deur slaat dicht, nog een deur slaat dicht,
Aan alle kanten slaan deuren dicht.
De grendels piepen, de sloten knarsen,
Hij roept: jullie kunnen voor mijn part barsten!
Want, goddank, daar komt mijn moedertje aan,
Maar met een schreeuw vlucht ze van hem vandaan -
Hij denkt aan het meisje dat van hem houdt.
Hij gaat naar haar huis: ze is getrouwd!
Ze heeft één kind aan de hand en één op de arm.

(lange stilte)

Hij denkt, en zijn bloed wordt van wraakzucht warm -,

(met doffe stem)

O schooier, ploert, ploert van een vent -
Nu weet ik eindelijk wie je bent!
't Heeft tijd gekost, maar nu kennen we elkaar -
't Was geen drie dagen - het was drie jaar!
Ik ben hier een levend lijk, een spook,
Een doode die weer te voorschijn dook -

(stilte, dan luider)

O schooier, ploert, ploert van een vent -
En jij zelf, stommeling die je bent!
'k Had zeker honger en dorst, ik was moe,
Dat 'k luisterde naar zijn geklets - God nog toe!
Als ik iemand niet ken, loop ik anders straal door
En zeg: ‘je heb den verkeerde voor’ -
Hoe heb ik geluisterd naar dien vent!

(scherm op. Men ziet de dorpstoren op eenigen afstand. De duivel, vermomd als

veekooper, staat midden op het tooneel op zijn stok geleund te wachten).

Ik was zonder erg, ik was goed van vertrouwen,
Ik heb hem nog mijn viool laten houden -
O wat een stommeling was ik toen!
Wat moet ik nu in Godsnaam gaan doen?
In Godsnaam wat moet ik nu gaan doen?
Wat in Godsnaam moet ik gaan doen?

(Muziek 'Pastorale'. Scherm zakt. Einde der muziek. Scherm op. Zelfde tooneel. De duivel staat nog steeds zooals hij stond).

SOLDAAT.

(nog onzichtbaar).

O schooier, ploert, ploert van een poen!

(hij komt op met getrokken sabel en werpt zich op den duivel).

DUIVEL.

(zonder te verroeren).

Wat dacht je nu eindelijk te gaan doen?

SOLDAAT.

(wijkt dreigend terug).

O schooier, schoft, poen van een poen!

DUIVEL.
Probeer te spreken met meer fatsoen.
Kalm wat, hoor je! - Zoo - wat wou je doen?

(De soldaat buigt het hoofd. Een stilte).

DUIVEL.
Het boekje, dat ik je indertijd
Gegeven heb, ben je toch niet kwijt?

SOLDAAT.
Ik heb het in mijn koffer geborgen.

DUIVEL.
Dan ben je voorloopig buiten zorgen.
En je bent soldaat, nietwaar, bovendien.
Laat dat eens even aan iedereen zien:

(commandeert)

Geef acht!.... Sta stil! - Zoo ken ik je weer.
Steek je sabel op - zet je koffer daar neer

(de soldaat gehoorzaamt)

Ziezoo - En nu jij in de houding weer!
Geef acht! - sta stil! - en let nu eens op:
Neem je muts af en zet dit voorwerp op.

(hij werpt hem een pet toe)

Dat petje staat je nog al chic,
Je krijgt burgerkleeding, trek uit die tuniek.

(de soldaat trekt zijn tuniek uit)

Nu ga je maar weer in de houding staan.
Geef acht! - zoo kom je hier niet vandaan.
Dat boekje, waar heb je dat gelegd?

(de soldaat wijst op zijn koffertje)

O ja, dat heb je me al gezegd.
Haal het! -

(de soldaat opent zijn koffertje terwijl de duivel toeziet. Hij haalt er allerhande dingen uit, het spiegeltje, de penning)

Niet dat! Niet dat! alleen het boek!
Wil je soms dat ik er zelf naar zoek?

(de soldaat komt terug met het boek in de hand)

Houdt het toch niet zoo slordig vast,
Je kunt het verliezen, opgepast.

(hij schuift den soldaat het boek onder de arm)

Hoe kun je zoo onvoorzichtig doen,
Dat boekje is meer waard dan een miljoen.

(hij haalt de viool te voorschijn)

Ik het jouwe, jij het mijone,
Zoo heeft iedereen het zijne.

(hij neemt den soldaat mee. Het tooneel blijft een oogenblik leeg. Dezelfde muziek als in den aanvang van dit tooneel. Scherm valt. Muziek houdt op.)

* * *

VOORLEZER.
De soldaat las het boek, en inderdaad:
Geld, geld, nog eens geld was het resultaat.

Hij las en las, en hoe meer hij las
des te meer geld stroomde hem in de kas.

Met dit geld kon hij zich alles aanschaffen
en werd zoodoende koopman in stoffen.

(tromgeroffel)

Dames, dames, komt hier uitzoeken
Ik heb blauw-blauwe, pauw-blauwe, grijs-blauwe doeken,
Sahara-, champagne-, en vleeschkleurig geel,
Khaki, tango en zilver fluweel.
140, 130 en 110 breedte,
Crêpe de chine, en alles per meter.

(tromgeroffel)

Maar dit verkoopen, deze omgang met dingen
Is slechts een bezigheid om te beginnen.
Als men hooger komt, is dit niet langer noodig,
De dingen zelf worden overbodig.
Daar maken dan anderen hun handen vuil mee -
Ik doe met de winst slechts, maar niet met de ruil mee.
Ik stel me in 't leven een weinig terzij
En de dingen komen vanzelf voorbij.
Ik heb alles, maar heb ik nog wat noodig,
Dan neem ik wat geld en koop het eenvoudig.
Maar snel, snel, want als ik zou sterven,
Zou ik het ding niet meer kunnen verwerven.

Snel een ding, nog een ding, en nog een ding halen,
Ik krijg ze ook, want ik kan ze betalen.

Snel, telkens iets, iets en weer telkens iets.
Heb ik nu alles? - wacht even - of niets?

Wat is dat wonderlijk, wat is dat wonderlijk:
Alles is niet de som van alle dingen afzonderlijk!

Ik heb iets, en nog iets, en zoo altijd door,
Maar in elk iets is een iets, dat ik toch weer verloor.

Het is of de dingen geen dingen meer zijn,
Maar namaak, vervalsching, Ersatz, en schijn.

O de dingen van vroeger, zoo goed, zoo oud,
Ze zijn onbereikbaar, maar blijven vertrouwd.

(Muziek)

's Avonds nog eens door de dorpstraat loopen.
(Ja, dat was een ding, dat kon je niet koopen,
Dat heeft iedereen, alleen ik niet meer.)
O, nog eens naar dat kleine huisje weer,
mijn meisje zit met haar ouders buiten,
de buren staan hun bloemen te spuiten,
de kinderen zijn aan 't touwtje springen,
ik treed door het hek het tuintje binnen,
ik zet me in 't gras en praat wat mee,
het dienstmeisje komt met de kopjes thee -
O dat zijn de dingen waarop men leeft,

(de muziek houdt op)

En die iemand die niets bezit, toch heeft.

O toen ik niets en niets bezat
Satan, stal je alles wat ik had!

O had ik maar niets zooals toen, zooals toen -
Maar wat moet ik nu in Godsnaam gaan doen?

Ha, nu moet het boek mij antwoord geven,
Hoe iemand gelukkig wordt in het leven.

Dat boek gaf mij immers alles! o boek,
geef mij dat niets, waarnaar ik zoek.

De telefoon! Hallo.... Meneer,
Is het goed dat ik voor U noteer....
Strakjes.... De telefoon! - Alweer?
Strakjes.... Hij werpt het toestel neer. -

O boek, hoe wordt ik als weleer?

(scherm op. Men ziet den soldaat aan zijn bureau zitten, bladerend in het boek. Hij kijkt om zich heen.)

SOLDAAT.
Ik ben dood, ik ben het leven kwijt.
terwijl een ieder mij benijdt.

(De Duivel, vermomd als odeurkoopvrouw, kijkt van achter het linkerscherm, zonder door de soldaat te worden opgemerkt.)

Ik ben rijk, geweldig rijk -
ik ben niets meer, een levend lijk.

(de duivel kijkt om het rechter scherm. De soldaat ziet hem nog steeds niet. Hij werpt het boek op den grond.)

DUIVEL.

(klopt en spreekt met falset-stem)

Meneer, mag ik U even storen?

(hij komt binnen)

SOLDAAT.
Wat wilt u van me?

DUIVEL.
Moet u hooren....

(komt met kleine pasjes nader)

Wacht, U hebt daar wat laten vallen....

(raapt het boek op).

SOLDAAT.
Schiet op! Wat is er?

(neemt het boek aan).

DUIVEL.
Ik zal 't u vertellen.
Maar staat u toe, dat ik van het portaal
Even mijn mandje met koopwaar haal,
Ik heb iets prachtigs voor meneer -

SOLDAAT.
Neen, neen -

DUIVEL.
Kom, kom, voor deze keer,
Om iets voor een arm mensch te doen....

SOLDAAT.
Ziehier....

(biedt geld aan)

DUIVEL.
Meneer, ik heb fatsoen.
Ik neem niets aan dan wat 'k verdien.
Ik heb een handeltje, zult u zien.
Mijn koffertje staat op 't portaal
U vindt toch goed, dat ik het haal? -

(eensklaps verdwijnt hij en komt terug met het koffertje van den soldaat, dat hij op den grond zet)

Meneer, nu moet u eens goed opletten -
Ringen? horloges? braceletten?

(de soldaat schudt neen)

Kant? - wou u zeggen dat u daar niet van houdt?
't Is waar, u bent nog niet getrouwd....
Zoo vindt een arm mensch zijn bestaan.
Die penning, staat U die niet aan?

(de soldaat is verbaasd)

Neen? - zoo'n spiegeltje? neen? 't is zonde -
wacht, nu heb ik wat moois gevonden.
Een lief portretje in een prachtig lijstje.

(de soldaat wordt opmerkzaam)

Ha, ha! Meneer kijkt naar het meisje.
Niet hebben? Neen? - wat dunkt U dan,

(haalt de viool van den soldaat te voorschijn en biedt die het publiek aan)

Als u eens dit viooltje nam?

(de soldaat springt op. De duivel wendt zich tot het publiek en spreekt over zijn schouders heen, steeds achteruit wijkend)

Hoeveel? hoeveel het kost?

(de soldaat zit hem achterna)

Geen zaken,

(de soldaat werpt zich op hem. De duivel houdt de viool achter zijn rug)

Meneer zal het wel goed met mij maken.

(reikt hem de viool)

U moogt gerust hem eerst probeeren,
we kunnen later marchandeeren.

(de soldaat grijpt de viool. Hij probeert te spelen. De viool speelt niet. De soldaat keert zich om. De duivel is verdwenen. De soldaat werpt hem met volle kracht de viool achterna. Muziek. Hij keert terug naar zijn bureau. De muziek speelt door. Hij neemt het boek op en verscheurt het. Scherm zakt. De muziek houdt op.)

* * *

Tweede gedeelte.

Muziek als bij het begin van het eerste gedeelte.

VOORLEZER.

(tijdens de muziek)

Op den straatweg van Sas naar Sluis
Loopt hij recht voor zich uit naar huis.

Waar gaat dat heen zoo moedeloos? -
Hij loopt eindeloos, eindeloos.

't Kanaal, een brug, 't kanaal, een brug, -
Weet iemand: waarheen gaat die weg?

(de muziek houdt op)

Hij weet het niet en wat doet 't er toe.
Hij wist alleen: ik ben alles moe,
Ik moet weg en 't kan niet schelen hoe.

Hij heeft zijn rijkdommen weggelegd
en is ‘uitgeknepen’, zooals men zegt.

Hij is nog armer dan weleer,
hij heeft zijn koffertje ook niet meer.

(de muziek, als boven, begint weer)

Op den straatweg, die gaat naar Sluis
loopt hij gedachteloos naar huis.

Dan, eensklaps, denkt hij: ach, waarom?
Dit is ook niets meer; en keert weerom.

Mijn land, mijn huis, voorbij, voorbij, -
hij is naamloos en vogelvrij.

(de muziek houdt op).

* * *

In 't vreemde land, dat hij binnentrad
lag een kleine stad, en in die stad
een herberg, en hij dacht ‘komaan
daar moet ik eens even binnengaan,
want na zoo'n tocht zal 'n glaasje lusten.’
Hij bestelde cognac en zat uit te rusten.

En terwijl hij zoo zat en wat uitkeek naar buiten
door de kleine vierkante ruiten

tusschen de tullen gordijntjes door -
- want er waren witte gordijntjes voor
met roode strikjes bijeen genomen -
en terwijl hij zoo keek naar de wind in de boomen -

- Wat was dat? waar komt al dat volk vandaan? -
hoort hij op het plein de trommelen slaan.
Wil je weten waarom men den trommel slaat?
De koning van 't land is desperaat
omdat zijn dochter niet eet en niet slaapt
en altijd ziek ligt en nooit meer praat
en nu zegt de heraut, die te trommelen staat:

al wie de prinses genezen laat
trouwt de prinses en volgt op in de Staat.

En net dat Josef dit hoort, zie, daar staat
een man naast hem: 'Goedendag kameraad.'
(je kent elkaar niet, maar je weet hoe dat gaat:
hij is soldaat en ik ben soldaat,
en zonder te weten, kom je aan de praat).
Je kunt toch nooit weten, sprak de man,
Hoe soms nog een koe een haas vangen kan.
Een prinses is niet niets, wat denk jij ervan?
Ik ben al getrouwd, het is niets voor mij -
Maar jij! - O, als ik vrij was als jij -

Dokter zijn, wat is dat? Dat geeft hier toch niets,
je zegt: ik ben hospitaalsoldaat, of zoo iets,
en als het niet lukt, is er niets verloren -

(vuistslag van den voorlezer op tafel)

Natuurlijk!

(nog een vuistslag)

waarom niet? Ik ga het probeeren.
Dank je wel voor je goeie raad, kameraad!

- Hij staat op, gaat naar buiten en loopt door de straat
tot waar het paleis van den koning staat.
De wacht voor de poort vraagt: waar ga je heen?
Waar ik heenga? Dat zeg ik den koning alleen!

(de 'marche royale' valt in. Alle lichten dooven uit. De voorlezer heeft twee lichten

op zijn tafel aangestoken. Het scherm gaat op. Men ziet een kamer in het paleis. De duivel staat midden op het tooneel als vioolvirtuoos in rok gekleed. Hij houdt de viool van den soldaat triomfantelijk in de hoogte. Scherm zakt. Einde der muziek).

VOORLEZER.

Die muziek werd gemaakt, toen de koning mij ontving.
En hij vroeg: ‘Ben jij een dokter, vreemdeling?’
- Ja, zei ik, Sire, hospitaal-soldaat.
‘Dokter’, zei hij, ‘ik weet geen raad....’
- Sire, zei ik weer, mijn middel is probaat.
‘Wacht maar tot morgen, vandaag is 't te laat’.

(de voorlezer heeft in zijn hand een spel kaarten)

Tot nu toe gaat alles naar wensch, zoo je ziet.
Waarom een ander en waarom ik niet?

De prinses en het heele koninkrijk.
- Waarom ik niet? - mijn vriend had gelijk.

Maar al was het alleen om een eigen vrouw,
hoe lang al verkleumt mijn hart van kou! -

(Scherm op. Dezelfde kamer in het paleis. Aan een kleine tafel, precies gelijk aan die van den voorlezer, ook door twee kaarsen verlicht, zit de soldaat, eveneens met een spel kaarten in de hand, een karaf en een glas water als bij den voorlezer.)

SOLDAAT.

Wat zeggen de kaarten? Het lukt, je zult zien.
'k Krijg niets dan harten: - harten zeven, harten tien.

(hij drinkt)

Denkt u soms, dat het opschepperij is?
een vrouw, die van mij, en alleen van mij is,
en dan een prinses, wat toch ook iets beteekent -

(de duivel verrijst naast den soldaat, de viool in de arm geklemd)

DUIVEL.
Vriendje, op mij had je niet gerekend!

(een stilte. De soldaat buigt het hoofd en blijft weerloos)

Wat was je dom, zoo weg te loopen!

(de duivel loopt om de tafel heen)

Je was rijk, de wereld stond voor je open -
Eén onbesuisde stommiteit,
Mijn arme jongen, en alles kwijt.

(weer een stilte. De soldaat blijft roerloos)

Harten tien, harten zeven en zelfs harten vrouw,
Dacht je heusch, dat zoo iets geluk brengen zou?
Ach stakker, wat ben je ten einde raad -

(hij laat de viool zien)

Ik heb het ding waar zoo iets mee gaat.

(hij draait om den soldaat heen en verricht kunstjes met de viool)

VOORLEZER.

(met doffe wanhoop).

Het is waar wat hij zegt, hij is weer de baas.
Het ding dat het doet, hij heeft het, helaas, -
En wat begin ik in Godsnaam zonder?

(hij houdt plotseling op, draait zich om en richt zich tot den soldaat)

Vlug! Spring op 'm toe en sla 'm op zijn donder!

SOLDAAT.

(beweegt zich niet).

Hij is geen mensch, ik kan hem niets maken.

VOORLEZER.
Het kan wel! 't Kan wel! - maar dan moet je eerst maken
het geld, dat je nog van hem hebt, kwijt te raken.

(de soldaat licht het hoofd op)

Weg met dat geld, om mee te beginnen!
Leg een kaartje met hem, hij zal het wel winnen.

SOLDAAT.

(zonder overgang tot den duivel)

Ik heb geld. Heb je zin om te kaarten?

DUIVEL.

(verbaasd stilstaand)

Wat?

SOLDAAT.
Ik vroeg of je zin om te kaarten had?

DUIVEL.
Wel zeker mijn waarde, niets liever dan dat!

(hij neemt een stoel)

VOORLEZER.

(tot den soldaat)

Hij kon nooit tegen zijn verlies,
Hij wint vast, dat is zoo zeker als iets.

SOLDAAT.

(haalt geld uit zijn zak te voorschijn)

Hier ligt geld: papier en klinkende munt.

DUIVEL.
Goed.

(legt de viool op zijn knieën)

SOLDAAT.
Hoeveel spelen wij?

DUIVEL.
Tien cent het punt.

SOLDAAT.
Een gulden per punt, anders speel ik geen spel.

DUIVEL.
Ik heb je gewaarschuwd, maar net als je wil.

(de soldaat wascht, de duivel coupeert)

Eerst je viool en toen je boek,
en nu raakt straks je zakgeld zoek....

(ze spelen, de duivel wint)

maar eindelijk komt aan alles een end,
voor jou wordt het bedelen in je hemd.

(ze spelen, de duivel wint)

bedelen in je hemd zal het zijn.
arme jongen, je hebt pech op pech.

(ze spelen, de duivel wint)

ach mijn lieve Augustijn
alles is weg, weg, wè-èg

(ze spelen, de duivel wint)

VOORLEZER.

(tot den soldaat)

Hoe meer je verliest, des te eerder gered.
Vooruit een rijksdaalder per punt gezet.

SOLDAAT.
Ik zet een rijksdaalder.

DUIVEL.

(spreekt al moeilijk)

....Dan ben je gek.

(ze spelen, de duivel wint)

VOORLEZER.

(luidkeels schreeuwend)

Komaan,
En nu tien gulden!

DUIVEL.

(neemt de viool onder zijn arm)

Zachtjes aan - zachtjes aan!

VOORLEZER.

(steeds tot den soldaat)

En nu al je geld, dat je nog bewaart!

SOLDAAT.
De heele rest op de laatste kaart!

(keert zijn zak om boven tafel)

DUIVEL.

(staat langzaam op)

....Dan is.... het.... voor mij....

(hij struikelt)

VOORLEZER.
Let op! Let op!

(de soldaat schuift zijn stoel achterwaarts en beziet den duivel)

Zag je, hoe hij bijna ineen ging zinken?
Ziezoo, sta nu op en geef hem te drinken.

SOLDAAT.

(gaat met een glas water naar hem toe)

Zeg drink eens wat....

(de duivel weert zwaaiend af)

Zou je niet eens drinken....

(hij dwingt hem te drinken en vult zijn glas opnieuw)

En nu nog eens om met mij te klinken.

(vult het glas opnieuw)

En nu nog eens!

DUIVEL.
Straatjongen, die je bent!

VOORLEZER.
Hij valt! Hij valt!

(inderdaad, de duivel zakt op den stoel en zijn bovenlichaam zinkt over tafel)

SOLDAAT.
Wat een vent! Wat een vent!

(hij buigt zich over de duivel en wil de viool grijpen)

Wat zou je zeggen, als ik het probeer?

VOORLEZER.
Geef hem nog meer!

SOLDAAT.

Ja, geef hem nog meer!

(hij giet het glas eenige malen in den mond van den duivel)

Ziezoo, wat? niet drinken? Vlug, zeg ik, vlug!

(de duivel beweegt niet meer)

VOORLEZER.
Neem nu je eigendom maar terug.

(de soldaat grijpt de viool en begint terstond te spelen. Muziek: 'petit concert.' Deduivelvaltvan den stoel. Scherm zakt)

* * *

VOORLEZER.

(tijdens de kamermuziek. De lichten gaan weer aan)

Prinses, u kunt er zeker van wezen,
wij zijn overtuigd u te genezen.
Wij komen u zonder vrees onder oogen,
wij hebben een onbeperkt vermogen.
Wij hebben onszelf uit den dood gered
en staan met het voornemen aan uw bed,
- vertrouw op ons, onze kunst is groot -
om ook U te redden van den dood.

(muziek houdt op. Scherm op. Kamer van de prinses. Zij ligt languit op bed en verroert zich niet. De soldaat komt binnen en begint te spelen. Muziek. Zij opent de oogen. Wendt zich tot den soldaat. Gaat rechtop zitten in bed. Dansen der prinses. Muziek houdt op. De soldaat en de prinses omhelzen elkaar. Vreeselijk geschreeuw. De duivel komt binnen als Mefisto. Hij draait om den soldaat heen en smeekt en dreigt beurtelings om de viool. De soldaat pareert hem met de strijkstok. De prinses vlucht achter den soldaat, de duivel springt en steigert al sneller en sneller. Dan heeft de soldaat een inval. Hij begint te spelen. Muziek 'danse du diable'. Stuiptrekkingen. De duivel probeert zijn beenen nog recht te houden. Vergeefs. Uitgeput zakt hij ineen op den grond. De soldaat neemt de prinses, die niet meer bang is, bij de hand. Dans van de prinses om den duivel. Dan nemen de prinses en de soldaat den duivel elk bij een been en sleepen hem van het tooneel af. De muziek houdt op. Zij komen terug en omhelzen elkaar. Petit Choral.)

DUIVEL.

(kijkt plotseling om de hoek van de deur. Chanson du diable)

Dat kan voor even aardig zijn,
Maar 't koninkrijk is veel te klein.

(de soldaat en de prinses zien hem een oogenblik aan en omhelzen elkaar dan weer)

En wie de grenzen over komt,
Vervalt weer in mijn macht, terstond.

(als boven)

Bij de eerste stap te ver gezet,
moet de prinses weer naar haar bed,
en wat betreft den prins-gemaal,
ik ben zeker, dat ik hem eens haal,

(als boven)

en dat hij mijn fornuis ingaat,
waar ik hem als een hoentje braad.

(als boven; Koraal-muziek terwijl het scherm zakt.)

* * *

VOORLEZER.
Men moet niet meer willen hebben dan men heeft.
Het geluk is streng persoonlijk, zoolang men leeft.
Eén geluk duldt nooit naast zich een tweede geluk,
Als men niet kan kiezen, stooten ze elkander stuk.
Zoo kan men niet zijn wie men is en wie men was tegelijk.
Het hart van den mensch is maar een zeer klein rijk.

(Koraalmuziek)

'Ik heb alles, alles!' zei hij zacht.
Totdat zij, op een morgen, onverwacht
'Vertel me eens,' vroeg - 'wat je vroeger deed?
't Is vreemd dat ik eigenlijk niets van je weet.'

(Koraalmuziek)

'In den tijd ligt verloren alles van vroeger,
Het dorpje waar ik woonde, samen met moeder,
Ik was soldaat, daar ginder, daar ginder,
Den weg terug zal ik nooit meer vinden.'

(Koraalmuziek)

'Wanneer wij nu toch eens gingen, een dag?'
'Je weet wel, liefste, dat het niet mag.' -

‘We zijn zóó terug, we blijven maar even,
Geen mensch, die het weet, en wat zou het geven?....’
Toen zag ze hem aan met een langen blik,
En zei: ‘Heb je evenveel zin als ik?
Ik verlang er misschien nog meer naar dan jij....’
‘Nog meer dan jij’, dat zei ze, en hij:
‘Schat van me, kom eens wat dichter bij.’
‘Eerst zeggen dat we gaan,’ zei de vrouw,
‘Goed, morgen, maar vandaag nog bij jou.’
En wat hij toen dacht, komt hierop neer:
Als moeder mij maar herkent, deze keer.
Zij kon best bij ons inwonen, zonder bezwaar,
Dan had ik al mijn geluk bij elkaar.

(op dit moment gaat de duivel voorlangs het scherm in een prachtig, rood costuum)

Ze zijn op reis, en alles gaat goed,
totdat men de grens passeeren moet.
Zij staan bij den slagboom, recht voor hen uit,
ligt het dorpje met de toren, - hij snelt vooruit, -
Maar hij gaat alleen, want zij volgt niet; zij
kan de grenzen van hun gebied niet voorbij....

(de duivel passeert weer voorlangs het scherm)

Hij keert zich om, hij roept haar, hij roept....

(Scherm op. Zelfde tooneel als in de tweede scene: dorpstoren en grensversperring. De soldaat staat midden op het tooneel te wenken. Dan loopt hij door. Hij komt aan de grenspaal, stapt aarzelend, op de paal kijkend, de grens over. Dan staat plotseling de duivel voor hem. Hij heeft zijn viool terug. Hij speelt. Muziek: triumfmarsch van den duivel. De soldaat buigt het hoofd. Gelaten gehoorzaamt hij den duivel, die hem vioolspelend voor zich uit drijft. Ze verdwijnen in de koulissen. Scherm zakt. Einde der muziek).

EINDE VAN DE GESCHIEDENIS.

De wetenschap der ekonomie en de filosofie der Aufklarung.

> Nicht die ‘sachlichen’ Zusammenhänge der ‘Dinge’, sondern die gedanklichen Zusammenhänge der Probleme liegen den Arbeitsgebieten der Wissenschaften zugrunde.
> (Max Weber).

I. De Aufklärung en Adam Smith.

‘Among the delusions which at different periods have possessed themselves of the minds of large masses of the human race, perhaps the most curious - certainly the least creditable - is the modern soi-disant science of political economy.’ Met deze apodictische bewering begint Ruskin's ‘Unto this last’, een bundeltje ‘Essays on the first principles of political economy’ (1862). En als ware het nog niet duidelijk genoeg, laat hij hierop volgen: ‘Of course, as in the instances of alchemy, astrology, witchcraft and other such popular creeds, political economy has a plausible idea at the root of it.’ Ondanks deze vriendelijkheid komt hem de wetenschap der ekonomie toch voor te staan op precies dezelfde basis als een wetenschap der gymnastiek die uit zou gaan van de veronderstelling dat de mensch geen geraamte had: ook hier zou men allerlei scherpzinnige redeneeringen en logisch geheel juiste gevolgtrekkingen kunnen maken, alleen zou het verband met de werkelijkheid ontbreken. Bij de ekonomie is het alleen omgekeerd: deze neemt aan dat de mensch uitsluitend geraamte is, en geen ziel heeft.

Zeker was er in Ruskins dagen wel eenige aanleiding voor een dergelijk oordeel: eenige half-waarheden die gebruikt

werden om bestaande misstanden als noodzakelijk te bewijzen werden wel ekonomische theorieën genoemd, terwijl wat eenmaal als abstract wetenschappelijk schema was bedoeld veelal als ideaal der werkelijkheid werd geponeerd. Toch bleef een dergelijk oordeel wel beperkt tot het uiterlijke: zoodra Ruskin hieronder ook de eigenlijke wetenschap, en speciaal Stuart Mill betrekt, tegen wien hij vooral zijn pijlen richt, geeft hij blijk geen van beide goed te kennen.

Dergelijke oordeelen kan men echter nu nog herhaaldelijk tegenkomen. En dan zijn de oorzaken daarvan gewoonlijk dezelfde: eenerzijds een misbruik van de termen ekonomisch en wetenschappelijk voor wat als politieke wenschelijkheid wordt verdedigd; maar anderzijds ook wel eenige oppervlakkigheid bij vele beoordeelaars, die naar dergelijke populaire redeneeringen het wezen der ekonomie meenen te kunnen beoordeelen. Maar een diepere grond voor het afkeurend oordeel dat niet zelden vernomen wordt over ekonomische theorieën is toch ook aanwezig, en dat is dezelfde grond die ook Ruskin aanleiding gaf tot zijn kritiek; het is de rationalistische, de naturalistische beschouwing van den mensch die volgens sommigen aan de ekonomie inhaerent zou zijn en die vooral een ethisch georiënteerde levensbeschouwing afkeerigkan doen zijn van ekonomische theorieën.

In wezen - dit sta voorop - natuurlijk volkomen ten onrechte: evenals bij den individueelen mensch de verwerkelijking van zedelijke idealen gebonden is aan allerlei fysieke beperkingen (en wie zou daarom de wetenschap hieromtrent eigenlijk wat inferieur vinden vanuit ethisch standpunt?), zoo is de verwerkelijking van allerlei zedelijke en andere idealen in de samenleving gebonden aan beperkingen van materieelen aard die door de ekonomie onderzocht worden - zonder dat deze daarom nog in eenig opzicht een materialistische wetenschap zou behoeven te zijn.

Maar toch is er wel eenige grond voor de bedoelde kritiek, al beweegt deze zich gewoonlijk ook eenigszins aan de oppervlakte. Een grond, die ook aanleiding heeft gegeven voor talrijke meeningsverschillen in de wetenschap zelve. Dat is in het kort deze: de ekonomie als wetenschap is een kind der Aufklärung, en wel speciaal der Engelsche Aufklärung en

haar terminologie is dikwijls aan die sfeer ontleend. En zoo heerscht er in de ekonomische wetenschap een merkwaardige en voor haar ontwikkeling schadelijke tweeslachtigheid: eenerzijds is zij de meest moderne van alle wetenschappen, omdat tegenwoordig geen problemen zoo zwaar op de menschheid in haar geheel drukken als de ekonomische, maar anderzijds draagt zij in haar vorm nog te veel elementen rond van een vorige eeuw en van een voorbijgegane wereldbeschouwing. En niet slechts aan de ontwikkeling der wetenschap schaadt dit, maar eveneens aan haar praktische toepassing. Zij dringt dikwijls niet door in kringen die tenslotte niet anders doen dan haar theorie in de praktijk verwerkelijken, maar nu soms eerst na allerlei vergeefsche experimenten tot schade van de samenleving ontdekken waar de grenzen der ekonomische mogelijkheden gelegen zijn.

Iedere wetenschap heeft haar wortels in filosofie en wereldbeschouwing, en bij weinige zal dat zoo duidelijk blijken als juist bij de ekonomie. Zij is niet anders dan een toepassing der filosofie (en wel in het bizonder de meer natuurwetenschappelijk georiënteerde filosofie) op het maatschappelijk leven (in het bizonder het 'quantitatieve' deel hiervan). Het is nog slechts anderhalve eeuw geleden dat zij als afzonderlijke wetenschap zich van de algemeene filosofie afscheidde. En de teekenen van dezen oorsprong bleef zij dragen: haar inhoud wijzigde zich door tal van waardevolle onderzoekingen, maar in haar vorm bleef zij somtijds nog te veel verankerd aan een wereldbeschouwing die niet meer is van onzen tijd. Het is aan dit verband tusschen den vorm, de methode der ekonomische wetenschap en de achttiende-eeuwsche verlichtingsfilosofie waaruit zij voortspruit, dat in het volgende eenige aandacht gewijd zal worden. Waarbij, zooals in kort bestek anders evenmin mogelijk als wenschelijk zou zijn, slechts enkele in dit verband belangrijke punten naar voren zullen gebracht worden.

Reeds vroeg is er over ekonomische onderwerpen geschreven, die immers ten allen tijde een belangrijk deel van de dagelijksche zorgen uitmaakten. Zoodra er huisgehouden moest worden met een aantal noodzakelijke voorwerpen, omdat

deze niet in zoo overvloedige mate beschikbaar waren als men wel zou wenschen, of omdat er eigen arbeid noodig was om die te verkrijgen, was er een kunst van huishouden ontstaan. In Griekenland, waar niet, zooals in Rome, het formeele juridische denken een bemoeilijking was voor het begrip van den materieelen samenhang der maatschappelijke verschijnselen, maakten beschouwingen over deze huishoudkunde, de 'oikonomia', deel uit der algemeene wetenschap, der filosofie. Van het privaat-huishouden werd daarbij dit begrip al spoedig uitgebreid tot het staatshuishouden. Bekend is dat 'de filosoof' uit de oudheid, Aristoteles, ook deze oikonomia behandelde en daarbij in oordeel en begripsvorming veelal van juister waarneming en analyse blijk gaf dan sommige moderne schrijvers. Toch was dit nog geen ekonomische wetenschap, doch slechts fragmentarische opmerkingen, meestal nuttigheids-regels. Evenmin wetenschap is wat we later vinden in de Scholastiek die, weer teruggrijpend op Aristoteles, ook aan ekonomische verschijnselen haar aandacht wijdt. Doch slechts om hieromtrent voorschriften te geven, ontleend aan de kerkelijke dogmatiek. Een ekonomische wetenschap ontstond pas toen een zekere groep verschijnselen als ekonomische van andere verschijnselen gescheiden en systematisch als één geheel beschouwd en onderzocht werden. Het waren Quesnay en Smith die dit in de achttiende eeuw deden, doch vooral Ricardo en Stuart Mill in de negentiende eeuw die dit systeem tot een logische methode uitwerkten, en zoo op de wetenschap der ekonomie hun stempel drukten.

Maar er zou eerst heel wat denkarbeid moeten verricht worden voordat het zoo ver kon komen en de ontwikkeling van dit denken bouwde geleidelijk de 'Voraussetzungen' op, waarvan later de ekonomie als zelfstandige wetenschap zou uitgaan.

Voor de ontwikkeling der wetenschap, die toen nog in het algemeen filosofie heette, was natuurlijk de eerste vereischte dat deze bevrijd werd van het kerkelijk gezag en van allerlei fantastische hypothesen die men vroeger gaarne als verklaring van het anders onverklaarbare aanvaardde. Want behoefte aan verklaring is den mensch ingeboren,

het bewustzijn van oorzaak behoort a priori bij het menschelijk denken. Nadat de Renaissance de autoriteit der kerk in de filosofie gebroken had, zou de zeventiende eeuwsche natuurwetenschap het reeds uit de Renaissance stammende: ‘vere scire est per causas scire’ tot *de* wetenschappelijke methode maken. Het is vooral Galilei die in het begin dier eeuw de wetenschap grondt op de wet der causaliteit en als doel der wetenschap (wat synoniem was met natuurwetenschap en filosofie) stelde: verklaren door middel van waarneming en analyse der verschijnselen volgens mathematische methode. Tegelijkertijd bouwde Descartes zijn wijsgeerig systeem op, waarin hij de mathematische methode en de mechanische natuurfilosofie op de kennistheorie fundeerde.

Tot algemeene theorie der kennis wordt deze methode in Engeland vooral door Baco (Novum Organon, 1620) uitgebouwd. De ware samenhang van alle dingen is de mechanische causaliteit; teleologie, doelmatigheid, hoort in het wetenschappelijk systeem niet thuis - vandaar de breuk met de theologische beschouwing, waarvoor later in het deïsme een oplossing gevonden zou worden. Systematische waarneming en generalisatie is *de* methode: Bacon's methode der inductie. Ook voor psychologie, ethiek en staatswetenschap zou deze methode van op feiten berustende causaalverklaring gelden.

Hobbes (ongeveer 1650) geeft de toepassing van dit beginsel der mechanische causaliteit ook op het psychische leven, waarmede hij grooten invloed heeft geoefend op de materialistische richting in de achttiende eeuwsche Engelsche psychologie, en zoo ook op de latere ekonomie. Wilshandelingen zijn volgens hem meer een passief bewogen-worden dan een zelfstandig handelen. Oorzaak van dat handelen is steeds de zucht tot zelfbehoud: de mensch zoekt steeds zijn eigen belang; zelfs moreele en z.g. altruïstische handelingen spruiten alleen uit egoisme voort; zij zijn of een uiting van eigenbelang, of wel een gevolg van gewoonte of dwang. Vandaar het ‘bellum omnium contra omnes’ als de natuurlijke toestand, waarin door het maatschappelijk verdrag orde is geschapen.

Met Locke begint pas de eigenlijke, en voor ons doel

belangrijke periode der Aufklärung, waarvoor men neemt den tijd tusschen de Engelsche revolutie van 1688, in welk jaar de Stuarts verjaagd werden en Willem III op hun troon kwam, en 1789, het begin der Fransche revolutie. Dat vooral Engeland de bodem was waar wijsbegeerte en wetenschap gingen bloeien, had reden: het staatsleven was hier geconsolideerd honderd jaar voordat op het vaste land de revolutie pas begon; de staatsregeling waarborgde de grootste vrijheid, ook in het denken; en er heerschte welvaart en sociale orde. Waarbij het heldere en nuchtere van het Engelsche denken kwam, dat aan deze ontwikkeling een bepaalde richting gaf: het empirisme dat dezen tijd kenmerkt zal wel vooral hierop zijn terug te voeren. Terwijl de praktische Engelsche zin aan dit denken een richting gaf waaruit het ekonomische als van zelf moest voortspruiten; alle denkers uit dit tijdperk wijden dan ook tevens studies aan ekonomische onderwerpen, zooals het muntwezen, enz.

Wat ons in dit verband bij Locke vooral treft is zijn empirisch-psychologische methode. Zijn kennisleer is psychologisch, hij gaat na het ontstaan der voorstellingen in ons bewustzijn, waarbij hij ervaring als de eenige bron van kennis aanneemt. Het psychische (is gelijk geestelijk) leven vat hij op als een wetmatige beweging uit eenvoudige elementen afgeleid. Het streven naar geluk is de diepste drijfveer van het menschelijk handelen.

Zoo wordt geleidelijk de moraalfilosofie, die een belangrijk deel der filosofie uitmaakte, gegrond op een natuurlijke moraal (evenals het positieve recht op een natuurrecht). Het zedelijk leven moest uit de natuur van den mensch begrepen worden en in tegenstelling met, of naast Hobbes' egoisme nam men een oorspronkelijken zedelijken aanleg in den mensch aan. Dezen te vinden was de taak der psychologie, zoodat dus de ethiek onderdeel was der psychologie, en haar methode, de empirisch-causale, tevens de methode om ethische problemen op te lossen.

Zoo was in de filosofie, die oorspronkelijk het geheele gebied der wetenschappen omvatte, geleidelijk onderscheiding gekomen, en wel voornamelijk doordat de belangrijkste dezer wetenschappen, de natuurwetenschap, als afzonderlijke weten-

schap zich hiervan afscheidde, na eerst op de geheele richting haar stempel gedrukt te hebben. Het was Newton vooral die met zijn mathematische natuurwetenschap (1687) dit bewerkt had.

Het gevolg van het groote werk van Newton was een bevestiging van de overtuiging dat het beginsel der mechanische causaliteit de geheele schepping bewoog. De methode waarmede zoo schitterende resultaten bereikt waren voor de anorganische natuur moest evenzeer voor de organische natuur gelden: causaliteit was hier de eenige werkelijke kracht, de schepping was één groote machine, wier volmaaktheid geen verder ingrijpen behoefde; haar oorsprong moest toegeschreven worden aan een hoogste intelligentie die deze volmaakte mechaniek geschapen en in werking gesteld had, maar verder niet meer noodig was. Op deze wijze zocht het deïsme naar een soort compromis tusschen theologische en natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing, waarbij dus van te voren vast stond dat de toestanden, zooals zij waren, uitingen van deze goddelijk-mechanische harmonie waren, en dus goed. Historisch besef ontbrak aan deze opvatting ten eenenmale. Deze overtuiging van de volmaaktheid van de natuur en alles wat daarin is, was een typische gedachte der Verlichting. Of met de woorden van Windelband:[1] 'Es war die Religion des Zeitalters der Aufklärung an die Unfehlbahrkeit der Natur zu glauben und von der vollendeten Güte ihrer Schöpfungen von vornherein durchdrungen zu sein. Alles, was aus der Hand der Natur hervorgeht, galt dieser Zeit als volkommen und zweckmäszig, und früh gewöhnte sie sich daran, in dem Natürlichen das Ideal des Vernünftigen zu erblicken. Der Naturalismus dieser Zeit war identisch mit ihrem Rationalismus, und eben diese Identität sprach sich in dem Optimismus aus, womit sie das Universum als die Manifestation der göttlichen Vernunft betrachtete und ihre Züge in jedem kleinsten Gebilde des Welltalls wiederzuerkennen bestrebt war. Das war das gemeinsame Bett worin die Naturtrunkene Gottesbegeisterung der Renaissance und der methodische Ernst der abgeklärten Naturforschung sich vereinigten, um in dem Drange wissenschaftlichen Denkens

1) Geschichte der neueren Philosophie, dl. I blz. 310.

dem Ideale einer freien Religiosität zuzuströmen. Bruno hatte gesagt: die Welt in ihrer harmonischen Schönheit und in dem Einklange ihrer Gegensätze ist ein Kunstwerk Gottes. Auf das Jahrhundert der Kunst folgte dasjenige der Technik, und Newton sprach: die Welt in der vollendeten Zweckmäszigkeit ihrer Gebilde ist eine volkommene Maschine aus der Hand des göttlichen Meisters. An die Stelle des ästhetischen ist der technische Optimismus getreten: aber jene Poesie und diese Prosa ruhen auf dem gleichen Grunde einer Ueberzeugung von der Volkommenheit der Natur.'

De hier geteekende naturalistische filosofie bevat alle elementen waaruit straks de ekonomie zou ontstaan en het zijn nog slechts enkele schreden die gedaan moeten worden tot de werken van Quesnay en Smith. Het Fransche werk verschijnt het eerst. In Frankrijk was door de wijsbegeerte van Descartes (eerste helft 17e eeuw) de methode der mechanische natuurwetenschap bevestigd en verspreid. In de achttiende eeuw drong hier de Newtonsche natuurfilosofie door, vooral door den invloed van Voltaire. Het naturalisme vond hier toen een vruchtbaren bodem, waar men de deïstische hypothese meende niet meer noodig te hebben en meer tot materialisme overhelde. (De in het absurde gevoerde consequentie was Lamettrie's 'L'homme machine'). Een bepaalde richting gaf hieraan Buffon, door zijn natuurlijke historie, die de aandacht op de organische natuur richtte. Waar Frankrijk vooral een landbouwland was, moest de belangstelling hiervoor wel grooter zijn dan in Engeland, waar de handel een voorname bron van bestaan opleverde. Maar het waren vooral de chaotische sociale toestanden die in Frankrijk de aandacht van hen, die verbetering zochten, op den landbouw deden vallen. Richtte Montesquieu zijn aanvallen tegen de staatsregeling door de Engelsche als voorbeeld af te schilderen, de Physiokraten wezen op de onhoudbare sociale toestanden, waar de boerenstand, op welke het geheele leven rustte omdat deze voor de voedselvoorziening zorgde, uitgemergeld werd, 'taillable et corvéable à merci' was.

Het was Quesnay bij wien deze verschillende lijnen: de

idee der algemeene wetmatigheid in de natuur, de idee van de volkswelvaart als afzonderlijk object eener wetenschap, en het belang van den landbouw voor Frankrijk, samenkwamen en die, na reeds eenige artikelen over den landbouw in de groote Encyclopédie geschreven te hebben, in zijn 'Tableau économique' van 1758 een voorstelling gaf van het ekonomische leven als één samenhangend geheel, beheerscht door een strenge wetmatigheid en gebaseerd op den landbouw als de eenige productieve kracht. Deze wetmatigheid is gelegen in de 'ordre naturel', waarvan de 'ordre positif' een veelal gebrekkige afbeelding is. Zoo zegt Quesnay: 'Les lois physiques qui constituent l'ordre naturel le plus avantageux au genre humain, et qui constatent le droit naturel de tous les hommes, sont les lois perpétuelles, inaltérables et décisivement les meilleures lois possibles'. Deze wetten zijn den mensch met de natuur der dingen gegeven en hij kan daaraan niets veranderen. Zij zijn 'les lois physiques mêmes de la reproduction perpétuelle des biens nécessaires à la subsistance des hommes.' 'Il n'y a donc point a disputer sur la puissance législative quant aux premières lois constitutives des sociétés, car elle n'appartient qu' au Tout-Puissant, qui a tout réglé et tout prévu dans l'ordre général de l'univers; les hommes ne peuvent y ajouter que du désordre, et ce désordre qu'ils ont a éviter ne peut être exclu que par l'observation exacte des lois naturelles'.[1)]

Het is geheel de natuurrecht-leer die hier spreekt, het historisch-relatieve is niet bekend, het steeds en voor allen gelijke wezenlijke der dingen is de natuurlijke wetmatigheid, die slechts door rationeel analytisch onderzoek te vinden is. Zooals Turgot het uitdrukt: 'Il ne s'agit pas de savoir ce qui est ou ce qui a été, mais ce qui doit être. Les droits des hommes ne sont pas fondés sur leur histoire, mais sur leur nature'. Dit 'ce qui doit être' is de 'ordre naturel' die alleen verwerkelijkt kan worden doordat ieder in volkomen vrijheid nastreeft wat zijn eigen belang hem voorschrijft. En het zijn typisch ekonomische formuleeringen van vèrstrekkende gevolgen die de physiokraten hiervoor vinden.

1) Despotisme de la Chine.

Een van hen, Mercier de la Rivière, drukt dit aldus uit: ‘Il est de l'essence de l'ordre que l'intérêt particulier d'un seul ne puisse jamais être séparé de l'intérêt commun de tous, et c'est ce qui arrive sous le régime de la liberté. Le monde va alors de lui même. Le désir de jouir imprime à la Société un mouvement qui devient une tendance perpétuelle vers le meilleur Etat possible.’ Het is de volle ernst van het ‘tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles’ uit Voltaire's Candide. Hiermede is geboren het veel bewonderde en veel verafschuwde ‘laissez-faire’, dat in dien tijd, tegenover de banden van het mercantilisme en de willekeur der machtigen, zeker een grootsch beginsel en een groote vooruitgang beteekende.

En van niet minder belang is de volgende gedragsregel die Quesnay geeft: ‘Obtenir la plus grande augmentation possible de jouissance par la plus grande dimunition possible de dépenses c'est la perfection de la conduite économique’. Het ekonomisch motief is hiermede geformuleerd; maar het wordt bedoeld als algemeene gedragsregel, als maxime voor alle handelen: het ekonomische en ethische zijn identiek, maar het eerste beheerscht het laatste, zooals in dit verband niet anders te verwachten was. Een diepere levensbeschouwing ontbrak aan dit systeem dat met zijn al te duidelijke eenzijdigheid zoowel in beginselen als in praktische uitwerking, geen lang bestaan zou kunnen hebben. Dat het reeds zoo spoedig op den achtergrond zou geraken, werd veroorzaakt door het spoedig daarop verschijnen van het op zoo veel hechter grondslagen gebouwde en zoo veelzijdige werk van Smith.

De Engelsche ekonomie vormde een onderdeel van de moraalfilosofie, waarop we dus nog even moeten terug komen. Het zedelijke werd, zooals reeds gezegd, beschouwd als een natuurlijke aanleg in den mensch, de moraal als onderdeel der psychologie, mechanische causaliteit als de eenige werkende kracht. Een zeer bizondere uitwerking onderging deze leer der natuurlijke moraal door Hutcheson, leeraar en voorganger van Smith aan de universiteit te Glasgow, door Hume,

den intiemen vriend van Smith, en door dezen zelf in zijn ‘Theory of moral sentiments’ (1859). Deze theorie heeft een sterke sociale zijde. Immers het altruïsme zou een natuurlijke neiging van den mensch zijn, waardoor iets als een psychologische gemeenschapsband tusschen de menschen gelegd wordt. Waar het menschelijke willen alleen bewogen kan worden door het streven naar lust en het ontgaan van onlust, krijgen deze begrippen hierdoor een meer sociale beteekenis en is het streven naar geluk (waarin dan de moraal bestaan zou) vanzelf een streven naar het geluk van alle menschen - een onderstelling die later aan het utilitarisme van Bentham ten grondslag zou gelegd worden. Deze ‘natuurlijke’ psychische band tusschen de menschen, dit gemeenschappelijk stuk psychisch leven, is voor Hume en Smith het feit der sympathie, die aan de geheele moraal ten grondslag ligt. Hierdoor komt het dat wij niet slechts datgene goedkeuren wat in ons eigen belang is, maar ‘van zelf’, van nature, ook datgene wat in het belang van anderen is. De mensch is dus niet alleen door de tallooze uiterlijke banden die hem aan de gemeenschap binden een sociaal wezen, hij is dat vóór alles door zijn natuurlijken, psychischen aanleg. Goed, rechtvaardig is daarom wat in het algemeen belang is en slechts redelijk overleg kan uitmaken wat dit is. Maar waar de mensch in zijn innerlijkste wezen van sociale natuur is, kan wat zijn redelijk eigenbelang hem ingeeft ook niet in strijd met het algemeen belang zijn. Door dit uitgangspunt, deze hypothese der sympathie als natuurlijke psychische aanleg in den mensch, wordt ten opzichte van het innerlijke leven het conflict tusschen egoïsme en altruïsme opgelost, terwijl tegelijk ten opzichte van de uiterlijke gevolgen daarvan, het maatschappelijk leven en handelen, een verzoening wordt gevonden voor het conflict tusschen eigen- en anderer of algemeen belang. Een filosofisch systeem is geconstrueerd dat, uitgaande van de menschelijke psyche, de samenleving laat zien als een natuurlijk mechanisme waarin door het vrije individueele handelen natuurnoodwendig de geheele cultuur, met al zijn innerlijke en uiterlijke goederen, opgebouwd wordt. Slechts een beschrijving van dit uiterlijke, maatschappelijke handelen van den mensch ontbreekt nog aan deze

filosofie. Het is Adam Smith, hoogleeraar in de moraalfilosofie, die deze geven zal.[1)]

'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations' is de titel van het in 1776 verschenen ekonomische werk, dat van verreikende beteekenis zou worden voor de ekonomische wetenschap en, vooral door de suggestieve verdediging van de individueele vrijheid, ook voor de praktijk. Het is het werk van een zelfstandig schrijver, een helderen geest en - het blijkt uit tal van plaatsen - een humaan man, van groote belezenheid en ervaring, met scherpe opmerkingsgave en eigen oordeel over allerlei toestanden. Het is een boek van cultureele waarde. Maar toch begrijpelijk alleen tegen den achtergrond van de filosofie van dien tijd.

De 'natuurlijke orde der dingen' is een steeds wederkeerend begrip. Het is zoowel de hypothese die dienst moet doen ter verklaring van de werkelijkheid, als het ideaal dat aan deze werkelijkheid voorgehouden wordt. Welk ideaal - 'the obvious and simple system of natural liberty' - zich vanzelf verwezenlijkt uit het volkomen vrije handelen van alle individuen; het is de verkeerde politiek, overal in Europa gevolgd, die de verwerkelijking van dit ideaal belemmert. 'In the political body the natural effort which every man is continually making to better his own condition, is a principle of preservation capable of preventing and correcting, in many respects, the bad effects of a political oeconomy in some degree both partial and oppressive.'[2)] De prijs, die bij ontstentenis van storende invloeden voor den dag zou komen is de 'natural price'. Deze komt voort uit de vrije werking van het eigenbelang waardoor alleen het algemeene belang kan gediend worden. 'Every individual necessarily labours to render the annual revenue of the society as great as he can. He generally, indeed, neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it.... he intends only his own gain, and he

1) De moraalfilosofie werd aan de universiteit verdeeld in vier onderdeelen: natuurlijke theologie, (natuurlijke) ethiek en, als toepassingen van deze laatste, politiek uit het oogpunt van gerechtigheid (natuurrecht) en politiek uit het oogpunt van nuttigheid: ekonomie.

2) B. IV, Ch. IX.

is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention.'[1] Uit dit 'led by an invisible hand' spreekt de metafysische achtergrond van Smith's systeem, zijn religieuse overtuiging die als hypothese noodig is om het noodwendige verband tusschen het individueele eigenbelang en de algemeene welvaart te leggen - een verband dat uit de werkelijke natuur der dingen nog allerminst volgt en dat Smith dan ook niet verklaart, maar als vanzelfsprekend, als 'natuurlijk' gegeven aanvaardt.

Optimisme is hiervan het logisch gevolg; Smith is overtuigd van 'the natural progress of a nation towards wealth and prosperity'. Welke welvaart - en dit is het groote verschil tusschen hem en de pessimisten uit de volgende eeuw - evenzeer aan de arbeidersklasse ten goede komt: 'The liberal reward of labour, as it is the necessary effect, so it is the natural sympton of increasing national wealth.'[2]

Het is het natuurlijk mechanisme der samenleving waaruit dit alles vanzelf voortkomt: wanneer ieder onderdeeltje maar goed zijn natuurlijke taak vervult (handelt uit eigenbelang) dan moet met natuurlijke noodwendigheid ook het geheel goed functionneeren: algemeene welvaart voortbrengen. Mechanische causaliteit is hier de eenige werkende kracht. De mensch is van dit mechanisme een deel; dit mechanischalgemeene is voor Smith het wezen van den mensch. Een filosoof - zoo vertelt hij ergens[3] - verschilt 'van nature' niet half zooveel van een straatsjouwer als een bulhond van een hazewind. De eene arbeider is gelijk de andere, een gelijke quantiteit arbeid is steeds dezelfde. Op welke onderstelling dan de arbeidswaardeleer opgebouwd wordt.[4] Deze materialistisch-mechanische hypothese blijkt nog duidelijker uit de loon- en bevolkingsleer: overtreft de vraag naar arbeidskrachten het aanbod daarvan, dan stijgt automatisch het loon; stijgt het loon, dan stijgt automatisch het aantal kinderen der arbeiders (dat slechts door den nood der materieele omstandig-

1) B. IV, Ch. II.
2) B I, Ch. VIII.
3) B I, Ch. II.
4) B. I, Ch. V.

heden beperkt wordt); hierdoor stijgt weer het aanbod van arbeidskrachten. ‘It is in this manner that the demand for men, like that for any other commodity, necessarily regulates the production of men’![1] Zelfs de tijdsduur die hier toch tusschen ‘oorzaak en gevolg’ moet gelegen zijn, kan de werking van het mechanisme niet verstoren.

Smith is wel beschuldigd van individualisme en liberalisme in modernen zin: dit verraadt weinig inzicht in zijn filosofie, want weinig gedachten zijn verder van hem af dan deze. De individu als doel van de gemeenschap kent hij niet; het eigenbelang aanvaardt hij als uitgangspunt om te komen tot het eenige doel en eenige belang: de welvaart van het geheel, de ‘wealth of nations’. ‘Adam Smith versmelt, zegt Pierson[2], als het ware alle individueele belangen tot één groot nationaal belang;.... het volksinkomen wordt opgevat als eenheid, vrucht van gemeenschappelijken arbeid.’ Het gemeenschapsbelang is primair, het individueele belang slechts daarvan afgeleid. Evenals in de moraalfilosofie, zoo is ook in het ekonomische systeem de mensch een sociaal wezen. Smith is in werkelijkheid socialist. En wel een echte, bij wien niet het belang van één klasse het zwaarst weegt, maar het belang van het geheel; bij wien het socialisme niet een los toegevoegd postulaat is, maar het wezen van zijn systeem; geen kunstmatig fabrikaat, maar de natuur der dingen zelf.

Maar bovendien is Smith ook sociaal. En dat vloeit niet uit het systeem voort, maar uit den mensch. Hier is Smith niet consequent, maar daarom des te meer te waardeeren. Hij laat niet graag een gelegenheid voorbij gaan om de rijken dezer aarde een veeg uit de pan te geven: zij maaien waar ze niet gezaaid hebben, zijn als werkgevers sterker dan de arbeiders en maken van deze macht misbruik; de handelaars bedriegen en maken veel te groote winsten. Maar van de arbeiders heet het: ‘It is but equity besides that they who feed, cloath and lodge the whole body of the people, should have such a share of the produce of their own labour as to

1) B. I, Ch. VIII.
2) Leerboek, dl. I, blz. 14.

be themselves tolerably well fed, cloathed and lodged'.[1)] Zeker een merkwaardige uitspraak van een achttiende-eeuwsch ekonoom!

Dat Smith de vader zou worden van het negentiende-eeuwsche individualisme en liberalisme, kwam doordat men het contact verloor met de gedachtenwereld die hem bewoog en slechts begrip had voor de middelen door hem verdedigd. Het systeem werd van zijn basis losgemaakt en in een andere sfeer overgeplaatst.

J. BIERENS DE HAAN.

(Slot volgt).

1) B I, Ch. VIII.

H.G. Wells

II. De realistische romans en novellen.

Wij bespraken in een vorig artikel Wells' speculatiefwetenschappelijke verhalen. Het is een soort welker eigenaardigheden wij ook in eenige zijner latere scheppingen terugvinden, de een paar jaar geleden verschenen utopie *Men like Gods* bijv., maar tegen het einde van het eerste decennium dezer eeuw zal Wells zich toch meer en meer tot den realistischen roman wenden of juister tot den roman waarin de mensch en niet de gebeurtenis, niet de wetenschappeschappelijke speculatie of inventie hoofdzaak van het verhaal is.

Tot die eerste periode echter behooren niet alleen de *Scientific romances*, maar ook een serie verhalen, waarin van wetenschap geen sprake is, en die meer uitsluitend de ervaringen, de geestig voorgedragene, breed geziene, maar laag-bij-den-grondsche en dagelijksche ervaringen van een zekere menschensoort bevatten. Ik bedoel de serie: *The Wheels of Chance*, *Love and Mr. Lewisham*, *Kipps*, *The History of Mr. Polly*, *Bealby* e.a. Niets getuigt op meer verbijsterende wijze van de veelzijdigheid die de figuur van Wells in het geestelijk leven dezer laatste dertig jaren ons te zien geeft, dan het uiteenloopende, het anderssoortige dezer twee reeksen van vertellingen, de wetenschappelijke fantaizieën en de min of meer realistisch-psychologische, blijmoedig-humoristische verhalen waarin Wells ons de lotgevallen van een Kipps of Polly meedeelt. Daar een zich vermeien in de meest buiten-

sporige, kwasi-wetenschappelijke verzinsels en profetieën, een verbeelding die voor niets terugdeinst en heel het universum tot zijn speelgrond kiest, hier een greep uit het leven van den een of anderen kappers- of winkelbediende, grappig en geestig als een Charlie Chaplin in zijn botsingen met de enger werkelijkheid om hem, een verbeelding die slechts *in den mensch zelven*, den heel gewonen mensch, den mensch zonder wetenschappelijke of geestelijke pretenties, haar stof van beschouwing of vermaak vindt. *The Wheels of Chance*, reeds in 1896 verschenen, geeft ons de glorieuze avonturen van een jong bediende in een groote winkelzaak te Putney, die van zijn vacantiedagen gebruik maakt om een fietstocht door het Zuiden van Engeland te maken. Het is lichte, luchtige kost, maar wie zal ze zich niet smaken laten?

Hoe goed is het karakter van dien Hoopdriver getroffen, een jongen met verbeelding maar zonder bekwaamheid, die nooit iets bizonders zal doen, maar wiens leven dragelijk wordt en onze belangstelling wint door dat spel zijner verbeelding, dat hem zichzelf nu in de rol van een journalist, dan van een geheim agent, dan van een miljoenair dan van wat anders doet zien. In de tien dagen dat zijn fietstocht duurt, verlevendigd door de kluchtigste ontmoetingen en voorvallen, heeft Wells ons het jongemensch in heel zijn wezen geteekend.

Love and Mr Lewisham, de geschiedenis van een onderwijzer, vol eerzuchtige droomen en plannen, die door een vroeg huwelijk zich waarschijnlijk genoopt zal zien vele daarvan optegeven, is van een ander, ernstiger gehalte. Want Lewisham heeft een zekere wilskracht en energie, als aan Hoopdriver ontbreekt, en als wij na de vier of vijf jaren, waarin de schrijver ons zijn levensloop doet volgen hem in zeer ongunstige omstandigheden achterlaten, zijn wij nog onzeker waarheen deze hem eens leiden zal.

In *Love and Mr. Lewisham*, dat eenigszins uit de rij valt, zien wij de eerste schets van een type, dat in eenige latere werken als *The New Machiavelli* en *The Research Magnificent* opnieuw, in breeder ontvouwing en van een hooger streven bezield, zal optreden.

Kipps volgde in 1905 en doet in de voorstelling van zijn voornaamste menschfiguur sterk terugdenken aan *The Wheels*

of Chance. Ook Kipps is een winkelbediende en de schrijver zelf heeft hem het etiket '*a simple soul*' opgedrukt.

Kipps heeft het geluk een groote erfenis te krijgen en het leidt hem tot een zeer koelen, beangstigenden minnehandel met Helen Walsingham - 'County family: Related to the Earl of Beauprés.' Zijn wederwaardigheden gedurende dit tijdelijk verblijf in de groote wereld zijn zeer smakelijk verteld maar hebben ondanks hun menschkundige trekken en kostelijke vondsten hier en daar meer van de klucht dan van den roman in zich. Het best is de schrijver waar hij Kipps in aanraking brengt met zijn aanstaande vrouw Ann Pornick en haar wakkeren broeder, den socialistischen fietsenmaker Sid Pornick. Hieraan dankt het verhaal eenige zijner levendigste, beminnelijkste en meest natuurgetrouwe tafereelen. In deze episoden lijkt het mij van een grooter waarheid en doorleefde ervaring dan in de toch ook wel *zeer bizondere* mengeling van vernuft en satire, waarmee de schrijver ons de geestelijke buitelingen en benauwenissen van Kipps in de pseudovoorname en vormelijke wereld van Helen Walsingham voor oogen voert. En waarin de stem van den schrijver wel eens wat al te hoorbaar doorklinkt in de opmerkingen of overpeinzingen van zijn held.

Mr. Polly is een nieuwe variant van het genus Hoopdriver-Kipps. Het wordt door veel Engelsche critici voor het beste werk van Wells gehouden, wat mij een overschatting lijkt. Het heeft in het personage van Mr. Polly zekere op spontane wijze zich-ontwikkelende, geestige, origineele, amusante kwaliteiten, het is vooral in het tweede gedeelte van een onweerstaanbaar komische kracht; het bevat in zijn hoofdfiguur een onbewust verzet tegen de dorheid en het geestelooze van het leven der lagere middelklasse, een reactie daartegen die ons de dwaasheden en buitensporigheden van zijn held niet te zwaar doet opvatten, en ons zelfs verzoent met zijn misdaden; het geeft ons in den aard en de ervaringen daarvan veel van den zich-gaan-latenden, uitklaterenden, altijd-levensgereeden levenslust van den schrijver, zijn zich in de vreemdheid en grappigheid van wereld en mensch vermeienden levenslust, zijn onuitputtelijken, natuurlijken levenslust; maar als geheel schijnt het mij toch op een lager niveau te staan dan eenige

van de latere, het leven meer serieus nemende werken.

Dat zit meer in het genre dan in de uitwerking.

En ik moet mij hier eenige algemeene opmerkingen veroorloven om deze geringer sympathie te verklaren.

Het is niet mogelijk een scherpe lijn te trekken tusschen fantaizie en verbeelding, maar men kan het onderscheid tusschen deze twee begrippen meer aanvoelen dan definiëeren als een onderscheid tusschen de verbeelding van het brein en de verbeelding van het gevoel. Fantaizie is van een lichteren aard, met vluggeren stap, in grooter vrijheid zich bewegend, niet belast, niet in zijn gang of vlucht gestoord of vertraagd door de zware banden, de, ofschoon van onzichtbaren, innerlijken aard, dikwijls als ketenen klemmende banden, van het verantwoordelijkheidsgevoel. Het kan buitelen en kapriolen maken, en vliegen, en zich in hooge luchten bewegen zooals de erstiger verbeelding dit niet kan. En nu meen ik dat de verbeelding van Wells in deze jeugdperiode voor een groot, voor het grootste deel, tot de fantaizie behoort. Het geldt niet alleen van de speculatief-wetenschappelijke verhalen, die wij in een vorig hoofdstuk behandelden, het geldt ook van deze komische, humoristische novellen, van *The Wheels of Chance*, *Kipps*, *Mr. Polly* enz. En ja, het geldt toch voor een groot deel ook, ondanks het zwaardere, en meer in warmer en dieper gevoelslagen zich bewegende van hun inhoud, ondanks het streven zich los te maken van het lager-komische en de grooter levensproblemen, de tragische levensproblemen, in zijn horizon te betrekken, het geldt toch ook voor een groot deel van die voortreffelijke romans van Wells' latere levensjaren, boeken als *Tono Bungay*, *The Passionate Friends*, *Mr. Britling Sees it Through*, *Joan and Peter* e.a. Het geldt daarvan omdat het vastzit *aan den algemeenen*, *den eigen aard* van Wells. Ook in deze laatste overheerscht de fantaizie - *overheerscht* zeg ik, het is niet louter het een of louter het ander - overheerscht de fantaizie, de bespiegeling *over* menschen en dingen, meer dan de uit het innerlijk van menschen en dingen met doorleefden zieledrang bouwende en scheppende verbeelding. De dieper, emotioneele krachten van het gemoed nemen toch meestal ook daarin, behalve in eenige van een hoogst bereiken getuigende hoofdstukken en episodes, een

meer afhankelijke en ondergeschikte plaats in ten opzichte van het beschouwend, dirigeerend, leidend verstand. Wells schrijft uit het hoofd *meer* dan uit het hart.

Maar laat men dit vooral niet te letterlijk, of te éénzijdig opvatten. Hoe licht kan wat ik hier zeg tot misverstand leiden. Ik bedoel niet dat het maakwerk zou zijn; ik meen dat het *eerlijk* gezien en gevoeld is, maar ik meen dat het meer met het hoofd gezien en gevoeld is dan met het hart, dat het in zijn karakteristieke trekken meer een werk van observatie en inzicht dan van het dieper-meevoelen, van de liefde is.

Zinnelijkheid, gevoelswarmte, liefde - zij vormen niet het *overheerschend* element in de boeken van Wells; overheerschend is de *geest*, de beschouwende, de verbeeldende, de willende en richtende geest.

De overgang van de *Kipps*-serie naar de *Tono-Bungay*-serie is er als eene van de kinderen naar de groote menschen. Wells heeft leeren denken over menschheid en toekomst en hij is de toekomst komen te zien als het groot bezit van de menschheid, dat om haar scheppende, ordenende hand vraagt, den onontgonnen grond waarvan zij een wildernis of een bloeienden tuin maken kan. En het eigenaardige dezer boeken van de latere met *Ann Veronica* en *Tono Bungay* beginnende serie wordt nu dat zij ons evenals de gewone roman wel een stuk psychologisch leven geven, maar dat zij tevens de een of andere groote levenskwestie: de sexueele verhoudingen, het onderwijs, den politieken toestand enz. trachten te doordringen en te verlichten. De mensch wordt in deze boeken niet op zichzelve, maar in breeder, zeer breed verband gezien, in zijn samenhang met het maatschappelijk leven en daarop reageerend. Hij ondergaat er de werking van maar tracht er ook invloed op uit te oefenen. Want de helden van Wells in deze latere boeken, een Stafford en Remington, een Sydenham en Huss, zij staan *niet passief en nagenoeg onbewust* tegenover het sociale leven, zooals een Hoopdriver of Kipps, het zijn staatslieden, opvoeders, plannenmakers, voorgangers en leiders van verschillende soort, die actief deelnemen en stuwend willen inwerken op het geestelijk bewegen van den tijd. Zij leven niet louter het lager, eenzelvig, primitief leven

der individualistische instinkten en verlangens, zij staan onder den drang van dat grooter en *later* instinkt, 's menschen ontwikkeling nauw verzellend, dat Wells zelf eens aanduidde met de woorden: ‘To incorporate and comprehend his fellow men into a community of purpose became the last and greatest of his instincts.’ Dit laatste instinkt - altruïsme, humanisme, socialisme, in het algemeen het *sociale* instinkt - is het, dat aan de latere romans hun eigenaardigen vorm en beteekenis geeft. Het dienstbaar maken onzer individueele en afzonderlijke bekwaamheden aan het grooter menschgeheel is allengs het drijvend wilsverlangen, het grooter doel van Wells' arbeid geworden. Dat ook van zijn leidende figuren de voornaamste beweegkracht wordt.

Zoo'n Kipps' en zoo'n Polly zijn nog in het begin van hun opvoeding als mensch; men voelt dat Wells in hen veel van zijn eigen *jeugdherinneringen* verwerkt heeft, uit de dagen vóór ook hij zich eenigermate bewust was van het verband en de verhouding tusschen den mensch met het grooter milieu, met zijn maatschappij en wereld. Het tooneel van zijn werkzaamheid ondergaat nu een groote verandering; niet kinderen zullen het voortaan zijn waarin hij het leven voor ons opvoert, maar volwassen, ontwikkelde, doelbewuste menschen, menschen waarin hij op meer omvattende en doordachte wijze dan in die jeugdwerken het geval was, zijn eigen zienswijzen, verlangens en idealen belichamen kan. Zijn eigen - want altijd blijft zoo'n schepping *een deel van den schepper*. Meer onbewust in dat jeugdwerk, meer bewust in de latere geschriften. De aard en inhoud van zijn boeken, de wijze van zien en samenstelling, zij worden van een ernstiger, hooger-menschelijk gehalte. In die vroegere boeken speelt het toeval de al-overheerschende rol, een door het blijmoedig optimisme van den schrijver gekleurd, meer vroolijk en den lach wekkend, dan smartelijk of tragisch toeval; in de latere wordt het de menschelijke geest, worstelend met dat toeval, meester trachtend te worden over dat toeval, strevend naar de schepping van orde in dien chaos van het Toeval, de willende en strijdbare menschelijke geest, op wiens werkzaamheden en mogelijkheden de schrijver nu al zijn aandacht en genegenheid samentrekken zal.

Het is Wells van een anderen kant gezien en wij moeten steeds bedenken dat ook in dezen mensch twee werelden leven, die van het spontane, het onbewuste, die van het redelijke, het bewuste, het doordachte.

Het laten leven wordt nu een doen leven; het als een wrakhout mee drijven met den stroom wordt een bewust ingrijpen; inplaats van een Hoopdriver of Kipps krijgen wij een Stratton, een Remington, een Oswald Sydenham met hunne, het Leven als een machtig en onuitputtelijk terrein van menschelijke werkzaamheid en geestkracht ziende, zelfbedwingende of wereldbedwingende, hunne het menschenleven herscheppende passiën.

Tot nog toe was Wells, vooral in zijn utopieën en essays, meer een criticus en theoreticus van regeeringsvormen geweest, hij wordt nu een criticus en theoreticus van de menschen die regeeren.

Het hangt weer samen met eigen ondervindingen; het is de oudere Wells, die toegang gekregen heeft tot de leidende en regeerende kringen, de mensch van nadenken en ervaring, de mensch die veel van het leven in zijn verschillende vormen en fazen gezien heeft, die het geheel der dingen als een samenhangend verband heeft leeren kennen en niet langer dulden kan de wanorde en den chaos, het is de meer bewuste en door het Leven geschoolde mensch, die het beperkt levenscomplex van den winkelbediende ver achter zich gelaten heeft en die nu zijn levensbeschouwing in figuren als de genoemde verwezenlijken zal.

Die daarvoor een nieuw soort boek schept dat den roman met den essay en de wijsbegeerte met de verdichting verbindt.

En een groot menschkundige, meer nog dan menschenkenner, blijkt hij ook op dit hooger standpunt, al schuwt hij het pathologisch-onbewuste, al zijn er duistere en verdorven gebieden van het menschwezen, die zijn voet weigert te betreden. Of die hij niet gezien heeft. De smart is het minst doorleefde, op zichzelf doorleefde in Wells' boeken; zij zijn nooit donker, nooit zwaar, nooit somber, zij vertoeven niet in de hel van wanhoop en twijfel; ook lijden en dood zijn er niet angstwekkend omdat zij hun tempering vinden in geest en humor, omdat zij slechts als elementen gezien worden

van een zich telkens vernieuwend, *herscheppend*, *hervormend leven*.

En zoo, min of meer, maar voor het grooter deel, van buiten gezien, in horizontale meer dan in vertikale lijnen, niet zoozeer machtig van zielebewegen, als ruim van panorama en perspectief, zijn ook deze boeken van lateren inhoud het werk van een buitengewoon levend mensch, verbazingwekkend in zijn kennis en ervaring, van een veel-omvattend coördineerend vermogen, ons menig complex van het leven op eene onze aandacht prikkelende en vasthoudende, waarlijk verhelderende en verruimende wijze voor oogen voerend. De boeken van Wells verwijden onzen horizont, scherpen ons denkvermogen, meer dan de meeste andere belletristische geschriften van onze dagen en daar wij onze kennis van dit leven in de *breedte* zoowel als in de *diepte* moeten zoeken, daar breedte en diepte toch altijd samenhangen en slechts in hun samenhangende éénheid en kracht de groote en schoone geestesbasis voor den levenden mensch kunnen vormen, behooren die boeken tot het soort, waarvan men kennis moet nemen om geen vreemdeling te zijn in het geestesleven van den tijd.

Heel het politiek en maatschappelijk, het ethisch en sexueel, het wijsgeerig en religieus leven van dit huidig menschverband gaat in die boeken in zijn voornaamste stroomingen en motieven aan onze oogen voorbij. Er zal veel in de voorstelling daarvan zijn waarmee wij ons niet vereenigen kunnen, maar welk een sterke, scheppend-samenvattende geest moet het zijn die ze ons in zulke aantrekkelijke en dikwijls aangrijpende beelden en figuren en gestalten tot grootsche complexen van leven weet te verbinden en optebouwen.

Wells is niet de groote karakterteekenaar zooals de voornaamste Franschen en Russen het waren. De meeste zijner figuren blijven iets schimmigs houden; zij staan niet sterk en vast op zichzelve, zij zijn niet *omzichzelve* geschapen, zij zijn uit een te subjectief, het geheel overschouwend, oogpunt gezien; in de aan *Ann Veronica* voorafgaande boeken, die van een meer satirische of humoristische levensbeschouwing, in een Kipps of Polly, neigen zij wat te zeer naar den laagkomischen, den karikaturalen kant, in de boeken uit een

lateren tijd toen de levensernst en de hervormingswil zich van den schrijver meester gemaakt hadden, een Stratton of Remington, wat te zeer naar den geestelijken, idealistischen kant.

En in het algemeen schijnen zij meer geestelijk gezien dan in warmte des harten geschapen. Waaraan wij het zeker toeschrijven moeten, dat hun lotgevallen en gedragingen meer eene belangstelling van zakelijken, concreten inhoud in ons wekken, dan dat hun vreugden en hun lijden ons schokkend of machtig beroeren. Ik onderga hun lief en leed niet zoo sterk, ik voel mij lang niet zoo één met hun persoonlijkheid als met de gewoonlijk minder hoogstrevende, meer ordinaire menschen van een Tsjechof of Gissing. En dat ligt voorzeker ten deele daaraan dat Wells in deze latere, van een grooten hervormingsijver doorstroomde boeken, zijn doel hooger stelt, dat hij ons in en met zijn figuren op een veel breeder wijze den maatschappelijken achtergrond geeft, dat hij in die figuren de voornaamste geestesstroomingen van den tijd in hunne velerlei elkander kruisende of bestrijdende schakeeringen belichaamt of althans met ongemeene oorspronkelijkheid van zien en vitaliteit, en betrekkelijk succes, daarnaar streeft. De menschheid wordt hoofdzaak, niet de afzonderlijke mensch. Ann Veronica is Ann Veronica, maar zij is tevens de geëmancipeerde jonge vrouw, zij is tevens het feminisme, Stratton is Stratton, maar hij is tevens herschepper van den chaos, de nieuwe mensch, Huss is Huss, maar hij is ook de man van het godsvertrouwen, de geloovige in de levenskracht.

De idee van den hervormer dringt zich naarmate Wells ouder wordt meer en meer naar den voorgrond - utopieën als het in 1923 verschenen *Men like Gods*, dat in zijn techniek weder eenigszins een terugkeer is naar de *fantasias of possibility*, maar nu sterk dat vergelijkend hervormingselement, dien herscheppenden wil, in zich draagt, wijzen daar ook op. De kunstenaar, puur en simpel, gaat meer èn meer schuil onder den mensch, die in eene vernieuwing der menschheid zijn levensdoel ziet. En de betrekkelijkheid onzer menschelijke krachten in aanmerking genomen baart het geen verwondering dat de kunstenaar, puur en simpel, daar dikwijls onder lijdt.

In Britling van *Mr Britling Sees it Through* heeft Wells misschien zijn meest levende, meest natuurlijke figuur geschapen, maar het is meer dan een zijner andere werken auto-biografie.

Toch, al zijn zijn figuren, lang niet alle in dezelfde mate, wat eenzijdig beinvloed door de maatschappelijke en zedelijke preoccupaties van hun schepper, zij danken daaraan, in een wel is waar meer algemeen-menschelijk, dan artistiek-zielkundig opzicht, eene voor den met zijn tijd meelevenden mensch speciale aantrekkingskracht. Zoo zij door dezen intellektuëelen opzet wel eens wat, en soms veel, inboeten aan eenheid en kracht van voorstelling, aan homogeniteit en intensiteit, zij zitten des te vaster aan den tijd en het geestesbewegen van den tijd, ruim begrepen en wijd gezien. Als in weinig andere boeken weerspiegelt zich in hen het leven onzer dagen met zijn onrust en strijd, zijn oude en verdofte, vervallen tradities, zijn moedig en dikwijls onbezonnen trachten naar vernieuwing, zijn wankelen van oude vormen en denkbeelden en zijn nog grootendeel anarchistisch pogen er nieuwe voor in de plaats te stellen, zijn domme en brute geweldplegingen, zijn hunkeren en smachten en streven naar het hoogste. De chaos en de nieuwe orde lichten op uit zijn boeken.

Men kan meenen dat Wells te veel journalist is, dat het hooger-geestelijk, het emotioneel-doorgloeid, het kristalliseerend-samentrekkend element in veel brokstukken van zijn boeken te zeer ontbreekt dat het verhaal daardoor in gespannenheid en concentratie tekortschiet. Daar is veel waarheid in, maar als prijswaardige eigenschap staat daar tegenover dat het altijd zijn oorsprong nam uit *een warm en levend contact*. Het feminisme, het socialisme, de opvoeding, de oorlog - wat hij erover te zeggen had, werd geboren uit den drang van het oogenblik, de onmiddellijke aanraking met de menschen en de feiten. Zoo het niet altijd in voldoende mate het rijper beraad en dieper levensinzicht, de langzaamgerijpte éénheid, in zich heeft, het kenmerkt zich daartegenover door een warmte, een levendigheid en een echtheid, die veel werk van zorgvuldiger samenstelling of nauwgezetter overweging mist. Het *leeft*, het is zoo druk en vol van leven dat het ondanks zijn fouten nog vele en vele jaren gelezen zal worden.

Er is zeker ook in de romans van Wells het een en ander dat zich niet verheft boven de goede - en ook wel eens minder goede - journalistiek, maar in het algemeen is zijn grondslag zooveel breeder, zijn uitzicht zooveel ruimer, zijn saâmvattend, coördineerend en construktief vermogen zooveel grooter, dat wanneer men hem in de capaciteit van journalist wil zien, men tevens daarbij opmerken moet dat hij het in zoodanigen graad en rang is, dat men geen ander naast hem stellen kan.

Dat deze boeken in veel bladzijden de kwaliteiten van een sociale of wijsgeerige essay meer dan van een roman hebben is voor mij geen bezwaar om ze te appreciëeren. Het is deze eigenaardigheid, deze verwerking van de sociale, politieke, religieuze elementen, die er hun eigen karakter of bizondere waarde, hun beteekenis, aan geeft. Voor hen die in de oudere romantische of eene nog sterk individualistische sfeer leven zal dit misschien anders zijn, maar voor den meer modernen, maatschappelijk-voelenden mensch heeft die met de romanfiguren toch steeds saamgeweven, zij het dan soms te sterk geaccentuëerde, achtergrond van maatschappelijk leven zijn groote aantrekkingskracht. Ook al moet men erkennen dat het persoonlijk lotgeval, het lotgeval der afzonderlijke ziel, door de afwijkingen en uitweidingen die een dergelijke behandeling in zich sluit, soms veel van zijn concentratie en spanning verliest. Het is een deel van Wells' werk, dat voor den mensch der komende tijden, wiens belangstelling wij zien uitgaan tot de menschheid meer dan tot den afzonderlijken mensch, zijn bizondere beteekenis zal behouden.

Wat - welke gebieden of complexen van leven - een kunstenaar in zichzelven of zijn gestalten weerspiegelt als deel van het groot geheel, in kwaliteit en kwantiteit, daarvan hangt toch in de eerste plaats zijn waarde af. O zeker, die weerspiegeling kan meer of minder diep zijn, maar die weerspiegeling moet er zijn. En daar het groot geheel, het Leven, meer is dan eenig afzonderlijk mensch, eenig kunstenaar hoe groot ook, zal de uitgebreidheid en *inhoud* van diens werk steeds ten nauwste samenhangen met zijn grootheid.

Het is ook hier weer een kwestie van verhoudingen en het is het te gedetailleerde, te wijdloopige van zekere, niet direkt

het persoonlijk leven van de romanfiguren betreffende beschouwingen, het is niet het beginsel van zijn werkwijze, dat aan een boek als *The New Machiavelli* of *The Research Magnificent* hier en daar het karakter van de *essay* geeft.

Een hoofdstuk als *Scholastic* bijv. in het eerste dezer werken is wel zeer leerzaam en onderhoudend, is wel voortreffelijk van geest en inzicht in zijn behandeling van het onderwijs uit de dagen van Remington's jeugd, maar in zijn verplaatsing van de aandacht naar dit onderwerp overschrijdt het zekere grenzen door de eischen van het kunstwerk gesteld.

Toch wijst zoo'n hoofdstuk naast het door mij te berde gebracht bezwaar tevens op de schitterende vermogens van den essayist-verbeelder Wells.

Voor wie het leven van Londen, het kaleidoscopisch drama der wereldstad, in zijn belangrijker geestelijke strekkingen en stroomingen wil leeren kennen, men kan niet beter doen dan hem te verwijzen naar deze boeken van Wells, boeken als *Tono Bungay*, *The New Machiavelli*, *Joan and Peter* e.a.

Laten wij ook dit hier nog opmerken dat al is het duidelijk dat Wells zijn karakters gekozen heeft om zekere gezichtspunten te belichamen, over het algemeen die karakters goed volgehouden, zich gelijkblijvend zijn, en dat het verhaal op natuurlijke wijze zich ontwikkelt uit de wederzijdsche acties en reacties tusschen den mensch en zijn omgeving. Er is een *voorafgaande keuze* en de behandeling van het menschelijk lotgeval kon een dieper noot doen hooren maar men kan in het algemeen niet zeggen dat het opgeofferd wordt aan het voordragen van een bepaalde these of theorie, dat het ten behoeve daarvan verdoezeld of verwrongen wordt.

Tot de boeken, die wij in deze laatste bladzijden op het oog hadden behooren in de eerste plaats die, waarvoor de verhouding tusschen de geslachten Wells het motief leverde.

Ann Veronica, en de in een volgende alinea genoemde boeken die op dit geruchtmakend werk volgden, ontstonden in een tijd toen de vrouwenkwestie in het brandpunt van aller aandacht stond. De strijd om het vrouwenkiesrecht, de scherpte waarmee de vrouw voor haar gelijkstelling optrad, wekte hartstochten die aan een burgeroorlog deden denken, de

geweldplegingen en hongerstakingen dier dagen, in ons gedachteleven verzwolgen door de meer gewelddadige instinkten en rampen van den wereldoorlog, brachten het Engelsche leven in rep en roer en wekten luide echo's ver over de grenzen. De geestelijke bestanddeelen en beginselen die onder het rumoerig uiterlijk van dezen strijd verscholen lagen heeft Wells in verschillende romans op de meest levendige wijze naar voren gebracht. En bewaard voor het nageslacht.

Ann Veronica illustreert het verzet der jonge vrouw tegen de beperkingen en de discipline van het ouder familieleven, de oudere tucht. Goed opgevoed, met een voorkeur voor biologie, een wetenschap die voor Wells steeds een noodzakelijk element in het samenstel van den open, belangstellenden geest gebleven is, verlaat zij op zekeren dag haar woning in een der buitenwijken van Londen na een twist met haar vader. Zij neemt kamers in de stad en zoekt in haar eigen levensonderhoud te voorzien, wat haar vrij slecht gelukt omdat haar opleiding zich niet aanpast bij de voorwaarden en eischen van de werkelijkheid. Hier treedt voor het eerst op die preoccupatie met *opvoeding* en *onderwijs*, die het gedachteleven van Wells in zoo sterke mate in beslag zal nemen en waaraan wij, over al zijn latere werken verspreid, eenige zijner belangrijkste beschouwingen danken.

Ann Veronica's geschiedenis is de eerste ernstige essay in het ‘feminisme’, een uitdrukking die door Wells in veel wijder zin genomen wordt dan gewoonlijk het geval is. Het is nog weinig meer dan een schets vergeleken met de zooveel dieper behandeling die het onderwerp zal krijgen in boeken als *Marriage* of *The Passionate Friends*. Opmerkelijk is het slot, want over het algemeen bewaren zijn psychologische romans, al is de verbeelding de meest karakteristieke eigenschap van den schepper, een sterk verband met de werkelijkheid. Slechts zelden gebeurt het Wells, dat zijn exuberante levenskracht, zijn uitbundig enthousiasme, zich zoodanig van hem meester maken, dat hij, zijn verbeelding vrij spel latend, ons midden in een volbloed, onbeperkt en onbeteugeld, idealisme doet belanden. Maar dit doet hij in het slot van *Ann Veronica*, dat een apotheose van de liefde wordt, een overstrooming van gevoel, een doorbraak van licht, een

juichende opgang naar het leven der toekomst, ‘light and fire’, zooals Ann Veronica het noemt. Ook dit idealisme is in zeker opzicht niet anders dan werkelijkheid, werkelijkheid in een onzer momenten van spanning, van stijging, van zelfvergetelheid, maar werkelijkheid van een aard - lyrisch, poëtisch - als wij slechts bij uitzondering in de boeken van Wells - en laat ik er bijvoegen: in het Leven - tegenkomen.

Marriage grijpt terug naar het hoofdthema van *Love and Mr Lewisham*. Het is nu echter niet de onderwijzer van een lagere school, die door de zorgen van een vroeg huwelijk al zijn ambities dreigt te zien verongelukken maar een professor, rijk en van geniale gaven, een schitterend wetenschappelijk vorscher en verklaarder, een man wiens geestelijke energieën voor een groot deel in zijn wetenschap de rechtvaardiging en voldoening van het leven vinden, wiens huwelijk met Marjorie Pope, een vrouw van een zeer eigen en eerzuchtige persoonlijkheid, heel zijn wilskracht en werkzaamheid en zielevrede dreigt te verstoren. Marjorie Pope is niet louter een type van wereldschen zin. Zij vertegenwoordigt in dit boek van Wells de behoeften der ontwikkelde moderne vrouw aan een bezigheid en belangenkring van zulk een aard en innerlijk gehalte, als haar een onafhankelijke en waardevolle plaats in het maatschappelijk leven kunnen geven naast de werkzaamheid van den man. En daar deze Marjorie Pope hierin niet slaagt zoeken haar schoonheid en levenskracht een uitweg in winkelen en recipiëeren, in het soort efemere amusementen en min of meer overbodige bezigheden waarmee vrouwen van haar klasse het leven trachten te vullen. De roman, tot zijn eenvoudigste lijnen teruggebracht, geeft ons de geschiedenis der verhouding tusschen Trafford en deze vrouw. De verhouding wijzigt zich niet door sexueele temptaties of jaloerschheden, maar leidt hen door verschillende fazen tot het levensprobleem in zijn geheel, de beteekenis van het leven in zijn kern.

De bekwaamheid en het inzicht van Wells in de ontwikkeling van dit moeilijk gegeven maakt het boek van een voornaam gehalte, van een groote geestelijke spanning en psychologisch-wijsgeerige verdieptheid.

Het een jaar later gepubliceerde *The Passionate Friends* is

van verwanten aard; het geeft nieuwe aspekten van de verhouding tusschen man en vrouw; het is als een ander zoeklicht dat de speurende, steeds naar kennis en begrijpen strevende geest van den schrijver op het geslachtelijk leven in zijn hoogere, ideëele vormen richt. En in vele zijner bladzijden en onthullingen is het weer een groot boek. Maar als geheel gezien blijft het onbevredigend, onbevredigend vooral in zijn psychologie. Naast veel tooneelen, waarin de menschelijke ziel zich voor ons openlegt in haar schoonheid of haar zwakheid, zijn er andere waarin de vleugelslag van den schrijver niet toereikend bleek, die niet als onvermijdelijke en aangrijpende waarheid treffen, die meer als bedacht dan als doorvoeld aandoen. Mary Justin vooral, de vrouw die boven de liefde in armoede aan een leven van weelde en de geestelijke mogelijkheden die deze opent de voorkeur geeft, schijnt mij slechts ten deele tot haar recht te komen. Het intellekt heeft een te groot aandeel aan haar creatie. Zij is te ijl, te intelligent, te wereldsch, te weinig de mensch van vleesch en bloed en natuurlijke driften. Het is de feministe die uit haar spreekt meer dan de vrouw. Waar het de hartstocht en het lijden in hun machtige vormen geldt blijkt wel duidelijk dat Wells niet het universeel, onweerstaanbaar scheppings- en gepassioneerd voorstellingsvermogen van een Dostojevski heeft.

Wat wij van het gebeurende in Mary's ziel, van haar momenten van strijd en smart vernemen, is te fragmentarisch, te verspreid; dat wij later niet in haar gelooven kunnen dat wij haar niet vergeven kunnen waarom zij zoo schijnbaar zonder verzet afstand doet van haar liefde, hangt met dit ontwijken door den schrijver van de meest tragische bewegingen van haar zieleleven, dit meer geestelijk dan emotioneel vertolken harer perioden van crisis en spanning ten nauwste samen. Buitengewoon knap is ook deze schepping van Wells maar niet voldoende overtuigend. Als geheel, bedoel ik, want zij is weer uitmuntend in veel aangrijpende episoden - in die laatste ontmoeting tusschen Stephen en Mary bijv.

Er is, de figuur als éénheid gezien, een zekere onnatuur in Mary, die ons doet twijfelen aan haar werkelijkheid en haar schoonheid. Maar deze onnatuur is ten slotte terugtevoeren tot den geestelijken opzet van het boek, waarin de schrijver

het probleem, uitgedrukt in den titel, in dramatischen vorm heeft willen doen leven. '*Passionate friends*' een liefde van platonischen aard, een liefde die niet de vereeniging - ook de lichamelijke vereeniging - wil, kan dat tusschen man en vrouw?

Als de strijd voorbij is zegt Stratton ervan: 'ik zie haar nu, en begrijp haar beter dan toen zij nog in leven was.... en het is mij duidelijk.... that she, with her resentment at being in any sense property, her self-reliant thought, her independence of standard, was the very prototype of that sister-lover who must replace the seductive and abjective womanhood, owned, mastered and deceiving, who waste the world to-day.'

Het is een toekomst-type, dat den schrijver voor oogen gezweefd, en wij mogen wel zeggen bezield heeft - er is het geestelijke in dat het natuurlijke tracht te overwinnen of zelfs te ontkennen - maar deze wijze van zien heeft veel van de echte vrouwelijke, neen laat ik zeggen *menschelijke* natuur, van de natuur, die niet vraagt en niet eischt, die zich geeft, die zich offert, die opgaat in het geliefde wezen van de natuur, die *liefde* is, aan Mary Justin ontnomen. En - heeft de schrijver ook zelf dit gezien?.... hij laat zijn heldin zelfmoord plegen, al zegt hij niet met zooveel woorden dat haar weg niet de ware is en nimmer zijn kan, al geeft zijn boek ons de oplossing, de onderwerping de verzoening niet.

Maar zeer belangrijk is het boek wel, zoowel uit menschkundig als maatschappelijk oogpunt; er zijn bladzijden van doordringende psychologie en diepe wijsheid in. Als een goed staal van Wells' vertelkunst vergun ik mij de volgende aantehalen:

Stephen Stratton, de gewezen minnaar van Mary, is eenige jaren getrouwd met Rachel, zij zijn gelukkig en hebben twee kinderen. En in dit kalm en huiselijk geluk - valt een brief van Mary. Wells beschrijft het als volgt:

> 'Haar oog viel op den brief in mijn hand voor het kleinste deel eener seconde, en het was alsof zij bliksemsnel een gedachte uit mijn observatie weggreep. Ik had een oogenblik van verhelderende verwarring. Totnogtoe waren wij er in geslaagd ons te gedragen zooals de meeste jonge menschen doen als zij trouwen, wij hadden getracht onze levens onbeperkt voor

elkander open te stellen, wij hadden den schijn aangenomen alsof er geen sprake was van eenige geheimhouding onzer bewegingen, onzer gedachten. Als ik haar maar zelden gesproken had over Mary dan was dat niet zoozeer omdat ik de dingen voor haar verborgen wilde houden dan omdat ik zelf ze wilde vergeten. Dat is altijd wat ons te laat duidelijk wordt, de onmogelijkheid eener dergelijke snelle en opzettelijke samensmelting van zielen. Maar wij hadden de conventie eener onvoorwaardelijke gemeenschap aangenomen; wij hadden elkander onze brieven ter inzage gegeven alsof dat vanzelf sprak; wij hadden de geheimen onzer vriendschappen gedeeld en wij waren samen uitgegaan voor zoover dat eenigszins mogelijk was.
Ik wilde haar nu den brief in mijn hand ter lezing geven - en het was mij blijkbaar onmogelijk. Er was iets tusschen ons gekomen dat uit onze eenheid twee plotseling gescheiden wezens maakte, gemaskerd en gesluierd. Hier gold het dingen, die ik volkomen kende en begreep en die ik zelfs niet kon beschrijven aan Rachel. Hoe zou zij Mary's 'Schrijf mij. Schrijf mij' opvatten? Louter als een wensch om weer te beginnen.... Ik kon de blootlegging van Mary's geest en hart en ellende niet wagen aan de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid harer verkeerde uitlegging....
Die brief viel inderdaad als een meedoogenloos zoeklicht in heel het gebied van niet gekende verschillen, waarover wij dien conventioneelen boog van onze volmaakte wederzijdsche verstandhouding gebouwd hadden. In mijn herinnering schijnt het mij nu of op dat oogenblik een lange stilte intrad over de ontwijkingen en verborgenheden die ons zoo plotseling onthuld werden.
Met een onhandig vertoon van zorgeloosheid stak ik den brief in mijn zak, en knielde neer voor den haard en de worsten.
'Het zal vreemd zijn,' zei ik, 'haar weer te schrijven.... Haar zoo het een en ander....
En daarop volgend met overmatige belangstelling: 'Zijn dat hier Chichester worsten, Rachel, of is het een nieuwe soort?'
Rachel vermande zich om te antwoorden met eenzelfde affectatie, en er volgde een opgewekte conversatie over 'bacon and sausages' - want na dat ontstellend oplichten van onze tweeheid waren wij beide verlangend terug te keeren tot de oppervlakkigheden van het leven.

Reeds in *The Passionate Friends* doet Wells Mary Justin een scherpe kritiek uitoefenen op het maatschappelijk verband, waarvan de Justins de kroon vormen, reeds doet hij Stratton een uitkomst zoeken van de smart over Mary in een werkzaamheid en vergezicht van socialen aard, reeds laat hij hem zeggen: 'We have to get away from ourselves to a greater thing, to a giant's desire and an unending life, ours and yet not our own!'

En dit menschheid-herscheppend, menschheid-verlossend, dit sociaal-politiek element treedt in steeds sterker mate op in volgende romans, en in boeken als *The New Machiavelli* en *The Research Magnificent* verlegt het hoofdthema zich van het geslachtelijk naar het maatschappelijk leven.

Een overgang naar die romans, die zich op de grens van psychologie en sociologie bewegen en waarin de maatschappelijke mensch ten slotte den individualistischen mensch naar achteren zal dringen, vormt een der voortreffelijkste boeken van Wells: *Tono-Bungay. The War of the Worlds* van de *scientific romances*, *The History of Mr. Polly* van de lichter, humoristische novellen, *Tono-Bungay* van de ernstiger, het leven met scherper kritiek en inzicht aangrijpende romans, schijnen mij als kunstwerken wel de beste in hun soort te zijn.

Niet in het menschformeeren ligt wat aan die psychologischsociologische romans hun speciale waarde en kenmerk geeft. Sterker dan in de teekening van afzonderlijke personen is Wells in die van sociale klassen en typen en gebeurtenissen, in hun ontwikkeling en voortgang. Een roman als *Tono-Bungay* bijv. hoe uitnemend weet hij daarin de levensgeschiedenis van George Ponderovo, den verteller van het geval - en de uitbeelding van dezen is toch ook als individu bizonder geslaagd - saamteweven met de opkomst en ondergang als maatschappelijke figuur van diens oom, Edward Ponderovo, den uitvinder - als men hier van uitvinder spreken mag - van het patent-geneesmiddel, waaraan de roman zijn naam ontleent. Met welk een veel-omvattend talent schetst hij ons hier den socialen levensgang van dezen mensch, zijn begin als een klein drogist in een Londensche buitenwijk, zijn stijging tot de centrale en hooger regionen der finantiëele macht, tot het succes hem benevelt en weer doet neerploffen in de onaanzienlijke sfeer waaruit hij voortkwam. En ten nauwste daarmee verbonden is de beschrijving van het leven van Londen, in vele van haar fazen en lagen, haar bestanddeelen en klassen, van den groei dier wereldstad en haar uiterlijk, maar ook daaronder verborgen innerlijk, van haar handel en bedrijf, haar zedelijkheidsopvattingen, haar sociaal denken en leven. Hoe rijk van détails is dat alles, opgebouwd uit kleine, ja de kleinste waarnemingen, en toch, hoe groot gezien en saamgebracht, hoe overzichtelijk, hoe superieur. Om beurten moet men geleerde, handelsmensch, man van de wereld, technicus, kunstenaar zijn om zulk een roman te schrijven. En hetzij Wells het leven van een mensch of van een klasse, van een instelling of van een stad beschrijft,

altijd ziet hij dat leven in beweging: zijn wereld is geen kalm en afgelegen, omheuveld meertje, zij is niet statisch maar dynamisch.

Tono-Bungay is bovenal kritisch en afbrekend, vernietigend voor de oude waarden en loyauteiten. Het is de botsing van de ziel van George Ponderovo met het algemeen geestesleven van zijn tijd. Het is het in staat van beschuldiging stellen van dien tijd voor de rechtbank van het geweten van een mensch van groote eerlijkheid en scherpzinnig denkvermogen. Het eenzaamst en bitterst is Wells in deze schepping van George Ponderovo, de personificatie van het intellektueel bewustzijn op zoek naar waarden die standhouden tegenover zijn logische betoogkracht. Maar hij vindt ze niet.

In de boeken die volgen blijft het de kritiek op maatschappij en leven en een dieptastend pogen er nieuwe voor in de plaats te stellen, die Wells bezighouden. Er is een terugkeer naar de synthese en de religie. Van criticus wordt hij leermeester, staatsman, hervormer, en hij belichaamt zich in eenige romanfiguren, die ongetwijfeld een zekere aanmatiging en schoolmeesterachtigheid over zich hebben, zoodat men ze niet geheel ten onrechte *The Prig Series* genoemd heeft.

In een voorbericht van *First and Last Things*, een van zijn belangrijkste wijsgeerig-essayistische geschriften, zou Wells zelf er van zeggen:

> 'Dit werd geschreven in 1908. Maar ofschoon het denkbeeld van een organisatie' (Wells denkt hierbij aan boeken als *Anticipations*, *Mankind in the Making*, *A Modern Utopia*) 'toen door mij losgelaten werd, het denkbeeld van een "*Believer*", die zich zelfbewust opleidt voor de taak de wereld in het reine te brengen, bleef mijn geest beheerschen. Tusschen 1908 en 1915 schreef ik vier romans die dit gemeen hadden dat zij het denbeeld van een "Geloover" in handeling trachtten weer te geven. Zij zijn mijn "*Prig Series*" genoemd en ik erken, met een zekere rechtvaardigheid; het is in bevestiging meer dan in verzachting, dat ik erop wijs, dat de verschillende helden van deze boeken allen een zekere verwantschap vertoonen met Mr. Chester Coote in *Kipps*. De "*prigs*" in kwestie zijn Remington (in *The New Machiavelli*), Stratton (in *The Passionate Friends*), Trafford (in *Marriage*), en Benham (in *The Research. Magnificent*)!....'
>
> 'Een instinkt v a n waarheidsliefde eischte van den schrijver dat al deze vier exponente n van het geloof, dat door mij ontwikkeld werd in de eerste editie van *Fir stand Last Things* mislukkingen zouden zijn.'

De verklaring dezer mislukking, begon hij intezien, lag in het feit dat zij voor hun kracht op zichzelven vertrouwden

en dat zij de lotgevallen van het menschelijk geslacht meenden te kunnen dienen en leiden door middel van kleine vereenigingen en een soort samenzweringen van gelijkgezinde heeren en dames, met vrijen tijd en goeden wil. Door hun vrijwillige krachtsinspanning meenden zij den collectieven geest te kunnen verlichten en den collectieven wil in beweging te zetten. Zoo deden de *Samurai (A Modern Utopia);* zoo deden *The New Republicans (Mankind in the Making)*. Hun '*priggishness*', hun dwalingen en hun rampen kwamen voort uit het feit van hun niet beseffen dat de impuls om de menschheid te dienen haar oorsprong neemt uit een bron buiten en grooter dan iemands *individueele* goede bedoelingen. 'Het is als een wind', zoo laat hij zich verder uit, 'die door de harten aller menschen blaast; het is een stem die zich tot alle leden der menschheid richt; het is niet onze persoonlijke impuls maar een algemeene impuls, de oproep van God. Geloof in God en Kennis van God is heel de broederschap en heel de kerk die geloovige menschen noodig hebben voor hun vereeniging. In dat soort termen loste ik ten slotte het probleem op van de nieuwe maatschappelijke orde, waaraan de wereld behoefte heeft en waarop ik het eerst mijn streven richtte toen ik in 1900 *Anticipations* schreef.'

Wij raakten hier midden in Wells' wijsgeerige en religieuze denkbeelden, waarop ik later misschien nog met enkele woorden terugkom, maar die eigenlijk een afzonderlijke behandeling vereischen. Wij gaan hier door met de karakterisatie der groote politieke romans van den vóór-oorlogstijd, in het bizonder *The New Machiavelli* en *The Research Magnificent*.

Ongetwijfeld, het is Wells zelf voor een groot deel die in de 'helden' van deze boeken *op vrij direkte wijze* tot ons spreekt; deze boeken zijn zeer persoonlijk en subjektief. Elk dezer latere romans is een exploratietocht op geestelijk gebied, strevend naar ontraadseling der vele ingewikkelde verhoudingen van ons psychisch-maatschappelijk leven, trachtend doortedringen tot dat leven in zijn dieper motieven en kern, het leven in zijn naakte, sterke glorie. Hij schijnt zoo weinig onder de algemeen-heerschende, ons allen in hun macht hebbende invloeden van traditie en conventie, dogma en vooroordeel, van overgeleverde zienswijzen en voor-

schriften te staan, dat wij soms het wezen van een andere planeet in hem meenen te zien, hier op aarde geplaatst om den mensch op zijn fouten en ongerijmdheden te wijzen. Want wáár moge het zijn dat de meeste menschen *op het een of ander gebied* kritisch tegenover de algemeen geldende opvattingen staan, zooals zij op het een of ander gebied rebellen zijn - zij zijn dat door hun omgeving, hun beroep, hun opvoeding, hun kultuur, het komt niet voort uit innerlijken drang. Wells echter staat kritisch tegenover zijn tijd uit kracht van zijn eigen wezen, zijn overmachtig 'gezond verstand', zijn doordringend-logischen geest, zijn oprechtheid als denker. Deze moed om dingen en menschen, om het Leven zelf, onder de oogen te zien, is een der meest kenmerkende eigenschappen van den man en de voornaamste bijdrage tot zijn grootheid.

Persoonlijk en subjectief, wij zeiden het, zijn deze boeken. Maar wij moeten daarom toch niet te boud in onze conclusies zijn betreffende de eigen, persoonlijke meeningen van den schrijver. Een romanschrijver leeft in zichzelven verschillende wezens, wezens van zeer verschillenden aard. En zelfs waar dergelijke figuren als Stratton of Remington in hun algemeen streven of gedachtencomplex aan den auteur zelven doen denken, daar zullen diens eigen gevoelens en denkbeelden toch dikwijls de meest belangrijke wijzigingen ondergaan hebben in hun zich aanpassen bij de integrale, essentiëele levenslijn, de door den aard der voorgestelde persoonlijkheid en de eischen van het verhaal geboden levenslijn, van de romanfiguur. Wat in hemzelven geheel als twijfel leeft, zal in deze figuur misschien met beslistheid uitgesproken worden.

Zoo kan de auteur uiting geven aan zijn meest uiteenloopende stemmingen en zienswijzen, en vooral bij een zoo veelzijdig mensch als Wells loopen deze soms uiteen als dag en nacht, terwijl de geoefende en met den auteur vertrouwde lezer er toch, in hun zich wijzigende schakeeringen, de stem van Wells, het dieper wezen van Wells uit hoort.

Zoo komt men, verschillende zijner romanfiguren samenvattend en overziend, ook eenigszins tot een kijk op de persoonlijkheid van den schrijver, maar het gaat niet aan ze in al te letterlijken of blijvenden zin daarop toetepassen.

Voor wat den schrijver zelven betreft zullen het dikwijls niet meer dan voorbijgaande stemmingen of opvattingen zijn.

Als Stratton in *The Passionate Friends* aan het ontwaken der liefde en haar al-verheffende of al-verduisterende macht denkt, zegt hij o.a.

'Ik vind het geheel onmogelijk mij nu de trappen en fazen te herinneren langs welke het sexueel gevoel zich meester maakte van mijn leven. Het schijnt mij nu dat het veel leek op een wind beginnend met lichte rimpelingen op het water en een zacht geruisch in de bladeren, en dan stilte, en dan weer een suizen en een pauze, en dan wijdere en langere stoornissen, en zoo meer en meer, met een ongebroken, in kracht toenemende aanhouding, tot ten slotte de sterren en de hemelen verborgen, tot al de hoogten en diepten van het leven verduisterd zijn door stormige impulsen en hartstochtelijke verlangens.

En als Karenin in *The World Set Free* diezelfde verhouding tusschen man en vrouw, haar uitingswijze en haar toekomst bespreekt, heet het onder meer:

> 'Ik geef geen lor om jullie toekomst - als vrouwen. Ik geef geen lor om de toekomst van mannen - als mannetjes. Die toekomst van specialen aard verlang ik te vernietigen. Wat mij schelen kan is jullie toekomst als intellekten, als deelen van en bijdragen aan den universeelen geest van het ras. De menschheid is niet alleen overdreven gespecializeerd in die dingen, maar al haar instellingen, haar gewoonten, alle dingen vergrooten, intensifiëeren dit verschil. Ik wil de vrouw on-specializeeren. Geen nieuw denkbeeld. Plato wilde precies hetzelfde. Ik wil niet voortgaan, zooals wij nu doen, met den nadruk te leggen op dit natuurlijk verschil Ik ontken het niet, maar ik wil het tot geringer afmetingen terugbrengen en het overwinnen.'

Stratton, Karenin, het is Wells, die zich door hen uit, maar de eerste, zooals wij hem hier hoorden, is de menschkundige, de psychologische Wells, die de instinkten en driften van den hedendaagschen mensch bestudeert en vorm geeft, wetend hoe gering onze macht is tegenover dat verschroeiend vuur, dat al-overweldigend gevoel van den hartstocht en de liefde; de tweede is de speculatieve, rationalistische Wells, die zijn plannen voor de toekomst ontwerpt en zijn utopische bouwsels eener vizionaire menschenmaatschappij doet verrijzen - in een verre utopische verte als zelfs onze sexueele

driften hun kracht verloren zullen hebben tegenover de stijgende macht van den intellektueelen geest.

De *geheele* Wells ligt voorzeker in al zijn romanfiguren, in het *geheel* zijner romanfiguren, maar uit één dezer kunnen wij niet anders dan op een beperkte, éénzijdige, onvoldoende wijze, zijn innerlijke persoonlijkheid, het wezen zijner persoonlijkheid leeren kennen.

Dit echter hebben zij in hoofdzaak gemeen dat ook in zulke boeken als *The New Machiavelli* en *The Research Magnificent*, waarin hij zijn denkbeelden in eenigszins geideälizeerde figuren met zekere geideälizeerde doelstellingen neerlegt, waarin hij ze tot dragers van het menschelijk toekomststreven maakt (*The World Set Free*, waarin de figuur van Karenin voorkomt, behoort tot de *scientific romances*, een andere categorie) het toch steeds redelijke, normale, natuurlijke menschen blijven, menschen, wat knapper, wat verder-ziend of verder-willend misschien, maar menschen toch zooals wij er dagelijks ontmoeten. Dit is kenmerkend voor Wells, dit element, deze sfeer van een in het algemeen *redelijken* aard. Het treft ons vooral als wij zijn figuren vergelijken met de in een altijd koortsige, overspannen, verhitte atmosfeer levende scheppingen van een Dostojevski. Het zijn menschen met de genoegens en de zorgen, de verlangens en de mogelijkheden van den dagelijkschen mensch, wat versterkt, wat aangescherpt, wat belangrijker gemaakt, levend met een wat grooter intensiteit en concentratie van zieleleven, maar toch *in het algemeen* van den mensch in wien het zieleleven reageert op de uiterlijke omstandigheden zooals het bij u en mij dat doet. Het zijn niet die vreemde, buiten-normale, buiten-natuurlijke, door obsessies en hallucinaties bezeten. fascineerend-aangrijpende wezens met woeste, felle uitzonderlijke hartstochten of gevoelskwaliteiten, wezens geschapen door de machtige, vizionaire verbeelding van het nachtelijk gedachteleven, omgaand in een ijle, spookige, vergeestelijkte levensstof, waarin alle materiëel verband en vastheid zich dreigt optelossen en voor den ontstelden geest alle geluid en alle verschijning onze zintuigen raakt met duizendvoudige kracht.

O, zij zijn grootsch en geweldig, die figuren van Dostojevski,

maar goddank, zeggen wij, dat wij niet leven in *hun* wereld.

Wells is kleiner misschien, het kan zijn - hij is zeker meer gewoon, meer aardsch, meer natuurlijk. Zijn verbeelding werkt in minder ontstellende, ijzingwekkende diepten van zieleleven, niet in afgronden van hemel of hel; zijn gevoelsleven gaat niet tot zulke uitersten van intensiteit en gespannenheid; hij heeft niet de verscheurend tragische noot van den grooten Rus. Veel van zijn werk lijkt mak en vlak en ordinair en oppervlakkig daarmee vergeleken. Maar toch, dit meen ik, in het algemeen genomen zit er meer hoop en toekomst voor de menschheid onder, ligt in zijn geestesrichting en zijn levenswil een beter aanwijzing daarheen dan in de in hun wonderbare intuitie en magische kracht niet te overtreffen scheppingen van den Russischen reus.

Een reus, wie zal het ontkennen - als ik aan hem denk zie ik hem als van meer dan menschelijke, van enorme afmetingen, als een donkere figuur opstaande tegen een sterbezaaiden nachthemel. Wells is volop - het kan zijn al te zeer - een mensch van het daglicht. Over Dostojevski hangt het onmetelijk mysterie, uit Wells straalt de dagklaarte, de zonneschijn. Welk een geestelijk en schrikwekkend levensopenbaarder de eene, welk een menschelijk plannenmaker en moedig voortschrijder de ander!

Leven en Kunst gaan niet altijd, gaan altijd slechts tot op zekere hoogte, harmonisch samen en de kleinere Wells is misschien een beter dienaar van het Leven dan de grootere Dostojevski. Of neen, laat ik liever zeggen, een beter leermeester voor den gemiddelden mensch!

In *Ann Veronica* en *Tono Bungay* is het verhaal het essentiëele en de aanval op sociale euvels betrekkelijk indirekt. De kritiek is hier en daar beslist en uitvoerig, maar zij blijft ondergeschikt. In *The New Machiavelli* echter wordt zeker levensprobleem het voornaamste onderwerp van beschouwing en de schrijver belichaamt dit in eenige menschelijke figuren. De roman wordt een dramatisch-epische voorstelling van het probleem. Zoo, eenigszins ruw aangeduid, wordt de nieuwe, in tal van met bekwame hand geschetste tafereelen, zich wijzigende situatie.

Een dergelijke opzet wekt groote moeilijkheden, want hij schept eigenlijk twee bewegingslijnen in het boek: of de beschouwing van het probleem of de teekening van de menschfiguur zal er onwillekeurig onder lijden. Waar de nadruk allengs meer komt te liggen op de maatschappelijke voorstelling, dreigt de eigen en organische ontwikkeling van het menschelijk zieleleven niet tot haar recht te komen.

Maar dit alles is betrekkelijk en ondanks de bezwaren, die men nu en dan bij de lezing voelt opkomen - een zekere kunstmatigheid, een gebrek aan warmte, een gemis aan proporties-behooren deze en de latere romans van Wells toch tot de diep het leven ingaande, zeer verhelderende boeken.

Hoe een staat beheerd moet worden en hoe een individu van eerzuchtigen wil, van groote talenten en reformistischen ijver als Remington daartegenover komt te staan, vormt het hoofdthema van *The New Machiavelli* en in vele interessante tafereelen ontwikkelt zich daaruit het panorama van het Engelsch staatkundig leven omstreeks het begin dezer eeuw. Het is het Engeland waarin Fabianisme en Socialisme voor het eerst als actieve krachten beginnen optetreden, het Engeland dat met zijn gemakkelijk gewonnen welstand en luchthartig optimisme, zijn gebrek aan initiatief en energie, zijn zedelijk-sterke maar intellektueel-zwakke tradities, zijn verouderd schoolwezen nog geheel opgaand in de klassieke talen en een middeleeuwsche leerstof, zijn verwaarloozing der technische wetenschappen en onwetenschappelijke, individualistische, lukraak-methoden in het zakendoen allengs meer dreigt achter te raken bij zijn groote concurrenten en buren.

Het geeft ons een schitterende, overzichtelijke beschrijving van dat tijdperk, niet zoo sterk overtuigend in het algemeen als *Tono Bungay*, zeer weinig overtuigend voor een schrijver als Wells in dien overgang van Remington naar een andere politieke partij, volkomen bewonderenswaardig daarentegen in de katastrofe van het einde, een meesterstuk van teer en tragisch zieleleven.

In die hoofdstukken vooral uit zich, met de gedachten en handelingen van Remington in maatschappelijke dingen op het nauwst verweven, in een verwarrend wisselspel, diens liefde voor het vrouwelijk wezen, eerst voor Margaret, dan

voor Isabel, en zoo mengt zich het sexueel probleem in het staatkundig probleem. En het eerste leidt tot den val van Remington.

Want de verhouding tusschen man en vrouw, al vormt zij niet het hoofdthema van het boek, zooals in *Marriage* of *The Passionate Friends*, speelt er toch ook haar machtige rol in en in veel treffende bladzijden heeft Wells die tegenstelling uitgewerkt tusschen de op klaarheid en licht doelende, naar orde strevende, orde-scheppende wilsverlangens van zijn leidende figuur en de enerveerende-ordeverstorende passieën, de rood-gloeiende hunkeringen van zijn sexueelen hartstocht. Het geeft aan hoofdstukken als *Margaret in London* en *The Besetting of Sex* hun groote beteekenis, diep afdalend in het gecompliceerde en tegenstrijdige der menschelijke levenskracht.

Wat treffend verstandige dingen kan hij zeggen over die seksueele waarden, verstandig maar met een diep-geestelijken emotioneelen inhoud:

> 'Een der groote hinderpalen voor het menschelijk begrijpen ligt in het zoo ver uiteengaand verschil van temperament wat betreft de waardeschatting van seksuëele zaken. Het is de kwestie waarin de mensch het meest opleiding noodig heeft in chariteit en imaginatieve sympathie. Hier bestaan in 't geheel geen universeele maten, neen er schijnt voor geen enkel man of vrouw een vaste maat te zijn, zoozeer beïnvloeden de toevallige omstandigheden en de phyzieke fazen die men doormaakt iemands vertolkingen of beoordeelingen. Er is in heel de uitgestrektheid van het seksuëele leven niets dat niet supreem mooi of menschelijk prettig of prachtig ondeugend of smakeloos of triviaal of volkomen onbeduidend kan schijnen al naar gelang van het oog dat waarneemt of de stemming die kleurt. Hier is iets dat de hemelen kan vullen, en elk wakend uur, of bijna geheel uit een leven gebannen zijn. Het kan alles op Maandag/en minder dan niets op Zaterdag zijn. En wij maken onze wetten of bepalingen alsof in al deze dingen alle mannen en vrouwen met elkander vergelijkbaar waren, met eenzelfde standvastige passie en eenzelfden bestendigen plicht....'

Maar niet alleen het seksueel ook het maatschappelijk leven heeft in dit boek zijn vele welsprekende bladzijden en passages. Sterk klinkt er uit het vertrouwen in de democratie, maar eene democratie, die recht doet aan de vrijheid en ontwikkeling der geestelijke persoonlijkheid. In een uitnemende passage, waarin Remington den tijd van Machiavelli met zijn eigen tijd vergelijkt, laat Wells hem o.a. zeggen:

> ‘In zekeren zin is het verwonderlijk hoe de macht van den afzonderlijken mensch verdwenen is, in een anderen zin is het verwonderlijk hoe zij vermeerderd is. Ik zit hier - een ongewapend, in diskrediet geraakt mensch - aan een kleine tafel in een kleine onverdedigbare woning tusschen de wijngaarden, en geen menschelijk wezen kan mijn pen weerhouden dan door het opzettelijk zelfoffer van mij te vermoorden, noch de vruchten ervan vernietigen dan door diefstal en misdaad. Geen koning, geen concilie kan mij grijpen en pijnigen; geen kerk, geen volk kan mij tot stilte doemen.’

Ik dacht aan Multatuli toen hij ‘aan een smerig herbergtafeltje’ in Brussel den Havelaar schreef.’

The Research Magnificent vereenigt het onderzoek en de uiteenzetting van politieke denkbeelden met een schetsmatigen, essayistischen - meer dan zuiveren roman-vorm op nog geprononceerder wijze dan een der vorige romans. Wells is niet alleen schepper als kunstenaar, hij is ook schepper als hervormer. En in Benham belichaamt hij een nieuwe faze van zijn denkbeelden over het maatschappelijk leven. Hoe belangrijk in dit opzicht, hoe prikkelend, vol originaliteit en levenskracht in zijn analyse van dat leven en vele strijdvragen waarvoor het ons plaatst, *The Research Magnificent* lijdt ook sterker dan een zijner voorgangers aan de kwaal dat het psychologisch gehalte er ondergeschikt gemaakt en zelfs opgeofferd is aan het maatschappelijk probleem. De geest van Wells heeft zich te uitsluitend en te vurig saamgetrokken op dezen maatschappelijk-intellektueelen kant van het boek; hij heeft niet het geduld gehad aan zijn figuren een diep eigen leven meetegeven; zij hebben hem slechts belang ingeboezemd als generalisaties; en zoo werden het al tezeer kapstokken die hij met zijn denkbeelden belast heeft en waarvan als persoonlijkheid geen groote overtuigings- en aantrekkingskracht uitgaat.

Wij komen tot de *oorlogsromans*. De oorlog vond Wells niet onvoorbereid, maar in het begin althans zag hij hem op de eenzijdige wijze van den Engelschen liberaal als een strijd tusschen de democratieën van West-Europa en het halffeudalistisch Duitschland. Het zou heel iets anders blijken te zijn. De vóór den oorlog verschenen boeken van zulke scherpziende maatschappelijke critici als Brailsford en Morel, boeken als *The War of Steel and Gold* en *Morocco in Diplomacy*

heeft hij waarschijnlijk niet gekend of niet doordacht. In elk geval, hij deelde tijdelijk in den oorlogsroes en zelfs voor het Tsarisme en zijn gedweeë, 'Vadertje' vergodende, boeren vond hij, zoo al niet woorden van lof, ten minste van verontschuldiging en sympathie. Wat hij nu en dan over den *conscientious objector*, den Engelschen dienstweigeraar, gezegd heeft, miskent het dieper en nobeler wezen dier beweging, miskent de spontaneïteit van echt zieleleven, daarin zich openbarend, miskent de het juk der mathematisch-logische gedachte afwerpende gevoels- en levens-kracht opbruischend uit de eeuwige bron van recht en liefde. Het socialisme van Wells was ook altijd meer dat van de *New Statesman* dan dat van de *Herald*, meer beredeneerd dan elementair, meer van den geest dan van het gemoed.

Maar van de dronken verbijstering - bij velen tot delirium gaande - die zich bij het uitbreken van den oorlog in samenstemming met de groote meerderheid zijner landgenooten, in zekere mate ook van hem meester maakte, herstelde hij zich spoedig en zijn eerste roman, waarin de oorlog het voornaamste onderwerp van beschouwing werd, ademt reeds een veel begrijpender en milder geest. *Mr. Britling Sees it Through* is, in de levendigheid van zijn voorstellingswijze en de groote menschelijkheid van zijn gevoelsinhoud een zijner meest leesbare boeken, al kan men er qua roman nog al wat aanmerkingen op maken. Het heeft bijna geen intrige, het geeft het leven en de overdenkingen van een majoor Britling, publicist en journalist, op zijn landgoed in Essex, terwijl hij met gespannen en deelnemende belangstelling het ontstellend gebeuren der wereldkatastrofe volgt. Door het sneuvelen van zijn geliefden zoon Hugh en op andere wijzen legt de schrijver ook een meer persoonlijk-emotioneel verband tusschen Britling en de Europa in steeds dieper ellenden dompelende ramp. De zich wijzigende verhoudingen van den oorlog en het zich wijzigend denk- en gevoelsleven van Britling vormen het opmerkelijk, met veel inventief en beeldend vermogen saamgeweven geheel.

Mr. Britling is voor een groot deel autobiografie. Wells is altijd een persoonlijk schrijver geweest, maar in geen zijner andere romans is hij zoo persoonlijk als in dit document

dat zich over vijftien maanden oorlog uitstrekt, gezien vanuit het landgoed *Matching's Easy* in Essex.

Opmerkelijk is de ons door den schrijver gegeven karakterisatie van Britling omdat zij algemeen als een zelfbeschrijving van Wells beschouwd wordt.

> 'Een van nature lichtgeraakte geest gaf hem hartstocht en karakter; ook had hij een zekere koppige originaliteit en edelmoedige gezindheid. Zoodat hij altijd levendig, soms ruim en nooit gemeen was. Hij hield van schrijven en van praten. Hij praatte over alles, hij had denkbeelden over alles; het was even natuurlijk voor hem denkbeelden te hebben over alles als dat een hond er geen weerstand aan kan bieden te ruiken aan je hielen. Hij snoof aan de hielen van de werkelijkheid. Hopen menschen vonden hem belangwekkend en stimuleerend, enkelen konden hem niet uitstaan. Hij had denkbeelden in verkwistenden overvloed over rassen en staten en sociale orde en politieke instellingen en tuinen en automobielen en de toekomst van Indië en China en aesthetica en de opvoeding der menschheid in het algemeen.'

De aanhaling geeft ons een goed inzicht niet alleen in den aard van Wells' persoonlijkheid maar ook van zijn werk. Zij wijst meer op een breeden dan een diepen geest. Een bizonder levenskrachtige geest, een geest vol wetensdorst, voor wien elk boek een experiment, een onderzoekingstocht geweest is, nieuwe gebieden van leven ontsluitend en toevoegend aan de oude.

Mr. Britling heeft veel knappe, geestrijke maar ook gevoelige, ontroerende bladzijden, het is meer gedempt, bescheiden van toon dan de hooghartige *Prig-Series*. Zoowel in zijn maatschappelijke kritiek als in den persoonlijken ontwikkelingsgang van Britling vertoont het ons de eigenaardige werkmethode van Wells op haar best. Als beschouwing over den oorlog door een tijdgenoot van groote geestesgaven, ons leerend hoe de Engelsche mensch dier dagen zich daartegenover verhield, heeft het zijn bizondere en blijvende verdiensten.

Joan and Peter, het meest omvangrijk verhaal van Wells, is ten deele een verdere vertolking van het Engelsch geestesleven gedurende den oorlog, ten deele is het een kritische essay over de moderne opvoeding. In de verhoudingen tusschen Oswald Sydenham en de aan zijn voogdijschap toevertrouwde kinderen Joan en Peter verbindt zich hiermede ook de liefde en meer in het algemeen het geslachtelijk leven.

Vooral over de tot volwassenheid rijpende jonge man en vrouw zegt Wells zeer interessante dingen. Het is ook weer een dier onderhoudende, veelal verhelderende boeken die men navoelt als van een gelijkmatigen, beheerschten gang, van een wat vlakke, hooggelegen sfeer, een sfeer van frisch Aprilweer, niet van broeiende zomerhitte of nijpende winterkou. Die sfeer wordt hoofdzakelijk geschapen door de gevoelskwaliteiten van des schrijvers persoonlijkheid; zij komt voort uit den geest, het levenscomplex, waaruit het boek geboren werd, niet uit den inhoud waarin de mensch het spel is of speelt van de groote vierjarige katastrofe. Het is de geest van Wells, die ook *Joan and Peter* bezield heeft, optimistisch, progressief, vol zelfvertrouwen en evenwichtigen zin, van een onwrikbaar geloof in het leven, maar zelden zoo ooit de afgronden der wanhoop ingaande of tot de hoogten der extaze stijgend.

Het opvoedingsideaal van Wells vindt zijn toppunt en samenvattend doel in 'het denkbeeld van een wereldwijd gemeenebest, een eeuwig durende wereldvrede, waarin wij leven en ons bewegen zullen, en onzen grond zullen hebben, een bond van vrije volkeren, waar alle opvoeding heen moet leiden en die opgebouwd moet worden op elke school, in elken geest, in elke les.' Het is een ver ideaal en een hoog ideaal, dat velen nog slechts een utopie kan toeschijnen, maar waarvoor Wells met goed vertrouwen bezig is de grondslagen te helpen leggen. Scherp veroordeelend staat hij daarbij tegenover de methoden en den inhoud van het hedendaagsch onderwijs, niet het minst dat in geschiedenis. Voor het onderwijs dat de toekomst moet helpen vormen schreef hij, in samenwerking met eenige geleerden, zijn *Outline of History*.[1)]

Dat denkbeeld van een *Wereldstaat*, als kernpunt van het geloof van den modernen mensch, vonden wij reeds vluchtig aangegeven in eenige zijner vroegere werken. Zoo in *The Research Magnificent*, waar hij Benham op den nacht vóór zijn sterven laat zeggen:

'Daarop volgde het denkbeeld van een groot wereldrijk om de kleine elkander bestrijdende staten en rijken van den

1) Het werd uitvoerig besproken door prof. Huizinga in *de Gids* van Juni en Juli 1921, onder den titel *Twee worstelaars met den Engel*.

tegenwoordigen tijd te vervangen en de conceptie van een onzichtbaar geestelijk koningschap, dat heel den aardbol zal omspannen, '*The King Invisible*, *the Lord of Truth and all sane loyalty*.' 'Hij alleen,' zegt Benham, 'kan de schakel van onze Orde zijn, van de nieuwe ridderschap, de nieuwe aristocratie, die ten slotte over deze aarde zal heerschen. Hij is onze Koning. Hij is in mij, hij is in u; hij sluimert in heel de menschheid.'

En, daarbij aansluitend, laat hij Britling eindigen:

'Hij is de eenige Koning. Natuurlijk moet ik over Hem schrijven, moet ik heel mijn wereld van Hem spreken. Moet ik haar spreken van den waren Koning, den onvermijdelijken Koning, den Koning die tegenwoordig is waar rechtvaardigen samenkomen. Dit bloedbevlekte puin van een oude wereld, deze nietige koningen en opzichtige rechtsgeleerden, deze lieden die eischen en grijpen en bedriegen en dwingen, deze oorlog-fabrikanten en mensch-verdrukkers, zij zullen verschrompelen en vergaan, als papier dat men in een vlam houdt.'

En zoo komt Wells er dan toe boeken te schrijven als *The Invisible King* en *The Soul of a Bishop*, wier beteekenis grootendeels in hun inhoud en niet in hun kunstwaarde ligt. De algemeene levensbeschouwing en godsvoorstelling, het *geloof* van Wells in zijn zich wijzigende vormen, zooals hij dat in veel boeken van zijn lateren leeftijd, in meer abstrakten of artistieken, meer beschrijvenden of beeldenden vorm, ontwikkeld heeft, kunnen wij hier niet verder bespreken. Het zou meer dan onze ruimte vereischen om er recht aan te doen.

Van een boek als *The Undying Fire*, waarvan het hoofdthema de houding van den mensch ten opzichte van lijden en dood geldt, mogen wij echter niet nalaten, met eenige woorden van appreciatie hier nog melding te maken. Het is ook om zijn artistieke kwaliteiten een groot en blijvend boek. Men kan het een essay, een wijsgeerige studie in debatvorm, men kan het anders noemen - het gehalte wordt daar niet minder om. Wells heeft ook in dit boek zijn eigen vorm gekozen, een persoonlijken, zelf-geschapen vorm. Er is geen werkelijkheid in het arrangement, al evenmin als in een roman van Dostojevski, maar er is werkelijkheid in de

geestelijke tendenzen, die hier met elkander in conflikt gebracht worden. En behalve dat het sociologische en psychologische beschouwingen van een ongewonen, tot kennisneming dwingenden aard bevat, behalve dat het groote levensprobleem, het levensbeginsel, het levensdoel hier behandeld wordt op een' heldere en aangrijpende wijze, in overeenstemming met de nieuwste resultaten onzer wetenschap - eene voorzeker niet geheel bevredigende of afdoende wijze, hoe zou dat kunnen? - heeft het toch ook als kunstwerk in zijn beeldende momenten en episoden, ongemeene eigenschappen. Het is in vele passages voortreffelijk van beschrijving en observatie, het is in menig tooneel prachtig van psychologisch-verbeeldend leven, menschen en dingen tot ons brengend met intensieve vizie en kracht. Het is een boek van de Toekomst, vol van het eenheidsgevoel dat de menschheid eens verheffen zal boven de enge vijandschappen en bijgeloovige verdeeldheden van het Verleden en het Heden. Het is een opvoedingswerk in grooten stijl, voor jongeren en voor ouderen. De beschrijving van het leven op een onderzeeër alleen reeds is het lezen ervan en de ernstige overweging waard. Men wenscht ze opgenomen in elke bloemlezing voor schoolgebruik. Maar waarom slechts voor schoolgebruik?

J. DE GRUYTER.

(Slot volgt).

Wilhelm Busch en Christian Morgenstern

III.

Wij hebben er vroeger al eens op gewezen, dat de 19e eeuw in het algemeen tegenover de grap een vijandige houding aanneemt; de geest van dien tijd heeft zich in het komische nooit ten volle kunnen ontplooien. Dit is een van de redenen, waarom de invloed van de grap op de kunstvormen in die periode betrekkelijk gering geweest is - maar het is ook een van de redenen, waarom buiten de kunstvormen, de grap als actueele eenvoudige vorm een vroolijk en onafhankelijk bestaan had. Zij kende alle voordeelen en nadeelen van het vogelvrij zijn. Hielden zich groote gedachten niet met haar bezig, kleine gedachten konden te ongestoorder met haar stoeien. Waar haar de toegang tot deftige boeken en bibliotheken ontzegd was, stelde zij zich tevreden met vliegende blaadjes in herbergen of kapperswinkels. Was zij geen oorzaak, dat een *Gargantua*, een *Malade imaginaire*, een *Tristram Shandy* tot stand kwam, zij schiep een *Punch* en een *Kladderadatsch*. Zoo bleef zij klein in kaliber, maar zij bestreek met dat kleine kaliber een breed veld.

Dezelfde houding als tegenover de grap neemt die tijd tegenover de letterkundige vertegenwoordigers van het komische aan. Grappenmaker is alles behalve een eeretitel. Waar tallooze onbevoegden het woord ‘dichter’ met gouden letters op hun geestelijk visitekaartje zetten, wagen het slechts weinigen zich humorist te noemen. Integendeel, men protesteert tegen die benaming: humorist is histrio, komiek is iemand, die in een tingeltangel malle liedjes zingt.

Niet altijd en overal is die afkeer even sterk geweest, maar over het geheel moeten wij er mee rekenen.

Busch noch Morgenstern is op de gedachte gekomen tegen die opvatting storm te loopen. Hoe zeer verschillend van karakter, zij staan beiden tegenover die afwijzende houding met een zekere gelatenheid. Busch voelt dat ook hij vogelvrij is, hij glimlacht er over, hij wordt er niet door belemmerd, maar zijn gevoel van eenzaamheid wordt er door vergroot. Morgenstern daarentegen is het in den grond van zijn wezen met die houding eens, en komt daardoor - wij zeiden het reeds - tot een zekere onderschatting van zijn komische kracht, van zijn eigenlijk talent; hij is zooals zoo veel van zijn tijdgenooten min of meer comicus tegen wil en dank.

In die algemeene en persoonlijke verhouding van een tijd tot het komische ligt een van de redenen, waarom ons het formaat van Busch en Morgenstern geringer schijnt dan dat van humoristen uit andere tijdperken - waarom het misschien inderdaad geringer is. Dit kan er ons echter geenszins van terughouden, na te gaan in hoeverre ieder op zijn manier een aanval gedaan heeft op een wereld, waarin hetgeen zij zochten slechts een schamel en ondergeschikt bestaan had.

Op een wereld! Want hier komen wij aan het vervolg van wat wij zoo straks zeiden.

Ontbindt de grap als eenvoudige vorm telkens iets bijzonders en afzonderlijks, zoo ontbindt het komische als kunst en het opus van een humorist het samenstel van een kosmos, van een geheel, dat naar een beginsel geordend is. Alweer ontbindt die kunst het vanuit een kern van ontbinding, die in dit samenstel reeds aanwezig was; alweer ontbindt zij het op een wijze, dat de uitkomst stellig en bondig is.

Liever dan dus nauwkeurig en in onderdeelen na te gaan, hoe Busch of Morgenstern te werk ging, zouden wij er op willen wijzen, waartegen elk van beiden in hun tijd en beschaving zijn werk gericht heeft, en wat daarin door hen ontbonden wordt. Laten wij, om misverstand te voorkomen, er nog eens op wijzen, dat wij hen ook hier niet zoo zeer als personen opvatten dan wel als exponenten van iets, wat geschiedt. In hoeverre zij een wereld ontbinden, in hoeverre die wereld of dat wereldje in hen zich zelf ontbindt, is een

vraag die wij hier ontduiken, daar het gemakkelijker is, hetgeen geschiedt, en hoe dat geschiedt, te begrijpen en te doen zien, wanneer wij het als persoonlijke handeling voorstellen.

Wij herkenden in Busch drie eigenschappen: zijn diepe belangstelling voor den constructieven bouw der dingen, zijn innige verhouding tot natuur en werkelijkheid, zijn kennis en begrip van de taal. Driemaal poogde hij die eigenschappen in dienst van een loopbaan te stellen, ze door een beroep te verwerkelijken, eerst op het polytechnicum, daarna als schilder, toen als dichter. Driemaal is dit in zekeren zin mislukt. Maar bij de derde maal was hij op weg naar iets nieuws. Hij had begrepen, dat hij op de een of andere wijze die gaven met elkaar in verband moest brengen, maar hij begreep tevens, dat hij, om dit te kunnen doen, hen niet meer in dienst van iets mocht stellen, maar ze als het ware moest richten tegen de dingen, waarop zij betrekking hadden.

Vandaar die eigenaardige kunst, de taal voortdurend door de teekening en de teekening door de taal aan te vullen, dat praegnante over en weer tusschen twee wijzen van uitdrukking, dat door Fritz Winther in een van de weinige goede opstellen, die over hem werden geschreven (*W. Busch als Dichter*, *Künstler*, *Psychologe und Philosoph*. University of California Publications 1910) voortreffelijk werd gedemonstreerd.

Vandaar echter ook dat vermogen alles onderstboven te keeren, en wat hij vast voegt, tevens op losse schroeven te zetten, dat onbegrensde vermogen alles wat hij bouwt te saboteeren, maar uit wat hij vernietigt, weer iets voor den dag te halen.

Wij zien het aan zijn composities. Zij zijn zoo hecht en zoo eenvoudig als die van groote meesters. Het is niet overdreven wanneer wij, wat de composities betreft, een aantal van zijn tafereelen met grieksche vazen vergelijken. Hij gaat te werk naar primitieve en mathematische maar eeuwige grondslagen, hij kent de driehoekscompositie, beheerscht zwaartepunt en verdeeling van het vlak, handhaaft de frontaalfiguur en het zuivere profiel. Maar juist dit alles ontbindt de wonderlijke zaken, die hij volgens die wetten afbeeldt, en op zijn beurt

wordt dit alles door die zaken ontbonden. Ten overvloede: het ontbindt de genrecompositie, die in zijn tijd in den smaak viel.

Wij hooren het in zijn taal. Beter dan een van zijn tijdgenooten kent hij de waarde van klank en metrum. Maar ook hier neemt kennis en kunnen zich zelf tot mikpunt - en schiet zonder genade raak. Wilden wij hier citeeren, wij zouden wel aan den gang kunnen blijven.

Max en Moritz zijn een paar stoute jongens. Daar twijfelt geen mensch aan, en het wordt ten slotte ook daardoor bewezen, dat zij, na in den molen te zijn gemalen, door de ganzen worden opgegeten. Dat is geen concessie aan de gangbare moraal; zelfs uit dit kinderboek spreekt Busch' overtuiging: boontje komt om zijn loontje. Maar dat neemt niet weg, dat hier en overal de burgerij, die onder de kwâjongensstreken van het tweetal te lijden heeft er slechter afkomt dan de jongens zelf. Niet alleen dat de weduwe Bolte haar kippen kwijt raakt en een onschuldige hond hiervoor een pak slaag krijgt, dat kleermaker Böck een koud bad en pijn in zijn buik, oom Fritz een kwade nacht, meester Lämpel een verschroeiden neus hebben - maar zij kunnen bij al die narigheid niet eens op het medelijden van den lezer rekenen, laat staan op dat van den schrijver. Het zijn niet enkel Max en Moritz, die die kleine, ietwat verkreukelde en verpieterde, maar toch in den grond goedaardige en onschadelijke luitjes het leven zuur maken - maar het is Busch, die hen in hun burgerlijke armzaligheid te koop zet. Het is Busch, die - zooals uit *Pater Filucius* blijkt - van het socialisme niets wil weten, maar die feller tegen een zeker soort bourgeoisie te velde trekt dan alle ‘Genossen’. En nu wij toch van *Pater Filucius* spreken: het is alweer dezelfde Busch, die, wanneer het er op aan komt, hier iets tegenover te zetten, naar alle kanten te kort schiet. Want wij kunnen het er over eens zijn, dat in laatstgenoemd boekje zoowel Gottlieb Michael en nichtje Angelica, die het goede in Duitschland moeten voorstellen, als Hiebel, Fibel en Bullerstiebel, die volgens den bijgevoegden ‘Schlüssel’: ‘Deutschlands Wehrstand, Lehrstand und Nährstand’ representeeren, tot het allerslechtste behooren, wat Busch als schrijver en teekenaar gepresteerd

heeft, en dat wij in hen - wat elders in het opus van Busch zelden te bespeuren is - een wansmakelijk mengsel van flinkheid en impotentie voor ons hebben. Athanasius contra mundum; Busch is sterk, wanneer hij zich alleen tegenover alles voelt - ook tegenover dat wat hij schept.

Die fromme Helene - alweer een meisje, dat kattenkwaad uithaalt, alweer weinig goeds van de slachtoffers. Oom en Tante Nolte zijn niet enkel duf burgerlijk, zij zijn een haartje erger, zij zijn gluiperig en farizeesch. Het is geen kinderboek; alles loopt hier veel slechter af. Uit een wild, zinnelijk meisje groeit een vrouwtje, dat een rijken, groven man trouwt en hem met haar vromen neef Franz bedriegt, dan een weelderige weduwe, die de kat mishandelt, daarna een devote zus, die, wanneer zij te diep in het fleschje gekeken heeft, de lamp omgooit, eindelijk de hel.... Alles te zamen een satire, waarin het zwaartepunt zoozeer naar de spot overhelt, dat de scherts vaak moeite heeft zich staande te houden. Maar alles te zamen in het literaire een aanval op een zeker soort van zoetsappig moreele levensbeschrijvingen. Voor het overige een aanval op een klasse.

Na dat eerste stormloopen op bepaalde dingen schijnt in de volgende periode zedeschildering haast gematigd. Knopp de vrijgezel, die na een tournee bij zijn vrienden, waarbij hem alles, wat in het huwelijk en bij den kinderzegen aan onverkwikkelijks kan voorkomen ad oculos en ad hominem gedemonstreerd wordt, thuis komt en met zijn dienstmeisje trouwt; de heer en mevrouw Knopp, die de peripetieën van het echtelijk blijspel en het echtelijk treurspel nu zelf doormaken, maar het ten slotte wel kunnen vinden; Julchen, de spruit van dat paar, met haar aantrekkelijkheden en gebreken, maar die ook alweer op het laatst een man krijgt - die trilogie ziet er goedmoediger en minder wrang uit. Soms schijnt het zelfs onschuldig. Maar met die argeloosheid heeft Busch het achter de mouw. Om te beseffen, wat hier ontbonden wordt, hoeft men slechts aan het vaag en gesuikerd idealisme te denken, dat in woorden als ‘deutsche Häuslichkeit’ of ‘Gemütlichkeit’ klinkt, of aan oude oleographieën en prenten in tijdschriften, die ‘Mutterfreude’, ‘Elternglück’, Der erste Schritt’ of iets dergelijks heetten. Het is

een van de beste grappen, dat, toen de werken van Busch in een Buschalbum (1884) werden vereenigd, de uitgever hieraan den ondertitel ‘Hausschatz’ toevoegde.

Nu gaat het weer een stap verder. Wij zijn in het begin van de jaren van tachtig. De eerste geestdrift over de overwinningen van 1866 en 1870 is voorbij, ook over de stichting van het Rijk. De tijd van Bismarck's onzekerheid in binnen- en buitenlandsche politiek is aangebroken. Het zijn de jaren, waarin de kiem van veel later onheil ligt. En in de kunst? In architectuur en kunstnijverheid beantwoordt een volslagen gebrek aan constructief vermogen bij de kunstenaars aan een even volslagen gebrek aan smaak bij de burgerij. In de schilderkunst: Anton von Werner was almachtig directeur van de akademie te Berlijn en Paul Thumann gaf er les. De letterkunde.... men maakt den duivel vaak zwarter dan hij is: in 1882 verscheen Keller's *Sinngedicht*, in 1883 Nietzsche's *Also sprach Zarathustra* - maar wat gelezen werd, was op zijn best werk van Storm en Raabe, die in die jaren niet zeer op dreef waren, en wat het liefst gelezen werd, waren de novellen van Heyse, talloos en wezenloos als het zand der zee, en de gedichten van Baumbach en Julius Wolff, de vertegenwoordigers van wat men ‘Butzenscheibenpoesie’ pleegt te noemen. In die jaren grijpt Busch twee vormen van de duitsche kunst aan, de dichtkunst in *Balduin Bählamm*, de schilderkunst van *Maler Klecksel*.

Te zeggen, dat alleen reeds de poëtische inleidingen van die werkjes beter zijn dan iets wat in dien tijd in Duitschland werd geschreven, zou al heel weinig beteekenen. Laten wij liever aan iets anders herinneren. Tusschen 1880 en 1885 liggen ook de jaren waarin Jules Laforgue tijdens een half gedwongen verblijf in Duitschland, door zijn aanraking met Hegel, Jean Paul en duitsche stemmingen, er toe kwam zijn *Moralités légendaires* te schrijven. Tusschen die twee humoristen bestaat verwantschap. Zeker, de duitscher is plomper en minder universeel, hij mist die vertakte fijnzinnige melancolie, hij speelt een driest majeur, waar de franschman een droomend mineur zingt - maar Busch is tevens gezonder, niets in hem wijst op decadentie en het rood van zijn wangen steekt niet ongunstig af bij de hektische vlekken op die van

zijn jongeren tijdgenoot. Gemeenschappelijk hebben zij, hoe verschillend ook in aanleg en karakter, door ontbinding van hun tijd en omgeving iets weten te geven, wat de insipide verveling van die periode lang kon overleven, gemeenschappelijk ook, dat de kern van hetgeen zij ontbinden in iets ligt, wat wij 'romantiek' zouden kunnen noemen.

Die verwantschap wordt al grooter. Wij zijn weer tien jaar later: na negentig. De 'Wilhelminische aera' is begonnen. Duitschland schijnt tot bewustzijn van zijn kultuurtaak gekomen te zijn, het streeft in ieder opzicht naar den voorrang.... verheffing.... nieuwe bloei.... Waarachtig, het is gemakkelijk genoeg voor iemand, die het naspel heeft meebeleefd, achteraf met dien tijd lichtelijk den draak te steken. Maar er wàs iets nieuws. Op dat nieuwe echter, had wat Busch in dien tijd publiceerde niet zoo heel veel betrekking, hij rekent minder af met het tegenwoordige dan met dingen, die in het verleden schenen te liggen. Schenen! - want zij waren in het nieuwe toch nog altijd voorhanden.

Daarom stond Busch nu werkelijk alleen met *Eduard's Traum* en *Der Schmetterling*. Dat die boekjes niet gelezen worden, kan men niet beweren; maar zij zijn niet populair. Men beschouwt hen als een soort aanhangsel bij zijn oeuvre, en maar weinig menschen, met wie men over Busch spreekt, zullen die twee onmiddellijk noemen. Toch zijn zij de kroon op zijn werk.

Hij heeft de teekeningen weggelaten, het vers opgegeven en sluit zich nu aan bij den vorm, waarin Duitschland in de 19e eeuw het beste gepresteerd heeft. Want, indien wij ons niet vergissen, ligt de groote beteekenis van de duitsche letterkunde, zoowel op zichzelf als in vergelijking met andere litteratuur - in de n o v e l l e . Wij vermoeden, dat een reeks korte vertellingen, die bij Arnim, Brentano en Tieck begint, in Hoffmann, Gotthelf en Stifter haar hoogtepunt bereikt, ten slotte bij Keller en het een en ander van Riehl en Storm eindigt, datgene zijn zal, wat ook voor een later geslacht het meeste waarde heeft. In *Eduard's Traum* is die vorm nog vrij losjes. Eduard droomt zijn levensloop en in dien droom gaan opvoeding, kinderphantasie en onderwijs, kunst en moraal, wetenschap en wijsbegeerte van den tijd

die Busch beleefd had, aan ons voorbij; in dien droom wordt - telkens onderbroken door het: 'Eduard, schnarche nicht so!' van de vrouw - de 19e eeuw met haar sentimenteel positivisme, haar begrippen van recht en eerlijkheid, haar kapitalisme en haar Wagnervereering, haar socialisme, haar psychologie, haar natuurwetenschap en Joost mag weten wat nog, ontbonden en in wonderlijke skurriele beelden en beeldjes opnieuw gebonden, totdat.... 'Spass beiseit, meine Freunde, nur wer ein Herz hat, kann so recht fühlen und sagen, und zwar von Herzen, dass er nichts taugt. Das Weitere findet sich.'

Het was of hem die algemeenheid speet en alsof hij naar binnen en naar buiten den schijn wilde vermijden van een zich verhoovaardigen en een zich laatdunkend boven de dingen stellen, toen hij op die geschiedenis van een tijd de geschiedenis van een persoon liet volgen en aan die geschiedenis even het kleurtje van een autobiographie gaf. De inkleeding van *Der Schmetterling* is een oud motief: het gevonden handschrift; de vertelling zelf is een oud motief: hoe een jonge deugniet, die achter een vreemden vlinder aanloopt, vreemde avonturen beleeft, en teleurgesteld, verminkt en vermoeid naar huis terugkeert, waar hij van nu af aan zijn dagen als onbekende slijt. Bewonderaars van de *Education sentimentale* bevelen wij dit boekje aan.

Wij spraken van de duitsche novelle. In de reeks, die wij noemden bekleedt de novelle van Eichendorf, *Aus dem Leben eines Taugenichts* (1826) een vroege en zeer hooge plaats. Dat verhaal bevat het credo van een tijd en een generatie; het is de zuiverste en bevalligste vorm, waarin de romantische school haar gedachten en idealen heeft gegoten. In ieder opzicht - men kan het door een nauwkeurig onderzoek bevestigen - is *Der Schmetterling* een tegenhanger van die novelle. De deugniet die bij zijn jacht op den vlinder zijn been, zijn vrouw, zijn erfdeel, zijn naam verliest, is de ontbindende tegenvoeter van den deugniet die ten slotte met zijn jonge vrouw in den stillen nacht naar de muziek van het kasteel zit te luisteren en boven het park de vuurpijlen van het feest ziet opgaan. Het is een begin en een einde: de romantiek van het begin van de eeuw wordt hier aan het einde door Busch,

familiaar gezegd, om zeep gebracht. Vroeger heette het: ‘und es war alles, alles gut!’ nu heet het: ‘und so leb ich denn all hier als ein stilles, geduldetes, nutzbares Haustier. - Schmetterlinge beachte ich nicht mehr.’

Heel anders is de loopbaan van Christian Morgenstern.

In 1886 had de niet geheel onbekende Oostenrijksche scribent C.F. Franzos een tijdschrift *Deutsche Dichtung* opgericht. In zijn eerste jaargangen gaf het bijdragen van Avenarius, Anzengruber, Baumbach, Bauernfeld, Dahn, Ebner-Eschenbach, Fontane, Freytag, Greif, Hamerling, Heyse, Lingg, K.F. Meyer, Scheffel, Storm, F.T. Vischer, Wildenbruch, Julius Wolff, en op die manier vertegenwoordigde het zeker een deel van de duitsche dichtkunst. Maar juist dit deel liep op zijn nadagen en er was iets anders op komst, dat de *Deutsche Dichtung* niet tot zijn orgaan koos. Al spoedig werd dus het tijdschrift een scharrelbaantje, waar dichterlijke schaatsenrijders achter het stoeltje de eerste proeven van hun talent aflegden, - vooral zulke, die tot de bovengenoemde richting nog in betrekking stonden. Tusschen 1894 en 1901 zijn hier de eerste ernstige gedichten van Morgenstern verschenen.

Wanneer wij aannemen, dat Morgenstern zich laat heeft ontwikkeld; wanneer wij in het oog houden, dat zijn talent voor ernstige lyriek ook later niet zeer groot was, en dat hij met den vorm had te worstelen; wanneer wij ook veronderstellen, dat de toen gepubliceerde verzen niet nieuw en uit zijn jongenstijd afkomstig waren - dan blijft het altijd nog moeilijk te verklaren, hoe een man tusschen twee-en-twintig en dertig jaar, die smaak en gezond verstand heeft, zulke gedichten de wereld in kan sturen. Er school wel heel veel kinderlijks en heel weinig revolutionairs in dat gemoed! Het zou dan ook even onhebbelijk als onbillijk zijn, die vergeten zonden weer op te halen, wanneer zij niet juist door hun minderwaardigheid den weg wezen, dien Morgenstern's geest heeft doorloopen.

Want die minderwaardigheid was een symptoom. Wat wij hier voor ons hebben, is het allerlaatste, allerleegste stadium van een lyriek, die in de 19e eeuw beteekenis had

gehad en waarvan Geibel en eenige van de medewerkers der *Deutsche Dichtung* het einde vertegenwoordigden. Terwijl dus iets anders aan den gang was, Liliencron zijn *Neue Gedichte* (1893) gaf, het geslacht van zestig - Dehmel, Arno Holz, Joh. Schlaf, Caesar Flaischlen - druk aan het werk is, Stephan George zijn *Hymnen* (1890) gepubliceerd heeft, en die van zeventig - Rilke en Hoffmannstal - al begonnen zijn, komt de jonge Morgenstern met verzen voor den dag, die als geheel genomen tot een stervende richting behooren en waarvan in elk afzonderlijk iedere uitdrukking plat en afgezaagd, ieder rijm versleten en verbruikt, ieder beeld stomp en gedachteloos is.

Maar juist in die uitputting van taal en vorm lag voor Morgenstern de nieuwe mogelijkheid. Waar al die anderen - soms instinctief, dan weer theoretisch, maar altijd ernstig en revolutionair - poogden tegenover die oude een nieuwe kunst te zetten, daar lukte het Morgenstern, toen zij als het ware haar diepste punt had bereikt, door ontbinding uit het oude iets nieuws te voorschijn te doen komen.

Het is of wij bij het lezen van die gedichten soms plotseling dat punt zien, waar het verspringen van het uitgepompte in het komische noodzakelijk moet plaats grijpen:

Leise lieder....

Leise Lieder sing' ich Dir bei Nacht,
Lieder, die kein sterblich Ohr vernimmt,
Noch ein Stern, der etwa spähend wacht,
Noch der Mond, der still im Aether schwimmt.

Denen niemand als das eigne Herz,
Das sie träumt, in tiefer Wehmut lauscht,
Und an denen niemand als der Schmerz,
Der sie zeugt, sich kummervoll berauscht.

Leise Lieder sing' ich Dir bei Nacht,
Dir, in dessen Aug' mein Sinn versank
Und aus dessen tiefem, dunklem Schacht
Meine Seele ewige Sehnsucht trank.

Dit is inderdaad een opeenhooping van taalvormen, die hun waarde verloren hebben. Die liederen, die zoo zacht zijn, dat geen sterfelijk oor ze hoort, en die de sterren en de maan - die op de aether drijft - ook niet hooren, die oogen-

schacht waaruit de ziel heimwee drinkt; die armoedige enjambementen: ‘das sie träumt’, ‘der sie zeugt’; die doode rijmen: Herz-Schmerz, lauscht-berauscht etc..... men zou ieder woord kunnen kritiseeren. Het woord B l ö d s i n n , waarvoor wij geen hollandsche vertaling hebben, beteekent dat de s i n b l o e d e (= zwak, laf) is geworden - zoo ooit, dan is dat hier het geval. Maar juist uit die ‘Blödsinn’ ontwikkelt zich de zin van de *Galgenlieder* en *Palmström*.

Men leze een ernstige en een komische ballade naast elkaar:

Das Konigskind.

Ich ging an träumenden Teichen
Vorüber in mondiger Nacht,
In den flüsternden Kronen der Eichen
Spielten die Winde so sacht....
Da umspann mich der Zauber der Stunde,
Dass ich hemmte den einsamen Gang -
Nur die Nixen sangen im Grunde,
Tief im Grunde,
Ihren leisen, dunklen Gesang.

*

Ihr Antlitz tauchten die Sterne
Ins schauernde Wellenmeer,
Aus duftverschleierter Ferne
Grüssten die Berge her.
Kein Laut in schweigender Runde
Keines Vögleins verspäteter Klang -
Nur die Nixen sangen im Grunde,
Tief im Grunde,
Ihren leisen, dunklen Gesang.

*

Da war mir, es käme gezogen
Ein Nachen im leichten Wind
Und trüge über die Wogen
Ein strahlendes Königskind....
Und ich rief mit bittendem Munde -
Doch keine Antwort klang -
Nur die Nixen sangen im Grunde,
Tief im Grunde,
Ihren leisen, dunklen Gesang.

Der zwölf-elf.

Der Zwölf-Elf hebt die linke Hand:
Da schlägt es Mitternacht im Land.

Es lauscht der Teich mit offnem Mund.
Ganz leise heult der Schluchtenhund.

Der Dommel reckt sich auf im Rohr.
Der Moosfrosch lugt aus seinem Moor.

Der Schneck horcht auf in seinem Haus
Des gleichen die Kartoffelmaus.

Das Irrlicht selbst macht Halt und Rast
Auf einem windgebrochnen Ast.

Sophie, die Maid, hat ein Gesicht:
Das Mondschaf geht zum Hochgericht.

Die Galgenbrüder wehn im Wind.
Im fernen Dorfe schreit ein Kind.

Zwei Maulwürf küssen sich zur Stund
Als Neuvermählte auf den Mund.

Hingegen tief im finstern Wald
Ein Nachtmahr seine Fäuste ballt:

Dieweil ein später Wanderstrumpf
Sich nicht verlief in Teich und Sumpf.

Der Rabe Ralf ruft schaurig: ‘Kra!
Das End ist da! Das End ist da!’

Der Zwölf-Elf senkt die linke Hand:
Und wieder schläft das ganze Land.

Alles wat aan den eenen kant dood is, leeft aan den anderen; en het fraaie is, dat wij toch eigenlijk geen parodie voor ons hebben. Morgenstern had, toen hij tot de overtuiging van het zinlooze kwam, dit bewust en zoo mogelijk nog overdreven, kunnen herhalen, om het door die opzettelijkheid bespottelijk te maken. Hij heeft dit niet gedaan; hij heeft vermeden bij zijn ontbinding het zwaartepunt te zeer naar de spot te verleggen - en daarin ligt het phantastische van zijn komisch talent. Toen hij het verschijnsel van het zinloos worden van taal had waargenomen bij de lyriek, op een plek dus, waar anders de taal haar hoogsten zin heeft, daar klank en beteekenis elkaar wederzijds dragen en verhoogen, heeft hij dit verschijnsel op veel algemeener wijze in al zijn onderdeelen doorgrond en telkens in het komische terug gegeven.

Immers, wat hier gebeurd was, die uitputting, dat leeg loopen van een dichterlijke richting, het feit, dat de taal ergens haar kracht en haar heerlijkheid kan verliezen, was slechts een bevattelijk voorbeeld van iets wat voortdurend met de taal in haar geheel gebeurt. De taal - wij meenen daarmee: de wijze, waarop een klankbeweging een stand van zaken beteekent - heeft haar kringloop. Tot dien kringloop hoort het, dat waar vorm en beteekenis oorspronkelijk identiek zijn - en dus iedere taalvorm de stand van zaken dien hij b e t e e k e n t ook inderdaad i s - allengs tusschen die twee een afstand ontstaat, een afstand, die zoo groot kan worden, dat vormen voortbestaan, waar beteekenis bijna is uitgedoofd.

In het compositum *Werwolf* beteekent *wer* oorspronkelijk ‘man’, maar die beteekenis is zoo verbleekt, dat wij haar niet meer herkennen. Nu kent echter het Duitsch een ander *wer* nog zeer goed en wel het verbuigbare pronomen. Het verbleeken van de eene beteekenis en daardoor het overglijden in de andere poogt Morgenstern in een bekend gedicht vast te houden:

Der werwolf.

Ein Werwolf eines Nachts entwich
von Weib und Kind und sich begab
an eines Dorfschullehrers Grab
und bat ihn: Bitte, beuge mich!

Der Dorfschulmeister stieg hinauf
auf seines Blechschilds Messingknauf
und sprach zum Wolf, der seine Pfoten
geduldig kreuzte vor dem Toten:

'Der Werwolf, - sprach der gute Mann,
des Weswolfs, Genitiv sodann,
dem Wemwolf, Dativ, wie man's nennt,
den Wenwolf, - damit hat's ein End'.'

Dem Werwolf schmeichelten die Fälle,
er rollte seine Augenbälle.
Indessen, bat er, füge doch
zur Einzahl auch die Mehrzahl noch!

Der Dorfschulmeister aber musste
gestehn, dasz er von ihr nichts wusste.
Zwar Wölfe gäb's in grosser Schar,
Doch, Wer' gäb's nur im Singular.

Der Wolf erhob sich tränenblind -
er hatte ja doch Weib und Kind!!
Doch da er kein Gelehrter eben,
So schied er dankend und ergeben.

Wij zijn bij de woordspeling. Hoe Morgenstern met de taal speelt, heeft Leo Spitzer (*Die groteske Gestaltungs- und Sprachkunst C. Morgensterns* 1918) uiteengezet. Maar die woordspeling maakt gevolgtrekkingen. Onze 'Werwolf' houdt niettegenstaande hij een stuk beteekenis verloren heeft aan zijn ontstellende vorm als spookachtig kerkhofdier vast, en daartegenover moet de doode doceerende schoolmeester de binnensluipende nieuwe beteekenismogelijkheden representeeren.

Men kan op die wijze een groot deel van Morgenstern's kunst woordspelingen noemen. Overal, waar door het zich verbreeden van den afstand tusschen vorm en beteekenis in de taal de zin aan het wankelen raakt, in woorden en tropen, in spreektaal, stadhuistaal of dichterlijke taal, in rijm en rythme, in stijl en syntaxis, daar grijpt zijn komische ontbinding toe, toont dien afstand maar trekt tegelijk de conse-

quenties en herschept het geheel tot een phantastische absurditeit.

In de lijn van die consequenties ligt de aanval van die dichtkunst op een tijd.

In de taal kan de afstand tusschen vorm en beteekenis zoo groot worden, dat de vorm eerst zinarm en dan zinloos wordt. In een lyrische beweging kan door het verslappen van de gevoelsspanning, die oorspronkelijk tot die lyriek dwong, eveneens een afstand tusschen den dichtvorm en zijn beteekenis ontstaan. Maar in de kultuur zien wij ten slotte nog eens hetzelfde verschijnsel: ook hier kunnen kultuurvormen van iederen aard zich zoo ver van de eigenlijke kultuurbegrippen, waaraan de vormen beantwoorden verwijderen, dat hun beteekenis vervloeit. Men kan hier als zinnebeeld: inflatie kiezen. Niet enkel op finantiëel gebied zijn in de beschaving dingen in omloop, die hun oorspronkelijke bedoeling niet meer verwezenlijken, en op weg zijn zinloos te worden.

Indien wij het wel hebben is de samenleving aan het eind van de 19e en het begin van de 20ste eeuw er een, waarin veel zijn zin, en velen hun bezinning hebben verloren; waarin eenigen met angst en verbijstering het toenemen van dien afstand gadeslaan, maar de meesten dien afstand gedachteloos helpen vergrooten. Die samenleving, die Nietzsche met een ‘Umwertung aller Werte’ te lijf wilde gaan en waarvan Strindberg de verdwaaldheid vertoont, wordt in Morgenstern's komische gedichten ontbonden.

Intusschen - wij kunnen den afstand van een taalvorm tot zijn beteekenis niet vaststellen, zonder dien afstand kleiner te maken. En wij kunnen over de verhouding van vorm en zin niet nadenken, zonder die twee wederzijds nader bij elkander te brengen. Derhalve dragen ook Palmström en zijn vriend Von Korf - nog daargelaten, dat zij ons door het komische van een spanning bevrijden - er het hunne toe bij ons van den ‘Blödsinn’ te verlossen.

ANDRÉ JOLLES.

Girolamo Savonarola.

Den 21 September 1452 werd te Ferrara geboren Girolamo, derde zoon van Niccolò Savonarola en van Elena dei Bonaccossi, en kleinzoon van de hofmedicus Michele Savonarola, welke laatste wij kennen als schrijver van latijnsche werken over geneeskunde, over godsdienst en over moraal. Elena was afkomstig uit Mantova; zij schijnt een buitengewoon energieke, hoogstaande vrouw geweest te zijn, voor wie Girolamo de grootste bewondering en liefde gehad heeft. Girolamo's vader was een onbeduidende persoonlijkheid, eveneens medicus, maar die niet veel meer uitvoerde, zooals Vallari[1)] het uitdrukt, dan het zuur verdiende geld van zijn vader langzamerhand opmaken.

Girolamo was een stil kind, te ernstig voor zijn leeftijd; dat hij een soort wonderkind geweest zou zijn, zooals zijn biografen beweren, blijkt uit niets. Zijn ouders wilden dat ook hij medicus zou worden, zooals zijn vader en zijn beroemde grootvader, en deze laatste nam dan ook de geestelijke opvoeding op zich van de leergierige knaap, die al van boeken hield vóór hij ze kon begrijpen. Beter leermeester was niet denkbaar; helaas stierf de bejaarde geleerde toen Girolamo's opvoeding nog lang niet voltooid was. De vader nam nu die taak over en bestudeerde met hem Thomas van Aquino en Aristoteles, die als de beste propaedeusis golden, in die dagen, voor de studie in de medicijnen. Vooral Thomas van Aquino maakte een diepe indruk op de ernstige knaap. Daarnaast las hij de klassieken, schreef verzen en beoefende de teekenkunst en de

1) Pasquale Vallari, *La Storia di Girolamo Savonarola e de' suoi Tempi,* (Firenze, Le Monnier, 1910), in twee deelen, met talrijke historische documenten.

muziek. En ten slotte: hij zette zijn oogen en ooren wijd open om goed alles waar te nemen wat rondom hem gebeurde, zoowel in de natuur als in het gemeenschapsleven. En wat hij in dat laatste overal zag maakte een niet minder diepe indruk op hem dan zijn studieboeken, en besliste in hooge mate mede over zijn toekomst.

Ferrara, waar de Este's regeerden, was in die tijd een stad van 100.000 inwoners, met een hof dat onder de schitterendste van Italie gerekend mocht worden, waar de luisterrijkste feesten elkander opvolgden. En juist in die hofkringen ontving Girolamo zijn eerste indrukken van het 'leven'. En deze waren niet in alle opzichten verheven! De Este's waren wreede tyrannen, aan wie het gelukt was door strijd, list en verraad langzamerhand de tegenstand der feodale adelijke geslachten te overwinnen. Zij hadden daarna de rol op zich genomen van beschermers van kunsten en wetenschappen en talrijke geleerden en kunstenaars naar Ferrara geroepen: zoo was ook Girolamo's grootvader uit Padova naar Ferrara gekomen. Onder Lionello (1441-50), onechte zoon en opvolger van Niccolò, waren de hoffeesten van Ferrara de glansrijkste die Italie nog ooit gezien had; onder diens broer en opvolger Borso (1450-71) verminderde de weelde aan het hof wel eenigszins, maar het bleef zijn naam van 'muzenhof' waardig: alles was er even rijk en kostbaar, elegant en 'hoofsch', en de beschrijvingen der hoffeesten van de Este's werden in geheel Italie met bewondering gelezen: het hof der Este's gaf in alles de toon aan. In 1452 werd Borso door keizer Frederik III tot hertog verheven. In datzelfde milieu begon in 1470 Boiardo, graaf van Scandiano, zijn *Orlando Innamorato* te schrijven, de beroemde hoofsche ridderroman die de mentaliteit van die hofkring zoo uitnemend weerspiegelt en zulk een schril kontrast vormt met Pulci's 'burgerlijke' *Morgante*. Intusschen, wat de jonge Girolamo zoozeer tegen de borst stuitte, waren niet zoozeer die feesten zelve als wel het amoreele, dikwijls immoreele karakter van al dat feestgedruisch, en vooral het ongodsdienstige, het heidensche ervan: hoe zal hij zich geërgerd hebben wanneer hem bijvoorbeeld verteld werd hoe Paus Pio II te Ferrara ontvangen was, bij zijn landing op de kade, onder een eereboog versierd met de beelden

der heidensche Olympische goden. In 1471 stierf Borso. Bloedig werd, gedurende eenige dagen, gestreden, tusschen Niccolò en Ercole en hun partijgenooten, om de opvolging. Maar onmiddellijk nadat de strijd beslist was hernamen de feesten hun loop, terwijl de straten nog rookten van het bloed. En hoe verwilderd de moraal was moge blijken uit dit eene staaltje: een der Este's deed, eenige jaren later, zijn broer de oogen uitsteken omdat een der hofdames, op wie beide broers verliefd waren, die oogen, in een gesprek, zoo mooi had genoemd. Onder zulke menschen kon een reine, geloovige, ernstige knaap als Girolamo het niet uithouden: in 1475, drie en twintig jaar oud, verliet hij de stad en begaf zich in het klooster van San Domenico, te Bologna, waar hij zeven jaren bleef. Tot deze voor zijn geheele verdere leven beslissende stap had trouwens nog iets anders bijgedragen, een onbeantwoorde liefde. Die laatste omstandigheid is zeker niet meer dan een bijkomstige geweest: we kunnen dit met groote zekerheid weten uit de brieven die hij vanuit het klooster te Bologna aan zijn ouders schreef, en waarvan verscheidene bewaard zijn gebleven. Maar zijn huwelijksaanzoek was afgewezen omdat een freule Strozzi niet kon huwen met een eenvoudige Savonarola: ook hier had Girolamo zich dus gestooten aan die maatschappelijke zeden en vooroordeelen die hij reeds om zoovele andere redenen verfoeide. Reeds uit zijn geschriften uit die jaren zijner jeugd blijkt hoe diep hij het zedenverval, ook in de kerk, verafschuwde. En meer en meer zocht zijn wanhopige ziel troost en steun in de godsdienst. Zijn zieletoestand beschrijft hij ons, o.m. in zijn *De ruina mundi*, geschreven in 1472:

Vedendo sotto sopra il mondo,
  Ed esser spenta al fondo
Ogni vertude ed ogni bel costume,
  Non trovo un vivo lume,
Nè pur chi de' suoi vizii si vergogni.

Felice ormai chi vive di rapina!
E chi dell' altrui sangue più si pasce;
Chi vedoe spoglia e i suoi pupilli in fasce,
E chi di povri corre alla ruina!
Quell' anima è gentile e peregrina,

Che per fraude e per forza fa più acquisto;
Chi prezza il ciel con Cristo,
E sempre pensa altrui cacciar al fondo,
Colui onora il mondo....[1)]

Wij weten hoe hij in die jaren, voorafgaande aan zijn vertrek naar Bologna, bijna steeds alleen wilde zijn, weinig sprak, veel en hartstochtelijk bad, lange uren in de kerk doorbracht, dagen lang vastte, terwijl men hem telkens weer dezelfde zin hoorde uitspreken, een versregel van Vergilius: 'Heu, fuge crudeles terras, fuge litus avarum'.[1)] Uren lang las hij ook in de Bijbel en in Thomas van Aquino, speelde droevige melodiën of uitte zijn diepe weemoed in verzen. In die geestestoestand overschreed hij de drempel van het klooster: een preek van een monnik in Faenza, in 1474, had hem eindelijk tot die gewichtige stap doen besluiten, tot diepe droefenis van zijn ouders. Maar zijn moeder althans had ten slotte begrepen dat haar kind niet anders *kon* doen!

* * *

Eenmaal in de kloostergemeenschap opgenomen, bleef hij toch in briefwisseling met zijn ouders: ziehier een gedeelte van de eerste brief die hij vandaar aan zijn vader schreef, gedateerd 25 April 1475:

> 'Honorande Pater mi. Ik begrijp zeer goed dat mijn vertrek u verdriet doet, temeer daar ik heimelijk vertrokken ben. Moge deze brief u mijn toestand en mijn vaste wil doen begrijpen, opdat gij daarin troost moogt vinden en erdoor moogt inzien dat ik niet uit kinderachtigheid heb gehandeld, zooals sommigen meenen. Allereerst dan zou ik u willen vragen, daar gij een man zijt die de waarheid liefheeft en wars is van alle halfheid, om aan de rede te vragen, en niet, zooals vrouwen doen, aan het gevoel, of ik gelijk gehad heb de "wereld" te verlaten, aldus doende wat ik mij vast had voorgenomen. De voornaamste reden die mij ertoe gebracht heeft geestelijke te worden is deze: de diep-ellendige

1) Ziende hoe in de wereld alles verstoord is, en hoe alle deugd, alle goede zeden geheel verdwenen zijn, vind ik nergens een helder licht, noch iemand die schaamte gevoelt over zijn ondeugden.... Zij die leven van roof, zij die zich voeden met het bloed van anderen, zij die de arme weduwe en haar jonge kinderen berooven, zij die de armen geheel tot de bedelstaf brengen, die allen zijn voortaan de gelukkigen hier op aarde! Die menschen zijn edel en hoogstaand die zich verrijken door bedrog en door misbruik van kracht. Zij die de Hemel en Christus verachten, zij die steeds trachten anderen in 't verderf te storten, die worden in de wereld geëerd....

1) 'Ontvlucht dit wreede hebzuchtige strand.'

> toestand van de wereld, de slechtheden van de menschen: verkrachtingen, echtbreuk, roof, hoogmoed, afgoderij, godslastering, alles in zoo erge mate dat men welhaast kan zeggen dat men nergens meer iemand vindt die het goede betracht. Daarom haalde ik iedere dag, schreiende, herhaalde malen dit vers aan: *Heu fuge crudeles terras*, *fuge littus avarum*. Ik kon die zware "ziekte" van onze blinde volkeren van Italie niet langer verdragen, ik zag teveel overal de deugden weggezonken in de diepte, de ondeugden meer en meer bovenkomend. Grooter smart was voor mij in de wereld niet denkbaar; en daarom smeekte ik iedere dag Jezus om mij uit dat slijk op te heffen, en ik bad voortdurend, met de grootste ootmoed, tot God dit korte gebed: *notam fach michi viam quia ad te levavi animam meam*. God nu, in zijn oneindige goedertierenheid, heeft mij die weg getoond; en ik ben die weg ingeslagen, hoewel ik zooveel goedheid niet waardig ben. Antwoord gij mij nu: is het niet zeer in een mensch te prijzen wanneer hij de onreinheden en de ongerechtigheden van de ellendige wereld ontvlucht, om te willen leven als een redelijk wezen en niet als een beest onder de zwijnen? En zou het van mij niet grof ondankbaar geweest zijn, aan God te vragen mij de rechte weg te wijzen en dan, als God zich daartoe verwaardigd had, die aanwijzing niet te aanvaarden? "Oimè, Jesu mio! liever duizend dooden dan dat ik op die wijze ondankbaar zou zijn tegenover u!" Zoodat, lieve vader, gij liever Jezus moet danken dan verdriet hebben; hij toch heeft u een zoon gegeven en die voor u behouden tot zijn twee en twintigste jaar; en niet alleen dat, maar hij heeft zich zelfs verwaardigd die zoon "suo militante cavaliero" te maken. O, zijt gij er niet dankbaar voor, een zoon te hebben die een der "cavalieri" is van Jezus Christus!.....
> ..... En nu heb ik u nog slechts éen ding te vragen: troost mijn moeder. U beiden vraag ik uw zegen. Nimmer zal ik ophouden vurig voor u te bidden.'

In deze zelfde brief schrijft hij: 'Ik heb thuis eenige geschriften achtergelaten, die u zult vinden achter de boeken op de vensterbank, tegen het raam aan, 'le quale vi davano noticia di fatti miei'. Een dier geschriften was zijn eerste werk in proza, getiteld *Del dispregio del mondo*, dat in 't latijn is geschreven: 'Quid facimus? Quid sic stamus, anima, frustra laborantes?....' Het is een kort geschriftje, van slechts enkele bladzijden in de moderne uitgave; het ademt dezelfde geest van walging over de slechtheden van de maatschappij en van de menschen. En hier, evenals in enkele zijner brieven, treffen ons vooral twee bijzonderheden: Girolamo had een zeer sterk voorgevoel dat weldra groote rampen over Italie zouden komen, als een straf des hemels, en tevens voelde hij dat hij door God was voorbereid tot een bijzondere roeping. Wel kwam zijn nederigheid daartegen in verzet, maar het voorgevoel van die grootsche roeping werd steeds sterker, en komt o.a. tot uiting in zijn *De Ruina Ecclesiae*, een 'canzone'. De Kerk

wordt daarin voorgesteld als een kuische maagd. Wanneer Savonarola haar vraagt waar het echte geloof en de ware godsvrucht zijn gebleven, dan neemt zij hem bij de hand en leidt hem naar een grot, zeggende: ‘Toen ik de trotsche eerzucht in Rome zag binnendringen en alles daar zag bezoedelen, heb ik mij teruggetrokken in deze spelonk.’ Wanneer zij hem dan haar mishandeld lichaam toont, wendt Savonarola zich tot de heiligen in de hemel en smeekt hun, zooveel deernis te beweenen. ‘Maar wie is de schuld van dat alles?’, vraagt hij. En de Kerk, doelende op Rome, antwoordt hem: ‘Una fallace, superba meretrice’, ‘Een valsche, trotsche deerne’. Waarop de jonge, vrome, maar hartstochtelijke kloosterbroeder uitroept:

> ‘Deh, per Dio, Donna,
> Se romper si potria quelle grandi ali!’[1)]

Dan antwoordt de Kerk hem vermanend:

> ‘Tu piangi e taci; e questo meglio parme’.[2)]

Zoo was Savonarola's gemoedstoestand in die jaren, waarin het verderf te Rome, de schandelijke toestand van het pauselijk hof, voortdurend erger werden. In het klooster viel hij spoedig op, zoowel door zijn vroomheid als door zijn kennis en schranderheid. En zoozeer had hij weldra met zijn verleden gebroken, dat, toen hij in 1481 een preek hield te Ferrara, hij wel zijn ouders, maar geen zijner vroegere kennissen bezocht: hij was als van de wereld afgestorven. Maar in datzelfde jaar ging hij naar Firenze en dan begint weldra zijn publieke leven, dat hij zeventien jaren later op de brandstapel zal eindigen. Zijn vaderstad heeft hij nimmer weergezien.

* * *

Te Firenze trad hij in het klooster van San Marco, waar de nagedachtenis van Sant' Antonio, gestorven in 1459, nog steeds in hooge eere was, en dat door de mildheid van Cosimo de' Medici een zoo rijke bibliotheek binnen zijn muren herbergde, dat het een der centra van wetenschap in Italie was geworden. Wie, die Firenze kent, heeft niet in het beroemde klooster enkele oogenblikken doorgebracht in de cel van Savonarola,

1) ‘O, God, als die groote vleugels eens gebroken konden worden!’
2) ‘Het is het beste te lijden en te zwijgen.’

aan het einde van dezelfde gang waar Fra Angelico zijn onsterfelijke ‘Annunziazione’ op de muur heeft geschilderd? Daar heeft hij de mooiste, en tegelijk de ongelukkigste jaren van zijn leven doorgebracht; van daaruit is hij naar de brandstapel gesleept; daar ook heeft hij zijn voornaamste werken geschreven.

In den beginne had hij als prediker weinig sukses; zijn invloed op de jonge kloosterlingen schijnt echter groot te zijn geweest; uit die jaren dateert ook de machtige bekoring die hij op Michel Angelo en andere kunstenaars heeft uitgeoefend. Genezing voor zijn wonden vond hij ook te Firenze niet: zelfs in San Marco vindt hij onder de kloosterlingen niet de ware godsvrucht. Ook de burgerij is hem te wuft, de wetenschap en de kunst te heidensch, te immoreel. Uit die eerste jaren dateert ook zijn vriendschap met de reeds zoo jong beroemde Picco della Mirandola. Dan, in 1484, in een prediking te San Gimignano, spreekt hij voor 't eerst de gedachte uit die in zijn latere preeken telkens zal terugkomen: de Kerk zal gegeeseld worden, en dan hernieuw dworden, en dat zal binnenkort geschieden. Weldra besluit hij ook enkele van zijn geschriften over philosophie uit te geven, waaronder zijn *Divisione e dignit*à *di tutte le scienze*, en zijn *Compendio di filosofia*, *di morale*, *di logica;* deze schijnen weinig beteekend te hebben. Daarnaast geeft hij korte geloofsbelijdenissen uit, en wat wij ‘traktaatjes’ zouden noemen, ter bestrijding van alle vormen van het inderdaad buitengewoon groote zedenbederf van zijn tijd: woeker, spel, echtbreuk, bloedschande, prostitutie, heidendom, bijgeloof, in alle kringen van de maatschappij. Hoe moet het in Savonarola's ziel gekookt en gewoed hebben te midden van de zeden van die vreeselijke tijden. In 1491 preekte hij voor 't eerst in de Dom; de kapel van San Marco was te klein geworden om allen te bevatten die de hartstochtelijke jonge prediker wilden hooren in zijn fulminaties tegen alles wat hij meende te moeten bestrijden: Savonarola is een macht van beteekenis geworden in Firenze, waarmee in 't vervolg zelfs Lorenzo de' Medici geducht rekening zal moeten houden. Ieder jaar wordt zijn invloed op de menigte grooter, en wanneer de Fransche koning Karel VIII als overwinnaar Firenze zal naderen, zal het volk slechts naar één man

luisteren, naar Savonarola. Dan begint zijn politieke loopbaan, zijn taak als hervormer van de staat. In zijn preeken toch bestreed hij niet alleen de verwildering der zeden, maar gaf ook de vorm eener nieuwe staatsregeling aan, waarvan de godsdienst en de ‘riforma de' costumi’ essentieele bestanddeelen uitmaakten, op de wijze van Calvijns bestuur te Genève. Ziehier onder welke omstandigheden die denkbeelden van Savonarola ook werkelijk gedurende eenige tijd zijn toegepast.

In 1492 stierf Lorenzo de' Medici, die gedurende zijn laatste levensjaren tevergeefs getracht had Savonarola's invloed te bestrijden: nimmer was deze bezweken voor bedreigingen, nimmer was hij een duimbreed afgeweken van wat hij als zijn roeping voelde. En waar Piero, Lorenzo's opvolger, in 't geheel niet bemind was, nam Savonarola's invloed thans nog toe. Drie maanden na Lorenzo stierf paus Innocenzio VIII, opgevolgd door Alessandro Borgia, waardoor het aantal doodsvijanden van Savonarola wederom met een vermeerderde: Alessandro VI zal niet rusten voor hij de opstandige priester heeft klein gekregen, na het eerst met zachtheid te hebben geprobeerd. Maar Savonarola weigerde de kardinaalshoed die hem werd aangeboden als prijs voor zijn onderwerping; niets was in staat hem de mond te snoeren. In 1494 trok Karel VIII als overwinnaar Firenze binnen; in hem zag Savonarola de geesel waarmee God Italie zou kastijden. De Medici werden verdreven, Savonarola namens de burgerij de vorst tegemoet gezonden, die hem zeer hartelijk ontving: Karel wist dat Savonarola zijn komst met blijdschap had begroet, en zelfs voorspeld had, en tevens dat men in Firenze naar niemand anders luisterde dan naar hem. Men weet van hoe korte duur Karels verblijf in Italie is geweest. Intusschen is Savonarola gekozen in het bestuur der stad; thans heeft hij de gelegenheid zijn hervormingen door te voeren. Doch ook dit alles neemt spoedig een einde: zijn strijd op leven en dood met de paus is begonnen. In 1497 wordt de kerkelijke banvloek over hem uitgesproken; het is met zijn invloed gedaan, al vindt hij bij een groot gedeelte zijner medeburgers nog steeds steun. Twee partijen vormen zich dan in Firenze, vóor en tegen hem, de Arrabiati en de Piagnoni. Maar het einde

nadert thans snel. Op 18 Maart 1498 houdt hij zijn laatste preek; op 7 April zal een zijner vrienden voor hem een vuurproef doorstaan, die ten slotte door verschillende omstandigheden niet heeft plaats gehad; op 8 en 9 April wordt San Marco bestormd door het gepeupel en Savonarola gevangen gezet; van 9 tot 25 April heeft het proces plaats dat eindigen zal met zijn veroordeeling ter dood; op 23 Mei wordt hij op het marktplein te Firenze verbrand, tegelijk met twee andere priesters. Op 't oogenblik waarop hij de brandstapel beklom, onder de beleedigingen van het gepeupel, vroeg hem een priester: ‘Hoe gevoelt gij u onder deze marteling?’ Waarop hij antwoordde: ‘Jezus heeft zooveel geleden voor mij!’ Toen kuste hij het kruisbeeld en sprak verder geen woord meer. Hij was vijf en veertig jaar oud. Nog tot in 't begin van de achttiende eeuw werden jaarlijks, in de nacht van 23 Mei, bloemen gestrooid op de plek waar eenmaal Savonarola's brandstapel had gestaan. In 1633 zijn zijn werken voor 't eerst uitgegeven, te Leiden. Laat ons thans eens nagaan welke plaats hij in de letterkunde inneemt.

* * *

Savonarola behoort tot die rij van prozaschrijvers uit het quattrocento welke men de ‘prosatori spontanei’ noemt, en waarvan de oudste en beroemdste is San Bernardino da Siena, van wie wij een geheele reeks preeken bezitten, stenographisch opgeteekend door een zijner bewonderaars. Naast godsdienstige werken behooren tot dit ongekunstelde proza ook kronieken, verhalen en legenden, en technische verhandelingen. Deze strooming is de tegenhanger van dat ‘letterkundige’ proza dat met Boccaccio is begonnen, en naderhand door Alberti weer in eere is hersteld, na gedurende lange tijd door 't latijn verdrongen te zijn geweest; in de tweede helft van het quattrocento is het ‘proza spontanea’ tevens een reactie tegen het ciceronianisme en in 't algemeen tegen het ‘rinascimento’.

Wanneer Poliziano de prediker Mariano da Gennazzano heeft gehoord, de beschermeling van Lorenzo de' Medici, de prediker ‘à la mode’, die dichters uit de oudheid aanhaalt en wiens zinnen even elegant als zijn perioden harmonisch

zijn, de kanselredenaar, in één woord, die geheel met zijn tijd meegaat en het ‘rinascimento’ op de preekstoel vertegenwoordigt, dan is hij verrukt. ‘Zoodra hij begon te spreken was ik één en al oor.’ Wat een mooie stem! Welk een uitmuntende woordenkeus! Welke verheven gedachten! ‘Discerno poi gl'incisi, riconosco i periodi, son dominato dall' armoniosa cadenza’. Dat is de prediker voor fijnproevers als Poliziano. Savonarola's oordeel over kanselwelsprekendheid is heel anders; ziehier hoe hij zich daarover uitlaat in een zijner preeken[1]: ‘Het eenige doel van een preek moet zijn “l'utilità dei popoli”, maar tegenwoordig zetten zij die spreken of schrijven hun toehoorders of lezers niet anders voor dan ingewikkelde kwesties en allerlei “cose curiose”, die wel heel aangenaam klinken (“che grattano cosi un poco le orecchie”), maar die aan de kranke ziel volstrekt geen heil brengen: deze wordt niet opgewekt tot berouw, noch verlicht door alles wat noodzakelijk is voor haar heil; zij genezen haar niet van de zonde, noch wekken haar weer op uit de dood. Al die geleerde predikers doen denken aan die klaroenspelers en zangers die zich in het huis bevonden van de gestorven dochter van de opperpriester, en daar droevige liederen voordroegen, en opwekten tot weeklagen, en toch de doode het leven niet konden weergeven. Zoo doen ook die geleerde predikers van onze tijd, die de gansche dag rondom de doode zielen staan en ze zouden willen doen herleven door hun vragen en hun spitsvondigheden, hun mooie navolgingen van wat voor hen autoriteiten zijn: Aristoteles, Vergilius, Ovidius, Cicero, en door allerlei mooie verzen van Dante en Petrarca. O, wat zijn die gezangen luguber, zoo luguber dat zij niet alleen de doode zielen niet tot nieuw leven brengen, maar juist dikwijls de levende zielen dooden.’

En in diezelfde preek zegt hij: ‘Gaat naar Rome, bezoekt de geheele kristenwereld, treedt de paleizen binnen van prelaten en aanzienlijken: overal zult gij zien dat deze zich bezighouden met poezie en met rhetorica. Gaat en overtuigt u: gij zult hen overal vinden met ‘libri di umanità’ in hun hand; en zij meenen met Vergilius, Horatius en Cicero de

1) Predica VIII van de *Sermoni e prediche di Fra Girolamo Savonarola de' predicatori* (Prato, Guasti, 1846, p. 280).

zielen te kunnen leiden.' Hij beschuldigt hen, loon te ontvangen om de rijken te vleien en zelfs om tegen de leer van Christus te prediken. Hoe verfoeit hij de klassieke kultuur, het humanisme: dat alles moest weer teruggestooten worden in het duistere verleden waaruit het te voorschijn is gehaald. Al die heidensche schrijvers zijn leugenaars; hun boeken staan vol onwaarheid; ook zij hebben geschreven om de grooten der aarde te vleien. Al die 'vuiligheid' (sporcizie) is verderf! Savonarola veroordeelt alle poezie die niet zuiver godsdienstig is. Over beeldende kunst zijn zijn denkbeelden even absoluut, even intransigent. Niet-religieuse kunst kan een goede invloed hebben, wanneer ze werkelijk mooi is: de echte 'bellezza' kan een bron zijn van deugd. Maar van schilderingen van het leven van Christus en de heiligen gaat een oneindig verhevener invloed uit dan van profane kunst, zelfs als deze 'mooi' is. 'Laat u een schilderij maken van het Paradijs, met de Hel eronder, en hang die in uw kamer op, zoodat gij hem dikwijls ziet'. 'Maar toch ook weer niet al te vaak,' voegt hij er, zeer praktisch, bij, 'want dan ontroert het u op 't laatst niet meer.' 'Hoe ver', gaat hij voort, 'is een innig-vrome kunst als die van Fra Angelico, verheven boven al die marmerbeelden en schilderijen die slechts het aardsche schoon verheerlijken.' Hij fulmineert ook tegen de te luxueuze en te wufte kleederen der heiligen op de schilderijen: 'Meent gij soms dat de Maagd Maria er zoo uitzag als gij haar schildert? Ik zeg u dat zij gekleed was als een arme vrouw, en zoo zedig dat men nauwelijks haar gelaat kon zien.... Gij laat haar gekleed gaan als een publieke vrouw!' En hij voorspelt de ondergang van dat alles, van geheel Italie. 'O, Italie, gij zult weldra verteerd worden. Uw beelden, uw huizen, alles zal verteerd worden, en gij zult niet langer de werken uwer handen aanbidden!' Christus zelf zal komen om al die duivelsche zaken te verbranden. 'Want u te bekeeren schijnt onmogelijk!' Hij heeft vizioenen. Hij ziet het vlammende zwaard dat alles zal vernietigen. En dikwijls eindigt zijn preek doordat hij van opwinding flauw valt, terwijl de menigte huiverend, diep onder de indruk van zijn vlammend woord, langzaam het kerkgebouw verlaat.

De 'onbeschaafde' wijze van preeken van Savonarola,

aan wie elke stijlverzorging vreemd was, stuitte de op dat gebied reeds verfijnde Florentijnen nauwelijks minder tegen de borst dan de inhoud van zijn preeken; ook zijn schelden op poezie werd hem hoogst kwalijk genomen. Op zekeren dag zendt Ugolino Vieri, dichter van godsdienstige verzen en groot vereerder van Savonarola, aan de beruchte prediker een gedicht, *De Christianae religionis ac monasticae vitae felicitate*, vergezeld van een brief, waarin hij zijn eigen denkbeelden over de verhouding tusschen godsdienst en dichtkunst uiteenzet, en aan Savonarola, overtuigd dat deze het met hem eens is, vraagt of althans die gedichten welke Gods glorie bezingen, niet nuttig zijn voor het kristelijk geloof. Deze brief was een soort uitnoodiging aan Savonarola om eens duidelijk uiteen te zetten welke poezie niet, welke wel toelaatbaar is. En deze schrijft nu een kort werkje, *Opus perutile de divisione ac utilitate omnium scientiarum: in poeticen apologeticus*, dat later, in 1542, in druk is uitgegeven, te Venetie. Het laatste gedeelte van dit geschriftje, dat de wetenschappen nog indeelt volgens het zuiver scolastieke systeem, en aldus de poezie onderbrengt onder de ‘logica’, is gewijd aan de dichtkunst. Het doel van de dichter moet zijn, zegt hij, de menschen tot deugd op te wekken, door middel van een of andere passende voorstelling: ‘per aliquam decentem repraesentationem’. Eenaangename vorm is daarbij niet meer dan bijzaak; deze is niet het wezen van de poezie. Hoe duidelijk begrijpen we hier weer hoever Savonarola en de mannen van het letterkundig rinascimento van elkaar af stonden: weldra zal Aristo zijn *Orlando Furioso* geschreven hebben, het werk dat men beschouwen kan als het zuiverste type, als het hoogtepunt van die poezie waarvan De Sanctis zoo terecht heeft gezegd dat zij door twee eigenschappen vooral wordt gekarakteriseerd: onverschilligheid voor de inhoud, naast het streven naar een volmaakte vorm. En dan vervolgt Savonarola: ‘Het is onmogelijk dat iemand die niet zeer goed thuis is in de “logica”, dichter zou kunnen zijn’; voor deze middeleeuwsche monnik is de poezie een der wetenschappen, onderdeel van de ‘Razionale’ of ‘Logica’, welke weer een der beide groepen is waarin de ‘Philosophie’ wordt onderverdeeld: ‘Razionale’ en ‘Reale’. Naast de

poezie staan dan de ‘Dialettica’, de ‘Grammatica’ en de ‘Rettorica’, als onderdeelen van de ‘Logica’, terwijl de ‘Reale’ weer verdeeld wordt in ‘Pratica’ en ‘Speculativa’, en deze op hun beurt in ‘Morale’ en ‘Meccanica’ aan de eene zijde, ‘Naturale’, ‘Matematica’ en ‘Metafisica’ aan de andere zijde. De wetenschap van het rinascimento had al deze scolastiek reeds lang veroordeeld als volkomen steriel; Savonarola en zijn ontwikkelde tijdgenooten begrepen ook hier elkaar absoluut niet. Hij zegt dan zijn oordeel over de klassieke schrijvers, dat wij elders reeds gedeeltelijk hebben leeren kennen. Ik veroordeel hen niet, zegt hij, vanwege hun streven naar sierlijke taal; ik geef zelfs aan de dichtkunst een plaats onder de wetenschappen en heb haar meermalen geprezen. Wat ik veroordeel is de ijdele verwatenheid van die dichters, die meenen alles te weten terwijl zij niets weten, terwijl zij niets anders in hun mars hebben dan dactyli en spondaei, niets anders kennen dan een ijdele versleer, waarvan wij bewezen hebben dat het geen wetenschap is; en zij beroemen er zich op alle wetenschappen te beheerschen, terwijl zij niet eens inzicht hebben in het eenige wat zij meenen te kennen, de poezie.

> Gij beroept u op een Jeronimus, die zooveel zorg besteedde aan de vorm zijner verklaringen van de Heilige Schrift en van zijn preeken. Maar diezelfde Jeronimus heeft niet minder heftig dan ik het holle en leege van die profane dichters veroordeeld: heeft hij hun verzen niet vergeleken met eikels voor de zwijnen! Gij beroept u op het voorbeeld van Paulus, wanneer gij verzen aanhaalt. Volg Paulus liever na in zijn zeden, zijn liefde voor Christus, zijn ijver als prediker. En wanneer gij daarna, een enkele maal, een vers wilt citeeren, zoo ‘te hooi en te gras’, dat zal ik u dat zeker niet kwalijk nemen. Maar gij wilt meer. Gij wilt de dichters gebruiken, naast de Heilige Schrift, om aan hun werken vergelijkingen te ontleenen voor uw prediking. Ah no! Dat is profaneeren! Dat is afbreuk doen aan de Waarheid, terwille van een ijdel genot!’

Langzamerhand wordt de toon heftiger; hij begint te fulmineeren, alsof hij op de preekstoel stond, te schelden, in plaats van te redeneeren. Hij valt de vorsten aan die niet door wetten al die ‘besmetting’ weten te weren. Waarom wordt dat alles niet verbrand, vernietigd? De samenvatting van deze denkbeelden is dan weer geschreven in kalmer stijl; tenslotte geeft hij een positief antwoord op de vraag van Ugolino. Liefdespoezie, lofzangen op heidensche goden zijn

te veroordeelen, evenals die poezie welke slechte daden van de menschen tot onderwerp heeft. Maar de goede daden van rechtschapen menschen mogen bezongen worden: dat kan noch mag veroordeeld worden. Maar ook hier moet men weten te onderscheiden. Alle poezie waarin sprake is van Jupiter, van andere valsche goden, van onkuische nymphen is onvoorwaardelijk slecht, dierlijk, duivelsch. Andere dichters prijzen weliswaar onze godsdienst, maar de inhoud van hun werk is van geen nut voor de kerk. Savonarola onderscheidt in de godsdienstige poezie van zijn tijd twee stroomingen: de werkelijk godsdienstige werken, en die welke slechts uiterlijk godsdienstig zijn; de vrome, eenvoudige 'laudi spirituali', en die welke te weinig vroom zijn, te weinig eenvoudig van vorm, te veel beinvloed door de klassieken. Zelf heeft hij 'laudi' geschreven, die inderdaad vrij zijn van elk streven naar sierlijkheid van taal. Wanneer in 1484 Sisto IV sterft, en de oneenigheid op het Conclave zoo groot is dat men voor een schisma vreest, schrijft hij deze Laude:

Deh! mira con pietate in che procella
Si trova la sua sposa,
E quanto sangue, oimè! tra noi s'aspetta,
Se la tua man pietosa
Chi di pardonar sempre si diletta,
Non la riduce a quella
Pace che fu quando era poverella.[1)]

Ongekunstelder kan het al niet!

De meeste van zijn gedichten dateeren uit zijn jeugd, uit de tijd toen hij ook Dante en Petrarca nog las en nog troost zocht voor zijn geestelijk lijden in poezie en muziek. Zijn imitatie van Petrarca is herhaaldelijk bijna letterlijk. Petrarca had geschreven, in een canzone aan Laura:

Quando il soave mi fido conforto,
Per la pietà della mia vita stanca....;

Savonarola schrijft, zich wendend tot Christus:

Quando el soave mio fedo conforto
Per la pietà della mia stanca vita....

1) O, zie met medelijden in welke storm zich uw bruid bevindt, en hoeveel bloed, och arme, onder ons te verwachten is, wanneer uw liefdevolle hand, die zoo gaarne vergiffenis schenkt, haar niet terugbrengt tot die vrede die er was toen zij arm was.

Dergelijke letterlijke reminiscensen zijn er meer; in een gedicht van Petrarca lezen wij:

> Ma io che debbo altro che pianger sempre
> Misero e sol che senza te son nulla?

Savonarola schrijft:

> Ma che debbo ormai che pianger sempre
> Dolce Gesù, che senza te son nulla?[1)]

Intusschen, ook daar waar hij imiteert is hij in zoover geheel zichzelf dat zijn poezie elke bekoring mist, behalve die van de oprechtheid.

Zijn ‘laudi’ behooren zonder uitzondering tot zijn Florentijnsche periode. Zij kunnen, dunkt mij, het best vergeleken worden met liederen van het Leger des Heils; om ze gemakkelijker onder het volk te brengen heeft hij ze gedicht in de vorm van profane volksliederen als de carnavalsgedichtjes:

> Viva, viva in nostro coro
> Christo re duce e Signore....;

het is het metrum van Lorenzo's beroemd ‘canto carnascialesco’:

> Quant' è bella giovinezza,
> Che si fugge tuttavia....

Zoo bestreedt hij de wuftheid van zeden in alle lagen van de bevolking, zelfs door middel van verzen. Dat hij met deze Laudi eenige tijdelijke invloed ten goede heeft kunnen uitoefenen, is mogelijk. Maar van de nieuwe dichtkunst van mannen als Lorenzo en Poliziano stond hij te ver af om op die beweging ook maar eenige invloed te hebben kunnen uitoefenen: in het letterkundig rinascimento speelt hij geen andere rol dan die van een volkomen machteloos tegenstander. Men spreekt veel over de invloed die hij op Michel Angelo zou hebben uitgeoefend. Als persoon heeft hij dat zeker gedaan: beide groote mannen gelijken in vele opzichten op elkander, in hun woeste zucht naar onafhankelijkheid, in de ontembaarheid van hun individualisme. Maar dat beteekent nog niet dat Savonarola eenige invloed van beteekenis zou gehad hebben op de letterkundige beweging van die tijd in 't algemeen, die hij bestreed als een uitvloeisel, en

1) Geciteerd door Maria Chiti, *L'estetica del Savonarola e l'azione di lui sulla cultura del Rinascimento* (Livorno, Giusti, 1912), p. 67, 68.

tegelijk als een der oorzaken, van de verwildering der zeden[1].

Men noemt hem het ‘geweten’ van zijn tijd. Maar die tijd luisterde naar geen geweten, hoe luid en heftig het ook sprak. En dan: om iets met vrucht te kunnen bestrijden, moet men beginnen met het te begrijpen. Maar *kon* een Savonarola *iets* begrijpen van het letterkundig rinascimento?

* * *

Op de groote massa maakten Savonarola's preeken een geweldige indruk; we hebben hiervan vele getuigenissen. En zelfs mannen als Pico della Mirandola konden huiveren, wanneer zij hem zijn vreeselijke voorspellingen en bedreigingen hoorden uitspreken, met de overtuiging en de hartstocht van een apostel. Wij kennen de inhoud van verscheidene van die preeken, maar niet de vorm waarin zij zijn uitgesproken. Savonarola schreef zijn preek eerst in groote lijnen op in 't latijn; wij bezitten nog eenige van die latijnsche schema's, sommige in het oorspronkelijke handschrift, bijna onleesbaar klein geschreven, en zoo vol veranderingen, dat de lektuur ervan haast onmogelijk is. De meening dat Savonarola ook predikte in 't latijn, is echter onjuist: hij sprak in 't italiaansch, daarbij zijn aanteekeningen al sprekende uitwerkend. Andere preeken zijn door toehoorders opgeteekend en later, verkort, ook weer in 't latijn, gedrukt. Savonarola's stem klinkt dus niet meer voor ons; wij weten dikwijls wat hij gezegd heeft, maar niet meer hoe hij het gezegd heeft.

Niets symboliseert beter de rol die hij heeft gespeeld als bestrijder van de ‘moderne’ kultuurbeweging van zijn tijd dan het beruchte ‘bruciamento delle vanità’. Het was de laatste dag van het carnaval van 1497. In de ochtenduren had een talrijke menigte de plechtige mis bijgewoond welke opgedragen was door Savonarola. In de namiddag trok het volk in een lange processie door de straten der stad, voorafgegaan door een knaap die een Jezusbeeld droeg, een kunstwerk van Donatello. Op de Piazza had men een groote menigte kunstvoorwerpen bijeengebracht en hoog opgestapeld op een verhevenheid, geheel gevuld met brandbare stoffen. Telkens en telkens weer had Savonarola in zijn prediking aangespoord

1) Bovendien dateert Michel Angelo's poëzie van latere jaren.

om alles te verbranden wat er in de stad aanwezig was aan voorwerpen van weelde en kunst. ‘Gettar tutto alle fiamme!’, was telkens weer zijn hartstochtelijke kreet geweest. Gedurende het carnaval hadden zijn dwepende volgelingen, bijna de geheele bevolking der stad, uit huizen en openbare gebouwen alles weggesleept wat zij machtig konden worden aan weelde en kunstvoorwerpen. Thans lagen al die ‘vanità’ daar op het plein, en voortdurend werd de stapel grooter. Er bovenop plaatste men een reusachtig beeld van het carnaval. De menigte vulde het gansche plein, onder het zingen van godsdienstige liederen en het uiten van verwenschingen tegen het carnaval. Dan wordt de stapel in brand gestoken; alle klokken luiden; de menigte is waanzinnig van geestdrift. En zooals die menigte op dat oogenblik vast geloofde dat de verdelging van zooveel moois[1)] een godgevallig werk was, zoo heeft Savonarola zijn gansche leven vast geloofd dat de kunstuitingen van het rinascimento moesten bestreden en verdelgd worden als een der bronnen van het zedenverval en van de godsdienstloosheid van zijn tijd. En al moge het waar zijn dat hij daarbij zeker minder ver had willen gaan dan zijn volgelingen die dag gegaan zijn, hij had de hartstochten opgezweept als geen ander, door zijn fanatisme, en... wie wind zaait zal storm oogsten. En niet eerder kwam de storm tot bedaren voor zij hem zelf meegesleurd had, nog geen jaar later.

Met Savonarola's dood zwijgt de laatste stem uit de middeleeuwen naar welke men nog een oogenblik geluisterd had. Met hem verdwijnt de laatste ernstige tegenstand tegen het zegevierend letterkundig Rinascimento. Macchiavelli is, op 't oogenblik van Savonarola's dood, negen en twintig jaar, Aristo vier en twintig: weldra zal de eerste door zijn geschiedkundige werken, de laatste door zijn *Orlando Furioso* dat Rinascimento voltooien en de zestiende eeuw inluiden, die tevens de eeuw zal zijn van het letterkundig verval van Italie.

C. DE BOER.

1) Intusschen schijnt bij het ‘bruciamento’ wel veel, maar niet zoo heel veel werkelijk moois vernietigd te zijn.

Bibliographie.

Dr. M.A. van Herwerden. Erfelijkheid bij den mensch en Eugenetiek. Encyclopaedie van de Wereldbibliotheek. Mij. voor G. en G. Lectuur. 1926. 408 pag.

Het eerste deel van dit boek is gewijd aan de uiteenzetting van questies van erfelijkheid, chromosomen, de wet van Mendel en dergelijke. Een heldere uiteenzetting door een bevoegd schrijfster over deze onderwerpen.

Neteliger en subtieler is de questie der eugenetiek. Hierover sprekende betoont de schr. zich een ernstig persoon met een bezonnen, voorzichtig oordeel. Zij heeft niet de beminnelijke naieviteit van sommige biologen de geheele menschelijke samenleving uit een biologisch oogpunt te beschouwen en aan te bevelen menschen te teelen op de wijze van stamboekvee. Zij begrijpt dat ernstige moreele en rechtsbezwaren zich verzetten tegen een met staatsmacht regelend optreden door de overheid in deze materie. Zij komt dan ook tot de conclusie (pag. 397): 'De eugeneticus kan hem (den mensch) slechts met raad terzijde staan'. Voortreffelijk; alleen: ten aanzien van het vermoedelijke resultaat van deze raadgevingen kan men met de schr. verschillen.

Ook gaat de schr. mijns inziens nog lang niet ver genoeg met haar reserves, die zij reeds op zuiver utilistische gronden tegen bewust ingrijpen moest maken. Zij let er m.i. namelijk niet voldoende op hoe relatief en onzeker het begrip 'gunstige' of 'ongunstige' erffactoren is. Wel wijst zij er in het eerste deel op, dat men b.v. dansmuizen eensdeels als een interessante, verfijnde muizensoort, anderdeels als een gedegenereerde, minderwaardige zou kunnen beschouwen. Maar sprekende over eugenetiek houdt zij dit toch niet voldoende in het oog.

Het is een wijd verbreide meening - en ik geloof, dat zij op waarheid berust - dat genie dikwijls gepaard gaat met psychopatologische afwijkingen. O.a. wijst James er in zijn 'Varieties of religeous experience' op, dat zoowel onder de katholieke heiligen als onder de hervormers (herinner ik mij wel dan noemt hij o.a. Luther en John Knox) veel personen voorkomen die verschijnselen vertoonen, die men gewoonlijk als van epileptischen of hysterischen aard beschouwt. Wij kunnen dit rustig constateeren zonder ons te bekommeren over het feit, dat Jan Rap meent dit te moeten weergeven door te verklaren dat genie een vorm van waanzin en godsdienst niets anders dan hysterie is. En gesteld nu dat dit veelvuldig samengaan bestaat, dan zullen dezelfde erffactoren die eensdeels gevaar opleveren voor de geboorte van een bewoner van krankzinnigengesticht

of gevangenis anderdeels meer dan gemiddelde kans geven op de geboorte van een van de hoogst bezielde voorgangers der menschheid. Deze laatsten kunnen wij niet missen en voor de geboorte ervan mogen wij wel een aantal psychopaten en boeven op den koop toe nemen.

En zoo kom ik in nog hooger mate dan dr. van Herwerden tot de conclusie (pag. 401), dat de eugenetiek - tot welke praktische toepassingen zij eventueel in de toekomst moge geraken - voorloopig een studievak blijve.

V.D.W.

A.W. Byvanck, Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque royale des Pays-Bas et du Musée Meermanno-Westreenianum à la Haye. Pour les membres de la Société française de reproductions de manuscrits à peintures. Paris, 1924.

Deze uitgave verdient om tal van redenen hier onder de aandacht gebracht te worden. Een ervan is, dat zij een opmerkelijk deel van het levenswerk van W.G.C. Byvanck belichaamt. De wensch, om de beide verzamelingen van miniatuurhandschriften, aan zijn zorgen toevertrouwd en door hem aanzienlijk vermeerderd, naar behooren beschreven te zien, heeft den voormaligen directeur der Koninklijke Bibliotheek en van het Museum Meermanno-Westreenianum langen tijd bezig gehouden. Eerst nu ziet zulk een beschrijving het licht, niet onder vaderlandsche auspiciën.

Er zijn weinig dingen, die zoo van wisselvalligheid spreken als de geschiedenis van boekerijen en boeken. Wisselvalligheid is niet altijd tevens toevalligheid; soms ontwaart men in de lotgevallen van een exemplaar of collectie lange draden, die het ver uiteen gelegene toch historisch verbinden. Uit de verzameling van Philips van Cleef, dat wil zeggen uit de onmiddellijke omgeving van het Bourgondische hof, komt een aantal verluchte handschriften in 1531 aan de Nassau's. De boekerij van het Oranjehuis, aan den koning van Pruisen ten deel gevallen uit de nalatenschap van Willem III, wordt in 1749 verkocht. Willem IV koopt er een deel van terug. Na 1815 staat koning Willem I zijn collecties aan den staat af.

Een verzameling als deze heeft uit den aard der zaak geen innerlijken samenhang, wel een zekere gelijksoortigheid. Dat Fransch en Nederlandsch werk, en de 15e eeuw in het bijzonder, hier overwegen, is niet meer dan natuurlijk. Doch dat ook de kwaliteit zoo homogeen is, verraadt wel in de eerste plaats de groote zorg, waarmee de grondslagen der collectie zijn aangevuld. Uit een oogpunt van miniatuurkunst spant waarschijnlijk het getijboek van Philips den Goede de kroon.

De beschrijving der handschriften, van de hand van Dr. A.W. Byvanck, wordt opgeluisterd door 67 goede reproducties.

J.H.

Het Werk van Prosper Van Langendonck **(voor het Van Langendonck Comité uitgegeven door de Mij. voor goede en goedkoope lectuur).**

'Vóór hem heeft niemand in Vlaanderen algemeener en onmiddellijker uitgesproken wat de wereld en de menschen in een gemoed kunnen achterlaten aan liefde en trots, aan smart en strijdlust, aan hoop en twijfel, aan bitterheid en ontgoocheling.' Dat rechtvaardig oordeel stond te lezen in een klein manifest dat hier voor mij ligt: het is de oproep tot de hulde die in October 1920 zou gebracht worden aan Prosper Van Langendonck. Een maand nadien waren zijn vrienden verzameld in een sinistere straat achter Sint Jan's hospitaal te Brussel waaruit de Dichter naar zijn eindelijke rustplaats gedragen werd. Een paar jaren vóór den oorlog zweeg Van Langendonck; de zeldzaamheid van zijn eerste verzenbundel (1900), de schaarschte en de verspreiding van zijn geschriften droegen er toe bij om zijn gestalte iets of wat in de schaduw te stellen. Nu is het een daad van piëteit van het Van Langendonck Comité, onder leiding van Vermeylen, het Werk van den Dichter te hebben vereenigd in één bundel, met meer zorg uitgegeven dan het bundeltje van 1918 bezorgd buiten het toezicht van den Dichter, en die ons beter leert naderen tot een der heel groote dichters die wij bezeten hebben. Want dat is Van Langendonck geweest, een dichter van 't edelste ras die zijn bitter leven geschreven heeft in wonderschoone classieke gedichten. Niemand gaf minder om uiterlijke fraaiheden in de Kunst. Hij was vooral een denker, dien ik liefst zou vergelijken met Alfred de Vigny - een grondig pessimist. Zijn vroegste gedichten zijn reeds doortrokken van zijn zorg om de raadselen des levens. Zijn sombere natuur was gelijk het Kempenland waar hij graag dwaalde, 'niet zijn uiterlijke zoetheid en zijn diepen zielebrand'. Op den dorpel der jeugd sprak hij van 'de hel van d'aardschen nacht'.... Men herleze zijn gedichten tot de jaren '90: niets dan twijfel - soms vertwijfeling -, spijt om de zich wegspoedende jeugd, en een angst die doet denken aan Pascal. Dan een pooze. Eenige milde verzen spreken van berusting, vertrouwen, moed. Zij dagteekenen uit de dagen van *Van Nu en Straks*. De omgang met eenige vrienden, die de Vlaamsche letteren op breeder banen gingen voeren, de collectieve geestdrift die hen bezielde, kunnen niet vreemd geweest zijn aan een meer evenwichtige stemming. Het is de tijd van *Schepping, de Strijd, de Gouden Vloot, de Torens, Naar Linkebeek*. In latere jaren spietste slechts nu en dan de zon door de duisternis die zich rond den lijdenden mensch verdikte. Zoo is de *Herinnering aan een Wandeling van Verrewinkel naar Ukkel* gelijk sommige van die groote pantheistische landschappen van Rubens overgoten met late zon. Men noemt Van Langendonck dikwijls naast Gezelle. Maar de eenzaamheid van Van Langendonck was veel tragischer dan die van den grooten Eenzame. Men hoeft hem niet persoonlijk gekend te hebben om te weten dat hij het leven veel dieper gepeild heeft dan Gezelle. Gezelle werd gekweld door anderen, maar het koninkrijk Gods was in hem. Van Langendonck kende dieper leed en zijn verzen zijn de schoone sombere vruchten van zijn bittere ervaringen. De andere heeft niet gestruikeld, heeft niet in duisternis getast, geen verval gekend en geen vertwijfeling, maar ook niet de dankbare blijheid van de hergeboorte en de mildheid van den dag voor wie treedt uit 'd'aardschen nacht'.

Toch was Van Langendonck geen weekeling. Hij was een strijder. Het gevoelen van zijn menschelijke zwakheden bracht hem in opstand; spijt

om zijn falingen deed hem ópleven en zijn verbitterd verzet sloeg uit in toornige verzen. Veel diep leed vermocht zijn veerkracht niet te verslappen. Gedichten zooals *Stijgend langsheen Sinte Goedelekerk, En verre tochten gaan*, zijn de opstand van een mannelijke ziel 'worstelend tegen God en Lot', en die behooren tot de diepste (ook de vormelijk-gaafste) die een eeuw literatuur heeft voortgebracht. Den strijdlustigen Van Langendonck leeren wij best kennen in zijn prozaschriften, waar ook de beste exempelen bewaard zijn van zijn heldere critische redeneeringen en zijn historisch inzicht. Hij was 26 jaar toen hij een letterstrijd - neen een beginselstrijd - tusschen Max Rooses en Pol de Mont beslechtte met zijn opstel *De Vlaamsche Parnassus*. Hij was niet bloo om zijn overtuiging te verdedigen zelfs tegen den vijftigjarigen Max Rooses (wel eens lichtzinnig de Vlaamsche Sainte-Beuve genoemd). Om dit met geluk te doen was er meer noodig dan stoutheid: ook wetenschap en vooral een diepe intentie van de kunst die nimmer door geleerdheid vervangen wordt. En hij deed het op een gepasten, overtuigenden toon die niets had van pamphletaire driestheid. Die studie en zijn latere *Open Brief* aan Rooses zijn zelfs veel meer dan toevallige en tijdelijke polemiek. In de Vlaamsche literatuur der vijftig laatste jaren zijn zij een synthese van den nieuwen geest tegenover verbleekte traditie, meer nog: buiten en boven hun contingente aanleiding, zijn zij manifesten voor den groei en het levensrecht van jonge idealen, bladzijden van even diepe dracht als de sterkste strijdschriften op de keerpunten der kunstgeschiedenis. Een jaar nadien werd *Van Nu en Straks* gesticht, waarvan Van Langendonck een der leiders was: en wat de ouderen niet vermocht hadden werd door eenige jongeren verwezenlijkt: zij schakelden zich weer vast aan de ware traditie der echte Vlaamsche kunst, die van Gezelle, Verriest, Rodenbach. Ik weersta niet aan de lust om hier een kostelijk woord van Van Langendonck te herinneren. In het verslag van den zooveelsten Driejaarlijkschen prijskamp van Letterkunde was door den verslaggever Dr. de Vreese voorzichtig gesproken van 'de eischen waaraan een stuk moet voldoen om bekroond te worden'. Toen kreeg Van Langendonck hem te pakken en, zich in gedachten wendend tot den Minister, schreef hij, de juryleden bedoelend: 'Denk nu eens na, wat nog nooit voor goed werd uitgedrukt, welke eischen in het vak gesteld werden, - zij weten het, Mijnheer de Minister, en zij willen het ons niet zeggen.' Doodelijke treffer! Talleyrand of Rivarol zouden hem niet verbeterd hebben. Het was een zet van Van Langendonck in het eeuwige geding van de levende kunst contra de Academie. Was dat de taal van een droomer of van een man van de daad? Wie nu die bladzijden herleest zal den indruk hebben dat hij menigmaal in zijn proza de groote kunstvragen van alle tijden beroerd heeft met een hoogheid van geest die des te meer zijn zuinigheid op gebied van critisch proza doet betreuren. Eenige te zeldzame studies, *De Herleving der Vlaamsche poezie*, de *Inleiding* tot Herckenrath's *Vlaamsche Oogst*, zijn blijvende vergezichten over den geest en de ontwikkeling onzer letteren in de 19e eeuw.

Moge het met veel zorg uitgegeven *Werk* van Van Langendonck ook aan de jongere geslachten leeren beseffen wat wij met den te vroeg verdwenen schrijver verloren hebben: een geniaal dichter, een moedig polemist, een Vlaming met zeldzaam diepe levensopvatting.

A. CORNETTE.

Sprokkelingen.

Als Jezus het antwoord schuldig blijft op de vragen, die Pilatus tot hem richt, verwondert zich de proconsul. De machtige en edele Romein, overwinnaar van een vijand, dien hij als zijn gelijke eert, zal zich over het zwijgen van dien verslagene, zijn gevangene, niet verwonderen. De waardigheid van dit stilzwijgen zal hem integendeel vervullen met voldoening; hij zal in deze houding het ingetogen zelfbewustzijn wedervinden, waartoe hijzelf bij machte zou gebleken zijn. Deze onruststoker echter, deze muitzieke plebejer, een der velen uit Israëls verachte horde, bewaare het stilzwijgen tegenover hem als ware hij de gelijke des voornamen. Een ruwe tyran zou wellicht in gramschap zijn ontvlamd. Deze Romein, erfgenaam van den twijfel, den hoogmoed, het inzicht, de strengheid, de wellevendheid en alle de geestelijke schakeeringen en verfijningen eener oude aristocratie, gevoelt enkel verwondering, een kalme, hooge, koele, milde verwondering.

Het groote in Maupassant: het verbijsterend besef, dat het leven een verschrikking is, ondoorgrondelijk en onverbiddelijk, in zekere novellen als een diepen grondtoon te doen hooren, voelbaar te maken als een dampkring, geladen met verdelging.

Hetgeen voor alles bekoort in Arthur Schnitzler is de herfstelijke weemoed, die in zijn beste bladzijden ademt. De lezer gevoelt zich als de wandelaar en eenzame, zwervend over de heuvels eener streek, waarin het ritselen der vallende blâren sedert lang verstild is, onder een hemel, waarin het

late daglicht in duizend schakeeringen breekt en sterft. Ziehier den dichter, ziehier den mistroostigen en verteederden zanger der uitgeputte en aftrekkende onweders, der gele en late gevoelens, waarvan Nietzsche spreekt.

De wasdom, de geheime en langzame wasdom, de rijpheid en zoetheid eindelijk van het vermogen over de taal, de altijd weerbarstige en arglistige, in grooten stijl te heerschen, ziedaar vreugden, zoo groot, als ternauwernood geëvenaard kunnen worden en waarbij het pessimistisch besef omtrent een wereld van plagen en betrekkelijkheden ijdel schijnt.

Dat het relaas van tal en tal van avonturen in Casanova's gedenkschriften verdicht zoude zijn, bewijst niets tegen de eigenlijke waarde dier gedenkschriften. Casanova was een groot kunstenaar, een meesterlijk verteller, de schrijver van een der levendigste en bevalligste dialogen, die men lezen kan, van een proza voorts, zoo zwierig en pittig, zoo snedig en puntig, als wij slechts van de fijnste Franschen kennen, zielkundig en scherpzinnig, ja diepzinnig meermalen. Wat is het belang, de uitkomst dezer vermetele en schaamtelooze gedenkschriften? Het eeuwig type van den don Juan werd hier onder de eigen trekken des schrijvers geteekend met een vaardigheid, die allicht niet meer overtroffen zal worden. Deze Venetiaan, die tot zijn achttiende of twintigste jaar onkundig was van een taal, die hij later met zooveel meesterschap beheerschen zou, deze hoogelijk begaafde schelm, deze bij uitstek kunstzinnige en vernuftige avonturier en vrouwenschender, die na zijn zeventigste jaar, misschien uit baloorigheid, overtuigd van zijn mislukking, begon zijn herinneringen op schrift te stellen, schiep aldus te elfder ure tot verbazing van het menschelijk geslacht een onsterflijk kunstwerk.

Wat is styleeren? Verbloemen van eigen onmacht. Flaubert heeft gezegd, dat de groote scheppers niet behoefden te styleeren; dat zou het voorrecht blijven, het twijfelachtig voorrecht meenen wij, van de geringeren. Een vraag, die voor velen aanstootelijk zal zijn, laat zich stellen: is Flaubert, deze groote stylist, wel een groot schrijver geweest? Het

werk van geen meester wellicht toont een zoo glanzende volmaaktheid, ook niet het proza van Nietzsche. Hoe echter zoude de matelooze, van den goddelijken waanzin, dien Plato verheerlijkt, getuigende scheppingsdrift van Nietszche de uiterste verzorgdheid van noode hebben, waarin Flaubert, opstandig en vertwijfeld maar heroïsch, zich uitputte ten langen leste? De groote schrijver, hij aan wien het leven met zwaren aandrang in machtige volzinnen ontstroomt, hoe zou hij zich vermeien in het spel van eurhythmische verfijningen, van onnaspeurlijke spitsvondigheden, waarvan de stylist het ijdel geheim bewaart en koestert in zijn mismoedig en eerzuchtig hart? De stylist is zich bewust van zijn beperktheid, zijn armoede; hij wordt de goudsmid, de sierkunstenaar van het woord, trachtend door de schoonheid van den vorm zijn tekort aan innerlijken rijkdom kostelijk te vergoeden.

Twee uitspraken:

Il ne faut pas s'emporter avec les femmes, c'est en silence qu'il faut les entendre déraisonner. (Napoleon).

Tout homme supérieur doit avoir sur les femmes les opinions de l'Orient. (Balzac).

Jules Barbey d'Aurevilly was een der grootste tragische kunstenaars aller tijden. Zijn onsterfelijke naam werd in de officiëele handboeken over de geschiedenis der fransche letterkunde niet genoemd, waarom anders dan omdat zijn machtige en edele geest gekant was tegen het democratisch bewind, dat sedert de Omwenteling de geschiedenis van Frankrijk stelselmatig had vervalscht en waarvan de schrijvers dier handboeken de dienaren waren. Jules Barbey d'Aurevilly was koningsgezind en streng geloovig. Hij werd geboren uit een oud geslacht, in de jaren, toen Napoleon zijn hoogste macht bereikt of welhaast bereikt had; zoo vereenigt zijn proza de kostbare verfijning der kwijnende beschaving, waarvan hij de verzadigde maar allerminst vermoeide nazaat was met den luister dier heroïsche tijden, welker herinnering hij menigmaal in volzinnen heeft verheerlijkt, waardoor de groote adem van dat tijdvak schijnt te varen. Het werk van Jules Barbey d'Aurevilly behelst tragische tooneelen, waarin deze

schrijver Dostoïevski en Shakespeare evenaart. De abt de la Croix - Jugan in l'Ensorcclée bijvoorbeeld, weliswaar schetsmatig gebleven, is een dier geheimzinnige en betooverende typen, waaraan Dostoïevski in de figuur van Stavroguine de grootste uitgebreidheid en diepte heeft verleend. De meesterwerken van dezen grooten prozaschrijver en niet de drama's van Hugo, om ons te bepalen tot dit enkele voorbeeld, vertegenwoordigen de fransche Romantiek in haar wezenlijk vermogen. De tragische kunstenaar breidt zijn gegevens dermate uit, dat alle groote kunst den schijn van romantiek allicht zou kunnen aannemen. Maar de bedachtzame en fijne lezer zal ook hier het kaf van het koren onderscheiden.

Een der merkwaardigste en tevens een der meest kenmerkende daden van Goethe is geweest de vertaling van Benvenuto Cellini's gedenkschriften. Deze vertaling was een openlijke en drieste erkenning, temidden eener omgeving van benepen en verstarde voornaamheid, van zijn verwantschap, om niet te zeggen van zijn gelijke geaardheid met den Uebermensch, gelijk de Oudheid en de Renaissance hem hebben gekend en gelijk Nietzsche in deze late tijden, zij het in hoogeren zin dan hij tot dusverre was verschenen, hem als voorbeeld heeft gesteld voor de komende geslachten.

De volmaakte stoïcijn heeft nooit bestaan, de volmaakte pessimist evenmin. Wij pessimisten zijn dilettanten en Schopenhauer, onze meester, bovenal, die zijn aandeel nam aan de vreugden der aarde, zeven decenniën en langer leefde en de fluit blies. Het pessimisme van Schopenhauer mist de heilsleer, die den kluizenaar, den heilige heeft voortgebracht. De christen gelooft aan een hemel vol van heerlijkheden, waarmêe de fijnere Indiër het versmaadt zijn Brahma, dat immers alleen op de wijze der ontkenning kan worden aangeduid, ijdellijk te verluchten. Ten aanzien van zulke uitkomsten schijnt het gemakkelijk deze wereld te ontkennen, te verguizen, te verzaken. Hoe echter wanneer, gelijk in de wijsbegeerte van Schopenhauer, deze uitkomsten ontbreken? Dan wordt het pessimisme het absolute pessimisme en, gelijk alle absolute dingen, een onding. Men ontkent het leven en

bevestigt het metterdaad. Hoe nu, zoude het ons mangelen aan eerlijkheid, zouden wij alleen in de bevestiging des levens onszelf kunnen zijn, wij, erfgenamen der Grieken?

Hélène Marveil is een zeer slecht geschreven boek en veel gebrekkiger nog van samenstelling. Het behelst tal van bladzijden, geschreven volgens den zoogenaamden naturalistischen trant, bladzijden van min of meer juiste waarneming en beschrijving, maar zonder diepgang, zonder geestelijken inhoud, en waaraan de schoonheid eener hoogere en fijnere kunst, gelijk zij in andere bladzijden, schoon aarzelend, verschijnt, geheel vreemd is. Nochtans bereikt de schrijver van dezen mislukten roman aan het einde van het zesde hoofdstuk een zoo hooge stijging als in zijn later en rijper werk misschien niet meer werd bereikt. De eenige criticus, als wij goed zijn ingelicht, die deze stijging naar haar juiste waarde heeft geschat, is van Eyck geweest. Het zevende hoofdstuk voorts bevat de beschrijving van Lambert Brodeck, roeiend op het meer, een enkele bladzijde, waarvan de schoonheid grooter zou zijn geweest, wanneer hier de schrijver zijn proza met het volledig meesterschap gehanteerd had, dat voor een zoo stoute proeve onontbeerlijk was. Deze beide en zeer korte gedeelten dus, waarin de hoogere bezinning van den wijze en de bedwelmende vreugden van het heidensch leven gelijkelijk worden gevierd, zijn het beste en waarlijk uitmuntende in dit boek, waarvan het belangrijk gegeven buiten het bereik van den onvolwassen schrijver lag.

Alleen de geestelijk levende man weet, dat geen hooger vreugden denkbaar zijn dan die van het bewustzijn, de sophrosyne. Wanneer de hoogere bezinning vaardig wordt over den eenzame, vervluchtigt zich de onrust, die zijn menschelijken aard eigen is en breidt zich in hem die Meeresstille der Seele uit, waarin het leven een goddelijk behagen is. Bij deze vreugden vergeleken, zijn die der aardsche liefde gering en deerlijk.

Gelijk alle stroomen in de zee, zoo verliezen zich alle verlangens in het hart des Wijzen.

De zwaarmoedige, troostelooze, levensmoede Chateaubriand, gelijk hijzelf hem in zijn wonderschoone gedenkschriften heeft geschetst, is misschien niet meer dan een fijne misleiding geweest. Deze gedenkschriften hebben een legende geschapen, de legende van een lijder, die door een goddelijke onvervuldheid voortgedreven, in de nieuwe en de oude wereld is gaan zwerven, zich in aardsche zaken is gaan mengen, in de veege staatkunde, waaraan zijn hart nooit eenig aandeel zou hebben gehad, die altijd en overal, als gast der koningen en als arm en eenzaam schrijver, gelijkelijk gewalgd zou hebben van het deerlijk leven dezer wereld. Wij houden ons zeker, dat hij in den grond geheel anders was, een roofzuchtige en verkwistende natuur, die, door een panischen drang gedreven, alle zeeën des levens roekeloos afschuimde. Hij was door een zekeren, blijkbaar geërfden aanleg tot het pessimisme bestemd; dit natuurlijke pessimisme is onder den druk der Kerk een ontkenning geworden, gelijk aan die, welke de groote vertegenwoordigers dier Kerk altijd hebben geleerd. Maar de christelijkheid van Chateaubriand is niet anders geweest dan een vermomming, een verminking zoo men wil van zijn heidendom. Ziehier een beroemd voorbeeld van het dualisme, waarop wij enkele bladzijden vroeger wezen. Wie heeft het leven driftiger bevestigd dan deze ontkenner aller aardsche vreugden? Hier werd opnieuw door de arglistige en diepzinnige Kerk de volledige machtsontplooiïng van een voornamen heiden verijdeld, een schoone triomf, waarvan wij de beteekenis, den omvang met bewondering en misnoegen erkennen. In de Oudheid zou Chateaubriand misschien als epicurist, verzadigd, ontgoocheld, behaagziek allengskens zijn geëindigd.

Alleen de libertijnen kennen de echte discretie. En dit is duidelijk. De libertijnen leven bij voortduring in nauwelijks te ontwarren, schier onnaspeurlijke verwikkelingen. Het zwijgen is hier gebiedend; elk woord kan groote gevolgen hebben. Zoo is van nature de libertijn de zwijger, terwijl hij tevens in toenemende mate de waarde leert schatten van het zwijgen, waarin het geheim verzinkt gelijk in de diepten der zeeën de goudstaven en alle de schatten der schepen,

die de zee in den stormnacht verzwelgt. Maar de libertijn is daarenboven de bepeinzer, de lichtzinnige en diepzinnige bepeinzer der oude waarheid, dat alle dingen betrekkelijk zijn en voorts is hij de doorgronder, de diepe kenner van het menschelijk hart, hij, de ontgoochelde en hoogmoedige, die het geheim van den ander bewaart niet omdat het hem onder geheimhouding werd medegedeeld, noch omdat het zijn gewoonte is geheimen te bewaren, maar omdat dit alles onbelangrijk is, zoo onbelangrijk als de goudstaven en alle de schatten, die op den bodem der zee tot het einde der wereld bedolven liggen.

Dat het Nietzsche zou zijn gelukt de menschheid te vrijwaren voor de herleving van het geloof aan een bovenzinnelijke wereld, is onwaarschijnlijk. Laat het waar mogen zijn, dat het streven der menschheid haar heil te zoeken buiten de wereld, waarin zij gedoemd is te leven, ontstaat om te beginnen uit een verzwakking van het oerinstinct des levens, de volstrekte ijdelheid aller idealen omtrent een bovenzinnelijke werkelijkheid is hiermede geenszins bewezen. De mensch, die met de overrijke en gevaarlijke levenskracht is geladen, waarvan Nietzsche gewaagt en die hij verheerlijkt, zal enkel vervuld zijn van de zorg deze levenskracht te ontladen in de wereld vol gevaren, waarin hij gelukkig is te leven. Maar de fijneren, de zwakkeren, de ziekeren zoo men wil, die door een geringe levenskracht tot een lediggang genoopt zijn, waarvoor de gezonde, de krachtige, de driftige alleen verachting gevoelt, zij ontdekken in de eenzaamheid van hun lediggang nieuwe waarden: zij leeren denken en, denkend over de wereld, waarin zij lijden, verstaan zij allengs, dat alle dingen in deze wereld vluchtig zijn, ontstaan en vergaan, maar niet bestaan. Nochtans bezigen zij twee begrippen met gelijke zekerheid: het begrip zijn en het begrip worden. Het begrip worden is klaarblijkelijk alleen toepasselijk op de wereld van rusteloos vliedende verschijnselen, waarin zij leven; zoo moet het begrip zijn zich op een andere wereld betrekken, waarmede het bestaan eener bovenzinnelijke werkelijkheid logisch is bewezen. De sterken, de roekeloozen, zij, die in hun krachtsbewustzijn zwelgen, zij kunnen het besef omtrent deze

bovenzinnelijke wereld ontberen; de lijdenden en eenzamen hebben haar ontdekt. En ook al zoude Nietzsches leer zich uitbreiden gelijk het Bouddhisme of het Christendom, al zou de geheele aarde naar alle windstreken met sterken zijn bevolkt, de orde der dingen ware hiermede niet veranderd.

De wulpschheid eener vrouw is soms te vergelijken met het verbijsterend en weerzinwekkend glijden van een zware, sluipzieke, vraatzuchtige slang over den weeken, natten, warmen bodem van een indisch oerwoud, waarvan de roerlooze dampkring bezwangerd is met de doodelijke geuren van prachtige gifbloemen. De argelooze of arglistige bok, die, verdwaald in dit oord van verschrikkingen, het ijselijk schuifelen plotseling naderen hoort, versteent; maar als hij, door welk wonder gered, in Arcadië teruggekeerd, op zonnige middagen het lieve vee bemint, waarmede hij gemeenzaam is, zal de herinnering aan dat uur van doodsnood en mateloos afgrijzen zich al spoedig vervluchtigen.

De vervaardiger van eenig voorwerp, de schepper van een kunstwerk zijn bij hun arbeid vervuld van één einddoel: hun werk zoo goed mogelijk te volbrengen. Scheppen gebeurt uit kracht van een positief beginsel en al laat zich zeggen, dat in de zoo moeielijk te doorgronden huishouding van het heelal verwoestende beginselen later zullen blijken een opbouwende beteekenis te hebben gehad, hiermede is al dadelijk gezegd, dat alleen verwoest kan worden wat reeds tot stand gebracht was en dat de daad van het scheppen aan die der vernietiging voorafgaande is. Zoo is het scheppen uit kracht van een ontkennend, een verwoestend beginsel, klaarblijkelijk een ongerijmdheid. Nu weten wij sedert den Gorgias van Plato, dat alle dingen slechts kunnen bestaan als zij goed zijn; zijn zij dat niet, zijn zij slecht of ondeugdelijk, op welke wijze ook, dan sterven zij af, gaan zij te gronde. Het scheppend beginsel zou dus ook het beginsel van het goede kunnen heeten.

Wanneer wij nu, deze dingen overwegend, denken aan een Schepper van hemel en aarde, volgt hieruit gereedelijk, dat deze wereld de goede wereld is en dat het slechte, het ontkennende, het verwoestende daarin alleen verschijnt om de

wezenlijke waarde van het goede stelliger te doen uitkomen. Het slechte is onontbeerlijk en draagt op zijn wijze bij tot de instandhouding van dit schoon heelal. Aldus verstaan is de Duivel de sombere en eenzame dienaar des Heeren en wordt hij door Dezen met een bekommerdheid en verteedering gevolgd, waaraan de stralende engelen geen aandeel hebben.

Er bestaat bij tijdgenooten een laatdunkende neiging, Zola gering te schatten. Men legt hem velerlei ten laste: de stelselmatigheid van zijn naturalisme, waarvan hijzelf allerminst de zuiverste vertegenwoordiger was, zijnde voor alles een romantische natuur, gelijk Flaubert hem vriendschappelijk en prijzend al verweet; zijn gemis aan zielkundige diepte en uitgebreidheid; ook zijn groote figuren bleven oppervlakkig en beperkt vergeleken bij die van Balzac en Dostoïevski, ja, de zielkunde gelijk zij bijvoorbeeld ontwikkeld werd in Nana zou men zonder overdrijving onnoozel en lachwekkend kunnen heeten. Verfijnde nazaten beroepen zich voorts gaarne op de Goncourts, schrijvers, die niemand meer leest, maar aan wier verfijningen degenen zich vergastten, die het verschil tusschen kracht en grofheid niet bij machte waren te onderscheiden.

Dit alles nu is niet onjuist gelijk veel ijdel gezwets niet onjuist is. Maar al deze bezwaren en vele andere tasten de wezenlijke waarde dezer onvergankelijke schepping niet aan. Want het leven en sterven der menschen, gelijk het zich van eeuw tot eeuw voltrekt, werd in deze beurtelings komische en tragische kunstwerken met een eeuwige geldigheid afgebeeld en gelijk wij onszelf in de groote teksten der Oudheid wedervinden, zoo zal het nageslacht luisteren naar deze machtige en teedere stem, die den triomf des levens, een triomf over het eigen pessimisme, op een zoo aangrijpende en heroïsche wijze gezongen heeft. Want ziehier waarom het gaat: de intieme verteller van La joie de vivre, de homerische schepper van Germinal, de tragische kunstenaar, die het stralend kunstwerk l'Oeuvre schiep, de groote prozaschrijver, wiens meesterwerken een somberheid ademen, die zonder uitkomst schijnt, besluit schier alle zijn indertijd zoo beruchte hoofdwerken met een nadrukkelijke, hartstochtelijke bevestiging des levens. Het

gemakkelijk optimisme der latere en zwakkere werken kan hier buiten beschouwing blijven, zij zijn niet belangrijk voor de juiste schatting van des meesters wezenlijke beteekenis. Ook al zou hij tien jaar eerder zijn gestorven, hij ware niet minder de groote schepper geweest, die, doordrongen van het hachelijk gelag, dat het leven is op deze aarde en van de boosheid der menschelijke natuur, nochtans het leven verheerlijkt, waarom anders dan uit kracht van zijn machtigen scheppingsdrang, beseffend, dat in het scheppen zelf de zin des levens zich metterdaad openbaart. Daarom valt het te betreuren dat na den Rougon-Macquart zijn werken zich in neergaande lijn bewogen. Wanneer de volledige verheerlijking des levens, gelijk deze al te lijvige geschriften haar beoogde te geven, beschreven was met dezelfde middelen, waarmede bijvoorbeeld de drie genoemde boeken geschreven zijn, dan zou het geheele werk een kroon rijk geworden zijn, waarvan wij echter, gezien de niet te overtreffen grootheid der werken uit den rijpen wasdom, de afwezigheid niet al te zeer behoeven te betreuren.

De libertijn is de arglistige en mistroostige speurder naar de laatste zwakheid in de vrouwelijke ziel. Wanneer hij haar bereikt en overwonnen heeft, deze laatste zwakheid, heeft zich zijn arglistigheid opnieuw verfijnd, zijn mistroostigheid echter verdiept. Gering is de dunk, waarmede de libertijn zich tegenover zijn medemenschen verhoudt; hij, de delver der laatste zwakheden, overziet de wereld en zichzelf met somberen blik. Want alle triomfen over de laatste zwakheden beduiden almede nederlagen der eigen ziel. Zoo is zijn diepste wezen gericht op de stralende voorbeelden, waarop de menschheid zich verhoovaardigt zonder hen na te volgen. Tot hen verheft zich de liefde, waarvan zijn diepste hart is vervuld en, daar zij eeuwig en volstrekt zijn gelijk de Godheid zelve, die zij openbaren, is de invloed, dien zij doen nederdalen harmonisch als een genade. Bevangen in de triomfen der laatste zwakheden, herdenkt de libertijn de hooge uren, in eenzaamheid gesleten, waarin de zegen der goden zijn deel was en hij gevoelt zich ongelukkig. Todat hij de zachte heldin ontmoet, wier laatste zwakheid hij niet vermag te overwinnen;

en, teruggekeerd in het paradijs der eenzaamheid, herdenkt hij haar met een dankbaarheid, waarvan de verheffing die zijner liefde voor de goden welhaast evenaart.

R. VAN GENDEREN STORT.

Boomen-ruischen.

Ik heb de boomen lief omdat hun loover
Mij ruischend menig langen nacht verzacht.
Van alle dingen blijven in den nacht
Alleen mijn denken en dat ruischen over.

En deze twee zijn met elkaar vertrouwd.
Blijde nog droevig is der blaadren zingen.
Maar er is iets van de eeuwigheid der dingen
Waarmee dat ruischen mij gezelschap houdt.

Mijn denken ook is blijde of droevig niet.
En als het wil het eeuwige benaadren
En vindt voor het gevondene geen naam:

Het is genoeg, wanneer ik door het raam
Kan luistren, heel den nacht door, naar de blaadren
En stemmen mijn gedachten naar hun lied.

J.J. VAN GEUNS.

Johannes.

De dag verduisterde over 't meer
De malve bergen brandden wijd.
Het glitsend water, heinde en veer,
Glimpte van vlugge zilvrigheid.
Daar schoot de visch op glanzen vin
De hoogten en de diepten in.

Licht wiebelde de kleine boot
Onder het groote bruine zeil.
De vader vierde ruim de schoot.
De jonge zonen onderwijl
Zagen hoe 't net al blanker blonk
En voelden hoe het strakker zonk.

En langzaam werd het opgerukt
En in de wanke schuit gelegd.
De buit werd uit de lus geplukt,
Geschift; en weinig werd gezegd.
En slechts Johannes zong en riep
Toen 't bootje 't stadje binnenliep.

Jezus kwam langs het strand gegaan
En luisterde op zijn klare stem,
En zag zijn drukke blijdschap aan,
En Hij beminde hem.
En riep hem kalm, maar even blij:
Johannes! kom, en blijf bij mij!

Wie kent de harten, en wie weet,
  Wàt blik, wàt klank zóó diep ontroerd,
Dat men zijn huis en bloed vergeet
  En plots aan alles is ontvoerd?
Nauw heeft hij Jezus' stem gehoord,
Of ijlings zwingt hij zich van boord.

O hart dat roept, o hart dat hoort:
  Ik heb u lief! Ik heb U lief!
De vreemden hebben 't niet gehoord,
  Toen Hij hem in zijn armen hief.
Maar voor Johannes is het licht:
Hij kent Gods hart en aangezicht.

En schoon des Heeren eenzaamheid
  Zich over wijder kring verliest,
Blijft tot den dood Hem 't hart gewijd,
  Dat Hem bemint, dat Hij verkiest.
En, erfgenaam van 's Heeren plicht,
Maakt hij de Moeder 't leven licht.

O, na den korten tijd van rouw,
  Had plotsling elk Hem levend weer.
Zij bleef de hooge klare Vrouw,
  En hij de vriend slechts van den Heer.
Maar beiden roemden nooit genoeg
Dat elk des Heeren liefde droeg.

Die jong Gods hooge liefde won,
  En levenslang zijn minnen droeg,
Werd als een zomerdag vol zon.
  Een ieder wist en niemand vroeg.
En toen hij eindelijk verzonk,
Bleef lang de hemel licht en blonk.

WILLEM DE MÉRODE.

Gedichten.

Invitation au Voyage.

De lange en vale aangezichten
Der doode boeken zijn de schrik
Van de verliefden en verlichten,
Van alle zwervers zooals ik,

Die doen alsof zij niet meer weten
Dat zij ze, ééns, hebben bemind:
De zin is tot den draad versleten,
De woorden hangen op den wind; -

En God verklaart ons méér van 't heden
In 't lied der lijsters - het is Mei! -
Dan in het oeuvre van Van Eeden
En 't heele dichtwerk van Verwey.

Zoo zonder veel te spreken reizen,
Buiten den waan van ruimte en tijd,
De schaamtelooze en luie wijzen
Van heerlijkheid tot heerlijkheid. -

Wij kregen onze warme zinnen,
Wij kregen onze lieve lust
Om zonder mate te beminnen
Om te begeeren zonder rust:

Daarboven is meer blijdschap over
Eén bittre godvergeten zoen,
Dan om de schittring en 't getoover
Van 't allerkunstigste pantoen;

Want in de blinde boekencellen
Worden de kindren Gods vermoord
Vóór dat zij ons konden vertellen
Hoe zij verleid zijn en bekoord.

Al 't drukwerk is vergif, bedrog;
Koopt u alléén - het is nu tijd! -
Een spoorboekje.... èn den Bijbel nog,
Voor alle zekerheid.

Meiregen.

Zoo half verborgen en geheel vergeten
Bestaan wij als het onaanzienlijkst kruid,
Onvindbaar onder de gebogen breedten
Waar 't land voorzichtig aan den hemel sluit.

De drift om te gedijen en te stijgen,
Om, sterker dan de wezenlooze tijd,
Ons eigen deel van de eeuwigheid te krijgen
Is heel den zin van onze aanwezigheid:

Een kort verlangen en een traag vergaan
Waarmee wij de aarde warm en vruchtbaar maken
Voor 't nieuw gewas dat op ons veld zal staan
Trillend van lust om aan het licht te raken.

Wij zijn de kern van duizend verre vormen
Niets gaat verloren en niets is gering....
O ziel, in deze lauwe lentestormen
Kent gij een lied, houd goeden moed en zing:

Meiregen maak dat ik grooter word,
Grooter word;
Groot worden wensch ik zoozeer!

J. GRESHOFF.

De wetenschap der ekonomie en de filosofie der Aufklärung.

II. De negentiende eeuw; John Stuart Mill.

Met het merkwaardige boek van Adam Smith was op éénmaal de ekonomie als zelfstandige wetenschap gevormd en tegelijk tot een zekere volmaking, tot een voorloopige afsluiting gebracht. De verdere systemen zouden hierop voortbouwen, doch zij zouden van geheel anderen aard zijn: met de gedachtenwereld der achttiende eeuw zou de wereldbeschouwing van Smith en de basis van zijn systeem tot de historie gaan behooren en nieuwe overtuigingen zouden hun plaats innemen.

De tijd van de verlichtingswijsbegeerte was voorbij. Reeds Hume had de consequenties van het empirisme getrokken door aan te toonen dat dit nooit verder dan tot kennis van feiten en niet tot wetenschap kon leiden: datgene wat de feiten verbindt tot wetenschap gaat boven de ervaring uit. Het Engelsche naturalisme zou zijn leiding in de Europeesche gedachte moeten afstaan aan het Duitsche idealisme. Wat we in Engeland dan ook nog zien zijn de uitloopers der verlichtings-wijsbegeerte: een systeem van vlakke nuchterheid, zonder metafysische basis, ingesteld op het nuttige. Bentham zou de profeet zijn van dit ‘utilitarisme’.

Het was niets nieuws wat Bentham (1748-1832) verkondigde; de verschillende bestaande utiliteits-beginselen bouwde hij uit tot een sociaal-hedonistisch systeem dat gebaseerd was op de onderstelling dat de mensch uitsluitend beheerscht wordt door twee motieven: het vermijden van

'pain' en het streven naar 'pleasure'. 'To obtain the greatest portion of happiness is the object of every rational being.' Maar waar de mensch een sociaal wezen is, hangt zijn geluk met dat van anderen samen: het is welbegrepen eigenbelang ook met de belangen van anderen rekening te houden. Hoogste doel van alle handelen is dus 'the greatest happiness of the greatest number', een vergelijking die alleen mogelijk is wanneer geluk louter quantitatief wordt opgevat. Wat dit 'geluk' bevordert is nuttig, en dus is 'utility' het hoogste en leidende begrip van dit systeem, dat overigens natuurlijk volkomen empiristisch is. De ervaring is niet alleen de eenige bron van kennis, het is ook de laatste maatstaf voor zedelijkheid en waarheid. Wat zedelijk goed, d.i. nuttig is, kan alleen, uitgemaakt worden door een 'hedonistic calculus'; niet het motief, slechts het gevolg telt.

Deze wijsheid was niet slechts een beeld van de mentaliteit van die dagen, maar zou ook door de overtuigende wijze waarop Bentham in tal van werken zijn systeem voordroeg en toepaste, van grooten invloed worden op de ekonomie. Zoo schrijft Bentham ergens: 'I was the spiritual father of (James) Mill, and Mill was the spiritual father of Ricardo, so that Ricardo was my spiritual grandson'. Evenzoo was de zoon van James Mill, John Stuart, zijn geestelijk kleinkind, althans in zijn jonge dagen.

David Ricardo (1772-1823), stammend van Hollandsche Portugeesche Joden, financier, bracht de ekonomische wetenschap een belangrijke schrede verder doordat hij in zijn 'Principles of Political Economy and Taxation' (1817) voor het eerst bewust te werk ging volgens de abstracte en deductieve methode.[1)] Had Smith nog gemeend de volle werkelijkheid te beschrijven, Ricardo beperkte zich tot het zuiver ekonomische handelen van den mensch en abstraheerde van al het andere, waarbij hij uitging van een enkelvoudige veronderstelling: die van het steeds nagestreefde eigenbelang; wat bij Smith nog als werkelijkheid bedoeld was maar daar een anderen zin had, door Bentham als uitgangspunt ook van het zedelijk handelen was beschouwd, werd door Ricardo

1) Het menigvuldig voorkomende 'suppose' is een uiting van zijn hypothetische methode.

meer als werkhypothese gebruikt, als methodische abstractie, beperkt tot het ekonomische gebied. En wat hij met deze methode als taak van de ekonomische wetenschap ziet teekent hij met een enkele forsche lijn in de inleiding van zijn werk: 'The produce of the earth - all that is derived from its surface by the united application of labour, machinery and capital, is divided among three classes of the community, namely, the proprietor of the land, the owner of the stock or capital necessary for its cultivation, and the labourers by whose industry it is cultivated.... To determine the laws which regulate this distribution is the principal problem in Political Economy'. Het zoeken naar de wetmatigheid, dat is naar het formeele algemeen-geldende wordt hier dus vooropgesteld als taak der wetenschap, waarmede voor het eerst duidelijk wordt gemaakt dat wetenschap iets principieel anders is dan het zoeken naar praktischpolitieke gedragsregels.

Deze wetmatigheid is nog die van de mechanische causaliteit: ze wordt niet gezocht in den mensch maar in de natuur der dingen - een opvatting die typeerend is voor het naturalisme der 'klassieke' ekonomie. De analyse der ekonomische verschijnselen wordt gezocht in een analyse van het materieele: de verklaring der goederenprijzen moet liggen in die goederen zelf, n.l. in hun wijze van ontstaan, in de kosten van hun productie. Een deel daarvan, het loon, wordt weer verklaard door de materieele behoeften van de arbeiders en in verband gebracht met het bevolkingsvraagstuk: sexueele en materieele behoeften zijn de drijfveeren van het ekonomische leven. Alleen de voortbrenging van materieele goederen is productief, alleen het streven naar materieele welvaart onderwerp der ekonomie. Het materieele substraat der ekonomische verschijnselen wordt voor het eigenlijk ekonomische aangezien: een misvatting die niet alleen verantwoordelijk was voor een verkeerde theorie, maar die met het utilitaristische uitgangspunt oorzaak was dat op de ekonomie een materialistisch stempel gedrukt werd en bleef. Hetgeen tot op den huidigen dag zijn ongewenschte werking uitoefent.

De methode der utilitaristische ekonomie - dat is die ekonomie die haar 'Voraussetzungen' al of niet bewust ontleent aan de utilitaristische levensbeschouwing - zou haar definitieven vorm krijgen door John Stuart Mill. Mill (1806-1873) was een der merkwaardigste en meest veelzijdige menschen uit het negentiende-eeuwsche Engeland.[1)] Van zijn prilste jeugd af was hij door zijn vader, den ekonomist en politicus James Mill, een overtuigd aanhanger van Bentham, volgepropt met ongeveer alle in dien tijd mogelijke kennis en zijns vaders vrienden, waaronder vooral Bentham en Ricardo, hadden in persoonlijken omgang met den buitengewoon begaafden jongen het hunne hierbij gedaan. Zoo werd Mill op de meest gevolgrijke wijze opgevoed tot een volmaakt vertegenwoordiger van alle -ismen die het Engelsche wetenschappelijk denken van dien tijd zouden kunnen typeeren: rationalisme, naturalisme, empirisme, psychologisme, utilitarisme.

Maar Mill zelf is meer dan dit alles: dit eenzijdige intellectualisme bevredigt hem niet en een crisis in zijn geestelijk leven - hij ervaart dat geluk alleen bereikt kan worden door het niet bewust te zoeken maar een ander levensdoel te hebben - leert hem de leegheid van het utilitarisme kennen. En al blijft hij zich utilitarist noemen, in werkelijkheid is hij dat niet meer. Hij komt met de religieuse overtuiging in contact (Carlyle) en met schrijvers van het vasteland. Vooral de Saint-Simoniens en Comte maken indruk op hem, hij ontdekt de tijdelijke waarde, het historisch-relatieve, van alle maatschappelijke vormen. Het tragische in een figuur als Mill is dat hij staat tusschen twee tijdperken in, in geen van welke hij zich thuis gevoelt; hij is te groot en te modern om niet kritisch te staan tegenover de gedachtenwereld waaruit hij voortgekomen is, maar hij is toch te veel aan dit oude verwant en niet groot genoeg om een wegbereider van het nieuwe te zijn. Zijn intellect is nauw verbonden met het boven gekenmerkte Engelsche denken. Vandaar dat zijn zuiver intellectueele werk, zooals b.v. zijn logica, vooral hierdoor beïnvloed is: deze is bovendien uit zijn jongeren tijd. Zijn gevoel is echter meer geneigd tot het idealisme

1) Men zie omtrent Mill zijn lezenswaardige Autobiographie.

dat op het vasteland de overhand krijgt, een neiging die op lateren leeftijd en vooral onder den invloed van zijn vrouw - aan wier nagedachtnis hij roerende woorden wijdt - sterker wordt. Dit komt o.a. uit op meerdere plaatsen in zijn 'Principles of Political Economy' aan welken titel hij kenmerkend toevoegt: 'with some of their applications to social philosophy', daarmede uitdrukkend dat hij niet slechts een ekonomisch systeem geeft, maar ook beschouwingen over de maatschappelijke orde. Veelal geeft hij hierbij blijk van zeer socialen zin. Zoo verdedigt hij b.v. zekere sociale maatregelen die zoozeer vooruitstrevend zijn, dat hij zich zelf hierom een socialist noemt.

In de 'Principles' spreekt niet alleen een scherp analytisch verstand, maar ook een humaan beschouwer met breeden blik die zoekt naar een synthese van de verschillende invloeden die op hem inwerken en waarvoor hij zoo ontvankelijk is. Ten opzichte van de methode bieden de Principles dan ook al heel weinig. Tenzij wellicht negatief: in het feit dat hij de ekonomie niet behandelt volgens de vele jaren vroeger door hem ontvouwde methode, kan een aanwijzing gezien worden voor de onbruikbaarheid der beginselen van het utilitarisme. Mill is zelf het beste bewijs voor de onvruchtbaarheid dezer beginselen, zoowel op het gebied der ekonomie als, vooral, op dat der ethiek. Bentham's utilitarisme, deze bloedelooze nakomeling van de filosofie der verlichting, is in Stuart Mill doodgeloopen. Dat desondanks ook na Mill de utilitaristische methode nog zoo grooten invloed op de ekonomie zou blijven uitoefenen, is te danken aan de heldere en overtuigende wijze waarop Mill zijn logica der ekonomische wetenschap in zijn verhandelingen over de methode uiteengezet heeft; en daarnaast ook aan een zeker naturalisme dat nog lang na Mill - ook hier te lande - het denken bleef kenmerken.

Het groote werk over methode is het tweedeelige 'A System of Logic, ratiocinative and inductive' (1843). Het zesde, laatste, boek hiervan behandelt de 'moral sciences', de 'geestes' wetenschappen, d.z. de psychologie en de op haar gebaseerde wetenschappen, waarvan de sociologie de meest

ingewikkelde is. Onderdeel der sociologie is de ekonomie, welker behandeling hier aansluit bij een vroegere (uit 1830 dateerende) verhandeling over ‘Definition and Method of Political Economy’, later gepubliceerd in de ‘Essays on some unsettled Questions of Political Economy’. Waar de logica der ‘moral sciences’ volgens den schrijver slechts is ‘a kind of supplement or appendix’ van de in de vorige boeken behandelde logica der natuurwetenschappen, moet met een enkel woord op eenige eigenaardige trekken hiervan gewezen worden.

Het doel van iedere wetenschap is het vinden van afgeleide, ons niet onmiddellijk gegeven waarheden, wat slechts mogelijk is door, uitgaande van wat we onmiddellijk waarnemen, gevolgtrekkingen te maken omtrent datgene wat we niet waarnemen. Het middel hiertoe is de i n d u c t i e , een ‘generalization from experience’, waardoor we concludeeren dat datgene wat waar is in een bizonder, waargenomen geval, ook moet gelden voor alle gelijksoortige, niet waargenomen gevallen, mits we op eenige wijze zekerheid hebben dat het tegenovergestelde, het niet-gelden dezer waarheid, daar niet kan voorkomen. Deze zekerheid kunnen we alleen hebben door onze inductie te doen steunen op een algemeene waarheid, waarvan we weten dat deze voor alle gevallen geldt. Deze algemeene waarheid is onze overtuiging van de ‘uniformity in the course of nature’, de regelmatigheid in de natuur. Deze ‘proposition that the course of nature is uniform, is the fundamental principle, or general axiom, of Induction’. Dit fundamenteele beginsel steunt Mill echter op niets anders dan weer op.... inductie, het is zelf niet anders dan een ‘generalization from experience’.[1] ‘So we make experience its own test’, zegt Mill, als ware dit een vanzelf sprekende mogelijkheid en niet een fundamenteele fout in zijn redeneering.

De ‘uniformity’ is dus een waargenomen ‘feit’, en wel ‘a complex fact, compounded of all the separated uniformities which exist in respect to single phenomena’.[2] Deze meest enkelvoudige ‘uniformities’ in de afzonderlijke natuurlijke

1) Logic, B III, Ch. III.
2) B. III, Ch. IV.

verschijnselen zijn de natuurwetten. En waar hun orde in den tijd hun belangrijkste eigenschap is, is de wet die deze orde beheerscht, ook de meest belangrijke natuurwet. Dit is de wet van oorzaak en gevolg, die dus ook de basis is voor de theorie der inductie, omdat deze, algemeenste uitdrukking van iedere regelmatigheid, in iedere generaliseerende inductie vooronderstelt is: het causaal verband dat we in een bizonder geval tusschen twee verschijnselen hebben geconstateerd, moet noodwendig algemeen gelden. Deze noodwendige algemeene gelding meent Mill alweer uit de ervaring te kunnen afleiden: 'the notion of cause, which the theory of induction requires, can be gained from experience'.[1)] Maar hier heeft de empirist, wiens theorie reeds een eeuw geleden in beginsel door Hume en een halve eeuw tevoren op de meest geniale en afdoende wijze door Kant was weerlegd, toch aan zijn eigen standpunt getwijfeld: wanneer hij zegt dat 'we believe' en dat 'we never doubt' dat er steeds een oorzaak aanwezig zijn zal, verlaat hij daarmede het terrein der waarneming en verlegt hij het bewustzijn van oorzaak in ons denken.

Een causaal verband is dus overal aanwezig, doch dikwijls is het door de samengesteldheid der verschijnselen niet waarneembaar. De wetmatigheid waarmede het gevolg optreedt berust in die gevallen op de wetmatigheid der verschillende bizondere samenwerkende oorzaken, die dus door analyse gevonden moeten worden. Wanneer dan door inductie de werking van ieder hunner gevonden is, moet door d e d u c t i e het gevolg van hun samenwerking afgeleid worden. Bij samengestelde verschijnselen wordt dus de d e d u c t i e v e m e t h o d e toegepast, die bestaat uit drie operaties: de inductie, als waarneming en generaliseering; de redeneering of eigenlijke deductie ('ratiocination') en de verificatie, de toetsing aan verdere waarneming. Deductie en inductie sluiten dus elkaar niet als twee tegengestelde methoden uit, maar vullen elkaar aan.

Waar bij deze samengestelde verschijnselen echter iedere werkende oorzaak onderhevig kan zijn aan de tegenwerking van een andere oorzaak, zijn hetgeen zij opspeurt geen zekere

1) B III, Ch. V, § 2.

wetten, geen voorspellingen, maar slechts ‘t e n d e n c i e s ’, werkende tendenzen die bepaalde gevolgen zullen veroorzaken wanneer geen andere werkingen optreden. Het zijn vooral de ‘moral sciences’ waar deze methode toegepast moet worden.

Het menschelijk handelen is evenzeer als alle andere verschijnselen onderworpen aan de causaliteitswet. Er heerscht bepaaldheid, ‘necessity’, maar niet in den zin van een volkomen gedetermineerd-zijn door vroegere omstandigheden, waardoor vrijheid van wil zou uitgesloten zijn: Mill vereenigt integendeel de wilsvrijheid, ‘the feeling of moral freedom’ met de causale bepaaldheid van alle handelen en willen door op te merken dat onder de omstandigheden die het karakter bepalen de wil om het te wijzigen een der belangrijkste is.[1)] Ook hier zou men kunnen vragen of Mill de categorie der causaliteit aan de ervaring ontleent, zooals hij meent, of juist aan de ervaring oplegt.

De causale wetten zijn ook in Mill's geesteswetenschappen de laatste wetenschappelijke waarheden, die we moeten vinden. We zien op dit gebied ook wel enkele uiterlijke regelmatigheden, waaruit ‘empirische wetten’ zouden zijn af te leiden, doch het wezen daarvan is de causaliteitswet die ze veroorzaakt. We moeten juist van al het uiterlijke, veranderende en verschillende abstraheeren om tot dit wezen te geraken. Ook bij de menschen. Het is maar een vooroordeel dat deze onderling zoo zouden verschillen, de geestelijke verschillen berusten voornamelijk op uiterlijke omstandigheden.[2)] Waren deze laatste eens voor alle menschen gelijk, ook de menschen zouden gelijk zijn. Het is het algemeene dat het wezenlijke is en dat, in verband met de uiterlijke omstandigheden, de ‘mental phenomena’ bepaalt. Deze wisselende omstandigheden hebben we dus te elimineeren om tot het wezen, de voor allen gelijke wetmatigheid, te komen. Mill verdeelt deze wetenschap der menschelijke natuur in de psychologie - de experimenteele wetenschap die de meest elementaire wetten doet kennen - en de ‘ethologie’, de

1) B. VI, Ch. II.
2) Ch. IV, § 4.

hierop gebouwde deductieve wetenschap die nagaat hoe door de werking dier algemeene wetten en der bizondere omstandigheden het karakter, den aard van den mensch bepaald wordt. Zoo wordt verkregen een ‘exact science of individual man’.

Hierna komt ‘the science of man in society’, de ‘social science which, by a convenient barbarism, has been termed Sociology’, dat onderdeel waarom het ons hier te doen is. Deze sociologie vloeit als vanzelf voort uit de eerstgenoemde wetenschappen. Immers de maatschappelijke verschijnselen zijn niet anders dan verschijnselen van de menschelijke natuur, en wel ontstaan door de werking van uiterlijke omstandigheden op groepen, massa's, van menschen.[1)] Nu heeft volgens Mill de mensch in de samenleving geen andere eigenschappen dan de individu: ‘Human beings in society have no properties but those which are derived from, and may be resolved into, the laws of the nature of individual man.’[2)] Ieder verschijnsel in de samenleving moet dus uit deze ‘individueele’ wetten te verklaren zijn. De sociale wetenschap bestaat dus hierin dat men, uitgaande van deze wetten van het individueele handelen, daaruit afleidt de gevolgen die zij moeten hebben in samenwerking onderling en met de uiterlijke omstandigheden. Zoodat ‘in social phenomena the composition of causes is the universal law.’ Leidt dit reeds tot een samengestelde wetmatigheid voor ieder verschijnsel op zichzelf, bovendien werken al deze verschijnselen op elkaar in en zijn daardoor tevens, door den samenhang aller sociale verschijnselen, voor een deel elkaars oorzaak: ‘The mode of production of all social phenomena is one great case of intermixture of laws.’[3)]

Zooals reeds gezegd, is het de taak der deductieve methode om op te speuren welke ‘tendencies’ voort moeten vloeien uit al deze verschillende samenwerkende, tegenwerkende en door elkaar heenwerkende oorzaken. Waar dit alles zoo ingewikkeld is, de samen- en tegenwerkende krachten zoo menigvuldig zijn, is het niet geoorloofd, (Mill zegt het uitdrukkelijk) een wetenschap op te bouwen op de veronderstelde

1) Ch. VI. § 2.
2) Ch. VII, § 1.
3) Ch. IX, § 2.

uitsluitende werking van één enkel motief: ‘It is unphilosophical to construct a science out of a few of the agencies by which the phenomena are determined’, en, sterker nog: ‘the phenomena of society do not depend, in essentials on some o n e agency or law of human nature, with only inconsiderable modifications from others. The whole of the qualities of human nature influence those phenomena’. Dit als kritiek op de ‘interest-philosophy of the Bentham school’.[1)]

Deze ‘deductive science of society’ kan slechts tot hypothetische gevolgtrekkingen leiden, daar steeds slechts bepaalde omstandigheden, bepaalde werkende oorzaken verondersteld worden: ‘All the general propositions which can be framed by the deductive science are, in the strictest sense of the word hypothetical.’ Wenschen we een concrete werkelijkheid dichter te benaderen, dan kan dat alleen door meer bizondere omstandigheden op te nemen in het punt van uitgang, waardoor echter het geheel weer ingewikkelder, de deductie onzekerder wordt. Deze methode van onderzoek moet daarom beperkt worden tot die sociale verschijnselen, die, hoezeer ook beinvloed door het geheel, toch in hoofdzaak onder de directe werking van slechts enkele factoren staan: dergelijke verschijnselen kunnen niet slechts, maar moeten zelfs afzonderlijk onderzocht worden, als een afzonderlijk onderdeel in het sociale lichaam, met eigen werkende kracht en eigen wetten. Een dergelijk onderdeel wordt gevormd door de ekonomische verschijnselen.[2)]

Hier is het punt waar de beschouwing over de ekonomische methode van een tiental jaren vroeger ingelascht wordt. Men voelt iets onnatuurlijks in deze lasch, als werden niet geheel gelijksoortige beschouwingen hier saamgekoppeld. Het is ook inderdaad iets als een oude lap op een nieuw kleed. Vooral bij een man als Mill verandert veel in tien jaar: zoo is hij meer overtuigd van het samengestelde, het relatieve van de sociale verschijnselen, waarop hij dan ook zoozeer den nadruk legt dat men - afgezien nog van de juistheid - wel moet gaan twijfelen aan de mogelijkheid van een dergelijke deductieve

1) Ch. VIII, § 3.
2) Ch. IX, § 2, *§* 3.

sociale wetenschap. Dergelijke deductieve speculaties zijn alleen mogelijk bij enkele zeer eenvoudige supposities, d.w.z. bij een ver doorgevoerde abstractie van de werkelijkheid. Dit is dan ook het schema dat Mill geeft voor ekonomie.

De ekonomie omvat volgens Mill[1] 'die groote klasse sociale verschijnselen waar de onmiddellijk bepalende oorzaken voornamelijk diegene zijn die werken door het verlangen naar welvaart en waar de voornaamste psychologische wet deze algemeene is dat een groot voordeel meer begeerd wordt dan een klein. Door te redeneeren vanuit deze eene wet van de menschelijke natuur en vanuit de voornaamste uiterlijke omstandigheden ('t zij algemeen of slechts beperkt geldend) die door deze wet werken op den menschelijken geest, zijn we in staat dit deel der sociale verschijnselen, voor zoover ze alleen op deze klasse van omstandigheden berusten, te verklaren en te voorspellen.'

Ekonomie is 'the science which treats of the production and distribution of wealth, so far as they depend upon the laws of human nature', of wel: 'the science relating to the moral or psychological laws of the production and distribution of wealth.... but only in what is termed the social state.'[2]

De ekonomie heeft dus tot object van onderzoek den mensch in de maatschappij, doch uitsluitend als een wezen dat streeft naar welvaart en dat in staat is een oordeel te vellen omtrent de middelen hiertoe. De ekonomie voorspelt alleen 'die sociale verschijnselen die voortspruiten uit het streven naar welvaart. Zij abstraheert volkomen van iedere andere menschelijke neiging of motief, behalve van deze twee die met het welvaartstreven in voortdurend conflict zijn: afkeer van arbeid en verlangen naar kostbare genietingen. De ekonomie beschouwt den mensch als uitsluitend bezig met het verwerven en weer verteren van goederen, en haar doel is aan te toonen wat de loop der dingen zou wezen wanneer dit motief, behoudens de twee genoemde tegen-motieven, de uitsluitende beheerscheres van al zijn daden zou zijn.... Al deze werkzaamheden (n.l. de ekonomische en de juridische die het ekonomisch handelen regelen) worden door de ekonomie beschouwd als

1) Ch. IX, § 3.
2) Essays p. 133.

voortvloeiend uitsluitend uit het streven naar welvaart, al zijn velen ook het gevolg van meerdere motieven. De wetenschap nu tracht de wetten op te sporen die de uit dit motief voortvloeiende handelingen beheerschen, in de veronderstelling ‘that man is a being who is determined, by the necessity of his nature, to prefer a greater portion of wealth to a smaller’.[1)]

Hier staan we aan de wieg van den homo economicus. Niet, aldus Mill, dat ooit eenig ekonoom zoo absurd is geweest om te veronderstellen dat de mensch werkelijk zoo is, maar het is de wijze waarop de wetenschap noodzakelijk te werk moet gaan: de werking van één bepaalde oorzaak moet afzonderlijk onderzocht worden.

‘Evenals de wiskunde een willekeurige(!) definitie van een lijn vooropstelt, evenzoo stelt de ekonomie een willekeurige definitie van den mensch voorop als een wezen dat zonder uitzondering doet waardoor het de grootste hoeveelheid onmisbare, aangename en luxe-goederen kan verkrijgen met de geringste hoeveelheid arbeid en physieke zelfverloochening.’[2)]

Mill geeft toe, dat wellicht geen enkele handeling niet tevens door andere motieven dan het streven naar materieele welvaart beïnvloed wordt. ‘With respect to those parts of human conduct of which wealth is not even the principal object, to these political economy does not pretend that its conclusions are applicable. But there are also certain departments of human affairs, in which the acquisition of wealth is the main and ackowledged end. It is only of these that political economy takes notice.’[3)]

Dit is het einde der klassieke ekonomie. Begonnen in de Aufklärung en gevormd door Smith als een filosofie van het maatschappelijk handelen van den mensch, als aanvulling en uitbouw van de moraalfilosofie die de innerlijke zijde van dat handelen overdacht, gebaseerd op de veronderstelling van een natuurlijke harmonie tusschen individueel belang

1) Essays, p. 137 v. (gecit. Logic l.c.).
2) Essays, p. 144.
3) Essays, p. 139 (Logic l.c.).

en algemeen welzijn - heeft zij zich tenslotte ontwikkeld tot een abstract mechanisme van uitsluitend zakelijke relaties, waarbij de mensch uitgeschakeld is en vervangen door een zakelijke hypothese, los van alle ethische en metafysische beschouwingen, losgemaakt van de werkelijkheid.

Het is een vooruitgang in exacte wetenschap. Maar is de methode ook juist? Mill is empirist waar hij dit niet kan zijn: hij wil wetenschap uitsluitend op ervaring laten rusten en ziet niet in dat datgene wat een losse verzameling feiten tot wetenschap maakt boven de ervaring uitgaat, werking van het denken is. Maar daar waar hij bij de ervaring had moeten blijven verlaat hij deze: ervaring is het eenige mogelijk punt van uitgang voor een ervaringswetenschap, maar Mill (en met hem vele latere ekonomen) gaat niet uit van de ervaring maar van een hypothese: het streven naar (materieele) welvaart, de uitsluitende werking van het eigenbelang. Dit is echter nooit waar te nemen, nooit een gegeven ‘feit’ (voor zoo ver een feit ‘gegeven’ is), maar een beoordeeling van de menschelijke natuur, aan wier juistheid een ieder het recht heeft te twijfelen. Bovendien is dit streven niet nauwkeurig van andere motieven af te perken en dus als criterium voor dat deel van het individueel menschelijk handelen dat ‘ekonomisch’ is, onbruikbaar. Ook het uitgangspunt ‘individual man’, in tegenstelling tot den ‘man in society’ is een fictie: alleen de laatste bestaat. Mills' uitgangspunt is niet empirisch, en dus onjuist.

Alleen daar waar de individueele mensch is uitgeschakeld handelt de ‘homo economicus’, d.w.z. daar waar ‘de zaak’ handelt en de mensch slechts de zaak dient, wat dus in hoofdzaak plaats heeft in den groothandel of op de beurs. Maar hier is het systeem van Mill juist niet toepasselijk, dat immers alleen aandacht heeft voor het handelen van het individu. Het mechanisme van beurs en groothandel zijn niet uit een zeer enkelvoudig psychologisch axioma te verklaren. En in het algemeen is het niet mogelijk de ekonomische wetenschap deductief af te leiden vanuit een enkele hypothese. De werkelijkheid komt daarbij in het nauw.

Dit is ook dikwijls gebeurd, en daarin ligt een tweede bezwaar tegen deze methode: zij is zeer gevaarlijk. Mill wijst

telkens op het hypothetisch karakter van deze wetenschap. Haar resultaten zijn niet op de werkelijkheid van toepassing dan na aanbrenging van allerlei correcties. Een breede kloof scheidt deze schematische wetenschap met haar hypothetische uitspraken van de politiek waar het wel om de werkelijkheid gaat. Maar de toepassing was dikwijls anders. Wat voor Mill niet meer dan een werkhypothese was, werd voor anderen een richtsnoer voor de praktijk en een cynische houding tegenover den mensch werd met z.g. ekonomische theoriën goedgepraat. Vandaar een oordeel als van Carlyle: 'that dismal science', of als dat van Ruskin, aan het begin weergegeven.

Dat Mill zelf later aan zijn eigen methode niet meer geloofde, blijkt wel uit zijn 'Principles'. Niet alleen dat hij deze, als gezegd, daar niet toepaste, hij rept er zelfs met geen woord van en geeft op meerdere plaatsen van een diametraal tegenovergestelde opvatting blijk. Twee der meest sprekende voorbeelden mogen hiervan aangehaald worden. Het eerste betreft de wetmatigheid der ekonomische verschijnselen. 'The laws and conditions - aldus in het hoofdstuk over verdeeling - of the p r o d u c t i o n of wealth partake in the character of physical truths'. Hier dus een natuur-wetmatigheid, waarbij op te merken valt dat, als overal in het klassieke systeem, deze wetmatigheid van materieelen aard is, in de natuur der dingen gezocht wordt. Maar: 'the d i s t r i b u t i o n of wealth depends on the laws and customs of society.' Hier is dus het standpunt der mechanische causaliteit, waarbij alles 'van zelf' gaat, verlaten. In dit opzicht gaat het dus niet meer om een zoeken van oorzaken, maar van de gevolgen, die hiervan de consequentie zijn. 'Human beings can control their own acts, but not the consequences of their acts to themselves or to others.'[1)] De naturalistische opvatting van de samenleving blijkt hier overwonnen te zijn, het doelbewuste ingrijpen van den mensch als vormende en werkende kracht erkend.

Zijn overtuiging dat de maatschappij, ook in haar ekonomisch leven, een historisch product is dat zich steeds wijzigt en welks vorming niet alleen door nuttigheidsoverwegingen,

1) Principees II, I § 1.

maar ook door zedelijke normen, door zedelijke doelstellingen beïnvloed wordt, toont Mill duidelijk wanneer hij, bij zijn bespreking van het communisme, schrijft: ‘Wanneer een keuze moest gedaan worden tusschen het communisme met al zijn kansen en den tegenwoordigen toestand der samenleving met al haar lijden en onrechtvaardigheden, wanneer de instelling van het privaatbezit als een noodzakelijke consequentie zou moeten meebrengen dat het product van den arbeid zoo verdeeld wordt als we het nu zien, bijna in omgekeerde verhouding tot den arbeid.... dan zouden alle moeilijkheden, klein of groot, van het communisme slechts een stofje in de weegschaal zijn.’[1)]

Ruskin had gelijk: een wetenschap die uitging van de veronderstelling dat de mensch geen ziel heeft is niet mogelijk. Wie toch met deze hypothese werkt, heeft met de werkelijkheid slechts weinig te maken. Zelfs wanneer hij er bij zegt dat het slechts een hypothese is. Want bedoeld is toch inzicht te verkrijgen in de werkelijkheid. En zelfs in de ekonomische werkelijkheid hebben de menschen dikwijls een ziel. Maar bovendien laten ze zich ook door allerlei motieven leiden en worden ze door allerlei regels van recht, gewoonte en billijkheid geleid, door allerlei verhoudingen van macht gedwongen tot allerlei gedragingen, die uit de werking van het ééne motief van eigenbelang niet te verklaren zijn. Ook de ekonomische werkelijkheid is te samengesteld om deze uit een enkele hypothese, deductief, te kunnen verklaren.

De fout van de utilitaristische methode lijkt dat zij meent eerst een soort filosofie van den mensch te moeten geven - zij is nog te nauw verbonden aan de vorige eeuw om het anders te doen. En dan is deze filosofie uit haar aard psychologisch-naturalistisch. En met deze levensbeschouwing, die nog ver na haar eigenlijken tijd haar invloed uitoefent, blijft in de ekonomie de invloed dezer methode merkbaar.

Het blijvende belang van het werk van Mill is dat hij het abstracte karakter van de wetenschap aantoonde. De werkelijkheid zelve gaat in de wetenschap niet in, deze kan niets anders bevatten dan een oordeel omtrent één bepaalde zijde dier werkelijkheid, gezien vanaf een bepaald gezichtspunt.

1) II, I § 3.

De fout was dat hij zocht naar een materieel (inplaats van een formeel) gezichtspunt en daardoor in een beoordeeling van de ‘natuur’ van den mensch moest treden, waarbij de ekonomie werd vastgekoppeld aan bepaalde veronderstellingen van een bepaalde psychologische richting. Het is tegen dezen achtergrond dat de in den aanvang bedoelde bezwaren zich richten. Maar al heeft dit verkeerde uitgangspunt ook veelal schade gedaan, de ekonomische wetenschap heeft zich desondanks in nieuwe banen kunnen ontwikkelen. Maar het zou goed zijn wanneer zij ook in haar vorm alle banden die haar nog aan haar utilitaristisch verleden binden kon losmaken en duidelijk maken dat zij als moderne, volgerechtigde wetenschap geen andere ‘Voraussetzungen’ heeft dan die algemeene, waar alle kennis op berust.

J. Bierens de Haan.

De litterair-economische H.B.S. en het voorbereidend hooger onderwijs.

De beschouwingen, die ik in mijn verslag, uitgebracht bij de overdracht van het rectoraat der Nederlandsche Handels-Hoogeschool op 21 September 1925, aan het litterair-economisch middelbaar onderwijs wijdde, hebben zooveel bestrijding uitgelok,t dat ik mij verplicht gevoel, op het besproken onderwerp terug te komen.

Allereerst zij het betreffende gedeelte mijner overdrachtsrede in herinnering gebracht. Bij de bespreking van het wetsontwerp tot zoodanige wijziging der Hooger-Onderwijswet, dat aan handelsfaculteit en handels-hoogeschool een wettelijke basis zou worden gegeven, uitte ik de veronderstelling, dat de stagnatie, die dit onderwerp ondervond, zou worden veroorzaakt door moeilijkheden bij de wettelijke regeling van de toelating tot de studie.

Mijn verslag luidde dan als volgt:

> ‘Volgens het wetsontwerp zouden tot het afleggen van examens aan handelsfaculteit en handels-hoogeschool toelating geven (naast de einddiploma's van gymnasia en de getuigschriften van met goed gevolg afgelegd staasexamen tot toelating aan de universiteit) de einddiploma's van die hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus en handelsscholen, aan wie dat voorrecht door de Koningin werd toegekend. Tegen een dergelijke regeling zijn twee bedenkingen gerezen: dat het einddiploma der wiskundige H.B.S. niet vanzelf, doch eerst na speciale verleening van het “voorrecht” toegang tot de examens zou verleenen en dat het bezoeken van een handelsschool als voldoende voorbereiding voor academische studie zou worden beschouwd. Hoewel ik de eerste bedenking volkomen deel, lijkt zij mij van ondergeschikt belang: om aan het einddiploma der H.B.S. met gewijzigd leerplan, welke nog niet wettelijk is geregeld, niet zonder meer toelating tot de studie te verbinden was een voorbehoud noodig en het bracht redactioneele moeilijkheden mee, in een wetsartikel

de bij de wet niet bekende H.B.S. *A* van de wettelijk geregelde H.B.S. *B* te onderscheiden. Over de erkenning van handelsscholen als voorbereiding voor de studie aan deze hoogeschool heeft mijn voorganger verleden jaar reeds opmerkingen gemaakt. Beide kwesties zou ik dus thans kunnen laten rusten, ware het niet, dat èn de kritiek op die opmerkingen van mijn voorganger, èn de besprekingen naar aanleiding van het gewijzigd ontwerp van wet op het voorbereidend hooger onderwijs, dat aan het einddiploma der H.B.S. *A* ook toelating tot de juridische studie wil verbinden, bij enkele leden van den Senaat de vraag hebben doen rijzen, of de economischlitteraire H.B.S. en de handelsschool wel ooit voor academische studie zullen kunnen voorbereiden.
Voor mij persoonlijk moet het antwoord op die vraag ontkennend zijn. Met alle waardeering voor den bedoelden tak van het middelbaar onderwijs als voorbereiding voor het maatschappelijk leven, met erkenning van het algemeen vormend karakter der H.B.S. *A*, meen ik erop te moeten wijzen, dat breede algemeene ontwikkeling niet hetzelfde is als voorbereiding voor academische studie. De student aan universiteit en hoogeschool, in welke richting hij ook studeere, heeft naast die algemeene ontwikkeling noodig oefening in het abstracte denken, voorbereiding voor het scherp stellen en het exact uitwerken van problemen. Bij de gymnasiale opleiding wordt die oefening verkregen door de oplossing van de talrijke problemen, die in de gecomprimeerde oude taal, in de willekeurige woorschikking der klassieke teksten opgetast liggen; de H.B.S. *B* vindt vooral in de wiskunde en ook in de natuurwetenschappen materiaal te over om het abstract denken te oefenen. Het litterair-economisch middelbaar onderwijs heeft geen vakken, welke te dezen aanzien equivalent zijn te achten. De moderne talen leveren niet zulke problemen op, dat aan de hand daarvan de academische studie wordt voorgeoefend en het onderwijs in de economie en de economisch georiënteerde vakken kan, ook wanneer men aan het economisch karakter der school niet de beteekenis wil geven van gericht op de handelspraktijk, op een H.B.S. niet dieper gaan dan beschrijving der maatschappelijke verschijnselen: voor theoretische economie, voor behandeling van economische problemen is de schooljongen nog niet rijp. Naar mijn meening is er dan ook aanleiding om te overwegen, of de toelating tot de examens, die den weg bereiden tot het doctoraat in de handelswetenschap, niet, onder voldoende overgangsbepalingen voor hen, die op de thans vigeerende regeling hebben gerekend, moet worden beperkt tot hen, die een einddiploma gymnasium of H.B.S. *B* hebben behaald of een daarmee overeenkomend getuigschrift hebben verkregen.'

Met opzet neem ik het betreffende deel van mijn rede in zijn geheel over, om daardoor te gemakkelijker te kunnen beantwoorden die critici, die er iets anders in meenden te lezen dan erin staat. Zoo protesteert de Vereeniging van Leeraren bij het litterair-economisch Middelbaar Onderwijs in een motie-Elzinga tegen mijn bewering 'als zouden de abiturienten der litterair-economische scholen en afdeelingen niet geschikt zijn voor de studie aan de Handels-Hoogeschool.' Natuurlijk heb ik dat niet beweerd: er zijn wel degelijk voor

studie geschikte abiturienten der bedoelde scholen, maar - en dáárop was mijn bewering gericht - zij danken hun geschiktheid niet aan de opleiding, die zij hebben genoten, of, zuiverder uitgedrukt, zij zijn bij die opleiding niet voor studie voorbereid. Over de abiturienten, individuen van zeer ongelijke begaafdheid - waarover later - heb ik het niet gehad, alleen over hun opleiding.

Over die opleiding heb ik ook niet gezegd, dat zij iemand ongeschikt maakt voor de studie. Dit leggen twee bestrijders mij in den mond, t.w. Dr. G.E. Huffnagel in het Maandblad voor Handelsonderwijs en Handelswetenschappen (Novembernummer 1925 blz. 238) en iemand, die Th. onderteekent, in het Tijdschrift voor Handelsonderwijs (Octobernummer 1925 blz. 329). Men kan uit mijn bewering wel opmaken, dat de litterair-economische H.B.S. naar mijn meening *niet geschikt* maakt voor academische studie, niet dat zij er *ongeschikt* voor maakt. De verzorgers van het litteraire deel der bedoelde scholen zullen mij toegeven, dat dit een groot verschil maakt. Iemand ongeschikt maken voor iets is iemand, die reeds meer of minder geschikt was, bederven; het zij verre van mij, dat van eenige onderwijsinrichting te beweren! Maar tusschen het niet bederven van de enkele van huis uit geschikten en het geschiktmaken der talrijken, die alleen door deugdelijke voorbereiding in staat kunnen worden gesteld, de academische studie te volgen, is de afstand niet gering.

Hebben wij hiermede de kwestie ontdaan van de onjuiste interpretaties, die de discussie vertroebelen, geheel zuiver en zakelijk kunnen wij haar nog niet behandelen, vóórdat wij een ander bijmengsel hebben uitgedistilleerd. Ik bedoel hier de individueele eigenschappen der leerlingen.

Dr. Huffnagel voert mij tegen, dat ‘de mogelijkheid wetenschappelijke studie te maken niet bepaald (wordt) door vooroefening, maar door de begaafdheid van den studeerende’. Gelukkig ken ik dezen schrijver voldoende om mij tegenover hem vrijelijk, zonder verzachting mijner terminologie te kunnen uiten: ik acht dit een dooddoener. Natuurlijk is iemands individueele begaafdheid een voorname factor ter bepaling zijner geschiktheid voor academische studie, natuur-

lijkt maakt de beste handelsscholier op de hoogeschool een beter figuur dan de slechtste gymnasiast, maar welke beteekenis heeft deze waarheid voor de oplossing van het vraagstuk, dat ons hier bezig houdt? Is de 'Ueberlegenheit' als raadsman in rechtszaken van een enkelen praktizijn boven een aantal minder geslaagde advocaten een motief voor de openstelling der advocatuur voor niet-rechtsgeleerden? Is de omstandigheid, dat menig bezitter eener middelbare akte een slecht docent is en dat een enkele uitnemende onderwijzer zonder zulk een akte zeer goed middelbaar onderwijs zou kunnen geven, een argument voor de afschaffing der middelbare akte-examens of voor toelating van onbevoegden tot het onderwijzend personeel der hoogere burgerscholen? Het feit, dat de zeer begaafde er zonder opleiding komt en de niet begaafde ondanks de opleiding mislukt, bewijst niets tegen de noodzakelijkheid van doelmatige opleiding.

Wil men de kwestie zuiver stellen, dan moet men de qualiteiten der verschillende opleidingen nagaan voor jongelui 'met precies hetzelfde verstand, precies hetzelfde tempo, precies dezelfde werklust, precies dezelfde werkkracht'. Dr. Vor der Hake, dien ik hier met instemming citeer, uit ettelijke regels onder dit citaat in een artikel in het Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur (16 October 1925) het vermoeden, dat mijn kijk op het vraagstuk door de begaafdheidsverschillen zou zijn vertroebeld. Hij toch veronderstelt bij mij als ondergrond de gedachte, dat naar de handelsschool of de H.B.S. *A* alleen zulke jongelui gaan, die noch met de oude talen, noch met de wiskunde kunnen opschieten. Steunde mijn meening inderdaad op deze gedachte, dan zou niet de opleiding, maar de mindere begaafdheid der jongelui, die die opleiding genoten, oorzaak zijn van een minder gunstig oordeel over studenten, die afkomstig waren van handelsschool of litterair-economische hoogere burgerschool.

Ik kan Dr. Vor der Hake de verzekering geven, dat ik den door hem veronderstelden gedachtengang niet heb gevolgd. Dat is ook niet aan te nemen van iemand, die - wat Dr. Vor der Hake waarschijnlijk niet wist - het litterair-economisch onderwijs uit eigen ervaring kent. Ik ben zelf oudleerling eener handelsschool, die eenige jaren geleden in een

H.B.S. *A* is omgezet, en heb later meermalen gelegenheid gehad, mijn bekendheid met dezen tak van onderwijs te hernieuwen en aan te vullen. Ik heb mijn meening dus niet enkel gebaseerd op de qualiteiten der abiturienten, waarbij ik gevaar had geloopen, de aangeboren en de verworven qualiteiten met elkander te verwarren, maar ik heb de opleiding als zoodanig op de keper beschouwd.

Nog één verondersteld, hoewel nergens tot uiting gekomen misverstand wil ik nog even rechtzetten alvorens mijn nader betoog aan te vangen. Ik heb mij nimmer in eenig opzicht ongunstig uitgelaten over het onderwijs aan litterair-economische scholen of handelsscholen, ik schaar mij niet bij hen, die deze scholen in de rijen van het vakonderwijs willen dringen, ze als de scholen voor achterblijvers op gymnasium en H.B.S. wenschen te brandmerken of ze over één kam willen scheren met vakscholen voor bediendentechniek, onderwezen door halfbevoegden. Integendeel, ik waardeer deze scholen ten zeerste en ik ben steeds dankbaar voor het degelijke onderwijs, dat ik op de Rotterdamsche handelsschool aan het Van Alkemadeplein heb genoten. Dat was zonder twijfel algemeen vormend onderwijs, geen eng begrensde vakopleiding, maar breede algemeene ontwikkeling, ietwat georienteerd op de waarschijnlijkheid, dat de jongelui hun werkkring in het bedrijfsleven zouden vinden. Wij leerden b.v. perfect Duitsch en oefenden ons in de hoogste klasse een uur per week in het schrijven van handelsbrieven en het lezen van verslagen van consuls of Kamers van Koophandel, waarbij wij de verworven taalkennis in praktijk leerden brengen. Wij leerden rekenen en algebra, scheikunde en natuurkunde en zagen in de vierde en vijfde klasse de toepassing dezer leervakken in het bedrijfsleven in de lessen, die aan handelsrekenen en warenkennis waren gewijd. Aan de algemeene geschiedenislessen werd een overzicht der z.g. handelsgeschiedenis toegevoegd. Bij dat alles was het speciale juist genoeg om bij het betreden van het kantoor nà het eindexamen niet geheel vreemd te staan in de nieuwe omgeving; het algemeene overwoog in ruime mate en werd op een enkele toevallige uitzondering na zoodanig onderwezen, dat ik er

nog steeds wil van heb en er dan ook met vreugde en dankbaarheid aan terugdenk.

Dat alles neemt echter niet weg, dat ik door dat uitstekende onderwijs niet voor academische studie ben voorbereid. Dat was ook niet het voor mij beoogde doel, want als mijn ouders die voorbereiding hadden gezocht, was ik niet naar een school gegaan, die toentertijd geen enkel 'recht' gaf. Men stelde zich voor, dat ik in de zaken van mijn vader zou komen en dáárvoor gaf de handelsschool geheel wat vereischt werd: breede algemeene ontwikkeling met eenige speciale kennis, die mij van nut zou kunnen zijn. Toen ik echter was gaan studeeren voelde ik - niet in mijn eersten studietijd, maar later - een groot gemis. Mijn algemeene ontwikkeling was wel voldoende om de studie te volgen, maar er ontbrak mij iets, dat voor de zelfstandige beoefening der wetenschap noodzakelijk is: het vermogen om in het bijzondere het algemeene te zien, om mij de uiterlijk welbekende verschijnselen abstract voor te stellen, ontdaan van de bijkomstige bijzonderheden. Mijn opleiding, rechtstreeks op de werkelijkheid gericht, had mij niet voor academische studie voorbereid; om de studie tot een goed einde te brengen moest ik aanvullen, wat mij te kort schoot. Eerst na een dosis wiskunde te hebben bijgewerkt heb ik de wetenschappelijke methode bewust kunnen benaderen. Ik had geen voorbereidend hooger, maar middelbaar onderwijs genoten, onderwijs, dat niet minder, alleen anders is dan het onderwijs, hetwelk voorbereiding voor universiteit en hoogeschool ten doel heeft.

Deze tegenstelling tusschen middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs zal menigeen vreemd schijnen. De verflauwing der grenzen, een kwaal van dezen tijd, waaronder ook het onderwijs zwaar te lijden heeft, wekt bij velen den indruk, dat middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs hetzelfde zijn. Het ontwerp-Middelbaar-Onderwijswet van 6 October 1921 draagt hiervan wellicht de zwaarste schuld: het verklaarde zoowel gymnasia en lycea als hoogere burgerscholen met drie-, vier- of vijfjarigen cursus en middelbare scholen voor meisjes tot inrichtingen van middelbaar onderwijs. Wel is bij het gewijzigde ontwerp van 15 December 1924 weer een grens getrokken tusschen lycea, gymnasia, vijfjarige

hoogere burgerscholen en zesjarige meisjesscholen als inrichtingen van voorbereidend hooger onderwijs eenerzijds en drie- en vierjarige hoogere burgerscholen en middelbare scholen voor meisjes als inrichtingen voor algemeen vormend middelbaar onderwijs anderzijds, maar de gedachte van het eerste ontwerp, dat middelbaar onderwijs en voorbereidend hooger onderwijs indentiek zijn, bleef in menig brein achter.

Zoo kwam op het Congres voor Handelsonderwijs op 13 Februari 1926 telkens naar voren de antithese vakonderwijs - middelbaar, dùs voorbereidend hooger onderwijs. Verschillende sprekers stonden daar een scherpe scheiding voor tusschen h.i. technisch georienteerde handelsscholen en algemeen vormende hoogere handelsscholen of litteraireconomische hoogere burgerscholen; de eerste categorie moest in een wet op het handels(vak)onderwijs worden geregeld, de tweede behoorde bij het middelbaar onderwijs thuis en mocht *dus* het recht op toelating tot academische examens voor haar gediplomeerden opeischen.

Wie zoo redeneert ziet voorbij, dat er van ouds drieërlei richting is aan te wijzen in het onderwijs voor hen, die na de lagere school verder onderricht verlangen. Door zijn weigering eenerzijds om de Latijnsche scholen, anderzijds om zeevaart-, landbouw-, handel- en industriescholen in de Middelbaar-Onderwijswet op te nemen, heeft Thorbecke indertijd die drie richtingen scherp afgeteekend. Wat wij thans voorbereidend hooger onderwijs noemen, maakt in zijn stelsel - getuige nog steeds de Hooger-Onderwijswet - deel uit van het hooger onderwijs; zij het ook, dat de ‘geleerde vorming’ eerst op de universiteit feitelijk aanvangt, zoo is toch de voorbereiding daartoe ten nauwste ermede verbonden. Het vakonderwijs, dat zich pas later heeft ontwikkeld, maar waaraan Thorbecke reeds de plaats had aangewezen, die het behoorde in te nemen, heeft tot taak, kennis en bekwaamheid te verschaffen voor speciale beroepen. Het middelbaar onderwijs werd in de bekende, onovertroffen formuleering bestemd voor ‘die talrijke burgerij, welke het lager onderwijs te boven, naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht.’

Thorbecke maakte dus groot verschil tusschen algemeene vorming voor het maatschappelijk leven (middelbaar onderwijs) en voorbereiding voor academische studie. In de leerplannen der scholen kwam dat verschil ook duidelijk uit. Op het gymnasium vormden de leervakken, waarvan men in het praktische leven weinig nut heeft, maar die het verstand scherpen en den geest ontwikkelen, den hoofdschotel; vakken als staathuishoudkunde, boekhouden, technische wetenschappen ontbraken geheel, het onderwijs in de moderne talen was aanzienlijk beperkt. Daarentegen bevatte het leerplan der hoogere burgerschool voornamelijk vakken, waarvan kennis in het maatschappelijk leven werd gewaardeerd, terwijl de vakken, ‘waar men in de praktijk niet veel aan heeft’, sterk waren teruggedrongen.

Men zal mij toevoegen, dat de H.B.S. niettemin een inrichting van voorbereidend hooger onderwijs is geworden. Zeker is zij dat, al valt er op haar programma in dit opzicht nog wel wat aan te merken. Maar zij is dan ook niet meer de H.B.S. zooals Thorbecke zich die had gedacht. Het onderwijs in de wiskunde en de natuurwetenschappen heeft zich ontwikkeld in den geest, die het voorbereidend hooger onderwijs bezielt: veel leerstof ter scherping van het denkvermogen, zonder direct nut voor het praktische leven. Die ontwikkeling heeft zich ondanks de protesten van die talrijke burgerij, die haar kroost ter voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij naar de H.B.S. zond, voltrokken en wel ten koste van leervakken, welke in de nijvere maatschappij te pas konden komen. Zoodoende werd de H.B.S. wat Dr. W.H. Staverman in zijn artikel ‘De beginselen voor een wettelijke regeling van het voorbereidend hooger onderwijs’ in De Gids 1925 noemt ‘een school met een Janusnatuur’, die zoowel den toekomstigen student als hem, die in het bedrijfsleven of in den publieken dienst zijn loopbaan wil zoeken, met ballast overlaadt: voor dezen is de wiskundige vracht, voor genen de lading staats- en handelswetenschappen overdaad.

Gelukkig voor velen, van wie de H.B.S. zich van lieverlede had vervreemd, is Thorbecke's middelbare school herleefd: de hoogere handelsschool heeft de door de wiskundige H.B.S.

verlaten plaats met eere bezet. Zij geeft thans die algemeene vorming, die Thorbecke de H.B.S. had opgedragen. Zij is de school, die, zooals Dr. G. Bolkestein het in zijn artikel 'De literair-ekonomiese afdeling der H.B.S.' in Volksontwikkeling 1925 opsomt, 'voorbereiden kan voor de leidende plaatsen in groothandel, grootindustrie en bankwezen; voor diplomatieke en consulaire posten, voor de hogere administratieve beroepen, voor notaris en ontvanger; voor de Indiese bestuursfunkties, voor een groot deel der juridiese werkzaamheden.'

Merkwaardigerwijze wordt dit citaat van Dr. Bolkestein tegen mij aangevoerd in het Rapport der Commissie van Verweer uit de Vereeniging van Leeraren bij het litterairekonomisch Middelbaar Onderwijs. De meening, dat een school, die de bovenaangehaalde voorbereiding kan geven, allerminst minderwaardig is, onderschrijf ik volkomen, maar daarom acht ik haar nog niet geschikt als voorbereiding voor de universiteit. Ik wil de redeneering zelfs omdraaien: het gymnasium kan niet voorbereiden voor al die genoemde maatschappelijke betrekkingen, noch ook voor eenige andere praktische werkzaamheid, het staat dus in dit opzicht zonder twijfel achter bij de litterair-economische hoogere burgerschool, maar daarom is het nog niet minderwaardig. Ofwel: het gymnasium is zeker niet minderwaardig vergeleken bij de litterair-economische hoogere burgerschool, maar daarom kan het nog geen voorbereiding geven voor werkzaamheid in de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij.

Ook ik waardeer alle drie de schooltypen in hooge mate als middel voor het doel, dat zij nastreven. Dat doel is bij het gymnasium uitsluitend voorbereiding voor academische studie. Dat was oorspronkelijk voor de hoogere burgerschool voorbereiding voor het maatschappelijk leven, dat is voor haar meer geworden voorbereiding voor bepaalde takken van hooger onderwijs, echter zonder dat zij haar oorspronkelijk doel geheel uit het oog heeft verloren, een dualisme, dat de hoogere burgerschool niet tot voordeel strekt. Bij de litterairekonomische hoogere burgerschool is het doel - zooals haar voorvechters op het Congres voor Handelsonderwijs op 13

Februari 1926 met nadruk betoogden - voorbereiding voor het maatschappelijk leven.

De vraag, die zich hier vanzelf opdringt, is deze: kan men het eene doel bereiken door het andere na te streven? Of, in concreto: is de oud-gymnasiast, die niet gaat studeeren, voldoende voor het maatschappelijk leven, is de oudleerling der litterair-economische hoogere burgerschool voldoende voor academische studie voorbereid? Kunnen beide voorbereidingen samenvallen?

Om die vraag te beantwoorden moeten wij allereerst nagaan, wat voor de beide doeleinden noodig is, welke vakken voor het eene en welke voor het andere doel onontbeerlijk zijn.

Van iedereen, die een positie van beteekenis in de maatschappij innneemt, onverschillig of hij dadelijk na het afloopen van de middelbare school of eerst na academische studie zijn praktische loopbaan is begonnen, mag worden verlangd, dat hij zijn eigen taal en de voornaamste wereldtalen kan verstaan en gebruiken, dat hij van de hoofdzaken der geschiedenis en aardrijkskunde op de hoogte is, eenig begrip heeft van de natuurwetten en haar toepassingen, met de voornaamste letter kundige voortbrengselen heeft kennisgemaakt, niet vreemd staat tegenover de cultureele stroomingen in verleden en heden, en zich van de hulpmiddelen der wiskunde eenigszins weet te bedienen. Voor beide genoemde doeleinden is dus eenzelfde kern van leervakken noodzakelijk. Deze leervakken zijn Nederlandsche, Fransche, Duitsche en Engelsche taal- en letterkunde, algemeene en vaderlandsche geschiedenis, algemeene, wiskundige en natuurkundige aardrijkskunde, de beginselen der plant- en dierkunde, der natuur- en scheikunde, der lagere algebra en der vlakke meetkunde. Het onderwijs in dit samenstel van leervakken op het niveau, dat door alle drie der beschouwde schooltypen wordt bereikt, heeft algemeene ontwikkeling ten doel; de wijze, waarop deze vakken daar worden gedoceerd, onderscheidt die algemeen vormende scholen van inrichtingen voor vakonderwijs, die b.v. aardrijkskunde en geschiedenis belangrijk beperken, die van natuurwetenschappen en meetkunde slechts die hoofdstukken geven, die voor de te leeren technische constructies als grondslag moeten dienen, of die het onderwijs in talen en algebra slechts

zoover uitstrekken als voor het leeren van handelscorrespondentie en handelsrekenen noodzakelijk is.

Deze groep van algemeen ontwikkelende leervakken vormt echter den grootsten gemeenen deeler van het onderwijs, dat de aanstaande student noodig heeft, en dat, hetwelk diegene behoeft, die dadelijk na het verlaten der middelbare school de nijvere maatschappij wil binnentreden. De laatste zal zich in het gebruiken der vreemde talen in gesprek en geschrift verder moeten oefenen, hij zal wellicht nog een of meer levende talen naast de voor algemeene ontwikkeling noodzakelijke moeten leeren, hij moet bekend zijn met de structuur van het maatschappelijk leven in verleden en heden, hier en elders, alsmede met de voornaamste gebruiken en technische verrichtingen in het bedrijfsleven. Het onderwijs in de levende talen vereischt hier dus uitbreiding, niet met etymologie of vergelijkende taalstudie, ook niet met handelscorrespondentie - met instemming vernam ik den afkeer, dien de Amsterdamsche Kamer van Koophandel in haar adres aan den Minister van Onderwijs d.d. 4 Mei 1926 ten aanzien van het leervak handelscorrespondentie uitte - maar met oefening in het verstaan en het hanteeren der taal. Het onderwijs in de geschiedenis en aardrijkskunde dient hier eveneens met economisch georienteerde hoofdstukken te worden uitgebreid, staathuishoudkunde en staatsinrichting komen als afzonderlijke leervakken naar voren, boekhouden, handelsrekenen en privaatrecht moeten in het leerplan worden opgenomen en het onderwijs in de natuurwetenschappen verlangt afronding door behandeling der voornaamste toepassingen in het bedrijfsleven. Het leerplan der hoogere handelsscholen, die in litterair-economische hoogere burgerscholen zijn of kunnen worden omgezet, voldoet aan die eischen vrijwel geheel; dat naar mijn meening aan handelscorrespondentie, boekhouden en handelsrekenen wel iets minder kon worden gedaan en dat tusschen staathuishoudkunde en handelswetenschappen meer eenheid ware te brengen, is een opmerking van bijkomstigen aard.

Hebben voor den aanstaanden student al die vakken dan geen belang? De vraag ligt voor de hand, en het antwoord evenzeer. Ongetwijfeld is het voor een ieder van beteekenis,

goed talen te spreken, het maatschappelijk leven te kennen, van de inrichting van openbare lichamen en particuliere bedrijven begrip te hebben. Wanneer voor het onderwijs in die richting naast het strikt noodzakelijke tijd overblijft, dan is het zeer gewenscht, dat die tijd daarvoor wordt besteed. Maar als de noodzakelijke leerstof allen tijd in beslag neemt, dan moet het niet strikt noodige maar worden opgeofferd. En onontbeerlijk is genoemde kennis niet voor den aanstaanden student. Hindert het den medicus, als hij haperend Fransch of gebroken Engelsch spreekt, deert het den bioloog, dat hij den weekstaat der Nederlandsche Bank niet begrijpt, moet de predikant in staat zijn, de contante waarde eener jaarlijksche rente te berekenen, is het noodig, dat de doctor in de letteren zoowel enkel als dubbel kan boekhouden, is de jurist minder voor zijn taak berekend, als hij niet weet hoe bier wordt bereid? De kern der algemeen ontwikkelende vakken brengt den aanstaanden student het noodzakelijke uit de bovengenoemde leerstof; voor zoover de speciale studierichting meer van een of ander vak vereischt, is zulks in de studie aan de universiteit begrepen. Alleen schijnt het, dat ten aanzien van de economische en politieke samenleving het algemeen ontwikkelend gedeelte geheel blanco is, maar waar staathuishoudkunde en staatsinrichting als afzonderlijke vakken ontbreken, kunnen de geschiedenislessen eenig begrip daarvan wel aanbrengen. Ik kan mij tenminste geen goed onderwijs in de algemeene geschiedenis voorstellen, dat de kolonisatie, de industrieele revolutie, het socialisme, de sociale wetgeving en de trustvorming geheel zou veronachtzamen, dat Locke, Montesquieu, Adam Smith, List, Marx onbesproken liet, dat bij de behandeling van de ‘glorious revolution’, de onafhankelijkheid der U.S.A., de Fransche revolutie, de herhaalde reorganisaties van Nederland tusschen 1795 en 1815 en bij onze grondwetsherziening van 1848 over staatsinrichting zou zwijgen. Op deze wijze leert de aanstaande student weliswaar geen staathuishoudkunde en geen staatsinrichting, maar hij blijft ook niet onkundig van de voornaamste stroomingen op die gebieden.

Wat is nu in de voorbereiding van den aanstaanden student dat noodzakelijke, dat het wenschelijke verdringt? Is dat

een deel van de leerstof, die tot zijn toekomstige academische studie behoort, maar welker last de hoogeschool op het gymnasium of de H.B.S. heeft afgewenteld? Velen meenen zulks: de theoloog en de litterator hebben Grieksch en Latijn, de natuurphilosoof, de medicus en de ingenieur hebben natuurwetenschappen bij hun studie noodig, dùs moet hun dat bij hun voorbereiding worden onderwezen. De gedachte, dat de jurist het Grieksch wel kan missen en de aandrang, op de H.B.S. uitgeoefend om integraal- en differentiaalrekening in het leerplan op te nemen, hebben dezelfde meening tot basis. Logisch past in dezen gedachtengang de meening, dat middelbaar onderwijs in economischen geest de eerste stap is op het pad der academische studie in de economie.

Deze gedachte, die door de verscheidenheid van het voorbereidend hooger onderwijs licht wordt gewekt, lijkt mij echter niet juist. Dit onderwijs heeft geenszins ten doel, een deel van de leerstof, tot een bepaalde academische opleiding behoorende, reeds te voren te onderwijzen. Ware dat zoo, dan behoorden de lessen, waar zulks geschiedt, niet tot het voorbereidend hooger, maar tot het hooger onderwijs, dan zou zelfs de vraag opkomen, of de hoogste klassen van gymnasium en H.B.S. niet naar de universiteit moesten worden overgebracht.

De taak van het voorbereidend hooger onderwijs is niet, een bepaalde studie reeds te doen aanvangen of daarop vooruit te loopen, maar wel, den aanstaanden student voor studie voor te bereiden. Ook niet voor een bepaalde studie (al bestaat er bij de voorbereiding eenige differentieering naar verschillende studierichtingen), maar voor studie in het algemeen. Voor elke academische studie, in welke wetenschap het ook zij, zijn qualiteiten noodig, die slechts een hoogst enkele van nature bezit, maar die door de meesten door scholing of oefening moeten worden verworven. Wetenschappelijke arbeid staat niet stil bij uiterlijke waarneming, maar heeft doorgronding ten doel, en daarbij moeten de bijkomstige factoren van de hoofdzakelijk werkzame worden onderscheiden, daarbij moet menige complicatie worden ontward, daarbij moet van de uiterlijke gedaante van het waargenomene veela

worden geabstraheerd en geïsoleerd. Slechts in enkele gevallen vermag men dit metterdaad te doen, meestentijds geschiedt zulks door redeneering, door abstracte voorstelling, door deducties, bewijzen uit het ongerijmde, en dergelijke. Of men de verklaring van een bijbeltekst, de bedoeling van den wetgever, den verwekker eener ziekte, de werking van een socialen maatregel, dan wel de oorzaak eener historische gebeurtenis nagaat, steeds zijn abstracties noodig om den invloed der verschillende factoren, ieder op zichzelf, te onderkennen. Een helder voorstellingsvermogen, een scherpe probleemstelling en een strikte zelfkritiek zijn hiervoor noodzakelijk.

Ziehier een uiteenzetting van wat ik in mijn overdrachtsrede heb genoemd: abstract denken, scherp stellen en exact uitwerken van problemen. Dáártoe moet het voorbereidend hooger onderwijs den aanstaanden student brengen, en voor mij is het onverschillig, of daarvoor het eene dan wel het andere leervak tot middel wordt gekozen. Mits zulk een leervak een deugdelijk middel is.

De wiskunde is hier zonder twijfel deugdelijk. Reeds het begrip der negatieve grootheid vereischt voorstellingsvermogen, reeds het eenvoudigste planimetrische bewijs wordt door scherpe probleemstelling voorafgegaan, de exacte uitkomst maakt zelfkritiek noodzakelijk. Hoe verder men in de wiskunde komt, hoe sterker men die elementen ontwikkelt. En eischen ook de mechanica, de natuur- en scheikunde, zooals de H.B.S. en de *B*-afdeeling van het gymnasium die vakken behandelen, niet telkenmale voorstellingen van niet tastbare begrippen? Lang voordat de concrete toepassingen worden behandeld moet de leerling zich een voorstelling vormen van de werkingen, waarop die toepassingen berusten.

De klassieke talen stellen niet in dezelfde mate als de wiskunde en de natuurwetenschappen eischen aan het voorstellingsvermogen. Maar problemen van mathematischen aard bieden zij toch in massa. De bondigheid, de woordschikking, de ruime beteekenis van tal van woorden, de veelheid van verbuigings- en vervoegingsvormen, het ontbreken van interpunctie, het zijn allemaal moeilijkheden, die de vertaling tot een wiskundevraagstuk maken. Hoe vaak moet men hier

niet stellen: als dit woord hier deze beteekenis had, zou er dit of dat staan, maar dan moest dat andere woord een anderen uitgang hebben, dus kan dat niet bedoeld zijn en moet een andere beteekenis worden gezocht. De zelfkritiek blijkt hier vanzelf aanwezig.

Bovendien ontwikkelt de klassieke opleiding het voorstellingsvermogen door de symboliek van mythologie en kunst, alsook door de cultuur eener samenleving, die, ondanks groote overeenkomst, toch in zoovele opzichten van de onze afwijkt, dat er steeds weer een gevoel van vreemdheid te overwinnen valt om ze te begrijpen. En eindelijk toont zij het relatieve van leerstellingen, meeningen en overtuigingen zoo duidelijk aan, dat ook daardoor de zelfkritiek terdege wordt bevorderd.

Waar alzoo op het gymnasium en, zij het in mindere mate, ook op de H.B.S. *B* de klassieke en/of mathematisch-physische voorbereiding de praktische vakken terugdringen, blijkt hier met de voorbereiding voor studie geen opleiding voor de nijvere maatschappij samen te gaan.

En nu de litterair-economische opleiding. Het eerder genoemde Rapport der Commissie van Verweer tracht aan te toonen, dat ook de leervakken, die deze onderwijsinrichting kenmerken, de voor academische studie noodzakelijke elementen ontwikkelen. Waar dat rapport is onderteekend door louter directeuren en leeraren van in H.B.S. *A* geconverteerde handelsscholen zij vooreerst de litterair-economische school met nadruk op haar ‘economisch’ element behandeld. Deze school stelt zich ten doel voorbereiding voor het maatschappelijk leven, zoodat, in overeenstemming met het eenige bladzijden tevoren gestelde, voortgezet taalonderwijs en onderricht in economisch georienteerde vakken noodzakelijk is. Voor klassieke talen en voor wis- en natuurkunde, voor zoover deze de kern der algemeene ontwikkeling te boven gaan en geen praktische toepassingen betreffen, blijft dus weinig of geen tijd over. Deze school kan dus alleen voor studie voorbereiden, als de voor haar hoofddoel noodige vakken tevens de qualiteiten ontwikkelen, die naar wij zagen bij de academische studie noodzakelijk zijn.

Het genoemde rapport stelt in het licht, dat evenzeer

als de klassieke ook de moderne talen moeilijkheden bieden, dat ook haar grammatica tot denken brengt, dat ook tal van gecomprimeerde, moeilijk te ontwarren stukken proza en poëzie in de levende talen zijn aan te wijzen. Ik geef dat gaarne toe. Maar die moeilijkheden ontmoeten de leerlingen van gymnasium en H.B.S. *B* eveneens, terwijl zij daarenboven nog de problemen van wiskunde en/of klassieken te verwerken krijgen. Want wat de H.B.S. *A* extra aan de moderne talen doet, is voornamelijk op het praktisch gebruik der taal gericht, zooals uit de meeste leerprogramma's en boekenlijsten duidelijk blijkt. En wat die moeilijke letterkundige producten betreft, zeer zeker bieden die problemen, maar worden die problemen den leerlingen ter oplossing voorgelegd? Geeft de leeraar in het Nederlandsch wel eens als huiswerk op om Huygens in hedendaagsch Nederlandsch weer te geven, zooals de leeraar in het Latijn het Caesar laat doen? Immers neen: men leest Huygens alleen om den inhoud, den geest en de schoonheid der taal, maar de oorlogs- en reisverhalen, die de classicus eenige jaren lang zijn leerlingen voorzet, worden minder om hun inhoud dan uit een oogpunt van lees- en vertaaloefening opgegeven. Ter vergelijking van de problemen der klassieke talen met die der moderne geve men zich eens rekenschap van de kansen om door raden een Latijnsche of b.v. een Duitsche tekst goed te vertalen.

De economische vakken (staathuishoudkunde, economische geschiedenis, economische aardrijkskunde, handelskennis en handelsrekenen, boekhouden) worden door het rapport nog meer dan de moderne talen naar voren geschoven. ‘In overeenstemming met het bedrijfsleven geeft dit complex van vakken een aaneenschakeling van kleinere en grootere problemen. Deze problemen stellen, in hunne elementen ontleden, wederom verband leggen tusschen deze elementen, conclusies trekken, al datgene, wat aan elke beheersdaad voorafgaat, vereischt een scherpzinnigheid, die... het welslagen van de onderneming voor een groot deel bepaalt.’ (blz. 6). Ik geef gaarne toe, dat de bedrijfsleider dagelijks voor problemen wordt gesteld (die hij vaak door intuïtief handelen oplost). Maar hebben wij het over den bedrijfsleider of over den schooljongen? Het feit, dat het bedrijfsleven problemen

biedt, wil nog niet zeggen, dat de scholier die krijgt op te lossen. De economische vakken kùnnen den H.B.S.-leerling geen moeilijke problemen voorleggen, om de eenvoudige reden, dat die problemen te moeilijk zijn en te weinig vaste uitkomsten geven. De rapporteurs zeggen zelf, in ander verband (blz. 5): 'voor elken leeftijd een bepaalde stof en een bepaalde onderwijs-methode, beide voor dien leeftijd geschikt.' Welnu, theoretisch-economische vraagstukken met hun onbepaalde uitkomsten zijn voor den scholier ongeschikt: waar hij zijn oplossing niet aan een exact resultaat kan toetsen verliest hij alle zelf-contrôle en gaat òf in de ruimte zwerven, òf, veeleer, napraten wat hij heeft vernomen zonder dieper door te denken. Het onderwijs in de economie moet noodzakelijk aan den buitenkant der verschijnselen blijven, anders komt er niets van terecht, want de theorie is voor den scholier te moeilijk. Ik wil geenszins beweren, dat de economische vakken niet tot denken stemmen, maar dat denken is te vaag om als vooroefening voor academische studie te kunnen dienen.

Alleen handelsrekenen en boekhouden geven exacte uitkomsten. Maar deze vakken sla men niet te hoog aan. Beide zijn niet meer dan een praktische toepassing van de eenvoudige rekenkunde en de lagere algebra. Het boekhoudonderwijs is wat gecompliceerd gemaakt door ficties, maar zoodra men den eenvoudigen wiskundigen grondslag heeft onderkend is het doodeenvoudig. Gelijk Dr. Bolkestein het zoo juist zegt in zijn meer aangehaald artikel in 'Volksontwikkeling', 'bezit de ekonomiese school (afdeling) nog niet.... wat het gymnasium heeft in zijn klassieken, en de "gewone" H.B.S. in haar wis- en natuurkundige vakken, n.l. onderwijsstof, waarbij de leerlingen hun tanden op elkaar hebben te zetten, om ze te verwerken.' Dr. Bolkestein gelooft, dat uit de economische vakken zulk een pièce de résistance zich zal ontwikkelen, ik heb hierboven de gronden aangegeven, waarop ik dat meen te mogen betwijfelen.

Zulk een pièce de résistance vind ik zeker niet bij de litterair-economische school, die op het eerste woord der monstercombinatie den nadruk wil leggen. Hier lijkt mij alles vaag, leuzen vervangen de opsomming der leerstof, het geheel maakt op mij den indruk van een beschavingsschool

zooals de vijfjarige middelbare school voor meisjes. Kunstgeschiedenis, cultuurgeschiedenis, volkenkunde, muziek, wijsgeerige propaedeuse, afstammingsleer, erfelijkheidsleer, plantenphysiologie en dierenpsychologie, en wat al meer vullen de leerplannen. Allemaal vakken om een glimp van geleerdheid te doen schijnen, om met dikke woorden veel onbegrepens na te praten, weinig geschikt om te leeren studeeren. Eén school vermeldt in haar programma als doel van het onderwijs in plant- en dierkunde: het vormen van een indruk van de grootheid, verscheidenheid en vormenrijkdom in den microcosmos. Die doelstelling spreekt voor zichzelf. En Dr. Beekman wil blijkens zijn ingezonden stuk in het Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs van 18 November 1925 (blz. 450 v.v.) de jongelui geschikt maken voor studie door hen liever dan in de triomfen der wetenschap te laten doordringen in het leven der primitieven, ja zelfs door hun de menschen in de wildernissen tot voorbeeld te stellen. Dr. Bolkestein kant zich terecht tegen de ‘werkverslapping, die zich heeft weten te hullen in mooie schijn van het koude intellektualisme te bestrijden’. Met de vermelding van de door mij aangehangen meening van dezelfde autoriteit, dat de H.B.S. *A* zich voornamelijk economisch moet orienteeren, dat zij niet in de eerste plaats litterair onderwijs kan geven, omdat dit onderricht in Grieksch en Latijn vereischt, en dat aan een voornamelijk litteraire H.B.S. geen behoefte bestaat, omdat voor litterair onderwijs het gymnasium is aangewezen, stap ik van dit type H.B.S. *A* af.

Natuurlijk zijn er ook overgangstypen. Talrijk zijn de litterair-economische afdeelingen, die zich op het bedrijfsleven orienteeren, maar haar programma's zoo euphemistisch mogelijk opstellen om geen handelsschool te schijnen, om het ‘cultureele’ naar voren te brengen. Vandaar, dat bijvoorbeeld de woorden warenkennis en technologie worden vermeden en de leerstof onder scheikunde en plant- en dierkunde wordt begrepen. In menig programma toch luidt de omschrijving van het onderwijs in die leervakken aldus:

> *Scheikunde*. De grondbeginselen der anorganische scheikunde. Enkele metalloïden, metalen, zuren, basen en zouten, die uit een technisch oogpunt belangrijk zijn. Glas, porcelein en aardewerk.

> De grondbeginselen der organische scheikunde in verband met de belangrijkste toepassingen. Opsporen van vervalschingen.
> *Plant- en dierkunde*. Behandeling van planten, die voor de praktijk van het leven van nut zijn, b.v. als voedingsmiddelen, weefsels, kleurstoffen, enz. Stofwisseling der plant. Schadelijke dieren.
> Bouw en levensverrichtingen van het menschelijk lichaam met het oog op de gezondheidsleer. Microscopie.

Tal van programma's verzwijgen ook onder de talen de handelscorrespondentie, terwijl de boekenlijst verschillende boeken op dat gebied vermeldt. Merkwaardig is de omschrijving van het vak kunstgeschiedenis op een der scholen, aldus:

> Kunstgeschiedenis hier op te vatten als toegepaste kunst. Inleiding tot en behandeling van een reeks onderwerpen, de moderne toegepaste kunst betreffend. Besproken worden: stijl, versiering; het bouwen, de bouwkunst; het woonhuis, uitwendig en inwendig, de woninginrichting, de meubelen, de andere gebruiksvoorwerpen, waarbij tevens ter sprake komen de voornaamste technieken bij de moderne sier- en nijverheidskunst toegepast; de hout-, steen- en metaalbewerking, de toegepaste schilderen beeldhouwkunst, het glas in lood, het glas, de ceramiek, de textielkunst. Het boek, het handelsdrukwerk, de reclame, de affiche, couranten- en tijdschriftenreclame, etikette, verpakkingen enz. Gebouwen en vertrekken in gebruik bij bedrijf en handel: fabriek, kantoor, vergaderzaal, winkel, tentoonstellingsruimte, monsterkamer, pakhuis enz. Woonhuizen, openbare gebouwen, tuinen en beplantingen, afzonderlijk gezien en in verband met het stadsbeeld.

Er mag in dezen tak van onderwijs weleens wat orde en regel, wat eenheid worden gebracht, want thans is litterairеconomische hoogere burgerschool een vaag begrip. Aan het eind van dit artikel geef ik in geannoteerde staten van lesuren te zien, welk een bonte schakeering de litterair-economische hoogere burgerscholen vertoonen. Mij is het sympathiekst de H.B.S. *A*, die er rond voor uitkomt, dat haar voornaamste taak is de algemeene voorbereiding voor het maatschappelijk leven. Zulks werd onomwonden te kennen gegeven o.a. door Dr. Slijper in zijn inleiding op de vergadering A.V.M.O. op 28 Augustus 1925, door den heer Eikelenboom in zijn feestrede bij het vijftigjarig bestaan der Rotterdamsche Handelsschool op 5 September 1925, door Dr. Elzinga en Dr. Spaander op het Congres voor Handelsonderwijs op 13 Februari 1926. Mèt Mr. Thiel (zie zijn rede op dat congres) vrees ik, dat die voornaamste taak leelijk in de verdrukking zou komen, als de H.B.S. *A* meer en meer de richting van het voorbereidend

hooger onderwijs opging: men heeft dat aan de ‘gewone’ H.B.S. gezien.

Tòch wil Mr. Thiel, ondanks zijn philippica tegen het jus promovendi der oudleerlingen van de H.B.S. *A*, dit recht in beperkte mate verleenen, en wel speciaal voor handelsfaculteit en handels-hoogeschool. En ook de heer Boer, die in zijn praeadvies voor het congres sterke argumenten aanvoert tegen de toelating der abiturienten der H.B.S. *A* tot academische examens (zie het Maandblad voor Handelsonderwijs en Handelswetenschappen Februari 1926 blz. 23 v.v.), wil ‘een beperkt jus promovendi verleenen, om te gaan studeeren op een terrein, dat binnen haar sfeer ligt.’

Deze opvatting ligt voor de hand: de wis- en natuurkundige H.B.S. kan voorbereiden voor de studie in de wiskunde en de natuurwetenschappen, de economische H.B.S. ‘dus’ voor de economische studie. Eenige bladzijden tevoren heb ik echter al uiteengezet, dat de mathematisch-physische voorbereiding haar waarde niet ontleent aan het feit, dat de student al een eind op streek is, maar aan het vormend karakter van de leervakken. Men zie in dit verband het artikel van Dr. Dijksterhuis ‘Het Wiskunde-onderwijs’ in De Gids van 1925. Bovendien, dat het hooger onderwijs dezelfde vakken betreft als het voorbereidend hooger onderwijs, waarop het steunt, komt alleen in sterke mate uit bij studie in de wis- en natuurkunde en in de klassieke talen. Recht, theologie, wijsbegeerte, geneeskunde worden toch ook niet op gymnasium of H.B.S. onderwezen; voorbereiding voor die studierichtingen is de algemeene klassieke en/of mathematisch-psysische vorming.

Ware het onderwijs aan de handels-hoogeschool een soort voortgezet handelsonderwijs, dat de uiterlijke kennis trachtte uit te breiden, dàn zou de H.B.S. *A* daarvoor een zeer goede voorbereiding geven, zooals zij die ook biedt voor praktische vakstudie, b.v. voor posterijen, belastingdienst, accountancy, e.d. Maar voor de academische studie in de economische vakken, zooals de handels-hoogeschool die beoogt, en waarvoor zeker niet minder dan voor andere studierichtingen de eerder genoemde qualiteiten noodzakelijk zijn, heeft uiterlijke kennis der economische verschijnselen al zeer geringe be-

teekenis. Evenmin als een cursus in ziekenverpleging een voorbereiding vormt voor medische studie, evenmin als het examen voor apothekers-asistent den weg effent voor de studie in de pharmacie, evenmin als de middelbaar technische school voor Delft voorbereidt, legt het H.B.S.-onderwijs in economie, economische aardrijkskunde en geschiedenis, boekhouden en handelsrecht een grondslag voor economische studie. Men versta mij hier niet verkeerd: deze vergelijking bedoelt niet, de H.B.S. *A* naast den verpleegsterscursus naar het vakonderwijs te dringen; ik wil hier slechts te kennen geven, dat men dezelfde materie uiterlijk-beschrijvend en grondigverklarend kan behandelen, al naar gelang de leerling studietijd beschikbaar heeft en vluchtige dan wel diepe kennis verlangt. Men meene echter niet, dat die diepe kennis op de vluchtiguiterlijke kan steunen. De academische studie in de economische vakken, die in tegenstelling met het onderwijs in die vakken op de H.B.S. een mathematische denkwijze vereischt - ook al volgt men niet de mathematische school en bedient men zich niet van wiskundige constructies of symbolen - wordt wel zeer weinig ondersteund door de economische en commercieele leervakken der H.B.S. *A*.

Naar ik meen te hebben opgemerkt is onder de hoogleeraren der Nederlandsche Handels-Hoogeschool de indruk vrij algemeen, dat gymnasium en H.B.S. *B* een betere voorbereiding voor de studie aan die inrichting geven dan H.B.S. *A* en handelsschool. Dat de Senaat niettemin voor de oudleerlingen dezer beide scholen de poort wil openhouden is op andere overwegingen gegrond dan die der even groote deugdelijkheid te dezen aanzien.

Deze indruk van den Senaat schijnt in tegenspraak met de cijfers omtrent de afgelegde examens, medegedeeld in het meergenoemde rapport der Commissie van Verweer. Nu is de uitslag van een examen niet gelijk aan den indruk, dien men van een student krijgt, zoodat cijfers hier niet alles zeggen. En verder houde men er rekening mede, dat van de oudleerlingen van H.B.S. *A* en handelsschool vooral de beste gaan studeeren (en, omdat alleen Rotterdam en de zesde faculteit te Amsterdam voor hen open staan, juist dáár), terwijl de H.B.S. *B* den gemiddelden abiturient aan ons

aflevert, ja, zelfs menigen zwakken, die ten onrechte meent, dat het met de studie in de handelswetenschap niet zoo'n vaart zal loopen.

Maar, zoo zal men mij vragen, als nu die beste handelsscholieren zoo goed slagen, waarom wilt gij dan voor hen de deur sluiten? Naar mijn meening - en zoowel vele collega's als studenten en oud-studenten deelen deze overtuiging - zouden zij nog beter geslaagd zijn als zij een te dezen aanzien betere vooropleiding hadden genoten. Daarom wil ik hen in hun eigen belang ertoe brengen, die betere vooropleiding te zoeken. Hij, die reeds van den beginne af van plan is, in de economie te gaan studeeren, moet niet door de veelverbreide onjuiste opvatting, dat de handelsschool daarvoor de ideale voorbereiding geeft,[1)] op een zijspoor worden geleid. En hij, die aanvankelijk van plan was, na de middelbare school te hebben afgeloopen in de praktijk te gaan, maar bij wien dàn juist de studielust opkomt, zal, als die studiezin hem ernst is, wel een enkel jaartje willen en kunnen offeren aan de voorbereiding voor academische studie, die hij aanvankelijk niet had gezocht, vooral als hij weet, dat daardoor zijn studie grooter kans op welslagen zal hebben. De handelsscholier, die rechten, medicijnen of - zooals er een is - sterrenkunde gaat studeeren, moet toch ook eerst zijn propaedeutische kennis aanvullen, moet ook, waar hij niet rechtstreeks op zijn doel was afgegaan, een ietwat langeren weg afleggen. Waarom zou dat voor de enkelen, die het handels-hoogeronderwijs zoeken (volgens Mr. Thiel waren er dat van de 277 in 1925 gediplomeerden der H.B.S. *A* slechts 8!) zulk een groot bezwaar zijn?

Een groot bezwaar zou dit alleen zijn, indien zij het volle staats- of extraneusexamen moesten afleggen. Maar voor ruime vrijstelling bestaat alle reden, want de vakken van

1) Die opvatting steunt misschien op de vrijstelling, die den oudhandelsscholier ten aanzien van het boekhouden wordt gegeven. Maar als men weet, welke zeer ondergeschikte plaats dit vak aan de handelshoogeschool inneemt - om praktische redenen wordt er, ook indien men niet in de richting der rekeningwetenschap studeert, eenige kennis van boekhouden verlangd, die omstreeks Kerstmis van het eerste studiejaar wordt onderzocht - dan zal men dezen ‘voorsprong’ niet meer van beteekenis achten.

algemeene ontwikkeling heeft de oudleerling der H.B.S. *A* evenzeer geleerd als de gymnasiast en de abiturient der H.B.S. *B*. Alleen voor de leervakken, die bepaaldelijk voor academische studie voorbereiden, dus de klassieke en/of de wis- en natuurkundige vakken, is aanvulling noodig. Al is die aanvulling ook een surrogaat van, en dus minder deugdelijk dan voorbereidend hooger onderwijs van meet af aan, ook bij later aanleeren in kort tijdsbestek hebben deze vakken hun waarde. En het zal den goeden leerling, die vijf jaar lang algemeen ontwikkelend onderwijs heeft genoten, niet al te moeilijk vallen, zich voor zulk een partieel aanvullingsexamen voor te bereiden.

Ten slotte nog een antwoord op eenige passages uit het meergenoemde rapport der Commissie van Verweer. Op blz. 9 wordt er n.l. op gewezen, dat de rectores magnifici van andere instellingen van hooger onderwijs klachten hebben geuit over het peil en het aantal der aankomende studenten, maar dat zij zich tegen selectie of eenigerlei uitsluiting verzetten. Dit laatste lijkt mij weinig ter zake dienende, want aan al die universiteiten en hoogescholen - met uitzondering van de Gemeentelijke te Amsterdam voor zoover het de handelsfaculteit betreft - wordt de selectie op grond van einddiploma's gymnasium of H.B.S. *B* reeds doorgevoerd en zijn de litterair-economisch opgeleiden uitgesloten. Maar, zegt nu het rapport, die gymnasia en hoogere burgerscholen *B* leverden dan toch ook heel wat ongeschikte studenten af. Zeer zeker. Maar men vergete niet, dat een eindexaminandus het product is van zijn eigen aanleg, het karakter der school en de deugdelijkheid van het onderwijs aan die school en dat deze laatste weer o.a. door de qualiteit van directeur (c.q. rector) en leeraren, door de doeltreffendheid der organisatie, door de werk- en leermethode e.d. wordt bepaald. Waar men nu de toeneming van het aantal hoogere burgerscholen en van het aantal hoogere burgerscholieren gepaard ziet gaan met klachten over daling van het peil van beiden - in hoeverre die klachten gegrond zijn waag ik hier niet te beoordeelen - is het niet te verwonderen, dat menig product, waarin de factoren deugdelijkheid van het onderwijs aan de

betrokken school en/of aanleg van den leerling onvoldoende zijn, beneden de critieke grootte blijft.

Maar is dit een reden om dan ook maar anderen dan oudgymnasiasten en abiturienten der H.B.S. *B* toe te laten? Zelfs al zijn er oud-handelsscholieren aan te wijzen, die beter zijndanbepaalde oud-gymnasiasten, zelfs al zijn er handelsscholen aan te wijzen, waar op betere wijze onderwijs gegeven en gewerkt wordt dan op bepaalde gymnasia of hoogere burgerscholen *B*, zie ik daarin nog geen reden tot het verleenen van studierechten aan het einddiploma der handelsschool. Want met die goede leerlingen, met die uitstekende scholen laat men ook de zwakke derzelfde categorie binnen, zoodat men producten moet aanvaarden, waarvan alle factoren, dus ook het karakter der school, ten aanzien der academische studie onvoldoende zijn. Men late zich niet door enkele uitblinkende voorbeelden ertoe verleiden, vele minderen aan die enkelingen omhoog te halen, want het gewicht van dezen last zal spoedig zoodanig toenemen, dat het geheel omlaaggetrokken wordt. De nivelleeringsrups heeft al genoeg schade aan ons onderwijs aangericht!

Over schade gesproken, het meergenoemde rapport meent, dat de litterair-economische H.B.S. zonder rechten voor academische studie die school ‘tot schade van land en volk’ in een vicieusen cirkel zal brengen. Ik geloof, dat school, land en volk er meer mede gebaat zijn, als de eerste haar eigen richting, voorbereiding voor het maatschappelij kleven, consequent blijft volgen, dan wanneer zij als mindere harer zusters gaat trachten, óók voor te bereiden voor hooger onderwijs. In het eerste geval trekt zij de bekwame, stoere jongelui, die directe voorbereiding voor het maatschappelijk leven zoeken, in het tweede geval de zwakkere toekomstige studenten. In dat laatste geval wijkt zij ook af van haar tegenwoordig pad, gaat zij meer den kant van het voorbereidend hooger onderwijs op, daardoor aanleiding gevend tot oprichting van nieuwe handelsscholen om haar plaats in te nemen. Zóó trekt zij den vicieusen cirkel, die gesloten wordt als die nieuwe scholen dan weer studierechten weten te verkrijgen....

Juli/Augustus 1926.

N.J. POLAK.

Bijlage 1.

STAAT van lesuren der litterair-economische afdeelingen (4e en 5e klasse) van eenige Rijks Hoogere Burgerscholen, die alle denzelfden urentabel voor den ongesplitsten onderbouw van drie jaar volgen.

LEERVAKKEN	**Ter vergelijking Afdeeling B (wis- en natuurkundig):**	**Vooral op het bedrijfsleven georiënteerde programma's**		**Gedeeltelijk op het bedrijfsl. georiënteerde programma's**		**Weinig of niet op het bedrijfsleven georiënteerde programma's**	
		Harlingen	**Vlissingen**	**Velzen**	**Goes**	**Middelburg**	**Alkmaar**
Talen:							
Nederlandsch	4	6[1)]	6[2)]	6[3)]	6[3)]	6[4)]	6[4)]
Fransch	4	8[2)]	8[2)]	8[3)]	8[3)]	8[3)]	7[3)]
Engelsch	4	8[2)]	8[2)]	8[3)]	8[3)]	8[3)]	7[3)]
Duitsch	4	8[2)]	8[2)]	8[3)]	8[3)]	8[3)]	7[3)]
Wis- en natuurkunde:							
Wiskunde	8	5[5)]	2[5)]	2[6)]	2[5)]	2[5)]	3[7)]
Mechanica	4 of 2	-	-	-	-	-	-
Natuurkunde	6	4[8)]	4[8)]	4[9)]	4[9)]	4[9)]	4[9)]
Scheikunde	8	4[8)]	3[8)]	4[8)]	4[8)]	4[8)]	4[8)]
Practische scheikunde	2	-	1[8)]	-	-	-	-
Plant- en dierkunde	3	-	-	-	-	2[10)]	2[10)]
Cosmographie	1	1	1	1	1	1	1
Geschiedenis, aardrijkskunde, staatswetenschappen:							
Geschiedenis	4	2[12)]	3[11)]	5[12)]	4[12)]	5[12)]	5[12)]
Aardrijkskunde	2	2[11)]	4[11)]	4[11)]	3[11)]	3[11)]	4[13)]
Staatsinrichting	1	2	2	2	2	2	3
Staathuishoudkunde	2	4	3	4	4	3	3

Handelswetenschappen (excl. handelscorrespondentie en warenkennis, incl. boekhouden, handelsrekenen, bedrijfshuishoudkunde, handelskennis, handelsrecht)	1 of 3	10	11	7	10	6	6
Diversen:							
Handtekenen	3	-	-	1	-	2	2
Rechtlijnig teekenen	3 of 2	-	-	-	-	-	-
Lichamelijke oefening	4	4	4	4	4	4	4
Kunstgeschiedenis	-	-	-	1	2	-	-

Bijlage 2.

STAAT van lesuren van eenige litterair-economische hoogere burgerscholen, toonend de grootste verschillen tusschen de typen.

LEERVAKKEN	Chr. Lyceum Zeist.	Gemeente Lyceum Zaandam.	Baarnsch Lyceum Baarn.	Gem. H.B.S. A Den Haag	Gem. H.B.S. A Rotterdam.
Nederlandsch	12	17	15	16	14
Ned. handelscorrespondentie en handelsterminologie[3]	-	1	1	-	2
Fransch	20	19	15	20	18
Fransche handelscorresp. enz.[1]	-	1	2	1	2
Engelsch	15	15	12	15	14
Engelsche handelscorresp. enz.[1]	-	1	2	1	2
Duitsch	17	17	15	18	18
Duitsche handelscorresp. enz.[1]	-	1	2	1	2
Wiskunde (excl. handelsrekenen)	15	15	16	20	21[4]
Natuurkunde	8	5	6	7	5
Scheikunde	3	4	3	6	5
Plant- en dierkunde	6[2]	4	5	6[3]	4
Warenkennis[1]	3	2	6	-	4
Cosmografie	1	1	1	1	1
Geschiedenis en econ. geschiedenis	13	11	15	11	10
Cultuurgeschiedenis[3]	1	4	-	-	-
Kunstgeschiedenis	-	-	2	1	-

Aardrijkskunde en econ. aardrijksk.	11	12	11	12	10
Volkenkunde[1)]	-	3	-	-	-
Staathuishoudkunde	3	4	3	3	3
Staatsinrichting	3	2	3	2	2
Wijsgeerige propaedeuse	-	-	1	-	-
Handelswetenschappen (excl. handelscorresp. en warenkennis)	10	7	13	7	17
Stenografie, machineschrijven, schoonschrijven	-	-	-	6	1[5)]
Handenarbeid	-	-	4	-	-
Lichamelijke oefening	13	13	13	13	13
Handteekenen	7	5	6	6	6
Rechtlijnig teekenen	-	1	-	-	-
Godsdienst, Bijbelsche en Kerkgeschiedenis	5	-	-	-	-
	166	165	172	173	174

Eindnoten:

1) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is voornamelijk handelsterminologie en handelscorrespondentie.
2) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is grootendeels handelsterminologie en handelscorrespondentie.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
4) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is voornamelijk letterkunde.
4) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is voornamelijk letterkunde.
2) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is grootendeels handelsterminologie en handelscorrespondentie.
2) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is grootendeels handelsterminologie en handelscorrespondentie.

3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
2) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is grootendeels handelsterminologie en handelscorrespondentie.
2) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is grootendeels handelsterminologie en handelscorrespondentie.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
2) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is grootendeels handelsterminologie en handelscorrespondentie.
2) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is grootendeels handelsterminologie en handelscorrespondentie.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
3) Wat boven de H.B.S. *B* uitgaat is deels oefening in het praktisch gebruik der taal, deels geschiedenis der letterkunde.
5) Reeksen, logarithmen, samengestelde interest, grafische voorstellingen, dus leerstof ten gebruike in het bedrijfsleven.
5) Reeksen, logarithmen, samengestelde interest, grafische voorstellingen, dus leerstof ten gebruike in het bedrijfsleven.
6) Goniometrie, stereometrie, trigonometrie, de voornaamste hoofdstukken der algebra, dus zéér gecomprimeerd een groot deel der leerstof van de H.B.S. *B*.
5) Reeksen, logarithmen, samengestelde interest, grafische voorstellingen, dus leerstof ten gebruike in het bedrijfsleven.
5) Reeksen, logarithmen, samengestelde interest, grafische voorstellingen, dus leerstof ten gebruike in het bedrijfsleven.
7) Als onder [5)], bovendien beginselen der stereometrie.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
9) Het programma is te algemeen gesteld om een indruk van de leerstof te geven.
9) Het programma is te algemeen gesteld om een indruk van de leerstof te geven.
9) Het programma is te algemeen gesteld om een indruk van de leerstof te geven.
9) Het programma is te algemeen gesteld om een indruk van de leerstof te geven.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.

8) Voornamelijk praktische toepassingen, die met de woorden technologie en warenkennis worden of moesten worden aangeduid.
10) Onderwerpen overeenkomend met die, welke in de afdeeling *B* worden behandeld, maar ietwat meer georiënteerd op praktische toepassingen.
10) Onderwerpen overeenkomend met die, welke in de afdeeling *B* worden behandeld, maar ietwat meer georiënteerd op praktische toepassingen.
12) Algemeene geschiedenis, aangevuld met eenige handelsgeschiedenis (wellicht eenige economische geschiedenis).
11) Grootendeels handelsgeschiedenis of handelsaardrijkskunde.
12) Algemeene geschiedenis, aangevuld met eenige handelsgeschiedenis (wellicht eenige economische geschiedenis).
12) Algemeene geschiedenis, aangevuld met eenige handelsgeschiedenis (wellicht eenige economische geschiedenis).
12) Algemeene geschiedenis, aangevuld met eenige handelsgeschiedenis (wellicht eenige economische geschiedenis).
12) Algemeene geschiedenis, aangevuld met eenige handelsgeschiedenis (wellicht eenige economische geschiedenis).
11) Grootendeels handelsgeschiedenis of handelsaardrijkskunde.
11) Grootendeels handelsgeschiedenis of handelsaardrijkskunde.
11) Grootendeels handelsgeschiedenis of handelsaardrijkskunde.
11) Grootendeels handelsgeschiedenis of handelsaardrijkskunde.
11) Grootendeels handelsgeschiedenis of handelsaardrijkskunde.
13) Deels natuurkundige, deels economische aardrijkskunde.
1) Waar de urentabel deze vakken niet afzonderlijk vermeldt zijn ze op grond van de omschrijving in programma en boekenlijst naar schatting van andere leervakken afgescheiden.
1) Waar de urentabel deze vakken niet afzonderlijk vermeldt zijn ze op grond van de omschrijving in programma en boekenlijst naar schatting van andere leervakken afgescheiden.
1) Waar de urentabel deze vakken niet afzonderlijk vermeldt zijn ze op grond van de omschrijving in programma en boekenlijst naar schatting van andere leervakken afgescheiden.
1) Waar de urentabel deze vakken niet afzonderlijk vermeldt zijn ze op grond van de omschrijving in programma en boekenlijst naar schatting van andere leervakken afgescheiden.
4) Hiervan zouden 2 of 3 uur beter tot de handelswetenschappen kunnen worden gerekend.
2) Nadat het onderwijs in plant- en dierkunde in de 4e klasse A heeft stilgestaan worden in 5A ‘eenige belangrijke algemeene biologische onderwerpen’ behandeld.
3) Nadat het onderwijs in plant- en dierkunde in de 3e klasse A heeft stilgestaan wordt in 4 en 5 A algemeene biologie onderwezen, omvattend cellenleer, afstammings- en erfelijkheidsleer, behandeling van schimmels en bacteriën, inleiding tot de hygiëne, dierenpsychologie enz.
1) Waar de urentabel deze vakken niet afzonderlijk vermeldt zijn ze op grond van de omschrijving in programma en boekenlijst naar schatting van andere leervakken afgescheiden.
1) Waar de urentabel deze vakken niet afzonderlijk vermeldt zijn ze op grond van de omschrijving in programma en boekenlijst naar schatting van andere leervakken afgescheiden.
1) Waar de urentabel deze vakken niet afzonderlijk vermeldt zijn ze op grond van de omschrijving in programma en boekenlijst naar schatting van andere leervakken afgescheiden.
5) Bovendien nog 3 uur facultatief.

H.G. Wells

III. De persoonlijkheid.

Als wij nu van zijn afzonderlijke werken op het geheel van zijn persoonlijkheid en scheppingsvermogen overgaan, wat schijnt ons dan het meest karakteristieke daarvan?

Het meest oorspronkelijk, het meest zich onderscheidend van anderen vertoont Wells zich in zijn *scientific romances*. Dat zoo sterk bizondere, dat *unieke* vindt men niet in dezelfde mate in de beide andere, meest belangrijke categorieën van zijn literair werk, de humoristische en de sociale romans. Er zijn zeer mooie onder in hun soort, maar de soort is niet zoo speciaal van aard. Toch zou ik niet gaarne beweren, dat zij in gehalte en beteekenis minderwaardig zijn aan die fantastische, uit nieuwste wetenschap en stoutste verbeelding saamgeweven verhalen.

De mensch treedt ons nader, krijgt meer innerlijkheid en een dieper geestesleven in dat later werk.

Het is waar, de sterkste zijde van Wells' talent ligt niet in de uitbeelding van de menschfiguur. De eigenschap die hem zoo voortreffelijk te stade komt voor zijn imaginatieve verhalen, het op een afstand, in de breedte, waarnemen en beschouwen van menschen en dingen, leidt tot minder gunstige resultaten waar het de schepping van levende persoonlijkheden in hun gecompliceerd en grillig innerlijk, hun rusteloos en mateloos zieleleven geldt. Niet altijd hebben zijn menschen het aan een moeilijke situatie beantwoordend ontroerend vermogen dat wij in den werkelijken mensch, potentiëel, aanwezig weten. Te zeer doen zij ons dikwijls

aan als geconcipiëerd van buitenaf, zonder dat de schrijver waarlijk, van nabij en in zichzelven, deelgenomen heeft aan hun zielebewegen, en het gevolg is dat zij geen bloed van ons bloed worden, dat zij niet meer dan een vluchtigen indruk bij ons achterlaten. Wells heeft, in het algemeen genomen, een buitengewoon menschkundig, een voortreffelijk typeerend inzicht, en in de beschrijving van zijn figuren, van hun daden en stemmingen, is hij meestal wel zoo levendig en natuurlijk, dat wij, al lezende, geneigd zijn over het hoofd te zien, dat hij zich te uit-de-hoogte, te superieur tegenover hen plaatst en hun innerlijk in onvoldoende mate tot uitdrukking brengt. Maar al is hij hierin niet de gelijke van Galsworthy of van Conrad, in die lange rij romans, die in den loop der laatste twintig en meer jaren van zijn hand het licht zagen, heeft hij toch ook menige opmerkelijke, den Engelschen aard en het Engelsche leven karakterizeerende persoonlijkheid geteekend. Kipps, George en Suzan Ponderovo, Ann Veronica, Remington, Britling, Huss, om er eenige van te noemen.

Er zijn critici, die *The Wheels of Chance* of *The History of Mr. Polly* het beste vinden dat Wells geschreven heeft. En misschien zijn deze jeugdwerken in hun soort het meest volkomen, misschien beantwoorden zij het zuiverst aan het dieper wezen van Wells. In de teekening van een Kipps en een Polly, deze ongeschoolde en weinig vergeestelijkte, meer op hun impulsen en zonder vergezicht levende menschen is Wells geslaagd op eene wijze, waarvoor in de ernstiger romans zijn krachten niet altijd toegereikt hebben. De lichte, komische, natuurlijke, van jeugd en levenslust overborrelende, toets is hierin met groote bekwaamheid en intuitief vermogen tot het einde volgehouden.

Maar de ernstiger Wells van de groote latere romans, van een *Tono Bungay*, van *The New Machiavelli*, van *Mr Britling*, van *The Undying Fire*, staat mijns inziens hooger. Hij staat hooger ondanks het in zijn geheel dikwijls minder geslaagde van zoo'n werk, het overwegend beschrijvende en essayistische, ondanks het te sterk accent dat vele dezer boeken dragen van het willend intellekt, den hervormingszin, den kritizeerenden en ordenenden geest van hun schrijver. Mij zijn deze boeken liever dan die geestige *Spielereien* van Wells

jonger jaren. Er spreekt een grooter *mensch* uit, een mensch die tot een meer verdiepte bewustheid gekomen is van de kwalen en het lijden, van het bederf en de verspilling in menschelijke waarden, waardoor zijn samenleving zich kenmerkt. Van een mensch, dit vooral, die tot een meer verdiepte bewustheid gekomen is van zijn samenhang met, van zijn verantwoordelijkheid ten opzichte van die anderen, mensch als hij. Er spreekt een mensch uit die het leven meer in heel zijn hoogte en breedte, in den vollen rijkdom zijner maatschappelijke en geestelijke bestanddeelen en verhoudingen, de veelheid, die hij tevens een éénheid weet, tracht te doorzien, die zich onderscheidt van den vroegeren door een sterker ethisch levensgevoel en een meer actief humanen zin. Deze boeken van lateren datum wijzen op een grooter doel, zij bestrijken een veel wijder gebied, zij zijn meer modern van inhoud en stijl, zij staan tot die oudere novellistische produkten zooals een twintigste-eeuwsch emporium zich verhoudt tot een negentiende-eeuwschen winkel. De latere roman van Wells heeft twee kanten. Hij is psychologisch en geeft ons een stuk menschelijk leven in zijn verwikkeld verloop; hij is maatschappelijk en wil een der groote problemen van het leven tot in zijn vezelen ontleden en belichten. In dezen laatsten zin is hij voor een groot deel van beschrijvenden en beschouwenden aard, niet zoozeer roman als essay. Dit geeft twee stroomingen in zoo'n boek en men vraagt zich dikwijls af of het verband tusschen het *meer* onbewust en het *meer* bewust gedeelte nauw genoeg gelegd is, zoodat zij niet storend en vertroebelend op elkander inwerken, maar zich harmonisch samenvoegen tot een groot en machtig geheel.

Zeker is Wells buitengewoon knap in het leggen van den band, die het bizonder-menschelijke, het leven van den enkeling, telkens weer verbindt met het leven van het geheel, het algemeen-menschelijke, het leven in maatschappij-vorm. Zeldzaam knap is hij in dat samenweven van de algemeene geestesstroomingen, die door en over alle individuën zich een weg banen, met de eigenaardigheden, hartstochten, verlangens en droomen van den afzonderlijken mensch. Maar men kan niet zeggen dat de afzonderlijke voorstellingen en figuren in zoo'n literair-maatschappelijk tapijt, steeds op welgeslaagde

wijze zich aansluiten en mengen met het algemeen motief. In eenige dezer boeken treedt het sociaal en historisch leven op zoodanige wijze naar voren dat het tot centrum van onze aandacht wordt en de roman-figuren een secondaire beteekenis krijgen. Men komt deze dan te veel bij stukjes en beetjes, te verbrokkeld te zien, niet in het doorloopend verband van hun levenswissel en zieleleven.

Zoo'n boek wordt dan meer een roman van een *tijd* dan van een *mensch* en als zoodanig kan het zijn bizondere waarde hebben. Wat diepe dingen kan Wells dikwijls zeggen, terwijl hij de beide kanten van eenig maatschappelijk-menschelijk vraagstuk helder en scherp voor ons opstelt. En ook in zijn meest bewuste beschouwingen dringt soms het besef van het onbewuste door de realistische argumentatie. Zoo bijv. in *The New Machiavelli*, waar hij spreekt van een *hinterland* van den geest en op dat dieper wezen, die grooter persoonlijkheid wijst, die achter ons dagelijksch doen en denken een eigen leven schijnt te voeren. 'Its increasing independence of the ostensible career makes it the organ of corrective criticism; it accumulates disturbing energy. Then it breaks our overt promises and repudiates our pledges, coming down at last like an overbearing mentor upon the small engagements of the pupil.'

Hoe dit alles zij, zooal niet het bereiken, reeds het *streven* op zichzelf plaatst deze boeken op een hooger niveau dan *The Wheels of Chance* en zijn soortgenooten.

Er is eene niet superieure, maar doorloopende, aangehouden, matig-sterke emotioneele kwaliteit in het werk van Wells, die het verband legt tusschen zin en zin, woord en woord, die er het vloeiende en afgeronde, het aangenaam leesbare en aantrekkelijk bindende aan geeft. Het is een zeer levende, maar wat sterk aan den buitenkant levende emotioneele kwaliteit, die steeds onder contrôle staat en ondergeschikt en beheerscht blijft door den rustigen, zelfbewusten, willenden, planmatigen geest. Deze soort emotionaliteit waaruit slechts zelden en gedempt een tragische of extatische noot ontstellend of verheerlijkend, verscheurend of verzoenend opklinkt, is niet in de eerste plaats te zoeken in den inhoud maar in de uitdrukkingswijze, de bezieling, de inspiratie, die door den schrijver toegevoegd wordt aan

den inhoud en dezen doet leven, in één woord in den *eigenaard*, de persoonlijkheid van den schrijver. De inhoud wordt bepaald door het domineerend intellekt, maar hij ligt als 't ware in een bedding, wordt voortgedreven en krijgt zijn kleur van de gevoelskwaliteiten, de toonschaal van des schrijvers aard. Die toch ook voor een boek van Wells als voor elk ander kunstwerk het meest essentiëele zijn.

De dikwijls zeer gewichtige en belangrijke inhoud en de ongemeene gevoels- en verbeeldings-kwaliteiten vormen samen het gecompliceerd en veelzijdig geestelijk produkt, het *oeuvre* van Wells, waarin zich een deel van onzen tijd in zijn motieven en bewegingen weerspiegelt.

Shaw is veel scherper en kantiger, minder beweeglijk en vloeiend in zijn meeningen en verband, vaster en strenger in zijn opzet en overtuigingen. Onder zijn spot gloeit een verdelgende minachting, maar ook een fanatieke rechtvaardigheidszin. Zijn proza heeft een meer didaktischen, gebiedenden, profetischen toon, het heeft het abrupte, beslissende, geen tegenspraak duldende, van den moralist, den ziener. Wells heeft niet dat bijtende, scherpe, afwijzende van Shaw - er schuilt altijd een zekere artisticiteit, een Hamletachtig geven en nemen in zijn zedelijke oordeelvellingen en fulminaties: men denkt, hij meent het zoo erg niet, het komt wel terecht. In Wells ligt meer dat de gedachte van alle kanten omspelende, het naar een aesthetischen bouw strevende, het bespiegelende van den kunstenaar. *Shaw* dient ons zijn wijsheid toe als een soort Liebig's extract; Wells werpt ze om zich, in overdaad en eenigszins in het wilde, als een landbouwer zijn korrels. Veel gaat verloren maar er is altijd genoeg onder dat tot rijpheid zal komen. Er is iets bitters en gewelddadigs in Shaw, dat Wells niet heeft. Naast het puriteinsche het onverbiddelijke, het ascetische van Shaw's socialisme, lijkt ons dat van Wells, zooal niet van den salon, dan toch zeer weinig hartstochtelijk. Het socialisme van Shaw is meer communistisch, nadert dat van een Lenin, dat van Wells is sterk liberaal getint, graduëel en reformistisch. Wells is wereldsch en verdraagzaam vergeleken met den ongenaakbaren, zelfverzekerenden Shaw.

De sfeer, waarin het verbeeldend leven van Wells zijn

eminente bouwwerken schept, en in zooverre is er weer veel overeenstemming met Shaw, blijft die van den *geest* meer dan die van het *hart*, van den zienden geest meer dan van het voelende hart. En het is redelijkheid en orde, waarop die geest zich richt meer dan liefde en schoonheid. Het is altijd buitengewoon van kennis en doorzicht, maar men mist er het ongeordend, hartstochtelijk, spontaan geluid in, het die algemeene sfeer van redelijkheid en beheerschtheid nu en dan op plotselinge en schrikwekkende wijze vaneenrijtend geluid, het onze redelijkheid en menschelijkheid overstijgend geluid, van toeval en crisis en katastrofe, men voelt er niet zoozeer de wilde werking onder der nog bijna geheel aan den bewusten invloed ontsnappende machten van het onbewuste, die aan het leven zijn meest verblindende, meest verscheurende, meest onverklaarbare bestanddeelen toevoegen. Deze verbeeldingswereld van Wells - het is een gelijkmatig hoogland, een hooggelegen hoogland met vergezichten op weer andere hooglanden en hooglanden, maar dat niet de sneeuwbedekte spitsen heeft, waarvan de adelaar zijn vlucht neemt tegen den gloed der ondergaande zon en dat niet de huiveringwekkende afgronden heeft, waarin alle menschelijke trots en grootheid verloren gaat, ja, waarin ook het stoutmoedigst menschelijk denken zinneloos en dwaas wordt. Er is veel te bewonderen, maar wie er wat lang vertoeft zal naar die woester en meedoogenloozer hoogten of laagten gaan verlangen.

Want het is nu eenmaal zoo - of het goed is of niet - wij menschen zijn in den grond nog zoo erg onredelijk. Op den bodem der menschelijke ziel ligt de onbevredigbare onvoldaanheid en ontevredenheid. En of wij ooit anders zullen worden?

Er ligt altijd een zekere aanmatiging, en dikwijls een grenzelooze aanmatiging, in het vergelijken en catalogizeeren van groote schrijvers. En als ik hier zeg dat ik Wells in schoonheid niet naast Shelley, in psychologische diepte niet naast Dostojevski, in intellectueele penetratie niet naast Bernard Shaw zou willen stellen en dat ik Shakespeare als groot-menschelijke figuur boven deze allen zie, dan is dit een algemeene indruk,

diep geworteld maar van zeer persoonlijken aard, waarvan ieder ander verschillen mag en zal.

Aan het soort aanmatiging, in een dergelijk schematisme gelegen, kunnen wij echter niet ontkomen als wij van een dichter of een prozaschrijver de betrekkelijke waarde en rang trachten vasttestellen, die wij hem in de hierarchie van ons geestesleven willen toekennen. Die wij hem ten opzichte van anderen en van het groot geheel, in zijn steunende of schitterende eigenschappen, willen toekennen.

Steunend bovenal zijn wij geneigd hen te noemen, die van dat leven ons de juiste proporties, het noodwendig verband, den geestelijken samenhang leeren kennen; schitterend zullen zij zijn die met het vlammend schijnsel en stralend koloriet van hun woord ons leiden en lokken naar sferen boven de aardsche beslommeringen uitgaand: het onsterfelijk gebied der schoonheid. De in de Rede en de in het Wonder levenden. En op den bodem van beider geestelijk wezen, van intellektueel en dichter beide, zien wij de groote liefde, die ook menschelijkheid heet, als het al-bezielend beginsel, de god-geboren drijfkracht, het bindend en vereenigend element. Deze rangschikking en waardebepaling, hoe noodig schijnt zij ons in dagen, waarin het leven in al zijn vormen en niet het minst in boekvorm steeds voller en verwikkelder wordt en ons dwingt tot een immer spaarzamer gebruikmaken en ernstiger omgaan met onzen tijd en onze krachten, hoe noodig als wij ons eenigszins wegwijs willen voelen in deze zeer gecompliceerde wereld, het steeds drukker, in talloozer draden zich leggend, verder en fijner zich vertakkend verband van geest en materie.

Moeilijk is de keuze en het oordeel, en zeker is dat wij dikwijls falen zullen. O, wij zouden ons vertienvoudigen willen om helder te leeren zien in die benauwende, overstelpende veelheid der verschijnselen, in het gewirwar en gezigzag van elkander bekampende of elkander versterkende krachten en meeningen. Men zegge niet dat kunst en schoonheid daarbuiten staan, buiten die werkingen van materiëelen of lager-geestelijken aard - zij gaan er bovenuit, o ja, maar zij zijn er op 't nauwst mee verbonden, zij zijn er in alle vezelen afhankelijk van.

Tezeer zijn wij geneigd uit die veelheid enkele menschen, enkele dingen scherp naar voren te brengen en ze als onze leiders en modellen te verheerlijken; tezeer zijn wij geneigd in ons streven naar vastheid en helderheid, maar al te dikwijls ook uit gemakzucht - tot eene vereenvoudiging die niet de waarheid zijn kan, die ons afscheidt van de waarheid.

Wie de twaalfdeelige bloemlezing, uitgegeven door Routledge & Co., *The poets and the poetry of the Nineteenth Century* met de aandacht der genegenheid doorloopt, o wondere bloemen van 's menschen onsterfelijk wezen, hoeveel verzen van zoogenaamde *Minor Poets* zal hij daarin aantreffen, die in hun hoogste momenten werk geleverd hebben, dat veel van het beste uit die eeuw van grootheid der Engelsche poezie, de eeuw van Shelley en Keats, van Tennyson en Emily Bronte, van de Brownings, van Rosetti, nabijkomt of zelfs overtreft. En is het dan niet onbillijk tegenover hen, die dan toch ook blijk gegeven hebben op zulk een levende wijze de macht der poëzie in zich te herbergen, in scheppenden vorm deel te hebben aan dat door menschelijk begrip niet te kennen of te omschrijven goddelijk vermogen, *de hooger openbaringswijze* waarvan ook de poëzie slechts een deel is, die deez Aarde in een kleed van luister, een wolk van schoonheid hult; is het dan niet onbillijk dat wij, van de Engelsche poëzie sprekend, steeds weer die enkele grooten noemen als haar dragers en vertegenwoordigers.

Het is onbillijk, maar wij moeten in dit leven dikwijls onbillijk zijn. Er is altijd een hooger en lager, een meer en minder; en de verheerlijking van het eerste brengt een verwerping van het laatste met zich. Het kan niet anders; wij moeten *kiezen*. De menschheid bestaat zeer zeker niet uit eenige grooten en vele minderwaardigen - de graden en schakeeringen van onze menschenwaarde zijn oneindig en in dat veelvormige en veelkleurige van de menschelijke verschijningen en haar uitingswijzen liggen onze grootste vreugden. Maar, al is de maat daarvoor in hooger opzicht door den mensch niet vasttestellen, om niet radeloos en redeloos rond te loopen in deze wereld is het noodig dat wij vasthouden aan het allervoortreffelijkste, dat wij den stroom van menschelijk geestesleven die uit het Verleden op ons aandruischt

en over dit kortstondig Heden voortsnelt naar de Toekomst, zien bij het licht der allergrootsten. Zien bij het Blijvende in het Vergankelijke. Slechts door het opstellen van dergelijke bakens, hun schijnsel werpend op dien grooten, rusteloozen, onweerstaanbaren levensstroom, kan de ontwikkeling der Menschheid ons eenigszins helder worden. Maar meer dan individuen worden die allergrootsten ons dan symbolen.

Die keuze, ziftend en verheffend en afwijzend, is dus noodig. Zij is des te meer noodig als men het leven niet al te specialistisch wil aanschouwen. De wereld is meer dan de Engelsche literatuur en meer ook dan de literatuur in het algemeen; en wij willen geen vreemdeling in die wereld zijn Want wie zijn wereld niet begrijpt zal ook de literatuur niet begrijpen. Ook hier, als overal, ontmoeten wij het verband dat een groot voorganger aanduidde met de woorden: ‘Alles is in alles.’

De rangschikking en waardeschatting, waarvan wij spreken, is dus een onontkoombare, onverbiddelijke eisch, maar als wij er gehoor aan geven, het zal steeds zijn met de wetenschap, dat ons persoonlijk pogen slechts een onbeduidende faktor vormen kan van het algemeen pogen der menschheid.

Het moge ons niet afschrikken, want zoo het falen menschelijk is, zoo het falen onzer beperkte en eindige menschelijkheid onvermijdelijk en zelfs noodzakelijk is, het streven is goddelijk, het streven dat oneindig is en van eeuwigen duur.

Bij het licht van deze overwegingen zijn wij hier bezig ook voor Wells een plaats te zoeken in de hierachie van letteren en leven. Van leven zeggen wij met opzet want zoomin als voor een Dostojevski ligt zijn grootheid in die schoonheid van meer aesthetischen aard, die kristallijne schittering van woord en beeld in opperste harmonie, waardoor dat deel der letteren, waarop wij in het onmiddellijk voorafgaande doelden: de poëzie, zich kenmerkt.

De hoogste kunst heeft een concentratie, eene als in een hoogoven verhitte en saamgetrokken vorm, een doorgloeide éénheid, die wij in het werk van Wells niet aantreffen. Voor den minnaar van het schoone is er werk van een dieper verzadiging en grooter intensiteit.

Maar zoo hij niet getracht heeft naar wat in meer gebruikelijken en meer eigenlijken zin poëzie heet, de poëzie van den versvorm, er is ook een poëzie van het proza en dat wij die nu en dan bij hem aantreffen, wij erkennen en vermelden het gaarne. Nu en dan, lang niet doorloopend en zelden in hoogste stijging. Niet kenmerkend. Want zelfs als wij hem vergelijken met de voortreffelijkste zijner tijgdenooten op het gebied dat hij meer speciaal tot het zijne gemaakt heeft, dat van den roman, reeds wees ik op een Conrad en een Galsworthy, dan zal hij ons niet die warmer en blijvender bevrediging schenken, zal hij niet dien drang tot herlezen in ons wekken als waarmee de beste van hun geestesscheppingen ons aandoen.

Van geen zijner boeken gaat voor mij die bekoring van meer intiemen aard, die teerheid, dat gedistingeerde, dat onzeggelijke, die schoonheid uit, als Galsworthy bereikt in zijn hoogste momenten, *niet* het aangrijpend pathos, recht tot het hart gaande, van *The First and the Last*, niet de zomersche weelde, zoo onvergelijkelijk rijk, de voornaamheid van voelen en waardeeren van een *Indian Summer*, niet het met zoo ongemeen fijne toetsen en gradeeringen, het met zoo gevoelige en toch vaste hand geboetseerde van vele figuren uit zijn voornaamsten romancyclus *The Forsytes*. Zulk een uitbeelder van levende gestalten, ons zoo vertrouwd wordend en ons zoo nabij blijvend als deze familie uit de Engelsche middelklasse, is Wells niet.

En ook die diepe, uit meer verborgen gevoelslagen opstijgende, broeiende, bloedende, zwaar-romantische noot, die aan Conrad's beste en jeugd-krachtigst werk: *Almayer's Folly*, *Heart of Darkness*, *Tales of Unrest*, *Lord Jim*, *Through Western Eyes* hun bizonder, sterk emotioneel en overmeesterend karakter geeft, vinden wij niet in den zooveel helderder en zonniger Wells. Hoe koel-verstandelijk, hoe Westersch lijkt zijn werk tegenover die door een oosterschen gloed uit diepten van lijden en mysterie tot schoonheid omgetooverde fatalistische vizioenen van een Conrad - o vreemde, donkere gewassen, somber en vol van kleurenpracht en menschelijkheid, ontspruitend aan 's Levens meest raadselige gronden!

Dat Wells in zijn eigen literair werk zich minder onder-

scheidt door poëtisch gehalte en poëtischen zin verwondert ons niet in een schrijver die van Shakespeare gezegd heeft:

> 'What did Shakespeare add to the world's totality? Some delightful plays, some exquisite passages, some deliciously observed characters. He was a great playwright, a great humorist, the sweetest laughter in the world.... But if he had never lived, things would be very much as they are.... Shakespeare's thought amounted to very little. He added no idea, he altered no idea, in the growing understanding of mankind.'

Welk een overdreven nadruk legt Wells hier op - *de gedachte*! En welk een zonderlinge opvatting is dit van - de gedachte! Welk een gebrekkig inzicht blijkt uit zoo'n uiting van het ontstaan, van de *vorming* der gedachte, van haar samenhang met het gevoel. Welk een onderschatting, welk een miskenning spreekt er uit van de Schoonheid en haar waarde voor het Leven.

Wij kunnen andere uitingen in zijn werken vinden waarin hij zich over kunst in het algemeen op een dergelijke onbegrijpende, ons met wrevel vervullende, wijze uitlaat.

Hij spreekt er van de schoonheid alsof de schoonheid niet iets zeer eigens, zeer bizonders zou zijn. Hij gebruikt het woord schoonheid in zoo ruimen zin dat het alle beteekenis verliest. Maar hij is niet de eenige. Hij spreekt van de schoonheid zooals Herman Robbers het doet in zijn boekje *De Nederlandsche Literatuur na* 1880, waar hij in den loop zijner beschouwingen, na een opsomming van de meest heterogene soorten schoonheid, zoo van aesthetischen als van ethischen aard - een schilderij of een beeld, een vrouw of een bloem, zelfverloochening of heldenmoed - o.a. deze opmerking maakt: 'al deze schoonheid is dezelfde, er is maar één *mooi*.' Een dergelijke vereenvoudiging, meen ik, kan slechts leiden tot vertroebeling van ons inzicht. Voor de kritische waardebepaling van een kunstwerk - en niet alleen van een kunstwerk - is het zeer noodig, dat wij onderscheid blijven maken tusschen de schoonheid in al haar vormen en in de eerste plaats tusschen de *aesthetische* schoonheid, de schoonheid van meer zinnelijken aard: van kleur en lijn en charme, van vorm en beeld en rythme, en de *ethische* schoonheid, de schoonheid waarin het zedelijk gehalte en de zedelijke doeleinden van een kunstwerk besloten liggen. Een goed

onderlegd aestheticus kan in ethisch opzicht dikwijls op noodlottige wijze tekortschieten; een zeer-ontwikkeld ethisch mensch kan op aesthetisch gebied dikwijls van een ongelooflijke onkunde of beperktheid blijk geven. Ik weet wel dat deze twee gemeenlijk samengaan en zelfs zoo sterk en zoo innig saamgeweven zijn, dat wij hen niet *scheiden* kunnen, ik weet ook dat zij *in hoogste instantie onafscheidelijk* samengaan, dat de hoogste kunst in schoonheid *en* in zedelijkheid haar dieper wortels heeft, maar ter verheldering van ons inzicht en ter vaststelling van de betrekkelijke waarde en het betrekkelijk gehalte van een letterkundig produkt, zullen wij toch altijd weer trachten ze te *onderscheiden*. Ze te onderscheiden tot in hun fijnste nuances en richtingen.

Het Leven is een éénheid, maar het is tevens, in het algemeen, en ook hierin, *een hierarchie van waarden*, een naar steeds grooter volkomenheid strevende hierarchie van waarden, waarin de mensch door intuitie en bezinning het betere moet *onderscheiden* leeren. Zonder de analyse zal hij ook in de synthese tekortschieten.

Inderdaad, hier ontmoeten wij die zoo onoplosbare kwestie van het verband tusschen Zedelijkheid en Schoonheid, waaraan ik in de inleiding van '*Uren met Ruskin*' eenige bladzijden wijdde. En men vergeve mij een enkele aanhaling daaruit, omdat zij de kern van dat *onderscheid* althans eenigermate belicht en ik het hier, zonder dieper op het onderwerp integaan, in weinige woorden niet beter zeggen kan:

> 'Zedelijkheid en Schoonheid. Het verband moge door Ruskin niet altijd op de juiste wijze gelegd zijn; het kon door hem niet altijd op de juiste wijze gelegd worden, omdat hij de maatschappij niet in evolutie en de begrippen zedelijkheid en schoonheid niet in hun betrekkelijke en wisselende waarde zag, maar het verband is er.
> In zijn gedachtenrijk werk: "*De Symboliek der Kunst*" heeft ook Just Havelaar en meer naar moderne inzichten, dat verband trachten te leggen en het is opmerkelijk dat hij, hoezeer verschillend van Ruskin in zijn opvattingen van schoonheid en van zedelijkheid, toch het verband tusschen beide even nauw en sterk ziet als deze. In dat boek zegt hij o.a.:
> "Schoonheid is de vrijheidsverwezenlijking der ziel," daarmee de schoonheid tot een direkte uiting van zedelijk leven makend. Zoover zou ik niet willen gaan, mij komt het voor, dat er een element in de schoonheid is, dat meer dan menschelijk is, van meer algemeenen en onberekenbaren aard dan door menschelijke attributen te bepalen of door het menschelijk denkvermogen te omvatten, een speciaal iets van meer dan aardschen, van

> goddelijken oorsprong, een ding van vorm, van kleur, van proportie, van gratievol bewegen, van rythme, van harmonie, waarvan wij het wezen niet in 's menschen persoonlijkheid naspeuren kunnen, omdat het oneindig grooter is dan elke en alle menschelijke persoonlijkheid, een wereldspraak, waarbij de spraak van den kunstenaar allergebrekkigst stamelen is, een afglans van Hooger Macht, het stralend gewaad van het Al-Oneindig Wezen, dat wij slechts bewonderen en venereeren, niet doorgronden kunnen.'

Ik zie nu wel, dat deze voorstelling niet zuiver, niet zonder fouten is, dat zij bepaling en verklaring noodig heeft, maar zij legt sterk den nadruk op datgene wat den zeer bizonderen kant van de schoonheid uitmaakt, wat Schoonheid en Goedheid van elkander doet verschillen. En wat ik mis in Wells.

Want zóó heeft Wells de schoonheid niet gezien. Zóó als een Keats of een Rossetti neen, zoo heeft hij haar niet liefgehad. Wat Wells ergens als zijn doel aanduidt, dat zijn boeken *meer* dan de Kunst, dat zij vooral het Leven zullen dienen: dat zij invloed zullen oefenen, zooveel mogelijk een direkten invloed, op het zedelijk en maatschappelijk leven van zijn medemenschen, dat is een verlangen van meer ethischen aard. Meer dan kunstenaar wil hij hervormer zijn. De Kunst is hem niet voldoende, is hem zelfs bijzaak; hoofdzaak is hem het Leven. Zoo wordt de kunst middel, geen doel.

Maar men mag ook een dergelijk verlangen niet te eenzijdig opvatten. Ook kunstenaars van zijn slag hebben de bedoeling een goed kunstwerk te scheppen. Alleen hebben zij het verlangen, voelen zij in zich den sterken drang, dat het in het leven hunner tijdgenooten, en als het kan hun nageslacht tot meer dan tijdverdrijf of amusement, tot meer zelfs dan bewondering, zal dienen, dat het van een werkelijken en voelbaren *herscheppenden* invloed op dat leven zal zijn. *Opvoeders* in grooten stijl, door middel van de kunst, willen zij zijn; en zoo heeft de kunst in Wells aan ethische beteekenis gewonnen; zij heeft heel nieuwe gebieden van denken en voelen aan de oude toegevoegd, maar zij heeft in aesthetisch -, in eigenlijk schoonheidsgehalte verloren.

Ongetwijfeld, Wells heeft, onbewust, de integriteit van het kunstwerk dikwijls opgeofferd aan doeleinden van een

meer aktueelen en dus in zeker opzicht meer *levenden*, maar ook meer tijdelijken en dus *kort-levenden* aard. En van de kunst als levensfaktor heeft hij - op hoe verdienstelijke wijze hij ze in eenige zijner werken gediend moge hebben - heeft hij de groote waarde en beteekenis niet doorgrond.

Zijn hartstochtelijke passie voor het Leven was zijn grootste deugd, er lag ook zijn grootste gevaar in. Zijn grootste deugd, want de warmte en de waarheid, waarmee wij dat Leven zullen vertolken, hangt af van de kracht onzer deelneming aan dat Leven; zijn grootste gevaar, want om het goed te vertolken moeten onze indrukken volkomen bezonken zijn, moeten wij de dingen in hun juiste verhoudingen en perspectief hebben leeren zien, wat afstand en kalmte noodig maakt, moeten wij ze bezien kunnen met die vrijheid en onafhankelijkheid van geest, waarmee de op een berghelling gezeten mensch het leven der bewoners aanschouwt en beschouwt van een stad aan zijn voeten. Hij ziet de bewegingen, hij hoort de stemmen, hij voelt het verband, maar daar in de frissche, hooge lucht, in de vrijheid en de ruimte, waarvan de stad slechts een deel uitmaakt, heeft het Leven de macht niet hem den blik te vertroebelen, hem te kneuzen of te breken. Zwak in de activiteit is hij sterk in de contemplatie. In die stad heeft hij vertoefd; hij is deel van het Geheel, maar in dieper wezen zichzelf; hij staat boven haar verwarring en gewoel. Het is omdat Wells zich daarvan nog te weinig losgemaakt heeft, te dicht en te afhankelijk bij haar strijdend bewegen staat, dat hij dikwijls meer socioloog of moralist of politicus, meer actueel beschrijver of deelnemer dan kunstenaar is. Dat hem de beteekenis van schoonheid en kunst zoo weinig helder voor oogen staat.

Hoe onwaar toch is het dat hun invloed op het leven zoo gering zou zijn, als hij het in die door mij aangehaalde opmerking over Shakespeare en op andere plaatsen in zijn werken voorstelt. Zijn wij niet overtuigd dat zelfs het politiek, het zakelijk, het daadwerkelijk leven ten nauwste ermee samenhangt, ja ervan afhankelijk is. Engeland zou Engeland niet zijn zonder Shakespeare. De mensch die zei - was het Carlyle? - dat Shakespeare een grooter bezit van het Engelsche volk was dan zijn Indisch imperium stond misschien

dichter bij de waarheid dan Wells, dichter bij de waarheid, de werkelijkheid *van den geest*, die ten slotte de dieper, de echte werkelijkheid is.

De kunst, waarvan Shakespeare slechts een der hoogste toppen vormt, is de groote opvoeder, de groote hervormer, de groote mensch-verdieper en mensch-bezieler, de groote leven-wekker en formeerder van het *karakter* en de *persoonlijkheid* - en liggen in deze laatste niet de sterker beweegkrachten ook van heel ons praktisch en maatschappelijk leven?

Neen, niet in de schoonheid ligt de grootheid van Wells - al heeft hij er in menige passage en menig boek onbewust deel aan gehad. En als ik toch van grootheid spreek, dan zoek ik die bovenal op maatschappelijk, op wijsgeerig, op zielkundig gebied, dan ligt die in zijn geest en vernuft, zijn kennis en belangstelling, zijn samenvattend, schouwend en scheppend vermogen, dat zijn boeken gewoonlijk zeer leesbaar en van een leerzame, verruimende, verhelderende werking maakt.

En dat - alles in alles - toch ook wel *naverwant* is aan de schoonheid, dat in vele zijner elementen terecht schoonheid genoemd mag worden.

Wells is een leider op algemeen geestelijk gebied van groote beteekenis maar hij is bovenal en overheerschend *een groot intellekt*. Een schrijver door Anatole France 'de grootste intellektueele kracht van de Engelsch-sprekende wereld' genoemd.[1)]

En als ik dat zeg bedenk ik dat het intellekt in zijn huidige vormen, tot zelfs in zijn grootste vertolkers en in hen dikwijls niet het minst, zijn beperkingen heeft, dat het aan overschatting van het menschelijk denkvermogen lijdt, dat het niet nederig en onderworpen tegenover het Leven staat en dat het voor het diepst-onverklaarbare daarin, voor de Liefde en de Schoonheid in hun grootste verinnerlijking en hoogste spanning het fijner tastgevoel mist.

Daarom heeft Wells, een hunner, ons ook het hoogste niet gegeven. En geloof ik niet dat hij ons dat ooit geven zal.

1) Men kan daartegenover stellen dat Trotzki hem, meer grappig dan doordacht, en zeker meer Russlsch dan Engeisch, als 'a most conservative Englishman of the imperialist type' brandmerkt.

Maar laat ik mij ook hier weer niet te sterk, te nadrukkelijk uitdrukken. Wat ons het meest in Wells treft, is het veelzijdige van den man en het uiteenloopende van zijn werk, dat ons soms doet zeggen: hoe vluchtig, hoe oppervlakkig, en dan weer: hoe nieuw gezien, hoe goed gezegd, hoe waar, dat ons het eene oogenblik hem tot de louter verstandelijken zou doen rekenen, dat ons een ander oogenblik vervult van bewondering voor zijn spontaan en beeldend scheppingsvermogen. En, gelukkig, in het algemeen staat zijn werk meer in het laatste teeken. In bijna al zijn geschriften toch vinden wij momenten van helderziendheid en vizionaire kracht, van een schitterend intuitief leven, van een deelhebben aan de onbewuste levenskrachten, van deemoed ook tegenover het groot Mysterie van Leven en Wereld *(First and Last Things*, *The Undying Fire* e.a.) die mijne hierboven gedane uitspraak te schande schijnen te maken. Maar men bedenke dat ook ik met *woorden*, een gebrekkig hulpmiddel, werk en dat ook mijn woorden, gevoelsmomenten als het in hun dieper wezen zijn, niet altijd eenzelfde beteekenis hebben en kunnen hebben. Het geldt voor ons allen, het geldt ook voor Wells. Hij heeft niet altijd zichzelven of de kracht zijner woorden gekend. Hij heeft zich wel eens journalist genoemd en ging daar trotsch op. Hij was een kunstenaar, die in de kunst op zich zelve slechts een ding van amusement zag, die wijsgeer, historicus, geestelijk leider wilde zijn.

De hervormer heeft in later jaren den kunstenaar in hem overweldigd, heeft van den kunstenaar ten eigen bate gebruik gemaakt en dikwijls tot schade van den kunstenaar. Wells is in de eerste plaats een *aktieve*, een *wilskrachtige* geest. In eene inleiding voor Swinnerton's roman *Nocturne* zegt hij o.a.:

> ‘Persoonlijk kan ik het leven, zooals het is, niet anders gebruiken dan als ruw materiaal. Het verveelt mij de dingen te bekijken, tenzij met de waarneming het denkbeeld verbonden is er iets mee te doen.’
> ‘Een vacantie, waarin ik tot nietsdoen gedwongen was te midden van de mooiste natuur, zou geen vacantie, maar een marteling voor mij zijn. De contemplatieve extaze van de heiligen lijkt mij een hel toe. In de boeken die ik geschreven heb, - het juiste aantal herinner lk me niet precies - heb ik altijd over veranderingen in het leven geschreven, of over menschen, die plannen maakten het leven te veranderen. Nooit heb ik het leven eenvoudig willen geven zooals het is.’

Zoo is hij er meer en meer toe gekomen het tijdschrift, het essay, de brochure, het meer direkt beschouwende en argumentatief geschrift te gaan gebruiken voor de uiteenzetting van zijn denkbeelden. Het wijst op een ongeduld - het zij tot zijn eer gezegd, een ongeduld geboren uit de nooden van den tijd - dat hem niet veroorloofde te wachten tot hij zich uitspreken kon in de taal der verbeelding. Zulk een ongeduld heeft ook zijn latere romans dikwijls een meer essayïstischen dan geacheveerd-dramatischen vorm gegeven, het heeft hem het eeuwige doen offeren aan het tijdelijke, het heeft hem doen tekortschieten in concentratie en intensiteit.

Ondanks de zeer waardevolle kunstwerken die hij ons gegeven heeft, ondanks het gehalte aan liefde en schoonheid, zonder welke deze *niet bestaan konden*, lijkt mij in zijn algemeene geestesgesteldheid dit toch van Wells te gelden dat hij even als een Nietzsche, evenals een Shaw een dier geweldige, energiek-scheppende, aktief-geestelijke, intellektueele machten in het leven der menschheid is of geweest is, waarvan de overschatting der mogelijkheden van het menschelijk brein ten opzichte van het Levensgeheel, waarvan de kracht der menschelijke individualiteit ten opzichte van het onkenbaar Mysterie, een hun wezen beperkend kenmerk is. En zij deelen dat met de negentiende-eeuwsche wetenschap en met het dogmatisch socialisme.

Dat ligt in den aard en het levensbesef van Wells, en het ligt niet daaraan dat hij, als literaire figuur gezien, in den loop van zijn schrijversloopbaan achteruitgegaan zou zijn. Slechts voor wie Wells in de ongemeene schittering van zijn jeugdjaren overschat heeft en *The History of Mr. Polly* zijn voornaamste werk acht, kan er waarheid liggen in dien geruchtmakenden titel van een artikel dat onlangs in *The Adelphi* verscheen, '*The Failure of H.G. Wells*'.

De oudere Wells heeft het *meerdere*, het *hoogere* gewild - in dien wil ligt een zijner voornaamste aanspraken op grootheid - en zeker, ik kan niet zeggen dat hij als literair schepper daarin anders dan fragmentarisch, bij brokstukken, dus onvolledig geslaagd is. Maar de achteruitgang, dien de schrijver van bedoeld artikel meent te ontdekken, schijnt mij toch

meer een *zichzelf gelijk blijven*. De eigenaard van Wells is nimmer van een groote, tot de uitersten van menschelijke ellende, tot de tragische donkerten van het Leven indringende verdieptheid geweest. Het is een blijmoedige, optimistische aard, niet zonder melancholie, maar deze zonnig overschenen door 's schrijvers levensaanvaarding en levensmoed. Dit is de algemeene levenssfeer waaruit heel het oeuvre van Wells zijn oorsprong nam. Maar zijn ernst en verantwoordelijkheidsgevoel is toegenomen met de jaren en daarmee heeft zijn werkwijze en de inhoud van zijn werk groote, en ten deele althans gunstige veranderingen ondergaan. De oudere Wells heeft - op zeer breede wijze de veelheid der geestelijke verschijnselen omvattend - het algemeen geestesleven van den tijd willen geven, zooals dit zich afspiegelde in eenige menschfiguren. En zoo werd het dikwijls een ongemeen belangrijke bijdrage voor de geschiedenis van den tijd, voor de kennis van zijn maatschappelijk leven, voor het overzichtelijk en massaal bewegen zijner verschillende krachten, maar kwam het individueele leven der menschfiguur en daarmee het innerlijk, constructief, aesthetisch gehalte van het boek, niet altijd tot zijn recht. Zoo, overschaduwd door het maatschappelijk verband, *de maatschappelijke psyche*, werd de uitbeelding daarvan soms wat vluchtig en in eenige grensgevallen zou men er van kunnen zeggen dat het kapstokken werden waaraan de schrijver zijn dissertaties over zekere hem interesseerende kwesties ophing.

Dit echter, gezien de prachtige bladzijden van intuitief scheppingsvermogen en psychologisch inzicht zou een zeer overdreven, éénzijdige voorstelling van het geheel zijner latere werkzaamheid zijn. Naast de meer gewoon- of elementair-menschelijke, heeft Wells later ook de hoogste, meer exceptioneele krachten en kwaliteiten in het menschwezen willen geven. Die van den leider, van den denker, van de persoonlijkheid, die in en uit zichzelve een *bewegende kracht in het gebeuren* is, in tegenstelling met een Hoopdriver of Polly, wier activiteit zich grootendeels op het lager gebied der instinkten en in den zeer beperkten kring van het nietmaatschappelijk, het persoonlijk leven van geringe draagwijdte, beweegt. En van een *failure* te spreken, het lijkt

mij behalve in dien wijden zin waarin alle menschelijk streven een *failure* is, niet gerechtvaardigd. Want uit een ander oogpunt getuigen deze latere werken eer van een overwinning, een overwinning op den schrijver van die meer amusante, veel van de klucht in zich hebbende, boekjes van zijn jeugdjaren, waarin Wells met niet al te diepen spot het geestelijkleven van den ongeschoolden mensch onder zijn ontleedmes nam of met intuitieven levenslust vertolkte. Ernst van levensdoel is een noodzakelijk element van alle groote kunst en hoeveel meer ernst van dezen aard is er in die latere boeken. Zelfs al zou er meer psychologische waarheid schuilen in een Kipps of Polly dan in een Tono-Bungay of Remington of Sydenham, wat ik niet toegeef, is er daartegenover in die latere romans niet een leven van zooveel grooter geestelijke bewogenheid en weidschheid, zien wij daarin den mensch niet in een zooveel grooter veelzijdigheid en verdieptheid van eigenschappen, op een zooveel hooger, zooveel meer overziend ontwikkelingsstandpunt, in een gespannenheid van psychies leven, geboren uit zooveel menschwaardiger nooden en verlangens, dat men er niet aan denken kan aan die jeugdwerken, als daaraan superieur, de voorkeur te geven. De specialistische, de individualistische literator, voor wien het bewust, het denkleven min of meer uit den booze is, zal ze misschien hooger stellen, als openbaringen van het Leven in zijn wijderen omvang, waarin ook dat denkleven een zoo machtige en stuwende rol vervult, schijnen mij de meer doordachte geschriften van een latere periode op een grooten vooruitgang te wijzen.

Wells moet bovenal gezien worden als *algemeen geestelijk leider*, als opvoeder. Hij is een der meest levende menschen van den tijd. '*You can almost lie in bed and hear him grow*', heeft Chesterton met een geestig beeld eens van hem gezegd. Zijn werk heeft een stimuleerenden, ethischen, levenwekkenden, opbouwenden zin, die geheel in de ontwikkeling van den tijd ligt. Alsnog schijnt hij mij een der beste schrijvers waaruit men de bouwstoffen voor een gezonde levensbasis kan putten. Gezond is het woord dat ik hier met opzet gebruik, want zoo er schrijvers, moralisten als hij, zijn, die Wells in een of ander opzicht overtreffen, een Nietzsche, een Dostojevski

bijv. hun werk schijnt mij hetzij voor een deel pathologisch en niet-van-deze-wereld, hetzij van een eenzijdig en daarom verwerpelijk-individualisme, hetzij op een andere wijze afwijkend van de voor de opvoeding der volwassen menschheid, normale, richting-gevende lijn. In Wells zie ik meer het leven in zijn gemiddelde, algemeene, noodzakelijke strekkingen, in Wells zie ik meer wat men, al te schamper soms, het gezond verstand noemt.

Als men aan al de eigenzinnigheden en buitensporigheden, aan al de mensch-uiteenjagende tendenzen, aan al de dwaze ismen van ons moderne leven denkt, lijkt mij dit gezond verstand een zeer waardevol bezit. Het gezond verstand van een Wells zou men geneigd zijn te zeggen, is van genialen aard.

Maathouden, evenwicht, het zien van menschen en dingen in hun juiste proporties, het synthetisch, coördineerend, constructief gevoel, sociale rechtvaardigheidszin, een groot vertrouwen in het Leven, het bewustzijn dat wij, en alle dingen, desteeds *gevarieerde*, maar steeds *verbonden* deelen van een groot geheel zijn, het maatschappelijk inzicht en de maatschappelijke discipline, - dat is wat wij in deze dagen van desorganisatie en chaos, wat wij vooral tegenover het vaderlandslievend instinkt met zijn overdreven, blind-egoïstische eischen, het meest schijnen noodig te hebben, en dat is wat wij in sterke mate aantreffen bij een Wells. Want juist dit soort kwaliteiten, die meer een nieuwe rang- en samenschikking dan een plotselinge of steile omzetting van waarden beoogen, meer een aansluiting en adaptatie aan dan een volkomen breuk met het voorafgaande, het zijn deze wil en dit vermogen, deze uit wetenschap en socialen zin opgebouwde eigenschappen en doelstellingen van Wells, die mij in een tijd waarin alles in gisting verkeert en zijn levensbasis verloren heeft, zoo waardevol en onontbeerlijk voorkomen. En dit hebben de, misschien grooteren, geniaalbuitensporigen, die ik boven noemde, niet in dezelfde mate. En het is daarin toch dat wij steun moeten zoeken voor het bestanddeel van rust en zekerheid, waarop wij - o, niet zonder school te gaan bij die anderen - de verband-sterke en beschermende woning eener minder wankele, meer stabiele toekomst eens zullen doen verrijzen.

Op heel het later werk en streven van Wells kan men van toepassing achten de gedachte, welke Dr. van Senden ontwikkelt in zijn opstel '*De Idee der Schepping en de Idee der Verlossing*,' het vindt zijn meest dwingende en overtuigende eenheid in die gedachte:

> 'Zoo wordt ons een hoogere gedachte gegeven, *de idee der ordening*, in welke de idee der schepping en die der verlossing beide zijn begrepen. Wij staan elk oogenblik voor een stuk werkelijkheid van ons zelf en een stuk werkelijkheid der wereld, die in zeer gebrekkigen ordestaat zijn. Wij kunnen aan die werkelijkheid niets af of toedoen, zij bestaat volgens het recht van het zijn; wel hebben wij, ieder naar zijn kracht en wijsheid, het vermogen der ordening, hetwelk is zoowel de her-schepping, de omschepping tot den nieuwen vorm, als het vinden der verlossing uit den eigen nood.'[1)]

Ordening, ordening, van stoffelijke en geestelijke, van alle levenswaarden, daarom roept heel de latere arbeid van Wells. Het is een *redelijke* gedachte, de gedachte van een denker, en in zijn romantisch werk waartoe wij ons hier bepalen moesten tracht hij ze te dienen langs den weg der kunst. Hij wil het Leven dienen, niet de Kunst; hij wil het Leven als geheel, in de veelheid en diepten van zijn samenhang. Hij onderschat de beteekenis der Kunst, omdat hij zulk een fanatiek vereerder van het Leven is.

Dit schept buitengewone moeilijkheden die hij niet altijd, in hun dieper wezen slechts gebrekkig, overwonnen heeft. Het geeft zijn later werk, bijna zonder uitzondering, een zekere onvolkomenheid, een halfslachtigheid, die de niet maatschappelijk-voelende, de meer beperkt-, meer specialistisch-voelende kunstenaar ontgaat. Dat in het algemeen ook de krachten zelfs van een Wells voor de taak, die hij zich zoo in vizioenair wilsverlangen oplegde, te kort schieten moesten, spreekt wel van zelf. Maar het geeft zijn werk een buitengewone frischheid en veelzijdigheid en het stelt, *door dit pogen*, zijn werk op een hooger plan dan dat van den *louter* kunstenaar. Wells is ook socioloog, ook wijsgeer, ook geschiedschrijver. En niet alleen in essayïstische werken als *New Worlds for Old*, *First and Last Things*, niet alleen in dat gedurfd ontwerp eener zich bij het moderne denken aan-

1) *De Stem*, Mei 1926.

sluitende algemeene geschiedenis *The Outline of History*, hij streeft naar eenzelfde doel, eenzelfde nieuwe *ordening* in boeken als *The New Machiavelli*, *Joan and Peter*, *Christina Alberta's Father* en andere, meer onvoorwaardelijk bij de literatuur intelijven geschriften.

En in zooverre is hij met recht een onzer geestelijke wegwijzers. Maar het is meer een richting dan een weg die hij ons wijst. Kan een mensch ons meer geven?

Kunstenaar is hij daarbij bovenal omdat hij, zooal niet een onzer grootste uitbeelders van menschen, toch zeker een onzer grootste *verbeelders* is. Welk een wemeling, welk een overstelpende veelheid van dikwijls schitterende figuren en vormen, van mensch- en gedachte-complexen houdt onze aandacht gebonden, en dikwijls gespannen, in die lange serie verhalend proza vanaf *The Time Machine* tot *The Dream*. Die levendigheid en weelderigheid en onuitputtelijkheid van verbeelding is het meest karakteristieke van zijn persoonlijkheid. Het maakt hem wat al te bewegelijk, al te vluchtig, al te veranderlijk, al te ongeduldig; er zijn wijzer, er zijn 'steadier' menschen dan hij. Maar zeker heel weinigen, die het leven zoo vol en rijk gezien hebben, wier geesteswezen zulk een gevoelige klankbodem geweest is voor wat er omging in het groote menschenleven van zijn tijd en die zoo suggestief, in zelfgeschapen vormen teruggevend aan anderen wat zij er hem van kond deden, op dat leven gereageerd hebben; heel weinigen, die met zoo milde hand en met den hartstochtelijken ijver van een vitalen, onderzoekenden geest het zaad van nieuwe denkbeelden uitgestrooid hebben; heel weinigen ook die zich zoo sterk bewust waren van de hindernissen die aan het scheppen eener meer aan het menschelijk ideaal beantwoordende wereld in den weg staan en die toch zoo onvermoeid naar middelen gezocht hebben om ze te overwinnen.

De oorlog heeft veel in deze menschheid veranderd, veel in haar verhoudingen en waardeschattingen, maar helderder nog dan vóór den oorlog blijft zijne figuur uitstaan tegen de donkere katastrofe, welker komen hij voorzien heeft en getracht heeft te voorkomen.

In die donkere dagen van een zichzelf vernietigend Europa, het is waar, scheen ook Wells mij te kort te schieten, scheen

ook hij, die toch in zijn wezen een groot internationalist is, die er steeds op uit is ons de menschheid als geheel te doen zien, tijdelijk meegesleurd te worden door den nationalistischen waan; in die donkere dagen heeft ook zijn houding mij - pacifist en socialist - dikwijls met tegenzin en bitterheid vervuld.

Maar zoo Wells nimmer in allen deele onzen zin - van ons, die anders zijn - naar het hoogere bevredigd heeft, dit mogen wij, waar het een algemeene waardeschatting geldt, nimmer vergeten, dat hij heel zijn leven door *een waarachtig zoeker* gebleven is, dat hij altijd weer, niet alleen een strijder met anderszienden en andersdenkenden en anderswillenden, maar ook een strijder met zichzelven, een herziener, een hervormer van zichzelven en het eigen geestesleven geweest is, dat bij de scherpe be- en veroordeeling van maatschappelijke dingen en verhoudingen, van instellingen of menschen, ook het bewustzijn van eigen ontoereikendheid hem steeds verzeld heeft, dat hij naast de beperktheid van het menschwezen in het algemeen ook dat van den mensch Wells in zijn menschelijke kleinheid en onvolkomenheid doorzien heeft, dat hij in zijn zoekend voortgaan op den weg der levenservaring ook het eigen oordeel zijn afkeuring en satire niet gespaard heeft. Te luchtig, te haastig, te ondoordacht te eigenzinnig moge hij dien weg *van den levenden geest* gegaan zijn, aan moed en den wil om te dienen heeft het hem nimmer ontbroken.

Want dit bovenal moeten wij bedenken dat door al de veranderingen heen, die zijn beweeglijke geest ondergaan heeft, door het wisselen zijner meeningen als een boomblad zijn kleuren, de vizie eener naar een verband van vriendschap strevende, van een vereenigde, samenwerkende menschheid toch steeds de zijne gebleven is.

Dat niet H.G. Wells, maar de menschheid meer en meer doel van zijn streven geworden is.

Zoo kunnen ook wij, die voor onze schoonheid niet naar Wells gaan, wier hoogste momenten in het samenzijn met anderen als Wells liggen, hem toch een heel belangrijke faktor in het wereldleven vinden en zelfs van zijn grootheid spreken als wij het oog richten op die nieuwe maatschappij waarvoor

hij met een zoo schitterend vernuft en inzicht, als mensch en als kunstenaar, geijverd heeft, die nieuwe 'ordening', waaruit wij *verwachten* dat een nieuwe kultuur, waaruit wij *hopen* dat een nieuwe schoonheid ontbloeien zal.

J. DE GRUYTER.
Augustus 1926.

Het Franciscus-probleem.

Er is dezer dagen groote drukte en beweging in Assisi, symbolizeerend de groote aandacht die de gansche Christenheid, Roomsch maar ook on-Roomsch, thans wijdt aan den grooten heilige, voor wiens karakteristieken geen woord te vroom, of te ernstig, of te uitbundig, of te dichterlijk kan zijn. Maar in merkwaardige tegenstelling daarmee staat de betrekkelijk groote stilte, die daar heerscht op het gebied der wetenschappelijke behandeling. Betrekkelijk groote stilte, natuurlijk, want echt stil is het er nooit. Maar de bezigheid waarvan 'Archivum Franciscanum Historicum', 'Franziskanische Studien', 'Neerlandia Franciscana' en andere periodieken voortdurend getuigenis afleggen, betreft meer de orde en haar verdere geschiedenis, dan den stichter.

Voor een twintig of dertig jaren was dit anders. In 1893 verscheen P. Sabatier's bekende boek 'Vie de St. François d'Assise', geschreven met zooveel wetenschappelijken zin, dat geen man van studie het kon voorbijgaan, met zooveel piëteit, eerbied, bewondering voor den heilige dat geen vroom of geestdriftig bewonderaar het kon afwijzen op grond van principiëel verschil van standpunt of inzicht - waartoe trouwens op zich zelf alle aanleiding was. Sabatier was Protestant; erkend moet worden, dat ook van Roomsche zijde hem volop waardeering is toegemeten voor zijn allerbelangrijkst boek - men denke, om een enkel voorbeeld van lateren tijd te noemen, aan P. Fidentius van den Borne in zijn 'Die Franziskus-Forschung in ihrer Entwickelung dargestellt'[1].

1) *Veröffentlichungen aus dem Kirchenhistorischen Seminar München*, IV. Reihe, 6, München 1917.

Wat nog meer zegt en meer beteekende: Sabatier's boek gaf den stoot tot een zeer groote reeks onderzoekingen, ontdekkingen, bronnen-publicaties en kritische uitgaven, waardoor de Franciscus-studie een bloei beleefde als misschien nooit te voren. En zonder eenig definitief resultaat is dit alles ten slotte niet geweest. Sabatier's opvatting werd weersproken, nadere bewijzen, o.a. in de uitgave van het zoogen. 'Speculum Perfectionis' van 1898 door hem aangevoerd, vermochten velen niet te overtuigen, en ten slotte behielden tegenstanders het veld. Eigenaardig daarbij was - en het pleit voor den nobelen geest waarin de strijd werd gevoerd -, dat Sabatier's medestanders, als bijv. Mandonnet[1] en de mannen van 'L'Oriente Serafico', niet louter Protestanten, zijn tegenstanders, als bijv. Walter Goetz[2], en H. Tilemann[3], niet enkel Katholieken waren. Maar Sabatier heeft zijn laatste woord - dat hij wél heeft aangekondigd - nog niet gesproken, en het gezag, dat hij nog altijd heeft is groot genoeg om ook principiële tegenstanders met belangstelling daarnaar te doen uitzien, al ware het alleen uit een zekere nieuwsgierigheid-van-hoogere-orde hoe hij zijn positie zal trachten te verdedigen, dan wel zich op meer beperkte stelling zal terugtrekken tegenover de ver naar voren geschoven aanvalswerken zijner tegenpartij. De een-en-veertigste uitgave van zijn werk, in 1920, naar de zoogen. 'édition de guerre', was voorloopig nog vrijwel onveranderd. In afwachting van de heropening van den wetenschappelijken strijd is het thans stil[4].

De verschijning van Sabatier's boek was misschien nog meer een belangrijke mijlpaal op den weg van de Franciscusvorsching dan wel een sprong vooruit. Dit laatste ware veeleer te zeggen van Suysken's arbeid, die in 1768 kritisch de verschillende levensbeschrijvingen van Franciscus schiftte

1) Mandonnet, *Les origines de l'Ordo de Poenitentia*, *Compte rendu du IVe congrès scientifique international des Catholiques*, 1907, 5e section, p. 183-215.
2) Walter Goetz, *Die Quellen zur Geschichte des hl. Franz von Assisi*, Gotha 1914 (grootendeels verschenen in *Zeitschr. f. Kirchengesch*, XXII (1901), XXIV (1903), XXV (1904)).
3) H. Tilemann, *Studien zur Individualität des Franziskus von Assisi*, Leipz.-Berlin 1914.
4) Vgl. P. Fidentius van der Borne, *Sabatier en de Toekomst der Franciscus-studie*, in *Neerlandia Franciscana*, III (1920), blz. 161-175.

voor de uitgave in de ‘Acta Sanctorum’, en van het kleine boekje van Karl von Hase, die in 1856[1)] nog scherper scheiding maakte tusschen direkte biografische gegevens en latere legendaire verheerlijking. Als eerstgenoemde bleven toen de eerste, en voorloopig eenige, ‘Vita’ door Thomas van Celano, de zoogen. ‘Legenda Trium Sociorum’, de ‘Vita’ door Bonaventura, eenige orde-regelen, brieven en stichtelijke uitingen van Franciscus zelf geldigheid behouden. Eenige jaren daarna kwam de inmiddels ontdekte tweede ‘Vita’ van Thomas zich hierbij voegen. Wat nu Sabatier aanvankelijk bracht was meer een nieuwe, veranderde waardeering der bronnen: de ‘Vita prima’ van Thomas en de ‘Vita’ van Bonaventura werden tendentieuze, tweede rangsbronnen, de ‘Vita Secunda’ een latere, berouwvolle terugkeer tot de waarheid, die zijn schrijver tevoren verloochend had, de zoogen. Legende der drie Bondgenooten en, iets later, het door Sabatier ontdekte ‘Speculum Perfectionis’ de meest onopgesmukte inkleeding dier waarheid, welke dan - voor zoover het Franciscus' eigen ideeën betreft - zuiver zou zijn gegeven in zijn bekend Testament. Zóó ongeveer waren de literair-kritische argumenten van Sabatier en de zijnen. Zonder hier min of meer uitvoerig de bewijsvoeringen te herhalen, die o.a. door Walter Goetz en Tilemann geleverd zijn, kan hier worden opgemerkt dat Sabatier's positie in dezen onhoudbaar is gebleken: ‘Speculum Perfectionis’ - door hem nog wel als een werk van broeder Leo uit 1127 beschouwd - en ‘Legende der Drie Socii’ zijn gebleken van veel jonger datum te zijn dan Sabatier en enkele zijner Franciscaansche medestanders vermoedden - Sabatier heeft dit gedeeltelijk erkend -; Celano's eerste ‘Vita’ is als betrouwbare, zelfs oudste levensbeschrijving in waarde gestegen, de kloof tusschen haar en Celano's tweede is grootendeels vereffend, al is de biografie van kardinaal Bonaventura niet meer tot een hooger koers van waardeering opgeloopen.

Het bovenstaande wil allerminst zijn een inleiding tot de schifting der bronnen over Franciscus' leven, hoogstens één enkele vluchtige blik op de moeilijkheden, die zich daarbij

1) K.A. von Hase, *Franz von Assisi*, *ein Heiligenbild*, Leipzig 1856, in de *WW.*, Leipzig 1890-'93, Band V, I, S. 1-143.

voordoen, een blik, die eenigszins gerechtvaardigd moge worden hierdoor, dat hij tevens iets laat zien van de gedachten waardoor Sabatier en de zijnen zich lieten leiden bij hun waardeering van en opvattingen over Franciscus zelf. Daarover straks meer, eerst nog een paar opmerkingen die mogen verduidelijken waarom de moeilijkheden zoo groot zijn als ze zijn en het probleem zóó ingewikkeld, dat men het niet ten onrechte vergeleken heeft met het synoptische Evangelie-vraagstuk en de vraag naar Franciscus' leven en ideeën formeel op één lijn heeft gesteld met de bekende: wat dunkt u van den Christus? Er zijn inderdaad nog meer punten van overeenkomst tusschen Jezus en Frans dan de Fraticellen der veertiende eeuw en Bartholomeus de Pisa in zijn ‘Liber conformitatum Francisci et Jesu’ (1385) wel hebben gedacht!

Dit maakt de geheele zaak zoo moeilijk en veelszins onzeker, dat het bronnen-materiaal schaarsch en eenzijdig is. Van Franciscus' eigen hand zijn - hoogstwaarschijnlijk! - een drietal kleine schriften: twee ontboezemingen en een briefje aan broeder Leo, welke weinig houvast bieden. Echt, hoewel niet van zijn hand, kunnen genoemd: zijn bekend ‘Testament’ - uit zijn laatste jaren, aanwijzing van eenige zijner ideeën, en zeer waardevol -, een tiental brieven, een orderegel van 1221, een paar traktaten, eenige dichterlijke ontboezemingen (waaronder het bekende zonnelied). Zij bieden tenslotte tamelijk veel voor de kennis van Franciscus' ideeën, minder voor de omstandigheden waaronder en de hoogte waartoe hij ze trachtte te verwerkelijken. Eindelijk komen dan de reeds genoemde levensbeschrijvingen; niemand zal meer ontkennen - wat ook hun oud of weer opnieuw geijkt gewicht moge zijn - dat zij min of meer onder den invloed dier omstandigheden hebben gestaan. Waar nog voor het meer gedetailleerde onderzoek bijkomt, dat eerst langzamerhand in de laatste dertig jaren - en nog niet geheel volledig - kritische uitgaven der verschillende bronnen en oude biografieën zijn verschenen.

Keeren wij thans terug tot de waardeering dier bronnen en levensbeschrijvingen. Welke men daarvan historisch als de meest waardevolle beschouwt, heeft grooten invloed op de

voorstelling, die men zich van Franciscus en van zijn ideeën vormt. Omgekeerd mag worden aangenomen, dat die voorstellingen op de waardeering der gegevens merkbaren invloed hebben gehad. Dit geldt zoowel voor Sabatier c.s. als voor zijn tegenstanders. Maar de laatsten volgen den meer traditioneelen weg, niet ongunstig voor beoordeeling der rol van Kerk, hiërarchie en paus in dezen, terwijl Sabatier meeningen was toegedaan, die men radicaal en min of meer kettersch zou kunnen noemen. Het ging er bij om de verhouding waarin Franciscus tot de Kerk zou hebben gestaan, een verhouding volgens Sabatier allerminst in den geest van de Kerk van toen noch aannemelijk voor de Kerk van tegenwoordig. Meer in 't bijzonder kwam dit hierop neer: Franciscus zou allerminst een monnik-orde hebben willen stichten, maar noodgedrongen daartoe zijn over gegaan onder den aandrang der Curie, die evenzeer er naar streefde een dergelijke orde dienstbaar te maken aan haar meer wereldsche en politieke doeleinden als dat zij de verwezenlijking van Frans' oorspronkelijke idealen vreesde en zocht te verhinderen. Het hieruit voortvloeiend conflict zou de laatste levensjaren van den heilige hebben bemoeilijkt, om niet te zeggen verbitterd; in zijn zoogen. ‘Testament’ zou hij dan een laatste getuigenis als een noodkreet voor zijn idealen hebben doen hooren. Wat hem oorspronkelijk bij zijn groepsvorming voor den geest zweefde zou zijn geweest wat later als ‘Derde Orde van St. Franciscus’ een soort gemeenschap van ‘sympathizeerende leden’ vormde; deze broederschap van in de wereld levenden en dáár zijn idealen van armoede, deemoed, vroom en blij vertrouwen nastrevend zou de belichaming zijn geweest van zijn oorspronkelijk gemeenschaps-ideaal. De derde orde zou dus eigenlijk aan de eerste zijn voorafgegaan en deze in haar definitieven vorm een surrogaat van eerstgenoemde zijn geworden[1]. Thomas van Celano, die in de ‘Vita prima’ van dezen gang van zaken niet gewaagt, en evenmin van de tegenwerking der Curie, verschijnt dan in ander licht; hij is de overlooper, die met verloochening van Franciscus' oorspronkelijke idealen ten onrechte veel ‘kerkelijk’ licht

1) Iets dergelijks was ook reeds door Harnack voorgedragen in zijn *Das Mönchtum, seine Ideale und seine Geschichte*, Gieszen 1881. S. 39 fg.

laat vallen op een ‘kloosterachtige’ orde, en de vriendschappelijke verhouding, die hij teekent tusschen Franciscus ter eener zijde en de Curie, haar tusschenpersoon bij de Minorieten kardinaal Hugolino (den lateren Gregorius IX) en den lateren ordegeneraal Elias van Cortona anderzijds, zou slechts het verwrongen spiegelbeeld zijn van het antagonisme dat er inderdaad bestond tusschen den kinderlijken vrome, die ook een kind was in de boosheid dezer wereld, en die wereld, werkende in en door de Kerk. Die wereldgeest deed de orde aansturen op bezit, door Frans zoo scherp veroordeeld, deed haar steeds meer aandacht wijden aan studie en wetenschap, aan organisatie en wereldlijken invloed door pauselijke privilegiën. Niettemin bleven de oorspronkelijke idealen van den heilige onder de zijnen in kleinen kring levend, oorzaak van een bewuste oppositie, die zich voor 't eerst in de zoogen. conflict-jaren 1219-'20 reeds had geopenbaard toen Frans, van Damiate terugkeerend, het meerendeel zijner groep met smart zag afgevallen van de levensopvattingen, die hij haar had getoond. Van die groeiende oppositie zou dan de tweede ‘Vita’ van Thomas van Celano, den grootendeels van de dwalingen zijns weegs bekeerde, een uiting zijn geweest.

Wat misschien het merkwaardigst was in dit licht, was de gestalte van Franciscus zelf. Naarmate paus, Curie, Hugolino, Elias van Cortona daarin steeds meer politiekkerkelijk verschenen, werd hij zelf steeds meer de moderne vrome, de natuurvriend naar hedendaagschen trant, de als 19e-eeuwsche optimist wiens kwellingen en tormenten, vizioenen en stigmata hem toch eigenlijk weinig of niet doen verschillen van den godsdienstigen humanist onzer dagen, uitwendige bijkomstigheden als al die dingen maar zijn en het wezen eener algemeen-menschelijke, zij 't dan ook door hem wonderlijk diep en ernstig opgevatte vroomheid niet rakend. Kerk en hiërarchie zijn dingen, die hij als-'t-ware op den koop toeneemt, maar die toch welbeschouwd aan de peripherie zijner gedachten, gevoelens en voorstellingen liggen. Zóó had reeds eerder Renan over Franciscus geschreven als over iemand voor wie het dogma niet meer bestond[1].

1) *Nouvelles études a'histoire religieuse*, Paris 1884, II, III, p. 342.

In de jaren dat Sabatier schreef moet het beeld van Franciscus, in zulk een licht geplaatst, wel sterk hebben ontroerd. Wij kunnen nog iets van die ontroering gevoelen, maar dan toch meer door den ernst en de warmte, de eerlijkheid en bewonderende geestdrift waarmee hij schrijft, dan door de historische evidentie. Want wie ook maar eenigszins met den geest der middeleeuwen bekend is moet het opvallen, dat - daargelaten nog het onaannemelijke in de teekening der curialen als énkel politieken, énkel wereldlingen - door wat men in Nieuwtestamentisch onderzoek 'aftrekmethode' noemt Frans' gestalte ál te radicaal ontdaan is van de meeste specifiek-middeleeuwsche en Roomsche trekken en ongemerkt bekleed is met het gewaad van den modernen, min of meer humanistischen, individualistischen vrome. Velen zijn Sabatier onbewust gevolgd; het is trouwens zeer de vraag of de hedendaagsche mensch, óók - zij 't in mindere mate - de Roomsch-Katholiek, hem wel heelemaal kán zien zonder een glimp van dat moderne licht. Wie het zich al te stout verbeeldt laat op de figuur van den middeleeuwer allicht weer ander licht, bijvoorbeeld Chesterton'sch licht vallen, en dit is al evenzeer kunstmatig, om niet te zeggen gekunsteld. Maar wanneer Franciscus al geen paradoxale ingénu naar Chesterton'sch cliché was, hij was al evenmin een dertiende eeuwsche Tolstoy, geen liberale natuur- of dierenvriend - om Chesterton's boekje[1)] nu ook eens met instemming te noemen: deze heeft uitnemend aangetoond dat voor Franciscus de natuur toch heel wat anders was dan voor den modernen mensch. En zelfs met de opvatting van Franciscus als morgenster der renaissance - wat overigens veel minder 'moderns' inhoudt dan men meestal pleegt te denken! - moet men uiterst voorzichtig zijn, wil men niet Frans en de renaissance beide vormen naar een eigen beeld en gelijkenis[2)].

1) G.K. Chesterton, *St. Francis of Assisi*, London 1923.
2) Waaraan bijv. Henry Thode in zijn belangrijk *Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien*^{2}, Berlin 1904, niet geheel ontkomen is. Zie bijv. de correctie op zijn meening, dat de voorstelling van den lijdenden Christus onder Franciscus' invloed zou hebben gestaan, door B. Kleinschmidt, in *Franziskanische Studien*, IV (1917), S. 325-342.

Het is m.i. vooral de groote verdienste van Walter Goetz geweest, dat hij indertijd, naast een kritische beschouwing der bronnen en zoogen. legenden uit datgene wat voorloopig reeds in confesso kan worden geacht een provisoire samenvatting heeft trachten te geven van wat in het algemeen als de oorspronkelijke idealen van Franciscus kan worden beschouwd[1]. Zijn beeld bleek vatbaar voor menige retouche, maar wat hij gaf was in hoofdtrekken juist. En dan lezen wij wel dit daar van af: de groep, die zich om Franciscus vormde, en die geleidelijk, doch tamelijk snel monachale vormen aannam, strookte als zoodanig volkomen met zijn bedoelingen. Wat hij beoogde was niet allereerst een groep in de wereld, maar buiten de wereld, geen 'Buszbruderschaft' - om den term door Karl Müller geijkt te gebruiken - maar een orde, waarin de strengste gehoorzaamheid aan de geestelijke overheden plicht is. Het perinde ac cadaver, van de Jezuieten bekend, is van Frans afkomstig![2] En wanneer hij de zijnen in zijn 'Testamentum' waarschuwt tegen afwijking van het strenge armoede-ideaal bij de kerken en kloosters der broeders en tegen aanvaarden van privilegiën, dan kritizeert hij ongetwijfeld bestaande misstanden, maar veroordeelt geen monachale doeleinden. Hij wilde beslist 'Weltflucht'. Zóó vertelt het ook de kardinaal Jacob van Vitry, die in 1216 te Perugia met de Minorieten in aanraking kwam en van wien wij de oudste berichten over de orde bezitten. Uit een brief, dien deze in 1220 uit Damiate schreef, en die getuigenis aflegt van de geweldige toename der nieuwe orde over de gansche wereld, blijkt duidelijk, dat de toetreding tot de orde een volkomen verandering van wereldsche verhoudingen, van stand en beroep meebracht, wat natuurlijk den aanvankelijken eisch van handenarbeid niet uitsloot.

En Franciscus' verhouding tot de Curie? Zij is weinig raadselachtig, en zeker geen aanleiding gevend tot het onderstellen van scherpe conflicten, wanneer men uitgaat van,

1) Zie vooral zijn *Die ursprünglichen Ideale des hl. Franz von Assisi*, in *Hist. Vierteljahrschrift*, VI (1903), S. 19-50. Daarnaast o.a. de biografie van G. Schnürer, *Franz von Assisi*, München 1905, ^{2}1907. Vgl. ook de werken van Tilemann en van Van den Borne.

2) Zie bij Dr. F. Pijper, *De Kloosters,* 's-Grav. 1916, blz. 164, naar Celano, *Vita Prima,* en Bonaventura.

en steeds in 't oog houdt die onweersprekelijke waarheid, dat Franciscus van den beginne tot den einde een bij uitstek kerkelijk man is geweest, zich trouw gebonden voelend aan sacramenten en hiërarchie. De waardigheid van protector is - dit staat thans wel vast - aan de orde niet opgedrongen, en de hulp van kardinaal Hugolino is in deze functie door Franciscus gaarne aanvaard. Zij diende ten gunste eener organisatie die ver was uitgegroeid boven zijn oorspronkelijke bedoeling en verwachting, al is het mogelijk, en zelfs zeer waarschijnlijk, dat Franciscus als iets smartelijks moet hebben ondervonden, dat hulpaanvaarding en min of meer wereldsche organisatie noodig waren.

Want het bovenstaande wil zeker niet zeggen dat er tijdens Franciscus' leven van geenerlei conflict sprake is geweest. Hierbij behoeven we niet allereerst dat van de jaren 1219-'20 in het oog te vatten, toen, tijdens Frans' afwezigheid ter kruisvaart, binnen de orde maatregelen waren genomen, die zijn goedkeuring niet konden verwerven. Er is geen samenhang, laat staan oorzakelijk verband geweest tusschen deze maatregelen en de latere tegenstelling tusschen een laksche groep, die Franciscus' idealen zocht te accomodeeren aan de eischen dezer wereld, en een integrale partij, die ze zonder meer wilde handhaven. De regel van '23 was niet minder in Franciscus' geest, dan het concept van een regel van een paar jaren te voren. - Neen, het conflict waarvan terecht gesproken moet worden is veel meer geweest een innerlijk conflict in Franciscus' eigen ziel dan een dat naar buiten sprak. Het was geen tegenstelling tusschen innige vroomheid en hiërarchisch imperialisme, maar tusschen hooggestemd idealisme en de mogelijkheid van praktische verwezenlijking. Franciscus moet deze beide als noodzakelijkheden hebben gevoeld - vandaar een conflict, dat met recht tragisch mocht heeten. Vandaar ook onmiskenbare ontevredenheid over den loop dien zijn orde nam, getuige het Testament. Maar niets verhindert om aan te nemen dat Franciscus tot het einde toe zich overtuigd hield dat zijn twee grondstellingen: volkomen armoede en afwijzen van privilegiën (waarop hij in zijn Testament vooral den nadruk legt) óók binnen de organisatie zooals deze zich langzamerhand had gevormd tot de mogelijkheden

behoorden. In deze overtuiging lag zijn tragiek - die geweldig genoeg is. Alleen, men behoeft haar niet kunstmatig te vergrooten door de tegenstelling tusschen een listige curie en een misleiden heilige. Laat ons zeggen: de curie kon niet anders dan zij deed, en de heilige kon ook niet anders. Twintig jaren later was het conflict een uiterlijk geworden; Thomas van Celano's tweede 'Vita' (van 1247) getuigt ervan door den grooteren nadruk op het armoede-ideaal: afwijzen van huizenbezit, studie, geld en boeken-verzamelen, aansporen tot bedelen, enz. Nog weer later ontmoet men, op deze lijn voortgaande, de tegenstelling tusschen conventuale, laksche Franciscanen en strenge, aan den oorspronkelijken geest getrouwe Spiritualen; nòg later die tusschen de Kerk en de wel zeer radicale armen, de Fraticellen. Dan wordt het de bekende bloedige strijd tusschen een imperialistische Kerk en een groep vermoorde onnoozelen - die nochtans voor die Kerk gevaarlijk genoeg dreigden te worden! Hoe vreeselijk die strijd soms was kan men lezen in de 'Historia Tribulationum' van Fra Angelo Clareno, door Gebhart 'un véritable martyrologe' genoemd[1]. Men denke aan de lotgevallen van Petrus Johannes Olivi!

Deze dingen dreigen echter op wegen te leiden, die afvoeren van Franciscus zelf. Misschien dat toch ook reeds zonder dit sommigen zouden meenen, dat een 'kerkelijke Franciscus' - als waarop boven gewezen werd - den 'waren' Franciscus kwalijk gelijkt. Inderdaad boet de universeele heilige, zooals velen hem plegen te zien, iets in ten bate van de bij uitstek kerkelijke en monachale figuur. Toch schijnt dit wel onvermijdelijk. Het moge blijken wanneer wij hem, ten slotte, plaatsen naast andere 'Franciscus'-figuren vóór en tijdens zijn leven.

Men zie in deze uitdrukking vooral geen poging tot nivelleering, tot gelijkstelling met andere, veelszins overeenkomstige maar natuurlijk toch weer eigen-aardige geestelijke leiders. Maar het is een feit, dat er omstreeks het jaar 1200 meerderen op het tooneel van geestelijk, kerkelijk en sociaal leven rollen komen spelen, die heel wat punten van overeen-

1) E. Gebhart, *L'Italie mystique*, [Paris 1923[, p. 247 - een werk, evenals de andere van dezen schrijver, hier te lande te weinig bekend.

komst hebben met die van den heiligen Frans. De vergelijking tusschen hem en Petrus Waldus, tusschen Franciscanen en Waldenzen, dringt zich als vanzelf op - heeft men wel niet - zij 't dan ook ten onrechte - gedacht aan navolging door Franciscus van het Waldenzisch voorbeeld? Deze parallel is bekend. Minder bekend, maar niet minder opmerkelijk, is die met de Humiliaten (minder juist Lombardijsche Armen genoemd). En zoo men Waldenzen en Humiliaten beide té zeer door bepaalde 'kettersche' trekken van de Minorieten onderscheiden acht, dan staat daarnaast de kleine groep der 'Humiliati Reconciliati', in 1201 door Innocentius III na reorganisatie in de kerk opgenomen als een drie-deelige orde van reguliere kanunniken, eig. kloosterlingen en tertiarissen. Van de eigenlijke 'Lombardijsche Armen', zustergroep der Waldenzen of Armen van Lyon, scheidde zich eveneens een gemeenschap af, die in 1210, onder leiding van Bernardus Primus, zich stelde onder het oppertoezicht van den paus, die haar een regel gaf, wederom niet zonder bepalingen betreffende een soort 'Derde Orde'. Daar waren verder de zoogen. 'Katholieke Armen', gesticht door den bekeerden Waldens Bernard van Huesca in 1208, weliswaar kerkelijk van den beginne, maar eveneens van het begin tot het einde van hun kortstondig orde-bestaan suspect. En er waren er nog meer.

Nu is het voor iemand die eenigszins met deze dingen op de hoogte is een lichte taak om punten van verschil met Franciscus en de zijnen aan te wijzen. Maar niet minder voor de hand liggend is principiëele overeenkomst. Daar is bij allen - en het waren er vele, vele duizenden - een diepernstig streven naar de volkomen armoede om Christus' wil, naar de navolging van den armen, menschelijken Jezus - men vindt de eerste duidelijke sporen ervan reeds bij Bernard van Clairvaux -, naar het apostolische leven in den vollen zin des woords, predikend, getuigend, reddend. Allen prediken zij de volkomen armoede, zich bij voorkeur 'Armen' noemend, de volkomen deemoed, het nederige leven waartoe handenarbeid of later bedelarij het onderhoud moet verschaffen; allen beroepen zij zich op Christus, de apostelen en de eerste Christenen, allen leggen zij sterken nadruk op

de religieus-moreele geboden der Bergrede en trachten zij de eischen van Matth. 10, door Jezus aan zijn uitgezonden volgelingen gesteld, zoo letterlijk mogelijk te volbrengen. Allen hebben zij een sterk zendingsbesef, en allen staan zij min of meer als boetepreekers tegenover een verdoolde wereld. Dat de Kerk die wereld onvoldoende bereikt, doet hen soms een zeer kritische, oppositioneele houding tegenover haar aannemen, maar doet hen in allen geval missie-arbeid verrichten langs eigen nieuwen weg. Maar altijd is daar apostolisch enthousiasme, soms door eschatologische idealen aangevuurd, of door apocalyptische vizioenen gevoed, doch in beginsel steeds dat ééne streven, door den bovengenoemden Jacob van Vitry bij herhaling als den hem blijkbaar meest opmerkenswaardigen trek bij de Franciscanen vermeld: dat zij nam. willen leven naar het model der oude Kerk, ‘secundum formam primitivae ecelesiae’, in alles willende navolgen het leven der apostelen, ‘expressius imitare per omnia vitam apostolorum’. Allen verheerlijken zij de armoede en den arme - waarbij te bedenken valt dat naar middeleeuwsch spraakgebruik en toenmalige opvatting ‘arme’ nog wel iets anders is dan wij er tegenwoordig onder verstaan. Arme, bedelaar, bedevaartganger, pelgrim, ‘Wanderprediger’, bedelmonnik, het waren alle woorden, weliswaar niet voor één begrip, maar dan toch nuanceeringen en verbijzonderingen van één algemeenheid. Dat van de armoede een bijzondere, heiligende, louterende invloed uitging, was een veel-beleden geloof, al zullen niet allen het zoo radicaal hebben uitgedrukt als die Waldenzische Antwerp'sche ketter Willem Cornelisz. waar Thomas van Cantimpré van verhaalt: dat naar zijn zeggen alle zonde door armoede werd verslonden zooals de roest het ijzer verslindt, en dat het beter is een publieke lichtekooi te zijn, maar arm, dan een welgestelde vrouw van reine zeden. Dit was dan wel heel radicaal en grof. Maar dat de arme is een godsgezant, een zeer-onmiddellijk Godskind, was waarlijk geen uitvinding van Franciscus.

Nogmaals, er is allerlei verschil. Om te beginnen dan dat de meeste dezer groepen zich bij de erkende ketters hebben geschaard of daartoe zijn gedreven. Maar waarom gebeurde dit met hen, en niet met Franciscus en de zijnen? Was het niet

omdat, in 't algemeen gesproken, Franciscus een overtuigd Roomsch-Katholiek geloovige en trouw zoon der Kerk was, misschien suspect in sommige gedragingen, maar niet in overtuigingen, en zeker allerminst ooit te kort schietend in gehoorzaamheid en onderworpenheid? Preekende missionarissen waren lieden, op wie de Kerk een wakend oog hield, en het preeken was veelal, zooals bij de meeste der bovengenoemde groepen, een der criteria van ketterij. Maar Franciscus en de zijnen móchten preeken, want zij waren aan de Kerk onderworpen en getrouw.

Anders gezegd, zij waren niet 'revolutionair', om een ietwat anachronistisch woord te bezigen. Dit waren wel - naar de maat dier tijden - die groepen van armen, die een nieuwe 'Sozialgestaltung' van het Christendom zochten te verwerkelijken, een 'Christen-sociale' - het woord is op zich-zelf misleidend! - staatsgemeenschap, een 'corpus christianum' zonder Kerk, althans zonder pauselijke Kerk maar wél met een apostolische Kerk in een soort communistische gemeenschap als in het boek der Handelingen wordt geschetst. En hier ziet men nu van welke vérstrekkende beteekenis het was dat Franciscus, behalve dat hij vóór en in alles getrouw bleef aan de Kerk, wél allereerst een orde wilde vormen als nieuwe 'Sozialgestaltung' des Christendoms, maar geen leekengemeenschap. De leekengemeenschap beteekende 'wereld- en kerk-revolutie' - men versta de anachronistische woorden wél -, denieuwe ordegemeenschap beteekende.... máár een orde, binnen in en gebonden aan de Kerk. En de leekengemeenschap die later kwam in den vorm der Derde Orde kwam als ap- en dependentie van de eerste, de eigenlijke, de monnikorde. Daarom genoot zij de hoede van de haar bevorderende Kerk - maar deze werd vijftig en honderd jaren later niet genoten door Spiritualen en Fraticellen, die van de gansche wereld weer één Franciscus-gemeenschap wilden maken, of wel, eschatalogisch: een nieuwen hemel en een nieuwe aarde wilden verwerkelijken waarin zij de nieuwe priesters van een nieuwe Christenheid zouden zijn. Maar dán hebben ook de oude apocalyptische idealen van den vromen abt Joachim van Fiore doorgewerkt, van den man, die aan den volkomen arme zijn kosmische rol

toebedeelde. Deze dingen vallen echter buiten ons bestek.

Wél eischt dat bestek dat wij hier weer tot Franciscus terugkeeren. Om nog eens te zeggen dat hij in zekeren zin niets ‘bijzonders’ was, en eigenlijk veel minder belangrijk dan zijn orde. Om dan onmiddellijk, om mogelijk misverstand weg te nemen, met nadruk te wijzen op het zeer bijzondere van zijn middeleeuwsche vrome figuur, uit de simpele verhalen over zijn leven sprekend met een uitdrukkingsvermogen, dat hier door geen veelheid van woorden ook maar kan worden benaderd. Wat hij op verheven wijze wilde, was het onmogelijke. Onmogelijk is nu eenmaal de ‘navolging van Christus’ zooals Franciscus die wilde, onmogelijk in deze wereld *waar hij zich buiten stelde*. En toen de snel groeiende cirkel, waarvan hij het stralende middelpunt was, die wereld toch weer raakte, was het de Kerk, die tusschenbeide kwam, reddend deels en behoudend, deels ook dempend en doovend. De Kerk heeft ook dit laatste gewild - daar is zij de Kerk voor. Geen goedkoope Chesterton'sche apologetiek kan dit heelemaal goed-praten - aan den anderen kant: men spreekt, terecht, van een conflict in Franciscus' zieleleven; zou daar ook geen conflict zijn geweest in het binnenste van een Gregorius IX, die waarlijk niet enkel de ‘politiek’ was, maar ook de devoot die als Hugolino van Ostia Franciscus' vriendschap genoot en de Heilige Clara vereerde? Met dat al behoort Franciscus en zijn ideaal wel allermeest en allereerst aan de Roomsch-Katholieke Kerk - er is in zijn stralende persoonlijkheid, in zijn algemeen Christelijke vroomheid, in de wijze waarop hij voor dat ideaal streed gelukkig genoeg geestelijke rijkdom om ook schatten te bewaren voor Christendom en menschheid.

J. LINDEBOOM.

Harmonie - contrapunt.

Alfredo Casella heeft onder den titel ‘Harmonie-Contrepoint’ in ‘Pro Musica Quarterly’ van New-York en in ‘Le Courrier Musical’ van Parijs eenzelfde artikel gepubliceerd, dat, door zijne verbreiding in de artistieke hoofdsteden der twee werelddeelen, eene beteekenis krijgt, welke in de bedoelingen schijnt gelegen te hebben van zijn auteur. Het is geen manifest, daarvoor is het te weinig dynamisch. Het is de balans van honderd jaren muziek-geschiedenis, welke als uitgangspunt moet dienen van de nieuwe eeuw, die zich begint af te teekenen. De nieuwe eeuw, dat zijn de bekendste leidmotieven, of stokpaardjes, der laatste paar jaren, zooals de romantiek is een ziekteverschijnsel; de moderne harmoniek is uitgeput; de atonaliteit is eene impasse; terug naar de diatonie; weg met de chromatiek.

Men is geneigd, op het eerste gezicht, den heer Casella, die uitgemunt heeft in de beoefening der meest verschillende stijlen, een arbitrage-recht toe te kennen, dat bij zulken observatie-toren onafscheidelijk behoort. Maar hij redeneert, en zijne redeneering, zooals blijken zal, is verre van onaanvechtbaar. Het lijkt vervolgens minstens voorbarig, zacht gezegd, al stond zijne dialectiek boven elken twijfel, om een hedendaagschen stijl of stijlen te veroordeelen, crisissen te diagnosticeeren, op een terrein waar voor het oogenblik minder behoefte is aan theorie dan aan practischen arbeid, waar de theorie sinds lang plooibaar werd en toegankelijk voor elke gewaagde onderneming, een terrein, dat creatief nog onontgonnen ligt, een terrein waar theoretische problemen wankel zijn, weinig houvast geven, bruikbaar zijn in alle richtingen, vandaag pro, morgen contra, waar een nieuwe

sonate, eene nieuwe symphonie elken dag een gegeven kan vormen, dat alle voorgaande premissen neutraliseert, verzwakt of vernietigt. Is de heer Casella overtuigd, dat hij op de hoogte is van alle mogelijkheden der atonaliteit, der chromatiek, der mogelijkheden van het contrapunt? Wij zullen zien. Laten wij hem volgen in de krommingen zijner historiografische toelichting.

* * *

Het Romantisme, zooal geen ziekte gelijk sommigen beweren, aldus de heer Casella, dan toch eene situatie vol onvoeglijkheden en vergissingen, heeft vooral storm geloopen tegen twee punten: den vorm en het contrapunt. Welk romantisme? Het Fransche of het Duitsche? Want die beiden zijn zeer verschillend. Daar de heer Casella niet preciseert, willen wij aannemen, dat hij de twee romantismen mengt. Het doet er trouwens weinig toe, want noch het Fransche, noch het Duitsche romantisme zijn te velde getrokken tegen het Contrapunt.[1)]

Om zich hiervan te vergewissen behoeft men slechts een blik te werpen op den toestand der muziek tijdens het ontstaan der romantiek.

Wie waren op het gebied der piano-muziek de mededingers, de antipoden van Liszt, Chopin en Schumann? Kalkbrenner, Hummel en Thalberg. Bij mijn weten hebben deze drie laatsten nooit het contrapunt vertegenwoordigd. Liszt, Chopin, Schumann ook niet, ten minste niet in hun piano-werken. Maar aanknoopend bij Beethoven, en via Beethoven bij Bach, gaf het contrapunt aan hunne piano-muziek een karakter van vakmatigheid, welke de piano-muziek sinds een eeuw niet gekend had. Een der hoogtepunten van Liszt's oeuvre is de Phantasie en fuge op ‘Bach’. Op ‘Bach’ schreef Schumann, wiens stijl gedurende zijn levensloop hoe langer hoe orthodoxer is geworden, zes fuga's. Niemand zal in het uiterst nauwkeurige, doelmatige, doorwrochte métier van Chopin een vijandigheid tegen het contrapunt kunnen ontdekken. Integendeel.

1) De heer Casella laat in zijn artikel den vorm buiten bespreking. Dat is verstandig. Want ik zie niet goed in, hoe het romantisme iets vliedends en vluchtigs, als wat in muziek ‘vorm’ heet, had kunnen aanvallen.

Wat observeeren wij op het gebied der Opera? Van de werken der prae-romantici hebben enkel de opera's van Mozart en de Fidelio haar tijd overleefd. Men zal ons niet komen vertellen, hoop ik, dat de Italiaansche en Duitsch-Italiaansche evenmin als de Fransche Opera-componisten van tot en met 1830, verstokte aanhangers waren van den ‘strengen stijl’. Men zou overdrijven. Evenmin als de Mozart der Opera's, evenmin als de Beethoven van Fidelio, (ondanks tal van zeer verzorgde, zeer geminiatuurde pagina's) zal ik Weber's Freischütz, van een technisch standpunt uitstekend bewerkte muziek, Berlioz' Benvenuto of Trojanen, vol en zelfs te vol van gecontrapunteerde passages, als voorbeelden citeeren van contrapunt. Maar waar is hun offensief tegen deze voortreffelijke kunst, als men hun arbeid vergelijkt met dien hunner voorgangers? Meer nog: hoe zien wij de Romantische Opera zich ontwikkelen? Wagner ontplooit zich tot den contrapuntischen stijl van Tristan en vooral van de Meistersinger; Verdi eindigt zijn leven met de enorme fuga van Falstaff. Werkelijk: waar is de vijandschap?

In de sfeer van de kerkmuziek stuiten wij op hetzelfde onloochenbare feit: eene mis van Cherubini is niet ‘contrapuntischer’ dan eene mis van Liszt. ‘De Heilige Geest wordt steeds gefugeerd’ spotte Liszt, die zelf niet verzuimde de Drieeenheid te bezingen met fuga's, evenmin als Berlioz in zijn Requiem, zijn Te Deum, L'Enfance du Christ, evenmin als Verdi, evenmin als Schubert, evenmin als Bruckner, algemeen bekend als romantici.

Men constateert hetzelfde verschijnsel nog sterker in de instrumentale muziek. Hoe meer Beethoven, die nooit een zuiver ‘classicus’ was, zich gedurende zijn derde periode afwendt van de klassieke muziek en evolueert tot romanticus, des te contrapuntischer wordt zijn métier. Span den boog van Berlioz, die levenslang niet heeft kunnen nalaten zijne beste werken vol te proppen met fuga's en fugato's, die tot zijn laatste noot geobsedeerd is gebleven door contrapuntische superposities van thema's, die canons schreef in Harald, in Benvenuto, span den boog van Berlioz tot de Fünf Orchesterstücke van Schönberg en ge hebt de ontwikkeling der moderne instrumentale muziek en de ontwikkeling van het

moderne contrapunt. De lijn gaat via Bruckner met zijne verkortingen, verlengingen, verdraaiingen, omkeeringen en combinaties van thema's, via Franck, romanticus en contrapunticus, via Strauss met de Fuge der Domestica, met ‘des Helden Werke’ uit ‘Heldenleben’, via Mahler met de excessief gecontrapunteerde Achtste, naar Schönberg, de laatste en ergste der muzikale scolastici, Schönberg, die geen thema kan zien buiten de verstikkende atmosfeer eener ‘Lehre von dem Canon.’

Ik vraag mij af tegenover zulke evidenties, wat de heer Alfredo Casella moge verstaan onder ‘contrapunt’? De Basso Ostinato? Die was reeds lang ter ziele bij Beethovens dood. Fux' ‘Gradus ad Parnassum’, Bellermann's ‘Der Kontrapunkt’? Die vindt men springlevend tot in den cantus firmus van den meest romantischen Jazz.[1)] Ik vermoed dat de heer Casella zich heeft laten hynotiseeren door Berlioz' uitvaringen tegen Cherubini en Fétis. Maar dat was litteratuur en reclame beiden. Of dat hij zich heeft laten beetnemen door Schumann's kruistochten tegen de philisters. Het is mogelijk dat er onder de philisters contrapuntici waren, doch dit verhindert niet, dat Schumann (en die andere romanticus Mendelssohn) stichters waren, en steunpilaren, van het meest schoolsche van alle Conservatoria: dat van Leipzig.

Het heeft den schijn alsof ik de romantiek en den ‘strengen stijl’ verdedig. Dit is mijn doel niet. Maar men verweet het Romantisme reeds te veel ongelukken om het ook nog verantwoordelijk te stellen voor den ondergang van het contrapunt, en ik wilde den heer Casella wijzen op deze onhistorische, onjuiste redeneering.

* * *

‘De periode der groote harmonische preoccupaties’, meent de heer Casella, ‘begint precies tijdens het leven van Beethoven, met Schubert en Weber. De doofheid heeft den auteur der 9 symphonieën er voor behoed zich te werpen in het onmetelijke oerwoud der nieuwe accoorden.’

1) Ik hoop dat men den Jazz niet verdenkt van classicisme of modernisme!

Men kan deze meening van den heer Casella, hoewel zij reeds lang dienst doet, niet deelen.

Neen, de periode der groote harmonische preoccupaties begint geenszins tijdens Beethoven's leven. Ik zou mij kunnen beroepen op den Monteverdi van Henry Prunières, om aan te toonen, dat die preoccupaties minstens aanvangen bij den meester van Orfeus. Lijkt u dat te ver? Welnu! Als men den harmonist Rameau met zijn talrijke nonen niet meer speelt, wordt hij ook niet meer gelezen? En de aartsvader van alle harmonie, J.S. Bach? Moet men daarover uitweiden? Zie den Crucifixus der H-moll Messe, zie zijn Wohltemperiertes Klavier, zijne orgelwerken, zijne concerto's! Wat beteekent trouwens dat onmetelijke oerwoud van onbekenden klank, binnengetreden door Schubert en Weber? Het beperkt zich tot het majeur-dominant-noon-accoord. Van een oerwoud gesproken, is dat een klein en mager oerwoud. Nu dan! Men vindt dit fameuze accoord in het oerwoud van Bach (Toccata voor orgel), men vindt het bij Mozart (Idomeneo, zijn eerste opera), men vindt het bij Haydn (sonate es-dur; sonate d-dur) men vindt het bij Beethoven (om alleen te citeeren uit de piano-sonaten: de finale van opus 2, No. 3; het einde van het Adagio van opus 13; de finale van opus 27, No. 1; de finale van opus 31, No. 1;[1] 1e en 2e deel van opus 109; finale van opus 110; eerste en laatste deel van opus 111.)[2] Ja, men vindt dit fabuleuze accoord bij den ‘dooven’ Beethoven, die volgens den heer Casella allesbehalve een ‘harmonist’ was! Het authentieke majeur-dominant-noon-accoord, zonder voorbereiding en zelfs in zijne omkeeringen. Men raadpleegt de texten dus niet meer? Zij maakten geen misbruik, deze meesters, van dit oerwoud. Ik vermoed, dat ze het alleen schreven, wanneer hun hart overvol was, en ik kan dezen wijd uitbloeienden klank bij hen nooit ontmoeten zonder eene dubbele ontroering, welke mij gegeven wordt door zulken kijk in hunne rijke zielen. Maar zij kenden het! Het behoefde niet ontdekt te worden. Hunne nakomelingen, al heeten zij

1) De dominant-noon-accoorden dezer finale, zijn in een eenigszins vertraagd tempo genomen zoo Wagneriaansch, onloochenbaar Wagneriaansch als men slechts wenschen kan.
2) Men excuseere mij, dat ik de cijfers der maten niet geef: deze bladzijde zou er van gaan lijken op een spoorwegboekje.

Weber, Schubert, Meyerbeer, Wagner, behoefden het slechts te exploiteeren.

Zal ik u toe vertrouwen dat ik dikwijls, en meer en meer, zijne werken bestudeerend, twijfel aan de doofheid van Beethoven, en dat ik zeer geneigd ben om deze doofheid te beschouwen zoo niet als een absolute legende (dat is moeilijk) maar als eene schromelijk overdreven hardhoorigheid? Hij waagde, vooral in de composities zijner laatste periode, dus in de jaren zijner ergste 'doofheid', klankgroepeeringen, klanktegenstellingen, instrumentale experimenten voor de piano, voor het kwartet, voor het orchest, ongekende, onverwachte overgangen, tonale of intra-tonale verhoudingen, en al deze ontdekkingen, want het waren echte ontdekkingen, waarvan men noch bij tijdgenooten, noch bij voorgangers het equivalent vindt, al deze ontdekkingen zijn qua sonoriteit zóó subtiel afgewogen, qua psychologie zoo minutieus geëffend, dat men zich afvraagt: hoe is het mogelijk dat een doove zooiets klaarspeelt, zulke raffinementen, welke maat voor maat de controle schijnen te vragen van den levenden, hoorbaren klank? Want Beethoven is geraffineerd, zeldzaam geraffineerd. En het essentieelste van Wagner ontspringt niet bij Schubert, bij Weber, bij Liszt. Het ontspringt bij Beethoven. Analyseer het begin der Pathétique, het begin van den Allegro der Pathétique, eene afgezaagde machine, welke niemand meer bestudeert! Gij treft er onmiskenbare oorsprongen aan van Tristan. Analyseer het Adagio van opus 81a: de herkomst van tientallen der beste Wagneriaansche bladzijden doemt voor u op. En deze voorbeelden van divinatie zijn ontelbaar bij Beethoven. Doch wat van alles het merkwaardigst is: nooit vergist de 'doove' Beethoven zich in eene klank-berekening; geen enkele zijner avontuurlijke inventies is eene mislukking; alles is juist, precies; en daarbij nog is alles op-het-kantje-af gewikt, gewogen, aangebracht en geslaagd.

Wanneer ik om redenen van 'harmonie' moet gelooven aan de doofheid van Beethoven, heb ik meer redenen om te gelooven aan de doofheid van Brahms en een dozijn anderen.

* * *

Een Fransch criticus, wiens anonymiteit terecht bewaard wordt, heeft gezegd: ‘entre le romantisme musical et le siècle précédent il y a seulement la différence d'un accord’ en de heer Casella maakt deze meening tot de zijne. Het accoord in dezen paradox gesignaleerd is natuurlijk het dominant-noon-accoord en het schijnt mij van het grootste belang voor de musicologie om den rechtmatigen uitvinder op te sporen van dit kostelijk preparaat, waarmee men Tristan's en Götterdämmerung's maakt. De man verdient een standbeeld. Doch is men werkelijk ooit naief genoeg geweest om zich te verbeelden, dat een Moussorgski tot de 19e eeuw behoort, omdat hij een paar malen (hij is er uitermate spaarzaam mee) het dominant-noon-accoord aanwendt? Zal men Wagner en Meyerbeer dezelfde plaats aanwijzen, omdat zij beiden dit eenigszins gemakkelijke uitroepteeken plachten te zetten achter gansch verschillende phrasen? Zullen Berlioz en Schumann, die zeer zuinig omsprongen met dat explosieve geluid, er te minder romantisch om heeten? En Mendelssohn, in wiens kader hij niet paste?

De evolutie der muziek, welke gaat van Wagner over Strauss naar Scriabine en Schönberg, zij moge schijnbaar uitloopen in eene woestijn, is minder primitief en minder simplistisch dan de heer Casella ze voorstelt: als een aantal uitwassen van dat al te teelkrachtige noon-accoord. De muziek won op dezen weg andere aanwinsten dan undeciem en tredeciemverbindingen en hunne diverse alteraties. Palestrina en Josquin zijn méér dan een reine drieklank; Debussy is méér dan een noon-accoord. Over dit méér, dat het essentieele, het waarachtige vormt, spreekt de heer Casella niet. Schrijft hij alleen voor epigonen, die zich moeten vergenoegen met de attributen? Hij heeft ongelijk.

* * *

De chromatiek van Tristan wordt door den heer Casella bestempeld met den naam toxinen, gifstoffen, en hij meent, dat Wagner's meesterwerk[1)] kiemen in zich draagt van ophanden zijnd bederf. Ik doe geen beroep, tegen dit oordeel,

1) ‘La grandeur de Tristan est effrayante’ heeft André Suarès gezegd.

op het bovenmenschelijke, het onmeetbare, het onuitsprekelijke tweede bedrijf. Ik vraag slechts: is Wagner-zelf te gronde gegaan aan de ‘toxinen’ van zijn onnaakbaren Tristan? De anderen interesseeren mij niet. Zij hadden slechts het voorbeeld te volgen van Wagner, wilden zij hun verderf ontloopen. Interesseeren zij den heer Casella? Wat wil hij? Een tweeden Tristan, die een unicum is? Ieder meesterwerk bevat ‘kiemen van bederf’ voor zwakke navolgers. Mozart bevatte ze, en Beethoven. Er zijn serieuse symphonieën, welke, muzikaal gesproken, even ongezond zijn, als Salomé, wier ziekelijkheid, godbeter 't, op rekening komt van Tristan!

De heer Casella deinst terug voor de twintigste eeuwsche chromatiek, welke het organisme in gevaar brengt. Wat weet hij van chromatiek? Is hij er zich voldoende bewust van, dat onze chromatiek pas in een begin-stadium verkeert van ontwikkeling? Dat niet alleen onze verstgevorderden (Strawinsky van Le Rossignol) nauwlijks Bach overschrijden, maar dat wij zeer nuttige lessen kunnen nemen bij de oude Grieken, de Chineezen, de Arabieren? Dat onze chromatiek, hare mogelijkheden, zoo weinig aangeroerd, zoo weinig versleten zijn, dat wij niet de allergeringste behoefte gevoelen aan kwart of achtste intervallen? Maar deze chromatiek bestaat niet uit alteraties, deze chromatiek is geen harmonisch procédé. Zij is geen métier. Zij behoeft niet noodzakelijkerwijze getourmenteerd te zijn, noch maladief. Noch romantisch! Vooral geen gechromatiseerde diatonie, gelijk de totdusverre bestaande. Noch die van den laatsten Schönberg. Nog minder die van Strauss of Reger. Vooral geen tonale chromatiek. Neen. Maar eene integrale chromatiek, welke een eenvoudige, eene aartseenvoudige reflex is van noodwendigheden eener beter ontwikkelde muzikale spraak dan tot dusverre gesproken werd. Geloof mij zoo gij wilt.

* * *

Het valt den heer Casella even gemakkelijk te spotten met de harmonische ‘wolkenkrabbers’, welke de twaalf tonen van ons systeem opstapelen tot twaalf verdiepingen, als ik het

noon-accoord in het ootje zou kunnen nemen of het verminderd-septiem-accoord der achttiende eeuw. Hij zelf heeft geofferd aan wat hij nu eene ware afdwaling noemt, zie slechts zijne Sonatine, en ik verwonder mij over deze herroeping. Het is mijn plan niet eene verdediging te schrijven der muzikale 'wolkenkrabbers'. Maar ik herinner er aan, dat iedere toon een wolkenkrabber is. De harmonische wolkenkrabber is zoo oud als het orgel, zoo oud als de piano. Wat men onbewust nastreeft in het opbouwen van accoorden, is het duiden, het realiseeren, van alle resonans-geheimen van een klank. Dit is op zich zelf niet interessanter, doch ook niet minder interessant dan het schrijven eener tweestemmige 'inventie'. Deze beide dingen moet men alle twee de baas zijn. De hoofdzaak echter blijft wat erin wordt uitgedrukt. En wanneer een aantal onzer tijdgenooten de nederlaag leden tegenover den wolkenkrabber, die niet gemakkelijk te hanteeren valt, dan ligt de oorzaak hier in, dat òf de overwonnenen van nature tot de minus habentes behoorden, òf dat zij hun materiaal niet beheerschten. Maar nogmaals: deze gaan ons niet aan. Deze kunnen nooit aanleiding zijn om van een harmonische crisis te spreken, want bij hun ingeboren onvermogen bestaat er steeds harmonische crisis. Zeer eminente bladzijden van Strawinsky (nogmaals Le Rossignol), van Schönberg (Fünf Orchesterstücke) geven het recht te beweren, dat de 'wolkenkrabber' even bruikbaar materiaal is als welk ander ook, dat hij geen enkel symptoom vertoont eene 'maladie spirituelle' te zijn, gelijk de heer Casella aanvoert, en dat morgen door ras-musici met dit materiaal zonder bezwaar verder gewerkt kan worden.

* * *

Of de atonaliteit een levensvatbaar beginsel vertegenwoordigt zal de naaste toekomst uitmaken. De heer Casella noemt haar 'de laatste stuiptrekking der romantiek' en voor zoover deze opmerking Schönberg geldt, tot heden de voornaamste vertegenwoordiger eener z.g. atonaliteit, kan men hem niet tegenspreken. Schönberg is eene door en door romantische natuur en zijne psychische nuances zijn steeds romantisch georiënteerd. Hij is geen 'modern' mensch, d.w.z. mensch

tout court. Het heeft Schönberg immer ontbroken aan een wel-voorzien, hernieuwbaar en belangwekkend muzikaal fond. Hij was nooit overvloedig in ideeën, noch spontaan, noch origineel. Hij heeft zich theoretisch eene atonaliteit weten te concipieeren, en dit lijkt mij geen geringe verdienste, practisch echter kwam hij niet verder dan de eerste schrede. Tot en met zijn laatste werk slaagde Schönberg er nog niet in één thema, laat staan meerdere thema's te vinden, welke buiten alle tonale verhouding reiken. Zijne motieven zijn, geheel of gedeeltelijk, altijd terug te brengen tot een of andere toonsoort. Hij maskeert dit tekort door eene zeer bedreven harmonische alchimie, welke zoo goed en zoo kwaad als kan zijne half- of heel-tonale motieven metamorphoseert in een kader van atonaliteit. Zijn techniek, ondanks hare polyphone en contrapuntische aspecten, is in wezen mono-thematisch, maar al beschikte hij over eene psyche, welke hem de realiseering eener werkelijk poly-melodische structuur zou toelaten, ik geloof niet, dat zelfs deze verzachtende omstandigheid het gemengde, tweeslachtige karakter zijner muziek zou wegnemen. Het is mogelijk, dat de bastaard-atonaliteit van Schönberg slechts geschikt is tot ‘cinematografeeren’ van wolken, maar niet tot het bouwen van trotsche paleizen, gelijk de heer Casella zich uitdrukt. Ik geloof echter dat de Fünf Orchesterstücke, ondanks alles, zullen meetellen in de muziekgeschiedenis. Maar ik leg er tevens den nadruk op, dat eene authentieke atonaliteit tot heden nog niet is geobserveerd in onze concertzalen, en dat zelfs de heer Casella niet bevoegd mag heeten er een voorbarig en vernietigend oordeel over te vellen. Het staat evenzeer te bezien of, volgens de opinie van den heer Casella, ‘zonder tonaliteit geen muzikale architectuur mogelijk is’, als het te bezien staat of ‘het diatonisme, gezuiverd van het romantisch chromatisme herleeft’ met een ‘terugkeer tot de oude prae-romantische vormen’. Deze twee laatste ondernemingen zullen in ieder geval niet veel hoofdbrekens kosten.

* * *

Wij hebben op onze scholen niet de gewoonte eene geserreerde en intelligente studie te maken van de polyphone kunst, welke bloeide van Guillaume de Machault tot Palestrina.

Wij denken, dat een motet van Josquin op dezelfde melodische en rythmische principes werd geconstrueerd als eene fuga van Bach, en al hebben wij theoretisch een vaag vermoeden van de essentieele verschillen, in de componeerende practijk weten wij niet te onderscheiden. Wij noemen zoowel de kunst van Josquin als de kunst van Bach polyphonie en contrapunt. Noch het eerste deel van Vincent d'Indy's Cours de Composition noch de publicaties van Henri Expert hebben dit misverstand kunnen wegruimen. Wij lezen de composities der Ouden (De Ars Nova der 14de eeuw) van onze vroegste jeugd met maatstrepen, die voor hare auteurs niet bestonden, in partituren, welke voor hare auteurs evenmin bestonden.[1)] Van jongsaf gedresseerd in de richting eener verticale harmonie, lezen wij deze werken, die zelfs visueel nooit verticaal konden worden verbeeld, in de rechthoekige vakken hunner maten, in hunne genivelleerde maatsoorten. Wij hebben zoowel den zin der oude melodieën als den zin der oude rythmen verloren, en de veelvoudige verstrengelingen van simultane en buitengewoon geindividualiseerde zangen, welke de scheppers dezer voor den eersten maal herboren muziek zagen in een oneindig perspectief van expansieve melodie, wij noemen dat contrapunt, en wij noemen deze bloeiende uitgestrektheid van natuurlijke, ja populaire melodie, liefst contrapunt in zijn stuurschen, terugstootenden, scolastischen zin. Tot in ons merg doordrongen van monodie, van het alleenheerschende, tyrannieke thema, van het alleenheerschende, aan den dans ontleende rythme, gehypnotiseerd door onze klavieren, door de groepeering onzer tien vingers, door de pianistische ‘speelbaarheid’ of ‘reduceerbaarheid’, zelfs wanneer wij schrijven voor het honderdkoppig orchest, hebben wij deze wonderlijke kunst der simultaniteiten vereenzelvigd met den streng gecentreerden, éénpolig geordenden stijl van Bach, die zelf doordrenkt was van mono-thematiek en mono-rythmiek. Wij verwarden de horizontale polyphonie der laat-middeleeuwers met de verticale polyphonie der

1) Van deze ongelooflijk rijke en gecompliceerde kunst, welke drie eeuwen bestrijkt, is nog geen enkele partituur ontdekt. Hoe componeerden deze meesters? Dit bleef een raadsel.

achttiende eeuw en wanneer wij aarzelend vermoedden, dat wij leefden in eene fundamenteele dwaling, wij hebben ons gewacht dezen argwaan, waarvan de consequenties oneindig vruchtdragend hadden kunnen zijn, te doorvorschen en op te helderen. Wij hebben byzantinistisch gekibbeld over twee woorden, waarvan wij den historischen zin onvoldoende beseften, noch doorzagen. Het contrapunt bestreed de harmonie, het horizontalisme bekampte het verticalisme, en omgekeerd, om van tijd tot tijd, evenals de heer Casella, vreedzaam te concludeeren: 'qu'ils sont simplement deux "représentations" du même concept fondamental.'

Geenszins, in de verste verte niet. Horizontalisme en verticalisme waren voor de laat-Middeleeuwers de twee geheel verschillende, autonome keerzijden hunner kunst. Zij beoefenden beide technieken afwisselend in éénzelfde compositie. Zij zagen deze twee aspecten van hun métier niet als onverzoenbare hostiele factoren; elk had zijn eigen aangewezen expressieve vermogen.

Wij, wij kennen slechts twee verticalismen: een homophoon verticalisme en een gefigureerd of gecontrapunteerd verticalisme. Evenmin als de authentieke atonaliteit, is het authentieke, historische horizontalisme tot op heden verschenen in onze concertzalen. Wij hebben de simultaniteit overgelaten aan de kunsten, welke daarvoor het minst geeigend waren (want zij vertolken concrete dingen): de schilderkunst en de poëzie. Het is waar: dit horizontalisme past slecht in een tijd, waar men stijlen ziet wisselen als de seizoenen; een tijd, welke de melodie verleerde; een tijd van formalisme, machinisme, cyclisme, neo-classicisme, en andere armoeden, waarvan men moeilijk veronderstellen kan, dat zij vrijwillig zijn.

Ik hoop, ondanks dit alles, dat deze beschouwingen over het artikel van den heer Casella, van nut kunnen zijn, wanneer men aan 't opmaken gaat van de volgende balans onzer muziek.

MATTHIJS VERMEULEN.

Over Anthonie Donker

Acheron, door Anthonie Donker (Hijman, Stenfert Kroese en Van der Zande, Arnhem 1926).

De jaren, waarin de europeesche poëzie zich voor het laatst, tot nu toe, vernieuwde, zijn vèr voorbij, en met name in Holland, waar die revolutie laat, loom en niet in groepen, maar bij kleine schokken veelmeer, in zeer verscheiden en verspreide individuen doorbrak, heerscht op dit stuk, en op dit moment, een verlamde, verlammende resignatie: er wordt niets meer gewaagd, er wordt niets meer vervloekt, er wordt niets, niets meer vergood.... Er wordt weinig gewerkt. -

Anthonie Donker leefde, poëtisch, in eenzaamheid, en schreef, buiten alle gewoel, buiten alle strijdvragen om, in een stilte, die vruchtbaar bleek. Hij heeft elk modernisme, en zelfs elke moderniteit onberoerd, ongedeerd, niet zonder licht-irritante zelfbewustheid en laatdunkende achteloosheid langs zich af laat glijden, en ik vermoed, dat hij met de romeinsch-phlegmatische hooghartigheid van sommige zijner verzen over deze dingen zal spreken. Hij vergeet dan, ten minste, dat de poëzie (en daarom is het hem uitsluitend en vurig te doen) zich niet alleen meer en meer ook van moderne gevoels- en uitdrukkingsvormen bedienen kan, en bedienen gaat, maar vooral dat zij deze reeds lang heeft geadopteerd; dat hij, in zijn aandacht, die dóórwerkt, onnaspeurlijk, in de eigen creatie, deze dichtkunst negeerend, niet alleen de moderniteit veronachtzaamt, maar met haar, in haar, een zeer essentieele vorm en toekomst der poëzie-zelf. Hij heeft niets van den dapperen novateur, die het eigen werk durft

schaden om de kansen van lateren te vergrooten, maar den stilleren moed van hem die zich waagt bij den inzet van ieder gedicht. Hij heeft niets van den rusteloos-speurenden experimentator, die graaft naar een nieuw element, en springt door het niets naar een nieuwe dimensie, maar het gierige monniksgeduld van den alchimist, die nachtenlang waakt om het éene onzichtbare goud-atoom der eeuwige poëzie. Hij voelt niets van het levensgevaarlijke avontuur, deel en moment te zijn in het verbijsterend-chaotisch, betooverendmeesleepend héden.... maar, que vlô-ve?, hij heeft alles, letterlijk alles van een geboren dichter, en - als de analoge uitdrukking duidelijk is - van een geboren mensch.

Hij heeft met de dichters van 1910 den romantischen grondtrek gemeen, maar voor zoover hun melodie dwalend is, onderscheidt hij zich scherp: hij zingt niet, hij spreekt; zelfs in zijn overwegend-muzikale, niet allereerst plastische verzen. Maar hij deelt met hen het kern-motief der eenzame, onvervulde ziel, die, uit het Paradijs verdreven, ommuurd en omstroomd door de muren en stroomen van lichaam en bloed, ronddoolt en hunkert, in doodsverlangen, en teruggezogen door doodsangst tevens, den Acheron over te steken naar de velden van het hemelsch eeuwig één-zijn. Lees het poëtischmislukte - gedachte en beeld versmolten niet tot denkbeeld - voor zijn beschouwing echter zeer kenmerkende Eiland der Ziel

> Toen God stervende was, ontstond
> Uit duisternis een vloed,
> Aanzwellend, ruischend om mij rond,
> Het donkergolvend bloed.
>
> Van sombre lusten werd ik hier
> Sindsdien een eenzaam roover.
> Doch eeuwig tart mij de rivier;
> Nooit stak mijn argwaan over.
>
> Al duizend eeuwen dool ik aan
> Den donkerrooden vloed
> En roep den dooden Schepper aan
> Over het golvend bloed.

Ook bij hem vindt men de vluchtige verzoening met dit somber bestaan, als hij, lees het voorlaatste kwatrijn,:

Was daar een licht en ben ik thans weer blind?
Speelde er zon op het vermolmend bint?
Donker is dit bestaan en toch, en toch
Daar was een licht in d'oogen van een kind.

lees vooral zijn sterkste gedicht Paradise Lost,:

I.

Voortijds droegen wij langs de duistere aarde
Gespannen vleugel van ontzag'lijk licht
Uitstralend. Zon en sterren schaarden
Zich angstig in dat overweldig licht.

Maar toen het bloed zijn zware bronsten baarde
Deed God zijn onontkoombren vloek gestand.
Wij zwierven uit. Om onze lendnen waarde
Een dorre schaduw, zwartverbrand.

II.

Het droeve hart werd in het schemergoud
Van den vooravond zóó onzegbaar loom,
Zooals een bloem de bladen samenvouwt
Verzonk het hart in den geloken droom.

Schaduwen vielen weg. Een ijle vloed
Van wit verblindend bovenwereldsch licht
Ruischte voorbij en het bedwelmde bloed
Is naar diepzeeën van stilte gezwicht.

Er was een milde tuin en er bewogen
Zeldzame bloemen, wit en zilvergrijs.
Als blauwe zonnen straalden kinderoogen
En een stem zei: dit is het paradijs.

Toen stormden duizend ademlooze vragen
Weeklagend op en peilloos viel het hart,
Steil en afgrondelijk teruggeslagen
En in de valstrik van den tijd verward.

En in den stervensrooden avondgloed
Spleet het geloken hart sidderend open,
Voor éénen stond ontdaan van aarde en bloed,
Arglistig door de oude drift beslopen.

In duister sloeg het hart, zwart en alleen.
En in de verte, op den vagen wind
Verdoolde, was het nu of lang voorheen,
De heldere echo van een lachend kind.

in de oogen van een kind het ongeschapen licht, gebroken wel en als een veege weerglans, maar onbedrieglijk toch en onvergetelijk, één herinnerend oogenblik lang weerschemeren ziet. Is niet van Nijhoff's werk bijkans voor de helft deze herinnering-en-herkenning de oorsprong en drijfkracht? en schreef Roland Holst ooit een vers zoo onbesmet, zoo klinkklaar en vanzelve en zacht, enkel gelijk water zijnde, om het vers-zelf te citeeren, als Van een kind (I)? - De vraag is verder, in hoeverre de Paradijs-geschiedenis voor Anthonie Donker wérkelijk is, en reëel-christelijk. Slechts zeer ten deele, dunkt mij. Want ten eerste aanvaardt hij, het blijkt uit zijn poëzie, het christelijk-gesteld noodzakelijk complement van de Vloek niet, het Kruis, en ten tweede deelt hij, lees Adam, dat in Juni van dit jaar in dit tijdschrift verscheen, de meening, die o.a. Dostojewski hartstochtelijk aanhing, dat door menschelijke liefde álles, letterlijk álles verzoend wordt *(want liefde had zijn schuld geëvenaard*, A d a m , slotregel), daarmee de god-menschelijke verzoening door de liefde van Christus, den plaatsvervangend lijdenden Middelaar, verwerpend. Maar evenzeer moet ik de meening afvallen, die in Anthonie Donker een heiden ziet. Trouwens, wat dunkt u?: wie onzer is dat wel? Twintig eeuwen na Christus is er van een werkelijk, rasecht, lijfelijk paganisme immers geen schim meer over. Als er één Paradise Lost is op aarde, dan zijn het de bronzen tuinen van Arcadië en de verweerde bouwvallen van den Acropolis. Neen: Anthonie Donker is honderdmaal meer een verminkt, onvervuld, gehalveerd Christen dan ook maar in statu nascendi een heiden. De strijd tusschen Christianisme en heidendom is de eeuwige tweespalt, de scheurende pijn van zijn wezen, en wie weet is niet juist die tweedracht de bron van zijn poëzie, van het materiaal althans voor zijn dichtkunst: zoo blijkt hij niet alleen litterair, maar ook mentaal van denzelfden stam als Nijhoff. (Litterair is hij zelfs, vooral in zijn plastische werk, een leerling, en tegelijk een iets jongere broeder van Nijhoff. Ik wil hiermee zeggen, dat alleen een wezensverwantschap hem openstelde voor diens poëtischen invloed; een invloed intusschen, die hij zeer persoonlijk en zelfstandig onderging, dus niet serviel, en zeer persoonlijk en zelfstandig verwerkte;

maar teekenend is het voor zijn behoudzucht dat hij veel duidelijker steun zocht bij het beheerschte classicisme van Vormen dan bij de schrille driftige nervositeit van De Wandelaar).

Poëtisch frappeert hij door een bijna afgemeten beheersching: de wijze van denken, voelen, beelden en vormen is rustig, doordringend; soms te zeer gelijkmatig, soms te gemakkelijk (‘ik noem het ding maar, dan trilt de rest wel mee’ - die rest is de poëzie zelf, o dichter!), maar bijna altijd resonneert onder, achter en door alles heen zijn donkergeïnspireerde, gonzende stem en zij roept verre en diepe echo's los aan de soms wat starre en enge muren van zijn plastieke contouren. De ruimte daartusschen is soms wat gering, en het beeld, het levensbeeld, gewoonlijk een wonder van harmonisch samengaan van concrete plastiek en een zacht psychisch stroomen, een versmelten tusschen steen en ziel, als het ware, wordt hier te star (Poppaea Sabina, bijna), en elders te brokkelig (Petrus, vooral, en Nero: deze verzen zijn, visueel-gezegd geen gaaf vlák, maar een schutting, regel voor regel, plank voor plank opgetrokken, opgespijkerd), maar overal voelt men de vaste hand van een modelleur, die zijn klei kent, van een cameeënsnijder, die feilloos kerft in zijn steen. Anthonie Donker's verzen doen denken aan kleinplastieken, aan amphoren, aan bronzen penningen, hard en soepel tegelijk van substantie en vorm. Soms echter wordt alleen zijn stém heerschend: ze roept beelden op en laat die vervloeien vóór ze verstarren; ze droomt door en roept beelden op, nieuwe die wéer net niet versteenen; ze klinkt door, diep en donker, en bewaart, tot in de laatste rhythmen een ondoorgrondelijk, donker en helder geheim. (Paradise Lost, II). Daarvoor vergeet ik, haastig en gaarne, de tekortkomingen.

De toekomst? Ga naar een waarzegster, gek! Poëzie en leven zijn goddank nog onberekenbaar, vol felle kansen, vol doodsgevaar. Die van Anthonie Donker is beperkt, maar zuiver, *en zij neigt naar grooter;* ze kán zich vastdraaien om haar twee spillen (de levensgestalte en het donker-gesproken levenslot), maar mijn God, zijn er niet onder de grootsten, die maar één ding wisten? Ik ken weinig dichters van mijn

leeftijd in wier werk humaniteit en poëzie zoo vruchtbaar op elkaar inwerken als bij Anthonie Donker, en wie is, binnen zijn eigen, zij het vooral in de breedte en in de ruimte betrekkelijk enge grenzen zoo vast van vormgeving, zoo bijna voortdurend geïnspireerd?

H. MARSMAN

Kunsthistorische methoden.

Publicaties der Afdeeling Nederlandsch van het Instituut Nieuwe Letteren aan de Nijmeegsche Universiteit, uitgegeven door prof. Jac. van Ginniken S.J., Eerste deel. Nijmegen, Utrecht 1925.

Het eerste deel der publicaties van de nijmeegsche neerlandici bevat een aantal ijverige en nauwgezette onderzoekingen over de nieuwere nederlandsche taal- en verskunst. Professor van Ginniken en zijn leerlingen spreken over: het rhythme van *De vrouw in het woud*, de vijfvoetige jambe van Kloos' *Okeanos*, den strophenbouw bij Boutens, de taaltechniek van Ary Prins en van kwantiteitsverschijnselen na '80. De verschijning van dien bundel is een heuglijk feit. Ten eerste wordt aan nederlandsche universiteiten naar die exacte methode nog weinig gewerkt; ten tweede is het taalgebeuren en de nieuwe nederlandsche letterkunde - geheel afgezien van de artistieke waarde der voortbrengselen, en daargelaten of wij die kunst als een voorbeeld van taalbloei of van taalontaarding moeten beschouwen - in ieder geval belangrijk genoeg, om het nauwkeurig gade te slaan.

Indien wij op die onderzoekingen iets hebben af te dingen, is het, dat de definities der algemeene grondbegrippen, waarvan zij uitgaan, en de formuleering der slotsom, waartoe zij komen, vaak aan striktheid te wenschen overlaten. Wij kiezen er een paar voorbeelden van verschillenden aard vrij willekeurig uit.

I. H e t b e g r i p r h y t h m e. Mejuffrouw Van der Kallen schrijft over: ‘Het rhythme van *De vrouw in het woud*.’ Onder r h y t h m e plegen verschillende schrijvers iets

zeer verschillends te verstaan. Men kan gerust zeggen, dat er in poëtiek en stilistiek nauwelijks een term te vinden is, waarvan de beteekenis minder vast staat. Wie dit woord gebruikt, moet dus beginnen met te verklaren, wat hij er mee meent. Mej. v.d. Kallen kwijt zich van die taak in de *Inleiding:*

'1) Rhythme behoort tot het essentiëele van een vers; waar het rhythme verdwijnt, houdt de poëzie op en begint het proza. 2) Men heeft verzen zonder rijm, soms zelfs zonder welluidendheid; poëzie zonder rhythme bestaat niet.

3) Want het is juist die eigenaardige, sterk genuanceerde, toch regelmatige en beheerschte beweging der klanken, die het vers werkelijk onderscheidt van het proza; en het maakt tot een zooveel schooner en treffender zielsuiting. 4) Het schept voor den dichter een nieuwe uitingsmogelijkheid. 5) Zijn stemming, zijne gevoelens, zijn overtuiging legt hij neer in woord en klank niet alleen; maar hij neemt die klanken, die ons van zijn ontroering spreken gaan, en doet ze meetrillen met zijn teerste gevoelens en meegolven op zijn geestdrift; dat hun beweging ons als 't ware suggereert wat zijn ziel bewoog.'

Wij hebben ons veroorloofd hier de zinnen te nommeren, ten einde er een kleinen commentaar op te geven.

1) Rhythme 'behoort' tot het essentiëele van een vers. Het is dus niet het eenig essentiëele. Wij hadden graag gehoord, wat verder nog essentiëel in een vers is, en in welke verhouding het rhythme tot dit andere staat. In ieder geval acht de schrijfster het rhythme zoo essentiëel, dat men reeds met dit begrip het onderscheid tusschen proza en poëzie kan bepalen. Ook schijnt zij te vooronderstellen, dat het rhythme een primaire eigenschap is, immers zij zegt: 'waar het rhythme verdwijnt, houdt de poëzie op enz.' en niet: waar het rhythme verschijnt, houdt het proza op en begint de poëzie.

2) Het rhythme wordt nu als essentiëele eigenschap der poëzie tegenover accidenteele eigenschappen (rijm en welluidendheid) van sommige verzen gezet. Het schijnt ons niet gemakkelijk zich een vers zonder welluidendheid voor te stellen.

Misschien kunnen wij uit de geheele alinea (1/2) afleiden, dat de schrijfster alle positieve definities terzijde wil laten en voorloopig met rhythme niets anders meent dan: datgene wat proza van poëzie onderscheidt. Zulke definities zijn gevaarlijk - zij loopen allicht op een cirkelredeneering uit: Wat is rhythme? Dat, wat proza van poëzie onderscheidt. Wat is proza? Dat, wat geen rhythme heeft. Wat is poëzie? Dat, wat wel rhythme heeft. Mej. v.d. Kallen heeft iets dergelijks gevoeld, zij komt nu in:

3) Zonder die eerste bepaling te laten varen - er is altijd nog sprake van een onderscheid - tot positiever kenmerken. Zij noemt er vier (eigenaardig, sterk genuanceerd, regelmatig en beheerscht) - en van die vier zijn er drie slecht gekozen. 'Eigenaardig' is een gemeenplaats; dat het essentiëele een eigen aard moet bezitten, spreekt van zelf. 'Sterk genuanceerd' en 'beheerscht' zijn verkeerd - want het is duidelijk, dat 'de beweging van klanken' in het proza ook sterk genuanceerd en beheerscht kan zijn, en dat men ze dus bij de bepaling van het essentiëele, dat proza van poëzie onderscheidt, niet kan gebruiken; tenzij Mej. v.d. Kallen meent, dat het proza geen 'beweging van klanken' bezit. Blijft: 'regelmatig.' Wij missen hier echter een nadere bepaling, waarop die regelmatigheid berust en waaraan wij haar kunnen herkennen.

Het einde van 3) leidt naar:

4) De schrijfster geeft geen nieuwe kenmerken van het rhythme, maar wil zeggen, dat het onderscheid, dat zij bedoelt qualitatief is: het rhythme voegt aan een zekere wijze zich te uiten een nieuwe toe. (Terloops gezegd, zij komt hier in tegenspraak met de vooronderstelling, dat rhythme een primaire eigenschap is; wanneer rhythme een 'nieuwe uitingsmogelijkheid schept', moet de andere uitingsmogelijkheid - vermoedelijk toch wel die van het proza - 'ouder' zijn). De uitwerking van het rhythme, dat de uitingsmogelijkheid verdubbelt, is dus dat men in de taal iets anders en iets hoogers kan geven. Nu moet echter in:

5) de wijze, waarop dit geschiedt, nader bepaald worden. Hier schiet de schrijfster volkomen te kort. Gevoelens van een dichter worden niet alleen in woord en klank 'neergelegd',

maar die klanken - of zijn het andere klanken? - worden weer ‘genomen’, en hij doet ze meetrillen op zijn ‘teerste gevoelens’. Resultaat: hun beweging ‘suggereert ons als 't ware’, wat zijn ziel bewoog! Wij zouden alweer kunnen vragen: suggereert de beweging der klanken in het proza ons niet ‘als 't ware’, wat de ziel van den schrijver beweegt? Maar iets anders schijnt ons belangrijker. Wanneer het rhythme in een vers ontstaat door het samenbrengen (meetrillen, meegolven) van een klankbeweging, en iets wat wij maar een gemoedsbeweging (teerste gevoelens, geestdrift) zullen noemen - waaraan ontleent dan het rythme zijn kenmerkende eigenschap regelmaat? Is die gemoedsbeweging op zich zelf al regelmatig en gaat haar regelmaat over op de klankbeweging? Of is het de klankbeweging in het vers, die aan de gemoedsbeweging regelmaat verleent?

Men ziet het: dit is alles vaag en onduidelijk. Wanneer wij onvriendelijk wilden zijn, zouden wij kunnen zeggen, dat de schrijfster hier haar onvermogen scherp te denken en zich uit te drukken onder een slordig pathos verbergt. Maar wij willen niet onvriendelijk zijn - wij willen aannemen, dat mej. v.d. Kallen hier iets bedoelt, en dat, wat zij bedoelt, zelfs zoo kwaad niet is. Waar wij op wilden wijzen is dit: de schrijfster heeft geleerd naar een stipte methode nauwgezet te onderzoeken; wat zij gevonden heeft, is wel degelijk van belang voor de phaenomenologie van het vers; het kan er toe bijdragen ons zekere eigenschappen van de dichterlijke taal in het algemeen en van de taal van een dichter in het bijzonder te verklaren - het komt er nu op aan, dat zij ook nog leert de grondbegrippen waarvan dat onderzoek uitgaat of de resultaten waartoe het leidt, nauwkeurig te bepalen, en voor die bepaling de juiste bewoording te vinden.

II. Het begrip archaïsme. De heer J. Pollmann begint een studie over de ‘Taaltechniek van Ary Prins’ en geeft hier het eerste deel: Woordvorming. In zijn Inleiding vermeldt hij, dat hij van een psychologisch literatuurhistorisch gegeven wenscht uit te gaan, en wel van ‘de sterk ontwikkelde secundaire functie’ bij Prins. Daarna komt het eerste hoofdstuk: Het archaïsme.

Wij zijn eenigszins verbaasd - behoort het verschijnsel

archaïsme inderdaad tot de rubriek woordvorming? Onder woordvorming verstaan wij een verhouding van taal als potentie tot taal als actualiteit, of indien men wil, de wijze waarop uit een wortel woorden voortvloeien. Daarentegen verstaan wij onder e e n archaïsme een taalvorm van welken aard ook uit een vroeger stadium van de taal, die in een later stadium niet meer van kracht is, d.w.z. welks beteekenis niet meer volkomen of nauwkeurig begrepen wordt. Archaïsme of h e t archaïsme in het algemeen is dus het vasthouden aan, of het gebruik maken van zulke taalvormen - en het schijnt ons, dat dit eerder in een afdeeling over woordkeuze dan over woordvorming thuis behoort.

Maar nu verder. De heer Pollmann deelt ons mee, dat hij in den beginne een aantal woorden bij Prins voor germanismen of gallicismen had gehouden en dat Herman Robbers hem toen gewaarschuwd had: ‘Prins beweerde altijd al zijn woorden uit oude nederlandsche werken te kunnen rechtvaardigen’. Bij consciëntieus onderzoek heeft dan de heer Pollmann ook ontdekt, dat een groot aantal van die woorden in het Handwoordenboek der middelnederlandsche taal van Prof. Verdam te vinden waren. De heer Pollmann was zeer verheugd over die ontdekking: hij heeft ‘feitelijk een hekel aan ieder uitgesproken -isme’. Hij geeft blijk van zijn hekel en zijn vreugde door die woorden van nu af aan onder de rubriek ‘archaïsmen’ samen te vatten.

Wij kiezen - na te hebben vermeld, dat de heer Pollmann eerst van *oude*, maar daarna van *vreemde* woorden spreekt - uit het lijstje van 160 woorden waarmee dit hoofdstuk geïllustreerd wordt eenige voorbeelden. Onze taak wordt bemoeilijkt, daar de heer Pollmann wel de plaatsen heeft aangegeven, waar die woorden in het middelnederlandsche woordenboek te vinden zijn, maar niet, waar zij bij Prins staan. Daar het op het verband, waarin zij gebruikt worden, aankomt, moeten wij dus telkens het geheele oeuvre van Prins doorbladeren.

A. Ten eerste vinden wij hier woorden als: barbakaan, balais, bardeering, bliaut, bombaard, brandereel, britsier, capruijn, crapaudijn, galbaen, gantelet, gardebras, gisarme, glaviën, hersenier, kemenade, palissen, ribaud, samijt, sardijn

etc. Die woorden komen inderdaad in een taalstadium uit het verleden voor en in het tegenwoordige niet meer. Wij moeten er echter bijvoegen, dat het namen van dingen zijn, die tegenwoordig ook niet meer bestaan of althans op die wijze niet meer in gebruik zijn. Wanneer nu een auteur, die een verleden tijd wil beschrijven, bij zijn studie van dien tijd uit geschriften, documenten etc. die dingen en hun namen heeft leeren kennen, en overtuigd is, dat zij voor de karakteriseering van dien tijd noodig zijn - dan kan hij bij de beschrijving zelf kiezen: hij kan òf die dingen in de taal van tegenwoordig omschrijven, òf hij kan van hun oude namen gebruik maken op een manier, dat de lezer met die namen opnieuw een begrip verbindt. Prins koos het laatste. Hij zegt niet: ‘en zijn vuist als moker door den m e t i j z e r b e s l a g e n h a n d s c h o e n te morzel sloeg.... enz.’, maar hij zegt: ‘en zijn vuist als moker door den g a n t e l e t te morzel sloeg.... enz.’ Maar is dit nu werkelijk archaïsme? Is wat hier gebeurt, niet hetzelfde als wanneer een auteur, die een gebeurtenis aan boord van een schip beschrijft zegt: ‘de schipper liet de zeilen scherp aan den wind brassen’, en niet: ‘de schipper liet door beweeglijke touwen aan de zeilen een richting geven, waardoor zij den wind het best konden vatten’? In beide gevallen gebruikt de auteur de terminologie van een bepaalden kring. Doet hij dit zoo, dat de lezers hem niet begrijpen, dan is het een stijlfout - doet hij het zoo, dat het beeld van dien kring er levendiger door wordt, dan is er niets tegen in te brengen. Is het nu, zouden wij kunnen vragen, werkelijk van belang, of hetgeen beschreven wordt, tijdelijk achter ons ligt, of wel in een sfeer waarin wij ons gewoonlijk niet bewegen?

B. Ten tweede vinden wij in het lijstje woorden als: bemaald, blenden, knokken, lokker, mangel, milde, moor, onbestemd, ongewis, ongestuim, schrei, stikken, verklagen, vertwijfelen, vervoeren, ijverzucht etc. Die woorden komen in vorm en beteekenis overeen met de hoogduitsche woorden: bemalt, blenden, knochen, locker, mangel, milde, moor, unbestimmt, ungewiss, ungestüm, schrei, sticken, verklagen, verzweifeln, verführen, eifersucht etc. Daarentegen is in het tegenwoordig Nederlandsch voor elk van die woorden

een ander in gebruik en wel in dezelfde volgorde: beschilderd, verblinden, botten, los, gebrek, zacht, moeras, onbepaald, onzeker, onstuimig, schreeuw, borduren, beschuldigen, wanhopen, verleiden, jaloezie etc. Intusschen werden zij - het zijn alles woorden van germaanschen oorsprong - in vroegere stadiën ook in het Nederlandsch gebezigd. De heer Pollmann meent nu, dat Prins instinctief die woorden uit de oudere taal, waarin zij verzonken waren, om plaats voor andere te maken, weer naar boven haalde - dat het dus archaïsmen zijn. Die verklaring schijnt ons buitengewoon gewrongen en onwaarschijnlijk. Prins is een jaar of twintig in Duitschland geweest, hoorde duitsch spreken, sprak duitsch en kende die woorden uit de duitsche spreek- en schrijftaal. Juist bij iemand met een sterk taalgevoel gaan wijzen van uitdrukking uit een vreemde taal betrekkelijk gemakkelijk over in het taalbewustzijn en in het denken. In hoeverre zoo iemand nu als auteur van die dingen gebruik mag maken, is een kwestie van smaak en van artistiek geweten. Prins gaf die uitdrukkingen niet uit slordigheid, maar omdat zij òf beter in zijn taalbeweging pasten, òf een ietwat andere schakeering gaven dan de gebruikelijke nederlandsche woorden; maar hij bezigde - blijkens de door Robbers aangehaalde bewering - zulke woorden slechts dan, wanneer hij hun aanwezigheid in een of ander stadium van het nederlandsch kon bewijzen. Dat hij ze desniettegenstaande uit het nieuw hoogduitsch had overgenomen schijnt ons te waarschijnlijker, daar hij ook woorden van niet germaanschen oorsprong vaak in den duitschen vorm geeft, b.v. leopaard, citronen, elpenbeen, pergament enz. Of en in hoeverre dit nu germanismen zijn, is een vraag, die wij hier niet behoeven te beantwoorden, maar in ieder geval is de term archaïsme hier nog gevaarlijker dan zoo straks.

Weer andere woorden: discoureeren, idool, precieus, roben, velijn, violetten etc. kunnen op zijn minst even goed uit het moderne fransch als uit iets ouds zijn overgenomen.

Kaproen, kerselaar, meir e.a. zijn woorden die in het zuidnederlandsch nog dagelijks gebruikt worden.

Bij: floers, geel, horde, sponde, toonen e.a. kunnen wij met den besten wil niet veel archaïstisch ontdekken.

Maar alweer genoeg. Genoeg om te bewijzen, dat de heer Pollmann met een al te onnauwkeurig begrip opereert, en dat hij de vraag: wat is, of wat beteekent eigenlijk archaïsme? niet scherp genoeg heeft gesteld. Had hij dat wel gedaan, dan zou hij vermoedelijk tot de volgende redeneering zijn gekomen:

Wij moeten bij het begrip v e r o u d e r d met twee verschijnselen rekenen:

1) Taalvormen van iederen aard verouderen, verliezen gedeeltelijk of geheel hun beteekenis, raken in onbruik. Desniettegenstaande worden die vormen - hetzij gedachteloos, hetzij omdat voor eenigen hun beteekenis nog niet geheel is uitgedoofd - van tijd tot tijd nog gebruikt. Wij noemen, zooals wij reeds zeiden, zulke vormen a r c h a ï s m e n, hun gebruik a r c h a ï s m e.
2) In onbruik geraakte taalvormen, wier beteekenis verzwakt of verloren was, worden opnieuw met beteekenis vervuld (waarbij het gebeuren kan, dat de nieuwe beteekenis een andere schakeering dan de vroegere vertoont), en komen opnieuw in gebruik. Men kan ook dit verschijnsel archaïsme noemen, maar wij zouden, om het van het voorafgaande te onderscheiden, hier liever van p a l i n g e n e s i e spreken.

Aan die twee verschijnselen moeten wij de rubrieken, die wij in het lijstje van ‘vreemde’ woorden konden onderscheiden, toetsen.

Ten eerste de rubriek: barbakaan etc. Een auteur, die een zekeren kring wil beschrijven, gebruikt voor voorwerpen uit dien kring de namen en uitdrukkingen, waaronder zij in dien kring bekend zijn. Daar die kring tot het verleden behoort - dus niet meer bestaat - zijn die namen en uitdrukkingen uit de taal verdwenen. Wordt gevraagd: krijgen die woorden hier een nieuw leven, d.w.z. op nieuw beteekenis? Beantwoordt men die vraag ontkennend, dan hebben wij hier inderdaad archaïsme voor ons. Beantwoorden wij haar bevestigend, dan kunnen wij van palingenesie spreken. Maar dan volgt een nieuwe vraag: beperkt zich die palingenesie tot een bepaald kunstwerk of bestaat de mogelijkheid, dat die woorden van uit het kunstwerk opnieuw in de algemeene taal overgaan?

Ten tweede de rubriek: blenden etc. Een auteur, die ook een andere taal spreekt, neemt uit die taal een aantal uitdrukkingen over en gebruikt ze, om zekere schakeeringen, die hij in de zijne mist, te kunnen geven. Hij kiest echter alleen uitdrukkingen, die in zijn eigen taal in een vroeger stadium eveneens gebruikelijk waren. Het onderscheid met de vorige rubriek ligt daarin, dat die uitdrukkingen hier niet gebruikt worden, om een kring uit het verleden te beschrijven; de overeenkomst daarin, dat ook dit uitdrukkingen zijn, die men tegenwoordig niet meer bezigt. De vraag of dit archaïsmen zijn, kan gevoeglijk achterwege blijven. Maar wel kan men vragen: kan het feit, dat die uitdrukkingen a) zich vroeger in de taal bevonden en b) op een anderen weg opnieuw in de taal worden terug gebracht, de oorzaak van een palingenesie worden?

* * *

Gaarne zouden wij met den heer Pollmann ook nog over het begrip ‘samenkoppeling’, met mej. Wils over het begrip ‘strophe’ en met een zoo geducht kampioen als Van Ginniken over het begrip ‘quantiteit’ hebben geredekaveld - maar het is tijd, dat wij op de goede hoedanigheden van de *Publicaties* terug komen.

Al die onderzoekingen gaan van de taal uit.

Dat alle letterkunde van de taal uitgaat, is misschien een waarheid als een koe - maar desalniettemin doen negentig van de honderd litteratuurhistorici die waarheid te kort, en ook van de overigen vat, par manière de dire, slechts het allerkleinste deel die koe bij de horens.

Een deel van de 18e en de geheele 19e eeuw hebben een afgodsbeeld opgericht, dat wij in de wandeling den ‘Dichter met een groote D’ noemen. De ‘geniezeit’ heeft het geboetseerd, dichters en wijsgeeren uit de romantiek hebben het uit even hooghartig getourneerde als slecht doordachte zinnetjes een kleed geweven. Later gaf men het de bekende luidende schel uit den brief van Paulus aan die van Corinthe in de hand, en wanneer een van zijn priesters in het voorbijgaan aan het touwtje trok, belde dat klinkend metaal, dat hooren en zien verging. Letterkunde is wat een dichter dicht -

en wat is een dichter? - the happiest, the best, the wisest and the most illustrious of men! Amen.

De bouwkunst heeft het beter. Wij vragen, wanneer wij in den grooten tempel te Paestum staan, niet, of de bouwmeester, toen hij dit bouwde, kiespijn had, beminde, of slecht bij kas was, of zijn vrouw in de kraam lag, zijn dochter haar eindexamen deed, of zijn zoon frauduleus bankroet gemaakt had, wij vragen niet naar diepe roerselen van zijn ziel of avontuurlijke gebeurtenissen uit zijn leven. Wij vragen, waarom steen op steen en schacht aan schacht hier naar een zekere orde gerangschikt zijn, waarom die zuilen hier zonder tusschenschuifsel op den bodem rusten, waarom hun koppen glooiend in het balkwerk stijgen. Wij vragen - en onze bewondering wordt er waarachtig niet geringer om - naar den zin en de beteekenis van vormen. Wij weten, dat misschien de geestestoestand van den bouwmeester van invloed op die vormen kan geweest zijn - maar wij beseffen onmiddellijk, dat in dit ontzaglijk heen en weer van mensch en vorm wel ieder deel en onderdeel van den vorm voor den mensch zin en beteekenis moest hebben, maar dat niet omgekeerd iedere toevallige of individueele lotwisseling van een mensch voor dien vorm beslissend kon zijn.

Wat wij bewonderen is de autonomie van den vorm.

Maar - roept iemand - litteratuur is geen bouwkunst! Letterkunde is veel minder gebonden aan den dwang van het noodzakelijke, door den wil van een gemeenschap - daardoor is zij veel onafhankelijker van in den tijd en buiten den tijd vaststaande vormsystemen. Letterkunde is juist de kunst, waarin zich de mensch als individu uit, de kunst van het subjectieve, zij is.... het oude liedje.... zij is de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie.

Wij hebben het nooit onder stoelen of banken gestoken, dat ons die begripsbepaling niet behaagt, daar zij ons voorkomt op losse schroeven te staan. Maar gunnen wij den dichter een oogenblik het vermaak, de zaak van dien kant, dat is van zìjn kant, te bekijken. Hij zal ons dan als belooning voor onze vriendelijkheid wel willen toegeven, dat datgene, waarin hij die allerindividueelste emotie belieft te exprimeeren, taal is. Zelfs wanneer zijn expressie zoo individueel wordt, dat de

meeste andere individuen haar niet meer verstaan, of ook zoo allerindividueelst, dat hij haar zelf den volgenden morgen niet meer verstaat, zij is taal en zij blijft taal.

Taal nu - is iets wat eigen wettigheid, eigen vorm bezit. Wel te verstaan, taal is een kultuurverschijnsel. Wanneer wij hier van vorm en wet spreken, is het in anderen zin, dan wanneer wij die woorden in verband met de natuur bezigen. Wetten en vormen van den geest ontleenen hun bestaan aan den mensch, zij zijn onafhankelijk van den mensch niet denkbaar, zij worden slechts door den mensch telkens en bij voortduring met wezen vervuld, verwezenlijkt. Maar dit neemt niet weg, dat zij toch op zich zelf, op hun wijze autonoom zijn, en het schijnt ons onbetwistbaar, dat de wijzigingen die de mensch als individu bij ieder afzonderlijk verschijnen van een vorm kan tot stand brengen - al zijn die wijzigingen van ander belang dan het verschil tusschen twee lindebladen in de natuur - op geen enkele wijze in staat zijn, die autonomie aan te tasten. Evenmin als een enkel individu een klankverschuiving kan veroorzaken of verhinderen, evenmin kan het uit eenigen letterkundigen vorm iets anders maken, dan wat die vorm uit zich zelf, krachtens zijn eigen wet en wezen geworden is.

Zoo zeer het ons dus voor den dichter spijt - zoodra hij zijn goddelijken mond open doet, of zijn gouden vulpen op het papier zet, ontrollen aan een van die twee-woorden - die woorden worden taal, taalvormen, letterkundige vormen - die vormen zijn een kultuurverschijnsel - dat kultuurverschijnsel is als zoodanig autonoom.

Daar dit zoo is, schijnt ons een litteratuurwetenschap, die, uitgaande van de autonomie der taalvormen, en der uit hen voortvloeiende letterkundige vormen, verband zoekt tusschen verschijnselen, die door gelijkheid van beteekenis in een algemeenen samenhang moeten worden begrepen (indien men wil een litteratuurwetenschap met comparatieve methode) de voorkeur te verdienen boven een litteratuurgeschiedenis, die, uitgaande van individueele verschillen, een ononderbroken samenhang in uiteenloopende en geïsoleerde afzonderlijkheden ontleedt en ontbindt - en die wij dus disparatief mogen noemen.

Uit de onderzoekingen van de nijmeegsche studenten is de bietebauw D I C H T E R nog niet geheel verdwenen; hier en daar spookt hij nog - maar het dunkt ons, dat de methode die hier onder kundige leiding gevolgd wordt, de beste is, om dien kwelgeest op den duur te bannen.

Wij noemden dit een heuglijk feit.

ANDRÉ JOLLES.

Dostojewskij's brieven aan zijn vrouw.[1)]

Deze zomer (1926) verschenen te Moskou en Petersburg de brieven van Dostojewskij aan zijn tweede vrouw, Anna Grigorjewna, geboren Snitkin, en, ben ik wel ingelicht, dan is binnenkort een Duitse vertaling te verwachten. In de Russiese editie vullen de brieven 305 bladzijden groot-octavo en dan volgen nog 56 pagina's aantekeningen, waarvan het eerste deel, bij de brieven van 1866-1872, van de weduwe Dostojewskij zelf afkomstig is. De drie eerste brieven (1866-67) zijn in de verlovingstijd geschreven, de overige 159, van de jaren 1867-1880, werden voor een groot deel uit verschillende badplaatsen (Homburg 1867, 1870; Saxon les Bains 1867/68; Wiesbaden 1871; Ems 1874, '75, '76, '79) verzonden; de meeste der in Rusland geschreven brieven datéren van perioden, wanneer een der beide echtgenoten in Staraja Roessa (gouv. van Nowgorod) buiten was; een aparte groep vormen de 13 brieven uit Moskou, 23/24 Mei-8 Junie 1880, waarheen Dostojewskij voor de Poesjkin-feesten gereisd was. Van een paar brieven, o.a. van die over Dostojewskij's redevoering op 8 Junie 1880, geschreven nog op deze zelfde dag, zijn facsimile's bij de uitgave gevoegd.

Achtereenvolgens heeft het lezend publiek kennis kunnen nemen van de herinneringen van Dostojewskij's dochter Ljoebowj (Aimée), dat wonderlike boekje, vol diepe eerbied voor de mens Dostojewskij, maar tegelijk hem omlaag trekkend naar het niveau van een enigszins ordinaire, kleinburgerlike huisvader, - en die van Dostojewskij's vrouw en

1) Brieven van F.M. Dostojewskij aan zijn vrouw. Voorrede en opmerkingen van N.F. Beljtsjikow, algemeen redakteur: W.F. Perewerzew. Moskou-Leningrad, 1926.

de moeder zijner kinderen, waarin eveneens het huiselik geluk het hoofdmotief vormt: scènes van waanzinnige jaloezie en andere onevenwichtigheid zijn slechts storingen van kortstondige aard, die aan het duurzame geluksgevoel niet schaden, en voor de echtgenote vloeien liefde voor de goede mens Dostojewskij en eerbied voor zijn superieure geest samen in één gevoel van diepe piëteit. Deze zelfde Dostojewskij spreekt ook tot ons uit de tans gepubliceerde brieven; dit is dezelfde man, die Anna Grigorjewna in hem zag, maar de brieven werken onvergelijkelik suggestiever door de direkte, volmaakt eerlike wedergave van 's dichters intiemst gevoel.

Er is een groot verschil tussen de schrijver Dostojewskij, zoals hij zich uitspreekt in Arme Mensen of De Broeders Karamazow, en de mens Dostojewskij in zijn betrekkingen tot wie hem op deze aarde het naast stonden, en toch voelt men de identiteit der twee personen. Deze meer dan 300 bladzijden brieven bevatten niets, dat men als een nadere toelichting bij de romans of als een uitgangspunt hunner stemmingen en motieven beschouwen kan; wordt over de romans gesproken, dan betreffen deze passages gewoonlik de honoraria en de verkoop, hoogstens bevatten zij een oordeel van kennissen en redacteurs over de literaire betekenis der boeken. Dat is geheel begrijpelik, wanneer wij bedenken, hoe Dostojewskij werkte; hij zelf heeft dat meer dan eens meegedeeld. Als hij aan een boek bezig was - vaak dikteerde hij aan zijn vrouw, om beter de draad zijner gedachten te volgen -, werd hij rusteloos voortgejaagd door de vizioenen van steeds nieuwe complicaties en ontknopingen, die zo snel elkaar opvolgden in zijn geest, dat het verstand, en nog minder de pen, ze in hun razende vaart niet kon bijhouden. Elk zijner werken getuigt van een bezetenheid door een scheppingsdrang, zoals die slechts in de momenten van hoge psychiese spanning bij een sterveling kan voorkomen. Op die momenten projekteerde Dostojewskij de meest elementaire tendenties van de menselike geest, de neiging tot opstandigheid en hoogmoed en de tegenovergestelde neiging tot ootmoed, boete en menseliefde tot in het gebied hunner uiterste consequenties en zijn gemoed vond geen rust,

zolang hij niet zijn toorn over het duivelse, zijn extase over de zege van het goddelike had verwerkt tot een hymne op de worstelende mens, die eindigt met de duivelen uit te drijven. Deze motieven werden echter naar de achtergrond des geestes gedrongen, wanneer Dostojewskij inderdaad of in zijn gedachten zich overgaf aan het aards geluk van 't gezinsleven. Ook hier is hij extaties en wezenlik is het dezelfde Dostojewskij der romans. Achter het eenvoudigste briefje voelt men de verrukking over Anna Grigorjewna en de kinderen, elke gedachte aan hen is enthusiasties, deze stemming ligt in de allergewoonste bezorgdheid over kouvatten, in de telkens terugkerende onrust, wanneer een brief wat te laat komt, in de soberste beschrijving van een afscheidstafereel. Deze eenheid en gaafheid van stemming geven aan deze brieven een geheel eigen betekenis. Elk woord is een onmiddelbare reaktie op een indruk of een opkomende gedachte of voorstelling. Een kleine ergernis over lastige of luidruchtige kamerburen in een hotel, een gesprek met een badarts, een beschrijving van kleine, gewone avonturen, een plotselinge onrust of alles thuis wel in orde is, dat alles kan men in één brief naast elkaar vinden, alles is zo maar neergeschreven, driftig, nerveus, ondoordacht, en dat alles wordt tot een geheel verbonden door de extatiese achtergrond van Dostojewskij's geest. Biezonder teder zijn de brieven uit Ems van 1876; blijkbaar heeft er kort voor Dostojewskij's reis een huiselike twist plaats gehad, die sterk op zijn humeur had gewerkt; maar reeds vóór zijn vertrek had die geprikkelde stemming plaats gemaakt voor een sterke verliefdheid op zijn vrouw, die hem ook in Ems niet verliet. Hij schrijft van de vroegere perioden van verliefdheid tijdens hun huweliksleven en alle brieven van die tijd zijn in een verhoogde stemming geschreven, het meest die van 24 Julie/5 Aug., die mij gewichtig genoeg lijkt om er een bladzijde uit te vertalen: ‘Anetsjka, mijn onschatbare vrouwtje, voor je engelachtige briefje van 18 Julie een warme zuigkus! Vreugde van mijn leven, waar heb je 't vandaan, dat jij de “gulden middelweg” bent? Jij bent een zeldzame onder de vrouwen, behalve nog dat je beter bent dan allemaal samen. Je vermoedt zelf je talenten niet. Jij bestuurt niet alleen ons

hele huis, niet alleen mijn zaken, maar ons allen, met onze grillen en drukten, van mij zelf af tot Ljosja toe[1], trek je achter je aan.... Maak jou maar koningin en geef jou een heel koninkrijk - ik zweer je, je zult het regeren als geen ander - zoveel geest heb je, zoveel gezond verstand en hart en praktiese zin. Je schrijft er nog bij, "hoe ik zo'n oude en lelike vrouw als jij kan liefhebben." Nu, maar nou lieg je toch helemaal! Voor mij ben je een bekoorlike vrouw en je gelijke bestaat niet. Ja, en iedere mens met hart en met smaak moet dat zeggen, als hij je goed aankijkt, - daarom ben ik dan ook somtijds jaloers. Zelf weet je niet, hoe verrukkelik je ogen zijn en je glimlach en je bezieling soms in een gesprek. 't Komt alleen maar daarvan, dat je weinig onder mensen verkeert, anders zou je zelf je verbazen over je conquêtes; trouwens, voor mij komt dat goed uit, ofschoon, Anjka, mijn vorstin en meesteres van mijn ziel, ik alles zou willen prijsgeven, zelfs mijn vlagen van jaloezie, als je lust kreeg om uit te gaan en verstrooiing te zoeken. Wat zou ik gelukkig zijn bij de gedachte, dat jij je vrolik voelt. En als ik toch jaloers was, zou ik me op je wreken door mijn liefde. Ik zeg je waarachtig, Anjka, als jij maar een klein beetje toilet maakt om uit te gaan en je een tikje beter kleedt, je kunt niet geloven, hoe je dan ineens oneindig veel jonger en wonderbaarlik mooi er uit ziet! Vaak staarde ik dat met bewondering aan. 't Hele ongeluk zit 'em daarin, dat je eeuwig thuis aan 't werk bent en daarom ben je soms gewoonweg.. [een woord doorgeschrapt]. - Neen Anja, ik herhaal 't, je moet je deze winter costuums laten maken en met mij uitgaan, of zonder mij, dat is 't zelfde. Om mij genot te geven moet je plezier hebben. Je moet minder te werken hebben en voor het Dagboek[2] moeten wij, wat 't ook koste, andere maatregelen treffen; geleidelik zullen wij dat doorvoeren, maar zo snel mogelik. En tenslotte: hoe kun je je verwonderen, dat ik je zo liefheb - als echtgenoot en als man? Maar wie verwent me dan zo als jij, wie is zo met mij samengegroeid tot één lichaam en één ziel? Ja, al

1) Aljosja, d.i. Aleksej, Dostojewskij's jongste zoontje, geb. 1875, † 1878.
2) Dostojewskij's Dagboek van een Schrijver, voor welks administratie en verkoop A.G. zorgde.

onze geheimen zijn in dat opzicht gemeenschappelik. En moet ik dan niet elk atoom van je aanbidden en je hele persoon onverzadigbaar kussen, zoals ik dat ook pleeg te doen? Och, je kunt zelf niet begrijpen, wat je in dat opzicht voor een engel van een vrouwtje bent! Nu, dat alles zal ik je bij mijn terugkeer bewijzen. Ik moge een hartstochtelik man zijn, maar dacht je dan heus, dat iemand (zelfs een hartstochtelik man) een vrouw zo onverzadigbaar kan beminnen als ik jou al duizend keer bewezen hab? Trouwens, al die vroegere bewijzen zijn niemendal, maar nu, als ik terugkeer, dan geloof ik, dat ik je opeet. (Deze brief leest toch niemand en jij laat hem aan niemand zien.)'

Zulke brieven mogen 'de distinctie en het meesterschap' missen van Toergenews brieven (Beljtsjikow in zijn voorwoord), Dostojewskij's 'biecht van een gloeiend hart'[1] brengt ons nader tot de persoon des schrijvers dan de geacheveerde en stilisties verzorgde correspondentie van een Toergenew. En de onbehouwenheid en onrust der afzonderlike ontboezemingen verhinderen deze correspondentie niet, als geheel beschouwd harmonies te zijn: van begin tot eind dezelfde man, dezelfde gevoelens, dezelfde uitingsvorm. Hoe onbelangrijk ook veel details voor ons zijn, wij voelen ons zonder verflauwing geboeid door de geest, die elk woord doordringt, de geest van hartstochtelike, ja maar vooral toch tedere, aanbiddende liefde voor wat Dostojewskij op aarde het dierbaarst was.

Als onmiddellike reaktie op het telken dage doorleefde zijn speciaal die brieven van belang, die in gewichtige levensmomenten geschreven werden. Bijvoorbeeld in een periode van speelwoede. Het is bekend, hoe Dostojewskij herhaaldelik voor een arm man zeer grote sommen verspeeld heeft: de laatste senten, nodig voor de eerste levensbehoeften van het gezin, gingen weg aan de roulette en dan was haastige arbeid en vooruitbetaling van honoraria nodig om in 't leven te blijven. Een serie van tien brieven werd in Homburg geschreven, 17-26 Mei 1867. Dostojewskij had, zoals zo menige speler, een eigen systeem, maar als hij achter het groene laken zat,

1) De titel van drie op elkaar volgende hoofdstukken der Broeders Karamazow.

werd hij nerveus en verzuimde het systeem toe te passen. Zo ook in Homburg, waar hij alles verspeelde wat hij had. Zenuwachtige brieven naar Anna Grigorjewna, die in Dresden was, om geld voor de terugreis; zij zal het sturen, schrijft ze en Dostojewskij begint zijn brief van 23 Mei: ‘Niet ik ben een heilige ziel, mijn stralende kleine engel! maar jij, jij hebt een heilige ziel. Wat een verrukkelike brief stuurde je me gisteren en hoe heb ik hem gekust! In mijn toestand is zulk een brief als hemels manna. Ik weet nu altans, dat er een wezen is, dat mij voor mijn hele leven liefheeft! Jij, goede, klare, schone ziel! Mijn hele leven zal ik je grenzeloos liefhebben.’ - En dan 24 Mei: ‘Anja, mijn beste, mijn lieveling, mijn vrouw, vergeef mij, noem mij geen schurk! Ik heb een misdaad begaan, alles verspeeld wat jij me gestuurd had, alles tot op de laatste kreutzer, gisteren ontving ik 't en gisteren heb ik 't verspeeld. Anja, hoe zal ik je nu aankijken, wat zul je nu van mij zeggen! Eén ding, en slechts één ding maakt mij angstig: wat jij zult zeggen, wat jij van me zult denken? Alleen voor jouw oordeel heb ik angst! Kun je, zul je me nu nog hoogachten? En wat is liefde zonder hoogachting! Dan is toch immers ons hele huwelik wankel geworden. Och, mijn beste, beschuldig mij niet onherroepelik!’ - En een klein jaar later speelt Dostojewskij weer, ditmaal in Saxon-les-Bains, en weer verliest hij al wat hij heeft op 50 centimes na. Maar ditmaal schrijft hij een extatiese brief: dit laatste hazardspel was een levensles voor altijd, deze dwaze geldverspilling was nodig, om definitief tot inkeer te komen: ‘ja, mijn beste, ik geloof, dat misschien God in zijn eindeloze goedertierenheid dat voor zo'n bandeloos, gemeen, prullerig spelertje als ik ben, beschikt heeft, mij tot inkeer brengend en mij bevrijdend van het spel - en dus ook jou en Sonja,[1)] ons allen, voor onze hele toekomst.’ En dan ontwikkelt hij in vijf lange bladzijden zijn plannen: de redakteur Katkow zal hem zeker een voorschot sturen, het gezin zal verhuizen naar Vevey, een rustig oord met heerlik klimaat; dit zal de arbeid nog beter doen vlotten en weldra zal de finansiële krisis overwonnen zijn evenzeer als de speelhartstocht. Na de ondertekening nog een post-scriptum: ‘In Vevey zullen wij beslist wonen. Geloof, geloof en hoop!’

1) Dostojewskij's oudste dochtertje Sofja (22 Febr.-12 Mei 1868).

Ook het hoogste hoogtepunt van Dostojewskij's leven, de Poesjkin-rede van 8 Junie 1880, wordt in een der brieven, nog van dezelfde dag, beschreven. Het is bekend, hoe deze rede door de indruk, die zij bij de hoorders teweeg bracht, een histories evenement van betekenis geworden is, te meer daar zij in een tijd van politieke gisting en terreur de leus gaf, waaronder al de aanwezigen, van de meest heterogene levensopvatting en politieke kleur, op dat moment meenden zich te kunnen verenigen. Koni heeft verklaard, nooit meer een dergelijke elektriserende kracht van 't menselik woord te hebben waargenomen: het hele auditorium ware de redenaar gevolgd, waarheen hij hen had willen voeren: op deze wijze moet eenmaal Savonarola gesproken hebben. Dostojewskij schrijft aan zijn vrouw het volgende: ‘Eindelik begon ik te spreken: men onderbrak mij beslist op elke bladzij en soms bij elke zin met donderend handgeklap. Ik las luid, met vuur. Al wat ik over Tatjana had opgeschreven, werd met enthusiasme ontvangen. (Dat is een grote overwinning van onze idee[1)] na 25 jaar van dwalingen!) En toen ik aan het eind mij de heraut maakte van de universele bond aller mensen, was 't of de hele zaal het op de zenuwen kreeg, en toen ik geëindigd was - ik zal je niet spreken van dat gebrul en gegil van geestdrift: onbekende mensen onder het publiek schreiden, snikten, omhelsden elkaar en zwoeren elkaar, beter te zullen zijn, elkaar in 't vervolg niet te haten, doch lief te hebben. Het regelmatig verloop der zitting was verstoord: allen stormden naar mij toe op het podium: deftige dames, studenten, staatssekretarissen, studenten - die allen omhelsden en kusten mij. Alle leden van ons genootschap, die daar op het podium waren, omhelsden en kusten mij; allen, letterlik allen schreiden van geestdrift. Een half uur lang ging men voort mij terug te roepen, zij zwaaiden met zakdoeken, en ineens, bijvoorbeeld, spreken mij twee onbekende oude heren aan: “Twintig jaar zijn wij elkaars vijanden geweest, hebben wij niet met elkaar gepraat, en nu hebben wij elkaar omhelsd en ons verzoend. U bent 't, die ons verzoend hebt. U bent onze

1) De resignatie en de demoed van Tatjana beschouwt Dostojewskij als het echt-Russiese, ‘algemeen-menselike’ fundament der toekomstwereld, in tegenstelling tot Westeuropese materiële kultuur.

heilige, onze profeet!" "Profeet, profeet!" riep men uit de menigte. Toergenew, over wie ik in mijn rede een waardérend woord had ingelast, vloog mij met tranen om de hals, en Annenkow kwam aansnellen om mijn hand te drukken en mij op de schouder te kussen. "U bent een genie, u bent meer dan een genie!" zeiden zij beiden tot mij. Aksakow (Iwan) snelde het podium op en verkondigde aan het publiek, dat mijn rede niet eenvoudig een redevoering was, maar een historiese gebeurtenis! Een onweerswolk had de horizon verborgen gehouden, en zie, Dostojewskij's woord heeft, gelijk de doorbrekende zon, alles uiteengedreven en alles belicht. Van af dit moment begint de tijd der broederschap en er zal geen onklaarheid meer bestaan. Ja, ja! riepen allen en wederom omhelsden zij elkaar en schreiden. De zitting werd gesloten. Ik ging haastig achter de schermen vluchten, maar uit de zaal drongen alle mensen daar binnen, vooral vrouwen. Zij kusten mij de handen, zij maakten mij doodmoe. Studenten kwamen aangesneld. Een van hen, in tranen, kreeg een zenuwtoeval en viel bewusteloos vóór mij op de grond. De allerkompleetste overwinning!'

* * *

Hoe sterk verschillen deze brieven van de voor enige jaren gepubliceerde brieven van Leo Tolstoj aan zijn vrouw! Bij Dostojewskij voortdurende exclamaties, de reflexen van het gelijktijdig doorvoelde, - bij Tolstoj redenering en kritiese analyse. Tolstoj, de rationalist, ziet naast elk pro het contra, en de onvoorwaardelike aan bidding van vrouw en kinderen is hem niet mogelik; hoe langer hij analyseert, des te breder wordt de kloof, die de beide echtgenoten scheidt. Voor hun onderlinge verhouding zijn de brieven een goede kenbron. Dat zijn ook de brieven van Dostojewskij aan Anna Grigorjewna, maar hier is de geschiedenis der huweliksliefde eenvoudiger, hoe gecompliceerd ook overigens de persoon van Dostojewskij moge zijn; zijn aanbidding van vrouw en kinderen is onvoorwaardelik en onveranderlik, al zijn ook de componenten van dit gevoel velerlei: nerveus-hysteries en kinderlik-vertrouwend en al wat daartussen ligt.

Met Dostojewskij's zenuwachtig-geestdriftige stemming hangt nog een eigenaardigheid dezer brieven samen: de voortdurende ernst. Zijn enige glimlach is die van de tedere vader en echtgenoot, niet die van de humoristiese beschouwer zijner omgeving. In Ems ontmoet hij een mallotige landgenote, die kosmopolities en atheïsties voelt, de tsaar vereert en het vaderland veracht; in Parijs heeft ze zich uit een loutere gril een gezonde, als een parel zo mooie tand laten trekken, waarbij de tandarts haar gechloroformiseerd en haar kaak stukgebroken heeft; hierbij plaatst D. een uitroepteken. De dame moet nu terug naar Parijs om door een andere arts behandeld te worden, en waarvoor zij intussen in Ems is, weet niemand. Dat rare geval geeft Dostojewskij slechts ergernis, hij zegt de dame ernstig, hoewel met lachend gezicht en de wereldse beleefdheidsvormen in acht nemend, dat zij ‘onuitstaanbaar’ is, en 's nachts heeft hij een nachtmerrie; maar iets komies ziet hij er blijkbaar niet in. Evenmin in zijn eigen verstrooidheid, wanneer hij bij vergissing een hotel naast het zijne is binnengegaan, de sleutel genomen heeft, die het nummer van zijn kamer draagt, en reeds op de tweede verdieping de kamer, waarop die sleutel past, heeft willen openen; gelukkig kwam juist op dat moment iemand, die blijkbaar zijn verstrooidheid kende, hem op de vergissing opmerkzaam maken. Wil men geestige, humoristiese brieven lezen, dan kieze men niet die van Dostojewskij, maar die van Poesjkin aan zijn ‘vrouwtje’; ook deze aanbad zijn ‘madonna’, maar zijn aanbidding was die van een evenwichtig, wijs man en zijn glimlach die van de alles begrijpende en alles vergevende humorist.

N. VAN WIJK.

Bibliographie

Agatha Seger: Verzen. (C.A.J. van Dishoeck, Bussum, 1926.)

Gevoelige jonge meisjes, die daarenboven nog geloovig zijn, schijnen veelal meer bevrediging te vinden in het schrijven van gedichten, dan in het grondig bestudeeren en beoefenen der nederlandsche kookkunst. Wat weergaloos te betreuren valt, zoowel voor ons, mannen, - als voor de nu eenmaal veeleischende Muze der dichtkunst. -

Eenvoudige sentimenten kunnen zonder twijfel, tot een zooal niet grootsche dan toch gave poëzie aanleiding worden. Waarachtig gevoel is echter te zeer onderscheiden van: stemming, aandoening of overkropt gemoed, dan dat men het een met het ander ongestraft mag verwarren.

En zoo staan wij hier weer voor een dergelijk delicaat en ietwat pijnlijk geval. Agatha Seger, een jong, zachtaardig, gematigd temperament, las met haar aangeboren ontvankelijkheid voor bepaalde toonaarden Boutens' Vergeten Liedjes en.... vergat er niets van. Maar Boutens' sterke en diepe melodie, zijn scherp-formuleerende woordverbindingen, waren de vorm voor een even klare grondelooze gevoelswereld. Melodische strofen treffen wij ook in deze verzen van Agatha Seger aan; op samengestelde woordvondsten worden wij in dezen bundel evenzeer vergast; maar hoe maskeert dit alles hier een ondiepe, onoorspronkelijke gevoeligheid, een ronduit onbeduidende simpelheid! -

Boutens' materiaal ligt te zichtbaar tentoongesteld in een gedichtje als ‘Snik’, dat aanvangt:

> O als de wind maar weer
> hoog door de heem'len waait....

in ‘Geluk’:

> Dat in den avond, na den regen,
> - o onuitjubelbaar geheim -
> aan den gebroken hemel rijzen
> de sterren in hun zilvren rijm..

Zulke dingen moeten, waar zij geen andere *eigen* waarde bezitten, steeds weer om hun schaamteloosheid en gebrek aan zelfkritiek worden gesignaleerd.

Ook zegt het niets, dat de meeste dezer gedichtjes ‘getoonzet’ zijn.

Of misschien zegt het alles, als men weet welke teksten zich het hartstochtelijkst in de gunst onzer nationale liederencomponisten mogen verheugen. Het pleit althans geenszins voor een vers of het zich al dan niet laat zingen, want muziek wordt gezongen door de woorden heen.

Deze opmerkingen zijn voor mejuffrouw Seger stellig niet vleiend. Maar het gevaar van dit werk dringt zich onafwijsbaar aan ons op, als wij zien dat het haar hier-en-daar gelukt is, aan al de onbelangrijke aandoenlijkheden harer ziel een eenvoud te verleenen, die door de onverbiddelijkheid waarmee zij worden uitgesproken, stijgen tot wezenlijke poëzie. Deze bij toeval geslaagde verzen, welke hun eigenaardige bezwerende macht slechts aan een zekere overtuiging ontleenen, zullen haar misleiden in haar roeping, die - dit blijkt uit het totaal van dit werk - elders moet liggen dan op het hachelijk terrein der dichtkunst. Al te zeer beseft men, dat het versje 'Moeder' het hoogste punt is, dateen zwaktalent als Agatha Seger vermag te bereiken. Tot een zelfstandig beeld, een poëtische vorm, kon zij op deze wijze - langs vele en vage algemeenheden en abstracties in een vlot melodisch metrum - nimmer geraken.

D.A.M.B.

Lode Monteyne, *Kritische bijdragen over Tooneel*. (Ruqouy, Antwerpen.)

Lodewijk Monteyne hoeft niet meer in Holland te worden geïntroduceerd. Aan zijn letterkundige carrière, begonnen in 1912, zijn wij gemiddeld een bundel per jaar verschuldigd: romans, novellen, biographie, critiek, letterkundige geschiedenis. Voor zijn beste werk houd ik nog *De tweede lente van Mijnheer Quistwater*, wrang, meedoogenloos boek, dat meer koude objectieve bewondering dan meelevende sympathie verdient. Bedeeld met taaie werkkracht cumuleert Monteyne sedert eenige jaren de zuivere belletrie met het minder benijdenswaardige vak der tooneelcritiek. Als hoofdopsteller van *Het Tooneel* wijdt hij aan het repertorium van den Kon. Ned. Schouwb. te Antwerpen zeer degelijke, gewetensvolle artikels, opstellen waar men 'wat aan heeft' en die thans in een bundel verzameld zijn onder een heel bescheiden titel. Nu lijkt mij tooneelcritiek een moeilijke specialiteit. De criticus staat tusschen twee gevaren, om niet eens te spreken van de beroeps-deformatie, die bedreigt wie avond aan avond naar de comedie moet om er de voorstelling van het leven te zien in de meest verscheiden maar altijd kunstmatige vormen; wie daar zijn persoonlijkheid niet bij inschieten wil, mag sterk op zijn stuk staan. Gaat nu de beroepscriticus het tooneelstuk uitsluitend uit een literairen gezichtshoek zien, dan is er veel kans dat hij het berooft van buiten-literaire essentialia zonder dewelke het tooneel nu eenmaal niet denkbaar is. Gaat hij mee met de moderne strekking om het tooneel volstrekt autonoom te maken, afgescheiden van de letterkunde, dan laat hij zich allicht verblinden door de bedrieglijkheden van het métier, door de excentriciteiten van décor, insceneering enz., door een menigte modernismen die de illusie geven van vernieuwing in de kunst en het juiste oordeel over de eindelijke en grondelijke beteekenis van het werk benevelen. Lodewijk Monteyne weet tot hiertoe die twee gevaren heel handig te vermijden. Daarom is zijn critiek betrouwenswaardig en door zijn onbevooroordeelde

studies heeft hij *Het Tooneel* opgevoerd tot een degelijk vakblad - te Antwerpen het eenige op dat gebied. Buiten de Vlaamsche tooneelschrijvers van de laatste tijden, beschrijft Monteyne ook Hollandsche, vreemde en classieke werken. In de laatste rubriek openbaren zich zijn beste en meest bezonken kwaliteiten: het is minder gemakkelijk met frissche beschouwingen voor den dag te komen over Molière, en Hooft, en Vondel, dan een werk van E.W. Schmidt of een elucubratie van Antoon van de Velde te bespreken, of zelfs een studie van veertig pagina's over Teirlinck te schrijven; en Monteyne heeft onze verwachtingen niet teleurgesteld. Onder het lezen van dit boek, rijk aan gedachten en soms schitterend van vorm, krijgt men den indruk dat het tooneel het literair gebied is (laat ons het voorloopig nog maar tot de literatuur rekenen) waar de drang naar het nieuwe zich het duidelijkst uitspreekt. Wel is die vernieuwing niet zoo grondig als zij er den schijn van heeft en zijn de modernismen het best bereikbaar in de uiterlijke techniek, maar, zooals hierboven gezegd, die is nu eenmaal inherent aan het tooneel, en het zou moeilijk zijn in andere kunsten in Vlaanderen een equivalent te vinden van de trilogie van Teirlinck. Zijn tooneel staat op het peil van sommige schilders. Ik denk hier natuurlijk aan de groep van Laethem. Die geven de meest gerijpte expressies van dezen tijd. In de letterkunde volgen enkele dichters, Marnix Gysen, Wies Moens; geheel achteraan komt de arme roman. Over dien stoet der kunsten zou een aardig essay te schrijven zijn. Maar om terug te komen tot Monteyne: deze schrijver, die nu in de volle rijpheid van zijn talent is, heeft het voorrecht de eerste te zijn in onze literatuur die de tooneelcritiek verheft boven reportage. Ik kan hem slechts vergelijken met een Querido en Top Naeff, al heeft hij niet de onovertroffen pittigheid van deze, noch de lyrische exuberantie van genen. Het motto van Edmond Jaloux heeft hij goed gekozen: ‘L'essentiel pour un critique, ce n'est pas de ne jamais se tromper, mais c'est d'apporter la même bonne foi à l'étude des oeuvres les plus variées.’ Het is geheel toepasselijk op L. Monteyne.

A. CORNETTE

Waarom ik Vlaanderen liefheb, door G. Blachon, uit het Fransch vertaald door Stijn Streuvels. (Drukkerij Lannoo, Thielt.)

Het Noorden van Frankrijk is een triestig land dat wij in onze verbeelding altijd gezien hebben in een tragisch licht: vóor den oorlog door de donkere bladzijden van *Germinal*, thans als een panorama van stukgeschoten steden, labyrinthen van loopgraven en noodwoningen. De heer Blachon heeft het land en het volk van die streek gerehabiliteerd in een boek dat misschien geen grooten opgang gemaakt heeft in Frankrijk maar dat door de vertaling van Stijn Streuvels een bijzonder prestige verkregen heeft. De auteur bestudeert er vooral de sociale ellenden die voortspruiten uit den centralisatiegeest van Parijs, uit de huidige bestuurlijke alleenheerschappij. De verbastering die het sterke volk van die streek voortdurend bedreigt is toe te schrijven aan den wassenden invloed der latiniteit. Maar de besmetting is er nog niet in geslaagd den

frisschen aard der noorderlingen aan te tasten, en uit menige bladzijde van den heer Blachon's boek blijkt dat ‘ceux du nord’ een krachtig, degelijk volk zijn met veel voortreffelijke deugden. Waar de schrijver o.a. spreekt van de arme kinderen uit het land van Rijssel, van hun natuurlijke zegepraal over armoede, geestes-verstomping en verbastering, daar is hij verreweg op zijn best. Hij herinnert daar in zekere maat aan den melodramatischen humanitairen toon van Jack London in *People of the Abyss*. De schrijver heeft na veel omzwervingen door Frankrijk eindelijk het land van belofte ontdekt in de gewesten der steenkoolputten, in de eentonige vlakten van Picardië en Artois, waar hij de bloem der menschheid ontmoet. Als men hem bezig hoort, dan ziet het er maaj treurig uit in het overige van la douce France waar een ‘kunstmatig en ontpluimd menschdom’ leeft. De Vlaamsche Eva is voor hem het vrouwelijk ideaal. Hij moet er niet van weten van de zuidsche vrouwenzielen. De Vlaamsche vrouw wordt vergeleken met de ‘baronessen en markgravinnen van Gascogne, Bretanje of Auvergne doorspekt met wereldsche aanmatiging en adellijke ijdelheid!’ Waar haalt de brave man het vandaan? Mijn bedoeling is geenszins hem met gemakkelijk te lezen excerpten uit zijn eigen werk tegen te spreken. Alleen vind ik het jammer dat het boek in den toon van opwinding geschreven is die niet past bij de wetenschappelijke stof en dat er soms wat tendentieus gestreefd wordt naar een verkeerde voorstelling van het leven in de Fransche provincie. Waarom b.v. die eentonig herhaalde vergelijkingen van het Noorden met Languedoc, Auvergne en Bretagne? Waarom nooit een woord van de lachende Touraine, van de eenzame, melancolieke Poitou, van het weelderige Burgondië, van Provence, geurend van mimosa, van de hooglanden van Savoye rijk aan overleveringen? Ik heb nooit kunnen bemerken dat er in die streken geen gezellig familieleven bestaat, dat er geen lieflijke tradities geëerd worden. En er bestaat in Frankrijk buiten Fransch-Vlaanderen een particularisme dat levenskrachtig is en dat de opslorping van Parijs weerstaat - Barrès heeft er genoeg voor geieverd toen hij *Les Déracinés* schreef.

De heer Blachon zet met veel vuur uiteen waarom hij Vlaanderen liefheeft, en zijn boek is joviaal geïnspireerd en bevat mooie bladzijden. Maar zijn geslotenheid voor de distinctie van den Franschen geest, die hij als ambtenaar mischien niet heeft leeren kennen maar die hij had kunnen vermoeden door de Fransche letteren, doet hem de noordelijke deugden overschatten, en dit geeft aan zijn werk een toon van provinciale zelfvoldaanheid die kregelig maakt. Het is heusch de tijd niet meer om ons te doen gelooven aan de mythe van ‘'t wufte zuiden.’

A. CORNETTE.